[illegible]

[illegible] [illegible]

D. ANSELMI CANTVARIENSIS archiepiſcopi, theologorũ

OMNIVM SVI TEMPORIS FACILE PRINCIPIS, NEMINIQVE EORVM QVI POST EVM FVERVNT, VEL *ſanctitate, vel eruditione, vel eloquentia ſecundi, luculentiſſimæ, in omnes ſanctiſſimi Pauli Apoſtoli epiſtolas, & aliquot Euangelia, enarrationes.*

Has enarrationes alij D. Heruæo. aſcribunt.

PARISIIS,

Apud Poncetum le Preux, ad inſigne lupi, via ad D. Iacobum.

1544.

Decima quarta menſis Iunij.

Cum priuilegio Regis.

Priuilege du preſent Liure.

FRancoys par la grace de dieu Roy de France, au Preuoſt de Paris, ou ſon lieutenant, & tous autres iuſticiers de noſtre Royaulme, Salut. Receu auons l'humble ſupplication de noſtre bien aymé Poncet le Preux, l'un des quatre grands libraires iurez de l'uniuerſité de Paris, contenant: que depuis certain temps en ca, auec layde d'aucuns notables perſonages, il a eu & recouuert les oeuures ſainct Anſeaulme, & les oeuures d'un docteur ancien, nõmé Herueus: tant imprimez que à imprimer: Auec les Opuſcules dudict ſainct Anſeaulme. Leſquelz deux oeuures deſſus declairez, tãt ſur les Epiſtres ſainct Paul, que ſur les Euangiles & autres, en enſuyuant l'areſt de la court a baillez à corriger & à dictioner en ladicte vniuerſité de Paris: leſquelz liures il feroit voluntiers imprimer. Et pource il conuiendra faire grandz frais & miſes audit ſuppliant. Mais il doubte ſ'il faiſoit imprimer leſditz liures, qu'il n'y euſt autres imprimeurs, tant hors noſtre Royaulme que dedans, comme nous a remonſtre ledit ſuppliant, qui auoit ia imprimè les Epiſtres ſainct Paul, de Herueus. Et a cauſe que ce nom neſtoit trouué & eſtoit incongneu, l'on auoit nommé Anſelmus. Donc ledit le Preux auoit eu le priuilege de nous pour les imprimer, & nonobſtant ont eſtez leſdictes Epiſtres (comme nous a eſte monſtré, en la ville de Cologne en Allemagne) imprimees & vendues, par aucuns libraires de noſtre Royaulme, auquel a eſte au grand preiudice dudit le Preux. Parquoy audit ſuppliant, pour les cauſes que deſſus, Auõs donné & octroyé, donnõs & octroyõs, de grace ſpeciale par ces preſentes, conge, licence & permiſſion qu'il puiſſe & luy ſoit loyſible d'imprimer ou faire imprimer leſdictz oeuures deſſus declairez, tant imprimez qu'a imprimer. Et apres iceulx mettre ou faire mettre & expoſer en vente, par tel perſonne que bon luy ſemblera, iuſques a quatre ans prochainement venantz, a compter du iour & datte que leſdictz oeuures ſeront paracheuez d'mprimer. Si vous mandons pour les cauſes deſſuſdictes, & commetons par ces preſentes, que de noz preſens conge, licéce & octroy vous faictes, ſouffrez & laiſſez ledict ſuppliant ioyr & vſer, ledict temps deſditz quatre ans plainement & paiſiblement, ſans luy donner aucun empeſchement. Et defendõs de par nous ſur certaine grande peine a nous à applicquer, & de confiſcation deſditz liures, à tous imprimeurs, libraires relieux & autres perſones qu'il appartiendra que leſdictz oeuures cy deſſus declairez, il n'ayẽt a imprimer, ou faire imprimer ne mettre en vente d'aultres que ceulx dudit le Preux, en quelque maniere que ce ſoit, durant ledict temps. Sans le vouloir & conſentement dudit ſupppliant, & en cas d'oppoſition ou debat, nonobſtant opppoſition ou appellation quelconques faictes, & ſans preiudice d'icelles aux parties oyes, bon & brief droict. Car ainſi nous plaiſt il eſtre faict, nonobſtant cõme deſſus quelconques letres ſubreptices à ce contraires. Donné a Fontainebleau le dixneufuieſme iour de Ianuier, Lan de grace Mil cinq cens quarante trois, & de noſtre regne le trentieſme.

Par le Roy, a la relation du conſeil.

Marchant.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI, SIMVLQVE ORNATISSIMO *præsuli D. Carolo Monsieur, ecclesiæ Niuernensis Episcopo.*

F. Simon Fontanus Senonensis minor, fœlicitatem exoptat in Christo perpetuam.

VNde mihi tantum arrogantiæ, Illustrissime princeps, vt ego minorum omniũ minimus, obscurissimus, adeoq; tibi ignotissimus hac epistola celsitudinem illam tuam, nisi à clarissimis viris non appellandam adoriar? Quid mihi est consilii? Cur interpello te, seriis alioqui intentum? Sed condonaturum cõfido, vbi didiceris, quibus incensus rationibus tibi vni hancce epistolam scripserim. Scribenda enim fuit, & non occurrit cui alij cõsultius scriberetur, quàm tibi. Accipe. Prodituri erant eruditissimi cõmentarij in omnes Pauli epistolas, & aliquot euangelia, quos doctissimus ac iuxta religiosissimus pater Heruæus ante annos supra ducentos edidit, hactenus diuo Anselmo attributos propter singularem quandam religionem maximæ eruditioni cõiunctam, & multam similitudinẽ styli. At verò quærebat typographus patronũ, sub cuius auspiciis tantus thesaurus exiret in vulgares manus, nec interim discerperetur (vt solent frequẽter bonorum autorum opera) magni cuiuspiam tutoris autoritate defensus. Is me cõsilij sui participem fecit, rogauitque non frigidè obluctantem, ac meæ exilitatis conscium, vt si quem nouissem ad hoc auspicij munus accommodum, huic dicarem suo nomine labores Heruæi: quos superiore anno bona ex parte recognoueram cõferens iam olim excusos cum vetustissimo exemplari manu scripto. Vicit me religiosa typographi improbitas, cui studium esset Pauli amatoribus insignem hunc thesaurum communem facere: proindeq; institui quæritare cuinam cõmentarij huiuscemodi deuouerẽtur. Sed neque diuturnus neq; molestus labor fuit. Nam tu primus omniũ, Præsul ornatissime, occurristi, cui Heruæani sudores cõsecrari deberẽt: alij, si qui se offerre velle videbantur mẽti nostræ, ac si te primum aspectassent, desinebant, perindeq; flagitabant, vt præ te se omitterem. Rogas fortasse, quamobrem tu mihi primus factus sis obuius. Dicam, si non erit molestum audire. Expostulaturum mecum fuerat vetustum illud exemplar, cum quo cõtuleram, si cui nuncupassem alij quàm tibi: cum id è monasterio Gratiæ dei, cui præpositus es regendo, primum nec aliunde petitum sit, sine quo non erant Pauli studiosi tantis opibus gauisuri. Hîc videbam, si fuisset litigandum, tam iustæ expostulationi nõ posse opponere. Deinde sollicitabat virtutum tuarum memoria, quas spectaueram aliquoties tum, quando me ad vos celeberrimus ille doctor, nec satis vnquam nominandus F. Petrus à Cornibus secum, pro peculiari erga me affectu, ductabat. Non semel enim cum illo, quanquam immeritus omnino, modisq; omnibus (fateor) indignus, factus sum vobis conuiua in Remensi domo Lutetiæ, dum cum clarissimo illo cõsanguineo tuo ac cõpræsule Archiepiscopo Remensi, D. Carolo à Lotharingia degeres: tumq; rudis licet fueram & villaticus, inter fercula tamen diuersissima ac lautissima expẽdebam mores vestros ingenuos & verè nobiles, tuos imprimis, illustrissime Princeps, quod vere principales iudicabam. Mirabar dignitatẽ totius corporis eximiam, ratum sermonem sed serium, vultus modestiã maximã,

 ipsam

ipſam denique indolem totam egregiam,& nihil non principem virum addecens. Quanti verò tum feci veſtram vtriuſque erga ſacrarum literarum peritos, eosq; ſimul pios ſtudium,iuſto libro non dixero:cùm cernerem vix alios vobis cõuiuas,nunc hos nunc illos nomine veſtro accerſitos.Illum autẽ D. Hammonium theologiæ doctorem hoc digniſſimũ titulo quòd tecum haberes inſeparabilem vtriuſque peritiæ autorem, pro pietatis religionisq; tuæ certiſſimo teſtimonio fuit. Ex illo tẽpore perſuaſi mihi futurũ te eccleſię Gallicanę columen quoddam inſigne & fulcrum fortiſſimũ:ac iam proinde gratulabar eccleſię,cui epiſcopus tam compoſitus & abſolutus proſpectus eſſet.Ex illis enim tam pręclaris moribus quid ſecus diuines?Ergo cùm hæc cõuiua veſter parum alioqui vrbanus animo tractarem,non cogitabam de epiſtola,cupiebam tamen offerri mihi locum atq; occaſionẽ olim inſtigandi addendiq; calcaria iam iam per ſeſe currenti. Adeò nolebam virtutibus illis raris quicquam decedere. Oblatus eſt tandem locus nõ quærenti:quapropter animo meo ſatisfaciã apud te, Illuſtriſſime Princeps in duobus.Priore,quòd Heruæi doctiſſimi doctiſſimos cõmentarios,è monaſterio tuo (vt dixi) quæſitos tuo nomini pietatiq; tuæ offero, ab omni huius tẽporis iniuria,tua autoritate protegendos: quibus legendis Pauli ſententiam mentemq;(quã affectas,& ille multo clariſſime expreſſit) perdiſcas nullo negotio. Eſt enim is autor ſermonis ſatis,nec nimium vulgaris,quem nec mundioris dictionis cupidi faſtidiant, ni moroſiores ſint iuſto , nec humiliores reiiciant.Sin vſquam erit incultior,doctiſſima interpretatio,& abditorũ expoſitio per ſeſe haud inexpetẽda tædium auferet.Dicam vno verbo omnia. Nihil eſt quod putem reprehẽdendum in hoc autore,prę ter immenſas diuitias.Non enim vno modo Pauli verba interpretatur,ſed pluribus,ſic tamen, vt cùm primam deuoraueris explicationẽ, non ſis abiturus priuſquã ſequentem perlegeris:vſque adeò afficit lectorem,dum ſe percurrit.Sed has opes qui faſtidiet, dignus profecto erit,cui(vt Salomon in prouerbiis dixit)occurrat quaſi viator egeſtas.Dices interim:Cùm cõmentarij ſint Heruæi, cur adhuc libro manet inſcriptio Anſelmi,cuius non ſunt?Cautum eſt piis lectoribus, qui hactenus pro Anſelmi cõmentariis amplexati ſunt:ne ſi nomen cito varietur coniectent eſſe impoſturã.Putarent enim fortè non ab Heruæo etiam , ſed alio quopiam vulgariter erudito conſarcinatã expoſitionẽ,ac proinde non digna religione lectitarent . Paulatim redibit nomen, dum noſtra præfatione id fuerit inuulgatum, viſusq; fuerit Heruæus Anſelmo nihil indoctius dicere, nihil minus ſanctum. Altero mihi ſatisfaciam,dum te obteſtabor per ſacra omnia , perq; generis tui claritudinẽ,vt is eſſe pergas,quẽ mihi pollicitus ſum : imò verò progrediare ſacris moribus,dum ætate proueheris,quod (ſat ſcio) facies , & ſi nemo moneat. Serua te ſemper eccleſiæ epiſcopũ eum,quẽ eccleſia velit epiſcopũ,& quẽ nolit niſi epiſcopũ.Tu illius curam ſuſcepiſti, vide vt ne ſis ſpõſæ Chriſti neglector. Te illa hactenus ſibi præfectũ lætatur,ſperans per te aut reparãda collapſa, aut ſi hîc minus poteris pro voto , conſeruanda quæ adhuc integra ſunt : iſtic age principẽ,Ornatiſſime præſul.Obſtrue(inquã) viam hæreticorũ peſtilentiæ, ne in gregem tuũ inuadat.Nulla re auorum totiusq; ſanguinis tui religionẽ,quæ per totũ orbem Gallicũ magna cũ laude nominis veſtri celebratur,ſplendidius referes,quàm cũ pro eccleſia religioneq; Chriſtiana deſudabis . Vale princeps illuſtriſſime,ac præſul digniſſime. Lutetiæ calendis Iuniis.

1544.

Index rerum omnium maxime sci-

TV DIGNARVM, QVAE IN HIS ANSELMI COMMENTARIIS *sparsim tractantur, secundum ordinem alphabeti quàm fieri potuit, diligentißimè digestus.*

Narrare

Paulus

Indicis in Epistolas & Euangelia finis.

VITA D. ANSELMI EX TRITEMIO

ANselmus archiepiscopus Cantuariensis in Anglia, ex abbate monasterii Beccensis in Normannia, ordinis S. Benedicti, Lanfranci quondam auditor atque discipulus, vir in diuinis scripturis eruditissimus, & secularium literarum peritia nulli suo tempore secundus, vita & conuersatione integer atque sanctissimus, mente deuotus, ore facundus, operatione strenuus, vultu angelicus, incessu maturus, progressu exemplaris, studio scripturarũ continuus, & omni virtute ornatus & insignis fuit. Scripsit penè infinita opuscula, de quorum numero feruntur subiecta.

Contra gentes cur deus homo	Libri duo	Sæpe & studiosè à multis.
De Incarnatione verbi contra Iudæos	Liber vnus	Domino & patri vniuersæ.
De conceptu virginali	Liber vnus	Cum in omnibus religiosis.
Prosologion	Liber vnus	Eia nunc homuncio fu.
Monologion	Liber vnus	Si quis vnam naturam.
De spiritu sancto contra Græcos	Liber vnus	Negatur à Græcis quòd spiritus
De casu diaboli	Liber vnus	Illud Apostoli, Quid habes.
De diuersitate sacramentorum	Liber vnus	Domino & amico Vualra.
De fermento & azymo	Liber vnus	Anselmus seruus ecc.
De voluntate dei	Liber vnus	Humana ratio cum de.
De sancta Trinitate	Liber vnus	
In Cantica Canticorum	Liber vnus	
De pace & concordia	Liber vnus	
De libero arbitrio	Liber vnus	
De gratia & libero arbirrio	Liber vnus	Cum liberum arbitrium vi.
Dialogus de veritate	Liber vnus	De tribus illis quæstionibus.
De similitudinibus	Liber vnus	Quoniam deum veritatem esse.
De mensuratione crucis	Liber vnus	Voluntas tripliciter in.
Meditationes	Liber vnus	Quoniam iubente filio tuo.
Meditationes de ascensione domini	Liber vnus	Domine deus meus, da cor.
De beata vita	Liber vnus	Anima Christiana, anima de.
De beata sufficientia	Liber unns	
De bona occupatione	Liber vnus	
De laudibus sanctæ Mariæ	Liber vnus	
Stimulus amoris	Liber vnus	
Pro insipiente	Liber vnus	Iesum Nazarenum à Iudæis.
Contra insipientem	Liber vnus	Dubitanti vtrum sit.
De miseria hominis	Liber vnus	Quoniam non me reprehen.
De Antichristo	Liber vnus	Terret me vita mea.
Dialogus Christiani & gentilis	Liber vnus	
De octo beatitudinibus	Liber vnus	
De membris deo attributis	Liber vnus	
De sacramentis & officiis diuinis	Libri duo	Vbicunque sacra scriptura.
Prouerbia, id est, de domo conscientiæ	Liber vnus	Celebratio missæ in com.
In Hexameron	Liber vnus	Domus hæc in qua hab.
Ad Lanfrancum archiepiscopum	Liber vnus	
De Grammatico	Liber vnus	
De sancto Iohanne Baptista	Liber vnus	
In assumptione sanctæ Mariæ	Homilia vna	
Ad Gulielmum Hirsaugiensem	Epistola vna	Intrauit Iesus &c. Quid.
Epistolarum ad diuersos	Liber vnus	Ex quo vestra probitas mi.
De peccato originali	Liber vnus	Seruus seruorum dei in.
Sermones etiam nonnulli		

Sed & alia complura scripsisse dicitur, quæ ad notitiam meam non venerunt: Claruit sub Henrico imperatore tertio, Anno domini M.LXXX.

Interpretatio Literarum doctoris GENTIVM, QVAM HERVEVS VEL *à maioribus, vel ab ipso Deo sumens composuit.*

DE EPISTOLIS PAVLI apostoli, adiuuante domino loquuturi, primò videamus quid ipsum nomem epistolarum significet. Epistola græce, supermissa latine dicitur, sicut epigrãma superlitera, & epitaphiũ supersepulchrum. ἐπὶ enim grece, latine super, stola verò missa dicitur. Et hinc epistolæ dicũtur supermissę, eo quod super id, quod fideles acceperãt, sint eis missæ. Acceperant enim euãgeliũ, & adhuc superadditę sunt illis epistolæ, & ob varias causas directę. Nã sicut prophetæ post editã legẽ Moysi, in qua omnia dei mãdata legebãtur, semp doctrina sua cõpresserũt rediuiua populi peccata, & propter exẽplũ libris ad nostram etiam memoriam transmiserunt: sic & Apostolus post euangelium, quod est legis supplementum, & in quo nobis exempla & præcepta viuendi plenissime digesta sunt, has epistolas voluit ad singulas ecclesias destinare, scilicet vt in initio nascentis ecclesiæ nouis causis existentibus, & præsentia atque orientia resecaret vitia, & post futuras excluderet quæstiones. Sicut ergo necessariæ fuerunt post legem prophetiæ, sic necessariæ sunt post euangelium epistolæ. Quoniam sicut ea, quæ in lege fuerant obscurissime dicta, per prophetas aliquantulum manifestabantur, & transgressores eiusdem legis per eos corrigebantur: sic quod in euangelio obscure & generaliter dictum fuerat, apostolica instructione per partes elucidatum est, & transgressores euangelicorum præceptorũ sunt correcti, & ad obseruantiam eorum incitati. Huius autem Pauli Apostoli epistolæ sunt quatuordecim, quas legit ecclesia: qui tamẽ & quintamdecimam ad Laodicenses sine dubio scripsit. Et cum in prima, quam habemus ad Corinthios, dicit: Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis, videtur significare aliam epistolam se iam eis scripsisse. Cum ergo plurimas epistolas scripserit, non sine certi mysterij ratione patres voluerunt, vt quatuordecim tantum legerentur in ecclesia: decem videlicet ad ecclesias missæ, quatuor autem ad discipulos. Sed & ex ipso epistolarum numero ostendere voluerunt, quòd doctor egregius, legis & euangelij secreta rimatus esset: denarius enim numerus legem significat, propter decalogum eius: quaternarius autem euangelium, propter quatuor eius libros. Decẽ itaque tenentur, quas scripsit ad ecclesias: vt demonstraretur nouum testamentum à veteri non discrepare, nec Apostolũ in aliquo contra legem Moysi fecisse, cuius epistolæ ordinantur ad numerum primorum decalogi mandatorum eiusdem legis: & quot præceptis Moyses filios Israël instituit à Pharaonis iugo liberatos, totidem hic epistolis à diaboli & idololatriæ seruitute ereptos edocet. Per quatuor autẽ ad discipulos scriptas, nouũ designatur testamentum. Vnde & iidem discipuli maioris perfectionis fuerunt, quàm ecclesiæ, ad quas decẽ sunt missæ, vt significaretur imperfectio eorũ qui sub lege fuerũt, & perfectio eorũ qui euãgelium custodiunt. Quòd autem quatuor ad discipulos, pòst nouẽ ad ecclesias posuere patres, & illam, quæ est ad Hebræos, ad vltimum locauerunt: certissime dat intelligi, quòd nouum in veteri testamento continetur, & quòd vnum sine altero non prodest. Sicut enim quaternarius denario iunctus explet hãc summam, id est, quatuordecim: ita nouum & vetus testamentũ unũquid operantur, & intendunt fidei veritatem ac morum honestatem intimare cordibus auditorum suorum. Itaque quatuordecim epistolis continetur doctrina Pauli, qua tam maiores quàm minores, quomodo viuant & credant, instruuntur: quoniam sancta ecclesia iuxta eius institutionem vtrunque testamentum custodiens, & tam secundum legis decalogum, quàm secundum quatuor euangelij libros viuens, ad perfectionis culmen proficit. His ita præmissis, videndum est qua ratione alio ordine à sanctis patribus spiritus sancti cõsilio istæ epistolę in vno volumine sunt collectæ, quàm ab Apostolo factæ. Quæ & nobis derelictæ sunt ad correctionem & exhortationem nostram, vt omnes quotquot vulnerati cadimus, ibi inueniamus quomodo resurgere queamus, & vnde recuperare quod amisimus. Ideo quendam gradationis ascensum in his notare possumus, quoniam ecclesiæ quæ magis in fide & morum honestate errabant, illarum epistolæ sunt præpositæ, vt secundum quod minus perfectis ecclesiis missæ præcedũt epistolæ, & subsequũtur ad perfectiores

1. Cor. 5

res destinatæ, gradus quidam ascensionis à minoribus ad maiora inueniantur. Nemo enim repente fit summus, sed à minimis quisque inchoat vt ad maiora perueniat. Epistola ergo ad Romanos prima est: quia cum fides prima virtus sit & fundamentum aliarum virtutum, & sine qua impossibile est placere deo, dignum fuit vt illa epistola in capite aliarũ locaretur, in qua de prima virtute agitur, & in qua corriguntur, atque ad fidei perfectionem reuocantur, quicũque Romanis secundum fidei imperfectionem sunt similes. Illa verò quæ est ad Corinthios, iure huic supponitur, quoniam eos qui fidem iam acceperãt, in bono opere instruit. Primo enim iaciendum est fundamentum, id est fides, & inde bona opera sunt superædificanda. Propter quod in hac ad Romanos, facta est omnibus fidelibus instructio secundum fidem: in illa autẽ ad Corinthios, secundum operationem. Sic & cæteræ deinceps congruo ordine sunt positæ. Fuerunt nonnulli tamen qui dixerunt epistolã ad Romanos ideo primam esse positã, quia Romani tam rudes erant vt non dei gratia, sed suis meritis crederent se esse saluatos. Sed hoc non ita declarat in omnibus textus ipsius epistolæ, quæ omnibus sensu profundior est. Ideóque magis credendum est, quòd illi qui membra epistolarum in vno corpore collegerunt, illam iudicauerunt sedere in capite, quæ ad vrbem directa est, quæ in illo tempore caput totius extitit orbis, & quia vsque hodie Romana ecclesia omnium ecclesiarum obtinet principatum. Materia verò omnium epistolarum est fides & boni mores. Intentio autem est, ipsam fidem ac mores cõmendare, & ad illos prouocare, videlicet suadendo bona, dissuadendo mala: praue agentibus mala comminando, bene agentibus bona promittendo. Et propter quam finalem causam? Nulli dubium quin propter veram beatitudinem promerendam. Ad hanc igitur vnam & generalem intentionem aliæ speciales reducentur intentiones, nec quicquam per omnes diuersos tractatus interseretur, quod non ad instructionem fidei & morum vel principaliter, vel secundario operetur. Et idcirco ad ethicam pertinet tractatus earundem epistolarum. Illa verò quæ est ad Romanos, quantum ex eius textu intelligi potest, quæstionem habet talẽ: Vtrum Iudæis euangelium Christi venerit propter merita operum legis: an verò nullis operum meritis præcedentibus, omnibus gentibus venerit iustificatio fidei quæ est in Christo Iesu: vt non, quia iusti erant homines, crederent, sed credendo iustificati, deinceps iuste viuere inciperent. In hac igitur epistola docere intendit Apostolus, omnibus venisse gratiam euangelij Christi. Quam & idcirco gratiam vocari ostendit, quia nõ quasi debitum iustitiæ redditum est, sed gratuito datum. Cœperant enim nonnulli, qui ex Iudæis crediderant, tumultuari aduersus gentes, & maxime aduersus ipsum Paulum, quòd incircuncisos & à legis vetustæ vinculis liberos admitteret ad euangelij gratiã, prędicans eis vt in Christum crederent, nullo imposito carnalis circuncisionis iugo. Sed Apostolus tanta moderatione inuicem vtrosque conciliat, vt nec Iudæos superbire permittat tanquam de meritis operũ legis, nec gentes merito fidei aduersus Iudæos inflari, quòd ipsi receperint Christum quem illi crucifixerunt. Pro Christo enim, sicut alibi dicit, legatione fungens, id est, pro lapide angulari vtrunque populum tam ex Iudæis quã ex gentibus connectit in Christo per vinculum gratiæ, vtrisque auferens omnem superbiam meritorum, & iustificandos vtrosque per disciplinã humilitatis associans. Quòd si quis quæsierit quomodo Iudæi, qui Romæ erant cõuersi, murmurarent contra Paulum, quẽ nec dum viderãt, sciat ipsum non eis ignotum fuisse, quia fama prædicationis eius vbique audiebatur, & quidã ex discipulis eius atque ex discipulis Petri iam venerant Romam, & multos ibi tam ex Iudæis quàm ex gentibus ad fidem conuerterant. Sed inter eos nuper conuersos erat, vt diximus, schisma & altercatio: Iudæi enim gloriabantur de suis meritis & nobilitate generis, non intelligẽtes se ad fidem per gratiam dei venisse, sed æstimantes hoc suis & patrum meritis accepisse: Gẽtiles autem, licet non præcessissent merita eorũ, de quibus gloriari possent, vt se Iudæis anteferrent, tamen Iudæos quasi interfectores Christi, ac præuaricatores legis despiciebant, & se sola ignorantia præpeditos fuisse, quod nõ antea crediderant, asserebant, scilicet viribus rationis & arbitrij sui, non æstimantes necessarium esse opus diuinæ gratiæ. Vtrosque itaque contentiose viuentes, sic corrigit Apostolus. Iudæis enim ostendit fidẽ & cætera spiritualia bona nullis præcedentibus meritis euenisse, sed ex sola gratia: quoniam lex neminem iustificauit, solummodo dans peccati notitiam. Sic etiam probat gentes nõ ex ignorantia, sed scienter ex studio multumque grauiter deum offendisse: quia licet scriptam legem non habuerint, naturalem tamen habuerunt. Et cum cognitum de creatura creatorem, vt deum venerari debuissent, gloriã eius in manufacta simulacra mutauerunt. Vtrosque etiam similiter veniam consecutos, æquales esse verissima ratione demonstrat, præsertim cum in lege prædictum & Iudæos & gentes ad Christi fidem esse vocandos ostendit. Quamobrem vicissim eos humilians, ad pacem & concordiã cohortatur. Occasio itaque huius epistolæ fuit eorum altercatio, circa quam totum versatur negocium. In quo tractatu intendit Apostolus superbiam & elationem vtriusque partis reprimere,

Hebræ. 11.

Nota.

2. Corin. 5.

re, per quam ad inuicem dissentiebant, vt de nullis suis meritis aut viribus suis glorientur, sed ad humilitatem potius reuocentur:& totum quicquid boni habent, gratiæ Dei deputent, & ita per humilitatem in cōcordiam & pacem redeant. Materia verò huius epistolæ est ecclesia Iudæorum & gētilium, ob suprà dictas causas discordantium. Sed his iam explicitis, ad librum accedamus. Apostolus enim priusquam exponere incipiat quod intendit, prologum facit, quo auditores attentos, dociles ac beneuolos reddit, salutatque dicens:

CAPVT I.

PAVLVS seruus IESV Christi, vocatus apostolus, segregatus in euāgelium Dei, quod antè promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui prædestinatus est filius Dei in virtute, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorū Iesu Christi domini nostri, per quem accepimus gratiam, & apostolatū ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis & vos vocati Iesu Christi, omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sāctis: Gratia vobis & pax à Deo patre, & domino nostro Iesu Christo.

Iam primum videamus, cur is qui antea dictus est Saulus, nūc dicatur Paulus. Saul rex superbus, & infrenis fuit & persecutor sancti Dauid, atq; de tribu Beniamin natus. De qua tribu & iste Saulus fuit: atque nomen & sæuitiam, velut hæreditatē, à Saule percepit. Saulus ergo nomen est superbi persecutoris. Sed & Saul atque Saulus, idem nomen est. Quod enim Saulus à nobis dicitur, hoc idioma Græcum & Latinum fecit, vt Hebræa nomina ad suorum casuum similitudinem declinaret: & sicut pro Ioseph Iosephus, pro Iacob Iacobus, ita Saul quoq; Saulus in nostra lingua dicitur. Qui cùm Paulum proconsulem Christo subiugasset, ipse quoque ex Saulo Paulus appellari voluit, ob tam magnę insigne victoriæ. Plus enim hostis vincitur in eo quem plus tenet, & de quo plures tenet: Plus autem superbos tenet nomine nobilitatis, & de his plures nomine authoritatis. Sicut ergo ille qui Africam subegit Scipio, dictus est Africanus: sic & Apostolus iste post Pauli subiugationem, semper vocatus est Paulus, qui antea solebat appellari Saulus, nec immerito: nam Saulus siue Saul interpretatur petitus, eò quòd ad debellandam ecclesiam à diabolo fuerat postulatus. Paulus verò dicitur mirabilis, & dignè ad prædicationem gentiū missus. Nominatur Paulus, id est, mirabilis, vt mirabiliter lucrifaceret mercedem fidei. Est enim dux valde mirabilis, qui non in sapientia verbi, non in diuitiis, non in eloquentia, non in vana seculi gloria, sed in Christi passionibus gloriatur. Potest & alia ratio super hac re proferri, quia forsitā binomius fuit: scilicet vt & Saulus vocaretur & Paulus. Nā & hoc probabilius dici videtur, quia quòd eum à Paulo procōsule quem Christo subiecit, Paulum vocari diximus, nulla talis consuetudo in diuinis scripturis deprehēditur. Sed in eisdē scripturis inuenimus nōnullos binis, alios etiam ternis vsos esse nominibus, sicut Sedechiā, eundemque Ioachim: sicut Oziam, eundémq; Azariam: sicut Salomonem, eundemque Ididam siue Ecclesiastē, aliósque plurimos. Sed nec apostolis Christi mos iste defuit. Nam vnus ex eis vocatus est Matthæus & Leui, alius autem Lebbæus & Iudas atque Thadæus. Quia ergo moris erat binis vel ternis nominibꝰ vti Hebræos, videtur & hìc Apostolus duplici vsus esse vocabulo: & donec quidem genti propriæ ministrabat, Saulus esse vocatus, quia hoc magis appellationi patriæ vernaculū videbatur: Paulus autem, cum Græcis & gentibus leges ac præcepta daret. Nam & hoc ipsum quod scriptura dicit, Saulus autem qui & Paulus, manifestè videtur ostendere, non ei tunc primū Pauli nomen impositum esse, sed veteris appellationis id fuisse. Actu. 13 Siue ergo ista, siue prior ratio sit verior, vnum pro certo est, quia iste apostolus ex quo ad prædicandum gentibus cū Barnaba missus est, maluit Paulus vocari, quàm Saulus. Et hoc nomen suum celebre, & omnibus cognitum præponit in hac epistola: vt Romani, audito tāti viri nomine, attendant quid eis velit persuadere, quid dignetur præcipere, scilicet vt ad audiendum soliciti, & ad obediendum existant parati. [PAVLVS] inquit, ac si diceret, Vos Romani pacem debetis inter vos habere, quia ille qui vobis scribit, est Paulus, id est, non persecutor Christianorum, sed doctor: non dissipator ecclesiæ, sed constructor: neque dissensionis, sed vnitatis & concordiæ persuasor. Nec debetis in elationem tolli, quia ille qui vos docet, est [SERVVS] id est, humilis, & non absque iugo domini. Seruus enim, nomen humilitatis est, vt ad eā prouocet. Sed cum dominus electis discipulis dicat, Iam non dicam vos seruos, quomodo iste est Ioan. 15 seruus? Sed sunt duo genera seruitutis: vnum timoris,

moris, alterum dilectionis: vnum timentiũ seruorum, alterum diligentium & placentium filiorum. Electi ergo discipuli non sunt serui secundum seruitutem timoris, quem perfecta dilectio foras mittit, (1.Ioan.4.) sed secũdum seruitutem casti timoris, quem perfecta charitas gignit. Paulus itaque seruus est, non ex seruili timore, sed ex casto amore seruiens Deo. Qui personam suam & officium primò commendat, vt sermonibus suis & correctionibus Romani facilius adquiescant, & exemplum ab eo humilitatis & cõcordiæ sumant. Paulus enim, sicut diximus, interpretatur mirabilis. Et ipse reuera mirabilis erat, quem Deus tanta meritorum prærogatiua mirificauerat. Et tamẽ se in omnibus humiliabat, & se seruum humiliter fatebatur, vt exemplũ omnibus daret humilitatis, ne quisquam de suis meritis aut viribus gloriaretur, sed omnes gratiæ domini reputarent, quicquid boni haberẽt: & se non superbè liberos, sed humiliter seruos cognoscerent. Quod autem alij dicunt Paulum dici Latine modicũ, & Græce quietũ, nos multum non approbamus, quia hoc nomen non est Græcum, aut Latinum, sed Hebraicum, ideóque iuxta Hebraicum sensum intelligendum. [Paulus seruus Iesu Christi.] Ac si dicat, non me liberum facio, nec me domino meo ęquiparo, sed eius seruum me reputo & subiectum, & quicquid boni habeo, eius gratiæ totum ascribo. Vos autem nõn seruos eius, sed liberos vos constituistis, & donum gratiæ eius, quod in vobis est, derogãtes, meritis vestris & ingenij viribus ascripsistis. Seruus, inquit, sum Iesu Christi. Et hoc ad commendationem personæ suæ valet, quia & seruus est honestus, & dominus incomparabiliter honestior. Ideóque tãti domini tam honestus seruus, libenter debet suscipi. Nõdum se dicit apostolum, sed tantummodo seruum, cum in aliis epistolis mox præferat nomen authoritatis, quia nondum Romanis prædicauerat, nec adhuc eorum apostolus esse videbatur. Et ideo præponit nomen humilitatis, cùm illos ad humilitatem esset prouocaturus, vt melius per humilitatis nomen ad humilitatem inuitaret, quam si per authoritatis nomen ad obediẽdum constringeret. [Seruus Iesu Christi.] Aliã significationem habet Iesus, aliam Christus, cùm sit vnus Iesus Christus, saluator noster. Iesus enim proprium nomen est illi, quomodo Moyses proprio nomine appellatus est, quomodo Aaron, quomodo Elias. Christus autẽ sacramenti nomẽ est, quomodo si dicatur legislator, quomodo si dicatur sacerdos, quomodo si dicatur propheta. Sic enim & Christus commendatur vnus, in quo esset redemptio totius populi Israel. Quem Iudæi venturum expectabãt, sed quia venit humilis, non cognouerunt eum. Paulus seruus Christi Iesu vel Iesu Christi [vocatus apostolus segregatus in euãgelium Dei.] Vocatus est ab infidelitate ad fidem, quando pergenti Damascum Christus illi de cœlo est loquutus. (Actuum.9) Et institutus est apostolus, quod Latine dicitur missus, quando post oranti in templo apparuit illi dominus, dicens: Festina & exi velociter ex Ierusalem, quoniam non recipiẽt testimonium tuum de me. Vade, quoniam ego ad nationes longe mittam te. Qui & [Segregatus est in euangelium Dei] (Actu.13) dicente post apud Antiochiam spiritu sancto: Segregate mihi Barnabam & Paulum in opus, ad quod assumpsi eos. In his omnibus gloriari Paulus posset, quoniam hæc omnia, domino apparente & loquẽte, consecutus est. Magnus enim ostẽditur, quem sic Deus per seipsum promouere dignatur. Sed cum maximas gloriandi occasiones habeat, in omnibus tamen se humiliat, vt omnes exemplo sui ad humilitatem trahat. Et ideo seruum se in prima fronte nominat. Vocatio autem, qua vocatus est, non illa est de qua dicitur: Multi sunt vocati, pauci verò electi: (Mat.20. & 22.) sed illa potius, de qua ipse loquitur: Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit. (Rom.8.) Qui & apostolus, id est, à Christo missus est, vt legatione pro eo fungens, omnes ad vitam vocaret. Et non sicut cæteri apostoli missus est, sed segregatus in euangelium Dei. Cùm enim vnicuique apostolorum destinata esset ad prædicandum sua prouincia, Paulo & Barnabæ com missum est officium prædicandi in omnibus gentibus. Et ita segregati sunt isti duo, id est, seorsum à grege cæterorum, euangelizare missi. Vel segregati in euangelium, quia de grege cæterorum discipulorum, qui Antiochiæ morabantur, electi sunt à spiritu sancto in opus prædicationis. Euangelium, interpretatur bonum nuntium: quia ibi nuntiatur humana salus per incarnationem & mortem & resurrectionem CHRISTI. Quod euangelium non est hominum, sed [Dei] id est, non ab hominibus institutum vel inuentum, sed à Deo. [QVOD antè promiserat per prophetas suos] Ad commendationem prædicatoris, ponit cõmendationem euangelij. Vnde etiam prædicator ipse satis posset gloriari, quasi dicat: Segregatus sum in euangelium, quod nõ est subitum nec improuisum, quia ante completionem promiserat illud Deus, vt cum desiderio expectaretur, & veniens deuote & absque vllo scrupulo susciperetur. Non est friuolũ neque recẽs, quod Deus pater promiserat gratis, & non nouiter, sed antè, id est, per multa priora secula. Promiserat illud antè per prophetas quod prædicaretur per Apostolos, vel promiserat illud gratuita bonitate sua, antequam aliqua eorum merita præcedere possent qui saluandi erant. Promiserat illud & non per quoslibet, sed per pro-

prophetas:neq; per alienos prophetas,sed suos. Nā & prophetæ qui non fuerunt sui, nonnulla de Christo prędixerūt,sicut Sibylla & Vergili⁹. Sed apostol⁹ de illis prophetis loquitur qui fuerūt eius,sicut Isaias & Ieremias.Promiserat, inquam,per prophetas,& hoc nō verbis tantum, sed[in scripturis]nō secularib⁹,sed[sanctis]id est,diuinis.Nā & in libris gentiū,inueniūtur testimonia veritatis,sicut idē Apostolus Atheniēsibus loquens ostendit. Sed quia in eisdē libris etiam errores prædicātur, ideo non sunt sancti, quāuis aliquid in eis ad Christū pertinens, inueniatur.Sed scripturæ illæ sunt sanctæ, quæ fuerunt Hebræorū populo diuinitus creditæ, & in eis leguntur promissiones euāgelij dandi, quas per veros prophetas suos ab antiquis temporibus fecit.In eis scripturis relictæ sunt promissiones scriptæ,ne obliuioni darentur, sed ad notitiam posterorum peruenirent. Scripturis dico, [de filio suo]quia omnes illæ de vnigenito Dei sunt factæ,& omnes eius diuinitatem per quam omnia facta sunt,prædicāt,eiúsque humanitate omnia restauranda prænuntiāt.[Qui factus est] id est,qui manēs quod erat,assumpsit quod non erat.Dico,factus est]& hoc nō secundū diuinitatem,sed[Secundū carnem]quia secundū diuinitatem genitus est à patre,nō factus:secundum carnem verò factus est [Ei] id est, ad honorem eius, vt pater glorificaretur per humilitatē incarnationis & obediētię illius.Factus est,& hoc nō ex qualibet stirpe,sed ex[Semine Dauid]qa incorrupta mater ei⁹, ex cuius sanctificato virginali vtero ipse carnem assumpsit, orta est ex progenie Dauid,cui Deus promiserat, quòd ex semine eius rex æternus esset suscitādus. Sic enim dixisse legitur: Cumque completi fuerint dies tui,& dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te,quod egredietur de vtero tuo,& firmabo regnum eius. Ipse ædificabit domum nomini meo,& stabiliam thronū regni eius vsq, in sempiternū. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium.Secundū istā promissionē filius Dei ex semine Dauid factus est homo,vt ædificaret domū, quæ est ecclesia, & regnaret in sempiternū.[Qui prædestinatus est filius Dei in virtute.]Prædestinatus,id est, præordinatus à Deo patre secundū humanitatē,hoc est,sola gratia prælectus,vt qui futurus erat secundū carnem filius Dauid,esset tamē in virture diuinitatis filius Dei: id est,ita susciperetur humanitas à verbo Dei in vnitate personæ, vt idem homo filius Dei esset propter vnionē verbi,filius Dei esset [Secundū spiritū sanctificationis]id est,secundū quod spiritus sanctus vterum virginis ex quo ille nasceretur, sanctificauit,sicut & angelus dixit:Spiritus sanct⁹ superueniet in te, & virtus altissimi obūbrabit tibi, ideoque & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei.Nō tamen spiritus sancti filius est,quamuis cōceptus de spiritu sancto dicatur, quia spiritus sanctus ibi pro gratia, quæ in illo secundum humanitatem superabūdauit nominatur.Prædestinatus est,& hoc[Ex resurrectione mortuorū,id est,vt præcederet resurrectionē mortuorum. Quorum mortuorum? [Eiusdem domini nostri Iesu Christi.]Ac si diceretur,suorum mortuorum,qui ad eum pertinent & mēbra eius sunt.Hos enim præcessit, qui eum ad cœleste regnū,quo eos præcessit,sequuturi sunt & ad beatam incorruptionem. Ex resurrectiōe autem cæterorum mortuorum non est prædestinatus,quos non erat præcessurus, sed damnaturus:quia non præcessit illos,qui eum sequuturi non erant ad gloriam vitæ æternæ,id est, reprobos qui ad pœnas resurrecturi sunt. Vel ita: [Qui prædestinatus est secundū carnem] quoniam Deus ab æterno prædestinauit, vt verbū eius caro fieret,quam & resuscitās glorificaret. Prædestinatus est vt sit filius Dei in virtute immortalitatis & potētiæ,de qua post resurrectionē ait: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.Nam cùm de electis ipse dicat, quia filij sunt Dei,cum sint filij resurrectionis, cur nō ipse magis qui secundum diuinitatem naturaliter est semper filius Dei, in resurrectione secūdum humanitatem factus esse dicatur Dei filius?Hoc enim docet idem Paulus,vbi de patre dicit in Actibus Apostolorum:Resuscitans Iesum Christum,sicut in Psalmo secūdo scriptum est:filius meus es tu, ego hodie genui te. Pater ergo resuscitans Christum, dixit ei,filius meus es tu,ego hodie genui te:vt illa resuscitatio, secundum Pauli sensum, intelligatur quædam generatio,quia & nostra resurrectio vocatur regeneratio,dicente domino.In regeneratione cū sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. Christus itaque secūdum humanitatem,qui dū esset mortalis,erat filius hominis,in resurrectione vestiens immortalitatem,factus est filius dei, nec tamen destitit esse fili⁹ hominis,quia verus homo permansit,sed gloriam quam humanitus non habebat,accepit.Et hoc est quod nunc dicitur, quia prædestinatus est esse filius Dei in virtute ex resurrectione,nec dicitur ex resurrectione sua,sed quod maioris virtutis est,[Ex resurrectione mortuorum]quia multos mortuos fecit secum resurgere.Et ne generalē bonorum atque malorum resurrectionē intelligeremus, quæ futura est in die nouissimo,[Mortuorum] inquit,[Iesu Christi]id est,solummodo electorum,ad Christum pertinentium,quia tunc non nisi sancti cum eo resurrexerunt.Vnde & dominum nostrum vocat eum,quia qui in morte sua mortem nostram & hostem antiquum destruxit, in resurrectione debitum super nos dominatum accepit: sicut præmisimus, cum

Marginal notes: 2 Tho. 7. — Luce.1. — Mat.28. — Actuū.13. — Matth.19

tunc dixisse, Data est mihi omnis potestas in
Mat.28. cœlo & in terra. Prædestinatus est, inquit, esse filius Dei in virtute ex resurrectione,& hoc secundum spiritum sanctificationis,id est,secundum quod spiritus sanctus eum sanctificauit ab
Rom.8. ipso exordio cõceptionis eius. Nam per spiritum quo sic sanctificatus fuerat, suscitatus est à morte,vt esset eo modo quo diximus,filiꝰ Dei: quia & nobis dicitur, Qui suscitauit IESVM a mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis. Vel[Prędestinatus est]vt diximus,secũdum humanitatem,vt esset filius Dei [In virtute] id est, in eadem potentia cum patre per vnionem verbi, cui personaliter homo ille est vnitus. [Secundum spiritum sanctificationis]id est,secundum quod operatus est spiritus sanctus cõceptionem eius in vtero virginis. Qui spiritus est sanctificationis, quia sanctificat omnes qui sanctificantur. Et hæc sanctificatio est à resurrectione mortuorũ,id est, incipit à remissione peccatorum. Qui enim mortui sunt in anima, prius resurgunt à morte peccati,& tunc sanctificantur per spiritum sanctum. Et tales mortui qui sic ad vitam redeunt, sunt Iesu Christi domini nostri. Præordinati enim sunt ad vitam vt sint membra Christi: ideo non perseuerant in morte peccati,sed pœnitendo resurgũt. Itaque cum audimus,filius Dei in virtute IESV Christi,vel filius Dei secundum spiritum sanctificationis Iesu Christi, vel filius Dei ex resurrectione mortuorum Iesu Christi, cum dici potuisset vsitate, in virtute sua,vel spiritum sanctificationis suæ, vel ex resurrectione mortuorum suorum, non cogimur intelligere aliã personam, sed vnam eandemque, scilicet filij Dei domini nostri Iesu Christi [PER quem accepimus gratiam.] Ad commendationem suæ personæ commendauerat euãgelium quod ipse prædicat, & ad commendationem euangelij commendauit Christum qui author eius est. Et nunc,quid ipse per eum sit adeptus, indicat. Quasi dicat: Talis ac tantus est Christus, per quem mediatorem accepimus à patre ego & Barnabas vel cæteri apostoli gratiam & apostolatum: [Gratiam]cum omnibus fidelibꝰ: [Apostolatum]verò,non cum omnibus. Si tan tummodo apostolatum diceret se accepisse, ingratꝰ esset gratiæ qua illi peccata dimissa sunt, & tanquam meritis priorum operum accepisse videretur apostolatum. Optime ergo tenet ordinem causæ,vt nemo audeat dicere meritis vitæ prioris ad euangelium se esse perductũ, cùm nec ipsi apostoli accipere apostolatum proprie potuissent, nisi prius communiter cum cæteris gratiã,quæ peccatores sanat & iustificat,accepissent. Prius Itaq; [gratiã] qua purgarẽtur à peccatis & sanctificarentur,acceperunt: & post [apostolatũ] id est,legationem, vt excurrerent vbique prædicare ipsam euangelij gratiã. [Ad obediendum fidei]id est,vt obediatur fidei. pro nomine Christi,id est,vt omnes credãt in Christum, & signentur in eius nomine qui saluari cupiunt. Et hoc fiat non in Iudæis tantum,sed [In omnibus gentibus] vbicunque per totius orbis amplitudinem diffusæ sunt gentes. Vel obediatur fidei,vt faciant fideles quæcũque fides expetit,non solum credendo,sed etiam operando:& hoc[Pro nomine]Christi,id est, pro gloria [eius] non pro sua, scilicet vt in bonis quæ fecerint,non suã,sed Christi gloriam quęrant:nec suum,sed Christi nomen magnificare cupiant. Accepi,inquit,apostolatum[In omnibus gentibus]vt in eis obedire faciã plurimos fidei[Pro nomine Christi]glorificãdo. [In quibus]gentibus,super quas scilicet mihi datus est apostolatꝰ. [estis etiã vos.]Hoc dicit vt familiarius admoneat. In quibus fidei obedientibus estis & vos ô Romani,qui per gratiam prædicationis estis ad fidem[vocati]& estis non eorum qui vos vocauerunt,[Sed Christi]ad quem vocauerunt.[vocati enim Iesu Christi estis]id est, ad hoc vocari ad fidem,vt sitis Iesu Christi,non Petri vel alterius. Hucusque dictum est, quis esset,qui scribit epistolã. Est enim qui scribit, [Paulus seruus Christi Iesu, vocatus apost. segregatus in euãgeliũ Dei.]Sed quia occurrebat quod euãgeliũ,respõdit: [Quod antè promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo.]Itẽ quia occurrebat de quo filio suo,respõdit:[Qui factus est ei ex semine Dauid secũdũ carnẽ,qui prædestinatus est filius Dei in virtute,secũdũ spiritũ sanctificationis, ex resurrectiõe mortuorũ Iesu Christi domini nostri.]Et quasi diceretur,quomodo tu ad eũ pertines, respõdit:[Per quẽ accepimus gratiã & apostolatũ ad obediẽdũ fidei in oĩbꝰ gẽtibꝰ pro noĩe eius. Itẽ quasi diceretur,quę igitur causa est, vt scribas ad nos?respõdit:In quibꝰ estis & vos vocati Iesu Christi. Deinde adiũgit ex more epistolæ, quibꝰ scribat.[oĩbꝰ]inquit[qui sunt Romę, dilectis dei,vocatis sãctis.]Nõ ait diligẽtibꝰ deũ, sed dilectis dei, vt bonitatẽ dei potiꝰ q̃ meritũ illorũ significaret. Prior enim dilexit nos ante oĩa merita,vt nos dilecti,eũ diligeremus. Quos 1.Ioan.4.
& gratuito suo munere p prędicatores vocauit, atq; p baptismũ sãctificauit. Oĩa ergo bona diuinę gratię,non humanis meritis sunt ascribẽda. Eos enim,qui odibiles & procul ac turpes erãt, dilexit & vocauit & sanctificauit. Vel,vt breuiꝰ cõcludã,dilexit,vt vocaret ad sãctitatẽ. Post hęc vt cõpleatur vsitatũ epistolę prĩcipiũ, salutat illos,dicẽs:[Gratia vobis & pax a deo patre nostro &c. Gratia & pax sit vobis à deo,quia non omnis gratia neque omnis pax est dei vel à Deo. Nam & iudices mali præbent gratiam in accipiẽdis personis aliqua cupiditate illecti,

aut

aut timore perterriti:atque mala pax est,quá vitiis aut diabolo concordatur. Sed illa gratia est à patre & Christo, qua nobis remittuntur peccata, quibus aduersabamur deo : & pax qua reconciliamur ei.Cùm enim per gratiam remissis peccatis,assumptæ fuerint inimicitiæ, restat vt pace adhæreamus ei, à quo nos sola peccata dirimebant. Gratia vocatur,quia non ex merito retributa, sed ex donante concessa est. Talis, inquit, gratia & pax sit vobis à deo patre nostro, qui nos in filios adoptauit, & amari atque honorari vult à nobis vt pater,[& à domino Iesu Christo,id est,à filio qui nos de manu inimici redemit, & suo dominio mancipauit, & est saluator atque rex noster.Gratiam & pacem optat à patre & filio, nec adiungit spiritum sanctum,quia ipse spirit⁹ sanctus donum dei est: & donum dei,gratia & pax est.Ideoque tota trinitas in hac salutatione ponitur,dũ pater & Christus aperte antè nominantur, & spiritus sanctus gratia & pace significatur. Nullo enim modo dari hominibus gratia potest,qua liberamur à peccatis, & pax qua reconciliamur deo, nisi in spiritu sancto.

Primùm quidem gratias ago deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo.

Commendata multis modis sua persona, & facta salutatione,sicut mos est in epistolis, iterũ reddit eos beneuolos,nimiam erga eos ostendẽdo se habere charitatem. Nam quia illos asperrime erat remorsurus,primò leniter inchoat, & illorum beneuolentiam captat, ne si statim eos acriter reprehendere cœpisset,illorum impatiẽtia reprehensiones illas grauiter ferret,quasi dicat:Multa sum vobis dicturus. [Et primũ quidem,] antequam illa dicam, hoc vobis intimo, [Quia gratias ago deo meo pro omnibus vobis,]congaudens bono incepto vestro.Ago,inquam,gratias deo meo,qui cùm sit natura & potestate deus omnium,merito & voluntate paucorum est.Ideo dixit,deo meo. Non enim potest vox ista esse nisi sanctorum,quorum deus dicitur ,sicut deus Abraam & deus Isaac & deus Iacob.Non potest vox ista eorum esse, quorum deus venter est, vel qui vitium aliud quodlibet fecere sibi deum.[Ago gratias deo, id est,sacrificium laudis illi offero, non per me, sed per magnum pontificem, id est, Iesum Christum. Qui enim vult deo sacrificium offerre, per manus pontificis debet offerre.Et ego tale sacrificium per hunc sacerdotem offero pro omnibus vobis,vt & vos similiter faciatis, agẽtes semper deo gratias pro beneficiis quæ vobis contulit. Agere enim deo gratias, est sentire omnia bona ab eo esse data,& pro his laudare corde,voce & opere.Agatis & vos gratias deo per Iesum mediatorem nostrum per quem vobis deus dedit quicquid boni habetis,& per quẽ accipit quicquid boni offertis.Vel ita: Ago gratias pro omnibus fidelibus. Et primũ quidem pro omnibus vobis,scilicet quia vos primi estis,quoniam Romana ecclesia primatum habet inter omnes ecclesias.Et hic quoque patet quòd hæc epistola debuit prima poni.Ago gratias deo,quem di gne colendo meum facio,non per legem,sed per Christũ.Ago inquã gratias, primùm quidẽ pro vobis,deinde pro cæteris. Primũ pro vobis, de quibus magna omnib⁹ vtilitas venit,quia fides vestra etsi nondum perfecta,iam tamen[Annuntiatur in vniuerso mundo.Roma tũc erat caput mundi,& de toto orbe illuc conueniebant,atq; Romanos suscepisse fidem Christianæ religionis vbique diuulgabant, sicque iam securius cæteræ per orbem nationes eandem fidem suscipiebãt.Et hæc est laus fidelium Romanorum, quia tale de eis exemplũ vbique spargebatur. Ideoq; cauere debebant,ne sicut fama fidei ipsorũ procul audita fuerat,ita rumor dissensionis audiretur,& multis noceret.Incitantur enim ad profectum per hoc,quod fides eorum vbique renuntiatur.Fides est diuinitatis confessio,& religionis solidum fundamentum:qua veraciter credimus id, quod videre non possumus.Proprie verò nomen fidei inde vocatur,quia fiat quod dictum est aut promissum.Fides enim est dicta ab eo,quod fit illud quod inter vtrosque placitum est,id est,inter deum & hominem, scilicet vt homo faciat opere quod dicit ore:& deus reddat ei beatitudinem quam promisit.

Nota.

fides

Testis enim mihi est deus:cui seruio ĩ spiritu meo in euangelio filii eius,quòd sine intermissione memoriam uestri facio semper in orationibus meis,obsecrãs si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in volũtate dei ueniendi ad vos. Desidero enim videre vos, vt aliquid impartiar vobis gratiæ spiritalis ad confirmandos uos,id est,simul consolari in vobis,per eam quæ inuicem est,fidem vestrã atque meam.

Dixi quia gratias ago pro vobis,& hoc non fallaciter dixi:nã deus est mihi testis quòd semper sum uestri memor in orationibus meis. [Deus,]cuius scientia non fallitur, ipse [Mihi testis est:]q̃ nouit arcana,qui veritatẽ cõsiderat, ipse mihi testis est,quòd vera sũt quę dico.[Cui seruio in spiritu meo,] id est, in affectu mentis

meæ:quia nō per simulationem illi famulatum exhibeo,sed quicquid foris bene erga seruitutē eius operor,hoc intus in voluntate cordis simi liter facio.Seruio illi,& hoc [In euangelio filij eius,]id est,in prædicatione vnigeniti eius, per cuius incarnationem & mortē ac resurrectionē annuntio datam esse mundo salutem.Et ipse pa ter mihi testis est,quòd in orationib⁹ meis sem per facio memoriam vestri, id est, quotiescunque oro pro me, oro & pro vobis:nec vestri obliuiscor in precibus meis, sed iugiter memoro,& hoc sine intermissiōe.Ecce prior facit Apostolus,quod aliis præcipit: Sine intermissione orate.Et tamen quod ait, [Sine intermissione memoriam facio vestri,]non sic accipiendū est,quasi semper hoc ageret, cùm fragilitas humana hoc implere non possit:sed ita potius intelligendum est, quod nullus dies pertransiret, in quo pro eis non oraret.Hoc etiam dicit vt eū diligant,& audire desiderent, quem tanto studio pro ipsis orantem cognoscunt. Memor vestri sum in precibus meis, [Obsecrans,] id est, ob sacra quæ percepistis,deum orans,[Si quomodo,]id est vt aliquo modo prospero vel aduerso,[Tandem,] id est, post multa desideria, [aliquando,]id est,saltem semel, si sepius non potero:seu aliquando,id est, aliquo tempore,siue æstatis,siue hyemis, [Habeā iter prosperū,] id est,efficax desideriorum meorum,[Iter]dico [Veniēdi ad vos,]& hoc[in volūtate dei] quia tunc erit vtilis aduentus meus. Prosperum iter habeam in voluntate dei, quoniam aliter prosperum iter non habeo, nisi voluntas dei, quæ omnia nouit,& in bonis omnib⁹ nos præuenit ac fouet,illuc me direxerit, vbi fructum aliquē habeam. Vel prosperum iter habeam in voluntate dei, quia non semper prosperitas itineris in dei voluntate perficitur, sicut eorū qui prosperis successibus ad malum currunt. Ideo veni re ad vos obsecro,quia [Desidero videre vos] ob hoc scilicet, [Vt impartiar vobis aliquid, id est,vt faciam vos in aliquo participes spiritalis gratiæ, qui nunc carnali sensu adinuicem cōtenditis.[Impartiar vobis aliquid gratiæ spi ritalis,quę est in me,id est,gratuiti beneficij dei videlicet prædicationis,vel miraculorum, [Ad confirmandos vos,]id est,vt vos confirmē,quia iam aliquid habetis,sed adhuc infirmi & vacillantes estis,ideoque spiritali gratia ad confirma tionem indigetis, per quam firmi esse possitis. Volo inquā vobis impartiri aliquid gratiæ spi ritalis ad confirmandos vos in fide, id est, volo simul cōsolari in vobis, [per eā quæ inuicē est fidē,]vt per cōmunem fidem inuicē cōsolemur, & de gratia sancti spiritus inuicem gratulemur. Modò enim sum ego desolatus,& vos similiter licet non sentiatis.Sed sic consolationem accipiemus ego & vos, si ego opus meū in vobis firmū & stabile videro,& si vos apostolicæ gratię fueritis participes.Et ita[simul,]id est,vicario modo & ego in vobis,& vos in me,consolationē habebimus,[per eā fidem quę est inuicē.]id est,cōmunis,quod est græce catholica.[fidē,dico vestrā atque meā,id est,si vestram fidem vide ro meā,& meā esse vestrā,vt vna eademq; sit & vestra & mea fides,tunc simul consolabimur.

Nolo enim vos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc, vt aliquem fructum habeam in vobis, sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac barbaris: sapiētibus & insipientibus debitor sum: ita quòd in me promptum est, & vobis qui Romæ estis, euangelizare.

Credendū est quod dixi,me desideriū habere veniendi ad vos,quia [ô fratres]mei, id est, eiusdē matris ecclesiæ filij,[nolo vos ignorare] quòd non solum[volui,sed proposui venire ad vos,& hoc [sæpe proposui,]sed efficere nondū potui,quia[prohibitus sum vsque adhuc]id est, vsque ad hoc tempus,vel à spiritu sancto, vel à membris diaboli multa impedimenta mihi,dispensante deo,ingerentibus. Ideo toties proposui ad vos venire,[vt habeam in vobis aliquem fructum, æternę mercedis, [sicut & in cęteris gētibus,]id est,vt pro labore prędicationis,quā vobis impendero,habeam fructum supernæ retributionis,sicut habiturus sum pro cæteris gētibus:quibus hucusque prædicaui ab Ierusalem in circuitu per vniuersam Asiam vsque in Illyricū,vbi Europa incipit.Exemplo gentiū istarum,prouocat Romanos.Vel[habeam fructum in vobis,]id est,vt vos accepto semine prędica tionis,fructificetis virtutes & opera bona,quia fructum illum reputo meum.Volo,inquam,fructum in vobis taliter acquirere,sicut & in cęteris:quia omnibus[Sum debitor,] omnibus debitorem fecit me deus,[Gręcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus.] Gręci duabus appellationibus omne hominum genus distinxerunt, dicentes vnumquenque vel Gręcum esse vel barbarum. Nam quia ipsi Gręci legibus vtebantur, omnes reliquos tanquam sine legibus viuentes, barbaros appellauerunt. Et Apostolus non solùm Gręcis,sed & barbaris,nec solum sapientibus, sed & insipientibus debitor est, quia omnibus prędicare missus est. Gręcos dicit sapientes, apud quos omnis philosophia erat: barbaros autem vocat insipientes, velut imperitos.Sed quomodo his omnibus est debitor, qui nihil ab eis accepit, nisi quia per gratiam sancti spiritus ei datum est, vt omnium istorū linguis loqui nosset?Nā quia

linguarum

linguarum notitiam non pro se quis, sed pro his quibus prædicãdum est, accipit, debitor omnibus illis efficitur, quorum accipit à deo linguæ notitiam. Sapiẽtibus autem debitor est per hoc quod accepit sapientiam in mysterio abscon ditam, quam perfectis & sapientibus loqueretur. Insipientibus quoque factus est debitor in eo, quod patientiæ gratiam & longanimitatis accepit. Summæ etenim patientiæ est, ferre insipientium motus. Itaque debitor est Apostolus [Sapientibus,] vt eos ad maiora sapientiæ arcana promoueat: & [Insipientibus,] vt illos erudiat, & tandiu patienter ferat, donec ab illis insipientiam remoueat. Possunt etiam iusti nomine sapientium, atque peccatores appellatione insipiẽtium designari. Et Apostolus debitor est [Sapiẽtibus & insipiẽtibus,] quia prædicatoris est debitum, iustis inuigilare ne cadant, & peccatoribus vt resurgant: iustos admonere vt viam iustitiæ teneant, peccatores corripere vt viã iniquitatis deserant. Debitor sum Græcis & barbaris, atque sapientibus & insipientibus. [Ita & vobis qui Romæ estis,] sum debitor euãgelizare, quia sicut aliis, sic & vobis debeo prædicare, quoniã ad omnes sum missus. De Iudæis tacet, quia magister gentium est. Quod scilicet euangelizare promptum est in me, quia ad hoc agendum sum paratus & velox.

Non enim erubesco euangelium: Virtus enim dei est, in salutẽ omni credẽti, Iudæo primùm & Græco. Iustitia enim dei reuelatur in eo ex fide in fidem: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuit.

Abac.2

Ideo sum promptus ad euangelizãdũ, [Quia non erubesco euangeliũ,] id est, nulla est mihi erubescẽtia ex prædicatione euangelij, sicut nõnullis qui erubescebant prædicare Christũ cru-

Heb.10 cifixum, non intelligentes nihil dignius deo, q̃ quod ad humanam salutem proficit. Nam insigne virtutis & pietatis est, quod dominus propter salutem imaginis suæ dignatus est vsque ad passionem crucis humiliari. Quod nunc Apostolus intuens, [Non erubesco, inquit, euangelium.] Et quare non erubescis? Quia ipsum euangelium [Est virtus dei,] id est, quod in euangelio prædicatur, videlicet crux & mors & resurrectio saluatoris, est virtus dei, quamuis stultitia videatur incredulis. Nulla enim maior virtus est, quàm deuicta morte, homini vitam perditã reddere. Talis [virtus est] euangelium, videlicet quia virtutem victoriæ Christi annuntiat. vel [virtus est, quia gratiã præstat, per cuius auxilium valeamus facere quæ præcipit: Quod quia lex non fecit, infirma fuit. Virtus est valens, [In salutem omni credenti, Iudæo primùm, ac deinde Græco,] id est gentili, hoc est, omni credẽti, tam de circuncisione, quàm de præputio, valet euangelium ad æternam salutem. Iudæus causa patrum, & quia prior cognouit deum, prępo nitur gentili, quamuis non sit iam dignior propter hoc quod dominus dixerat, filius meus primogenitus Israël. Verè euangelium est virtus dei. [Nam iustitia dei reuelatur in eo,] quę velata fuerat in veteri testamento. Vel ita: Vere euangelium valet in salutem omni credenti, [nã iustitia dei reuelatur in eo,] id est, iustitia fidei quę tegebatur in lege. [iustitia enim dei est] qua gratis iustificat impium per fidem sine operibus legis. Quam reuelat euangelium, dum dat fidem homini, per quam iustificatur qui credit deum iustum & veracem in promissis, vt inquirentes se remuneret: & contrà, negligentes se dãnet. Iustitia dicẽ, tendens [ex Fide in fidem,] id est, ex fide veteris testamenti in fidem noui. Populus enim Israël in fide erat, quia crediderat deo & Moysi famulo eius. Ex qua fide nunc ad fidẽ euangelicam transit. Eius quippe est iustitia, qui transit de fide in fidem, vt libenter trãseat Iudęus, & quicunque alius ex fide veteris in fidem noui testamenti. Iustitia enim reuelatur ex fide,] legis, vbi prędicatur vnus deus [In fidem] euãgelij, vbi manifestatur pater & filius & spiritus sanctus. Ex fide primi aduentus domini, in fidem secundi. Ex fide humanitatis Christi, in fidem eius diuinitatis. Ita reuelatur in euangelio ex fide iustitia, per quam saluamur sicut scriptum est in Habacuc: IVSTVS autem ex fide,] id est, qui iustificatus est ex fide, [VIVIT,] id est, ęternam vitam consequitur. Et ita ex fide iustitia, & ex iustitia vita. Vel iustus viuit interim [Ex fide,] dum est in hac peregrinatione, donec ad patriam perueniẽs, viuat ex specie. Per fidem viuere incipit anima quę per infidelitatem erat mortua. Fides autem Iaco.2.
qua viuitur, ipsa est quę per dilectionẽ operatur: quoniam fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Quod tamen de illis qui tempus operandi habent, intelligitur. Nam si quis mox vt per fidem in baptismo iustificatus est, ex hac luce migrauerit, hic sola fide sine vllis operibus vitam consequetur. Qui verò tempus bene operãdi habet, & operari negligit, frustra de fide presumit. Quod Apostolus dixit, quia iustus ex fide viuit. In propheta sic legimus. Iustus autem in fide sua viuet. Sed ideo Apostolus magis trãslatione Septuagintã interpretum vsus est, quia scribebat Romanis, qui scripturas Hebraicas nesciebãt: nec erat ei cura de verbis, cum sensus esset in tuto, & damnum ex eo pręsens disputatio non haberet: quia & Hebręi qui Gręcas literas didicerãt, editionẽ Septuaginta interpretum legebant. Ob hoc ergo & istud & alia plura testimonia quę ponit, ab Hebraicę veritatis translatione, qua nũc vtimur, discordare videntur:

videntur: quia aliquando sumit à Septuaginta interpretibus, aliquando sicut loquens eodem spiritu quo prophetæ, sensum sumit tantummodo, vtens suis verbis, suaque dispositione.

Galat. 3 *Reuelatur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorũ, qui veritatem Dei in iniustitia detinent: quia quod notũ est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque virtus eius & diuinitas, vt sint inexcusabiles.*

Nunc aggreditur gentiles secundum priorem statum, qui iactabant bonam naturam, & excusabant suas turpitudines per ignorantiam, ostẽdens eos & prius notitiam habuisse, & post per culpam perdidisse, atque bonã naturam sibiipsis à Deo relictam, in omnia mala præcipitatã. Quasi dicat: In euãgelio [REVELATVR iustitia Dei] non solùm qua iustificat per fidem pœnitentes, sed & qua damnat in malitia perseuerantes. Nam ira Dei quam iustè peccãtibus inferet, id est, vindicta qua eos percutiet, reuelatur in eodem euãgelio super eos ventura de cœlo. Vel ita: Ex fide est iustitia, & inde salus: quia ex impietate est iniustitia, & inde ira, id est, pœna. [NAM ira Dei reuelatur &c.] Nõ dixit, Infertur, sed, Reuelatur. Vbi enim reuelatur, non infertur, non percutit: sed reuelatur, vt terreat, & territis non inferatur. Reuelatur per euangelium, quæ antè erat occulta hominibus. Reuelatur ira Dei, id est, animaduersio districti iudicis. Reuelatur [DE cœlo] vt nouerint homines non solum beneficia, sed & plagas expectare de cœlo. Vel [DE cœlo] id est, de ecclesia reuelatur ira futuri iudicij, quoniam ab ecclesia manifestatur peccantibus ira iudicis venturi de cœlis in fine seculi. [SVPER omnem impietatem & iniustitiam hominum] id est, ad cõculcãdam in suppliciis eorum peruersitatem, qui debitum cultum Deo denegant, & qui in luxuria cæterisque vitiis male viuunt. Impietas enim infidelitatem significat, iniustitia verò criminosam cõuersationem. Impietatem hominum. Eorum hominum dico [QVI veritatem Dei detinẽt in iniustitia.] Omne quod mutari potest, veritas nõ est. Veritas Dei est inuisibilis, & incommutabilis eius substantia. Quam detinent in iniustitia, quicunque per visibiles & mutabiles creaturas, hominibus demonstrauerunt colendam idolorum culturam. [VERITATEM Dei] id est, quòd ipse est verus Deus: DETINENT in iniustitia] quia cũ vere sciant vni creatori Deo se debere cultũ summæ venerationis exhibere, eum iniuste exhibent creaturæ. Vel [VERITATEM Dei] id est, veram de Deo cognitionem, DETINENT in iniustitia] id est, in malo opere, malentes iniuste morari in voluptatibus suis, nec pro Dei veritate quæ se illis sponte offert, volentes à nequitia sua recedere, sed ipsam veritatem in nequitia, si fieri possit, detineri secum. Dixi quia detinent veritatem Dei, nec sinũt vt ad aliorum notitiam perueniat, dũ simulacra pro Deo docent adorari. Nam illi nouerũt ipsam veritatem, quam cæteris abscõdunt: quia [QVOD notum est Dei] id est, quod naturali ingenio sciri potest de Deo, MANIFESTVM est illis.] Multa enim sunt quæ de Deo per naturam sciri nõ possunt, sicut est mysterium incarnationis & passionis, quod latuit sapientes mundi. Sed hoc de eo naturaliter sciri potest, quòd ipse sit Deus: quia omnis creatura ostendit se non esse Deũ, sed esse alium qui eam fecerit, cuius seruitio parêre necesse sit: Itaque quod notum est de Deo, manifestum est illis. Vel manifestum est in illis, id est, in cordibus eorum, quamuis exterius in opere ipsorum non appareat. Habent enim in se vnde noscant eum, scilicet naturalem rationem. Verè manifestum est in illis, siue illis, quia Deus per opus suum manifestauit illis, quoniam virtus eius occulta ex his quæ palàm sunt, manifestatur. Dominus manifestauit, id est, non solum naturalis ratio profuit, sed Deus quotidie adiuuit, ne sola natura sufficere videretur. Deus illis manifestauit ostensione creaturarum, quoniam naturali ingenio intellexerunt quia hoc non est creator, quod creatura. [NAM inuisibilia ipsi⁹] id est, æternitas, virtus, diuinitas & omnipotentia conspiciuntur [A creatura mundi] id est, ab homine, in quo per quãdam affinitatem omnes creaturæ sunt, quia commune habet esse cũ lapidibus, viuere cum arboribus, sentire cũ animalibus, intelligere cum angelis. Ab hac creatura mundi, id est, ab homine [conspiciuntur inuisibilia Dei, intellecta per ea quæ facta sunt] id est, per creaturas. Nam si vigilanter exteriora conspicimus, per ipsa eadem ad interiora reuocamur. Vestigia quippe creatoris sunt mira opera visibilis creaturæ; quoniam per hæc quæ ab ipso sunt, imus ad ipsum. menti enim nostræ peccato suo exterius sparsæ, necdum Deus sicut est interius innotescit: sed dum facturæ suæ decus foras ponit, quasi quibusdã nutibus innuit, & quæ intus sequamur ostendit, ac miro modo ipsis formis exterioribus nos ad interiora perducit. Viæ quippe ad creatorem sunt opera cõsiderata creaturæ, quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. Nam quocunque se verterit anima, si vigilanter intendit, in iisdem ipsis Deum inuenit, per quæ reliquit: eiúsque

potentiam

potētiā ex eorū rursum cōsideratiōe cognoscit, quorum amore deseruit: & per quæ auersa cecidit, per hęc conuersa reuocatur. Vbi enim lapsi sumus, ibi incumbimus vt surgam⁹. Et quasi ibi surgendo manū cōsiderationis figimus, vbi pede amoris lubrici corruentes, negligendo iacebamus. Quia enim ab inuisibilibus p visibilia cecidimus, dignū est vt ad inuisibilia ipsis rursum visibilibus innitamur: & quo casu anima venit ad infima, eo gradu reuertatur ad summa. Bene itaque dicitur, quòd [INVISIBILIA dei cōspiciūtur à creatura mūdi,] id est, ab homine: INTELLECTA p ea quæ facta sunt,] quoniam per visibiles facturas intelligitur inuisibilis factor. Sic enim & gētiles quamuis legem aut prophetas non haberent, cognouerunt Deum, per visibilem scilicet creaturam peruenientes ad intelligentiam inuisibilis creatoris. INVISIBILIA ipsi⁹ à creatura mūdi] id est, ab homine, qui omni creaturæ mundi præeminet: vel [A creatura] id est, à constitutione mundi, conspiciūtur intellecta per ea quæ facta sunt ab eo. SEMPITERNA quoque virtus eius & diuinitas] quæ nihilo minus sempiterna est, ex coniecturis agnoscitur creaturæ similiter. Virtus est quæ regit omnia, diuinitas quæ replet vniuersa. Potest etiā [SEMPITERNA virtus eius] intelligi filius eius, per quem facta sunt omnia, & qui nunquā cœpit, sed sempiternus est cū eo, diuinitas autē spiritus sanctus. Intelligitur itaq; per visibiles creaturas inuisibilis pater, & sempiterna virtus ei⁹, quæ est filius, ac diuinitas, id est, spiritus sanctus, ad quem maximè sanctificatio pertinet. Ita vt & gētiles qui scripturas diuinas non habebant, sint inexcusabiles, quoniam non fuerunt veritatis ignari, sed ipsi veritati quæ se illis reuelauerat, extiterunt ingrati.

Locus obscurior.

Quia cū cognouissent Deū, *nō sicut* Deū *glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerūt in cogitationibus suis, & obscuratū est insipiēs cor eorum. Dicētes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerūt gloriā incorruptibilis* Dei, *in similitudinē imaginis corruptibilis hominis & volucrū & quadrupedum & serpentiū. Propter quod tradidit illos* Deus *in desideria cordis eorū in immūditiam, vt cōtumeliis afficiāt corpora sua in semetipsis, qui cōmutauerunt veritatē* Dei *in mendacium, & coluerunt & seruierunt creaturæ potius quàm creatori, qui est benedictus* Deus *in secula, Amen.*

Ephes. 4.

Non possunt excusari de ignorātia, sicut volebant asserere, Quia reuera per naturalem rationem cognouerunt Deum. ET cum cognouissent eum, non glorificauerūt eum sicut deū] bene viuendo & colēdo, aut etiā [GRATIAS illi non egerunt] de cognitione eius, quam ipso donante perceperant. Debuissent enim illū glorificare digne colendo & prædicando, atque voluntatem eius faciendo, & gratias illi semper agere, quòd eorū cordibus notitiam sui dignatus esset infundere. Gratias agere, id est, pia deuotione grati existere, vt recognoscerent se sapientiam & omnia bona ab illo habere. Sed nō glorificauerunt eum, nec gratias ei reddiderūt, sed sibi tribuentes sapientiam, quam à se nō habebant, & se putantes aliquid esse, cùm nihil essent, euanuerunt in cogitationibus suis, quas à se, non à deo conceperant: ET obscuratum est] paulatim [cor eorum] donec omnino fieret insipiens. EVANVERVNT,] quoniam vani, & falsi fuerunt in cogitatibus suis, & ratio mentis eorum fumo superbię obscurata est, dum in seipsis gloriarentur. Et vere euanuerunt. NAM dicētes se esse sapientes] id est, iactātes se quasi proprio sensu sapientiam inuenisse, [stulti facti sunt] id est, obscuratum est insipiens cor eorū. Cū enim quidā eorum non solū ad instituta vtilissimarū artium, & doctrinam liberaliū disciplinarū, sed etiam ad inquisitionē summi boni aciē mētis intenderint, & inuisibilia dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerint, non agētes tamen gratias deo, nec confitentes illum sibi esse huius facultatis autorem, sed dicentes se esse sapientes, id est, non in deo, sed in semetipsis gloriantes; quasi ad veritatis inspectionem suis studiis atque rationibus propinquassent, EVANVERVNT in cogitationibus suis] & quod illuminante dei gratia inuenerant, obcæcante superbia perdiderunt, relapsi à superna luce in tenebras suas, id est, ab incommutabili atque æterno bono, ad mutabilē corruptibileq; naturam. ET mutauerunt] non solum sensu, sed & opere: quantum ad se, mutauerunt [gloriam incorruptibilis dei] talem scilicet fingētes deū, qualis non est, & non sicut eum cognouerūt tradentes hominibus, sed simulacra pro deo coli censentes. Qui dum per cogitationum suarum vanitatē formas & imagines in deo requirerēt, dei imaginem perdiderunt: & in tantas stultitię tenebras deuoluti sunt, vt gloriam dei ad corporalem & corruptibilem humanæ formæ effigiem verterent, & diuinæ maiestatis eminentiā ad brutorum animalium formas inclinarent. MVTAVERVNT gloriā dei,] qui est incorruptibilis & æternus, IN similitudinem imaginis corruptibilis hominis,] quasi similem faciētes gloriam dei, id est, gloriosum deum imagini hominis, & ipsam imaginē velut deū colētes. Nec

solùm

solum in similitudinē hominis mutauerunt gloriam dei, sed etiam in similitudinem [VOLVCRVM & quadrupedum & serpentium.] A dignioribus creaturis ad minus dignas gradatim descendit, vt ostendat illos in profundiores stultitiæ tenebras corruisse. Mos fuit ab antiquo Romanis adorare simulachra hominum, vt Romuli, Iouis & aliorū, maximè ab aduētu Aeneæ in Italiam: volucrum autem & quadrupedū atq; serpentium, ex quo Alexandria ab Augusto victa est & Romæ subiugata. Consueuerant enim colere deos omnium gentium, quas superassent. In tam viles formas mutauerunt, vt dictum est, gloriā dei. [PROPTER quod deus tradidit] id est, dimisit, ILLOS in desideria cordis eorū.] Tradere enim dicitur deus, dum non retinet delinquentes, propter arbitrij libertatem ad malum promptissimam. Manifestū quoque est deū operari in cordibus hominum, ad inclinandas eorum voluntates quocunque voluerit, siue ad bona pro sua misericordia, siue ad mala pro meritis eorū, iudicio vtiq; suo, nōnunquā aperto, nōnūquā occulto, semper autē iusto. Nā propter præcedētia peccata, multiplicātur sequētia. Et deus qui peccatorem diu expectat vt redeat, nō redeunti atque contēnenti ponit adhuc vbi grauius impingat. Peccatum quippe quod per pœnitentiam citius non deletur, aut peccatum est & causa peccati, aut peccatū & pœna peccati, aut peccatum simul & causa & pœna peccati. Omne enim quod prius male committitur, peccatum est. Sed si citius pœnitēdo non tergitur, iusto iudicio omnipotens deus obligatam peccantis mentem, etiam in culpam alteram permittit cadere. Peccatum ergo quod pœnitētiæ lamento non diluitur, peccatū est simul & causa peccati: quia ex illo oritur, vnde adhuc peccatoris animus altius obligetur. Peccatum verò quod ex peccato, id est, ex secundo sequitur, peccatum simul est & pœna peccati: quia excrescente cæcitate ex retributione prioris culpæ generatur, vt quasi iam quædā sint in peccatore supplicia, ipsa incrementa vitiorum. Fit verò nonnunquam vt vnum idemque peccatum, & peccatum sit & pœna peccati simul & causa peccati. Quod bene Apostolus hoc loco demonstrat, dicens de infidelibus ac lubricis [CVM cognouissent deum, non sicut deum glorificauerūt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis.] Ecce est peccatum & causa peccati. Ex qua causa quid sequatur, adiungit: ET obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerūt gloriam incorruptibilis dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & volucrum & quadrupedum & serpentium.] Ecce est peccatū solummodo. Et pœna peccati esset, si nō adhuc ex hoc peccato & aliud sequeretur. Nam post infidelitatē eorū subditur: PROPTER quod tradidit illos deus &c.] Qui igitur cognoscentes deum, non sicut deum glorificauerunt, ex eo peccato & causa peccati ad hoc quoque perducti sunt, vt ad cultum serpentium & volucrū laberentur. Sed quoniam per hanc etiam cæcitatem vsque ad immunditiam carnis & contumelias ceciderunt, ipsa infidelitatis eorum cæcitas præcedenti intellectui & peccatū est & pœna peccati: subsequenti verò immunditiæ, peccatum facta est & causa peccati. Prioris itaque peccati merito, peccatorum subsequentium fouea tegitur, vt qui malum sciens perpetrat, deinceps iuste in aliis etiam nesciens cadat. Hoc quippe agitur, vt culpis culpæ feriantur, quatenus supplicia fiant peccantium, ipsa incrementa vitiorum. Merito itaque post idololatriæ culpam subditur: Propter quod tradidit illos deus &c. quoniam deus illos iuste deseruit & propriis voluntatibus tradidit, qui sibi prętulerant idôla, & sicut scriptura loquitur: initium fornicationis est exquisitio idolorum, & adinuentio illorum corruptio vitę est. Tradidit igitur illos ob idololatriā, id est, subtrahendo gratiā suam, permisit illos [Ire in desideria cordis eorum] id est, vt inciderent in ea, quæ cor eorum desiderabat secundum carnis ardorem: desideria dico tendentia in immunditiam, id est, in carnis maculationem vsque adeo, VT afficiāt corpora sua cōtumeliis] id est, vt sibi ipsis applicēt corpora sua, IN contumeliis,] id est, in contumeliosis operibus. Contumelia est quæ ingeritur alicui contra dignitatem personæ. Et isti corporibus suis ac naturæ grandem fecere contumeliam, subdendo se tam pudendis turpitudinibus. Contumeliis affecerunt corpora sua, & hoc [IN SEMETIPSIS,] id est etiā soli sine aliis se maculantes. Illi sic afficiunt corpora sua, qui commutauerunt veritatem dei in mendacium, id est, quod de deo uerum est, dederunt idolo, quando sicut scriptura dicit: Incommunicabile nomen imposuerunt lignis & lapidibus. Nomen quippe deitatis est incommunicabile creaturis, quoniam solus creator proprie & vere deus nominatur. Sed gentiles hoc nomē imposuerunt lignis & lapidibus, quando idôla lignea & lapidea instituerunt appellari deos. Et hoc est quod nunc dicuntur, in mendacium mutasse veritatem dei. Veritas enim dei, quòd ipse veraciter deus sit. Quam veritatem vertit in mēdacium, qui idôlum dicit vel putat esse deū. Falsum est enim hoc. Nec solum ita veritatem mutauerunt in falsitatem, æstimātes idôla deos esse, quod falsum est, sed etiam coluerunt ipsa idôla, ne dicerēt, non colo simulacra, sed res eorum, vt solem & cætera huiusmodi. Coluerunt non creatorem, sed creaturam, id est, non deum, sed idôla, diligenter ornando coronis aureis ipsas

Sapi. 14

Sap. 14

sas imagines dæmonum, & eas flexis genibus adorando. [Et seruierũt] thura & sacrificia offerẽdo [creaturæ potiꝰ quàm creatori,] quasi esset melius seruire creaturæ, id est, idolis & dæmonibus, q̃ deo; [qui est benedictus in secula,] id est, in æternum, [amen,] id est, vere. Cui qui adhæserunt, & ipsi cũ eo benedicti erunt in secula veraciter. Sed gentiles effecti sunt maledicti & temporales; qui benedictum in secula reliquerunt.

Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiæ. Nã fœminæ eorũ immutauerũt naturalem vsum, in eum vsum qui est cõtra naturam. Similiter autem & masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt in desideriis suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operãtes, & mercedem quã oportuit erroris sui ĩ semetipsis recipiẽtes.

Dixi quia seruierunt creaturæ, [Propterea tradidit illos deus,] id est, ire permisit [in passiones,] id est, in voluptates, quæ etsi delectẽt, sunt passiones naturæ. Ecce iterũ vindicta. Præcedens enim culpa qua seruierunt creaturæ, vindicata est, subsequentibus turpitudinũ passionibus. Superius dicti sunt mutasse gloriã dei in similitudinem imaginis volucrũ & serpentiũ, nec tamen coluisse dixit eos illa. Et propterea ceciderunt in immunditiam carnis vindice deo, cuius gloriã in idôla mutauerant. Deinde crescente errore, coluerunt pro deo ipsa idôla quæ fecerant, & seruierunt eis, sicut Apostolus loquitur, ac propterea detestabilioribus adhuc immunditiis puniũtur. [Tradidit illos deꝰ in passiones ignominiæ,] id est, in ardores voluptatum nec nominandarum. Ignominia enim dicitur, quasi sine nomine. Appellatur enim ignominia, eo quod desinat habere dignitatis nomẽ ille, qui in aliquo crimine deprehẽditur. Et verè in ignominiosas passiones traditi sunt: [Nam fœminæ eorũ immutauerunt naturalẽ vsum.] Non dixit coniugalẽ vsum, sed naturalem: eum volens intelligi, qui fit in membris ad hoc creatis, vt per ea possit ad generãdũ vterq; sexus cõmisceri. Ac per hoc cum eisdẽ membris etiam meretrici quisque miscetur, naturalis est vsus, nec tamen laudabilis, sed culpabilis. Ab ea verò parte corporis, quæ nõ ad generandum est instituta, etsi coniuge quis vtatur, contra naturam est & flagitiosum. Ita immutauerunt fœminæ eorum naturalem vsum, in eũ qui est contra naturam, quia ipsæ fœminæ in fœminas turpia exercuerunt. Nec solùm fœminæ contra naturam fornicatæ sunt, sed etiam masculi similiter relictis fœminis, quibus naturaliter possent misceri, exarserunt per iniquam voluntatem [In desideriis suis,] id est, à se genitis. Exarserũt spiritũ fornicationis inuicem, & nequissima desideria cõpleuerũt turpissimis operibus, [Et mercedem quam oportuit erroris sui,] id est, vindictam dignam & cõgruam peccato erroris sui receperunt, [In semetipsis,] id est, deum vindicauerunt in natura sua. Ideo enim Apostolus ipsa crimina euidẽter expressit, vt cognoscamus eos rationem perdidisse naturę, qui tã amentes effecti sunt, vt omnia peruerterent in deum peruersi. Neque enim ordinem naturæ seruare poterant, qui autorem naturæ dereliquerant. Idcirco fœminæ in fœminas, & viri in viros turpia egerunt, in quibus par culpa fuit, tam fœminarum quàm etiam virorum.

Et sicut non probauerunt deũ habere in notitia, tradidit illos deus in reprobũ sensum, vt faciant ea quæ nõ conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cõtentione, dolo, malignitate, susurrones, detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus nõ obedientes, insipientes, incõpositos, sine affectione, absq; fœdere, sine misericordia. Qui cũ iustitiã dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: nõ solum qui faciunt ea, sed etiã qui cõsentiunt facientibus.

Prædicta mala fecerunt gentiles. Et quia necdũ resipiscere voluerũt, adhuc in alia ciciderunt. Cõmiserunt enim abominanda quæ diximus, & [nõ probauerunt deum hæc habere in notitia,] id est, cùm multis rationibus possent probare deum habere in notitia hæc crimina, tamen putauerũt deũ ignorare & negligere ea. Et sicut ex sua culpa hoc putauerunt, sic ex eadem culpa factum est, quod tradidit illos deus in reprobũ sensum, vt putarent omnia reprobanda esse facienda: & cum tam turpia operarẽtur, nescirent se male iam operari. Vel ita: Non solũ supradictas abominationes fecerũt, sed etiam [non probauerunt,] id est non elegerũt deum habere [in notitia,] id est, vt cognoscerent eum. Ille probat, id est, probũ & laudabile esse iudicat, habere deum in notitia, qui pia deuotione studet eum in animo semper habere, & tanquam præsentem timet eum ac reueretur, & peccare non audet. Sed hoc gentiles non fecerunt. [Et sicut non probauerunt deum habere in notitia,] id est, vt haberent eum in notitia sua, vel eum scirent nosse mala quę faciebant. [tradidit,] id est, dimisit [illos deus in reprobum sensum,] vt iã nihil intelligant nisi quod à probitate remotũ est: [vt opere faciãt ea quæ non cõueniunt] rationi vel naturę: vel ea quæ nõ cõueniunt facere, est illa agere, q̃ diuinæ leges detestãtur. Illos dico nõ parũ habẽtes iniquitatis, sed repletos omni iniquitate. Cuiꝰ ptes

enumerantur, cùm subditur: Malitia, fornicatione &c. Genus enim præmittitur, & species subiunguntur, vt gentiles euidentius accusentur & terreantur. Malitia pertinet ad mentem, fornicatio ad carnem. Malitia enim est, qua quis machinatur lædere alium quocũque modo. Fornicatio autem dicitur à fornicibus, id est, ab arcuatis, in quibus meretrices prostituebantur. Sed hoc in loco intelligitur fornicatio nominari, quicquid extra legale connubium committitur. Auaritia verò est insatiabilis amor habendi. Nequitia est temeritas vel præsumptio, quãdo quis audet quod nequit efficere. Vel nequitia dicitur à nequicquã: & est defectio boni, quando quis ab amore cœlestium deficit; & in amore terrenorum exardescit. Sic enim tendit ad nequicquam, id est, ad vanitatẽ & ad non esse, recedens à vero dei esse. Inuidia verò est, quæ aliena felicitate torquetur. & in duplicem scinditur passionem, cũ quis aut quod ipse est, aliũ esse non vult: aut aliũ videns esse meliorem, dolet se non esse consimilem. Homicidiũ autem, ex homine & cæde compositum est. Et pulchre homicidium inuidiæ sociauit Apostolus, quoniã ipsa est prima huius criminis materia. Nã primum homicidiũ & diaboli & Cain, de inuidia ortũ est, & adhuc nonnunquã fiunt homicidia per inuidiã. Contentio autẽ est, vbi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur: & vbi nõ veritas quæritur, sed animositas fatigatur.

Dolus verò est mentis calliditas, ab eo quod eludat. Aliud enim agit & aliud simulat. Dolus inquam est occulta malitia, blãdis sermonibus adornata, cũ aliud sonat in ore, & aliud latet in corde. Malignitas autẽ est mala voluntas, quæ malo igne accensa, neminem vult amare, nec operari vnde debeat amari. Inter malitiã & malignitatem hæc distinctio est, quòd cogitatio praua mẽtis, malitia dicitur: malitiæ autem votũ vel opus, malignitas appellatur. Susurrones verò sunt, qui in auribus alicuius loquuntur malũ de alio. Detractores autẽ, qui virtutes ab aliquo suis verbis detrahunt vel minuunt. Susurro quippe à sono loquutionis dicitur: quia non in facie alicuius, sed in aure loquitur secrete derogando. Detractio autem est, aliorũ bene gesta opera vel in malum vitiose mutare, vel inuidẽdo fallaci fraude diminuere, cũ aut mala dicuntur quæ bona sunt, aut parua bona quæ magna sunt. Detrahere enim est, bona alterius deorsum trahere, id est, inclinare & premere, vel de ipsis bonis aliqua trahere, vt pauciora seu minora quàm sunt, ostendantur esse. Ne autem viderentur susurrones & detractores parum peccare, mox addidit, deo odibiles. Odibiles enim sunt deo, qui male susurrant de proximis suis vel detrahunt eis. Vel deo odibiles dicuntur, qui seminãt inter amicos discordias. Vnde Salomon testatur quia sex sunt quæ odit deus, & septimũ quod detestatur anima eius: ipsumque septimum est ille, qui seminat inter fratres discordias. Contumeliosi verò vocantur, qui veloces sunt in verborum vel factorum iniuriis. Cõtumelia enim dicitur factum vel dictũ, quod indignũ & inconueniens est illi, cui iniuste & cõtumaciter infertur. Superbi sunt, qui iudicãt de se suprà quàm debeant esse. Superbia enim est, peruersæ celsitudinis appetitio. Peruersa autẽ celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhærere principio, sibi quodã modo fieri principiũ. Hoc fit, cum sibi nimis placet, id est, cũ ab illo incõmutabili bono deficit, quod magis ei placere debuit, q̃ ipse sibi. Elati quoq; sũt, qui efferũtur supra mensurã suã, vel qui maiorum institutis nõ acquiescunt, dũ nolunt pati priorem vel parẽ. Inuentores malorũ sunt, qui noua genera peccãdi reperiũt: vel noua tormẽta, quibus alios cruciẽt, siue nouas leges iniustas, aut alia quælibet mala primi inueniũt. Hæc enim malis studiis illi solẽt agẽda inuenire, quibus nõ sufficit vt faciant mala quæ priores sui fecerũt, aut quæ contẽporaneos suos adhuc facere cõspiciunt. Qui verò sunt parẽtibus non obediẽtes, feris sunt indomabiliores: quoniã feræ suis parẽtibus sunt subditæ & acquiescẽtes. Insipiẽtes autẽ sunt, qui ab ipso fonte sapiẽtiæ, qui deus est, recesserũt. Et ideo incõpositi, quia omnis insipiẽs inordinatus est. Incõpositi sũt habitu, incessu & motu. Incõpositio enim corporis, indicat qualitatẽ mẽtis. Sine affectione sunt, qui viscera dilectionis, quibus erga alterũ moueantur, nõ habent, sed durũ & insensibile cor erga proximi dilectionem gerũt. Absque fœdere sunt, qui societatẽ omniũ fugiunt, qui fœdus cõcordiæ & societatis habere cũ nullo volũt. Sine misericordia sunt, qui non cõpatiũtur miseriis aliorum. Et omnia hæc mala fuerũt in gentilibus. Qui cũ iustitiã dei cognouissẽt, nõ intellexerũt quoniã qui talia agũt, digni sunt morte. Per hoc quod eis naturaliter displicet malũ, cognouerũt iustitiã dei. Et licet hãc ita cognouissent, nõ tamẽ intellexerũt eos q talia faciũt, dignos esse ppetua morte. Quoniã si intellexissent, timuissent: si timuissent, nunquã talia cõmisissent. Amiserunt enim lumen intelligẽtiæ, ex quo deseruerũt fontẽ cælestis sapientiæ. Et ideo quãuis non intellexissent, nõ possunt excusari, quia præcedẽtibus culpis meruerãt sic excæcari. Qui ne putarentur his tantũ pœnis affligi quibus delectabantur, id est, supradictis criminũ turpitudinibus, addit vltimam mortẽ æternã Apostolus: Digni sunt, inquit, morte qui talia faciũt. Vbi cũ magno timore notandum est, quia nõnulla quæ putantur leuia, posuit inter ista pro qbus æterna mors acquiritur, sicut sũt ea quæ faciũt susurrones & detractores, & incõpositi vel cõtentiosi. [Digni, inquit, sunt morte non solũ qui faciũt ea, sed & qui cõsentiunt faciẽtibus]. Consentire est, si quis cum possit reprehẽdere, taceat vel aduletur. Sed faciẽtes & cõsentiẽtes æternã mortẽ merẽtur. Hucusque vitia gentilium Apostolus

Proue. 6

postolus detestando manifestauit, ne iam de pristinis actibus se excusarent: sed quales antè fuerant, humiliter recognoscerent: ne se Iudæis superbè præferrēt, sed tantò magis deum diligerēt, ac gratiæ eius obnoxij fierēt, quātò plura & maiora peccata ab eo sibi esse dimissa considerarent.

CAPVT II.

Mat. 7 *Propter quod inexcusabilis ô homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas. Eadem enim agis, quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium dei est secundum veritatem, in eos qui talia agunt.*

Omnes, inquit, & facientes, & assentiētes, digni sunt morte. [Propter quod,] id est, propter quam causam, [inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas] alios. homo dico, nō gentilis tantū, sed & omnis, siue gētilis, siue Iudæus, siue maior, siue minor. Cùm enim dicit omnis, subintrat iam monstrare non solū gentilē, sed etiā Iudæum, qui secundū legem volebat iudicare de gentilibus. Communiter ergo nunc de Iudæis & gentilibus agit. Iudæus enim iudicabat gentilem secundū pristinam conuersationē, & gentilis Iudæū. Vterque autem homo. Si Iudæus gentilem iudicat de idololatria, & multi Iudæorū coluerunt idola. Si gentilis Iudæum de legis præuaricatione, & ipse præuaricator est legis naturalis. [Inexcusabilis, inquit, es ô homo omnis qui iudicas.] Hîc ostendit, quia vnusquisque homo naturaliter scit, quāuis se hoc scire nō aduertat, scilicet se à deo secundū actus proprios iudicandum. Quomodo enim ipse aliū peccantē iudicio suo dānaret, si deum ita facturū naturali sensu nō videret? Omnes enim per naturalem legē atque rationē norūt & innocentiā præmiū, & malitiā mereri suppliciū. Inexcusabilis es, quia tu ipse testis es dānationis tuę. Nā [in quo iudicio iudicas alterū] ad dānationē, [in eo cōdemnas teipsum:] quoniā eadē agis tu ipse, quæ iudicas in altero esse dānabilia. Et sicut iudicas de alio, sic potes scire quod deus iudicabit de teipso. Et vere iudicaberis à deo, sicut iudicas eos qui faciūt ea quæ & tu facis: quia scim⁹ quòd iudiciū dei est secundū veritatē in eos qui talia faciūt. Nō enim accipiet personā in iudicio: sed siue maior, siue minor siue Iudæus, siue gentilis sit quisque, deus illū vero iudicio, prout dignū fuerit, iudicabit. Notandum quoq; quòd hæc sententia similiter dānandū manifestet etiā nostri tēporis quēlibet iudicē, vel ecclesiasticū, vel secularē, q facit ea q̄ ī aliis iudicat.

Existimas autē hoc ô homo, qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quoniā tu effugies iudiciū dei? An diuitias bonitatis eius & patiētiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniā benignitas dei ad pœnitētiam te adducit? Secundum duritiā autem tuā & cor impœnitens thesaurizas tibi irā in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, Mat. 16 *qui reddet vnicuique secundū opera eius: his quidē, qui secundum patientiā boni operis, gloriā & honorem & incorruptionem quærentibus, vitā æternam: his autem qui sunt ex contentione, & qui nō acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, tribulatio & angustia in omnē animā hominis operātis malum, Iudæi primū & Græci. Gloria autē & honor & pax omni operāti bonū, Iudæo primū & Græco.*

Nos scimus iudiciū dei esse in eos qui talia faciunt. Sed tu cū eadē facias, putas te euasurū illud iudiciū? Et hoc est quod increpatiue dicitur. [Existimas autē hoc ô homo qui iudicas,] id est, iudicio tuo dānas eos, qui talia agūt, & facis ea: [quoniā tu effugies iudiciū dei?] Quāuis enim potestatē nūc super cæteros habeas, & nō sit qui te in hoc mūdo iudicet, nō tamē existimare deū tibi parciturū debes, si male egeris. Putare enim posset aliquis imperitus, quòd tāto liberius sibi peccare liceret, quāto diligētius alios à peccato cōpesceret. [Existimas quoniā iudiciū eius effugies,] id est, nūquid ideo tibi de īpunitate blādiris, quia de⁹ in præsēti nō reddit? [An cōtēnis diuitias bonitatis eius,] id est, diuitē & copiosam ei⁹ bonitatē, quia nūc misericordię tēpus est, [& diuitias patiētiæ eius,] qua peccātes patiēter tolerat. [& lōganimitatis,] qua diutius illos ad pœnitentiā expectat? Seuere loquitur Apostol⁹, quia mala & dura mēs nō reuocatur nisi terrore. Diuitiæ autē bonitatis dei in hoc manifestātur, quòd tāta quotidie in terris mala faciūt homines, & tamē eis deus solē suū Mat. 7 producit & pluuias ministrat, aliaq; multa bona largitur blādiēs vt ad pœnitētiā p beneficia prouocet. Diues esse monstratur & patiētia eius, qui tot & tāta mala faciētes patienter sustinet. Diues est & longanimitas eius, quoniā non statim punit eos, sed expectat ad pœnitētiā per multa tempora. Sed has diuitias bonitatis & patiētiæ & longanimitatis cōtemnit, qui nō sic vtitur eis ad pœnitentiā, vt deus intēdit, sed ad vanā securitatē vertit, æstimās deū aut nō curare humanas res aut donare quod differt. An cōtēnis, īquit, has diuitias, [ignorās,] id est, nō cogitās, [quoniā benignitas] id est, pia misericordia [dei adducit te,] quantum in se est, [ad pœnitentiā,] dum tibi spatium adhuc tēporis indulget? Ipsa te prouocat ad pœnitendum. sed tu [secundum duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram,] quia durus es & in malitia tua pertinax, de qua nec corde pœnites.

Sunt enim quibus mala quæ agunt, displicent. Sed tu nec in corde pœnitẽtiã agis, quia nimis induratũ est in malitia cor tuũ. Et [secundũ hãc duritiã tuã thesaurizas tibi iram, id est, accumulas & reponis tibi vindictã exercẽdã [in die irę,] id est, in die vltionis extremæ. [Irã thesaurizas,] id est, in occulto multiplicas tibi, deterius peccãdo per indultũ temporis spatiũ. Nam quia conuerti non vis, etiam spatio temporis accepto, per hoc mala tua ad reatũ auges, per quod ea diluere poteras, si conuerti velles. De benignitate enim dei iram sibi reprobus thesaurizat, quia dum ad pœnitendũ tempus accipit & ad peccandum expendit, ipsum remedium gratiæ vertit in augmentum culpæ. Vnde & omnipotens deus, quia collata remedia conspicit ad culpæ augmentum trahi, ipsam benignitatem quam contulit, in iudicij * distributionem vertit, vt inde post plus feriat, vnde modò amplius expectat: & quia homo deserere malum non vult vt viuat, augeat vnde moriatur. [Thesaurizas,] inquit, [Tibi irã] veturã [in die iræ,] id est, in die iudicij, qua deus videbitur iratus esse reprobis, licet nulla mẽtis perturbatione moueatur. [Et in die reuelationis iusti iudicij,] id est, in qua reuelabitur quod nunc occultũ est, iustũ iudicium dei, quitã iuste iudicabit, [vt reddat vnicuique secũdum opera eius.] Et vere ita vnicuique reddet, nã bonis bona, & malis mala. Et hoc est: [His quidẽ] reddet gloriã, qui sunt boni operis [secundũ patientiã,] id est, qui bona operantur, bene vtentes patientia dei, vel qui [secũdum patientiã] bene operantur, id est, mercedẽ boni operis sui per patientiã expectant, perdurãtes vsque in finẽ in bono opere & in patientia, vt bona faciant & mala tolerẽt. His reddet [gloriã,] vt fulgeãt sicut sol in regno patris eorũ: [& honorẽ, vt sint ei similes sicut Ioannes dicit: Quia cũ apparuerit, similes ei erimus. [Et incorruptionẽ,] id est, immortalitatẽ. Hæc reddet deus illis, qui sunt secundũ patientiã boni operis, [& hoc quærentibus vitã æternã,] id est, illis solummodo, qui ex patientia & bona actione sua nil aliud q̃ vitam æternã quærunt. Etsi enim patientiã boni operis ostẽdunt, gloriam tamen & incorruptionẽ non recipiẽt, si intentione cordis vitã æternã non quærunt. Istis quidem gloria dabitur. [Sed his qui sunt ex contentione,] sicut vos qui nũc cõtẽditis adinuicẽ. [Qui sunt ex contẽtione,] id est, ex veritatis impugnatione, vbi quod asseritur, non ratione, sed animi pertinacia defenditur. [& qui nõ acquiescũt euangelicæ veritati] cũ eis annunciatur, vt faciant quod veritas pręcipit, [sed credũt iniquitati,] quã diligũt, pro mittentes sibi impunitatẽ malorũ quæ faciũt. His reddetur [ira,] id est, iusta vltio dei, [& indignatio,] id est, vigor seueritatis eius, [tribulatio] de reatu cõsciẽtiæ, [& angustia] de vana pœnitẽtia, quãdo erũt intra se pœnitẽtiã agẽtes, & præ angustia spiritus gemẽtes. Vel [ira,] id est, pœna, [& indignatio, quia sibi ipsis indignabũtur, quod male agẽtes irã dei meruerũt. Huiusmodi [ira & indignatio] dabitur corporibus & animabus eorũ in futuro. Et antequã animę eorũ resociẽtur corporibus, interim veniet [tribulatio,] quãtũ ad exteriorẽ cruciatũ: [& angustia, quãtũ ad cõscientiã, quæ torquebit intrinsecus ipsas animas. Vel post resurrectionẽ [tribulatio] in corporibus, [& angustia] in animabus. Hęc pœna veniet [in omnẽ animam operãtis malũ:] quia anima prima peccat, & idcirco pœnã principaliter sentit. Superius etiã dictum erat, reprobũ thesaurizare sibi irã in die iudicij. Et nũc ne quis putaret quòd reprobi vsque ad diẽ illã sine pœna essent, additur, pœnã esse dandã [In omnẽ animã hominis operantis malũ. Ac si dicatur: Nõ solũ in illa die & deinceps sentiet irã malus, sed & antè. [In omnẽ animã operãtis malũ, Iudæi primũ & deinde Græci, id est, gentilis. Iudęus gentili in culpa præfertur, quia præter naturalem legẽ, & Moysi legẽ scriptã habuit, ac præuaricatus est. Iudæus semper anteponitur, quia primus deũ cognouit: & credẽs, propter Abraã honorificẽtior est: diffidens autẽ, peius tractandus, quoniã promissa patribus refutauit. Ostẽso autem quòd male operãtes ex vtroq; populo sint puniẽdi, ostẽdit ecõtra quòd bene agẽtes ex circũcisione & pręputio sint glorificãdi, ideoq; sentẽtiã præmissam repetit: Pœna erit male operanti. Sed [gloria,] id est, splẽdor clarificati corporis, [& honor,] id est, locus ad dexterã iudicis, [& pax,] id est, omnimoda quies in regno, erit [omni operãti bonũ:] nõ dico omni qui videtur operari bonũ, sed qui veraciter operatur quod deus bonũ iudicat. [Iudæo primũ. Primũ credulitatis tẽpore, nõ dignitate. Iudęi enim primò crediderũt, ac bonũ operati sunt, & postea Græci, per quos signãtur gentiles, sed nunc vtrique parem in regno locũ beatitudinis habẽt.

Non est enim personarum acceptio apud deum. Quicunque enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quicunque in lege peccauerunt, per legẽ iudicabuntur. Non enim auditores legis iusti sunt apud deum: sed factores legis iustificabuntur.

Iure ęquiparo Iudęũ & gẽtilẽ in pœna & gloria, quia deus iudicat nõ secũdũ personas, sed secundũ merita. [Nõ enim est apud deũ acceptio personarũ,] sed acceptio bonorũ operũ. Siue enim Iudęus, siue gẽtilis, vnusquisq; secũdũ opera sua iudicatur à deo. Et vere deus personã nõ accipit. [Nã quicũque peccauerunt sine lege, sicut gẽtiles, qui legem scriptã non acceperũt: [peribũt sine lege, id est, non fiet de eis legale iudiciũ, quia in gehennã sine iudicio præcipitabũtur. [Et quicũque in lege peccauerũt sicut Iudęi, q legẽ Moysi nõ seruauerũt, [per legẽ iudicabuntur], id est, damnabuntur: quia ipsi audient verba iudicis, vt pereant propter legem eius

Marginalia: Aliàs districtionem. — 1. Ioan. 3 — Deut. 10 — 2. Par. 19 — Ephe. 6 — Col. 3 — Actu. 10

eius quam acceperũt ac violauerunt. Vel hoc potest hæc sententia intelligi demõstrare, quòd quicunque minus peccat, minus punietur: & qui magis peccat, durius damnabitur. [Nam quicunque peccauerunt sine lege], id est, sine legis transgressione, sicut gentes, scilicet qui minus peccauerũt, [Sine lege peribunt,] id est, minus punientur: quia tãtum propter peccata sua damnabuntur, nõ propter transgressionem legis Mosaicæ, quia non habuerunt illam. Et ediuerso [quicunque peccauerunt in lege,] id est, grauius peccauerunt legẽ trãsgrediẽdo, [Per legem iudicabuntur, id est, vt pereant, quia propter solam legis notitiam non saluabuntur, quoniam solo legis auditu non iustificantur, & sine iustitia nemo saluatur. [Non enim] illi qui tantum [auditores] sunt legis, [iusti sunt apud deum,] quamuis apud homines æstimentur iusti: [sed factores legis iustificabuntur,] id est, iusti iustificabuntur. Factores enim legis, vtique iusti sunt. Ac per hoc tantundem est ac si diceretur: factores legis creabuntur, non quia erant, sed vt sint, vt vel sic intelligerẽt etiam Iudæi legis auditores, indigere se gratia iustificatoris, vt possent esse factores. Vel [iustificabuntur,] id est, iusti deputabuntur. Factores enim legis illi sunt, qui credunt in Christum, quem lex promisit, & de quo
Deu.24. Moyses ait: Ipsum audietis tanquam me. Sed credere in eum & audire eum, id est, obedire ei, nemo potest nisi donante ipsius gratia.

Cùm enim gentes quæ legẽ nõ habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, eiusmodi legẽ nõ habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptũ ĩ cordibus suis testimoniũ reddente illis cõscientia ipsorũ, & inter se inuicem cogitationũ accusantiũ aut etiam defendentiũ in die, qua iudicabit deus occulta hominum secundum euangelium meum per Iesum Christum.

Factores legis iustificabuntur, quia etiam gentes. Et hoc est quod adiungit, [cùm enim gentes &c. Vel ita dixerat gentilem damnari si male operaretur, & saluari si bene. Sed cum legem non habeat, & quasi nesciat quid sit bonum & quid sit malum, videretur neutrum sibi debere imputari. Contrà Apostolus: Etsi nõ habet legem scriptam, habet naturalem, qua intelligit & sibi cõscius est, quid sit bonum vel malum: & ideo credendus est bene vel male operari, & merito saluari vel damnari. Quod non est nisi per gratiam & fidem, quæ renouat naturalem imaginem dei in homine scriptam, sine qua renouatione male operatur & damnatur accusante eum cõscientia. Et hoc est quod ait: [gentes quę legem] Mosaicam [non habẽt, naturaliter,] id est, naturali ratione suadente, [faciũt ea quæ legis sunt,] id est, quæ lex fieri iubet, [non habentes legem eiusmodi,] id est, scriptam, [ipsi sunt sibi lex,] id est, naturalis ratio est eis lex, qui bona laudantes & mala damnantes, [ostẽdunt opus legis esse scriptum in cordibus suis,] id est, firmiter impressum rationi eorum. Nullus enim est qui facit alteri iniuriam, nisi qui fieri nolit sibi. Et in hoc transgreditur naturæ legem, quam non sinitur ignorare, dum id quod facit, non vult pati. Opus enim legis est, non occidere, non mœchari, non furari, non concupiscere, non falsum testimonium dicere, patrem & matrem honorare, & his similia facere, vnumque deum creatorem omniũ credere. Et hæc omnia naturalis ratio scripsit in corde gentium. Et ita nouerunt quid agendum esset, & quid vitandum, [testimonium reddente illis] in die iudicij [consciẽtia ipsorum] de his quæ fecerunt: quia ipsi sibi testes erunt bonorũ & malorum quæ gesserũt, scientes inde se merito saluari vel damnari. Nec solum cõscientia operum, sed & [cogitationum malarum vel bonarum: cogitationum dico [accusantiũ inter se inuicem aut etiã defendẽtiũ: quia vicissim se accusabunt vel defendent ipsæ cogitationes in conspectu iudicis, vt cogitationes nostræ omnes vno tẽpore congregatæ, iustum iudicẽ probent, dũ aut accusat nos nostra conscientia aut excusat, vtrum plura sint peccata an bona opera, & vtrum vetera an noua, vtrũ deleta pœnitentia, an nouis sceleribus instaurata. Ita vel accusabunt vel defendent nos cogitationes nostræ, non vtique illæ quæ tunc erunt, sed istæ quæ nunc sunt in nobis. Cum enim siue bona siue mala cogitamus velut in cera, sic in corde nostro tam bonarum quàm malarum cogitationũ notæ quędam & signacula relinquuntur. Quæ in occulto nunc pectoris posita, in die illa reuelabuntur ab eo, qui solus potest occulta hominum scire. Quarum notarum causas non latêre deum, etiam conscientia nostra contestabitur. Et quia non solum opera, sed etiam cogitationes in illo iudicio tam subtiliter exquirentur, ideo fidelis quisq; semetipsum debet introrsus discutere nunc & vehementer ante iudicium examinare, vt districtus iudex eò iam tranquillus veniat, quò reum suũ discutere appetit, quẽ iã pro culpa punitũ cernit. [Testimonium, inquit, [reddente illis consciẽtia:] quoniam cõscientia propria sufficit vnicuique ad testimonium. Cõsciẽtia, subauditur operũ & [cogitationũ inter se inuicẽ accusantiũ vel etiã defendẽtiũ.] Nõ dicit quòd eædẽ cogitationes accusent & defendãt, sed quòd vicissim quædã accusẽt, & quędã defẽdãt cõtra malignorũ spirituũ accusationẽ [cõsciẽtia reddẽte testimoniũ ĩ die qua iudicabit de⁹, vel in die, id est, in luce, [cũ iudicabit de⁹ occulta hominũ,] id est, secreta cordis vel peccata latẽtia, ꝑ cõfessionẽ nõ manifestata, iudicabit de⁹: & hoc [secundũ euangeliũ meum,] id est, secundũ euãgeliũ quod ego prędico, & iudicabit non per seipsũ, sed per [Iesum Christum:] quia pater non iudicat

Exod.20

Locus obscurior.

Ioan. 5 quenquam per seipsum, sed per filium, quoniam omne iudicium dedit filio.

Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege: & gloriaris in deo: & nosti volũtatẽ eius: & probas vtiliora, instructus per legẽ, cõfidis teipsum ducẽ cæcorũ esse, lumẽ eorũ qui in tenebris sunt: eruditorẽ insipientium: magistrum infantiũ, habentem formã sciẽtiæ & veritatis in lege.

Postquã alloquutus est gentium partes, vel cõmuniter de Iudæis & gentibus est loquutus, nunc ad solos Iudæos sermonem dirigit, cupiẽs eos humiliare, quoniam ex accepta lege superbiebant, & gentes quasi peccatrices despiciebãt. Grauius enim accusat illos peccasse præuaricãdo legẽ. Quasi dicat: Gentilis habet tantum naturalem legẽ, sed tu si Iudæus vocaris & legem scriptam habes, maiora dona diuinitus accepisti, & maiora bona debes operari. [Si tu cognominaris Iudæus,] id est, si à tua cognatione trahis hoc nomen quod est Iudæus, non habens nominis significatum, hoc est, non rei veritate Iudæus, sed solo nomine, quod tibi propter dignitatẽ vendicas à Iuda, qui dignior fuit inter filios Iacob. [Et requiescis in lege], id est, delectaris in scriptura legis, quia nõ est tibi laborandum ad perquirendam veritatem, sicut gentilibus qui legẽ non habent. [& gloriaris in deo] non eo modo quo postulat gratia, quæ non operũ meritis, sed gratuita datur: sed velut qui solus merueris legem eius accipere. & nosti voluntatem eius,] de redẽptione humani generis: [& probas vtiliora,] id est, de vtilibus vtiliora scis eligere, [Instructus per legem,] quia per naturam multa vtilia probantur: per legẽ verò vtiliora, & per gratiã perfectiora. si talis es, [Cõfidis teipsum esse ducẽ cæcorũ,] id est, te posse ducere per viã iustitiæ eos qui non intelligũt quid debeant agere, & te esse lumẽ eorum qui in tenebris sunt, quod scilicet possis eos illuminare. Cæcos in tenebris positos, intelligamus gentiles, qui & lumine rationis priuati sũt: & si quid sciũt, tamẽ in tenebris sunt. Vel quoslibet mẽte cæcatos & in tenebris ignorantię constitutos accipiamus, quorũ Iudæus se non solũ manuductorem, sed & illuminatorẽ esse gloriatur propter legis notitiã. [Et eruditorẽ insipientium,] id est, quod imperitos Iudæos ponere possit extra ruditatem, qua legẽ aliquo modo sciunt, sed quomodo eã debeant intelligere, dubij sunt, & indẽ inter se loquuntur. & [magistrũ infantiũ, eorũ Iudæorũ, qui neq; fari sciũt de legis dubietatibus.] [habẽtem formã scientiæ & veritatis in lege,] vt aliis exẽplar scientiæ legis sit & veritatis. Quidã enim habent scientiã & intellectũ alicuius libri, & ita sentiũt sicut autor ipse sensit, non tamen habẽt inde veritatẽ, quia nesciũt quomodo sit verũ, nec etiã verũ esse sciunt. Sed Iudæus habere se iactat & sensum legis, & scire verũ esse illum sensum legis, ita vt aliis habere volentibus sit exemplar, tanquã qui ex legis litera formã scientiæ & pietatis acceperit. Et quia hæc omnia profitetur quidem, nec tamen verò tenet, ideo subiungitur,

Qui ergo alium doces, teipsum non doces? Qui prædicas non furandum, furaris? Qui dicis non mœchandum, mœcharis? Qui abominaris idôla, sacrilegium facis? Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deũ ĩhonoras? Nomẽ enim dei per uos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est. Esaie. 52 Iezec. 36

Quandoquidẽ ita gloriaris de lege, & alios te docere iactas, [Ergo tu qui aliũ doces, cur nõ doces teipsum?] id est, tu dux cæcorũ, quomodo viã rectã non vides? Si enim videres, per ipsam vtiq; ambulares. Tu lumẽ eorum qui in tenebris sunt, quomodo non abiicis opera tenebrarũ? Eruditor insipientiũ, cur etiã timorẽ domini, qui est initiũ sapientiæ, reliquisti? Magister infantiũ, cur puer es sensu? Qui habes formã scientię & veritatis in lege, cur nec ipse sequeris, nec alios sequi malo tuo exẽplo permittis? Quare non cõuenit vita tua doctrinæ tuæ, & opus tuũ destruit fidẽ tuã? [Qui prædicas non furandũ, furaris? Qui dicis non mœchãdum,] id est, nõ adulterãdũ, [mœcharis? Qui abominaris idôla, sacrilegiũ facis?] Id est, tuipse facis quod prædicas fieri non debere, dũ fidẽ Christi à lege per malã interpretationẽ surripis: & legẽ adulteras, quũ ablata veritate mendaciũ ponis: ac sacrilegus es, dũ Christũ, quẽ propheticus sermo significat, negas. Et cur hæc facis? Cur sensum de Christo furaris ex lege? Et cur mœcharis, id est, adulteras, hoc est, mentẽ tuã falsitate corrumpi facis, contẽnendo veritatem Christianæ fidei quasi legitimũ virum, & eligendo mendacium velut adulterum? Non enim est vna mœchatio, sed omne quod totũ deo debes, si alij quàm deo reddideris, siue amorẽ, siue timorẽ, siue seruitiũ, siue obedientiam, siue spem. Et ideo grauius ab illo delinquitur, à quo pfectio prædicatur. Et tu qui idôla detestaris, cur sacrilegium facis? id est, cur aufers Christũ à sacro, hoc est, à lege, negando eũ ibi sonari? Sacrilegiũ enim vocatur sacri furtũ, quia legere vel sublegere, furari dicitur. Sacrilegiũ quippe est, vel sacrũ de sacro auferre, sicut reliquias de ecclesia: vel sacrũ de non sacro, sicut crucẽ de domo laici: vel non sacrũ de sacro, sicut capã laici de ecclesia. Et sacrilegiũ facit, qui sacrũ Christi intellectũ à sacra lege tollit. Sacrilegiũ enim est in hoc loco propriè, quod in deũ cõmittitur, quasi sacri violatio vel mãdatorũ præuaricatio. Vnde & additur: [qui ĩ lege gloriaris,] id est, qui de lege quã solus ex omnibus populis qui sub cœlo sũt, acce- Eccl. 1.

pisse te iactas,[Cur Deũ per præuaricationem eiusdem legis inhonoras] faciendo furta & adulteria & sacrilegia?Nam secundum literam multi Iudæorum hoc fecisse reperiuntur,furta videlicet & adulteria & sacrilegia.Figuratur autẽ per hũc, quem ita nunc increpat Apostolus, quilibet doctor ecclesiæ,qui bona prædicat & mala facit,destruens moribus,quod astruit vocibus. Cui rectè dicitur:[Qui aliũ doces,teipsum non doces &c.] Deinde probat quòd Iudæi præuaricando legem inhonorauerint Deum.Verè Deum inhonoras tu & similes tui.[Nam nomen Dei]id est, gloria & fama nominis Dei [Blasphematur]id est, vituperatur[Inter gentes per vos]id est,per malam conuersationem vestram.Sicut enim bona vita fidelium,causa est vt deus glorificetur à vidẽtibus: sic quando illi qui legem Dei acceperunt, male viuunt,illorum praua conuersatio,causa est,vt Deus blasphemetur.[Sicut scriptum est.]Ideo non apposuit vbi vel quibus verbis hoc scriptum sit, quia Iudæis loquebatur,qui legem & prophetas habebãt:& vbi hoc scriptum esset,satis nouerant,videlicet in Iezechiele, per quem Deus de illis qui in Chaldæa tenebantur captiui,cõquestus est,dicẽs: Ingressi sunt ad gentes,& polluerunt nomen sanctum meum,cum diceretur de eis,populus domini iste est, & de terra eius egressi sunt. Sic tunc per illos blasphemabatur nomẽ domini,quod ipsi malis operibus suis polluerant in oculis gentiũ. Putabant enim gentes quòd ea quæ Iudæi faciebant,placerẽt Deo ipsorum,& ideo vituperabant eum.Similiter & per eorũ nequitiam, qui tẽpore quo Paulus hęc scribebat, dispersi inter gẽtes erãt, blasphemabatur Deus à gentibus.Sic & nunc per nonnullos religionis professores, dum prauitatis exempla de se ostendunt, blasphematur plerũque Deus ab imperitis & secularibus.

Iezec. 36.

Circuncisio quidem prodest, si legem obserues. Si autem præuaricator legis sis, circuncisio tua præputium facta est. Si igitur præputiun iustitias legis custodiat, nónne præputium illius in circuncisionem reputabitur, & iudicabit id quod ex natura est præputium, legem cõsummans, te qui per literam & circuncisionem legis præuaricator es? Nõ enim qui in manifesto Iudæus est, neq; quæ in manifesto in carne est circuncisio, sed qui in abscondito Iudæus, & circuncisio cordis in spiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

Ostenderat legẽ nõ valere Iudæis,& nũc ostẽdit nec circũcisionẽ illis prodesse.Postq̃ enim probauerat eos nõ posse gloriari de lege,qa trãsgressi sunt eam,id est,moralia præcepta eius:Possent ipsi respondere,dicentes: Quamuis ipsa lex nõ proficiat nobis,quia transgressi sumus illam, sicut tu dicis: tamen de circuncisione possumus gloriari, quia per eam præcellimus gentes incircũcisas. Et Apostolus:[Circuncisio quidem prodest,si legem obserues]id est,cum obseruantia moralium præceptorum in fide factorum.[Sed si sis præuaricator legis] sicut es, vt probauimus,id est, si quod circuncisio exigit,non impleas,tunc[Circuncisio tua]carnalis, de qua multum gloriaris [Facta est præputium]id est,plus non valet tibi quàm si circuncisus non esses.Prodest, inquit, suo tempore circuncisio, quia Iudæum facit viuere & non exterminari. Prodest circuncisio, quia facit in lege esse. Prodest, quia obebiendo Deo facit signum futuræ veritatis,dum populus rudis sub timore custoditur. Carnis enim circuncisio, veram cordis circuncisionem præ signat.Et ideo ante saluatoris aduentum prodest carnalis circuncisio,[Si legem obserues]id est,si & moribus circuncidaris.Non enim alia intelligitur esse vera circuncisio, quàm animæ purgatio & vitiorum abiectio. Et idcirco prodest carnis circuncisio,si & mens per obseruãtiam moralium præceptorum legis circuncisa sit. Signum prodest, si res adsit.Cæterùm signum sine re superfluum erit. Hoc est enim quod subditur, quia[Si præuaricator legis sis,circũcisio tua pręputiũ facta est]quoniam cum sis carne circũcisus, opere es incircuncisus.Similiter dici potest Christiano:Baptismus prodest,si euãgelium obserues. Si autem præuaricator legis sis, id est, euangelij, baptismus tuus nihil tibi valebit.Sic & monacho: Cuculla prodest,si regulam obserues.Si autẽ pręuaricator regulæ sis,cuculla tua inutilis facta est. Deinde infertur à contrariis sic:Quandoquidem si præuaricator legis fueris, *circuncisio tibi* non plus prodest,quàm præputium:igitur si præputiũ obseruet legem, tantundem prodest ad salutem, quantum circuncisio cum obseruatione legis. Et hoc est[Si præputium]id est, gentilis qui in præputio carnis ad fidẽ Christi venit, [Custodiat iustitias legis]id est,præcepta moralia, per quæ iustificatur homo,sicut est,Non mœchaberis, Non concupisces,Honora patrem & matrem, & Diliges proximum tuum sicut teipsum,[Nónne præputium illius reputabitur in circuncisionem?] id est,nónne ipse habens præputium, æquiparabitur Iudæo habenti circuncisionem cum legis obseruatione?id est,non oberit ei præputium habere, si legẽ spiritaliter obseruet,sed in filiis Abrææ reputabitur:& quod circuncisio facit Iudæo legẽ obseruanti,idem faciet ei præputium, postquam cum fide præcepta legis obseruabit.Et non solùm æqualis erit Iudæo, sed etiam Iudæum iudicabit, Iudicabit non potestate iudicij, sed comparatione facti melioris.[Præputium]id est,præputiatus. [Cõsummans]id est,cõplens[legem]te ò Iudæe,

Exodi. 20.

[Qui per literam & circuncisionem es præuaricator legis.] Præputium, inquam, quod est ex natura, id est, quod ita permanet vt natura dictauit, nec circũcidẽdo resecauit quod sibi natura dedit, illud præputium custodiendo naturalem legem, quam tu præuaricaris in litera, [Iudicabit te] id est, comparatione sui iudicabilem te ostendet. Ita secularis vir, si religiosè vixerit, condemnabit respectu sui eum, qui religionis habitum & professionem habet, nec tamen religiosè viuit. Dixi quòd circuncisio tua præputium facta est, & præputium gentilis in circuncisionem reputabitur. Nec immerito: [Non enim est] verus [Iudæus] ille [Qui in manifesto Iudæus est] id est, in vocabulo & natione & legis obseruantia carnali: neq; est vera circuncisio illa, [Quæ in manifesto] id est, quæ corporeis oculis videri potest [In carne] id est, in cutis ablatione: sed ille est verus Iudæus, [Qui in abscondito Iudæus est] id est in secreto cordis confitens & laudans Deum, & illa est vera circuncisio quæ est cordis. Antiqui patres & circuncisionem carnis habebant propter signaculũ fidei, & circuncisionem cordis propter ipsam fidem. Sunt ergo Iudæi in circuncisione carnis, & sunt Iudæi in circuncisione cordis. Ab his patribus degenerantes isti qui in nomine gloriãtur & facta perdiderunt, remanserunt in carne Iudæi, & in corde pagani. Qui idcirco maximè Iudæi sunt appellati, quia Iudas vnus erat ex duodecim filiis Iacob, & de tribu eius regnum veniebat Iudæis, sicut & ipse Iacob prophetauerat, dicẽs: Nõ auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femoribus eius, donec veniat qui mittendus est. (Gene.49.) Nunquã ergo post Dauid habuerunt regem Iudæi, nisi de tribu Iuda, donec Christus veniret, qui & ipse de tribu Iuda nasci dignatus est, vtpote verus rex. Herôdes enim, sub quo dominus natus est, primus ex alienigenis regnauit in Iudæa. Itaque ipso iam veniente domino, euersum est regnum Iudæorum & sublatum ab eis. Modò non habent regnum, quia noluerunt cognoscere regem verum. Qui ergo à Iuda, de cuius stirpe regem habebant, vocabantur Iudæi, videamus si iam hoc nomine sunt appellandi. Ipsi enim voce sua abdicauerunt se ab isto nomine, vt Iudæi non sint digni appellari nisi tantum carne. Cùm enim sæuirent in Christum, qui de Iuda & De dauid rex eis datus fuerat, ait illis Pilatus: Regem vestrũ crucifigam? At illi: Non habemus regem nisi Cæsarem. (Ioan.19.) Si non habebant regem nisi Cæsarem, ablatum erat sceptrum ex Iuda. Et si ablatum erat sceptrum ex Iuda, iam venerat qui mittendus erat, & illi virtutem Iudaici nominis perdiderant. Illi autem verè sunt Iudæi, qui Christiani facti sunt ex Iudæis. Cæteri verò Iudæi qui in Christum non crediderunt, etiã nomen ipsum perdere digni fuerunt. Iudæa ergo vera, Christi ecclesia est, credens in illum regem, qui venit ex tribu Iuda per virginem Mariam.

Rectè itaque dicit Apostolus non verè Iudæum esse, qui in manifesto Iudæus est, neq; veram, quæ in manifesto in carne circuncisio est, sed eum qui in abscondito Iudæus est, & eam circuncisionem, quæ est [Cordis in spiritu, non in litera] id est, vt secundum spiritum, non secundum literam lex intelligatur. Circuncisio cordis, est voluntas pura ab omni illicita concupiscentia. Quæ circuncisio non fit litera docente & minante, sed spiritu adiuuante & sanante. CVIVS] circuncisionis vel Iudæi, [Laus non ex hominibus, sed ex Deo est] quia non ex inani vocabulo laudatur ab hominibus, sed ex intima veritate à Deo, qui per suam gratiam præstitit ei, vnde laudari possit & dicere, In domino laudabitur anima mea. (Psalm.33.) Nam etiamsi homines talem Iudæum vel talem circuncisionem laudent, laus illa non ex hominibus est: sed ex Deo, id est, non ex humanis meritis, sed ex Dei gratia. Non enim iure quisquam laudari potest solis suis meritis, si ei gratia superna defuerit: sed cuicunque gratia illa affuerit, hunc verè laudabilem facit. Sic & nonnulli gloriantur apud homines de exteriori habitu religionis, qui tamen intus non habent quod foris ostendunt: alij verò moribus sunt religiosi, qui vestem non gerunt religionis: nec ab hominibus laudãtur quasi religiosi, sed à Deo, qui nouit quod sunt.

CAPVT III.

Qvid ergo amplius est Iudæo? aut quæ vtilitas circuncisionis? Multũ per omnem modum. Primùm quidem, quia credita sunt illis eloquia dei. Quid enim si quidã illorum nõ crediderũt, nunquid incredulitas illorum fidẽ dei euacuauit? Absit. Est autem deus uerax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cũ iudicaris. (Ioan.3. Psalm.50.)

Dixerat Apostolus quòd circuncisio, si legem seruet, vtilis est: si verò præuaricetur, in præputiũ vertitur: & ecõtra, si præputiũ impleat legem, reputatur in circuncisionem. (Eccle.1.) Nũc autem quia videt quod sibi possent obiicere Iudæi, Ergo nihil est amplius nobis quàm gentilibus, & sic Deus superfluè fecit nos circuncidi: ipsemet ponit illã obiectionem, ostendẽdo quid illis sit maius quàm gentilibus. Quandoquidem circuncisio præuaricans legem, fit præputium: & præputium cõsummans legem, reputatur in circuncisionem, id est, Iudæus fit gentilis, & gentilis Iudæus. [Ergo quid amplius est Iudæo] qui dicitur peculiaris populus Dei, quàm gentili, qui dicitur canis immundus? aut

[Aut quæ vtilitas est circuncisionis] id est, quid consequutus est de circuncisione? Huic interrogationi vel obiectioni respondetur, quia [multum] amplius Iudæo secundum priora tempora, & hoc [Per omnem modum] id est, per corporalem & spiritalem modum. In vtroque enim modo fecit Deus multa Iudæis, quæ gentilibus nõ fecit: & ita secundum priorem statum sunt digniores, sed nũc in fide non excellentiores. Corporali modo pluit illis mãna in deserto, & introduxit eos in terram promissionis, ac magnis opibus ditauit: spiritali quoque modo benefecit eis, dans illis notitiã sui, & aperiens voluntatem suam, & iustificãs eos per fidem venturi redemptoris. [Primum quidem.] Quasi dicat, Vt alia minora de temporalibus prætermittam, hoc primũ & præcipuũ pono, [Quòd eloquia Dei] id est, lex & prophetæ [illis] vt amicis [sunt credita] per quæ intelligerent de futura incarnatione sapientiæ Dei & redemptione hominum. Vel credita sunt ab illis, quia nos credimus veras esse scripturas, quas illi tradiderunt nobis, & à nulla alia gente libros diuinæ authoritatis recepimus. Siue credita sunt ab illis, id est, ipsi ea crediderunt, quæ prophetæ & lex de Christo prædixerant: & ita facilius receperunt Christum, quem in ipsis eloquiis intelligebant promissum. Et vere [credita sunt ab illis] hoc est, illi ea crediderunt. [Quid enim obest.] Si quidam illorum non crediderunt?] Vel ita: Vere plus habuerunt in eo quod deus credidit illis eloquia sua, quoniã propter hæc Christus ad eos venit, & ad fidẽ primos adduxit. Quid enim obfuit, si quidam illorũ non crediderunt? [Nũquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit] id est, inanem fecit fidẽ dei, qua credunt homines in Deum? [Absit] vt euacuaret eam. Non enim ideo minus factum est credentibus, si alij credere noluerunt: nec fides propter eos vacua remansit, sed repleta est credentibus. Vel fides Dei est fides promissionis, quam fecit Abraæ de Christo & multitudine spiritalium filiorum. Et si quidam Iudæorum nõ crediderũt, nunquid incredulitas illorum euacuauit fidẽ dei? id est, nunquid vacuam & inexpletam fecit promissionem Dei? Absit hoc ab humanis cordibus, vt diuinam promissionem putent euacuatam. Licet enim aliqui fuerint increduli, tamen alij crediderunt, in quibus completa est veritas promissionis. Non est euacuata fides promissionum dei, sed Deus est in promissionibus suis verax, quoniam veraciter illas adimplet. [Deus] quidẽ [verax est] in omnibus quæ loquitur, sed [Omnis homo est mẽdax.] Hoc addit, vt appareat promissionem Dei factam esse & completam, non propter aliquam hominum dignitatem, sed propter miseriam, vt gratia detur indignis, & commendatior sit gratia. Deus dicitur verax, id est, inuariabilis tam in essentia quàm in promissis. Homo autem mendax, nec verum esse habens, & propter peccata defluens. Omnis nanque homo mendax est, id est, humana natura sic est ex primitiuo casu corrupta, veneno serpentis infecta, vt sine mẽdacio peccatorum non existat in hoc seculo. Non enim solummodo verbis, sed & factis est mendax. Omnis homo, inquantum homo est, est mendax. Sed nõnulli qui per gratiam dei supra homines fiunt, etiam veraces per eandem gratiã efficiuntur. Quibus de causis fidem suam Deus non permisit euacuari? Tum propter suam immutabilem veritatẽ, tum propter venialem statum humanæ fragilitatis. quæ postquam à veritate decidit, sine peccatorum mendacio non potest existere. Ita est Deus verax, & homo mendax, [Sicut scriptum est] in Psalmo, [Vt iustificeris in sermonibus tuis &c.] Quasi diceret Psalmista: O domine pronunciasti quidem sine personarum acceptione te in peccatores vindicaturum: & dum nunc mihi remittis, propitiationem tuam mendacium iudicant. Sed vincis, dum iudicaris iniustus esse remittẽdo peccata mea: quia dum homo ipse culpam in se lamẽtando persequitur, indulgentia pietatis tuæ non iniusta esse probatur. Dum in me reatum arguis per prophetam, probas te habere de nostris operibus curam, & vincis eos qui te incuriosum humanorum actuum iudicabant. Sicque tu verax esse probaris, homines autem mendaces. Peccaui, & malum coram te feci, vt tu mittendo filium tuum de stirpe mea, sicut promisisti, iustificeris in sermonibus tuæ promissionis, id est, iustus & verax esse comproberis, non dimittendo propter iniquitatem meam quin filium tuum, sicut loquutus es, ex semine meo carnẽ suscipere facias vt mũndum redimat. [Et vincas] implendo promissa, [cùm iudicaris] non debere implere propter peccata mea. Iustificeris in sermonibus tuis, implendo illos. Iustitia enim sermonum est veritas: & vincas reprehensores tuos mendaces, cum iudicaris ab illis iniustus dum mihi parcis & dignũ me tua promissione facis. Hanc lineam Apostolus sequitur nũc, quasi dicens: transgressi quidem Iudæi fecerũt nomen domini blasphemari, vt diceretur: Hæc erat illa gens sancta & populus electus, qui se nũc trãsgressione & inexpiabili sacrilegio & crimine impietatis inuoluit: ecce per scelus eorum vacuata sunt promissa Dei. Sed non ita est. Nam si transgressores à gratia exciderunt, veridicam domini promissionem obedientia fidelium consequitur. Ac sic confusis illis, qui eloquia diuina in irritum adducta iactabant, iustificatur Deus in sermonibus suis, & vincit cum iudicatur, dum gratiam ab incredulis repudiatam, credentibus confert.

Psalm. 115.

Psalm. 50.

Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? Secundum hominem dico. Absit. Alioquin quomodo iudica-

iudicabit Deus hũc mũdũ? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriã ipsius, quid adhuc & ego tãquam peccator iudicor? Et non sicut blasphemamur, & sicut quidã aiunt nos dicere, faciamus mala vt veniant bona, quorum dãnatio iusta est.

Dixit quòd Deus est verax, & oĩs homo mendax, quòd indignis dat bona, in quo apparet commendabilior eius iustitia & gratia. Vnde peruersus aliquis dicens Deum vti malis quasi instrumẽto ad gloriam suam, rem eò deducit vt dicat iniquum Deum, qui peccata punit quę sibi prosunt. Quod Apostolus remouet. Vertitur enim hoc loco duarum ratio personarum, id est, cuiuslibet imperiti male interpretantis, & Apostoli refellentis. Nam propter sententiam, qua dictum fuerat, vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris, videbatur ei pars diuersa respondere: O Apostole, magnum peccatis nostris solatium contulisti, dicendo quòd iustificetur Deus in nostrorũ indulgentia delictorum, quia iniuste peccata nostra puniuntur, quæ ad manifestandam Dei patiẽtiam beneuolentiamque proficiunt. Et Apostol⁹: Deus quidem iustificatur in sermonibus suis. Sed [Si iniquitas nostra] sicut tibi videtur, [commẽdat iustitiam Dei] id est, maiorem declarat, dum remittit aut iudicat, [Quid dicemus] subaudi, de hoc incõuenienti quod inde oritur? Scilicet, [nũquid iniquus est Deus qui infert iram?] id est, pœnam propter peccata: id est, tunc est iniquus, si nos punit propter peccata nostra, quæ illius gloriam augent. [Secũdum hominẽ dico] id est, secũdũ carnalem sensum tuũ, qui de superiori sententia tam imperite sentis. Qua enim iustitia damnabit iniustitiam, si iuxta opinionem tuam humana iniquitate fit iustior? Sed [absit] vt putetur iniqu⁹ dum peccatores punit. Non ergo iniquitas nostra iustitiam eius commendat, nec eũ peccata, sed bonorum operum gesta glorificant. Et ideo peccata iuste vlciscitur, qui sanctis operibus pie delectatur. Vere non est iniquus feriendo peccatores. Nã [Alioqui] id est, si alio modo est, si hoc non est quòd non sit iniquus, [Quomodo iudicabit ipse Deus hunc mundum?] Repugnat enim vt sit iniquus & iudex fiat, cùm omnis iudex sit ęquus. Nõ potest ergo iudex esse, si iniquus est, inferẽdo peccantibus iram. Restat igitur esse eum iustum & æquum in vltione peccatorum, ac per hoc iuste iudicaturum, cum bona bonis, & mala malis reddiderit: quia non profuerunt ad commendandam iustitiam eius iniquitates nostrę, sicut dicebas, nec glorificatus est per eas. Adhuc autem respondet Apostolus prædictæ obiectioni, probãs quòd iniquitas nostra iustitiam Dei non glorificat, nec ipse est iniustus si punit. Vere ita est. [Nam si veritas] id est, iustitia [Dei in meo mendacio] id est, per meũ peccatum [Abundauit] id est, creuit [In gloriam ipsius] hoc est, si mendacium peccati mei fecit crescere veritatem Dei, vt gloria ei⁹ per hoc magis dilataretur secundũ opinionẽ tuã, [Quid adhuc] postquam ita peccando, secundum te glorificaui Deum, etiã [Ego iudicor] nũc ab eo, non solum in futuro iudicor [Tanquam peccator] quod non sum, si peccata mea glorificauerũt deũ. Iniquitas, est genus siue totum: mendacium verò, species siue pars iniquitatis. Similiter iustitia, genus est vel totũ: veritas autẽ species siue pars iustitiæ. Et idcirco veritas pro iustitia est posita, quoniam omnis veritas est iustitia: mendacium autem pro iniquitate vel pro peccato, quia omne mendacium est iniquitas vel peccatũ. Quid adhuc, inquit iudicor, si mẽdacium iniquitatis meę, secundum quod tu putas, glorificauit Deum? Et quid, id est, cur, non facimus [Mala vt veniant bona] id est, cur non assiduè peccamus, vt Deus assiduè dimittat & laudabilior appareat? [Sicut blasphemamur] id est, sicut à peruersis hominibus imponitur nobis hoc sentire, [Et sicut quidam aiũt praui [Nos dicere] id est, prædicare, [Faciamus mala vt veniant bona.] Hoc non dicebãt apostoli, sed dicebant, quia vbi abundauerat peccatum, superabundauit & gratia. Sed peruersi homines occasione verborum huiusmodi asserebant eos dicere, faciamus mala vt veniant bona, vt authoritate prædicationis apostolicæ peccata sua fouerent & defenderent. [Quorum damnatio est iusta] quia iuste iudicabũtur, qui sibi ĩ peccatis suis inimica securitate blandiuntur, & ex verbis apostolorum in malis suis confirmantur. Potest & aliter intelligi discussa sententia: Vere Deus, si infert iram malis, non est iniquus. Nam si aliter est, quid adhuc etiam post cõuersionem, ego qui nũc tantus apostolus sum, iudicor à vobis tanquã peccator, id est, tanquam qui peccaui in persecutione fidelium? Hoc est, si Deus malis iuste iram nõ infert, cur magnitudinem iniquitatis meæ iudicatis ad pœnam? Dico quia iudicor, & merito, si veritas Dei abundauit, [In meo mendacio] id est, si mendacium infidelitatis & negationis meæ à deo magnum fuit, vt veritas diuinæ promissionis & fidei commendabilior inde fieret in gloriam ipsius. Hoc est dicere: Merito iudicor, vtpote peccator, quia veritatem Christianæ fidei negabam & veritatem supernæ promissionis exinanire laborabam persequendo fideles: & tamen veritas ipsa fidei vel promissionis, per sæuitiam meam clarior facta est in his, quos martyrizaui, sicut in Stephano. Et cum ego de his merito iudicer, cõstat quia Deus non est iniustus, dum peccatores in iudicio damnat. Et non est ita de nobis, [Sicut blasphemamur] id est, iniuste & falso vituperamur, [Et sicut quidam] non nominandi [aiunt nos dicere] id est aliis prædicare, [Faciamus mala] id est, peccemus, [Vt ueniant] nobis à Deo [bona] id est, vt

Roma. 5.

Deus

Deus remedia suæ misericordiæ nobis tribuat condonando peccata.[Quorum]id est, eorũ qui talia de nobis garriũt,[Iusta est damnatio] id est, iusto Dei iudicio tales damnantur, nec est Deus iniquus dum infert eis iram.

Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquã. Causati enim sumus Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est:
Psalm.13. *Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad unũ. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*
Isaiæ 69. *Contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognouerunt, non est timor dei ante oculos eorum.*

Quia multũ per omnem modum Iudæo fuisse amplius, quàm Græco dixerat, ideo nũc Iudęi volebãt se præferre gentilibus, quasi qui per pręcedẽtia iustitiæ opera meruissent ad gratiã vocari. Sed ipse arrogantiã eorũ deprimens, ostẽdit eos fuisse peccatores, sicut & gẽtiles. Quãdoquidẽ in priori statu multũ fecit Deus per omnẽ modũ amplius Iudæo q̃ gręco. Igitur quid ex hac re videtur esse consequẽs? Est Inde cõsequẽs[Quia præcellimus eos] idest, Græcos in gratia noua, quã nũc percepimus.[Nequaquã]est inde cõsequens, quòd nos Iudęi pręcellamus eos & digniores eis simus: quia & nos, sicut & illi, peccauimus. Nam[Causati sumus]id est, multis causis & rationibus iam monstrauimus,[Iudæos & Græcos omnes] ante gratiam istam[Sub peccato esse.]Et ideo nullus præcedit alium. Superius ostendit gentiles sub peccato esse, cum diceret, Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum &c. Iudæos autem, vbi dixit, Qui prædicas non furandum, furaris? qui dicis nõ mœchandum, mœcharis? &c. Ita diximus eos sub peccato esse[Sicut scriptũ est]de Iudæis, de quibus minus videbatur, quia [Non est iustus quisquam]eorum, quoniam ex operibus legis sine gratia nemo iustificatur. [Non est intelligens] quia nullus eorum scripturas sanctas intelligit vel CHRISTVM, nec per verba, nec per miracula esse intelligit. [Non est requirens Deum] quia quamuis Christus Deus venisset eos quærere, vt ad æternam eos patriam reduceret, tamen nullus eorum requirit eum, cum iam sit quæsitus ab eo. Hoc enim de illis dictum est, qui nondum venerunt ad Christum. [Non est requirens Deum] vel Iudæus, vel gentilis quisquam, vt scilicet quęrat ac requirat quomodo voluntatem eius impleat, quatenus ad inuentionem visionis eius pertingere mereatur, sed [Omnes declinauerunt] id est, deorsum ab eius requisitione se retraxerunt, ponentes cor in infimis, & occupantes solicitudinibus corporis.[Et simul omnes facti sunt inutiles] id est, nihil utilitatis sibi conquirentes: quia non solum gentiles, sed & Iudæi, qui per legem sine Christo voluerunt saluari, frustra laborauerunt. Non est qui facit bonum, cum Iudęos præuaricatio mandatorum, gentes verò naturæ lex violata condemnet. Et ideo etiam non est inter eos qui faciat bonum, quia quicquid fit sine fide Christi, nequaquam est bonum, quamuis bonum videatur esse. Non est vsque ad vnum, id est, nec vnus ex eis qui faciat bonum, quia siquis per singulos eorum numerando & inquirendo vsque ad vnum transeat, non inueniet qui operetur bonum. Vel non est in omnibus qui faciat bonum vsque ad vnum, id est, donec veniatur ad eum qui vnus & singularis est, id est, ad Christum, cui nemo comparari potest. Christus enim tantummodo facit bonum, & in se & in suis. Non est ex eis qui faciat bonum, sed omnes ipsi multa mala faciunt.[Nam guttur eorum est sepulchrum patẽs] Psalm.13.
quia sicut ex patenti sepulchro exit nimius fœtor putrefacti cadaueris, sic ex aperto gutture eorum exit per mala colloquia fœtor putentis conscientiæ ipsorum, vt inficiat & corrumpat mores audientium. Al.putens. Clausum enim sepulchrum esset guttur eorũ, si pudor eos adhuc cohiberet, ne internum fœtorem mortuæ suæ animæ foras in publicum loquendo proferrent. Sed patens sepulchrum est guttur eorum, quia quod in malis vltimum est, verecundiam perdiderunt, vt iam publice crimina sua loqui non erubescant, sed guttur suum impudenter aperiant, & ex eo fœtorem mortuæ animę circunstantibus proferant. Et etiã [Linguis suis] suauia & blanda verba humiliter depromentes,[Agebant dolose]quoniã alia proferebant ore, & alia meditabantur in corde, iuxta illud: Loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum. Psalm.28. In verbis habebant bona, [Sed venenum aspidum erat sub labiis eorũ] id est, insanabile odium latebat sub dictis eorum. Aspidum quippe venenum perniciosius est quàm cæterorum serpentium, ideoque per illud pessima designatur malitia. Et venenum aspidum tegitur sub labiis eorum, qui blanda loquũtur, sed morsu venenati verbi fraudulenter animam audientis necant, sicut detractores, sicut poëtæ, sicut quilibet seductores. Hostes enim sunt animarum, licet se fingant amicos: & idcirco per malitiam fraudis eas veneno suo inficiunt, vt interficiant. [Quorum os] etiam [Maledictione plenum est & amaritudine] quia non solum fictis verbis blandiuntur, sed etiam aliis pleno ore male-

maledicunt & amara loquuntur. Hæ sunt enim artes pessimorum hominum, vt aliis adulentur, aliis maledicant: & aliis blandiantur, aliis amara loquantur. Nec dicuntur habere maledictionem & amaritudinem in ore, sed os eorum plenum esse fertur maledictione & amaritudine, vt abundantia maledictionis & amaritudinis in ore ipsorum monstretur esse. [Pedes] quoq; [eorum sunt veloces ad effundendum sanguinem] quia cito currunt ad perpetrandum homicidium. Vel pedes, id est, affectus, eorum sunt veloces, id est parati & festini ad effundendum sanguinem, quia ex deliberatione faciunt homicidia. [Contritio & infelicitas est in viis eorum] quia tam ipsi quàm omnes qui in viis actionum ipsorum ambulant, conterentur gehennalibus suppliciis, & felicitate carebunt æternæ beatitudinis. Et hoc ideo, quia [Non cognouerunt viam pacis] id est, viam iustæ actionis, qua peruenirent ad quietem perpetuæ pacis. Nec mirum, si nescierunt viam qua tenderent ad æternam pacem, quia [Timor dei] qui est initium sapientiæ, [Non est ante oculos] cordis
Eccle. 1. [eorum.] Nam quia initium sapientię abiecerũt, ad prouectum sapientiæ nequaquam peruenerũt. Sicque superbia qua timorem Dei ab intuitu suæ mentis remouerunt, fecit vt viam pacis ignorarent, & viam mortis ambularent. Hæc de prauitatibus infidelium Iudæorum atque gentilium, authoritate prophetica locutus est Apostolus, vt maxime Iudæos, qui de legis operibus gloriabãtur, conuinceret multis peccatis irretitos fuisse. Non autem putandum est, eum ex solo tertiodecimo Psalmo ista posuisse, neque enim habentur in Hebræo simul ita per ordinem, sed potius ex diuersis Psalmis, & ex libro Isaiæ coniunxisse. Nã quod ait, Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum, omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum, ex tertiodecimo Psalmo sumpsit. Quod autem subiecit, Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, in quinto Psalmo legitur. Quódque mox addidit, Venenũ aspidum sub labiis eorum, centesimi tricesiminoni Psalmi est. Rursúmque quod ait, Quorum os maledictione & amaritudine plenũ est, de nono Psalmo sumptum est, vbi singulariter dicitur: Cuius maledictione os plenum est & amaritudine. Quod autem sequitur, Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognouerunt, in Isaia reperitur. Et iterum quod in fine dicitur, non est timor Dei ante oculos eorũ, in tricesimiquinti Psalmi principio sic est: dixit iniustus vt delinquat in semetipso, non est timor Dei ante oculos eius. Nec in hoc cuiquam videatur esse diuersum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter ponitur, qui scribebat ad plurimos, & in vnum sensum multa colligebat exempla. Patet itaque non tam Apostolum de Psalmo tertiodecimo sumpsisse, quod in Hebraico non habetur, nec in Septuaginta interpretibus, sed in editione vulgata, quàm eos, qui artem cõtexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, vbi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque authoritate scripturæ positum in epistola non putabant.

Scimus autem quoniam quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur, vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus deo, quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati, nunc autem sine lege iustitia dei manifestata est, testificata à lege & prophetis. Iustitia autem dei per fidẽ Iesu Christi in omnes & super omnes, qui credunt in eum.

Ne dicerent Iudæi, hæc quæ protulisti, nõ sunt dicta de nobis, sed de gentibus, ostendit Apostolus quia quæ in lege dicta sunt, his qui sub lege tenentur, dicta sunt. Legem appellat hoc loco librum Psalmorum, sicut & dominus, vbi ait: Nónne scriptũ est in lege vestra, quia ego dixi, dij estis? Vel totum vetus testamentum appellauit Psalm. 81. nunc legem. Quasi diceret: Vos quidem ad alios Ioan. 11. vultis hęc detorquere, [Sed nos scimus quia] non solum ista, sed etiam [OMNIA quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur] id est, Iudæis, siue bona, siue mala. Quamuis ergo & in gentibus omnia mala hæc essent, quæ nunc Apostolus propheticis verbis descripsit, de Iudæis tamen proprie dicta sunt omnia: quia non necesse erat scelera gentium, de quibus nemo dubitabat, propheticis testimoniis astruere, sed potius Iudæorum, qui de transactis operibus iustitiæ gloriari volebant. [Quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur] quoniã omne quod in lege de gentibus dicitur, etiam ipsum hoc de Iudæis dicitur, quia ipsorum principalis est causa. Omnia quæ lex loquitur, etiam dum pessima flagitia describit, loquitur sine dubio, [His qui sunt in lege] positi, & ad ipsos pertinet quicquid lex dicit, ita [vt omne os] non solum gentium, sed etiam Iudæorum, [Obstruatur] id est, obmutescat, dum non habent vnde glorientur, sed omnes sub peccato esse monstrantur. Vel ideo loquitur lex omnia his qui in lege sunt, vt [Omne os] etiã Iudæorum [obstruatur, non inueniens quid de meritis suis iactet, cum lex dicat: Omnes declinauerũt, simul inutiles facti sunt. [Et vt subdit⁹ fiat omnis mũdus Deo] vt sciat se sine gratia Dei saluũ

esse

A esse non posse, vel certè in cõfessione peccati speret misericordiã, cognoscẽs se esse ĩ peccatis. [Omnis mũdus] id est, omnes homines qui in mũdo sunt, non solùm gentiles, sed & Iudæi, fiant Deo subiecti. Quod debent humiliter facere, [quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro] id est, nullus in carne viuens iustificabitur ex carnali obseruantia legis coram Deo, qui videt intima cordis, licet coram hominibus videatur iustificari. Hinc contra eos incipit Apostolus disputare magno diuturnóque conflictu, qui gloriabantur in lege, & per legem se iustificari credebant, non per gratiam, docens per ordinem, legem non potuisse auferre, sed potius auxisse peccatum quod aufert gratia: quia lex iubere nouit, cui succumbit infirmitas, sicut gratia iuuare, qua infunditur charitas. Et notandum quia nunc legem quinque libros Moysi nominat. Et cuius legis operibus nemo iustificabitur coram Deo, quia nihil ad per-

B fectum adduxit lex, quæ timorem pœnæ incussit, non amorem iustitiæ infudit. Qui enim timore supplicij, nõ amore sanctitatis obseruabat legem, mallet vtique non esse quod timeret, vt impune legem ei præterire liceret. Ac propterea licet ipsam legem actibus impleret, & in oculis hominum iustus appareret, in oculis tamen interni inspectoris erat iniustus: quia quod foris in opere demonstrabat, intus in voluntate non habebat. Non dicimus non iustificatos fuisse eos qui fuerunt legi obediẽtes, sed dicimus quia nisi ex gratia iustificati fuissent, non essent vere obedientes. Vere ex legis operibus nemo veraciter iustificatur, quia [per legem] est tantum [peccati cognitio] non consumptio. Prohibet enim lex peccatum, non aufert, & prohibendo ostendit esse malum quod prohibet. Per legem fuit cognitio peccati, & per eam nemo sine gratia iustificatus est:

C sed nunc in hoc tempore gratiæ [est manifestatã iustitia dei,] quæ tempore legis fuit operta. [Manifestata est sine lege] id est, sine legis auxilio, [iustitia, non hominis, non propriæ voluntatis, sed [Dei.] Et iustitia Dei, nõ qua iustus est Deus, sed qua induit hominem cum iustificat impiũ. Et vt certius teneatur ista iustitia, [testificata est à lege & prophetis] id est, testimonium ei perhibuerũt, lex & prophetæ. Nam lex quidem dum iuberet & minaretur & neminem iustificaret, satis indicauit dono Dei hominem iustificari per adiutorium spiritus. Prophetæ autem, quia id quod prædixerunt, impleuit aduentus Christi. Et hæc iustitia est sine lege, quia Deus eam per spiritum gratiæ credenti confert sine adiutorio legis, id est, non adiutus à lege: quandoquidem per legem ostendit homini infirmitatem suam, vt ad eius misericordiam per fidem confugiens sanetur. Dixi iustitiã Dei esse manifestatã. Sed [hæc iustitia Dei est per fidem Iesu Christi] id est, per fidem quã creditur in Christum. Sic enim ista fides CHRISTI dicta est, qua credimus in CHRISTVM, sicut illa

D iustitia Dei, qua iustificamur à Deo. Vtraque enim nostra est. Sed idcirco Dei & CHRISTI dicitur, quia eius nobis largitate donatur. Hæc iustitia quæ confertur per fidem, fidésque ipsa, occulta inspiratione dei & gratiæ dono infunditur, non labore humano, nec opere veteris testamenti adquiritur, quia ipsius donum est vt credamus. Est ergo iustitia hæc [super omnes qui credunt,] cœlitus data, superans merita omnium & Iudæorum & gentilium. Ideo etiam per fidem super eos est iustitia, quæ per legem esse non potuit, quia fides impetrat quod lex imperat.

Non enim est distinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria dei, iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in CHRISTO IESV, *quem proposuit deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentium de-* E *lictorum, in sustentatione dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore, vt sit ipse iustus, & iustificans eum qui ex fide est* Iesu *Christi.*

Ideo dixi super omnes æqualiter esse iustitiam per fidem, quia [non est distinctio] in accipienda illa iustitia, sed siue sit Iudæus siue gẽtilis, si fidem habuerit, iustificabitur. Vere non est distinctio vtrorunque, quia omnes & Iudæi & gentiles peccauerũt, vel in se vel in Adam. Quoniam lex siue in paradiso data, siue naturaliter insita, siue in literis promulgata, præuaricata est ab ipsis. [Omnes] ergo [peccauerunt & egent] adhuc quotidie [gloria Dei] id est, vt Deus magis magisque glorificetur in eis, tribuendo beneficia gratiæ suę per F remissionem quotidianorum delictorum & multiplicationem virtutum. Non gloria sua egent, vt glorientur quasi de suis meritis, sed egent gloria Dei, id est, omnino necessarium est illis, vt gloria Dei dilatetur in ipsis. Si enim iustitia ex operibus legis haberetur, iam ipsa iustitia non esset gloria Dei, sed potius hominum legem obseruantium. Sed quia per gratiam, non per legem habetur iustitia, illa iustitia est gloria Dei, nõ hominũ, vt quicquid habet homo, non sibi, sed Deo ascribat. Gloria Dei adhuc egent, iam tamen [iustificati gratis] id est, sine vllis meritis. Et iustificati non per legem, nec propriam volũtatem, sed [per gratiam ipsius.] Non quod sine voluntate nostra fiat, sed voluntas nostra ostenditur infirma per legem, vt sanet gratia voluntatem, & sana voluntas impleat legem, non constituta sub lege, nec indigẽs lege. Hoc totum idcirco Apostolus loquitur, ne fides ipsa superbire incipiat & dicat: Si ex fide,

G quomodo gratis? Quod enim fides meretur, cur
non potius redditur quàm datur? Sed si quis dixe-
rit, Vt merear iustificationem habeo fidem, respō-
detur ei: Quid enim habes quod non accepisti?
Cùm ergo fides impetrat iustificationem, sicut
vnicuique deus partitus est etiam ipsius mēsuram
fidei, non gratiam Dei aliquid meriti præcedit
humani, sed ipsa gratia meretur augeri, vt aucta
mereatur & perfici comitante, non ducente: pe-
dissequa, non præuia voluntate. [Iustificati] in-
quit, [per gratiam] quæ non meritis redditur, sed
gratis datur, propter quod gratia nominatur.
Quæ gratia venit [per redemptionem, quæ est
in Christo Iesu,] non in alio aliquo. In eo enim
inuenta est redemptio humani generis, id est, in
ei⁹ sanguine, quę in nulla alia re poterat inueniri.
Non emit nos Christus, quia per naturam ipsius
semper fueramus: sed redemit, quia captiui pec-
cato tenebamur. Qui enim aliquem redemit, suū
docet fuisse quem redemit. Ita Christus nos re-
H demit, quia eius eramus. [Quem] Christum
[Deus] pater [proposuit] id est, longè antè præ-
ordinauit futurum [propitiationē] id est, expia-
tionem peccatorum nostrorum: hoc est, vt per eū
ipse pater expiaret nos à peccatis, & propitius no
bis fieret. Vel [proposuit] id est, in propatulo o-
mnibus illum posuit [propitiationem in sangui-
ne ipsius] id est, vt ipse esset nō solū propitiator,
sed etiā propitiatio, & illā propitiationem habe-
remus in sanguine eius, qui in remissionem pec-
catorum effusus est. Nam absq; sanguinis effusio-
ne, sicut iste dicit apostolus, non fit remissio pec-
catorum, quia videlicet non nisi per sanguinem
Christi dari valet propitiatio & remissio pecca-
torum. In cuius typo quotiescūque peccata in le-
ge dimitti dicuntur, sanguis hostiæ offertur. Pro-
posuit autem Deus Christū propitiationē per fi-
dē, vt qui in eum crederent, ipsi propitiationem
hanc haberent. Vel proposuit eum propitiationē
per fidem in sanguine ipsius, quoniam aliter non
I erit ipse propitiatio alicui, nisi credat eum fudisse
sanguinem suum pro redemptione generis huma
ni, & subiūgat huic fidei bona opera, prout pote-
rit Proposuit inquam eum, id est, in publico po-
suit per prædicationem apostolorum, hunc esse
propitiationem pro peccatis nostris: & hoc fecit
[ad ostensionem iustitiæ suæ,] id est, vt per eum
manifestaret hominibus suam veram iustitiā, quæ
prius latebat, dū putarēt homines ex operibus le-
gis se posse iustificari. Veram ergo iustitiam ostē-
dit in Christo credentibus, & ostendit eam esse
suam, non hominum, id est, à seipso datam homi-
nibus, non ab ipsis ortā, nec ex legis operibus ha-
bitam. Quam scilicet iustitiā ostēdit [propter re-
missionē præcedentiū delictorū] id est, vt remit-
teret delicta quæ præcesserant non solùm in gen-
tilibus, sed etiam in Iudæis, qui veram iustitiam
needum nouerant. Omnes enim peccauerunt,
Sed per ostensionem suæ iustitiæ placuit Deo, vt K
remitteret illis præcedentes culpas, & iustificaret
eos vt deinceps iuste viuerēt. Præcedētia enim ob
hoc Apostolus nominauit, ne quis intelligeret illa
esse remissa, quæ post acceptam gratiam commit-
tit. Præcesserunt delicta, & hoc factum est, [in sus-
tentatione Dei] qui non statim percussit delin-
quentes, sed diu patienter sustinuit, vt ad pœni-
tentiam conuerteret. Sustentatione dico, præro-
gata [ad ostensionem iustitiæ eius,] id est, ad hoc
longanimiter sustinuit eos, vt tandem conuersis
ostenderet iustitiā suā [in hoc tempore] gratiæ,
quam prioribus temporibus non manifestaue-
rat, dum putarent homines se per seipsos posse iu-
stificari. Ad hoc inquam sustinuit & iustitiam su-
am qua iustificari possent homines, ostendit, [vt
sit ipse iustus] id est, iuste agens omnia. Iustum
nanque fuit, vt qui in futuro seculo iudicaturus
est singulos secundum opera eorum, in isto secu- L
lo patienter eos sustineret, & quid agere debe-
rent illis ostenderet. Iustus ergo est in hac susten
tatione & iustitiæ ostensione, quoniam omnia
quæ facere debuit, fecit. Et per hæc etiam est [iu-
stificans eum qui est ex fide Iesu Christi:] quia dū
sustinet, & iustitiam suam ostēdit, infundit ipsam
iustitiam cordi credentis. Non iustificat eum qui
est ex lege, sed eum qui est ex Christi fide, id est,
ex fide qua creditur in Christum. Ex hac enim da
tur iustificatio, & non ex operibus legis aut na-
turæ.

*Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per
quam legem? Factorum? Non, sed per legē
fidei. Arbitramur enim iustificari hominē
per fidem sine operibus legis. An Iudæorū
deus tantum? Nónne & gentium? Imò &
gētium. Quoniā quidem vnus est deus qui
iustificat circuncisionem ex fide, & præpu* M
*tium per fidem. Legē ergo destruimus per
fidem? Absit, sed legem statuimus.*

Quandoquidē iustitia est Dei, nō hominis, &
est ex fide, nō ex lege, [ergo vbi est gloriatio tua]
ô Iudæe? Id est, vbi est elatio tua, in qua gloriaba-
ris per legis opera te iustificatum? hoc est, nō ha-
bes materiam gloriādi in lege, quia exclusa est, id
est, eiecta & ablata tibi causa gloriandi, elimina-
ta est gloriatio, quam in corde habebas. Et atten-
de per quid. Nam [per quam legem] putas eā ex-
clusam? Putas per legem factorum, id est, ope-
rum? [Non] est exclusa per legem factorum, [sed
per legem fidei] id est, non per laborem operū, sed
per facilitatem fidei. Lex enim fidei est, qua in
Christum credimus, & auxilium gratiæ eius ad
bene agendum precamur. Lex fidei est in spiritu
iuuante, lex factorum in litera iubente. Quod lex
operum minando imperat, hoc lex fidei credendo
impetrat.

A impetrat. Lex operum dicit, Non cõcupisces: lex fidei dicit, Cùm scirem quia nemo potest esse cõ-
Sapien. 8. tinens nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapiẽtiæ, scire cuius esset hoc donum, adii dominum & deprecatus sum. Ipsa est illa sapientia quæ pietas vocatur, qua colitur pater luminum, à quo est o-
Iacob. 1 mne datum optimum & omne donum perfectũ. Colitur autem sacrificio laudis, actionibúsque gratiarum, vt cultor eius non in seipso, sed in illo glorietur. Ac per hoc lege operum dicit Deus, fac quod iubeo: lege fidei dicitur deo, da quod iubes. Non ergo per legem operum excluditur gloriatio eorum, qui cùm sibi iuste videntur viuere, ita gloriantur quasi non acceperint, sed per legem fidei, quia per eam quisque cognoscit si quid bene viuit, Dei gratia se habere, & vt perficiatur in dilectionem iustitiæ, non se aliunde cõsequuturum. In lege itaque factorum, est Dei iubentis iustitia: in lege autem fidei, subuenientis misericordia. Hæc est enim lex fidei, qua credimus & oramus
B per gratiam nobis donari, vt faciamus quod per nosmetipsos implere non possumus, ne ignorantes Dei iustitiam & nostram volentes cõstituere, iustitiæ Dei non simus subiecti. Vere inquit, per legem fidei exclusa est gloriatio tua, qua de legis obseruatione tumebas: quia nos apostoli [arbitramur] id est, certi sumus, [Iustificari] quemlibet [hominem per fidem sine operibus legis] præcedentibus. Non ideo enim Apostolus hoc dicit, vt si quis crediderit, non ad eum pertineat bene operari: sed ideo potius, vt nemo putet meritis priorum bonorũ operum se peruenisse ad donum iustificationis, quæ est in fide. In hoc enim se gentibus in Christum credentibus Iudæi præferre cupiebãt, quod dicebant se meritis bonorum operum, quæ per legem sunt, peruenisse ad euangelicam gratiam. Ideoque scandalizabantur multi
C qui ex Iudæis crediderant, quod incircuncisis gentibus Christi gratia traderetur. Vnde nunc Apostolus dicit posse hominem sine operibus, scilicet præcedentibus iustificari per fidem. Nam iustificatus per fidẽ, quomodo potest nisi iuste deinceps operari, quamuis nihil antea iuste operatus ad fidei iustificationem peruenerit, non merito bonorum operum, sed gratia Dei, quæ vacare in illo non potest, cum iam per dilectionem bene operatur? Quòd si cum crediderit, mox de hac vita discesserit, iustificatio fidei manet cum illo, nec præcedentibus bonis operibus, quia non merito ad illam, sed gratia peruenit: nec consequentibus, quia in hac vita esse non sinitur. Vnde manifestũ est, quia quod Apostolus dicit iustificari hominem per fidem sine operibus, non ita debet intelligi, vt accepta fide, si vixerit, dicam⁹ eum iustum etiamsi male vixerit, sed vt sciat se quisque per fidem posse iustificari, etiamsi legis opera non præcesserint. Sequitur enim iustificatũ, nõ præcedũt iustificandum. De illis autẽ, qui post acceptionẽ fidei nolunt bene operari, testatur Iacobus, quia D
fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Iacob. 2.
Post hæc Apostolus vt ostendat & gentiles ad istam gratiam debere suscipi sicut Iudæos, ait: [An Iudæorum DEVS tantum?] Quasi dicat: Vos putatis quod ad vos tantum Deus pertineat, & vos soli gratiam eius suscipere debeatis: Sed nunquid hoc verum est? An Iudæorum tantum est Deus? [Nónne est etiam gentium] sicut Iudæorum? [Imò] id est, magis hoc eligam dicere, quia est [& gentium] & Iudæorum, id est, omnes homines fecit, & similiter de omnib⁹ cura est ei. Nõ solùm vobis, sed & gentibus venit Christus, vobis ex lege promissus, sed ad illas missus. Propterea multò magis & gentium, quia ante legem sancti in præputio placuerunt Deo. Ob hoc enim dixit, [imò & gentium] vt ostenderet magis gẽtes, quoniam antè fuerũt sancti præputiati quàm circuncisi & Abraam ante circumcisionem fide iustificatus est. Sed Iudæi tumendo dicunt: Gentes idola colendo, Deum dereliquerunt. Quibus re- E
spondetur: Et vos. Sed nos, inquiunt, cõuertimur. Et illi, Nobis, aiunt, Christus venit promissus. Et illis. Non ergo vester tantum est Deus, quoniam locus obscurus.
ex Adam nati sumus, & per prophetas prædictum est, gentes CHRISTO credituras. Vere gentium Deus est sicut Iudæorum. Quod cum aliis modis possit probari, hoc vnum pono, [quoniã quidem vnus est Deus,] non plures dij. Et in hoc apparet vnus esse omnium, quia iustificat omnes per eandem causam: Nam [circuncisionem] id est, circũcisos [iustificat ex fide, & præputium] id est præputiatos [per fidem, hoc est enim ex fide, quod per fidem. Nam nec circuncisio, nec præputium sine fide iustificatur. Et quandoquidem homo iustificatur per fidem sine legis operibus, [ergo legem destruimus per fidem? Non, sed statuimus.] Quod Iudæus posset inferre, ipse apostolus sub interrogatione infert, vt remoueat. Quia, inquit, F
per fidem iustificari dicimus quemlibet hominem sine legis opere, ergo per fidem destruimus legem? [Absit] vt destruamus eam. [Sed] potius [statuimus] id est, firmã & stabilem esse facimus [legem.] Per legem enim, cognitio peccati: per fidem impetratio gratiæ contra peccatũ: per gratiam sanatio animæ à vitio peccati: per animæ sanitatem, libertas arbitrij: per liberum arbitrium, iustitiæ dilectio: per iustitiæ dilectionem, legis operatio. Ac per hoc lex non destruitur, sed statuitur per fidem: quia fides impetrat gratiam qua lex impleatur, gratia sanat voluntatem qua iustitia libere diligatur. Vel ita: [Legem ergo &c.] Quoniã apostolus dicebat hominẽ iustificari per fidem sine legis obseruantia, ne Iudæi dicerent, Legem ergo destruis, in qua omnes qui crediderunt iusti, circuncisi fuerunt, Non soluo, ait, non destruo, sed confirmo, dum hanc prædico circuncisionẽ quam illa prædixit. In nouissimis, inquit, Deut. 30.

diebus circuncidet dominus Deus cor tuũ & cor seminis tui. Tunc destruerem legem, si illam mẽtitam dicerem, hoc est, non cessaturam, cùm illa promiserit se esse cessaturam, sicut Ieremias ait: Ecce dies veniunt, dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die qua apprehendi manus illorum vt reducerem eos de terra Aegypti: sed hoc est testamentum quod disponam domui Israël post dies illos, dicit dominus, dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas. Non destruitur lex, cũ impleta cessat: Non eam destruimus, sed magis statuimus, id est, stare facimus, dum probamus verum esse, quod dixit de antiquis iustis & de gentibus credituris, & spiritalem circuncisionem venturã, dum hoc efficit fides quod lex iubet.

Ierem. 44.

CAPVT IIII.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraã patrẽ nostrũ secundum carnẽ? Si enim Abraã ex operibus iustificatus est, habet gloriã, sed nõ apud deum. Quid enim scriptura dicit? Credidit Abraã deo, & reputatum est illi ad iustitiam.

Gene. 15.

Reuocat illos ad caput circuncisionis, vt quod in initio constiterit, id habeatur in toto. Quãdoquidem fide iustificatur homo sine operibus, & nemo iustificari valet absque fide, [ergo quid dicemus] .i. possumus dicere, [Abraã patrẽ nostrũ,] quẽ imitari debemus, [inuenisse secũdum carnẽ] id est, secundum carnis circuncisionem, vel secũdum carnalia legis opera? Ac si dicat: Nihil iustificationis dicere possumus eum inuenisse secundũ carnem, sed potius secundum mentem. circuncisio enim in carne est, fides autem in mente. Et ipse non per circuncisionem, sed per fidem legitur inuenisse iustificationem, sicut generaliter dictum est, omnem hominem posse iustificari per fidem sine operibus. Vel secundũ carnẽ est pater noster, quia ex eo carnis originem ducimus, & circuncisionem carnis ab ipso habemus nos Iudæi. Secundum fidem verò, pater est credentium ex gentibus. Et quid dicimus eum inuenisse per quod iustus esset? Opera legis? Non. Quia si dixerimus quòd ex operibus legis sit iustificatus, hoc inconueniens incurremus, quòd habet gloriam de suis operibus, sed non apud Deum, quod omnino falsum est, quia omnes scimus eum habere gloriam apud Deum. Non ergo ex operibus, sed ex fide iustificatus est. Sicut enim fides sine subsequẽtibus operibus bonis vacua est, ita quælibet opera bona ante fidem, [Habent gloriam] apud semetipsa vel apud homines, [sed nõ apud Deum.] Multi enim gloriãtur de operibus, & multi pagani propterea nolũt fieri Christiani, quia quasi sufficiunt sibi de bona vita sua. Et dicit aliquis talium, Bene viuere opus est. Quid mihi pręceptur? est Christ⁹, vt bene viuam? Iam bene viuo. Quid mihi necessarius est Christus? Nullum homicidium, nullum furtũ, nullam rapinã facio, res alienas nõ cõcupisco, nullo adulterio contaminor, non inuenitur aliquid in vita mea quod reprehendatur, & qui reprehenderit, faciat me Christianum. Iste talis habet gloriam, sed non apud Deum. Non autem sic pater noster Abraam gloriatus est. Non enim ex operibus legis inuenit iustitiam, vt pote qui ante legem fuit, sed potius ex fide, quia promissis Dei credidit. Vere non ex operibus est iustificatus. [Nam quid dicit scriptura] in Genesi? id est, vnde dicit scriptura iustificatum Abraam? Ex fide. Testatur enim quia [credidit Abraã deo] promittẽti quòd semen eius futurum esset multiplex & clarissimũ sicut stellæ cœli, & quòd ita firmiter credidit, [reputatũ est illi] diuinitus [ad iustitiã] id est, per hãc credulitatem nõ solùm liberatus est ab omni originali & actuali peccato, sed & iustus est à deo reputatus. Ergo ex fide iustificatus est Abraã. Sed si fidem opera non præcesserunt, tamen sequuta sunt. Nam qui prius ex fide iustificatus est in conspectu dei, postea & ex operibus est iustificatus etiam in conspectu hominum. Vnde & Iacobus apostolus in epistola sua contra eos qui nolebant bene operari, sed de sola fide præsumebant, ipsius Abraæ opera commendauit, dicens: Vis autẽ scire ô homo inanis, quoniam fides sine operibus ocio sa est? Abraam pater noster nónne ex operibus iustificatus est, offerẽs Isaac filiũ suum super altare? Nec est Iacobus in hac sententia contrarius Paulo dicenti, quia si Abraam ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum, ac per hoc asserẽti quia nõ ex operibus est iustificatus. Vterque enim verum dicit. Paulus quippe, commẽdãs iustitiam quæ ex fide est, aduersus eos qui fidem negligentes, gloriabantur de iustitia quæ est ex operibus, dixit Abraam non esse iustificatum ex operibus, sed quæ fidẽ præcederent. Iacobus autem vt dictum est, aduersus illos qui percepta fide torpebãt ocio, & putabant se per eandem fidem, vtpote iustificatos, posse saluari, etiam si bona opera nõ haberẽt, dixit Abraam ex operibus esse iustificatum, sed quę fidem sequuta sunt. Vnde vt ostenderet se non dissentire à Paulo, sed potius cõcordare, protinus addidit: Vides quoniã fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est, & suppleta est scriptura, dicens: Credidit Abraam Deo, & reputatum est illi ad iustitiã, & amicus dei appellatus est? Et adhuc subiecit: Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantũ? Manifestum est enim, eũ loqui de operib⁹ quę fidẽ subsequũtur. Quia Paulus sine præcedentibus operibus dixit hominem sola fide posse iustificari. Nemo enim fidem suis præcedentibus meritis habere potest. Et ideo qui per

D

E

F

Al. nõ habentes.

Gene. 15.

A per fidem gratis sibi datam iustificatur, non in se, sed in domino gloriatur: quia dum non ex operibus habet fiduciam, per omnia Deo se intelligit debitorem, nihil inueniens quod sibi arrogare possit ex meritis.

Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides ad iustitiam secundum propositum gratiæ dei, sicut & Dauid dicit beatitudinẽ hominis, cui deus accepto fert iustitiam sine operibus: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputauit dominus peccatum. Psalm. 31.

B Dixi quia Abraam iustus est ex fide. Sed [ei qui operatur] opera legis quæ Abraam non fecit, vel aliqua bona vt gratiam mereatur, vt Iudæus se fecisse dicebat, si merces est ei, non est ex gratia, sed ex debito meriti sui. Sed si quis quærere voluerit ante gratiam, quid meruerit vt acciperet eam, mala sua poterit inuenire, nõ bona. Gratia enim gratis datur, vnde etiam nuncupatur. Si ergo gratia, non iam ex operibus. Alioqui gratia iam non est gratia. Errat igitur Iudæus vel quilibet alius, qui se putat merito præcedentium operum peruenisse ad gratiam Dei. Quis enim prior dedit illi, & retribuetur ei? Putat quòd ipse prior dederit Deo, & pro mercede sui operis acceperit euangelicam gratiam, quod non ita est. Huic enim qui antè operatur, non gratia, sed debitum redditur. Illi verò qui non facit opera legis, sed absque præcedenti opere accedit ad fidem, sufficit ipsa fides ad iustitiam. Ita attribuit Apostolus aliis quod de Abraam dixerat, scilicet quòd si est iustus ex operibus, habet C gloriam, sed non apud Deum, & ideo ex fide. Vel hoc modo fides in exordio iustificat sine operibus. Sed qui sic iustificatus est, non debet deinceps à bonis operibus torpere. Nam ei qui post fidem quam gratis acceperit, operatur opera bona, [non imputatur merces] id est, non recompensatur æterna remuneratio [secundum gratiam] id est, secundum fidem tantum, sed [secundum debitum] operationis suę. Ita fit ei qui post acceptam fidem viuit & bene operatur, non enim aliter à domino mercedem percipit. Sed [ei qui non operatur] id est, qui postquam baptizatus est, non habet tempus operandi, vel propter infirmitatem non potest operari, quanquam velit, sed absque opere de hac vita rapitur cum fide & bona voluntate, huic nihil operanti, sed tantummodo [credenti in eum qui iustificat impium] id est, in Deum, [reputatur fides eius ad iustitiam] id est, sola fides sufficit ei ad iustitiam, & ita ad salutem [secundum propositum gratiæ Dei] id est, secundum quod Deus per gratiam suam longè antè proposuit, vel secundum gratiam Dei propositam omnibus credere volentibus. Credenti, inquit, in eum qui iustificat impium. Aliud est credere eum, aliud est credere ei, aliud credere in eum. Credere eum, est credere quòd ipse sit. Credere ei, est credere quòd ipse vera dicit. Credere in eum, est credendo amare, credendo in eum ire, & eius membris incorporari. Et idcirco fides qua creditur in eum, ipsa est sola quam ille approbat. Credenti in eum qui iustificat impium. Impius est, qui non rectè credit, etiam si nihil cuiquam auferat, si pauperibus tribuat, si vxorem alienam non concupiscat, si nulli fraudem faciat, si depositum reddat, quia hæc omnia facit non ea intentione qua debuit: & idcirco bona non sunt, quæ non de bona radice prodeunt. Quisquis ergo sine fide operari bona vult, impius profectò est. Sed credat in eum qui iustificat impium, vt & ipse ex impio fiat pius: & per fidem iustificatus, possit deinceps opera pietatis & iustitiæ facere. Ei qui sic credit, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ DEI, qui sic per gratiam suam proposuit & decreuit, vt cessante lege fides iustificet. Et hoc dico ego ex gratia fieri, [sicut & Dauid dicit] hic & in futuro esse [beatitudinẽ] illius [hominis, cui accepto] id est, ad gratiam assumpto, [Deus fert iustitiam sine operibus] præcedentibus. Magna enim beatitudo est hominis, sine labore legis vel pœnitentiæ fidem per solam gratiam promereri secundum propositum Dei, quo proposuit gratis peccata dimittere. Illi accepto fert deus iustitiam sine operibus, qui per fidem qua primum deo credidit, & de præterito absoluitur, & de præsenti iustificatur, & ad futura fidei opera præparatur. Probare vult Apostolus, & in ipsa lege prædici iustitiam sine operibus prodesse, nec se hoc de suo defendere, sed prophetæ testimonio confirmare: [Beati, inquit, sunt illi [quorum iniquitates sunt remissæ, & quorum peccata] sunt oculis Dei [tecta.] Iniquitas est, contra legem vel extra legem agere. Vnde & Græce dicitur ἀνομία, id est, sine lege, quia lex νόμος vocatur. Iniquitas ergo est, à lege deuiare, vel cõtra legem agere. Peccatum verò etiam illud dici potest, quod contrà quàm natura docet, & conscientia arguit, delinquitur. Et iuxta hunc sensum iniquitas ad Iudæos, peccatum autem ad gẽtes pertinere videtur. Sed vtrorunque culpas dominus per gratiam suam, si crediderint, abluit. Quod enim remittitur, non est: & quod tegitur, non apparet, & ideo non imputatur. Beati sunt illi quorũ iniquitates sunt remissæ in baptismo, vel etiam igne dilectionis postea liquefactæ & cõsumptæ, sicut illius peccatricis, cui remissa sunt peccata multa, quia dilexit multum. Et quorum

Marginalia (right column): D; E; Psalm. 31.; Al. Dei.; F; Luc. 7.

peccata superpositis actibus bonis sunt tecta. Omne enim quod tegitur, inferius ponitur:& hoc vnde tegitur, desuper ducitur. Quãdo igitur abdicamus mala quę fecimus,& eligimus bona quę faciamus, quasi tegimen rei superducimus quam erubescimus videri. Et ita ante Dei oculos tegũtur peccata, dum eis superducuntur bona facta. Potest etiam ad gẽtes magis pertinere iniquitas, quæ dicitur anomia, id est, sine lege, quia gentes sine lege erant. Et possumus totũ in baptismo intelligere fieri, id est,& iniquitates remitti, id est, deleri:& peccata tegi, vt vltra nõ videatur ad pœnam.[Beatus] est etiam [vir] ille,[cui] credenti dominus propter fidem suam[Nõ imputauit] ad pœnam[peccatum]originale vel aliquod peccatũ. Sicut enim Abrahę reputata est fides ad iustitiã, ita & omni credenti:cũ fides ad iustitiã in baptismo reputatur, peccatum vtiq; non imputatur.

Beatitudo ergo hæc in circuncisione tantum manet, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abraæ fides ad iustitiam. Quomodo ergo reputata est? In circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio. Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio, vt sit pater omniũ credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circuncisionis, non his tantum qui sunt ex circũcisione, sed & his qui sectãtur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abraæ.

Quandoquidem Dauid vniuersaliter dicit eũ esse beatum, cuius iniquitates vel peccata Deus gratis remittit,[Ergo hæc beatitudo]remissionis peccatorum[Manet tantum in circuncisione,]id est, in Iudæis,[An & in præputio]id est, in gentilitate? Id est, cum constet quod beatitudo ista per fidem sit ex gratia, modo quæritur in quibus sit, in Iudæis tantum, an etiam in gentibus. Quod ideo quæro, quia constat de Abraam quod iustus est per fidem. Et cum hoc constet, quæro in quo statu sit iustificatus, postquam est circuncisus vel antè. Et sicut in eo videbitur, sic in aliis credi poterit. Et hoc est: Idcirco quærimus an sit etiam in præputio ista beatitudo, quia [Dicimus]omnes & confitemur, [Quia fides Abraæ reputata est ad iustitiam]id est, fide iustificatus est.[Quomodo ergo reputata est] ad iustitiã?[In circuncisione, an in præputio?] Id est, cum omnes confiteamur eum per fidem iustificatum, videamus vtrum propterea sit iustus quia est circuncisus, an ideo sit circuncisus, quia inuentus est iustus. [Non in circuncisione] est reputata fides eius ad iustitiam, [Sed in præputio.] Id est, D antè iustificatus est per fidem, quàm circuncideretur. Non ergo propter circuncisionem iustificatus est. Quomodo, inquit, reputata est fides eius? Cum esset in circuncisione, an cum esset in prępputio? Si enim fuisset tunc temporis in circuncisione, videtur vtiq; à fidei huius gratia exclusum esse præputium. Sed erat adhuc tunc in præputio. Et cum in præputio positus per fidem sit iustificatus, iure princeps & pater dicitur omnium credentium in præputio. In præputio est iustificatus. Cur ergo post circuncisus? Non hoc superflue factum est, sed [Accepit signum circuncisionem]non qua fieret, sed qua ostenderetur iustus. In præputio per fidẽ iustificatus est, & deinde accepit signum circuncisionis, id est, circuncisionem exteriorem, quæ esset signum interioris. Signum enim dicitur, cum per hoc quod videtur, aliud aliquid indicatur. Bene ergo circuncisio signum appellatur in Abraam, quia & ipsa E aliud videbatur, & aliud intelligebatur: quia iam tunc carnalis illa circuncisio signum erat spiritalis circuncisionis, quæ non in carne suscipitur, sed in corde. Et tale signũ quod sit[signaculũ] id est, habens similitudinem signatæ rei, vt sicut carne libidinis, sic spolietur omnibus primę natiuitatis sordibus. Et quia nondum dixerat cuius signum, subdit:[Iustitiæ fidei]id est, quæ est ex fide. fidei dico,[Quę est in prępputio]id est, quã ipse habuit existens in prępputio. Vel [signaculum] id est, celans quoddam mysterium. Signaculũ enim dicitur, cũ alicui rei seruãdæ pro tẽpore custodia imponitur, quod nemo alius nisi ipse qui impressit, debeat resignare. Sic in circuncisione Abraæ cõclusum est pro tẽpore mysteriũ quoddã, qđ celaretur inimicis,& seruaretur amicis ad similitudinem sigilli, quod sicut iussum est Abraæ vt octaua die circũcideretur homo ex eius semine, sic in octaua post finem septem dierum seculi auferretur omnis vetustas & corruptio ab electis dei. Vel hoc mysteriũ sigillatum est in eo, quod Abraam primo iustificatus est,& post accepit circũcisionem, quę esset signaculũ iustitiæ fidei eius, vt[ipse sit pater credentium per præputiũ]id est, in præputio,[& sit pater circuncisionis.]Effectus enim est vtriusque generis pater, his qui sunt in præputio per fidem,& his qui sunt in circuncisione, per carnẽ. Et hoc Abraæ sigillum tunc credimus resignandũ, id est, aperiendũ, cum plenitudo gentiũ introierit,& omnis Israel saluus erit. Tunc enim patenter cognoscetur Abraam esse pater non solum gentium, sed etiam circuncisionis per fidem. Nam idcirco antè iustificatus est in fide, dum adhuc esset incircuncisus: & post circuncidi iussus est, vt ostẽderetur primo pater futurus multarum gentiũ,& postea illorũ qui ex circuncisione crediturí sunt. Neque enim hi qui secundũ carnẽ nascuntur ex Abraam, filij Abraæ dicendi sunt, ni fidẽ

Al. designare.

F

A fidem & opera Abrææ habeant. Hoc itaque sigillabatur in circuncisione Abrææ, vt sit pater, id est, exemplum omnium credentium per præputium, id est, in præputio. Sic enim dicitur per præputiũ, pro in præputio, sicut dicere solemus, per illud tẽpus, pro in illo tempore. vel sit pater per præputiũ, id est, per id quod datum est ei tempore præputij. Si enim post circũcisionem datum esset, diceretur ex ea hoc accepisse, per hoc quod accepit in præputio, id est, per fidem sit pater credentiũ de gentibus, vt reputetur & illis credulitas ad iustitiam, id est, vt sicut Abraam in præputio iustificatus est per fidem, ita & illi iustificentur credendo, licet præputium non exuerint. Et circũcisionem ideo accepit, vt sit pater circuncisionis, id est, Hebræorum. Nam ante in præputio iustus fuit, vt esset incircuncisorum iustorum pater: & circuncisus iustus permansit, vt circuncisorum iustorum fieret pater. Fieret inquam pater, [non his tantum qui sunt ex] carnali [circuncisione, id est, Iudæis: [sed B & his] qui corde sunt circuncisi, non carne, id est, gentilibus, [qui sectantur vestigia fidei] Abrææ, hoc est, qui illum in fide imitantur, vt ita ample credant sicut ille. [Quæ fides est in præputio patris nostri Abrææ,] id est, apparet in patre nostro Abraam, dum ipse est adhuc in præputio. Ideo toties repetit de præputio, vt ostendat gentiles eodẽ modo per fidem iustificari, sicut & Iudæos.

Non enim per legem promissio Abrææ aut Gen. 17 *semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei. Si enim qui ex lege hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. Lex enim iram operatur: Vbi enim non est lex, nec præuaricatio. Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solùm, sed &* C *ei qui ex fide est Abrææ, qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est, Quia patrẽ multarum gentium posui te ante deum cui credidisti, qui viuificat mortuos, & uocat ea quæ non sunt tanquam ea que sunt.*

Vere Abraam est pater omnium credentium Iudæorum & gẽtium, quia per fidem adeptus est hanc paternitatem, non per legem. [Nõ enim per legem] facta est ei [promissio, quia lex nondum erat. Non per legem, [sed per iustitiam fidei,] id est, quam per fidem obtinuerat, facta est [Abrææ] promissio, & [semini ei⁹,] id est, Christo. Hæc scilicet promissio, [vt ipse esset hæres mundi,] id est possessor aliquorum de toto mundo, qui eum imitarentur: & in Christo qui ex eo nasciturus erat, possideret omnia. Abraam est hæres mundi, id est, possidens totum orbem per fidem, quia ipse est omnibus exemplum fidei, & omnes sancti sunt filij eius per fidem. Semen quoque eius, id est, Christus, est hæres, id est dominus mundi secũdum regiam potestatẽ, per quem benedictio filiis Abrææ, & cui pater dixit, Dabo tibi gentes hæreditatem &c. Et hæc promissa fuerãt Abrææ & semini eius, Psalm. 2 non per legem quæ nondum erat, sed per fidẽ qua ipse deo crediderat, Et merito. Legis enim obseruantia pœnam tãtummodo effugit, fidei verò meritum spem repromissionis expectat. Et præceptũ seruis imponitur, fides ab amicis quæritur. Verè non per legẽ, sed per fidem Abraam est hæres mũdi: quia si illi [qui sunt ex lege], id est, carnales Iudæi, [sunt hęredes,] id est, possessores hæreditatis, quam deus Abrææ promisit, tunc [fides est exinanita,] id est, inanis & vacua & inutilis facta, cum gentes per eam non possint hæreditare cælestem patriam, [& abolita,] id est, deleta & in irritum deducta est [promissio] dei, qua dictum est Abrææ, quia in semine tuo, id est, in Christo, benedicentur omnes gentes, id est, benedictionem hæreditate possidebunt. Nam si ex lege tantum fierent hęredes, vt Iudæi volebant astruere, gentes quæ lege carent, sine benedictione hæreditatis remanerẽt. Non ergo per legem Abraam est hæres mundi, quia nec filij eius sunt per legem hæredes, id est, æternæ hæreditatis possessores. Nam si hoc esset, inconuenientia sequerentur, quòd scilicet superflua esset fides qua ipse iustificatus est, & qua iustificantur cæteri, cum per eam non posset hæreditas ęterna acquiri, & promissio diuina remaneret inexpleta, quæ promisit omnes gentes benedicẽdas, quoniam nullus gentilium benediceretur, & ita nulli essent hæredes. Et verè ex lege non est hæreditas. Nam [lex] potius [iram operatur,] quia peccantem in se aut lapidari cõtinuo, aut igne cremari, aut alio genere supplicij iubet interfici. Lex irã operatur & præuaricationem. Ex ea enim est pręuaricatio, nam sine ea non est. [Vbi enim non est lex, nec præuaricatio,] id est, transgressio. Qui ergo legem non acceperunt, iniqui dici possunt, præuaricatores non possunt. Iudicantur vtrique secũdum opera sua, sed tamẽ ira dei maior est in præuaricatores, qui per legem cognoscunt peccatum, & tamen faciunt. Et ita non potest per legem hæreditas haberi, sed potius ira. [Ideo ex fide] sunt hæredes. Ex fide, quæ est donum misericordiæ, & iustificat credentes, habetur hæreditas, ita [vt secundum gratiam] dei, non secundum merita hominũ, [firma, id est, verax & rata [sit promissio,] quam deus fecit Abrææ de multiplicatione filiorum, qui perpetuam hæreditatem essent possessuri. Non enim firma esset, sed potius infirma & irrita, nisi ipse per gratiam suam implesset eam. Ideo non de nostrę voluntatis potestate, sed de sua prædestinatione promisit. Promisit enim quod ipse facturus fuerat, non quod homines. Quia etsi faciunt homines bona quæ pertinent ad colendum

G deum, ipse facit vt illi faciant quæ præcepit, non illi faciunt vt ipse faciat quod promisit. Alioquin vt dei promissa compleantur, nō in dei, sed in hominum potestate est: & quod à domino promissum est, ab ipsis redditur Abraę. Sed non ita fieri potest, per gratiam ergo dei gratuito munere nobis concessam implentur eius promissa, dum per donum suę gratię facit vt credamus & bene operemur, sicque hæredes efficiamur. Firma sit promissio [omni semini] Abraæ, id est, non parti seminis, sed omni semini. Volebant enim Iudęi vt quantum ad eos, firma esset: & quantum ad gentiles, cassa. Sed nō ita deus promisit, cum diceret, in semine tuo benedicentur omnes gentes. Firma sit omni semini, id est, omni populo fidelium imitatori Abraę, [nō solùm ei qui ex lege est,] id est, qui ex veteri testamento venit ad nouū, [sed & ei qui est ex fide Abraæ,] id est, qui non sibi pręmissa lege sequitur fidem Abraæ, qui sine lege per fidem iustificatus esse memoratur. [Qui est pater]
H non omnium hominum, sed [omnium nostrum,] id est, non solum qui ex lege descendimus, sed & qui ex fide legi succedimus, scilicet & circuncisorum & prępuciatorum credētium est pater, id est, institutor & exemplum. Ita est pater credentium, sicut in Genesi [scriptum est,] dicente domino,
Gen.17 [Quia patrem,] id est, autorem secundum fidem, non dico Iudæorum, [sed multarum gentium posui te.] Multarum autem non quarundam, sed omnium. Si ergo pater multarum gentium futurus esse promittitur, rectè non solùm eorum qui ex circuncisione veniunt, sed & eorum qui ex gentibus credunt, pater nominatur. In eo enim quod ipse dicitur pater multarum gentium, superbia confunditur Iudæorum, quia Iudæorum carne, gentium autem fide pater est. Vbi rectè Apostolus ex sua interpretatione addidit, [ante deum cui credidisti,] significans fidem in interiore homine esse in conspectu dei, non in ostentatione hominū, sicut est carnalis circuncisio: &
I per eādem fidem, non per carnem eum esse patrē gentium, quas ante dei oculos in fide generauit. [Qui] deus, sicut Apostolus subiungit, [viuificat mortuos,] id est, à morte animæ suscitat per baptismū Iudęos, [& vocat] ad fidē [ea q̄ non sunt,] id est, gentiles, de quibus scriptum est, Omnes gētes quasi non sint, sic sunt coram eo.
Exo.3 Ipse enim vere est qui ait, Ego sum qui sum. A quo quisquis recedit, etiam esse amittit, vt iure dicatur non esse. Et tales erāt gentes idolis seruientes. Sed ipse [vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt,] id est, gentiles ad fidem adducit, sicut Iudæos qui ob vnius dei cultū dicūtur esse. Vel omnes peccatores siue gentiles, intelligamus mortuos. Et hos enim deus per gratiā suam viuificat, vt ex fide viuāt. Et vocat ea quę nō sunt, tanquā ea quæ sunt. Apud eū quippè iā factū est, quod eius dispositione futurū est, quia de illo per prophetā dicitur, Qui fecit q̄ futura sūt. Nōdū enim erāt quib⁹ promitteretur, K
quādo Abraæ loquebatur, ne quisquā de meritis gloriaretur. Et quibus promissū est, etiā ipsi promissi sunt, vt totū corpus Christi dicat, Gratia dei sum id quod sum. Dū enim deus vocare dicitur ea quæ non sunt, sola gratia vocātis apparet, nō aliquod meritū eorū, qui nec esse adhuc habuerunt quādo vocantur. Elegit, inquit, nos ante mūdi cōstitutionē. In mūdo isto facti sum⁹, nec mūdus erat quādo electi sumus. Quis hoc explicare sufficiat? Eligūtur qui nō sunt, nec errat qui eligit, nec vane eligit. Eligit tamē, & habet electos quos creaturus est eligēdos. Habet autē apud semetipsū, nō in natura sua, sed in prescientia sua. Rectè itaque dicitur vocare ea quæ non sunt tanquam sint. De Abraam verò subditur,

Qui cōtra spem in spem credidit, vt fieret pater multarū gentium, secundum quod ei Gene.13
dictum est, Sic erit semen tuum sicut stellæ L
cæli, & sicut arena maris. Et nō infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum emortuum, cum ferè centum annorum esset, & emortuam vuluam Saræ. In repromissione etiam dei uon hæsitauit diffidētia, sed confortatus est fide, dans gloriam deo, plenissime sciens, quia quæcunque promisit, potēs est & facere. Ideo & reputatum est illi ad iustitiā, non est autem scriptum tantū propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam, sed & propter nos, quibus reputabitur credētibus in eum, qui suscitauit Iesum Christū dominum nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram. M

Incipit cōmendare fidē Abraæ, vt imitemur. Sæpe enim iā dixerat eum credidisse, & ideo pergit nunc ostendere, quomodo & q̄ firmiter crediderit. Qui credidit in spem habendi filiū per promissionem dei, & hoc contra spem carnis suæ, quæ iam erat quasi per naturam deficiēs & frigida [cōtra spem,] id est, contra hoc quod prius sperabat se nō amplius filiū generare, [credidit] eundo [in spē,] .i. vt speraret se posse generare, quia de⁹ promittebat. Dū enim viridis esset, sperauit secundū naturā ex iuuencula vxore sobolē habere, nec potuit. Modò autē contrariū sperauit, vt scilicet vetulus ex vetula & sterili generaret per dei potētiā. sicque contra veterē spē credidit in nouā spē. Maius est enim sperare cōtra aliquod insperatū, q̄ simpliciter sperare. [Credidit Abraā ita vt fieret [pater multarū gētiū] .i. tā valide credidit, vt ꝓpter fidei meritū susciperet ex sua cōiuge filiū, de quo populus

A pulus Iudęorum propagaretur, & ex illo populo Christus carnem assumeret, in quem omnes gentes crederent. Hoc enim ordine factus est Abraã pater multarum gentium. Et hoc iuxta [quod dictum est ei,] diuinitus. [Sic erit semen tuum sicut stellę cæli, & sicut arena maris.] Non quòd essent tot vel carnaliter vel spiritaliter ex eo processuri, quot sunt stellę vel arena quæ numerari non potest: sed quòd illi, qui ex eo siue carnaliter siue spiritualiter erant nasciturі, ita futuri essent hominibus innumerabiles, vt stellæ & arena. Mystice verò per stellas intelliguntur spiritales filij cælo inhęrentes, & desuper lucentes fulgore virtutum: per arenam verò, siue Iudæi siue Christiani carnales, in infimis corde iacentes, & fructum boni operis non ferentes. Abraam credidit. Et quia posset ad horam credere & postea deficere, subditur, quia [non infirmatus est fide.] Credidit enim deo promittẽti, & in illa fide non est infirmatus, id est, debilitatus, cum multas causas infirmandi haberet secundum humanam rationem, scilicet quòd
B nec ipse iam nec vxor eius idonei essent ad generandum. In eo enim quod credidit, non [considerauit corpus suum emortuum,] & verè emortuũ, [cum esset ferè centum annorum.] Et licet tantò tempore vixisset, tamen nõ hoc attendit, nec etiã cogitauit [vuluam Saræ emortuam.] Sara enim sterilis erat, & cruore mẽstruo iam destituta: propter quod iam párere non posset, etiam si sterilis nõ fuisset. Porrò si fœmina ita sit prouectioris ętatis, vt ei solita mulierum adhuc fluant, de iuuene párere potest, de seniore non potest, quamuis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere, sicut Abraam post mortem Saræ de Cethura potuit, quia viuidam eius ætatem inuenit. Hoc ergo est quod mirum commẽdat Apostolus, & ad hoc dicit Abraę iam fuisse corpus emortuũ, quo-
C niã non ex omni fœmina, cui adhuc esset aliquod pariendi tempus extremum, generare ipse in illa ætate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuũ corpus intelligere debemus, nõ ad omnia. Nam si ad omnia, non iam senectus viui, sed cadauer esset mortui. Sara quoque magis erat destituta cunctis viribus generandi. Et tamen nihil horum considerauit Abraam, cum audiret sibi à deo sobolem promitti, sed potentiam promittentis attendens, nihil difficile esse credidit in his, quæ promittebat omnipotens. Ita fuit credulus in promissione qua dictum est ei, quoniam qui egredietur de vtero tuo, ipsum habebis hæredem: vel quando audiuit, quia ex Sara dabo tibi filium cui benedicturus sum. [In repromissione etiã dei,] id est quando deus iterum ei promisit, quia reuertẽs veniam ad te tempore isto, vita comite, & habebit filium Sara vxor tua, [non hæsitauit diffidentia,] id est, nõ dubitauit vt diffideret de cõpletione promissionum, [sed confortatus est fide,] id est, omnino fortis & constans factus est in fide, [dans gloriam deo,] id est, glorificans deum qui per munus gratiæ suæ daturus erat ei filium contra naturã ex vetula sterili, & per illum filium in Christo populũ credẽtiũ plenissime, id est, multo intuitu veritatis & potentiæ † dei, [Sciens quia quæcunque promisit, potens est etiam facere.] Deus igitur eos quos promisit bonos, facit vt ipsi faciant bona. Neque enim eos propterea promisit Abraæ, quia præsciuit à seipsis bonos futuros. Nam si ita est, non suum, sed eorum est quod promisit. Non autem sic credidit Abraam, sed dedit gloriam nõ humanis meritis, sed deo, plenissime credens quia quæ promisit, potens est & facere. Non ait, quæ præsciuit potẽs est & promittere, aut quę prędixit potens est ostendere, vel quæ promisit potens est pręscire, sed quæ promisit potens est & facere. Ipse ergo facit bonos eos qui boni fiunt, & ipse facit in bono perseuerare eos qui perseuerant. Hoc enim promittit de⁹ quod ipse facit. Nõ enim ipse promittit & ali⁹ facit. Quod iã nõ est promittere, sed pdicere. Cauẽdũ est igitur ne hõ se extollat aduersus deũ, dicẽs se facere quæ promisit deus. Ipse enim & fidẽ gentiũ, sicut Abraæ promiserat, facit, qui potens est facere quæ promisit, & omnia bona operatur in sanctis. Hæc ita credidit Abraã, [ideo & reputatum est illi ad iustitiam.] Diceret aliquis: Quid ad nos quòd Abraã credidit, quòd per fidem iustificatus est? Hoc illius gloria fuit. Et Apostolus: Ipse quidem ita per fidem magnificatus est. Sed tamen non est scriptum tantum propter ipsum, id est, propter laudem & commẽdationem ipsius, hoc scilicet, quia reputatum est illi ad iustitiam quod bene credidit, [sed etiam propter nos] instruendos, vt profectum fidei ex illa scriptura caperemus, intelligentes quia si ita credamus deo vt ille credidit, etiam nobis [reputabitur] fides ad iustitiam [credentibus in eum, qui suscitauit Iesum à mortuis,] id est, à numero mortuorum perpetualiter separauit, suscitans eum amplius non reuersurum in corruptionem, quod Iudęi non credunt. Suscitauit eum à mortuis, vt nos à vitiorum sordibus faceret resurgere. [Qui Iesus traditus est] in mortem, vt nos possemus mori delictis nostris: [& resurrexit,] vt nos in virtutũ honestatem resurgeremus iusti. Etenim mors ipsius significat interitum veteris vitæ nostræ, resurrectio autem gratiam nouæ conuersationis. Traditus est in manus persequentium [propter delicta nostra] tollenda, ne nos propter illa traderemur in manus dęmonum cruciandi: & per mortẽ iure diaboli destructo, [resurrexit propter iustificationem nostram,] id est, vt nos iustificando suscitaret à morte animæ, quaten⁹ iuste viueremus, quod aliter non poteramus. Traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationẽ nostram. Sonat in eius traditione delictum, sonat in eius resurrectione iustitia. Ergo moriatur delictum & resurgat iustitia.

al. fidei.

G CAPVT V.

Vstificati igitur ex fide, pacem habea
1 *mus ad deum, per dominum nostrum*
Iesum Christum, per quem & acces-
sum habemus per fidem in gratiam istam
in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ
filiorum Dei. Non solùm autem, sed & glo
riamur in tribulationibus, scientes quòd
tribulatio patientiam operatur, patientia
autem probationem, probatio verò spem.
Iacob.1 *Spes autem non confundit, quia charitas*
dei diffusa est in cordibus nostris per spi-
ritum sanctum, qui datus est nobis.

Quandoquidem multis modis hactenus probatum est, non ex operibus legis, nec ex viribus liberi arbitrij, sed ex fide iustificari hominem, [igitur ex fide] sumus [iustificati,] non ex lege, nec ex nobis. Et nos ita iustificati, [habeamus pacẽ ad deũ,] quam non habetis, dum inuicem arrogatis falsam iustificationem; alij per legem, alij per vires liberi arbitrij. Quasi dicat: Hæc dissensio contra deum est, qua de meritis vestris gloriamini, quasi per vosmetipsos iustificati. Sed iustificatio quę ex fide est, pacem cum deo facit: quia inimicas præsumptiones humanorum meritorum expellit, & animum deo humiliter subiicit, dum se sola gratia saluari cognoscit. Ex fide sumus iustificati, & tamen gratis, quia & ipsa fides donum supernæ gratię est. Et cum fides impetrat iustificationem, non gratiã dei aliquid meriti præcedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, vt aucta mereatur & perfici comitante, non ducente: pedissequa, non præuia voluntate. Ita ergo iustificati, iam de cætero pacem habeamus ad deum, quia reconciliati sumus ei per mediatorem Iesum. Non iam à diuina voluntate discordemus, sed pacem ad deum habere studeamus. [Per dominũ Iesum,] id est, nõ per nosipsos, sed per auxilium & gratiam reconciliatoris nostri, [per quem habemus] non solum ablutionem nostræ vetustatis in sanguine ipsius, vt sic ascẽdamus ad indumentum iustitiæ & nouitatis, sed etiã [accessum] habemus per illũ, [In istam gratiã,] id est, in hanc virtutum sublimitatem gratis datã; & hoc non per legẽ sed [per fidem.] Hoc est dicere, Fides concessa nobis ex gratia, apud deum impetrat & remissionem delictorum & perfectionẽ omnium virtutum, per Christum qui est ostium; accessimus per fidem in gratiam istã, id est, in bonæ vitæ obseruantiã, [in qua stamus,] id est, statũ rectitudinis habemus, qui in Adã cecideramus: quia qui manet in vitiis, non stat, sed prostratus iacet. Elias verò stabat qui ait: Viuit dominus in cu-
3.Reg.17 ius cõspectu sto. Stamus, inquit, in hac gratia, non
4.Reg.4 cadentes ab illa nec recedentes, [& gloriamur in spe gloriæ filiorum dei,] id est, in eo quod speramus gloriam quam habent filij dei. Tantum enim est quod speramus, quantum ex se præsumere nullus auderet: quia in sola dei virtute est vt homo in filiorum dei numerum possit ascendere. Et magna valde gloria est, per fidem ac spem in numerum filiorum dei asciscí. Quod adeo magnũ est, vt à multis pro ipsa magnitudine incredibile videatur, eo quòd speramus gloriã filiorum dei nos consequuturos. [Non solum autem] gloriamur de spe gloriæ huius, sed etiã [gloriamur] per Christi gratiam [in tribulationibus,] per quas oportet nos intrare in regnum cœlorum. Gloriamur sine Actu.14 periculo vanitatis de tolerantia tribulationum, quia nouimus quãta merces inde sequatur. Et hoc est quod gradatim ascendendo prosequitur: Gloriamur in tribulationibus, quia sumus [scientes quòd tribulatio operatur] in nobis [patientiã,] id est, facit nos esse patientes. nemo enim patiens esse potest, nisi in aduersis: [patiẽtia autem] operatur [probationem,] quia cuius patientia vinci nõ potest, ille perfectus esse probatur. Multi enim ante experimentum tribulationis putant se fortes esse, qui in ipso experimento deficiunt & imbecilles esse apparẽt: & multi prius se putant infirmos, qui in ipso articulo passionis apparent fortissimi, dum omnia viriliter patiendo superant. Et ita probationem operatur patientia, dum & sibi & aliis vnumquenque liquido manifestat, qui antequam pati inciperet, & sibi & aliis ignotus erat. [probatio verò] operatur [spem,] quia vnusquisq; ex eo quod per tribulationes insuperabilis esse probatus est, incipit habere spem, id est, certitudinem futuræ gloriæ, quæ humanę rationi vana videtur, sed testimonio virtutis firmatur. Siquis enim nondũ sibi probatus sperat præmium, non sperat, sed præsumit. Nam tribulationes quibus patientia fidelium probatur, non solum eas debemus intelligere quæ extrinsecus accidunt, id est, de damnis vel lãguoribus, vel ex quolibet corporis cruciatu, sed eas etiam quas intus sibi faciunt aut perferũt, dũ in requie positi semetipsos affligunt & atterunt, obsistendo voluptatibus suis, refrẽnando libidinẽ &c. quæ ad bonum continentiæ vel abstinentiæ pertinent, [faciẽdo.] Ex quibus sine dubio nascitur patientia, quæ probabilis effecta, generat spẽ. Spes autem est bonorum expectatio futurorum, Quæ exprimit humilitatis affectum & sedulę seruitutis obsequium, quæ spes non est inanis, quia non confundit, id est, non generat confusionem sic speranti, quia quicquid sperauit adipiscitur. ille enim sua spe confunditur qui dicit, Ego quod sperabam non inueni. Vir autem qui per patientiam in tentationibus est probatus, non confunditur sua spe: quoniam magnitudine præmij quod inuenit, exuperatur magnitudo spei eius. [Spes non confundit,] quia in deo posita est, qui fallere non potest, quia verax est: non in homine, qui fal-

leret

A leret quia mendax eſt. In deo poſita eſt, & idcirco ſequitur: [quia charitas dei] &c. Vel ita, Spes non facit erubeſcere, quia impletur. Et conſtat eam eſſe implendam ex eo, quod iam ſpiritum ſanctum in arram habemus, quo & late diligimus. Et hoc eſt: Quia charitas dei, id eſt, quā ex deo habemus, per quam deum & proximum diligimus, [diffuſa eſt,] id eſt, latè & copioſe data [in cordibus noſtris.] Vbi enim charitas eſt, anguſtia eſſe non poteſt, quia mox anguſtia excluditur, & cor dilatatur, vt tantum habitatorem, id eſt, ſpiritum ſanctū intra ſe poſſit habere. Non enim à nobis ipſis, ſed à ſpiritu ſancto poſſumus habere charitatē. Nam cum dixiſſet, charitas dei diffuſa eſt in cordibus noſtris, ne putaret quiſque à ſe ſibi eſſe quod diligit deum, continuo addidit, [per ſpiritum ſanctū qui datus eſt nobis.] Vt ergo ames deum, habitet in te deus & amet ſe de te, id eſt, ad amorem ſuum moueat te, accendat te, illuminet te, excitet te. Per B ſpiritum, inquit, ſanctum qui datus eſt nobis, quia & deus eſt & donum dei. Et propter hunc diuitē habitatorem faciebat Apoſtolus quod ſuprà dixit, Gloriamur in tribulationibus. Quomodo enim in his gloriaretur, ſi egeſtatem intus pateretur? Videbantur foris anguſtiæ, ſed intus latitudo erat. Quid autem facit malus homo cum cœperit tribulari? Foris nihil habet, ablata ſunt omnia, in conſcientia nullum ſolatium eſt. Non eſt quo exeat, quia dura ſunt: non eſt quo intret, quia mala ſunt. Male ſecum torqueatur neceſſe eſt, quia ſibi ipſe tormento eſt. Ipſe eſt enim pœna ſua, quē torquet conſcientia ſua. Boni verò quicquid exterius patiantur, facile per internam cōſolationem vincunt. Et ſi in hac vita, vbi tanta tormēta ſunt, poſſunt boni & iuſti viri cum talia patiuntur, non ſolum æquo animo tolerare, ſed etiam in dei charitate gloriari, quid cogitandum eſt de illa vita quę nobis promittitur, vbi nullam de corpore moleC ſtiam ſentiemus?

Vt quid enim Chriſtus cum adhuc infirmi eſſemus, ſecundum tempus pro impiis mortuus eſt? vix enim pro iuſto quis moritur.
Heb.9 *Nam pro bono forſitan quis audeat mori.*
1.petri.3 *Commendat autem deus charitatem ſuam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores eſſemus, ſecundum tempus Chriſtus pro nobis mortuus eſt. Multò magis igitur iuſtificati nunc in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab ira per ipſum.*

Cùm deus nos diligat, vel nos eum per ſpiritū ſanctum, ſpes noſtra implebitur. Nam niſi ita ſit, fruſtra paſſus eſt Chriſtus. Et hoc eſt: [Vt quid Chriſtus pro impiis,] id eſt, pro dilectione impiorū] mortuus eſt,] niſi vt ſpes impleatur? Vel ita: Volens Apoſtolus oſtendere plenius virtutes charitatis, quam per ſpiritum ſanctū diffuſam in cordibus noſtris dixerat, exponit quibus cauſis diffuſa ſit in nobis, aſſerens Chriſtum non pro piis, ſed pro impiis eſſe mortuum. Impij nanque eramus, antequam conuerteremur ad deum Chriſtum. Et Chriſtus vtique mortem pro nobis, antequā crederemus, excepit. Quod proculdubio nō feciſſet, niſi nimiam & abundantiſſimam erga nos charitatem habuiſſet, vel ipſe Chriſtus moriendo pro impiis, vel deus pater vnigenitum ſuum pro impiorum redemptione tradendo. Vere charitas dei diffuſa eſt in cordibus noſtris. Nā quare mortuus eſt Chriſtus pro nobis, niſi vt charitas dei diffunderetur in nobis, vt diligeremus eum qui prior dilexit nos? [vt quid enim,] id eſt, ꝓpter quid aliud [Chriſt⁹ pro nobis mortuus eſt, cùm adhuc eſſemus infirmi?] id eſt, indigentes medico. Tam grauiter enim ægrotabamus, vt non aliter quàm medici morte, ſanari poſſemus. Mortuus eſt [ſecundū tempus,] id eſt, non vt alij qui morte detinentur: ſed ad horam pro nobis mortem ſuſtinuit, reſurgēs die tertia, ne deſperaremus de eius potentia, cuius apparet in morte beneuolentia. Mortu⁹ inquam eſt, & hoc non pro quibuſlibet, ſed [pro impiis,] id eſt, pro fœdis & execrandis & à deo penitus ſeparatis. Et ipſe tam magnum fecit, vt pro talibus mori temporaliter dignaretur, vt æternam mortem ab eis auerteret. Hinc beneficiorum eius apparet magnitudo, vt qui indebite ab eo tātum dilecti ſumus, conſideremus quantum eum diligere debeamus, aut ſi quid ei præponere debeamus, cùm ille nobis impiis nec vitā ſuam præpoſuerit, nec mortem denegauerit. Pium enim dominū vſque ad mortem diligere debemus, quem pro impiis ſeruis cruciatum mortis excepiſſe cognoſcimus. Vbi & præſumptio humana reprimitur, ne ſuis meritis aliquid tribuat. Et vere miranda eſt eius bonitas, qui pro impiis dignatus eſt mori. [Vix enim pro iuſto quis moritur,] id eſt, raro eſt vt aliquis pro iuſto moriatur, nedum pro impio: F quoniam dubitat vnuſquiſque mortem ſubire, etiamſi mortis ſit cauſa iuſta. Raro dico: nam forſitan poteſt inueniri vt quis audeat mori pro bono, id eſt pro re bona vel pro bono viro. Quaſi dicat: Difficile hoc inuenitur, metu mortis cuncta terrēte. Vel per iuſtum intelligatur iuſtitia legis: per bonum verò, bonitas euangelicæ gratiæ. Et vix pro iuſto quis moritur, quia in veteri lege in qua iuſtitia eſt, vix pauci inuēti ſunt q ſuū in martyrio ſanguinē fuderint. [Nā ꝓ bono forſitā quis audeat mori.] quoniā in nouo teſtamento, in quo bonitas eſt atque clementia, innumerabiles extiterunt, qui ſuas in mortem audacter animas tradiderunt. Sed tamen ad comparationem carnaliū & mori pro domino trepidantium, tam pauci fuerunt, vt propter raritatem dicatur de eis, forſitan quis audeat mori. Forſitā, dicitur propter eos qui mori necdum audent: quis, propter raritatem eorum

rum

G rum qui audent, licet sint innumerabiles. Nonnulli verò sic interpretantur: Si ille pro nobis impiis mortuus est & peccatoribus, quãtò magis nos absque vlla dubitatione pro iusto & bono debemus occumbere? Iustum autem & bonum non putemus esse diuersum, nec aliquam proprie significare personam, sed absolute iustam rem & bonam: pro qua difficulter, sed interdum aliquis inueniri potest qui suum sanguinem fundat. Vix pro iusto & bono quis moritur. Dominus autẽ noster pro impiis & peccatoribus est mortuus, in quo laudabilior charitas fulget. Neque enim merita nostra præcesserant, pro quibus filius dei moreretur: sed magis quia nulla erant merita, magna erat misericordia. Diceret aliquis: Cùm deus sit omnipotẽs, & aliis modis nos potuisset liberare, cur filiũ suũ pro nobis mori voluit? Ad quod Apostolus: Non sine causa deus id fecit, sed hoc modo [commendat charitatem suam in nobis.] Quando indebite

H aliquid redditur, tunc charitas commendatur. Et quid tam indebitum, quàm vt sine peccato dominus pius pro peccatoribus seruis impiis moreretur? Et in hoc commendatur nobis charitas patris, qua sic nos dilexit. Cur ergo non fieret mors Christi, imò cur prætermissis aliis innumerabilibus modis, quibus ad nos liberandos vti posset omnipotens, id potissimum non eligeretur vt fieret, vbi nec de diuinitate eius aliquid immutatũ est, & de humanitate suscepta tantũ beneficij collatum est hominibus, vt à dei filio mors temporalis indebita redderetur, qua eos ab æterna morte debita liberaret? Peccata enim nostra diabolus tenebat, et per illa nos meritò tenebat in morte. Dimisit ea ille qui sua non habebat, & ab illo est immerito perductus ad mortem. Tantum enim valuit sanguis ille, vt neminem Christo indutum in æterna morte debita detinere debeat, qui Christũ

I morte indebita vel ad tempus occidit. Commẽdat itaque deus pater nimiam charitatẽ suam in nobis, [quoniam cum adhuc peccatores essemus, nihilq; nobis nisi pœna deberetur, Christus pro nobis pœnã mortis excepit, vt nos à cruciatu perpetuæ mortis saluaret. Qui ergo peccatoribus donauit mortem suam, quid seruat iustis nisi vitam suã? Incredibilius est enim quòd mortuus est æternus, quàm vt in æternum viuat mortalis. Iã quod incredibilius est tenemus. Si propter hominẽ mortuus est deus, non est victurus homo cũ deo? Non est mortalis victurus in æternum, propter quem mortuus est qui viuit in æternum? Carne tamen sola mortuus est. Mortuus est pro nobis peccatoribus. Multò magis ergo saluabit iustificatos. Nã qui fecit quod maius & difficilius est, multò leuiꝰ faciet quod minus & facilius est. difficiliꝰ quippe est pro peccatoribus mori et peccata tollere, q̃ iustos & cooperãtes saluare. [Multò magis igitur] nos [iustificati, id est, à peccatis omnibus liberati, [nunc] id est, in hoc tempore gratiæ, [in sanguine ipsius,] sine culpa pro peccatis nostris effuso, K

[salui erimus ab ira,] id est, à pœna dãnationis æternæ, [per ipsum] mediatorẽ & reconciliatorẽ.

Si enim cũ inimici essemus, reconciliati sumus deo ꝑ mortẽ filij eius, multò magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Non solùm autem, sed & gloriamur in deo per dominum nostrum IESVM CHRISTVM, *per quem nunc reconciliationem accepimus.*

Vere salui erimus ab ira per ipsum. Nam [si cũ essemus inimici, id est, per amorem iniquitatum deo contrarij, [reconciliati,] id est, in pacem reducti sumus deo [per mortẽ filij eius, tunc multò magis qui iã sumus recõciliati, erimus salui in vita ipsius: quia qualẽ ipse iam secundum humanitatẽ habet vitã, talem & nos habebimus. In vita erimus salui, qui per mortẽ sumus recõciliati. Dedit L

enim pro nobis mortem suã, & recõciliati sumus, qui alienati & inimici facti fueramns per transgressionem. Nemo enim reconciliatur, nisi ex inimicitiis. Inimicos autem nos deo primi parentis fecit trãsgressio. Quos suprà dixerat peccatores, hos nunc inimicos dei nominat: et quos suprà iustificatos in sanguine Christi, nos nũc reconciliatos deo per mortem filij eius: & quos suprà saluos ab ira per ipsum, eos nunc saluos in vita ipsius. Non ergo ante gratiam istam quoquo modo peccatores, sed in talibus peccatis fuimus, vt inimici essemus dei. Sed reconciliati sumus ei per mortẽ filij eius. Quomodo per mortem? An cum irasceretur nobis, vidit mortẽ filij sui pro nobis & placatus est nobis? Nũquid ergo filius eiꝰ vsqueadeo nobis iam placatus erat, vt pro nobis etiam mori dignaretur: pater verò vsqueadeo adhuc irascebatur, vt nisi filius pro nobis moreretur, non placaretur? Non. Superius enim dictum est: Commen- M

dat autem charitatem suam deus in nobis, quoniã cum adhuc peccatores essemꝰ, Christus pro nobis mortuus est. Habebat ergo pater erga nos charitatem, etiam cum inimicitias aduersus eum exercẽtes, deseruiremus peccatis. Et in sequentibus epistolæ huius dicitur: Si deus pro nobis, quis cõtra nos? Qui etiã proprio filio suo nõ pepercit, sed ꝑ nobis omnibus tradidit illum. Nunquid ergo si implacatus nobis esset, filiũ pro nobis traderet? Veraciter enim dictũ est ei, quia nihil odisti eorũ quæ fecisti. Sed tamen nihilo minus veraciter ei dictum est, Odisti omnes qui operantur iniquitatem. Proinde miro modo & diligebat nos, & oderat. Diligebat quales ipse fecerat, oderat quales per operationem iniquitatis fueramus per nos facti. Et quadam iustitia dei in potestatem diaboli traditum erat genus humanum, peccato primi hominis in omnes vtriusque sexus commixtiõe nascentes

Roma. 7.

Sapien. 11.

Psalm. 5.

A scentes originaliter transeunte, & parentum primorum debito vniuersos posteros obligante. Si ergo commissio peccatorum per iram dei iustam hominem subdidit diabolo, profecto remissio peccatorum per reconciliationem dei benignam eruit hominem à diabolo. Non enim sicut hominis animi perturbatio, est ira dei, sed iusta vindicta vocatur eius ira. Etsi iusta diuina vindicta tale nomen accepit, etiam reconciliatio dei, quæ non recte intelligitur, nisi cum talis ira finitur. Nec aliter inimici eramus deo, nisi quemadmodum iustitię sunt inimica peccata. Quibus remissis tales inimicitiæ finiuntur, & reconciliātur iusto quos ipse iustificat. Quos tamen etiam inimicos vtique dilexit, quandoquidem pro his cum adhuc inimici essent, filium tradidit. Quod ergo reconciliati sumus deo per mortem filij eius, non sic intelligatur, quasi nos ideo reconciliauerit ei filius, vt iam inciperet amare quos oderat, sicut reconciliatur inimicus inimico, vt inde sint amici
B & inuicem diligant qui oderant inuicem: sed iam nos diligenti reconciliati sumus ei, cum quo propter peccatum inimicitias habebamus. Et per hāc reconciliationem à diabolo sumus erepti, qui nō potentia dei, sed iustitia superandus fuit. Nā quid omnipotente potentius, vel cuius creaturæ potētia valet ei comparari? Sed cum diabolus vitio peruersitatis suæ factus sit amator potentiæ & desertor oppugnatorque iustitiæ, in quo homines magis eum imitantur, placuit deo vt non potentia diabolus, sed iustitia vinceretur, atq; ita & homines imitantes Christum, iustitia quærerent diabolum vincere, non potentia. Quæ est igitur iustitia, qua victus est diabolus à Christo? Quia cum in eo nihil morte dignum inueniret, occîdit eum tamen. Et vtique iustum est vt debitores quos tenebat, liberi dimittantur, in eum credentes quem sine vllo debito occîdit. Hoc est quod iustificari dicimur in sanguine Christi. Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens ille sanguis effusus est. Hoc est quod reconciliari deo di-
C cimur per mortem filij eius. Remissis enim peccatis nostris, finiūtur inimicitiæ, & pacem cum deo assequimur, à quo nos sola peccata dirimebāt. Sic ergo per mortem eius [reconciliati, multò magis salui erimus in vita ipsius,] qui in vita nostra perieramus. Nam si mors ipsius tantum potuit vt illud faceret quod difficilius erat, tunc vita, id est, resurrectio & gloria eius illud facere poterit, vbi minor difficultas est. [Non solum autem] salui erimus in futuro, [sed etiam nunc gloriamur] spe [in deo,] id est, in eo quod cōsideramus nos cum deo futuros in illa gloria. Vel non in nobis, sed in deo gloriamur: nec per nos, sed [per dominū nostrum Iesum Christum, per quem nunc] iā in pręsenti vita [reconciliationem accepimus,] secundū ea quæ superius disputata sunt.

Propterea sicut per vnum hominē in hunc mundum peccatum intrauit, & per peccatū mors, & ita in omnes homines pertrāsiit, in quo omnes peccauerunt. Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnauit mors ab Adā vsque ad Moysen, etiam in eos qui nō peccauerunt, in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri. D

Nunc prolixius disputare inchoat de duobus hominibus: vno primo Adam, per cuius peccatum & mortem tanquam hæreditariis malis & posteri eius obligati sumus: altero autem secundo Adam, qui nō homo tantum, sed & deus est. Quo pro nobis soluente quod non debebat, à debitis & paternis & propriis liberati sumus. Proinde quoniam propter vnum illum tenebat diabolus omnes per eius vitiatam carnem concupiscentialiter generatos, iustū est vt propter hunc vnū dimittat omnes per ipsius immaculatā gratiā spiritaliter regeneratos. Nam quia dixerat Apostolus E nos esse per Christū deo recōciliatos, pergit ostēdere quàm cōuenienter per vnū obedientē simus reconciliati, qui per vnū inobedientem fueramus à deo separati. Reconciliationem accepimus per Christum. [propterea,] id est, quia per vnum sumus reconciliati, idcirco [sicut per vnum hominē intrauit peccatū] in orbē, [& per peccatū mors,] ita subaudi per vnum redemptorem reddita est iustitia, & per iustitiam vita. Per vnū hominem qui primus peccauit, intrauit originale peccatū in hūc miserum mundum, id est, in vniuersum genus humanum: quoniam peccando omnem suam stirpē in seipso tanquam in radice vitiauit, vt quicquid prolis ex simul damnata per quam peccauerat, coniuge per carnalem concupiscentiam (in qua inobediētę pœna similis retributa est) nasceretur, traheret peccatū originale. Sicut enim Christus, F in quo omnes viuificabuntur, præter id quod se ad iustitiam exemplum imitantibus præbuit, dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiā, quam latenter infundit & paruulis baptizatis: sic & Adam in quo omnes moriūtur, præter id quod eis qui præceptum domini voluntate transgrediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiæ suæ † tabefecit in se omnes de sua stirpe venturos. Peccatum enim generationis hîc intelligitur, non imitationis. Nam sicut à muliere initium peccati fuit, sic initiū generationis à viro est. Prior enim vir seminat, vt fœmina pariat. Ideo per vnum hominem peccatum intrauit in mundum, quia per semen generationis intrauit, quod à viro excipiens fœmina concipit. Opus hoc castum in coniuge non habet culpam, sed origo peccati trahit secum debitam pœnam. Non enim maritus, quia maritus, mortalis non est, aut aliunde nisi peccato mortalis est. Itaque per vnum hominem peccatū intrauit in mundum, & per peccatum mors: quia si homo nō pec-

† al. tabificauit

G cassset, nunquam moreretur.[Et ita in omnes homines] peccatum siue mors[pertransiit, vt nullus ex viro & fœmina genitus, immunis esset à pecca to & morte. Notandum est enim quod dicitur, pertransiit. Inde est paruulus reus: Peccatum nondum fecit, sed traxit. Etenim illud peccatum non in fonte mansit, sed pertrãsiit in omnes per vitiatam carnem genitos.[In quo,]id est, in primo homine[omnes peccauerũt] quia quãdo ipse peccauit, oẽs in illo erant, & tota humani generis massa in illo est infecta peccati veneno. Sic etenim in Christo iustificantur omnes qui credunt in eum, propter occultam communicationem & inspirationem gratiæ spiritalis: quia quisquis adhęret domino, vnus spiritus est cum eo. Et sicut per peccatum primi hominis quod in omnes pertransiit, amisimus vitam: sic per iustitiam secundi hominis, quæ in omnes qui membra eius fiũt, diffunditur, recuperabimus vitam. Dixi quia peccatum in omnes pertransiit, & verum dixi. Nam ab Adã vsque ad legem peccatũ originale in omnibus fuit.
H De Iudæis non probo, quod fuerint sub originali peccato, quia legem habebant, & se esse sub illo per legem cognoscere poterant: sed de illis, qui ante legem fuerant, & peccatum originale non cognoscebant. Nam vsque ad legem Moysi, peccatũ illud erat in toto mundo. Erat quidem, sed nõ imputabatur, id est, non intus in anima esse putabatur aliquod huiusmodi peccatum, cum lex non esset, quæ casum primi hominis, ex quo peccatum illud propagatũ est, intimaret. In omnes itaque peccatum illud pertransiit, quia etiam ante legem, cũ non ita videretur, lege nõ docente. Vel ita: Quoniam Iudæi vellent dicere iustitiam & vitam esse redditam per legem potius quàm per Christũ, vt Apostolus docebat, ostendit Apostolus iustitiam non potuisse reddi per legem, quæ peccatum auferre non valuit. Nã[vsque ad legem,]id est, quãdiu lex mansit,[peccatum]originale[erat in mũ-
I do,]id est, non fuit deletũ per legẽ. Istud Vsq;, non est terminale, sed cõprehẽsiuũ, sicut cũ dicitur, Et vitã vsq; in seculũ. Vsq; ad legẽ fuit peccatũ, quia nec lex potuit illud auferre, q̃ subĩtrauit vt magis abũdaret peccatũ: siue naturalis lex, in qua quisque iã ratione vtens, incipit peccato originali addere & propria: siue ipsa quæ scripta per Moysen, populo data est. Quod igitur ait, quia vsque ad legem peccatum erat in mundo, non idcirco dictũ est, quod deinceps non fuerit, sed quia non poterat per literam legis auferri, quod solo poterat spiritu gratiæ. Ne quisquam ergo fidens viribus, nõ dico voluntatis, sed potius vanitatis suæ, putaret libero arbitrio legem potuisse sufficere, & Christi gratiam derideret, ideo ait Apostolus, quia vsque ad legem peccatum erat in mũdo. Et addidit: [Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset.]Non dixit, Nõ erat, sed Non imputabatur, id est, ignorabatur, & peccatum esse non putabatur. Neque enim à domino deo, tanquam non esset habebatur, sed ab hominibus cæcis nesciebatur: quia non erat lex, qua arguente demonstraretur siue lex rationis in paruulis, siue lex literæ in populo. Ante legem non imputabatur peccatum, sed regnauit mors, secure possidente homines diabolo pro impunitate credita, vsque ad Moysen, per quẽ rediit cognitio vnius dei. Prius enim aut ignorabant deum homines, aut non putabãt eum curare quid egissent. Sed vbi lex data est, nouerũt deũ curare humana & iudicare.[Regnauit] inquit,[mors ab Adam vsque ad Moysen,] id est, à primo homine vsque ad ipsam etiam legem, quæ diuinitus promulgata est: quia nec ipsa potuit regnum mortis auferre, quæ non regnat vtique nisi per peccatum. Regnum enim mortis vult intelligi, quãdo ita dominatur in hominibus reatus peccati, vt eos ad vitam æternam, quæ vera vita est, venire non sinat, sed ad secundam etiam, quę pœnaliter æterna est, mortem trahat. Hoc regnum mortis sola in quolibet homine gratia destruit saluatoris, quæ operata est etiam in antiquis sanctis, quicunque antequam in carne Christus veniret, L ad eius tamen adiuuantem gratiam, non ad legis literã, quæ iubere tantum, non adiuuare poterat, pertinebant. Quod autem dicit, Vsque ad Moysen, id est, vsque ad finẽ legis & initiũ gratiæ mortẽ regnasse, eo genere loquutionis ait, quo dicim⁹, verbi gratia, fuerunt Hunni vsque ad Atilã. Non enim principium regni eius, sed finem designamus. Sic & vsque ad Moysen, id est, vsque ad finẽ legis & principium gratiæ, pestis late diffusa per orbem regnabat, quia medicus deerat. Vbi verò de cœlo medicus aduenit, mors potestatem perdidit. Ergo in omnib⁹ regnauit mors ab Adã vsque ad Moysen, qui Christi gratia nõ adiuti sunt, vt in eis regnum mortis destrueretur. Vere in omnibus,[etiam in eis qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ,] id est, qui nondum sua & propria voluntate, sicut ille, peccauerunt, sed ab illo peccatum originale traxerunt. Quia in seipsis cum iam nõ nati essent, nec ratio- M ne adhuc vterentur, qua ille vtebatur quando peccauit, nec præceptum accepissent quod ille transgressus est, solo originali vitio tenebantur obstricti, per quod eos regnum mortis traheret ad condemnationem, quod est occidi in gehenna. Potest & sic intelligi, vt cum dixisset, regnauit mors etiam in eis qui non peccauerunt, quasi nos moneret quare in eis regnauerit qui non peccauerunt, adderet in similitudinem præuaricationis Adæ, id est, quia erat in horum membris similitudo præuaricationis Adæ.[Qui est forma futuri, quia ipse formam mortis inflixit posteris suis. In illo enim constituta est forma condemnationis futuris posteris, qui eius propagine crearentur, vt ex vno in condemnationem nascerentur, ex qua non liberat nisi gratia saluatoris. Vel forma est futuri, id est, Christi, partim à simili, partim à contrario. A simili, quia sicut Adam sine patre à deo ex virgine terra factus est, ita Christus ex virgine Maria sine semine à deo creatus est. Sicut ille est pater omnium secundum carnem, sic Christus secundum fidem. Dormiuit Adam vt fieret

A fieret Eua, mortuus est Christus vt fieret ecclesia. Dormienti Adæ facta est Eua de latere, mortuo Christo lancea percussum est latus, vt proflueret sacramēta quibus formaretur ecclesia. A cōtrario quoque est Adam forma Christi, vt quomodo per illius inobedientiā peccatores constituti sunt multi, ita per Christi obedientiam iusti constituantur multi. Et sicut in illo omnes moriuntur, sic & in Christo omnes viuificentur. Sicut enim manducatum est ab Adam, suadente diabolo, & omnes qui nascūtur ex eo, morti addicti sunt: ita ieiunatū est à Christo, & omnes qui per eū renascuntur, vitæ æternæ restituūtur. Sicut ille cōmunicare potuit filiis peccatū & mortē, sic iste suis iustitiam suam & vitam. Sicut ille est pater prǽsentis seculi, & princeps discordię, sic iste pater futuri seculi & princeps pacis. Sed nō sicut delictum, ita & donū. *Si enim vnius delicto multi mortui sunt, multò magis gratia dei & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum. Nam iudicium quidem ex vno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationem. Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multò magis abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes in vita, regnabunt per vnū Iesum Christū. Igitur sicut per vnius delictū in omnes homines in condēnationem, sic per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitæ. Sicut enim per vnius hominis inobediēntiam peccatores constituti sunt multi, ita & per vnius obedientiam iusti constituentur multi.*

Isa. 9

B

C His verbis declarat Apostolus, qualiter Adam forma Christi sit à contrario, & qualiter eadē forma non sit ex omni parte conformis. Nam similes quidem à contrario sunt, sed tamen in hoc differunt, quod non sicut delictum Adæ, ita & donum Christi: quia plus boni Christus confert, q̃ ille mali. Similes enim sunt Christus & Adā, sed non sicut delictum, ita & donum, id est, non sic est efficax peccatum Adæ ad damnationem, vt gratia Christi ad saluationem. Quamuis enim delictum & donum in hoc sint similia, quod sicut delictum operatur discordiam inter nos & deum, & tandem in nobis mortem, ita donum reconciliationem & æternam beatitudinem: atque sicut per vnum hominem intrauit peccatum in omnes, & per peccatum mors, ita donum per vnum venit in omnes, & per donum vita: in hoc tamen differunt, quod delictum operatur in omnibus mortem temporalem, donum autem vitam sempiternam. Plus ergo præstat Christus regeneratis, quàm nocuit Adam generatis. Et vere donum est maius & potentius quàm delictum. Nam si delictum vnius adeo potuit & efficax fuit, vt multos duceret in mortem, multò magis abundauit gratia dei, id est, remissio peccatorum, quam deus gratis dat sine præcedenti merito humano: & donum, id est, largitio virtutum. Hæc inquam gratia & donatio, abundauit in gratia vnius hominis Iesu Christi, id est, in perfectione virtutum quę in homine Christo est & abundauit in plures, id est, in omnes suos abundanter venit. Non in plures transit gratia quàm delictum. neque enim plures iustificantur quàm condemnantur, cū iniqui multò plures sint: sed in plures dictum est, velut si diceretur, non in paucos. Neque enim pauci, sed plures sunt, in quos redūdat ista gratia. Et multò magis abundat quàm delictum, quia omnes qui per Christum liberantur, temporaliter propter Adā moriuntur, propter ipsum autem Christum sine fine victuri sunt. In eo autem quod præmisit [Si enim vnius delicto multi mortui sunt] dum diceret Multi, & non Omnes, innuit se dicere de illis, in quibus delictum Adæ mortē animæ fecit. Sed [gratia dei multò magis abundauit] quia primus parēs vnum delictum in omnes misit, Christus autem etiam delicta illa quæ homines propria voluntate addiderunt originali, in quo nati sunt, gratia sua soluit, & iustificationem atque vitam æternam dedit. [Et non sicut per vnum] peccantem venit condemnatio [ita & donū] gratiæ post datum est, quia maius est donum quā delictum. Ostenderat delictum & donum differre secundū effectum, quia delictum genuit mortem, donum autē vitā: & nunc rursum ostendit quod alio modo differunt, quia non sic, sed copiosius est donum gratiæ per vnum Christum donantem, sicut fuerat delictū per vnum Adā peccantem. Non solum in hoc, inquit, non æqualis est forma, quia Adam tēporaliter nocuit eis quos in æternū Christus redemit: sed etiā quia illi⁹ vno delicto posteri eius, nisi à Christo redimantur, traduntur in condēnationem: Christi autem redemptio etiā multa delicta dissoluit, quæ originali sunt addita. Et vere ita est. [Nā iudiciū quidē,] id est, sentētia diuini iudicij [ex vno] delicto Adæ ducit [in condēnationē] sed [gratia,] id est, gratuitū donum dei [ex multis delictis] in baptismo liberans ducit [in iustificationē,] quia non solum ignoscit, sed & iustificat. Ideo dixit iudiciū ex vno delicto in condēnationem, quia sufficeret ad condēnationē, etiā si non esset in hominibus nisi originale peccatū. Quāuis enim condēnatio grauior eorū sit, qui origina li delicto etiā propria cōiunxerunt, & tāto singulis grauior, quāto grauius quisque peccauit, tamē etiā illud solum quod originaliter tractū est, non tātū à regno dei separat, verū & à salute ac vita ęterna facit alienos, q̃ nulla esse alia pōt ꝑter regnū dei, quo sola Christi societas introducit. Ac ꝑ hoc ab Adā in quo omnes peccauimus, nō omnia nostra peccata, sed tantū originale traximus: à Christo verò, in quo oēs iustificamur, non illius tantū originalis, sed etiā cæterorū quæ ipsi addidimus,

D

E

F

G peccatorum remissionem consequimur. Et ideo non sicut per vnum peccatum, ita est & donũ. Nã iudicium quidem ex vno delicto si non remittitur, id est, originali, in condemnationem iã potest ducere: [gratia verò ex multis delictis] remissis, hoc est, non solum originali, verùm etiam omnibus cæteris [ad iustificationem] perducit. Quicũque enim ex illo vno homine multi in seipsis futuri erant, tunc in illo vnus erant. Proinde illud peccatum solius esset, si ex illo nullus exisset. Porrò autem in quo erat natura communis, ab eius vitio nullus est immunis. Sed inde sola Christi gratia liberat, quæ non secundum merita hominum, sed gratis datur, quoniam deus misericors est: nec omnibus datur, quoniam deus iudex est: & iusto eius iudicio in aliis demõstratur, quid in eis quibus datur, conferat gratia. Non ergo simus ingrati ei, qui secundum placitum voluntatis suæ tam multos liberat de tam debita perditione, vt si inde liberaret neminem, non esset iniustus: sed qui liberantur, gratiam diligant: qui non liberan-
H tur, debitum agnoscant. Si enim in remittẽdo debitum apparet bonitas, & in exigendo æquitas, laudent misericordiam qui liberantur, non culpẽt iudicium qui puniuntur. Dixerat autẽ quòd gratia nos à multis delictis emundans iustificauit, & nunc consequenter adiungit, quòd per illorũ delictorum remissionem & iustitiæ adeptionem non solùm viuemus, sed & regnabimus, & hoc per Iesum Christum. Sed præmittit inde quasi quandã probationẽ: quia si in peccato Adæ moriebamur, multò magis in gratia Christi viuem⁹. Et hoc est Gratia dei nos à delictis multis liberãs & iustificans, saluauit à condemnatione cæterorum, quia per illam regnabimus. Nam [mors per vnum] in cæteros transiens, [delicto,] id est ob delictum vnius, [regnauit,] id est, regnum occidendi omnes potenter obtinuit. Vel per vnum regnauit, quia sic in omnibus regnum obtinuit, vt in illo vno qui
I primus peccauit, haberet initium regni sui. Siue per vnum (vt diximus) in cæteros venit, quia quas vires in illo habuit, in omnes posteros exercuit. Et si mors ita per vnũ in delicto vnius regnauit, tunc multò magis regnabunt [per vnum Christũ, accipientes,] id est, non à se, sed† à deo habentes [abundantiam gratiæ,] id est, remissionem peccatorum abundantem: quia nõ solum originale, sed & actualia remittuntur, & abundantiam [donationis,] id est, spiritalium charismatum, [& iustitiæ,] id est, bonæ operationis. Isti inquam, qui hęc diuinitus consequuntur, regnabunt per vnum Iesum Christum. Regnabunt multò magis quàm in eis mors regnauit, quia ipsi regnabunt ęternaliter, mors autem regnauit temporaliter. Itaque ob vnius delictum mors regnauit per vnum, quia mortis vinculo tenebantur omnes in illo vno, in quo omnes peccauerunt, etiam si propria peccata non adderent. Alioquin non ob vnius delictum mors per vnum regnauit, sed ob delicta multorum per vnumquenque peccantem. Sed abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipiunt, quia non

† al. à Christo.

solum eis peccatum illud, in quo omnes peccaue- K
runt, sed etiam quæ addiderunt, gratia remissionis deletur: eisque tanta iustitia donatur, vt cùm Adam consenserit ad peccandum suadenti, non cedant isti etiam cogenti. Qui multò magis in vita regnabunt, quia in æterna vita sine fine regnabũt magis quàm in eis mors temporaliter & cum fine regnauit. [Igitur sicut per vnius] &c. Quoniam multa interposuerat ad propositam probationem pertinẽtia, ostendendo donum efficacius esse quã delictum, & esse multiplicius quàm delictum, repetit antecedens, vt conueniẽter subinferat ipsum consequens. Et hoc est: Quoniam [per vnius delictum transiens in omnes homines] peruentũ est ab hominibus [in condemnationem, igitur & [per vnius iustitiam in omnes homines] trãseuntem, peruenitur [in iustificationem, quæ est causa [vitæ] perennis. Et sicut illud factum est, sic fit & istud, id est, quàm digne illud, tam digne & istud. Vel ita: Quandoquidem Adam est forma Christi, & quia maius est donum Christi atque plus confert, igitur sicut iuste per delictum vnius transiẽs L
in omnes homines, itum est in condemnationem corporis & animæ, sic iusto iudicio etiam per vnius iustitiam venientem in omnes homines electos, itum est in iustificationem, vt participatione iustitiæ Christi iustificentur, quæ iustificatio est causa vitæ, sicut condemnatio causa mortis ęternæ. Sicut ibi delictum solum sine actuali peccato omnes præcipitauit in condemnationem, & sic in mortem, ita sine nostro opere præcedente gratia Christi nos duxit ad iustificationem, & sic ad vitam æternã. Eam quippe iustificationem dicit, qua Christus iustificat impium. Quæ iustificatio transit in omnes homines, non quia omnes homines veniant ad gratiam iustificationis Christi, cum tam multi alienati ab illa in æternum moriantur: sed quia omnes qui renascuntur in iustificationem, non nisi per Christum renascuntur, sicut omnes qui nascuntur in condemnationẽ, non M
nisi per Adam nascuntur. Nemo est quippe in illa generatione præter Adam, & nemo in ista regeneratione præter Christum. Ideo dictum est, omnes & omnes. Nam si aliqui possent carne generari nõ per Adam, & aliqui spiritu regenerari non per Christum, non liquido omnes, siue hîc, siue ibi, dicerentur. Eosdem autem omnes, posteà multos dicit. Possũt quippe in aliqua re omnes esse, qui pauci sunt. Sed multos habet generatio carnalis, multos & spiritualis, quanuis non tam multos hęc spiritalis quàm illa carnalis. Sed tamen sicut illa omnes habet homines, sic ista omnes iustos homines: quia sicut nemo pręter illam homo, sic nemo præter istam iustus homo, & in vtraque multi. De quibus subditur: [Sicut enim per inobedientiã] &c. Et determinat Apostolus delictũ vnius & iustitiam vnius, vt sicut ille merito peccati multos perdidit, sic & iste merito iustitiæ inde liberasse videatur. Vere sicut delictum vnius condemnauit omnes, sic iustitia vnius iustificat omnes. Nam sicut per inobedientiam vnius primi hominis, quæ

est

A est delictum ipsius, peccatores cōstituti sunt multi, id est, omnes qui ex eo nati sunt, originale peccatum ex eo traxerunt: ita & per obedientiam vnius hominis Christi, constituentur multi iusti, id est iustificabuntur fide incarnationis & passionis eius, in qua fuit obediens vsque ad mortem. Ideo hîc Christum hominē dicit, cùm sit & deus, ne quis existimet vel antiquos iustos, per deū tantummodo Christum, id est, per verbum quod erat in principio, non etiam per fidem incarnationis eius, qua & homo est, potuisse iustificari. Hîc finitur disputatio de duobus, Adam scilicet & Christo, ex quibus alter nobis peccatū & mortem intulit, alter iustitiam & vitam reddidit. Sequitur.

Lex autem subintrauit vt abundaret delictum. Vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia, vt sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per B *iustitiam in vitam æternā, per Iesum Christum dominum nostrum.*

CAPVT VI.

Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato vt gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato quomodo adhuc viuemus in illo?

Suprà dixerat quia vsque ad legem peccatum in mundo fuit, quod non originale tantum, sed omne peccatum intelligi voluit. Et ideo vsque ad legem fuit, quia nec lex potuit illud auferre. Vsque ad legem enim dictum est, vt etiam ipsam legē sententia ista concluderet, quomodo dictum est in e-
Mat. 1 uangelio, omnes generationes ab Abraam vsque ad Dauid, generationes quatuordecim. Non enim excepto Dauid, sed ipso etiam computato, numerus iste completur. Sic lex non est extra permansionem peccati, quod dictum est, vsque ad ipsam
C fuisse. Imò sicut nunc dicitur, [lex subintrauit vt abundaret delictum.] Intrauerat enim in mundū ab initio peccatum siue delictum, sed lex subintrauit, id est subsequenti tempore intrauit, nō vt per eam finiretur delictum, sed vt abundaret ex præuaricatione. Legem enim, siue naturalem intelligamus, quæ in eorum apparet ætatibus, qui iam ratione vti possunt: siue conscriptam, quæ data est per Moysen quia nec ipsa potuit viuificare & liberare à lege peccati & mortis, quæ tracta est ab Adam, sed magis addidit præuaricationis augmētum. Vbi enim non est lex, nec præuaricatio. Præuaricata ergo lege, quæ in paradiso data fuerat, nascitur homo ex Adam cum lege peccati & mortis, de qua dicitur, Video aliam legem in membris meis &c. Quæ tamē nisi mala consuetudine postea roboretur, facilius vincitur, non tamen sine gratia dei. Lege autem alia præuaricata, quæ est in vsu rationis animæ rationalis, in ætate hominis iā ratione vtentis, præuaricatores fiunt omnes peccatores terræ. Præuaricata verò lege, etiam illa quę data est per Moysen, multò amplius abundat deli- D
ctum. Lex ergo subintrauit vt abūdaret delictum, siue cum homines negligunt quod deus iubet, siue cum de viribus suis præsumentes, adiutorium gratiæ non implorant, & addunt infirmitati superbiam. Qui enim tales sunt, ignorant qua dispensatione lex data sit. Non enim data est lex quæ posset viuificare, quia gratia viuificat per fidem. Sed data est lex, ad ostendendū quantis peccatorū vinculis cōstringerentur, qui de suis viribus ad implendam iustitiam præsumebant. Et ideo peccata non minuit, sed adiecit. Non tamē propter hūc effectū data est, sed ex hominū prauitate hoc contigit. Nō enim vitio legis, sed illorū sic abundauit peccatum, cùm & cōcupiscentia ex prohibitione ardentior facta est, & peccantibus contra legem præuaricationis crimen accessit. Non ergo Iudæi de lege glorientur, quia non sunt per eam iustificati, sed abundantiori delicto grauati. Ideóque magis humilientur & confugiant ad implorandam Christi gratiā, per quam & à peccato præuarica- E
tionis liberentur atque sanentur. Delictum enim abundauit per legē. Sed non ideo despiciantur Iudæi, qui ad Christū venerūt, quia [vbi,] id est, in quibus [abundauit delictum,] quoniam accepta lege non ignoranter, sed scientes delinquebant. [ibi,] id est, in eis [superabūdauit gratia] dei, hoc est, sic abundauit, & sic dona sua multiplicauit, vt deleret omnino delictum, & superior atque maior existeret quàm fuerat delictum. Superabundauit, quia & hos perficit quos diabolus vincere nō potuit: & delictum ad tempus fuit, gratia verò in æternum. Ita superabundauit gratia, [vt sicut regnauit in mortem peccatum,] etiam quod nō ex Adam traxerunt homines, sed sua voluntate addiderunt, [ita & gratia regnet per iustitiam in vitā æternā.] Non tamen est aliqua iustitia præter Christū, sicut aliqua peccata præter Adā. Ideo cū dixisset, sicut regnauit peccatū in mortem, hîc nō addidit, per vnū aut per Adam, quia suprà dixerat etiam de peccato illo quod subintrante lege abundauit, & hoc vtique nō est originis, sed iam pro- F
priæ voluntatis. Cum autem dixisset sic, & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam, addidit: [per Iesum Christum dominum nostrum,] quia generante carne illud tātummodo trahitur quod est originale peccatum: regenerante autem spiritu non solum originalis, sed etiam voluntariorū remissio peccatorum. Ita ergo superabūdauit gratia, ut sicut regnauit peccatū in mortem, id est, sicut præualuit actuale peccatum & efficax fuit ducere homines in mortem: sic & [gratia,] id est, remissio peccatorum & accumulatio virtutum [regnet,] id est, præualeat, & omnem voluntatem suā in nobis potēter compleat. [per iustitiam,] id est, per subsequentem bonam operationem nostram, ducens nos in vitam æternam, non per nos ipsos, neque per legem, sed [per Iesum Christum. Post hęc quæstionem quæ ab alio fieri poterat, ipse sibi facit: & quod opponi poterat, remouet. Quasi dicat: Quoniam suprà dixi, quia vbi abundauit

G peccatum, superabundauit gratia, [ergo quid] ex hoc [dicemus? Permanebimus in peccato vt gratia abundet] in nobis, id est, vt abundantiam gratiæ cõsequamur? [Absit] vt in eo iam maneamus. [Nam qui iam sumus mortui peccato,] id est, qui per baptismũ iã extincti peccato sumus, [quo modo adhuc viuemus in illo?] Obedire desideriis peccati, hoc est viuere peccato. Sed cũ id gratia præstiterit, vt moreremur peccato, qd aliud facimus, si viuimus in eo, nisi vt gratiæ simus ingrati? Neque enim qui laudat beneficium medicinæ, morbos docet et vulnera, à quibus hominem illa sanat: sed quantò magis medicina prędicatur, tantò magis vulnera & morbi vituperantur. Sic laus & prædicatio gratiæ, vituperatio & damnatio est delictorum.

An ignoratis quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum il
H *lo per baptismum in mortem, vt quomodo surrexit Christus à mortuis per gloriã patris, ita & nos in nouitate uitæ ãbulemus.*

Ephes. 4 coloss 3. Mortui sumus peccato per baptismum quem in morte Christi percepimus, & an hoc ignoratis? [An ignoratis quia quicunque,] siue serui, siue liberi, siue paruuli, siue magni, [baptizati,] id est, tincti & abluti [sum⁹ in Christo Iesu]. i. in nomine Christi [in morte ipsius baptizati sumus?] Ac si dicatur: Nũquid sacramentum ipsius baptismi ignoratis? In morte quippe Christi baptizamur, vt in ipsius morte credẽtes & imitantes quasi mortui viuamus. Mortui enim per baptismum peccato, non debemus ei iterum viuere, vt iterũ mori ei necesse sit, quia in morte Christi, id est, in similitudinem mortis Christi sumus baptizati, vt sicut ille semel mortuus est & semp viuit, ita nos semel mortui malo, semper viuamus bono. Quo modo enim mortuus peccare nõ potest, ita & nos si Christo sumus cõmortui, implicari peccatis ca-
I pitalibus non debemus: quia qui crucifixus est, nihil aliud facit nisi horam mortis expectat, & spiritum suum deo commendat, nihilq; iã in hoc mundo appetit. Nam quemadmodum pedes & manus Christi cruci sunt affixi, vt in nullam partem moueri possent, ita manus & pedes nostri debẽt imitatione mortis eius ligari, vt non possint ad peccatum moueri. Et ita nihil aliud intelligamus esse Christi baptismum, nisi mortis Christi similitudinem: nihil autem aliud mortem Christi crucifixi, nisi remissionis peccati similitudinẽ, vt quemadmodum in illo mors vera facta est, sic in nobis vera remissio peccatorum: & quemadmodum in illo vera resurrectio est, ita & in nobis vera iustificatio. Et si hinc ostendimur mortui esse peccato, quia in morte Christi baptizati sum⁹, profectò & paruuli qui baptizantur in Christo, peccato moriuntur, quia in morte ipsius baptizantur. Nullo enim excepto dictum est, quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus. Et ideo dictum est, vt probaretur nos K
mortuos esse peccato. Cui autẽ peccato paruuli renascendo moriuntur, nisi quod nascendo traxerunt? Vel in morte Christi sumus baptizati, quia mors eius est causa huius purificationis. Vere in morte Christi sumus baptizati, id est, in baptismo similes morti eius effecti, quia etiam consepulti sumus illi per baptismum. Sicut enim nemo viuus potest sepeliri cum mortuo, ita nemo qui adhuc viuit in peccato, potest in baptismo consepeliri Christo. [Consepulti sum⁹ cũ illo p baptismũ,] vt quemadmodum ipse fuit sepultus corpore, sic peccatum nostrum lateat & sepeliatur sepulchro aquę: sicut ipse tribus diebus in sepulchro iacuit, sic nos tribus vicibus sepulchro baptismatis immergimur. Nã quòd tertio mergimur, triduanæ sepulturæ sacramenta signamus, & dum tertio ab aquis educimur, resurrectio triduani temporis exprimitur. Quia in illo aquarum elemento sepelimur, vt renouati per spiritum sanctum resurga- L
mus. In aqua enim imago mortis, in spiritu pign⁹ est vitæ, vt per aquam moriatur corpus peccati, q̃ quasi quodam tumulo corpus includit, vt per virtutem spiritus renouemur à morte peccati: Consepulti sumus cum illo per baptismum, & hoc [in mortem,] id est, in defectum vitiorum, vt vitia in nobis sint mortua ad exẽplũ mortis eius. Ad hoc sumus commortui & cõsepulti, [vt quomodo surrexit Christus à mortuis per gloriam patris, ita & nos] à vitiis surgentes ad bona opera, [ambulemus] de bono in melius [in nouitate vitæ,] Id est, vt quomodo glorificatur pater per resurrectionẽ filij, ita & per conuersationis nostræ nouitatem glorificetur. Nouitas autem vitæ est, vbi veterem hominem cum actibus suis deponimus, & induimus nouum, qui secũdum deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis.

Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus, hoc sciẽtes quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus peccati, vt vltrà nõ seruiamus peccato. Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam viuemus cum illo. Ephes. 4. Colos. 3. M

Debemus exemplo resurrectionis Christi ambulare in nouitate vitæ, vt nouã & incorruptibilẽ conuersationẽ ducamus, nec iam vitiorũ putredine corrumpamur. Nam [si sumus facti cõplãtati,] id est, à veteri ritu auulsi, & in nouitatem conuersationis trãslati, hærentes [similitudini mortis eius,] id est, imitãtes pro posse nostro mortẽ eius, vt abstineamus nos à peccato, quo ille prorsus caruit, [simul & resurrectionis] ei⁹ similitudini [erimus] complantati. Arbor quæ plantatur, moritur antequam crescat, & demortua viuificatur, & viuificata fructificat. Sic & CHRISTVS, qui lignum vitæ est, iuxta Salomonem, auulsus Prouer. 11
de

A de præsenti seculo, mortuus est: & per resurrectionem viuificatus, creuit in totam mūdi latitudinē, in quo & multum fructū affert. Notādū autē quia non dixit Apostolus, Si enim complantati sumus morti eius, sed similitudini mortis eius. Christus enim semel ita mortuus est peccato, id est, carni, vt peccatum omnino non fecerit. Nos autem ipsa morte qua ille mortuus est, peccato non possumus mori, vt omnino nesciamus peccatum, similitudinem tamen habere possumus, vt imitantes eū abstineamus nos à peccato. Hoc enim recipere potest humana natura, vt in similitudine mortis eius fiat, dum ipsum imitando non peccat. Debemus ergo complantari similitudini, id est, ad similitudinem mortis eius, vt imitantes innocētiā mortis eius extinguamur vitiis, & fructificemus in operibus bonis. Tūc enim & resurrectionis eius similitudini cōplantabimur. Omnis enim plantatio post hyemis mortem, resurrectionem in vere germinat. Si igitur & nos in Christi morte complan-
B tati sumus per hyemem huius seculi, in vere futuri seculi proferemus ex ipsa radice fructus iustitiæ. In similitudinem resurrectionis eius cōplātabimur, quando reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ. Complantemur, inquit, similitudini mortis eius, [hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est:] quoniam in illa morte domini, peccati nostri figura pependit. Crucifixio quippe veteris hominis, pœnitentiæ dolores intelliguntur, & continētiæ salubris cruciatus. Christus enim qui vixerat vetus homo secundum pœnam, id est, secundum famem & sitim & huiusmodi, hoc modo vetustatē. i. nostræ mortalitatis infirmitatē finiuit & deposuit, vt dolorem crucis sustinēs, sic haberet mēbra distenta & confixa, vt ad priores actus moueri non possent, à quibus etiam sepultus quieuit humanis subtractus aspectibus, exigens à nobis vt
C vetustatem peccatorum cum dolore pœnitentiæ deponamus, & membra nostra per continentiam sint cōfixa, ne ad priora redeamus, à quibus ita perfecte quiescamus, vt nec eorum visio & memoria habeatur. Etsi iam ista compleuimus, tūc vere vetus homo noster simul cū Christo crucifixus est. Vetus enim homo, est vetusta conuersatio, fomes & consuetudo peccati, & quicquid vitiorū ex primo parente sumpsit initium. Qui tamē noster est, quia ex nobis, non ex Deo. Et iste vetus homo cū crucifixione Christi ita debilitatus est, [vt] dominante ratione [destruatur corpus peccati] id est, tota peccatorum massa, ita [vt vltrà nō seruiamus peccato.] Corpus peccati, id est peccatum, secundum omnia membra sua destruatur. Vnum enim vitium, mēbrum est peccati: corpus verò, vniuersitas delictorum, quorum principium est originale peccatum. Christus autem non ex parte, sed integer est crucifixus, vt nos ex toto moriamur peccato & viuamus Deo. Gratia enim Dei per baptismum Christi, qui venit in similitudine carnis peccati, id agit, vt destruatur corpus peccati. Destruitur autem, non vt in ipsa viuente carne concupiscentia conspersa, & innata repente absumatur & non sit, sed ne obsit mortuo quæ inerat nato. Destruitur, non vt interim non sit, sed vt non cogamur ei seruire. Hoc enim est quod ait, vt vltrà non seruiamus peccato. Et vere non cogemur peccato seruire, quia iustificati sumus: & vere iustificati, quia mortui. [Qui enim mortuus est] cū Christo, [iustificatus est]. i. liber effectus [à peccato] & alienatus: neç potest iam peccare, quia sicut & Ioannes ait, Oīs qui natus est ex Deo, nō peccat. Crucifixus enim, omnibus membris dolore occupatis, peccare non potest, sed concupiscentiis & passionibus contradicit. Et qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis. Ille est iustificatus, qui mortuus est, id est, qui seipsum pro Christo vitiis mortificauit aut martyrium pertulit. Sed [si mortui sumus cū Christo]. i. si imitatione mortis eius vitiis sumus mortificati, vt vltrà non viuamus eis, [credimus] & pro certo speramus, [quia simul etiam viuemus cum illo] vt vbi ipse est, & nos simus: & quo modo ipse in æternum & beate viuit, ita & nos viuamus.

D

1. Ioan 3.

Galat. 5.

E

Scientes quòd Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur. Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit deo. Ita & vos existimate, vos quidē mortuos esse peccato, viuentes autem deo in Christo Iesu.

Viuemus cum Christo qui sine fine viuit, nos dico iam [scientes quòd Christus resurgēs ex mortuis, iam amplius non moritur] id est, non dissoluitur, sicut Lazarus & filius viduæ, quos ipse suscitauit, iterum mortui sunt. Nō enim talis fuit eius resurrectio qualis eorum: sed talis, vt amplius mori non possit, & talis etiam nobis promissa est. Iā non moritur Christus, & [mors illi vltrà non dominabitur] quæ ad horam illi per ipsius piam voluntatem dominata est in cruce. Hoc dictum est
F contra Manichæos, qui negant Christum veram carnem habuisse. Ad hoc enim humanitatem suscepit, vt mors ei temporalis in passione dominaretur, id est, veraciter affligeret eum sicut verum hominem & occideret, sicque mors æterna dominium in nobis amitteret. Sed nō vltrà dominabitur ei mors aliqua passione, quia iam nihil molestiæ sustinebit. Impij verò licet post generalem resurrectionem iam non moriantur, tamen sine fine mors illis dominabitur, quia sicut scriptum est, Psalm. 48.
Mors depascet eos. Et ad distinctionem talis immortalitatis, dicitur nunc Christus ita post resurrectionem suā immortalis, vt ei per alicuius molestiæ passionem mors vltrà dominari nequeat. Nā & electis eius similis incorruptio & impassibilitas tribuetur. Verè iam non moritur Christus, quia semel est mortuus, id est, ita vt mortem vltrà non iteret. Semel, quia pro peccato tollendo quod

G vna morte suffecit tollere,& ideo nõ est opus repetitione. Et hoc est: [Quod enim mortuus est peccato,mortu⁹ est semel.] Vel peccato mortuus est,id est,carni, in qua erat non peccatum, sed similitudo peccati.Peccato enim mortuus est, quia similitudini carnis peccati mortuus est, quando moriendo exutus est carne, vt per hoc mysterium significaret eos,qui in morte ipsius baptizãtur,mori peccato vt viuant Deo.Peccatum enim non inerat ei.Et tamen quodãmodo peccato mortuus est,dum moreretur carni, in qua erat similitudo peccati,vt cũ secundũ vetustatẽ peccati nũquam vixisset,nostrã ex morte veteri,qua in peccato mortui fueramus,reuiuiscentem vitam nouã sua resurrectione signaret.Et ideo mortuus est semel, vt nos à duplici morte liberaret. Nos enim quia & mente à Deo recessimus, & carne ad puluerem redimus,pœna duplæ mortis astringimur. Sed ille pro nobis sola carne mortuus est,vt simplam mortem suam duplæ nostræ coniungeret,& nos ab vtraque morte liberaret.

H Quòd ergo mortuus est peccato,id est, peccati similitudini, mortu⁹ est semel,id est,sola carne.Sed [quod]post resurrectionẽ [viuit,viuit deo]id est,in ęterna beatitudine patris: quia sicut vita patris, ita & vita Christi nullã inquietudinẽ recipit.[Ita & vos].i. sicut mors Christi semel peccato facta est, & vita Deo perenniter manet,ita vos semel peccato moriamini,vt iã amplius peccato nõ viuatis,ne iterũ oporteat vos peccato mori, & Deo semper in bonis operibus viuatis.Et hoc est:[Ita & vos existimate,vos] imitatione Christi [mortuos quidem peccato].i.alienatos à peccato tẽpore baptismatis,sed[viuẽtes Deo]in virtutib⁹ & nouitate vitæ,quæ est prima resurrectio,vt adhæreatis Deo, & vnus cũ eo spiritus efficiamini:& hoc nõ in viribus arbitrij vestri sed[in Christo Iesu].i.in eius gratia & virtute,quia sicut Petrus ait,Nõ est in alio aliqou salus. (Actuũ. 4.) Nõ sine causa autẽ dictũ est,existimate,id est, cogitate, vos mortuos esse peccato.

I Qui enim cogitat vel existimat apđ semetipsum, peccatũ mortuum esse,nõ peccat.verbi gratia: Si me cõcupiscẽtia mulieris trahat,si argẽti,si auri,si prædij cupiditas pulset,& ponã in corde meo qđ mortuus sim cum Christo, & de morte cogitem, extinguitur continuò concupiscentia, & effugatur peccatum.Omnia hæc ad illam respiciũt quæstionem,ne videatur apostolus dedisse locum peccandi in eo quod ait, Vbi abundauit peccatum, superabundauit gratia. Sequitur

Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentiis eius.Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato,sed exhibete vos deo tanquam ex mortuis viuentes, & mẽbra vestra arma iustitiæ deo. Peccatum enim vobis nõ dominabitur.Non enim sub lege estis,sed sub gratia.

K Quia dixit mortuos esse peccato & non debere viuere in eo,cum nemo sit sine peccato, determinat à quibus maximè est cauendum,quasi concludat quod suprà quærebatur,permanebimus in peccato? Quia,inquit,mortui estis peccato, & tamen nõ potestis in hac vita esse sine peccato,[ergo]saltem[nõ regnet peccatum in vestro mortali corpore.]Non ait,non sit,sed non regnet. Peccatum quippe in corpore mortali non prohibuit esse,sed regnare:quia in carne corruptibili non regnare potest,sed non esse non potest. Hoc ipsum nanque de peccato tentari,ei peccatum est. Quo quia quàm diu viuimus,perfectè omni modo non caremus,Apostolus,quoniam hoc expellere plene non potuit, ei de cordibus nostris regnum tulit, vt appetitus illicitus,etsi plerunque bonis nostris cogitationibus occulte se quasi fur ingerit,saltem si ingreditur,non dominetur. Quum enim quęlibet culpa cor iniqui pulsat, & resistens illud non inuenit,sed suo dominio substernit, proculdubio regnat ĩ eo,quoniã ad vitia mox vt pulsauerit,inclinat. L Sed non ita fiat in vobis.Etsi sit[peccatũ,] id est,fomes & delectatio peccati.[in corpore vestro,[.i. iam vestri iuris,corpore dico mortali, & ideo non sine peccato, tamen [non regnet] in eo peccatum.i.nõ faciat quod illicite cupit.In corpore mortali dictum est,quia in immortali corpore non erit peccatum. Inest modò peccatum cũ delectaris,regnat si consenseris. Est itaq; peccatum in corpore,sed non regnet, [vt obediatis concupiscentiis eius,quæ ex carnis infirmitate nascuntur.Si enim non obedieritis, etsi est peccatum in carne,quod suadeat,quod delectet ad malum,non obediendo facitis vt non regnet quod est, & ita fiet postea vt non sit quod erat, quando absorbebitur mors in victoriam.Et nõ solũmodo non regnet in vobis per consensum, sed etiam non regnet per operationem.Et hoc est: Non obediatis per consensum illicitis concupiscentiis, [sed neque exhibeatis]id est,tribuatis[peccato] id est fomiti peccati[membra vestra arma,]id est, instrumenta[iniquitatis] hoc est, prauæ actionis, qua virtutes debellantur sicut quibusdam armis. M Membra vocantur arma, quia his vel iustitiæ vel peccato militamus.Et vnum quodque membrum, si officium suum in malos vsus cõuerterit,arma iniquitatis efficitur ad iustitiam expugnandam, si manus furto,linguàq; mendatio sit intenta,si oculus concupiscentiæ seruiat ad expugnandam pudicitiam, & cætera membra similibus vitiis sint occupata. Peccatum enim quod est in corpore nostro, quidam tyrannus est pugnans aduersum nos, & membra nostra pro armis habere quærit ad debellandum nos. Non ergo sinamus eũ mẽbris nostris contra nos pugnare. Surgit ira? nõ demus iræ linguã, ad maledicendũ, manũ aut pedẽ ad feriendũ. Non surgeret ira ista irrationabilis, nisi peccatum esset in mẽbris.Sed tollam⁹ illi regnum, non habeat arma quibus contra nos pugnet.Discet enim nõ surgere, cùm arma cœperit non inuenire. Ne exhibeatis, inquam, membra vestra

A vestra peccato arma iniquitatis,id est,quibus impleatur iniquitas,[sed exhibete vos deo tanquam viuentes ex mortuis]id est velut iam à morte resuscitatis,post resurrectionem enim nō carnaliter viuitur, nec peccatur ; sed diuinis & spiritalibus intenditur:& vos qui à morte animæ surrexistis, iam spiritaliter & sancte & Deo viuere debetis, [& membra vestra] exhibere.[Deo arma iustitiæ]vt per ea deus pro iustitia pugnet aduersus regnum peccati.Deus enim est qui operatur in vobis,scilicet vt manus quę antè rapiebat aliena,nūc tribuat sua:oculus qui antè videbat ad peccandū, nunc videat ad boni operis ministerium . Sic & cætera membra iustitiæ seruiant. Quod bene si vultis, implere potestis. [nam peccatum] .i. fomes peccati & delectatio iniquitatis, quæ in carne est,[nō dominabitur].i.nō pręualebit[vobis] vt olim solebat.Ideo non dominabitur,quia [non estis]modò[sub lege]iubente & non iuuāte,[sed sub gratia]liberante & iuuāte.Sub lege enim positis,non sub gratia dominatur peccatum, à quo
B non fit homo liber lege, sed gratia.Non quia lex mala est,sed quia sub illa sunt,quos reos facit iubendo,non adiuuando.Gratia quippe adiuuat vt legis quisque sit factor,sine qua gratia sub lege positus,tantummodo erat legis auditor.

Quid ergo? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege,sed sub gratia? Absit.Nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum , serui estis eius cui obedistis, siue peccati ad mortem,siue obeditionis ad iustitiam? Gratias autem deo ,quòd fuistis serui peccati ,obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in qua traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.

C Quoniam sub gratia sumus,[ergo quid]faciemus?[Peccabimus, quoniam non sumus sub lege sed sub gratia?Id est , ergo cessante vindicta legis impune peccabimus?[Absit]vt peccemus.Lex enim peccantes mox interfici iubebat, gratia verò etiam post culpam expectat ad pœnitentiam . Et ideo nunc isti volebant Apostoli sententiam ad hoc inflectere, vt liceret eis peccare, quoniam exutierant à legis terrore. Sed hoc ipse remouet. Absit,inquit,vt ideo licètius peccemus,id est,criminalia & capitalia peccata committamus, qualia lex damnare consueuerat,nam sine minoribus peccatis hæc vita non potest duci. Vere nō debetis peccare,sed potius bene operari:quia si peccaueritis,serui peccati eritis,sicut econtra si bene egeritis, serui iustitiæ efficiemini . Et nimis turpe est, vt cùm Dei gratia nos à peccato liberauerit, rursum occasione eius peccato seruiatis. An [nescitis]id est,an ignoratis quia [cui exhibetis] id est,præparatis & præsentatis, [vos seruos] id est, pronos[ad obediēdum,serui estis eius]id est, voluntati eius seruire habetis,[cui obedistis,]id est, cuius obeditioni colla vestra subiecistis? Postquā illi obedistis,serui eius estis,etsi non antea,cū primùm illi consentiendo vos exhiberetis. Cuicunque obedistis,serui ei⁹ estis,[siue peccati]ducētis [ad mortem] æternā,[siue]sanctæ[obeditionis] ducentis vos[ad iustitiam]id est, ad iustitiæ consummationem. Qui enim per fidem primò iustificati estis, nunc si diuinis præceptis obedientes fueritis,ad summam iustitiæ perfectionem ascendetis.Eius estis serui,cui obedistis. Sed [gratias] ago[Deo] quia licet priùs fuissetis serui peccati, iam tamen non estis.Inde gratias refero,non vobis,non libero arbitrio vestro,[sed Deo] per quē factum est,vt peccati seruitutem euaderetis. Gratias inquit,Deo,quia[serui peccati fuistis,]sed ipso liberante & adiuuante iam non estis, quoniam [obedistis]Deo non ex timore legis,sed [ex corde]id est,ex bona cordis voluntate,vel non specie tenus,non simulatione,sed ex cordis puritate.Obedistis dico, tendentes [in eam formam] id est, regulam euangelicæ[doctrinæ] in qua traditi estis,Hoc est, in doctrinam informantem & commonētem mores vestros,in qua traditi estis à gratia Dei,non per vos accessistis,vel à doctoribus estis in ea traditi.Quæ scilicet doctrina est forma, quia imaginem Dei deformatam restituit.Nec solum obedistis,sed etiam [liberati] estis [à peccato]per spiritum sanctum, quem accepistis in baptismo:quia vbi spiritus domini,ibi libertas. Et à peccati seruitute liberati,[facti estis]consentiendo & operando [serui iustitiæ,] quod est summa libertas.Serui iustitiæ estis, cui obedistis, id est, Christi qui factus est nobis sapientia à deo & iustitia & sanctificatio. 2.Cor.3.

D

E

Humanum dico,propter infirmitatem carnis vestræ. Sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem,ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. F

Hactenus non esse peccādum,hinc quid deinceps sit agendum,de quo nullus possit se excusare,quia nullus est qui non possit bene operari,saltem voluntate,quod item est per gratiam.[Humanum]inquit, [dico] id est, quod potestis portare dico,quod non excedat vires humanitatis & fragilitatis vestræ,sed quod satis complere potestis, & hoc facio[propter infirmitatē].i.debilitatē & fragilitatem [carnis] .i.carnalitatis [vestræ,quia video vos adhuc esse debiles secundū carnem, & ideo humane vos instruo. Vere est humanū, id est, leue & non asperum quod dico, quia hoc præcipio.[Sicut exhibuistis]id est,præparauistis [mēbra vestra seruire]operando[immunditiæ]id est, libidini quæ carnē maculat,[& iniquitati,]id est, iniquæ actioni,quæ etsi vestrum corpus nō inquinat,proximo tamen nocere appetit.iniquitati dico,ducenti [ad iniquitatem]aliam maiorē,vt per incremēta malorum proficeretis semper in peius. [ita

G [ita nunc] post conuersionem cùm sitis liberati, [exhibete] id est præparate [membra vestra quæ sunt vestri iuris, [seruire] operando [iustitię] ducenti [in sanctificationem,] id est, in boni cõsummationem, & ideo est seruiendum iustitiæ, ex qua prouenit tanta vtilitas & honestas. Hoc est, sicut tunc nullus timor coëgit, sed voluptas peccati duxit, ita nunc delectatio iustitiæ adultæ, etsi nondum perfectæ. Si nequaquam amplius potestis, saltem tales estote in fructu bonorum, quales fuistis dudum in actione vitiorum, ne debiliores vos habeat sancta libertas, quos in carne validos habuit vsus terrenæ voluptatis. Ita scilicet vnusquisque vestrum virtutibus seruiat, sicut vitiis seruiebat. Multò enim amplius & multò intentius iustitiæ, quàm immunditiæ, seruiendum est. Sed ego, inquit, humane ago. Eadẽ postulo, similia requiro, vt vnumquodque membrum ministerium quod exhibuit vitiis, aptet virtutibus: & actũ quod exhibuit immunditiæ, ad castitatem nunc sanctificationemque conuertat. Si non plus potestis, vel tãtum nunc agite quantum tunc egistis, ne fidem & doctrinam nostrã quasi asperã & importabilẽ fugiatis. Quid est autem, sicut illud, ita & hoc agite, nisi quemadmodum ad peccandum nullus vos cogebat timor, sed ipsius libido voluptásque peccati: sic ad iuste viuendum non vos supplicij metus vrgeat, sed delectatio ducat, charitásque iustitiæ: & quàm fortiter & instanter illa egistis, tam fortiter & instãter ista nunc agite? Et hæc quidẽ nõdum est perfecta iustitia. Tantúm ne enim digna est iustitia, quantum digna fuit iniquitas? Sic amanda est ista, quomodo amata est illa? Absit vt sic, & vtinam vel sic. Ergo plus est amanda. In iniquitate enim secuti estis voluptatem, sed pro iustitia debetis tolerare dolorem. Ecce nescio quis impudicus adolescens iniecit oculos in cõiugem alienam, adamauit, cupit peruenire, quærit tamen latêre. Sic enim amat voluptatem, vt plus timeat

H (see margin above)

I dolorem. Suauitas enim illa voluptatis non est tãta, vt vincat etiam dolorem timoremque pœnarum. Pulchritudo autem & delectatio iustitiæ tanta est, vt cuicunque amorem suum perfectè inspirauerit, faciat eũ contemnere non solum quicquid in hoc mundo delectabat, sed & quicquid terret, quicquid cruciat. Ad hanc iustitiæ perfectam delectationem hortari nunc volebat Apostolus, sed auditores suos minus idoneos vidit. Ideóque condescendit eorum infirmitati, & pręceptũ quod eis dabat, temperauit. Humanũ, inquit, dico, &c. vsque in sanctificationẽ. Iustitiã hîc pro omnibus simul virtutibus nominauit, sicut econtrario iniquitatem pro omnibus simul vitiis posuit. Deinde addidit iustitię sanctificationem, quo videlicet castitatis partem & generaliter cũ cæteris, & per semetipsam specialiter commendaret. Et monet auditores, vt si necdum pro iustitia pœnas, dolores, mortemq; contemnere valent, saltem iustitiæ delectationem præponant voluptatibus sui corporis, vt paulatim proficiant ad maiora iustitiæ merita, & fortiùs atq; deuotiùs seruiãt sanctitati quã luxuriæ priùs seruierant, nec iam aliquid pro iustitia pati respuant. Sicut enim ille est iniquissimus, quem nec pœnæ corporales deterrẽt ab immundis operibus sordidæ voluptatis, ita ille est iustissimus, qui nec pœnarum corporalium terrore reuocatur à sanctis operibus luminosissimæ charitatis. K

Cùm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nũc erubescitis? Nã finis illorum mors est. Ioan. 8. Isaie 1. Iezec. 36.

Ideo iustitiæ seruire debetis, non immunditię, quia [cum essetis serui peccati] id est, cum peccatum dominaretur vobis, & regnaret in corpore vestro mortali, [liberi fuistis iustitiæ] id est, caruistis dominio iustitię, quia nemo potest duobus dominis seruire. Quandiu enim quis peccato seruit, liber est iustitiæ, id est, alienus à iustitia. Et notandum est esse & libertatem culpabilem, & seruitutem laudabilem. Nam liberum esse iustitiæ, crimẽ est: seruum verò eius esse, laudabile est. Liberũ autem arbitrium vsqueadeò in peccatoribus nõ periit, vt per ipsum peccent maximè omnes, qui cũ delectatione peccant & amore peccati. Nam dicẽte apostolo, cum essetis serui peccati, liberi fuistis iustitię, ostenduntur etiam peccato non potuisse seruire, nisi alia libertate. Liberi ergo à iustitia nõ sunt, nisi arbitrio libertatis: liberi autem à peccato non fiunt, nisi gratia saluatoris. Propter quod admirabilis doctor etiam verba ipsa discreuit. Liberos enim dixit iustitiæ, non liberatos: à peccato autem non liberos, ne sibi hoc tribuerent, sed vigilantissimè maluit paulò superius dicere liberatos, referens ad illam domini sententiam: Si vos filius liberauerit, tunc vere liberi eritis. Sed hæc volũtas, quę libera est in malis, quia delectatur malis, ideo libera in bonis non est, quia liberata nõ est: Male libera est, quãdo eã peccare delectat. Liberaliter enim seruit, qui sui domini volũtatẽ libẽter facit. Ac per hoc ad peccãdũ liber est, qui peccati seruus est. Vnde ad iuste faciẽdũ liber nõ erit, nisi à peccato liberatus, iustitię seru⁹ esse cœperit. Ipsa est vera libertas propter recte facti lætitiam, simul & pia seruitus propter præcepti obedientiã. Et quãdoquidem peccato seruiuistis, [ergo quem fructum,] id est, quam vtilitatem [habuistis tunc in illis] vitiorum actibus, [in quibus] maiorem turpitudinem [erubescitis nunc] cùm sanæ mẽtis estis? Quasi dicat: Nullum fructum ibi tunc habuistis, vel si quem voluptatis fructum habere vos putastis, ille talis fuit, vnde merito nunc erubescatis. Hæc remuneratio facit eos priora abhorrere, & magis obnoxios esse gratiæ. Merito nunc de præteritis erubescitis, [nam finis illorum,] id est, exitus vitæ [est mors.] Vel ita: De fructu quæro, nam de fine patet, quia finis illorum est mors, non illa quæ communis est omnibus, sed illa quã nullus euadere valet, nisi qui cõuertitur ad iustitiam, & de præteritis male gestis erubescit.

Matth. 6 Luce 16. L Ioan. 8. M

Nunc

A *Nunc verò liberati à peccato, serui autē facti deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam. Stipendium enim peccati, mors. Gratia autem dei, uita æterna in Christo Iesu domino nostro.*

De seruitute peccati habuistis fructum confusionis, & in fine habituri eratis mortem ęternam: sed de dei seruitio nunc habetis fructum sanctificationis, & in fine habebitis vitam sempiternā. Et hoc erat tūc quidem ita. [Sed nunc] cum conuersi estis per Christi gratiā [liberati à peccato] cui seruiebatis, nec solum à peccati seruitio erepti [sed etiam facti deo serui] qui tunc eratis liberi iustitiæ, vt iam libere possitis opera bona facere, [& habetis fructum vestrum] id est, vobis vtilem & cōgruum, qui fructus procuIdubio charitas est & opera eius, quam nullo modo per nos
B habere possumus, sed per spiritum sanctū qui datus est. Hunc fructum habetis donāte spiritu sancto [ducti in sanctificationem] id est, in virtutum consummationem: nec solum hoc habebitis, sed etiam [finem] laboris, quem in dei seruitio sustinetis, percipietis [vitam æternam] corporis & animæ. Dixi quia finis illorum quæ prius faciebatis, est mors, & merito dixi. [Nam stipēdium] id est, præmiū [peccati est mors.] Sed rursus ecōtrario subieci, quia pro nobis quæ nunc facitis, consequemini in fine vitam æternam, quoniam [gratia dei] quæ misericorditer bene agentes remunerat [est vita æterna.] Stipendiū dicitur à stipe & pendo. Et quod est merces operanti, hoc est stipendium militanti. Stipendium ergo peccati merito mors dicitur, quia militiæ diabolicæ mors æterna tanquam debitum redditur. Vbi cū posset Apostolus dicere & recte dicere, Stipendium autē iustitiæ vita æterna, maluit dicere: Gratia autē dei vita æterna, vt hinc intelligeremus
C non meritis nostris deum nos ad æternam vitam, sed pro sua miseratione perducere. Cum enim dixisset, stipendium peccati mors, quis non eum cōgruentissime & consequenter addere iudicaret, si diceret, stipendium autem iustitiæ vita æterna? Et verum est, quia sicut merito peccati tanquam stipendium redditur mors, ita merito iustitiæ tanquā stipendiū vita æterna. Sed aduersus elationē caute militans, stipēdiū inquit, peccati mors. Rectè stipendium, quia debetur, quia digne retribuitur, quia merito redditur. Deinde ne iustitia de humano se extolleret bono merito, sicut humanū meritum malum non dubitatur esse peccatum, nō à contrario retulit, dicens, stipendium iustitiæ vita æterna, sed gratia, inquit, Dei vita æterna. Et hæc ne præter mediatorem aliqua via alia quæreretur, adiecit, [in Christo Iesu domino nostro.] Tanquam diceret: Audito quod stipendium peccati sit mors, quid te disponis extollere ô humana non iustitia, sed nomine iustitiæ planè superbia? Quid te disponis extollere, & contrariam morti vitam æternam tanquam debitum stipendium flagitare? Cui debetur vita æterna, vera iustitia est. D
Si autem vera iustitia est, ex te non est. Desursum est, descendens à patre luminum, vt haberes eam, profecto accepisti. Quid enim boni habes quod non accepisti? Quapropter si accepturus es vitam æternam, iustitiæ quidem stipendium est, sed tibi gratia est, cui gratia est & ipsa iustitia. Tibi enim tanquam debita redderetur, si ex te tibi esset iustitia cui deberetur. Nunc verò de plenitudine eius accepimus non solum gratiam, qua nunc iuste in laboribus vsque in finem viuamus, sed etiam gratiam pro hac gratia, vt in requie postea sine fine viuamus. Gratia enim nisi gratis esset, gratia non esset. Et ideo intelligendum, vt diximus, etiam ipsa hominis bona merita, esse Dei munera. Quibus cum vita æterna redditur, gratia pro gratia redditur.

Iacob.1. 1.Cor.4. Ioan.1.

CAPVT VII.

A *N ignoratis fratres (sciētibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore viuit? Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. Igitur viuente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera, si fuerit cum alio viro. Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi per corpus Christi, vt sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, vt fructificaremus deo.* E

1.Cor.7.

Dicerent Iudæi: Cur dicis in Christo Iesu vitam æternam esse, & non potius in legis obseruantia? Et Apostolus, Quia iam finem habet, & non dat vitam, sed auget peccatum. Hactenus enim de vi gratiæ locutus est, & nūc incipit difficultatem legis ostendere, & quòd vltrà non sit tenenda, vt F
illos hortetur sine timore sub gratia viuere. Ne enim mirarentur quod dixerat, non estis sub lege, sed sub gratia, inchoat per rationes demonstrare legem esse finitam, & priùs etiam non iustificasse subditos, sed magis peccatores constituisse. Nam vsque ad Christū fuit data, & ideo post acceptionem gratiæ non est tenenda. Quod in his sententiis ostenditur, an ignoratis fratres &c. Ordo est. [An ignoratis] hoc [quòd lex in homine dominatur,] vt ei obediat [quāto tempore viuit] id est, quamdiu statum habet ipsa lex. Quod non debetis ignorare, quia legem scitis, & [ego loquor sciētibus legem,] in qua quod dico manifestatur. Sciētes legem, intelligamus Hebræos, quos secundum legem de legis fine instruit Apostolus. Vel etiam gentiles Romani sciebant legem, quia non erant barbari, sed naturalem iustitiam compræhenderāt partim ex Græcis, sicut Græci ex Hebræis. Lex in

G in homine dominatur quanto tempore ipsa lex viuit,& idcirco cùm mortua fuerit,non dominabitur illi amplius,sed liberũ dimittet. Docet autem dominus eam esse iam mortuã,id est, cessasse iuxta carnalem intelligentiam vel obseruantiam, dicens:Lex & prophetæ vsque ad Iohãnem, ex eo regnum Dei euangelizatur. Quod bene præfiguratum est,quãdo mortuus est Moyses,& Iesus suscepit principatum populi Israël. Moyses enim legem designauit,& Iesus dominũ Christum atq; gratiã euangelicã. Mortuo igitur Moyse,successit Ies⁹ in principatũ: quoniã mortua lege secũdum carnales obseruãtias, succedit euãgelica gratia. Et hoc est quod Apost. dixerat,nõ estis sub lege, sed sub gratia. i. nõ estis sub Moyse, sed sub Iesu: qa Moyses mortuus est,& Iesus imperat. Iustũ ergo fuit vt Moyses(id est lex) dominaretur in quolibet homine subiecto q̃diu viueret, & post mortẽ suam dominium amitteret, quatenus quicunque tempore legis seruiliter cogebantur eam facere, post liberatoris aduentum possent liberi ad euangelicam libertatem venire. Quod Apostolus per

Matth. 11.

H simile probat. [Nam mulier quæ est sub viro, viuente viro alligata est legi] viri, vt non possit ab eo discedere. Sed [si vir eius fuerit mortuus,soluta est à lege viri.] Sic etiam quandiu lex statũ habet,debet seruari:sed si lex statum amittit, soluitur homo ab ea. Et quia viuente viro alligata est legi, [igitur viuente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro.] Sic finita & sublata lege,liberatus est homo per gratiam, vt non præuaricetur si ad Christum transierit dimissis figuris. Hoc enim exemplo docet Apostolus Christianum à lege factorum exutum, non ab omni lege, sicut mulier à lege viri exuitur,non à lege naturæ, nec vltrà debere esse sub lege. Si enim lex ei viuit, adulter est,nec prodest Christianum dici. Nam si legẽ seruat, adulter est & in fide & in lege,nec prodest ei Christus. Hæc etiam similitudo tota debet in-

I telligi mystica,vt vir sit Moyses,hoc est, lex: mulier,anima vel plebs. Nam mulier quæ est sub viro,id est, plebs vel anima Iudaïca, quæ est sub Moyse,viuente viro,id est,viuente Moyse,hoc est, statum habente lege, alligata est legi, vt non possit recedere ab eius carnali obseruatione. Si autẽ mortuus fuerit vir eius,id est, Moyses,quemadmodum suprà docuimus,soluta est mulier à lege viri,id est, plebs Hebræorum à iugo legis, vt non impediatur Christo copulari. Et quia nunc solummodo soluitur,igitur viuente viro. i. viuente Moyse,durante legis actu,vocabitur adultera si fuerit cum alio viro:id est,crimen incurrit adulterij,si carnalem legis obseruantiam deserens,solam spiritalem Christi doctrinam tenere voluerit. Non enim deserẽda fuit suo tempore illa carnalis obseruatio legis,sicut & nunc non est assumenda. Sed[si mortuus fuerit vir eius]Moyses,id est,si lex actu cessante dormierit,[liberata est]ipsa plebs Hebreorũ[à lege viri]id est,à cõstrictione Mosayce institutionis,[vt nõ sit adultera,]sed casta,[si fuerit cum alio viro]id est, cũ Christo, vt illi soli complexibus amoris inhęreat,& solam spiritalem doctrinam custodiat. Deinde Apostolus adaptat similitudinem. Quandoquidem, inquit,viuẽte viro alligata est mulier, & eo mortuo soluta est, iuxta sensum qui tractatus est, [itaque & vos ô fratres mei]quemadmodum nos apostoli,[mortificati estis legi,] vt vlterius non viuatis in ea. Debuisset dicere, mortificata est vobis lex: sed hoc inter Iudæos dicere adhuc intractabile videbatur,& ideo magis intelligendum reliquit. Et idem valet, quod dixit:Lex enim mortua est, quando carnalis eius actio penitus cessat. Et ille legi mortuus est,qui ab huiuscemodi actione cessauit. Caute ergo loquutus est Apostolus ne Iudæos offenderet,eligens potiùs dicere,mortificati estis legi,quàm,mortificata est lex vobis, cum vtrunque idẽ significet. Nihil inquit, legi debetis, quæ data est vsque ad Christũ:sed mortificati estis illi [per corpus Christi]id est,per hoc quod Christ⁹ carnem assumpsit. Ex quo enim ille corp⁹ induit, K

lex mori cœpit in actione fideliũ,quia lex & prophetæ vsque ad Iohãnem, sicut ipse loquitur. Dimissis ergo per nouitatẽ gratiæ peccatis, cessante in vobis actione legis,mortificati estis legi per corpus Christi.i.per mysterium incarnationis eius. Vel mortificati estis legi,id est,figuratiuis vmbris,per corpus Christi,id est,per completionem solidæ veritatis quæ est in Christo. Quantum enim distat inter vmbram & corpus,tantũ inter illa quæ fiebant in veteri testamento,& ea quæ fiũt in nouo. Et ideo per corpus Christi mortuus est legi,quia per veritatem euangelicam cessauit ab vmbratili actione legis. Mortificati estis legi.i.soluti à lege mortuo vobis Moyse, [vt sitis] sponsa [alterius]viri,cuius non pudet esse, [quia surrexit ex mortuis]& superata morte in æternum viuit. Vel merito debetis eius esse,quia vos sanguine suo redemit, & calcata morte surrexit vt vos possideat,quos moriendo adquisiuit. Ideo surrexit, vt & nos à morte animæ faceret resurgere [vt fructificaremus,]id est,fructum boni operis faceremus [Deo,]qui antea fructificabamus morti. L

Matth. 11.

M

Cùm enim essemus in carne, paßiones peccatorum quæ per legem erant,operabãtur in membris nostris,vt fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus à lege mortis,in qua detinebamur, ita vt seruiamus in nouitate spiritus,& nõ in vetustate literæ.

Vere nunc debemus fructificare Deo, cum simus legi mortificati, quoniam priùs fructificauimus morti. [Nam cum essemus in carne]quę carnis sunt operantes,quód est sub lege esse,[passiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris.] Cum essemus in carne, inquit,id est,carnalibus desideriis astricti teneremur. Cum essemus in carne,id est, præsumeremus de carne. Nõ enim qui loquebatur Apostol⁹ iam exierat de ista carne,aut eis loquebatur qui iã exierãt de ista carne,sed adhuc & qui loquebatur,

&

A & quibus loquebatur, in carne erant. Quid est ergo, cum essemus in carne, nisi cum de carne præsumeremus, hoc est, de nobis confideremus? De homine enim dictum est, Videbit omnis caro salutare Dei, id est, omnis homo. Ergo cum essemus in carne, id est, in concupiscentiis carnalibus versaremur, & ibi totam spem nostram tanquam in nobis poneremus. passiones peccatorum, id est, incentiua vitiorum, quæ per legem erant, quia per legem accesserant. Vbi enim non erat gratia liberatoris, augebat peccandi desiderium prohibitio peccatorum. Illæ passiones operabantur in membris nostris, id est, ducebant membra nostra ad mala opera. Et hoc ideo, quia eramus in carne. Passiones enim illę peccatorum, id est, vehementes concupiscentiæ, dictæ passiones, quia intrinsecus mentem affligunt, idcirco nos vicerunt, quia in malo loco nos inuenerunt, hoc est, in carne. Migrandum est ergo à carne, etiam dum adhuc viuimus in carne, vt non simus in carne,

Lucæ 3.

B sed in spiritu, id est, non in nobis, sed in Deo spem ponamus: nec in carnalibus, sed in spiritalibus delectemur. Nam qui in carne est, id est, qui in se remanet, nec se transcendit vt ad Deum cor subleuet, non habet Deum adiutorem, & idcirco superatur, & fit non adimpletor legis, sed præuaricator. Et ita passiones peccatorum, id est, concupiscentiæ vehementes & immoderata desideria operantur in membris eorũ qui in carne sunt, id est, ducunt ad effectũ operis mala quæ cupiunt, dum manus agunt mala, os loquitur mendacium, oculi vident illicita, aures delectãtur audire praua. Quæ passiones sunt per legem, quoniam ipsa legis prohibitio fuit causa vt ille appetitus carnis adeò vehemens esset. Minor enim erat concupiscentia, quando ante legem securus homo peccabat. Multò autem maior facta est, quando legẽ Dei cœpit transgredi. Et hæ (sicut dictum est) passiones operabantur in mẽbris nostris, [vt fru-

C ctificarent morti] id est, vt facerent opera digna morte æterna. Fructus enim peccati, mors est. Et si damnandus erat peccator, quam spem habet præuaricator? Tunc quidem sub lege positi fructificabamus morti. Sed nunc cum simus mortificati legi per corpus Christi, soluti sumus per libertatem nouæ gratiæ à lege. Quæ dicitur lex mortis, quia per medium, id est, per peccatum fuit causa mortis, dum peccantes non ad pœnitẽtiam expectaret, sed mox interfici iuberet. Ideo etiam lex mortis, quia stipẽdium peccati, mors: aculeus verò mortis, peccatum: virtus autem peccati, lex. Peccando enim ad mortem animæ labimur, & vehementius peccamus lege prohibente, quàm si nulla lege prohiberemur. Sed iam remissis peccatis, [soluti sumus] ab hac [lege in qua detinebamur,] id est, vi quadam necessitatis carnalia eius mandata seruare cogebamur, nec ad spiritalem libertatem assurgere permittebamur, quia nunquã solui, nisi per gratiam Christi poteramus. Soluti inquam sumus, [ita vt seruiamus Deo in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ,] id est spiritalis gratiæ præceptis obediamus, nõ literam legis

D sequẽtes, quæ iam senuit, vt mori, id est, cessare debeat. Quod enim antiquatur & senescit, propè interitum est. Et lex quid aliud est quàm sola litera, eis qui eam legere nouerũt, & implere nõ possunt? Non enim ignoratur ab eis quibus conscripta est: Sed quoniam intantum nota est, inquãtum scripta legitur, non inquantum dilecta perficitur, nihil est aliud talibus nisi litera. Quæ litera non est adiutrix legentium, sed testis peccantium. Ab eius ergo damnatione liberatur, qui per spiritum sanctum innouantur, vt iam non sint obligati literæ ad pœnam: sed intellectui per iustitiam copulati. Itaque seruiamus in nouitate spiritus, id est, in nouitate quam dat spiritus sanctus infundẽdo charitatem & innouando interiorem hominem. Et sic in hac nouitate seruiam⁹, vt nihil addamus de legis operibus, quæ vetusta sunt & sepulturæ magis tradenda.

Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiã. E

Exod. 20 Deu. 5.

Videbatur Apostolus per supradicta verba legem culpasse, & ideo sentiens contra obscuritatem dictorum suorum cogitationes hominum commoueri, prior ipse voluit dicere & remouere, quod sibi aliquis poterat obiicere: Quia dixi, inquit, passiones peccatorum esse per legem: quia dixi, soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur: quia dixi, seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ, [ergo quid dicemus] ex his verbis meis? Dicemus ex his esse consequens quia [lex peccatum est? Absit] vt hoc dicamus, absit vt lex sit peccatum. Non est peccatum lex, quia non est mala, sed bona quantum ad se. Et quamuis bona, non tamen sufficiens ad salutem sine gratia. Quod nunc Apostolus ingreditur ostendere, & loquitur voce humani generis: Lex, inquit, non est peccatum, sed index peccati, quia [peccatum non cognoui nisi per legem.] Quare intelligimus legem ad hoc datam esse, non vt peccatũ insereretur, neq; vt extirparetur, sed tantum vt demonstraretur, quatenus animam humanam quasi de innocentia securam, ipsa demonstratione peccati ream faceret: vt quia peccatum sine gratia vinci non posset, ipsa reatus solicitudine ad percipiendam gratiam conuerteretur. Idcirco non ait, peccatum non feci nisi per legem, sed, peccatum non cognoui nisi per legem. Vnde apparet per legem peccatum non insitum, sed demonstratum esse. Et quomodo medicina non est causa mortis, si ostendat venena mortifera, licet his mali homines abutantur ad mortem, & vel se interficiant vel insidiẽtur inimicis: sic lex data est vt peccatorum venena monstraret, & hominem male libertatẽ sua abutẽtem, qui priùs ferebatur F

G improuidus, & p præcipitia labebatur, freno legis retineret,& cõpositis doceret incedere gressibus. Lex docuit hominem quid esset peccatũ, quia prius nesciebantur quædam vel esse peccata, vel adeo grauia, vel esse punienda. Vere peccatum nõ cognoui, nisi per legem. [Nam cõcupiscentiam] esse peccatum [nesciebam, nisi lex diceret, Non cõcupisces.] hoc ideo elegit apostol⁹ generale quiddam, quo cuncta complexus est, tanquam hæc esset vox legis, ab omni peccato prohibentis, quod ait, Non concupisces. Neque enim peccatum vllũ nisi concupiscendo committitur. Non ait, concupiscentiam nõ habebam: sed, nesciebam eam esse peccatum. Habebam quidem eam, sed tanquã naturale bonum esse credebam. Postquam autẽ lex dixit, Non concupisces, cognoui non naturale bonum, sed per peccatum accidens esse malum concupiscentiam. Per hæc & sequentia Apostolus in se solo generalem agit causam, & sub persona sua
H fragilitatem describit conditionis humanæ. Nesciebam, inquit, cõcupiscentiam esse malum, donec audiui eam prohiberi in lege. [Sed peccatũ,] id est, fomes peccati, [accepta occasione] stimulãdi [per mandatum] legis [operatum est in me omnem concupiscentiam.] Peccati enim nomine, vel fomes peccati nunc intelligitur, vel diabolus autor peccati. Et talis est nostra carnalitas, vt ardentius desideret prohibita: quibus non memoratis, iacêret quasi sopita. Sed & diabolus videns legem in auxilium hominibus datam, magis exarsit & magis institit, vt eam illis verteret in perniciem, cum prius quasi secure possidens eos minus tentaret. Et sic occasione per mandatum accepta, fecit in me omnem concupiscentiã. Minor enim concupiscentia erat, quando ante legem securus peccabam. Minor erat, quãdo meã mouebat libidinem. Omnis est, quando trãscendit legem. Cùm ergo putarem quod propriis viribus iubente lege possem concupiscẽtiam libidinis vincere, ma-
I ioribus vrgebar eius stimulis, & infirmante me eius cupiditas augebatur. Nam vbi spiritus sanctus non adiuuat inspirans pro cõcupiscentia mala concupiscentiam bonam, id est, diffundens in cordibus charitatem, profectò lex quamuis bona, auget prohibendo desiderium malum, sicut aquæ impetus, si in eam partem non cesset influere, vehementior fit obice opposito, cuius molem cum euicerit, maiore cumulo præcipitatus, vehementius per prona prouoluitur. Similiter nanq; & fluuius concupiscentiæ oppositis sibi legis obicibus frenatus est, non siccatus: ac postmodum ruptis eisdem obicibus, vehementior exiuit. Nescio enim quomodo hoc ipsum quod concupiscitur, fit iucundius dum vetatur. Rectè itaque dicitur, quia peccatum occasione stimulandi accepta per mandatum legis operatum est in me omnem concupiscentiam: quia vbi non est gratia liberatoris, auget peccandi desiderium prohibitio peccatorum: & lex dum cõcupiscentiã prohibet, quodammodo eam inflammat.

Sine lege enim peccatum mortuum erat. K
Ego autem viuebam sine lege aliquando. Sed cum venisset mandatum, peccatum reuixit, ego autem mortuus sum. & inuentũ est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. Nam peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me, & per illud occîdit.

Verè per legem cognoui peccatum. Nam [sine lege erat peccatum mortuum,] id est, latebat, non apparebat, & omnino tanquam sepultum ignorabatur. Vel ita: Iure dixi, per mandatum. Nam quando lex non erat, peccatum mortuum, id est, debile & quasi sopitum erat, dum prohibitione legis non incitaretur. Peccatum quidem erat mortuum ante legem. Sed [ego viuebam sine lege aliquando] .i. priùs quàm data esset lex. Viuebam sine lege, id est, nulla ex peccato morte terrebar, L
quia non apparebat, cum lex non esset. Patet quia nõ ex persona sua propriè, sed generaliter ex persona hominis loquitur Apostolus. Viuebam, id est, viuere me arbitrabar, quia nesciebam animam meam per peccatum esse mortuam, dum me sine peccato esse putarem. [Sed cum venisset mãdatũ] id est, cum data esset lex, ilico [peccatum reuixit] id est, apparuit, sentiri cœpit, rebellare aduersum me cœpit. Reuixit peccatum, quia aliquando vixerat. Nõ enim potest reuiuiscere, nisi quod vixit aliquãdo. vixerat enim aliquando peccatũ in paradiso, quando cõtra datum præceptum satis apparebat admissum. Cùm autem à nascentibus trahitur, tanquam mortuum sit latet, ne repugnans iustitię malum eius prohibitione sentiatur. Cùm enim aliud iubetur atque probatur, & aliud delectat atque damnatur, tunc peccatum quodammodo in notitia nati hominis reuiuiscit, quod in no M
titia primi facti hominis aliquando iam vixerat. Sic igitur adueniente mandato legis reuixit peccatum, quod mortuum fuerat, id est, occultatum, cum mortales nati sine mãdato legis homines viuerent, sequentes concupiscentias suas sine vlla cohibitione. Peccatum quidem reuixit, sed [ego mortuus sum] id est, mortuum me esse cognoui manifestatione peccati. Quia iam etiam prẹuaricatione peccat, qui videt per legem quid facere nõ debeat, & tamen facit. Mortuus sum in anima, quia præuaricator factus sum, & inde me mortuũ esse perspexi. Vel ideo vidi me mortuũ, quia reatus præuaricationis certum mortis suppliciũ cõminabatur. [Et inuẽtum est mihi mandatũ quod erat] datũ [ad vitam] consequẽdam, [hoc esse ad mortem] incurrendam. Quod enim, si custodiretur, proficiebat ad vitã, hoc neglectũ perduxit ad mortem. Mãdato enim si obediatur, vtiq; vita est. Sed inuentum est esse ad mortem, dum fit contra mandatum, vt non solum peccatum fiat, quod etiam ante mandatum fiebat, sed hoc abundãtius & perniciosius, vt iam ab sciente & præuaricãte peccetur.

A peccetur. Inuentum est mihi, id est, non Deus ad mortem dedit mandatum, sed visum est mihi tãquam mortiferum, eò quòd illud virtute propria implere non possem, cum ego non mandati vitio, sed stimulo concupiscẽtiæ morte percussus, morerer. Stimulus enim mortis, peccatum est. Idẽ igitur mandatum, quod erat datum ad vitam intẽtione dantis, quia bonum erat obedienti, inuẽtum est, id est, probatum mihi peccanti esse ad mortẽ. Et vere ad mortem. [Nam peccatum,] id est, fomes & delectatio peccati, [occasioneq accepta per mandatum,] quod erat contra se, [seduxit me] falsa dulcedine, id est, seorsum à bono duxit, & in malũ traxit, [& per illud occîdit,] id est, per mandati transgressionem ad æternam damnationem perduxit. Gladio enim quem portabam. i. mãdato legis, occîdit me inimicus, quia præsumebã de viribus meis, & ideo sum victus. Seduxit enim me peccatum occasione accepta per mandatum, siue quia suasio delectationis ad peccandum vehemẽ-
B tior est cum adest prohibitio, siue quia etiam si quid homo fecerit secundum iussa legis, si adhuc non sit fides quę in gratia est, vult sibi tribuere, nõ deo, superbiendo plùs peccat. Peccatum itaq; non legitimè vtens lege, ex prohibitione aucto desiderio, dulcius factum est, & ideo seduxit vel fefellit. Fallax enim dulcedo est, quam plures atq; maiores pœnarum amaritudines sequuntur. Quia ergo ab hominibus nondum spiritalem gratiã consequentibus suauius admittitur quod vetatur, fallit peccatũ falsa dulcedine: quia verò accedit etiã reatus præuaricationis, occîdit. Hæc diximus, legem quæ per Moysen data est, intelligẽtes. Est autẽ & naturalis lex, quę in corde scripta omnes cõtinet nationes: & nullus hominũ est, nisi qui adhuc expers est rationis, qui hãc nesciat legem. Vnde & omnis mundus sub peccato, & vniuersi homines præuaricatores legis sunt. Et idcirco iustum iudi-
Tobi.4. cium Dei est scribentis in corde humani generis.
Matt.7. Quod tibi fieri nolueris, alteri ne feceris. Quis enim ignoret homicidiũ, adulteriũ, furtũ, & omnẽ
C cõcupiscentiã esse malũ ex eo quod sibi nolit fieri? Si enim mala esse nesciret, nunquã sibi doleret illata. Hanc legẽ nescit pueritia, ignorat infantia: & peccãs absque mandato, nõ tenetur lege peccati. Maledicit patri & parentes verberat, & quia necdum accepit legem sapientię, mortuũ est in eo peccatum. Cum autem mandatũ venerit, hoc est, tempus intelligentiæ appetentis bona & vitantis mala, tunc incipit ei peccatum reuiuiscere, & ille mori reúsque esse peccati. Atque ita fit vt tempus intelligẽtiæ, quo Dei mãdata cognoscim⁹ vt perueniamus ad vitã, operetur in nobis mortẽ, si agamus negligentius, & occasio sapiẽtiæ seducat nos atque supplãtet & ducat ad mortẽ. Non quòd intelligentia peccatũ sit, lex enim intelligentiæ sancta & iusta & bona est, sed per intelligentiam peccatorũ atque virtutũ mihi peccatũ nascitur, quod priusquam intelligerem, peccatum esse non noueram. Atque ita factum est, vt quod mihi pro bono datum est, meo vitio mutetur in malum.

Itaque lex sancta quidem, & mandatũ sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum vt appareat peccatum, per bonũ mihi operatũ est mortem, vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. D *2.Timot.1* *Exod.20*

Quandoquidem lex dicit, non concupisces, & mandatum legis datum est ad vitam, [itaque lex quidem] est [sancta] id est, sine vitio, quoniã prohibenda prohibet, [& mandatum] id est, quicquid à me est iussum fieri, est [sanctum] id est, non reprehensibile, [& iustum,] id est, æquum, quia nihil præter æquitatem mandat faciendum, dum dicit: Oculum pro oculo, pedem pro pede, dentem pro dente exiges, & similia. Hoc enim valde iustum est, [& bonum] est mandatũ, id est, vtile & fructuosum. Lex ipsa est sancta, id est, pura à sorde omnis vitij, quia nihil inquinationis in se habet, sed absque vitio docet, dum dicit: Nõ concupisces, Non mœchaberis, & similia, quãuis per eam praui homines magis inflammentur ad concupiscendum & mœchandum. Et mandatum, id est, hoc quod per eam præcipitur, est sanctum in se & iustum, id est, iustificans peccatorem: & bonum, id est, vtile, vitam adquirens. Lex enim in hoc loco dicitur secundum quod prohibet malum, velut cum dicit: Non concupisces, Non furaberis, Non falsum testimonium dices: mandatũ autem secundum quod præcipit facere bona, sicut est: Honora patrem & matrem, &, Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Et notandum quàm patenter ab Apostolo nunc lex laudatur. Paulo ante verbo illo quo dixerat, Absit, defenderat eam à crimine, nondum laudauerat. Aliud est enim à crimine obiecto defendere, aliud est debito præconio prædicare. Crimen obiectum fuit: Quid ergo dicemus? lex peccatum est? Defensio, Absit. Modò autem, itaque lex quidem & cęt. Lex quidem sancta est, sed illi non sunt sancti, qui male vtuntur lege. Nam in male vtente vitium est, non in mandato ipso quod bonum est. Quoniam lex bona est, si quis ea legitime vtatur. Male autẽ vtitur lege, qui non se subdit Deo pia humilitate, vt per gratiam lex possit impleri. Neque enim lex iubet delictum, vt illa subintrante abũdaret delictum, sed superbos etiam adiectores præuaricationis effecit, vt eo modo humiliati discerẽt ad gratiam pertinere per fidem, vt iam non essent legi subditi per reatum, sed sociati per iustitiam. Lex quidem sancta est, & mandatum bonum. Et cùm hoc constet quòd ipsa sancta sit & mãdatum eius bonum, & tamen idem mandatum quod erat ad vitam, inuentum sit mihi esse ad mortem, [ergo] mandatum [quod bonum est, factum est mihi mors?] id est, nũquid mandatũ bonum, quod contra mortis opera datum est, in mortẽ mihi est cõmutatum? [Absit.] Ego videlicet quòd morior, non mandati boni vitio morior: sed mandatum bonum vitio meo transgressus sum, & ita mortem

E ij *Deu.5.* F

G merui. Non mihi mandatum per se causa mortis extitit, sed ego mihi feci, qui peccando morte digna commisi. Non mandatum est mihi efficiens causa mortis [sed peccatum] id est, fomes peccati, qui bonam rem vertit in malum, est efficiens causa mortis. Nam peccatum, id est fomes peccati, & incentiua vitiorum ac delectatio mala, vel diabolus autor peccati, [operatum est mihi mortem] id est, fecit me operari opera digna morte [per bonum] id est, per transgressionem boni mãdati. Ita operatum est mihi mortem animæ [vt] ipsum peccatũ quod prius latebat in corde meo [appareat] foris [peccatum] esse in manifesto opere. Ita scilicet appareat [vt] idem peccatum, id est, fomes peccati & concupiscentia [fiat supra modum peccans peccatum] id est, plus quàm antea [per mandatum] sine quo nec tantum ardebat, & per quod accreuit præuaricatio. Vel ita intelligendum est: Vt per legem appareat peccatum, quod per ignorantiam latebat. Iam enim dixerat, sine lege peccatum mortuum erat, id est, la-
H tebat & ignorabatur, tanquam in quibusdam ignorãtiæ tenebris sepultum. Modo autem videamus quàm vere dicat, peccatum vt appareat peccatum. Non enim dicit, vt sit, quia erat & quando non apparebat peccatum. Quid est, vt appareat peccatum? Quia concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces. Non ait, concupiscentiam non habebam: sed, concupiscentiam nesciebam. Sic etiam hîc non ait, vt sit peccatum: sed, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem. Quam mortem? Vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. Supra modum, quia accessit & præuaricatio. Quando enim delinquebam sine mandato, minus erat. Quando autem delinquo per mandatum, excedo modum. Lex enim modificauerat omnia: sed ego modum legis transgredior instinctu concupiscẽtiæ impulsus. Vel supra modum, quia valde im-
I moderatius creuit peccatum per legem, dum per eius prohibitionem magis inflammaretur, & eam scienter transgrederetur. Quod quidem ad hoc vtile fuit, vt sentiret anima seipsam non sufficere ad extrahendum se de seruitute peccati, atque hoc modo detumescente & extincta omni superbia, subderetur liberatori suo, & auxiliũ gratiæ eius imploraret.

Scimus enim quòd lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo. Non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio.

Superius dixi, quia lex est sancta. Et vere est sancta, quia [scimus quòd] ipsa [est spiritalis] id est, à sancto spiritu data, & mandans spiritalia, atque spiritum hominis alens & instruens de diuinis & cœlestibus. Sed [ego sum carnalis,] id est, carni consentio, [venundatus sub peccato,] id est, peccans precio temporalium voluptatũ. Dulcedo enim mortiferæ voluptatis, precium est quo K
se vendit vnusquisque diabolo, ponens se sub peccato, id est, faciens se seruum peccati. Verè animã meam diabolo vendidi, accipiens precium voluptatis & subdẽs me peccato. Nam [quod operor, non intelligo] quia aliud video me agere, & aliud per legem scire. Quod operor nõ intelligo, id est, non agnosco in præceptis veritatis vbi est vera scientia. Secundum hanc loquutionem dicit dominus peccatoribus, Nõ noui vos. Nõ enim eũ *Matth. 7.*
aliquid latet. Sed quia peccata non inueniuntur in regulis præceptorum, quas habet veritas, ideo ipsa veritas peccatoribns dicit, Non noui vos. Sicut enim tenebræ oculis non videndo, sic peccata mente ignorando sentiuntur. Verè non intelligo in lege faciendum esse quod facio. Quia [bonum quod] secundum rationem [volo, non hoc ago, sed malum quod odi] secundum rationis iudicium, [illud ago] secũdum carnis appetitum. Nã ratio quidem naturaliter vult bonum, sed hæc voluntas semper caret effectu, nisi per gratiam fue- L
rit adiuta. Et hæc quidem verba hoc modo conueniũt homini carnali & sub lege posito, sed melius intelliguntur esse etiam spiritalis hominis, iamque sub gratia constituti, vel ipsius Apostoli. Scimus, inquit, quòd lex spiritalis est, id est, spiritalia iubet. Hucusque legẽ excusauerat, quòd non debet refundi in eam culpa. Hîc ostendere incipit, quòd nec in principalem naturam debet refundi, & ita non in creatorem, sed in homines qui ex se vitiati sunt, vt prauis nequeant motibus resistere. Lex spiritalis est, sed ego carnalis sum, id est, carnale corpus adhuc gero, in quo & carnales motus sentio. Quamdiu enim hîc viuitur, sic est. Ita ergo dixit Apostolus, ego autem carnalis sum, ideo quia nondum spiritale corpus habebat, sicut posset dicere, ego autem mortalis sum: quod vtique non nisi secundum corpus intelligeretur dixisse, quod nondum fuerat immortalitate M
vestitum. Item quod adiunxit, venũdatus sub peccato, ne quisquam eum nondum redemptũ Christi sanguine existimet, hoc etiam secundum illud potest intelligi, quod ait, Et ipsi in nobismetipsis ingemiscimus adoptionem filiorum, expectantes redemptionem corporis nostri. Si enim secũdum hoc se dicit venundatum sub peccato, quòd adhuc non est redemptum à corruptione corpus eius, vel venundatum aliquando in prima trãsgressione præcepti, vt haberet corpus corruptibile *Sapien. 9.*
quod aggrauat animam, quid prohibet hîc Apostolũ de se hoc dicere, quod ita dicit, vt etiã in ipso possit intelligi, etiam si in sua persona non se solum, sed omnes accipi velit, qui se nouerunt spiritali dilectione cum carnis affectione sine consensione cõfligere? Venũdatus, inquit, sum: quia quod operor non affectu consentiendi & implendi, sed ipso motu concupiscendi, non intelligo in regulis præceptorum cœlestium. Vel non intelligo, id est, non approbo. Et vere non intelligo quod operor. Nam bonum quod volo, hoc non ago: sed malum quod odi, illud facio. Nõ hoc sic intelligam?

tan-

A tanquã vellet apostol⁹ esse castus, & esset adulter: aut vellet esse misericors, & esset crudelis: aut vellet esse pius, & esset impius. Sed ad quid? Volo nõ concupiscere, & concupisco. Et si concupiscentiæ non consentio, & post concupiscentias meas non eo, tamen adhuc concupisco. Et hoc est, quia bonum quod volo, id est, non concupiscere, hoc non ago: sed malum quod odi, id est, concupiscere, illud facio. i. ex carne concupisco. Quandiu enim caro mortalis est, non potest à concupiscentiis penitus esse libera. Minui quidem quotidie possunt concupiscentiæ, sed ex toto non possunt auferri, quamdiu hîc viuitur. Et ideo non ago bonũ quod volo, id est, vt non concupiscam: sed facio malum quod odi, id est cõcupisco, quãuis nõ cedã, quãuis nõ consentiam, vt desiderio peccati nõ obediam.

Si autem quod nolo, illud facio, consentio legi quoniam bona est. Nunc autem nõ
B *iam ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio, non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*

Dixi me nõ facere quod volo, sed potius quod nolo. [Sed si] ego [illud facio quod nolo,] id est, si ex carnis infirmitate concupisco quod nollem facere, [consentio legi] quia nolo quod non vult. Dum quod nolo, ago, id est, dum nolo concupiscere & concupisco, consentio legi [quoniam bona est] quia & ego ipse nolo quod lex. Quia nolo concupiscere, & lex dicit, Non concupisces. In hoc enim quod volo quod & lex vult, absque dubio consentio legi: concupisco tamen, quia non
C sum sine peccato. Non implet legem infirmitas mea, sed laudat legem voluntas mea. Ergo si quod nolo hoc ago, ideo consentio legi, quia nolo, non
Exodi 20. Deut. 5. quia ago. Ipsum autem quod ago, concupiscere est, non concupiscentiæ consentire. Lex dicit, Nõ concupisces, & ego nolo concupiscere, sed tamen concupisco, quamuis concupiscentiæ meæ assensum non præbeam, quamuis post illam non eam. Resisto enim, auerto mentem, nego arma, teneo membra, & tamẽ fit in me quod nolo. Quod non vult lex, nolo cum lege. Ergo consentio legi. [Nunc autem iam non ego operor illud.] Nunc iam, id est, iam redemptus, qui fui antè sub peccato venundatus, nunc iam sub gratia, quæ liberauit delectationem meę volũtatis à consensione cupiditatis, libera est mens, caro captiua. Non ego operor illud, quia non cõsentio, [sed peccatum quod habitat in me,] id est, fomes peccati & concupiscẽtia quæ est in carne mea. Quando enim peccatũ quod in nobis habitat, operatur in nobis, tũc nos id non operamur, cum nequaquam ei voluntas nostra consentit, & tenet etiam corporis membra, D
ne obediant desideriis eius. Quid enim operatur peccatum nolentibus nobis, nisi sola illicita desideria? Quibus si voluntatis non adhibetur assensus, mouetur quidem, sed nullus ei relaxatur effectus. Operatur ergo peccatum in nobis hæc desideria. Quibus si obedimus, & nos operamur. Si verò non eis obedimus, non nos illud operamur, sed quod in nobis habitat peccatum. Si autem desideria nulla haberemus illicita, nec nos, nec peccatum mali aliquid operaretur in nobis. Motum porrò illiciti desiderij (cui nõ obediendo non id nos operamur) ideo nos agere dicimur, quoniam non est naturæ vigor alienæ, sed languor nostræ naturæ. A quo languore omni modo salui erimus, cùm & animo & corpore immortales facti fuerimus. Languoris huius & infirmitatis, vnde illicita desideria commouentur, quod peccatum appellat Apostolus, vniuersus reatus sacramẽto baptismatis est solutus, cum omnibus quæ illi obedientes fecimus, diximus, cogitauimus. Nec nobis de- E
inceps languor iste obesset, si desideriis eius illicitis nullis unquam obedientiam præberemus, siue operatione, siue loquutione, siue tacita assensione, donec etiam ipse sanaretur. Cum autem omne aliud peccatum sit voluntarium, ita vt præter voluntatem omnino fieri nõ possit: hoc solũ de quo nunc agitur, etiam præter voluntatem fit eo modo quo exposuimus. Sed ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est, & pœna peccati est. Non ego, inquit, operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Multũ autẽ fallitur, qui cõsentiẽs cõcupiscentiæ carnis suæ, putat se adhuc posse dicere, nõ ego operor illud, etiamsi oderit quia consentit. Nam si concupiscit & cõsentit & agit, quomodo non ipse illud operatur, etiamsi se operari doleat, & vinci grauiter ingemiscat? Dixi quia peccatum habitat in me. Quod ideo dixi, [quoniam scio quia bonum non habitat in me, hoc est, in carne mea.] Aliter fortasse acciperetur, quod dixit, in me, & ideo exposuit, addẽs: Hoc est, in carne mea: F
ac per hoc apertissimè ostendit vnde loqueretur. Ac si diceret: Certus sum quod hæc concupiscentia, quæ est conatui meo aduersa in corpore meo, non est bonum. Vitium carnis in re bona, non est bonum. Quod cum esse destiterit, caro erit, sed iam vitiata vel vitiosa non erit. Non dico, caro mea non est bona: sed, bonum in carne mea nõ habitat, quam peccati deprimit cõsuetudo, quod vincere nequeo. Verè in carne mea non habitat bonum, nam ideo non possum perficere bonum quod volo. [Nam vellè adiacet mihi,] id est, præsto est mihi bona voluntas, [sed perficere bonum nõ inuenio]. i. tam lõge est à me perfectio boni, vt eã inuenire non possim. Hoc est perficere bonum, vt nec cõcupiscat homo. Imperfectũ autem bonũ est quãdo concupiscit, etiamsi nõ concupiscentiæ consentit ad malum. Quia tunc perficitur bonũ, quando desideria mala nulla sunt: sicut tunc perficitur malum, quando malis desideriis obeditur. Quando autem sunt quidem, sed nõ eis obeditur,

G nec malum perficitur, quia nec eis obeditur, nec bonum, quia sunt, sed fit ex aliqua parte bonum, quia concupiscentię malæ non consentitur, & ex aliqua parte remanet malum quia concupiscitur. Ideo Apostolus non dixit, facere bonum non inuenio: sed perficere. Multũ enim boni facit, quia
Eccl. 18. facit quod scriptum est, Post concupiscentias tuas non eas: sed non perficit, quia nõ implet quod scri
Exodi 20. ptum item est, Non concupisces. Erit autem quãdoque
Deut. 5. perfectio boni, quando consumptio mali: Illud summum, hoc erit nullum. Quod si in ista mortalitate sperandum putamus, fallimur. Tunc enim erit, quando mors non erit: & ibi erit, vbi vita æterna erit. Ad hoc igitur dixit lex, Non cõcupisces, vt nos in hoc morbo nosipsos inueniẽtes iacere, medicinam gratiæ quæreremus, atque in eo præcepto sciremus, & quod debeamus in hac mortalitate proficiendo semper in melius conari, & quod possit à nobis ad illam immortalitatem beatissimam, ubi concupiscentia non
H erit, perueniri. Nisi enim quandoque perficiendum esset vt non concupisceremus, nec malum desiderium vllum haberemus, nunquam fuisset iussum. Quod donec in nobis compleatur, semper nos debemus agnoscere peccatores & in bono imperfectos, atque pugnare aduersus peccatũ, & in bono proficere. Non inuenio perfectionem boni, quandiu in hac mortalitate viuo, quia non possum ex toto carere concupiscentià. Non enim quod volo bonum, hoc ago &c. Volo enim non habere concupiscentiam, & tamen habeo. Eadẽ quæ superius dixerat, repetit inculcans, & tanquã tardissimis ostendit, somno eos excitans. [Non enim facio bonũ qđ volo, sed ago malũ qđ nolo] Quia volo (vt dixi) penitus carere concupiscentia, sed non valeo. Et nolo concupiscere, sed tamẽ concupisco ex carne, non ex mente. Quod nolo, illud facio: [sed si quod nolo, illud facio. i. si inui-
I tus concupisco, [non ego operor illud] quia mẽte non consentio, [sed peccatum quod habitat in me,] operatur illud. i. fomes peccati & concupiscentia habitans in carne mea, Quæ scilicet concupiscentia & peccati libido vel delectatio, per transgressionem primi parentis ex vitiata natura mihi transfusa est.

Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quoniam malum mihi adiacet. Condelector enim legi dei secundum interiorẽ hominem, video autem aliam legem in mẽbris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in legem peccati, quæ est in mẽbris meis. Infelix ego homo. Quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum dominum nostrũ. Igitur ego ipse mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati.

Quandoquidem ego nõ operor malũ, sed volo operari bonũ, [igitur inuenio legẽ mihi] esse bonã, [volenti facere] quod ipsa iubet, [quoniã] nõ ipsi legi quæ dicit, Non cõcupisces, sed [mihi malum adiacet.] Bonã inuenio legem. Bona est lex. K
Vnde probo? Quia implere eam volo. Igitur mihi volenti facere bonum, inuenio legem bonam, id est, vtilem inuenio illam, dũ docet, quid fieri debeat & quid nõ. Verè bonum aliquid est lex, quoniam non ei, sed mihi malum adiacet ex concupiscentia, cui tamen non consentio. Malum prauæ delectationis adiacet, id est, vitium mihi est & mihi incumbit, nec me finit perficere bonum quod volo. Mihi malum adiacet, id est, peccatum quod habitat in carne mea, videlicet carnalis concupiscentia, quæ peccati nomine appellatur, quoniam ex illa oriuntur cuncta peccata. Quicquid enim est peccatorum in dictis, in factis, in cogitationibus, non oriuntur nisi ex mala cupiditate, non oriuntur nisi ex illicita delectatione. Hæc ergo illicita delectatio, cui tamen resisto, malum est quod adiacet mihi, id est, carni meæ. Nõ enim caro mea, aut de alia substantia caro, aut de alio prin L
cipio caro, aut anima ex Deo, & caro de gente tenebrarum, sed lãguor repugnat sanitati, quoniam semiuiuus iacet in via. Verè malum mihi adiacet, quia cum secundum interiorem hominem condelecter legi Dei, video tamen aliam legẽ in mẽbris meis repugnantem legi mentis meæ. Vel ita: Verè cõsentio legi, & ĩuenio illã esse bonũ quiddã & vtile, quãuis malum mihi adiacet. Nã [condelector legi Dei] id est, in hoc quo lex quam Deus dedit, delectatur, & ego delector: quia quicquid ei placet, & mihi simul placet. [secundum interiorẽ hominem] id est, secũdum spiritus & rationis affectũ. Condelector quidem ei secundum bonę voluntatis affectũ, sed tamen eã cõplere nõ sufficio, quoniam [video] id est, attendo, [aliam] id est, diuersam à Dei lege [legem]. i. prauã suggestionem [in mẽbris meis] quæ recta dicta est lex, quoniam M
legitimè factũ est vt homo qui noluit obedire domino suo, nõ ei seruiret caro ipsius. Nã supra hominẽ Deus est, & infra hominẽ caro. Et quia homo contempsit superiorẽ, torquetur ab inferiore. Tũc enim nata est hæc lex, quãdo in paradiso cõtempta & trãsgressa est ab hoĩe prima lex. Vt enim Gene. 2.
vetitũ cibũ comedit, protinus illicitũ carnis motũ sentire cœpit. Video aliã legẽ, id est, peccati pruriginẽ, in membris meis, vt in auribus ad audiẽdũ illicita, & in oculis ad cõcupiscẽdum. Huiusmodi legem. i. peccati fomitem qui male regit, video in membris meis [repugnantem legi mentis meæ,] id est, rationi, quæ est lex naturaliter scripta in corde omnium, [& captiuantem me] id est, captiuare conantem, hoc est, ad consentiendum implendũque cogentẽ [in legem peccati,] id est, carnalem cõcupiscentiã [quæ est in mẽbris meis] & ibi mouet illicita desideria, tantoq; periculosior est, quanto vicinior. Quatuor leges ostendit Apostolus inuicem dimicantes, legem Dei & legem mentis, quæ duæ in bono concordant, id est, legem Moysi & legem naturæ vel fidei: itemque legem

A legem suggestionis & legem peccati, quæ in malo sibi consentiunt. Et in harum legum contrarietate & repugnantia est labor & conflictus omniũ militum Christi, dum resistunt ne prauis legibus consentiant. Possumus etiam istam aliam legem & legem peccati, non duas, sed vnam intelligere, id est, sarcinam mortalitatis, per quam fit sæpe vt etiam iniuste delectet quod non licet. & quod ait, captiuantem me, id est, captiuantem carnem meam in legem peccati, id est, in seipsam. Captiuantem enim me, dixit: quia & in ipsa carne non est aliena natura, sed nostra. Quam nisi teneret carnalis concupiscentia, quam legem peccati vocat, non vtique in ea vllum illicitum desiderium cui mens obedire non debeat, commoueret. Ex parte enim captiuatur, & ex parte iam liber est. nam mens quæ interius habet alias delectationes suas, non consentit, sed repugnat delectationibus carnis. Condelector, inquit, legi dei, delectat me lex, delectat me quod iubet lex, delectat me ipsa B iustitia secundum interiorem hominem. Ecce libertas ex parte superiore, Libertas enim delectat. Nam qui adhuc timore facit quod iustũ est, nõdũ deus eum delectat, ideoque seruus est. Cum verò non iam timuerit pœnam, sed amauerit iustitiã, in ipso amore & delectatione iustitiæ liber erit. Video autem, inquit, aliam legẽ in mẽbris meis. Hæc est que remansit infirmitas. Et ex hac parte sentit homo captiuitatem, vbi non est impleta iustitia. Nam vbi condelectatur legi dei, non captiuus, sed legis amicus est. Et ideo liber, quia amicus. Sed nondum tota, nondum pura est, non dumque plena libertas, quia nondum æternitas. Est in me quiddam mortuum, & quiddam viuũ. Mors contendit, mens non consentit: Quid inde sperãdum est? [Infelix ego homo], Etsi nõ in mẽte, tamen in carne infelix homo. Non enim in mẽte homo, & in carne non homo: sed in mente homo, & in carne homo. Infelix sum ego homo. Ita qui se infelicem exclamat, lugendo implorat con C solatoris auxilium. Nec paruus est ad beatitudinẽ accessus, cognitio infelicitatis suę. Infelix ego homo. Et cum per me ab hac infelicitate nõ possim liberari, [quis me liberabit, quis hoc facere poterit, nisi magnus aliquis, vt me liberet [de corpore mortis huius,] id est, de hoc corpore corruptibili in quo mors est? Hæc est vox militis pugnantis & gementis in labore certaminis. Cui gemẽti & auxilium liberatoris imploranti, respondetur: [Gratia dei] te liberabit à corpore mortis huius [per Iesum Christum dominum nostrum,] quãdo corpus habebis immortale, vbi nulla concupiscentia remanebit. De corpore enim mortis huius nõ omnes liberantur, qui finiunt hanc vitam: quoniam aliud est exire de corpore, quod omnes homines dies hui⁹ vitæ nouissimus cogit: aliud liberari de corpore mortis huius, quod non lex, nõ vires propriæ, sed sola dei gratia per Iesum Christum sanctis & fidelib⁹ eius impertit. Liberari enim à corpore mortis huius, est omni sanato languore concupiscentiæ carnis, non ad pœnam corpus recipere, sed ad gloriam. Nam impij vtique non liberantur à corpore mortis huius, quibus eadem corpora redduntur ad æterna tormenta. Tunc enim corpus mortis huius redit ad impiũ, nec inde aliquando soluetur. Et tunc non erit ei vita æterna, sed mors æterna, quia pœna æterna. Iustus autem liberabitur à corpore mortis huius, nõ vt hoc corpus non habeat, sed vt mortale & onerosum non habeat. Habebit enim ipsum corpus, sed immortale & leue & sine molestia. In his verbis (vt suprà dictum est) rectè intelligitur Apostolus non quidem se solum in sua persona, sed etiam alios sub gratia constitutos significasse. Quandoquidem condelector legi dei secundum interiorem hominem, & video aliam legem in membris meis. [Igitur ego ipse mente seruio legi dei] amando iustitiam, & resistendo concupiscentiæ, [carne autem] seruio [legi peccati] concupiscendo. Ego ipse hęc facio. Non enim alius in mente & alius in carne, sed ego ipse in mente, ego in carne, non duo, sed vnus ex vtroq;. Mente seruio legi dei in libertate Christi, carnę autem legi peccati ex vetustate Adę. E Nouitatis gaudio suspendor, vetustatis onere prægrauor. Est mihi bellum aduersum me. Sed ex qua parte displiceo mihi, iũgor deo. Et ex qua parte iungor deo, idoneus ero ad vincẽdum me, quia ille mecum est qui omnia superat. Mẽte seruio legi dei, volendo quod ipsa vult, & nolendo quod non vult: carne autem legi peccati, non quidem dando membra committendis iniquitatibus, sed tantum concupiscendo, quamuis illicitæ concupiscentiæ non dem manus.

CAPVT VIII.

N *Ihil ergo nunc damnationis est his, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant.* Lex e-*nim spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis.* Nam *quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnẽ ambulamus, sed secundum spiritum.* F

Igitur ego ipse mente seruio legi dei, carne autem legi peccati. Et quidem ego, qui in me significo quemlibet iustum sub gratia constitutũ, mente seruio legi dei, [ergo nihil dãnationis est nũc] etsi antè fuit [his qui sunt in Christo Iesu, in quo per baptismum soluta sunt illis omnia. Dum non essent in Christo, & consentirent concupiscentię, erat illis damnatio. Nunc autem cum sint in Christo & repugnent concupiscentiæ, nihil damnationis est illis, quanquã ex carne concupiscant: quia non pugnatores, sed victi damnantur: nec est damnabile si existãt desideria carnalia, sed si eis ad peccandum obediatur. Nil dãnationis est his qui sunt

G in Christo. Et ne putares hoc postea futurũ, ideo additum est, nunc. Postea illud expecta, vt nec cõcupiscentia sit in te contra quam contendas, quia nec ipsa erit. Nihil ergo damnationis est nunc illis, quanquam alia lex in membris eorum adhuc repugnet legi mentis ipsorũ. His qui sunt in Christo, non est damnatio, his dico, [qui non ambulãt secundum carnem,] id est, qui non operantur secundum carnalem appetitum. Sunt enim nonnulli qui dicuntur Christiani, & tamen secundũ desideria cordis ambulant, ad quorum distinctionem dicitur nunc non esse damnatio illis Christianis, qui non secundum carnem ambulant, id est, non carnaliter viuũt. Verè non est damnatio his qui sunt in Christo, [nam lex] non literæ in monte Sina, sed [spiritus vitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis;] per quam legẽ erat damnatio. Inest adhuc membris meis lex illa peccati, sed iam reum me nõ facit, quia liberatus sum ab illa, ideoque liber pugno cõtra illam. Lex Moy-
H si est spiritalis, sed non vitæ, quia non viuificat dimissis peccatis. Lex autem quam spiritus sanctus ponit, est vitæ, quia viuificat remittendo peccata. Lex Moysi, est lex dei, sed factorũ: lex operum, lex quæ iubet, non iuuat: lex quæ ostendit peccatum, non tollit. Lex autem spiritus, lex est fidei, lex gratiæ, lex miseri cordiæ, lex quæ tollit peccatum, & liberat à lege membrorũ, quæ non est dei, sed peccati & mortis, quoniam reos facit & mortem operatur. Et hoc est, Lex enim spiritus vitæ liberauit me à lege peccati & mortis. Lex illa bona liberauit me ab ista lege mala. Et hoc in Christo Iesu, id est, in sanguine & gratia IESV CHRISTI. Me, id est, quemlibet iustum sub gratia constitutũ liberauit in Christo, vt non consentiam legi peccati & mortis, id est, concupiscentiæ. Et quomodo sim liberatus ac damnationem euaserim, consequẽter exponitur: [Nam quod impossibile erat
I legi,] deꝰ in Christo fecit, id est, damnare peccatũ & dare iustitiam. Impossibile erat legi naturali vel scriptæ, liberare à lege peccati & mortis: quia nec peccatum tollere, nec mortem vincere præualebat, nec sibi obedientem aut perfectum quenquam facere poterat. Quod impossibile erat legi, deus fecit, [in quo] impossibili [infirmabatur] ipsa lex [per carnem,] id est, ab infirmis non poterat impleri per carnem, quia per spiritum impletur. Lex enim infirmata intelligitur, eo quod non impleatur, non quod ipsa infirma sit, sed quod infirmos faciat minando pœnam, nec adiuuãdo per gratiam. Quæ infirmata esse per carnem dicitur, quia caro nõ implet quod per spiritum impletur, id est, per gratiam spiritualem. Nam caro vbi non erat gratia, inuictissime resistebat. Et lex infirmabatur per carnẽ, id est, per carnis desideria & per fomitem vitiorum qui in carne est, quia caro nimium rebellabat, & audiens legem plus incitabat cõcupiscentiam. Infirmabatur ergo lex literæ per carnem, id est, non efficiebat iustos deditos carni, quoniam caro fortiter obsistebat ne lex adimpleretur, & lex non habebat vires quibus impetũ carnis frangeret. Vel per carnem infirmabatur lex, id K
est, per carnalem intellectum & per carnalem obseruantiam erat imbecilla, non per seipsam. Sed quod lex infirma nõ poterat, deus fecit, qui filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, etiã peccatũ de peccato damnauit in carne. [Deus filium suum,] id est, sibi proprium & consubstantialem atque coæternum [misit,] id est, incarnari constituit, vt manens quod erat, assumeret quod non erat. Misit eum non [in similitudinẽ carnis] quasi caro non esset caro, sed in similitudinẽ carnis peccati, quia caro erat, sed peccati caro non erat. Nostra enim caro est peccati caro, quia per libidinis vsum generata est. Sola autem illius caro non fuit caro peccati, quia non eum mater concupiscentia, sed gratia concepit. Tamen similitudo carnis peccati fuit, id est, passibilis & mortalis, quę nutriri & esurire & sitire & dormire & fatigari & mori potuit. Mors enim & infirmitas non est nisi de peccato. Et vtique corpus illud mortale erat & infirmum, vt cæterorum corpora. Caro pec- L
cati habet mortem & peccatum, similitudo autem carnis peccati habuit mortem sine peccato. Si haberet peccatum, caro esset peccati. Si mortem nõ haberet, non esset similitudo carnis peccati. Talis venit saluator. [Et de peccato damnauit peccatum in carne, id est, suscipiendo carnem hominis peccatoris, & docendo quemadmodũ viueremus, peccatum in ipsa carne damnauit, vt æternorum charitate spiritus noster flagrans, non duceretur captiuus in consensionem libidinis. Mortem enim non meruit Adam nisi peccando, & Christus carnem suscepit mortalem. Ergo sic dicitur mors peccatum, quæ facta est peccato, sicut dicitur lingua Græca, lingua Latina, non ipsum membrũ carnis, sed quod fit per membrum carnis. Lingua enim Græca verba Græca sunt, non quia verba lingua, sed quia verba per linguam. Sic igitur peccatum domini, quod factum est de peccato, quia in- M
de carnem assumpsit de massa ipsa, quæ mortem meruerat ex peccato. Et vt celerius dicam, Maria ex Adam mortua propter peccatum, nisi diuinitus exempta fuisset, & caro domini ex Maria mortua propter delenda peccata. De peccato itaq;, id est, de morte quę per peccatũ accidit, dãnauit peccatũ in carne. Vel de peccato, id est, de sacrificio pro peccatis oblato. Peccatum enim vocabatur in lege, sacrificium pro peccato. Et tale peccatũ fuit caro domini. De peccato igitur, id est, de sacrificio quod factus est pro peccatis, inde damnauit peccatũ, [vt iustificatio legis,] id est iustificatio quam præcepit siue promisit, [impleretur in nobis] per spiritũ qui adiuuat, hoc est, lex literæ impleretur in nobis per spiritũ vitæ. In nobis dico, qui nõ secundũ carnẽ ambulamus]. i. operamur, [sed secũdũ spiritũ.] Caro de terra facta est, spiritus autẽ à deo datus est. Vtraque ergo desiderãt illud vnde sunt, caro terrena, spiritus cœlestia. Si igitur spiritus carnem superauerit, operantur in eo cælestia. Si autem carni consenserit, præualent ei terrena. Illi ergo non secundum carnem

A nem ambulant, sed secundũ spiritum, qui non terrenis & carnalibus, sed cælestibus & spiritalibus sunt intenti, nec carnaliter obseruant legẽ, sed spiritaliter. Quid est enim secundum carnem ambulare? carnalibus cõcupiscentiis cõsentire. Et quid est secundum spiritum ambulare? adiuuari spiritu in mente, & concupiscentiis carnis non obedire. Sic ergo impletur in nobis per Christum iustificatio legis, non adhuc illa quæ dicit, Non concupisces, sed interim illa quæ iubet, Post concupiscentias tuas non eas.

Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt. Qui verò secundum spiritum, quæ sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autẽ spiritus, vita & pax. Quoniam sapientia carnis inimica est deo. Legi enim dei nõ est sub
B *iecta. neque enim potest. Qui autem in carne sunt, deo placere non possunt.*

Verè in illis impletur iustificatio, qui non secũdum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Nam [qui secundum carnem sunt,] id est, qui carni consentiunt, & sequendo appetitum carnis vitã suam ducunt, [sapiunt ea quæ sunt carnis,] id est, sciunt carnalia & curiosi sunt in carnalibus, atque saporem delectabilem illis habere videntur temporalia & terrena, quæ carnis sunt vel ad carnem pertinent, ideoque tales non iustificantur. [Sed illi qui] sunt [secundum spiritũ,] id est, qui sancto spiritui consentiunt & ei concordant, vt spiritualiter viuant, [sentiunt ea quæ sunt spiritus,] id est, diuina & spiritalia bona sentiũt interius, & spiritali dulcedine replentur, ideoque iustitia legis per charitatem in illis adimpletur. Verè illi qui sapiunt ea quæ sunt carnis, non iustificãtur, sed illi potius qui sentiunt ea quæ sunt spiritus. Nam finis rerum hoc indicat, cùm sapientia
C carnis generet mortem: & sapientia spiritus, vitã. Pœna enim vel præmium euidenter declarant, & eos qui moriuntur, non fuisse iustificatos: & eos qui vitam adepti sunt, implesse iustitiam. [Nam prudentia carnis mors est] æterna: [prudentia autẽ spiritus, vita & pax.] Prudẽtia enim carnis est, cor machinationibus tegere, sensum verbis velare: quæ falsa sunt, vera ostendere: quæ vera sunt, fallacia demonstrare. Hæc nimirum prudentia vsu à iuuenib⁹ scitur, hæc à pueris precio discitur. Hãc qui sciunt, cæteros despiciendo superbiunt: hanc qui nesciunt, subiecti & timidi in aliis mirantur: quia ab eis hæc eadem duplicitas, æquitatis nomine palliata diligitur, dum mentis peruersitas vrbanitas vocatur. hęc sibi obsequentibus præcipit honorum culmina quærere, adepta tẽporalis gloriæ vanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multiplicius reddere: cum vires suppetunt, nullis resistentibus cedere: cum virtutis possibilitas deest, quicquid explere per malitiam non valet, hoc impacifica bonitate simulare. Iure ergo talis prudentia mors animæ dicitur. Prudẽtia verò spiritus, id est, D
iustorum sapientia est, nihil per ostensiones fingere, sensum verbis aperire, vera vt sunt diligere, falsa deuitare, bona gratis exhibere, mala libentius tolerare quàm facere, nullam iniuriæ vltionem quærere: pro veritate contumelias pati, lucrũ putare. Et hæc prudentia est vita animæ & pax, nõ solum in futuro seculo, sed etiam in præsenti. Diffinitio autem prudentiæ, in appetendis bonis & vitandis malis explicari solet. Eadem nanque animæ natura, & prudentiam carnis habet cum inferiora sectatur, & prudentiam spiritus cum superiora eligit, sicut aquæ natura & frigore congelascit, & calore soluitur. Per prudẽtiam carnis propterea deum Iudæi colebant, vt eis secundum carnem bene esset, ideoque secundum animam erant mortui. Per prudentiam autem spiritus, iusti deum gratis colunt: id est, quia ipse bonus est, non quia dat alia bona, quæ dat & non bonis. Et ideo per hanc spiritalem prudentiam viuunt etiam nunc in anima & pacem habent, concordantes voluntati diuinæ & amantes proximos, nec se vindicantes cũ E
læsi fuerint. Multò magis autem in futuro vitam habebunt æternam, & pacem tranquillitatis perpetuæ. Et econtra qui carnaliter sunt prudentes, id est, qui appetunt temporalia bona, & timent tẽporalia mala, vel suas astute vlciscuntur iniurias, & magis naturalibus credunt rationibus quàm diuinis sententiis, mortẽ animæ & corporis æternã patientur. Et verè per talem prudentiam moritur anima & corpus. [Quoniam sapientia carnis,] id est, quæ carnalibus intendit, & carnalia studiose agit, [inimica est deo,] quem non sibi finem constituit. Quicunque enim voluerit amicus esse seculi huius, inimicus dei constituetur. Inimica est Iac. 4
deo, dum nil putat dominum posse præter quod in naturis rerũ videtur. Inimica est deo, quia eius voluntati non obtemperat. [Legi enim dei nõ est subiecta.] Et facere contra legem, hoc est inimicũ dei esse. Non quia deo aliquid nocere potest, sed quia sibi ipsi nocet, quisquis resistit voluntati dei. Quod ergo ait, sapientia carnis inimica est deo, F
non sic accipiamus, quasi inimica ista possit lædere deum. Resistendo enim inimica est, non nocendo. Illi autem nocet, in quo est sapientia carnis, quia vitium est. Naturæ nocet in qua inest. Pellatur vitium, & natura sanabitur. Hæc carnalis sapientia non est subiecta legi dei, [neque enim potest] ei esse subiecta. Non dixi, homo non potest: non dixi, anima non potest: non dixi, caro non potest: sed dixi, quoniam sapientia carnis non potest, id est, vitium non potest, non natura: quomodo si dicatur, claudicatio rectæ ambulationi non est subiecta, neq; enim potest. Pes potest, sed claudicatio non potest. Tolle claudicationem, & vide bis rectam ambulationem. Sed quandiu claudicatio est, non potest. Non sit sapientia carnis, & homo est. Sic dictum est, Legi enim dei non est subiecta, neque enim potest: tãquam si diceretur: Nix non calefacit, neque enim potest. Quandiu enim nix est, non calefacit. Sed resolui potest & feruere,

vt

G vt calefaciat. Sed cùm hoc facit, iam nix non est. Sic & prudentia vel sapientia carnis dicitur, cùm anima pro magnis bonis temporalia bona concupiscit. Quandiu enim appetitus talis animę inest, legi dei subiecta esse non potest, id est, non potest implere quæ lex iubet. Sed si spiritalia bona desiderare cœperit, & temporalia contemnere, desinet esse carnis prudentia, & spiritu non resistet legi. Sapientia carnis non subiicitur diuinæ legi. Nec hoc tantum dico, sed etiā istud, quod illi [qui sunt in carne,] id est, qui voluptatibus carnis adquiescunt, [deo placere nō possunt.] Ipsi enim in carne sunt, qui in carne confidunt, qui concupiscentias suas sequuntur, qui in his habitant, qui earum voluptatibus oblectantur, qui in earum delectationibus beatam felicemque vitam constituunt. Et ideo quādiu tales sunt, nihil deo quod placeat, agere possunt.

H *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu si tamen spiritus dei habitat in vobis. Si quis autem spiritum Christi nō habet, hic non est eius. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus verò viuit propter iustificationē. Quòd si spiritus eius qui suscitauit à mortuis Iesum, habitat in vobis, qui suscitauit Iesum Christū à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum eius in vobis.*

Illi qui sunt in carne, non possunt deo placere. Sed vos non estis in carne, & propterea deo placetis. In hoc quidem seculo adhuc viuitis, sed tamen in carne non estis, quia non in voluptate carnis iacetis, sed carnalia desideria supergressi estis.

I Ne quis enim illud quod præmissum est, quia qui in carne sunt, deo placere non possunt, de his dictum putaret, qui de hac vita nondum exierūt, opportunissime subiunxit: [Vos autem non estis in carne.] Vtique adhuc in vita hac constitutis loquebatur, & tamen dixit eos non esse in carne. Romanis quidem scribebat, sed vniuersæ electorū ecclesiæ dixit: tritico dixit, non paleæ: massæ latenti, non stipulæ apparenti. Non estis in carne, quia nō facitis opera carnis, cōsentiendo cōcupiscētię carnis. [Sed] estis [in spiritu,] quia secundū interiorem hominem cōdelectamini legi dei. Et hoc est, [si tamen spiritus dei habitat in vobis.] Nā si spiritu vestro præsumitis, adhuc in carne estis. Sic ergo nō estis in carne, vt in spū dei sitis. Nā si recedit spiritus dei, pondere suo spiritus hominis reuoluitur in carnē. Redit ad facta carnalia, redit ad cōcupiscētias seculares. Sic igitur habete liberum arbitriū, vt imploretis auxiliū. Non estis in carne. Et hoc viribus vestris? absit. Vnde ergo? Si tamen spiritus dei habitat in vobis, tunc enim in carne non estis, sed spiritum dei habitatorem habetis. [Sed si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius,] id est, non possidetur à Christo, K
nec est membrum Christi. Spiritum dei dixerat, & spiritum Christi subiunxit, quia non sunt duo spiritus sancti tanquam singulorum, vnus patris & alter filij, sed vnus potius patris & filij. Sicut autem anima mea, id est, spiritus meus viuificat omnia membra corporis mei: sic spiritus Christi viuificat omnia mēbra corporis Christi, id est, omnes electos eius. Si quis autem spiritum Christi non habet, id est, si quis nō vegetatur spiritu Christi, si quis non viuit spiritu Christi, hic non est mēbrum Christi, nec possessio Christi, sed diaboli. Charitas verò testis est, esse spiritum Christi in eo corde quod ipsa repleuerit. Nunquid enim spiritum Christi habet ille, cuius mentem odia dissipant, elatio inflat, ira vsque ad diuisionem mentis exasperat, auaritia cruciat, luxuria eneruat? Non vtique. Quia spiritus Christi vbi habitat, facit amicos & inimicos diligi, terrena despici, pro cælestibus æstuari: carnem propter vitia conteri, mētem à concupiscentiis frænari. Et iste spiritus est L
quasi quidam titulus diuinæ possessionis. Quo quisquis ex toto caret, ad Christum non pertinet. [Sed si Christus est in vobis,] qui ibidem habitat vbi spiritus eius est, & non alibi: [corpus quidem mortuum est,] non propter fragilitatem terrenā, quia de terræ puluere factum est, sed [propter peccatum.] Non dico mortale, sed mortuum. Nam antequam immutaretur in illam incorruptionem quæ in sanctorum resurrectione promittitur, poterat esse mortale, quamuis non moriturum, sicut hoc nostrum potest esse ægrotabile: quamuis non ægrotaturum. Cuius enim caro est, quæ nō ægrotare possit, etiamsi aliquo casu priusquam ægrotet occumbat? Sic & illud corpus primi hominis iā erat mortale & antequam peccasset. Quam mortalitatem fuerat assumptura mutatio in æternam incorruptionem, si in homine iustitia, id est, obedientia permaneret. Sed ipsum mortale non est factum mortuum, nisi propter peccatum: quia mox, M
vbi præceptum transgressus est homo, eius membris velut aliqua ægritudo lætalis mors ipsa concepta est. Quam ęgritudinem mortis & in nos omnes ipse transfudit, ac per eam necessario morituri sumus. Corpus ergo nostrum nō tantum moriturum est propter animæ abscessum qui futurus est, sed etiam mortuum est propter infirmitatē carnis & sanguinis. Habet quidem adhuc vitam, sed tamen comparatum corpori illi, quod in resurrectione futurum est, inuenitur mortuum, quamuis adhuc habens animā, corpus quidem ita mortuū est adhuc propter peccatum, sed [spiritus] iam [viuit propter iustificationem.] Et hæc vita ex fide Haba. 2
facta est, quoniā iustus ex fide viuit. Anima enim Roma. 1
iam pia quæ fuit impia, propter iustitiam fidei di Hebræ. 10
citur ex morte reuixisse atque viuere. Et hoc interim nobis præstitit gratia saluatoris, vt anima iam per iustitiā viuat, sicut per peccatum mortua fuerat. Hoc enim dictum est, ne ideo putarent se homines vel nullum vel paruum se habere beneficiū de Christi gratia, quia necessario morituri sunt

corpore:

A corpore:attendere quippè debent,corpus quidem adhuc peccati meritum gerere, quod conditione mortis obstrictum est,sed iam spiritum cœpisse viuere propter iustitiã fidei,qui & ipse fuerat quadã morte infidelitatis extinctus.Nõ igitur,inquit,parũ vobis muneris putetis esse collatũ per id quod Christ⁹ in vobis est, quod in corpore ꝓpter peccatũ mortuo,iã propter iustitiã vester spũs viuit. Nec ideo de vita quoq; ipsius corporis desperetis,sed credite[Quod si spũs eius q̃ suscitauit Iesũ à mortuis,habitat in vobis, q̃ suscitauit Iesũ Christũ à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra.]Vel ita cõtinuatur:Spirit⁹ quidẽ vester iã viuit,sed si spiritus dei habitat in vobis,corpus quoque vestrum viuet, sicut corpus Christi quod iam suscitatum est,viuit.Dixerat,si autem Christus in vobis est:subiecit, quòd si spiritus pacis habitat in vobis:quem spiritum Christi dixerat,hunc spiritum pacis adiunxit: quia vbi Christus, ibi sine dubio spiritus sanctus habitat,atque vnus est spiritus Christi & dei. B Quia verò in illa resurrectione futura mutatio non solum nullam mortem,quę facta est propter peccatum,sed nec mortalitatem habitura est,quam corpus animale habuit ante peccatum: non ait, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis,viuificabit & mortua corpora vestra, vt scilicet iam non solum non sint mortua, sed nec mortalia,cũ animale resurget in spirituale,& mortale hoc induet immortalitatem, & absorbebitur mortale à vita.Cum enim præsentis temporis gratiam determinans, diceret mortuum esse quidem corpus propter peccatum,quia in eo nondum per resurrectionẽ renouato peccati meritũ manet,hoc est,necessitas mortis, spiritũ autẽ viuere propter iustitiam: quia licet adhuc corpore mortis huius oneremur,iam secundum interiorem hominẽ cœpta renouatione in fidei iustitiam respiramus, tamen ne humana ignorantia de resurrectione corporis nihil speraret, etiã ipsũ quod ꝓpter peccati meritum in pręsenti seculo dixerat mortuum, in C futuro propter iustitiæ meritum dicit viuificandum,nec sic vt tantum ex mortuo viuum fiat, verumetiam ex mortali immortale.Dono enim dei quod animę datur,id est spiritu sancto,non solum anima cui datur,salua & pacata & sãcta fit, sed ipsum etiam corpus viuificabitur,eritque in natura sua mundissimum. Viuificabit, inquit, mortalia corpora vestra non propter merita vestra, sed propter munera sua,id est,[propter inhabitãtem spiritum eius in vobis.] His gradibus homine perfecto,nulla substantia inuenitur malum. Neque lex mala est,quæ ostendit homini in quibus peccatorum vinculis iaceat,vt per fidem implorato liberatoris auxilio,& solui & erigi & firmissime constitui mereatur.In prima ergo actione quæ est ante legem,nulla pugna est cum voluptatibus huius seculi.In secunda quæ sub lege est, pugnamus,sed vincimur.In tertia quæ est sub gratia, pugnamus & vincimus. In quarta quæ est in resurrectione, non pugnamus,sed perfecta & æterna pace requiescimus,quia nihil nobis tunc resistit non resistẽtibus deo. D Subiungitur enim nobis quod inferius nostrum est:quod propterea non subiungebatur, quia superiorem nobis deserueramus deum.

Ergo fratres debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis,moriemini.Si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.

Dixi quia in carne nõ estis,sed in spiritu,si tamen spiritus dei habitat in vobis, & si Christus est in vobis, & quia deus viuificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis.[Ergo fratres,accepto adiutorio,porrecto nobis desuper diuino auxilio,brachio domini,porrecto nobis auxilio à spiritu sancto,[debitores sumus,]id est,ex debito seruire nos oportet.[non carni,] sed spiritui diuino, qui in nobis habitat & tanta bona præstat. Debitores in quã sumus,sed non carni,[vt secundum carnem viuamus,] E id est,secundum carnis voluptates & illecebras vitam ducamus.Hoc enim modo fiet,vt propter inhabitantem spiritũ dei viuificentur & mortalia corpora vestra,id est,vt vita in se mortẽ mortificando conuertat,si non secundum carnem, sed secũdum spiritum viuere studueritis. Promissa est nobis & carnis immortalitas, propter spiritũ dei quem habemus in nobis.Ergo fratres si hanc immortalitatem adipisci volumus, debitores sumus non carni,vt secundum eius illecebras viuamus, quia ipsa nos ad mortem trahit, sed poti⁹ spiritui sancto,vt secundum eum vitam nostram dirigere studeamus,quia ipse nobis vitam præparauit æternam:& sic perueniemus ad illam,si nunc eius voluntatem secuti fuerimus.Et verè ita se habet effectus vtriusque partis.[Si enim secundum carnem vixeritis moriemini,]id est, si secundum mortem vixeritis,totum morietur:si secundum carnis cõcupiscentias vixeritis,moriemini perpetualiter & F carne & anima.[Si spiritu]sancto[mortificaueritis facta carnis,]id est, secundum deum viuendo, voluptates carnis & desideria eius extinxeritis, [viuetis]in æternum beati.Hoc est opus nostrum in hac vita,spiritu mortificare quotidie facta carnis,affligere,minuere,frenare,interimere. Quàm multa enim proficientes iam non delectant, quæ antea delectabant. Quando autem delectabat, & non ei consentiebatur,mortificabatur. Si iam nõ delectat,mortificatum est.

Quicũque enim spiritu dei agũtur,hi sunt filij dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore,sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus,abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij dei.Si autem filij,& hæredes:hæredes quidem dei, cohæredes autem Christi, si

tamen

G *tamen compatimur, vt & conglorificemur.*

Verè viuetis, si spiritu sancto opera carnis mortificaueritis. Nũc enim filij dei estis, & cum eo in perpetuum regnabitis. Et hoc est quod hæc Apostoli verba demonstrant: Viuetis, quia filij dei estis. Nã quicunque spiritu dei aguntur, hi filij sunt dei. Cum dixisset Apostolus, si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis: id est, illas concupiscentias carnis, quibus non consentire magna laus est, & quas non habere perfectio est, metuendum erat, ne quisquam ad mortificanda facta carnis, de spiritu sancto præsumeret. Ergo ne hîc se extolleret humanus spiritus, & ad hoc opus se idoneum firmũque iactaret, subiecit & ait: [Quicunq; enim spũ dei aguntur, hi filij sunt dei.] Nõ qui secundũ carnẽ suã viuunt, non qui carnis voluptate ducũtur, nõ qui spiritu suo agũtur, nõ q lege agũtur, sed quicunque spiritu dei aguntur, hi sunt filij dei. Spiritus ergo dei quo aguntur, ipse est spi-
H ritus quo facta carnis mortificantur, quia ipse dat continentiam qua frenetur & dometur atque vincatur concupiscentia. Aguntur autem spiritu dei, vt & ipsi quod agendum est agant: & cum egerint, illi a quo aguntur, gratias agant. Spiritus enim dei qui eos agit, agentibus est adiutor & ductor. Agũtur ergo vt agant, & ad hoc eis ostenditur quid agere debeant, vt hoc sicut agendum est agant, id est, cum dilectione & delectatione iustitiæ: quia qui spiritu dei aguntur, charitate aguntur & excitantur. Non ergo litera, sed spiritu: non lege præcipiente, minante, promittente, sed spiritu exhortante, illuminante, adiuuante aguntur. Non quia ipsi nihil agant, sed ne nihil agant boni, à bono aguntur vt agant. Nam tantò magis efficitur quisque filius bonus, quantò largius ei datur à patre spiritus bonus. Plus verò est agi quàm regi. Qui enim regitur, aliquid agit: & ideo regitur, vt rectè
I agat. Qui autem agitur, agere ipse vix aliquid intelligitur. Quod ergo spirit⁹ dei sanctus agit, hoc est quod deus operatur omnia in omnibus. Nec aliquid in nobis libera voluntas melius agere potest, quàm vt illi se commendet qui male agere nõ potest. Dixi quia filij dei estis, si spiritu dei agimini. Et verè filij. Non enim accepistis spiritum seruitutis, sed filiationis. [Non accepistis spiritũ seruitutis iterum, id est, sicut olim in lege. Nõ est vobis iterum spirit⁹ iste seruitutis, sed libertatis. Idẽ enim spiritus est legis & euangelij, sed propter diuersa opera dissimiliter appellatur. Iudæis fuit spiritus seruitutis, sed Christianis est spiritus libertatis. Quia eodem spiritu, id est, digito dei quo lex in tabulis lapideis scripta est, timor incussus est eis qui gratiam nondum intelligebant, vt de sua infirmitate atque peccatis per legem conuincerentur, & lex illis fieret pædagôgus, quo perducerentur ad gratiam, quæ est in fide Christi. Et timor ille seruilis erat, quia per eum non tam iustitia diligebatur, q̃ pœna timebatur. Iã ergo nobis non in timorem datur spiritus, sed in dilectionẽ, vt non

serui, sed filij simus. Qui autem adhuc ideo bene K
agit, quia pœnã timet, & deũ non amat, nondũ est inter filios. Mandatũ enim dei si timore fit pœnę, non amore iustitiæ, seruiliter fit, nõ liberaliter, & ideo nec fit. Non enim bonus fructus est, qui non de charitatis radice procedit. Nõ accepistis in nouo testamento spiritũ seruitutis iterum [in timore,] sicut quondam in veteri, [sed accepistis spiritum adoptionis filiorum,] id est, qui vos deo adoptauit in filios. [in quo] spiritu [clamam⁹,] id est, toto mẽtis affectu dicimus, [abba pater.] Ipse spirit⁹ facit nos deũ vocare patrẽ nostrũ. Et si ille est pater noster, ergo nos filij eius. Filij clamant, abba pater. Hoc est abba, quod pater. Abba enim Hebraice dicitur, pater autẽ græce vel latine. Sed propter vtrunque populum, circuncisionis videlicet & præputij, qui ad angularem lapidem, id est, ad Christũ accessit, posita sunt hæc duo nomina idẽ significantia. Hebræi enim fideles clamant, abba: gentiles autem, pater. Clamor iste cordis est, non L
fauciũ, non labiorũ. Intus sonat auribus dei. Cum autẽ clamant, aliquid petunt. Et quid petunt, nisi quod de illis dictum est, Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur? Quæ *Matt. 5* est ista petitio, nisi esuries sitisque iustitię? Huc ergo transeant qui sub lege sunt, vt ex seruis filij fiant, nec sic tamen, vt serui esse desistant, sed vt tanquam filij domino & patri liberaliter seruiãt. Accepimus spiritum adoptionis, per quem vocamus deum patrem nostrũ. nam [ipse spiritus] diuinus [testimonium reddit spiritui nostro,] id est, recognoscere & intelligere facit spiritum nostrũ, quia sumus filij dei. Ad ipsum enim pertinet quia efficimur vnũ corpus vnici filij dei. Et per hoc quod ipse spiritus sanctus charitatem nobis infundit, qua nos facit imitatores esse diuinæ bonitatis, vt diligamus inimicos nostros, & bene faciamus his qui oderunt nos, sicut pater cælestis solem suum *Luc. 6*
oriri facit super bonos & malos, atque pluit super *Matt. 5*
iustos & iniustos, euidẽti testimonio declarat mẽ M
ti nostræ nos esse filios dei, cuius bonitatem pro modulo nostro sequimur. Filiorum enim est imitari patrem suum. Spiritus dei dum facit nos bene agere, testatur quoniam [sumus filij dei. Sed si filij sumus,] erimus [& hæredes,] id est, eiusdẽ gloriæ participes. Non enim inaniter filij sumus, sed magnum inde commodum habebimus, quia hæredes patris nostri erimus, imò ipse erit hæreditas nostra, sicut in Psalmo canimus, Domin⁹ pars hæreditatis meæ. [Hæredes quidẽ dei] erimus. Sed si *Psalm. 15* hoc parũ videtur, audiamus adhuc vnde amplius gaudeam⁹, quia erimus [cohæredes Christi, id est, simul cum Christo hęredes, eandem scilicet quam ipse possidet, beatitudinis hæreditatem cũ eo possidentes. Hæredes quidem dei efficiemur, cùm ea quæ dei sunt possidere cœperimus, id est, incorruptionis & immortalitatis gloriam atque thesauros sapientiæ & scientiæ reconditos. Cohæredes *Coloss. 2* autem Christi efficiemur, cum reformauerit ipse *Philip. 3* corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ. Hæredes autem dei erimus, sed non

eius

A eius morte hanc hæreditatem adipiscemur, cũ ip-
se mori non possit, imò cum ipse sit hæreditas, quá
1.Cor.13 ab eo percipiemus. Sed quoniam cum vocati su-
mus adhuc paruuli & ad spiritalia contemplanda
minus idonei, vsque ad humilitatem nostræ cogi-
tationis se misericordia diuina porrexit, vt quo-
modocunque cernere niteremur, quod non euidẽ
ter atque perspicue cernebamus, ipsum moritur
quod in ænigmate cernebamus, cùm facie ad fa-
ciẽ cernere cœperimus. Cõuenienter ergo dicitur
Ibidem. moriturũ esse quod auferetur. Cũ autem venerit
quod perfectũ est, auferetur quod ex parte est. Ita
nobis quodammodo moritur pater in ænigmate,
& idẽ ipse fit hæreditas cùm facie ad faciẽ possi-
detur: nõ quia ipse moritur, sed imperfecta in eũ
nostra visio perfecta visione peruenitur. Et tamẽ
nisi illa prior nos nutriret ad aliá plenissimam &
euidentissimá, non efficeremur idonei. Cohære-
1.Cor.15 des etiá erim⁹ Christi, cum in fine seculi absorpta
B fuerit mors in victoria. Nõ timuit ille habere co-
hæredes, quia hæreditas eius nõ fit angusta si mul
ti possederint. Homo enim si habeat vnicũ filium,
gaudet ad illum magis, quia solus omnia possessu
rus est, & nõ habebit fratres, qui cum eo diuidant
hæreditatẽ, & pauper remaneat. Deus verò vnicũ,
quẽ genuerat & per quẽ cuncta creauerat, misit in
hunc mundũ, vt nõ esset vnus, sed fratres haberet
adoptatos, qui cũ eo possiderẽt hæreditatem vitæ
perennis. Hæreditas inquam, in qua cohæredes e-
ius erimus, non minuitur multitudine filiorũ, nec
fit angustior numerositate cohæredum: sed tanta
est multis, quanta paucis: tanta singulis, quanta o-
mnibus. Cohæredes eius erimus, ita [tamen si cõ-
patimur,] id est, si cũ eo patimur, si passionũ eius
nũc participes efficimur: si qualia pro nobis ille
pertulit, nos talia pro nomine eius pati nõ recusa
mus: si nõ pro humano fauore vel tẽporali cõmo-
do, sed pro amore illius aduersa perferimus, [vt &
C cõglorificemur] .i. cũ eo glorificemur, facti cohę-
redes ei⁹ & participes gloriæ ipsius. Cõglorifica-
bimur enim, si hoc eius nobis gratia concesserit,
1.Iohan.3. quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniá vi-
debimus eum sicuti est.

Existimo enim quòd nõ sunt cõdignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

Ne cui videretur graue, quod dixerat nos debere compati, mox addidit nõ esse condignas passiones huius temporis ad futuram gloriá quæ reuelanda est in nobis. Ostendit enim per hęc, quòd qui illa respicit quæ non videntur, id est, gaudia sempiternæ beatitudinis: omnem tribulationem, quæcunque ei acciderit, quáuis sæua, quamuis diuturna videatur, leuem ducit & momentaneam, etiam si tormentis subiiciatur & equuleis & vngulis. Nam eo tempore quo suppliciis corpus eius atteritur, si aspiciat ad futuram gloriá, & consideret quomodo per hęc tormẽta corpus humilitatis suę trásformabitur vt fiat cõforme corpori glorię vnigeniti dei, tribulationẽ præsentem pro minimo
reputabit, remunerationẽ verò futuræ beatitudi- D
nis inæstimabiliter magná iudicabit. Et quátò ma
gis multiplicari sibi tribulationẽ & pœnas vide-
rit, tantò amplius sibi pondus & magnitudinẽ glo
rię intelliget cumulari. In eo autem quod Aposto
lus nũc dicit, [existimo,] non dubitat ipse, sed du
bitátes increpat, sicut & alibi ad quosdá contẽpto
res suos loquẽs, Puto autẽ, inquit, quòd & ego spi 1.Cor.7
ritũ dei habeá. Qui enim dicit, puto vel existimo,
dubitare videtur. Sed ille increpat, nõ dubitat. Et
ipse dominus qui omnia scit, increpás infidelita-
tẽ futurá generis humani, Cũ venerit, inquit, filius
hominis, putas inueniet fidẽ in terra? Ná & homi Lucæ.18
nes de his rebus quas certas habẽt, aliquádo incre
patiue dubitant, id est, verbũ dubitationis ponũt,
cùm corde nõ dubitẽt, velut siquis indignetur ser-
uo suo & dicat. Contẽnis me? Puto quia dominus
tuus sum. Ita & nũc Apostolus dicẽs existimo, in-
crepat illos qui hoc non æstimabát, vel nõ existi-
mát. Nõnulli enim dũ futura gaudia minus atten
dũt, putát intolerabilia esse pręsentia mala q̃ perfe
rũt. Et illorũ pusillanimitatẽ vel infidelitatẽ incre E
pat nũc Apostolus. Si cõpatimur, inquit, & cõglo
rificabimur. Et verè p passionẽ peruenimus ad glo
rificationẽ. Ná ego existimo quod vos nõ ęstima-
tis, id est, ego indubitáter scio [quod passiones hu
ius tẽporis,] quod tá breue est, [nõ sunt cõdignæ,
id est, omnes simul non sunt dignæ [ad] promeré-
dam [gloriam futurá, quæ reuelabitur in nobis,]
id est, quæ ita manifestabitur vt sit in nobis, quia
in vnoquoque nostrum manebit, & foras appare-
bit. Hoc est, si quis pateretur omnes pœnarũ acer-
bitates, quæ in tẽpore præsentis vitæ sufferri pos-
sunt, non essent omnes illæ passiones dignum me-
ritum ad consequutionẽ futuræ gloriæ, quę abla-
to omni velamine reuelabitur in nobis, quando
percipiemus illud quod oculus non vidit, nec au-
ris audiuit, nec in cor hominis ascendit.

Nam expectatio creaturæ reuelationẽ fi-
liorum dei expectat. Vanitati enim creatu- F
ra subiecta est non volens, sed propter eum 2.Corin.3
qui subiecit eam in spe. Quia & ipsa crea-
tura liberabitur à seruitute corruptionis
in libertatem gloriæ filiorum dei.

Verè gloria reuelabitur in nobis, qui nunc pro deo molestias sustinemus, quia hæc gloria est vt filij dei appareamus. Hanc enim expectamus. [Ná expectatio creaturæ reuelationem filiorũ dei expectat.] Quod est dicere: Ná & hoc ipsum quod in nobis dolet, cum facta carnis mortificamus, cum esurimus vel sitimus, per abstinentiam, dum fręnamus delectationem concupiscentię: per castitatem, dum iniuriarum lacerationes & contumeliarum aculeos per patientiam sustinemus, dũ neglectis atq; reiectis voluptatibus nostris, pro fructu matris ecclesiæ laboramus, quicquid in nobis in hac & huiusmodi attritione dolet, creatura est. Dolet enim corpus & anima, q̃ vtiq; creaturæ

G est,& expectat reuelationē filiorum dei, id est, expectat quando appareat quod vocatum est in ea gloria ad quam vocatum est. Quia enim filius dei vnigenitus non potest appellari creatura, quãdoquidem per ipsum facta sunt omnia, quæcunque deus fecit, distinctè etiam nos vocamur creatura ante illam euidentiam gloriæ, & distinctè vocamur filij dei, quamuis hoc adoptione mereamur. Nam ille vnigenitus natura filius est, non adoptione.

Iohan.1. Expectatio ergo creaturæ, id est, expectatio nostra reuelationem filiorum dei expectat, id est, quãdo appareat quod promissum est, quando re ipsa

1.Iohan.3. manifestũ sit, quod nunc spe sumus. Filij enim dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cum apparuerit similes ei erimus, quoniã videbimus eum sicuti est. Ipsa est reuelatio filiorum dei, quam nunc expectat expectatio creaturæ. Nõ quòd creatura reuelationem expectet alterius naturæ, quę non sit creatura, sed ipsa qualis nunc est, expectat quando sit qualis futura est. Tanquam si

H diceretur: Operante pictore, subiectis sibi coloribus & ad opus eius paratis, expectatio colorũ manifestationem imaginis expectat, nõ quia tunc alij erunt aut nõ colores erunt, sed tantum quòd aliam dignitatem habebũt. Dixi quòd expectatio creaturæ expectat vt reuelētur filij dei. Quod rectè dixi. Nam ipsa [creatura] adhuc [subiecta est vanitati,] id est, temporalibus rebus, quæ sunt vanitas: quia quod promittunt, implere nõ possunt,

Eccl.1. & euanescunt, id est, deficiunt & transeunt. Ait e-

& 12. nim Salomon: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Quæ abundantia est homini in omni labore suo, quem ipse laborat sub sole? Cui & à domino

Gene.3 dictum est: In labore manducabis panem. Ita ergo subiecta est humana creatura vanitati. Et subiecta est [non volens,] quia homo sponte peccauit, sed non sponte damnatus est. Peccatum enim fuit voluntarium, id est, contra præceptum facere veritatis, peccati autem pœna, id est, subiici fallaciæ, nõ

I voluntaria. Spõte (vt dixi) peccauit creatura hęc, & inimica facta est veritati: sed vt merito puniretur, non sponte subiecta est vanitati. Diligit homo sponte vanitatē, cùm deserta soliditate veritatis, opinabilia sequitur, id est, mutabilia. Vanitas enim sunt quæ mutantur & transeunt. Cum autem inde meritas pœnas luit, subiicitur non sponte vanitati, sicut subiecta est in homine peccante. Vanitati enim creatura nõ volens subiicitur, quia homo qui ingenitæ constantię statum volens deseruit, pressus iustæ mortalitatis pondere, nolens mutabilitatis suæ corruptioni seruit. Non ergo sponte creatura vanitati subiecta est, [sed propter eum qui subiecit eam in spe, id est, propter eius iustitiam atque clementiam, qui neque impunitum peccatum reliquit, neque insanabilem voluit esse peccãtem. In spe est subiecta vanitati, propter misericordiam liberantis per remissionem peccatorum & adoptionem gratiæ. Ergo in spe, qua sperat se adhæsuram contemplandæ veritati, subiecta est interim vanitati. [Quia & ipsa creatura,] id est, ipse homo, cũ iam signaculo imaginis propter peccatum amisso, nõ tamen tota penitus ima- K

gine deleta, remansit tantummodo creatura. & ipsa creatura, id est, & ipsa quæ nondum vocatur filiorum forma perfecta, sed tantum creatura, [liberabitur à seruitute corruptionis.] Quod itaq; ait, & ipsa liberabitur, facit intelligi & ipsa quemadmodum nos, id est, & de ipsis non est desperandũ, qui nondum vocantur filij dei, quia nondum crediderunt, sed tantum creatura, quia & ipsi credituri sunt, & liberabũtur à seruitute corruptionis, quemadmodum nos qui iam filij dei sumus, quãuis nondum apparuerit quid erimus. Liberabitur ergo à seruitute corruptionis, [in libertatem gloriæ filiorum dei, id est, erunt & ipsi ex seruis liberi, & ex corruptibilibus incorrupti in vita perfecta, quam habebunt filij dei. Tunc enim creatura hæc à seruitute corruptionis eripietur, cum ad filiorum dei gloriam incorruptam resurgēdo subleuabitur. Electos enim nũc pœna corruptionis aggrauat, sed tunc incorruptionis gloria exaltat. L

Et quãtum ad præsentis necessitatis pondera, nũc in dei filiis de libertate nihil ostenditur, tantũ ad subsequentis libertatis gloriam tunc in eis de seruitute nihil apparet. Creatura ergo seruitute corruptionis exuta, & dignitate libertatis adepta, in filiorum dei gloriam vertitur: quia vnita deo per spiritum, quasi hoc ipsum quod creatura est, transisse ac subegisse declaratur. Eique ita tunc inhæret, vt illi de corruptione quæ per resurrectionem vincitur, nihil iam in suo amore contradicat, sed vnita gloriæ sui redemptoris fiat. Cuius redemptoris respectu potest intelligi dictum, quia & ipsa liberabitur, scilicet sicut iam à corruptione liberatus est ipse dominus.

Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit & parturit vsque adhuc. Nõ solum autem illa, sed & nos ipsi spiritus primitias habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorũ, expectantes redemptionem corporis nostri. M

Verè non volens subiecta est creatura vanitati. Nam inde gemit. [Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit.] Vel liberabitur à seruitute corruptionis. Nam ideo gemit, quia non est adhuc inde liberata. In vnoquoque autem homine, omnis creatura non vniuersaliter, sicut est cælum & terra & omnia quæ in eis sunt, sed generatim quodammodo intelligi potest: quia rationalis in illo est, quam habere creduntur angeli: & sensualis, qua & bestiæ non carent. vtuntur enim sensibus & sensualibus motibus ad appetenda vtilia & vitanda contraria. & vitalis priuata sensu, qualis aduerti in arboribus potest. Nam & in nobis sine sensu nostro fiunt corporis incrementa, & capilli nec cum præciduntur sentiunt, & tamen crescunt. Iam verò corporalis creatura euidentius apparet in nobis, quæ licet ex terra facta atque formata sit, insunt tamen illi ex omnibus huius corporei mundi elementis quædam particulæ

culę ad temperiem valetudinis. Nam & calore mẽbra vegetatur, qui est ab igne, cuius etiam lux per oculos emicat: & aëre venarũ decursus, quas arterias vocant, atque spiramenta pulmonis implẽtur: & humor nisi esset, nulla spiramenta confluerent, vitamque absumeret siccitas. Nam & ipse sanguis humido lapsu alias venas replens, quasi riuis & fluminibus per cuncta diffunditur. Ita nullũ est creaturæ genus, quod non in homine possit agnosci. Ac sic omnis creatura in eo cõgemiscit adhuc.
Marc.ult. Propter quod & dominus euangelium iussit omni creaturæ prædicari, quia in vnoquoque homine (sicut disseruimus) est omnis creatura. Omnis itaque creatura gemit in homine. Nõ tota, sed omnis. Tanquam si dicatur quòd solem omnes vidẽt, qui sunt incolumes, sed non toti vident, quia tantum oculis vident. Ita & in homine omnis creatura est, quia & intelligit & sentit & viuit & corpus habet: sed non tota creatura in ipso est, quia sunt præter ipsum & angeli qui intelligunt, & pe-
B cora quæ sentiunt, & arbores quæ viuunt, & lapides qui tãtummodo sunt. [Scimus ergo quòd omnis creatura,] id est, homo fidelis [ingemiscit,] id est, in interiori suo gemit ac gemitum semper recentem habet, quandiu subiecta est vanitati. [& etiam [parturit,] id est, cum summa difficultate & onere bonum opus facit. Nam sicut mulier magnis doloribus & conatibus profert filium, ita fidelis homo nisibus magnis & laboribus producit fructum boni operis. Laborat enim & affligitur vigiliis & ieiuniis, aliisque sanctis actionibus. Et hoc facit vsque adhuc. Nam etsi sunt aliqui iam in sinu Abraę, & latro ille cum domino in paradiso constitutus, illo die quo credidit, gemere destiterit, tamen [vsque adhuc] omnis creatura ingemiscit & parturit in illis sanctis, qui adhuc in præsenti vita laborant. [Non solum autem illa] ingemiscit, [sed & nos ipsi,] id est, non solum in homine corpus & anima & spiritus simul dolent ex diffi-
C cultatibus corporis, sed & nos ipsi, exceptis corporibus, in nobis ipsis ingemiscim⁹, nos dico [primitias spiritus habentes,] id est, quorum iam spiritus tanquam sacrificium oblati sunt deo, & diuino charitatis igne comprehensi. Hæ sunt enim primitiæ hominis, quia veritas primum spiritum nostrum obtinet, vt per hunc cætera comprehendãtur. Iam ergo habet primitias oblatas deo, qui di-
Rom.7 cit, Mente seruio legi dei, carne autem legi pecca-
Mat.14 ti. & de quo dicitur, Spirit⁹ quidem promptus est, caro autem infirma. Non solũ, inquit, omnis creatura, id est, cum corpore, sed etiam nos ipsi habentes primitias spiritus, id est, nos animæ quæ iã primitias mentes nostras obtulimus deo, [in nobis ipsis ingemiscimus,] id est, præter corpus, [adoptionem filiorum expectantes corporis nostri redemptionem,] id est, vt etiam ipsum corpus accipiens beneficium adoptionis filiorum, qua vocati sumus, totos nos liberatos, trãsactis omnibus molestiis, ex omni parte dei filios esse manifestet. Nõ solum illa ingemiscit, sed & nos ipsi primitias spiritus habẽtes, id est, qui iam spiritu deo seruimus, qui iam mente deo credimus, & in ipsa fide primi- D
tias quasdã dedim⁹ vt primitias nostras sequamur. Et nos ipsi primitias spiritus habentes, id est, qui nondũ quidẽ ex toto quod sumus, sed ex ea parte qua peccatoribus meliores sumus, deo non vanitati subditi sumus: hoc est, per primitias spiritus & ipsi in nobismetipsis ingemiscimus. Videtur etiam specialiter designare apostolicam dignitatẽ in eo quod ait, & nos ipsi primitias spiritus habentes, id est, qui primi spiritũ sanctum accepimus & digniora eius dona habemus. Non solùm, inquit, omnis creatura, id est, omnis ecclesia creata in operibus bonis, quæ subdita est nobis, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes, id est, nos apostoli qui ad hoc electi sumus, vt primitias spiritus acciperemus, & per hoc maiores sumus quòd eius primitias habem⁹, vel quia primo venit in nos, vel quia dignius & euidentius dona sua declarat in nobis per genera linguarum, per sanationẽ infirmorum, per resurrectionem mortuorum, & per similia opera. Et nos ipsi qui tanti sumus, qui iam primi- E
tiis sancti spiritus acceptis lætamur, adhuc gemimus miserias habentes vt alij: gemimus intra nos, quia in nobis est vnde gemamus. Vel quãuis non corã hominibus, tamẽ intra nos, id est, in interiore nostro gemimus: nec fictus est gemit⁹ noster, sed intra mentis arcana resonat. Et gemimus expectãtes adoptionẽ filiorum, quia nec dilatione nec aduersitate frangimur, sed longanimiter & fortiter expectamus adoptionem filiorũ, id est, vt secundũ corpus accipiamus gloriã adoptionis, vt & anima & corpore toti simus immortales, & beati atq; in omni substantia nostra appareamus adoptiui filij dei. Hanc adoptionem expectamus, scilicet redẽptionẽ corporis nostri, id est, vt & ipsum quod adhuc corrumpitur, incorruptibile fiat & immortale. Hæc est enim redẽptio nostri corporis, vt ab omnibus molestiis redimatur. i. liberetur & veram salutẽ consequatur. Nondũ enim habet salutẽ. Nã F
esuries & sitis interficit, si subuentum non fuerit. Medicamentũ enim famis est cibus, & medicamẽtũ sitis est potus, & medicamentũ fatigationis est somnus. Si sepositis istis non sunt morbi, est sanitas. Si autẽ habes aliquid quod te possit interficere nisi manducaueris, noli gloriari de sanitate, sed gemẽs expecta redẽptionem corporis tui. Gaude te redẽptum, sed nondum re. Spe securus es. Etenim si non gemueris in spe, non peruenies ad rẽ.

Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Nam quod videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus.

Quasi diceretur Apostolo: Quid tibi profuit Christus si adhuc gemis? & quomodo saluator saluum te fecit? qui enim gemit adhuc, ægrotat, subiunxit atque ait, Spe enim &c. Ideo gemimus quia [spe salui facti sumus.] ideo speramus nos saluãdos, & quod speramus, iam quidem

G expectamus,ſed nondũ tenemus:& donec teneamus,in tẽpore ſuſpiramus, quia deſideramꝰ quod nõdum tenemus.Nondũ re ſaluati ſumus, ſed adhuc ſpe:quia nondum vênit noſtri gaudij plenitudo,nondum habemus corpus cæleſte & ſpiritale, id eſt,corpus angelicum in ſocietate angelorum, ſed ſperamus. Spe quidem iam habemus hanc ſalutem,hanc gloriam.Sed [ſpes quę videtur,nõ eſt ſpes.]Et ideo nondum in re videmus ipſam ſalutem,quam in ſpe habemus.Certitudo quæ præſentialiter videtur, non eſt ſpes. [Nam quod videt quis,quid ſperat?]Quod enim videtur,quare ſperatur?Non ſperatur,ſed ſcitur. Sed[ſi nos ſperamus quod non videmus,]id eſt, redemptionẽ corporis noſtri & ſocietatem angelorum,[per patientiam expectamus]illud.Spes enim ad augmẽtum meriti operatur in nobis expectationem futuræ ſaluationis, & etiam in ipſa expectatione patientiam: quia inuiſibilem ſalutem,ſpe nos confortante,expecta nus longanimiter patiendo mala præſentia,& ideo gemere cogimur. In malis enim ſi
H quiſquam patitur, non in bonis quibus fruitur, opus eſt patientia.

Similiter autem & ſpiritus adiuuat infirmitatem noſtram. Nam quid oremus ſicut oportet neſcimus,ſed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem ſcrutatur corda,ſcit quid deſideret ſpiritus,quia ſecundum deum poſtulat pro ſanctis.

Spes nos adiuuat vt patienter expectare poſſimus,ſimiliter autem & ſpiritus. Et ideo de expectatione vel patiẽtia nihil nobis attribuimus, ſed totum deo,cuius beneficiis hæc poſſumus. Non ſolum enim ſpes nos adiuuat, ſed etiam[ſpiritus] ſanctus[ſimiliter adiuuat infirmitatem noſtram,]
I quia charitatem nobis infundit, per quam noſtra corroboratur infirmitas, vt patienter expectare valeat ſalutem quam ſperat.Similiter vt ſpes,adiuuat nos charitas,id eſt,ſpiritus ſanctus non ſolum in aduerſitatum tolerantia,ſed & in orationibus, quia nec bene orare ſine eo poſſumus. Nam quia ingemiſcimus & petimus liberari, ſpiritus adiuuat ne vel ante tempus liberari petamus,vel contraria nobis dari. Adiuuat infirmitatem noſtram, docens & faciens orare.[Nam quid oremus ſicut oportet neſcimꝰ,ſed ipſe poſtulat pro nobis.]Neſcimus prout oportet quid orare debeamus, quia moleſtiæ tribulationeſque temporales plerunque proſunt vel ad ſanandum tumorem ſuperbiæ, & ad probandam exercendamque patientiam, cui probatæ & exercitatæ clarior merces ſuperiorque ſeruatur,vel ad quæcunque flagellanda & abolenda peccata,& tamen nos neſcientes quid iſta proſint, ab omni optamꝰ tribulatione liberari. Quid enim nobis expediat,non ſatis ſcimus. Aliquando quod putamus obeſſe, prodeſt: & quod putamus prodeſſe,obeſt.Infirmi enim ſumus:& quæ medicamenta nobis ſint vtilia, medicus quidem nouit, nos autem ignoramus. In his ergo tribula- K
tionibus,quæ poſſunt & prodeſſe & nocere, quid oremus ſicut oportet neſcimus: & tamen quia dura, quia moleſta, quia contra ſenſum noſtræ infirmitatis ſunt, vniuerſali humana voluntate, vt à nobis hæc auferantur, oramus.Sed hoc deuotionis debemus domino deo noſtro, vt ſi ea non abſtulerit,non ideo nos ab eo negligi exiſtimemus, ſed potius pia patientia malorum bona ſperemus ampliora.Sic enim virtus in infirmitate perfici- 2.Cor.12
tur. Vel etiam dum beatam vitam petimus, in qua ſimus immortales atque incorruptibiles corpore & ſpiritu, quoniam ipſa pax eſt, quæ præcellit omnem intellectum,etiam ipſam in oratione poſcendo, quid oremus ſicut oportet neſcimus:ſed quicquid cogitantibus occurrit, abiicimus,reſpuimus,improbamus, non hoc eſſe quod quærimus nouimus,quamuis illud nondum quale ſit nouerimus.Eſt ergo in nobis quædam(vt ita L
dicam)docta ignorantia,ſed docta ſpiritu dei, qui adiuuat infirmitatem noſtrã. Nos neſcimus quid oremus ſicut oportet,ſed ipſe ſpiritꝰ poſtulat pro nobis,id eſt,poſtulãtes nos facit, [gemitibus inenarrabilibus. Poſtulare enim nos facit, inſpirans nobis deſiderium etiam adhuc incognitę tantæ rei, quam per patientiam expectamus. Et facit poſtulare gemitibus inenarrabilibus. Quomodo enim narretur, quando deſideratur quod ignoratur? Quod vtique ſi omnimodo ignoraretur, non deſideraretur. Et rurſus ſi videretur, non deſideraretur, nec gemitibus quæreretur.Minor verò eſt qui poſtulat, quàm qui poſtulatur. Quomodo ergo ſpiritus poſtulare dicitur, qui minor non eſt?Indigentis enim certiſſimum indicium eſt,poſtulare gemitibus. Nullius autem rei eſſe indigentem,fas eſt,credere ſpiritum ſanctum. Sed iuxta quod præmiſimus ipſe poſtulat, qui ad poſtulandum eos quos repleuerit, inflammat. Et
ipſe dicitur gemere, eo quod nos gemere faciat M
deſiderio futuræ beatitudinis. Ita enim dictum eſt, poſtulat, quia poſtulare nos efficit,nobiſque poſtulandi & gemendi inſpirat affectum, ſicut il- Matt.10
lud in euangelio: Non enim vos eſtis qui loquimini,ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Neque enim & hoc ita fit de nobis tanquam nihil facientibus nobis.Adiutorium igitur ſpiritus ſancti ſic expreſſum eſt,vt ipſe facere diceretur,quod vt faciamus facit. Vſitati enim ſunt tales loquutionum modi, quando per efficientem ſignificatur id quod efficitur:ſicut frigus pigrum dicimꝰ, quia pigros facit:& diem triſtem vel lætum, quia
triſtes vel lętos facit.Sic & dominus Abraę dixit, Gene.22
Nunc cognoui quòd timeas deum, id eſt,nunc vt cognoſceres feci. Secundum quam loquutionem Mat.25
ipſe qui eſt dei ſapientia,dixit ſe neſcire diem vel horam finis ſeculi. Quid enim poteſt eſſe, quod ipſe neſciret? Sed quia hoc vtiliter diſcipulis occultabat, neſcientem ſe eſſe dixit, quia illos neſcientes occultando faciebat. Secundum hanc figuram & patrem ſolum ſcire dixit ipſum diem, quia

A quia eundem filium scire faceret. Eodem loqutionis modo & spiritus sanctus postulare vel gemere dicitur, quia eos in quibus habitat, postulantes & gementes facit. Vel appellatione spiritus sancti designatur charitas, quæ per spiritum sanctum diffusa est in cordibus nostris. Sanctus ergo spiritus interpellat & pro nobis gemit, id est, charitas interpellat, charitas postulat, charitas gemit, charitas orat. Contra hanc aures claudere nõ nouit qui illam dedit, sed [qui scrutatur corda,] id est, deus, qui in occulto cogitationis suę omnia cordium arcana videt, [scit quid desideret spiritus,] id est, approbat & implet hoc quod spiritus facit nos desiderare, [quia secundum deum,] id est, secundum dei voluntatem, [postulat pro sanctis,] id est, postulare sanctos facit pro seipsis vel spiritus, id est, charitas secundum deum postulat pro sanctis, quia nihil petit charitas, nisi quod deo gratum est, & ideo ipse scit, id est, approbat desiderium seu petitionem eius.

B

Scimus autem quoniam diligentibus deum omnia cooperãtur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nam quos præsciuit, & prædestinauit cõformes fieri imaginis filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & magnificauit.

Dum patimur aduersa, nescimus sicut oportet quid orare debeamus. Sed hoc pro certo [Scimus, quia diligentibus deum,] ita vt ipsam dilectionem operibus probent, [omnia] vel aduersa vel prospera [cooperantur,] id est, simul fiunt [in bonum.] Passiuã enim significationem hoc loco habet quod dictum est, cooperantur. Et dilectoribus dei omnia cooperantur, id est, simul fiunt

C cũcta in bonũ: quia in bonũ vertũtur illis omnia quæcunque ipsis accidunt, non solum illa quę appetuntur, vt suauia: sed etiam illa quæ vitantur vt molesta. Vsque adeo prorsus omnia, vt etiam si qui eorum deuiant & exorbitant, etiam hoc ipsum eis proficiat in bonum, quia humiliores redeunt atque doctiores, & robustius atque cautius post insistunt bonis actibus. Vel diligentibus deũ omnia cooperatur ipse deus in bonum, siue spiritus sanctus, de quo supradictum est, qui & deus est. Cooperatur enim deus, id est, cum electis suis operatur, dum illi agũt, & ipse cum eis. Et ita cooperatur eis, vt omnia vertat in bonum & vtilitatem eorum. Sed quia nonnulli diligunt deum, & in eo bono quod cœperunt, non permanent vsque in finem, mox determinando subditur: [his qui secundum propositum vocati sunt sancti.] Hi enim in eo quod diligũt deum, permanent vsque in finem: & qui ad tempus inde deuiant, reuertuntur, vt vsque in finem perducant, quod in bono esse cœperunt. Nam secundum propositum occultissimæ iustitiæ bonitatisque suæ deus quos prædestinauit, ipsos vocat & iustificat & glorificat. D Proposuit enim deus illos ad vitam venire, cuius propositum mutari non potest. Secundum hoc propositum, non secundum suum meritum vocati sunt à deo per prædicatores vt sancti sint. Et verè secundum dei propositum, nam quos pręsciuit &c. Ordo est: [Nam quos præsciuit conformes fieri imaginis filij,] id est, imitatores futuros Christi, [etiã prædestinauit illos hoc fore, ita vt sit ipse primogenitus in multis fratribus, id est, primatum habens in collegio sanctorum, & iure hæreditatem patris obtinens, alijsque fratribus dispertiens. Secundum propositum sunt vocati, id est, quod vocati sunt, non aliũde est quàm à præordinatione dei. Nam deus quos ab æterno præsciuit fieri conformes filij sui, etiam prædestinauit, id est, per appositam gratiam præparauit illos, vt verbo prędicationis crederent. Prædestinatio est gratię pręparatio, quæ sine præscientia non potest esse, potest autem sine prædestinatione præscientia. E Prædestinatione quippe deus ea præsciuit quæ fuerat ipse facturus. Vnde dictum est: Fecit quæ futura sunt. Præscire autem potest etiam quæ ipse non facit, sicut quæcunque peccata. Quocirca prædestinatio dei quæ in bono est, gratiæ (vt dixi) præparatio est. Gratia verò est ipsius prædestinationis effectus. Hæc est prædestinatio sanctorum, præscientia scilicet & præparatio beneficiorũ dei, de quibus certissime liberantur quicunque liberantur. Ex his enim qui prædestinati sunt, nullus cum diabolo perit, nullus vsque ad mortem sub diaboli potestate remanebit. Horum enim si quisquam perit, fallitur deus. Sed nemo eorum perit, quia falli non potest qui prędestinauit eos. Quod autem ait, prædestinatos conformes fieri imaginis filij dei, potest secundum interiorem hominem intelligi, vt in mente conformemur illi. F Potest & sic accipi, vt quemadmodum nobis ille mortalitate, ita nos illi efficiamur conformes immortalitate. Secundum hanc imaginem filij, cui per immortalitatem conformamur in corpore, etiam illud agimus quod item dicit Apostolus: Sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem eius qui de cœlo est: (1.Cor.15) vt scilicet qui secundum Adam mortales fuimus, secundum Christum immortales nos futuros fide verâ & spe certa firmaque teneamus. Sic enim nunc eadem imaginem portare possumus nondum in visione, sed in fide: nondum in re, sed in spe. De corporis quippe resurrectione tunc loquebatur Apostolus, cum hæc diceret. deinde, [vt sit,] inquit, [ipse primogenitus in multis fratribus.] Secundum id quod vnigenitus est, non habet fratres: secundum id autem quod primogenitus est, fratres vocare dignatus est omnes, qui post eius & per eius primatum in dei gratiam renascuntur per adoptionem filiorum. Primogenitus enim dicitur respectu fratrum consequentium in id quo ipse

G præcessit. Vnde & alio loco primogenitum eum à mortuis dicit, vt sit ipse primatum tenens: quia resurrectio mortuorum, vt iam non moriantur, ante illum nulla: post illum autem, multorum sanctorum est. Dixi quia quos præsciuit, & prædestinauit, [quos autem prædestinauit, hos & vocauit.] Hîc subaudire debemus, secundum propositum. Sunt enim & alij vocati, sed nō electi, ac per hoc non secundum propositum vocati. [et quos vocauit,] hoc est, secundum propositum, [hos & iustificauit.] Quomodo si aliquis imperator disponeret aliquem infirmum sublimare ad consulatum, & daret illi sumptus quibus se præpararet idoneum, & ornaret vt digne promoueri posset ad tantum honorem: ita deus illis quos prædestinauit ad vitam, dat virtutum & bonorum operū gradus, per quos ad tantam sublimitatem possint erigi. Vocat enim illos & iustificat & magnificat. Et hæc sua dona quibuscunque ipse donauit, proculdubio se daturum esse præsciuit, & in sua
H præsciētia præparauit. Quos ergo prædestinauit, ipsos & vocauit vocatione illa de qua dictū est, Sine pœnitentia sunt dona & vocatio dei. Nam in sua quæ falli mutarique non potest, præscientia opera sua disponere, id omnino nec aliud quicquā est prædestinare. Non ergo alios, sed quos prædestinauit, ipsos & vocauit: nec alios, sed quos ita uocauit, ipsos & iustificauit: nec alios, [sed quos] prędestinauit & vocauit [& iustificauit, illos & magnificauit] siue glorificauit. Prædestinatio nostra non in nobis facta est, sed in occulto apud ipsum in eius præscientia. Tria verò reliqua in nobis fiunt, vocatio & iustificatio & magnificatio. Vocamur prędicatione pœnitentiæ, iustificamur innouatione misericordiæ & timore iudicij, magnificamur profectu virtutū, siue glorificamur æterna beatitudine. Ista omnia iam facta sunt, prædestinauit, pręsciuit, vocauit, iustificauit, magnificauit: quoniam omnes iam præsciti ac prædestinati sūt,
I & multi iam vocati atque iustificati & magnificati sunt, quamuis adhuc vsque in finem seculi multi vocandi & iustificandi sint atque magnificandi. Verba tamen præteriti temporis, posita sunt de rebus etiam futuris, tanquam iam fecerit deus, quę iam vt fieret, ex æternitate disposuit qui fecit quæ futura sunt. Quicunque ergo Iudæi prouidentissima dispositione præsciti, prædestinati vocati, iustificati, magnificati vel glorificati sunt: non dico etiam nondum renati, sed etiam non nati, iam filij dei sunt, & omnino perire non possunt. Talibus ipse deus omnia cooperatur in bonum.

Quid ergo dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?

Quoniam quidem deus tot & tanta beneficia nobis contulit, nō pro meritis nostris, sed pro gratia, [ergo quid dicemus ad hæc] tam magna eius dona? Videlicet dicemus vlterius quòd aliquid à nobis habeamus? Non, sed omnia gratiæ dei ascribemus. Etsi deus gratuito munere suo tāta nobis confert, quis poterit nobis quicquam horum auferre? vel quis poterit eius voluntati resistere, qui nos ad gloriam præordinauit perducere? Si deus pro nobis, quis contra nos erit?] Deus pro nobis vt prędestinaret nos, deus pro nobis vt magnificaret siue glorificaret nos. Si deus pro nobis, quis cōtra nos? Si deus in his omnibus pro nobis est, qui nobis vult aduersari, paret se, si potest bellare aduersus deum. Non enim lædit nos, nisi qui deū vincit. Et quis est qui vincit omnipotentem? Quicūque reluctari voluerit, sibi nocet. Si deus pro nobis, quis contra nos? Etiam si totus mundus cōtra nos insurgat, & omni genere tormētorum in nos sæuiat, quid totus mundus, quando pro nobis est per quem factus est mundus? Quid est omnis qui deo nititur resistere paranti nos ad regnum perducere? [Qui etiam filio proprio] id est, non adoptiuo, sed naturali & consubstantiali [non pepercit, sed pro nobis omnibus,] id est, pro nostrum omnium salute, [tradidit illum,] id est, exposuit in mortem. Et qui illud quod maius est, dedit nobis, id est, filium, etiam illud quod minus est, dabit nobis, id est, regnum suum. Nam qui filium dedit, quomodo aliquid negare potuit? [Quomodo nō etiam omnia donauit nobis cum illo?] Vbi enim dedit nobis illum in quo omnia bona sunt, ibi cum illo omnia nobis vtilia dedit, id est, fidem, remissionem peccatorum, perfectionem virtutum, diuersa dona sancti spiritus, & in futuro seculo beatitudinem sempiternam. Et tunc qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens vitium, nec sub quo iaceat, nec cui cedat, nec contra quod saltem laudabiliter dimicet pacatissima virtute perfectus? Rerum ibi omnium quāta, quàm speciosa, quàm certa scientia, sine errore aliquo vel labore, vbi dei sapientia de ipso suo fonte potabitur cum summa felicitate, sine difficultate? Quale erit corpus, quod omnimodo spiritui subditum, & eo sufficienter viuificatum, nullis alimoniis indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine vlla carnali corruptione, substantiam. Cum enim beatitudinem illam obtinuerimus, tunc habebimus omnia. Nostra quippe erunt ad viuendum superiora, nostra erunt ad conuiuendum æqualia, nostra erunt ad dominandum inferiora. Sic enim habentur ibi omnia, vt sint & omnium singula, & omnia singulorum.

Quis accusabit aduersus electos dei? Deus qui iustificat? Quis est qui cōdemnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram dei, qui etiam interpellat pro nobis?

Verè salutem & omnia bona cum Christo deus nobis donauit, & habebimus illa. Nam quis nos

A nos accusabit, vt faciat nos his priuari? Quis aduersus, id est, quis cõtrarius accusabit electos dei, quos secundum immutabile propositum vocauit? Vel [quis accusabit] id est, quis accusationem deferet [aduersus electos Dei?] Nullius accusatio nocere illis poterit. Diabol⁹ quidẽ nititur eos accusare. Sed quis est diabolus, vel quæ eius accusatio aduersus eos quos Deus eligit? eius accusatio cõtra eos nõ valet. Quis ergo accusabit eos? [De⁹?] Nõ, quia ipse [iustificat] eos. Et repugnans est, vt quos iustificat, illos accuset. Deus non vult illos accusare, alius non potest. Et cum nullus accuset, [quis est qui condemnet] eos? Nullus. Nam condemnabit eos [Iesus Christus?] Nequaquam rex saluator condemnabit eos, [qui mortuus est] vt ipsi viuant. Dico, mortuus est, vt nos peccato moriamur: imò vt maius beneficiũ designẽ, dico quia etiam [resurrexit, vt nos cũ eo resurgamus, & primæ resurrectionis participes simus. Qui & in cœlum sublimatus [est ad dexteram dei,] vt nos post
B se eleuet, & dexteram partem, quæ perpetuam beatitudinem designat, tenere faciat. Potens est subuenire suis, quia est ad dexteram Dei, id est, omni creaturæ prælatus, & in honore positus in quo pater est, [qui etiã interpellat pro nobis,] quia hũc
1. Ioh. 2 habemus apud patrem aduocatum & intercessorem. Vnigenitũ enim filiũ pro hominibus interpellare, est apud coæternum patrem, seipsum hominem demonstrare: eúmque pro humana natura rogasse, est eandem naturam in diuinitatis suæ celsitudinem suscepisse. Interpellat igitur pro nobis dominus non voce, sed miseratione: quia quod damnari in electis noluit, suscipiendo liberauit.

Quis ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gla-
Psalm. 43 *dius? Sicut scriptum est, Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus vt*
C *oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.*

Quandoquidem Christus pro nobis mortem pertulit, & adhuc interpellat pro nobis, [ergo quis separabit nos à charitate Christi?] id est, quis poterit separare nos ab amore quo diligim⁹ Christum? Nullus hoc facere poterit. Nam faciet hoc [tribulatio?] id est, corporis afflictio. Nequaquã. [an angustia] id est, mẽtis anxietas hoc facere poterit, vt nõ diligam⁹ Christum? Minimè. [an persequutio,] id est, de loco ad locum expulsio, separabit nos à Christi dilectione? Non. Etsi omnimodam tribulationẽ sustineamus, etsi animi angustia torqueamur, etsi nos aduersarij per diuersa loca persequãtur, nunquã à Christi amore diuelli poterimus. [an] nos ab eo [fames] separabit, id est, desiderium comedendi sine abundantia cibi? Absit. [an nuditas] id est, penuria vestis hoc faciet? Nequaquam. [an periculũ] id est, apparatus mortis nos diuidet à Christo? [an gladius] id est, ipsa mors gladio facta valebit hoc facere? Nequaquã. D
per hæc septem designantur vniuersa quæ nos in hoc seculo possunt affligere, quia septenarius vniuersitatem solet exprimere. Sed nullũ horum poterit nos ab amore Christi separare, si electi sum⁹. Et hoc dico [sicut scriptũ est] de nobis, vbi vox nostra exprimitur, dicens Christo: [Quia propter te mortificamur] quoniam à te separari non possumus. Non propter crimen, non propter humanum fauorem, sed propter te mortificamur. Hæc est causa martyrum. Propter te à quo nolum⁹ separari, mortificamur, id est, variis pœnis afficimur. [tota die, id est, toto tẽpore illuminationis nostræ, ex quo de tenebris ad lucem venimus. [Aestimati] enim [sumus] ab aduersariis nostris [sicut oues occisionis,] id est, existimant nos sine respectu misericordiæ debere occidi, cum nec resistamus eis, sed in simplicitate & mansuetudine nostra innocenter mori simus parati. Hæc omnia pro Christo patimur, nec ab his superamur. [sed in omnibus his superamus] id est, superiores & E
victores efficimur, non propter nostras vires, sed [propter eum qui dilexit nos:] quia dum in illius amore pendemus, sensum doloris non recipimus. Illius enim charitas qua nos dilexit, & nostrum ad se affectum rapuit, cruciatũ corporis & dolorem sentire nos non sinit.

Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neq; creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro.

Verè nihil nos separabit à charitate † Dei, nã al. Christi.
inde certus sum. Non opinor, sed [certus sum]. i. pro certo & constanti firmiter teneo, quòd [neq; mors] vlla, [neq; vita] tẽporalis promissa, nec aliquid eorũ quæ subdũtur, poterit nos separare ab amore Christi. Nemo nos separabit inde minãdo mortem, quia id ipsum quod diligimus Deũ, mori non potest. Nemo inde separat nos pollicendo vitam, nemo enim ab ipso fonte separat aquam pollicendo. Non separat inde qui minatur mortem: quia qui credit in Christum, licet moriatur, viuit. Neque qui pollicetur vitam, quia Christus vitam dat æternam. Et ideo temporalis vitæ pollicitatio, æternæ comparatione contemnenda est. [Neque angeli] separãt inde, siue boni siue mali, quia etiam si boni angeli dicerent vt Christũ non amaremus, quod nunquam dicent, non eis acquiesceremus. Licet, inquit, angelus de cœlo euangelizet vobis præter id quod accepistis, anathema Galat 1.
sit. Non igitur angelus aliquis inde separat, quia non est angelus, cum inhæremus Deo, nostra mẽte potentior. [Neq; principatus] id est, illi angeli qui habẽt principatũ super alios, siue bonos, siue malos. In vtrisque enim præeminent alij aliis. Et

G dominus contrarios principatus expoliauit, triumphans illos in semetipso. Boni verò principatus nunquam nos ab illo separare volent, quorum maximum studium est, subiectos ad eum reducere. Nec etiam [virtutes] inde separãt, id est, adhuc sublimiores angelicæ fortitudines: quia si bonæ sunt, fauent nobis vt coniungamur Deo: si verò malæ, reprimuntur ab eo. Enumeratis omnibus aduersis quæ in terra sunt, ascendit in cœlũ: & ostendere volens quia parum est si contemnat terrena supplicia propter Christum, adiungit etiam hoc, quia neque angeli, neque principatus, neque virtutes &c. Quod autem dicit, tale est: Non solũ homines abstrahere me non possunt ab amore Christi, sed ne angeli quidem, neque omnes simul cœlorum virtutes, si conueniant in vnum, nec si à regno decedere me necesse sit, aut etiam in gehẽnam trudi pro Christo. Quod enim ait, altitudo & profundum & vita & mors, regnum cœlorum & gehennam designare videtur. Hęc autem dicit, H nõ quòd angeli affectare possint aliquando eum à Christo separare, sed etiam ea quæ impossibilia sunt, fieri posse dicit magis, quàm se à Christi amore seiungi, vt per hæc quanta in eo vis esset dei charitatis ostenderet. [Neque instãtia aduersa separant nos inde. hæc enim leuiora eo sentimus, quo ei, à quo nos separare moliũtur, arctius inhæremus. [Neque futura,] id est, futurorum promissio, separat inde: quia quicquid boni futurum est, certius promittit Deus: & nihil est ipso Deo melius, qui iam profectò bene sibi inhæretibus pręsens est. Neque instãtia, id est, aliqua imminentia præsentialiter aduersa vel prospera, neque futura bona vel mala separant nos à Christo, hoc est, nec præsentia nec futura temporalia, quæ vel delectant, vel premunt, vel spem dant, vel timorem incutiunt. [Neque fortitudo] alicuius fortiter nobis violentiam inferentis separat inde: quia ille cui inhæremus, fortior est omnibus. [Neque alti-
I tudo] id est, si quis nos in altum leuauerit vt durius præcipitet. [Neque profundum] id est, si quis nos in profundum maris demerserit, aut in imum carceris deposuerit. Siue altitudo, id est, sublimitas mundani honoris promissa: & profundum, id est, vltima deiectio extremæ calamitatis, quæ in hoc mundo perferri potest, comminata. Vel altitudo & profundum, id est, sublimitas eloquentiæ secularis, & profunda perscrutatio naturalium rerum. Siue etiam altitudo & profundum, id est, inanis curiositas earum rerum, quæ vel in cœlo vel in abysso sunt aut esse putantur. Sed quocunque modo sublimitas & profundum intelligatur, non poterit nos ab amore Christi separare. [Neq; creatura alia] .i. creatura visibilis: quia & nos (hoc est anima) sumus quidẽ creatura, sed inuisibilis. Et ideo alia creatura. i. diuersa ab interiori homine nostro, quo Christum diligimus, nõ nos ab amore eius diuidet: quia amor corporũ qui per creaturam aliã exprimitur, non hoc faciet. Vel alia creatura melius intelligitur de his dici, quæ non sunt. Et ea ergo quæ non sunt commemorat, vt ostendat quia etiam si essent ea quæ nõ sunt, se tamen mo- K
uere à proposito aut mutare non possent. Certus sum, inquit, quia nihil horum quæ enumeraui, [poterit nos separare à charitate Dei] qui omnibus melior est, & tot tantáque beneficia nobis cõtulit. [quæ] charitas est nobis [in Christo Iesu domino nostro:] quia nobis charitatẽ suã in Christo pater ostẽdit, quẽ pro nobis tradidit: & nemo patrem diligere potest, nisi Christum dilexerit.

CAPVT IX.

V Eritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibẽte conscientia mea in spiritu sancto, quoniam tristitia est mihi magna & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathêma esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum car- L
nem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum & gloria & testamentum & legislatio & obsequium & promissa, quorum patres, ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in secula, amen.

Modò nihil potest me & alios electos à Christo separare, sed olim fui ab eo separatus & optabam semper esse alienatus. vnde nunc doleo, sicque mala vertuntur in bonum. Nam veritatem dico &c. Vel ita continuatur: Certus sum quòd nihil poterit nos ab amore Christi separare, cum ex supradictis beneficiis, quia nos præsciuit & prædestinauit & vocauit & iustificauit: tũ ex hoc quod cũ essem persequutor ecclesiæ Dei, nullo modo potui fideles ab eius charitate dimouere quos ab eius amore in tantum laboraui diuellere, vt mo- M
dò multum inde doleam, quòd tantam crudelitatem in eos exercuerim. Nam ego existens [in Christo] id est, in corpore Christi [dico vobis veritatẽ] ita puram, quòd [non mentior] sicut nõnulli qui dum vera loquuntur, intermiscent falsa. Et quia nonnulli vera loqui videntur, qui non ita habent in corde, adiungo me veritatem ore proferre, [testimonium perhibente mihi conscientia mea:] quia etsi vos non creditis, mea tamen conscientia mihi testis est quia verum dico: & testatur hoc non in sua authoritate, sed in spiritu sancto, qui facit eam hoc testari: De hoc dico tam firmã veritatem, [quia tristitia est mihi] non exigua, sed [magna, & dolor] non horarius, sed [cõtinuus cordi meo.] Et cur est mihi nunc tanta tristitia, & tam longus animi dolor? Inde scilicet quia [ego ipse] qui modò sum tantus apostolus, ante fidẽ nõ solum volebã, sed & [optabam esse anathêma,] id est alienatio aliorũ [à Christo] vt alienatos & diuisos vel separatos à Christo facerem illos. Et hoc optabã [pro fratribus meis] .i. pro Iudæis, qui mei sunt fratres in lege, quorũ legẽ volebã defendere,

A [qui sunt cognati mei secũdum carnem,]& ideo amplius iuuandi erant, quia omnium commoda quęrere debemus,sed maxime cõsanguineorum. Sed ego male iuuabam eos, quia impediebam illos,ne in Christum crederent.[Qui sunt Israelitæ].i.de genere Israel descẽdentes.Vel aliter:Affectum suum erga Iudæos ostendit Apostolus, dicens & iuramento confirmans se eorum causa plurimum contristari, quod Christo credere noluerũt,qui ei fuerat repromissus,& ad eos venit missus.Tristitia,inquit,est mihi nõ leuis,sed magna, & dolor continuus cordi meo, non qui ad horã pungat & transeat,sed qui iugiter maneat.Doleo genus meum beneficio Christi priuari. Optabã enim,id est, iamdudum optare cœpi egoipse esse anathêma, id est,alienatus à Christo pro fratribus meis Iudæis,vt ipsi adhærerent Christo: optabam perire,vt illi saluarentur. Iuxta hunc sensum & beatus Micheas, cum multa mala Iudæis
Mich.2. ventura prophetaret, ait: Vtinam non essem vir
B habens spiritum,& mendacium potius loquerer. Amore enim gentis suæ voluit se alienum esse à spiritu sancto & falsiloquum, dũmodo plagas illas & captiuitates & exitia,quę ipse sua vaticinatione prędixerat, plebs Iudaica euaderet. Sicut ergo Micheas à spiritu sancto alienus fieri voluit prę amore plebis suæ,ita Paulus anathêma.i.alienus optauit fieri prę nimietate dilectionis fratrũ suorum.Par est enim, alienum esse à spiritu sancto,& alienum à Christo.Moyses quoque pro eo
Exodi.32 dem populo mirabiliter intercessit,obiiciens semetipsum pro eis, dicens: Si dimittis eis peccatum,dimitte:si autẽ non vis,dele me de libro tuo, quem scripsisti.Vbi demonstratum est,intercessio sanctorum quantum pro illis valeat apud deum. Securus enim Moyses de iustitia dei qua eum delere non posset,impetrauit misericordiam,ne illos quos iuste posset,deleret. Intercessit ergo paratior deleri pro ipsis quàm ipsos, sciens apud mi
C sericordiam se id agere,quæ quoniam nullo modo deleret ipsum,etiam illis parceret propter ipsum.Sed si consideremus Moysis vocem intercedentis, perspiciemus eundem & Moysis & Pauli erga creditum sibi gregem affectum. Pastor enim
Iohan.10. bonus ponit animam suam pro ouibus. Et hoc ipsum est dicere,optabam anathêma esse à Christo: &,dele me de libro quem scripsisti.Qui enim deletur de libro Dei,anathêma fit à Deo. Simulque cernamus Apostolum,quantæ charitatis in Christo sit,vt pro illo cupiat mori & solus perire, dũmodo omne in illum credat hominum genus. Perire autem non in perpetuum, sed impræsentiarum. Vult perire in carne, vt alij saluentur in spiritu: suum sanguinem fundere,vt multorum animæ conseruentur. Anathêma enim interdũ occisionem sonat,sicut & hoc loco. Optat ergo pro salute fratrum anathêma esse, imitari volens do-
Deuter.21 minum,qui & ipse cum non esset maledictio, pro
Galat.3. nobis factus est maledictio.Scriptum enim de illo fuit:Maledictus à Deo qui pendet in ligno. Et sicut Christus fuit maledictus à Deo,sic Apostolus anathêma à Christo.Hoc est enim hic anathê- D
ma,quod ibi maledictus: & hoc est hic à Christo, quod ibi à Deo. Christus enim in cruce pendens fuit maledictus, id est, morti addictus à patre, & Paulus in passione martyrij fuit anathêma à Christo,id est, alienatus atque priuatus vita, volente Christo.Optabam enim anathêma esse à Christo pro fratribus meis, vt illi non essent à Christo alieni,qui sunt cognati mei non secũdum spiritum, sed secundum carnem, quia in spiritu sunt à me alieni.affectum suum(vt diximus)circa illos ostẽdit,& multa de illis pręconia enumerat,vt omnibus(id est,ad quos pertinet antiquitus electio filiorum)pro illis dolorem incutiat, quia tantò peiores sunt etiam gentibus.[Quorum]inquit,[est adoptio filiorũ,de quibus quõdã dominus loquebatur,Filius meus primogenitus Israël. &, Filios Exodi.4.
enutriui & exaltaui.& quorũ[gloria]vt de cũctis Isaiæ.1.
gentibus eligerentur in peculiarem populũ Dei. & quorum [testamenta]vnum in litera, alterum in spiritu:vt qui priùs in carne seruierant ceremo E
niis legis abolitis,posteà seruirent in spiritu mandatis euangelij sempiterni. Testamenta enim ad illos præcipuè pertinent,quia & vetus testamentum illis est datum, & nouum in veteri figuratũ. & quorũ est [legislatio,]id est,veteris ac noui testamẽti datio, quia in veteri datũ est eis & nouũ. Vel legislatio,id est,Mosaïcæ legis datio.& quorũ est [obsequium,] id est, executio mandatorum cœlestium & cultus dei.& quorum sunt [promissa]diuina,vt quicquid promissum est patribus,cõpleatur filiis, nisi culpa eorum obstiterit. Multæ enim de CHRISTO promissiones factæ sunt patribus eorum.[quorum patres]sunt illi nominatissimi,quos vetus scriptura laudat,& quod maius est omnibus, [ex quibus est Christus secundum carnem]de Maria virgine natus.Quorum patres, ecce laus à prioribus:& ex quibus Christus, ecce laus à posterioribus.Ex eis,id est, ex genere eorũ,
est Christus secundum carnem,[qui]factus est ex F
semine Dauid secundum carnẽ,sed ex natura suæ diuinitatis,in qua est æqualis patri,[est]ipse [super omnia Deus benedictus in secula,amen.] Per hoc enim quod Deus super omnia dicitur, Deus naturaliter esse ostenditur.Deus enim aliquando nuncupatiue,aliquando verò essentialiter dicitur.
Nuncupatiue,sicut Moysi dictum est: Ecce consti Exodi.7.
tui te deum Pharaonis.Essentialiter sicut ait,Ego sum Deus Abraam & Deus Isaac & Deus Iacob. Qui verò nũcupatiue dicitur Deus, inter omnia: qui autem essentialiter dicitur Deus,super omnia est.Vt ergo Paulus ostenderet Christum naturaliter Deum, non hunc Deum tantummodo, sed super omnia Deum memorauit. Quia & electus quisque,sicut præmisimus,vel in exemplo prærogando positus,dici Deus potest, sed inter omnia, quoniam nuncupatiue: Christus autem Deus super omnia,quia naturaliter Deus. Et hoc Amen, id est,vere.Et propterea est dolor cordis Apostolo,quia iste tantus ac talis non recipitur à Iudæis de quorum stirpe generatus est.Et in quibus tãta fuerunt

G fuerunt bona, dolet cur tanta nunc mala sint. Nihilominus tamen laudat iudicij veritatem, ne sententia Dei in propinquos & fratres suos displicere videatur, & vel austera esse vel nimia. Nā subdit,

Non autem quòd exciderit verbum Dei. Nō enim omnes qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abraæ, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semē. Id est, nō qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij sūt promißionis, æstimātur in semine. promißionis enim verbum hoc est, Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.

Doleo, inquit, de perditione istorum, sed [nō] ideo [quòd exciderit verbum Dei] id est, nō propterea quod euanuerit promissio Dei, qui semen Abraæ saluari promisit. Non ob hoc tantum cōtristor quòd exciderit verbum Dei, quia non ex- H cidit, non irritum est deductum, sed ratum & stabile manet, licet quidam illorum nō crediderint: quia verbum promissionis nō est factū Iudæis tātum, sed electis. [Nō enim omnes qui] sunt [ex Israël,] id est, ex carnali stirpe Iacob, [hi sunt Israëlitæ] .i. per meritū fidei & iustitiæ in Israëlitica sorte numerandi: neque quia semen sunt Abraæ secūdū carnē, idcirco omnes filij sunt. Multi enim ex eo carnaliter procreati sunt, qui non censentur eius filij, sicut omnes quos Cethura peperit vel filius Agar. Itaque verbum Dei excidere, esset promissa non impleri. Sed volens Apostolus ostendere quia non excidit verbum diuinę promissionis, non enim omnes, inquit, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: [neque qui semen sunt Abraæ, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen.] hîc enim declarat illos, qui non crediderunt, non esse Israëlitas vel filios Abraæ, nec Deū promisisse vel decreuis- I se illos fore saluandos. Et ideo incipit ratiocinari, quare alto & iusto iudicio Dei, repulsis illis gentes sint intromissæ. Nō omnes illi sunt filij, & idcirco habituri hæreditatē aut salutē, sed in Isaac, inquit, vocabitur tibi semen, [nō qui filij carnis, hi sunt filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.] In Isaac quippe, qui Abraæ promissus est filius, præfigurati sunt, non qui seipsos iustos, sed quos Deus fuerat ipse factur⁹. Propter quod & filij promissionis dicūtur, ac per hoc ipsi filij promissionis, vt sint semē Abraæ, in Isaac vocantur .i. in Christum, vocante gratia, congregantur. Filij enim carnis pertinent ad terrenā Ierusalem, quæ seruit cum filiis suis: promissionis autem filij ad eam quæ sursum est, liberam matrem nostram æternam in cœlis. Hi ergo vere sunt filij Abraæ, qui gratuito Dei munere sicut Isaac promittuntur, & gratuito eius munere boni efficiuntur. Nam sicut Isaac nō meruit vt nasciturus promitteretur, sic & isti. Et vere promissus est Abraæ filius. Nam [hoc est verbum promissionis] id est, in hoc verbo promisit Deus: [Secundum hoc tē- K pus veniam,] id est, reuoluto anno ostendam me tibi adesse in effectu virtutis, [& erit] tunc [Saræ filius] in vtero. Secundum hoc, inquit, tempus veniam, vt verbi gratia, si tūc ver erat vel autumnus, sequenti anno veniret in vere vel autūno. In hac sententia contendit Apostolus ostendere quomodo Isaac non filius sit carnis, sed filius Dei, rediēs ad ea quæ de ipso in Genesi scripta sunt. Promissionis, inquit, verbum &c. Nō ergo per ordinem natiuitatis carnalis, Isaac natus est, quippe cùm & Abraam emortui iam corporis haberetur, & vulua Saræ esset emortua, sicut superius ostēsum est: sed per virtutem eius qui dixit, Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius, id est, habebit Sara filium. Meritò igitur non carnis, sed Dei filius esse dicitur, qui & aduentu & sermone Dei nascitur, ac propterea spiritales ecclesiæ filios aptissimè præsignat.

Non solum autem, sed & Rebecca ex vno L *concubitu habens Isaac patris nostri. Cum enim nōdum nati fuissent, aut aliquid egissent boni aut mali, ut secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi,* Gen. 25 *Esau autem odio habui.* Malach. 1

Isaac qui promissus est, vtique nullis operibus promeruerat vt nasciturus promitteretur, vt in Isaac vocaretur semem Abraæ .i. illi pertinerent ad sortem sanctorum quæ in Christo est, qui se intelligerent filios promissionis, non superbientes de meritis suis, sed gratiæ vocationis deputātes, quòd cohæredes essent Christi. Cùm enim promissum est vt essent, nihil vtique meruerunt qui nondum erant. Promissus, inquā, est Isaac. Sed [non solum] M ille promissus est, qui reprobato Ismaele solus possideret hæreditatem patris, [sed & Rebecca] promissionem similem diuinitus accepit, [habens] in vtero geminos [ex vno concubitu Isaac patris nostri,] quem vt patrē habemus imitari. Ex vno cōcubitu habuit eos Rebecca, vt non solum de suis, neque de parentum meritis, sed nec de ipsius quidem unius patris mutata sorte in melius voluntate gloriaretur Iacob, dicens ideo se à creatore dilectum, quia pater eius quando eum seminauit, melioribus laudabilioribusq; moribus fuit. Ex uno, inquit, concubitu. Vnum tunc ad seminandos eos meritum patris, vnum ad concipiendos meritum matris. Simul enim ambo sunt vno tempore concepti. Promissio facta Saræ vel Abraæ, ostendit quòd nullus propter genus saluatur: ista Rebeccæ, quòd propter nullum meritum suum vel parentum aliquis eligitur, sed sola gratia. Vel ne quis diceret quòd Ismael ex ancilla concubina genitus non debuit hæres fieri, sed Isaac ex libera vxore natus, quòd scilicet ille per indignitatem matris sit hæreditate priuatus, & iste non per dei gratiam, sed per matris meritum & dignitatem sit hæ-

res

A res effectus, proponit Apoſtolus exēplū de aliis duobus.i. de Eſau & Iacob, in quibus vnum fuit meritū patris & matris,& ex quibus alter reprobatus eſt,alter verò ſola gratia electus. Et hi duo ſicut duo filij Abraæ tenuerunt figuram reprobādorum & ſaluandorum. Diximus quòd Rebecca geminos in vtero portans accepit diuinitus promiſſionem,in qua declaratum eſt quòd alter eorū reprobandus eſſet,& alter eligendus.Nam dictum eſt ei,quia maior ſeruiet minori.Et tunc facta eſt hæc promiſſio, quando nec boni nec mali quicquam adhuc fecerant filij.[Cùm enim nondū nati fuiſſent,aut aliquid egiſſent boni vel mali]quia & in vtero videri poſſent aliquid meruiſſe luctādo, (Gene.25.) dictum eſt ei,id eſt, matri, quia maior ſeruiet minori.Ideo tunc dictum eſt,[vt propoſitum]id eſt,præfinitio vel præordinatio Dei,[maneret].i. impleretur & rata conſtaret[ſecūdū electionem] id eſt,ſecundum gratiam qua eligit quos eligit.Et dictum eſt, [non ex operibus] patris vel matris, B nec ex futuris operibus filiorū,[ſed ex vocāte].i. ex Deo qui per gratiā vocabat Iacob.Nā ſi futura opera vel bona huius vel mala illius, quæ Deus vtique præſciebat,vellet Apoſtolus intelligi, nequaquā diceret,nō ex operibus,ſed diceret, ex futuris operibus,[dictū eſt ei]inquit,[quia maior] id eſt,Eſau qui erat primogenitus,[ſeruiet minori].i.Iacob.Hîc iā ſeruitus vnius & libertas alterius prænunciata eſt.Et vtique ſeruitus actionem iniquitatis hoc loco deſignat,libertas verò actionem iuſtitiæ.Nā ſi ad corporeā ſeruitutē reſpiciamus,magis videbitur Iacob illi ſeruiſſe,quàm ipſe Iacob. Iacob quippe de Meſopotamia rediens, obtulit ei multa munera,& dominum eum vocauit,& humiliter adorauit. Quomodo igitur ſeruiuit ei Eſau,niſi affligendo eum & premendo ac (Prouer.11) perſequendo?Vnde Salomon ait. Qui ſtultus eſt, ſeruiet ſapienti. Quia cōtra ſapientis vitam dum ſtultus præminens terrorem poteſtatis exercet,dū hunc laboribus fatigat, cōtumeliis lacerat,profe- C ctò hunc ab omni vitiorū rubigine vrēdo purgat. Stultus ergo ſapienti etiam dominādo ſeruit,quē ad meliorē ſtatum premendo prouehit. Et iuxta hunc modum Eſau fratri ſuo ſeruiuit. Secundum literam autē Eſau.i.populus Idumæorum, qui de Eſau deſcendit,ſeruiuit minori.i.ſubditus fuit populo Iudaïco.Allegoricè verò Eſau.i.populus Iudæorum qui fuit primogenitus,ſeruiuit minori.i. populo Chriſtianorū qui ſequutus eſt.In qua ſententia beatus Apoſtolus etiam teſtimonium Malachiæ longe poſterioris aſſumpſit,vt intelligeremus hoc apertum poſtea per prophetā,quòd antequàm illi naſcerentur,erant Iudæi prædeſtinatione per gratiam:Ita,inquit, dictum eſt quia maior ſeruiet minori, [ſicut ſcriptū eſt].i. ſicut in Ge- (Malach.1.) neſi legitur,& ſicut Malachias lōgè poſt de hac re antiquū Dei cōſiliū declarauit,dicētis.[Iacob dilexi,Eſau autem odio habui.]Hoc enim quod dicitur,ſicut ſcriptū eſt, & ad librum Geneſis & ad ſcripturam Malachiæ refertur. Quid verò Deus diligebat in Iacob antequā feciſſet aliquid boni, niſi gratuitum miſericordiæ ſuæ donū? D Quid autem oderat in Eſau antequam natus feciſſet aliquid mali,niſi originale peccatum?Nam nec in illo diligeret iuſtitiam,quā nullam ille fecerat: neque in iſto odiſſet naturam,quam bonam ipſe fecerat.Nam antequam naſcerentur, nihil boni vel mali fecerant. Quo dicto declaratur quia nec in vtero peccauerunt aut iuſtitiam fecerunt, nec in cœlo animæ ipſorum ante corporum ſocietatem conuerſatæ ſunt ſecundum fabulas gētilium. Nā ſi animæ illorum in cœlo fuiſſent antequam corporibus ſociarentur, feciſſent vtique ibi aliquid boni vel mali.Sed nihil fecerant.Vnde patet nec illorum animas in cœlo vnquam ante natiuitatē fuiſſe.Nihil egerant,& quantū ad originale peccatum attinet,ambo pares erāt: quantum autem ad proprium vllius eorum,nullū erat.Et tamen vnus eorum eligitur,alter reprobatur.vnus ſuccedit in hæreditatem,alter exhæredatur. Non facit Deus populum ſuū de Eſau,ſed facit de Iacob. Semen vnum,diuerſi qui concepti ſunt: vnus vterusq́;, E diuerſi qui nati ſunt.Dum eſſent in vtero, dictū eſt matri quia maior ſeruiet minori:& dictū, non ex operibus,ſed ex vocante. i. ex eo qui vocando ad fidem gratis iuſtificat impium, vt ſecundum electionem propoſitum Dei maneret,non meritum hominis anteiret. Non enim dicit electionem voluntatis humanæ vel naturæ, compar enim eſſet in vtroque mortis damnationiſque conditio, ſed electionem proculdubio gratiæ,quæ non inuenit eligendos,ſed facit.Propoſitum iuſtificationis manet non ſecundum debiti, ſed ſecundum gratiæ electionem,qua eligendos facit Deus,nō inuenit: quia nequaquam inuenit opera bona in hominibus quæ eligat,ſed facit vt ipſi faciant opera quæ poſſit eligere.Nemo autem eligitur, niſi iam diſtās ab illo qui reiicitur. Et propterea electionem præcedit iuſtificatio.Et tamen ex his duobus antequam aliquid egiſſent, alter electus eſt & alter repulſus,vt intelligat Iacob ex illa maſſa origina- F lis iniquitatis,vbi fratrem,cum quo habuit communē cauſam, videt per iuſtitiam meruiſſe dānari,non niſi per gratiam ſe potuiſſe diſcerni.

Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deum? Abſit. Moyſi enim dicit: Miſerebor cui miſerebor, & miſericordiam præſtabo cui miſerebor. Igitur non volentis neque currentis, ſed miſerentis eſt Dei. Dicit enim ſcriptura Pharaoni, quia in hoc ipſum excitaui te,vt oſtendam in te virtutem meam, & annuncietur nomen meum in vniuerſa terra. Ergo cui vult miſeretur,et quem vult indurat. (Exodi. 33.) (Exodi.9.)

Cùm rem ſtupendam propoſuiſſet Apoſtolus, quomodo de nōdum natis,nec aliquid agentibus boni vel mali,rectè dici potuerit,quòd vnū Deus dilexerit,& alterū odio habuerit,ipſe ſibi obiecta quæſtione

G quæstione motū exprimens auditoris, [Quid ergo dicemus] inquit, [Nūquid iniquitas] est [apud Deum? Absit.] Vidit enim quod his auditis humana posset infirmitas vel ignorantia cogitare, & eādem quæstionem sibi proponit. Si, inquit, Esau & Iacob necdum nati erant, nec aliquid boni aut mali egerant, vt vel promererentur Deum vel offenderent, & electio eorum atq; abiectio, nō merita singulorum, sed volūtatē eligentis & abiiciētis ostenderet, ergo quid dicemus? Nunquid inferemus quod iniquitas sit apud Deum, qui alterum eligit & alterū abiicit, cum vterq; sit æqualis meriti, imò nullius meriti? Absit vt apud eum sit iniquitas. Et quare absit? Quia hunc per misericordiam eligit, illum per iustitiam reprobat, in quo neutro est iniquitas. Hūc per misericordiam, quia ita [dicit Moysi. Miserebor] vt credat, [cui miserebor] vt eū vocē: [& misericordiā præstabo] vt bene operetur, cui misertus fuero vt credat. Vel miserebor vocādo, cui miserebor prædestinādo: & misericordiā præstabo vitā perennem dādo, [cui

H miserebor] bona opera largiendo. Vel miserebor inspirādo bonā voluntatem, cui miserebor secūdum prædestinationē: & misericordiam præstabo secundū bonæ voluntatis executionem, dādo gratiā ad omne opus bonū peragendū, cui miserebor peccata dimittēdo. In quibus verbis docemur, ex illa massa primi hominis, cui mors merito debetur, nō ad merita hominū, sed ad Dei misericordiam pertinere, quod quisq; liberatur: atq; ita nō esse iniquitatē apud deū, quia neq; remittēdo, neque exigēdo quod debetur, iniustus est. Ibi enim gratuita est indulgētia, vbi iusta posset esse vindicta, vt hinc euidētius appareret à pœna debita liberato & gratis iustificato, quantū beneficij cōferatur, quod alter æqualiter reus sine puniētis iniquitate punitur. Non enim iniquus est Deus, siue iudiciū pœnale ingerat digno, siue misericordiam præstet indigno. Ambo itaq; gemini natura filij

I iræ nascebātur, nullis quidē operib⁹ propriis, sed originaliter ex eodē vinculo dānationis obstricti, sed qui dixit, Miserebor cui miserebor, Iacob dilexit per misericordiā gratuitā, Esau autē odio habuit per iudiciū debitum. Quod cùm deberetur ambobus, in altero agnouit alter nō de suis distātibus meritis sibi esse gloriandum, quod in eadem causa suppliciū non incurrit, sed de diuinæ gratiæ largitate. Similiter & omnis quicūque misericordiā cōsequitur, de propriarū virtutū meritis gloriari prohibetur, dicente domino, Miserebor cui miserebor. Non enim ait, Miserebor talibus vel talibus: sed, Cui miserebor, vt neminem præcedētem bonis operibus suis misericordiam tantę vocationis meruisse demonstret. In eo autem quod addidit, & misericordiam præstabo cui miserebor, intelligēdum fortasse est, quod aut ipsius misericordiæ suæ firmitatem Deus ista repetitione monstrauit, sicut Amen amen, sicut fiat fiat, sicut repetitio somnij Pharaonis, pluráque similia: aut in vtrisque populis, id est, gentibus & Hebræis, hoc modo prænunciauit misericordiam se esse facturum. Et quandoquidem nullo pręcedente merito deus per misericordiam elegit Iacob, & sic cæteros, [igitur non volentis neque currētis,] id est operantis, est vt perueniat ad vitā, [sed miserentis est Dei] qui præstat illi misericordiam. Si hoc, inquit, recipimus, vt faciat Deus quodcūque voluit, & absque merito & operibus vel eligat aliquem vel condemnet, igitur non est volentis neq; currentis hominis, sed miserentis Dei. Non ergo ideo misertus est Deus, quia voluit & cucurrit Iacob, sed ideo voluit & cucurrit Iacob, quia misertus est deus. Paratur enim voluntas à domino, & à domino gressus hominis dirigentur, & viam eius volet. Dein quia propter Iacob dicta est ista sententia generalis, non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, datur etiam exemplum de Pharaone propter id quod dictum est, Esau autem odio habui & subditur: [Dicit enim scriptura &c.] Esau per iustitiā Deus reprobauit, quia hoc dicit scriptura, inducens deum loquentem Pharaoni per Moysen, [quia in hoc ipsum excitaui te, vt ostendā in te virtutem meā.] Non feci te malū sed excitaui. Malus enim eras, sed quasi sopitus. Ego autem ostendens tibi signa, & mandās vt populum meum dimitteres, excitaui te in eandē malitiam vt deterior fias. Hoc enim iustum est, vt qui in sordibus est, sordescat adhuc. Neque hoc est inutile, quod excitatus es, sed vt in te obdurato & resistente ostendam virtutem meam, multiplicando signa mea, & ad vltimum te submergendo atque populum meum potenter liberando. [& annuncietur nomen meum in vniuersa terra] id est, fama & gloria nominis mei resonet vbique terrarum, & omnes gentes notitiam mei discant, fama virtutis operum meorum vbique diuulgata, scilicet quomodo valida manu populum meū eduxerim de medio inimicorum suorum, & ipsos à tergo persequentes in mari rubro submerserim, vt nec vnus superesset. Post hæc ad vtrunque, i. ad illud quod dictum est de Iacob, & ad illud quod de Esau vel de Pharaone, concluditur: Quādoquidē, inquit, deus sola misericordia Iacob elegit, Esau autem iuste reprobauit, vel Pharaonem excitauit in perniciem ipsius, quia vtrunque sic voluit, [ergo cui vult miseretur, & quem vult indurat.] Miseretur vtique gratuito dono, indurat autē iustissimo merito. Miseretur secundum gratiam quę gratis datur, non meritis redditur: indurat autem secundum iudicium quod meritis redditur. Miseretur magna bonitate, indurat autem nulla iniquitate, vt nec liberatus de suis meritis glorietur, nec damnatus nisi de suis meritis conqueratur. Sola enim gratia redemptoris discernit à perditis, quos in vnā perditionis concreuerat massam, ab origine ducta causa cōmunionis. Cum ergo totus mundus iustissimè posset damnari, Deus cui vult miseretur, & quem vult indurat, id est, non miseretur ei, nec emollit cor eius, nec tamen iniusta est eius voluntas volentis alij misereri, aliique non volētis. Quis enim dicat aliquē potentē iniuste agere, si ex duobus reis vnum iuste velit interimere, & alterum

Marginal notes (right column): K; Psalm. 36.; Psalm. 98.; L; Apoc. 17.; M

A alterum misericorditer liberare? Sic & Deus in nullo potest reprehendi, siue damnet, siue misereatur. Meritum enim misericordiæ nullum est, meritum autem indurationis est peccatū totius massæ damnatæ. Nec indurat Deus impartiendo duritiam, sed non impartiendo misericordiam, sicut nec digni sunt. Quod facit æquitate occulta, ab humanis sensibus remota.

Isaiæ 45. & 29. Iere. 18. *Dicis itaque mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas* Deo? *Nūquid dicit figmentum ei qui finxit se, quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud vas in honorem, aliud verò in contumeliam?*

Ex prædicta sententia præuidit Apostolus moueri audacem infirmitatem eorum, scilicet qui secundum coniecturas cordis humani, inscrutabilē
B altitudinem iudiciorum Dei cogitare conantur, & de culpis suis se excusare nituntur, & hanc sibi exaduerso opponens, ait: Quoniā dixi, quia deus cui vult miseretur, & quem vult indurat, [itaq;] id est, ergo [dicis] id est, obiicis, [mihi: Quid adhuc queritur] Deus de nobis? Nam [voluntati eius quis resistit?] Hoc est dicere: Quid de nobis fit querela quòd deum offendamus male viuēdo, cum illius voluntati nemo possit resistere, qui nos obdurauit misericordiam non præstando? Conqueritur enim Deus sæpe de hominibus, sicut per innumerabiles apparet scripturarum locos, quòd
Lucæ. 1. nolunt credere & recte viuere. Vnde & fideles ac facientes voluntatem eius conuersari dicuntur sine querela, eò quòd de illis non queratur scriptura. De diuersis autem queritur. Sed cur, inquiūt,
C queritur atque causatur nos vel bona non fecisse, vel mala fecisse, cum in potestate illius sit & volūtate, absque bonis vel malis operibus vel eligere aliquem vel abiicere, præsertim cum voluntati eius humana fragilitas resistere non possit? Cur querelam faceret de peccatis hominum, cum nequeat vitare quod ipse vult? Sic solent carnales in voluptatibus viuentes aduersus Deū murmurare, & voluntati eius, non suo vitio quòd mali sunt, deputare, validamque contra eum talibus verbis calumniam parare. Quos redarguit Apostolus ab huiusmodi præsumptione, & quæstionem eorum breui sermone dissoluit, dicens: [O homo, tu quis es qui respondeas Deo?] Et est sensus: Et ex eo quod respondere vis, Deo calumniam facis: & quia de scripturis tanta perquiris, vt loquaris cōtra Deum, & iustitiam voluntatis eius inquiras, ostendis te esse liberi arbitrij, & posse recte agere si volueris. Quidam autem stulti putauerunt hoc loco Apostolum in responsione defecisse, & inopia reddendæ rationis repressisse contradictoris audaciam. Sed magnum habet pondus quod dictum est, ô homo tu quis es & cætera: & in talib⁹ quæstionibus ad suę capacitatis considerationem reuocare hominem verbo quidem breui, sed re ipsa magna, est redditio rationis. Si enim hæc non D capit, quis est qui respondeat? Si autem capit, magis non inuenit quid respondeat. Videt igitur, si capit, vniuersum genus humanum tam iusto iudicio diuino in apostatica radice damnatum, vt etiā si nullus inde liberaretur, nemo rectè Dei posset vituperare iustitiam: & qui liberantur, sic oportuisse liberari, vt ex pluribus non liberatis atque in condemnatione iustissima derelictis, ostenderetur quid commeruisset vniuersa conspersio, & quo etiam istos debitum iudicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subuenisset, vt volētium de suis meritis gloriari omne os obstruatur, & qui gloriatur, in domino glorietur. O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Quis sit ille, attende: quis sis tu, attende. Ille Deus est, tu homo. Sed iustitiam loqui videris tu, & fons ille iustitiæ siccat⁹ est? Satis sit interim tibi ex fide adhuc vi- E uenti, & nondum cernenti quod perfectum est, sed ex parte scienti, nosse vel credere quòd neminem Deus liberet nisi gratuita misericordia, & neminem damnet nisi æquissima iustitia. Cur autem illum potius quàm illum liberet, aut nō liberet, scrutetur qui potest iudiciorum eius tam magnum profundum, sed caueat præcipitium. Tu enim homo quis es vt respondeas Deo? Respōdere enim Deo nō posse cōuincitur, qui homo nominatur: quia per hoc quod de humo sumptus est, iudicia superna discutere dignus nō est. O homo, id est, carnalis pertinens ad Adam, tu luteus, quis es, id est, cuius valentiæ, qui respondeas Deo, id est, qui rationibus contra Deum agas, quòd iniuste eligat & reprobet: siue causas iudiciorum eius inquiras, cur istum eligat & illum reprobet. Deus per opera sua quodammodo te interrogat, & tu si causas & rationes operum eius intellexeris, re- F spondebis ei quia consilium voluntatis eius intelliges. Sed tu homo quis es vt hoc facias? Excede hominem, excede carnalitatem, excede mores & sensus humanos, si vis hoc attingere. Esto prius vnus ex illis, de quibus dicitur, Sapientiam loquimur inter perfectos, & tunc demum rectè & 1. Cor. 2. non præpostere audies, si qua sunt de animarum meritis & de gratia vel iustitia secreta omnipotentis DEI. Peccatores enim credere iubentur, vt à peccatis credendo purgentur. Nesciunt enim quod recte viuendo visuri sunt. Quapropter cum videre non possint nisi recte viuant, nec recte viuere valeant nisi credant, manifestum est à fide incipiendum, vt præcepta quibus credentes à seculo hoc auertuntur, cor mundum faciant vbi videri DEVS possit. Ideo recte dicitur hominibus in vetustate vitæ manentibus, & propterea tenebrosum oculum animi gerentibus, ô homo tu quis es &c. Non enim sanctos hoc loco Apostolus prohibuit à quærendo, de quibus ait: Spiritalis autem iudicat omnia: sed luteos atque terrenos homines, qui adhuc imaginem illius portant, qui primus factus est de terra terrenus: & quia ei à 1. Cor. 2. quo factus est, obtemperare noluit, in id lapsus

G est, vnde factus. Talibus ergo dicitur: O homo tu quis es qui respondeas Deo? Et additur: [Nũquid dicit figmentum ei qui se finxit, quare sic me fecisti?] Vbi ostenditur quasi à simili & etiam à minori, quia Deus nihil iniuste facit, si vnius miseretur & ab alio misericordiam auertit. Si, inquit, figmẽtum formatum in immundum vsum, non potest accusare de iniusticia fictorẽ suum, cum figmẽtum multo dignius opus sit quantum ad figulũ, quàm tu homo ad Deum: tum ille qui verus figulus, id est, creator & artifex & formator noster est, habet potestatem salua iustitia cuius vult misereri, & quem vult indurare. Sed tu quandiu figmentum es, nondum perfectus es filius: quia nondum hausisti plenissimam gratiam, qua nobis data est potestas filios dei fieri, vt possis audire, Iam non dicam vos seruos, sed amicos: & tamen iam vis respondere Deo & nosse consilium eius. Qui si hominis tibi æqualis cõsilium nosse voluisses, impudenter faceres, nisi priùs in amicitiã reciperēris. Si ergo cõsiliũ Dei nosse vis, priùs stude per meritum sanctitatis amicus eius fieri, vt non sis luteũ

Iohan. 1.
Iohan. 15.

H figmentum, sed vir spiritalis. Nã vt manifestũ sit, non sanctificato spiritui, sed carnali luto ista dici, mox subditur: [An non habet potestatem figulus luti, ex eadẽ massa facere aliud vas in honorem, aliud in cõtumeliã?] Ex quo enim in paradiso natura nostra peccauit, iam à Dei prouidẽtia nõ secundum cœlum, sed secundũ terrã, id est, nõ secũdum spiritũ, sed secundũ generationẽ mortalẽ formamur, & omnes ex vna massa luti facti sumus, quod est massa peccati. Cùm ergo meritũ peccãdo amiserimus, & misericordia Dei remota, nihil aliud peccãtibus nisi æterna dãnatio debeatur, quid sibi homo de hac massa vult vt Deo respõdeat & dicat, quare sic me fecisti? Hæc massa si esset vtiq; media, vt sicut nihil boni ita nec mali aliquid mereretur, nõ frustra videretur iniquitas, vt ex ea fierẽt vasa in cõtumeliã. Cũ verò per liberũ arbitriũ primi hominis in cõdẽnationem vniuersa defluxerint, proculdubio quòd ex ea fiũt vasa in honorẽ, non ipsius iustitiæ quę gratiam nulla pręcessit, sed

I Dei misericordiæ attribuẽdũ est: ꝙ verò in cõtumeliam, non iniquitati Dei quæ nulla est, sed iudicio deputãdum est. Qui figulus est, cum fragiles, infirmos & terrenos facit. Et ex eadem massa, quæ tota in Adam periit, facit secundum voluntatem suam alia vasa in honorem per misericordiam, alia in contumeliam per iudicium.

Quòd si volens deus ostendere iram, & notam facere potentiã suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam, quos & vocauit nos non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osee dicit: Vocabo nõ plebem meam, plebem meam: & nõ misericordiam consequutam, misericordiam consequutam. Et erit in loco vbi dictum est eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij dei viui. K

Ostensum superius est, quia etsi Deus nihil boni det, non tamen iniquus est, nec potest ei homo respondere. [Quod] id est, sed si ipse quibusdam etiam bona dedit, quid ei respondebis? Quid dices, si Deus bona illis impẽdit, scilicet cum essent apti in interitum, sustinuit eos in multa patientia, & interim dum expectaret, ostendit multis indiciis, vel ipsos nonnunquam puniẽdo vel alios coram eis, futuram iram vt sibi cauerent: & in hoc quod sustinuit & iram ostendit, notificauit potẽtiam, quia per malos purgat bonos? Quasi dicat: Potes dicere quòd iuste subtrahit gratiam & dãnat illos, qui ità expectati noluerunt resipiscere, sed hac gratia abusi sunt. [si volens Deus ostendere] in perditis [iram] reddendo illis vindictam, & notificare [potentiam suam] bene vtendo malis, quia tam potens est eius bonitas, vt bene vtatur etiam malis, [sustinuit in multa patientia] id est, diutissimè patienter tolerauit [vasa iræ] id est, homines qui pleni eius ira sunt: vasa dico [apta in interitum] id est, idonea æternæ morti, si hoc fecit Deus, non est inde accusanda eius patientia, sed eorum pertinacia, qui diu expectati noluerunt conuerti. Nam ideo sustinuit eos, cum sciret non conuertendos, vt fierent inexcusabiles, & per eorum malitiam purgarentur boni. Idcirco sustinuit eos, [vt] in futuro seculo [ostẽderet diuitias glorię suę] id est largifluas opes beatitudinis æternæ, venturas [in vasa misericordiæ] id est, in electos homines plenos misericordia eius, [quæ] electa vasa ipse [præparauit in gloriam,] cum econtrario vasa iræ sint apta in interitũ cadere. Quia quod à vasis iræ exigit iustitia punientis, hoc vasis misericordiæ dimittit pietas liberantis, & insuper gloriã eis largitur gratia saluantis. Notandum autem, quia in eo quod superius ait, figulum habere potestatem ex eadẽ massa facere aliud vas in honorem, aliud in contumeliam, ostendit mystice creatorem non posse reprehendi, si ex eadem humanæ naturæ massa alios creat ad honorẽ sanctitatis, alios autem sic creat, vt abire sinat in cõtumeliam nequissimæ operationis & iustæ damnationis. In eo autem quod nunc dicit, quòd si volens Deus & cætera, declarat quia non potest accusari, si diu viuentes in carne malos patienter tolerat, vt eos in malitia perseuerantes postmodũ acerbius puniat: & bonos eorum prauitate vexari permittit, vt eis pro patientiæ merito maiorem gloriæ coronam reddat. Si eos quos indurat, patienter sustinet, vt eos iustius damnet postquã diu sustinuerit, nõ eius accusanda est patientia & infinita clementia, sed eorum duritia, qui bonitate eius in perditionem abutuntur. Alioqui vnus est solis calor, & secundum essentias subiacentes alia indurat, alia liquefacit, alia dissoluit, alia constringit. Liquatur enim cera & induratur lutum, & tamen caloris non est diuersa natura.

L

M

natura.

A natura. Sic & bonitas dei atque clementia vasa iræ, id est, populum Iudæorũ & cæteros reprobos indurat: vasa verò misericordię, id est, electos, liquat. Non potes figmẽtum fictori suo dicere, cur me fecisti sic? quia & ipse fictor habet potestatem facere ex eodem luto, prout voluerit, alia vasa ad honestos vsus, alia ad inhonestos. Quod, id est, si deus volens ostendere iram, sustinuit in multa patientia vasa iræ, tu quis es qui respondeas deo? Voluit deus ostẽdere iram suam, non vtique animi perturbationem, sicut est quæ circa homines nuncupatur, sed iustam vindictam, & notam facere potentiam suam, ad quam pertinet damnare iniquos. In hoc quoque demonstratur eius potentia, quòd & malis bene vti optimus possit. Ostendere ergo voluit hanc potentiam, qua bene vtitur etiam malis, multa illis naturalia & temporalia bona largiens, eorumque malitiam & comparationem ad exB ercendos & admonendos bonos accommodans, vt in eis discant agere gratias deo, quod ab eis non suis meritis quæ in eadem massa paria fuerunt, sed illius miseratione discreti sunt. Si enim soli hi crearentur ex Adam, qui essent per gratiam redimendi, & præter hos qui vt Iudæi in filios adoptantur, nulli alij homines nascerentur, lateret beneficium quod donaretur indignis, quia nullis ex eadem dãnabili stirpe venientibus debitum suppliciũ redderetur. Volens itaque deus ostendere iram & notificare potentiam suam, sustinuit in multa patiẽtia uasa iræ aptata in interitũ, id est, reprobos homines, in quibus latet ira eius, qui aptati sunt in perditionem, longanimiter tolerauit, vt ordinate disponeret eos, & vteretur illis ad instructionem salutis eorum quorum miseretur, ideoque vasa misericordiæ vocantur. Non quòd illi essent necesC saria siue angelica siue humana peccata, cui nec iustitia creaturæ cuiusquam est necessaria, sed vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, ne se in bonis operibus tanquam de propriis extollerent viribus: sed humiliter intelligerent, nisi illis Dei gratia non debita, sed gratuita subueniret, id fuisse reddendum meritis suis, quod aliis in eadem massa redditum cernerent. Ita enim quid sibi præstetur discunt gratis iustificati, dum non suo merito, sed gloria ditissimæ Dei misericordiæ discernuntur à damnatis, cum quibus eadem iustitia fuerant & ipsi damnandi: Cæteri autem homines ad istam gratiam non pertinentes, quorum tamen & animam & corpus Dei bonitas operata est, & quicquid habet ipsa natura præter vitium, quod eidem infixit superbientis voluntatis audacia, propter hoc à Deo (qui illos ita peccaturos, vt æterno essent igne damnandi, sine dubitatione præsciuit) creati sunt, vt in his ostenderet liberum desertoris arbitrium sine sui gratia quid valeret, & in eorum iustis ac debitis pœnis vasa misericordiæ, quæ non suorum operum meritis, sed gratuita Dei gratia discreta sunt ab illa concreatione, quid sibi collatum esset addiscerent: vt omne os obstruatur, & qui gloriatur, in domino glorietur. [Vt ostenderet,] inquit, [diui-

Rom. 3. 1. Cor. 1.

tias gloriæ suæ] qua glorificatur in sanctis, benè faciens eos operari, [in vasa misericordiæ] id est, in homines quos replet sua misericordia, [quę] id est, quos homines electos [præparauit] id est, præordinauit ad [gloriam] æternam. [Quos & vocauit] scilicet [nos, non solum ex Iudæis] vt ipsi Iudæi volebant, [sed etiam ex gentibus, vt ex vtrisque fieret vnus credentium populus. Ex quo ostẽditur, non gentes eligi vel Iudæos, sed hominum voluntates diuinitus illuminatas. Quos & vocauit nos, pro eo positum est, ac si dixisset: Sicut nos quos vocauit non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus. Superiora enim quasi de Pharaone & Aegyptiis, qui fuerunt vasa iræ, & de filiis Israël qui erant vasa misericordiæ, disputare videtur. Nunc autem ne solum illi antiqui Israëlitæ intelligerentur vasa misericordiæ, ostendit quia & nos qui ad nouam gratiam vocati sumus, non solùm ex illo Hebræorum populo, sed etiam ex gentilitate, vasa sumus eiusdem misericordiæ. Etiam ex gentibus vocauit nos Deus, [sicut] ipse [dicit in Osee: Non plebem meam] id est gentilitatem quæ non erat plebs mea, vocabo plebem meam,] id est, vocabulum peculiaris populi mei dabo illi in gratiam nominis Christiani. [& non misericordiam consequutam] id est, eandem gentilitatem quæ misericordiam consequuta non fuerat, sed sine misericordia perditioni relicta erat, vocabo [consequutam misericordiam,] id est, hoc vocabulum illi dabo, vt appelletur consequuta misericordiam, vt nomen indicet beneficium. [Et erit] istud in tempore gratiæ [in loco] id est, in terra gentium, [vbi dictum est eis] diuinitus, [Non plebs mea] estis [vos. ibi,] id est, in eadem gentiũ regione [vocabuntur] qui ibi fuerint, [filij Dei viui.] Per hoc quod Deus gentiles ad cultum suum non vocabat, sed in errore reliquerat, dicebat eis, Non plebs mea vos. Sed in loco gentium vbi hoc antea dictum est, ibi postmodũ prędicata per apostolos euangelij gratia, vocati sunt qui illic crediderunt, filij Dei non mortui, sed viui. Coluerant enim priùs multos Deos mortuos, id est, homines mortuos, quos sibi Deos constituerant, sicut Iouem & Apollinem & Herculem, & ideo ne quis talium intelligeretur, nunc Deus à propheta dici, cum de gentilibus sermo esset, cognominauit Deum viuum.

Isaias autẽ clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorũ Israel tanquã arena maris, reliquiæ saluæ fiet. Verbũ autẽ cõsummãs & abbreuiãs in æquitate, quia verbũ breuiatũ faciet dominus super terrã. Et sicut prædixit Isaias, Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semẽ, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus. Isaiæ. 10. Isaiæ. 1.

Quia hos dixerat vocatos non solũ ex Iudęis, sed etiam ex gentibus, & gentium vocationem, de quibus minus videbatur, astruxerat prophetico

 testimonio,

G testimonio, vult similiter authoritate prophetica Iudæorum vocationem ostendere. Osee dicit de gentium conuersione, sed [Isaias clamat,] id est aperte & publicè testatur [pro Israël] id est, pro cõuersione Iudęorum. [Si fuerit numerus &c.] Hoc est, etiã si multitudo non crediderit, tamen pauci credent. Et reuera, si legamus Iosephum, quanta hominum in Ierusalem & in Iudæa fuerit multitudo quando passus est dominus, intelligimus vix paucos in apostolis & in apostolicis viris saluatos esse ex Iudæis. Sed non, quia fracti sunt infideles & superbi, ac per hoc infructuosi rami, vt insereretur oleaster gentium ideo perire potuit radix patriarcharum & prophetarum. Quia [si fuerit] inquit, [numerus filiorũ Israel] sicut [arena maris,] id est, si fuerint tot Iudæi, vt non possint numero comprehendi, sed omnem supputationem vicerit multitudo eorum, sicut arena quæ non potest numerari, [reliquiæ saluæ fient] id est, illi quos sibi dominus relinquet, quando alios abiiciet, saluabuntur.
H Vel si numerus eorũ fuerit sterilis & grauis vt arena maris, reliquiæ quę erunt fulgentes & cœlo inhærentes sicut stellæ, saluabuntur. Vtrunque enim promissum est Abraæ. Erit, inquit, semen tuum sicut stellæ cœli, & velut arena quæ est in littore maris. *Gene.28.* Verè saluabuntur. nam [verbum] erit [consummans & abbreuians in ęquitate. Ideo saluabuntur, quia verbum euangelij quod eis tradetur, erit consummans hominem in iustitia, id est, perfectionem iustitiæ dans, & ea consummans ac perficiens quæ lex non poterat. Et abbreuians, id est, in vno geminæ charitatis præcepto comprehendens omnia, quæ lex multiplicibus præceptis instituerat. Et erit abbreuians in æquitate, secundum illud: Quod tibi non vis ab alio fieri, tu alij ne feceris: Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter. *Tobi.4* *Matth.7.* Vel in vno Christo abbreuiãs omnia legalia, & hoc in æquitate, quia æquum est hoc verbum breuiari, vt nihil desit ad iustitiã de omnibus præfiguratis.
I Siue in æquitate, quia quæ æqua sunt, retinet, vt moralia: quæ ius est tolli, tollit, vt figuras. Verè nouum verbum erit abbreuiãs, [quia verbum breuiatum faciet dominus] Iesus [super terram:] id est, vt cõpendio fidei per gratiam saluos faciat credentes, non per innumerabiles obseruationes, quibus Iudęorum plebs seruiliter onerata premebatur. Hoc verbum fecit dominus super terram conuersans inter homines. Dictum fuit, reliquias esse saluandas ex multitudine pereuntium. [Et sicut] iterum [prędixit Isaias, Nisi dominus sabaoth] id est, exercituum, cui seruiũt exercitus angelorum & hominum] reliquisset nobis] Iudæis [semen] id est, electos filios qui disseminarentur per orbem, [sicut Sodoma facti essemus,] & [sicut Gomorrha similes fuissemus,] id est, sicut in Sodoma & Gomorrha post discessum Loth soli reprobi remanserunt qui simul perirent: ita & nos in Ierusalem post Christi resurrectionem soli reprobi & perituri remansissemus. Hi enim qui ex circuncisione crediderunt, vocãtur semen, quia sparsi per terras multiplicati sunt, & velut grana seminis copiosam segetem fidelium germinauerunt. Et propter
K istos non fuerunt Iudæi sicut Sodoma & Gomorrha, quia non omnes fuerunt reprobi, nec omnes perierunt, quoniam isti sunt electi atque saluati de multitudine illorum.

Quid ergo dicemus? Quòd gentes quæ nõ sectabantur iustitiam, apprehenderũt iustitiam, iustitiam autem quæ ex fide est: Israel verò sectãdo legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia nõ ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis *Isaie.28.* *& Petram scandali, & omnis qui credit in eum non confundetur.*

L Ab authoritate vtriusq; prophetæ infert: Quãdoquidem, inquit, Osee de gentibus dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam. *Osee.2.* & Isaias de filiis Israel clamat, quia reliquiæ eorum saluabũtur, id est, pauci de multitudine, [ergo quid dicemus] id est, quid per hæc prophetarũ dicta de gẽtibus & Iudæis diffiniemus? Istud possumus ex prædictis oraculis inferre & asserere, [quòd gentes, quæ] neque per hostias, neque per voluntatem [sectabãtur iustitiã] Dei, apprehenderũt iustitiã,] nõ quãcunq;, nõ eam quæ est ex lege, sed eã [iustitiam quæ est ex fide]. i. per gratiã: quia nõ superbierunt, sed in Christum crediderunt. sed [Israel,] id est, carnalis populus Iudæorũ, [sectãdo] per carnales obseruantias [legem iustitiæ] id est, legẽ quę est iustitiæ bene intellecta, [nõ peruenit in legem iustitiæ,] id est, venit quidem aliquantulũ in legẽ
M iustitiæ, sed non peruenit in eam: quia quamuis opera legis faceret, non tamen ex amore iustitiæ fecit ea, sed ex timore pœnæ, & ita cordis innocentiam habere non potuit. Vbi probatur vera esse supradicta sententia, quia non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei: quoniam gentes, vt dictum est, quæ iustitiam non quæsierunt, iustitiam inuenerunt: & Israel qui legem iustitiæ sectabatur, non potuit in eam peruenire. Terribilis ergo deus in consiliis super filios hominum, & iudicia eius occulta sunt, non iniusta. *Psalm.65.* Gentes quæ non sectabantur iustitiam, quæ ex lege est, quasi propriam suam apprehenderunt iustitiam, quæ est ex fide. Israel autem sectans per opera legem iustitiæ, non peruenit corde in legem iustitiæ. Et [quare?] Quasi diligenter hoc attendamus, cur in eam peruenire non potuit. [Quia non ex fide] id est, quia non sperauit in Deum, non illam petiuit à deo, non credidit in eum qui iustificat impium. Nõ ex fide, [sed quasi ex operib⁹]. i. quasi iustitiã per semetipsum operans, non in se credẽs operari Deũ. Deus est enim qui operatur in nobis & velle & operari pro bona volũtate. Sed Israel nõ quærebat iustificari ex fide, sed quasi ex operibus, quia fidem

A fidem non putauit esse causam & principium iustitiæ, sed opera carnalium obseruationum iustitiæ principium esse credidit: & glorians quasi de operibus, exclusit à se gratiam: ac quasi de sanitate præsumens, respuit medicinam. Verè non ex fide iustificari quæsiuit populus Iudæorũ, sed velut ex operibus. nam [offenderunt in lapidem offensionis] id est, Christum humilem per superbiã calcare volentes gressum suæ rectæ actionis læserunt, & quassati corruerunt. Quasi ipsa sua iustitia offenderunt in Christum, quia velut de iustitia timuerunt, & fidem Christi spreuerunt. Qui ad similitudinem parui lapidis, à quo non cauetur, fuit eis habilis ad offendendum, latens in humilitate. Omnibus quoque malis est ipse Christus lapis offensionis: quia quicquid dicit, amarum est illis, & commouentur ex dictis eius. Ita offenderũt in hunc lapidem, [sicut scriptum est] apud Isaiam dicente patre: [Ecce pono in Sion lapidem offensionis] .i. per incarnationis mysteriũ pono Christum in Sion, hoc est, in ecclesia fundamẽtum, qui
B Iudæis erit lapis offensionis, quia nõ sibi cauebũt ab illo humili & paruo propter suæ mentis cæcitatem, sed offendent in eum & corruent. & pono ibi [petram scandali] id est eundẽ Christum, qui in passione erit illis petra scãdali, id est, deformis & asper & durus, in quo scandalizabuntur irascẽtes & indignantes, cum se filium Dei dixerit. Lapis vocatur politus & lubricus, quãdo si calcatur, pes cito labitur: petra verò dicitur, quando est inculta & aspera. Christus ergo in natiuitate vel in conuersatione & prædicatione sua Iudæis fuit lapis offensionis & in passione petra scandali: quia qui prius in ortu & humana conuersatione visus est eis contemptibilis & conculcabilis, postmodũ in passione nimium deformis & asper illis apparuit. Plus autem est scãdalum quàm offensio: quia scandalum dicitur à Græco, quod est σκανδαλίζω, & est proprie impactio pedum. Ita ergo Iudæi offenderunt in Christum, vt omnino impingerent pedem ibi & confringerent. Non solũ
C enim contempserunt eum, sed & crucifixerũt. Pono hunc lapidem offensionis, quantum ad reprobos: & propter electos subiũgo, quia [omnis] siue Iudæus, siue gentilis, siue seruus, siue liber, [qui crediderit in eum, non confundetur] id est non erubescet in futuro cum ille venerit ad iudicium. Qui enim crediderit in eum, non habebit suã iustitiam quæ ex lege est, quãuis sit bona lex, sed implebit ipsam legẽ non sua iustitia, sed data ex deo. Ita enim nõ cõfundetur. Nam qui in se gloriatur, cõfundetur. nõ enim sine peccatis inuenietur. Ille autem tantummodo non confundetur, qui in domino gloriatur. Quicunque illũ fide expectãt, cũ venerit, gaudebunt. Qui sine fide sũt, cùm venerit quod nunc non vident erubescent: quomodo solent confundi qui inueniuntur in aliqua culpa, & eis insultatur ab omnib⁹: sed tamen non transiet illa confusio, nec delebitur. Notandum autem, quia hoc testimonium Apostolus ex duobus locis libri Isaiæ coniunxit. Ita enim ibi legitur: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem D
probatum, lapidem angularem, præciosum, in fundamento fundatum. Qui crediderit, non festinet. *Isa.28*
Atque alibi in eodem libro: Et erit, inquit, vobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis & in petram scandali, duabus domibus Israel. Vnde perspicuum est, Apostolos in interpretatione *Isaiæ.8.*
veterum scripturarum sensum quæsisse, non verba: nec magnopere de ordine sermonibúsque curasse, cum intellectui res pateret.

CAPVT X.

F *Ratres, volũtas quidem cordis mei, & obsecratio ad dominum fit pro illis in salutẽ. Testimoniũ enim perhibeo illis, quòd æmulationem Dei habẽt, sed non secundum scientiam. Ignorantes enim Dei iustitiam, & suã quærẽtes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti.*

Hinc iam incipit de spe Iudæorum loqui, ne etiam gentes superbire audeant aduersus eos. Sicut enim Iudæorum superbia refellenda erat tanquam ex opere gloriantium, sic & gentibus occurrendum est, ne tanquam Iudæis prælati superbiant. Dixi quia non peruenerunt in legem iustitiæ, sed offenderunt in lapidem offensionis, non quia illos odio habeam, nec quia de illis omnino desperem. Nam sciatis, [fratres] quia intima [voluntas cordis mei fit pro illis in salutem] id est, ex corde volo illorum salutem. Voluntas quidẽ cordis mei pro illis optat, vt accipiant salutem, quãuis illorum voluntas adhuc obsistat. Potens est enim Deus illorum corda conuertere. Non solum voluntas, sed etiam [obsecratio] id est, oratio cum obtestatione sacrorum, fit à me pro illis ad Deum in salutem, id est, vt efficacior sit oratio mea pro illis, facio eam cum adiuratione sacrorum, in salutem illorum dirigens intentionem, hoc est, vt credant & per fidem consequantur salutem. Non enim aliter saluari poterunt. Quãuis Apostolus eis instanter euangelium prædicaret, parum tamen esse credebat nisi pro illis etiam oraret vt crederent: quoniam voluntas vt ad vera credenda moueatur, non sibi sufficit, nisi per gratiam Deus illi opituletur. nec ipsa conuersio fieri potest sine Dei adiutorio. Obsecro, inquit, pro illis, & iustum est vt obsecrem. nam æmulationem Dei habent. Nam ego qui olim similis fui, & idcirco noui intẽtionẽ cordis ipsorũ, [perhibeo illis testimoniũ, ꝙ æmulationẽ dei habẽt] .i. bono zelo mouẽtur ad defendẽdã legẽ, [sed nõ secundũ sciẽtiã] quia imprudẽter agũt, dũ nos quasi preuaricatores legis persequũtur. Nesciũt enim ꝗa nos potiùs ꝙ̃ ipsi legem adimplemus, qui spiritualiter eam obseruamus: & idcirco bona quidem intentione volunt legem contra preuaricatores defendere, sed nõ secundũ scientiam, quia nesciunt qui

E

F

G sint illi contra quos mouentur. Hoc & dominus sic prænunciauit: Venit hora vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se præstare deo. Putabant enim se Deo placere ex eo, quod Christianos velut pro defensione legis interficiebant, quia æmulationem Dei habebant, sed non secundum scientiam. Verè non secundum scientiam. Nam [ignorantes iustitiam Dei] id est, quæ à Deo datur per fidem Christi, [& quærentes statuere suã iustitiam] id est, quã suis viribus per obseruantiã legis putabant se facere, [non sunt subiecti iustitiæ Dei] i. Christo. De se enim præsumentes, gratiam repellebant, & in Christum propterea nõ credebant, ignorantes iustitiã Dei, & suã volẽtes statuere. Iustitia Dei hîc dicitur, non qua iustus est Deus, sed quã dat homini, vt iustus sit homo per Deum. Iustitia autem illorũ erat, quia de suis viribus præsumebant, & quasi impletores legis seipsos ex sua virtute dicebant. Ignorabãt ergo iustitiam Dei, id est, quam dat homini Deus, qui solus est iustus atque iustificans: & volebant constituere suã, id est, velut à se sibi paratam, non ab illo impertitam: & ideo iustitiæ Dei non erant subiecti, quia superbi erant, de suo putantes, non de Dei placere posse se Deo. Verè ignorabant iustitiam Dei. nam [Christus quem cæci respuebant, est [finis] id est, cõsummatio [legis] quia in eo lex consummatur & perficitur. Finis, id est, perfectio legis, est Christus [ad iustitiam] complendã [omni] in se [credenti:] quia omnis qui in Christũ credit, habet ipsum Christum consummationem legis, vt per eum faciat iustitiam. Sunt enim opera quæ videntur bona sine fide Christi, & non sunt bona, quia non referuntur ad eum finem ex quo sunt bona. Talia erant opera istorum, qui suam iustitiam quærebant statuere, quia ipsum quod dicitur, Non concupisces, & cętera huiusmodi mandata sancta & bona sibi tribuebant: quæ vt possit homo facere, Deus operatur in homine per Christi fidem, qui finis est ad iustitiam omni credenti, id est, cui per spiritum incorporatus factúsque membrum eius, potest quisque illo incrementũ intrinsecus dante operari iustitiam, de cuius operibus etiam ipse dixit, quia sine me nihil potestis facere. Finis enim dicitur ipse Christ⁹, quia quicquid agimus, ad illum referimus: & cum ad eum peruenerimus, non habebimus vltra quod quæramus, sed ibi permanebimus. In eum nanque dirigitur nostra intentio. Ad quem cum peruenerimus, non erit vltrà quò tendamus, quia ibi est omnium bonorum plenitudo.

(Iohan.16. — H — Exodi.20 — I — Iohan.15.)

Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, viuet in ea. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, quis ascẽdet in cœlum? id est Christũ deducere. aut quis ascẽdet in abyssum? hoc est Christũ ex mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? Propè est verbum in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum fidei quod prædicamus, quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum excitauit à mortuis, saluus eris.

(Leui.18. — Deute.30 — Ibidem — K)

Vere Christus est finis legis ad veram iustitiã. nam in ipsa lege antequã ad Christum veniatur, est quædam vmbratilis iustitia. Moyses enim ita scripsit. Probat Apostolus autoritate Moysi duas esse iustitias, quia dixerat Iudæos esse ignorantes iustitiã dei & suam quærentes statuere. Vere sunt duæ, vna per legem, altera par Christum. [Moyses enim scripsit,] quia [homo qui fecerit iustitiã quæ ex lege est, viuet in ea,] legem hoc loco pro ipsis operibus ponens. Qui autem viuebant in ipsis operibus, timebant vtique, ne si nõ ea fecissent, lapidationem vel combustionem vel aliquid huiusmodi paterentur. Ergo qui fecerit (inquit) ea, viuet in illis, id est, habebit præmium ne ista morte puniatur: non ergo apud deum, ex cuius fide si quis in hac vita vixerit, cum hinc exierit, tunc eũ magis habebit præsentissimum præmium. Non itaque ex fide viuit, quisquis præsentia quæ videntur, vel cupit vel timet: quia fides dei ad inuisibilia pertinet, quę post dabuntur. Nam est & ista quędã in operibus legis iustitia, quando sine suo pręmio relicta non est, vt qui fecerit eam, viuat in illa. Vnde & superius dictũ est, quia etsi Abraam ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum. Aliud est ergo, non iustificari apud deum: aliud, non iustificari. Qui omnino nõ iustificatur, nec illa seruat quæ temporale habent præmium, nec illa quæ æternum: qui autem in operibus legis iustificatur, non apud deum iustificatur, quia temporalẽ exinde expectat visibilemque mercedem. Sed tamen etiam ista est, vt dixi, quædam terrena carnalisque iustitia. Hæc Moyses de iustitia legis. Sed [quæ est ex fide iustitia, sic dicit] ipse: Ne dixeris in corde &c. Vel si iustitia legis in qua viuitur, est vera iustitia intelligẽda, quæ vitam præstat æternã, ideo proponitur iustitia legis, quòd qui fecerit eam, viuet in illa, vt cum quisque infirmitatem suam cognouerit, non per suas vires, neq; per literam legis ipsius, quod fieri non potest, sed per fidem concilians iustificatorem, perueniat & faciat & viuat in ea. Opus enim quod qui fecerit, viuet in eo, non fit nisi à iustificato. Iustificatio autem ex fide impetratur, & ita per iustitiã fidei cõpletur vera iustitia legis. De cuius fidei iustitia sic dicit Moyses, vel ipsa dicit in corde hominis: [Ne dixeris in corde tuo] id est, ne saltẽ cogites, [quis ascendet in cœlum?] id est, nullus homo ascendet, quia [hoc est Christum deducere,] quantum ad te, id est, si hoc cogitaueris, CHRISTVM ascendisse negabis. [Aut] nõ dixeris in corde tuo, [quis descendet in abyssum?] id est, nullus pro cõtẽpta lege descendet in infernum. quia [hoc est Christum à mortuis reuocare,] quantum ad te: id est, hoc cogitare, est non credere quod CHRISTVS pro

(L — M)

A pro nobis mortuus sit, & in infernum pro liberatione iustorũ, qui ibi tenebantur, descenderit. Vel ita: Cum audieris post resurrectionem prædicari Christum ascendisse in cælum, noli dicere in corde tuo, mendaciũ est, quis enim ascendet? Quia hæc infidelitas, quantum in te est, Christum de cælo ad terram deducit. Aut cum audieris prædicari quod ad infernum descendit, noli dubitare & putare hoc incredibile: quia hæc incredulitas, quantum ad te, reuocat Christum à mortuis. i. negat Christũ fuisse mortuum. Nam si in abyssum descendisse dubitetur, nec mortuus esse creditur: quia sicut mortuus est vt mortem occideret, sic in abyssum descendit vt suos inde retraheret. Et hæc est iustitia fidei, distans à iustitia moralitatis legis, vt non dubitet quis de spe dei quæ in Christo est, vt non diffidat Christum spoliasse infernum, & cum sanctorũ animabus cælũ ascendisse: quia qui hoc credit, ex hoc efficitur iustus. Potest & ita intelligi: Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cælum? id est, quis illuc ascendet Christum inde deducere. aut
B quis descendet in abyssum? hoc est, quis in infernũ descendet Christũ inde ex mortuis reuocare. Non enim expectauit Christus vt aliquis homo ascenderet in cælum ad deducendum eum, quod impossibile erat: sed ipse sua sponte descendit, à paterna
Lucæ. 13. sede veniens quærere & saluum facere quod perierat. Neque fuit necesse vel possibile vt aliquis in abyssum descenderet ad reuocandum inde Christũ à mortuis: quia ipse sua virtute, ligato forti aduersario & spoliato inferno, resurrexit à mortuis. Ne dicas, inquit, quis ascẽdet in cælum Christum deducere? quasi & in terra non sit Christus, qui per diuinitatem est vbique: aut quis descendet in abyssum Christũ ex mortuis reuocare? quasi Christus in abysso contineri possit, qui nullo loco contine-
Deute. 30 tur, sed omnia continet: vel inter mortuos morari
1. Cor. 1. possit, qui vita est. Hoc ne dixeris. [Sed quid dicit scriptura] per Moysen de Christo? [Prope est verbum,] id est, Christus qui est verbum & sapientia
C dei, est prope, hoc est, non longe est à natura animorum & loquẽdi ratione. Prope est [in ore tuo] ad confitendum, [& in corde tuo] ad credendum. Et ideo non per loca quæras eum, qui sicut verbũ & veritas & sapientia vbique est, & in corde iustorum manet atque in ore: sed credas quia verbum quod personaliter vnitum est humanitati, prope nos est, quoniam non à loqutione nostra remotum est, neque ab intellectu. [Hoc] verbum quod Moyses dicit ita esse prope, [est verbũ fidei quod prædicamus,] id est, Christus, in quo nostra fides constat, quem annunciamus. Hoc prædicamus de illo, quia si cõfitearis &c. Vel ratio redditur, cur in ore & in corde verbum hoc debeat esse. [Quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum, & in corde tuo credideris quod deus illum excitauit à mortuis, saluus eris.] Non est laus fidei Christianorum, quia credunt mortuum Christum, sed quia credunt resurrexisse Christum. Nam mortuum & paganus credit. Hæc est laus fidei quia credim⁹ eum resurrexisse, & speramus nos quoque per eũ resurrecturos esse. Non enim ait, si confessus fue-
ris quia eum deus tradidit ad occidendum: sed, si D
confessus fueris quia deus eum suscitauit à mortuis, tunc saluus eris. In tantum saluus, inquantum iustus. Quare autem credim⁹ & mortuum? Quia credere eum resurrexisse non possumus, nisi prius mortuum fuisse credamus. Pertinet autem ista cõfessio præcipue ad martyres, qui coram tyrannis Christum confitebantur, & pro eius confessione moriebantur. Nam nostro tempore facile est vt quisque Christum voce confiteatur, ideoque vox sola non sufficit sine operibus.

Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem cõfessio fit ad salutem. Dicit enim scri- Isa. 28
ptura: Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non est enim distinctio Iudæi & Græci. Nam idem dominus omnium, diues
in omnes qui inuocant illum. Omnis enim Ioel. 2
quicunque inuocauerit nomen domini, saluus erit. E

Verè si resurrectionem Christi corde credideris, & ore confessus fueris, saluus eris. nam [corde creditur ad iustitiam, sed ore confessio fit ad salu-
tem.] Hoc est, qui corde credit, habet in præsenti Habac. 2
iustitiam, quia iustus ex fide viuit: & qui ore confitetur, habet in futuro salutem. Et idcirco oportet nos esse & iustitiæ memores & salutis: quandoquidem in sempiterna iustitia regnaturi, à præsenti seculo maligno salui fieri non possumus, nisi & nos ad salutem proximorum nitentes, etiam ore profiteamur quod corde gestamus. Credere enim dat salutem, quia iustitiam parit quæ est causa salutis, si quod cor credit, os confiteatur. Hoc est enim confiteri, dicere quod habes in corde. Si autẽ aliud in corde habes & aliud dicis, loqueris, nõ cõfiteris. Noli erubescere de spe tua in conspectu hominum. Quomodo viuit in corde tuo, sic habitet F
in ore tuo: quia non sine causa signum suum Christus in fronte nobis figi voluit tãquam in sede pudoris, ne Christi opprobria Christian⁹ erubescat. Parum est ergo in corde habere Christum, & nolle cõfiteri dum timetur opprobrium. Qui enim salutem cupit habere, debet fidem suam ore proferre, quia ore confessio fit ad salutem. Alioquin credulitas cordis non dat salutem, quamuis corde credatur ad iustitiam. verè fides ore prolata perducit ad salutem, nã [scriptura dicit] in libro Isaiæ: [Omnis] non solum Iudæus, sed & gentilis, [qui credit in illum,] hoc est, in Christum, [non cõfundetur,] id est, non erubescet in die iudicij, quia salutem quam credit, consequetur. Et verè omnis. [Non est enim distinctio Iudæi & Græci,] id est, propheta neque Iudæum, neque gentilem nominauit, sed in eo quod ait, omnis, ostendit de vtroque populo, quia quicunque syncera fide rectisq; operibus deo ingemuerit, saluus esse possit. Verè non est distinctio. [Nam idem dominus est omnium,] siue Iudæorum, siue gentilium. [diues in omnes,]

G id est, sufficiens ditare omnes [qui inuocant illũ,] id est, qui pia deuotione in seipsos vocant illum, præparando se dignos tali habitatore. Illis est diues qui inuocant, non modò credunt: quia credere dat remissionem peccatorum, inuocare impetrat promissa dei. Orãs inuocat, sed hoc nõ potest nisi prius credat. Iure dixi quia est diues in omnes, nõ in quosdam vel in paucos inuocatores suos: quia sicut Ioel testatur, cum gratiæ tempus prænunciat, [omnis quicunque inuocauerit nomen domini, saluus erit.] Nullus excipitur, nulli gratia hæc denegatur: sed omnis Iudæus & gentilis, cuiuscunque gradus & conditionis sit, quicunque piis precibus inuocauerit nomen domini, præparans se dignum ad excipiendum in sui cordis templũ habitatorem deum, saluus erit æterna salute.

Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei quẽ non audierunt? Quomodo autem audient
H *sine prædicante? Quomodo verò prædicabunt nisi mittãtur, sicut scriptũ est, Quàm* Isaiæ.52
speciosi pedes euangelizantium pacẽ, euã- Nahum.1
gelizantium bona?

Probato quod de vtroque populo assumuntur qui salui fiant, ostendit quod per missionem ad vtrosque factam assumuntur: quam qui non recipit, inexcusabilis est. Quicunque inuocauerit nomen domini, saluus erit. Ergo oportet credere. Quia [quomodo inuocabunt in quem non crediderunt?] Inuocatio, inquit, saluat. Nemo autẽ inuocat qui non credit. Nisi enim crediderint, non inuocabunt: & nisi inuocauerint, non saluabũtur. Hoc maxime de gentibus dicitur, ne quis Iudæos tantum putaret ad fidem vocandos. Quomodo inuocabunt Christum in quem non crediderunt?
I Prius oportet vt credant. [Aut quomodo credẽt ei quem non audierunt?] Prius enim necesse est vt ab ore alicuius audiant illum. Credere nanque est ex auditu. Sed [quomodo audient eum sine] aliquo [prædicante?] Necesse est vt aliquis prædicet, à quo cæteri audiãt quid credere debeant. Nõ enim audient nisi prædicatum fuerit. Sed [quomodo] doctores [prædicabunt nisi mittantur?] Non possunt prædicare nisi missi fuerint, quia nõ sunt veri apostoli nisi missi. Et inanis est hominũ conatus, nisi deus missos suos iuuerit. Nec eis annunciandi virtus vlla subsistit, nisi affuerit illis ipse qui misit. His dictis refutat Apostolus eos, qui negabant ad incircuncisas gentes mittendos esse præcones Christi, & ostendit salutem per dei gratiam omnibus aduenisse. Salus, inquit, est ex inuocatione, inuocatio ex fide, fides ex auditu, auditus ex prædicatione, prædicatio ex missione, vt ita totum descendat ex fonte gratiæ. Omnia ergo non ex nobis, sed ex dei gratia sunt nobis, qua præmissi sunt prædicatores nostræ salutis, [sicut] in Isaia [scriptũ est: Quàm speciosi,] id est, admirabiliter pulchri [pedes,] id est, gressus apostolorũ mũdum illuminantium, in quo apparet eos à deo missos, quoniã aliter hoc facere nõ possent. Speciosi sunt, id est, pulchritudine virtutũ & claritate miraculorum ac prædicationis decorati sunt: pedes, id est, incessus apostolorum [euangelizãtium,] id est, bene nunciantium hominibus [pacem,] id est, reconciliationem & concordiam ad dominum, & [euangelizantium bona] regni cælorum. K

Sed non omnes obediunt euangelio. Isaias Isaiæ.53
enim dicit: Domine, quis credidit auditui Iohan.12
nostro? Ergo fides ex auditu, auditus autẽ per verbum Christi.

Apostoli quidem omnibus euangelizãt pacẽ, sed non omnes obediunt euangelio, vt pœnitentiam de præteritis agentes, & de cætero rectè viuẽtes, studeant habere pacem cũ deo. Nam cum auditus sit ex gratia, necessaria est & alia gratia quæ cor moueat: quia nihil foris proficit sermo docentis, si deus intus cor non tetigerit audientis. Et verè [non omnes obediũt euangelio,] sed pauci. Nã Isaias voce prædicatorũ dicit, querimoniã faciẽs de raritate auditorũ: [Domine, quis,] id est, ꝗ rarus est [qui credidit auditui nostro,] id est, auditui prædicationis quã à te audiuimꝰ & eis nũciauimꝰ? Raro ex multis inuenitur aliquis qui credat. Et qui nõ credũt, manifestũ est quia non obediũt. Auditui ꝓdicationis crediderũt pauci de multitudine, [ergo fides] est [ex auditu:] quia ex eo quod audiuimus à doctoribus, incipimus credere: sed [auditus] est non per merita nostra, sed [per verbum] prædicationis Christi, quod ab eius gratia doctores perceperunt. L

Sed dico: Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorũ, Psal.18
& in fines orbis terræ verba eorum.

M Isaias dicit quod pauci crediderũt, [sed ego dico, Nũquid nõ audierũt?] Vtique audierũt, & ideo inexcusabiles sũt qui nõ crediderũt. [Et quidẽ] audire potuerunt non solũ proximi, sed & remotissimi. Nã [in omnem terrã exiuit sonus,] id est, fama [eorũ,] id est, apostolorũ, [& in fines orbis terræ, id est, in omnes mundi terminos in circuitu ꝓcesserũt ipsa [verba eorũ,] vt veritas nõ solũ per famã audiretur, sed & per ipsã prædicãtiũ dicta cognosceretur. Quod tamẽ ex toto necdũ fuerat impletũ, quãdo scribebat Apostolus: sed verbis præteriti tẽporis loquutus est, sicut & ꝓpheta quod futurũ erat, & ex magna parte iam completũ fuerat.

Sed dico: Nunquid Israel non cognouit? Primus Moyses dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gen- Deute.32
tem insipientem, in iram vos mittam. Isaias autem audet & dicit: Inuẽtus sum à nõ Isaiæ.65
quærentibus me, palàm apparui his qui me non interrogabãt. Ad Israel autẽ dicit:

Tota

A *Tota die expādi manus meas ad populum non credentem, sed contradicentem mihi.*

In omnes gentes vsque ad orbis terminos processit fama Christiani nominis. [Sed dico. Nunquid Israël non cognouit] quod totus mundus audiuit? Non ignorauit Israël hanc salutem, sed cognouit quia posset audisse & cognouisse. Cognouit, quia contradicere non potuit. Sed nō verè cognouit, vt in mēte eius bene sederet. Cognouit ad testimonium suæ damnationis, non in adiutorium suæ saluationis. Verè cognouit, quia [Moyses primus] doctor eorum [dicit] hoc, & omnes prophetæ post eum similia loquuntur. Hoc enim innuitur in eo quod Moyses nunc primus appellatur, quem alij sequuti sunt in eodem sensu. Moyses voce dei dicit Iudæis in cantico, dum infidelitatem eorum prænunciat: [Ego adducam vos ad æmula
B tionem in non gentem,] id est, tale quid faciā genti paganorum, quæ nec gens dicenda est propter stultitiam idololatriæ, vnde vos æmulationē, hoc est, inuidiam habebitis. Inuidia nanque tabescunt Iudæi, dum gentes deum eorū suum dicunt, & legem atque prophetas ad se pertinere. Et ita adducti sunt ad inuidiam in non gentem, hoc est, cōtra
Isaiæ.40 gentilem populum, de quo dictum erat. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram deo. Vel in nō gentem, quæ cum esset gens, gentilitatem credendo deposuit: & facta est nō gens, id est, plebs Christiana per baptismum. Quandiu enim fuerat infi
1.Petri.2 delis, fuit gens: sed in ecclesia dicitur populus acquisitionis. Ita, inquit, mittam vos in æmulationem in non gentem, id est, contra conuersam gentilitatē, quæ fidem apprehendet quam vos respuetis. Et mittā vos in iram, id est, in indignationem: hoc est, permittam vos irasci & indignari in gen
C tem insipientem, id est contra eandem gentilitatem, quæ dei sapientiam ignorabat, & stultitiam idololatriæ prædicabat. hoc est, tanta beneficia gentilitati tribuam, vt vos inde irascamini. Hoc Moyses dixit, & hanc scripturam Iudæi legunt & legerunt, ideoque prædicationem Christi in gentibus per orbem esse cognoscūt. Hoc Moyses. Sed [Isaias audet & dicit,] id est, audacius loquitur de salute gentium: quia quamuis sciret sibi imminere periculum, audacter tamen verbum dei prædicabat. Manasses enim rex, vt Hebræi testantur, serra lignea post serrauit eum. Sciebat igitur Isaias contemnendum se esse ab impiis, & interficiendū, & tamen abiecto timore prædicabat dei gratiam, & ex persona Christi dicebat: [Inuentus sum à nō quærentibus me,] id est, sponte me obtuli gentilibus, & per fidem me ab illis inueniri feci, qui me quærere non nouerant, nec in scripturis aduētum meum scrutabantur sicut Iudæi, qui adhuc in libris suis aduentum messię quærunt & expectant. [palam,] non per ænigmata & figuras, sicut in lege, sed manifesta veritatis cognitione [apparui his] gentilibus [qui me non interrogabant] ab aliis, quia interrogare non didicerant. Ita ad gētes, sed [ad Israël] carnalem [dicit: Tota die,] id est, toto tempore quo cum eis in terra cōuersatus sum, D
illuminans mundū, [expandi manus meas,] id est, ampliaui operum meorum beneficia, [ad populum] Iudaicum [non credentem] mihi, & quod peius est, [contradicentem. Conuenienter enim per extentas manus tota die, continuatio bonorū operum intelligitur, à quorum intētione saluator nunquam cessauit, sed infideli populo semper exhibuit, ac sicut nutrix paruulum expansis manibus excipere paratus fuit. Significant enim expansæ manus, & parentis clementiam suos filios in sinum recipere gestientis. Possunt & largitatem donantis exprimere, quòd nihil eis petentibus denegauerit, sed roganti leproso mox sanitatem reddi
derit, & oculos cæcorum rogantium protinus ape Matt.8
ruerit, sicque cætera petentibus dederit. Lucæ.18

CAPVT XI.

D*Ico ergo: Nunquid repulit deus populum suum? Absit. Nā & ego Israelita sum ex semine Abraam de tribu Beniamin. Non repulit deus plebem suam quam præsciuit.* E

Quia tot autoritatibus confutauit Iudæos, ne insultarent eis gentiles, & dicerent eos ex toto esse repulsos, incipit rursum de eorum salute loqui, ostendens non omnes esse reprobatos. Commemorauerat enim prophetæ testimonium de prænunciata futura incredulitate populi Israël, Tota die expandi manus &c. Et ne quis male intelligēs, vniuersum illum populum crimine incredulitatis & contradictionis arbitraretur esse damnatum, continuo subiecit. [Dico ergo] &c. Hîc ostendit quam plebem dixerit vtique Israëliticam. Quam si totam deus reprobasset atque damnasset, non vtique esset ipse Christi apostolus, ex semine Abrææ
& tribu Beniamin. Quia, inquit, dixi populū non F
credentem & contradicentem, ergo dico & hanc quæstionem facio: [Nunquid] propter multitudinem incredulorum & contradicentium [repulit deus populum suum,] vt euacuaret promissiones quas patribus eorum fecerat? [Absit] vt repelleret eū, qui tot milia credentium inde elegit. Verè non omnem populum illum repulit, [Nā & ego] qui hæc loquor, [sum Israëlita,] id est, sum ex eodem populo Iudæus, non proselytus. [ex semine Abraam,] id est, descendens ex Abraam, [de tribu Beniamin,] id est, per lineam Beniamin. Nō me repulit deus, qui ita sum ex illa gēte. Similiter non repulit plebem suam ex Israël, quam præsciuit, id est, prædestinauit. Prædestinatio enim hoc loco significatur nomine præscientiæ. [Non repulit, inquit, deus plebem suam, quam præsciuit,] id est, ad vitam prædestinauit. Atque vt ostenderet dei gratia fuisse relictas Israëlitici gētis reliquias, non meritis operum eorum, sequutus adiunxit valde necessarium testimonium, dicens:

An nescitis in Elia quid dicit scriptura, quemadmodum interpellat deum aduer-

sus

G *sus Israel? Domine prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi responsum diuinum? Reliqui mihi septem milia virorum, qui nõ curuauerunt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt. Si autem gratia, iam non ex operibus. Alioquin gratia iam non est gratia.*

3.Reg.19.

Inde, inquit, potest videri quod de⁹ multos sua gratia reseruauit, quos non repulit, quoniam tempore Eliæ tam pauci fuerunt, vt ipsi Eliæ nulli viderentur esse quos non repulerit, & tamen tunc in tãta bonorũ oppressione fuerũt multi quos gratia dei sibi reseruauit. Et hoc est, quod interrogãdo dicit ad increpationem eorum, qui totam plebẽ Israeliticam à deo repulsam esse putabant: [An nescitis quid scriptura] tertij libri Regũ [dicit in Elia,] id est, in gestis Eliæ, scilicet [quemadmodum ipse interpellat deum aduersus Israel,] id est, inter se & illos iudicem eũ appellat, & cõtra perfidos prouocat? [Domine,] inquit, [prophetas tuos] præcepto impiissimæ reginæ Izabel [occiderunt,] & [altaria tua suffoderunt,] id est, à fundamẽtis subuerterunt, [& ego relictus sum solus] ex tuis, [& quærunt animam meã,] id est, me occidere. Quasi dicat: Non debes eis parcere quia tanta mala fecerunt. Ipse sic interpellabat, & se solũ putabat. [Sed quid dicit illi responsum diuinum?] id est, quid respondet ei dominus? [Reliqui mihi septem milia uirorum.] Non ait, relicta sunt mihi: aut, reliquerũt se mihi, sed reliq mihi. Vbi nõ humanũ opus, sed diuina gratia patenter ostẽditur. In septem uerò milibus virorum, perfecta summa viriliter agẽtium exprimitur: Reliqui, inquit, mihi: id est, per gratiam reseruaui, septem milia virorum, quia tũc erant multi quos deus sibi reseruauerat, quamuis nesciret Elias, quoniam grana latebant, sub aceruo palearum. [Qui non curuauerunt genua ante Baal,] id est, non adorauerunt dæmonium, quod adorabat populus Israel sub rege Achab. Vbi omnem populum simul propheta putauerat refutatum, inuenta sunt septem milia virorum qui permanserunt in testamento dei. [Sic ergo & in hoc tẽpore] gratiæ facilius [saluæ factæ sunt reliquiæ:] hoc est, Quandoquidem ante tempus gratiæ deus tot milia ex sua gratia reseruauit contra opinionẽ tanti prophetæ: ergo sic, id est, simili modo etiã in hoc tempore gratiæ & prædicationis euãgelij credendũ est, multos esse quos deus præsciuit & suos esse prædestinauit, & hoc non secundum humanũ meritum, sed [secundum electionem gratiæ,] quã nulla operum merita præcesserunt. In hac ergo electione & in his reliquiis est illa plebs, quã propterea deus non repulit, quia præsciuit. Præsciuit enim reliquias quas secundum electionem gratiæ fuerat ipse facturus, hoc est, prædestinauit. Dixi quia secundum electionem gratiæ sunt saluatæ. Sed [si gratia] saluatæ sunt, [iam nõ ex operibus] eorum processit illa salus. [Alioquin,] id est, si aliter est, [gratia,] id est, gratuitum donum dei [iam non est gratia,] id est, gratuitum donum, sed debitum. Si enim gratia vllis bonis meritis datur, iam non gratis datur, sed debita redditur. Ac per hoc non vero nomine nuncupatur, vbi merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitũ. Si autem vera est gratia, id est, gratuita, nihil inuenit in homine cui merito debeatur. Quod bene intelligitur in eo quod dictum est, pro nihilo saluos facies eos. Ipsa enim dat merita, nõ meritis datur: & præuenit etiam fidem, ex qua omnia bona opera incipiunt.

H

I

K

Psalm.55

Quid ergo? Quod quærebat Israel, non est consequutus, electio autem cõsequuta est. Cæteri verò excæcati sunt, sicut scriptum est: Dedit illis deus spiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant, vsque in hodiernum diem. Et Dauid dicit: Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum & in captionem & in scãdalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua.

L

Isaiæ.6

Psalm.68.

Quandoquidem non ex operibus, sed gratia dei tantum saluatæ sunt reliquiæ de multitudine Israëlitarum, [ergo quid] dicendum est? Hoc scilicet, quia [quod quærebat Israël,] id est, iustitiam vel salutẽ, quam quærebat in lege populus Iudęorum, [non est cõsequutus] per opera legis, sed [electio,] id est, illa pars quæ ex eodem populo est electa, [consequuta est] per gratiam iustitiam & salutem. Electio consequuta est, sed [cæteri] qui non pertinent ad sortem electionis, [excæcati sunt] iusto dei iudicio, [sicut scriptũ est: Dedit illis de⁹,] id est, iustè permisit vt illi haberent [spiritum cõpunctionis,] id est, spiritum malignum, quo compungerentur & stimularentur ad malum. Malam enim significat hîc compunctionem, quia sæpe fit vt bonum homini sit molestum, vt pharisæis doctrina Christi. Et dedit eis iusto iudicio [oculos vt non videãt, & aures vt non audiãt, vsque in hodiernum diem,] id est, vsque ad præsens tempus. Hîc enim oculos & aures interioris hominis debemus intelligere, quibus excæcati & surdi effecti sunt, qui Christum videntes in corpore & audientes doctrinam eius, neque credere operibus quæ videbant, nec obedire verbo quod audiebant, voluerunt. Quicunque enim cum intellexisset, credere noluit id quod verũ est, debet consequi quod vult, vt de cætero non possit credere. In voluntate ergo sua adiuti sunt, vt quia scientes verum dicebant esse falsum, de cætero non intelligerẽt. Cęci itaque sunt oculi cordis eorum, vt lucem verita

M

tis

A tis Christi nequeant videre:& aures surdæ,vt spiritales scripturarũ sensus non possint audire. Vbi
Isaiæ.29 autem scripta sit hæc sententia,non satis apparet. Tamẽ beatus Hieronymus dicit eam in Isaia scriptam,vbi nos legim⁹: Miscuit vobis dominus spiritum soporis . claudet oculos vestros. prophetas & principes vestros, qui vident visiones, operiet. Ego autem si aliud quàm tantus doctor auderem dicere,magis in Deuteronomio illam inueniri pu
Deut.29 tarem,vbi Moyses loquitur:Non dedit vobis dominus cor intelligens & oculos videntes & aures quæ possint audire,vsque in præsentem diem.Hęc vel Isaias vel Moyses de excęcatione & surditate eorum loquitur. Et Dauid inde dicit: [Mẽsa eo
Psalm.68. rum,]id est,scriptura quæ variis sententiarum ferculis consueuit eos pascere,fiat in laqueũ,] id est, vertatur eis in laqueum vt illaqueet eos.[corã ipsis,]id est videntibus ipsis,vt iniquitatem suam agnoscant,& in ea pertinacissime perseuerent:tantumque valeat animi ipsorum præsumptio,vt coram ipsis laqueus sit,& incidant in eum. Hæc non
B optantis,sed prophetantis sunt verba: non imprecantis vt hoc fiat, sed prædicentis quòd hoc fiet. Fiat ergo,quia nõ potest aliter, nisi vt talibus ista eueniant,esse. Fiat illis mensa in laqueum,vt scriptura male intellecta illaqueet eos,& faciat inhærere literæ,ne veniant ad Christum & ad euangelium. & fiat illis [in captionem,] vt capiat eos & teneat,ne recedere possint à vetustate. & fiat illis [in scandalum,]vt per eam scãdalizentur in Christo sabbatis operante virtutes.& fiat [illis in retributionem,]vt per eam recipiant malorum suorũ vicissitudinem,id est,ęternam damnationẽ.[Obscurẽtur oculi]cordis[eorũ,ne videant,] vt quoniam sine causa viderunt, fiat illis & non videre. Et post oculorum obtenebrationem[incurua semper dorsum eorum,] vt postquam cessauerint superna cognoscere, semper de inferioribus cogitẽt.Qui enim supernis intendũt, curuum dorsum non habent:quia erecti stant,dum spem repositam
C sibi in cælo expectant.At verò qui futuræ vitę spẽ non intelligunt, iam excæcati de terrenis & infimis cogitant. & hoc est habere dorsum curuum, quia terram semper intuetur qui curuus est.Et tales sunt nunc omnes Iudæi, similes scilicet brutis animalibus, quorum vultus in terram pronus est & ventri intentus.

Dico ergo:Nunquid sic offenderunt vt caderent? Absit. Sed illorũ delicto salus gentibus,vt illos æmulentur.Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium,quantò magis plenitudo eorum?

Quoniam Iudæos auctoritate prophetarũ docuit excæcatos esse,& scandalum, id est, offendiculum & impactionem pedum pertulisse, ne gentiles his verbis haberent occasionẽ spernendi eos, ingreditur iterum loqui de salute eorum. Quia, inquit, aspere loquutus sum de excæcatione eorum,& offensione,[ergo]ne quis desperet de salu
D te eorum,[dico:Nunquid sic offenderunt,]id est, pedibus impegerunt,[vt caderent?]id est,vt tantummodo caderent quasi ad pœnam suam solum. [Absit.]Quasi non ceciderunt, quia nec omnes ceciderunt:& quidam ex his qui ceciderũt, Iudæi prædestinatione semper stantes fuerunt,& ex casu cæterorum mundus est erectus.Non enim irreparabiliter & sine vtilitate ceciderunt, sed casus eorum prodest,& ipsi possunt restitui.Absit vt ex toto caderent.Non ita ceciderunt, [sed illorum delicto salus est gentibus.]Ipsum eorum lapsum talem esse dicit,non vt illi caderẽt,sed vt delicto suo salutem gentibus darent. Deinde incipit ex hoc loco Iudæorum populum commendare,& de ipso casu infidelitatis,vt non superbiant gentes, quia etiam casus Iudæorum tam preciosus extitit pro salute gentium,sed magis caueant, ne dum superbiũt,similiter cadant.Absit,inquit, vt caderẽt,sed illorum delicto salus est gentibus. Non dixit quia non ceciderunt, sed quia illorum casus non fuit inanis:quoniam ad salutem gentium profecit, dũ
E prædicatores euangelij à se repellerent, & ad gentes migrare facerent.Delicto illorum salus est gẽtibus,quia propter necem saluatoris dispersi, per omnes gentes gerunt scripturas sanctas,& testimonio nobis sunt,prophetias nos nõ finxisse de Christo,& fidem gentium corroborant. Illorum delicto salus est gentibus,[vt illos æmulentur Iudæi, hoc est,imitentur.Hoc sæpe factum est,& plenius al. sanè
fiet in fine seculi,quãdo Iudæi Christianos sequẽtur in fide Christi. Nam sicut nũc illorum lapsus salutem gentibus dedit, ita nunc gentium fides & conuersatio Iudæis æmulationem conuersationis confert & salutis.Potest etiã intelligi,vt gentes Iudæos æmulentur,id est,vt credant sicut & ipsi credebant,vt dei æmulatione contra opera eorũ mala moueantur.Dixi delictũ eorũ prodesse.[Quòd si,]hoc est, sed si[delictum,] id est,quòd Christũ occiderunt,vel verbum prædicationis repulerũt, [diuitiæ sunt mundi,]id est,ditauit mundum fide
F & religiosis operibus & moribus, [& diminutio eorum,]id est,paucitas ad fidem conuersa,hoc est, pauci de eis conuersi,[diuitiæ sunt gentium,] id est,ditauerunt gentes fide & virtutum perfectione,ac spiritus sancti charismatibus, [quantò magis plenitudo eorum,]quæ in fine mundi conuertetur,ditabit mundum?Id est,si malum eorum vertit deus in bonum,hoc est,in diuitias mundi,multò magis bonum eorum, cũ in fine multitudo vel plenitudo eorum conuersa fuerit, ditabit gentes doctrina & exemplo.In quo ostendit nec inutilẽ, nec irreparabilem casum eorum.Mirabiliter enim disponit omnia dei sapientia,apud quam nec ipsa delicta,nec lapsus inutiliter cedunt. Nam cum vnusquisque ex propositi sui libertate delinquat, dispensatio diuinæ sapiẽtię per hoc ipsum,in quo illi damno suæ negligentię pauperes fiunt,alios diuites facit:sicut nunc delictum Iudæorum ditauit gentes,vt eorum sine labore legis fierent cohæredes & concorporales. Potest & ita intelligi quod ait,

G ait, si diminutio eorum diuitiæ sunt gentiũ, quanto magis plenitudo eorum? Id est, si pauci eorum credentes tantum profuerunt gentibus, vt eas spiritalibus diuitiis replerent, quanto magis si plurimi vel omnes credidissent, prodesse illis poterãt ad doctrinã? Duobus enim modis diminutio eorum versa est in diuitias gentium: vel quia gentes ab illis paucis sumpserunt exemplum credendi, vel quia cum ipsi pauci credidissent ex Iudęis, ventum est ad gentes, vt maior fieret numerus credentium.

Vobis enim dico gentibus: Quandiu quidem ego sum gentiũ apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam, vt saluos faciem aliquos ex illis.

Dixi quia plenitudo eorum conuertetur. Bene enim poterunt conuerti. nam & ego pro conuer-
H sione eorum laboro. [Vobis enim dico gẽtibus,] qui mihi specialiter estis cõmissi. [Quandiu quidem ego sum apostolus gentium,] quod semper sum donec viuo, [honorificabo ministeriũ meũ.] Gentium sum apostolus, non Iudæorum, & tamen & horum minister. Et quandiu sum apostolus gentium, ad quas specialiter missus sum, honorificabo, id est, honorabile faciam ministeriũ meũ per conuersionem Iudæorum. Quia cum sim positus ad prædicandum gentibus, nõ solum illis prędicabo, sed etiam vt Iudęi conuertantur laborabo. In quo honorabile ministerium meum facio, superaddendo vltrà quàm debeo. Ille verò ministerium suũ reddit honorabile, qui quicquid sibi præceptum est & plus facit. Ille verò qui minus & remissius quàm debet operatur, ministerium suũ vituperabile reddit. honorificabo inquam ministerium meum, tentans [si quo, id est, aliquo [modo
I prouocem carnem meam,] id est, Iudæos, ex quorum genere venio, [ad æmulandum,] id est, ad imitandum me, si quocunque modo talem me exhibeã, vt illi me æmulentur & desiderent tales esse. Si hac non potero via, aggrediar alia: id est, nũc docendo, nunc exhortando, nunc scribendo, nunc bona exempla mõstrando, nunc orando, nunc miracula faciendo, tentabo si aliquo modo prouocare possim ad ęmulandũ me eos, qui sunt caro mea, vt & in spiritu mihi fiant fratres, [vt] ita [saluos faciam] saltem [aliquos ex illis].

Si enim amißio eorum, reconciliatio est mũdi, quæ aßũptio nisi vita ex mortuis? Quòd si delibatio sancta est, & maßa: & si radix sancta, & rami.

Ideo laboro vt aliquem ex illis ad fidem cõuertam, quia vtilis erit eorũ conuersio. Nam [si amissio illorum,] id est, quòd deus propter infidelitatẽ amisit eos & reliquit in manu hostis antiqui, [est reconciliatio mundi,] id est, causa vt gentes de toto mundo reconciliarentur creatori suo, [quę erit assumptio,] id est, quod de⁹ assumet eos in fine seculi qui tunc erunt, [nisi vita ex mortuis?] Si hu- K
ius gentis abiectio reconciliationẽ præstitit mundo, & tãta fuit in hac gente gratia, quæ sublata ab ea, mundũ vniuersum deo reconciliare sufficeret, quantũ putamus tunc deum misereri mundo, cum gẽs ista recõciliari meruerit deo? Et quid sit quod ex reconciliatione Israël mundus adquirat, breuiter ostenditur, id est, vita ex mortuis. Tunc enim erit assumptio Israël, quando iam mortui vitã recipient, & mundus ex corruptibili incorruptibilis fiet, & mortales immortalitate donabũtur. Absurdum nanque videtur, si quũ offensio eorũ recõciliationem mundo donauerit, assumptio eorum nõ magis aliquid mundo & præstantius largiatur. Assumptio eorũ erit vita ex mortuis. [Quod,] id est, sed [si delibatio] eorũ [sãcta est, & massa.] Ne dicatis, inquit, fieri nõ posse vt multitudo eorũ assumatur, quasi totũ genus sit repudiatũ. quia si delibatio, id est, pauci de illis assumpti, vt apostoli & L
alij discipuli, si illa delibatio sancta est, tũc & massa, (id est, gens tota) potest sanctificari. Ostẽdit per simile, quia sicut illi pauci qui tempore apostolorum conuersi sunt, dulces fuerunt, sic erit & multitudo eorũ quæ in fine conuertetur. Nam sicut delibatio alicuius panis est dulcis & bona, similiter & ipsa massa quæ remanet, dulcis esse credẽda est & bona. Est enim delibatio, parua ex aliqua re assumptio ad experimentum totius massæ, vt ex cibo vel potu. Sed si delibatio sancta est, & massa, quia sapor sanctitatis, qui in paucis primis inuentus est, inuenietur & in multitudine nouissimorũ. [& si radix] est [sancta,] id est, patriarchæ, à quibus trahunt humorem fidei, tunc [& rami] sancti sunt, qui de genere eorum excreuerunt.

Quòd si aliqui ex ramis fracti sũt, tu autẽ cum oleaster eßes, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus M
es, noli gloriari aduersus ramos. Quòd si gloriaris, nõ tu radicẽ portas, sed radix te.

Sancti sunt & rami. [quod,] id est, sed [si aliqui ex ramis fracti sunt,] id est, ab arbore sanctę plebis dei per superbiam & infidelitatẽ excisi, noli gloriari. Putata est oliua, nõ amputata, & inde superbi rami fracti sunt, ipse est blasphemus & impius popul⁹ Iudęorũ. Manserũt tamẽ rami boni & vtiles. nam inde apostoli & multi alij. Et cũ ibi rami vtiles relicti essent per dei misericordiam, insertus es & tu gẽtilis, [cum esses oleaster,] id est, agrestis & sterilis naturaliter, [insertus es in illis,] id est, aliena operatione coniunctus radici in loco illorũ. Illi enim amiserũt radicem, tu tenes eam. Huius enim arboris radix Abraã & Isaac & Iacob, vnde et floruit popul⁹ dei. Et isti nũc sunt in requie apud deũ in honore magno. Videamus ergo quẽadmodũ & ipse dominus pręnunciet & insertionẽ oleastri & fractionẽ ramorũ: Multi, inquit, venient ab oriẽte & occidẽte. Tã late terrã occupauerat oleaster, amara sylua & sterilis. Sed qui veniũt, iã præcisi sunt de sylua. Vbi inserẽdi sunt ne arescant? Et Matt. 8
recũbẽt,

A recumbent, inquit, cum Abraam & Isaac & Iacob in regno cælorum. Et quid erit de illis qui venerunt ex stirpe Abrææ? Quid fiet de ramis quibus erat plena arbor? Quid, nisi quia præcidentur & arescẽt vt isti inserantur? Filij, inquit, regni eiicientur in tenebras exteriores. Hoc itaque commemorat Apostolus factum, quod dominus prædixit faciendum. Si, inquit, aliqui ex ramis fracti sunt, id est, aliqui ex filiis à sanctitate & promissione patrum abscissi, vt arescant & comburantur. sed tu cum esses oleaster, insertus es in illis, id est, operatione diuinæ pietatis in loco ipsorum plantatus, [& factus socius radicis,] id est, patriarcharum in fide & moribus, [& pinguedinis oliuæ,] id est, spiritalis gratiæ fructiferi populi Hebræorum ante aduentum domini, nunc factus es socius & particeps, [noli gloriari aduersus ramos] fractos, id est, B noli insultare malis aliorum. Gentes enim iam in Christum credentes, erigebant se contra Iudæos, quia crucifixerant Christum, cum & de ipsis veniret alius paries ad angularem lapidem, & ideo reprimit illas Apostolus: Noli, inquiẽs, gloriari aduersus ramos. [Quòd,] id est, sed [si gloriaris] aduersus eos, scito quia [non tu radicem,] quæ est in patriarchis & prophetis, portas & sustines, [sed radix te]. i. nõ tu fundamẽtũ & sustẽtatio es radicis, sed radix tui. Gens illa nihil à te, sed tu ab illa fidẽ habes. Nõ es stabilis, si illos per quos stas, destruis.

Dicis ergo: Fracti sũt rami vt ego inserar. Bene. Propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. Noli altum sapere, sed ti- C *me. Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*

Quoniã dixi aliquos ex ramis fractos, te verò cum esses oleaster, insertum loco ipsorum, [ergo] propter verba mea hęc [dicis] mihi: Fracti sunt rami] ob hoc [vt ego inserar] loco fracturæ, ipsorum. Et ad hoc increpatiue tibi respondeo, quia [bene] dicis. Quod est dicere: Non bene dicis, quia iactanter dicis, & falsum dicis. [Fracti sunt] enim [propter incredulitatem suam,] nõ propter insertionem tuã: sed [tu fide stas] in radice, de qua sunt præcisi. Nullis enim tuis meritis fidei insertus es gratis, ne putes quòd personam tuam deus acceperit, & illos sine causa proiecerit. Dei est enim beneficium, non meritum tuum. Fide enim stas, id est, non merito tuo, sed gratia dei. Neque enim propter iustitiam tuam vel meritum tuũ fracti sunt rami, sed propter infidelitatem suam. Suo vitio fracti sunt, & inde tibi prouenit opportunitas salutis non propter te, sed propter dei misericordiam. Et ideo [noli altum sapere, id est, superbire noli quia insertus es, [sed time] ne frãgaris per infidelitatem aut superbiam, sicut illi fracti sunt, quia in Christum credere noluerunt, qui semper in illa radice & in illa arbore prædicatus est. Et ideo fracti sunt inde, qui in eum venientem non crediderunt: & tu insertus es ibi, quia in eum credidisti. Noli ergo altũ sapere, id est, noli extolli, sed

al. fide.

time ne gratiam quam accepisti, perdas. Time nõ D seruili timore, quem charitas expellit: sed timore 1. Iohan. 4 casto, qui permanet in seculum seculi. Illo enim ti Psalm. 18. metur, ne incidatur in tormẽtũ supplicij: isto autẽ, ne dimittatur gratia beneficij. Illo mẽs pœna terretur, nõ iustitia delectatur: isto anima timet ne amittat gratiã, per quam in ea factũ est vt eam non peccare delectet, timens ne deus eã deserat, etiam si nullus dolorũ cruciatibus puniat. Hic timor castus est, nec eum eiicit charitas, sed asciscit. Itaque noli altũ sapere, sed timore isto time: quia qui altum sapit, & ideo non timet, vtique perniciose nõ timet: Timor virtutum custos est: securitas ad lapsum facilis. Time offendere, time eradicari. Nã [si deus naturalibus ramis nõ pepercit]. i. illis qui secundũ patrum suorũ instituta fuerũt in hac fidei radice plãtati, & de hac patriarcharũ stirpe naturaliter originẽ ducebãt, timendũ est [ne fortè] cõ- E tingat vt [nec tibi parcat.] Putas enim quod tibi aduẽtitio parcat, si eũ offenderis, qui nec naturalibus pepercit? si eos ob culpam incredulitatis percussit & fregit, caue ne & te percutiat & cõterat.

Vide ergo bonitatem & seueritatem dei: In eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem dei, si permanseris in bonitate. Alioqui & tu excidẽris. Sed & illi si nõ permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim deus iterũ inserere illos.

Quandoquidẽ iusto dei iudicio fracti sunt rami, tu verò sola dei gratia ipsorũ loco insertus es, F [ergo vide]. i. cõsidera & attende ex vna parte [bonitatẽ diuinę pietatis qua donantur peccata conuersis, & ex alia [seueritatem dei]. i. districtam iustitiã, qua frangitur infidelis superbia naturalium ramorum. Salubriter enim non solum bonitas, sed etiam seueritas dei videtur, quoniam & amatur vtiliter deus, & timetur. Et Apostolus gentilẽ populum, vt in fide stabilis firmusque permaneat, præcepto monet & exemplo terret. Vide, inquit, piam bonitatem & rectam seueritatem dei, dũ alios misericorditer eligit, alios iuste repellit, & per vtrũque disce humiliari. In eos quidẽ] ramos qui fracti [ceciderũt,] vide [seueritatem] iustæ percussionis, sed in te qui loco illorũ misericorditer insertus es, agnosce [bonitatẽ] gratiæ [dei, si tamẽ [permanseris in bonitate,] vt bonis operibus humiliter insistas vsque in finẽ. [Alioqui. i. nisi permãseris & perseueraueris in bona & religiosa cõuersatione, [& tu excidẽris] ab arbore gẽtis sanctorum, in qua es insertus. Notandum quòd hi qui ex propria oliua deciderũt, fracti dicũtur: hi verò qui ex oleastro inseruntur, si iterum peccauerint, nõ frangendi, quod vtique esset leuius, sed excidendi asseruntur. In quo acrior profectò dei seueritas demõstratur, si cũ esset oleaster, ex peccatorũ sylua collectus est, & ad radicem fidei atque sanctitatis adductus, posteà rursum amaros malitię succos pro-

G ferat. Si, inquit, bonus esse desieris, tu quoque excidêris à bona radice. Nec solum tu, si ad malitiã redieris, excidium patieris, [sed] etiam [illi inserentur,] sicut tu iam insertus es, [si non permanserint in incredulitate.] Quod bene potest fieri. [Potens est enim deus iterum] per fidem reuocare [illos] ad radicem suam & [inserere.]

Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi secũdum naturam inserentur suæ oliuæ?

Vere potest deus iterum illos inserere, qui potuit te. Nam [si tu excisus es] ferro verbi dei [ex naturali oleastro] . i . ex agresti gentilitate in qua natus eras, [& contra naturam insertus es in bonã oliuam] .i. infructiferam plebem dei, [quanto magis hi secundum naturam] id est, sub lege nati, & per legẽ docti cultum dei, [inserentur suæ oliuæ] id est, vnientur suæ plebi? Contra naturam inser-
H tus es in oliuam, quia oliua solet in oleastrum inseri, non oleaster in oliuam. Nã quisquis hoc fecerit, nõ inueniet fructum nisi oleastri. Quod enim inseritur, hoc crescit & eius rei fructus. Sed deus omnipotentia sua fecit, vt oleaster in radice oliuę insereretur, & non syluestres baccas, sed oliuæ fructum daret. Id enim contra naturam dixit, quod est contra consuetudinem naturæ, quã notitia humana comprehendit, vt oleaster insertus in olea, non oleastri baccas, sed oliuæ pinguedinem ferat. Deus autem creator & conditor omnium naturarum, nihil contra naturam facit. Id enim non incongrue dicimus deum cõtra naturã facere, quod facit contra id quod nouimus in natura. Hinc enim etiam appellamus cognitum nobis cursum naturæ. Contra quem deus cum aliquid facit, magnalia vel mirabilia nominantur. Contra illam vero summam naturæ legem à notitia remotã, siue impiorum, siue infirmorũ, tam deus nullo modo facit, quàm contra seipsum non facit. Populus
I itaque gentilis excisus est de oleastro, id est, de ritibus sterilium gentium, & insertus est in bonam oliuam .i. vnitus per fidem patriarchis, vt fructum oliuæ faciat contra naturam . i. contra institutiones patrum suorum, quoniam idololatria & huiusmodi opera gentibus ex vsu sunt natura. Nomẽ autem oliuæ ex libro Ieremiæ sumptum est, vbi
Iere.11. Israeliticæ plebi dictum est: Oliuã haberem, pulchram, fructiferam, speciosam, vocauit dominus nomen tuum.

Nolo enim vos ignorare fratres mysteriũ hoc, vt nõ sitis vobisipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Isra-
Isaiæ.59. *el saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum, cùm abstulero peccata eorum.*

Dixi quia fracti rami inserentur suæ oliuæ. Et K
verum est, quia interim quidam, & in fine plenitudo eorũ inseretur. Quod volo vos scire, vt in spe salutis eorum gaudeatis. Nam [nolo vos ô fratres ignorare hoc mysterium,] id est, secretum diuini iudicij sacramentum, [vt non sitis vobisipsis sapiẽtes,] id est, ne putetis vos vestro iudicio & ingenio id posse discutere, vel ne superbiatis de vestra electione & illorum abiectione. Qui enim secundum deum sapit, in beneficiis dei non insultat abiectis, sed cum timore gratias agit misericordiæ largientis. Non vobis, sed deo sitis sapientes, vt nõ vobis, sed deo militet vestra sapientia. Hoc mysterium diuini consilij nolo vt ignoretis, [quia cæcitas contigit in Israël] non ex toto, sed [ex parte,] id est, Israëlitæ cæcati sunt, non omnes, sed quidã: hoc est, legis defensores, legis tractatores, legis doctores, legis intellectores autorem legis ignorauerunt & crucifixerunt. Ipsa est cæcitas quæ ex parte contigit in Israël, vt crucifigeretur Christus. Igno L
rauerunt eum Iudæi, & crucifixerunt. Ita contigit in eis cæcitas, mansura in ipsis [donec plenitudo gentium intraret] ad fidẽ, [& sic,] id est, postquam plenaria gentium multitudo conuersa esset, [omnis Israël] ęmulãdo gentes [saluus fieret,] credens in Christum prædicante Elia. Terminus enim cæcitatis Israël erit, vbi plenaria multitudo ex omnibus gentibus ingressa fuerit: quia tunc Iudæi qui inuenti fuerint, credent, & lumen oculorum mentis recipient ad prædicationem Eliæ & Enoch. Saluus fiet Israël accepta Christi gratia,
[sicut scriptum est] in Isaia: [Veniet ex Sion,] id Isa.59.
est, nascetur Christus ex populo Iudæorum, speculante à longe futuram salutem & humani generis redemptionem. Sion nanque speculatio dicitur. Veniet inquã ille, [qui] cũ quadam vi [eripiat impietatẽ à Iacob] .i. infidelitatem ab eis, de quorũ stirpe nascetur. Quod fit interim, quia vix aliquis conuertitur ex illis: & in fine [auertat,] quia tunc facile. Cultus Iudæorũ à passione domini est im-
pietas. Et hanc impietatẽ ab illis, qui de Iacob cre M
diderũt, eripuit Christus quadã difficultate, videlicet multis prædicationibꝰ & signis, & multis nouæ gratiæ præconibus. Hoc Christus in eis, qui tẽpore suo vel apostolorũ ac deinceps crediderunt, fecit: & adhuc quotidie in his, qui ex eodem populo fidem suscipiunt & cum magno labore conuertuntur, facit. Et plenius auertet ab eis impietatem, qui per Eliam & Enoch auertentur ab infidelitate & idololatria, ne Antichristum vt deum recipiãt, sicut gentes. [Et hoc testamentum] .i. firma & stabilis promissio, ait dominus, cõplebitur [illis à me,] scilicet vt impietas ab eis auertatur ꝑ Christũ, [cũ abstulero peccata eorũ] in baptismo. Hoc est, tũc ꝑ Christi mei gratiã auertetur ab eis iniquitas, cũ ꝑ eiusdẽ Christi sãguinẽ deleuero peccata eorũ. Hęc sentẽtia sic legitur in Isaia: Et venerit Siõ redẽptor, & eis qui redeũt ab iniquitate in Iacob, dicit dominꝰ, hoc est fœdꝰ meũ cũ eis, dicit dominꝰ. Nã quod in trãslatione nostra dicitur. Venerit Siõ redẽptor, Apostolꝰ ait, Veniet ex Siõ qui
eripiat

A eripiat. Et quod additur, Et eis qui redeunt ab iniquitate Iacob, ipse posuit, Et auertat impietatē à Iacob. Et quod sequitur, Hoc est fœdus meum cū eis, ipse interpretatus est, Hoc illis à me testamentum. & autoritate apostolica addidit, cum abstulero peccata eorum.

Secundum euāgelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem charissimi propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio dei.

In fine conuertentur, sed modo sunt inimici. Superi⁹ enim cum diceretur, quia cæcitas ex parte contigit in Israël, patuit quia pars illius populi excæcata est, & pars fidei lumine illustrata. Quod ideo accidit, quia alij ex ipsis facti sunt inimici B Christo, & alij charissimi. [Secundum euangeliū quidem] sunt [inimici,] id est, secundum quod euangelij noua prædicatio euacuare videtur circūcisionem & sabbatum & carnales legis ceremonias. Et sunt inimici [propter vos,] qui ad fidē suscepti estis: quia inde grauiter sunt irati, quòd vos ad dei cultum estis adducti. Vel propter vos, id est, vt vobis locus intrandi fieret, permissi sunt ad inimicitias erumpere. Secundum euangelium quidem inimici sunt propter vos, quia eorum inimicitia qua occiderunt Christum, euangelium (sicut videmus) sine dubitatione profecit. Et hoc ex dei dispensatione venit, qui bene vti nouit etiam malis, non vt ei prosint vasa iræ, sed vt ipso illis bene vtēte prosit vasis misericordiæ. Est ergo in malorum potestate peccare. Vt autem peccādo hoc vel C hoc ex eorum malitia sequatur bonum, non est in eorum potestate, sed diuidentis tenebras & ordinantis eas, vt hinc etiam quod faciunt contra voluntatem dei, non impleatur nisi voluntate dei. Tanta quippe ab inimicis Iudæis aduersus Iesum manus dei & consilium prædestinauit fieri, quanta necessaria fuerāt euangelio propter vos. Ita secundum euangelium sunt inimici propter vos, sed [secundum electionem] alij ex ipsis sunt [charissimi,] non propter merita sua, quia gratis sunt electi, sed [propter patres] quibus ista sunt promissa. Secundum electionem, quæ facta est de ipsis secundum gratiam, non secundum debitum, id est, secūdum hoc quod deus elegit illos ab æterno, sunt charissimi propter patres, id est, propter complendas promissiones patrum, scilicet vt deus compleret in filiis, quod patribus eorum promiserat. Iure dico, secundum electionem, non secundum opus eorum, quia dona dei spiritalia, quæ suis fidelibus tribuit, & vocatio qua vocat eos ad fidem, sunt sine pœnitentia eorum, quoniam misericordia dei præuenit omnem bonam voluntatem eorum vel actionem. Nec requirit diuina gratia in baptismo gemitum vel planctum vel aliquod opus eorum, nisi solam fidem, sed omnia gratis condonat. Hoc ideo dicit, ne putent illos non posse accipere misericordiam, quia eos dolere non vident. Vel ita potius: Secundum electionem sunt electi propter patres, quoniam dona virtutum quæ deus præbet D electis, & vocatio qua vocauit eos ab æterno, sunt sine pœnitentia eius, id est, sine mutatione stabiliter fixa sunt, sine mutatione consilij eius permanent. Nam quia omnes pœnitentes mutare solent illud, vnde pœnitentiam agunt, pœnitētia pro mutatione, vt causa pro effectu poni consueuit. Vnde scriptura testatur dominum pœnituisse quòd constituisset Saul regem, & dixisse de his, quos in diluuio erat deleturus: Pœnitet me fecisse eos. [Sine pœnitentia] ergo [sunt dona,] id est, promissa dei gratuito facta, [& vocatio] ab æterno: quia nō mutabit deus vocationis vel largitionis suæ sententiam, sed quos ante mundi constitutionem in prædestinatione sua elegit, hos fructū boni operis afferre faciet in tēpore suo, & fructus eorū manebit: nec eum nisi manentem vitæ huius inueniet finis, quia perseuerantiam habebunt in benefactis. Non enim vocatione illa vocati sunt, de qua dictum est, Multi vocati, pauci electi: sed illa, qua soli vocantur electi, qui intus audiunt à patre & discunt, & veniunt ad filium. istorum nemo perit, quia omne quod dedit ei pater, non perdit ex eo quicquam. Quisquis ergo inde est, omnino non perit, nec erat inde qui perit. Propter quod dictum est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis, nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum.

1. Reg. 15
Gene. 6
Ephe. 1
Psalm. 1
Matt. 20
E
Iohan. 18
1. Iohan. 2.

Sicut enim aliquando & vos non credidistis deo, nunc autem misericordiam consequuti estis propter illorum incredulitatem, ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim deus omnia in incredulitate, vt omnium misereatur. F

Verè cum plenitudo gentium ingressa fuerit, tunc omnis Israël saluus erit, quamuis modo sint inimici. Nam [sicut,] id est qua ratione [vos] scilicet ne causam superbiæ haberetis, [aliquādo,] id est, longo tempore plus quàm isti, [nō credidistis deo,] quod ad hoc valuit, vt modo humiles credatis, sed [nūc]. i. nuper siue tēpore gratiæ [cōsequuti estis misericordiā propter incredulitatē eorum] quæ aliqua causa est vestrę misericordiæ, [ita]. i. eadē ratione [& isti,] ne postea cū fuerint cōuersi, habeāt materiā in lege gloriādi, [nunc] in tēpore gratię [non crediderūt] venientes [in vestrā misericordiā, vt & ipsi] in fine humiliati [misericordiā cōsequantur.] Hoc est, sicut vos gentes quondā non credidistis deo, nec tamen idcirco penitus reliquit vos deus, præsertim cū in vocatione temporis Israël nunquam exclusi sitis, sed semper vobis in proselytis ianua patuerit reuertendi, & aliquando plenam misericordiam ad vltimum consequuti estis, occasio tamen conferendæ in vos misericordiæ & populi incredulitas extitit, ita etiam hi qui nunc de populo Israël non crediderunt, & pro incredulitate sua derelicti sunt, vt ad

G nos dei misericordia flecteretur, non vsquequaq; derelinquentur in incredulitate sua:sed postquam plenitudinis gentium fuerit impleta dispensatio, etiam ipsi misericordiam consequentur:& quotidie patet eis ostium misericordiæ, si conuerti voluerint. Cum enim misericors deus gentes traxit, iratus Iudæam repulit. Actumque est vt sicut dudum ad percipiendam fidem gentilitas fuerat ob durata, ita postmodum ad fidem gentilitate susce pta, Iudæa perfidiæ torpore durescerer. Hæc itaq; sententia Apostoli primum quidem de vocatione Iudæorum & repulsione gentiũ subtiliter est prolata. Ideo ita de vtrisque actum est, quia[deus con clusit].i.concludi permisit [omnia].i. Iudæos & gẽtes[in incredulitate,]vt incredulitas conclude ret,eos ac detineret,quoniã aliter ex superbia ruerẽt,[vt omniũ].i.Iudęorũ& gentiũ[misereatur,] nõ quod nullum damnaturus sit,quod quidã falso opinati sunt. Omnium itaque miseretur vasorum misericordiæ. Quid est omnium? Et eorum scili

H cet quos ex gentibus,& eorũ quos ex Iudæis prędestinauit,vocauit,iustificauit, glorificauit. Deficiente enim ab vtrisque fide,nisi iudicium suum potestas diuina differret,vniuersitas hominũ sententiam damnationis exciperet. Sed in misericordiam ira translata est tunc præcipue, quando nemo poterat de suis meritis gloriari. Considerans igitur Apostolus tantas diuitias bonitatis dei,& tam magnum opus sapientiæ eius erga rationales creaturas,qui tantum diues est in misericordia, & cuius tanta est bonitas & patientię longanimitas, dum immensitatem earum cordis oculis intuetur, repente stupore simul & pauore percussus exclamat,subiungens:

O altitudo diuitiarum sapiẽtiæ & sciẽtiæ dei. Quàm incomprehensibilia sunt iudicia

I *eius & inuestigabiles viæ eius? Quis enim*

Sapien.9 *cognouit sensum domini? aut quis consilia-*

Isaiæ.40 *rius eius fuit? aut quis prior dedit illi, &*

1.Cor.2 *retribuetur ei? Quoniam ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula seculorum, amen.*

Nam quia superius multa posuerat, vnde quæstiones istæ possent fieri,quare Iacob elegit, Esau verò reprobauit,& cur alios indurat aliisq; miseretur,& quare prius Iudæos quàm gentes elegit, & post saluatoris aduentum quare Iudæos populum suũ reprobauit & gentes assumpsit, rursumq; circa finem seculi cur omnẽ Israel saluabit,& multitudinem gentium perire sustinebit,ne quis inde quæreret solutionem, vnde nunquam perueniretur ad finem,prorũpit in admirationem, in qua illa non esse humanis sensibus intelligibilia ostendit. Ne quis enim quæreret,quare sic saluantur,cũ multi alij modi saluationum sint,hoc nõ posse sciri per admirationem innuit Apostolus:O, inquit, altitudo &c. ac si dicat:Hic standum est,hic humana ratio deficit:nec secreta diuinæ sapiẽtię pene-trat, vt intelligere possit cur ita diuinitus agatur K
de singulis,vt isti eligantur & illi reprobentur, & nunc Iudæi,nunc gentiles ad fidem ingrediantur. Nam ô quanta est altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ dei,qui secreto consilio suo sic disponit omnia,vt seruata vnicuique arbitrij libertate, & mala aliorum vertat aliis in bonum, & per incredulitatem aliorum operetur aliorum salutem. Tanta est hec altitudo,vt exuperet omnẽ sensum, quia educit super omnia in obscuritatem omnem intellectum & omnem rationem. Et hæc altitudo est diuitiarum sapiẽtiæ & scientiæ dei: magnas enim habet diuitias sapientia & scientia eius, quæ Sapien.8
nouit omnia & sapientet disponit omnia. Sapientia de diuinis & spiritualibus dicitur,sciẽtia de humanis atque corporalibus. Est enim sapientia in deo & de ipso & de angelis,atque de omnibus supercælestibus creaturis, quoniã has præter ipsum deũ nemo perfecte cognoscit. Neq; enim vel ipsi angeli seipsos perfecte cognoscũt, inquantũ deus L
illos perfecte intelligit vsq; ad plenũ. Sciẽtia quoque de omnibus humanis & mũdanis rebus est in eo perfecta. Per hanc sapientiã & scientiam gubernat & disponit ipse sapiẽter omnia cælestia & terrena,licet nos absconditas causas operũ eius ignoremus. Iuxta beatum Gregorium,publica sapientiæ supernæ sunt opera,cùm omnipotens deus regit quos creat,perficit bona quæ inchoat, & aspirando adiuuat quos visitationis suæ lumine illustrat. Cũctis etenim liquet,quia ipse perficit quod ipse ex munere suæ benignitatis inchoauit. Secreta verò sapiẽtiæ supernæ sunt opera, cũ deus quos creauit,deserit:cum bona quæ præueniendo cœperat,nequaquã prosequendo cõsummat:cũ claritate nos suæ illustrationis illuminat, & tamẽ permissis carnis tentationibus,tenebris cæcitatis pulsat:cũ dona quæ contulit,minimè custodit:cum & mentis nostræ ad se desideria excitat, & tamẽ oc- M
culto iudicio difficultatem nostræ imbecillitatis angustat. Quæ nimirum secreta eius sapiẽtiæ pauci valẽt inquirere,sed nullus inuenire. Quia quod super nos de nobis ab immortali sapientia nõ iniuste disponitur,iustũ profecto est vt à nobis adhuc mortalibus ignoretur. Sed hæc ipsa sapientiæ illius secreta conspicere vtcunque, iã incõprehẽsibilitatis eius est potentiam videre: quia dum in ipsa consiliorum eius inquisitione deficimus,deficiendo verius discimus quem timeamus. Ad hęc igitur sapientiæ illius secreta se extendens Apostolus,ait:[O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ dei.]Mira est enim celsitudo tantarum diuitiarum diuinæ sapientiæ & scientiæ, quam nihil latere potest vel effugere:sed ipsa vno intuitu conspicit omnia,& virtute suæ omnipotentiæ continet vniuersa.[O quàm incomprehẽsibilia sunt iudicia eius].i.dispositiones de omnibus rebus,[& inuestigabiles viæ eius,]per quas ambulat in cunctis operibus suis. quoniã iudicia eius, quibus vnãquãque animã atq; omnem naturã rationalem dispẽsat,penetrare nemo sufficit:nec vias eius quibus prouidẽter incedit, inuestigare quispiã valet, id est,

A id est, nec homo, nec angelus. Valde ergo paruum sensum habemus ad discutiendam iustitiã iudiciorũ eius, ad discutiendam gratiam gratuitam nullis præcedẽtibus meritis, nõ iniquam, quæ non tã mouet, cũ præstatur indignis, q̃ cum ęque indignis aliis denegatur. Vię autẽ eius inuestigabiles illę sũt,
Psal. 24 de quibus in Psalmo canitur: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Misericordia igitur & veritas eius inuestigabiles sunt: quia cuius vult miseretur, nõ iustitiæ, sed misericordiæ gratia: & quẽ vult obdurat, nõ iniquitate, sed veritate vindictæ. Per has enim vias venit ad omnes: & inuestigari non potest, cur ad hũc veniat per viam misericordiæ, ad illum verò per viam veritatis vel iustitiæ. Nulla enim creatura perscrutari valet, cur ipse misereatur huic potius q̃ illi. Verè sapientia & scientia eius est mirabilis, & iudicia eius incomprehẽsibilia. Nam [quis cognouit sensum domini] in sapiẽtia & scientia? Id est, quis perfectè nouit secreta sensus illius? quis arcanorũ mentis eius fuit conscius? Nullus. [aut quis consiliarius eius fuit] in
B dispositione rerum, cuius consilio aliquid ageret, vel qui eius consilium sciret? Nullus. Hic versus ex libro Isaiæ sumptus est, cuius autoritate probat Apostolus nõ debere talia inuestigari ab hominibus, quæ etiam propheta se ignorare demonstrat. Si quis nouit consilium alterius, vel per hoc nouit quod ipse consultus, id est, interrogatus sibi dedit, vel quia quod ille inuenit, sibi reuelauit. Quare nulli datur scire occultum dei consilium, cum ipse nec aliquẽ consuluerit, nec inuentum alicui reuelauerit. Nã sicut sensus eius non potest cognosci, ita cõsiliũ eius non potest sciri. Quis fuit consiliarius eius? [aut quis prior dedit illi] quicquã, & per hoc [retribuetur ei] ab ipso? Nullus, quia ipse præuenit oẽs. Hoc probat inuestigabiles esse vias eius, quia cũ sit initium omnium bonorũ, inuestigari non potest, cur ipse aliis gratiã suam gratuito munere tribuat, & aliis nõ tribuat, sicut cernimus factum in Iacob & Esau. Quis prior dedit
C illi, & retribuetur ei? Id est, quis prior fecit aliquid boni sine deo, cuius bonitatis est etiam quod sumus & viuimus? Nullus enim deũ meritis antecessit, vt tenere eũ quasi debitorem possit: sed ipse potius omnes (vt dictũ est) sua gratia præuenit, vt subsequi possint eorũ bona opera. [Quoniam ex ipso & per ipsum & in ipso sũt omnia.] Et ipsum igitur initium fidei nostræ ex ipso est. neque enim hoc excepto ex ipso sunt cætera. Ex ipso sunt omnia. i. bona voluntas & bona actio & omnes naturæ. Neque enim ex ipso sunt peccata, quæ naturaliter subsistentia nõ sunt, sed bene conditã substantiam vitiant. Ex ipso autẽ, non hoc significat quod, de ipso. Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: non autẽ omne quod ex ipso, rectè dicitur de ipso. Ex ipso enim cælũ & terra, quia ipse fecit ea: non autẽ de ipso, quia nõ de substantia sua. Sicut aliquis homo si generet filium & faciat domũ, ex ipso filius & ex ipso dom⁹: sed filius de ipso, domus de terra & ligno. Sed hoc ideo, quia homo est qui non potest aliquid etiã de nihilo facere. Deus autem ex quo omnia, & per quem omnia, & in quo omnia, non opus habet aliqua materia, quam ipse non fecerat, adiuuari potentiam suam, & ideo cũcta fecit de nihilo. Ex ipso, potest intelligi ex patre omnia: & per ipsum, per filium omnia: & in ipso, in spiritu sancto omnia. Per has præpositiones, Ex, Per, In, ostenditur diuersitas personarum. Per idem pronomen quod est, ipse, designatur identitas substantiæ, dum dicitur, ex ipso & per ipsum & in ipso. Nec solum eadem substantia patris & filij & spiritus sancti, sed & æqualitas per hoc demonstratur, & tota trinitas omnia creasse & continere declaratur. Et ideo [ipsi gloria in secula seculorum, amen.] Dicendo ter, ipsum, distinxit (vt diximus) personas: & subiungendo, ipsi gloria, non diuisit substantiam. Possumus & absque personarum distinctione hæc de eodem, qui est trinitas, intelligere. Sic enim exponit Ambrosi⁹: Quid est ex ipso? Quod ipsius voluntate natura omniũ sit, & ipse sit autor omnium quę esse cœperunt. Per ipsum, quid est? Quia per ipsum institutio & perseuerantia omnibus impertita videtur. In ipso, quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio & inenarrabili amore autorem vitæ & ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secũdum quod scriptum est: Oculi omnium in te sperãt, & aperies manum tuam, & implebis omnem animã bona voluntate. Et quoniam ita sunt ex ipso, & per ipsum & in ipso omnia, idcirco ipsi gloria in secula. Illi autem nolunt vt sit ipsi gloria in iustificandis impiis gratuita gratia, qui eius ignorantes iustitiam, volunt suam constituere, vt sui meriti præcedat aliquid, quasi priores volẽtes dare vt retribuatur eis ab illo, & sua putantes præire merita ad illum ex quo omnia.

D (margin)
E (margin) Psal. 144.

CAPVT XII.

Obsecro itaque vos fratres per misericordiam dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctã, deo placentem, rationabile obsequium vestrum. F Philip. 4

Ab hoc loco incipit moralis admonitio post tractatũ legis & fidei, ac naturã Iudaici populi & gẽtilis. Cum enim per omnẽ textum huius epistolæ in superioribus docuisset Apostolus, quomodo à Iudæis ad gẽtes, à circũcisione ad fidem, à litera ad spiritũ, ab vmbra ad veritatẽ, ab obseruantia carnali ad spiritalem, religionis summa trãslata sit, & hæc ita futura propheticis ostẽdisset vocibus designata, iã nunc spiritales obseruantiæ huius, ad quã cultus dei ritũ docuit esse translatum, aggreditur mores & statuta sancire, & ad bonam vitã vtrunque simul populum monere. Hucusque enim ostẽsum est, ne alter aduersus alterum superbiret: nunc vt alter de alterius vtilitate laboraret. quasi dicat: Hactenus vitia extirpaui, nũc itaq; virtutes plãtare disposui. Et ideo obsecro vos ô fratres &c. Vel ita cõtinuatur ad proximũ: Quandoquidẽ ex deo sunt omnia, & ex gratia eius habemus quicquid

G boni habemus,[itaq; obsecro vos fratres,] id est, quod rogo,fraternitas exigit.Non per potentiam impero , nihil enim proficit legis imperium : sed quasi qui officiũ susceperim recõciliãdi vos deo, obsecro[per misericordiam dei,]id est,per miseri cordiã vobis à deo factam.Quia enim omnes sub peccato conclusi sunt,non iam meritis hominum, sed misericordia dei salus humana consistit . Ad quã misericordiam pertinet & sacrificium, quo se quisque deo mactat extinguendo vitia : quia & in
Eccl.30. seipsum facit misericordiam sicut scriptum est:Mi serere animæ tuæ placens deo. Et ideo per miseri cordiam rogat Apostolus exhiberi corpora hostiam.Obsecro,inquit,[vt exhibeatis,]id est, offe ratis[corpora vestra hostiam viuentem.] Hostia quippè & immolatur & viua est,quãdo & ab hac vita homo nõ deficit,& tamen se à carnalibus desi deriis occidit.Hostia enim occiditur vt offeratur. Sed hostia viuens est,corpus pro domino afflictũ. Quod & hostia dicitur,& viuẽs,quia viuit in vir tutibus,& est à vitiis occisũ.Hostia videlicet,quia iam huic mundo est à prauis actibus mortuum:vi
H uens autem,quia cuncta quæ præualet, bona operatur.In lege corpora brutorum animaliũ hostia mortua,sed in euangelio corpora hominum offeruntur hostia viua.Tunc hostia occidebatur,vt homines causa peccati subiecti,morti ostenderentur: nunc quia à peccato sunt liberi , viua offertur in signum vitæ æternæ. Qui enim membra sua mortificant ab incentiuo libidinis , & actus corporis sui deo placitos habent : hostiam viuentem offerunt,& legem sacrificiorum, quæ in Leuitico lata est,spiritaliter complent.Sic exhibete corpora ve stra,hostiam viuentem,[sanctam,]id est, à peccati contagio mundam,&[deo placentem,]id est,virtutum meritis acceptabilem . Et [obsequium vestrum]in dei cultum exhibete[rationabile,vt rationabiliter omnia faciatis , nec sit quicquã in actionibus obsequij quod deo impendatis, vnde ra tionem reddere non possitis.Vel rationabiliter,id est,cũ discretione facite omnia,ne quid nimis aut
I imprudẽter agatis,sed cũcta moderate & sapiẽter.

Ephe.5
1.Thes.4 *Et nolite conformari huic seculo,sed refor mamini in nouitate sensus vestri, vt probe tis quæ sit voluntas dei bona & bene placens,& perfecta.*

Ita vosipsos sacrificium facite . [Et nolite conformari huic seculo ,] id est , nolite formam huius seculi vobis ĩprimere , vt similes efficiamini huic seculo nequam, [sed reformamini , id est, rursum formamini ad imaginem dei , quæ in vobis per peccatum deformata est , vt incipiat illa imago ab illo reformari , à quo formata est. Non enim reformare seipsam potest , sicut potuit deformare.Ab ea deformitate,qua per cupiditates seculares conformamini huic seculo,reformamini nunc in nouitate sensus vestri, vt sensus mentis vestræ semper igne charitatis vt aurũ innouetur. Sicut generalis prohibitio est in lege,Non concu pisces:& generalis iussio est,Diliges: ita nũc apud Exod.20.
Apostolũ prohibitio est, Nolite conformari huic K
seculo: iussio autem,sed reformamini in nouitate sensus vestri . Illud pertinet ad non concupiscere, hoc ad diligere:illud ad continentiam, hoc ad iustitiam:illud ad declinandũ à malo, hoc ad facien dum bonum.Non concupiscendo enim,vetustate expoliamur:& diligendo,nouitate induimur.Reformatur autem sensus noster per exercitia sapientiæ & emundationem verbi dei,ac legis eius intel ligentiam spiritalem. Et quanto quis quotidie ex scripturarum proficit lectione,tanto altius intelle ctus eius ascendit,tãtoque semper & quotidie ma gis nouus efficitur, & secundum hãc pulchritudi nem reformatur ad imaginem dei.Iustitia enim cũ in nobis est , vel quęlibet virtus qua recte sapienterq; viuitur,interioris hominis pulchritudo est. Et anima quę se refert ad deũ,vt igne amoris eius accensa,formam concupiscentię secularis amittat, ei tanquam incommutabili formæ subdita reformatur,hinc ei placens,quod ex eius pulchritudine
acceperit.Reformamini,inquit, [in nouitate sen L
sus vestri , vt probetis quæ sit voluntas dei.] Nisi enim à domino renouatus sit sensus noster & dei sapientia illuminatus,probare non potest quæ sit volũtas dei.In multis enim putatur esse voluntas dei & non est:vbi errãt & falluntur, qui sensũ non habent diuinitus reformatum.Probetis quę sit voluntas dei[bona]in his quæ bona inchoant , [& bene placens] in his qui perseuerãt, [& perfecta] in his qui consummant.Vel bona,quantum ad cõ iugatos:bene placens , quantum ad continentes: perfecta,quantum ad virgines.

Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos,non plus sapere quàm oportet sapere,sed sapere ad sobrietatem,& vnicuique sicut deus diuisit mẽsuram fidei.Sicut enim in vno corpore mul
ta membra habemus , omnia autem mẽbra M
non eundem actum habent,ita multi vnum corpus sumus in Christo.singuli autem alter alterius membra.

Voluntatem dei quæ in præceptis eius est,probetis,vt secundum eam recte viuatis.nam dico vobis, id est,pręcipio ne inscrutabilia eius arcana di scutere præsumatis.[Dico enim per gratiã quę da ta est mihi].i.per apostolatũ gratis mihi datũ,[omnibus qui sunt inter vos,non plus sapere].i.non plus inuestigare de mysteriis [quàm oportet sape re.]Datur intelligi,fuisse quosdam inter eos , qui se intromittebãt de illis quæstionibus quas superi⁹ denotauit,& conabãtur rimari illa secreta dei. Quos nunc apostolica autoritate corrigit,dicens eis,nõ plus sapere,id est,nõ plus inquirere de occultis dei,q̃ oportet,id est, quàm ad fidem & religiosos mores pertinet : [sed sapere ad sobrietatem,] vt mens eorum non inebrietur , vt sensum perdat

A perdat nimietate sapientiæ, dum in his quæ supra vires humanæ ratiõis sunt, se immerserit, sed moderato intelligentiæ poculo sobria sit. Obediendũ valde est huic precepto. Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet vt crescendo plus capiat. Si autẽ vires capacitatis suæ excedat, deficiet anteq̃ crescat. Et ideo non est supra modum exquirenda sapientia, sed in huiusmodi inquisitionibus seruanda est temperantia. Vel quod ait, non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatẽ, hoc est quod supra dixerat, Noli altũ sapere, sed time. Roma.11. Videt enim adhuc superbientes ramos oleastri insultare ramis, q̃ de bona oliua fracti sũt: & ideo precipit eis non plus sapere quàm oportet, id est, non plus de se sentire quàm expedit, non plus de se gloriari propter casum aliorum. Superbia enim semper sibi videtur esse sapiẽs, & ideo plus quàm oportet sapere, hoc est, superbire. Dico, inquit, omnibus qui sunt inter vos, non supra modum sapere, sed ad sobrietatem, [& vnicuique] dico sapere [sicut diuisit deus] singulis [mensuram fidei:] quia
B deus vnicuique mensuram dedit fidei, vt ab alio minus, ab alio amplius haberetur, & vnicuique pro modo suę perfectionis propria mensura compleretur. Vel sapiat vnusquisque sicut ei deus diuisit mensuram fidei, id est, intelligat vnusquisque quę in eo sit mensura gratiæ dei, quam cõsequi meruit per fidem. Interdum enim accipit quis à deo, vt sapiat in officio uisitandi infirmos, aut erga misericordias pauperum, aut erga viduarum aut pupillorum defensionẽ, aut erga hospitalitatis solicitudinem. Hæc ergo singula diuisit vnicuique deus secundum mensuram fidei. Sed nisi is, qui accepit gratiam vt de vno aliquo horum saperet, intellexerit mẽsuram gratiæ sibi datæ, sed voluerit præsumere de sapiẽtia dei, de verbo doctrinæ, de profundioris scientiæ ratione, in qua gratiam non acceepit, & non tam discere quàm docere quę nescit, iste cum minus sapiat, plus vult sapere quàm oportet. Non enim sapit ad sobrietatem, vt custodiat
C quomodo Deus diuisit vnicuique mensuram fidei. Verùm vt euidentius adhuc de his Apostolus adsignet, introduxit exemplum & dicit: [Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.] Ordinatissimè enim tali exemplo componit omne corpus ecclesiæ. Sicut, inquit, membra corporis singula quæq; proprios habent actus, & officiis suis vnumquodque membrum deseruit, nec tamen possibile est vt nõ consensu mutuo sibi inuicem cedant, sic in ecclesia quæ est corpus Christi, diuersos singuli habemus actus. Verbi gratia: Alius studet sapientiæ & verbo doctrinæ, & est oculus in hoc corpore. Ali⁹ est dedit⁹ ministerio fratrũ & curę indigẽtiũ & est man⁹ hui⁹ corporis: alius est studiosus auditor verbi dei, & est auris huius corporis: alius ad visendos decũbẽtes & requirẽdos tribulatos & eruẽdos in necessitatibus positos est impiger, & est corporis ecclesiæ pes. Et ita inuenitur vnusquisque erga vnum aliquod officium specialius operam dare. Nec tamen vnum debet sufficere, sed secundum formã propositi exempli. sicut verbi gratia, oculus speciale officium habet vt videat, vnũ tamen est ex omnibus & in omnibus mẽbris, & cũ singulis agit omnia, & cum ipso singula quæque agunt omnia: ita & qui per gratiam fidei vnũ aliquod donum speciale meruerit, illud quidem principaliter administrat, in omnibus verò actibus aliorũ habetur & particeps. Et hoc est quod dicit: Verè diuisa est vnicuique mensura fidei, & diuersa sunt dona fidei, nam ita est etiam in cæteris donis gratiæ. Sicut enim in vno &c. Vel ideo mensurate diuisit Deus donum fidei, quia multi vnum corp⁹ sumus: & ideo omnia necessaria sunt danda, sed non vni membro, vt nec ecclesia indigeat. & sit subseruiendi materia, vt sit mutua dilectio, dum alter opus habet altero. Sicut enim corpus nostrum est vnum, & in ipso multa habemus membra, ita vnum est corpus Christi quod est ecclesia, & in ipso sunt multi fideles quasi varia mẽbra, quia multi vnum corpus sumus in Christo. E Nullus reiicitur maior vel minor. Et sicut in corpore humano non omnia membra habent eũdem actum, sed diuersa diuersos, & non omnia habent omnes actus in se, sed per alia supplẽtur: eodẽ modo in ecclesia singuli quique nostrum sumus mẽbra alter alterius, vt inuicem seruiamus. Sicut enim manus seruit oculo, oculus pedi, sic in ecclesia omnium seruitus debet esse communis. Nos multi per diuersa dona vel opera sumus vnũ corpus per vnitatem charitatis & concordiæ in Christo, sed singuli sumus membra alter alterius, id est, aliis seruientes & aliis indigentes, vt hoc modo charitatis inter nos vinculo coniungeremur, quoniam singuli singulis indigemus, & quod huic in seipso deest, suppletur per alium.

Habentes autem donationes, secũdũ gratiam quæ data est nobis, differentes.

F Singuli sumus membra, alter alterius, non vno quidem modo, sed [habentes] diuersas [donationes] spiritalium munerum [differentes] ab inuicem [secundum gratiã, quæ data est nobis] à deo: quia secundum quod vnicuique Deus dedit gratis, habet iste hoc donum, & ille aliud.

Siue prophetiam secundum rationem fidei: siue ministerium, in ministrando: siue qui docet, in doctrina.

Nunc differentiam donationum incipit exponere, ac velut diuersorum membrorum actus enumerare. Et quasi oculis visum, ita menti quæ interior est oculus, prophetiæ adsignat mysteriũ. Et al. officiũ alij tanquã manui ministeriũ ascribit, & alij tãquã linguæ doctrinã tribuit. Simili modo & cætera diuidit. Singuli sumus inuicem membra, ad hoc habentes dona differentia, [siue] habentes [prophetiam] id est, futurorum vel quorumlibet occultorum manifestationem, membra sumus aliorum, vt illis prophetemus, vt quemadmodum oculus aliis

G membris, ita & nos aliis fidelibus per prophetiam seruiamus præuidendo illis futura, quatenus ad euitanda imminentia mala reddamus illos cautiores. Nos dico, habentes hanc prophetandi gratiam [secundum rationem fidei] vt nihil extra fidei regulam loquamur aut sapiamus. Vel secundũ rationem fidei, quia prout fides credentium siue auditorum exigit capacitas seu salus, datur gratia prophetiæ. A prophetia incipit enumerare spiritales donationes, quia credentes accepto spiritu sancto, mox prophetabant. [Siue] habentes [ministerium] sicut diacones, vt ministremus sacris altaribus, [in ministrando] sumus membra aliorũ pro quorum vtilitate ministram⁹. Vel ministeriũ, vt terrena alimenta sanctis ministremus, in ministrãdo sumus eorum membra. [Siue] ille [qui docet] ignorantes, [in doctrina] id est, in exhibitione doctrinæ fit membrum eorum.

Amos. 5. 1. Petri 2. *Qui exhortatur, in exhortãdo: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: qui miseretur, in hilaritate. Dilectio sine* H *simulatione.*

[Qui exhortatur] alios vt faciant bonũ quod ipsi non faciunt, sed sciunt & negligũt, [in exhortando] fit membrum eorum. [Qui tribuit] de suo aliis, [in simplicitate] fit membrum eorum, id est, si nihil repetat ab illis quibus dedit, sed tantum à Deo qui remunerator est omnium bonorum. Vel qui tribuit indigentibus, in simplicitate cordis hoc faciat, hoc est, ne videatur manibus bene facere indigentibus, & corde laudem quærat ab hominibus. Simplicitas excludit hypocrisim. Qui eleemosynam tribuit, faciat hoc in simplicitate supernæ intentionis, non in duplicitate præsentis & futuræ gloriæ. [Qui præest] fratribus vel ecclesiæ, [in solicitudine] præsit, vt solicitus vigilet super custodiam gregis sibi commissi: non in solicitudine humanarum causarum, aut secularium rerum, hæc enim solicitudo abiicienda est ab his qui ecclesiæ præsunt, sed in huiusmodi solicitudine, qualem habebat Apostolus, gerens solicitudi- I nem omnium ecclesiarum. Qui ergo præest ecclesiæ, talem habere solicitudinem debet, & illam aliam secularem habere omnino non debet. [Qui miseretur, in hilaritate] hoc faciat: hoc est, qui misero pie compatitur, impendens illi beneficium 2. Cor. 9. misericordiæ, in hilaritate mentis hoc agat, quia hilarem datorem diligit deus. Qui enim res suas prærogat, si infidelis sit & recepturum se desperet, contristatur tanquam qui eas perdidit. Qui verò cum fide & spe hoc agit, in hilaritate & lętitia hoc agit, certus quòd pro paruis magna recipiet, & insuper æternam consequetur vitam. Opera enim misericordiæ non ob aliud fiunt, nisi vt à miseria Matth. 5. Iacob. 2. liberemur, iuxta illud: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Quod cõtra Iacobus ait: Iudicium sine misericordia illi qui non facit misericordiam. Nam quia in multis offendimus omnes, suggeritur opus misericordiæ tanquam quotidiana medicina quotidianis, K etsi leuioribus, tamen vulneribus. Misericordia verò multiplex est, scilicet peccanti ignoscere, oppresso subuenire, esurientem pascere, nudum vestire, & similia facere. Et ideo qui miseretur, in hilaritate hoc faciat, vt ex hilaritate vultus & animi gratum magis fiat beneficium eius tam deo, quàm hominibus. Iam dixerat, Qui tribuit, in simplicitate: & nũc dicit, Qui miseretur, in hilaritate. Et vtriusque sententiæ forsitã videtur vnum opus esse, non tamen & operis ipsius vnus affectus. Aliud est enim dare indigenti, aliud affectum misericordiæ cum indigente partiri. Et aliud est simplicitas, aliud hilaritas: quoniam simplicitas duplicem excludit intentionem, hilaritas ostendit fretum animum spe cœlestium præmiorum. [Dilectio] quoq; [sine simulatione] sit in vobis. Omnis dilectio quæ non est secundum Deum, simulata est & non vera: quia creator animæ Deus idcirco ei cum cæteris virtutibus etiam affectum L dilectionis inseruit, vt diligat Deum & ea quæ vult Deus. Cùm ergo hoc opus dilectionis Deus in anima dederit, quicunque aliud dilexerit quàm Deũ & quę Deo placent, charitas in eo ficta & simulata dicẽda est. Sed & si quis proximũ suũ diligat, & cũ errantẽ viderit, non cõmoneat nec corrigat, simulata charitas ista dicẽda est. Et ideo nihil adulatorium, nihil fucatũ habere charitas debet.

Odientes malum, adhærentes bono, charitatem fraternitatis inuicem diligẽtes, honore inuicem præuenientes, solicitudine non pigri, spiritu feruentes, domino seruientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus Hebræ. 13. *sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.*

Sitis [odientes] omne [malum] & [adhærentes bono.] Odit malum, qui non solum non vincitur M voluptate, sed etiam odit opera voluptatis. Et adhæret bono, quem nulla tentatio nullaque aduersitas separare valet à bono. Et ita debetis ex ordine proficere, vt primum oderitis & in vobis & in aliis omne malum: deinde firmiter adhæreatis bono, ne vnquam diuellamini ab eo. Sitis [diligentes inuicem charitatem fraternitatis,] id est, amate inter vos fraternam charitatem, diligite & habere studete ipsam dilectionem, quæ vos mutuo fœderat vt fratres. Iste erga illum, & ille erga istum diligat hanc charitatem fraternitatis & seruare studeat. Et sitis alij alios [inuicem præuenientes honore] vt vnusquisque festinet alium magis honorare, quàm honorari ab illo, & maiorem ei reuerentiam exhibere, sibique illum præferre, & ille similiter huic faciat. Sitis etiã [solicitudine nõ pigri] .i. & soliciti corde & impigri opere, vt & de vestra aliorũque salute sitis soliciti, & quod ad salutem pertinet, agere non sitis pigri. Sitis etiam [spiritu feruentes] vt etsi actu semper implere

A implere nõ poteſtis quod pie deſideratis, ſpiritus tamen igne charitatis ferueat in vobis,vt nihil remiſſum,nihil tepidum ſit in vobis.Sitis etiam[domino ſeruientes] vt nulli vitiorum ſeruiatis, ſed domino, cui ſeruus vitiorum ſeruire non poteſt. Domino ſeruite,vt quicquid boni feceritis,ad domini gloriam referatis:& quicquid pro eius amore proximis feceritis,ei vos facere credatis. Sitis [ſpe]cœleſtium bonorum[gaudentes]vt non reſpiciatis ea quæ videntur,ſed expectetis ea quę nõ videntur.Sitis &[in tribulatione patientes]vt patienter propter cœleſte præmium toleretis omnẽ tribulationem,vt nec conturbemini ira, vel odio contra perſequutorem,neque murmuretis contra Deum. Et vt poſſitis aduerſa patienter ſuſtinere, ſitis[orationi inſtantes,]ne deficiatis in tribulatione.In quo enim non ſufficit humana fragilitas, B auxilium Dei orationibus implorandum eſt.Sitis [neceſſitatibus ſanctorum]veſtra bona[communicantes]id eſt,honeſte & decenter non quaſi eleemoſynam indigentibus præbentes,ſed ſenſum veſtrum quodammodo cum ipſis habentes communem.Sitis & [hoſpitalitatem ſectantes]nõ ſolum venientes ad domum veſtram hoſpites ſuſcipiatis,ſed etiam ſectemini ac perquiratis eos vbique,ne forte in plateis alicubi ſedeãt, ne extra tectum iaceant.

Benedicite perſequentibus vos,benedicite, & nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus,flere cum flentibus. Idipſum inuicem ſentientes,non alta ſapientes,ſed humi- C *libus conſentientes.*

[Benedicite perſequentibus vos] id eſt, bona illis orate qui mala vobis fecerint.[benedicite]illis[& nolite maledicere]id eſt,nec ſaltem voluntatem maledicendi habeatis in corde. Remouet eos à communi conſuetudine, dum prohibet aduerſariis maledicere.Et quia graue & velut intolerabile erat eis hoc præceptum,quo iuſſit perſequentibus benedicere,ideo repetit vt magis mentibus eorum ingerat,& vt benedictio eorũ ſit abſque maledictionis admixtione,dicẽs: Benedicite, & nolite maledicere.Scriptnra verò ſacra duobus modis maledictum memorat,aliud videlicet quod approbat,aliud quod damnat.Aliter enim maledictum profertur iudicio iuſtitiæ,aliter liuore vindictæ.Maledictum iudicio iuſtitię profertur,ſicut Gene.12. Abrææ dicitur: Maledicam maledicentibus tibi. Rurſum, quia maledictum liuore vindictæ promittitur,Apoſtolus nũc admonet:Benedicite, inquiẽs,& nolite maledicere.Deus ergo maledicere dicitur,& tamẽ maledicere homo prohibetur: quia quod homo agit malitia vindictæ,Deus non facit niſi examine & virtute iuſtitiæ. [Gaudere] ſubauditur debetis,[cum gaudentibus]de ſpiritali profectu,[& flere cum flẽtibus]de ſpiritali detrimento.Non enim quibuſcunque gaudiis gaudia noſtra ſunt ſocianda,nec quibuſcunque fletibus lachrymæ noſtrę iungendæ.Neque enim pręceptum habemus,vt cum illis qui de acquiſitione D pecuniæ vel huiuſmodi rebus gaudent, gaudeamus:ſed potius cum illis,qui ſpe ſupernorum bonorum gaudent,vel de accepta remiſſione peccatorum & gratia ſpiritus ſancti lætantur,& de ſimilibus bonis.Similiter nec cum illis flere iubemur, quos flere facit triſtitia ſeculi, quæ mortem operatur,ſed cum illis poti⁹, qui pro ſuis vel aliorum peccatis flent, aut qui præ deſiderio vitæ æternæ ſeu pro quibuſlibet cauſis huiuſmodi fundunt lachrymas.[Idipſum] ſitis [inuicem ſentientes] id eſt,quod iſte ſentit, idipſum ſentiat ille: Et item quod ille ſentit,idipſum ſentiat iſte, vt nulla diſſenſio ſit inter vos, ſed vnanimis concordia. vos dico[non alta ſapientes]id eſt non in corde tumẽtes,non ſuperbientes,[ſed humilibus conſentientes]id eſt,voluntati humilium adquieſcentes, vt vos quoque ſitis humiles. Conſentientes ſitis eis, quod non fit ore,ſed corde:quia tunc vera humilitas eſt,cum non eſt in ſola lingua. E

Nolite eſſe prudentes apud voſmetipſos.

Id eſt,nolite prudentiam vobis arrogare. Qui enim ſibiipſi prudens eſſe videtur,hic cum arrogantia ſtultus eſt.Nec poteſt veram ſapientiã Dei ſcire,qui ſuam ſtultitiam quaſi ſapientiam colit. Prouer.3. Qui ergo apud ſeipſum prudens eſt,apud Deum prudens eſſe non poteſt,quoniam ſcientia inflat. 1.Cor.8.

Nulli malum pro malo reddentes.

Qui enim malum pro malo reddit, aut ſimile peccatum,aut grauius facit. Nam ille qui malum prior intulit,non ſenſit forſitan malum eſſe quod fecit.Qui autem malum reddit, eo ipſo quod ad vlciſcendum motus eſt, probatur ſenſiſſe malum eſſe quod reddidit. Et ideo nullus ſe vindicet, ne deterius quàm hoſtis eius peccet.

Prouidentes bona non tantum coram deo, ſed etiam coram omnibus hominibus.

F Sitis[prouidentes bona,]id eſt prouida diſcretione conſiderantes,vt ea quæ feceritis ſint bona, 2.Petr.3. [non tantum coram Deo] qui videt conſcientiã: [ſed etiam coram omnibus hominibus]fidelibus & infidelibus,qui vident actionem, ne poſſint eã reprehendere.Prouidenda ſunt enim bona coram cunctis hominibus,non vt placeamus ſingulorum vel vitiis vel moribus,ne ſimus contrarij ſententiæ, qua dicitur: Si adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.Sed qui vitę ſuæ & morum actuumque libram ſic tenet,vt non poſſit ab Galat.1. vllo homine reprehẽdi,iſte bona coram omnibus hominibus prouidet,ſiue illis placeant quæ bona ſunt,ſiue non placeant.Et ideo prouidendum eſt, ne ex bonis noſtris fiat hominibus ſcandalum,ſed bonum exemplum. Sunt enim nonnulli qui non curant quicquid dicatur de eis,dummodo ipſi intentionem bonam habeant.Sed qui ſalutem proximi negligit,crudelis exiſtit.

Si fieri poteſt,quod ex vobis eſt,cum omnibus hominibus pacem habentes.

Sitis

Hebræ. 12 Sitis [habentes pacem cum omnibus homini-
G bus, si fieri potest,] quia difficile est vt fiat, [quod] tamē [est ex vobis] id est, habere pacem cū omnibus nō remanet à vestra parte, quia vos erga nullum pacem violatis. Vel si bonum quod à vestra parte est, videlicet obseruatio iustitiæ, potest fieri vt non impediatur ab ullis hominibus, sitis habētes pacem cum cunctis hominibus. Iuxta beatum verò Gregorium, direxit Apostolus hoc præceptū ad rectores ecclesiæ. Hortaturus enim vt pacem cum omnibus haberent, præmisit dicens, si fieri potest: atque subiūxit, quod ex vobis est. Difficile quippe erat, vt si male acta corriperent, habere pacem cum omnibus possent. Sed cum temporalis pax in prauorum cordibus ex nostra increpatione confunditur, inuiolata necesse est in nostro corde seruetur. Rectè itaque ait, quod ex vobis est. Acsi diceret: Quia pax ex duarum partium consensu subsistit, si ab eis qui corripiuntur, expellitur, integra tamen in vestra qui corripitis, mente teneatur.

H *Non vosmetipsos defendentes charißimi,*
Deut. 32. *sed date locum iræ. Scriptū est enim: Mihi vindictam, & ego retribuā, dicit dominus.*

Dico, pacem habeatis, si fieri potest, cum omnibus, [nō defendentes vosmetipsos charissimi,] siquis vos aggressus fuerit, id est, nō percutientes eum qui vos percusserit: [sed date locum iræ,] id est, sinite iram persecutoris in vobis expleri. ille enim dat locum iræ, qui aduersarium permittit facere quod vult. Vel ille dat locum iræ, qui iram superbientium humiliter fugiendo declinat, non se contra acceptas contumelias erigens, sed de loco pia humilitate recedens. Vel date locum iræ, id est, iudicio dei. Non præcipit vt nolint vindicari, sed vt nosipsi vindicantes, demus locum iræ dei,
Deut. 31. qui dixit: Mihi vindictam, & ego retribuam. Ne-
Hebræ. 10. que enim propter exaturandum odium desiderāt
Apoc. 6. sancti vindictam, quod ab eorum perfectione lō-
Psalm. 57. ge est. Nam iustus quisque magis cupit inimicum
Psalm. 139 suum corrigi quàm puniri. Et cum in eum videt à
Lucæ 18. domino vindicari, non eius delectatur pœna, quia
I non eum odit: sed diuina iustitia, quia deum diligit. Sic quippe inimicus diligitur, vt non displiceat dei iustitia qua punitur. Et sic placet iustitia qua punitur, vt non de malo eius, sed de bono iudice gaudeatur. Ait itaque: Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Ac si di-
Matth. 6. cat: Quid opus est vosipsos vestras vltum ire iniurias, qui nec corda hominum nosse, nec agnita eorum scelera tranquillo valetis animo iudicare? Quin potius quod in vos peccatur, quasi fratribus & proximis ex corde remittite, vt & vobis deus vestra peccata remittat, scientes quia si corrigi voluerint, eos socios bonorum habebitis: sin aliter, rectius diuino iudicio, quod errare nō potest, sicut nec irasci potest, quàm vestro damnabuntur. Et vere iudicium eius debetis expectare, [scriptū
Iezec. 9. est enim] in Iezechiele. Nam vbi nos legimus secundum Hebraicam veritatem, Appropinquauerunt uisitationes vrbis, Septuaginta interpretes K
transtulerunt, [Mihi vindictam, & ego retribuā, dicit dominus.] Et ideo patet Hebræos qui Romæ crediderunt, habuisse in autoritate trāslationem Septuaginta interpretū, iuxta quam Apostolus eis profert testimonium. Non enim proferret eis testimonium ex scriptura, quam non reciperent. Ob hoc, inquit, dominū expectate, quia ipse sicut scriptum est, dixit: Ego retribuā mihi vindictam, id est, omnia mala quæ vobis irrogātur, mihi fiunt, licet sim impassibilis: sed ego vindictam mihi pro his retribuam, puniens æternaliter eos qui temporaliter vos affligunt.

Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si Prouer. 25
sitit, potū da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

Non defendas te ab aduersario vt referias eum, L
& malum illi pro malo reddas, sed potius bonum illi pro malo repende, vt iuxta Salomonis præceptū, [si esurierit inimicus tuus] pascas [illum,] [si sitierit, potes illum. Et quare? quia [hoc faciēs, cōgeres super caput] id est, accumulabis super mentem [eius carbones ignis] id est, feruentes & vrentes pœnitentiæ dolores. Beneficiis enim tuis victus, dolebit se iniurias tibi fecisse, à quo bona recipit, & conuertetur ad pœnitētiam, sicque lucraberis eum Christo. Vel carbones ignis, id est, charitatem igne sancti spiritus feruentem cōgeres super cor eius. Hoc est dicere: Sicut carbones ardētes incēdunt corpus sup quod cōgerūtur, sic bona facta tua inflammabunt ad dilectionem cor eius qui te persequebatur. sicque ad feruorē sancti spiritus exemplo tuo prouocabis eum vt bene agat. Absit enim vt credamus Salomonem vel Aposto- M
lum docere voluisse, vt eo animo bona faciamus inimicis nostris, vt ipsi in his ingrati persistentes, maiora tormentorum incendia perpetuo sustineant. Non est hoc benefacere his qui oderunt Matth. 5
nos, sed male illis facere. Sed hoc potius in hac sententia iubemur, vt misericordiam facientes egentibus inimicis, emolliamus fomentis beneficiorum duritiam cordis eorum, & ad redimēdum nos in domino studeamus inflammare illos, adhibito dilectionis igne, vt virtutem mansuetudinis & patientiæ nostræ mirantes incipiant imitari: reiectisque vitiis, ad virtutum opera conuertantur. Vnde ne quis hæc Salomonis verba Iudaico sensu vellet intelligere, mox Apostolus subdidit: [Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.] Quomodo enim potest vincere in bono malum, qui in superficie bonus est, & in abdito malus: qui opere parcit, & corde sęuit, in animo mitis, volūtate crudelis? Noli vinci à malo, sed vince in bono malum. Contende cum malo, sed bonitate. Ipsa est enim vera contentio, vel certamen salubre, vt sit bonus contra malum, non vt sint duo mali. Si tu iam non es malus, obsta malo vt sit bonus. Si displicet tibi malus, noli fieri malus. Nam si repercu-

A repercutis,malo vis vincere malũ. In ſenſibus vel motibus animorum ille dicitur viciſſe, qui alterũ ad ſuam traxerit partem,ſicut hæreticum aut paganum.Si ergo mali viciſſitudinem à te receperit ille,te vicit,& paſſionis ſimilitudine vitio ſuo ſubdidit. Si autem per patientiam tuam ceſſare eum ab ira vel iniuria feceris,tu viciſti, & de peccato ad ſalutem lucrando proximum,triumphaſti.

CAPVT XIII.

Sapien. 6. *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit. Non eſt enim poteſtas niſi à Deo. Quæ autem ſunt à Deo, ordinata ſunt. Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit. Qui autem reſiſtunt ipſi, ſibi damnationem acquirunt.*

Sicut ſuperius reprehendit illos qui gloriabãtur de meritis,ita nunc ingreditur illos redarguere,qui poſtquam erant ad fidem conuerſi, nolebãt ſubiici alicui poteſtati.Videbatur enim quòd infideles,Dei fidelibus non deberent dominari, etſi fideles deberent eſſe pares. Quam ſuperbiam remouet,dicens: [Omnis anima] id eſt, omnis homo[ſit]humiliter[ſubdita poteſtatibus] vel ſecularibus vel eccleſiaſticis [ſublimioribus] ſe: hoc eſt,omnis homo ſit ſubiectus ſuperpoſitis ſibi poteſtatibus. A parte enim maiore ſignificat totum hominem,ſicut rurſum à parte inferiore totus homo ſignificatur,vbi propheta dicit: Quia videbit omnis caro ſalutare dei.Et rectè admonet,ne quis ex eo quod in libertatem vocatus eſt, factúſque Chriſtianus,extollatur in ſuperbiam,& non arbitretur in huius vitæ itinere ſeruandum eſſe ordinem ſuum,& poteſtatibus quibus pro tempore rerum temporalium gubernatio tradita eſt, non ſe putet eſſe ſubdendum. Cum enim conſtemus ex anima & corpore, & quandiu in hac vita temporali ſumus, etiam rebus temporalibus ad ſubſidiũ eiuſdem vitæ vtamur,oportet nos ex ea parte quę ad hanc vitã pertinet, ſubditos eſſe poteſtatibus, id eſt, res humanas cum aliquo honore adminiſtrantibus:ex illa vero parte qua deo credimus,& in regnum eius vocamur,nõ debemus ſubditi eſſe cuiquam homini id ipſum in nobis euertere cupienti, quod deus ad vitam æternã donare dignatus eſt. Si quis ergo putat quoniã Chriſtianus eſt, non ſibi eſſe vectigal reddendum ſiue tributum, aut non eſſe honorem exhibendum debitum eis, quæ hæc curãt,poteſtatibus,in magno errore verſatur. Item ſi quis ſic ſe putat eſſe ſubdendum, vt etiam in ſuam fidem habere poteſtatẽ arbitretur eum,qui temporalibus adminiſtrãdis aliqua ſublimitate præcellit, in maiorem errorem labitur. Sed modus iſte ſeruandus eſt,quem dominus ipſe præcepit,vt reddamus Cæſari quæ ſunt Cæſaris, & Deo quæ ſunt dei. Quamuis enim ad illud regnũ vocati ſimus,vbi nulla erit poteſtas huiuſmodi,in hoc tamen itinere conditionem noſtram pro ipſo rerum humanarum ordine debem⁹ tolerare, nihil ſimulatè facientes,& in hoc non tam hominibus,quàm Deo qui hoc iubet, obtemperantes. Itaq; omnis anima ſit ſubdita ſublimioribus poteſtatibus,id eſt,omnis homo ſit ſubditus primum diuinæ poteſtati,deinde mundanæ. Nam ſi mundana poteſtas iuſſerit quod non debes facere, cõtemne poteſtatem,timendo ſublimiorem poteſtatem.Ipſos humanarum rerum gradus aduerte. Si aliquid iuſſerit procurator, nõne faciendum eſt? Tamen ſi contra proconſulem iubeat,non vtique contemnis poteſtatem, ſed eligis maiori ſeruire. Non hinc debet minor iraſci,ſi maior prælata eſt. Rurſus ſi aliquid proconſul iubeat,& aliud imperator,nunquid dubitatur,illo cõtempto,huic eſſe ſeruiẽdum?Ergo ſi aliud imperator,& aliud Deus iubeat, quid faciemus?Nunquid non Deus imperatori eſt præferendus?Ita ergo ſublimioribus poteſtatibus anima ſubiiciatur,id eſt,homo.Siue idcirco ponitur anima pro homine, qui ſecundum hanc diſcernit,cui ſubdi debeat,& cui nõ. Vel homo qui promotione virtutum ſublimatus eſt,anima vocatur à digniore parte. Vel,non ſolùm corpus ſit ſubditum,ſed anima, id eſt, voluntas: hoc eſt,non ſolum corpore,ſed & voluntate ſeruiatis. Ideo debetis ſubiici, quia [non eſt poteſtas niſi à Deo.]Nunquam enim poſſet fieri niſi operatione ſolius Dei,vt tot homines vni ſeruirent, quem conſiderant vnius ſecum eſſe fragilitatis & naturæ.Sed quia Deus ſubditis inſpirat timorem & obediendi voluntatẽ,contingit ita.Nec valet quiſquam aliquid poſſe,niſi diuinitus ei datum fuerit. Poteſtas oĩs eſt à Deo.Sed[ea quæ ſunt à Deo, ordinata ſunt.]Ergo poteſtas eſt ordinata,id eſt,rationabiliter à Deo diſpoſita. [Itaque qui reſiſtit poteſtati]nolens tributa dare, honorem deferre & his ſimilia,[Dei ordinationi reſiſtit,]qui hoc ordinauit vt talibus ſubiiciamur.Hoc enim cõtra illos dicitur,qui ſe putabant ita debere vti libertate Chriſtiana, vt nulli vel honorem deferrent, vel tributa redderent. vnde magnum poterat aduerſus Chriſtianam religionem ſcandalum naſci à principib⁹ ſeculi.De bona poteſtate patet,quod eam perfecit Deus rationabiliter.De mala quoq; videri poteſt,dum & boni per eam purgantur, & mali damnantur, & ipſa deterius præcipitatur. Qui poteſtati reſiſtit,cùm deus eam ordinauerit, Dei ordinationi reſiſtit.Sed hoc tã graue peccatũ eſt,quod[qui reſiſtũt ipſi,]pro cõtumacia & peruerſitate[ſibi dãnationem]æternę mortis[acquirunt.]Et ideo nõ debet quis reſiſtere, ſed ſubiici.

B (margin, beside "tur de meritis")
Iſaiæ 40. (margin, beside "mo ſignificatur")
C (margin, beside "rali ſumus")
Matth. 22 / Luc. 20. (margin, beside "Sed modus iſte ſeruandus eſt")
D (margin, beside "ipſo rerum humanarum ordine")
E (margin, beside "mo qui promotione virtutum")
Iohan. 19. (margin, beside "quam aliquid poſſe")
F (margin, beside "à principib⁹ ſeculi")

Nam principes non ſunt timori boni operis, ſed mali. Vis autẽ non timere poteſtatem? Bonum fac, & habebis laudẽ ex illa. Dei enim miniſter eſt tibi in bonum. Si autem male feceris,time. Non enim ſine cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, vindex in iram ei qui male agit. Ideóque neceſſi-

G *necessitate subditi estote, nō solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Ideo enim & tributa præstatis. Ministri enim*
Matth. 22 *Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.*

Merito acquirunt sibi damnationem qui resistunt potestati, quia [principes non sunt] his [timori] qui sunt [boni operis] sed qui sunt praui, id est, non bene operantibus, sed male agentibus. Principes dicit, qui propter corrigendam vitam & prohibenda aduersa constituuntur, Dei habētes imaginē, vt sub vno sint cæteri homines. Qui non sunt timori bene agentibus, sed male: quia nō ad bonos, sed ad malos puniendos sunt instituti. Naturaliter enim omnes norunt & innocentiam præmio, & malitiam supplicio dignā esse. Et prin
H ceps, si est bonus, bene operantem non punit, sed diligit. Si autem malus est, non nocet bono, sed purgat eum. Ideóque non est quod timere debeat, qui bene agit. Qui verò mala operatur, debet timere: quia principes ad hoc sunt constituti, vt mala puniant. Ille timeat. Sed si [vis non timere potestatem, do tibi consilium, [Bonum] opus [fac & habebis laudem ex illa.] Bonum fecere apostoli & martyres, tamen non eos laudauerūt, sed potius interfecerunt potestates. Ideóque voluit Apostolus dicere, Bonum fac, laudabit te potestas: sed temperauit verba, & ait: Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Si enim iusta est potestas, habebit laudem ex illa in ipsa laudante. Si autem iniqua est, mortuus pro fide, pro iustitia, pro veritate, habebit laudem ex illa in illū sæuiente. Ex illa enim habebit, nō ipsa laudante, sed ipsa tibi laudis occasionem præbente. Hæc Augustinus. Gregorius verò sanctus sic ait: Paulus cum infirmū auditorē suum perpenderet, aut praua adhuc velle agere, aut de actione recta humanæ laudis retributione gaudere, ait: Vis non timere potestatem? Bonum
I fac, & habebis laudem ex illa. Neque enim ideo bona agenda sunt, vt potestas huius mundi nulla timeatur, aut per hæc gloria transitoriæ laudis quæratur. Sed cum infirmam mentem ad tantum robur ascendere non posse pensaret, vt & prauitatem simul vitaret & laudem, prædicator egregius etiam monendo aliquid obtulit, & aliquid tulit. Concedendo enim lenia, subtraxit acriora, vt quia ad deferenda cuncta simul non assurgeret, dum in quodam suo anim⁹ familiariter relinquitur, à quodam suo sine dolore tolleretur. Laudem habebis ex potestate, quia ille potens, siue bonus, siue malus sit, [est Dei minister] proficiens [tibi in bonum.] Nam si bonus fueris, nutritor tuus est: si malus fueris, tentator tuus est. Et nutrimenta libenter accipe, & in tentatione vt aurum probare. Si bene feceris, non timebis principem. [Si male feceris,] tunc [time] illum. Et timendus tibi est, quia [non sine causa gladium portat,] K
sed vt malos puniat. Gladium habet materialem, vel gladium, id est, iudiciariam potestatem, vt reos feriat. Nec mirum, quia [Dei minister est vindex in iram ei qui male agit, vt loco Dei vindicet in malos. Est enim vindex ei, id est, ad damnum eius qui male agit. Est vindex in irā. i. propter iram dei vindicandā, vel vindex in iram Dei ostēdendam. Quia hæc punitio indicat persistētes in malo grauius puniendos. Nam si homo iudex amore iustitiæ peccata subditorum punit, cōsiderandum est, qua animaduersione Deus iudex, qui sine peccato est, & puram iustitiam habet, peccata peruersorū puniet. Ideo princeps seculi est minister Dei, vt vice eius interim vltionem faciat, & iudiciū eius præfiguret, quoniam fortia quæque crimina, quæ vindicari vult Deus, nō per antistites & rectores ecclesiarum, sed per mundanos iudices voluit vindicare. Et hoc sciens Apostolus, rectè eum ministrum Dei nominat, & vindicem in eum qui male agit. Dei minister est. Et [ideo subditi estote] il L
li [necessitate:] quia necesse est propter hāc vitam subditos illi vos esse, nec resistere, si quid auferre voluerit ex reb⁹ huic tempori necessariis, in quas sibi data est potestas. Subditi estote [nō solū propter iram,] vt effugiatis offensionem hominum, [sed etiā propter cōscientiā] vt nō simulate quasi ad oculum hominum ista faciatis, sed pura dilectionis conscientia propter Deum, qui omnes homines vult saluos fieri & in agnitionē veritatis venire. Nō solum propter iram principum vitandā subiiciamini illis, quod potest etiam simulate fieri, sed etiam propter conscientiam, vt in vestra cōsciētia certi sitis illorum dilectione vos id facere, quib⁹ vos deus subiici voluit. Et debetis esse subditi, quia etiam [ideo] id est, propter obedientem subiectionem [tributa præstatis] illis, quasi reddituris, dū pugnant pro patria & agūt iudicia. Tributa præstatis, & merito, quia [ministri Dei sunt] qui vobis eos constituit. Cuius enim iussu homines nascuntur, huius iussu reges constituuntur, apti his qui eo tempore ab ipsis reguntur. Quidā enim illorum ad correptionem & vtilitatem subiectorum & conseruationem iustitiæ dantur. quidam autem ad timorem & pœnam & increpatio- M
nem, quidam verò ad illusionem & contumeliam & superbiam. Ministri Dei sunt, [in hoc ipsum seruientes] ei, quod tributa exigunt à vobis, & potestatem exercent ad vtilitatem bonorum & detrimentum malorum. Vel vos præstatis illis tributa, in hoc ipsum Deo seruiētes, quia ministri Dei sunt. Aut certe illi qui tributa à vobis exigunt, in hoc ipsum vobis sunt seruientes, quia propter illa quæ à vobis percipiunt, vtilitati vestræ subseruiunt, dum patriam defendunt & res vestras custodiunt. Et quia ministri Dei sunt, qui vos illis subiecit, [ergo reddite omnibus] illis [debita] sicut & dominus pro se & Petro censum reddidit, significans quod potestas spiritalis potestati seculari non aufert suum ius. Omnibus reddite debita, vt sic laudetur ecclesiastica doctrina. [Cui tri-

butum]

A butum]debetis,reddite[tributum.]&[cui vectigal,] reddite[vectigal.]Tributum est reditus vel pensio.Et dictum est tributum, eo quod olim per tribus singulas exigebatur, sicut post per singula territoria.Sic enim per tres partes diuisus erat Romanus populus,vt qui præerant in singulis partibus,tribuni dicerentur.Vnde etiam sumptus quos dabant populi,tributa nominarũt. Vectigal quoque reditus est vel pensio, siue tributum fiscale. Sed tamen vectigal à vehendo, id est, à portando dictum est.Tributum illi census dicuntur, qui dantur de terris,& quos homines de capitibus suis dant:vectigal verò, quod aduehitur de longinquis regionibus. Tributum, quod à præsentibus datur:vectigal,quod ex remotis prouinciis mittitur. Tributum, quod regiones soluunt: vectigal, stipendium quod datur dominis quando per patrias vehuntur.Tributum,quod domi soluitur statutis temporibus: vectigal, quod à transeuntibus

B & sua negocia vehentibus datur pro rebus suis conseruandis.[Cui timorem,]debetis, [timorẽ] reddite, vt reuereamini dominos atque timeatis. &[cui honorem,]vt honoretis regem, siue parentem aut senem,vel huiusmodi personam, [honorem]reddite. Per hæc præcepta ordinat Apostolus ecclesiam Dei, vt nihil aduersus principes seculi gerens, per quietem & tranquillitatem vitæ opus iustitiæ & pietatis exerceat. Si enim ponamus,verbi gratia,credentes in CHRISTO potestatibus seculi non esse subiectos,tributa non reddere,neque vestigalia soluere,nulli timorem,nulli honorem deferre,nónne per hæc regum & principum merito in semetipsos arma conuerterent, & persecutores quidem suos excusabiles,semetipsos verò culpabiles facerent?Non enim fidei, sed contumaciæ causa impugnari videretur,& essent eis causa quidem mortis digna,meritũ verò mortis indignum.Sic nanque Iudæi perire meruerunt gladio Romanorum.

Matth.22 Galat.5. Iacob.2. *Nemini quicquam debeatis,nisi vt inuicem diligatis.Qui enim diligit proximum, legem impleuit. Nam, Non adulterabis,*

C *Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio.*

Sic reddite omnibus debita, quamuis [nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis.] Cætera enim cùm reddita fuerint,non debentur. dilectio autem tanto magis debetur, quanto amplius impenditur.Ipsa quippe exigit debitum, vt fraternæ charitati seruientes, eum qui se adiuuari recte velit,in quo possumus adiuuemus, semper existentes debitores charitatis. Ipsa est enim quæ D semper redditur,& semper debetur.Debetur nanque, etiam si reddita fuerit: quia nullum tempus est,quando impendenda non sit. Nec cum redditur,amittitur:sed potius reddendo multiplicatur, quoniam habendo redditur,non carendo. Quoniam pecunia cùm recipitur, accedit ad eum cui datur,sed ab eo recedit à quo datur. Charitas verò non solùm apud eum crescit, qui hanc ab eo quem diligit,exigit,etiam si non recipit,sed etiam ille à quo eam recipit,tunc incipit habere cũ reddit. Et ideo cætera sic soluite, vt non debeatis: charitatem verò ita soluite, vt semper habeatis & debeatis. Et merito semper est habẽda,quia[qui diligit proximum, legem impleuit.] Sola enim charitas iustitiam legis adimplet,quam timor implere non poterat.Hoc loco sola dilectio proximi ad perfectionem præcipi videtur, & taceri dilectio Dei, cum in vtroque precepto lex pendeat & Matth.22

E prophetæ.Sed qui proximum diligit, consequens est vt ipsam dilectionem præcipue diligat. Nam nec proximum verè sine Deo,nec Deum vere sine proximo potest diligere. Sed cur Apostolus solam proximi dilectionem commemorare maluit,qua legem dixit impleri,nisi quia in dilectione Dei possunt homines mentiri, quia rariores tentationes eam probant: in dilectione autẽ proximi facilius conuincuntur eam non habere,dum scilicet inique omnibus vel aliquibus agunt?Cùm ergo alterum dilectionis præceptum sine altero teneri non possit, etiam vnum eorum commemorare plerũque sufficit,cum agitur de operibus iustitiæ,sed opportunius illud,de quo quisque facilius conuincitur.Itaque dilectione proximi lex impletur.Et hoc per partes probatur. [Nam omnia hæc præcepta complentur amore proximi. [NON adulterabis.]Quis enim adulterat vxorem eius quem diligit?[Non occides.] Quis occidit eum quem diligit? [Non furaberis.] Quis furatur res eius, quem sicut seipsum diligit? [Nõ falsum testimonium dices.] Quis falsum profert testimonium contra eum, quem sicut se diligit?

F Omnia igitur hæc mandata, [& si quod est aliud mandatũ]simile his in lege.[instauratur,[.i.adimpletur & perficitur [in hoc verbo] quo dicitur, [Diliges proximũ tuũ sicut teipsum].i.recto amore quo te diligis. Qui enim se vt oportet diligit, Leuit.19. ac deinde proximum tanquã se,necesse est vt cuncta præcepta hic custodiat.Nã hæc præcepta malum prohibẽt. [Dilectio proximi malum non operatur.] Qui ergo amat homines,aut quia iusti sunt,aut vt iusti sint, amare debet.Sic enim & seipsum amare debet,aut quia iustus est, aut vt iust⁹ sit.Sic enim diligit proximum tanquam seipsum sine vllo periculo.Qui enim aliter diligit se,iniuste se diligit:quoniã ad hoc se diligit,vt sit iniust⁹, ad hoc ergo vt sit malus,ac per hoc iam nõ se diligit.Qui enim diligit iniquitatem,odit animam suam.Tenenda est igitur vera dilectio, per quam Psal.10 omne malum opus vitatur, & omne bonum opus impletur. Et quandoquidem qui proximum

 diligit,

G diligit, singula quæque præcepta legis impleuit, quia nec malum operatur, & bonum facit: [ergo dilectio est plenitudo legis,] id est, plenaria legis adimpletio: quia plenè legem adimplet, dum & ab his abstinet quæ lex prohibet, & ea facit quæ lex iubet.

Et hoc scientes tēpus, quia hora est iā nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quàm cùm credidimus.

Dixi vt nemini quicquam debeatis nisi dilectionem, quia per eam potestis vniuersam legem implere. & nunc dico, vt sitis [scientes] id est, cognoscentes & intelligentes [hoc tempus] gratiæ, in quo spiritus sanctus datur credentibus, per quē charitate repleantur, qua legem impleant, sicque vitam æternam merito percipiant. Sciatis hoc tempus, in quo per aduentum saluatoris gratia dei mundo illuxit, [quia hora est,] id est, opportunū, sed breue spatium tēporis: [iam nos de somno surgere,] id est, vt surgamus ad bene agendum à torpore negligentiæ vel ignorantiæ. Hora est, id est,
H breue spatium: quia qui hodie habemus horam, nescimus si cras habuerimus vitam. Et ideo iam, id est, cum celeritate quadam sine dilatione, surgendum est à somno desidiæ, vt mente vigilemus & bonis operibus occupemur. In vitiis nostris requiescebamus torpentes, & veluti quodam sopore detenti: sed nunc scire debemus quod sit hoc tēpus in quo sumus, quia hora est vt iā ab illo somno mentis surgamus, & amodo in bonis operibus laboremus. Verè amplius non est nobis iacendum in somno, sed potius surgendum est, quia [nunc est propior nostra salus] æterna [quàm] tunc erat [cùm credidimus,] id est, cùm credere cœpimus: quoniam morti iam viciniores sumus, in qua retributionem percipiemus. Et cum magis ac magis ad salutem nostram propinquemus, & omnia ruant ad occasum, iam omnis torpor bene operandi à nobis excutiatur, & ad salutem quæ iam instat, cum alacritate festinemus, cum hæc vita ad
I præsens finiatur. Turpius est enim, si non surgimus qui iam saluti propinquamus quæ nostra erit, si surrexerimus: alioquin salute carebimus. Vel nunc, id est, quando surgimus, propior est nostra salus, id est, nobis vicinior: hoc est, magis ad nos pertinens, & magis nostri iuris, quàm tunc erat cum primum credidimus. Si enim tunc moreremur, salus & vita prope nos esset: sed nunc ad nos magis attinet, quoniam tunc ex sola misericordia erat venia, nunc verò ex gratia & meritorum nostrorum actione corona. Nam bene operās est vicinior ęternę vitæ. Baptismus verò est ad veniam, vita autem bona ad coronam.

Luc.2. *Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sic vt in die honeste ambulemus.*

K Verè propinquior est nostra salus quàm anteà. [Nox] enim infidelitatis & iniquitatis [præcessit, [sed] dies fidei, & iustitiæ [appropinquauit.] Noctis enim tenebris premimur, cùm perpetratione iniquitatis obscuramur. Sed nox in lucem vertitur, cùm erroris nostri obscuritas veritatis cognitione radiatur. Nox in lucem vertitur, cum corda nostra iustitiæ fulgor illuminat, quæ cæcitas culpæ deprimebat. Hoc nunc diluculum disci pulorum mentibus oriri viderat Apostolus, cùm dicebat: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Qui enim post discessum noctis, non iam venisse, sed appropinquasse diem insinuat, esse proculdubio ante solem post tenebras adhuc aurorā demonstrat. Nondum enim in splendore suę claritatis apparuit sol iustitiæ CHRISTVS, sed iam vicinus eius instat aduentus. Et ideo nōdum perfectum diem, sed adhuc diluculum & aurorā habemus. Vita enim fidelium, quæ in hac carne & in hoc seculo ducitur, in comparatione vitæ infidelis & impiæ, non irrationabiliter lux & dies appel L
latur, sed tamen in comparatione illius diei, quo æquales angelis facti, videbimus Deum sicuti est, 1. Iohan. 3.
adhuc nox est. Nox & dies. Dies in comparatione infidelium, nox in comparatione angelorum. Habent enim diem angeli, quem nos nōdum habemus: sed tamen iam habemus, quem non habēt infideles. Rectè igitur prætermisso, quem nunc habet vita fidelium, dicitur, quia nox infidelitatis præcessit, & dies ęternitatis appropinquauit. Dies æternæ beatitudinis appropinquauit, quia iā remissa sunt peccata, iustificati iam credentes. Et quia nox præteriit, & dies appropinquauit, [ergo abiiciamus opera tenebrarum,] id est, illa facta quæ solebamus agere dum tenebris ignorantiæ premeremur, [& induamur arma lucis,] id est, virtutes quas exigit lux diuinæ cognitionis, per quas impugnemus [opera tenebrarum] & principes talium operum, id est, dæmones. Minus enim decorum est, sub tempore nouæ lucis opera veterū te- M
nebrarum gerere, id est, opera mala, quæ in tenebris ignorantiæ venerunt, vel tenebras amant & ad tenebras ducunt. Opera verò lucis, non tam opera quàm arma vocantur: quia dum rectè agim⁹, dum lucem fidei bonis operibus sequimur, hostes nostros armis talibus debellamus. Induamus vt ornamentū opera lucis, id est, opera quę fides exigit: & acceptis huiusmodi armis, [ambulemus honeste sicut in die,] id est, pergamus in via mandatorum Dei laudabiliter, sicut decet in die fidei. Iam enim (sicut diximus) vita fidelium, in comparatione vitę infidelium, dies est. Et ideo nos qui iam in die sumus, debemus sicut in die honeste ambulare, vt honestas virtutū vndique nos adornet in via nostræ actionis, quos illustrat dies fidei & notitia veritatis, in qua videm⁹ quid honestum sit, & quid inhonestum. Quæ sint autem opera tenebrarum, quæ abiicienda sunt, consequenter ostenditur, cum dicitur:

Non

A *Non in comesationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.* Galat.5. 1.Petri 2.

Et de armis lucis quæ induenda sunt, subditur:

Sed induimini dominum nostrum Iesum Christum.

Et post adiungitur:

Et carnis curã ne feceritis in desideriis.

Ambulemus honeste sicut in die, nos dico existentes, [non in comesationibus,] id est, superfluis manducationibus, [& ebrietatibus,] id est, nimiis vini ingurgitationibus, [nõ in cubilibꝰ,] .i. pigritiis dormiendi, [& impudicitiis,] .i. libidinibꝰ quæ in nimiis epulatiõibus & potatiõibꝰ atq; cubilibus nutriũtur. Comesatiões enim sunt inhonesta & luxuriosa conuiuia, quibus necessaria comes est turpissima temulentia. Et quid aliud subsequitur, nisi cubilia & impudicitiæ? A fœdis cubitationibus cubilia sunt appellata, quæ nõ B tam rationalibus hominibus quàm feris & beluis cõueniũt. In cubilibus enim & impudicitiis agũt, qui communes habent stratus, & more ferarum illicite commiscentur ibi. Notandũ est, in his Romanos fuisse, & ideo non esse illis ius gloriãdi. Et hæc quatuor vitia carnis sunt, duo autem quæ ad animum pertinent, subduntur, cum dicitur: [Non in cõtentione & æmulatione.] Agebãt vero Romani in contentione & æmulatione, quia contẽdebant adinuicẽ, & se alij aliis præferebant, in quo minoribus maiores inuidebant. Horum autem morborum, id est, contentionis & æmulationis, mater superbia est, & humanę laudis auiditas, nec adhuc sanari potest, nisi qui superbiam calcauerit, & humanas laudes contempserit. In his nõ inuenianimi, quia hæc sunt opera tenebrarũ. [sed induimini dominum Iesum Christum,] quia hoc 1.Cor.2. est arma lucis indui. Christus enim sapientia est & iustitia & sanctificatio & veritas & omnes simul virtutes. Quas qui assumpserit, Christum dicitur indutus esse. Christum induimini, id est, formam Christi sumite vestem, vt habitus & forma illius vndique fulgeat, & repræsentetur in nobis. Cum C vestẽ induimur, ex omni parte circundamur. Christum igitur est indutus, qui vndique bono opere protegitur, vt nullam partem actionis suæ peccato nudam relinquat. Nam qui in aliis actionibus iustus est, in aliis iniustus, quasi hoc latus cooperuit, illud nudauit. Nec iam bona sunt opera, quæ subortis aliis prauis operibus inquinantur. Qui ergo vndique Christianus apparet in cunctis operibus suis, hic Christum dicendus est esse indutus. Ephe.5. Christum induimini, [& carnis curã ne feceritis] 1.Petri 2. non dico, in necessariis, sed [in desideriis.] In necessariis enim permittitur fieri, quia nemo vnquã carnem suam odio habuit: sed in desideriis prohibetur, quoniam carnalia desideria militãt aduersus animã. Neq; enim mortali in carne adhuc viuẽtibus funditꝰ cura carnis abscinditur, sed vt discrete seruiat, tẽperatur. Discretione ergo magni moderaminis frenãda est, vt seruiat, & nõ principetur: nec quasi domina animum vincat, sed subacta D mentis dominio quasi ancilla famuletur: & ad necessitatem salutis fiat, nõ ad desideria voluptatis. Quæ enim in desideriis fieri prohibetur, procul dubio in necessitate conceditur. Quia videlicet mẽs nostra à carnali delectatione superãda est, sed à carnis cura necessaria separanda non est.

CAPVT XIIII.

I *N firmum autẽ in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare se omnia. Qui autem infirmus est, holus manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illũ assumpsit. Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Suo domino stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere illum.* Iacob.4. E

Iterum, quia erat inter Roma. aliud genus contẽtionis, redarguit eos inde, & ad cõcordiã reuocat. Cõtendebãt enim de differẽtiis ciborũ, quia quidam illorũ cũ integra fide omnes cibos comedebãt: alij vero à quibusdã abstinendũ esse credebãt, & inde ab inuicem dissentiebãt. Illi enim qui ex gentibus crediderant, extollebãt se in libertate fidei, quia nihil cõmune vel immundum esse crederent, aduersus eos qui ex circuncisione venientes, obseruabãt adhuc traditione legis ciborũ differentiam. Et inde reprimit eos Apostolus, & monet ne insultent eis, quibus lõga cõsuetudo in obseruandis cibis discretionem adhuc aliquam & cũctationem mouebat. Et vnumquenq; talem, vocat infirmum in fide, quia non credit omnia licere mãducari. Perfecta enim fides nullum cibum Iudaico sensu credit respuendum, quia omnis creatura dei bona est, & nihil abiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sed quisquis ita non credit, adhuc infirmus est in fide, si iam fidem habet. F Sed tamen hunc non abiici, sed assumi iubet Apostolus, nec quasi infidelem iudicari. Aliud est enim infidelem esse, aliud infirmari in fide: quia infidelis non habet, infirmus autem iam habet, sed adhuc ex parte dubitat. Et ideo non est repellendus, sed assumendus. Et hoc est quod ait, [Infirmum autem & cætera.] Quod sic cõtinuatur: Ea quæ superius dixi, ita vt docui, facite in vobisipsis, id est, induite Christũ, & his similia facite: sed hæc quæ nunc dico, facite erga proximos, scilicet infirmum in fide assumite vt sanetis eũ, sicut Christus medicus peccatores, id est, male habentes suscepit sanandos. Assumite eum non in disceptationibus cogitationum eius, id est, nõ vt de occulto cogitationum iudicetis eum. Forte dubitat aliquid nouitas ipsius. Amate abundantius dubitantem. Amore vestro curate de corde infirmi dubitationem. Et si incognitum nobis est quo animo

G id faciat, non inde disceptemus. Non nobis vsurpemus diiudicare cogitationes aliorum, sed Deo probemus cogitationes nostras etiam pro illis, de quibus forte aliquid dubitamus. Verè infirmus est assumendus ab eo qui firmus est. Nam [alius credit] licere [mâducare omnia] genera ciborum, & est firmus iste, atque infirmum debet assumere: alius verò non credit ita licere, & infirmus est, ac indiget assumi. Hoc videtur debuisse dicere. Sed ponit consilium de illo, per quod satis intelligitur dicens: [Qui autem infirmus est,] id est, qui non credit omnia esse mandueanda, [holus mâducet] id est, relinquatur arbitrio suo, ne cum scrupulo edat, vt si voluerit, non solum ab omni carne, sed etiam à cæteris cibis abstineat, & holera tantùm comedat. Alius credit mâducare omnia, id est, gẽtilis quisque ad fidem cõuersus omnes cibos indifferenter posse comedi iudicat: sed qui infirmus est, id est, Hebræus quilibet adhuc in fide pusillanimis & titubans, qui alias carnes mundas, & alias arbitratur immundas, holus manducet, in quo nul
H la est suspicio immunditiæ, sed indifferenter comeditur ab omnibus. Melius est enim vt permittatur illa solum comedere, quæ ritus legis in qua nutritus est, non prohibuit, & cum pusillanimitate retineatur in fide, vt paulatim crescẽdo ad sublimiora proficiat, quàm vt de pusillanimitate eradicetur, & discedat penitus à fide. Et ideo [is qui manducat] omnia, id est, gentilis qui nullum cibum credit immundum, [non spernat,] id est, non vilem reputet [non manducãtem] id est, Hebræũ, qui adhuc propter legis consuetudinẽ quosdã cibos respuit. [Et qui nõ mãducat] id est, Iudeus qui se abstinet ab aliquibus, ne ritum legis violet: [nõ iudicet] .i. non dãnet [manducantẽ] .i. gẽtilem omnes cibos indifferenter sumentem. Gẽtiles enim quos carnalis intellectus legis à fide non retrahebat, firmiter credebãt nihil abiiciendũ, quod cum gratiarum actione percipitur: & ideo spernebant Iudæos infirmiores in fide, quos adhuc videbant propter antiquam legis obseruantiam cibos discernere. Et econtra Iudęi cum viderent illos alimenta illa percipere, quæ ipsi putabant immun-
I da esse, grauiter eos inde iudicabant. Ideoque iubet illis Apostolus, ne istos quasi infirmos & hebetes spernant: & istis, ne illos quasi gulosos & immundos iudicent. Erant etiam nonnulli inter eos, qui non propter legem, sed propter sobrietatem se abstinebant à carnibus & vino, & spernebantur à cæteris, quasi qui Dei creaturas reiicerent. Ipsi verò iudicabant cæteros quasi voraces & gulosos. Et idcirco præcipit Apostolus, vt is qui manducat omnes cibos, nec ieiunat, non spernat non manducantem, id est, ieiunãtem & à carnibus abstinentem, cùm in voluntate vniuscuiusque sit edere vel non edere: & rursus is qui non manducat, sed abstinet & ieiunat, manducantem bis in die, & carnibus vescentem vel huiusmodi cibis non iudicet, id est, non de illo male existimet cum possint bono animo & simplici corde sine vitio concupiscentiæ quicunque humani cibi indifferenter sumi. De talibus enim rebus, quæ bono animo possunt fieri, quamuis etiam possint nõ bono, volebant illi cùm homines essent, in occulto cordis ferre sententiam, de quibus solus Deus iudicat. De manifestis enim iudicare possunt homines, sed de his quæ incertum est quo animo fiant, quia possunt & bono & malo animo fieri, iudicium relinquendum est Deo, vt non audeat quisque de alterius conscientia, quam non videt, iudicare. Non enim damnandus est, cuius cogitatio aperta non est, & de quo nescitur qualis postea sit futurus. Ieiunans non iudicet mãducantem, id est, non credat peccare, cum nesciat quo animo mãducet. Et quare? Quia [Deus illum assumpsit] vt suus esset. Et cum sit à Deo assumptus vt Dei sit & Deo seruiat, [tu quis es] id est, cuius valentiæ, [qui iudicas] id est, damnandum affirmas, [alienum seruum?] Cum enim non tuus seruus sit, sed alterius, in eo quod illum iudicas dominum illius præcipuè offendis, quia seruũ eius ipso prohibente iudicare præsumis. Nam qua conscientia edat vel non edat quisque, dominus est iudex. L
Et idcirco non est ab homine iudicandus, quia nõ homini, sed [suo domino stat aut cadit] id est, ad honorem domini sui stat, si stat: & ad dominum suum pertinet & casus eius, si cadit, quia potest illum vel erigere, vel iudicare. Ideo dico, stat aut cadit, quia ambiguũ est. fortasse enim stat qui putatur cadere, vel cadit qui putatur stare. [Stabit autem.] Hic innuitur quòd ambigua debemus in meliorem partem vertere, & plus salutem hominis quàm mortem optare: atque in futuro de illo spem boni habere, etiam si aliter sit in præsenti. Stabit, quia [Deus est potens illum statuere] id est, stare facere illum. Non ipse, sed Deus est potens hoc facere. Voluntate enim sua cadit qui cadit, sed voluntate Dei stat qui stat, vel surgit qui surgit. Nam per se potest cadere, sed per Deum resurgere. Quamuis de omnibus regeneratis & pie viuentibus loqueretur Apostolus dicens, Tu quis es qui iudicas alienum seruum, suo domino stat aut cadit, continuo tamen respexit ad prædestinatos & ait: Stabit autẽ. Et ne hoc sibi arrogarent, potest enim, inquit, Deus statuere illum. Ipse enim ergo dat perseuerantiam, qui statuere potẽs M
est eos qui stant, vt perseuerantissimè stent, vel restituere illos qui ceciderint. Possunt hæc forsitan & de spiritali esu, vel ieiunio sic intellgi. Infirmũ autem in fide assumite, vt infirmitatẽ ei⁹ paulatim sanetis, non in disceptationibus cogitationum .i. nõ vt de cogitationibus eius disceptetis & disputetis, sed Deo iudicandas relinquite illas, q̧ potest emendare quicquid ibi videtur sibi displicere. Alius enim .i. diuersus ab isto infirmo & robustus, credit mãducare oĩa. i. credit se debere pro posse suo & intelligere, & operibus exercere omnia quę in scripturis dicũtur. Qui autẽ infirmus est .i. quẽ adhuc cordis & operis infirmitas detinet, holus mãducet .i. infirmitati suę congruos scripturarum sermones comedat, per quos à vitiis carnis & ægritudine mentis satietur. Is qui manducat .i. qui intelligit

A intelligit arcana scripturarum, non spernat non manducantem, id est, eum qui hæc non valet intelligere. Et qui non manducat .i. qui non intelligit, non iudicet manducantem .i. intelligentem. Solēt enim hi qui aliquantulū videntur in scientia proficere, spernere & nihil ducere eos qui altioris intelligentiæ minus capaces sunt: & econtra, imperiti & indocti iudicare, id est, incusare & cōdemnare eos, qui altiora & profundiora perquirunt, quæ ipsi capere vel assequi nequeunt. Et ideo apostolus resecare volens culpam ex vtraq; parte nascentem, illis quidem præcipit ne inferiores spernant atque despiciant: his verò, ne superiores iudicent, cùm peritiam iudicandi non habeant. Qui non manducat, ore cordis non præsumat iudicare manducantem .i. intelligentem: quia Deus eū qui sic manducat, assumpsit sibi in seruum. Et tu imperite quis es qui alienum seruū iudicas .i. qui Dei seruum dānabilem esse censes? Suo domino stat in bono opere, vel cadit in praua actione: quia si in B bono steterit, domini sui erit: vel si in malū opus ceciderit, à domino suo peribit, vel per dominū suū resurget. Stat aut cadit. Sed stabit etiam si nūc iacet, quia potēs est Deus illū erigere. Hoc contra indoctos dicitur, qui doctos reprehēdunt, vel diiudicant de quibusdam actionibus suis infirmis.

Nam alius iudicat diem inter diem, alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in suo sensu abundet. Qui sapit diem, domino sapit. Et qui manducat, domino manducat. Gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit Deo.

Iure dixi quia stabit ille qui comedit, siue qui abstinet: quia quod agit, ex iudicio agit. [Nam alius] eorum [iudicat diem inter diem] abstinentię C ducendum, id est, deputandum, [alius autem iudicat omnem diem] in abstinentia ducendum, id est, alius certis diebus, alius omni die iudicat abstinendum. Quidam enim in animo suo iudicant & statuunt, vt diem inter diem in abstinentia ducant, id est, vt alio die abstineant, & alio non abstineant, sicut qui quarta & sexta feria ieiunant, & cæteris diebus comedunt: alij verò quia considerant vitam hanc esse breuem, iudicant vt omnem diem, id est, continuum vitæ suæ tempus transigāt in abstinentia. [vnusquisq;,] id est, ille qui nonnullis diebus, & iste qui omni die iudicat abstinendum, [abundet] operibus bonis [in suo sensu] id est, faciat quod sentit faciendum, quia vtrunque acceptum est apud DEVM. In suo sensu abundet, id est, suo consilio remittatur, ne scandalum passus, à charitate, quæ est mater omnium, recedat. Et debet permitti abundare, quia [qui sapit diem] vel omnem, vel aliquem esse dandum abstinentiæ, [domino sapit,] hoc est, ad honorem domini se placere putat. [Et qui mādùcat,] id est, qui non abstinet, [domino manducat,] id est, ad laudem domini, cuius omnia creata credit D munda, & cui seruiturus sustentatur ex eis. Verè domino. [gratias enim agit Deo] pro collatis sibi beneficiis. Effectus indicat, quia domino manducat, dum illi gratias agit. [Et qui non manducat,] id est, qui ieiunat & abstinet, [domino non manducat,] id est, ad honorem domini ieiunat, [& gratias agit Deo,] qui sibi dedit tolerantiam abstinentiæ. Ad hoc quippe additum est, & gratias agit Deo, vt ostenderetur quid esset, domino facit, id est, in eius laudem facit. Tunc enim rectè, tunc iuste, tunc pie fit, cum opus bonū in eius fit laudem, cuius gratia donatur vt fiat. In quo affectu proficiens, quicquid boni facit, domino facit: hoc est, in eius laudem, cuius gratia percepit vt faciat. Gratiæ igitur Deo ab vtroque referuntur, ab illo pro libertate vescendi, ab hoc autem pro fructu abstinentiæ, & idcirco neuter reprehendendus est. Aliter: Dixi quia stabit ille qui manducat ore cordis cibum doctrinæ sanctæ. Nec mirum si ad standum erigitur. Nam alius ex his ita manducantibus iudicat diem inter diē, alius iudicat omnem diem, hoc est dicere: Alius E quidem nonnulla intelligit, alius verò omnia ad intellectum possibilia, ita vt sunt videndo, cognoscit. Si enim ignorantiæ obscuritas, nox cordis est, intellectus non immerito dies vocatur. Vel non de duobus hominibus, sed de homine & deo accipiatur hæc sententia. Nam alius est qui iudicat diem inter diem, alius qui iudicat omnem diem. Homo enim iudicat diem inter diem, id est, præsens, quod est inter præteritum & futurum: Deus autem iudicat omnem diem, id est, præteritum, præsens & futurum. Et ideo stabit qui non stare videbatur, quia Deus potens est statuere illum, qui omnem diem iudicat: & nouit si cras steterit, qui hodie iacet. Qui iudicat diem inter diem, homo est: quia potest hodie aliud, & cras aliud iudicare, id est, vt quem hodie malum, conuictum, confessumúe damnauerit, cras bonum inueniet cùm se correxerit: & quem hodie iustū laudauerit, cras inueniet damnatum. Qui autem iu- F dicat omnem diem, DEVS est, quia non solum qualis quisque modo sit, sed etiam qualis fuit, & qualis omni die futurus sit, nouit. Et ideo secundum præscientiam, qua nouit quos ante mūdi constitutionem prædestinauit, multi etiam qui aperte mali videntur, multis bonis meliores sunt. Quid enim sint hodie videmus, quid cras futuri sint ignoramus. Et DEO quidem apud quem sunt præsentia quæ futura sunt, etiam quod futuri sunt iam sunt: nos autem secundum id quod in præsenti est, quemque hominem iudicare possumus. vnusquisque igitur in suo sensu abundet, id est, quantum humano intellectui, vel vnicuique homini concessum est, tantum audeat iudicare: nec sublimiora sacramentorum arcana temere discutiat, sed in eo sensu quem habet, bonis operibus abundare curet: neque Dei sensum vsurpet vt de futuro iudicet, sed suo sensu contentus sit, quo de præsenti tantum iudicare potest. Qui sapit

G diem, domino sapit: id est, qui contentus est tantum præsentia iudicare, nihil contra Deum vsurpat: quia hoc ipsum quod præsentem diem bene iudicat, domino sapit, id est, ad honorẽ domini. Hoc est autem bene iudicare diem, vt noueris de eius correctione non esse desperandum in futurũ, de cuius manifesta culpa iudicaueris in præsenti. Et qui manducat intelligendo cibos sapientiæ, domino (id est, ad honorem domini) manducat: quia gratias agit dicẽs, Benedicam dominum qui mihi tribuit intellectum. Et qui non mãducat, id est, qui fortiores sensus scripturarum nõ capit, domino non mãducat, quia humilior inde fit. Et hoc est gratias agere, nihil de se præsumere, sed in humilitate Deo se prosternere.

Psalm. 15.

Nemo enim nostrum sibi viuit, & nemo sibi moritur. Siue enim viuimus, domino viuimus: siue morimur, domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, domini sumus. H *In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur.*

Dixi quia manducans ad honorem domini manducat, & non manducans ad honorem domini non manducat. Quod iuste dixi. Nam omnes siue manducantes siue non manducantes, domini sumus. [Nemo enim nostrum sibi viuit,] sed domino. [& nemo nostrum sibi moritur,] sed domino. Nemo sibi viuit, quia qui lege frenatur, non sibi, sed deo qui legem dedit, viuit. Si lex non esset, tunc sibi quisque viueret. Modo autem paret mãdato cælitus sibi dato, & viuit ei qui dedit. Et nemo sibi moritur, sed deo, quo iudice vel coronatur vel damnatur. Nam [siue viuimus, domino.i. ad honorem domini [viuimus,] cui seruimus: [siue morimur].i. præsentẽ vitam dissolutione corporis & animæ terminamus, [domino morimur] id est ad gloriam eius & secundum voluntatem I eius, quia non nostram, sed eius gloriam & viuendo & moriendo quærimus. Et quia vtrunque domino facimus, [ergo siue viuimus, siue morimur, domini sum⁹,] vt possideamur ab eo & viuẽtes & mortui. Et si semper ipsius sum⁹ vel in vita vel in morte, semper ad laudẽ ipsi⁹ fit, quicquid à nobis vel de nobis fit. Siue viuimus, siue morimur, domini sumus: quia Christus morte sua & resurrectione dominium acquisiuit super omnes fideles, siue dũ viuunt, siue dum mortui sunt [In hoc enim mortuus est Christus & resurrexit, vt & mortuorũ & viuorũ dominetur.] Domini sumus & post mortem, quia precio sanguinis sui nos redemit & mortuus. Quomodo enim perdit seruos mortuos cuius est mors precium eorum? Non enim tenebit regnum mortis eos, pro quibus est mortuus liber in mortuis. Dominatur viuorum & mortuorum, ne putetur tantum iudicare de mortuis, quasi cõmissum sit super eos iudicium hominibus dum viuunt, sed post mortem Christo. Nam & nunc & tunc dominatur ipse & iudicat, atq; sancti & nũc K cum illo regnant & tunc: quia & nunc conuersatio eorum in cœlis est, & ipsi postmodum in cœlis erunt. Neque piorum animæ mortuorum separantur ab ecclesia, quæ nunc etiam est regnũ Christi, & cum eo nunc primũ regnat in viuis & mortuis. Vel ita: Et manducans & non manducãs, ad gloriam domini hoc facit: quia nemo nostrum sibi viuit in virtutibus. non enim suam, sed Christi gloriam quærit, à quo sic viuere habet. & nemo sibi moritur peccatis, quia non se per hoc, sed Christum glorificare quærit, qui sibi dedit vt semetipsum peccatis mortificare possit. Siue enim viuimus, id est, in nouitate vitæ ambulamus, domino viuimus, id est, domino vita nostra deputatur, quia non à nobis, sed ab illo est & ad eius laudẽ fit: siue morimur, id est, mũdo & peccato mortificamur, domino morimur.i. ad honorẽ domini vitiis morimur, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus. Siue ergo morimur peccato siue viuim⁹ iustitiæ, domini sumus, vt & extinctio mali, & viuificatio boni fiat in nobis ad eius gloriam. In hoc L enim Christus & mortuus est & resurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur. Illorum scilicet mortuorum, qui mortificant membra sua quæ sunt super terram, & mortificationem Christi in corpore suo circunferunt: viuorum quoque illorum, qui resurrectionis eius exemplo nouam & cœlestem vitam in terris agunt. Istorum dominatur CHRISTVS, quia tales digni sunt dominio eius.

Coloss. 3. 2. Cor. 4.

Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim: Viuo ego, dicit dominus, quoniã mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Nõ ergo amplius inuicem iudicemus, sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. M

Iacob. 4. 2. Cor. 5. Isaiæ 45. Philip. 2.

Christus ita dominatur omniũ. Sed [tu quid] id est, cur [iudicas fratrem tuum] manducantem, cũ nescias qua necessitate manducet, aut quo animo? [aut] tu mãducans [quare spernis fratrẽ tuũ] nõ manducantem, cũ ignores quàm pia deuotione seruet abstinentiam? Non debes iudicare vel spernere, quia iudicandus es. [Omnes enim] nos abstinentes & manducantes [stabimus] iudicandi [ante tribunal] id est, ante sedem iudicialẽ [Christi.] Iudicantis enim est sedere, iudicandorũ verò ante iudicem stare. Omnes stabimus ante tribunal Christi. Qui ergo fratrem iudicat, tantum crimen elationis incurrit, vt Christi tribunal sibi videatur assumere, & eius iudicium præuenire. Cuius iudicij species, vt notior fieret hominibus iudicãdi forma, ex his quę inter homines gerũtur

assumpta

A assumpta est,quatenus agnosceremus,quia sicut iudex terrenus celsior est ,& quendam locũ qui tribunal appellatur ascendit,vt ex eo altior & eminẽtior sit cæteris qui iudicandi sunt , ne conspectum eius lateant vel supplicia reorum , vel allegationes innocentium: ita & iudex omnium Christus natura & maiestate cunctis eminentior ,introspicit corda & conscientias singulorum , ac manifestabit occulta,vt bonis laudem tribuat,& mali pœnam quã merentur, accipiant. Omnes astabimus

Isaiæ 45 Christo iudici . [Scriptum est enim]apud Isaiam de Christo in persona ipsius:[Viuo ego ,dicit dominus,]Christus, [quoniam mihi flectetur omne genu,]id est,ego qui fui mortuus,viuo perpetualiter vt iam mori non possim: & quòd ego sic viuo, causa est quoniã mihi flectetur omne genu , id est, omnis rigor & fortitudo humiliabitur meæ potestati,vt per flexionem genuum intelligatur subiectio omnium.[& omnis lingua,]id est,omnis cõscientia[confitebitur deo quicquid egit,siue bonum siue malum.Hoc fiet in iudicio.Et quando-

B quidem teste scriptura,omnis lingua confitebitur deo , [itaque vnusquisque nostrum reddet]deo iudici[rationem pro se,]id est,respondebit deo pro his quæ fecit,& cur ea fecerit.Hoc est enim reddere rationẽ deo, quod est confiteri deo . Et quia vnusquisque respondebit pro se deo iudici , [ergo non amplius iudicemus inuicem]ex opinione,sicut hactenus fecimus. Duo sunt enim , in quibus temerarium iudicium cauere debemus,cum incertum est quo animo quicquam factum sit , vel cum incertum est qualis futurus sit , qui nunc vel bonus vel malus apparet.Si ergo quispiã(verbi gratia)conquestus de stomacho,ieiunare noluit,& tu id non credens,edacitatis vitio id tribueris, temere iudicabis. Item si manifestam edacitatẽ , ebrietatemque cognoueris , & ita reprehenderis quasi nunquam illa possit corrigi atque mutari , nihilo minus temere iudicabis . Non ergo reprehenda-

C mus ea,quæ nescimus quo animo fiant : neque ita reprehendamus quę manifesta sunt,vt desperemus sanitatem . Maximè autem hi temere iudicant de incertis & facile reprehendunt , qui magis amant vituperare & damnare, quàm emendare & corrigere.Quod vitium vel superbia est,vel inuidẽtia. Nõ amplius inuicem iudicemus,id est,neque abstinens manducantem,neque manducans abstinẽtem: [sed hoc magis iudicate,] id est, hoc potius decernite & præfinite in cordibus vestris, [ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum,] id est, ne faciatis per escam & ieiunationem vestram,vnde frater offendatur vel scandalum incurrat. Hoc potius statuite,ne per obseruantiam ciborum offensiones fratribus vel scandalum generetis . Eos qui ex gentibus edebant monet , ne scandalizent Hebræos cibo suo , qui adhuc in fide infirmiores erant,& cibos discernebant. Gẽtiles enim qui firmioris erant fidei,omnes cibos indifferenter sumi posse credebant:sed Iudæi scandalizabantur inde, cum viderent eos coram se vesci communibus escis.Erant & nonnulli ex eis qui scientes nihil esse idôlum,& omnem creaturam dei bonam esse, cõmedebant idolothyta.Quod alij videntes, & aliquid sanctificationis putãtes esse in illis carnibus, quia idolis erant immolatæ,ex eis comedebant & peribant,cæteri verò irascebantur inde.Et hoc est quod dicit,ne ponatis offendiculum fratri vel scãdalum,id est,ne faciatis coram fratre vnde pereat vestro exemplo idem faciẽs, vel contristetur.Offendiculũ enim esset,si tali exẽplo corrueret à fide Christiana:scandalum verò,si ad tristitiam vel irã prouocaretur.Si enim videret à christiano idolothytum manducari, offenderetur,id est , moueretur à fide,quia putaret idôlum esse aliquid. Si autem videret ab eo comedi cibum quem putaret immundum,scandalizaretur , id est , ad indignationem & iram compelleretur.

Scio & confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum , nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur,iam non secũdum charitatem ambulas. E *Noli cibo tuo illum perdere ,pro quo Christus mortuus est.*

Non ideo dico offendiculum vel scandalum, quò cibus sit immundus , aut quòd ego more Iudaico suadeã obseruare ciborum differẽtiam,quia [scio & cõfido in domino Iesu]nihil esse cõmune i.scio nihil esse cõmune p hoc quod mihi fidutia est in domino Iesu, q postquã venit, absoluit à lege.Popul⁹ Iudæorũ partẽ dei se esse iactans,cõmunes cibos vocat,quibus omnes vescũtur homines, suillã carnẽ,ostreas,lepores & istiusmodi animantia,quæ vngulam non findunt, nec ruminant, nec squamosa in piscibus sunt. Commune ergo quod Leui.11 cæteris hominibus patet,& quasi non est ex parte dei,pro immundo appellatur. & sicut vasa in ministeriis templi segregata, non communia,sed sancta dicebãtur,ad quorum distinctionẽ reliqua vasa humanis vsibus dedita,vocabantur communia: F sic & ad distinctionem illorum ciborũ,quos quasi mundos & secundum legem edendos scriptura segregauit,reliqui omnes appellati sunt communes. Sed Apostolus iam à litera legis liberatus , dicit [quia nihil commune est per ipsum,]id est per se ipsum.Nihil enim in creaturis dei immundum est natura sui.Omnia nanque à bono deo creata,bona esse constat & munda.Nec tamen in his distinctionem legis accusat, vt absolute dicat nihil esse commune eorum,quæ lex definiuit immunda.Prę mittit enim causam,cur per seipsum,id est,natura sui,nihil commune sit.Scio, inquit,& confido in domino Iesu.Manifestum est enim,saluatoris beneficiò omnia munda esse , qui de sub iugo legis eruens homines , reddidit eis statutum pristinum libertatis.Itaque vel propter dei creationem , vel Matth.7. propter saluatoris aduentum,nihil in creaturis est naturaliter immundum . Vnde & ipse dicit , quia non quod intrat in os , coinquinat hominẽ.Nihil Matth.15 est

G eſt commune,[niſi ei qui exiſtimat aliquid commune eſſe,illi]enim[commune eſt]propter æſtimationem,qua putat illud eſſe commune, id eſt, immundum.cogitatio enim mentis cibum,qui natura ſui non eſt communis vel pollutus,facit pollutum,cùm econtrario cibum verè pollutum(vere enim pollutus,qui idolis immolatur) ſimplicitas mentis,quæ nullam cogitationis ſcrupuloſitatem habet, ab omni ſuſpicione contaminationis abſoluat.Et rurſum etiam ſi mundus ſit cibus, ſuſpicionem tamen aliquis patiatur, quaſi quod idolis immolatus ſit,pollutus dicitur pro conſcientię ſcrupulo.Dixi ne ponatis offendiculum fratri vel ſcandalum,ideo ſcilicet,quia[ſi propter cibũ tuũ] ſaltem [contriſtatur frater tuus,iam non ſecũdum charitatem ambulas,] id eſt, iam huius operationis tuæ greſſus non tenet viam fraternitatis: & idcirco grauiter peccas,quia charitatem deſeruiſti,ſine qua nihil placet deo.[Noli cibo tuo illum perdere.]Non debes eum cibo tuo vel contriſtare.Plus autem caue,ne taliter eum perdas. Noli pro cibo tuo,pro tam vili re,tam cito peritura, perdere rem
H tam magni precij & tam dignam, pro qua Chriſtus ſuſtinuit mortem. Cum definiſſet apoſtolico dogmate, per dominum Ieſum nihil cõmune vel immundum natura ſui putandum,& dediſſet erga vſus ciborum fidelibus quibuſque abſolutiſſimã libertatem,rurſus ad ædificandam autoritatẽ fratrum amoris,licentiam reuocat libertatis,& dicit: Etiam ſi commune nihil eſt,& omnis vſus ciborũ licenter admittitur,tamen tu ſi propter cibũ quẽ licitum putas, fratrem qui nondum ſcientiæ huius capax eſt,ſcandalizas,iam non ſecundum charitatem agis,nec affectum in te fraterni amoris oſtendis.Et ideo ne lędas aut contriſtes eum,etiam à licitis abſtinere debes: tibi enim abſtinere a licitis, crimen nullum eſt: illi verò, in quibus diſcernit & putat non licere,cõtaminabilis vſus eſt. Qui enim diſcernit, ſi manducauerit, damnatus eſt.Quod ſi facias,tu vtique fratrem tuum ſpernis & perdis,[pro quo Chriſtus mortuus eſt,]& tu ei cauſam perditionis acquiris.

I *Non ergo blaſphemetur bonum noſtrum. Nõ eſt enim regnum dei eſca & potus, ſed iuſtitia & pax & gaudium in ſpiritu ſancto.Qui enim in hoc ſeruit Chriſto, placet deo, & probatus eſt hominibus. Itaque quæ pacis ſunt,ſectemur: & quæ ædificationis ſunt,inuicem cuſtodiamus.*

Quandoquidem frater noſter contriſtatur cibo noſtro aut perditur,[ergo]caueamus[ne bonum noſtrũ blaſphemetur.] Blaſphematur enim bonũ noſtrum, ſi propter eſcas contentiones oriuntur: quoniam bona in ſe comeſtio blaſphemabilis eſt, dum aliis nocet. Et quia nocet,abſtine. Et abſtinendum eſt,quia[non eſt regnum dei eſca & potus], id eſt, regnum dei propter quod laboramus & currimus,neque per eſcam,neque per potũ conſtat:ſed aliena ſunt hæc à regno dei, & ab illa ſan- K ctorum conuerſatione futura. Non erunt ibi carnales epulæ, [ſed iuſtitia & pax & gaudium.] Et quia ſolent homines multum gaudere corporeis cibis,addidit: [in ſpiritu ſancto.] Ideoque nos in his virtutibus exerceamus,quæ nobiſcum poſſint tranſire ad regnum cælorũ,id eſt,in iuſtitia & pace & gaudio ſpiritali.Has enim tres virtutes idcirco poſuit,quoniam ad intẽtionem ſuam & ad Romanorũ correctionem ſpecialiter militare vidit. Iuſtitiam, vt vnuſquiſque non faciat alij,quod ſibi non vult fieri:& quod ſibi exoptat rectè fieri,faciat alij.Pacem,vt illis quies & concordia ſit,non gloriatio & diſcordia. Gaudium, vt vnuſquiſque de bonis fratris ſui gaudeat, ſicut de ſuis. Et iſtæ virtutes ſunt regnum dei, quoniam virtutibus huiuſmodi conſiſtit regnum ſupernæ beatitudinis. *al.conſtat.* Vel regnum dei ſunt, quia etiam in præſenti vita regnat deus in illis,in quibus ſunt hæ virtutes.Verè iſtę in ſpiritu ſancto ſunt regnum dei,nam[qui in hoc,]id eſt, in ſpiritu ſancto,[ſeruit Chriſto,]
L vt accepta ſpiritus ſancti gratia, ſtudeat obedire *Matth.17.* mandatis Chriſti,[placet deo]patri qui de Chri- *Luc.9.* ſto dixit,Ipſum audite. [& probatus eſt homini- *2.Petr.1* bus,]qui videntes opera eius bona,glorificant pa- *Matth.5.* trem eius qui in cælis eſt. Placet deo ſecundũ gaudium quod eſt in ſpiritu ſancto, probatus apparet hominibus ſecundum iuſtitiam & pacem.Et quia pax & gaudium eſt regnum dei,atque per hęc placere poteſt quiſque tam deo quàm hominibus, [Itaque ſectemur] ſemper ea [quæ pacis ſunt] & concordiæ,non quæ belli & diſcordiæ:[& cuſtodiamus ea quæ ſunt ædificationis,]id eſt, obſeruemus ea quæ ad ædificationem pertinent, [inuicem,]id eſt,Iudæus ad gentilem,& gentilis ad Iudæum,vt ſemper alterutrum magis ac magis ædificemur,vel alij per nos.

Noli propter eſcam deſtruere opus dei. Omnia quidem munda ſunt,ſed malum eſt *Tit.1.* *homini qui per offendiculũ manducat.Bo-* *1.Cor.3.* *num eſt non manducare carnem, & non bi-*
M *bere vinum,neque in quo frater tuus offenditur aut ſcãdalizatur aut infirmatur. Tu fidem habes penes temetipſum? habe corã deo.Beatus qui non iudicat ſemetipſum in eo quod probat. Qui autem diſcernit, ſi manducauerit,damnatus eſt, quia non ex fide.Omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.*

Quæ ſunt ædificationis cuſtodire debemus, & ideo[noli propter eſcam tuam deſtruere] in aliis [opus dei,]id eſt,ſubuertere fidem & charitatem, quas in eis operatus eſt deus.Soluit enim opus dei & ædificiũ deſtruit charitatis,q propter ciborũ intẽperantiã ſcandalũ fratribus ponit.[Omnia quidẽ[genera ciborũ[mũda ſunt] ſed tamen nõnulla ſunt intermittẽda,ne p hęc deſtruatur opus dei,

quia

A quia[malũ est homini qui per offendiculũ] aliorũ [manducat,] id est, qui ita manducat, vt alij per eius manducationem cadant & à fide deficiant. Quod ergo sui natura bonũ est, ex offensione efficitur malum, ex eo quod offenditur frater te vtente his cibis, in quibus ille scandalũ patitur. Omnia enim naturaliter munda sunt, quamuis lex Moysi quædam munda & quædam immunda significauerit, vt populus qui sub lege cẽsebatur, discerni per huiusmodi obseruantias à cæteris gentibus videretur. Et quandiu quidem populus ille sanctus & segregatus à cæteris nationibus habebatur, æqua discretio de mundis & immũdis necessaria videbatur, quæ populum illũ secerneret à nationibus, quas ignorantia dei & cultus idolorum faciebat immundas. Nunc verò gentilibus cunctis ad fidẽ ingressis, non necesse est distantias huiusmodi obseruare, sed omnem creaturam dei, sicut reuera est, bonam æstimare. Omnia itaque mũda sunt & bona, sed in malum conuertuntur eis, qui per offensionem fratrum comedunt ea. Et ideo ne frater of-

B fendatur, abstinẽdum est ab eis. Nam [bonum est non manducare carnem, nec bibere vinũ] per offensionẽ fratris, [neque] aliud [in quo frater tuus offenditur aut scandalizatur, aut infirmatur.] Alioqui manducare carnem & non manducare, vel bibere vinum & non bibere, neque malum neque bonum est, sed medium & indifferẽs. Potest enim non manducare carnem & non bibere vinũ etiam malus homo & à fide alienus, vt sæpe etiam nonnullos idolorum causa hoc facere contigit. Sed ne frater offendatur vel offendat, ideo non manducare carnem & non bibere vinum, non iam medium vel indifferens, sed verè bonum est. Bonum est enim abstinere à carne & vino, si in eis frater offenditur. Omnia enim ob hoc fieri oportet, ne destruatur opus dei. Ideo & manducandum est, si in eo frater ædificatur:& non est manducandum, si per hoc decrescit opus dei. Et bibendum est, si per hoc proficiat frater ad fidem:& non bibendũ, si per hoc aut frater damnum fidei, aut tu detrimentum charitatis incurras. Sunt & aliæ causæ, propter quas à talibus cibis plerique religiosorũ

C abstinent, sed nunc tacẽtur ab Apostolo, quia rudibus loquitur. Ob hoc enim solummodo suadet nunc abstinendum, ne frater offendatur, aut scandalizetur, aut infirmetur. Offenditur enim, si propter comestionem aut bibitionem offensus recedit à fide. Vel offendit perturbatus, nesciens quid teneat. Scandalizatur, si contristatur. Infirmatur in fide, si quanuis nõ recedat, dubitare incipit. Et ne frater ista propter cibum tuum patiatur, abstinere debes. Quod bene potes facere, quia de tuo bono nihil perdis. [Tu enim habes penes temetipsum,] id est, in corde tuo, vnde nullus auferre potest, [fidem,] qua credis licitum manducare omnia, [habe] illam [coram deo,] id est, serua illam intra conscientiam, nec iactes illam coram hominibus, ne magis in ostẽtatione fiat quod credis, quàm in virtute. Sufficit tibi habere coram deo huiusmodi fidem. Non tamen idcirco cogendus est & alius vt omnia manducet, qui nõdum habet talem fidem, D vt credat omnia esse manducanda. Et ideo noli apud homines gloriari de hac fide tua, spernendo cæteros qui nondum sic credunt, sed in oculis interni arbitri eam retine. Nam [beatus est qui non iudicat semetipsum,] id est, qui non facit damnabilem seipsum nocendo aliis, [in eo quod probat,] id est, in eo facto quod laudat & bonum iudicat. Beatus qui non aliud facit, quàm quod vtile probat. Nam ille semetipsum iudicat, id est, proprio iudicio se damnat, qui quod dicit non debere se facere, facit. Bona enim est fides, qua credimus omnia esse munda, & hanc probamus apud nosmetipsos veraciter esse bonam. Sed si hoc fidei bono male vsi fuerimus, vt per offendiculum infirmorum fratrum manducemus, nosmetipsos iudicamus: quia scienter hoc facimus, quod non esse faciendum mens nostra iudicat. Ille quidem beatus est, qui non ita se iudicat. Sed ille [qui discernit,] id est, qui discretionem habet in cibis, putans E alios esse mundos & alios immundos, si tali conscientia [manducauerit, damnatus est, quia non ex fide] manducat. Et ideo non debemus eum cogere vt manducet, nec exemplo nostro ad manducãdum prouocare, sed nos potius propter eum à talibus escis abstinere. Si manducauerit, iam conscientia arguente damnatus est, quia non ex fide manducat; dum cibum illum nequaquam credit esse mũdum, & tamen comedit. Digne enim subiacet damnationi, quoniam aliter credit agendũ, & aliter agit. Ille nõ ex fide comedit. Sed [omne] opus [quod non est ex fide, peccatum est.] Igitur quia comestio illius peccatum est, rite damnatur. Omne quod non est ex fide, peccatum est, quia etiam illud quod est bonum, si putetur esse malum & tunc fiat, peccatum est. Velut si quis (verbi gratia) castitatem crederet esse malum, & viueret castus, profecto peccaret. Et propterea omnis infidelium vita peccatum est, nihilque bonum est sine sũmo bono. Vbi enim deest agnitio ęternę & incõmutabilis veritatis, falsa virtus est etiam in optimis moribus.

F

CAPVT XV.

DEbemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque nostrum proximo suo placeat in bono, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Psal. 68

Infirmus si edit, damnatus est, sed nos infirmiores debemus sustinere talium imbecillitates. Vel ita: Offendiculum vel scandalum fratri ponere nõ debemus, sed potius [nos qui firmiores] sumus, [debemus sustinere imbecillitates infirmorum,] vt ea in quibus alij pro infirmitate delinquũt, nos robustiores patienter feramus, & non continuò spernentes, abiiciamus & abhorrescamus illos, si forte

G forte in aliquo infirmitatis vitio vincuntur, neque sub specie purioris vitæ, à conuentu fratrum & ecclesiæ societate depellamus eos. Cũ enim nõ possint se ad nos erigere, debemus nos patienter eorum imbecillitates sustinere, id est, portare & erigere, non abiicere & despicere. Quoniam si portetur infirmus, aut erubescit diutius portari, & corrigit consuetudinem delinquendi: aut si se corrigere noluerit, qui eum portat, præmium patiẽtiæ habebit: & ille deterius peribit. Debemus inquam, eorum imbecillitates sustinere, ne cadant qui titubant, [& non nobis placere,] id est, priuato amore diligere, vt diligentes nos ipsos, de aliis non curemus: & propria commoda quærẽtes, vtilitatem aliorũ negligamus. Hoc nullus faciat. Sed [vnusquisque nostrum proximo suo] non in consensu nequitiæ ipsius, vel in alio quolibet malo [placeat,] sed potius [in bono] opere & sermone [ad ædificationem] illius. Non enim propter humanum fauorẽ proximo placere debemus in bono quod agimus, sed propter illius ædificationẽ,
H vt verbis & exemplis ædificemus eum. Non nobis placeamus, sed proximo in bonis ad vtilitatem eius. [Etenim Christus] qui est caput nostrum &
Philip. 2 dux noster sic fecit. [non sibi placuit,] quia cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem deo. Sed volens hominibus placere, vt eis exemplum bene agendi tribueret & ad salutẽ eos reduceret, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, [& sicut scriptum est,] improperia
Psalm. 68 sustinuit. [Ceciderũt,] inquit, [super me improperia improperantiũ tibi] ô pater. Dum enim mihi improperarẽt, improperabant tibi: quia sicut qui me recipit, recipit eũ qui me misit: & qui me sper
Lucæ 10. nit, spernit eũ qui me misit: qui mihi improperat,
Iohan. 13. improperat ei qui me misit. Improperia ergo Iudæorum, hoc modo tibi improperantium ceciderũt super me, id est, onere mortis oppresserũt me.
Matt. 9 Dixerũt enim me blasphemare in te, & ob hoc ce
Mar. 2 ciderunt. Sicque peccata peccantium in te cecide
Iohan. 10 runt super me, quia innocens à peccatoribus occisus sum quasi blasphemus: & tu qui me miseras, es exhonoratus.

I *Quæcunque enim scripta sunt, ad nostrã doctrinam scripta sunt, vt per patiẽtiam & cõsolationem scripturarum spẽ habeamus.*

Dixi quia Christus quem nos sequi debemus, sustinuit (sicut scriptum est) improperia pro salute hominum, & non sibi placuit, sed aliis, vt salui fierent. Et verè nos per hanc psalmi scripturam docemur exemplo eius non nostra, sed aliorum cõmoda quærere. [Quæcunque enim] in veteri testamento [scripta sunt, ad nostram doctrinam,] id est, vt nos per hęc doceamur, [scripta sunt.] Ostẽdit Apostolus vtilitatẽ lectionis veterum scripturarum. Quas quia Iudæi nõ intellexerunt, nos autem Christo aperiẽte intelligimus, non ad illorũ, sed ad nostram doctrinam scripta sunt quæ ibi leguntur. Quæ enim scribũtur, propter eos sine dubio scribuntur, qui intellecturi sunt & vtilitatem ex eis capturi. Et ideo propter nos scripta sunt omnia quæ in lege & prophetis legũtur, vt nos qui intellecturi eramus, doceremur per ea quid credere & agere deberemus vel sperare, vt scilicet [per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus,] per patientiam habeamus spem, quoniam patientia operatur probationem, probatio verò spem. Et per consolationem scripturarũ habeamus spem, quia dum scripturæ nos in aduersis consolantur, in spem supernæ beatitudinis mentem nostram erigunt. In ipsis scripturis docemur per patientiam, vt communicemus passionibus Christi, & pro salute proximorum libenter sustineamus, sicut ille sustinuit pro nobis. Et ibi percipimus consolationem, id est, mœroris & afflictionis alleuationem, ne nimia absorbeamur tristitia. Consolatio enim non doloris ablationem significat, sed temperantiam & quãdam mitigationem. Et hanc ex scripturis habemus, atque per hanc, spem: quia dum præsentem tristitiam nostrã deus per scripturarum suarum sententias leuigat & in hilaritatem vertit, dat spem perueniendi ad illud gaudium, cui tristitia non erit admixta. Consolatio nobis datur in recitatione passionum Christi, quia dum legimus vel audimus quot & quanta ille sine culpa sustinuit, intelligimus nos peccatores omnia debere libenter sustinere: ac deinde sequitur spes, quia per has afflictiones speramus ad illam beatitudinem peruenire, ad quam Christus merito suæ passionis peruenit.

K

Rom. 5

Iacob. 1

L

Deus autem patientiæ & solatij det vobis idipsum sapere in alterutrum secũdum Iesum Christũ, vt vnanimes vno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicẽ, sicut & Christus suscepit vos in honorẽ dei.

Scripturę nos docent, sed deus vobis tribuat, vt possitis agere quod scripturę docent. Deus luce & virtute suæ gratiæ vestram imbecillitatem corroboret, vt operari velitis & possitis quod in scripturis auditis. deus dico patientiæ & solatij, id est, à quo est patientia & solatium, sicut & cæteræ virtutes. Cum dicitur, deus patientię, hoc intimatur, M
quia deus cum his est, qui habent in se virtutẽ patiẽtiæ: sicut & cum dicitur, deus iustitiæ, ostẽditur in illis esse deus, qui seruãt iustitiam. Similiter & deus solatij, cum dicitur, ostenditur esse cum illis, qui ex scripturis diuinis per intelligentiam spiritalem capiunt solatium. [Deus patientiæ & solatij det vobis idipsũ sapere in alterutrũ.] More patriarcharum & prophetarum tribuit nunc Romanis Apostolus benedictionem. Grandis enim est ista benedictio, qua precatur illis diuinitus dari, vt idipsum sapiant in alterutrum, hoc est, ne iam sit in eis vlla dissensio, sed vnum idemque sapiant omnes atque sentiãt: & sicut sibi, ita & proximo suo velit vnusquisque. Bene autem addidit, [secundũ Iesum Christum.] Potest enim fieri, vt & in malitia aliqui vnum vicissim sapiant & consentiant.

Qui

A Qui autem secundum Christum sapiunt, sine du bio omne quod sapiunt, bonũ est. Det, inquit, vobis idipsum sapere inuicem, id est, det vobis tantam concordiam inuicem, vt quod vnus sentit, sentiat alter, & sapientiæ sensus transeat in alterutrũ, id est, de isto in illum, & de illo in istũ. Et hoc secundum Christum, id est, in omni bono per quod regem nostrum sequimur, non in malo per quod ei contraimus. Ita sapiatis, [vt vnanimes,] id est, vnum omnes animum habentes, [vno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi.] Vno ore dicitur, quando vnus atque idem sensus & sermo per diuersorum ora procedit. Idẽ sapiatis, vt vnanimes vno ore deum honoretis, quoniam aliter eum honorare non potestis. Nõ enim honoratur nisi ab illis qui idipsum in Christo sapiunt, & vnanimi voluntate atque eadem oris cõfessione laudant eum. Qui secundũ humanitatem Christi, est deus eius: & secundum diuinitatẽ eius, est pater ipsius. Vno sensu & concordi vita debe-
B tis eum honorare. Propter quod, id est, vt eum cõcorditer honoretis, [suscipite inuicem] alij alios, ne iam alter alterum abiiciat, causa mũdorum vel vel immundorum ciborum dissentiens ab eo. Vbi pro eis orationem præmisit, ostendit quia non ex viribus & meritis hominum, sed ex dei gratia salus est. Vbi verò admonitionem subiungit, vt se inuicem suscipiant, liberum arbitrium in eis demonstrat: & quod ex suo arbitrio per præcedentẽ dei gratiam corroborato, salutẽ suam operari possint, indicat. Nam si nihil possent ex viribus suis, non eos admoneret: & si solo arbitrio sufficerent, deum pro ipsis non oraret, sed solummodo exhortaretur eos. Suscipite vos inuicem, [sicut & Christus suscepit vos,] qui nullius horruit immunditias, nec reputauit alicui delicta sua. Nihil ergo de immũditia animalium iudicetis, sicut nec ille immunditias credentium reputauit. Suscepit autem vos[in honorem dei,] quoniam ad hoc vos susce-
C pit, vt iuxta præceptum eius, videant homines o-
Matth.5 pera vestra bona, & glorificẽt patrem vestrum qui in cælis est.

Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis, propter veritatem dei ad confirmandas promißiones patrũ, gentes autẽ super misericordia honorare deũ,
2.Reg.22 Psalm.17. *sicut scriptum est. Propterea confitebor tibi in gentibus, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: Lætamini gentes cum plebe*
Deut.32. Psal.116 *eius. Et iterum: Laudate omnes gentes dominum, & magnificate eum omnes populi.*
Isaiæ 11. *Et rursum Isaias dicit: Erit radix Iesse, & qui exurget regere gentes, in eum gentes sperabunt.*

Verè suscepit vos Christus, nam Iudæos propter veritatem, gentiles propter misericordiam. [Dico enim Iesum Christum ministrũ fuisse circuncisionis,] id est, ego cui indubitanter credendum est, ego qui non ab homine, sed ab ipso Christo didici, ego qui tantus apostolus sum, dico quia Christus fuit minister circuncisionis, id est, apostolus & prædicator eorum qui sunt ex circuncisione, sicut ait: Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël, & hoc[propter veritatem dei]complendam, qui loquutus fuerat Abraæ & David, quòd ex eorum semine Christus esset venturus, [ad confirmandas promissiones patrum,] id est, vt ratas & firmas redderet promissiones, quę de eius aduentu factæ patribus in scripturis legũtur. Ad illos enim venire debuit, quorum patribus fuerat promissus. Non autem clausit deus fontem bonitatis suæ etiam in alienigenas gẽtes, sed per eundem redemptorẽ misericorditer eas saluauit. Vel pro eo quod circuncisionem in carne sua Christus suscepit, dicitur minister fuisse circuncisionis, vt apertè declararet quod ex semine Abraæ veniens, cui deus promiserat, quia in semine eius benedicentur omnes gentes, compleret in semetipso quę patribus fuerant promissa, vt per hoc gentiles intelligerent non esse penitus iudicandos eos, qui in legis obseruationibus demorantur, cùm etiã Christus in carne sua circũcisionis minister, id est, obseruator extiterit. Dico Christum fuisse ministrũ circuncisionis propter veritatem dei, sed[gentes] dico[honorare deum,]id est, dico quòd gentes ad fidem conuersæ, bonis operibus & religiosis moribus honorãt deum [super misericordia,] id est, de misericordia aut pro misericordia sibi ab eo collata. Veritas enim in Iudæis, misericordia in gentibus. Veritas ibi, vbi erant eloquia dei: misericordia in illis, qui dimiserant deum, & conuerterant se ad diaboli cultum, nullamque promissionẽ diuinitus acceperant, & nullum iustitiæ meritum habebant. Ita per solam misericordiam vocauit deus gentes ad honorandum & glorificandum se, sicut in psalmo scriptum est in persona Christi: [Propterea,]id est, propter resurrectionem meam & ascensionem, quia ab insurgentibus in me exaltabis me, à viro iniquo eripies me, ô deus qui subdis populũ sub me, [confitebor tibi in gentibus,] id est, tibi per me confitebuntur gentes, [& nomini tuo cantabo,] id est, cantantes faciam. Ostendit à gentibus maiores deo gratias referendas. Cui enim plus dimittitur, plus diligit. Et Iudæis arrogantiam tollit, dum & gentium salutem similiter docet esse prædictam. Quod dominus ait, Confitebor tibi in gentibus, declarat quia ipse confitetur in eis, sicut & loquitur in eis, vtpote in membris suis. Confessio autem nõ tantum peccatorum est, sed & laus dei. Et quod ait, cantabo, hoc est illud canticum nouum, de quo dicit alius psalmus: Cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra. Ipse quippe cantat in nobis, cuius gratia cantat in nobis. Intus est gaudium, vbi vox laudis & canitur & auditur: qua voce laudatur, qui gratis amandus est toto corde, tota anima, & tota mente, amatoremque suum accendit in se gratia spiritussancti. Hęc de gentium salute David in psalmo.

Marginalia (right column): D; Matth.15; Gene.22; Psal.131; E; Psal.17.; F; Lu.7; Psal.95; Psal.17

G psalmo.[Et iterum] Moyses in cantico Deuteronomij, vbi nos habemus, Laudate gētes populum
Deut.32. eius, iuxta Septuaginta interpretes[dicit, Lætamini gentes cum plebe eius,] id est, cum Iudæis vnū ouile in Christo factæ gaudete.[Et iterū] Dauid:
[Laudate omnes gētes dominum,] quia auxit ple
Psalm.116 bis suæ numerum nobis omnibus associatis. [& magnificate eū,] id est, magnum & gloriosum vestris operibus ostendite [omnes populi] Iudæorū, id est, duodecim tribus & omnes familiæ Israël. [Et rursum Isaias ait, quod ad idē pertinet: [Erit
Isaie.11 radix Iesse,] id est, principium regalis familiæ, & ex hac radice erit Christus, [qui exurget] à mortuis[regere gentes,] id est, vt regat gentes per fidē & bona opera: & ideo [gentes sperabunt in eum] venturum ad iudicium, vt recipiant ab eo coronā
Apoc.22 gloriæ. Vel quia ipse Christus in Apocalypsi Iohannis dicit, Ego sum radix & genus Dauid, ipse potius est intelligendus radix Iesse, id est, originē carnis per Dauid & Mariam trahens ex Iesse. Radix, inquit, erit Iesse, id est, erit filius Iesse, erit ducens genus Iesse, & ipse erit qui de morte exur-
H get regere gētes, & in eum (vt diximus) gētes spe-
Matt.25 rabunt, vt cum redierit, percipiant ab eo regnum.

Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, vt abundetis in spe & virtute spiritus sancti.

Pulchrè qui dixerat in Isaia scriptum esse, quod in eum gentes sperabunt, subiungit: [deus autem spei,] velut si scriptum fuisset, quod in eum gentes crederent, & adiecisset, deus autem spei. Deum autem spei inuocat super eos qui sperant in eum, à quo eis benedictionis munus precatur augeri, quasi dicat: Ego scripturarum testimoniis ostendi vos tam gentiles quàm Iudæos per Christum ad fidem pertinere, sed deus qui potest omnia adimplere quæ dixi, deus spei, id est, qui dat spem vel in quo speramus, [repleat vos omni gaudio] spiritali, vt nullus vestrum iam contristetur, sicut
al.deest, in lite. solebatis in lite mutuo contristari, sed de profectu vestro & spe gaudeatis, & repleat vos[pace,] id est, concordia[in credendo,] ne in vestra cre-
I dulitate sit vlla discordia, sed pax adinuicem, [vt abundetis] bonis operibus[in spe] futuræ remunerationis [& virtute spiritus sancti,] qua nunc confortamini. Vel abūdetis per opera bona, id est, certius speretis æternam beatitudinem, & abūdetis in vnitate & virtute spiritus sancti, id est, abundantius repleamini eiusdem spiritus fortitudine, vt ad omnia sitis robusti.

Certus sum autem fratres mei & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita vt possitis alterutrum monere.

Ne videretur omnes intelligere discordes, & ad corrigendum insipientes, remouet illud. Quod ideo incipit, vt admoneat perfectiores de correptione minorum, & inde proponit se exemplum
qui laborabat de aliis. Et opus est vt hoc isti faciat, K
cùm ipse aliis impeditus, ad eos venire nondum possit. Moneo, inquit, vos inuicē suscipere & concorditer viuere, non tamē omnes, sed[certus sum] de vobis maioribus [ô fratres mei & ego ipse,] qui ita loquor, [quoniam] non ego solus, sed vos[ipsi pleni estis dilectione,] qua velitis aliis prodesse, & [repleti omni sciētia,] qua possitis implere quod vultis erga profectum aliorum. Repleti omni sciētia veteris & nouæ legis, etsi non plenarie, tamen ex parte, [ita vt possitis alterutrum monere,] id est, intantum didicistis omnem scripturæ scientiam, vt possitis per eam inuicem alterutrum monere ad bene agendum, nisi in vestra culpa remanseritis.

Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte tanquā in memoriam vos reducens, propter gratiā quæ data est mihi à deo, vt sim minister Iesu Christi in gētibus, sancti-
ficans euangelium dei, vt fiat oblatio gen- L
tiū accepta & sāctificata in spiritu sancto.

Certus sum de vobis, & vos scientia repletos esse noui, sed tamen[audacius] quàm fortasse putaretis, [scripsi vobis ô fratres,] & scripsi[ex parte.] Cum nunc Apostolus, à quo scientiæ sermo nobis transfusus est, ex parte se dicat scripsisse, cre- 1.Cor.13
dendum est quod quamuis ipse alibi dicat, Ex parte cognoscimus & ex parte prophetamus, plura tamen & multo plura sciret quàm scripserit. Tanquam enim ipse multa sciret, nec tamen auderet multa proferre, audacius se fecisse dicit, vt saltem aliqua per scripturam eis dirigeret. Quod verò ait, [tanquam in memoriā vos reducens,] indicat fuisse quidem sibi iam sermonem de talibus, & se frequenter disseruisse de mysteriis, sed quia quę solo sermone dicta sunt facile intercipere posset obliuio, per hæc pauca quæ scripsit, reuocat illos in memoriam eorum, quæ latius sæpe disseruerat. Vel audacius scripsi vobis, reprehendendo audacius quosdam vestrum male se habentium. scripsi dico, non quasi putans vos insipientes, sed quasi in memoriam vos reducens, id est, quasi faciens vos memores quid agere debeatis. Per laudem eos re- M
uocat ad meliora more exhortantis. Vnde nec dicit se docere eos, sed monere, quasi quod sciatur, sed subterfugiat animo. Vbi tamen latenter eos arguit, quasi oblitos quod mente sedula retinere debuissent. Scripsi, inquit, vobis, & hoc [propter gratiam] apostolatus[quæ data est mihi à deo.] quasi dicat: Pro officio meo omittere non potui. Ob hoc data est mihi gratia, [vt sim minister Christi in gentibus,] id est, vt ministrem & seruiam Christo, prædicans illum gentibus. Non temere scribit, sed apostolus gentium constitutus, audet scribere omnibus gētibus. Sum minister Christi, quē ipse, non alius instituit. ego dico [sanctificans euangelium dei,] id est, exemplo meo sanctum ostendens, quod cum tanta reuerentia ministro, [vt fiat oblatio gentium accepta,] id est, vt omnes offerantur

A ferantur domino tanquam acceptabile sacrificiũ, cum in Christum credentes per euangelium sanctificantur. Vel fiat oblatio gẽtium accepta, id est, vt gentes quas offero, sint acceptæ deo fidei perfectione. [& sanctificate] bona operatione [in spiritu sancto,] id est, in spiritus sancti gratia.

Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad deum. Nõ enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obediẽtiam gentium verbo & factis: in virtute signorum & prodigiorum, in virtute spiritus sancti, ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim euangelio Christi.

Dixi quia sum minister Iesu Christi, sanctificans euangelium dei. [Igitur habeo gloriam in Christo Iesu,] cui ministro, [ad deum,] cuius euãgelium sanctifico. In Christo gloriam istã habeo, quia nullus apud deum gloriam habere potest, nisi in Christo. Christus enim veritas & sapientia & iustitia, & sine his nemo gloriam habet apud deũ. Habeo gloriam in Christo, & recte: quia [non audeo] vt pseudo apostoli [loqui aliquid eorum quę per me non efficit Christus,] id est, dedecus grande putarem, si aliquid loquerer quod per me Christus non operetur, [in obedientiam gentium,] id est, vt gentes ei obediant [verbo] meæ prædicationis [& factis] meæ operationis, in virtute signorum & prodigiorum,] id est, potentia mysticorũ & simplicium miraculorum, factorum [in virtute spiritus sancti.] Quæ loquor, inquit, non sunt alieni operis verba: nec aliorum gestorum laudator efficior, sed quę Christum per me fecisse noui, hęc scribo vobis, quæ per obedientiam gentium verbo in me & opere expleuit, verbo doctrinæ, opere autem signorum & prodigiorum. Signa appellantur, in quibus cum aliquid fit mirabile, indicatur etiam aliquid futurum. Prodigia verò, in quibus tantummodo mirabile aliquid ostenditur. Signa autem & prodigia, quasi quæ vtrunque contineant, dixit. Scriptura verò diuina interdum tenet istas proprietates, interdum abusiue & prodigia pro signis, & signa pro prodigiis ponit. Hæc ideo per se facta dicit Apostolus, vt probet se nihil minus posse quàm priores apostolos, qui cum Christo fuerant. In virtute autem spiritus sancti potest illa potestas intelligi, qua manus imponebat super credentes, & accipiebant spiritum sanctum, vel super infirmos & sanabantur. Ita, inquit, operatur in me Christus, [vt ab Ierusalem vsque ad Illyricum repleuerim euangelio Christi] omnes populos per circuitum. vel euangeliũ Christi repleuerim, id est, plene prædicauerim vsque ad Illyricum, quæ est regio magna, incipiens à principio Europæ, & habens prouincias decem & nouem; ex quibus Dalmatia & vtraque Pannonia, Epirus & Achaia, Macedonia & Thessalia.

(Margin: B; 1.Cor.1; C)

D *Sic autem prædicaui euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sed sicut scriptum est: Quoniam quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent. Propter quod impediebar plurimum venire ad vos. Nunc autem vlterius locum non habẽs in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis, cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero.*

E Repleui omnia euangelio per tam longa terrarum spatia, nec post alios id feci, sed [sic prædicaui hoc euãgelium,] vt omnes anticiparem, quia prædicaui illud [nõ vbi nominatus est Christus,] id est, non in locis in quibus ab aliis prædicatus fuerat, [ne super alienum fundamentum ædificarem,] id est, ne super fundamentum fidei ab alio positum adderem meæ prædicationis ædificium, & alieni operis gloriam subripere viderer, [sed sicut] in Isaia [scriptum est] feci, vbi legitur: Quia [quibus non est annunciatum de eo,] id est, de CHRISTO, [videbunt] eum oculis cordis: [& qui] antea [non audierunt] prædicationem de eo, [intelligent] quæ de ipso dicuntur. Secũdum hoc prophetiæ testimonium obseruauit diligenter Apostolus, vt illis CHRISTVM nunciaret, quibus à nullo fuerat nunciatus, & illi de eo intelligerent, qui à nullo antè didicissent. Nam quia sciebat pseudo apostolos sub nomine CHRISTI falsa dicere, quod postea corrigere maximi erat laboris, ideo erat solicitus præuenire, & veritatem integre tradere, vbi CHRISTVS nondum erat nunciatus: vtque verus de eo esset intellectus, festinabat gentes veritate imbuere, quatenus contra pseudo apostolorum commenta cautos omnes faceret. Tot, inquit, gentibus prædicaui CHRISTVM ignorantibus. [Propter quod,] id est, quia detinebar occupatione fundandi ecclesias, & in illis locis fundandi, vbi nullum fidei fundamentum præcesserat, dum per circuitum irem, & pseudo magistros præuenirem, [impediebar plurimum venire ad vos,] quos (sicut in principio epistolæ dixi) videre desidero. Sed [nunc vlterius non habens locum,] id est, causam morandi [in his regionibus,] quia omnes notitia dei repleui, [sed cupiditatem diu habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis, cum cœpero proficisci in Hispaniam,] ad quam difficile itur à pseudo apostolis, & ideo tardare licuit: [spero quòd præteriens videam vos.] Videtur hæc in Achaia positus dicere apud Corinthum. Quæ vtique Achaia vicina & cohærens

(Margin: Isa.52; F)

G hærens est Macedoniæ. In quibus locis degens, cum singula quæque peragrasset, euangelium prædicans in his duntaxat finibus, vbi Christus ante non fuerat prædicatus, & agnitione dei repleslet omnia, dicit se vlterius locum non habere in his regionibus, id est, nullum sibi superesse Christi prædicatione vacuum, & tempus iam adesse, quo desiderium suum videndi Romanos debeat implere, quod conceptum ex multis annis gerebat, sed propter alios assidue conuertendos, distulerat. Nec falsum loquitur, qui se in Hispaniā profectur ū pollicetur. Profect⁹ est enim, sicut Hieronymus & Beda cæterique doctores testantur. Vnde & Narbonam præteriens, quendam discipulū suum nomine Paulum, fertur ibi reliquisse episcopum. Peruenit igitur vsque ad Hispanias, & à mari rubro vsque ad oceanum prædicando cucurrit, imitans solis cursum ab oriēte vsque ad occasum, vt antè ei terra deficeret quàm studiū prędicandi. Quia ergo & apud Hispanias pseudoapostolos præuenire festinabat, cum in Hispaniam, inquit, proficisci cœpero, spero quòd videā vos. quasi
H dicat: Ex me nil possum, sed spero quòd deus dabit vt uos videam, & hoc præteriens, quia non indigetis longa mora, & alij prorsus indigent aduentu meo. Spero quòd videam vos, [& à vobis deducar illuc,] si interim vos pręparatis, ne me à cæteris retardetis, videlicet [si vobis primū fruitus fuero] .i. si primum de vobis fructum habuero, si primum de vestro fructu lætatus fuero, & hoc ex parte uestrum . i . ex illis qui nondum talem fructum faciunt, qualem oportet. Quod ait, spero quia præteriens videam vos, non ita accipiendum est, quasi tam paruo amore erga Romanos teneretur, vt eos in transitu solummodo & aliquo pergens iudicaret visendos. Vnde subiūgit, si vobis primum ex parte fruitus fuero. In quo vtique in ipsorum potestate videtur ponere, quandiu pro eis debeat relaxare propositū aliò pergendi: & hoc quodam modo amorem ipsorū erga se inuitat & nutrit, vt ipsi insatiabili erga Apostolum teneantur affectu, sciāt etiā ipsum id habere propositi, vt non prius
I ab eis discedat, neque alio q̃ charitatis ipsorū gratia perfruatur: non tamen ex integro, sed ex parte satis fiet eidē charitati. Præmonet enim quòd præferēda sit eis necessitas euangelizandi pluribus. Et bene his quos nondū secundum carnem viderat, & ad quos nondum in corpore venerat, præsentiā sui & retardationem moderatius pollicetur. Desiderabili⁹ enim suscipimus bona, quæ cito metuimus auferenda: securius verò negligimus, quę nos diutius contenturos credimus.

Nunc ergo proficiscar Ierusalem ministrare sanctis. Probauerunt enim Macedonia & Achaia, collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Ierusalem. Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritalium eorū participes 1.Cor.9.
K *facti sunt gentiles, debent & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur cum consummauero, & assignauero eis fructū hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam.*

Quādoquidem hîc amplius non habeo locum & vos desidero, igitur non indilatè [proficiscar Ierusalem,] vt inde veniam ad vos. Proficiscar [ministrare sanctis,] qui rerum suarum venditarum precia posuerunt ad pedes apostolorum. Et habeo quod illis ministrem, quia [probauerunt,] id est, probum iudicauerunt, [Macedonia & Achaia,] id est, Macedones & Achaici, [collationem aliquā facere.] Non ego coegi, sed ipsi probauerunt facere aliquam collationem pecuniæ [in pauperes sanctorum,] id est, in illos sanctorum [qui sunt] pauperes [in Ierusalem.] Non enim omnes sunt pauperes, sed illi qui omnia vendiderunt, & ad pedes apostolorum (vt diximus) precium posuerūt. Hic subtiliter & verecunde, dum laudat Græcos, hortatur Romanos. facilius enim deuotæ mentes, ad bene agendum exemplis quàm sermonibus inuitantur. Et qui per misericordiā dei viuunt, misericordes debent esse confratribus. Probauerunt, inquam, facere rerum suarum collationem quā sanctis egentibus mittant, quia [placuit eis] hoc facere, & merito placuit, quia [debitores sunt eorū.] Similiter & Romani sunt debitores eorum. Adeò vult Apostolus esse misericordes, vt & hoc deberi dicat ab eo, qui misericordiam expectat. Debitores sunt. [Nam si gentiles facti sunt participes spiritalium eorum,] id est, spiritalium bonorum quæ habent Hebræi, qui prædicatores eis miserunt, [debent] ipsi gentiles [ministrare eis in carnalibus] bonis. Isti se totos dederāt diuinis obsequiis, nihil mundanum curantes, & exemplum bonæ conuersationis dabant credentibus. Ideoque gentiles qui non poterant omnia quæ mundi sunt relinquere, constituit illis Apostolus tanquam stipēdiarios prouinciales, vt ex reb⁹ suis victum eis ministrarēt. Et quia illis hoc placuit, [igitur cum ego cōsummauero] hoc ministerium, [& assignauero,] id est, sub signo vniuscuiusque ecclesiæ vel regionis tradidero [eis fructum hunc] ex bona arbore natum, [proficiscar per vos in Hispaniā,] & ideo interim vos corrigite, per vos transibo, nec inutiliter, sed [scio,] id est, certus sum, [quoniam veniens ad vos, veniam in abundātia benedictionis Christi,] id est, multum vobis prodero. Hoc non nisi per spiritum prophetiæ pollicetur. Supra hominem nanque est scire de futuris, quòd non solum in benedictione Christi, sed & in abundantia benedictionis venturus sit ad eos, vbi & venientis gratia, & suscipientium merita pariter designantur.

Actuū.4.
L
M

Obsecro igitur vos fratres per dominum nostrum

A *nostrum Iesum Christum & per charitatem spiritus sancti, vt adiuuetis me in orationibus vestris ad deum, vt liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudæa, & obsequii mei oblatio accepta fiat in Ierusalē sanctis, vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem dei, & refrigerer vobiscum.*

Quandoquidem iturus sum Ierusalem, ac deinde ad vos migraturus. [igitur obsecro vos fratres, vt si me vultis videre, impetretis orando vt possim liberatus ad vos venire. Obsecro vos [per dominum nostrum Iesum Christum & per charitatem spiritus sancti,] id est, quam spiritus sanctus dat, vt si dominum Iesum diligitis, & si in vobis est charitas quam spiritus sanctus facit, [adiuuetis me in orationibus vestris ad deum,] vt quod ego solus obtinere nequeo, vestris adiutus orationibus obtineam. Multi enim in vnum dum con-
B gregantur vnanimes, fiunt magni, & multorū preces impossibile est vt non impetrēt. Adiuuetis me [vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa,] ne me diutius teneant, & salutem vestram aliorumq; retardent, nec victum quem sanctis defero, tollant. Orate vt liberer ab his incredulis, vt [oblatio obsequij mei,] id est, mihi iniūcti, [fiat accepta,] id est, sufficiēs, non diminuta, [sanctis in Ierusalem.] Vel accepta, grata & placens eis, vt intelligentes charitatem meam erga se, mecum vnanimes gratias agāt. Magnus enim mihi profectus erit, si meo ministerio lętificati, deum laudauerint. Orate vt hæc ita compleam, sicque venire possim [ad vos in gaudio] futuri profectus vestri [per volūtatem dei, & refrigerer vobiscum,] id est, requiescam in pace & concordia vestra. Non enim refrigerium habeo in vobis, si dissidētes fueritis. Licet per prophetiam dixisset superius, quia veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam, nihilominus tamen sciebat etiam in his quæ manifeste futura cognouerat, orationem esse necessariam.
C Quæ vtique nisi fuisset adhibita, sequeretur sine dubio non impleri quæ fuerant prophetata. Quis ergo est qui hæc legens vel audiens quod Paulus deprecetur eos qui Romæ sunt orare pro se, con-
Nota. temnat orationes ecclesię postulare, etiam si inferiores meritis esse videantur hi, à quibus oratio postulatur? Ecce enim Paulus apostolicis præditus meritis, discipulos humiliter hortatur vt orent pro se. Notandum etiam quia sunt nonnulli qui dicunt. Quare laboraremus bonis operibus ad vitam peruenire? Nam si prædestinati sumus, sine dubio ad eam perueniemus. Quorū errorem destituit, dum Romanos hortatur vt orent impleri ea, quæ ipse per spiritum prophetiæ futura prædixerat. Deus enim multa sic prædestinauit futura, vt sancti ea cum labore obtineant: & ideo qui laborare neglexerit, non apprehendet illa. Videamus quàm validis, quamq; religiosis sacramentis semper astringat. Obsecro, inquit, per dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem spiritus D
sancti, vt adiuuetis me in orationibus vestris ad deum, vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudęa. Non tamen pati meruit ab incredulis ea pro Christo, quæ ad apostolatus eius gloriam pertinent, sed impediri veretur, ne diutius obstaculis retentus vel minus gratum exhibeat sanctis ministerium, vel desiderium eius quod erga Romanos habet visendos, diutius differatur. Si enim hęc ita gesserit, tunc pro bene gestis gaudēs rebus, cito veniet ad eos per voluntatem dei, & refrigerabitur cum eis, id est, requiescet in charitate & bonis operibus eorum. Ibi enim refrigerium habet Apostolus, vbi requiescit spiritus sanctus.

Deus autem pacis sit cum omnibus vobis, Amen.

Ego, inquit, cito venire cupio. Sed siue cito, siue tarde venero, [deus pacis sit cū omnibus vobis, Amen.] qui vos omnes in pace custodiat, id est, Christus qui se vsque in finem seculi cum suis futurum promisit. Pulchre autem in pace finiuit, E
duobus populis in concordiam reuocatis, ostendens quia non nisi in pacificis deus pacis inhabitat. Ex hoc autem loco incipit multos proponere, quibus Romani debeant credere. Nam subdit:

CAPVT XVI.

C *Ommendo autem vobis sororem nostram Phœben, quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est Cenchreis, vt eam suscipiatis digne in domino sanctis, & aßistatis ei in quocūque negocio vestri indiguerit. Etenim ipsa quoque astitit multis & mihiipsi.*

Cenchreæ dicitur locus Corintho vicinus, id est, portus Corinthi. Phœbe autem & nobilissima & ditissima mulier erat, quæ ecclesiā in loco Cenchreis sua substantia sustentabat. Et tunc tempo-
ris pro aliquo negocio Romam profecta est, & F
ideo eam Romanis commendat Apostolus, vt suscipiant eam digne sanctis, vt dignum est sanctos suscipi, & per eam fortasse misit hanc epistolam. Docet etiam fœminas locus iste apostolica autoritate in ministerio ecclesiæ constitui, in quo positam Phœben Apostolus nunc magna laude commendat, enumerās etiā gesta eius pręclara, & dicēs quia intantū omnibus astitit & in necessitatibus pręsto fuit, vt etiā mihiipsi in necessitatibus meis apostolicis deuotione mētis astiterit. Ostēdit etiā quia hi qui bono operi in ecclesiis dāt operā, vicē recipere debēt à fratribus & honorē, vt in quibuscūque necesse fuerit, siue spiritalibus, siue etiā carnalib⁹ officiis, adiuuētur: & honorifice habeātur.

Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo, qui pro anima mea suas ceruices supposuerūt, quibus nō solus ego gratias ago, sed & cūctæ ecclesiæ gē-

G *tium, & domesticam eorum ecclesiam.*

Prisca, quæ in Actibus apostolorum Priscilla nominatur, vxor erat Aquilæ. De his enim dicit Lucas: Egressus ab Athenis Paulus venit Corinthum. Et inuenit quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam vxorem eius, eo quod præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma, accessit ad eos. Et quia eiusdē erat artis, manebat apud eos, & operabatur. Erant autem scenofactoriæ artis. i. artifices tabernaculorum, videlicet sutores. Creditur autem quod quia illo tempore pulsis ex vrbe Iudæis per præceptum Cęsaris Corinthū venerant, rursum mitigata principis sæuitia, Romā regressi essent quādo Paulus hanc misit epistolā. Hi ergo [adiutores eius in Christo, id est, in Christi prædicatione, quia recte crediderant, & apostolici laboris se socios fecerant, vt & ipsi hortarentur cæteros ad fidem rectam. denique Apollo quā uis exercitatus esset in scripturis, ab his tamen in via domini diligentius est instructus. Quos & apparet Iudæorū insidiis, Paulo periclitante, semetipsos subiecisse, vt ille liber abscederet. Et hanc eorum laudem ipse non silet, sed omnibus eam ecclesiis admirandam tradit. [Supposuerunt,] inquit, [pro anima mea ceruices suas, quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentiū.] Merito enim gentium ecclesiæ his gratias agebāt, qui seipsos morti obtulerant, vt doctor gentium liber euaderet, & ad opus prædicationis excurreret. Vnde Romani eis obedire debēt, quia pro exhortatione ad confirmationem eorum Romā reuersi sunt. Hos, inquit, salutate, [& domesticā eorum ecclesiam,] id est, familiam ipsorum, quia sanctitatem eorum imitatur.

Actu. 18

H

Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu.

Iste primus omnium ex Asia credidisse intelligitur, & ad Romanorum confirmationem uenisse Romā. Sic & alij quos salutat Apostolus, intelliguntur illuc venisse pro fratrum ædificatione.

Salutate Mariam, quæ multum laborauit in vobis.

I

Et hæc pro vtilitate ecclesiæ non exiguum, sed multum & magnum laborem instituit.

Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerūt in Christo Iesu.

Hi secundum carnem cognati fuerunt Pauli, & cum eo causa fidei captiuitatem pertulerunt. De quibus & hoc fortasse potest intelligi, quod ex septuaginta duobus discipulis domini fuerint, qui & apostoli iure nominantur. Ideo [nobiles] dicuntur [in apostolis,] id est, in illis septuaginta duobus, [qui &] ante Paulum [fuerunt in Christo,] id est, in Christi fide. Vel ipsi duo fuerunt ante eum in Christo, quia secuti sunt priores apostolos, & ideo nobiles in apostolis dicūtur, id est, inter prędicatores, qui discipuli erant apostolorum. K

Salutate Ampliatum dilectißimum mihi in domino.

Quamuis nihil egregium præ cæteris huic videatur ascribi, tamen hoc ipsum quod dilectissimus est Apostolo, manifestat eum laudabilem & salutatione dignum esse.

Salutate Vrbanū adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.

Et istos salutatione dignos cæteris coniungit, sed Vrbanum in laude præfert. Illum enim [adiutorem] apostolorum [in Christo,] id est, participem apostolici operis: Stachyn verò [dilectum suum,] id est, amicum proprium, etsi non adiutorem, dicit.

Salutate Apellen probum in Christo.

Hic etsi non specialis amicus erat Apostoli vel particeps apostolici operis, tamen per tentationes inuentus est fidelis in Christo. Intelligitur enim per multas tribulationes patienter & fortiter sustentatas transisse, & ideo probus ab Apostolo pronunciari, iuxta quod superius ait, quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem. L Rom. 5 Iacob. 1.

Salutate eos, qui sūt ex Aristobuli domo.

Aristobulus fuisse cōgregator fratrum in Christo intelligitur. Cuius factum sic probat Apostolus, vt eos quos ille congregabat, dignos salutatione sua designaret.

Salutate Herodionem cognatum meum.

Hic tantum cognatus Apostoli dicitur: nullum eius euidenter meritum ostenditur, nisi quòd religiosus in Christo fuisse declaratur, cum ab Apostolo salutatur.

Salutate eos qui sunt ex Narcißi domo, qui sunt in Christo.

Narcissus dicitur fuisse presbyter, qui peregrinando confirmabat fratres exhortationibus. Et quia præsens tunc non erat, suos Apostolus salutat. Quia verò non omnium illorum merita nouerat, discernit qui sunt in domino, id est eos, qui digni sunt salutatione mea propter meritum quod habent in domino. M

Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in domino.

Labor istarum non pro hoc mundo fiebat, nec pro vita præsenti, sed pro spe quam habebant in domino. Intelliguntur autem in ministerio sanctorum laborasse.

Salutate Persidem charißimam, quæ multum laborauit in domino.

Hæc longe præfertur istis duabus, quia & charissima dicitur, & non solum laborasse, sed & multum laborasse in domino asseritur.

Salutate

A *Salutate Rufum electū in domino, & matrem eius & meam.*

Matt.20 Hunc (credo) sciebat Apostolus esse de numero non multorum qui vocati sunt, sed paucorum qui electi sunt. Vel electus, id est, promotus erat ad ecclesiasticas res agendas, vt in aliquo gradu honoris præesset. Cuius & mater tantum meritum habuit, vt etiam Apostolus suam hanc nominauerit matrem, vnumque cum eo partitus sit matris affectum, sicut Iohannes cum Christo. Eadem enim Iohan.19. fœmina & Rufi mater erat secundum carnem, & Pauli secundum charitatem ac beneficentiam. Vel fortasse carnalis mater Apostoli erat tunc Romæ degens cum ista.

Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.

B Isti quos nominat, intelliguntur simul habitasse, & in Christiana amicitia vnanimes fuisse, atq; famosi in religione, & secum alios fratres habuisse, qui non tanti meriti erant vel tantæ famę. Puto autem quòd Hermas iste scriptor sit libelli illius, qui pastoris appellatur.

Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadē, & omnes qui cum eis sunt, sanctos.

Et hi simul vnanimes erant, & qui nominatim exprimuntur, maiores fuisse designantur. Omnes autem quos hucusque salutauit, intelliguntur pręclari fuisse fide & meritis, vt eos iure deberent honorare Romani, & credere verbis eorum.

Salutate inuicem in osculo sancto.

Vos ipsos [inuicem salutate in osculo] non ficto, non subdolo, nō libidinoso, sed [sancto,] religioso & casto. In osculo sancto, id est, in pace Christi vos salutate, vt non simulata vel carnalia, sed C religiosa sint oscula vestra. Ex hoc præcepto & aliis similibus, mos ecclesiæ traditus est, vt post orationem osculo se inuicem suscipiant fratres.

Salutant vos omnes ecclesiæ Christi.

Psalm.25 Per hoc dictum intelligitur ecclesias posse dici, quæ nō sunt Christi. Vnde Psalmista: Odiui ecclesiam malignantium. Omnium autem illorum locorum ecclesias dicit Romanos salutare, vt crescant in fide & religione.

Rogo autem vos fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula, præter doctrinam quam didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo do- Philip.3. *mino non seruiunt, sed suo ventri, & per dulces sermones & benedictiones seducūt corda innocentium.*

Nunc monet Apostolus vt super omnia caueant à pseudo apostolis. Quasi dicat: Eos quos præmisi, salutate & imitamini, sed hos notate & vitate. Iussi vt illos salutetis, sed rogo vt istos caueatis. [Rogo vos ô fratres] filij matris ecclesiæ, [vt D obseruetis,] id est, discernatis & notetis [eos qui faciunt dissensiones,] id est, mentium & sensuum discordias, [& offendicula,] id est, fratrum inuicem offensiones, vt alius offendat alium. Vel offendicula, id est, culparum præcipitia præparāt, vt incautos ruere in opera nequitiæ faciant. Et hæc agunt [præter doctrinam quam] vos à bonis prædicatoribus [didicistis,] quoniam talia opera transgressiones sunt sanctæ doctrinæ quam accepistis. Idcirco obseruate eos [& declinate ab illis.] Et quare? quia [huiusmodi] homines in subdola prædicatione quam faciunt, [non Christo, sed ventri suo seruiunt:] quoniam non amore audientium prædicant, sed intentione accipiendi ab eis cibos. [& per dulces sermones,] quibus venenum nequitiæ suæ dulciter infundunt [& per benedictiones] fallaces [seducunt corda innocentium.] Hoc enim est proprium hęreticorum, & eorum qui decipiunt audientes, vt dulciter eis loquantur. Sem- E per insidiosa, callida, blāda est adulatio: pulchreq; adulator apud philosophos definitur blandus inimicus. Possunt dulces eorum sermones intelligi peccatorum alleuationes, dum dicunt ea non esse grauia, & securitatem peccandi præbent stultis, promittentes eis impunitatem ex dei misericordia, crebroque benedictiones illis dant, vt sancti eis appareant. Sicque seducūt, id est, seorsum à via rectitudinis ducunt corda innocentium, id est, simplicium cauere nescientium. Non enim Romanis tantum qui tunc in carne erant, sed magis omnibus vbique fidelibus vsque in finem seculi iubet Apostolus vt diligentius considerent & perspiciant, qui sint qui dissensiones & offendicula in ecclesiis generant. Dicit nanq; dissensiones & offendicula commouere, præter Christi doctrinam esse quam didicimus. Et ideo alienus à nobis sit, F nec omnino recipiatur inter nos, quisquis certamina cōmouet, quisquis seruit iurgiis, quisquis lites excitat & studia contentionis exercet. Qui enim tales sunt, Christo domino, qui est pax nostra, non seruiunt, sed ventri suo potius obsequuntur. Cur enim iurgia & lites in ecclesiis suscitentur, spiritus sanctus per Apostolum nunc indicat. Ventris inquit, gratia, id est, quæstus & cupiditatis. Vnde & nonnulli circumeunt domos, loquentes ad gratiam cum omni deceptione adulationis, non vt verbo dei ædificent animas ad virtutes, sed vt per adulationes dulcesque sermones perimant, vt etiam proficere hortentur in vitiis, laudantes & benedicētes ea quæ correctione sunt digna.

Vestra enim obedientia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis, sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Matth.10.

Ideo, inquit, vos moneo vt vitetis deceptores, quia non solū fides, sed [& obedientia vestra]

G vbique audita est,quoniam estis in capite mundi: & sic exemplo vestro iam alij corrumpi possent,si essetis seducti. Vel rogo vt eos vitetis,quia leuiter obeditis,sicut vbique iam diuulgatum est. Subtiliter indiscretam & facilem eorum obedientiam, non in omni re laudat,sed diuulgatam dicit. Et ne eos rursũ inobediẽtes efficeret,si hoc apertius corrigeret,addidit: [Gaudeo igitur in vobis.] quasi dicat: Facile obeditis,& hoc bonum est, atq; hinc gaudeo quia sic obeditis. [Sed] tamen [volo vos sapiẽtes esse in bono & simplices in malo,] id est, volo vt sitis sapientes in bono discernendo & sine aliqua parte mali, vt sapienter discernatis quibus bonum obedientiæ præbere debeatis,ne si incautè peruersis obedientes fueritis, bono vestro se misceat malum duplicitatis. Non enim simplex sed duplex erit quod egeritis,si & propter obedientiã bonum fuerit,& propter indiscretionem malum. Simplices sitis in malo, id est, sine aliqua plicatione,hoc est, sine aliqua admixtione vel associatione sitis,ne bono vestro se malũ aliquod adiungat. Sapientes etiam in bono estote, vt bonum sapienter & cautè faciatis. Simplicitati enim adiungere prudẽtiam debetis,quatenus sic securitatem
H de simplicitate possideatis, vt circunspectionem prudentiæ non omittatis. Simplicitas enim & ignorantiam quandam significat, vt sitis in malo simplices,id est,nescij,videlicet malum nescientes per actionem.

Deus autem pacis cõterat satanam sub pedibus vestris velociter.

Volo vt sitis sapientes ad cauendum malum. Sed[deus pacis]largitor & amator [conterat velociter satanam,]id est, omnem qui vobis aduersatur in via dei. Satanas enim aduersarius interpretatur. Quo nomine hostis antiquus designatur,vel quilibet peruersus,qui sanctis ad deum tẽdentibus contraria molitur. Sed deus pacis eum cito conterat[sub pedibus]eorum,vt suggestio antiqui aduersarij, mox vt mentem ipsorum pulsauerit,conculcetur & conteratur,atque in nihilum
I redigatur,& omnis pseudo prædicator vel quilibet pacis dissipator,cito conteratur aut de mundo tollatur. Satanam sub pedibus ecclesiæ deus pacis contriuit,quia membra eius, in quibus ecclesiam persequebatur,ad fidem conuertens, ipsi ecclesiæ subiugauit.

Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum,Amen.

Vt satanas conteratur, gratia Christi sit vobiscum custodiens vos & adiuuans.

Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iasõ & Sosipater, cognati mei. Saluto vos ego Tertius,qui scripsi hanc epistolam in domino.

Timotheus cõsors laborum Apostoli fuit, qui multo tempore cum eo ad prædicãdum perrexit, & tandem episcopus ab eo factus,magna sollicitudine gubernabat ecclesiã. Sed de Lucio scriptũ est, K
quia erant in ecclesia quæ erat Antiochiæ,prophetæ & doctores,in quibus Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger,& Lucius Cyrenensis: Iason verò ille est Thessalonicensis,qui in Actibus apostolorum legitur,& Sosipater Berrhœẽsis. Hi inquit, Actuũ.13
vos salutant. Ac si diceret: His estis curæ. Et ego Actuũ.21
qui scripsi epistolã,saluto vos in domino, Tertius Actuũ.20
nomine,non numero,vt Timotheus qui specialis adiutor designatur,primus intelligatur: deinde Lucius & Iason & Sosipater (quasi vnus accipiatur) secundus,sicque scriptor epistolæ tertius. Vel post Iasonem & Sosipatrem tertius,qui videlicet scriptor vel ipse Apostolus est intelligendus: vel vt aliis visum est,notarius Apostoli. Nam meliꝰ est vt Tertius intelligatur nomen proprium, quia Tertius interpretatur adiungens, id est applicans se.

Salutat vos Gaius hospes meus, & vniuersa ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater. L

Ex his verbis apparet epistolam de Corintho 1.Cor.1.
scriptã. De hoc enim Gaïo dicit Corinthiis: Gratias ago deo meo,quia neminem vestrum baptizaui,nisi Crispum & Gaium. Et de Erasto scribit ad 2.Ti.4
Timotheum: Erastus remansit Corinthi. Videtur autem indicari de Gaio,quoniam hospitalis fuerit,vt non solum Paulum ac singulos quosque aduentantes Corinthum hospitio receperit, sed & ecclesiæ vniuersæ in domo sua conuenticulum præbuerit. Hoc enim patẽter innuere videtur Apostolus,qui cum dixisset, [Salutat vos Gaius hospes meus,] mox addidit, [& vniuersa ecclesia.] Illa videlicet Corinthiorũ ecclesia,quæ apud Gaium conueniebat. Nam & Iohannes cuidam Gaio 3.Iohan.1.
scribit,qui forsitan iste est, laudans eum quia fratribus ministrabat. Erastus autem ab arca dicitur arcarius,quia dispensator ciuitatis erat quasi curator,quia dictante iustitia ciuitatem gubernabat M
maximè in moderandis preciis. Ad laudem ecclesię Corinthorum scribitur de isto Romanis,quod is qui princeps erat ciuitatis, non erubesceret in Christum credere crucifixum, & credentibus in eum salutationem dirigere. Hos omnes Apostolus enumerat nominatim in salutatione Romanorum,vt scirent quales & quanti viri congauderẽt bono incepto eorum.

Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis,Amen.

Tot & tanti salutationem vobis mandant,sed gratia Christi vobiscum maneat. Hoc paulò antè dixerat,sed præ nimietate æstuantis amoris repetit quod valde exoptat.

Ei autem qui potens est vos confirmare iuxta euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti, quod nũc patefactum est per scripturas prophetarum,

A *tarum, secundum præceptum æterni Dei ad obeditionem fidei in cunctis gentibus cogniti, soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui honor est & gloria in secula seculorum, Amen.*

Ego vos in hac epistola sic instruxi & monui, sed ei qui potens est vos confirmare, soli sapienti deo sit honor & gloria in secula seculorum. Deo à quo sunt omnia, dat gloriam, vt cœptum Romanorum (quia potens est) dignetur complere, confirmando in fide & charitate animos eorũ, in quo epistolæ summa notatur. Ei sit gloria [qui potens est vos confirmare iuxta euangelium meum & prędicationem Iesu Christi] .i. qui potest vos ad tantam perfectionem ducere, quantam ego euangelizo: & quantam Christus prædicauit & prædicãdo instituit. Quod euangelium & quæ prædicatio sit [secundum reuelationem mysterij,] id est,
B secundum quod reuelatum est de occulto dei cõsilio ipsum mysterium incarnationis Christi. mysterij dico, [taciti æternis temporibus, id est, spatiis quæ fuerunt ante mundi constitutionem, quia soli deo notũ erat quod vnigenitus patris humanitatẽ pro hominum salute esset assumpturus. Sed & facto iam mundo, tacitum est hoc mysterium Christi incarnationis & humanæ reparationis, quia licet aliquatenus esset antiquis patribus notum, nulli tamen eorum plenariè fuit cognitum. [Quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum,] id est, aduentu Christi reuelatum est, scripturis prophetarum ab eo reseratis, quæ testimonium dant huic prædicationi. Patefactum est [secundum præceptum æterni dei, id est secundũ quod præcepit deus, qui hoc ab æterno ordinauerat. Et est patefactum [ad obeditionem fidei in cũctis gentibus, id est, ad hoc manifestum est nunc in vniuersis nationibus, vt omnes obediant fidei
C bene operaudo. Mysterij dico olim taciti aliis, sed [cogniti soli sapienti Deo:] quia etsi sit hominibus modo reuelatum, tamen soli deo cognitũ est, qui solus nouit cur ita factum est. In quo reprimit Apostolus inquisitores, qui quærunt cur distulit Deus tantum, cur tot gentes perire permisit. Solus autem sapiens Deus, pater & filius & spiritussanctus, quoniã trinitas vnus Deus est. Qui propterea solus sapiens dicitur rectè, quoniam solus secundum sapientiam suam & substantiam sapiẽs est, nõ secundum accidentem vel accedentẽ participationem sapientiæ, sicut sapiens est rationalis quæcunque creatura. Trinitas, inquam, est solus sapiens deus, qui omnino nec potuit vnquam esse insipiens, nec poterit, non per gratiam particeps sapientiæ, sed sapiens immobilitate naturæ. Soli igitur sapienti Deo gloria sit [per Christum Ie-
Matth.28. sum,] hoc est, clara cum laude notitia, quia inno-
Marc.16. tuit gentibus Deus trinitas. Ideo per Iesum Christum, quia vt alia taceam, ipse præcepit baptizari omnes gentes in nomine patris & filij & spiritussancti, vbi præcipuè commendata est huius indiuiduæ gloria trinitatis. Quod verò additum est, D cui, vt diceretur, cui gloria, cum sufficeret, si dictũ esset, ei autem gloria, inusitatam nostræ linguę locutionem indicat, non sensum quem requiramus, vel de quo ambigamus, insinuat. Quid sensui deperit, si dicam⁹, & gloria cui per Iesum Christum gloria? hoc nanque est, ei per Iesum Christum cui gloria, quod est, cui per Iesum Christum gloria. Sed alter horũ inusitatus, alter vsitatus ordo verborum. Vel dictũ est, ei gloria cui per Iesum Christum gloria, siue ei gloria per Iesum Christum, cui gloria, vt intelligeremus eum qui in seipso semper gloriosus est, per incarnationem & resurrectionẽ Christi apud homines glorificari. Vel ei qui potens est vos confirmare, id est, trinitati, sit gloria per Iesum Christum, [cui] Iesu Christo & secundum humanitatem [est honor & gloria,] sicut in Psalmo canitur, Gloria & honore coronasti eum. Quod subiunxit, [in secula seculorum,] moris est Psalm.8.
scripturæ diuinæ, immensitatem per hoc temporũ designare. Vel in secula seculorum, in ęterna secu- E la, quæ digniora erunt labentibus seculis, sicut sancta sanctorum & cantica canticorum præstantiora sunt cæteris sanctis & canticis: vel sicut rex regum & dominus dominorum cæteris regibus & dominis est præstantior. [Amen] autem, quod interpretatur verè vel fideliter, quasi ad cõfirmationem omnium quæ superius scripta sunt, in fine posuit, per quod vernaculo Hebræorũ sermone uera & fidelia esse, quæ sunt scripta, signaret.

INCIPIT PRIMAE AD CORINthios Argumentum.

C Orinthus est ciuitas metropolis, caput Achaiæ, decus Græciæ. Ad quam Paulus veniens, multos ciuium cõuertit ad fidem. Vbi & dominus ei nocte per visionem dixit: Noli timere, sed loquere, & ne taceas. Propter quod ego sum tecum, & nemo apponetur tibi vt noceat te, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate. Sedit ergo annum & sex menses docens apud eos verbum domini. Post cuius abscessum, subuersi sunt quidã eorum à pseudo apostolis, quidam etiam à mundanæ eloquentiæ sectatoribus, nõnulli verò Iudaicis traditionibus deprauati. Quidam etiam eorum attendentes dignitatem personarum in baptismo, putabant quod plus gratiæ & remissionis peccatorum accepissent, si à dignioribus & sanctioribus viris baptizati fuissent. Et per hoc se aliis præferre volebant, qui tam dignos baptizatores nõ habuerãt. Multáque alia in eis erant schismata & vitia. A quibus omnibus intendit Apostolus eos corrigere, & modum illos Christianæ conuersationis docere, scribẽs ab Epheso. Hęc epistola post illam ad Romanos iure locata est, licet ante illam scripta sit, quia quisquis in fide iam instructus est, de qua cum Romanis agitur, debet consequenter à subrepentibus vitiis corrigi, & in virtutibus plenius informari, sicut nunc corriguntur & instruuntur Corinthij. Ob hoc etiam posita est hæc post illam, quoniam in materia quandã habet affinitatem cum illa. Vt enim illi de meritis suorũ antecessorum gloriabantur, & suam saluationem non gratiæ deputabãt, sed quidam legis obseruationibus, quidam verò facultati ingenij & libertati arbitrij: sic & isti de sanctitate suorum baptizatorum gloriantes, & quicquid boni habebant illis adscribentes, alii aliis præferri volebant. Sed veniamus ad literam.

Actuũ.18. F

G

CAPVT I.

P AVLVS *vocatus apostolus Christi Iesu per voluntatem Dei, & Sosthenes frater, ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorũ & nostro, gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.*

Paulus interpretatur mirabilis. Et verè mirabilis doctor, cui nullus comparari potest in scientia: mirabilis operari⁹, qui plus omnibus laborauit. Hoc ergo nomine iã reddit attonitos auditores suos, & tanti nominis autoritate comprimit, ne verbis sequentibus audeant contradicere, vel inobedientes existere. Qui & vocatum se dicit, vt maioris appareat autoritatis: quia non sicut cæteri ab hominibus est ad fidem vocatus, sed à Christo ipso de cœlo. Qui etiã [apostolus,] id est, missus [Iesu Christi,] à quo audiuit: Vade, ego longe ad gentes mittam te. Apostolus Iesu Christi est [per voluntatem Dei,] id est, à Christo missus ad gentes per volũtatem patris. Per quod tãgit etiam illos, quos neque Christus miserat, neque per voluntatem Dei prædicabant. Paulus talis & tantus scribit Corinthiis, [& Sosthenes frater.] Etiam istum adiungit ad confirmationem omnium quæ scribit, quia magnæ erat apud eos autoritatis, vtpote qui princeps ibi synagogę fuerat, & ad fidem conuersus, multas à Iudæis persecutiones ante tribunal Gallionis proconsulis viriliter sustinuerat. Paulus & Sosthenes scribunt [ecclesiæ] non baptizantium, sed [Dei quæ est Corinthi.] Ideo scribit ecclesiæ, quia adhuc singulis ecclesiis rectores non erant constituti. Paul⁹ ecclesiæ Dei, videlicet [sanctificatis,] id est, baptismo regeneratis [in Christo Iesu,] id est, in figuratione mortis & resurrectionis Christi Iesu. Sanctificatis in Christo, non in Petro vel Paulo, vel alio quolibet baptizatore, quia Christus sanctificationem istam ęqualiter operatur per omnes suos ministros, & ideo nulli gloriandum est in meritis sui baptizatoris. Ecclesiæ se dixit scribere, & addidit sanctificatis in Christo, vt ostẽderet omnem ecclesiam sanctificatam fuisse in Christo, sed quosdam illorũ post male cœpisse conuersari. Scribit etiam [vocatis] prædicatione euangelica, & [sanctis] bona cõuersatione sua. Vel vocatis sanctis, id est, vocatis ad hoc vt sint sancti: hoc est, vt non recedant à regula sanctitatis, declinantes in aliquem errorem vel in malam actionem: vel etiam vocatis ab æterno diuinitus, id est, prædestinatis ante mundi constitutionem, & sanctis in tempore cõuersationis suę. His scribit Paulus [cum omnibus qui inuocãt nomen domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro,] id est, conuersis ad fidem Iudæis iungit & gentes. quia salus ex Iudęis est, vt in omni loco, vbi gentes quæ inuocant nomen domini, & vbi tales Iudæi sunt, similiter sint omnes vnum. Vel ita potius Corinthiis scribit, cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum Corinthiorum, id est, subiecto eis, hoc est, cum omnib⁹ suffraganeis Corinthi, cum omnibus qui sunt subiecti Corintho vt metropolitanæ ciuitati. Cum omnibus qui Deum inuocant in omni loco ipsorũ Corinthiorum, id est, famulante illis, & nostro, id est, ad nos similiter pertinente, sicut ad eos. De nostro nanque apostolatu sunt illi qui sunt in locis Corintho subiectis, & ideo scribimus eis sicut Corinthiis. Deum autẽ inuocat, qui suis precibus nihil aliud ab eo quàm ipsum Deum quærit. Qui enim inuocat Deum vt diues fiat, Deum non inuocat, sed illud quod vult ad se venire. Quid enim est inuocare, nisi in se vocare? Nam cum dicis Deo, da mihi diuitias, non vis vt Deus ipse in te veniat, sed vis vt diuitiæ veniãt ad te. Quod vis vt ad te veniat, hoc inuocas. Si autem Deum inuocares, ipse ad te veniret, ipsum haberes diuitias. Ergo illi qui propter secularia cõmoda, qui propter terrenã felicitatẽ inuocãt Deũ, nõ inuocant deũ. Sed illi inuocãt Deũ, illi inuocãt nomẽ domini, qui nihil ab eo quærunt nisi ipsum, qui hoc ab eo piè postulant, vt ipse dignetur in eos venire, & in eis habitare, eósque templum suæ gloriæ facere. Meritóque tales vbicunque maneant, socientur illis quibus scribit Apostolus. Quos simul omnes salutat, dicens: [Gratia vobis] sit, qua vobis peccata remittantur & virtutes conseruẽtur. Gratia lapsis vt resurgant, stantibus vt maneant. [Et pax] sit vobis, qua reconcilientur Deo, qui per peccata eius facti sunt inimici: & qua stabiliter ei inhæreant, qui non recesserunt ab eius amore. Quæ scilicet gratia & pax sit vobis, non à baptizatoribus vestris, vel ab aliis hominibus, sed [à Deo patre nostro,] qui nos in filios adoptare dignatus est. [& à domino Iesu Christo,] id est, saluatore, rege, domino nostro, id est, qui de potestate satanæ nos eripuit, & suo dominio nos mãcipauit. Serui nanque eius sumus, licet pater eius nos in filios adoptauerit: quia ipse est filius per naturam, nos per gratiam: ille creator, nos creatura: ille sine peccato, nos liberati à peccato.

Marginalia: H — Actuũ. 9. — Actuũ. 22 — Actuũ. 18. — I — K — Iohan. 4. — L — M

Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo & in omni sciẽtia, sicut testimonium Christi cõfirmatum est in vobis, ita vt nihil vobis desit in vlla gratia, expectantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi, qui & confirmabit vos vsque in finẽ sine crimine, in die aduentus domini

nostri

1.Thess.5. A *nostri Iesu Christi. Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatē filij eius Iesu Christi domini nostri.*

Hæc epistola cum ad vnius scribatur populum ciuitatis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum & peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, vt vnusquisque in ea intelligat, quid pro se, quid aduersum se dicatur: vt cum laudat eos, sciant boni ad se verba dirigi: & cum reprehendit, sciant qui male egerunt, ad se hęc dici. Ecce enim à perfectis inchoat, quos multa laude prosequitur, vt postmodum ad infirmos veniat, quos reprehēsurus est. Alloquitur primò perfectos, ostendendo eos commendatione dignos, vt qui hactenus boni permanserunt, meliores fieri studeāt: & cæteri qui in aliquo errore deciderunt, erubescant & conētur vt his similes fiāt. [Gratias,] inquit, [ago Deo meo semper pro vobis.] Deo qui omnium est, sed tamen speciali priuilegio sanctitatis, quam mihi contulit, meus est,
B ago pro vobis semper gratias: quia quicquid boni habetis, ab illo vobis datum esse scio, nō ab hominibus. Gratias ago [in gratia Dei quæ data est vobis,] id est, propter gratiā quam Deus contulit vobis [in Christo Iesu,] non in Petro vel Paulo. Gratia enim data est in Christo, quia hoc constitutum est à Deo, vt qui credit in Christo, saluus sit sine opere, sola fide, & gratis accipiat remissionem peccatorum. Nec hoc solum isti perceperāt, sed & charismata spiritualia fuerant illis multa diuinitus concessa. Verè magna gratia vobis data est in Christo, [quia diuites in illo facti estis in omnibus] donis spiritualibus, vt abundetis omnibus diuitiis spiritualib⁹. Et suppono partes aliquas diuitiarum, scilicet [in omni verbo,] id est, in omni genere linguarum, vt Gręca & Latina & Hebraica lingua, cęterisque linguis omnibus loqui possitis. Vel in omni verbo, id est, in omni modo prædicādi paruulis tenuiter, & mediocribus mediocriter, ac perfectis perfectè. [& in omni scientia,] id est, scripturarum intelligentia, quæ est secundum historialē & mysticum & moralem sensum. Ditati estis in omni verbo prædicādi & scientia in-
C telligendi, [sicut testimoniū Christi,] id est, quod Christus de semetipso moriendo & resurgendo testatus est, [confirmatum est in vobis,] id est, in vestra vita, in vestris moribus. [Ita] estis donis omnibus ditati, [vt nihil desit vobis in vlla gratia] spiritus sancti, quia prophetiam habetis, genera linguarum, virtutem curationum & cætera charismatum dona. Nihil deest vobis, quod necesse sit habere, quia si non habetis omnia quæ habent apostoli, omnia tamen habetis quæ necesse est vt habeatis. Ita repleti estis, vt nihil vobis desit, vobis dico [expectantibus,] id est, cū desiderio præstolantibus & digne paratis excipere [reuelationem domini nostri Iesu Christi,] quando reuelabitur in flamma ignis ad iudicium veniens, & apparebit omnibus. Hanc reuelationem impij timent & venire nolunt: pij verò, qui propter meritum bonæ cōuersationis suæ sperant se cū Christo regnaturos, totis desideriis cupiunt vt reueletur, quia sperant in eius reuelatione ad visionem D
gloriæ eius pertingere. Et ideo infatigabiles in bonis operibus perdurantes expectant eam: & cauta circunspectione inuigilāt, ne cum venerit, reprehensibiles in aliquo inueniātur. Sic expectatis reuelationem domini, in qua ipse bonis & malis se in iudicio manifestabit. [Qui] & per auxiliū gratiæ suæ faciet vt ab hac expectatione non deficiatis, quia [confirmabit vos] in virtutibus & bonis operibus [vsque in finem,] id est, vsque ad obitum vniuscuiusque vestrum. Confirmabit inquam vos in bonis, [sine crimine,] id est, sine vllo criminali peccato vel animi vel carnis. Nonnulli enim expectant reuelationem domini, quasi de iustitia securi, & tamen in criminibus manent, id est, in inuidia, detractione, odio, dissensione, & his similibus. Sed vos ab his & talibus immunes Dei gratia cōseruabimini [in die aduētus domini nostri Iesu Christi,] id est, vt ī illo die sine vlli⁹ criminis reatu inueniamini. Qualis enim quisque moritur, ta- E
lis in illo die inuenitur. Et etiam mortis dies est vnicuique dies aduentus domini, sicut ipse declarat, dicens: Vigilate quia nescitis qua hora dominus vester venturus sit. Alacri animo confisus de Matth.24
spe istorum Apostolus, securus est quia inuiolati vsque in diem nouissimum erunt. Qui enim inter tot discrimina sensuum & perturbationes diuersitatum mutari non potuerunt, proculdubio se in sua bonitate permansuros ostendunt. Quos dum laudat Apostolus, cæteros qui errore pseudo apostolorum deprauati fuerant, inuitat. Dum enim istorum fidem & sanctitatē prædicat, illos ad pœnitentiam vocat. Dixi quia vos cōfirmabit vsque in finem. Et vere confirmabit, quia [fidelis] id est, verax est in promissis suis [Deus,] quia fideliter reddet quicquid promisit. Promisit salutē æternā & beatam vitam cum angelis sine fine, & hæreditatem immarcessibilem, gloriam sempiternā, dul- 1.Petri 1.
cedinem vultus sui, domum sanctificationis suę in cælis, resurrectionem à mortuis, vbi nullus deinceps moriendi metus erit. Talia promisit, & in horū redditiōe fidelis erit, quia sine mēdacio reddet F
ea illis quibus promisit. Fidelis Deus [per quē vocati estis,] quia qui auersos vocauit, iam facilius confirmabit. Vocati estis [in societatem] nō modo apostolorum vel angelorum, sed etiam [filij eius Iesu Christi domini nostri.] vt sitis participes hæreditatis & gloriæ quā possidet filius eius. Hoc enim dedit vobis esse, quod credidistis, vt quia credidistis Christum esse filium Dei, vos quoque efficeremini filij Dei, mansuri in eadem dignitate in qua manet Christus. Societas enim fraternitatis est. Et vos fratres eius & socij facti estis, quē Dei filium firmiter credidistis.

Hucusq; præfatio cum laude. Hinc iam dissensionis causam exequitur, subdendo:

Obsecro autem vos fratres per nomen domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes,

G *omnes, & non sint in vobis schismata. sitis autem perfecti in eodem sensu & in eadem scientia. Significatum est enim mihi de vobis fratres mei, ab his qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter vos. Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrum dicit, Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollô, ego verò Cephæ, ego autem Christi. Diuisus est Christus?*

Si qualiter quid dicatur, & quibus dicatur, non vigilanter aspicitur, valde periculosum est. Verecundæ etenim mentes, si quas fortasse culpas admiserint, leniter arguendæ sunt: quia si asperius increpentur, franguntur potius quàm erudiuntur. Quod nunc bene demõstrat Apostolus, qui cum Corinthios cognosceret pro amore personarum
H in schismate diuisos, eorum verecundiæ consulẽs, locutionem suam eis à gratiarum actione & laudibus incepit. Et quos in omni verbo & in omni scientia laudauerat, quibus nihil deesse in vlla gratia dixerat, paulisper loquens, & ad increpandum leniter veniens, diuisos erga seipsos reprehendit. Et quorum prius salutem narrauerat, postmodum vulnera patefecit. Peritus enim medicus vulnus secandum videns, sed ægrum timidum esse cõspiciens, diu palpauit, & subito percussit. Prius blãdam manum laudis posuit, & postmodum ferrum increpationis fixit. Nisi enim verecundæ mentes fuerint palpando reprehensæ, ita vt ex aliis rebus audiant quod in consolationem sumant, per increpationem protinus ad desperationem cadunt. Nõ autem mentitus est Apostolus, vt prius eis nihil deesse in omni gratia diceret, quibus postmodum dicturus erat vnitatem deesse. Sed quia erant inter eos quidam omni gratia repleti, & erant quidam in personarum fauoribus scissi, cœpit (vt dictum est) à laudibus perfectorum, vt modesta inuectione ad reprehensionem pertingeret infirmorum. Et in hoc quoque ad medicinam cordis, à medicina corporis vsum traxit. Nam cum feriendum
I vulnus medicus aspicit, prius ea membra quę circa vulnus sana sunt, palpat, vt pòst ad ea quæ vulnerata sunt, leniter palpando perueniat. Cum ergo Paulus perfectos in Corinthiis laudauit, sana mẽbra iuxta vulnus tetigit: cum verò infirmos de diuisione reprehendit, vulnus in corpore percussit. Sed iam verba eius tractemus. Videtur enim dicere: Pro perfectis qui in bono permanserunt, gratias ago: sed [vos fratres,] qui seducti estis & meritis hominum gloriamini, [obsecro per nomen domini nostri Iesu Christi,] qui vos solus redemit, & in cuius nomine baptizati estis, [vt idipsum dicatis omnes.] Idipsum, videlicet quod dicunt illi quos laudaui, dicatis omnes vos vno ore, [& non sint in vobis,] id est, inter vos vel in cordibus vestris, [schismata,] id est, diuisiões. Hæc schismata intelliguntur aliquorum in fide diuisiones, dum diuersa sentirent: quia cum deberent omnes dicere se esse Christi, dicebat alius, Ego sum Pauli: alius, Ego sum Petri. Non sint in vobis schismata, K
sed [sitis perfecti in eodem sensu,] id est, in eadem voluntate, in qua sunt illi quorum laudem præmisi: [& in eadem scientia,] id est, in eadem scripturarum intelligẽtia, in qua sunt illi. Vel idipsum dicatis, id est, vnam fidem catholicam omnes pariter loquamini: & non sint in vobis schismata, id est, mentium aut verborum discissiones, sed sitis perfecti in eodẽ sensu, quẽ vobis tradidi de Christo, vt omnes perfecte sentiatis in eo solo gloriandum, non in hominibus: & in eadem scientia, quã vobis de Christo tradidi, vt perfecte sciatis vos eius sanguine redemptos, & in ei⁹ nomine per baptismum sanctificatos. Potest sensus ad Christi diuinitatem referri, sciẽtia verò ad humanitatem, vt vos omnes eundem sensum atque intellectum de eius diuinitate, & eandem scientiam de humanitate firmiter teneatis, quatenus omnes simul idem de diuinitate & humanitate illius credatis. Hæc ideo dico, quia [significatũ est mihi de vobis] per literas ô [fratres mei, ab his qui sunt Chloës,] id est, in illo loco qui sic vocatur, [quia cõtentiones sunt inter vos.] Quãuis auersi fuissent, fratres tamen vocat eos Apostolus, vt per id non dissentirent ab eo, cui conuentus fratrum qui habitabant Chloës, intimauit quia contentiones essent inter eos, per quas manifestabatur diuersitas mentis eorum de disciplina dominica. Fratres illi significauerunt mihi vestras contentiones. Nec solum illas scio, sed etiam verba quæ dicitis. Sed [hoc dico quod vnusquisque vestrum dicit,] id est, nullus ex vobis est, qui non dicat vnum horum quæ subiicio. Nam alius quidem dicit, [Ego sum Pauli:] alius autem, [Ego] sum [Apollô,] id est, filius peritissimi doctoris: alius verò, [Ego] sum [Cephæ,] id est, Petri: alius autem qui solus sapit, dicit, [Ego] sum [Christi.] Sicq; diuisi estis in partes, acsi alij ex vobis essent Pauliani, alij Apollani, alij Petriani, & alij Christiani. Et ita secundũ vos Nota
[diuisus est Christus.] Quasi dicatur: Multos facitis Christos, id est, datores gratiarum. Vel qui operatur idem in omnibus, diuisus est, dum creditur in isto plus gratiæ operari, in illo minus. Vel M
diuisus est, id est, abscissus & separatus est à vobis, qui caput vestrum erat: quia ab illo vos subtraxistis, quando meritis hominum causam vestræ salutis ascribere cœpistis. Errorem quidem ostendit Apostolus, sed autorũ nomina non prodidit. Neque enim in loco stabant, sed circuibant ad euersionem simplicium. Nam hi quos nominauit, sine dubio boni erant doctores, sed horum specie falsos apostolos tangit. Si enim in his gloriandum vetat, quantò magis in malis doctoribus, quorum doctrinam prauã in subiectis significat? Inter eos tamen hos perseuerantes designat, qui dicebant se Christi esse, non hominis, quos superius laudauit, & ad horum similitudinẽ alios inuitat. Diuisum autem Christum dixit, quia gloriam ei⁹ homines sibi partiti sunt, sicut hæretici, qui se aut Photinianos aut Arrianos vel Manichæos vocari non

horruerunt

A horruerunt. Nam & Corinthij diuersis hæreticorum nominibus subiici cœperant, vt viderentur loco Christi homines venerari. Qui diuersa de Christo accipiunt, Christum diuidūt. Vnus enim hominem tantum accipit Christum, alter Deum purum sine corpore profitetur. Alius per prophetas prædictum Christū dicit, alius negat prophetas de Christo locutos. Cùm ergo Christus vnus sit Deus & homo, isti sibi dum alius aliud, & alius aliud de eo vendicat, diuidunt Christum.

Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis? Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium, ne quis dicat quòd in nomine meo baptizati estis. Baptizaui autem & Stephanæ domum. Cæterum nescio, si quē alium baptizauerim.

B Non debetis dicere, ego sum Pauli, quia [nunquid Paulus crucifixus est pro vobis,] vt vos sanguine suo redimeret, & autor salutis esset, [aut in nomine Pauli baptizati estis,] vt inuocatio nominis Pauli mundaret vos à peccatis in baptismo? Nequaquam Paulus, sed Christus pro vobis crucē iustus pro iniustis pertulit: & non in Pauli, sed in Christi nomine baptismum suscepistis. Modestè & humiliter sanctus Apostolus zelans ecclesiam, sed sponso, non sibi, & horrens eos qui voluerunt dicere, ego sum Pauli, ego Apollò, ego Cephæ, suā personam potius assumpsit quam calcaret & contemneret, vt Christum glorificaret. Repulit à se, sed vt mittat ad Christū. Non vult à sponsa amari pro sponso. Idcirco enim seipsum maluit cōtēnere ad commendandum Christum, ne fortè si alios nominatim contemneret, ideo putaretur eorū refutare personas, vt suam commendaret. Si, inquit, pro vobis Christus mortu⁹ est, & in nomine eius sanctificationem baptismi percepistis, quomodo C ad eius iniuriam nunc gratiam & beneficium ipsius imputatis vlli hominum? Nam quia de baptizatoribus gloriamini, [gratias ago Deo meo] ex hoc [quod neminē vestrum baptizaui, nisi Crispū & Gaium,] qui non sunt de contentione vestra, non quòd malū sit baptizare, sed [ne quis dicat ꝙ in nomine meo baptizati estis,] de quo magis gloriaremini. Non solum non estis in nomine meo baptizati, sed nec in meo ministerio, & inde gratias ago Deo meo, qui me noluit huius occasionē esse erroris. Nō baptizaui nisi Crispum archisynagogum & Gaium, qui nobiles erant, & in primis crediderunt: nec gratiam baptismi deputabāt vlli hominum, sed soli Christo, & intelligūtur ex illis esse, qui superi⁹ sunt laudati. Nec solum hos, sed [baptizaui & domum Stephanæ,] id est, familiam illius nobilis matronæ, de quibus in postremis epistolæ huius dicitur, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos. De his, inquit, certus sum quod eos baptizaui; sed præter hos [nescio si quem alium] ex vobis [baptizauerim.] Per quod ostendit se nō esse saluatorem. Nam si aliquos saluaret, D à se iustificatos non ignoraret. Baptizasse se quosdam dicit, non tamen eo modo, quo ille consueuit baptizare, de quo dictum est, Hic est qui baptizat in spiritu sancto. Baptizauit enim Paulus tanquā minister, non tanquam ipsa potestas. Baptizauit autem Christus tanquam potestas. Et potuit hanc potestatem seruo dare, sed noluit. Si enim daret hāc potestatem seruis, id est, vt ipsorum esset quod domini erat, tot essent baptismi quot serui, vt quomodo dictum est, baptismus Iohannis, sic diceretur, baptismus Petri, baptismus Pauli, baptismus Iacobi, & cæterornm. Ergo ne tot baptismi dicerentur, quot essent serui qui baptizabant accepta potestate à domino, sibi tenuit baptizandi dominus potestatem, seruis ministerium dedit, vt in illo spes esset baptizatorum, à quo se baptizatos cognoscerent. Noluit ergo seruum spem ponere in seruo. Et ideo sibi soli retinuit hanc potestatē. Quam si vellet, potuit vel alicui vel vnicuique seruorum suorum dare, vt tāta vis esset in baptismo serui, quantam vim habet baptismus à domino datus, sed noluit. Ideoque nō differt siue bonus siue malus, cui contingit ministerium vt baptizet: quia quisquis sit minister, Christus est dominus qui baptizat: propter quod tātum valet baptismus per hominem contemptibilem, quantum per apostolum datus. Iohan. 1. E

Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare, non in sapientia verbi, vt non euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis pereūtibus quidem stultitia est, his autem qui salui fiunt, id est, nobis, virtus Dei est. Scriptū est enim: Perdā sapiētiam sapientium, & prudentiam prudētiū reprobabo. Vbi sapiēs, vbi scriba, vbi inquisitor huius seculi? Nónne stultā fecit deus sapientiam huius mundi? Nam quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapiētiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. F Isa. 29. Abdiæ. 1. Isaie 33.

Ideo tam paucos baptizaui, quia non ad hoc missus sum. [Non enim Christus,] cuius ego minister sum, [misit me baptizare, sed euāgelizare,] id est, prædicare. Quoniam maius est euangelizare quàm baptizare: quia non omnis qui baptizat, idoneus est euangelizare. Quia igitur & minores possunt baptizare, qui sapientiam & virtutē prædicandi non habent, ideo non baptizare missus sum, ne retardarer à prædicatione, sed euāgelij semina spargerem. Quo dicto illi humiliantur, quibus Corinthij multum dabant eò quòd ab illis baptizati fuerant, dum innotescit non magnum esse baptizare. Missus sum euangelizare, & hoc [non

G [non in sapientia verbi] quia prædicatio Christiana non indiget pōpa & cultu sermonis. Ideóque piscatores homines imperiti electi sunt, qui euangelizarent, vt doctrinæ veritas ipsa se commēdaret teste virtute, ne hominum versutia & calliditate humanæ sapientiæ acceptabilis videretur, non veritate, sicut disciplinę ab hominibus inuētæ, in quibus non ratio, non virtus, sed verborum compositio quæritur. Ac per hoc gloriam suam quærit, qui fidem Christi verbis exornare studet: quia obscurat illam splendore verborum, vt nō illa, sed ille laudetur. Sicut & pseudo apostoli ne stulti viderentur prudentibus mundi, in sapientia hominum prædicabant Christum, deuitantes ea quæ mundus in nobis stulta iudicat, vt neque incarnatum Dei filium & de virgine natum docerent, neque morte eius homines saluari prędicarēt, neque carnis nostræ futuram resurrectionem, quia mundanæ sapientiæ ratio iudicat hæc stulta. Hoc enim habet physicalis sapientia, quod Deus
H non fiat homo, quod inuisibilis non fiat visibilis, quod immortalis non fiat mortalis, quod virgo concipere & parere non possit, quod mori non possit autor vitæ, quod mors vnius nō possit multos viuificare, quod mortuus aperto sepulchro resurgere nequeat, quod verum corpus humanum clausis ianuis intrare non possit in domum. Nos autem hæc omnia de Christo prædicamus. Ideo Apostolus non in sapientia hominum euangelizat, quæ sapientia est verbi, id est, locutionis ornatæ secundum dialecticam & rhetoricam. Nō sum missus, inquit, euangelizare in sapientia verbi, id est, vt secundum humanam calliditatem verbis compositis auditores ad fidem argumētando cogerem, sed simpliciter veritatem omnibus annunciarem. Ideo non in sapientia verbi hominum, [ne euacuetur crux Christi,] id est, ne vacua, ne ociosa putetur passio Christi, sed plena hominum redemptione & salute. Si enim possibilitas naturalis per liberum arbitrium sufficit sibi, quemadmodum seculi sapientes dicunt, & ad cognoscendum quomodo viuere debeat, & ad bene viuendum, ergo Christus gratis mortuꝰ est, & crux eius
I ab omni vtilitate vacua est. Sed impossibile est crucem eius vacuam ac superfluam esse, quia salus humana non nisi per crucem illam poterat euenire. Ergo stulta est sapientia verbi secularis, quæ hoc ignorauit. Verè euacuaretur crux in sapientia verbi, quia verbum crucis,] id est, prædicatio crucifixi Christi [est,] id est, videtur esse [stultitia pereuntibus,] id est, sapientibus mundi, quorum sapientia perit ac falsa ostenditur, & ipsi damnandi inde sunt, quia spem suæ salutis in cruce Christi non constituunt. Stultitia enim videtur illis, Dei filium dicere crucifixum, & ideo sunt in perditione, quia infernæ morti non sunt erepti. Incredulis & pereuntibus est stultitia, sed [his qui salui fiunt, id est, nobis] credentibus, [est virtus Dei] ipsa crux. Credimus enim non infirmitatem esse crucem Christi, sed virtutem, intelligentes mortem victam in cruce: cuius signum qui habet, sunt fortes & salui fiunt, quia teneri à morte non K
possunt. Non enim in verbo crucis Christi dicitur aliquid, vbi virtus & fortitudo Christi non appareat; quia moriendo mortem vicit & diabolum atque infernum & peccatum, hominemq; liberauit, & ignem portæ paradisi sanguine suo extinxit credentibus, omniaque mundi regna superauit, & regnum cœlorum aperuit. Nulla ergo est tanta virtus, quanta est in omnibus quæ de Christo crucifixo dicuntur. Non prædico in sapientia verbi, ne taliter crux euacuetur: quæ euacuaretur, si aliquo modo præter illius sacramentum ad iustitiam vitámque æternam peruenire homines posse diceretur, quia [scriptum est] in Isaia, quod Deus perditurus esset sapientiam mundi. Ideo enim non misit me dominus euangelizare in mundana sapientia, quoniā ipse (sicut scriptura testatur) prędixerat quod eā non reciperet in prædicatione euāgelica, sed perderet & reprobaret de collegio prædicatorū suorū. Vnde ait: [Perdam sapiētiam sapientium, & prudētiā prudentiū reproba- L
bo.] Nō suam sapiētiam Deus in eis perdit & reprobat, quā ipse donauit: sed quā sibi arrogāt, qui non habent ipsius. Notandum enim, sapientiam talem esse in subtili excogitatione rerum, prudentiam verò in expolita ipsarum rerum explanatione. Vel sapientiam, qua de Deo humanis rationibus disputant, & incarnationem mortemque eius velut stultam contemnunt: prudentiam verò, quā habent in moribus, vel qua excogitant aliquid probandum. Et Deus perdidit, id est, irritam fecit & destruxit sapientiam sapientium, atque reprobauit prudentiam prudentium, quando fecit illa quæ illi negāt posse fieri, & piscatores ad prędicādum misit. Vbi enim fecit vt dei filiꝰ incarnaretur de virgine & crucifigeretur pro humana salute, obuiauit sapientiæ sapientium & destruxit eam. Et vbi illiteratos & idiotas fecit prædicatores, vt per eos simplicibus verbis ad fidem conuerteret dialecticos & rhetores, reprobauit à sua prædicatione prudentiam prudētium, & astutiam moresque eorum reiecit. Sciendum verò quòd hæc sen- M
tentia iuxta Hebraicum sic dicitur in Isaia de populo Iudæorum: Peribit sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium abscondetur. Quod completum est post aduentum domini, quando vno eodemque tempore succensa est Ierusalem, templumque destructum, & omnis maiorū scientia ablata. Nam quia sapientes illius populi Christum qui est dei sapientia, non receperunt, periit ab eis omnis sapientia eorum. Et quia prudentes astutis machinationibus studuerunt contraire eidem sapiētiæ Dei, inter homines corporaliter cōuersanti, absconditus est ab oculis cordis eorum omnis intellectus, quem habebant in scripturis, ne scilicet Christum reperiant, qui in litera continetur. Quod & huic loco epistolæ multum cōgruit, quia ex illis infatuatis doctoribus Iudæorum erant pseudo apostoli, cōtra quos nunc Paulus agit, qui se per mundum sparserant, loquentes in sapientia mundi ad subuersionem eorum qui

Isaiæ. 29

A qui nuper ad fidem venerant. Post propheticum
vero testimonium subdit Apostolus: Vbi sapiens
&c. Ac si dicat: Ita olim prophetatum est, & no-
stro tempore videmus illud cōpletum. Nam [vbi]
est [sapiens?] id est, in qua ecclesia de Iudæis aut
gentilibus aliquis rhetorū vel dialecticus est præ-
dicator euangelij constitutus? Si enim prædicator
in ecclesia esse voluit, sapientiam seculi abiicere
oportuit. Et [vbi] est electus ad prædicandū [scri-
ba?] id est, qui de moribus vel artibus præcepta
dat aut libros cōponit. Et [vbi] est electus ad do-
cendum in ecclesia [inquisitor huius seculi?] .i. qui
secreta naturæ rimatur. Scribę sunt, naturalium &
moralium librorum autores, & artium secularium
scriptores, id est, de ipsis artibus præcepta dantes.
Inquisitores autem seculi, qui constellationibus
agi mundum credunt, & duodecim signis ortus
& occasus fieri decernunt, nihil omnino sine ho-
rum motu putantes fieri posse: qui sapientia sua
B inquirunt & discutiunt atque inuestigant de oc-
cultis rebus ac naturis singulorum. Sapiens gene-
rale vocabulum vtriusque est. Hos reprobatos &
adnihilatos esse perhibet Apostolus, non quod do
ctrinam eorum ex toto improbet, in multis enim
concordant sacris literis, sed quia quędam sense-
runt & scripserunt contraria Christianæ religio-
ni, & maximè de cultura pluralitatis deorum. Ta-
les non recepit Deus, sed stultos fecit. Insultat er-
go Apostolus sapientiæ & astutiæ, probatæ falsæ
& reprobæ, cum dicit: Vbi sapiens, vbi scriba, vbi
inquisitor huius seculi? quasi dicat. Nihil valet ta-
lium astutia, & est inuectio in Iudæos & gentiles.
Nam Iudæorum scribæ & legis doctores, Deum
filium habere, stultum putant credi. Simili modo
quotidie & gentes istud risui deputant. Sed Iudęi,
quia hoc non tam apertè in lege significatum est,
diffidunt. Gentiles verò, quia mundi ratio istud
non recipit, nihil enim dicit posse gigni sine com
mixtione duorum, stultum iudicant. Sed vbi sunt,
inquit, tales dogmatizatores? quasi dicat: Confusi
C sunt & retrorsum pulsi, vel in nihilum redacti.
[Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius,] id
est, quæ est secūdum rationes huius [mundi,] vti-
que stultam fecit eam, faciens ea quæ illa dicebat
non posse fieri. Et ita quæ se sapere putabat, inuē-
ta est insipiens. Quod enim illa impossibile iudi-
cabat, possibile declaratum est. Stultā fecit Deus
talem sapientiam, quia per stultitiam dedit salutē
credentibus. [Nam quia in Dei sapiētia,] hoc est,
in luce diuinitatis filij Dei [mundus,] id est, qui-
libet mundi amator vel mundanæ sapientię secta-
tor per superbam seculi sapientiam [nō cognouit
Deum,] quoniam creatorem inuenire non potuit
multiplicibus disputationibus & solertissima in-
quisitione, qua peruenit ad inuestigationem crea-
turæ, propterea [placuit Deo saluos facere credē-
tes per stultitiam prædicationis,] id est, per rem
prædicatam quæ stulta videtur, hoc est, per incar-
nationem & humilitatem filij sui. Verbum quip-
pe Dei, sapientia est. Sed stultitia huius sapientiæ,
dicta est caro verbi. Vt quia carnales quique per
carnis suæ prudentiam pertingere non valebāt ad D
sapientiam, per stultitiam prędicationis, id est, per
carnem verbi prædicatam sanarentur. Et hoc est,
quia in dei sapientia non cognouit mundus &c.
Ac si dicatur: Cùm deum qui est sapientia, nequa-
quam per sapientiam suam mundus inueniret, pla
cuit vt Deum hominem factum per humanitatis
stulta cognosceret, quatenus eius sapientia ad no-
stra stulta descenderet, & lucem supernæ pruden-
tiæ luto carnis suę illuminata, nostra cæcitas vide-
ret: sicut ille cæcus, qui luto super oculos accepto Iohan. 9.
illuminatus est.

Quoniā & Iudæi signa petūt, & Græci sapientiam quærunt: nos autē prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scā-dalum, gentibus autē stultitiā, ipsis autem vocatis Iudæis atque Græcis, Christū Dei virtutē & dei sapientiā. Quia quod stultū est Dei, sapientius est hominibus: & quod E *infirmum est Dei, fortius est hominibus.*

Ideo mundus nō cognouit per sapientiā deum,
quia Iudæi signa potentię quęrūt, cōsueti ab anti-
quo: & Græci sapientiā, vtrum quod prædicatur,
natura patiatur: & nos cōtra prædicamus Christū
crucifixum, quod nō est Iudæis signū potētiæ, sed
scandalum, quia irascūtur contra præcones rubo-
re sceleris sui, & gentilibus est stultitia, quoniā se-
cundū mundanā rationē nō congruit vt deus pro
hominibus moreretur. Et hoc est: [Iudæi signa pe
tunt] .i. nō physicas vel argumētosas rationes, sed
miracula postulāt: & nō diffidunt posse fieri cōtra Nume. 17.
naturā, sed an factū sit quærūt, scientes virgā Aarō Ionæ. 2.
aridam germinasse & fructū attulisse, scientes Io- Math. 12.
nam post tres dies de ventre piscis viuū exiisse, &
alia multa diuinitus facta esse, & ideo signa con-
sueuerunt petere. [Græci] verò [sapientiā quęrūt]
quia nolunt audire ea quæ mundi ratione nō pos-
sibilia sunt, quoniā cōtra naturam nihil posse fieri F
putant, & ideo secundū physicas rationes diligen-
ter inquirunt, si possit fieri quod audiunt: eam quę
ingenio hominis sapientia videtur, inuenire cu-
piunt. Iudæi & gentiles sic agunt, sed [nos] con-
trà [prædicamus Christum crucifixū, Iudæis qui-
dem scandalum, gentibus autem stultitiam.] Iu-
dæi enim turbantur & indignantur atque irascū-
tur, dum audiunt Dei filium prędicari eum, quem
ipsi crucifixerunt. Gentiles verò stultitiam putāt,
immortalem potuisse mori, & eum qui in potesta-
te habebat persecutores vna voce prosternere,
pertulisse ab illis se flagellari, conspui, teneri, spi-
nis coronari, crucifigi. Stultum quippe gentilibus
videtur, vt pro hominibus autor vitæ moreretur,
quia hoc mundanæ sapientię non congruit. Chri-
stum crucifixum pro mundi redemptione prædi-
camus, quod (vt diximus) scādalum Iudæis incre-
dulis est, & stultitia Græcis. Sed [ipsis Iudæis atq;
Græcis,] qui hoc prius putabant scandalum &
stultitiam, [vocatis,] id est, postquam sunt ad fidē

G vocati vel conuersi, vel vocatis ad vitam non communi vocatione, sed qua soli prædestinati sunt ante mundi principium vocati, prædicamus [Christum Dei virtutē,] quia mortuus vicit, [& dei sapientiam,] qua prudenter fefellit diabolum. Virtutem nunc ad signa retulit Apostolus propter Iudæos, sapientiam autem ad doctrinā propter Græcos. i. gentiles. Hæc enim virtus sufficit Iudæis signa quærentibus, si crediderint: & hæc sapientia sufficit Græcis sapientiam petentibus. Credentes enim intelligent hæc signa virtutis in Christo, quod mors eius mortem nostram destruxit, & mortuus ipse vitam nobis dedit æternam. Græci quoque, si crediderint, in eo videbunt magna sapientiæ documenta, & suam secularem sapiētiam intelligent esse stultitiam. Videbunt enim quàm prouido & sapienti consilio nos, qui per superbiā cecideramus, ipse per humilitatem suam erexit. Ob hoc etiam vocatur Christus Dei virtus, quia per ipsum omnia fecit Deus: & Dei sapiētia, quia per ipsum cognitus est Deus. Vnde & apparet idē
H filius coæternus & coęqualis patri. Cum enim ipse filius sit Dei virtus & Dei sapientia, si aliquādo fuit Deus sine filio, fuit sine virtute & sapientia. i. fuit infirmus & insipiens. Item si quis dicat quod Dei virtus sit minor illo, aut eius sapientia minor illo, magnam Deo contumeliam ingerit, cum nec quilibet homo potēs id sibi dici æquanimiter ferret. Nec mirum si Christus crucifixus, est credentibus Dei virtus & Dei sapientia, [quia quod stultum est Dei,] id est, humilitas & passio, [sapientius est hominibus,] id est, quàm homines possint videre & esse. [& quod infirmum est Dei,] id est, incarnatio, [fortius est hominibus:] quia victus vicit mortem, quam nullus gigas euasit. Quia nos cum ad diuinam sapientiam venimus, sapienter facimus: ipsa cum ad nos venit, ab hominibus superbis quasi stulte fecisse reputata est. Et nos cum ad illā venimus, cōualescimus: ipsa cum ad nos venit, quasi infirma existimata est. Serpentis sapiētia *Gene.3.*
I decepti sumus, dei stultitia liberamur. Sed sicut illa vocatur sapiētia, erat autē stultitia cōtēnentibus Deū, sic ista quæ vocatur stultitia, sapiētia est vincentibus diabolū. Non enim vere stultitia est, sed ab hominibus dum rationi mundanæ non cōuenit, putatur stultitia, cum sit ratio spiritalis. Nam hæc stultitia superat omnes sapiētes, quia salutem humano generi sapienter reddit, quam nullus sapientium inuenire sciebat. Hæc, inquam, stultitia omnem hominum sapientiam supergreditur: quia qui sapientia sua liberari non poterant, per crucis mysterium saluantur. Sed & infirmum Dei non est infirmum, quia infirmitas Christi magna *Lucæ.11.* victoria est. Vicit enim fortem armatum qui vicerat omnes, & ideo fortior est hæc infirmitas Dei cunctis hominibus: quia superauit illum qui cunctos superauerat, & mortem quam nec gigantes euadere potuerunt, crucifixi infirmitas vicit.

Videte enim vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundū carnem, non multi potentes, nō multi nobiles: K *sed quæ sunt stulta mundi, elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & cōtemptibilia elegit Deus, & ea quæ nō sunt, vt ea quæ sunt destrueret, vt non glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia & sanctificatio & redemptio, vt quēadmodum scriptum est, Qui gloriatur,* *Ierem.9.* *in domino glorietur.* *2.Cor.10.*

Verè stultum & infirmum Dei, est sapientius & fortius hominibus: quia in vobis potestis hæc experiri, insipientes enim & infirmos vos vocauerunt. Nam [videte vocationem vestram fratres]. i. videte per quos vocati estis, [quia nō multi] ex illis sunt [sapientes secundum carnem]. i. secūdum humanam sapientiam, [nō multi potentes] secūdū L seculi potentiam, [nō multi nobiles] secundū carnis nobilitatem. Et primo nulli ex vocationibus fuerūt tales. Nō multi forsitā propter se dicit, qui solus inter apostolos secularium literarum perit[9], terrenarum opum diues, Romanæ dignitatis parentela conspicuus fuit, qui tamen hæc nihili pendit, nec vsus est eis. Erant iam & aliqui alij prædicatores facti ex illis, qui fuerant sapientes secundū carnem, & potentes & nobiles, sicut Dionysius Areopagita & alij. Vel ita: Videte vocationem vestram, id est, in vobis ipsis probate quod dico, quia non multi ex vobis sapientes secundum carnem vocati sunt ad fidem, sed potius pauci sapientes crediderunt. Per superbiam enim sapientiæ secularis, multi sapientiæ Dei contempserunt esse subiecti. Vix enim istiusmodi homines ad fidem possunt adduci. Nec multi potentes in hoc seculo vel nobiles inter vos, ad CHRISTVM sunt vocati. Difficile enim potentes & nobiles ac diuites, & multo his difficilius eloquentes, credunt M Deo. Obcæcatur enim mens eorum diuitiis & opibus, atque luxuria vel superbia: & circundati vitiis, non possunt videre virtutes: simplicitatémque scripturæ sanctæ nō ex maiestate sensuum, sed ex vilitate verborum iudicant. Non multi tales vocati sunt, [sed quæ stulta sunt mundi,] id est, ignaros homines mundanæ sapientię [elegit deus] vt per eorum doctrinam [confundat,] id est, erubescere faciat, & ad insipientiam redigat [sapientes] seculi. Confunduntur enim sapientes, dum ea quæ ipsi negant, vident multos cōfiteri, id est, partum virginis & crucem filij Dei & resurrectionem à mortuis, cæteráque similia. Stulta mundi elegit Deus, id est, ineruditos liberalibus disciplinis & omnino (quantum ad seculi doctrinas pertinet) impolitos, non peritos grammaticę, non armatos dialectica, piscatores fecit suos prædicatores, vt videlicet cunctis in eis ostenderet, quod ad

A ad uitam credentes populos, non sermo, sed causa suaderet, [Et infirma mundi,]id est pauperes & impotentes [elegit deus,]vt per eorum virtutem[confundat fortia,]id est, superet & erubescere faciat potentes. Nam dum elati diuites nouas virtutes in humilibus peccatoribus aspicerent, eorum quorum prius contemnebãt vitam, postmodum obstupuere miraculis. vnde mox pauidi ad sua corda redeuntes, extimuerunt sanctitatem in miraculis, quam despexerant in præceptis. Per infirma ergo confusa sunt fortia, quia dum in veneratione vita surgit humiliũ, elatio cecidit superborum. [Et ignobilia mundi & contemptibilia,] id est homines in hoc mundo plebeios & abiectos [elegit deus, & ea quę non sunt,]id est, non cõputantur, scilicet illos homines qui nihil esse videbãtur, [vt ea quæ sunt,]id est, magna putabantur, [destrueret,]id est, vincẽdo humiliaret. Elegit ergo indoctos, infirmos, ignobiles & pauperes: non
B quia reliquit sapientes, firmos, nobiles & diuites: sed si ipsos primos elegisset, merito sapientiæ suæ vel potentiæ, seu natalium aut diuitiarum suarum sibi eligi viderentur: atque inflati de his rebus, salutem humilitatis non reciperent. Si enim primo sapientes elegisset, doctrinæ eorum merito elegisse illos putaretur, & ita illorum sciẽtia laudaretur & laus Christi gratiæ minueretur. Si potẽtes elegisset, videretur eos merito dignitatis eorum elegisse, & similiter diuites merito diuitiarũ. Et ideo istos qui de semetipsis in semetipsis poterant gloriari, non quidẽ omisit nec contempsit, sed aliquãtulum distulit: & illos primo eligere maluit, qui nihil in se psis habebant vnde gloriari possent. Quia nimirum ad prædicandum tales venire debuerunt, qui de laude propria nihil haberent, vt tãto solius veritatis cognosceretur esse quod agerẽt, quanto & aperte cerneretur, quia ad hoc agẽdum per se idonei non fuissent. Tales ergo primitus elegit, vt per eos humiliaret cæteros, & ad fidẽ adduceret, [vt nõ glorietur omnis caro].i. omnis ho
C mo[in conspectu eius].i. corã ipso. vel nõ glorietur omnis caro in cõspectu eius.i. in se nullus glorietur eũ conspiciens. Nõ glorietur vtique de meritis suis. Non enim gloriantur iniusti, qui nõ habent vnde gloriẽtur: nec iusti, quia ex ipso habent vnde gloriari debeant: nec habẽt gloriam suã, nisi ipsum cui dicunt, Gloria mea & exaltans caput meum. Ac per hoc ad omnem hominem pertinet, siue iustum, siue iniustum, quod nunc dictum est, vt non glorietur omnis caro in conspectu eius, scilicet neque de meritis, neque de sapiẽtia, neque de potentia, neq; de nobilitate, nec de diuitiis aut alia re propria quisquam glorietur. Nullus ex se potest gloriari, sed vos in deo gloriamini, quia[ex ipso]deo.i. ex ipsi⁹ dono[vos estis in Christo Iesu,]nõ ex vobis. Ex eius gratia processit vt sitis in Christo, non ex vestris meritis, quia eius propositum fuit vt essetis mẽbra Christi. Si ergo ex ipso estis, nolite illos admirari quos ipse non elegit. In Christo estis, [qui factus est]vobis[sapientia,] vt eius participatione sapientes efficeremur per-

Psalm. 3.

cipiẽtes ab eo sensum prudentiæ, & factus est[nobis iustitia,] vt nos eius participatione iustificaremur per opera virtutũ. [& sanctificatio,]vt nos sanctificaret in baptismo, faciẽs immunes à peccato. [& redemptio,]vt nos redimeret pro nobis seipsum dando. Sapientia ergo nobis factus est, id est, illuminans nos ad veritatẽ & dei cognitionẽ. & quia prius iustificat bona operatione, per hoc iustitia, quia prius emundat in baptismate: & hoc, quia prius redemit sua passione. Ipse qui in seipso est æterna & incommutabilis sapientia, etiam nobis fit sapientia, cùm nos eius participatione efficimur vtcunque sapientes ad recte sapiendum. Ita ipse cum in se sit ipsa iustitia, quæ viuit in seipsa & incõmutabiliter viuit, etiam nobis fit iustitia, cùm nos ei cohærentes iuste viuimus: & tanto magis minúsve iusti sumus, quanto illi magis minúsve cohæremus. Similiter cum ipse sit in seipso æterna sanctitas, etiam nobis fit sanctificatio, cum nos sanctificat sui participatione. Factus est ergo nobis à Deo sapientia & iustitia & sanctificatio, quia nos ad illum cõuertimur temporaliter, id est, ex aliquo tempore, vt cum illo maneamus in æternum, & ipse ex quodam tempore verbum caro factum est & habitauit in nobis. Hæc omnia nobis à Deo factus est, [vt qui gloriatur,] non in se, sed[in domino glorietur,] sicut[scriptum est] in Ieremia: Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & nõ glorietur diues in diuitiis suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me, quia ego sum dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam in terra. Videte quemadmodum nobis abstulit gloriam, vt daret gloriam: abstulit nostrã, vt daret suam: abstulit inanem, vt daret plenã: abstulit nutantem, vt daret solidam. Quantò enim gloria nostra fortior & firmior quæ in Deo est, quàm quæ in nobis? Nõ ergo glorietur quisquam in sapientia sua, vel in fortitudine, vel in diuitiis aut huiusmodi rebus: sed si gloriari voluerit, glorietur in domino qui facit misericordiam & iudicium & iustitiam. Ille enim in solo domino gloriatur, qui cognoscit non suum, sed illius esse, non solum vt sit, sed etiam vt non nisi ab illo bene sit sibi, à quo habet vt sit: & qui in omnibus quæ facit, non suam, sed domini gloriam quærit. Et ideo gloriandum est in domino, quia non poterit confundi qui gloriatur in eo: confundetur autem, qui gloriatur in hoc seculo vel in seipso.

D
E
Iohan. 1
Iere. 9.
F

CAPVT II.

ET ego cũ venissẽ ad vos fratres, veni nõ in sublimitate sermonis aut sapiẽtiæ annunciãs vobis testimoniũ Christi: nõ enim iudicaui scire me aliquid inter vos, nisi Christũ Iesum, & hunc crucifixum. Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos, & sermo meus & prædicatio mea nõ in persuasibilibus

 humanæ

G *humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis, vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.*

Dixi superius, quia infirmos & stultos prædicatores elegit Deus. [Et ego] quoque talis apparui vobis, quia veniẽs ad vos [veni nõ in sublimitate sermonis] .i. nõ in rhetoricis & dialecticis disputationibus, vt artificiosè & cõposite prædicarẽ vobis secundũ logicã, nec in sublimitate [sapientiæ] .i. humanarũ rationũ secũdum physicã, quod laudatis in pseudo apostolis, qui per eloquentiam suam cõmendant prauã doctrinã suam, & per sapientiã mũdi euacuãt crucem Christi. Nõ in sublimitate sermonis aut sapientiæ veni, sed potius in humilitate: quia qui minus capacibus sublimiora loquitur, non illorum vtilitatẽ, sed sui ostentationem facit. Veni [annũciãs vobis testimoniũ Christi] .i. quod de eius incarnatione, passione & resurrectione testati sunt prophetæ, vel quod ipse de
H semetipso moriendo & resurgẽdo testatus est, aut quod nos apostoli testamur de illo. Veni, inquam, non in sublimitate secularis eloquentiæ vel sapiẽtiæ, quia nec in sublimitate illius quæ de Deo est. Et hoc feci ex iudicio. [non enim iudicaui me aliquid scire inter vos,] qui minus capaces vos videbã, [nisi Iesum Christũ & hũc crucifixũ] .i. nisi saluatorẽ regẽ, & hoc per crucifixionẽ. quod est dicere: Quia vos capere diuinitatis eius mysteria non posse pensaui, sola vobis infirma humanitatis eius locutus sum: hoc enim inter illos Apostolus nesciebat, quod ipsi per illũ scrire nõ poterãt: & hoc solũ se scire dicebat, quod eos per illũ scire oportebat. Eo autẽ genere locutionis nescire quisq; dicitur quod occultat, quomodo dicitur fossa cæca quæ occulta est. In Christo autẽ crucifixo nõ parua sciẽtia est, sed multa in eo discuntur: & maximè quòd vetus homo noster simul crucifixus est, vt e-
Roma. 6 uacuetur corpus peccati, & vltra non seruiamus peccato. Nã ad eius crucẽ pertinet, quod etiã nos in eius corpore crucifigimur mũdo, vbi intelligitur omnis coërcitio malarũ cõcupiscentiarũ. Ac per hoc fieri nõ potest, vt eis qui cruce Christi in
I formãtur, professa adulteria, vel alia crimina permittãtur. Omnia enim vitia carnis ac spiritus mortificat crux Christi, vt viuere faciat in virtutibus: quia & ipse pro peccatis nostris crucifixus est, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & cruciatibus æternis saluaret. Hæc & alia multa discuntur in Christo crucifixo. Ita humilia & infirma vobis prædicaui. [Et ego] humilis & infirmus fui, quia [apud vos fui in infirmitate] .i. quasi nullius essem virtutis aut potentiæ vel in infirmitate .i. in tribulatione [& timore] .i. anxietate animi. [& tremore] corporis propter afflictiones pœnarũ. Christũ enim in stultitia humanæ sapiẽtiæ prædicãs, odiũ mihi Iudæorũ atque gẽtiliũ & persecutiones prouocabã, quasi rem vanã annuncians, & Deũ mortuũ prædicãs: & dũ ita cõuersarer vobiscũ, [sermo meus] de moribus [& prædicatio mea] de Christo, vel sermo priuatim corã paucis, & prædicatio

publice corã omnibus, [non fuit in persuasibilibus verbis humanæ sapiẽtiæ,] id est, in verbis quę per humanam sapientiam suaderent credere quod dicebam, [sed] fuit [in ostensione spiritus & virtutis] .i. in eo quod ostendebam me habere spiritũ sanctum religiosè viuendo & prophetando, & per manuum impositionem ipsum aliis impetrãdo, & ostendebã me habere virtutẽ miracula faciendo. Ideo sic feci, [vt fides vestra] nõ sit fundata [in sapientia hominum, sed in virtute Dei] .i. secũdum humanã sapientiã nõ quærat rationes eorum quæ debet credere, sed omnia imputet virtuti diuinæ possibilia, sciens Deo nihil esse impossibile. K

Sapiẽtiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam verò non huius seculi, neque principum huius seculi, qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quã prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostrã, quam L
nemo principũ huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nũquam dominũ gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est: Quod Isa. 64.
oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit deus his qui diligunt eum. Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum.

Quia supra dixerat, veni nõ in sublimitate sermonis aut sapientiæ, ne cui stultus videretur, & in prædicatione sua nihil sapientiæ continere, ostẽdit quod ipse qui simpliciter istis est locutus, aliis eructat profunda sapientiæ. Inter vos, inquit, simpliciter locuti sumus, sed [inter perfectos] nõ cognitores, quibus opus nõ est vt loquamur, sed auditores iam capaces, [loquimur sapiẽtiam,] id est, de secretis Dei. ac si diceret: Et nos habemus sapiẽtiam, sed vos eam capere non potestis, quia & adhuc lacte nutrimini atque parui in sensu compro- M
bamini. Sed inter perfectos eam loquimur, id est, inter eos qui crucem Christi virtutis testimonio sapientiam fatẽtur. Omnes enim perfecti viri intelligunt esse summam sapientiam, quod vos putatis abiectionem, videlicet quòd Deus homo factus est, quòd esuriit, quòd fatigatus, quòd crucifixus est. Hæc enim omnia inter excæcatos prædicata, videntur esse stultitia: sed inter perfectos lumen cordis habentes, est summa sapientia. Loquimur sapientiam, sed [sapientiam nõ huius seculi,] id est, non humanis rationibus cõstantem, nõ huius seculi, sed futuri: [neq; principum huius seculi,] id est, regum & philosophorum, qui in hoc seculo primatũ sapientiæ tenere videbantur. [Qui] principes [destruuntur,] .i. sapientia eorum dissipatur, quia Christianitas errores quos illi inseruerunt, excîdit, id est, idololatriam, auaritiam & cætera vitia. Non illorum sapientiam loquimur, [sed] potius [Dei sapientiam] de redemptione

A hominis per incarnationem & passionem vnigeniti eius. [loquimur eam in mysterio]. i. in occulto sensu propheticorũ dictorũ vel operum reseramus, vt in immolatione Isaac, vel in victoria Dauid de Philistæo. [Quæ] sapiẽtia [abscõdita est] à sapientibus & prudentibus seculi, & ideo stultitia putatur ab eis, quia nesciunt illam. Abscõdita est, dum non in verbis, sed in virtute est: non humana ratiõe possibilis, sed spirituali efficacia credibilis. Vel loquimur eam in mysterio, id est, in occulto sacramentorũ, quod nequit intueri oculus rationis nostræ sine labore inuestigationis & illuminatione spiritus sancti, quæ abscondita est in corde patris, quia verbum erat apud deum. [quam] sapientiam quę est verbũ patris, [prędestinauit deus] secundum futuram eius humanitatẽ, hoc est, præordinauit [ante secula]. i. antequam mundus esset, vt vnigenitus suus in plenitudine temporis homo fieret, & crucifigeretur ac resurgeret, [in gloriam nostram] qui credimus, sicut & in cõfusionem illorum qui non credunt & crucẽ eius stultitiam putant.

Gene. 22

1. Reg. 17

Iohan. 1.

Galat. 4.

B [Quam] sapientiam diuinitatis eius [nemo principum huius seculi cognouit] à Deo absconditam esse, id est, nemo superborũ philosophorum aut legis doctorum aut seculi potentum eam cognouerat quãdo hæc loquebatur Apostol⁹. Vel sapientiã dominicæ incarnationis & passionis prędestinauit Deus in gloriã nostram, vt scilicet humanitas & mors eius fieret nobis gloria sempiterna, quam sapientiam nemo principum huius seculi, id est, nullus malignorum spirituum cognouit, quia nunquam aliquis illorum intellexit, quod per passionem eius redimendum esset genus humanum. Inde apparet quod non cognouerũt, quia [si cognouissent] dæmones illam passionis eius sapientiã valere ad redemptionem humani generis, [nunquam crucifixissent,] id est, nunquã crucifigi fecissent [dominum gloriæ,] id est, nũquam suggessisset diabolus illum crucifigi, per quem ius suum perderet. Sed nec homines eum crucifixissent, si Deum gloriæ illum esse cognouissent, qui

C in forma serui crucifixus, tamen dominus gloriæ crucifixus est. Talis enim erat illa susceptio, quæ Deum hominem faceret, & hominem Deum. Quod tamen propter quid & secundum quid dicatur, adiuuante domino prudens & diligens & pius lector intelligit. Quia recte dicitur & Deus crucifixus, non ex virtute diuinitatis, sed ex infirmitate carnis: vna est enim persona Deus & homo. Quem qui crucifixerunt, ignorauerunt: fideles autem cognouerunt eum. Non nouerunt eum, sed contigit ex hoc fieri, [sicut] in Isaia [scriptum est, quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quę preparauit Deus] diligentibus se, sed [nobis reuelauit] ea [per spiritũ suum.] Sicut enim illa carnales homines iuxta prophetiã latent, sed tamẽ nobis spiritualibus reuelata sunt per spiritum Dei: sic sapientia diuinæ incarnationis, & nostræ per eius mortem redemptionis, latuit infideles, sed manifestata est fidelibus. Ea quæ Deus in regno cœlorum præparauit his, qui puro corde diligũt eũ, tãta sunt & tam præclara atque tam spiritualia, quod oculus nõ vidit, quãta vel qualia sunt: nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽdit. Oculus non vidit, quia nõ est color: auris non audiuit, quia non est sonus: in cor hominis non ascendit, quia nõ est terrena cogitatio. Quod enim in cor hominis ascẽdit, infra cor hominis erat. Ideo in cor ascẽdit, quia supra illud est cor quo ascendit. Præmium verò quod in cœlo seruatur electis, nõ ascẽdit in cor hominis, sed ascẽdit ad illud cor hominis. Ocul⁹ nõ vidit illud corporeo visu, nec auris audiuit corporeo auditu, nec in cor hominis ascẽdit. i. nec cognosci potuit ratione eius qui carnalis est, nõ spiritualis. Nã in eo quod dicitur, in cor hominis nõ ascendit, intelligi potest quod non sit homo, sed supra hominem, in cor cuius ascendit. Res nanque dicitur ascendere

Isaie. 64.

D

E in cor, quando intrat vt prudenter intelligatur, & bene intellecta placeat. Notandum verò quod hęc sententia non eisdem verbis, sed eadem sensuum veritate legitur in propheta. Sic nanque ibi scriptum est: A seculo non audierunt, neque auribus perceperũt: oculus non vidit Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Tamen propheta & Apostolus dicit similiter, oculus non vidit. Sed quod Apostolus ait, nec auris audiuit: hoc propheta, nec auribus perceperunt. Et quod Apostolus, nec in cor hominis ascendit: hoc propheta, nõ audierunt, id est, non intellexerunt. Quodque posuit Apostolus, his qui diligunt eum: hoc propheta dixerat, expectantibus te. Sed sicut præmisim⁹, idem sensus est in Apostolo, qui & in propheta. Homines enim à seculo non audierũt, hoc est, nõ intellexerunt præmia iustorum, quia in cor hominis non ascendit quanta sint, id est, cogitatio humana non comprehendit ea. Neque auribus perceperunt, quia auris humana non audiuit ea loquente aliquo, & oculus non vidit ea: quoniam

Isaiæ. 64

F quæ promittuntur in futuro, non cernuntur in præsenti. Spes enim quæ videtur, non est spes, sed iam certa promissio. Sic fuerunt illa à seculo hominibus ignota, sed nobis qui supra homines sumus, reuelauit ea DEVS non per industriam ingenij nostri, sed per spiritum suum, quo mentem nostram illuminauit, vt intelligeremus illa ineffabilia bona, quæ ipse suis amatoribus præparauit. Quæ illi tunc habebunt, quando erit Deus omnia in omnibus. Deus ergo est omnia illa bona, quæ ipse præparauit diligentibus vel expectantibus se.

Rom. 8.

1. Cor. 15

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis enim scit hominũ quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita & quæ Dei sunt, nemo cognouit, nisi spiritus Dei.

Hæc nobis per spiritum sunt reuelata, nec mirum, quia [SPIRITVS scrutatur omnia, etiam profunda Dei,] id est, quæ in Deo latent longè remota à creaturarum cognitione. Scrutatur non

G vtique vt quod nescit inueniat, sed quia nihil relinquit omnino quod nesciat: profunda Dei scrutatur, quia eius secreta & arcana nouit, ac per hoc deus esse manifestatur, qui omnia dei occulta scire ostenditur. Scrutari omnia perhibetur, quia in nobis manens, facit vt nos ea scrutemur. Et quod nos dono ipsius facimus, ipse dicitur facere, quia sine illo nos non possumus facere. Verè ipse Dei spiritus occulta discrutatur, sicut & spiritus hominis occulta hominis. Nam [quis hominum scit ea quæ sunt occulta hominis, nisi spiritus] ipsius [hominis qui est in ipso?] Vnusquisque enim homo habet in se proprium spiritum. Animus enim cuiusque, proprius eius est spiritus. Et ea quæ sunt hominis, nemo nouit nisi spiritus eius. Non enim noui quid cogites, aut tu quid cogitem. Ipsa enim sunt propria nostra, quæ in animo cogitamus. Et cogitationum vniuscuiusque hominis, ipsius spiritus testis est. Alius nescit quid in illo agatur, sed spiritus eius nouit. [Ita & quæ Dei sunt] occulta, [nemo cognouit nisi spiritus Dei.] Non tamen sapientia Dei excluditur quę filius est, ab hac
H secretorum notitia, quoniã spiritus accipit à filio
Iohan.16. omnia, sicut ipse discipulis ait: Omnia quæcũque habet pater, mea sunt. Propterea dixi quia de meo accipiet, & annunciabit vobis. Et nos accepto spiritu Dei discimus & quid agatur in Deo, quia cũ per eius spiritum scimus, etiam sic nemo scit nisi spiritus Dei. Sic autem scit ipse in nobis, sicut lo-
Matth.10. quitur in eis quibus dicitur: Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.

Nos autem non spiritũ huius mundi accepimus, sed spiritũ qui ex Deo est, vt sciamus quæ à deo donata sunt nobis. Quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus, spiritualibus spiritualia comparãtes. Animalis autẽ homo nõ percipit ea quæ sunt spiritus dei.
I *stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Spiritualis autẽ iudicat omnia, & ipse à nemi-*
Isaiæ.40. *ne iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit*
Rom.11. *eũ? Nos autem sensum Christi habemus.*

Solus spiritus dei nouit ea quæ dei sunt. Sed nos non spiritum mundi, sed spiritum dei accepimus, quo doceremur, non quæ mundi, sed quæ dei sunt. Quia spiritus mundi non potest scire, quæ ab hoc nobis insinuata sunt. Spiritus enim mũdi est, quem phytonem appellant, per quem arripiũtur phanatici, qui sine deo sunt, qui solet coniecturis quæ mundi sunt diuinare, qui per verisimilia fallitur & fallit. Qui & per Sibyllã loqutus est sensum nostrorum secutus, locum volens inter cæle- stes habere, ipse & in pseudo apostolis erat, atque eos mundanam sapiẽtiã sectari faciebat. Sed [Nos K
non spiritum huius mundi accepimus,] quo doceamur sapientiam mundi, [sed spiritum qui ex deo est,] per quem doceamur ea quæ ex deo sunt. Spiritum qui ex deo est accepimus, id est, diuinũ quendam radium illuminantem nos, [vt] per eũ [sciamus] beneficia [quæ sunt nobis à deo donata.] Spiritus enim dei mentem, quam replet, illuminat: spiritus autem mundi excæcat. Quẽ qui habent, non intelligunt dei dona quæ perceperũt, neque à quo perceperunt. Sed nos per spiritũ eius nouimus & dona eius nos habere, & ab eo accepisse. Ab ipso enim quicquid boni est, donatur, Et ipse nobis dedit Christum suum, atque in eo redemptionem & peccatorum remissionem, virtutumque multiplicationem & æternæ beatitudinis spem, & quicquid habemus vel sumus. Intelligimus hęc nos habere, & ab eo percepisse, [Quæ & loquimur,] vt hinc appareat scire nos hæc, quia & loquimur ea vt & alij discant ipsa. Loquimur [non in verbis humanę sapientiæ doctis] ratione vel ornatu, sed [in doctrina spiritus, quia mentes L
audientium, loquentibus nobis, docentur à sancto spiritu. Verba enim humanæ sapientiæ hunc sensum non capiunt, nec literatura studij apprehẽditur, sed per fidẽ spirituali ratione concipitur. Ideoque spiritus Dei per euãgeliũ spiritualiter docet corda hominũ, excitãs ea ad cognitionem sui creatoris. Dico quia loquimur, & hoc facimus, [cõparãtes spiritualia] verba [spiritualibus] viris, i. ita moderãtes ea quæ dicimus, vt cõueniãt capacitati singulorũ, quia pro varietate sensus auditorum distinguimus ea quæ loquimur, & cõparamus intellectui vniuscuiusq;, attẽdentes quid cui dicamus. Hoc facimus spiritualibus, quod vos nõ estis: & ideo culpa vestra est, nõ nostra, quod maiora nõ diximus vobis. Nos scimus quæ dei sunt, & loquimur ea spiritualibus. Sed [animalis homo,] quales sunt pseudo apostoli, [nõ percipit ea quę sunt spiritus Dei,] vt partũ virginis, vt resurrectionem mortuorũ. Animalis homo dicitur, qui animaliũ more versatur, qui putat nihil esse post mortẽ. Ani- M
malis iure vocatur, quia fertur dissoluta lasciuia animæ suæ, quam non regit spiritus, neque coercet intra metas naturalis ordinis, quia & ipse se nõ subdit regendũ deo. Animalis enim ab anima dicitur, sicut à carne carnalis. Iste talis non percipit ea quæ sunt spiritus dei, id est, quid gratiæ credẽtibus cõferat crux Christi, & sic audit quæcũque audit de Dei natura, vt aliud quã corpus cogitare nõ possit, quãlibet amplum, summum vel immensum, quamlibet lucidum ac speciosum, corpus tamen. Ob hoc etiam dicitur non percipere, id est, non intelligere ea quæ sunt spiritus Dei, quia sola præsentis vitæ bona carnalia cogitat & appetit, spiritualia vero & æterna non intelligit. [STVLTITIA enim est illi quicquid de talibus audit, [& non potest intelligere.] Pecoribus enim similis sensum suum in terra deprimit, & ideo non assequitur nisi quæ videt, nec putat aliud posse fieri quàm quod ipse scit: propterea quicquid

A quicquid aliter audit quàm nouit, stultũ iudicat. Ideo nõ potest hæc intelligere, quia [spiritualiter examinatur,] id est, inuisibiliter à deo iudicatur, vt iusto dei iudicio spiritualia intelligere non sinatur. Vel spiritualiter examinatur, id est, per spiritualia tãtum probatur quod animalis est, quia audita hæc improbat, & non ob aliud ei proponuntur. Siue ideo non potest intelligere, quia res illa quam ipse stultitiam reputat, spiritualiter examinatur, id est, per spiritum sanctum diiudicatur & intelligitur. Animalis non potest intelligere, sed [spiritualis, id est, ille cuius mens illuminatur luce spiritus sancti, & spiritualiter viuere docetur, [iudicat,] id est, diiudicat & discernit [omnia.] Iudicat enim & approbat quod recte, improbat autẽ quod perperam inuenerit in operibus moribusq; fidelium. Iudicat omnia, sed [ipse à nemine iudicatur,] id est, à nullo homine, sed sola ipsa lege, secundum quam iudicat omnia, quoniam verissime dictum est, oportet nos omnes exhiberi ante 2.Cor.5. tribunal Christi. Omnia ergo iudicat, quoniam super omnia est, quando cum deo est. Et à nemine B iudicatur, quoniam ipse supra cæteros est, & inferiores non possunt iudicare superiorem. Et vere à nullo iudicatur, vtrum bene an male intelligat vel operetur. Quia [quis] animalis [cognouit sensum domini quem vir spiritalis habet? Nullus. Et ideo nõ potest inde iudicare, quia de incognitis nemo recte iudicat. Et [quis] est qui [instruxit eum?] id est, docuit dominum quid agere debuerit. Nemo. homines enim spiritum dei non habentes, dominum instruere volunt, dum secum dicunt: Deus nunquam mori debuisset vt creaturam suam à potestate diaboli liberaret, sed solo præcepto vt omnipotens, suos saluare debuisset. Et quia eum sic instruere volunt, inde contingit quia sensum eius non cognoscunt. Nesciunt enim quia deus iustus non debuit in hac re vti virtute potentiæ, sed ratione iustitiæ. Vel taliter litera secundum alios codices potest legi. [Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum?] Sensus nanq; do- C mini est, quo hæc fecit, per quæ sapientia mundi probatur stulta, negans posse fieri quæ facta sunt. Quem sensum nullus est qui cognouerit, vt si displiceat illi, emendare velit consiliũ dei. Quia quicunque cognouit, laudat sapientiã & potẽtiã dei. Quis cognouit sensum domini nostri Iesu Christi? Sed nos spirituales [sensum Christi habem⁹,] id est, participes facti sumus scientiæ Christi per acceptionem spiritus sancti. Et ideo animales homines vel pseudo apostoli, nos iudicare non possunt, qui sensũ domini habemus, quẽ illi ignorãt.

CAPVT III.

E *Et ego fratres non potui loqui vobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis. adhuc enim estis carnales. Cum e-* D *nim sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Cum enim quis dicat. Ego quidem sum Pauli, alius autem, ego Apollô, nonne homines estis? Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? Ministri eius cui credidistis. Et vnicuique sicut dominus dedit. Ego plãtaui, Apollo rigauit, sed deus incremẽtum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, deus. Qui plantat autem & qui rigat, vnũ* Gene.4 *sunt. Vnusquisque propriam mercedem ac-* Psal.61 *cipiet secundum suum laborem.* Galat.6. Matth.20.

Nos spiritualibus spiritualia cõparamus, quia sensum Christi habemus. Et tamen [fratres vobis non potui] ego [loqui quasi spiritualib⁹, sed quasi E carnalibus:] quia vidi vos non posse capere spiritualia propter imbecillitatẽ sensus vestri. Et ideo sic locutus sum vobis, quomodo audire poteratis: nec propter ignorantiam vestram, sed propter infirmitatem vestram, arcana dei vobis reticui. Non enim audientium animi sunt vltra vires tradendi, sed alta quæque & eminentia debent multis auditoribus contegi, & vix paucis aperiri. Et inchoantibus quidem vel infirmis non alta & mystica, sed quædam quæ capere possint prædicanda sunt, perfectis verò profunda & mystica sunt dicenda. Sed timendum & cauendum est, ne sub hac occasione dicta pseudo apostolorum vel quorumlibet hæreticorum, velut ea quæ carnales capere nõ possunt, non solum excusatione dealbanda, sed etiam laudanda videantur. Vnde sciendũ est, quia ipse Christus crucifixus, quo velut lacte paruulos aluisse se dicit Apostolus, id est, ipsa vera caro, in qua facta F est vera mors ei⁹, & vulnera vera cõfixi, sanguisq; percussi, nõ eo modo à carnalibus, quo à spiritualibus cogitantur. Et illis est lac, istis cibus. Quia etsi non audiunt amplius, intelligunt amplius. Non enim æqualiter mẽte percipitur, etiam quod in fide pariter ab vtrisq; recipitur. Hoc igitur primitus cognito, quod ea ipsa quæ simul audiũt spirituales atque carnales, pro suo quique modo capiunt, illi vt paruuli, isti vt maiores, illi vt lactis alimentum, isti vt cibi solidamentum, nulla videtur esse necessitas, vt aliqua secreta doctrinæ taceãtur & abscondantur fidelibus paruulis, dicẽda seorsum maioribus, id est, intelligentioribus, nisi quod solidus cibus, qui perfectis congruit, paruulis non proficit, dum non capitur ab eis, & ea quę fortes subleuant, infirmos grauant. hoc enim ipsum quod Apostolus se non iudicauit scire in eis nisi Christum Iesum & hunc crucifixum, ipsis nõ potuit loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, quia id sicut spirituales capere non poterant. Quicunque autem spirituales inter eos erant, idẽ

G quod illi qui tanquam carnales erant, audiebant, spirituali intellectu ipsi capiebãt, vt sic intelligatur quod ait, Non potui loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. ac si diceret: Non potuistis quasi spirituales, sed quasi carnales capere quod loquebar. Quasi carnalibus, inquit, locutus sum vobis. Et hoc tam diligenter feci, quòd [tanquã paruulis] cognitione [in Christo dedi vobis potum lac,] id est, facilem doctrinam, dulcem & nutrientem, [non escam,] id est, non robustam spiritualiũ rerum doctrinam. fieri tamen (sicut præmisimus) potest, vt id quod dicitur, & paruulis lac, & grandibus esca sit: sicut in principio erat verbũ, & verbum erat apud deum, & deus erat verbum, & paruuli bibunt, & grandes mandunt. Lac tamen precipuè per carnem saluatoris est expressum paruulis. Quomodo enim mater cibum comedit, vt per carnem traiiciat ad infantem lac factum: sic cibus angelorum dominus verbum caro factũ est, & factus est lac. Lac quippe nostrum Christus humilis est: cibus noster, idem ipse Christus æqualis patri. Lacte nutrit vt pane pascat. Qui paruulus est, sugat ab huberibus ecclesiæ lac omnium sacramentorum temporaliter pro æterna nostra salute gestorum, vt nutritus atque roboratus perueniat ad mãducandum cibum æternę diuinitatis. Talibus nũc dicitur: Lac vobis potum dedi, non escã. Et quare? Quia [nõdum] poteratis escam percipere, quandiu vobiscum eram, [sed nec nunc quidem potestis,] quia [adhuc estis carnales,] id est, potius sensum carnis quàm spiritus sectamini. Isti propterea quòd seculi adhuc voluptatibus seruiebant, carnales erant, quãuis iam baptizati essent, & spiritum sanctum accepissent. Nam quia post baptismũ ad veterem vitam relapsi fuerant, ideo carnales appellantur. Vbi verò dicitur nondum vel non adhuc, profecto non desperatur, si eò tenditur, vt sit aliquando quod nondum est. Adhuc enim, inquit, estis carnales. & ostẽdens vnde sint carnales, [cum enim, inquit, sit inter vos zelus,] id est, inuidia [& cõtentio,] id est, litigatio verborum, [nónne carnales estis,] qui in carne, id est, in homine confiditis, [& secundum hominem ambulatis?] id est, in peius proficitis. Acsi dicat: Qui discordes mentes ducitis, nónne adhuc ex reprehẽsibili humanitate peccatis? Homo enim hoc loco per culpam nominatur. Cum autem dixisset eos carnales, non ait, secundum carnem ambulatis, sed secundum hominem: quia & hoc voluit intelligi, secundum carnem. Nam vtique si culpabiliter quidem secundũ carnem, laudabiliter autem secundum hominem ambularetur, id est, viueretur, non exprobrans diceret, secundum hominem ambulatis. Nam secundum hominem ambulare, hoc est carnalem esse. Qui autem non ambulat secundum hominem, sed secundum deum, profectò non ambulat & secundũ seipsum, quia & ipse est homo. Qui verò non secundum se, sed secundum deum ambulant, non homines, sed dij vocantur. Et verè, inquit, zelus & contentio est in vobis, & secundum carnem ambulatis. Quia [cùm quis vestrum dicat, ego quidem

Iohan.1.

H

I

Psalm.81

Iohan.10.

sum Pauli, alius autem] dicat, [ego sum Apollô, K
nónne homines estis?] Sicut enim gloriantes in deo & omnem gratiã ab ipso sperantes, dij vocantur à deo adoptati, ita & qui in homine gloriãtur, homines dicuntur. Deos enim vel angelos esse cũpit Apostolus, quos arguit quia homines sunt, id est, in his contentionibus nõ quę dei sunt, sed quæ hominis sapiũt. A sua verò persona incipit, ne fortè putaretur per inuidiam magis personas aliorũ destruere, ostendens magnum errorem esse, & ad dei contumeliam pertinere, quando deo prædicato, gloria datur hominibus: & spes quæ in deo ponenda est, ponitur in hominibus: dicente scriptura, Maledictus homo qui spem ponit in homine. Iere.17
Quid enim minus est à gentilitate, dum gloria quæ danda est creatori, datur creaturæ, id est, homini? Et quandoquidem alius vestrum dicit, ego sum Pauli, alius autem, ego Apollô, atque in his doctoribus vano errore gloriamini, igitur respondete mihi, [Quid est Apollo, quid verò Paulus,] qui adhuc maior est. Et si vos respõdere nescitis, ego respõdeo quod non sunt deus qui det, sed per quos deus det: quia [ministri] sunt [eius cui credidistis.] Et quia ministri sũt, spes in his ponẽda nõ est, sed in deo cuius ministri sunt. Illi enim gratiarum actio deferenda est, cuius donum est, non seruis quos & inuitos oportet dispensare. Ministri sunt, & hoc nõ vno modo, sed [sicut dominus dedit vnicuique,] id est, sicut voluit & sicut diuisit singulis officia ministerij. Nam [ego] ipso dante plantaui,] id est, euangelizando vos ad fidem cõuerti, & [Apollo rigauit,] id est, vtpote episcopus vester imbre sui eloquij, postquam in fide fundati estis, corda vestra rigauit. Non tamen nos, [sed deus incrementum dedit] proficiendi vobis. Nos enim qui forinsecus loquimur ad aures vestras, ita sumus quasi operarij adhibentes culturã forinsecus ad arborem, sed incrementum dare nõ possumus, nec fructus formare. Ille autem qui vos creauit, & redemit & vocauit per fidem & spiritũ sanctum, habitans in vobis, nisi loquatur vobis intus, sine causa nos perstrepimus. Interior ergo magister est, qui docet. Christus docet, inspiratio ipsius docet. vbi illius inspiratio & illius vnctio non est, forinsecus inaniter perstrepunt verba. nam & agricola arborem potest plantare, aquam foris adhibere & diligentiam culturæ, sed non potest folia pomaque formare. Excedit enim hoc humanã humilitatem, excedit angelicam sublimitatem, nec omnino pertinet nisi ad creatorem. & quia solus deus dat incrementum, [itaque neque qui plantat,] id est, qui in fide fundat, [est aliquid] dãdo quicquam ex se, [neque qui rigat,] id est, qui vel baptizat, vel postea mores instruit, [sed deus qui dat incrementum,] ipse valet ad salutem]. i. illius vnctio quæ vos docet intrinsecus. Frustra quippe operarius omnia moliretur extrinsecus, nisi creator intrinsecus latẽter operaretur. Neq; plãtator, neq; rigator est aliquid ad saluté eorũ quę rigãtur siue plantantur, quia & plantata solent mori, & rigata ad effectum fœcunditatis non peruenire, nisi det

L

M

A det deus vegetantem gratiam. Quantum ergo ad honorificẽtiam pertinet dei, nihil est homo. Quãtum verò ad ministerium pertinet, necessarius est vt honorificetur quasi seruus, non vt aliquid de illo speretur ad iniuriam dei. Deus solus est, in quo gloriandum est, quia dat incrementum. [Sed qui plantat & qui rigat, vnum sunt,] id est, ambo ministri sunt, quamuis diuersa sint illorum officia. vnũ sunt, id est, ambo sunt homines, & idem concorditer de deo sentiunt. Vnum sunt, id est, indifferentes. Posset enim videri quòd etsi nihil ex se dant, tamen magis deus per hũc quàm per illum daret. Ideo dicitur quia vnum sunt, id est, non plus gratiæ confert vnus quàm alter, quia solus deus dat per eos. In dando non differunt, sed in labore & mercede, quia [vnusquisque] eorũ [accipiet propriam mercedem] à domino [secundum suum laborem,] id est, qui magis laborauit, maius præmiũ habebit: & qui minorem pertulit laborem, minorem percipiet remunerationem. Deus enim reddet vnicuique secundũ opus eius. Vnde patet neutrum illorum esse autorem salutis, & ideo nõ esse gloriandum in eis. Rom. 2 B

Dei enim sumus adiutores. dei agricultura estis, dei ædificatio estis. Secundum gratiam dei quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamẽtum posui. Alius autem superædificat. Vnusquisque autem videat quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem superædificat super fundamentum hoc aurum, argẽtum, lapides preciosos: ligna, fœnum, stipulã, vniuscuiusque opus manifestũ erit. Dies enim domini declarabit, quia in igne reuelabitur, & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur. Ipse autẽ saluus erit, sic tamen quasi per ignem. C

Mercedem percipiemus, quia [dei adiutores sumus] in colẽdo agro illius. Nam ei quem ipse per internam gratiam infundit, nos exhortationis voce concurrimus, hoc quod ille per spiritum agit intrinsecus, nos exterius ministerio vocis adiuuamus: & tunc solum nostra exhortatio ad perfectionem ducitur, si in corde fuerit deus qui adiuuetur. Nos sumus adiutores dei, & vos [estis cultura agri dei,] & [ædificatio] templi [dei]. Et nos eum adiuuamus, dum agrum cordis vestri, quem ipse per internam gratiam excolit, nos aratro prædicationis excolimus: ac nostræ mẽtis ædificium, quod ipse ad inhabitandum sibi construit, & nos cõstruere laboramus. Ager enim dei colitur, dum vitia de populo extirpantur fidelium, & virtutes inseruntnr vt crescant & fructificent. Aedificatio eius instruitur, quando ecclesia extruitur his, qui fundamento fidei superponuntur, vt in altum surgant aliis alios portantibus, vel quando mens fidelium construitur impositione virtutum, vt dignum deo fiat habitaculum. Dixi quia dei ædificatio estis, & huius ædificationis [fundamentum] ego [posui,] & hoc non à me feci, sed [secundum gratiam dei quæ data est mihi,] vt dignus essem prædicare euangelium dei, & in humanis cordibus ponere fidei fundamẽtum. Vnde apparet hoc dei esse, quod feci, non hominis. Secundum gratiam dei, id est, secundum apostolatum à deo gratis mihi datũ. Posui in ædificio vestræ mentis fundamentum, id est, fidem Christi, & hoc vtens discretione, [vt sapiẽs architect⁹, id est, princeps ędificij, qui fundamentum domus ædificandæ ponit in loco firmo ex fortibus & quadratis lapidibus. Sapiens architectus est, qui iuxta disciplinam autoris collocat fundamentum, id est, qui iuxta traditionem saluatoris euangelizat fidem. Alius autem superædificat.] Superædificat, quisquis prædicationem apostolorum superueniens aut bonus aut malus doctor prædicat. Sed [vnusquisque videat quomodo superædificet,] id est, vt superpositum ædificium congruat fundamento, ne si obliquum fuerit & friuolum, ruinam faciat manente incolumi fundamento. Quia si etiam male ille docuerit, Christi nomen permanet, quod est fundamentum, doctrina autem mala peribit. Videat inquam, quomodo superædificet, non quomodo fundamentum ponat. nam [fundamentum aliud nemo ponere potest, præter id quod à me positũ est, quod est Christ⁹ Ies⁹,] id est, fides Christi Iesu. Ideo nemo potést ponere aliud fundamentum, quia nec hæretici docere valẽt nisi sub Christi nomine. Aliter enim commenta errorum suorum commendare non valent, nisi interposito saluatoris nomine prædicent, vt res contrarias & absurdas nominis dignitas acceptabiles faciat. Fundamentũ permanet, sed quod superædificatur, si inutile fuerit, non stabit: sed tãtum illud quod vtile est, si superaddetur, permanebit. Quia [si quis superædificat super hoc] Christi nominis [fundamentum aurũ, argentũ, lapides preciosos,] per quæ tria designatur præclara doctrina: vel [ligna, fœnũ, stipulam,] per quæ significatur varia & friuola & corrupta doctrina, [vniuscuiusque opus] in nouissimo die [manifestum erit,] id est, vniuscuiusque doctrina in iudicio erit omnib⁹ manifesta, vtrum bona an mala fuerit. [Dies enim domini hoc declarabit.] Dies iudicij vocatur dies domini, non quòd omnes dies non sint eius: sed per excellentiam hoc dicitur, & ad differẽtiam humani diei. Dies enim præsentis tẽporis, est dies hominis, quia in isto agit homo quod vult: sed ille dies erit domini, quia in illo faciet dominus quod iustum erit, reddens vnicuique secundum opus eius. & ideo declarabit ille dies qualitatem vniuscuiusq; operis, [quia in igne reuelabitur,] id est, manifestabitur idẽ dies, qui

D E F Matth. 16

G qui nunc omnes latet, & tũc omnibus erit notus. Cùm enim viderint omnes ignẽ illum ante faciẽ iudicis per totũ diffundi orbem, scient adesse diẽ iudicij. Vel dominus in igne illo reuelabitur, id est, apparebit omnibus bonis & malis. Vnde & Thessalonicensibus dicitur: In reuelatione domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius in flamma ignis. [Et ignis] ille [probabit quale sit opus vniuscuiusque,] id est, an sit firmum an solubile. Ignis probabit opus, id est, doctrinam vniuscuiusque. Quia enim per ignem examinatio fiet, si in aliquo non inuenerit quod exurat, manifestabit illum bonum fuisse doctorem. Mala verò & adultera doctrina idcirco per ligna & fœnũ & stipulã significata est, vt ostẽderetur fore ignis esca. Vere ignis opera singulorũ probabit. Nã [si cuius opus quod] ipse [superędificauit, mãserit, mercedẽ accipiet.] Quia sicut aurum & argẽtum & lapides quos ignis non consumpserit, ita & bonus magister incorruptibilis permanebit. Cumque nihil in

2.Thes.1

H illo sordis inuentum fuerit & prauæ doctrinæ, accipiet cũ gloria mercedem remunerationis perpetuæ. [Si] verò [cuius opus arserit,] id est, alicuiusdoctrina praua in igne defecerit, talis operarius [detrimentum patietur,] id est, deorsum atteretur suppliciis. [Ipse autem saluus erit,] quia non interibit substamtia qua constat: sicut & doctrina eius mala peribit, quæ est accidens. Quod tamen non de hæretico doctore debet intelligi, sed de catholico qui non recte docuit. Nam & in libris sanctorum doctorum quos authentice legit ecclesia, nonnunquam inueniuntur quædam praua vel hæretica, non tamen pro his vel libri vel autores dãnantur. Perlegat eorum libros prudens lector, & inueniet esse verum quod dico. Et ipse saluus erit, [sic tamen quasi per ignem,] vt salus hæc nõ sine pœna sit. Saluus quidem erit, sed tamen pœnam ignis patietur, vt per ignem purgatus fiat saluus, & non sicut perditi, æterno igne in perpetuũ torqueatur, vt ex parte prosit illi in perpetuum credidisse. Potest & aliter intelligi verius: Ego fundamentum, inquit, posui, alius autem superædificat.

I Acsi dicat: Posito fundamento, id est, fide fundata in vobis, nihil vlterius ad me pertinet vt superædificem, sed alterius est superædificare, id est, eius qui fidem habet est vt bona opera superædificet. Credentis est superædificare. Sed vnusquisque videat quomodo superædificet, id est, cuiusmodi opera superaddat, scilicet vtrum maluerit contemplatiuæ vitæ adhærere, & continenter absque iugo vxoris viuere, quod quidem melius est & laudabilius consilium, an magis expetat actiuam vitã & vxoris vinculum, quod infirmum est & minus laudabile. De superædificatione bonæ operationis solummodo videndum est, qualem quisq; velit eam eligere, quia multa sunt genera bene operandi: sed de fundamento eligendo nulli datur potestas, quia non est nisi vnum fundamẽtum, id est, vna fides, quam nemo valet mutare sicut nituntur pseudo apostoli. Fides Christi Christus est in nobis, qui per fidem habitat in cordibus nostris. Et

Ephe.3

hoc est fundamentum, ex quo surgit totum bene viuendi ædificium. Neque enim fides hæc intelligẽda est ociosa, sed quicquid boni poterit, operabitur per dilectionem. Non enim fides dæmonũ, qui & credunt & contremiscunt, ac filium dei cõfitentur Iesum, potest accipi in fundamentũ: quia non est quæ operatur per dilectionem, sed quę exprimitur per timorem. Fides itaque Christi, fides gratię Christianę, id est, ea fides quę per dilectionem operatur, posita in fundamento, neminẽ perire permittit. Sed si quis superędificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulam, vniuscuiusque opus manifestum erit. Quisquis bene viuit ac deum honorat & laudat, non inhærens ex dilectione terrenis rebus: sed desiderans æternam patriam, & aut vẽdens omnia sua, distribuensque pauperibus, aut possidens tãquam non possideat, & vtens hoc mũdo tanquam non vtatur, iste superædificat aurum, argentum, lapides preciosos. In auro sensus occultus designatur, in argento sermo docens, in lapidibus preciosis opera deo placentia. Aurum sapientiæ, quod in occulto sensu eius est & in cordis arcano, splendet vero lumine dei, superædificat iste: & argentum, id est, nitorem sanctæ eloquentiæ, qua docet alios: & lapides preciosos, id est, exempla virtutum & bonorum operum, quibus adornat ea quæ loquitur siue cogitat. Qui verò amat adhuc secularia, & negociis terrenis implicatus est, ac vinculis quibusdã & affectionibus carnis deditus est domui suæ & coniugi ac possessioni, & tamen Christianus est, ita vt cor eius non recedat à Christo, & nihil præponat Christo, sicut in ædificando nihil præponitur fundamento, iste superædificat ligna, fœnum, stipulam: per quæ non absurde possunt intelligi rerum secularium licitè concessarum tales cupiditates, vt amitti sine dolore non possint: per ligna scilicet duræ & graues, per fœnũ verò & stipulam, paruæ & leues. Sed vniuscuiusque opus manifestum erit in feruore tentationis. Dies enim domini declarabit, dies vtique tribulationis. Præsentis enim temporis tribulatio cruciat electos diuino disponente iudicio, quia tẽpus est vt incipiat iudiciũ de domo domini. Proptereà dies tribulationis appellatur dies domini, id est, dies iudicij. Quia, inquit, in igne reuelabitur. Eandem tribulationem vocat ignem, sicut alibi legitur. Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Et vniuscuiusque opus quale sit, probabit ignis tribulationis. Ignis enim iste, talis debet intelligi, vt ambo per eum transeant, id est, & qui ædificat super hoc fundamentum aurum, argentum, lapides preciosos, & qui ædificat ligna, fœnum, stipulam. Ignis enim tribulationis in hac interim vita probat opus vtriusque, si duobus accidat fidelibus, vni scilicet cogitanti quæ sunt dei, quomodo placeat deo, id est, ædificanti super Christi fundamentum aurum, argẽtum, lapides preciosos: alteri cogitanti quę sunt mundi, quomodo placeat vxori, id est, ædificanti super fundamentum ligna, fœnum, stipulam. Illius

K
Iacob.2.
Matt.8
Marc.5.
Luc.8.
Galat.5
1.Cor.7.
1.Cor.7.
L
Soph.1
M
1.Petr.4
Eccle.27
1.Cor.7

enim

A enim opus nõ exuritur, quia non ea dilexit, quorũ amissione crucietur. Exuritur autẽ huius, quoniá sine dolore non pereunt, quæ cum amore possessa sunt. Et hoc est quod dicitur, si cuius opus manserit. Manet opus, quando quisque cogitat quæ sunt domini, quomodo placeat deo. Quod superædificauit, mercedẽ accipiet, id est, vnde cogitauit, hoc sumet. Nec solum post mortem, sed & in hac vita habet suam requiem anima contemnẽtis omnia. Si cuius opus arserit, id est, igne tribulationis cõsumptum fuerit, detrimentum patietur: quia quod dilexit, non habebit. Ipse autẽ saluus erit, quia nulla eum tribulatio ab illius fundamenti stabilitate remouit. Sic tamen quasi per ignem, quia quod sine illiciente amore non habuit, sine vrente dolore non perdet. Qui enim ædificat amorem terrenorum super fundamentum regni cælorum, id est, super Christum, ardebit amor temporalium rerũ, & ipse saluus erit, si in fundamento firmus permáserit, id est, si Christum ante omnia sic dilexerit, vt ab eius amore separari non possit. In rerum tẽ-
B poralium amissione patietur detrimentum, & per ignem quendam doloris perueniet ad salutem. A quo dolore atque detrimento, tãto est quisque securior, quanto temporalia vel minus amauerit, vel tãquam non habens habuerit. Tale aliquid etiam post hanc vitam fieri incredibile non est, nonnullos scilicet fideles per ignem quendam purgatorium, quanto magis minúsve bona temporalia di-
Nota. lexerunt, tanto citius saluari. Nam de quibusdam leuibus culpis esse ante corporum resurrectionem purgatorius ignis credendus est, pro eo quod veritas dicit, quia si quis in spiritum sanctum blasphe-
Matth. 12 miam dixerit, neque in hoc seculo remittetur ei, neque in futuro. In qua sentetnia datur intelligi, quasdam culpas in hoc seculo, quasdam autem in futuro posse laxari. Quod enim de vno negatur, consequens intellectus patet, quia de quibusdam conceditur. Sed tamen hoc de paruis minimisque peccatis fieri posse credẽdum est, sicut est assiduus ociosus sermo, immoderatus risus, vel peccatũ cu-
C ręrei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur, qui qualiter culpa declinari debeat, sciunt, caueri possunt, aut in nõ grauibus reb⁹ error ignorantiæ. Quæ cuncta etiam post mortem grauant, si adhuc in hac vita positis non fuerint relaxata. Nam pensandum solicite est, quia & Apostolus illum dixit per ignem posse saluari, non qui super hoc fundamentum ferrum, æs vel plumbum ædificat, id est, peccata maiora, & idcirco duriora, atque tunc insolubilia, sed ligna, fœnum, stipulam: id est, peccata minima atq; leuiora, quę ignis facile consumat. Hoc tamen sciendum est, quia illic saltẽ de minimis nihil quisq; purgationis obtinebit, nisi bonis hoc actibus in hac vita adhuc positus vt illic obtineat, promereatur. Sciendum est etiam, quia grauior est ille ignis, quàm quicquid potest homo pati in hac vita. Omnia enim tormenta quæ hîc sunt, multo faciliora sunt. Et tamen homines ne ea patiantur, quicquid ab homine fuerit iussum, faciunt. Quanto melius est, vt faciant quæ iubet deus, ne illa grauiora patiantur? D

Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in vobis? Si quis autem templum dei violauerit, disperdet illum deus. Templum enim dei sanctum est, quod estis vos. 2. Cor. 6

Dixi vos esse ædificationem dei, & me posuisse fundamentum huius ædificationis, vnde patet vos esse templum dei. Et hoc nescitis? [Nescitis quia templum dei estis?] Templum dei estis secũdum fidem, templum dei eritis aliquando secundũ spiritum. Tẽplum dei estis, vt ipse in vobis per fidem maneat, & perfectionem sapientiæ ac cognitionis secretorum suorum in vobis ponat. Templũ dei estis, [& spiritus dei habitat in vobis. Non ait, & spiritus dei sanctificat & purgat vos, vt deus habitet in vobis: sed ait, & spiritus dei habitat in vobis. Vtique in templo suo deus habitat. Nam E
quid templum dei est, nisi habitaculum dei? Deus ergo est spiritus sanctus, cuius sumus templum & habitaculum. Neque enim templum haberet, nisi deus esset. Nescitis, inquit, quia templum dei estis, Sup. 2
& spiritus dei habitat in vobis? De his supradixerat, quia animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus dei. Non ergo percipiebant cognitionem dei spiritus, q habitabat in eis: & habitãte in se spiritu sancto, adhuc animales, nondum spirituales erant, quia nondum poterant habitatorem suum spiritum cognitione percipere. Habitare autem ideo & in talibus dicitur, quia in eis occulte agit vt sint templum eius. Idque in proficientibus & proficiendo perseuerantibus perficit. Nec mirum videri debet quod quisq; aliquid habeat, quodque habet ignoret. vt enim taceam de omnipotentis diuinitate, quis facile scientia percipit quid sit anima? & quis non habet animam? Postremo, vt certissime nouerimus quod paruuli in Christo non percipientes quæ sunt spiritus dei, id est, non intelligentes, habent tamen spiritum dei, eos ipsos F
quos supradixerat animales (vt præmisimus) & paruulos increpat nunc, dicens: Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in vobis? Nõ enim hoc ignorare debuisset. Templum enim dei estis. Sed cauete ne templum eius violetis, quia [si quis templum dei violauerit,] id est, siue suum, siue alterius corpus corrumpendo, siue populum ecclesiæ scindẽdo, [disperdet illum de⁹,] id est, diuersis suppliciis illum perdet & corpore & anima. Ideo cauete corporalia peccata, ne offendatis eum cuius estis templum, ne recedat à vobis, & in ruinam vertamini: cauete & prauam doctrinam pseudo apostolorum, ne per eam violetur mens vestra. Et merito deus violatorem sui templi disperdet, quia [templum dei est sanctum,] ex quo dei templum esse cœpit, id est, à tẽpore baptismi, [quod] templum [estis vos.] Hoc repetiit vt illos compungeret, qui turpiter viuentes corpora sua violando corruperant.

Nemo

G Colo.2 Roma.1 Iob.5 Psalm.93. *Nemo se seducat. Si quis inter vos videtur esse sapiens in hoc seculo, stultus fiat vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud deum. Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorũ. & iterum, Dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt.*

Itaque nemo glorietur in hominibus. Tẽplum dei estis, & ideo [nemo se seducat,] id est, nemo sibi blãdiatur propria vanitate deceptus, vt de violatione templi dei impunitatẽ sibi in futuro promittat, quasi deus peccata carnis negligat. Vel nemo se seducat, id est, nemo seipsum ducat seorsum à veritate catholica in varios errores, declinando post pseudo apostolos, quasi sapientiam eorum diligens. Hoc nemo faciat. Sed [si quis videtur inter H vos esse sapiens in hoc seculo,] id est, si quis ex vobis stulta sapientia seculi, quæ est commentum hominũ, putatur esse sapiens, [stultus] apud se [fiat,] id est, vanam sapientiam abiiciat, & nihil sibi scire videatur, [vt sit] in deo veraciter [sapiens.] Ad veram enim sapientiam venire non potest, qui falsæ suæ sapientiæ fidutia decipitur, sicut pseudo apostoli, qui volentes videri in mundo sapientes, neque deum habere filium, neque incarnationem veram esse, neque carnem posse resurgere prædicabant. Vnde nunc bene doctor egregius illos Corinthiorum, quos carnaliter sapientes inuenerat, vt sapientiam veram possint comprehẽdere, prius fieri stultos admonet. Et subdit quare: Quia scilicet [sapientia huius mundi stultitia est apud deũ,] id est, quod mundus sapientiam, hoc deus stultitiam iudicat. Et dum facit deus quod fieri posse negat mundus, sapientiam illius monstrat esse stultitiam, & vere stultitiam. Nam [scriptum est] in libro Iob: [Comprehendam,] id est, vndique coarctabo, & quasi iuxta rete districtionum mearum concludam, [sapientes] mũdi [in astutia eorum,] vt nihil eis astutia valeat ad effugiendam manum I meam, vel ad faciendum quod contra me machinantur, siue ad impediendum quod ego contra sapientiam eorum facere disposui. Hanc sententiam Iob.5 Eliphaz sic protulit: Qui apprehendit sapientes in astutia eorum. Diuina tamen sapientia repre- Iob.42 hendit amicos Iob de locutione, dicens: Non estis locuti coram me rectum, sicut seruus meus Iob. Cur ergo Paulus illorum sententiis tanta autoritate vtitur, si hæ ipsorum sententiæ dominica reprehensione quassantur? Vel quomodo dicta eorũ quasi praua respuimus, quæ Paulus ex autoritate astruit? Aut quomodo attestatione Pauli recta putabimus, quæ per semetipsum dominus non recta definiuit? Sed vtraque hæc citius, quod non sint diuersa cognoscimus, si eiusdem dominicæ sententiæ subtilius verba pensamus, qui cùm diceret, Nõ estis locuti coram me rectum, ilico adiunxit, sicut seruus meus Iob. Liquet ergo quia quædam in dictis eorum recta sunt, sed melioris comparatione superantur. Nam inter aliqua quæ irrationabiliter dicunt ad beatum Iob, fortes multas sententias proferunt: sed comparatæ dictis fortioribus, vim fortitudinis amittunt. [Et iterum] de eadem re scriptum est in psalmo: [Dominus nouit cogitationes sapientium quoniam vanæ sunt,] scilicet hominum. quia & ipsi sapientes iudicabant se solos esse homines, cæteros autem quasi bruta animalia. Sapientes seculi non nouerunt cogitationes dei, quoniam iustæ sunt: dominus autem nouit cogitationes sapientium, quoniam vanę sunt. Nihil valet eis astutia eorum contra deum, quia ipse nouit cogitationes eorum. Quæ vanæ sunt, id est, inanes & falsæ, quia putant esse vera quæ falsa sunt, & falsa quæ vera sunt. Vanæ sunt cogitationes sapientium, qui hic beati esse & à seipsis beati fieri mira vanitate voluerunt. Et quandoquidem humanæ cogitationes sunt vanæ, atque consilia sapiẽtium improuida sunt & infirma, qui se sibi vel aliis prodesse sine deo putant itaque nemo glorietur in hominibus, quasi melius ab vno quàm ab alio possit accipere. Nihil enim rectè sapiunt, nihil possunt homines per seipsos: & ideo non in ipsis gloriandum est, sed in illo per quẽ sapiunt & possunt. K Psalm.93 L

Nemo glorietur in hominibus. Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura, omnia enim vestra sunt, vos autem Christi, Christus autem dei.

[Nemo glorietur in hominibus,] doctoribus vel baptizatoribus. Nõ in quibusdam doctoribus gloriari debetis, nec singulos vos defendere, cùm omnibus vtamini. Nam non solum isti, sed & [omnia sunt vestra,] id est, ad seruiendũ vobis data, & non est gloriandum nisi in rebus excellentioribus. Et ideo in solo Christo, qui super vos est, vobisque subdidit omnia, gloriandum vobis est, nõ in his quæ subiecta sunt vobis. Omnia enim vestra sunt, vt vestræ vtilitati seruiant, quia etiam illa quæ inter homines sunt digniora: quoniã [siue Paulus] eligatur, [siue Apollo,] vestri sunt, vt vobis ministrent, [siue] etiã [Cephas,] id est, Petrus qui primus est omniũ apostolorũ. Et ita patet omnes apostolos esse vestros, cum primus sit vester. Ad hoc enim missi sunt omnes apostoli & prędicatores, vt vobis vel fratribus vestris qui sunt per orbem, verbum salutis ministrent. Et quod fratribus vestris faciunt, vobis facere credendi sunt, quia & vobis prosunt. Omnia sunt vestra, siue prędicatores, [siue] etiam [mundus,] si de illo secundum dei voluntatem sentitis, & decretos cursus in dei voluntate ponitis, [siue vita,] præsens est vestra, si modeste illam & cum dei gloria transigitis, [siue mors] vestra est, id est, dissolutio corporis & animæ vobis seruit, quoniam vobis transitus est de hac miseria ad æternam beatitudinẽ. [siue pręsentia,] si sic eis vtimini, ne offẽdatis. siue futura,] M

si ea

A si ea credentes magis optatis, vtpote meliora & æterna. Vel mundus est vester, id est, quatuor elementa mundi seruiunt vobis, quoniam ad hoc sunt condita, & vita vobis præsens seruit, si in ea emendamini, & æternam salutem promeremini. & mors, si pro Christo mori libenter parati estis spe futuræ promissionis. Et præsentia bona, quibus sustentati deo seruire possitis. & futura, quorum spe seruiatis. Hæc sunt vestra. [omnia enim,] quæcunque [sunt, vestra] sunt ad possidendum. Sed [vos] estis [Christi] possessio, non hominis, vt quomodo omnia iudicio vestro concessa sunt & vobis subiecta, sic & vos Christo subiiciamini, quia per ipsum esse cœpistis & in prima origine, & in regeneratione. Cur ergo ad iniuriam Christi de hominibus speratis, cum ipse vobis & homines & omnia subiecerit, vt illi subiiciamini, & in illo spē omnem ponatis. [Christ⁹ autem dei] est, vt proprius filius faciens voluntatē eius, vt & vos Christi voluntatem faciatis. Vos estis Christi, Christus
B verò dei, & ita mediāte Christo, vos estis dei. Subditur autem Christus deo, non tanquam dissimilis aut alterius naturæ, sed (vt dictum est) tanquam patri filius. Hactenus de gloria pseudo apostolorū locutus est Apostolus, hîc de suo contemptu incipit loqui, quoniam minus de illo sentiebant aliqui Corinthiorum. Ideoque monet vt hoc de illo sentiat homo, quod & deus qui illū elegerat, & dicit,

CAPVT IIII.

2. Cor. 6 *Sic nos existimet homo, vt ministros Christi & dispēsatores ministeriorum dei. Hîc iam quæritur inter dispensatores, vt fidelis quis inueniatur.*

Ita, inquit, diuinitùs est ordinatum, vt omnia sint vestra, siue Paul⁹, siue Apollo, siue Cephas, vos autem sitis Christi. Et cùm hoc ita sit, nec magis nec minus estimet homo de nobis, q̄ quod deus cō
C stituit: sed [sic nos existimet vt ministros Christi,] id est, nec nos tanquam viles contemnat, nec tanquam per nos aliquid possimus, in nobis glorietur: sed eum in nobis honoret, cuius ministri sumus in euangelio quod vobis offerimus. Et æstimet nos non dominos, sed [dispensatores ministeriorum dei,] quoniam ministeria eius vobis distribuimus secundum cuiusque modum. Quoniam nec verborum strepitui, nec humanæ sapiētiæ innitebatur Apostolus, intelligi debuit ministeria Christi dispensare, in quibus non verba, sed virtus fulgebat: & per quæ non homo, sed deus videretur gloriosus. Collega enim piscatorum, non aliter quàm illi Christum prædicabat. Cum ergo se ministrū Christi & dispensatorem ministeriorū dei probat, pseudo apostolos notat, & negat esse Christi quod tradunt, per id quod à traditione apostolica dissentiunt. Ego, inquit, & conserui mei sumus dispensatores ministeriorum æternæ salutis, docendo & cætera sacramenta distribuendo. Et multi quidem sunt dispensatores, per quorum ministerium peruenitur ad æternam salutem. Sed [iam quæritur inter dispensatores] baptizando, D
manus imponendo, eucharistiam dando, [vt quis inueniatur fidelis,] vt possit credi quod bene dispenset. Neque enim omnes fideliter hoc agunt, sed plerique fraudem faciunt, dum quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi, & cæleste ministerium in vsum terreni lucri cōuertunt, nec salutem Philip. 2
subiectorum, sed propria commoda quęrunt. Nōnulli qui non ita sola terrena quęrere videntur, aut verecundia, aut timore, aut commendationis suæ causa constanter arguere delinquentes trepidant. Et ideo quæritur quis inter eos inueniatur officium suæ dispensationis fideliter agens, vt soli⁹ domini sui lucra sine fraude quęrat. Vel ex hoc reprehenduntur subiecti, quod hîc iam quæritur ab eis, quod in futuro seculo quærendum est à domino, scilicet quæritur & discutitur ab eis, vt inter dispensatores inueniatur aliquis fidelis, id est, idoneus & dignus ad sacra dei ministeria dispensanda cęteris. Vnde tales inquisitores iure sunt reprehendendi, quia quod deus in alia vita faciet, ipsi iam hîc facere volunt: & præpositorum suorum E
vitam, à quibus ipsi debent iudicari, iudicare pręsumunt: & à dignioribus digniora sibi sacramenta dispensari credūt, cū non iuxta sanctitatem dispensantis, sed iuxta deuotionem percipientis fit magis aut minus vtile sacramentum sanctorum.

Mihi autem pro minimo est vt à vobis iudicer aut ab humano die. sed neque meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum. Qui autem iudicat me, dominus est.

Vos, inquit, ita iudicatis, alios dispensatorum esse fideles, alios non fideles: sed [mihi pro minimo est vt à vobis iudicer] fidelis aut non fidelis. Non enim iusti humana iudicia, sed æterni iudicis examen aspiciunt, atque ideo derogantium verba despiciunt. Vnde nūc derogantibus Corinthiis Apostolus dicit: Quia mihi pro minimo F
est vt à vobis iudicer. Quos enim in tantis vitiis reprehendit, minimum ducit ab his se iudicari: quia sicut iusti non erant, sic iuste iudicare non poterant, [aut ab humano die,] id est, ab humana luce & ratione: hoc est, à legibus humanis iudicari pro minimo deputabat. Supergressus enim humanam iustitiam, cælesti iustitiæ studebat. Vel ab humano die, id est, ab humano intellectu, qui non videt occulta & potest falli. Siue ab humano die, id est, ab hominibus, dum sunt in suo die, & non est dies domini. Humanus enim dies dicitur, in quo iudicant homines, quia erit & dies domini, in quo iudicabit & dominus. Exiguum mihi est à vobis iudicari, vel ab humano die. [sed neque ego meipsum iudico,] qui melius noui me quàm vos. Et ita periculosum est vobis iudicare de ignotis. Quomodo enim potestis diiudicare conscientiam meam? aut quomodo examinare potestis quo animo faciam, quicquid facio? Quantum possunt homines de alio iudicare, plus ho-

G mo vtique de se: sed deus plus de homine, quàm homo de se. Tanta enim est profunditas in homine, vt lateat ipsum hominem in quo est, sed dominũ latere non potest. Iure itaque doctor egregius humanas laudes aut vituperationes paruipendens, ait: Mihi pro minimo est vt à vobis iudicer aut ab humano die. Qui nec in corde suo, vnde se reprehẽdere posset, inueniens, adiungit: Sed neque meipsum iudico. [Nihil enim mihi conscius sum.] Nullius vtique peccati sibi cõscius erat. Sed quia legerat, Delicta quis intelligit, sententiam temperauit, ne forte per ignorantiam deliquisset, & addidit: [Sed non in hoc iustificatus sum.] Videns enim quia ei ad perfectionẽ sanctitatis nec suum iudicium sufficeret, ait non se in hoc iustificatum. Cur verò non sibimetipsi de se credidit, causam reddidit, cum subiunxit: [Qui autem iudicat me, dominus est.] Ac si aperte diceret: Nec meo de me iudicio credẽdũ existimo, quia ille iudicat me cuius ego iudiciũ non comprehendo. Ab eo enim qui me iudicat, examinari me subtiliter scio. Re-
H cte enim me egisse recolo, sed tamen de meritis nõ præsumo: quia ad eius examen vita nostra ducitur, sub quo & virtutes nostræ trepidant. Nec ego, nec vos me iudicatis: sed qui me iudicat, dominus est, qui sine hæsitatione nouit omnia.

Psalm. 18.

Isaiæ. 64.

Itaque nolite ante tẽpus iudicare, quoadusque veniat dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus erit vnicuique à deo.

Quandoquidem ego nec meipsum iudico, sed domino me iudicandum reseruo, itaque vosipsos exemplo mei à iudicando compescentes, [nolite iudicare ante tẽpus,] quia nondũ est tempus iudicandi. Neque enim vera de actis hominum sentire nunc potestis, quia homines estis, sed aliter quã
I sunt de his suspicamini. Et si suspicationes non potestis continere quia homines estis, iudicia tamẽ, id est, diffinitas firmasque sententias cõtinete, ne iudicetis quicquam ante tempus, id est, ante diem, quia adhuc nox est, nec potest videri quod in die videbitur. Ante illud tempus nolite iudicare, sed [quoadusque veniat dominus] ad iudicium, & die suo cuncta illustret. [Qui & illuminabit,] id est, aperta faciet [abscondita tenebrarum,] id est, latentia peccata quæ mentem obscurant, [& manifestabit consilia cordium,] id est, bonas cogitationes, quæ maturiore consilio & pertractatione rationis in corde versabantur. Tunc enim omnibus in luce constitutis, nihil latebit proximum in proximo, sed omnia omnibus patebunt. Nihil enim occultari poterit eorum, quæ gesta & cognita sunt. Ibi & simplicitas & hypocrisis apparebit, vt & qui despectus habebatur, forte appareat dignus: & qui aliquid esse putabatur, inueniatur reprobus. Tunc ergo tempus erit sine errore iudicandi. Nunc autem quisquis in cogitatione à rectitudine exorbitat, in tenebris peccat. Vnde nos

al peccatorum.

tanto minus debemus aliena corda audacter reprehendere, quanto scimus quia visu nostro non possumus alienæ cogitationis tenebras illustrare. Sed tunc patebunt omnia. [Et tũc laus erit vnicuique à deo,] benè agenti vel cogitanti. Nũc enim ignoratur ab hominibus, quis sit laude dignus. Tunc à deo, quia id laudabitur & diligetur à proximo in proximo, quod ne lateat, in ipso illuminabitur à deo. Quod de solis electis dictum est, quos deus laudabit, & laude dignos monstrabit. Ac contra vnicuique reproborum erit tunc improperium. K

Matth. 25

Hæc autem fratres transfiguraui in me & Apollo propter vos, vt in nobis discatis ne suprà quàm scriptum est, vnus aduersus alterum infletur pro alio.

Dixi non gloriandum in nobis. Sed [hæc ô fratres transfiguraui in me & Apollo,] vt in nobis non gloriemini, [propter vos,] id est, propter vtilitatem vestram, [vt in nobis] qui maiores sumus, [discatis, ne] agendo [suprà quàm scriptum est,] vbi legimus, Qui gloriatur, in domino glorietur. vel, maledictus homo qui confidit in homine. [vnus infletur aduersus alterum pro alio,] id est, pro doctore vel baptizatore, vel pro se. Me, inquit, & Apollo proposui figuram pro omnibus, vt ab omnibus abhorreatis sicut à nobis. Transfigurauit enim hæc in se & in Apollo, dum pseudo apostolorum glorias & traditiones peruersas sub sua & Apollo persona euacuaret, summatim illos designans, non sigillatim, ne fortè maior discordia in populo nasceretur. Nemo enim audiens suum nomen notari, vel eius cui fauet, contentus est tacere. Tacito autem nomine, si quis aliquid audierit, etsi intelligat, de se tamen dictum dissimulat. Sub hac ergo propositione euacuauit personas illorum, cum diceret, Ego plantaui, Apollo rigauit &c. vt in his discerent nihil dandum hominibus. L M

Iere. 9. Sup. 1. Iere. 17

Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Iam saturati estis, iam diuites facti estis, sine nobis regnatis, Et vtinam regnetis, vt & nos vobiscum regnemus.

Non debet alter aduersus alterum inflari pro alio doctore vel baptizatore. [Quis enim] doctor vel baptizator [te discernit?] Id est, verbi gratia, si baptizatus es à Petro, quomodo discerneris ab eo qui baptizatus est à Paulo? Nihil discretionis est, à quocunque bonam doctrinam vel baptismum perceperis. Sed tu per traditionem pseudo apostolorum putas te quasi sanctiorem discerni à cæteris. Sed [quid habes] ab illis [quod non] à me [accepisti?] Quicquid enim ab apostolica traditione non descendit, prauum est. Sed [si] à me [accepisti] quicquid boni habes, [quid]

A [quid] in te vel in illis [gloriaris] cõtra me [quasi non] hoc idem à me [acceperis?] Hoc dicitur cõtra illos, qui eadem quæ ab Apostolo acceperant, audientes à pseudo apostolis, gloriabantur de magisterio eorum, quoniam ipsi pseudo apostoli per eloquentiam se commendantes, gloriam in se vertebant, cum Apostolus se contemptibilem videri fecisset, vt gloriam deo faceret. Vel ita: Iubet Apostolus vt nemo in homine, sed in domino glorietur. Pseudo autem apostoli & qui ab illis fuerant seducti, seipsos à seipsis iustos fieri putantes, quasi hoc eis non deus dederit, sed ipsi sibi, non vtique in domino, sed in semetipsis gloriabantur. Vnde nunc vnicuique talium dicit Apostolus: Quis enim te discernit? Quod ideo dicit, quia de massa illius perditionis, quæ facta est ex Adam, non discernit hominem vt eum faciat vas in honorem id est, in contumeliam, nisi deus. Sed quoniam homo carnalis & inaniter inflatus cum audisset, quis enim te discernit, posset respondere vel voce vel cogitatione & dicere, Discernit me fides mea, discernit me oratio mea, discernit iustitia mea, mox Apostolus occurrit cogitationibus eius & dixit: Quid enim habes quod nõ accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Sic enim gloriantur quasi non acceperint, qui se à seipsis iustificari putant, ac per hoc in seipsis, non in domino gloriantur. Nihil enim huic sententiæ tã contrarium est, quàm de suis meritis sic quenquã gloriari, tanquam ipse sibi ea fecerit, non gratia dei. Vel sicut diximus, non debes inflari pro aliquo doctorum, cuius te specialiter profiteris discipulum: quis enim eorum te discernit à pereuntibus? Nullus, sed solius dei gratia, & tu te putas discerni per merita tua. Sed quid boni habes quod non accepisti à deo? Fecit deus vt esses, & tu fecisti vt bonus esses? Absit. Si enim deus dedit vt esses, & alius tibi dare potuit vt bonus esses, melior est ille qui dedit vt bonus esses, quàm ille qui dedit vt esses. Sed nullus deo melior. Igitur à deo accepisti & esse & bonum esse. Sed si ab illo accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? id est, quasi à te ipso habeas. [Iam saturati estis.] Ironice legẽdum, nõ affirmatiue. Iam, id est, antequam sitis apti ad percipiendam escam, [saturati estis] spirituali cibo doctrinæ, id est, videmini vobis ipsis sufficiẽter validis sapientiæ escis repleti: & antequã paupertate exuti sitis, [iam] (vt putatis) spiritualiter [diuites facti estis,] id est, abundanter animę diuitiis, quæ sunt virtutes, repleti. & [sine nobis,] id est, sine auxilio nostro [regnatis]. i. vitę vestræ moderamina iuste disponitis, vt vos æstimatis, gloriantes de his quę à pseudo prædicatoribus accepistis. Secundũ vestram æstimationem regnatis. [Et vtinam regnetis, vt & nos regnemus vobiscum,] id est, sequamur vos, cum vos dedignemini sequi nos. Ac si dicatur: Vtinam non essetis falsa gloriatione decepti. fortasse enim simul regnarem⁹. Regnare nunc sanctorũ, est de spe & promissis Christi securos esse, & in aduersis quæ propter nomen Christi accidunt, gaudere.

Roma. 9

B

C

Puto enim quòd deus nos nouissimos apostolos ostendit tãquam morti destinatos. quia spectaculũ facti sumus mundo & angelis & hominibus. D

Nos reuera regnamus, & timeo ne sine vobis. Nam [puto,] id est, putare credor [quod deus ostendit nos apostolos nouissimos,] id est, omnium vilissimos tanquam ad nullam vtilitatem, sed ad mortem reseruatos. Hoc secundum quod æstimatis puto, quasi quod nullatenus putãdũ est. Quod enim nunc dicit, puto, increpationem significat eorum quibus loquitur, non æstimationem eius. Ideo sine vobis regnamus, quia per mala quæ patimur, deus ostẽdit nos apostolos oculis superborum nouissimos, id est, abiectissimos, de quibus nõ curet, [tanquam morti destinatos,] id est, ad mortem directos. Quod per hoc videtur, [quia spectaculum facti sumus] huic [mundo,] id est, amatoribus huius, mundi, qui quasi ad spectaculum cõueniunt ad aspicienda supplicia nostra. Sed per hæc omnia magis probamur esse chari deo, qui sic nos passionibus glorificat. Ideo non (vt vos credebatis) puto quod de⁹ vilissimos nos fecerit, quia me humilio vt deum exaltem. Vel idcirco debetis nobiscum regnare, quia puto & pro certo scio quod deus nos apostolos nouissimos ostendit mundo, quibus nulli succedent apostoli tam perfecti, tam necessarij saluti hominum, quales apparebunt in nouissimo tempore Elias & Enoch, quos deus reseruat vt filios Israël ab Antichristi seductione liberent. Ita enim & nos misit, vt à seductione pseudo apostolorum vos liberemus, & pro vita vestra mortem sustineamus, sicut & illi passuri sunt. Nos ostendit nouissimos, id est, illis nouissimis præconibus consimiles in passione aduersitatum, tanquã morti corporis ob liberationem aliorum destinatos, quia spectaculum facti sumus huic mundo, quorum iniurias omnes publicè expectant in conspectu totius populi. Nam sicut omnes concurrunt, vbi iocus celebratur vel pugiles certant, aut aliquod mõstrum producitur: sic omnes boni vel mali conueniunt ad aspiciendas pœnas nostras. Spectaculum sumus [& angelis & hominibus] tã bonis quàm malis. Quia & inter angelos sunt sancti angeli, quibus bene viuendo placeamus: atque inter homines sancti viri, quibus placeat vita nostra: & sunt nequissimi homines, qui irrideant bonam vitam nostram. Et hæc arma sunt dextra & sinistra, quibus hostem nostrum superamus, 2. Cor. 6
si nec prosperis corrumpimur, nec aduersis frangimur. Boni angeli conueniunt ad spectaculum passionis nostræ, vt nos præsentia sua confortent, & cæteros ad exemplum nostri certaminis incitent: mali verò, vt gaudeant, cum nos suos aduersarios cruciari viderint, & cæteros à fide metu pœnarum deflectant. Boni homines, vt laudent: mali, vt insultent. Boni, vt exemplo nostro confortentur: mali, vt ex pœnis nostris delectentur.

E

F

G *Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo. Nos infirmi, vos autem fortes. Vos nobiles, nos autem ignobiles. Vsque in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur, & benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus: blasphemamur, & obsecramus. Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.*

Actuū. 20
1. Thes. 2
2. Thess. 3

Nunc ostendit quomodo illi regnent sine ueris apostolis, & quomodo apostoli stultis apparerant vilissimi. Et est increpatio cū ironia. [Nos,] inquit, [stulti] sumus habiti gentibus & Iudæis [propter Christum,] quem ad salutem humani generis crucifixum prędicamus: [vos autem prudentes] estis [in Christo,] quia nihil de illo prædicare vel dicere vultis, quod humanæ sapientiæ stultum videatur: & ita vultis esse Christiani, vt non prudentiam amittatis seculi. Quod est quasi duobus dominis velle seruire more veterum Samaritanorū, qui & deum colebant & idola. [Nos infirmi] sumus, qui vicem lædentibus nō reddimus, nec resistimus: [vos auetm fortes] estis, qui potēter aduersantibus resistitis, & eos fortitudine seculari reprimitis. Vos estis [nobiles,] id est, reuerēdi & gloriosi. [nos autem ignobiles,] id est, despecti & viles. Hæc omnia quæ negare videtur, affirmat: & quæ quasi confirmare videtur, negat. Irascentis enim verba sunt, qui negando cōfitetur, & confitēdo negat. Deinde confirmando loquitur, ostēdens per partes infirmitatem suam, vt regni sui virtus amplior eniteat. [Vsque in hanc horam,] id est, à prima die conuersionis vel prædicationis nostræ vsque nunc, penuriam cibi & potus & vestimentorum passi sumus, & etiam cæsionem colaphorum: quia libere & iuxta veram fidem Christū sine aliqua adulatione prædicantes, & gesta prauorum arguentes, gratiam apud homines nō habuimus, sed colaphos ab eis pertulimus. [& instabiles sumus,] quia semper fugant nos & persequuntur, ne in vno loco diu manentes plures doceamus. [& laboramus operantes manibus nostris,] vt habeamus vnde viuamus, cum nemo det: quia non solū gratiam apud homines (vt dictū est) non habemus sed etiam ab his accipere indignum est, qui errori studet. Quod idcirco facere maluimus, quoniam libertatem arguendi amittit & peccat, qui ab eo accipit, qui ideo dat ne corripiatur. [Maledicimur] à prauis hominibus, & nos econtrario [benedicimus] illos hortando ad bonum. [persecutionem patimur] ab illis, & licet ipsa persecutio sit grauis, tamen [sustinemus] illam, & non refugimus nec resistimus. [Blasphemamur] ab illis, quia dicunt nos seductores & maleficos, [& obsecramus] deum pro illis, vel illos obsecramus ne blasphement, sed permittant sibi reddi rationem. [Et tanquam purgamenta huius mundi facti sumus,] id est, de quibus mundus inquinetur, & quibus abiectis purgetur, sicut domus purgatur à sordibus, quæ de illa proiiciuntur, hoc est, vsqueadeo blasphemamur ab ipsis & viles iudicamur, quod facti sum⁹ illorum reputatione tales, tanquā essemus in tantum peccatores & sordidi, vt totus mūdus nobis sublatis omnimoda sorde purgetur: & etiam reputati sum⁹ [omnium peripsema,] id est, adeo superflui & immundi atque inutiles vsibus hominum, sicuti purgamentum ferri vel corium pomi, quod vndique aufertur, vt ipsum pomum sit aptius ac dulcius ad comedendum. Peripsema enim dicitur rasura aut limatura cuiuscunque rei, siue purgamenta pomorum. & nos ita nullius precij nulliusque vtilitatis esse iudicamur, vt rasura ligni vel ferri seu stanni vel corium pomi. Et hæc sustinuimus à principio prædicationis nostrę [vsque adhuc,] id est, vsque in pręsens. Per hęc omnia probatur Apostolus cum similibus prudens in CHRISTO & fortis & nobilis, per quæ videbatur stultus & infirmus ac ignobilis. Contemptibilis enim & despectus fiebat etiam apud Corinthios, pro quibus hæc quæ hucusque memorauit, mala passus est. Et quoniam humilitatem suam nihil proficere in his videbat, queritur dolore commotus tantam subiectionem & iniurias nullū fructum habere potuisse, sed quod deterius est, in peius profecisse. Qui & subiungit:

H Matt. 6 Lucæ. 6. 4. Reg. 17 I K L

Non vt confundam vos, hæc scribo, sed vt filios meos charissimos moneo. Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Iesu per euangelium ego vos genui: Rogo ergo vos, imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, qui vos commonefaciat vias meas, quæ sunt in Christo Iesu, sicut vbique & in omni ecclesia doceo.

Ephe. 5. Philip. 3. M

Aspera blandis mitigat vt salutaris medicus. Nam quia grauiter eos in his omnibus quasi latenter momorderat, ne ipsi ad iram prouocati admonitiones eius spernerent, ostendit se in omnibus quæ dixit, paternam charitatis affectionem erga illos habuisse, vt libentius ei obedirent. Duri nanque fuissent Corinthij, si hac admonitione (quā vt filij dilecti à patre tam humane obsecrantur) emolliti non fuissent. [Non] ideo tamen, inquit, [hæc scribo, vt vos confundam,] id est, vt tantam verecundiam vobis faciam, [sed] potius vt corrigamini [moneo vos,] id est, ad meliora exhortor per hæc [vt filios meos charissimos, spirituales scilicet, pro quibus tot labores & tot flagella passus sum, & quibus chariores, nullos habeo.

Verè

A Verè filij mei estis, quia ego pater vester. [nam si habeatis in Christo decem millia pædagogorũ,] id est, tot instructores perfectos, quot vobis essent necessarij: quod per mille intelligitur, qui numerus perfectus est in scientia & in obseruantia decem præceptorum legis, quæ per denarium numerum figurantur. Vel si decem millia pædagogorũ, id est, quantacunque erudientium multitudinem in obseruantia pręceptorum quæ non fit in Iudaismo, sed in Christo: si inquam pædagogos, id est, eruditores habeatis, [sed,] id est, tamen, [non multos patres] habetis, imo vnum, quia [ego] solus
Actuũ. 13 vos genui,] quia sol⁹ ego vobis prædicaui. ad hoc
Actuũ. 22 enim selectus sum, vt annunciem gentilibus salutem per Iesum Christum. [per euãgelium,] id est, per euangelicæ doctrinæ prædicationem, non in me, sed [in Christo Iesu,] id est, in fide Christi Iesu & in nouitate Christiana, quia in nouam vitam me primum prædicante venistis. His dictis, ostendit nullum posse eo affectu diligere illos, quo ipse diligebat. Quis enim alienos filios sic diligat vt
B suos? ac per hoc monita eius, qui tanta pro illis passus est, non debent spernere. Vnus verò pater deus est, non vt hoc nomen cæteris tollatur, sed ne gratia dei, qua in æternam vitam generamur, naturæ vel potestati vel etiã sanctitati cuiusquã tribuatur. Quia, inquit, vos genui, [ergo] ex debito [rogo vos] vt filios, [estote imitatores mei] in his quæ facio & sustineo, [sicut & ego] sũ imitator [Christi] in his quæ fecit & sustinuit, quia filiorum est imitari patrẽ. Vult enim illos imitatores sui esse, vt sicut ipse multa exitia pro illorum salute annunciando Iesum CHRISTVM, ab incredulis & cæteris infidelibus passus est, & non cessit aut à fide desciuit, sed constanter prædicauit, dummodo per dies & noctes euangelizaret illis donum gratiæ dei: ita & illi manentes in fide eius & doctrina, non recipiẽt pseudo apostolorum, id est, apostolorum falsorum praua dogmata vel cõmenta, sed resistant, contemnentes opprobria & detra
C ctiones, vt patri suo spirituali inuiolatum atq; immaculatum reseruent affectum. [Ideo,] inquit, vt me imitemini tanquam boni discipuli fidelesque patri obedientes filij, [misi ad vos Timotheum.] per hunc creditur missa epistola. [qui est filius meus] in fide, [charissimus] bene agendo, [& fidelis] in euangelij prædicatione, quam fideliter omnibus palam ministrat. [in domino,] non in lucro terreno. Vel in domino est filius meus, id est, quem genui non in carne, [qui vos commonefaciat,] id est, commoneat faciendo, aut qui vos cõmonefaciat, id est, admonendo vos instruat [vias meas,] institutiones, pręcepta & documenta mea, [quæ sunt in Christo Iesu,] id est, secundum voluntatem & doctrinã ipsius. in nullo enim discordo, & ideo sunt tenẽdæ. [sicut vbique] terrarum, &, id est, [in omni ecclesia doceo.] ideoque sunt authenticæ. Per istum reuerti illos voluit ad regulam à se traditæ veritatis, vt commoniti verbis & exemplis operum eius resipiscerent, cognoscentes nõ perperam se fuisse ab apostolo Paulo edoctos, quando eadem quæ sibi præcepta erant, tenere omnes ecclesias discerent. D

Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. Veniam autem cito ad vos, si dominus voluerit, & cognoscam nõ sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in charitate & spiritu mãsuetudinis?

Opus erat Timotheum mitti, quia [tanquam non sim] vltrà [ad vos venturus, sic] de philosophorum doctrina & oratorum eloquentia tam imperterrite [sunt quidam inflati inter vos.] Ideo erant inflati & vnus aduersus alterum gloriantes, quoniam putabant apostolum Paulum non amplius ad se venturum, solent enim sæpissime discipuli à malis retrahi timore aduentus magistri. Ob E
hoc etiam indignabãtur quidam Corinthiorum, quia non veniebat ad eos, non desiderio, sed superbia, quod quasi indignos visitatione sua illos haberet, cum magis Apostolo studium hoc fuerit, vt de indignis faceret dignos. Habebat ergo votum eundi, sed maiora erant quæ agebat. Vos, inquit, putatis me non esse venturum, vel indignamini quia non venio, sed [veniam ad vos cito, si dominus voluerit,] cuius voluntas semper supponenda est, iuxta illud Iacobi: Dicatis, si dominus Iacob. 4
voluerit, & si vixerimus, faciemus hoc vel illud. Vel si dominus voluerit, id est, nisi culpa mea impedierit, vt sciamus non ex nobis, sed ex dei cuncta pendere iudicio. Veniam, inquit, ad vos cito, si dominus voluerit. Qui enim dixit, veniam ad vos, ostendit se velle, monstrat se cupere, breuem promittit aduentum. Sed vt cautius hoc loquatur, infert, si dominus voluerit: vt si non veniret, dominus eum iusta causa retinere mõstraretur, causa vtique indignitatis & infidelitatis eorum. Veniam, inquit, [& cognoscam,] id est, probabo [non sermonem] terrenæ sapientiæ aut humanæ sapientiæ [eorũ qui] de huius mundi sapiẽtia [sunt inflati, sed] ipsorum [virtutem] in bona operatione vel miraculorum perpetratione: quia & dominus non dixit de pharisæis aut hominibus subdolis. Ex verbis eorum, ex vestimentis ouium quibus persæpe induũtur, cognoscetis eos: Matth. 7
sed, Ex fructibus, id est, ex operibus. Ideo non sermonem humanæ facundiæ, vt diximus, sed virtutem bonæ vitæ cognoscã & approbabo: quia [regnum dei non est in sermone, sed in virtute,] id est, nemo per eloquentiam aut facundiam secularem acquirit regnum dei aut meretur, sed per virtutem bonorum operum: nec splendore sermonis commendatur regnum dei, sed virtute signorum, sicut nec bonum vinum hedera commendat. Veniam quidem quàm citissime potero, sed [quid] horũ [vultis?] Scilicet vultis vt veniã ad

G vos in virga, an in charitate & spiritu mansuetudinis. Superius dixerat eos indigere pædagogo, ac per hoc pueros significabat: dein eos amari à se vt filios charissimos: nunc vt prudens pater eis virgam, non mortem proponit: spiritum mansuetudinis & charitatis, non furoris aut odij. Virga enim austeritatem & correptionem significat. Et nunc verba terroris Apostolus infert, vt pudorem passi qui inflati erant, humiliarentur & se corrigerent: quia si incorreptos inueniret, in illos necesse haberet virgam exerere, alios excommunicãdo, id est, fidelium communione & consortio priuando, alios durè increpando, alios corporaliter (vt decet patrem) flagellando. Si verè se dignos præpararēt ad excipiendum eum, vt immunes à crimine inuenirentur, tunc ad illos veniens lætitiam haberet quasi pater cum filiis suis charissimis. Et hoc est quod dicit: Vultis vt [veniam ad vos in virga,] id est, rigore iustitiæ & correptionis, vbi etsi sit charitas, non tamē videtur esse: [an in charitate,] id est, non occulto charitatis affectu, sed in manifesta &
H aperta dilectione, vt bona suppleam. [& spiritu mãsuetudinis?] optabilius esset primum expetere, quàm carere boni patris diligentis aduentu, quãuis rogoroso, meliora nempe sunt vulnera diligentis, teste Salomone, quàm oscula blandientis. Spiritu mansuetudinis, id est, animo mansueto & in- Prou.27
dulgenti, vt parcam peccatis vestris, & per hilarem vultum ac dulcia verba mãsuetudinem animi mei vobis ostendam.

CAPVT V.

Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita vt vxorem patris sui aliquis habeat. Et vos inflati estis & nō magis luctum habuistis, vt tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit.

Opus est vt veniam ad vos in virga, nō in cha-
I ritate aut spiritu mansuetudinis, nisi vos ipsos correxeritis: quia [omnino,] id est, ab omnibus vel omnibus modis [auditur,] scitur, narratur atq; percipitur à me & ab aliis, quòd sit [inter vos] notissima [fornicatio,] quę nemini est licita, [& talis fornicatio, qualis nec inter gentes,] id est, tam infamis & nefaria fornicatio auditur, quòd nec talis est inter gentes, [ita vt uxorem patris sui aliquis habeat,] id est, quidam ex vobis & cũ nouerca fornicetur. Nec testibus res indiget, quoniam publice perpetrata est. Vtque hoc crimen nimis exaggeret, dicit nec ab illis tale committi qui deum nesciunt, vt hinc ostendat qua pœna mulctandus sit iste, qui sub terribili & diuina iustitia cōstitutus, tanti sceleris crimen admiserat, & adhærentes ei non immunes ab eodem crimine demonstret. Talis fornicatio apud vos auditur. [Et vos,] cũ tantum scelus inter vos sit, [infla ti estis] superbia, [& non magis] hoc fecistis quod faciendum esset, id est, non [habuistis luctum, non luxistis super peccato fratris, nec compassi estis illi, [vt tollatur,] id est, eiiciatur [de medio vestri qui hoc opus fecit,] vt omnes vno consilio abiiciatis eum de cōmunitate vestra, vt confusus agat pœnitentiam, & K
non inficiantur cæteri, id est, nec perpetrent alij simile aut illud idem facinus propter indulgentiã: quia omnes videmini sceleris participes, quandiu patimini reum tanti criminis vobiscum incorreptum conuenire. Cum enim omnes crimen eius sciatis, nec tergiuersatione aliqua possit celari, pellendus est de cœtu fraternitatis.

Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui vt præsens, eum qui sic operatus est, in nomine domini nostri IESV CHRISTI congregatis vobis & meo spiritu cum virtute domini Iesu, tradere huiusmodi satanæ in interitũ carnis, vt spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. Colos.2

L
Vos, inter quos ipse corporaliter est, non eum corripuistis, nec expulistis: sed [ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu,] id est, absens quidem facie, præsens autem autoritate spiritus, qui replet orbem terrarum virtute, non mole, & Sapien.1.
nusquam abest, [iam iudicaui eum qui sic operatus est, vt] per eundem spiritum [præsens,] ne ex solo auditu me putetis proferre sententiam. Iam sine mora iudicaui eum [in nomine,] id est, in vice [domini nostri Iesu Christi,] cuius legatione fungor, [congregatis vobis,] id est, vt omnes in vnũ sine dissensione conueniatis, & eũ de communione fidelium eiiciatis. Congregatis vobis in vnum [& meo spiritu,] id est, autoritate mea, quam habeo per spiritum sanctum, qui mihi datus est [cũ virtute,] id est, potestate [domini Iesu,] q̄ est saluator hominum, iudicaui [tradere satanæ huiusmodi] virum, id est, vt tradatis eum satanæ pellendo de ecclesia, quoniam mea autoritas & Christi virtus in hoc vobis cooperabitur. Iudicaui huiusmodi reum tradere satanæ [in interitum carnis,] vt M
corporaliter eum vexet, & sic ille resipiscat. Magna quippe arte magisterij traditus est ipsi in pœnam, cui sponte est substratus in culpa: vt qui autor fuerat ad vitium nequitiæ, ipse flagellum fieret disciplinæ. Hanc enim potestatem dicitur Apostolus habuisse, vt si quem excommunicasset, statim ille corriperetur à diabolo & vexaretur, quantum & quandiu vellet Apostolus. Nam cum dicit, tradere satanæ in interitũ carnis, interitus carnis significat validam corporis afflictionē per diabolum factam. Vel in interitum carnis, id est, vt carnalis voluptas in eum interiret, traditus est satanæ. Et hoc [vt spiritus] eius [saluus sit in die domini nostri Iesu Christi,] id est, anima eius salua sit in die iudicij. Quoniam in spiritũ eius satanas non accepit potestatē dum corporaliter afflixit, & ideo saluus ad domini extremũ iudiciũ reseruatur. Vel saluus sit spiritus. i. anima eius salua fiat in die domini, id est, si quãdo cor illius visitet

dominus,

A dominus, si quando illi dominus in corde luceat.

Galat. 5. *Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*

[Non est bona gloriatio vestra.] Superbitis, cũ potius lugere debueritis pro fratre tam grauiter peccante, & eum à vobis remouere, ne illi consentientes, pollueremini eius contagione. An [nescitis quia modicum fermentum,] id est, modicũ veteris pastæ, videlicet fermentatæ, [totam massam corrumpit?] id est, totam dulcedinẽ nouitatis mittat in acredinem vetustatis: ita & peccatum vnius, quod cognitum non arguitur, multos cõtaminat, imò omnes qui norunt & non deuitant, aut cum possint arguere, dissimulant. Non enim sibi videtur peccare, quando à nullo corripitur aut vitatur. Si quis verò potestatem non habet, vt eum quem scit reum, abiicere vel probare non valeat, immunis est. Modicum fermentum totam massam corrumpit, quia nõnunquam vnum vitium vel quodlibet nequitiæ fomentum veneno suo inficit multitudinem virtutum. * Aduerte diligens lector:

B Hæc subdititia uidentur. Dicendum est, teste Hieronymo, modicũ fermentum totam conspersionem fermentat, in epistola Galat. 5. ad Galatas, eodem capite vbi carpit veterem interpretem, dicens sensum potius suum quàm verba Pauli transtulisse, & mauult dici cõspersionem quàm massam: diffiniuntque conspersionem esse farinam aqua conspersam.

Expurgate vetus fermẽtum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi.

[Expurgate] de vobis [vetus fermẽtum,] id est, eiicite de vobis & de medio vestrum veteris nequitiæ fomentum, quod est in fornicatore, qui est membrum veteris hominis, & totam populi multitudinem sibi consentientem corrumpit. Expurgate igitur hoc fermentum, id est, extra vos eiicite, purgantes vos ab eo, ne corrumpat in vobis dulcedinem virtutum, per iniquitatis suæ consensum. Ideo vos purificate ab hoc fermento [vt sitis C noua conspersio,] id est, noua in vnitate cõglutinatio, [sicut estis azymi,] id est, sicut per baptismum facti estis à corruptione synceri. Conspersio quippe est farina per aquam cõglutinata, quę vulgo dicitur pasta. Sed noua conspersio est, in quam fermentum adhuc missum non est. Ideo vocatur azyma, id est, sine fermento. Zyma enim Græcè fermentum dicitur. Sitis ergo, inquit, noua conspersio sicut estis azymi, id est, sitis omnes vnum quid per dilectionem, puri à corruptione peccati, nouum hominem induti, sicut in baptismo facti estis azymi.

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus: Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & veritatis.

Noua cõspersio debetis esse, quia [pascha nostrum,] id est, paschale sacrificium nostrum [immolatus est Christus.] Agnus quippe, quem Iudæi in Pascha immolabant, vocabatur pascha, sicut & Lucas aperte declarat, dicens: Venit autẽ dies azymorũ, in qua necesse erat occidi pascha. & secundum hunc loquẽdi morem, Christus noster dicitur pascha nostrum. Pascha enim Iudæorum immolatus est agnus, pascha nostrum immolatus est CHRISTVS. Nam sicut Iudæi per immolationem agni liberati sunt à potestate Pharaonis & satellitum eius, ac mare transeuntes venerunt in desertum, atque interiecto temporis spatio terrã promissionis intrauerunt: sic nos per immolationem Christi liberati sumus à potestate diaboli ac malignorum spirituum, ac per baptismũ traiecti venimus ad hãc conuersionem, in qua nũc velut in deserto sumus, atque ingressum supernæ hæreditatis expectamus. Iudæi agno immolato liberati à seruitute Aegyptia, septem diebus comederunt azyma: & nos Christo immolato liberati à seruitute demoniaca, per omne spatiũ vitæ præsentis, quod septẽ diebus voluitur, azyma comedamus, id est satiemur bonis operibus sine admixtione corruptionis vitiorum. Azyma quippe (id est, panes sine fermento) comedimus, si recta opera sine corruptione vanæ gloriæ exercemus, si præcepta dei sine admixtione peccati adimplemus. Pascha etiam interpretatur transitus. & Christus pro nostra redemptione immolatus, pascha nostrum est, id est, transitus noster, quia per eum à diabolo transimus ad ipsum, & ab isto instabili seculo ad eius fundatissimum regnum. Ideo quippe ad deum permanẽtem transimus, ne cũ mundo transeamus: & Christus est nobis trãsitus a vitiis ad virtutes, & à præsenti exilio ad supernam patriam: quia ideo pro nobis est immolatus, vt nos liberans faceret ita transire. Noua itaque conspersio debemus esse, id est, oẽs innouati & infusione spiritus sancti vnum per charitatem effecti, vt pascha manducare simus idonei, quia pascha nostrum immolatus est Christus, ad cuius esum inuitamur. Ob hoc etiam talis conspersio debemus esse, quia ipse Christus est transitus noster, vt nos si dignos inuenerit, transferat ad patriam vitæ. Et quia ipse est pascha nostrum, id est, paschale nobis sacrificium, [itaque epulemur,] id est, comedamus hoc pascha, si volumus esse liberi à dominio Pharaonis, id est, principis huius mũdi, qui est diabolus. Vel quia Christus est pascha nostrum, id est, transitus noster, itaque epulemur, id est, comedamus immolatum pro nobis corpus eius, vt per hoc ad vitam transire valeamus, quoniam aliter ad Deum transire non possumus. Non enim ad vitam & gloriam nobis transire volentibus, sufficit, nouam nos conspersionem & azymos esse, nisi cibo spirituali & viatico singulari spiritus noster adiuuetur, & infirmitas nostra corroboretur. Epulemur ergo, id est, epulis corporis & sanguinis eius reficiamur, ita vt [non] simus [in fermento veteri, id est, in corruptione veteris cõuersationis, quia qui pascha vult

Margin notes (right column): D; Lucæ. 22.; Exodi 12.; E; F; Ioan. 12. 14. & 16.

G legitimè comedere, debet fermentum vetustatis abiicere. Neque enim cognouit quæ sit solennitas nouæ incorruptionis, qui adhuc per incontinentiam vetustæ corruptioni subiacet: & ideo epulemur, non in fermento veteri, vt sacramentum resurrectionis & incorruptionis percipiẽtes, corruptioni iam per vitia nulla subiaceamus. Epulemur, inquam, non in fermento veteri, id est, non in consueto nobis quõdam carnalium desideriorum feruore, [neque in fermento malitiæ, [qua ferueamus ad aliorum læsionem, [& nequitię,] qua deficiamus à bono in nobis ipsis. [sed] potius epulemur [in azymis synceritatis & veritatis.] hoc est, vt synceritas mũdam faciat vitam, & veritas omnem fraudẽ excludat. In azymis synceritatis, vt simus sine carie, id est, sine fermento vitiorum corrumpente nos: & veritatis, vt veritas bonorum operum sit in nobis.

Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis. Non vtique fornicariis
H *huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus. Alioquin debueratis de hoc mundo exisse. Nunc autem scripsi vobis non commisceri. Si is qui frater nominatur inter vos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? Nónne de his qui intus sunt, vos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. Auferte malum ex vobisipsis.*

Nunc commoneo vos ab hoc purgare. Sed & sine hac admonitione debueratis facere, quia [in]
I alia iam [epistola scripsi vobis ne commisceamini fornicariis.] Epistolam quandam quæ modò non habetur, miserat illis, in qua præceperat, ne coniungerent se fornicatoribus, & cæteris de quibus nunc dicitur. Sed quia non distinxerat de quibus fornicariis & criminosis diceret, Christianis scilicet an gentilibus, putauerunt Corinthij de fornicariis gentilibus eum dixisse. Quam eorum erroneam intelligentiam ipse modò corrigit, & quæ dixerat, interpretatur, dicens: [Non vtique fornicariis huius mundi,] id est, gentilibus, sed à fratribus talibus scripsi recedendum. Quod vos non recte intellexistis, & ideo illum qui vxorem patris habebat, inter vos esse non ægre ferebatis. Sed vtique, id est, in veritate dico quia præcepi vobis, vt non commisceamini fornicariis huius mundi, id est, qui ex toto pertinent ad hunc mundum, qui nihil cum cœlesti mũdo habẽt, sed propter infidelitatem suã & desideria terrena filij huius seculi existũt. Fidelis enim, etsi fornicetur aut auarus sit, non est tamen ex toto huius mũdi, quia credit & sperat. Istud non præcepi, sed potius in illa epistola scripsi vobis, quod & nũc seruare debetis, vt nõ commisceamini fornicariis fidelibus, K
[aut auaris] fidelibus, [aut rapacibus] .i. rapinas exercentibus, [aut etiam idolis] post baptismum [seruientibus,] qui timore suppliciorum vel qualibet alia causa post quã ad fidem venerant, idolis seruiebant & sacrificabant. Talibus apostatis fratrib⁹ ne commisceamini. [Alioquin,] id est, si his cõmiscemini, [debueratis de hoc mundo exisse,] id est, melius esset vobis mori. Cõpendiũ est male agentibus si citius moriãtur, quàm diutius in peccatis versentur. Vel, non scripsi vt nõ commisceamini fornicariis infidelibus & cæteris, qui necdũ fidem habent & sunt criminosi: alioquin, id est, si præcepissem gentilibus non misceri, debueratis de hoc mundo exisse, id est, necesse esset de mundana conuersatione vos exisse, cum vbique sint tales. Non enim possunt homines in hoc mũdo viuẽtes nisi cum talibus viuere, nec eos lucrari possunt Christo, si eorum colloquium cõuiuiumque vitauerint. Vnde & dominus cum publicanis & L
peccatoribus comedens, aiebat: Nõ est opus sanis medicus, sed male habentibus. &, Non veni vocare iustos, sed peccatores. Tunc quidem scripseram vt fornicarios & cæteros vitaretis, quod vos non recte intellexistis, quia non determinaui de quibus dicerem. Sed [nunc] in præsenti epistola determinatè [scripsi vobis non commisceri] illis qui post baptismum talia faciunt. Ecce sine ambiguitate vobis hoc dico. [Si is qui frater nominatur inter vos,] id est, qui Christianitatis vocabulum portat, [est fornicator,] id est, probatus in scelere fornicationis, [aut auarus,] id est, immoderatæ pecunię coaceruator, confidens in ea magis quàm in Dei largitione, [aut idolis seruiens,] id est, ad idola quæ deseruerat recurrens, vel idolothyta comedens, [aut maledicus,] id est in vsu habens maledicere alios, & male loqui de eis, [aut ebriosus] id est, qui non semel, sed per consuetudinem se inebriat. [aut rapax,] id est, qui aliorum res violẽter auferre consueuit, [cum eiusmodi criminoso fideli, id est, nõ solum cum isto, qui in aliquo horum criminum fuerit inuentus, sed etiam cum aliis qui similibus vitiis detinentur, præcipio vobis [nec cibum sumere.] Cum infidelibus nõ prohibet Apostolus cibum sumere, sed in sequẽtibus istius epistolæ dicit: Siquis infidelium ad cœnam vos vocat, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate. Plerunque enim per cõuiuiorum participationem & confabulationem fidelis viri, infidelis dum fidelem diligit, ad fidem conuertitur. Cum fideli autem, in quo prænotata crimina vel similia reperiuntur, non solum sacramenta, sed nec communem cibum sumere permittit, vt dum à cunctis vitatur, erubescat & se corrigat. Nõ tamen sic vitandus est talis, nisi aut sponte confessus crimen suum aut omnibus notus esset talis, aut in aliquo siue seculari siue ecclesiastico iudicio nominatus atque conuictus. Plerique autem boni Christiani propterea tacent & sufferunt aliorum peccata quæ nouerunt, quia documentis sæpe deseruntur:

Matth. 9. Lucæ. 5. M Infra. 10.

A deferuntur:& ea quæ ipsi sciũt, iudicibus ecclesiasticis probare non possunt. Quamuis enim vera sunt quædã, non tamen iudici facilè credẽda sunt, nisi certis indiciis demonstrentur. Et ideo nõ temerè & quomodolibet, sed per iudicium auferendi sunt mali ab ecclesię communione, vt si per iudicium auferri non possunt, tolerentur potius, ne per se malos euitãdo quisquam ab ecclesia ipse discedens, eos quos fugere videtur, mittat ad gehennam. Ideo, inquit, determinatè scripsi, si frater talis fuerit comprobatus, cum illo nec cibum sumere, nedũ orare: quia [quid mihi] attinet [iudicare de his,] id est, infidelib⁹ [qui sunt foris,] id est, extra ecclesiam, vt eos vobis cauendos iudicarem sicut putastis. His enim blandiendũ est, vt per amorẽ & dulcedinẽ possint Christo lucrari, sed [nónne de his qui intus sunt,] id est, de fidelibus [vos iudicatis,] & ecclesiastica censura putredinem vitiorũ ab eis resecatis, vt in hac vita pro culpis suis
B puniantur, & ad Dei iudicium purgati postmodũ veniant? Iudicat etiam de his qui int⁹ sunt, qui discernit cui fratri adhereat, quem arguat, quem deuitet. Illos tantum qui sunt intus, iudicatis, ne dãnẽtur in futuro iudicio. [nam eos qui foris sunt,] non commisit vobis [Deus] iudicandos, sed ipse [iudicabit] eos in futuro secundum districtionem
Sup. 4. iustitiæ suæ, reddens eis digna supplicia. Superius de incognitis & ambiguis rebus, ac maximè de præposito dictum est, Nolite ante tempus iudicare: hìc autem ostenditur, quod ecclesiastici viri de manifestis & certis culpis debent iudicare fratres suos. Et quia meum & vestrum est de his tantum qui intus sunt, iudicare, ideo [auferte malum] hominem [ex vobisipsis,] id est, de cœtu vestro eiicite fornicatorem, cui⁹ societate coinquinamini. Quod enim dicitur, auferte malum ex vobisipsis, non sic esse intelligendum, vt ex ipso quisque auferat malum, sed sic potius, vt homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis indicat Græca lingua,
C vbi sine ambiguitate scriptum est, vt intelligatur, hunc malum, non hoc malum.

CAPVT VI.

Vdet aliquis vestrum habens negocium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud sanctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus? Quantò magis secularia? Secularia igitur iudicia si habueritis, cõtemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiẽs quisquam, qui possit iudicare inter fratrem suum, sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles? D

A

Occasione huius iudicij incipit agere de iudiciis. In quibus multimodè peccabant, quòd contemptis fidelibus, infideles iudices adibãt, vel stultos iudices instituebant, & litigabãt atque fraudabant, & alia huiusmodi faciebant. Non solum, inquit, ex hoc reprehensibiles estis, quod fratrẽ iudicandum non iudicatis, cum de his qui intus sunt, iudicare debeatis, sed etiã ex eo quod ad paganos iudices causas vestras ad iudicandum transfertis. Nam [aliquis vestrũ,] id est, aliquis ex vobis [habens negocium,] id est, causam contendendi [aduersus alterum] ex vobis fidelem, [audet,] id est, tam audacter reuerentiam Christianitatis cõculcat, vt quærat [iudicari apud iniquos, & non apud sanctos,] id est, apud infideles iudices, qui nõ sunt æquitatis amatores, & non apud Christianos, qui sanctè & iustè vos iudicarent. Quasi dicat: In hoc nimis audacter religionem faciam contemnitis, quod vestra negocia quę inter vos debetis iudicare, ad iniquos iudices defertis. Infideles vocat iniquos, quia leges à Deo hominibus concessas sæpe spernebant, vel falsa interpretatione autoritatem illorum idolis deputabãt. Ideo potius suadet apud Dei ministros agere causam, quia illi facilius de timore Dei sententiam legis veram pronunciant. In hoc peccatis, quòd ad sanctos negocia vestra iudicanda non defertis. Debent enim ipsi & de talibus iudicare, quia & de mundo iudicabũt. Et vtique qui ipsum mundum iudicaturi sunt, non indigni sunt ea iudicare quæ mundi sunt. Et hoc est: [An nescitis quoniã sancti de hoc mundo iudicabũt:] De hoc scilicet mũdo, qui in erroríb⁹ & nequitiis est, quia est alius superior. De hoc mundo, id est, de hominibus qui ad hunc mundũ infimum E
pertinent, sancti iudicabũt: quia cum Christo venient ad iudicium, & eius æquitati omnino concordabunt, quando mundanam prauitatem dãnabit. [Et si in vobis] tunc [iudicabitur mũdus,] id est, actio praua mundi, [indigni estis qui de minimis,] id est, de his terrenis reb⁹ [iudicetis?] In vobis iudicabitur mundus, si in vobis tunc non inuentum fuerit opus eorum, qui solum mũdum diligunt, si in actione similes mundanis hominibus & perfidis non apparueritis. Et si hoc fuerit, indigni estis nũc iudicare de minimis. Ideo cauete ne infidelium & prauorum opera faciatis, adeundo paganos iudices, sicut cæteri qui ignorant dominum. Ad huc probo quod sancti de terrenis iudicare possunt. Nam [nescitis quoniam angelos] apostatas [iudicabimus? Quanto magis secularia] iudicare possumus, quæ sunt inferiora? Nos qui supra naturam nostram Dei auxilio seruauim⁹ obedientiam, iudicabimus illos angelos, qui peccauerunt contra suam naturam, quia concordabimus iustitiæ Dei condemnantis illos, & ex comparatione nostra damnabiliores apparebunt. Cùm enim ipsi qui sublimioris & dignioris naturæ erãt, & quos nulla fragilitas ab illo summo & incommutabili Matth. 19. F

G mutabili bono retrahebat, per superbiam sponte sint lapsi: nos verò imbecilles, quos carnis infirmitas ad peccatum trahebat, & ad inferiora deprimebat, per humilitatem & iustitiam omni nisu tetenderimus ad superna, merito damnabuntur atrocius respectu nostri, & consolatio nostra cruciabit illos durius. Et quia satis rationabiliter o- Sapien. 5.
stensum est, nos posse iudicare de istis secularibus, [igitur si habueritis secularia iudicia,] id est, de rebus seculi, [contemptibiles illos qui sunt in ecclesia, constituite ad iudicandum.] Hoc est dicere: Qui minoris meriti sunt in ecclesia, & nullis magnorum donorum virtutibus pollēt, ipsi de terrenis negociis iudicent, quatenus per quos magna nequeunt bona, minora suppleātur, & qui penetrare intima nequeunt, saltem necessaria foris operentur, vt ipsi videlicet dispensationibus terrenis inseruiant, quos dona spiritualia non exornāt. Tales ex vobis ad iudicandum debetis constituere, non ad infideles iudicia vestra deferre. Et [ad verecundiam vestram dico,] id est, verecundiā habere potestis ex hoc quod dico, scilicet: [non est
H inter vos quisquam sic sapiens, qui possit iudicare inter fratrem] & fratrem [suum, sed] potius [frater cum fratre iudicio contendit,] quod est malū, [& hoc apud infideles,] quod est peius. Sapiētem ex fidelibus vult Apostolus iudicem eligi, quia nouerat Corinthios tam inconsideratos, vt imperitos fortè ex fratribus iudices eligerent. Sciebat enim quā tepidi & improuidi ī reliquis causis fuerant deprehensi. & licet contemptibiles nominauerit eos, quos ad iudicandum institui præcepit, sapiētes tamen ipsos nunc vocat. Qua ex re quid colligitur, nisi vt hi terrenas causas examinēt, qui exteriorum rerum sapientiam perceperunt? qui autem spiritualibus donis ditati sunt, profectò terrenis non debent negociis implicari, vt dum non coguntur inferiora bona disponere, exercitatius valeant bonis superioribus deseruire. Qui tamen proximorum infirmantium negocia non debent funditus deserere, sed hæc aliis quibus dignū
Nume. 11. est, tractanda committere. Vnde Moyses quoque viros ad populum pro se septuaginta constituit, vt
I quanto se ab exterioribus causis absconderet, tanto ardentius interna penetraret. Sicque fit vt & summi viri magis ad spiritualia dona proficiant, dum eorum mentem res infimæ non conculcant: & rursum in ecclesia vltimi sine bono opere non viuant, dum in rebus exterioribus inueniunt recta quæ agant.

Iam quidem omnino delictū est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. Quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? sed vos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus.

Propter supradicta posset putari, iudicium habere aduersus alterum, non esse peccatum, sed tantummodo id extra ecclesiam velle iudicari, nisi nunc secutus adiungeret, iam quidem omnino de K
lictū est in vobis quod iudicia habetis inter vos. Nam & dominus dixerat: Si quis voluerit tunicā Matt. 5.
tuam tollere, & iudicio tecū contendere, dimitte ei & pallium. Prohibuit ergo suos de secularibus rebus cum aliis habere iudicium. Propter quod & Apostolus nunc dicit hoc esse delictum. Tamen cum sinit in ecclesia talia iudicia finiri inter fratres fratribus iudicantibus, extra ecclesiam verò terribiliter vetat, manifestum est quòd secundum veniā concedatur infirmis. Quanquā enim Christianus litigare non debeat, tamen si graue fuerit, & quod contemni non possit, causam ad ecclesiā deferat, ne & damnum ad præsens & offensionem fortè incurrat. [Iam quidē,] inquit, id est, tam citò post baptismi sanctificationem [omnino delictum est in vobis,] ex hoc solo, [quòd iudicia habetis inter vos,] de rebus caducis, cum deberetis exteriora cuncta despicere, vt interna mētium bona possetis seruare. & ne quisquam ita hoc excu- L
saret, vt diceret iustum se habere negociū, sed iniquitatem se pati, quam vellet à se iudicij sententia remoueri, continuo talibus cogitationibus vel excusationibus occurrit, & ait: [Quare non magis,] id est, non potius [iniuriam,] id est apertam violentiam iniuste vobis illatā, [accipitis,] id est, acceptabilem & gratam habetis, quàm vt pacē cū fratre litigando dissipetis? & [quare non] potius [fraudem occultam de vestris rebus factam [patimini,] quàm vt tranquillitatem cordis amittatis iudicio contendentes inuicem? Per iniuriam designatur hîc iniusta molestia violenter illata, sicut est rapina, percussio, vulnus, turpe conuitium, & his similia: fraus verò per astutiam simulatoriè & dolose agitur contra eum, quem quis decipere molitur. Et quare vos vtranque patienter non sustinetis? [Sed vos iniuriam facitis], qui factam sustinere debuistis: [& fraudatis,] non fraudem patimini: [& hoc fratribus] facere non timetis, cū nec inimicis tale quid facere debuissetis. Iniuriam fa- M
citis, dum per iniustitiam vestram iurgium generatur coram iudicibus: & fraudatis, dum ipsos iudices donis corrumpitis: & hoc fratribus facitis, quos vos iuuare deberetis. & qui nec suis parcit, quid faciet aliis?

An nescitis quia iniqui regnum Dei nō possidebunt? nolite errare. Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Galat. 6. Ephe. 5. 1. Tim. 1.

Vos iniuriam & fraudem fratribus irrogatis, & de nomine Christiano vobis blādimini, quasi per hoc

A hoc saluandi sitis qui talia facitis. Sed [an nescitis quia iniqui,] id est, illi qui æquitatē trāsgrediuntur, faciēdo iniurias & fraudes & his similia, [regnum Dei non possidebunt,] quod iustis & sanctis Deus promisit? Cauete ergo esse iniqui, ne regnum dei perdatis: quia nullus iniquus illud possidebit, etiam si sacramenta Christianitatis habuerit: & præter illud regnum salus nulla est, quia aut erit quisque in illo regno, aut in inferno. Et ideo [nolite errare,] putantes esse extra regnum salutis locum, vel quod Deus per misericordiam suā vos in illud propter solam fidem Christianam introducturus sit, si iniquos vos inuenerit. Nam [neq; fornicarij,] qui cum mulieribus non desponsatis concumbunt: [neque idolis seruientes regnū Dei possidebunt,] sed in regno diaboli peribunt. [neque adulteri,] qui vxores aliorum violant: [neq; molles,] qui seipsos per se inquinant: [neque masculorum concubitores,] more Sodomitarū: [neque fures,] qui occulte res alienas auferunt: [neq; auari,] qui timētes quod Deus eis necessaria præbere desistat, congregant vltra modum superflua: [neque ebriosi,] qui vitium ebrietatis sectantur: [neque maledici,] id est, detractores, qui student mala dicere de fratribus, vel qui eos maledicere non verentur: [neque rapaces,] qui aliorum res apertè consueuerunt diripere. Nullus eorum qui tales sunt, possibebit regnū Dei, quia vnū quodlibet horum criminū tollit illud regnum. [Et] vos [quidem hæc fuistis,] id est, tales, quoniam hæc omnia mala fuerunt in vobis: [sed] tamen ne desperetis de perceptione regni, quoniam [abluti estis] in baptismo ab istis, & ideo turpius est si ad ea reditis. Nec solum abluti estis in remissionem peccatorum, [sed] etiā [sanctificati] in baptismo per spiritum sanctum. Nec tantū sanctificati, [sed iustificati] per fidem. Et hæc tāta gratiæ dona cōsecuti estis [in nomine domini nostri] Iesu Christi, cuius nomen in baptismo super vos est inuocatum, [& in spiritu dei nostri] qui repleuit aquā baptismi. Vtrūque enim inuocatio nominis Christi & infusio spiritussancti vobis ista concessit: & ideo nolite rursus ad priora mala redire, ne bona hæc omnia perdatis. Vel abluti estis lachrymis, & sanctificati melioratione vitæ: quia nimirum illos emēdatior vita sanctificat, quos per pœnitentiam abluens afflictio fletuum mundat. Et iustificati estis iustis operibus insistētes. Et idcirco cauete rursus crimina committere, ne contingat regnum amittere.

Nota.

B

C

Infra. 10. Eccle. 37.

Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, & vēter escis: Deus autem & hunc & has destruet. Corpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori. Deus verò & dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam.

D Quoniam supra dixerat potius ferendum esse damnum quàm causas male agere, ne quis putaret sua nullo modo esse repetenda, supponit: [Omnia mihi licent,] id est, omnia mea mihi sunt ad repetendum licita, sed tamen non repetam ea iudicio: quia [non expediunt] ad cursum meum, sed impediunt. [Omnia mihi licent] ad repetendum iure per iudicium, [sed ego] cum sim liber, [sub nullius redigar potestate,] id est, nolo redigi sub potestate illius iudicis vel testium, supplicādo eis vt mihi magis faueant. Ideo non sunt repetenda, tamen [Esca] debetur [ventri] pro quo creata est: [& venter escis,] quia aliter sustētari non potest: sed [Deus & hunc & has destruet,] vt neq; venter indigeat escis, neque sustentationem vllam ventri præbeant. Dum dicitur, Esca ventri & vēter escis, ostenduntur hęc quę ad escas pertinent, esse naturæ necessaria, & ideo licet ea repeti. Sed non multum pro his laborandum est, quia destruentur, & ideo licet de his fieri iudicium vel prætermitti. Esca debetur ventri, sed corpus non debetur fornicationi: & ita iudicium prætermitti de hoc non potest, vt vos soletis, qui fornicationem non iudicastis. Sed quod dictum est, omnia mihi licent, sed non omnia expediunt, repetamus. Soli enim in illicitis non cadunt, qui se aliquando & à licitis restringunt. Qua vid. licet constrictione religatum bene se nunc Apostolus insinuat, dicens: Omnia mihi licent, sed non omnia expediūt. At vt sua religatione ostenderet in quanta se mentis libertate dilataret, adiunxit: Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Cum enim mēs cōcepta desideria sequitur, seruire rebus cōuincitur, quarum amore superatur. Sed Paulus cui cuncta licent, sub nullius potestate se redigit, quia semetipsum etiā à licitis restringendo, ea quæ delectata premerent, despecta transcendit. Omnia, inquit, mihi licent, sed non omnia expediunt. Vt ostēdit ea licita esse, quæ nullo præcepto domini prohibentur, sic expedit potius esse tractanda non prescripto legis, sed consilio charitatis. Hæc sunt quę amplius erogantur saucio, qui curandus ad stabulum Samaritani illius miseratione perductus est. & ideo dicuntur non à domino præcipi, quamuis domino moneantur offerri, vt tanto intelligantur esse gratiora, quanto ostenduntur indebita. Potest ergo licere, & nō expedire: expedire autem, quod non licet, non potest. Ac per hoc non omnia quę licita sunt, expediunt: omnia verò illicita non expediunt. Ea itaque videntur mihi licere & nō expedire, quæ per iustitiam quidem, quæ coram Deo est, permittuntur: sed per offensionem hominum, ne ob hoc impediantur à salute, vitanda sunt: ea verò non licere, & ideo non expedire, quę sic ipsa iustitia vetantur, vt facienda non sint, etiam si ab eis quibus in notitiam fuerint perlata, laudentur. Quod si ita est, ideo non nisi illicita prohibentur à domino, vt ea quæ licita sunt & nō expediunt, non legis vinculo, sed libera dilectionis beneficentia caueantur. Notandum etiam quod Apostolus ista eis prædicens, nihil ab eis accepit,

Locus obscurior.

E

Lucæ. 10.

F

G accepit, sed labore manuum suarum vixit. Vnde & nonnulli eorum putabant illum ideo noluisse stipendium accipere, quia sciret se apostolum non esse. Contra quos nunc dicit: Omnia mihi licent, omnia seculi quę cęteris apostolis licēt, mihi quoque licēt: quia licet mihi, sicut illis, accipere sumptus à discipulis. Sed non expediunt omnia quae licent, quia si sumptus licitos acciperem, occasionem accipiendi pseudo apostolis darem. Omnia haec mihi licent, sed ego propter ista stipendia nō redigar sub potestate alicuius, vt autoritatem meam propter sua dona humiliet. Si enim ab his Apostolus quos in tantis vitiis arguebat, acciperet autoritatem magisterij cōcessam sibi à domino inclinaret. Non enim potest constanter argui à quo accipitur, maximè cum ideo promptus ad dandum sit maleuolus, vt sibi humiliet & praedicatorem. & idcirco dicit, sed ego sub nullius redigar potestate. Pseudo autem apostoli, qui causa quęstus praedicabant, nolebant esse amari peccantibus. Omnia, inquit, mihi licent, sicut & caeteris,
H vt accipiam stipendia sicut illi, quia esca ventri debetur, & venter escis. Sed tamen non multum curandū de his, quia transitoria sunt, quoniā deus & ventrē & escas destruet. Neque enim in futuro manducabimus & bibemus, sed illo vescemur pa-
Iohan. 6. ne, qui de cœlo descendit, vt perfectè compleatur
Psalm. 77. quod scriptum est. Panem angelorū manducauit homo. Escas ergo & ventrem destruet, cùm occi-
Infra. 15. derit indigentiā satietate mirifica, & corruptibile hoc induerit incorruptionem sempiternam, vt sit salus perfecta in isto corpore nulla remanēte corruptione, nulla succedēte defectione, vt nullo cibo corporali fulciatur. Dixi quia vēter escis debetur, quib⁹ tēporaliter sustētatur. [Corpus autē nō fornicationi] debetur, [sed domino.] Sanctus Apostolus contra superfluitatem escarū disputans, consequenter venit ad fornicationem. Etenim superfluitas escarum mater libidinis est, ventréq; distentū cibo & vini potationibus irrigatum voluptas genitalium sequitur: atq; pro membrorum ordine, ordo vitiorū est. Corpus non debetur for-
Nota. nicationi, sicut venter modificatis escis: quia cor-
I pus sine fornicatione potest semper subsistere, vēter autem sine cibis non valet subsistere. Et ideo fornicatio est superflua, ciborum autem refectio necessaria. Vnde quamuis ad tempus venter escis moderatis debeatur, corpus tamen fornicationi nūquam debetur, sed semper domino Christo, vt ei seruiat: [& dominus] Christus debetur [corpori,] vt ipse sit ei praemium, dans ei participationem immortalitatis suae. Corpus enim Christo dicatum, dono spirituali remunerabitur merito ducis, id est, animae. Et gloria corporis Christi dabitur corpori, quod nunc assiduè seruit eius praeceptis: & ita dominus Christus pręmium debetur corpori nostro, si corpus nostrū ei subditum in omnibus fuerit. Sed [deus] pater [& dominū] Christū [suscitauit, & nos] similiter [suscitabit.] Hoc est dicere: Sicut deus pater eū qui domin⁹ est, suscitauit, quia in omnib⁹ obediētē reperit: ita corpus nostrū, si eidē domino fuit vsquequaq; subie- K
ctū, suscitabit, & glorię ipsius domini particeps faciet illud: & hoc [per virtutē suā,] quae Christus est, cui nihil est impossibile. Nā & dominus Christū suscitauit per virtutē, quae est ipse Christus, id est, per potentiā diuinitatis ipsius Christi, & nos per eandem virtutē suscitabit, vt sequamur caput nostrum ad incorruptionem & gloriam, si digna membra sumus. Propter quod recedendum est ab omni fornicatione & immunditia, & insistendum studiis sanctitatis, vt ad tantam gloriam digni simus pertingere.

Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis quoniā qui adhaeret meretrici, vnum corpus efficitur? Erunt enim, in- Gene. 2.
quit, duo in carne vna. Qui autem adhaeret Ephe. 5.
domino, vnus spiritus est. Matth. 19. Marc. 10.

L Verè corpus non fornicationi debet mancipari, sed domino. Quia an [nescitis quoniam corpora vestra sunt membra Christi,] qui est caput vestrum, eò quòd homo factus est propter nos? Qui si tantummodo humanam animā suscepisset, mēbra eius non essent nisi animae nostrae. Quia verò & corpus suscepit, per quod etiam caput est nobis, qui ex anima & corpore constamus, profectò illius mēbra sunt & corpora nostra. Illius, inquā, membra sunt corpora nostra, propter corp⁹ quod ipse ex genere corporis nostri suscepit. & quoniā ita est, [ergo tollens membra Christi, faciam ea membra meretricis] per fornicationem? [Absit] vt hoc faciam. Neque enim tollere Christo membra sua debeo, & dare meretrici. Nō enim possunt simul esse & membra Christi & mēbra meretricis: sed desinunt esse membra Christi, vbi adhaerēt meretrici. Nam corpus nostrum quādiu perseuerat in sanctimoniae mūditia, membrum est Christi. Si verò complectitur meretricem, separatur à Christo, & fit mēbrum meretricis. Si ergo vnusquisque cupiēs fornicari vilescat sibi, & in seipso M
contemnat seipsum, non in se contemnat Christum, sed propter Christi reuerentiam, cuius mēbrum est corpus eius, contineat se ab hac turpitudine. Magnam enim iniuriam, magnumque contemptum Christo faciet, si ei meretricem praetulerit, separans se ab eo & adhaerens scorto. Verè fiunt membra meretricis, qui illi adhaerent. Nam an [nescitis quoniam qui adhaeret,] id est, commiscetur [meretrici, vnum] cū ea [corpus efficitur?] Fornicatio enim ambos vnum facit, vt quomodo in natura, sic in macula vnum sint, dum per illam nequissimae voluptatis adhaesionem duo vnū corpus efficiuntur, id est, in eodem scelere vniuntur. Gen.
Verè vnum corpus, quia vna caro. [Erunt] enim, [inquit] liber Genesis, [duo in carne vna.] Hoc etiam de legitimè coniunctis dictum est. Et sicut in legitima copula duo per adhaesionem vnum corpus

A corpus efficiuntur & vna caro, ita vt membra istius per consensum & delectationem carnalem fiant illius, sic est etiam in illicita adhæsione. Qui meretrici adhæret, unum cum ea corpus est: sed [qui adhæret domino, vnus spiritus est] cum eo. Diuersus quidem natura spiritus hominis est & spiritus Dei, sed inhærendo fit vnus spiritus ex diuersis duobus, ita vt sine humano spiritu beatus sit atque perfectus Dei spiritus, hominis autem spiritus non nisi cum Dei spiritu possit esse beatus. Tam potens verò est hæc humana mens, quæ est imago Dei, vt ei cuius imago est, valeat inhærere, quoniam sic ordinata est naturarum ordine, non locorum, vt supra illam non sit nisi ille. Cui cum penitus adhæserit, unus spiritus erit, accedẽte quidem ipsa ad participationem naturę, veritatis & beatitudinis illius, non tamen crescente illo in natura, veritate & beatitudine sua. In illa vtique cum ei feliciter adhæserit, immutabile videbit omne quod viderit, & tunc satiabitur in bonis desiderium eius. B Psal.102

Fugite fornicationem. Omne enim peccatum quodcũque fecerit homo, extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.

Ne fiatis vnum cum meretrice corpus, sed vnus cum domino spiritus, [fugite fornicationẽ.] Non dico, pugnate aduersus eam: sed, fugite illam: quia cum aliis vitiis potest expectari cõflictus, hæc autem fugienda est, quia non aliter melius vinci potest. Ideo viri longe debent esse à fœminis remoti, nec etiam mente huic vitio propinquare, si cupiunt victores fieri. & iure debetis hoc malum fugere, quia nullum peccatum ita corpus lædit & deturpat, vt fornicatio. Quia [omne peccatum quodcunque fecerit homo,] id est, ille qui ad peccandum ex sua fragilitate pronus est, quoniam de humo factus est, illud peccatum [est extra corp⁹,] id est, extra maculationem corporis, videlicet ex omnibus aliis peccatis nulla deformitas vel inhonestas īfertur corpori. Sed [qui fornicatur, peccat in corpus suum,] id est, contra honorem corporis sui: hoc est, fornicatio intantum polluit corpus ipsum, intantum libidinis æstus accendit, inquantum venenum delectationis illicitę sese per totum corpus diffundit. In aliis etiam peccatis omnia membra non sic idem appetunt, sicut in fornicatione. Et ideo hoc peccato magis homo deformatur, quoniam istud magis quàm aliud in corde vagatur, & cuncta membra huic operi mancipātur. Vel omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est, id est, in omni appetitu peccati anima est extra naturam corporis, quia in suo sensu remanet, intelligens mala esse quæ agit. Sed qui fornicatur, in corp⁹ suum peccat: quoniam in appetitu & operatione fornicationis sic peccat anima, vt redigatur in naturam sui corporis, quia nihil tunc cogitat, nihil sapit, nihil intendit nisi C

quæ carnis sunt. Sic enim totus homo absorbetur ab ipso & in ipso corpore, vt iam dici nõ possit ipse animus suus esse, sed simul totus homo dici possit caro esse & spiritus vadens & non rediens. & ideo videtur Apostolus exaggerare fornicationis malũ super cætera omnia peccata, quæ etsi per corpus cõmittuntur, nõ tamen animũ humanũ concupiscentiæ carnali ita efficiunt obstrictum & obnoxiũ, sicut in solo opere fornicationis corporalis commiscetur animus & conglutinatur, deuictus intantum, vt nihil aliud ipso momento & experimẽto huius tam magni flagitij cogitare liceat homini vel intendere, nisi quod sibimet addicit. Vnde merito in corpus suum peccare dicitur, quia nusquã sic totus homo corporis ipsius voluptati affigitur, vt in comparatione huius tanti mali cætera peccata extra corpus esse videantur, etiam si per corpus exerceantur: quoniam solius fornicationis vis tanta est, vt fornicans imperiosę libidinis conditioni se subdat, propriúmque ipsius corporis mancipium pessimum faciat in tempore ipsius immundissimæ operationis, vt (sicut dictum est) non sit liberum humanæ menti cogitare vel intendere aliud, nisi quod agit in ipso corpore, & ita in corpus suum peccat, id est, totus in corporis sui voluptatem miserabiliter demergitur in ipsa perpetratione peccati. Hæc dicta sunt de speciali fornicatione huius corporis. Est autem & generalis fornicatio humanæ animæ, qua non adhęrens quisque Deo, adhęret mũdo. Cæterum Iacobus tales sic increpat: Adulteri, nescitis quia amicitia huius mũdi inimica est Deo? Quicunque ergo voluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur. Et de hac generali fornicatione mentis, quæ omnia in se mala continet, qua non hæretur Deo dum hæretur mundo, rectè valet intelligi, quod nunc dicitur: quia omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Quia si non fornicatur anima humana adhærens mundo, sed casta permanet adhęrens Deo, quæcunque alia peccata vel ignorãdo, vel negligendo, vel obliuiscendo, vel non intelligendo fragilitate mortalitatis potuerit incurrere, extra corpus erũt, id est, extra corporalis & tẽporalis concupiscentiæ malum. Quod si adhærens mundo longe faciat se à Deo, peccat in corpus suum: quia corporali concupiscentia ad quæque temporalia & carnalia, carnali sensu & prudentia humanus animus trahitur atque distenditur, seruiens creaturæ potius quàm creatori. D Psal.77 E Iacob.4 F Roma.1

An nescitis quoniam membra vestra templum sunt spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri? Empti enim estis precio magno. Glorificate & portate Deum in corpore vestro. 2.Cor.6 Sup.3. Infra.7. 1.Petri 1.

Item ideo fugiẽda est fornicatio, quoniam mẽbra vestra corporea sunt templum spiritus sancti, & hoc [nescitis] qui fornicari volebatis? Nolite

N ergo

G ergo putare quod Deus peccata carnis non curet. Grauiter eum offenditis, si templum eius. i. membra corporis vestri corrumpitis. Quomodo non vultis maculari domus vestras, sic nec Deus domum suã. i. corpus vestrum. Si vobis non parcitis propter vosipsos, parcite vobis propter Deũ, qui fecit vos tẽplũ suũ. Grauiter enim peccatis, si templum eius quod est in vobis, corrumpitis. [Membra vestra templum sunt spiritus sancti.] Verũ idẽ spirit⁹ apertissimè declaratur esse Deus, quia nisi Deus esset, templum vtiq; nõ haberet. Nec minor est Christo, cuius templum sunt corpora vestra, quæ sunt membra Christi. Membra corporis vestri tẽplum sunt spiritus sancti, [qui in vobis est] tanquam deus in templo suo, [quẽ habetis à deo] patre: & ita cauete ne offendatis spiritum sanctũ qui in vobis habitat, & deum qui dedit vobis hũc spiritum. Quia templum estis spiritus sancti, vt ipse in vobis manens, omnia membra vestra gubernet & moueat ad bene agendum: [& non estis vestri,] vt facere vobis liceat quod vultis: sed estis
H eius, qui sanguine suo vos emit, vt volũtatem eius faciatis. Manifestũ est enim, quia qui emptus est, non est sui arbitrij, sed eius à quo emptus est, vt non suam, sed illius faciat voluntatem. Ideo propẽsius seruite domino, qui vos emit de manu inimici, ne offensus à vobis, reddat vos eidem vastatori. Verè non estis vestri ad faciendum quicquid placuerit, quia [empti estis] ad Dei seruitiũ [precio magno,] id est, sanguine ipsius domini. Qui sanguis est precium, non corporea quantitate, sed spirituali virtute & sanctitate magnum: quia nullum fuit in eo peccatũ, sed omnis iustitia: & ideo membra vestra quæ sunt templum spiritus sancti, & sunt redempta precio sanguinis domini, cauete meretrici adiungere ad contumeliam redemptoris & spiritus sancti: sed potius [glorificate & portate Deum in corpore vestro,] id est, spiritum
Matth. 11. sanctum in templo suo. Glorificare Deum, est se-
I cundum eius legem viuere. Portare Deum, imaginem eius in rebus bene gestis ostendere. Glorificate Deum bene operando, & portate Deum iugum eius super vos tollendo. & hoc facite in corpore vestro, id est, in moderamine corporis vestri, vt nihil in vestro corpore notari possit quod ad Dei contumeliam spectet, quod non eius gloriam commendet.

CAPVT VII.

D E quibus autem scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorẽ habeat, & vnaquæque suum virũ habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter autem & vxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. K
1. Petri. 3

Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi: & iterum reuertimini in idipsum, ne tentet vos satanas propter incõtinentiam vestrã. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines esse sicut meipsum. Sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius verò sic. Dico autem non nuptis & viduis: Bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego. Quòd si non se continent, nubant. Melius est enim nubere quàm vri.

Corinthij prauis sensibus pseudo apostolorum exagitati, qui nuptias per hypocrisim (vt puriores cæteris viderenrur) spernendas dicebant, epi- L
stolam de his apostolo miserunt, vt quid ipse sentiret agnoscerent. Quia enim non oblectabantur hac sententia, ideo prætermissis cæteris, quæsierunt solummodo de nuptiis, & de his quæ ad has pertinere videbantur. Inter cætera enim per literas quæsierũt, vtrum post fidem CHRISTI cælibes esse deberent, & continentiæ causa quas habebant vxores dimitterent, an si virgines credidissent, inirent matrimonia. Et cum è duobus ethnicis vnus credidisset in CHRISTVM, vtrũ credens relinqueret non credentem. Et si essent ducendę vxores, Christianas tantum accipi iuberet, an & ethnicas. Videamus igitur quid ad hæc Apostolus rescripserit. Sed ita continuatur litera: Moneo vos glorificare & portare Deum in corpore vestro mundo & sancto. Sed de his [de quibus scripsistis mihi,] volo vos scire, quia [bonum est homini mulierem non tangere. Vnde patet quia malum est tangere. Nihil enim bono cõtrarium nisi malum. Si autem malum est & ignoscitur, ideo cõceditur, ne malo quid deterius fiat. Simulque animaduertenda est Apostoli prudentia. Non dixit, Bonum est vxorem non habere: M
sed, Bonum est mulierem non tangere: quasi & in tactu periculum sit, quasi qui illam tetigerit, non euadat. Quẽadmodum enim qui ignem tetigerit, statim aduritur, ita viri tactus & fœminę sentit naturam suam & diuersitatem sexus intelligit. Bonum est non tangere. Sed [propter fornicationẽ] vitandam [vnusquisque suam vxorem] legitimam [habeat,] non cõcubinam, [& vnaquæque virum suũ habeat.] Solus fornicationis metus facit hæc concedi. Velut si quis definiat, Bonum est triticeo pane vesci, & edere purissimam similam, tamen ne quis fame compulsus comedat stercus bouinum, concedo ei vt vescatur & hordeo. non ideo frumentum non habebit suam puritatem si fimo hordeum præferatur, sicut nunc fornicationi nuptiæ præferuntur. Nec dixit, propter fornicationẽ vnusquisque

A vnusquisque ducat vxorem. Alioquin hac excusatione libidini frena laxaret, vt quotiescunque vxor moritur, toties ducenda sit alia ne fornicemur: & qui continentiã promiserant, vel diuinis autoritatibus vxorẽ habere non possunt, viderẽtur ad hanc ducendam relaxari. Sed ait, Vnusquisque vxorem suam habeat, suam scilicet, quam habebat antequã crederet. Quam bonum erat vxorem non tangere, & post fidem Christi sororem tantum nosse, non coniugem, nisi fornicatio tactũ excusabilem faceret. [Vxori vir debitum reddat, similiter autem & vxor viro.] Postquam semel sociati sunt coniuges, non licet vni vt se cõtineat sine voluntate alterius, sed debitum compari reddere cogitur, ne qui incontinens est, cadat in adulterij damnabile flagitium. Acceptabilis autem est deo sola continendi voluntas eius, qui continentiam seruare vellet, sed propterea debitum reddit ne coniunx pereat. [Mulier sui corporis potestatẽ non habet,] vt tradat illud alij viro, vel contineat

Nota.

B se, sed in viri eius potestate est corpus eius. Sed [& vir similiter potestatem non habet sui corporis] ad aliam mulierem, uel ad cõtinentiam, [sed mulier] habet illud in potestate. Hic non dominiũ tollitur viro, sed vitium. In hac enim re sunt ambo pares, vt neuter possit agere de corpore suo quod voluerit, id est, de parte corporis qua sexus vtriusque carnali sorte discernitur, sed in aliis rebus præest vir. & quia neuter habet potestatẽ proprij corporis, ergo [nolite fraudare inuicem,] id est, subtrahere alter alteri coniugale debitum, ne dissensio generet adulterium. Quod cõiuges coeũt præter intentionem generationis, non est nuptiarum malum, sed veniale propter nuptiarum bonum, quod est tripartitum, fides, proles, sacramentum: Fides, ne cum alio vel cum alia coëatur. Proles, vt religiosè educetur. Sacramentum, ne coniugium separetur. Nolite fraudare inuicem, [nisi fortè ex consensu,] id est, ex condicto, [ad tempus,] id est,

C aliquo sacratioris temporis spatio, [vt vacetis orationi.] Non enim valet infirmitas vestra complere (quod alibi præcipitur) vt sine intermissione oretis, quia quotiescunque debitum adinuicem redditis, orare non potestis. Cum ergo semper orandum sit, nunquam esset coniugio seruiendum. Sed quia non ad hoc sufficitis, saltem interpositis temporibus vos cõtinete, vt orationi possitis insistere, quoniam orationis suffragio indigetis. Ne enim damnetur talis coniugum vita, deprecatio simplex ad Deum est fundenda: & quamuis munda sint coniugia, tamen etiam à licitis abstinẽdum est, vt facilius ad effectum deducatur oratio. Nam & in lege sanctificari volentes, ab opere coniugali se continebant vt fierent sanctiores. Cum enim quis etiam concessa nõ contingit, ostendit se velle quod precatur accipere. Dixi vt propter orationem ad tempus consentiatis inuicem seruare cõtinentiam, & expleto illius orationis tempore, [iterũ reuertimini in idipsum] opus coniugale: quia etsi culpa est, tamen venialis est propter nuptias, & per hanc fornicatio vitatur. Concedenda

1. Thes. 5

Psal. 50

est enim minima culpa, si aliter non potest declinari maxima. Reuertimini in ipsum naturalem vsum, [ne satanas,] id est diabolus vestræ salutis aduersarius, [tentet vos] de fornicatione [propter incõtinentiã vestrã,] id est, propter hoc quia vos continere non potestis. Si enim continentiam ambo seruare possetis, tentatio satanę timenda non esset, quoniam aduersus neutrum ex vobis præualeret. Dico vt in idipsum reuertamini, sed [hoc secundum indulgentiam, non secundum imperium.] quia hoc vobis indulgetur, nõ præcipitur: & ideo non peccat qui aliter agit, imò peccat qui sic agit, sed leuius. Non enim sine vitio est quod ignoscitur, & non præcipitur. Sed cum in dubiis constringimur, vtiliter in minimis subdimur, ne in magnis peccemus. Culpa quippe esse innuitur, quod indulgeri perhibetur: sed quæ tanto citius relaxetur, quanto non per hanc illicitum quid agitur, si hoc quod est licitum, sub moderamine non tenetur. Tunc enim solum coniuges sine culpa sunt in admixtione, cum non pro explenda libidine, sed pro suscipienda prole miscentur. Sed tamen & alia commixtio, quæ fit pro sola voluptate, veniam accepit propter nuptias. Hoc, inquit, vobis secundum indulgẽtiam infirmis permitto: sed tamen [volo] (si possibile sit) [omnes homines esse sicut meipsum,] id est, abstinentes ab omni concubitu, sicut ego abstineo. [Sed vnusquisque] fidelium [habet proprium donũ ex Deo, alius quidem sic,] id est, vt sit omnino continens: [alius verò sic,] id est, vt vxori copulatus nulli alij misceatur. Vbi satis apparet, non tãtum continentiam donum Dei esse, sed coniugatorum etiam castitatem. Cum autem dona Dei esse mõstrantur, à quo petenda sint, discitur, si non habẽtur: & cui sint agendæ gratiæ, si habentur. Cõiuncti quidem debitum reddant, sed [non nuptis,] id est, virginibus, [dico & viduis,] quia [bonũ est illis, si sic permanserint sicut & ego,] id est, castæ. Postquã nuptis concesserat vsum cõiugij, & ostenderat quid ipse vellet, quídve concederet, transit ad innuptas & ad viduas, & se ponit exemplum, & felices vocat si sic permanserint. Quomodo diceret, Bonum est innuptis si sic permanserint sicut & ego, nisi esset integer corpore? aut quomodo diceret, volo omnes homines esse sicut meipsum? Si enim vxorem habuit qui hoc dixit, ergo omnes homines vxoratos esse voluit, nullamque virginem esse. Sed absit vt suspicemur illum habuisse coniugem. Sic enim à pueritia feruebat spiritu, vt huius rei curam non haberet, & iuuenculus à gratia Dei esset anticipatus. Ideoque vult omnes homines esse virgines sicut ipse est, & innuptas perseuerare tales qualis ipse est. [QVOD,] id est, sed, [si non se continent,] id est, si viderint se non posse incẽtiua carnis cõprimere, [nubant.] Ideo autem non se continere valent, quia non toto corde id appetunt, & propterea non merentur adiuuari diuinitus. Illum enim deus adiuuat, quem videt tota virtute cõtendere, nec sinit illum tentari supra vires proprias.

D

E

F

Nota.

G Quæ ergo propter mentis imbecillitatẽ nõ possunt continere carnis impulsionem, nubant, ne in barathrum diaboli per fornicationem corruant. Nam [melius est nubere quàm vri] ardore desideriorum carnalium. Sine culpa scilicet ad coniugium veniunt, si tamen necdum meliora deuouerunt. Ideo autem melius est nubere, quia peius est vri. Melius enim ad cõparationem deterioris respicit, non ad simplicitatem incomparabilis per se boni, velut si dicatur, Melius est vnum oculum habere quàm nullum. Vri autem est desideriis carnis æstuare. Cum enim mens calori carnis consentit, vritur. Pati verò desideria & nõ vinci, illustris viri est & perfecti.

Infra.10.

His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed dominus, vxorem à viro nõ discedere. Quòd si discesserit, manere innuptã, aut viro suo reconciliari. Et *vir vxorem non dimittat.*

Matth.5. & 19. Marc.10 Lucæ.16.

Innuptis & viduis suadeo vt sic permaneant, sed [his qui sunt iuncti matrimonio,] id est, viris & fœminis, qui iam copulati sunt in coniugio, [non ego] præcipio, [sed dominus] ipse per euangelium præcipit, [vxorem à viro non discedere.
H Quod,] id est, sed [si] ab eo [discesserit] ea causa qua dominus permisit. i. propter fornicationem viri, præcepit eam dominus [manere innuptá,] dũ vir eius vixerit: [aut] si se non continet, [recõciliari] potius [viro suo] vel correpto, vel tolerãdo, quàm alteri nubere. sed tamẽ particeps delicti mariti incorrepti fiet. [Et vir vxorem nõ dimittat.] quia si fornicata fuerit, nõ est vxor legitima, ideóque potest dimitti. & subintelligendum est idẽ de viro, quod de vxore præmissum est, vt si vir vxorẽ dimiserit ob fornicationem ei⁹, maneat incõiunctus: aut si se non potest continere, reconcilietur vxori suæ, vel correptæ vel tolerandæ. Tamen si correpta non fuerit, particeps fiet peccati eius vir qui eam tenuerit. Quoniã qui adhęret meretrici, vnum corpus efficitur. & vt Salomon ait, Qui
I tenet adulteram, stultus est & insipiẽs. Hæc de his dicta sunt, qui post acceptionem Christianitatis sociati sunt in coniugio. De illis autem quos fides in coniugio inuenerat, subditur:

Sup. 6. Prou.18.

Nam cæteris ego dico, non dominus. Si quis frater habet vxorem infidelẽ, & hæc consentit habitare cum illo, nõ dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet virũ infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virũ fidelem. Alioquin filij vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.

Vbi vterq; fidelis est, præcipit dominus ne dissocientur. [Nã cæteris] i. illis qui non ambo sunt
K fideles, sed vnus credidit, alter in infidelitate permãsit, [ego dico, non dominus.] Si quis frater & cætera. Quoniam ab infideli discedere nec prohibet, nec iubet dominus, ideo vt non discedat, Apostolus dicit, non dominus, habens vtique spiritum sanctum, in quo dare posset vtile & fidele consilium. Quod vtique monendum, non iubendum fuit: quia non tanto pondere prohibẽdi sunt homines facere licita quæ non expediant, quanto prohibentur illicita. Cum ergo ait, ego dico, non dominus, satis ostendit dominum non prohibere quod ipse prohibebat. Itaque licitũ erat per iustitiam, sed etiam licitum non erat faciendum propter liberam beneuolentiam, scilicet vt credens relinqueret non credentem: quia fortasse conuersurus eum erat ad fidem. Prohibuisset autem dominus, si esset illicitũ. [Si quis frater,] id est, Christianus [habet vxorem infidelem,] cui sociatus sit antequam venisset ad fidem, [& hæc consentit habitare cũ illo,] id est, nõ abhorret eũ propter fidẽ
L Christi, nec execratur quod Christianus est, [non dimittat illam:] quia & ipsa postmodum fortasse fiet Christiana, si cum eo fuerit assidua. Iam enim aliquantulum facta est domestica, quod virum patitur Christianum. [Et] eo modo [si qua] Christiana [mulier habet infidelẽ,] cui sociata sit antequam crederet, [& hic consentit habitare cum illa,] quam scit Christianã, nec ideo abhorret illã, [nõ dimittat virum,] quia iam in aliquo domitus est. Hoc non præceptum, sed consilium est Apostoli & admonitio. Si quis verò aliter fecerit, non erit præcepti transgressor, sed Apostoli consilium non tenebit. Cum autem propter infidelitatem coniunx dimitti possit, & iuxta domini sententiam dimitti nequeat nisi causa fornicationis, manifestum est & infidelitatem esse fornicationem. Quia scilicet idololatria, quam sequũtur infideles, & quælibet noxia superstitio, fornicatio est. Dominus autem permisit causa fornicationis cõiugem dimitti. Sed quia permisit, non iussit, dedit Apostolo locum monendi, vt qui voluerit, non dimittat infidelem, quia sic forsan fiet fidelis. Po-
M test enim esse multorum occasio lucrandorum, si fideles coniuges in relinquendis infidelibus permissa licentia non vtantur. [Sanctificatus est enim,] id est, sanctus effectus est, [vir qui erat infidelis, p mulierem fidelẽ: & sanctificata est mulier] quę prius erat infidelis, [per virum fidelem.] Credendum est, quia iam prouenerat vt nonnulli viri per vxores fideles, & fœminæ per viros fideles in fidem venirent. Et quamuis non dicens nomina, exemplis tamen hortatus est ad confirmandum consilium suum. Deinde subiecit: [Alioquin,] id est, si dissociaretur coniugium vestrum, [filij vestri essent immundi,] id est, spurij, non legali copula nati. [Nunc autem sancti sunt,] id est, mundi, quia vos in vestro coniugio manetis. iam enim erant paruuli Christiani, qui siue autore vno ex parentibus, siue vtroque consentiente, sanctificati erant baptismate. Quod non fieret, si vno credẽte

Matth.5. & 19.

dissociaretur

A dissociaretur coniugium, & non toleraretur infidelitas coniugis vsque ad oportunitatem credendi. Vel in eo quod dictum est, sanctificatus est vir infidelis &c. potuit Apostolus per prophetiæ spiritũ verbo præteriti temporis vti pro futuro: quoniam posteà sæpe contigit vt alter per alterum ad fidem conuerteretur. Alioquin si alter alteri non consentiret, filij vestri essent immundi. Sed nunc sancti sunt, quia de licito coniugio procreati, & sub creatoris veneratione nati sunt ex maiore parte, dum vnus ex vobis esset Christianus, & alter ei cõsentiret. Nam sicut omne quod per dedicationem fit idolorum, immundum est: ita & quicquid sub Dei creatoris professione fit, sanctum est. Sed quod nunc magis verba Apostoli videntur sonare, & quodammodo cogere, aliqua hìc intelligenda est sanctificatio, qua sanctificabatur vir vel mulier infidelis in coniuge fideli, & qua sancti nascebantur filij fidelium: siue quia in mẽstruo sanguine mulieris à concubitu continebat, quicũque vir vel fœmina id in lege didicerat (nã hoc Iezechiel inter illa præcepta ponit, quæ non figurata accipienda sunt) siue propter aliam quamlibet, quę ibi aperte proposita non est, ex ipsa necessitate cõiugiorum atque filiorum sanctitatis asperginem. Illud tamen sine dubitatione tenendum est, quæcũque illa sanctificatio sit, nõ valere ad Christianos faciendos atque ad dimittẽda peccata, nisi Christiana & ecclesiastica institutione sacramentis efficiantur fideles. Nam nec cõiuges infideles, quãlibet sanctis & iustis coniugibus hæreant, ab iniquitate mundantur, quæ à regno Dei separatos in damnationem venire compellit: nec paruuli de quibuslibet sanctis iustisque procreati, originalis peccati reatu absoluuntur, nisi in Christo fuerint baptizati.

B

Quòd si infidelis discedit, discedat. Non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi. In pace autem vocauit nos Deus. Vnde enim scis mulier si virum saluum facies? aut vnde scis vir si mulierem saluam facies, nisi vnicuique sicut diuisit dominus?

C

Fidelis nõ discedat ab infideli. Sed [si infidelis] vir aut mulier [discedit] odio fidei, discedat, permittatur discedere. Ideo dico, vt detur ei libertas abeundi, quia [nõ est subiectus seruituti frater aut soror,] id est, Christianus aut Christiana, [in huiusmodi] coniuge vt cogatur fidem dimittere, ne coniugẽ amittat infidelem. Sed quandiu possunt simul esse in pace, nõ separẽtur. quia [Deus nos] auersos à se [vocauit in pace] .i. dum essemus inuicem cõcordes, & ideo causa vocationis eius nõ debemus pacem rumpere, in qua nos eius vocatio reperit: sed in ea, si fieri potest, manere. & verè manendum est in coniugali pace, nec expedit discedere, quãuis liceat. Quia [vnde scis] ô mulier [si virum] tuum [saluũ facies,] cõuertens illum ad fidem, sicut iam sæpe sanctificatus est vir infidelis per mulierem fidelem? [aut vnde scis] ô [vir si] tuam [mulierem saluam facies,] conuertens illam ad Christum per cohabitationem & colloquutionem & amicitiam tuam, sicut frequenter sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem? Quod enim in aliis iam factum est, fortè & in vobis fiet. fortasse enim sunt credituri, qui non abhorrent nomen Christi. Vnde, inquam, scis si saluum facies comparem tuum, [nisi] ita te habeas ad eum [sicut dominus diuisit vnicuique] .i. viro præesse, vxori subesse. Vel, vnde scis si eũ saluabis, nisi quemadmodum dominus diuisit vnicuique quando saluetur, id est, prętordinauit quando credat, & sustinet illum donec præfinita hora credulitatis eius veniat? Sic & tu longanimiter expecta, vt credat. D

Vnumquenque sicut vocauit Deus, ita ambulet, & sicut in omnibus ecclesiis doceo. Circuncisus aliquis vocatus est? non adducat præputium. In præputio aliquis vocatus est? non circuncidatur. Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei. Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Seruus vocatus es? non sit tibi curæ. sed & si potes fieri liber, magis vtere. Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. Precio empti estis. Nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in quo vocatus est frater, in hoc permaneat apud Deum. E Galat. 5. & 6. Ephe. 4. Sup. 6. 1. Petri 1.

Nolite, inquam, ab inuicem separari. Sed [sicut Deus vocauit vnũquenq;, ita ambulet] qui vocatus est, id est, si quando credidit, erat coniugatus, vel circuncisus, aut præputiatus, talis permaneat & post baptismum, [sicut ego] non solũmodo apud vos, sed etiam [in omnibus ecclesiis doceo.] & ideo tenendum vobis est quod omnes ecclesiæ tenent, nisi alium ritum quàm omnes ecclesiæ, tenere malueritis. Verè vnusquisque debet ambulare vt vocat⁹ est. Nam [circuncisus aliquis vocatus est,] id est, si iam circuncisus erat quando ad fidem vocatus est, hic [nõ adducat præputiũ,] id est, nõ ita viuat quasi pręputium adduxerit: hoc est, quasi in eã partem quã nudauit, rursus tegimẽ carnis attraxerit, & quasi Iudæus esse destiterit, vt scilicet factus Christianus non putet se dignum quia non habet præputium, dans gloriam præputio, quasi valeat aliquid. Sed si & [in præputio aliquis vocatus est] ad fidem, & hic [non circũcidatur,] putãs circũcisionem aliquid prodesse. Nam [circuncisio nihil est,] id est, nec prodest, nec obest ad salutem: [& præputium nihil est,] F

G nec impedit,nec expedit:[sed obseruatio mandatorum dei]valet ad salutẽ.Nã siue circũcisus, siue præputiatus sit quisque, si mãdata dei custodierit, saluabitur:alioquin saluꝰ esse nõ poterit.Nusquã Apostolus cõsuetudinẽ aufert,quæ seruata nõ impedit:monet tamen ne in talibus spes salutis ponatur. Vnde & dicit ea nihil esse,& post subiũgit repetendo præmissam sententiam :[Vnusquisque in qua vocatione vocatus est,]id est, in qua conditione vocationi non repugnante,[in ea permaneat.]Quod ad eas consuetudines vel vocationes vitæ retulit, quæ nihil obsunt fidei bonisque moribus.Non enim sicut & latro erat quisque cũ vocatus est, debet in latrocinio permanere. Dico vt in eadem conditione maneat.Nam si[seruus vocatus es,]mane in eadem seruitute. [Non sit tibi curæ]quod seruus es,non inde doleas, non inde solicitus sis,cupiens inde solui.[Sed & si potes liber fieri, magis vtere]seruitute quasi re bona & utili. Seruitus enim valet ad humilitatem seruandã & ad patientiam exercendam. & qui in his terre-
H nis bene seruit intẽtione seruandi iustitiam & humilitatem, grande sibi meritum collocat apud deũ non respicientem conditiones hominum, sed mentes & actiones.Ideo quasi bonam rem amplectere seruitutẽ, nec putes nõ posse te placere deo, si seruis homini: quia[qui in domino vocatus est seruus,libertus est domini,]id est, dominus Iesus liberauit eũ à seruitute peccati, quæ est deterior. Nam si peccata seruos faciunt,cui peccata remittuntur,liber efficitur. [Similiter & qui]iuxta seculi conditionẽ[liber vocatus est]ad fidem, [seruus est Christi,]vt ei seruiat operando iustitiam, & ita vterque est seruus.Superbiã abscindit Apostolus & vnitatem facit, vt neque seruus pudore conditionis despectum se putet,neque liber inflatione mentis elatus seruo se superponat.Vere seruus est Christi quisquis ad fidẽ venit, etiã si liber
I apud homines iudicatur. nã [precio empti estis] omnes.i.sanguine Christi,quem pro vobis in cruce fudit,vt vos sibi seruos emeret, qui eratis male liberi.Maximum nanque crimen est,esse liberum à deo:maximúsque profectus, ex libero fieri seruũ Dei.& quia vos sibi seruos emit, ideo seruite illi soli, & [nolite fieri serui hominum,] vt propter homines postponatis Dei seruitium, vel faciatis contra eius præceptum. Hi sunt enim serui hominum,qui humanis superstitionibus se subiiciunt: qui tantùm hominibus placere cupiunt, & Deo seruire negligunt.Sicut antea fideles cõiuges monuerat ne recederẽt ab infidelibus,ita seruos quos in seruitute fides inuenit,hortatus est ne seruitutẽ relinquere curarent. Nunc autem eos qui iam fidem perceperunt & semper liberi fuerunt,monet vt hominum serui amplius non fiant, ne fortè retardentur à Dei seruitio,si se humano subdiderũt obsequio. Vnde & supradictam reiterat sentẽtiã, dicens: [Vnusquisque ergo frater in quo] subauditur statu,[vocatus est,in hoc]statu [permaneat apud Deum,]id est,in domo Dei,quę est ecclesia. Id est,si liber erat quãdo vocatus est,liber maneat: aut si seruus,maneat.Nõ enim vocatio diuina cõ- K
ditionem mutat,sed mores. Beatus autem Hieronymus aliter hæc interpretatur, & dicit quod ad superiorem disputationem,in qua docuerat Apostolus fidelem ab infidelibus non debere discedere, sed permanere in matrimonio sicut eos inuenisset fides,& vnunquenque vel cœlibem vel maritum ita durare vt esset Christi baptismate deprehensus,infert parabolas circuncisi & ethnici, serui & liberi,& sub metaphora eorum de nuptis disputat & innuptis. Circuncisus aliquis vocatus est?nõ adducat præputium. Eo,inquit, tẽpore quo vocatus es & credidisti in Christo, si circuncisus ab vxore vocatus es & cœlebs eras, noli ducere vxorem,hoc est,noli adducere præputium,ne circuncisionis & pudicitiæ libertatẽ oneres sarcina nuptiarũ.Rursum in præputio quis vocatꝰ est, nõ circuncidatur.Habebas,inquit,vxorem cũ credidisti?noli fidẽ Christi causam putare dissidij, quia in pace vocauit nos Deus.Circũcisio nihil est, & L
præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.Nihil enim prodest absq; operibꝰ cœlibatus & nuptiæ,cũ etiã fides quæ Christianorũ est,si opera non habuerit,mortua esse dicatur,& hac lege virgines quoque Vestæ in sanctarum queant ordine numerari. Vnusquisq; in qua vocatiõe vocatꝰ est,in ea permaneat.Quãdo credidit, inquit, siue habebat,siue nõ habebat vxorẽ,in eo permaneat quo vocatus est.Ac per hoc nõ tam virgines cogit nubere,quàm repudia prohibet:& sicut habentibus vxores tollit licẽtiam dimittendi eas,sic virginibus nubendi amputat facultatem. Seruus vocatus es?non sit tibi curæ. Sed & si potes liber fieri,magis vtere.Etiam si habes(inquit)vxorẽ,& illi alligatus es,& soluis debitum,& nõ habes tui corporis potestatem,atq; (vt manifestius loquar) seruꝰ vxoris es,noli propter hoc habere tristitiã, nec de amissa virginitate suspires. Sed etiam si potes causas aliquas inuenire dissidij,vt libertate pu- M
dicitię perfruaris, noli salutem tuam cùm alterius interitu quærere. Habeto paulisper vxorem, nec præcurras morantem,sed expecta dum sequitur. Si egeris patienter,coniunx mutabitur in sororem. Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini,Similiter qui liber vocatꝰ est, seruus est Christi. Reddit causas cur nolit vxores deseri. Idcirco, ait, præcipio vt in Christum de gentilitate credentes inita ante fidem matrimonia non relinquant,quia si vxorem habens credidit,non tanto Dei seruitio detinetur, quanto virgines & innuptæ, sed quodammodo est liberior, & seruitutis illi frena laxantur, & dum vxoris est, vt ita dicam, libertus est domini. pro quo, qui vxorem non habens credidit, & liber à seruitute coniugij vocatus à domino est, iste vere seruus est CHRISTI,nõ carne,sed spiritu sancto. Qui enim adhæret domino, vnus spiritus est. Ac ne forsitan in eo quod supradixerat, seruus vocatus es,non sit tibi curæ, sed etsi potes liber fieri, magis vtere,suggillasse continentiã videretur,infert sententiam quæ omnem amputet cauillationem:

Iacob.2.

Precio

A Precio empti estis;nolite fieri serui hominum.Redempti sumus preciosissimo Christi sanguine,immolatus est pro nobis agnus,& aspersi calidissimo rore hyssopi omnem impetum noxiæ voluptatis excoxim⁹. Quibus in baptismate mortuus est Pharao & vniuersus eius suffocatus exercitus, cur rursum Aegyptum quærimus,& post manna angelorum cibos: allia & cepe & pepones & carnes varias suspiramus? Hæc Hieronymus. Maritorũ verò & continentium disputatione præmissa, tandẽ Apostolus ad virgines venit,& ait:

De virginibus autem præceptum domini non habeo,consilium autem do,tanquam misericordiam consequutus à domino, vt sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse.

B De coniugatis dedi præceptum domini, quod acceperam ex euãgelio, & subieci consilium meũ. Sed[de virginibus non habeo præceptum domini,]quod vobis proferã,quia dominus nulla præcepti necessitate virgines coegit sic permanere, sed in arbitrio voluntatis eorum posuit, vt si vellent,nuberent,vel virgines permanerent.Nam maioris est mercedis quod non cogitur, sed offertur. Quia si fuisset virginitas imperata, nuptiæ videbantur ablatæ: & durissimum erat cõtra naturam cogere,angelorumque vitam ab hominibus extorquere, & quodammodo damnare quod condidit. Si enim virginitatem dominus imperasset, videbatur nuptias condemnare, & hominum auferre seminarium,vnde & ipsa virginitas nascitur. Quę si fuisset imperata,quisquis eam non seruaret, dãnaretur.Præceptum domini de virginibus nõ habeo, [sed consilium do.] Quia vbi præceptum, ibi necessitas est seruitutis:vbi verò consilium da-
C tur,ibi est arbitrium offerentis:ibi aliud facere nõ licet, hîc autem licet: & ideo plus amat virgines Christus,quia sponte tribuunt quod sibi non fuerat imperatum. Maioris autem gratiæ est offerre quod nõ debes,quàm reddere quod exigeris. Cõsilium do[tanquam] de præteritis meis erratibus [misericordiam à domino consequutus,vt]deinceps[sim fidelis.] Vel hanc misericordiam consequutus sum,vt sim fidelis,quia per dei misericordiam mihi datum est,vt ab infidelitate exemptus, sim fidelis:& ideo fidele est consilium quod do, & à domino est,per cui⁹ misericordiam fidelis sum. Verè do consilium,quia istud,quod [existimo bonum esse hoc,]id est virginitatẽ seruare. Vel quia fidele possum dare consilium, ergo existimo bonum esse hoc, vt quicunque poterit,virgo permaneat:hoc inquam existimo bonum esse [propter instantem necessitatem,]quæ instat coniugia ineuntibus,quia deinceps semper necesse est illis cogitare de temporalibus,& tunc intumescunt vteri fœminarum,atque cum maximo dolore parturiunt,& cum grandi labore nutriunt filios: ac deinde accidit frequenter,vt & filiis orbentur & maritis,atque reliquum in egestate & calamitate ducant.Sed virginitatis obseruatio bona est,non solum propter supernã mercedem, sed etiã propter huiusmodi instantẽ necessitatẽ. Vel propter instãtẽ necessitatem, quia necessitas instat omnib⁹, vt se præparent ad aduentum iudicis,quod coniuges minus facere possunt, dum curis mundanis occupantur.Propter huiusmodi necessitatem existimo bonum esse in virginitate manere,[quoniam bonũ est homini sic esse,]id est, in virginitate: quia non solum in futuro seculo gloriam,sed & in præsenti requiem & libertatem habet virginitas. D

Alligatus es vxori? noli quærere solutionem.Solutus es ab vxore? noli quærere vxorem.

Dixi quia bonum est homini sic esse, & tamen si[alligatus es vxori,noli quærere solutionem,]vt *Matt.5.*
continenter viuas, quia non licet vxorem dimitti *&.19.*
nisi causa fornicationis.Sed si[solutus es ab vxore,] tunc accipe meum consilium vt non quæras E
vxorẽ. Habet vnusquisque nostrũ terminos suos. Redde mihi meum,& tu tene tuum. & si alligatus es vxori,ne des illi repudium:si solutus es,ne quęras vinculum.Vt ego non soluo coniugia,si semel ligata sunt,ita tu non liges, quod solutum est.

Si autem acceperis vxorem, non peccasti:& si nupserit virgo,non peccauit. Tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi.Ego autem vobis parco.

Dixi ne quæras vxorem.Sed tamen [si acceperis vxorem,non peccasti.] Aliud est non peccare, aliud bene facere. Non enim male agit qui vxorẽ ducit,sed contra malam fornicationis actionem se munit.[Et si nupserit virgo,non peccauit.]Nõ illa virgo,quæ se semel dei cultui dedicauit.Harũ enim si qua nupserit,habebit damnationem, quia *1.Ti.5*
primam fidem irritam fecit. Virgines enim quæ F
post consecrationem nupserint,non tam adulteræ sunt quàm iniustæ. Ne autem videretur Apostolus in eo quod dixit,& si nupserit virgo, non peccauit,rursum cælibes ad nuptias reuocare, statim se refrenauit,& aliud inferendo infirmauit, quod concesserat,ac deterruit à nuptiis,dicẽs:[Tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi;] Id est,licet non peccent qui coniugia sortiuntur, tamen leuius sine coniugio possunt viuere,quia tribulationem carnis habebunt qui sunt huiusmodi,& nos ignari rerum putabamus nuptias saltem carnis habere lætitiam.Si autem nubentibus & in carne tribulatio est,in qua sola videbantur habere delicias, quid erit reliquum propter quod nubant, cum & in spiritu & in anima & in ipsa carne tribulatio fit? Nam & maiores tribulationes hi frequenter ex carne suscipiunt, qui carnis voluptatibus delectantur.Tribulationem habebunt. Sed [ego] dũ consulo vitare hanc, [parco vobis, .i. nolo vos illam sentire,sed immunes ab ea esse.

G Vel parco vobis, id est, ostendo sic carnis tribulationem, quasi non maiora sint propter quæ nubere non debeatis.

Hoc itaque dico fratres, tempus breue est. Reliquum est vt qui habent vxores, tanquam non habentes sint: & qui flent, tanquam non flentes, & qui gaudent, tanquã non gaudentes: & qui emunt, tãquam non possidentes: & qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur. Præterit enim figura huius mundi.

Quandoquidem parco vobis à tribulatione, vt non eam per nuptiarum implicamenta sustinere cogamini, [itaque fratres hoc dico vobis,] quia [tẽpus] vitæ præsentis [breue est:] nec adhuc populus dei propagãdus est generatione carnali, sed iam recolligendus regeneratione spirituali, quoniam omnia in breui finietur. [Reliquum est,] id
H est, hoc solum restat agendum, [vt & qui habent vxores] &c. Vxorem nanque habet, sed quasi non habens est, qui scit sic debita carnis exoluere, vt tamen per ea mundo tota mente non cogatur inhærere. Nam cum Apostolus iste rursum dicat, Qui habet vxorem, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori: ille vxorem habet, quasi non habens, qui sic studet placere coniugi, vt tamen non displiceat conditori. Flet quoque, sed quasi non fleat, qui sic temporalibus damnis affligitur, vt tamen de æternis lucris animum semper cõsoletur. Gaudet verò, sed quasi non gaudeat, qui sic de temporalibus hilarescit, vt tamen semper perpetua tormenta consideret: & in hoc quod mentem gaudio subleuat, hanc continuo pondere prouidi timoris premat. Vxorem inquam, habet quasi non haben-
I do, qui sic per illam carnali consolatione vtitur, vt tamen nunquam ad praua opera melioris intentionis rectitudine eius amore flectatur. Vxorem quasi non habendo habet, qui hæc transitoria esse conspiciens, curam carnis ex necessitate tolerat, sed æterna gaudia ex desiderio spiritus expectat. Non flendo autem flere, est sic exteriora aduersa plangere, vt tamen nouerit internæ spei consolatione gaudere: & rursum, non gaudendo gaudere, est sic de infimis animum attollere, vt tamen nunquam desinat summa formidare. Emit autem, sed quasi non possidet, qui ad vsum terrena præparat, & tamen cogitatione alta præuidet, quod citius hæc relinquat. Mundo quoque vtitur, sed quasi non vtatur, qui & necessaria cuncta exterius ad vitæ suæ ministerium redigit, & tamen hęc nõ sinit suæ menti dominari, vt subiecta foris seruiant, & nunquam intentionem animi ad alia tendentis frangant. Quicunque igitur tales sunt, eis profecto terrena omnia non ad desiderium, sed ad vsum adsunt: quia rebus quidem necessariis vtuntur, sed nihil habere cum peccato cupiunt. De ipsis quoque rebus habitis quotidie mercedes quærũt, & plus gaudent bono opere quàm bona possessione. Taliter, inquit, agere debetis. [Præterit enim figura huius mundi.] Ac si aperte diceret: Nolite constanter mundum diligere, quando & ipse non potest quem diligitis, stare. Incassum cor quasi manentes figitis, dum fugit ipse quem amatis: & si mundus transit quo vniuersa clauduntur, imò figura & conuersatio hæc mundi quasi nubes prę- K
terit, inter cætera mundi opera & nuptiæ præteribunt. Neque enim post resurrectionem erunt coniugia. Si autem mors finis est nuptiarum, cur necessitatem in voluntatem non vertimus: & quod inuitis extorquendum est, cum spe præmiorum offerimus deo? Præterit figura mundi, non natura, vt in aliam speciem mundus vertatur, & de hoc veteri cœlo ac terra fiat cælum nouum & terra noua. Tunc enim figura mundi quotidie senescentis perfecte præteribit, quando conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant ardendo penitus interibunt, atque ipsa mundi substantia qualitates habere incipiet, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione conueniant, vt scilicet mundus in melius innouatus, apte accommodetur hominibus etiam carne in melius innouatis.

1. Ioan. 2
Matth. 22
Mar. 12
Lu. 20
Isaiæ. 25 & .66
2. Petri. 3
Apoc. 21.

L

Volo autẽ vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus est quæ domini sũt, quomodo placeat deo. Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Et mulier innupta & virgo cogitat quæ domini sũt, vt sit sancta & corpore & spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad vtilitatem vestram dico, non vt laqueum vobis iniiciam: sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. M

Mundi forma præterit, & hæc omnia temporalia. Sed ego [volo vos esse sine solicitudine] temporalium, quam habent coniugati, vt possitis libera mente diuinis intendere. Nam [qui sine vxore est, solicitus est] eorum [quæ sunt domini,] id est, studet ieiuniis & orationibus, humilitati ac misericordiæ cæterisq; virtutibus, cogitans [quomodo placeat deo,] faciens ea quæ sunt illi grata. Sed [qui cum vxore est, solicitus est] eorum [quæ sunt mundi,] vt habeat vnde pascat vxorẽ & filios, id est, studet multiplicare diuitias, & vineas agrosq; fertiles & amplos habere, variamque supellectilé possidere, intendens [quomodo] per hæc [placeat vxori, & diuisus est,] id est, in multas partes solicitudinum miseriarumq; distractus. Vel diuisus est, quia singulariter domino non seruit, sed partim domino

A domino, partim seculo. Ex cōiugiis quippe terrenæ solicitudines prodeunt, & idcirco vitam cęlibem quisque magis debet eligere, ne propter cōiugium cogatur solicitudinibus mundanis intentus esse. Bonum est enim coniugium, sed mala sunt quæ circa illud ex huius mundi cura succrescunt: & ideo nunc Apostolus cum ad cęlibatus gratiam instrueret, non coniugium spreuit, sed curas mundi nascentes ex coniugio repulit. Et quemadmodum de viro dictum est, simili modo & de fœmina constat, quia [mulier innupta & virgo cogitat quę domini sunt.] Non omnis innupta, & virgo est: quæ autem virgo, vtique & innupta est. Hinc post mulierem posuit nūc Apostolus virginem, vt mulierem significaret nō esse virginem. Quanquam ob elegantiam dictionis potuerit idipsum altero verbo repetere, mulier innupta & virgo: vel certe definire voluisse, quid esset innupta & virgo, ne & meretrices putarem⁹ innuptas, nulli certo matrimonio copulatas. Innupta & virgo cogitat quę do B mini sunt. Non iam cogitat temporalia, nec cogitat quemadmodum non puniatur à deo, sed quēadmodum placeat deo pulchritudine interiore, decore mentis, formositate interioris hominis. Vt si nihil aliud esset, & nulla merces amplior virginem sequeretur, sufficeret ei hæc sola prælatio, cogitare quæ domini sunt, & ornare se sponso cælesti. Cogitat [vt sit sancta corpore & spiritu,] id est, carne & mente. Nonnullæ enim sunt virgines carne non spiritu, quarum corpus integrum est & anima corrupta. Sed illa virginitas hostia Christi est, cuius nec mentem cogitatio, nec carnem libido maculauerit. Est enim sācta corpore & spiritu. Non quòd nupta fidelis & casta & secundum scripturam subdita viro, non sit sancta corpore, sed tātummodo spiritu. Fieri enim nō potest vt sanctificato spiritu, non sit sanctum etiam corpus, quo sanctificatus vtitur spiritus. Sed ampliorem innuptarum & in corpore & in spiritu sanctificationem C Apostolus his verbis intelligi voluit, non corpus nuptarum omni sanctificatione priuauit. Minor est enim diuina sanctitas ex ea parte curarum, qua mundana cogitatur voluptas. Innupta, id est, vidua, & virgo cogitat quæ dei sunt. Sed [quæ nupta est,] cogitat econtrario ea [quæ mundi sunt,] studens [quomodo placeat viro.] Lege enim maritali cōtristata, solicita est quomodo impleat ius maritalis officij, subdita mundanis necessitatibus. Quicquid itaque intentionis animi etiam in his rebus impenderetur quibus placendum esset viro, colligere quodammodo & redigere debet innupta in eam intentionem, qua placēdum est deo. Sed videmus virgines de seculo cogitare, & matrimonio iunctas dominicis operibus studere. His virginibus non imputabitur sanctimonia à deo, & his nuptis erit merces apud deum. Similiter & de viris sentiendum est. Apostolus autem his loquitur, qui mira deuotione obsequi desiderant cęlestibus præceptis, ostendens quo compendio citius curritur ad deum, scilicet si cælibem vitā quis ducat, & solis diuinis studeat. Qui ne forsitan putaretur onus grauissimum castitatis imponere nō- D lentibus, statim subiungit causas suadendi, & ait: [Porro hoc dico,] continentiam suadeo, [ad vtilitatem vestram,] id est, vt maiorem apud deū mercedem adquiratis, & leuius in hoc seculo viuatis, [non vt iniiciam vobis laqueum,] id est, non vt inuitos vos ad hoc constringam, & laqueus iste sit vobis occasio fornicationis, si incontinentes fueritis. [sed] suadeo [ad id quod honestum] & decorum [est,] id est, sanctum & mūdum, vt scilicet homo sit corpore castus & animo: non quia coniugium sit inhonestum aut turpe, sed quia hoc honestius sit, & suadeo ad [id quod præbeat facultatem obsecrādi dominum sine impedimēto,] quod nō est in coniugio, vel obsecrandi dominum sine impedimento coniugalis operis.

Si quis autē turpem se videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri, quod vult, faciat: non peccat, si nubat. Nam qui statuit in corde suo E *firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo seruare virginem suam, bene facit. Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit.*

Sicut de virginibus determinauit, sic & de patribus virginum determinat. Ego, inquit, ad cælibatū prouoco, quia hoc est honestius & expeditius. Sed [si quis] habens filiā virginē [existimat,] id est, timet [se] quandoque [videri turpē,] id est, infamem, [super,] id est, de [virgine sua, eo quòd sit superadulta,] id est, vltra pubertatem, & ad nubendum iam diu matura, [& ita oportet fieri,] id est, oportet eam tradi nuptiis, quia nō vult se con F tinere, atque in verbis eius & actibus lasciuia notatur, propter vitādum fornicationis opprobriū, [faciat] pater [quod] illa [vult,] id est, tradat eam marito. quia [non peccat] ipse, [si] illa [nubat, cū sit iam superadulta & in desiderio nuptiarū. Ideo dico, si ita oportet fieri, non peccat, si eam tradat viro: quia qui non dat, sed in sanctimonia conseruat, bene facit. Aliud est autem non peccare, aliud benefacere. Declina, inquit, à malo & fac bonum. Psal. 36 Illud declinamus, hoc sequimur: in altero vitium, in altero perfectio. Et hoc est, ille prædictus non peccat, id est, non facit malum: [nam] iste de quo subiungo, facit bonum. [Qui firmus,] id est, constans & immutabilis, [statuit in corde suo,] id est proposuit in consilio suæ rationis seruare virginē suam in perseuerantia virginitatis, [non habens necessitatem tradendi eam viro, cum illa nō id optaret, sed [habens potestatem suæ voluntatis] implendæ, cū virgo non aduersaretur, sed assentiretur huic paternæ voluntati vt integra perseuararet, [& hoc] ille [iudicauit in corde suo,] id est, ex iudicio mentis bonum esse decreuit, & ex deliberatione

G tione rationis instituit [seruare] intactam [virginem suam,] non tantũ non peccat in hoc, sed etiã [bene facit,] quia quod deo gratum est facit. Vel nomine virginis intelligatur caro. Si quis, inquit, considerat virginem suam, id est, carnem lasciuire & ebullire in libidinem, neq; refrenare se potest, duplexque ei incumbit necessitas aut accipiendæ coniugis, aut ruendi, quod vult, faciat: non peccat, si ducat vxorem. Faciat quod vult, non quod debet. Non peccat, si duxerit vxorem: non tamẽ bene facit, si duxerit. Nam qui statuit in corde suo firmus seruare virginem suam, id est, carnẽ in virginitate, ille bene facit. Deinde ab vtroque infert Apostolus: Quandoquidem non peccat qui eam tradit viro quam oportet tradi, & bene facit qui eam seruat quã potest seruare, [igitur & qui virginem suam iungit matrimonio, bene facit:] quia licitum est quod facit: [& qui non iungit,] cũ habeat potestatẽ voluntatis suæ, [melius facit:] quia apud deum illi meritum collocat, & à seculi solici
H tudine illam liberat. Nisi illaturus fuisset, melius facit, nunquam præmisisset, bene facit. Vbi autem bonum melius est, ibi boni & melioris non vnum est præmium. Et vbi non vnum præmium, ibi vtique dona diuersa. Tantum ergo est inter nuptias & virginitatem, quãtum inter non peccare & benefacere: imò vt leuius dicam, quantum inter bonum & melius. Finita disputatione coniugiorum & virginitatis, & inter vtrunque cauto moderamine præceptorum, vt nec ad dexteram nec ad sinistram diuerteret, sed via regia graderetur, & illud impleret, Ne sis multum iustus, rursus monogamiam digamiæ comparat: & quomodo nuptias subdiderat virginitati, ita digamiam primis nuptiis subiicit, & ait:

1.Reg.6 2.Reg.14 4.Reg.22 Eccle.7.

Mulier alligata est legi quanto tempore vir eius viuit. Quòd si dormierit vir eius, liberata est à lege. Cui autem vult nubat, tantũ in domino. Beatior autem erit, si
I *sic permanserit secundũ meum consiliũ. Puto autẽ quòd & ego spiritum dei habeam.*

Roma.7

Non est peccatũ si virgo nupserit. Sed quę vult nubere, audiat legẽ cui vult se subdere. [Mulier] enim [alligata est legi quanto tempore vir eius viuit,] nec potest à lege viri solui vt alteri nubat dũ ille vixerit. Hæc nanque alligatio non soluitur, etiam si per repudiũ adultera coniunx à casto coniuge separetur: nec habet licẽtiam vt alteri nubat, quandiu siue castus siue mœchus vir eius viuit. [Quòd,] id est, sed [si dormierit,] id est, si mortis somnum gustauerit [vir eius,] qui in resurrectione est euigilaturus, [liberata est à lege] eius, vt possit alij nubere, si se non possit cõtinere. Si dormierit, liberata est. Non dixit primus aut secũdus, nec tertius aut quotuslibet, nec nobis definiẽdum est, quod non diffiniuit Apostolus. Vnde nec illas nuptias debemus damnare, nec eis verecundiam numerositatis afferre. Nam nec dominus in euangelio vlla suæ sententiæ significatione damnauit mulierem quæ septem viros habuisse dicebatur, nec

Nota.

Matth.22

K dixit in resurrectione electorum tales esse nõ posse. Quapropter nec contra humanæ verecundiæ sensum audeo (inquit Augustinus) dicere, vt quoties voluerit, viris mortuis, nubat fœmina: nec ex meo corde præter sanctæ scripturæ autoritatem, quotaslibet nuptias audeo condemnare. [Cui vult nubat, tantum in domino.] Id est, vt & sine suspicione turpitudinis nubat, & religionis suæ viro nubat. Neque enim vel virgo vel vidua permittitur gentili viro nubere. Dico nubat. Sed tamen [beatior erit, si sic] innupta [permãserit] post viri mortem [secundum consilium meum.] Beatior erit, si vidua permanserit: quia etiam si iterum nupserit, beata esse poterit seruando iustitiam. Beatior (inquit) erit, si sic permanserit. Continuò subiungit apostolicam autoritatem, secundum meum consilium. Porro ne autoritas Apostoli quasi hominis leuior videretur, addidit: [Puto autẽ quòd & ego spiritũ dei habeam.] Vbi ad continentiam prouocat, ibi nõ hominis, sed spiritus dei consilium est: L
vbi autem nubendi veniam dat, spiritum dei non nominat, sed prudentiæ librat consilium, ita singulis relaxatis, vt vnusquisque ferre potest. Do consilium. Sed nolite hoc velut humanum cõtemnere, quia puto quod ego sicut alij apostoli, spiritum dei habeam. Id est, nolite putare quia ex me hoc ipsum sit. Quod dico, spiritus dei in me loquitur, quem contemni non expedit. Quod Apostolus dixit, Puto, dubitare videtur: sed ille increpat, nõ dubitat. Increpat contemptores suos, qui non putabant eum ista loqui per spiritum dei. Nam & homines de his rebus quas certas habent, aliquando increpatiue dubitant, id est, verbum dubitationis ponunt, cum corde non dubitent, velut si quis indignetur & dicat seruo suo, Contemnis me? Considera, forsitã dominus tuus sum. Sic & saluator nõ dubitat, sed increpat, cum dicit Iudæis: Si crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi. Non dubitatiue, sed increpatiue dixit, forsitan. Iohan.5

M

CAPVT VIII.

D *E his autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit deum, hic cognitus est ab eo.*

Ingreditur illos corrigere, qui carnes idolis immolatas edebant, dicẽtes: Omnis creatura dei bona est, idolum verò nihil est, & hac imagine magis quàm veritate rationis errabant. Nam cæteri qui simplices erant & idiotæ, dum viderent istos idolothyta comedere, putabant in illis carnibus aliquid sanctitatis esse, sicque infirmabantur in fide. De nuptiis, inquit, & cæteris quæ sunt hactenus tractata, quæsistis & docui: sed [de his quæ sacrificantur idolis,] non fuit opus quærere, quia de his

1.Ti.4

scitis

A scitis vt ego, quoniam [omnes scientiā] istam [habemus.] Perfectioribus loquitur, qui in sua scientia aliis erant scandalum, id est, idiotis, quia bene sciebant idolum nihil esse, & nullum deum preter Christum esse: ideoque licebat eis quantum ad se, creaturam dei comedere: sed tamen abstinere debebant, ne fieret infirmis causa offensionis: Quod enim illi per huiusmodi scientiam comedebant, alij ignari sub ueneratione idoli manducabant. Scientiam habemus tam ego quàm vos, quid fieri possit de carnibus immolatis. Sed non valet hæc [sciētia,] quoniam [inflat,] id est, facit vos superbire contra ignaros. Sed [charitas ædificat] infirmos, quæ quod eis obesse potest, dimittit: & ideo charitatem habere melius est, non ventosam scientiam. Nam scientia inflat, charitas autem ædificat: quia cum charitas ædificando non erigit, scientia inflando peruertit. Per se enim inutilis est sciētia, quando sola sine charitate est: sed per charitatem
B vtilis, quando ei charitas adiuncta est. Temperatur enim à charitate, vt non satis mera sit, & inebriet scientem, vt non se extollat. Sicut enim vinum non temperatum ex mixtione aquæ mentem alienat, sic & superbum facit scientia, nisi charitate fuerit temperata. Tali scientia hi erant inflati, qui quoniam sciebant nihil esse idolum, cōtra salutem fratrum imperitorum, carnes sacrificiorum edebant, charitatem præ oculis non habentes: quia debuissent carnes contemnere, ne scandalum infirmis facerent. Scientia nanque eorum destruebat animos imperitorum fratrum, putātium illic apud idolum aliquam gratiam, quando peritiores fratres interesse ibi & non horrere videbant. & ob hoc ait: Charitas ædificat, vt saluti fratrum studentes, scientiæ legibus illic non vterentur, nec scandalum illis facerent. Scientia enim sine charitate inflat. quod vero charitas ædificando impleuerit, nihil ibi inane inueniet scientia quod inflet. Scientia, inquit, vos inflat, vt despiciatis cæteros, & ideo non est vtilis nec perfecta sciētia. Nam [si quis] vestrum [existimat se] in hac re [aliquid scire, nondū cognouit] quomo-
C do debeat [scire:] & ita nō sufficienter scit, quāuis de scientia glorietur. & si scit quod liceat sibi carnibus vesci, non nouit quod ipse debet illa sciētia sic vti, ne noceat aliis. Ita enim quisque debet scire, vt scientia sua sibi & aliis prosit, non vt noceat. Nam qui per huiusmodi scientiā idolothyta comedit, scientia & comestio eius ad subuersionem infirmorum fratrum, & ad confirmationem infidelium proficit: & ideo non ita scit vt oportet. Sed [si quis diligit deum,] ad cuius dilectionem non potest peruenire nisi dilexerit proximum, [hic est cognitus,] id est, probatus & electus [ab eo.] Dei enim dilectio in proximi dilectiōe probatur: quia qui studet fratri prodesse, pro quo CHRISTVS mortuus est, ostendit se Christum diligere: & ideo dignus est vt deus illum dignetur cognoscere, qui reprobis dicit, Nescio vos.

...14

Matth.7 & 25.

De escis autē quæ idolis immolātur, scimus quia nihil est idolū in mundo, & quod nullus est deus nisi vnus. Nam etsi sunt qui dicātur dij, siue in cælo, siue in terra, siquidem sunt dij multi & domini multi, nobis tamē vnus est deus pater, ex quo omnia, & nos in illum: & vnus dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. D

Exodi.20. Psalm.81. Iohan.10

Quoniam propter interpositionem nō potuit exponere quid scirent de escis immolatis, facta interpositione, & ostenso quod scientia sine charitate non sufficit, nec est vtilis, sed noxia, redit ad rē, & exponit quid ipsi sciant de carnibus immolatitiis, propter quod licere sibi iudicabant eas comedere. Qui de scientia gloriatur, non nouit quo modo oporteat eum scire. Sed [de escis quæ immolātur idolis,] scit ipse & nos quod licitæ sunt ad comedendum intelligentibus. Vel de escis E quæ immolantur idolis, [scimus,] id est, scientiā istam habemus, quod scilicet nihil est idolum: & ideo licet escas manducare, quia non sunt ab idolis contaminatæ, cum idolum sit nihil. Idolum est simulacrum humana effigie vel beluina seu volucrina factum & consecratum, iuxta vocabuli sui interpretationem. εἶδος enim Grecè, Latinè forma seu species interpretatur. & inde per diminutionem dicitur εἴδωλον, id est, formula: & quia idolum (vt Apostolus nunc dicit) nihil est, idolum facit, qui illud facit quod non est. Quid est autem quod non est? Species quā non videt oculus, sed ipse sibi animus fingit. verbi gratia, vt si quis humanis membris caput canis vel arietis formet, aut rursum in vno hominis habitu facies duas fingat vel humano pectori postremas partes equi seu piscis adiungat. Hæc & his similia qui facit, non similitudinem, sed idolum facit. Facit enim quod non est, nec habet aliquid simile. & idcirco Apostolus dicit, [quia nihil est idolum in mundo,] id F est, inter creaturas mundi. Si enim consideremus omnes creaturas, quas deus fecit, nunquam inueniemus idolum à deo sic creatum. Materiam quidem ipse creauit, sed stultitia hominum hāc ei formam dedit. & ideo secundum hoc quod à deo nō est factum, nihil est, cum omnia deus fecerit. Nā & malum simili ratione nihil est, quia deus illud non fecit. Vel ad salutem nihil est idolū, sicut stulti putant: qui ideo colunt illud, vt salutem aliquā illis conferat. Sed & quantum ad diuinitatem, nihil est idolū, id est, nihil diuinitatis in se habet vt coli debeat. Hoc scimus, [& quod nullus est deus nisi vnus,] qui est incommutabilis trinitas & verè vnus tantum. [Nam etsi sunt qui dicantur dij,] id est, qui nuncupatiue, non essentialiter dij vocantur, quia deus eis participationem sui per gratiam dedit: [siue in cælo,] sicut beati angeli: [siue in terra,] sicut prophetæ & apostoli: [siquidem sunt dij multi] tales, sicut angelici spiritus & sacerdotes: [& domini multi] sunt illi spiritus, qui vocantur dominationes: & prædicatores, qui nonnunquam in

Iohan.10.

Exodi.7 Psalm.44 Iohan.12

G in scripturis appellantur domini: aut etiam seculares principes, qui dominium exercent super cętcros: quamuis, inquam, sint tales dij & domini, nobis tamen quantum ad cultum pertinet, vnus solummodo deus & dominus est. Non enim angelos vel homines sanctos, quamuis dij vocentur, colimus vt deos aut dominos. [Nobis tamen] ad colendū [est vnus deus pater, ex quo] sunt [omnia:] id est, ex cuius bonitate & consilio processerunt omnia, [& nos] fideles [in illum] respicimus. Bruta nanque animalia & infideles homines in terrā curuantur & terrena quærunt: nos verò per fidem & desiderium tendimus in eum, à quo descendimus. Et est nobis ad colendum [vnus dominus Iesus Christus, per quem] sunt [omnia;] quoniā sicut & Iohānes asserit, Omnia per ipsum facta sūt, Iohan. 1. [& nos per ipsum] sumus non solum homines, sicut & cæteri, sed etiam boni ac sapientes. Vbi & spiritus patris & filij similiter colendus nobis intelligitur. Sed quia de diis & dominis loquebatur H Apostol⁹, dixit nobis esse vnum deum patrem & vnum dominū filium, quanquam & filius sit deus, atque pater sit dominus. Ad illa enim duo, id est, ad deos & dominos, subiecit ista duo, & idcirco tertium non addidit, id est, spiritum sanctum.

Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cū conscientia vsque nūc idoli quasi idolothytum manducāt: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur.

Nos quidem scimus quia nihil est idolum, & quod nullus deus nisi vna trinitas creatrix omniū quā colimus: [sed non in omnibus est] ista [scientia,] id est, non omnes hoc sciunt, sed nonnulli putant aliquid numinis esse in idolis. Nō omnes hoc sciunt, sed potius [quidam] sunt inter vos, [qui vsque nunc cum conscientia idoli,] id est, etiam nūc I sicut ante conuersionem, putantes idolum esse aliquid, manducant cibum idolo sacrificatum, quasi idolothytum, id est, quasi per consecrationem idolo sanctificatum, & in spiritualem potentiam mutatum. Idolothytum enim dicitur, quasi idolo datum. Conscientia illorum est idoli, id est, ab idolo possessa, vsque nunc, id est, etiam postquam ad fidem accesserūt: quia necdum ab errore idoli mentem suam penitus abstraxerūt, & [quasi idolothytum,] id est, quasi idolo consecratum, manducant cibū illum cum reuerētia idoli: [& sic consciētia ipsorū polluitur] contaminatione idoli, non propter cibū, sed propter infirmitatē suam: quia infirma est in fide, dum periclitantur ignari in vestra scientia, dum cibos quos à vobis comedi vident, comedunt exemplo vestro vel autoritate. Mysticè verò Corinthij, quoniam studiosi literarum græcarum erant & amatores philosophiæ, dogmata philosophorum quasi idolis immolata comedebant. Quæ tamen fortasse lędere nō poterant eos qui plenam scientiam veritatis acceperant. Qui autem in Christo minus eruditi fuerant, si imitarentur eos legentes talia, & illis adhuc studiis operam dantes, vulnerari poterant, & diuersorū dogmatum variis erroribus implicari. Sic ergo fieri K poterat, vt inde læderentur indocti, vnde qui perfectam scientiam habebant, lædi nequibant. Sed quoniam charitas non quærit quod sibi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant, abstinendum nobis Infra 10. est à tali cibo doctrinæ, qui nos solos ædificat & delectat, sed proximos offendit & lædit. Sicut enim sermo qui pietatem & iustitiā & veritatem docet, deo immolatus est, id est, deo consecratus: ita & sermo qui ad impietatem & iniustitiam & errorem respicit, idolis immolatus est. Et qui eum recipit, quasi idolis immolata comedit. Sed iuxta priorem sensum, videamus sequentia.

Esca autē nos non cōmendat deo. Neque enim si manducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.

Infirmi læduntur nostra comestione. Sed [nos non commendat deo esca] illa, quia non ideo pla- L cemus deo, quod escam idolis immolatam comedimus pro eo quod nobis hanc esse licitam nouimus. & idcirco respuenda est talis esca. Hac enim contempta, non vtique deerit quod edatur. Si autem sumpta fuerit, non abundabit ita vt nihil vltra requiratur. Ac per hoc (vt diximus) abiicienda est, cum sit fratribus scandalum, & nos sine illa possimus viuere. Vel non commendat nos deo, vt per hanc simus acceptabiliores ei: quia [si manducauerimus eam,] non idcirco [abundabimus] in bono, vt sufficiat nobis ad salutem. neque [si non manducauerimus,] ideo [deficiemus,] id est, non minuetur nostrum meritum apud deum.

Videte autem ne forte hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis viderit eum qui habet scientiam, in idolio recūbentem, nonne cōsciētia eius cū sit infirma, ædificabitur ad manducandū idolo- M thyta, & peribit infirmus in tua sciētia frater, propter quē Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Chri- Roma. 1 stum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non māducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scādalizem.

Vobis quidem licet edere de carnibus immolatis, quia scitis eas esse creaturā dei, idolum autē nihil esse. [Sed videte ne forte hæc licentia vestra fiat offendiculum infirmis] in fide, id est, ne generet offensionem fratribus, qui adhuc nesciunt idolum nihil esse. Per hoc quod dicit, ne forte, ostendit quod ex licentia eorum potest infirmis fratribus offendiculum contingere & non contingere. Et per hoc innuit, quia vbi nullum est offendiculum alicui, possunt vti licitis: vbi verò est offendiculum, ostēdit omnino abstinēdum. Cum enim praua æstimatio, inquantum sine peccato valet, ab intuentium

A intuentium mente non tergitur, cunctis mala credentibus per exemplum culpa propinatur. Vnde & plerunque cōtingit, vt qui negligenter de se mala opinari permittunt, per semetipsos quidem nullam iniqua faciant, sed tamen per eos qui se imitati fuerint, multiplicius delinquant: & ideo recte nūc isti qui cibos immundos sine sui pollutione comedere poterant, admonentur ne sua hac comestione scandalum tentationis fratribus infirmis moueant. Nam possunt inde fratribus scandalum facere. [Si enim quis] infirmus, nondum sciens idôlum nihil esse, viderit eum qui habet rectam scientiam, qua nouit idôlum nihil esse, [recumbentem in idolio,] id est, comedentē cum infidelibus carnes immolatas in præsentia idoli, [nónne] exemplo periti [conscientia] ignari [cum sit infirma,] ædificabitur, id est, erigetur, [ad manducandū idolothyta,] id est, quasi ab idolo sanctificata, putans illic aliquid gratiæ esse, quia peritum fratrem vidit ea comedere nec horrere? Quomodo enim putatis simulacris decipi posse homines, quæ à Christianis honorari putant? Nā pagani dicunt in cordib⁹ suis: Quare nos relinquam⁹ deos, quos Christiani ibi nobiscum colūt? & infirmi fratres prouocantur, vt non solum ibi manducare, sed & sacrificare desiderent. Idolium est locus in quo idolis immolatur. & infirmus si quemlibet doctum viderit ibi cum infidelibus edere, putabit eum intelligere cibos illos aliquam sanctificationem ab idolo sumpsisse, & tali mente incipiet illos comedere: [& ita peribit infirmus frater in tua scientia,] quem viderit taliter recumbētem, peribit infirmus, si contra vnius dei fidem comederit de sacrificatis. peribit in tua scientia, id est, tua peritia illum occîdet, dum à te fieri viderit quod ipse aliter intelligit: & tu eris occasio mortis eius, [propter quem Christus] vt redimeret [mortuus est.] In tua scientia, quam te dicis habere vt scias quia nihil est idolum, & animo cogitas deum, & sic recumbis in idolio, in hac scientia perit infirmus: & ne contemnas infirmum propter vitium in quo infirmus est, audi quia frater est si firmus es, cura fratris infirmitatem. & ne etiam fratrem contemnas, adiungo, propter quem Christus mortuus est. Quem si vis contemnere, precium ipsius attende. Considera qui mortuus est propter ipsum, & non negligas Christum propter infirmum, cum infirmum debeas diligere propter Christum. Vos, inquit, exemplo vestro ducitis in errorem infirmos, quod non est leue peccatum. Quia [sic peccantes in fratres &] exemplo vestri operis [percutiētes,] id est, lædentes [conscientiam eorum infirmam, peccatis in Christum] qui pro illis mortuus est, & cuius membra illi sunt: & ideo nolite hoc peccatū contemnere, si non vultis deleri de libro vitæ. Nolite putare quod in homines peccetis tantum, & ideo leue sit, quia taliter in deum peccatis, cuius membra destruitis. Vel secundum alios codices, in Christo peccatis. Per hoc enim quod charitatis æmuli non estis, qua CHRISTVS vos liberauit, peccatis in Christo, non in Christum. Quia iuxta

B

C

hūc sensum, in CHRISTVM peccare, est CHRISTVM negare: in CHRISTO autem peccare, est in his quæ CHRISTI sunt peccare. Nā sicut qui sub lege est, in lege dicitur peccare: ita & qui sub CHRISTO sunt, in CHRISTO dicuntur peccare. Et quia per prædictam comestionem peccando in fratres, peccatis in CHRISTVM vel in CHRISTO, propter hoc [si esca mea scandalizat fratrem meum,] id est, offendit, & à bono proposito disturbat, [nō manducabo carnem in æternū,] id est, nunquam mādücabo carnem vllam, sed semper ab esu carnis abstinebo. non quod esca sit mala, sed [ne fratrem meum scandalizem] tali comestione. Sic & vos debetis agere. Nam sicut vxorem licet habere, sed si fornicata fuerit, abiiciēda est: ita & carnē licet edere, sed si idolis oblata fuerit, respuenda est. Intantum enim charitati studendū est, vt & licita pro illicitis sint abiiciēda, ne obsint fratri. Typice autem in eo quod dictum est, videte ne forte hæc licētia vestra &c. vsque, propter quem CHRISTVS mortuus est, videtur Apostolus sub aliis verbis dicere: Ne legas philosophos, poetas, oratores, nec in eorum lectione requiescas, ne tali modo fratrem infirmū perdas. Nec nobis blandiamur, si in his quæ sunt scripta, non credimus, cum aliorum conscientia taliter vulneretur, & putemur probare, quæ dum legimus, non reprobamus. Alioqui quale erit vt æstimemus Apostolum eius, qui vescebatur in idolio, conscientiam comprobasse, & eum dixisse perfectum, quem sciret de idolothytis manducare? Absit vt ore Christiano sonet Iupiter omnipotēs, & mi Hercule, & mi Castor, & cætera magis portēta quàm numina.

D

Roma. 2

E

CAPVT IX.

Non sum liber? non sum apostolus? Nónne Christum Iesum dominum nostrum vidi? Nónne opus meum estis vos in domino? etsi aliis non sum apostolus, sed tamen vobis sum. Nam signaculum apostolatus mei vos estis in domino. F

Incipit se proponere in exemplum, vt sicut ipse abstinet à licitis pro scandalo fratrum, ita & illi faciant. quasi dicat: Abstinete ab hoc licito propter fratrum vtilitatem, quia ego habeo libertatem accipiendi stipendia, & tamen non accipio propter aliorum salutem. Et hoc est quod increpatiue dicit per interrogationem: [Non sum liber?] id est, nónne libertas est mihi data sicut cæteris apostolis, accipere stipendium ex bonis vestris? & [nō sum,] id est, nónne sum [apostolus,] vt & mihi liceat quod apostolis? Verè sum apostolus. Quia [nónne Christum Iesum dominum nostrum vidi] in via vel in templo? Acsi dicat: Liber sum accipere, quia sum apostolus. Apostolus sum, quia CHRISTVM vidi. Apostolum se comprobat, quia occasione pseudo prædicatorum minus de eo sentiebant, & ad hoc comprobandum dicit se CHRISTVM vidisse, quia quidam di-

G cebant illum non esse apostolum, quia nunquam viderat Christum. Siue liberum se dicit, quia nullius aliquid concupiuit, nec in adulatione docuit. Apostolus autem est, id est, missus à Christo dicēte sibi: Ego ad gentes mittam te. Vidit enim illum non adhuc mortalem, sed iam clarificatum, quando constitutus est ab ipso apostolus, vt per hoc pa tesceret dignitas apostolatus ei⁹. Vere, inquit, sum apostolus, quia vos estis opus mei apostolatus. [Nónne] enim [vos opus meū estis in domino?] id est, nónne ego apostolus hoc operatus sum, vt vos sitis in domino? [Etsi aliis,] id est, Iudæis [nō sum apostolus, vobis tamen sum,] qui per me credidistis. Qui de Iudæis crediderant, & legem adhuc carnaliter obseruabant, hunc esse negabant apostolum, quia ipse libera voce prædicabat legem amplius carnaliter non oportere seruari. Cæteris enim apostolis propter scandalum ab hac re dissimulātibus, hic aliter docere videbatur, & ideo ab illis Iudæis nō recipiebatur. Vobis, inquit, sum a-

Actuū. 22

H postolus. [Nam signaculum,] id est, signum & iudiciū [apostolatus mei vos estis] per me credētes [in domino.] Hoc est, forma apostolat⁹ mei quasi similitudo sigilli expressa in vobis apparet, dū habetis ea, quę alij fideles per alios apostolos habēt.

Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est.

Hæc scilicet [defensio,] quam dixi, [est mea apud eos qui me interrogāt,] vtrum sim apostolus, id est, ostendo illis fidem & religiosam vestrā conuersationem, quā me docente consecuti estis, sicq; per opera defendor esse apostolus contra eos, qui hoc negabant de me: & ita per vos apostolus esse comprobor apud illos qui inde dubitabāt, ideoq; non conuenit vt & vos inde dubitetis.

Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem mulierem circunducendi, sicut & cæteri apostoli & fratres
I *domini & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*

Ideo suprà dixi me esse liberū, quia [nūquid] ego & mei [non habemus potestatē manducandi & bibendi] quæ nostra sunt? Habemus vtiq; hanc potestatem, sicut cæteri apostoli. Potestatem habemus à Christo, non iussionem huius rei, quia dominus permisit, non iussit prædicatoribus, vt acciperent sumptus, vt si quis eos non acciperet, maiorem inde mercedem acquireret: sicut & virginitatem laudauit, non præcepit, ad cumulū gloriæ eorum qui eam seruauerint. Et [nunquid non habemus potestatem circunducendi] nobis [sororem mulierem] in prædicatione, id est, Christianam & sanctam mulierem, vt ministret nobis de facultatibus suis? Nūquid non possumus hoc facere si volumus, [quemadmodum cæteri apostoli & fratres domini & Cephas?] id est, Iacob⁹ Alphæi & Thadæus, qui fuerunt cognati saluatoris, hoc est, ex sorore virginis Mariæ, & Petrus qui est princeps apostolorū? Nam nec ipse Petrus refutabat sumptus oblatos à fœminis, sicut nec dominus refutauerat. Mulieres enim desiderio doctrinæ cælestis ministrabāt eis & sumptus & seruitia, vt non indigerent his quæ ad necessitatem vitæ huius pertinēt. Ideo plus erat mulieres circunducere, quàm ab auditoribus alimenta percipere, quia mulieres indumenta & quæque necessaria præbebant. Nec omnino reprehensibile iudicabatur hoc, maxime apud Iudæos. Et hæc, inquit, potestas nónne & nobis est concessa sicut cæteris apostolis? [Aut solus ego & Barnabas,] quia placet nobis ex labore manuum nostrarum viuere, [non habemus potestatem hoc operādi?] id est, hoc faciendi, scilicet stipendia sumendi, & mulieres circunducēdi? Nos duo soli non possumus hoc agere, cum omnes hoc agant? Non reprehendit alios, sed eorum more sibi probat licere quod eis erat licitum. Putabant enim nonnulli Corinthiorum, quod nō liceret ei sumptus accipere sicut cæteris, quoniam de labore suo viuebat, & inde minoris eum dignitatis æstimabant, nec apostolum esse credebant, dicentes apud se: Quia si esset apostolus, stipendia sumeret vt omnes apostoli. Contra quos ipse nunc loquitur, ostendens se esse apostolum & potestatem habere sumendi stipendia, sed nolle sumere. & ne coapostolos reprehendere videatur quia abstinet, subiungit:

Matt. 10
Luc. 9. & 10.
Matt. 19
K
Matt. 13
Marc. 6
Luc. 8
L

Quis militat suis stipendiis vnquam? Quis plantat vineam & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis nō manducat?

Per has similitudines humanæ consuetudinis ostendit rationabiliter, quia sibi & aliis prædicatoribus licet accipere sumptus. Nam & ipsi spiritualiter Christo regi militabant, & ideo à Christianis plebibus tanquam à prouincialibus stipendia sumebant. Ipsi ecclesiam quasi vineam plantabant, & idcirco de fructu eius merito comedebāt. M
Ipsi gregem ouium Christi doctrina veritatis pascebant, & ideo iure de gregis lacte, id est, de cibis eius temporeis accipiebant. Paulus tamen qui hęc loquitur, suis stipendiis militabat, & de fructu vineę à se plantatæ non edebat, nec de lacte potabat gregis quem pascebat. Nullam enim in pręsenti vita retributionem sumere volebat, vt in futuro seculo plenam de omnibus mercedē reciperet. Qui præmissis similitudinibus, subdit:

Nunquid secundum hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos vtique hæc dicit? Nam propter nos vtique scripta sunt. Quoniam debet in spe qui arat, arare, & qui tritu- Deut. 25. 1. Tim. 5. Rom. 15.

rat,

A *rat, in spe fructus percipiendi.*

Dico quia miles debet à rege stipēdia cōsequi, & agricola de fructu vineæ carpere, & licet huma nis similitudinibus vtar, [nunquid] tamen [hæc dico secūdum hominem?] id est, nunquid sequor in his humanam similitudinem? [An & lex] dei hæc] quæ dico [non dicit?] Vtique dicit hæc eadē. Deut. 25. [Scriptum est enim] in lege Moysi: [Non alligabis os boui trituranti,] id est, nō prohibebis prædicatorem viuere de prædicatione. Concordare monstrat supradictas rationes diuinæ sententię, vt intelligamus quia non sine causa respuit accipere sumptus, quando tot documentis ostēdit & dandum & accipiendum esse. Sed ne ad literam accipiatur hæc sententia, subiūgit: [Nunquid de bobus cura est deo?] Quod non sic intelligitur, tanquam non ipse pascat animalia bruta, & volatilia: quæ non serunt, neque metunt, neque congregant in horreum: sed quia ei cura non est pręcepto monere hominem, quomodo boui suo consulat. Nūquid ergo de bobus cura est deo, vt de his in lege præciperet? [An propter nos] qui sumus boues eius, [hæc dicit?] Nos enim trituramus, id est, in area mūdi ferris nostræ prædicationis comminuimus paleas infidelitatis & vitiorum, & separamus ab eis grana fidei cæterarumque virtutum, vel credentes ab infidelibus tāquam à paleis grana discer nimus. Et ideo iustum est vt non prohibeamur ex area, quam trituramus, cibos sumere. [Nam propter nos vtique sunt] hæc [scripta] in lege. Et vere propter nos spirituales boues. [Quoniam] ille [qui arat,] id est, qui corda subiectorum vomere prædicationis ad fidē aperit, [debet arare in spe,] id est, sperans fructum sui laboris consequi. Non quod hæc sit eius intētio, vt propter eius expectationem, id est, temporalis cibi prædicet, sed quod certus sit non defore sibi victum, si in prædicatione laborauerit. Similiter [& q triturat,] id est, grana discernit à paleis, hoc est, virtutes à vitiis, debet hoc agere [in spe percipiendi fructus] stipendiorum. Historialiter quidem fit trituratio, quādo boues aut equi super segetes collectas & in area collo C catas, missi fuerint ad eas cōterendas & grana excutiēda, sicut moris est in quibusdam regionibus. Prædicatores autem quando infideliū corda scindunt ac vomere prædicationis excolūt, & ad suscipiendum fidei semen arant, tunc demum terrā ad semen gratiæ excipiendum præparant, & ab inculta solitudine, id est, ab incredulorum multitudine separant: & qui prius arant in conuersione, postea triturant in instructione: quia per assiduam correctionem & instructionem non localiter, sed moraliter bonos à malis sequestrant. Tamen & ante fidem trituratio fit, cum ab infidelibus quis per susceptionem fidei separatur: atque post fidem, cum in ipsa ecclesia fit inter bonos & malos quædam moralis discretio per prædicantium instructionem. & de hac ecclesia loquitur nunc Apostolus, quæ fit quando alij respuunt, alij corriguntur, alij in peius proficiunt.

Si nos vobis spiritualia seminauimus, ma D
gnum est si nos carnalia vestra metamus? Roma. 15
Si alij potestatis vestræ participes sūt, quare non potius nos? Sed nō vsi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus euangelio dei.

Adhuc probat per rationes, quia licet stipendia sumere. [Si nos,] inquit, [seminauimus vobis,] id est, inchoauimus primi vestris mentibus spargere [spiritualia,] id est, quæ à spiritu sancto data sunt, & vestrum spiritum viuificāt, vt fructificent in vobis sicut in bona terra, [magnum est si metamus] ad sustētationem nostri corporis [vestra carnalia] stipendia? Quasi dicat: Nō est magnum, sed minimum, si tradentes vobis æterna, percipiamus à vobis temporalia. Item à minori probat hoc ipsum. [Si alij,] inquit, [sunt participes vestræ potestatis,] id est, tam potēter vtuntur vestris rebus vt E vosipsi, [quare non potius nos] id agimus, qui vestræ salutis causa fuimus? Quæ sunt autem spiritualia quæ seminauit, nisi verbum & ministerium sacramēti regni cęlorum? Quæ verò carnalia, quæ sibi licere mereri dicit, nisi hæc temporalia, quę vitæ atque indigentiæ carnis indulta sunt? Quæ potenter ab eis sumebant etiam alij, qui non eis primò euangelium annunciauerant, sed ad eorū ecclesiam idipsum prædicantes postea venerāt. Vnde subiecit: Si alij potestatis vestræ participes sūt id est, potestatis quæ prædicatoribus concessa est in vos, vt vtantur bonis vestris, cur non potius nos? Vel istos alios intelligam⁹ pseudo apostolos, qui bona eorū deuorabant, cū nihil vtile eis contulissent. Ecce, inquit, probatum est, quia potestatem habemus sumendi stipendia. [Sed tamen non vsi sumus hac potestate,] id est, non accepimus sumptus vt poteramus. Tunc enim quis vtitur sua potestate, quādo quicquid pertinet ad illam, accipit, & à nullo suæ potestatis vult abstinere debito. Nos verò non ita fecimus, [sed omnia sustinemus,] id est, famem & sitim & nuditatem libentissime toleramus, [ne demus aliquod offendiculum euangelio Christi,] id est, ne per nos euangelium impe F diatur currere. Min⁹ enim curreret ad cor vestrū, si suspicaremini nos illud prædicare propter commodū terrenū. Vel si dedissetis nobis aliquid, putaretis forsitan vos emisse licentiam prædicādi, & nobis minueretur libertas arguēdi. Vel si debitos sumptus acciperemus, iam pseudo apostoli nostro exemplo libere acciperent, & sic in prædicatione duraret. Aut si mulierem circunduceremus, inde posset oriri non bona suspicio. Talibusq; modis impediretur cursus euangelicæ prædicationis.

Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt? & qui altario deseruiunt, cum altario participant? Matt. 10
Ita & dominus ordinauit his qui euange- Lu. 9. & 10.
lium annunciant, de euangelio viuere.

G Iterum redit ad probationem, modisque omni-
bus etiam atque etiam commēdat, quid sibi liceat
& tamen nō faciat. Licitum est, inquit, mihi sum-
ptus ex prædicatione sumere, sicut ministrātibus
apud Iudæos in sanctuario licet de rebus sanctua-
rii viuere: quia & naturalis ratio hoc habet, vt v-
nusquisque inde viuat, vbi laborat. Nam [nescitis
quoniam] hi [qui in sacrario,] id est, in tabernacu
lo vel templo [operantur] sicut ministri & artifi-
ces, edunt ea [quæ sunt de sacrario,] id est, quasdā
oblationes quæ offeruntur in eo pertinentes ad ip
sos? & nescitis quia [qui altario deseruiunt,] sicut
sacerdotes & leuitæ, [participant cum altario?]
id est, partem accipiunt de his quæ offeruntur in
altari, & sicut antiquo more apud Hebręos an-
tiquos hæc fiebāt, [ita & domin⁹ Iesus ordinauit]
in nouo testamēto, id est, rationabiliter disposuit,
[his qui euangelium annunciant, id est, prædicāt,
de euangelio viuere,] id est, victum habere, vt ex-
H pediriores sint, cum de corporali cibo soliciti non
fuerint. Hoc ordinauit, id est, tali ordine disposuit
dominus, vt dantes spiritalia, sumerent carnalia,
quando dixit: In eadem domo manete, edentes &
Lucæ.10. bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim ope
rarius mercede sua. Nō quod ideo quisque debeat
euāgelizare vt manducet, sed ideo manducare vt
euāgelizet. Nam qui propterea euāgelizat vt man
ducet, vilius habet euāgelium quàm cibum. Post-
quam vero multis similitudinibus & exemplis at-
que rationibus & autoritatibus ostendit Aposto-
lus sibi licere necessaria sumere, subiungit, dicens:

*Ego autem nullo horum vsus sum. Non
autem scripsi hæc, vt ita fiat in me. Bonum
est enim mihi magis mori, quàm vt gloriam
meam quis euacuet. Nam etsi euangeliza-
uero, non est mihi gloria. Necessitas enim
mihi incumbit. Væ enim mihi est, si non euā
gelizauero. Si enim volens hoc ago, merce
I dem habeo: si autem inuitus, dispensatio mi
hi credita est. Quæ est ergo merces mea? vt
euangelium prædicans, sine sumptu ponam
euangelium, vt non abutar potestate mea
in euangelio.*

Tot, inquit, exemplis & autoritatibus cōstat me
licenter posse stipendia sumere. Sed tamen [ego]
non sum vsus aliquo horum exemplorum vel au-
toritatum siue rationum, vt facerem quod facere
his posse demonstror, id est, vt ex prædicatione
sumptus & alimenta perciperem. [Nullo horum
vsus sum.] Sed nec vti volo, quia [nō] ideo [scripsi
hæc] licere mihi, [vt ita nunc fiat in me, id est, vt
amodo mihi necessaria quæque dētur à subditis:
& si ego propter aliorū salutē à debitis sumptibus
& necessariis omnibus abstinui & abstineo, sal-
tem tanto exemplo vos ab immolatitiis carnibus
abstinete, ne multos fratrum præcipitetis in in-
teritum. Ob hoc etiam noluit Apostolus accipere
sumptus, ne esset forma mercenariis & pseudo K
apostolis. Erant enim iam multi, qui occasionē
habere cupiebant adquirendi terrena & venden- al. stipēdia
di euangelium: quibus eam volens amputare, vi-
ctum manibus suis quæsiuit. Sed & propterea no-
luit à discipulis stipendium vel aliud quid sume-
re, ne per hoc acciperent fiduciam delinquendi, &
vigor euāgelicæ autoritatis in illo torpesceret. Par
cebat etiam in hoc illis, vt non esset eis onerosus,
si de bonis eorum viueret. Nolo, inquit, vt hæc ita
fiant in me. Nam [magis bonum est mihi mori,]
id est, magis opto mori [quàm] sustinere [vt quis]
dando [euacuet gloriam meam,] quam pro hac
abstinentia habere volo in Christo apud deū, cō-
patiens infirmis dum nihil ab eis sumo. Vere tali-
ter euacuaretur & inanis fieret. [Nā] si ideo [euā-
gelizauero] vt hęc ita fiāt in me, id est, si propter-
ea euangelizauero vt ad illa perueniam, & finem
euāgelii in cibo & potu & vestitu collocaue-
ro, [non est mihi gloria] apud deum, sed ex eorū L
numero sum, de quibus dictum est, quia recepe-
runt mercedem suam. Et quare non est mihi glo- Matth.6
ria? Quia [necessitas] sustentandæ huius vitæ [in
cumbit mihi,] vt ideo euangelizem, quia vnde vi-
uam non habeo, vt adquiram temporalem fructū
de prædicatione æternorum. Sic enim iam necessi
tas in euangelio erit, non voluntas. Et vere neces-
sitas incumbit, quia [vę mihi est si non euāgeliza-
uero,] id est, malo meo non euangelizabo, quia
fame cruciabor, & vnde viuam non habebo. Ve-
re non est gloria euangelizare pro corporis neces
sitate. Nam [si hoc ago volens,] hoc est, sine vlla
vitæ huius fulciendæ necessitate, apud deum [ha-
beo mercedem] gloriæ sempiternæ. [Sed si inui-
tus,] id est, cogente necessitate id facio, [dispen-
satio est mihi credita,] vt aliis dispensem euange-
lium ad profectum eorum, ego autem mercedem
illam apud deum gloriosam non habeam. Hoc e-
nim loco talis dispensator intelligitur, qui alienū
dispenset, vnde ipse nihil accipiat. Dispensatio est M
mihi credita tanquam inuicto seruo, vt tanquā a-
lienum erogem, & nihil inde capiam præter ciba-
ria, quæ non de participatione regni, sed ad susten
taculū miserę seruitutis dātur extrinsecus. Et quia
si volens euangelizo, mercedem apud deū habeo,
[ergo quæ est merces mea,] quam de prædicatio-
ne habere cupio, cum nullam inde mercedem ter-
renā recipere velim? Hæc scilicet est merces mea,
vt ego [euangelium prædicans sine sumptu, ponā]
in cordibus hominum [euangelium,] id est, vt nō
sit credentibus sumptuosum euangelium, ne putēt
ad hoc sibi euangelizari, vt id euangelistæ quasi
vendere videantur. Hanc mihi eligo mercedem,
vt gratis ponam in auditorum mentibus euange-
lium, [vt nō abutar in euangelio potestate mea,]
quam dominus concessit accipiendo stipendia, ne
quod impedimentum generem euāgelio. Si enim
stipendia sumerem, vnde euangelium impedi-
retur & tardius iret, iam meæ potestatis abusio
fieret: quoniam sumendo illa, contra hoc ad quod
potestas ipsa fuit mihi cōcessa, facerem. Hactenus
multifarie

A multifarie demonstrauit licere sibi sumptus accipere, quos tamen non accipiebat. Iam verò quia infirmitati hominum compatiens à debitis sumptibus abstinebat, ostendunt sequentia, cum dicit:

Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem. Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer: his qui sub lege sunt, quasi sub lege eßem, cum ipse non essem sub lege, vt eos qui sub lege erant, lucrifacerem: his qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, cum sine lege dei non essem, sed in lege CHRISTI *eßem, vt lucrifacerem eos qui sine lege erant.*

B *Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. Omnibus omnia factus sum, vt omnes facerem saluos. Omnia autem facio propter euangelium, vt particeps eius efficiar.*

Hanc, inquit, solam mercedem in hac vita quæro, vt gratis ministrem cunctis euangelium. [Nam cum essem liber ex omnibus,] id est, cum sic ab omnibus essem separatus, vt nihil illis deberem, nec vllius merita me possent ad hoc deducere, vt illis verbum vitæ ministrarem, sponte me inclinaui

Matth. 20 vt à domino exaltarer, & [me seruum omnium fe-

Mar. 9. ci,] sicut ipse dominus dixerat: Quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium seruus. Liber eram ex omnibus, id est, nulli quicquam debens, cum nihil ab aliquo suscepissem, vnde sibi obnoxius essem ad exhibendam seruitutem: & tamen pro Christo me feci seruum omnium, vt cōmodis omnium deseruirem: & hoc ideo, [vt plures ad fidem conuertendo [lucrifacerem,] id est, lucrum eos prædicationis meæ facerem, & idcirco me modificaui omnibus. Quia [factus sum Iudæis tanquam Iudæus,] id est, ita compassus sum

C eorum cæcitati & miseriæ, ac si Iudæus essem, & in eadē cęcitate & miseria cum eis detinerer. Hoc est dicere: Quantum dolorem ac solicitudinē haberem de infidelitate & ignorantia & morte mea, si rem ipsam sicut esset animaduertere possem, tantum habui de Iudæis, vt Iudæos lucrarer, id est, vt sic ad fidem eos adducerem, subueniens eis sicut mihi subueniri vellem. & [his qui sub lege sunt,] id est, Samaritanis vel prędictis Iudęis factus sum, quasi [sub lege essem,] id est, misericorditer eis cōdolui, & eos à iugo seruitutis eripere laboraui, sicut mihi rectè vellem cōdoleri & me eripi, si vnus ex illis essem. Ita per compassionem misericordiæ factus sum eis quasi sub lege essem, [cum ipse non essem sub lege] seruiliter, id est, cum eam non seruarem carnaliter, [vt] tam pia cōdescensione [lucrifacerem,] id est, lucrum Christo adquirerē [eos qui sub lege erant.] Nequaquam doctor egregius vt quasi Iudæus fieret, ad perfidiā erupit: nec quasi

D sub lege esset, ad carnale sacrificium rediit: sed condescendendo appropinquauit infidelibus, non cadendo, vt videlicet singulos in se suscipiens, & se in singulos transfigurans compatiendo colligeret, & impenderet illis ea quæ impēdi sibi ab aliis rectè voluisset: & tanto vnicuique erranti concurreret, quanto salutis eius modum ex propria consideratione didicisset. Non rediit ad carnale sacrificium, vt illud exhibendo putaret se aliquid iustificationis aut salutis inde cōsequi. Alioqui propter

Actuū. 21. vitandum scandalum, Hierosolymis veterem sacrificiorum morem seruauit. Neque simulando fecit hoc, vt nonnulli putauerunt, sed secundum liberam sententiā suam qua dicit, Circuncisus quis

Sup. 7 vocatus est? non adducat præputium, id est, nō sic viuat quasi præputium adduxerit, sicut alio loco

Roma. 2 dicit, Circuncisio tua præputium facta est. Secundum hanc sententiam fecit illa, quæ non intelligentibus & parum attendentibus finxisse putatus est. Iudæus enim erat, & circūcisus vocatus, noluit

E adducere præputium, id est, noluit ita viuere acsi circuncisus non esset. Hoc enim iam in potestate habebat. & sub lege quidem non erat, sicut illi qui eam seruiliter custodiebant, sed tamē in lege Christi, quæ est & ipsa quam Iudæi tenebant, erat, vt libere adimpleret eam. Qui vetera eius sacramenta inter Iudæos celebrans, hoc modo illa vsque ad certi temporis dispensationem à deo iussa esse cōmendauit, & à sacrilegis sacris gentium distinxit. Nam & in hoc factus est Iudæis tanquam Iudæus, & sub lege positis tanquam sub lege esset: quia

Actuū. 16. hoc Hierosolymis fecit & alibi Timotheum circuncidit, & à cibis quos lex prohibet abstinuit inter Iudæos, ac semper apud eos de lege & prophetis disputauit asserens eorum testimoniis aduentum CHRISTI. Qui vniuersa hæc & his similia idcirco faciebat, vt eos qui de lege erant, CHRISTO adquireret, non vt aliquid iustificationis iam in illis ceremoniis æstimaret. Qui & subiungit: [his qui sine lege erant,] id est, gentilibus, factus sum [tanquam sine lege essem, cum

F non essem sine lege dei, sed essem in lege CHRISTI, vt lucrifacerem eos qui sine lege erant.] In eo quippe factus est gentilibus tanquam gentilis, quod præputium recepit, quod indifferenter permisit vesci cibis quos damnant Iudæi, quod eis assensus est secundum physicas rationes mundum esse factum à deo, & huiusmodi condescensionibus. Notandum quod Iudæos sub lege dicit esse, se autem in lege, paganos verò sine lege. Aliud est autem esse sub lege, aliud in lege. Qui enim sub lege est, secundum legem agitur: qui verò in lege est, secundum legem agit, & ille seruus est, hic autem liber. Qui verò sine lege est, ab omni ser-

Iob. 24. uitute diuina alienus est, vt sicut onager in soli-

Iere. 2. tudine præsentis seculi male liber viuat. Vtrisque autem, id est, & eis qui sub lege, & illis qui sine lege erant, se testatur Apostolus congruisse per misericordiam scilicet & compassionem, non per versipellem simulationem, id est, vt eo modo sub-

 ueniret

G ueniret carnali Iudæo vel pagano, quomodo sibi ipsi si hoc esset, subueniri recte voluisset, portans vtique eorum infirmitatem in compassionis similitudinē, non fallens in mendacij fictione, sicut cōtinuo sequitur & dicit: [Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem.] Hinc enim loquebatur, vt etiam omnia illa superiora diceret. Sicut ergo quod factus est infirmis infirmus, non erat mendacium, sic & cætera quæ præmisit. Quam enim dicit infirmitatem suam erga infirmos fuisse, nisi compatiendi eis intantum, vt ne videretur vēditor euangelij, & verbi dei cursum apud imperitos in malam suspicionē decidens impediret, nollet accipere quod ei iure dominico debebatur? Eo enim ipso fact⁹ est infirmus, quo potestate sua vti noluit. Tam misericordi scilicet indutus affectu, vt cogitaret quemadmodum secum agi vellet, si & ipse ita infirmaretur, vt posset de illis per quos sibi euangelium prædicaretur, si eos videret sumptus accipere, quasi mercimoniorum nundinas suspicari. Sic ergo illis qui corde infirmabantur, fa-
H ctus est infirmus compassione misericordiæ, non simulatione fallaciæ. Nā & qui ministrat ægroto, fit tanquam ægrotus, non cū se febres habere mentitur, sed cùm animo condolentis cogitat, quēadmodum sibi seruiri vellet si ipse ægrotaret. Iuxta quem sensum vniuersaliter subiungit: [Omnibus omnia factus sum, vt omnes facerē saluos.] Quasi dicat: Quid diutius per partes enumerarem singula? Breuiter comprehendo, omnibus omnia factus sum, id est, quasi omnium sectarum essem. Omnibus omnia factus est, non mentientis astu, sed compatientis affectu, id est, non omnia mala omnium fallaciter agendo, sed aliorum omniū malis omnibus tanquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando. Cogitabat enim, vt homo, in eis vitiis etiam se esse potuisse, vnde cupiebat alios liberare: & ita subueniebat illis, sicut sibi vellet subueniri, si ipse in eisdem vitiis esset. In se enim personas omnium pie transfigurans, ex se-
I metipso discebat qualiter vnicuique misereri debuisset, quatenus hoc singulis impēderet, quod sibi ipse, si ita esset, impendi recte voluisset. Ita, inquit, me contempero omnibus, non quod mihi errores & vitia eorū placeant, sed [omnia] hęc prædicta [facio] conformans me vnicuique [propter euangeliū, vt particeps eius efficiar,] id est, vt particeps fiam bonæ intentionis, quam habet euangelium erga salutem hominum. Vel omnia quæ dixi facio erga singulos quosque propter euangelium, vt possim eis illud dulciter inferre, & ego fiā particeps remunerationis eius.

Nescitis quòd hi qui in stadio currunt, omnes quidem currūt, sed vnus accipit brauium? Sic currite vt cōprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem vt corruptibilē coronam accipiant, nos autem incorruptam.

Idcirco omnia facio propter euangelium, quia nō aliter ero particeps eius. Necesse enim mihi est vt omnia quæ facienda sunt faciam, & ab omnibus à quibus abstinendum est abstineam, quoniā aliter euangelij coronam & remunerationem habere non potero. Quod euidenter apparet in hac similitudine quam nūc propono. Nullus enim in stadio brauium accipit, nisi qui omnia quæ facienda sunt fecit, & hoc omnes mundana consuetudine potestis scire. Quia an [nescitis quod hi q̄ currunt in stadio, omnes quidem currūt, sed vnus accipit brauium?] Licet enim omnes ibi sint in cursu & labore similes, tamen omnes inaniter currūt præter illum solum qui accipit brauium, quod est præmium cursus. Stadium autem constat centum vigintiquinque passibus. Sed hoc loco, siue minus siue magis longitudinis habeat, vocatur stadium illud viæ spatium, per quod vsque ad metā quandam solebat fieri cursus, vt postquam veniretur ad metam, esset standum. Vnde stadium à stando nomen accepit. Brauium autem genus est palmę, vel præmium, quod currentibus proponitur. Omnes currunt, sed vnus qui currendo cæteros vincit, accipit brauium: quia fecit omnia quæ pertinent ad cursum, & abstinuit ab omnibus quæ impediunt. L
Sic & ego brauium supernæ remunerationis adipisci non potero, nisi omnia quæ currentibus facienda sunt fecero, & ab omnibus quæ contraria sunt abstinuero. Similiter & vnusquisque vestrum de se sentiat & legitime currat. Nam omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium. Currunt enim Iudæi, currunt hæretici, currunt nonnulli Christiani qui ad vitam non sunt prædestinati: quia omnes isti in fine præmium sperāt se adepturos, & ad illud tendunt per vitę pręsentis stadium. Sed vnus prædestinatorum Christianorum populus qui legitime currit accipit brauiū: quoniā sola vnitas eorū qui sunt corpus Christi, palmā consequitur. & quia nō omnes qui currūt, accipiūt brauiū, ideo [sic currite] faciēdo quæ ad cursum pertinent, & vitādo quæ impediūt, [vt cōprehendatis] illud. Cautos & expeditos vos esse cōuenit in currēdo, ne forte contingat non cōprehēdere pręmiū ad quod curritis. Non enim omnes cōprehendunt illud. Currite credendo, sperando, desiderando, bene operādo, corpus affligendo, orādo, amādo, & quibusque bonis studiis insistēdo. Ita quidē est de his qui currūt. Sed de his qui pugilātur, audiamus. Nā cursor quisq; festinat ad brauiū, sed [omnis qui in agone cōtendit, ab omnibus se abstinet,] id est, omnis pugil q̄ in certamine pugnat, ab omnibus se abstinet. i. ab escis & cęteris quę impediunt agonē. i. certamen. Sic & omnis Christianus qui in arena hui⁹ mūdi cōtra diabolū luctatur, ab omnibus quę Christianū ad terrā implicāt, debet abstinere. Nā & ideo chrismate sumus vncti, quia luctatores sum⁹ effecti: & propterea sicut illi qui in arena luctātur, nudi sunt, ita & nos à mūdanis reb⁹ spoliati esse debemus, vt amādo nihil possideam⁹ in hoc seculo: quia nec maligni spūs cōtra quos est nobis lucta, quidq̄ in eo propriū possidēt. Nudi ergo cū nudis. i. nihil possidētes cū nihil possidentibus

Margin notes, right column: "Nota" beside "vnitas eorū qui sunt corpus Christi"; "M" beside "do, bene operādo".

A fidẽtibus luctari debem⁹, si eis succũbere nolum⁹. Armis tamẽ virtutũ indui studeam⁹, quib⁹ & protegamur, & aduersarios feriamus. Sicq́; pugiles & luctatores imitemur, qui se intantũ ab omnib⁹ agoni suo noxiis abstinẽt, vt & nocturnã pollutionem, quæ per somnum accidere solet, diligenter cauere studeãt, ne per hãc molliores in certamine fiant. [Et illi quidem] abstinent, & pugilantur [vt corruptibilem coronam] ex floribus contextam cum laude & mercede cito perituram accipiant, [nos autem] ob hoc abstinemus & pugnamus vt [incorruptam,] id est, æternã percipiamus coronam. & idcirco diligẽtiores esse debemus, quibus non terrenis & marcentibus floribus, sed æterna conserta gemmis in modum regij diadematis corona spiritalis seruatur.

Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem verberans.
B *Sed castigo corpus meum & in seruitutem redigo, ne fortè cum aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.*

Seipsum propouit Apostolus cæteris in exemplum. Quandoquidem, inquit, in stadio vitę præsentis est nobis cursus & certamen, atque victori proposita est incorruptibilis & æterna corona, [igitur ego,] qui (sicut supra dictum est) omnia propter euangelium facio, [sic curro,] id est, tam legitime, tam alacriter, tam expedite cursum boni operis exequor, vt [non quasi in incertum] tendam, quia certus sum de corona. Ille enim currit in incertum, qui talia facit, vt ex quibusdã sperare, & ex quibusdam possit desperare. Sed ego ex omnibus quæ post conuersionem feci, certitudinẽ bonę spei tenens, non curro velut in incertum, sicut illi qui currunt ad seculare brauium, nec si poterunt illud accipere sunt certi. ego [sic pugno] cõtra diabolum, vt [non sim quasi aerem verberãs,] id est, nõ inaniter pugno sicut ille, qui iactat ictus incassum, & pro hoste ferit aerem. Scilicet nõ uerbis, sed rebus contendo, quia non sum de illis prædicatoribus, qui dicunt & non faciunt. Quãtumcunque enim prædicator fundat verba, gladius oris eius non peruenit vsque ad lęsionem hostis, sed vox inanis & ociosa reputatur, si ipse prædicationi suæ contrarius existat. Quia qui aliter facit quàm prædicat, suspectos facit audientes vt de promissis dubitet: & ideo malum de cordibus eorum non valet expellere, nec hostem qui in eis habitat, lædere. Ego autem non vacuos ictus verborum in aduersarium iacto, sed vt illum possim lædere, castigo ieiuniis & afflictionibus corpus meum, vt & exemplum abstinentiæ dem aliis: & ideo non quasi aërem verberans pugno, quia dum carnem restringo, ipsis abstinentiæ meæ ictibus non aerem, sed diabolum verbero: & dũ hoc quod intra me est subiicio, extra positum aduersarium ferio. Corpus vero castigare, est ieiuniis reprimere illud, & ea illi dare, quæ ad vitam proficiant, non ad luxum. [Corpus meum] per abstinentiam [castigo,] ne per lasciuiam insolescat, [& in seruitutem illud redigo:] vt non perficiat suã, sed spiritus voluntatem: & in omnibus seruiat spiritui, non repugnet. Ideo sic corpus refreno, [ne forte] si aliter egero, contingat quod adhuc contingere potest, quandiu sum in hac mutabili vita, scilicet ne [cum] ego [aliis prædicauerim,] & in partem electionis illos per doctrinam meam adduxerim, [ipse] male viuẽdo [efficiar reprob⁹,] id est, à Deo reprobatus, & à gaudiis cœlestibus quæ prædico, alienus. Certè iam de hoc Apostolo voce dominica dictum fuerat, quoniã vas electionis mihi est, & tamen adhuc ipse castigans corpus suum, metuit ne reprobetur, licet supradixerit, sic curro, non quasi in incertum. Ita enim certus est de præmio, vt timeat illud amittere: & ita metuit amittere, vt certus sit de eo. Et cùm iste quẽ Deus vas electionis esse testatur, sic metuat reprobus fieri, quid de nobis miseris erit; qui nullam adhuc Dei vocem de electione nostra audiuimus, & iam in ocio quasi de securitate torpem⁹? Omnia enim quæ nunc de se dixit, ideo locutus est, vt nos similiter agere suo exemplo doceret, scilicet vt sic strenue cursum recti operis agerem⁹, quaten⁹ de perceptione futuri pręmij spem certam haberemus: & sic cum antiquo hoste pugnaremus castigantes corpora nostra, vt non aërem, sed ipsum hostem certis ictibus abstinentiæ nostræ feriremus, ne forte per subrepentia vitia reprobi adhuc efficeremur, & reprobationem adhuc posse contingere, probat exemplo Iudæorum, cum subiungit:

Matth. 25 (left margin, beside "bis, sed rebus contendo"); C (left margin); D, Actuũ. 9, E (right margin)

CAPVT X.

Nume. 9. Exodi. 13. 14. 16. 17.

N *Olo enim vos ignorare fratres quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari, & omnes eandem escã spiritalẽ mãducauerũt, & omnes eũdẽ potũ spiritalẽ biberunt. Bibebant autem de spiritali consequẽte eos petra, petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo. nam prostrati sunt in deserto.*

Nume. 20 · Nume. 14. · F

Hoc nanque exemplum de priori populo ideo proponit, vt in Christianorum populo nullus in eo solo confidens quo baptizatus est, & escam ac potum corporis & sanguinis domini percepit, putet sibi Deum parcere si peccauerit: sed tunc omnia hæc cognoscat sibi profutura, si deo humiliter obedire perseuerauerit. Quasi dicat: Currere & pugnare sicut ego, debet omnis Christianus, quãdiu in stadio vitæ mortalis est: & metuere, ne post omnia bona quę diuinitus accepit, fiat adhuc reprob⁹, nec perueniat ad brauium pro quo currit, sicut videmus quod Hebræi qui nos præfigurauerunt, post transitum maris & cœlestem escam,

G quia Deum peccatis suis offenderunt, ad terram promissionis velut ad propositum brauium peruenire nõ potuerunt. [Nolo enim vos ignorare,] id est, nolo vt ignoretis ô [fratres, quoniam patres nostri,] id est, Hebræi antiqui institutores nostræ fidei & moralitatis, [omnes] tã boni quàm mali cum egrederentur de Aegypto, priusquam mare transirent, [fuerunt sub nube,] quæ non sinebat exercitum Aegyptiorũ ad eos accedere, & significabat præsidium supernę protectionis. [& omnes pariter mare trãsierunt,] in quo persecutores eorum perierunt. [& omnes in Moyse,] id est, in ducatu Moysi [baptizati sunt in nube & in mari,] quia submersis hostibus suis erepti sunt à morte, quod pręstat baptismus: & purgati sunt à peccatis prioribus, vt vltra non imputarentur illis: & mũdati ab ignorantia Dei, quæ premebat omnes gẽtes, vt idonei forent accipere diuinam legem. Baptizati sunt, quia signum baptismi acceperunt, quod tantundem valuit eis credentibus, quantum valet nobis ipse baptismus. & deinde [omnes] similiter boni ac mali [manducauerũt eandem escã spiritalem,] id est, manna spirituali virtute paratum. Omnes eandem escam comederunt, quia nõ aliam saluandi & aliam perituri manducauerunt, sed omnes eandem. Simili modo [& omnes biberunt eundẽ] nõ diuersum, [potum spiritalem,] id est, aquam de petra productã spirituali gratia. Manna enim & aqua illa dicuntur nunc spiritualis cibus & potus, quia nõ mũdi lege, sed Dei virtute sine elementorum commixtione ad tempus creati sunt, habẽtes in se figuram corporis & sanguinis domini. Vnde & manna vocatum est panis angelorũ, quia virtute qua angeli subsistunt creatũ est, significans eum qui ait: Ego sum panis viuus qui descendi de cœlo. Vel eandẽ escam corporis Christi, quam nos in pane manducamus, ipsi manducauerunt in manna: & eundem potum sanguinis Christi, quem nos ex calice bibimus, ipsi biberunt ex petra, & ideo spiritualem manducauerunt eandem quam & nos, corporalem verò alteram. Quia visibilẽ escam spiritualiter intellexerunt, spiritualiter esurierunt, spiritualiter

I gustauerunt, vt spiritualiter satiarentur. Nam & nos accepimus visibilem cibum. sed aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti. Similiter potum spiritualem perceperunt eundem quem & nos. nam corporalem alium. Sed hunc spiritualem potum non vndecunque bibebãt, sed [de spiritali petra,] id est, de Christo. Sicut enim cibus & potus ille fuit spiritualis, simili ratione fuit petra spiritualis, quæ potum manauit spiritualem. Bibebant de petra [consequente eos,] id est, satisfaciente desideriis eorum, quoniam consecuta est eos abundantia suæ largitatis, prius siti confectos, & ad Moysen clãmantes, dum satiauit eos sic, vt amplius tunc non quærerent potum. Vel sequebatur eos per desertum petra spiritalis: quia vbi deficiebat eis humanum suffragium, aderat CHRISTVS. Qui ideo sequebatur, vt vbi homo defecisset, ille subueniret. Non enim petra, sed

Nume 9. Exodi. 13. Exodi. 14. Exodi. 16. Exodi. 17. Psal. 77. Iohan. 6.

Christus aquam dedit. Qui & nunc similiter suos K per subsequentem gratiam comitari non desistit post baptismum, velut post maris transitum. Bibebant de petra, sed [petra erat Christus.] Nõ est dictum, petra significabat Christum: sed, petra erat Christus, quia sic solet loqui scriptura, res significantes tanquam illas quæ significantur, appellans. Omnia enim significantia videntur quodammodo earum rerum quas significant, gerere personas: & ideo tanquam hoc esset, dictum est, petra erat Christus: quod vtique per substantiam non hoc erat sed per significationem. Propter firmitatem, petra dictus est Christus. Qui duobus lignis crucis affixus, profudit ex suo latere sacramenta nostræ salutis, quibus interior sitis nostra potaretur: sicut petra illa bis percussa, dedit aquã vnde populus ille satiaretur. gemina enim percussio, duo ligna crucis significat. Ecce omnes pariter hæc omnia Dei beneficia consecuti sunt, sed non omnes pariter ad salutem peruenerunt. Quia [non in pluribus eorum beneplacitum L est DEO,] id est plures eorum non bene placuerunt Deo post hæc omnia, sed grauiter displicuerunt: quod inde patet, quia [prostrati sunt in deserto,] nec peruenerunt ad terram promissæ hæreditatis. Caueamus itaque ne & nobis similiter contingat. Omnia enim illa beneficia quæ ipsi diuinitus acceperunt, spiritualiter sunt eadem quæ & nos accepimus. Aegyptum nanque interpretari nouimus afflictionem, vel affligentem, vel comprimentem, siue tenebras, & sæpe poni in imagine huius seculi, à quo spiritualiter recedendum, ne simus iugum ducentes cum infidelibus. Quod fit per primum calorem fidei. Sic enim quisque Ierusalem cœlestis fit ciuis idoneus, cum primùm huic seculo renunciauerit, quomodo ille populus in terram promissionis induci nõn potuit, nisi prius ab Aegypto recederet. Sed sicut ille non inde discessit, nisi diuino præsidio, ita nemo corde ab hoc seculo auertitur, nisi dominicæ misericordiæ munere præuentus & adiutus. Quem & nubes protegens comitatur, quæ procul arceat exercitum Aegyptiorum sequentium: quia catechumenus per fidem quam recepit, habet gratiam Dei obumbrantem velut nubem, M quæ non sinit ad illum accedere pristinam consuetudinem vitiorum, quæ diabolo instigãte subsequitur illum, sed in aqua baptismatis extinguitur velut in mari rubro. Apte enim per mare rubrum baptismus designatur, sanguine Christi cõsecratus. Mors enim Aegyptiorum in mari, significat abolitionem peccatorum in baptismo. Israëlitę transeuntes, pręsignant eos qui nunc baptizantur. & tali mysterio patres illi omnes de Aegypto egressi fuerunt sub nube, & omnes mare transierunt, ac in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Moyses Christũ significat, nubes spiritum sanctum, mare aquam baptismi. Dicuntur ergo in Moyse baptizati in nube & in mari, velut si diceretur in Christo baptizati in spiritu sancto & aqua. Posteà ducti sunt per desertum. Similiter &

Nume. 11. & 14. 2. Cor. 6.

A & nunc baptizati omnes, nondum perfruentes promissa patria regni cœlorum, sed quod non vident sperantes, & per patientiam expectantes, tanquam in deserto sunt. In quo pascuntur māna, & potantur aqua de petra, id est, corpore & sanguine Christi. Nam sicut ille populus ante trāsitum maris non potuit manna comedere, sic nemo valet ante baptismum corpus redemptoris accipere. Deinde sicut Hebræis data est lex, ita fidelibus ostēditur sublimitas scientię charitatis Christi. Sed qui post hęc omnia criminaliter peccauerint, ad cœlestem patriam non peruenient, nisi cōgruam egerint pœnitentiam: sicut Iudæi qui propter culpas suas ad terram promissionis non peruenerunt, sed in deserto perierunt. etsi enim in aliquibus, non tamen in pluribus eorum beneplacuit Deo. Communia fuerunt omnibus illis sacramenta, sed non communis gratia. Ita & nunc:
B baptismus nobis omnibus communis est, sed non virtus baptismi: commune nobis est sacramētum corporis & sanguinis domini, sed non communis virtus sacramenti. Non ergo solis sacramentis cōfidamus, quia his solis ad regnum cœleste nō perueniem⁹, si bona operari neglexerimus, aut si saluatorem more veterum offendere non timuerimus.

Nume. 11. *Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum sicut & illi concupierunt: neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est: Sedit populus māducare & bibere, & surrexerunt ludere.* Exodi. 32.

Iudæi post maris trāsitum, post angelicum cibum & spiritualem potum, quia grauiter Deum offenderunt, ad promissam hereditatem non peruenerunt, sed in deserto perierunt. Sed hæc quæ de illis narrantur, facta sunt tunc in figura nostri, qui eramus futuri: quoniam in illis præfiguratum est quod nos si post baptismum, si post dominici corporis & sanguinis cibum & potum similiter peccauerimus, ad cœlestem patriam nō perueniemus: sed in hoc seculo maligno morientes, ad pœnas inferni ducemur, quas pœnæ illorū præsignabant.
C Caueamus igitur similiter offendere, ne talia patiamur in veritate, qualia illi pertulerunt in imagine. [Hæc] enim (vt dictum est) [facta sunt in figura nostri,] vt nos metu pœnarum, quæ illis acciderunt, corrigamur. [vt non simus concupiscentes malorum,] id est, concupitores vitiorum, [sicut & illi concupierunt.] per concupiscentiam enim desiderauerūt cibos Aegypti, quos reliquerant dum manna pascerētur cælitus misso. & pro esu carnium flentes murmurauerunt. Caueamus & nos illecebras gulæ, ventrisque ingluuiem, ne similibus epularum concupiscentiis pereamus. [Neque idololatræ efficiamini] manducantes in idolio, [sicut quidam ex ipsis,] manducantes corā uitulo. Neque idololatræ efficiamini, id est, nō ædificetis ad idololatriam exēplo vestri infirmam fratrum conscientiam, qui videntes vos in idolio
D recumbere, putant quod ibi ob honorem idoli comedatis. Non efficiamini idololatræ, sicut facti sunt non omnes Iudæi, sed quidam ex ipsis idololatræ facti sunt, adorantes vitulum aureum, dum Moyses in monte quadraginta diebus cum domino moraretur, [quemadmodum] in Exodo [scriptum est; Sedit populus] ante vitulum [manducare & bibere, &] cum alacres facti essent ex cibo & potu, [surrexerunt ludere,] id est, ludos facere in vituli veneratione. Surrexerunt ludere, id est, coram vitulo saltare. Vel ludere, id est, vitulum adorare. Quid enim lusui puerili tam simile, quàm idôla colere? Cauete igitur ne & vos similiter coram idolo nunc sedeatis manducare & bibere, & infirmos excitetis ad lusum idololatriæ. Exodi. 32.

Neque fornicemur, sicut quidā ex ipsis fornicati sunt, & ceciderūt vna die vigintitria millia. Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt. Neque murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. Nume. 25. Nume. 21.
E Iudith 8.

Neque in idololatriam declinemus, postquam de tenebris infidelitatis educti sumus, vt illi declinauerunt, postquam de Aegypto, vbi seruierūt idolis, fuerant educti. [Neque fornicemur] cum paganis mulieribus, ne per eas ad cultum idolorū seducamur, [sicut quidā ex ipsis fornicati sunt] cum filiabus Madiam, & comederūt de sacrificiis earum, adorauerúntque Deos ipsarum. & hoc factum est consilio Balaam. Videte ne vos similiter cōsiliis pseudo apostolorum decipiamini, qui vestram perniciem moliūtur, sicut Balaam filios Israël perdere machinabatur. Nā propter hanc fornicationem [ceciderunt vna die] gladio [viginti tria millia] quoniam Moyses statim præcepit iudicibus Israël, vt occideret vnusquisq; proximos suos, qui initiati fuerant Beelphegor, & occisa est tanta multitudo eorum. Vbi prę figuratū est, quod etiam viros in dilectione & in obseruantia decalogi perfectos & in fide trinitatis, si fornicati fuerint, occident eos in iudicio futuro quasi in vna die iudices Israël, id est, apostoli. Nam per decem intelligitur decalogus legis: per viginti, id est, per geminationem denarij numeri, exprimitur gemina dilectio, quæ legem facit impleri: per tria, fides trinitatis: per mille, perfectio. & ita (sicut dixim⁹) per vigintitria millia designantur illi, qui in dilectione & præceptorum diuinorum obseruātia & fide sunt perfecti: sed caueant fornicationem, quia propter hāc solam in infernum cadere possunt in die iudicij. [Neque tentemus Christum,] diffidētes de eius auxilio; & fastidiētes eius spiritualem cibū, ne malignis spiritibus perimendi tradamur, [sicut quidam eorum tētauerunt] illum, [& à serpentibus perierūt. Nam sicut scriptura refert, tædere cœpit populū itineris ac laboris, locutúsque Nume. 25. F Matth. 19 Lucæ. 22.

contra

G contra dominũ & Moysen, ait: Cur eduxisti nos
Nume.21. de ægypto vt moreremur in solitudine? Deest pa
nis, non sunt aquæ. Anima nostra iam inanis nau-
seat super cibo isto leuissimo. Quamobrem misit
dominus in populum ignitos serpentes. Ita enim
Christum tentauerunt, dum loquerentur contra
dominum, qui est ipse Christus, & contra Moysen
famulum eius, propter tædium viæ longioris &
laboris & penuriã cibi crassioris, cũ velut pro ni-
hilo manna ducerent. Ac per hoc Christus com-
probatur esse deus, qui iam ab illis est tẽtatus. Qui
bus ipse ad significanda peccata, quorum veneno
inuisibiliter moriebantur, visibiles serpẽtes quib9
admonerẽtur, immisit. & plaga emẽdatoria mor-
tes animarũ mortibus corporũ figurauit. Cauea-
mus & nos ne Christum simili modo tentemus, lo-
quentes contra eum & contra prælatum quẽ ipse
nobis dedit, cur nos eduxerit de Aegypto, id est,
de tenebrosis seculi voluptatibus, dum affligimur
in solitudine conuersationis huius, & penuriã su-
H stinemus corporalis victus, cum spiritalis abun-
det: & tædet nos itineris ac laboris, dum per pati-
entiam diu nolumus expectare quod nõ videmus
sed cupimus ad regnũ peruenire cito sine laboris
vllius tolerantia. Nã cum per multas tribulatio-
Actuũ.14. nes oporteat nos intrare in regnum cælorũ, si tri-
Iudith.8. bulationes in via longanimiter sufferre respui-
mus; iusto dei iudicio trademur ignitis serpenti-
bus, id est, malignis spiritibus, qui nos igne vitio-
rum inflamment, & animas nostras veneno pec-
catorum inficiant & extinguant. Notandum etiã
quia sicut Iudæi Christum in Moyse contempse-
rãt, sic Corinthij contemnebãt eum in Apostolo,
dum male loquerentur de Apostolo duce suo, si-
cut Iudæi de Moyse. & ideo nunc tali exẽplo vult
Exodi.15. eos compescere. Qui & addit: [Neque murmu-
16.&17. raueritis.] Murmurabant enim contra maiores
Nume.14 suos, quibus inuidebant charismata meliora, vel
19.&17. etiam contra ipsum apostolum. Ne murmuraue-
I ritis, inquit, [sicut quidam eorum murmuraue-
runt,] id est, iniuste de præpositis suis conquesti
Iudith.8. sunt, & ideo [perierunt ab exterminatore,] id est,
ab angelo qui extra terminos promissę terrę per-
cussit eos, vel extra terminos sortis electorum mi
Nume.19. sit. Nam Chore & socij eius murmurauerũt cõ-
tra Moysen & Aaron, quod non diuina electione,
sed quasi per seipsos prælati essent populo: & id-
circo sic exterminati sunt, vt viui descenderent in
infernum, disrupta terra sub pedibus eorum. Pro-
Ibidem. pter quod & sequẽti die murmurauit cõtra Moy-
sen & Aaron multitudo filiorum Israël, dicẽs: Vos
interfecistis populum Dei. & ob id egressa est ira
à domino in eos, & vastati sunt incẽdio. fuerúnt-
que qui percussi sunt, quatuordecim millia homi
num, absque his qui perierãt in seditione Chore.
Ita propter murmurationes suas, quibus falso de
rectoribus suis conquerebantur, perierunt, & de
medio multitudinis exterminati sunt per angelũ
administrantem pœnas eorum. Videte ergo ne &
vos similiter contra me murmurantes, vel contra
quoslibet vobis superiores aut prælatos, similiter,
imò deterius pereatis. Non enim est ambiguum, K
illos peccantes plus subiiciendos tormentis, qui-
bus peccantium pœnæ ad hoc relatæ sunt, ne pec-
carent.

Hæc autem omnia in figura contingebant illis. Scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. Rom.15.

Ita post maris transitum & cœlestem cibũ pro-
pter varias offensiones suas variis modis perie-
runt. Sed [hæc omnia contingebant illis in figu-
ra,] quia tunc figurabatur, quod pro similibus cul
pis perire possumus post baptismum & corporis
Christi sacramentum. Nam quod in pluribus eo-
rum non fuit beneplacitum Deo & prostrati sunt Matth.20
in deserto, præfigurauit quod nũc in populo Chri Matth.7.
stianorum multi quidem sunt vocati, pauci verò
electi. Lata enim via quę ducit ad perditionem, &
multi sunt qui vadunt per eam. nec in illis bene- L
placitum est Deo. Quod illi mala concupierunt,
& corde in Aegyptum redierunt, figurabat quod
carnales Christiani erant mala desideraturi, & mẽ
te ad seculi relicta vitia redituri. Quòd quidã ex
illis idololatræ facti sunt, quòd quidam fornicati
sunt, quòd quidam Christum tentauerunt, quòd
quidam murmurauerunt, significabat quòd quidã
ex Christianis erãt in idololatriam casuri, & qui-
dam fornicaturi, & quidam Christum tẽtaturi, &
quidam murmuraturi, & inuisibiliter pœnas eorũ
passuri. Vnde non omnes illi, sed quidam ex ipsis
memorantur hæc mala fecisse: quia nec oẽs Chri-
stiani, sed quidam similia nunc faciũt: & qui mo-
dò vetustas illorum culpas imitantur, necesse est
vt & pœnas ipsorum patiantur. In figura ergo cõ
tingebãt illis hęc omnia. Sed [scripta sunt ad cor-
reptionem nostram,] id est, vt corrigamur audi-
tis culpis & pœnis eorum, atque caueamus esse de
illis qui similia faciunt & patiuntur. In figura cõ- M
tingebant omnia sub veteri testamento, & ideo
iam non opus est vt cum res manifestas agimus,
figurarum prænunciantium celebrationi seruia-
mus, id est, vt sabbata custodiamus & ciborũ dif-
ferẽtias & his similia. Sed tamen scripta sunt pro-
pter nos, & ideo magna nobis cura sunt legẽda &
intelligenda, & in magna autoritate habenda, cũ
propter nostrã vtilitatem sint scripta. Vitia quoq;
& tormenta veterum scripta sunt ad correptionẽ
nostram, [in quos,] id est, in nos [deuenerunt,] id
est, declinauerunt [fines seculorum,] quia in vlti-
ma ætate sumus, & tot exemplis priorum magis
corrigi debemus. Alioquin pœna illorum gemi-
nabitur nobis, quia maior notitia legis, magis reũ
facit eum qui eam non custodit. Fines autem secu
lorum tãquam senectus veteris hominis, cũ totum
genus humanum tanquam vnum hominem con-
stituerimus, sexta ætate significatur, qua dominus
venit. Sũt enim ætates sex etiam in vno homine,
infantia, pueritia, adolescentia, iuuentus, grauitas,
senectus.

A senectus. Prima igitur humani generis ætas est ab Adam vsque ad Noe, secunda à Noe vsque ad Abraam, tertia ab Abraam vsque ad Dauid, quarta à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, & inde quinta vsque ad aduentum domini. Sexta verò agitur ab aduentu domini vsq; ad finem seculi, qua exterior homo tanquam senectute corrumpitur, qui etiam vetus dicitur, & interior renouatur de die in diem. Inde requies sempiterna est, quę significatur sabbato. Quia ergo fines seculorum sic deuenerunt in nos, id est, secularitas in nobis decreuit & finiri cœpit, ideo turpius erit si iam vltra peccauerimus. Post hæc salubris admonitio subditur: Quoniam Israëlitæ post accepta diuinitus beneficia ceciderunt in varias offensiones, per quas perire meruerunt, & casus Israëlitarum præfigurauere casus Christicolarum: atque omnia quæ tunc illis acciderunt, scripta sunt ad correptionem nostram, [itaque quicunque se existimat stare, id est, statum rectitudinis habere, [videat,] id est, solicitus sit [ne cadat,] id est, ne labatur in culpam grauem, quia iustus septies cadit in leuem & resurgit. Videat ne cadat, dum se stare putat. Hoc maximè ad eos ex Corinthiis dictum est, qui præsumentes de sua scientia, qua licitum esse nouerant omnia edere, infirmis fratribus scădalo erăt: & putabant se aliquid profecisse ex doctrina pseudo apostolorum, vnde facti erant deteriores: atque iudicabant Apostolum, cum ipsi essent rei. Superbiam igitur eorum amputat, ne per hăc in varias culpas sicut Iudæi corruant: quia & Apostolo superbe detrahĕtes, Christum tentabant. Multos etiam alios qui futuri erant, reprimit ab elatione perniciosa, dum hortatur vt stans obseruet ne cadat, id est, ne peccato consentiat, vel ne alium peccare faciat. Voluntate enim sua cadit qui cadit, sed volŭtate Dei stat qui stat, aut resurgit qui resurgit.

B (margin)

Prou. 24.

Osee. 13.

Nota.

Tentatio vos non apprehendat nisi humana. Fidelis autem deus est qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt poßitis sustinere. C

Stans videat ne cadat. Non quod penitus sine casu perseuerare possit. Sed hoc saltem videte, vt [tentatio] .i. peccati delectatio, [vos non apprehendat,] id est, rationem vestram in cŏsensum nŏ trahat, [nisi humana,] id est, nisi de his leuib⁹ peccatis, sine quibus humana vita nŏ potest duci. Vel nŏ dæmoniaca, sed humana tentatio vos apprehĕdat. Nă humanŭ quidĕ est, in corde tĕtationĕ perpeti: dæmoniacŭ verò est tĕtatiŏis certamine & in operatiŏe superari. Item aliud sapere quàm se res habet, humana tĕtatio est. Nimis autem vel illius vel suam ipsius amădo sententiam, vel inuidendo melioribus vsque ad præcidendæ cŏmunionis & cŏdendi schismatis aut hæresis sacrilegiŭ peruenire, diabolica præsumptio est. In nullo autem aliter sapere quàm se res habet, angelica perfectio est. Quia igitur homines sumus, sed æquales angelis in resurrectione futuri sumus, quandiu non habemus angelicam perfectionem, caueamus diabolicam præsumptionem. Humanum quippe est de occultis aliorum nŏ vera sentire, vt homo credat bonum quĕ nescit malum: & iterŭ opinione non certa credat malum, quĕ nŏ probauit malum, & ante tempus iudicet quod nescit. Sunt etiă humanæ tentationes, cum bono quisque animo, secundum humanam tamen fragilitatem in aliquo consilio labitur: aut irritatur in fratrĕ studio corrigendi, paulò tamen amplius quă Christiana trăquillitas postulat. In his & talibus est humana tĕtatio, non dæmoniaca. Dæmonis est enim scienter & voluntarie peccare, cŭ nulla ad hoc fragilitate trahatur: hominis autem est per ignorătiă vel per infirmitatĕ peccare. & quia necesse est vos tentationibus probari, nŏ dico vel oro vt nŏ tĕtemini, sed vt tentatio nulla vos apprehĕdat nisi humana id est, vt sicut homines, nŏ sicut dæmones tĕtemini, scilicet vt per tĕtationes proficiatis, nŏ succŭbatis. Ego quidem hoc dico, sed deus adimplebit quod dico, quia ipse est fideliter adimplens quod promisit, cum diceret: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. [Fidelis est Deus,] id est, verax in hac promissione, vt sit semper vobiscum in omni tentatione, & non sinat vos vltra vires tentari, sed tentatiŏnĕ leuiget vt vincatis. Aliter de aliquo dicimus, non mihi habuit fidem: aliter, nŏ mihi seruauit fidem. Nam illud est, non credidit quod dixi: illud, non fecit quod dixit. Secundum hăc fidem qua credimus, fideles sumus Deo: secundum illam verò, qua fit quod promittitur, etiam Deus ipse fidelis est nobis. Fidelis est deus in eo quod se suis promisit auxiliaturum, & coronam gloriæ post tentationes daturum, & ideo [non patietur vos tentari supra id quod potestis] ferre, id est, non permittet vltra mensuram vestrarum virium excrescere pondus alicuius tentationis. Nisi enim misericors Deus cum viribus tentamenta modificet, nullus profecto est, qui malignorŭ spirituum † tentationes nŏ corruens portet. Quia si mensuram iudex tentationibus non præbet, eo ipso protinus stantem deiicit, quo vltra vires onera imponit: & idcirco pia dispensatione hostem nostrŭ permittit & retinet, relaxat & refrenat, vt & tentemur ad profectum nostrum, & non superemur ad hostis desiderium. Fidelis enim est, & ideo facit vt aut cito cesset tentatio, aut si prolixa fuerit, det ipse tolerandi virtutem. Nŏ patietur vos tentari supra vires, [sed cŭ ipsa tentatione faciet etiam prouentum,] tolerantiæ, [vt possitis sustinere] pondus tĕtationis. Subuenit enim vt impleat quod promisit, quia fidelis est: & illud facit prouenire, quod potest humana fragilitas sustinere. Nouit enim quando procellam tĕtationis exurgere sinat, quădo exurgentem reprimat. Nouit pro custodia nostra restringere, quod contra nos egredi pro nostra exercitatione permittit, vt sæuiens nos diluat procella, non mergat. Prouentum ergo facit in tĕtatione,

D Matth. 22 Mar. 12. Lucæ. 20.

E

Matth. 28

Iacob. 1.

al. insidias

F

G tatione, quia & tetationem prout expedire nouit, facit prouenire, & citius opus consolationis occurrere facit, atque surgentes tentationis stimulos mitigat, impugnantésque se cogitationum motus interna pace tranquillat. Moxque anima immensam de spe cœlesti lætitiam percipit, dum deuictũ respicit malum quod tolerauit.

Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.

Dixi quod omnia contingebant Israëlitis in figura, qui post cœleste pabulum conuersi sunt ad idola, multisque modis offenderunt, & quod vos Deum fidelem habetis adiutorem in omni tentatione. [Propter quod] ô [charissimi,] quibus ego propter magnam charitatem consulo, [fugite,] id est, cito vos elongate, nõ solum animo, sed & corpore [ab idolorum cultura,] ne sicut Iudæi fiatis iterum idololatræ. Qui enim assiduus est in idolio, aliquid sperat de eo: & de eo sperare, de Deo
1. Reg. 28. H dubitare est. Sic enim Saul ad idololatriam quam exterminauerat rediit, sperás aliquid de ea. Fugite ergo ab idolorum cultura, ne per hãc vobis nascatur in Deum tentatio. Fugite quasi pestẽ, quasi venenum, quasi mortem: quia nisi cito fugeritis, non euadetis. Fugite de idolio, vt non comedatis ibi cum offendiculo simplicium fratrum: quia iam in eorum infirma conscientia facti estis idololatræ, dum vos ęstimant ob honorem idolorum ibi comedere.

Vt prudentibus loquor, vos ipsi iudicate quod dico. Calix benedictionis cui benedicimus, nónne communicatio sanguinis Christi est? & panis quem frangimus, nónne participatio corporis domini est? Quoniã vnus panis & vnum corpus multi sumus, omnesq; de vno pane participamus.

I Fugite ab idololatria, & vt inde fugiatis, [loquor] vobis altum aliquid, non quasi rudibus, sed quasi [prudentibus] & rationis capacibus. Ideóque [vos ipsi] velut prudentes [iudicate quod dico,] id est, an propter hanc rationem quam subiũgo, debeatis fugere procul ab idolis, & abstinere prorsus ab illorum sacrificiis. Calix benedictionis &c. Ideo prius de calice loquitur, quia de pane postea plus erat locuturus. [Calix benedictionis cui benedicimus,] i. calix cui Christus in cœna benedixit, & cui nos sacerdotes in missa benedicimus. vel calix benedictionis, id est, cuius haustu benedictio credentibus infunditur, cui nos sacerdotes in sacramentorum confectione benedicimus, [nónne est communicatio sanguinis Christi?] id est, nónne facit eos qui digne bibunt illũ, esse participes vitæ Christi quæ per sanguinẽ de-
Leuit. 17 signatur, quoniam anima carnis (vt Moyses dixit) in sanguine est. Hoc est, nónne facit nos esse illius beatitudinis & gloriæ participes, in qua cum anima ipsius anima vestra vnum quid fiat per eiusdẽ gloriæ consortium? Vbi innuitur, quia similiter calix maledictus idolorum, potantes se facit participes mortis dęmoniorum. [& panis quem] nos sacerdotes in altari [frangimus,] & quem vnum in multas partes diuidimus ad designãdam vnionem charitatis accipiẽtium, [nónne participatio corporis domini est?] id est, nónne hoc operatur in nobis, vt tandem corpora nostra recipiant participationem immortalitatis & gloriæ corporis nostri? Hoc est dicere, Participatio calicis & panis dominici, facit vt anima nostra & corpus tandem conformetur animę & corpori Christi secũdum receptionem eiusdem beatitudinis. Tunc autem hoc erit, si quod in sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter manducetur, spiritualiter bibatur. Sicut enim vt fit species visibilis panis, multa grana in vnum cõsperguntur, tãquam illud fiat quod de fidelibus ait scriptura, erat illis cor vnũ & anima vna, & sicut in confectione vini liquor granorum multorum in vnitatem cõfunditur, ita dominus Iesus nos ad se pertinere per vnitatem charitatis significauit, ac mysterium pacis & vnitatis nostræ in sua mensa consecrauit: & ideo qui accipit mysterium vnitatis, & non tenet vinculum pacis, non mysterium accipit pro se, sed testimonium contra se. Panis quẽ frangimus, est participatio corporis domini: quia ipse panis quem multis diuidimus, est verum corpus domini: & qui de illo accipiũt, de corpore domini accipiunt, atque fiunt etiam ipsi quod accipiunt. [Quoniam nos multi sumus vnus panis & vnum corpus.] Nam sicut vnus panis ex multis granis, & vnum corpus ex multis membris componitur, sic ecclesia Christi ex multis fidelibus charitate copulante connectitur. Vnus ergo panis sumus. Nam ieiuniis & exorcismis cœpimus moli, deinde in baptismo conspersi sumus, & per acceptionẽ sancti spiritus sumus decocti, & ita panis dominicus effecti, si vnũ esse perseuerauimus. Nam ideo dominus (sicut dictum est) corpus & sanguinem suum in eis rebus commendauit, quæ ad vnum aliquid rediguntur è multis, quoniam aliud in vnum ex multis granis conficitur, aliud in vnum ex multis acinis confluit. Et ob hoc, communicatio corporis & sanguinis Christi, societatem æternam sanctorum designat & facit, vbi pax erit & vnitas plena atque perfecta. Propter quę omnia recte dicimur omnes vnus panis & vnum corpus, quia & [omnes de vno pane] corporis Christi [participamus.] Quod enim quisque suã partẽ ex hoc pane percipit, significat quia vnusquisque iuxta mensuram suam particeps fit huius gratię. Sicut autẽ vnus panis dominici sacramenti vnum corpus Christi efficit in ecclesia, sic panis idololatriæ dæmonum participatio est: & sicut omnes qui de vno pane ac de vno calice domini sumimus, vnum corpus efficimur: ita si cum idololatris de sacrificio eorum comedimus & bibimus, vnum profecto cum illis corpus efficimur. Qui enim comedit idolothytum, vnum cum dæmone fit: sicut qui comedit corpus Christi, fit vnũ cum Christo.

Margin notes (right column): K; Actuũ. 4. (beside "erat illis cor vnũ"); L; Matth. 2[6]. Marc. 14. Lu. 22. M

Videte

A *Videte Israel secundũ carnẽ. Nónne qui edunt hostias, participes sunt altaris?*

Dixi quia qui edunt carnem Christi, & bibũt sanguinẽ ei⁹, participes sunt Christi, & hoc vobis per similitudinẽ ostẽdo. Nã [videte] .i. cõsiderate eũ [Israel,] qui nõ secundũ spiritũ vt nos, sed [secundũ] solã [carnẽ] est Israel .i. populũ Iudęorum, qui sola carne sunt filij Iacob, & carnaliter intelligũt & seruãt legis præcepta. [Nónne] illi [qui] apud eos [edũt hostias] carnaliter immolatas, [sunt participes altaris?] .i. de sacrificio altaris partem in esum accipiũt. Ita est. Pars enim cremabatur in altari, & pars comedebatur: & sicut Iudęi participes fiebãt altaris per esum hostiarũ, sic nos efficimur participes Christi per esum carnis ei⁹. Quoniã vera carnis substãtia quæ in Christo est, in nos transit: quoniã sacrificiũ illud idẽ quod erat in al-
B tari, trãsibat in eos qui comedebãt de illo. Similiter & qui idolothyta sacrificia mãducãt, fiunt socij dæmonum, quomodo carnalis Israël socius erat altaris in tẽplo, qui de sacrificiis manducabat.

Quid ergo? Dico quòd idolis immolatum, sit aliquid? aut quod idolũ sit aliquid? Sed quæ immolant gẽtes, dæmoniis immo-
Deut.32. *lant, & non Deo. Nolo autem socios vos fieri dæmoniorum. Non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ domini participes esse & mensæ dæmoniorum.*

Quoniam monebat Apostolus vt fugerent ab idolorum cultura, ne cibis talibus cõtaminarentur, sensit motum cordis eorum, & ideo præuenit ne quis illi diceret: Ergo dicis vim aliquã habere idôlum vel posse polluere. Non, inquit, idôlũ insensibile polluit, sed dæmones qui templis præsident, ad homines deprauandos & suo seruitio mãcipandos, non quod offerebatur culpans, sed quia illis offerebatur. Quasi diceret: Quoniã dixi, fu-
C gite ab idolorũ cultura, ergo ne quis ex hoc moueatur, interrogo, quid dico in illis verbis præmissis? An intendo dicere, quod immolatũ idolis, sit aliquid .i. immutetur in aliquã dignitatem? Aut intelligo, quod idôlũ sit aliquid .i. valeat in aliquo prodesse vel obesse? Non hoc dico, [sed] potius istud assero, quia sacrificia quę immolãt gẽtes,] nõ idolis, sed [dęmoniis (quę latẽt in idolis) [immolãt, & nõ deo.] Dęmoniis enim magis dediti sunt, quod est periculosius. Nã si tantũ idôla colerẽt, sicut eos nihil adiuuarẽt, ita nihil eis nocerẽt. Nam simulacrũ verè nihil est, sed sub tegmine simulacri diabolus colitur. Gentes immolãt dæmoniis. Sed ego [vos] qui Christo cõcorporati estis, [nolo fieri socios dęmoniorũ] per sacrificia gẽtiũ. Nõ enim hoc totũ quod videtur, est in idolo, sed sub
Matth.15. tegmine idoli est occultũ iniquitatis mysterium.
Marc.7. Ideo abstinendũ est ab esu taliũ sacrificiorũ. Dominus tamẽ dicit, quia quod intrat in os, nõ coinquinat hominem. Vbi sciendũ quia ipsi quidẽ ci- D
bi, & dei creatura omnis quidem per se mũda est, sed idolorum ac dæmonum inuocatio ea facit immunda. Ideo debetis idolorum sacrificia respuere, 1.Tim.4.
quia [non potestis calicem domini,] in quo sanguis est eius, [bibere & calicem dæmoniorum,] in quo vinum est sacrilegæ superstitionis. nec [potestis mensæ,] id est, altaris domini in quo corpus eius est, [participes esse & mensæ,] id est, altaris [dæmoniorum.] & tam magnum sustinebitis incommodum, vt à corpore & sanguine domini, sine quo vitam habere non potestis, separemini, quoniam sacrificium Christi & sacrificium diaboli nemo potest comedere. Quæ enim conuen- Iohan.6.
tio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum in- 2.Cor.6
fideli? Vel quis consensus templo Dei cum idolis? Nulla his adinuicem societas, quoniam mors & vita simul non conueniunt. Sequitur

An æmulamur dominum? Nunquid fortiores illo sumus. E

Non debemus ad subuersionem fratrum manducare sacrificia idolorum. Quia [an æmulamur dominum?] id est, an inuidemus domino, vt regnũ eius minuamus, comedendo idolothyta ad perditionem fratrum? non oportet vt æmulemur eũ, conantes ei auferre membra sua. Quia [nunquid fortiores sumus illo,] vt possimus contra eũ præualere, & eos ad pernitiem trahere, quos ipse vult ad vitam seruare, vel nos ipsos ab eius percussione defendere? Malo nostro vtimur, si cõtra Chri-
stum agimus. Vel ita: An æmulamur dominum, id Matt.9.
est, an imitamur Christum comedentem cum pu- Marc.2.
blicanis & peccatoribus, dũ cum idololatris mã- Lu.5.
ducamus? Nequaquam illum imitamur in hoc facto, quia ipse nõ cum idololatris cibum sumpsit, sed cum his qui vnum Deum colebant, & tamen peccatores erant, vt eos dulcedine familiaritatis suæ traheret ad pœnitentiam. An imitamur dominum? Minimè. & nunquid sumus fortiores illo? id est, nunquid agimus fortiora quàm ipse, per scientiam qua nouimus idôlum nihil esse, sumẽtes idolothyta quod ipse non fecit? Hoc est enim fortiores illo esse, quod tamen non est fortitudo, sed debilitas, ea facere quæ ille non fecit. F

Omnia mihi licent, sed nõ omnia expe- Ezec.37.
diunt. Omnia mihi licent, sed non omnia Sup.6
ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.

Abstinẽdum est ab immolatis. & [omnia] quidem ciborum genera [mihi licẽt,] qui possum ea sumere mũdo corde, [sed nõ omnia expediũt] mihi, id est, quædã eorum non adiuuant, sed implicãt cursum meum. Secundũ legẽ naturæ licent, quoniã munda sunt omnia naturaliter, & ideo licent, id est, nullo præcepto mihi prohibẽtur. [Omnia] quidem ciborum genera [mihi licent,] & lege naturæ & potestate liberi arbitrij, [sed nõ omnia ædificant] proximos, quoniam quæ idolis oblatæ

G sunt, destruunt illos, & à fide subuertunt: & ideo à licitis etiam abstinendum est, ne fratres scandalizentur. [Nemo] enim [quærat quod suum est,] id est, suum proprium cõmodũ, [sed] cõmodũ [alterius.] Nam qui veraciter intelligit idolũ nihil esse, & omnem Dei creaturam bonam esse, atq; sic comedit idolôrum sacrificia, non verens scandalizare fratres propter suam escam, iste quod suum est quærit, nõ quod aliorũ. Qui verò ne fratribus noceat, à licitis abstinet, ille non quod suũ est quęrit, sed quod aliorum, quia charitate compulsus, etiam per sua damna quærit aliorum commoda. Quod de esca diximus, hoc de omni re sentiendũ est: quia qui suas vtilitates negligit pro vtilitatibus proximorum, ille iustus est.

1.Tim.4.

Omne quod in macello venit, mãducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Domini est terra & plenitudo eius.

Psal.23

Quoniam licita sunt hæc, & tamen non est vtendum eis semper, determinat, quomodo & qua ratione possint manducari, scilicet si venalia fuerint in foro reperta. [Omne,] inquit, [quod in
H macello venit,] id est, quod venditur in loco vbi carnes venduntur, [manducate, nihil interrogantes,] id est, non quærentes an sit immolatum vel non immolatum, & hoc facite [propter conscientiam,] id est, vt libera sit consciẽtia vestra: quia licet aliquid sit oblatum idolo, tamẽ si hoc nescierit qui emit, nullum patitur scrupulum, & apud Deum immunis est. Vel propter consciẽtiam vẽdentis conseruandam, quia si manducaretis postquam diceret immolatum esse, ille si infidelis esset, confirmaretur in infidelitate: vel si fidelis, reuocaretur à fide. Nihil interrogate, quia si interrogaueritis infideles, qui vos sciunt esse Christianos, propter irrisionem vobis respondebunt omnia esse immolata. Dixi vt manducetis sine interrogatione, quia [domini est terra,] quę cuncta nutrit & sustinet, [& plenitudo eius,] id est, omnia quibus impletur terra. Nec potest immundum esse quod domini est. Si ergo idolis immolatum aliquid, vel non est, vel nescitur, sine vllo cõ-
I scientiæ scrupulo in vsum necessitatis assumitur. Si verò certum est immolatum esse, melius Christiana virtute respuitur.

Si quis vocat vos infidelium ad cœnam & vultis ire, omne quod vobis apponitur manducate, nihil interrogãtes propter cõsciẽtiam. Si quis autem dixerit, hoc immolatum est idolis, nolite manducare, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago? Siue ergo manducatis, siue bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. K Colos.3.

Dixi qualiter manducandum sit quod emitis, dicam & gratis datum qualiter edi possit. Ita scilicet: [Si quis infidelium vocat vos ad cœnã &c.] Cœna à communione vescẽtiũ appellatur. κοινὸν quippe commune dicunt Græci. Vnde & communicãtes, quod cõmuniter. i. pariter conueniãt. Apud veteres enim solitum erat in propatulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriã gigneret. Si vos ad cœnam quis infidelium vocarit, non præcipio vt eatis, sed in vestra voluntate pono. Tunc autem Christianus ad cœnam infidelis ire debet; si aliquem fructum ibi habet, id est, si scit se illum lucrari: sicut CHRISTVS ideo cũ peccatoribus edebat, vt eos ad pœnitentiam conuerteret. Si [vultis] ad talem cœnam [ire, omne quod vobis apponitur, manducate] simpliciter, [non interrogantes] vnde sit, [propter conscientiam] simul discumbentium, ne confirmetis infideles in errore suo, si scienter manducaueritis coram eis cibos idololatriæ. Hoc tamen perfectis dicitur, qui possunt contemnentes idôlum quia nihil est, manducare de sacrificio, certi quia quod sub Dei creatoris nomine editur, non potest polluere. Nihil interrogantes edite quod apponitur. Sed [si quis dixerit] de eo quod apponitur, [hoc immolatum est idolis, nolite] iã [manducare propter illũ qui indicauit,] ne putet vos illud comedere sub idolorũ veneratione, [& propter cõsciẽtiã] aliorũ. Qui enim idolis seruit, gloriabitur, si vos edere de sacrificiis viderit, & in errore cõfirmabitur, malumq; fratribus dabitis exemplũ. Patet quia caro per se nõ est immũda. Nam si natura ipsa immolatitiæ carnis esset immũda, vtiq; & nesciẽtẽ cõtaminaret. Neq; enim eo minus ipsa esset, quo à nesciẽte sumeretur. Sed propter cõsciẽtiã, ne dęmonibus cõmunicasse videaris. [Cõsciẽtiam autẽ dico, nõ tuã,] quę firma est in cognitione veritatis, [sed alterius,] qui adhuc infirmus est in fide, vel necdũ venit ad fidẽ. Apud cõscientiam enim suã lætabitur infidelis quisq;, si viderit te libẽter appetere quod idolis immolatũ est, & dicet: Quomodo Christiani vetãt nos immolare quasi sit malum, & ipsi illa manducant quasi sancta & munda? Et idcirco abstinendum est, ne mala de nobis opinio generetur in aliorũ mentibus. Quia [vt quid iudicatur mea libertas ab aliena cõsciẽtia,] id est, cum ab idoli veneratione sit libera cõscientia mea, quid opus est vt malam de me dans opinionẽ, faciam ęstimari quia venerationis causa mãducẽ idolis immolata? Iudicarer enim nõ distare ab idololatris, si non abhorrerẽ quod oblatum est idolis. [& si ego cũ gratia participo,] id est, si ego gratiæ Dei cõmunico, quia in ipsius nomine edo, [quid blasphemor pro eo quod gratias ago?] id est, quid opus est me cadere in blasphemiã imperitorum? quid necesse est, vt faciã æstimari quia ego deuotus sum idolo, dũ quę illi sunt oblata nõ horreo? Blasphemor enim inde ac vituperor, quia

Matt.9.

L

M

magnum

A magnũ aliquid de idolo sentire videor, & infideles gaudẽt in idololatria, dum me putant participem, habentes occasionem permanendi in errore, & fidelibus malum datur exemplum. Et quia hæc mala inde contingerent, ergo cauete idolis oblata, vt possitis ad laudem Dei comedere. Quamuis enim per puritatem conscientię vestræ licitum sit vobis ista sumere, inimicũ tamen Deo est ea sciẽter edere, quoniam ad opprobrium vnius Dei hęc diabolo dedicantur. [Ergo] ne faciatis cibo vestro vel actu Deum blasphemari, sed [siue mãducatis, siue bibitis, vel aliud quid facitis, omnia facite in gloriam Dei]. i. sic facite omnia, vt ex his glorificetur & laudetur Deus. Modestè & frugaliter & temperanter manducando & bibẽdo, glorifica deum. Si enim quod manducas & bibis, ad refectionem corporis sumis reparationẽmq; mẽbrorum, gratias agens ei qui tibi præbuit mortali
B & fragili ista supplementorũ solatia, & cibus tuus & potus tuus laudat deum. Si verò modũ naturæ debitum immoderatione voracitatis excedas, & vinolentia te ingurgites, manducans & bibens deum blasphemas. Si post cibũ & potũ requiescis vt dormias, & in lecto nihil turpiter egeris, nec excesseris vltra concessam licentiam in lege dei, laudas eum: & cum dormis, si mala conscientia nõ te excitat à quiete, innocentia somni tui laudat deum: & cum vigilas & bene agis, atque deus laudatur de bono opere tuo opere tuo deum laudas. Sic ad laudem eius omnia sunt agenda.

Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis vt salui fiant.

Ita uestram conuersationem modificate, vt nullus scandalum ex ea patiatur. [Estote] scilicet [sine offensione Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei,] Offensio enim Iudæis fit, si Christianũ qui se dicit legem & prophetas recipere, viderint idola quæ illi abominantur, non horrere. Gẽtilibus vero hęc
C est offensio, si in eo in quo sunt, non solum nõ arguãtur, sed & promptiores fiãt, dũ nõ vitantur vota idolorum suorũ. Ecclesiæ autẽ dei fit offensio, dum quosdam ex numero suo videt his quæ inimica deo sunt, adhærere. Cauete igitur vno cibo vestro sic omnes offendere, [sicut & ego] nõ solum non offendo quenquam, sed etiam [placeo omnibus per omnia] quæ facio. Non quidem ita placebat Apostolus omnibus, vt placeret etiam tam multis persequutoribus suis, sed placebat omni generi hominum, quòd Christi congregabat ecclesia, siue iam intus positis, siue introducendis in eã. Oportet enim vt rectores boni placere hominibus appetant, sed idcirco vt suæ æstimationis dulcedine proximos in affectum veritatis trahant, nõ vt se amari desiderent, sed vt dilectionem suã quasi quandam viam faciant, per quam corda audientium ad amorem conditoris introducant. Difficile quippe est, vt quamlibet recta denuncians prædicator, qui non diligitur, libenter audiatur. Debet D ergo qui præest, studere se diligi, quatenus possit audiri: & tamen amorem suum pro semetipso non quærere, ne inueniatur ei cui seruire per officiũ cernitur, occulta cogitationis tyrannide resultare. Recte igitur Apostolus nunc dicit, quia ego per omnia omnibus placeo, quamuis alibi se deneget hominibus placere. Addit enim, [non quærens Galat.1. quod mihi vtile est, sed quod multis vt salui fiãt.] Nulli autem vtile est ad salutem, si homo ei propter seipsum placuit: quia non recte placet aliter, nisi cum propter Deum placet, id est, vt deus placeat & glorificetur, cũ dona eius attẽdũtur in homine, aut per ministerium hominis accipiuntur. Cum autem homo sic placet, non iam homo, sed Deus placet. Placet ergo Paulus & nõ placet, quia in eo quod placere appetit, non se, sed per se placere hominibus veritatem quærit.

CAPVT XI. E

I *Mitatores mei estote, sicut & ego Christi.*

Ego, inquit, omnibus placeo, quærens omnibus prodesse, & vos estote imitatores mei, vt nullum offendatis, sed tali intentione per laudabilem vitam omnibus placere quæratis. [Imitatores mei estote sicut & ego] sum imitator [Christi,] quoniã ita per me imitabimini Christum qui nullũ offendit, sed omnes saluare venit. Imitatores mei estote sicut & ego Christi. In ecclesia iste ordo est, alij pręcedũt, alij sequũtur. & qui pręcedũt, 1.Tim.2. exẽplo se præbẽt sequẽtibus: & qui sequũtur, imitantur pręcedentes. Sed & illi qui se exemplo prębent sequentibus, sequuntur ipsum Christũ. Nam quia omnes superauerunt proficiẽdo, nec iam remansit homo quem imitentur, ipse Christus eis remanet, quem vsque in finem sequantur.

Laudo autẽ vos fratres, quòd per omnia mei memores estis, & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis. Volo autẽ vos scire, Ephe.5 *quòd omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi,* F *Deus. Omnis vir orans aut prophetãs velato capite, deturpat caput suũ: omnis autẽ mulier orans aut prophetãs nõ velato capite, deturpat caput suum. Vnum enim est acsi decaluetur. Nã si non velatur mulier, tõdeatur. Si verò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, velet caput suum.*

Postquam mores & cõuersationẽ eorũ arguit, nunc traditiones vult corrigere. Ideo non confirmando, sed per ironiam incipit loqui. Præcepi, inquit, vt me imitemini, & non possum reprehẽdere vos de inobedientia, sed [laudo vos quòd per omnia estis memores mei, & præcepta quæ vobis tradidi, tenetis.] His verbis plus illos tãgit,

G quàm si manifestè increparet eos. Quia cum esset apostolus eorum, immemores erant traditionum eius: neque quod adhuc non didicerant ex aliarũ ecclesiarũ traditione, sequebâtur: & ideo quasi no uiter tradidit illis, dicens: [Volo autem vos scire &c.] Quasi diceret: vos obliti estis mei, & traditiones meas nõ tenetis, sed volo vt ista quę subiũgo, sciatis. Volo vos scire [quòd Christus est omnis viri caput:] quoniã vir à deo quidem, sed per Christum factus est. sed [vir] est [caput mulieris:] quia quãuis & mulier per Christũ, de viro tamen facta est, ac per hoc subiicitur viro. Et sicut vir Christũ, ita mulier debet sequi virũ, & exẽplo illius agere bona. Sicque secundario per virũ subiicitur CHRISTO. Vir enim nulli subiect⁹ est nisi Christo, mulier autẽ & viro & Christo debet esse subiecta. Christus est caput viri, qui regitur à sapiẽtia: sed vir caput mulieris, quæ regitur à viro. Designatur autẽ per virum spiritus rationalis, & per mulierẽ anima. Est enim animę quasi maritus H quodãmodo spiritus hominis, quia animalẽ affectionem tanquã conjugẽ regit. Christus ergo caput viri est, id est, sapientia Dei gubernatrix est illius spiritus qui est in homine, quo potest homo intelligere spiritualia, si ipse spiritus pie se subiicit Deo. nihil enim altius illo spiritu, nisi sapientia quæ Deus est. Sed vir est caput mulieris, quia spiritus regit animam. Aliud est enim in homine rationale quod regit, aliud animale quod regitur, vt scilicet caro non concupiscat aduersus spiritũ, sed spiritui subiugetur, id est, concupiscentia carnalis non aduersetur rationi, sed potius obtemperando desinat esse carnalis, vt appetitum animæ per quem voluptates corporis operamur, habeat mens interior tanquam virilis ratio subiugatum. Ita est caput viri Christus, & caput mulieris vir. [Caput verò Christi Deus est,] secundum quod pater maior est illo. vt hunc ipsum Deũ esse, quod illi cum patre vnum est, caput sit hominis mediatoris, quod ipse solus est. Si enim mẽtem recte di- I cimus principale hominis, id est, tanquam caput humanæ substantiæ, cùm ipse homo cum mente sit homo, cur non multo congruentius, imò multo magis verbum cum patre simul Deus caput Christi, quamuis Christus homo nisi cum verbo, quod caro factum est, intelligi non possit? Omnis vir orans &c. Venit ad causam, quia & viri quidẽ apud Corinthios nutriebant comam, & mulieres nudato capite procedebant in ecclesiam, gloriantes in crinibus. Quod non solum inhonestum erat, sed etiam concupiscentiæ fomitem prębatat. & quoniam Christus est caput viri, ideo [omnis vir] tam diues quàm pauper, in ecclesia Deũ [orãs aut] cæteris [prophetans,] id est, futura & occulta pronũcians [velato capite] corporeo, [deturpat,] id est, dehonestat spirituale [caput suum] Christum, vel etiam corporale caput. Sed ecõtra [omnis mulier,] quia inferior & subiecta viro, si fuerit [orans] in ecclesia [aut prophetans nõ velato capite, deturpat] & inhonestum reddit [caput suũ,] quod ita nudum omnibus ostendit. Quoniam

Gene. 2.

Galat. 5.

Iohan. 14.

Iohan. 1.

Christus cui seruire est summa libertas, caput est K viri, ideo non est iustum vt in ecclesia oret vel doceat velato capite, quoniam inter eum & Christũ non est aliquid medium. Et propterea non debet ostendere signũ seruitutis in se, sed libertatis. Nã quia sine alio mediante Christus est caput eius, & per Christum Deus, & ideo in signum libertatis non habet velum, quod est subiectionis signum. Deturparet enim caput suũ, si oraret vel prophetaret cooperto capite: quia videretur reputare dedecorosum sub Christo esse, tanquam sub suo capite, & quod ignominia esset illi, quod summa libertas & gloria debet videri. Sed mulier in ecclesia stans nõ velato capite, id est, sine signo subiectionis quam debet viro, deturpat caput suum, id est, dehonestat virum, quasi non habeat eum medium inter se & Christum, vel caput suũ carnale dehonestat, dum denudat illud. quia [vnum est ac si decaluetur,] id est, tantundem est ad turpitudinem, ac si decaluaretur. Verè idem valet. L [Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur.] Debet enim tonderi, si non est velata. Sed [si turpe est mulieri tonderi aut decaluari, velet caput suum.] Nam dum stat in ecclesia retortis crinibus in tergo & nuda fronte, hoc est adeò turpe, acsi capilli per decaluationem vel detonsionem essent ablati. Nunc spiritualem intelligentiã breuiter attingamus. In viro enim (vt supradictum est) rationalis sensus accipitur, in muliere autẽ anima hominis intelligitur, quæ à rationali sensu velut mulier à viro regitur. Ipsa quoque anima hominis, quæ vtrunque vnũ fit, si quãdo ea quæ Dei sunt cogitat, quasi vir est. A qua contemplatione spirituali per velamen, id est, carnalibus cogitationibus se cohibere nõ debet, sed reuelata facie, id est, mundo corde ad contemplanda cœlestia & spiritualia se extendere. Si quando verò ea quæ mundi sunt cogitat, quasi mulier est. Sed ne supra q̃ necesse est, se in terrenis actib⁹ occupet, oportet M vt discretionis velamine restringatur, ne forte dũ licita & necessaria vult procurare, ad illicita & superflua cogitanda illiciatur. Et hoc est spiritualiter quod vir caput velare non debet, sed mulier. Vir enim, id est, virilis sensus rationis: orãs, id est, desiderans superna aut prophetans, id est, futura præmeditans: velato capite, id est, obumbrato nebulis terrenarum cogitationum suo acumine: deturpat caput suum, id est, turpitudine cogitationum suarum obscurat sibi pulchritudinem supernæ sapientiæ. Sed mulier, id est, inferior pars mentis intenta temporalibus: orans, id est, appetẽs quę corpori sunt necessaria: vel prophetans, id est, futura quæ sibi sunt agenda præuidens: non velato capite, id est, non per discretionis temperantiam restricto suo acumine: deturpat suũ caput, id est, turpitudine interiorum desideriorum fœdat superiorem mentis aciem, quæ debuit solis cœlestibus inhiare. Tantundem enim valet, quod sine velo modestę cohibitionis se relaxat in appetitum temporalium rerum, ac si decaluetur, id est, ac si detegatur, & appareat omnibus praua intentio eius

A eius de qua debet erubescere. Hęc enim per frontem, quæ pudoris sedes est & præeminet, designatur. Nam mulier, id est, pars rationis intenta rerũ tẽporaliũ administratiõi, si nõ velatur. i. si nõ modestè restringitur à superfluis cogitandis, etiã tõdeatur. i. auferat à se vniuersas cogitatiões mũdanarum curarum. Melius est enim vt omnes mundi curas abiiciat, quàm vt in omnia mundi desideria spargatur, dum necessaria procurat. Si verò turpe est mulieri tõderi vel decaluari, id est, si hæc inferior pars animę, quę parum ad aliud valet, incongruum deputat abscindere velut capillos à se omnes mundi curas, vel detegere cunctis impudentiam suæ intẽtionis erga temporalia, velet caput suum, id est, modestè cohibeat à superfluis cogitationibus acumen suum.

Vir quidem non debet velare caput suũ, quia imago & gloria Dei *est. Mulier au-* B *tem gloria viri est. Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. Etenim non est* Gene. 2. *creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum. Ideo debet mulier velamen habere super caput suum, & propter angelos. Veruntamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro in domino. Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierẽ. Omnia autem ex Deo.*

[Vir quidem non debet velare caput suum,] id est, non debet habere signum seruitutis vel potestatis super se, sed libertatis: quia nõ habet aliquid super se nisi Deum. Quoniã [imago & gloria est Dei.] Imago, id est, similitudinis impressio. & gloria dei cernitur in viro, quia vnus Deus vnum fecit hominem, vt sicut ab vno Deo sunt omnia, ita essent ab vno homine omnes homines, vt vnius Dei inuisibilis, vnius homo visibilis imaginem haberet in terris, vt vnus deus in vno homine videretur autoritatem vnius principij conseruare ad C confusionem diaboli, qui sibi neglecto vno Deo, dominiũ & deitatem voluit vsurpare. Homo igitur imago & gloria Dei est, vt sicut Deus præest omnibus per omnipotentiam, sic homo terrenis per intelligẽtiam. [Mulier autem gloria est viri,] quoniam facta est illi in adiutorium, vt haberet vir gloriam de ea, cùm ei præiret ad deum, & se ei daret imitandum in sanctitate, sicut ipse esset gloria Dei, cùm eius sapientiam sequeretur. Gloria viri est mulier, dum ille regit, hæc obtemperat: ille à sapientia regitur, hæc à viro. Gloria viri est, quoniam ex eo est, & ei subiecta est. [Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro,] id est, Adã non ex Eua, sed Eua ex Adam. Et adhuc alia ratione demonstro, cur mulier sit gloria viri. [Quia non creatus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum,] id est, non est creatus Adam in auxilium Euæ, sed Eua in adiutorium Adæ. Hoc cõfirmat illud, quod diximus vnum Deum vnum hominem fecisse, quoniam vir & mulier vnũ sunt D in natura, quia origo mulieris vir est. [Ideo mulier,] vt ostendatur esse subiecta, [debet habere velamen super caput suum,] id est, potestatem, ad designandam potestatem viri super se. Nõ habeat caput liberum in ecclesia, sed velamine tectũ. [& propter angelos,] id est, propter sacerdotes diuinæ voluntatis nuncios, ne in eius faciem irritentur ad libidinem: & quia sacerdos personam habet Christi, idcirco mulier quasi ante iudicem, sic ante sacerdotẽ qui vicarius eius est, propter reatus originem subiecta debet videri. Vel propter angelos, qui nobis sunt ad custodiam deputati, ne displiceat eis lasciua mulieris denudatio, si viderint fomitem peccati per eam excitari. Dixi quia mulier est gloria viri, & propter virum, & ex viro creata in principio. Sed [tamen] in subsequenti generatione non est ita, quia [neque vir sine mu- E liere, neq; mulier sine viro] creatur [in domino,] id est, in operatione domini, qui ex vno fecit primitus ambos & vnum. Vna enim caro & vnum corpus in domino, id est, secundum Deum, qui creauit. Vel ita: Licet mulier propter reatus originem portet signum subiectionis, non tamen exclusa est à salute: quia neq; vir sine muliere, id est, exclusa muliere: neque mulier sine viro, id est, excluso viro est in domino, id est, in gratia domini & salute æterna. Neuter enim excluditur, sed vterq; admittitur. & cur hoc? Quia [sicut mulier de viro] pri⁹ facta est, [ita & vir per mulierẽ] postea nascitur. Mulier est ex viro, vir per mulierem. Sed [omnia] sunt [ex Deo.] Quæ omnia, nisi de quibus nũc sermo est? id est, & ille vir ex quo mulier, & illa mulier quæ est ex viro, & ille vir qui per mulierem. Postquam Apostolus singula gradatim exposuit, vt omnia deo subiiceret, vnum seruans principium, ait: Omnia ex Deo, vt neque mulier de subiectione doleret, neque vir quasi de exaltatione superbiret. Sed congruum est vt ad spiritalem intelligentiam reuertamur: Vir enim non de- F bet velare caput suum, quia imago & gloria Dei est. Genesis docet virum & mulierem factos ad imaginem Dei. Fecit, inquit, Deus hominem, ad Gene. 1. imaginem dei fecit eũ, masculum & fœminã fecit eos. Ad imaginem quippe DEI naturam ipsam humanam factam dicit, quæ sexu vtroque cõpletur, nec ab intelligenda imagine Dei separat fœminam. Quomodo igitur dicit Apostolus virum esse imaginem DEI, vnde caput velare prohibetur, mulierem autem non, & ideo caput velare iubetur, nisi in natura humanæ mentis intelligamus mulierem cum viro suo esse imaginem DEI, vt vna imago sit tota illa substantia? Cum autem ad adiutorium distribuitur, quod ad eam solam attinet, non est imago DEI. Quod autem ad virum solum attinet, imago Dei est tam plena atque integra, quàm in vnum coniuncta muliere. Vir enim principaliter creatus est ad imaginem Dei, in quo naturaliter amplius viget ratio, quasi ipse sit ratio, quæ est gloria Dei. Mulier autẽ est ipsa sensualitas, quæ subseruiendo gloria est

G rationis, quia hæc in fœmina naturaliter preualet. Et ideo natura mentis humanæ nõ est imago dei, nisi ex qua parte æternis rationibus considerandis adhærescit. Quia etsi tota contempletur veritatem, imago dei est: & cum ex ea distribuitur aliquid & quadam intentione deriuatur ad actionẽ rerũ temporalium, nihilominus ex qua parte cõspectam consulit veritatem, imago dei est: ex qua verò intenditur in agenda inferiora, non est imago dei. & quia quantumcunque se extenderit in id quod æternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem dei, & propterea nõ est cohibẽda ut se inde cõtineat ac cõtemperet, ideo vir nõ debet velare caput suũ. Quia verò illi rationali actioni, quæ in rebus temporalibus corporalibusque versatur, periculosa est nimia in inferiora progressio, debet habere potestatẽ super caput quod idicat velamentũ quo significatur esse cohibenda. Vir nõ est ex muliere, sed mulier ex viro, id est, ętetnę cõtẽplationis veritas non ex administratione temporaliũ rerum, vt ab ea regatur, neque ratio ex sensualitate, sed econuerso: quia nõ est creatus vir propter mu-
H lierem, id est, rationalis sensus vt subseruiat sensualitati, nec æternorum contemplatio vt subiiciatur temporalium actioni, sed econtrario: & idcirco mulier, id est, sensualitas & pars illa ratiõis, quę ad temporalia gubernanda deflectitur, habeat potestatem, id est, iugum superioris moderaminis super caput, vt per disciplinam prematur à noxia libertate vagarum cogitationum propter angelos dei, qui nos semper aspiciunt, ne dissoluta lasciuia cogitationum nostrarum offendantur. Sed tamen neque vir sine muliere, id est, rationalis sensus sine sensualitate vel temporalium procuratione: neque mulier sine viro, id est, neque sensualitas vel temporalis actio sine superiori sensu: in domino, id est, in domini operatione, sed potius & illud quod regendi habet potestatem in homine, & illud inferius quod regendum est, dominus fecit. Nam sicut mulier de viro, id est, sicut actio bona ex cognitione veritatis habet originem, ita & vir per mulierem, id est, similiter & cognitio veritatis post exacuitur per bonam actionem. Omnia autem sunt ex Deo, id est, & contemplatio veritatis & bona operatio, vel superior & inferior pars ani-
I mæ. Aliter: Per virum spirituales rectores plebis ecclesiasticæ designantur, in quibus velamẽ ignorantiæ non debet esse. Per mulierem verò figurãtur animæ infirmæ, quæ nihil spirituale, nihil de inuisibilibus capere possunt. Quibus tamen ignorantiæ velamen non officit, si de his quæ non intelligunt, nihil de proprio sensu præsumũt, sed sacerdotibus suis velut angelis honorem dantes, inquirunt ab illis quæ nesciunt. Cæterum si quælibet anima infirma, quæ adhuc carnaliter sapit, spiritualibus viris se conferre præsumpserit, deturpat caput suum, id est, inhonorat sacerdotes ecclesiæ. Sed hæc omittentes, videamus sequentia. nam subditur:

Vosipsi iudicate. Decet mulierem nõ velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet K
vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: mulier verò si comã nutriat, gloria est illi, quoniã capilli pro velamine dati sunt ei?

Dixi quia mulier in ecclesia debet habere velatum caput, & [vosipsi iudicate,] si hoc rationabiliter dixi. Iudicate si decet mulierem non velatam orare Deum. Non decet, quia [nec ipsa natura docet vos] hoc esse decens, quæ capillos mulieris ita multiplicat. Cum hæc esset apostolicæ traditionis ratio, vt velatę mulieres essent in ecclesia, illi econtra reuelatas eas in ecclesia patiebantur. Ideo non iam per autoritatem traditionis quam neglexerant, sed per ipsam naturam suadere illis nititur veritatem. Nec ipsa, inquit, natura docet vos hoc decere. Et hoc docet natura, [quòd vir] quidem [si comam nutriat,] cum & lex hoc prohibeat, [ignominia,] id est, grande opprobrium [est illi:] sed [si mulier comã nutriat, gloria est illi,] ꝙ coma ipsius tam longa & tam decora crescit ac multiplicatur, vt summa gloria & pulchritudo videatur. Ideo gloria est illi, [quoniam capilli] à naturali institutione [dati sunt ei pro velamine] habendo, id est, dati sunt ei vt aliud velamen apponatur, quod per productionem capillorum innuitur. Coma enim indicium velaminis est, vt naturæ voluntas addatur. Et ideo vir non est naturaliter comatus, quia non est velãdus. Sed & iuxta superiorem tractatum spiritualis intelligentiæ non docet ipsa natura mulierem sine velamine Deum orare, quoniã erectus hominis status indicat quòd illa pars rationis eius, quæ tẽporalia procurat, nõ sine velo discretionis ea debet à domino petere, ne sicut Dei animalia totam se deiiciat in appetitum terrenarum rerum. Velo enim debet cohiberi à nimio cogitatu & appetitu inferiorum. Vir quidem, id est, superior mentis sensus, qui cœlestia serenus debet cogitare, si nutriat comã, id est, dẽsitatem superfluarum cogitationum, ignominia est illi. Mulier autem, id est, pars illa mentis quæ temporalia dispensat, si nutriat comã, id est, multitudinem vtilium cogitationum, per quas sapienter expleat necessariam rerum corporalium administrationem, gloria est illi, quoniam apud Deum habet inde mercedem. Quoniã capilli dati sunt ei pro velamine, id est, multiplex cogitatus de necessariis rebus est illi datus, vt sub hoc tegatur & abscõdatur à dissoluta vagatione inutilium & noxiarum cogitationum.

Ieze. 44.

L

M

Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei. Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius, sed in deterius conuenitis.

Dixi viros nõ debere comatos esse, sed mulieres oportere

A oportere comam nutrire & caput velare, multasq; rationes inde monstraui. Sed [si quis videtur contentiosus esse,] vt adhuc de hac re velit cōtendere, saltem autoritati debet acquiescere: quia [nos] Iudæi, à quorū instructione processit habitus religionis ecclesiæ, & qui sum⁹ semper populus dei, [nō habemus talem consuetudinem,] vt viri sint comati, & mulieres nudent capita, [neque] etiam [ecclesia dei] ex Iudæis & gentibus cōstituta. Post rationes ponit autoritatem, vt contentiosos vincat, quia neque Iudaismus hoc habuit, nec ecclesia dei: ostendens quia neque Moyses, neque saluator sic tradidit. Deinde iā amplius disputare non vult de virorum tonsione vel mulierum velatione, sed præceptum inde tribuit, dicens: [Hoc autem præcipio,] scilicet vt differentis solertia non requiratur, sed præcipientis autoritas attendatur. Quasi dicat: Forsitan aliquis vult adhuc contendere non sic faciendum esse, sed ego præcipio hoc ita fieri, B & autoritate mea constituo: ego dico, [non laudans,] sed potius improbans [quòd conuenitis] in ecclesia ad accipiendum corpus & sanguinem domini, [non in melius,] vt deceret, [sed in deterius,] id est, quia conuentus vester ad dominicam cœnam nō fit in meliorationem vestri, sed in deteriorationem, quoniā multipliciter peccatis ibi.

Primum quidem conuenientibus vobis in ecclesiam, audio scissuras esse inter vos, & ex parte credo. Nam oportet & hæreses esse, vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.

[Primum quidem,] id est, maximum omnium malorum est apud vos, quod in conuentu vestro fiunt schismata. Nam in melius ideo non conuenitis, sed in deterius, quia [conuenientibus in ecclesiam vobis,] vbi vinculum charitatis esse deberet, vnaque voluntas & summa concordia, ad quod vnus locus vos inuitat & admonet, [audio scissu-C ras,] id est, discordias [esse inter vos, & ex parte,] id est, in quibusdam vestrum [credo] illas esse. Scissuræ in eis erant, quia illi qui superiora dona spiritus habebant, contēnebant cæteros, qui tāta dona nō perceperant, & scindebāt se ab illis. Ipsi quoque minores, per quandam desperationem remouebant se ab illis, dum tantam spiritualium charismatum excellētiam, quam assequi non poterant, mirarentur in eis. Ego scissuras diuisionum inter vos esse credo. Nec mirum, quia [oportet,] id est, vtile est fidelibus, [& hæreses esse,] contra eos ad exercitationē eorum, [vt] per has boni [& qui] iā deo [probati] & noti [sunt, manifesti fiāt] hominibus [in vobis,] i. inter vos. Ex istis erant nōnulli hæretici, vt illi qui resurrectionem negabāt. Sed per eos manifestati sunt cæteris illi, qui fidem apostolicam firmiter tenuerūt, dicētes: Ego sum Christi, cum alij dicerent, ego sum Pauli, ego autem Apollô. & semper prosunt hæreses fidelibus. Ex his enim hominibus hæretici fiunt, qui etiam si essent in ecclesia, nihilominus errarent. Cum autem fo-

Matth. 22
Actuū. 23
Sup.

ris sunt, plurimum prosunt non verum docendô D quod nesciunt, sed ad verum quærēdum carnales, & ad verum aperiēdum spirituales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in sancta ecclesia deo probati viri, sed manifesti non fiunt inter nos, quandiu imperitiæ nostræ tenebris delectati, dormire malumus quàm lucem veritatis intueri. Nota. Quapropter multi vt veritatem dei videāt & gaudeant, per hęreticos de somno excitantur. Vtamur ergo hæreticis, non vt eorum approbemus errores, sed vt catholicam disciplinā aduersus eorum insidias asserētes, vigilantiores & cautiores simus, etiam si eos ad salutē reuocare non possumus. Oportet igitur & hęreses esse, vt & qui probati sunt, manifesti fiāt in nobis. Hi enim probati sunt deo, qui bene possunt docere. Sed manifesti hominibus esse non possunt, nisi cum docent. Docere autem nolunt nisi eos qui doceri quærunt. Sed multi ad quærendum pigri sunt, nisi per molestias & in- E sultationes hæreticorum quasi de somno excitentur, & in imperitia sua erubescant sibi, ac de illa periclitari se sentiāt. Ideo prouidentia diuina mul- Nota. tos diuersi erroris hæreticos esse permittit, vt cum insultant nobis & interrogant nos ea quæ nescimus, vel sic discutiamus pigritiem, & diuinas scripturas nosse cupiamus. Hæreticus autem est, qui alicuius temporalis commodi, & maximè gloriæ principatusque sui gratia, falsas opiniones ac nouas vel gignit vel sequitur.

Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est dominicam cœnam manducare. vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est. Nunquid domos nō habetis ad mãducandum & bibendum? aut ecclesiam dei contemnitis, & confunditis eos qui nō habent? Quid dicam vobis? Laudo vos? in hoc non laudo. F

Quandoquidem scissuræ sunt inter vos, [ergo vobis conuenientibus in vnum, iam non est manducare dominicam cœnam,] id est, illud manducare quòd ibi facitis, quia discordanter hoc facitis, iam non est mãducare dominicam cœnam. Quia [vnusquisque] vestrum [præsumit] in ecclesia mã ducare seorsum [cœnam suam,] id est, oblationem suam, cùm dominica cœna communis esse debeat omnibus Christianis, sicut Christus cum suis discipulis communiter cœnauit. Tangit eorum consuetudinem, quia frequenter in anno certis diebus solebant omnes ad ecclesiam conuenire, vt corpus & sanguinem domini perciperent, & in ecclesia conuiuium agerent ex oblationibus suis ad exemplum cœnæ, quam dominus cū discipulis suis fecit. Sed hanc consuetudinem plurimi eorum peruerterant: & secundum quod alius alio prior veniebat afferens cibos suos, mãducabat & inebriabatur, non expectans pauperem fratrem: & postea corpus domini sumebat, vel cibis suæ mensæ mi-

G scebat,nõ iudicans illud ab aliis cibis differre. Nã munera sua offerentes aduenientibus presbyteris, quia adhuc rectores ecclesiis non omnibus locis fuerant constituti,totum sibi quod obtulerãt, ven dicabant schismatis causa. Nã pseudo apostoli dissensiones intereos seminauerant, ita vt oblationes suas zelarẽtur,cum vna atque eadem prece omnium oblationes benedicerentur,vt hi qui(vt assolet fieri)nihil obtulerant,vel vnde offerrent non habebant:pudore correpti confunderentur,nõ sumentes partem.Et tã citò illud agebant, vt superuenientes non inuenirẽt, quid ederent. Ideoq; Apostolus illos increpat.Si sic,inquit,conuenitis,vt vnusquisque cibum suum sumat, domi hæc agenda sunt,nõ in ecclesia,vbi vnitatis & mysterij causa conuenitur,non dissensionis & ventris. Munus enim oblatum, totius populi fit, quia in vno pane omnes significnatur. Per id enim quod omnes vnũ sunt,de vno pane omnes sumere oportet.Itaq; dicitur:[Conuenientibus vobis in vnum, iam nõ est dominicam cœnam manducare,] id est, iã non potestis sacramẽta redemptoris accipere, nec iam ad similitudinem cœnæ domini facitis ibi conui-

H uium.Quare? Quia [vnusquisque vestrum cœnã suam,] id est, quod secum attulit, [præsumit,] id est,ante dominicam cœnam, & antequam cæteri cõueniant,sumit,[ad manducandum,] non ad erogandum pauperibus. [Et alius quidem] qui nõ attulit quod ederet,vel serò venit,[esurit:alius autem,]qui cibos suos edere præoccupauit, [ebrius est.]Et ita iam non estis idonei dominicam cœnã manducare, id est, sacram eucharistiam percipere quæ à ieiunis & concordantibus est percipienda, quamuis apostoli primo non ieiuni eam perceperint.Placuit enim spiritui sancto,vt in honorẽ tanti sacramenti in os Christiani prius dominicum corpus intraret quàm cæteri cibi. Nam ideo per vniuersum orbem mos iste seruatur. Neque quia post cibos illud dedit dominus, propterea pransi vel cœnati fratres ad illud percipiendum conuenire debent,aut sicut faciebant quos nunc Apostolus arguit: & emendat,mensis suis hoc miscere.

I Nanque saluator quo vehementius commendaret mysterij illius altitudinem, vltimum hoc voluit infigere cordibus & memoriæ discipulorũ,à quibus ad passionem mox digressurus erat:& ideo nõ præcepit quo deinceps ordine sumeretur, vt apostolis per quos ecclesiam dispositur⁹ erat, seruaret hunc locũ.Vos,inquit,ita comeditis,quisque suas oblationes,nec facitis eas vt deberetis omnibus cõmunes. Sed cur ad talem comestionem venitis in ecclesiam?[Nũquid non habetis domos ad manducandum & bibendum,] vt ibi conuiuia huiusmodi celebretis? [Aut ecclesiam dei,] id est, domum orationis quæ consecrata est ad exorandum in ea deum, & ad percipienda illius sacramenta, [contemnitis?]Vtique contemnitis eam, dum irreuerenter in ea carnales cibos sumitis. Et etiam [confunditis]eos qui non habent quid ibi comedant,cùm vos in conspectu eorum deliciis affluatis,& ipsi vel ieiuni remaneant vel solum panem

Isaiæ. 56. *Matth. 21*

suum comedant.In hoc etiam confunditis pauperes [qui non habent] quod edant: quia vos antequam ipsi veniant manducatis,& nihil illis relinquitis:atque ita cùm ipsi veniunt,quod manducẽt non inueniunt & erubescunt. Sic enim cõfunditis & eos qui presentes sunt & nihil accipiunt, siue iuxta superfluas opes vestras suam tenuitatem comedunt, & illos qui post venientes nihil inueniunt.&[quid dicam vobis]qui talia facitis? Nõ inuenio quid dignum pro commissione talium operum vobis dicã.[Laudo]ego[vos?in hoc]quod ista tam male agitis,[non laudo,]sed multum reprehendo.Vel laudo vos in nonnullis aliis, sed in hoc nihil laudabile inuenio. K

Ego enim accepi à domino,quod & tradidi vobis, quoniam dominus Iesus in qua nocte tradebatur,accepit panẽ:& gratias agens,fregit & dixit: Accipite & manducate. hoc est corpus meum,quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescunque bibetis,in meam commemorationem. *Matt.26* *Marc.14* *Lu.22.* L

Iure vos nõ laudo,sed vitupero in hoc quod ita peruersè & irreuerenter ad dominicam cœnã conuenitis,quia traditionem meam super hac re non bene seruastis.Quam tamẽ diligenter seruare debuissetis,quia[ego]non à meipso inueni eam,nec à Petro vel Andrea didici, sed [accepi à domino, quod & vobis]de tanta re [tradidi,]& ideo reuerenter atque inuiolabiliter debetis retinere, quod mihi dominus tradidit, & ego vobis. Hoc vobis tradidi, quoniam dominus Iesus &c.Ostendit Apostolus mysterium eucharistiæ intra cœnam celebratum,non cœnam esse. Medicina enim spiritualis est,quæ cum reuerentia degustata, purificat sibi deuotũ:& memoria redemptionis nostræ est, vt redemptoris memores, maiora ab eo consequi mereamur.In nocte autem traditus est ad passionem, sed venit inde ad resurrectionis lucem. [Dominus Iesus,]id est,saluator credentium,[in nocte qua tradebatur,]id est,iam imminente suæ passionis articulo, [accepit panem, & gratias agens,fregit.]Accepit panem,vt significaret se accepisse corpus quo nos pasceret.Et gratias egit patri de reparatione hominum futura per passionẽ eius, ac per sacramentum corporis & sanguinis eius. Et fregit panem, vt ostenderet corporis sui fractionem, id est, passionem non absque sua sponte ac procuratione venturam, sed se facturum illam, sicut ait: quia ego pono animam meam, vt iterum sumam eam: & nemo tollet eam à me, sed ego pono eam à me ipso. Fregit panem, vt omnibus suis ex eo daret, & vnum omnes illos faceret.[& dixit eis: Accipite]hãc spiritalem M *Ioan.10*

ritalem

A ritalem escam[& manducate] hoc sacramentum, id est, & mente accipite & ore comedite, scilicet vt carnem meam non edatis tantum in sacramento, sicut & multi mali alij faciũt, sed vsque ad participationem spiritus manducetis, vt in meo corpore tanquam membra maneatis, & meo spiritu vegetemini. Quia qui mãducat carnem meam &
Iohan.6. bibit sanguinem meum, in me manet & ego in illo. Signũ enim quia mãducauit & bibit, hoc est, si manet & manetur, si inhabitat & inhabitatur, si heret, vt non deseratur. Sic do vobis ad edendũ carnem meam, scilicet vt hanc edẽtes non relinquatis vnitatem meam. Manducate quod tribuo, quia [hoc est corpus meum.] Sensibus quidem exterioribus videtur esse panis, sed sensibus cognoscite mentis, quia hoc est corpus meum, non aliud, sed
Nota. illud idẽ substantialiter, quod pro vobis redimendis tradetur ad mortẽ & crucifigetur. [Hoc] quod dixi, [facite,] id est, corpus meum accipite & manducate per successionem temporis vsque in finem
B seculi, [in meam commemorationem,] id est, in memoriam passionis meæ, vt pertractetis & consideretis, quàm dignam & sanctam & humanæ salutis efficacem medicinam accipitis, quatenus ex consideratione tantæ sanctitatis cum maiori veneratione sacram eucharistiam percipiatis, & imitari passionem meam desideretis, vt si opus fuerit, pro salute fratrum mori, parati sitis. Accipientes enim corpus meum, memores mei esse debetis, vt diligenter recogitetis quis ego sim, & quæ inter homines conuersans operatus sim, vel quæ pertulerim, vt sicut præcessi sequamini. Vel vos sacerdotes hoc facite, id est, ex pane corpus meũ per mystica verba consecrate, in memoriã passionis meę, vt recogitetis eam dum sacrificium istud obtuleritis. Similiter] vt acceperat panem & fecerat ex eo viuum & verum corpus suum, [accepit & calicẽ,] & fecit ex vino sanguinem suum, [postquam cœnauit,] id est, iam & finito veteri pascha, quod cũ discipulis tunc manducauerat. Transiit enim à veteri ad nouum pascha, quod tradebat celebrandum
C ecclesiæ, vt pro carne & sanguine legalis agni, sacramentum sui corporis & sanguinis substitueret. Ob hoc etiam post finem cœnæ, vt illud quod cũ eis vltimum ageret, arctius eorum mentibus imprimeret. Quoniam illud quod eorum saluti magis erat vtile, debuit eis ad vltimum reseruare, & maxime cordibus eorum commẽdare. Accepit calicem & dixit: [Hic calix,] id est, hic potus [est nouum testamentum, id est, noua promissio cælestis hæreditatis [in sanguine meo,] quo plenus est idẽ calix. Hoc est, pot⁹ huius calicis est sanguis meus, qui non vetera, sed noua, id est, non terrena, sed cęlestia bona promittit. Nam calix Moysi vetus testamentum fuit, quia terrenam hæreditatem pro-
Hebre.9. misit in sanguine vitulorum & hircorum, de quo
Exodi.14 idem Moyses ait: Hic sanguis testamenti quod mãdauit ad vos deus. Per testamentum enim datur hęreditas, & in sanguine Christi accepimus nouum testamentum, id est, nouam legem quæ obedientibus sibi dat hæreditatem regni cælorum. Testamentum nouum in Christi sanguine consequuti D sumus, per quod ad nouam hęreditatem perueniamus, quia beneficij diuini sanguis testis est. Vnde & ad tuitionem corporis & animæ nostræ sacramenta eius percipimus, quia caro eius pro salute nostri corporis est oblata: sanguis verò pro anima nostra effusus est, vt vtraq; nostri substantia hæreditatem vitæ perennis accipere posset. Nec mirum, quod de pane & vino carnem & sanguinem suum fecit. Nam & in quolibet homine carnem & sanguinẽ de pane & vino facit, quia panis comestus mutatur in carnem, & vinum potatum vertitur in sanguinem per creatoris operationem. Calix Christi quem in mysterio bibimus, propterea etiam dicitur testamẽtum in sanguine eius, quem semel in cruce fudit pro nobis, quia munit & defendit nos aduersus calumnias hostis antiqui, ne cælestem nobis hæreditatem possit auferre, sicut E literæ illæ quæ vocantur testamentum, hæredem muniunt aduersus calumniatorem, ne tollat ei hæreditatem. [Hoc, inquit, facite,] id est, calicẽ hunc bibite [in meam commemorationem, quotiescũque bibetis] illum, vt scilicet nũquam sine memoria passionis meæ bibatis eum, sed in mente habeatis, quia ego mortem pertuli pro vobis. Aut certe vos qui sacerdotes estis, hoc facite quod ego nũc feci, id est, calicem vini consecrate, vt fiat sanguis meus. hoc facite in meam commemorationem, vt in hoc facto sitis memores mei & eorum quę pro vobis passus sum. Hoc ita dixit dominus, velut si quis moriens relinquat ei quem diligit, aliquod pignus: quod dum ille post mortem eius aspicit, lachrymas continere non potest, si eum perfecte dilexit.

Quotiescunque enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortẽ domini annunciabitis donec veniat.

Exponit in quam commemorationem Christi debeamus celebrare vel accipere sacramẽtum corporis & sanguinis eius, scilicet in cõmemorationem mortis eius. Ideo, inquit, dixit domin⁹ in suã F commemorationem hoc debere fieri, quia [quotiescunque manducabitis hunc] vitæ [panẽ &] hunc æternæ salutis [calicem bibetis, mortem domini] pro nobis factam [annunciabitis,] id est, repręsentabitis [donec] ipse [veniat] ad iudicium, quia hoc sacramentum non mutabitur sicut sacramenta Iudæorum. Significat finem seculi, quando Nota erit sanctorum requies non adhuc in sacramento spei, quo in hoc tẽpore consociatur ecclesia, quandiu bibitur quod de Christi latere manauit, sed iã Infra.15 in ipsa perfectione salutis æternæ, cũ tradetur regnum deo & patri, vt in illa perspicua contemplatione incommutabilis veritatis, nullis mysteriis corporalibus egeamus.

Itaque quicunque manducauerit panem hunc & biberit calicem domini indignè, reus erit corporis & sanguinis domini.

Probet

G *Probet autẽ seipsum homo, & sic de pane illo edat & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit, nõ diiudicãs corpus domini.*

Quandoquidem autoritate domini Iesu probauimus panem illum esse corpus eius, & vinum sanguinem eius, atque celebrandum vel accipiendum esse mysterium illud in commemorationem mortis ipsius, [itaque quicunque] homo, siue diues, siue mediocris, siue pauper, siue clericus, siue laicus, [manducauerit panem] domini [hunc & biberit calicem domini indignè, reus erit corporis & sanguinis domini.] Indignè mãducat & bibit, qui hoc mysterium aliter celebrat vel accipit, quàm à Christo traditum. Ideo fit reus corporis & sanguinis domini, id est, dabit pœnas mortis domini. Occisus est enim pro his qui beneficiũ eius in irritum ducunt. Indigne manducat & bibit, qui
H sine debita reuerentia sacram eucharistiam percipit. Indigne manducat & bibit, qui non prius per pœnitentiam purgatus, ad hoc sacramentum accedit. Hoc est enim indigne accipere, si eo tempore accipiat quo debet pœnitentiam agere. Fit igitur reus corporis & sanguinis domini, id est, non purgationem, sed maculam culpæ pro qua pereat, trahit ex eo quòd male accipit bonum sacramentum corporis & sãguinis domini. Nec sibi si indignus accesserit applaudat, quia cõtinuo damnatus non fuerit, quoniam multoties peccatoris supplicium differtur, sed perendinatur occultũ iudicium. Nemo præsumat accedere indign⁹, sed [homo,] id est, rationabiliter agens, [probet,] id est, discutiat & examinet prius [seipsum,] qui etiam ex eo quod homo est, sine peccato non est. Probet antea seipsum, id est, vitam suam inspiciat & consideret, an digne possit accedere vel non. Raro enim potest inueniri quisquam ita magnus & iustus, vt in eo
I per discussionem nõ inueniatur aliquid, quod debeat eum à corpore & sanguine domini retardare, nisi confessus fuerit illud, & per pœnitentiam deleuerit. Probet se, [& sic,] id est, postquã se probauerit, [edat de pane illo & bibat de calice,] quia tunc ei proderit. Ideo prius se discutiat & purget, quia [qui manducat & bibit indigne,] id est, sine sui examinatione, [iudicium sibi manducat & bibit.] Indigne manducat & bibit, qui vel aliquod graue peccatum, vel multa leuia commisit, & non confitetur ea priusquam ad communionem accedat. Duobus etiam modis manducare & bibere debemus hoc sacramẽtum, id est, ore cordis & ore corporis. Nam qui solo ore corporis mãducat, indigne manducat. Qui autem & ore corporis & ore cordis accipit, ille digne comedit. Qui indigne manducat iudicium sibi manducat: id est, damnationem extremam, quæ nunc appellatione iudicij signatur, sicut & cum dominus ait: Qui verò mala egerunt in resurrectionem iudicij. Iudicium sibi manducat, non alij: quia communio malorum non maculat aliquem participatione sacramento- *Iohan. 5.*

rum, sed confessione factorum. Nam si in factis malis non eis quisque cõsentiat, portat malus causam suam & personam suam, & ideo boni debent tolerare malos. Iudicium sibi manducat, non quia mala res sit quam accipit, sed quia ille malus male accipiendo ad iudicium accipit bonum quod accipit. Sicut enim Iudas cui buccellam tradidit dominus, non malum accipiendo, sed male accipiendo, locum in se diabolo præbuit: sic indigne quisque sumens dominicum sacramentum, non efficit vt quia ipse malus est, malum sit, aut quia ad salutem non accipit, nihil acceperit. Corpus enim domini & sanguis domini nihilominus est, sed ille accipit hoc non ad vitam, sed ad iudicium: quia non diiudicat corpus domini, id est, non discernit quàm sit dignius omnibus creaturis hoc corpus, quod videtur esse panis. Si enim cogitaret hoc corpus esse, verbo dei personaliter vnitum, & vitam ac salutem eorum esse qui hoc digne accipiunt, nõ præsumeret indignus accipere, sed dignũ se præpararet. Deuoto enim animo & cum timore accedendum est ad illud, vt sciat mens se ei reuerẽtiam debere, ad cuius corpus sumendũ accedit, & diiudicet apud se cuius dignitatis sit illud corpus. Inde enim Apostolus nunc indigne dicit acceptum à Corinthiis, quia hoc non discernebant à cæteris cibis veneratione singulariter debita. Continuo quippe cum dixisset, iudicium sibi mãducat & bibit, addidit, [nõ diiudicans corpus domini.] Nõ enim diiudicabant illud, sed velut quemlibet aliũ cibum indiscrete negligẽterq; sumebãt. Sequitur K *Iohan. 13.* *Nota.* L

Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.

Quia indigne manducatis hoc corpus & sanguinem bibitis, [ideo] sunt [inter vos multi infirmi,] qui graui morbo languent, [& imbecilles,] qui diuturna inualetudine torpent. [& dormiũt] etiam [multi,] id est, somno mortis sunt occupati. Vt verum probaret quia examen futurum est accipientium corpus domini, iam hic imaginem iudicij ostendit in nonnullis, qui inconsiderate corpus illud acceperant, dum ægrotationibus & longis inualetudinibus tenerentur, & multi morerentur, vt in his cæteri discerent se non impune corpus domini negligenter accipere, & paucorũ exẽplo cæteri territi emendarentur, scientes quia grauiores pœnas in futuro seculo propter hanc culpã ipsi forent passuri, si non corrigerentur. Nam & adhuc propter huiusmodi causam multi homines post pascha variis infirmitatibus corripiũtur, quia corpus redemptoris indigne perceperunt. M

Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non vtique diiudicaremur. Dum iudicamur autem à domino, corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur.

Hæc mala diuino iudicio patimur ob contemptum dominici corporis. Sed [si diiudicaremus nosmetipsos,] id est, si in diuersas partes actionum & cogitationum nostrarum oculos mentis circũduceremus,

A duceremus, & de singulis quæ nos male fecimus aut cogitauimus, nosipsos districte pœnitendo iudicaremus, [non vtiq; à domino [iudicaremur.] Ascendat itaque homo aduersum se tribunal mentis suæ, constituat se ante faciem suam. Atque ita constituto in corde iudicio, adsit accusatrix cogitatio, testis conscientia, carnifex timor. Inde quidam sanguis animi cõfitentis profluat per lachrymas. Postremo ab ipsa mente sententia talis proferatur, vt se indignum homo iudicet participatione corporis & sanguinis domini, si tales culpas in se repererit. Versetur ante oculos eius imago futuri iudicij: & quicquid in se viderit quod à iudice venturo reprehendi possit & puniri, ipse nunc in seipso reprehendat & puniat. Peccata enim, siue parua, siue magna, impunita esse non possunt, quia aut homine puniente, aut deo iudicante plectũtur. Cessat autem vindicta diuina, si conuersio præcurrat humana. Quia si nosmetipsos diiudicaremus, B non vtique à domino iudicaremur, id est, puniremur, vel in futuro seculo, vel in isto. Sed [dum] in præsenti vita [iudicamur à domino,] id est, plectimur infirmitate vel aduersitate vel corporis morte pro peccatis nostris, corripimur ab eo clementer & emẽdamur, [vt] in futura vita [nõ damnemur] æternaliter [cum hoc mũdo,] id est, cum infidelibus & amatoribus huius mũdi. Idcirco enim nobis modo nõ parcit, vt in perpetuum parcat. Illis autem nunc parcit, quos in æternum puniri disposuit.

Itaque fratres mei cum conuenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem, cum venero, disponam.

Quandoquidem quisquis indigne corpus domini percipit, iudicium sibi percipit, & multi etiã in præsenti seculo propter hanc offensionem variis languoribus aut mortibus plectuntur, [itaque ô fratres mei] cauete iam indigne illud sumere, caC uete cum schismate ad illud conuenire, sed [cum conuenitis ad manducãdum] illud, per fraternam dilectionem [expectate inuicem] alij alios, vt multorum oblatio simul celebretur, & omnibus ministretur. Sed [si quis esurit,] & propter acriorem famem non potest expectare donec omnes conueniant, [domi manducet] suum corporalem cibũ, & post veniens ad ecclesiam, non accipiat eucharistiam. Ita vos inuicem propter has causas expectate, [vt non in iudicium conueniatis,] id est, vt non reprehensibiliter & cum offensione sacrũ mysterium agatis, ne iudicium damnationis inde cõquiratis. Hæc interim obseruate. Sed [cætera] quę sunt agenda, [disponam] vobis [cũ venero.] Prius ostendit quomodo vir & quomodo fœmina caput agere debeat, deinde qualiter ab vtroq; sexu in ecclesiam conuenire oporteat: in quibus rebus si error fuerit, non leue peccatum est. Cætera verò quę ad ædificationem ecclesię pertinent, præsentia sua ordinaturum se promisit: quia multum erat vt in epistola sua totum illis agendi ordinem insinuaret, quem vniuersa per orbem seruat ecclesia. D

CAPVT XII.

De spiritualibus autẽ nolo vos ignorare fratres. scitis autẽ quoniã cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes. Ideo notum vobis facio, quòd nemo in spiritu dei loquens, dicit anathema Iesu, & nemo potest dicere dominus Iesus, nisi in spiritu sancto. Marc. 9

Crescente fide, gratia linguarum minuebatur, quam propter infideles acceperant. Hinc ergo plurimi contristati, cœperunt adhuc habentibus gratiam hanc inuidere, putantes hoc maius aliis omnibus charismatibus. Vnde nunc Apostolus eos corrigit, quia quasi per quandam vanitatem plus appetebant linguarum scientiam, & ostendit quæ maxime forent appetenda. Cætera, inquit, permitto vos ignorare donec veniam. Sed [de spiritualibus,] id est, de donis sancti spiritus, propter quæ maiores superbiunt, & minores inuident vel desperant, [nolo vos ignorare] quid veritas habeat, vt non sit schisma inter vos, sed pax & concordia. Quod ostendo per simile. Nam [scitis quoniam cum essetis gentes, id est, gentiles diuersis erroribus dediti, eratis [eũtes ad simulacra muta, prout] ab vno spiritu maligno [ducebamini:] & si tunc vnus diabolicus spiritus vos ducebat, alios ad alia simulacra, alios ad alia, cur non modo vos vnus diuinus ducat, alios ad alia bona opera, & alios ad alia, vel aliis alia dona tribuat, & aliis alia. Vnus enim spiritus bonus est nunc in omnibus vobis, licet diuersis diuersa dona prętiterit: sicut tunc vnus spiritus malus erat in omnibus vobis, licet ad diuersos errores simulacrorum vos duceret. Quæ simulacra erant muta, licet vos ab illis respõsa peteretis. Dicturus Apostolus quòd omnia bona sint à spiritu sancto, similitudinẽ prœmittit à cõtrario, scilicet quòd omnia mala sint à spiritu malo. Ostẽdit enim à simili (vt dictũ est) quod omnes eundẽ spiritũ dei habeant, reprehendens illos qui ex eo quod maiora charismata perceperant, abrũpebant se ab inferioribus minora charismata habentibus: quia cum essent in infidelitate idololatriæ, vno spiritu maligno participabant omnes cõmuniter & maiores & minores. Tũc ipsi erant multę gẽtes, sed modo sunt vna gẽs: quia vna fides, quia vna spes, quia vna charitas, quia vna expectatio, quia vna patria cælestis. Scitis, inquit, vt experti, quia cum essetis diuersæ gentes, id est, gentiliter in variis erroribus viuentes, eratis euntes quasi assidui ad simulacra muta & ratione carentia, prout à deceptorio spiritu ad hæc ducebamini. [Ideo] quia scitis quod malus spiritus vos retractos à bono duxit ad tam irrationabile malũ, id est, ad idololatriam, per hoc facilè [vobis notũ facio, quod] per

G per ſpiritum dei abſtinetur à malo, & fit bonum, & hoc eſt, [nemo in ſpiritu dei loquens] cogitando, loquendo, operādo, [dicit] ſimiliter tribus modis [anathema Ieſu,] id eſt, alienationē à Chriſto: hoc eſt, quodlibet peccatum per quod alienus fiat à ſaluatore: quia per ſpiritum ſanctum abſtinetur à malo, [& nemo] quantuſcunque ſit, [poteſt dicere] corde, lingua & opere, quia [Ieſus eſt dominꝰ,] cui omnia ſeruire debent, [niſi in ſpiritu ſancto,] à quo eſt omne verum: hoc eſt, per ſpiritum ſanctū fit bonum. Vel nemo in ſpiritu dei loquens, id eſt, nemo cuius mentem & os moueat ſpiritus dei, dicit anathema Ieſu, id eſt, dicit alienationem ſaluatori, vt dicat ei quod ipſe ſit alienus à ſubſtantia patris, ſicut dicebat Arrius, qui in ſpiritu diaboli loquebatur. Et nemo poteſt dicere, id eſt, hanc veritatis confeſſionem proferre, vt dicat quia Ieſus eſt dominus, niſi in ſpiritu ſancto loquens. Non enim adulatione hominum appellatur dominus, ſicut idôla quæ ab hominibus dij vocantur, cum nō

H ſint. Non ergo fauor eſt hominum, quod Ieſus dominus dicitur: ſed donum dei, qui myſterium ſuū hominibus declarauit. Nec qui hoc dicit, præſtat beneficiū religioni, ſed accipit, ſicut gentiles qui gratia principum vel antiſtitum idôla dicūt deos, cum non ſint. Sed quomodo nemo dicit, dominus Ieſus, niſi in ſpiritu ſancto, cum ipſe Ieſus aſſerat,

Matt.7 quia nō omnis qui dicit mihi domine domine, intrabit in regnum cælorum? Sed hoc ipſum dicere quod Apoſtolus poſuit, non ſermone, ſed affectu cordis eſt ponderandum, quia proprie poſuit verbum quod eſt, dicit, vt ſignificaret voluntatem atque intellectum dicentis. Dominus verò generaliter poſuit ſolum oris ſermonem. Videtur enim dicere etiam ille, qui nec vult nec intelligit quod dicit. Sed ille proprie dicit, qui voluntatem atque mentem ſuam ſono vocis annunciat: & ille dominum Ieſum dicit, qui eum diligit, ſi eo modo dicit, quo intelligi Apoſtolus voluit. Multi enim vo

I ce dicunt, corde autem & factis negāt. Item nemo in ſpiritu dei loquens dicit anathema Ieſu, id eſt, alienationem à ſaluatore, hoc eſt, aliquod verbum per quod ipſe vel alius à ſaluatore fiat alienus. Nā ſicut malus ſpiritus qui præſidet ſimulacris, nihil in aliquo loquitur vnde quis à ſimulacris ſeparetur, ita ſpiritus dei qui preſidet eccleſiæ, nihil in quoquam loquitur vnde quis à Chriſto vel à membris Chriſti ſeparetur. Sunt enim nonnulli, qui ſe in ſpiritu dei exiſtimant loqui, id eſt, recta ſe putāt dicere, dum loquuntur ea quæ vel ipſos vel cæteros qui audiunt, ſeparant à Chriſto, ſicut minores Corinthiorum, qui ſtulta humilitate ſe ſcindebāt ab vnione maiorū, & à ſocietate membrorū Chriſti ſe faciebant alienos, quia non erant maioribus ſimiles in chariſmatibꝰ. Sed & detractores & quicunque diſcordias inter fratres ſeminant ſub ſpecie rectæ locutionis, aut qui corrumpunt fidem au

1.Cor.15 dientium, ſeu bonos mores ſuis alloquiis aliquo ſanctitatis fuco coloratis, quaſi in ſpiritu dei loquentes videntur, dum dicunt anathema Ieſu: quia ſub imagine veritatis & rectitudinis loquūtur ea, per quæ ſuos auditores à ſaluatore faciūt alienos. K

Sed huiuſmodi verba nunquā ſpiritus ſanctus docuit. Et nemo poteſt dicere, dominus eſt Ieſus, id eſt, nemo deuote poteſt gloriā domini Ieſu Chriſti prædicare, vt annunciet vel confiteatur quia ipſe eſt dominus, cui debet vniuerſitas ſeruire, niſi in ſpiritu ſancto, id eſt, niſi mentem eius illuminauerit ſpiritus ſanctus, & amore veritatis accenderit. Nam ſicut ille ſpiritus nihil docet loqui, vnde quis à Chriſto ſeparetur: ita iſte omne verbum loqui docet, per quod ad Chriſtum trahuntur homines: & ideo quiſquis gloriam dei prædicat vt auditores ad eum trahat, non ſibi hoc tribuat, quia nō habet hoc à ſeipſo, ſed à ſpiritu ſancto, qui vbi Iohan.3. vult ſpirat. Maiores enī Corinthiorū arrogāter de bonis ſpiritualibus gloriabātur, quaſi à ſeipſis hęc haberent, & cæteros deſpiciebant qui hęc habere non poterāt, quaſi ſpiritus ſanctus nō & illis quos ſpernebant, poſſet ipſa dona dediſſe, & eis nō dediſſe: ideoque non recte de beneficiis dei ſuper alios extollebantur, cū vtique humiliores inde fieri deberent, & gratias deo reddere. L

Diuiſiones verò gratiarum ſunt, idē autem ſpiritus: & diuiſiones miniſtrationum ſunt, idem autem dominus: & diuiſiones operationum ſunt, idem verò deus, qui operatur omnia in omnibus.

Commune eſt omnibus electis vt ſint participes ſpiritus ſancti: ſed gratiæ quas ab eo ſuſcipiūt, ſunt variæ. Quia [ſunt diuiſiones gratiarum,] id eſt, donorum quæ ſpiritus ſanctus gratis dat, ſed vnus atque [idem eſt ſpiritus,] qui eaſdem gratias diuidit hominibus: diuiſiones gratiarum ſunt officiis eccleſiæ, non humanis meritis deputatę. Sicut enim qui dicit dominus Ieſus, in ſpiritu ſancto dicit, quilibet ſit, ita & in loco ordinis officij eccleſiaſtici poſitus gratiam habet quiſque ſit, non vtique propriam, ſed ordinis per efficientiam ſpiritus. [& diuiſiones ſunt miniſtrationum,] per quas M variis modis fideles miniſtrant deo, dum pro eius amore famulis eius ſubſeruiunt, & neceſſaria tribuunt: ſed [idem] eſt & non varius [dominus] Ieſus, cui variis modis miniſtratur, & qui varia tribuit miniſteria. [& diuiſiones operationū ſunt,] quas agunt electi, ſed [idem] eſt [deus] pater, [qui operatur omnia] bona [in omnibus] fidelibꝰ. Nō in vno omnia operatur, ne vnꝰ ſuperbiat: ſed in omnibus, vt quod non habet quis in ſe, habeat in alio, vt ſic maneat charitas. Quoniam Arriani qui gradus in trinitate facere volūt, calūniantur quod pater primum nominetur, ſecūdo filius, tertio ſpiritus ſanctus: idcirco Apoſtolus mutauit hunc ordinem, vt primum ſpiritum, deinde dominum, id eſt, filium: tertio deum, id eſt, patrem poneret. Et dum dicit, idem ſpiritꝰ, idem dominus, idem deus, eandem prorſus ſubſtantiam trium perſonarū oſtendit. Vel contra Macedonium & cæteros hereticos qui ſpiritum ſanctum negauerūt eſſe deum, poteſt de ſolo ſpiritu intelligi totū, vt & dominus

& deus

A & deus ab Apostolo nominetur. Qui non diuiditur, cum dona sua diuidit: & quod ipse operatur, tota trinitas operatur. Deus enim natura incorporea, quia immutabiliter vna æterna stabilitate in seipso manens totus adesse rebus omnibus potest, & singulis totus, quãuis in quibus habitat, habeat eum pro suæ capacitatis immensitate & diuersitate, alij amplius, alij minus, quos ipse sibi dilectissimum templũ gratia suę bonitatis ędificat. Et gratiarum quidem diuisiones sunt tanquam per partes membra vnius hominis, vbi & simul omnes vnum templum & singula templa sumus: quia nõ est deus in omnibus quàm in singulis maior, & fit plerunque vt plures eum minus capiant, & vnus amplius. Sic enim & apud Corinthios erat, quia pauci spirituales magis eum capiebãt, & multitudo carnalium minus. Sic diuersa dona varie sunt membris Christi distributa, vt omnia membra sibi quadam necessitate cohæreant, & se inuicem diligant, ac sibi inuicem seruiant. Nã oculus solus videt in corpore. Sed nunquid sibi soli videt? Et manui videt, & pedi videt, & cæteris membris videt. Rursum sola manus operatur in corpore. Sed nũquid sibi soli operatur? Sic pes ambulando omnibus mẽbris militat. Membra cætera tacent, & lingua pro omnibus loquitur. Atque ita diuersis officiis cõcorditer distributa sunt membra. Sic & de mẽbris Christi spiritus sanctus agit, vt omnia necessario cõpa inẽtur & sibi cohæreant. Si enim amas vnitatem, etiam tibi habet, quisquis in illa aliquid habet. Tolle inuidiã, & tuum est quod habet Tolle inuidiã, & meũ est quod habes. Liuor separat, vnitas iungit. Ideo tenẽda est vnitas, quia quãtum quisque diligit membra Christi, tantum habet spiritum sanctum: & tãtum habet in eis, quod in seipso habere non valet.

Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad vtilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum: alteri fides in eodem spiritu, alij gratia sanitatum in vno spiritu: alij operatio virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituũ, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur vnus atque idem spiritus, diuidens singulis prout vult. Rom. 12. Ephe. 4

In omnibus Christi mẽbris est spiritus sanctus, sed [vnicuiq;] eorũ tam maiori quàm minori [datur manifestatio] eiusdẽ [spiritus,] id est, donũ gratiæ, per quod aliis manifestetur spiritus sanct⁹ qui in eo est, & manifestetur [ad vtilitatem] eius & aliorum: quia & sibi & aliis ex accepto dono prodest, dum vitam suam bene gubernans exemplum bonæ conuersationis ostendit, vel etiam voce prædicat. & quod variis modis vnicuique detur manifestatio spiritus, ostẽdit per partes. Nam [alij quidem] nõ per humanum ingenium, nec per studiũ literarũ, sed per [spiritũ] sanctum [datur] nõ solũ sapientia, sed etiã [sermo sapientiæ,] vt loqui possit aliis ipsam sapientiã quã intelligit: [alij autẽ] datur [secundũ eundem spiritum] non tantũ scientia, sed etiã [sermo scientiæ,] per quem alios doceat. Ipse spiritus qui dat alij sermonem sapientię, dat huic sermonem scientiæ: nec tamen est in se diuersus, sed idem permanet. Sapientia est in contẽplatione æternorum; scientia que in actione tẽporalium. Sermo sapientiæ per spiritũ datur, vt quis de ęterno & incommutabili bono, ac de perennibus gaudiis loquens, alios ad amorem patriæ cęlestis erigat: sermo autẽ scientiæ tribuitur, vt loquendo quis alios doceat de his, quæ in tempore facta sunt historialiter: & de his quæ facienda vel quæ cauenda sunt moraliter, id est, de virtutibus & vitiis. Vel aliter: Sunt enim quidam qui per donum gratiæ & ipsa intelligũt, quæ exponi à doctoribus non audierunt: hi videlicet sermonẽ sapiẽtiæ perceperũt. Et sunt quidam qui audita per semet intelligere nequeunt, sed ea quę in expositoribus legerint retinent, atque scienter proferunt quę lecta didicerint: & hi sermone scientiæ pleni sunt. Quamuis hoc intelligi etiam aliter possit: Quia sapientia ad vitam, scientia verò pertinet ad doctrinam. Qui bene igitur viuit & prudenter prædicat, sapientiam & sciẽtiam diuinitus accepit. [alteri] datur [fides,] id est, constantia fidei [in eodẽ spiritu] sancto, vt quamuis alios prædicando nesciat instruere, tamen recte & firmiter credat, nulloque metu vel pudore fidem suam ore confiteri omittat. [alteri datur gratia sanitatum,] vt infirmos sanet, in vno spiritu, id est, in vno spiritu sancto, qui est vnus, id est, incommutabilis & indiuisus in se ipso. alij per eundem spiritum datur [operatio virtutum, id est, vt operari virtutes miraculorum contra naturam possit, sicut est suscitatio mortuorum aut virtutes in expulsione dæmonũ. [alij datur prophetia,] vt spiritu repletus pronunciet futura, [alij discretio spirituũ,] vt sciat discernere spiritus malos à bonis, dum audit eos loquentes. Discretio enim difficilima est, cum & spiritus malignus quasi tranquillus agit, ac sine vexatione aliqua corporis assumpto humano spiritu dicit quod potest, quando etiam vera dicit & vtilia prædicat ad hoc, vt cum illi in manifestis bonis creditum fuerit, seducat ad sua. Iste quippe discerni non potest nisi dono spiritus sancti. Non enim magnũ est tũc eum dignoscere, cum ad aliqua deuenerit vel perduxerit, quæ sunt contra bonos mores vel regulam fidei. Tũc enim à multis discernitur. Dono autẽ spiritus sancti in ipso primordio, quo multis adhuc bonus apparet, continuo diiudicatur an malus sit. Sed & spiritus hominum, id est, voluntates hoc dono discernuntur bonę à malis. [Alij] dãtur [genera linguarũ,] vt multis loquãtur lĩguis, sicut Gręca & Latina & Hebręa. [Alij] datur [interpretatio sermonum], vt in vna lingua sciat obscuros sermones scripturarũ interpretari, & ita datur vnicuiq; manifestatio spiritus ad vtilitatem,

Q

G tatem, dum vnusquisque proprium donum accipit à deo, per quod prosit aliis qui hoc non habet. Potest enim in vno eodemque spiritu fieri, vt iste verbo sapientiæ polleat, nec tamē sermone scientiæ, id est, doctrina fulciatur: quia sentire atque inuenire sufficit, etiam quod per discendi studium non apprehendit: ille per sermonem scientiæ fulgeat, nec tamen verbo sapientiæ conualescat. quia & sufficit explere quantum didicit, & ad sentiendum ex semetipso subtile aliquid nō assurgit. Iste per fidem & elementis imperat, nec tamen per sanitatum gratiam infirmitates corporum curat. Ille per orationis opem morbos subtrahit, nec tamē arenti terræ verbo pluuias reddit. Iste per operationem virtutum ad præsentem vitam etiam mortuos reuocat, & tamen prophetiæ gatiam non habens, quæ sibi ventura sunt ignorat. Ille ventura quæque velut præsentia attendit, & tamen in nulla signorum operatione se exerit: Iste per discretionem spirituum in factis subtiliter mentes conspicit, & tamen diuersi generis linguas nescit. Ille diuersi generis linguas examinat, sed tamen viribus
H similibus dissimilia corda nō pensat. Alius in vna lingua quam nouit, sermonum pondera interpretando prudenter discutit: & tamen reliquis bonis quæ non habet, patienter caret. Sic itaque creator noster ac dispositor cuncta moderatur, vt qui extolli poterat ex dono quod habet, humilietur ex virtute quam non habet. Sic cuncta moderatur, vt cum per impensam gratiam vnumquęque subleuat, etiam per disparem alteri alterum subdat, & meliorem quisque dono alio eum qui sibi subiicitur attēdat, ac licet se pręire ex aliis sentiat, eidē tamē quē superat, se in aliis postponat. Sic cūcta moderatur: vt dum singula quęque sunt omnium, interposita quadam charitatis necessitudine fiant omnia singulorum, quatenus vnusquisq; sic quod nō accipit, in altero possideat, vt ipse alteri possidendum quod accepit, humiliter impēdat. Et ideo pulcherrima varietate distributa sunt electis spiritualia dona. Sed [hæc omnia operatur vnus atque
I idem spiritus.] Superius dictum de patre intelleximus, quia idem deus qui operatur omnia in omnibus, & nūc legimus spiritū omnia operari, vt inseparabilis intelligatur operatio trinitatis, ita vt cum operatio patris dicitur, non eam sine filio & spiritu sancto intelligamus operari: & cū operatio filij nō sine patre & spiritu sancto: & cū operatio spiritus sancti, nō sine patre & filio. Quod ergo dicitur de spiritu quia omnia hæc operatur, nō ideo dicitur, quia nō ei cooperatur pater & filius: sed idcirco dicitur, quia vnus atque idē spiritus hæc operatur, quoniā in his operibus nō sunt multi spirit⁹, sed vnus, & in diuersis suis operationibus non est à seipso diuersus. Hæc omnia operatur spiritus vtique sicut deus. Quis enim hęc operari potest nisi deus? Omnia hæc operatur, [diuidēs] ea [singulis] nō ipse diuisus, & hæc omnia facit ac diuidit [prout vult,] id est, sicut dominus omniū, sicut deus, sicut nulli subiectus. Non enim missus, sed volūtarius operatur, quia solius dei est facere voluntatē suā. Dona sua distribuit, nō prout K
volunt homines, sed prout ipse vult, qui solus nouit quid velle debeat, & quid vnicuique expediat. Vnde nec huic dolēdum est, nec illi superbiendū. cum enim contristaris quod minorem gratiā acceperis, æmularis alium quasi maiorem partem inuaserit, cum hoc non in nostra, sed in donantis sit positum potestate. Inuidebant enim (vt supra dictum est) minores Corinthiorum maioribus quasi maiora sibi charismata vindicantibus, non intelligentes hæc solius dei voluntate dispensari.

Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, vnum corpus sunt, ita & Christus. Etenim in vno spiritu omnes nos in vnum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue gētiles, siue serui, siue liberi: & omnes vno spiritu potati sumus.

Ideo spiritus sanctus diuersis diuersa dona tribuit, quia [sicut corp⁹ vnum est] hominis [& mē- L
bra habet multa,] quæ sunt variis officiis dedita, sed [omnia membra corporis] quamuis [sint multa, vnum] tamen [corpus sunt, ita & Christus] vnum corpus habet ex variis membris. Vnum est enim corpus Christi, quod est ecclesia constans ex diuersitate membrorum, id est, ex varietate personarum, diuersa officia diuersasq; gratias habētiū. Et idcirco decuit vt vnus Christi spiritus per diuersa mēbra vnius corporis Christi varias actiones expleret, quia & vnus spirit⁹ hominis aliter operatur in oculis, aliter in auribus, aliter in naribus, & aliter in manibus. Sic & spiritus Christi varie operatur in membris Christi. Nam si charismata non essent diuersa singulis concessa, sed eadem, tunc essent diuersa membra idem donum habentia, neque multa fierēt vnum per charitatem, quoniam alter alterius officio non indigeret propter eiusdem doni participationem. Humani corporis M
vtitur comparatione, vt ostendat officia diuersa esse, non naturam membrorum: & neminem debere queri cuius officij sit, dum omnes vno spiritu animentur, & in vno corpore coaptentur. Per hæc etiam docet nullius personam quasi despecti contemnendam, & nullius quasi perfecti præferendā, nec gloriam quæ soli deo debetur, hominibus esse tribuendam, quando in omnibus vnus atque idem deus sit gloriosus. Loquēs enim de membris Christi, id est, fidelibus eius, non ait, ita & mēbra Christi, sed totum hoc Christū appellauit. Ergo simul omnes fideles cū capite suo sunt Christus, & propterea caput de cælo clamauit: Saule Saule, quid Actuū.9.
me persequeris? Christus enim caput & corpus, idemque Christus verbum dei, vnigenitus æqualis patri. Et inde videmus quanta gratia pertineamus ad deum, vt ipse voluerit esse nobiscū vnus, qui est cum patre vnum. Ego, inquit, & pater vnū Ioan.10.
sumus. Nobiscum verò vnus est, quia non dicit, & Galat.3.
seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno & semini tuo, qui est Christus. Verè nos omnes cum

capite

A capite nostro simul sumus Christus, quia [in vno spiritu,] id est, in gratia & operatione sancti spiritus, qui vnus atq; idem semper est [nos oẽs, siue Iudæi, siue gentiles, siue serui, siue liberi,] id est, qui prius & natione & conditione diuersi & impares eramus, [baptizati sumus in vnum corpus,] id est, baptismatis ablutione per fidẽ deducti sumus in vnum Christi corpus, vt amodo simus omnes vnum, sicut illi, quorum erat cor vnũ & anima vna.
Actuũ 4 [& omnes potati sum⁹ vno spiritu,] id est, pro capacitate vniuscuiusq; percepim⁹ omnes spiritum sanctũ, quo debriaremur, & qui cum sit vnus, diuersis modis operaretur in nobis: sicut vna hominis anima videt in oculo, audit in aure, loquitur in ore, ambulat ĩ pede, & ĩ cęteris mẽbris cętera facit.

Nam & corpus non est vnum membrũ, sed multa. Si dixerit pes, quoniam non sum
B *manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, quoniam non sum oculus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Si totum corpus oculus, vbi auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? Nunc autem posuit deus membra, vnumquodque eorum in corpore sicut voluit. Quòd si eßent omnia vnum membrum, vbi corpus? Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.*

Et bene nos omnes vnũ dicimur: [nam & corpus] humanum, cui ecclesia similis est, [non est vnum membrum, sed multa.] Sic & nos ex quibus constat ecclesia, non omnes vnum officiũ vel donum habemus, sed multa. Ideoque minori non est dolendum quia minus habet, neque maiori superbiendum ex eo quod maius donum vel officium sortitus est. Verè multa sunt in Christi corpore
C mẽbra. Nam [si pes,] id est, aliquis fidelis qui inferius donũ habet, & per terrenas actiones incedit, [dixerit quoniã non sum manus,] quoniam nõ habeo superiorem & mundam spiritualiũ operationem, [non sum de corpore] Christi, [num ideo nõ est de corpore?] id est, num ideo consequens est vt non sit de corpore Christi, quia potest aliud esse q̃ manus, & tamen in hoc corpore manere? Et eodẽ modo si auris, id est, ille qui doctrinã audit à magistris dixerit, [quoniã nõ sum ocul⁹,] id est, quoniã nõ intueor præclarũ lumen sapientiæ, vt mihi & aliis prouidere queã, [non sũ de corpore] Christi, [nũ ideo non est de corpore. i. num ideo cõsequens est vt nõ sit de hoc corpore, quia multa sunt in eo mẽbra præter oculos? Hoc dicitur propter minores Corinthiorũ, qui desperãtes dicebant se non pertinere ad corpus Christi, quoniam habere non poterãt illa magna charismata, quæ in spiritualibus viris cernebant. Propter eosdem pusillos dictũ est superius, quia nemo in spiritu dei loquẽs

D dicit anathema Iesu. Dicebãt enim anathema Iesu, quod interpretatur à saluatore alienatio, dũ se alienos à corpore saluatoris dicerent, quia non erant ex superioribus mẽbris. Sed necesse est vt sint in corpore diuersa mẽbra. Nam [si totum corpus ocul⁹ esset,] id est, si tota ecclesia solũ officiũ aspiciẽdi spiritualia haberet, [vbi] esset audit⁹? id est, vbi essẽt discipuli, qui vocẽ prędicationis à doctoribus audirẽt? Vel [si totũ] corp⁹ esset [auditus, id est, si tota ecclesia esset populus subiectorum, obedienter audiens præcepta magistrorũ, [vbi] esset [odoratus?] id est, illi qui bonum odorem virtutũ & malũ odorẽ vitiorũ quasi nares subtiliter discernũt & à longe præsentiũt? Acsi dicatur: Si omnes essent vnius officij vel operis, quomodo impleretur reliqua necessitas corporis, cum constet multis officiis opus esse ad gubernationem corporis? Nam ecclesia superni capitis corpus est. In qua alius alta videndo, oculus: alius recta operando, manus: ali⁹ ad iniũcta discurrẽdo, pes: alius pręceptorum vocem intelligendo, auris: alius malorum fœtorem, bonorumque fragrantiã discernendo, naris est. E
Qui corporalium more membrorum dum vicissim sibi accepta officia impendũt, vnum de semetipsis omnibus corpus reddunt: & cum diuersa in charitate peragunt, diuersum esse prohibẽt vbi continentur. Si autem vnum quid cuncti agerent, corpus vtique quod ex multis continetur membris, non essent. Quia videlicet multipliciter cõpactum non existeret, si hoc cõcors membrorum diuersitas non teneret. Sed [nunc] propter vitanda hæc inconuenientia, [posuit deus membra in corpore] Christi, [vnumquodque eorum,] id est, maius & min⁹, [sicut ipse voluit.] Et ideo nec maior debet superbire, minoremque despicere, nec minor dolere vel maiori inuidere. Deus enim sic disposuit eos, cuius dispositio non est ab homine mutanda: & sic voluit eos esse, cuius voluntas nunquam est iniusta. [Quod si essent omnia vnũ mẽbrum, id est, si omnes fideles essent vnius officij, [vbi] esset [corpus] ecclesiæ, quod non nisi variis membrorum officiis gubernatur? Si enim omnes vnius dignitatis essent, iam deperisset honesta cõpositio variarũ partium. Sed [nũc,] id est, ne corpus pereat, quod non nisi ex diuersis membris cõstare potest, [multa quidẽ] sunt [mẽbra,] sed [vnũ corpus] ex illis omnibus. Quoniam multa cũ inuicem sui egeant, non discrepant in vnitate naturæ, quãuis diuersa sint, quia diuersitas hæc in vnũ concurrit, vt corporis vtilitas expleatur. F

Non potest autem dicere oculus manui, opera tua non indigeo: aut iterũ caput pedibus, non estis mihi neceßarij. Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora eße, neceßariora sunt: & quæ putamus ignobiliora membra eße corporis, his honorem abundantiorem circundamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem

G *honestatem habent. Honesta autem nostra nullius egent.*

Membra quidem sunt multa, sed nullum ex his superfluum, imo omnia sibi inuicem sunt necessaria, quoniam [oculus,] id est, ille qui cæteris viam rectæ operationis præuidet, [nõ potest dicere manui,] id est, operatori, [non indigeo opera tua,] id est, studio tuæ operationis. Nam sicut manus indiget oculo vt operari valeat, id est, discipulus prouisione doctoris vt bonum opus expleat, ita oculus indiget operatione manus, id est, doctor qui per seipsum agere non potest quod agendum præuidet, necessarium habet discipulum, per quẽ fiat quod necessariũ præuidet. Inaniter enim prçuideret, si non esset qui consequenter faceret. [aut iterum caput,] id est, ille qui in summa dignitate positus est, non potest dicere [pedibus,] id est, nouissimis ecclesiæ membris, [non estis mihi necessarii.] Omnino necessarij sunt ei subiecti, quia
H potest humilis quod non potest sublimis, quia & ferrum potest quod aurum non potest: & quanuis aliquis dignitate sublimis sit, tamen si subiectus defuerit qui obsequiis illum faciat gloriosum, ipsa dignitas contemptibilis erit. Hoc præcipue nunc dicitur propter eos, qui summis charismatibus inter Corinthios præminebant, & minores quasi superfluos & inutiles despiciebant & abiiciebant. Sed talia ecclesię membra licet sint inferiora, non tamen sunt inutilia. [Sed multo magis] ea [membra corporis] ecclesię, [quæ vidẽtur esse infirmiora] id est, spirituali firmitate magis carẽtia, [sunt necessariora:] quia minores qui sunt in ecclesia, quãuis infirmi & contemptibiles appareant, plus tamen vtiles sunt aliquoties: [& quæ putamus esse ignobiliora membra corporis] ecclesię, id est, per ignobilitatem morum degenerare. [his circundamus abundantiorem honorem,] id est, nonnunquam circuntegimus verbis nostris degeneres
I eorum mores. Despectis enim exhortatio bonæ locutionis est necessaria, per quam addatur illis aliquis honor vt fiant vtiles: alioqui ipso contemptu negligentiores circa se & deteriores fient. & membra [nostra quę] per aliquod peccatũ [sunt inhonesta,] id est, carnales filij ecclesiæ, [abundãtiorem honestatem habent] à nobis celantibus fœditatem eorum. Sed [honesta nostra,] id est, ecclesiæ membra quæ satis habent honoris per decorẽ suæ sanctitatis, [nullius egent] honestationis per tegimen obscœnitatis. Quod melius ostendimus, si ipsa quæ plerunque accidunt, proferamus. Nam quilibet potens & proteruus, cum aliquid iniquè perpetrasse cognoscitur, tempus quæritur vt de malo quod fecit increpetur. Nisi enim prædicator sustineat quando ferre congrue correptionem possit, augetur in eo malum quod insequitur. Sæpe enim contingit vt talis sit, qui nulla increpationis verba sustineat. Quid itaque in huius culpa prædicatori agendũ est, nisi vt in sermone admonitionis quem pro communi salute omnium auditorum facit, tales culpas ad medium deducat, quales eum perpetrasse considerat? Qui & præsto est, & K de se solo adhuc argui non potest, ne deterior fiat: & cum generaliter contra culpam inuectio intenditur, correptionis verbum libẽter ad mẽtem reducitur, quia potens prauus ignorat quod sibi hoc specialiter dicatur. Vnde fit plerunque vt eo vehementius perpetratam culpam lugeat, quo reatum suum, & cum percussum sentit, nesciri putat. Magna itaque arte prædicationis agendum est, vt qui ex aperta correptione deteriores fiũt, quodã correptionis temperamento ad salutem redeant. Vnde nunc aperte dicitur: Quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his honorem abundantiorem circundam⁹: & quę inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Honesta autẽ nostra nullius egent. Sicut enim inhonesta mẽbra in corpore, ita quidam intra sanctam ecclesiã potentes & praui. Qui dum aperta inuectione feriri non queunt, quasi honore tegminis velantur. Sed hæc de occultis potẽtũ delictis loquimur. Nã quando & aliis cognoscentibus peccant, aliis etiã cognoscentibus increpandi sunt, ne si prædicator tacet, culpam approbasse videatur, atque hæc crescẽs in exemplum veniat, quam pastoris lingua nõ secat. Vel si de corporalibus membris vniuscuiusque nostrum hæc intelligantur, manifestũ est, quia pudenda nostra, quæ turpia vidẽtur dum aspectus publicos vitant, honestate se tegunt, ne per irreuerentiam horreant. Absit enim vt aliqua turpitudo in membris sanctorum etiam genitalibus esse dicatur vel credatur. Dicuntur quidem inhonesta, quia non habẽt illam speciem decoris, quam mẽbra quæ in promptu locata sunt. Vel certe (quod probabilius dici potest) propter legẽ in membris repugnantẽ legi mẽtis, quæ de peccato accidit, nõ de prima nostrę institutione naturæ. Illicitus itaque & temperantiæ legibus non subiectus membrorum illorum vsus, est turpis, non ipsa mẽbra. L

Sed deus temperauit corpus, ei cui deerat, abũdantiorẽ tribuendo honorem, vt nõ sit schisma in corpore, sed in idipsum pro inuicem solicita sint membra. & si quid patitur vnum membrum, compatiũtur omnia membra: siue gloriatur vnum membrum: congaudent omnia membra. M Hebræ. 4. Roma. 8

Ea quæ videntur inhonesta in mẽbris ecclesiæ, non sunt inhonesta. [Sed deus temperauit] ipsum [corpus] varietate membrorum, officia diuersa in vnitatis compage seruantium, tribuendo per digna membra [abundantiorem honorem ei] membro [cui deerat] in se, sicut ostendimus de proteruo potente. Vel tribuendo abundantiorem honorem per bonam vitam ei membro, cui deerat per scientiam prædicandi. Vel ei qui despicabilis apparebat hominibus, tribuit de⁹ largiorem honorem per immensam miraculorum vel aliorum charismatum gratiam. Ita temperauit deus ecclesiæ corpus, vt nullum ex membris eius sit superfluum, sed

omnia

A omnia sint necessaria, ideo [vt non sit schisma in corpore] ecclesiæ, vbi debet esse vnitas & concordia, id est, ne alter alterum abiiciat quasi inutilem aut superfluum: [sed membra sint solicita pro se inuicem,] id est, maiora pro minoribus, & minora pro maioribus, quoniam alia sine aliis non possunt: membra dico, tendentia [in idipsum,] id est, in vnitatem, vt omnia studeant habere cor vnum & animam vnam. & dum sic agunt, [si quid] aduersi [patitur vnum membrum, compatiuntur ei omnia membra,] quasi aduersitas illa sit omnium. [siue gloriatur] de bono [vnum membrum,] congaudent ei [omnia membra,] quasi bonum illud sit omnium. Nam & in membris humani corporis, ex quorum vnitate atque cōpage charitas nūc suadetur membris ecclesiæ, videmus hæc omnia, dum vnumquodque eorum non sibi soli, sed & cæ
B teris propriis agit officium. Oculus enim videt, & non audit: auris audit, & non videt: manus operatur, nec audit, nec videt: pes ambulat, nec audit, nec videt, nec facit quod manus. Sed in vno corpore si sit sanitas, & nō aduersus se litigent membra, & auris videt in oculo, & oculus audit in aure. Nec obiici potest auri quia non videt, vt dicatur ei, Nihil es, minor es. Nunquid videre & discernere colores potes, quod facit oculus? Respondet enim auris de pace corporis, & dicit: Ibi sum vbi est oculus, in eo corpore sum. In me non video, in illo cum quo sum, video. Ita cum auris dicit, oculus mihi videt: oculus dicit, auris mihi audit: oculi & aures dicunt, manus nobis operantur: manus dicunt, pedes nobis ambulant: omnia in vno corpore cum operantur, si sit ibi sanitas & concordet membra, gaudent & congaudent sibi: & si aliquid molestiæ est in aliquo membro, non se deserūt, sed compatiuntur sibi. Sic & filij ecclesiæ, id est, membra Christi, omnino debent agere. Nec putent se ad deum non pertinere, si miracula non fecerint. Sed quisquis in corpore nō potest resuscitare mortuum, non illud quærat, ne discordet in corpore, quomodo si auris quærat videre, discordare po-
C test. nam quod non accepit, non potest facere. Si autem ei obiectum fuerit & dictū, Si iustus esses, resuscitares mortuum quomodo fecit Petrus, respondeat: Petrus & mihi fecit, quia in eo corpore sum, in quo Petr⁹ fecit. In illo quo potest possum, à quo diuisus non sum. Quod minus possum, compatitur mihi: & quod plus potest, congaudeo illi. Si ergo vnusquisq; quod potest, iuste egerit, ac de bono quod accepit, aliis prodesse studuerit, & in eo quod alius plus potest, non inuiderit, sed cōgratulatus fuerit tanquam in vno corpore cum eo cōstitutus, custodietur in membris Christi, quod custodiunt inuicem corporea membra cuiuslibet hominis.

Eph. 4 *Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro. Et quosdam quidē posuit deus in ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitu-* D *lationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. Nunquid omnes apostoli? nunquid omnes prophetæ? nunquid omnes doctores? nunquid omnes virtutes? nunquid omnes habent gratiam curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?*

Ostendit Apostolus nostram se causam per mēbrorum carnalium rationem tractasse, quia nō omnes eadem possumus, sed singuli pro qualitate fidei & gratia quam accepimus. Hæc, inquit, concordia varie operandi & congaudendi vel compatiendi, est in membris humani corporis. Sed [vos estis corpus Christi,] id est, coniuncti & vniti estis in Christiana fide & veritate, & estis etiā [mēbra] Christi, vt inuicem vobis per charitatem seruiatis vnusquisque de dono vel officio quod habet. Membra estis pendentia [de membro,] id est, de me qui sum maius membrū Christi, & vos mihi sicut digitos manui adhærere in ei⁹ corpore feci. Nam aliud quidem est membrū corporis, aliud membrum membri. Membrum quippe corporis, pars ad totum est: membrum vero membri, particula ad partem. Membrum nanque membri est digitus ad manum, manus ad brachium: membrum vero corporis est, totum hoc simul ad corpus vniuersum. Sic ergo in spirituali dominico corpore membra de membro dicuntur, qui in eius ecclesia ab aliis reguntur. Hinc Apostolus exponit diuersitatem in fidelib⁹, quam dixerat in membris, & determinat de donis dei, quæ sint altiora & quæ inferiora: quia de his putabant Corinthij quod minus esset, maius: & quod maius, minus. Vos, inquit, estis membra Christi, & cum sitis membra, non estis æqualia. quoniam [deus posuit in ecclesia quosdam] diuersorum graduum fideles, scilicet [primum] dignitate & tempore [apostolos] vice Christi prædicantes, [secundo] dignitatis loco [prophetas] futura prędicētes, qui post aduētum domini fuerūt, sicut Agabus & beatus Benedict⁹. [tertio] gradu dignitatis posuit [doctores,] id est, prædicatores, qui doctrina veritatis ecclesiam instruerent. [deinde virtutes,] id est, eos qui fortia miracula faciūt, vt in expulsione dæmonū & mutatione elementorū, sicut aeris serenitatem in pluuiā conuertēdo, vel super aquam siccis pedib⁹ ambulando. [exinde] posuit [gratias curationum]. i. eos q per oratione curāt infirmos, & [opitulationes,] id est, eos qui opitulantur maioribus, vt Titus Apostolo vel archidiaconus episcopo. & [gubernationes]. i. minorum personarū prælationes vt sunt presbyteri. & [genera linguarum,] id est, scientiā loquendi linguis variis per donum gratiæ dei. Quia Corinthij donū istud magis appetebant æstimantes hoc esse maximum, ideo nouissimum hoc posuit Apostolus, innuens esse inferius

E F Actuū. 11 & 21.

G & indignius cæteris præmissis. Talia dona fidelibus suis deus varie distribuit, secundũ mensurã donationis suæ dans vnicuique gratiam. Aliud enim habet ille, aliud iste: & quod habet ille, non habet iste. Mensura est diuisio quædam donorũ. Non enim omnes sũt apostoli, sed illi soli quos Christus misit: nec omnes habent spiritum prophetiæ, sed quibus hæc gratia diuinitus est cõcessa: nec omnes habent scientiam docendi alios, neq; omnes operantur virtutes miraculorũ, neque omnes habent gratiam curandi infirmitates, nec omnes diuersis linguis loquuntur, nec omnes interpretantur scripturas aut linguas. Nam si omnes haberent hęc omnia, iam non essent quibus hæc officia seruirẽt. Ideo pulchrũ & necessariũ est, vt alij habeãt quod nõ habẽt alij, & alij rursũ alia, quatenus vnusquisque quod ipse habet, cęteris ministret q nõ habẽt.

Aemulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellẽtiorem vobis viam demonstro.

H Hucusque reuocauit illos à schismate ad concordiam & vnionem, vt nullus glorietur de charismate superiori, nullusque doleat de inferiori. Hinc eos ad charitatem inuitat, ostendens sine ea nihil cætera valere. Deus, inquit, varia dona consueuit fidelibus suis impendere. Sed vos [æmulamini charismata meliora,] id est, de his quæ supra demõstraui, desiderate vtiliora, non linguas, vt solebatis. [Et adhuc] præter hæc in prædictis ostensa, [demonstro vobis excellẽtiorem viam,] id est, charitatem, quæ supereminentissimum locum inter cæteras virtutes obtinet, & est via per quam illi gradiuntur, qui tendunt ad regnum cælorum. Nam per cæterarum virtutum vias ambulare possunt & illi, qui ad inferiora descendũt. Quicũque autem viam charitatis sectantur, ad supernã patriã tendunt. Quomodo enim oleũ nullo humore premitur, sed disruptis omnib⁹ exilit & supereminet, sic est charitas. Nõ potest premi in ima, sed necesse est vt ad superna emicet: & ideo q vult ad superna

I cœlorũ regna peruenire, studeat per viã charitatis incedere. Nã quare charitatẽ apostol⁹ excellẽtiorẽ viã appellauerit, declarat ipse, cũ protin⁹ subiũgit:

CAPVT XIII.

SI linguis hominum loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonãs aut cymbalum tinniens. Et si habuero omnem prophetiã, & nouerim mysteria omnia & omnem scientiam, & si habuero omnem fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. & si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita vt ardeam, charitatem autem nõ habuero, nihil mihi prodest.

Matt.21. Marc.11

K Quoniam loqui diuersis linguis præcipue desiderabant Corinthij, propterea donũ hoc in primis ostendit Apostolus sine charitate non prodesse. [Si] ego, inquit, [loquar linguis] omnium [hominum & angelorum,] id est, si mihi per gratiam datum sit vt sciã loqui sicut omnes homines qui sunt in terra, & sicut angeli qui sunt in cælo, sed [charitatem non habeam,] qua carere potest omnibus linguis loquens, [factus sum] similis æri sonanti vel cymbalo tinnienti. Nam variis linguis loqui vel similia facere, non semper ad meritũ datur, sed ad gloriam dei gentibus ostendendam, nec per hæc vitam æternam consequi valẽt illi qui ea faciunt. Charitas verò & meritũ semper auget, & vitam ęternã præbet. Habent autem & angeli suas linguas, quibus maiores intimãt minoribus, quod de dei volũtate senserũt, vel quib⁹ ad homines missi vtũtur. Nam primi angelorũ suscipiunt ab ipso deo illuminationes scientiarũ, ac deinde tradunt eas subiectis spiritibus. Linguæ verò quibus sic alij loquũtur aliis, intelligũtur aliqui nutus vel interiores mot⁹, per quos intimãt sibi vicissim quod

L voluerint. Neque enim minores sciunt omnia quę maioribus sunt nota, sed ea tantum, quæ sibi fuerint à superiorib⁹ intimata. Sed si data, inquit, fuerit mihi tanta linguarũ scientia, vt loquar linguis & angelorũ & hominum, nec charitatẽ habuero, factus sum [velut ęs sonans aut cymbalũ tinniẽs.] Nam sicut æs aut cymbalum nõ per se, sed impulsu aliquo resonat: sic loquens linguis, nõ per se qui nescit, sed per impulsum spiritus profert ea quib⁹ audientes mulceat. Aere quippe vel cymbalo insensibiles ac mortuæ hominum mentes, quæ vitã charitatis non habent, designantur. Nam sicut corpus sine spiritu .i. si fuerit sine anima mortuũ est, sic anima si sine sancto spiritu .i. sine charitate fuerit, mortua deputabitur. In sonitu æris vel cymbali delectantur audientes, siue percipiunt aliquam vtilitatem: sibi verò nihil hoc prodest, sed potius in suo detrimento commodum aliorum operatur. Sic & prædicator qui sensum charitatis nõ habet,

Iacob.2.

M in eo quod loquitur, alios delectat nesciens, & ipse detrimentum inde percipit, vnde audientibus proficit. Nam sicut quod æs sonat, dulce est aliis, sed sibi labori & diminutioni, sic & quod loquitur prædicator charitate vacuus. Nec solũ de prędicatore potest hoc intelligi: Apte enim & quorũlibet insensibilium hominũ corda per ęs & cymbalum designantur, qui sæpe & supernos ictus accipiũt, & tamen nulla disciplinæ percussione mollescũt. Aes verò cũ percutitur, canorus valde sonitus ex eius percussione formatur. Et quidem metallo æris in nullo discrepãtes, cum flagella supernæ percussionis accipiunt, piæ cõfessionis sonitus emittunt: sed quia humilitatis voces ex corde non proferunt, ad statum salutis reducti, nesciunt quod promiserunt. In nullo igitur æris imitationem fugiunt, qui in percussione positi, bona quæ non sentiunt, loquũtur. Quisquis enim bona loquitur, sed per amorem eadem bona non sequitur, velut æs aut cymbalum sonitum reddit: quia ipse nõ sentit

verba

A verba quæ ipse facit. [Et si habuero,] inquit, [prophetiam,] vt per spiritũ dei quæ futura sunt prænunciem, sicut Balaam & Caiphas. [& nouerim mysteria omnia,] id est, occulta veteris & noui testamenti sicut Salomon, [&] nouerim] omnem scientiam] de his quæ fuerint, & quę sunt, & que futura sunt, vel de diuinis & humanis, sicut idem Salomon. [& si habuero fidem omnem,] id est, de omni re vnde est habenda, [ita] perfectã, [vt] eius virtute [montes] de loco ad locum [transferam,] sed omnia hæc habens, [charitatem non habuero, nihil sum,] etsi hæc magna sint. Saluator dixerat fidem quæ fuerit sicut granum sinapis, montes posse transferre: & nunc Apostolus dicit omnem fidem esse quę mõtes transferat. Vnde intelligitur perfectam esse fidem quæ grano sinapis cõparatur, & hoc nõ propter exiguitatem, sed propter integritatem dictum esse. Sed fides sine charitate nil valet ad salutem, quia & dæmones habent huiusmodi fidem. [Et si distribuero,] inquit, [facultates meas,] id est, omnia quæ possum habere diuisero vt pluribus prosim, dans omnia in cibos non diuitum qui reddant, sed pauperum qui non habent vnde reddere possint: & quod est maius, [si] tempore persecutiõis [tradidero] pro fide [corpus meum] sæuissimis cruciatibus, [ita vt ardeã,] sed [charitatem non habuero,] id est, non charitate, sed iactatione hoc fecero, vel odium in corde meo aduersus aliquem retinuero, [nihil mihi] totum hoc [prodest.] Magna itaq; & mirabilis est charitas, sine qua nec loquutio diuersarum linguarum aliquid prodest, nec prophetia, nec mysteriorum & sciẽtiarũ notitia, nec fides, nec facultatum distributio, nec martyrij passio: & cum hæc quæ maiora sunt, nihil sine charitate prosint, manifestum est quia nec cætera bona prodesse valẽt sine hac charitate. Alia enim bona & reprobi habere possunt, sed charitatem non nisi soli possidẽt electi. Cuius membra & species Apostolus consequenter describit, dicens:

Nume. 22. 23. & 24. Ioan. 11. Matth. 17 Iacob. 2. Luc. 14 B

C *Charitas patiens est, benigna est. Charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, nõ cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati. Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit.*

Philip. 2

Omnia bona sine charitate vilia sunt & inutilia, sed cum charitate cara sunt & vtilia. Quæ charitas habet in se virtutes, quę nunc enumerantur. Est enim patiens, id est, patientiam seruãs. Patientiam verò seruare, est aliena mala ęquanimiter perpeti: contra eum quoque qui mala irrogat, nullo dolore morderi. Nã qui sic proximi mala portat, vt tamen tacitus doleat, & tempus dignę retributionis quærat, patientiam non seruat, sed simulat. Sed [charitas est patiẽs,] quoniam aliena mala æquo animo tolerat. & [est benigna,] quia ipsos etiam à quibus mala patitur, amat. Patiens, quia illata à proximis mala æquanimiter portat: benigna verò, quia pro malis bona largiter administrat. Patiens est, quia tranquillam mentem in aduersis seruat: benigna verò, quoniam misericorditer sua bona proximis indigentibus impendit. Patiens est, quia contra tentationes seculi vel procellas in Deum fixa, persistit immobilis: benigna verò, quia proximorum delectatur profectibus. [Charitas non æmulatur,] id est, nõ inuidet: quia vbi est inuidia, ibi fraternus amor esse non potest. Non æmulatur, quia per hoc quod in præsenti modo nil appetit, inuidere terrenis successibus nescit. Non æmulatur, quoniam alterius bonum diligit vt suum. [non agit perperam, id est, peruerse: quia quo se in solũ dei ac proximi amorem dilatat, quicquid à rectitudine discrepat ignorat. [non inflatur,] id est, non intumescit de temporali felicitate, vel carnis generositate, vel scientia vel merito, seu qualibet alia re: quia cum præmium internæ retributionis anxia desiderat, de bonis se exterioribus aut transitoriis non exaltat. [nõ ambitiosa est,] id est, cupiens honores seculi: quia maior aliis esse non ambit, & super cæteros dominari, vel ea sibi vendicare quę sunt alieni iuris. non est igitur ambitiosa, quia quo ardẽter intus ad sua satagit, foris nullatenus aliena concupiscit. [nõ quęrit] ea [quæ sua sunt,] quia cũcta quæ hic transitorie possidet, velut aliena negligit, cum nihil sibi esse proprium nisi quod secum permaneat, agnoscit. Nõ quærit quæ sua sunt, quia propter aliorum commoda suas vtilitates deserit: nec se, sed alios exaltare studet. [non irritatur,] id est, non prouocatur ad iram, quia & iniuriis lacessita ad nullos se vltionis suæ motus excitat, dum pro magnis laboribus maiora post præmia expectat. [non cogitat malum,] id est, non cogitat quomodo ei qui sibi facit iniuriam, vicem reddat. Nõ cogitat malum, quia in amore munditiæ mentem solidans, dum omne odium eruit, versari in animo quod inquinat, nescit. [non gaudet super iniquitate,] quia sola dilectione erga omnes inhiat, nec de perditione aduersantium exultat. Sunt enim nonnulli qui nec faciunt malum, nec facere cogitant eis, à quibus aduersa perferũt: sed tamen si factũ illis ab aliis fuerit, lætantur: & ideo nũc postquam dictum est, quia charitas non irritatur, nec cogitat malum, additur quia nõ gaudet super iniquitate, id est, non ei placet si quid inique passus fuerit vel ipse qui ei aduersatur. Sed [congaudet veritati,] delectatur verbis veritatis, vel operibus veræ sanctitatis: quia cæteros vt se diligẽs, per hoc quod rectum in aliis conspicit, quasi de augmento proprij profect⁹ hilarescit. [Omnia suffert,] quia pro spe quietis æternæ nihil aduersitatis pati recusat. Supradictum fuerat quia patiens est, id est, non murmurans in aduersis, sed corde tacito cuncta perferens: & nunc dicitur quod omnia suffert & in actu sustinet, quicquid aduersitatis acciderit. Ibi enim laudata est tranquillitas cordis, hic

D E F

G fortitudo passionis:& ideo suffert omnia in præsenti vita, quia credit omnia de futura vita. Et sustinet omnia quę hîc grauia immittũtur, quia sperat oĩa quę sibi dulcia promittuntur: & propterea nũquã excidit. i. nunq̃ cadit, sed sine casu persistit. Nec quod dictũ est, omnia credit, sic accipiamus, vt charitati cuiusquam derogem⁹, si malum quod
1. Iohan. 4 de fratre audierit, non statim crediderit. Quia ipsa charitas, quæ omnia credit, non omni spiritui credit. Ac per hoc omnia quidẽ credit, sed Deo, quia nõ dictum est, omnibus credit. [Omnia] ergo quæ sanctis credẽda sunt, [credit:] & [omnia] quæ sibi diuinitus promissa sunt, [sperat:] & [omnia sustinet,] id est, expectat per patientiam lõganimiter eadem bona quę sperat, vel interim sustinet aduersa pro spe bonorum ipsorum. Habet etiã hoc [charitas] præter cæteras virtutes, in quo rursum dignior illis est, quia [nunquã excidit,] id est, nunquam ex toto cadit. Licet enim opera eius cadant, hoc est, deficiant & cessent in futuro seculo, ipsa tamen nũquam à suo statu decidet, sed validior stabit, ac perseuerabit in alio seculo quàm
H in isto. Si enim dum credit & sperat ac præstolatur, diligit quod nondum videtur, quanto magis diliget cum videbit & tenebit?

Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Ex *parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.*

Charitas quidem nunquam excidit, id est, nec nũc nec in alia vita à suo statu decidit, vt minuatur aut deficiat, sed cætera charismata decidunt & deficiunt. Quia [siue prophetiæ] accipiantur quæ nunc necessarię sunt in tempore cæcitatis nostrę, in luce futuri seculi [euacuabuntur,] id est, ab omni vtilitate fient vacuæ, & ideo cessabunt. Nam vbi erunt omnia pręsentia, quomodo prædiceretur aliquid futurum? [siue linguę] accipiantur, id est, variarum linguarum loquutiones, in illo secu
I lo [cessabunt.] Vbi erunt enim manifesta omnia, cur alicui diceretur aliquid? Poterunt quidem loqui ad inuicem sancti si voluerint, sed non necesse erit, vbi scientia vocẽ præueniet. Et si quid inter se loquuti tunc fuerint, non eo modo id faciẽt quo nos nunc loquimur: sed eo potius, quo in supernis angelici spiritus adinuicem loquũtur. [siue scientia] nunc habeatur, per quam de Deo & secretis eius aliquid sciatur, in futuro seculo [destruetur:] quia si quam nunc de Deo cognitionẽ habemus, hanc non in natura diuinitatis ipsius, sed per similitudinem & naturas exteriores habemus. Nam quantalibet mẽs humana se intentione tetenderit, etiam si iam phantasias imaginum corporalium à cogitatione compescat, si iam omnes circunscriptos spiritus ab oculis cordis amoueat, adhuc tamen in carne posita mortali, videre vel cognoscere gloriã Dei non præualet quicquid est: & de illa sicut est, quod in mente resplendet, similitudo, & non ipsa est. Et idcirco talis nostra K
scientia destruetur, quando veritas ipsa pure manifestabitur. Scientia hæc & prophetia vel locutio destruentur, quæ capere vel narrare non possunt plenitudinem veritatis, quia ex parte sunt. Nam [ex parte cognoscimus] veritatem, non ex toto, id est, imperfectè scimus quicquid adhuc de Deo nouimus: [& ex parte prophetamus] de futuris, quia quædam futura per prophetiam prænunciamus, sed plurima ignoramus. Sed omne quod ex parte est, destruetur. Quia [cum venerit quod perfectum est,] id est, quando dabitur Dei notitia, quæ non ex parte, sed ex perfectione fit, quoniam videbimus eum sicuti est, tunc [euacuabitur quod ex parte est,] id est, omnis imperfectio ad nihilum veniet. Nostra imperfectio destruetur, 1. Iohan. 3.
non id quod verum est, euacuabitur. Destructio imperfectionis erit, quãdo id quod perfectum est, implebitur perfectione veritatis. Deinde Apostolus vt aliqua similitudine ostenderet quãtum ab illa quæ futura est, distet hæc vita, non qualiũcũq; hominum, sed etiã illorum qui præcipua hîc sanctitate sunt præditi, subiecit: L

Cum essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus. Quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.

Ad illa enim ineffabilia qualecunque adhibẽs de notis rebus exemplum, paruulam ætatem virili comparauit ætati. In hac ergo vita mirabiliũ hominum prophetia vel scientia ita comparanda est illi vitæ, quasi scientia paruuli ad virum. Quia sicut vita hęc imperfecta est, sic & scientia. Tũc autem pertingemus ad virilem perfectionem, cum forti sensu peruenerimus ad angelorum ęqualitatem. Quasi dicatur: Prophetia & scientia quę sunt ex parte, sic euacuabuntur cum venerit illa veritatis pfecta cognitio, sicut sensus & locutio paruuli euacuatur, cum ille ad perfectam scientiam M
peruenerit. Cur enim hoc Apostolus dixerit, insinuat subdendo:

Videmus nũc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.

Inde potest videri quoniam cum perfectio venerit, euacuabitur imperfectio, quia nunc, id est, caligine præsentis vitæ videmus per speculum, id est, cognoscimus Deum per imaginem suam: sed tunc, id est, in futuro seculo manifestè videbimus. in speculo enim cernitur imago. Et nos qui sumus imago DEI, conamur vtcunque videre eum per hanc imaginem suam tanquam per speculum. Speculum est anima rationalis, in cuius consideratione aliquo modo videmus Deũ, sed obscure. Videmus enim per speculum in ænigmate. Aenigma autem est, non omnis, sed obscura allegoria.

Nam

A Nam sicut omnis equus animal est, non autem omne animal equus, ita omne ænigma allegoria est, nõ autem omnis allegoria ænigma. Allegoria verò est, cum aliud ex alio significatur, id est, aliud dicitur, & aliud intelligitur: sicut est, Non alligabis os boui trituranti, id est, non prohibebis prędicatorem viuere de prædicatione. Sed ibi solummodo allegoria est ęnigma, vbi difficile patet intellectus. Vbi autem facilè intelligitur, nõ est ænigma. Cum ergo dicitur, videmus nunc per speculum in ænigmate, sicut nomine speculi imago designatur, ita nomine ænigmatis similitudo obscura & ad dispertiendum difficilis. Nemo itaque miretur etiam in hoc videndi modo, qui cõcessus est huic vitæ per speculum, scilicet in ænigmate laborare nos, vt quomodocũque videamus. Nomen quippe hîc non sonaret ænigmatis, si esset facilitas visionis. [Nunc videmus per speculum in ænigmate, sed [tũc] cum venerit illa perfectio, videbimus [facie ad faciem,] id est, manifestè ad similitudinem duorum, qui se inuicem directo vultu sine aliqua re interposita aspiciunt. Facies autem Dei, manifestatio eius intelligenda est. Facies verò nostra, intentio cordis nostri. Videbimus ergo facie ad faciem, id est, manifestatione Dei posita ad nostræ mentis intentionem, vt nihil inter nos & ipsum intersit. In nullo enim membro tam bene cognoscitur quisque, sicut in facie. Et cum facies vnius directa est in faciem alterius, tunc sine aliqua ambiguitate se cognoscunt. Sic videbimus eum in seipso manifestè. Modò enim nõ videmus eum in facie, sed in extranea & multum ab eo diuersa creaturarum similitudine. Et ego etiam ipse qui tanta scientia præ cæteris donatus sum, [nũc cognosco] Deum [ex parte,] sed [tunc cognoscã] eum ita [sicut] ab eo [cognit⁹ sum.] Magna enim est interpositio cordis nostri ad contemplandam sublimitatem Dei, ipsa infirmitas nostra. Sed tũc ad purum intuebimur eum, à quo nunc subtiliter intuemur, cùm hac infirmitate deposita, ad contemplationis internæ gratiam venerimus. Tunc cognoscam eum sicut ab eo sum ego cognitus, id est, pure cognoscam eũ sicut & ipse me nouit, qui tunc non per aliud videbimus eum, sed manifestè contemplabimur in illo ipso hoc quod ipse est, sicut ipse hoc quod nos sumus, perfectè cognoscit. Vel tunc cognoscam eum ita sine ambiguitate in manifesta visione, sicut olim antequam essem, cognitus sum ab eo in prædestinatione.

Deut. 25. Sup. 9

B

C

Nunc autem manent fides, spes, charitas, tria hæc. Maior autem horum est charitas.

Ad tantam Dei cognitionem peruenturi sumus. Sed vt pertingere ad hanc valeamus, [nunc] interim [manent] in peregrinatione hac nobiscũ [fides, spes,] atque [charitas,] quæ nos præparant illi visioni. Fides, qua credimus quicquid scripturæ sanctæ nobis credendum intimãt: & spes, qua speramus promissa nobis diuinitus præmia: & charitas, qua Deũ ac proximum diligimus & ipsa pręmia. Et ita sibi tres istæ virtutes copulãtur in huius vitę tempore, vt nulla earum sine duabus reliquis proficiat. Nunc manent in sanctis fides, spes, & charitas, [tria hæc,] pauca quidem, sed multum vtilia, quoniam sine his nemo fit dignus ad illam visionem ascendere. Et magna quidem sunt hæc tria bona, sed [horum maior est charitas,] id est, charitas quæ horum trium est vna, ipsa est maior, id est maius meritum habet quàm fides & spes. Sciendum quia quando comparatio fit ad plura eiusdem generis, vt nunc charitatis ad fidẽ & spẽ, quę similiter sunt virtutes, potest & debet fieri per genitiuum. Et horum, ponitur propter tria, quod præcesserat, maior est charitas, cui fides & spes nõ possunt deesse, sed fides & spes sine charitate possunt esse. Vel ideo maior, quia fides cessabit, dum futura quæ credũtur aduenerint: & spes finem habebit, dum beatitudinem quam quisque præstolatur, acceperit: sola verò charitas in æternũ perseuerabit, & de visione conditoris ac beatitudine sanctorum sine fine gaudebit.

D

E

CAPVT XIIII.

Sectamini charitatem, æmulamini spiritalia, magis autẽ vt prophetetis. Qui enim loquitur lingua, nõ hominibus loquitur, sed Deo. Nemo enim audit. Spiritus autem loquitur mysteria. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem & exhortationem & consolationem.

Quoniam tanta est charitas, & sola est quæ perducit ad vitam, atq; permanet in æternũ, ideo [sectamini] toto desiderio [charitatem: æmulamini] etiam [spiritalia,] id est, desiderate etiam illa spiritus dona, vt sunt genera linguarum & cęt. sed [magis] post charitatẽ desiderate [vt prophetetis,] quàm vt linguis loquamini, vel virtutes miraculorum operemini. Post charitatem, prophetandi studium magis habendum hortatur, quia quãuis magni sint spiritalium donorum gradus, quos superius enumerauit, hic tamen maior est, quoniã ad vtilitatem ecclesiæ proficit. In quod enim quis animum dederit, in eo ipso donum accipit. Ideo gratia prophetandi est desideranda, vt pręᵗ desiderio accipiatur ob multorum ædificationẽ potius quàm linguarum varietas, quæ non proficit auditoribus. Nã [qui loquitur lingua] incognita, [non loquitur hominibus,] id est, intelligentiæ hominum, [sed deo,] cuius laudes dicit, & qui nouit ea quæ ille dicit. Homines enim nesciũt, ideóque nullus est eis ex hac loquutione profect⁹. [Nemo enim audit,] id est, intelligit ea quæ ille loquitur. Sed tamen spiritu sancto loquitur ipse mysteria, id est, secreta Dei, quãuis homines ignorent quod dicit. Vel [spiritus] sanct⁹ per eum [loquitur mysteria] secretorum dei, non ipse. Ideo magis ęmulari prophetare debetis, quia [qui prophetat,] id est, qui ventura vel occulta manifestat, iste [loquitur

F

G tur hominibus ad ædificationem] eorum in mēte, quæ ædificatur vt sit templum Dei, & ad [exhortationem] eorum ad bene agendum in operatione [& ad consolationē] eorum ne desperent de peccatorum præteritorum magnitudine, vel ad consolationem tristitiæ præsentiũ tribulationum per promissionem futurarum remunerationum. Possunt & doctores, qui scripturas aliis exponunt, nomine prophetarum designari, iuxta illud sapiētis: Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundā. Eccle. 24. Sicut enim propheta prædicit futura quæ nesciũtur, ita & doctor dum scripturarum sensum, qui multis occultus est, manifestat, dicitur prophetare. Et iste ad multorum vtilitatem sic prophetat, nec ab homine, sed à spiritu sancto est sensus dictorum eius.

Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, ecclesiam Dei ædificat. Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. H *Nam maior est qui prophetat, quàm qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur vt ecclesia ædificationem accipiat.*

Item magis prophetiā quàm linguam ideo debetis optare, quia [qui loquitur lingua] peregrina mysterium aliquod, & nō interpretatur quod dicit, semetipsum solum ædificat per id, quod solus fortasse scit quod loquitur: sed [qui prophetat, id est, qui futura cæteris prænũciat, vel bona quæ in abditis scripturarum intelligit, fratribus ex charitate reuelat, [ecclesiā dei ædificat,] quia omnes intelligunt quod loquitur. Qui lingua ignota loquitur, ædificat se, non alios. Sed ego volo, id est, volũtas mea est, nec mihi displicet, vos omnes loqui linguis, id est, si omnes donum loquendi linguis variis haberetis, quia alter aduersus alterum non haberet materiam gloriandi vel inuidendi, I quoniā omnes in hoc essetis æquales. Non prohibeo vos omnes, si poteritis loqui diuersis linguis, quia donum est spiritus sancti, sed magis volo vos prophetare, quia vtilius est. [Nam maior est qui prophetat, id est, maioris dignitatis est in ecclesia qui futura prædicit, vel scripturas aperit, [quàm qui loquitur linguis, id est, qui incognitis locutionibus mysteria profert, quia sibi soli proficit. Hoc enim maius est quod pluribus prodest. Qui linguis loquitur, minor est, [nisi forte interpretetur, id est, exponat aliis quod ipse Deo loquitur. Si enim interpretari dicta sua poterit, [vt ecclesia ædificationem] inde accipiat, non erit minor. Forte, dicit, vt innuat quoniam raro solet contingere vt vtrunque vni concedatur.

Nunc autē fratres si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?

Dixi, qui prophetat, maior est, propter ædificationem quem præbet ecclesiæ, quàm qui lingua K loquens, se solũ ædificat. Sed hoc potestis etiā in me ipso videre, quia [si venero ad vos] ô [fratres loquēs] incognitis [linguis, quid vobis prodero,] cum nesciatis quid dixero? Nihil prodero, [nisi loquar vobis aut in reuelatione, id est, in expositione reuelationis, in qua mihi per quasdam figuras ostensa fuerint mysteria Christi, sicut & Iohanni ostensa legũtur in sua reuelatione: aut nisi loquar vobis, [in sciētia,] quam studio & disciplina mea conquisiui, vt vos scire faciam qualiter his tēporalibus vti debeatis, & quid de his sentire: [aut in prophetia,] vt vobis prænunciem futura, vel manifestem occulta: [aut in doctrina,] vt doceā vos de fide & moribus. Et cũ nunc vobis, quando iam fratres, id est, Christiani estis, non prodessem si linguis incognitis loquerer: patet quia multo minus tũc prodessem, cum adhuc essetis infideles. Cúmque ego qui tantus sum apostolus, loquendo linguis non possem vobis prodesse, constat vos multo minus tali locutione audiētibus prodesse. L Lingua intelligitur in hoc loco, obscuras dicere & mysticas significationes, à quib⁹ si intellectus mētis remoueatur, nemo ædificatur audiendo quod non intelligit. Vnde & supra dixit: Qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. Nemo enim audit. Spiritus autem loquitur mysteria. Ibi enim satis indicauit eā se linguam appellare, vbi sunt significationes velut imagines rerum ac similitudines, quæ vt intelligantur, indigent mentis obtutu. Cum autem non intelliguntur, in spiritu eas dicit esse, nō in mēte. Qui loquitur lingua, id est, spiritu nondum intelligēs significationes quas lingua spiritus voluit, plus semetipsum ædificat. Contingebat enim vt qui sic loquebantur mysteria Dei, quamuis profunditatem non intelligerēt, tamen ex ipsa locutione ad compunctionem cordis, & multoties ad bonũ opus incitarētur. Quia ergo etiam lingua, id est, membro corporis quod mouemus in ore, cum loquimur, signa vtique rerum dantur, non res ipsæ proferuntur, propterea M translato verbo linguā appellauit Apostolus quālibet signorum prolationem priusquā intelligantur. Quo cum intellectus accesserit, qui mētis est proprius, fit reuelatio, vel scientia, vel prophetia, vel doctrina. Proinde ait: Si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, nisi loquar vobis in reuelatione, aut in sciētia, aut in prophetia, aut in doctrina? id est, nisi signis, hoc est, linguæ accesserit intellectus, vt nō spiritu tātũ, sed etiā mēte agatur quod agitur. Proinde cui signa p aliquas rerũ corporaliũ similitudines demōstrabātur in spiritu, nisi accessisset mētis officiũ vt etiā intelligerētur, nōdũ erat propheta: Magis propheta erat, qui interpretabatur quod alius vidisset, quàm ipse qui vidisset. Vnde apparet magis ad mētem pertinere prophetiam, quàm ad istum spiritum, qui modo quodam proprio vocatur spiritus, vis animæ quædam mente inferior, vbi corporalium rerum similitudines exprimũtur. Sic olim magis Ioseph Gene. 41 propheta fuit, qui intellexit quid significarent septem

A ſeptem ſpicæ & ſeptem boues, quàm Pharao qui eas vidit in ſomnis. Illius enim ſpiritus informatus eſt,vt videret,huius mens illuminata vt intelligeret. Ac per hoc in illo erat lingua, in iſto prophetia:quia in illo rerum imaginatio,in iſto imaginationum interpretatio. Minus ergo propheta eſt,qui rerum quæ ſignificantur,ſola ipſa ſigna in ſpiritu per rerum corporalium imagines videt: & magis propheta,qui ſolo earum intellectu præditus eſt. Sed maximè propheta, qui vtroque præcellit, vt & videat in ſpiritu corporalium rerum ſignificatiuas ſimilitudines,& eas viuacitate mē-
Danie.2. tis intelligat,ſicut Danielis excellentia tentata eſt & probata,qui regi ſomnium quod viderat dixit, & quid ſignificaret aperuit. Et ipſe quippe imagines corporales in ſpiritu eius expreſſæ ſunt, & earum intellectus reuelatus in mente. Sed ad epiſtolæ ſequentia tranſeamus.

B *Tamen quæ ſine anima ſunt vocem dātia,ſiue tibia,ſiue cithara, niſi diſtinctionē ſonituū dederint,quomodo ſcietur id quod canitur, aut quod citharizatur? Etenim ſi incertam vocem det tuba,quis parabit ſe ad bellum? Ita & vos per linguam niſi manifeſtum ſermonem dederitis, quomodo ſcietur id quod dicitur? Eritis enim in aera loquentes. Tam multa vtputa genera linguarum ſunt in hoc mundo, & nihil ſine voce eſt.*

Linguas non prodeſſe ſine interprete,ſuperius oſtendi per me qui ſum rationalis, & tamen per inanimata idem patet. Nam[ea quæ ſunt ſine anima dantia vocem,ſiue]hoc[ſit tibia,ſiue cithara, niſi dederint diſtinctionem ſonituū, id eſt,diſtinctos intelligibiles ſonos, [quomodo ſcietur id quod canitur,aut quod citharizatur,id eſt,cithara reſonatur? Sic & locutio veſtra, cuius ſpiritualis ſuauitas non aures debet mulcere,ſed mentem, ina-
C nis erit ſi intellecta non fuerit. De tibia & cithara neſcietur, quia nec de tuba. Alia ſimilitudo eſt de eadem re. [Etenim ſi tuba det vocem incertam.i. quæ bellum aperte non ſignificet,[quis parabit ſe ad bellum?]Iudæis erat vſus tubę in feſtis & bellis, diuerſis ſonis:& hoc eſt quod dicitur, quia ſi vox tubę incerta fuerit,nemo diſcernet vtrum ſolennitatis an belli ſit,nemoque ſe ad bellum arma-
Iſaie.58 bit.[Ita & vos,]qui quaſi tuba exaltare vocem veſtrā debetis, vt CHRISTI milites ad ſpirituale bellum contra dęmones pręparetis,[per linguam alienam loquentes, [niſi]interpretando[dederitis manifeſtum ſermonem,]qui palam audientes retineat,[quomodo ſcietur]ab aliis id[quod à vobis in lingua aliena [dicitur?]Neſcietur ab auditoribus veſtrę locutionis ſenſus. Nam [eritis loquentes in aëra,id eſt,ea quę nulli proficient, ſed in aera ſoluentur,dum non inuenientia locum receptaculi in audientium auribus vt intelligātur,

diffundentur in aera,quia nec auſcultare talia di- D
gnabuntur homines. Non ad corda hominum loquemini,ſed in aëra,id eſt, non vtilia erunt verba veſtra,ſed ocioſa & inania eritis loquentes. [Tam multa vtputa ſunt genera linguarum,id eſt, etiam ſi tam multa loquamini vt ſunt genera linguarū in toto [hoc mundo,]quid proderit hęc veſtra locutio,cū nullus intelligat? Multa ſunt genera linguarum,[& nihil ſine voce eſt:]quia nulla res eſt ſine ſua voce & appellatione in vnaquaq; lingua. Cum ſint enim plurima linguarum genera,habēt tamen vocum ſignificationes proprias vt intelligantur, nec poteſt aliquid inueniri quod non habeat vocem ſignificatiuam ſui. Et idcirco inanis eſt locutio quæ non intelligitur.

Si ergo neſciero virtutem vocis, ero ei cui loquar,barbarus: & qui loquitur,mihi barbarus. Sic & vos, quoniam æmula-
tores eſtis ſpirituum, ad ædificationem eccleſiæ quærite vt abundetis. Et ideo qui loquitur lingua,oret vt interpretetur. Nam ſi orem lingua, ſpiritus meus orat, mens autem mea ſine fructu eſt. Quid eſt ergo? Orabo ſpiritu,orabo & mēte:pſallam ſpiritu,pſallam & mente. E

Quandoquidem alij ſine interprete non intelligent,vel quandoquidem tot linguæ ſunt,& vnaquęque propriam diſtinctionē habet, [ergo ſi neſciero virtutē vocis,id eſt,ſi ignorauero vim propriam vocis quam profero,vt illi qui tantum dona linguarum habent,ero non intellectus,ſed[barbarus ei cui loquor,]quem inſtruere debeo, quia non potero illi ſenſum dictorum meorum interpretari:& ille viciſſim qui mihi loquitur,erit[mihi barbarus,]cum ignoret ſententias vocum quas profert,nec valeat exponere mihi.[Sic & vos] eritis ad inuicem barbari,ſi per incognitam linguā alter alteri locutus fuerit,& ita erit diſſenſio inter vos. Propterea non diſſonantiā ignotarū linguarum,per quas diſcordia generetur, debetis appe- F
tere:ſed vnitatem intellectus,per quē cōmuni lætitia gloriemini. Et [quoniā eſtis æmulatores ſpirituum,id eſt,deſideratores ſpiritualium donorū, [quærite vt]his[abūdetis ad ædificationē eccleſiæ,id eſt,vt non ſolum linguis loquamini,ſed etiā interpretemini vt ædificationem ſumat eccleſia, quoniā æmulatores eſtis ſpiritaliū chariſmatum. [Et ideo,id eſt,vt eccleſia ædificetur, [qui loquitur lingua,oret vt interpretetur,id eſt, oret vt accipiat donū interpretādi,vt proficiat cæteris ſtudiū eius. Oret non labiis tantū,ſed affectu cordis, vt exaudiri mereatur.[Nam ſi]etiam ego qui tātus ſum, [orem lingua,id eſt, voce ſola, [ſpiritus meus,id eſt,flatus oris mei orat dum loquor in oratione:ſed[mens mea eſt ſine fructu,id eſt,nō capit fructū ex ipſa oratione,ad quam nō eſt intēta. Hoc ſępe nobis accidit,dū pſalmū vel orationē

labiis

G labiis proferimus, & mente quod os profert, non cogitamus. Et quandoquidem mēs quæ intus pio affectu non orat, quod os loquēdo foris precatur, fructum orationis non habet, [ergo quid est] mihi faciendum? Quid est mihi vtile? Hoc scilicet, [Orabo spiritu] per os prolato, id est, orabo sermone orans. [orabo & mente, id est, affectu mentis. psallam, id est, psalmos dicā spiritu, id est, prolatione oris: [psallam & mente, id est, mētis attentione. Vel ita: Qui loquitur lingua, sic oret, id est, sic loquatur vt interpretetur quod dicit. Nam me ipsum do vobis exemplum: quia si orem, id est, si loquar lingua, spiritus meus orat, sed mēs mea est sine fructu, id est, sine intelligentia eorum quæ dico. Si enim dicam lingua quod non intelligo, velut afflatus spiritu in ecstasi loquor, & mens est sine fructu. Ignorat enim animus si lingua loquatur quam nescit, sicut solent Latini homines Græcè cantare, oblectati sono verborum, nescientes tamen quid dicāt. Vt supradictum est, spiritus vocatur vis animæ quædam mente inferior, vbi corporalium rerum similitudines exprimuntur. Mens autem est illa superior pars animæ, vbi intellectus & ratio proprie sedem habent. Lingua quoque, sicut & superius dictum est, designare potest quālibet signorum prolationem priusquam intelligantur. Itaque dicitur: Si orem lingua, id est, si loquar prolatione signorum adhuc non intellectorum: spiritus meus orat, id est, illa pars animæ meę tantum loquitur, in qua corporalium rerum imagines exprimuntur: sed mens, id est, superior animæ meæ subtilitas: est sine fructu, quia nullam ibi refectionem intelligentiæ habet. Cum enim spiritus & inferior animæ natura loquitur proferendo signa quæ non intelligit, mens ad quam pertinet intellectus, nullum fructum inde reportat.

Nota.

H

Quid ergo est agendum? Hoc scilicet, quod me acturum dico. Quia orabo spiritu, orabo & mente, id est, loquar spiritu & mente, vt signa rerū mihi formentur in spiritu, & eorum refulgeat intellectus in mente, sicut & Daniel in spiritu vidit somniū regis, & mente interpretationem eius intellexit. Ita enim & ego faciam, quia & spiritu signa loquar, & mente sensum eorum intelligā. Spiritu dictiones loquar, mente sententias. & similiter psallam spiritu, id est, consonantiam vocum psalmodiæ in spiritu resonabo. psallam & mente, id est, consonantiam sententiarum attētione mētis modulabor, delectans me intelligentia spiritualium sensuum. Vel psallam spiritu, & psallam mēte, id est, concordiam in membris ecclesiæ componam, vt concordent & mente, ac de sua consonātia dulcē melodiam pulchre variatā exprimāt. Sic & vos spiritu & mente loqui debetis, vt & signa videatis, & sensum intelligatis, & cæteris exponatis: atque id est psallere spiritu & mente, vt psalmorum sensus in corde vestro resonet, quos ore canetis.

I

Danie. 2. & 4.

Cæterū si benedixeris spiritu, quis supplet locum idiotæ? Quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? Quoniam quid K *dicas nescit. Nam tu quidem bene gratias agis, sed alter non ædificatur.*

Orare debetis mēte & spiritu, vt & verba historiæ vel literaturæ proferatis, & mysticum sensum exponatis ad instructionem audientiū. [Cæterum, id est, sed [si benedixeris spiritu, id est, si aliqua dixeris, si Dei laudes dixeris, vel si benedictionem aliquam protuleris ignota lingua, quam non possis audientibus interpretari, [quis supplet locum idiotę?] In spiritu, nō in mente benedicit, qui bona quæ loquitur nō intelligit: quoniam signa rerum cum non intelliguntur, in spiritu sunt, non in mente. Idiota verò est ineruditus, qui nihil scit nisi quod ei proprietas naturę dedit, quoniam ἰδίωμα Græce, proprietas dicitur Latine. Locus autem idiotæ est, vt in nouissimo benedictionis dicat, Amen, quod interpretatur, verum. per hoc enim & cōsensum suū indicat, & benedictionem L confirmat. Sed si benedixeris spiritu, id est, si benedictionem dederis ignota lingua, vt nec tu sensum dictorum tuorum intelligas, nec aliis exponas, quis supplet locum idiotæ? id est, quis loco idiotæ respondet Amen in fine sermonis? Nec sapiens hoc facere nouit, nedum idiota. Quomodo enim [dicet Amen super tuam benedictionē,] cum nesciat [quid dicas?] Imperitus enim & absq; literis, audiens quod non intelligit, nescit finem orationis, & nō respondet Amen, id est, verum, vt confirmetur benedictio. Per hos enim completur confirmatio precis, qui respondent Amen, vt omnia dicta veritatis testimonio in audiētiū mētibus cōfirmentur. Nō poterit idiota respōdere benedictioni tuę quā nō intelligit. [nā tu quidē bene gratias agis] deo in illa benedictiōe, & bonū est quod loqueris, [sed alter non ædificatur] ex verbis tuis, quæ non intelligit. Ideo cū ad ecclesiā propter ædificationem cōueniatis, ea debent in ecclesia dici, quæ intelligātur ab hominibus & præstēt ædi- M ficationē audiētibus. Propterea qui loquitur ignota lingua debet in ecclesia tacere, vt hi loquantur qui prosint audientibus.

Gratias ago deo meo, quòd omnium vestrum lingua loquor. Sed in ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruam, quàm decem millia verborum in lingua.

Proponit se exēplū, quòd publice nō debeāt loqui linguis, in quibus audientiū nō sit ædificatio, sicut ipse in ecclesia linguis nō vtitur, cum omnes eorū linguas nouerit. Nō vitupero, inquit, in vobis locutionē linguarum, eò quòd hāc habere nequeā, sicut est cōsuetudinis quibusdā, vt inuideant quod ipsi nō valēt assequi. Nā [omniū vestrū lingua loquor] ego. i. nullus vestrum aliqua loquitur lingua qua & ego nō loquar quoties volo. Et inde [gratias ago Deo meo,] qui mihi per donū gratiæ suæ cōcessit vt loqui possim linguis, quas inter

vos

A vos omnes habetis. Sed quamuis tanta linguarum notitia diuinitus sit mihi data, [in ecclesia] tamé, cui debeo prodesse, [volo quinque,] id est, pauca [verba loqui meo sensu, id est, quæ intelligam & exponam, [vt & alios instruam, quàm decem millia, id est, valde nimiam multitudinem, [verborũ in lingua,] id est, vt neque intelligam, neque alios doceam. Quod ait, quinque verba & decem millia, vulgari consuetudine locutus est. Vel sicut nõnullis visum est, per quinque verba, quinq; libros Moysi designauit. Volo, inquit, in ecclesia loqui meo sensu, id est, spirituali intelligentia quinque verba, id est, quinq; legis volumina, quàm decem millia verborum, id est, quàm legis perfectionem in lingua, id est, in prolatione signorum non intellectorum. Denarius enim propter decalogum significat legem, millenarius perfectionem. Posuit autem Apostolus quàm, sine magis, vt notaret istã partem, cum qua iungitur quàm, nullo modo esse B amplectendam. Nam vbi sic ponitur quàm, ostendit alteram partem posse stare, alteram verò minime.

Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed Isaie. 28. *malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote. In lege enim scriptum est, quoniã in aliis linguis & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit dominus. Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus.*

Ideo etiam non debetis appetere loqui linguis tantum, quia hoc modo haberetis puerorum sensum, qui non attendũt quid sit aliis vtile, sed quid seipsos pueriliter delectet. Sed vos [nolite effici pueri sensibus,] vt pueriles sensus habeatis in appetitione linguarum, quibus tanquam puerorum ludis intendatis, non cogitantes quid prosit vtili-C tatibus proximorum. Nolite esse pueri sensibus, sed estote viri. Qui enim non perdurant occurrere in virum perfectum, vel infirmitate virium, vel mentis leuitate, mulieribus & paruulis comparã-Matth. 18. di sunt. Nolite sensibus esse pueri, id est, nolite esse insipientes. Sed quia dominus ait, Nisi conuersi fueritis & effecti sicut paruuli, non intrabitis in regnũ cœlorum, [malitia pueri] estote: si vos delectat imitari pueros, non delectet imperitia, sed innocentia & humilitas. [Malitia estote paruuli.] Qua malitia maximè, nisi superbiæ? Ipsa enim de vana granditate præsumens, non sinit hominem ambulare per arctam viam & intrare per angustã portam. puer autem facilè intrat per angustam. Et ideo nemo nisi vt puer, intrat in regnum cœlorũ. Estote ergo paruuli malitia, id est, deponite omnem granditatem quam malitia superbiæ facit, vt sitis remoti ab omni malitia sicut pueri, studentes his quę faciant ad vtilitatem fratrum, quod est perfectio sensus. Itaq; nolite pueri effici sensibus per imperitiã, vt sicut pueri non intelligatis quod dicitis: sed malitia paruuli estote, vt sitis immunes D ab omni malitia velut pueri: [sensibus autem perfecti estote,] vt intelligatis plenè quod dicitis, & quid ad instructionem ecclesiæ sit necessariũ sciatis. Nec debetis pueriliter appetere loqui linguis, quas non intelligitis: quia linguæ in signum infidelibus dantur, quod vos iam non estis: & non ad ædificationem, quæ necessaria vobis est iam fidelibus. & hoc est, Nolite quærere linguas, quia [in lege, id est, in libro Isaiæ, [scriptum est, quoniam in aliis linguis, id est, diuersis generibus linguarũ, Isaiæ. 28 [& in aliis labiis, id est, verbis spiritualib9, loquar per apostolos [huic populo] Iudæorũ, [& nec sic exaudient me,] qui per legem & prophetas nunquam me voluerunt exaudire, [dicit dominus.] Vel in aliis linguis loquar, id est, nouum testamẽtum prædicabo: & in aliis labiis, id est, vetus testamentum spiritualiter exponam, quod illi carnaliter exponebant. Hoc est enim aliter eis loqui, quã se legis veteris habent verba, dum audiunt sabbatum solui, neomenias euacuari, circuncisionem E cessare, sacrificia immutari, escas dudum prohibitas licere edere, Christum de Deo Deum prædicari. Hoc est aliis linguis & aliis labiis loqui, prçter illam varietatem linguarum, quæ per Apostolos in die pentecostes sonuit. Sed nec sic infideles Iudæi voluerunt exaudire Deum, vt ei per fidem Actuũ. 2 & deuotam conuersationem obedirent. Videte ergo ne & vobis loquatur Deus in variis linguis, & vos non exaudiatis verba præceptorum eius faciendo. Et quandoquidem illis, qui non exaudierunt vt ad fidem cõuerterentur, locutus est dominus in aliis linguis, [itaque linguæ sunt in signum non fidelibus,] qui credunt Deum omnia posse: [sed infidelibus,] qui hoc non credunt. Nam idcirco fiunt exteriora miracula, vt mentes hominũ ad interiora perducãt, quatenus per hoc quod mirum visibiliter ostenditur, ea quæ inuisibilia sunt, mirabiliora credantur. Linguæ igitur datæ sunt in signum, id est, vt sint signum inuisibilis presentiæ DEI, quia infideles per miraculũ linguarum potentiam DEI, qui eis prædicatur, adesse præ- F sentem intelligunt. Sed [prophetiæ nõ] sunt signũ infidelibus, quia infideles nõ credunt futura, quæ necdũ videre possunt, si eis per prophetiam prænuncientur. Et idcirco prophetiæ non infidelibus datæ sunt, qui prophetis ventura prædicentibus credere nolunt, [sed fidelibus,] qui futurorum prænunciationi prudenter adquiescunt: & ideo fideles non linguas appetere debent, sed prophetias. Vel nomine prophetiarum interpretationes scripturarum designari possunt. Prophetiæ ergo non sunt signum infidelibus, sed fidelibus: quia infideles per expositionem scripturarum quibus nullam fidem adhibent, nequaquam DEVM cognoscunt, fideles autem secreta eius ibi mysteria intelligunt. Maior autem & vtilior est prophetia, id est prophetarum interpretatio, quæ fidelibus prodest & semper est opus, quàm linguarum loquutio, quæ propter infideles ad tempus data est.

G *Si ergo conueniat vniuersa ecclesia in vnũ, & omnes linguis loquatur, intret autem idiotæ aut infideles, nónne dicent quòd insanitis? Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis aut idiota, conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus. Occulta enim cordis eius manifesta fiunt, & ita cadens in faciem adorabit deũ, pronuncians quòd verè Deus in vobis sit.*

Alia ratio cur non debeatis loqui linguis, sed potius prophetare. Quia linguę in signũ sunt infidelibus, non in ædificationem fidelibus, prophetiæ verò fideles semper ædificăt, [ergo si conueniat in vnum vniuersa ecclesia, id est, si coadunetur in vnum vniuersa fidelium congregatio, [& omnes] ibi sine interprete [loquatur linguis,] sed [intrent idiotæ] vel imperiti [vel infideles, nonne dicent quod insanitis] quasi arreptitij, cum alter alterum non intelligat? Dicent vtique vos insanire,
H cum videant loquutionem vestram nemini prodesse, sed tumultũ quendam incognitum fieri, velut phrenesim sustinẽtium. Et sic præbetis vos illis derisui, quos exemplo vestro debetis conuertere. Sed [si omnes] in ecclesia [prophetẽt, id est, uentura vel occulta per prophetiam manifestent, [intret autem] ad eos aliquis [infidelis vel idiota, conuincitur ab omnibus] de suo errore quem non valet negare contra eos, qui cor eius per spiritũ prophetiæ intuentur, & [diiudicatur ab omnibus, id est, damnabilis ostenditur, dum vnusquisque dicit de eo quàm reus sit. & [occulta cordis eius fiunt manifesta,] vel cogitationes eius deteguntur à prophetantibus. [& ita] cum viderit arcana suæ mẽtis per spiritum sanctũ, qui in vobis loquitur, esse denudata, [cadens in faciem, id est, humilians se, conuersus ad pœnitentiam, tam manifesta dei præsentia superatus, [adorabit deum, id est, spiritum sanctum, qui cordis eius occulta sicut deus per vos
I patefacere potuit, [pronuncians] oris confessione [quod] intelligit corde, scilicet vere deum in vobis esse, qui cordium alienorum secreta per vos rimatur. Notandum quia proprie idcirco dicatur prophetia, quoniam prædicit futura. Sunt tamen tria prophetiæ tempora, præteritum, pręsens & futurum. Prophetia enim de pręterito, vbi de casu primi angeli dicitur: Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer, qui mane oriebaris? Prophetia de futuro est, Domin⁹ ad iudicium veniet cum senioribus populi sui. Prophetia verò de præsenti est, quæ in præsentibus Apostoli verbis ostẽditur. Cũ enim dicitur, Occulta cordis eius manifesta fiũt, profectò monstratur quia per hunc modum prophetiæ spiritus nõ prædicit quod futurum est, sed ostendit quod est. Quo autem pacto dicitur prophetiæ spiritus, qui nihil futurum indicat, sed pręsens narrat? Sed rectè prophetia dicitur, non quia prædicit ventura, sed quia prodit occulta. Rem quippe quãlibet sicut ab oculis nostris subtrahũt

Isaiæ.14
Isaiæ.3.

K tempora in futuro, ita ab oculis nostris in pręsenti subtrahit causa. Ventura enim res occultatur in futuro tempore, præsens autem cogitatio absconditur in latenti corde.

Quid est ergo fratres? Cum conuenitis, vnusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguã habet, interpretationem habet. Omnia ad ædificationem fiant.

Iam incipit determinare, quomodo linguis sit vtendum, quandoquidem hæc quæ diximus, eueniunt de loquutione linguarum, [ergo quid est] agendum ô fratres? Ad ædificationem exercẽdæ sunt vt cætera. Nam [cum cõuenitis] in ecclesia, vbi ædificationem audientium operari debetis, [vnusquisque vestrum habet] vnde possit aliis proficere. Ideo nullus se excuset. Alius enim habet [psalmum, id est, laudem Dei per canticum: alius
L [habet doctrinam, id est, sensuum expositionem per spiritualem prudẽtiam, qua se & alios de moribus instruere valeat: alius [habet apocalypsim,] id est, reuelationem occultorum, quæ sibi spiritus sanctus ostendit: alius [habet linguam.] Hoc idcirco dixit, vt eos qui linguis loqui poterant, non contristaret. Permisit enim eos loqui linguis, ita tamen, vt interpretatio sequeretur. Et ideo subiecit, [interpretationem habet.] Quod propterea dixit, vt si interpres adesset, daretur locus loquenti linguis. Non dixit quod vnusquisque haberet hæc omnia, sed ostendit quia non erat quisquam in eis, qui horum aliquid non haberet. Talis enim locutionis huius est sensus, vt qui intelligit psalmum, loquatur de psalmo: qui habet sciẽtiam docendi, doceat: qui habet apocalypsim, id est, reuelationem aliquam mysteriorum, dicat quę sibi reuelata sunt: & cætera similiter, vt nihil sit in eis quod non alterutrum ædificet. [Omnia,] inquit, [ad ædificationem fiant.] Conclusio hæc est, vt
M nihil incassum in ecclesia geratur, sed magis laboretur vt & imperiti proficiant. Et idcirco omnes paratos vult cõuenire diuersis donis spiritualibus, vt ipsa auiditate mentis vigilantes, inuicem se exhortati, meliora bona æmulentur ad illuminationem fratrum.

Siue lingua quis loquitur, secũdum duos aut (vt multum) tres: & per partes, & vnus interpretetur. Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibi autẽ loquatur & Deo.

Incipit ostendere quomodo hæc omnia fiant ad ædificationem. Omnia, inquit, fiant ad profectum, siue linguarum locutio siue cætera. & hoc est, [Siue quis lingua loquitur, secundum duos] fiat loquutio, [aut vt multum] dicam, secũdũ tres fiat, id est, duo vel tres loquantur linguis, & non plus, ne occupent diem, & non sit locus loquendi prophetis,

A prophetis,qui maximè sunt vtiles.[Et per partes] loquantur,id est,non simul omnes,ne insanire videantur,sed singuli,id est,vnus post alium, siue in diuersis ecclesiæ locis.[& vnº interpretetur,]hoc est,aliquis exponat populo verba illius loquentis. Consuetudo tunc erat, vt quando conueniebant in ecclesia, vel in aliquo loco propter doctrinam, illi qui scientiam linguarum acceperant,loquerētur & alij exponerent,& hoc fiebat in ecclesia per cateruas.In vna parte ecclesiæ erat quędam collectio,& in altera parte alia:& vnaquæque pars suū habebat loquentem,& suum interpretem. & hoc est quod Apostolus dixit,vt in vna ecclesia non loquantur nisi duo vel tres:& per partes,vt vbi vnus loquitur, non loquatur alter: vel vnus post alterum loquatur, & vnus interpretetur vnicuique. Sed[si non fuerit interpres,id est,qui interpretetur, taceat linguis loquens [in ecclesia,] vbi non debet audiri loquutio nisi quæ ædificet : sed [sibi loquatur].i.intra se tacite oret, & loquatur Deo, E qui audit muta omnia. Sibi loquitur, qui ex his quæ dicit,cōpungitur:& Deo loquitur, qui deum orat vel laudat.

Prophetæ autem duo aut tres dicant,& cæteri diiudicent. Quòd si alij reuelatum fuerit sedenti,prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, vt omnes discant & omnes exhortentur. & spiritus prophetarum prophetis subiectus est. Non enim dissensionis est deus,sed pacis,sicut & in omnibus ecclesiis sanctorum doceo.

Sicut de his qui lingua loquuntur dixi,ita & de prophetis dico,vt[duo aut tres prophetę dicāt, id est,loquantur ad populū in diuersis ecclesiæ partibus.Duo vel tres loquantur,quia sufficit sermo tot hominum,& in ore duorum vel trium stat omne verbum.cæteri verò prophetæ diiudicet verba eorum,discernentes à bonis meliora & à melioribus optima. Sed si interim per spiritum sanctum [fuerit reuelatum]aliquid melius[alij sedēti]qui audiebat,prior qui loquebatur,taceat,vt & iste loquatur quod sibi diuinitus est reuelatū. Sæpe enim iuniori reuelat dominº quod melius est: & ideo permittat eum prior loqui. Nec sibi putet iniuriam fieri,si tacuerit vt inferior loquatur:quia plerunque datur inferiori,quod non est cōcessum superiori. Ideo loqui debet ille cui reuelatum est, quia [potestis omnes prophetare,tā ille qui prius accepit reuelationem , quàm ille qui prior cœperat loqui.Omnes inquam,potestis prophetare,nō quidem simul,ne conturbatiō fiat:sed [per singulos,] alius post alium: [vt omnes] etiam maiores discant quæ ignorant,[& omnes exhortentur,]id est,moneantur in his,quæ cūm intelligunt,negligunt. Et debet loquens cedere sedēti vt loquatur, quia [& spiritus prophetarum est subiectus prophetis, id est, in hoc facit voluntatem prophetarum,vt quando vult propheta, permittat eum tacere:& rursum quādo vult,permittat eum loqui. D Ne quis diceret se non posse tacere,quoniam spiritus ministrans sibi cogeret eum,dicitur quia spiritus prophetarum prophetis subiectus est ; vt in sua habeant potestate quando taceant & quando loquātur.Subiectus est spiritus prophetis,vt quādo volunt,tacere possint:& quando volunt,loqui: nec cogit eos vt Phytonicus aliqua clamare vel subticere.Vnde si prior propheta nō cedit alij,videtur non esse in eo spiritus Dei. Verè subiectus est eis spiritus,vt pro voluntate sua possint ratione tacere vel loqui.quia[nō est Deus dissensionis, sed pacis, id est, spiritus sanctus qui Deus est & prophetas replet,non est autor dissensionis & discordiæ, sed pacis & concordiæ.Esset enim autor dissensionis,non pacis, si & eum qui prior cœperat loqui,non sineret tacere : & hunc qui interim repentina reuelatione impletus est,cogeret loqui. Inde enim discordia & dissensio nasceretur. Sed iste spiritus pacem generat,non discordiam,vt alter propheta rationabiliter cedat alteri,non simul E ambo loquantur. Deus,inquam,est pacis,nō discordiæ, vt quicunque Deo adhærere cupiunt,pacem sequantur, dissensionem fugiāt, [sicut] ego doceo in omnibus ecclesiis sanctorum. Et ideo si vultis sanctorum ecclesiis quæ sunt per orbem,cōmunicare,pacem in Deo vicissim seruate sicut illæ. Vel qui linguarum notitiam acceperunt, qui prophetiæ gratiam habent, ita loquantur in ecclesia sicut nunc docui, & sicut in omnibus ecclesiis sanctorum doceo.Ac si dicatur:Non est singulare vel nouum quod nunc dixi, ideo firmiter tenete quod omnes tenent ecclesiæ.

Mulieres in ecclesiis taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit. Gene. 3 *Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. An à vobis verbum Dei processit? an in vos solos peruenit?* F

Quamuis dixerim quia potestis omnes prophetare,mulieres tamen[in ecclesiis taceāt.]Nūc redit Apostolus ad id quod supra prætermiserat. Superius enim velari mulieres in ecclesia præcepit, modò vt quietæ sint & verecundæ ostendit, quia contra ordinem est naturæ vel legis,vt in cōuentu virorum fœminæ loquantur. [Non enim] ab aliqua autoritate [permittitur eis] in ecclesia [loqui,sed]pręcipitur eas[subditas esse,sicut lex] in Genesi dicit:Sub viri potestate eris,& ipse dominabitur tui.Lex ista specialis est mulieribº imposita,& ob hoc Sara subiecta erat Abraæ,dominū eum vocans. Duabus de causis iubetur mulier esse subiecta,quia ex viro est,& per ipsam intrauit peccatum. Iure enim tacet inter viros,quæ cū loqueretur viro suo,suasit peccatū.Non loquatur in ecclesia:sed[si quid volūt discere, interroget domi viros suos]cū disciplina & subiectione. Nam

Marginalia: Deut.17. Matth.18. Iohan.8. 2.Cor.13. C — Gene.3 Gene.18. 1.Petri.3 Gene.2. 2.Cor.11 Gene.3

G [turpe est mulieri in ecclesia loqui.] Turpe est, quia contra disciplinam est, vt in domo Dei, qui eas viris subiectas esse præcepit, de lege loqui præsumãt, cum sciant illic viros habere primatum & sibi magis competere vt in domo Dei precibus vacent, & retinentes linguam, aures aperiant, vt audiant quomodo misericordia DEI mortem vicit per Christum, quæ per eas regnauit. Nam si audeant in ecclesia loqui, dedecus est, quia idcirco velantur vt in humilitate appareant. Si autem inuerecunde se ostendunt, opprobrium est uiris, quia in mulierum insolentia etiam mariti notantur. Hæc quæ vobis trado, tenere debetis, non vestra instituta meis traditionibus præferre, & cæteris fidelibus quasi fontem religionis velle tradere. Quia [an processit à vobis verbum] prædicationis Dei? Non vtique, sed à nobis ad vos venit: quoniam à nobis qui de circũcisione sumus, cœpit euangelica prædicatio, non à vobis: nec bene-
H ficiũ vos dedistis, sed accepistis. Nec quasi singulariter electi debetis gloriari, aut de singulari sciẽtia extolli. Quia nunquid [in vos solos peruenit] verbum dei? Non vtiq; , sed & in alios per orbem similiter peruenit, & ideo nolite velle fieri magistri, constituendo nouas traditiones vestras, sed tenete quod vbique tenent aliæ gentium ecclesiæ.

Si quis videtur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia domini sunt mandata. Si quis autem ignorat, ignorabitur.

Ego quidem talia vobis scribo. [Et si quis] inter vos est, qui [videtur esse propheta, id est, præsciẽs futurorum, [aut spiritualis, id est, spiritaliter viuens, quãuis nõ habeat notitiam futurorũ, [cognoscat] ista [quę scribo vobis, quia] nõ sũt à me, sed [sunt mandata domini.] Hoc dixit Apostolus, aliter ista quæ scribebat, à paruulis & aliter à capacioribus posse intelligi sciens. Solidã enim vo-
I luit esse scientiam spiritalium, vbi non sola accõmodaretur fides, sed certa cognitio teneretur. Ac per hoc paruuli ea credebant, quæ spirituales insuper cognoscebant. Coërcet etiam his verbis & ad pacificum ordinem reuocat inquietos, tanto ad seditionem faciliores, quanto sibi videbantur spiritu excellere, cum superbiendo cuncta turbarent. Si quis, inquit, videtur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia domini sunt mandata. Si quis videtur esse, vtique non est. Nam qui est, sine dubitatione cognoscit. Nec admonitione, nec coercitione opus habet: quia omnia iudicat, & à nemine iudicatur. Illi ergo seditiones, & perturbationes in ecclesia faciebant quia videbantur esse quod non erant. Et hos docet cognoscere domini mandata esse quæ scribit. Præcipue tamen pseudo apostolos, à quibus fuerant deprauati, in hac sententia tangit, qui pro desideriis hominũ non diuina, sed terrena docebant, ideo hîc nihil suum tradere se dicit, sed domini, vt quibus suadet, deo adquisiti, nõ hominibus videãtur. Cognoscat, inquit, ea quę scribo vobis de lin- K
guis, prophetis ac mulieribus, & de cæteris spiritualibus, quia sunt domini mandata. Sed [si quis] hæc [ignorat, ignorabitur] à domino, id est, impro- Matt. 7.
babitur cum illis quibus dicetur, Non noui vos, id est, non noui esse meos, vel non noui inter prędestinatos. Nam hoc dicitur contra pusillos, qui in cruce Christi gloriantur, & tamẽ ignorant ea quæ Matth. 10
de diuinis mysteriis subtilissimè disserũtur. Non Luc. 12
enim perit vnus de pusillis, pro quib⁹ mortuus est Christus. Sed sicut præcedentia & subsequentia declarant, de his quæ fidem & mores multorum ædificarent, dixit Apostolus, quod ignorans ea ignorabitur, id est, vt linguis prophetia præponeretur, vt non perturbate illa gererentur quasi prophetiæ spiritus, etiam inuitos loqui cogeret, vt mulieres in ecclesia tacerent, vt omnia honeste & secundum ordinem fierent. Hæc & his similia qui ignorat, ignorabitur, non illa secretà mysteria, quæ vix ad paucorum intelligentiam pertinent. L

Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant in vobis.

Quandoquidem prophetia tam vtilis est, vt supra demonstrauimus, itaque ô [fratres æmulamini, id est, desiderate prophetare ad multorum ędificationem: & quãuis linguæ parum prosint, nolite tamẽ [prohibere loqui linguis,] ne fiat dissensio. Sed omnia tam hæc quàm alia, [fiant in vobis honeste, id est, cum pace & disciplina, [& secundum ordinem,] vt alia prius & alia posterius agãtur, & prophetia linguis præferatur.

CAPVT XV.

NOtum autem facio vobis euangelium fratres, quod prædicaui vobis, quod & accepistis, in quo & statis, per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim vobis si tenetis, nisi frustra credidistis. Galat. 1. M

Hîc ingreditur Apostolus reprehendere Corinthios, qui seducti à falsis apostolis, dubitabant de resurrectione communi, existimãtes neminem resurrecturum, cum viderent corpora mortuorum sepeliri & putrefieri. Hunc errorem destruit apostolus, probans mortuos in fine seculi resurrecturos, & hoc facit per resurrectionẽ Christi, de qua certissimũ erat illis. Hacten⁹, inquit, de spiritualibus donis disserui. Sed modo [notum facio vobis euangelium,] id est, bonum nuncium, quo iusti nunciantur resurrecturi ad gloriam, quod non est nouum, sed olim vobis à me prædicatum: [quod &] vos accepistis, id est, dignum acceptione iudicastis, & deuote illud suscepistis, [in quo] etiam [& statis, id est, firmiter perduratis. Quod enim dicit, in quo & statis, illis dicit, qui erant firmi in fide

A fide resurrectionis. Promiscuis enim loquitur, vt & hi qui in fide sunt, gaudeant: & qui nutant, corripi se doleant & corrigãtur. Statis, inquit, in euãgelio resurrectionis vos, qui in fide constantes estis, [per quod & saluamini, id est, ad salutẽ æternam pertingitis, cum de hac vita migratis. vel saluamini iã ex certitudine spei per illud. Saluamini, dico, si memoria & fide retinetis [qua ratione prædicauerim vobis,] id est, quomodo ea ratione qua Christus resurrexisse creditur, docuerim resurrectionem mortuorũ. Hoc retinetis siue tenetis, nisi frustra credidistis. Id est, aut tenetis resurrectionem mortuorum, aut incassum fidem suscepistis, quæ non suscipitur nisi spe resurrectionis. Omnis enim spes credẽtium in hoc est, quia mortui resurgent. Quod qui non sperat, frustra etiam cæteras partes fidei suscepit.

Tradidi enim vobis in primis quod & B accepi, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas, & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum scripturas.

Isaie.53. Ionæ.2. Osee.6

Nunc primo ponit hoc quod erat certissimum, per quod consequenter & illud probet, quod habebatur dubium. Verè, inquit, notifico vobis euãgelium de resurrectione, quod dudum prædicaui vobis, & ostendo quã ratione illud prædicauerim. Nam [tradidi in primis, id est, inter maxima fidei sacramenta, vel iñ primis, id est, in exordiis fidei, [quod &] ego ab ipso domino occulta inspiratione accepi, nõ per me inueni, [quoniam Christus mortuus est] nõ pro sua necessitate, sed [pro peccatis nostris,] & hoc [secũdũ scripturas] propheticas, quæ id prænũciabãt. & tradidi vobis q̃a post mortem [sepultus est,] vt scripturæ prædixerant: [& quia resurrexit tertia die, id est, tam cito vt ea potestate credatur posse nos suscitare. Pro peccatis nostris mortuus est & sepultus, sicut per Isaiam dicit de illo pater: Propter scelus populi mei percussi eum, & dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua. Qui & resurrexit die tertia sicut Osee prædixerat: Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos. Nam in eius resurrectione viuificati sumus, & suscitati, sicut alibi dicit Apostolus iste: Cõuiuificauit nos Christo, & conresuscitauit, & consedere fecit in cœlestibus. Si ergo mortuus & sepultus resurrexit, eadem ratione debemus credere mortuos & sepultos resurgere.

Isaiæ.53. C Osee.6 Ephe.2

Ioan.20. Lu.24. *Et quia visus est Cephæ, & post hoc vndecim. Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Iacobo, deinde apostolis omnibus.*

Tradidi vobis secundum testimonia prophetarum, veraciter surrexisse Christum. Et etiam in argumentum certioris fidei tradidi vobis, [quia D visus est Cephæ, id est, Petro, priusquam aliis viris in die resurrectionis appareret. [& post hoc vndecim] apostolis ad vesperum, qui se metu Iudæorum clauserant. Sed cũm Iudas mortuus esset, & iuxta Iohannem Thomas deesset, & quomodo tunc domin⁹ vndecim visus est, nisi per synecdochen accipiatur? Vbi enim pars maior est aut potior, solet eius nomine etiam illud comprehendi quod ad ipsum nomen non pertinet. Quanto magis ergo Thomas, qui vnus erat ex illis vndecim, potuit in vndenario eorum numero comprehendi, quamuis defuisset quãdo dominus venit? [Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul] positis, de quibus euangelium tacet, [ex quibus multi manent,] qui testes sunt quærentibus, [vsque adhuc] Ieus testimonio permanẽtes, [quidam autem] eorũ in somno mortis [dormierũt,] quia rursum euigilaturi sunt. [Deinde visus est E Iacobo] fratri domini, propria manifestatione singulariter. Et de hac re tacent quatuor euangelistę. Sed in euangelio quod appellatur secundum Hebręos, quod & in autoritate fuit apud antiquos, narratur post resurrectionem quia dominus venit ad Iacobum Iustum & apparuit ei. Iurauerat enim Iacobus se non comesturum panem ab illa hora qua biberat calicem domini, donec videret eum resurgẽtem à mortuis. Rursumque post paululum: Afferte, ait dominus, mensam & panẽ. Statimque additur: Tulit panem & benedixit ac fregit, & dedit Iacobo iusto, & dixit ei: Frater mi, cõede panem tuum, quia surrexit filius hominis à dormientibus. Deinde visus est [apostolis omnibus] in monte Galilææ, vel in loco ascensionis. Luc.24. Actuũ.1.

Nouissimè autem omnium, tanquam abortiuo visus est & mihi. Ego enim sum Actuũ.9 *minimus apostolorum, qui non sum di-* Ephe.3. *gnus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id quod sum, & gratia eius in me va-* F *cua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Non ego autem, sed gratia Dei mecum. Siue enim ego, siue illi, sic prædicauimus, & sic credidistis.*

Ita vt dixi, visus est cæteris. Sed [nouissimè omnium visus est & mihi] de cœlo vocans me post ascensionem suam, vel dum orarem in templo. Mihi dico, [tanquam abortiuo, id est, abortiuo simili: quia sicut abortiuus quadam naturæ violentia ante tempus compellitur nasci, ita ego per terribilem domini visionem & luminis oculorũ amissionem coactus sum, antequam vellem exire de cæco synagogæ vtero, & ad lucem fidei atq; libertatem prodire. Nouissimè post oẽs mihi visus est, vt recentiorẽ intelligatis meam visionem, & habeatis inde maiorẽ certitudinem. Nec mirum si nouissimè visus est mihi. Nã [ego sum minimus

 apostolorũ.]

G apostolorum.] Minimus tempore, non dignitate. Minimus humilitate, non operatione. Minimus in me, magnus in domino. [qui non dignus sum vocari apostolus,] quia ex præcedēti vita mea nihil boni habeo, sed multa mala me fecisse reminiscor, pro quibus eram dignus pœna, non apostolica gratia, [quoniā persequutus sum ecclesiā dei.] Apostolus iste cum cæterorum sanctorum solicitudinem in prædicatione robustius laborando transcenderet, vt ab elatione se premeret, & vires suas in humilitatis gremio nutriret, antiquæ crudelitatis suæ nō immemor, aliorum apostolorum innocentiam contemplatus: Ego, inquit, sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quia persequutus sum ecclesiam Dei. Considerauit enim apostolorum (vt diximus) innocentiam, & propter præcedētem malitiam vilis in eius oculis facta est omnis, quam exhibebat in ecclesia, solicitudo sua. Et quàm multos ex accepto intellectu præcederet, non attendit: quia illorum innocentiam pensans, persequutorem aliquando fuisse se doluit. In cuius verbis quid aliud
H quàm duritia nostræ mentis accusatur? Quia ipse plāgebat quod ante baptismum commiserat, nos verò & post baptismum multa commisimus, & tamen flere recusamus. Non sum, inquit, dignus vocari apostol⁹, sed [gratia dei sum id quod sum.] Quod est dicere: Per merita mea nihil boni consequutus sum, sed potius gratia, id est, gratuito dei munere datū est mihi hoc esse quod sum & in sanctitate & in scientia & in apostolatu. Et hæc [gratia eius] postquam mihi data est, [non fuit in me vacua, id est, ociosa, sed bonis operib⁹ plena, quia in prædicatione [laboraui abūdantius omnibus illis] apostolis qui me præcesserunt. Illi enim prędicauerūt Iudæis, qui per legem & prophetas erāt instructi, & autoritate scripturarum conuincebātur vt ad nouam gratiam conuerterentur: ego autem grauiori labore gentibus quæ nihil de Deo audierant, nullísque diuinorum librorum autoritatibus adquiescebant, ad fidem cōuerti. Illi sti-
I pendium ab illis quibus prædicabant, acceperūt: ego autem nihil ab auditoribus meis accepi, sed ex labore manuum mearum vixi. Postremo nullus eorum in tot locis prædicauit, neque tot epistolas omnes illi scripserunt. Abundantius itaq; in apostolatu laboraui ego quàm illi. Sed non ex me ego hoc feci, sed potius [gratia Dei mecum] operādo hoc egit. Notandum quod superna pietas prius agit aliquid in nobis sine nobis, vt subsequēte quoque nostro libero arbitrio, bonum quod iam ap-
Nota. petimus, agat nobiscum. Quod tamen per impensam gratiam in extremo iudicio ita remunerat in nobis, ac si solis processisset ex nobis. Quia enim diuina nos bonitas, vt innocētes faciat, præuenit, apte nunc Apostolus ait: Gratia dei sum id quod sum. Et quia eadem gratia nostrum liberum arbitrium sequitur, adiungit: Et gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Qui dum se de se nihil esse conspiceret, ait: Non autem ego. Et tamen quia se esse aliquid cū gratia inuenit, adiūxit: Sed gratia dei mecum. Nō K
enim diceret, mecum, si cum præueniente gratia subsequens liberum arbitrium non haberet. Vt ergo se sine gratia nihil esse ostendat, ait: Non ego. Vt verò se cum gratia operatum esse per liberum arbitrium demonstraret, adiungit: Sed gratia Dei mecum. Bona itaque nostra, & dei sunt & nostra. Quia ipse nos præuenit vt velimus, aspirādo, qui adiuuando subsequitur ne inaniter velimus, sed possimus implere quod volumus. Pręueniente ergo gratia & bona voluntate subsequēte, hoc quod Dei donum est, fit meritum nostrum. Quod bene nunc Apostolus explicat, dicens: Abundantius illis omnibus laboraui. Qui ne videretur suæ virtuti tribuisse quod fecerat, adiunxit: Non autem ego, sed gratia Dei mecū. Quia enim cœlesti dono præuētus est, quasi alienum se à bono suo opere agnouit, dicēs: Non autem ego. Sed quia pręueniens gratia liberum in eo arbitrium fecerat in bono, quo libero arbitrio eandem gratiam subsequutus est in opere, adiecit: Sed gratia Dei mecū.
Ac si diceret: In bono opere laboraui, nō ego, sed & ego. In eo enim quod solo Dei dono præuētus sum, non ego: in eo autem quòd donum voluntate subsequutus sum, & ego. Laboraui, inquit, plus illis omnibus. Vnde apparet & me & illos in prędicatione laborasse. Nam [siue ego, siue illi, sic prædicauimus] vt supra memini, id est, Christum pro peccatis nostris mortuum, tertia die resurrexisse, & frequēter apparuisse multis. Sic prædicauimus Christi mortem, & resurrectionem secundum testimonia prophetarum, siue ego, siue illi: quia cōcorditer eādem rem prædicamus ego & illi, nec est in nostra prædicatione discordia, sed pax consensionis & societas charitatis. Siue igitur ego, siue illi, sic prædicauimus Christum resurrexisse, & vos [sic credidistis.] Vnde magis apparet quātum desipiatis: quia cum manifesta sit credulitas hæc apud omnes ecclesias, quam & vos suscepistis, nūc ab ea propter falsos apostolos recessistis. L

Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis quoniam resurrectio mortuorum non est? Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides vestra. M

Modo venit ad rem, propter quam locutus est de domini resurrectione. Postquam enim multis rationibus probauit Christum resurrexisse, ingreditur per eius resurrectionem probare cęterorum mortuorum resurrectionem. Ego, inquit, & cæteri apostoli prædicamus Christum resurrexisse, & vos pro certo sic credidistis. Sed [si Christus prædicatur quod resurrexit à mortuis, quomodo, id est, qua ratione [quidam in vobis] i. apud vos, [dicunt

A [dicunt quoniam resurrectio mortuorum nõ est] futura? Si enim Christus resurrexit, concedẽdum est necessario quia resurgẽt & mortui. Sed hoc illi negabant, qui per falsos prophetas deprauati erant. Nam & prudentes seculi stultum iudicant, cũ audiunt resurrectionem mortuorum. Ideoque nõnulli Corinthiorum, ne stulti iudicarentur ab illis, dicebant resurrectionem mortuorum futuram non esse. Sed [si resurrectio mortuorum non est] futura, [neque Christus resurrexit.] Nã & ipse veraciter mortuus fuit, vtpote ver⁹ homo. Et si cęteri nõ resurgent, nec ipse resurrexit. Nã eius resurrectio resurrectionẽ cęterorũ facit. Sicut enim gratis mori nõ potuit, ita nec gratis surrexit: quia sicut mortuus est vt mortem nostram destrueret, ita resurrexit vt nos resuscitaret. Cũ igitur incassum resurgere nõ potuerit, si nos non resuscitat, nec ipse resurrexit. Si ergo generalis mortuorum resurrectio non est, neq; Christus resurrexit. Quisquis

B itaque mortuos negat resurrecturos, Christũ quoque negat resurrexisse. [Si Christus non resurrexit,] ergo audite quanta inde sequantur inconuenientia. Si enim ipse non resurrexit, ergo [inanis,] id est, inutilis & absque veritatis põdere [est prædicatio nostra,] qui prædicam⁹ eum resurrexisse: [& inanis est fides vestra,] qui nobis prædicantibus credidistis eum resurrexisse, vt & mẽbra eius in fine resurgant. Hoc Corinthij crediderant Apostolo docente, quia sicut Christus resurrexit, ita & mortui resurgent, & hac spe attracti fuerãt ad fidem. Quod vtique nũc ad detrimentũ illorũ proficere asserit, si crediderint quod futurum non est. Et pudoris est, vt aliquis profiteatur hoc se credidisse quod falsum est. Et verecundiã ergo illis incutit, & labores eorum dicit infructuosos, si quod à falsis apostolis audierunt, verum est quia mortui non resurgent, quod vtique nemo patitur audire, vt videntes hoc contra se esse, reuerterentur ad primam fidem. Inanis, inquit, non solum prædicatio nostra est, sed & fides vestra, id est, in vanum & sine fructu remunerationis & nos prædicauimus resurrectionem, & vos credidistis, si mortui non resurgunt, quos necesse est resurgere, si Christus resurrexit. Non enim resurrexit, si & illi non

C resurgent.

Inuenimur autẽ & falsi testes dei, quoniam testimonium diximus aduersus deum quòd suscitauerit Christum, quem non suscitauit, si mortui non resurgunt. Nam si mortui non resurgũt, neque Christus resurrexit. Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra. Adhuc enim estis in peccatis vestris. Ergo & qui dormierũt in Christo, perierunt. Si in hac vita tantũ in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.

Non solum prędicatio nostra & fides vestra est inanis, id est, cassa & falsa & infructuosa, si Christus non resurrexit, vt per eum cæteri resurgerent: sed etiam nos apostoli, quibus omnes credũt, [inuenimur falsi testes dei] super hac re. Et vtique nõ minori, sed fortassis etiã maiori scelere in deo laudatur falsitas, quàm vituperatur veritas. Falsi testes, si hoc est, comprobamur, [quoniam diximus testimonium aduersus deum,] id est, contrarium deo, cui omnis falsitas est cõtraria, asserẽtes [quòd suscitauerit Christum,] quod nequaquam verum est, si mortui non resurgunt. Et sic erit nobis ad dãnationem hoc mendacium, quia falsus testis non erit impunit⁹. Sed & vos qui hoc credidistis, participes eritis damnationis. Quisquis asserit quod deus Christum suscitauit, falsus est testis, si nõ est factum. Virtutem tamen dei prædicat non vt inimicus, qui tam admirabile factum virtuti ei⁹ ascribit. Nec tamen pœnas euadet. Quod si verum est quia deus Christum suscitauit, quid illi patientur, qui & testes contra deum facti sunt, & opus eius stultitiam asserunt? Iure dixi quia falsum est Christum à patre suscitatum, [si mortui non resurgũt. Nam si] illi [non resurgunt, neque] ipse [resurrexit.] Sed [si Christus non resurrexit,] tunc [fides vestra est vana,] id est, falsa, qua credebatis ꝑ Christi mortem & resurrectionem vos à peccatis liberatos. [Nam adhuc,] post baptismum [estis in peccatis vestris,] quæ remissa credebatis, si Christus non resurrexit. Terret illos Apostolus vt doleãt se hoc per seductores cœpisse credere, quod cõtra ipsos est. Quis enim peccata sibi non remissa velit audire? Sunt autem veræ istæ connexiones ratiocinationis apostolicæ, falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illorum cõtra quos agitur: quæ tamen ad hoc inferuntur ab Apostolo, vt in his erubescentes illi, quorum errorem consequuntur, eundem relinquãt errorem: quia si in eodem manere voluerint, necesse est vt etiam illa quę ipsi damnant, tenere cogantur. Nõ enim vera infert, cum dicit, neque Christus resurrexit, & cũ dicit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides vestra, & cætera quæ omnino falsa sunt: Quia & Christus resurrexit, & non erat inanis prędicatio eorum qui hoc annunciabant, nec fides eorũ qui hoc crediderant. Sed ista falsa verissime connectũtur illi errantiũ sententiæ, qua dicebatur, non esse resurrectionem mortuorum. Istis autem falsis rẽpudiatis, consequens erit resurrectio mortuorum. Sed ad ordinem lectionis reuertamur. Adhuc, inquit, estis in peccatis vestris, si Christus non resurrexit. Et quia vos adhuc manetis in peccatis, [ergo & illi qui dormierunt in Christo,] id est, mortui sunt in fide Christi, fuerunt similiter in peccatis, & ideo [perierunt.] Hoc addit illis ad terrorẽ, cum vtique charorum suorum excessum nolint ęstimare perditionem. Qui enim sub hac spe de seculo exierunt, siue occidi non timuerunt, quia resurgere exemplo Christi crediderunt, si non est verum, perierunt. Hoc illis dicit, quod amore suorũ defunctorum nolunt audire, vt illis amputet quod prius per errorem male cœperant credere. Addit

Margin: D; Prouer. 19.; E; F

G & aliud inconueniens: Quia [si tantum in hac vita sperantes sumus in Christo,] id est, si nihil boni post mortem speramus à Christo nos cōsequuturos, sed tantū propter vitę præsentis bona colimus eum, tunc [miserabiliores sumus omnibus] aliis [hominibus,] qui tot aduersa semper sustinemus. Infideles enim vel præsenti mundo fruuntur. Nos verò continentia & ieiuniis atque vigiliis & afflictionibus variis in hac vita fatigamur. Et si pro his nullam in futuro seculo mercedem expectamus, omnium stultissimi sumus. Sed manifestum est quia & in pręsenti vita & in futura speramus in Christo, qui & nunc dat seruis suis gratiam, & in futuro sempiternam gloriam.

Coloss. 1.
1. Thess. 4

Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium: quoniam quidem per hominē mors, & per hominem resurrectio mortuorū. Et sicut in Adā omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabūtur. Vnusquisque autem in suo ordine.

H

Dictum est superius quia si mortui non resurgunt, cōsequens est nec Christum resurrexisse. Et si concedatur quod Christus non resurrexit, sequūtur inde (sicut disputatū est) incōuenientia multa & grauia. Sed nunc, id est, ne sequātur prædicta inconuenientia, manifestum est quod Christus resurrexit. [Nunc,] id est, ex his incōuenientibus & supra memoratis prophetarum scripturis ac visionibus, quæ factæ sunt discipulis, patet quia [Christus resurrexit à mortuis,] ipse dico [primitiæ dormientium,] id est, primus resurgens à mortuis, & causa resuscitans mortuos, qui tam facile integri resurgent, sicut euigilant dormientes. Ipse est primitiæ dormientium, id est, tempore & dignitate primus euigilans ex dormientibus, vt & multitudinem eorum à somno mortis excitet, sicut primitiæ cuiuslibet rei quæ offeruntur deo, totā subsequentem massam cōsecrant: vt quia peccato primi hominis mors omnium inuenta est, Christi iu-
I stitia resurrectionem mortuorum meruerit. Et bene per hominem Christū poterūt resurgere, [quoniam per hominem quidem] multo minorem, id est, per Adam venit [mors, &] ideo [per hominē] Christum apte veniet [resurrectio mortuorū.] Sicut per Adam mors intrauit, quia ipse primus est mortuus: ita & per Christum resurrectio, quia primus ipse resurrexit. Sicut ille forma morientium, sic iste est forma resurgentium. [Et sicut in Adam omnes moriuntur,] quia sunt eius filij: [sic & in Christo omnes viuificabuntur,] quia sunt eius filij. Nemo enim venit ad mortem nisi per Adam, nemo ad vitam æternam nisi per Christum. Hoc quippe est, omnes & omnes. Quia sicut omnes homines per primam, id est, per carnalem generationem pertinent ad Adam: sic omnes homines per secundam, id est, per spiritualem regenerationem ad Christum veniunt, quicunque ad eum perueniunt. Ideo ergo dictum est hic omnes; & ibi omnes: quia sicut omnes qui moriuntur, non nisi in Adam moriuntur: ita omnes qui viuificabuntur, K
non nisi in Christo viuificabuntur. Hæc enim viuificatio proprie ad electos pertinet. Generalē tamen faciet Christus resurrectionē, vt sicut in Adā omnes, siue iusti, siue iniusti, moriuntur, ita & in Christo omnes, siue credentes, siue diffidentes, resurgant. Non tamen infideles ita viuificabūtur in Christo, vt sint in membris Christi: quia nec iusti sic moriuntur in Adam, vt sint in massa pereuntiū per Adam. Sed ita potius viuificabuntur infideles in Christo, id est, in potentia vel iussu Christi, vt sine fine viuant ad pœnam. Electi autem viuificabuntur in Christo, id est, in Christi iustitia quam seruauerunt, vt in Christi corpore quod est ecclesia, perenniter viuant. Quia sicut in regno mortis nemo sine Adā, ita in regno Christi nemo sine Christo. Oēs, inquit, viuificabuntur, & hoc erit omnibus cōmune, sed different inter se tamen, quia [vnusquisq;] resurget [in suo ordine,] id est, martyr in ordine martyrum, virgo in ordine virginum, coniugatus in ordine coniugatorum, sacerdos in ordine sacerdotū. Vel in suo ordine, id est, L
in suorum meritorum dignitate, vt etiam plerisq; martyribus præferatur egregius Vincentius, & plerisque sacerdotibus magnificus Martinus.

Primitiæ Christus. Deinde hi qui sunt Christi, qui in aduentu eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum deo & patri, cum euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem.

Omnes resurgent, quia CHRISTVS est primitiæ eorum, qui primus resurrexit, vt fieret causa & forma & signum futuræ resurrectionis omnium: sicut manipuli qui primo colliguntur & primitiæ vocantur, significant totam massam fore colligendam. Ipse quidem iam resurrexit, quemadmodum primitiæ primo colliguntur & offerūtur, sed deinde sicut multitudo segetis colligitur, resurgent hi qui sunt CHRISTI, non quidem modò, M
sed in aduentu eius nouissimo. Nam si caput resurrexit, necesse est vt & mēbra sequantur. Ipse enim (vt diximus) [primitiæ CHRISTVS] est, id est, primus & maximus & præcedens & consecrans cæteros: & [deinde,] id est, post eum sunt cæteri vt minus digni, [hi qui sunt] mēbra [Christi, qui in aduentu eius crediderunt,] & ipsi euigilabunt in aduentu eius vt occurrant ei. [Deinde] erit [finis,] id est, consummatio & omnimoda perfectio secundum sufficientiam bonorum corporis & animæ, [cum tradiderit regnum deo & patri,] id est, cum perduxerit iustos, in quibus nunc regnat ex fide viuentibus, dei mediator & hominum homo CHRISTVS Iesus ad contemplationem dei, qui eum secundum humanitatem creauit: & patris, qui eum secundum diuinitatem generauit. Regnum quippe eius hoc loco vocatur ecclesia fidelium. Aliter enim dicitur regnum eius secūdū potestatem diuinitatis, quia ei omnis creatura subiecta est: & aliter regnum eius dicitur ecclesia

A ecclesia secundum proprietatem fidei, quæ in illo est. Nec sic arbitremur eum traditurũ hoc regnũ deo & patri, vt adimat sibi, quia ipse simul cum patre vnus est deus. Tradet itaque regnum deo & patri, non se inde separato, nec spiritu sancto: quoniã perducet credentes ad regnum & contemplationem dei. Vbi est finis omnium bonorũ, & requies sempiterna, & gaudium quod non auferetur. Neq; enim quæremus aliud, cum ad illius cõtemplationem peruenerimus, quia nec erit quod ampli⁹ requiratur. Aliter enim dicitur finis, qui pertinet ad consummationem, aliter qui pertinet ad consumptionem. Aliter nanque tela finitur texendo, aliter cibus comedendo. Finis ergo pertinens ad perfectissimam bonorum omnium consummationem, erit cum Christus regnum tradiderit patri. Non quia & nũc non teneat regnum pater, sed ideo dicitur regnum traditurus patri, quia patrẽ regnare monstrabit, vt per speciem manifestationemq; clarescat, quod nũc à fidelibus creditur & ab infidelibus non putatur. Nũc enim Christi regnum pertinet ad humanitatem ei⁹ proprie, quia modo regnat in nobis dispẽsatione sacramenti sui per incarnationem atque passionem. Nam secundum id quod verbum dei est ipse, tam sine fine quàm sine vitio & sine intermissione regnum eius est, sicut & patris. Secundum id autem quod verbum caro factum est, cœpit regnare in credentibus per fidẽ incarnationis suæ. Sed tradet regnum patri, id est, nutritos fide incarnationis suæ perducet ad speciem, quia æqualis est patri. Regnum tradet patri, cum per id regnabit in contemplãtib⁹ veritatem, quo æqualis est patri, & per se vnigẽitum per speciem faciet videre patrem. Tradet, inquam regnũ patri à fide incarnationis suæ ad speciem deitatis perducens eos qui nunc sibi credunt, non vt ipse amittat, sed vt vterque se vnum ad fruendum contemplãtibus præbeat. Tradet regnum patri, [cum euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem.] Vnde euacuabit, nisi humilitate & patientia & infirmitate? Quis enim principatus non euacuatur, cum filius dei propterea regnat, quia eum principes seculi iudicauerunt? Quæ potestas non euacuatur, cum ille per quem facta sunt omnia, propterea regnat in credentibus, quia ita subiectus fuit potestatibus, vt diceret homini, Non haberes in me potestatem, nisi datum tibi esset desuper? Quæ virtus non euacuatur, cum ipse per quem cæli solidati sunt, ideo regnat in credentibus, quia vsque ad crucem mortemque infirmatus est? Ita regnante Christo per fidem in his qui credunt, euacuatur omnis principatus & potestas & virtus creaturarum. Quod cum plene factum fuerit, tunc tradet ipse (quemadmodum diximus) regnum patri, id est, promouebit fideles ad visionem patris, vt per speciem qua æqualis est patri, cum patre regnet in eis. Vel tunc euacuabit omnem principatum & potestatem & virtutẽ, manifestando vtique regnum patris, vt omnibus notum sit nullum principum, nullamq; potestatum & virtutum, siue cælestium, siue terrestrium, per se

B (margin, beside "bus non putatur")

Iohan. 1 (margin, beside "& patris")

C (margin, beside "quia eum principes")

Iohan. 19 (margin, beside "mini, Non haberes")

Philip. 2 (margin, beside "in credentibus, quia vsque")

D habuisse aliquid principat⁹ vel potestatis aut virtutis, sed ab illo, à quo sunt omnia non solum vt sint, sed etiam vt ordinata sint. In illa manifestatione nulli spes aliqua remanebit in quoquã principe, vel in quoquam homine. Quod etiam propheta canit, Bonum sperare in domino quàm sperare in principibus, vt ista meditatione anima iã in regno patris assurgat, nec cuiusquam potestatẽ præter illum magnificans, nec de sua sibiipsi perniciosissime blãdiens. Euacuabit ergo omnem principatum & omnem potestatem atque virtutem, vt nulli patrem intuẽti per filium opus sit, aut libeat in cuiusquam creaturæ vel in sua conquiescere potestate. Quandiu ergo præsentis vitæ conuersatio tenetur, necessarios hactenus angelicos principatus & potestates & virtutes habemus, per quorum dispensationem gubernemur, & bona operari & mala superare possimus, ac virtutibus illustremur. Sed & homines necesse est vt nobis præsint, sicut pontifices & presbyteri ac diacones, & sicut reges & cõsules, aliique principes. Sed in futuro seculo euacuabuntur omnes huiusmodi prælationes, vbi iam nulla earum nobis erit necessaria.

Psalm. 117 (margin, beside "cipe, vel in quoquam homine")

E (margin, beside "ges & cõsules")

Oportet autem illum regnare, donec ponat inimicos omnes sub pedibus eius. Nouissime autem inimica destruetur mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cum autem dicat, omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia. Cum autem subiecta fuerint illi omnia, tunc & ipse filius subiectus erit illi, qui subiecit sibi omnia, vt sit deus omnia in omnibus.

Psal. 109 (margin, beside "Oportet autem")

Psalm. 8 / Hebræ. 2 (margin, beside "autem subiecta fuerint")

Dixi quia tradet regnum patri, id est, perducet credentes ad suam & patris visionem manifestam. Sed interim [oportet illum regnare] per fidẽ in suis, [donec ponat omnes inimicos] suos [sub pedibus eius.] Quod est dicere: Tamdiu opus est vt in omnibus valentibus æqualitatem patris ac filij perspicua mentis luce contueri, per hoc regnet Christus, quod tales capere possunt, & quod pro eis proprie suscepit, id est, incarnationis humilitatem, donec ponat inimicos suos sub pedibus suis, id est, donec omnis superbia secularis incarnationis eius humilitati subdatur. Quod quotidie fit, & in fine seculi prorsus completum erit, & tunc tradet ipse regnum patri, sicut supra exposuimus. Vel ita: Ipse quidem tradet regnum patri, & tunc patebit omnibus eum perenniter regnare cum patre. Sed interim oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis, id est, oportet regnum eius intantum manifestari, donec omnes inimici eius ipsum regnare fateantur. Hoc enim intelligitur, sub pedibus eius futuros inimicos. Quod si de iustis acceperimus, ideo dictum est, inimicos, quia ex iniustis iustificantur, & ei credendo subduntur. De iniustis autem, qui ad iustorum beatitudinem futuram non pertinẽt, sic accipiendum est, quoniam & ipsi eum regna-

F (margin, beside "gnet Christus")

re,

G re, ipsa regni eius manifestatione confusi, fatebuntur. Ergo oportet eũ regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis, non ita dictũ est, quasi cum posuerit, non sit postea regnaturus: sed oportet eum, inquit, ad tantam euidentiam suum regnum perducere, donec inimici eius nullo modo audeant negare quod regnet. Donec, enim pro eo positũ est, vt nõ amplius intelligas. Quo enim amplius, id est, ad quem maiorem manifestationẽ manifestari poterit regnũ eius, nisi quousque omnes inimici eum regnare fateātur? Quando enim manifestius erit regnum eius, quàm cum claruerit omnibus inimicis? Et inde permanebit in ęternum. Omnes inimici ponentur sub pedibus. Sed [nouissime inimica destruetur mors] per resurrectionem mortuorũ. Nouissime, id est, post omnia destruetur mors, vt qui resurrexerint, amplius non dissoluantur. Non enim erit aliquid quod destruatur, posteaquam mortale hoc induerit immortalitatem. Tunc destruetur mors, quæ est nobis inimi-

H ca, quia vitam nobis inuidet. Verè inimici ponẽtur sub pedibus Christi, & mors ab eo destruetur, quoniam sicut scriptura loquitur, [omnia] pater [subiecit sub pedib⁹ ei⁹;] id est, vt etiã mortẽ destruat. Inter alia enim quę illi subiecta sunt, cõstat quod potestatem super mortuos habeat. Omnia quæcunque sunt in vniuersitate totius creaturæ, subiecit pater sub pedibus eius, id est, sub humilitate humanitatis eius. Quod nondum ex toto cõpletum esse cernimus, quoniã infideles adhuc dedignantur subiici pedibus eius, sed in fine, velint nolint, subiicientur. Sed preteritum pro futuro ad maiorem certitudinẽ posuit tam Apostolus, quàm & propheta. Sed [cum dicat] propheticus sermo, quod [omnia subiecta sunt ei, sine dubio] dicit nõ solum bonos sibi esse subiectos, sed & malos, atq; vniuersa [præter eum] patrem [qui subiecit ei omnia.] Tam late enim intelligenda est hæc sententia, vt nihil sit quod nõ intelligatur ei subiectum, pręter eũ qui ei vniuersa subiecit. Solus enim deus excipitur ab hac subiectione. Deus enim non ei

Psalm. 8

I subiectus est, sed ipse deo, secundum quod est homo. Quia [cum subiecta ei fuerint omnia,] secundum quod hæc psalmi scriptura prædixit, [tunc] etiã [ipse filius] in ipsa prælatione [erit subiectus ei, qui sibi subiecit omnia.] Subiectus erit secundum humanitatem, ne quis putaret humanam naturam quam assumpsit, in naturam diuinitatis cõmutandam, vt fieret æqualis patri, non subiecta. Non autem absurde sic intelligimus, quod & ipse subiectus erit illi, qui ei subiecit omnia, vt eũ non solũ caput ecclesię, sed omnes cum eo sanctos intelligamus, qui sunt vnum in Christo, vnum semen Abraæ, scilicet vniuersa ecclesia quæ est corpus Christi & plenitudo eius. Ac per hoc cùm omnia Christo subiecta fuerint, & capiti & corpori erunt sine dubio subiecta. Nam secũdum id quod sine tempore deus natus est, nihil vnquam potuit ei non esse subiectum. Intelligimus ergo (sicut dictum est) caput cum corpore futurum deo subiectum: subiectum autem secundum contemplationem sempiternæ veritatis, ad obtinendam beatitu- K

dinem, nullo motu animi, nulla parte corporis resistente, [vt] in illa vita nemine amante propriam potestatem, [sit deus omnia in omnibus.] Nũc autem quibusdam membris adhuc repugnantibus, videtur caput quoque non esse subiectum. Cum autem omnia membra deo fuerint tã carne quàm spiritu deuote subiecta & cohærentia, tunc ipse filius qui caput eorum est, manifestè cognoscetur in omnibus deo subiectus. Et tũc erit deus omnia in omnibus, id est, quæcunque ab hominibus honestè desiderantur, & vita, & salus, & victus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, quia tunc nihil deerit satietati iustorum desideriorum. Hic enim finem supra commemorauit Apostolus, cum totum breuiter primo vellet concludere, deinde quasi membratim explicare & exponere. Et venit ad hoc vt in vltimo diceret quia deus erit omnia in omnibus. Nihil enim amplius quæremus, post- L

quàm ad hanc bonorum omnium plenitudinem perueniemus. Ad hunc finem debemus tẽdere per omnia quæ nunc agimus. Sequitur

Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? Vt quid & baptizantur pro illis?

Supradictum est quia resurget vnusquisque in suo ordine. Alioquin, id est, si non resurrexerint, [quid facient,] id est, quid proficient illi [qui baptizãtur pro mortuis] amicis suis, [si omnino mortui non resurgunt?] id est, quam vtilitatem per baptismum conferent eis, si nullatenus sunt resurrecturi? [Vt quid & baptizãtur pro illis,] si non resurrexerint, cùm peccata baptismo non remittantur nisi causa futuræ resurrectionis? Fuerunt quidam imperiti, qui pro amicis suis qui sine baptismo defuncti fuerant, baptizabantur, putantes illis prodesse. Nec factum illorum probat Apostolus, sed fixam fidem in resurrectione ostendit. Intantũ M

enim ratam & stabilem vult ostendere resurrectionem, vt exemplum det eorum, qui tam securi erant de illa, vt etiam pro mortuis baptizarentur, si quem forte mors præuenisset, timentes ne aut male resurgeret, aut omnino non resurgeret, qui baptizatus nõ fuerat, & vnius nomine mortui tingebatur, æstimans illi remissionem peccatorũ per hoc conferri, vt in sorte iustorum resurgeret. Ac si dicat Apostolus: Si stulti adeò certi sunt de resurrectione, non debetis vos dubitare.

Vt quid & nos periclitamur omni hora? Quotidie morior propter vestram gloriam al. per *fratres, quam habeo in Christo Iesu domino nostro. Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest si mor-* Actuũ. 19 *tui non resurgunt? Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*

Euigilate

A *Euigilate iusti, & nolite peccare. Ignorantiam enim dei quidam habent. Ad reuerentiam vobis loquor.*

Insipientes (vt dictũ est) baptizantur pro mortuis spe resurrectionis. Cur enim hoc facerẽt, nisi resurrecturos sperarent? [Et vt quid,] id est, quare etiam nos qui sapiẽtes videmur, [periclitamur,] id est, pericula propter euangelicam prædicationem incurrimus, [omni hora,] id est, semper, nisi quia speramus futuram resurrectionem? Dicẽdo, vt quid & nos periclitamur, discernit se à prædictis, ostendens non catholicos esse qui pro mortuis baptizantur. Dixi quia nos prædicatores omni hora periclitamur. Et ego non solum pericula patior, sed etiam [morior quotidie,] id est, tam duras afflictiones sustineo, ac si spiritum exhalarẽ. & hoc iuro [propter vestram gloriam fratres, quã habeo in Christo Iesu domino nostro,] id est, per gloriam remunerationis, quam apud deum habeo pro labore in vobis expenso. Quod enim dicitur, propter vestram gloriam, iuratio est. Propter vestram gloriam quam habeo in Christo, id est, per gloriam quam adquisitione vestræ salutis ita sum cert⁹ in Christo me habiturum, ac si iam tenerem illam. Propter hanc gloriam iuro me quotidie mori spe resurrectionis, ne mihi credere dubitetis. Amplius quidem hoc est, quàm Est est, Non non: & ideo à malo est, sed infirmitatis & incredulitatis vestræ, qui non aliter mouemini ad fidẽ. Et iterum dico, quia [si secundum hominem,] id est, rationabiliter [pugnaui ad bestias Ephesi,] id est, cõtra Demetrium & cæteros bestiales, qui cum eo mouebant aduersum me seditionem populi propter idolum Dianæ, cuius culturam destruebam, [quid mihi prodest] sic pugnasse, [si mortui non resurgũt?] Nã propter spem resurrectiõis pugnaui contra eos, id est, expugnaui errores eorum, offerens me bestiali eorum furori sine metu mortis. Ipsi enim erant bestiæ, id est, bestiales, quia bruto sensu dediti erant vẽtri, & in terrena proni, nullam aliam vitam credentes fore post istam, & bestiali rabie sæuientes contra me pro idoli defensione. Sed ego viriliter pugnaui vt miles Christi, destruens errores illorum: & hoc feci secũdum hominem, id est, loquens & agens vt homo, id est, vt creatura rationalis, dum ostenderem non esse rationabile vt contempto creatore coleretur creatura, vel contempta perenni vita diligeretur temporalis vita. Sic pugnaui secundum hominem, id est, disputaui, & bestialiter frementibus me obtuli secundum rationem. Et quid mihi valet ita periculis pugnasse, si non resurrexero, vt in carne gaudeã in qua pro deo molestias pertuli? Si ergo mortui non resurgunt, quid vltra carnem affligeremus in præsenti vita? Non amplius iam studeamus abstinentiæ, sed luxuriæ & ventri tantum simus dediti velut bruta animalia, dicentes: [Mãducemus & bibamus,] id est, carnẽ deliciis nutriamus, quia [cras,] id est, cito [moriemur,] & in nihilum redigemur. Talia suadebant Corinthiis pseudo apostoli, vt scilicet per diffidentiam resurrectionis attraherent eos ad satisfaciendum carni, quatenus & ipsi licenter satisfacerent sibi cum illis. Ideo volebant vt putarent hanc solam esse vitam, quam cum pecoribus habemus communem, post mortem verò finiri totum hominem, nec esse vllam spem vitæ vlterius melioris. Vnde subiungit Apostolus: [Nolite seduci,] id est, nolite verbis stultorum à recto tramite remoueri, qui desperatione resurrectionis cupiunt vos carnis voluptatibus mancipari. Et ideo vitate colloquia eorum, quoniam [colloquia mala corrumpunt bonos mores.] Assiduitas enim praui colloquij vitiat mentem, & idcirco vitanda est, maximè ab infirmis. Sic enim verba proximorum audiendo quotidie sumimus in mente, sicut flando & respirando aërem trahimus corpore. Et sicut malus aer assiduo flatu tract⁹ inficit corp⁹, sic peruersa locutio assidue audita infirmantium inficit animũ, vt tabescat delectatione praui operis, & assiduitate iniqui sermonis. Ita corrumpebant falsi apostoli suis confabulationibus mentes infirmantium Corinthiorum, dum dicerẽt vt iumenta morituros homines, nec vlterius surrecturos, ideoque suaderent manducare & bibere, ac voluptates carnis explere. Dum enim negarent aliam esse vitam, negabant & malis pœnã & bonis gloriam fore tribuendam. Et dum supplicia malorum gaudiaque bonorum negarẽt, impellebant ad quæcunque vitia quæ sunt huic vitæ delectabilia, & omne bonum propositum mentis euertebant. Talib⁹ & innumeris aliis modis corrumpunt mores bonos colloquia mala. Idcirco ab infirmis vitari societas malorum debet, ne dũ corrigi non valent, ad imitationem trahant: & cũ ipsi à sua malitia non mutentur, eos qui sibi coniuncti fuerint, peruertant. Notandum quia de Menandri comœdia versum hunc iambicum Apostolus sumpsit:

Corrumpunt mores bonos colloquia mala.

Nolite, inquit, seduci ab his qui bonos mores suis confabulationibus corrumpere student, sed potius euigilate, id est, torporis & negligentiæ somnũ excutite, & mentis oculos ad aspectum veri luminis aperite, vt mente vigiles sitis, ne circunuentione praui sensus capti, & à fide abducti, deprauemini non credendo resurrectionem. Euigilate cõtra seductores, qui vobis insidiantur. [Euigilate iusti, id est, qui fide iustificati estis, & in ea parumper obdormistis, dũ de resurrectione dubitare cœpistis, resumite fidei constantiam & vigilantiam, ne penitus amittatis iustitiam. Vos iusti euigilate, ne à peccatorib⁹ seducamini. Euigilate in fide resurrectionis & cautela prouidæ circunspectionis, [& nolite peccare id est, nolite vẽtri & voluptatibus more iumẽtorũ seruire, quasi post hanc vitam nõ speretis aliam, vt corruptores mentiũ suadent, dicentes: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Et debetis euigilare, ne verbis stultorum illiciamini ad peccandum. Nam [quidam habent ignorantiam dei, id est, ignorant propositũ dei de resurrectione mortuorum, & ideo suadent vobis, vt

al. diras

B

Matt. 5.
Iacob. 5.

Actuũ. 19.

C

Isaiæ. 22

D

E

Menãder.

F

G vt in præsenti vita porcorum more viuatis, nihil vltra sperantes. Et hoc quod ipsi deum ac propositum eius ignorant, [loquor vobis ad reuerentiã, id est, ad verecundiam vobis incutiendam, qui tã imprudentes estis, vt crederetis eis qui per ignorantiã dei, stulta docent. Ad reuerentiam loquor hoc vobis, vt à modo vereamini adquiescere illis, & pudeat credere ignaris.

Sed dicet aliquis: Quomodo resurgent mortui? Quali autem corpore venient? Insipiẽs tu, quod seminas, non viuificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, nõ corpus quod futurum est seminas, sed nudum granũ, vtputa tritici aut alicuius cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut vult, & vnicuique seminum proprium corpus.

Hactenus resurrectionem Apostolus per rationes probauit, modò per ipsam rerũ naturam posse fieri ostendit. Quasi dicat: Certum est ex supra- H dictis rationibus, quia resurrectio mortuorũ erit. [Sed] tamen [dicet] mihi forsitan [aliquis: Quomodo resurgent mortui?] Quasi fieri per naturã non possit. Quomodo resurgent, id est, quomodo potest fieri vt resurgant? Vel quomodo resurgent, id est, quis erit modus resurgentium? Sed si hoc erit vt resurgãt, [quali corpore venient] ad vitam, id est, ponderoso an leui, mortali an immortali? Quasi dicat: Non poterit aliud esse quàm nunc, id est, passibile & mortale. Huic quæstioni respondens Apostolus, adhibet documenta seminum, & dicit: O [tu insipiens,] qui sapientiam mysterij huius ignoras, illud [quod] tu in agro [seminas, non viuificatur,] id est, vegetatur, [nisi pri⁹ moriatur, id est, putrescat. Viuunt enim herbæ & arbores, nõ per animam, sed per viriditatem. Cum animali homine non legis autoritate disputat, quam si reciperet, non erraret: sed physica ratione, de qua sibi I blanditur, vt nõ credat resurgere resoluta & emortua corpora. Ostendit enim mortua rursum ad vitã reparari multiplicius, vt confundatur error humanus. Tu, inquit, qui te sapiẽtem putas, dum per mundi sapientiam asseris mortuos non posse resurgere, audi ex rebus mundi, vnde tua sapientia probetur insipientia. Nam semen quod in agri cultura seminas, non viuificatur nisi prius moriatur. Sic & humanum corpus non fit immortaliter viuens, nisi prius moriatur, & in terram reuertatur, vt semẽ quod seritur. Si enim granum seminatum prius necessariò putrescit & soluitur in terram, vt postea viuificetur & crescat, tunc corpus humanũ postquam fuerit mortuum & putrefactum, simili ratione viuificabitur. Ecce habes quomodo resurgent mortui, & nunc audi quali corpore venient. Quia [quod] tu [seminas, nõ seminas corpus quod futurum est,] id est, non seminas herbam vel stipulam & multiplicia in paleis tegumẽta granorum, [sed nudum granum,] quod postea cum culmo & foliis nascitur, & spicam profert cum multis granis virẽtibus. Nudum paleâ granum seminas, [vt- K puta tritici aut alicuius cęterorum] seminum. Sed [de⁹ dat illi] grano postea [corp⁹ sicut] ipse [vult, id est, traducit illud in spicam magnam, & in grana multa non nuda, sed vestita paleis & aristis. Et non omnibus granis dat idem [corp⁹] sed [vnicuique seminum dat proprium,] vt tritico tritici & milio milij. Si ergo deus potest adducere quod nõ erat in nudo semine, multò magis potest reparare quod in hominis erat corpore. Si enim nudũ granum seminatur, & dei nutu quodammodo elementorum ministerio vestitum resurgit, multa secum habẽs incrementa vtilitatis humanæ, cur non credibile sit dei virtute mortuum hominẽ posse resurgere, meliorata substantia, non numero multiplicatum? Nam sicut grano vniuscuiusque seminis dat deus proprium & nouum corpus, sic vnicuique reddet homini proprium corpus, renouatum. Tali ergo corpore resurgentes venient, id est, eiusdẽ substãtiæ, sed melioratæ & innouatæ corpus suum recipiet vnusquisque. Iam verò quod L Apostolus subiungit, ad differentiam pertinet resurgentium, propter diuersas glorias fidelium atque sanctorum.

Non omnis caro, eadem caro: sed alia hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia autem piscium. Et corpora cælestia, & corpora terrestria. Sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarũ. Stella enim à stella differt in claritate. Sic & resurrectio mortuorum.

In omnibus his iste sensus est: Sed genera carnis cùm cuncta sint mortalia, differunt tamen inter se pro diuersitatibus animantium: & si corpora cum omnia visibilia sint, differũt tamen pro diuersitatibus locorum, vnde alia cælestium gloria M est, alia terrestrium: & si in locis sublimibus cum sint cuncta cælestia, differunt in se claritates luminum, non mirum est quod in resurrectione mortuorum distabit gloria meritorum. Quemadmodum ergo ex vna impensa diuersorum animantium vna caro est, ita & vnius carnis homines diuersi erunt ex dignitate, cum resurrexerint, vt talis vnusquisq; appareat, qualis meriti fuerit. Nec solum caro diuersorum animantium differt inter se, sed etiam corpora terrestria differunt à cælestibus siderum corporibus. Et qui tam lucida fecit corpora elementorum, cur non præclara faciat corpora iustorum? Per significationem autem cęlestia sunt corpora resurgentium, terrestria verò priusquam moriantur aut resurgant. & quia Christus cælestis est, ex eo cælestia corpora dicuntur: ex Adam verò, quia terrestris est, terrestria corpora nuncupãtur. Sicut autem sol & luna vel stellæ, cùm sint vnius naturæ, differunt tamen in claritate, ita & homines cum sint vnius generis, merito dissimiles erunt in gloria. Nunc enim de solis

electis

A electis sermo est, quos virtutes, non peccata faciet esse diuersos. Aliter enim ibi lucebit virginitas, aliter ibi lucebit castitas coniugalis, aliter ibi lucebit sancta viduitas. Diuerse lucebũt, sed omnes ibi erunt. Splendor dispar, cęlum commune. Etsi alius electorum est alio fortior, alius alio sapientior, alius alio iustior, alius alio sanctior, in domo patris mei mansiones multæ sunt, vnusquisque mansionem pro suo accepturus est merito. Tanquam stellæ enim sancti diuersas mansiones diuersæ claritatis tanquam in cælo sortiuntur in regno, sed propter vnum denarium nullus separatur à regno. Atque ita deus erit omnia in omnibus, vt quoniam deus charitas est, per charitatem fiat vt quod habent singuli, commune sit omnibus. Sic enim quisque etiã ipse habet, cum amat in altero quod ipse non habet. Nõ erit itaque aliqua inuidia imparis claritatis, quoniam regnabit in omnibus vnitas charitatis. Hinc iam venit Apostolus ad illud, quod communiter habet omnis caro quæ ad vitam resurgit æternam, & dicit: Iohan. 14.

B *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in ignobilitate, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.*

Seminare est sepelire: quia sicut triticum tegitur in agro vt resurgat innouatum, sic corpus defuncti in sepulchro ponitur vt inde resurgat melioratũ. [Seminatur] ergo [in corruptione,] id est, sepelitur corpus hominis corruptibile: sed [surget in incorruptione, id est, surget ĩcorruptibile, quia iam corrumpi nõ poterit. Vel in creatione potest seminatio hæc intelligi. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione, id est, quãuis homo ex quo cõcipitur, vsque ad dissolutionem sit in corruptione, tamẽ surget in incorruptione. [seminatur in ignobilitate] .i. sepelitur in vilitate & abiectione, vt fœteat & vermibus scateat: sed [surget in

C gloria,] id est, gloriosum & lucidum. Quid enim ignobilius carne mortua? Vel quid interim est gloriosius ea resurgente, & incorruptelam percipiente? [seminatur in infirmitate,] id est, sicut granum seminis cõmendatur terræ imbecillum & debile, sed [surget in virtute] fortitudinis angelicæ. Et qd per singula describere? [seminatur corpus animale,] id est, quod cibis sustentatur, & ad vltimum ab anima dissoluitur, vt corpora cæterorum animaliũ: sed [surget corpus spirituale,] id est, nullis alimentis indigẽs, ab anima separari iam non valẽs. Resurgent ergo sanctorũ corpora sine vllo vitio, sine vlla deformitate, sine vlla corruptione, onere, difficultate. In quibus tanta facilitas, quãta felicitas erit. Propter quod & spiritalia dicta sunt, cum proculdubio corpora sint futura, non spiritus. Sed sicut nunc corpus animale dicitur, quod tamẽ non anima est, ita tunc corpus spiritale erit, corpus tamen non spiritus erit. Ob hoc enim dicitur, quia seminatur corpus animale, surget autẽ corpus spiritale, quoniam tanta erit cõcordia tunc carnis & D spiritus, viuificante spiritu sine sustentaculi alicuius indigẽtia subditam carnem, vt nihil nobis repugnet ex nobis: sed sicut foris neminem, ita nec intus nosipsos patiamur inimicos. Sicut enim spiritus carni seruiens, non incongrue carnalis: ita caro spiritui seruiens, recte appellatur spiritalis: Nõ quia in spiritu conuertetur, sed quia spiritui summa & mirabili obtemperandi facilitate subdetur, vsque ad implendam immortalitatis indissolubilis securissimam voluntatem, omni molestiæ sensu atque omni corruptibilitate & tarditate detracta, omni fragilitate ac labe terrena in cælestẽ puritatem ac stabilitatem mutata atque conuersa, vt cælesti habitationi conueniat.

Si est corpus animale, est & spirituale, sicut scriptum est: Factus est primus homo Adam in animam viuẽtem, nouißimus Adam in spiritum viuificantem. Gene. 2. *Sed nõ prius* E *quod spirituale est, sed quod animale est, deinde quod spirituale. Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes. Igitur sicut portauimns imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis. Hoc autem dico fratres, quia caro & sanguis regnum dei poßidere non poßunt, neque corruptio incorruptelam poßidebit.*

Verè, inquit, surget corpus spiritale, quia si modo [corpus est animale, est & spirituale,] id est, cõstat esse quandoque spiritale. sicut enim animales sumus, quia pater noster carnalis Adam, factus est in animam viuentem: sic erimus in resurrectione spiritales, quia pater noster spiritalis Christus, factus est in resurrectione sua in spiritum viuificantem. Quod sic exponit, [sicut scriptum est] in Ge- F nesi, scilicet nos esse animales, ab animali patre descendentes: [Factus est primus homo Adam in animam viuentem, id est, in animam potentem viuere tantum per sustentamenta ciborum, non viuificantem. His Moysi verbis addit Apostolus: [nouissimus Adam] factus est [in spiritum viuificantem,] id est CHRISTVS in spiritum qui ita viuificaret corpus, vt vltra non egeret aliqua ciborum sustentatione, nec esset solubile. Vel quasi à relatiuis probat esse corpus spiritale. Si est, inquit, corpus animale, est & spirituale. Cum enim dicitur corpus, frustra additur animale, nisi sit & aliud spirituale, ad cuius discrepantiam dicatur animale. Et quia sit animale, probat per Genesim, quoniam factus est primus homo in animam viuentem. Dictum est etiam de animalibus, Producat terra animam viuentem. Intelligitur ergo corpus animale dici simile cæteris animalibus Gene. 1. propter mortis dissolutionem & corruptionem,

G quæ quotidie cibo reficitur, & postea separata animatis compago dissoluitur: spiritale autem corpus, quod iam cum spiritu immortale est. Factus est primus Adam in animam viuentem, nouissimus Adam in spiritum viuificantem. Siue intelligatur primus Adam, qui de puluere ante formatus est: nouissimus autem Adam, qui de virgine procreatus est: siue in vnoquoque homine vtrunque cõpleatur, vt primus Adam sit homo in corpore mortali, nouissimus Adam idem ipse in corpore immortali: tamen inter animam viuentem & spiritum viuificantem hoc interesse voluit, vt illic sit corpus animale, hîc spiritale. Anima quippe in corpore animali viuit quidem, sed nõ viuificat vsque ad auferendam corruptionem: in corpore verò spiritali, quoniam perfecte adhærens domino vnus spirit⁹ est, sic viuificat, vt spiritale corpus efficiat, absumens omnem corruptionem, nullã metuens separationem. Proinde sequitur: [Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.] Prius enim est animale corpus, quale habuit primus Adam, quamuis non
H moriturum, si non peccasset: quale nũc habemus nos hactenus eius mutata vitiataq; natura: quale in illo posteaquàm peccauit, effectum est, vnde habet iam moriendi necessitatem: quale pro nobis etiam Christus primitus habere dignatus est, non necessitate, sed potestate. Postea verò est spiritale corp⁹, quale iam præcessit in Christo tanquam in capite nostro, sequuturum est autem in membris eius vltima resurrectione mortuorũ. Nam primus homo de terra terrenus &c. Sed merito quæritur cur Christus dicatur homo secundus post tot homines, aut cur Adam nouissimus, tam multis post ipsum generationibus succedentibus, cum & secundus non possit esse post multos, & nouissimus dici non debeat post quem multi. Ratio hic non carnis, sed operationis est intuenda. Quam Apostolus non humanis sensibus explicat, dum & Adã veterẽ & dominum Christum ad primitias rerũ bonarum malarumque reuocat ac reducit, duas formas vitales collocans in duobus, vt primus Adam habeatur, quisquis per vestigia eius erroris incesI serit: postremus autẽ ille, qui dominum fuerit imitatus. Interim nouissimus de primo ex eo dicitur dominus, quod vsq; ad ipsum mors ab illo primo inuenta descendit, quod vsque ad crucem domini pristini hominis potestatẽ tenuit, quã postremus dominus dum per mortem expungit, obliterat. Et ideo morti nouissimus, non saluti, qui solus chirographum quod ex protoplasto per omnes generationes hereditario iure veniebat, vt moriendo soluit, sic moriẽdo deleuit. [Primus homo factus de terra,] id est, de limo terræ, fuit [terrenus.] Qui tamen non propter carnẽ, sed propter peccatũ dicitur terrenus, quia cum iã reus esset factus, & mortis supplicio destinatus audiuit: Terra es, & in ter- *Gene. 3* rã ibis, [secũdus homo de cælo, cælestis,] quia filius dei venit ad carnẽ, qua suscepta, & homo exterius fieret, & deus interius permaneret. Non enim cecidit propter se, sed descẽdit propter nos: & sine peccato carnẽ assumpsit, in qua resurrectionẽ K ostẽderet nostræ carnis. Nã [qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.] Quid est, Qualis terren⁹, tales & terreni, nisi mortales ex mortali? Et quid est, qualis cęlestis, tales & cælestes, nisi immortales per immortalẽ? Illud per Adam, hoc per Christum. Dominus enim ad hoc terrenus factus est, cum esset cælestis, vt eos qui terreni erant, faceret cęlestes. Hoc est, ideo ex immortali mortalis factus est assumẽdo serui formã, non domini mutando naturã, impertiẽdo dominicam gratiã, non perpetiendo seruilẽ iniuriam. Qualis terrenus, tales & terreni, id est, omnes morituri. Et qualis cælestis, tales & cælestes, id est, omnes resurrecturi. Iam enim cælestis resurrexit. Et quandoquidem terreni sunt similes terreno, & cælestes cælesti, [igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis,] id est, sicut imitati sumus terrenum, imitemur cælestem. Imaginẽ terreni hominis induimus propagatione preuaricationis & mortis, quã nobis intulit generatio: L imaginem verò cælestis hominis induimus gratia indulgentiæ vitæque perpetuæ, quam nobis per Christum prestat regeneratio. Vnus enim generat in mortẽ, alius in salutẽ. Per Christũ (inquam) renouamur, qui homo cælestis appellatur, quia de cęlo venit in terram, vt terrenæ mortalitatis corpore vestiretur, quod cælesti immortalitate vestiret. Alij verò propterea dicuntur cælestes, quia fiunt per gratiam membra eius, vt cũ illis sit vnus Christus velut caput & corpus. Portemus ergo imaginem huius cælestis hominis interim corde & moribus atque digna operatione, postea verò in resurrectione mortuorũ etiam corpore. Quod non frustra moneo, sed ideo [dico hoc ô fratres,] scilicet vt portemus imaginẽ cælestis, [quia caro & sanguis,] id est, corruptio vitiorum & mortalitatis, [regnũ dei possidere non possunt.] Caro & sanguis regnum dei non possidebunt, quia nõ erit ibi corruptio & mortalitas carnis & sanguinis. Secundũ has enim qualitates, hoc loco nuncupantur caro & sanguis. Nã caro secundũ substantiã de qua *Luc. 24* dictũ est, Spiritus carnẽ & ossa non habet, sicut me videtis haberẽ, possidebit regnũ dei: caro autẽ se- M cundũ corruptionem cum intelligitur, non possidebit. Hoc enim declaratur, cum protinus additur, [neque corruptio incorruptelam possidebit.] Hæc enim repetitio, prædictorũ verborum est expositio, vt quod dictũ est caro & sanguis, intelligamus corruptionem, non substantiã carnis: & quod dictum est regnum dei, intelligamus incorruptelã patriæ cælestis: atque ita nihil aliud dictum putemus, caro & sanguis regnum dei non possidebũt, quàm si diceretur, corruptio incorruptelam non possidebit, id est, corruptio carnis & sanguinis in illius regni incorruptela non erit, propter immutationem scilicet incorruptionis. Et ideo non carnis resurrectioni contradicit in eo quod ait, Caro & sanguis regnum dei non possidebunt: quia per carnem & sanguinẽ ventrem & libidinem, id est, opera carnis, quæ ibi omnino nõ erunt, significat.

Nolebat

A Nolebat enim eos ad hoc ædificari, vt arbitrarentur se talia facturos in regno cælorũ, qualia fiũt in hac vita in corruptionibus manducãdi & bibẽdi, vxores ducendi, filios generandi. Non autẽ ipsam carnẽ dixit abolendã, quia corporis resurrectione facta à cũctis passionibus liberati, æterna vita cum ineffabili claritate atq; stabilitate sine corruptione fruemur. In illa itaque cælestis regni gloria caro secundum naturam erit, sed secũdum passionis desideria non erit: quia deuicto mortis aculeo, in æterna incorruptione regnabit. Et ideo quisquis ad hanc desiderat incorruptionis gloriã peruenire, festinet nunc opera corruptionis deponere, & cælestis hominis imaginẽ sancte viuendo portare.

Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resur
B *gent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.*

Dixi quia caro & sanguis regnum dei nõ possidebũt, cum tamen prædicem carnis resurrectionem. Et [ecce dico vobis] inde [mysteriũ,] id est, arcanum quoddam, quod multis est occultum, in quo possitis intelligere quomodo caro non erit, & caro erit, quæ regnum dei possidebit. μυςήριον enim græce dicitur, eo quod secretam & reconditã habeat repositionem. Mysterium est quod dico, id est, obscurũ & latens, quia infideles hoc ignorant. Hoc scilicet mysterium dico, quia [omnes quidẽ] tam boni quàm mali [resurgemus,] vel (sicut in Græcis codicibus legitur) dormiemus, id est, moriemur: [sed non omnes immutabimur] ad gloriã, quia soli boni immutabimur. Et ideo natura nostræ carnis tunc idonea fiet vt possideat regnũ dei,
C quia à tempore illius immutationis angelicæ, nõ iam caro erit & sanguis, sed solummodo corpus lucidum & spiritale. Omnes dormiemus in somno mortis, & resurgem⁹. Resurgere enim proprie dicitur, qui prius dormiendo cecidit. Sed quomodo omnes dormiemus vel resurgemus, si tam multi quos in corpore inuenturus est Christus, nõ dormient nec resurgent? Si ergo sanctos, qui reperientur Christo veniente viuentes, eique obuiam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros, nullas in his verbis patiemur angustias, vbi nũc dicitur, omnes resurgemus vel omnes dormiem⁹, siue vbi dictum est, tu quod seminas, nõ viuificatur nisi prius moriatur: quia nec illi per immortalitatem viuificabuntur, nisi quãlibet paululum tamen ante moriantur. Ac per hoc & à resurrectione non erũt alieni, quia dormitione præcedent quamuis breuissima, nõ tamen nulla. Omnes ergo resurgemus, quicunque naturam in nobis humanam habemus: sed tamẽ non omnes immutabimur, quia resurrectio quidem communis est omnium, sed immutatio ad gloriam & impassibilitatem proprie iustorum est. Resurgemus D omnes, & hoc fiet [in momento] siue in atomo, id est, in puncto temporis quod diuidi nõ potest, [in ictu oculi,] id est, in summa celeritate, [in nouissima tuba,] id est, in nouissimo signo quod dabitur vt ista compleantur. Ad ostendendam dei omnipotentiam hoc dicitur contra illos, quibus impossibile videbatur, vt mortuorum corpora ex antiquis cineribus repararentur & reuiuiscerent. Tanta enim celeritate fiet resurrectio, vt viui quos in corporibus suis consummationis tempus inuenerit, mortuos de puluere resurgentes præuenire nõ valeant: nec alij primi & alij nouissimi resurgent, sed omnes simul in momento, vt mirabilior sit resurrectio. Et quia in momento est aliqua morula quãuis breuissima, ideo additur, in ictu oculi, qui scilicet tãta velocitate transcurrit, vt pene sensum videntis effugiat. Ictus enim oculi est, non quo pal- E pebram mouentes claudimus oculum vel aperimus, sed emissio radiorum ad aliquid videndum. Qui dicitur ictus, quia cito icit visa. Mox enim vt aperueris oculum, emittitur radius tuus, non dico ad parietem proximum, sed ad montem longe distantem: nec dico ad montẽ, qui ideo proximus videtur quoniam in terra est, sed ad solẽ, ad lunam, ad sidera, quæ tam magno interuallo distant à terra. Si enim clausis oculis faciem contra solem ponas, nónne mox vt eos aperueris, ibi potius aciem tuam te inuenisse, quàm illuc eam perduxisse putabis, ita vt nec ipsi oculi pri⁹ aperti fuisse videantur, quàm illo quo intenderant, peruenisse? Vt ergo radius oculorum tuorum non citius peruenit ad propinquiora, & tardius ad longinquiora, sed vtraque interualla parili celeritate coniungit, ita cum in ictu oculi fit resurrectio mortuorum. Omnipotentiæ dei & ineffabili nutui tam facile est quæque recẽtia, q̃ diuturno tempore dilapsa, cadauera suscitare. Tubæ autem nomine aliquod eui- F dentissimũ & præclarissimum signũ vult Apostolus intelligi, quam vocem archãgeli & tubam dei 1. Thes. 4 alio loco dicit, quæ & vox filij dei in euangelio di Iohan. 5. citur, quã audient omnes qui in monumentis sunt, & procedent: Itaque clangor tubæ aut vocis indicat magnitudinẽ, iuxta quod scriptum est, Quasi Isaiæ. 58 tuba exalta vocem tuam, aut apertam omnium resurrectionẽ, secundum quod dicitur, Cum facis Matth. 6 eleemosynã, noli tuba canere ante te. i. abscõditè fac misericordiã & in secreto, ne videaris de alterius miseria gloriari. Sed quærendum cur ad nouissimã tubã mortui dicãtur surrecturi. Neq; enim nouissima diceretur, nisi aliarũ præcedentium respectu. In Apocalypsi Iohannis septem angeli de- Apo. 8. 9. scribuntur cum tubis, & clangente primo eorum 10. & 11. ac secundo & tertio quartoque & quinto atq; sexto, quid per singulos actum sit, indicatur: nouissimo autẽ. i. septimo angelo tuba canẽte, mortui suscitantur. Quos scilicet angelos plurimi doctorũ senserunt esse prædicatores in septẽ statibus ecclesiæ, & nouissimum angelum eos prædicatores,

 qui

G qui in carne reperietur veniẽte domino:& ob hoc in voce eorum mortuos suscitari. quæ intelligitur nouissima tuba, quia post illam nõ audietur vox prædicantiũ. Verè in nouissima tuba fiet resurrectio. [Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.] Mortui resurgẽt, id est, omnes defuncti. Vel nomine mortuorũ intelliguntur peccatores. & nos qui ad gloriã pertinemus, immutabimur. Quãdo dicit, nos, alium se & eos qui secũ sunt, præter mortuos esse significat. Mortui resurgent incorrupti, & Paulus ac consortes eius immutabũtur. Reprobi enim nõ cõmutabũtur in illã incorruptelã, quæ nec doloris ĩcorruptionẽ pati potest. Illa nãq; fideliũ est atq; sanctorũ. Isti verò perpetua corruptione cruciabuntur, quia ignis eorũ nõ extinguetur, & vermis eorum non morietur. Quid sibi ergo vult ista distinctio, Mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur, nisi quia omnes incorrupti resurgent, sed ex his iusti etiã immutabũtur in illam incorruptelã, cui omnino nulla possit nocere corruptio? Ac per
Isaiæ.66 Marc.9.
H hoc qui in eã cõmutabuntur, incorrupti quidẽ resurgẽt integritate mẽbrorum, sed tamẽ corrũpendi dolore pœnarũ. Habebũt quippe incorruptionẽ carnis, in qua doleant, non in qua moriantur. Alioquin & illi dolores finirentur. Ad hoc enim resurgent incorrupti, vt possint æterna sustinere supplicia. Incorruptio itaq; propterea cõmunis est omniũ, quia in ea miserabiliores erũt peccatores vt ad tormenta perpetui sint, & immortali atque incorruptibili corpore soluantur. De illa verò cõmutatione iustorũ cũ dixisset, & nos immutabimur, tanquam quæreremus quomodo istud fiat, vel qualis illa cõmutatio futura sit, adiungit: Oportet enim corruptibile hoc &c. Vbi manifestè docet idipsum corpus quidẽ resurgere quod sepultũ est, sed mutare gloriã, non naturã. Quando enim dicit hoc, videtur quodãmodo duobus digitulis cõprehẽsum corpus ostẽdere. Hoc, in quo nascimur: hoc, in quo morimur: hoc, quod timẽt recipere q
I puniendi sunt. Nos, inquit, immutabimur: quia [oportet. i. necesse est, hoc fieri, q̃a bene seruiuimꝰ & quia deꝰ promisit, oportet hoc [corruptibile] corpus [induere] velut ornamentũ [incorruptionẽ,] vt vltra nõ esuriat vel aliquatenus lędatur: [& mortale hoc induere immortalitatẽ, vt vltra nõ dissoluatur. Vel ad id quod dixerat, Mortui resurgẽt incorrupti, intulit: Oportet corruptibile hoc induere incorruptionẽ: ad id verò quod subdiderat, & nos ĩmutabimur, adiecit, Et mortale hoc oportet induere ĩmortalitatẽ. Aliud est enim immortalitas, aliud incorruptio: sicut & aliud mortale, & aliud corruptibile. Quicquid enim mortale est, corruptibile est: sed nõ quod corruptibile, statim & mortale est. Corruptibilia quippe sunt corpora quę carẽt anima, & tamen non sunt mortalia: quia nunquam habuere vitã, quæ proprie animantium est. Vnde nunc signanter Apostolus corruptioni incorruptionẽ, & mortalitati immortalitatẽ opposuit. Oẽs ergo iusti & iniusti erũt incorruptibiles, iusti verò etiam immortales fient, vt mortem gehennalium pœnarum nullatenus sentire possint. K

Cum autẽ mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus? Stimulus autem mortis, peccatum est: virtus verò peccati, lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per dominũ nostrum Iesum Christum. Oseę.13 Hebræ.2

Pro eo quod nos secundum Hieronymum in Osee legimus, Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero inferne, Septuaginta transtulerunt: Vbi est causa tua mors? vbi est stimulus tuus inferne? Pro quo nunc Apostolꝰ posuit, Absorpta est mors in victoria, vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus? Hoc mortale corpus nostrum induet, vt diximus, immortalitatem. Sed cùm id fuerit, [tũc fiet, id est, implebitur sermo scripturæ, qui nũquã aliter impleretur: [Absorpta est mors, id est, nusquam comparet, sicut aqua cum fuerit absorpta. Quãdo [mortale hoc induerit immortalitatem,] tunc absorbebitur, id est, in nihilum redigetur mors corporis [in victoria] resurgentium. Et tunc ei insultabitur atque dicetur: [Vbi est mors uictoria tua? Vbi est mors stimulus tuus?] Morti corporis hoc dicetur. Hanc enim absorbebit victoriosa immortalitas, cum mortale hoc immortalitatẽ induerit. Morti, inquam, corporis hoc dicetur: Vbi est victoria tua, qua omnes sic viceras, vt etiam dei filius tecum confligeret, teque nõ vitando, sed suscipiẽdo superaret? Vicisti in morientibus, victa es in resurgentibus. Victoria tua qua absorbueras corpora morientium, temporalis fuit: victoria nostra qua absorpta es in corporibus resurgentium, æterna constabit. Vbi est aculeus tuus, id est peccatum quo pũcti & venenati sumus, vt etiam in corporibus nostris fieres, & ea tam longo tẽpore possideres? Morti dicetur, vbi est aculeus tuus. Sed aculeus vel [stimulus mortis, peccatum est.] Aculeus autem mortis dicitur, quo mors facta est, non quẽ mors fecit. Peccato enim morimur, non morte peccamus. Aculeus mortis, est peccatũ originale, per cuius vulnus mors intrauit. Peccatum quod nos pupugit & mortificauit, est aculeus mortis: sed virtus & robur peccati est lex Moysi. Peccauimus enim in vno omnes, vt moreremur in vno omnes. Accepimus legẽ, nõ vt emendatione finiremus peccatũ, sed vt trãsgressione augeremus. Lex enim virtus peccati: quia prohibitio auget desiderium operis illiciti, quando iustitia nõ sic diligitur, vt peccãdi cupiditas eius delectatione vincatur: & multo sceleratius ac flagitiosius cõmittuntur ea quæ lex prohibet, quàm si nulla lege prohiberentur. Dico quia aculeus mortis est peccatũ, & virtus peccati lex. Sed [deo gratias] agimus, [qui dedit nobis victoriã] de morte & aculeo eius, vt vinceremus mortẽ per immortalẽ resurrectionem, & aculeũ eius peccatũ per gratuitã iustificationem. L M

Nam

A Nam & victoria quâ peccatũ vincitur, nihil est aliud quàm dei donũ in isto certamine nos adiuuãtis. Victoriã dedit, & hoc non per legẽ, nec per vires nostras, sed [per Iesum Christum dominũ nostrum,] per quẽ mediatorem omnia bona quæ habemus, dantur nobis à patre. Si verò secundum alios codices legerimus, Absorpta est mors in contentione, vbi est mors cõtentio tua? vbi est mors aculeus tuus? mortem intelligemus carnalem consuetudinẽ, quæ resistit bonæ volũtati delectatione temporaliũ fruendorum. Nam dum sumus in hac vita, contendit mors ista contra nos, & nos contra eã: quia caro cõcupiscit aduersus spiritum, spiritus autẽ aduersus carnẽ. Sed resurgẽtibus nobis absorpta erit mors in cõtẽtione. i. adnullata in cõflictu, quẽ cõtra nos habuit: quia caro prorsus cõcordabit spiritui, nullaq; peccati delectatio erit quæ resistat bonæ voluntati. & quia bellũ tunc erit finitum, atque pax victoriã tenebit, insultabimus ipsi morti, id est, concupiscentiæ & consuetudini temporaliũ delectationũ, dicẽtes: Vbi est mors cõtentio tua? Victa es, nec amplius cõtendere vales. Notandũ quoque in eo quod Septuaginta transtulerunt, De morte redimã illos, vbi causa tua mors, vbi est stimulus tuus inferne, quia causa mortis & stimulus inferni, peccatum est. Sed in resurrectione eorum quos Christus redemit, non inuenietur, ideoque morti & inferno insultabunt. Præcipue tamen saluator cũ pro redẽptione humani generis sanguinẽ suũ fudisset, & peccatũ mũdi deleuisset, pro quo moriebamur & ad infernũ ducebamur, insultauit morti & inferno, dicens: vbi est causa tua mors? vbi est stimulus tuus inferne? Qui & secũdũ nouam trãslationem dixit: De morte redimã eos, Ero mors tua ô mors, ero morsus tu9, (id est, mordens te) inferne. Id nanque quod occidimus, agimus vt penitus non sit. Ex eo autẽ quod mordemus, partẽ abstrahimus, partẽq; relinquim9. Quia ergo dominus in electis suis funditus occidit mortẽ, mors morti extitit. Quia verò ex inferno partẽ abstulit & partẽ reliquit, non occidit funditus, sed momordit infernum. Neque enim infideles quosque & pro suis criminibus æternis suppliciis deditos ab inferno traxit, sed eos solummodo, quos suos fide & actibus recognouit. Sequitur

Galat. 5 (margin)

B (margin)

C (margin)

Itaque fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abundantes in opere domini semper, scientes quòd labor vester nõ est inanis in domino.

Quandoquidẽ certos vos feci de resurrectione futura, & de cæteris vos diligẽter instruxi, [itaq; ô fratres mei dilecti,] id est, quos multum diligo, [estote stabiles,] in fide resurrectionis vel in proposito vestro bono, [& immobiles,] vt nemo vos de statu spei futuræ vltrà mouere possit. vos dico, [semper abũdantes in opere] mandatorum [domini, sciẽtes] pro certo [quòd labor vester nõ est inanis].i. cassus [in domino,] id est, in domini seruitio, quoniã & in ipsa carne vestra quę nunc laborat, gaudebitis. Omnibus quæ ad doctrinã ecclesiasticã ordinandã necessaria sunt, hactenus expositis, & quę vitanda vel quę sequẽda sunt, demõstratis, fixos esse iã illos hortatur in bono: & in operibus, quæ fructũ apud deũ faciunt, semper esse prõptos & copiosos: quia per hęc quę exposita sũt, certi sũt de cętero accepturos se boni operis mercedẽ à domino, ne prauis colloquiis possint peruerti. D

CAPVT XVI.

De collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite. Per vnã sabbati vnusquisque vestrum apud se reponat, recondens quod ei bene placuerit, vt non cùm venero, tunc collectæ fiant. Cũ autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestrã in Ierusalem. Quod si dignum fuerit vt ego eam, mecum ibunt. E

De aliis, inquit, hucusque monui. Sed nunc [de collectis] moneo, [quæ fiunt in sanctos, id est, de sumptibus qui per singulas ecclesias colliguntur, vt in Ierusalem sanctis mittãtur, qui in magna indigentia sunt apud infideles Iudæos, quasi desertores paternarum legum, & credentes in hominẽ crucifixum. Moneo vt (sicut ecclesiis Galatarum disposui) [per vnam sabbati,] quæ est dominica dies [vnusquisq; vestrũ reponat apud se,] quod eis mittat. Apud se reponat, ne suspicetur fraudem si apud alium reposuerit. Ipse dico, [recondens] illud, ne iterum sibi sumat, & recondat [quod ei bene placuerit, id est, quod deuoto corde offerre voluerit, non quod animum eius grauet. Quod idcirco præmoneo, [vt non tunc fiant collectæ, cum venero:] quia grauarer, si totum subito simul fieret, & ego maioribus studiis sum deditus. Per dominicam diem colligite, vnde refrigerium habeãt sancti pauperes: vt qua die Christus surrexit, vos ad opera misericordiæ surgatis. Colligite, inquã, quia quod paulatim à multis colligitur, nec est graue, & inuenitur multum. Interim colligite & quasi in thesauro reponite apud vos vnusquisque quod voluerit. Sed [cum fuero præsens, mittam in Ierusalem perferre gratiam, id est, gratuitam dationem vestrã, eos [quos probaueritis, id est, probos iudicaueritis. & mittam eos [per epistolas,] quia epistolæ testimonium præbẽt missis, vt cum gratia excipiantur. Vtrunque pono in vestro arbitrio, vt & quod vobis placuerit, tribuatis: & quos ad portandum mittam, eligatis. Sed [si dignum fuerit vt] etiam [ego eam, id est, pergere debeam, id est, si copiosa fuerit sumptuum collectio, tunc [mecum ibunt, id est, pergent mecum. F

Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertrãsiero. Nam Macedoniam pertransibo. Apud vos autem forsitan mane-

G *bo, vel etiam hyemabo, vt vos me deducatis quocunque iero. Nolo enim vos modò in transitu videre. Spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si dominus permiserit. Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten. Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi.*

Post omnem instructionem vt lętos illos faciat, aduentum suum illis promittit. Per quod etiam omnes admonitiones suas, quibus illos corrigit, magis firmat: quia qui audit venturum eum à quo legem accepit, solicitior fit, ne adueniẽte illo erubescat. Parate, inquit, collectas antequam veniã. [veniam autem ad vos, cũ pertransiero Macedoniã,] visitando singulas quasque ecclesias, quæ ibi sunt, & confirmando animos fratrum. [Nam Macedoniam pertrãsibo,] quia nõ est opus ibi diu mora-
H ri, quoniam pauca sunt in illis emendãda. Sed [apud vos forsitan manebo, vel etiam hyemabo,] id est, hyemis tempore toto morabor, quoniam multa sunt in vobis corrigenda. Sed apud Ephesios cũ quibus maneo dum hanc epistolam scribo, [permanebo vsque ad Pentecosten. Nec mirum si tanto tempore ibi volo manere. Nam [ostiũ mihi apertum est] ibi] magnũ & euidens,] id est, manifestum prædicationi meæ, per quod possim prædicando ad corda audientium intrare, & fidem Christianam introducere. [& aduersarij multi] obsistunt mihi, qui conantur opus meum impedire: & ideo me necesse est cum illis adhuc confligere. Quinquagenarius enim numerus semper ad pœnitentiam referri solet vel ad remissionem, & multa continet sacramenta. Vnde nunc Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæque dissoluerat, dicit se permansurum vsque ad pentecosten, id est, vsque ad quinquagesimam, donec perfecte ad deum conuertantur, & aduentu sancti spiritus di-
I gni efficiantur. Inuenerat enim illic pectora dei gratiam sitientia, quibus prompte infunderet mysterium Christi: inuenerat & aduersarios multos. Quanto enim idonei inueniebantur ad fidẽ, tanto magis insurgebant qui zelarentur, contradicentes & repugnantes doctrinæ domini. Nam in eo quod ait, Ostium mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi, quid aliud intelligi potest nisi primit⁹ pṙdicato ibi per eũ euãgelio, credidisse multos, & multos eiusdem fidei aduersarios extitisse secundum illam domini sententiam,
Matth. 13 Vobis datum est nosse mysterium regni cælorum,
Marc. 4 illis autem non est datum. Ostium ergo apertum
Luc. 8 est in eis quibus datum est, aduersarij autem ex eis quibus non est datum: Ostium magnum apertum est, id est, multa corda ad audiendum aperta.

Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos. Opus enim domini operatur sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. Deducite autem illũ in pace, vt veniat ad me. Expecto enim illũ cũ fratribus. K

Quamuis ea prædicaret Timotheus quæ ab Apostolo acceperat, tamen quia non erat autoritatis eiusdem, commendat illum Apostolus, ne forte ab his qui dissentiebant in plebe, non vt erat dignus reciperetur: & perstrepentibus eis, nasceretur illi timor, nihilque proficeret aduentus illius saluti eorum. Possent enim & gentiles excitari ad seditionem discordia plebis, accepta occasione irruendi in Timotheum. Ideo ne spernat eum aliquis, inquit, quoniam [opus dei operatur sicut & ego,] vt scilicet in ea autoritate accipiatur qua & apostolus, erat enim & ipse episcopus. Quem tanti meriti esse declarat, vt non solum inter eos honorandum illum præcipiat, sed etiam cum proficisci pararet, deducendum cum obsequio vt apostolum domini. Tam enim necessarium eum ostendit, vt etiam ipse illum expectaret cum fratribus propter euangelium Christi.

L *De Apollo autem fratre vobis notũ facio, quoniam multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique nõ fuit voluntas eius vt nunc veniret, veniet autem cum ei vacuum fuerit.*

Hic Apollo ex Iudæis erat, Alexãdrinus natione, doctus in lege & eloquentissimus, atque Corinthiorum episcop⁹: sed propter dissensiones eorum recesserat à Corintho. Quem dicit Apostolus redire noluisse, significans in hoc culpam eorum, vt hoc audientes, respuerent falsos apostolos, & paci studerent, quatenus mererentur vt ad eos suus antistes reuerteretur. Ideoque de Timotheo dixerat, Videte vt sine timore sit apud vos, quia aliqui missi non bene fuerant suscepti: ac per hoc non venturum Apollo, nisi concordes fierent. [Nõ fuit,] inquit, [eius voluntas] vel dei [vt nunc veniret] dum tales estis: sed [veniet cum ei tempus vacuũ fuerit,] id est, quãdo vos à pseudo apostolis & dissensionibus sic vacuos inuenerit, vt audiẽdæ prædicationi eius vacare velitis: vel quãdo ab his quę nunc facit, exoccupatus fuerit. Actuũ. 18 M

Vigilate & state in fide, viriliter agite & cõfortamini. Omnia enim vestra in charitate fiant.

Vt Apollo gratanter ad vos veniat, [vigilate,] id est, mentis oculos ad diaboli astutias præcauendas aperite, ne vel ab immundis spiritibus vel à falsis prædicatorib⁹ decipiamini. [state in fide,] id est, ne cedatis vel pseudo magistris vel gentilibus, qui fidem vestram impugnare satagunt, & vos ab eius arce pellere. [Viriliter agite, id est, nolite dissolui, nolite vigorem perdere, nolite effœminari, sed viriliter bona facite, & mala tolerate. [& confortamini,] id est, semper robustiores efficiamini vt sit in vestra virtute profectus, [Et omnia vestra fiant] non in dissension al. viriliter

vele

A vel ira vel cupiditate secularis gloriæ, sed [in charitate.] Nam quicquid sine charitate agitur, nihil est, quamuis esse bonum valde videatur. Cum dicit, omnia, satis ostendit etiam ipsas correptiones, quas asperas & amaras sentiunt qui corripiuntur, cum charitate esse faciendas.

Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorũ ordinauerũt seipsos, vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt. Refecerunt enim & meum spiritum & vestrum. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.

B Monui vt omnia vestra opera in charitate fiãt. Sed nunc [obsecro vt subditi sitis eis] qui sunt tales, qualis est domus Stephanę & Fortunati. [Nostis enim domũ Stephanæ & Fortunati & Achaici,] quia [sunt primitiæ Achaiæ, id est, primi crediderunt ex his qui sunt in Achaia. nam & Corinthij sunt Achaici. [& ordinauerunt seipsos in ministerium sanctorum, id est, vt calcata auaritia sanctis de laboribus suis ministrarent necessaria, & maximè prædicatoribus. Obsecro vos vt subditi sitis operariis eiusmodi, [& omni cooperanti, id est, cum talibus operãti,] & laboranti.] Vos talibus estote subditi. Sed [ego in pręsentia Stephanę & Fortunati & Achaici gaudeo,] vel quia pręsentes sunt apud vos, & in illis potestis magnum habere profectum, vel quia mihi venerunt pro vobis ministrare. [Quoniam id quod ex vobis deerat, ipsi suppleuerunt, id est, ministrauerunt mihi quod vos non fecistis. [Refecerũt enim & meum
C spiritum] mihi ministrãdo necessaria, [& vestrũ] quibus apostolum seruauerunt. Refecerunt spiritum meum, pro mea lætitia: refecerunt vestrũ, pro charitate pro vobis exhibita. [Ergo cognoscite. i. diligite & honorate eos [qui eiusmodi sunt.

Salutant vos omnes ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in domino multũ Aquila & Prisca cũ domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli.

Salutãt, inquit, vos omnes [ecclesiæ Asiæ.] Ac si dicat: Quod ego scribo, omnes desiderant. Per hoc etiam commonet eos, vt studeant illis fieri similes, à quibus salutantur. [Aquila & Prisca] sunt maritus & vxor, qui in Actibus apostolorum leguntur. [Domestica eorum ecclesia,] cõgregatio fraternitatis apud eos manens. Erãt enim hospitales. Osculum verò sanctum, signum pacis est. In quo vt inuicem sibi adhæreant sublata discordia, monet vt casta & pacifica sint oscula, quæ in ecclesiis dãtur, & simulata non sint. Dehinc se in hac epistola subscripsisse ostendit, dicens: [Salutatio mea manu Pauli,] vt indubitanter sciãt epistolam eius esse. Sequitur (Actuũ. 8.) D

Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathêma maranatha.

Amatores, inquit, Christi saluto. Sed [Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathêma, id est, alienatus à Christo. Anathêma quippe alienatio vel alienatus interpretatur. Secundum Augustinum, anathêma dicitur cõdemnatus. [maranatha, id est, donec dominus redeat. Excommunicat ergo Apostolus eum, qui nõ amat Christum, vsque ad diem iudicij, quo ipse reddet vnicuique quod iustum fuerit reddere, vt tunc si Christo placuerit, communionem qui anathêmatizatus fuerat, recipiat. Hieronymus autẽ sic ait: (Matth. 16. Rom. 2.) Maranatha magis Syrum est quàm Hebræũ, tametsi ex confinio vtrarunque linguarum aliquid & Hebræum sonet: & interpretatur, dominus noster venit. Vt sit sensus: Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathêma. Et illo completo, deinceps inferatur dominus noster venit. Quod superfluum sit aduersus eũ odiis pertinacibus velle contendere, quem venisse iam constet. Si quis non amat &c. Ac si dicatur: Si quis non diligit dominum Iesum, non sit ei vtilis aduentus eius qui iam completus est: & sic ad dãnationem sit ei secundus, qui adhuc futurus est. E

Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu, Amen.

Sit vobiscum semper gratia Christi, sine cuius auxilio subsistere nõ potestis, nec aliquid boni facere. Propter illos qui dissensioni studentes Christum non amabant, dictum est: Si quis non amat dominũ nostrum Iesum Christum, sit anathêma. Qui enim dicebant, ego sum Pauli, ego autem Apollô, ego verò Cephę, non amabant Christum: quia non Christo, sed hominibus gloriam dabãt. Quia ergo nõ in hominibus, sed in CHRISTO spes omnis ponenda est, Gratia, inquit, [domini nostri Iesu Christi sit vobiscum.] Et addit: [Charitas mea cum omnibus vobis in Christo,] id est, ea charitate vos inuicem in CHRISTO diligite, qua ego vos diligo. In Christo Iesu vos diligite exemplo mei, non in amore seculi. Deinde subiungit, [Amen,] quod interpretatur, vere vel fideliter: per quod omnia quæ supradicta sunt, vere ac fideliter dicta esse confirmentur. Amen quippe omnium confirmatio est præcedentium. (Ioan. 15.) F

Primæ ad Corinthios epistolæ finis.

G **II. AD CORINTHIOS EPISTOLAE ARGVMENTVM.**

Sciens Apostolus epistolam profecisse, quam Corinthiis miserat, aliam eis iterũ scribit ad exhortandam obeditionem eorum, & tangit contumaciam nonnullorum qui emendari noluerãt. In hoc tamen animo releuatus, quòd ea quæ ad ecclesiasticam ordinationem pertinẽt, audierat esse correcta; certus deinceps quia & vitia eorum paulatim corrigerentur, prætereà quia ex parte magna esse cœperant obedientes. Qui enim ea quę ad fidem & ad ecclesiasticum ordinem pertinent emendauerant, certam spem de se dabãt, quia & mores atque conuersationem essent emendaturi. Propter quod & festinanter scripsit eis Apostolus, vt contristati ex correptione prioris epistolæ, in hac consolationem acciperent, & cresceret in eis fructus pœnitẽtiæ, quatenus vidẽtes iam placere se ei cui displicuerant, propitiores fierent circa bonos actus. Et hæc principalis huius epistolæ causa est. Quidam tamen eorum (vt dictum est) noluerant corrigi, sed delectatione peccatorum irretiti, & à falsis apostolis deprauati, postposito veritatis apostolo, ipsis falsis apostolis obediebant. Vnde magister egregius vt eos à consectatu eorundem pseudo prædicatorum reuocet, multis modis ostendit errorem & deceptionem fallaciæ eorum, vt nullam amplius in eis fiduciam habeant, nec
H dolosis prædicationibus fidem adhibeant, quos vident ad perniciem animarũ tẽdere. Propter quod & seipsum multifarie commendat, vt cognoscẽtes cuius autoritatis atque dignitatis ipse sit, libenter eius doctrinam suscipiant, & sic ad salutem animarum suarum perueniãt. Præcipit quoque fornicatorem correptum recipi. Notat etiam eos in eleemosynis parcos. Quia verò pro quorundam peccatis in epistola superiori doctores eorum præcipuè corripuerat, & multum fuerant contristati, nunc eos consolatur, suum eis proponens exemplum, & docens non debere impatienter ferre, quod pro aliorum salute sunt correpti, cum ipse pro aliena salute periculis & morti quotidie subiaceret. Sed & de tribulationibus quas patiebantur, cõsolatur eos exemplo suarum tribulationum, quas multo grauiores sustinebat. Semper etiam vel principaliter vel secundario videtur intendere reuocare à pseudo apostolis illam partem plebis, quæ adhuc illos sequebatur.

II. AD CORINTHIOS EPIST. CAPVT I.

Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in
I *vniuersa Achaia. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.*

Quasi dicatur: Vos Corinthij mihi debetis obedire, & falsos apostolos respuere, quia sum [Paulus apostolus Iesu Christi, id est, mirabilis legatus saluatoris regis. Ille rex qui solus in æternum saluat, misit me, vt vos ad eum ducerem, vt regnaret in vobis, & vos saluaret. Ideoque libenter mihi debetis obtemperare. Apostolus Christi sum, non vsurpatiuè, sed [per volũtatem Dei] patris, id est, à Christo cõstitutus sum apostolus per volũtatem
Iohan.8 patris, sicut ipse Christus ait: quoniam quæ placita sunt ei, facio semper. Dei autem voluntatem iustam & rationabilem manifestũ est esse. Ac per hoc rationabiliter & iuste dicor apostolus, quem per voluntatem patris ad vos misit filius. Pseudo autem apostoli, nec à Christo sunt missi, nec per Dei voluntatem venerunt, nec salutem audictium K
quærunt. Ideoque respuendi sunt. Paulus vos alloquitur, [& Timotheus frater,] qui primam illam ad vos epistolam portauit, & correptionem vestrã vobis renunciauit. Notandum quòd non ait, Paulus & Timotheus: sed, Paulus & Timothe⁹ frater, quia non ambo apostoli. Ad Philippenses tamen, vbi non erat tanta autoritas necessaria, serui ambo ponuntur, quia ambo sunt serui, non ambo apostoli. Paulus & Timotheus scribunt [ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia.] Corinth⁹ enim metropolis est Achaiæ: & ideo quod corinthiis scribitur, omnibus fidelibus Achaiæ prouinciæ scribitur. Vobis ad quos scribimus, sit gratia per quam peccata vestra remittantur: & pax, per quam Deo reconciliemini. [Gratia & pax] sit [vobis à Deo patre nostro,] qui vos adoptauit in filios: [& à domino Iesu Christo,] qui vos suo dominio benignè mancipauit. Ideo ponit à patre & filio tãtum, quoniam eo tẽpore nullus errabat de spiritu sancto, sed vel de patre vel de filio errabat, quicunque L
in fide trinitatis errabat. Nanque spiritus sanctus, de quo nunc tacet manifestabatur satis per opera sua, id est, per varias linguas, per prophetias, per sermonem sapientiæ vel scientiæ &c.

Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, vt possimus & ipsi cõsolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo. Quoniam sicut abũdant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra. Siue autẽ tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: siue cõsolamur, pro vestra cõsolatione: siue exhortamur, pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur toleran- M
tiam earundem passionum quas & nos patimur; vt spes nostra firma sit pro vobis, sciẽtes quoniam sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.

Primùm perfectis loquitur de tribulatiõe, proponens se exemplum patientiæ & consolationis à Deo acceptæ. Et inde se ostendit commendabilem, vnde pseudo apostoli & sequaces eorũ reputabant eum vilem ac cõtemptibilem: qui ab omnibus apud quos prædicabat, tã ignominiosè tractabatur, & sic omnibus erat inuisus, vt semper contumeliis & tribulationibus afficeretur. Hæc de eo dicebant derogatores eius, volẽtes gloriam eius minuere: sed ipse in his omnibus gloriatur, & inde benedicit Deum, quia hæc pro Christo patitur,

A patitur,& in his nunquam sine consolatione deseritur. Sit, inquit,[benedictus Deus,] qui Christũ secundũ humanitatẽ creauit & secundũ diuinitatẽ genuit,atq; ita est deus & pater eius. Sit benedictꝰ deus[& pater domini nostri Iesu Christi]pro tot & tãtis in nos beneficiis suis. Ipse dico,[pater misericordiarũ,]quia ex viscerıbꝰ eius proueniũt in nos misericordiæ eius, per quas & multitudinem peccatorũ nostrorũ relaxat,& vt aurũ nos in igne tribulationũ examinat.[& Deus totius.i. integræ consolationis,] quia perfectam dat consolationem his, qui pro nomine eius aduersa patiuntur, vel qui in luctu pœnitẽtiæ affligũtur. Hoc & propter Corinthios dicitur, qui correptionis causa fuerant contristati. Multum enim refrigerij dat, quod audiũt deum esse patrem misericordiarum: quia intelligunt se ad hoc correctos,vt ad pium patrem conuerterentur,qui per multas misericordias multa peccata eorum deleret, & gratiã eis virtutum daret. Cur enim pater misericordiarum vo
B catur,nisi quia per paternarum misericordiarum viscera recipit filios pœnitentiæ & in antiquam gratiam reducit,vt non sola sit venia,sed & pristini status restauratio? Et ipse est deus totius consolationis, qui contristatis in pœnitentia dat perfectam cõsolationem,tribuendo spem non solũ euadendi tormenta,sed & consequendi prǽmia.[Qui nos]Christi prædicatores[consolatur in omni nostra tribulatione,]tam corporis quàm animæ. Nõ in quadam,sed in omni tribulatione nos consolatur,ne deficiamus. Consolatur nos,vel per se nobis apparens,vel per angelum admonens, vel per scripturas,vel per alios sanctos, vel per occultã inspirationẽ,vel per tribulationis alleuiationẽ,siue per nostram de tribulatione liberationem. Ita consolatur nos,[vt & nosipsi possimus cõsolari eos qui in omni pressura sunt]tribulationum pro nomine Christi. vel qui sunt in omni pressura peccatorũ, id est,quos premit sarcina criminum. His enim cõ
C solationem exhibemus,dum eis spem veniæ pœnitentibus damus. Consolatur nos deus,vt & nos cõsolemur alios,atque ita neminem suorũ relinquit desolatum, & multo magis in futuro remunerat, quos etiam in præsenti non deserit. Eos qui sunt in aduersitatum pressura, possumus consolari exhortando ad pœnitentiam & tolerantiam[per exhortationem,]qua etiam nos ipsi à deo intus[exhortamur]ad constantiam passionum. Verè consolationem & exhortationem à Deo percipimus, vt & nos aliis solatia ministremus.[Quoniam sicut passiones Christi,]quas ipse prior pertulit & nobis perferendas dereliquit,[abũdãt in nobis,] qui sumus membra eiꝰ,[ita,id est,nõ minus abũdat etiam[consolatio nostra,]quam Deus nobis intus[per Christum]exhibet. Nam sicut Christus est causa passionum,sic idem ipse est causa & consolationum:& ideo nõ viliores, sed gloriosiores æstimãdi sumus ex eo, quod passionibus Christi communicamus,quos Deus in omnibus aduersis semper ita consolatur,vt & alios consolari possimus. Nos quidem à prauis hominibus passiones sustinemus,& à deo cõsolationes vel exhortationes accipimꝰ,sed hæc omnia pro vobis fiũt: Quia D
[siue tribulamur,id est,igne tribulationis examinamur, hoc fit pro[vestra exhortatione &] pro vestra salute:quia nostro exẽplo vos hortatur deus ad tolerãtiã tribulationum, per quas ad æternam salutẽ peruenietis:[siue consolamur] intus à deo, [pro vestra]id fit[consolatione,id est,vt vos inde potissimum cõsolemini.[siue exhortamur]à deo, finitis malis, vel data virtute nobis ad grauiora perferẽda,hoc iterum fit[pro vestra exhortatione & salute:]quia & vos Deꝰ sic exhortatur permanere in fide,& pro ea pati maiora quàm pertulistis. quæ scilicet exhortatio operatur,id est, intendit operari in vobis [tolerantiã earundẽ passionũ,quas & nos patimur.] Vel operatur tolerãtiam,id est,operatur in hoc,vt seruetis tolerantiã earundem passionum. Siue pro vna parte legamus intolerantiam, id est, grauem tolerantiam. Nam sicut nonnunquam impotẽs dicitur valde potens, E
ita nunc intolerantia potest dici magna tolerantia. Exhortatio igitur quã à Deo per nos accipitis,operatur in vobis intolerantiam,id est, fortem tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur.& ideo hoc fit,[vt spes nostra]quæ est[pro vobis,id est,qua speramus vestram salutem, [firma sit]& rata. Nos patimur aduersa, & de vobis spem bonam habemus,scientes pro certo[quoniã sicut]nobis[estis socij passionum,sic eritis]in futuro seculo socij etiam cõsolationis æternæ,quam percepturi sumus. His verbis multùm eos animat Apostolus ad tolerãtiam aduersitatum pro Christo. Qui & subiungit:

Non enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia, quoniã supra modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere. Sed ipsi in nobismetipsis respõ F
sum mortis habuimus, vt non simus fidẽtes in nobis, sed in Deo: qui suscitat mortuos, qui de tantis periculis nos eripuit & eruit, in quem speramus quoniam & adhuc eripiet, adiuuãtibus & vobis in oratione pro nobis, vt ex multarum personis facierum, eius quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis.

Maiores exponit aduersitates,quas pro Christo & aliorum salute passus est,vt cùm ipse passus sit tantas, discipuli & alij minores non recusent pati quaslibet tribulationes,& comparatione magistri erubescant discipuli suam dolere iniuriam, cùm magistrum multo maiora pertulisse cognouerint. Dixi quia nos tribulationes patimur, vt & vos imitemini. Et verè patimur.[Non enim volumus ignorare vos fratres,id est,vt ignoretis[de tribulatione nostra,] ne fortè doleatis de vestra.

Vobis

G Vobis enim proficit eá nosse, quia sic cognoscetis vos parua pati. Pseudo apostoli suas narrant glorias, nos autem passiones nostras. Nolumus vt ignoretis de tribulatione nostra, [quæ facta est nobis in Asia] minore, quæ est pars maioris Asiæ, [quoniam supra modum, id est, supra quãtitatem omnium præcedentium tribulationum, [grauati sumus] pondere tribulationis illius [supra virtutem] humanam. Nulla enim virtus humana tantum pondus afflictionis sustinere posset cum vita, nisi humanæ fragilitati vires tribuisset gratia diuina. Et ita magnitudine tribulationũ sumus oppressi, [vt tæderet nos] non solum sustinere, sed [etiam viuere.] Nec solum tædebat nos viuere, [sed ipsi] etiam [responsum mortis habuimus, id est, cum quidam de vita nostra ab aliis quærerent, nihil respõsum est illis de vita, sed solummodo de morte, quia nullus nobis vitam promisit. Responsum, inquam, mortis habuimus non tantũ in aliis, sed etiã [in nobismetipsis, id est, quãdo rationem
H nostram consuluimus, nullum nobis remediũ nisi mortem promisit. Respõsum, id est, certitudinem mortis in nobisipsis habuimus, quoniam intima nostra respõderunt nobis mortem adesse. Vel respõsum mortis habuimus, id est, mors ipsa respõdit nobis & docuit nos omne humanũ auxilium defecisse: & ab illo solo sperãdum esse remedium, cui etiam mortuos suscitare possibile est. [vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo: qui suscitat mortuos, qui de tantis periculis eripuit nos.] Tãta insolentia iniquitatis contra fidei prædicatores insurrexit, vt mortuos ante oculos haberent. Denique erepti de tãta pressura, resuscitatos se dicũt. Sic enim afflicti fuerant, vt desperarent de præsenti vita. Sed quia Deus præsidia sua non negat in necessitate positis, maximè suis, eripuit illos desperantes de semetipsis, fidentes autem de Deo. Nimia enim pressura deficere se profitebãtur, nisi Deus adesset. & hoc est, vt non simus fidentes in nobis, sed in deo: qui suscitat mortuos, & velut à
I morte nos suscitauit à pressura tribulationis, qui nos de tãtis periculis eripuit, & quotidie nos eruit ab aduersis. [In quem speramus quoniã & adhuc] nos [eripiet, adiuuantibus & vobis] ereptionem nostram [in oratione] facta [pro nobis, id est, non solum cæteri fideles nos adiuuabunt apud Deum vt à malis eripiamur, sed etiã vos orantes pro nobis. Ideo nos eripiet orantibus vobis & aliis, [vt ex personis multarum facierũ] ad deũ per prædicationem nostram conuersis, [agãtur per multos] fideles gratiæ Deo [pro nobis:] gratiæ, dico, [eius donationis, id est, liberationis à periculis [quæ in nobis est.] Quoniam gratia Dei eripit nos causa multorum, pro quibus & patimur, ideo multi pro nobis gratias Deo referãt cum eripimur, vel orẽt cum patimur. Personæ multarum facierum sunt homines multarum ætatum & qualitatum diuersarum, id est, pueri, adolescentes, iuuenes ac senes ac veterani vtriusque sexus. Et hæ personæ sunt eius donationis quæ in nobis est, id est, per doctrinam nostram factæ sunt participes eius fidei, quã

Deus nobis donauit. Ideo ex his personis ad Deũ per nos conuersis, & eius donationis, id est, fidei quæ in nobis est, participibus effectis, agantur per multos credentes gratiæ Deo pro nobis ab aduersitate ereptis. Vel personæ vocãtur sancti, qui sunt apud Deũ honorabiles & acceptabiles. Et hi sunt multarum facierum, quia in interiori homine suo habet vnusquisque eorum suam faciem, per quam à Deo cognoscitur, id est, intentionem bene agẽdi: quoniam alius intendit ad hoc, vt alios prædicando instruat, alius vt eleemosynas tribuat, alius vt frequenter oret, alius vt orãtibus subsidia corporis ministret. Et ita suam faciem, id est, suã bonam intentionem habet vnusquisque. & hæ multarum facierum personę sunt eius donationis, id est, eius gratiæ nobis diuinitus datæ, quæ in nobis est: & idcirco ex his agantur gratiæ Deo per multos pro nobis, qui eos fecim⁹ participes donationis nostræ. K

Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate cordis & synceritate Dei & non in sapiẽtia carnali, sed in gratia Dei cõuersati sumus in hoc mundo, abundantius autem ad vos. Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legistis & cognouistis. Spero autem quòd vsque in finem cognoscetis, sicut & cognouistis nos ex parte, quia gloria vestra sumus, sicut & vos nostra in die domini nostri Iesu Christi. L

Ideo, inquit, non diffidimus de auxilio Dei, sed speramus quia nos eripiet, quoniam pura est conscientia nostra, & inde gloriamur in oculis eius. Nam gloria nostra hęc est testimoniũ scilicet bonum quod perhibet nobis conscientia nostra, quæ testatur nos bono ac simplici animo fecisse quicquid fecimus. Sicut magna pœna est impiorum conscientia, sic magnum gaudium est piorũ conscientia. Nam etsi diabolus vel homo peruersus falsas eis criminationes impingere quærat, ipsi tamen coram deo intus gloriantur ex bonæ cõsciẽtię testimonio. Vnde nunc gloriam suam Apostolus testimonium conscientiæ suæ memorat: quia fauores oris alieni non appetens, vitæ suæ gaudia extra semetipsum ponere ignorat. Ac si dicat: Ideo glorior in tribulationibus, quia conscientia mea me non reprehendit prædicasse causa lucri vel gloriæ temporalis, sed testis est mihi, me pio studio vestram salutem quæsisse. [Nam gloria nostra hęc est, testimonium conscientiæ nostræ, quod] scilicet [in simplicitate cordis & synceritate Dei cõuersati sumus in hoc mundo.] Hęc est gloria conscientiæ nostræ, simplicitas & synceritas. Simplicitas, quia nihil per duplicitatem fecim⁹, vt aliud haberemus in corde, aliud in ore, sed totum per simplicem puritatẽ. Synceritas, † quia sine carie, id est, sine corruptione conscientiam habuimus integram M

Etymologia hæc à doctis non recipitur.

A integram. Et hęc synceritas & simplicitas fuit dei, quia synceriter & simpliciter deo placere studuimus in cunctis quæ gessimus, & in eo simplices ac synceri fuimus. Pseudo autem Apostoli non simpliciter, sed dupliciter ambulant: quia per hypocrisim faciunt quicquid boni facere videntur, & euangelicæ gratiæ miscent carnales obseruantias legis. Nec synceriter, id est, sine carie terebratæ & corruptæ conscientiæ quicquam faciūt. Nos verò cōuersati sumus in simplicitate cordis & synceritate Dei, [& non in sapientia carnali,] quæ est voluptates diligere & labores vitare, ac corporis commoda quærere, & hominibus placere, vel secundum naturas rerum & non contra prædicare: [sed in gratia Dei, id est, in gratia euāgelicæ prædicationis & sanctitatis, conuersati sumus in hoc mūdo, vbi tot mala fiunt, sed [abūdantius ad vos] hoc fecimus, quia nihil vnquam à vobis accepimus, cum possemus stipendia sumere de bonis nostris. Pseudo apostoli autem & iuxta mūdi sapiētiam prædicabāt, ne offenderent homines, & quęstus causa prædicabant. B Vnde Apostolus nūquam à Corinthiis voluit sumptus accipere, ne his occasionem daret accipiendi. & hoc est quod abundātius ad eos (id est, apud eos) in gratia dei conuersatum se dicit, quia cum ab aliis interdum accepe rit, ab his nunquam aliquid sumere voluit, ne sibi autoritatem arguendi eos minueret. Verè apud vos abundantius quàm apud alios conuersati sumus in gratia, id est, gratis omnia vobis ministrauimus: quia modò [nō alia scribim⁹ vobis quàm] ea [quæ legistis] in epistola priore, & quæ cognouistis in experiētia operum nostrorum, id est, nec modo per hanc epistolā à vobis aliquid exigimus, nec per præmissam epistolam aliquid exegimus, nec cum præsentes essemus, quicquam à vobis suscepimus sicut recognoscitis. Et non solum nunc istud cognoscitis, sed etiam [spero quod vsque in finem] vitæ nostræ cognoscetis idem de nobis, id est, nos in eodē permanere, vt nihil à vobis sumamus [sicut & cognouistis nos ex parte,] non ex toto: quia & scitis quod abstinuimus, non tamen C scitis quanta dilectione id fecimus. Ideo cognoscetis nos in hoc perseuerare, quia nos [sumus gloria vestra, sicut & vos nostra, id est, per nos gloriā æternam cōsequi debetis, & nos per vos bene instructos. Quod nō esset, si cum offendiculo à vobis acciperemus. Et hæc gloria nobis est futura non in nocte præsentis seculi, sed [in die] & clarificatione [domini nostri Iesu Christi,] qua ipse manifestabit omnia, & eius voluntati nemo resistet. Tūc & vos glorificabimini, quia bene nobis obedistis: & nos, quia vos bene docuimus. Ideo perseuerare debetis in bonis quæ cœpistis, & semper meliorari.

Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt secūdum gratiam haberetis, & per vos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. Cum ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito, vt sit apud me, Est & Non? D

Postquam se commendabilem ostendit de tribulationibus suis, vnde vilis & abiectus apud quosdā poterat æstimari, purgat se etiam de quadam re, de qua mendax & leuis poterat reputari à quibusdam. In priore enim epistola promiserat se venturum ad eos, cùm Macedoniā pertransiret, & apud eos aliquandiu moraturum, & tamen non venit. Et inde, quantum ad reputationem quorundam simpliciter intelligentium, videri poterat mendax & instabilis: sicque iam apud eos amittebat firmitatem autoritatis. Vnde se excusat, & multis rationibus ostendit, quia non ideo mendax æstimari debet quoniam nō venit ad eos, quia non absolute dixit se hoc facturum, sed ait, Si dominus permiserit. Nec est iudicandus mendax, qui dicit falsum quod putat verū: q̄a quātū in se est, nō fallit, sed fallitur: & ecōtra mentitur, qui dicit verū q̄d putat falsum: nec est liber à mendacio, qui ore nesciens vera loquitur, sciens autem, voluntate mētitur. 1.Cor.16 E Vestra, inquit, gloria sumus, & vos nostra. [Et hac confidentia,] qua confido quod sumus inuicem alii gloria aliorum, id est, quia iam emēdata est vita vestra, vt sit digna nos glorificare, [volui priusquam] irem in Macedoniam, [venire ad vos, vt] ex aduentu meo [haberetis secundā gratiam,] qui dudum habuistis primam, quando vos ad fidem conuerti, id est, vt haberetis confirmationem, quæ est post fidem. Non est igitur ociosum quia volui venire, & non veni. Intelligere enim debetis, esse aliquos inter vos, quorum causa voluntatem meam non impleui, qui se prius debent corrigere, vt me possint læti suscipere. Volui ad vos venire, quos emendatos desiderabam videre, [& per vos, id est, vestro ductu [transire in Macedoniā:] quia licet compendiosius per aliam viam illuc ire possem, vestro tamē amore per vos transire disposui: [& iterum à Macedonia venire ad vos,] vt multipliciter vos confirmarem, [& à vobis deduci in Iudæam,] vt ferrē eleemosynam. F Et quia hoc volui nec impleui, [ergo cū hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum,] vt non firma ratione, sed mentis leuitate hoc vellem, & eadem leuitate dimitterem? Nequaquā hoc est putandū. Nam leuitatis vitio non succūbo, & idcirco mutabilitatis aura non moueor. Quia non leuitate, sed consilio feci, vt non implerem quod disposueram, nec aliud feci, quàm quod faciendum erat: quia vtilitas anteponenda est voluntati, non voluntas vtilitati, aut ea [quæ cogito, secundum carnem cogito, id est, more carnalium hominum, qui pro terreno cōmodo facilè mutant voluntatē suā. Nūquid carnaliter cogito, vt pro carnali cōmodo venire disposuerim, & quia non erat, dimiserim? Non. Qui enim secundū carnem cogitat, tūc non implet quod disposuit, quando aut amplioribus personis differt, aut certè lucris aut apparatibus vincitur.

G vincitur. Spiritualis autem tunc dispositum non implet, quãdo prouidẽtius aliquid pro salute animę meditatur. Sic & ego idcirco nõ impleui quod voluerã, vt vos per hoc ipsum efficeremini meliores, sciẽtes me propterea distulisse, quia quidã adhuc inter vos nõ se purificauerãt à peccatis. Nunquid secundũ carnem cogito, vt per hoc [sit apud me, Est & Nõ? id est, affirmatio & negatio de eadẽ re per incõstantiã animi, scilicet vt sit in me duplicitas, & in verbis meis cõtrarietas. Nequaquã.

Fidelis autem Deus, quia sermo noster qui fuit apud vos, non est in illo, Est & Non, sed Est in illo est. Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum, nõ fuit in illo Est & Nõ, sed Est in illo fuit. Quotquot enim promissiones Dei
H *sunt, in illo Est. Ideo & per ipsum dicimus, Amen Deo ad gloriam nostram.*

Non est in sermone meo contrarietas, vt quod affirmaui, negem dicẽdo Est & Non. sed Deus est fidelis, id est, verax, qui per os meũ loquitur, [quia sermo noster qui fuit apud vos, id est, quem loquimur ad vos: vel qui fuit apud vos, id est, quem locuti sumus vobis in conuersione vestra, dum moraremur apud vos, non est fluctuans & mendaciis permixtus, sed stabilis & verus: quia [non est in illo Est & Non, id est, ambiguitas & variatio, [sed Est in illo est .i. certa purę veritatis assertio. Nam quod dixi me venturũ ad vos, idcirco distuli, quia nondũ estis bene correcti, vt in aduentu meo possitis lętari: & ideo non in me, sed in vobis remansit quod non veni: sed semper habui voluntatem veniendi, & nunquam fuit in me velle & non velle, sed est semper in me velle. Et ita non variatur sermo meus, sed in affirmatione sua permanet. Nõ est in sermone meo Est & Non. Nam [Dei filius
I Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicat⁹ est, per me & Syluanũ & Timotheum] .i. quem vobis prædicauimus ego & Syluanus (id est, Sylas) & Timotheus, non habet in prædicatione sua Est & Non .i. duplicitatem, vt aliquid ibi nunc affirmetur, & nũc negetur: nec fuit vnquam [in illo Est & Nõ, sed Est in illo fuit, id est, certa affirmatio con summatę veritatis. Quod si mẽdaces essemus, tũc ipse mendax esset, quia hoc tantum prædicamus quod ille docuit. Sed ille non docuit de eadem re dicere, Est & Non est: quia non fuit in illo, Est & Nõ est, ac per hoc nec in nobis. Nõ est in illo Est & Nõ .i. duplicitas vel falsitas: sed Est in illo fuit, id est, veritas & immutabilitas, sicut Moysi dixit:
Exodi. 3. Ego sum qui sum. Ille enim vere est, qui semper idem ipse est, & immutabilis permanet. Vel in illo est fuit, id est, rata assertio eorum quæ temporaliter in homine gessit. Nõ fuit in illo Est & Non, sed Est in illo fuit, quia nunquam aliud voluit, q̃ hoc quod est vtile. Semper enim volũtas eius cum vtilitate est, nec immutatus est vt faceret inuitus sicut homo quod est vtile, aut vt ambigeret de aliquibus & mutaret voluntatem. Verè non est in eo ista varietas, sed immutabilis firmitas: quia K
[quotquot promissiones dei sunt, id est, quotquot promissiones per legem & prophetas Deus pater fecit, [in illo Est] sunt, id est, essentiam habent in illo, quia omnes adimpletæ sunt, vel adimplentur in illo. Omnes promissiones Dei in illo firmatæ sunt & exhibitæ, quia in illo completum est quicquid pro salute nostra prophetatũ est. Et ideo patet quia in sermonibus suis vel per se vel per alios mendax non fuit, per quem pater verax apparuit. Et quia Dei promissiones habẽt in illo esse, id est, consistunt in illo atque completæ sunt, [ideo per ipsum] est Amen, id est, veritas deo patri, quia per ipsum verax esse probatur, [ad gloriam nostram] per quos hoc manifestatur. Manifestum est quia semper in Deo veritas est, hoc est, amen, manifestata per Christum, & post per Apostolos prædicata, signorum virtutibus testimonium perhibentibus vera esse per Christũ quæ promisit Deus. & L
est sensus: Omnis veritas promissionũ in Christo est, quæ per nos annũciatur. Vnde & nos gloriam habemus, quoniã vera dicere cõprobamur. Gloria enim apostolorum fuit, magistrũ veracem in quo promissiones Dei completæ essent prædicare, & miraculis sua dicta firmare.

Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, & qui vnxit nos, Deus, & qui signauit nos, & dedit pignus spiritus in cordibus nostris. Ego autem testem Deum inuoco in animam meam, quòd parcens vobis non veni vltra Corinthum. Non quia dominamur fidei vestræ, sed adiutores sumus gaudij vestri. Nam fide statis.

Gloriam vestrã dixi, nõ tamẽ nobis tribuo, sed qui cõfirmat nos, deus est. Vel ita: Nos per Christum dicimus Amẽ deo. i. veracem laudamus eũ: M
sed [qui nos in Christo cõfirmat, de⁹ est.] Et ideo totũ ab illo est. Sed & nos veraciores inde sumus, quia ipse nos in veritate quæ Christus est, confirmat. Deus est, qui nos confirmat in Christo, id est, in vera prędicatione Christi, vt simus in eo stabiles & firmi, ne vnquam ad verbum falsitatis declinemus. Confirmat nos, & hoc vobiscum. Hoc per ironiam dici videtur. Ac si dicatur: Si vobis constat de confirmatione vestra, tunc etiam constet de nostra, qui non minus q̃ vos, sumus in Christi veritate confirmati. Magis enim constat de confirmatione doctorum, quàm de discipulorum, qui per doctores sunt cõfirmati. Vel cõfirmat nos vobiscũ .i. Iudęos cũ gentibus solidat in fide Christi. [& qui vnxit nos .i. Christos fecit vnctione sancti spiritus in baptismo. Vnxit nos in reges & sacerdotes, quia reges & sacerdotes vngebantur dũ cõstituerentur, [& qui signauit nos] .i. discreuit nos ab infidelibus signo crucis, quod nostris frontibus imposuit. [& dedit in cordibus nostris pignus spiritus,]

A spirit⁹,] quādo per impositionem manuum accepimus spiritum sanctum in pignus futuræ beatitudinis. Qui enim mortalibus adhuc spiritū suum dedit, dubium non est quin immortalibus addat gloriam. Ad hoc enim pignus accipimus, vt de promissiōe quæ nobis fit, certitudinem teneamus. Donum ergo sancti spiritus pignus dicitur, quia per hoc anima nostra ad interioris spei certitudinem roboratur. Donum autem sancti spiritus habet quisquis igne charitatis ardet: & ideo se ad æternam beatitudinem peruenturum, si perseuerauerit, non dubitet. Qui verò necdū gustauit quoniam dulcis est dominus, & amorem charitatis nō sensit, adhuc sine pignore est, nullam futuræ† beatitudinis certitudinem habet. Dixi quia deus nos in Christo qui veritas est, confirmat, vt in veritate firmiter maneamus, nec in eius doctrina quicquam mentiamur. Sed [ego quod vltra non veni Corinthum,] non feci mentiens, sed potius vobis

Psalm.33

al. salutis

B parcens, id est, nolens vos ferire, qui nondum estis correcti. Et inde [testem inuoco Deū in animam meam,] vt ipse inspiciat si verum dico, & sit mihi testis: si autem mentior, puniat. Nunc manifestat qua causa, cum voluisset ire ad illos, distulit, scilicet vt tunc iret, quando iam prope omnes emendatos inueniret. Illis enim nunc loquitur, qui videbantur velle se corrigere, sed operam non dabant vt hoc implerent. Quia ergo corripere illos necesse erat, iter suum ab illis auertit, ne cōtristaret multos, vel in seditionem verteret aliquos: & ita pepercit illis, vt ipsi sua sponte corrigerentur antequam veniret. Quod vt mentibus eorum cōmendet, Deum testem dat, ne putent se cōtemptos ab illo. Quo comperto, vt præsentiam eius mereantur, emendent se. Et hoc est, Parcens (inquit) vobis nō veni vltrà Corinthum post primam vicem, id est, vltra primam vicem non veni ad vos, ne cōpellerer vos ferire. Et ne indignarentur quasi de dominio, addidit, Dixi Parcens: [non quia dominamur vestræ fidei, sed] quia [sumus adiutores gaudij vestri. Fide] enim statis, Acsi diceret:

C Ideo non dominamur fidei vestræ, quia fide statis. Nō enim prælati, sed æquales vobis sumus, in quo vos stare cognoscimus. Hoc loco se prælatū ignorat Apostolus. Sed superius cum grauem fornicatoris culpam agnouisset, illico magistrum se esse recoluit dicens: Quid vultis? In virga veniam ad vos? Summus enim locus bene regitur, cum is qui præest, vitiis potius quàm fratribus dominatur. Quia ergo fides non necessitatis, sed voluntatis res est, non dominamur, inquit, fidei vestræ. Dominatus enim, necessitatis causa est. Nō dominamur vestræ fidei, quæ coactionem pati nō potest: sed sumus adiutores gaudij, quod in emendatione estis habituri, quia vobis emendare volētibus admonitionem ministramus, vt quod cœpistis velle, possitis implere: & bene correcti, cū venero, gaudium habeatis, atque tandem in regno cœlesti gaudeatis. Ideo non dominamur vestræ fidei, quia fide statis, quæ per dilectionem operatur, non per dominium cogitur.

1.Cor.4.

Galat.5

CAPVT II.

D

Statui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos. Si enim ego contristo vos, & quis est qui me lætificet, nisi qui cōtristatur ex me? & hoc ipsum scripsi vobis, vt nō cū venero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere, confidens in omnibus vobis, quia meū gaudium omnium vestrum est. Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per multas lachrymas, non vt cōtristemini, sed vt sciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis.

Dixi quia peperci vobis in eo quod nō veni, ne opus esset vt vos aspere tractarē. Nec solū retardaui iter meum parcēdo vobis, sed [statui hoc ipsum apud me, id est, decreui in corde meo, vt nō venirē ad vos iterum in tristitia, id est, vt aduentū meum differrem donec essetis correcti, ne veniens cōtristarer iterum de incorrectione vestra, qui nūc cōtristor de peccatis vestris. Vel qui semel ad vos veni, quando vos ad fidem cōuerti, statui [ne iterum venirem ad vos in tristitia, id est, ne vos contristarem corripiēdo quosdā cùm iterum venirem. Ideo statui non venire, ne iterum tristitiam haberem, vel ne iterato aduentu meo vos contristarem: quia [si ego] nunc per epistolam [vos contristo,] quasi & vos me per peccata contristatis, [quis est qui me] cum venero lætificet, [nisi qui] nunc contristatur ad pœnitentiam [ex me] contristato, id est, ex eo quod me suis peccatis cōtristauit, vel ex me, id est, ex meis verbis. Si ego nunc in absentia mea vos ad tristitiā & lachrymas pœnitētiæ cōmoueo, certus sum quia cū venero, gaudebo. Quis enim est qui me tunc lætificet, nisi qui modo ad pœnitentiæ tristitiā cōuertitur ex me quē contristauit? Contristari enim debetis, non solum quia peccastis & Deum offendistis, sed etiam quia me magistrum vestrū peccando cōtristastis. [Et hoc ipsum] quod nemo me lætificat nisi qui contristatur ex me, [scripsi vobis] nunc, vt hoc sciētes defleatis modò peccata vestra, ne [cum venero, tristitiā super tristitiā habeā. i. cōtrister iterum de vobis, sed gaudeam. Siue hoc ipsum, quod parco vobis non veniēs, & quod statui nō venire, in tristitia scripsi vobis, vt interim citò conuertamini ad luctum pœnitentiæ, ne cū venero, tristitiam habeā de incorrectione vestra, super tristitiā quā habeo de peccatis vestris. Non addatur mihi tristitia de vobis, [de quibus oportuerat me gaudere,] nō solū nūc, sed olim quādo me cōtristastis, & sic grauiter peccastis. Scripsi vobis, & hoc feci [cōfidens in omnibus vobis,] quod vltra nō habeā tristitiā de vobis, & videte ne frustra confisus sim, [quia gaudium meum est omniū vestrū. i. gaudiū meum

E

F

G est purificatio vestra,& profectus vester vos ipsos lætificans in domino. Dixi ne tristitiam de vobis habeam super tristitiam pristinam. Nam grauem passus sum tristitiam ex deformitate vestra, quam peccando cõtraxistis: quia primam epistolã [scripsi vobis ex multa tribulatione & angustia cordis] mei, i. ex multo dolore multaq; solicitudine mentis pro vestro casu. scripsi [per multas lachrymas,] quæ foris ostendebant internum animi dolorẽ. Et scripsi asperè vos reprehẽdẽs, [nõ vt contristemini] ex verbis meis, [sed vt sciatis quã charitatẽ habeã abundãtius in vobis. i. q̃ magno dilectionis affectu vestram salutem quærã, cupiẽs vos à peccatis eripere & Christo reddere. Quisquis aliquẽ hoc affectu corripit, vt plus illo doleat peccatis eius, non vtique vt illum contristet, corripit, sed vt ostendat illi quo amore diligat eum. Qui autem non hoc affectu corripit, cõtristat fratrem. Insultat enim, qui non condolet fratri.

Si quis autem contristauit me, non me contristauit, sed ex parte, vt non onerem
H *omnes vos. Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus, ita vt è contrario magis donetis & consolemini, ne fortè abundãtiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est. Propter quod obsecro vos, vt confirmetis in illum charitatẽ. Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis. Cui autẽ aliquid donastis, & ego. Nam & ego quod donaui, si quid donaui, propter vos in persona Christi, vt non circumueniamur à satana. Non enim ignoramus cogitationes eius.*

Ego tristitiam habui. Sed [si quis] peccãs [cõtristauit me, non me] solum [contristauit, sed] & vos ipsos [ex parte, id est, quosdam ex vobis, hoc
I est, bonos & correctos, qui de peccato fratris doluerunt. Ideo dico vos ex parte contristatos, vt non onerem omnes vos: id est, vt onus tristitiæ non omnibus vobis imponam, quia non omnes syncere iustitiam diligitis, vt pro peccato cõtristari velitis. Hîc reprehendit illos, qui de grauissima morte animæ fratris non doluerunt. Potest & ita intelligi: Non me contristauit ex toto, sed ex parte, vt non onerem omnes vos magnitudine tristitiæ meæ, si ex toto contristatum me dixero. Ipse me contristauit, & tamen parcite illi. [Sufficit enim illi qui est eiusmodi, id est, qui tã grauiter deliquit, [obiurgatio hęc quæ fit à pluribus.] Magnum enim dolorem patitur, qui delictum suum videt à pluribus horreri & argui. Et quia talis facile desperaret, sufficit illi obiurgatio multorum, id est, sufficiẽs medicina est ad euacuationem culpæ illius sola obiurgatio qua illum obiurgastis. Et ita sufficit, vt non amplius eum exasperetis, sed magis, id est, potius è contrario condonetis ei: quia quanto à pluribus est obiurgat⁹, K
tanto magis est illi condonandum. Nunc reuocat eum quem satanæ tradiderat, & ecclesiæ membris associat. Quod vtique non faceret, nisi processu 1. Cor. 5.
temporis dignos in eo pœnitentiæ fructus præuidisset, & nisi caro illius iam præscriptum interitum pertulisset, peccato scilicet & vitiis mortua, vt sic deo viueret. Condonate illi & consolamini illum, id est, ita nunc estote prompti ad ignoscendum & consolandum, sicut tunc fuistis ad obiurgãdum & eiiciendum, [ne forte qui eiusmodi est, id est, qui sic obiurgatus & abiectus est, [absorbeatur abundantiori tristitia, id est, mergatur fluctibus immoderatæ tristitiæ, si se diutius viderit à cunctis abiici, & desperans de se, det animum ad mundũ fruendũ, quasi qui locũ apud Deũ iam nõ habeat. Hoc est enim absorberi maiori tristitia, desperantẽ de se conuerti ad admittenda peccata, quibus grauatus, absorbeatur à morte secũda. Ideo cõsolamini illum post obiurgationẽ, quoniam L
pœnitentia si de vero animo est, id est, si ille qui corripitur, statim animo doleat, protin⁹ habet fructum. Et vera pœnitentia est, iam cessare à peccato. Sic enim probat se resipiscere & dolere, si de cætero desinat. [Propter quod, id est, ne per nimis asperam correctionem absorbeatur fluctu vehementioris tristitiæ, & cadat in barathrum desperationis, ego qui iubere possem, [obsecro vos,] vt recipientes eum in communionem, [confirmetis charitatem] vestram [in illum,] vt firma fiat charitas qua illũ diligitis, & affectus vestræ dilectionis firmiter in eum transire probetur per dulcedinem piæ consolationis. Vel in illo cõfirmate charitatem eius vestris exhortatiõibus, quæ nũc propter hanc mœstitudinem infirma & vacillans est. Et debetis hoc agere. Nam [ideo & scripsi vobis, id est, scripto persuadere id studui, vt in hoc [cognoscam experimentum vestrum, id est, cognoscã quale fuit illud quod expertus sum, vos obedisse mihi in eius excõmunicatione. hoc probẽ & sciã, vtrum bono an malo animo expulistis eum. Ex- M
pertus sum enim vos fuisse obedientes in eius abiectione, sed illud experimentum cognoscere volens, scripsi vobis de cõfirmatione charitatis: quia si nunc in reconciliatione apparueritis charitatiui in eum, tunc cognoscam quod non odio, sed charitate libenter eum abiecistis. Experimentum vestri volui cognoscere, probans [an in omnibus sitis obedientes, id est, an ita nunc obedieritis in recipiendo & cõsolando, sicut obedistis in eiiciẽdo & obiurgando, vel etiam sicut obedistis emendando illa quæ ad ecclesiasticum ordinem pertinent. Moneo vos clementes in eum fieri, sed vos iam in cordibus vestris condonastis ei, quoniam vidistis eum asperam egisse pœnitentiã. & cui vos [aliquid donastis, & ego] illi condonaui. Et vere hoc feci sicut & vos. [Nã & ego quod] illi donaui. i. condonaui, [si quid] ei donaui, hoc feci [propter vos,] quos super eum pie commotos agnoui. Quod tamen de sanctioribus viris intelligitur, non

A non de multitudine carnalium, qui viscera pietatis adhuc non habebant, & ideo monentur ad misericordiã. Propter vos qui spirituales estis, pie cõdoluistis ei, & ego cõdonaui illi. Et ne irrita videatur huiusmodi condonatio, quæ propter amicos facta est, ego [in persona Christi] hanc feci, id est, acsi ipse Christus illi condonaret. Et hoc feci [vt non circunueniamur à satana, id est, ne decipiamur ab aduersario, vt per vnius asperam pœnitẽtiam quam illi imposuimus, faciat eum desperare. Et debemus artes inimici præcauere, quia nõ ignoramus eius astutias, quibus nos & illum cogitat perdere. Nam consolatio debet subsequi fratrem delictum flentem, ne diu cõtristatus & cõtemptus à charitate ecclesiæ, incipiat desperare de se: & videns qui semper in insidiis est, subtilis diabolus mentem eius vilem effectam, accedat & suggerat ei, vt vel præsentibꝰ fruatur qui de spe futuri præmij deiectus est, & pereat possessus à diabolo, cui ad hoc pœnitentia data erat, vt cõuersus reformaret se. Notandum quàm studiosè vnitatem cũ discipulis seruet Apostolus. Dum enim cognouisset eos super hũc fratrem iam misericorditer motos, quia bene egerat pœnitentiam, ait: Cui aliquid donastis, & ego. Acsi diceret: A bono vestro non dissentio, meum sit quicquid ipsi fecistis. Atque mox subdidit, Et ego si quid donaui, propter vos. Acsi diceret: Vestris actibus bonum addidi, quicquid propter vos misericorditer feci. Vestra ergo est vtilitas bonitas mea, mea est vtilitas bonitas vestra. Qui ipsam mox compagem cordium, in qua sic tenetur, adiũgens, subdidit: In persona Christi. Cui velut si dicere præsumamus, quare te ita caute discipulis copulas, quare vel te illorum, vel illos tuis actionibus tam solicita mente cõformas, ilico subiunxit: Vt non circunueniamur à satana. Ideo enim tanta humilitate voluntati eorum in parcendo se sociat, quia solicito prouidentię oculo attendit, quod plerunque dum alter donat, alter irascitur. & quale est iam misericordiæ sacrificiũ, quod cum discordia proximi offertur? Vnde recte dicitur: Vt non circunueniamur à satana, [non enim ignoramus cogitationes eius.] Quia videlicet inde in alterius corde rixæ malũ solet immittere, vnde in alterum conspicit pietatis negocium fecisse. Imperfectum enim bonum est quod sic agitur, vt quid ei ex alio latere malum subrepat, nõ attendatur, nisi fortè hoc quod sine cuiuspiã scandalo fieri non potest, culpa sit non fecisse. Iure ergo malum discordiæ in bona actione sua præcauens Apostolus, vt non circunueniamur, inquit, à satana. Qui scilicet solet de bonis mala generare, & hoc quod per charitatem agitur, ad discordiam trahere. Potest hoc & de alio sic intelligi. Dixi vt in prædicto pœnitente cõfirmetis charitatem, sed hoc libenter debetis propter me facere, quia ego propter vos similia feci. Quia si alicui reo donastis, id est, condonastis aliquid culpæ, & ego pro vobis similiter feci. Ideoque iustum est vt & vos huic pro me ignoscatis. Nam & ego quod donaui si cui aliquod peccatum donaui, propter vos hoc

B (margin)

C (margin)

feci, id est, precibus vestris annuẽs. Hoc dicto grauat illos. Quia si magister petentibus donauit discipulis cui voluerunt, peccatum, quanto magis obedire debent discipuli magistro, vt ei donent cui rogat ipse? Et vt ratum ei cui donauit, ostenderet apud DEVM, ait in persona CHRISTI se donasse quod donauit, id est, vice Christi qui ait, Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. Si ergo huic pro quo petierunt Apostolum, ipse pro Christo ignouit, quanto magis illi ignoscẽdum erat, cui vt donent, & ipse hortatur? Donate, inquit, sicut ego donaui, ne per discordiam circunueniamur à satana: quoniam si causa vestri nõ donarem, & vos causa mei, iam inter nos discordia fieret, & mutua charitas deperiret, & sic noster aduersarius victor exultaret. Non enim ignoramus, quàm callide mala contra nos incessanter exquirat. D — Iohan. 20.

Cum venissem autem Troadem propter euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in domino, non habui requiem spiritui meo, cò quòd nõ inuenerim Titum fratrem meum: sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt: aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. Et ad hæc quis tam idoneus? Nõ enim sumus, sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex synceritate, sicut ex Deo, coram deo in Christo loquimur. E

Narrat Corinthiis quę passus sit, & quomodo in cũctis deo gratias agat, vt sub exemplo sui illos prouocet ad certãdum. In Asia, inquit, passus sum grauissimam (vt supradixi) tribulationem. Sed & [cum venissem Troadẽ,] nõ quieui. Vel ita: Non solum propter prædictas causas nõ veni, scilicet vt non veniẽdo parcere vobis, & ne tristitiam super tristitiã haberem: sed etiam ideo, quia Titum quẽ miseram ad vos, vt renunciaret mihi si essetis correcti, cum Troadem venissem non inueni, sicut illic disposueram: ideoque nihil sciẽs de correctione vestra, non potui ad vos venire. Sed & aliis graue damnum incorrectio vestra fecit, quoniam ego Troadensibus parũ proficere sine Tito potui, quẽ vestra incorrectio detinebat. Sicut enim vestra culpa fuit, quòd non veni Corinthũ: sic quòd non profeci in Troade, dũ apud vos impeditus moratur Titus, sine quo non poteram ibi proficere. Et hoc est: Veni (inquit) Troadẽ, quæ prius Troia vocabatur, vt euangelium CHRISTI in Asia prædicarem. Cumque [mihi ostium apertum F

G esset in domino,id est, plurimi credidissent, siue
per signa atque virtutes, quæ in me operabatur
deus,spes esset fidei nascentis, & in domino suc-
crescentis, [non habui requiem spiritui meo, id
est, speratam consolationem inuenire non potui
eo[quod Titũ non inuenerim,]sicut ante condi-
xeramus. Ostium enim appellatur aditus vel op-
portunitas prędicandi,siue quia deus aperuit cor-
da eorum quibus ille prędicabat:& vt beatus Hie
ronymus loquitur,cum Apostol⁹ haberet sancta-
rum scientiam scripturarum, & sermonis diuersa
rumque linguarum gratiã possideret, diuinorum
sensuum maiestatem non poterat Græci eloquij
digno explicare sermone.Habebat ergo Titũ in-
terpretem, sicut beatus Petrus Marcum. Et ideo
contristatus est, quia prædicationis suæ fistulam
organumque,per quod Christo caneret,in præsen
ti non inuenerat. Est & alia fortasse probabilior
causa,cur Titum abesse doluerit, quia solus non
poterat & fideles instruere,& perstrepentibus in-
credulis repugnare. Quamuis enim quidam eo-
H rum aperuissent corda sua ad suscipiendum dei
verbum, impudentia tamen infidelium non mini
ma exurgebat in Apostolum zelo credentium.Et
hæc ab vno impleri non poterat, vt & credentes
instrueret,& infidelibus resisteret: ideoque labor
erat intolerabilis,cum deesset solatium Titi. Et
idcirco recessit inde, valefaciens eis qui crede-
rant, in quorum scilicet cordibus euangelizanti
apertum est ostium.Et hoc est, non habui requi-
em spiritui meo,id est, non potui satisfacere vo-
luntati meæ, quia ibi sicut sperabam non inueni
Titum,qui ibi necessarius erat, quoniam ipse lin
gua eorum fortassis expressius vti poterat: [sed
valefaciens eis]qui erant cõuersi,[profectus sum
in Macedoniam,]si forte vel ibi Titum inuenire,
vt haberem interpretationis euangeliique sola-
tium.Ego illuc perrexi, & ibi quoque multa per-
tuli.Sed[Deo gratias]ago,qui non sinit nos defi-
cere,sed[semper triumphat nos in Christo,id est,
triumphare nos facit.Vel triumphat de nobis,siue
I triumphum suum per nos agit.[& odorem,id est,
bonam famam notitiæ suæ per nos vbiq; spargit.
Apostolus multa perpessus aduersa, gratias agit
Deo in Christo Iesu,quem gentibus prædicabat,
quod dignum se elegerit triumpho filij sui. Triũ-
phus Dei est passio martyrum,pro Christi nomi-
ne cruoris effusio,& inter tormenta lætitia.Cum
enim quis viderit tanta perseuerantia stare mar-
tyres atq; torqueri,& in suis cruciatibus gloria-
ri,odor notitiæ Dei disseminatur in gentes,& sibi
tacita loquitur cogitatio,quod nisi verum esset e-
uangelium,nũquam sanguine defenderetur. Hoc
etiam est deum apostolos triumphare in Christo,
victores illos facere in fide Christi , vt calcata
perfidia,trophæum habeat fides, dum ex perfidis
fiunt fideles,& maleuoli non proficiunt in perse-
quẽdo fideles. Odor autem notitiæ Dei per signa
& prodigia manifestatur, dũ vera esse prædicatio
Dei virtutis testimonio cõprobatur.Quę scilicet
prædicatio per odorẽ designatur, quia cum Deus

Locus obscurus.

non videatur per hæc quæ visibiliter operatur,in K
apostolis esse intelligitur,vt veritas doctrinæ ma-
nifestetur.Sicut enim quædam res cũ nõ videan-
tur,per odorẽ tamen agnoscuntur, ita & deus qui
inuisibilis est,per euangelicã prædicationẽ voluit
agnosci,quæ inuisibiliter ad aures, sicut odor ad
nares peruenit.Et notãdum quia hucusque locu-
tus est de suis tribulationibus, & cur Corinthum
nõ venerit. Hinc verò incipit se commendare &
pseudo apostolos deprimere.Et quicquid nũc di-
cit de se,totum ab illis est remouẽdum. Odorem,
inquit,id est, suauem famam [notitiæ suæ mani-
festat per nos in omni loco,id est,vbicunque præ-
dicamus:[quia sum⁹ odor Christi bonus] & sua-
uis deo,etsi non ita vobis.Odor Christi,id est,pu
ritas nostræ conuersationis Christum redolet, &
prædicationis nostræ longè lateque spirat fragrã-
tia. Et sumus odor bonus [in his qui salui fiũt,&
in his qui pereunt.]Nam quia homines suo arbi-
trio derelicti sunt,neque enim bonum necessitate L
faciunt,sed voluntate,vt credentes coronam acci-
piant,& increduli supplicijs mãcipentur:ideo no
ster odor qui per se bonus est, virtute eorũ & vi-
tio qui suscipiunt, siue non suscipiunt, in vitam
trãsit aut mortem:vt qui crediderint,salui fiant:&
qui non crediderint,pereant.Nec mirum, cum &
solis radios tam munda loco excipiant quàm im-
munda,& sic in floribus vt in stercore luceant,nec
tamen polluantur inde radij solis. Ita & Christi
bonus odor,qui nunquam mutari potest nec suam
naturam amittere,credentibus vita est,incredulis
mors. Bonus Christi odor , prædicatio veritatis
est.Quem odorem in vitam capit, qui euangelio
moribus bonis seruit & congruit.Mortem incur-
rit,cuius ab his quæ bene loquitur, vita dissentit.
Quæ conditio etiã auditores adstringit, cum re-
cta prædicatio ab aliis per incredulitatem auditur
in mortem,ab aliis per fidem suscipitur in salutẽ.
Bonus,inquit,odor sumus,& horum respectu qui
inde saluãtur,& horũ qui contemnentes pereunt, M
quia bona intẽtione facimus.Siue enim conside-
raueris saluatos prędicatione nostra,siue perditos
contemptu eius,nos tamen Deo semper videmur
bonus odor,quoniam ipse videt intentionem no-
stram,id est,quid intẽdamus dum loquimur,scili-
cet quia intendimus vt oẽs auditores salui fiant,
nõ vt aliqui ex illis pereant:&idcirco sumus Deo
bonus odor. Sed hominibus [aliis quidem] vi-
demur[odor mortis,]quia prędicamus crucẽ, id
est, ministri mortis æstimamur:[aliis autem odor
vitæ]credimur.i.odor spirans vitam per saluato-
ris prędicationem.Et vtrisque fit iuxta quod ęsti-
mãt. Nã quib⁹ ęstimamur odor mortis,ęstimatio
hęc vertitur eis in æternã mortẽ: & quibus vide-
mur odor vitæ,fides eorũ ducit eos[in vitam]æ-
ternã.Hæc ita Deus per nos operatur. [Et ad hæc
quis]est[tam idoneus,]vt intelligat quomodo fa
cit deus miris modis, vt bono odore & boni vi-
uãt,& mali moriãtur?Paulũ apostolũ bene agen-
tem,bene viuentẽ,iustitiã verbo prædicantẽ,ope-
re demõstrãtem,doctorẽ mirabilẽ, fidelẽ dispẽsa-
torem,

A torem, fama vsquequaq; disseminabat. Quidā diligebāt, quidā inuidebāt. Illi qui diligebant, bono odore viuebāt: illi qui inuidebāt, bono odore peribant. Ideo pereuntibus nō malus odor, sed bonus erat. Inde enim magis inuidebāt, quia tā bona gratia præualebat. Nemo enim inuidet misero. Erat enim gloriosus in prædicatione verbi Dei, & viuens secundū regulam pręceptorum Dei. Et diligebāt eū, qui in illo diligebāt bonum (quē sequebantur) odorē. Alij autē quāto magis ei inuidebāt in gloria prædicationis & in vita inculpabili, tanto magis inuidia torquebātur & occidebātur bono odore. Quisquis enim inuidet gloriosæ famæ Christi vel alicuius sancti, bono odore moritur: qui autē diligit eam, bono odore viuit. Quia ergo difficile est intelligere, qua ratione quis bono odore pereat, vel quia occultis dei iudiciis, quę in hac vita ab hominibus cōprehendi nō possunt, agitur vt eodem bono odore alij viuāt & alij moriantur, rectè dicitur: Et ad hæc quis tam idoneus? Acsi dicatur:
B Idonei quidem sumus ad hæc consideranda quia fiant, sed idonei non sumus ad hęc inuestigāda cur fiant. Quis est tā idoneus ad hæc discutienda, vt inueniat cur ita fiant? Vel quis est tā idoneus ad hæc intelligēda, vt cognoscat quomodo bonus odor alios vegetat, & alios necat? Id est, quis est, idoneus intelligere quàm iuste fiat quod dominus
Ioan. 9. ait, Ego veni vt qui nō vident, videant: & qui vident, cæci fiant? Ipsa est enim altitudo diuitiarum sapientiæ Dei, qua facit ex eadem massa, aliud vas
Rom. 9 in honorem, aliud in cōtumeliā. Verè (inquit) bonus odor sumus Deo, quia non sumus adulterantes verbum Dei. i. falsa illi admiscentes, & pro voluptate, non pro gignenda prole semen verbi fundentes. Vel contra falsos apostolos & contra mercenarios dicit, & ad hæc quis tam idoneus? Id est, ad hæc quæ per vos Deus agit, quis est tā idoneus vt vos? Difficilè enim dignus præco virtutū Christi inueniri potest, qui in annūciandis illis nō suā,
Nota. sed eius gloriam quęrat: nec sua lucra, sed dominica cogitet. Et vere nullus præter nos est ad hæc tā idoneus. [Non enim sumus adulterantes verbum Dei, sicut plurimi, id est, sicut pseudo apostoli &
C mercenarij, qui vel corrūpūt admixtione falsitatis sensum diuinæ prædicationis, vel ex ea quęrūt voluptatem lucri carnalis. [sed ex synceritate. i. ex syncera intētione, nō pro quęstu loquimur, & [sicut ex deo] habētes quicquid dicimus, [corā Deo loquimur. i. illi soli, & non hominibus placere ex nostra loquutiōe quærimus: & loquimur [in Christo,] nunq̄ excedētes, vt pseudo, qui de legali obseruātia & seculi philosophia cū euāgelio Christi loquebātur. Adulter in carnali coitu, nō prolem, sed voluptatē quęrit. Et peruersus quisq; ac vanæ gloriæ seruiens, rectè adulterare verbū Dei dicitur:
Nota. quia per sacrum eloquium non Deo filios gignere, sed suam scientiam desiderat ostentare. Quem enim libido gloriæ ad loquēdum trahit, voluptati magis quàm generationi operā impēdit. Adulterare nanq; verbum Dei, est aut aliter de illo sentire quā est, aut ex eo nō spiritales fructus, sed adulterinos fœtus quærere laudis humanæ. Ex synceritate verò loqui, est nihil in eloquio extra quod D oportet quærere. Sicut ex Deo autē loquitur, qui scit non se à se habere, sed ex Deo accepisse quod dicit. Corā Deo verò loquitur, qui in omni quod dicit, non humanos fauores appetit, sed omnipotentis Dei præsentiæ intendit: nec suam, sed autoris gloriam requirit. Et in Christo loquitur, cuius sermo totus in Christi veritate p̄sistit: vt nec mēdax sit, nec aliud quàm Christū prędicet. Qui autem scit quidem ex deo se accepisse quod dicit, & tamen dicendo propriam gloriā quærit, sicut ex Deo loquitur, sed nō corā deo: quia eū quem cordi suo nō proponit, cum prædicat, quasi absentem putat. Sed sancti viri & ex deo loquuntur, & corā deo, quia ab eo se sciunt habere quod dicunt, & ipsum suis sermonibus adesse iudicē auditorémq; cōsiderant. Potest & mysterium trinitatis in huius capituli fine monstrari. Ex deo, id est, ex spiritu sancto, coram Deo patre in Christo loquimur.

CAPVT III. E

1 *Incipimus iterum nosmetipsos commēdare? Aut nūquid egemus (sicut quidam) cōmendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus, manifestati quoniam epistola estis Christi, ministrata à nobis & scripta non atramento, sed spiritu Dei viui non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*

Quia sciebat sinistrè accipere eos suam cōmēdationem etiam in prima epistola, quasi suam gloriam quæreret, incipit contra opinionem eorum loqui. Nam pseudo apostoli hoc in eo reprehēdebant, quod se commendabat, & quod bona quæ deus in eo posuerat, aliis annunciabat, atque inde superbum & inani gloriæ studentem asserebāt. Et propterea nunc ipse demonstrat, quod commendatio sua non ad se commendādum spectet, sed ad illum solum, cuius est minister idoneus. & hoc est F quod increpatiuè per interrogationem, vel per ironiam dicit: [Incipimus iterum] sicut in prima epistola [commendare nosmetipsos,] nō Deū? Incipimus quasi semper in hoc noui, nosipsos rursum commendare, dum dicimus quia Christi bonus odor sumus &c. Quasi dicat: Commendamus quidem nos & in hac epistola sicut in prima, sed non nosmetipsos: quia in nostra commendatione illum maximè commendamus, ad cuius gloriam cuncta referimus. Non ergo carnaliter, sed spiritualiter nos commendamus ad profectum vestræ salutis, vt hoc de nobis credatis quod est: quia qui de bono male sentit, peccat. Et vobis expedit vt nos cognoscatis, quia tunc dicta nostra libēter suscipietis, & sic ad salutē peruenietis. Ac propterea commendatio vobis potius proficit. Nō enim

G nos propter nos commendamus, sicut pseudo apostoli, qui propriam gloriam & propria lucra quærentes, seipsos commendant. [Aut nunquid egemus commēdatitiis epistolis] missis ab aliis fidelib⁹ [ad vos, aut ex vobis] ad alios, [sicut quidā.i. sicut pseudo, quos nulla propria virtus aut sapiētia commendat? Ipsi enim indigent vt per epistolas commendentur, dum proprij honoris & quæstus causa circueunt ecclesias, nō ad tribuendam, sed ad auferendam salutem. Nos verò, quos Deus virtute mirabilium operū & luce sapientiæ, quocunque pergamus commendat, nō opus habemus vt per epistolas hominum alicubi commēdemur. Nam vos estis epistola & commendatio nostra apud homines, hoc est, vestra fides & charitas & omne bonum quod in vobis est, nos reddit cōmendabiles: quia inde laudamur, quod per nos Deus vobis hæc omnia dedit. Epistola enim salutis indicium est. [Epistola nostra vos estis,] in quibus scientia & vita nostra repræsentatur aliis. Epistola nostra, dico, [scripta in cordib⁹ nostris.i. in me-
H moria nostræ mētis posita, quia vos semper in nostro corde retinemus, & solicitudinē de salute vestra semper habemus, dum peccatorum vestrorum correctionem desideram⁹, & processum in melius ac perseuerātiam in bono vobis semper optamus. quæ scilicet epistola [scitur & legitur ab omnibus hominibus.] Scitur ab omnib⁹ hominibus, id est, omnes sciunt quod per nos estis instituti: & legitur, id est, in vobis discunt nos imitari. Sicque fit vt scientia & lectione huius epistole, id est, notitia & consideratione bonæ conuersationis vestrę, nos efficiamur commendabiles omnibus. Dixi quia estis epistola nostra, vos dico, manifestati omnib⁹ [quoniam epistola Christi estis, ministrata à nobis.] Omnibus enim manifestum est, vos Christo per ministerium nostrum credidisse, confirmanti doctrinam nostram per virtutes. Et ita principaliter estis epistola Christi, secundario nostra, quia ipse principaliter vos scripsit, nos secundario, id est, per ministerium nostrum ipse scripsit in vobis fidem, spem & charitatem ac reliqua bona. Vos estis epistola [scripta non atramento, sed spiritu
I Dei viui, id est, quod estis repræsentatio Christi & nostra, firmiter scriptum est in cordib⁹ nostris, non delebiliter, vt quod atramento scribitur. Nō atramēto scriptum est, id est, non ita vt possit deleri, sicut ea quæ atramento scribuntur, sed spiritu Dei viui, id est, vt æternaliter & viuaciter in cordibus nostris aut vestris permaneat, sicut ille qui scripsit, viuit & ęternus est. Quoniam ęterna sunt quæ nobis promissa sunt, idcirco Dei spiritu qui semper est, dicitur scripta hæc epistola. Temporalia autem atramento scribuntur, & quod obliteratur & perdit memoriam. Vel non atramento, id est, nō tetris notis est scripta, sicut pseudo scribūt, qui hæreses interserūt, sed luce spiritus sancti. [nō in tabulis lapideis,] vt antiqua lex, [sed in tabu-
Exodi. 8 lis cordis carnalib⁹.] Ibi enim in tabulis lapideis
Exodi. 31. digitus Dei, id est, spiritus sanctus operatus est, hic in cordibus hominum. Ibi lex extrinsecus posita est, qua iniusti terrerentur: hîc intrinsecus data est, qua iustificarentur. Illud enim extra hominem scribitur, vt eum forinsecus terrificet: hoc in ipso homine, vt eum intrinsecus iustificet. Carnales verò tabulas cordis dixi, non carnalis prudentiæ, sed tanquam viuentis, sensumque habentis, in comparatione lapidis qui sine sensu est. Respexit enim ad illud quod Deus per prophetam promiserat, Auferam cor lapideū de carne vestra, & dabo cor carneum. Cor nanque carneum à corde lapideo voluit vita sentiente discerni, & per vitam sentientem significauit intelligentem. Non ergo propterea dictum est, in tabulis cordis carnalibus vt carnaliter viuatis, qui debetis spiritaliter viuere. Sed quia lapis sine sensu est, cui cōparatum est cor durum, cui nisi carni sentienti cor intelligens debuit comparari? quādoquidem ipsum cor lapideum, non significat nisi durissimam voluntatem & aduersus Deum omnino inflexibilem. Iudęi enim in lapideis tabulis legē acceperunt, ad significādam duritiam cordis eorum erga dilectionem Dei & intelligentiā: quia neq; Deū erant amaturi, neq; legē ipsam intellecturi. Per lapideas enim tabulas, dura & insensibilia corda eorū designata sunt. Per tabulas verò cordis, mentes dilatatæ charitatis latitudine. Vnde & carnales dicūtur, id est, molles & sentientes, & affectum dilectionis vel bene agendi habentes. Caro enim animata sentit, & affectum habet circa illud quod tangit, vt per cor habeamus intellectum, & per carnem dilectionis affectum. Itaque spiritus sanctus scripsit epistolam nostram in tabulis cordis carnalibus, id est, sic in vobis præcepta sua posuit, vt daret vobis facultatem ad intelligendum, & affectum dilectionis ad complendum.

K (right margin, at "sita est") — Ieze. 11. (at "Auferam cor lapideū") — L (at "ficādam duritiam")

Fiduciam autē talem habemus per Christum ad Deum, non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Hebr. 4

Postquā ostendit quare non eget commendatitiis epistolis, respondet ad illud quod præmiserat, scilicet quia non commendat seipsum, sed Deum à quo habet omnia. Quasi dicat: Diximus quia Deus per nos semper triūphat, & odorem notitiæ suæ per nos vbique manifestat, & quia Christi bonus odor sumus Deo. Et quod tā fiducialiter hæc & his similia loquimur, nō ad cōmēdationem nostram facimus, quasi de nostris viribus gloriantes, & ad nos ista referentes, sed talem ac tātam [fiduciam habemus, id est, referimus [ad Deum à quo nobis est datum quicquid boni habemus. Vel ita continuatur ad proximum, Epistola CHRISTI & nostra estis. Sed fiduciam dicendi talia, non ad nos, sed ad Deum referimus. Nam ex puritate cōscientiæ habemus talem fiduciam ad Deum.i. cōfidimus quod ei placet quia sic loquimur: & habemus eam [per Christum] mediatorem, per quem nobis hæc potestas est data. Sed nihil viribus nostris adscribimus. Habemus enim apud DEVM mediatore M

A mediatore Christo magnã fiduciam, sed [non] ita [quod simus sufficiētes] saltem [cogitare aliquid] boni quod sit [à nobis,] id est, à nostra parte veniens, [quasi ex nobis] initium habens, [sed] potius omnis [sufficientia nostra] ad bene cogitandum & agendum [ex deo] nobis est. Et hinc cognoscimus quia nihil sumus, nisi misericordia & gratia dei regamur. Attendant hæc verba, qui putāt ex nobis esse fidei cœptum, & ex deo esse fidei supplementum. Quis enim non videat prius esse cogitare quàm credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitauerit esse credendum. Si ergo nō sufficimus cogitare boni aliquid ex nobis, profectò nec credere sufficimus, quod sine cogitatione non possumus: sed sufficientia nostra, qua & credere incipiamus, ex deo est. Cogitantes credimus, cogitantes loquimur, cogitantes agimus quicquid agimus. Quod autem attinet & ad pietatis viam & verum dei cultum, non sufficimus vel cogitare aliquid à nobis quasi ex nobisipsis, sed sufficientia nostra ex deo. Non enim est ex potestate nostra cor nostrum & cogitationes nostræ. Hæc idcirco loquitur Apostolus, vt ostendat se suosque socios nihil sua virtute vel prudētia facere, cum vtique tam pauci homines & idiotę nūquã sine dei gratia cooperāte totum mundum ad fidem conuertere potuissent. Ob hoc etiam ista præmisit, ne quid sibi arrogare videretur, vbi dicturus erat tanto maius se ministerium suscepisse quàm Moyses, quanto maius est nouum testamentum quàm vetus. Nam subiungit:

Nota.

B

Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti, non litera, sed spiritu. Litera enim occidit, spiritus autem viuificat.

Et incipit se nūc alio modo quàm superius cōmendare, vt & pseudo apostolos deformet, innuēs eos esse ministros veteris testamenti, dum ostendit se ministrum esse noui. Sufficientia nostra ex deo est. [Qui &] intantum [nos] sublimauit, vt [idoneos ministros noui testamēti] nos faceret, id est, vt per nos scientiæ & vitę perfectione decoros, ministraret aliis nouum testamentum. Nouus enim liquor in vasa noua mittendus erat, vnde sine acredine propinaretur. Testamenti dico, existētis [nō in litera] tantū docente, [sed in spiritu] adiuuante, qui per nos à deo tribuitur. Non alia nunc intelligitur litera, quàm ipse decalogus in illis duabus tabulis scriptus. Spiritus autem intelligi potest lex fidei, quæ non scribitur, sed animo continetur. Ideo non in litera, sed in spiritu per nos ministratur nouum testamētum, quia [litera occîdit, spiritus autem viuificat.] Litera occidit, dum facit scienter peccare, & addit præuaricationem & magis incitat: sed spiritus viuificat, dum facit implere quæ iussa sunt. Litera enim prohibens peccatum, non viuificat hominem, sed potius occidit augendo concupiscentiam, & iniquitatem præuaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legem fidei, quæ est in Christo Iesu, cum diffunditur charitas in corde per spiritum sanctum. Nam lex, quãdo non adiuuat gratia, præuaricatores facit, & tātummodo in litera est. Accedat ergo ad literã spiritus, non occîdit litera quam viuificat spiritus. Non igitur putemus damnatam vel reprehensam esse literã, quia dictum est, Litera occidit. Hoc est enim, Litera reos facit. Nam & hac locutione dictum est, Scientia inflat. Quid est, scientia inflat? Scientia damnata est? Absit. Sed quoniam adiunxit, charitas verò ædificat, quomodo & nunc adiunxit, spiritus autem viuificat, dedit intelligi, litera sine spiritu occidit, spiritus viuificat & impleri literam facit. Sic sciētia sine charitate inflat, charitas verò cum scientia ædificat. Itaque litera sola prohibens malum & imperans bonum, occidit animas eorum qui præuaricantur illam. Spiritus autem, qui per noui testamenti gratiam est in cordibus fidelium, viuificat in præsenti animas eorū iustificando illas & in futuro corpora quoq; cum animabus perpetualiter viuere faciet. Vel litera carnaliter intellecta occidit animam. Cauendum est enim, ne figurata locutio ad literã accipiatur. Cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquam proprie dictum sit, carnaliter sapitur. Neque vlla mors animæ congruentius appellatur, quàm cum id etiam quod in ea bestiis antecellit, hoc est, intelligentia, carni subiicitur sequendo literam. Qui enim sequitur literam, trãslata verba sicut propria tenet: neq; illud quod proprio verbo significatur, refert ad significationem: sed cum sabbatum audierit, verbi gratia, non intelligit nisi vnum diem de septem, qui continuo volumine repetuntur: & cum audierit sacrificium, non excedit cogitatione illud, quod fieri de victimis pecorum vel terrenis fructibus solet. Ea demum est miserabilis animæ seruitus, signa pro reb⁹ accipere, & supra creaturam corpoream oculum mentis ad hauriendum æternum lumen leuare non posse. Spiritus autem viuificat & liberat, qui intus docet animam, qualiter ea quæ audit, intelligere debeat.

C Matth. 9 Marc. 2. Luc. 5

D

1. Cor. 8

Nota.

E

Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non possent intēdere filij Israel in faciem Moysi propter gloriã vultus eius, quæ euacuatur, quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Nam si ministratio damnationis in gloria est, multo magis abūdat ministerium iustitiæ in gloria.

F Exodi. 34

Nos (inquit) sumus ministri noui testamenti, & hæc ministratio erit in gloria perenni. Atque hoc probat per minus, id est, per vetus testamentum, quod olim fuit in gloria. Quasi dicat: Nos in spiritu, non in litera nouum ministramus, vbi per spiritum viuificantur cultores. [Quod,] id est, sed [si ministratio mortis,] id est, lex cui⁹ litera occidit, [fuit in gloria] Moysi ministro suo, [quomodo ministratio spiritus,] id est, nouum testamentum quod in spiritu ministratur, & in quo spiritus datur, [non multo magis erit] vobis [in gloria?] Lex Rom. 7

G quidem sancta, & mādatum iustum & sanctum & bonum. Et tamen quia de ipso bono interficitur inobediēs anima, vbi nō adiuuat dei gratia, ministratio mortis facta est lex ī veteri testamēto propter occidentē literā, & ministratio vitæ facta est gratia in nouo propter viuificantē spiritū. Distinguitur ergo lex à gratia, eo quod sub illa elidātur elati, sub ista erigātur elisi: & quod illa intantum
Nota. bona sit vt bona iubeat, hæc intantū vt bona cōferat: illa iustitiæ faciat auditorem, ista factorem. Et ideo sub illa peccator, insuper etiā præuaricator, amissa excusatione ignorātiæ conuictus iacet: sub ista verò & parcente & opitulāte, nec qui mala est operatus, extinguitur: & vt bona operetur, accenditur. Quid ergo mirū est si illa dicta est ministratio mortis, vbi litera occidit, malum prohibendo quod fit, & bonū imperando quod non fit, ista verò dicta est ministratio spiritus, vtiq; viuificantis, nisi vt à præuaricationis morte surgamus, & iustitiam non rei legamus in tabulis, sed liberi in cordibus & in moribus habeamus? Ad Iudæos enim
H dicta est lex ministratio mortis, ad quos & in lapidibus scripta est ad eorū duritiam figurandam, nō ad eos qui legē per charitatem implent. Fuit enim [literis deformata,] id est, euidenter descripta, vt bene posset legi [in lapidibus] duarū tabularū, vt & pariter agnosceretur, & duritiā cordis eorū cōuinceret. Et hæc ministratio licet esset mortis, id est, per Moysen ministrata, quāuis præuaricatoribus esset causa mortis, tamen [ita] ministro Moysi fuit in gloria, [vt filij Israël nō possent] aciē visus sui [intēdere in faciē] eius [propter gloriā vultus eius,] quā acceperat ex colloquio domini. Nō
Exodi.34 poterant aspicere splendorē vultus eius, cū descendisset de mōte, portās legē in tabulis quas à domino susceperat, quia & reatus vituli retundebat visum eorū, ne gloriosam iusti faciem manifeste cōspicerēt. Vbi & significatum est, quia spiritalē sensum legis non erāt visuri. Facies enim Moysi splēdida, figurā habebat veritatis. [quæ] figura [euacuatur] per manifestationē veritatis, id est, visibilis gloria legis euacuatur per gloriam euāgelij. Ita
I enim euacuatur, vt proficiat, sicut īfantia euacuatur in iuuentute, & semen in fructu. Euacuatur ergo Moysi gloria, quoniam omnes vmbræ significantes euacuantur, cum res quæ significatur, aduenerit. Quemadmodū enim scientia quæ nunc est,
1.Cor.13 euacuabitur, cum venerit illa quæ erit facie ad faciem: sic & ista quæ in vmbris tradita erant Iudæis in veteri testamento, necesse fuit euacuari reuelatione noui testamenti. Gloria quam Moyses habuit, euacuatur nūc in ministris illi⁹ legis, ne pseudo apostoli qui carnales eius obseruantias adhuc prædicant, gloriæ Moysi participes fiant. Quandiu enim carnales istæ obseruationes statum habuerunt, ministri earum quādam gloriam & reuerentiam inde habuerunt. At postquam carnali spiritalis obseruātia successit, gloria ministrorū carnalium euanuit. Sed & in ipso Moyse non semper hæc gloria permansit. Itaque si ministratio mortis fuit Moysi in tanta gloria, quomodo non multò magis erit nobis in gloria ministratio spiritus, K
id est, testamentum nouum quod ministramus, in quo fides impetrat spiritum viuificatorē? Erit vtiq; nobis in gloria multo magis quàm vetus fuit Moysi. Splendor enim in facie Moysi tanquam in facie carnali & mortali diuturnus aut ęternus esse non potuit, quia vel morte ablatus est. Splēdor autem gloriæ domini nostri Iesu Christi, cuius participes erimus, sempitern⁹. Nam sicut promissiones testamenti veteris fuerunt temporales, id est, temporalia bona pollicentes, ita & Moysi gloria temporalis. Et sicut promissiones testamenti noui quod per nos ministratur, sunt æternæ, sic & gloria quā pro ministerio hoc sumus percepturi in Christo, est æterna. Verè ministratio spiritus erit nobis in maxima & permanenti gloria. [Nam si ministratio damnationis,] id est, lex quæ damnat præuaricatores vt statim perimantur, non reseruans eos ad pœnitentiam, est Moysi [in gloria,] tunc [ministeriū iustitiæ,] id est, nouum testamentum quod per nos ministratur, in quo per fidem & spiritum sanctum datur vera iustitia, [multo magis L
abundat in gloria,] id est, multò abundantiorem gloriam dat nobis ministris suis. Illa enim gloria (sicut diximus) temporalis est, hæc autem æterna: illa terrena, hæc cælestis. Vel in se ipso habet nouū testamentum maiorem gloriam quàm vetus, quia maior gloria est peccatorem iustificare quàm dānare. Quamuis enim iuste damnet, tamen ad laudem magis proficit, si indulgeat vt possit se reus corrigere & ad iustitiam resurgere.

Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte, propter excellētem gloriam. Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.

Verè nouum testamentum habet maiorem gloriam. Nam in eius cōparatione gloria Moysi nec gloria est. Et hoc est: [Nam quod claruit:] id est, facies Moysi quæ radium claritatis emisit vt cornuta videretur, [nec glorificatum est in hac parte,] id est, nec gloriam habuit in hac consideratio- M
ne noui testamenti, [propter excellentē gloriam] quæ ibi est. Non est glorificatum, quia non habuit fructum gloriæ. Quando enim gloria vultus eius nulli profuit, sed magis obfuit, licet non suo, sed peccantium vitio, tamen in hac parte gloria non est. Illa autem magis est gloria, quæ abundat in gratia, vt purificati homines dono dei, abstersa mentis caligine, possint videre gloriā Christi. Excellentior enim est noui testamenti gloria, in quo gratia supereminet & misericordia. Et ad comparationem gloriæ euangelij obumbratur gloria legis vt nec esse videatur, sicut ortu solis cæcatur lumen lucernæ, quod antea videbatur magnum habere fulgorem. Verè supereminet gloria noui. Quia si vetus testamentum [quod] secundum carnales obseruantias [euacuatur, est per gloriam] vultus Moysi ministratum & receptum, sine qua non commendaretur: [multò magis] nouum

A uum [quod manet,]id eſt,cui non ſuccedit aliud, [eſt in gloria.]Per gloriam enim Moyſi eſt illud, id eſt,exiſtit ſuo tempore authenticum. Sed tamē euacuatur ſecundum figuras in aduentu permanentis veritatis.Ideo maior eſt gloria noui quàm veteris,quia quantum intereſt inter figuram & veritatem,tantum diſtat inter gloriam vultus Moyſi & gloriam Chriſti.Sicut enim in veſpere ſtellæ glorioſæ ſunt, oriēte autem ſole euacuatur earum claritas: ita & Moyſi gloria quæ prius radiabat, euacuatur apparente gloria Chriſti. Vel ad miniſtros referenda eſt gloria noui teſtamenti. Verè nobis abundat in gloria.Nam quod claruit,id eſt,facies Moyſi quæ in legiſlatione claruit, nec glorificatum eſt,id eſt,nec etiam habuiſſe gloriam videtur in hac parte, id eſt, reſpectu huius noſtræ partis, propter excellentem gloriam quam de nouo teſtamēto habemus & habituri ſumus. Siue quod claruit in hac parte prędicta,id eſt,Moyſes qui cla
B rus& glorioſus apparuit in facie,nec glorificatum eſt,quantum ad nos,propter excellentem gloriam quæ nobis dabitur. Non hoc de futura Moyſi gloria dicitur,ſed de illa,quam viſus eſt habere cū de-
Exod.34 ſcenderet de monte. Verè excellentem gloriam ex hoc miniſterio conſequemur, quia manens eſt & ſine immutatione perduraturū. Nā ſi illud quod euacuatur,id eſt, quod ſecundum vmbras carnalis intelligētiæ vel obſeruationis ceſſat, eſt in ſuo tēpore per gloriam Moyſi,vel (ſicut in antiquis codicibus inuenitur)in gloria fuit,multo magis hoc noui teſtamenti miniſterium,quod ſine immutatione manet,eſt in gloria miniſtris ſuis.

Exodi.34. *Habentes igitur talem ſpem,multa fiducia vtimur: & non ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciem ſuam, vt non intenderent filij Iſrael in faciem eius,quod euacuatur. Sed obtuſi ſunt ſenſus eorum. Vſque in hodiernum enim diem idipſum ve-*
C *lamen in lectione veteris teſtamenti manet non reuelatum, quoniam in Chriſto euacuatur.Sed vſque in hodiernum diem,cum legitur Moyſes,velamen eſt poſitum ſuper cor eorum. Cum autem cōuerſus fuerit ad dominum,auferetur velamen.Dominus au-*
Iohan.4. *tem ſpiritus eſt. Vbi autem ſpiritus domini,ibi libertas.*

Quandoquidem miniſterium noui teſtamenti erit nobis in permanēti gloria,[igitur nos habētes talem ſpem,id eſt, ſperantes quia ex prædicatione noſtra percipiemus æternam & immenſam gloriam, [multa fiducia vtimur]in prædicatione,id eſt,tam conſtanter prædicamus,vt neq; minis neque verberibus,nec vllis tormentorum cruciatibus ab annunciatione veritatis taceamus. & non ita prædicamus,[ſicut Moyſes]quando[ponebat velamen]ſuum[ſuper faciem ſuam, id eſt, non celamus ſenſum noſtrum ſicut Moyſes,ſed a- D
pertè dicimus, quia nō prædicamus carnales obſeruantias, ſed potius ipſam veritatem & veteris teſtamenti ſignificationem. Qui enim carnales obſeruantias prædicat, velamen ponit ſuper faciē ſuam, & velamine literæ ſenſum interiorem operit.Nos verò faciem non velamus, quia vobis aſpectum ſplendoris interioris non negamus.ſicut Moyſes ponebat velamen carnalium figurarū ſuper faciem ſuam,id eſt, ſuper clarā dictorum ſuorum ſpiritalium intelligentiā, ideo[vt filij Iſrael non intenderent in faciem eius,id eſt, non inſpicerent ſpiritalem ſenſum eius, quia non poſſent ſufferre propter ſuā imbecillitatem & irreligioſitatem. Claritas enim vultus Moyſi,veritatē nouæ legis quæ per carnales obſeruantias deſignata eſt,ſignificauit.Et ſicut Iudęi tantam illam claritatem non potuerūt pati, niſi mitigaretur eis per oppoſitionem alicuius velaminis, eodem modo E
perfectionē vitæ vel intelligentię, quę fuit ibi ſignificata, nō ſufferret imbecillitas mētis eorum, ſi eis ipſa veritas noui teſtamenti nudata mōſtraretur. Ideo per velamen carnalium obſeruationū & promiſſionum obumbrata eſt facies veritatis, quę tempore gratiæ fuerat reuelanda. Si enim dicta Moyſi ſpiritaliter intellexiſſent,infirmitas eorum ad tantam perfectionem non aſcendiſſet,nec lippiens eorum oculus tantam ſapientiæ claritatē ſuſtinuiſſet.Et ſi ipſa veritas ſine velamine fuiſſet illis oſtenſa,tanto damnabiliores eſſent, quanto maiorem iuſtitiæ perfectionem cognouiſſent, cum nihil perfectionis in actione tenuiſſent.Propterea velamine literæ texit illis Moyſes faciem ſpiritalis intelligentiæ,ne ad hunc ſplendorē vultus eius intenderēt.[quod] velamen [euacuatur] nūc tempore gratiæ, vt interna pulchritudo veritatis quę latuerat,manifeſtetur.Sed pſeudo apoſtoli qui carnales obſeruantias adhuc prædicant nolunt vt velamen euacuetur, ſed vt veritas ſemper figuris adumbretur,nec vnquam manifeſtetur. Ideoq; ſuos auditores in vmbram ducunt,non ve- F
ritatis lucem illis oſtendunt. Velamē quidem modo per noſtras expoſitiones euacuatur & remouetur,[ſed ſenſus]Iudæorum[ſunt obtuſi,]id eſt,hebetati,nec poſſūt oculis cordis aſpicere fulgorem nudæ veritatis. Quæ obtuſio cauſa infidelitatis accidit.Ideo conuerſis ad fidem acuitur acies mentis,vt videant ſplendorem diuini luminis. Hebetati ſunt oculi ſenſuum illorum,ne lucem ſpiritalem videant. Nam [vſque in hodiernum diem,] cum iam manifeſtata veritas vbique refulget,[idipſum velamē] carnalis intelligētiæ[manet in lectione veteris teſtamenti:]quia cum audiunt legi ſcripturam illam,non intelligunt, niſi quod litera foris carnaliter ſonat,& ita celatur eis ſenſus interiorum. Vnde & Moyſes cum ad eos loqueretur, faciem velabat,ſignificans quia populus ille verba quidem legis cognoſceret,ſed eiuſdē legis claritatem omnino non videret. Facies enim Moyſi ſplendida,ſicut dictum eſt,figuram habebat veritatis.facies Moyſi Chriſtum deſignabat.Sonabat vox

G vox Moysi per velum, & facies Moysi non apparebat. Sic & modo Iudæis sonat vox Christi per vocem scripturarum veterum. Vocem loquentis audiunt, & faciem eius nõ vident. Personam eius gerebat Moyses, & ideo velũ ante se ponebat quãdo loquebatur populo. Idipsum ergo velamen vsque hodie manet in lectione veteris testamenti, quia quãdiu in lege carnalia gaudia & voluptates & terrena bona promitti intelligunt, velamen est positum contra faciem cordis eorum, ne videant in scripturis Christũ. Idipsum velamẽ quod Moyses posuit, manet adhuc ĩ illa lectione: quia & nũc sicut ante saluatoris aduentum, abscondit eis sensum spiritalem superficies literæ carnaliter intellecta. Velamen dico, [non reuelatũ] eis esse. velamẽ, quia neque hoc sciunt quod sit velamen, id est, neque vel hoc animaduertunt, quod illa literalis superficies sit velamentum alicuius occulti sensus quem velet intra se. Nihil enim ibi putant debere
H intelligi, nisi quod litera carnaliter sonat. Nec mirum si velamen adhuc eis manet, ita vt nec intelligant hoc esse velamen abscõditæ pulchritudinis, [quoniam in Christo,] id est, in fide Christi solũmodo [euacuatur.] Euacuatur nanque in Christo non vetus testamentum, sed velamen eius, vt per Christũ intelligatur & quasi denudetur, quod sine Christo obscurum atque adopertum est. His quidem qui sunt in Christo, euacuatur velamen. [Sed super cor eorum] qui in infidelitate perdurãt, [est vsque hodie velamen positum, id est, cæcitas deprimens rationem eorum, [cũ legitur Moyses,] quia totum carnaliter intelligunt, nec ad spiritalẽ sensum propter nebulã cęcitatis, quam in corde portãt, aspicere possunt. Et ita duo illis obsunt, ne intelligãt, id est, velamẽ lectionis & velamen cordis. Sed [cum] aliquis eorum [fuerit ad dominũ] Iesum [conuersus,] mox [auferetur ei velamen]. Velamen enim aufertur, quando similitudinis & allegoriæ cooperimẽto ablato, veritas nudatur vt possit videri. Velamen quippe auferri, est carnalẽ
I scientiam legis euacuari. Conuersi nanque intentio mutatur de vetere ad nouum testamentum, vt non iam intendat accipere carnalem, sed spiritalẽ felicitatem, id est, ab intentione qua expectabatur in regno terreno beatitudo vmbratilis & carnalis, ad intentionem qua expectatur in regno cælesti beatitudo verissima & spiritalis. Et sic aufertur velamen, quo tegebantur vtilia legis arcana, dum ab eo qui venit ad Christum, tollitur insipientia & ignorantiæ nebula. Sed quid mirum? [Dominus] enim [est spiritus,] id est, spiritus sanctus dominus, hoc est, suæ potestatis, valens perficere quod vult. Ac per hoc quos vult, illuminat: & quos vult, in tenebris ignorantiæ deserit. Tanquam proprie videtur filius vocari dominus. Sed & spiritus sanctus hoc loco dominus vocatur, cum dicit Apostolus: Dominus autem spiritus est. Ne enim quisquam arbitraretur filium significatum, & propter incorpoream substantiam dictum spiritum, sequutus contexuit: [Vbi autem spiritus domini, ibi libertas.] Dominus ergo est,

Iohan. 4

id est, nihil seruitutis habens, sed imperiali potẽtia omnibus dominans spiritus sanctus. Et ideo K
sicut dominus aufert velamen antiquæ seruitutis ab his qui cõuertuntur. Ipse spiritus, est dominus. Sed vbicunque est spiritus domini, id est, idẽ spiritus sanctus qui est spiritus filij, ibi est mentis libertas, vt remoto seruili velamine, possit libere mens veritatem inspicere. Nam quia iste spiritus est dominus, & est spiritus domini, ideo per hunc dominus Iesus dedit libertatis legem, non literis vtique scriptam, sed per fidem animis intimatam, non quæ visibilia doceat, sed quæ inuisibilia credi suadeat, quæ animus spiritaliter colligat, non quæ oculus corporaliter cernat. Sicque per hunc spiritum aufertur velamen carnalis intelligentiæ quod est seruitutis, & dono spiritalis intelligentiæ tribuitur gratia libertatis. Sed & in actione semper est libertas, vbicunque spiritus iste habitat: quia facit bonum operari non timore pœnæ, sed amore iustitiæ. Ignorat enim mens gratiam libertatis, L
quam ligat seruitus timoris. Nam qui iccirco bona facit, quia tormentorum mala metuit, vult non esse quod metuat, vt audenter illicita committat. Sed cum iste spiritus charitatem vbicunque manserit infundat, charitas verò seruilem timorem foris mittat, patet quia in quacunque mente spiritus vitæ fuerit, ibi mox libertas regnũ obtinebit. Origenes, quia nũc sermo Apostoli ad subtiliorẽ & spiritalem intelligentiam prouocat auditores, & vult eos nihil carnale in lege sentire: dicit, Qui vult auferri velamen de corde suo, conuertatur ad dominum, non quasi ad carnem dominũ: est enim & hoc: quia verbum caro factum est, sed ad spiritũ dominum. Si enim quasi ad spiritum dominum conuertatur, de carnalibus ad spiritalia veniet, & ad libertatem de seruitute transibit, vbi enim spiritus domini, ibi libertas. His ergo qui de carnali ad spiritalem intelligentiam prouocantur dicitur, dominus autem spiritus est, vbi autem spiritus domini, ibi libertas. Potest & sic intelligi: M
Cum quis eorum fuerit conuersus ad dominum, qui est pater & filius & spiritus sanctus, auferetur ei velamen carnalis intelligentiæ. Ipse conuertetur de carnalitate ad dominũ, qui est (vt diximus) Iohan. 4
indiuidua trinitas. Sed dominus ad quem conuertetur, est spiritus, id est, incorporeus, sicut in euangelio dicitur de tota hac trinitate: Spirit⁹ est deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare. Similiter & hic dicitur quia domin⁹ est spiritus, vt animaduertamus quia quisquis ad eum intentionem animi conuertit, vt intelligat eum, in spiritu & veritate oportet intelligere, non in carne & vmbra, sicut volunt facere qui tenentur sub lege. Dominus est spiritus, & spiritaliter debet intelligi, atque spiritalem dat intelligẽtiam. Sed vbi fuerit spiritus domini, id est, spiritalis gratia charitatis, ibi libertas est & recte intelligendi & recte faciendi.

Nos verò omnes reuelata facie gloriam domini speculantes, in eandem imaginem trans-

A *transformamur à claritate in claritatem, tanquam à domini ſpiritu.*

Illi quidem, quia non conuerſi ſunt ad dominũ, qui ſpiritus eſt, habent velamen ſuper cor. Sed [nos omnes,] qui libertatem cõſequuti ſumus per ſpiritum domini, [reuelata facie] cordis noſtri, id eſt, ab omni velamento erroris detecta mentis intentione, [gloriam domini] ſumus [ſpeculantes,] id eſt, per ſpeculum intuentes. Speculantes, enim dictum eſt per ſpeculum videntes, non de ſpecula proſpicientes. Quod in græca lingua non eſt ambiguum. In ſpeculo autem non niſi imago cernitur. Et nos qui ſum⁹ imago dei, ſpeculamur, id eſt, per ſpeculum, hoc eſt, per hanc imaginem ſuã videmus gloriam domini. Dum enim diligẽter noſipſos acumine rationis cõſideramus, ad viſionem gloriæ eius cuius imago ſum⁹, quodammodo penetramus, & [in eandem imaginem] dei, per quam ſpeculamur, [transformamur,] id eſt, transmutamur ad hoc, vt perfecte ſimus imago dei. Trãsformamur, id eſt, de forma in formã mutamur, atque
B
transimus de forma obſcura in formam lucidam. Quia & ipſa obſcura imago dei eſt. Cum enim natura humana à creatore ſuo cui⁹ eſt imago, ab impietate iuſtificatur, à deformi forma, formoſam transformatur in formam. Et transformatur [à claritate] creationis [in claritatem] iuſtificationis. Atque transformamur [tanquam à ſpiritu domini,] id eſt, tanquam illi quos ſpiritus domini trãſformat, & per gratiam ſuam in melius transmutat. Cum ergo hac transformatione ad perfectum fuerit hæc imago renouata, ſimiles deo erimus, quoniam videbimus eum non per ſpeculum, ſed ſicuti eſt.
1.Ioan.3.
Vel quia ſpeculatio ſolet dici contemplatio, poſſumus & ita intelligere: Nos omnes reuelata cordis facie à legis velamine, quod eſt vmbra futurorum,
Hebre.10.
gloriam domini ſpeculantes, id eſt, per fidem contemplantes, transformamur, id eſt, quotidiano profectu transmutamur, in eandem imaginem, id eſt, in eandem ſimilitudinem glorię domini, quam contẽplamur, vt poſt mortalitatis huius tenebras, ad plenum inueniamur ſimiles glorię eius.
C
1.Iohan.3.
Scimus enim quia cum apparuerit, ſimiles ei erimus. Transformamur autem à claritate in claritatem, id eſt, euntes ab vna clara cognitione in aliam. A claritate fidei in claritatem ſpeciei: à claritate qua filij dei ſumus, in claritatem qua ſimiles ei erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt. Et ita ducimur à claritate in claritatem tanquã à domini ſpiritu, quia tanta nobis claritas datur, quæ ſublimitati congruat dantis. Tantũ enim claritatis vel gloriæ nobis dabitur, quantum dignum eſt dare dominum per ſpiritum ſuum.

CAPVT IIII.

I
Deo habentes hanc adminiſtrationem, iuxta quod miſericordiam conſequuti ſumus, nõ deficimus, ſed abdicamus occulta dedecoris, nõ ambulantes in aſtutia, neque adulterantes verbum dei, ſed in manifeſtatione veritatis, cõmendantes noſmetipſos ad omnem conſcientiam hominum coram deo. D

Hinc ergo conijcere debemus, quanto maiora nobis quàm Iudæis ſuperna clementia gratiæ ſuæ dona contulerit. Iudæi enim cum minor eſſet gloria vultus Moyſi, eam ſpeculari non poterant: nos verò non Moyſi gloriam quæ inferior eſt, ſed excellentẽ ſaluatoris gloriam viſuros nos credimus. Iudęi gloriam ſerui non meruerunt videre, nos autem omnium domini gloriam ſumus viſuri. [Et ideo] nos [habentes hãc] domini [adminiſtrationem,] quę nos ad tantam promouet gloriam, & habentes eam [iuxta quod miſericordiam conſequuti ſumus, id eſt, habentes eam non ex meritis: ſed ex dei miſericordia, quę nos abluit & iuſtificauit & miniſtros ſuos fecit, [non deficimus] in preſſuris propter ſpem glorię quam expectamus, nec minoratur in nobis animi fortitudo, E
ſed inter aduerſa conſtanter adimplemus officium noſtrę miniſtrationis. Non deficimus pro aliquibus aduerſis, [ſed abdicamus, id eſt, abnegamus & procul à nobis remouemus [occulta dedecoris, id eſt, occultos actus nequitię, qui dedecus & opprobrium generant, & idcirco fiunt in abſconſo, ne in publico dedecus ſuis operariis inferant. Omnis enim qui male agit, odit lucem. Et Iohan.3
quę in occulto fiunt ab ipſis, turpe eſt & dicere. Ephe.5
Hęc ſunt occulta dedecoris, quę prorſus abdicamus. Vel occulta dedecoris ſunt, cogitationes alicuius turpis actionis, ſiue ea quę prauo ſenſu quis meditatur ad prędicãdum vt auditores fallat. Ad dedec⁹ enĩ & deformationẽ ei⁹ proficit, qui ſubdola mente confingit doctrinam ad decipiendum corda ſimplicium. Hęc contra pſeudo apoſtolos dicuntur, qui nõ habebant reuelatam faciem, nec teſtamenti noui miniſtrationem: & ſi tribulatio illis accidiſſet, mox deficiebant. Et licet exterius faciem religionis oſtẽderet, interius tamen occulta dedecoris non abdicabant, ſed turpia in ſuis co F
gitationibus voluebant, & in ſecretis locis perpetrabant. Nec ſumus, inquit, [ambulantes in aſtutia,] id eſt, hypocriſi, ſicut prædicti pſeudo apoſtoli, qui videntur humiles & religioſi coram hominibus. In aſtutia enim ambulãt, dũ occulta ſua nõ detegunt: ſed imaginem ſanctitatis oſtendunt, dũ nihil accipiũt, ſed famulis ſuis totum dari permittunt, per quos ad vſum ſuum omnia reditura ſciũt. [neque] ſumus [adulterãtes verbum dei] ſicut illi, id eſt, non prædicamus propter delectationem humanæ laudis vel terreni lucri, nec admixtione falſitatis veritatem corrumpimus. Hæc peruerſa non agimus. [ſed] ſumus [commendantes noſmetipſos in manifeſtatione veritatis,] quia manifeſtamus veritatem, quæ fuerat operta velamine Moyſi, & ita commendabiles reddimus noſmetipſos ſine cõparatione aduerſariorum. Hoc eſt dicere: Veritas quam manifeſtamus, noſipſos efficit commendabiles.

G biles. Et hoc [ad omnem conscientiā hominum,] vt cōscientia eorum qui rationabiliter intelligūt, nouerit nos libenter à cunctis debere suscipi, qui tam euidenter aperimus veritatem. Et commendatio ista fit [corā deo] ad laudem & placitum eius, quia ad hoc nos commendamus hominibus, vt videant opera nostra bona, & glorificent non nos, sed patrem nostrum qui in cælis est. Vel corā deo id agimus, quia ipse testis est nos manifestare puram veritatem, cuius oculos nihil latet. Matt. 5

Quòd si etiam opertum est euangelium nostrum, in his qui pereunt, est opertum, in quibus deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, vt non fulgeat illuminatio euangelij gloriæ Christi, qui est imago dei.

Nos quidem reuelata facie pr ędicamus & veritatem manifestamus. [Quod,] id est, sed [si etiam
H opertum est euangelium nostrū, in his qui pereūt, est opertum,] non in his qui salui fiunt. Infideles enim vel pseudo apostoli prędicationem nostram non intelligunt, fideles autem deo reuelante cognoscunt & intelligūt. Increduli verò qui in perditionem tendunt, ea quę dicimus videre non possunt, quia velamen erroris & ignorantiæ est super cor eorū. In his qui pereūt, id est, in corde eorū est opertum velamine cæcitatis ipsorum, euangelium nostræ prædicationis. In quibus pereūtibus [deus excæcauit mentes infidelium huius seculi.] Deus excæcauit mentes infidelium, qui & filium suum misit dicentem, In iudicium veni, vt qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant. Excæcauit autem non malitia, sed astutia. Non enim est iniquitas apud eum, cui dicitur: Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Illuminat ergo misericordia, excæcat iudicio vtique æquissimo, etsi occultissimo. Præcedit enim aliquid occultum in occultis, vbi ipse agat iustissimum examen iudicij sui, vt quorundam mentes excæcentur, & quorūdam illuminentur, cui verissime dictum est: Iudi-
I cia tua abyssus multa. Deus itaq; iustus mētes infidelium huius seculi excæcauit, id est, ex toto cæcas fecit. Erant enim in Adam quodammodo cæcatę, sed non ita, quin si vellent, creatorem suum intueri possent. Quia verò noluerunt, excæcauit eas deus, quando lucem spiritus sancti præsentem subtraxit eis, & splendorem suæ visionis occultauit. Sic excæcauit mentes eorum propter infidelitatem. Ac si diceret eis: Nisi credideritis, non intelligetis. Et erant huius seculi, id est, nō pertinebant ad aliud seculum, vbi est perpetua lux & felicitas. Vel deus huius seculi excæcauit mentes infidelium. Idcirco enim deus quem prędicant apostoli, dicitur deus huius seculi, ne in hoc seculo vbi tot mala fiunt, putaretur aliquis alius deus esse. Non solum enim inuisibiles creaturas, sed etiam hoc visibile seculum regit deus noster, nullusque deus est præter eum, qui & prauorū malitia bene vtitur. Qui ad hoc excæcauit mentes infidelium,

Iohan. 9
Psal. 100
Psal. 35.
Isai. 7. secundum Septuaginta.

[vt non fulgeat eis illuminatio euangelii,] id est, vt non videant fulgorem euangelij, quod illuminat mentes credentium, nec appareat eis quod euangelium sit lux, qua fideles illustrantur. Euangelij dico, [gloriæ Christi,] quia ibi prædicatur excellentia diuinitatis, & gloria resurrectionis eius, quam nolunt infideles audire. Nam prædicationē contumeliæ passionis eius libenter audiunt. Prædicationem verò gloriæ resurrectionis & diuinitatis eius veram esse non credunt. Et hoc est quod non fulget eis illuminatio euangelij gloriæ Christi. [Qui est imago dei,] id est, omnino per omnia similimus patri, sicut ipse dicit: Qui videt me, videt & patrem. Nam qualis est iste, talis est ille. Quantus est ille, tantus & iste. Sicut ille caret initio, sic & iste. Sicut ille est æternus & incommutabilis, sic & iste. Sicut ille deus, sic & iste. Sicut ille creator, sic & iste. Sicut ille scit omnia & potest, sic & iste. Et quod est ille, hoc & iste. Quia ergo iste de illo est, & consubstantialis atque coæternus & coæqualis est illi ac per omnia similis, rectè vocatur eius imago. Et hanc illius gloriam prædicat euangelium, cuius illuminatio fulget mentibus credētium, incredulis autem iusto dei iudicio absconditur. Qui enim oculos ad lucem claudunt, iustum est vt eis lux occultetur. K Iohan. 14. L

Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum dominum nostrum, nos autem seruos vestros per Iesum. Quoniam deus qui dixit de tenebris lucem splēdescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis dei in facie Christi Iesu. Habemus autem thesaurum istū in vasis fictilibus, vt sublimitas sit virtutis dei, & non ex nobis. Gene. 1.

Neque euāgelium adulteramus, neque nosipsos commendamus in manifestatione veritatis. Quia [non prædicamus nosmetipsos, sed Iesum Christum,] id est, prædicatio nostra non tēdit ad gloriam nostram vel lucra, sed ad Christi gloriam, qui est saluator & rex suorum, & cuius dominio libenter subiicimur. Non gloriam nostram, sicut pseudo apostoli consueuerunt, denunciamus, ne quis nos dicat propter nosipsos euangelizare, vt gloriosi appareamus, & quęstū nobis de rebus vestris faciamus. Qui enim propria commoda quęrit, non Christum prædicat, sed se, sicut illi qui suo ventri deseruiunt. Iesum prædicamus [dominum nostrum] esse. Sed [nos] esse dicimus [seruos,] id est, ministros [vestros per Iesum,] qui nobis præcepit vt vobis seruiremus in ministerio prædicationis. Cum simus ministri, dicimus nos propter humilitatem seruos, vt appareat quia non ad gloriam nostram prædicamus euangelium, sed ad claritatem Christi: cui obedimus, dum vobis in ministerio verbi seruimus, non propter vestrum meritum, sed propter domini præceptum. Nos (inquā) per Iesum hoc facimus, vt vobis in ministerio M

prædicationis

A prædicationis seruiamus, quia & deus per eum maiora fecit nobis. [Quoniam deus qui] in mundi constitutione [dixit, id est, verbo suo (quod est filius eius) fecit [de tenebris lucem splendescere,] quando dixit, Fiat lux, & facta est lux, ipse est [qui illuxit in cordibus nostris.] Et qui tunc per verbũ suum in mundo corporalem fecit lucem, ipse nũc per idem verbum in nobis spiritalem dedit lucẽ. Non sine initio semper fuerũt tenebræ, sed cœperunt esse, ex quo confusa moles cæli esse cœpit ac terræ, antequam lux ista esset facta, qua illuminaretur quod sine luce fuerat tenebrosum. Quid autem inconueniens, si mundanæ materiæ fuerãt tenebrosa primordia, vt accedẽte luce melius, quod factum est, videretur, & tanquam proficiẽtis, quod posteà futurum erat, hoc modo significaretur affectio? Nam sicut suum de tenebris lux visibilis initium sumpsit, ita post tunc lux inuisibilis, cui dictum est, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem B lux in domino. Et quis hoc fecit, nisi ille qui cùm tenebræ essent super abyssum, dixit, Fiat lux, & facta est lux? Deus ergo est, qui in separatione elementorum dixit, id est, verbo suo fecit de tenebris lucem splendescere, qui illuxit, id est, lumen quod ipse est lucere fecit in cordibus nostris, [ad illuminationem scientiæ claritatis dei,] id est, ad hoc, vt illuminemus alios per scientiam quam habemus de claritate dei. Hæc est enim scientia claritatis eius, qua scimus ipsum esse lumen quo tenebrę nostræ illuminantur, vt qui aliquando fuimus increduli in ignorantia, id est, in tenebris, nũc exhibeamus lumen aliis. Quod enim de tenebris lucem fecit, hoc significauit, quia eos qui in regione dissimilitudinis per ignorantiam abierant, & in tenebris positi erant, illos illuminaret, illis verbũ prædicationis committeret, & ita de tenebris lucem splendescere faceret. Illuxit ergo in cordibus nostris, vt & nos luceam⁹ vobis, ad hoc vt percipiatis illuminationem sciẽtię claritatis dei [in facie, id est, in cognitione [Christi Iesu,] quia per faciẽ vnusquisque cognoscitur. Ipse nostris mẽtibus illuxit. Sed hunc [thesaurum] diuitiarum æternæ C sapiẽtiæ [habemus in vasis fictilibus, id est, in corporibus terrenis & fragilibus. Thesaurus iste est sacramentum dei in Christo, quod fidelibus erogatur, incredulis autem absconditur. Hunc thesaurum quo alios ditamus, & quo signa frequẽter operamur, habem⁹ in vasis fictilibus, id est, in terrenis corporib⁹, per quæ ipsi nos infirmamur, qui sanitatem aliis sæpe conferimus, [vt sublimitas] mirabilium operum nostrorum & prædicationis [sit virtutis dei, & nõ ex nobis, id est, appareat esse ex dei virtute, & non ex nostris viribus. Quod nõ ita patesceret, si thesaurus iste angelis ad erogandum commissus fuisset. Et idcirco infirmis hominibus est commissus ad dispensandum aliis, vt huius thesauri sublimitas, id est, tanta sapientia, tanta eloquentia, tanta miraculorum ostẽsio, tanta in tribulationibus constantia, intelligatur esse virtutis dei, & non ex nobis. Fictilia vasa significant naturæ humanæ infirmitatem, quæ nihil potest, nisi à

Gene. 1. Ephe. 4 Gene. 1

deo acceperit virtutem, vt ad laudem suã deus per D infirma vasa se prædicet, vt gloria illi detur, nõ homini, qui ex luto fictus est.

Gene. 2

In omnibus tribulationem patimur, sed nõn angustiamur. Aporiamur, sed non destituimur. Persequutionem patimur, sed nõ derelinquimur. Humiliamur, sed non confundimur. Deiicimur, sed non perimus.

Inde probatur nos esse idoneos ad illuminationem aliorum, & ad erogationem diuini thesauri, quia [in omnibus] locis, vel in omnib⁹ modis [tribulationem patimur, sed non] in animo [angustiamur, id est, non tantum opprimimur, vt pusillanimes effecti cedamus. In omnibus tribulationũ modis affligimur, quoniam vincula, carceres & verbera & cætera tribulationum genera in corporib⁹ nostris sustinemus. Sed nõ angustiamur, imò dilatamur ampliori latitudine cordis, vt intus regnet charitas, & spatietur animæ libertas, apud se E habens thesauri cælestis diuitias, quibus & aliorũ ditet inopiam. [Aporiamur, id est, inopiam patimur. Quia πορία græcè, dicitur facultas, abundantia, ά verò priuatiuum est. Aporiamur, id est, sine lucro efficimur. Aporia nanque est spoliatio omniũ bonorũ. Aporiamur ergo, id est, bonis corporalib⁹ priuamur, [sed nõ destituimur,] deo necessaria nobis ministrante. Vel aporiamur, id est, laborãdo sudamus. Nam poros vocamus foramina, per quæ sudor exit. Et inde aporiatus. i. sudans appellatur. Aporiamur ergo. i. in labore tribulationũ desudamus, sed non destituimur à deo, qui nos cõfortat ne deficiam⁹. Siue aporiamur, id est, quasi sine poris efficimur, hoc est, sine sudore, dum velut frigore constringimur egestatis necessitate. Sed non destituimur à thesauro cælesti, quẽ habemus in vasis fictilibus. [Persequutionem patimur, id est, de loco ad locũ fugamur, sed nõ derelinquimur in manus inimicorũ, ne satisfaciãt sibi de nobis. [Deiicimur. i. verberib⁹ prosternimur, sed nõ perim⁹. i. nõ mortificamur. Vel nõ perimus. i. à cõfessione veritatis & prædicatione non cessamus. Tũc enim fieret nostrũ perire, si sicut habẽt dominiũ in carne, dominarẽtur & prędicationi nostræ. F

Hic uidetur aliquid deesse.

Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circũferentes, vt & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris. Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum, vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo mors in vobis operatur, vita autem in vobis.

Quid per singula numeraremus ea quæ patimur? Quia [semper] sumus [circũferentes,] id est, exterius & in aperto ferentes, & ad exemplum aliis ostendentes [in corpore nostro mortificationem Iesu, id est, quam Iesus pro nobis sustinuit, & nobis sustinendam reliquit. Hãc in nostro corpore semper circunferimus, quoniam ad eius

G imitationem assidue carnem mortificamus, vt & aliis exemplum abstinentiæ præbeamus. Quod ideo facimus, [vt & vita Iesu,] sicut nunc mortificatio, id est, vt gloriosa immortalitas resurrectionis manifestetur omnibus etiam inimicis [in corporibus nostris.] Ecce quomodo circunferimus mortificationem Iesu. Quia videlicet [nos qui] per obseruationem iustitiæ intus [viuimus, semper tradimur in mortẽ, id est, in pericula mortis [propter Iesum,] quem prædicamus. Vel nos qui viuimus, semper tradimur in mortem, id est cum præsentem vitam habeamus & viuere possimus, nunquam recusamus in mortem tradi propter dominum Iesum. Et hoc ideo, [vt & vita Iesu, id est, quam ipse iam habet ex quo resurrexit, manifestetur cunctis [in nostra carne,] quæ nunc est mortalis. Et quia mortificationem in nostro exteriori homine circunferimus, nec in mortem propter eius nomen tradi recusamus, vt & vitæ eius participes simus, [ergo mors] qua quotidie
H pro saluatore morimur, non est inutilis, sed operatur magnum quid [in nobis, id est, vitam perpetuæ felicitatis. Sed ecõtrario vita qua delectamini in terrenis, operatur [in vobis] mortẽ æternã. Increpatiue hoc dicitur. Nos huic mũdo quotidie morimur, vt deo viuam⁹: vos mũdo viuitis, vt deo moriamini. Mors operatur, id est, dominiũ exercet in nobis, vos ad voluptates vitæ tenditis.

Habentes autem eundem spiritum fidei,
Psalm. 115. *sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur, scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & cõstituet vobiscũ. Omnia enim propter vos, vt gratia abundans per multos in gratiarum actione abundet in gloriam dei.*

Semper quidem mors in nobis operatur, sed nos fidem CHRISTI propter quam morimur, loqui non cessamus. Et hoc est, nos [habentes eun-
I dem spiritum fidei,] quem habuerunt prophetæ, [sicut scriptum est,] dicente Dauid: [Credidi, propter quod locutus sum: & nos] similiter [credimus, propter quod & loquimur, id est, oris cõfessione fidẽ nostram proferimus. Eundem spiritũ fidei habemus. Non ait, scientiam fidei, sed spiritũ fidei. Quod propterea dixit, vt intelligerem⁹ quia fides etiam non petita conceditur, vt ei petẽti alia
Rom. 10. cõcedantur. Quomodo enim inuocabunt, in quẽ non crediderũt? Ergo spiritus gratiæ facit vt habeamus fidẽ, vt per fidem impetremus orando, vt possimus facere quod iubemur. Ipsa verò fides tenuit corda præcedẽtiũ, quæ repleuit corda sequẽtium. Spiritales quippe illi patres omnipotentem deum trinitatẽ ita esse crediderunt, sicut eandem trinitatẽ noui patres aperte locuti sunt. Sed & eadem fides incarnationis Christi saluauit eos, qua & nos saluamur: quia sicut nos credimus eum venisse, passum esse, resurrexisse, ita & illi crediderũt venturũ, passurum, resurrecturũ. Tempora variatã K sunt, non fides. Habemus enim eundem spiritum fidei, quẽ habuerunt illi, sicut scriptum est in eorũ libris. Credidi, propter quod locutus sum, id est, perfectè credidi. Non enim perfecte credunt, qui quod credunt, loqui nolunt. Ad ipsam enim fidem pertinet, etiam illud credere quod dictũ est: Qui Matt. 10 me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo: qui autem me negauerit coram hominibus, negabo eum coram angelis dei. Iure ergo non ait, Credidi, & locutus sum: sed propter hoc dicit se locutum, quia credidit. Simul enim credidit, & quod primum loquẽdo speraret, & quia pœnam tacendo timere deberet. Illi crediderũt, & propterea locuti sunt. Et nos credimus, propter quod & loquimur. Hæc vox præcipue martyrum est. Si enim tãtummodo credidissent, & non loquerentur, non paterẽtur. Credendo apprehenderunt vitam, & loquendo inuenerunt mortem. Sed mortem, in qua corpus corruptibile seminaretur, & ĩcorruptio meteretur. Nullo metu suppliciorum omittim⁹ loqui ea quę cre- L dimus, [scientes] pro certo [quoniam qui suscitauit Iesum,] ipse etiam [nos] propter confessionem eius fidei mortuos [suscitabit cum Iesu,] ponẽs in eadem gloria, [& constituet] nos in illa regione viuentium, vt vltrà non moriamur. Atque [vobiscum] nos ibi constituet, vt qui vnam fidem habemus, in vno regno simus. Nos vobiscum, non vos nobiscum, vt non inferiores, sed pares nobis sitis, si volueritis. Et recte de vobis hoc asserimus. Nam [omnia propter vos] instruẽdos facimus, id est, quicquid loquimur & quicquid patimur, pro salute vestra totum agimus, vt exemplo nostro vos ad similia prouocemus, & ad cœnam dei perducamus. Et ita spectant ad vos omnia quæ facimus, [vt gratia dei abundans] in nobis [abundet per multos,] id est, per vos, & per alios longe lateque cumuletur, [in actione gratiarum,] vt semper in aduersis & prosperis deo gratias agatis, vel de nobis illi gratias referatis, qui per nos vobis gratiã suam infundit. Et abundet hæc gratia [in gloriam dei,] vt ipse glorificetur ab omnibus. Ideo cuncta M facimus, vt abundans, id est, copiosum dei munus, quod ipse paratus est omnibus dare, sed nõ omnes digni sunt accipere, non minuatur per paucos, sed abundet per multos in actione gratiarum in gloriam dei. Gloria enim dei est, vt multi referant illi gratias pro multitudine largiflui doni gratię eius.

Propter quod non deficimus. Sed licet is qui foris est noster homo, corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ põdus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia

sunt

A *sunt: quæ autẽ non videntur, æterna sunt.*

Spem beatæ resurrectionis habemus,& abundantem gratiam dei per multos spargere ad gloriam ipsius studemus. [Propter quod non deficimus] in aduersis,sed officium nostrum constanter implemus.Non deficimus, quamuis grauia patiamur.[Sed licet is homo noster qui foris est] expositus malis,id est,corpus,[corrumpatur]pressuris, plagis,fame,siti,frigore,nuditate,[tamẽ is qui intus est,id est,anima munita, ad quam non accedit humanus furor,[renouatur] in agnitione dei [de die in diem,id est,assidue purior efficitur per ignẽ tribulationis. Vel de die in diem,id est,de claritate in claritatem proficiens.Interior homo pro spiritu mentis positus est,exterior autem pro corpore atque mortali vita. Non tamen vtrunq; horum simul duos homines Apostolus vnquã legitur appellasse,sed vnum quem deus totum fecerit,id est,
B & id quod interius est, & id quod exterius.Sed totus iste homo,id est,interiore & exteriore sui parte,inueterauit propter peccatum,& pœnæ mortalitatis addictus est. Renouatur autem nunc secundum interiorem hominem,vbi secũdum sui creatoris imaginem reformatur. In resurrectione verò etiã exterior percipiet cælestis habitudinis dignitatem. Renouatio interioris inchoatur à fide, bonisque moribus augetur,& roboratur de die in diem.Non enim momento vno fit ipsius conuersationis renouatio, sicut momento vno fit in baptismo peccatorum remissio.Neque enim vel vnũ quantulumcunque remanet, quod nõ remittatur. Sed quemadmodum aliud est carere febrib⁹,aliud ab infirmitate quæ febribus facta est, reualescere: itemque aliud est infixum telum de corpore demere, aliud vulnus quod eo factum est, secunda curatione sanare:ita prima curatio est causam remouere langoris,quod per omnium fit indulgentiam peccatorum:secũda,ipsum sanare langorem, quod fit paulatim proficiendo in renouatione hu-
Psal.102 ius imaginis. Quæ duo demonstrantur in psalmo,
C vbi canitur:Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis,quod fit in baptismo.Et additur:Qui sanat omnes infirmitates tuas, quod fit quotidianis profectibus,cum hæc imago magis ac magis renouatur.Nõdum enim ex integro est renouata. Renouatur autem quotidie proficiens in sanctitate, dum transfert amorem à temporalibus ad ęterna, à visibilibus ad intelligibilia, à carnalibus ad spiritualia,& ab istis cupiditatem frenare vel munire, atque illorum se charitate alligare diligenter insistit.Corpus verò tanquã homo exterior, quanto est in hac vita diuturnius,magis magisque corrumpitur vel ætate,vel morbo,vel variis afflictionibus,donec veniat ad vltimam, quæ ab omnibus mors vocatur.Quia ergo sancti quo exterius deficiunt,eo interius proficiunt,& quo magis exterius aduersa tolerant,eo verius lumine interius coruscant,recte dicunt, quia licet is qui foris est noster homo corrumpatur,tamen is qui intus est, de die in diem renouatur.Et ideo,inquiunt,non deficimus in pressuris,quia [id tribulationis nostrę, D
id est,exiguum tribulationis quod nunc patimur, [quod est in præsenti,] id est, in huius vitę tempore,vbi nemo sine afflictionibus est, & est [momentaneum,]id est, parum durans & ad tolerandum[leue,operatur in nobis,] id est, in exteriori nostro sempiternam gloriã,& hoc [supra modũ,] id est, supra quantitatem vniuersæ tribulationis. Paruis enim laboribus magna merces adquiritur, vt pro humiliatione leuis tribulationis supra modum sublimitas æternæ gloriæ rependatur. Et ad comparationem æternitatis, omne quod in præsenti vita patimur,momentaneum est,licet diuturnum esse videatur.Ideo supra modum tribulationis est magnitudo remunerationis:quia si recte cẽseamus,æterna requies æterno labore fuerat emenda,sed deus misericorditer pro breuissimo labore dat æternam requiem,pro breui despectione sempiternam gloriam. Ideo supra modum. Vel supra modum,id est,supra mensuram, & comprehẽsionem humanæ rationis, quia dabitur quod oculus E
non vidit,nec auris audiuit,nec in cor hominis ascendit.Operatur nobis in sublimitatem,id est,vt Isaiæ.64
sublimemur vsque ad angelorum celsitudinem,vel 1.Cor.2.
[in sublimitate,]id est,in cælorum altitudine. Et contra momentaneum ac leue tribulationis operatur [æternum pondus gloriæ,] vt pro momentaneo æternum,pro leui pondus, pro tribulatione gloriam accipiamus.Sine fine erit hæc gloria,sine fine erit requies ista,sine fine erit hæc lætitia, sine fine erit hæc remuneratio & incorruptio. Ideoq; pro nihilo reputamus quicquid molestiarũ in pręsenti seculo toleramus, [non contemplantibus,] id est,non appetentibus vel attendentibus [nobis ea quæ videntur,]id est,quæ corporeis oculis sunt subiecta, [sed ea quæ] videri corporaliter nequeunt.Nam hæc visibilia cito transeunt cum tempore,inuisibilia verò permanent sine fine. Sic enim visibilia hæc sunt ad inuisibilia, quomodo figura ad veritatem.Figura deperit,veritas permanet.Et ideo iusti gaudent exire de hoc seculo. F

CAPVT V.

Scimus enim quoniã si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur,quòd ædificationem ex deo habemus,domum non manufactam, sed æternam in cælis. Nam & in hoc ingemiscimus,habitationem nostrã quæ de cælo est, superindui cupientes,si tamen vestiti & nõ nudi inueniamur. Nã & qui sumus in hoc tabernaculo,ingemiscimus grauati eo quòd nolumus expoliari,sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est à vita.Qui autem efficit nos in hoc ipsum,deus,qui dedit nobis pignus spiritus.

G Non deficimus in momentaneis & leuibus tribulationibus, propter æternum gloriæ pondus quod expectamus. Nam [scim⁹ quoniam si terrestris domus nostra, id est, caro quæ de terra est, & procliuis ad terrena, & domicilium animæ [huius habitationis,] in qua habitamus quandiu viuim⁹, [dissoluatur, id est, destruatur pro Christo, scimus [quòd ædificationem, id est, beatam mansionem habemus statim [ex deo,] scilicet domum æternam in cælis, [non manu] fabricatam, sed à deo præparatam, vt de temporali & terrena domo expulsi, in æternam & cœlestẽ recipiamur domũ. Prędicatores enim ecclesię postquam de corporibus transeunt, nequaquam per morarum spatia (sicut antiqui patres) cęlestis patrię perceptione differuntur, sed mox vt à carnis colligatione exeunt, in cęlesti sede requiescunt, sicut in hac sententia demonstratur. Non enim dicitur, habebimus domum ęternam in cęlis, sed habemus: quia
H videlicet protinus habetur illa domus, ex quo ista dissoluitur. Prius autem quàm redemptor noster morte sua humani generis pœnam solueret, eos etiã qui cęlestis patrię vias sectati sunt, post egressum carnis inferni claustra tenuerunt, nõ vt pœna quasi peccatores plecteret, sed vt eos in locis remotioribus quiescentes, quia necdum intercessio mediatoris aduenerat, ab ingressu regni reat⁹ primę culpę prohiberet. Nunc autem perfecti quiq; mox in regnum suscipiuntur. Domus ęterna, mãsio cęlestis est inter angelos, vbi vices temporum non inueniuntur. Supergreditur enim distentionem & omne spatium ętatis volubile, cui semper
Psal. 72 inhęrere deo bonũ est. Quę domus vocatur ędificatio, quia nunc operibus nostris bonis ędificatur, vt in fine parata inueniatur. Vel domum hanc ęternam in cęlis, immortale corpus accipe, in quo resurgentes semper manebimus, cuius forma iam in cælis est in domini corpore declarata. Domum dico non manu [factam,] quia corpus animale fit operatione viri & fœminæ, sed corp⁹ spiritale fiet per spiritum sine humana operatione. Non enim coitu parentum indigebimus ad resurgendum, sicut indiguimus ad nascendum. Aedificabitur au-
I tem domus ista diuinitus, quando fiet quod Iezechieli pręmonstratum est: Accesserunt, inquit, ossa
Iezec. 37 ad ossa, vnumquodque ad iuncturam suam, & super ea nerui & carnes accesserunt, & extenta est in eis cutis desuper. Sic ædificabitur absq; manu domus animæ nostræ, quando corpus nostrum nutu diuino in integrum restituetur ex puluere. Et habebimus domum [ęternam in cælis. Nam in hoc] vt habeam⁹ eam, [ingemiscimus,] id est, intus recentem semper gemitum habemus, videlicet illam desiderantes, suspiramus & in precibus gemimus ex dilatione tãtæ quietis & gloriæ. Nos dico, [cupientes superindui habitationem nostram, quę est in cælo,] id est, immortalitatis gloriã. Mors enim de terra est, resurrectio de cælis. Tamen hac conditione cupimus eam superindui, [si vestiti] recepto corpore, [non inueniamur nudi,] id est, alieni à promissa gloria. Opus enim est vt anima corpore induta, superinduatur & gloria, quæ est immutatio in claritatem. In hoc, id est, in consideratione K tantæ gloriæ & desiderio ingemiscimus præ dilatione, & precibus insistimus, quia cupimus super innouationem animę quam iam accepimus, indui nos habitationem nostram, id est, dari nobis animæ vestem non de terra, id est, nõ corruptibilem, sed de cælo, id est, incorruptibilem & impassibilem ad instar cælestiũ: si tamen in illa resurrectione vestiti corpore, non inueniamur nudi Christo, sed Christum induti. Illis enim solis proderit immortalitas, qui cum fuerint induti corpore, vestiti Christum inuenientur, hoc est, indumẽto iustitiæ circundati. Nec mirum si idcirco gemimus, quia nondum ad beatitudinẽ quam desideramus, peruenire possumus. Nam etiam de hac minori regemitum habem⁹, quia corpore exuimur, vt illuc peruenire queamus. Et hoc est, [nã qui sumus in hoc tabernaculo,] id est, in hoc corpore quod est tabernaculum animæ, vt in eo militet ad tempus L deo in via præsentis vitæ, [ingemiscim⁹ grauati] sarcina carnis, & ingemiscimus [eo quòd nolumus expoliari] corpore, [sed superuestiri] stola immortalitatis, [vt absorbeatur quod mortale est à vita, id est, vt ab infirmitate ad immortalitatem etiam ipsum corpus sine morte transferatur. Si fieri posset, ita vellemus fieri immortales, vt iã veniret ipsa immortalitas, & modo sicut sum⁹ mutaret nos, vt mortale hoc nostrum à vita absorberetur, non per mortẽ corpus poneretur, vt in fine iterum sumeretur. Quamuis ergo à malis ad bona transeamus, tamẽ ipse transitus aliquantulum amarus est propter cõsortium quoddam animæ & corporis, & quandam in his duobus familiaritatem conglutinationis atq; compaginis. Et ideo mortis diem differre conantur etiam illi, qui post mortẽ se beatius credunt esse victuros. Tãtam vim habet carnis & animæ dulce consortium. Nemo enim vn- Ephe. 5 Nota.
quam carnem suam odio habuit. Et propterea nõ vult anima vel ad tempus ab eius infirmitate discedere, quãuis eam se sine infirmitate in æternum recepturã esse confidat. Et aggrauamur ergo corruptibili corpore, & ipsius aggrauationis causam, non naturam substãtiãque corporis, sed eius corruptionem scientes, nolumus corpore spoliari, sed M eius immortalitate vestiri, quod & ipsum tũc erit. Sed quia corruptibile non erit, non grauabit. Sub terrena tunica gemimus, ad cælestem festinamus. Illam volumus accipere, istam nolumus ponere. Ergo fiet hæc iniuria tanto illi vestimento cęlesti, vt veniat nobis super hos pannos mortalitatis & corruptionis, vt hoc sit inferi⁹, illud superius: hoc interius, illud exterius? Absit. Non ita volumus superuestiri, vt sub incorruptione maneat corruptio, sed vt absorbeatur mortale à vita, id est, vt sine aliqua læsione vita destruat in nobis mortalitatem, vt nusquam sit in nobis aliquid mortale, non infra, non supra, non intra, nõ extra. Nos ingemiscimus nolentes spoliari corpore, sed immortale corpus habere. Sed [qui efficit, id est, qui ex toto facit & format [nos in hoc ipsum, vt ingemiscamus desiderio

A desiderio incorruptibilis corporis,non homo est, sed[deus qui dedit nobis]huius rei implendę[pignus;] id est, donũ sancti[spiritus.] Dedit nobis pignus spiritus.i.dedit nobis spiritũ sanctũ,qui est nobis pignus & certitudo immortalitatis futuræ. Per spiritũ enim quẽ dedit nobis, facit nos suspirare desiderio incorruptibilis vitæ: & certos reddit quod hãc consequemur,cuius iã pignus tenemus.

Audentes igitur semper,& sciẽtes quoniam dum sumus in hoc corpore, peregrinamur à domino. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Audemus autem & bonã voluntatem habemus magis peregrinari à corpore,& præsentes esse ad dominum.Et ideo cõtendimus, siue absentes, siue præsentes,placere illi.

Quãdoquidem deus facit nos ingemiscere desi-
B derio immortalium corporum, & dedit nobis pignus huius rei spiritum sanctum,[igitur semper] sumus[audẽtes,]id est,semper audemus velle corpus deponere, vt ad supernam gloriam perueniamus.Ideo voluntas deponendi corpus vocatur audacia,quoniam res est difficilis & omnibus reformidanda. Propterea sumus audẽtes ad exuendum corpus,quia sumus[& scientes]quod quãdiu [sumus in corpore] mortali, [peregrinamur, id est, remoti sumus[à domino,]quia nõ videmus eum, licet ipse sit vbique. Per hoc enim exules & peregrini sumus ab eo, quia longe proiecti à facie contemplationis eius,cęcitatis nostrę tenebras in hac valle lachrymarum patimur.Adhuc enim nos antiqua nox grauat, & corruptibilis huius carnis oculos,quos hostis callidus ad concupiscentiam aperuit,iudex iustus à contuitu interni sui fulgoris premit. Quisquis enim arbitratur homini vitam istam mortalem adhuc gerenti posse contingere, vt dimoto atque discusso omni nubilo phantasiarum corporalium atq; carnalium, serenissima in-
C commutabilis luce veritatis potiatur,& mente penitus & consuetudine vitæ huius alienata, illi constanter & indeclinabiliter hæreat,nequaquã quid quærat intelligit.Iure ergo sumus audentes in depositione corporis,vt veniam⁹ ad manifestam visionem sempiterni luminis, quia scim⁹ quod dum sumus in hoc corruptibili corpore,peregrinamur à domino,id est,extranei sumus ab illa patria beatorum,in qua semper deus sicuti est videtur. Nam [per fidem]inuisibilium[ambulamus,]id est, tendimus ad patriam viuẽtium, in qua deus apparet: & non per speciem,id est, non per manifestam diuinitatis eius contemplationem. Contemplatio quippe merces est fidei, cui mercedi per fidẽ cor-
Actuũ.15 da mundantur, sicut scriptum est: Fide mundans corda eorum.Credenti colligitur meritum, videnti redditur præmium. Qui ergo peregrinatur & per fidem ambulat, nondum est in patria, sed iam est in via.Qui autem non credit, nec in patria est, nec in via.Per fidem enim ambulamus,& non per speciem.Incipitur à fide,vt perueniatur ad speciẽ. D
In corpore nunc peregrinamur à domino & à patria nostra. Sed cũ hoc perpendamus,[audemus,] id est, cũ audacia istud magis eligimus vt separemur à corpore & pręsentemur domino, vt eum in specie diuinitatis suæ videamus,& apud eum maneamus. Nollemus enim si fieri posset expoliari, sed immortales fieri,& domino præsentari. sed cũ sine expoliatione id fieri nõ possit,audemus optare expoliari,vt ad dominũ perueniamus,[& bonã voluntatẽ habemus].i.non murmuramus de hoc, sed desideramus id bona voluntate. Audemus inquã & bono animo volumus[peregrinari,]id est, remoueri [à corpore magis] q̃ hic morari,vt & præsentes simus ad deum,& inhæreamus illi. Nõ enim satiat animã nisi incorruptibilis gaudij vera & certa æternitas.Et quia domino cupim⁹ assistere, [ideo cõtendimus].i. omnibus modis quibus possumus,corde,verbo & opere conamur [illi placere,siue]nũc[absentes].i. in hac vita peregrinan E
tes,[siue pręsentes].i.in patria manentes.Hoc est, illa nitimur operari,per quæ nunc & in futuro illi placeamus.Modò cõtendim⁹,quia est pugna. Sed cum absorpta fuerit mors in victoria,nulla iã erit 1.Cor.15
pugna,nullusque lapsus,quia nulla corruptio. Et ideo iam non contendemus placere, sed omnino placebimus domino in regione viuorum.

Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi,vt referat vnusquisque propria corporis,prout gessit,siue bonum, siue malum.

Et recte dixi præsentes, quia omnes præsentabimur Christo iudici. vel merito contendimus vt illi semper placeamus, ne in iudicio displicentes damnemur.Nam[omnes nos,]cuiuscunque sexus vel ætatis aut cõditionis sumus,[oportet,] id est, necesse est[manifestari]vniuscuiusque cogitationes & verba & opera.Ibi videbitur quis sit vnusquisque.modò enim parum dignoscitur. Omnia nostra patebunt [ante tribunal,] id est,ante iudiciariã sedem Christi, quãdo corã deo iudice astabimus.Pro magnitudine potestatis & iudicis,magnitudo tribunalis & iudicij ęstimanda est.Quãto enim maior potestas iudicis,tanto maior terror iudicij fit necesse est. Omnes omnino manifestabũtur ante tribunal tãti iudicis,[vt vnusquisque] siue iustus,siue iniustus, ad similitudinem messorum[referat,]id est,reportet illuc[propria] gesta [corporis,prout gessit,]id est,sicut ipse vnũquodque opus fecit,[siue bonum siue malum.]Eodem modo & eadem quantitate, qua gessit vnusquisque quodlibet opus, recitabit illud iudicandũ ante tribunal æterni iudicis.Vnusquisq; referet propria corporis,id est, quæ gessit vel cogitauit dum in corpore fuit. Neque enim si quis maligna mẽte atque impia cogitatione blasphemet,& id nullis mẽbris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis gessit, cum hoc per

G illud tempus gesserit quo gessit & corpus. Prout gessit mente, lingua vel manu, dum esset in corpore, referet vnusquisque, etiam paruuli, qui non per seipsos, sed per alios gesserunt. Nam si in illa parua ætate moriuntur, vtique iudicantur secundum propria gesta corporis, id est, secundum ea quæ gesserunt dum essent in corpore, quando per corda & ora gestantium crediderunt, vel non crediderunt, quando baptizati vel nō baptizati sunt, quando carnem Christi manducauerunt vel non manducauerunt, quando eius sanguinem biberūt, vel non biberunt. Secūdum hæc ergo quæ in corpore gesserunt, iudicantur, non secundum ea quæ
Nota. gesturi erant si diu hîc viuerent. Neque huic apostolicæ sententiæ aduersantur beneficia, quæ pro defunctis commendandis agimus, quia etiam meritum hoc sibi quisque dum in corpore viueret, cōparauit, vt ei possint ista prodesse. Non enim omnibus prosunt. Et quare non prosunt omnibus, nisi propter differentiam vitæ quam quisque gessit in corpore? Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, vt sit plena remissio, aut certe vt tolera-
H bilior fiat ipsa damnatio.

Scientes ergo timorem domini, hominibus suademus, deo autem manifesti sumus. Spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse. Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis, vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.

Et quia coram Christo iudice necesse est nos omnes manifestari, vt recipiat vnusquisque prout gessit, [ergo scientes] hoc [suademus hominibus timorem domini,] id est, suadem⁹ illis vt per singula quæ nunc faciunt, timeant futurum domini iudicium, & desistant à prauis operibus, ne tunc incipiant timere, cum iam non poterunt damnationem euitare. Vel quia necesse est omnes mani-
I festari ante tribunal Christi iudicis, ergo scientes timorem domini, id est, scientes quàm timēdus sit dominus in suo iudicio, qui tamen subtiliter examinaturus est opera & cogitationes singulorum, suademus hominibus vt timeant & prouideant sibi, ne in iudicium damnationis incurrant. Hominibus quidem hoc suademus, sed [manifesti sumus deo,] si aliter agimus quàm docemus, id est, deus nouit si est in nobis quod aliis suademus, & qua intētione facimus istam suasionem. Deo quidem scimus nos esse manifestos, qui videt occulta nostra: [sed spero] etiam [in conscientiis vestris manifestos nos esse.] Manifesta erat puritas eorū Corinthiis, quia neque aliquando in adulatione fuerant deprehensi, neque prædicatio eorum displicuerat sanctis, nec ab aliquo illorum quicquam (vt assolet) occulte elicere tentauerāt, vt foris simplices turbis apparerēt, intus verò dolosi essent. Ideo conscientias eorum pulsat, vt sibimet testes essent de veritate. Ac si aperte verbis aliis dicat: Licet K
vobis male de nobis locuti sint pestiferi homines, puto tamen quòd non recipiat vestra conscientia de nobis aliter suspicari quàm nouit, nec potestis magis aliis fidem accommodare quàm vobismetipsis. Et quia modo se laudare videbatur, subiungit: [Non iterum nos commendamus vobis,] Id est, sicut nec in prima epistola nosipsos vobis cōmendauimus, vt putastis, sic nec in ista nunc nos commendamus: quia per hæc quæ dicimus, laudem nostram à vobis non quærimus: [sed] propter vtilitatem vestrā [damus vobis] per hæc verba [occasionem,] id est, materiam [gloriandi pro nobis] cōtra pseudo apostolos, vt gloriemini quia integram puræ veritatis doctrinam à nobis suscepistis, & fallacem prædicationem pseudo apostolorum respuistis. Vel pro nobis quos deo placere nostis, gloriemini, [vt habeatis] occasionem gloriandi [ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde,] id est, cōtra pseudo apostolos, qui per hypocrisim gloriantur de specie pietatis, & non de puritate cordis. Vel in facie, id est, in exterioribus, L
hoc est, in carnalibus obseruantiis gloriantur: & non in corde, id est, in spiritualibus, quæ fiunt in interiori homine. Pseudo apostoli animos Corinthiorum commouere videbantur in odium Apostoli, vt ab eorum cordibus fides apostolica facilius laberetur: & multi iactabant se ab aliis apostolis didicisse, qui semper cum domino fuerant. Ideoque nunc dicit se his dare occasionem, id est, rationem, per quam ipsi gloriarētur aduersus eos, quoniam apostolus erat, à quo & isti didicerant, sicut & à quibus illi gloriabantur se doctos fuisse. Talis enim gloriatio in facie erat, non in corde: quia de personis gloriabantur, non de veritate.

Siue enim mente excedimus, deo: siue sobrij sumus, vobis. Charitas enim Christi vrget nos, æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnibus mortuus est Christus, vt & qui viuunt, iam nō M
sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

De nobis, inquit, potestis gloriari: quia quicquid agimus, vel honor est dei, vel vtilitas proximi. [Siue enim mente excedimus] omnia temporalia vt contemplemur æterna, [deo] id facimus. [siue sobrij sumus,] id est, ab illa mentis ebrietate ad communem sensum eximus, hoc [vobis] fit, id est, pro vtilitate vestra. Excessus mentis est intentio ad superna, ita vt quodammodo de memoria labantur infima. In hoc mentis excessu fuerunt omnes sancti, quibus arcana dei mundum istum excedentia reuelata sunt. De hoc excessu nunc dicitur: Siue mente excedimus, deo. Quod enim Apostolus mente excedebat, deo excedebat. Excedens enim mente omnem humanam fragilitatem, omnem seculi temporalitatem

A tatem, omnia quæcunque nascendo & occidendo vanescunt transeuntia, habitabat corde in quadã ineffabili contemplatione quantũ poterat, de qua dicit, quod audiuit ineffabilia verba quæ non licet homini loqui. Itaque si semper manere vellet in eo quod viderat, & loqui non poterat, non leuaret alios vt & ipsi videre hoc possent. Descẽdit ergo pro eorum subleuatiõe. Et hoc est quod additur: Siue sobrij sumus, vobis. Quid est, sobrij sumus? Sic loquimur, vt capere possitis. Hæc agebat Apostolus, & boni rectores agere debent: quia tũc ad alta charitas mirabiliter surgit, cum ad se ima proximorum misericorditer attrahit: & quo benignius descendit ad infima, eo valentius recurrit ad summa. Sobrij, inquit, sumus vobis. Charitas enim Christi vrget nos sic agere. Nam charitas Christi, quæ sanctorum mentes ad superna subleuat, eas pio moderamine pro fraterna dilectione etiam ad humilitatem condescensionis format. Itaque dicitur: Siue mente excedimus, Deo: siue sobrij sumus, vobis. [charitas enim Christi nos vrget.] Hoc est, Si ea tantum agere vellemus & ea tantum contemplari, quæ mentis excessu intuemur, vobiscum non essemus, sed in supernis tãquã contemptis vobis. Et quando vos ad illa superiora & interiora infirmo passu sequeremini, nisi rursus vrgente nos charitate Christi (qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens) consideraremus nos esse seruos, & non ingrati ei à quo accepimus altiora, propter eos qui infirmi sunt, non contemneremus inferiora, & temperaremus nos eis, qui non possunt nobiscum videre sublimia? Hoc ergo est, siue mente excedimus, Deo. Ille enim videt quod videmus in mentis excessu, ille solus reuelat secreta sua. Vobis autem proficit quando sobrij sumus, id est, quãdo ab illo mentis excessu, qui mentem ipsam debriat & à sensu temporalium immutat, ad communem sensum descendimus, vt à vobis intelligi possim⁹. Charitas Christi nos vrget ad vos inclinari, [æstimantes hoc, quoniam si vnus] Christus [mortuus est pro omnibus] ad vitam prædestinatis, [ergo omnes] participatione mortis eius [mortui sunt] in hoc quod prius erant, id est, secundũ hoc quod veteris hominis membra fuerunt. Ideo libenter ad eos debem⁹ inclinari, qui iam per baptismum Christo sunt cõmortui. Vel si vnus Christus mortuus est pro omnibus, id est, vt omnes viuant, ergo necesse est fateri quia omnes mortui sunt in anima per peccatum, quorum viuificatio quæsita est morte vnius qui peccato solus carebat, nec mortis animæ particeps esse poterat. Et idcirco nos debemus ad eos instruendos humiliari, pro quibus viuificandis saluator vsque ad mortem dignatus est inclinari. Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, dempta matre Dei, siue originalibus, siue etiã voluntate additis, vel ignorando, vel sciendo, nec faciendo quod iustum est. [Et pro omnibus] mortuis [mortuus est] vnus Christus, id est, nullum habẽs omnino peccatum,

Infra.12. | Nota. | B | Philip.2. | C | Nota.

qui solus hostia sufficiẽs fuit pro peccatis omniũ, [vt qui] per remissionem peccatorum [viuũt, iam non sibi viuãt, sed ei qui pro ipsis] omnibus [mortuus est] propter peccata nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram, vt credentes in eum qui iustificat impium, ex impietate iustificati, tanquam ex morte viuificati, ad primam resurrectionem quæ nunc est, pertinere possimus. Non ergo sibi viuat quisque, sed Christo, faciens non suam sed ipsius volũtatem, vt possit dicere, Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus, & anima mea illi viuet. Illi vtique, non sibi. Debet enim vita humana in se deficere, in Christo proficere, qui mortuus est vt nos moreremur peccatis, & resurrexit vt resurgerem⁹ ad opera iustitiæ. Et quid est aliud nõ sibi, sed illi viuãt, nisi vt nõ secundũ carnẽ viuant in spe terrenorum & corruptibiliũ bonorum, sed secundum spiritum in spe resurrectionis, quæ iam ex ipsis in Christo facta est?

D | Rom. 4 | Galat. 2. | Psalm. 21.

Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem. Et si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus. E

Suo more vitam nostram futuram, quæ iam in Christo capite nostro resurgente completa est, ita spe certa meditatur Apostolus, tanquam iam adsit præsensque teneatur. Quæ vtique vita nõ erit secundum carnem, sicut Christi non est secundum carnem. Carnem nanque hoc loco nõ ipsam corporis nostri substantiam, sed corruptionem mortalitatemque carnis vult intelligi, quæ tunc non erit in nobis, sicut iam in Christo non est. Quia, inquit, resurrectio Christi nos resurgere fecit, [itaque ex hoc] tempore resurrectionis neminem eorum pro quibus Christus mortuus est & resurrexit, & qui iam non sibi viuũt, sed illi, [nouimus secundum carnem, id est, secundum carnis corruptionem propter spem futuræ immortalitatis, in cuius expectatione viuunt, quæ in Christo iam nõ spes, sed res est. [Et si cognouim⁹ Christum secũdum carnem, id est, secundum carnis mortalitatẽ, cum adhuc moriturus esset, sed, id est, tamen [iam nõ nouimus,] quia illud eius mortale iam induit immortalitatem. Noueramus ergo Christum secundum carnem, id est, secundum carnis mortalitatẽ antequam resurgeret, sed nunc iam non nouimus, quia resurgens à mortuis iam nõ moritur, mors illi vltra non dominabitur. Nam si Christus secundnm hæreticos ideo non habuit carnẽ, quia dixit Apostolus nunc iam non nosse Christum secundum carnem, nec illi habuerunt carnem, de quibus pręmisit: Itaque nos amodo neminem nouimus secundum carnem. Sed quia illorum secum vitam futuram (vt diximus) tanquam præsentem meditabatur, qui resurgentes commutabuntur, amodo, inquit, neminem nouimus secũdum carnem, id est, tam certam spem tenemus futuræ nostræ incorruptionis & immortalitatis, vt amodo iam in ipsa notitia gaudeamus.

F | Roma. 6

G *Si qua ergo in Christo noua creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Omnia autem ex Deo, qui nos recõciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium recõciliationis. Quoniamquidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*

Apo. 21.

Et quia Christus iam non est secũdum carnem, nec aliquis eorum qui ei viuit, [ergo si qua noua
H creatura,] hoc est, si quis innouatur, esse potest in Christo, nunc patet quod vetera corruptionis transierunt, & [ecce facta sunt omnia noua] immortalitatis. Quoniã omnes in Christo, etsi nõdum re, iam tamen spe immortales sumus, vetera transierunt, & facta sunt omnia noua. Omnis ergo noua creatura, id est, populus innouatus per fidem, vt habeat interim in re, quod in spe postea perficiatur, in Christo habet iam quod in se sperat: itaque nunc vetera transierunt secũdum spem, quia modo iam non est tempus veteris testamenti, quo temporale atque carnale regnum expectetur à Deo: & facta sunt omnia noua secundum eãdem spem, vt regnum cœlorũ, vbi nulla erit mors atque corruptio, promissum teneamus. In resurrectione autem mortuorum non iam secundum spem, sed secundum rem: & vetera transibunt, cum inimica nouissima destruetur mors: & fient omnia noua, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc immortalitatem. Quod iam in Christo factum est, quem secundum rem
I iam nouerat Apostolus non secundum carnem. Eorum verò pro quib⁹ mortuus est & resurrexit, nondum secundum rem, sed secundum spem, neminem nouerat secundum carnem. Sed & moraliter vetera, id est, veteris hominis vitia transierũt, & facta sunt omnia noua, id est, noui hominis opera. Ad veterem quippe hominem pertinet, pręsentem mundum quærere, transitoria ex concupiscentia amare, mentem in superbiam erigere, patientiam non habere, ex dolore malitiæ de proximi læsione cogitare, sua indigentibus non dare, ad multiplicandum aliena quærere, nullum purè propter Deum diligere, inimicitias inimicis reddere, de afflictione proximi gaudere. Cuncta hæc vetusti sunt hominis, quæ videlicet trahimus de radice corruptionis. Sed qui iam ista exuperat, & ad præcepta dominica mentem in benignitate cõmutat, de hoc rectè dicitur, quia vetera trãsierunt, & ecce facta sunt omnia noua. Tunc enim in nostris mentibus noua fiunt, cum à nobis vetusti hominis vitia transierunt. Dixi quia in CHRISTO noua creatura & facta sint omnia noua. Sed tamen [ex Deo] patre sunt omnia hęc noua, quæ vel in moribus, vel in spe, vel in re consistunt. Ex patre sunt omnia, quæ per Christum vel in Christo habemus, quia & ipse Christus ex patre est. Nihil nouitatis est nobis, sed omnia sunt ex Deo, qui ex antiquis inimicis [reconciliauit nos sibi per Christum] mediatorem. Quia enim creatura humana peccauerat in Deum, nec pœnitebat ut reuerteretur ad eum, Deus opus suum nolens perire, misit filium suum, per quem prædicata remissione peccatorum, reconciliaret sibi per ipsum, per quem eos creauerat. Per Christum nos recõciliauit sibi, [& dedit nobis ministerium recõciliationis, id est, iniunxit nobis legationem, vt per orbem discurrentes, ministraremus vbiq; doctrinam euangelij, per cuius obseruantiam omnes Deo reconciliarentur, & in amicitiam reuocarentur. Verè per ipsum & per nos dedit hominibus recõciliationem. [Quoniam in Christo qui- L
dem erat] ipse [Deus reconcilians sibi mundum, & in nobis posuit verbum recõciliationis.] Deus erat in Christo, qui ait: Pater in me manẽs, ipse facit opera. Pater enim est in filio, quia vna est eorũ substantia. Deus ergo erat in Christo conuersante inter homines reconcilians sibi mundum. i. homines de mundo, pro quibus ipse Christus ait: Vt mundus credat quia tu me misisti. Mundus enim in hoc loco non ille intelligitur, qui totus in maligno positus est, sed ille pro quo misit Deus filium suum, vt saluetur mundus per ipsum, id est, ecclesia per mundi latitudinem fundata. Hunc mũdum sibi Deus reconciliauit hoc modo, videlicet [non reputans illis delicta ipsorum,] vt pro his puniret illos, sed tam originalia quàm actualia dimisit omnia in baptismo. In Christo quidẽ erat per naturam, sed in nobis per gratiã: quia posuit in nobis, id est, in interiori nostro verbum. i. prædicationẽ reconciliationis. Hoc est, per spiritum sanctum illuminauit corda nostra, & docuit quibus rationibus ei possemus homines reconciliare, conuertẽ- M
do eos ad fidem & pœnitentiam & ad bonam operationem. Et quãdoquidem post Christum posuit nos reconciliatores, [ergo pro Christo, id est, vice Christi [fungimur legatione dei.] Christus enim proprie fuit legatus patris, sed nos pro eo fungimur legatione, vt vice eius prædicemus reconciliationem gentibus. Legatione Dei ad vos fungimur, [tanquam Deo] vos ad reconciliationem [exhortante per nos.] Ipse enim in nobis loquitur, & verba ei⁹ sunt ea quæ ex ore nostro processerunt, ideoq; libenter nobis obtẽperare debetis. Et quia vice Christi sumus directi, [obsecramus pro Christo. i. tanquã vos Christus obsecret, [reconciliamini deo.] Obsecramus vos. i. per omnia sacra adiuramus, vt reconciliemini Deo per pœnitentiã, cui per peccatum estis inimici. Nemo enim recõciliatur nisi ex inimicitiis, & nihil inter Deum & homines facit inimicitias nisi peccatũ.

Iohan. 14. Iohan. 17. 1. Iohan. 5. Iohan. 3

Plerunquẽ

A Plerunque autem homo qui alteri homini irascitur, discordanti sibi reconciliari appetit, sed ire ad satisfaciendum prior erubescit. Pensemus facta veritatis, vt videamus quo iaceat nostræ prauitas actionis. Ecce inter nos & deum discordiam peccando fecimus, & tamen ad nos deus suos legatos prior misit, vt nos ipsi qui peccauimus, ad pacem Dei rogati veniamus. Erubescat ergo humana superbia. Cōfundatur quisque si nō satisfaciat proximo, quando post culpam nostram, vt ei reconciliari debeamus, & ipse qui offensus est, legatis interueniētibus obsecrat deus. Quomodo autem ei reconciliaremur, nisi deleretur peccatum, quod inter nos & ipsum erat & nos ab eo separabat? Proinde cum dixisset Apostolus, obsecramus pro Christo, recōciliamini Deo, quasi diceremus quomodo poterimus recōciliari Deo, subiunxit: [Eū
B qui non nouerat peccatum,] id est, Christum qui non nouerat peccatum per experientiā, licet nosset illud per sapientiam, [fecit pro nobis] Deus pater peccatum, id est, sacrificium pro peccato. Bene ergo possumus ei reconciliari, qui sanguine Christi sui delet omne peccatum nostrum, si nos illud pœnitēdo dānemus. Qui videlicet Christus peccatum non nouit, quia nunquam peccati delectationem sensit. Sed per sapiētiam qua ipse peccatū damnat, nouit ipse peccatum. i. nouit hoc esse malum. non ergo fecit ipse peccatum, sed eum Deus pro nobis peccatum fecit, hoc est, vt dixi, sacrificium pro peccato. In lege enim peccata vocabantur, sacrificia quæ pro peccatis offerebātur. Et eodem modo locutionis appellatur nunc Christus peccatum, quia pro peccato est oblatus. Similitudo etiam carnis peccati, in qua venit, dicta est pec-
Roma. 8. catum. Misit, inquit, Deus filium suum in similitudine carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne. Id est, de similitudine carnis peccati, quæ ipsius erat, damnauit peccatum in carne peccati, quæ nostra est. Eum itaque qui nō noue-
C rat peccatum, id est, Christum, pro nobis peccatū fecit Deus, cui reconciliandi sumus, id est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ideo fecit eum peccatum, [vt nos efficeremur iustitia dei in ipso.] Ipse ergo peccatum, vt nos iustitia, nec nostra, sed dei: nec in nobis, sed in ipso, sicut ipse peccatum non suum, sed nostrum: nec in se, sed in nobis constitutum similitudine carnis peccati, in qua crucifixus est. Hæc est illa iustitia Dei, non qua ipse iustus est, sed qua nos ab
Colo. 1. eo iustificati sumus. Vt efficeremur, inquit, nō solum iusti, sed etiam iustitia, id est, vt per nos alij fiant iusti. Efficeremur iustitia Dei in ipso, id est, in eius corpore qđ est ecclesia, cui ipse est caput.

CAPVT VI.

A *Diuuantes autē exhortamur, ne in vacuum gratiā Dei recipiatis. Ait*
Isaie. 49 *enim: Tēpore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tēpus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

D Deus per Christū pro peccatis nostris immolatum reconciliat vos sibi. Sed nos adiuuamus opus reconciliationis huius. Dei enim sumus adiutores. Nos ministerio prædicationis nostræ [adiuuantes] beneficium diuinæ operationis, [exhortamus] vos [ne in vacuum gratiam dei recipiatis,] quam vobis offert. Gratia dei est remissio peccatorum. Quam in vacuum recipit, quisquis in bonis operibus se postea non exercet. Gratia dei est facultas bene concessa diuinitus homini, de qua Iohan. 15. dicitur, sine me nihil potestis facere. Quam in vacuum recipit, qui cum dei gratia non laborat, nec adiungit studium suum, vt possit dei præcepta ipso adiutore implere. In vacuum, id est, in hoc vt sit ei res vacua, recipit hanc gratiam qui bonis operibus eam implere non satagit. Sed nos bene cum auxilio gratiæ agendum vos exhortamur, ne per desidiam vestram in vacuum eam recepisse inueniamini. Et hoc facimus, vt dictum est, adiuuantes opus cælestis gratię & reconciliationis. vel adiu- E uātes vos ipsos nostris meritis & orationibus atque sermonibus. Siue ita: Nos prædictis causis & rationibus vos adiuuātes, id est, ad recōciliationē prouocantes, exhortamur ne in vacuum gratiam dei recipiatis, id est, ne falsis apostolis credentes, ita recipiatis & intelligatis baptismum & fidem, quam suscepistis, vt eat in vacuum, id est, transeat vobis in rem vacuam, & omni plenitudine vtilitatis priuatam. Illi enim qui putant solam fidē Christi sine carnali obseruantia legis non sufficere ad iustitiam & salutem ęternam, gratiam dei, id est, fidem ipsam intelligunt quasi rem vacuam, id est, non refertam innocētia & omnium virtutū perfectione. Et sicut hanc fidei gratiam putant vacuam, sic fit eis vacua: quia per eam nec remissionem peccatorum, nec aliquā gratiam consequuntur. Sed vos eā nolite recipere sic, nolite sic de ea sentire, vt vobis eat in vacuum, id est, vt fiat omni commodo vestro vacua. Verè non debetis eā putare vacuam, nec vobis facere vacuam, quia non est vacua, sed bonis operibus referta. Nā ipse deus F qui gratiam istam humano generi offert, ait in Isaia: [Tempore accepto, id est, tempore quod est Isaie. 49 mihi vel hominibus acceptum, [exaudiui te] orātem pro peccatis tuis. Nō est ergo vacua hęc gratia, in cuius tempore deus orantes exaudit. Quod tempus est hominibus gratum, & cum omni amplexu cordis acceptum. Plus enim est acceptum quam acceptabile: quoniam acceptabile dicitur, quod est habile vt recipiatur: acceptum verò, quod iam mentis deuotione receptum est. Et postquam hoc tempus tibi fuerit acceptum, id est, postquam hoc susceperis, exaudit Deus preces tuas, quas tempore legis non exaudiebat. Tempore (inquit) accepto, id est, tempore gratiæ, quod accepisti veniens ad fidem, exaudiui te deprecantem pro remissione culparum tuarum, [& in die salutis, id est, in hoc eodem tempore gratiæ, quo vera salus de cœlo ad homines venit, & lux fidei atque iustitię tenebras infidelitatis atque peccatorum effugauit, [adiuui te] de assequutione virtutum. Lex autem non adiuuabat,

G iuuabat, sed tantum præcipiebat. Sub gratia vero Deus nos (inquit) adiuuat, vt bona quæ præcipit, facere valeamus. Nam ideo adiuui te, quia ipse liberum in nobis arbitrium restituit, & ex libero arbitrio nostro laboramus, & diuina gratia adiuuante potẽtes efficimur, sine qua nihil facere possemus. Hoc Deus ecclesiæ de gẽtibus per prophetam dixit: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. hoc eidem ecclesiæ de gentibus conuersæ replicat nunc Apostolus, & exponendo subiungit: Ecce, id est, non vltrà differtur illud tẽpus, sed nunc præsentialiter est [tempus acceptabile,] quod omnes gratanter accipere debent, vt & ipsi fiant Deo acceptabiles: & [ecce nunc] pręsentialiter est [dies salutis, id est, lucidum tempus gratiæ, in quo per bona opera possint homines æternam promereri salutem. Ex quo enim saluator in carne apparuit, semper est acceptabile tempus, & dies salutis vsque ad finem seculi. Vnicuique tamen finitur hoc tempus in hora obitus sui. Dies
H enim salutis per Christi gratiam est vita præsens, quoniam apta est ad bene operandum: & concludetur nocte iudicij, in qua nemo poterit operari. Et ideo adesse tempus dicit Apostol⁹, quo possint ad indulgentiam proficere peccatores: diẽ adesse dicit, quo morbis mortalibus animarũ possit adhiberi medicina salutis. Sequitur

Nemini dantes vllam offensionem, vt
1. Cor. 4. *non vituperetur ministerium nostrum. Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut* Dei *ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute* Dei.

Exhortati sumus vos ne in vacuũ gratiam Dei recipiatis, & exhortamur vt nemini sitis [dantes vllam offensionẽ.] Cauete ne malo exemplo ve-
I stro seu verbo prauo detis alicui fratrum vllam offensionem, id est, ne faciatis eum offendere, vt cadat per vos in peccatum: ne sitis ei offendiculũ, vt exemplo prauitatis vestrę offendat corruens in nequitiam, vel ne offendatis eum, id est, ne cõturbetis & irasci faciatis eum. Idcirco videte ne male viuendo vel loquendo præparetis offensionem vlli proximorũ, ne propter vos [vituperetur ministerium] nostræ prædicationis, qui vos docuimus qualiter agere debeatis. Qui enim vos male agere viderint, putabunt nos ita docuisse, & incipient nostram doctrinam vituperare. Non detis inquam vlli offensionem, sed potius [exhibeamus nosmetipsos in omnibus] & vos [sicut Dei ministros.] Vt melius exhortetur eos, coniungit se illis, ac velut seipsum admonet, quia infirmitatẽ illorum quasi suam ęstimat: & si profecerint, profectus illorum ipsius erit. Exhibeam⁹, inquit, id est, K
offeramus Deo, nosmetipsos, id est, me & vos. Vt ergo vnusquisque seipsum exhibeat, exhibeamus, id est, offeramus & demõstremus nos in omnibus sicut Dei ministros. Ac si dicat: Non vos admoneo vt omnes sitis apostoli, vel ministerium prædicationis assumatis, sed vt sitis sicut ministri dei, id est, in omnibus ministros diuinæ prædicationis imitemini, vt similitudo religiosæ conuersationis eorum exprimatur in vobis. Et si non omnes sumus ministri, omnes tamen sicut ministros Dei nosipsos exhibeamus, vt sicut illi viuunt, ita & nos viuamus. Et hoc faciamus [in patientia,] quæ sit multa, id est, sustinens multa, & neque murmurãs contra Deum, neque indignans contra hominem qui mala intulerit. Hæc ita generaliter omnibus dicuntur Christianis. Specialiter vero ministris euangelicę prædicationis hoc modo possunt dici: Nos, qui alios exhortamur ne in vacuũ gratiã dei recipiant, ita conuersationem nostram cauta circumspectione custodiamus, vt nemini sim⁹ dantes L
vllam offensionem, id est, nosipsi faciamus quæ aliis facienda suademus, non faciamus quæ prohibemus: ne si aliter docere & aliter facere visi fuerimus, exemplo nostro cæteros offendere faciamus. Infirmus enim quisq; plus attendit facta prælati sui quàm verba, & putat sibi licere quicquid illum viderit agere. Et ita pręlatus qui male viuit, licet bene doceat, offensionem subditis parat. Nemini ergo simus dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum. Vituperabitur enim, & linguis obtrectantium lacerabitur, non si fecerimus mala solum quæ improbamus, sed etiã Nota.
si non fecerimus bona quæ docemus. Neminem offendamus, sed in omnibus verbis & actibus nostris exhibeamus nosmetipsos sicut decet Dei ministros, id est, vt ex operibus nostris homines deũ glorificent, & nos intus deo placeamus. Et id faciamus in multa patiẽtia, per quam & indisciplinatos mores fratrum tolerãdo paulatim corrigamus, & infidelium persequutiones fortiter sustineamus. Nam subsequenter ostenditur per partes, quàm multa debeat esse ista patientia. Nec solum M
ministris, id est, prælatis ecclesiæ iubentur ista, sed & subiectis, vt præmisim⁹, qui similes in moribus debent esse bonis ministris. Multam (inquit) patientiam habeamus [in tribulationibus, id est, in pressuris & vexationibus, quæ nobis inferentur à prauis hominibus: [in necessitatib⁹, id est, in egestatibus cibi vel potus vel indumenti: [in angustiis, id est, in solicitudinibus & curis animi atque timore pœnarum, vnde mens angustiatur: [in plagis, id est, in verberibus, sicut est virgarum cæsio: [in carceribus, id est, in tenebrosis & fœtentibus locis reclusi: [in seditionibus, id est, in commotionibus populi contra nos. Si populus cõtra nos insurgat, & cum quodam tumultu conetur nos à bono opere reuocare, nos patienter feramus, & à bono nõ separemur. Sed & [in laboribus] habeamus patientiam, id est, si praui homines lõgis itineribus aut grauibus operibus nos laborare cogunt,

A gunt, vel si labore manuum nostrarum nobis victum quæsierimus. Et [in vigiliis, id est, si necesse fuerit nos vigilare, vt per noctem operemur vnde viuamus, vel in vigiliis ad psallendum & orãdum. Atque [in ieiuniis,] quæ vel sponte facimus, vel indigẽtia facere coëgerit, aut quælibet necessitas. In his omnibus patiẽtiam teneamus, & nos vt dei ministros exhibeamus. Ministri enim sunt, quicũque bene operantur, quia Deo ministrant, id est, deseruiunt. Excepto igitur prædicationis officio & altaris ministerio, omnes agnoscamus nos esse Dei ministros, & vt tanti domini famulos, exhibeamus nos idoneos [in castitate] mentis & corporis, & [in scientia,] ne fatuis virginibus similes, amittamus per imprudentiam meritum castitatis. Habeamus ergo scientiam scripturarum, vel scientiam qua prudenter agere bona sciamus & mala respuere. Et vt ministros dei nos exhibeam⁹ [in longanimitate, id est, in longa animi expectatione, qua patienter vsque in finem perseueremus, aduersa præsentis vitæ ferendo & gaudia sequentis vitæ sperando. Et [in suauitate,] ne per rancorem animi efficiamur illis aspeci, à quibus longanimiter mala toleramus, sed per dulcedinem mẽtis simus illis suaues & blandi, vt nec verbo nec opere nostro illis vel aliis generemus asperitatem amaritudinis. Et [in spiritu sancto,] vt omnia benigne & syncere faciam⁹, sicut spiritus sanctus docet. Et [in charitate nõ ficta] vt affectum dilectionis non tantum in vultu & verbo, sed etiã in corde habeamus, ne simus de illis, qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum. Atque [in verbo veritatis] prædicando vel loquendo, vt habeat puram veritatem sine falsitatis admixtiõe vel prædicatio nostra vel loquutio. Et [in virtute Dei] vt non nostris viribus, sed dono virtutis diuinæ credamus nos posse quicquid boni poterimus agere. Omnia hæc in Apostolo maximè præfulgebant, & in talibus ducebatur eius conuersatio, qui nunc secum hortatur ministros euangelij & omnes Christi seruos, vt taliter viuere studeant. Feruens enim dei amor facilè tolerat omnes aduersitates, & assequitur omnes virtutes. Adhuc autem subiungit Apostolus in admonitione.

Matt. 25. — B — Psalm. 27 — C

Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: vt seductores, & veraces: sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce viuimus, vt castigati, & non mortificati: quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habẽtes, & omnia poßidentes.

Exhibeamus (inquit) nosipsos vt dei ministros [per arma iustitiæ,] quibus regnum peccati debellemus, id est, per virtutes vitiis contrarias, vt humilitas deiiciat superbiam, largitas extirpet auaritiam, beneuolentia inuidiã, & sic cæteræ virtutes destruant opposita sibi vitia. Virtutes enim sunt arma iustitiæ, quibus muniri debem⁹ [à dextris & à sinistris, id est, à parte prosperorum & à parte aduersorum, vt contra prospera & aduersa virtutum armis semper muniti, nec prosperis eleuemur, nec aduersis perturbemur, nec blandis ad voluptatem demulceamur, nec asperis ad desperationem premamur. Et audite quæ sint dextra & sinistra, id est, prospera & aduersa. Per gloriam & ignobilitatem &c. vsque, Tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Dextra enim iustorum sunt, gloria, bona fama, & quod veraces sunt, quod cognoscuntur, quod viuũt, quod non mortificantur, quod gaudent, quod multos ditãt, quod omnia possident. Sinistra verò, quod ignobiles & infames habentur, quod seductores putantur, quod ignorantur, quod moriuntur, quod castigantur, quod contristantur, quod egent, quod nihil habere videntur. Sed milites Christi per arma iustitiæ à dextris & à sinistris muniti debent incedere, vt hinc & inde diabolum expugnantes, & in prosperis timeant, & in aduersis confidant. Exhibeam⁹ ergo nos vt dei ministros [per gloriam & ignobilitatẽ, id est, quando in gloria & veneratione apud homines erimus, non inde extollamur: & quando nos iudicabunt esse ignobiles atque cõtemptibiles, non inde frãgamur. Eodem modo agamus [per infamiam & bonam famam, id est, si falso infamamur de aliquo crimine, vel si bonam famam habemus de religiosa conuersatione, vtrunque per patientiam æquanimiter ducamus, vt nos nec detrahentes deiiciant, nec laudãtes extollant, quia contingit nonnunquam vtrosque mentiri. Item exhibeamus nos [vt seductores & veraces, id est, ad viam veritatis adducamus eos qui errant, vt cæteri qui in errore perseuerant, iudicent nos esse seductores, cum simus veraces. Si enim seducere, aliunde aliquem ad aliud persuadendo ducere est, quærendum est vnde & quo. Si à malo ad bonum, bonus seductor est, vnde & Ieremias ait: Seduxisti me domine, & seductus sum. Si autem quis aliquem seducẽdo ducat à bono ad malum, malus seductor est. In hanc ergo partem, qua seducuntur homines à malo ad bonum, vtinam omnes seductores & vocemur & simus. Sed infideles aut quilibet errantes vocabunt nos malos seductores, si quos poterimus, ex sociis eorum ad fidem & religiosam conuersationem attraxerimus. Erimus enim veraces & vera docentes, sed illi putabunt nos esse fallaces, & falsitate alios seducentes. Nos dico apud alios habiti [sicut qui] sunt à Deo ignoti, id est, reprobati, & apud alios à Deo cogniti, id est, approbati. Vel ita sumus sicut illi qui sunt ignoti, quia infideles & superbi non dignantur eos aspicere & agnoscere, vel agnitos abiiciunt, & tamen fideles & religiosi nos agnoscunt. Et tormentis sumus [quasi morientes,] quia tam diu torquemur ab impiis donec credamur esse mortui, [& ecce] Deo liberante viuimus, quoniã eripimur à morte & restituimur vitæ. Sumus enim

D — E — Iere. 20. — F

G enim[vt castigati]quia infideles putãt se nos duris verberibus ac minis castigasse, ne vlterius nouam religionẽ prædicemus:[& non] sumus mortificati,quia nec corporis nec animæ necem ab illis pertulimus. Corpus enim nostrũ adhuc viuit, anima quoque vitam non amisit,quia infidelibus non cessit,vt à prædicatione vel confessione veritatis sileret. Etsi multi martyres occidũtur, ecclesia tamen nõ moritur. Atque electi dei dum super se exterius rapti in altum animum figunt,quæque in hac vita patiuntur,quasi longe infra labentia à se aliena aspiciunt,& (vt ita dixerim) dum mente extra carnem fieri decertant, penè ipsa quæ tolerant,ignorant. Hæc autem de se suique similibus ita loquitur Apostolus,vt omnes fideles ad ea toleranda vel agenda exhortetur. Acsi discipulis dicat:Nos qui magistri sumus,ita viuimus: vos autem qui nos imitari debetis,exemplum nostræ cõuersationis insequimini. Qui & adiungit: quasi
H tristes(subaudi) foris apparemus, propter molestias tribulationum quas patimur,sed semper sumus gaudentes intus propter spem futuræ remunerationis. Non solùm enim non contristamur in aduersis,sed etiam gaudemus,& hoc semper. Et sumus[sicut egentes,] quia nihil in præsenti seculo videmur habere,sed tamẽ multos sumus locupletantes, quia spiritales diuitias largimur credentibus. Sumus enim tanquam penitus [nihil habẽtes,]quia nihil proprium carnaliter habemus,etiã omnia possidemus,id est,non solum pecunias, sed etiam ipsos pecuniarũ dominos, qui se nobis tradunt,& res suas ad pedes nostros ponunt. Similiter & vos,licet in aduersis quasi tristes appareatis, semper tamen per spem intus gaudete. Et si habetis diuitias,estote quasi egentes,quamuis non sitis egentes,id est,in spiritu pauperes estote,sed multos eleemosynarum vestrarum beneficiis locupletare curate. Estote tanquã nihil habentes.i.mentis despectu cuncta quæ habetis pro nihilo ducentes, & tali cogitatione sitis omnia vestra possidentes, quia tunc mens vestra per hæc non tenebitur in imis. Sed & quilibet sancti pauperes omnia possident etiam temporalia,quoniam nihil deest timẽ-
I tibus Deum. Apostoli verò cum nihil habere vi-
Matth. 10 derentur,in hoc erãt omnia possidẽtes,quod cum
Marc. 6. essent principes ecclesiarum, habebãt potestatem
Luc. 7. sumendi ex rebus subiectorum quæcũque sibi forent necessaria. Notandum autem quia in his quæ sunt aduersa,dictum est,quasi,vt,sicut,tanquam:in his verò quæ sunt prospera,non est dictum. Ait enim:Quasi tristes,semper autem gaudẽtes & cæt. Tristitia nostra habet,quasi: gaudium autem nostrum non habet,quasi: quia spes qua gaudemus, certa est. Tristitia verò nostra quasi,habet,quia in somniis transit. Qui somnium indicat,addit quasi. Quasi sedebam, quasi loquebar, quasi prandebam,quasi equitabã,quasi disputabã. Totũ quasi, quia cũ euigilauerit, non inuenit quod videbat. Quasi thesaurũ inuenerã,dicit mẽdicus. Si quasi nõ esset,mẽdic⁹ nõ esset. Sed quia quasi erat,mẽdicus est. Itaq; qui nunc ad lætitias seculares oculos aperiunt,& corda claudunt, trãsit quasi eorũ, K
& venit verum ipsorum. Quasi ipsorum,felicitas est seculi:verum ipsorum,pœna est. Nostrũ autem quasi,tristitia est:gaudium non est quasi. Nõ enim ait Apostolus,quasi gaudentes,semper autem tristantes:aut quasi tristes,& quasi gaudẽtes: sed ait, quasi tristes, semper autem gaudentes, & item, Sicut egentes,& ibi est sicut vel quasi. Multos autem ditantes,hic non est quasi vel sicut. Nihil habebat Apostol⁹,omnia sua dimiserat,diuitias nullas possidebat,tamen addidit:Tanquam nihil habẽtes.& ipsum enim nihil habere Apostoli, quasi nihil habere erat. Et omnia possidentes, ibi nõ dixit quasi. Quia quasi egebat,non autem quasi, sed verè multos ditabat. Nam & sanctis qui erant in Ierusalem,victum ministrabat. Quasi nihil habebat,non autem quasi,sed omnia possidebat. Itaq; in his quæ existimantur aduersa,quæ superius per ignobilitatem & infamiam præsignauit, quæque à sinistris esse descripsit, addidit quasi, vel sicut,
aut tanquam. In his verò quæ prospera reputantur,& dextræ partes appellantur, quæq; vocabulo gratiæ & bonæ famæ præmonstrauit, non apposuit quasi,vel aliquid tale. In prosperis enim vel dextris est veritas,in aduersis autẽ & sinistris vmbra vel similitudo,nõ ipsa res. Quæ autem à dextris descripsit, sunt arma dextra iustorum. Illa etiam quæ à sinistris denotauit, sinistra sunt arma eorum. Efficiuntur enim viro perfecto arma iustitiæ,si hæc illata sibi magnanimiter sustinuerit, quia per hæc dimicans,& istis ipsis quibus impugnari putatur aduersis,tanquã armis vtendo, eisq; velut arcu & gladio scutoque validissimo contra illos qui hæc ingerũt,munitus,profectum suæ patientiæ & virtutis adquiret & gloriosum cõstantiæ triumphum,nec aduersis deiectus, nec prosperis elatus,nec ad læuam tristibus impulsus, nec ad dexteram lætis motus, sed in medio per viam rectam indeclinabiliter gradiens. L

Os nostrum patet ad vos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est. Nõ angustiamini in nobis,angustiamini autem in visceribus vestris. Eandem autem habẽtes remunerationem,tanquam filiis dico,dilatamini & vos. Nolite ducere iugum cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cũ iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cũ infideli? Qui autem consensus templo Dei cum idolis? M

Solent plerunque etiam iusti laudare bona quæ dicunt,non quò ipsi suis laudibus inhiẽt, sed quò auditores suos ad audiendi solicitudinem accendant,vt dum eorum voce præferuntur, ab eorum cordibus ardentiori affectu rapiantur. Vnde nunc Apostolus cùm mira Corinthiis & multa dixisset, adiunxit: [Os nostrum patet ad vos ô Corinthij, cor

A cor nostrum dilatatum est.] Et hoc etiã causa libertatis dixit ac puræ conscientiæ. Male enim sibi conscia mens loqui trepidat, sensum perdit, in verbis errat. Et est sensus: Ita prouocati sum⁹ profectu vestro, vt tacere non possimus. Profectus enim discipulorum aperit os magistri. Os nostrum patet ad vos, quoniam multa diximus ac dicimus ad vos corrigendos & instruendos quæ gratanter accipere cuncta debetis. Et ideo patet ad vos os nostrum, quia charitate dilatatum est cor nostrũ. Lata dilectio cordis nostri, quæ vos omnes complectitur, non finit vt taceamus ea quæ prosunt vobis. Ex abundantia enim cordis os loquitur. & vbi charitas est, non sunt angustiæ. Cor nostrum dilatatum est. Cordis dilatatio, iustitiæ est delectatio. Hoc munus est dei, vt in præceptis eius nõ timore pœnæ angustemur, sed dilectione & delectatione iustitiæ dilatemur. Cor nostrum dilatatum est. Licet enim caro nostra sit tribulationibus & pressuris angusta, cor tamẽ intus latitudine liberum, gaudet exteriorib⁹ pœnis. Charitas enim

Matt.12.

B non angustatur. Si quis vult non angustari in terra, in latitudine charitatis habitet. Quicquid enim fecerit ei homo, non eum angustat, quia illud diligit quod nõ nocet. Et quia nostrum cor ita dilatatum est, atque nostrum os patens, ideo [nõ angustiamini in nobis, id est, nolite putare quòd habeatis in nostro magisterio vel nostræ conuersationis exemplo vllam sciẽtiæ vel boni operis stricturam & inopiã. Nos enim dicimus & facimus quicquid erga vos dicere & facere debemus. sed potius [angustiamini in visceribus vestris, id est, intelligite quòd angustia & paruitas scientiæ & boni operis quam habetis, est in cordibus vestris quæ dura sunt ad intelligendum & faciendum. Qui enim nobis pseudo præfertis apostolos, putatis quòd angustia & paruitas intelligentiæ vestrę vel sanctitatis, sit in nobis, id est, in nostra culpa, cùm ipsa sit potius in cordibus vestris, id est, in culpa duritiæ mentium vestrarum, quia nõ sunt dilatatæ sicut cor nostrum. Sed nunc dico vobis

C tanquam filiis, id est, tanquam illis qui exemplum meum cum sim pater vester, sequi debetis, dilatamini & vos, sicut ego dilatatus sum, id est, per intellectum dilatamini auxilio gratiæ dei, vt maiora ipsius dona capiatis. Dilatamini per amorẽ iustitiæ, vt copiam virtutum capiatis in latitudine mentis vestræ. Vos dico habentes in futuro [eandem remunerationem] quam ego, si nũc ita dilatati fueritis vt ego, dilatemini amplitudine charitatis, vt omnes homines pie diligatis, & non per timoris angustiam, sed per amoris latitudinem bona faciatis. [dilatamini & vos] in bonis operibus per libertatem amoris, & [nolite iugum] antiquæ seruitutis quæ in lege est, [ducere cũ infidelibus. i. cũ pseudo apostolis, qui fidẽ Christi conãtur eneruare, & carnales obseruãtias legis statuere. Ipsi enim cũ sint sub iugo seruitutis, vbi omnia per timorem fiunt, studẽt vobis suadere, vt abiecta lege libertatis, id est, libertate charitatis, subiiciatis colla vestra cũ eis iugo legis. Sed vos nolite participes fieri seruitutis eorum, quia vos estis iusti per fidem, illi verò iniqui per legis trãsgressionem. Et [quæ participatio est iustitię cũ iniquitate?] Nulla. Quoniam mox annullatur iustitia, si participationẽ habuerit cũ iniquitate: & ideo ne pereat iustitia vestra, caueat habere participationẽ cũ iniquitate illorum. Nulla cõmunio vel in cibo vel in potu vel in aliquo sacramẽto vos eis cõiungat, cũ sint ob iniquitatem perfidiæ ab ecclesia separati. [Aut quæ societas luci ad tenebras? Id est, in quo possunt habere communionẽ illi, qui sunt lux sufficiens ad aliorum illuminationem, cum illis qui sunt tenebrę. i. cęci, & cęcantes alios? Nulla societas est lucis & tenebrarum, quia lux huius mundi obscuratur, si se sociauerit tenebris. His non est societas, Sed [Christi ad Belial, id est, ad diabolum [quæ conuentio] potest fieri? Id est, illi in quibus habitat Christus, & qui sunt membra Christi, in quo conuenire possunt cum illis, in quibus habitat diabolus, & qui sunt membra diaboli? In nullo. Quia mox deserit eos Christus, si se membris satanæ coniunxerint. Belial interpretatur absque iugo, & significat illum angelum, qui nec Deo subiectus esse voluit. Cuius membra sunt omnes qui præceptis Dei nolunt subiici. [Aut quæ pars fideli, id est, Christiano [cũ infideli? id est, cũ pseudo apostolo fidem catholicam destruente. Nulla est his pars cõmunis. Sed [tẽplo Dei, id est, illis in quibus habitat Deus, [quis consensus] potest esse [cum idolis? id est, cum sacrificiis carnalium obseruantiarum, quæ non iam Deo, sed diabolo offerunt, & idololatriæ deputatur. Nullus eis consensus adinuicẽ. Tot modis ostẽsum est, cõmunionem pseudo apostolorum esse vitandam. Possunt & aliter forsitan hæc verba tractari. Nolite iugum ducere iniquitatis cum infidelibus, id est, cum gẽtibus, vt subditi sitis iugo peccati sicut illi, cũ debeatis in libertate charitatis seruire iustitiæ. Quæ enim participatio est iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras? nulla participatio est iustitiæ & iniquitati, non solum quæ foris, sed etiam quę intus in ecclesia est. Nouit enim dominus qui sunt eius, & recedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini. Nulla etiam societas est luci & tenebris, non solum quæ foris, sed etiam quæ intus sunt. Quoniam Deus lux est, & tenebrę in eo non sunt vllæ. Qui autem odit fratrem suum in tenebris est, & in tenebris ambulat. Si dixerimus quod societatem habemus cum deo, & in tenebris ambulamus, mentimur. Non est ergo societas luci & tenebris. Quid igitur faciemus? Societas cum Deo habenda est. Alia spes vitæ æternæ nulla est. Deus verò lux est, & tenebræ in eo non sũt vllæ. Iniquitates autẽ & peccata, sunt tenebræ. Iniquitatibus & peccatis premimur, ne societatẽ cum Deo habere possimus. Quæ ergo spes est? Si confiteamur peccata nostra, fidelis & iustus est, vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate. Quo facto societatẽ habebimus cum illo, quia lux erimus in ipso. Quæ autem cõuentio CHRISTI ad Belial? Belial (vt diximus)

D E F

Iudic.19.
2.Tim. 2.
1.Iohan.1.
1.Iohan.2.
1.Iohan.1.
Ibidem.

G interpretatur absq; iugo. Quicúq; ergo non dei, sed suam voluntatẽ sequuntur, hoc vocabulo possunt designari, quia sunt absq; iugo timoris Dei, absq; iugo disciplinæ spiritalis. Et sępe tales dicũt se Christianos. Sed quæ conuentio Christi ad Belial? Christus humiliauit semetipsum, factus obediens vsq; ad mortẽ: isti autẽ extollũt semetipsos, nolentes obedientię iugo subiici. Quæ igitur cõuentio istis & Christo? Non sit itaque sine dei iugo, quicunq; vult cõuenire Christo. Aut quę pars fideli cum infideli? Vel quis cõsensus templo Dei cum idolis? Hoc rectè dictum est illis Corinthiorum, qui cũ infidelibus mãducabãt sacrificia idolorum. Potest & aliter intelligi: Fidelis enim dominus in omnibus verbis suis, quoniã fideliter adimplet vel adimplebit quæcunque locutus est. Ille autem est infidelis, qui verba sua negligit adimplere, vt faciat bona quæ se facturũ promisit. Quę igitur pars est fideli Deo cũ infideli homine? Qui enim mandata Dei adimplere noluerit fideliter, quam partem cum Deo habere poterit? Quis autem consensus templo Dei cum idolis? Templum H enim dei sanctũ est, quod estis vos. & auaritia est idolorum seruitus. Cur ergo illi qui sunt vel debẽt esse templum Dei, consentiunt auaris, nec redarguunt eos? Cur non timent ne per hunc cõsensum Deus, qui in eis habitare solet, deserat eos, & fiant etiam ipsi habitaculum satanæ?

Indic. 9. Philip. 2. Psal. 144. 1. Cor. 3. Colo. 3.

1. Cor. 3. & 6 Leui. 26 Iere. 31. Isaiæ. 52

Vos enim estis templum Dei viui, sicut dicit deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos: & ero illorum deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio corum, & separamini, dicit dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos, & ego ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit dominus omnipotens.

Rectè dixi quia templum dei consensum non I habet cum idolis. [Vos enim estis] ipsum templũ non deorum mortuorum, sed [dei viui, id est, vos estis in quorum cordibus habitat & pręsidet deus qui in se viuens est, & vitam suis dat æternam: sicut econtrario idôla sunt mortua suis cultoribus, quia eis sunt causa mortis æternæ. Ita estis templum dei, sicut ipse deus per scripturam testamenti veteris dixit: [Quoniam inhabitabo in illis, id est, in mentibus illorum. Cum deus vbique sit, in illis tamen habitat, qui eius sentiunt beneficium, & faciunt volũtatẽ. Inhabitabo, inquit, in illis [& inambulabo inter eos. i. promouebo illos in prouectu virtutum. Inambulat enim Deus in nobis præsentia suæ maiestatis, si latitudinem inuenerit charitatis. Quàm enim latum est vbi deambulat Deus. [& ero] inquit [illorum deus, id est, illi me solum colent deum, quia non erunt de illis, quorum deus venter est, vel qui vitium quodlibet pro deo colunt, & ego protegam illos ab incursu vitiorum, atque dabo illis successum virtutũ. [&

Leui. 26. Philip. 3.

ipsi erunt mihi populus, id est, ita mihi erunt deuoti & dediti in vnitate concordiæ, vt non sint K de hoc mundo. [Propter quod, id est, quia promitto me in vobis habitare & inambulare, [exite de medio eorum, id est, de medio pseudo apostolorũ, [& separamini] ab eis. Quandiu enim patimini eos morari inter vos, & sustinetis prædicationem eorum, tandiu estis in medio eorum, id est, intra consortium eorum, & irretiti errore ipsorũ. Exite de medio eorum, ne sitis in medio cõmunionis eorum, conclusi in eodem reatu. Et ita exite, vt separemini, id est, vt seorsum parati sitis ad bene agendum, sequestrati à communione eorum. Et hoc dicit ac præcipit dominus, non ego. [Et ne tetigeritis immundum, id est, carnales obseruantias, quas illi suadent vobis, quæ iam post domini resurrectionem non valent ad emundationem, sed ad contaminationem eorum qui tãgunt, id est, custodiunt eas. & si ita vos à communione peruersitatis eorum separaueritis, vt sancte & iuste viuatis, [ego recipiam vos] in cœleste regnum, L quos à paradiso eieceram. Vel exite de medio peruersorum qui sunt in ecclesia. exite non corporaliter, sed spiritaliter, id est, facite quod pertinet ad correptionem eorum, quantum pro vniuscuiusq; gradu atque persona salua pace fieri potest. Qui enim sic agit, liber exit de medio nequitiæ & dãnationis eorum. Obiurgando enim criminosos, exit de medio eorum liber in conspectu Dei, cui neque Deus sua peccata imputat, quia non fecit: neque aliena, quia non approbauit: neque per negligentiam, quia non tacuit: neque per superbiam, quia in vnitate permansit. Sic ergo spiritaliter exite de medio eorum, non scindentes vnitatem ecclesiæ, sed increpantes peruersitatem nequitiæ, ne maius malum committatis in separatione bonorum, quàm fugitis in coniunctione malorum. & separamini non corporaliter ab eis, sed spiritualiter à consortio prauitatis eorum. Et immundum ne tetigeritis, id est, peccato eorum ne consenseritis. Tolerandi sunt enim vbiq; pro- M ximi, quia Abel fieri non valet, quem Cain malitia non exercet. Vnum verò est, pro quo vitari malorum societas debeat, ne si fortasse corrigi nõ valent, ad imitationem trahant: & cum ipsi à sua nequitia non mutentur, eos qui sibi coniuncti fuerint, peruertunt. Corrumpunt enim mores bonos colloquia mala. Sicut ergo perfecti viri peruersos proximos nõ debent fugere, quia & eos sępe ad rectitudinem trahunt, & ipsi ad peruersitatẽ nunquam trahuntur: ita infirmi quicunque societatem declinare debent prauorum, ne mala quæ frequenter aspiciunt & corrigere non valent, delectentur imitari. Vnde nunc eis apte dicitur: Exite de medio eorum & separàmini. Hoc enim agendum est, non more schismaticorum, sed more eorum qui causa religionis petunt eremum vel remotiorem locum. Et ne tetigeritis immũdum, id est, immunditiam coinquinationis eorum, cum ipsi tangere participando nolunt munditiam vestræ sanctitatis. Et ego (sicut dictum est) vos olim abiectos

1. Cor. 15

A abiectos nunc recipiam in cœlestem gloriam.[Et vobis]in illa regni gloria receptis[ero in patrē.i. ero pater,& ita vos diligens vt pater,quia me ipsum vobis perpetualiter dabo.[& vos eritis mihi in filios & filias.i.eritis mihi filij & filiæ, hoc est, eritis mihi similes, vt scriptum est:Similes ei erimus quoniam videbimus eum sicuti est. Non solùm enim in filios eritis mihi.i.ad gloriā meā, sed & in filias. Quod vel propter vtrunq; sexum, vel propter fortes & infirmos dicitur,vel quia maior diligentia cultus & custodiæ filiabus adhiberi solet,q̃ filiis:Et ideo per filias voluit fortassis ostendere,quia sic se habebit erga fideles animas, sicut pater erga filias,ornando veste iucūditatis, & remouendo voluntatem totius turpitudinis,vt spōso cœlesti semper placeant in ornatu decoris & amore puritatis. Et inde nolite(inquit) dubitare, quia hæc[dicit dominus omnipotens, id est, ille promittit vobis ista,qui omnia potest facere. Notandum quod Apostolus hæc vel iuxta sensum,vel iuxta literam ex diuersis scripturarū locis posuit. Nam quod ait, inhabitabo in illis & inambulabo inter eos, & ero illorum Deus,& ipsi erunt mihi populus,sic legimus apud Iezechielem:Dabo sanctificationem meam in medio eorū in perpetuū, & erit tabernaculum meum in eis,& ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus.Nam pro eo quod dictum est, dabo sanctificationem meam in medio eorū,Apostolus posuit,inhabitabo in illis.Et pro eo quod dictum est,erit tabernaculum meū in eis, apostolus subiecit,inambulabo in illis. Tabernaculum enim est in itinere. Sed & in Leuitico reperitur hæc sententia,præter quod ibi est secunda persona. Sic enim dictum est: Ponā tabernaculū meum in medio vestri,ambulabo inter vos,& ero vester Deus,vósq; eritis mihi populus. Quod autem subiunxit Apostolus, propter quod exite de medio eorū & separamini, dicit dominus: & immundum ne tetigeritis, & ego recipiā vos,ita legitur in Isaia:Recedite recedite,exite inde, pollutum nolite tangere,exite de medio eius, mūdamini,& cōgregabit vos deus Israël.Illud verò quod sequitur,& ego ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias,non facile(sicut reor)in nostris codicibus apparet vnde sumptū sit, nisi fortè ex eo quod per Ieremiam dixit, & factus sum Israëli pater:& per Isaiam,affer filios meos de longinquo,& filias meas ab extremis terræ,vel ex aliquo simili loco.Sequitur

1.Iohan.3. Iezec.37. Leuit.26. Isaie.52 Iere.31. Isaie.43

B C

CAPVT VII.

H As ergo habētes promißiones charißimi,mundemus nos ab omni inquinamēto carnis & spiritus,perficientes sanctificationem in timore Dei.

Quoniā dominus præcepit vt exeamus de medio coinquinationis peccantiū,& tanta nobis inde bona promisit,[ergo charissimi] nos qui tales habemus promissiōes,id est,quibus promissa sunt talia,si nos separauerimus à contaminatione malorum, [mundemus nos ab omni inquinamento carnis,& spiritus,] & perficiamus sanctificationē vtriusque.Inquinamentū carnis est, quod per carnem committitur,sicut luxuria, homicidiū & similia. Inquinamentum spiritus,quādo sola cogitatione peccatur,sicut mentis elatione vel inuidia siue odio. Emundemus ergo nos nō tantū ab inquinamento, sed prorsus ab omni inquinamento carnis,vt omnia vitia carnalia fugiamus. Et ab omni inquinamento spiritus,vt consensum peccati,& cætera omnia quæ spiritum inquināt, expellamus à cordibus nostris. Tunc verò perficimus sanctificationem carnis & spiritus,si vtraque mūda seruamus,& bonis actibus insudamus. Hæc enim sanctificatio vtriusque facta est diuinitus in baptismo.Sed nos perficimus eam,si per membra corporis insistimus bonis operibus,& mētem intus magis ac magis adornamus sacris virtutibus. Quæ perficienda est in timore domini,vt semper vereamur dominum offendere, sine cuius gratia nihil boni possumus agere. Qui enim sine timore domini vult bonum aliquod facere, superbus est,& perdit quicquid facit.Vel mūdemus nos ab omni inquinamēto carnis.i.ab omni contaminatione carnalis obseruantiæ, & simus[perficientes sanctificationem]spiritus.i.spiritalis obseruantiæ quā cœpimus facere vt spiritaliter legem impleamus,non carnaliter, & hoc [in timore domini,] qui legem dedit, non vt carnaliter obseruaretur semper, sed tātùm vsque ad tempus correptionis.

D E

Capite nos. Neminem læsimus, neminē corrupimus,neminem circunuenimus.Non ad cōdemnationem vestram dico. Prædiximus enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendum.

Nos ita vos admonemus. Et vos [capite nos.i. accipite quod dicimus, accipite spiritualē cibum quem vobis offerimus.Vel capite nos,non pseudo apostolos.i.nostrum exemplum, non illorum accipite in omnibus imitandum.Aut capite nos, id est,cōsiderate quales sumus. Et debetis nos capere,quia neminē vestrum læsimus improperādo ei præterita crimina,sicut pseudo, qui vobis veterē improperāt idololatriā:& neminē vestrū corrupimus.i.nullius animæ integritatē violauimus,sicut pseudo qui multos ex vobis corruperūt, vitiando castitatem fidei & integritatē innocentiæ.Neminem vestrū circunuenimus.i.nullū astuta circunuētione fraudulenter decepimus,vt ei per nos aut per subditos nostros bona sua subtraheremus, sicut pseudo qui vos adulatione callida blandè circunueniunt, & res vestras artificiosè subtrahunt. [Non ad condemnationem vestram dico,]id est, non vos abiicio, sed vt corrigamini moneo. Qui enim aliquem condemnat, non illi dimittit. Et est sensus apertior: Non me excusando vos condemno,quasi tales sitis.Non propterea hæc commemoro,vt callide dicam vos fecisse,quod me fecisse nego. Nō enim possum ita de vobis sentire,

F

G quos tantum diligo, sicut dixi superius, eò quòd
dilectio vestra tantam me faciat habere fiduciam.
Prædixi enim ꝙ in cordibus nostris estis epistola.
[Prędiximus quod in cordibus nostris estis.i.cu-
ra & solicitudo vestræ salutis manet in cordibus
nostris[ad commoriendum & ad conuiuēdum. i.
ad hoc vt vos nobiscum pro Christo, si necesse fu-
erit, moriamini, & nobiscū in regno Christi per-
petualiter viuatis. Ex prædictis vult illos cogno-
scere, quo animo nunc loquatur ad eos. Quos e-
nim participes vult habere & ad pręsentes passio-
nes pro Christo & ad futuram vitam, non vtique
illos abiicit, sed vt participatione dignos faciat
exhortatur. Vel in cordibus nostris estis ad com-
moriendum & ad conuiuendum. i. ad hoc, vt nos
vobiscū moriamur & viuamus: hoc est, si vos su-
stinetis mortem peccati in anima, nos æstimemus
illam mortem esse nostram: & si vos in obserua-
tione iustitiæ viuitis, nos credamus tunc nosipsos
viuere. Perfecta enim charitas profectum vel de-
H trimentum aliorum credit esse suum.

Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis. Repletus sum cōsolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.

Ideo estis in cordibus nostris, quoniam[multa
fiducia est mihi apud vos, id est multum cōfido de
vestra correctione & salute, dū cōsidero ea quæ a-
pud vos sunt. & [multa gloriatio]est[mihi pro vo
bis.i. multū glorior apud alios pro vestra religio-
ne. Videte ne frustra confidā de vobis, videte ne in
vacuū glorier pro vobis. [Repletus etiā sum cō-
solatione]cū audissem vestrā correctionē, & [su-
perabundo gaudio in omni tribulatione nostra.i.
gaudiū quod de vestra emēdatione habeo, superat
omnem mœrorem tribulationū nostrarū, quas in
animo partim sustinemus pro peccatis vestris.
Multa (inquit) fiducia mihi est apud vos. Fiducia
hæc de primæ epistolę correctione est, quam quia
nō aspere susceperūt, fiduciam dederunt admonē-
di se. Visi sunt enim velle corrigere se. Vnde glo-
riatur pro eis, animumque suum ex hac parte cō-
I solatum pronunciat, intantum vt in omni pressu-
ra superabundare se gaudio dicat. Vidēs enim esse
spem in his, pro quibus angustias patitur, gaudet
cum tribulatur, certus se mercedē à deo receptu-
rum adquisitæ salutis eorum.

Nam & cum venissemus in Macedoniā, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus. Foris pugnæ, intus timores.

Memorat quę patiebatur causa credentium, vt
eos prouocet ad charitatem & cōpassionem. di-
xi quia superabūdo gaudio in tribulatiōe nostra.
Nam tribulationē passi sumus nō solū in Asia, sed
& [cū venissemus]ad Macedones, vt eis vitæ viā
monstraremus, [nullam requiem habuit caro no-
stra,]sed incessanter vexata est assiduis tribula-
tionibus. Caro non habuit requiem. Acsi aperte K
dicatur: Quia spiritus requiem habuit, dum per
profectum animæ persecutionum supplicia caro
tolerauit. Spiritus enim requieuit in spe futuræ
retributionis, dū caro laboraret in dolore pręsen-
tis afflictionis. Nō permissi sumus respirare, [sed
omnē tribulationem] pertulimus: quia & in cor-
pore flagellati sumus, & animo timebamus pro
his, quos ad fidem conuerteramus. Foris enim, id
est, in corpore nostro erant pugnæ suppliciorum,
intus, id est in corde nostro timores, ne hi qui nu-
per erant conuersi, deficerent. Nunc intelligere-
mus Apostolum memorare seditionem & plagas
& carcerem, quę legitur in Philippis cū Syla per-
tulisse, & iterum seditiones ac persecutiones in Actuū.16.
Thessalonica & Berrhœa, nisi sciremus Apošto- & 17.
lum nequaquam adhuc venisse Corinthum, quā-
do illa pertulit. Hæc autem quę nunc memorat,
post conuersionem Corinthiorum passus est, quā
do vice secunda perrexit in Macedoniam, nec re-
feruntur in Actibus apostolorum. Foris erant pu- L
gnæ corpori dum cæderentur, & intus animo ti-
mores. Illic enim est timor, vbi & intellectus est.
Sed timor iste erat (sicut dictum est) propter eos
qui crediderant, ne passione eius scandalizarētur.
Nam sibi quid iam timeret qui patiebatur? Vel fo
ris erant illis pugnæ, quia impugnabantur ab in-
fidelibus qui sunt extra ecclesiam: intus, id est, in
ecclesia timores, quia timebant ne diabolus ibi
aliquid operaretur. Foris pugnę ab apertis inimi-
cis, intus timores à falsis fratribus. Sic & ecclesia
semper habet inimicos, & quos ferat foris, & quos
gemat intus. Foris facilius euitabiles, intus diffi-
cilius tolerabiles. Sunt enim falsi fratres, sunt ma-
li filij, & tamen filij, qui non contra nos blasphe-
mant Christum, sed nobiscum adorant Christū, &
in nobis persequuntur Christū, sicut Absalon pa- 2. Reg. 15.
trem suum. De his est timor in ecclesia, ne cæteros
ad imitationem sui pertrahāt. Valde enim pericu-
losum est infirmis, habitare cum talibus.

Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in aduentu Titi. Non solùm M
autem in aduentu eius, sed etiam in cōsolatione qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me, ita vt magis gauderem.

Nos grauē tribulationē passi sumus. [Sed deus
qui consolatur humiles.i. humiliatos passionibus
pro suo nomine, [cōsolatus est nos in aduētu Ti-
ti]reuertentis à vobis, vt nobis esset solatio. Nam
quia Deus suorū nō est immemor, sed semper dat
eis in aduersitate solatiū, accelerauit aduētum Ti-
ti, vt refrigerio nobis esset positis in feruore tri-
bulationis. Magna enim cōsolatio est patientis, si
secum habeat condolentem. Et magna nobis con
solatio fuit, dum nostræ prædicationis adesse vi-
deremus adiutorē. Sed[non solū in aduentu eius]

A consolatus est nos deus, [sed etiã in consolatione qua] ipse Titus, qui dolorẽ habebat de inobediẽtia vestra, [cõsolatus est in vobis, id est, cõsolationem accepit de pœnitentia vestra. Nam quia vidi Titum cõsolatum in vobis, & ego consolatus sum in vestra emendatione. Ipse enim cõsolatus est in vestra voluntate ad conuersionem prompta, [referens nobis vestrum desiderium] de emendatione, [vestrũ fletum] de cõmissis, [vestrã æmulationem. i. indignationẽ cõtra pseudo apostolos [pro me. i. pro mea defensione, [ita vt magis gauderẽ] de vestra correctione, q̃ dolebam de nostra tribulatione. Nunciauit Titus illos habere desiderium emendandi se, & flere pro his quę male egerant, & æmulationem habere pro Apostolo. Addiscentes enim quæ promissa sunt bene viuentibus, incitati sunt desiderio bene agendi, vt æterna præmia mererentur adipisci. Et correpti non nitebantur excusare, sed flebant dolentes quia peccauerant. Intelligentes charitatem Apostoli erga se, cœperunt illum contra aduersarios defendere. Vnde ipse ma-
B gis gauisus est, quia non solum se correxerant, sed etiam amplius profecerant. Profectus enim illorũ augmentauit eius gaudium. Vel desiderium habebant videndi Apostolum, & flebant præ desiderio eius, & alter æmulabatur alterius desiderium pro Apostolo videndo.

Quoniam etsi cõtristaui vos in epistola, non me pœnitet. Et si pœniteret, vidẽs quòd epistola illa (etsi ad horam) vos contristauit, nunc gaudeo, nõ quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.
1. Petri. 2 *Quæ enim secũdum Deum tristitia est, pœnitẽtiam in salutem stabilem operatur. Seculi autem tristitia mortem operatur.*

Verè magnum percepi gaudium, referente Ti-
C to quæ in vobis gesta sunt. Quia [etsi contristaui vos]. i. si errores vestros seuerius corripui in prima [epistola, nõ me pœnitet] asperè scripsisse, quia hoc causa poscebat, & bonus effectus est secutus. Non me modò pœnitet, quòd vos durius increpans contristaui, quia vester profectus facit me nõ pœnitere. [Et si] me pœniteret propter charitatẽ quia vos contristaui, [nunc gaudeo,] quia profuit quod vos contristaui. Gaudeo videns [quòd epistola illa] tam aspera [vos contristauit, etsi ad horam, id est, quamuis paruo tempore. Perpẽdo enim vtilitatẽ, quæ processit ex illa tam breui tristitia. Gaudeo enim, non ideo [quia cõtristati estis, sed] ideo [quia ad pœnitentiam estis contristati, id est, non mihi gaudium facit vestra tristitia, sed vestra pœnitentia, quæ nõ potuit esse sine tristitia. Gaudeo quia cum pudore estis contristati, non cum ira. Qui enim reprehensus pudorem patitur, corrigere se promittit. Qui autem irascitur, peiorem se futurum ostendit. De hac tristitia gaudeo, quia D
[contristati estis secundum deum. i. secũdum voluntatem & inspirationem Dei, [vt in nullo. i. nec in contristatione vestra [patiamini detrimentum ex nobis] sed ad profectũ omnia proueniãt. Detrimentũ enim auditor ex prędicatione doctoris patitur, quando præceptis eius inobediẽs existit, & priori peccato peccatum inobedientiæ adiungit. Quia secundũ deum cõtristati estis, idcirco detrimentũ non patiemini, sed cõmodum assequemini. Nam [tristitia quæ est secundũ Deũ. i. qua quis dolet se fecisse quod Deus odit, [operatur pœnitentiam] ducentem [in salutem] nõ trãsitoriã, sed stabilem & æternam. Qui enim inde tristis est, quia hoc ei in seipso displicet quod Deo displicet, elaborat illud pœnitendo delere & Deo satisfacere, vt possit ad salutem quam peccãdo amiserat, peruenire. Agit enim pœnitentiã, & sperat Dei misericordiã. Sed econtrario [tristitia seculi. i. qua peccator qui se non vult corrigere, tristis est & dolet,
E atque erubescit se detectum esse in hoc seculo, vbi nil verecundiæ de suis nequitiis vult habere, operatur æternam mortem. Et ideo cauete tristitiã illam. Tristitia enim seculi est aut de verecũdia reprehensæ culpę, aut de amissis rebus pręsentibus, aut de alienis non inuasis, aut de aliena felicitate, vel de aliqua huiusmodi re torqueri. Dũ ergo tali quis tristitia tenetur, cor eius à principe mortis diabolo possidetur, & mortem in eo tristitia hæc operatur. Tristitia verò secundum Deum est, aut sua aut aliena peccata lugere. Et ideo pœnitẽtiam operatur, quæ ducit ad salutem.

Ecce enim hoc ipsum secũdum Deum cõtristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem, sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam.

Verè tristitia quæ secundum Deum cor afficit, operatur pœnitentiam in salutem. Nam operatur ea quæ conducunt. [Ecce enim] in vobis ipsis hoc apparet, in vobisipsis hoc experti estis. Quia [hoc F
ipsum contristari vos secundũ Deum. i. hoc ipsum quod contristati estis secũdum Deum, licet paruũ videatur esse, quantam. i. q̃ magnã [operatur in vobis solicitudinẽ] emendandi quod deliquistis, vel ne amplius delinquatis. Nec solum solicitudinem ne denuo peccetis, [sed & defensionem] aduersus impugnationes dæmonum, quia non iam sinitis vos ab eis vinci, sed strenue vosipsos defenditis. Et non solum defensionem aduersum inimicos, [sed indignationem] contra vos ipsos pro malis quæ fecistis. Nec tantum indignationem, [sed & timorem,] ne dãnemini pro peccatis quæ cõmisistis, vel ne deinceps in culpas cadatis, quoniã beatus homo qui semper est pauidus. Neque solũ ti- Prouer. 28
morẽ, [sed & desiderium,] quo desideratis in melius prouehi. Et nõ solum desideriũ, [sed & æmulationem. i. zelum atque feruorem imitãdi me vel alios bonos. Neq; tantùmodo æmulationem bene

G agendi ad exemplum sanctorũ, sed & vindictam, quia punitis in vobis ipsis mala quæ fecistis. Hæc omnia operatur in vobis hoc, quod secũdum deũ contristati estis: & ideo patet quod tristitia quæ secundum deum est, operatur pœnitentiam in salutem: quia generat omnes has virtutes, quæ ducunt ad æternam salutẽ. Vel solicitudinem, id est, mentis vigilantiam aduersus deceptiones pseudo Apostolorum: & defensionem, vt me seu vos ipsos defendatis contra illos: & indignationẽ, vt illis vel cæteris male agentibus indignemini: & timorem gehennalis pœnæ, atque desiderium cœlestis gloriæ: vel timorem, id est, suspicionem vestræ fragilitatis, ne per eã vobis cõtingat vt cadatis: & desiderium rectè semper viuendi: & æmulationẽ, vt zelus domus Dei vos comedat, & ardeatis intrinsecus feruore corrigẽdi ea quæ male fiũt in ecclesia. i. in plebe Christiana: & vindictam, vt eodem zelo dei puniatis peccãtes, sicut ecclesiæ disciplina exigit. Omnia hæc bona prodeũt ex tristitia quæ est secundum deum, idcirco supra dixi, quia non me pœnitet quòd vos ita contristaui. Psal. 86. Iohan. 2.

H *In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negocio. Igitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est, sed ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro vobis coram Deo. Ideo quoque consolati sumus.*

Vt vniuersaliter dicam, quid vobis tristitia quę secundum Deum est, contulerit, [in omnibus exhibuistis vos esse incontaminatos negocio, id est, vt sitis incontaminati Christiano negocio agendo, vt libere possitis aliorum peccata punire. contaminatus enim autoritatem non habet in alios vindicare. Vel exhibuistis vos esse incontaminatos, id est, probastis vos esse immunes à negocio, id est, à peccato illius qui patris vxorem habuit. Quia secundum disciplinam vindicastis in eum, ostendistis vos non iam esse contaminatos negocio iniquitatis illius, cui antea consentiendo inquinati eratis. Et quia incontaminati estis, igitur I apparet quia non propter illos principaliter scripsi, sed magis propter ecclesiã. Et hoc est: [igitur etsi scripsi vobis] de illis, nõ scripsi [propter eum qui fecit iniuriam] patri, tollẽs vxorem eius, [nec propter eum qui passus est, id est, propter patrem cui vxor ablata est. nam & ipse grauiter peccauit, negligens vxoris suæ salutem, vel filij, & scienter ferens & silenter tãtum flagitium. sed potius scripsi pro omnibus vobis [ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro vobis,] id est, vt manifestaremus vobis quàm soliciti & studiosi simus de vestra salute [coram deo] qui videt occulta intentionis vestræ. Hãc vobis manifestare voluimus, vt & vos eam sciretis, quã in diuinis obtutibus habemus. Nam iniustos emendando, & pollutos sanctificando, & ecclesiæ reconciliando totius populi solicitudinem me habere demõstro. K Quia in vno male agente multi cõfunduntur, & in vno contumeliam patiente multi indignantur, & quia pro salute & emẽdatione omniũ vestrum scripsi de illis, & euenit quod intẽdebam, ideo cõsolati sumus dũ vos audiremus esse correctos. Vel exhibuistis vos esse incontaminatos à negocio seculari, quo prius eratis contaminati, cum dicerem vobis, Audet aliquis vestrum habens negociũ aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos? Contaminati enim eratis hoc negocio dũ dicerem: Omnino delictum est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. Et quia nũc vos exhibuistis ab eo esse incontaminatos, igitur etsi scripsi vobis, non scripsi principaliter propter eũ qui fecit iniuriam vel qui passus est, id est, propter quẽlibet eorum qui iniurias & fraudes fratribus faciebant, vel patiebantur à fratribus, sed magis pro omnibus vobis, vt omnes talia facere caueretis. Et scripsi ad hoc, vt manifestarem vobis me pro vobis coram Deo solicitum esse. Et quia nunc estis à tali negocio incontaminati, ideo cõsolationem habemus in vobis. 1. Cor. 6. Ibidem. L

In consolatione autem nostra abundãtius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus vobis. Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus. Sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, veritas facta est. Et viscera eius abundantius in vobis sunt, reminiscentis omniũ vestrum obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepistis illum. Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.

Nos in hoc quidem cõsolati sumus, quòd incõtaminatos vos exhibuistis negocio, sed ampliùs de gaudio Titi quod habet in vobis. Cũ audisset M Apostolus eos per primã epistolã increpatos velle se corrigere, cõsolationem accepit. A Tito etiam discens quia dolorẽ paterentur erroris sui, auctus est in consolatione & repletus gaudio, quia voluntas eorum in opere cœperat probari, Tito id cum lætitia referente. Et hoc est quod dicit: Nos cõsolati sumus de vestra melioratione. Sed [in consolatione nostra abũdantius magis gauisi sumus super]. i. de, [gaudio Titi.] De vtroq; enim. i. de correctione vestra & de gaudio Titi abũdãtius gauisi sumus, q̃ tristaremur de tribulatione nostra, sed magis de gaudio [Titi, quia spirit⁹ eius] qui mœrore pro vestra subuersione defecerat, [refectus est ab omnibus vobis,] non quia iam omnes sitis correcti, sed quia iã quiddã sperat de reliquis. Spiritus eius, qui fame bonorũ operum vestrorũ defecerat, refectus est à vobis illo cibo, de quo dominus ait: Meus cibus est vt faciam voluntatem eius qui misit me. [Et si gloriat⁹ sum apud illũ de Iohan. 4. vobis

A vobis quid,] id est, aliquid boni de vobis asserens, [non sum confusus,] id est, non erubui de hac gloriatione. Antequam pergeret Titus ad eos, audiuit ab Apostolo quia erant bonę voluntatis in emendandis vitiis. Ac per hoc regresso illo & idem referente, non erubuit Apostolus, sed alacer factus est, quia non aliter inuenerat Titus quàm audierat ab eo. Non sum (inquit) confusus pro vobis, [sed sicut omnia] quæ audistis à nobis, [loquuti sumus vobis in veritate] sine aliqua falsitatis admixtione, [ita & gloriatio nostra quæ fuit] de vobis [ad Titũ, facta est] non solum vera, sed (vt plus dicam) ipsa [veritas,] id est, apparuit ei veritas, dũ videret ita esse vt dixeram. Efficientia enim vestrę correctionis tam vera facta est, quàm & prædicatio nostra. Veritas enim arguẽtis apparet, si hi qui arguuntur, incipiunt se emendare: quia dum correcti immutantur, testimonium perhibent arguẽti. Vos (inquam) spiritum eius refecistis, & me vera de vobis illi dixisse probastis. Et ideo [viscera eius,] id est, affectiones dilectionis eius [abundan-
B tius sunt in vobis] quàm in aliis, quia vidit profectum vestrum. Sancti enim animus in omni bono est. Viscera cordis eius sunt in vobis, [reminiscentis omnium vestrum obedĩetiam, quomodo, id est, quàm accurate [excepistis eum cũ omni timore] cordis [& tremore] corporis. Scientes Corinthij ab Apostolo missum esse Titum, & se in multis vitiis ab Apostolo fuisse reprehensos, territi sunt in aduentu eius. Et quia vitam suam cœperant emendare, soliciti erant obedire præceptis eius, vt regressus Apostoli animum mitigaret eis. Quamobrem Titus eos laudauit, quia in eo reueriti sunt Apostolum. Ideo subiũgit: [Gaudeo] vos ita profecisse, [quòd in omnibus] rebus [confido in vobis,] id est, confido quòd in omnibus amodo bene agetis. Non solum enim in bona voluntate eorum lætatus est, sed & in operibus bonis, quibus ea quæ peccauerant, emendabant. Et ideo sicut sapiens medicus iam pene sanata vulnera lenissimis medicamentis curabat, vt prioris increpationis vstura sanaretur.

C CAPVT VIII.

Notam autem facimus vobis fratres gratiam dei, quæ data est in ecclesiis Macedoniæ, quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit, & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum: quia secundum virtutem (testimonium illis reddo) & supra virtutem voluntarij fuerunt, cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & communicationem ministerij, quod fit in sanctos: & non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt primùm domino, deinde nobis per voluntatem dei, ita vt rogaremus Titum, vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vobis etiam gratiam istam. D

Postquam correcti sunt, hortatur eos ad bene agendum, & exemplo ecclesiarum Macedoniæ ad misericordiam illos prouocat, vt non putent graue quod viderint Philippenses vel alios iam fecisse. Et quia supradixerat, cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, ne Sup. 7 quis putaret quod nullum ibi fructum fecisset, sed solummodo pœnas sustinuisset, quod nõ multum ad commendationem valeret, ostendit multos ibi fuisse conuersos, & ad culmen perfectionis subito perductos. Quasi dicat: Hucusque notam fecimus vobis consolationem, quam de vestra correctione habuimus in tribulatione, quam apud Macedones pertulimus. Sed nunc notificamus [vobis gratiam dei,] id est, gratuitam largitionem spiritalium bonorum, [quæ data est] diuinitus [in ecclesiis Macedoniæ.] Nos enim nõ defecimus in tribulatione, sed perstitimus fortiter, donec ibi multæ con- E struerentur ecclesiæ. Et data est illis tanta gratia, [quòd in multo experimẽto tribulationis,] id est, cum multas experirentur tribulationes, [abũdantia gaudij ipsorum] semper abundauit. Quia deuoto animo perceperũt verbum dei, idcirco diuinitus eis data est gratia, vt in tribulatione Pauli & Sylæ, quam supra memoraui, non scandalizarentur, sed de spe promissa gauderent, & se passionibus eorum probatos ostenderent. Et hoc est, in multo experimento nostræ vel etiam suæ tribulationis, abundantia gaudij interni ipsorum, quod de spe cælestium præmiorum cõceperant, nõ minorata est, sed abundauit. [Et altissima paupertas eorum abundauit in diuitias.] Quasi dicat: In tribulationibus quas patiendo experti sunt, & etiam de bonis suis pauperibus Christi copiose largiti sunt. Quia & altissima, id est, profundissima & humilima: vel altissima, id est, nobilissima & præconiis extollenda paupertas eorum abundauit in diuitias, id est, maior facta est dum tenderet diuitias dare. Vel abundauit in diuitias dandas, id est, cum F esset magna illis paupertas, abundanter tamẽ erogauerunt sanctis diuitias. Quia cum tenues essent substantia facultatum, animus ipsorum diues inuẽtus est in ministerio sanctorũ. Diuitias dico, [simplicitatis eorum,] quia simplici intentione ex eo quod habebant, erogauerunt, non vt hominibus, sed vt soli deo placerent. Non enim duplici, sed simplici corde dederunt, qui non inde quæsierunt remunerationem ab hominibus & à deo, sed tantum à deo. Verè paupertas eorum abundauit in diuitias, [quia secundum virtutem] rerum suarum [(reddo illis] inde [testimonium,] id est, assero quia secundum quod vires eorum sufferre poterant erogauerunt) & [etiam supra virtutem fuerũt] ad dandum [voluntarij,] quoniam amplius volebant dare, quam eorum vires admittebant. Non enim coacti, sed voluntarij in hoc fuerunt etiam supra virtutem facultatum suarũ, quia etiã

G de suis rebus necessariis, quibus vita illorum carere non poterat, obtulerunt nemine cogente. Ipsi dico [obsecrantes nos,] id est, cum adiuratione sacrorũ deprecantes, vt de suis rebus facerent [gratiam,] id est, gratuitam donationem [& communicationem,] id est, vt sua bona non quasi propria sibi retinerent, sed quasi communia sanctis impẽderent, quæ communicatio esset [ministerij quod fit in sanctos,] id est, in hoc fierent bona eorũ communia, vt ex his ministraretur in sustentationem sanctorum qui erant in Ierusalem. Tam simpliciter & deuote obtulerunt quod vltra vires eorum erat, vt cum lachrymis deprecantes offerrent, vt vel sic cogerent accipi à se quod accipiendum nõ videbatur, quia plus erat quàm poterat eorũ substantia, ne fortè eis postea egestas pœnitentiam boni operis suaderet. Sed quia tales se ostenderũt, vt puro animo iam præsentia postponentes futuris promissionibus, confidentia fidei se confirmarent, accipi ab eis visum est, ne boni cordis gra-
H tia fructum amitteret. [Et non] egerũt [sicut sperauimus,] vt quasi pro redimendis culpis suis hoc darent, vt parceremus vitiis eorum, [sed dederunt domino] nõ solùm res suas, [sed] & [semetipsos] quasi sacrificium immaculatum. Primum [domino,] vt ei soli seruirent, se deuouerunt: [deinde & nobis] se dederũt, vt essent parati nobis in omnibus obedire: & hoc [per voluntatem dei,] qui vult homines subdi vicariis suis, vt ipsi à nobis admoniti, operarentur singula mandata domini iuxta modum nostræ iussionis. Et idcirco ab his accipere debuimus quod offerebant, quia prius emendantes errores pristinos & vitæ ac morum vitia, vltra quàm sperabamus, deo se vouerunt. Visum est enim simpliciter illos hoc agere, vt non timeret cui offerebatur accipere: quia non vtique hoc animo offerebant, vt redimentes præpositos suos muneribus sibi mulcerent, vt vitia eorũ nõ arguerent, quia munera excæcant oculos sapientium, &
Deut.16. peruertunt verba iustorum. Dantes ergo se primum deo dum emendant vitia, deinde nobis dum
I sanctis offerunt sumptus, contristari non debuerunt, qui pene antequam inciperent, perfecti esse voluerunt. Horum igitur exemplo, libenter ea quæ cœpistis, in ministerio sanctorũ vos Corinthij debetis perficere. Ita enim instituerunt, & ita prouocati sumus largitate eorum, [vt rogaremus Titum,] vt ad simile opus vos animaret, [vt quẽadmodum cœpit] vos, postquam correcti estis, ad bene agendum informare, [ita perficiat in vobis etiam gratiam istam,] vt incitet vos ad dandum. Quoniam Titi affectum syncerum nouerat Apostolus circa istos, necnon & hos obedientes ei, idcirco per ipsum etiam ad hoc opus exhortari illos facilius posse significat, vt quomodo in cæteris rebus exhortationis suæ fructum in eis habuit, haberet etiam in hac gratia, vt ad ministerium sanctorum promptos eos faceret, vt quia iam vitia emendabant, huius largitatis fructum facerent.

Sed sicut in omnibus abundatis fide, & K
sermone & scientia & omni solicitudine, insuper & charitate vestra in nos, vt & in hac gratia abundetis: non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans. Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset diues: vt illius inopia vos diuites essetis. Et consilium in hoc do. Hoc enim vobis vtile est, qui non solum facere, sed & velle cœpistis ab anno priore. Nunc verò & facto perficite, vt quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis. Si e- L
nim voluntas prompta est secundũ id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet.

Rogauimus Titum vt vos moneat ad gratiam largitatis. Sed & ego vos ad hãc moneo, vt in hac abundetis, [sicut in omnibus] rebus [abũdatis fide,] quia in omnibus recta fides iam vobis abundat: [& sermone, id est, gratia loquendi vel in vna lingua vel in pluribus abundatis: [& sciẽtia] scripturarum, vel peritia quarumlibet rerum diuinitus concessa. Sunt enim nonnulli qui satis abun- Nota.
dant in sermone, sed tamen parum habent scientiæ: & sunt alij qui scientia abundant, sed eloquẽtiam sermonis non habent. Vobis autem concessit deus abundanter vtrunque, & sermonem scilicet & scientiam. & abundatis in [omni solicitudine,] quia sufficienter in omnibus estis soliciti, in quibus vos oportet solicitos esse. [insuper] abundatis [& charitate in nos,] id est, vestra charitas transit abũdanter in nos, quia copiosè nos diligitis. Et sicut iam in his virtutibus abundatis, ita M
suadeo [vt & in hac gratia] largitatis [abũdetis,] quatenus de vestris rebus abundanter iuxta modũ possibilitatis vestræ sanctis impẽdatis. [Nõ quasi imperans] hoc vobis [dico,] ne videar vos ad hoc inuitos cogere, quos ad bene agendum spõtaneos volo semper esse, & ne vos sitis transgressores imperij mei. Non quasi imperans, sed quasi consulens dico vt sanctis necessaria mittatis, & [comprobans, id est, probatum deo & hominibus ostẽdere volens, [bonum ingenium vestræ charitatis per solicitudinem aliorum, id est, per hoc quod pro aliis, id est, pro sanctis eritis soliciti, releuantes inopiam eorum, vt videamini non didicisse, sed naturaliter possidere misericordiam & largitatem. Ita volo comprobare vestram charitatem esse ingeniosam & prudentem, cùm sine imperio meo susceperit pauperum CHRISTI solicitudinem, mittens eis vnde releuent egestatem. Vel per solicitudinem aliorũ, id est, Macedonum, quos refero

A refero vobis solicitos esse de sustentatione sanctorum pauperum, volo comprobare etiam bonum ingenium vestræ charitatis, vt ostendam charitatem vestram habere bonum ingenium, cùm sine iussu meo cœperit sua sponte facere ea quæ audit Macedones fecisse. Et iustum est vt in hac gratia abundetis, atque pauperibus temporalia bona largiter ministretis: quia vosipsi [scitis] quantā [gratiam] vobis dei filius contulit, quàm misericorditer erga vos egit, qui pauper pro vobis temporaliter fieri voluit, vt vos permanentium diuitiarum participes efficeremini. Hanc eius gratiam scitis, quia [cū esset diues] in sua maiestate [propter vos egenus factus est] in mūdo, [vt vos illius inopia] diuitiis spiritalib⁹ repleremini. Si ergo ille qui omnium creator & dominus est, pro vobis paupertatem sustinuit, cur vos pro eius amore partem diuitiarum vestrarum eius mēbris indigentibus non B tribuatis? Diues erat. Vnde enim homines sunt diuites? Auro, argento, familia, terra. Sed omnia per Iohan. 1 ipsum facta sunt. Quid ergo illo ditius, per quem factæ sunt diuitiæ, etiam illæ quæ non sunt veræ diuitiæ? Per illum enim & illæ diuitiæ, ingenium, memoria, vita, ipsius corporis sanitas, sensus, confirmatioque membrorum. Etenim cum hæc salua sunt, & pauperes diuites sunt. Per illum & illæ maiores diuitiæ, fides, pietas, iustitia, charitas, boni mores. Nemo enim & has habet, nisi per eum qui iustificat impium. Ecce quàm diues. Quis enim diues, qui habet quod vult alio faciente, an qui facit quod vult & alium habētem? Puto quia ditior est, qui fecit quod habes: quia quod ille habet, tu Philip. 2. non habes. Diues est, cum sit in forma dei æqualis omnino patri. Sed egenus propter nos factus est, quando semetipsū exinaniuit formam serui accipiens. Non autem dictum est, egenus factus est cū diues fuisset: sed, egenus factus est cum diues esset. Paupertatem enim assumpsit, & diuitias non amisit. Intus diues, foris pauper. Latens deus in diuitiis, apparens homo in paupertate. Quia eius paupertate sumus ditati, quia in sanguine eius pecca- C torum nostrorum conscissus est saccus. Per illum sanguinem abiecimus pannos iniquitatis, vt indueremur stolā immortalitatis. Ne ergo diuitias expauesceremus, & ad eum accedere cum nostra mendicitate non auderemus, pauperem se exhibuit, id est, deus nasci dignat⁹ est homo, virtutem suæ potestatis humilians, vt hominibus diuitias suæ diuinitatis adquireret, & eos consortes diuinæ naturæ faceret. Qui tamen in diuinitatis suæ diuitiis nobis inuisibilis permanens, miris nos poterat virtutibus ditare: sed vt ad internas diuitias rediret homo, foras apparere dignatus est pauper deus. Quia videlicet min⁹ nos amasset, nisi & paupertatem nostram susciperet: nec vim nobis suę dilectionis ostēderet, nisi hoc quod à nobis tolleret, ad tempus ipse sustineret. Et hoc est quod nūc Apostolus, vt ad largitatis gratiam viscera nostrę cōpassionis accenderet, ait: Propter vos egenus factus est cùm diues esset. Et his verbis hortatur auditores, vt largiendo quasi pauperes fiant, vt prosit paupertas eorū sicut Christi paupertas nobis D profuit. [Et in hoc,] inquit, id est in cōsideratiōe tanti beneficij dei, [do] vobis [consilium,] vt scilicet ad similitudinem Christi paupertatem subire non recusetis, vt à sanctis paupertatem effugetis. [Hoc enim vobis est vtile,] vt per imitationem paupertatis Christi tendatis ad diuitias eius. Hoc vobis est vtile, quia magis prodest facientibus q̄ accipientibus. Vtile est vobis, [qui iam cœpistis] hoc [non solum facere, sed etiam velle ab anno priore,] id est, præterito, vel à priore anno vestræ conuersationis vsque nūc. Facile quippe est in bono opere obedire etiam nolentem, sed hæc magna in vobis virtus extitit, qui hoc bonum quod vobis nunc suadeo, & ante voluistis. Sed [nūc] etiam id [facto perficite] quod iam voluntate fecistis, vt non solum velitis in corde, sed etiam compleatis in opere. Ita facto peragite, quod voluntate iamdudum cœpistis agere, [vt queādmodum promptus est animus voluntatis,] ita promptus [sit &] E animus [perficiendi,] id est, sicut promptus est animus vester ad volendum, ita promptus sit & ad perficiendum [ex eo,] id est, secundū id [quod habetis,] siue plus, siue minus, vt vnusquisque tātum det quantum potest: quoniam voluntas retinens quod dare posset, infructuosa est. Idcirco vobis suadeo dare ex eo quod habetis, quia [si voluntas est prompta] & parata dare, [secundum id quod habet, accepta est] deo secūdum illud quod ita tribuit, [non secundum id quod non habet.] Acsi aperte dicatur: Ne putetis me ab aliquo supra vires exigere, aut tantum à paupere quantum à diuite expetere. Omnes enim æqualiter dant, si vnusquisque ex tanto dat quantum habet. Quia enim Corinthij ad hoc opus ministerij prouocantur, hoc eis indicitur, vt non plus tribuant quàm possunt: ne forte plus offerentes, coacti, non voluntarij, viderentur sine mercede facturi: quia qui coactus aliquid facit, mercedem non habet. Et ideo dicitur eis, quia si voluntas est prompta dando secundum id quod habet, accepta est deo, non secundum id quod non habet. Ille enim dat ex eo quod habet, F qui sibi necessaria retinet, & cætera quibus carere potest, largitur pauperib⁹. Qui verò de his tribuit quæ suo vsui necessaria sunt, ille dat secundum id quod non habet, id est, vltra vires suas: quoniam illa quibus indiget, quasi non habet, quia carere non potest, & idcirco ad dandum illa non habet. Propter quod nunc dicitur Corinthiis qui tenaces sunt, quia voluntas quæ sua sponte tribuit secundum id quod habet, vt sibi scilicet necessaria retineat, placens est deo: non illa quæ coacta tribuit secundum id quod non habet, id est, quod sine murmuratione ferre non potest. Non enim intelligendum est, non esse deo acceptum si quis deuoto corde obtulerit etiam vltra suum posse, cùm Macedones inde multum sint laudati, quoniā supra virtutem fuerunt ad dandum voluntarij. Illi enim nō indiguerunt admonitione vt Corinthij, sed vltro obtulerunt cum precibus, vt probarēt se tota voluntate hoc facere, vt plus offerrent quàm

G poterant, ideoque fuit acceptabile. Quanto enim amplius obtulerunt, tanto plus accepturi sunt. Corinthiis verò tanquam adhuc infirmantibus parcitur. vnde & subditur:

Non enim vt aliis sit remißio, vobis autem tribulatio, sed ex æqualitate in præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat, vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, Exodi.16. *non abundauit: & qui modicum, non minorauit.*

Iure dixi voluntatem esse acceptam, si prompta fuerit dare secundum id quod habet. [Non enim] suadeo vobis tãtum dare, [vt aliis] quibus dederitis, [sit remissio, id est, inopiæ alleuatio & relaxatio, sed [vobis tribulatio, id est, inopia nimia. Hæc procul dubio Apostolus cõdescendendo H infirmis (vt premisimus) intulit, quoniam quibusdam inopiam ferre non valentibus tolerabilius est minus tribuere, q̃ post largitatem suam ex inopiæ angustia murmurare. cùm enim dantis mens ferre inopiam nescit, si multa sibi subtrahit, occasionem contra se impatientiç exquirit. Prius ergo præparandus est animus patientiæ, & tunc aut multa aut cuncta sunt largienda, ne dum minus æquanimiter inopia irruens fertur, & pręmissæ largitatis merces pereat, & adhuc mentem deterius murmuratio subsequens perdat. Non hoc (inquit) suadeo vt alij ociose viuant de bonis vestris, & tribulatione famis vos cruciemini: sed vt ex æqualitate subueniatis illis [in pręsenti tempore,] id est, vt vnusquisque quantum habet, ad tempus diuidat cum sanctis, quia non plus exigitur quàm sibi retinere debet, dicente scriptura, diliges proximum tuũ sicut teipsum. &, Qui habet duas Leuit.19 tunicas, det nõ habenti. Vel in præsenti tempore Luc.3. breuis huius vitæ communicate illis vestras diuitias, vt & ipsi in æterna vita communicent vo- I bis suas. Et hoc est quod subditur: [vestra abundãtia] carnalium bonorum suppleat, etsi non ex toto compleat illorum corporalem inopiam, qui omnia mundi deseruerunt, [vt illorum] spiritalis [abundantia sit supplementum] spiritalis [vestræ inopiæ]. Hoc iubet Apostolus, vt quia iuxta tempus sancti inopiam patiebantur, deserentes omnia mundi, & se solis diuinis operibus mancipantes, vt orationi vel doctrinæ insistant ad profectũ multorum, cæteri fideles qui negociis vel artibus insistunt, aut paternas habent facultates, ministrẽt eorum inopiæ, vt iterum sancti illic vbi diuites sunt, & isti inopes, id est, in spiritalibus & æternis communicent eis, quasi vicem rependentes ministerio eorum. Nam cũ pauci sint qui spiritalia dona percipiunt, & multi qui rebus temporalibus abũdant, per hoc se diuites virtutibus pauperum inserunt, quod eisdem sanctis pauperibus de suis diuitiis solatia ministrent. Vestra, inquit, abũdantia illorum inopiam suppleat, vt & illorum abũdantia vestræ K inopiæ sit supplemẽtum, vt videlicet solicitè perpendamus, quia & eos quos nũc inopes cernimus, abundantes quandoque videbimus: & qui abundantes aspicimus, si largiri negligimus, quãdoque inopes erimus. Qui itaque nunc in hoc tempore subsidium pauperi tribuit, ab eo postmodum perpetua recepturus, vt ita dicam, quasi ad frugẽ terram excolit, quæ quod acceperit, huberius reddit. Restat ergo vt nunquam elatio surgat ex munere, quãdo videlicet diues ex eo quod pauperi tribuit, agit, vt in perpetuum pauper non sit. Qui enim viuunt in seculo, non habent merita ad vitam æternã sufficientia. Sed quia pauperes Christi, quorum est regnum cęlorum, per eleemosynas amicos Matth.5 & debitores sibi fecerunt, per merita eorum consequẽtur quod per se non merẽtur: [vt] tũc [fiat] vtrorunque [æqualitas,] non quia non differant, sed quia omnes idẽ regnũ habebunt, & vnicuique sufficiet quod habebit. Vel æqualitas est, vt q̃a isti in hoc tẽpore ministrãt sanctis, reddãtur eis vices L ab eis in futuro, quia debitores illi faciunt sanctos. Aequalitas ipsa est pax nostræ Ierusalem, vt opera misericordiæ corporalia iungantur operibus prædicationis spiritalibus, & fiat pax dãdo & accipiendo. Fiat æqualitas in regno, [sicut scriptũ est] in signo. [Qui multũ,] subaudi collegerat de Exodi.16. manna, id est, amplius quàm gomor, [non abũdauit,] id est, non plus habuit quàm gomor. [& qui modicum] collegerat, id est, minus quàm gomor, [non minorauit,] id est, non minus habuit quàm gomor. Quando enim ventũ est ad epulas, omnes æqualiter habuerunt, hoc significãte deo, quia populus suus qui per desertum huius vitæ graditur ad terram promissionis æternæ, æqualitatem habiturus in conuiuio est supernæ refectionis, quia omnes deum videbunt. Et qui multum hìc laborauit, atque plurima merita congregauit, non plus quantum ad æternam vitã pertinet habebit, quàm ille qui modicum bonæ operationis egit. Vnde dicitur in euangelio, quia illi qui diuersis horis ad vi- Matt.20 neæ culturam accesserunt, omnes pariter in vespera denarium acceperunt. Tũc ergo fiet æqualitas, M quia omnes habebunt vitæ æternæ æqualitatem. Omnes erunt in æqualitate, quia omnes erunt in æternitate. Non enim longior erit vita sanctorum pauperum, quàm vita electorum secularium. Tamen sancti pauperes maiorem habebunt in carne & in anima gloriam & beatitudinem. Idcirco autem æquabuntur ita diuites sanctis pauperibus in perceptione denarij vitæ perennis, quia nunc æquant sibi illos in diuitiis suis non secundum paritatem, sed vt sustententur de rebus eorum sicut ipsi. Rex enim de toto regno suo non plus habet nisi victum & indumẽtum, quo carere præsens vita non potest. Et idcirco diues pauperem sibi æquat, si ei cibos & vestimenta præbeat, licet ipse plus retineat quàm largitur. Qui multum (inquit) habuit non abundauit, quia scilicet quod plus habebat, dedit indigenti: & qui modicum, non minorauit, quia accepit ab illo qui abundauit. Vult nos

omnia

A omnia cōmuniter possidere, vt & perfecti doctrinam non abscondant, & habentes substantiam eis non denegent victum. Plus etiam in spe futuri seculi habēt sancti, quàm hi qui in isto tempore videntur diuites: & tamen vtrique (sicut dictum est) in illo seculo æquabuntur, vt sicut istorum beneficio nunc sustentatur inopia sanctorū, ita & hi beneficio sanctorum tunc diuites fiant. Nō enim totos se dederunt deo, vt hic pauperes, illic essent diuites, ideo videntur illic esse pauperes. Sed ditabuntur sanctorum suffragio, quorum se virtutibus inseruerunt, dum eos ad bene agendum sustentarent, ministrando illis necessaria: quia qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Matth. 10

Gratias autem ago deo, qui dedit eandem solicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum solicitior esset, sua voluntate B *profectus est ad vos. Misimus etiam cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Non solum autem, sed & ordinatus est ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hac gratia, quæ ministratur à nobis ad domini gloriam & destinatam voluntatem nostram, deuitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine, quæ ministratur à nobis. Prouidemus enim bona non solum coram deo, sed etiam coram hominibus. Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis sæpe solicitum esse, nunc autem multò solicitiorem, confidentia multa in vos, siue pro Tito, qui est socius meus & in vobis adiutor: siue fratres nostri apostoli ecclesiarum, gloria Christi.* C *Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ & nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite in facie ecclesiarum dei.* Romá. 12

De⁹ quia iust⁹ est, sciens Corinthios velle proficere, Titi affectum accendit erga eos, vt adimpleret exhortatione sua voluntatem illorum in opere bono: qui videns profectum illorum, lætatus est in eis. Et hoc est: Ego quidem (inquit) solicite vos ad opus misericordiæ prouoco, sed [gratias ago deo, qui] per spiritum sanctum [dedit in corde Titi eandem solicitudinem,] quam ego habeo pro vobis, vt non deficiatis, sed proficiatis in opere bono: quoniā non repugnauit, sed exhortationem nostram suscepit, qua exhortabamur eū ire ad vos incitandos. Exhortationem quidem nostram suscepit, voluntatem verò non per nos habuit, quia iam habebat. Et voluntate quidem propria solicitus erat pro vobis, sed exhortatione nostra factus est solicitior. Et cum ita solicitior factus esset, profectus est ad vos sua voluntate, quam illi deus inspirauerat. Vel suscepit exhortationem, id est, suscepit hoc onus laboris, vt vos exhortaretur ad largitatem sustētationis sanctorum: sed dum propter vestrum profectū esset factus [solicitior, profectus est ad vos sua voluntate, id est, videns vos proficere circa bonos actus, solicitior factus est erga curam vestræ salutis, ita vt voluntarius proficisceretur ad vos, qui prius etiam rogatus excusabat ire propter vitia vestra. Ipse quidē profectus est sponte. Sed nos [misimus etiam cum illo fratrem] illum egregium, [cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias.] Hoc de Luca intelligitur, qui laudem in euangelio præ cæteris habet: quia vbicunque recitatur euangelium, laudatur Lucas, qui tam eleganter illud scribere meruit. Sed [non solum] laudatur vbique de euangelij descriptione, sed etiam [ordinatus est ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ,] vt mecum pergat quocunque vado peregrinans ad prædicandū, & sit mihi comes & adiutor vbiq; [in hac gratia, quæ ministratur] à vobis, id est, in hac largitione eleemosynarum faciēda, cuius nos ministri sumus [ad domini gloriā,] vt domin⁹ noster Iesus Christus inde glorificetur: [& ad voluntatem nostram,] qua volumus vt bene detis: voluntatem dico, destinatam ad huiusmodi studium, & deditam ac diuinitus præordinatā. Vel in hac spiritali gratia noui testamenti, quæ gentibus per euangelium ministratur à nobis ad gloriam domini, & ad complendam voluntatem nostram, qua volumus vt gentes saluæ fiant, quæ voluntas ad hoc destinata est. Lucam commendat Apostolus, quia hunc ignorabant Corinthij, vt scirent in quanta iam essent boni opinione, ad quos tales viri mittebantur, vt congauderent cum eis, augentes eos in fide operationis dei, ad cuius gloriam solicite hoc agebant, vt ipse agnosceretur in his. Nonnulli verò senserunt id & de Barnaba posse intelligi, quia & ipse ordinatus est comes peregrinationis Pauli, quando cū eo missus est ad gentes, licet cum eo non perseuerauit, Lucas autē perseuerauit. Et cōstitutus est comes eius in hac eleemosynarū gratia, quia hoc decreuerūt apostoli, vt ipse & Barnabas prædicarent gentibus, sed tātum memores essent sanctorum pauperum qui erant in Iudæa, vt quandiu fames illa duraret, mitterent eis victualia. Et Barnabæ laus erat in euangelio, quod strenue prædicauerat per omnes ecclesias, in quibus cum Paulo fuerat. Sed hoc dissonare videtur, vt hunc Paulus fratrem & non potius apostolū vel socium nominet: & quod hunc cum Tito quasi minorem misisse se dicat, & non potius Titum cum eo: vel quod hunc Corinthiis quasi ignotum commendet, cum in priore epistola declarauerit hunc eis incognitum non esse, dicens: Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi? id est, stipendia sumendi. De Luca verò congrua sunt omnia, quia etsi nunc apud nos Lucas maior est Tito, apud animos tamen Corinthiorum mi-

Margin: D; E; Actuū. 13.; F; Actuū. 15; 1. Cor. 9.

G nor erat, ideoque conuenienter missus esse cum eo dicitur. Excellentiā verò Titi nouerāt Corinthij, quia ipse Corinthius erat. Misimus (inquit) cū Tito comitē nostræ peregrinationis, qui per omnes ecclesias in euāgelio laudatur, [deuitantes hoc, ne quis nos vituperet, id est, reprehēdat [in hac] eleemosynarum [plenitudine,] quæ ministratur [à nobis. i. quæ nostro ministerio fit. Nisi enī testes idoneos & boni testimonij secū Apostolus habuisset, infirmi vel infideles cum tantā largitionem tamq; copiosam viderēt, aliquid super Apostolo sinistre possent æstimare, vt putarent eum tanquā sibi accipere & in suos conuertere ea quæ accipiebat ad supplendas necessitates sanctorū, per se offerenda vel distribuēda indigentibus. Sed vt omnem prauam suspicionem à se remoueret, multos idoneos adhibuit testes in hac gratia plenarie pauperibus ministrāda. Ideo (inquit) deuitamus vituperium, quia [prouidemus bona] .i. prouidemus vt ea quæ facimus, sint bona [non solum coram deo, sed etiā
H corā hominibus.] Coram deo sufficit nobis bona cōscientia, sed corā hominibus necessaria est bona fama. Propter nos enim cōscientia nostra sufficit nobis, sed propter homines fama nostra nō pollui, sed pollere debet in eis. Qui enim fidēs conscientiæ, negligit famā suam, crudelis est, quoniam salutem proximorū spernit. Vel ideo se dixit Apostolus deuitare, ne quis eū vituperaret in hac plenitudine doctrinæ ac miraculorum, quia negligēs circa curam sanctorum iudicari posset, si segnius
Actuū. 15. ea quæ illis erant necessaria, procuraret, quoniam illi & Barnabæ iniūxerāt priores apostoli, vt memores essent pauperū, sicut iā diximus. Ne ergo diceretur de eo, bene quidē prædicat, & religiose viuit, sed nō est memor sanctorū pauperū, vt sibi fuerat iniūctum, cū ipse in omnibus esset inuituperabilis, nec in hac parte indiligēs iudicari voluit, sed ad faciendā sanctis largitionem credētes ex gentibus monuit, quatenus & hoc opere completo, in omnibus appareret eius solicitudo & prouidētia. Prouidemus enim (inquit) bona nō solū corā deo, sed etiā coram hominibus. Prouidit bona coram
I deo, dū quod iubet deus circa ministeriū sanctorum fieri doceret. Prouidit bona coram hominibus, dum tales ad hoc opus suadendum mitteret, qui non facerent eis scandalum: sed probitate sua prouocarēt eos, ne bona eius doctrina per improuidos ministros in vituperationem caderet. Nec solum (inquit) duos istos misimus, sed etiam fratrē alium cum illis, quem quidam dicunt esse Apollo, sed incertum est. [Quem sæpe probauimus in multis solicitum esse] de vestra salute, sed [nūc] experti sumus eum [multò solicitiorem] pro vobis, cum audisset vos esse correctos, certus quia obedietis ad bene agendum. Solicitior (inquam) factus est videndi & exhortandi ad ministerium sanctorum pro hac confidentia vestræ immutationis in melius: [siue pro Tito,] qui de vobis ei multa retulit, qui non mentiretur, [qui est socius meus,] pergens mecum vbique ad prædicandum: [& in vobis] est [adiutor] meus, id est, in vestra conuersione & correctione. Ipse est adiutor K
meus in vobis, [siue] cæteri [fratres nostri,] quos ad vos direxi, qui sunt [apostoli,] id est, fundatores [ecclesiarum, gloria Christi,] quia in locis illis prædicauerunt Christum, vbi nunquam fuerat: & ad gloriam construxerunt ecclesias ex his, quos ad fidem conuerterunt. Vel fratres nostri priores apostoli, qui cum domino in carne fuerunt, sunt adiutores mei in vobis: siue quia nōnunquam per vos transierunt, & vobis aliquid meliorationis contulerunt, siue quia suæ prædicationis fama ac vitę vobis profuerunt. Et quandoquidem tales misimus viros ad vos, ergo suscipite eos cum honore & dilectione sicut oportet. Scilicet [ostendite] nūc [in illos ostensionem vestræ charitatis,] id est, charitatem quam ostendere consueuistis honorifice suscipiendo cæteros fratres, nunc ostendite suscipiēdo istos accuratius, vt bona quæ de vobis audierunt, probent esse vera. Et ostensionem [gloriæ nostræ pro vobis,] id est, opera charitatis, quæ similiter ostendere soletis in susceptione fratrum, vnde L
& nos gloriamur pro vobis apud alias ecclesias, nūc ostendite in istos, reuerētius & deuotius eos suscipiendo. Et hoc facite [in facie] & in conspectu [ecclesiarum,] vt cæteræ ecclesiæ cognoscant vera esse bona quæ de vobis audierunt, & accipiant à vobis bonum exemplum.

CAPVT IX.

N *Am de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. Scio enim promptum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniā & Achaia parata est ab anno præterito, & vestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, vt ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, vt (quemadmodum dixi) parati sitis, ne cum venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus* M
nos, vt non dicamus vos, in hac substantia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, vt præueniant ad vos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam.

De receptione iustorum vos admoneo. [nam de ministerio quod fit in sanctos,] non necesse est vt vos admoneā. De illo enim ministerio [est mihi ex abundanti,] id est, ex superfluo [scribere vobis.] Superfluū est enim, si commoneas eū quem scis facturum. Sed tamen vt diligentiam meam ostendam, & vos promptiores faciam, non est ociosum si scribo, vt sciatis magna vos diligētia debere peragere, quod frequēter vobis intimatur. Ideo autē videtur superfluum vt vobis de hac re scribā, quia

A quia [scio animum vestrum] ad hãc largitionem faciẽdam esse [promptum, pro quo] animo vestro ad hanc gratiam deuoto [glorior apud Macedonas.] videte ne frustra. Solet enim se meliorẽ prębere ille, de quo bene sentitur ab alio. Idcirco [de vobis] glorior, [quoniã] non solùm Corinthus, quę est metropolis ciuitas, sed etiam vniuersa [Achaia] quæ est magna regio, [parata est ab anno præterito] dare quod sanctis mittatur. [& vestra æmulatio,] id est, feruor imitãdi vos [prouocauit plurimos] ad hoc pietatis opus. Cæteræ enim ecclesiæ dum audiũt Corinthios prius multis erroribꝰ fuisse implicatos, postea verò correctos & misericordiæ operibus intentos, æmulatione eorum incitatæ sunt ad bonum opus, quasi cogitantes apud se & dicentes, quia si hi qui post acceptam fidem male conuersati fuerant, hanc cœperunt habere voluntatem, cur non magis illi, in quibus hæc vitia non sunt reperta? Ego quidem (inquit) glorior in splẽdore animi vestri, qui promptus est ad
B largiendum. sed [misimus fratres,] non [vt] vos ad hoc exhortarentur, ad quod ex animo parati estis: sed vt vos faciant memores, ne circa votũ & promissionem existatis negligẽtes. Et hoc est, animus quidem vester promptus est, sed misimus prædictos fratres ad vos, [vt sitis parati] ad proferẽdum quod dederitis, [ne] si imparati fueritis, [euacuetur] in hac parte totũ quod gloriamur de vobis. Misimus (inquam) illos, [vt quemadmodum dixi] illis vos esse paratos, [sitis parati] vel quemadmodum dixi vobis, sitis parati: siue quemadmodum dixi Macedonibus, [ne] fortè [cum venerint mecum Macedones,] & inuenerint vos imparatos, [erubescamus nos in hac substantia] .i. in hac re possessa, in hac diuitiarũ substantia, quæ pauperes sustẽtare debuit. Dixi ne erubescamus nos qui de vobis gloriabamur, [vt non dicamus] vos erubescere, id est, vt vestram erubescentiam taceamus. Vester enim pudor erit maximus in nostra verecundia, si inuenta fuerit impræparatio vestra. Nã
C si hoc inuentum non fuerit, quod testificatus sum de vobis, & ego erubescam in vobis, qui substantiam sanctis promissam non reddidistis: & vos amplius cõfundemini, qui nec propterea quod testis vobis fui, studuistis agere, vt me dixisse verum de vobis probaretis. Ne [ergo] contingat vt & vos & nos grauiter erubescamus, [necessariũ existimaui rogare] prædictos [fratres, vt] me [præueniant] euntes [ad vos, & præparẽt] interim [benedictionem, id est, largam & charitatiuam donationem: benedictionem dico, [repromissam,] quia iã promisistis, & repromisistis eam: & præparando faciant [hanc esse paratam] in aduentu nostro, [sic quasi benedictionem, id est, quasi opus charitatis, [nõ quasi auaritiam, id est, non quasi strictam dationem, de qua doleat qui dederit. Auaritia enim vocatur datio, quę fit tenaci & parco ac tristi animo: benedictio autem, quæ fit largo & alacri animo. Tractum est hoc vocabulum à patriarchis, qui
Gene. 27 & 48. benedictione sua filios suos omniũ fertilitate bonorum replebant, vt Isaac benedicens Iacob & Esau, & vt Iacob benedicẽs Effraim & Manassen. D

Hoc autẽ dico: Qui parce seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.

Hoc loco ad magna largiendi studia mentes audientium accendit Apostolus, ne qui multa dare potest, pauca largiatur. Fratres, inquit, præcesserunt me vt præparent dationem vestram, sed ego cur large detis præscribo, quia [hoc dico] vobis, quod [qui parce seminat, id est, auare tribuit, [parce] etiam [metet, id est, parum in futuro seculo recipiet. Parcus enim est auarus, cui extorquetur quod dat, dum compellitur tribuere vel propter verecundiam, vel propter longam multorum admonitionem. Huic parua messis est, quia parco animo dedit, licet magna videatur dedisse. E contrario vidua quę in gazophylacium misit duo minuta, laudata est misisse, plus quam omnes diuites: quia largo animo totum quod habebat misit, cùm cæteri parco animo mitterent, & multo maiora q̃ mittebant, sibi retinerent. Et ideo parce seminabant, quamuis multa seminare viderẽtur: quia tantũ seminare nolebant, quantum poterant. Dare enim non est amittere, sed seminare: ad tempus carere, vt postmodum multiplicius habeatur. Sed qui parce seminat, id est, qui non vult large tribuere cum possit, parce & metet, id est, exiguum remunerationis colliget: quia sicut ipse nũc est parcus ad tribuendum, ita & deus erit parcus ad retribuendũ. [& qui seminat in benedictionibus .i. qui tribuit volũtate bona sub spe futuræ remunerationis, hic [metet de benedictionibꝰ,] quãdo cũ cęteris eleemosynariis audiet, Venite benedicti patris mei, percipite regnũ: quia esuriui, & dedistis mihi mãducare. Seminat enim in benedictionibus vbi plꝰ pẽsatur affectꝰ q̃ cẽsus .i. pro posse suo bona large tribuit in beneuolis affectionibus, & idcirco de benedictionibus dei metet fructũ vitę perẽnis.

Marc. 12 Luc. 21 E Matth. 25

Vnusquisque prout destinauit in corde suo, non ex tristitia aut ex necessitate. Hilarem enim datorem diligit deus. F

Eccle. 35

Et quia de benedictionibus supernis metet, qui nunc in benedictionibus bonæ volũtatis seminat, id est, læto & largo animo dat, siue parũ, siue multum sit illud quod dat, ideo [vnusquisq;] det [prout destinauit in corde suo,] id est, sicut deliberauit & præordinauit in consilio suæ rationis & voluntatis, vt quicquid in corde suo disposuit se daturum, det: & eo deuotionis affectu quo proposuit, det: scilicet [nõ ex tristitia aut ex necessitate, id est, non inuitus aut coactus. Eleemosyna enim plerũque fit à tristibus & murmurantibus, vt careãt tędio interpellantis, non vt viscera reficiant indigẽtis: sed non est acceptabilis deo talis datio. Et ideo non ex tristitia, sed ex lætitia cordis est dandum quod datur: quia ex his qui tribuunt, hunc eligit deus, vt ei retribuat qui deuoto animo tribuit, quasi thesaurizans apud deum. Sunt enim nonnulli qui multum rogati ab aliquibus, tædio precis

G sibi factæ ad dandum compelluntur importunitate postulationis assiduæ: & sic dant tristes & inuiti, non ex affectu dilectionis aut piæ compassionis. Nonnulli sunt etiam, qui licet non sint tristes vel coactione dolentes, tamen quando largiuntur, faciunt ex necessitate: siue quia omnes alij dant, siue quia multi vt largiantur, admonent: & cum sic honestate sua nõ possint non dare, quadam necessitate ad dãdum coguntur. Sed quisquis dationem suã deo vult esse gratam, nõ det ex tristitia vel ex necessitate, sed ex lætitia & ex voluntate: quia [hilarem datorem diligit deus.] id est, illum qui per charitatem lætus & hilaris ac serenus spe supernę retributionis tribuit.

Luc. 18.

Potens est autem deus omnem gratiam abũdare facere in vobis, vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi.

Psal. 111

H Ego quidem vos admoneo ad hanc largitatis gratiam, sed deus potens est facere in vobis quod admoneo. Ego enim verba exhortationis edere possum, sed ille mentes vestras in melius promouere potest: quia ego quidem plantare & rigare possum, ille autem dare sufficit incrementum. Et ideo potentiam eius adesse vobis exopto, vt sicut in emendatione vitiorũ & veritate doctrinæ corda vestra tetigit, ita & in gratia largitatis faueat cœptis vestris. Ipse est enim potens facere hubertim [abundare in vobis] non solum istam, sed & [omnẽ gratiam, ita vt in omnibus] rebus [semper habentes omnẽ sufficientiam, id est, non indigentes aliquando his quæ ad salutem necessaria sunt, [abundetis in omne opus bonum, id est, in largitione sicut in cæteris. Si enim solã vobis sufficientiã elegeritis poteritis in dei opere abũdare quia illud vobis retinẽdo quod sufficit, cætera in vsus pauperũ expẽdetis, & hoc erit abũdare in opere bono. Licet enim exigui hominis paruũ

1. Cor. 3

I sit munus, abundat tamen, quia bono animo fit. Exteriora enim nostra domino quamlibet parua sufficiunt. Cor nanque & non substantiam pẽsat, nec perpendit quantum in eius sacrificio, sed ex quanto proferatur. Qui enim plus habet, plus offerre debet. Ita potest deus omnem gratiam facere in vobis abundare, vt sine damno vestro aliis beneficia largientes, abundetis tendentes per largitatem in omne opus bonum, [sicut scriptũ est, id est, vt neque sit in vobis auaritia, neque prodigalitas, sed bona vestra diffuse & rationabiliter detis cum bona intentione, non pro temporali cõmodo, sed pro æterna remuneratione, sicut iustum virum fecisse dicit scriptura: Dispersit, id est, non vni omnia tribuit, sed diuerso modo his & illis sparsit, vt plurib⁹ proficeret, & vnicuique iuxta quod decebat. Per hoc auaritia remouetur. Et dedit nõ indiscrete omnibus, neque diuitibus aut histrionibus, sed cũ ratione & discretione so-

Psalm. 111.

lis [pauperibus,] qui in hoc seculo non possent ei reddere. Per hoc remouetur vitium auaritiæ contrarium, id est, prodigalitas, & etiam appetitio tẽporalis retributionis. Et ideo [iustitia ei⁹,] id est, iustum opus misericordiæ eius [manet in seculum seculi,] id est, in æternum: quia ex eo quod temporaliter iuste egit, æternam habet iustitiam & vitam. Iustus enim est, qui bona mundi communia reputat, qui sciens deum omnia communiter omnibus dare, quia solem suum oriri facit omnibus & pluit omnibus, & terram dedit omnibus: idcirco diuidit cum his qui copiam terræ non habent, ne beneficiis dei priuati videantur. Et quia sibi soli non detinet quod à deo scit omnibus datum, sed credit esse iustum vt habens det non habenti, idcirco iustitia eius manet in ęternum, quia in futuro seculo hanc secum habebit in perpetuum. Et si huius, qui pauperibus dedit, iustitia manet in æternum, quanto magis eius qui ministrauit sanctis? Pauperes enim dici possunt, qui publice egeni sunt. Sancti autem discernuntur ab his, quia ipsi sunt serui dei, insistentes orationibus ac ieiuniis, & puram vitam ducentes. L

K

Matt. 5

Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletati, abundetis in omnẽ simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.

Vos debetis alacriter ministrare sanctis ob spem supernę retributionis. Sed & in hac vita penuriam non timeatis, quia deus [qui administrat semen seminãti, præstabit] ei etiam [panem ad manducandum] interim, donec ex illo semine frugem colligat. [& multiplicabit semen vestrum,] quod in terram misistis, vt inde copiosa messis exurgat, vnde plures eleemosynas facere possitis. Omnia dei sunt, & semina & nascentia, & dei nutu crescunt & multiplicantur ad vsus hominum. Deus ergo qui hæc dat, & ipse iubet de his dari illis qui indigent. Ac per hoc qui dat iuxta voluntatem dei, augetur ei diuinitus, vt habeat vnde adhuc amplius largiatur. Vult enim deus vt fideles qui habent huius mundi substantiam, ministrent necessitatibus sanctorum, vt nihil illis desit, qui celsiorem sanctitatis gradum in ecclesia tenere voluerunt, vt spei secularis vincula cuncta præciderent, & animum liberum diuinæ militiæ dedicarent: & quisquis eis bene ministrauerit, amplificetur illi semper vnde largius ministrare possit. Deus itaque qui administrat semen seminanti, vnde in futuro anno viuat & eleemosynas faciat, præstabit interim & panem, id est, subsidium vitæ præsentis, non ad superfluitatem, sed ad mãducandum, id est, ad necessarium vsum. Et ne sitis soliciti de tẽpore futuro, quia ipse propter alimenta præsentia quæ vobis largietur,

M

non

A non dimittet quin semen vestrum multiplicet, & fruges crescere faciat, vt semper magis ac magis dare sufficiatis. & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, id est, multo abundantiora incrementa dabit frugibus, quas promeretur iustitia vestra. Iustitia enim est, vt quia deus dat, retribuat ex eo & homo illi cui deest. Et quia vos huiusmodi iustitiam seruatis, vt sicut deus vobis non habentibus tribuit, ita & vos aliis qui non habent tribuatis, idcirco diuinitus augentur incrementa frugũ vestrarũ, [vt in omnibus] necessariis [locupletati] rebus, [abundetis in omnem simplicitatem, id est, in omnẽ largitionem non duplici, sed simplici animo factã. Qui enim bene & simpliciter sanctis ministrat, amplificatur ei nutu diuino, vt habeat vnde semper largiri possit, & in præsenti locupletatus & in futuro seculo. Semel enim seminans bis metet, id est, ex vna operatione bona hîc & in futuro retributionẽ percipiet. Ipse tamen nõ duplici intentione debet operari bonum, vt inde quærat & in isto & in alio seculo remunerationem, ne
B
Matth. 5 cõputetur in eis, de quibus dictum est, Receperũt mercedem suã: sed simplici corde solam in supernis retributionẽ appetat, licet de⁹ illi & in hoc seculo retribuat. Potest semẽ intelligi, quicquid pro deo datur. Et ipse qui administrat semẽ seminãti, id est, qui dat eleemosynario rem quã pauperi tribuat, præstabit etiã panem ad manducandũ, id est, præbebit vnde possit viuere. Et multiplicabit semen vestrũ, id est multipliciter abũdare faciet rem vestram, quam seminatis dando pauperibus, vt habeatis & quod largius seminetis, & vnde viuatis. Et augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, id est, augmentabit eleemosynas vestras, pro quibus frugẽ ęternę retributionis accipiet iustitia vestra. Iustitia enim est obseruatio mandatorũ dei, & inde fruges .i. fructus æternæ remunerationis prouenient. Incrementa frugis huius, sunt eleemosynæ, pro quarũ merito & hîc virtutes augẽtur, & in futuro gloria crescit. Vel incrementa cælestium fru-
C gũ vestrarũ sunt affectiones dãdi largius, & subueniendi indigẽtibus: quia quãto maiori affectu piæ cõpassionis subuenit quis indigẽtiæ proximi, tãto maiorem sibi frugẽ acquirit æternę refectionis. Et deus sic augebit semen vestrũ & frugem, vt locupletati in omnibus corporalib⁹ & spiritalibus rebus, abũdetis, id est, interius bona volũtate, & exterius bona operatione. Abundetis dico, tẽdentes in omnem simplicitatem, id est, in hoc vt puro & simplici corde faciatis omnia, vt à solo deo retributionẽ de omnibus quæratis, vt neq; subiectionem à pauperibus, neq; laudem ab hominibus desideretis, nec vllam in hac vita remunerationem, [quæ] simplicitas vestræ intentionis in opere bono [operatur per nos gratiarũ actionẽ deo .i. facit nos agere gratias deo, qui vobis inspirauit hãc voluntatẽ, vt ita simplici intentione faciatis in sanctos collationẽ, & cætera quę pertinẽt ad animę vestrę salutẽ. Vel per nos prædicatores & exhortatores operatur gratiarum actionem, id est, agit vt illi qui beneficia suscipiunt, gratias agant deo.

Quoniam ministerium huius officij non solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multos gratiarum actione in domino, per probationẽ ministerij huius, glorificantes deum in obediẽtia confessionis vestræ, in euangelio Christi, & simplicitate communicationis vestræ in illos & in omnes, & in ipsorũ obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminentem gratiam dei in vobis. Gratias ago deo super inenarrabili dono eius. D

Idcirco pro vestra simplicitate, id est, pro largitione simplici animo facta agũtur deo gratię, quoniam multa bona continentur in ea. [Quoniam ministerium huius officij,] id est, ministratio quæ per officium nostrum à vobis exhibetur sanctis, [non solum supplet ea quæ desunt sanctis,] id est, non solum repellit indigentiam sanctorum, qui nõ laborant, sed orationibus & diuinæ contemplationi vacãt, [sed etiam] plus operatur, scilicet [abundat gratiarum actione] facta [per multos in domino,] id est, causa & incitamentum est multis vt agãt gratias pro vobis in operatione domini, quæ refulget in vobis. Hoc est dicere: Ministratio nostra quæ fit per dispensationem officij nostri, non solum necessarios sumptus exhibet sanctis, sed etiam in hoc abundat, vt non hi soli qui beneficio vestro sustẽtantur, sed & alij multi gratias pro vobis agant deo, commendantes factum vestrum domino, vt paucis tribuentes, à multorum obsecrationibus deo commendemini. Per multos agantur pro vobis gratiæ, & hoc [per probationem ministerij huius] .i. per hoc quod experiuntur, siue laudant hanc ministrationẽ vestrã. Multos dico [glorificantes deum in obedientia cõfessionis vestrę, in euangelio Christi.] Probantes enim mentẽ vestram in hoc opere, glorificant in vobis deum, cuius spe firmati, obeditis euãgelio Christi: & quod ore confitemini, actione demõstratis. Inde glorificant deũ, quia vos obedistis faciẽtes opera quę exigit confessio Christianæ fidei, & hoc in euãgelio, id est, in præceptis euangelij Christi. & glorificãt illum etiam in [simplicitate vestræ communicationis,] id est, in eo quod non duplici, sed simplici spe facitis vestra bona communia [in illos] sanctos, qui sunt Hierosolymis, [& in omnes] alios quos videtis egẽtes. Glorificãt etiã deum [in obsecratiõe ipsorũ pro vobis,] id est, in eo quod ipsi quos sustẽtatis, obsecrant pro vobis. Ipsorũ dico, [desiderantiũ vos] videre in cælesti regno, vel etiã in præsenti seculo, vt gaudeant ex cõspectu vestro. Quis enim nõ cupiat oculis videre necessitatibus suis propter dei nomẽ subiectos? Ipsi vos desiderãt videre, & hoc [propter gratiã dei eminẽtem in vobis, id est, propterea quia deus tam excellenter gratiam suam accumulauit in vobis, vt ita sanctis egentibus communicetis ob affectum

E

F

G piæ dilectionis. Et quia tot bona hinc & inde procedunt ex hoc ministerio, idcirco [gratias ago deo super inenarrabili dono eius, id est, de dono charitatis quod in vobis & in sanctis illis posuit: quod quantum sit & quã multiplex, vel quàm honestũ & quã iustum & quã vtile, nemo potest manifeste narrare. Tanta pinguedine sanctæ lętitiæ perfusus est Apostolus dum loqueretur de alterna indigentia, & de alterno supplemento indigentiæ prouincialium Christi & militum Christi, hinc de rebus carnalibus in illos, inde autem de spiritalibus in istos, vt nunc in fine sermonis exclamaret, & tanquã sanctorum gaudiorum sagina eructaret, dicens: Gratias deo super inenarrabili dono eius. Inenarrabile enim donum dei est,
1. Cor. 2. quod incitat homines ad bene agendum, quando bona operantur propter spem eorum quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, neque cor hominis excogitauit.

CAPVT X.

H *IPse autem ego Paulus obsecro vos*
I *per mansuetudinem & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. Rogo autẽ vos, ne præsens audeam per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus.*

Ad incorrectos loquitur, qui pseudo apostolos sequebantur, & eum ferocem putabãt, quia mordaciter in priore epistola vitiosos increpauit. Quasi dicat: Correctos ad eleemosynas inuitaui, sed vos alios obsecro ego ipse, idẽ vobis existens qui & illis, cum tamen vos sitis alij. Ego Paulus id est, humilis vel mirabilis, obsecro vos humiliter, vt mores vestros emendetis. Vel præmissi fratres hortati sunt ad ministerium sanctorum eos de vobis, qui correcti fuerant, sed nunc [ego Paulus ipse] nõ alius, [obsecro vos] obnixe qui corrigi debuistis, sed distulistis, vt vltra nõ differatis.
I Obsecro vos [per mansuetudinem Christi, id est, per eam mansuetudinem, qua Christus cum se posset vindicare, sustinuit iniuriosos vt corrigeret eos. & per modestiam eius, qua culpas eorum modesto pœnitentiæ flagello per baptismum deleuit, dicente illis Petro: Pœnitentiam agite, & baptizetur vnusquisque vestrum &c. Mansuetus erga nos fuit Christus, quando sine aliqua vltione
Actuũ. 2 per baptismum nobis peccata dimisit. Modestus fuit, quando etsi non absque vltione, nõ tamen immoderata, sed tolerabili & modesta tribulationum punitione, nos ad vitã perennẽ reuocauit. Mãsuetus est Christ⁹, pie parcẽdo & tolerãdo: modestus est, moderata vltione puniẽdo. Et mãsuetudo atq; modestia Christi, cuius imitator sum, est causa cur non imperans, sed obsecrans vobis loquor, quia & lenis sum exemplo Christi ad parcẽdum, & modeste ad modificate puniẽdum seuerus. [qui in facie quidem,] id est, in præsentia & visione corpo- K ris [sum inter vos humilis] & quasi contemptibilis, sed [absens cõfido in vobis. i. cõfidẽter per epistolã vos reprehendo. Et vos putatis quòd tãtum absens. i. in epistola cõfidentiã seueritatis habeã, & nõ præsens facie. Sed [rogo vos ne præsẽs audeã. i. rogo vt vosipsos corrigatis, ne cũ venero audacter puniã [per eã confidentiam, qua] tantũ putor absens cõfidere. Apostoli confidentia est, fiducia sibi datę potestatis à Christo, cuius vicarius est, vt vindicet in eos qui sub nomine Christi agentes, non obaudiunt vt se corrigãt, in quibus reprehenduntur. Et nunc absens obsecrat eos, ne præsens audeat in eos vindicare per hanc cõfidentiam, id est, ne cum præsens fuerit, cogatur irasci propter vitia eorum, vt componentes se qui adhuc non emendauerant, molliant sibi rigorem eius, vt moderatos eos inueniens, pressa seueritate, lætetur in eis. Rogo (inquit) ne pręsens audeam, id est, ne cũ pręsens adero, propter vitia vos audacter (vt ius eccle L siasticæ correctionis exigit) feriam per eam confidentiam velut arrogantiæ, qua nonnullis [existimor audere in quosdam] incorreptos, dum peccantes punio, sicut eum qui fornicatus fuerat. Vnde quidam vestrum putant me nimis audacẽ per fiduciam arrogantiæ & dominationis, quia vel tales audeo punire. [Qui nos arbitrantur tanquam secundum carnẽ ambulemus,] id est, tanquã secundum morem carnalium agamus. Vel arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus, non recipiendo spiritalia quæ dicimus: sic nos existimant quasi carnalia loquamur, quæ recipiẽda non sint. Ideo enim nos arbitrantur secundum carnem ambulare, id est, carnali sensu prædicare, quia qui spernit spiritalia, putat illa esse carnalia.

In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia deo ad destructionem munitionum. Consilia destruentes & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam dei, & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, & in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam, cum impleta fuerit vestra obedientia. M

Ipsi nos arbitrantur, vt dixi, tanquam secũdum carnem ambulemus. Et merito dixi tanquam, quia non re vera secundum carnem ambulamus, vt illi putant. [In carne enim ambulantes,] id est, in corpore vitam præsentem ducentes, [non militamus secundũ carnem,] id est, nõ exercemus pro carnali cõmodo militiam à deo nobis datam: nec carnaliter, sed spiritaliter militamus, licet in carne fragili degamus. Spiritaliter enim militat, qui spiritaliter viuit, quia contra spiritales nequitias pugnat. Secundum carnem verò militat, qui desideriis carnis obtẽperat. Potest & ita intelligi, vt hi militare

A secundum carnem dicantur, qui vetus testamẽtum carnaliter intelligunt: qui verò sequuntur intelligentiam spiritalem, sint quidem in carne, quia eandem habẽt literam quam Iudæi, sed non iuxta carnem militent, à carne ad spiritum transcendẽtes. Non secundum carnem militamus. [Nã arma militiæ nostrę nõ sunt carnalia, sed] spiritalia & [potentia deo] regi nostro, cui militamus. Non enim materialem lanceam vel ensem baiulamus, sed potentius hostes nostros verbo deiicimus, quàm alij carnalibus armis. Arma enim nostra sunt, sermo prædicationis, sapientia, miracula, charitas, & aliæ virtutes. Ideo arma, quia repugnant vitiis, & debellant regnum diaboli. Potentia deo, vt per hæc valenter expugnemus inimicos eius, & subiiciamus ei orbem vniuersum. Sicut enim terrenus imperator per suos milites vindicat suum regnum, ita & Christus per nos defendit vnius dei professionem & disciplinam. Et arma nostra sunt ei potẽtia [ad destructionem munitionum, id est, secularium doctrinarum & argumentorũ vel astutiarum, quibus B peruersi homines corda sua muniunt & circundant, ne sermo veritatis ad ea pertingere valeat, quoniã aries apostolicæ prædicationis munitiones huiusmodi valenter penetrat, & euertit virtute gratiæ spiritalis. Et nos (vt dictum est) Christo militam⁹, [destruẽtes cõsilia. i. præmeditatas impiorũ hominum vel dæmonũ calliditates. Consilium enim est, faciendi vel nõ faciendi excogitata mentis ratio. Est etiam consiliũ, quod dat peruersus ei quẽ sub specie cõsulendi seducit, dum quasi rationabiliter ostendit ei vtile esse quod admonet.

Psalm. 1 Vnde dicitur, quia beatus vir qui nõ abiit in consilio impiorũ. Sed nos huiusmodi consilia destruimus, dum ad effectum ea peruenire non sinimus. Et destruimus [omnẽ] superbam [altitudinẽ] cordis, siue tyrannorũ, siue sapientium seculi, [extollentẽ se aduersus scientiam dei,] id est, contra sensum euangelicæ veritatis. Nam & illi qui in sublimitate secularium dignitatum erant positi, & illi qui celsitudinem mundanæ sapientiæ erant assecuti, extollebant se superbo fastu, repugnantes aduersus humilem scientiam diuinæ prædicationis: C sed iam deiecta est extollentia talium, & scientia veritatis subiecit sibi mundum. Dæmones etiam se extollebant, dum in idolis colerentur, aduersus scientiam vnius dei: necnon & hæretici aduersus scientiam catholicæ veritatis, sed destructi sunt apostolicis machinis. Et etiam sumus [redigentes in captiuitatem omnem intellectum, id est, captũ nostris rationibus astringimus omnẽ intellectum peruersæ doctrinæ, & captiuũ ducimus eum vsque [in obsequiũ Christi.] Captiuat enim intellectũ, qui contradicentẽ ratione vincit, & ad fidẽ Christi cui prius repugnauerat, humilẽ ac mansuetum inducit. Et sumus etiã [habẽtes in prõptu. i. in manifesto & veloci effectu, quia nihil nos remordet quo minus audeamus, [vlcisci omnẽ inobedientiã. i. punire culpas eorũ, qui nobis obedire noluerũt vt se corrigerẽt. Quod faciemus, [cũ impleta fuerit vestra obedientia, id est, cum vos reliqui omnes ex dilectione fueritis in omnibus obediẽtes. D

Quæ secundũ faciem sunt, videte. Si quis cõfidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterũ apud se, quia sicut ipse Christi est, ita & nos. Nã etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quã dedit nobis dominus in ædificationẽ & nõ in destructionem vestram, non erubescam. Vt autem non existimer tanquam terrere vos per epistolas, quoniã quidẽ epistolæ, inquiũt, graues sũt & fortes, præsentia autẽ corporis infirma & sermo cõtẽptibilis, hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absẽtes, tales & præsẽtes in facto.

Nunc vult eos quæ palã sunt cõsiderare, id est, ea quæ dicturus est, quę sunt aperta diiudicare: velut si dicat: Si vobis nõ sufficiunt ea quæ dixi, pro E quib⁹ me potius q̃ pseudo apostolos sequi debeatis, quia forsitan ea non satis patenter intellexistis, [videte hæc] quæ subiungo, [quæ sunt secundum faciem] ita euidẽtia, sicut ea quæ sunt oculis subiecta. Hæc scilicet si quis confidit &c. Vel ita: Videte ea quæ sunt secundũ faciẽ, id est, cõsiderate diligẽter opera eorum, qui tantũmodo coram oculis hominũ facere bona student, ne fortè vos per hæc seducãt. Ista videte, i. intelligite, quæ nũc subiicio, quia sunt secundũ faciẽ, id est, cũctis perspicua, scilicet, [Si quis confidit sibi se esse Christi. i. si quis merito bonę vitę sibi certus est quod ipse sit Christi. i. de electis Christi, qui sunt eius possessio, [hoc cogitet iterũ apud se. i. apud subtilitatẽ suæ rationis, vt vim rationis non excedat, nec propter honorem suũ, nec propter odium nostrũ: [quia sicut ipse Christi est] per quæcunque Christi bona, ita & nos] per eadẽ bona sum⁹ Christi. His loquitur, quorũ tangit superbiã, q̃ de se ipsis pręsumẽtes inflatione animi, minus q̃ dignum erat de Apostolo sentiebãt, quasi non egerent præceptis eius. Quos F admonet, vt si de se cõsiderent quia erãt serui Christi, nõ vtique deberent de Apostolo dubitare, sed etiã de eo vel similiter sentire, cum vtique magis præferre sibi deberent magistrum. Sed ipse nunc humilitatẽ illos in se docet, æquãs se illis, cũ esset vas electionis & doctor gẽtiũ. Hoc ergo vult illos considerare, quod vtiq; clara luce videtur, quia cũ de Apostolo nemo credentiũ non plus ęstimaret q̃ de se, quanto magis nemo minus q̃ de se debeat ęstimare? Hos itaque cõtestatur ac docet, ne elatione mentis meritũ bonæ vitæ perdant: quia qui scit se aliquid esse, humiliat se vt maior fiat. Recte dixi nos esse Christi, vt ille dicitur qui se nobis pręfert. Nã etiam excellentius sumus nos Christi per potestatẽ quam pręsumptor ille non habet. Et hoc est: [Nam etsi amplius &c. id est, si me potestatẽ à deo accepisse dixero, verum me apostolum pręducando, non erubescam, quia verũ dicã, non gloria

G elatus, sed vestræ ædificationis causa compulsus.
Pseudo autem vsurpatam in destructionem vestrã
volunt exercere potestatem. [Non erubescã si am
plius aliquid] quàm illi [gloriatus fuero de pote-
state] nostri apostolatus, [quam nobis] nõ illis [do
min⁹ dedit in ædificationẽ, & nõ in destructionẽ
vestrã,] id est, vt vos in virtutibus ædificemus, nõ
vt tyrannidẽ exercẽdo vos destruamus, vel exem-
plo malo siue praua doctrina subuertam⁹, vt pseu-
do faciunt. Hæc dicendo, significat quia superius
se humiliauit ipsis se comparando, cũ si se erexerit
nõ erubescat, quia potestatẽ prædicandi & absol-
uẽdi accepit à Christo, vt saluet, nõ vt perdat ob-
audientes: & vt religiosos mores eorũ ædificet, nõ
vt destruat. Sic & vnusquisque prelatus ecclesię po
testatẽ diuinitus accepit, vt subiectis prosit, nõ vt
eis noceat. Si ergo iste q̃ à domino missus est, incli
nat se inferioribus & comparat, quanto magis illi
qui nullius erant testimonij, comparare se nõ de-
H bebant, non dicam præferre, maioribus? Nos, in-
quit, habemus potestatem ædificandi vos & pu-
niendi peruersos. Sed [vt non existimer tanquam
terrere vos per epistolas,] dũ absens scribo, quia
incorrectis non parcam cùm præsens fuero, quasi
qui non audeam implere quod minatus sum, [hoc
cogitet,] id est, hoc sciat, [qui eiusmodi est,] id est,
qui ita de me opinatur, [quia quales,] id est, quàm
aperti [sumus in verbo per epistolas] dum sumus
[absentes, tales] erimus [& præsentes in facto,] id
est, in exhibitione correptionis peccantium. Hoc
dicit occasione præmissæ sententiæ, qua dixerat se
habere in promptu vlcisci omnem inobediẽtiam.
Vt (inquit) nõ existimer &c. Ille potest videri per
epistolas terrere, qui neq; autoritatis alicuius est,
neque præsens fiduciã habet arguendi: absens au-
tem ideo audet, quia pręsens timet. Vt non existi-
mer tanquam terrere vos per epistolas, quę existi-
matio inde potest venire, quod quidam [inquiunt,
quoniam epistolæ quidem graues,] id est, ponde-
rosæ ad intelligendum, [& fortes] ad terrendum,
[sed præsentia corporis] eius est [infirma,] nõ va-
lens exercere seueritatem, [& sermo] eius [contẽ-
I ptibilis,] id est, incõposit⁹, & rusticanus: quisquis
eiusmodi verbis mihi derogat, sciat quia quod per
epistolas minamur, per facta complebimus, quo-
niam à domino potestatem accepimus, & ideo
quod absentes minamur, præsentes implebimus.
Cui autem non est data potestas, absens potest au-
dere, præsens autem pudorem patitur & timorem.
Sed ego non erubesco nec metuo dum corripio,
quoniam fiducia potestatis hoc ago. Sciendum
quia linguas detrahentium sicut nostro studio nõ
debemus excitare, ne ipsi pereãt: ita per suam ma-
litiam excitatas debemus ęquanimiter tolerare, vt
nobis meritum crescat. Aliquando autem etiam
compescere eas debemus, ne dum de nobis mala
disseminant, eorum qui audire nos ad bona pote-
rant, corda innocentium corrumpant. Vnde nunc
Apostolus derogantes sibi Corinthios rationibus
compescit, ne malam de eo famam spargentes, nõ
cerent aliis qui doctrinam eius audire poterant.

Notandum etiam, quia ex eo quod dicunt, quo- K
niam epistolæ graues sunt & fortes, nec dicunt,
epistola grauis est & fortis, ostendunt se duas iam
epistolas ab Apostolo accepisse, præter istã de qua
nunc tractamus, quam nondum viderãt. Sequitur

Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commen dant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes & comparãtes nosmetipsos nobis. Nos autem non in immensum gloriamur, sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis deus mensuram pertingendi vsque ad vos. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos. Vsque ad vos enim peruenimus in euangelio Christi, non
in immensum gloriantes in alienis labori- L
bus. Spem autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundum regulam nostram, in abundantia etiam in illa quæ vltra vos sunt euangelizare, non in aliena regula, in his quæ præparata sunt gloriari.

Verè (inquit) tales sumus in facto, quales in ver-
bo: quia nõ facimus nos similes pseudo apostolis,
qui potestatẽ vsurpant & vitia palpant. Et hoc est:
Nõ [audemus inserere & cõparare nos quibusdã,
qui seipsos cõmendant.] i. non possumus de nobis
maiora iactare q̃ sumus, nec audemus ita deũ con-
tẽnere, vt similes simus quibusdã, qui se malũt suis
laudibus q̃ dei gratia cõmendare. Pseudo enim se-
metipsos cõmendabant, qui nõ accepta potestate
dominari volebãt, nomini suo vendicantes auto-
ritatẽ. Qui autẽ mittitur, nõ sibi sed ei à quo mit-
titur, vendicat potestatẽ. Non audem⁹ illis nos in-
serere qui nõ missi prædicant. i. non audemus nos M
in numero eorũ ponere, vt gloriã nostrã, sicut illi
suã, quæramus, quia dominũ reueremur à quo mis
si sumus, vt nihil vltra cõcessũ præsumam⁹. Quic-
quid enim cõtra deũ fit, audacia est. Nec audemus
nos illis cõparare. i. similes vel pares illis facere, ne
sicut illi pereamus. i. propter timorẽ dei non au-
demus (vt illi) vobis adulari, & vitiis vestris blan-
diri. Hæc non facimus, [sed ipsi in nobis,] nõ ex-
trà, sumus [metientes nosmetipsos,] nõ aliud q̃ in-
iũctũ est vsurpãdo: & sumus [cõparantes nosmet-
ipsos nobis,] quia secundũ quod officiũ nostrum
exigit facimus, dum nec plus nec aliud dicim⁹ vel
monemus, q̃ facere possumus aut debem⁹. Quod
illi non faciũt, contra quos nunc agitur. i. pseudo
qui seipsos vltra q̃ oportet magnificare conantur.
Sed [nos nõ gloriabimur in immẽsum,] id est, nõ
assumemus nobis autoritatẽ vltra mensuram, sed
secundũ mensurã. Tãta se vti dicit potestate, quã-
ta concessa est ab autore, nec mensuram egredi.
Idcirco

A Idcirco non superba erit gloria, in qua non egreditur terminum datæ potestatis. Gloriã verò pro autoritate posuit, qua vtebatur in correptionibus vt saluos eos faceret. Nec tamen se gloriari dicit in extollentia potestatis, sed ad ædificationem illorum. Corripiens enim constanter vitiosos, gloriabatur in emendatione illorum: & potestas data proficiebat saluti ilorum, non elationi suæ. Duobus ergo modis non gloriabatur in immensum, id est, & secundum datam sibi potestatẽ, & quia non vltra quàm prædicatio eius personabat, vẽdicabat sibi autoritatem. In his enim autoritatem debito sibi iure vendicabat, quos ipse per euangelium ad fidem conuerterat. Cæteris autem non tali fiducia loquebatur, quia erant in aliena regula, id est, in parte alius euangelistæ. Non gloriabimur, id est, potestatem non exercebimus in immẽsum, id est, vltra modum nostræ mensuræ, [sed secundũ mensuram regulæ, qua mensus est nobis deus mensuram pertingendi vsque ad vos, id est, iuxta mensuram regiminis, quod deus nobis dedit, vt ad vos
B regendos nostra potestas pertingeret. Nam monente Christo vobis euangelizauimus, & ita nos fecit vsque ad vos pertingere. [Nõ enim superextendimus nos quasi non pertingentes] vsque [ad vos, id est, non nos extendimus super alterius prouinciam, dum in vobis ius potestatis vẽdicamus, quasi non pertingeret vsque ad vos ius nostrę potestatis. Non enim hoc vsurpatione facimus, sed præcepto: nec quasi non missi peruenimus ad vos in prædicatione, sed destinati deo mittẽte ad vos. Superextendi autem est, vltra extendi quàm conceditur, vel super episcopatũ altius extẽdi. Sed nõ vltra quàm oportet, nec super aliorum prouincias extendimur: quia super eos quos alij prędicatores ante nos in fide fundauerunt, non nobis ius debitę potestatis arrogamus. Nam [vsque ad vos peruenimus, id est, dum ad diuersas gentes prædicando tẽderemus, peruenimus vsque ad vos [in euangelio, id est, in prædicatione Christi, & nomen eius nos primi vobis annunciauimus, [non gloriantes in immensum, id est, vltra mensurã [in alienis laboribus, id est, vbi alius fundamẽtum fidei posuisset.
C Ideo enim tam fiducialiter vobis loquimur, quia nõ labore alterius ad fidem estis adducti. Nõ ergo extra mensuram gloriamur, qui in labore nostro gloriamur. Sed pseudo apostoli in immẽsum gloriabantur in alienis laboribus, quia semper ad fideles ibant, qui signa minimè requirebant, quæ illi facere nequibant. Ideo se superextendebant, id est, super eos qui ab aliis ad fidem adducti fuerãt, extendebant, & in eis dominium exercere volebant. Quia illam prouinciam his Deus concesserat, cùm singulas regiones sanctis prædicatoribus distribueret: & propterea vagabundi per omnes discurrebant, super tritici sationem zizania seminantes. Sed nos non gloriamur in immensum, id est, vltra quàm nobis Deus mensus est, quia non quærimus gloriam in locis vbi ante nos alij prædicatores laborauerunt: sed [habẽtes spem crescẽtis fidei vestræ, id est, sperantes per fidem vestram crescẽtem ac proficientẽ magnificari apud deum D [in vobis:] quia quãtò fides vestra quam per nos didicistis, profecerit in virtutibus, tantò & nos apud Deum maius meritum habemus. sperãtes dico, magnificari in vobis [secundum regulam nostram, id est, secundum normam rectè viuendi & credendi, quam vobis tradidimus, parati sumus [euangelizare etiam in illa] loca [quæ vltra vos sunt.] Nõ enim sufficit nobis vsque ad vos peruenisse, sed cùm vestra fides creuerit, transiemus [in abundãtia] gratiæ Dei & miraculorum etiam ad illas gentes, quæ vltra vos sunt euangelium prędicare. Profectus enim vestræ fidei nos accendit, vt non simus pigri & alios adhuc ad fidẽ vocare, qui exemplo vestri possint in ea proficere. Vel etiam apud homines speramus in vobis magnificari, vt dum vos ita proficere viderint, agnoscant esse veros apostolos, & libenter etiam ipsi doctrinã nostram excipiãt. Et speramus ita magnificari secũdum regulam, id est, regimen nostrum sub quo bene proficitis. Non enim habemus spem gloriandi [in aliena regula, id est, in his qui sunt sub regula E cuiuslibet alterius apostoli. In abundantia etiam euangelizandi, non in paucis locis speramus euãgelizare, etiam in illa loca transeuntes quæ sunt vltra vos. In abundantia, vel quia prædicatio hæc abundabit super prædicationem quam ad vos habuimus vel quia cœlestium donorum abundantia erit in ea. Et euangelizabimus ibi, nõ in aliena regula, id est, in alieno regimine, quia nec illi qui vltra vos sunt, de alieno regimine sunt. Speramus (inquam) illuc euangelizare. & non speramus in aliena regula [gloriari in his] virtutum incremẽtis, [quæ præparata sunt] ab aliis prædicatoribus. Manifestum est quia vir prudens non in his confidit, neque gloriam sperat, quę aliorum laboribus constat. Ideo Apostolus non audet in hos qui aliis prædicantibus crediderũt, ne in alienis laboribus gloriari videatur: sed hoc nititur, vt eis prædicet quibus non erat annunciatum, vt gloriam labore suo adquirat.

Qui autem gloriatur, in domino glorietur. Non enim qui seipsum commendat ille probatus est, sed quem Deus commendat. 1.Cor. 1. Iere. 9. F

Significat Apostolus ipsam euangelizandi cõfidentiam & gloriam domino esse dandam, cuius gratia est, vt qui in potestate euangelica confidit, Deo autore confidat, vt quæstus omnis negocij diuini domino in lucrum veniat. Sed qui non accepit potestatem à domino, non potest in domino gloriari, quia suam gloriã quærit. Ego, inquit, non gloriabor in aliena regula. Similiter autem [qui gloriatur, id est, vult potestatem exercere, [in domino glorietur, id est, in mensura à domino sibi data. Vel ita: Spem habeo gloriandi, non tamen in me, sed in domino. Nam nullus in se debet gloriari. Sed quicunque de aliquo bono gloriatur, glorietur in domino, id est, omnem gloriã retorqueat & adscribat nõ sibi, sed domino. Quicquid enim boni habemus vel agimus, hoc non à nobis, sed

G tantùm à dominō habemus quod agimus. Ideo nō in se, sed in domino quisque debet gloriari: quia [qui seipsum commendat.i. qui suam gloriam in prædicatione quærit, qui extra dominū gloriatur, ille [non est probatus] à Deo vel ab hominibus, sed ille [quem Deus commēdat] miraculis & gratia sanctæ cōuersationis. Illum Deus commendat, & ille probatus est, quem habet dignū & mittit vt prædicet donum eius. Quem verò non mittit, illū non commendat. Ipse autem se commendat, qui non missus prædicat. Ac per hoc idoneus non est, sed præsumptor & reprobus.

CAPVT XI.

V Tinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. Aemulor enim vos Dei æmulatione. Despōdi enim vos vni viro virginem castam exhibere Christo. Timeo autem ne
Gene.3 sicut serpens Euam seduxit astutia sua, ita
H corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo Iesu.

Incipiens vera de semetipso narrare, insipientē se dicit: quia ad laudem eius videntur pertinere quæ dicturus est, & per Dei sapientiam dictum à
Prouer.27 Salomone fuerat, Laudet te alienus, & non os tuum: extraneus, & nō labia tua. Sed hic dolore cōpellitur in laudem suam erumpere, propter salutem ipsorum qui cum de eius præceptis bene sentire deberent, indigne sentiebant. Et hoc nō Apostolo, sed ipsis nocebat. Ideoque profectum eorum quærit, & in eo quod quasi glorianter loqui videtur, Glorior, inquit, de regimine, quod videtur insipientia. Sed [vtinam sustineretis, id est, vellem vt sine indignatione sustineretis [modicum quid insipientiæ meæ, id est, parum aliquid gloriationis meæ, quæ videtur insipiētia. Modicum gloriationis meæ sustinete, quia multo plus possem gloriari. Opto vt hanc insipientiam meam vel in modico sustineatis, [sed &] præcipio ac quasi ex debito requiro, vt me supportetis in hac insipientia
I gloriationis. supportate inquam me vt subiecti, quia [æmulor vos, id est, casto amore inflammor ad custodiendam mentis nostrę castitatem: & hoc facio nō mea, sed [Dei æmulatione:] quia nō mihi, sed Deo vos æmulor. Quæ locuturus est, amore eorū dicturum se ostendit, vt nō magis ad laudem eius proficiat, sed ad eorum profectum. Acsi dicat: Non stimulo liuoris inflammor humani, sed vos tanquam pater æmulatione diuina custodio, vt immaculatos possim coniungere cœlesti sponso. [Despondi enim vos, id est, anulo fidei vos desponsaui nō multis, sed vni, non adultero,] sed viro virginem castā exhibere Christo, id est, vt vos omnes vnam virginem incōtaminatam assignem iudici Christo. Omnis enim ecclesia virgo est in mente. Virginitas enim mentis est integra fides, solida spes, syncera charitas. Ergo & ecclesia imitans domini sui matrem, quoniam corpore non
K potuit, mente tamen & mater & virgo est. Nullo itaque modo virginitatem matris suæ nascendo Christus ademit, qui ecclesiam suam de fornicatione dæmonum redimendo virginem fecit. Nūc desponsata est ecclesia & virgo est, cum se continet à corruptione seculari: sed tunc nuptura est, quando spōsus eius in claritate veniet, & eam secum in regni thalamum perpetuo mansuram introducet. Ego, inquit, vos huic tam digno viro ita desponsaui, vt immaculatos ei vos in die iudicij exhibeam. Sed timeo ne virginitas in vobis violetur, & ad amplexum sponsi non perueniatis. Sicut enim membris corporis violatur in quodam loco, sic seductio linguæ violat virginitatem cordis. [Timeo ne sicut] antiquus [serpens Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur] ab eodem serpente [vestri sensus, id est, vestræ mentes. Non enim carnis, sed cordis virginitatem serpens ille, id est, diabolus corrumpere quærit. Et sicut adulter homo lætatur nequitia sua cum carnē corrumpit, sic diabolus lætatur quando mentem corrumpit. Gene.3
Reuera enim corrumpitur mens & fides eorum, L qui præponunt mendaciū veritati. Qui ergo mēdacium ædificāt in hominibus quid ab eis expellunt nisi veritatem? Immittunt diabolum, excludunt Christum: immittunt adulterum, excludunt sponsum. Quando enim mētem falsitas possidet, tunc serpens eam possidet. Timeo ne sicut serpēs Euam seduxit astutia sua, id est, ne sicut diabolus in serpente latens, & per os eius loquēs Euam seduxit, ita corrumpantur sensus vestri ab eodem fallaci deceptore in falsis apostolis latente & per os eorū loquente, [& excidant à simplicitate quæ est in Christo Iesu, id est, corruant à paradiso simplicis fidei Christianę, quę nil alienum recipit, sed simplicem veritatem sine admixtione falsitatis retinet. Serpens nanque Euam mentiendo de Deo seduxit, dicens solo terrore Deum eis comminatum esse mortem, non illaturum, si peccassent. Ita & pseudo apostoli dicebant, ideo euangelij præcepta addita esse, vt vel sic lex custodiretur, & ea sola sufficeret custodita. Sed & nūc serpens similiter seduxit, gehennam propter solum terrorem M asserens nominari: eam autem aut non esse omnino, aut non æternam esse confirmās. Adhuc mussitat ille serpens & non tacet. Quęrit pollicitatione quadam scientiæ deiicere de paradiso ecclesiæ, quem non permittat redire ad illum paradisum, vnde primo eiect⁹ est. Quod gestū est in illo paradiso, hoc geritur in ecclesia. Nemo seducat nos, ab isto paradiso. Sufficiat quod hinc lapsi sumus, vel experti corrigamur. Ipse est serpens qui semper suggerit iniquitatem, ipse aliquando promittit impunitatem, sicut & ibi promisit, dicens: Ne- Gene.3
quaquam morte moriemini. Ipse talia suggerit, vt modo male viuant Christiani. Nunquid omnes, inquit, perditurus est Deus? Nunquid omnes dānaturus est DEVS? Et ita corrumpit sensus multorum, ac peccare facit, vt expellantur à sedibus iustorum.

Nam

A *Nam si is qui venit, alium Christũ prædicat quem non prædicauimus, aut alium spiritum accipitis quem non accepistis, aut aliud euangelium quod non recepistis, recte pateremini. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis apostolis. Nã etsi imperitus sermone, sed non scientia. In omnibus autem manifestus sum vobis.*

Ideo dixi me timere ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, sic & isti vos corrũpant, qui prędicant eandem fidem quam nos, & per astutiam suam & seductionem veritati miscent venenum falsitatis. Si enim aliam fidem, & omnino aliud prædicarent quàm nos prædicamus, nõ adeo vos decipere possent. Et hoc est: [Nam si is] prædicator [qui venit] & à deo mittitur, prædicat, id est, prædicaret [vobis alium Christum quem nõ prædicauimus, id est, meliorem: aut per eius doctrinam
B
accipitis, id est, acciperetis, [alium spiritũ] sanctiorem [quem non accepistis] per nos, [aut aliud euangelium] reciperetis ab eo [quod non recepistis] à nobis, [recte pateremini] ei⁹ dominationem. Possetis enim dicere, prędicatio huius melior est quàm Pauli. Nũc verò cũ eundẽ Christum prædicet, & ex sua parte plura respuẽda addat, pati non debetis. Vel ita: Vere simplicitas est in Christo, non duplicitas: quia vnus est Christus non duo Christi: & vnus spiritus Christi, atque vnum euangelium. Nam si is doctor qui post nos venit ad vos &c. Hoc de quolibet vero prædicatore nunc est intelligendum. Loquutus enim fuerat de pseudo apostolis corruptoribus fidei, & nunc adiungit de veris prędicatoribus: quia plebs Corinthiorum variis erroribus fluctuabat, vt aliqui fauerent pseudo apostolis, quidam autem eis, à quibus compositis verbis eadem audiebant quę
C
ab Apostolo audierãt: alij verò apostolis fauebãt, qui cum domino fuerant: & Paulo derogabant, quia in carne dominum sequutus non fuerat. Vnde nunc tali sensu loquitur: Si ipse idem Christus ab his prędicatur, qui à nobis annunciatur, & idem euangelium, quid causæ est vt nos inferiores habeamur, cum nihil amplius ab illis quàm à nobis dicatur? Nam etsi prędicator qui venit ad vos, prædicaret vobis excellentiorem Christum quem non prædicauimus, quod fieri nõ potest: aut per eum acciperetis alium meliorẽ spiritum, quẽ per nos nõ accepistis: vel aliud euãgelium, quod à nobis non recepistis, id est, aliam de humana redemptione prædicationem (quod esse non potest) recte pateremini talem doctorem ad contemptum nostri. Sed quia hoc non est, nõ recte patimini illum ad depressionem nostri. Cur autem dicit, recte pateremini, si alius vobis Christus prædicatus
Galat. 1
fuisset, aut si alius spiritus, vel aliud euangeliũ vobis traditum fuisset, cum dicat Galatis, si quis vobis euãgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit? Si enim Galatis peruersum erat accipere aliud quàm ab apostolis erat traditum, quomo- D
do Corinthiis rectum erat, si alius Christus prædicatus illis fuisset? Sed sciens apostolus nunquam alium Christum nisi hunc qui crucifixus est, prædicari, idcirco ait quia recte pateremini, si vobis alius potior Christus ab his qui veniunt, prædicatus fuisset. Galatis autẽ anathêma dixit, si aliud audirent, quod non vtiq; maius esset, sed contrarium. Quia verò posset dici quod etsi eadem cæteri prædicauerint quæ & iste, melius tamen ea prædicauerint, remouet hoc. Nõ recte, inquit, patimini. Ego [enim existimo, id est, pro certo scio, sed dubitationem vestram verbo existimationis increpo: ego, inquã, existimo [me nihil minus fecisse] vobis [à magnis apostolis, id est, quàm fecissent magni apostoli, ne putetis vos minus q̃ cęteræ ecclesię aliquid accepisse, quibus prædicauerunt cęteri: & idcirco opera mea illis me coęquãt. Non vult gratiam inferiorem in se videri, quia similiter docuit, & eadem fecit quæ faciebant apostoli, qui propẽsiores videbãtur, quia priores cœperant docere, & fuerant cum domino, vnde maioris autoritatis esse putabantur, cum huius apo- E
stoli electio cum testimonio sit, & amplius cęteris Actuũ. 9
laborauerit, atque dominum in via & in templo viderit, & verba eius audierit. Non minus, inquit, feci. [Nam etsi] sum [imperitus sermone,] quia nõ adorno verba, vel impeditam habeo linguam, sed, id est, tamẽ, nõ sum imperitus sciẽtia, quoniã scio quicquid & magni. Hoc nõ ad apostolos pertinet, quia nõ erant eloquentes, vtpote sine literis, pleni tamen spiritu sancto: sed pseudo apostolos tangit, quos præferebant apostolo causa accurati sermonis, cũ in religione vis sermonis sit necessaria, non sonus dulcis. Valde tamẽ se humiliat, qui se imperitum in sermone fatetur: cui præ magnitudine eloquentiæ ac sapientiæ Festus ait: Insanis Paule, Actuũ. 26
insanis: multæ te literæ ad insaniam perducunt. Hoc ergo dicens, nõ se loqui nescire voluit intelligi, sed propter eos qui nõ per fidem, sed per eloquentiam commendari volebant. Qui tamen in eo se dixit imperitum, quod non habet crimen: in eo autem quod non deest sine culpa, & cum adest F
adquirit salutem, non se imperitum pronũciauit. Qui imperitus est in sermone, reus non est apud Deum: qui autem scientiam Dei non habet, reus est ignorantiæ, quia non licet ignorare, maximè quod pertinet ad salutem. Ideo Apostolus spreta eloquẽtia id agebat, vt fides teste virtute acceptabilis esset, vt non fidem eloquentia commẽdaret, sed virtus, cui cedit eloquentia. Etsi imperitus, inquit, sum in sermone, id est, etsi nõ curo illam secularem peritiam sermonis, vt adaptem pulchre positarum dictionum consonantiam, tamen non potestis me vocare imperitum in scientia, qui tam bene scio rei veritatem, & tam profunde loqui de Deo sicut & alij, vel subtilius. In scientia diuinorum non sum imperitus. Sed & vos hoc nostis, nã [manifestus sum vobis in omnibus, id est, in sciẽtia, in miraculis, in sanctitate vel potentia, & his similibus. Et ideo scitis me habere etiam loquẽdi peritiam.

G peritiam. Vnde peius est, quia fauentes aliis in sermonis peritia, in qua me non inferiorem esse scitis, postponitis me illis, cum videatis per me non solum impleri prædicationem, sed & signa atque prodigia fieri apostolica.

Aut nunquid peccatum feci, meipsum humilians vt vos exaltemini, quoniam gratis euangelium dei euangelizaui vobis? Alias ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium vestrum. Et cum essem apud vos & egerem, nulli onerosus fui. Nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia. Et in omnibus sine onere me vobis seruaui & seruabo. Est veritas Christi in me, quoniam
H *hæc gloriatio non infringetur in me in regionibus Achaiæ. Quare? Quia non diligo vos? Deus scit. Quod autē facio, & faciā, vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem, vt in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos.*

Non feci, inquit, minus quàm alij, sed possem dicere quia plus feci, quoniam gratis prædicaui. Non feci minus. Aut si minus, nūquid in hoc peccaui? [Nunquid peccatum feci, meipsum humilians] operando manibus meis, vnde victum quærerem & haberē, [vt vos exaltemini, id est, ad virtutum alta proficiatis, abiecto iugo falsorum apostolorum quo deprimimini? Verè me humiliaui, [quoniā gratis, id est, nil exigendo à vobis, [euangelium Dei euāgelizaui vobis.] Quoniam inflati erant eo quod sumptus ab eis accipere noluit, & propter hoc alios ei pręponebant, idcirco nūquid peccaui, ait, quia me humiliaui, vt me indignū ad
I accipiendum iudicarem, quia inde mihi irascimini, cum hoc non peccati sit, sed gloriæ? Seipsum enim humiliauit, quando stipendia sibi debita non exegit. Quæ propter duas causas accipere noluit, ne & pseudo apostolis similis inueniretur, qui nō ad gloriam Dei, sed ad suam vtilitatē pręđicabāt, vt non occasionem acciperent deprędandi: alio enim non accipiente non potest alter multum expetere: & ne vigor euangelicæ potestatis torpesceret, quoniam qui à peccantibus accipit, arguendi autoritatem amittit. Sic ergo exaltātur, cum ideo ab illis nō accipitur, vt à pseudo apostolis qui eos deprimebant eripiantur, & correpti emendentur, à morte ad vitā, & à vitiis ad virtutes eleuati. Vobis, inquit, euangelium gratis prædicaui, sed ab aliis interim victū habui. Nam [alias ecclesias expoliaui, id est, multa ab his quæ in vos impēderem assumpsi, [accipiens stipendium ad ministerium vestrum, id est, accipiens vnde viuerem: dum vobis euāgelium ministrarem, necesse fuit vt ab aliis panem corporis acciperem. [& cum essem apud vos & egerē] his quę corpori sunt necessaria, nul- K
li vestrum [fui onerosus,] accipiendo aliquā corporis sustentationem ab eo. Hoc Apostolus Corinthiis dum inter eos esset, nunquam dicere voluit, ne scilicet quod erga eum ab illis factum ex bona voluntate non fuerat, fieret ex iussione: & cū innotesceret eorum misericordia, remaneret voluntas ignota. Postmodum verò longe positus hoc eis scripsit, ne scilicet omnimodè incorrepti remanerent, & quales magistro in tenacia fuerant, aliis fratribus tales essent. Verè & in hoc magister gentiū sua negligens, aliena curans, impleuit quod ait: Nemo quod suum est quærat, sed quod alteri⁹. Tantam enim illic inopiam pertulit, vt victus sui graui necessitate laboraret, & panem terræ à discipulis non accepit, quibus panem cœli prædicauit. Insistebat verbo pro vita audientium, insistebat labori manuum pro vita corporis sui. De terris quoque aliis ei stipendia à discipulis mittebātur, vt Corinthiis pręđicare sufficeret. Cum essem L
(inquit) apud vos, & egerem, nulli vestrū onerosus fui accipiendo aliquid, ne scilicet putaretis me lucri terreni causa euangelium prædicare. [Nam quod mihi deerat] post spolia ecclesiarum & laborem manuum, [suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia.] A Macedonibus semper accepit, quia subuersi à pseudo apostolis non fuerant. Et sicut à Corinthiis accipiendum non erat, ne illis in scandalum proficeret, sic iterum à Macedonibus accipiendum erat, ne bene seminantes fructum amitterent. Nō enim idcirco dabant, vt vitia sua palpari vellent. Macedones quod mihi deerat suppleuerut. Et nō solum stipendiis, sed etiā [in omnibus] verbis & factis [seruaui me vobis sine onere,] quia non me iactaui de genere contra vos, nec aliquid huiusmodi feci: & adhuc me semper vobis talem seruabo, ne dem exemplum rapacitatis vel falsitatis falsis apostolis. [Est veritas Christi in me, id est, verax Christus in me loquitur, [quoniam hæc gloriatio, id est, hęc causa gloriationis quod gratis pręđico, quod à licitis abstineo propter salutem vestram, [non infringetur,] M
sed integra perseuerabit in me in omnib⁹ [regionibus Achaię.] Gloria est enim à licitis abstinere, maximè pro aliorum salute. Non infringetur in me gloria hæc in regionibus vestris. Et quare putatis me hoc facere? Putatis quod hoc ideo faciam, [quia non diligo vos? id est, quod odio vestri abstineam à rebus vestris, vt pseudo dicūt. Deus qui occulta cordis nouit, ipse scit quia non ideo munera vestra respuo, quod vos non diligam: sed ideo magis quia vos amo, vt hoc ipsum prosit vobis qđ nihil à vobis accipio. Non propter odium vestri dona vestra nolo, sed vt auferam pseudo apostolis occasionē accipiendi pecunias vestras: quia si non acceperint non diu prædicabunt. Nō idcirco hoc facio quia vos non diligam. sed quod in hac re facio, etiā adhuc faciam, id est, semper à vestris muneribus abstinebo, vt exemplo meo [amputem occasionem] sumendi vestra bona: occasionem dico, [eorum qui] per me volunt inuenire occasionem accipiendi

al. incorrecti.

1. Cor. 10.

A accipiendi res vestras. Ideo illis auferã huiusmodi occasionem, [vt in eo quo gloriantur, inueniãtur sicut & nos, id est, similes nobis. Gloria pseudo apostolorum in pecuniis erat accipiendis, & ideo Apostolus hoc refutauit, ne illis similis videretur: quia nisi ab apostolo fuisset vitatum, maior occasio illis data fuisset accipiẽdi, vel etiam extorquẽdi, quando in hac re formam ab Apostolo datam ostenderent. Erãt etiam quidam pseudo, qui imitantes Apostolum, pro seculari gloria nihil volebant accipere: acciperent tamen libenter, si prius Apostolum accipere viderent. Vnde nunc dicit se ideo nihil velle accipere, vt illis amputet occasionem accipiendi, & permaneãt in similitudine sui, in quo multum gloriantur, scilicet vt semper sint non accipientes.

Nam eiusmodi pseudo apostoli sunt operarij subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi. Et non mirum. Ipse enim satanas transfigurat se in angelum lucis. Non B *est ergo magnum, si ministri eius trãsfigurentur velut ministri iustitiæ. Quorum finis erit secundum opera ipsorum.*

Volo illis auferre occasionem accipiẽdi res vestras. multum enim desiderant inuenire occasionem qua possint eas accipere, licet fingant se nolle quicquam sumere. [Nam eiusmodi pseudo, id est, falsi [apostoli sunt operarij subdoli, id est, operantes sub dolo simulationis, quia callide sub specie religionis decipiunt. Subdoli sunt, quia non amore vitæ perennis, sed amore pecuniarum prędicant Christum, nomen sibi apostolicum vsurpãtes, cum nequaquam sint missi. Subdolus enim operarius aliud fingit & aliud agit, sicut & isti sub specie simplicis prædicationis Christi beluinam rapacitatem contegunt. Tales vt placeant & placendo accipiant, necesse est adulentur, & adulãdo decipiant, illa dicentes quæ placeant, nõ quæ expediant audienti. Sunt itaque operarij subdoli, dum sic operantur, & huiusmodi artibus [transfigurant se in apostolos Christi, id est, transmutant C speciem suæ falsitatis, assumendo figuram verorũ apostolorũ, vt dũ malitia callide tegitur & figura sanctitatis cernitur, possint incautos decipere. Et quia veris apostolis similes volunt apparere, non accipio res vestras, vt me non accipiente, nec ipsi se trãsfigurẽt in apostolos veritatis, vt ita decipiant. [Et non] est mirum de ministris satanæ, si hoc faciant. Nam [ipse satanas] cui seruiunt, [transfigurat se in angelum lucis, id est, assumit præclarũ habitum, & apparet hominibus vt credatur sanctus angelus, & ita decipiat. Et cũ sic se transfigurat, opus est nobis iudicare & dignoscere, ne fallẽdo ad aliqua perniciosa seducat. Nam quando sensus corporis fallit, mentem verò non mouet à vera rectaque sententia, qua quisque vitam fidelem gerit, nullum est in religione periculum. Vel cum se bonum fingẽs ea facit vel dicit, quæ bonis angelis congruunt, etiam si credatur bonus, non est error Christianæ fidei periculosus aut morbidus. D Cum verò per hæc aliena ad sua incipit ducere, tunc eum dignoscere, nec ire post eum, magna & necessaria vigilantia opus est. Sed nemo potest omnes mortiferos dolos eius euadere, nisi regat atque tueatur Deus. Et ipsa huius rei difficultas ad Nota. hoc vtilis est, vt nemo spem ponat in se vel in alio homine, sed in solo Deo. Et quandoquidem satanas (qui interpretatur aduersarius, quia humanæ saluti aduersatur) ita se transformat, & pollicendo bona humanis aspectibus lucis se angelũ simulat, [ergo magnũ nõ est, si ministri ei⁹ trãsfigurẽtur] vt appareant [velut ministri iustitię, id est, si pseudo apostoli mentiãtur se socios apostolorũ Christi, vt ita decipiant audiẽtes. Quorum satanæ ministrorum [finis erit secundum opera ipsorum,] quia in fine iudicabuntur secundum simulatas actiones suas, qui non propter dominum, sed propter suum ventrem prædicauerunt, simulantes se ministros Dei. Finis eorum erit secundum opera ipsorum, quia sicut cura ventris & opera quæ pro ventre fiunt, intereunt, sic & ipsi interibunt. E

Iterum dico: Ne quis me putet insipientem esse. Alioquin velut insipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier. Quod loquor, non loquor secundum deum, sed quasi in insipiẽtia in hac substantia gloriæ. Quoniam multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor.

Supra iam dixit, vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, & nunc hoc repetit, quoniã semper proponit quod multis postpositis prosequatur. Quod ergo superius proposuit, modò incipit narrare. Dixi, inquit, vt sustineretis aliquid insipientiæ, id est, gloriationis meæ: & nunc [iterum dico,] vt nemo [putet insipientem me esse] in hac gloriatione, quia nõ glorior ea intentione qua illi, sed pro vestra vtilitate. Alioquin, id est, si non vultis me insipientem non putare, [accipite me] non re vera insipientem, sed [velut insipiẽtem,] dum videor me laudare, [vt & ego] sicut il- F li [modicum quid glorier] secũdum carnem. Modicũ, quia in vobis, nõ in sensu est gloriatio mea. Non enim vere ad gloriam suam Apostolus hæc loquitur, sed dolens: quia se contempto falsos apostolos glorificabant, cogitur inuitus bona sua detegere: nec inde reprehensibilis est, sed magis laudabilis. Nam iustus quisq; si in humili cogitatione permanens, exigente causa vel dolore bona de se veracia dixerit, intantum à iustitia non recessit, inquantum à veritate nullo modo discrepauit. Apostolus ergo multa de se fortia pro discipulorum ædificatione narrat, sed hęc narrando non peccat, quia à veritatis tramite & attestatione certa & humili corde non recedit. Dixi, inquit, me velut insipientẽ: quia [quod loquor in hac substantia gloriæ, id est, in gloria carnis quam putãt substãtiam, [non

G [non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia.] Secundum Deum modo non loquitur, quia ad carnis tumorem hęc pertinent: nec de inflatione carnis apud dominum surgit gloria, apud quem sola humilitas gloriosa est, sed quasi in insipiētia. Nō plenā dixit insipiētiā, sed quasi insipiētiā. veritas enim est. Sed quia elatio vitiosa res est, ideo quāuis verū sit quod dicitur, quasi insipiētia tamen est, vnūquenq; laudare se, cū dicat sapiētia: Laudet te alienus, & non os tuum: extraneus, & non labia tua. Plena autem insipientia est, si se falsis laudibus quis attollit. Ille enim de vero est superbus, hic de falso stultus. Substantia tantum gloriationis in hac causa carnalis est, quia sicut flos fœni, ita decedit gloria ista. Velut in insipiētia loquor. Nam quia [multi gloriantur secundum carnem, id est, quoniam pseudo apostoli nobilitatem sibi carnis vendicāt, & inde sibi defendunt generis prærogatiuam, quoniam filij dicuntur Abraæ, [& ego gloriabor,] quia & ego filius sum Abraæ. Sed nihil apud dominum prodest filiū esse Abraę, si desit iustitia vel fides Abraæ, quia fides est quæ saluat, nō propago generis Abraæ. Gloriari se dicit secundum carnem, sed hoc insipiētiæ deputat, vt gloriam hanc exinaniat, & se coactum in laudē carnis erupisse doceat. Ob hoc enim gloriatur, vt ostendat se excellentius habere omnia etiam carnaliter, in quibus pseudo apostoli gloriabantur: & sic ipse potius qui sine falsitate Christum prædicat, suscipiatur, & susceptores eius saluificentur.

Prouer. 27

Isaiæ. 40.

Iacob. 1.

H

Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Sustinetis enim si quis vos in seruitutem redigit, si quis deuorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.

I Dixi vt me velut insipientem accipiatis, vt & ego modicum quid glorier secundū carnem. Nam [libenter suffertis insipiētes, id est, non coacti, sed voluntarij sustinetis falsos apostolos, qui nobilitate generis & circuncisione carnis gloriātur, atque nosipsos ad insipiētiam suam pertrahere conantur. Et quia non bona patientia suffertis illos taliter gloriantes, iustum est vt me potius sufferatis gloriantem: quia non pro extollentia mei, sed pro vtilitate vestra gloriabor. Illos insipientes, id est, secundum carnem gloriantes & secundum carnem sapientes, suffertis libenter, quod mirum est, cum vos [ipsi sitis sapientes, id est, cœlesti sapientia per doctrinam meam imbuti. Inde enim magis estis reprehensibiles, quia cum sitis euangelica sapientia per me imbuti, nunc libenter suffertis istos deceptores, qui vos ad insipientiam carnalis intelligentiæ & obseruantiæ legis inducere volūt. [Sustinetis enim si quis] eorum vos ex libertate Christi [redigit in seruitutem] legis, quę ex seruili timore seruatur. Vel insipientes suffertis, cū vos ipsi sitis non quidem omnes, sed quidam in sensu diuinorū sapientes. Vel insipientes suffertis, cū sitis sapientes, id est, in hoc probatur vos nō esse sapientes, quia libēter suffertis insipientes. Amicus enim stultorū efficietur similis. & vere in eo quod eorum peruersitatem sufferre vultis, sapientes nō estis: quia tam hebetes estis, quod hanc iniuriam sustinetis, si quis illorum vos à libertate euangelij redigit in seruitutem legis. Vel per partes ostendo qualiter suffertis insipientes. Nam sustinetis iugū eorum si quis ipsorum vos in seruitutem legis redigere velit: & [si quis eorum deuorat, id est, cum magna ingluuie bona vestra comedens consumit: & [si quis, id est, si aliquis accipit more accipitris res vestras, quas ego vobis parcens accipere nolo: & [si quis talium extollitur] iactando se de nobilitate generis, illum quoque sustinetis: & [si quis] eorum [cædit vos in faciem, id est, contumeliam improperij vobis corā positus ingerit, cōtemnens vos quia carnaliter circuncisi non estis & idola coluistis, illum etiam suffertis. In faciem nanque cæditur, in cuius os iniuria irrogatur. In faciem ergo vos cædit, qui conuiciorum ictibus vultum vestrum feriens erubescere facit. [Secūdum ignobilitatem dico] vos ita cædi, quam vobis pseudo apostoli obiiciūt, quia estis ex genere idololatrarum: quoniam ipsa ignobilitatis obiectio, est faciei percussio. Et dum ipsi vobis obtrectant quia estis incircuncisi, ac de se gloriantur quia sunt ex semine Abraæ, se præferentes & nos humiliantes, vos ita sustinetis eos & nobis præfertis, [quasi nos infirmi fuerimus in hac parte, id est, impotētes in hac gloriatione carnalis nobilitatis. Hoc est, ita patimini vos cædi ab illis, & nō à nobis, quasi nō possemus similiter contemptoria verba vobis irrogare, extollendo nos de genere, & vos despiciēdo. Non enim infirmi sumus in hac parte gloriæ. infirmi nanque iudicabantur illi, qui de aliis nationibus applicati fuerant generi Abraæ. Sed nos in hac re firmi sumus, quia de Abraæ stirpe descēdimus. Cur ergo falsos apostolos nobis in hac carnis gloria præfertis, in qua non sumus inferiores?

K

L

M

In quo quis audet, in insipiētia dico, audeo & ego. Hebræi sunt? & ego. Israelitæ sunt? & ego. Semen Abraæ sunt? & ego. Ministri Christi sunt? & ego.

Non sumus infirmi in hac parte gloriationis, quia in quocunque [audet quis] eorum gloriari, audeo similiter [& ego,] & hoc [dico in insipientia,] quia temeritas est vt quis se iactet siue laudet, cum dicat (vt præmisimus) sapientia, laudet te alienus, & nō os tuū: extraneus, & non labia tua. & iccirco in insipientia dico me audere in eo, in quo audēt hi, qui se iactant quod sunt filij Abrae, vt illos insipientes esse designem, & gloriam ipsorum adnihilem. Verè in nullo sum eis inferior. Quia sunt ipsi Hebræi, id est, de genere Heber patriarchę, [& ego] similiter sum Hebręus genere & lingua. Per interrogationem enim & responsionem legendi

Prouer. 27.

A legẽdi sunt isti versiculi, vt interrogetur, sunt Hebræi? & respõdeatur, & ego sum Hebreus. sunt ipsi Israëlitę? id est, de genere Iacob, qui & Israël diuinitus est appellatus. & ego nõ minus sum Israëlita, id est, filius eiusdem egregij patris. & sunt ipsi [semen Abrææ?] id est, nõ proselyti, sed naturales filij Abrææ. & ego similiter sum semen eiusdẽ patriarchæ. Cur ergo in his mihi præferũtur, in quibus ego non sum illis impar? & sunt ipsi [ministri Christi] secundum quod dicunt? & ego veraciter sum Christi minister. Ipsi enim se dicũt esse Christi ministros, vt per hoc decipiãt: sed ego sine mẽdacio sum minister eius, vt omnes quos potero ad eum pertraham.

Vt minus sapiens dico, plus ego. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequẽter. A Iudæis quinquies quadragenas
B *vna minus accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.*

Sciendum quia iusti atque perfecti aliquando virtutes suas prædicant, & bona quę diuinitus acceperunt narrant, non vt ipsi apud homines sua ostensione proficiant, sed vt eos quibus prædicant, exemplo suo ad vitam trahant. Vnde nũc Apostolus quoties fustibus cæsus, quoties lapidatus, quoties naufragium pertulit, quanta pro veritate sustinuit, quòd ad tertiũ cœlum raptus, quòd in paradisum ductus sit, Corinthiis narrat, vt eorum à falsis prædicatoribus sensum auertat: vt dum innotesceret qualis ipse esset, illi eis vilescerent, quos ab eis cognouerat inique venerari. Quod perfecti cum faciunt, id est, cum virtutes proprias loquuntur, in hoc quoque omnipotentis domini imitatores sunt, qui laudes suas hominibus loqui-
C tur vt ab hominibus cognoscatur. Nam cum per
Prouer. 27 scripturam suam præcipiat, dicens: Laudet te os alienum, & non os tuũ, quomodo facit ipse quod
Nota. prohibet? Sed si virtutes suas omnipotens dominus taceret, eũ nullus agnosceret: si nullus agnosceret, nullus amaret: si nullus amaret, nullus ad vi-
Psalm. 110 tam rediret. Vnde per Psalmistam dicitur: Virtutem operum suorum annunciabit populo suo, vt det illis hæreditatem gentium. Virtutes enim suas annunciat, non vt laudibus suis ipse proficiat, sed vt hi qui hæc ex sua laude cognouerunt, ad perpetuam hæreditatem veniant. Iusti itaque & perfecti etiam cum virtutes quas habent, infirmis loquuntur reprehensibiles non sunt: quia per suam vitam quam referũt, aliorum animas ad vitã quęrũt. Iure ergo Paulus virtutes proprias Corinthiis narrat, vt cuius meriti sit apud dominum, illis innotescat: quatenus meritum eius cognoscẽtes, doctrinam eius per quam saluentur, libẽter suscipiãt: & falsos apostolos per quos seducebãtur, respuãt. Ipsi, inquit, gloriantur se esse ministros Christi, licet in veritate non sint eius ministri: & ego veraciter sum, quod illi se esse fingunt. Et plus etiam D
quàm ipsi, sum ego minister Christi, vel plusquam cæteri prædicatores Christi. Et hoc [dico vt minꝰ sapiẽs,] quia nõ est hominis laudare seipsum. Vera de se dicens, minus sapientem se pronũciat, vt intelligatur coactus in laudem suam prorupisse. Nã qui sponte ea refert, quæ ad laudem eius proficiãt, Nota.
non se fatetur insipientem. Ostendit ergo quę sint quæ faciunt illum ministrum Christi plus esse q̃ sunt reliqui prędicatores. Occasione enim inuenta, omnium tangit personas, etiam apostolorum, dolens quia gratia Dei minor in illo iudicabatur, cùm ipse eadem operaretur, quæ cęteri apostoli, & pro fide maiora toleraret exitia. Plus sum ego minister Christi quàm sunt alij prædicatores, comprobatus [in laboribus plurimis,] quia plus illis omnibus in ministerio prædicationis euangelicæ laboraui. Nam & ipsi laborauerũt, sed ego durius & multiplicius: quia & plura aduersa pertuli, & pluribus gentibus prædicaui, & plura scripsi, & stipendium non accepi. Et [in carceribus] sum
comprobatus minister Christi abundãtius quàm E
illi quos mihi præfertis: quia si ipsi pro ministerio prædicationis fuere in carcere, ego tamen sæpius & diutius. Et [in plagis supra modum] eorum, vel supra modum humanæ virtutis: quia si illi cæsi sunt, ego tamen atrocius & multiplicius. Et [in mortibus frequenter,] quia sæpe cruciatus sum vsque ad mortẽ. Ego [à Iudæis accepi quinquies quadragenas vna minus] percussiones, id est, quinquies flagellatus sum à Iudæis secundum legem Moysi, quasi transgressor legis, quia nouam gratiã prædicabam, accipiẽs singulis vicibus plagas trigintanouem. Præceptum quippe legis erat, vt
quando iudices delinquentem verberarẽt, ita mo- Deute. 23.
dum vindictæ temperarent, vt plagarum modus quadragenarium numerum non excederet. Vnde ipsi vnam percussionẽ quasi pro misericordia mihi condonauerunt in vnaquaque ex illis quinque vicibus, quibus me verberauerunt. Ego [ter virgis Actuũ. 16
cæsus sum] à gẽtibus, sicut in Philippis. ego à Iudæis [semel lapidatus sum] in Lystris. Ego [ter naufragium feci, id est, periculũ nauis fractæ per- F
tuli dum maria transnauigarem, vt multis gentibus euangelizarem. Possent hæc naufragia forsitan intelligi contigisse in illa nauigatione, qua Romam venit Apostolus: sed quando scribebat hanc epistolam, nondum ascenderat Hierosolymam, vbi captus est à Iudæis & pòst à Festo præside Romam missus. Nam in superioribus episto- Actuũ. 27.
læ huius multa locutus est Corinthiis de pręparatione eleemosynæ, quam portaturus erat in Ierusalem. Omnes ergo tribulationes & pericula, quæ commemorantur in hac epistola, prius acciderũt quàm iret Hierosolymam. Non autem leguntur omnia in Actibus apostolorum, quia & ibi reperiuntur multa, quæ in his epistolis nequaquam aperte commemorantur. Nam & hoc quod subiũgit, nescitur quãdo factũ sit: [nocte & die in profundo maris fui.] Quod tamen iuxta literam intelligendum est, id est, quia Apostolus casu aliquo

G deueniens in profundum maris, die simul & nocte ibi demoratus sit, ac deinde liber ad terram Deo gubernante redierit: vnde & inter cætera diuina miracula adscribitur, quod homo tanto tempore sub vndis retentus, neque à circunstantibus vndis præfocari, neq; à beluis maris deuorari potuerit.
Matt. 14 Quid est enim mirabilius, Petrũ super aquas ambulasse, an Paulum sub aquis die ac nocte vixisse? Quod si in vtriusque apostoli tam dissimili miraculo aliquid mysticum requirimus, Paulus non solum tertio naufragus, sed etiam nocte & die in profundo maris positus, atque vbique protectus & liberatus à domino, significat iustos de omnibus periculis diuinitus eruendos: nec tantum de tentationibus extrinsecus ingruentibus saluãdos, sed etiam si mortis ipsius viderentur gurgite depressi, atque ab humanis rebus absconditi, nihilo minus virtute sui conditoris eos esse reuocandos ad vitam. Petrus verò super vndas vento commotas incedens, sed vbi ob timorẽ mergi cœpit, dextera Christi erectus, significat eosdem iustos omnia impiorum tentamenta ac persequutiones diabolico instinctu sibi illatas, fide inuicta superare & calcare: nec posse omnino seculi fluctibus immergi, qui præsentis semper Dei contemplantur auxilium, qui etsi vt homines aliquãdo titubauerint, mox diuinitus erecti confirmentur. Post hæc memorat Apostolus alia pericula, variósque labores, vt se terra marique pro Christo vexatum secundum carnem ostendat, & in omnibus locis vel in omnibus afflictionum modis se pro euangelio laborasse doceat. Ait enim: H

In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronũ, periculis ex genere periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti,
I *in ieiuniis multis, in frigore & nuditate. Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium ecclesiarũ. Quis infirmatur, & ego nõ infirmor? Quis scãdalizatur, & ego nõ vror?*

[Sæpe in itineribus] probatus sum (inquit) minister Christi: [periculis fluminum,] quę pertuli: quia dum semper de loco ad locum pergerẽ, vt nomen Christi vbique manifestarem, frequẽter inueniebã flumina, quę nõ sine periculo trãsire poteram. Et [periculis latronum,] quoniã diabolus inuidens itineri meo, latrones mihi excitabat, cum nihil ferrem quod latrones cuperent. Et [periculis ex genere] meo, id est, ex Iudęis, qui mihi plusquam cęteris apostolis inuidebant, & me semper interficere quęrebant: quia fortius & euidentius cęteris nouam gratiam & abolitionẽ veteris obseruantię prędicabam, cum prius fuissem ęmulator legis & persequutor sectatorũ gratię. Et [periculis ex gẽtibus,] quia & gentiles me quęrebãt occidere propter destructionem idololatrię & prędicationem vnius dei. Et [periculis in ciuitate,] sicut in Epheso vbi propter defensionem Dianę cum impetu cucurrere vnanimiter in theatrum, & cum vellem intrare in furentẽ populum vt paterer martyriũ, nõ permiserunt discipuli. Et [periculis in solitudine,] quia dum iter facerem, passus sum in deserto periculũ vel à bestiis, vel ab hoĩb⁹, vel à pot°, vel à cibi penuria. Et [periculis in mari,] quia & ibi vel ab hominibus vel ab indigentia vel à tempestatibus pertuli pericula. Nam & cum essem in Gręcia, factę sunt mihi insidię à Iudęis nauigaturo in Syriam. Et [periculis in falsis fratribus, id est, qui Christianismũ susceperant, & Iudaismum non reliquerant, sed legem carnaliter obseruabant, & me persequebãtur eo quod prędicato Christo legem iam cessare dicerem. Fuere & alij falsi fratres, sicut Demas & Hermogenes qui dilexere hoc seculum, & nunc talibus plena est ecclesia. Cętera enim pericula quiescere possunt, pericula verò à falsis fratribus quiescere vsque in finem seculi non nouerũt. Item probatus sum minister Christi plusq̃ cęteri [in labore] manuũ quo quærebã victũ, [& ęrũna. i. molestia doloris vel paupertatis. Et [in vigiliis multis,] quia nõ solũ diebus, sed & noctibus prædicabã, & causa orationis sæpe vigilabã, atq; manibus meis opus aliquod, vnde victũ haberẽ, nõnunquã per noctẽ faciebã. Et [in fame ac siti,] quia dũ nihil à discipulis acciperem, necesse erat vt per inopiam famẽ & sitim tolerarẽ. Tunc etiã fame ac siti laborabam, quando persecutores meos frequẽter de loco ad locũ fugiebam. Et [in ieiuniis multis,] quia sæpe ieiunaui eo quod non haberẽ qđ ederẽ. Sępe etiã spõte me ieiuniis maceraui, castigãs corpus meũ & seruituti subiiciẽs. [In frigore] etiam [& nuditate] laboraui, dum tenuitas ac disruptio vestium mihi esset in hyeme. Et hæc omnia pro Christo pertuli, cui⁹ sum minister. Sed [pręter illa quæ extrinsecus sunt. i. præter illa mala quæ exterius in corpore tolero, angit me [quotidiana instãtia mea,] quæ nec vna hora remittitur. Et quæ est illa? solicitudo simul [omniũ ecclesiarũ,] quia quotidie insto solicitudini salutis omniũ, qui sunt in vniuersis ecclesiis. Verè magnã de his semp gero solicitudinẽ. Nã quis fideliũ infirmatur in fide, vel in cõsciẽtia, vel in actiõe, [& ego nõ infirmor? i. nõ cõpatior illi & cõdescẽdo, vt possim infirmitati eius quã velut meã doleo, adhibere medicinã? Et [quis scãdalizatur. i. pedibus actionũ offendit, vt cursus boni operis ei⁹ retardetur, vel etiam ipse cadat in culpã, siue aliquo errore turbetur fides eius, [& ego nõ vror? i. zelo dei inflãmor? Valde enim mẽs mea cruciatur igne spiritalis zeli, dũ infirmos quosq; ęterna deserere, & rebus tẽporalib⁹ delectari conspicit. Vror sicut aurũ ad purgationẽ igne pij doloris, quoniã affect⁹ iste magis purgat, quia de charitate venit. Quãto enim maior charitas, tãtò maiores plagæ de peccatis alienis. Non enim vror tanq̃ irascens peccantibus, sed tanquam dolens

Margin notes (right column): K; Actuũ. 19; Actuũ. 20; 2. Tim. 4; 2. Tim. 1; L; 1. Cor. 9; M

A doleńs pro illis. Vnde scriptum est: Qui apponit
Eccle.1. scientiam, apponit dolorem. Enumerat itaque (sicut lectũ est) Apostolus bella quæ extrinsecus tolerat, dicens: Periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus. In hoc autem bello quot contra aduersarium spicula intorqueat, adiungit: In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti: in ieiuniis multis, in frigore & nuditate. Sed inter tot certamina deprehensus, dicit quanto vigiliarum munimine etiam castra custodiat. Nam post hęc exteriora quę narrauit, protinus interiora cœpit dicere, subiungens: Præter illa quæ extrinsecus sunt instãtia mea quotidiana solicitudo omnium ecclesiarum. Ecce in se bella fortiter suscepit, & tuendis se proximis misericorditer impendit. Narrat mala quę patitur, subiungit bona quæ impartitur. Pẽsemus ergo cuius charitatis, sit plus de vtilitate proximorum, quàm de sua afflictione curare. Pensemus cu-
B ius laboris sit, vno eodemque tẽpore foris aduersa tolerare, & intus infirma protegere. In se enim contemnit vulnera corporis, & in aliis sanat vulnera cordis. Valde autem minoris laboris est aut docere cum nihil toleras, aut tolerare cum nihil doces. Sed Apostolus ad vtrunque se solerter extendit, quia sic exteriora bella suscipit, vt solicite cogitet ne proximorũ interiora lacerentur. Vnde non immerito plus omnibus se laborasse fatetur. Quis itaq; huic in honore aliquẽ audeat præponere, qui cũctis præest in labore? Qui & subiũgit:

Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Deus & pater domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in
Actuũ.9 *secula, quòd non mentior. Damasci præpositus gẽtis Arethæ regis, custodiebat ciuitatem Damascenorum, vt me comprehen-*
C *deret. Et per fenestram in sporta demissus sum per murum, & sic effugi manus eius.*

[Si gloriari oportet,] non expedit quidem. Si oportet, inquit, gloriari, sicut & oportet pro vobis, gloriabor, non in potentia vel genere, sed in his [quæ sunt infirmitatis meæ, id est, in passionibus quas pro Christo patior, licet hoc videatur abiectio. Si enim gloriandũ est Christiano, in humilitate gloriandum est, de qua crescit apud deũ. Sed pseudo apostoli quia non habent merita passionum, in quibus gloriari possint, gloriantur in sublimitate generis. Ne autem me putetis aliquid falsi dicere, Deum vobis adhibeo testem veritatis, Deus enim qui nouit omnia, ipse scit quia non mentior. Deus, qui secũdum humanitatem Christi, Deus eius est: & secundũ diuinitatẽ eius, est pater ipsius, ipse [qui est benedict⁹ in] omnia [secula scit. i. fert mihi testimoniũ [ꝙ nõ mẽtior] in oĩbus supradictis, vel in hoc quod subiũgo. Quia etiam post cõuersionẽ meã dũ essem [Damasci, præpositus gentis Arethæ regis custodiebat] ipsam ciui-
D tatem. i. portas eius, [vt me comprehẽderet] quatenus inde placeret Iudæis qui mihi insidiabãtur, & diligẽs in officio sibi credito videretur, si eum quem perturbatorem audiret, causa quietis interficeret. Portas custodiebat, quia me in ciuitate esse nouerat, sed inuenire non poterat, vel quia intus me comprehendere nolebat, ne violaret ius ciuitatis. Et interim ego [per fenestram in sporta demissus sum] à fratribus [per murum, & sic effugi manus ei⁹.] Nõ ita fugit Paulus, sicut fugere solet mercenarius relinquens oues lupo venienti: quia Iohan. 10.
lupus ille non oues, sed ipsum pastorem quęrebat, & ideo pastor seipsum vtilitati eorum fugiendo seruauit. Neque eo recedente deserta est ecclesia, quę ibi erat, necessario ministerio: sed ab aliis fratribus ibidem constitutis, quod oportebat impletum est. Eis quippe volentibus hoc Apostolus fecit, vt seipsum seruaret ecclesiæ, quẽ propriè persequutor ille quærebat. Quando enim quisquam prælatorum ecclesiæ specialiter à persequutoribus queritur, tunc debet ille fugere, sic tamen, vt E
ab aliis qui non ita requiruntur, non deseratur ecclesia: sed præbeant verbi cibaria conseruis suis, quos aliter viuere non posse nouere. Cum autem omnibus simul instat commune periculum, tunc aut simul omnes, id est, prælati & subditi ad alia loca transeant, aut simul omnes ibidem maneant. Necesse etiã est vt per omne quod agimus, in mẽtis trutina positum hinc põdus laboris, illinc fructum mercedis pensemus. Cum enim pondus laboris fructum retributionis superat, tunc laborem quisq; innoxie declinat, dum modo se in aliis exerceat, in quibus lucro fructuum pondus laboris vincat. Cum verò subsequente quantitate fructuũ mensura laboris aut æquatur aut vincitur, tunc labor non sine graui culpa declinatur. Propterea doctor egregius cum Damasci valde obstinatas mẽtes persequentium cerneret, eorum noluit aduersitati confligere: quia & semetipsum quem profuturum multis nouerat, vidit posse reficere, & aut nullis se illic aut paucis prodesse. Secessum ergo à F
certamine petiit, & pugnaturum felicius ad alia se bella seruauit. Non enim loco virtus, sed locus virtuti defuit. Et idcirco fortissimus miles ab obsidionis angustia certaminis campum quęsiuit: vbi & mysticum aliquid præsignatum est. Nam hoc effugij genus vsq; hodie in ecclesia seruatur, quãdo quis antiqui hostis insidiis, vel huius seculi laqueis circũfusus, spei fideique suæ munimine saluatur. Murus enim Damasci quæ sanguinem bibẽs interpretatur, aduersitas seculi est. Præpositus Damasci, persequutor aliquis potens in hoc mũdo. Rex Arethas qui interpretatur descensio, diabolus intelligitur. Sporta, quæ iuncis palmisq; solet confici, spei fideique coniunctionem designat. Iuncus enim viriditatem fidei, palma verò spem vitæ æternę significat. Quisquis ergo se muro aduersitatis cinctũ videt, sportã virtutis qua euadat, festinus ascendat. Apostolus verò postquam hanc euasionem suam retulit, protinus addidit.

G

CAPVT XII.

SI gloriari oportet, non expedit quidem.

[Si gloriari oportet. i. si ideo gloriandum mihi est quia euasi, quoniã manus insidiãtium à perpetratione homicidij immunes seruaui, [nõ expedit quidẽ] gloriari: quoniã qui gloriatur mortẽ se euasisse, quæ pro fide infertur, significat inane videri pro Christo pati. Vel si propter pseudo apostolos oportet me gloriari in hac gloriatione mea & in supradictis, nõ tamen expedit propter superbiam, quia ex humilitate crescimus, & auxilium dei mitibus proficit, nõ elatis. Nõ expedit quidem, sed tamen propter vestrã vtilitatem necesse est gloriari.

Veniam autem ad visiones & reuelationes domini. Scio hominẽ in Christo ante annos quatuordecim (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit) raptum
H
huiuscemodi vsque ad tertium cœlũ. Et scio huiuscemodi hominem (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit) quoniam raptus est in paradisum, & audiuit arcana verba quæ non licet homini loqui.

Hactenus, inquit, narraui tribulationes & pericula de quibus me dominus eripuit. & nũc narrãdo [veniã ad visiones & reuelationes domini: i. ad secreta quæ de domino vidi & aperte intellexi, nõ
Gene. 41.
vt Pharao, qui vidit septẽ spicarũ visionẽ & nõ intellexit, quia nõ est reuelatũ quid significarẽt. Ego enim mysticas visiones aspexi, & reuelante domino quid in his sapientię contineretur, intellexi. Et audite visiones: Scio hominem &c. Ostendit quo subleuatus est, vt perinde quãta & qualia sint quæ illi ostensa & dicta sunt, possint intelligi, ne sicut quibusdã videbatur, iunior cæteris apostolis crederetur. De seipso enim quasi de alio loquitur, vt
I
iactãtiam caueat, quia hoc refert quod ad laudem maximam pertinet. Et quid deperit veritati, quãdo & res ipsa dicitur, & modo quodam dicendi iactantia deuitatur? Scio, inquit, [hominem in Christo] existentem [ante annos quatuordecim raptũ vsque ad tertium cœlum.] Ex quo ita raptus est Apostolus, vsque ad tempus quo scripsit hanc epistolã, cõpleti sunt anni quatuordecim. Quod ideo annotauit, vt intelligeretur multo maioris meriti esse dum ista scriberet, quàm fuerat dum ea vidisset: & quia non iactantia, sed necessitate diceret, quæ per tot annos tacuerat. Scio, inquit, hominem raptum, siue [in corpore, nescio, siue extra corpus: id est, scio quia raptus est homo ille, sed nescio vtrum cum corpore, an sine corpore. Hoc nescio, [Deus scit, id est, solito mihi iuramẽto vobis istud confirmo. Iuratio enim est quod dicitur, deus scit. Huiusmodi hominẽ scio raptũ vsque ad tertiũ cœlũ. [Et scio huiuscemodi hominẽ raptũ in paradisum.] Bis enim raptº est hõ ille. i. in tertiũ cœlũ & rursus in paradisum, de quo dominus latroni promisit, Hodie mecum eris in paradiso. K
Ignorauit autem vtrum quando sic raptus est, in Luc. 23
corpore fuerit, quomodo est anima in corpore cũ corpus viuere dicitur, siue vigilantis, siue dormientis, siue in extasi à sensibº corporis alienata, an omnino de corpore exierit, vt mortuum corpus iaceret, donec peracta illa demonstratione membris mortuis anima redderetur, & non quasi dormiens euigilaret, aut extasi alienatus denuo rediret in sensus, sed mortuus omnino reuiuisceret. De tertio autem cælo multa possunt dici: Nouem enim sunt ordines angelorum, qui iuxta Dionysium in tres ternas distinctiones distributi sunt. Prima enim triplex eorum dispositio, id est, illa que terris est vicinior, constat ex Angelis & Archangelis & Principatibus, media verò ex Potestatibus & Virtutibus & Dominationibº, suprema autem ex Thronis & Cherubim atque Seraphim. Prima igitur dispositio, primum cælum recte potest accipi: secunda verò secundum cælum, tertia autem tertium cælum. Apostolus itaque raptus in tertium cœlum, intelligitur supremis an- L
gelorũ choris interfuisse: id est, inter agmina Seraphim siue Cherubim secreta dei vidisse. Qui & in paradisum raptus est, siue terrenum, siue cælæstem: [& audiuit ibi arcana verba, id est, intimationem de secreta dei essentia, [quæ non licet homini loqui, id est, quæ nõ licet ei pandere vlli mortalium, vel quæ nullus homo potest in hac vita loqui. Vel per tres cęlos tria genera visionum intelligamus: primum corporale, secundum spirituale, tertium intellectuale. Ecce enim in hoc vno præcepto, cum legitur, Diliges proximum tuum
Leui. 19.
sicut teipsum, tria occurrũt genera visionũ: vnum per oculos, quibus ipsæ literæ videntur: alterum per spiritum hominis, quo proximus & absens cogitatur: tertium cœlum per concursum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. Corporali enim visione videtur cœlum & terra & omnia corporeis oculis cõspicua. Spirituali visione cernuntur in spiritu corporales imagines, sicut sæpe M
per cognitionem voluimus in animo similitudines rerum corporalium. Intellectuali visione cernuntur illæ res, quæ non habẽt imagines sui similes, sicut est charitas, gaudium, pax, patientia, & cætera huiusmodi. Præstãtior autem est visio spiritualis quàm corporalis, & rursus pręstantior intellectualis. Quod enim nõ imaginaliter, sed proprie videtur & non per corpus, hoc ea visione videtur, quæ oẽs cęteras superat. Corporea visiõe vi- Danie. 5.
dit Balthasar digitos manus scribentis in pariete. Actuũ. 10.
Spirituali visione vidit Petrus vas plenum diuersis animalibus. Intellectuali visione videtur sapiẽtia, veritas, charitas, & ipse Deus. Quapropter si hoc tertium visionis genus, quod superius est non solũ omni corporali, quo per corporis sensus corpora sentiuntur, sed etiam omni illo spirituali genere quo similitudines corporum spiritu, nõ mẽte cernuntur, tertium cœlum appellauit Apostolus, in hoc videtur claritas Dei non per aliquam corporaliter vel spiritualiter figuratam significationem

A tionē, tanquā per speculum in ænigmate, sed facie ad faciē, per speciem scilicet, quā Deus quicquid quantulumcunque eum mens quę nō est quod ipse, etiam ab omni terrena labe mundata, ab omni corpore & similitudine corporis alienata & abrepta, capere potest. Cur autē nō credamus quod tāto apostolo, doctori gētium, rapto vsque ad istā excellentissimam visionem, voluerit Deus demōstrare vitam, in qua post hanc vitam videndus est in æternum? Et cur non dicatur iste paradisus, excepto illo, in quo corporaliter vixit Adā? Si enim proprie quidā nemorosus locus, translato autem verbo omnis etiam spiritualis quasi regio, vbi animæ bene est, merito paradisus dici potest, non solūmodo tertium cœlū, quicquid illud est, quod profectò magnum sublimiterque præclarū est, sed etiam in ipso homine lætitia quædam bonæ consciētiæ, paradisus est. Si ergo primū cœlū rectè accipimus generali nomine hoc omne corporeum, quicquid est super aquas & terram, secūdū autem in similitudine corporali, quod spiritu cernitur, sicut illud vnde animalibus plenus in ecstasi Petro discus ille submissus est: tertium verò quod mente cōspicitur, ita & secreta & remota & omnino abrepta à sensibus carnis atque mūdata, vt ea quæ in illo cœlo sunt, & ipsam Dei substantiā, verbumq; domini per quod facta sunt omnia, in charitate spiritus sancti ineffabiliter valeat videre & audire, non incongruēter arbitramur & illuc Apostolum esse raptum, & ibi fortassis esse paradisum omnibus meliorem, & (si dici oportet) paradisum paradisorū. Nec cōtrariū est huic intelligētię illud quod Moysi dominus ait, Nō videbit me homo & viuet: quia necesse est abstrahi ab hac vita mētem quando in illius ineffabilitatē visionis assumitur, sicut Apostoli mēs diuinitus rapta est ex hac vita ad angelicā vitā antequā per istam cōmunem mortem carne solueretur. Et ibi perfruēs dei alloqutione, audiuit ineffabilia verba quæ non licet homini loqui. Ideo cum prædicaret, dixit quod posset hominib⁹ dici, & tenuit apud se quod nō posset dici. Ergo audiatur id quod possum⁹ mente cō prehendere, & id quod non possumus credatur. C Si illi diceremus, rogamus te, explica magnitudinē ipsius, nōne forte respōderet nobis, nō est valde magnus quem vidi, si à me potest explicari?

Locus obscurus.

B Actuū.10.

Psalm.32

Exodi.33.

Pro huiuscemodi gloriabor, pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Nam etsi voluero gloriari, non ero insipiens. Veritatem enim dicam. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut audit aliquid ex me.

[Pro huiuscemodi] homine vel visione [gloriabor. i. cōmendabo me, sed [pro me] filio Abrahę vel circūciso nihil gloriabor, [nisi in infirmitatibus meis. i. in tribulationib⁹ quas patior. Pro huiusmodi homine, id est, qui tam dignus est deo, vt ad hanc visionum excellentiam subleuaretur, gloriari se dicit, & non vult aperte dicere quod de se loquitur, ne laudare se videatur. Et sic pro se non gloriatur, dum non aperte de se profitetur. In infirmitatibus autē gloriatur, quia exponere pressuras passionum & infirmitates angustiarum nō videtur gloriosum, sed flebile. Idcirco in his secure se fatetur gloriari, sciens quia ad perfectum perducunt cœlestium remunerationum. Quid enim tam gloriosum in futurū Christiano, quàm exitia pro Christo illata narrare? Pro isto homine gloriabor, non pro me. Nā etiam [si voluero] pro me gloriari, id est, meritum meū quod apud Deū habeo profiteri, [non ero insipiēs] in hac gloriatione, licet quibusdam videar esse. Nō enim falsa loquar, sed veritatem de meipso dicam: & ideo non in meipso, sed in ipsa veritate quę superior me est, humiliter & veraciter gloriabor. Et de pluribus quidē adhuc gloriari poterā, sed parco, id est, parce refero, [ne quis me existimet supra id quod videt in me,] id est, ne quis me putet excellentioris esse naturæ quàm suis oculis comprehendere valeat, & incipiat errare in me, credens me diuinam vel angelicam habere naturā, sicut illi qui de me & Barnaba dicebant, dij similes facti hominū descenderunt ad nos. Illi enim existimabant nos esse supra id quod videbant in nobis, quia cum viderent in nobis terrenum & mortale corpus, existimabant nos cœlestes & immortales, & propterea parco gloriari, ne si plura retulero, putet quisquā me esse supra id quod videt in me, id est, supra naturam humanitatis quam cernit in me: aut supra id quod audit ab aliis aliquid referri [ex me.] Vel ne quis existimet supra id quod videt in me, siue audit de me, id est, ne quis me arbitretur vltra gloriam meam tendere quàm limes meritorum admittit. Omnes sancti non solum gloriā supra modum suum omnino non appetunt, sed etiam hoc ipsum videri refugiunt, quod esse meruere. Vide nunc prædicator egregius contra pseudo apostolos loquens, dum virtutes eximias operationis suę pro discipulorum eruditione narraret, dū tot pericula tolerasse coaceruata persecutiōe describeret, & post hæc vsque ad tertiū cœlum, rursumq; in paradisum raptum se esse memoraret, vbi tanta agnoscere potuisset, quanta loqui omnino non posset, erat de se adhuc fortasse mirabiliora loquuturus, sed ab humana laude alta consideratione se tēperās, subdit: Parco autē ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut audit aliquid ex me, id est, ne si cætera dixero, putet me aliquis esse supra naturam humanæ infirmitatis, cum nō nisi infirmitas in me videatur, vel ab aliis qui vident, audiatur. Habebat ergo adhuc de se dicendū aliquid, quod parcit dicere. Sed egit vtrunque doctor egregius, vt & loquendo quæ egerat, discipulos instrueret, & tacēdo se intra humilitatis limitem custodiret. Nimis itaque esset ingratus, si de se discipulis tāta taceret: & fortasse minus incautus, si de se omnia discipulis proderet. Sed mirabiliter (vt dictū est) egit vtrūq;, vt & loquēdo erudiret audientium vitam, & tacendo custodiret suam.

D

Actuū.14. E

F

Et ne magnitudo reuelationum extollat

G *me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, vt me colaphizet. Propter quod ter dominum rogaui vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Libẽter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi.*

Ego, inquit, tam magna, tamq; sublimia diuinitus vidi. [Et ne magnitudo] tam ingentiũ [reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ.] Non me extulit, sed ne me extolleret prouidit mihi deus remedium, quod aduersus elationem quæ euenire poterat, opponeret. Valde enim timenda est elatio de abundantia gratiarũ, ne quis de dono Dei superbiat, sed magis seruet humilitatem: & quanto maior est, humiliet se in omnibus. Apostolus iste, quamuis ex persequutore factus prædicator, abũdantiorẽ gratiam assequutus est in omni labore apostolico quàm cæteri apostoli, vt magis Deus ostẽderet suum esse quod dat, non hominis, quomodo solent medici potentiam artis suæ in desperatis ostendere. Cum ergo esset magnæ gratiæ, & magna dona à Deo percepisset, quia ex abundantia gratiæ & reuelationum poterat ei elatio subrepere, idcirco Deus qui nouit omnia antequam fiant, apposuit ei quendam monitorem humanæ infirmitatis in similitudinem triumphantium, quibus in curru retrò comes adhærebat, per singulas acclamationes ciuiũ dicẽs: Hominem te memento. Ne extollar, inquit, ex magnitudine reuelationum datus est mihi à Deo, id est, ad meã vtilitatem, vt me in humilitate custodiat, stimulus carnis, id est, pungens carnem meã. & quis est stimulus iste? [angelus satanę, id est, angelus malign⁹, missus à satana, [vt me colaphizet, id est, vt me percutiat, reprimens omnem motum superbiæ, excitando mihi semper tribulationes aut corporis infirmitates, vel tentando (vt quidam aiunt) per libidinem. Tentatio autem cui non cõsentitur, non est peccatum, sed materia exercendæ virtutis. Nam stimulus iste forsitan concupiscentia carnis erat. Quibus malis Apostolus consideratis in corpore mortis suæ, in quo bellum intestinum cum inuisibili hoste gerebat, remedium salutis suæ nullum penitus nisi solam gratiam Dei in Christo Iesu liberantem se, inuenisse Romanis loquitur. Sed & dolore quodã corporis traditur exagitatus vehementer. Dolores autem corporum plerunque immittuntur ab angelis satanę. sed hoc non possunt nisi permissi. Nam & Iob sic probatus est. Permissus est ad eum probandum satanas, & percussit eum vlcere ita vt vermibus putresceret. Sic & angelus satanæ quasi libenter permissus est colaphizare Apostolum, sed tamen Apostolus curabatur. Hoc ergo remedium diuinitus accepit, vt per iniquum angelum semper iniuriis & tẽtationibus pressus, non posset ex reuelationibus extolli, quia ociosum pectus ex his quæ viderat, intumescere posset. Secreto enim dispensationis ordine, vnde sæuire permittitur iniquitas diaboli, inde pie perficitur benignitas Dei. Elatos enim in sanctitate viros non amitteret, nisi tentaret. Sáncti quippe non essent qui de sanctitatis gloria superbirent: & tanto sub eius iure caderent, quanto se in suis virtutibus eleuarent. Sed miro dispensationis ordine, dum tentantur, humiliantur: dum humiliantur, eius esse desinunt. Apostolus verò & priusquam morbum elationis incurreret, prouidente superno medico, accepit medicamentũ humilitatis. Et quia illud quod medicus apposuerat, molestũ erat ei, rogauit vt auferret. [Propter qđ] (inquit) ter dominum rogaui] qui trinus est deus, [vt discederet à me] stimulus ille, & rogaui dominum vt à me tolleret acre medicamentum quod mihi apposuerat. Et non fecit quod petebam, sed quod mihi expediebat: quia non est magnum exaudiri ad voluntatẽ, sed magnum exaudiri ad vtilitatem. Nam [dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, id est, hoc tibi satis est, vt habeas gratiam meam: & ideo noli superfluam carnis sanitatem quærere, quia non iratus, sed gratiosus te vro. Ego noui quid apposuerim, ego noui vnde ægrotes, ego noui vnde saneris. Quid enim tibi vtile sit, magis ego noui q̃ tu. [Nam virtus in infirmitate perficitur, id est, virtus ad perfectionẽ ducitur per infirmitatem contrariam, cum qua legitime certat, vt postea coronetur. Virtus in infirmitate perficitur, quia infirmitatis actio fit virtutis perfectio, vt præsente infirmitate & tẽtatione reprimatur virtutis elatio, vt ad eius perfectionem pertineat etiam ipsius imperfectiõis & in veritate cognitio, & in humilitate confessio. Et quia infirmitas ita proficit virtuti, [igitur libenter. i. nõ minus, sed libens [gloriabor in infirmitatib⁹ meis] ad hoc datis, [vt inhabitet in me virtus Christi, id est, summam gloriã deputabo quod in me sum infirmus, vt fortem me faciat Christi virtus. Tũc gloriatur Apostolus, quando iniuriis humiliatur, à Christo autem virtus tolerandi præbetur, vt quia prius asperæ fastidiendæ iniurię videbantur, postea libẽter susciperentur, vt CHRISTI auxilio lenirentur. Libenter ergo cædi se patitur, dummodo à CHRISTO curetur, postquam cognouit prodesse quod nocere putabat, sciens quia plus addit medicina DEI ad salutẽ, quàm infirmitas detrahit sanitati.

Margin notes: Eccle. 3. — H — Nota. — I — Roma. 7 — Iob. 2 — K — L — M

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo. Cum enim infirmor, tunc potens sum.

Virtus (vt dictum est) in infirmitate perficitur. [Propter quod placeo mihi, id est, multũ delector [in infirmitatibus meis.] Omnes superiores passiones atq; inferiores hoc loco infirmitatũ nomine definiuit Apostolus, eò quod humanæ infirmitati ista præualeant. Vt ergo discipulos instrueret,

A summa de se retulit: vt verò se in humilitate custodiret, considerationis oculum non in virtutibus suis, sed in infirmitatib⁹ fixit. Placeo, inquit, in infirmitatibus meis, & [in contumeliis,] non in honoribus seculi. & [in necessitatibus,] non in epulis vel in ocio, sicut pseudo apostoli, qui causa vētris prædicabant: & [in persequutionibus,] non in salutationibus & susceptione adulationis: & [in angustiis,] non in iactantia elationis & superatione diuitiarum. Et hoc [pro Christo,] non pro aliquo crimine. quia beati qui persequutionem patiuntur propter iustitiam. Non enim omnes beati qui persequutionem & aduersa patiuntur, sed qui iustitiæ causa patiuntur. Vel placeo mihi in infirmitatibus carnis, in contumeliis verborum, in necessitatibus, id est, in indigentia necessariorum: in persecutionibus de loco ad locum: in angustiis, id est, in anxietatibus animi pro Christo illatis. Et iure placeo in talibus, quia quando [infirmor] in talibus exterius, [tunc potens sum] interius, id est, quando aliqua supradictarum tribulationum affligor, tunc à deo datur mihi potētia superandi. Tūc B enim vincit Christianus, cum perire putatur: & tunc perit perfidia, cùm se vicisse gratulatur.

Matt. 5
1. Petr. 3

Factus sum insipiens, vos me coegistis. ego enim à vobis debui commendari.

Post omnem commendationem suam ostendit quia non ad iactantiam suā ista retulit. In his (inquit) quæ hactenus ad commendationem meā narraui, [factus sum insipiens,] secūdum quod in exterioribus verbis sonat, quia videor merita mea prædicasse: sed hoc non iactanter, sed necessitate compulsus feci pro vestra vtilitate: quia [vos me coegistis] ita loqui, qui de me non recta sentiebatis, & falsos apostolos mihi præferebatis: & ideo nō mea culpa, sed vestra est quod de me talia sum loquutus. Coactum se dicit, vt quid esset ostenderet. Et vtique non est insipiens qui de se vera loqutus est, quia superius ait: Si voluero gloriari, non ero insipiens. veritatem enim dicam. Sed nunc inclinat se, & præ nimia humilitate vel cordis dolore se fatetur insipientem, vt declaret quia non voluntate merita sua manifestauit. Insipientis enim C est suos narrare labores, & proprias iactare virtutes. Iustus autem nunquam bona sua detegit, nisi eum aut proximorum vtilitas, aut certe nimia necessitas cogat, sicut Apostolus, cum virtutes suas enumerasset, coactum se dicit hoc fecisse. Nam si virtutes suas tacuisset, discipuli non cognouissent eum. Si non cognouissent eum, non omitterent præferre illi falsos apostolos, & dicta illorū dictis illius. Sicque ignorantia dignitatis Apostoli, causa esset vt semper in errore permanerent discipuli. Vt ergo eos ab errore reuocaret, coactus est manifestare quis esset. Vos (inquit) me coegistis, quia cum aliis de me satisfacere debuissetis, nunc iterum opus habetis vt ego ipse me commendem vobis. [Ego enim debui à vobis commendari, id est, vos aduersus obtrectatores debuistis mihi testimonium ferre, apud quos ego ecclesiam institui,

Sup. eod.

& signorum prodigia feci, vt vos me tacētem defenderetis, quem in Christo patrem habetis. D

Nihil enim minus fui ab his, qui sunt supra modum apostoli. Tametsi nihil sum, signa tamē apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, in signis & prodigiis & virtutibus. Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris ecclesiis, nisi quod ego ipse nō grauaui vos? Donate mihi hanc iniuriam.

Reuera debui à vobis cōmendari cæteris. Nam [nihil minus fui] vobis vel in prędicatione, vel in miraculis [ab his, id est, quàm illi [qui sunt apostoli supra modum] meum, sicut quibusdam videtur quia dominum in carne sunt sequuti. Non fui vobis in actione minor, quàm Petrus vel Iohānes siue Iacobus, qui sunt supra modum meum apostoli, nō dignitate, sed tempore, cum ego plus illis laborauerim. Nam si de tempore mihi præscribendum putatis, ante cœpit Iohannes prędicare quàm Christus: & non Christus Iohannem, sed Iohānes Christum baptizauit. Andreas quoque prior sequutus est Christum quàm Petrus, nec tamen primatum accepit Andreas, sed Petrus. Quare ergo quibusdam non videor apostolus, cum eadem possim per dei gratiam, quæ & cęteri apostoli? Illis nō videbatur apostolus esse, qui eius prædicationem æmulatione legis respuebant, quasi esset inimicus traditionis Moysi, quia legem cessare dicebat: & cæteris apostolis fauebāt, istum illis humiliantes, quia illi non tam constanter contra legem aliquid asserebant. Ideo dolet minorem se videri, & compulsus ostendit quantæ sit dignitatis. Non fui, inquit, vobis in opere minor præcessoribus meis: quia tametsi nihil sum, signa tamē apostolatus &c. Sic se humiliat, vt erigat. Patientiam tamen primā memorat, quia diu illos portauit quasi impatientes ægros, vt adhibita medicina signorum atque virtutū, curaret vulnera erroris illorū. Ego quidē (inquit) nihil sum, quia homo sum: sed apostolat⁹ quem mihi Christus ipse dedit, signa in vobis ostendit, id est, potentiam, virtutes atque prodigia. [Tametsi,] id est, quamuis [nihil sum,] secundum quod homo sum, vel secundum quod quibusdam videtur, qui me nihil esse iudicant, tamen ea quæ feci, me apostolum designant: quoniam [signa apostolatus mei facta sunt super vos, id est, quod desuper descendant in vos à patre luminum per doctrinam meam, vt crederetis, vt cōuerteremini, ac religiose conuersaremini, signum & demonstratio est apostolatus mei. Et hoc factum est [in omni patientia] mea, quoniā patienter omnia sustinui, quę mihi à vobis vel pro vobis illata sunt mala. Nam & contemptum & paupertatem, aliasq; molestias apud vos pertuli: & mores vestros, vt paulatim eos corrigerem, longanimiter sustinui. Nec sola patiētia vos ad fidem & morum meliorationem adduxi, sed etiam [signis & prodigiis & virtutibus.]

E
Matth. 3
Iohan. 1.

F

G Distat autem inter signũ & prodigium atque virtutem, quia signum est genus prodigij, virtus verò genus vtriusque. Virtus enim vocari potest omne miraculum: signum autem illud tantùm, quod in quocũque tempore aliquid significat: prodigium verò, quod in futuro tantùm. Prodigium verò appellatum est quasi porrò dictum, quòd porro dicat, porrò significet, & aliquid futurum esse portendat, sicut sanationes corporum quæ per apostolos fiebant, sanationes animarum portendebant. Nihil (inquit) vobis minus feci, quàm fecisset priores apostoli, imò amplius. Nam [quid est quod minus habuistis præ cæteris ecclesiis, id est, quid minus accepistis per me, quàm cæteræ ecclesiæ per alios apostolos, [nisi quod ego ipse nõ grauaui vos? id est, non accepi stipendium à vobis, sicut cæteri prædicatores à suis accipiunt. Gratis enim euangelium prædicaui vobis, quod nullis concessum est aliis ecclesiis. [Donate mihi hanc iniuriam, id est, si tam imprudentes vel malitiosi estis, vt hoc putetis iniuriam, ignoscite mihi. Date mihi veniã
H huius facti, pro quo laude dignus sum, non reprehensione. Hoc enim non est iniuria, sed misericordia & amicitia.

Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos, & nõ ero grauis vobis. Nõ enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. nec enim debẽt filij parentibus thesaurizare, sed parentes filiis. Ego autem libentißime impendam & superimpendar ipse pro animabus vestris, licet plus vos diligens minus diligar.

Ne fortè putaretur inter initia stipendiis abstinuisse ad cõmendationem suam, postea verò mercedem euangelicæ prædicationis velle accipere, ostẽdit in ea se voluntate durare, ne factum suum postea mutare videretur, & esset quod obtrectatoribus reprehenderetur. Non grauaui (inquit) vos, sed nec grauabo. Quia [ecce hoc tertio, id est, hac tertia vice, [paratus sum venire ad vos, & non ero
I vobis grauis,] vt de vestro quicquã accipiam, sicut nec aliquid à vobis sumpsi. Nõ tertio venit ad eos, sed tertio paratus fuit venire. Non ero grauis vobis, accipiendo munera vestra, quia [non quæro ea quæ sunt vestra, sed vos] ipsos, id est, non pecunias vestras, sed vos ipsos lucrari volo ex prædicatione mea, vt vos habeam mecũ in æterno Christi regno. Non quæro vestra: [nec enim debent filij parentibus thesaurizare, id est, diuitias congregare, quod facitis pseudo apostolis: [sed parentes filiis] debent diuitias præparare, quod pseudo nõ faciunt vobis. Consueto vsu nunc loquitur. Consuetudo enim est, vt carnales parẽtes filiis suis thesaurizent. Spiritales verò patres dignũ est vt à filiis suis accipiant sumptus. Sed Apostolus intantum probat se nolle accipere, vt transferat causam carnalis patris ad spiritalem, vt non solum nõ accipiat ab eis, sed si fieri possit, ipse eis tribuat. Quo dicto tangit eos, vt intelligatur quãtus sit, & quid mereantur qui tãti apostoli prouidentiã negligũt. K
Parentes (inquit) debẽt filiis suis thesauros præparare, sed ego non solum thesauros, sed & meipsum paratus sum impendere. Tanto enim affectu charitatis erga vos [ego] moueor, quòd non inuitus, sed [libentissime impendam] vobis vel carnalia vel spiritalia bona, & post omnia si opus fuerit, ego [ipse superimpendar pro animabus vestris,] vt moriar pro salute animarum vestrarum [licet plus vos diligens, minus diligar] à vobis. Qui enim tantam habet charitatem, vt paratus sit pro fratribus etiam mori, perfecta est in illo charitas. Iohan. 15
Et ego dum pro vobis mortem excipere sum paratus, perfectè vos diligere comprobor. Plus enim vos diligo, non accipiendo res vestras, quàm si eas acciperem: vos autem minus quàm debetis, vel minus quàm pseudo apostolos, diligitis me: quia me plus amare debetis, maxime per quem viam vitæ didicistis.

Sed esto. Ego vos non grauaui, sed cum essem astutus, dolo vos cepi. Nunquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circunueni vos? Rogaui Titum & misi cum illo fratrem. Nũquid Titus vos circunuenit? Nónne eodẽ spiritu ambulauimus? Nónne eisdem vestigiis? L

Nihil eorum quæ possent ei ex aduerso proponi, tacet, vt se per omnia purget. Quia nihil per circunuentionem egit apud eos, sed pura virtute sibi simpliciter & illis dupliciter cõsuluit, vt ipse nihil præter futuram supernæ beatitudinis retributionem quæreret, & illis apud dominum prouideret, atque sensum eorum non acciperet. Fortè enim suspicarentur ideo illum sua dona contempsisse, quia parua erant quæ offerebantur, vt magna consequeretur: & circunspiciens merita sua, non pecuniam refutaret, sed numerum indignum sibi æstimans cõtemneret. Ego, inquit, non accepi vestra, sed paratus sum vobis impendere mea: & inde minus à vobis diligor, quia nõ intelligitis quàm charitatiua mẽte hoc feci. [Sed esto, hoc est, sit: id est, nũc cõcedamus istud, quia [ego non grauaui vos] per meipsum, accipiendo res vestras: [sed cum essem astutus, dolo vos cepi, id est, decepi vos callida arte simulationis, extrahendo vobis per alios bona vestra. Ironice dicit, nam pseudo apostoli affirmabant eum sic agere. Vel inquit: Talia de me suspicamini, sed effectu rei probatur quia falsa sunt quæ putatis. [Nunquid] enim [per aliquem eorum quos misi ad vos, circunueni] & artificiose decepi [vos,] vt callide vobis per eos extorquerem res vestras? Hoc est quod dicit, quia quos misit, non illis hoc intimauerunt, vt si vellent placatum habere Apostolum, dignam quantitatem personæ illius offerrent: quoniam ideo noluisset accipere, quia minus quàm dignum erat offerebatur. Quod compositum Apostoli astutia intelligerent, vt quod egit, non per contemptum, sed per

A per auaritiam egisse putaretur. Verè (inquit) non circunueni vos per aliquem legatorum meorum, quia per Titum id non feci, per quem facilius hoc possem implere. Nam [rogaui Titum] vt ad vos pergeret, quia illi facilius obediebatis, [& misi cũ illo fratrem,] cuius laus est in euãgelio, qui intelligitur Lucas. [Nunquid Titus,] cuius dictis facile adquiescebatis, [circunuenit vos,] callide vobis suadens vt mihi mitteretis aliquid? Nequaquam. [Nónne] enim [ambulauimus, id est, perseuerauimus, [eodem spiritu, [id est, eadẽ voluntate qua cœpimus, vt sicut in principio nihil accipere à vobis voluimus, ita & deinceps? Et [nónne eisdem vestigiis] quibus cœpimus, id est, eisdem passibus actionum semper ambulauimus, vt nõ in accipiendo perseueraremus? Vna enim in bono sententia nostra esse probatur, exclusa omni suspicione auaritiæ, quando ab his quos misi, nihil tale dictũ aut factum est, in quo deprehẽderetur auaritia. Vel ita: Non circunuenit vos Titus, sicut nec ego circunueneram. Quia nónne eodem spiritu, id est, eadem
B bona volũtate ambulauimus ego & ille? Et nónne eisdem vestigiis ego & ille ambulauimus, id est, eisdem operationibus per quas apparet voluntas?
Matth.12. Vnaquæq; enim arbor ex fructu suo cognoscitur.

Olim putatis quòd excusemus nos apud vos? Coram deo in Christo loquimur, omnia autem charißimi propter ædificationem vestram.

[Olim putatis, id est, dudum æstimatis, [quòd excusemus nos apud vos, id est, quòd causam excusationis quasi reus dicã, quia non grauaui vos? Iam diu est, quòd de nobis dubitatis, arbitrantes quia non simpliciter agamus vobiscum, quoniam pseudo apostolis creditis, qui dicunt nos tergiuersatione quadam dona vestra respuere, vt maiora possimus accipere. Et putatis quòd huiusmodi fictam conscientiam excusemus apud vos? Sed nos
C [coram deo in Christo loquimur.] Corã deo (sicut supradictum est) loquitur, qui in omni quod dicit, humanos fauores non appetit, sed omnipotentis dei præsentiæ intendit: nec suam, sed autoris gloriam requirit. In Christo autẽ loquitur, cuius sermo totus in Christi veritate persistit, vt nec mendax sit, nec aliud quàm Christum prędicet. Et nos ita coram deo loquimur in Christo. Sed [omnia] hæc loquimur & facimus [propter vestram ædificationem,] vt bene de nobis sentiatis, & falsos apostolos repellatis, atque per doctrinam nostram in Christi templum ædificemini. Aedificationi enim vestrę proficit, quicquid de tribulationibus nostris & reuelationibus supra diximus, & quod malam de nobis suspicionem à cordibus vestris tollimus, vel quod censum vestrum idcirco non suscepimus, ne autoritatem nostræ potestatis, qua vitiosos arguimus, inclinaremus. Sine dubio enim prodest ei, qui corripitur vt emendet, si præpositus eius ideo oblata refutet, vt libere arguat.

Timeo enim ne forte cum venero, non D *quales volo inueniam vos, & ego inueniar à vobis qualem non vultis: ne forte contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter vos: ne iterum cũ venero, humiliet me deus apud vos, & lugeã multos ex his qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.* Galat.5

Omnia (vt præfatus sum) propter vestrã ædificationem vobis loquor aut facio. Nam [timeo ne cum venero, inueniã vos] incorrectos quales [nõ volo] vos inuenire, quod forte erit, quia ad vtrunque se habet, & ex libertate arbitrij vestri potest quodlibet horum cõtingere. Ideo præparate vos, E ne inueniã vos in vitiis perdurantes, quales inuenire nolo: [& ego inueniar, id est, sẽtiar [à vobis] seuerus & asper, & peccata vestra iuste puniens, [qualem non vultis] inuenire. Ille enim inuenit aliquem qualem nõ vult, qui se talem facit, vt discordet ab illo. Et ideo tales vos exhibete, vt non discordetis à mea sanctitate, vt cum venero, possimus inuicem gaudere. Scilicet [ne forte sint inter vos contentiones,] & cætera quæ in priore epistola reprehendi, quãdo personis deferentes, & alterum alteri præponentes, dissidebatis ab inuicem. 1.Cor.1
Contentio est, vbi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur. Aemulatio est hoc loco inuidia. Animositas est magna cõmoti animi aduersus alterum pertinacia, qualis erat in illis, qui iudicia habebant inter se, quæ deferebant ad infideles determinanda, & inde irascebantur ad inuicem. 1.Cor.6.
Dissensio est, vbi non omnes in vna voluntate & in vno sensu concordant, sed diuersa volunt, & partes faciunt. Detractio est, quando quis bona al- F terius deorsum trahit, id est, loquendo humiliat ea & premit, vel de ipsis bonis aliqua trahit, vt pauciora seu minora quã sunt ostendat ea esse. Susurratio est, quando quis murmurat & non in facie loquitur alicui, sed de illo aliis male loquitur. Inflatio est, quando quis tumore cordis turgescit interius. Seditio est commotio ciuium inuicem cõtra se. Et timeo, inquit, ne vitia hæc inter vos reperiantur, cum venero, ne sint inter vos cõtentiones de meritis prælatorum, vt erãt dum diceretis, ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego verò Cephæ. Et [æmulationes,] id est, inuidiæ propter meliora charismata per quas minores solent inuidere maioribus. Et [animositates] in repetitione rerum & vltione, propter quas solebatis apud infideles iudicio contendere. Et [dissensiones, id est, mentium diuersitates aut voluntatum diuisiones. Et [detractiones,] per quas alius loquendo detrahit & aufert quicquid potest ex bene gestis alterius. Atque [susurrationes,] per quas latenter seminantur 1.Cor.1 1.Cor.6.

G seminantur discordiæ. Et [inflationes,] per quas nonnulli quasi de excellentioribus meritis intumescunt, & alios despiciunt. Atque [seditiones,] id est, tumultus irascentium atque litigantium in populo vsque ad percussiones. Timeo inquam ne in vobis talia reperiam, [ne] scilicet [cum venero, humiliet me iterum deus apud vos,] id est, ne sicut dolui pro peccatis vestris, ita rursum doleam pro impœnitudine vestra, [& lugeam ibi multos ex his qui ante] primam epistolam [peccauerunt, &] adhuc permanentes in sua nequitia, [non egerunt pœnitentiam.] Illis in peccato perdurātibus, se dicit humiliari & lugere: quia vt pius pater incipit culpas filiorū deflere, & se pro his in orationibus & ieiuniis affligere. Quis enim pater non gaudeat bene agentibus filiis? Sic iterum necesse est lugeat, si praue conuersentur. Ideo admonet vt si qui non egerunt pœnitentiam, sicut alios significat egisse, nunc agant eam, vt veniens sine tristitia sit cum illis. H Cum enim dicit, & lugeam multos ex his qui ante peccauerunt, & non egerūt pœnitētiam, probat quosdam ex his pœnitentiam egisse, quosdam verò non agere. Agenda est autem pœnitentia omnibus qui peccauerunt, quia nō sufficit mores in melius commutare, & à factis malis recedere, nisi & de his quæ facta sūt, satisfaciat domino per pœnitentię dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis. Non egerunt, inquit, pœnitentiam [super immunditia, id est, de immundissima perpetratione libidinis quæ fit inter mares, vel ab vno solo: [& fornicatiōe,] quę fit cū publicis meretricibus, quæ prostant in fornicibus, vnde etiam fornicatio dicitur: [& impudicitia,] quę fit cū fœminis suæ consanguinitatis, sicut cum sorore vel nepte, siue fratris vxore, & vocatur incestus. Et cū de his tam execrādis libidinum perpetrationibus pœnitentiā fieri suadeat Apostolus, patet quia non
Nota. est vlla criminum tam horrenda macula, quæ per
I pœnitentiam deleri non possit.

CAPVT XIII.

Deut.17. Matth.18. Hebræ.10 Iohan.8.

ECce tertio hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum. Prædixi enim & prædico vt præsens vobis & nunc absens, his qui ante peccauerunt & cæteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam.

Timeo (inquit) ne tales vos inueniam quales nolo, & inueniar à vobis dur⁹ cum venero. Ideoq; ne differatis pœnitentiam agere, quia ego non differam venire. Nam [ecce] certum sit vobis quia in proximo [venio ad vos hoc tertio] apparatu. Non dixit quod bis venerit, & hac tertia vice venturus sit, sed quod bis se præparauerit & venire nequiuerit, hoc autem tertio apparatu vēturus sit. Tertio (inquit) venio. [In ore duorum vel trium testium stabit omne verbū.] Hoc in lege dictū est, vt aliquis duobus aut tribus testibus aut purgetur aut condemnetur. Ita & hi secundo vel tertio ad-
Deute.17.

K uentu Apostoli, aut purgati inuenientur, aut dānabiles. Vel pręsente Apostolo, omne verbum accusationis siue excusationis stabit in ore duorum aut trium testium, id est, stabile & ratum erit sub assertione duarum aut trium idonearum personarum. Vbi innuitur quia prælatus ecclesiæ, licet ipse pro certo sciat culpam cuiuslibet subiecti sui, non tamen potest eum condemnare, nisi eadem eius culpa duobus aut tribus testibus fuerit probata. Testibus, inquit, egebit qui se coram me excusare voluerit. Nam [prædixi] dum essem apud vos, & adhuc [prędico vt] tūc [præsens,] ita [& nunc absens his qui ante] epistolam [peccauerūt, & cæteris omnibus,] qui post peccauerunt, [quoniam si iterum venero, non parcam] eis, sed puniam eos: vel si venero, non parcam eis iterum, sicut olim peperci. Pridem se dixisse significat præsentem, vt corrigerent se, ne cum pudore corriperentur: & nunc iterum absentem eadem se dicere contestatur, vt post secundam correptionem, si se non emendauerint, parci eis non debeat. L

An experimentum quæritis eius, qui in me loquitur Christus, qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis? Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute dei. Nā & nos infirmi sumus in illo, sed viuemus cū eo ex virtute dei in vobis.

Dixi quia non parcam incorreptis, sed puniam eos. Et [an quæritis experimētum eius, qui in me] ista [loquitur,] qui est [Christ⁹, id est, vultis experiri si Christus audeat punire, vt non dicam si ego audeam, sed Christus, qui in me manet & loquitur? Experimentum quærunt Christi loquentis in Apostolo, dum præceptis eius non obediunt, volentes probare si audet vindicare, vt per hoc intelligatur esse firmæ autoritatis, ac de cætero timeatur. Qui enim magistrum contemnit, emendare se non quęrit. Et notandum quòd doctrina eius non M hominis, sed Christi esse probatur: quam qui reprehendit, contumax inuenitur. Christus enim in eo loquitur intrinsecus omnia, quæ ipse loquitur extrinsecus: & Christū in eo tentat, qui vult experiri si ipse peccantes ferire audeat. Ideo non de se, sed de illo terrens, an quæritis, inquit, experimentum (id est probationem) eius, qui me loquitur Christus? Et addit: [Qui nō infirmatur in vobis, id est, inter vos, [sed potens est] in vos. Non infirmus, sed potens inter eos apparuit, quando per Apostolum signa & prodigia fecit, & diuersa charismata gratiarum dedit. Quod experti sciant, quia & in eos puniendos est potens, si eum irritauerint. Verè potens est punire peccantes. [Nam etsi crucifixus est ex infirmitate] carnis, qua visus est impotens fuisse contra suos hostes: [sed, id est, tamē, [viuit] æternaliter [ex virtute dei. i. ex eo quòd ipse est deus. Ex nostra enim infirmitate occisus, resurrexit ex virtute sua & patris. Verè nunc perenniter & in carne viuit, licet prius in ea infirm⁹ fuerit. [Nam & nos infirmi sumus in illo,] id est, nos

apostoli

A apostoli in eius prædicatione plagas infirmitatis sustinemus, dũ pro eius nomine cædimur & variis iniuriis afficimur: [sed viuemus cũ eo, id est, in simili beatitudine resuscitati ad ęternã vitã [ex virtute dei.] Virtute enim dei resurgemus, vt semper cũ Christo viuamus. Et hoc [in vobis,] quia mors martyrum floret in fide populorũ. In vobis, id est, in cordibus vestris viuem⁹ cum Christo, quia intelligetis nos viuere cum eo. Non est ergo mirum, si CHRISTVS ex virtute diuinitatis viuit, cum & nos qui multo minores sumus, ex eadem virtute victuri simus.

Vosmetipsos tentate, si estis in fide, ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est, nisi fortè reprobi estis?

Dixi quia nos viuemus in vobis. Nam fidẽ accepistis à nobis. Et ideo [tentate, id est, discutite B & probate [vosmetipsos, si estis in fide:] & si vos esse in fide videritis, tunc nos in vobis viuere cognoscatis. Dum auditis quia nos pro fide tot tribulationes patimur, tẽtate, id est, probate vosmetipsos: & si estis in fide, [ipsi vos probate.] Acsi dicatur: Persequutionum certamina ad mentem reducite, & cordis vestri intima atque occulta pensantes, quales inter supplicia valeatis existere inueniте. [An non cognoscitis vosmetipsos,] id est, non cognoscitis quales sitis int⁹, scilicet [quia] per fidem quam à nobis accepistis, [est Christus Iesus in vobis?] Qui enim fidei sẽsum in corde habet, hic scit Christum Iesum in se esse. Et vos ita scitis eum in vobis esse, [nisi forte reprobi estis.] Hoc est enim reprobum esse, nescire fidem professionis suæ. Reprobus enim est, id est, retro à probitate alienus, qui probitatem fidei & bonæ operationis quam in baptismo accepit, ignorat vel deseruit. Et vos cognoscitis quia per sensum fidei & per affectum dilectionis, ac strenuitatem rectæ actionis est Christ⁹ in vobis, nisi forte reprobi estis, id est, ab eo quod prius cœpistis, retro conuersi & à deo reiecti.

C *Spero autem quòd cognoscetis, quia nos non sumus reprobi. Oramus autem deum vt nihil mali faciatis, non vt nos probati pareamus, sed vt vos quod bonum est faciatis, nos autem vt reprobi simus. Non enim possumus aliquid aduersus veritatem, sed pro veritate. Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potẽtes estis. Hoc & oramus vestram cõsummationem. Ideo enim hæc absens scribo, vt non præsens durius agam secundum potestatẽ quã dominus dedit mihi in ædificationem, & non in destructionem.*

Prouocat eos ad scientiam fidei & rectæ vitæ, Cum enim cœperint scire Apostoli sui certã autoritatẽ & meritum apud deũ, poterunt & ipsi circa se esse soliciti. In vobis (inquit) habitare Christum cognoscitis, nisi forte reprobi estis. Sed quicquid de vobis sit, de nobis [spero quòd] amodò cognoscetis, [quia nos non sumus reprobi,] sed electi dei. Dum enim falsos apostolos nobis præferretis, illos putabatis diuinitus electos esse, nos autem reprobatos. Sed spero quia per huius epistolæ doctrinam cognoscetis, quod non nos, sed illi sunt reprobi: & ideo relictis illis, monita nostra sequemini. Vel qui Christum in nobis tentabatis, volentes experiri si possemus in peccantes vindicare, spero quod cognoscetis quia nos non sumus reprobi, id est, per aliquã culpam à nostra potestate priuati, cum videritis nos delinquentes apud vos potenter arguere. Sed [oramus deũ] vt hoc non eueniat, oramus deum [vt nihil mali faciatis,] propter quod sit necesse vt à nobis arguamini. Poterat dicere, monemus vos vt nihil mali faciatis. Quod quidem si diceret, certum diceret: quia & voluntas nostra aliquid agit, sed sola non E sufficit. Maluit tamen dicere, oramus, vt gratiam commendaret, vt intelligerent quando non faciunt aliquid mali, non sua voluntate sola se vitare malum, sed adiutorio dei implere quod iussum est. Oramus (inquit) deum, sine quo nihil valet humanę voluntatis arbitrium, vt nihil mali faciatis, [non vt nos probati appareamus, id est, nõ vt in autoritate videamur vobis peccãtibus: sed potius [vt vos quod bonum est faciatis, nos autem vt] quasi [reprobi simus, id est, quasi sine potestate. Non orat vt ipse sit reprobus, sed vt his bene agentibus, dum non audent corripere, quasi humilientur, & humiliati vel reprobi appareãt. Probati enim à deo videntur, dum iudicant peccatores autoritate concessa. Si ergo quos iudicent non sint, cessante in his autoritate, quasi reprobi vidẽtur. Nam ne putentur & iniuste posse dominari, apte subditur: Non enim possumus &c. Simus, inquit, id est, pareamus reprobi, non habentes quid vindicemus. [Non enim possumus aliquid aduersus veritatem, id est, potestas non est nobis data cõtra veritatem, vt arguamus eos qui in veritate ambulant, id est, bene viuunt: [sed pro veritate] tuẽda, vt vindicemus in eos qui inimici sunt legis. F Ideòque cessabit potestas, si illi quod bonum est fecerint. Vnde Romanis dictum est: Vis non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Roma.13 Qui ergo potestatem non timet, bonum operando, euacuata est apud eum potestas. Hoc est quasi reprobum esse, quia hoc in eo cessat, vnde probatur potestas. Ob hoc autem oramus deum vt nihil mali faciatis, quia [gaudemus nos quoniam sumus infirmi, id est, quod non est necesse vt nostra virtus appareat puniẽdo peccantes. Hoc est enim infirmari, potestatem non exercere. Gaudemus, si nos taliter infirmi sumus: sed [vos potentes estis,] id est, si bene agentes vitia vincitis, vt prohibeatis à vobis vindictam aut correptionem. Tunc enim potentes estis, quando vitiis fortiter præualentes,

potestatem

G potestatem nostram non timetis. [Hoc] etiam [oramus] agere [vestram cõsummationem, id est, rogamus vos vt in eo perficiamini, ne peccetis, cõsummati in virtute bonæ vitæ & incorrupta fide. Et quia id volo atque oro, [ideo hæc] quæ ad correptionem vestram dixi, [scribo vobis absens, vt] cum fuero [præsens non agam] in vobis [durius] quàm volo, vt scilicet correctiores inueniam vos, & non coram hominibus increpem cum pudore, ne qui peccauerunt erubescant in cœtu fraterno. Hæc scribo, ne durius quàm vultis agam [secundũ potestatem] arguendi & puniendi reos, [quam dominus mihi dedit in ædificationẽ, & non in destructionem, id est, vt per hanc subiectos meos ædificem, & non destruam. Si enim peccata illorum reliquero impunita, destruam, & non ædificabo: itẽ si bene agentes puniero, destruam, & non ædificabo. Sed ita discrete exercenda est hæc potestas ad ædificationem, & non ad destructionem, vt bene agentes ad meliora hortemur, & male agentes ar-
H guamus, vt correpti ædificentur. Nõ enim destruuntur, qui arguuntur vt se corrigant, sed potius ædificantur. Sic exercenda est potestas, vt & pœnitentes absoluamus, & impœnitentes vinculo anathematis astringamus. Qui aliter agit, peruerse vtitur hac potestate, & ĩ oculis dei se priuat ab ea.

De cætero fratres gaudete, perfecti estote, exhortamini, idipsum sapite, pacẽ habete, & deus pacis & dilectionis erit vobiscum.

Hucusque vos ad dilectionem & correctionem monui, vt de his quæ hactenus male egistis, corrigamini. Sed [de cætero, id est, de reliquo vitæ vestræ spatio, [gaudete, id est, de conscientia bonorum meritorum gaudiũ habete, & peccata de quibus iterum contristari necesse sit, cauete. Et vt gaudere possitis, [estote perfecti] in bonis operibus.
I Et vt perfecti sitis, [exhortamini] alius alium, vt vnusquisque magis magisque prouehatur in perfectione virtutum. Et in ipsa perfectione [idipsum sapite] omnes, vt non sit inter vos illa dissensio, sed vnum sentiatis. Vel certe vos perfecti exhortamini minores ad eandem perfectionem, & vos minores idipsum sapite quod maiores, ne ab eis iam dissentiatis. Et omnes tam maiores quàm minores, [habete] simul [pacem,] ne sit amplius in vobis prior discordia, sed sicut vnius corporis membra sitis adinuicem omnes concordes. Et si hæc feceritis, tunc [deus pacis & dilectionis, id est,
1. Cor. 1 CHRISTVS, [erit vobiscum] adiutor in omnibus & director. CHRISTVS enim est deus pacis
Iohan. 14 & dilectionis, quia dixit suis, Pacem meam do vobis. &, Hoc est præceptum meum vt diligatis inuicem. Cum quibus ipse est, sicut ait: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cõsummationem seculi. Sequitur
Iohan. 15. Matt. 28

Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi, & charitas dei, & cõmunicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis, Amen. K

Vt pax sit inter vos, [salutate inuicẽ in osculo] non doloso vel libidinoso, sed [sancto, id est, in Christo, vera pace pleno & casto. Et sic facere libenter debetis, quia ita optant [omnes sancti. Salutant] enim [vos,] vt ex voto salutationis eorum proficiatis, & ipsorum sanctitatem imitemini. Illi vos salutant, & ego affectuosius, dicens: [Gratia domini nostri Iesu Christi,] qua gratis peccata cõdonantur, atque salus tribuitur: [& charitas dei] patris, qua nos ita dilexit, vt vnigenitũ suum pro nobis in mortem daret: [& communicatio sancti Iohan. 3 spiritus,] qui in vtraque re, id est, in prædicta gratia & charitate communicauit Christo & deo, cõmuniter & pariter operans cum illis humanam salutem, sit [cum omnibus vobis] maioribus atque minoribus seu mediocribus. Trinitatis hîc complexio est, & vnitas potestatis, quæ totius nostræ L salutis perfectio est. Charitas enim dimisit nobis saluatorem Iesum, cuius gratia saluati sumus: & vt possideamus hanc gratiam salutis, communicatio facit spiritus sancti. Hæc enim dilectos à deo & saluatos gratia Christi tuetur, vt trium perfectio, consummatio sit hominis in salute.

SECVNDAE AD CORINTHIOS
Epistolæ Finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD GALATAS.

G Alatia est regio in Asia, cuius incolas Paulus ad fidẽ cõuertit, ac bonis moribus informauit. Cũq; recessisset ab eis, vt & aliis gẽtibus more suo prędicaret, venerunt pseudo apostoli: & prædicantes eis carnalem legis obseruationem, intantum eos subuerterunt, vt illorum sentẽtiis assensum verbo & fauore (necdum tamen opere) præberent, ita vt circuncisionem & sabbatum, neomenias quoque & cętera huiusmodi vellent obseruare. Nã prædicti seductores multis modis suadebant eis carnales obseruãtias, dicentes fidem Christi non posse sufficere ad M plenam iustificationem & salutem, nisi ex antiquo more seruaretur. Et ideo suadere facilius poterãt, quia Petrus & cæteri apostoli, qui cum domino fuerant, permiserunt ad tempus iudaizare primitiuam ecclesiam, ne scandalum Iudæis facerent. Nõ enim mox potuerunt destruere iudaismum, sed paulatim ad veritatis synceritatem Iudæos conuerterunt: quia si in primo aditu omnes ritus illorum inciperent destruere, fidem nostram potius abhorrerent quàm susciperent. Paulus verò quia gentibus nullum ritum Mosaicæ legis habentibus prædicabat, discipulos suos nullatenus iudaizare sinebat, sed in obseruantia euangelicæ veritatis eos instruebat. Propterea pseudo magistri dicebãt circuncisionem esse necessariã, quoniam magni apostoli qui à domino Iesu instituti fuerant, hanc prædicabãt: quod tamen non faciebant, sed propter scandalum euitandum intentione bona hãc adhuc seruari permittebãt. Et ideo pessimi deceptores occasione inde accepta, circuncisionem & carnales obseruantias illos prædicasse dicebant: atque Paulum, quoniam easdem obseruantias destruebat, inquantum poterant deprimebant, dicentes quia non viderat Christũ. & quia aliud quàm cæteri apostoli qui dominum viderãt, prædicabat euangelium, & ita nullo modo illi esse credendum. Intendit itaque nunc Apostolus ab Epheso scribens, redarguere Galatas quia pseudo apostolos receperant, & prædicationi eorum assensum præbebant, volentes circuncidi & rigorem legis obseruare. Et prius insistit ac immoratur

A ratur in autoritatis suæ commendatione, vt postea maius pondus habeant verba sua. Nam facta sui commendatione, ingreditur carnales obseruatias multis modis & rationibus disputando destruere. Post secundam ad Corinthios hæc congrue locata est, quoniam affinitatem quandã cum illa obtinuit in modo reprehensionis. In vtraque enim reprehenduntur, qui pseudo apostolos recipiebant, & eorum prædicationi, postposito veritatis apostolo, adquiescebant. Et ob hoc etiam, quia in illa Corinthii reprehenduntur non solum ex receptione pseudo apostolorum, sed etiam quia multis & variis vitiis erant irretiti. Galatæ non alia de causa redarguuntur in ista, nisi quia pseudo apostolorũ falsitati sine aliqua ratione animum implicabant. Ideo & ista sequitur post illam, quia cum in illa niteretur Apostolus in carnalium obseruãtiarum destructionem, in ista fortius ad earum tendit adnihilationem. In illa multis modis denotat pseudo apostolos, in ista anathematizat illos. Sic autem incipit.

EPISTOLAE PAVLI AD GALATAS

CAPVT I.

B PAVLVS *Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum & deum patrem, qui suscitauit eũ à mortuis, & qui mecum sunt omnes fratres, ecclesiis Galatiæ. Gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino nostro Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris: vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum voluntatem dei & patris nostri, cui est gloria in secula seculorum, Amen.*

Vt ipsi recognoscant eum qui mittit, præponit nomen suum, quod est [Paulus:] & nomen officij sui vel dignitatis subiungit, id est, apostolus. Vult enim illos autoritate sua ad se audiendũ constringere. Illis nanque (sicut dictum est) primo prædicauerat, & eorum apostolus erat. Quasi dicat: Vos
C Galatæ abiicite mendacium & fictorum falsitatẽ, ac sub specie veri superinfusam simplicitati vestrę venenositatem, & ad apostolum vestrum qui doctor est veritatis, intendite: quia Paulus, qui interpretatur electus vel mirabilis, scribit vobis & cuius nomen per multas ecclesias in autoritatem recipitur, quod non est de pseudo apostolis, quia nec electi sunt diuinitus, nec in operatione signorum mirabiles existunt, nec vllius autoritatis apud fideles sunt. Et [apostolus,] id est, vere missus, scilicet non vsurpans officium alterius, quoniam verus existit apostolus. Pseudo autem apostoli inuadunt aliorum officia, nec mittuntur, sed impudenter se ingerunt, & innocentium corda sub ve-
Iere. 14. ritatis specie fallunt. De quibus per Ieremiam dominus ait: Non misi eos, & non pręcepi eis, neque locutus sum ad eos. Et iterum: Non mittebam eos,
Iere. 23 & ipsi currebant: non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant. Ideoque nullatenus est eis adquiescendum. Paulus verò (vt dictum est) apostolus est, id est, missus, [non ab hominibus,] sed à deo. Quatuor modis fit apostolorum, id est, missorum electio. A deo, & non ab hominibus: à deo & ab hominibus: ab hominibus, & non à deo: nec ab hominibus, nec à deo sed à diabolo vel à seipso. A deo, & non ab hominibus, sicut Moyses & Aarõ diuinitus missi sunt ad Pharaonem. Adeo & ab hominibus, sicut Iosue & Caleb missi sunt ad explorandam terram. Ab hominibus & non à deo, sicut factum est, quando pharisæi consilium inierunt vt caperent Iesum in sermone, & miserunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes: Magister, scimus quia verax es &c. Nec ab hominibus, nec à deo, sed à diabolo vel à seipsis, sicut pseudo apostoli, qui instigante satana, sine electione se ingerunt, & in aliorum messem mittere falcem præsumunt. Paulus itaque in primo genere electionis inuenitur: quia non ab hominibus, vt ab apostolis: neque per hominem, vt per Ananiam, qui baptizauit eũ, est electus in apostolum, sed per Iesum Christum, & per deum patrem: nec per mortalem Christum, sicut Petrus & Andreas: sed per immortalem, quia pater suscitauit eum à mortuis. Per hoc quod pręmittit CHRISTVM, & subiungit patrem, innuit eum esse patri æqualem: & quod nullus ad patris gratiã pertingit, nisi per eum, sicut ipse dixit: Nemo venit ad patrem nisi per me. Priores apostoli sunt electi per CHRISTVM adhuc ex parte hominem, id est, mortalem. Paulus verò nouissimus apostolus per CHRISTVM iam deum totum, id est, ex omni parte immortalem. Hoc enim ait, non ab hominibus, [neq; per hominem, sed per Iesum CHRISTVM & deum patrem,] quasi Christus Iesus non sit homo. Sequitur enim, qui suscitauit eum à mortuis, vt hinc appareret cur dixerit, neq; per hominem. Proinde propter immortalitatem iam nunc non homo CHRISTVS deus, propter substantiam verò naturæ humanæ, in qua ascendit in cælum, & mediator dei & hominum homo CHRISTVS Iesus. Per quod innuitur, quia cum Paulus differret à primis apostolis ex eo quod dominum in carne non viderat, nec ei in terra degenti cum cæteris adhæserat, suppletum est sibi ex ipsius CHRISTI dignitate, quod deerat ex tempore, quia electus est ab immortali & impassibili, ac per hoc adæquatur prioribus apostolis. Illi enim tam longo tempore CHRISTVM sequentes, vix potuerunt discere euangelium: hic autem breui spatio raptus in tertium cælum & in paradisum, non solum didicit inter angelos quę docturus erat inter homines, sed & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. Huius enim apostolatus consecratus est in cœlo, cæterorum autem in terra. Quia ergo electus est non ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum CHRISTVM, non mortalem sicut præcessores apostoli, sed resuscitatum & per deum patrem, acquiescendum est incunctanter dictis eius, non falsitati pseudo apostolorum. Ac si dicat: Paulus talis & ita electus, scribit [ecclesiis Galatię,] id est, conuenticulis fidelium

Marginalia (right column): D; Exod. 4. 5.6.7.8. 9.10.; Nume. 13; Deute. 1; Matth. 22.; Marc. 12; Luc. 20.; 1. Iohan. 2.; Actuũ. 9; E; Iohan. 1; Ioan. 14; 1. Tim. 2.; F; 2. Cor. 12.

G delium, quæ sunt localiter in illa prouincia quæ vocatur Galatia, moraliter vero in trāsmigratione, quoniam ad seruitutem legis ex libertate gratiæ cœperūt transmigrare. Galatia nanq; interpretatur transmigrata, vel transmigratio. Et apte sic interpretatur eorum regio qui ad perfidiam à fide migrauerunt, vt & ipsa terra quam inhabitāt, nomine suo testetur instabilitatem eorum. Ego Paulus eis scribo, [& omnes fratres qui sunt mecū,] quos constat esse magnos apud deum & apud ecclesias, qui de eorum subuersione sunt vehementer contristati. Quod ponit omnes fratres, retrahit multum illos ab errore: quia ostendit non tantum sibi displicere, sed etiam multitudini prædicatorum, quos Galatæ sic diligebāt, vt eos nollēt offendere. De Apostolo enim fortasse parum curarent, quia magnam de eo suspicionē fecerant illis pseudo apostoli, male loquentes de illo. Idcirco ponit omnes qui secum erant, vt vel propter illos Galatæ resipiscerent: quia citius resipiscit, qui suum
H errorem multis & maxime amicis displicere intelligit. Facta commendatione, ostendit eis optationē salutis ipsorum, subdens: [Gratia & pax sit vobis à deo patre nostro, & à domino nostro Iesu Christo.] Ac si dicat: Quod vobis dico vel dicturus sū, non venit ex maleuolo animo, sed ex nimia dilectione & vestræ correptionis solicitudine. Quod ex hoc patet, quia opto vt non ira & discordia sed gratia & pax sit vobis à patre & filio. Meruistis enim iram, quia abiecistis gratiam: & amisistis dei pacem, quia fecistis discordiam: sed nunc rogo vt finita ira dei, quę super vos rediit, & discordia qua rebellare cœpistis, sit vobis recōciliatis gratia dei, qua vobis peccata remittantur, & familiaris dei amor tribuatur: & pax, qua semper eius voluntati mente & operibus concordetis. Et hæc gratia & pax detur vobis non à carnali obseruātia legis, sed à deo patre & à Christo eius, qui Christus est noster dominus, quia dominium super nos acquisiuit, vbi nos de manu seductoris eripuit. Nam [semetipsum dedit] hostiam [pro peccatis nostris]
I delendis, nullas legis oblationes quærens, vt iusto sanguine suo principem iniquitatis potenter vinceret, ac nos à iugo eius liberans, [eriperet de præsenti seculo nequam,] vbi tot laqueos adhuc tendit ille deceptor. Nequam dicitur hoc seculum, tum quia seculum est inuitans nos vt illud sequamur, & generans nequitias ex concupiscētiis suis in cordibus sequentium suorum: tum quia nostris sensibus quinq; præsens est, offerens se nobis per illecebras suas ad videndum non videnda, & audiendum non audienda, sicque de cæteris sensibus. Vel dicitur nequam, propter nequissimos homines qui in eo sunt, sicut mala domus quæ malos habet habitatores. Dedit (inquam) se dominus vt nos eriperet, & hoc secundū piā [voluntatē dei & patris nostri,] quia non legalibus sacrificiis, sed oblatione corporis Christi completa est patris voluntas, qui in hac ereptione nostra se deū & patrem nostrū esse declarat. Nam qui per vnigenitū suum nos creauerat, per eundem post lapsum culpæ, ad antiquam vel sublimiorem dignitatem reducit, & affectu paternę dilectionis nos in adoptiuos filios assumit. [Cui] pro hac ereptione nostra [est gloria] cum eodem filio & spiritu sancto, perseuerans [in secula seculorum, id est, in vniuersitatem æternitatis. [Amen, id est, vere. K

Miror quòd sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud euāgelium: quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos cōturbant, & volunt conuertere euangelium Christi.

Qui in aliis epistolis à gratiarū actione & laude solit⁹ est incipere, in hac incipit à redargutione. Mentes enim duræ, nisi aperta essent increpatione percussæ, nullo modo malum cognoscerent quod egissent. Nam sæpe hi qui impudentes sunt, tantum se peccasse sentiunt, quantum de peccatis quæ fecerunt, increpantur: vt minores culpas suas L
ęstiment, quas minor inuectio castigat: & quas vehementer obiurgari viderint, maiores esse deprehendant. Vnde necesse est vt semper sermo prædicantis cum auditorum debeat qualitate formari, ne aut verecundis aspera, aut impudentibus leuia loquatur. Hoc itaque Paulus ostendens, alios leniter inchoat alloqui: Galatas verò, quos à fide discessisse cognouerat, ab ipso epistolæ exordio post salutationem inuehendo redarguit. Et etiam quia omnes erant subuersi, vel iam in ipso motu, de quibus gratias ageret non habebat: ideo velut ex quadam mentis commotione de illorum subuersione incipit, vt per hoc citius eos reuocet, & quasi ex abrupto inchoat. De re enim magna & insolita mirari consueuimus. Et idcirco vt ostendat eos deum grauiter offendisse, subito velut abruptum ponit initium, dicens: [Miror quod] vos prius in fide & bonis operibus instituti, nūc [trāsferimini sic,] id est, ita incaute & temere à noua libertate ad antiquam seruitutem, [tam cito, id est, tam breui spatio temporis: quia si per longi temporis assiduitatem seduceremini, nō esset tam mirum, sed nunc est valde mirandum. Nō ait, translati estis: sed transferimini, ostendens eos nondum ad hoc peruenisse, vt Iudaicum ritum susciperent, sed in ipso motu perueniendi iam esse. M
Transferimini, inquit, & hoc non à malo ad bonum, sed à bono ad malum: quoniam [ab eo] patre, [qui vos] gratuita bonitate sua [vocauit in gratiam Christi,] id est, in remissionem peccatorum & iustificationem, quæ in Christo datur fidelibus, transferimini [in aliud euangelium,] id est, in aliud dogma quod à pseudo apostolis prædicatur, & videtur vobis esse euāgelium, id est, bonum nuncium. [quod] tamen [aliud non est] euangelium, quia non potest aliud esse nisi illud quod prædico. Quod autem pseudo apostoli prędicant, Antichristi prænunciatio est, non euangeliū Christi. Non est (inquam) aliud euangelium præter illud quod prędico, [nisi sunt aliqui qui vos cōturbant,] id est, nisi quantum ad reputationem illorum 1. Iohā. 2

A rum, qui more lympidæ aquæ mentē reddunt vestram turbulentam. Vel quod transferimini nō est aliud, nisi hoc quod sunt aliqui qui vos conturbant, id est, qui syncerum vestræ fidei sensum admixtione falsitatis fœtidum ac cœnosum faciunt, [& volunt] etiam [conuertere euangelium Christi, id est, cum carnales obseruantiæ conuenienter sint versæ in euāgelium Christi, hoc est, vmbra in veritatem, ipsi volunt ordine contrario veritatem ad vmbram vertere, vt euangelium adnulletur, & carnales obseruantiæ teneantur. Vel transferimini in aliud euangeliū, in testamenti veteris obseruantiam, quod tamen non est aliud, id est, non est diuersum à nouo. Si enim spiritualiter intelligatur vetus, nihil discrepat à nouo. Non est (inquam) aliud, nisi sint aliqui qui vos conturbāt, id est, si desint illi qui carnaliter & peruerse illud exponunt, intelligetis vet⁹ nihil esse aliud in sensu quàm nouum. Conturbant enim velut aquam mentem vestram, ne puritatē habeatis aquę illius, quæ de Iesu vētre fluit credētibus: & in aliū sensum cōuertere

B euangeliū, quod fieri non potest, cū Iohannes dicat: Vos quod audistis ab initio, maneat in vobis. Iohan.7 1.Iohan.2.

Vnde per scripturas sanctas euangelium æternum & testamentum æternum appellatur, pro eo, quod nunquam mutabitur, sicut testamentum vetus est mutatum: sed vt à Christo datum est, permanebit.

Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet vobis, præterquam quod euangelizauimus vobis, anathêma sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.

Ipsi volunt (vt diximus) euangelium conuertere. Sed quicunque illi sint, omnes anathematizentur. Quod non de quibuslibet nunc ita dico, sed etiam de me ac sociis meis, etiā de cælesti angelo: quia si euangelizaremus vobis aliud euangeliū, anathematizandi essemus. [Licét] enim [nos] ipsi vellemus ea quæ vobis prædicauimus, immutare,

C non esset nobis credēdum: [aut] licet [angelus de cælo] visibiliter veniēs [euāgelizet,] si fieri queat, [præterquam] hoc [quod euāgelizauimus vobis, anathema] id est, condemnatus sit. Non se tantūmodo, sed etiam angelum posuit, ne si illos seductores posuisset, causa inuidiæ fecisse videretur. Et per hoc ostendit, quia si ipse vel summus angelus pro annūciatione falsi dogmatis anathematizandus esset, multo magis pseudo apostoli. Vnde sententiam repetit ac validius cōfirmat, dicens de quolibet, quod de se & angelo dixerat: [Sicut prędiximus,] inquit, ego & omnes qui mecum sunt, ita [& nunc iterum] repetens [dico: Si quis] vel homo vel angelus, quicunque ille sit, [euāgelizauerit vobis præter id quod accepistis, id est, prædicauerit aliud quàm quod vobis tradidimus, vt in prædicatione sua excedat regulam fidei quam didicistis, & exorbitet de via veritatis quam à nobis accepistis, [anathema sit] ille, id est, condēnatus, vel anathema, id est, alienatus ab ecclesia dei. Anathema quippe condemnatus interpretatur, siue alienatus vel alienatio. In eo autem quod ait, licet nos aut angelus &c. videbat posse fieri vt aliqui ex his qui apostolicæ perfectionis esse creduntur, adhuc D deuient ad falsitatis annūciationem. videbat posse fallacem mediatorem transfigurare se in angelum lucis, & aliquid falsum annunciare. 2.Cor.11

Modo enim hominibus suadeo, an deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

Quasi aliquis diceret, Tu Paule, cur sic aspere loqueris? Ideo ponit istud, ac si dicat: Meritò sic loquor. Quia [suadeo modo hominibus, an deo? id est, sit nunc suasio & exhortatio & prędicatio mea ad hominum voluntatem & honorificentiam, an ad dei voluntatem & gloriam? Non ad hominum, sed ad dei gloriam spectat, quod ego nunc vobis suadeo. Olim verò seruiebat suasio mea voluntati hominum, cum ob gratiam pontificum traherem E Christianos, & suaderem illis vt à Christo recederent. Sed increpādo loquitur Apostolus per interrogationem, Vnde & adiungit: [An quæro hominibus placere,] subauditur sicut olim quærebā placere Iudæis, cum à principe sacerdotum literas accepissem pergens Damascum? Nequaquam illis iam placere quæro, quia [si adhuc] post baptismum [placerem hominibus,] prædicando carnales obseruantias, tunc [non essem Christi seruus, Actuū.9 id est, non seruassem spiritalia Christi præcepta. In omnibus his contrarius est Paulus pseudo apostolis, quoniam suasio illorum spectabat ad honorem hominum, nō ad dei gloriam, dum suaderent credi, hominem posse iustificari ex operibus legis, non ex fide Christi: & ipsi quærebant hominibus placere, id est, perfidis Iudæis, ob quorum gratiam se per mundum disperserant ad subuersionem fidelium. Aliter quoque potest intelligi quod Apostolus non quærebat hominibus placere, quia non hoc in suis operib⁹ intendebat, vt ipse laudaretur ab hominibus, sed vt per ea quæ faciebat, glorificaretur deus. F Quisquis enim se apud homines iactat, & ita vētilat bona opera sua, vt finem eorundem operum in laude hominum ponat, eandemque laudem hominum quasi mercedem computet operum suorum, necdum Christi seruus est. Quisquis verò bona quæ facit aut loquitur, idcirco placere cupit hominibus, vt eos ad imitationem bonæ conuersationis trahat, vel ad dei laudem corda eorum accendat, non hominibus quærit placere, sed deo. Hoc etenim modo Paulus placebat hominibus, qui se alibi per omnia omnibus placere testatur. 1.Cor.10 Sed quia hypocritarum more, qui transitorias laudes, non salutem videntium ex suis operibus quærunt, nolebat hominibus placere, ideo nunc se illis placere denegat.

Notum enim vobis facio fratres euangeliū, quod euangelizatum est à me, quia nō est secundum hominēm. Neque enim ego 1.Cor.15

G *ab homine accepi illud, neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi.*

Superius dixerat se apostolum esse, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum: & hoc nunc probat, suamq́ue personam cõmendat, vt ea quę post dicturus est, accipiát vt authentica. Multum enim per pseudo apostolos imminuta fuerat apud Galatas eius autoritas. Non sum (inquit) missus ab homine, sed à Christo: nec suasio mea voluntati hominum famulatur, sed dei: quia nec doctrinam quam prædico, accepi ab homine, sicut vos putabatis. Nam modo [notum facio vobis ô fratres,] quod ignorabatis, scilicet quantæ autoritatis sit [euangelium, quod] tam vobis quàm aliis [euangelizatum, id est, prædicatum [est à me, quia non est secundum] autoritatem alicuius hominis, sed potius secundum autoritatem ipsius Christi. [Neque enim ego ab homine illud accepi, id est, non est mihi iniunctum ab homine.
H Quia verò posset nõ iniunctũ sibi fuisse ab homine, idcirco addit: [neq;] etiã [didici] illud ab homine. Non ab homine didici, [sed per reuelationem Iesu Christi.] Ipse me docuit, ipsemet iniunxit mihi. Hic ostẽdit quia sicut antiqui prophetæ de futura Christi incarnatione, passione ac resurrectione & ascẽsione per spiritum prophetiæ sunt docti, sic ipse hæc omnia de Christo iam præterita, per eundẽ prophetiæ spiritum, ipso Christo docẽte, cognouit. Spiritus enim prophetiæ nõ solum ex futuro tangit animum prophetizantis, sed etiã ex præterito, sicut nunc declaratur animum Pauli tetigisse. Nam & Moyses de præteritis prophetauit, dum ea scriberet quæ facta sunt in principio mundi priusquam homo creatus esset.

Audistis enim conuersationem meam aliquãdo in iudaismo, quoniam supra modũ persequebar ecclesiam dei, & expugnabã
I *illam, & proficiebã in iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarũ mearum traditionum.*

Ad cõmendationẽ sui, probat apertius quia nõ didicit euangeliũ ab homine. Non didici, inquit, ab homine: nã nec ante cõuersionẽ meã, nec post conuersionẽ. Ante conuersionẽ non didici, sed potius persequutus sum ecclesiã. Hinc enim patet quia tũc euangeliũ non didici, cuius erã inimicus. [Audistis enim] & vosipsi [conuersationẽ meã] quæ fuit [aliquando in iudaismo.i.in Iudæorum religione, [quoniã supra modũ] cęterorũ Iudæorũ [persequebar ecclesiã dei] zelo legis accensus, fugando sanctos & ad pœnam trahendo vinctos, [& expugnabã illã, id est, deuastabã, cupiẽs ipsam prorsus delere. Vel supra modũ patientium.i. supra q̃ quod possent fideles pati. & hæc agẽs [proficiebã] secundũ scientiã & obseruãtiã legis carnalẽ [in iudaismo.i.in ritu Iudaico: quia & carnaliter intelligebã scripturas, magisq; ac magis ipsas obseruabã. Et hoc non supra senes, qualis erat Gamaliel magister meus & cęteri tales, quod videretur mirũ: sed [supra multos coætaneos meos,] nõ supra oẽs qui erant ętatis meæ, & nõ proselyti, sed [in genere meo.i.in filiis Israël. Et quia plꝰ intelligẽdo & adimplẽdo proficiebã, ideo & [abũdantius] existebã [ęmulator paternarũ mearũ traditionum.i.feruẽtiori zelo conabar vlcisci in eos, qui ad euãgelium cõuersi, violabãt traditiones seniorũ quas à parẽtibus acceperã. Vel omnia legis mãdata carnalia paternę traditiones vocãtur, quia prius erãt mãdata dei: sed nũc sunt traditiones hominũ postquam veritas apparẽs vmbram repulit. K Actuu. 22

Cum autẽ placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, vt reuelaret filium suum in me, vt euangelizarem illum in gentibus, continuo non acquieui carni & sanguini: neque veni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam, & iterũ reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrũ, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ autem scribo vobis, ecce coram deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. L

Probauit se ante conuersionem euangeliũ nequaquã didicisse, & incipit probare quia post cõuersionem hoc non didicit ab homine. Hoc modo, inquit, me habui ante conuersionem, vnde patet quia tunc euangelium non didici: sed postquã placuit deo vt cor meum illuminaret & conuerteret, alio more vixi, in quo rursum apparet, quia nec tunc, nec post ab homine didici. Et hoc est: M
[Cum autem placuit ei] benigno patri &c. Placuit hoc deo.i.non fuit hoc meritum meũ, sed solum dei placitum: [qui me segregauit, id est, seorsum à massa perditorum secreuit, [ex vtero matris meæ, id est, occulto cõsilio pietatis suæ iam me eligens. Et hic notatur gratuita dei misericordia. Quasi dicat: Antequam aliquid boni egissem, sua gratia me prædestinauit ad vitam, & post [vocauit me per gratiam suam.] Hic necesse fuit ponere gratiam, quia post natiuitatem aliquid potuisset egisse boni, per quod meruisset vocari à deo. Sed sicut segregatio, ita & vocatio eius gratis facta est. Vel ex vtero meæ matris, id est, de cæcitate synagogæ, vbi clausus tenebar, segregauit me, id est, sequestrauit à multitudine cæterorum, quos in illa cæcitate reliquit. Sicut enim vterus infantẽ intra se clausum continet, nec eũ aliquid videre permittit, nec in vllam partẽ spatiari, sic cæca destructio disciplinæ quæ est in synagoga, eos quos continet, non sinit lucem veritatis aspicere, nec in libertate charitatis spatiari, sed vndiq; miserabiliter Rom. 9.

A liter coarctat, vt nec ad lucem, nec ad libertatem procedant. Sed de hoc synagogæ vtero me deus segregauit, quando à plebis cæca cõsuetudine me separauit, vt liberè possem Christi lumẽ intueri, & in ei⁹ charitate dilatari. Et vocauit me ad hoc, [vt in me, id est, in corde meo, vbi vera exstit cognitio, [reuelaret filium, id est, detegeret notitiã vnigeniti sui, quæ mihi erat uelata, dum haberem super cor velamen legis. Et ideo mihi reuelaret, [vt euangelizarem illum in gentibus, id est, prędicarem illum inter gentes. Postquam ei placuit vt me sic vocaret, & filiũ suum mihi reuelaret, [cõtinuò non acquieui carni & sanguini. i. assensum mox præbere desij Iudęis & propinquis meis carnalibus, mihi sensu carnali suadentibus vt in carnali obseruantia legis permanerem. Illis non acquieui, quia erãt caro & sanguis, id est, carnaliter sapiebant, & carnaliter docebãt: nec etiam ad spiritales magistros. i. ad apostolos qui me in Christo præcesserant, & in Ierusalem manebant, veni
B vt ab illis doctrinam quærerẽ: sed exiens de Damasco, profectus sum in Arabiam prædicare, vbi nullus apostolorum erat, & inde redij Damascũ. Finitisq; tribus annis à tẽpore cõuersionis meæ, quibus in Arabia & Damasco moratus sum, veni in Ierusalem non discere euangelium, sed [videre Petrum,] vt illi spiritualiter adgauderem. Neque enim ab illo tunc euangeliũ didici, quia nõ [mãsi apud eum] nisi [diebus quindecim,] infra quod spatium discerem latitudinem tãtæ scientiæ. Sed nec ab aliis apostolis didici, quia ibi pręter Petrum [alium apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini, id est, cognatum saluatoris. Maria enim virgo mater domini, & Maria mater huius Iacobi, sorores fuerunt: & ideo vocatus est ipse frater domini, qui & primus episcopus fuit in Ierusalem. Cæteri apostoli iam per orbem erant ad prædicandũ dispersi. Vnde quia Iohãnes ibi deerat, credimus matrẽ domini iã in cęlũ tunc assumptã fuisse, cuius sepulchrũ ostenditur in valle Iosaphat. Ego quidẽ talia vobis de me & apostolis refero, & fortasse videntur vobis incredibilia,
C sed hæc [quæ scribo vobis, ecce corã deo, quia nõ mẽtior:] & hoc sic esse, est corã deo. i. manifestum est in pręsentia diuini cõspect⁹, quẽ nihil latere potest. Hoc loco iurat Apostol⁹, nec tamẽ peccat, qa videbat quosdã Galatarũ non aliter sibi credere.
Matt. 5 Nõ enim à malo iurãtis fuit hęc iuratio, sed à malo illorũ, quorũ incredulitas compulit eum iurare. [Deinde] profectus ab Ierusalem, [veni in partes Syriæ] & Ciliciæ, vt & ibi prædicarẽ. Et hãc profectionẽ suã ideo memorat, vt sciãt Galatę quia de loco ad locũ sępe trãsiẽs, nõ didicit euãgeliũ ab homine, & indubitanter acquiescant eius doctrinæ.

Eram autem ignotus facie ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquãdo expugnabat. & in me clarificabant deum. D

Non solũ ab apostolis nõ didici, sed nec à cęteris fidelibus qui erant in Iudęa, quippe quibus omnino erã ignotus facie. Nondũ enim me post cõuersionẽ viderãt. Et propterea liquidò cõstat, quia me nõ docuerũt euãgeliũ. Nondũ me viderãt nec cognouerãt facie, sed tamẽ ab aliis Christianis famã currẽte audierant, [quoniã] ille [qui aliquando nos] Christianos [persequebatur, nunc] pluribus [euãgelizat fidẽ] Christianitatis, [quam aliquãdo expugnabat. Et in me. i. in cõsideratione cõuersionis & cõuersationis meę [clarificabant. i. clarũ prędicabant [deũ,] qui me sic cõuerterat, & de tã crudeli tam piũ fecerat. Hoc est, ego illis erã materia deum glorificandi, qui tam bene conuersus eram. Vel in me, id est, in consideratione prædicationis meæ clarificabant deum & ipsi prædicando, quoniã audiẽtes quod ego cõstanter fidẽ prędicare, quam impugnare solebã, & ipsi exẽplo meo accensi, prouocabantur ad prędicandũ Christum.

CAPVT II. E

Deinde post annos quatuordecim iterũ ascẽdi Hierosolymã cũ Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autẽ secũdum reuelationem. Et contuli cũ illis euangelium quod prædico in gentibus, seorsum autẽ his, qui videbãtur aliquid esse, ne fortè in vacuum currerem aut cucurrissem.

In Syria & Cilicia prędicauerã. [Deinde] ascẽdi rursus in Ierusalẽ, quę est in mõtanis, nec potest adiri nisi ascẽdendo, [ascẽdi (inq̃) post annos quatuordecim,] ex quo pri⁹ venerã Petrũ videre. Ideo tẽpus & numerũ annorum cõputat. i. antea tres & post quatuordecim, qui simul sunt decẽ & septem, vt per hoc sciatur, quia anteq̃ cõferret euangeliũ, tãto ante tẽpore prędicauit. Et quãdo ab apostolis nihil accepit, cõstat quia à nullo accepit vel didicit. Ascẽdi in Ierusalẽ [cũ Barnaba,] quẽ ad testimoniũ ducebã, [assũpto] etiã nobiscũ [Tito,] F
qui erat gẽtilis & incircũcisus. duxi illũ ad testimoniũ meę prędicationis cõfirmãdę, scilicet vt cæteri gẽtiles videtes illũ incircũcisum credere, crederẽt & ipsi absq; scrupulo. Si verò ipse Titus ibi fuisset circũcisus, pateret omnibus me nõ rectè docuisse q nõ docuissem eũ circũcidi, sed incircũcisũ duxissem sociũ. [Ascẽdi,] & hoc nõ temere, sed [secũdũ reuelationẽ. i. spiritu sancto mihi reuelãte & admonẽte, vt p pręsentiã meã validius adnullarẽtur carnales obseruantię. Ascẽdi, [& euãgelium quod in gẽtib⁹] cõuertẽdis [prędico, cũ illis] Hierosolymitanis, q pri⁹ dubitauerãt de veritate prędicatiõis meę, [cõtuli:] qa ego dixi euãgeliũ meũ, & illi dixerũt suũ, nullaq; in nostris sententiis reperta est dissonantia. Propter hoc incepit totũ vt p hoc Galatas retrahat à circũcisione & carnalibus ceremoniis, quãdoquidẽ sua prædicatio nõ dissentit à doctrina ipsorũ apostolorum: & Titus qui erat præsens, non fuit circuncisus, quãuis esset gẽtilis

G lis. Tunc enim & isti non debent vlterius dubitare, quandoquidem nec ecclesiæ Iudæorum quicquam potuerunt ei cõferre. Ideo nanque fecit hãc collationem, quia de cælo post ascensionem domini vocatus, nisi inueniret in carne apostolos, quibus communicando & cum quibus euangelium conferẽdo, eiusdem esse societatis appareret, ecclesia illi omnino non crederet. Vnde nunc necesse fuit, vt hanc collationem Galatis dubitãtibus referret. Cõtuli cum illis Hierosolymitanis, non cũ omnibus, quia in turba nõ potest bene discuti veritas. Si enim in præsentia omnium dixissem circuncisionem & carnales obseruantias non esse faciendas, statim contra me vulgus indoctum cõclamasset. Et ideo non cum omnibus, sed cum [his] tantum, [qui videbantur esse aliquid, id est, maioris autoritatis & sciẽtiæ. Et hoc [seorsum. i. à turba semotim. Nõ quòd aliqua falsa pluribus dixissem, vt seorsum paucioribus vera dicerẽ: sed quia nonnulla tacuerã, quæ paruuli portare non poterãt: & necesse erat vt sapientiã loquerer inter per-
H fectos, quatenus cæteri apostoli & seniores perfectionem meã cognoscerent. Ideo etiã contulit Apostolus euangelium suũ cum euangelio illorũ, vt auferret suspicionẽ ab ecclesiis Iudæorũ, qui putabãt illũ aliud longe diuersum euãgeliũ prædicasse & adhuc prędicare, quia neq; cum domino fuerat cõuersatus, à quo esset instruct⁹: nec cũ aliquo apostolorũ, qui dominũ in carne viderãt, vt exẽplo doctrinę eorũ prędicaret gentibus. Vt ergo ab ecclesiis Hebræorũ, sed & cæterorũ per orbẽ fidelium hanc suspicionẽ auferret, idcirco (sicut & supra dictũ est) cõtulit: cõtulit inquã, ne modo curreret vel olim cucurrisset in vacuũ. i. sine fructu remunerationis. Per hoc enim cõstaret quia illi quib⁹ prædicabat, aut prędicauerat, mercedem habituri non essent, si nec remunerationẽ ex sua prædicatione consequuturus esset. Vel quod ait, [ne forte in vacuũ currerẽ aut cucurrissem,] quasi per interrogationem dictum potest intelligi, ad increpationem
I eorũ qui hoc suspicabantur, vt hinc appareat eum nõ in vacuum currere vel cucurrisse, quia iam attestatione cæterorum comprobatur nihil ab euangelij veritate dissentire.

Sed neque Titus qui mecum erat, cũ esset gentilis, cõpulsus est circuncidi, sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quã habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent. Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, vt veritas euãgelij permaneat apud vos.

Non solũ euangelio meo nihil addiderunt, sed neque Titũ circũcidi fecerũt. Cum enim mecũ esset in illa collatione, & esset gẽtilis, id est, sicut natus fuerat, in preputio manẽs, nõ [est cõpulsus circũcidi. i. nulla ratio veritatis potuit ibi à quoquã proferri, ob quam ipse vel alius cogeretur circuncidi. Et ne putetis quod apostoli voluissent illum cõpellere vt circuncideretur, & ille cõtra voluntatẽ eorũ permansisset incircuncisus, sciatis quia nõ propter apostolos vel seniores dixi cõpulsus, [sed propter subintroductos falsos fratres, q̃] intus quo conferebã euangelium meũ, [subintroierũt explorare libertatẽ nostram,] qua per Christũ ab omni seruitute legis sumus absoluti, vel qua ex libero arbitrio volũtarie seruimus deo, non timore pœnæ. Ad hoc (inq̃) subintroierũt, [vt] verbis & disputationibus suis ad carnales obseruãtias corã omnibus qui aderãt, nos cogerẽt, & sic à libertate gratię [in seruitutẽ] legis [nos redigerẽt. Quibus neq;] vel [ad horã] voluim⁹ cedere, vt subiiceremur seruituti legali, sed viriliter illis restitimus, [vt veritas euãgelij] quę omnẽ hominẽ absq; legis operibus per fidẽ & opera charitatis posse saluari docet [permaneat apud vos,] sicut prædicaui vobis. Insidiabãtur Apostolo fratres falsi isti, explorantes si viderẽt eum in aliquo vel circũcisioni vel cæteris carnalibus obseruantiis adquiescere, vt redigerent eũ in seruitutem, id est, vt iam in circuncisionẽ eos reuertere etiã ipsius Pauli exẽplo vel attestatione, tanquã saluti necessariam prædicarent. Titum ergo circuncidere noluit, ne daret illis occasionẽ, qui sine illa circũcisione dicebant credentes non posse saluari, & ad deceptionẽ gentium hoc etiam & Paulum sentire iactabant. Alibi verò Timotheũ propterea circũcidit, ne Iudæis & maxime cognationi eius maternæ, qui ex gentibus in Christum crediderant, viderẽtur sic detestari circuncisionẽ, sicut idololatria detestanda est, cum illam deus fieri pręceperit, hãc satanas persuaserit. Habebat itaque Apostolus hanc in Christo libertatem, & faciendi circuncisionem & non faciendi, vt ostenderet illa sacramenta nec tanquã sacrilega debere damnari, nec tanquã necessaria debere appeti. Et hãc libertatem subintrauerunt explorare prędicti calũniatores, scire volẽtes an faceret in Tito quod fecerat in Timotheo, vt iam exẽplo eius circuncisionẽ omnibus necessario faciendã prædicaret.

K

L

Actuũ. 16

M

Ab his autẽ qui videbantur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis nõ accipit. Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. Sed econtra, cum vidissent quòd creditum est mihi euãgeliũ præputij, sicut Petro circũcisionis (qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gẽtes) & cum cognouissent gratiã quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Iohãnes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis, vt nos in gentes, ipsi autem in circuncisionem: tantum, vt pauperum memores essemus. Quod

Roma. 1
Ephe. 6
Colo. 3.
Actuũ. 10.
Iacob. 2.
1. Petri. 1

etiam

A *etiam solicitus fui idipsum facere.*

Contuli quidem euangelium cum apostolis & aliis senioribus qui erant in Ierusalem. Sed tamen illi [qui videbatur esse aliquid ab his] Hierosolymitanis, id est, alicuius magnæ dignitatis, nihil mihi cōtulerunt. Hoc videtur debuisse statim dicere, sed facit interpositionem, velut si quis ei diceret: Tu dicis quia videbantur esse aliquid, imò nihil erant, quia piscatores & idiotæ fuerāt. Et ad hoc quasi respondet: Reuera tunc erāt aliquid. Nā [quales aliquando] prius quàm à Christo vocarentur, fuerint, siue piscatores, siue telonarij, siue illiterati, [nihil interest mea] veritate vel mea sententia: quia non loquor secundum illud quod antea fuerant, sed secundum id quod tunc erāt. Præmissum erat, vt veritas euangelij permaneat apud vos: & ad hanc veritatem respicere videtur quod nunc dicitur, nihil mea interest. i. nihil à mea veritate distat, qualescunque illi quondam fuerint.
B Refert & interest, hæc duo verba, solent cum genitiuis & possessiuorum pronominum ablatiuis construi. Vel etiam sine interpositione potest legi. Qui ab his videbantur esse aliquid, Petrus scilicet atque Iohannes & Iacobus, nihil mea veritate vel mea senrentia interest, quales fuerint, id est, nihil secundum meam sententiam differt, quales loco & scientia quondam fuerint, siue nobiles, siue ignobiles. Non aliis apostolis derogat, sed quia Galatæ alios apostolos vltra modum magnificabant, huic eos preferentes, atque ideo autoritatem huius viliorem habebant, ostendit se æqualem esse, & doctrinam ab eis non accepisse. Nihil interest, quales olim fuerint: quia [Deus non accipit personam hominis, id est, nō eligit dignitatem vel nobilitatem alicuius personę. Nam me neque despexit idcirco vel inferiorem iudicauit, quia nouissimus veni, imò parem illis omnino mōstrauit. Nam illi priores, [qui videbantur esse] magnum [aliquid, nihil contulerunt mihi] de scientia prædicationis: [sed econtra] fuit, id est, ego illis contuli, quia prius fuerant certi se bene prædicasse, &
C carnales obseruantias debere destrui: sed nunc facti sunt certiores, me non ab vllo mortalium, sed ab ipso Christo doctum, audientes idem prædicare. Nihil mihi contulerunt, sed econtra [cum vidissent quòd euangelium præputij creditū est mihi, sicut Petro] euangelium circuncisionis, id est, quod dominus euāgelicam doctrinam sicut fideli dispēsatori credidit, vt præputiatis gentibus euāgelizem, quemadmodum Petro constituerat prędicare populo circūcisiōis, dextras societatis mihi dederunt. Et vere mihi est creditum sicut Petro euāgelium: quia qui Petrum fecit apostolum circuncisorum, fecit & me apostolum gentiū. Et hoc est: Nā [qui operatus est Petro, id est, ad honorem & auxilium Petri, sublimando eum [in apostolatum circuncisionis, id est, iudaici populi, tum per prædicationem, tum per miraculorum ostensionē, [operatus est & mihi] virtutes miraculorū atque diuersas gratias & eloquentiam validæ prædicationis [inter gentes.] Hic ostēdūtur isti duo principales apostoli ad salutem duorum populorum fuisse electi, Petrus ad Iudæorum, Paulus ad gentium. [Et cum] pro certo [cognouissent gratiam] apostolatus & sapientiæ, [quæ mihi] à Christo [data est, Iacobus] & Petrus [& Iohannes, qui videbantur esse colūnæ, id est, erecti & fortes ac immobiles, atque roborātes multitudinem aliorum, & continentes ac sustentantes, [dederunt mihi & Barnabæ dextras.] Iacobus hoc loco ponitur ante Petrum & Iohānem, propter primatū suum quem habebat in Ierusalem, vbi erat episcopus. Dexteras nobis dederunt societatis, id est, signum socialis amicitiæ & dignitatis apostolicæ, quòd ab his quæ ipsi didicerant, in nullo discrepabamus. Sicut enim inuicem osculari, signum est pacis ac dilectionis, ita & iūgere dexteras. Societatis dico, ita decretæ, [vt nos in gentes] iremus prædicare, ipsi verò [in circuncisionem:] & illi essent participes beneficij quod ageremus in cōuersione gētiliū, nósque similiter essemus socij remunerationis ipsorū pro conuersione Iudæorum. Licet Paulus dicat Barnabam secum esse receptum in societate apostolorum, non tamen sibi dicit esse æqualem in prædicatione: quia ipse est doctor gētium, qui secundum maiorem partem illas conuertit ab Ierusalem vsque in Illyricum, prædicans per circuitum, ac deinde non solum vsque Romam, sed etiam vsque in Hispaniam. Hæc omnia valent ad commēdationem suæ autoritatis, & etiam ad intentionem, vt eos reuocet à circuncisione & legis seruitute. Nihil contulerunt, sed etiam id rogauerunt [tantum, vt essemus memores pauperum] qui erant in Ierusalem, & precia rerum suarum pro Christo posuerant ad pedes apostolorum. [Quod etiam, id est, habere memoriam eorum & mittere eis alimoniā, ego [solicitus fui facere, hoc ipsum] studiosè complens. Rectè Paulus vt ab obseruantia legis Galatas reuocaret, prædictam euangelij sui collationem memorauit: quia idcirco tunc in Ierusalem ascendit, vt audiret quid de legis obseruantia priores apostoli sentirent. Vnde Lucas refert de Paulo & Barnaba, quia morati sunt Antiochiæ tempus non modicum cū discipulis: & quidam descendentes de Iudęa docebant fratres, quia nisi circuncidamini secundum morem Moysi, nō potestis saluari. Facta ergo seditione non minima Paulo & Barnabæ aduersūm illos, statuerūt vt descenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex aliis, ad apostolos & presbyteros in Ierusalem super hac quæstione. Cum autem venissent Hierosolymam, suscepti sunt ab ecclesia & ab apostolis, nunciantes quanta Deus fecisset cum illis. Surrexerunt autem quidam de hęresi pharisæorum qui crediderant, dicentes quia oportet circūcidi eos, præcipere quoque seruare legem Moysi. Conueneruntque apostoli & seniores videre de verbo hoc &c. In hoc conuentu facta est prædicta euangelij Pauli collatio.

Cum autē venißet Cephas Antiochiā,

Margin notes: D; E; Roma. 15; Actu. 2; Actu. 15.; F; Leui. 19. Deu. 1. 10 & 16. 2. Par. 19 Iob. 34. Prou. 24 Sap. 6 Eccle. 35 & 42.

G *in faciē ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quàm veniret quidā ab Iacobo, cum gentibus edebat: cū autē venißet, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant. Et simulationi eius consenserūt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illā simulationem.*

Et hoc factum est, postq̄ Paulus & Barnabas à supradicto concilio cum Iuda & Syla reuersi sunt
Actuū. 16 Antiochiam, ferentes epistolam apostolorum, in qua decretū erat, ne gentes cogerentur circuncidi
Ibidem. vel iudaizare. Tūc enim scriptū est: Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis pluribus verbum domini. Et eo tempore Petrus intelligitur superuenisse, & quod nūc Paulus narrat, fecisse. Nihil, inquit, mihi in Ierusalem contulerunt Petrus & alij: sed [cum venisset Cephas. i. Petrus Antiochiam, ego illi contuli. Vel ita: Non solum in Ierusalem
H ego contuli Petro, sed etiam in Antiochia. Nam [restiti ei in faciem. i. nō in absentia eius ego derogaui illi, sed ante eum veniēs, aperte contradixi ei, & libere eū reprehēdi, [qa reprehēsibilis erat, id est, dignus reprehensione. Nam [priùs q̄ veniret quidam] Iudæorū [ab Iacobo] de Hierosolymis Antiochiā, [edebat cum] cōuersis gentibus absq; vlla ciborum discretione, ita vt nec suillas carnes reprobaret: sed postmodū [cum venissent Iudęi,] subtrahebat se à cōuiuio eorum ne Iudæi qui nouiter ad fidem venerāt & adhuc legem seruabant, scandalizarentur in cibis, quos lex immundos iudicauit. Et non ita subtrahebat se à gentilium societate, vt saltē aliquoties cum illis, & aliquoties cum Iudæis esset, sed & omnino [segregabat se, id est, seorsum à gregē gentilium separatus, gregem suum cum Iudæis faciebat. Et sic quadam simulatione dabat intelligi, hanc discretionem ciborum & alias carnales obseruantias esse necessarias ad
I iustificationem: gentilésque conuersos ad Christum, non posse Iudæis credentibus adiūgi. Quod quidem peius erat, quàm si fratres scandalizaret: quia deterius est veritatem relinquere, quàm permittere nasci scādalum. Et ita segregabat se ac sequestrabat à grege & à cibis gentilium, faciens de vno grege duos, cum Christus de duobus vnum fecisset: quia timebat non cibos gentilium, sed Iudæos [qui erant ex circuncisione,] ne recederent à fide. [& simulationi eius,] qua fingebat se cibos discernere, & gentilium conuersationem abhorrere, [consenserunt cæteri Iudæi,] qui prius erant cum eo, ac remouerūt se à conuiuio & gentilium consortio, [ita vt & Barnabas,] qui erat doctor gentium & gētes deberet synceriter instruere, vtpote mecum ad gentes missus, [duceretur ab eis in illam simulationē] Iudaicæ comestionis & cōuersationis. Dixerat tamen Petrus in supradicto
Actuū. 15. apostolorum & seniorum conuentu: Quid tentatis imponere iugum super ceruicem discipulorū, quod neque patres nostri, neque nos portare po- K
tuimus? Sed per gratiā domini Iesu credimus saluari, quemadmodum & illi. Bene ergo sentiebat de abolitione legis, sed simulauit pro timore Iudæorum, ne occasione gentium à fide recederent, & sic perderet suum gregem. Simulauit autem &
Paulus pro simili metu, quando Timotheum cir- Actu. 16.
cuncidit, & comam more Nazaræi nutriuit, quam Actu. 18.
in Cenchreis rasit, vel quando purificatus in tem- Actu. 21.
plo sacrificium obtulit. Petrus ergo vtpote Iudæorum apostolus, saluti Iudæorum prouidebat in hac simulatione, timens ne si coram Iudæis communes cibos ederet cum gentibus, illi prædicationem eius respuerent & à fide discederent. Ideóque permittebat adhuc illis vt facerent circuncisionem, cæterósque ritus legis obseruarent, & ipse cum eis ex parte seruabat, vt paulatim eos ad fidē & ad euangelij puritatem alliceret. Et idcirco si quis gentilium circuncidi vellet, in præsentia Iudæorum non prohiberet. Paulus autem magno fidei ardore succensus, præcepta legis teneri carnaliter noluit: & qui gentium erat apostolus, circun- L
cisionem in gentibus fieri vetuit. Et quia Petrus vel in populo circuncisionis adhuc legis consuetudinem seruari volebat, vt gentes conuersæ Iudæis inęquales iudicarentur, in faciem ei restitit, eumque in hac re fuisse reprehensibilem dicit. Et hoc eius studium non solum culpā, sed (quod maius est) hypocrisim (id est, simulationē) nominat. In qua simulatiōe Petrus (vt dictum est) saluti Iudæorum prouidebat, sed salutem gentiū negligebat. Vnde Paulus gentium apostolus, & de salute gentium solicitus, in faciem ei restitit. Ipse verò Petrus, quod à Paulo fiebat vtiliter libertate charitatis sanctæ ac benignæ, pietate humilitatis accepit. Atque ita rarius & sanctius exemplum posteris tribuit, quo nō dedignaretur maiores (sicubi forte recti tramitem reliquissent) etiam à posterioribus corripi. Nec solum tūc patienter hanc reprehensionem pertulit, sed etiā post dū secūdam scriberet epistolā, laudauit epistolas Pauli, in qui- 2. Pet. 3
bus reprehēsionem istam legerat. Certè enim nisi legisset Pauli epistolas, non laudasset. Si autem M
legit, quia illic ipse reprehensibilis diceretur, inuenit. Amicus ergo veritatis, laudauit etiam quod reprehensus est: atq; ei & hoc ipsum placuit, quia in his nō placuerat, quæ aliter quàm debuerat sensit. Seque etiam minori fratri ad consensum dedit. tunc enim Paulus adhuc erat minor, quamuis nunc sit æqualis. atque in eadem re factus est sequax minoris sui, vt etiam in hoc præiret, quatenus qui primus erat in apostolatus culmine, esset primus & in humilitate. In hac itaq; re est in Paulo laus iustæ libertatis, in Petro sanctę humilitatis. Sunt verò nōnulli, qui nō Petrū apostolorū principē, sed quendā aliū eiusdē nominis, qui à Paulo reprehēsus est, accipiūt. Qui si verba Pauli studio sius legissent, ista nō dicerēt. Dicturus etenim, Cū venisset Petrus Antiochiā, in faciē ei restiti, vt de quo Petro loqueretur ostenderet, in ipsa narratione præmisit, dicens: Qui enim operatus est Petro

in

A in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes. Patet ergo de quo Petro Paulus loquitur, quem & apostolum nominat, & præfuisse euangelio circuncisionis narrat. Et ne quis adhuc inhærendo literæ dicat hunc, quem Paulus reprehendit, non Petrum, sed Cepham vocari, quamuis idem sit vtrunq; nomē, reuoluat quod ibidē præmissum est, Iacobus & Cephas & Iohannes, qui videbantur esse columnæ, dextras mihi dederunt. Constat enim hunc Cepham, qui inter Iacobum & Iohannem positus est, non minorem Iohanne vel Iacobo fuisse. Quòd si nullus Cephas præter apostolum Petrum inuenitur, qui Iacobo & Iohanni valeat æquari, fatendum necessario est, hūc Cepham esse cui Christus ait: Tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. Iohan. 1.

Sed cùm vidißem quòd non rectè ambularent ad veritatem euangelij, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu cùm Iudæus sis, B *gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo gētes cogis iudaizare? Nos natura Iudæi, & nō ex gentibus peccatores. Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidē Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis.* Roma. 3. *Propter quod ex operibus legis nō iustificabitur omnis caro. Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit. Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico, præuaricatorem me constituo. Ego enim per legem legi mortuus sum, vt Deo viuam. Christo confixus sum cruci.* C *Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. Quod autē nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. Non abiicio gratiam Dei. Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*

Petrus quidem & Barnabas simulabāt, sed ego solus synceritatem seruans, increpaui publicè fictionem eorum. Vidi enim quod non recte ambularent, id est, non vtroque pede pariter incederēt, quia in vno claudicabant, quantum ad gētes, quarum salutem negligebant: quantum verò ad intentionem bonam de salute Iudæorum, recte ambulabant. Quantum ad gentes, non recte ambulabāt ad veritatem euangelij tenendam & prædicandam: quia per hoc peribat veritas, si gentes iudaizarent. Veritas quippe euangelij est, vt homo iustificetur sola fide sine operibus legis, & vt omnes cibi naturaliter mundi esse credantur, atque D vt doctores ecclesiæ, nec Iudæorum nec gentilium salutem negligant. Ipsi taliter agebant. Sed ego [cum vidissem quòd non recte,] sed flexuose [ambularent ad veritatem euangelij] seruandam & docendam, succēsus diuino zelo, [dixi Cephæ coram omnibus] ea quæ sequuntur. Si clam soli Petro Paulus ista diceret, Iudæis & gentibus nihil proficeret. Ideo cunctis audientibus dixit, vt cunctis proficeret. Idcirco voluit non timidè obtegere, sed fidenter asserere, quod eum pariter sentire iam nouerat, siue quia euangelium cum eo cōtulerat, siue quia in Cornelij vocatione etiam diuinitus eum de hac re admonitum acceperat, siue quia antequā illi quos timebat venissent Antiochiam, cum gentibus eum discumbentē viderat. Actuū. 15. Actuū. 10. Nō ergo tunc eū quid in ea re verū esset docebat, sed eius simulationem qua gētes exemplo suo iudaizare cogeret, arguebat. [Si tu,] inquit [cū sis Iudæus, viuis gentiliter, id est, indiscrete cibis omnibus vteris, nullumque hominem reputans immundum, [& non Iudaice, id est, non cum ciborū discretione sicut Iudæi, [quomodo, id est, qua E ratione, qua vtilitate, cogis exemplo tuo [gentes iudaizare? id est, Iudæorum ritum sequi in discretione ciborum & receptione carnalium obseruātiarum, dum te ab his segregas, eò quòd omnem creaturam Dei bonam esse credunt, & sine legis obseruantia per euangelium iustificari quærunt? Tu qui naturaliter Iudæus es, reliquisti iudaizare, & gentes cogis iudaizare? Tu qui Iudæus eras, iudaismum deseruisti, & hi qui nunquam fuerūt Iudæi, assument iudaismum? Non viuis Iudaicè, id est, non seruas Iudaicum morem in tuo victu, quia scis nihil vtilitatis ibi esse. Quomodo ergo nunc gentes cogis iudaizare, quæ omnia quæ vident in te, putant saluti necessaria esse? Verè non debent iudaizare gentes, quia nunquam iustificarētur. Et vere nunquam iustificarentur iudaizādo, quia nec nos qui naturaliter sumus Iudæi, potuimus vnquā iudaizādo iustificari, ideoque dimisimus legem, & confugimus ad fidem. Et hoc est: [Nos natura] F sumus Iudæi, id est, non proselyti, sed genere sumus Iudæi, ex semine Abrahę prodeuntes, & legem Dei habentes, [& non peccatores ex gentibus, id est, non ita peccatores vt omnes gentes idololatrę & immundæ. Peccatorum enim nomen gentibus imposuerant Iudæi iam vetusta quadam superbia, tanquam ipsi essent iusti, videntes festucā in oculo alieno, & non trabem in suo. Nō sumus, inquā, ex gentibus peccatores, à cultura Dei omnino remoti & peccatis dediti, sed naturaliter Iudæi, id est, sub diuina lege nutriti. Sed tamē [sciētes quòd nō iustificatur] vllus vnquam [homo ex operibus legis, siue Iudæus, siue gentilis, [nisi per fidē Christi,] quæ carnales obseruantias aufert, & spiritaliter impleri legē facit, vt nos credimus. Opera sunt ex gratia, sed nō ex operibus gratia: quia ipsa prima est, ex qua impetrantur cætera. Ideo nullus aliquo modo iustificari valet ex operibus, nisi per fidem quæ procedit ex gratia. Quod sciētes, & nos quoque

G quoque Iudæi sicut gentes,[in Christo Iesu]positi,credim⁹ in ipsum,[vt iustificemur ex fide Christi]per diuinam gratiam,[& non ex operibus legis]per vires nostras.[Propter quod, id est, quia nos Iudæi nequimus ex legis operibus iustificari, qui ex his essemus iustificati, si quis inde posset iustificari,[ex operibus legis]carnalibus [nō iustificabitur omnis caro, id est,nullus in carne viuēs, cōsequetur per hæc iustitiam. Dixit superius Iudæos nō esse ex gentibus peccatores,& post subiecit quod etiam ipsi iustificentur ex fide Christi. Omnis autem qui iustificatur,iniustus erat,id est, peccator. Videtur autem fortassis alicui male intelligenti,quod Christus Iudęis ad se venientibus peccata prius ministraret,vt eos per fidem & gratiam suam postmodū iustificaret. Et hoc est quod dicitur:Non sumus ex gētibus peccatores. Quod id est,sed[si quærentes iustificari in Christo,inuēti sumus]etiam nos[ipsi peccatores,id est,si accedentes ad lumen Christi, vidimus in eo tenebras peccatorum nostrorum,quas prius cæci videre nō
H poteramus,& si ad subtilem regulā iustitię Christi propinquantes,vt ad eam dirigamur, animaduertimus deformem tortitudinem iniustitiæ nostræ,qui nos antea rectos arbitrabamur, nunquid ideo Christus nobis [minister est peccati, id est, nunquid idcirco consequens est, vt Christus mi-
Iohan.1 nistret nobis peccatum,qui tollit peccata mundi? Absit hoc à fidelium cordibus,vt Christum putēt alicui ministrare peccatum, qui pro abolitione peccatorum nostrorum semetipsum obtulit sacrificium.Nam & aliquid deforme latet in tenebris, sed in radio solis euidenter apparet,nec tamen sol deformitatem illam operatur. Sic & Iudæi qui se iustos antea putabāt, illustrati lumine Christi viderūt deformitates culparum suarum, quas Christus eis non ministrauerat vt facerent, sed ostēderat vt agnoscerent & corrigerent. Vel ita:Ex operibus legis(vt dictum est)nemo iustificabitur.Sed si nos Iudæi trāseūtes ad Christū, & in illo quærē-
I tes iustificari,qui in lege nequiuimus iustitiā adipisci,inuenti sumus etiam nos peccatores,sicut & gentiles, quia cognitum est nos semper in corde legem transgressos esse, licet eam seruassemus in opere,nunquid Christus qui monuit vt legem relinqueremus,& ad se trāsiremus, est minister peccati,id est,ministrat nobis peccatū in eo,quod iubet vt à rigore legis discedam⁹,& ad gratiam veniamus?Absit vt ipse nobis peccatū in hoc ministraret.Non est enim peccatum,sic relinquere legem vel destruere:sed peccatum est, rursum ad eā redire vel eam reædificare. Nā[si quæ destruxi,] vt carnalia legis opera quæ iam in me & in aliis euerti,[iterum hæc reędifico,id est,rursum statuo, vel per simulationem vt Petrus, vel per prædicationem vt pseudo apostoli, [præuaricatorem me constituo,id est,contra ipsam legem facio, quæ se terminandam prænūciauit. Nam per autoritatem legis ipsam legem dimisi, quasi ei mortuus, nullū sensum eius habens.Et hoc est:[Ego enim per legem legi mortuus sum,vt deo viuam.] Verè enim destruxi in me opera legis,quia sum mortuus legi, K
id est,non viuo iam in operibus legis, nec in eius carnali sensu:& ita sum mortuus per legem, quia vt in Christum crederem, lex ipsa mihi prædicauit,& de sua terminatione ac euangelici dogmatis susceptione commonuit, dicens per Moysen: Prophetam vobis suscitabit dominus Deus vester de fratribus vestris,tanquam me ipsum audietis. Deu.18.
Id est,postquam Christus venerit,nō vlterius durabit lex, sed nouam Christi doctrinam audietis. Vel per legem spiritaliter intellectā mortuus sum legi meæ,ne carnaliter in ea viuam, vt Deo viuā, non mihi,id est,vt voluntatem Dei,non meam in omni vita mea faciam. Quod iam possum, quia [Christo confixus sum cruci, id est, cum Christo affixus sum cruci,socius passionis Christi:hoc est, crux Christi extinguit in me ardorem peccati, ne iam in me vigeat:& ligat manus meas,ne ad illicitum opus extendantur:& pedes,ne ad malum gradiantur.Sum quidem cum Christo crucifixus, sed tamen viuo in virtutibus,id est, vigorem bene o- L
perādi habeo [iam non ego] ille qui prius peccator eram,sed[viuit in me Christus,id est, viget & regnat in me Christi nouitas.Crucifixus sum, sed viuo.Viuo,sed iam non ego qualis vixeram. Non ego viuo, sed viuit in me Christus. Quod est dicere:Ego quidem à memetipso extinct⁹ sum,quia carnaliter non viuo,sed tamen essentialiter extinctus nō sum,quia in Christo spiritaliter viuo.Hoc est dicere:Non est in me iustitia mea, quæ ex lege est, in qua præuaricator effectus sum, sed iustitia Dei, id est, quæ mihi ex Deo est,non ex me. Sic quippe in me viuit,non ego,sed Christus, qui fa- 1.Cor.1.
ctus est nobis sapientia à Deo & iustitia & sanctificatio.Ego iam non viuo,sed Christus in me, id est,non facio voluntatem meam, sed eius qui habitat in me.sed tamen [quod nunc viuo in carne, id est,quod non extinguor in carnis igne, quod in corpore positus bene possum operari, [in fide viuo,id est,non per laboriosa opera legis,sed per fi- M
dē[filij dei,]cuius fides valere potest.Iustus enim Habac.2
viuit ex fide,quandiu est in corpore. Et per hoc Rom.1.
Christi fides efficientiam habet in me, quia ipse [dilexit me,&]per illam dilectionem tradidit ad mortem pro me redimendo seipsum qui tantus est,non aliud animal. Et propterea[non abiicio gratiam Dei,]qui me per passionem filij sui liberauit à peccatis,& dedit veram iustitiam,quod lex facere non poterat,id est,non quæro per legem iustificari,quod esset abiicere gratiam. Nec debeo eā abiicere,quia[si per legem iustitia, ergo Christus gratis,]id est, frustra sine causa, sine vtilitate [mortuus est,]cum absque morte eius per legem iustificarentur obseruatores legis.Sed non frustra mortuus est,quia nec per legem,nec per aliam rem haberi poterat iustitia quæ duceret ad salutē, nisi per Christi mortem.Sequitur

O insen-

A CAPVT III.

O *Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non credere veritati, ante quorũ oculos Iesus Christus præscriptus est & in vobis crucifixus? Hoc solum à vobis volo discere, ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini? Tanta paßi estis sine causa, si tamẽ sine causa. Qui ergo tribuit vobis spiritũ & operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut Abraã credidit deo, & reputatum est ei ad iustitiam?* Gene.15 Roma.4. Iacob.2. *Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abraæ.*

B Finita narratione, in qua docuit se nõ didicisse euangelium ab homine, ipsumque euangelium suum cum apostolis se contulisse, ac deinceps de simulatione iudaizandi Petrum reprehẽdisse, vertit se ad increpationem Galatarum, & fortiter arguit dementiam illorum, quia doctrinam eius quæ tantis autoritatibus fulcitur, deseruerant, & falsitati pseudo apostolorum credebãt. Vnde subuersionem illorum attendens, prorupit subitò in exclamationem, vt exagitando magnitudinẽ reatus illorum, facilius reuocare eos possit. Quod quidem more rhetorũ videtur facere. O (inquit) [Galatæ insensati, id est, omni sensu rationis carentes sicut animalia bruta, [quis vos fascinauit, id est, liuido intuitu læsit, [non credere, id est, vt non credatis euangelicæ veritati? Re enim vera insensati estis, qui mortiferam suasionem accipitis cuiuslibet pseudo apostoli, qui nullius nominis & autoritatis est, qui in populo latet, & cuius etiam vocabulum ignoro: meamque doctrinam postponitis, quam à solo deo, nõ ab homine accepi, cui apostoli nihil noui in collatione euangelij
C contulere, sed à me certiores facti sunt. Quis vos fascinauit, id est, respectu inuidiæ vos tenellos læsit, dolensq; de promotu vestræ perfectionis ac fidei, solo liuore nocuit, sicut aliquis qui solo respectu dicitur posse res alterius diminuere: & ita vos liuenti aspectu suo tabefecit, vt non credatis veritati meę prędicationis, sed falsitati sui praui dogmatis? Vel sicut incantatores fascinant & deludunt homines, vt credant verum esse quod falsum est, ita nescio quis fascino suę deceptionis adeo vos incantauit, ac verbis suis immutauit, vt falsitatem pro veritate teneatis. Vnde & scriptum est, Sap.4 quia fascinatio nugacitatis obscurat bona. Non creditis veritati sicut insensati, [ante quorum] interiores [oculos Iesus Christus pręscriptus est, id est, præostensus & prænotatus à nobis, non in tabulis lapideis sicut lex, sed [& in vobis, id est, in cordibus vestris, est crucifixus: quia crux & passio eius qua redẽpti estis, erat maximè intimanda vobis. Vnde magis dementes estis, qui Christum vobis præmonstratum, pro peccatis vestris crucifixum, negastis, non credentes vos ex fide posse iustificari, sed ex operib⁹ legis. vel, tales olim fuistis, vt ante oculos vestros præscript⁹ esset Iesus Christus crucifixus: quia ob cõpunctionẽ mẽtis habẽdam, pingebatis eum crucifixum in locis illis, vbi semper eum videre possetis & memoria retinere. D Nota.
Vel ita estis insensati, quod Iesus Christus proscriptus est, id est, exhæredat⁹ ante oculos vestros, & non aduertitis. Illi enim dicebantur proscripti, qui pro facto aliquo in exilium trusi, hæreditate & patria priuabantur. Et Galatæ cum ad Apostoli prædicationem credidissent se per mortẽ Christi posse iustificari, facti sunt hæreditas Christi, quam ipse sua morte de diaboli possessione eripuit. Sed post ab hac fide recedentes, & iustificationem in operibus legis quærentes, quantum in se erat, Christum exhęredabant, sese illi subtrahẽdo. Iesus Christus proscriptus est, id est, damnatus & exhæredatus in vobis sibi sublatis: ipse dico, crucifixus, quod cum pondere legendum est, quasi qui tam charo precio vos acquisiuit in hæreditatem, patiendo pro vobis crucis asperitatem. Vel E dum per legem Christum deseritis, Christus à vobis proscriptus est, id est, damnatus sicut à Pilato. Et dum insufficientem creditis, à crucifixoribus nõ differtis. Vel proscriptio dãnationis eius quæ à Pilato facta est, ita fuit vobis nota, quasi ante vos fuisset facta & in vobis, id est, in intellectibus vestris crucifixio eius, vt sciretis qualiter facta fuerit, & quid contulerit. Cõmouerat illos per prædictam increpationem, & nunc cõsequenter probat illis, quod lex non est obseruanda, quia non ex ea, sed ex fide veniunt omnia bona. Quasi dicat: Licet insensati & fascinati sitis, tamen [hoc solũ] quod dicturus sum, [volo discere à vobis,] quia hoc tam euidens est, vt & stulti docere id queant: & si nihil aliud esset, hoc solum sufficeret ad probandum, quod lex tenenda non est. Cum constat quod spiritum accepistis, docete me vtrum accepistis hunc ex operibus legis quæ nondum feceratis, an ex fide quã à me audistis. Vel ita: Possem F vti pluribus profundis argumentis, sed hoc solum quod planum est, volo discere à vobis. i. volo vt respondeatis mihi, quia vel in hoc solo satis apparebit iustificationem non ex lege esse, sed ex fide. Spiritum, id est, spiritus sancti charismata, sicut loqui diuersis linguis, prophetare, infirmos sanare, & cætera huiusmodi: accepistis vos diuinitus [ex operibus legis, an ex auditu fidei. i. vtrum accepistis spiritum ex carnali obseruantia legis, an ex fide, quã solo auditu prædicationis sumpsistis? Non puto quod dicatis vos hæc spiritualia dona ex operibus legis accepisse, cũ sciatis adhuc legis opera tunc nulla fecisse. Restat igitur tantum ex fide vos accepisse. Prius ex fide percepistis charismata, & nunc ex lege quęritis iustitiam? Ergo sic. i. tã [stulti estis vt cũ spiritu cœperitis. i. spiritale inceptum habueritis, dum charismata per fidem acceperitis, [nunc carne consummemini. i. carnali

conuersatio-

G conuersatione in nihilum redigamini, dum bona spiritualia vestra per legis custodiam adnullatis? Cum spiritu sancto cœperitis vel spiritualiter viuere, vel legem spiritaliter intelligere, nunc carne, id est, vel carnali vita, vel lege carnaliter intellecta, consummamini, id est, adnihilamini, amittendo quicquid boni habuistis. Et ideo [sine causa, id est, sine vtilitate vestra, [passi estis] ab aduersariis tanta, id est, tam magna & tam multa aduersa pro fide tuenda, quam nunc sponte relinquitis. Nō tamen affirmando hæc dico, ne in desperationē cadatis, & adhuc profundius in barathrū perditionis demergamini: sed quia vtrunque est in voluntate vestra, dico conditionaliter, quod tāta aduersa pro Christo passi estis sine causa, [si tamen sine causa] hæc passi estis. Sine causa enim passi estis, si in hoc errore perseueretis: non sine causa, si resipiscatis. Et quandoquidem ita perdere potestis omnia bona per legis obseruantiā, ergo deus qui etiam nunc [tribuit vobis spiritum] prophetiæ & sapientiæ, aliarumq́ue gratiarum, [& operatur
H ratur in vobis virtutes] miraculorum, dat vobis hoc [ex operibus legis, an ex] fide quam audistis? Idem interrogat quod superius, sed secūdum præsens tempus, cum supra præteritum posuerit. Ne enim ipsi ad primam interrogationem respondere possent, nos adhuc legis opera non feceramus, quando spiritum sanctum accepimus, sed si fecissemus illa tūc, maiorem eiusdem spiritus gratiam accepissemus per ea: idcirco voluit eos interrogare secundo, quia neque nunc respondere possunt se ex operibus accipere spiritum. Ac si dicat: Nec in principio, nec nunc accepistis ex lege spiritum sanctum, sed ex fide. Et ita percepistis ex fide spiritum, sicut per fidem Abraam percepit iustitiam, qui [credidit Deo] promittenti, [& reputatum est ei ad iustitiam, id est, ex fide iustificatus, id est, absque legis operibus: quia credere est causa sufficiens iustificandi. Et quandoquidem Abraam ex fide iustificatus est, [ergo cogno-
I scite, id est, scitote, [quia qui ex fide sunt. i. quorū esse est ex fide, [hi sunt filij Abraæ, id est, iusti ad exemplum Abraæ.

Prouidens autem scriptura, quia ex fide
Gene. 22 *iustificat gētes deus, prænunciauit Abraæ,*
Eccle. 44. *quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraam. Quicunque enim ex operibus*
Deu. 27. *legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, vt faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum,*
Habac. 2 *manifestum est, quia iustus ex fide viuit.*
Rom. 1. *Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit*
Leui. 18. *ea, viuet in illis.*

Non solum iustitia datur ex fide, sed & benedi- K
ctio, quia scriptura dixit Abraæ, quod gentes benedicentur in te, id est, in tuæ fidei conformitate. Vel ita: Dixi quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abraæ, & hoc nō est nouum, sed antiquitus in scriptura notum. Quia scriptura, id est, spiritus sanctus, vel Moyses scripturę compositor, prouidens, id est, ostendens esse prouisum longe antequam fieret, [quia ex fide] non ex legis operibus, [iustificat gentes Deus, prænunciauit, id est, prænunciatum esse retulit [Abraæ, quia] non tantum Iudæi, sed & oēs gentes benedicentur in te, id est, in tua fide, & in Christo qui nasciturus est ex te. Benedictionem hic intelligimus baptismi consecrationem & in bonis operibus iustificationem, ac perennis vitæ cōsecutionem. Et quia hoc scriptura prænunciauit, igitur illi [qui sunt ex fide, id est, qui ex fide cæperunt spiritaliter esse, [benedicentur cum fideli Abraam, id est, benedictionem cō-
sequentur ex fide, sicut Abraam per fidem est be- L
nedictus, & cum tanto patriarcha sociabuntur. Et vere qui ex fide sunt, benedicentur. nam qui ex operibus legis sunt, maledicentur. [Quicunque enim sunt ex operibus legis, id est, quærunt iustificari ex carnalibus obseruantiis, [sub maledicto sunt,] vt nequeant euadere nisi Christo liberante, id est, merito suæ transgressionis obnoxij sunt, & præparati maledictioni sempiternæ damnationis.
Sic [enim scriptum est] in Deuteronomio: Male- Deut. 27.
dictus, id est, æterna maledictione damnatus erit, [omnis qui non permanserit] assiduè, non dico, in quibusdam, sed [in omnibus quæ scripta sunt in libro legis,] nec ita dico, vt vel solum intelligat ea & velit agere, [sed vt faciat ea, id est, opere compleat. Quod nullus adimplere valet. Hoc est enim
iugum, quod (sicut Petrus ait) neque nos, neq; pa- Actuū. 15
tres nostri portare potuimus, Ideoq́ue nullus ab hoc maledicto liber est, qui iugo legis collū supposuit, & auxilium gratiæ non quæsiuit. Nemo enim omnia legis pręcepta vnquam adimplere po-
tuit. Maledictus erit, qui omnia illa nō fecerit: sed M
tamen si quis ea fecerit, non inde iustificabitur.
Et hoc est; [Quoniam in lege nemo iustificatur Nota.
apud Deum,] qui veritatem inspicit, quamuis apud homines qui falluntur, iustus videatur, [ma-
nifestum est] ex verbis Habacuc, qui dicit [quia Habac. 2
ex fide viuit iustus] in anima, id est, iustificatur ex fide, non ex lege. Vita enim animæ interim iustitia est, donec ad visionem creatoris perueniat, qua perenniter viuat, & hæc iustitia ex fide est. Iustus viuit ex fide, id est, ex eo quod credit ea quæ non videt. Sed [lex non est ex fide, id est, nihil mandat credendum, sed per timorem cogit ad faciendum, dicens quod [qui fecerit ea] quæ ibi scripta sunt, non punietur, quia non est trāsgressus, sed temporaliter [viuet in illis,] quæ carnaliter est operatus. Aliter enim plecteretur.

Christus nos redemit de maledicto le-
gis, factus pro nobis maledictū, quia scri- Deut. 21
ptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno,

A *ligno, vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.*

Superius cũ diceret, Maledictus omnis qui nõ permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, vt faciat ea, visus est contra se agere: quia per hoc videbatur circuncisionem & carnales obseruantias prædicare, vt qui eas seruarent, non damnarentur æterna maledictione. Et quasi respondet nunc istud: Nos Iudęi quandiu seruiuimus legi, fuimus sub maledicto: sed Christus morte sua delens peccata nostra, & nobis dans iustificationem, redemit nos de maledicto legis: ideoque non est opus vt in ipsius legis vmbra iam maneamus, postquam veritas nobis illuxit. Vel ita: Ex lege est maledictum, non iustitia: sed [Christus nos] Iudæos qui sub maledicto eramus, [redemit de maledicto legis.] Cur ergo vos ad illud tenditis? Ipse nos à maledicto redemit, [factus pro nobis maledictum,] id est, reputatus non solum maledictus, sed etiam ipsum maledictum. Vel factus in morte sua maledictum, id est, hostia pro nostro maledicto, videlicet caro mortalis quæ vocatur maledictum, quia maledicto, id est, peccato primi parẽtis facta est mortalis. [quia scriptũ est] in Deuteronomio: Maledictus, id est, morti addictus est [omnis qui pendet in ligno] crucis. Omnis prorsus qui pendet in ligno, etiam filius Dei. Omnis enim dixit, contra hæreticos, qui veram redemptoris nostri mortem erant negaturi, & insipienti honorificẽtia illum à morte separaturi. Qui enim semper benedictus est in sua iustitia, maledictus ad horam fieri dignatus est propter delicta nostra in morte suscepta ex pœna nostra. Maledictus autem non à quocunque, sed à Deo, sicut lex loquitur. Nisi enim Deus odisset peccatum & mortem nostram, non ad eam suscipiendam atque delendam filium suum mitteret. Quid ergo mirum est, si maledictum est à Deo quod odit Deus? Tanto enim libentius dat nobis immortalitatem, quæ futura est Christo veniente, quanto misericordius odit mortẽ nostram, quæ in ligno pepẽdit. Quoniam mors ipsa ex maledicto est, & maledictum est omne peccatum, vel ipsum quo fit vt sequatur supplicium, vel ipsum supplicium, quod & vocatur peccatum, quia fit ex peccato. Suscepit autem Iesus sine reatu supplicium nostrum, vt inde solueret reatum nostrum, & finiret etiam supplicium nostrum. Itaque quia mors eius vera fuit, eo crucifixo, maledictum nostrum pepẽdit in ligno. Ipse enim maledictum suscepit pro nobis, quia mortuus est pro nobis. Nam pœna peccati nostri quã pertulit, per diuinæ sententiæ iustitiam ex maledictione venit. Ita factus est maledictum pro nobis vt nos à maledicto liberaret, & benedictionem conferret, scilicet vt benedictio promissa Abraæ qua dictum est, In semine tuo benedicentur omnes gentes, compleretur in iustificatione gentium per fidem Iesu CHRISTI, qui est semen Abraæ. Ita enim nos Iudæos à maledicto redemit, vt etiam [in gentibus] quæ non erant sub maledicto legis, [fieret benedictio Abraæ] de gentiũ credulitate [in Christo Iesu, vt] tandem vtrique [accipiamus per fidem,] & non per legis opera [pollicitationem spiritus, id est, beatitudinẽ, quã spiritus sanctus in arram datus promittit, vel pollicitationem spiritus, vel spiritum sanctum promissum credentibus, siue pollicitationem spiritus, id est, munera gratiarũ à spiritu sancto promissa.

(Margin: B; Deute. 21; C; Gene. 22; D)

Fratres, secundum hominem dico: tamen hominis confirmatum testamẽtum nemo spernit aut superordinat. Abraæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. (Hebræ. 19; Gene. 12. 22.)

Locutus sum superius secundum rationes & secũdum scripturarum autoritates, quod per fidẽ, non per legem datur spiritus sanctus & iustitia & beatitudo: & nunc fratres hoc idem [dico secundum hominem, id est, secundum humanam consuetudinem, in qua licet sępe desit firmitas, tamen firmum est testamentum hominis, id est, ab homine factum suis hæredibus. Sic & testamentum diuinarum promissionum datum Abraę, non potest per subsequentem legem infirmari. Quamuis enim secundum hominem loquar, tamen hominis cuiuscunque testamentum, id est, chirographum, in quo constituit qui post se suam possideant hæreditatem, postquam morte eius fuerit confirmatum. Mors enim testatoris, confirmatio est testamẽti. nemo alius vltra spernit illud, vt irritum ducat, volens ex toto destruere, omnes hęredes auferendo & alios ibi ponendo: nec etiam superordinat, vt partim destruat & partim sic dimittat, alios ex hæredibus relinquendo, & alios tollendo, ac pro eis alios ponendo. Et si testamentum hominis iam mortui, & in puluerem reuersi, non mutatur, sed ita permanet, vt ille dum adhuc viueret cõstituit, quanto magis testamentum Dei viuentis & æterni sine immutatione permanet? Nã sicut [hominis confirmatum testamentnm nemo spernit aut superordinat,] sic testamentum DEI factum Abraæ & semini eius, in quo DEVS constituit vt Abraam cum semine suo sit hæres patrię cœlestis, non facit irritum lex subsequens, neque vel ex parte immutat. Abraæ nanq; [dictæ sunt promissiones. i. frequẽter promissa est illi diuinitus hęreditas [& semini eius,] velut dum sub specie terræ Chanaan promitteretur ei terra viuentiũ, dicente domino: Omnem terram quam cõspicis, tibi dabo & semini tuo. [Non dicit & seminibus] tuis dabo terram hanc, [quasi in multis] seminibus, id est, in multis filiis esset possidẽda, [sed quasi in vno] semine. i. in vno filio sit obtinẽda, [& semini tuo,] inquit, dabo illã, [qui est Christus.] Ideo posuit Qui, & non Quod, quia Quod relatiuum nomẽ, positum inter proprium & appellatiuum, ad propriũ debet respicere, sicut hic ad CHRISTVM,

(Margin: E; Hebræ. 9; F; Gene. 12)

G licet Christus non sit pure nomen propriũ. Abraę dictæ sunt promissiones & semini eius. Semen Abraæ Christus est, quia de Abraam processit popul⁹ Israël: & de populo Israël nata est virgo Maria quæ peperit Christũ. Et quia & nos ad id pertinemus quod est Christus, nobis simul incorporatis & illis capiti cohęrẽtibus vnus est Christus. Nam Christus vnum est cum omnibus membris suis, tanquam caput cum corpore suo, quod est ecclesia. Vnũ ergo semen posuit Apostolus, vt ostẽderet Galatas & alias gentes in fide non esse inferiores Iudæis, nec Iudæos illis superiores, sed omnes semen in fide, quasi vnum corpus Christi. Quod ne ipsi post perceptionem torperent à bono opere, sed vnusquisque fratrem suum in sanctis actionibus studeret præuenire, vt posset illũ & in remuneratione præcedere, quoniam vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem, & in domo patris mansiones multæ sunt. Ideo posuit promissiones pluraliter, vt per merita dignioris vitæ festinarent ad præmium maioris gloriæ, quia & stella à stella differt in claritate. Sed H tamen (vt diximus) vnum est semen cui factæ sunt istæ promissiones quia vnum remunerationis denariũ omnes accipiẽt: & omnes sunt vnũ in Christo. Nõ enim dicit deus Abraæ, Tibi & seminibus tuis dabo hæreditatẽ vel benedictionem, quasi in multis seminibus vel filiis velit hoc intelligi, sed quasi in vno .i. Christo, vtpote re vera in vno semine Christo volẽs intelligi: & semini tuo, inquit, dabo hæreditatẽ siue perpetuam benedictionem, quod semen est Christus cum corpore suo.

Luc. 2. Ephe. 5. 1. Cor. 3. Ioan. 14 1. Cor. 15 Matth. 20.

Hoc autem dico, testamentum confirmatum à deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est, lex nõ irritum facit ad euacuandam promissionem. Nã si ex lege hæreditas, iam nõ ex promissione. Abraæ autẽ per repromissionẽ donauit deus.

Abraæ dictæ sunt promissiones. Lex verò post I data, non destruxit illas. Fecit enim deus Abraæ testamentum promissionum hæreditatis, sed ego Paulus dico, quia [lex quæ facta est] in Sina [post quadringentos & triginta annos] à tempore promissionum, [non facit irritum, id est, falsum, [hoc testamentum] diuinarum promissionum, confirmatum non ab homine, sed [à deo,] non facit hoc irritum [ad euacuandam promissionem] dei, quæ in eo facta est de æterna hæreditate. Quod faceret, si per eam daretur hæreditas regni cælorum. Hoc nanque sonant verba istius versiculi, quod lex illa quę data est sancto Moysi, non potest euacuare vel cassare promissiones illas, quas lõgo ante tempore deus Abraę locutus fuerat. Postquam enim domin⁹ beato Abraę promissiones illas spõdere dignatus est, descenderunt in Aegyptum filij Israel; & habitauerunt ibi quadringentis triginta annis. Quibus expletis, exierunt inde, & ita dominus legem etiã dedit Moysi in monte Sina. Nõ ergo decebat vt lex tanto post tempore data, faceret irritum, id est, cassum & falsum, hoc sanctum testamentum prius ab omnipotente deo confirmatum. Volebant enim pseudo apostoli, vt lex faceret illud irritum, dum conarentur asserere iustificationem & regni cęlestis hęreditatem non per gratiam, vt deus Abraę promiserat, sed per legis opera dari: & ita euacuaretur diuina promissio, & deus fieret mendax. Sed non facit lex illud irritũ, vt promissionem euacuet, dando cultoribus suis hęreditatem salutis: quia [si ex lege, id est, ex legis operibus esset hęreditas, id est, ęterna beatitudo, iam nõ esset [ex promissione, id est, ex dono dei, & ita fallax esset promissio. hoc est, si ex lege Moysi proueniret cęlestis hęreditas, promissio quę facta est Abraę, non esset vera, quoniam ex illa non daretur hæreditas. Si est ex lege hęreditas, iã non est ex promissione. Sed est ex promissione, ergo non est ex lege. Et quod sit ex promissione, Apostolus subiũgit, dicens: [Abraæ autem per repro- L missionem donauit Deus,] hoc est, hæreditatem donauit Deus Abraæ non per legem quam nõ habuit, quæ nondum erat, sed per gratiam quam repromisit. Hoc constat omnibus, quia Abraam habet hæreditatem, quoniã nullus id negare potest. Et cum habeat, aut per obseruantiam legis habet, aut per gratiam promissionis: sed per legis obseruantiam non habet, quia lex nõdum erat data, ergo per gratiam diuinæ promissionis habet illam. Et si beatus Abraam ex gratia supernæ promissionis per fidem adeptus est hæreditatem, cõsequens est, vt & nos qui semen eius sumus, eandem hæreditatem ex gratia diuinæ promissionis consequamur per fidem. Repromissionem ideo dixit, quia non semel Deus hæc Abraæ promisit.

Gen. 12. 15 & 22. Gene. 46 Exodi. 12 13. 14. 19

K

Gene. 12. 15 & 22.

Quid igitur lex? Propter transgreßiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem vnius non est. Deus autem vnus est.

M Poterat aliquis interrogare: Si lex hæreditatem patriæ cœlestis dare non potuit, quid igitur data fuit post Abraæ promissiones? Et ideo Apostolus ipse quæstionem sibi proponit, & ipse soluit. Quasi dicat: Quandoquidem ex lege non est iustitia neque hæreditas, quia nec cultores suos iustificauit, nec regnum cœlorũ illis aperuit, [Quid igitur lex] vtilitatis contulit? Quærendum est enim cur diuinitus data sit, qua vtilitate, qua necessitate data sit, quid commodi dederit, cur inter illa duo interuenerit, scilicet inter promissionem & rem promissam. Nunc ostendit quare data sit: [Posita est,] inquit, inter promissionẽ & promissam hæreditatem, propter illos qui naturalem legẽ transgrediebãtur, vt vel timore cessarẽt trãsgredi, & paulatim erudirentur ad hoc, vt bona ex amore facerent. Sed videamus ordinem constructionis. [Lex ordinata per angelos in manu mediatoris, posita est] in populo Iudæorum [propter transgressio-

A trāsgressiones, donec veniret semen cui deus] promiserat.] Lex est ordinata per angelos, quia non per seipsum Deus, sed per angelos Moysi loquebatur, & præcepta legis disponebat. Et quia in ipsis angelis Christus erat, qui est mediator Dei & hominum, ac per eos legem ordinabat, ideo dicitur ordinata fuisse per angelos in manu mediatoris. Ordinata est ergo, id est, bono ordine posita inter promissionem & promissiōis redditionem: ordinata est inter tempus naturalis legis, de qua conuicti fuerant homines, quod iuuare nō potuit: & tempus gratiæ, ante cuius aduentum erant conuincendi de lege scripta. Et ideo qui nunc legem post aduentum gratiæ reducit, cōtra ordinem qui diuinit⁹ per angelos dispositus est, facit. Ordinata est enim ita, vt semper esset in manu mediatoris, id est, in potestate Christi, vt quandiu vellet maneret, & quando vellet cessaret. Et tali ordine posita est in populo Iudæorum propter transgressiones illorum coercendas, vt scilicet audientes, Si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur, vel talem pœnā patiatur, saltem timore mortis aut pœnæ desisterēt peccare. Nam propter iustos & prophetas non fuit posita, qui non timore pœnæ, sed amore iustitiæ Deo seruiebant: & plenam habentes de Christo fidem, iam ad noui testamenti gratiam pertinebant, & in filiorum libertate iam viuebant: sed tamen ipsi propter varias causas eiusdem legis opera carnaliter faciebant, tum quia intelligebant illa esse futurarum rerum signa, tum quia cæteris pro quibus ipsa lex data erat, exemplum dare volebant obseruandi eam. Si enim qui sapientiores & sanctiores erant, ipsi carnales obseruantias legis postponere viderētur, iam populus ille minus erudit⁹ putaret legem esse inutilem, nec custodiret eā. Illi autem qui timore pœnæ legem ipsam carnaliter obseruabant, & redēptionē humani generis expectabant, ac de aduentu redēptoris qualemcunque fidem habebant, licet nō ita plenam vt prophetæ, per eundem redemptorem saluati sunt, & si non habent magnitudinem sublimioris gloriæ quā assecuti sunt prophetæ. Quia verò ex semine Abraæ Christus erat nasciturus, in quo omnium gentium fuerat benedictio repromissa, & per quem patria cœlestis erat dāda, & ab Abraam vsque ad ipsum Christum multa fuerant secula transitura, prouidens Deus ne soboles dilecti sui Abraæ cæteris nationibus misceretur, & paulatim familia eius fieret incerta, gregem Israëliticum quodam circuncisionis cauterio denotauit, vt viuentes inter Aegyptios, Chananæos, Assyrios, hoc signaculo distinguerentur. Quandiu enim fuerunt in Aegypto, inter idololatras & immundos circuncidebantur, vt se populum Dei dissimilem ab illis semper recognoscerent, nec opera eorum aliquando facerent. Sed postquam in desertum peruenere, circuncisionem dimiserunt, præsente ipso legislatore, quia omnes erant Iudæi colentes vnum Deum, & gentes cum quibus in idololatria miscerentur, non videbant. Statim autem vt Iordanis ripam transgressi sunt, circuncisionem quam intermiserant, repetierunt: propter quod & secunda vocata est illa circuncisio, quia inter gentes conuersaturi, timebant ne ad idololatriam exemplo gentium declinarent, & ideo se illis dissimiles ostendere volebāt. Vnde possumus videre, circuncisionem & carnales legis obseruantias prophetis & cæteris iustis ad nouū testamentum pertinētibus, nullatenus fuisse necessarias, eò quòd non timore pœnæ, sed amore iustitiæ Deo seruirent, & se ab omnibus idololatris dissimiles sine lege recognoscerent. Nunc quoque iam nec signo circuncisionis, per quod dei populus agnoscatur, opus est: quia modo non vna gens est Dei, sed ex omnibus gentibus vna congregatio, quia iam venit expectatio gentium Christus. Itaq; non propter iustos (vt diximus) posita est lex, sed propter cæterorum transgressiones refrænādas, quæ vel præcesserant, vel voluntatibus eorū instabāt. Et posita est donec veniret semen Abraæ cui deus promiserat, id est, ad hoc posita est, vt duraret donec veniret Christus, cui pater promiserat supernam hæreditatem, vt cū corpore suo quod est ecclesia, perenniter eam possideret. Qui ergo legem adhuc vult protelare, aut Christum negat venisse, aut Deum vsque ad aduentum eius legem posuisse. Apostolus verò quia mediatoris mētionem fecerat, vult ostendere de quo dicebat, & quàm misericorditer ille mediator curā nostrę salutis semper habeat. Ait enim: [Mediator autem vnius nō est.] Lex enim est in manu mediatoris, sed mediator non est vnius. Hoc satis notum est, quia mediator non est vnius rei vel vnius partis, sed duarum. Quod est dicere: Mediator, id est, cōciliator vel prælocutor, non est necessarius vni rei vel vni parti, sed duabus. Inter duos enim reconciliandos, necessari⁹ est mediator qui vtriq; sit amicus. i. inter duos discordātes mediator. i. reconciliator debet currere, qui valeat illos ad pacis concordiam reuocare, sicut Christus per humanitatē suā nobis amicus, & per diuinitatē suam patri, sanguine suo pacem inter nos & Deum fecit. Mediator non est vnius, sed [deus est vnus.] Igitur mediator non est Dei solius, sed Dei & hominū. Inter nos enim & Deum Christus mediator est: ac per hoc dum per humanitatē suam nos Deo recōciliat, patri & sibi sanctoque spiritui recōciliat, quoniā trinitas vnus Deus est. Vel ita: Mediator nō est vnius, sed duorū: quia duos discordes populos, Iudaicū & gētilem, Christus pacificauit, faciēs ex vtroq; vnum Christianum populum. Christus est duorum mediator, sed Deus est vnus: quia pater & filius nō sunt duo dij, sed vnus Deus. Quamuis enim pater sit deus, & Christus Deus, vterque tamen vnus est, nō duo dij. Sed prior sententia melior est & verior.

Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

Marginalia: Actu. 7. — B — C — Iosue. 5. — D — Iosue. 5. — Gene. 49. — E — F — Rom. 3. & 11.

G Quia dictum est superius, quod si ex lege est hæreditas, iam non est ex promissione, videretur alicui quod lex esset contraria promissioni. Et hoc nunc Apostolus quasi vice aduersarij obiicit sibiipsi, & refellit. Quãdoquidem (inquit) ex promissione non potest hæreditas esse, si fuerit ex lege, [ergo lex est aduersus promissa dei, id est, contraria præcedentibus promissis, quæ deus Abraæ spopõderat. Absit vt lex dei aduersetur promissis dei. Non potest hoc esse, vt deus legem dederit quæ aduersaretur promissis suis, quia iam in hoc sibiipsi deus esset contrarius. Nunquã lex subsequens aduersata est præcedentibus promissis: sed vt homines digne se præpararent ad ea accipienda, iugiter admonuit. Vel ita: Quãdoquidẽ lex propter transgressiones posita est, ergo est aduersus promissa dei, vt per eã impleantur aliter q̃ deus promisit. Absit hoc. Non est illis contraria, vt in aliquo obsistat, vel in aliam partem ea deflectat: quoniam aliter nõ potest haberi cælestis hæreditas, nisi quemadmodũ Abraę promissum est.
H Lex enim non potest illam hæreditatem dare, quia non potest veram iustitiam conferre, sine qua nullus ad supernam hæreditatem valet peruenire. Et vere non potest iustificare, quia nec à morte peccati valet animam uiuificare. [Si enim data esset lex quæ posset viuificare, uere ex lege esset iustitia.] Si per Moysen data esset lex, quæ posset homines ab interna morte, quã præuaricatione protoparentis & sua iniquitate incurrerant, viuificare, tunc sine dubio veram iustitiam lex ipsa posset conferre, per quam & regno cęlorum homines essent idonei. Sed non est data lex quę posset viuificare, imò quę posset occidere. Litera
2.Cor.3 enim occidit, spiritus autẽ viuificat. Litera enim legis prohibens peccatum, non viuificat hominẽ: sed potius occidit, augendo concupiscentiam & iniquitatem præuaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legem fidei, quæ est in Christo Iesu,
Rom.5. cum diffunditur charitas in corde per spiritũ sanctum. Lex ergo Moysi non potuit viuificare, quia
4.Reg.4. hoc seruabatur euangelicæ gratiæ. Quod pulchrè figuratum est, quando Giezi præcurrens cum baculo, non potuit mortuum suscitare: sed Eliseus
I pòst veniens, suscitauit eum. Puer enim mortuus, humanum genus est, iacens in morte peccati. Giezi cum baculo, Moyses cum terrore legis. Eliseus subsequens, Christus pòst veniens. Sed Giezi pręmissus cum baculo, non suscitauit mortuum: quia Moyses Christum præcedens cum terrore legis, non potuit humanum genus à morte animæ suscitare, quoniam iuxta Apostolum nõ est data lex quæ posset viuificare. Eliseus verò post veniens, suscitauit puerum: quia Christus in fine legis incarnatus apparens, humanum genus ab interna morte suscitauit. Lex itaque non potuit viuificare: quod si potuisset, tunc & iustificare valeret. Vnde liquido patet, quia euangelica gratia quæ mẽtem à peccati morte viuificat, veram præbet iustitiam, quæ facit homines idoneos hæreditati cœlorum. Non est data lex quæ posset viuificare, sed potius scriptura, id est, ipsa lex manens & scripta, vel quæ K
non dat spiritum, sed tantum est scriptura, [conclusit omnia] hominum genera [sub peccato, id est, omnes Iudæos circũsepsit, ac sub peccati dominio detinuit, vt à nulla parte iugum peccati dũ in lege tenerentur, possent euadere: vel quia tam difficilis erat, vt cum à nullo posset impleri, omnes faceret præuaricatores & accusabiles redderet. quod enim lex omnia quæ cõtinebat sub peccato conclusisset, apte signauit piscina illa in Ierusalem, quinque porticus habens, in quibus iacebat multitudo magna languentium. Nam aqua Iohan.5.
piscinæ, vel plebem synagogæ, vel doctrinam legis figurauit. Quinque porticus cingentes piscinam, quinque libros legis concludentes synagogam. In quibus porticibus iacebat multitudo magna languentium, quoniam scriptura legis (sicut nunc dicitur) conclusit omnia sub peccato, omnésque qui intra legis ambitum claudebantur, iacebant in languore peccati, expectantes medicum Christum, per quem sanarentur. Ideo autem scriptura cõclusit sic omnia sub peccato, vt homines L
nota sua & legis infirmitate, properarent ad gratiam, & ita promissio benedictionis & hæreditas Abraæ daretur eis credentibus non ex operibus legis, sed [ex fide Iesu Christi.]

Prius autem quàm veniret fides, sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo.

Modò fides nos liberat, & facit consequi promissionem: sed priusquam cum Christo veniret, custodiebamur sub lege. Lex enim conclusit omnia sub peccato, sed tamẽ fuit vtilis: quia custodiebamur sub illa, priusquam sponte sua [veniret fides,] nullis meritis nostris aduocati, [sub lege custodiebamur conclusi, id est, constricti timore velut serui, vt nos ita concluderet onere carnalium M
obseruantiarum, ne per insolentiam & lasciuiam euagaremur ad idololatriam. Ideo conclusi custodiebamur, vt legis disciplina coerciti, duceremur [in eam fidem quæ] tempore Christi [reuelanda erat,] vbi multa sunt patefacta, quę prius erãt clausa & velata. Custodiebamur conclusi quasi in ergastulis seruire coacti, vt trãsiremus in eam fidem quæ erat reuelanda, id est, in manifestissimam & plenariam fidem, quæ erat tempore gratiæ detegenda, quia in antiquis sanctis erat velata. Et quia lex nos custodiuit ad fidem, [itaque lex] eadem [fuit pædagogus noster, id est, nos sensu pueros ab illicitis comprimens & ad recta dirigens timore pœnarum. Quia enim nos custodiuit donec ad fidem liberi veniremus, idcirco pędagogus noster fuit. i. custodia ad tempus, nõ vt semper maneret, sed sicut pædagogus cessaret. Sicut enim pędagogus flagellat puerum, vt hũc reddat aptum ad regendam

A gendam domum,& possidēdam hæreditatem patris in ætate sua virili, ita lex fuit nobis imposita custodia,vt onera legis grauia saltem metu pœnæ seruata nos reprimerent,vt idoneos hæredes summi patris nos facerent. Lex fuit nobis pædagogus [in Christo,id est,in expectatione Christi; vt sic veniētes ad fidem quasi pueri ad perfectionē,[iustificemur nunc ex fide,] & iustificati consequamur hæreditatem. Ante fidem fuimus sub pædagogo,id est,sub districtiōe & onere legis,sed postquam[venit fides,iam non sumus sub pędagogo] seruitutis legis,sed in libertatem charitatis,vt pote non iam pueri sensibus,sed adulti.

Anselmus hæc duo uerba, quæ est, non legit. *Omnes enim filij dei estis per fidē † quæ est in Christo Iesu: Quicūq; enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non* Roma.6. *est Iudæus neq; Græcus, non est seruus ne-* B *que liber, non est masculus neque fœmina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi, ergo semē Abrahæ estis, secundum promißionem hæredes.*

Quasi dicerent Galatæ,Iudæi legem pædagogum habuerunt quæ illos custodiuit,& ideo nunc filij possunt esse per gratiam,vt cœlestis patrię hæreditatem accipiant:sed nos qui nō habuimus pędagogum,non sumus filij:ideóque necessarius est nobis pædagogus,id est,lex, vt possimus esse filij. Respondere videtur Apostolus: Non est verum. Nam[omnes per fidem]quam accepistis sine pædagogo,facti[estis filij Dei,id est,apti hæreditatē possidere cœlestem. Vel potius ita continuatur: Nos Iudæi tempore fidei pędagogum deserimus, quia omnes vos gentiles qui non habuistis pædagogum,estis filij Dei per fidem. Nos qui exemplo vestro pædagogum deserimus, & vos illum accipitis,filii estis per fidem,existentes[in Christo Iesu,id est,facti mēbra Christi, & participes innocentiæ ac sanctitatis eius,& ita digni possidere fi- C liorum hæreditatem. Et verè estis in Christo per fidem,quam suscepistis in baptismo. Nam quicūque,id est,cuiuscunque conditionis vel sexus vel ætatis,[baptizati estis in Christo, id est, in Christi nomine,vel in Christo,id est,in Christi baptismo, quem ipse fieri decreuit in aqua & in spiritu ac in nomine trinitatis, [Christū induistis, id est, Iohan.3 Matt.28 CHRISTVM pro veste accepistis, vt indumento iustitiæ illius circundati, non ostendatis vltra iam ab vlla parte quicquam in operibus & cōuersatione vestra,nisi sanctitatē Christianitatis. Christum vestem accepistis, quod est vobis honor & contra tentationum æstus protectio. In qua Christi induitione[non est Iudæus neque Græcus,] id est,in illa Christi cōformitate nec Iudęus prodest, neque Græcus obest:quia nec Iudæus propter iudaismū suum est ibi superior,neque Græcus propter græcitatem suam inferior. Sed nec seruus est ibi abiectior, quoniam sine discretione nationis ac cōditionis ac sexus estis omnes in Christo. Nō estis ibi differentes,quia omnes vos siue Iudæi, si- D ue Græci,siue serui,siue liberi,siue mares,siue fœminæ,[vnum estis in Christo Iesu]per vnitatē fidei & charitatis. Et si nos sic viuificat fides, p quā in hac vita rectè ambulatur, quanto perfectius atque felicius nos efficiet ipsa species, qua videbimus sicuti est id ad qd tēdimus? Omnes enim vnū estis in Christo, id est, in Christi corpore, & ita ei⁹ mēbra estis effecti. Sed si vos mēbra Christi estis, id est,Christo vniti,[ergo semen Abrahæ estis,]futuri hæredes regni cœlorum nō secundum carnem,sed[secundum promissionem]quam deus fecit Abraę. Vos enim facti estis hæredes secundum promissionem Abrahæ gratia Dei. Non de carne Abrahæ fecit illi cohæredes Deus. Nam imitando fidem Abrahæ,facti estis filij Abrahæ.

CAPVT IIII.

D *Ico autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cùm sit dominus omniū, sed* E *sub tutoribus & actoribus est vsq; ad præfinitum tempus à patre. Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes. At vbi venit plenitudo tēporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus.*

Ab eo loco quo dixerat,iam nō sumus sub pędagogo,fecit vsq; nunc interpositionem propter Galatas. Modò autem exponit, quā similitudine vocauerat legem pędagogum,& adaptat similitudinem, atque ostendit quia non debuimus esse sub lege,postquam fides venit. Quasi dicat: Superius dixi manifestè,quia priusquam veniret fides, sub lege quasi sub pędagogo custodiebamur:postquam verò fides venit, iam non sumus sub pædagogo,sed nūc dico id ipsum per similitudinem: Quia scilicet puer, qui patris sui futurus est [hæ- F res, quanto tempore est paruulus] ætate & scientia,[nihil differt à seruo,id est,cogitur alterius parere voluntati, & nullam potestatem habet, cum (id est,quamuis) sit iam secundum naturam [dominus omnium] quæ pater eius possidet. Nō quidem est seruus,sed tamen nihil differt à seruo:quia non est speciose vestitus, nec est in libera potestate sua, sed sub custode qui illum seruat, & ducit quo ducendus est. quoniam παῖς puer dicitur, & ἄγω duco. Nō differt à seruo, [sed est sub tutoribus,]qui tueantur illū ab iniuriis: & sub actorib⁹, qui pro illo agant ea quæ necdū ipse valet aut scit agere. Vel sub actoribus,id est, præceptoribus & morum informatoribus, quorum autoritatem & grauitatem sequatur, & qui autoritate sua pro illo causas ipsius agant. & est sub illis [vsq; ad tempus præfinitū à patre. i. vsque ad quinq; annos,vel vsque ad aliud temporis spatium quod pater eius

G præordinauit, vt deinceps liberæ volũtati ſuæ re-
laxetur. Simili modo ſentiendum eſt & de popu-
lo Iudęorum, qui per Chriſti gratiam futurus e-
rat regni cœlorum hæres: quia quandiu fuit ſcien-
tia & actione paruulus, ſeruili timore compreſſus
ſub diſciplina legis quaſi ſub diſtrictiõe pædago-
gi, & coactus ſeruire præceptis diuinis, cũ tamen
futurus eſſet per Chriſtũ dominus omnium bo-
norum patriæ cœleſtis, id eſt, poſſeſſor cœleſtium
diuitiarum. Quãdo erat paruulus cognitione dei
& viribus reſiſtendi peccato, non differebat à ſer-
uo: quia lex ei dominabatur, & minis eum terre-
bat ne peccare auderet. Nam erat ſub tutoribus &
actoribus, id eſt, ſub legis ſermonibus, qui velut
tutores contra malignorum ſpirituum impugna-
tiones, & contra gentilium ad idololatriam per-
ſuaſiones defendebant, illum admonendo & in-
crepando atque puniendo, & velut actores infor-
mauerunt mores eius, atque cauſam ipſius apud
Deum egerunt, dum per ſacrificia & expiationes
H Deum ei placauerunt. Et ſub his fuit vſq; ad præ-
finitum tempus à patre, id eſt, vſque ad aduentum
Chriſti, in quo Deus cõſtituit vt populus ille per-
fectus & liber fieret, & hæreditatem obtineret. Si
verò prædictis tutoribus vel actoribus quandiu
paruulus fuit, dedignaretur ſubiici, nõ poſſet ido-
neus eſſe opportuno tempore paternam hæredi-
tatem adipiſci. Nam hæc ita debere intelligi de-
clarat ipſe Apoſtolus, dum conſequenter ſimili-
tudinem adaptat, dicẽs: Ita, id eſt, ſimiliter vt præ-
dictus puer, & nos Iudæi [cũ eſſemus paruuli] non
ætate, ſed intellectu & diſcretione ac mentis viri-
bus & operũ actione, [eramus ſeruientes, id eſt, in
ſeruitute legis viuentes, [ſub elementis mundi, id
eſt, ſub carnalibus obſeruãtiis quibus cõprimeba-
mur, ne libere laſciuire liceret. Sicut enim pueri
diſcunt elementa & coniunctionem elemẽtorum,
nec tamen poſſunt intelligere profunditatem ſen
tentiarum quouſq; ſint in libera poteſtate, poſtea
verò ſe conferunt ad liberales artes, nec tamẽ poſ-
ſunt ad harum ſcientiam venire niſi per elemen-
I ta, ſic Iudæi per carnales legis obſeruãtias inſtru-
cti ſunt. Ipſæ fuerũt illis quaſi elemẽta, id eſt, pri-
mordia per quæ venerũt ad fidem, & ad maiorem
Dei cognitionem, ſcilicet ad ſpiritalem intelligẽ-
tiam ipſarum carnalium obſeruantiarum. Quæ
elementa dicuntur mundi, quia data ſunt amato-
ribus huius mundi, qui neſciebant appetere æter-
na & inuiſibilia, ſed tẽporalia & viſibilia: ideóque
terroribus corporalium pœnarũ & promiſſioni-
bus tẽporalium bonorum per legem pueriliter ſi-
ue ſeruiliter cõpellendi erant ad Dei cultum. Ele-
menta ergo mũdi, lex Moyſi & omne vetus inſtru
mentum intelligitur, quibus & nos adhuc quaſi
elementis & religionis exordiis Deum diſcimus:
quomodo elementa appellantur literæ, per quas
ſyllabas ad verba coniungimus, & ad texendam
orationẽ lõga meditatione procedimus. Ars quo-
que muſica habet elementa ſua, & geometria ab
elementis incipit linearum. Sic elementis vete-
ris inſtrumẽti, vt ad euangelicã plenitudinem vẽ-
niat, ſancti viri eruditur infantia. Vnde & centeſi- K
mus nonuſdecimus Pſalmus, omnéſq; alij qui li-
teris prẹnotantur, per Ethicã nos ducunt ad theo-
logicam, & ab elemẽtis occidentis literæ quę de-
ſtruitur, tranſire faciũt ad ſpiritum viuificantem.
Propter quod & elementa quaſi eleuamenta di-
cuntur, quia nos eleuant à viſibilibus ad inuiſibi-
lium intelligentiam. Sub quibus elementis, id eſt,
ſub lege & prophetis carnaliter intellectis, ſerui-
liter tenebantur Iudæi, dum eſſent paruuli, & ne-
ſcirent ſeipſos regere, ideóque indigerẽt pædago-
gi diſtrictione & inſtructione. Ita, inquit, dum eſ-
ſemus ſenſu paruuli, eramus ſeruientes ſub elemẽ-
tis mundi vſq; ad præfinitum tempus à patre. Sed
poſtquam [venit plenitudo temporis, id eſt, poſt-
quam impletum eſt omne ſpatium illud temporis,
in quo cœleſtis pater præfiniuerat nos ſub legis
quaſi ſub pædagogi diſtrictione more puerorum
manere, & nos in virilis animi robur profeciſſe-
mus, nec iam pædagogi cuſtodia indigeremus, tũc L
Deus pater, vt nos à vinculo priſtinæ ſeruitutis
abſolueret, miſit non angelum, non archangelum,
ſed [filium ſuum] vnigenitum. Miſit eum, id eſt, fe
cit incarnari, vt hominib⁹ eſſet viſibilis: ipſum di-
co, ſecũdum carnem [factum ex muliere, id eſt, ex
fœmina matre, qui ſecundum diuinitatem non eſt
factus, ſed genitus à patre. Et [factũ ſub lege, id eſt,
creatum ſecũdum carnem ſub legis obſeruatione,
vt ſuſciperet circunciſionem, & portaretur ad tẽ-
plum cum hoſtiis iudaico more, ſicut veraciter fi-
lius Abraæ cui promiſſus fuerat. Hunc ergo Deus
factum ex muliere, id eſt, maternę carnis ſubſtãtia
ſine virili admixtione conceptum, ad humanos
aſpectus hominem verum protulit: qui in diuina
virtute ac ſubſtantia manens per omnia quod e-
rat, veram naturæ mortalis infirmitatem, quam
non habebat, induit. Vſus nanque diuinarũ ſcri-
pturarum, & maximè Hebraicarum, mulieres ap-
pellare conſueuit, non corruptas, ſed fœminas, ſi-
cut legimus, quia ædificauit dominus DEVS co-
ſtam quam tulerat de Adam in mulierem, & ad- M
duxit eam ad Adam. Vt autem DEI filius no- Gene. 2.
bis neceſſariam obediendi virtutem pręcipuo cõ-
mendaret exemplo, factus eſt ſub lege, id eſt, ſub-
ditus eſt legi: non quia ipſe quicquam legi debe-
ret, qui vnus eſt legiſlator & iudex, ſed vt eos qui
ſub lege poſiti legis onera portare nequiuerant,
ſua compaſſione iuuaret, ac de ſeruili conditione
quę ſub lege erat, ereptos in adoptionem filiorum
quæ per gratiam eſt, ſua largitate reduceret. Fa-
ctus eſt ſub lege, [vt eos qui ſub lege erãt redime-
ret, id eſt, à legis ſeruitute liberaret, ſicut & mor-
tem ſubire dignatus eſt, vt eos qui mortis domi-
niũ euadere non poterant, à morte redimeret. Fa-
ctus eſt ſub lege, nõ vt ab ea expiaretur, ſed vt eos
qui ſub illa erant preſſi & rei, liberaret: ita vt nos
omnes Iudæi & gẽtiles reciperemus pariter [ado-
ptionem filiorũ,] quia noſtrã participauit naturã,
& nos adoptauit ad ſuam. Propterea ergo voluit
ſub lege fieri & legem implere, vt eos qui erant
ſub onere legis compreſſi, à iugo legis redimeret:
&

A & nos omnes, tam Iudæi quàm gentiles, per gratiam nouæ libertatis reciperemus adoptionem filiorum, quam in Adam perdideramus, id est, efficeremur adoptiui filij, ac hæreditatem patris æterni consequeremur.

Quoniam autem estis filij dei, misit deus spiritum filij sui in corda nostra, clamātem, abba pater. Itaque iam non est seruus, sed filius. Quòd si filius, & hæres per deum.

Modò repetit quod superius dixerat, Galatas esse filios dei, vt ostendat similiter illos adoptiuos filios esse, sicut Iudæos, quasi dicat: Dixi vos esse filios dei per fidē. Nec frustra hoc estis. Sed [quoniam] vos Galatæ [estis] adoptiui [filij dei,] sicut & nos Hebræi, [misit deus spiritum] naturalis [filij sui in corda nostra, id est, spiritum sanctum qui & à patre procedit & à filio. Nam & missio qua
Iohan. 15. mittitur à patre, ipsa est processio qua procedit à
B patre. Et ideo dicit eū Apostolus mitti à patre & filio, vt ostendat eum ab vtroque procedere. Misit deus pater spiritum filij sui in corda nostra, id est, in corda omnium nostrum qui credimus, tam Iudæorum quàm gentilium. Nam propter vtrunque populum misit eum [clamantem, abba pater.] Clamat enim in cordibus nostris ad deum, id est, magna piæ mentis deuotione facit nos intus clamare, ô abba pater. Abba nanque & pater, idem est. Sed propter Iudæos clamat abba, & propter gentiles pater, vt ostendat ambos vnum patrem habere deum. Abba enim Hebraice, pater dicitur. Effectus ergo probat vtrosque dei filios esse dum in cordibus vtrorunque clamat spiritus sanctus ad deū, abba pater. Et quid est spiritualis ille clamor, nisi pius affectus electorum erga deum, & pia mētis postulatio esuriētis & sitientis iustitiam? Quia verò superius dixerat hæredem, quandiu paruulus est, nihil à seruo differre, quod de populo qui sub legis seruitute fuerat, mystice voluit intelligi, & addiderat quomodo idem populus per aduentum filij dei liberatus sit, facit inde consequenter illa-
C tionem, quòd iam non sit seruus. Ac si dicat: Populus ille qui prius erat sensu & actione paruulus, & sub lege seruiliter deprimebatur, postmodum per gratiam vnigeniti dei est in libertatem adductus, & in filium adoptatus. [Itaque iam non est seruus] vt antea sub lege, [sed filius,] quia filiorū adoptionem recepit dono gratiæ. Vel ita: Spiritus Christi clamat in cordibus vtriusque populi, abba pater. Itaque iam neuter eorum est seruus post acceptionem sancti spiritus, sed est per gratiam filius. [Quod,] id est, sed si iam [filius] est, ergo [& hæres] in futuro erit [per deum,] id est, per dei operationem & per dei gratiam. Vel per deum iuro ita fore. Hęc enim filiatio & hæreditas vtrique populo concessa est. Sed quia Galatis Apostolus loquitur, ad eos sequentia verba respiciunt, cum dicitur:

Sed tunc quidem ignorantes deum, his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis deum, imò cogniti D *sitis à deo, quomodo cōuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis? Dies obseruatis & menses & tempora & annos. Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis.*

Modò, inquit, estis filij, sed prius eratis serui nō in carnalium legis ceremoniarum seruitute, sicut Iudæi, sed idolorum: quia [tunc quidem ignorantes deum, seruiebatis his qui non sunt dij natura,] sed opinione insensatorum hominum, id est, non sunt naturales, sed falsi dij. Hîc ostēdit nō esse seruiendū, nisi illi qui natura deus est. Tunc quidem ignorabatis verum deum, cui soli seruiendum est: & ideo aliquid excusationis habebatis, quod falsis diis seruiebatis. Sed [nunc cum] iam [cognoueritis deum,] nulla vlterius vobis superest excusatio, si erraueritis, sed longe deterius quàm olim, delinquetis. Nunc non est iam locus errādi, cum aperta sit veritas, cum cognoueritis deum per fidem, E [imò] melius possum dicere, [cum sitis à deo cogniti, id est, approbati per bonam operationem. Vel deus cognouisse dicitur, quia fecit vt ab his cognosceretur, à quibus ignorabatur. Neque enim fas est vt credamus quod tūc Galatas deus primo cognouerit, quos ante mundi cōstitutionem præcognitos habuit: sed tunc cognouisse dictus est, quod tunc vt cognosceretur effecit. Nam quia tūc ipsi eum illius munere, non suo merito vel facultate cognouerant, maluit typice loqui, vt tunc ab illo cognitos diceret, quando eis cognoscendum se præstitit: & verbum corrigere, quasi hoc minus recte dixerat, quod proprie dixerat, quàm sinere vt hoc sibi arrogarent, se potuisse quod eis posse ille donauerat. Cum enim dicitur, quod nos cognoscit deus, cognitionem suam nobis præstat vt per hoc intelligamus, ne hoc quidem nobis tribuendum, quod nos scimus deum, sed eam quoque sciētiam illius misericordiæ tribuamus. Prius quidem (inquit) per ignorantiam dei seruiebatis idolis: F sed modo cū iam cognoueritis deum, imò cogniti sitis à deo, id est, cognitionem eius perceperitis ab ipso, [quomodo, id est, qua causa, qua ratione, [cōuertimini iterum] (vt ante dei notitiam) ad seruitutem erroris? Quomodo postquam vobis veritas illuxit, conuertimini iterum vt antea, dum à Iudęis efficeremini proselyti? Quomodo (inquā) conuertimini [ad elementa, idest, ad carnalia legis mandata, quæ sunt diuini cultus Iudæis exordia, & sunt [infirma,] quia per se non valent cultores adiuuare: [& egena,] quia egent auxilio gratiæ? Quomodo ad hæc conuertimini, [quibus denuo, id est, iterum [vultis seruire? sicut quōdam eis seruierunt Iudæi, sed iam ab eorum seruitute sunt liberati. Illi desierunt eis seruire, & vos qua ratione vultis iterum eis seruire? Quæ scilicet elementa, id est, carnalia legis præcepta, prius fortia & velut quandam firmitatem dantia steterāt, dum Iudæos adhuc comprimerent, & cohortarentur ad iustifi-

G cationem fidei, & ad maiorem dei notitiam paulatim promouerent: & erant ditia, dum locupletarent eos, dando quãdam ipsis apud homines iustificationem, vt non punirentur, vt nihil mali paterentur. Hæc nanque erant illis quædam diuitiæ, quæ præparabant illos ad veras diuitias, ad fidem scilicet & iustificationem, necnon & ad hæreditatem in supernis accipiendam. Sed nunc infirma & egena sunt hæc elementa, quia postquam veritas aduenit, iam neminem ad eius susceptionem præparant, iam neminem ad dei cultum constringunt, iam nihil præfigurant, nihil cultoribus suis prosunt, nihil boni conferunt. Et his ita destitutis ac inanibus elementis vultis denuo seruire, sicut ante veritatis aduentum Iudæi quondam illis seruierũt, cùm iam nemo debeat illis seruire, sed omnes in libertate quam Christus dedit, permanere: nec iam sub pædagogo viuere, postquam impletum est tempus præfinitum à patre. Verè vultis denuo his elemẽtis seruire, & post expletum infantiæ tẽ-
H pus iterum iugo pædagogi colla vestra miserabiliter subdere. Nam [obseruatis,] id est, obseruare disponitis [dies,] sicut sabbatha. [& mẽses,] sicut per primum & septimum mensem. vel menses, id est, exordia mensium, hoc est, neomenias. [& tempora,] sicut quando ter in anno omnes Iudæi ad templum conueniebant, ac solennitates agebant. [& annos,] sicut septimum & quinquagesimum annum. Hunc annum Galatæ nuper subuersi necdum obseruauerant, & ideo (secundum quod præmisimus) quod ait, dies obseruatis & menses & tẽpora & annos, sic accipiendum est, non quòd iam obseruarent, sed quod hoc obseruare vellent. Non enim tam fecerant quàm facere disponebant carnalia legis opera. Et quia talibus, inquit, subiici nõ respuistis, [timeo vos,] ne mihi damnum de vobisipsis faciatis, scilicet [ne fortè sine causa, id est, sine vtilitate vestra [laborauerim in vobis] cõuertendis & instruendis. Non idcirco timet eos, vt putet quod illi possint ei per apostasiam suam auferre mercedem laboris, quam in eorum instructione
I pertulit, sed quia metuit ne seipsos à fide subtrahẽdo, faciant vt non prosit eis labor apostolicus. Nõ enim suam mercedem, sed illos amittere timet. Quod forte, id est, illorum arbitrio potest fieri. Vtrũlibet contingere valet, vt vel sine causa quantum ad eos laborauerit in ipsis, si in errore perdurauerint: vel non sine causa, si resipuerint. Dicamus quod nonnullis visum est, scilicet quia Galatæ partim ex Iudæis, partim ex gentibus ad fidem venerant, sed post discessum Apostoli cogebantur à pseudo prædicatoribus, hi qui de Iudæis cõuersi fuerant, iterũ Iudaizare: qui verò de gentibus crediderant, rursus elementa obseruare. Quibus aptè congruit quod dicitur: Sed tunc quidem ignorantes deum, his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis deum, quomodo conuertimini iterum, sicut antequam deum cognouissetis, ad elementa, id est, ad impiam obseruantiam solis & lunæ ac stellarum & cæli ac terræ? Quæ quidem sunt infirma, quantum ad vos, quia nequeunt vos adiuuare: & egena, quantum ad se, K
quia nihil habent nisi ex dei dispositione, his tamẽ post nostrã conuersionem vultis denuo seruire sicut anteà. Nam dies obseruatis, dicentes, Nõ proficiscar hodie, quia posterus dies est, aut quia sic luna fertur: vel proficiscar, vt prospera cedant, quia sic se habet positio siderũ. & mẽses obseruatis, dicendo, nunc agã hoc mense cõmercium, quia illa stella mihi agit mẽsem. vel idcirco agã, quia suscepit mensem. Et tempora præuidentes in auguriis, quale tẽpus, siue carũ, siue calidum aut pestiferũ, euenire debeat. Et annos, vt illi qui dicunt, Non plantabo hoc anno vineam, quia bissextus est. Siue ergo his, siue aliis peruersis modis, nonnulli Galatarum obseruabant dies & menses, atque tempora & annos, & inde culpat eos Apostolus, atque omnes qui talibus obseruationibus adhuc student. & quàm graue sit periculum talia obseruare demonstrat, dũ esse incassum quod illis qui hæc obseruant, laborasse timet. Quis enim æstimaret q̃ L
magnum peccatum sit talia obseruare, sicut obseruant (vt dictum est) qui certis diebus aut mensibus, siue temporibus, siue annis, volunt vel nolunt aliquid inchoare, eo quòd secundum vanas doctrinas hominum fausta vel infausta æstimant tempora, nisi magnitudinem ex timore Apostoli pensaremus, qui nunc talibus ait, Timeo ne forte sine causa laborauerim in vobis?

Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: Fratres, obsecro vos nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem, & tentationem vestram in carne mea non spreuistis, sed sicut angelum dei excepistis me, sicut Christum Iesum. Vbi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis, quia si fieri posset, oculos vestros eruissetis & dedissetis mihi. Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? M

Ne labor meus in vobis sit inanis, [estote sicut ego] liberi à seruitute elementorum, id est, à legis obseruatione carnali: [quia & ego,] qui legi subditus fui, & legis obseruantiam noui, sum modò [sicut vos] sine lege. Nam quia ego qui legem habui consilio rationis eam deserui, ex quo Christũ cognoui, scire potestis quia nihil vtile christicolis in ea esse consideraui, quam sic ex toto reliqui. Si igitur ego qui hanc habebam, dimisi, tunc vos qui eam non habetis, assumere non debetis. Vel estote sicut ego in fidei charitate, quia & ego sum sicut vos homo correctus de errore. Nam & nunc potestis exemplo meo à legis obseruantia retrahi, sicut olim ab idolorũ estis cultu reuocati. Et debetis esse sicut ego, quia [obsecro vos ô fratres] vt sitis sicut ego. i. dulcedine fraternæ dilectionis rogo. Ideo vos fraterno amore obsecro, non vt inimicus decipere quæro, sicut falsi apostoli de me

vobis

A vobis asserunt: quia dũ essem apud vos, [nihil me læsistis,] sed in magno honore habuistis. Superiꝰ aspere correctos nũc demulcet ac reuocat blãdiẽdo, obsecrãdo, & bene gesta eorum memorando. Non me læsistis, sed potius vosipsi [scitis quia per infirmitatem carnis; id est, eo tempore quo infirmabar in carne mea, prædicaui uobis euangelium Christi iampridem: & tamen [non spreuistis,] vt me vilem iudicaretis, [tentationẽ vestram in carne mea] ægrotãte. Tãta enim fuit infirmitas corporis in me, vt uos inde tentari possetis, & putare quod non esset in me virtus aliqua spiritualiter, qui corporaliter sic infirmabar: nec essem apostolus Christi, quem ita doloribus infirmitatis agitari permitteret. Vel hæc infirmitas fuit passio diuersarum tribulationum. [Euãgelizaui vobis iam pridem] per infirmitatem carnis, id est, per tolerantiam aduersitatum, quibus vehementer affligebatur caro mea: & tentationem vestram in carne mea factam non spreuistis, id est, non vilem existi
B mauistis passionem tribulationum mearum; per quam tentabamini vtrum timore me desereretis, an charitate amplecteremini. Et inde vos esse firmos cognoui, quòd aduersitatibus quę mihi in carne acciderant, non estis à charitate deflexi. Nam dum me propter annunciationem euangelij tam contumeliose tractari ab incredulis videretis, vos quoque similiter ab illis male tractãdos fore propter eiusdem euangelij susceptionem credere poteratis: & ideo consideratione tantæ persecutionis ac pœnæ, quidam deficiebant à fide, vel metuebãt ad eam accedere. Atque ita omnes tentabãtur, & alij probati, atque alij reprobi per ignem tribulationis declarabantur. Illam infirmitatem, quæ in carne mea fuit vestra tentatio, non spreuistis, vt de me sic abiecto & afflicto non curaretis: nec ex toto respuistis, vt omnino conuerti propter illam renueretis, sed potius ita me excepistis, ac si nihil paterer, ac si essem immortalis & impassibilis. Cũ tanta scilicet reuerentia me excepistis, cum quãta dei angelum venientem de cœlo exciperetis: & vt
C plus dicam, ita me excepistis, sicut ipsum Christũ, si descendisset rursus in terram, & venisset vobis prædicare. Tantæ enim autoritatis me habuistis, ac si de sublimibus veniens angelus loqueretur vobis, vel ipse Christus angelorũ dominus. Et quãdoquidem in tanto honore me tunc habuistis, nũc autẽ sine causa spernitis ac respuitis, [ergo vbi est beatitudo vestra?] id est, illa affectio & humilis deuotio, quam erga me habuistis, quę erat causa futuræ beatitudinis vestræ. Bene reuocat illos, vocando illam affectionem beatitudinẽ: quia si causam amittunt, effectum perdent: si amittunt illam deuotam affectionem, perdent sine dubio futuram beatitudinem. Verè, inquit, [sicut angelum, vel sicut Christum Iesum me excepistis,] & inde beatitudinem meruistis: quia si posset iuste & cum mea vtilitate fieri, illa mẽbra vestra quæ chariora sunt in homine, tulissetis à vobis & dedissetis mihi. [Testimonium enim vobis perhibeo, quia si] ad vtilitatem ecclesiæ [fieri posset,] si cũ iustitia vestra & commoditate mea fieri posset, [oculos vestros eruissetis & dedissetis mihi, id est, ad vtilitatẽ meæ prædicationis. D Consueto more loquitur, sicut solemꝰ dicere: de carne mea vellem pro vestro profectu dare, si possem. & propter nimiam erga se charitatem illorum exaggerãdam dicit talia. Sed cum tanta charitas & tantus honor illi fuisset exhibitus, nunquid propter ipsum honorem sibi exhibitum ac dilectionem pepercit illis errantibus, ne forte negaretur ei & minus ipse cum argueret eos, laudaretur vel amaretur? Nõ vtiq;, quia propter honorem sibi impensum non gaudebat, sed propter eorum salutem. Ideóque propter eandem ipsorum salutem non timuit & vituperari ab illis vel odio haberi, dummodo quod verum & vtile erat, prædicaret. Vnde mox subiicit: [Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?] Quia, inquit, tantum me dilexistis, ergo propter veritatẽ quam annunciaui, inimicum vobis me factum putatis? Persuadebãt enim illis pseudo apostoli, quod ipse causa odij noluisset eos docere circuncisionẽ, E sed aliis illam prædicaret, & inde putauerunt eum sibi inimicum. Propter quod increpando nunc dicit: Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? Ac si dicat: Non debetis æstimarę quod sim vobis inimicus, sed magis amicum me debetis agnoscere ex eo, quod puram vobis veritatem prędicaui, scilicet vt absque legis obseruantia per solius euangelij custodiã quæreretis saluari. vel quia nemo vult se argui, reprehendens nunc eos videtur illis inimicus.

Aemulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantum cum præsens sum apud vos filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam, quoniã confundor in vobis.

Ego qui veritatem dico, videor inimicus: sed si F blanditiis vos fallerem, tunc putarer amicus. Ego autẽ non sum vobis inimicus, sed illi potius, quos putatis amicos. Nam ipsi [æmulantur vos non bene, id est, non bona voluntate, quia non legitimo sponso vos æmulantur. Sancti viri æmulantur zelo dei animas fidelium, ne castitatem mẽtis quam Christo sponso illibatam seruare debent, aliqua perfidiæ subreptione vel peccati perpetratione violent. Et pseudo apostoli quasi zelo dei se istos æmulari fingebant, quos quasi per trãsgressionem legis à castitate spirituali recedere iudicabãt. Sed non bene id faciebant, quia ex quo sponsus ipse Christus per fidem vos iustificari decreuit, nõ est iam casta anima quę per carnalia legis opera quęrit iustificari, quoniam auersa est ab amore sponsi. Et hoc est: Non bene vos æmulantur, id est, non bene student in vobis castitatem custodire: [sed excludere vos volunt] à sponsi thalamo, id est, ab ecclesia

G ecclesia catholica,[vt illos]in fornicatione,id est, in hæresi sua foras [æmulemini,] id est, quodam mentis feruore studeatis imitari.Ipsi volunt vt illos æmulemini,id est,imitemini,vos autem nolite eos imitari,sed[bonum]quemlibet virum[ęmulamini,id est,feruenti amore imitari studete: non ad horam, sed [semper,] & non in illis operibus, quæ vel mala sunt, vel nec bona nec mala, sed [in bono]tantum. Petrus enim bonus erat, & tamen in illa simulatione, qua metu Iudæorum à gentilibus qui crediderant segregabatur,nõ est imitandus,sed tãtum in bono quod egit. Vel malũ quod in pseudo apostolis est,nolite æmulari:sed bonum vbicunque repertum fuerit,ęmulamini,id est,feruida mente imitamini in bono, id est, in eo quod ipsum est bonũ,non in alia re.Nonnulli enim bonum æmulantur nõ in bono, quia videntes iustos pro bono opere laudari ab hominibus, student & ipsum opus agere,vt humanas laudes recipiant.Ideo tantum in bono, non autem in malo bonum est æmulãdum, id est, propterea solummodo quia
H bonum est debetis illud imitari, vt ipsum bonum vos delectet,& ex amore sequamini illud. Et hoc agite [non tantum cum præsens sum apud vos] corpore,sed etiam dum absens sum ô[filioli mei, quos] nunc[iterũ parturio, donec formetur Christus in vobis.] In absentia eius non æmulati fuerant bonum,sicut fecerant dum ille cum illis esset: & idcirco monet eos, vt non sint similes seruo ad oculum seruienti, sed bona facere studeãt illo absente,sicut & præsente. Quos vocat filiolos, quia diminuto corde fuerant:& rursus adhuc in obscuro matris vtero manebant, nondum prolati in lucem per correctionem.Vocat & suos,quantum ad bonam voluntatem suam, & ad spem quam habet de illorũ correptione. Qui materno more ex deo conceperat illos prius per bonam voluntatem ac dilectionem,parturierat per prædicationem,peperat per ipsorũ cõuersionẽ. Sed postea per pseudo apostolos à vita fidei fuerant extincti.Ideo rursum modo concepit illos per bonam voluntatem, & iterum prædicando laborat vt eos in lucem
I pariat. Et tandiu in eorum parturitione dolet & laborat,donec formetur Christus in eis,qui deformatus fuerat in ipsis. Quod grauius est dictum, quàm si diceret eos formari in Christo. Donec, inquit,formetur in vobis Christus,id est, similitudo Christi exprimatur in vobis,vt non nisi forma noui hominis appareat in fide & operibus vestris. Parturire se dicit eos,quod matris est, non patris, vt ostendat maternum laborem & affectum,quem pro eis vel erga eos habet, quoniam sola mater dolores parturitionis sentit,& affectuosius quàm pater diligit.Nunc,inquit, absens voco vos filiolos, sed [modo vellem esse præsens apud vos,& mutare vocem meam,id est,negare vos filios.Vellẽ esse præsens,vt digna vobis dicerem,quę nolo scribere ne permaneant.Dum enim absens sum, blande alloquor,ne si vos exasperarẽ, maleuolo animo fieri putaretis:sed vellem nunc esse vobis præsens,& vocem lenitatis ac mãsuetudinis,qua absens vtor, mutare in vocem asperitatis & seueritatis. Quia K non ita commouet epistola vel quælibet scriptura corda hominum,sicut viua vox præsentialiter loquentis. Motus etiam corporis & habitus ac vultus & modus loquendi,multum cõmouet audientes.Ideo vos aspere vellem redarguere, [quoniam cõfundor in vobis,id est, apud alios erubesco pro vobis ita recedentibus à doctrina mea. Vel aliter: Ego nunc absens multa vobis per similitudines loquor,volens vos corrigere:sed vellẽ esse modo vobis præsens, vt alio genere loquendi rem profundius & subtilius aperirem,& non parabolicè, sed palam veritatem dissererem. Si enim profundiora nunc eis diceret,non haberent qui exponeret.Sed si ipse præsens esset, vbi dubitarent ipse exponeret.Et præsens esse vellet,vt aliter loquens manifestius & profundius rẽ exponeret.Vellem esse pręsens,quoniam absens confunditur in eis,id est,doctrina absentis patitur confusionem in cordibus eorum,confusè intelligentium dicta eius subtilia. Sed prior sententia est verior & melior. Sequitur L

Dicite mihi qui sub lege vultis esse,legem non legistis? Scriptum est enim, quoniam Abraam duos filios habuit, vnum de ancilla,& vnum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem. Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta: Vnum quidem in mõte Sina, in seruitutem generans,quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei,quæ nunc est Ierusalem,& seruit cum filiis suis. Gene.16. Gene.21

Rursus Apostolus incipit ostendere ex ipsa lege quod non sit tenenda.[Dicite,]inquit,hoc est, respondete, [mihi] vos [qui sub lege] carnaliter [vultis esse, legem nõ legistis?] Quicquid eligãt, probantur stulti.Si non legerunt,non debent recipere,quam nesciunt.Si legerunt, ipsa probat se di M mittendam.Quod si nón intelligunt, stulti sunt. Translata in Græcum fuerat lex per Septuaginta interpretes,& idcirco poterat à Galatis legi. Ideo autem quæro an legeritis legem, quia in ea [scriptum est, quoniam Abraam duos filios habuit:] quod si attenderetis, nunquam ad eam recurreretis.ibi enim innuitur, quia qui sub lege sunt, per gratiam sunt in libertate. Cum enim plures filios ille pater habuerit,de duob⁹ spiritualiter agit scriptura, innuens aliquid egregium in his præfigurari. Vnus ergo pater duos filios habuit,[vnũ de] Agar[ancilla,& vnum de] Sara[libera.] Quamuis enim pater vnus esset, non tamen conditio & genitura vtriusque fuit similis. [Sed] ille quidem [qui de ancilla]est procreatus, [secundum carnẽ, id est, secundum carnis naturam vel consuetudinem[natus est:]quia iuuẽcula, sicut erat Agar, de sene solet concipere. Ille[autem qui de libera]genitus

A nitus eſt,nõ per carnis vſum,ſed[per] dei[repro-
Gene.18 miſſionem]natus eſt. Ob hoc enim ex Sara natus
eſt,quia deus promiſit, imò repromiſit, non quia
caro id potuit.Sara enim erat ſterilis &vetula,nec
de ſene marito ſi nunquam ſterilis fuiſſet,cõcipe-
re iam anus poterat, ſed deus mirabili operatione
dedit ex ea filium Abraæ per gratiã repromiſſio-
nis ſuę.[Quę ſunt dicta per allegoriam,id eſt,per
aliam loquutionem, vt aliud exterius ſonet, & a-
liud interius intelligatur.Quia[hæc,id eſt,hę duę
matres [ſunt,id eſt,ſignificant [duo teſtamenta.]
Duo tantum exponit, id eſt, ancillam & liberam,
vt per hæc intelligamus & cætera. Abraam ergo
deus pater intelligitur. Duo filij, duo populi, Iu-
dæorum ſcilicet & Chriſtianorum.Ancilla, carna
lis doctrina veteris teſtamenti, quæ gignebat ſub
iugo ſeruitutis, dum timore cogeretur deo ſerui-
re.Libera autem,prędicatio ſiue gratia noui teſta-
menti,quę liberos generat,qui per charitatem deo
ſeruiant.In vtroque enim teſtamento genuit deus
B filios qui ſibi ſeruirent,ſed in veteri Iudęos ſeruos
qui timore pœnę & promiſſionibus temporalium
ei ſeruiliter obedirent,& hoc eſt ſecundum carnẽ,
quæ & pœnas horret,& dulcia amat.In gratia ve-
rò noui teſtamenti liberos, qui ex dilectione ſer-
uiant,non vi carnis,ſed opere dei. Quis enim im-
poſſibilia ſecundum naturam crederet, quæ ſua-
uia ſunt in præſenti contemneret, non viſa ſpera-
ret,niſi dei virtus hoc in eo operaretur? Duæ ma-
tres,vt dictum eſt,ſunt duo teſtamenta.[Vnũ qui-
dem] veniens à monte Sina,vel datum[in monte
Sina,id eſt,vetus teſtamentum,[in ſeruitutem ge-
nerans] deo filios, qui eſſent ſub diſtrictione for-
midinis,& ex timore deo ſeruirent, [quæ res,] id
eſt,quod ſeruile teſtamentum [eſt Agar, id eſt, ſi-
gnificatur per Agar.Hic relinquitur nobis intelli-
gẽdum,quod Sara libera matrem gratiam vel prę-
dicationem euangelicam ſignificauerit. Dehinc
redditur cauſa cur per Agar ſignificetur illud ve-
tus,quod deletum eſt. [Sina enim] vbi teſtamen-
tum illud datum eſt,[mons eſt in Arabia,]quę eſt
prouincia extranearum gentium,nõ in terra pro-
miſſionis, quæ eſt hęreditas filiorum:vt intelliga-
C mus eos qui teſtamentum illud carnaliter obſer-
uant, nequaquam ad hæreditatem pertinere filio-
rum,ſed extraneos eſſe à terra viuentium, & alie-
nos à patria ſanctorum.[Qui]mons [coniunctus
eſt Ieruſalem,] quia quod in monte illo carnaliter
& ſeruiliter iuſſum eſt, in Ieruſalem vbi templum
erat,obſeruatum eſt. Coniunctus & conſociatus
eſt ille mons non futuræ Ieruſalem,ſed[ei quę nũc
eſt,id eſt,non cæleſti,ſed terreſtri: & non eſt libe-
ra,ſed [ſeruit cum filiis ſuis,] qui doctrinam eius
ſequuntur,& ex timore cuncta faciunt. Vel quia
mons tumorem ſuperbiæ deſignat, & Sina inter-
pretatur mandatum,Iudæi habuerũt ſeruile teſta-
mentum à monte Sina,id eſt,à ſuperbia mandati:
quoniam propterea digni fuerunt talem accipere
legem,quæ reprimeret eorũ ceruicoſitatem, quia
de mandato ipſius legis erant ſupra modum cõtra
cæteras gentes gloriaturi. Quod teſtamentum ge
nerat eos in ſeruitutẽ legis vel peccati,quia & ter- D
rore minarum cogit eos legi carnaliter deſeruire,
& omnes facit præuaricatores, dum non poſſunt
ipſam legem implere.Quæ teſtamenti ſeruitus eſt
Agar,id eſt,deſignatur per Agar ancillam,quę in-
terpretatur aduena vel alienatio: quoniã peregri-
na eſt cum filiis ſuis, & alienat eos ab hæreditate
cæleſti.Arabia verò interpretatur humilis,ſignifi-
cans infirmam & humo repentem cõuerſationem
eorum qui legi ſeruiunt,ſicut & mons Sina tumo
rem deſignat elationis ipſorum, qua de mandato
eiuſdem legis extolluntur. Sina enim mons eſt in
Arabia,id eſt,mandatnm legis tumor elationis eſt
in humili (hoc eſt,per humum repenti) conuerſa-
tione Iudæorum,dum ſe legem dei habere gloriã-
tes iuſtos ſe putant,& cunctos homines velut pec-
catores deſpiciunt,licet ipſi nunquam vel intelli-
gendo,vel operãdo ſubleuentur à terra.Qui mõs,
id eſt,qui ſuperbus tumor,coniunctus eſt & ſem-
per adhæret ei Ieruſalẽ,quæ nunc eſt,id eſt,ei par-
ti Iudæorum quę in infidelitate perſiſtens,ſola tẽ-
poralia quærit.Ieruſalem nanque viſio pacis dici- E
tur.Quo nomine plebs illa recte deſignatur, quæ
nunc ſemper videre pacem temporalem deſiderat,
vt carnis ſuæ voluptatibus ſine inquietudine vel
metu ſeruire valeat.Et ideo nũc eſſe dicitur,quaſi
quæ in alio ſeculo futura non ſit, quia nunc bonis
præſentibus quantum poteſt fruitur, & in amore
huius ſeculi habet cor omnino fixum, ſed in alia
vita bonis omnibus carebit, & ſuppliciis perpe-
tualiter deficiens velut in nihilum redigetur. Ip-
ſa eſt nunc ſicut diſſeruimus,& ſeruit adhuc miſe-
rabiliter ſub iugo legis cum filiis ſuis, ſicut Agar
cum Iſmaele,quia noluit recipere libertatem, quã
Chriſtus attulit.Ex quibus omnibus euidenter o-
ſtenditur, legem amplius poſt aduentum Chriſti
non eſſe tenendam,ſed ſeruitutem quæ ſub ea eſt,
à cunctis hominibus fugiendam.

Illa autem quæ ſurſum eſt Ieruſalem,li-
bera eſt,quæ eſt mater noſtra.Scriptum eſt
enim: Lætare ſterilis quæ nõ paris, erum- Iſaie.54
pe & clama quæ non parturis, quia multi F
filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet
virum.Nos autem fratres ſecundum Iſaac
promiſſionis filij ſumus.

Ita quidem terreſtris Ieruſalem ſeruit cum filiis ſuis, quoniam ancilla eſt,& in ſeruitutem generat vt Agar.Sed[illa Ieruſalem quæ eſt ſurſum] mente cum deo, [libera eſt]vt Sara, &[eſt mater noſtra]generans nos in libertatem ſicut Iſaac.Surſum eſt enim ſanctorum ciuitas, quãuis hic pariat ciues,in qubus peregrinatur,donec regni eius tẽpus adueniat. Nam & ſancti angeli qui in cælis feliciter habitant,ciues eius ſunt.Illa Ieruſalẽ cuius conuerſatio in cælis eſt,quæ ſurſum cor habet, quæ ſuperna appetit, quam Sara figurauit, libera eſt: id eſt,ex amoris libertate bono animo ſtudet placere deo, non ex timoris ſeruitute quærit pœnam

G nam euadere. Libera per spiritum dilectionis, quę accepit à Christo. Vbi enim spiritus domini, ibi libertas. Et hęc in libertate sua exemplo Sarę genuit nos, vt non quasi serui, sed sicut filij seruiam⁹ patri nostro, qui est in cęlis. Vere est mater nostra, licet fuisset diu sterilis vt Sara. Hinc enim scriptum est in Isaia: Lętare sterilis &c. Isaias nanque per spiritum sanctum prenuncians futurā ecclesię fœcunditatem, ait: Lętare tu superna Ierusalem, id est, ecclesia post aduentum Christi futura, modò quidem sterilis vt antea Sara, quę nunc tempore prophætarum [non paris] filios in fide, erumpe in vocem prędicationis, vt quę diu siluisti, vocem cum magno impetu per virtutem sancti spiritus emittas, [& clama,] vt à multis audiri valeas, tu quę modo ante aduentum sponsi [non parturis, id est, non conaris parere, non doles vt parias. Idcirco te moneo hęc agere, quia tui desertę ac derelictę erunt [filij multi magis quàm eius] synagogę quę modo [virum habet] deum vel legis sermonē. Dum plures filij promittuntur ecclesię, non penitus synagoga excluditur à partu, sed multitudo
H gentium illi pręfertur. Et ipsa enim in apostolis, ac per apostolos primum populum genuit de Iudæis. Sicut autem primo Abraam sibi in coniugium sociauerat Saram, sed propter eius sterilitatem cognouit ancillam, vt vel ex ea prolem gigneret, & tandem ex Sara per donum gratię dei filium genuit, ita deus ab initio mundi ecclesiam in paucis electis sibi cōiunxit: sed quia tunc illa per prędicationem filios non generabat, interim synagoga velut ancilla ad amplexus eius introducta, semē prædicationis accepit, vnde carnalem populum in seruitute legis pareret, donec circa finē seculi per diuinam gratiam ecclesia multis filiis dotaretur, imò populum Christianum velut Isaac pareret. Vnde exponendo subdit Apostolus: [Nos autē fratres secūdum Isaac promissionis filij sumus.] Acsi dicat: Iudæi quidem secundum formam quæ præcessit in Isaac, sum⁹ filij promissionis. Vel ita: Deus promisit ecclesiæ filios, sicut Saræ promiserat Isaac: sed nos ô fratres secundum formam Isaac su-
I mus filij promissionis. Vbi ostendit priorem promissionem de vocatione gētium in Isaac, id est, in filio promissionis. Nā sicut Sara genuit Isaac quia deus promiserat, sic ecclesia gentilem populum in fide peperit, quia deus hoc per prophetas prædixerat. Quod enim Sara formam ecclesiæ præferens, sterilis erat, nec spem generandæ prolis habebat, significat quòd natura generis humani peccato vitiata, ac per hoc iure damnata, nihil verę felicitatis in posterū merebatur. Sed gratuito dei munere postmodum fœcundata, multitudinem liberorum ecclesia genuit exemplo Saræ, quæ per gratiā diuinæ promissionis genuerat Isaac. Qui scilicet Isaac risus vel gaudium interpretatur, & significat eos qui in lætitia deo seruiunt, non ex tristitia vel ex necessitate: & gaudent si quid pro iustitia protulerunt, vel à doctoribus suis audire digni sunt. Vos estis gloria nostra & gaudium. Itaque ex eis quæ nunc vsque hac lectione dicit Apostolus, notandum est quòd Agar legem & synagogam desi- K
gnat, Ismael verò filius eius populum Iudaicum & singulos Iudæorum. Et quando Agar legem, tunc Ismael populū significat. Quando verò Agar synagogam vel plebem figurat, tunc Ismael singulos Iudæorum vel omnes insinuat. Apostol⁹ enim quando dixit vnum testamentum esse à monte Sina, in seruitutem generans velut Agar, euidenter ostendit quòd legem Agar significauerit, & Ismael populum. Sequenti quoque versu demōstrauit Agar significasse Ierusalem, id est, synagogam, & Ismael filios eius, id est, singulos Iudæorum. Similiter Sara nouam legem & ecclesiā designat, Isaac verò populum Christianum & singulos Christianorum. Nam quando Sara nouam legem, tunc Isaac nouum populum præfigurat. Quando autem Sara ecclesiam, tunc Isaac filios ecclesiæ. Vbi enim dixit Apostolus duas matres designare duo testamenta, & Agar figurare vetus, ibi necessario ostendit intelligēdum, quod Sara nouam legem expresserat, & Isaac populum Christianorum. Et in se- L
quentibus dicens sub similitudine Sarę, Lętare sterilis &c. indicat Saram designare ecclesiā, & Isaac singulos quosque fidelium. Apte enim qui per repromissionem natus est, designat filios gratiæ, qui non per carnis generationem, sed per spiritualem regenerationem nascuntur ex ecclesia.

Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum, ita & nūc. Sed quid dicit scriptura? Eiice ancillam & filium eius. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Gene. 21 Roma. 9

Nos (vt dictum est) sumus filij promissionis, id est, per gratiam geniti, secundum formam quæ præcessit in Isaac. [Sed quomodo tūc] Ismael [qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eū qui secūdum spiritum] genitus fuerat, id est, Isaac qui secundum spiritalem operationem diuinę gratiæ procreatus erat ex anu sterili, [ita & nunc] fieri cernimus, dum Iudæus quilibet ex ancilla synagoga secundum carnem natus, Christianum ex libera ecclesia secundum spiritalem gratiam natum persequitur, vel pœnis corporalibus eum afficiendo, vel (quod nunc melius ad rem pertinet) carnales obseruantias suadendo. Nam qui legem secundum carnē intelligunt, aduersantur his qui secundum spiritum sentiunt, & persequuntur eos, vel seducere conantur. Nulla autem persequutio Ismael aduersus Isaac mota refertur, nisi quidam ludus infantiæ. Ludebat enim Ismael cum puero Isaac, Gene. 21
& ludum illum vocat nunc Apostolus persequutionem. Nam & Sarę displicuit ludus ille, quia intellexit ibi seductionis aliquid inesse. Nam lusio illa, illusio erat. Si illusio, seductio & deceptio. Omnis enim ludus puerorum, simulacrum est negocij maioris. Et quando maior ludit cum minimo ad hoc ludit, vt quodammodo seducat eum, sciens se habere negocia alia quæ intēdit: & simulat quędam

dam

A dam puero, id est, infirmo, ludens cum illo. Maior erat Ismael, & roboratus in malitia. Sed ludens cũ puero Isaac seducebat eum, & quasdam fraudes ludendi cum infirmo faciebat. Animaduertit mater ludum illum persequutionem esse. Sic & ecclesia nunc per Apostolum intellexit ludum, quo Galatis pseudo prædicatores illudebãt & maligna fraude illos seducebant, persequutionem spiritalem esse. Plus enim persequuntur, qui illudendo seducũt. Iudaicus ergo populus in Ismaele designatus, per pseudo apostolos persequebatur in Galatis populum Christianum in Isaac designatum, quasi superior & dignior fieri volens, velut primogenitus ad possidendam cum illo hæreditatem. [Sed] non ita erit. [quid] enim [dicit scriptura] de eo? [Eiice] de domo tua [ancillam] synagogam [& filium eius] populum Iudaicum, ne particeps fiat hæreditatis Christianorum. Et necesse est vt ita fiat. [Nõ enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ, id est, non possidebit hæreditatem regni cælorum populus Iudaicus ex ancilla synagoga natus, cum populo Christiano ex libera ecclesia nato. Hoc ita B cõpletum cernimus, videntes ancillam synagogã vel legem carnalem cum filio suo foris eiectam, & ab hæreditate superna repulsam. Nam sicut Agar ancilla cum Ismaele filio suo ante natiuitatẽ Isaac mansit in domo Abraæ, sed post natiuitatẽ expulsa est, ita lex secundum carnalem obseruãtiam, vel synagoga cum populo Iudaico mansit apud eum priusquam populus Christianus cœpisset ex baptismo nasci: sed post eiecta est de ecclesia & separata à summi patris amplexu & familiaritate atque hæreditate.

Gene.21

Itaque fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit.

Quandoquidem nos sumus filij promissionis secundum Isaac, & Iudæi filij ancillæ persequuntur nos, suadendo carnalem legis obseruantiam, [itaque] patet ô [fratres] quia [non sumus ancillę filij, vt seruiliter subiiciamur legi, sed sum⁹ filij [liberæ] ecclesię vel gratię, vt libertate charitatis viuamus. C Si enim essemus filij ancillæ, Iudęi filij eius pacem erga nos seruarent. Sed quia nos ex alia matre, id est, ex libera genitos vident, libertatem nobis inuident & auferre moliuntur. Ne quis autem putaret nos ita liberos esse naturaliter, sicut fuit Isaac, scilicet vt seruitus nulla præcessisset, subiungitur quia Christ⁹ hac libertate nos liberauit, à iugo videlicet diaboli, sub quo pri⁹ tenebamur serui, id est, non per liberum arbitrium nostrum, sed per Christum liberatorem à seruitute peccati venimus ad libertatem innocentiæ, ac sanctitatis & iustitiæ, secundum quam appellamur filij. Sed in hac lectione possunt adhuc aliqua subtilius inspici. Scriptum est enim quoniam Abraam duos filios habuit &c. Abraam senex (vt supradictũ est) deum patrẽ designat, quem Daniel antiquum dierum appellat. Qui habuit duos filios, id est, duos populos: vnum terrena diligentem, alterum cælestia quęrentem: & ideo vnum ex ancilla natum, alterum ex libera. Nam quicunque etiam nunc in D ecclesia terrenam felicitatem quærunt à deo pro bonis quæ faciunt, adhuc filij sunt ancillæ, id est, seruitutis antiquæ. In Ismael nanque sunt omnes, qui carnaliter deum diligunt, id est, pro temporali retributione. ad ipsos enim & vetus testamentum pertinet, & ipsi sunt adhuc in seruitute. Qui enim propter bona terrena suscipiunt vel seruant legem dei, ipsi sunt hæredes veteris testamenti. Similiter quicunque vel in veteri vel in nouo testamento pro sola cælesti remuneratione deo seruierunt aut seruiunt, per Isaac designantur, & hæredes sunt noui testamenti. Nam & antiqui iusti, licet vetus testamẽtum pro temporum distributione diuinitus datũ populo veteri congruenter seruauerint, tamen pro dei gratia filij promissionis effecti sunt, & noui testamenti hæredes in occulto dei consilio, deputati sunt. Etenim illis temporibus fuerunt spiritales viri, quos non occidebat litera iubens, sed viuificabat spiritus iuuans: & nũc quoque sunt plurimi carnales, qui vel hęreses faciunt non intelligendo scripturas, vel in ipsa catholica fide aut adhuc paruuli lacte nutriuntur, E aut tanquam palea perseuerantes futuris ignibus præparantur. Itaque ad vetus testamentum pertinent, vtpote filij ancillæ, dilectores temporalium, dilectores huius seculi, quocunque tempore sint vel fuerint: & ad nouum testamentum, vt pote filij liberę, dilectores æternæ vitæ. Omnes ergo qui per fidem veniunt ad agnitionem dei, possunt filij Abraę dici. Sed in his sunt aliqui pro bonis temporalibus deo seruientes, & aliqui pro charitate deo adhærentes. Et hi sunt duo filij, vnus de ancilla, & alter de libera. Sed qui de ancilla secundum carnem natus est, id est, secundũ carnis affectum vel cupiditatem processit in hanc conuersationem, vt honeste viuat pro temporalibus præmiis. Qui autem de libera genitus est, processit ad spiritalem vitam, & ad intentionem supernæ remunerationis, per repromissionem qua deus Abraæ filios vt stellas, id est, præclaros & cælestes repromisit. Sina enim mons est in Arabia, F qui coniunctus est ei, quæ nunc Ierusalem, & seruit cum filiis suis. Vt supra dictum est, Sina interpretatur mandatum, Arabia humilis, Ierusalem visio pacis. Et Arabia significat humilem, id est, humo inhærentem, nec ad cælestia se erigentem, in tentationem eorum qui tantum terrena quærunt pro bonis quæ faciunt: Ierusalem verò pacem ac prosperitatem, quam se in præsenti videre gaudent, vt sine perturbatione vel metu bonis huius seculi fruantur. Sina ergo mons est in Arabia, id est, mandatum dei tumor elationis est in mente per intentionem humi deiecta: quia quisquis infima de his quæ bene videtur agere, quærit, tumet de obseruatione diuini mandati, & quasi iustũ se esse gloriatur corã hominibus. Qui tumor arrogãtiæ cõiunctus est ei Ierusalẽ. i. ei prosperitati quę nũc est, & seruit peccatis & voluptatib⁹ vel cupiditatib⁹ cũ filiis suis,

al. perseuerans.

Danie.7

G quia prosperitatem & diuitias solet comitari superbia, maxime apud eos qui tantum præsentia diligunt. Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est &c. Hæc Ierusalem, id est, hæc visio pacis, hæc prosperitas secularis, hæc ciuitas carnalium quę nunc est, quæ nunc ad momentum floret, seruit, id est, seruilia peccati opera quæ lege prohibentur facit, & seruilibus mūdi cupiditatibus acquiescit. Sed illa Ierusalem, id est, visio pacis, illa prosperitas, illa sanctorū ciuitas, quæ sursum est, libera est ab omni seruitute peccati, & ab omni cupiditate seculi, quia nec peccat, nec secularia concupiscit. [Quæ est mater nostra,] si & nos exemplo eius seruire peccato contemnimus, & concupiscentias seculi respuimus. Quæ per Saram vetulam designata est, quia & ipsa cœpit ab origine mundi. Sterilis autem dicta est, vel quia secundum carnem nō parit, vel quia diu filios in terra non genuit. Sed lętari iubetur pro multitudine futurorum filiorum,
H quia si gaudium erit coram angelis dei super vno peccatore pœnitentiam agente, quanto magis super multis ad iustitiam conuersis? Quæ nō parturit, quia dolores non patitur, sed generat spiritaliter sine passione, clamans in lætitia. Quę & deserta fuit hominibus cælestem iustitiam deserentibus, atque terrena lucra sectantibus. Sed tandem fœcūdata est innumerabili multitudine filiorum. Sed quomodo tunc qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secūdum spiritum, ita & nunc illi qui secuudū carnem nati sunt, persequuntur eos qui secundum spiritum nati sunt. Secundum carnem quippe nati sunt dilectores mundi, amatores seculi. Sed secundum spiritum nati sunt amatores regni cælorū, dilectores Christi, desiderātes vitam ęternam, gratis colentes deū. Spiritales ergo patiuntur persequutionem à carnalibus, quia ludus carnalium, persequutio & afflictio est spiritalium. Ludit nanque Ismael, & fratrem suum ludendo quærit seducere, quando carnales dulcibus verbis illicita suadent, vanitates loquuntur, ad delectationes prouocant, risum mouent, libidinem excitant, malis colloquiis mores
I bonos corrumpunt. Et talibus ludis grauius persequuntur spiritales, quàm si gladiis illos appeterent. In omnibus ergo aduersatur caro spiritui. Siue enim populus carnalium hominum aduersatur populo spiritalium, siue etiam in vnoquoque nostrum caro cōcupiscit aduersus spiritū, & spiritus aduersus carnē, & hæc sibi inuicē aduersantur, atque lex in mēbris nostris repugnat legi mētis nostræ & captiuos nos ducit in lege peccati. Si ergo caro, cuius personā gerit Ismael, qui secūdū carnē natus est, spiritui blādiatur, qui est Isaac, & illecebrosis cū eo deceptionib⁹ agat, si delectationibus illiciat, voluptatibus molliat, huiuscemodi ludis carnis spiritū, Sarā maxime, quæ est virtus, offendit: & huiusmodi blandimenta acerbissimam persequutionem iudicat Paulus. Et tu igitur quisquis hæc audis, non illam describi nunc persequutionem putes, quando furore gentiliū ad immolandū idolis cogeris: sed si forte voluptas carnis te illiciat, si tibi libidinis illudat illecebra, hæc, si virtu K tis es filius, tanquam persequutionem maximā fuge. idcirco enim dicitur, Fugite fornicationem. Sed & si iniustitia blandiatur, vt personam potentis accipias, & gratia eius flexus non recte iudicium feras, intelligere debes quia sub specie ludi blādam persequutionem ab iniustitia pateris: Verum & per singulas malitiæ species, etiam si molles & delicatæ sint & ludo similes, persequutionum species dicito, quia in his ominibus virtus offenditur. Ita ergo filius ancillæ ludendo persequitur filium liberæ. Sed quid dicit scriptura? Audi vocem ipsius liberæ: Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Eiice legis seruitutem, qua pro temporali retributione seruitur deo, & populum carnalem licet nomen Chistianitatis habentem. nō enim filius vetustæ seruitutis erit regni cælornm hæres cum filio nouæ libertatis. Quicunque enim mores veteris hominis adhuc retinet, filius est ancillæ, id est, L seruitutis antiquæ, licet Christianus vocetur. & ideo in fine de ecclesia iustorum eiicietur, vt non sit hæres cum his qui in nouitate vitæ ambulant. Rursum eiice hęresim, & populum quem ipsa genuit. nō enim hęres erit filius hæresis cum filio catholicę veritatis. Nam & hęresim designat ancilla. Itaque fratres non sumus filij ancillę, vt seruiamus peccato, & concupiscentiis seculi vel erroribus: sed filij liberę, vt nostram vel dei voluntatē cōpleamus in charitatis libertate, exuti mundana cupiditate. Qua scilicet libertate Christus per gratiam suam nos liberauit, vt iam per liberum arbitrium bonæ voluntatis nostræ, possimus gratum deo seruitium reddere.

Lu.15.

1.Cor.15.

Nota.

1.Cor.6

CAPVT V.

S *Tate, & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniā debitor est vniuersæ legis faciēdæ.* Actuū.15.
M
Modò per Christum (sicut dixi) vos estis liberi, & ideo [state] in libertate quam accepistis, id est, non recedatis ab ea, sed permanete semper vsque ad mortem in illa, [& nolite iterum contineri à iugo seruitutis.] Prius enim vos continuit iugū seruitutis idolorum, & nunc iterum vultis colla vestra subdere sub iugo seruitutis legalium obseruātiarum. Ex hac admonitione & multis aliis epistolæ huius sententiis apparet, quia nondum se subiecerant per actionem seruituti legis, sed subiicere volebant. Nolite iugo seruitutis iterum contineri, nec saltem iugo solius circuncisionis. Nam [ecce, id est, notum sit vobis quia [ego Paulus,] qui notæ sum autoritatis, qui hoc euangelium non accepi ab homine, sed à Christo, qui & in me loquitur, [dico vobis] veraciter, [quia si circuncidamini] sicut facere vultis, vt in circuncisione spem

salutis

A salutis vllã habeatis, tam ingẽs damnũ incurretis, quod [Christus nihil proderit] vobis, quoniã circũcisio iã non solũ non prodest, sed etiã obest. Tali intentione posset quis circuncidi, quod nõ magis obesset vel prodesset sibi illius pelliculæ abscisio, quàm vnguium vel capillorum resecatio. Sed istis persuasum erat quod sine legis operibus salui esse non possent, ideoque circuncidi volebant & legis duritiam custodire, quasi per hæc iustificandi atque saluandi. Quia ergo in huiusmodi legis operibus & maxime in circuncisione putabant suam spem salutemque contineri, idcirco tanquã à certa pernicie vetantur. Nam si post saluatoris aduentum gentes illa prophetica legis sacramenta seruarent, aut Christus adhuc venturus per ea promitti videretur, aut nũquam in eis fuisse promissus. Quisquis itaque adhuc vmbram illam custodit, veritatem quæ Christus est, venisse contradicit, & propterea nihil proderit. Volebant enim (vt dictum est) ideo circuncidi, quia putabant non aliter in Christo se posse saluari. Qui si hoc animo

Sup. 2. B circunciderentur, Christus eis omnino nihil prodesset. Si enim per legẽ iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. Nec solùm, inquit, hoc dico, quia si circuncisi fueritis, nihil commodi ex Christo percipietis, sed etiam rursum [testificor omni homini] qui se circuncidit, tam Iudæo quam gentili pro adipiscenda iustitia, [quoniam debitor est faciendæ, id est, factis implendæ [vniuersæ legis,] sicut qui baptismum percepit, debitor est faciendi præcepta euangelij. Ac si dicat: Non solum hoc damnum ex circuncisione habebitis, quod Christi fides & baptismus nihil vobis proderit, sed etiam necesse erit vos subire laborem tantæ seruitutis, vt assiduè cuncta legis præcepta faciatis. Et ideo magis dimittenda est circuncisio.

Euacuati estis à Christo. Qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. Nã in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed fides quæ per charitatem operatur. Infra 6.

C Circũcisis vobis necesse erit totam seruare legem, etiam si nolueritis. Et mox vt illa dura literæ prædicamenta seruare cœperitis, [euacuati estis à Christo,] quo pleni eratis, vt nõ maneat amplius in vobis. Eratis enim vasa per fidem Christo plena, & Christo in vobis manente eratis referti innocentia & remissione peccatorum, atque gratia sancti spiritus, & iustificatione in bonis operibus & spe futuræ gloriæ: sed nunc Christo recedente euacuati estis omni illo tam diuite thesauro, si legis seruitutẽ subieritis. Et [qui in lege iustificamini, id est, iustificari putatis, [excidistis, id est, ex toto cecidistis, [à gratia] euãgelij, in qua prius stabatis, dum spiritaliter in Christo viuere studeretis. Ad hoc enim venit gratia, vt cessante legis onere, sola iustificet. Et ideo qui legis seruitutem reducit, libertatem gratiæ perdit. Sic loquitur Apostolus, quasi iam omnia hæc fecerint aut pertulerint, vt magis à faciendo deterreat, cum viderint quanta ex his detrimenta sequantur. Possumus etiam intelligere quosdam eorum iam ad opera legis delapsos fuisse, & ad eos specialiter nunc Apostolum verba dirigere, cum dicit, Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Vos, inquit, iustificamini, id est, iustificari creditis in lege, sed erratis: quia nos soli iustificabimur, qui iustificari ex fide quærim⁹. Nos enim spiritu, id est, per spiritum sanctum qui non fallit, quẽ habemus ex fide, indubitàter expectamus spem iustitiæ, id est, speratur ipsa iustitia. Quamuis enim iustificati simus ex fide, speramus tamen in ipsa iustitia de die in diẽ proficere, & mẽs nostra esuriẽs sitiensque iustitiã, non nisi in futuro seculo satiabitur plenariè. Et hanc spem expectamus spiritu gratiæ, non ex operibus legis. Ex his enim nemo iustificabitur. Vel qui in lege carnaliter iustificamini, à gratia futuræ beatitudinis in appetitũ terrenæ felicitatis excidistis: quia nos soli consequemur gratiam illius retributionis pro iustitia, quã ex fide credim⁹ prouenire. [Nos enim spiritu] accepto [ex fide expectamus] per patientiam [spem iustitiæ, id est, spem quam sperat iustitia, hoc est, gratiam felicitatis æternæ. Fides enim præcessit, & ex ea spiritum sanctũ diuinitus accepimus, qui facit nos expectare gratiã supernæ remunerationis pro labore nostro. Gratiã rectè dico, quia nemo labore temporali iuste sufficit ęternam requiẽ promereri. Ex fide autem propterea dixi, quia ipsa fides est quæ valet apud deum. Nam circuncisio quam vultis facere, nihil ibi prodest. [Nã in Christo Iesu, id est, in Christi membris, in Christi religione, [neque circuncisio neque præputium valet aliquid,] sed integra fides. Ne dicerent Galatæ se velle facere circuncisionem, quàm fecit Abraam qui legem non habuit, quia etsi non inde iustificarentur, maioris tamen per hanc dignitatis essent in Christiana religione, dicit Apostolus quia in Christo Iesu, id est, ĩ Christi corpore, quod est ecclesia, non valet aliquid circũcisio, id est, nihil vtilitatis vel dignitatis confert. Et rursum ne inciperent gloriari de præputio, existimãtes illud ibi aliquid valere, quia circuncisionem dixit inutilem, subiungit quia nec præputiũ valet ibi quicquã. Nã siue circuncisus, siue præputiatus sit quisque, non propter hoc aut dignior aut vilior est in Christiana religione. [Sed] sola [fides] est ibi magnæ dignitatis, & fides [quæ per charitatem operatur, id est, non mortua, sed viua. Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est: nec fides veteris testamenti, seruiens ex timore, sed fides euãgelica faciens ex charitate opera bona, non expectans temporalem retributionem, sed videndam perpetuo creatoris faciem. Hæc est fides electorum, quæ perducit ad salutem. Nam & dæmones credunt & contremiscunt, non tamen diligunt nec bene operantur. Et ideo fides quæ non habet charitatem & opera bona, fides dæmonum est, non Christianorum. Illa

Margin: D; E; F; Iacob. 2.; Ibidem.

G ergo sola fides, quæ & charitate flagrat, & bonis operibus insudat, valet in Christo Iesu.

Currebatis bene. Quis vos fascinauit veritati non obedire? Nemini consenseritis. Persuasio hæc est non ex eo qui vocat vos. Modicum fermentum totam massam corrumpit. 1.Cor. 5

Prædicta fides via est ad speciem diuinæ contemplationis. In qua fide vos operando & desiderãdo [currebatis bene] ad brauium remunerationis æternæ. Sunt enim nonnulli qui male currũt. Sed vos bene currebatis, dum per opera fidei cum charitate ad cælestem patriam festinaretis. Nunc autẽ [quis vos fascinauit, id est, quis vos liuido aspectu læsit, [nõ obedire, id est, ne obediretis [veritati,] quæ vltro se vobis ingerit? Quis, id est, cuius peritiæ & cuius autoritatis est, qui fascinatione suæ locutionis impediuit ne obediretis veritati quam tradidi vobis, vt scilicet sine legis operi-
H bus per obseruantiam euangelij curreretis ad vitam? Miræ enim sapientiæ & autoritatis esse debuit, cui vos magis q̃ mihi credendum fore iudicastis. Sed vos nemini talia vobis suadenti consenseritis, imò viriliter illi resistite, quoniã persuasio hæc non est ex eo qui vos ad supernam patriã vocat, sed potius ex diabolo qui vos inde reuocat. [Nemini] illorum qui legis opera vobis suadent, [consenseritis:] quia [modicum fermentũ totam massam corrumpit, id est, pauci errantes totã ecclesiæ multitudinẽ plerumque corrumpunt acredine feruoris peruersæ doctrinæ suæ. Vel modicũ fermentũ totam massam corrũpit, id est, modica persuasio erroris si ei cõsentiatur vt in corde recipiatur, acerbam & inutilem reddit totam virtutũ omnium multitudinẽ. Vbicũque enim vel modicũ perfidiæ admissum fuerit, ibi protin⁹ omne bonũ deperit. Siue de sola circũcisione potest hoc intelligi, quoniam de illa multũ dubitant, quam fuisse quondam in patre fidei nostræ videbant. Quãuis
I (inquit) circuncisio sit modicũ, id est, modica pars legis, tamen vobis innouatis nullo modo facienda est: quia modicũ fermentũ, id est, modica pars veteris doctrinę, sicut est in circũcisione, corrumpit totã massam, id est totam plebem nouellam & dulcem vertit in amaritudinem, & tumorem antiquæ plebis Iudaicæ.

Ego confido in vobis in domino, quòd nihil aliud sapietis. Qui autem cõturbat vos, portabit iudicium, quicunque est ille.

Modicum prauæ doctrinæ corrumpit totam puritatem veritatis catholicæ. Sed [ego confido, id est, confidẽtiam & certitudinem habeo, [in vobis,] quos corrigendos prẹuideo in domino salutem vestram operante, [quod nihil aliud] quàm synceritas catholicæ fidei continet, sapietis. Et ita vos quidem bene per domini misericordiam euadetis. Sed ille [portabit iudicium] suæ damnationis, [qui vos cõturbat, id est, qui purum fontẽ vestri intellectus ac lympitudinem vestræ fidei cœno suæ hæresis immisso turbidum reddit, vel rectũ ordinem gressus vestri confundit, quo de seruitute venistis ad libertatem. Hunc enim ordinẽ permutare volunt pseudo apostoli, dum de libertate ad seruitutem vos reducere conantur, quod est ordo peruersus. Sed quisquis hoc facere nititur, portabit iudicium, id est, sustinebit pondus suæ damnationis, [quicũque est ille,] id est, etiam si sit filius Abrahæ, si sit facundus, si sit potens. Eodem spiritu quo præuiderat Apostolus correctionem Galatarum, præuidit & pertinaciam atq; damnationem pseudo apostolorum qui eos seduxerãt. Qui & subiungit: K

Ego autem fratres, si circuncisionem adhuc prædico, quid adhuc persequutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis.

Intelligendum est quia pseudo magistri cũ vellent Galatis seruitutem legis persuadere, & viderent eos Pauli apostoli autoritate reuocari, dicebant etiam ipsum Paulum id sentire, sed non eis aperire voluisse sententiam suam. Vnde opportunissimè subiecit: Ego autem fratres &c. Nam & ab ipsis patiebatur persequutionem, qui talia persuadere moliebantur, cum iam euangelium suscepisse uiderentur. Quos tangit & alio loco, vbi ait, periculis in falsis fratribus. Nam quia Timotheũ propter vitandum scandulum Iudæorum, quos ad fidem quærebat adducere, circunciderat, idcirco dicebant eum circuncisionem apud alios prædicare. Quod ipse nunc remouet. Illi (inquit) vos cõturbant suadendo vobis circuncisionem, legisque seruitutem, & dicendo me quoque aliis adhuc prẹdicare circuncisionem. Sed [ego ô fratres si adhuc] post fidem vt olim [prædico circuncisionẽ,] sicut ipsi dicunt, quid, id est, quare, [adhuc patior persequutionẽ] ab ipsis & à Iudeis? Inde enim patet me non prædicare circuncisionem, quoniam patior à Iudæis persequutionem, cũ nõ sit alia causa cur me persequantur, nisi quia circuncisioni nõ acquiesco. Si enim illam prædicarem, nunquam me persequerentur: & si illam (vt asserunt) prædico, [ergo euacuatum est scandalum crucis, id est non irascuntur Iudæi de cruce Christi, si assero homines circuncisione iustificari. Si illam iustificationi vel saluti necessariam prædico, euacuatũ, id est, vacuum ab vtilitate factum est dominicæ crucis scandalum, quo Iudæi scandalizantur & irascũtur contra me, dum sola cruce & passione Christi assero credentes iustificari. Sed vtrunque fieri non potest, vt ego iustitiam vel salutem esse prædicem & ex circuncisione & ex cruce. Nam si ex circuncisione prædico salutem, destructa est euangelica prædicatio mea, qua annuncio reparationem humanæ salutis ex cruce domini, vnde & Iudęi indignantur salutem ex cruce prædicari. Non est ergo causa vt persequutionem patiar, si circuncisionẽ prædico: quia prædicando illam, prædicationem

L 2.Cor. 11 Actuũ. 16 M

crucis

A crucis quæ persequutionis meæ causa est, destruo. Sicque euacuatum est,id est,superuacuum & inutile factum est scandalum crucis; quod Iudæos cõturbat:hoc est, Christus gratis mortuus est,si adhuc oportet circuncisionem & legem carnaliter obseruare eos,qui iustificari quærunt & saluari.

Vtinam & abscindantur,qui vos conturbant.Vos enim in libertatẽ vocati estis fratres. tantùm ne libertatem in occasionem Matt.22 *detis carnis,sed per charitatem spiritus ser* Leuit.19 *uite inuicẽ.Omnis enim lex in vno sermone impletur:Diliges proximum tuũ sicut teipsum.Quòd si inuicem mordetis & comeditis,videte ne ab inuicem consumamini.*

Scandalum crucis est euacuatum,si circũcisionem prædico,sicut pseudo apostoli dicunt me facere. Vtinam autem & ipsi qui crucem Christi e- B uacuare volũt nostra salute, euacuentur suo erro- Matth.19 re.[Vtinam & ipsi abscindantur,id est,castrentur. sunt enim spadones qui seipsos absciderunt propter regnum cælorum, Vtinam abscindantur non carnaliter,sed spiritaliter,id est,vim generãdi perdant, vt neminẽ corrumpere valeant,vt seminare in vobis & in aliis carnalia desistant, nullamq; omnino generandi efficaciam habeant ipsi, [qui] nunc carnalia semina legalium obseruantiarũ diffundendo [conturbant vos,] & generant erroris filios.Bonum illis optat Apostolus,vt scilicet spiritali ferro abscindatur ex eis illud, vnde feruent spiritaliter ad corruptionem mentium aliorum. Quòd si maledicendo intelligitur hoc dixisse,sciendum quia sancti viri cùm maledictionis sententiam proferunt,non ad hanc ex voto vltionis, sed ex iustitiæ examine erumpunt. Intus enim subtile dei iudicium aspiciunt, & foras exurgentia quo maledicto ferire debeant cognoscunt:& eo maledicto non peccãt, quo ab interno iudicio non discordant. Hinc est quòd Petrus in offerentem sibi pecuniam Simonem,sententiã maledictionis protulit,dicens: Pecunia tua tecum sit in perditione. C Actu.8 Qui enim non ait,est,sed sit, non indicatiuo, sed optatiuo modo se hæc dixisse signauit.Hinc Elias duobus quinquagenariis ad se venientibus dixit: 4.Reg.1 Si homo dei sum descendat ignis de cælo,& consumat vos.Quorum vtrorumque sententia,quanta veritatis ratione cõualuit,terminus causę monstrauit.Nam & Simon æterna perditione interiit, & duos quinquagenarios desuper veniens flamma consumpsit. Virtus ergo subsequens testificatur,quæ mente sententia maledictionis promitur. Cum enim & maledicentis innocentia permanet, & tamen eum qui maledicitur, vsque ad interitũ maledictio absorbet, ex vtriusque partis fine colligitur,quia ab imo & intimo iudice in reum sententia sumpta iaculatur. Igitur & Paulus eodem modo pseudo apostolos, quos in errore perseueraturos videbat,maledicere potuit, dicens: Vtinã abscindãtur qui vos conturbãt. Nam si omnis arbor quæ nõ facit fructum bonum excidetur, & in D ignem mittetur, quantò magis quæ facit fructum Matt.3 malum?Melius est ergo vt pauci qui perituri sunt pereant,ne alios qui saluari possunt,diutius in errore teneant,quàm longo tempore viuentes, mul- Nota. tos secum in perditionem trahant.Itaque pro multorum salute paucos illos, quos spiritu prophetico perituros præuidebat,optare potuit ab hac vita citius abscindi,ne amplius peccata peccatis superadderent, & grauiorem sibi perditionem acquirerent,Hæc quippe maledictio non fuit ex malitia delinquentis,sed ex rectitudine iudicis. Qui enim tam recta maledicens intulit,non perturbationis vitio succubuit, sed dei iudicio cõcordauit. Vel sic intelligatur hęc abscissio,sicut dominus in euangelio præcepit membra quæ nos scandalizauerint,abscindi & proiici à nobis:vt quia isti pseu Matth.5 do scandalum generant inter eos,separentur penitus & alienentur ab eis.Et expedit (inquit) vt abscindantur ex vobis,qui vos cõturbant, & rectum E ordinem itineris vestri confundunt,reuocãtes vos à libertate in seruitutẽ,quia [vos] à seruitute peccati [vocati estis] diuinitus [in libertatem] fidei ò [fratres,] qui vnum patrem habere cœpistis deũ, vnamque matrem ecclesiam. In libertatem vocati estis,vt non timore,sed amore bona faciatis. Quisquis enim vera charitate feruet, adeò liber est, vt ei libeat agere quicquid voluerit,quia nõ vult nisi quod bonum est.Et ita charitas ac bonæ voluntatis affectus ipsa est libertas, ad quam vocati estis. Liberi ergo estis, tantum ne libertate abutamini, faciendo quod vobis carnaliter placuerit. Tunc enim amitteretis libertatem, si vos ad satisfaciendum carni liberos putaretis: quia qui facit peccatum,seruus est peccati.Cum ergo sitis in libertate Ioan.8 gratiæ,& non in seruitute legis,in libertate bonæ voluntatis, & non in seruitute peccati, hoc [tantum] vobis est obseruandum, [ne] spiritalem vestram [libertatẽ detis in occasionem carnis,] ne scilicet quia liberi estis & metus legis non incumbit,ideo carnis desideria sequamini,quasi liberam potestatem habentes faciendi quod caro voluerit. Non permittatis vt caro ex libertate accipiat oc- F casionem voluptuosè viuendi, [sed] potius [per charitatem spiritus] quæ est virtus mentis, [seruite inuicem.] Quia vocauerat eos liberos, nollent iam alicui seruire,sed ex libertate propria vn⁹ aduersus alterum presumeret. Et hoc iterum remouet: Ac si dicat. Non debetis libertatem vestram peruertere,sed potius seruire inuicem per charitatem spiritus,id est,alter alteri, non timore seruili, sed libertate charitatis. Quod fieri nõ potest, nisi alterius infirmitatẽ quisque habeat sicut suam, vt eam æquanimiter ferat, donec ab ea liberetur ille cuius curat salutem. Et hanc liberã seruitutem debetis libẽter amplecti,quia [omnis] lex quã vultis implere, [in vno sermone.] i.in vno mãdato ĩpletur quo dicitur: Diliges proximũ tuũ sicut teipsum. Leuit.19. In proximi dilectione potestis omnia legis pręcepta,quæ ad bonos mores pertinẽt,implere. Merito enim qui proximũ diligit vt se,legẽ dicitur im-

G plere: quia quicquid non vult sibi ab alio fieri, studet cauere ne faciat alij: & quicquid iure sibi vult ab alio fieri, quantum potest, ipse facit alij. Sic enim quicquid lex prohibet, vitatur: & quicquid ipsa moraliter iubet, impletur. Nam & deum necesse est diligat, qui proximũ sicut se diligit: quia non se diligit, sed odit, qui deum non diligit. Qui enim deum nõ diligit, iniquitatem diligit: qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam. Itaq; in proximi perfecta dilectione complentur omnia quæ iubentur in lege. Si ergo per charitatem seruieritis inuicem, tũc fraterna dilectione complebitis vniuersam legem. [Quod,] id est, sed si vos [inuicem] odiose [mordetis,] tunc omnia legis iura violatis. Si vos inuicem mordetis, id est, in aliquo alter alteri detrahitis, [& comeditis, id est, totum quod in vobis est deuoratis, [videte ne ab inuicem consumamini, id est, in nihilum redigamini. Occasione charitatis tãgit hoc vitium eorum. Psal. 10

H Si vos inuicem canino dente mordetis, clam detrahentes alter alteri, & lacerantes mutuo vitam vestram, ac manifeste verbis contendentes, comeditis vos vicissim, id est, deuoratis furiose totam adinuicem vestram conuersationem litigando criminantes, & omnia bona vestra vicissim carpendo blasphemantes, vel iniurias inferentes, videte ne dum more canum viuitis, more canum alternis morsibus consumamini, id est, ne omnia virtutum bona quæ in vobis erant, deuorentur ab inuicem. Qui enim virtutibus alterius detrahit, virtutes proprias minuit vel amittit. Et qui bona alterius lacerat, ipse sua bona corrodit & adnullat. Et qui iniuriam alij facit, iustam sibi damnationẽ acquirit. Qui ergo detractionibus & iniuriis, vel criminationibus inuicem se mordent & comedunt, inuicẽ bona sua consumũt & perdunt. Consumuntur enim ab inuicem, quia ille qui accipit iniuriã, consumit eum qui infert, id est, causa cõsumptionis eius est: & alius similiter dum & ipse ab eo patitur iniuriam vel criminationem, siue detractionem, consumit eum, id est, causa fit consumptionis virtutum ac bonorum eius. I

Dico autem: Spiritu ambulate, & desideria carnis nõ perficietis. Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis illa faciatis: Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.

Superius, inquit, dixeram, ne libertatem detis in occasionem carnis, sed per charitatem seruiatis inuicem: sed nunc dico, qualiter hæc agatis. Scilicet [ambulate in spiritu, id est, de virtute in virtutem promoueamini in bonis operibus duce spiritu sancto, quod est per charitatem seruire inuicẽ. [& non perficietis desideria carnis, id est, non cõplebitis actu vel consensu delectationes quas caro desiderat. quod est, non detis libertatem vestram Psalm. 83

in occasionem carnis. Ambulandum, id est, proficiendum spiritu semper est, vt mente & opere semper ad anteriora tendatis, dũ estis in via vitæ præsentis: & econtra cauendum vobis est, ne desideria carnis quæ militant aduersus animam, perficiatis. Non dico, ne faciatis, id est, ne habeatis illa, quoniam in hoc seculo non habere illa non potestis: sed ne perficiatis ea, id est, ne opera eorum consensu voluptatis impleatis. Non enim perficiuntur in malo, quãdo eis non accedit nostræ voluntatis assensus: sed tamẽ fiũt in eo ipso quod in nobis sunt, quia non potest esse quin desideremus. Et debetis omnino reluctari, ne carnis desideria, id est, carnales concupiscentias perficiatis: quia [caro cõcupiscit aduersus spiritum] vestrum, vel aduersus spiritum dei, qui in vobis est. Nam in malis hominibus non habet contra quẽ concupiscere. Ibi enim cõcupiscit aduersus spiritum, vbi est spiritus. In malis autem non est spiritus dei. Sed & contra spiritum eorũ non concupiscit caro, quia non inuenit eũ rebellem carnalibus cõcupiscentiis suis, sed secũ pariter cõcupiscentẽ. In bonis verò, vbi & spiritus dei est, & spiritus humanus repugnat desideriis carnis, caro cõcupiscit aduersus spiritum, sed [& spiritus aduersus carnẽ.] Et hoc est graue & intestinũ bellũ. Quod nunq̃ in vobis esset, si natura humana per liberũ arbitrium in ea rectitudine, in qua facta est, perstitisset. Nunc verò quæ pacẽ felix cũ deo habere noluit, secũ pugnat infelix. Et cũ sit hoc malũ miserabile melius tamẽ est, quàm sine vllo cõflictu vitiis seruire. Melius est enim bellum cũ spe salutis æternæ, q̃ sine vlla liberationis cogitatione, captiuitas. Caro itaque concupiscit aduersus spiritũ, sed & spiritus aduersus carnẽ. Caro nihil nisi per animam concupiscit. Sed cõcupiscere caro aduersus spiritũ dicitur, quando anima carnali cõcupiscẽtia spiritui reluctatur. Causa verò carnalis cõcupiscentiæ nõ est in anima sola, sed in anima & carne. Ex vtraque enim fit, ex anima scilicet, quod sine illa nulla delectatio sentitur: ex carne autem, quod sine illa carnalis delectatio nõ sentitur. Caro igitur cõcupiscens aduersus spiritũ, carnalis delectatio est, quam de carne & cũ carne spiritus habet, aduersus delectationẽ quã solus habet. Solus quippe habet (nisi fallor) illã delectationẽ, non cũ carnis voluptate vel carnaliũ rerum cupiditate cõmixtam, de qua dicitur, Delectare in domino, & dabit tibi petitiones cordis tui. Contrariæ ergo sunt cõcupiscentiæ carnis cõcupiscentiis spiritus, cõcupiscẽtiæ spiritus cõcupiscentiis carnis. [Hæc enim duo. i. caro & spiritus, [aduersantur sibi inuicẽ] tãtũ, [vt quæcunq; vultis,] siue bona, siue mala, nõ faciatis. i. nõ permittamini facere [illa.] Quę enim vultis, nisi vt omnino nullæ cõcupiscentiæ malarũ & illicitarũ sint delectationũ? Quis sanctus nõ hoc velit? Sed nõ efficit. Non vos pmittunt implere quod vultis. Nolite eas permittere implere quod volũt. & ita nec vos, nec illę facietis quod vultis. Dũ enim pugna hęc in nobis est, nõ facim⁹ quod volum⁹. Quid enim facere volumus, cũ perfici volumus fine summi boni, nisi vt caro K L M Psalm. 36.

A caro aduersus spiritũ non cõcupiscat, nec sit nobis hoc vitiũ, cõtra quod spiritus concupiscat? Quod in hac vita quãuis velimus, quoniã facere non valemus, id saltẽ in adiutorio Dei facimus, ne carni concupiscenti aduersus spiritum succũbentes cedamus, & ad perpetrandum peccatum nostra cõsensione pertrahamur. Nec carnis ergo concupiscentiæ perficiuntur, quamuis fiãt: nec nostra perficiũtur bona opera, quamuis fiãt. Sicut enim tũc perficitur carnis concupiscentia, cum consentit & spiritus ad opera mala, vt non concupiscat aduersus illam, sed cum illa: sic & bona opera nostra tũc perficientur, quando spiritui caro consenserit, vt aduersus eum etiam ipsa non concupiscat. Hoc enim volumus, cum perfectionem iustitiæ concupiscimus. Sed hæc nostra voluntas non perficitur, quandiu carnis concupiscentiarũ quibus nõ consentimus, permanent motus. Nec in hac dissensione carnis & spiritus alterutrum putare debemus inimicum, sed vitium quo caro concupiscit aduer

B sus spiritũ. Quod sanatum nec ipsum erit, & substantia salua erit vtraque, & inter vtranque nulla pugna erit. Postquam autem dixit Apostolus carnem & spiritum inuicem aduersari, vt ea quæ volumus, facere nequeamus, ne ab ipsa pugna desides nos faciat, & per hanc sententiam laxamentũ peccandi dedisse videatur, adiunxit: [Quòd si spiritu ducimini, nõ estis sub lege.] Quasi diceret: Cum caro cõcupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem, his qui ducuntur desideriis carnis, iure dominatur lex, quæ terrendo compescat eos. Sed vos si spiritu ducimini, non estis sub lege. Sub lege enim est, qui timore supplicij quod lex minatur, non amore iustitiæ abstinet ab opere peccati, reus in voluntate, qua mallet non esse quod timeret, vt libere faceret quod occulte desiderat. Ergo nondum habet iste spiritum sanctum quo ducatur. Quisquis enim spiritu Dei ducitur in operibus suis, non est sub lege, quæ timorem incutit, sed in charitate, quæ non per legis literam, sed per eũdem spiritum diffunditur in cordibus electorum. Hi verò damnabiliter sunt sub lege, quos lex reos facit non implentes legem, dum nescientes gratiæ

C beneficium ad faciẽda Dei præcepta, quasi de suis viribus præsumunt, quia spiritum sanctum nõ habent, quo rectore ducantur & adiuuentur. Ab hoc autem loco demonstrare inchoat Apostolus, quia spiritu (sicut monuerat) sit ambulandum, & non perficienda carnis desideria, hinc carnis inhonestates & inutilitates, hinc spirit⁹ honestates & vtilitates proponendo. Nam subiungit:

Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt: Fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorũ seruitus, veneficia, inimicitiæ, cõtentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. D

Ambulandum, inquit, est spiritu, quia sicut dictum est, si à spiritu sancto ducimini, iam istud cõmodum inde habetis quod non estis sub onere vel seruitute legis, sed in libertate charitatis: & econtrario cauẽdum est, ne perficiatis desideria carnis, quoniam ex perfectione eorum procedunt opera, quæ cunctis apparent mala. Non enim dubia, sed [manifesta sunt opera carnis, id est, praua & detestanda videntur doctis & indoctis, & ideo sunt fugienda. quæ quidæm sunt huiusmodi: Fornicatio vulgariter fit cũ meretricibus, quæ prostituebantur sub arcuatis, & loca illa vocabantur fornices, vnde & fornicatio nomen accepit. Fornicatio prima ponitur inter opera carnis, quia nullũ peccatum ita redigit animã ad carnalitatem sicut fornicatio: quoniam misera anima nihil aliud cogitare valet, nisi ea quæ carnis sunt, quandiu turpissimo fornicationis opere est occupata. Immunditia verò est, quam mares inter se perpetrant, vel E quam solus quis agit. Impudicitia, ea verò est quã cognati inter se exercent, alio nomine dicta incestus, quemadmodum suprà admonuimus. Luxuria autem fit cum mulieribus, quæ nec publicæ meretrices sunt, nec legitimę vxores. Idolorum quoque seruitus inter opera carnis numeratur, quia nõnunquam ob amorem mulierum committitur, sicut à Salomone propter alienigenas vxores, vel 3. Reg. 11. à filiis Israël in Sethim, propter filias Madian. Sed Nu. 25. 31 & veneficia, id est, inherbationes & venenorũ cõfectiones, sępe fieri solent ob fornicationem & libidinosum amorem. In his omnib⁹ apparet quàm magnum & principale vitium sit fornicatio, de qua tot mortiferæ pestes prodeunt. Inimicitię verò sunt, quando aliqui se inuicem odio habent, & moliuntur vicissim malum quod possunt, vel faciunt. Quæ plerunque ex contentionibus oriuntur, quando prius verbis contenditur, & inde ad inimicitias venitur. Contentio enim pro lite accipitur. Contentio nanque est, vbi nõ ratione, sed animi pertinacia defenditur, & vbi non veritas quæritur, sed animositas fatigatur. Vel contentio F de primatu est, quando alter præferri alteri vult. Quã apte sequitur æmulatio, quæ dicitur esse dolor animi, cum alius peruenit ad honorem, quem duo vel plures appetebant, & cæteri liuore torquentur qui non potuerunt assequi. Ira autem est subita tempestas animi, quæ multa mala sæpe perpetrare solet, dum nec rationẽ nec iustitiam attẽdit, sed irrationabiliter irruit ad faciendum quod concitatus animus stimulat. Rixa verò est, vbi duo se inuicem percutiũt, vel inter se confligunt. Dissensio est, vbi non omnes in vna voluntate vel in vno sensu cõcordãt, sed diuersa volũt & partes faciunt. Vnde & secta, id est, hæresis plerunque generatur. Inuidia verò, quæ aliena felicitate torquetur, & in duplicem scinditur passionem, cum aut quod ipse est, alium esse non vult: aut alium videns esse meliorem, dolet se non esse consimilem.

G Homicidium autem est hominis occisio, & rectè homicidia subnectūtur inuidiis, quia sæpe inuidia generat homicidium, sicut diabolus per malignitatem inuidię primum hominem occidit, & Cain Abel fratrem suum, atq; summi sacerdotes Christum. Ebrietas est nimia vini potatio, statum mētis immutans. Hæc nanq; simul cum corpore animam debilem reddit. In ebrietatis enim ęgritudine corpus simul & anima corrumpitur, spirit⁹ pariter cum carne vitiatur. Omnia mēbra fiunt debilia, pedes, manus, lingua resoluta. Oculos tenebræ, mentem velat obliuio, ita vt hominem se nec sciat esse, nec sentiat. Comessationes verò sunt inhonesta & luxuriosa conuiuia. Hæc omnia dicit Apostolus opera carnis esse. Et fornicationes quidem, immūditiæ, impudicitię, luxuriæ, ebrietates ac comessationes ad voluptatem carnis pertinent. Seruitus autē idolorum, veneficia, inimicitiæ &

Gene. 4.

H cætera quæ sequuntur, animi potius quàm carnis vitia sunt, quandoquidē fieri potest vt propter idololatriā vel hæresim à voluptatibus carnis tēperetur. Et tamen etiam tunc homo quamuis carnis libidines cohibere videatur, secūdum carnem viuere hac apostolica autoritate conuincitur: & eo quòd abstinet à voluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstratur. Hæc enim omnia [& his similia] doctor gentium opera carnis appellat, quia eo locutionis modo quo totum significatur à parte, ipsum hominem vult nomine carnis intelligi. Qui enim non secūdum spiritum, id est, secundum Deum viuit, sed secūdum carnem, id est, secundum hominem, scilicet secūdum seipsum, meritò vocatur caro. Hæc, inquit, & his similia sunt opera carnis, quæ nunc per epistolam absens prædico ac prænuncio vobis, sicut & dum præsens essem, prædixi mortifera esse. Prædico & præmonstro nunc vobis, dum licet cauere, dum licet pœnitere, ante iudicium, ante damnationem, quæ sunt factura illa opera, id est, ablatura regnum cœlorum, quia etiam quodlibet eorū tollet illud regnum. [quoniam qui talia agunt]

I opera; [regnum Dei non cōsequentur.] Non qui aduersus talia confligunt, sed qui talia agūt. Aliud enim est praua opera facere: aliud, aduersus ea cōfligere. Et hactenus quidem partim descripta sunt inutilia & execranda carnis opera, post hæc autem exponuntur & vtilia ac sacra spiritus opera, cum dicitur:

Fructus autē spiritus est charitas, gaudium, pax, patiētia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, cōtinentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex.

Opera carnis qualia sunt, dictum est. Sed opera sancti spiritus habitantis in homine, sunt ista quæ subdūtur: quę magis sunt appellanda fructus, quoniā ex bona arbore sicut optimi fructus prodeūt, vt refectionē perpetuæ saturitatis præbeāt electis, ideoq; propter seipsa sunt appetēda. Fructus enim à fruendo dicitur. & frui propriè nō dicimur, nisi K
rebus illis in quibus finē letitiæ nostræ ponimus, in æternis scilicet bonis, quæ in Deo possidere quandoque paramus. in his ergo fructibus prima [est charitas,] qua diligitur domin⁹ & proximus: quia maior est omnibus cæteris virtutibus, & ex eius radice vigent omnes aliæ. Nam ex ista oritur gaudium. i. elatio nō superba, sed benigna, mentis de bono exultātis. Qui enim diligit dominū, gaudet in Deo pura conscientia: & qui diligit proximū, gaudet de bono eius. Pacem quoq; seruat erga Deū, qui diligit eū: quia in quantū potest cauet eū offendere, & studet ei placere. Sed & cū proximo pacem custodit, non inquietans eum, si eū diligit. Nō tamen violat pacem, si eū errantem pio studio increpat, vel etiam, si ita oportet, verberat. Quia verò multa sunt in conuersatione humana, quæ pacem turbare possunt, necessariò subiūgitur patientia, per quam iniuriæ & aduersitates æquo animo sustineantur, vt fraterna pax queat obseruari. Patientia enim est, mala æquanimiter tolerare, L
& contra eum quoq; qui mala irrogat, nullo dolore morderi. Et quia non ad horam, sed quandiu voluerit dominus seruanda est hæc patientia, subnectitur & longanimitas, per quam omnia perseueranter vsque in finem sustineantur. Longanimitas enim est longitudo animi patiēter aduersa tolerantis & æterna præmia diu expectātis. Ne quis verò inter eos quos lōgo tēpore patitur, nō amarè versetur, sequitur bonitas, quæ est dulcedo animi & affectio pia, vt nō rācorem animi, sed dulcedinem erga eos qui nos tribulant, habeamus, per quam eis & bona quæ possumus, impēdamus. Ne enim sit inanis hæc bonitas, subiungitur alia virtus sibi cognata & consimilis, id est, benignitas, quæ & ipsa est bona affectio animi, gratis sua tribuentis, & hilariter propter Deum quicquid potest largientis. Et quia sunt nonnulli, qui dum bona proximis impendunt, asperè loquuntur eis & austeritatem ostendunt, congruè subnectitur māsuetudo, vt qui benignè tribuit, non intractabilis sit vel asper, sed māsuetus & lenis. i. mitis & affabilis & familiaris. Māsuetus enim, quasi manu assuetus dicitur. Fides verò est, qua veraciter credimus id quod non possumus videre. Cuius nomen inde appellatur, quod omnino fiat quod dictū est aut promissum. Fides enim vocatur ab eo, quod fit illud quod inter vtrosq; placitū est. i. inter Deū & hominē, quādo & homo facit opere qđ dixit ore, & dominus reddit quod promisit. Et ideo fides sine operibus nō est vera fides, quia nō facit qđ dicit. Propter quod & inter duos homines seruatur fides, quādo illud quod dixerūt & statuerūt inuicē, custodiūt veraciter & faciūt. Modestia autē est, quādo mod⁹ stat. i. tenetur & seruatur in dictis & in factis. Continentia verò, vbi ab illicitis actibus carnis tēperatur: castitas autē, cum iam caro sedata fuerit. Continentia enim in luctamine est, castitas autem in pace. Non enim castitas, sed continentia dicitur, vbi adhuc ei resistit aduersitas voluptatis. Consummatio enim veræ castitatis est, quæ non M

impugnat

A impugnat carnalis cõcupiſcentiæ motum, ſed toto horrore deteſtatur, ac iugem & inuiolabilem ſui retinet puritatem, nec poteſt aliud eſſe quàm ſanctitas. Hi ſunt itaque fructus ſpiritus, quos cõtra carnis opera commendare volens Apoſtolus, à capite (vt præmiſſum eſt) cœpit, dicens: [Fructus autem ſpiritus] eſt charitas. Ac deinde cætera tãquam ex iſto capite exorta & religata contexuit, quæ ſunt gaudium, pax &c. Omnia enim hæc ex fonte charitatis manant. Quis enim bene gaudet, niſi qui bonum diligit vnde gaudet? Quis pacem veram habere poteſt, niſi cum illo quem veraciter diligit? Quis vere patiẽs, niſi dilectionem habuerit? Quis longanimis in bono perſeueranter manendo, niſi ferueat diligendo? Quis eſt bonus, niſi diligendo efficiatur? Quis eſt benignus, niſi diligat cui opitulatur? Quis vtiliter mãſuetus niſi cuius dilectio moderetur? Quis ſalubriter fidelis, niſi ea fide quæ per dilectionem operatur? Quis bene modeſtus, niſi cui dilectio modum ponit in omnibus? Quis ab eo continet vnde turbatur, niſi
B diligat vnde honeſtatur? Quis ſanctimoniam caſtitatis aſſequitur, niſi in cuius mente charitas dominatur? Charitas ergo non poteſt haberi ſine cęteris bonis, & cætera bona ſine charitate nequeũt prodeſſe. Aduerſus huiuſmodi ſpiritales fructus, quos neceſſe eſt ſequi gratiæ ſpiritum, non eſt lex: quia in nullo contradicit eis, ſed fauet in omnibus. Sed aduerſus pręoſtenſa carnis opera lex poſita eſt.

Qui autem ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis & concupiſcẽtiis.

Oſtenſa vtraque acie, vitiorum ſcilicet atque virtutum, oſtẽdit qui ſunt qui pugnant contra vitia. Non enim omnes vitiis reluctantur, ſed ſoli illi tantum, qui ſunt ex parte Chriſti, qui ſunt poſſeſſio Chriſti, [qui ſunt membra Chriſti, illi ſequẽtes veſtigia paſſionis eius, crucifixerunt, id eſt, cruciauerunt [carnem ſuam] configendo [cũ vitiis &] cum [concupiſcentiis.] Vitia ſecundum operationem intelligamus, concupiſcentias ſecũdum conſenſum. Quia ſerui Chriſti laborant, vt
C neque opera vitiorum faciant, neque concupiſcẽtiis carnalibus vel in corde conſentiant. Et reprimendo carnis voluptates, crucem ſibiipſis faciũt, ac præceptis iuſtitiæ quaſi quibuſdam clauis ſe cõfigunt, vt prauam actionem, & peruerſam voluntatẽ in ſeipſis refrenent. Poteſt & de his qui intẽtione remunerationis ſupernæ carnẽ ieiuniis affligunt, hæc ſententia ſpecialiter intelligi. Cum vitiis quippe & cum cõcupiſcentiis carnem crucifigim⁹, ſi ſic gulam reſtringimus, vt iam de mũdi gloria nihil quæramus. Nam qui corpus macerat, ſed honoribus anhelat, crucem carni intulit, ſed mundo per concupiſcentiam peius viuit.

Si ſpiritu viuimus, ſpiritu & ambulemus. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

Quia communiter dixerat eos qui ſunt Chriſti, crucifixiſſe carnem ſuam cũ vitiis & cum cõcupiſcentiis, retorquet ſermonem ad eos quibus ſcribebat, & ſe eis connumerat, quaſi dicens: Non dico vobis quod ipſe non velim. Qui ſunt Chriſti, ita agunt vt dixi: & nos quia Chriſti ſumus, ſpiritu ambulemus, quia ſpiritu ad hanc vitam venimus. Quicũque enim vitiis carne mortificati ſumus, iam virtutibus ſpiritu viuimus. [Si ſpiritu viuimus, id eſt, ſi per ſpiritum dei ſpiritaliter viuimus, ſpiritu etiam duce ambulemus, id eſt, non remaneamus pigri in eo ad quod peruenimus, ſed ſemper ad meliora promoueamur, quia nemo tam ſanctus eſt in hac vita, qui non poſſit adhuc quotidie proficere. Quia verò nonnulli poſtquam in virtutib⁹ excreuerint, incipiũt velle laudari velut ſanctiores, apte ſubiungitur: [Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, id eſt, ſi ſpiritaliter viuimus & ſpiritaliter de virtute in virtutem proficiẽdo ambulamus, non inde vanam gloriam trãſitoriæ laudis cupiamus, ne ſimus fatuis virginibus ſimiles E
quæ foris lucentes oſtenderunt lampadas, & intus *Matth. 25.*
oleum in vaſis ſuis recondere neglexerunt: ideóq; veniente ſponſo, lampades earum defecerunt. Ob hoc etiam caueamus cupiditatem inanis gloriæ, quia inde efficeremur inuicem alij alios prouocãtes ad contentionem & iram vel ad deteriora, & & inuicem alij aliis inuidentes meliora. Sicq; per appetitum vanæ gloriæ fieret in nobis tanta ſubuerſio, vt qui putabamur cæteris meliores, nũc efficeremur aliis peiores.

CAPVT VI.

Fratres, etſi præoccupatus fuerit
F *homo in aliquo delicto, vos qui ſpirituales eſtis, inſtruite huiuſcemodi in ſpiritu lenitatis, conſiderans teipſum, ne & tu tenteris.*

Hactenus toti eccleſiæ locutus eſt Apoſtolus, improbando legem & commendando gratiam, & prælatos nunc alloquitur. Spiritaliter quidem vt docui, viuendum eſt omnibus. Et tamen [ô fratres mei,] qui cæterorũ curam ſumpſiſtis, etiam ſi ali- F
quis homo, id eſt, infirmus ac fragilis ex ipſa humana fragilitate [pręoccupatus fuerit, id eſt, ſubito lapſus [in aliquo delicto,] tractãd⁹ eſt humanè. Delictũ eſt deſertio boni. Quid enim ſonat aliud delictũ, niſi derelictũ? Et qui delinquit, quid derelinquit niſi bonũ? Gręci etiã duo nomina huic peſti impoſuerunt. Nã delictũ apud eos & πλημμέλεια dicitur, & παράπτωμα. Et πλημμέλεια ſimile nomen eſt negligẽtiæ, quoniam Græce negligentia ἀμέλεια dicitur, quia curę non eſt quod negligitur. Hoc autem loco, παράπτωμα eſt in Gręco. In paraptomate verò, tãquam decidere intelligitur qui delinquit. Vnde cadauer quod latini à cadendo dixerunt, Græce πτῶμα dicitur. Qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo à bono cadit. Delictum quippe eſt, declinare à bono: peccatum verò eſt, facere malum. Poteſt etiam illud

G illud esse delictum, quod ab ignorãte fit: illud autem peccatum, quod à sciẽte. Indifferenter tamen plerunque dicuntur. Præoccupatio autem est, in qua delinquitur, dum quid faciendum sit aut ad horam non videtur, aut & qui viderit, vincitur, vt scilicet fiat peccatũ, cùm vel latet veritas, vel cõpellit infirmitas. Et cum non malitia, sed sola infirmitate, vel ignorantia delinquitur, pro peccato necesse est, vt magno moderamine ipsa delicti correctio temperetur. Hoc est itaque quod nunc præcipitur: Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos præpositi [qui spirituales estis, id est, spiritaliter viuitis, non despiciatis, sed neque exasperetis huiusmodi hominem, nõ per singula vitia quotidiano vsu defluentem, aut sponte mala facientem, sed subitò per imprudẽtiam vel infirmitatem in aliquo lapsum. Non exasperetis eum, sed [instruite huiuscemodi] rationabiliter ad pœnitentiam vt fratrem, [in spiritu] nõ nimij feruoris, sed lenitatis & mansuetudinis. Corripe, inquam, eum dulciter, mone vt surgat, tu qui ei prælat⁹ es, [cõsiderans teipsum, id est propriam fragilitatem
H tuam, ne fortè & ipse tu ex ea tenteris. Videlicet cum displicet ex aliena infirmitate quod conspicis, pensa quod es, vt increpationis zelo se spiritus temperet, dum sibi quoque quod increpat, timet. Cuncti quippe quousq; in hac mortali carne subsistimus, corruptionis nostræ infirmitatibus subiacemus. Ex se ergo debet quisque colligere, qualiter alienæ imbecillitati oporteat misereri, ne cõtra infirmitatem proximi, si ad increpationis vocem feruentius rapitur, oblitus sui esse videatur. Post hæc ad generalem instructionem redit Apostolus, dicens:

Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse, cùm nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tãtum gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisque enim 1.Cor.3.
I *onus suum portabit.*

Vos prælati (sicut dictum est) instruite leniter subditum, si deliquerit. Et vos subditi [portate alter onera alterius.] Verbi gratia: Iram fratris tunc portabis, cum aduersus eum iratum non irasceris, vt rursum eo tempore quo te ira præoccupauerit, ille te lenitate & tranquillitate supportet. Ita diuersis temporibus eadem infirmitas potest inuicem ab vtroq; portari. Diuersum autem infirmitatis genus vno simul tempore portari potest ab ambobus, veluti si quis in se loquacitatem vicerit, & pertinaciam nondum vicerit: alius verò adhuc loquax, sed iam pertinax non sit, debet ille huius loquacitatem, & iste illius pertinaciam, donec illud in illo, & hoc in isto sanetur, charitate portare. Similiter de cæteris infirmitatibus agendum. Et hoc est quod dicitur, Alter alterius onera portate, id est, inuicem infirmitatum vestrarum pondera sufferte, [& sic adimplebitis legem Christi,] K
id est, charitatem, de qua ipse dixit, Hæc mando Iohan.15.
vobis vt diligatis inuicem. Huius enim dilectionis officium est, inuicem onera vestra portare. Et iustum est vt alter compatiatur alteri, & portet onus infirmitatis eius. Nam si quis se supra cæteros extulerit, despiciens illos propter varias morum infirmitates, neque dignans onera illorũ compatiẽdo portare, sed se quasi solum iustum apud se magnificans, ipse sibi est inimicus. [Si quis] in corde suo [existimat se aliquid] magnum esse comparatione alterius peccantis, cum tamen [sit nihil] ex se, [ipse seducit] à veritate se ipsum, dum illud credit quod non potest esse. Qui enim sanctitatẽ sibi arrogat, nihil dicitur: quoniã comparatione spiritalis hominis, qui scit gratia dei esse se quod est, quisquis vana pręsumit, nihil est. Elect⁹ enim quisque non attendit bona quæ iam percepit, sed quæ necdum percipere valuit: ideoq; magis humiliatur considerans inopiam suam, sicque cætera bona meretur accipere. Reprobus verò non attendit ea quæ non habet vt humilietur, sed ea quæ habet L
considerans, extollitur. Et se alicuius momẽti esse iudicans, nihil fit, amittendo quæ bona perceperat: quoniam conscientia sua quę suggerit cogitationem superbiæ, vt magnum aliquid in virtutibus se esse putet, seducit eum, id est, seorsum à via humilitatis ducit, & à charitate proximi quem iacẽtem despicit. Nihil esse dicitur talis homo, quia omnis creatura quæ nõ adhęret ei qui semper habet esse, nihil est. Vel qui laudantibus aliis credẽs, æstimat hoc esse verum quod ab illis de illo dicitur, cùm falsum sit, & ideo se magnum ac sanctum putat, non adulatores seducunt eum, sed ipse seipsum, dum plus aliis credit quàm suæ conscientiæ. Non debet quis inaniter de se magna sentire, nec adulatorib⁹ credere: sed poti⁹ probet & examinet [vnusquisque opus suum,] nõ peccatum alterius, vt pharisæus qui non re, sed fallaciter iustus erat. Luc.18.
Et cum sic opus suũ probauerit esse veraciter bonum, tunc [gloriam habebit in semetipso tantùm, id est, in conscientia sua, [& non in altero, id est, in M
ore alterius. Gloriam intus habere, & non ex aliena laude pendere, hoc est oleum in vasculo seruare cum virginibus illis prudentibus. Sed quã gloriam habet intra se iustus, nisi eũ cui dicitur, Gloria mea & exaltãs caput meum? Vt (quod sæpe dicendum est) qui gloriatur, in domino glorietur, nõ æstimet quisquam se stantem aliquid esse in comparatione cadẽtis, sed opus suum probet, & circũspiciat ac diligenter inspiciat vnusquisque nõ lapsum alterius: & sic, id est, probando suum opus, non alteri⁹, habebit gloriam in seipso, id est, in sua actione bona, & non in altero, id est, in casu alterius. Hoc est, non extra se quæret gloriam, vt aliis iacentibus se præferat: sed remanẽs in consideratione suimet solius, cùm se bene agere probauerit, gloriabitur puro corde in Deo, à quo vt bonum operaretur accepit. Ideo enim debet nunc vnusquisque proprium opus examinare, & nõ alterius, qa vnusquisq; in iudicio dei [onus suũ portabit, id

Matth.25. Psalm.3. 1.Cor.1. 2.Cor.10. Iere.9.

A id est, grauabitur propria sarcina peccatorũ suorum. Non est sibi contrarius Apostolus, qui supra iussit vt inuicem onera nostra portemus, & nunc dicit quia vnusquisque onus suum portabit. Alia enim sunt onera participãdę infirmitatis, alia reddendæ rationis Deo de actibus nostris. Illa cũ fratribus sustentãda communicantur, hæc propria ab vnoquoque portantur. Non enim cũ alio portat hæc alter, nec proiicit in alterum: sed solus cogitur vnusquisque sustinere proprium, vt iuxta qđ magis aut minus peccauit, grauetur in iudicio. Nota.

Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis. Nolite errare. deus nõ irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam
B *æternam.*

Ea quæ dixi, inuicem vel apud se vnusquisque custodite: sed erga doctores vestros, vt nunc moneo, largi estote. Scilicet [is q catechizatur, id est instruitur verbo sacræ doctrinæ ab aliquo, [communicet in omnibus bonis] suis corporalibus [ei qui se] instruit, id est, omnia terrena bona quæ habet, faciat sibi & doctori suo esse communia, ministrans ei ex bonis propriis cibum & indumentum & quæque necessaria sicut sibi. Et in hoc nolite errare] excusando vos auare, & dicendo, parũ vel nihil dare possum magistro meo, quia deus, qui videt quid aut quantum dare possitis, [non irridetur,] vt aliquis iniustus vel fallax ridendo transeat iudicium eius, sed vnusquisque recipit ab eo quod meruit. Nam ea quæ nunc [seminauerit homo. id est, opera quæ sibi velut semem reposuerit, vel bona vel mala, siue multa, siue pauca sint, hæc eadem, id est, fructum eorum metet in dei iudicio. Opera enim vitæ præsentis, semen sunt futuræ messis. Vel ita: Is qui instruitur verbo docto-
C ris, communicet ei qui se instruit, id est, communicatorem & participẽ eius se faciat in omnibus bonis, recipiẽdo doctrinam eius, & imitando virtutes ac bonos mores ei⁹. Communicat enim discipulus magistro in omnibus bonis eius, quando omnium quæ ille bene agit & loquitur, particeps & imitator efficitur. Et in hac communione nolite errare, faciendo eam simulatorie, sed puritatem cordis in hac exhibete, quia deus non irridetur, id est, nõ fallitur sicut homo, vt ignorare possit aliquid, sed videt intima cordis. Vel etiam sic: Is qui instruitur, etsi in solo verbo, non exemplo prædicatoris, communicet ei non in malis, si ea facit, sed in omnibus bonis quæ ille dicit, id est, participem se exhibeat, recipiendo verbum eius & in omnibus implendo. Et nolite errare imitãdo prauos mores eius, si ipse male viuit & bene loquitur: quia deus non irridetur, id est, Dei iudiciũ nullus potest irridere, seu magister, seu discipulus, sed ibi recipit vnusquisq; prout gessit. Quæ enim seminauerit, id est, operatus fuerit homo, hæc & metet, id est, horum mercedem recipiet iudicante Deo. Et vere quæ seminauerit metet, siue bona, siue mala: Quoniam ille qui modo [seminat in carne sua, id est, opera carnis agit in carne, [de carne metet] etiam corruptionem, vt tormentis incessanter corrumpatur, id est, cõteratur, & iugem habeat in se fœtorem. Sed econtrario ille [qui seminat in spiritu, id est, spiritalia operatur in spiritu sancto, de ipso [spiritu metet, id est, quasi messem capiet in futuro [vitam æternam,] quæ est cõtraria prędictæ corruptioni. Potest forsitan & hominis spiritus intelligi, in quo seminatur, & ex quo vita metetur, iuxta illud Salomonis: Omni custodia serua cor tuum, quia ex ipso vita procedit. Nã quod Salomon ait ex corde vitam procedere, hoc videtur esse, quod ait Apostolus ex spiritu vitam fore metendam. Qualis enim radix est cordis, talis in conspectu interni arbitri est omnis fructus actiõis. Sed quisquis in futuro seculo messem vitę sine fine cupit colligere, debet in isto semper quãdiu viuit opera bona seminare. Vnde subiungitur: D Prouer. 4. E

Bonum autem facientes, non deficiamus. tempore enim suo metemus, non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. 2. Thes. 3

Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Ideo nos malum nullũ debemus seminare, id est, facere, sed bonum. Et [bonum facientes, id est, bonum seminantes, nunquam cessemus quãdiu tempus est sationis, ne deficiamus aliquo labore fatigati, quia erit & tẽpus messionis ac quietis. [Tẽpore enim suo, id est, huic rei prefinito metemus, id est, mercedem operum nostrorum colligemus, [non deficientes, id est, incessanter & sine fine: quia sicut nõ deficimus seminando, sic non deficiemus metẽdo. Et quia tunc non deficiemus metendo fructũ boni operis, id est, seminis nostri, [ergo dum tẽpus] seminandi & operãdi habemus, quod ignoramus quandiu habituri sumus, operemur nunc assiduè bonum sicut eleemosynas & cætera beneficia, [ad omnes] quoscunque poterimus, sed [maximè ad domesticos fidei, id est, ad iustos, quia iustus ex fide viuit. Domesticus enim fidei est, qui eadem tibi religione coniungitur, quem à cõsortio fraternitatis peccata non separant. Domesticus quippe, quasi in domo stans dicitur. Iustis ergo & sanctis præcipue debemus impendere beneficia. Non tamen aliis hominibus etiam peccatoribus misericordiæ claudẽda sunt viscera, nec si etiam aduersus nos hostilem animũ gerant, ipso domino monẽte, Diligite inimicos vestros, benefacite his qui vos oderunt. F Habac. 2 Roma. 1 Matth. 5 Luc. 6.

Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu.

Hactenus per epistolã vos reuocaui & instruxi.

Quam

G Quam vt sciatis à me missam, [videte qualibus] eam literis, id est, quàm bene formatis [scripsi vobis] non notarij manu, sed mea. Ne suspicarentur hanc epistolam nō ab Apostolo, sed ab alio aliquo fallaciter sub eius nomine sibi missam, & dubitarent obedire monitis eius, ideo nūc certum dat illis signum cognoscendi eam. Acsi dicat: Epistolam istam scripsi ego propria manu. Et hoc recognoscite per formas & qualitates ipsarum literarum, per quas manum meā poteritis recognoscere. Multum etiam per hoc inuitat eos ad audiendum se, quod tantam sibi curā de illis indicat fuisse, vt propria manu scriberet illis. Vel dum dicit, videte qualibus literis scripsi vobis, monet eos vt considerent & intelligant quàm profunda sacramenta, & quàm rationabilia vel vtilia monita cōtineātur in literis huius epistolæ. Literarum enim nomine frequenter epistola solet appellari. Videte, inquit, qualibus literis, id est, quali epistola, quā spiritali, quàm vera, quàm rationabili, scripsi vobis correptionem manu propria.

H *Quicunque enim uolunt placere in carne, hi cogunt vos circūcidi, tantum vt crucis Christi persequutionem non patiantur. Neque enim qui circunciduntur, legem custodiunt: sed volūt vos circuncidi, vt in carne vestra glorientur.*

Opus fuit vt scriberem vobis, quia pseudo prędicatores instant vt circuncidamini. [Quicūque enim] talium magistrorum volunt Iudæis infidelibus [placere in carne, id est, in carnali obseruatione, [hi cogunt] improbitate, non ducunt ratione [vos circuncidi,] nō vt legem impleatis, sed tantummodo vt ipsi [non patiantur persecutionē crucis Christi, id est, quæ nobis infertur propter prædicationem crucis Christi. Præceptum fuerat à Romanis principibus, vt Iudæis sine perturbatione vel impedimento liceret obseruare suos ritus & legem, vbicunque essent: & si quis gētilium vellet illis consentire, circūcisionem & legem at-
I que ritus ipsorum posset assumere, & cum illis viueret in securitate. Sed Christianos Iudæi apud principes gentium accusabant, quia legem ac circuncisionem & carnales obseruātias illorum destruere videbant. Et quia neque gentilem ritum, neque Iudaicam legem tenebant, occasionem accusandi illos sumebant. Quod huic Apostolo inuidia concitati ferè in singulis ciuitatibus gentilium faciebant. Sed pseudo apostoli vt absq; persequutione Christum & crucem prædicarent, circuncisionē quoq; & legis obseruantiā pariter docebāt. Christum enim prædicabant, vt quæstum à fidelibus haberent: legem autē, vt Iudæis placerēt. Et hoc est quod dicitur, quia quicunq; volūt placere in carne, hi prædicando carnaliter legem, cogunt vos circuncidi propter hoc tantum, vt non patiantur persequutionem pro cruce Christi. Et vere tantū idcirco vt non patiātur aduersa, circūcidi vos cogunt, nō enim pro lege implenda id fa-
ciunt. [Neque enim] illi [qui circunciduntur, custodiūt legē,] sed magis præuaricātur: quia nec car- K
naliter, à circūcisis, sed spiritaliter à baptizatis potest custodiri. Nō vt vos legē custodiatis, [volunt vos circuncidi,] sed potius [vt in carne vestra. i. in dolore carnis vestræ circuncisæ glorientur apud Iudæos, quatenus placeāt eis, ne fortè accusent eos apud gentium principes de noua prædicatione, & aliquid aduersitatis pati faciant.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.

Illi gloriantur in circuncisa carne, & timent crucem prædicare: sed [mihi absit gloriari] in potentia Christi, vel in maiestate seu potestate, sed in cruce, de qua sapientes mundi erubescebant, & in qua erat omne opprobrium quod Christiani patiebantur, ac persecutio quam sustinebāt. Et ideo in cruce gloriabatur, de qua illi ab impiis insultabatur: quia sciebat in morte Christi vitā nostram L
consistere, in eius humilitate nostram sublimationem, in eius infirmitate nostram fortitudinē. Nā in fronte credentium vbi sedes est verecundiæ, idcirco crux figitur, vt de nomine eius non erubescant. Signū veteris testamenti, circuncisio est in latenti carne. Signū noui testamenti, crux est in libera fronte. Ibi enim est occultatio, hîc reuelatio. Illud est sub velamine, hoc in facie. Cum quis inde transierit ad Christum, auferetur ei velamen, vt qui habebat in occulto circuncisionem, in fronte portet crucem. Et pseudo quidem apostoli tāquā in tenebris & in vmbra remanentes gloriabantur in circuncisione, id est, in veteri & operto signo. Paulus autem egressus ad lucem, transtulerat signū ad frontem, & gloriabatur in cruce, id est, in signo nouitatis, vtpote innouatus. Non glorior, inquit, [nisi in] sola [cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mūdus est crucifixus,] vt nec minis nec blandimentis possit in me manus exten-
dere, id est, animam meam attingere, vt me reuocet à fidei puritate: [& ego] quoq; per Christū mūdo sum crucifixus. i. mortificatus, vt nullatenus eū possim appetere. Si enim mihi mundus crucifixus est, scio quia mortuus est. Non diligo eū, scio quia præterit. Non concupisco eum, scio quia corruptela consumetur. Eumq́ue quasi fœtidum vito, quasi lutum caueo, quasi nociturū relinquo. Ego quoque velut mortuus & fœtens ab eo cōtemnor. Mihi mundus crucifixus est, vt me non teneat: & ego mundo, vt eum non teneam: quia nec mūdus in me suum aliquid cognoscit, nec ego in mundo aliquid cupio. Plerunque enim contingit, vt iam homo mundum mente non teneat, sed tamē mūdus eum occupationibus astringat. Et ipse quidē mūdo iam mortuus est, sed ipsi mūdus adhuc mortuus nō est. Quasi enim viuus adhuc mūdus eum cōspicit, dū aliis intentum, suis actibus alio rapere cōtendit. Sed Apostolus cū & ipse seculū perfecte despiceret, & talē se factū videret, qui iam ab hoc seculo cōcupisci omnino non posset, ruptis huius M

vitæ

A vitæ vinculis, liber dicebat: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Mundus quippe ei crucifixus erat, quia hunc corde suo iam mortuum non amabat. Sed & seipsum mundo crucifixerat, quia talem se exhibere studuerat, vt ab eo quasi mortuus concupisci non posset. Quia ergo nec mundi gloriam quærebat, nec à mūdi gloria ipse quærebatur, & se mundo & mundum sibi crucifixum esse gloriatur. Nos quoque inquantum Dei sapiētiam, per quam facta sunt omnia, spiritaliter intelligimus, intantum carnalibus affectibus morimur vt mortuum nobis hunc mundum deputātes, nos ipsi huic mundo moriamur, & dicamus, Mihi mundus crucifixus est, & ego mūdo. Nemo enim faciem, id est, manifestationem ipsius diuinæ sapientiæ potest videre & viuere. Ipsa enim species, quæ rapit omnem animam rationalem desiderio sui, tanto ardentiorem, quanto mundiorem: & tāto mundiorem, quanto ad spiritalia resurgentem: tantò autem ad spiritalia resurgentem, quantò à carnalibus morientem.

Exodi. 33

B *In Christo enim Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.*

Idcirco glorior in cruce tantum, & non in circūcisione, quia [in Christo Iesu, id est, in Christiana religione, [neque circuncisio aliquid valet, neque præputium] prodest quicquā, [sed noua creatura. i. innouatio morū. Nō enim magni est meriti, si quid foris erga nos agatur: sed magno opere pēsandū est quid agatur in mēte. Nā præsentē mūdum despicere, transitoria non amare, mentem medullitus in humilitate Deo & proximo sternere, contra illatas contumelias patientiam seruare, & custodita patiētia dolorem malitiæ à corde repellere, egenis propria tribuere, aliena non ambire, amicum in Deo diligere, propter Deum & eos qui inimici sunt amare, de afflictione proximi lugere, de morte inimici non exultare, hæc noua est creatura.

Et quicunque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & C *super Israel Dei.*

Ego vos docui quid agendum sit. [Et quicunque] ex vobis gentilibus [hanc regulam, id est, rectitudinem doctrinæ meæ & gloriandi in cruce, [sequuti fuerint,] vt secundum ea quæ in hac epistola docui, dirigant suam fidem & opera, pax, id est, reconciliatio ad Deum, sit [super illos & misericordia,] id est, propitiatio peccati quod egerunt recedentes à fide, [& super Israël Dei, id est, super illos Iudæos, qui per fidem & opera sunt possessio Dei.

De cætero, nemo mihi molestus sit. ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro fratres, Amen.

His rationibus & argumentis ostendi vobis, D non esse iustificationem vel salutem in vetustate legis. Et [de cætero] disputationum genere, quo adhuc possem probare, nemo vestrū [sit molestus mihi,] vt amplius me fatigare velit, quærens vt aliis profundioribus rationibus hoc idem sibi adhuc probem, cum iam sufficiēter probatum sit & ostēsum. Vel de cætero vitæ spatio nemo vestrum sit mihi molestus, sed amodo fidem & opera sic seruate, vt non mihi molestiam vltra faciatis, quoniam satis grauor aliis molestiis: [ego enim porto in corpore meo stigmata domini Iesu,] id est, ego quasi seruus ex fuga retractus, & per seruiles notas cauteriatus, in toto corpore meo cicatrices vulnerum, quæ pro Christo passus sum, porto & variis iniuriis affligor. Stigmata enim proprie vocantur seruiles notæ, quibus inurebantur serui, vel fugæ, vel alterius culpę cōuicti. Vel ita: Nemo vestrum sit mihi molestus, vt aliquid amplius quærat, quia verbis meis indubitāter credendum est. E Ego enim porto stigmata domini Iesu in corpore meo, id est, ego sum de familia Christi, ego sum annumeratus in militia regis æterni, quod multiplices plagę in corpore meo per cicatrices ostensæ designant. Et ideo nullus verba mea leuiter accipiat, sed autoritati dictorum meorum in omnibus acquiescat. Stigmata enim vocabantur signa quędam quæ in manibus militum fiebant, per quę recognoscebantur esse de militia Romani imperatoris. Sic & Paulus non vna tantum corporis, sed multis & variis partibus gerebat notas & signa plagarum pro Christo perpessarum, per quas miles fortissimus summi regis esse declarabatur. Qui in fine ponit: [Gratia domini nostri Iesu Christi, id est, quam dominus dedit, sit [cum spiritu vestro fratres, id est, cum rationali sensu vestro, vt omnes cogitationes & actiones bene disponat auxilio F gratiæ, & non per se quærat iustificari ex lege. Ad confirmationem solidæ veritatis omnium quę dicta sunt, subiungitur, Amen, quod interpretatur vere vel fideliter, siue fiat.

Epistolæ ad Galatas finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM Pauli ad Ephesios.

EPhesus metropolis ciuitas est Asię, in qua Paulus triennio moratus est prædicans euangelium, ita vt omnes qui habitabant in Asia, audirent verbū domini, Iudæi & gentiles. Ipse enim primus ecclesiam ibi fundauit, & Ephesios in fide ac moribus nobiliter instruxit, atque thesauro diuinæ scientiæ mirabiliter ditauit. sed sancto sibi reuelante spiritu, præuidit surrecturos postea quosdam pseudo prædicatores in ipsorum ecclesia, & promulgaturos impia dogmata, ex quibus fuerunt Ebion & Cerinthus, quos Iohannes antichristos appellat. Vnde eis nouissimè dixit: Vos scitis quomodo vobis nihil subtraxerim vtilium, quo minus annūciarem vobis & docerem publicè & per domos. Et item: Quapropter cōtestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium. Non enim subterfugi quo minus annunciarem omne consilium Dei vobis. Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcētes gregi, & ex vobisipsis exurgent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se. Propter quod vigilate, memoria retinentes quoniam per triēnium die & nocte non cessaui, cū lachry-

1. Iohan. 2.
2. Iohan. 4.
Actu. 20.
Ibidem.

G mis monens vnumquenque vestrum. Tanto itaque labore & studio, tantóque tempore & tam perfecte beatus Apostolus Ephesios docuit, & tales lupos in medio surrecturos præsciuit, volentes scilicet legis ceremonias inducere, & eos iam liberos gratia, carnalibus obseruantiis seruiliter subdere. Et alios quidem eorum Christum simpliciter esse Deum & non hominem affirmaturos, alios autem eũ hominem & non Deum dogmatizaturos. Et ideo placuit sibi quadam circunspectione Ephesios hac epistola pręmunire, ne hæretici qualibet astutia suasionis ad eos possent introire, vel lupinis dentibus transiugulare. In qua quidẽ epistola intendit primo confirmare eos in fide, qua Christus à catholicis creditur Deus omnipotens & homo verus, atque extollentiam gratiæ Dei multipliciter commẽdare, ne libero arbitrio suo quid bonorum, sed gratiæ adscriberent omnia: dehinc eos nõ debere suscipere iugum legalis obseruantiæ. Non enim aperte reprehẽdit eos de aliqua culpa, per quod ostenduntur bene seruasse eius præcepta, sed timendum erat ne laberentur. Et quia ipse sapientiam inter perfectos loqui cõsueuit, profundos valde sensus & arcana mysteria seculo antea prorsus ignota pãdit eis à Roma de carcere in hac epistola. Quæ post illam ad Galatas recte locata est, quia ibi Galatæ reuocantur ad fidem, hic Ephesij confirmantur in fide. Ibi carnales obseruantiæ ab illis qui eas suscipere cœperant, remouentur: hic ne suscipi debeant, prædamnantur. Quia verò nullus adeò perfectus est, vt adhuc crescere non possit, hortatur ad meliora proficere, & ne cedant pro tribulationibus eius, sed maneant in charitate radicati & fundati. ac de morum instructione nobiliter agit. Et ne perfectio erigat illos in tumorem, ostendit etiam de quo statu ad quam dignitatem vocati sunt.

1. Cor. 2.

H

EPISTOLAE PAVLI AD EPHESIOS

CAPVT I.

Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu: Gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

I Paulus scribit, cui⁹ scripta sunt authentica, quia est[apostolus Iesu Christi, id est, legatus saluatoris ac regis fidelium. Et est apostolus non per meritũ suum, vel per humanam electionem, sed[per dei voluntatem. quoniam sola dei patris voluntas fecit hunc Christi apostolum. Dum dicit se apostolũ Christi. i. missũ à christo per volũtatẽ dei, cõmẽdat se in apostolat⁹ autoritate, vt p hoc suæ monitioni magis obediãt, & vt insinuet omnes q ab ei⁹ doctrina voluerint dissentire, imperio Christi cõtraire, & patris voluntati resistere. Per voluntatem dei, & non per deum, posuit, vt insinuaret solo nutu voluntatis diuinæ constitutionem omnium rerum esse. Nam omnia quæcunque voluit fecit.

Psalm. 113 Paulus tantæ autoritatis, scribit[omnibus sanctis, id est, in sancta religione perfectis, [& fidelibus in Christo Iesu, id est, minoribus qui iam fidem susceperunt. hoc est, scribit omnibus, perfectis & imperfectis, [qui sunt Ephesi, id est, in illa vrbe quæ caput est minoris Asiæ. Quod si mysticum sensum requirimus, Ephesus interpretatur voluntas eius, id est, dei. Quicunque ergo ita sancti sunt & fideles, vt maneant in voluntate dei, non transgredientes voluntates eius, ad eos nunc scribit Apostolus, vbicunque sint corporaliter positi. Interpretatur etiam Ephesus consilium meum, vt dicat Paulus quia scribo sanctis & fidelibus qui sunt in Epheso, id est, in consilio meo, qui non recedunt à munimento consilij mei. Et sunt sancti atque fideles in Christo Iesu, quia nihil prodest sanctitas vel fidelitas nisi in Crhisto. Nonnulli enim philosophorum visi sunt sanctitatem habuisse, ieiunando, caste viuendo, mundum contemnendo, sed non in Christo. Item nonnulli sunt fideles, sed nõ in Christo. Si quis reddat depositum, si quis commendata non abneget, fidelem se exhibet. Et iste fidelis est, sed non in Christo. Ad distinctionẽ ergo talium, dicit Apostolus se scribere sanctis & fidelibus in Christo Iesu, qui sanctitatem & fidem habent in Christo, id est, in Christiana religione. Quos & salutat, dicens: [Gratia & pax sit vobis.] Gratia, qua vobis peccata remittantur, & virtutes cõferantur: pax, qua Deo & sanctis angelis per bonam voluntatem & actionem semper concordetis. Et hæc gratia & pax sit vobis à Deo patre nostro, id est, creatore qui nos in filios adoptauit: [& à domino Iesu Christo,] id est à redemptore, qui nos ab hoste clemẽter eripuit, & suo dominio mãcipauit. Qui est Iesus, qui interpretatur saluator, quia saluum facit populum suum à peccatis eorum: & Christus, qui est vnctus. i. rex vel sacerdos, regnans in nobis, & interpellans pro nobis, quia reges & sacerdotes vnctione consecrabantur.

K

Nota.

L

Matt. 1.

Hebr. 7

1. Ioan. 2

Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictiõe spirituali, in cœlestibus, in Christo. sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate.

M

Primo omnium benedixit Deum, considerans illum esse principium & fontem bonorum omnium. Ostẽso enim quòd dominus Iesus sit æqualis patri, dum gratia & pax æqualiter à patre & filio dari monstraretur, ostẽdit quod deus benedicẽdus est à nobis propter beneficia gratuita, quæ nobis tot & tanta contulit. Nõ enim debemus illi esse ingrati, vt ea quæ ab illo accepimus, adscribamus nobis, sed agnoscentes à quo sint nobis data, benedicere semper illũ debemus, & gratias ipsi debitas persoluere. Et cum similiter à filio nobis dentur hæc eadem beneficia, patet quia & ipse pari benedictione est exaltandus cum patre, vt omnes honorificẽt filium sicut honorificant patrem. Sicque compotentialis & coæqualis patri esse declaratur. Benedictus sit à nobis Deus, vt omnes illum benedicamus, & gratias ac laudes illi referamus pro beneficiis quæ ab ipso percepimus, nõ æstimantes à nobis ipsis habere nos aliquid boni. Benedicamus illum, quia est Deus, id est, creator noster,

Iohan. 5

A noster,& creatura debet creatorem suum benedicere.[& pater domini nostri Iesu Christi,] id est, pater illius q nos à diaboli tyrannide ereptos, dominio suo misericorditer subdidit, & saluauit nos à peccatis nostris, atque regnat in bonis actibus nostris. Dum dicit, benedictus sit Deus aperte demonstrat quia & filius similiter est benedicendus, quia & ipse est Deus. Ostendit, inquam, filium patris benedictione laudandum, quando dicit, benedictus sit deus, id est, creator omnium, quia & filius est creator. Quæcunque enim pater facit, hæc
Iohan.5. & filius similiter facit. & ita constat eum esse æqualem patri,& compotentialem atque coæternũ. Sed & dum dicitur, benedictus sit pater Christi, liquidò demonstratur, quia & ipse Christus similiter à nobis sit benedicendus: quia qui non honorificat
Ibidem. filium, non honorificat patrem qui misit illum. Non enim rectè patrem benedicere potest, qui filium pariter non benedicit, cum pater non dicatur nisi respectu filij. Vnde patet filium esse coęternum patri,& coæqualem: quia si pater fuisset aliquando sine filio, nõ esset pater. Ac per hoc
B nec tantæ dignitatis tunc esset, quantæ nunc est: sicque cœpisset crescere, quod nefas est vel suspicari. Nunquam ergo fuit ante filium, sed sine initio filius est æternaliter genitus. Vel in eo quod dictum est, Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, ostenditur Christus homo simul & Deus esse. Homo enim est, cuius est Deus ille qui benedicitur: & Deus est, cuius est pater idem ipse quem benedicimus. Deus enim Christi est secundum humanitatem eius,& pater Christi secũdum diuinitatem eius. Qui merito benedicitur à nobis, quia ipse prior benedixit nos. Hinc ergo Apostolus incipit enumerare beneficia, quæ à Deo per Christum humano generi sunt concessa. Sit, inquit, benedictus, [qui benedixit nos.] Deus nos benedicit, cùm virtutes nobis tribuit, vel in ipsis virtutibus nos promouet. Nos verò Deum benedicimus, cum pro beneficiis quæ contulit nobis, ipsum laudamus. Benedixit nos non in quadã, sed [in omni benedictione,] non corporali, sed spirituali, id est, in sermone dei & sapientia & veritate, cunctisque reliquis virtutibus, & non in terrenis,
C sed [in cœlestibus,] vt quamuis adhuc corpore hîc detineremur, mente tamen & conuersatione iam in cœlestibus essemus. Et hæc tam copiosa virtutum bonorumque spiritualium benedictio, data est à patre nobis [in Christo, id est, postquam cœpimus in ipso mediatore ac reconciliatore manere, incorporati visceribus ecclesiæ, quæ est corpus eius. Non enim extra Christum datur cuiquã ista benedictio. Vel præteritum pro futuro positum est, vt quasi iam factum indubitanter crederemus, quod faciendum speramus. Benedixit, id est, benedicet nos, hoc est, ditabit in die iudicij, in omni benedictione spirituali, non corporali: quoniam diuitias spirituales, non carnales dabit. Neq; enim carnales cibos tũc præbebit, vel vxores & aurum, cæterásque delicias quas habent impij, sed illas spirituales, quas in supernis habent angeli. Vnde & corpus nostrum vt illarum deliciarum particeps fiat, erit spirituale: quia seminatur corpus animale,& surget corpus spirituale, potestate vtique, nõ natura. Tantæ enim leuitatis erit & claritatis, quantæ spiritus. Et ideo quicquid boni illud glorificatum corpus habebit, spirituale erit. Nihil ergo carnale, sed totũ spirituale expectemus in illa benedictione, quoniam spiritualis erit: & non particularis, sed vniuersalis. Omni enim benedictione spirituali nos beatificabit, replens omnibus bonis, vt nihil omnino spiritalium bonorum desit nobis, cum dixerit Christus: Venite benedicti patris mei, percipite regnum. & ponet localiter in cœlestibus inter agmina sanctorũ angelorum & virtutum ac dominationum, vt eãdem cum ipsis beatitudinem & gloriam atq; sciẽtiam habeamus, vt simus illis etiam loci sublimitate pares. Et hæc est illa gloriosa beatitudo, quam oculus non vidit, nec auris audiuit, nec cor hominis excogitare potuit, quam nobis pater dedit, si in Christo nos inuenerit, id est, vera Christi membra. Aliter enim nullus ad hanc beatitudinẽ ascẽdere poterit, quia nemo ascendit in cœlum, nisi qui descẽdit de cœlo, filius hominis qui est in cœlo. Quod Apostolus præteritum posuit, significat (vt dictum est) quia hoc quod Deus est nobis benedicturus in futuro, ita est stabile & impermutabile, sicut illud quod iam præteritũ est, quod nulla ratione mutari potest. Nam quod factum est, nõ potest non fieri. Quod autem posuit, benedixit, & non donauit: & quod ait, benedictione, & non beatitudine, voluit nobis designare patris & filij potentiam. Suum enim benedicere, est benefacere. Et quid est aliud tunc benefacere, quàm participationem beatitudinis impendere? Vnde Psalmista: Conuertere anima mea in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi. Et quod ipse nos benedicet illa tanta benedictione, ita est firmum & certum, sicut & illud quod antequam mundus fieret, nos elegit prædestinando ad vitam. Vel quod nos benedicet, non faciet improuide, sed [sicut elegit nos] ã massa perdendorum ante mundi principium. Ita enim benedicet sicut prædestinauit, quia vnicuique benedictionem dabit iuxta modum quem ei præordinauit. Elegit nos, id est, extra de massa peccatorum legit & abstraxit, & hoc fecit [in ipso, id est, in Christo, vt essemus membra Christi,& ista electio facta est [ante mũdi cõstitutionem, id est, ante omnem cereaturam. Et ad hoc nos elegit, [vt essemus sancti & immaculati.] Inter sanctum & immaculatum hoc interest, quod sanctus immaculatus quoq; intelligi potest, immaculatus verò non statim sanctus. Nam paruuli quoq; immaculati sunt, quia integro corpore nullum possunt facere peccatum: & tamen sancti non sunt, quia sanctitas voluntate & studio cõparatur. Et quod immaculatus dici potest ille qui peccatum non fecit, sanctus autem is qui virtutibus plenus est. Sancti ergo intelliguntur perfecti, immaculati verò imperfecti. Sancti in virtutibus promoti, immaculati per baptismum à peccatis mundati,

D 1.Cor.15. Matth.25 1.Cor.2 E Iohan.3. Psal.114. F

G mundati, & pòst non inquinati. Tales igitur nos prędestinauit deus futuros,& hoc nō in vana ęstimatione hominum, sed[in conspectu eius] qui veritatem conspicit,& occulta cōsiderat. Si enim viderit nos veraciter esse sanctos & immaculatos, quicquid homines de nobis ęstiment,ipse nobis pręmium reddet. Et ecōtra si per hypocrisim voluerimus simulare sanctitatem, licet nos iudicent sanctos indocti homines, ipse tamen damnabit. Elegit vt essemus sancti & immaculati in oculis eius,& hoc[in charitate,id est, vt in illam sanctitatem & immaculationem promoueremur, non timore pœnę, sed amore iustitiæ. Notandum itaque quod ad cōmendādam magnitudinem gratię enumerat apostolus beneficia eiusdem gratiæ,quę à deo per Christū humano generi data sunt. Deus enim ante mundi cōstitutionē,cū nullus quicquā meruisset,quia nullus adhuc erat,præordinauit qđ in tempore gratiæ aliquos à perdendis separaret, & iustos immaculatósq; faceret, præordinauit qđ & illos ad æternitatem perduceret. Harum præ-

H destinationum alterā hîc implet, quod sanctos facit:alteram in futuro complebit,dando immortalitatem & beatitudinem. Sic enim prædestinando iam benedixit nos in cœlestibus, cum adhuc in terris maneamus, sicut prædestinando elegit ante mundi constitutionem,cum necdum essemus. Et elegit nō quia futuri eramus sancti,sed vt essemus sancti,id est,ipse diligendo per gratiam fecit vt essemus sancti & immaculati.

Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ,in laudem gloriæ gratiæ suæ,in qua gratificauit nos in dilecto filio suo. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius remißionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius,quæ superabundauit in nobis,in omni

I *sapientia & prudentia, vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispēsatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis & in terra sunt in ipso.*

Prędestinatio est gratię pręparatio,gratia verò iam ipsa donatio. Et nos iure benedicimus deum, qui non solum præelegit nos vt faceret sanctos & immaculatos,sed etiam [prędestinauit in adoptionem filiorum.]Prędestinauit,id est, antè & firmè ordinauit. Et hoc est prę,id est, ex antiquissimo tempore. Destinare enim, per se longinquitatem notat. pręteritum, indicat tempus remotum. Prędestinauit, & hoc in adoptionem filiorum, id est, ad hoc vt iremus in filios secundum multimodam conformitatem virtutum eius in nobis ex-

pressam,scilicet vt quantam humanę naturę possibile est,in sanctitate & iustitia nostro patri efficiamur cōformes:& imago bonitatis eius,inquātum fieri potest, exprimatur in nobis. Quod ire in filios non est ex merito nostro,sed ex gratia sua, qua adoptauit nos in filios. Quod Apostolus notare voluit,dicēs adoptionē. Maius verò est quod dicit adoptiuos dei filios:quàm quod dixerat sanctos & immaculatos. Nos prędestinauit in filios, & hoc[per Iesum Christum]mediatorem, vt per eum qui naturalis est filius, faceret sibi adoptiuos filios,tēdentes[in ipsum]Christum,id est, in cōformitatem eius per fidem & bonos mores. Vel hanc prædestinationem fecit per Iesum Christum id est,per virtutem & sapientiam suam,quia nihil fecit vnquam pater nisi per filium, qui est virtus & sapientia eius. Vnde patet filium esse coæternū & coæqualem patri. Et quod nos prædestinauit, hoc fecit,[secundum propositum voluntatis suæ, id est, sequendo hoc propositum quod proposuit in prophetis, quibus suam voluntatem de nobis reuelauit & intimauit, id est, sicut per prophetas proposuit, ita ab æterno prædestinauit hoc est,nō minus neque alio modo nos ire in filios prædestinauit ab æterno, quàm pòst in prophetis proposuit. Non tamen quātum ad se,prædestinatio pręcessit propositum,sed quātum ad nos:quia illi pręsentia sunt omnia,quę nobis per tempora vel spatia transeunt. Quod propositum fuit voluntatis suæ,id est,non meritorum nostrorum,sed suę gratuitæ voluntatis. Gratis enim ab æterno prędestinauit, gratis in tempore per prophetas proposuit ac prænunciauit. Et hoc totum fecit [in laudem gloriæ gratiæ suæ.] Nam quasi gloria gratiæ eius est æterna adoptio. Hoc fecit in laudē gloriæ gratiæ suæ, id est, vt in interiori & exteriori affectu laudemus gloriam,id est,abundantiam gratiæ suæ qua nos adoptauit. Quæ abundantia dicitur gloria,quia tanta & tam magna est, & intantum debetur honor à nobis sibi, quàm & inquantum de ipsa gloria multum nobis contulit, quod in prophetis prædixit, quod ante secula prædestinauit. Nam per hoc firmos & certos nos reddidit. Gratia fuit quod nos prædestinauit & quod elegit. Et hæc gratia intantum abundauit,vt ea quæ prædestinauerat,per prophetas prædiceret. Et ideo quia prædixit,ex ipsa abundantia laudatur à nobis sua gratia. Nisi enim per prophetas quos solus prædestinauerat prædixisset, nobis sua prædestinatio nota non fuisset. Et si nobis occulta fuisset, ad laudem suæ gratiæ nos non traxisset. Ex hoc igitur apparet,quòd ex abundantia suæ gratiæ, qua nobis prædestinationem suam per prophetas voluit aperire, laus suæ gratiæ aucta debet procedere. Multum igitur est glorificandus, qui & nos prædestinauit in adoptionem filiorum, & ipsum gratis,& in prophetis hoc prænunciauit. Quod autem nos dicitur prædestinasse,diuersum est ab eo quod supradictum est,elegisse. Aliud enim est prędestinare, & aliud eligere:quia electio semper cōsideratur

Marginal letters and notes (right column): K; Philip. 2.; L; M

A sideratur inter duos vel plures, prædestinatio autem minime: & electio fit de bonis tantum, prædestinatio autem de bonis & malis. Boni enim dupliciter prædestinantur, id est, ad primam & secundam resurrectionem. At mali prædestinantur simpliciter ad indeficientis pœnæ retributionem, quam digne patientur pro peccatis commissis, ad quam quidem Deus nullum prædestinat. Ad nihil enim aliud est quisque à Deo prædestinatus, nisi ad hoc quod ipsemet DEVS post in eo operatur: quia ad hoc non valet aliquis prædestinari, quod inter creaturas DEI non poterit inueniri. Patet igitur nullum ad peccandum prędestinari: quia constat nullum à Deo peccatum creari. Ad pœnas autem prædestinatur, quas DEVS fecit, vt re iusta puniatur. Prædestinauit nos Deus secũdum propositum voluntatis suæ, vel potius (vt in Græco legitur) secundum beneplacitum volũtatis suę: quia non omne quod placet, potest & beneplacere. Sed ibi tãtum dicitur beneplacitum, vbi quod placuit, rectè placitum comprobatur. B Prædestinauit nos secundum beneplacitum volũtatis suæ, non nostræ, ne in tanto beneficio gratiæ de placito gloriaremur voluntatis nostrę. [In qua] vtique voluntate sua [gratificauit nos,] id est, sibi gratos fecit, vt ei grates redderemus pro suis beneficiis. Hoc est, non solum beneficia nobis collata procedunt ex voluntate eius & gratia, non ex merito nostro, sed etiam istud quod sumus ei grati, propter ipsa beneficia adscribendo sibi omnia. Sic dictum est gratificauit à gratia, sicut iustificauit dicitur à iustitia. Gratificauit nos, & hoc [in filio suo, id est, in operatione filij sui proprij & naturalis, qui & sibi coæternus & consubstantialis extitit. Et quia connaturalis, ideo in eius operatione factum est. Et etiam in dilecto, id est, propter hoc etiam potuit fieri, quia dilectus est à patre super omnes alios filios, quoniam filius est ab ęterno, & semper manet & regnat cum eo. Vel nos qui prius displicebamus & inimici eramus, gratificauit sibi, id est, gratia sua impleuit: & hoc in dilecto filio suo, id est, per mortem & resurrectionem filij C sui, qui egregie ab eo diligitur, quia nihil in eo sibi displicet. Vel in dilecto filio suo, id est, in fide eius gratificauit nos sibi. In Græcis tamen codicibus non habetur, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto. Et cum non sit additum in dilecto Dei, vel in dilecto patris, siue in dilecto ecclesiæ, sed absolute dictũ sit, in dilecto, ita intelligẽdũ est, vt subaudiatur ab omnibus. ab oĩbus enim diligitur, quia est summum bonum. Omnis ergo gratia quam consequimur in laudem & gloriam eius, qui nos gratificauit, completur in dilecto, id est, in domino & saluatore nostro: quia nihil boni esse potest nisi ex summo bono & in summo bono, quod naturaliter diligit & appetit omnis creatura. [In quo habemus redemptionem, id est, à Deo manumissionem satanæ, hoc est manumissi sumus & liberati à iugo diaboli, qui impediebat in nobis facultatem bene operandi. Non dixit, habuimus, sed habemus, vt continuè nos habere illam manumissionem notaret. Et hoc [per D sanguinem eius, id est, per effusionem sanguinis eius, quia eius sanguis innocens effusus, precium fuit, quo redempti sumus, & libertati redditi, qui tenebamur captiui. Per hoc quod dicit eius sanguinem tantam efficaciam habuisse, ostendit eum non solum hominem sine peccato, sed etiã Deum omnipotentem extitisse. Habemus in eo redemptionem. Et quam redemptionem? [Remissionem peccatorum] originalium & actualium in baptismate. Diabolus enim per peccata dominabatur nobis. Remissis autem peccatis nostris, amisit ille malignus dominiũ in nobis. Et ita peccatorũ remissio facta est nobis redẽptio & liberatio, vt in libertate seruiremus redẽptori nostro. Aliud tamẽ intelligitur redẽptio, & aliud remissio: quia remissio redẽptionẽ facit, & redẽptio est manumissio, ac nostri arbitrij ab bene operãdũ restitutio: quia & iusti post mortẽ nullo tenẽtur vinculo, sed liberi ingrediuntur in regnũ. Remissio autem, simpliciter intelligitur peccatorũ abolitio habemus remissionem peccatorum, & hoc [secũdum diuitias E gratiæ eius, id est, secundum diuitem & copiosam gratiam misericordię, hoc est, secundum multitudinem misericordiæ eius gratis impensæ nobis: *Philip. 4.* quæ sicut est multa & exuperans omnem sensum, sic multiplicia & innumera deleuit peccata nostra. Gratia dico, [quæ superabundauit in nobis.] Hic vult ostendere quæ Deus benigne circa eum & reliquos Apostolos egit, vt per hæc ponderet suam autoritatem, & sic efficacius possit suadere quod proposuit. Hactenus enim de his quæ toti sanctorum ecclesiæ data sunt, est locutus: & nunc de his agit, quæ specialiter apostolis cõcessa sunt. Cum enim gratia in omnibus sanctis abundasset vel abundet, superabundauit tamen in apostolis, quia ipsi copiosiorem largitatem eius acceperunt quàm cæteri. [In omni sapientia & prudẽtia.] Sapientiam & prudẽtiam esse diuersas, Stoici quoque opinantur, dicentes: Sapientia est rerum diuinarum cognitio, prudentia verò tantum mortalium. Iuxta hanc diuisionem, possumus sapiẽtiam F inuisibilium accipere fidem: prudentiam verò de his, quæ corporaliter à nobis exercentur, vel de moribus & de prouidentia temporalium. Gratia verò in apostolis superabundauit in omni sapientia & prudentia, quia spiritus sanctus infuderat eis plusquam cæteris sapientiam, qua nossent patrem & filium & spiritum sanctum æternaliter ab vtroque procedentem, atque filium solum incarnatum, non patrem neq; spiritum, & alia mysteria incarnationis, & arcana cœlestia, necnon & dona ecclesiæ conferenda. Prudentiam quoque superabundanter dedit eis idem spiritus de ministeriis Ecclesiæ, vt prouiderent ea quæ futura vel facienda erant in Ecclesia, & futuros status ac tempora prosperitatis & aduersitatis eius vsque ad finem seculi intelligerent, & quomodo per orbem dilatanda esset & exaltanda, atque ritus suos honorabiliter vbique celebratura, & omnes hæreses destructura. Subtilius enim sciebãt de

G trinitate & vnitate diuinitatis,& de mysteriis incarnationis Christi, & de statu ecclesiæ acutius q̃ alij prouidebant. Vel prudentiam intelligamus, quantum ad regnum ecclesiæ. Maiorem enim notitiam habebãt regendi ecclesiam,quàm alij. Sciebant nãque qualiter vnumquenque deberent admonere,& quos increpare, vel quos obsecrare, & cætera huiusmodi. Et quia omnis sapiẽtia & prudentia per supernam gratiam superabundauit in eis,adhibenda est fides doctrinæ eorum, qua prædicant Christum, Deum, creatorem & hominem verum esse. Intantum autem,inquit,superabundauit in nobis illa gratia,[vt notũ faceret,id est,notificaret[nobis sacramẽtũ.i.mysteriũ [voluntatis suæ,] hoc est, mysticã & occultã voluntatem suã, quæ antea latebat. Voluntatẽ(inquã) suã de incarnatione filij,& renouatione humani generis, atq; statu ecclesiæ,& donis eius conferendis & eius regimine. Licet enim prophetę partim hæc nouissent,nullus tamen eorum vel omnia quæ apostoli,
H vel tam lucide perspexit vt apostoli. Prophetę nãque nouerunt vt illi qui fuerunt in rerum prænũciatione,apostoli verò vt illi qui erant in rerũ exhibitione. Voluntatis dico, exhibitæ non hominũ meritis,sed secundum bonum & pium [beneplacitum eius,id est,quia tantũ ei misericorditer placuit,vt vellet humanũ genus reparare. Quod beneplacitum ipse proposuit .i. procul anteposuit, vel prorsus posuit,siue omnib⁹ palam obtulit,[in eo.i.in Christo,nõ alio tempore implendũ,sed[in dispensatione plenitudinis temporum,] id est, in plenitudine temporum dispensata & ordinata diuinitus,cum iam impleta essent tempora,quæ ipse disposuerat prius implenda. Vel notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ,& hoc faceret secundum placitum eius.i.secundum quod ex sola potestate sibi placuit,& placitum illud est bonum id est, vtile nobis. Quod sacramentum antequam notificaret nobis,proposuit ipse in prophetis.i. sacramentum illud prędixit per prophetas qui mysteria incarnatiõis domini,& dona quę collaturus
I erat ecclesiæ,præcinuerũt. Si enim penitus ignari essent hoĩes,& nõ aliquãtulum prędocti, nõ reciperent illud. Quod sacramentum fuit in eo,id est, in Christo,in morte eius & resurrectione. Sacramentũ dico,tendens in dispẽsatione plenitudinis temporum.i.ad hoc proposuit in prophetis, vt in plenitudine temporis,id est,tẽpore præfinito, tẽpore gratię,distribueretur illud sacramenrum per apostolos. Dominus dispẽsauit illud,quia aliis in ecclesia tribuit fidem & notitiam incarnationis Christi,aliis virtutes quoq; & charismata,& quęcunque dispensanda & distribuenda prædixerunt prophetæ. Et quod erat illud sacramentũ? Instaurare.i.ad primum statũ reducere, omnia per peccatum destructa. Et illlam instauratione facere[in Christo.i.in fide & gratia Christi,vt in eo restaurẽtur,[quæ in cœlis] sunt,id est, numerus beatorũ angelorũ,qui diuinitus erat stabilitus,cadentibus inde reprobis angelis:[& quę in terra sunt.i.homines:& omnia quę instauraret,permanerẽt[in ipso Christo sine fine, ne iam vlterius caderent. In eo K
quippe instaurantur quæ in cœlis sunt,cũ id quod inde ex angelis lapsum est, ex hominibus redditur in ipso instaurantur & quæ in terris sunt,cum ipsi homines qui prædestinati sunt in vitam æternam,à corruptionis vetustate renouantur. Instaurantur quæ in cœlis sunt,dum illuc humiliati homines redeunt,vnde apostatæ angeli superbiendo ceciderunt:instaurantur & quæ in terris sunt,dum peccatores ad iustitiam conuertuntur. Vel ea quæ sunt in cœlis,sunt instaurata, id est,in melius commutata in Christo, id est, in Christi operatione, quia in reuelatione mysterij incarnationis dominicæ receperunt angeli quandam in melius promotionem. Sed & gaudium eorum creuit, cũ homines in suum consortium cœpissent recipere. Nõ enim pro angelis mortuus est CHRISTVS. Sed ideo etiam pro angelis fit, quicquid hominum per eius mortẽ redimitur & liberatur à ma- L
lo,quia cum eis quodammodo reditur in gratiam post inimicitias, quas inter homines & sanctos angelos peccata fecerunt,& ex ipsa hominum redemptione ruinæ illius angelicæ damna reparantur. Et sic instaurantur cœlestia & terrena, sed tamen ea tantum,quæ sunt in ipso ante mundi constitutionem electa & prædestinata. In ipso enim semper fuerunt & sunt, quos elegit ab æterno. Quod dixit instaurare,non dixit propriè, nisi respectu eorum quæ erant in cœlis: quia quæ sunt in terra,nõ sunt instaurata, sed restaurata. Nam instaurare dicimus,quando stauratum in melius instauratur,vt bonum in melius: restauratur autem, quod cum prorsus destitutum sit, instauratur, vt malum in bonum.

In quo etiam sorte vocati sumus, prædestinati secuudum propositum eius, qui omnia operatur secundum consilium voluntatis suæ, vt simus in laudem gloriæ eius nos M
qui ante sperauimus in Christo.

In Christo restaurata sunt omnia, [in quo etiã nos vocati sumus] de infidelitate ad fidem,& hoc sorte.i.gratia sola,non nostro merito. Nam sortis nomine designatur gratia,quia in sorte nõ est electio,sed voluntas Dei. Vbi enim dicitur, iste facit, & iste non facit,merita considerantur. Et vbi merita considerantur, electio est,non sors. Quando autẽ Deus nulla nostra merita inuenit,sorte volũtatis suæ nos vocauit,quia voluit, non quia digni sumus. Sorte vocati sunt & ipsi apostoli,in quibus superabundauit gratia, ne viderẽtur meruisse aliquid melius cęteris. Vocati sum⁹, nos dico prędestinati.i.prius præparati in eius sapientia,ab æterno pręordinati ad vitam,& hoc[secundũ propositum eius.i.secũdum quod postea prædixit in prophetis. Prophetæ enim apostolos ad fidem Christi conuertendos prænunciant, & sicut ipsi prænunciãt,ita & Deus prædestinauerat. Prædestinati enim sunt secundum propositum eius, quia sicut magnifice illos ad fidẽ venturos in prophetis prænuncia-

A prænunciauit, ita magnifice illos prædestinauerat. Vel prædestinati sumus secundũ propositũ eius, id est, secundum firmam & perseueraturam institutionem eius. [Qui] etiam in apostolis [operatur omnia] etiam velle iuxta [consilium voluntatis suæ,] vt nemo glorietur de suis meritis. Ac si dicatur: Cur nos magis elegerit ad officium apostolatus nescimus, sed tamen cõsilio facit omnia, id est, rationabiliter & prouide, nõ temere. Nam ad hoc solet fieri consilium, vt rationabiliter fiat illud, vnde consilium habetur. Et consilium quo facit omnia, est voluntatis suæ, id est, non extraneũ, quia non ab alio accepit consilium, sed à sola voluntate sua. Et hoc consilio agit ipse, [vt simus] in æterna vita euntes [in laudem gloriæ eius, id est, vt in illa vita laudemus diligendo & admirando ineffabilẽ gloriam eius, scilicet illum gloriosum, laudabilem & admirabilem, [nos qui ante sperauim⁹ in Christo, id est, antequam transeamus ad illam cælestem patriam, posuimus in Christo spem nostram, vel nos Iudæi qui ante conuersionem nostram sperauimus in Christo venturo, priusquam ille venisset. B Iudæi enim ab antiquis temporibus sperabant in Messia vẽturo, & in eodem sperabat Paulus antequam ad fidem nouam conuersus esset. Per hoc quod in Christo speratur, deus esse monstratur. Et quia in eo speratum est ante aduentum eius, constat eum sine initio semper apud patrẽ fuisse. Nisi enim ille fuisset, perissent omnes qui sperauerũt in eo, quasi sperantes in nihilo. Vel ad hoc sorte vocati sumus, vt simus in laudem gloriæ eius, id est, vt per nos alij laudent gloriã eius, vel nosipsi: nos dico, qui antequã vos, sperauimus in Christo: & ideo tales sumus, vt per nos alij sperẽt & laudent. Prius enim crediderunt apostoli quàm cæteri.

In quo & vos cum audissetis verbum veritatis, euangelium salutis vestræ, in quo & credentes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in lau- C *dem gloriæ ipsius.*

Quia se & alios apostolos dixerat vocatos, ne videretur latenter dixisse Ephesios non esse vocatos, subiũxit quasi dicẽs: Nos ante sum⁹ in Christo vocati, [in quo & vos] postea iã vocati estis, etsi nõ principaliter, tamen per eius membra & eius præcepto. Vocati estis ad fidem quam non accepistis ex merito aliquo, sed ex auditu solo, quia [cum audissetis] ex ore meo [verbum veritatis,] tunc vocati estis. In hoc multum commẽdatur gratia dei, quam tam leuiter, scilicet solo auditu receperunt, quia non intercessit eorum meritum, non vis arbitrij ipsorum, sed solus auditus, vt gratiam in fidem acciperent. Ideo credidistis, quia audistis verbum non falsitatis, vt antea in laude idolorum, sed veritatis in prædicatione Christi, quæ est nimia veritate suffulta: id est, ideo credidistis, quia verũ esse quod dicebatur, cognouistis. Quod verbum est euãgelium vestræ salutis, id est, bonum nuncium, D quia in eo annunciata est vobis salus, id est, remissio peccatorum, & iustificatio, & vita æterna. Et quia possent audisse illud & non credidisse, addit: [In quo] euangelio [& credẽtes signati estis, id est, segregati ab infidelibus [spiritu sancto,] cuius gratiam accepistis. Sãctus enim spiritus credentes signat, id est, ab aliis hominibus discernit & separat, quia à peccatis eos purgat, & spiritualibus gratiis ornat. Vel in quo Christo signati estis imagine eius, id est, vos qui culpa primi parentis deformati eratis, & quibus iam perierat imago & similitudo dei, signati estis, hoc est, imagine & conformitate dei estis impressi, id est, restituta facultate bene operandi secundum innocentiã & iustitiam repræsentatis imaginem dei patris, scilicet institutione liberi arbitrij estis impressi similitudine dei secũdum innocentiam & bona opera: & hoc per spiritum sanctum, non per merita nostra, fide interueniente. Hoc notauit, dicens, credentes &c. Quasi diceret: Quia credidistis, ideo signati estis spiritu E sancto, id est, hoc signum accepistis, quo distingueremini à cæteris, quod spiritu sancto repleti estis, quem non habẽt increduli. Qui spiritus est [promissionis, id est, promissus à deo, sicut discipulis saluator præcepit ab Hierosolymis ne discederẽt, Luc. 24 sed expectarent promissionem patris. Et item de eo dixit: Ego mittã promissum patris mei in vos. Vel promissionis est iste spiritus, quia his quos replet, promittit vitam æternam. & hoc ideo facit, quia ipse [est pignus] & arra & certitudo [nostræ hæreditatis,] quam accepturi sumus à deo, id est, charitas quam nobis ille spirit⁹ infudit, arra est futuræ hæreditatis. Pignus enim hoc loco pro arra positum est. Pignus enim quando datur, cum datũ fuerit propter quod datum pignus est, pignus aufertur. Arra verò quando aliqua precij particula primum datur, vt sit signum totius massæ dandæ. Sic charitas per spiritum sanctum data fidelibus, signum & arra est dandæ plenitudinis vitæ perpetuæ. Hoc enim impletur, vnde arra data est: nec ipsa arra, id est, charitas nobis auferetur, sed adimplebitur quãdo summa reddetur. F Signati estis spiritu sancto, & hoc [in redemptionem adquisitionis,] vt vltra non dominetur inimicus vobis, sed Christus qui vos sanguine suo redemit, vt possideat, non vt amittat. Redẽptio enim hoc loco vocatur immortalitas, quæ erit per resurrectionem. Adquisitio autem familiaritas illa quę deum quęrit. Ducet ergo nos spiritus ille in redemptionem immortalitatis & impassibilitatis, scilicet vt redimamur ac liberemur ex mortuis, id est, faciet nos immortales per mortem Christi & resurrectionẽ. Et redẽptio illa erit tãta, vt sit adquisitionis, quia illa immortalitas sic nos adquiret deo & coniunget, vt vltra nõ separemur vel amittamur ab eo, sed semper illi inhæreamus & ab illo possideamur: & hoc [in laudẽ gloriæ ipsius,] scilicet vt laudemus admiratione, dilectione, participatione gloriam ipsius, id est, beatitudinẽ eius. ideo posuit ipsi⁹, vt innueret quia quicquid boni habemus, à deo est.

G *Propterea & ego audiens fidem vestrã quæ est in domino Iesu, & dilectionẽ in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro vobis memoriam vestri faciens in orationibus meis, vt deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ: det vobis spiritũ sapientiæ & reuelationis in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis vestri, vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis, & quæ sit supereminẽs magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius, quã operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituẽs*
H *ad dexterã suam in cælestibus, supra omnẽ principatum & potestatem & virtutẽ & dominationem & omne nomen quod nominatur, non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro, & omnia subiecit sub pedibus eius, & ipsum dedit caput supra omnia ecclesiæ quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.*

Inuitat eos Apostolus ad veram fidei constantiam, quam ab eo perceperunt de domino Iesu, scilicet Christum verè esse creaturam in humanitate, & verè creatorem in diuinitate, id est, esse verũ hominem & verum deum. Nam vt in hanc fidem eorum quæ per dilectionem operabatur, roborarentur & augerentur, gratias pro ea deo referebat, vt ipse deus qui dederat, multiplicaret eam & confirmaret. Quasi dicat: Vocati estis, euangelium audistis & credidistis atque spiritu sancto signati estis. [Propterea,] id est, propter has causas, gratias
I ago, quia non solum vicini vestri, sed [& ego] longe positus in Romano carcere, audio [fidem vestrã,] quasi iam famosam & in vobis solidatã, quę iam multis vt cõuertantur proponitur exemplar, quia constantes estis in ea. Et hoc ideo, quia [est in domino Iesu, id est, firmiter fundata & permanẽs in domino saluatore, qui vos suo dominio mancipauit, vosque saluauit. Et audio etiam [dilectionem] vestram redundare [in omnes sanctos,] id est, charitatem vestram qua sanctos omnes ita diligitis, vt quicquid piè potestis impendatis illis. Et ita charitatis opera quæ facitis in sanctos, faciunt vestram charitatem lõge diuulgari, multique eam proponunt exemplar. Vnde ego hæc [audiens, non cesso gratias] agere deo [pro vobis,] quia fidem hanc & dilectionem vobis contulit. Magna illis erat vtilitas, quod tantus Apostolus pro illis gratias agebat, quia per hoc diuinitus confirmabantur & promouebantur in fide & dilectione, quam nuper acceperant prædicato sibi euangelio. Gratias, in-
quit, ago pro his quæ iam accepistis, & orationes K
facio vt quæ necdũ habetis, habere possitis. [Memoriam vestri] facio [in orationibus meis, vt deus] det vobis intelligere quæ credidistis, scilicet vt qđ fide credidistis, notitia percipere possitis discernendo. Et hoc det vobis deus [domini nostri Iesu Christi,] id est, deus illius quem reuereri debemus, quia eius serui sumus, & ipse dominus noster: & est Iesus, id est, saluator noster: & est Christus, id est, rex noster siue sacerdos. Hoc totum dicitur respectu humanæ naturę, quia secundum humanitatem tantum est deus Christi, qui secũdum diuinitatem eius, est pater ipsius. Qui enim tempore creauit eum ex virgine, ipse ante omnia tempora de seipso genuerat eum. Vnde dicitur [pater gloriæ, quia ipse Christus secundum excellentiam æternæ diuinitatis suæ est gloria patris, id est, virtus & sapientia & verbum eius. Per hoc itaque quod dicit, deus domini nostri Iesu Christi, ostendit il- L
lum esse verum hominem: & per hoc quod subiungit, pater gloriæ, notat illum esse verum deum ex patris substantia. Et rogo vt iste pater [det vobis spiritum sapiẽtiæ] de cælestibus ac diuinis [& reuelationis in agnitionem eius,] vt non obscure, sed sine velamine agnoscatis eũ, id est, Christum, secundum quod deus est omnipotens atque principio & fine carens, & omnia diuinitate implens. Det vobis spiritum sapientiæ in agnitionem eius, id est, spiritum sanctum quo infunditur hominibus sapientia, vt agnoscatis illũ iuxta quod agnoscendus est ab his, qui adhuc in carne viuunt, vt omnia quæ de illo possunt in hac vita cognosci, cognoscatis. Et det vobis spiritum reuelationis de humanitate eius, spiritum sanctum, quo reuelet vobis mysteria humanitatis Christi in agnitionem eius, vt manifeste agnoscatis incarnationem eius, non per vmbram, sicut illi qui fuerunt ante aduentum eius. Ideo orat vt hãc Christi notitiam det illis deus, quia si hanc habuerint, nulla aduersitate separabũtur ab eius fide & dilectione. Et declarat M
consequenter, cuiusmodi sapientiam & reuelationẽ vult vt det illis. [Illuminatos,] inquit, [oculos cordis vestri] det vobis, id est, aspectum vestræ mentis & rationis faciat clarum & perspicuum. Quod est dicere: Ita illuminet vestram rationem, vt perspicuè remota vmbra phantasmatũ, aduertat ratio vestra quod præmium speretur de fide, scilicet vita cũ angelis æterna. Et hoc est, [vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, id est, fidei eius. Hoc est, sic illuminet interiores oculos vestros, vt intelligatis quod præmium erit pro fide eius illis, qui constanter in ea perseuerant, ad quod per euangeliũ vocati estis. Vel quæ sit spes vocationis eius. i. qualis & quãta sit gloria quã speratis, & ad quã vos vocauit: q̃ preciosa est summa beatitudo, quam adipisci speratis per eum, qui vos ad fidẽ suam vocauit. Et vt sciatis [quæ] sunt [diuitiæ gloriæ. i. copia beatitudinis, id est, q̃ sufficiẽs & multiplex & copiosa est beatitudo illius gloriosæ [hęreditatis,] quam firmo iure possidebunt communiter sancti, in perfectione virtutum consummati. Istæ enim

diuitiæ

A diuitiæ erunt[in sanctis. Vel tantam esse beatitudinem illam intelligatis, quanta est in sanctis, id est, quantam ipsi habent vel intelligunt esse. Et vt sciatis[quæ] & quanta [sit magnitudo virtutis eius in nos]apostolos, id est, quàm larga & copiosa prouenit virtus eius in nos, vt spirituali scientia illustrati, & virtute spiritussancti confortati, nihil timeremus: sed magna autoritate regibus & tyrannis contradicentes, euangelium vbique prædicaremus, & miracula potēter operaremur, atq; cunctos errores destrueremus. Et hęc magnitudo virtutis & fortitudinis quæ data est nobis præ cæteris, est[supereminēs, id est, super alios manēs, quia nobis excellentiora sunt data quàm aliis, vt & illi post nos studeāt ad virtutem alta proficere. Et ista magnitudo tam celsa est in nobis apostolis, [qui credidimus,]quia nos intēsius & firmius credidimus quàm alii. Et est desuper à deo missa in nos, & hoc[secundum operationem potentiæ virtutis eius, id est, secundum opus quod virtus dei, id est, vis dei operata est. Virt⁹ dico potentiæ, id est, potens, in omnibus. Vel nos credidimus secundum

B operationem potentiæ virtutis eius, id est, attendentes potentem virtutem eius factam. Et quam virtutem? Scilicet illā [quā operatus est]potenter [in Christo, suscitans illum]ita vt procul esset à mortuis, id est, vt nunquā amplius moreretur, sed immortalitatis virtute permaneret. In hac enim operatione, ostensa est nobis potentia virtutis eius. Quem & constituit, id est, simul secundū animam & corpus statuit[ad dexterā suam. i. in potentiori dignitate sua positū[in cælestibus,]præferens illū omni creaturæ. Dextera enim dei ęterna beatitudo est, quæ sanctis datur: sicut sinistra eius recte dicitur miseria perpetua, in qua sunt impij. In cælestibus est Christus, vt eius dignitas etiā ex loco monstraretur. Et est etiam loco [supra omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem,]vt per hoc ostendatur esse maioris dignitatis & amplioris felicitatis ac beatitudinis, quàm aliquis spiritus in his ordinibus, quoniā excelsior cælis, id est, spiritibus angelicis factus est. Isti enim quatuor ordines angelorum, & iuxta li-

C brum Dionysii Areopagitæ de cælesti hierarchia numerantur ascendendo. Principatus enim est sub potestate, potestas sub virtute, virtus sub dominatione. Super dominationem verò est ille ordo qui vocatur thronus quia deus in eo sedet. Cum ergo Christus super dominationē exaltatus dicitur, liquidò demonstratur sedere in throno cum patre. Principatus autem vocantur, qui ipsis quoque bonis spiritib⁹ angelicis pręsunt. Qui subiectis aliis dum que sunt agēda disponunt eis ad explēda diuina ministeria principantur. Ex quibus vnus(nisi fallor) apparens Iosue, dixit se esse principem exercitus domini. Potestates verò dignioris potentię intelliguntur esse quàm principatus, vt & subiectis ordinibus angelorum potenter præsint, & ad diuinam contemplationem super se potenter extendantur. Virtutes autem dicūtur illi spiritus, qui virtuti diuinæ fortitudinis firmius cæteris assimilati, ad omnia quæcunque voluerunt, fortiter

(Iosue. 5.)

D præualent. Dominationes verò nuncupantur, qui nobilissimi in illa cælesti curia sunt, & subiectis quibusque dominantur, atque possident eos vt domini. Et super omnes istos exaltatus est secundum humanitatem suam Christus, qui est caput nostrū, vt & nos membra eius vsque ad istorum societatē & æqualitatem pertingam⁹. Vnde & quod supradictum est, vt sciatis quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cælestib⁹, de nostra resurrectione intelligi potest, vt quemadmodum Christus magnificè resuscitatus est & eleuatus in cælū, sic & nos in fine seculi pro modulo nostro magnifice resuscitemur, & ad cælestia sublimemur. Mirabilis enim & supereminens, id est, super omnes alios ex toto manens magnitudo virtutis in nos à deo veniet, quādo in ictu oculi resurgemus, & immutabimur atque rapiemur in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum illo erimus. Qui (vt dictum est)exaltatus est super omnes præfatos an- (1. Cor. 15. 1. Thes. 4.)

E gelorum ordines, & super cæteros altiores. Et vt generaliter dicam, [super omne nomen, id est, super omnem ordinem vel personam magnæ famæ & magni nominis, [quod nominatur nō solum in hoc seculo,] vt Michael & Gabriel, [sed etiā in] alio[futuro,]vt quædam personæ beatorum spirituum maioris dignitatis in illo cælesti regno, quarum fama & appellatio ad nos in terra manentes nunquam perueniet. Id est, dignitas eius superat dignitatem omniū maiorum inter cælestes creaturas, & nō solum sublimauit eū pater super omnes choros angelorum vel personas, sed etiam[omnia subiecit sub pedibus eius.] A similitudine dictum est. Nam sicut qui submissus est, sub pedibus conculcatur, & conculcanti resistere non potest, sic omnia imperio & potestati Christi subiecta sunt, & illi contraire non valent. Omnia subiecit, & ita vt sint sub, id est, inferiora. Aliud sub, notat omnimodam subiectionem, scilicet quòd nec audeant, nec possint cōtrarie imperio eius. Per pedes enim intelligimus humanitatem eius: quia sicut pedes (Psalm. 8.)

F sūt inferior pars corporis nostri, sic humanitas est inferior natura Christi. Diuinitas enim superior natura eius est. Et hæc scientia de futuro accipienda est, quando in die iudicii omnes cognoscent se subiectos ei, alij recipiendo præmium vitæ, alij patiendo sententiam mortis æternæ. [& ipsum]dominum, qui tantus & tam potēs tamque sublimatus est, [dedit]non ex merito nostro, sed sola sua gratia [caput super omnia]bona virtutum [ecclesię,] vt ipse caput & fons esset omnium bonorum ecclesiæ, vel supra omnia membra ecclesiæ, vt ipse maiorum & minorum fideliū caput esset. Vel sicut in aliis libris habetur, supra omnem ecclesiam Iudæorum scilicet atque gentilium, vt nullus ad ecclesiam pertineret, qui hunc caput non haberet. Nam sicut omnia membra humani corporis regūtur à capite, id est, visus, auditus, gustus, odoratus & tactus, ita omnes spirituales sensus ecclesiæ

G sunt in Christo, vt in eo videat deũ, & audiat verbum eius, & gustet quàm suauis est domin⁹. & odorem notitiæ eius attrahat, & spiritualiter eũ tangat, dicens: Mihi autem adhærere deo bonum est. Qui lõge aliter est caput ecclesiæ, quàm princeps aliquis caput exercit⁹, quia illa [est corpus ipsi⁹.] Vnũ enim sunt sponsus & sponsa, vt caput & corpus. Ecclesia dico, [plenitudo ei⁹ .i. plenariũ corpus eius. nullum enim membrum deest ibi, quod soleat esse in humano corpore. sed sũt ibi qui prouident aliis, vt oculi: sunt qui ministrant, vt manus, sunt qui loquuntur verbum salutis, vt os, & sic cætera membra. [Qui] Christus [adimpletur] non in se, quia sic plenus est & perfectus, vt non possit augmẽtari, sed [in omnibus] fidelibus suis. Et qd adimpletur ipse in eis? [Omnia] bona quę sunt in eis, id est, charitas, humilitas, patientia, castitas, & his similia. Hæc enim omnia Christus est in electis suis. Et dum hæc augentur in eis & multiplicantur vsque ad plenitudinem, ipse nimirum
H adimpletur in eis. Qui & in futuro feliciter adimplebitur in ipsum, vt sit deus omnia in omnibus. Vel adimpletur ipse nunc omnia in omnibus, dum membra eius quotidie secundum quantitatẽ proficiunt: & dum defunctis his qui modò sunt in ecclesia oculi vel os, succedunt alij pro eis: & sic de cæteris, vt integer maneat numerus membrorum, & secundum successionem semper crescat. Omnia prædicta valent ad confirmãdum eos in fide Christi, vt credant eum verum hominem & deum perfectamque salutem dare credentibus. Sequitur

Psal. 33

Psal. 72.

CAPVT II.

E *T vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundũ seculum mundi huius, secũdum principem potestatis aeris huius spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ. In quibus & nos omnes aliquãdo conuersati sumus, in desideriis carnis*
I *nis nostræ facientes voluntatem carnis & cogitationum, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri.* Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiã charitatem suam qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, conuiuificabit nos in Christo, cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu, vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex vobis. Dei enim donũ est, non ex operibus, vt ne quis glorietur. Ipsius enim sumus fa*ctura, creati in Christo Iesu in operibus* K
bonis, quæ præparauit deus, vt in illis ambulemus.

Ingreditur Apostolus dissuadere & superfluas ostendere carnales obseruantias, quas præuidebat fore introducendas ab hæreticis. commemorat etiam priora mala, vt in bonis quæ prius perceperunt, humilientur: & certum sit, quia si hæc inimicis data sunt, multo magis ampliora dabuntur amicis. Ne enim in tumorem ex bonis erigantur, ostendit de quo statu ad quàm dignũ vocati sunt, dicens omnia beneficia eis vel apostolis vel toti humano generi, per solam dei gratiam esse data. Litera sic coniungitur: Suscitauit Christum à mortuis, & ad dexteram suam eleuauit, & vos quoque conresuscitauit & in cælestibus consedere fecit. Sed istud inferius vbi dicit, deus autem qui diues est, ideo interposuit, vt dissuaderet carnales obseruantias, & illos humiliaret ex recordatione præcedentium culparum. Ac si diceret: Deus corporaliter suscitauit Christũ à mortuis, [& vos] spiritaliter cũ eo resuscitauit ab interna morte [cum essetis mortui] ĩ anima [delictis & peccatis vestris.] Sicut enim iustitia est vita animæ, sic peccatum mors eius. Delictum nonnulli volunt accipere secundum consensum malæ voluntatis, & peccatum secundum executionem operis. vel delictum est, quando aliquis facere negligit quod à deo præcipitur: peccatũ, quando præsumit agere quod prohibetur. Vos mortuos delictis & peccatis gratia dei viuificauit. Hoc multum valet ad dissuasionẽ carnalium obseruantiarum: quia si de morte animæ ad vitam non illis obseruantiis, sed gratia duce peruenere, nõ est ratio vt post acceptam vitam his indigeant. Mortui eratis, quia [aliquãdo, id est, ante conuersionem vestram [ambulastis] in illis delictis & peccatis. Et ambulastis in illis de alio ad aliud, [secundũ seculũ huius mũdi, id est, sequẽdo & imitando seculares homines ista mundana appetentes. Vel secundum malitiam seculi huius mundi, qui tot⁹ in maligno positus est, ambulastis. Nã superior mundus, id est, regnum cęlorum, habet aliud seculũ in quo regnat iustitia. Vel sequuti hoc seculum, quia sicut in hoc seculo succedit tempus tempori, ita semper in vobis succedebat peccatũ peccato: & ita comparabiles seculo fuistis in continuata serie peccatorum. Seculo dico, huius corruptibilis & caduci mundi, cuius sectatores diuersis vitiis assidue corrumpuntur, & citò decidunt in interitũ. Nec solummodo secundum hoc seculum ambulastis in via iniquitatis, sed etiam [secũdum principem potestatis aëris huius, id est, secũdũ quod suadebat vobis princeps, qui in hoc aere potestatem habet vel infideles tentandi, vel ipsum commouendi, Secundum hunc iniquitatis principem ambulant, qui secundum voluntatẽ eius peccant, Qui est princeps potestatis aeriæ, quia principatur exercitui dæmonũ, qui sunt potestas aeris, quia possunt in eo discurrere, & suggestiones hominibus ministrare: vel quia ipse satanas in hoc
eodem

L

M

1. Iohan. 5.

A eodem caliginoso aëre, vicino terris, potestatẽ habet (vt diximus) volitandi ad suadendum mala, siue commouẽdi aliquoties tempestates ad incommoda hominum, sicut fecit aduersum Iob. Et quis est iste princeps? [spiritus, id est, non carnalis substantia, sed incorporea. Per hoc quoque innuitur, quia multum erant in peccatis, quoniam spiritus, id est, res inuisibilis à quo nesciebant cauere sibi, eos impugnabat. Periculosius enim impugnatur homo re inuisibili quàm visibili, quia si hostem videret, sibi fortasse caueret. [Qui] spiritus [operatur in filios diffidentiæ, id est, in illos qui volũt tenere carnales obseruantias, qui diffidũt de Christo, non credẽtes eum sufficere ad iustitiam & salutem, nisi & carnales obseruantias superadiiciãt. Ob hoc dicuntur filij diffidentiæ quia diffidentia infidelitatis genuit eos in tali errore, id est, fecit eos diffidere. In quibus operatur diabolus vt diffidant à Christo, & carnales ceremonias quærant [nunc, id est, post aduentum Christi, qui vera lux est, & vmbram veterum obseruantiarum exhibitione veritatis remouit. Ac si dicatur: Quãdoquidem malignus hæc operatur, etiam postquam veritas apparuit, id est, opus illius est adhuc facere diffidere, videte ne forte vos diffidatis. Et hoc valet ad propositum. Nam si cum adhuc tanta ac tali multiplicitate peccatorum irretiti erant, liberati sunt sola gratia, non carnalibus obseruantiis, patet, quia post liberationem superflue eas tenerent. Vel in filios diffidentiæ, id est, in illis qui propter sua multa peccata diffidunt de æternis bonis, & desperant de salute sua, operatur diabolus nunc, id est, postquam de manu eius erepti fuerãt. Vel ideo vocantur filij diffidentiæ, quia de eorum salute diffidit mater ecclesia, considerans in eis operationẽ nequissimi spiritus. Ne autem viderentur Ephesij ideo fuisse tã grauibus irretiti peccatis, quia carnalibus obseruantiis non studuerant, ostendit etiã seruiẽtes illis ceremoniis similiter implicitos fuisse peccatorũ multitudine. Et hoc est: [In quibus] delictis & peccatis non solum vos, qui nõ habetis carnales obseruãtias, sed [& nos] q illas custodiebamus, & illi qui modo sunt tãti apostoli nos inquam [omnes conuersati sumus, id est, per omnia genera vitiorum versati sumus [aliquando,] id est, ante conuersionem nostram [in desideriis carnis nostræ, id est, in cõcupiscentiis eius. Et eramus [facientes voluntatem carnis, id est, opere complebamus quod carnalitas nostra exigebat secundũ libidinem & crapulam, & cætera quæ ad delectationẽ carnis attinent, & voluntatem [cogitationum] faciebamus, secundum iram & superbiam & ambitionem & cætera vitia, quæ in corde sunt, & non in delectatione corporis. Si verò carnis nostrę, sic legatur, ita dico nos fuisse in delictis, quando manebamus in desideriis carnis nostræ, id est, in vehementia concupiscentiæ ministratæ à carne, plus voluit in desideriis notare, quam concupiscentiã, id est, multiplicem & omnimodam vehementiam concupiscentiæ quam per legem incurrerunt. Vnde Romanis ait: Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per legem sunt, operabantur in membris nostris. Et item: Peccatũ per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Et propterea de maledicto mortis venientes [eramus filij iræ, id est, filij, vltionis filij gehennæ, & hoc [natura,] id est, originali peccato, [sicut & cæteri] qui legem non acceperant. Nam cum ira dei nascuntur omnes mortales, & peccante primo homine, vitium pro natura inoleuit. Sed per dei gratiam nonnulli de filiis irę fiunt filij adoptionis, quod per legem non valet fieri: ideoq́ue Iudęi carnales licet haberent legẽ, nihilominus filij irę manebant sicut nati fuerant, quemadmodum & cęteri populi terrarum qui sine lege erant. Et per hoc voluit innuere, legem nihil posse ad peccatorũ alleuiationem, cùm ipsi qui obseruabãt legalia pręcepta, debiti essent iræ dei, sicut & alij qui mandata legis ignorabãt. Hoc enim de lege sola sine adiunctione gratiæ dicitur. Quod totum ad gratiæ commendationem valet, & sic ad carnaliũ obseruationum destructionem: quia cum essent mortui multiplicitate peccatorũ, seruiendo etiam illis ceremoniis, gratia dei eos conuiuificauit, quod lex facere non potuit. Vos eratis mortui, & nos similiter, & eramus ex natura vitiata filij iræ: sed [deus qui diues est in misericordia,] quoniam secũdum largas misericordiæ suæ diuitias omnia peccata & originalia & actualia per baptismum remisit, vt vbi abundauit peccatum, superabundaret gratia [propter nimiã charitatem suam] erga nos summam, id est, omnium sensum superãtem, cum ipse filiũ sibi coæternũ faceret incarnari & mori, [qua dilexit nos deus, cum essemus] spiritaliter [mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, id est, viuificauit nos cum Christo secundum remissionem peccatorum, & innocentiam atque virtutum consummationem: hoc est, sicut Christo perpetuitatẽ vitæ in æterna beatitudine attribuit, sic nobis largitus est veram vitã innocentiæ & iustitiæ. [Cuius] Christi [gratia] vos Ephesij & alij gentiles [saluati estis,] sicut & nos secũdum remissionem, & innocentiam & iustitiam. Et non solum conuiuificauit nos, sed etiam [conresuscitauit, id est, spe cum Christo iam resuscitauit, vt quemadmodum Christus est resuscitatus, sic nos spei certitudine expectemus resuscitandos. & etiam [fecit] nos [cõsedere, id est, spe cum Christo sedere vt iudices in æterna beatitudine, & hoc [in cælestib⁹] locis, vel inter cælestes essẽtias. In sessione enim designatur iudicium, quia sedere solet qui iudicat. Faciet ergo nos sedere cũ Christo, quia faciet iudicare cũ illo. Imò cum eo iam nos resuscitauit, & cũ eo sedere fecit in cælestibus, quia quamuis corpus nostrum nõdum ibi sit, tamen spes nostra iam ibi est. Et hoc totum in Christo Iesu, id est, in potentia & virtute & gratia eius. Hæc omnia multum valent ad intentionem, quia cùm hæc vniuersa det sola diues gratia, frustra post hæc inducuntur carnales obseruãtiæ. Ideo sua prædestinatione & nostra spe nos fecit iam consedere, [vt ostenderet in seculis venientibus super] ista temporalia secula, id est, in seculis

Marginal notes: Iob. 1. & 2 (left, at "moda hominum"); B; C; Roma. 7 (left, at "concupiscentiæ quam per legem"); D; Ibidem. (right, at "datum operatum"); E; Roma. 5 (right, at "vbi abundauit"); F

G seculis æternitatis, vel in seculis quæ post nos in hoc seculo venient, [abundantes diuitias,] id est, æternam beatitudinem, quæ adeò diues erit, vt ibi nulla re quis indigeat, vel donationem beneficiorum suorum abundanter diuitem & copiosam diuitias dico [gratiæ suæ, id est, propter gratiam suam datas, & hoc [in bonitate] sua, non in consideratione meritorum nostrorum, quoniam melior est misericordia eius super vitas. Et tantæ eius diuitiæ erunt [super nos, id est, multo maiores quàm digni sumus accipere. Vel super nos erũt, id est omnem intelligentiæ nostræ capacitatem exuperabunt, quia tam magnæ & tales erunt, quas nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec cor hominis excogitauit. Tantum enim dabitur, quantum mens inuestigare non potest. Quis enim intellectus capere sufficiat illa supernæ ciuitatis quanta sint gaudia, angelorum choris interesse, cum beatissimis spiritibus gloriæ conditoris assistere, præsentem dei vultum cernere, incircunscriptum lumẽ videre, nullo mortis metu affici, incorruptionis perpetuæ munere lætari? Et hæc omnia dantur [in Christo Iesu, id est, in potentia & gratia & largitate Christi. Ad quid igitur post hæc carnales obseruantiæ inducerentur? Verè gratia dei largas habet diuitias, nam [gratia eius estis saluati] & mundati à peccatis, & hoc [per fidem, id est, fide interueniẽte, quia credidistis vos gratia posse saluari. Et tamẽ [hoc non] est [ex vobis,] sed ex vocante deo, quia ex auditu euangelij accepistis fidem. [Dei enim donum est] ipsa fides, vel vocatio vestra, & non partim sed pure donum dei quia [non ex operibus vestris, id est, non est ibi admixtio operum, [vt ne quis glorietur] quod fidem habeat ex operibus, vel sine gratia saluatus sit propriis operibus. Hic videtur Apostolus innuere quòd de operibus isti gloriarentur, non de gratia dei. Sed ille maxime vult de suis operibus gloriari, qui per carnales obseruantias fidem & iustitiam petit, vel se accepisse putat Et verè gratia saluati estis, non ex operibus vestris, quę ex vobisipsis habetis, sed tantũ his operibus, in quibus vos deus fecit, id est, formauit & creauit. Et hoc est: [Ipsius enim sumus factura] & nos & vos, [creati in Christo Iesu in operibus bonis,] non in illa creatione qua homines facti sumus, sed ea de qua ille dicebat, qui vtique iam homo erat, Cor mundum crea in me deus. Et apostolus iste nouam creaturam alibi laudat. Facti ergo sumus & creati in operibus bonis, quia restitutione liberi arbitrij data est nobis libertas bene operandi, id est, facti sumus habiles ad bene operandum. Et hoc factum est in Christo Iesu, id est, in gratia eius, non in merito nostro. [Quæ] opera bona [deus] prædestinando [præparauit] præueniens arbitrium nostrum. Omne nanque bonum à gratia dei sumit originem. Et ita præparauit, [vt in illis ambulemus, id est, promoueamur & proficiamus de bono ad melius. Et quia his modis nos saluauit, manifestum est nos gratia eius esse saluatos. Et si gratia ei⁹ sumus saluati, tunc frustra carnales obseruantiæ superinducuntur.

(Margin: Psal.62. — 1.Cor.2 — H — I — Gene.1 — Psal. 50 — Galat.6. — Nota.)

Propter quod memores estote quòd aliquando vos gentes eratis in carne, qui dicimini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manufacta, quia eratis illo in tempore sine Christo alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorũ, promissionis spem non habentes & sine deo in hoc mundo. Nunc autẽ in Christo Iesu vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. K

Cõtulerat Iudæos & gentes quod vtrique fuissent sub peccato. Nunc ostẽdit gentes fuisse indigniores & improperia Iudæorum perpessas, vt modo æquales Iudæis, magis sint obnoxij gratię dei. Ac si dicat: Quandoquidem factura dei estis, creati in operibus bonis, ergo nolite obliuisci de quãta vilitate vitiorum ad quãtam sublimitatem virtutum deus vos promouit, vt maiorem gratiarum actionem ei referatis pro tantis beneficiis quæ vobis contulit. Et hoc est: [Propter quod, id est, quia de malis vos eripuit deus & bonis ditauit, [estote memores, quòd aliquando, id est, ante conuersionem olim [vos eratis gentes,] id est, quales geniti fueratis: nec solùm secundum originem, sed etiam [in carne, id est secundum carnem, hoc est, secundum carnis voluntatem & carnis appetitum, quia faciebatis omnia quæ carnis voluptas suggerebat. Vos dico, qui intantum eratis peccatores, vt à peccatrice gente Iudæorum despiceremini, obiicientes vobis vos esse præputium, id est, præputiatos. Et hoc est: [qui dicimini, id est, qui vocamini hoc nomine opprobrij, quod est, [præputiũ,] quia secundum illam partem viri magis ad delectationẽ carnis incenduntur, & libidine punguntur atque immunditia polluũtur. & hoc [ab ea] plebe, [quę] peccatis est plena, sed tamẽ [dicitur] verè esse [circuncisio in carne,] non in spiritu: & [manufacta,] non à deo. Sola nanq; caro amputabatur, nõ cordis praua cogitatio. Et merito despiciebamini, [quia eratis illo in tempore] in nequitia notabili, [sine Christo, id est, sine Christi fide vel notitia. Et eratis [alienati] & separati [à cõuersatione Israel, id est, iudaici populi, quia dedignabantur vos secum habitare. Et eratis [testamentorum hospites, id est, si quis vestrum veniebat ad iudaismum vt hospes & aduena accipiebatur in lege, & vilis inter Iudæos reputabatur. Legem dicit pluraliter testamenta propter multiplices promissiones suis cultoribus factas, & quia in veteri testamento continebatur nouum. Vos dico [non habẽtes ante spẽ promissionis. i. de nulla promissione sperãtes, quia nec ea sperabatis quæ promissa sunt Abraę, nec ea quæ promissa sunt Dauid vel cæteris patribus. & ideo non erat vobis spes illius diuinæ promissionis, quia eratis [sine deo. i. sine dei patris notitia [in hoc mundo] tã malo, qui totus in maligno positus est. Quod nũc dicit, sine deo. i. sine dei patris agnitione

(Margin: L — M — Gene. 22 — Psal.131. — 1.Iohan.5.)

A agnitiōe & gratia, hoc est, quod dixerat, sine Christo, id est, sine Christi notitia & gratia: quia quisquis ignorat patrem, ignorat & filium: vel quisquis non habet filium, nec patrem habet: & qui vnum habet, habet & alium. Olim tales fuistis, sed [nūc, id est, post acceptionem gratiæ [in Christo Iesu, id est, in potentia & largitate Christi, [vos qui aliquando, id est, ante conuersionem eratis [longe] à deo non corpore, sed corde & meritis, [facti estis ei prope] vel omnibus supradictis à quibus longe eratis, & hoc [in sanguine Christi, id est, in vi effusionis sanguinis Christi. Ille enim sanguis tantę efficaciæ fuit, vt per illum hæc omnia possent haberi. Qui nisi emanasset, nihil prædictorum bonorū nobis contigisset. Omnia hæc accepistis tū in potentia Christi Iesu, tum in efficacia fusi sanguinis eius, & non in carnalibus obseruantiis. Si ergo tūc cùm tam multipliciter essetis remoti à deo, vt notatum est, non indiguistis carnalibus obseruātiis, sed sola gratia saluati estis in gratia & sanguine

B Christi multo minus modò, cum iam recepistis vestrā saluationē. Solus itaque Christus vobis est tenendus firmiter & amandus, qui vos de tātis malis eripuit, & Hebræis fidelibus pares & socios fecit.

Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens inimicitias in carne sua legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in semetipsum, in vnum nouū hominem, faciens pacē, vt reconciliet ambos in vno corpore deo per crucē, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longe fuistis, & pacem his qui prope, quoniā per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem.

Verè sanguis Christi vos deo proximos fecit in Israëlitis atque testamēto & promissionibus, quia [ipse] Christus [est pax nostra, id est, qui nos deo & angelis pacificauit, & qui Iudæos & gentes diuersis ritibus discordantes fecit in fide cōcordes.

C Pax enim pacatos facit, sicut iustitia iustos. Pax nostra ipse est, [qui vtraque fecit vnum, id est, Iudaicum populum & gentilem fecit vnanimes in fide & cultura vnius dei & moribus. Et quomodo hoc fecerit, subditur: [Medium parietem maceriæ soluens.] parietem intelligitur vocare circūcisionē, quæ diuidebat Iudaicum populum à gentili. Sicut enim paries medius diuidit locum à loco, ita circuncisio separabat populum à populo. Qui paries in aduētu Christi facta est maceria, quoniam circuncisio quæ ante eius aduentum euacuari nō poterat, postquam ipse venit, facile fuit vt destrueretur. Maceria quippe quasi macra series dicitur. Est enim maceria congeries lapidum, vbi nulla cemēti colligatio est, quæ leui pulsu ruinam patitur. Paries autem vocatur series lapidum cemento colligata & constricta, quam deiici non est facile. Sic circuncisiō præcepto domini firmāta vsque ad tēpus correctionis, non poterat euacuari: sed tempore correctionis volūtate dei debilitata, ruinę subiecta fuit. Et bene posuit, soluens parietē: quia circuncisio quæ ante aduentum Christi ligata erat ligamine præcepti, in aduentu eius soluta fuit, nullo iam præcepto eam cogēte fieri. Nec solum circuncisionem soluendo fecit vtraque vnum, sed etiam soluendo [inimicitias in carne sua. Inimicitias vocat idololatriā. Iudaicus enim populus inimicabatur gentili idolis seruienti, & gentilis Iudaico idola cōtemnenti. Et recte vocauit idololatriam inimicitias, & non parietem, circuncisionē verò parietem. Circūcisio enim ante tempus correctionis fuerat in ædificio legis iustitię, quia præceptum erat in lege, vt circuncisio fieret: at idololatria nullo modo vnquā in ædificio dei fuit, quia semper deo contraria fuit. Destruxit inimicitias, & hoc in carne sua, id est, per incarnationem suā, scilicet quia incarnatus est, ideo euacuata est, idololatria. Postquam enim carnem assumpsit: disci-

D

E pulos elegit qui doctrina veritatis gentes illuminarent. Et proprie dictum est, soluens idololatriā, quia gētilibus astricta & ligata erat vinculo vsus. Vel obstaculum legis vocatur paries, quia legales obseruationes erant quasi quidam paries disiungens gentes à Iudæis. Paries dico maceriæ, id est, qui facile destrueretur veniente gratia. Erat autem medius hic paries, vt neuter populus alteri cōcordaret. Stante enim hoc pariete, erāt inimicitię, ira & inuidia inter eos. Ideoq; destruendus erat, vt inimicitiæ destruerentur. Et hoc factum est in carne Christi assumpta vel immolata, qui in carne apparens, & à mortuis resurgens, omnem legem cessare fecit: & ablato omni obstaculo & dissensione, vtrunq; populum in sua fide coniunxit. Vel paries erat obscuritas legis & prophetarum, obstruēs nobis viā vitę, & mediū se inter nos & deū obiiciēs. Christus carne & passione sua soluit medium parietē & maceriā, id est, obscuritatem veterum prophetarū, & omnis antiquæ legis aperuit sacramenta, & dissipata incedēdi difficultate, viā oculis omnium reuelauit, vt qui vult ad deū pergere, nullo impediatur obice, nec obscuritatis caligine terreatur. Vnde eo in cruce spiritū emitente velū templi

F scissum est mediū, & sancta sanctorū omnibus patuerunt. Idē enim significat illud velū, quod & iste paries. Sed & inimicitias quę inter nos & deū erāt, soluit in carnis suę sacrificio Christus. Et hæc omnia fecit, [euacuās .i. destruēs & adnihilās [legē mandatorū .i. aliarū carnaliū obseruantiarū, præter circuncisionem, quia de illa iam dictum est. Et bene carnales obseruantiæ dicūtur mandata, quia nō erāt stabiles, sed mutabiles: sicut illa quæ mandātur, possunt & solent permutari. Euacuās dico, & hoc suis [decretis .i. impermutabilibus statutis, ex ratiōe firmiter factis, scilicet pręceptis noui testamenti, cui succedit aliud testamentum. Decretum solemus dicere, quod à deo est ratum & autorizabile, vt non sit fas illud permutari. Quia ergo illa erant mandata, id est, transitoria, & ista

G decreta, id est, stabilia, merito illa, id est, carnales obseruantiæ euacuantur istis, id est, præceptis noui testamenti. Vbi enim baptismum & fidem suadet nouum testamentum, ibi euacuatur secundum carnales ceremonias vetus testamẽtum. Et hoc totum, scilicet soluere inimicitias, euacuare legem, fecit ipse, [vt duos] populos prius per legem diuisos [condat, id est, cõiungat intantum, vt eant ambo simul [in semetipsum, id est, in Christum, videlicet vt ambo tendãt pariter [in vnum nouum hominem,] qui Christus est, vt vnitatem & nouitatem in ipso habeant, & conformitatem eius simul teneant. Ipse dico, [faciẽs pacem] inter eos destructis inimicitiis, vt alius non inquietet alium, sed diligat vt seipsum. Pax enim, id est, remotio inquietationis, est gradus quo peruenitur ad vnionem dilectionis. Quod dicit, faciens pacem, diuersum est ab eo quod superius dixit, Ipse est enim pax no-
H stra: quia illud declarat eum esse ipsam pacem, quę pacificat discordantes: hoc autem quod dicitur, faciens pacem, notat illum esse mediatorem & autorem pacis. Et iterum ad aliud ponitur. Nam illud, id est, esse pacem, ad hoc ponitur, vt demonstret illos qui longe erant, factos esse prope in Christo Iesu: faciens verò pacem, ad hoc, vt ostendat quo gradu ad charitatem perueniatur. Et quod dicit, vt duos condat populos in semetipsum, diuersum est ab eo quod posuit, qui fecit vtraque vnum, quod intelligimus secundum fidem: condere autẽ duos in semetipsum, accipimus secundum charitatem. Ostenso itaque quomodo Christus vtrunque populum sibi inuicem coniunxit, vult consequenter ostendere quomodo vtrunque reconciliauit deo. Quasi dicat: Ita cõiunxit duos in semetipsum, [vt recõciliet deo] patri [ambos] positos [in vno corpore] Christi, quod est ecclesia. Et hoc fecit [per crucem, id est, crux fuit via, qua peruentum est ad reconciliationem. Nisi enim Christus se hostiam patri obtulisset in cruce, nostra reconciliatio ad deum facta nõ fuisset. [Interficiens inimicitias in
I semetipso.] Ac si dicatur: Cum per crucem nos reconciliaret deo, nõ fecit hoc per crucem quam alius passus sit: sed ita, vt interficeret, id est, deleret inimicitias quas deus iuste culpa primi parentis & nostrorũ reatu peccaminũ in nos habebat: & hoc faceret non in alieno corpore, videlicet prophetæ vel apostoli, sed in semetipso. Ipse enim pro nobis deo satisfecit, sustinendo passiones & opprobria vice nostri, quas nos merito pati deberemus. Et quia per eum inter nos & deum facta est reconciliatio, frustra igitur post hæc obseruabuntur carnales ceremoniæ. Et nõ solùm pacem fecit in cruce, sed & antequam crucẽ ascẽderet, veniẽs, id est, in carne apparens, [euãgelizauit pacẽ. i. bene nunciauit ore proprio [vobis] gẽtilibus, [qui lõge] ab eo [fuistis. i. recessistis in idololatriã: & [pacem his qui prope] erãt. i. Iudęis, quia vnum deũ colebant.
Iohan. 10 Hanc enim pacem euangelizauit, cum diceret: Alias oues habeo, &c. vsque, & vnus pastor. Et item: Nemo venit ad patrem nisi per me. Iure enim pa-
Ioan. 14 cem nobis ad inuicẽ nunciauit & ad deum, [quo-

niam per ipsum habem⁹ ambo] populi [accessum, K
id est, facultatem accedendi ad deum [patrem,] & hoc [in vno spiritu, id est, in vnanimi voluntate fidei & religionis atque charitatis, vt sit nobis cor vnum & anima vna. Vel in vno spiritu, id est, in Actuũ. 4
spiritu sancto, qui vnus atque idem est, licet varia dona distribuat. Ad patrem accedimus secundum conformitatem bonitatis eius, & in futuro secundum participationem beatitudinis illius. Et cum hæc omnia facta sint per CHRISTVM & fiant, cur amplius carnales obseruantiæ inducentur?

Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum & domestici dei, superædificati super fundamẽtum apostolorum & prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu. In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctũ L
in domino. In quo & vos coædificamini in habitaculum dei, in spiritu sancto.

Quandoquidem vos gentiles vnum cum Iudæis in Christo facti estis, et deo pariter reconciliati, [ergo iam] à tempore fidei [non estis hospites] testamentorum [& aduenæ,] sicut olim eratis. Hospites enim & aduenæ erant gentiles inter eos qui testamenta habebant, vel quia ad tempus more hospitum veniebant & recedebant, vel quia si qui eorum ad iudaicum ritum conuertebantur, aduenæ, id est, proselyti vocabantur. Hospites enim sunt in transitu. Sed iam isti non erant hospites testamentorum, quia non in trãsitu & recessu videbant ipsa testamenta, sed assidue morabantur & exercebãtur in eis, & prout decebat, obseruabãt ea. Aduenę autẽ dicũtur qui cũ nõ sint indigenæ, morantur tamen in loco vnde nõ sunt indigenę. Sed isti postquã effecti erant vnũ cũ illis, igitur qui quasi indigenæ testamentorum erant, non iam alienigenæ, sed indigenæ reputabantur, vt ipsi cum his cum quibus erant, essent vnum: quoniã M
ita quasi naturaliter habebant testamenta, vt illi qui in primis habuerant ea. Gratia enim diuina vtrisque æqualiter nouum testamentum præbuit, sed & vetus iuxta spiritalem sensum. & gentiles ideo quoque non erant iam aduenæ in testamentum, sed indigenæ, quia regenerati erãt ex baptismo, qui prædicatur in vtroque testamento. In vno enim dicitur: Effundam super vos aquam Iezec. 36.
mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris: in alio, Ite, baptizate omnes Matt. 28
gentes. Non estis iam hospites testamentorum, id est, peregrini vel indigniores Hebræis in fide, sicut olim recepti in lege: & aduenæ, id est, alieni & exules: [sed estis ciues sanctorum,] id est, eiusdem iuris & dignitatis in ciuitate dei: ciues non carnalis Israel, sed sanctorum, quia cùm sanctis vnam incolitis ciuitatem, quæ est ecclesia. Habetis enim communionem cum sanctis in omnibus sacramentis ecclesiæ, qui olim fuistis

A alienati à cõuersatione Israel. Nec solùm ciues sanctorum estis, sed [& domestici dei, id est familiares & amici dei in domo eius secundum multam perfectionem scientiæ & virtutum, & secundum multam dilectionem quã ipse erga vos habet. Domesticos enim suos familiarius diligit, & arcana secretorum suorum eis reuelat vt amicis, atque dona largitur amplissima. Nũc estis domestici dei, qui olim eratis sine deo, vos dico [superædificati] in ædificio dei [super fundamentum apostolorum & prophetarum, id est, super fidem Christi, super quã primo fundati sunt apostoli & prophetę. Christus enim fundamentum est totius diuini templi vel diuinæ ciuitatis, quia ex eo & ex eius fide & gratia inchoant omnia bona, & ipse totum spiritale portat ædificium. Ipse ergo est fundamentum apostolorum & prophetarum, quia super illum incumbunt & firmi permanent apostoli & prophetę, qui totam deinde fabricam sancti ædificij portãt. Ipse est fundamẽtum, id est, fides eius est prima firmitas & initium ac sustentaculũ omnis ædificij virtutum ac bonorum operum.
B Super quam fidei firmitatem innitentes, superædificati estis in bonis operib⁹, id est, ad altiora prouecti crescẽdo de virtute in virtutem. Et hoc factũ est in [ipso summo angulari lapide,] scilicet [Christo Iesu,] qui duos in se populos quasi duos parietes coniungit, & fortitudo est totius ædificij. Qui ita est angularis lapis, vt non solum sit fundamentum ipsius ædificij, id est, nõ solum sit in inferiori parte, sed etiam sit summus in ipso ædificio. Ita est summus iste lapis, vt non possit alius lapis angularis huic superaddi. Illi enim volunt huic superponere alium angularem lapidem, qui carnales obseruantias quærunt superaddere, & eas contendunt ad salutem valere. Sed nihil potest huic superponi. Ipse enim inferius est lapis angularis secundum fidem, ipse est & summus secundum iustitiæ consummationem. Vel ideo est summus lapis cum sit fundamentum, quia origo fundamenti huius, summitatem tenet. Et sicut fundamẽtũ corporeæ fabricæ in imo est, sic fundamentum spiritalis fabricæ in summo est. Si ad terram ædificaremur, in imo nobis ponendũ erat fundamẽtum.
C Quia verò cælestis fabrica est, ad cælos pręcessit fundamentũ nostrum. [In quo] fundamento, in quo lapide summo [omnis ædificatio] tam Iudæorum quàm gentilium, [constructa] secundum fidem & sacramẽtorum perceptionem, atque secundum innocentiam & iustitiam, [cescit] in virtutibus proficiẽs: quia nemo tã perfectus est, qui nõ possit crescere. Crescit vnusquisque electorũ & maior & minor, quandiu est in hac vita. Neque enim ad ædificium electorũ pertinet, licet Christianitatis vocabulum habeat, qui crescere in bonis & augmentari non studet. Omnis enim ædificatio tam singularum personarum fidelium, quam singularum virtutum, constructa in Christo, crescit assidue eundo & proficiendo [in templum sanctum, id est, vt fiat sanctum & mundum dei templum, & hoc totum [in domino, id est, in operatione domini: quia dominus hoc agit, nõ aliqua carnalis obseruantia. [In quo] Christo non solum Iudæi ædificantur, sed [& vos] gentiles [coædificamini, id est, æque vt Iudęi ædificamini cum eis secundum iustitiam, & intantum, vt eatis [in habitaculum dei, id est, vt efficiamini domus & sanctuarium dei, & hoc [in spiritu sancto, id est, in operatione spiritus sancti, & non in carnalibus obseruantiis. D

CAPVT III.

H *Vius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis gẽtibus, si tamen audistis dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in vobis, quoniã secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut supra scripsi in breui, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod alijs generationibus non est agnitum, filijs* E *hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis apostolis eius & prophetis in spiritu, esse gentes cohæredes & concorporales & cõparticipes promißionis in Christo Iesu per euangelium, cuius factus sum ego minister secundum donum gratiæ dei, quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius.* 1. Cor. 15

[Huius rei gratia, id est, pro hac re grata mihi, scilicet vt vos coędificemini, vel pro gratia dei implẽda in hac re, [ego Paulus vinctus sum.] Et ponit per quæ ipsi sunt coædificati, quia scilicet deus reuelauit illi salutem ad gentes pertinere, & misit illum eis prædicare, & facit pati pro illis, vt magis sint deo grati. Ego Paulus vinctus [Christi Iesu, id est, pro seruitio & nomine Christi, vel id potestate & volũtate eius ego vinctus sum: quia quãdo voluerit, me dissoluet. Vel ego vinctus pro euãgelio sum Christi, non diaboli, vt illi qui pro suis criminibus tenentur in vinculis. Vinctus Christi sum, & hoc [pro vobis gentibus] quibus viam salutis prædicabã. vel pro vobis, quia quod sum vinctus Christi, tendit ad vtilitatẽ vestram, id est, vobis est vtile. Meritũ enim pastoris prouectũ confert gregi. Tunc Romæ tenebatur Apostolus in carcere. Quia verò meritum pastoris non proderit ouibus, nisi se habeãt prout religio Christiana exigit, supponit: [Si tamẽ audistis] aure cordis, id est, si intellexistis [dispensationem gratię dei. i. apostolatum mihi dispensatũ à deo, qui scit cur me ad hoc officium elegit. Vel dispensationẽ, id est, officium dispensandæ & prædicandæ gratiæ dei, id est, gratuiti beneficij dei omnibus impensi. Si intellexistis me dispensare gratiam dei, id est, si intellexistis gratuita eius dona quæ vobis dispensaui, scilicet remissionem peccatorum, innocentiã, virtutes, charismata, scientiam, fidem, doctrinam & his similia, vobis à deo gratis esse collata, non ali- F

G quo merito neque carnalibus obseruātiis. Si enim hæc gratis diuinitus dari non creditis, non estis in fide sana. Et si fidem sanam non habetis, nihil vobis meritum meum valebit. Ac si dicatur: Quod sum vinctus, vobis proderit, si intelligitis quod vobis dispensaui esse gratuitum donum dei, vt nihil meritis vestris adscribatis, nec in carnalibus obseruantiis fiduciam vllam ponatis. Quod posuit, audistis, & non credidistis, ideo fecit, vt innuat istud vsque adeo aptum & vicinum rationi, vt non solum fide sit dignum, sed etiam intellectum. Verè dispensatio est gratuitum donum dei, id est, gratis collatum vobis, quia ipsa dispensatio [data est mihi, id est, id ipsum officium dispensandi est mihi datum, & hoc [in vobis] conuertendis & ædificandis, id est, vt vos per meā dispensationem conuerteremini, & in ædificio dei constitueremini. Vel ipsum officium dispensationis meæ iam est hærens in vobis, quod vos aure cordis & interiore vestro auditu iam recepistis ex gratia dei. Et si ego dispensationem non habeo nisi ex gratia, tūc
H patet quia vos notitiam dei & remissionem peccatorum atque iustificationem & cætera quæ vobis dispensaui, non habetis nisi ex sola gratia. Post hæc ponit rationem ad idem ostendendum, quod scilicet gratis habeat hoc quod eis dispensat, & hoc per medium. Nam vbi se gratis habere ostendit, & quod ipsi similiter gratis habeant, eos conuincit. Ac si dicat: Gratis est mihi data dispensatio, [quoniam secundum reuelationem] diuinam non secundum humanam doctrinam, neque secundum vires meas, [factum est mihi notum sacramentum, id est, quoddam dei occultum est mihi diuinitus reuelatum, hoc est, nō obscure, sed aperte intimatum: nec habeo huius rei plus notitiæ, nisi inquantum deus mihi reuelauit & detexit, id est, nihil habeo ex me, sed totum ex sola gratia. Et si ego quicquid vobis dispenso, ex gratia habeo, tunc & vos ex gratia totum habetis. Dei bonitas mihi reuelauit sacramentum, id est, quoddam mysterium multis hominib⁹ occultum, scilicet quod
I vos gentes essetis incorporandæ Iudæis in vnitate fidei & eandem gloriam habituræ quam Iudęi. Notificatum est mihi à deo sacramentum, & hoc [sicut supra scripsi in breui, id est, ita mihi manifestatum est diuinitus, vt superius posui, cum dicerem, ipse est enim pax vestra qui fecit vtraque vnum, & cætera quæ ibi breuiter dicta sunt de mysterio Christi & societate vtriusque plebis. Id est, nihil supra scripsi tunc de mysterio quod non sit mihi per spiritum prophetiæ reuelatum à deo, id est, quod non habeam à gratia dei. Notum factum est mihi, [prout potestis legētes intelligere, id est, inquantum vos attente studioseque legentes potestis animaduertere in prædicta litera. Ipse est enim pax nostra &c. [prudentiam meam, id est, sapientiam & peritiam, quam ego habeo super [mysterio Christi.] Hoc est, intantum mihi notificatum est mysterium, inquantum prædicta litera ostendit me habere prudentiā de mysterio Christi, id est, inquantum mittit studentes ad intelligendum illud mysterium. Per literam enim illam, licet nos ignoremus, ad multiplicem tamen intellectum de mysterio Christi duci possumus. Aliter K
enim forsitan posset exponere literam illam beatus Hieronymus, & aliter Ambrosius, atque aliter magnus Augustinus: & secundum omnem intellectum, qui inde potest fieri, id est, de illo Christi mysterio, notificatū est Apostolo. Hoc totum tale est, ac si breuiter dicat: In tantum notificatum est mihi sacramentum, inquātum, id est, quàm multipliciter potest ĩtelligi in scriptura illa quę est: Ipse est enim pax nostra &c. Hoc ideo dixit, vt perhoc commendaretur autoritas sua: & commendata autoritate, maiorem fidem exhiberent doctrinæ suæ, mandata legis dissuadenti. Quod sacramentum vel mysterium [nō est agnitum, id est, vicinè notū & plene [filiis hominum, id est, rationalium, hoc est, vel carnalibus vel spiritualibus filiis patriarcharum & prophetarū in [aliis generationib⁹, id est, in præteritis temporibus. Licet enim antiqui sancti scirent gentes ad fidem venturas, tamen nescierunt quod ad eandem vitæ sublimitatem & L
gloriam forent venturæ, ad quam Iudæi culturam habentes vnius dei. Sed, & hoc latuit eos quia sine lege forent saluandæ. Non est illis agnitum ita plenarie hoc mysterium, [sicut nunc, id est, inquantum tempore gratiæ [reuelatum est] illis quibus debuit, id est, [sanctis apostolis eius,] qui hoc prædicare missi sunt, [& prophetis] sub noua gratia, ex quibus fuit Agabus, & hoc reuelatum est illis in spiritu sancto, id est, per spiritum Act. 11. sanctum. Et quid sit hoc mysterium, subditur, scilicet [gentes esse cohæredes, id est, simul cum Iudæis vnam hæreditatē in cælo habituras, [& concorporales, id est, simul cum eisdem Iudæis in vno corpore ecclesiæ mansuras in præsenti, vt hæ sint tam honorabilia membra ecclesiæ quàm & Iudęi, [& comparticipes promissionis] vitæ æternæ, vt æqualiter ad gentes pertineat illa promissio sicut ad Iudæos, & æqualiter in eius adeptione sublimentur vtrique. Et hæc omnia fiunt [in Christo M
Iesu, id est, in eo quod Christus carnem assumpsit & mundum per se & per apostolos illuminauit. Nam hæc omnia gentes habent [per euangelium, id est, per receptionem & obseruantiam euangelij quod eis ministro. Non enim prodesset illis incarnatio Christi, nisi prædicaretur. [cuius] euangelij [factus sum ego minister,] non enim est meum. Et quod minister eius factus sum, non est secundum merita mea, sed [secundum donum gratiæ,] id est, secundum gratuitum donum gratiæ [dei, quę] gratia [est mihi data secundum operationem virtutis eius, id est, secūdum quod operata est virtus eius, qua suscitauit Christum, in quo nos omnes à morte animæ resuscitaret, & sine legis operare saluaret. Et cùm ego ministerium euangelij habeam ex gratia, patet quia & vos habetis ex gratia quicquid ex auditu euangelij, quod prædicaui vobis, accepistis.

Mihi enim omnium sanctorum minimo data

A *data est gratia hæc in gentibus, euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absc͂oditi à seculis in deo, qui omnia creauit, vt innotescat principatibus & potestatibus in cælestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei secundum præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Iesu domino nostro, in quo habemus fiduciā & accessum in confidentia per fidem eius.*

[Data, inquit, gratia est mihi omniū sanctorum minimo.] Præ nimia humilitate dicit se minimū omnium sanctorum, ostendens de se magnum humilitatis exemplum. vel minimus erat omniū sanctorum, id est, magis humiliatus, hoc est, afflictus omnibus tribulationibus, quam alius aliquis san-
B ctus. Multo enim plus persequebantur eum Iudæi & gentiles, quàm aliquem aliorum. Mihi minimo data est gratia [hæc in gentibus, id est, ministratio: & hoc (vt præmissum est) secundum operationem virtutis eius, id est, ita vt sequatur eā operatio virtutis dei, quia ad confirmationem meæ prædicationis deus per me miracula operatur. Data est mihi, id est, gratis concessa à deo ad vtilitatem. Hæc gratia data est mihi, scilicet [euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,] id est, multa eius dona copiose & abundanter nobis collata, quæ adeò ditia sunt & magna, vt nullo prorsus intellectu queant inuestigari, cùm deus pro hominibus homo fieri & pro mortuis vita mori, atq; iustus pro peccatoribus immolari dignatus sit, cunctisque per orbem nationibus lumen veritatis ostendere, fidem dare, & peccatoribus remissionem, iustitiam, charismata, & cætera huiusmodi, quæ nō possunt perfecte inuestigari, quàm magna & qualia sint. In hoc etiam sunt inuestigabiles istæ diuitiæ, quia aliis dantur, & aliis non dantur: & cur hoc fiat, in-
C uestigare non possumus. Quādo enim plures verbo prædicationis, & quorundam mentes dono supernæ gratiæ tanguntur intrinsecus vt credant, quorundam autem non tanguntur, quis nisi solus deus scire potest cur isti eliguntur & illi relinquūtur? Inuestigabiles itaque sunt diuitiæ donorum Christi. Nec solùm istas euangelizare missus sum, sed [& illuminare, id est, clare & lucide docere [omnes quæ, id est, quàm mirabilis & ex quanta dilectione procedens [sit dispensatio sacramenti, id est, quàm mirabiliter sit dispositum à deo patre sacramentum incarnationis, passionis & resurrectionis Christi, per quod gentes fierent cohęredes & concorporales & comparticepes. Quod sacramentum erat absconditum in diuina mente [à seculis, id est, à primo tempore seculorum, quando cum seculis cœperunt creaturæ: quia ex quo secula sumpserunt principium, nulli fuit ita patefactū vt nunc apostolis. Hoc ideo dicit, vt ostendat sibi multum esse credēdum, cui reuelatum est tantum mysterium. Per hoc idem ostendit dispēsationem istam fieri ex sola gratia. Quod inde patet, quia à D seculis fuit abscondita, quoniam nec humana merita, nec carnales obseruantiæ potuerunt eam reuelare. Recte dicitur dispensatio sacramenti, quia deus diuerse tribuit illud sacramentum, cum aliis dat plus esse participes & concorporales & cohæredes, & aliis minus. Sacramenti dico, [absconditi in deo,] quia ita manebat in deo, vt non extra deū procederet, sed in secreto eius consilio lateret. Habet enim deus in seipso absconditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easque implet non in illo opere prouidentiæ, quo naturas substituit vt sint, sed in illo quo eas administrat vt voluerit, quas vt voluit condidit. Ibi est gratia, per quam salui fiunt peccatores. Nam in mundo absconditæ sunt rationales causæ omnium rerum naturaliter oriturarum, sicut absconditus erat Leui in lumbis Abraæ, ideo autem causæ eorum quæ per gratiam futura sunt. Sic & hoc mysterium nostræ saluationis, quo gentes Iudæis æquarentur in sanctitate & gloria, vt omni- E no aliud futurum non esset, absconditum erat in deo, [qui omnia creauit,] quia solus ipse creator nouerat, quid de suis creaturis facturus esset. Data est mihi gratia euangelizandi, vt effectum habeat in ecclesia prædicatio mea, & per ecclesiam, id est, per ea quæ fiunt in multiplicibus ecclesiæ membris & ordinibus vel operibus, [vt innotescat, id est, interius & subtilius & magis notescat [principibus & potestatibus, id est, prioribus & potentioribus angelorum ordinibus, qui sunt [in cælestibus, sapientia dei multiformis,] quantum ad varia & multa opera quæ facit in ecclesia, nō inquātum est in deo simplex & inuariabilis. In hoc enim eam ab initio cognouerunt, qui ei ab initio astiterūt. In se enim nō multiplex, sed simplex est ista sapientia: sed propter multiplicia opera sua quæ sapienter disponit, dicitur multiformis, quia multas operum formas aptat. Et secundum hoc in cognitione huius sapientiæ etiam angelici spiritus [per ecclesiam] profecerunt, quia dum eam Christus vel per se, vel per apostolos instrueret, plurima secreta didicerūt angeli quę ignorabant. Ma- F gna est igitur dispensatio sacramenti, vbi didicerunt vel discunt etiam virtutes angelicæ: & magna fides est attribuenda verbis illius, qui tantum sacramentum dispensat. Innotescat sapientia principibus, & hoc [secundum præfinitionem seculorum, id est, intantum innotescat, inquantum deus præfiniuit & præordinauit de seculis, id est, de hominibus qui versantur in seculis: hoc est, de hominibus qui erāt futuri à primo statu ecclesiæ vsque ad consummationem seculi. Quos ideo vocat secula, quia mutabiles sunt & trāsitorij vt secula, id est, vt cursus prætereuntiū dierum. [Quam] pręfinitionem [fecit in Christo Iesu, id est, hęc omnia præfiniuit deus in Christo, non in carnalibus obseruantiis, vel in aliquo merito nostro. Vel dei sapientia est multiformis secundum præfinitionem seculorum, quia secundum ea quæ præfiniuit, id est, pręordinauit in seculis fieri, apparet multifor-

G mis, cùm hæc in operibus variantur multiformiter. Et hanc præfinitionem fecit deus in Christo Iesu [domino nostro,] quoniã ante secula præordinauit pater in filio, quid in seculis acturus esset. [In quo habemus fiduciam, id est, in cuius Christi auxilio habemus spem & fiduciam accedendi ad dominum, & nõ solùm spem, sed & ipsum [accessum,] & secundum bona opera, & secundum præmium. Fiduciam habemus in eo vincendi tribulationes, vel adipiscendi supernam hæreditatem, & post finem vitę pręsentis accessum realiter ad deũ, & hoc [in confidentia, id est, merito confidentiæ habitæ [per fidem eius,] scilicet quia tantùm in eo solo omnimodam fiduciam posuimus per fidem eius quam intemeratam seruauimus, nihilque fiduciæ nostris meritis, vel carnalibus obseruantiis attribuimus.

H *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur, vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtutẽ coroborari per spiritum eius, in interiori homine, Christum habitare per fidem in cordibus vestris: in charitate radicati & fundati, vt possitis cõprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & lõgitudo & sublimitas & profundum: scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, vt impleamini in omnem plenitudinem dei.*

In Christo (vt pręmissum est) habemus fidutiam & accessum ad patrem in confidentia per fidem eius. [Propter quod peto] à vobis, vt confidentes I & constantes in fide sitis, per quam ad tãtam peruenietis gloriam. Omnia bona (vt superius frequenter ostensum est) accepistis à pręueniente vos gratia dei: nunc superest vt vos arbitrio liberę voluntatis vestræ eandem subsequamini gratiã, perseuerantes in ea, & bene operantes. Peto enim à vobis, propter arbitrium voluntatis. Peto [ne deficiatis à synceritate & constantia fidei & perseuerãtia bonorum operum, [in tribulationibus meis, id est, respectu mearum tribulationum, hoc est, tribulationes quas audistis me pati [pro vobis,] quibus prædicabam, non sint vobis causa deficiendi, sed constantes estote in gratia quam vobis annũciaui, non erubescentes de vinculis meis, neque timẽtes similia pati. Vel pro vobis sunt tribulationes meæ, id est, ad vtilitatem vestram spectant, vobisque proficiunt. [Quæ res, id est, me pati pro vobis tribulationes, [est gloria vestra.] Gloria enim vobis est, habere talem doctorem, non confusio, vt infideles æstimant. Et magno gloriæ præmio remunerabimini, si me nunc in tribulationibus non

Nota.

despexeritis, sed in firma fide permanseritis. Peto K ne deficiatis. Quia enim voluntatis arbitrium habetis, peto. Sed quia vobis arbitrium non sufficit ad implendum quod peto, [huius rei gratia,] id est, ne deficiatis, [flecto genua mea] in oratione pro vobis. Facit enim pro eis Apostolus orationem, vt deus det perseuerantiam & augmentum virtutum & scientiæ. Et per flexionem genuum intelligimus humilitatem supplicantis. Nam ad hæc solent in oratione flecti genua, vt humilitas interior denotetur, & humiliori supplicatione affectus orationis commendetur. & fortasse vinculis catenarum constrictus, non poterat Apostolus genua corporis flectere: sed si hoc impediebatur corporalitet agere, vel genua cordis humilius flectebat. Flecto genua, id est, humiliter in precibus supplico [ad patrem domini nostri Iesu Christi,] vt merito eius obtinere possim quod peto. Id est, oro illum de quo non est diffidendum quin exaudiat, tum quia flecto ad eum mea genua, tum quia L genuit eum qui noster est dominus, & est Iesus atque CHRISTVS, id est, rex noster & sacerdos. Flecto ad patrẽ genua mea, vt sicut pius pater me exaudiat. [ex quo, id est, ex cuius similitudine [omnis paternitas] non dico est, sed [nominatur.] Nam proprie non dicitur pater, nisi solus deus: alij autem ad similitudinem eius de quibus non est dicendum quod sint patres respectu dei, sed nomen illud participant, [in cælis, id est, inter angelicos spiritus. Ibi enim superiores qui præsunt aliis, & curam super eos habent, patres nominantur: [& in terra, id est, inter homines. Dei enim Matth. 6. ineffabilis dilectionis vehementia inæstimabiliter Lu. 11. nos dilexit ac diligit & gubernat, ideoq; pater noster dicitur. Nos autem & angeli per eum dicimur patres in similitudine dilectionis & prouidentiæ, quoniam ipsa dilectio & gubernatio qua vocamur patres ab eo procedit. Ex eo nominatur omnis paternitas in cælo & in terra: quia (vt dictum est) quicunque sunt patres & præsunt aliis paterno affectu, siue in cælo, sicut dominationes M cæteris subiectorum ordinibus: siue in terra, sicut episcopi & abbates, aliique prælati, qui paterna bonitate, subditis præsunt, ab eius imitatione vocabulum paternitatis sortiuntur. Vel angeli cælorum nobis prouidentes, dicuntur patres in cælis: & prælati ecclesiæ, patres in terra. Possunt cæli, spirituales homines intelligi: terra verò, carnales. Ipse enim dicitur pater, vel quia ex se filium genuit, vel quia creaturas pio moderamine gubernat & regit. Ad cuius similitudinem ob candem causam dicuntur patres, vel qui ex seipsis filios generant, vel qui subiectos pio moderamine & studio gubernant. Et quia talis tamque benignus & charitatiuus erga nos est pater iste, non est diffidendum de eo quin nos exaudiat. Ad quem idcirco genua mea flecto, [vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, id est, secundum diuitem & copiosam largitionem abundantiæ maiestatis suæ, [virtutem corroborari, id est, cõstantiã fidei, quæ interius & exterius vos faciat robustos & fortes

A & fortes contra omnes tribulationes. Virtutẽ corroborari [per ſpiritum eius, id eſt, per ſpiritũ gratiæ, per operationẽ ſpiritusſancti [in interiori homine, id eſt, in anima quæ ab hoſtibus non poteſt attingi. Et vt hoc ſalubriter vobis tribuat, det [habitare Chriſtum per fidem in cordib⁹ veſtris] ſecundum perfectionem virtutum & conſtantiæ, & hoc per fidem de eo habitam & perfectam. Sunt enim nonnulli hæretici fortes ad tolerantiam aduerſitatum, ſed non eis prodeſt. Vel det Chriſtum habitare in mentibus & rationibus, eas illuminãdo, id eſt, illuminet Chriſto habitatore rationem veſtram, & hoc per fidem. Ratio enim nõ illuminatur ad intelligendum, niſi fides præcedat. Vnde ſcriptum eſt: Niſi credideritis, non intelligetis. Et
Eſaie. 7. ſecũdũ. 70 intantum illuminat rationem veſtram, [vt in charitate radicati & fundati poſſitis comprehendere cum omnibus ſanctis, quæ ſit latitudo & longitudo & ſublimitas & profundum.] Vel ſecundũ ſu-
B periora ſic poteſt cõtinuari: Peto ne deficiatis, ſed conſtanter perſeueretis: vos dico, in charitate radicati & fundati. Radicati, id eſt, firmiter plantati ad inſtar arboris, quæ quãtò plus terræ figitur, tãtò plus creſcit, & huberius fructificat: & fundati ſicut ædificium, quod quãto profundius fundatur, tanto firmius in altum conſtruitur. Radicati enim dicuntur, qui in actiua vita ſtrenui ſunt, quibus charitas eſt radix: quia ſicut ex radice creſcit, arbor, & creſcens fructum ad vtilitatem aliorum facit, ſic illi qui ſunt in actiua vita, ex charitate creſcunt ad hoc, vt ferant fructum, ſiue corporalem victum præbendo, ſiue ſpiritualem. Per fundatos autem intelliguntur contemplatiui, quia non creſcunt in huiuſmodi fructum aliorum, ſed firmi & immoti (prout eſt poſſibile) permanent in cõtemplatione diuina. Hoc eſt dicere: Siue ſitis in actiua vita, ſiue in cõtẽplatiua, manẽtes ſemper in charitate, poſſitis, id eſt, facultas ſit vobis comprehẽdere, id eſt, cum rerum executione notitiam prendere, vt & intelligere & facere valeatis cum om-
C nibus ſanctis. nõ enim aliter ſancti eritis, niſi hoc myſterium quod omnes ſancti intelligunt, intellexeritis. Poſſitis comprehendere quæ ſit latitudo prædicti ædificij, in quo vos ędificamini, id eſt, tẽpli dei. Latitudo eius eſt amplitudo cordis ſanctorum, qua cunctos diligunt, cunctiſque prodeſſe cupiunt, & prout valent proſunt. Lõgitudo eius, quę & longanimitas dicitur, expectatio eſt promiſſionum Dei cum alacritate mentis. Sublimitas, vita cœleſtis inter angelos. Profundũ autẽ, id eſt, fundamentum ædificij illius, fides eſt & baptiſmus, & cætera huiuſmodi ſacramenta eccleſiæ. Hæc ergo quatuor orat Apoſtolus, vt poſſimus intellectu & actu comprehendere. Vel de ſupernæ mãſionis tẽplo. i. de perpetua regni felicitate poſſunt hæc intelligi. Aeterna enim gloria illius regni ita erit lata, quod nullus ibi coarctabitur: ita erit longa & continua, quod nũquam deficiet: ita erit ſublimis & alta, quod omne terrenum bonum excedet: ſic eſt profunda & admirabilis, quod nullius hominis vox in præſenti valet eam perfectè narrare, nulliuſque mens ad plenum intelligere. Vel etiam in
Deo poſſunt hæc intelligi. Habet enim Deus latitudinem, quia dilectionem ſuam vſque ad collectionem perſequentium tendit. Habet longitudinem, quia ad vitæ patriam nos longanimiter tolerãdo perducit. Habet ſublimitatem, quia ipſorum quoque intelligentiam qui recepti in ſuperna fuerunt congregatione, trãſcendit. Habet profundũ, quia damnatis inferius, diſtrictionis ſuæ iudicium comprehenſibiliter exerit. Quæ ſcilicet quatuor nobis in hac vita poſitis ſingulis exercet, quia & latitudinem amando, & longitudinem tolerando, & celſitudinem non ſolum intelligentiam noſtrã, ſed etiam vota ſuperando, & profunditatem ſuam exhibet, occultos & illicitos cogitationum motus diſtrictè iudicando. Sed eius celſitudo & profunditas quàm ſit inueſtigabilis, nullus agnoſcit, niſi qui vel cõtemplatione ad ſumma prouehi, vel occultis motibus reſiſtens, tentationum cœperit importunitate turbari. Sed & in cruce domini, & per crucem in moribus ſanctorũ poſſunt iſta qua- E
tuor intelligi. Crux enim lata eſt in tranſuerſo ligno, quo extenduntur pendentis manus: & ſignificat opera bona in latitudine charitatis & hilaritatem mentis. Longa eſt à tranſuerſo ligno vſque ad terram, vbi dorſum pedéſque figuntur, & ſignificat perſeuerantiam in longitudine temporis vſque in finem. Alta eſt in cacumine, quo tranſuerſum lignum ſurſum verſus extenditur: & ſignificat ſupernum finem, quo cuncta referuntur: quoniam cũcta quæ fiunt latitudine, propter altitudinem diuinorum facienda ſunt præmiorũ. Profunda eſt in ea parte, qua ĩ terra figitur. Ibi quippe & occulta eſt, nec videri poteſt. Sed cuncta eius apparentia & eminentia inde conſurgunt, ſicut bona noſtra de profunditate gratiæ dei, quæ cõprehendi ac diiudicari nõ poteſt, vniuerſa procedũt. Profundum enim crucis eſt occulta voluntas Dei & incomprehẽſibilitas iudiciorum eius, vnde iſta gratia in homines venit cunctos præueniens, & omnia bona prout voluerit diſtribuens, aliis qui- F
dem ſic, aliis verò ſic, & alios eligẽs, alios reſpuẽs. Hæc enim omnia cur ita fiant, inſcrutabile eſt. Sed orat Apoſtolus vt iſta quatuor prout oportet valeamus intellectu & operatione comprehendere, & hoc cũ omnibus ſanctis, quia omnes ſancti cõprehendunt quæ ſunt iſta quatuor. Nam comprehẽſio iſtorum eſt quædam cõmunio cœleſtis reipublicæ. Et hoc etiam, inquit, oro, vt poſſitis ſcire charitatem Chriſti quã erga vos habuit & habet: quæ tanta eſt, quòd ſupereminet omni ſcientiæ, & exuperat omnem ſenſum: quia nullus ſapiens eſt adeò in hac vita, qui poſſit perfectè tantam charitatem conſiderare. ſed in futuro ſeculo ſcietur hęc charitas. Ibi enim plena & perfecta dilectio eſt ſine vlla malorum tolerantia, quæ non fide credit quod non videt, nec ſpe deſiderat quod non tenet, ſed in æternum veritatis incommutabilem ſpeciem cõtemplabitur, cuius ſine fine quietum tempus erit laudare quod amat, & amare quod laudat. Sic ergo detur vobis [ſcire Charitatẽ Chriſti

 ſuper-

G superem inentem scientiæ] & præcellentem intellectum, & hoc ita, [vt impleamini in omnem plenitudinem dei,] nō vt sitis plenus deus, sed vt perfectè sitis pleni deo, vt sit deus omnia in omnibus.

Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter, quàm petimus aut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in nobis, ipsi gloria in ecclesia & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum, amen.

Ego, inquit, genua mea flecto ad deum patrem, vt det vobis hæc omnia: sed ipse [potens est facere superbundanter, id est, valde largius & affluentius [quàm petimus aut intelligimus, id est, vltra omnem petitionem & intelligētiam nostram potest ipse nobis abundātiam donorum largiri, [secundum virtutem] gratiæ suæ, [quæ operatur in nobis] nonnulla etiam quæ nemo peteret vel intelligeret. Vel secundum virtutem quæ operatur in nobis, id est, sicut potentia eius operata est in nobis apostolis magnifice dona, ita potens est facere, omnia in vobis pro quibus oramus, & ei qui ista potest facere, & faciet si voluerit, [ipsi sit gloria] nō nobis. i. excellens honor, & hoc [in ecclesia, id est, in consideratione eorum quę facit in ecclesia, sicut fidem, innocentiam, iustitiam. [& in Christo Iesu, id est, in respectu Christi, per quem hæc omnia fiunt, & in cuius iudicio & gratia sunt hæc vniuersa. Et nō ad horam sit ei gloria, sed [in omnes generationes seculi seculorum, id est, in futuro seculo quod cōstabit ex omnibus generationibus, quæ generantur in his præsentibus seculis. Seculum quippe seculorum, æternitas est, cuius partes sunt tempora & omnia secula. Potest etiam seculum seculorum intelligi præsens hoc seculum à principio mundi vsque ad finem simul intellectum, quod in multa secula diuiditur. Et in omnes

I generationes istius seculi seculorum extendatur gloria, quam pater habet in Christo & in ecclesia, vt nulla generatio sit ab initio mundi vsque ad eiùs terminum, in qua non glorificetur Deus per Christi gratiam in filiis ecclesiæ. Nullum enim tempus transiit vnquam vel transibit sine electis, in quibus per Christum glorificatur pater. Amen, id est, vere vel fideliter. Hìc tractatum suum commendatione gratiæ, in qua & carnales obseruātias improbauit, terminauit apostolus, & ad moralem exhortationem transit, dicens:

CAPVT IIII.

Obsecro itaque vos ego vinctus in domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate & mãsuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate, soliciti seruare vnitatē spiritus in vinculo pacis.

1. Cor. 7.

Vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus dominus, vna fides, vnū baptisma. Vnus deus & pater omnium, qui super omnes est, & per omnia, & in omnibus nobis. K 1. Cor. 12.

Hactenus de fide & gratia tractauit, & omnia gratiæ tribuenda satis monstrauit: nunc de moribus monet prius cōmuniter omnes, post per singulos ordines. Quandoquidem sola gratia saluati estis, non ex operibus vel obseruātiis carnalibus, & habitaculum Dei estis effecti, sicut ostēsum est superius, [itaque obsecro vos,] vt ita iam amodò viuatis, quatenus tantam gratiam vobis collatam non amittatis. Et hoc est: Obsecro, id est, per sacra dona cœlestis gratiæ quæ percepistis, rogo vos ego quē audire debetis, quia vinctus & incarceratus sum, non in furto, [sed in domino. i. in amore domini, videlicet propter amorem eius, & propter nomen eius in quo fixus permaneo. Et quia L vinctus sum, compatiendum est mihi, non spernēda exhortatio mea. Obsecro [vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis,] id est, vt ambuletis digne fide qua per gratiam vocati estis, id est, vt ambuletis digne ad cœlestem patriam, id est, vt ambuletis prout fidem decet, qua venietis ad cœlestem gloriam. Ambuletis, id est, promoueamini & perseueretis operando ea quæ conueniunt fidei ducenti ad salutem æternam, id est, bona opera. Bona enim opera exigit fides vestra. Vel quia gratis ad fidem vocati estis prędicatione mea, ambulate sic in fide & bonis operibus, vt ambulatio vestra prædicationi meæ conueniat. Hoc modo poteritis dignè ambulare, scilicet [cum omni humilitate, id est, & interius in corde habita, & exterius exhibita, scilicet vt nullatenus vel in corde vel in verbo seu in opere præsumatis de vobis, aut vos aliis præferatis: [& mansuetudine, id est, lenitate & tractabilitate, vt scilicet sicut mãsueta animalia vos tractari permittatis, vt sitis familiares M & affabiles. Humilis dicitur quasi humi accliuis. mansuetus quasi manu assuetus. Et multi sunt humiles, qui non sunt mansueti, id est, lenes & tranquilli, sed in ipsa humilitate intermiscent quendā rigorem & seueritatē quasi pro iustitia. Ideo nunc Apostolus humilitati subnexuit mansuetudinem, vt qui fuerit humilis, studeat & mansuetus esse. Nec solum cum humilitate & mansuetudine ambuletis in via Dei, sed etiam cum omni patientia, qua patiamini tribulationes pro CHRISTO voluntate & actu, quia quidam nō patiuntur aliquādo volūtariè. Quā patiētiam seruabitis [supportantes inuicem] vos, id est, vt alter sustineat alterum in his quæ sunt grauia & aspera. Et hoc poteritis facere, si vicissim reputaueritis vos esse supportantes, id est, inferiores. Nō enim ille bene patitur, qui se superiorem reputat. Et hāc variā supportationem facite [in charitate,] vt vos inuicem tolerantes, diligatis vos inuicem. Sūt enim nōnulli qui eos incipiunt non diligere, à quibus contumelias

A melias vel huiusmodi aduersa patiuntur. Sed non debet charitas relinqui propter aduersa quæ patimur. Vel in charitate vos supportate, id est, non fictè, nec propter terrenũ commodum siue damnum, nec propter timorem alicuius personæ potentis, nec propter importunitatem temporis, nec propter inanem gloriam, vel aliquid, huiusmodi, sed propter solam dilectionem, vt sola dilectio sit causa tolerantiæ vestræ: & nõ irascamini, nec turbetur cor vestrum in hora qua hæc patimini, sed permaneatis in charitate & animi lenitate. Vos dico, [soliciti seruare vnitatem spiritus, id est, sitis inter aduersa quę vicissim suffertis, soliciti & curiosi inuiolabilem custodire vnitatẽ spirit⁹, id est, vnanimitatem voluntatis; vt sit vobis cor vnum & anima vna, & hoc [in vinculo pacis, id est, pax & concordia exterior sit quasi vinculum & nexus interioris vnitatis spiritus. Vel aliter: Ingreditur enim Apostolus remouere quoddam quod cõtrarium est charitati, videlicet schisma, quod in eis tunc fuisse propter charismata non est dubitandũ.

B Quoniam illi qui habebãt charismata, despiciebant alios, & abrumpebant se ab eis, sicque schisma erat inter eos. Quod ipse prorsus vult eradicare, dicens: Soliciti seruarę vnitatem spiritus, id est, solicite postponendo omne schisma seruetis quod à vobis non habetis, scilicet vnitatem, id est, quod vos estis facti vnum secundum fidem, & alia dona seruetis, quia vnitas illa est spiritus, id est, à spiritu sancto vobis concessa, & ideo non est negligenda, sed studiosè retinenda. Quam poteritis hoc modo seruare, videlicet in vinculo pacis, id est, vt pax taliter inter vos habita, vt alius nõ inquietet alium, vinciat vos in simul & conglutinet, Et sitis omnes [vnum corpus] per vnitatem fidei & concordiam licet diuersis officiis videamini dediti, sicut diuersa membra corporis: & sit vobis [vnus spiritus, id est, vna mens & voluntas, sicut & vnam remunerationem vitæ perennis omnes speratis. Et hoc est, [sicut vocati estis] à deo [in vna spe vocationis vestræ, id est in vna expectatione supernæ mercedis, ad quam vocati estis, Vel ideo seruare debetis vnitatem spiritus, quia vnum corp⁹ est de quo vos

C estis, id est, ecclesia quæ est vna, & est corp⁹ Christi. Vnum corpus secundum fidem & dilectionem & sacramẽtorum perceptionem. Et spiritus Christi qui hoc corpus eius viuificat, est vnus. Multis enim membris cõstat vnum corpus, & vegetat omnia membra vnus spiritus. Ecce humano spiritu quo sum ipse homo, mẽbra omnia colligo & vegeto. Impero omnibus membris vt moueantur, intẽdo oculos ad videndum, aures ad audiẽdum, linguam ad loquendũ, manus ad operationem, pedes ad ambulandum. Officia membrorum dispertita sunt, sed vnitas spiritus cõtinet omnia. Quod spiritus noster, id est, anima nostra est ad membra nostra, hoc est spiritus sanctus ad membra Christi, ad corpus Christi, quod est ecclesia. Omnia enim membra Christi cum sint diuersis officiis dedita, vno tamen spiritu Christi vegetantur. Iam verò si membrum præscinditur de corpore, nunquid sequitur spiritus? Nequaquam, & tamen membrum

D agnoscitur. Quia homo separatus ab ecclesia, sacramentum baptismi adhuc retinet, sed spiritum amisit. Cauendum est ergo schisma, & seruãda est vnitas. Nõ amittitur spiritus sanctus qui non potest scindi; sed vnus permanet: & eos qui vnitatem custodiunt, replet: & hãc seruare debetis, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ, id est, sicut fide vocati estis in vna spe æternæ gloriæ. Hæc enim fides vocatiõis est, id est, fidei vestræ, hoc est; fides vestra est causa spei vestræ, quia præcessit ipsam spem, & dedit eam vobis. Quæ spes est vna; quia vnam vitę æternę gloriam expectat. Illa enim est vna, quia licet alij sint ibi vt stellæ, alij vt luna; alij vt sol, omnibus tamen sufficit quod habent. Quoniam illi qui non sunt in tam digna claritate adeò sunt vnita dilectione cum maioribus, vt hoc quod maiores habent, isti se habere reputent. Sic & vos in hac vita debetis facere, vt qui minus habent in charismatibus aliisq; donis, ex vnione dilectionis reputent se habere quod maiores habẽt;

E qui ad eorum vtilitatem habent. Non enim in hac re debet alius inuidere alij, neque alius alium despicere. Et ob hoc debetis etiam vnitatem seruare quia [vnus dominus] omnib⁹ vobis est Christus; qui vos manumisit & viuificauit. Nõ enim habetis plures dominos, pro quorum diuersis voluntatibus vos oporteat discordare: sed vnum, qui vobis vnitatem præcipit. Vnitas enim non habet in se contrarietatem, sicut nec creator. Quod autem ab vnitate separatur & extra vnitatem est, iam est contrarium & dualitas. Nam creator erat quidem vnus, sed statim vt creatura successit, contrarietas processit. Seruanda est igitur vnitas, vt vni domino seruiatur. Quæ & ideo custodiri debet, quia [vna fides] est. Licet enim vnusquisque credentiũ suam fidem habeat, vna tamen fides dicitur. Hæc enim in animo credentis est ei tantum conspicua, cuius est, quamuis sit & in aliis non ipsa, sed similis. Non enim numero est vna, sed genere: Propter similitudinem tamen ex nulla aduersitate magis vnam dicimus esse quàm multas. Nam & duos homines similimos cum viderimus, vnã faciem dicimus & miramur amborũ. Ita enim dicitur eadẽ

F credentium fides vna, sicut eadem volentium voluntas vna, cum & in ipsis qui hoc idem volũt, sua voluntas sit cuique conspicua: alterius autem lateat, quamuis idem velit. Propter hoc etiam seruãda est vnitas, quia vnum est baptisma. Non enim potest iterari, sed à quocunque datum fuerit, siue à bono, siue à malo, siue à catholico, siue ab hæretico iuxta morem ecclesiæ in nomine sanctæ trinitatis, scilicet patris & filij & spiritussancti, tantundem valet ad remissionem peccatorũ & apertionem regni cœlorum. Sed ideo tenenda est vnitas, quia vnus est Deus in substantia sua. Nõ enim est multiplex substantia eius, sed vna & simplex. Vnde & Moyses: Audi Israel, dominus Deus tuus, Deus vnus est. Non potest esse maior, non potest esse minor, nõ potest numerari. [Vnus est Deus,] creator omnium, qui & vnus [pater omnium] est, *Deute. 6.*

paterno

G paterno affectu diligens omnia & gubernans: & ideo nemo potest se alteri præferre. Vnus dicitur iste pater, in eo quòd vnica affectione procurat omnia, sicut dulcis pater. [Qui est super omnes, id est, præcellit omnibus creaturis, cui⁹ dignitas nos inuitet: [& per omnia] diffusus, quia vbique est: & ideo timendus, cùm nusquam possit euitari: [& in omnibus nobis] est per gratiam, qui vnitatem seruamus. Per omnia enim est potentia virtutis suæ, & prudentia dispositionis suæ, sed in nobis gratia bonitatis suæ. Vel super omnes est dominando & regendo, & est per omnia, subministrando omnia bona quæ habēt, & in omnibus nobis collata beneficia seruādo. Illud per, quod est ibi, per omnia, ordinale est, ostēdens quod si omnia nostra discusserimus, omnia ordine perambulādo inueniemus ab eo ministrata. Et quia omnibus dominatur, & per omnia nostra est preter peccatum, & quia nobis illa conseruat, ideo soliciti esse debemus, vt quemadmodum ipse est vnus, ita & nos vnum simus, & vnitatem semper obseruemus.

Roma. 12. *Vnicuique autem nostrum data est gra-*
2. Cor. 12 *tia secundum mensuram donationis Chri-*
H
Psal. 67. *sti. Propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descēdit primum in inferiores*
Iohan. 3. *partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes cœlos, vt adimpleret*
1. Cor. 12 *omnia. Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in vnitate fidei & agnitionis filij Dei in virū perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt iam non simus paruuli flu-*
I *ctuantes, & circunferamur omni vēto doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circunuentionem erroris.*

Nos quidem omnes sumus vnū corpus, & vnitatem seruare debemus, sed non omnes æqualiter dona cœlestis gratiæ percepimus. Nā [vnicuique nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.] Nam aliud donum gratiæ habet iste, aliud ille: & quod habet ille, nō habet iste. Mēsura ista est & diuisio quædā donorum, & cōcordia ibi vnum corpus facit. Nam sicut in nostro corpore aliud accipit manus vt operetur, aliud oculus vt videat, aliud auris vt audiat, aliud pes vt ambulet: anima autem vna est quæ agit omnia, in manu vt operetur, in pede vt ambulet, in aure vt audiat, in oculo vt videat: sic sunt etiam diuersa dona fidelium tanquam membrorum, ad mensuram propriā cuiq; distributa, sed vna est Christi gratia quæ distribuit. Propter quod non debent alij aliis inuidere, nec alij cōtra alios de donis superbire, quæ gratis dantur à Christo, & quæ mēsurat ille & modificat, sicut scit singulis expedire. K Nam ad hoc vni multum datur, vt per hunc multi promoueantur alij: & ad hoc parum aliis, vt in omnibus erga omnes humilitatem conseruent. Et si Christus metitur cuidam multū, vt multis aliis prosit qui tantum non habent, tunc nō est rectum carentes inuidere habētibus, sed potius debēt reputare se habere quicquid maiores habēt, quia ad eorum vtilitatem habent. Nec illi qui habent, debent despicere non habentes, cùm ad hoc habeāt, vt non habētibus subseruiāt. Ita ergo debemus in variis donis quæ accipimus, seruare vnitatem, abraso omni schismate. [Propter quod] probandum quòd Christus det diuersa dona, dicit spirit⁹ sanctus in Psal. Ascendens in altum &c. Versa tamen ad Christum locutione, dicit Psalmista: Ascendisti Psal. 67. in altum, captiuasti captiuitatem, accepisti dona in hominibus. Nec moueat quod apostolus non ait, accepisti dona in hominibus: sed, dedit dona L hominibus. Ille quippe authoritate apostolica secundum hoc locutus est, quod Deus cum patre est filius. Secūdum hoc enim dedit dona hominibus, mittens eis spiritum sanctū, qui spiritus est patris & filij. Propheta verò secundum illud, quod idem Christus intelligitur in corpore suo, quod est ecclesia, vnde & fideles cuncti membra eius sunt, dixit eum accepisse dona in hominibus: quia ipse accipit, quicquid beneficij membris impenditur illius. vnde dicturus est: Quando vni ex minimis Matth. 25. meis fecistis, mihi fecistis. Sed videamus sentētiā: [Ascendēs in altum] cœli habitaculum Christus, [captiuam duxit captiuitatem, id est, corruptionem nostram virtute suæ incorruptionis absorbuit: vel captiuam duxit captiuitatem, quia vicit mortē, quæ captiuos tenebat, in quibus regnabat. Vel eos qui in inferno tenebantur captiui, qui & captiuitatis nomine designari possunt, duxit secū ad regna cœlorum. Nam sicut militia cū dicitur, intelliguntur, qui militant, sic appellatione capti- M uitatis intelliguntur, qui in inferni claustris detinebantur capti. In hac quoque vita multi tenebātur à diabolo captiui in peccatis, qui & captiuitas similiter appellantur, sed eos Christus feliciter captiuauit. Cur enim nō sit captiuitas felix, si & ad bonū homines possunt capi? Vnde Petro dictum est: Ex hoc iam homines eris capiens. Captiuati Luc. 5 ergo sunt, quia capti. & capti, quia subiugati. i. sub leue Christi iugum missi. Sed hoc cōsiderandum, quia captiui & terrigenæ, patriam nostram æstimabamus hoc exilium. Sed dum à Christo ducimur ad regnū cœlorum, nimirum captiuitas nostra beata captiua ducitur ab illo. His itaque modis captiuauit captiuitatem, ascēdens propria virtute & voluntate in altum, nō sustentatus auxilio cuiusquā alterius. Dedit verò [dona hominibus,] quia misso desuper spiritu, alij sermonē sapiētiæ, 1. Cor. 12. alij

A alij gratiam virtutum,alij gratiã curationum, alij genera linguarum,alij interpretationem sermonũ tribuit. Non enim singuli quique habent omnia, sed hi illa,alij alia,sicut & supra dictum est,quamuis ipsum donum à quo vnicuique propria diuiduntur,omnes habeant,id est, spiritum. Ista pars sentẽtiæ qua dicitur,dedit dona hominibus,valet ad ostendendum quod Christus secundum mẽsuram dedit vnicuique nostrũ gratiam. Cætera verò dixit,vt sententia magis patesceret. Ascendisse dixit eum propheta.Sed quid est, quod ascendisse Iohan.1. dictus est,nisi quia & antea descendetat? Verbum enim quod in principio erat Deus apud Deum, quo ascenderet,vel quomodo ascẽdere posset, nisi prius descendisset?Erat enim super omnia, vel potius erat vbique. Sed descendit quando formam serui accepit. Descendit in partes terræ(quæ sunt aëreæ)inferiores, vt inter homines cõuersaretur. Diuinitate descẽdit ad nos,sed humanitate quam assumpsit,ascendit ad cœlos. Et hoc est quod eum

B Apostolus descẽdisse probat per hoc, quod dictus est ascendisse,dicens:[Quòd autem ascendit,quid est nisi quia & descendit primũ in inferiores partes terræ?] id est, quomodo vel quare dictum est quod ascendit,nisi respectu præcedentis descẽsionis? Possunt inferiores partes terræ intelligi loca inferorum, in quibus tenebantur sancti. Et illuc secũdum animam descendit Christus, nõ ruinam vel præcipitium seu violentiam passus, sed spontonea voluntate misertus, descendit in illas inferiores partes terræ, vt inde suos omnes potenter educeret.Primum quidem illuc descẽdit, ac deinde resumpto corpore ascendit in cœlum.Et ne videretur alicui quòd alia persona esset ascẽdens,& & alia descendens,addit:[Qui descendit] secundum diuinitatem, accipiendo humanitatem, [& qui ascendit]secundum humanitatem, quo nũquã prius fuerat humanitus,[ipse est]vna & eadẽ persona.Ascendit non solũ[super omnes cœlos]ma-

C teriales,sed & super omnes cœlestium virtutũ ordines, superans loco & dignitate omnem creaturã,[vt adimpleret omnia]quæ de eo fuerant prophetata.Nõdum enim omnia de eo fuerant adimpleta,quãdo ille necdũ iuxta humanitatẽ in dextera paternæ gloriæ consedebat regnans in æternũ. Vel omnia donis suis adimpleuit ascẽdens, vt etiã angelicæ creaturæ,quæ ante erant impletæ adimplerentur,id est, promotionem quandã acciperẽt. Nam non solum homines, sed etiam angeli promoti sunt ascensione eius.Vel omnia adimpleuit, id est,rationalem creaturam perfectè ad integrum impleuit,hoc est,humanum genus & numerũ angelorum. Nã in restauratione hominis suppletur numerus angelorum, qui diminutus erat casu reproborum spirituũ. Sicque complẽdo numerum electorum ex angelis & hominibus,adimplet omnia.Vel omnia regna mũdi adimpleuit suo cultu. Et vt omnia adimpleret,[dedit ipse]nobis ad eru-

Iohan.1. ditionẽ quatuor regentiũ ordines,scilicet[quosdã quidem esse apostolos]sicut Petrum & Andream, cæterósque tales,qui omnibus aliis maiores erant, habentes officium prędicationis,& per se tradentes aliis,quorum nunc locum apostolicum & pri- D mates & archiepiscopi tenent in ecclesia.[Quosdam autem]dedit esse prophetas,qui ventura prędicerent etiam sub nouo testamento, sicut Agabum sibique similes. Quorum locum nũc tenent, Actu. 11. qui scripturas interpretando, prænunciant per eas cæteris futura iustorum gaudia malorumque supplicia.[alios verò] dedit [euangelistas,] sicut Lucam & cæteros, qui euangelium ad posteros scriprum transmiserunt,vel etiam qui euangelium prædicabant, & officium ministrandi pauperibus habebant, vt septem diacones sub apostolis. Vtrunque enim victum præbebant, & spiritualẽ Actu. 6. & corporalem. Similiter adhuc deberent agere omnes diaconi.Inde est etiã quod hodie in Missa legunt euangelium.[Alios autem]dedit[pastores & doctores,]sicut episcopos vel presbyteros. Pastores enim & doctores vnum regentium ordinẽ intelligimus, quia gregem dei ipse veraciter pascit qui docet.Et ideo non dicitur distincte, alios E autem pastores,alios verò doctores,sed dicitur cõiuncte,alios autem pastores & doctores,vt intelligerent suum officium esse suam doctrinam. Vnde Iere. 3. & per prophetam deus promisit: Dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Si quid tamen differentiæ in his duobus esse potest,pastores dici vidẽtur respectu ouiũ id est,simplicium & hebetum:doctores autem respectu eorum, qui iam sunt eruditi & rationabiliter intelligere cœperũt.Omnibus istis dedit Christus hæc varia dona ad instructionem ecclesiæ.Vnde nullus eorum de acceptis donis superbire debet contra eos qui non habent, vel se ab eis scindere, sed potius saluti eorum seruire. Nec minores debent eis inuidere, sed eos vt patres venerari & diligere. hos enim dedit saluator[ad consummationem sanctorum,id est,ad hoc vt eos qui iam sancti sunt,consumment & perficiant in sanctitate.scilicet,vt eos qui sancti sunt secundum remissionem peccatorum & innocentiam atque bono- F rum operum inchoationem,promoueant & consumment secundum augmentum virtutis & perseuerantiam.& dedit eos[in opus ministerij,]vt vnusquisque plene possit facere opus ministrationis sibi creditæ.Si enim vnus faceret omnia, non perfecte ageret singula. Ideo vnusquisque opus ministerij cui deditus esset,accepit.Et quo tendit hoc ministerium vniuscuiusque eorum?[In ædificationem corporis Christi,]id est, in hoc vt corpus CHRISTI quod est ecclesia,ædificetur,siue in virtutibus,siue in cõuersione infidelium ad fidem.Hæc est enim domus quæ(sicut Psalmus ca- Psalm.126 nit)ædificatur post captiuitatem:quoniam de illis qui à diabolo tenebantur captiui, ædificatur ecclesia, quæ & domus & corpus Christi est. Tales prælatos dedit Christus ecclesiæ, & tandiu dabit, [donec occurramus omnes,]id est, donec omnes qui modò sumus in vna & non discrepanti fide,& in vna & non discrepãti agnitione filij dei,occurramus nobis inuicem in die iudicij de diuersis

mundi

G mundi partibus, vel ipsi Christo, quasi desiderio currentes ad gaudium, [in virum perfectum,] vt vnusquisq; sit vir perfectus: quia siue claudus modò sit aliquis, siue cęcus, siue quolibet membro careat, in resurrectiõe perfectionem omnium membrorum habebit. [& in mensuram ætatis plenitudinis Christi, id est, vt nec infra, nec vltra iuuenilem formam resurgamus, sed in ętate & robore, ad quæ Christum hìc peruenisse cognouimus, id est, in ea meta ætatis, vsq; ad quam naturaliter crescit homo, & vltra quam nihil ei naturaliter accrescit, in qua & saluator habuit plenitudinem annorum & corporis, cum de hoc mundo transiret. Non ait mensuram corporis vel mensurã staturæ, sed mensuram ætatis plenitudinis Christi. Neque enim fas est dicere, cũ resurrectionis omnium tempus aduenerit, accessuram corpori alicuius eam magnitudinem quam nõ habuit. Si autem dixerimus ad dominici corporis modum etiam quorumcunque maiora corpora redigenda, peribit de multorum corporibus plurimum, cũ ipse nec capillum periturum esse promiserit. Restat ergo vt suã recipiat (Luc. 21.) quisque mẽsuram, quam vel habuit in iuuentute, H etiam si senex obiit: vel fuerat habiturus, si est antè defunctus. Vel ita: Prælatos dedit Christus in ecclesia, qui sibi alij aliis succedentibus perdurent, donec occurramus omnes in virũ perfectũ, id est, donec ita cõueniamus & coniungamur omnes secundũ charitatẽ, vt simus vir perfectus. Perfectus vir dicitur, quãdo iam nullum membrorũ suorum crescit secundũ quantitatem. Non est enim perfectus, donec habet vbi crescat. Sic ecclesia tunc erit in statu perfecto, cum iam nullũ membrorũ suorũ per successionem poterit excrescere. Crescit enim quotidie manus, quãdo vno mortuo, qui necessaria ministrabat fratribus, succedit alius hoc idem faciens, & sic de cæteris membris. Sed postquam numerus electorum cõpletus fuerit, tũc istud successionis cremẽtũ cessabit: quoniam tunc erimus vir perfect⁹, quia nullum membrorũ iam crescẽdi locum habebit, quoniam completus erit numerus omnium. Donec occurramus in virũ perfectum, id est, donec ecclesia efficiatur vir perfectus: hoc est, quando omne membrum ecclesiæ suam quantitatem habebit. I Occurram⁹ omnes, & ita occurramus, vt nullum membrum remaneat quod suam quantitatem non recipiat. Per hoc quod dicit, occurramus, & nõ, cõueniamus, ostendit quod multum erimus proni & prompti ad ipsam dilectionem. Currere enim maiorem velocitatem notat, quàm venire. Hoc totum tale est: Tamdiu dabit doctores & pastores, quandiu erit necessarium, id est, donec ecclesia efficiatur vir perfectus cui nihil desit, & nihil post addẽdum sit in numero vel viribus. Et hoc erit, quando occurremus in mensuram ætatis plenitudinis Christi, id est, quando ætas mensurata à Christo, erit plena. Mensura erit plena, quãdo Christus ipse in corpore suo plenus erit, omnes habens qui nunc per singulos crescit, & omnes in eo immortales & beati erunt. Et vltra non erit necessaria pręlatio, neq; durabit amplius, quæ modò necesse est vt permaneat vsq; ad illum K terminum. Et ideo non est grauiter ferenda, quæ cito transibit. Ob hoc autem in virum perfectum occurremus, quia manemus [in vnitate fidei, id est, vnam non variam fidem habemus de filio Dei: & quia manemus in vnitate [agnitionis filij Dei, id est, quia agnoscimus, id est, intelligimus idem de filio Dei. Hoc est dicere, quia credimus & intelligimus idem de filio Dei. Illi enim non occurrent in virum perfectum, qui idem non credunt in ecclesia, & idẽ non intelligunt. Illi verò non tendunt ad idem intelligere, qui schisma volunt in ecclesia facere. Vel Christo (sicut supra Nota. dictum est) occurremus venienti ad iudicium, & gaudentes eum excipiemus: nos dico, qui nunc sumus in vnitate fidei, id est, qui tenemus vnam fidẽ trinitatis & vnitatis diuinæ, qui sumus in vnitate agnitionis filij dei, id est, qui vnam & concordem in fide tenemus agnitionem filij Dei, credentes eũ incarnatum & passum ac resuscitatum & exaltatũ. Ad hoc enim nobis dati sunt prælati, [vt iam] post tempus gratiæ, post acceptionem spiritualis doctrinæ [nõ simus paruuli] sensibus, sed prouecti in sapientia: & non simus fluctuantes, id est, titubãtes nostra debilitate in bonis operibus, seu du- L bitantes in fide: non simus fluctuantes inter vndas tentationum, sicut nauis tempestati exposita, sed firmi & immobiles. & vt non circunferamur, id est, nõ in gyrum erroris feramur [omni vento doctrinæ, id est, omni flatu inanis dogmatis. Doctrina enim prauorum & hęreticorum, est quasi ventus tempestatis aut turbinis: quia statum mentis euertit, & in vertiginem errorum ducit, atque leuis est & vana, non habens põdus veritatis, ideóque prudenter cauenda est. Doctrinæ dico, manẽtis [in nequitia hominum,] quoniam nequitia Nota. hominum est sedes peruersæ doctrinæ. Nam hæresis non est nisi in anima subdita peccatis: quia peccata commissa, sunt causæ vt Deus permittat eos corruere in barathrum hæresis. Quæ seductionis doctrina manet etiã [in astutia.] Astutia denotatur, si dici potest, dolosa scientia, quoniã in ea manet doctrina hæresis, quia ipsius causa est & sustentaculum. Astutia dico, tendente [ad circunuentionem erroris,] id est, ad hoc studente vt cir- M cunueniat incautos & ducat in errorem. Nam per dolositatis & astutiæ fraudẽ solent hæretici multos decipere. Sed ab his tuti sumus per doctrinam veritatis, quam prædicant prælati ecclesiæ. Apostoli enim & prophetæ noui testamenti qui exponunt scripturas, reddunt nos non paruulos, sed fortes ad intelligendum. Per euangelistas qui euangelium prædicant, efficimur non fluctuantes in fide, sed certi. Per pastores & doctores fit, vt non circunferamur omni vento doctrinæ, sed cõstantes simus in fide & proposito religionis nostræ.

Veritatem autem facientes, in charitate crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum &

A *& connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vniuscuiusque membri, augmẽtum corporis facit in ædificationem sui in charitate.*

Non circunferamur omni vento doctrinæ, sed [facientes veritatem, id est, veram argumentationem contra astutiam illorum, id est, adinuentiones veras & firmas & rationabiles cõtra illos qui hæresim volũt inducere, [crescamus in illo p omnia] quę habemus, id est, in omnibus quæ iam percepimus, scilicet in innocentia, humilitate, patientia & cæteris virtutibus, augmẽtemur, & hoc fiat [in charitate.] Vel faciamus veritatem, id est, bene operemur secundum doctrinam mandatorum dei,
Psal. 118 de quibus dicitur: Omnia mandata tua veritas. & hoc non in hypocrisi vel in timore faciamus, sed in charitate, vt sola charitas nos faciat hæc agere.
B Et ita crescamus ac proficiamus per omnia bona quæ habemus, tam sensuum mentis quàm & operum bonorum atq; verborum, in illo [qui est caput] nostrum, id est, prouidens nobis & regẽs nos. Et quis est ille? Christus, id est, rex noster, siue põtifex. Et in isto atq; sub isto capite debemus semper crescere & augmentari per omnia, vt sequamur eum vt membra caput, & in eo maneamus qui se nobis habitaculum dedit, dicens: Manete in
Ioan. 15. me. Dehinc Apostolus metaphoram capitis & membrorum prosequitur, ostendens quòd nullus fidelium in aliquo bono possit crescere, nisi adhęreat capiti CHRISTO, sicut & in humano corpore si membrum aliquod à capite suo abscinditur, iam non crescit, sed marcescit. Et hoc est: [Ex quo] capite Christo fit quod [totum corpus,] id est, tota ecclesia secũdum omnia est [compactum, id est, coniunctum vnanimitate fidei, [& connexum] vinculis charitatis. Et ita est ex fide compactum & charitate connexum, quod si eamus [per omnem iuncturam] membrorum, inueniemus ibi esse omne, scilicet quia pes coniunctus est non solum cruri, sed etiam manui & capiti, & cæteris o-
C mnibus membris. Et sic inuenitur ibi omnis iunctura, quia & iunctura pedis ad crus, & cruris ad manum & caput, & ita in cæteris. Quæ iunctura est [subministrationis,] quia præcedentibus electis subministrantur atque sibi subiunguntur per officia sacerdotum ij, qui fiunt Ecclesiæ membra. Subministrationis dico, digne existentis [secundum operationem,] quia ille digne subnexus est præcedentibus Ecclesiæ membris, qui bona quæ potest, operatur. Et hæc operatio est [in mẽsuram vniuscuiusque membri,] quia vnusquisque iuxta modum suum operatur bona, & per hæc crescit vsque ad mensuram quantitatis suæ. Vnusquisque enim secundum ea quæ operatur, magnus aut paruus dicitur. Vel iunctura hæc est subministrationis. i. ad hoc vt alius subministretur alij. Ad hoc enim sunt iuncti in ecclesia fide & charitate, vt sicut in nostro corpore oculi prouident pedibus, sic illi qui in ecclesię corpore sunt oculi, prouideant D
illis qui sunt pedes, & sic cætera membra vicissim faciant. Quæ subministratio secundum operationem fit, vt ministret alius alij secundum ea quæ operari potest, id est, intantum subseruiat, inquantum valet operari. Illi autem recusant in ecclesiã ministrare vel ministrari, quia schisma volunt facere. Et quid est aliud in ecclesia schisma facere, quàm dissoluere quod Christus compegit & connexuit? Hæc autem operatio fit in mensurã vniuscuiusque membri. i. secundum quod vnũquodque membrum potest operari. Et ita corpus istud cõpactum & cõnexum, dum membris membra subministrant vel subministrantur, [facit augmẽtum corporis. i. suiipsius. i. augmẽtat illos in virtutibus & numero, quæ iam sunt corpus. Et hoc facit [in ædificationem sui. i. vt se ædificet, & se templũ dei construat, ponens semper in ædificio sui quoscũq; potest conuertere. Et hoc totum facit [in charitate,] quia propter solam charitatem ponit illos in ædificio Dei, & in charitate docet permanere & E
operari. Econtrario autem faciũt qui schisma generant, & hoc sacrum corpus minuere conantur, & ędificium cœleste destruere. Aliter quoque potest intelligi quod dictum est, in mẽsurã vniuscuiusque membri augmentũ corporis facit. Augmẽtatur enim corpus Ecclesiæ proficiendo in mẽsuram vniuscuiusque membri, vt vnũquodq; membrum inquãtum crescere debet, intantum crescat per successionem. Crescunt oculi in hoc corpore, dũ vno doctore mortuo, crescit & succędit ei ali⁹. Non tamen dicuntur diuisi oculi, quia non efficiuntur plures, sed augmentãtur. Vnus enim semper episcopus in ciuitate præest, & non plures. Et ita de cæteris sentiendum. Cum autem ista successio & ædificatio peracta fuerit, tunc completa erit mensura ætatis plenitudinis Christi.

Hoc igitur dico & testificor in domino, vt iam nõ ambuletis sicut & gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est in illis Roma. 1. F
propter cæcitatem cordis ipsorum: qui desperãtes semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaritiam.

Admonet vt caueant ab antiqua consuetudine gentilitatis. Quasi dicat: Quãdoquidem tanti capitis mẽbra estis effecti, [igitur hoc dico] & suadeo vobis, vt vltra nõ viuatis more illorũ, qui ad hoc caput non pertinent. Nõ obsecro nunc vt superius, sed dico. i. doceo & autoritate mea veterẽ nequitiã inhibeo, [& testificor. i. testem me huius rei facio [in domino. i. in confirmatione veritatis domini & æquitatis ei⁹, vel testificor in domino. i. sub testimonio domini assero. Hoc scilicet dico, [vt iam] post cõuersionẽ vestram [nõ ambuletis] sicut olim ambulastis. i. non operemini sicut prius

G operabamini,[sicut & gentes]quę nunc sunt,ambulant euntes[in vanitate sensus sui, id est, habẽtes sensum vanitate plenum:quia non cogitat mẽs eorum nisi de trãsitoriis quæ sunt vanitas, vt scriptũ est: Vanitas vanitatũ & omnia vanitas. Quia ergo nihil sapiunt & nihil appetunt nisi caduca & temporalia,ambulare dicuntur in vanitate sensus. Et naturalem intellectum rationis habent obscuratum & hebetatum tenebris peccatorum: & ideo minus mirum de illis est si ambulant in vanitate, quàm de vobis,qui estis illuminati,& internæ lucis radiis illustrati.Præterita enim peccata sic obscurauerunt intellectum mentis eorum,vt nõ possit exercere vim propriam,id est,vim discretionis. Et quia ambulant in vanitate sensus,ideo sunt[alienati à vita DEI,id est, à vita quæ in Deo est, à vita quæ DEVS est, id est, separati à Deo qui est vita animæ,& cui adhærere vita est.Nam sicut vita corporis humani anima est,sic vita animæ deus est. Vel secundum alios codices,alienati sunt à via Dei,quia scilicet nunquam ambulant in ea. Et qđ alienati sunt à vita vel à via Dei,hoc fit[per ignorantiam quæ est in illis]permanẽs.Ignorant enim gloriam vitæ cœlestis & viam iustitiæ, quæ ducit ad illam:ideoque alieni remanent vtriusque. & illa ignorantia locum in eis habet[propter cæcitatem cordis ipsorum,]quia ad aspectum veri luminis oculos cordis apertos non habent,quos euangelicę prædicationi clauserunt, ideoque iure cæcati sunt.Anima enim recedẽs à luce iustitiæ,quãto magis quærit quod contra iustitiam inueniat, tanto plus repellitur à lumine veritatis.& in tenebrosa demergitur. Hoc autem diuersum est ab eo quod dixit,tenebris obscuratum habẽtes intellectum:quia illud accipitur de obscuritate peccatorum,istud autem de cæcitate ignorantiæ.Et reuera sunt cęci:qui de venia & salute pro sua turpitudine desperantes,id est,diuitiarum supernæ gratię præmiũ non sperantes,nullo cogente, sed sua spõte [tradiderunt semetipsos impudicitiæ,] quæ fit in consanguineas,id est,sic ex toto tradiderunt se libidini seruos, vt nec à consanguinearum concubitu abstinerent. Ipsi dico cadentes[in operationem immunditiæ omnis,]id est, in hoc deuoluti,vt operentur omnimodam carnis immunditiam,siue in semetipsis,siue inuicem,siue in pecudibus.Et hoc faciunt euntes[in auaritiam,]id est, in insatiabilitatem: quia sicut auarus nũquam reputat se satis habere,ita nunquam isti perueniunt ad fornicationis saturitatẽ. Vel ita distinguamus: Delapsi sunt in operationem immũditiæ, quia seipsos inquinant voluptatibus carnis,tendentes omnes in auaritiam,id est, in immoderatum amorẽ habendi,siue ambiendo honores,siue quamcũque pecuniam.

Eccle.1.

H

I

Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu. Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. K

Colo.3.

Gentes quæ excæcatæ sunt,ambulant iu huiusmodi operibus: sed vos non debetis taliter ambulare,quia [non ita didicistis Christum,id est, non ita percepistis à prædicatoribus notitiam Christi & doctrinæ eius,vt in ea,sicut gentes in erroribus turpiter ambulant, ambuletis.Didicistis dico,sed tamen hac conditione,[si illum audistis, id est, si prædicationem quæ de eo fit,intellexistis,vel eum interius loquẽtem audistis. Loquitur enim Christus homini,cum rationem ei9 intrinsecus illuminat & excitat.Homo verò audit,cum intelligit ad quid ratio eius excitetur, & facit quod sibi diuinitus suadetur.Et itetum hac conditione dico, si [in ipso edocti estis,]vt sciatis ea quæ scire & quę agere in eius religione debetis. Si in ipso edocti estis,[sicut in Iesu,id est,in ipso est perfecta & integra veritas sine vlla admixtione falsitatis, veritas fidei & bonę operationis & sapientię & saluationis. Ideoque veraciter bona debent esse opera eorum,qui in eius scholis discere cœperũt, & veritatem æternæ salutis in eo adipisci cupiunt. Et quæ sit illa veritas in Iesu,subiungitur, scilicet deponere[vos veterem hominem,id est,vt veraciter non simulatorie doponatis veterem hominem,nõ secundum substantiam quam traxistis de Adam, sed[secundum pristinam conuersationem]vestrã quæ erat in vetustate primi hominis,id est,secundum priores actus prauitatis vestræ. Deponatis veterem hominem id est,imaginem & conformitatem veteris hominis,cuius vitę conformitas ducit ad vetustatem & corruptionem. Veterem(inquam)hominem deponatis, id est, omnes prauos actus qui defluxerunt ab eo,& prauos mores eius. Qui scilicet homo iure deponitur, quia [corrũpitur]in suis delectationibus vel carne,vel spiritu, siue vtroque. Corrumpitur non solum secundum opera,sed etiam[secundũ desideria] quæ sunt erroris,id est,error suadet illa,nõ veritas domini Iesu.Et ideo si vere deponitis hũc hominem, deponite etiam desideria eius quæ veniunt ab errore, vel ducunt in errorem. M

L

Renouamini spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. Rom.6.

Non solum deponere veterem hominem debetis,sed etiam[renouamini,id est,ad id quod retro est nouamini,id est, ad priorem nouitatem quam habuit pater vester Adam, quando creatus fuit ad imaginem creatoris. In mente autem & ratione & intelligẽtia qua DEVM cognoscere potuit, factus est ad imaginem Dei. Sed peccando inueterauit,& deformis ac decolor facta est hæc imago. Vnde nunc sectando iustitiam renouatur & reformatur. Propter quod cum dictum esset,renouamini, subiunctum est, [spritu mentis vestræ] Gene.1.

vt

A vt in mēte intelligatur fieri ista renouatio. Quod enim ait, spiritu mentis vestræ, nō ibi duas res intelligi voluit, quasi aliud sit mēs, aliud mētis spiritus, quia omnis mens spiritus est, nō autē omnis
Ioan. 4. spiritus mens est. Nam & deus est spiritus, qui nec renouari nec veterascere potest. Dicitur etiā spiritus in homine, qui mens non sit, ad quem pertinent imagines similes corporum, de quo dicit alibi: Si autē orauero lingua, spiritus meus orat, mēs
1. Cor. 14. autē infructuosa est. Hoc enim fit, quādo id qđ dicitur, nō intelligitur: quia nec dici potest, nisi corporalium vocum imagines sonos oris in spiritus cogitatione præueniant. Sed & hominis anima dicitur spiritus. Est etiam spiritus pecoris. Ventus quoque qui res est apertissimè corporalis, vocatur spiritus, iuxta illud: Dixit, & stetit spiritus procel-
Psalm. 106 læ. Quia ergo tot modis dicitur spiritus, spiritum mentis dicere voluit eū spiritū qui mens vocatur. Et in hoc iubet vt etiam post nouationem baptismi quotidie renouemur exercitio diuini feruoris.
B Mens enim quæ igne superni amoris excoquitur, semper in se seruat claritatem pulchritudinis quotidiana innouatiōe feruoris. Nescit enim mēs per torporem inueterascere, quæ studet per desideriū semper inchoare. Sic ergo renouamini spiritu mētis vestræ, Et vt ita possitis renouari, [induite nouum hominem.i. accipite velut indumentum cōformitatem cōuersationis Christi, quę vos vndiq; sic coöperiat, vt nihil in moribus vestris appareat, nisi similitudo operum quæ Christus egit. [qui creatus est] non secundum operationem carnalis concupiscentiæ, sed [secundū Deū, id est, sola virtute Dei & potentia spiritus sancti conceptus est, ac ꝑ hoc immunis à labe originalis peccati. Creatus, id est, cōceptus est [in iustitia & sanctitate veritatis, id est, in vera iustitia ac vera sanctitate, non in peccatis, sicut cæteri homines non præseruati speciali Dei priuilegio. Iustitia & sanctitas veritatis non solum in conuersatione, sed in creatione eius fuit, ad distinctionem eorum qui falsam iustitiam & simulatam sanctitatem habent. Et ideo induendus est vobis. Potest esse ordo, Induite nouū
C hominē in iustitia & sanctitate veritatis. Sic enim induitur Christus. Iustitia est obseruatio præceptorum Dei. Sanctitas verò est, iuxta Dionysium, omni inquinatione libera & incontaminatissima & perfectissima puritas. Et hæ pro modulo nostro veraciter in nobis esse debēt, vt noui hominis nouitas sit nobis indumentum.

1. Petri. 2 *Propter quod deponentes mendaciū, loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo, quoniam sumus inuicem mēbra.*
Psal. 4. *Irascimini & nolite peccare. Sol non occi-*
Iacob. 4. *dat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret, operādo manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti.*

Deponere veterem hominē debetis, & induere nouum. [Propter quod] agendum, agite sequētia. D
Nam quia vetus homo deponendus est, deponite mendacium, id est, desistite mentiri, quia os quod mētitur occidit animam. Quia verò nouus est induend⁹, [loquimini veritatē,] quod ad nouū pertinet. Loquimini veritatē [vnusquisque cū proximo suo, id est, cum quolibet hominē. Proximus enim est omnis homo, quia ex vno parēte sumus omnes geniti, Omnésq; proximi sumus cōditione terrenæ natiuitatis. Et aliter: Spe cœlestis hæreditatis debes proximum tuum putare omnē hominem, & antequam sit Christianus. Non enim nosti qualis futurus sit apud Deū, qui modo vel Iudæus est, vel hæreticus, vel pagan⁹. Forte enim per misericordiam Dei ita conuertetur, vt inter sanctos primum locum habere mereatur. Et secūdum hanc spem, quasi membrum ecclesiæ æstimari potest, Nam ideo loqui debemus alter alteri veritatem, [quoniam sumus inuicem membra,] vt vicissim seruiat alter alteri, & diligat eum sicut se. Sapien. 1.
Deponite veterem hominem. Si autem cōtigerit vt vos aliquid adhuc vetusto more agatis, irascimini inde vobismetipsis.i. agite pœnitentiam, & vlterius peccare desistite. Quid est enim pœnitēs nisi homo irascens sibi? Vt accipiat veniam, de seipso exigat pœnam. Potest & prælatis iuberi, irascimini vitiis delinquentium, id est, seueritatem in corrigendo exhibete, [& nolite peccare, id est, nolite in hoc nimis districte agere, ne modum excedendo peccetis. Vel omnibus etiam ita dici potest: Irascimini, id est, si forte irascimini, id est, si surgit motus animi qui iam propter pœnam peccati non est in potestate, nolite peccare, id est, saltē non ei consentiat mens & ratio. Et si contigerit irasci, [non occidat sol super iracūdiam vestram, id est, non teneatis eam diu, nec in crastinum reseruetis, sed ante solis occasum eiicite illam de corde vestro. Iracundia enim dicitur quasi ira abscōdita, quia scilicet diu tenetur in animo. Sed aliter melius intelligitur hæc sententia: quia noster sol CHRISTVS est, qui veritas & sapientia & iustitia est, cuius luce anima humana illustratur. Sed hāc lucem desinit mens videre, cum perturbatione iracundiæ fuerit tanquam nubilo superata. Et tunc quasi occidit super iracundiam hominis sol, quia cum menti iracundia confusionis tenebras incutit, huic Deus radium suę cognitionis abscōdit. Propter quod multum cauenda est iracundia, per quā lux veritatis amittitur. Qua amissa, princeps tenebrarum diabolus locum in homine sibi inuenit. Vnde sequitur: [Nolite locū dare diabolo.] Iratus enim mala cogitat, & sic se diabolo ingerit atque pandit, vt cogitata perficiat. Pandit ostium cordis & hostem sinit intrare. Sed vos nolite ei locū dare, quærēti per suggestionem malorum inuenire locum cōsensus aut delectationis in vobis. Qui enim suggestionibus eius cōsentit, dat ei locum in se. Claudendum est cordis ostium, ne tentator ingrediatur. Tētator nō cessat pulsare, vt E F

 irrumpat.

G irrumpat. Si clausum inuenerit, transit. Quia ergo in vestra potestate est hoc ostium claudere, nolite locum dare diabolo. Etenim si intrauit & possedit, aut tu negligẽter clausisti, aut claudere neglexisti. Hoc ostium habet tanquam duas valuas, cupiditatis & timoris. Aut cupis aliquid terrenum, & hac intrat: aut times aliquid terrenum, & hac intrat. Cupiditatis ergo & timoris ianuam claude contra diabolum, si vis tutus esse. Nam de cupiditate qua satanas intrat, subiungitur: [Qui furabatur, iam non furetur.] Et hoc quoque, sicut & prædictorum vitiorum prohibitio, pertinet ad depositionem veteris hominis. Quodque sequitur, magis autem laboret &c. ad induitionem noui pertinet. Furtum verò hic intelligi potest, non solũ occulta alienarũ rerum ablatio, sed etiam quicquid acquiritur sub alterius dãno vel deceptione. Qui ergo dum veterem vitam duceret, furabatur aliena bona, iam postquam nouum hominem induit, non furetur, id est, nõ auferat dolo vel aliqua machinatione fraudis aliquid alienum, sed magis, id est, potius laboret non per seruos, sed [manibus suis, id est, propriis, operando nõ illud opus quod displiceat Deo, sed illud, [quod est bonum,] id

H est, vtile & sine peccato. Ideo scilicet laboret, [vt habeat] non solum vnde viuat, sed etiam [tribuat necessitatem patienti, id est, penuriam: hoc est, vt possit pauperes de iusto labore sustentare. Hinc enim ostenditur, quod eleemosyna debet fieri ex eo quod bonum est, id est, quod iuste habetur, non de eo quod iniuste. Sequitur

Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus est ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. Et nolite contristare spiritum sanctum dei, in quo signati estis in die redemptionis.

[Omnis sermo malus non procedat, id est, nullus sermo malus procedat [ex ore vestro,] etiam si fuit corde conceptus, sed comprimite illum ne possit exire, vt nihil mali vnquam loquamini. Sermo contumeliosus & lasciuus aut murmuriosus, vel alius huiusmodi, non exeat ab ore vestro: [sed

I si quis est] in corde vestro bonus, id est, humilis & charitatiuus & vtilis, ille procedat nõ ociose, sed [ad ædificationem fidei, id est, ita opportune, vt ædificet alios in fide, quæ per dilectionem operatur, quia illa est vera fides & salutifera. Ad ædificationem pcedat bonus sermo. Vbi ostenditur quia nec bonus sermo proferri debet nisi ad ædificationem. Vnde Psalmista: Obmutui & humiliatus

Psalm. 38 sum, & silui à bonis. Ad hoc proferatur bon⁹, [vt det gratiam audientibus, id est, vt auditores per eũ hauriant dulcedinem supernæ gratiæ, & promo-

Luc. 1. ueantur in bonis operibus. Talis sermo processit ex ore matris domini, quãdo ad vocem salutationis eius repleta est spiritu sancto Elizabeth. Nolite malum sermonem proferre. [Et nolite contristare spiritum sanctum dei] in mala conuersatione vestra, id est nolite talia facere quæ spiritui sancto sic displiceant, vt recedat à vobis, quasi offen- K

Sap. 1. sus ac contristatus. Spiritus enim sanctus (vt scriptum est) disciplinę effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu, & corripietur à superueniẽte iniquitate. Nam in sua substantia spiritus sanctus contristari nõ potest, cum ipse sit æterna & incommutabilis beatitudo: sed ad similitudinem hominis contristati dictum est, qui domum illius qui eum contristauit, egreditur. Vel spiritum sanctum dicitur contristare, qui prauis moribus suis contristat sanctos, in quibus habitat spiritus sanctus. Sãcti enim sicut de profectibus fidelium gaudent, sic de lapsibus eorum contristantur. Propterea spiritus sanctus dicitur contristari ab eis qui sic agunt, vt eorum factis cõtristentur sancti, non ob aliud nisi quia spiritum sanctum habent per quem tam boni sunt, vt eos mali mœstificẽt, hi maximè, quos bonos fuisse vel nouerunt vel crediderunt. Contristari dicitur spiritus sanctus, quia suis electis inspirat charitatẽ, per quam facit vt contristentur de aliorum detrimẽtis. Sancti autem qui sic contristãtur, maxime sunt pij præpositi ecclesiæ. Vnde nunc subiectis præcipitur, ne per inobedientiam suam contristent L

eos, quia in eis contristarent spiritum sanctum. Vt exaggeret peccatum, voluit Apostolus ita dicere, Præpositos enim contristant, qui eorum verba cõtemnunt, & eis obedire despiciunt. Non debetis hunc spiritum contristare, [in quo] vos quasi cera [signati estis,] eius imagine vobis impressa. Vel signati, id est, ab infidelibus discreti. Et hoc factũ est [in die redemptionis,] id est, quando transacta nocte infidelitatis & ignorantiæ, illustrati estis luce fidei in baptismo, & redempti de seruitute diaboli. In baptismo enim spiritus sanctus fide & sacramentis & spiritalibus gratiis signat fideles, id est, ab infidelibus secernit.

Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia. Estote autẽ inuicem benigni, misericordes, donãtes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis. Colo. 3.

M

[Omnis amaritudo,] quæ quidem cõtraria est benignitati. i. rãcor & asperitas in dictis vel in factis siue in cogitationib⁹, [tollatur à vobis. & ira, id est, subita commotio animi, aliquandiu ipsum animum possidens. [& indignatio. i. vehemẽs furor animi cum quodam arrogantiæ vitio. Hoc fit plerũque, si maior viderit minorem in aliquo honore sublimari. Indignatur enim ex hoc nonnunquàm grauiter. Et quia istum impetum animi solent sequi clamorosa verba, subsequenter ponitur [& clamor.] Clamorem hìc accipimus, quando omnes cum sunt in iræ furore, mala verba & ad contumeliam pertinentia proferunt. [& blasphemia,] id est, prolatio verborum contra Deum vel sanctos eius. Blasphemia enim est, per quam de ipso deo falsa dicũtur vel sanctis eius. Et omnia hęc iubet apostolus vt tollantur à nobis, exhortãs nos ad

A ad patientiam. Et quasi cunctis exterius iam bene compositis, ad interiora cõuertitur, dum subiungit, [cum omni malitia.] Malitia enim proprie ad mentem pertinet. Et frustra indignatio & clamor & blasphemia ab exterioribus tolluntur, si in interioribus vitiorum mater malitia dominatur. Et incassum foris nequitia ex ramis inciditur, si surrectura multiplicius intus in radice seruatur. Malitia ergo quæ est occulta radix vitiorum, extirpãda funditus est à corde: & dulcedo charitatis inserenda, ne vitiorum rami foras erumpant. Sic enim tolerare debemus eos qui mala nobis irrogant, vt & puro corde diligamus illos. Hæc vitia dum tollimus à nobis, deponimus veterem hominem: nouum autem induimus, facientes quod subditur: Estote autem &cæt. Quasi dicatur: Nolite esse amari, sed econtra [estote inuicem, id est, alter erga alterum benigni, id est, bonum ignem piæ dulcedinis habentes. Benignitas enim est serenitas animi, quãdo aliquis clare & hilariter loquitur, & sua

B tribuit, & conuersatur cum alio. Quæ (sicut diximus) contraria est vitio amaritudinis. Et nolite iram habere aduersus quẽquam, sed estote inuicẽ misericordes, id est, viscera miserationis habẽtes, vt affectum benefaciẽdi proximis semper habeatis, etsi deest quod tribuatis. Et non clametis irati contra aliquem, vel nõ deferatis ad iudicem de iniuria vobis illata clamorem, sed estote [donantes inuicem, id est, condonantes alter alteri, quicquid læsionis vel offensionis pertulistis. Et hoc facite non ficte, nec ex parte, sed ita pure & perfecte, [sicut & Deus in Christo donauit vobis.] Id est, sicut Deus per Christum omnia, quæ commiseratis, cõdonauit vobis, sine aliquo respectu vindictæ vlterius futuræ, sic & vos condonate vobis semper ad inuicem sine respectu alicuius vltionis. Alioquin Deus repetet quæ vobis dimiserat.

CAPVT V.

Ioh. 13. 15. *Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi: & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, &*

C *tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

Quandoquidem deus in Christo vobis peccata, quæ in eum commiseratis, donauit, [ergo estote imitatores dei, id est, sequimini exemplum bonitatis eius, vt & vos fratrib⁹ dimittatis quicquid in vos delinquunt. Et hoc facite [sicut filij charissimi:] quia si hoc feceritis, tunc filij charissimi eritis illius patris. Vnde dicit vnigenitus ei⁹: Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderũt vos, orate pro persequentibus & calũniantibus vos, vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est, qui solem suũ oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Et nõ solum in cõdonatione peccatorum sitis imitatores Dei, sed etiam [in dilectione,] vt diligatis eos q vobis aduersantur. Scilicet in dilectione positi ambulate, id est, promoueamini & proficite in ea intãtum, vt si opus fuerit, ponatis animas pro his quos diligitis, [sicut & Christus dilexit nos], & posuit animam suam pro nobis. Magna & inenarrabilis dilectio, vt vnic⁹ filius Dei semetipsum pro nobis traderet morti, dominus pro seruis, creator pro creatura. Nam [tradidit pro nobis] redimendis, nõ arietem, non hircum, non etiam prophetam aut Apostolũ, sed [semetipsum] qui Deus est. Tradidit se, id est, non inuitus est ductus ad mortem, sed ipse spontaneus se dedit, & in hoc apparuit vis dilectionis. Tradidit enim se [oblationem & hostiã Deo.] Oblatio nãque dicitur, quando nullo quærente aliquid sponte offertur. Sic Christus cum nemo id quęrere auderet, obtulit se pro nobis in cruce sacrificiũ deo. Hostia verò dicitur, quæ pro hostib⁹ vel victis vel superandis celebratur. Sic & hostia Christi diabolus & dæmones superati sunt atque peccata. Vel oblatio fuit Christus, quia morte sua nobis dona virtutũ & diuinam gratiam acquisiuit: hostia verò, quia nos ab hoste liberauit. Vel oblatio, dum fuit iniuriatus: hostia, dum fuit occisus. Qui dedit se hostiam talem, quæ iret [in odorem suauitatis,] id est, in odorem suauem deo. Quia sicut suauis & bonus odor est alicui acceptabilis, sic Deo sacrificium dominicę carnis. In quo pater delectat⁹ est non respectu simplicis mortis Christi, sed respectu fructus ab ea procedentis. Ex ea enim nũc salus humano generi prouenit, in qua quidem Deus delectatus est. In intẽtione etiam saluatoris & affectu pietatis eius, dum se pro nostra redemptione immolari permitteret, delectatus est pater vt in odore suauissimo. Nam quia iustus pro iustitia occisus est, optimum de sua morte præbuit odorem. Sicut enim peccatum fœtorem, sic iustitia bonum spirat odorem.

D

E

Matth. 5. Luc. 6.

Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos: aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem nõ pertinet, sed magis gratiarum actio.

F Deum imitari studete. Sed fornicatio & immũditia & auaritia sic prorsus reiiciantur à vobis, vt neque vel nominentur in vobis, id est, nomen alicuius horum vitiorum non sit in aliquo ex vobis, scililet nemo saltem solo verbo dicat quenquam vestrum esse talem: sed ita coram Deo & hominibus irreprehensibiles estote, vt nullum locum malę suspicioni detis. Fornicatio dicitur à fornicib⁹, qui & harenarij nunc appellãtur. sunt enim theatrales arcus & lupanaria loca, in quibus erant meretrices, cum quibus spurcissimi quique commiscebantur. Immunditia autem vocatur omnis incontinentia ad libidinẽ pertinens, quoquo modo fiat. Fornicatio igitur quantum ad mulieres, hîc accipitur: immunditia verò, quãtum ad hoc quod fit contra naturam, siue in se, siue in alium. Auaritia verò illa pestis est animi, quæ nunquã dicit nisi accipe. Quã ideo ponit Apostolus cũ fornicatione & immunditia, vt innuat eã esse fornicationem

G animæ, sicut illicita corporis operatio, corporis est fornicatio, sicut enim qui fornicatur, non sua, sed aliena muliere abutitur: sic qui peste auaritiæ contaminatur vsque ad aliena habenda extēditur: & quod sub rapina habet, omnibus retinere molitur. Per hoc quod posuit disiunctiuam cōiunctionem inter immunditiam & auaritiam, quod quidem non fecerat inter immunditiam & fornicationem, voluit significare alterius generis esse fornicationem & immunditiā, & alterius auaritiam: quia illę sunt corporis, ista verò animę. [Fornicatio & omnis immunditia aut auaritia] non solùm non sit [in vobis,] sed nec etiam nominetur, id est, tantopere vobis prouidete ab istis vitiis, vt neque vel infamiam illorum patiatur aliquis vestrū [sicut decet sanctos] à vitiis esse immunes & à nota infamiæ. [aut turpitudo] nō nominetur in vobis, [aut stultiloquiū, aut scurrilitas.] Turpitudo est,
H qua mens inflammatur ad libidinem, vt in osculis & amplexibus & multis aliis huiusmodi. Stultiloquium verò est stulta verborum prolatio, nullam vtilitatem, nullámque scientiam continens, sine industria & discretione facta. Scurrilitas verò est facetia ioculatoriorum verborum, quæ quadam industria & ingenio artis proferuntur, vt auditores ad risum moueantur. Quę scurrilitas licet magno labore studij agatur, tamen [non pertinet ad rem, id est, ad aliquam vtilitatem, sed tātum ad vanitatem & mētis eneruationem. Hæc vitia: non nominētur in vobis, [sed magis, id est, potius nominetur in vobis [gratiarū actio,] id est, ita Deo semper agite gratias super beneficiis eius, & ita laudibus eius insistite, vt nihil de vobis dici possit, nisi quòd omnis actio vestra Deo gratias rependit, scilicet & verbis & actibus assiduè gratias saluatori reddite.

Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.

Ratio quare fornicatio & cætera non debent esse in vobis, quia hoc sine ambiguitate sciatis qđ
I omnis fornicator & cæt. Omnis dico, id est, numeratis singulis partibus cuiusque, nulla reperietur quæ habeat hæreditatem in regno Christi & Dei, id est, quæ habeat hæreditario iure locum in regno gloriæ. Et hoc ideo, quia Christi est, contra cuius præcepta operantur tales: & Dei patris, cui iniurias faciunt. Et hoc erit vobis manifestum, si fueritis intelligētes, id est, si aduerteritis quod aduertendum est, videlicet quid sit fornicatio & immunditia, id est, quàm immunda res sit & sordida & omni vituperatione digna, & item quàm pessima & praua res sit auaritia, videlicet quòd auarum esse sit nō solum idolis seruiēs, sed etiam ipsa idolorum seruitus. Auari enim Deus, nummus est. Nam sicut qui idolis seruit, cultum debitum creatori imaginatæ creaturæ attribuit: sic & auarus impendit cultum effigiatæ pecuniæ, cùm Deum colere deberet, non pecuniam. Ideoque pecunia K
quam diligit, veneratur & colit, facta est illi idolū: quia spem suam in ea posuit, & à Dei cultu pro ea recessit. Dum enim deberet adire ecclesiam, custodit arcam. Dum deberet rogare Deum, petit forū vt augeat lucrum. Quapropter idololatria merito iudicatur. Vel etiam ideo, quia sicut idololatra rapinam facit, honorem Dei tollendo & idolis dando, sic auarus rapit pauperibus ea quę superfluè sibi coaceruat. Res enim quas Deus seruire vult indigentibus, ipse sibi vsurpat & recondit. Et propter huiusmodi causas auaritia est idolorum seruitus. Et econtrario si aduertatis quod sit regnum illud, scilicet quanta felicitate plenum, vbi nullus locus desiderandi est nisi quod quisq; habet, quia vnicuique sufficit omnino quod habet: & item si aduertatis quid sit Christus, id est, quàm sanctus, quàm immunis ab omni peccato: & quis sit Deus, id est, quàm iustus iudex: & quantum bonum, id L
est, summum: si hæc omnia vultis aduertere, scietis fornicatorem & similes excludi à regno Dei. Nō enim intrabit in illud (sicut legimus) aliquid immundū. *Apoc. 21.* Christus nunc primo nominatur, & posteà Deus, ne secundum Arrianos æstimaretur minor patre filius.

Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hæc enim venit ira dei in filios diffidētiæ. Nolite ergo effici participes eorum. *2. Thes. 2.*

Seducebant quidam auditores suos, promittētes impunitatē eis ex misericordia Dei, & persuadentes quia propter peccata superiora nō amitteret homo regnum dei. *Matt. 24* Contra quos nunc apostolus: *Marc. 13.* Nemo, inquit, [vos seducat inanibus verbis.] *Luc. 21.* Inania enim sunt, id est, ventosa & omni veritate vacua, verba eorum, qui dicunt vel dicebant non omnem fornicatorem aut immūdum aut auarum damnari, proponentes hoc & dicentes: Si omnis fornicator & immundus & auarus damnatur, tūc pauci in mundo saluantur. Quod reputant incōueniens & impossibile, cum sit cōueniens & possibile. *Matth. 20* Multi enim sunt (vt ait domin⁹) vocati, pauci verò electi. M
Dicunt etiam aliquando misericordiam Dei tantam esse, vt etiam fornicatorem vel auarum nō sinat æternaliter cruciari: atque naturale esse prædicant, vt his vitiis seruiatur, dicētes: Cur fecit Deus mulieres, aurū, argentum & similia, nisi vt his vtamur? Sed Apostolus econtrario clamat: Nemo vos seducat inanibus verbis, id est, à nemine vos permittatis seorsum ab hac ratione duci, scilicet quòd fornicator & cæteri tales non habebunt partem in regno Dei. Omnes enim rationes eorum, qui vos ita seducere volunt, sunt inania verba. Et reuera non debetis huiusmodi verbis ab hoc sano intellectu diuelli, quia [propter hæc] verba [venit ira dei. i. vltio diuina vt in ęternum pereāt, [in filios diffidentiæ, id est, in eos qui cum sint filij ecclesiæ non secundum bonam vitā, sed solummodo secundū sacramentorū participationem, sunt tamen diffidentiæ & desperationis, quia

A quia de illis diffidimus propter prauitatem eorũ. Et quia ira diuinæ animaduersionis in obitu eorũ venit in eos, [ergo] ne vos similia patiamini, [nolite effici participes eorũ,] videlicet vel quod eadem dicatis, vel quod fidem eis adhibeatis. Sed & secundum veterem historiam, propter inania verba & fornicationem & his similia, venit ira diuinę vltionis in Iudæos, prosternens cadauera eorũ in deserto: qui erant filij diffidẽtiæ, quia de promissionibus diffidebant, non credẽtes quod essent veræ: & ideo murmurabant & fornicabãtur, propter quæ & perierunt. Nolite ergo similiter vel agere vel loqui, ne similiter pereatis.

Nume. 21. 25.26

Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. Vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & veritate, probantes quid sit beneplacitum deo.

B Non debetis iam effici participes eorum, quia vos [aliquando, id est, ante conuersionem [eratis] tenebræ, id est, obscuritas nigredinis peccatorum & in vobisipsis & in aliis, prauo exemplo illos excæcando, & in errorem præcipitando: sed [nũc, id est, postquam ad gratiã accessistis, facti estis [lux] secundum fidem & iustitiam & puritatẽ vitę, quia lumine & exemplo vestræ operationis & scientiæ alios illuminatis. Et hoc non in vobis, sed [in domino,] quia tenebræ fuistis in vobis, sed nũc estis lux in domino, vt qui gloriatur, in domino glorietur. Lux estis, sed lux illuminata, sicut & oculi nostri dicuntur lux, sed illuminata, quia videre non possunt nisi vel in die sol luceat, vel in nocte aliquod luminare fulgeat. Et quia oportet vt vos qui lux talis estis, vt à vera luce quæ deus est illuminemini, non in vobis lux esse dicimini, sed in domino. Et ideo filij lucis, iure vocari potestis. Quia ergo lux estis & filij lucis, idcirco nõ iã vt filij tenebrarũ, sed [vt filij lucis ambulate, id est, promoueamini de lucidis operibus in lucidiora. Et ratio

Iere. 9 1. Cor. 1

C suadet vt sic ambuletis, quia [fructus lucis,] id est, vtile opus quod gignit lux, sicut arbor fructũ, [est in omni bonitate,] qua quisque sit bonus in seipso: & in omni [iustitia,] qua proximis quod iustũ est impendat: & in omni [veritate,] qua id quod verum est credat & loquatur. Possumus autem iustitiam & veritatẽ partes bonitatis intelligere. Iustitia verò tenetur in obseruantia bonorum operum, veritas autem in sermonibus non falsis & cogitationibus. Et hæc omnia bona sunt, ideoque partes bonitatis. Et lux quæ tales fructus facit, homo est, lucificatus à vera luce, quæ Christ⁹ est. Ambulate vt filij lucis, & hoc facite, [probantes, id est, discutientes, & scire studentes atque discernentes [quid sit bene placitum deo], id est, quid deus multum velit, vt illud faciatis, quod ei optime placere probaueritis. Quicquid enim facere volumus, antequam illud inchoemus, probare debem⁹ an deo placiturum sit. Et si deo placiturum probauerimus, tunc faciamus illud: si autem displiciturum, non faciamus. Sequitur

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiũt ab ipsis, turpe est & dicere. D

Vt filij lucis ambulate, [& nolite communicare, id est, non habeatis voluntatem communicandi, id est, cõsentiendi [operibus infructuosis tenebrarum, id est, eorum qui sunt tenebræ, id est, excæcati in se, & excæcãtes alios: quia infructuosa sunt illa opera, id est, nullam vtilitatem afferentia. Non communicetis operibus huiusmodi, sed [magis,] id est, potius [redarguite] & corrigite ea. Duobus enim modis non nos inquinant mali cum quibus degimus, id est, si non consentimus, & si redarguimus, hoc est, non communicare, non consentire. Communicatur enim peccatori, quãdo facto eius consortium voluntatis vel approbationis adiungitur. Hoc ergo nos admonens Apostolus, ait: Nolite communicare operib⁹ infructuosis tenebrarũ E hominum. Et quia parum erat non consentire, si quæreretur negligentia disciplinæ; magis autem, inquit, & redarguite. Videte quoniam vtrũque cõplexus est, Nolite communicare, magis autem & redarguite. Quid est, nolite communicare? Nolite consentire, nolite laudare, nolite approbare. Quid est, magis redarguite? Reprehendite, corripite, coercete. Prælatis verò datum est maxime hoc præceptum. Ideo nõ debetis communicare, sed potius redarguere, quia [turpe est] non solum facere vel videre, sed [& dicere ea quæ ab ipsis] tenebrosis hominibus [fiunt in occulto, id est, in secretis locis, quia verecundantur talia palam facere. Omnis Iohan. 3. qui male agit, odit lucem. Sequitur

Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. Omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit tibi Christus.

Ipsi faciunt in occulto turpia. Sed [omnia] opera eorum [quæ arguuntur, manifestantur eis à lumine] redargutionis eiusdem. Plerunque ignoratur culpa ab ipso, qui perpetrauit eam. Sed dũ increpatur, manifestatur ei. Et istis qui nunc ab Apostolo vocãtur tenebræ, sic obscurata est vsu peccandi conscientia, vt iam ea quæ faciunt, mala essę non intelligant: vel si intelligunt, pro nihilo ducãt & obliuiscantur. Quasi enim sub quadam obscuritate teguntur & latent peccata quæ fiunt, vt vel non intelligantur, & post ad memoriam non reuocentur. Sed dum ab increpante ingeruntur oculis cordium suorum culpæ, quas nesciebant, & arguuntur, tunc à lumine veritatis manifestantur mentibus eorum, vt eas videant & confiteantur, ac pœnitendo deleant. Ecce quanta vtilitas ex redargutione procedat. Et verè manifestantur à lumine. Nam [omne] peccatum [quod manifestatur, est lumen, id est, euidens & non ambiguum, nec potest excusatione tegi quod palam dictum est. Vel omne F

G malũ opus quod, per cõfessionẽ manifestatur lumen est.i.illuminans conscientiam: quia ex cõsideratione malorũ quæ fecit, illuminatur pœnitentis animus ad agẽda bona, vt videat quantũ in pœnitentia se debeat affligere, & quanto studio bonis operibus insudare.[Propter quod, id est, quia omne quod manifestatur, fit lumẽ[dicit]Isaias: Surge, illuminare, quia venit lumen tuum. Sed Apostolus more suo & autoritate apostolica verbis aliis ponit hanc sententiam, & addit aliqua. Surge, inquit, qui dormis &c. Somnus animæ est obliuisci deum suum. Quæcunque enim anima oblita fuerit deum suum, dormit. Sicut enim qui corpore dormit, etiam si dies iam fuerit, tanquam in nocte est, quia non vigilat vt videat iam ortum diem: sic quibusdam iam præsente Christo, iam prædicata veritate, adhuc inest somnus animæ. Ideo vnicuique taliũ clamat propheta vel Apostolus: Surge illuminare, quia venit lumẽ tuũ, id est, Christus. Vel[surge qui dormis, id est, qui torpes in obscuritate cordis, nõ recogitans deum, nec aduertens

Isaiæ. 40.

H peccata tua, sed in terrenis desideriis oculos mentis habens, surge ab illa pigritia per recordationẽ dei & intelligentiã culparũ tuarum,[& exurge, id est, ex toto surge per dignam pœnitentiã, tu dicó, eleuatus & separatus à[mortuis, id est, ab illis qui per peccata spiritualiter mortui sunt in anima, vt iam cũ illis non iaceas similiter mortuus. Vel surge per cõfessionem, & exurge per satisfactionem. Exurge à mortuis.i.à peccatis, quæ in epistola ad Hebræos vocantur opera mortua. Et tunc [Christus]qui illuminator est mentium, [illuminabit tibi, id est, lumen sapientiæ & veritatis & gratię suę sic infundet cordi tuo, vt maneat tibi. i. vt vltra non amittas illud. Plus enim notat dicens illuminabit tibi, quàm si dixisset, illuminabit te. Quia illuminabit te, notaret Christum ei lumẽ virtutum infundere: sed illuminabit tibi, non solum vocat virtutum iubar expandere, sed etiam in eo conseruare. Nõ enim illi (id est, ad vtilitatẽ illius) Christus illuminaret, si non illum in virtutum lumine conseruaret vsque in finem.

Hebræ.6

Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudẽtes, sed intelligentes quæ sit voluntas dei.

I

Colos.4
Rom.12.
1. Thess.4

Debetis (sicut dictum est) vt filij lucis ambulare, & operibus tenebrarum non communicare, sed potius ea redarguere. Et quia sic agendum vobis est,[itaque ô fratres videte, id est, cõsiderate[quomodo caute ambuletis, id est, prudẽter agatis. Caute enim ambulant, qui sic per viam bonæ operationis incedunt, vt ab insidiantibus vitiis se sapiẽter custodiant. Caute ambulãt, qui & bona faciũt, & nec suis nec aliorum vitiis maculantur, Quod agere soli possunt, qui & iuste viuunt, & peccantibus non consentiunt, sed eos studio charitatis redarguunt. Ambulate caute[non quasi insipientes, id est, non solum cauete vobis ab ipso peccato, sed etiam à similitudine peccati: hoc est, ita vos custodite, vt nullo modo videamini habere similitudinem cum insipientibus. Multi enim sunt qui caute ambulant, conseruando se cum dei adiutorio immunes à peccato digno reprehensione, & tamẽ ambulant quasi insipientes. Vt si quis sacerdos redarguendo meretricem, frequentat domum eius, videtur insipiens, licet nullum animum peccandi in eam habeat. Sed non decet sanctos malam de se opinionem dare per negligentiam vel indiscretionem suam. Non quasi insipientes ambuletis viam iustitię, sed vt sapientes,]id est, ita irreprehensibiliter, vt in ipsa ambulatione videamini sapientes. Vel non ambuletis vt insipientes seculi amatores, qui non prouident sibi in futurum: sed vt sapientes, qui sic in hoc seculo viuere student, vt in futuro vitam æternam habeant. Vos dico, redimentes tempus. Redimere tempus est, vt quando aliquis infert tibi litem, perdas aliquid vt deo vaces, non litibus, Quod enim perdis, precium est temporis. Quomodo perdis nummos vt emas tibi aliquid, sic perde nummos vel quodlibet aliud, vt emas tibi quietem. Non enim habebis quietum cor, sed euerteris cogitationibus tuis irritatus contra aduersarium tuum. Et ita perdes tempus. Sed melius est vt nummos perdas, & tempus redimas. Vel tẽpus redimimus, quando ante actam vitam, quam lasciuiendo perdidimus, flendo reparamus. Dum enim male agimus, tempus in quo bene operari deberemus, amittimus. sed damnum temporis redimimus, si ita vitam commendamus, vt ea bona quæ olim facere neglexìmus, & ea quæ nunc facere debemus, faciamus. Nec mirum si minus fecimus, quoniam dies mali sunt, id est, temporis variatio nociua est, quia peccantes attrahit ad varietatem delectationum. Dies sunt mali, quia in ipsis viget malitia, & in ipsis leuiter peccatur: quoniam tempus dat materiam male operandi, proponendo varietates rerum quas ex se affert. Dies enim malos duæ res faciunt, malitia & miseria. Nam per malitiam hominũ & miseriam dicuntur dies mali. Cæterum dies isti quantum ad spatia horarum, ordinati sunt, ducunt vices, agunt tempora. Cui molesta sunt tempora, si homines sibi non sint molesti? Ergo dies malos (sicut dixi) duæ res faciunt, malitia & miseria. Sed miseria hominum communis est, non debet autem malitia esse communis. Ex quo enim lapsus est Adam & de paradiso expulsus, nunquam fuerunt dies nisi mali. Et quia dies mali sunt, & nos positi sumus in procliuio peccandi, [propterea nolite fieri imprudentes, id est, indiscreti vel inconsiderati, vt non possitis mala prudenter vitare, & bona eligere, vel cõsideratione rationis omnia facere:[sed]sitis[intelligentes quæ sit voluntas dei, id est, quid deus velit, vt illud faciatis.

K

Nota.

L
Nota.

M

Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed implemini spiritu sancto, loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis

A *ticis spiritalibus, cantãtes & psallentes in cordibus vestris domino: gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi deo patri, subiecti inuicem in timore Christi.*

Intelligite volũtatem dei. Et vt eam possitis intelligere & facere, [nolite inebriari vino.] Non prohibeo quin moderate vinum bibatis, sed modũ nõ excedatis. Ebrietatem enim interdico. Nõ inebriemini vino, [in quo] immoderate bibito [est luxuria. i. luxuria est in nimia potatione vini. Non in natura vini est luxuria, sed in immoderatione potationis, ne quis peruerse intelligens, conetur ostẽdere creaturam dei, id est, vinum malam esse, sic argumentãdo: Cuius effectus malus est, ipsum quoque malum est: sed effectus vini, id est, luxuria malus est, igitur vinum est malũ. Quod non procedit, cum sit creatura dei. Idcirco dicendũ est,
B in quo, id est, in inebriari, est luxuria. Vel certe vinum in quo est luxuria, possumus intelligere concupiscentiam & cæteras vitiorum potiones, quæ mentem inebriant & euertunt. De cuiusmodi Salomon ait: Luxuriosa res vinũ. Nolite vino ingurgitari, [sed implemini, id est, studete impleri [spiritu sancto,] qui vos laudabiliter inebriet mutando mentes vestras, & amore æternorũ calefaciens. Quo scilicet spiritu impleri hoc modo poteritis, id est, si ea quæ ore cantatis, mente cogitatis & intelligitis, ac vos de his intus instruitis. Et hoc est: Implemini spiritu sancto, [loquentes vobismetipsis] intus secundum attentionem, id est, intelligite quæ labiis profertis, quia non modicum placet deo vt quisq; aduertat quæ loquitur [in psalmis,] qui ad bonam operationem commonent: [& hymnis] qui de laudibus dei, [& canticis spiritalibus] quæ de æterno gaudio resonant, & ideo spiritalia sunt. Sunt enim secularium hominum cantica, sed non spiritalia. Et post loquutionem horum sitis [cantantes, id est, deũ laudãtes, & de ęternis exultantes, sicut hymni & cantica docent, [& psallentes] opere sicut psalmi suadent. Cantate, inquam,
C & psallite [in cordibus vestris, id est, sicut in ore vestro laudes resonant domino, sic resonet in cordibus vestris: & hoc facite non vanæ gloriæ vel alij rei, sed soli [domino, id est, ad honorẽ eius. Cantate, id est, cælestia resonate & desiderate. Nã qui desiderat, etsi lingua taceat, cantat corde. Qui autem non desiderat, quolibet clamore aures hominum feriat, mutus est. Desiderium enim & amor cordis, amœna vox est intus cantantis. Sic cantate in cordibus vestris domino. Vos dico, [gratias agentes] non ad horam, sed [semper pro omnibus] quæ dedit vel dederit, siue sint prospera, siue aduersa. Gratias ei semper agite, & hoc [in nomine domini nostri Iesu Christi,] per quem hæc omnia vobis à patre dantur, vt ipse filius in illis gratiarũ actionibus glorificetur. Gratias [inquam] agite [deo] qui vos creauit, [& patri] qui vos in filios adoptauit. Vos dico, [subiecti inuicem,] humiliter curam agẽdo alter alterius, & pie vicissim ministrando, & hoc facite [in timore Christi] casto, qui huius variæ subiectionis humilitatem præcepit, & venit non ministrari, sed ministrare. D Matt. 20

Mulieres viris suis subditæ sint, sicut domino: quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse saluator corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus. 1. Cor. 11

Ad familiaria præcepta se transfert Apostolus, & vnicuiq; gradui quid debeat præcipit. [Mulieres sint subditæ] reuerendo, obediendo [viris suis,] non alienis, [sicut domino, id est, ad bene agendum solummodo, sicut nos subiicimur domino deo, vt illi seruiamus bona faciendo, non mala. Vel sicut domino, id est, in simplicitate & charitate qua deo seruirent, seruiant viris suis. Quod ideo facere debẽt. [quoniam vir est caput mulieris, id est, principium, quia mulier primum de viro facta est. Ideo etiam caput, quia rector. Per virum enim regitur mulier, sicut per caput corpus. Et dignum est vt corpus regatur & subdatur capiti, id est, mulier viro. Ita est vir caput mulieris, [sicut Christus caput est ecclesiæ: quia sicut Christus regit & instruit ecclesiam, sic vir regere debet & instruere vxorem suam: & sicut Christus & ecclesia spiritaliter sunt vnum, sic vir & vxor carnaliter vnum. Sicut Christus est decus ecclesiæ, sic bonus vir decus mulieris. Christus est caput ecclesiæ. [ipse] dico, [saluator corporis ei⁹, id est, ecclesię, quia ipse saluat totum corpus ecclesiæ. Nullum enim membrum ecclesiæ saluatur nisi per Christum, qui caput & saluator est omnium electorum: & vir similiter pro modulo suo debet vxorem ab omnibus malis saluare. Nam sicut ecclesia vitæ suæ causam habet ex Christo, sic mulier ex viro: quia vt consistat, virum accipit. Mulieres sint subditæ viris, & non qualitercunque, sed [sicut ecclesia subiecta est Christo] in omnibus, [sic mulieres viris suis] subiiciantur [in omnibus,] quæ non sunt cõtra deũ. In omnibus est ita subiecta ecclesia Christo, vt in nullo ei se præferat, ne velit esse superior eo vel etiam æqualis ei. Et eodem modo mulieres viris suis subdantur, vt in nullo velint eos superascendere.

Nota. Gene. 2 E F Prouer. 20

Viri, diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habẽtem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sãcta & immaculata. Ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim vnquam carnem suam Colos. 3. 1. Petr. 3

G *suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus ecclesiam. Quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in ecclesia. Veruntamen & vos singuli vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat. Vxor autem timeat virum suum.* Gene. 2

[Diligite, inquit, ô viri vxores vestras,] quarũ caput estis, [sicut & Christus dilexit ecclesiam,] cuius est caput, id est, illa bonitate illas amate, qua Christus ecclesiam, vt peccatum nõ ametis in eis, sed omne bonum, & iuste gubernetis eas atque foueatis. Christus dilexit ecclesiam, & præ nimia dilectione [tradidit] in mortem [seipsum pro ea] redimenda. Ita & vos pro salute vxorum, si necesse fuerit, tradite vos. Ideo se tradidit, [vt illam] suo sanguine [sanctificaret,] quia multis erat peccatis inquinata. Ipse dico, [mundans eam] ab omnibus peccatis [lauacro aquæ] sanctificatæ [in verbo vitæ, id est, lauacro baptismi. Baptismus enim Christi, lauacrum est aquæ in verbo vitę. Tolle aquam, non est baptismus. Tolle verbum, non est baptismus. Verbum vocat inuocationem diuinitatis, quod à baptizante super aquam profertur. Idcirco mundauit eam, vt ipse qui hoc bene poterat, [exhiberet sibi, id est, prępararet ad honorem suum electorum [ecclesiam] pulchritudine virtutum [gloriosam, non habentem maculam aut rugam, id est, mũdam ac simplicem. Maculam quippe & rugam nõ habet, quæ & turpitudine operis & duplicitate sermonis caret. Quia & per iustitiam mũda est, & per simplicem intentionem tensa. A similitudine vestis dictum est, quæ prius lauatur & post extenditur. Ecclesia enim non solum sponsa Christi, sed & vestis Christi solet appellari. Quæ mundata est, vt non habeat maculam: extensa est, vt non habeat rugam. Non habet in electis maculam criminis, nec rugam dolositatis. Non habet in eis rugã, quia nesciunt aliud de se foras ostendere, & aliud intus habere. Vel ideo non habet in eis rugã, quia non flectuntur ad amorem terrenorum, sed extenduntur spe & desiderio cælestium bonorum. Non habet maculam [aut] rugam, sed nec [aliud huiusmodi,] quia nec consuetudine venialiũ peccatorum ita grauari se permittit, vt multitudo eorum possit alicui crimini comparari. [sed vt sit sancta] in bono opere, [& immaculata] in abstinẽtia mali. Immaculata est, id est, sine crimine. Non enim sine peccato quisquam esse potest in hac vita. Vel ad futurum seculum possunt hæc referri. Mundauit Christus ecclesiam, vt ipse post diem iudicij in æterna beatitudine exhibeat, id est, præsentet eam sibi gloriosam, id est, animo & corpore fulgẽtem, quia tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris

H

I

eorum. Tunc plene atque perfecte erit ecclesia, nõ habens maculam peccati vel rugam duplicitatis, aut aliquid huiusmodi, quia tunc etiam erit verè gloriosa. Non enim modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permixtione hominũ pessimorum, in tantis opprobriis impiorũ dicenda est esse gloriosa: sed tunc potius, quando malis omnibus liberata, gaudebit perenniter in bonis cum Christo. Et tũc erit verè sancta & immaculata, quia sic sola sanctitas in ea regnabit, vt omnis macula cuiuscũq; peccati procul sit ab ea. Vel sancta erit per carnis immutationem, & immaculata per corruptionis remotionem, Christus (vt dictum est) dilexit ecclesiam quæ est corpus eius. [Ita] etiam [viri debent vxores suas diligere vt corpora sua, id est, sicut se: quia illæ sunt corpora eorum, & illi capita earum. Vel sicut spiritus hominis diligit & regit, & sibi in bono subiicit corpus & carnem cui coniunctus est, sic viri diligant & regant & sibi subiiciant in bono vxores suas. Quod facere debẽt, quia [qui vxorem suam diligit, seipsum diligit,] quoniam ipse & vxor vnum corpus sunt, & vxor est caro eius. Et ideo vir debet eam diligere, quia [nemo vnquam odio habuit carnem suam.] Nã quod nonnulli dicunt se malle esse sine corpore, omnino falluntur. Non enim corpus suũ, sed corruptiones eius & pondus oderunt. Non ergo nullum corpus, sed incorruptum & celerrimum corpus volunt habere. Sed nec illi qui se occidunt, odio habent carnem suam, sed aliqua grauia incommoda se per mortem effugere putant. Qui verò cõtinentia quadam & laboribus persequuntur corpora sua, qui hoc recte faciunt, non id agunt vt nõ habeant corpus, sed vt habeant subiugatum & paratum ad opera necessaria. Libidines enim male vtentes corpore, id est, consuetudines inclinationis animæ ad fruendum inferioribus, per ipsius corporis laboriosam quãdam militiam extinguere affectant. Nam non se interimunt, & curam suæ valetudinis gerunt. [Nemo] itaque [vnquam odio carnem suam habuit, sed nutrit eam] cibo & potu, [& fouet] indumentis, [sicut & Christus ecclesiã] spiritualiter nutrit cibo potuque corporis ac sanguinis sui, vel cibo fortioris intelligentiæ & potu facilioris doctrinæ, & fouet eam indumentis virtutum. Ita & vir de vxore debet facere, quæ caro eius est. Christus fouet ecclesiam, quæ est corpus eius. Et verè corpus eius, quia nos omnes membra sumus hui⁹ sacri corporis. [Quia membra sumus corporis ei⁹, id est, ecclesiæ, [de carne, id est, de imbecillitate [eius, & de ossibus, id est, de fortitudine [ei⁹:] hoc est, alij sum⁹ infirmi, & alij fortes in hoc corpore eius quod est ecclesia. Sicut enim corpus humanum ex carne & ossibus constat, & caro eius sustentatur ab ossibus, sic ecclesia de minus perfectis & magis perfectis constat, & perfectiores exemplo suo & exhortatione sustẽtant imperfectos. Ita & mulier quæ est quasi caro fragilis, debet à viro sustẽtari, qui est velut firmitas ossis. Vel de carne eius & de ossibus eius est, quisquis per gratiam eius potest dicere, quia cum infirmor, tunc fortior sum

K Matth. 13. Sap. 3

L

M

2. Cor. 12

A ſum & potens. De carne eius & de oſſibus eius eſt, quiſquis ad imitationem eius dicere poteſt, quia factus ſum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. Vel ideo ſumus de carne eius & de oſſibus eius, quia carnem eius in miniſterio ſumentes, carni noſtræ coniungimus, & virtute ſpiritus eius confortamur velut internis oſſibus. Nam ſicut Eua de Adam facta, traxit ab eo carnem & oſſa, ſic eccleſia ex Chriſto procreata, carnem eius & ſpiritum (vt diximus) in ſe traxit. Vel de carne eius & de oſſibus eius ſumus, id eſt, eandem carnem & eadẽ oſſa quæ ipſe habuit, habemus: quia de noſtra mortalitate carnem ſuſcepit cum oſſibus. Poteſt & ita intelligi, corporis conſtantis de carne eius & de oſſibus ei⁹, id eſt, de firmis & infirmis. [Propter hoc, id eſt, quia ſumus de carne eius & de oſſibus eius, & ipſe dilexit eccleſiam, ab initio fuerat prophetatum de eo, quia [relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna.] Homo enim iſte, mediator dei & hominum, homo Chriſtus Ieſus ſignificabatur. Qui reliquit patrem, quando ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens. Ita enim reliquit patrem, nõ quia deſeruit & receſſit à patre, ſed quia non in ea forma apparuit hominibus, in qua æqualis eſt patri. Reliquit & matrem, id eſt, ſynagogam Iudæorum, de qua ſecũdum carnem natus erat. Et adhæſit vxori ſuæ, id eſt, ſociauit & coniunxit ſe electorum eccleſiæ. Et ipſi duo, id eſt, Chriſtus & eccleſia ſunt in carne vna: quia carnẽ quam ille de virgine ſumpſit, quotidie in Miſſarum celebrationibus ſumit eccleſia. Vel in carne vna, quia (vt ſupra dictum eſt) ipſe de mortalitate noſtra carnem ſuſcepit, & per carnem particeps noſter factus eſt, vt illius capitis corpus eſſe poſſemus. Sicque facta eſt ex duobus vna quædam perſona, ex capite & corpore, ex ſponſo & ſponſa. Totus itaque Chriſtus caput & corpus tanquam integer vir, quia & fœmina ex viro facta eſt, & ad virum pertinet. [Sacramentum hoc magnum eſt] de coniunctione Chriſti & eccleſiæ. Et ne quis iſtam magnitudinẽ ſacramenti in ſingulis quibuſque hominibus vxores habentibus intelligeret, [ego autem,] inquit, [dico in Chriſto & in eccleſia.] Ego quidem allegoricè interpretor hæc verba Geneſis de coniugio Chriſti & eccleſiæ, ſed [tamen] vos moraliter & ad literam ea intelligite, [& vos ſinguli vnuſquiſque vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat:] Vxorem autem, monemus, [vt timeat virum ſuum, id eſt, caſto timore diligat eũ, & obediat ei in omni bono & reuereatur eum.

1.Cor.9. Matth.19. Marc.10 1.Cor.6. B C

CAPVT VI.

Colos.3. Exodi.20. Eccle.3 Matt.15. F

Ilij, obedite parentibus veſtris in domino. Hoc enim iuſtum eſt. Honora patrem tuum & matrẽ tuam, quod eſt mandatũ primum in promiſſione, vt bene ſit tibi, & ſis longæuus ſuper terram.

Præcipit filiis vt obediant parẽtibus ſuis in domino, i. in his quæ ad deũ pertinẽt. non enim ſuadet obediẽdum eſſe in eis quæ ſunt contra deum. D Et ideo eſt obediendum parentibus, quia [hoc eſt iuſtum,] vt eis obediatur à filiis, id eſt, naturale ius habet. Nec ſolum ius naturale eſt hoc, ſed etiã præceptum domini, dicentis: [Honora patrem tuum & matrem tuam. Quod [ideo præcipuè eſt obſeruandum, quia [eſt mandatum primum in promiſſione.] Licet enim hoc mandatum ſit quartum in decalogo, tamen primum eſt in promiſſione, quia huic primo addita eſt promiſſio, cum cæteris præcedentibus non eſſet adiuncta. Tria quippe mandata præceſſerunt iſtud, & pertinent ad charitatem dei, quia deus trinitas eſt. Alia verò ſeptem, in quibus eſt hoc primum, ad dilectionem proximi reſpiciunt & docent quomodo viuatur inter homines. Nam ipſe ſeptenarius præceptorum numerus incipit ab honore parentum. Honora, inquit, patrem & matrem. Ad parentes enim ſuos homo aperit oculos, & bona eius vita ab eorum amicitia ſumit exordium. Quiſquis autem parentibus non defert honorem, quibus parcere poterit? Primum eſt hoc mandatum in ſecunda tabula, quæ E continet mandata pertinẽtia ad dilectionem proximi. Et eſt in promiſſione. Nam & ita diſtingui poteſt, ſcilicet vt & primum intelligatur eſſe in altera tabula, & eſſe in promiſſione. Sed veri⁹ dici poteſt in vtraque re primum eſſe, & in tabula, & in promiſſione. Quæ promiſſio magna eſt. Honora, inquit, parentes, [vt bene ſit tibi, id eſt, carnalia & ſpiritalia bona per hoc à deo conſequaris: [& ſis longæuus ſuper terram, id eſt, longæuitatem æternitatis habeas ſuper ſtabilem manſionem cæleſtis patriæ.

Et vos patres nolite ad iracũdiam prouocare filios veſtros, ſed educate illos in diſciplina & correptione domini.

Vos filij obedite parentibus, [& vos] parentes nolite illis dare occaſionem inobedientiæ. [nolite illos ad iracundiam prouocare, id eſt, nolite illis ea facere, propter quæ peccent per iracundiam, quia patres eſtis illorũ, & quia illi ſunt filij veſtri: F [ſed educate illos] dũ pueri ſunt, [in diſciplina] domini, ne indiſciplinate incipiant viuere: [& in correptione domini, vt de prauitatibus morũ ſuorũ corripiatis illos ſecundũ deum bono animo, & ad rectitudinem reducatis.

Serui, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in ſimplicitate cordis veſtri ſicut Chriſto, non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed vt ſerui Chriſti facientes voluntatem dei ex animo, cum bona voluntate ſeruientes ſicut domino, & non hominibus, ſciẽtes quoniã vnuſquiſque quodcunq; fecerit bonum, hoc recipiet à domino, ſiue ſeruus, ſiue liber. Et vos domini eadem facite illis, remittentes mi- Coloſ.3 Tit.2 1.Petr.2 Matt.16

nas,

G *nas, scientes quia & illorum & vester dominus est in cælis, & personarum acceptio non est apud deum.*

Roma. 2
Iacob. 2.

Vos [serui obedite dominis carnalibus, id est, qui vobis temporaliter dominantur secundũ carnalia, non secundum spiritualia. Habetis enim & spiritualem dominum in cælis æternum, qui vestris mẽtibus dominatur: sed nõ vult vt occasione eius dedignemini seruire carnalib⁹ dominis, quibus ipso ordinãte subiecti estis. Etiam si sunt iniqui vel infideles, seruite illis donec trãseat iniquitas. Multi enim religiosi dominis iniquis, non tamen liberis seruiunt: quia omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Et vtique felicius seruitur homini quàm libidini. Ordinauit enim sic deus ecclesiã, vt omnis potestas ordinata in seculo habeat honorem & aliquando à melioribus. Et ideo obedite dominis vestris vt oportet, scilicet [cum timore & tremore.] Timor enim est causa tremoris. Filij parentibus cum reuerentia honoris obediant, serui autem cum timore animi & tremore corporis, scilicet vt gestus corporis & apparitio ostendat interiorem timorem. Et hoc facite non in simulatione, sed [in simplicitate cordis vestri, id est, in puritate intentionis vestræ: quia licet sit habendus timor, tamen intentio seruãda est simplex, id est, absque duplicitate simulationis, vt sicut exterius ostenditis vos libenter obedire, sic habeatis in corde, scilicet non hoc faciatis solo timore effugiendi pœnas temporales, sed pura intentione bene agendi. [Sicut Christo] illis obedite, id est, ex puritate intentionis, qua Christo debetis obedire. Cùm enim Christo iubente seruitis hominib⁹, nõ illis seruitis, sed ei qui iussit. Vel sicut Christo illis obedite, id est, tantum in bono. Præcipiunt enim sæpe mala agere, sed in his nõ est eis obediendum. In simplicitate cordis obedite, [non ad oculum seruientes, id est non existẽtes prompti & strenui ad seruiendum tũc solummodo, cum à dominis vestris videmini, & illis absentibus agentes negligenter: quia hoc faciunt subdoli serui, qui volunt placere hominibus dominis, quos fallere possunt: nõ deo, qui videt omnia. Non ita fictè seruiatis, [quasi hominibus] solum [placẽtes, sed vt serui Christi, id est, in puritate cordis & veritate, nulli alij rei nisi veræ iustitiæ, studentes. vos dico, [faciẽtes] in hoc [volũtatem dei,] qui voluit vt carnalibus dominis seruiretis, non inuiti, sed [ex animo:] nec ex malo animo, sed ex bona volũtate: vt etsi non potestis liberi fieri, vestram tamen seruitutem quodammodo liberam faciatis, non timore subdolo, sed fideli dilectione seruiendo. Ecce non fecit Christus de seruis liberos, sed de malis seruis bonos seruos. Ex animo [cum bona voluntate seruientes] sitis [sicut domino] deo, [& non hominibus,] cuius præcepto seruitis hominibus. Vos dico, [scientes quoniã vnusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seru⁹, siue liber.] Id est, ideo debetis seruire dominis prout rectum est, quia certum vobis est, vos remunerationẽ à deo fore percepturos, nõ solùm de hoc, sed de omni bono quod feceritis, siue serui, siue liberi sitis: quoniam neque seruitus impedit aliquẽ ad consecutionem præmij, neque libertas expeditum reddit. tantum quisq; bonum faciat. Deus enim remunerator est omnium operum verè bonorum, quicunque faciat ea. [Et vos domini eadem facite illis,] non quòd illis seruiatis, sed in simplicitate cordis & bona voluntate secundum deum illos tractate, id est, sicut illis conuenit subiectionem debitam & iustam exhibere vobis seruiendo, sic vos iustam & dulcem potestatem exercete super eos humiliter dominãdo. Suauius illos tractate, [remittentes, id est, relaxantes illis [minas.] Nõ interdico minas fieri, sed iubeo remissius fieri. Et si minæ remissius faciendæ sunt, quãto magis verbera? Humane (inquã) illos tractate, [sciẽtes quia in cælis est & illorum & vester dominus.] Id est, licet sint vestri serui, tamen vos estis illorum conserui, vnum dominum habentes contra quem de munere eius superbitis, si illos quos per conditionem tenetis subditos, æquales vobis per naturæ consortium non agnoscitis. Nam si male illos tractaueritis, non ignosco nobilitati vestræ. [Non] enim [personarum acceptio est apud deum, id est, non accipit homines propter personarum dignitates, quia in eius iudicio sublimitas personæ non confert aliquid alicui, nec humilitas personæ obest alicui: sed vnusquisque secundum opera sua recipit, vel bona vel mala, siue liber sit ille, siue seruus. Ideo & serui & domini studere debent vt iustè agant.

Iohan. 8.
H
I
K
L

De cætero fratres, confortamini in domino & in potentia virtutis eius. Induite vos armaturam dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

Specialibus expletis instructionibus mulierum & virorum, filiorum & parentum, seruorum atque dominorum, ad generalem redit exhortationẽ, & ad spiritale bellum omnes simul instruit. Quasi dicat: Hactenus aliqui vestrũ putauerunt se suis viribus sine adiutorio gratiæ bonum aliquod agere posse, sed [de cętero fratres] si bono animo volueritis agere [confortamini] non in vobis, sed [in domino]. Vel ita: Hucusque vos iuui, sed de cætero quod superest vobis viuendi spatio, confortamini iam in domino, vt sine me fortes efficiamini contra bellum diaboli. Siue etiam ita: Multa vobis hucusque dixi, sed de cætero quod adhuc dicere possem, hoc tantum agite: de cætero quod restat, sic agite, scilicet confortamini, id est, fortes efficiamini contra omnes impugnationes aduersarij, in domino, id est, in eo respectu quod dominum habeatis, cuius dominio tuebimini. & confortamini [in potentia virtutis eius, id est, in virtute eius quę omnia potest. Et ideo confortari debetis, tum quia dominum habetis, tum quia ille potentẽ in omnibus virtutem habet. Et quia non in sola gratia confortandum vobis est, sed etiam liberum adhibere M

debetis

A debetis arbitriũ,[induite vos armaturã dei.]Scilicet non solum confortamini in domino, sed etiã excitando liberum arbitrium, induite armaturam dei, id est, induite vos omnibus armis quibus militatur deo. In armatura enim omnia comprehenduntur arma. Induite armaturam dei, quod prędictum est respectu liberi arbitrij, [vt possitis stare aduersus insidias diaboli.] Taliter enim insidiis eius resistere poteritis, id est, mediante auxilio diuinæ gratię, & exercitio liberi arbitrij: quia aut sola gratia, aut solo arbitrio nemo potest ei resistere. Et ideo prius confortamini in domino, & post induite armaturam dei, quia gratia præuenit liberũ arbitrium. Idcirco vobis induenda est armatura dei, vt ei viriliter militantes possitis in prelio non cedere, nõ succumbere, sed stare aduersus insidias diaboli, tum quia diabolus est criminator, tũ quia insidiosè agit contra vos. Longe enim grauior pugna quæ fit insidiis, quàm quæ fit vi. Non vident diabolum homines cum quo pugnant, sed tamen facile habent remedium: Seipsos interius vincant,
B & de illo foris triumphent. Ob hoc induenda est
Nota. armatura dei. Et quæ induenda est armatura, nisi omnium virtutum protectio, quibus à iaculis satanæ defendimur?

Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mũdi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiæ in cælestibus.

Ideo spiritualibus armis oportet nos vndique munitos esse, quia contra spirituales hostes est nobis pugna. [Quoniã nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, id est, aduersus homi
Galat. 5 nes qui caro & sanguis sunt. Galatis minus perfectis indixit aliud bellũ, quod est aduersus carnem & sanguinem, dicens quia caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autẽ aduersus carnem. Ephesiis verò, quasi iam spiritualibus & concupiscentiæ carnis præualentibus, atque persecutionẽ pro
C iustitia foris sustinentibus, dicit: Nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, id est, aduersus homines qui nos persequi videtur, sed aduersus malignos spiritus qui eorum mẽtibus principantur, & per eos nos persequuntur. Et quia sic est, debemus homines diligere, dæmones cauere: homines misericorditer eripere, dæmones viriliter superare. Quomodo enim si cõtra aliquem in prælio constitutum de parte aduersaria armatus equo sedens veniat, non equo, sed equiti irascitur, & quantum potest, agit vt equitem percutiat & equum possideat: sic contra omnes malos homines agendum, & non contra illos, sed contra illum qui illos instigat, totis viribus laborandum est, vt dum diabolus vincitur, infelices quos ille possidebat, liberentur. Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, id est, aduersus homines quos videmus sæuire in nos, qui potius miserandi sunt quã odio habendi: [sed aduersus principes] eorum dæmones, & D
aduersus [potestates] iniquas malignorum spirituum. Principes dicuntur illi spiritus, qui principantur in vitiis suis, quæ specialiter suggerere soliti sunt: sicut est spiritus fornicationis, qui impugnat homines secũdũ luxuriã, & luxuriosis principatur & spiritus superbiæ, q impugnat secundũ superbiam, cæterique tales, & sic vnusquisq, principatur in suo vitio. Potestates autem vocantur illi spiritus, qui habent vim & officium præcipitãdi homines in maiora peccata, quia præsunt illis secundum immissionem maiorum & grauiorum vitiorum. Et quàm sit periculosum cõtra tales pugnare, quis non intelligat? & quomodo vincimus huiusmodi hostes quos nõ videmus, nisi quia carnales interiores motus nostros sentimus, hisque confligimus & illos percutimus? Vel principes intelligantur illi dæmones, qui principantur aliis dæmonibꝰ: & potestates, q super alios possunt. Sũt enim inter eos alij nequiores aliis & in malo fortiores: contra quos nobis lucta est. [& aduersus rectores mundi, id est, aduersus illos dæmones, qui E
iusto dei iudicio regunt eos qui sunt mundus, id est, immoderate mũdanis adhærentes. Hi sunt qui nos per homines sibi subditos persequuntur, quia regunt eos ad male agendum, & de vitio ducunt in vitium. Rectores enim sunt mundi, qui mundanos (vt dictum est) regunt. Rectores sunt, nõ mũdi elementorum, id est, cæli & terræ, maris & aeris sed mundi [tenebrarum harum, id est, omnium istorum infidelium, & istorum iniquorum hominum. De quo mundo dictum est: Totus mundus Iohan. 8.
in maligno positus est. Et conuersis peccatoribus,
Fuistis, inquit, aliquando tenebræ, nunc autẽ lux Sup. 5
in domino. Istum mundum qui huiusmodi tenebris, id est, tenebrosis hominibus constat, regunt maligni spiritꝰ. Et aduersus istos est nobis pugna, non aduersus eos quos regunt: Et etiam [contra spiritalia &c.] Per hoc ostenditur magna impugnationis vehementia. Multo enim grauiori pugna & periculosiori exagitatur homo, cùm ab hoste qui non subiacet oculis, impugnatur, quia nescit qua parte ab aduersario impetatur. Spirita- F
lia dico [nequitiæ, id est, defectionis & impossibilitatis. Nequitia quippe dicitur à nequam, quia per eam tenditur ad non esse, sicut reprobi angeli deum qui solus verè est, deseruerunt, & in perpetuum defectum ceciderunt. Quæ spiritalia nequitiæ sunt [in cælestibus,] id est, in huius aeris infimi caliginoso habitaculo, vbi & nebulæ con globantur. Vel in cælestibus, id est, in mentis nostræ sanctis virtutibus patimur impugnationem à nequissimis spiritibus. Siue in cælestibus pugnant contra nos, id est, pro cælesti hæreditate tollenda. Itaque aduersus principes & potestates, atque rectores mundi tenebrarum harum, & aduersus spiritalia nequitiæ in cælestibus graue nobis certamen indicit Apostolus. Ipsa verò certaminis species sic intelligenda est, cùm damna, cum pericula, cum opprobria, cum cri-

G minationes excitantur aduersum nos, non id agẽtibus aduersariis potestatibus, vt hæc tantummodo patiamur: sed vt per hęc vel ad irã multã, vel ad nimiam tristitiam, vel ad desperationem vltimam prouocemur, vel (quod est grauius) fatigati & victi tædiis compellamur aduersus deum conqueri, tanquam humanam vitam non æquè iusteque moderantem, vt per hæc vel infirmemur in fide, vel decidamus à spe, vel transferri cogamur à veritate dogmatum, & impium aliquid de eo sentire suadeamur. Talia enim scripta sunt de Iob, cum diabolus dari sibi facultatem bonorum eius petisset à deo. Per quæ etiam illud edocemur, quoniam nõ fortuitis aliquibus incursionibus impugnamur, si quãdo nos talia aliqua facultatum damna percusserint: nec fortuitu nostrorum aliquis captiuus abducitur, vel domorum ruinæ in quibus chari quique opprimantur eueniunt, vel aliquid huiusmodi cõtingit. In quibus omnibus, vel in quolibet horũ vnusquisque fidelium dicat aduersario. Non haberes aduersum me potestatẽ, nisi data tibi esset desuper. Nihil enim potuit contra Iob, nisi quantum à deo permissus est. Sic nec contra quenquam fidelium poterit amplius. Taliter nos oportet instrui, qui contra tales confligimus aduersarios.

Iob.1.2.

Iohan.19.

H

Propterea accipite armaturã dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam iustitiæ, & calceati pedes in præparatione euãgelij pacis: in omnibus sumentes scutum fidei, in quo poßitis tela nequißimi ignea extinguere. & galeã salutis assumite, & gladium spiritus, quod est verbum dei.

Talibus armis nos armat Apostolus, laudabilibus & inuictis, insuperabilibus & splendidis, spiritualibus & inuisibilibus, quia hostes inuisibiles expugnamus. Si vides hostem tuum, videantur arma tua. Si autem non vides hostem, cur videntur arma quibus eum impugnas? Quia tam grauis & tam multiplex atq; tã periculosa est pugna, [propterea accipite armaturam dei, id est, arma virtutum, quibus suos milites deus armat. Accipite de manu imperatoris summi arma fortia, [vt possitis] nõ cedere prędictis hostibus, sed [resistere] fortiter illis [in die malo,] id est, in hora tentationis, quando velut diem prosperitatis arridere faciunt offerendo delectationem peccati. Vel in die malo, id est, in tempore quo viget malitia in tẽpore impugnationis diabolicæ, in tempore præsentis vitæ, quę tota tentatio est. Vt possitis non subiacere, sed [stare perfecti in omnibus] virtutibus, vt non in quibusdam virtutibus bonis perfecti sitis, & in quibusdam imperfecti, sed in omnibus (prout fas est) perfecti. Tunc enim à nulla parte vinci poteritis. Vel in omnibus impugnationibus stetis perfecti, quod plus est quàm resistere. Siue in omnibus, tam prosperis quàm aduersis. Aut aliter: Vt possitis resistere in die malo, id est, in die iudicij: qui malus propterea dicitur, quia terribilis erit accusationibus diaboli, vt quando suos accusauerit, puritate conscientiæ possitis vos defendere, sed etiã perfecti stare possitis in omnibus cum electis. Stãdum vobis est contra hostes in armatura dei. [Ergo state succincti lumbos] mentis vestræ, id est, state in castitate, quia ipsa est initium bonæ operationis, ideoque nunc prima ponitur in spiritualibus armis quæ describuntur. Quãdiu enim quis luxurię subiacet, nihil boni potest agere: quia nihil eorum quæ facit, potest deo placere. Sed postquam deseruerit luxuriam, incipit operari iustitiam. Et ideo nunc prius iubemur succingere lũbos, & post induere loricam iustitiæ. Lumbos enim succingimus, cum carnis luxuriam quæ in lumbis est, per continentiam coarctamus. Sed quia nonnulli simulant se lumbos habere succinctos & non habent, ideo præcipitur nobis, vt [in veritate] sucinctos habeamus eos, non in simulatione, quatenus vera sit nostra castitas, non simulata. Vel mentis lumbos succingamus in veritate, vt cingulo casti amoris Christi nos contineamus à mendacio: quia qui mendacium loquitur, quantum in se est, corrumpit veritatem, & ita fornicatur. Qui autem vera semper loqui studet, quasi legitimo coniugio vtitur, veritatem vel sapientiam habens coniugem, sicut ille qui dicebat: Hanc amaui & exquisiui à iuuentute mea, & quæsiui sponsam mihi eam assumere. Ita ergo succingendi sunt in veritate lumbi vestri, vt non accedamus ad scortum, id est, ad mendacium, sed in legitima sponsa quæ est veritas, delectemur, & ex ea filios generemus. Deinde subiungitur vt simus [& induti loricam iustitiæ, id est, forti vestimento bonæ operationis vndiq; muniti, vt nihil iniustum appareat in operibus nostris, sed totum ab omni parte iustũ & æquum. Et hæc iustitia recte viuendi est nobis lorica, quia interiora nostra non sinit transfigi, sed defendit vndiq; præcordia nostra ab omnibus telis inimici. Sicut enim lorica multis hamis conficitur, ita vestis iustitiæ multis operibus bonis & virtutibus connectitur. Et huiusmodi lorica debet interior homo noster indui, ne possit ab vlla parte vulnerari. Postquam verò libidinem vicerimus, & nos lorica iustæ operationis induerimus, tunc & aliis bona prædicare idonei erim⁹. Vnde sequitur: Et state [calceati pedes, id est, habentes calceatos pedes, hoc est, munitos affectus vestræ mentis, ne tangant terrena, hoc est, ne terrenis commodis innitantur, [in præparatione euangelij pacis, id est, in eo quod præparatis cordibus aliorum euangelicam prædicationem, quæ annunciat pacem inter deũ & homines. Calceamenta fiunt ex coriis mortuorum animalium, & significant exempla patrũ iam defunctorum, quibus ab omni terrena læsione defenduntur pedes nostræ mentis, id est, affectiones, quibus tanquam pedibus ad faciendum aliquid promouemur. Læditur enim pes prædicatoris à terra, si affectus eius terrenum commodum ex prædicatione appetit, id est, si propter terrenum

I

Iob.7.

K

Nota.

L

Sapien.3.

M

A renum commodum, nō propter regnum cælorum, prædicat euangeliū. Et ideo prædictis calceamentis induantur pedes nostri, id est, exemplis patrum muniantur, vt sicut patres studio supernæ intentionis, non appetitu terrenæ commoditatis prædicauerunt euangelium, sic & nos faciamus. Cuius prædicatores in nullo fidei debent regulā deserere. Vnde subditur: [In omnibus sumentes scutum fidei.] Fides enim pro scuto sumenda est in omnibus cōgressionibus, quoniam ipsa prima resistit malignis spiritibus, & eorum tela excipit & repellit. Sub ea nanque proteguntur cęteræ virtutes, quia ad omnia virtutum arma protenditur, & eam diabolus impugnare primam aggreditur. In omnibus pręliis & in omnibus tentationibus sitis sumentes scutum fidei, [in quo] scuto [possitis] nō solum repellere, sed etiam [extinguere] omnia [tela nequissimi] diaboli, id est, omnes suggestiones eius acutissimas, quibus corda nostra vt vulneret
B impetit: tela dico, [ignea, id est, ignem vitiorum in humanis cordibus accendentia. Inflammant enim mentes hominum ad cōcupiscentiam, & igne totius malitiæ succendunt. Et hæc tela nequissimi hostis sunt, id est, qui etiam ea quæ nequit perficere præsumit, & in quib⁹ nequicquam laborat. Sed aduersus hæc fide inuisibilium rerum armamur, & inuisibilem aduersarium sternimus. His armis vos induite, [& galeam quoq; salutis assumite, id est, spem quæ salutem æternam expectat; quæ ideo galea dicitur, quia sicut galea est in superiori parte armaturæ, scilicet in capite, ita spes altior est omnibus aliis virtutibus, & semper respicit ad superiora, spirans ad cælestia. Et ob hoc addidit salutis, vt ostenderet spem assequi quod desiderat, id est, salutem. Vel sicut scutum fidei fides est, sic galea salutis salus est. Cuius scilicet perpetuæ salutis memoria vel expectatio, caput mētis contra omnes ictus dæmonicæ impugnationis tutum facit. Qui enim
Nota. cogitat diligenter quæ sint æterna gaudia, facile delectationes peccati à suo corde respuit, & aduersitates vincit. Hæc sunt arma quibus muniti, nunquam diabolo vel alicui mēbro illius cedetis. Se-
C quuntur arma quibus illum & suos deuincatis: Et assumite [gladium spirit⁹, id est, ensem spiritalem, [quod est verbum dei, id est, sermo diuinæ prędicationis, quo diabolus interficitur: hoc est, impugnationes eius adnihilantur, & quo tyrannos huius seculi & hæreticos, membra scilicet satanę deuincetis, & vobis subiicietis, cæterosque peccatores. Cum dicitur, & gladium spiritus quod est verbum dei: quod, ad significatum respicit, non ad gladium. Ecce hæc sunt arma quibus muniuntur & pugnant milites dei. Sequitur:

Per omnem orationem & obsecrationē orantes omni tempore in spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia & obsecratione pro omnibus sanctis & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipso audeam prout oportet me loqui. D

Prædictis armis state muniti. Sed quia non est nostræ potestatis vt his muniamini, nisi donante deo, nec his vincere poteritis nisi ipse dederit, estote [orantes per omnem orationem, id est, per omnia quę oranda sunt, vt per omnem orationem quæ facienda est, transeat nostra supplicatio, id est, nihil relinquatis de his quæ petenda sunt in oratione: & non solum per orationem, sed etiam per [obsecrationem, id est, per omnium sacrorum adiurationem. Maiorem enim orandi expressionem notat obsecratio quàm oratio: quia obsecratio est oratio cum adiuratione vel obtestatione, oratio autem simpliciter facta est rogatio. Per omnem orationem & obsecrationem sitis orantes [omni tempore] competenti, id est, omnibus horis ad orandum constitutis. vel omni tempore, id est, tam in aduersis quàm in prosperis. & hæc oratio fiat E
[in spiritu,]id est, mente, vt mentis affectus concordet verbis orationis quæ proferuntur ex ore. vel in spiritu, non in carne orate. In carne enim, non spiritu orat, qui polluta mente orat, iterū peccaturus non casu, sed ex proposito. vel omni tempore orate in spiritu, id est, in cordis deuotione, vt licet os nō semper orare queat, spiritus tamen semper bonis desideriis intus oret. Et in ipso spiritu sitis intus [vigilantes, id est, soliciti, id est, sicut oculi foris vigilant, sic spiritus agat intrinsecus. & hoc [in omni instātia,]vt spiritus & corpus instanter perseuerent in vigiliis. & in omni [obsecratione, vt pro omnibus] obsecretis, pro quibus obsecrandum est, scilicet pro [sanctis.] Pro sanctis enim videtur esse obsecrandum, & pro infidelibus orandum, qui nihil sacri habent. Vigilate inquam, & obsecrate pro omnibus sanctis, id est, pro perseuerantia & saluatione omnium sanctorum, & specialiter [pro me, vt] tribulatio non me obtundat, sed [detur mihi sermo in apertione oris mei, id est, cum aperuero os meum, hoc est, cū alta mysteria & altas sententias dixero. Nam hoc in diui- F
na scriptura non reperitur, nisi vbi magnum quid & profundum debet dici. Cum os meum aperuero, vt abditos sensus proferam, detur mihi sermo, id est, facundia exprimendi ea quæ voluero, vt luculenter ea possim exponere. scilicet [cum fiducia notum facere, id est, vt audacter & non timidè notum faciam [mysterium euāgelij, id est, occultum Psalm. 50
secretum incarnationis & passionis Christi, vt occultas eorum causas notificem audientibus. Nam quia occultum est hoc mysterium, ideo necesse est vt notum faciam illud: & hoc agere volo, quia pro eo annunciando [fungor legatione in catena.] Nam nec pro catena cesso à legatione. Quāquam enim pro euangelio quod annunciabam, sim catenatus, tamen illud sicut à Christo missus sum prædicare, non omitto. Detur (inquam) mihi sermo ad notificandū mysterium euangelij, [ita] scilicet detur mihi, [vt in ipso] euangelio [audeā] sine timore [loqui] aliis [prout oportet] me,

 id est,

G id est, sicut expedit mihi, qui hoc agere missus sũ. Sequitur in quibusdã codicibus hoc loco talis versiculus: Verbum autem dei non potest alligari. Ac si dicat Apostolus: Pro euangelio quidem vinctus sum, sed tamen prędicare nõ desisto: quia verbum dei quod annunciari debet, nullo potest impedimento retardari.

Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister in domino: quem misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra.

Dixi vt oretis pro me, & quia pro euãgelio vinctus sum: sed quibus tribulationibus afficiar, non dixi. Sed quæ circa me sunt molestiæ, referet vobis Tychicus, ne de minimis aduersitatibus meis H moueamini, metu earum recedentes à fide. [Quæ, id est, cuiusmodi tormenta [sunt circa me, id est, in corpore meo, quia ad mentis interiora non penetrant, & [quid agam, id est, quàm constans sum, indicabit vobis [Tychicus,] qui est nõ vilis, sed [charissimus frater, id est, Christianus, & non fraudulentus vel fallax, sed fidelis: ideo hunc audite, quia [fidelis minister] est [in domino, id est, in his quæ sunt domini. Cui credere debetis, quia illlum [ad vos misi,] vt puram veritatem de me vobis dicat, & cõsoletur corda vestra, id est, leniat & mulceat: & dolorem, qui pro auditu tribulationum mearũ increuerat, temperet. Vel si de nostris tribulationibus dolebatis, nunc consolationẽ accipiatis ab eo, cognoscentes me libenter pati multò grauiora.

Pax fratribus & charitas cũ fide à deo patre & domino Iesu Christo. Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrũ Iesum Christum in incorruptione, Amen.

[Pax] cum deo sit [fratribus, id est, Christianis [& charitas,] vt eum toto corde diligant: & hæc I pax & charitas detur eis [cum] integra [fide à deo patre &] filio eius [domino] nostro [Iesu Christo.] Per pacem enim manebunt in charitate, quæ in fide est: & à quo est pax & charitas, ab illo est & fides, id est, à deo. Non enim fides, quia datur priusquàm postuletur ab illo cui datur, ideo dicẽda est non esse donum dei, sed esse à nobis quia data est nobis non petentibus. Omnia enim bona sunt à deo. [Gratia] generaliter accepta, quę est mater omnium bonorum & nutrix, sit [cum omnibus qui dominum nostrum Iesum Christum] ecclesię sponsum [diligunt in incorruptione, id est, casto amore sicut sponsam, quæ corruptionem non admittit. Non enim Christũ in incorruptione diligunt, vel quorum fides in aliquo est corrupta, vel qui eum pro temporalibus & corruptibilibus bonis diligunt, non pro æternis & incorruptibilibus. Sed qui Christum propter solum Christũ, & propter spem perpetuæ incorruptibilitatis amant, illi eum in incorruptione diligũt: quia sic eum diligunt, vt K neque nunc corrumpi valeat mens eorum, neque tunc caro eorum.

EPISTOLAE AD EPHESIOS FINIS.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM Pauli ad Philippenses.

PHilippis ciuitas est in partibus Macedonię, vnde Philippenses dicuntur. Quibus prædicauerat Apostolus, qui fidei veritate ac morũ honestate illos instruxerat. Et ipsi in fide morumque nobilitate in omnibus fere secundũ apostolicam doctrinam perstiterunt: sed de primatu tantum inter eos erat contentio, quoniam alij se volebant aliis præferre quasi gloriando de meritis. Qua de causa præcipuè Apostolus scribens illis à Roma, intendit illos ad humilitatem reuocare, scilicet vt de meritis non glorientur, neque alter alteri se præferat: sed quicquid boni habet, siue remissionẽ peccatorũ, siue dona virtutum, gratiæ dei adscribat, à quo totũ habet & nihil à se. Miserant autem ei aliquid substantiæ per Epaphroditum Romam, quem cum hac remittit epistola. In qua, quia pręsens nõ potest, munit eos contra duplex bellum tribulatorum, sed & pseudò prædicatorũ, vt omnia pro Christo sustineant aduersa cum humilitate, sicut & Christus fecit, & L legalia à pseudo prophetis nunquam recipiant. Qui quoniam ad humilitatem illos inuitat, ideo non posuit nomen officij sui & autoritatis, quod est apostolus: sed & ideo forsan, quia ipsi nunquam de eo minus vel contra eum senserant. Secum verò Timotheum addit in principio epistolę, quia ipse socius Apostoli fuerat in conuersione eorum, atque solicitus erat cum eo de salute ipsorum, & fortasse rogauerat eum vt scriberet illis. Sic enim exorsus est:

EPISTOLAE PAVLI AD PHILIPPENSES

CAPVT I.

PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis: Gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Seruos CHRISTI se dicunt [Paulus & Timotheus,] quod est signum humilitatis, vt eis ex- M emplo suo humilitatem suadeat. Sed cum ipse dominus dicat, Iam nõ dicam vos seruos, quia seruus Iohan. 15 nescit quid faciat dominus eius, qua ratione se seruos nuncupant? Sed sciendum quia sicut est timor Iohan. 4 seruilis quem perfecta charitas foras mittit, atque timor castus permanens in seculum seculi, sic est seruus qui non manet in domo in æternum, Iohan. 8. atque seruus intrans in gaudium domini sui. Matt. 25. Nam cum timore quem charitas expellit, etiam seruitus quæ ad eum pertinet, simul expellenda est. Erant ergo [serui] Paulus & Timotheus, quantum ad timorem castum, non quantum ad timorem seruilem: neque principis alicuius mortalis, sed IESU CHRISTI. Qui mandant ea quæ sequuntur, [omnibus sanctis,] id est, omni plebi mundatæ per baptismum à peccatis, & sanctificatæ non in suo merito, sed [in Christo Iesu, id est, in gratia CHRISTI, scilicet quia deus factus est homo,

passus

A passus est & resurrexit. Curialiter illos ad humilitatem reuocat, ostēdēs illos esse sanctos in Christo Iesu, non in se. & determinat quibus sanctis, scilicet [qui sunt Philippis, id est, in illa ciuitate. Interpretatur autem Philippis os lampadis, & illi sancti sunt Philippis, id est, in ore lampadis, qui sunt in lucidissima dei illuminatione quam & cęteris vndique spargant, sicut & istis dicitur in sequentibus, In medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes. Talibus ergo sanctis vbicunque sint corporaliter degentes, scribitur hæc epistola. Omnibus sāctis qui sunt Philippis, id est, omnib⁹ subditis, [cū episcopis, id est, presbyteris [& diaconis, id est, minorib⁹ cū maioribus. Episcopos nanque pro presbyteris more suo posuit. Non enim plures episcopi in vna ciuitate erant, neque presbyteros intermitteret, vt ad diaconos descenderet. Sed dignitatem & excellētiam presbyterorum declarat, dum eosdem qui pesbyteri sunt, episcopos esse manifestat. Quod autem postea vnus electus est qui cæteris pręponeretur, in B schismatis remedio factum est, ne vnusquisque ad se trahens Christi euangelium rumperet. Nam & Alexandriæ à Marco euangelista vsque ad Heraclam & Dionysium episcopos, presbyterum vnū de se electum, & in excelsiore loco & gradu collocatum episcopum nominabant: quomodo si exercitus imperatorem faciat, aut diaconos eligant de se quem industrium nouerint, & archidiaconū vocent. Constat ergo apostolica institutione omnes presbyteros esse episcopos, licet nunc illi maiores hoc nomen obtineant. Episcopus enim superintēdens dicitur, & omnis presbyter debet intendere curam super oues sibi commissas. Omnibus, inquit, sanctis qui sunt Philippis cum episcopis & diaconis. Quia minores præmittit, ad humilitatē inuitat. Quia verò & minores subnectit, ostendit non esse quenquam adeò perfectum, qui non hac egeat admonitione. Quod autem subdit, [gratia vobis & pax à deo patre nostro, & domino Iesu Christo,] in superioribus epistolis ex positum est.

Locus obscurus.

C *Gratias ago deo meo in omni memoria vestri semper, in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis cum gaudio, deprecationem faciens super communicatione vestra in euangelio Christi à prima die vsque nunc, confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diē Christi Iesu, sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis, eo quòd habeam vos in corde & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione euāgelij socios gaudij mei omnes vos esse.*

Illorum beneuolentiam captans, ostendit principium boni operis à deo illis datum, & finem ab eodem esse dandum, vt de se non præsumant, sed D gratiæ dei omnia bona sua attribuant. [Ago], inquit, [gratias deo meo,] qui mihi facit quod volo in vobis, id est, illum qui tanta nobis beneficia spiritualia cōtulit gratis, laudo: quia non nostro merito, sed eius dono ad bonum Christianæ religionis venistis, in qua & multum profecistis. Gratias ago, inquam, [pro omnibus vobis, id est, pro religiosa conuersatione omnium vestrum ab illo data, [in omni memoria vestri, id est, quoties vestri memor fio: memoria dico, non ad horam, sed [semper,] scilicet [in cunctis orationibus meis, id est, quotiescunque oro. Vel memoria vestri dico, non pro parte vestrûm facta, sed pro omnibus vobis. De præteritis beneficiis à deo vobis collatis ago ei gratias, non cū tristitia, sed [cum gaudio:] quia non contristor de culpis vestris, sed de sanctitate vestra gaudeo, [faciēs deprecationem, id est, deum toto mentis affectu deprecans, [super communicatione, id est, de communicatione, vestra: hoc est, vt magis ac magis communicetis semper, & vnanimes atque vnum cor habentes sitis, [in euangelio Christi, id est, in fide & præceptis euangelicę doctrinæ. E Vel deprecationem facio super communicatiōe vestra, id est, vt persistatis in eo quod mihi communicauistis in fide & operibus euangelij. Et non horarie istud deprecor, sed [à prima die] conuersionis vestræ, [vsque nunc, id est, ex quo cœpistis credere, non cessaui pro vobis preces effundere. Siue communicatio vestra fuit in euangelio, quoniam res vestras fecistis communes propter illud à prima die conuersionis vestræ vsque nunc, & ideo amodo magis standum vobis est in hoc. Deprecor deum pro vobis, [confidēs hoc ipsum] de bonitate eius, [quia] ipse [qui] per præuenientem gratiam [cœpit in vobis opus bonum,] per subsequentem & cooperantem [perficiet] illud, dans perseuerantiam [vsque in diem Iesu Christi,] id est, vsque ad extremum diem vitæ vniuscuiusque, quando anima de corpore egrediens, præsentatur ante tribunal Christi iudicanda. Cooperando enim in nobis deus perficit, quod operando incipit: quoniam ipse vt velimus operatur incipiens, F qui volentibus cooperatur perficiens. Nam vt velimus, sine nobis operatur. Cum autem volumus & sic volumus vt faciamus, nobiscum cooperatur. Qui cœpit in vobis opus bonum, ipse perficiet. Ego ita confido, videte ne frustra. Videte ne à vestra parte opus bonum remaneat, quod deus vobiscum paratus est in vobis perficere. Ego istud certa fiducia spero; [sicut est mihi iustum,] vt hoc sentiam & credam [pro omnibus vobis.] non enim iustū est vt aliud sentiam de tam bonis. Hoc debeo sentire de vobis, [eo quòd habeam vos in corde meo;] non in solis labiis, quia continuo vos amore in præcordiis meis teneo, & eo quod habeam vos [in vinculis meis,] quia vos quoque pia cōpassiōne condoletis afflictioni vinculorū meorum, & vos pariter mecum vinctos esse putatis. & & quod habeam vos [in defensione euangelij,] quia & vos defenditis illud (sicut ego) dispu-

G tationibus contra impugnatores,& in[confirmatione] eius vos habeam, quia vos quoque studetis illud confirmare in cordibus fidelium. Et propterea iustum mihi est sentire,[vos omnes esse socios gaudij mei]futuri,id est,æternæ lætitiæ, sicut nunc operum meorum & passionum socios esse vos video.

Testis enim mihi est deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro,vt charitas vestra magis ac magis abundet in scientia & in omni sensu,vt probetis potiora,vt sitis synceres & sine offensa in diē Christi, repleti fructu iustitiæ per Iesum Christū in gloriam & laudē dei.

Ego(vt dixi)sentio, & desidero vos fore socios gaudij quod habeo.Nam cupio [vos omnes] esse [in visceribus Iesu Christi,]id est, in interno sinu perpetuæ beatitudinis receptos .Et quomodo, id
H est,quàm ardenti desiderio hoc[cupiam, testis est mihi deus,]qui occulta cordium nostrorum inspicit. Vel pro vobis(vt supradictū est) idcirco deprecationem facio, quia sicut & deus testis est, cupio vos omnes esse in visceribus Iesu Christi, id est, in intimo amore eius, vt ab eo diligamini quasi eius viscera. In visceribus enim sentitur plusquam in alia parte corporis, & ideo viscera pro dilectione ponuntur in scripturis aliquoties.Ego quidem vobis talia cupio.Et vt[hoc]desiderio consequamini,[oro vt charitas vestra]semper proficiens[magis ac magis abundet]& excrescat[in scientia] diuinorum & vtilium,[& in omni sensu] prudentię ac discretionis,[vt probetis potiora,id est,vt probare & discernere sciatis nō solum mala & bona, sed etiam inter bona potiora:hoc est, meliora. vt post probationē[synceres,id est, sine carie[sitis,] ne vos corrumpat aliquod vitium, sicut vermis lignum intrinsecus edēs, sed integri permaneatis in bono. Synceres sitis, quantum ad vos,id est, sine corruptione vitiorum:[& sine offensa,] quantum ad proximum,vt non eum offendatis[in diē Christi,id est:vsque in diem vitæ nouissimum.Vel synceres,id est,sine admixtione vitiorum, quæ se bo-
I nis operibus immiscere solēt:& sine offensa,id est, sine crimine, euntes passibus operum bonorum ac desideriorum in diem Christi, id est,in diem iusti iudicij dei,qui bona vobis pro synceritate vestra sine malorum admixtione retribuet.Sitis etiā vt bonæ arbores,[repleti fructu iustitiæ, id est, abundantes bonis operibus [per Iesum Christum, id est,per gratiam Christi,nō per vires vestras,[in gloriam & laudem dei, id est, vt inde glorificetur & laudetur deus,qui vos ita fructificare facit, non vt vos inde vanam gloriam capiatis,quasi per vos talia facientes. Hic satis cōgruè humilitas bene agentibus commendatur ab Apostolo. Vel in die Christi sitis repleti fructu,id est, mercede iustitiæ accepta per Iesum Christum iudicem: in gloriam & laudem dei,id est,vt inde perpetualiter glorificetur & laudetur deus, & dicatur, mirabilis deus in sanctis suis. K Psal.67.

Huius etymologię superius mentio facta est.

Scire autem volo vos fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum euangelij venerunt, ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus,vt plures è fratribus in domino confidentes,vinculis meis,abundantius auderent sine timore verbum dei loqui. Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatem Christum prædicant: quidam ex charitate, scientes quoniā in defensionem euangelij positus sum.Quidam autem ex contentione Christum annunciant,non syncere,existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. Quid enim, L *dum omni modo siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuncietur? & in hoc gaudeo,sed & gaudebo.*

Quia superiꝰ dixerat se habere in corde & vinculis,ne illi audientes eum esse vinctum, putarent euangelicam prædicationem deficere,& cederent pseudo apostolis,addit.Scire autē volo vos &c.Ac si dicat:Ego quidem vinctus sum, sed tamen ideo non minuitur euangelica prædicatio. [Volo vos fratres scire,quoniam ea quæ circa me sunt, id est, vincula mea & tormenta quæ patior vndique, vel quæ non pertingunt ad interiora, [magis venerūt ad profectum euāgelij,]q̄ ad defectum,vt mali intenderunt,[ita vt vincula mea manifesta fierēt in Christo,id est,in Christi nomine & prædicatione manifestarentur vbiq;,& per hæc Christus. Dū enim sermo de vinculis meis vbiq; volitat,Christꝰ qui vinculorū causa est,in ore omniū resonat. Manifestata enim sunt [in omni prætorio,] vbi nobiles & diuites cōueniunt: [& in cæteris omnibus] locis Romę,vbi populares conuersantur. Hoc omnibus Romanis nobilibus & ignobilibꝰ notum M est,me vinctum esse pro fide Christi quā prædicabā.Et ita profuerūt vincula mea,[vt plures]q̄ antea[è fratribus.i.ex Christianis,nō in se,sed[in domino confidentes,vinculis meis.i. consideratione vinculorū meorum,[auderent abūdantius] solito [loqui]publice[verbū dei sine timore,]cogitātes apud se:Si iste vinctus loquitur,cur non potiꝰ nos? Ideo autē dixi plures è fratribus in domino confidentes,annunciare ob mea vincula verbum dei,& nō omnes ita faciunt. Alij enim ex ipsis sunt mercenarij,alij filij.Nā [quidam quidem,id est, mercenarij,[prædicant Christū]etiā[propter inuidiā& contentionē:quia inuident gloriæ meę, & contendunt illā sibi vsurpare,cupientes esse famosi & honorabiles apud homines sicut erant apostoli: sed [quidam] ab istorum intentione diuersi, vtpote boni

A boni filij, prædicant eum exemplo meo [propter bonam voluntatem, id est, studio generandi filios vitæ æternæ: quidam qui & boni sunt, annunciant illum [ex charitate] & amore mei, [scientes quoniam positus sum] à Deo [in defensionem euangelij,] disputando & verum ac salutiferũ esse probando. Et ideo quia vident me modò catenis detentum, nõ posse ad plenum exercere officiũ meũ, vice ac loco mei prædicant Christum, vt ipsi suppleant quod ego nunc minus possum. Isti quidem casta intentione prędicant. Sed quidam ab his lõge diuersi, [annunciant Christum ex cõtentione, id est, per cõtentionem, quia contendunt per hoc maiora inferre supplicia, vt si qui de prædicatione eos accusauerint, indicent eis me eius autorem esse, sicque mala in me cõuertant. Vel ex contentione, id est, ex priuato odio inde genito, quod aliquando mecum contenderunt & cõfutati sunt. Et ne viderentur esse correcti, adiungo quia [nõ syncere, id est, nõ puro animo, sed malitia infecto prędicant, existimantes hoc modo [se suscitare, id est,
B cõmouere [pressuram vinculis meis, id est, vt ego vinctus opprimar aduersis: scilicet vt dũ Nero & ministri eius viderint Romę tot prædicatores euangelij, existiment me causam eorũ esse, & maiora mihi tormenta, vel etiam mortem inferant. Et tali intentione salutem quam ipsi non habent, prædi-
Nota. cãt aliis; cõsulentésque terrenis cupiditatibus suis, regnum cœlorum annunciant, habentes in pectore falsitatem, in lingua veritatem. Et isti prædicãt Christum nec prohibentur, sicut & boni. [Quid enim] refert, qua intentione Christus prædicetur, dum, id est, tantummodo [annuncietur omni modo] annunciandi, id est, [siue per occasionem] suscitandi tribulationes fidelibus aut adquirẽdi lucra temporalia, [siue per veritatem] purę cõscientiæ? [Et in hoc gaudeo,] quod omnes isti prædicant, etiam illi qui moliuntur hoc modo suscitare pressuram vinculis meis. Nec solum nunc gaudeo, [sed &] semper gaudebo ex hoc. Potest enim fieri, vt dum isti vel studio suscitandi tribulationes, vel cupiditate acquirendi pecuniam siue temporalem
C gratiã, Christum per huiusmodi occasionem, vtpote mercenarij, prædicant, his auditis nascantur fideles, & de malo eorum Deus operetur bonum: sicut aliquoties fit, vt homo ad cõcubitum ingrediatur non volũtate generandi, sed libidinem explendi, & tamen nascatur homo bonum Dei opus de fœcunditate seminum, non de turpitudine vi-
Matth. 20 tiorum. Et ideo tolerãdi sunt tales mercenarij, dũ per occasionem Christum annũciant, quia & ipsi sunt ad aliqua vtiles, vt quæ dicunt faciamus, quæ autẽ faciunt respuamus. Christus enim veritas est. Veritas à mercenariis occasione annuncietur, veritas à filiis veritate annuncietur. Filij hæreditatem æternam patris expectent patienter, mercenarij temporalem mercedem conducentis festinãter expetant. Mercenarij quippe occasione Christum annunciant aliud quærentes, pastores autẽ Deum propter Deum prædicant.

Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem per vestram orationem & subministrationem spiritus Iesu Christi, secũdum expectationem & spem meam, quia in nullo confundor, sed in omni fiducia sicut semper & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem. Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrum. Quòd si viuere in carne hic mihi fructus operis est, & quid eligam ignoro. Coartor autem è duobus, desideriũ habens dissolui: & esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne, magis necessarium propter vos. D

Gaudeo sicut dixi, dum maleuoli prædicatores Christum annunciant, etiam suscitãdo mihi pressuram. Nam [scio quia] etiam hoc, id est, suscitatio E
pressuræ [proueniet mihi ad salutem] æternam in futuro consequendam, nõ ad oppressionem, vt illi putant. Et hoc fiet non solum meo merito, sed & [per vestram orationem,] quæ mihi auxiliabitur, & per [subministrationem spiritus Iesu Christi, id est, per occultam dationem spiritus sancti, qui sicut columna vel fundamentum fulsit me subter, ne corruam. Ipse enim spiritus est fons omnium bonorum, ideo sanctis dicitur subministrare, quia de eius fonte procedit quicquid illi beneficiorum accipiunt. Proueniet (inquam) mihi [secũdum expectationem & spem meam, id est, secũdum quod expecto donec veniat, & spero donec videã. Non enim frustrabitur me expectatio mea. Et quare? [quia in nullo cõfundor, id est, in nulla re erubesco, quoniam nec in consciẽtia mea quicquam est, vnde coram Deo erubescam, nec de his quæ pro Christo foris patior, verecundari possum. Et ideo certus sum, quia cõsequar quod spero. Si enim videret Apostolus se in aliquo confundi & deficere,
posset desperare de salute. Sed quia videt se con- F
stantem per omnia, & hanc Dei gratiam iam sibi esse concessam, ideo sperat quod maius est. Nõ cõfundor vt in aliquo cedam, quia & spes magna, & res vera atque honesta. Non confundor (inquam) vt timidus miles, [sed in omni fiducia] & in omni audacia & constantia mentis, per quã fortiter prędicare soleo, [sicut semper] à tempore conuersionis meę magnificat⁹ est dominus Christus in me, ita [& nunc, id est, in hoc tempore, vel in vinculis meis, apud omnes [magnificabitur Christ⁹, id est, fama & gloria eius etiam [in corpore meo,] quod est, fragilius, [siue per vitam, siue per mortẽ:] quia quandiu vixero, semper eum magnificabo prædicatione & bonis operibus: in morte quoque pro nomine eius accepta, glorificabo eum. Non enim ob aliud viuo, nisi vt eum magnificem: quia ipse [Christus est mihi viuere,] id est, quod ego viuo, Christus est, non habeo vitam nisi Christum: non

G viuo veterem hominem, sed nouũ, qui totam vitam meam innouauit. [Et mori] est mihi lucrum, quia tunc pro terrenis cœlestia, pro temporalibus accipiam æterna. Mori est mihi lucrum: Quod, id est, sed [si hîc] in hac præsenti vita [viuere in carne est mihi fruct⁹ operis, id est, fructuosum & vtile opus, dum multos Deo per prædicationem acquirere non cesso, quãdiu viuo, tunc etiam [ignoro quid eligam,] mori scilicet an viuere. Quia nisi hîc fructificare adhuc quotidie possem, haud dubium quin mori eligerem, cùm Christum haberem lucrũ. Sed quia me video multis assiduè prodesse, charitas eorum adhuc me retinet in carne. Coartor enim, id est, constringor & compellor [è duobus] istis, id est, ex morte & vita, quia delectabiliter morerer, & patienter viuo. Non enim præsentem vitam diligo, sed tolero. Tædium mihi est manere in carne, & ex duobus patior angorem, [habens desiderium dissolui] à compedibus mortalitatis quibus cõstringor: [& esse cum Christo] præsentialiter in cœlesti patria, [multo magis me-
H lius] quantum ad me, quàm in præsenti seculo viuere: sed [permanere in carne] est mihi magis necessarium non propter me, sed [propter vos,] quibus euangelium ministro. Cũ enim è duobus coarter, alterius habeo desiderium, & alterius necessitatem: desiderium scilicet dissolui & esse cum Christo in cœlestibus, necessitatem verò manere in carne propter aliorum salutem. Dissolui desidero, quia vinctus sum. Cõpedes enim nobis sunt infirmitas & corruptibilitas corporis, quod aggra-
Sapien.9. uat animam. Et cum corruptibili carne exuimur, quasi ab his quibus nunc astringimur, molestiæ vinculis relaxamur. Præsentari nanque iam Deo cupimus, sed adhuc mortalis corporis obligatione præpedimur. Iure enim vincti dicimur, quia adhuc incessum nostri desiderij ad deum liberũ non habemus. Vnde nunc Apostolus æterna desiderans, sed tamen adhuc corruptionis suæ sarcinam portans, vinctus clamat: Desidero dissolui & esse cum Christo. Dissolui enim non quæreret, nisi se proculdubio vinctum cerneret. Qui idcirco dissolui desiderat, vt cũ Christo possit esse: quia per-
I fectorum iustorum animæ, mox vt huius carnis
Nota. claustra exeunt, in cœlestibus sedibus recipiũtur. Sed tamen huius tantæ beatitudinis gaudia eligit adhuc differri, præ nimia dilectione eorum quibus in carne manens prodesse potest, cum subiungit:

Et hoc confidens, scio quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum & gaudium fidei, vt gratulatio vestra abundet in Christo Iesu, in me, per meum aduentum iterum ad vos. Tantum digne euangelio Christi conuersamini, vt siue cum venero & videro vos, siue absens audiam de vobis, quia statis in vno spiritu vnanimes, collaborantes fidei euangelij,
Et in nullo terreamini ab aduersariis, quæ K
est illis causa perditionis, vobis autem salutis. Et hoc à Deo, quia vobis donatum est pro Christo, non solum vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini, idem certamen habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.

Ecce Paulus (vt dictum est) non quod sibi melius est, sed quod multis expedit, id est, manere in carne eligit, propter charitatem quæ maior est omnibus aliis virtutibus. Prius enim ambigens dixerat, quid eligã ignoro: sed postea deliberãs, victus est charitate discipulorum, & permanere se omnib⁹ illis dicit. Ac si dicat: Necesse est me propter vos manere in carne. Et ego [confidens hoc] in misericordia Dei, scilicet me victurum adhuc propter vos, [scio quia manebo] adhuc in corpo- L
re: & non parum quidem, sed permanebo adhuc aliquandiu [omnibus vobis] maioribus atque minoribus, [ad profectum vestrum, id est, vt vos per me proficiatis & crescatis in virtutib⁹, & ad [gaudium fidei, id est, vt vos gaudeatis de fide quam didicistis à me, cùm vos adhuc in ea confirmauero præsens, vel vt ego de fide vestra gaudeam, [vt gratulatio vestra abundet, id est, vt abundanter agatis Deo gratias cum gaudio [in Christo Iesu,] qui benefecit vobis [in me] vobis seruato: id est, in Christo gratulemini, per quem nos Deus respexit in me vobis reddito, scilicet [per meum aduẽtum ad vos] confirmandos item futurum. Veniam rursus ad vos. tantummodo facite interim quod dicam, scilicet [conuersamini digne euangelio, id est, conuersationem vestram facite talem, vt digne concordet euangelio Christi. Ac si dicatur: Si ita vixeritis, tunc secundum meritum vestrum dabitur mihi vita ad opus vestrum. Digne (inquam) cõuersamini, [vt siue cum venero & videro vos,] vt dixi, inueniam vos quales volo: siue non venero, [audiam absens de vobis] quod cupio, scilicet istud, quod vos non succumbitis aut ceditis, sed statis fortiter contra omnia aduersa, & statum re- M
ctitudinis firmiter tenetis [in vno spiritu vnanimes, id est, in spiritu sancto, cui non hæret contrarius spiritus: & sicut est vnus, ita vos facit vnanimes sine dissensione, vt quod vult vnus, velit & alius: [collaborantes fidei euangelij, id est, simul omnes totis viribus laborantes ad implendum ea quæ fides euangelica exigit: & hæc agentes, non terreamini, id est, non timeatis [ab aduersariis] in vllo opere vestro, siue in vlla re, vt metu cadatis à proposito vestro. [Quæ res .i. quod vobis aduersantur & mala irrogant, [est illis causa perditionis] æternæ, [vobis autẽ] causa salutis perpetuæ. Nã etsi propterea sine fine peribũt, quia vos persequũtur: & vos ideo in æternum saluabimini, qa pro Christo ab illis patimini. [& hoc] nõ à vobis ipsis habetis, vt salutẽ per passionẽ cõsequamini, sed [à deo,] ne gloriari de meritis incipiatis.

A incipiatis. Etiam quod patimini, non est à vobis, sed à Deo, quia inter alias gratias data est vobis hæc ab illo. [quia vobis donatum est] quasi præmium [pro Christo] quē diligitis, id est, pro merito Christi, qui vsque ad mortem crucis obediuit, [non solum vt in eum credatis, sed etiam vt pro illo patiamini] ad cumulum gloriæ. Vtrunq; enim ad Dei gratiam pertinet, & fides credentiū, & tolerantia patientium, quia vtrunque est Dei donū. Patiamini dico, habentes cōtra aduersarios idem, id est, simile certamen non armis, sed fide [quale & vidistis in me,] dū apud vos præsens essem, [& nūc audistis de me] absente. Apud istos enim Paulus & Sylas publice virgis cæsi sunt, & tunicę eorum scissæ, & ipsi in carcerem reclusi, atque pedes eorum ibi ligno stricti. Nunc quoque Paulus Romæ multa pertulerat, & ad similes agones nūc incitat istos. Qui & hortando atque docendo subinfert, dicens: Act. 16.

CAPVT II.

B *SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis, implete gaudium meum, vt idem sapiatis, eandem charitatem habētes, vnanimes, idipsum sentientes, nihil per cōtentionem, neque per inanem gloriam, sed in humilitate, superiores sibi inuicem arbitrantes, non quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quæ aliorum.*

Quasi dicat: Quia in vno spiritu vnanimes (vt supra dixi) stare debetis & pati ꝓ Christo, sicut & ego, igitur implete gaudiū meū, quod habere cœpi de bona cōuersatione vestra, vt idē sapiatis, & eādem charitatē habeatis, &c. & hoc facite, [si qua consolatio] est vobis [in Christo, id est, si per charitatem quam in Christo habetis, aliquem consolari potestis: quia id agentes, consolabimini me in C tribulationibus meis. Bona enim vita vestra, erit consolatio mea. Vel si aliqua consolatio vobis in Christo, id est, si vultis habere consolationem in rebus Christi, in remissione peccatorum & in aliis donis. [si quod solatium] communis charitatis, id est, si vultis vt charitas cæterarum ecclesiarum, quę pro fratribus orant & bona agūt, sit vobis solatium in aduersitatibus vestris: vel si habetis aliquod solatium charitatis erga proximum, vt per fraternam dilectionē præbeatis ei solatium, id est, consolationem in mœrore tribulationis. [si qua societas spiritus] est vobis, id est, si aliquam vnionem concordis animi per spiritum sanctum habetis adinuicem; vel si est aliqua societas spiritus sancti ad spiritum vestrū. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quia sumus filij dei. Ad ipsum enim pertinet societas, qua efficimini vnum corpus vnici filij dei. Propter quā societatē illi in quos venit primùm spiritus sanctus, lin- Rom. 8.

guis omnium gentium sunt loquuti, quia per linguas consociatior est societas generis humani. Societas ergo spiritus, est illa coniunctio fideliū, quādat ei spiritus sanctus, per quam omnes vnum fiunt. [si qua viscera miserationis, id est, si quis pius affect⁹ est in vobis, de quo procedat miseratio erga me. Si hæc sunt in vobis, tunc implete, id est, perficite [gaudium meum,] quo de vestra religione gaudeo: hoc est, plenarie religiosam ducite vitam, [vt idē sapiatis] in fide & cæteris, prout oportet: nec sit in vobis diuersus sensus, sed idē, licet in aliis maior & in aliis minor. [habētes eandē charitatem] ad omnes, vt æqualiter omnes diligatis, sicut scriptum est: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Vel eandem charitatem, vt iste diligat illum sicut se, & ille similiter istum sicut se. vnanimes, id est, vnius voluntatis, vt sit vobis cor vnum & anima vna, [idipsum sentientes, id est, mala cuiusque putant omnes sua esse, & bona similiter, vt si quid patitur vnum membrum, compatiantur omnia membra. [nihil per contentionem agentes] vt vel dictis vel factis adinuicem cōtendatis. Erāt enim (vt ex his Apostoli verbis apparet] inter eos aliqui dissentientes, inquieti, inanis gloriæ causa contendentes, pacem ecclesiæ rumpentes. Propter quod nunc monentur vt sint idipsum sentiētes, id est, nihil dissensionis habeant, neque per contentionem aliquid faciant, vt nec de primatu, nec de aliqua re contendant: quia etiā bona non sunt cōtētiosis verbis dicenda, sed potius reticenda. [nec per inanem gloriam, id est, propter famam seculi quæ est inanis, faciant aliquid, vt de suis operibus humanum fauorem appetant. [sed in humilitate] agant omnia, vt semper de se ipsis humilia sentiāt. Hoc enim proprium specimen electorum esse solet, quod de se semper infra quàm sint sentiūt. Ideo nunc subditur, ut sint arbitrātes alij alios [sibi inuicem superiores.] Nā quia iniquus quisque inferiorem se omnem quē cogitat putat, è diuerso iustus studeat, vt superiorem quemlibet proximum attendat. Ac ne dum se aliis alter humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, vtranque partē monuit Apostolus, dicēs: Superiores sibi inuicem arbitrātes, vt cogitationibus cordis & ego illū mihi præferam & vicissim ille me sibi, vt cum ab vtraque parte cor inferius premitur, nequaquam ex impēso honore infletur. Nec ita debemus hoc æstimare, vt nō existimemus, sed nos existimare fingamus, sed vere existimem⁹ posse esse aliquid occultū in aliquo, quo nobis superior sit, etiā si bonum nostrum quo illo videmur superiores esse, nō sit occultum. Istæ cogitationes deprimētes superbiam & augentes charitatem, faciūt onera fraterna inuicem non solum æquo animo, sed etiam libentissimè sustineri. Vnde subditur: [Nō quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quę aliorum.] Optimè enim docet quomodo vitent contentionem & inanem gloriam, & quomodo arbitrentur alios superiores, scilicet si considerauerint non sua bona, sed aliorum. Vel non sint considerantes ea quę tantùm ad vtilitatem propriam pertinent, sed quæ

Margin (right): D Actu. 2. — Matth. 5. Leui. 19. — 1. Cor. 12. — E — F

G quę aliorum, id est, ea quæ pertinent ad vtilitatem aliorum. Nam & Christus non sua, sed aliorũ cõmoda quæsiuit: nec se super alios extulit, sed infra omnes deiecit, cùm tamen super omnes esset. Ita nanque sequitur:

Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu: qui cum in forma Dei eßet, nõ rapinam arbitratus est eße se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formã serui accipiens, in similitudinem hominum factus: & habitu inuẽtus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.

Iohan. 1. Vbi monemur, vt sicut ille in eo quod verbum caro factum est & habitauit in nobis, & sine peccato cum esset, peccata nostra suscepit, non attendens sua, sed nostra: ita & nos ad eius imitationem inuicem onera nostra portemus, & non nostram vtilitatem, sed aliorum quæramus. Non enim vlla res officiosum istum laborem ad portanda onera H aliorum facit libenter impendi, nisi cum cogitamus quanta pro nobis pertulerit dominus. Vnde Apostolus cum admoneret, dicens: superiores sibi inuicem arbitrantes, non quæ sua sunt singuli cõsiderantes, sed quæ aliorum, mox domini exẽplum quod imitaremur, subiecit, dicẽs: [Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu.] Id est, humilitatem & patiẽtiam pro aliorum salute in vobis veraciter sentite & habete, sicut sentitis & intelligitis in Christo fuisse. Cuius alta præmittit Apostolus vnde se sua spõte vsq; ad infimam humilitatem inclinauit, vt prius visa sublimitate ei9, humilitas quoque maior appareat: & homines in quibus locus est abiectionis, nõ dedignentur exẽplo eius humiliari. [qui cum in forma dei esset, id est, omnimoda æqualitate patris, [non rapinam, id est, vsurpationem alienæ rei [arbitratus est esse se æqualem Deo.] Non enim ei rapina fuit, sed natura, æqualitatem Dei habere: quoniam nascendo eã sumpsit, non superbiẽdo præsumpsit. Sed ideo totum quod habet & quod potest, non tribuit sibi, I sed patri, quia à seipso non est, sed à patre. Aequalis est enim patri, sed hoc quoque accepit à patre. Nec sic accepit, vt incremento fieret æqualis, sed natura & æternitate esset ęqualis: sicut semper natus, ita semper æqualis. Non itaque inæqualẽ pater genuit, & æqualitatẽ nõ nato dedit, sed gignẽdo eam dedit, quia æqualem, nõ imparem genuit. Ideo nõ rapina fuit, sed natura æqualitas filij cum patre. Non ergo rapinam arbitratus est esse ęqualem Deo. Erat enim æqualis & sine rapina erat, quia æternus ab æterno natus erat. Erat in forma Dei, quia tantus quantus ille, talis qualis ille, hoc quod ille, non hic qui ille, sed hoc quod ille. Ille enim Deus, & iste Deus: ille omnipotens, & iste omnipotens: ille immutabilis, & iste immutabilis. Hoc est quod ille, non hic qui ille: quia & ille pater, & hic fili9. Sic erat & est semper in forma dei, id est, in plena essentia patris. Et cum tãtus naturaliter esset & sine initio, nõ arbitratus est rapina, K id est, violẽta inuasione alienæ rei se esse æqualem Deo, quia sciebat se per naturam veraciter & omnino æqualem. Rapina enim est, quando quilibet alienam rem per violentiam sibi vsurpat, quæ sibi non competit. Et per rapinam diabolus æqualitatem Dei quæ sibi nullatenus competebat, vsurpare voluit, cum diceret: Ascẽdam super altitudinem nubium, similis ero altissimo. Sed ita filius per rapinam non æstimauit superbè patris æqualitatem habere se, sed (vt dictum est) sciuit naturaliter se æqualem prorsus esse. Vel secundum alios codices, non rapinam esse arbitratus est, esse se æqualem Deo, id est, æqualitatẽ Dei non arbitratus est alienam, sed suã: quia nõ alienum iudicauit esse quod natus est, sed suum. Quod erat æqualis Deo, non arbitratus est esse rapinam: quia non rapuit illam æqualitatem sed naturaliter habuit. Vnde & inter homines corporaliter conuersans, patrem suũ deũ dicebat, æqualem se faciens Deo, sicut in euangelio legimus. Non enim propter assumptionem hominis amiserat ęqualitatẽ patris, quia non est mutabilis natura diuinitatis, vt possit minui vel augeri. Aequalitatem Dei non est arbitratus rapinã, id est, alienam, sed suam. Vel non est arbitratus rapina, id est, violenta vsurpatione se æqualem deo, sed naturaliter habuit. sed tamen propter infirmorum salutẽ [semetipsum exinaniuit, id est, formam diuinitatis quam oculi videre nequeunt, nostris visibus ad tempus subtraxit; [accipiens formam serui, id est, hominis, non quærens quę sua sunt, sed quæ nostra. Et quippe semetipsum exinanisse, est ab inuisibilitatis suæ magnitudine se visibilẽ demonstrasse, vt serui forma tegeret hoc, quod incircunscripte omnia ex diuinitate penetraret. Semetipsum exinaniuit, quia non in ea forma apparuit hominibus, in qua æqualis est patri. Exinaniuit se, non formam Dei amittens, sed formam serui accipiens. Forma serui accessit, non forma Dei discessit. Non amisit vel minuit quod erat, sed accepit quod non erat. Ac per hoc & minor factus est, & mansit ęqualis. [in similitudinem hominum factus, id est, passibilis & mortalis, vt cęteri homines. [& habitu, id est, induta humanitate, non sibi, sed eis quibus in homine apparuit, inuentus vt homo, id est, habendo hominẽ inuentus vt homo est. Non enim poterat inueniri vt homo ab his, qui cor immundum habebant, & verbũ apud patrem videre non poterãt, nisi hoc suscipiẽdo quod possent videre, & per quod ad illũ lumen interius ducerentur. Habitus eius est humanitas, qua se velut indumẽto vestiuit. Habitus enim in ea re dicitur, quæ nobis vt habeatur accidit. Sed cũ sint & alia quæ nobis accidunt vt habitum faciant, nunc de ea re sermo est, quæ cum accidit, mutatur vt habitum faciat, & non mutat eum cui accidit, sicuti est vestis. Nam cum deposita est, non habet eam formam quam sumit, cum induitur & induciтur membris: sed ipsa membra, & cum induuntur, & cum exuũtur, in suo statu manẽt. Sic & habitus Christi assumptus

Isaie. 14

Iohan. 10

L

M

A assumptus est, vt commutaretur ineffabiliter & excellentius atque coniunctius, quàm vestis ad hominem cum induitur, nec mutaret assumentem. Igitur nomine habitus oportet intelligi non mutatum esse verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste induta mutantur, quanquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulauerit. Itaque appellatione habitus, ostendit quomodo sit in similitudinem hominum factus: quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cum indutus est homine, quem sibi vniens quodammodo atque conformans, immortalitati & æternitati sociaret. Et non solum ita se inclinauit, vt qui deus erat fieret homo, sed etiam [humiliauit semetipsum] tam altum, [factus obediens] patri, vt per eius obedientiam saluaremur, qui per inobedientiam Adæ perieramus. Obediens non solum vsque ad conuicia & opprobria, sed etiam [vsque ad mortem:] & non ad qualécunque mortem, sed ad [mortem crucis,] quæ contumeliosior & acerbior erat. Illa enim morte peius nihil fuit
B inter omnia genera mortium. Denique vbi dolores acerrimi exagitant, cruciatus vocatur, à cruce nominatus. Pendentes enim in ligno crucifixi, clauis aut ligno pedibus manibúsque confixi, producta morte necabantur. Non enim crucifigi hoc erat occidi: sed diu viuebatur in cruce, non quia lõgior vita eligebatur, sed quia mors ipsa protendebatur, ne dolor citius finiretur. Et tam pessimam mortem saluator elegit, vt omnem mortẽ nostram occideret.

Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua cõfiteatur, quia dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.

Ipse se tantum humiliauit, vt vltra non posset:
C [Propter quod & deus] tantum [exaltauit illum,] vt vltra non posset. Non enim maior humiliatio vel maior exaltatio fieri poterat. Deus illum secundum humanam naturam exaltauit, in quo & diuina natura potest dici exaltata secundum ostẽsionem, quia cœpit sciri quod erat, sicut in assumptionę infirmitatis dicitur exinanita. Sed & ꝓpter vnitatẽ personæ, potest diuinitas dici exaltata in humanitatis exaltatione. Deus exaltauit illũ, suscitans à mortuis, & eleuans in cælum super omnes angelos ad dexteram suam. [& donauit illi nomen quod est super omne nomẽ,] vt in ipsa forma nominetur filius vnigenitus dei. Hoc & ante resurrectionem habuit, sed post resurrectionem quod erat manifestatum est, vt scirent homines & dæmones, & omnes ei genu flecterent. Post crucem manifestatur quid à patre cùm generaretur accepit, cũ à creatura cœpit sciri, homini non esse datum nomen dei, sed ęqualem qui se exinaniuit, cu- (Locus obscurus.)

ius omnia à patre sunt. Tam præcellens nomen ei D datum est, vt omnia sint ei subdita, [vt in nomine Iesu] exaltãdo [flectatur omne genu,] quod est euidens signum subiectionis, [cælestium,] id est, angelorum: & [trrestrium,] id est, hominum: [& infernorum,] id est, dęmonum, quia & ipsi tremũt sub eius imperio & penitus subiiciuntur. Non quod angeli vel dæmones habeant (vt nos) genua quæ flectant, sed per simile dictum est. Dum enim videmus aliquem genua flectere alicui, credimus illum exhibere humilitatem & venerationem ei, ante quem genua flectit. Sic cælestia & terrestria, id est, beati angeli & sancti homines, & omni affectu pię humilitatis Christo se libenter subiiciunt. Inferna quoque, id est, dæmones, vt nequissimi serui tremunt sub eius dominio, & se subiectos metu cogente fatentur. Sed & praui homines, vel in fine subiectos ei se animaduertent. Et non solum datũ est ei vt omnis creatura se ei subiiciat, sed & vt [omnis lingua cõfiteatur,] id est, omnes linguæ gẽtium diuersarum, quæ in mundo sunt, cõcorditer prędicẽt, [quia dominus Iesus Christus est in gloria Dei patris,] id est, eadem gloria honoratur qua E pater, æqualis per omnia patri. Hoc enim vel spõte vel inuiti confitentur seu confitebuntur omnes boni & mali.

Itaque charissimi mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum timore & tremore vestram salutem operamini. Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere pro bona voluntate.

Christus (vt præmissum est) se humiliauit, obediendo vsque ad mortem, & propterea exaltatus est. Itaque & vos [charissimi mei] exemplo eius humiliate vos obedientes Deo, vt & vos similiter exaltari vestro modo mereamini, sicut à die conuersionis vestræ [semper obedistis] Deo & mihi vel præpositis vestris, ita nunc agite, [non tãtum] sicut [in præsentia mei] egistis, [sed multo magis] nunc agere laborate [in absentia mea,] scilicet [operamini vestram salutem,] id est, bonis operibus F agite vt digni sitis in æternum saluari. Et hoc facite non superbè, non præsumptuosè, sed [cum timore] intimæ humilitatis. qui enim semper timet ne cadat, humilis est. & cum tremore corporis, id est, & intus & extra sitis omnino humiles in bonis quæ agitis, vt nihil vobis, sed totum gratiæ Dei adscribatis: quia non vos operamini, sed Deus in vobis. Ideo timendum est. Ipse [est enim qui operatur in vobis & velle] bonũ, [& perficere] illud pro sua [bona voluntate,] non pro meritis vestris. Quando iubet vt operentur, liberum eorum cõuenit arbitriũ. Sed ideo cum timore & tremore, ne sibi tribuendo quòd bene operentur, de bonis tanquam suis extollantur operibus. Tanquam ergo interrogaretur apostolus & diceretur ei, quare dixisti cum timore & cũ tremore, horũ verborum rationem reddidit, dicẽs: Deus est enim qui operatur

G ratur in vobis. Ne enim sibi inde aliquid darent quia dixit operamini, continuo subiunxit: Deus est qui operatur in vobis. Ideo cum timore & tremore, id est, cũ humilitate. Si enim timetis & tremitis, non extollimini quasi de vestris operibus, quia Deus operatur in vobis. Timendum est vobis, ne forte quod datum est humilibus, auferatur superbis. Nam neque de perseuerantia boni voluit ipse sanctos in viribus suis gloriari, sed in ipso: quia eis non solum dat adiutorium, quale primo homini dedit, sine quo non possint perseuerare si velint, sed in eis operatur & velle, vt quia nõ perseuerabunt, nisi & possint & velint, perseuerãdi eis & possibilitas & volũtas diuinæ gratiæ largitate donetur. Tantum quippe spiritu sancto accenditur voluntas eorum, vt ideo possint, quia sic volũt: & ideo sic volũt, quia Deus operatur vt velint. Sic operatur Deus in eis velle, & pro bona voluntate quam operatus fuerit, operatur & perficere.

1. Petri. 4. *Omnia autem facite sine murmurationibus* H *& hæsitationibus, vt sitis sine querela & simplices filij* Dei, *sine reprehẽsione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, nec in vacuum laboraui.*

Dixi, vt operemini vestram salutem, id est, per bona opera conquiratis vobis æternam salutem. Sed omnia quæ facietis, [facite sine murmurationibus.] Hic adiũgitur prædictæ humilitati patiẽtia. Superius enim dictum est, cum timore & tremore vestram salutem operamini: & nunc præcipitur, vt sine murmure cuncta faciant, id est, æquo animo laborent in operibus bonis, quæ sibi iubẽtur à prelatis suis. Omnia facite sine murmurationibus, vt non sitis indeuoti in ipsis bonis quæ facietis, neq; sit vobis graue ꝓ vestra salute laborare: [& sine hesitationibus,] vt nõ hæsitetis in corde vestro, vtrum faciatis an non, bonum quod fa-
I cere vultis, sed firma definitione bonũ omne quod agere proposueratis, perficite prompti, ne sitis a-
Iacob. 1. nimo fluctuantes. Qui enim hæsitat, sicut ait Iacobus, similis est fluctui maris, qui à vento mouetur & circunfertur. Vel de præmio bonorum operum nõ hæsitetis. Siue nõ hæsitetis pati pro Christo, sed prompti sitis. Et hæc ideo sic agite, [ut sitis sine querela.i. vt proximus non possit de vobis
Iacob. 1. conqueri: & quantum ad vos sitis simplices.i. sine duplicitate cordis: quia vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis, & nemo potest duo-
Matth. 6. bus dominis seruire. Duplex enim est, qui & Deo
Luc. 6. & seculo placere cupit, volens & in hoc mundo & in cœlo diues esse. Sed vos qui [filij Dei] esse cœpistis, in simplicitate cordis quærite illum, vt sicut ipse vnus est, ita & vos ad imitationem eius simplices sitis, vt ei soli placere studeatis. Et etiam quantum ad exteros, sitis [sine reprehensione,] vt K nihil reprehensibile possit in vobis ab infidelibus inueniri [in medio nationis,] id est, gentilium qui non sunt renati, sed sicut nati sunt carnaliter, ita viuunt. Nationis dico, prauæ per opera, [& peruersæ] per diuersas sectas. [Inter quos] gẽtiles lucetis exemplo bonę vitę sicut luna & stellæ. & ideo maximè decet vos esse sine reprehensione. Lucetis [sicut luminaria] cœli, quia sicut luna & stellæ non amittunt lucem suam propter noctem, sed magis lucent, sic vos mente in cœlo fixi, licet inter tenebrosos & infideles sit vestra conuersatio, non obscuramini, sed magis lucetis bene operãdo. Hac sententia & laudantur & roborantur ab Apostolo discipuli, vt quia se tales esse cognoscunt, studeant valentius perseuerare tales. Tales enim sancti de conuersatione quam habẽt in cœlo, despiciunt omnia quæ iniqui faciunt in terra. Sicut stellas cœli non extinguit nox, sic mentes fidelium adhærentes firmamento sanctę scripturę vel cœlestibus desideriis, non obscurat mundana iniquitas. Qui L enim mente sunt in supernis & de supernis cogi- Matth. 6. tant, sicut dictum est, Vbi est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum, de ipsis cogitationibus supernorum patientes fiunt: & quicquid in terra fiat sic nõ curant, donec peragant itinera sua, quemadmodum luminaria cœli non curãt quomodo exerceãt dies & noctes, quamuis tanta mala videant fieri super terram. Et sicut luminaria patienter ferunt, quicquid de eis homines fingunt, ita iusti debent patienter ferre omnes etiam de se falsas criminationes. Nam qui perdiderit tolerantiam, nõ est quasi luminare clarus desuper, sed obscuratus est & de cœlo cadit. Lucetis, inquit, sicut luminaria [in mũdo.] Ac si dicat: Vos estis lux huius mũdi, & estis Matth. 5. etiam vasa euangelij, quia continetis in cordibus vestris verbum euangelicæ prædicationis, quo viuit anima vestra. non enim sinitis illud à vobis effluere. Et hoc facitis [ad gloriam meam,] nedum ad vestram: quia & ego de bona cõuersatione vestra gloriam accipiam [in die Christi, id est, in die qua Christus iudicabit. Et vere tunc habebo gloriam, [quia non in vacuum, id est, non sine fructu, non frustra cucurri ad illam, quia vos & alij me M prædicante credidistis. Non in vacuum cucurri in via domini, [nec in vacuũ laboraui] in vinea eius, quæ est ecclesia, quoniã plenã mercedẽ recipiam. Vel cucurri in his quos facilè potui conuertere, laboraui in illis quos difficilius conuerti.

Sed etsi immolor supra sacrificiũ & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis. Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.

Vestra religio fit ad gloriam meam in die iudicij, quia pro vobis laboraui. Nec tantum hoc libenter egi, [sed etsi immolor,] id est, occidor pro vobis, tunc gaudeo: hoc est, si sacrificium mei corporis addo [supra sacrificium vestrę fidei & obsequium.] Iã enim vestram fidem sacrificium Deo dignum

A dignum obtuli, & obsequium bonæ operationis vestræ, qua Deo obsequimini, sacrificaui. Sed si etiam ipse pro vobis offeror, gaudeo, quia ad coronam pertingo: [& cõgratulor, id est, simul gratias ago omnibus vobis, quia estis mihi causa mortis qua vitam ingredior. Nec solus ego id agere debeo, sed etiam [vos gaudete idipsum,] hoc est, immolari pro me, si contigerit vobis: [& congratulamini, id est, grates reddite mihi, qui vobis causa sum vt martyres efficiamini.

Spero autẽ in domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad vos, vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. Neminem enim habeo tam vnanimem, qui syncera affectione pro vobis solicitus sit. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. Experimentum autem eius cognoscite, quoniam sicut patri filius mecum seruiuit in euangelio. Hunc igitur spero me B *mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me sunt. Cõfido autem in domino, quoniam & ipse veniam ad vos cito.*

Actuū.16. 1.Cor.13.

Hanc quidem epistolam nunc mitto vobis per Epaphroditum, sed spero non in me, sed [in domino Iesu, id est, in misericordia saluatoris, [me cito mittere. i. dirigere. [Timotheum ad vos, vt] sicut vos bono animo eritis, cũ cognoueritis quæ circa me sunt, ita [& ego bono animo sim] atque gaudeã, [cognitis quæ circa vos sunt,] vel aduersis vel prosperis. Ideo autẽ magis Timotheũ mittam q̃ alium, quia [neminem habeo nunc tã vnanimem.] Hoc tempore multi cum Apostolo mercenarij erãt, filij vel pastores nulli, nisi Timotheus. Neminem, inquit, modò mecum habeo tam vnanimem. i. ita concordantem meæ voluntati in hoc negocio, [qui syncera. i. pura & nõ ficta cordis affectione. i. germana charitate [sit solicitus pro vobis, id est, pro vestra salute. Multi enim videtur esse soliciti pro aliis, sed re vera non pro ipsis solici- C ti sunt, sed pro rebus ipsorum quas habere cupiũt. Rectè dixi, quia neminem habeo tam vnanimem: [omnes enim] quos nunc habeo, quærũt in vobis [quę sua sunt,] non Christi lucra. Sic & modò faciũt in ecclesia mercenarij sua quærẽtes. Quid est, sua quęrẽtes? Nõ Christũ gratis diligentes, nõ deũ propter deũ quærẽtes, tẽporalia cõmoda cõsectãtes, lucris inhiantes, honores ab hominibus appetentes. Et quãdo hæc à præposito amantur, atque propter hæc seruitur deo, quisquis talis est, mercenarius est: inter filios nõ se cõputet. De talibus enim dicitur, quia receperũt mercedẽ suã. Nõ quęrũt ea quæ sunt [Iesu Christi. i. multiplicationẽ boni gregis, religiosam cõuersationem subditorũ, salutem animarum. Et ideo nullum istorum voluit nunc Apostolus mittere, sed Timotheum, qui sicut pastor salutem gregis quæreret, atque non solũ verbo, sed & exemplo qualiter viuendum esset, ostẽderet. Timotheum quidem vobis mittã, vos [autẽ D cognoscite experimentum eius,] id est, quomodo sum expertus fidelẽ in omnibus in vita & doctrina, [quia sicut filius patri] deuotè obedit, ita mecum Deo [seruiuit in euangelio] prædicando, in quo potuit experiri. Et quia de vobis solicitus est & mihi probatus, [igitur spero me hunc ad vos mittere] non post longa temporis spatia, sed [mox vt videro ea quæ circa me sunt, id est, quẽ exitum sint habitura, vtrum de his euadam an nõ. Et non solùm spero me eum mittere, sed etiam confido in Dei misericordia, [quoniam & ego ipse cito. i. nõ post multum temporis [veniam ad vos.]

Nota. Matth. 5.

Necessarium autem existimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorẽ & cõmilitonem meum, vestrum autem apostolum, & ministrum necessitatis meæ mittere ad vos, quoniam quidem omnes vos desiderabat, & mœstus erat propterea quòd audieratis illum infirmatum. Nã & infirmatus est vsque ad mortem, sed Deus misertus est eius. Non solùm autem eius, verumetiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinantius ergo misi illũ, vt viso eo iterũ gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in domino, & eiusmodi cum honore habetote: quoniam propter opus Christi vsque ad mortem accessit, tradens animam suam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium. E

Timotheum quidem (vt spero) mittam ad vos, & ipse veniã: sed interim [existimaui necessarium esse mittere ad vos Epaphroditum] cum hac epistola fratrem, id est, Christianum, [& cooperatorem] in prædicatione, [& commilitonem meum] in bello contra demones & vitia, & contra omnes qui regno Christi resistunt, sed vestrum apostolũ, F id est, specialem doctorem, [& ministrum necessitatis meæ, id est, qui mihi ministrauit necessaria, vel necessitati inopiæ meæ ministrauit, siue de labore manuũ suarũ, siue qđ ab aliis fidelibus quęsiuit. Ideo volui eum mittere, quia vos omnes videre optabat, [& mœstus erat quoniam audieratis eum infirmatum] fuisse. Forsitan quia verberatus est ab infidelibus in ministratione. Nec falsus ad vos rumor de eius infirmitate peruenit, quia [& infirmatus est] ægrotatione, sicut audistis: & hoc nõ leuiter, sed vsque ad mortis periculum. [sed deus] miserãdo sanauit eum. Et nõ solũ eius in hoc [misertus est, sed etiam & mei, ne haberem tristitiam] de morte eius, super tristitiã quã habuerã de infirmitate eius, quæ vobis nocebat. Et quia vos desiderabat, vósque de eius languore timebatis, [ergo festinãtius,] quã fecissem nisi hoc euenisset, [misi

G illum, vt eo viso iterum gaudeatis,] qui prius de eo, cũ esset apud vos, gaudebatis: [& ego sim] absque tristitia, quam de vobis tristibus habebã. Ego quidem mitto illũ propter has causas, & vos [itaque excipite illum] honorifice, non indeuoti, sed [cum omni gaudio,] vt omne gaudium habeatis de aduentu eius, & illud gaudium sit [in domino, id est, non vanum, non lasciuum, non immoderatum, sed pium & castum. Nec solum in principio lætantes illum excipiatis, sed postea conuersantem vobiscum [habetote in honore] virũ eiusmodi, quia iste vester apostolus est. Et merito debet honorari, [quoniam vsq; ad mortem accessit
Matth. 20 propter opus Christi,] qui venerat non ministrari, sed ministrare. Propter opus quod Christus fecerat, accessit iste ad mortẽ, quia ministrabat mihi de eleemosynis aliorum fideliũ suo labore cõgestis, tradens ex deliberatione & exponens [animam suam, id est, vitam in mortis periculum, scilicet mori potius volens & animam reddere, quàm opus Christi quod in me exercebat, dimittere. Et
H ideo hoc faciebat, [vt impleret erga meum obsequiũ id quod ex vobis deerat:] quia vos mihi de bonis vestris dederatis, sed ille supplere studuit q̃d vos minus feceratis: vel quia rem dederatis, sed qui ferret, ex vobis defuit, & ille attulit: vel quia quod miseratis defecit, ille mihi ex aliorum eleemosynis ministrauit.

CAPVT III.

De cætero fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autẽ necessarium. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, *& gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fidutiam habentes, quanquam & ego habeam confidentiam in carne.*

Nunc de synceritate fidei agere contra pseu-
I do prædicatores incipit, quasi dicat: Illa quæ superius dixi, ita seruate, sed [de cætero] quod dicẽdum est, hoc facite, scilicet [gaudete in domino, id est, omne gaudium sit vobis in deo, non in carnalibus obseruantiis. Vel ita: Olim gauisi estis in seculo, sed de cætero viuendi spatio quod vobis superest, gaudete iam in domino, vt quandiu amodò vixeritis, sit vobis omne gaudium in eo. Non gaudeatis in carnalibus & secularibus, vt pseudo apostoli suadent, sed in domino, vt sæpe dixi vobis. Nam eadem quæ præsens dixi, id est, vt in domino tantum gauderetis, [mihi quidem non] est pigrũ vel tædiosum [scribere vobis,] vt diutius maneat quàm verborum prolatio, sed [vobis] est necessarium cõtra peruersos doctores. Videte enim canes, id est, cognoscite illos esse canes, hoc est, non ratione, sed consuetudine contra insolitam veritatem latrantes. Hæc est enim canũ natura, vt cum quibus habent consuetudinem, siue illi boni sint, siue mali, non ad eos latrent: insolito- K rum autem personis visis, etiam innocentibus, irritentur. Ita pseudo consuetudinem legis tenent & contra veritatis nuncios irrationabiliter latrãt & mordent. [videte malos operarios, id est, notate & cauete eosdem pseudo prędicatores, quia in agro dei super frumentum seminant zizania errorum. [videte concisionem, id est, eos concisos & excurtatos, quia carnem amputauerunt, sed vitia nutriunt, & à Christo cæsi, id est, abcisi sunt. Hos voco cõcisionem, non circuncisionem, quia nos fideles, non illi, [sumus circuncisio] non carne, sed ratione, id est, mundati à superfluis vitiorum. Hoc est, nos sumus iustitia, [qui deo seruimus spiritu, id est, toto mentis affectu, non carnali custodia literæ legis: [& gloriamur] non in nostris meritis, vel in carnalibus obseruantiis, sed in solo [Christo Iesu] & in eius gratia. Non carne, sed spiritu Deo seruimus. Carne enim seruit Deo, qui de rebus carnalibus sperat se placere Deo. Cum verò & ipsa caro ad bona opera spiritui subditur, spiritu seruimus Deo, qui carnem domamus, vt spiritus obtemperet Deo. Vel secundum alios codices, L & maximè Gręcos, spiritu Deo seruimus, ea scilicet seruitute de qua dictum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi seruies. Ipse enim spiritus Deus est, cui ab omnibus sanctis talis seruitus exhibetur. Et gloriamur, inquit, in Christo Iesu, [& non in carne fidutiam habentes.] Respexit quosdam in carne fidentes. ipsi erant qui de carnis circuncisione gloriabantur. Non sumus habentes fidutiam, id est, spem salutis in carne, id est, in carnalibus obseruantiis, vel generis nobilitate: [quãquam & ego habeam,] si voluero, [confidentiam] gloriandi [in carne, id est, in carnis nobilitate, & carnali custodia legis.
Deut. 6. & 10. Iohan. 4.

Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis, circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, *Hebræus ex* Hebreis, *secundum legem pharisæus, secundum æmulationem persequẽs ecclesiam* Dei, *secundum iustitiam quæ in lege est, cõuersatus sine querela.* Actu. 23. M

Ne putetis, inquit, me contemnere quod non habeo. Quid enim magni est, si homo abiectus, vel plebs ignobilis contemnat nobilitatem? Habeo ista, sed contemno: & ideo vos doceo talia contemnere, quoniam videtis me habere quod contemno. Nam [si quis alius, id est, à me diuersus, qui vos decipere quærit, [videtur confidere in carne] quasi inde iustus, [ego magis] cõfido q̃ ille pseudo. Et audi in carne fidutiã: circũcisus sum [octauo die] sicut lex iusserat, id est, nõ proselytus, non aduena ad populum Dei, non maior circuncisus, sed à parentibus natus Iudæus, habeo circuncisionẽ octaui diei. Et sum [de genere Israël,] nõ alienigena: & non de viliori tribu, sed [de tribu Beniamin,] quę dignior erat, quoniã procreata est ex Rachel Gene. 17.

A Rachel dilecta vxore Iacob: & cum decem tribus
3.Reg. 8. in Samaria coleret vitulos, ista & tribus Iuda non recesserunt à templo domini. Et sum [Hebreus ex Hebræis] parentibus, id est, non de ignobili gente progenitus, sed ex eis qui fuerũt nati ex Heber filio Sale, filij Sem, maioris filij Noe. Sũ etiam [secundum legem, id est, secũdum egregiam legis obseruationem, pharisæus, id est, diuisus ab aliis, vtpote religiosior. Nam primarij quidam erant, & quasi ad nobilitatem Iudaicam segregati, non cõtemptibili plebi commixti, qui dicebantur pharisæi quasi diuisi. Et [secundum æmulationem] quæ in me feruebat, [persequens ecclesiam Dei:] quia non eram piger Iudæus, sed quicquid erat quod legi meæ videretur aduersarium, impatienter ferebam, acriterque insequebar. Et [secundum iustitiam] legis, quæ manus comprimit, non animum: & timore, non amore seruatur. conuersatus sum [sine querela, id est, sine clamore facto de me; quia nemo poterat conqueri quòd aliquam iniuriam ei fecissem, contra legis instituta carnalia faciens. Hæc apud Iudæos nobilitas est, sed apud
B Christum quæritur humilitas.

Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiã Iesu Christi domini mei. Propter quem omnia detrimentũ feci & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam, & inueniar in illo, non habens meam iustitiam quæ ex lege est, sed illam quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex Deo est iustitia in fide ad cognoscendum illum & virtutẽ resurrectionis eius, & societatem passionũ illius, cõfiguratus morti eius, si quomodo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.

C Ita diuersis modis possum gloriari in carne, sed non iam glorior in talibus. Sed omnia illa carnalia [quæ mihi] ante Christi notitiam [fuerunt lucra, id est, vtilia & chara, hæc post fidem [arbitratus sum detrimẽta salutis propter Christum,] qui in his prænunciatus fuerat. Et si adhuc ista seruarem, eius aduentum ostenderem nondum factum. Quæ enim venturum eum significabãt, si iam seruantur, venisse eum negant. Et ideo sunt detrimẽta, quia deterũt veritatem fidei. Vnde paulò superius Iudæi dicti sunt concisio, quia carnalis circũcisio, plena abscisio est à Christo. Non solum propter Christum hæc arbitratus sum detrimẽta, verũtamen. i. sed etiam [propter scientiã Iesu Christi domini mei,] quam de eo habemus, eminẽtem omnibus sciẽtiis aliis, vel quæ eminet in eo plus q̃ in aliis, [existimo omnia] illa detrimẽtũ esse, quia retrahunt sectatores suos à tã eminẽti scientia. Vel ita: Hæc olim fuerũt mihi lucra, sed existimo tamẽ nunc omnia ea detrimentum esse & impedimen- D
tum, propter sublimem Christi sciẽtiam, qua mihi innotuit eum esse Deum super omnia, vt per eam scripturas intelligerem. Nam etiam si ipsum non possem assequi, vel propter solam eius scientiam quæ tanta & tam præcellens est, respuerem omnia illa vetera. [Propter quem] Christum venerãdum, & propter cuius dilectionem omnia illa non solùm existimo detrimentum, sed & feci ea detrimentum bonorum, viuẽdo spiritaliter & docendo, vt aliis appareret ea esse detrimentum. & quod plus est, arbitror ea non tantum vt detrimẽta bonorum, sed [vt stercora, id est, quę coinquinẽt iam obseruatorem. Et hoc ideo, [vt Christum lucrifaciam, id est, in futuro Christum habeam præmium, & hîc sim in illo membrum. Quod aliter nequit fieri, scilicet rationabiliter attendendo, nisi [& inueniar in illo] fidele membrum, [nõ habens meam iustitiam quæ ex lege est:] quoniam ea iustitia pœnam timet, non amat virtutem: [sed illam quæ ex fide est Christi, quæ iustitia est ex deo,] nõ ex hominibus. Iustitia dico, manens [in fide:] quia sicut ex fide nata est, sic existere non habet nisi ex E
fide. Iustitia in fide valente [ad cognoscendum illum.] Quasi dicatur: Qui in lege putat iustificari, non agnoscit Christum: sed ego ex fide iustificari volo, vt agnoscam illum, cur natus, cur passus sit. & agnoscam quæ est virtus [resurrectionis eius, id est, iustificatio credẽtium, quia resurrexit propter Rom. 4.
iustificationem nostram. & agnoscam [societatem passionum ei⁹,] quam bene noscit, qui se per eam ad cœli gaudia peruenire credit. Vel iustitia in fide ad cognoscendum eum, quia fides & in illa vita facit perfecte eum agnosci, qui in ista creditur & haberi virtutem resurrectionis eius, id est, immortalitatem: quia nostra resurrectio est virtus & efficacia resurrectionis eius, & in hac vita facit haberi societatem passionum eius, vt & nos patiamur aduersa quæque pro eo. nisi enim per fidem, nemo tanta pateretur. & configurationem mortis eius, vt moriamur sicut ipse, si opus est: vel moriamur semel vitiis, sicut ipse carne mortu⁹ est semel. Sed litera sic iungitur: Vt inueniar in illo non habens F
meam iustitiam quæ ex lege est, sed eam quę est ex fide, [configuratus morti eius, id est, per passiones consummatus vt ille, tentans [si quomodo occurram lætus ad resurrectionẽ.] Si quomodo occurram, quia difficile est. Si quomodo contingat tum ex Dei misericordia, tũ ex meo merito, vt occurram Christo gaudens in iudicio, quod sanctorum est tantùm, veniens ad resurrectionem, [quæ est] non ex viuis, vt nunc, sed [ex mortuis,] vt vltra mori nequeant. Hæc Apostolus idcirco se ita egisse vel agere commemorat, vt illi similiter exemplo eius omnes legis carnales ritus contemnant, & per iustitiam fidei atque societatem passionis Christi festinent ad regna cœlorum.

Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autẽ, si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum

G *à Christo Iesu. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora, extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis* Dei in *Christo Iesu. Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelabit. Veruntamen ad quod peruenimus vt idem sapiamus, & in eadem permaneamus regula.*

Iste qui ad tertium cœlum raptus fuerat, & tanta scientia emicabat, putabatur iam cōprehendisse, quod alij sequūtur, sed ipse hoc negat. Ne enim videatur superfluum tot aduersa pati, cùm fidem & alia bona habeat, subdit quasi dicens: Merito pro illa gloria tantum laboro, quia nō dico [quod iam acceperim] aliquid, quia si quid gloriæ accepi, nihil est ad comparationem futuræ: aut si quid accepi de cognitione Christi, nō dico quod in illa [iam perfect⁹ sim.] Et si ita de me, quid de aliis? Non est quod iam acceperim, quod peto: aut iam perfectus sim, vt nihil mihi desit. Non dico, sufficit quod egi: sed semper aliquid addo, semper ambulo, semper proficio, semper sequor quod comprehendere laboro, [si quomodo] fiat vt comprehendam, id est, perfecte teneam illud in eo modo, [in quo &] ego [sum comprehensus à Christo Iesu, id est, vt videam ipsum CHRISTVM sicut ipse me videt, & cognoscam eum perfecte sicut ab eo cognitus sum, vt sicut ipse plenarie me videt & cognoscit, ita ego plenarie humano modo eum cognoscam. Vel comprehendam eum, in quo & comprehensus sum ab eo, id est, vt videam eum in ea claritate, in qua mihi apparuit in via, quando me comprehendit. Ideo enim sequor. Pręuenit me iustitia eius, sequatur eum mea. Cœperunt mirari qui audiebant Apostolum dicentem, non quia iam acceperim, aut iam perfectus sim. Fratres, inquit, [ego non me arbitror iam comprehendisse.] id est, nolite in me falli, plus me ipse noui quàm vos, scio quid mihi desit, scio quid adsit. Ego me non arbitror apprehendisse. [Vnum autem] hoc me non arbitror apprehendisse. Multa habeo, sed vnum nondum apprehendi. Porrò vnum est necessarium. Vnam petij à domino, hanc requiram. Et quæ est illa? Vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ. Ipsum est vnum quod nondum apprehendi. Et inquantum mihi hoc deest, intantum nondum perfectus sum, quia nondum æqualis angelis. Quid ergo agis? quid agendum exemplo tuo doces? Ea [QVIDEM quæ sunt retro,] id est, terrena quæ reliqui obliuiscens, id est, à memoria cogitationis auferens, [ad ea verò quæ sunt priora,] id est, ad cœlestia quæ sunt eleuantia in diuina, extendens desiderio meipsum, persequor, id est, perfecte sequor mente & opere. Ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia: quia & illa pergentes inuenimus, & ista recedentes quasi post dorsum relinquimus. Vel ea quæ retro sunt, id est, præterita merita mea obliuiscens, & quasi pro nihilo ducens, ad futura merita me extendo, semper addens aliquid. Adhuc enim proficio, adhuc ambulo, adhuc in via sum, adhuc me extendo: nondum perueni. Extēdo me [ad destinatum, id est, ad illud quod dei prouidentia mihi destinatū disposuit, vel ad quod proposuit currere. Et persequor, id est, sequi non desisto vsque dum veniam [ad brauium supernæ vocationis dei in Christo Iesu, id est, ad præmiū in supernis dandum, ad quod vocat me deus in filio suo. Et quandoquidem ego qui tantus sum, non arbitror me comprehendisse, sed adhuc sequor si forte comprehendam, [ergo quicunque sumus perfecti, hoc sentiamus] omnes, scilicet nos nondum comprehendisse, sed adhuc debere sequi & proficere. Videtur Apostolus quasi contrarius sibiipsi. Quomodo enim stare potest sententia, vt qui dixerat, Non quia iam acceperim, aut iam perfectus sim, dicat, Quicunque perfecti sumus, hoc sentiamus? Sed de duabus loquitur perfectionibus, ostendens omnē hominem & vniuersam creaturam, quamuis ad perfectionem venerit, tamen indigere misericordia dei, & plenam perfectionem ex gratia, non ex merito possidere. Et ideo perfect⁹ erat Apostolus iuxta modū humanæ possibilitatis, sed adhuc perfectionem expectabat ex dono supernæ largitatis, vt æqualis fieret angelis. Erat perfectus viator, sed nondum perfectus patriæ possessor. Et hoc de seipso debet vnusquisque perfectus sentire, vt dum se viatorem & non habitatorem meminerit, studeat semper ambulare & proficere, ne fortè vbi se satis egisse putauerit, ibi remaneat. Quæ sententia multum vtilis fuit nonnullis Philippensium, qui iam se perfectos arbitrabantur: ne putarent sufficere sibi perfectionem suam, & inciperent remissius agere, ac perirent. Hoc (inquit) sentire, debetis quod imperfecti sum⁹ comparatione futuræ perfectiōis, & illuc tendimus. [Et si quid aliter sapitis] vt paruuli, id est, si iā putatis vos aliquid egisse, esse uel scire, [& hoc vobis reuelabit de⁹, quod non recte id sapitis. Qui enim in pace catholica permanet, si quid aliter sapit quā oportet, humili Deus reuelabit: si illud superbus defendit, Deus abiiciet. Vel si quid nunc aliter sapitis, quàm in futuro sapiendum sit, quia modo per speculum videtis, etiam hoc reuelabit Deus, quia clare faciet vos cognoscere & se & omnia alia, quæ modo obscure videtis. Vel si quid aliter sapitis, id est, si perfectam CHRISTI, notitiam vos comprehendisse putatis, & hoc idem vos male sapere Deus per misericordiam vobis reuelabit. Similiter & de aliis erroribus pro bona vita vos liberauit. Siue ita: Si quid modo aliter sapitis quàm in futuro & de Deo & de omnibus, etiam hanc imperfectam cognitionem vobis Deus per spiritum suum reuelabit. Vel si quid aliter sapitis, & si quid melius ad cultum Dei excogitaueritis, siue in interpretationibus

2. Cor. 12 — Actu. 9. — H — I — Luc. 10. — Psalm. 28 — K — L — Nota. M — 1. Cor. 13

A nibus scripturarum aliter secundum regulam veritatis senseritis, etiam hoc donum Dei esse sciatis, quia ipse vobis hoc reuelauit. [Veruntamen, id est, sed tamen teneamus omnes illud, [ad quod peruenimus, vt idem sapiamus] credẽdo, [& permaneamus in eadem regula] disciplinæ, id est, rectitudine viuẽdi, scilicet vt nemo propter nouam inuentionem vel intelligentiam suam deserat cõmunem sensum fidei seu regulam iustè viuendi constitutam à patribus. Vel ita: Sentire debemus omnes quia nondum perfecti sumus, nec plenariam DEI notitiam apprehendimus: sed tamen illud ad quod peruenimus, id est, illam scientiam quam attigimus, tota mente teneamus, scilicet vt idem in fine sapiamus, & in eadem vitæ regula maneamus, id est, nec diuersa credamus, nec diuersos viuẽdi ritus habeamus, sed omnes vno modo syncere & munde credamus & viuamus.

Nota.

Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis B *formam nostram.* Multi enim ambulant, *quos sæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi: quorum finis interitus, quorum* Deus *venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.* Nostra *autem conuersatio in cœlis est, vnde & saluatorem expectamus dominum nostrum* Iesum *Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem virtutis suæ, qua etiam possit subiicere sibi omnia.*

Roma. 16.

Idem (vt dixi) sapiamus & in eadem viuẽdi regula maneamus. Et in his, id est, in fidei vnitate & regula disciplinæ [estote imitatores mei fratres, id C est, sicut me nostis idem sapere & eãdem regulam seruare, sic facite. Ac sicut ego, tradite obliuioni ea quæ retro sunt, id est, præterita vitia, vt si vos delectauit aliquando vanitas, iam non delectet: & in anteriora, id est, in profectũ virtutum atque in ęterna bona piis desideriis atq; conatibus semper extẽdamini. Extenditur enim animus desiderio lætitiæ nõdũ cõsequutæ. Et tota vita Christiani boni, sanctum desiderium est. In his & talibus me imitamini. [& obseruate,] id est, considerate diligenter & sequimini eos qui mihi sunt similes in via Dei, [qui ita ambulãt, id est, promouentur in operibus bonis, [sicut habetis formam nostram,] id est, sicut tradidi vobis formã recte ambulandi, vel exemplo conuersationis meæ, vel sermone prædicationis. Eos (inquam) qui ita ambulant, obseruate soliciti. [multi enim] sunt qui aliter incedunt, nec imitandi sunt, sed cauendi. Multi ambulant latam viam perditionis, id est, multi promouentur in via peruersæ actionis, quos esse D [inimicos crucis Christi sæpe dicebã vobis,] dum pręsens essem, sed [& nunc] idem [dico, flens] tum de perditione eorum, tum de subuersione simpliciũ quos decipiunt. Inimici enim dominicæ crucis sunt pseudo prædicatores, quia dicunt mortem Christi non sufficere credentibus ad salutem sine carnalibus legis obseruationibus. Et ita conantur impugnare crucem saluatoris, ideoq; merito pereunt. [quorum finis] est interitus, id est, mors sempiterna, quia tunc non inueniunt auxilium crucis, cuius hostes fuerunt. [Quorum Deus venter est,] quia quicquid faciunt, pro ventre faciunt. Vel escas quæ ventris sunt, Deum sibi faciunt, dum eas iustificare homines dicunt, & salutem animę putãt in escis. [& gloria] eorum [in confusione ipsorũ,] quia in talibus gloriãtur, vnde cõfundi & erubescere possent, id est, in pudẽdis membris suis circuncisis. [qui terrena sapiunt,] quia in lege nihil spiritaliter intelligunt, sed omnia carnaliter. Malis etiam catholicis conueniunt E hæc verba. Et ipsi enim sunt multi, quia multitudo palearum abundat in area, & ambulant in ampla via quæ ducit ad perditionem. Ipsi sunt inimici crucis Christi, qui cõtra crucem semper faciũt. Cum enim crux Christi in omnibus electis carnem affligat, & crimina mortificet, illi econtrario carnẽ voluptatibus fouent & vitia nutriunt. Ideóque finis eorum erit interit⁹ perpetuus, quia propter solam fidem quã sine bonis operibus habuerunt, non euadent tormenta æterna. Quorũ Deus venter est, quia sicut deũ summo honore venerari deberẽt, & omnia meliora de rebus suis illi offerre, sic venerãtur suum vẽtrem, offerẽtes ei preciosa & summo studio pręparata ciborũ genera, ac semper dediti sunt ventris seruitio, colentes illum pro deo, nec reminiscentes creatoris sui. Et gloria eorum in confusione ipsorum, quia iam amissa peccandi verecundia, ex illis operibus nequitiæ gloriantur de quibus erubescere debuerunt. Qui terrena sapiunt, quia in terrenis nihil nisi quod vident, intelligunt: nec sensum mentis nisi in terrenis ponunt, sed semper cogitatione versantur in F infimis. Sed [nostra conuersatio] longe distat ab illis, quia iam secundum fidem & secũdũ spem [est in cœlis.] Si enim nõ est in cœlis, quomodo habemus sursum cor? Corpore ambulamus in terra, sed corde habitamus in cœlo. Sicut enim domus exterioris conuersationis est ædificium quod inhabitat corpus, ita domus nostræ cogitationis est res quælibet, quam per dilectionẽ inhabitat animus. Omne enim qđ diligimus, quasi in hoc quiescẽtes habitamus. Vnde nunc apostolus quia in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen à terra extraneus, de se, suiq; similibus dicit: Nostra conuersatio in cœlis est, id est, & viuendo & intelligendo sumus angelis similes. vnde, id est, ex quibus præter commoda quæ iam habemus, [& dominum nostrũ Iesum Christũ expectamus] vẽturũ ad iudicium, saluatorem iam animarum nostrarum, & tunc etiam corporum. Nam ipse tunc refor-

Iacob. 2.

Prouer. 2

G reformabit, id eſt, in meliorem formam reſuſcitabit [corpus humilitatis, id eſt, vilitatis & deiectionis noſtræ, id eſt, hoc corpus noſtrum vile & abiectum, quod nunc tot miſeriis ſubiacet. Ita reformabit illud, id eſt, priſtinam ei formam ita glorioſam in reſurrectione reſtituet, vt ſit [cõfiguratum corpori claritatis ſuæ, id eſt, aſſimilatum clariſſimo corpori ſuo, quod ſumpſit ex virgine, vt eãdem claritatis figuram habeat corpus noſtrum, quam habet ſuum, quando iuſti fulgebunt ſicut ſol in regna patris eorum. Et hoc ipſe faciet [ſecundũ operationem] omnipotentiæ ſuæ, [qua poſſit] non ſolum corpus reformare, ſed [etiam ſubiicere ſibi omnia:] quia tũc omnino cõplebitur, Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius.

Matt. 13. Pſal. 8. 1. Cor. 15.

CAPVT IIII.

I *Taq; fratres mei chariſsimi & deſideratiſsimi, gaudiũ meũ & corona mea, ſic ſtate in domino chariſsimi.*

Quia Chriſtus reformabit corpus humilitatis noſtræ, & ad tantam perueniemus gloriam de tanta vilitate, [itaque fratres mei] ſtate in eo quod
H cœpiſtis, ne tantam gloriam amittatis. Vos dico, mihi chariſſimi, quia multùm vos habeo charos: [& deſideratiſſimi,] quia multùm ego vos deſidero, vel vos me: [gaudium meum. i. de quorum fide & opere gaudeo: [& corona mea] in futuro, quia propter vos coronam gloriæ percipiã. Vos qui tales eſtis, ſtate firmi [in domino ſic. i. vt ego vos ſtare docui, & vt cœpiſtis: vel ſicut me & mihi ſimiles ſcitis, quia tunc eritis chariſſimi.

Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipſum ſapere in domino. Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euangelio, cum Clemẽte & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro vitæ.

Euodia & Syntyche erant matronæ religioſę, quæ prædicatores ſuſcipere ſolebant. Et fortè audierat illas Apoſtolus à fide diſſentire, ideóq; nominatim rogauit, vt idipſum q̃d cæteri, ſaperet in
I domino. i. in eius fide. Quaſi dicat: Omnes moneo ſtare, ſed ſpecialiter Euodiam & Syntychen, quia plus de eis timeo. [Etiam rogo & te ô germane compar, id eſt, coadiutor meus in prædicatione, [adiuua illas] firmando tuis exhortationibus & inſtructionibus atque orationibus, vt poſſint vnanimes ſtare in fide. quæ non ſunt paruipẽdendæ, quia [mecum laborauerunt in euangelio, id eſt, de labore ſuo miniſtrauerunt mihi ſtipendium in prædicatione euangelij. Laborauerũt (inquam) [cum Clemente,] qui in hoc laborabat, & cum cæteris qui me adiuuabãt. Iſte Clemens fuit tertius papa Romanus. Vel adiuua illas cum Clemente [& cęteris adiutoribus meis, id eſt, tu & cęteri adiutores mei qui ſunt Philippis, adiuuate illas. Adiutores dico, qui non fruſtra laborauerunt vt me adiuuarent, quia nomina eorum [ſcripta

Tertius. ſi nõ à Petrõ, ſed à Lino incipias.

K ſunt in libro vitæ, id eſt, adſignata tenentur ad vitam in memoria diuinæ prædeſtinationis. Quis eſt enim liber vitæ, niſi memoria Dei, in qua ſunt illi qui viuunt in æternum? Apoc. 20. & 22.

Gaudete in domino ſemper, iterum dico gaudete. Modeſtia veſtra nota ſit omnibus hominibus. Dominus prope eſt. Nihil ſoliciti ſitis, ſed in omni oratione & obſecratione cum gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcant apud Deum. Et pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum, cuſtodiat corda veſtra & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu. 1. Cor. 1. Iere. 9

Lætatus in fide & operibus eorum Apoſtolus, vt alacres ſint in his proficiẽtes, monet gaudere in domino, & id iterat, vt ſe in eis gaudere verè oſtẽdat. Gaudete, inquit, id eſt, cor veſtrum exhilarate, & omne bonum vnde gaudendum eſt, ſtatuite vobis [in domino,] non extra. Et hoc adeò neceſſarium vobis eſt, quod [iterum dico gaudete,] vt triſtitia ſeculi nullum in vobis locũ inueniat, ſed totos lætitia ſpiritalis vos repleat. Gaudete in domino, & nõ per interualla, vt modò gaudeatis, modò nõ gaudeatis, [ſed ſemp] gaudeatis, ſiue in proſperis, ſiue in aduerſis. Et non ſemel dico, ſed iterum vt gaudeatis, confirmans & inculcans repetita commonitione gaudium. Gaudete, ſed in domino, nõ in ſeculo. Sicut enim nemo poteſt duobus dominis ſeruire, ſic nemo poteſt & in domino & in ſeculo gaudere. Contraria enim ſunt hæc duo gaudia. Nam ſeculi gaudiũ eſt impunita nequitia. Luxurientur homines, fornicentur in ſpectaculis, nugentur in ebrioſitate, ingurgitentur turpitudine, & iſta mala non impediat fames, non belli, vel alicuius rei timor, non aliquis morbus, non aliqua aduerſitas, ſed ſint omnia redundantia in pace carnis, in ſecuritate mentis, & videte ſeculi gaudium. Et ideo non in ſeculo gaudete, ſed in domino, id eſt, non in iniquitate, ſed in veritate: non in flore vanitatis, ſed in ſpe æternitatis. In domino ſit gaudium veſtræ mentis, ſed homines videant modeſtiam veſtræ conuerſationis, vt exẽplo veſtro diſcant modeſtę agere. Modeſtia quaſi modi ſtatio dicitur, quando modus ſeruatur in omnibus. Modeſtia eſt in animo, continens moderationem cupiditatum. Modeſtia in operatione, modificãs omnes actiones, ſimiliter & in verbis. Hæc modeſtia tãtùm fulgeat in vobis, vt [nota ſit omnibus hominibus:] fidelibus, vt imitentur: infidelibus, ne poſſint reprehendere. Modeſtiam morum ſeruate, quia [dominus prope eſt,] vt auxilietur vobis aſſiduè, niſi per ſocordiam veſtram defeceritis. Etſi enim ſuper omnes cœlos aſcendit corpore, non tamen receſſit maieſtate. Vbique præſens eſt, qui fecit omnia. Dominus prope eſt, paratus dare quicquid opus eſt vobis in ſpiritualibus & corporalibus. Et ideo ſolicitudinem vani timoris abiicite, quia & in bonis operibus

L Matth. 6. Luc. 16 M

A operibus vestris aderit dominus vobis adiutor, & in passionibus quas pro nomine ei⁹ perferetis, nec alimenta vobis corporea denegabit. [Nihil] ergo, id est, de nulla re [soliciti] & timidi [sitis] quasi de futuro, sed estote sine mundi solicitudine, habentes promissa dei præ oculis, & ab ipso petentes omnia. Non sitis (inquam) soliciti, [sed petitiones vestrę] de his quę vultis accipere, ita sint vehemẽtes & instantes, vt [innotescant apud deum, id est, perueniant ad deum, hoc est, acceptabiles sint deo qui omnia nouit, sed ea scire dicitur quæ eligit & approbat. Vel vobis innotescant apud deum per tolerantiam, non apud homines per iactantiã. Aut fortè innotescãt etiam angelis, qui sunt apud deũ, vt quodam modo offerant deo & de his consulãt: & quod deo iubente implendum esse cognouerãt, hoc vobis vel euidenter vel latẽter reportent. Petitiones dico, factæ [in omni oratione, id est, in oratione quæ nihil de his quæ oranda sunt prætereat, sed omne quod expedit, orãdo petat à deo: [&
B obsecratione,] quæ cum adiuratione sacrorũ fiat, cũ [gratiarũ actione,] de acceptis beneficiis: quia qui vult alia impetrare, debet ex perceptis gratus esse. Vel secundum alios oratio est pro præteritis excessibus ac delictis, obsecratio autem pro adipiscendis futuris bonis, gratiarum actio pro collatis beneficiis, petitio verò de reb⁹ nominatim necessariis. Et talib⁹ quidem precum modis hortor vos vt insistatis, & deum (sine quo humanus labor inutilis est) oro vt præstet effectum, scilicet vt [pax dei] qua in seipso pacat⁹ est, & cuius participatione pacificantur angeli & homines, [custodiat corda vestra, quæ exuperat omnem sensum, id est, omnem intellectum hominum & angelorum: quia pacem dei, qua deus ipse pacatus est, sicut deus nouit, nec nos, nec angeli nosse possumus. Sed quia & nos pro modo nostro pacis eius participes facti sumus, summam in nobis atque inter nos & cum ipso pacem, quantum nostrum summum. hoc modo iuxta suum modum sciunt eam sancti angeli, homines autem nunc longe infra scientiã istam sunt, quantocunque prouectu mentis excellant. Vide-
C mus enim nunc per speculum in ænigmate. Cum verò æquales angelis fuerimus, tunc (sicut illi) facie ad faciem, id est, manifeste videbimus: tãtamq; pacem habebimus erga eos, quantam & ipsi erga nos: quia tantum dilecturi sumus, quantum ab eis diligimur. Itaque pax eorum nota nobis erit, quia nostra talis ac tanta erit, nec præcellet tunc intellectum nostrũ. Dei verò pax, quæ est illis erga eos, & nostrum & eorum intellectum sine vlla dubitatione præcellit. Et ista pax dei custodiat [in Christo Iesu] corda vestra, id est, voluntates vestras, [& intelligentias vestras,] vt extra Christum nihil appetatis vel intelligatis. Contra illecebras seculi custodiat corda, & contra fraudes pseudo prædicatorum custodiat intellectus vestros. Corda custodiat contra aduersa omnia, intelligentias contra errores.

Locus obscurus.

1.Cor.12

De cætero fratres, quæcunque sunt ve-
D *ra, quæcũque pudica, quæcũque iusta quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcũque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate, quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me: hæc agite, & deus pacis erit vobiscum.*

In conclusione quæ ad perfectionem sunt, exponit Apostol⁹. Quasi dicat: Hactenus cõtra persecutores & contra pseudo prædicatores vos monui, sed [de cętero] monendi genere, quod ad mores optimos pertinet, nunc breuiter dicam. scilicet cogitate & agite [quæcũque sunt vera, & quęcunque] sunt [pudica,] vt nec in cogitatione, nec in actione falsum aliquid aut libidinosum admittatis, sed in omni sermone veridici, & mente & corpore pudici sitis, ne vel in aspectu vestro sit aliquid lasciuiæ. Similiter [quæcunque iusta, & quęcũque sancta, cogitate & facite. Iusta ad proximũ,
E sancta in propria vita. Iusta, id est, erga proximum iustè seruanda. sancta, id est, animas & corpora sanctificantia. Qui semper cogitat & agit quæ iusta sunt, nec deo, nec homini facere potest iniuriam. Et qui sancta cogitat & facit assiduè, nulla potest macula sordidari. [quæcunque amabilia] cogitate & facite, id est, studete vt dicta & facta vestra in bono placeant hominibus, quatenus per hoc ad imitationem vestram eos alliciatis, sicque deo iungatis. [quæcunque bonæ famæ] sunt, ea similiter cogitate & facite, ne de vobis habeatur mala opinio, sed bona, vt prosit aliis. Sãctorũ enim cõuersatio etiam cauta debet esse, ne forte cum mala vita non sit per lasciuiam, mala sit fama per negligentiam. Nec audiendi sunt, qui quando reprehẽsi in aliqua negligentia sua, per quam fit vt in malam veniant suspicionem, vnde suam vitam longe abesse sciunt, dicunt sibi coram deo sufficere conscientiam, existimationem hominum non solum imprudenter, sed etiam crudeliter contemnẽtes, cum occidunt animas aliorum, siue blasphemantiũ vitam dei, quibus secundum suam suspicionem qua-
F si turpis quæ casta est, displicet vita sanctorum, siue etiam cum excusatione imitantium, non quod vident, sed quod putant. Proinde quisquis à criminibus flagitiorum atque facinorum vitam suã custodit, sibi bene facit: quisquis autem famam, & in alios misericors est. Nobis enim necessaria est vita nostra, aliis fama nostra. Et vtiq; etiam quod aliis ministramus misericorditer ad salutem, ad nostram quoque redũdat vtilitatem. [Si qua virtus] est, hãc sectamini. [si qua laus disciplinæ,] hãc habete. virtus sit in vobis, & post sequatur laus, vt homines qui virtutem vestram laudabunt, proficiãt. Vel cogitate & facite ea quæ sunt bonæ famæ, si qua virt⁹ est in eis, vel si qua laus disciplinę Christianæ. Non enim curanda est bona fama de viribus vel scientia vel aliis secularibus, [hoc] (inquam) [cogitate, id est, in memoria versate. [quę] omnia [& didicistis] me docente, [& accepistis] vt digna teneri, quia vobis accepta & grata fuerũt

 postquã

G postquam ea didicistis. [& audistis ea in me esse, & vidistis. Hæc agite, id est, non tantùm cogitate, sed & actu implete: & tũc [deus] dator [pacis, erit vobiscum,] adiuuans vos hæc facere. Qui enim sic vixerit, nõ solum cum deo pacem habebit, sed & ab omnibus ferè hominibus amabitur.

Gauisus sum autem in domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis, occupati autem eratis. Nõ quasi propter penuriam dico. Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse. Scio & humiliari, scio & abũdare. Vbiq; & in omnibus institutus sum, & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo qui me cõfortat. Veruntamen bene fecistis communi-
H *cantes tribulationi meæ.*

Bona acta eorũ memorat, & gratias agit, vt incitet eos ad talia feruentius agenda, quasi dicens: Ego vos ad futura religionis studia moneo, sed de præteritis beneficiorum vestrorum studiis gaudeo & [gauisus sum vehementer,] non in dono quod promisistis, sed [in domino,] qui vobis inspirauit hanc charitatem, & redditurus est remunerationem. [quoniam tandem, id est, post multa tempora, aliquando, id est, aliquo tempore, quia nõ omni potuistis: refloruistis, id est, pristinum largitatis florem resumpsistis, vt aliqua daretis mihi, sicut olim dare solebatis. Largitio enim est flos, quia inde fructus æternæ vitæ procedit. Et ab hoc flore quadam sterilitate marcueratis, ac velut hyemis frigore torpueratis. Sed nunc velut austro flante sancto spiritu ver ad corda vestra rediit, & refloruistis velut bonæ arbores. Refloruistis [sentire pro me, id est, cõpati mihi: pro me, quia mihi prodest vestra compassio. Sentire pro me, id est, vt sentiretis quod me pungebat, [sicut &] prius sentie-
I batis ministrãtes mihi. Nec aliqua mala causa hoc intermisistis, sed [ocupati eratis & impediti aliquibus aduersis vel actionibns. Imprudenter delinquentes Galatas aperte increpat superius, dicẽs O insensati Galatæ, quis vos fascinauit? Nunc vero culpas istorum verecundantium quasi compatiens reprehendit, vt & illorum culpas increpatio detegeret, & horum negligentiam sermo mollior velaret. Similiter vnusquisq; rector ecclesiæ iuxta modum culpæ debet vnumquenque rationabili discretione increpare. Gauisus sum & refloruistis. [Non quasi propter penuriam hoc dico, id est, nõ dico me gauisum esse quasi propter penuriã meam, quem consolati estis: quia non propter angustiam meam quæ relaxata est, sed propter affectũ vestrum gaudeo. Vel nõn dico ista quasi propter penuriam meam adhuc releuandam, vt per hęc dicta vos inuitare studeam, vt iterum suppleatis inopiam meam. [Ego enim didici] & à deo & ab vsu quotidiano [esse sufficiens, id est, contentum

Galat. 3

rebus [in quibus sum,] siue paruis, siue magnis. K
Nam [& humiliari] paupertate [scio,] quia non inde frangor: [& abundare] rebus [scio,] quia nõ inde erigor. [Vbique, id est, in omni loco, siue Romę, siue alibi, siue coram principibus siue aliis sim positus, [& in omnibus, id est, in omni genere rerum [institutus sum] & doctus à deo. scilicet [& satiari,] ne noceat satietas: [& esurire] tolerabiliter, [& abundare] humiliter, [& penuriam pati] moderãter. Hæc scio, & possum exequi omnia ista, eo confortante qui docuit. Magna scientia est, scire humiliari & abundare, satiari & esurire, abundare & penuriam pati. Quem enim penuria sua non frangit, à gratiarum actione non retrahit, in rerum temporalium desiderio non accendit, scit humiliari. Hoc enim loco Apostolus humiliari dicit penuriam pati. Nam statim econtrario subiũxit, scio & abundare. Qui enim acceptis rebus nõ extollitur, qui per eas ad vsum vanæ gloriæ nõ intorquetur, qui solus non possidet quod accepit, sed hoc cum indigentibus misericorditer diuidit, scit L
abundare. Qui acceptis alimentis non ad ingurgitationem ventris vtitur, sed ad reparationẽ virtutis, nec plus carni tribuit quàm necessitas petit, scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate victus aliquid agit, vnde anima peccati laqueũ incurrat, scit esurire. Quẽ ergo nec in abũdantia superbia eleuat, nec in necessitate cupiditas irritat, nouit abũdare nouit penuriã pati. Vbi cum statim Apostolus subderet, [omnia possum,] adiũxit [in eo qui me confortat.] Ecce in altũ ramus producitur, sed quia in radice se tenet, in viriditate permansit. In altum enim surgens aresceret, si se à radice diuisisset. Sibi enim nihil tribuit, qui omnia se posse nõ in se, sed in domino qui se confortat, fatetur. Ego quidẽ, inquit, hæc omnia scio & possum: sed [tamen] vos [bene fecistis] quãtum ad vos, qui quod iustum est expleuistis, [communicantes] vestra bona [tribulationi meæ.] Inde mihi placet actio vestra, quia bene egistis ministrantes mihi miseri- M
corditer in afflictione mea, non quia mihi res misistis quibus carere possem.

Scitis autem & vos Philippenses, quòd in principio euangelij quando profectus sum ad Macedoniam, nulla mihi ecclesia communicauit in ratione dati & accepti, nisi vos soli, quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantẽ in ratiõe vestra. Habeo autẽ omnia & abũdo, repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis in odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem deo. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum diuitias suas in gloria in Christo

Iesu.

A *Iesu. Deo autem & patri nostro gloria in secula seculorum, Amen.*

Vos communicastis & nunc & olim mihi res vestras, sed alij non. Nam [scitis & vos Philippenses,] sicut & alij plures, [quod in principio euangelij, id est, quando prius prædicaui vobis euangelium, [nulla ecclesia] nisi vestra [communicauit mihi in ratione dati & accepti, id est, vt rationabiliter consideraret quod deberet dare carnalia, qui accipiebat spiritualia, iuxta illud: Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si vestra carnalia metamus? [Vos soli] communicauistis, [quia] non tantum cum essem præsens apud vos, hoc fecistis: sed [& Thessalonicam, id est, apud illam vrbem moranti [misistis mihi] de rebus vestris [in vsum semel &] iterum. Hoc memorat Apostolus, vt quasi laude digni magis studeant prædicatoribus ministrare, & ne illi putarent eum fuisse oblitum charitatis sæpe sibi impensæ. Qui ab eis hæc non refutabat, quia non idcirco dabant, vt vellent eum vitiis suis parcere. A cæteris verò non accipiebat, ne autoritatem sibi correctionis minueret, & ne fortè illis esset graue, cibum ei corporalẽ impendere. Dico (inquit) vos bene fecisse, nõ vt ego implear, sed ne vos inanes sitis. Et hoc est: [Non] dico ideo, [quia quæro datum] vestrum, [sed requiro fructum] dati [abundantem in ratione vestra,] non mea. Datum est res ipsa quæ impẽditur, veluti nummus, cibus, vestis. Fructus verò dati est, si benigna mente futuræ mercedis studio aliquid impẽdatur. Ergo datum in re accipimus, fructum in corde. Vnde & idem fructus in ratione, id est, in cordis lumine, debet abundare. Vel in ratione eorum debet abundare, vt cum rationem de suis actibus deo reddiderint, abundet eis fructus iustitiæ. Quia igitur discipulorum suorum Apostolus mercede potius quàm munere pascebatur, nequaquam datum, sed fructum se quærere fatetur. Vnde & subdit protinus, dicens: [Habeo autem omnia & abundo.] Quasi dicens: Non quęro datum, sed habeo omnia: quia deum habeo, in quo omnia possideo: & abundo non in vno, vt in alio egeam, sed [repletus sum,] quoniam nihil deest timentibus deum. Repletus sum, etsi nihil dedissetis: sed [acceptis ab Epaphrodito] vestris muneribꝰ, [quę misistis] mihi [in odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem deo, id est, quæ placerent deo vt suauissimus odor puræ orationis. Quod enim odor sit oratio, testatur Iohannes, vbi se vidisse refert seniores habẽtes phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum. Sed & istorum munera dicuntur nunc odor suauitatis, quia orant pro eis, sicut scriptum est: Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo. Sunt & hostia, quia data sunt ab eis, vt vincerent hostes suos, vel quia vicerant. Et hæc hostia accepta est deo & placens, quia deus accepit eam placitè. Vos me repleuistis vestris bonis, sed deus meus repleat vos suis. Proprio exemplo declarat Apostolꝰ quia pro his orare debemus, à quibus tẽporalia bona percipimus. Deus [omne desideriũ vestrum impleat,] largiẽdo bona omnia, quæ desideratis, vt nihil vobis desit ex his quæ optatis. Et hoc faciat [secũdũ diuitias suas. i. secũdũ quod ipse est diues, & plus dare potest q̃ quis mereatur. Impleat (dico) vestrũ desideriũ, non in terrenis, sed [in gloria] supernæ felicitatis, & hoc [in Christo Iesu,] vt in eo perenniter deliciis affluatis. Cuius beneficiis non simus ingrati, sed gratias ei semper & laudes referamꝰ, scilicet [deo] qui nos creauit, [& patri nostro] qui nos in filios adoptauit, sit [gloria:] & non ad horam, sed [in secula seculorum, id est, in æternum. [amen].

(Margin: 1. Cor. 9; B; C; Psalm. 23; Apo. 5; Eccle. 29; D)

Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos qui mecũ sunt, fratres. Salutãt vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.

[Salutate,] inquit, [omnem] apud vos manentem [sanctum in Christo Iesu, id est, qui non in lege, sed in Christo sanctꝰ est, & nihil sanctitatis nisi in Christo habet & à Christo. [Vos] autem [salutant fratres, id est, filij catholicæ matris ecclesiæ, [qui mecum sunt, id est, morãtur. Nec ipsi solum, sed & [omnes sancti] qui sunt Romæ. Oẽs quidẽ vos salutãt, sed maxime illi qui sũt de domo Cęsaris. i. Neronis. In hoc multũ confirmat eos in fide, dũ ostendit eos præcipue diligi & specialiter salutari ab his, qui Christianę religioni iam deseruiũt in domo Cæsaris. Nec vltra debere tribulationes metuere, quasi graues & diu permansuras, cũ iam consiliarij & amici imperatoris sunt Christiani. E

Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. amen.

[Gratia Christi Iesu domini nostri sit cum spiritu vestro,] vt quod spiritus per liberum arbitrium bene voluerit, adiuuante gratia possit implere, ne sitis generatio quæ non direxit cor suum, & nõ est creditus cum deo spiritus eius. Cum deo enim debet credi spiritus noster, quia nisi crediderimus quod spiritus nostræ voluntatis per seipsum nihil potest sine adiutorio gratiæ dei, nihil vnquam boni facere poterimus. [Amen.] Psal. 77 F

Epistolæ ad Philippenses finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM Pauli ad Colossenses.

E St ciuitas in Asia nomine Colossæ, vnde Colossenses dicũtur. His non ipse Apostolus prædicauit, sed eius discipuli Epaphras & Archippus, quando ex his originem ducebant. Epaphras enim quæ à Paulo didicerat prædicans eis, conuertit illos, & factus est apostolus eorum, Archippus verò episcopatũ super eos accepit. Superuenientibus autem pseudo apostolis, & carnales obseruantias prædicantibus, dubium fuit quibus potius credẽdum esset. Vnde Paulus cuius autoritas celebris erat, quasi medius iudicat quę pars sit potius tenẽda. Describit autem Christum & eius beneficia, quomodo est sufficiens ad omnia: carnalia verò omnino improbat, vt deinceps syncere fidem Christi teneant. Instruit & moraliter, confirmans quod illi docuerant. Vnde fit vt hęc epistola magnam affinitatem & similitudinem habeat cum illa quę est ad Ephesios. In illa quippe & in ista simili modo commendatur eminentia diuinorum beneficiorum, & carnaliũ obseruatio legis destruitur, & mores dei instruuntur.

EPISTOLAE

G EPISTOLAE PAVLI *ad Colossenses,*

CAPVT I.

P AVLVS *Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei, & Timotheus frater, his qui sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu: Gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.*

Quia Paulus apostolus gentium constitutus erat, ideo istis qui gentiles erant, purè se scribit apostolum, licet eis per se non prædicauerat, sed per discipulos suos. Nam & istis erat apostolus. At contra in epistola quam scripsit Hebræis, non se dixit apostolum, quia non erat apostolus Hebræorum, sed gentilium. [Paulus] cuius dicta sunt authentica, quia est [apostolus, id est legatus Iesu Christi: & hoc non per sua merita vel per humanam electio-
H nem, sed per voluntatem dei, contra cuius voluntatem faciunt pseudo apostoli. [& Timotheus frater,] qui est vir magnæ autoritatis, mandat ea quæ sequuntur [his qui sunt Colossis,] nō quidem idolatris, sed [sanctis & fidelibus fratrib⁹, id est, maioribus & minoribus Christianis. Sanctis, id est, in diuina religione promotis: & fidelibus, id est, qui iam fidem habent, sed nondum in sancta conuersatione sunt promoti. Vel eisdem sanctis & fidelibus, id est, bonos mores & fidem habentibus, & hoc [in Christo Iesu, id est, in Christi gratia, nō in legis obseruantia, nec in viribus liberi arbitrij. Quid volūt aut quid petūt? vt [gratia vobis] sit [& pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Gratias agimus deo & patri domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in Christo Iesu & dilectionem, quam habetis in sanctos om-
I *nes, propter spem quæ reposita est vobis in cælis, quam audistis in verbo veritatis euangelij, quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est & fructificat, & crescit: sicut & in vobis ex ea die, qua audistis & cognouistis gratiam dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo cōseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in spiritu.*

A gratiarum actione inchoat, vt eos sibi beneuolos reddat, & ad gratias deo semper agēdas pro acceptis beneficiis accendit. Scribit autem à Roma. [Gratias, inquit, agimus] ego & Timotheus, id est, gratiosas laudes referimus deo, quia vobis omnia dedit bona quæ habetis. Ideo gratias illi a- K
gimus, non vobis. Gratias agimus [deo, id est, creatori Iesu Christi, secundum quod homo est: [& patri] eiusdem [Christi Iesu domini nostri], secundum quod deus est, qui per eūdem mediatorē vobis omnia tribuit. Nos dico, [semper orantes pro vobis,] vt crescatis & proficiatis die ac nocte, vel quoties oramus. Gratias agimus, [audiētes, id est, quia audiuim⁹ [fidem vestram esse in Christo Iesu,] quia & fides vestra donum dei est. Alioquin non essent illi agendæ gratiæ pro ea. & quia audiuimus [dilectionem, quam habetis] non ociosam, sed bonis operibus redundantem, nō in quosdam [sanctos,] sed in [omnes,] quoniam beneficia vestræ charitatis abundant in eos, quos viuere sancte nostis. Ideoque grates illi referimus, qui vobis talem inspirauit charitatem. Et hæc non propter humanam laudem, sed [propter spē quæ vobis est in cælis reposita,] quæ non apparet modo, sed tamen est vobis in cælis, tutoque loco seruatur: hoc est, propter vitam perenem, quam vos in cælis assecuturos speratis. Et quomodo res tā latēs speratur? [Quā audistis, inquit. i. quia audistis illā [in verbo veritatis.] Vel quia spem non habetis à vo- L
bis, sed à deo: quia in verbo, id est, in prædicatione non falsitatis, sed veritatis: nec cuiuslibet veritatis, sed [euangelij, id est, boni nuncij, quo annunciatur deus homo factus esse, vt homines deos faceret, id est, angelis pares. & ne ipsi dissimularent se euangelium audisse, quasi non esset eis prædicatum, sed alios audisse inde tenuiter loqui, quibus fuerat prędicatum, addit: [Quod] euangelium [peruenit ad vos,] subauditur, etsi non per me, tamē per eos qui didicerant à me. sicque veritas vos nō latuit. Rursum, ne illi superbirent quasi ad eos peruenisset euangelium, & cæteras gentes deuitasset, subdit: Ita peruenit ad vos, [sicut & in vniuerso mūdo, id est, non soli vos audistis illud, sed & omnis mundus: quia non est aliquod mundi regnum, in quo Christi nomen non sit prædicatum. Vel ita purè & verè peruenit ad vos, sicut per me & alios venit in vniuersum mundum, & adhuc est & manet in eo, id est, non minus est vobis factum quam aliis ecclesiis. & cum sit in mundo euangelium, [fructificat] M
ibi per bona opera intellectus. [& crescit] augmēto scientiæ & numero fidelium, non quod plus habeant alij quàm vos, sed ita est factum, illis, [sicut & in vobis.] Et ideo nihil debetis superaddere vel mutare, sed ita vt didicistis euangelium synceriter seruare, quod totus seruat mundus, ne vos soli dissentiatis ab vniuerso orbe. Sicut in orbe terrarū, ita & in vobis est & fructificat & crescit [ex ea die qua audistis] illud, qa nō fuistis rebelles, sed mox credere cœpistis & fructificare. vel in die, id est, illuminatione cordis audistis credendo, [& cognouistis] discernendo [gratiam dei, id est, remissionē peccatorum & cætera dei dona gratuita [in veritate,] non in fictione: quia veraciter dat ea deus, nō fingitur dare. vel in veritate prædicationis ea cognouistis, [sicut didicistis ab Epaphra.] Epaphrā modo laudat, & de Archippo tacet, quoniā Epaphras

A phras erat valde feruens studio charitatis & solicitus & apostolus eorum: Archippus verò episcopus, sed aliquãto remissus & tepidus. Cognouistis gratiam dei, non sicut vosipsi vestro ingenio inuenistis, sed sicut didicistis ab Epaphra magistro nõ vili, sed [charissimo & conseruo nostro,] quia nobiscum in prædicatione seruit domino Christo. Cuius doctrinam non debetis spernere, sed honorare & seruare: quia est non subdolus, sed [fidelis minister Iesu Christi, id est, dona Christi ministrans in prædicatione vobis, vel bona vestra offerens Christo, fidelis minister est [pro vobis,] non pro suis, qui nõ vestra quærit sed vos: non res vestras cupit adquirere, sed vos deo adiũgere. Quorum salutem desiderans, cœpit doctrinam meã vobis prædicare. [Qui & manifestauit nobis] relatione sua [dilectionem vestram] ad deum & proximum esse fundatã [in spiritu] sancto, nõ in carne dilectionem vestram nobis intimauit, quæ non est in affectu carnis, sed in gratia spiritus sancti.

B *Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes & postulantes, vt impleamini agnitione voluntatis eius in omni sapiẽtia & intellectu spirituali, vt ambuletis digne deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia dei, in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cum gaudio gratias agentes deo patri, qui dignos nos fecit in partẽ sortis sanctorum in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarũ, & transtulit in regnũ filij dilectionis suæ.*

Epaphras nobis nũciauit dilectionem vestram spiritualem. [Ideo] nõ solũ ipse Epaphras, sed [& nos ex ea die qua hoc audiuimus, nõ cessamus o-
C rantes] humili affectu & pia deuotione [pro vobis, & postulantes] quasi quadam audacia pro meritis vestris assumpta. Hoc scilicet oramus & postulamus incessanter à deo pro vobis, [vt impleamini agnitione voluntatis eius, id est, vt plene cognoscatis quid ipse velit & quid nõ. Magnum est, plene scire quid deus velit in omnibus rebus actiuæ vitæ vel contemplatiuę. Modo tamen consequenter exponitur per partes quid ipse velit. Agnoscatis (inquam) voluntatem eius [in omni sapientia] rerum, quæ actiuæ vitæ sunt, [& intellectu spirituali, id est, cognitione spiritualium rerũ. vel in omni sapiẽtia diuinorum atque cælestium, & intellectu spirituali sacrarum scripturarum. vt vos [ambuletis digne deo, id est, agatis ita vt digni sitis deum accipere præmiũ: vel ambuletis vt deum deceat ambulatio vestra, [per omnia] quæ egeritis [placentes] ei. Ita scilicet, vt sitis non in quodam, sed [in omni opere bono fructificantes] multipliciter in maius, & per hoc bonorum operũ merita [cresc ẽtes in sciẽtia dei,] in cognitione D
deitatis sensu spirituali, iuxta illud, A mandatis tuis intellexi. Bona enim operatio sensum mentis il- Psal.118
luminat. Vos dico, [confortati] in deo [in omni virtute, id est, fortes & constantes effecti in charitate, & iusti in sanctitate & cæteris similibus, & hoc [secũdũ potẽtiã claritatis ei⁹, id est, secundum quod potest vos fortes reddere claritas eius, qua illuminantur electorum mentes, vt claram dei notitiam habeant, & omnia clarè discernere valeant, vt iã nullatenus ad peccati consensum flecti queãt sed sẽper quod bonũ est faciãt. Dixi vt ĩ omni virtute sitis fortes scilicet [in omni patiẽtia,] vt fortiter omnia aduersa sustineatis per patientiam. Non enim in quadam patientia rogo vos esse fortes, vt quædam patienter sufferatis, & quedam nõ sufferatis: sed potius in omni patientia, vt videlicet omnia molestiarum genera patienter pro deo sustineatis. & in omni [lõganimitate, id est, longa animi perseuerantia in aduersitatum toleratione & promissorum cælestium expectatione. Patien- E
tiæ enim addenda est longanimitas, ne quis postquam per aliquod tẽporis spatium seruauerit patientiam, deficiat in aduersis, vel fastidiat tam lõgam patientiæ obseruantiam, & incipiat impatiẽter agere, sed potius per longanimitatem patienter omnia toleret vsque in finem. & hanc patientiam atque longanimitatem seruate [cũ gaudio.] vel non sitis inter aduersa quæ patimini tristes, sed potius sitis spe gaudentes, dum fueritis in tribulatione patientes. Non enim contristari, sed gaudere debetis, si cõtigerit vt propter iustitiam aduersa toleretis. Vos dico, [agentes gratias deo patri,] qui tanta nobis beneficia contulit, vt consortes sanctorum nos faceret, hoc est, nolite contra deum murmurare, quia vos sinit in præsenti seculo aduersa tolerare, sed gratias illi agite sẽper, quia vos dignat⁹ est in numero sanctorum computare, vt cum eo perenniter possitis regnare. Gratias illi exultãter agite, [qui nos] per suam gratiam [fecit dignos] transire [in partem, id est, in participationem [sortis, id est, æternæ hæreditatis [sanctorum F
in lumine, id est, in claritate diuinæ visionis, vt æternaliter irradiemur splendore maiestatis eius. Sors enim vocatur hæreditas, quando non meritis humanis, sed electione diuina datur sanctis patriarchis & prophetis. Et partem huius sortis nos habere deus voluit, vt cum sanctis patribus hæreditatem possideremus in lumine viuentium. Vel Roma.3.9
dei volũtas in humano genere sors est, apud quem Roma.2.
non est iniquitas. Non enim ille personas accipit, sed occulta illius sors est vnicuique hominũ. Sortis nomine designatur gratia qua saluamur, quia in sorte non est electio, sed voluntas dei. Nam vbi dicitur, iste facit, & iste non facit, merita considerantur. Et vbi merita considerantur, electio est, nõ sors. Quando autem deus nulla merita nostra inuenit, sorte voluntatis suæ nos fecit quia voluit, non quia digni fuimus. hoc est sors. Et in partem sortis hui⁹ nos, qui eramus indigni, fecit ipse misericorditer dignos, quos ad fidem vocauit nõ solũm

G lum ex Iudæis, sed & ex gentibus. Et hoc fecit in
Rom.9. lumine, quo mētes nostras illustrauit vt cognoscere mus eum, & verba prædicatorum eius intelligeremus. Fecit autem hoc modo nos dignos, quia scilicet [eripuit nos, id est, potenter extraxit [de potestate tenebrarum, id est, dæmonum qui nobis dominabantur intrinsecus, dum cæcitas infidelitatis & ignorantiæ, vel peccatorum obscuritas in nobis adhuc esset. De potestate huiusmodi tenebrarum, id est, malignorum angelorum, ne nos in nocte suę dānationis sine fine possideret, eripuit nos deus pater, in baptismo delens peccata nostra, per quæ illi potestatem habebant in nobis, [& trāstulit in regnum filij] sui in ecclesiam Christi, de qua di-
Matt.13. ctum est, quia mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala. Transtulit (inquam) nos in regnū filij [dilectionis suę,] vt per fidem & opera bona regnaret in nobis filius eius. Sed quid est, dilectionis suæ? Si enim in diuina trinitate non est alia dilectio nisi spiritus sanctus, profecto Christus in hoc loco non solius patris, sed & spiritus sancti filius inuenitur. Quod
H si hoc absurdissimum est, restat vt non solus ibi sit dilectio spiritus sanctus: quod autem dictū est, filij dilectionis suæ, nihil intelligatur aliud, quàm filij sui dilecti, q̄ filij postremo substantiæ suæ. Charitas enim vel dilectio patris, quæ in natura est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quàm eius ipsa natura atque substantia: ac per hoc filius charitatis siue dilectionis eius nullus est alius, quàm qui de substātia eius genitus est. In regnum filij dilectionis suæ dicitur nos trāstulisse, vt intelligamus quia nos quoque diliget, si perseueramus esse regnum filij sui, quem ipse naturaliter & ineffabiliter diligit, id est, si peccatū in nobis amplius non regna-
Roma.6 uerit. Vbi enim peccatū regnare incipit, ibi Christus regnare desistit.

In quo habemus redemptionem & remißionem peccatorum, qui est imago dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ.

In regnum filij sui nos transtulit, [in quo] filio [habemus redemptionē] de potestate diaboli, [&
I remissionem peccatorum.] In hāc enim redēptionem tāquam precium pro nobis datus est sanguis Christi. Quo accepto diabolus non ditatus est, sed necatus, vt nos ab eius nexibus solueremur, nec quenquam eorum secum, quos Christus ab omni debito liber, indebitè fuso suo sanguine redemisset, peccatorum retib⁹ obuolutum traheret ad secundæ ac sempiternæ mortis exitium. Tunc enim
2.Cor.5. sanguis ille, quoniam eius erat, qui nullum omni-
1.Petri.2 no habebat peccatum, ad remissionem nostrorum fusus est peccatorum, vt quia eos diabolus merito tenebat, quos peccati reos conditione mortis obstrinxerat, hos per eum merito dimitteret, quem nullius peccati reum immerita pœna mortis affecit, hac enim iustitia & hoc vinculo vinctus est ille fortis, vt vasa eius eriperētur, vel homines quos tenebat, liberarētur. Sic habemus in Christo redē
Marc.3 ptionem & remissionem, quæ in baptismo confe-

cuti sumus, destructa potestate diaboli, & restituta K
libertate nostri arbitrij. Vel transtulit nos deus in regnum filij dilectionis suæ, id est, transuexit nos Ephe.2.
iam per spem in cælum, quia conresuscitauit & cōsedere fecit in cælestibus in Christo. In quo per spem similiter habemus redemptionem, id est, liberationem ab his miseriis & afflictionibus, quas nunc patimur: & per rei exhibitionem habemus iam in illo peccatorum remissionē, quia & semel in baptismo per effusionem sui sanguinis deleuit peccata nostra, & quotidie (si peccamus) non indigemus aliis hostiis. vnde patet quia legales hostiæ non amplius offerendæ sunt, quia nullam omnino iam vtilitatem præstant. [Qui] Christus secundū diuinitatem [est imago dei inuisibilis,] & omnimoda similitudo patris, sicut ait: Qui me videt, videt & patrem. Iohan.14.
Nam sicut per contemplationē cuiuslibet imaginis datur nobis eius notitia, cuius illa imago est, licet ipse sit absens & nunquam visus à nobis, sic & apostoli videntes filium, intellexerunt patrem, qui corporaliter eis nō apparebat. Et nos quidem sumus imago dei, sed filius est ali- L
ter eius imago. Nam sicut imago imperatoris aliter est in nummo, & aliter in filio: sic & imago dei aliter in filio, qui est consubstantialis & coæqualis atq; coæternus, & aliter in homine qui est creatura. Et notandum quod admirabiliter commendat Apostolus excellentiam Christi in vtraque natura, nunc de diuinitate, & nunc de humitate eius sententiam proferens, vt hunc solum ad iustificationem & ad æternam salutem sine legis operibus sufficere cunctis credentibus ostendat. Nam de diuinitate eius sententiam protulit, dicens quia pa- Iohan.14
ter transtulit nos in regnum filij dilectionis suæ. Et de humanitate eius subiunxit, quia in ipso habemus redemptionem & remissionem peccatorum. Item secundum formam dei dixit, quia ipse est imago dei inuisibilis. Nunc secundum formam serui subiungit, quia est [primogenitus omnis creaturæ.] Nam secundum formam dei nō est primogenitus, sed vnigenitus. secundum formam verò serui, ipse est primogenitus in multis fratribus. In substantia diuinitatis est vnigenitus, in susceptione humanitatis primogenit⁹ in gratia. Pri- M
mogenitus ergo dicitur omnis creaturæ, quia sicut primogenitus omnium fratrum primatum dignitatis obtinet inter oēs fratres, sic humanitas Christi primatum dignitatis obtinet inter omnes cre- 1.Reg.3
aturas, vt sedeat cū principibus & solium gloriæ teneat.

Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis & in terra, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. Omnia per ipsum & in ipso creata sunt, & ipse est ante oēs, & omnia in ipso cōstant, & ipse est caput corporis ecclesiæ, qui est principium, primo- 1.Cor.15.
genitus ex mortuis, vt sit in omnibus ipse

primatum

A *primatum tenens. Quia & in ipso complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & per eũ reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in cælis, siue quæ in terris sunt.*

Non est mirum si humanitas filij dei tantũ præcellat omnibus, vt iuxta eam sit ipse primogenitus omnis creaturæ, quoniam secundum diuinitatis eius potentiã condita, id est, facta [sunt in ipso vni
Psal.103 uersa,] sicut & in psalmo canitur patri, Quàm magnificata sunt opera tua domine, omnia in sapientia fecisti, id est, in filio tuo. Vniuersa quæ sunt [in cælis & in terra, visibilia,] sicut sol & luna, vel hominum corpora. [& inuisibilia,] sicut angeli & animę, creata sunt in ipso. Et ostẽdũtur per partes, inuisibilia, quæ minus facta per eum videbantur propter magnitudinem excellentiæ ipsorum, Vniuersa (inquã) sunt in ipso facta, [siue throni, id est, illi digniores spiritus in quibus deus sedet. [siue dominationes, id est, illi nobiliores spiritus, qui cæteris dominantur, [siue principatus, id est, illi qui præsunt aliis, & quę agere debeant disponunt,
B [siue potestates, id est, illi spirit⁹, qui subiectis aliorum ordinibus potenter præminent. Throni enim vocantur, quibus ad exercendum iudicium semper deus præsidet. Nam quia thronos latino eloquio sedes dicimus, throni dei dicti sunt ij, qui tãta diuinitatis gratia replentur, vt in eis dominus
Psal.9. sedeat, & per eos sua iudicia decernat. Vnde & ei canitur: Sedes super thronum qui iudicas iustitiã. Throni quippe dignitate loci superioris excedũt, vt sex alios angelorũ ordines subter se relinquãt. In quib⁹ statim post thronos sunt dominationes, id est, illi spiritus qui in superni regis curia sunt nobilissimi, & subiectis quibusque dominantur, ac possident eos vt domini. Pincipatus etiam vocantur, qui ipsis quoque bonis angelorum spiritibus præsunt Qui subiectis suis, dum quæcunque sunt agenda, disponunt eos ad explenda diuina ministeria, principantur. Dominationes tamen potentiam principatuum alta dissimilitudine mirabiliter transcendunt. Nam principari, est inter
C reliquos priorem existere. Dominari verò est, etiam subiectos quosque possidere. Potestates autem iuxta Dionysium, & ipsæ dignioris potentiæ quàm principatus esse creduntur, vt subiectis ordinibus cæterorum potenter præsint, & ad diuinam contemplationem super se potenter extendantur. Vel iuxta beatum Gregorium, potestates vocantur hi, qui hoc potentius cæteris in suo ordine perceperunt, vt eorum ditioni subiectæ sint potestates aduersæ, quorum potestate refrenantur, ne corda hominum tantum tentare præualeant quantum volunt. Et cuncta hæc inuisibilia cælestium atque præcellentium spirituũm agmina, in Christo sunt creata, vt per hæc ostẽdatur esse non minor patre. Nec solùm angelici spirit⁹, sed omnia prorsus quæcunque sunt vel fuerunt, creata sunt à patre per ipsum, sicut & euangelista testatur, quia omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso D
factum est nihil, id est, nulla creatura. Et in ipso fa Iohan.1
cta sunt omnia, sicut & Psalmistam cecinisse præ- Psalm.193
misimus. Omnia in sapientia fecisti. [Per ipsum, id est, per virtutem eius omnipotentiæ, [& in ipso, id est, intra sinum immensæ magnitudinis sapientiæ eius [creata sunt omnia.] & secundum formam serui [ipse est ante omnes,] id est, omnibus prælatus: quia nullus est ei æqualis, etiam secundũ quod ipse est homo. & secundum formam dei [omnia in ipso constant,] quia sicut omnia creauit, sic omnia continet & regit. Omnia in ipso constant, quia secundum immensitatem incircunscriptæ & incomprehensæ diuinitatis eius, omnia sunt intra ipsum: & ne in nihilum redeant, per eum consistunt. & secundum formam serui [ipse est caput corporis sui,] scilicet [ecclesiæ,] quia vnius naturæ sunt caput & corpus. Ecclesiæ caput
est homo ille, cuius susceptione verbum caro fa- Iohan.1
ctum est, & habitauit in nobis: membra verò cætera sunt omnes sancti, quibus perficitur & completur ecclesia. Sicut ergo anima totum corpus nostrum animat & viuificat, licet in capite sentit & videndo & audiendo & odorando & gustando &
tangendo in cæteris autem membris tangendo E
tantum: & ideo capiti cuncta subsunt ad operandum illud autem supra collocatum est ad consulendum: quia ipsius animæ quæ consulit corpori, quodam modo personam sustinet caput. ibi enim
omnis sensus apparet: sic vniuerso populo san- 1.Tim.2.
ctorum tanquam vni corpori, caput est mediator dei & hominum homo CHRISTVS Iesus, quod dei sapientia non sic assumpsit vt cæteri, sed multò excellentius multòque sublimius, quomodo illum solum assumi oportuit, in quo sapientia hominibus appareret, sicut eam visibiliter decebat ostendi, qui & ipsius sapientiæ personam gereret, per quam cæteri fiunt sapientes. Ipse igitur est caput, cæteri verò membra: quia in ipso sunt omnia bona, sicut in capite omnes sensus: in cæteris verò quædam partes bonorum distributæ sunt, iuxta mensuram vniuscuiusque membri. Et ipse vniuersa membra regit, omnia
verò membra illi adhærent. [Qui] & secundum Sapien.7
formam dei [est principium,] quia ipse est dei sa- F
pientia, quæ permanens in se, sicut scriptum est, innouat omnia. Principium enim quodammodo semper incipit & nunquam deficit, sicut filius æternam de patre natiuitatem habet. Vel sicut ip-
se dixit in Apocalypsi Iohannis, Principium est Apoc.3
creaturæ dei, quoniam omnis creatura ab illo habet esse. Vel omnium virtutum omniumque bonorum est nobis principium: quia nemo quicquam boni habere valet, nisi ab ipso acceperit, ideoque & caput iure vocatur. Et secundum for-
mam serui est ipse [primogenitus ex mortuis,] Roma.9
quia primus resurrexit non vltra moriturus. Ipsa enim resurrectio mortuorum, est quædam
generatio, sicut scriptum est, In regeneratione Matt.16
cum sederit filius hominis & cætera. Reliqui ergo mortui adhuc tenentur in matris vtero, id est,

G in sinu terræ clausi iacent in monumentis, hic autẽ iam ex vtero matris processit, id est, veniẽs de tumulo surrexit quasi gigas, non vltra moriturus, sed in æternum cum patre regnaturus, in cælestibus. Ideoque primogenitus ex mortuis, vel primogenitus mortuorum, id est, ad immortalitatem genitus per resurrectionem. Et hoc idcirco, [vt ipse sit in omnibus tenens primatum,] id est, dominium,
1.Cor.15. quia potest & alios suscitare. Sicut enim primus omnium resurrexit, vnde & ipse primitiæ dormientium appellatur, sic in omnibus sanctis tã prioribus quàm sequentibus, tenet ipse primatum dignitatis & potentiæ ac sanctitatis. Vel in omnibus dignitatibus tenet ipse primatum: quia sicut primus surrexit, ita primus cœlos ascendit, & primus faciem dei vidit, & in vniuersis dignitatibus omnes præcellit. Et recte primatum habet, nõ solum quia est primogenitus, sed etiam quia complacuit trinitati, quod in ipso omnis plenitudo scientiæ & virtutum non modo esset, sed habitaret. [Quia & complacuit, id est, patri simul cum verbo & spiritu sãcto placuit, [inhabitare, id est, per-
H manere [in ipso omnem plenitudinem, id est, omni modo perfectam abundantiam diuinitatis & omnium gratiarum atque virtutũ omniumque bonorum. Hoc complacuit deo, vt tanta bonorũ ple
Iohan.3 nitudo maneret in illo homine, cui nõ ad mensuram dedit spiritum, sicut cæteris sanctis dare consueuit. Et placuit deo [per eum reconciliare] sibi [omnia humana in ipso] posita, id est, Iudæos & gentes in fide illius constitutos, qui prius ab inuicem & à deo discordabant. Hoc deus (vt dictũ est) voluit, ipse dico, [pacificans] adinuicem non per legis sacrificia, sed [per sanguinem crucis eius, id est, per sanguinem ei⁹ in cruce fusum, [siue ea quæ sunt in cęlis, siue quæ sunt in terris, id est, angelos & homines. Qua enim hora sanguis redemptionis exiuit de latere domini in cruce pendentis, dimissum est peccatum Adæ humano generi, & pacificata sunt cælestia & terrestria, quia tunc patuit hominibus introitus in regnum cælorum. Magna enim discordia separabat homines & angelos, quia nemo tam sanctus erat, vt in consortium angelorũ
I susciperetur, sed omnes ad infernum propter culpam primi hominis descendebant. Morte autem Christi pax tanta inter homines & angelos effecta est, vt nunc animæ iustorum cum de corporibus exeunt, moxe pnetrent cælos gaudentibus angelis. Vel pacificata sunt deo per Christi sanguinem siue ea quæ sunt in cælis, id est, animæ sanctorum, quæ iam sunt in regno cælorum, & olim discordabant à deo vel per suam, vel protoparentis culpam: siue ea quæ sunt in terris, id est, electi qui adhuc peregrinantur in exilio vitæ præsentis.

Et vos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortem exhibere vos sanctos & immaculatos & irreprehensibiles coram ipso: si tamen permanetis in fide fundati & K *stabiles, & immobiles à spe euangelij, quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est. cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in paßionibus pro vobis: & adimpleo ea quæ desunt paßionũ Christi in carne mea pro corpore eius, quod est ecclesia, cuius factus sum ego minister secundum dispensationem dei, quæ data est mihi in vobis, vt impleam verbum dei, mysterium quod absconditum fuit à seculis & à generationibus: nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, quod est Christus in vobis spes glo-* L
riæ. Quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu: in quo & laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.

Dixerat generaliter omnia reconciliata & nũc dicit specialiter illos reconciliatos, non per sua merita, nec per carnales obseruantias, sed per Christum, vt magis studeant subiici dominio tanti regis, & non sint ingrati tantis beneficiis. Placuit, inquit, deo per CHRISTVM reconciliare sibi omnia. [& vos] etiam ô Colossenses reconciliare sibi per eundem voluit, [cum aliquando,] id est, ante fidem [essetis alienati] ab eo, id est, nihil cum eo habentes, dum diis alienis adhæreretis, [& inimici] ei⁹ nõ natura, sed [sensu:] quia per hoc quod ei contraria sentiebatis, putantes idola deos esse, M
& amantes quæ ipse odit, inimici eius eratis, permanentes [in operibus malis.] Nam olim quidem tales fuistis. sed [nunc, id est, in hoc tempore gratiæ [reconciliauit] vos deus [in corpore carnis eius,] id est, in corpore CHRISTI quod est caro. Corpus enim carnis dictum est, ad distinctionem cæterorum corporum quæ non sunt caro. In corpore carnis CHRISTI [per mortem] eius reconciliauit vos sibi deus [exhibere,] id est, vt exhiberet [vos sanctos] in virtutibus, [& immaculatos] à peccatorum sordibus, [& irreprehensibiles,] vt nihil mali in vobis appareat [coram ipso] qui videt omnia. Quod in hac vita fieri non potest, sed in alia fiet, quando sancti iam nihil maculæ, nihilque reprehensionis habentes, coram suo creatore permanentes, videbunt faciem eius in æternum. Tales vos exhibebit ipse coram se, id est, præsentabit & offeret ante conspectum gloriæ

A gloriæ suæ atque præsentiam: [tamen] hac conditione, [si permanetis in fide.] Aliter enim non potestis ad hanc gloriam peruenire. Sed tunc peruenietis ad hanc, si nunc in fide quam didicistis, permanseritis [fundati, id est, alta radice firmati, & non titubantes: & stabiles .i. vt neque cadatis neque cedatis, id est, vt neque fraudulentis locutionib⁹ pseudo apostolorũ seducamini, neq; persecutionibus gentiliũ à constãtia fidei recedatis: & si permãseritis [immobiles à spe euangelij,] id est, si perdurauerítis in bonis operibus ita firmi, vt nihil vos mouere possit à spe retributionis æternæ, quam promittit euangelium: [quod audistis] à doctoribus vestris. ideoque illud tenere debetis, quia melius esset nõ cognouisse viam iustitię, q̃ post cognitionem retrorsum conuerti. [Quod] euangelium non ad vos solummodo peruenit, ne inde superbiatis, vel vos solos per ipsum delusos putetis, sed [prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est,] sicut dominus iusserat: Euntes in mundum vniuersum, prædicate euangelium omni creaturę. Potest enim omnis creaturę nomine omnis natio gentium designari, quæ est sub cælo in vniuerso orbe. Non est enim vlla natio gentiũ, in qua prædicatum non sit euangelium. Vel omnis creaturæ nomine signatur homo, qui habet commune esse cum lapidibus, viuere cum arboribus, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Si igitur commune habet aliquid cum omni creatura homo, iuxta aliquid omnis creatura homo. Sic nanque omnis creatura inuenitur in solo homine. Vniuersæ ergo creaturæ prædicatur euangelium, cùm soli homini prædicatur: quia videlicet ille docetur, propter quem vniuersa in terra creata sunt, & à quo vniuersa per quãdam similitudinem aliena sunt. Vel vniuersa creatura, est vniuersa ecclesia per nouam gratiam spiritaliter creata, secundum illud, Cor mundum crea in me deus. &, Ipsius sumus factura, creati in Christo Iesu, in operibus bonis. Quæ scilicet creatura est sub cælo, id est, adhuc peregrinatur in hac valle lachrymarũ, sed tandem subleuabitur in cælum. Dicitur enim, quia euangelium prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est. Ac si dicatur: Hoc euangelium & hanc fidem atque spem euangelicam tenere debetis, quia sic tenet vniuersus mundus fidelium. Quod euangelium & Apostolus autoritate sua commendat, subdendo: [Cuius] scilicet euangelij, [factus sum minister,] id est ministrator & prædicator, [ego Paulus,] qui tantæ famæ tantæque sum autoritatis. Et etiam potestis scire quia verum est, atque firmiter illud debetis retinere & illi obedire. Factus sum eius minister, [qui nunc] pro eius annunciatione constrictus vinculis & Romæ retentus, [gaudeo in passionibus,] quia inde proficiunt credentes. Gaudeo (inquam) in passionibus [pro vobis] confirmandis in veritate euãgelij:] & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea,] id est, ea quæ Christus in carne sua minus pertulit, ego in carne mea persero pro multiplicando [corpore eius, quod est

Margin notes: 2. Petri. 2 — Marc. 16 — Psal. 50. — Ephe. 2. — B — C

D ecclesia.] Passiones enim Christi non sunt in solo Christo, imò passiones Christi nõ sũt nisi in Christo. Si enim Christum intelligamus caput & corpus, passiones Christi non sunt nisi in Christo. Si autem Christum intelligam⁹ solùm caput, passiones Christi non sunt in solo Christo. Nam Apostolus, adimpleo, inquit, ea quæ desunt passionum, non mearum, sed Christi: in carne non iam Christi, sed mea. Patitur (inquit) Christ⁹ adhuc passiones, non in carne sua in qua ascendit in cælum, sed in carne mea quæ adhuc laborat in terra. Quisquis ergo es in membris Christi, quicquid pateris ab eis, qui nõ sunt in membris Christi, deerat passionibus Christi. Ideo additur, quia deerat, mensuram adimplens, non superfundens. Tantùm pateris, quantum ex passionibus tuis inferendum erat vniuersæ passioni Christi, qui passus est in capite nostro, & patitur in membris suis, id est, in nobis ipsis. Ad communem hãc quasi rempublicam nostram, quisque pro modulo nostro exoluimus quod debemus, & passione virium nostrarum quasi canonem passionum nostrarum inferimus. E Paritio plenaria non erit passionum omnium, nisi cùm seculum finitum fuerit. Adimpleo, inquit, ea quæ desunt. Cui desunt? Passionibus Christi. Et vbi desunt? In carne mea. Nam in carne Christi quam virgo peperit, nihil passionum deest, sed omnes in illa passiones sunt impletæ: sed adhuc restat pars passionum eius in mea carne, quas quotidie tolero pro vniuersali corpore eius, quod est ecclesia. Si enim ab eruditione fidelium cessarẽ, has passiones ab infidelibus non sustinerem, Sed quia semper ecclesiæ studeo prodesse, semper aduersa cogor tolerare. [Cuius ecclesiæ factus sum ego minister, id est, officium accepi vt ei verbum vitæ ministrem: & hoc non dispositione hominum, vel vsurpatione mea siue merito meo, sed [secundum dispensationem] dei, id est, secundum quod mihi dei gratia ordinauit. Vel factus sum minister ecclesiæ secundum dispensationem dei, id est, vt ei dispensem cibaria domini mei. [Quæ dispensatio [data est mihi in vobis,] quia tantundem valet quod per meos discipulos cibum vitæ vobis dispensaui, quantum si per me id fecissem. Vel F in vobis, quia in cunctis gentibus est mihi data, & vos estis gentes. Ideirco data est mihi, [vt impleam verbum dei], id est, impleam quod deus præordinauit de vobis, & quod in secreto consilij sui locutus est ante secula de salute vestra, ne putetis salutem gentibus non fuisse promissam. Nam in secreto sapientiæ suæ, vel in prophetis locutus est bona de vobis. Et hoc verbum implere studeo, dum vos ad promissam salutem festinare moneo. Vel impleo verbum dei, id est, verbũ prædicationis, quod Christus annunciare per seipsũ cœpit: id adimpleo per ministeriũ meæ prędicationis: quia in doctrina mea perficitur qcquid min⁹ in scripturis, sanctis dictũ fuerat, id est, omnis perfectio iustitię & sapientiæ quã mortales adipisci valent, completur in mea prædicatione.

G Adimpleo verbum, id est, mysterium: hoc est, secretum occultum redemptionis humanæ per incarnationem ac mortem filij dei, per quam gentes illuminatæ sunt, & credentibus Iudæis sociatæ & coæquatæ, cæteri verò Iudæi excæcati. [Quod] mysterium [fuit] hominibus [absconditum à seculis, id est, ex quo secula esse cœperunt, hoc est, dies succedere nocti, noxque diei. [& generationibus, id est, ex quo generationi generatio successit vsq; ad aduentum domini. Absconditum fuit omnibus tā longo mundi spatio, nisi paucis quibus per spiritū sanctum deus hoc reuelauit. Nam etsi nonnulli philosophorum de diuinitate filij dei multa rectè dixerunt, nihil tamē de incarnatione & morte eius, ac nostra per eam redemptione cognouerunt. Abscondit enim deus hoc à sapiētibus & prudentibus, & reuelauit ea paruulis. Olim quidē fuit absconditum: sed [nūc] tēpore gratię [manifestatum est] non cunctis hominibus, sed [sanctis ei⁹:] nec his omnibus, sed [quibus voluit deus] ex sola gratia [notas facere, id est, notificare [diuitias gloriæ sacramēti huius in gentibus,] in quo sunt multa, fides, remissio, iustificatio, coniunctio Iudæorū & gentilium, dona spiritus sancti, futura beatitudo, & propterea dixi diuitias. [Quod] sacramentum [est Christus in vobis gentibus, id est, Christi incarnatio, passio & resurrectio, per quas facta est humani generis reparatio, & Iudæorum atque gentiliū coæquatio, quod nequit facere carnalis obseruātia legis. Christus dico, existēs in vobis [spes gloriæ, id est, per eum qui in cordibus vestris habitat, speratis gloriā sempiternā sine carnalib⁹ legis operibus. [Quem, id est, qualem nos eum cunctis [annunciamus,] quod scilicet gentes sperant per eū, & consequentur gloriam sine lege. Hūc prædicamus, qui gentibus in se credentibus est spes gloriæ & salus æterna, nos [corripientes, id est, increpantes & castigantes, non solummodo vos, sed etiā [omnem hominē] qui deuiat à tramite fidei vel rectę agnitionis. Omnē hominem, id est, tā Iudæū q̄ gentilem, tam nobilem q̄ ignobilem, tā diuitem q̄ pauperem, tam liberum q̄ seruum, tam marem q̄ fœminam, sumus corripientes: [& docentes omnē hominem] qui ignorat, docentes (inquā) eum [in omni sapiētia,] quæ laudatur in scripturis sanctis, per quam deus agnoscitur & colitur. Quod ideo facimus, [vt exhibeamus, id est, pręparemus atque reddamus [omnem hominem perfectum] fide & moribus [in Christo Iesu,] non in lege. nihil enim ad perfectū adduxit lex. Hoc loco declarātur tres gradus actionis, quos magnus Dionysius esse testatur non solùm in ecclesiastica, sed etiam in angelica hierarchia, id est, sacro principatu, scilicet purgatio & illuminatio & perfectio. Purgatio in his qui corripiuntur, illuminatio in his qui docentur, & perfectio in his qui perfecti exhibentur. Homines enim purgantur à peccatis & errore, & illuminantur doctrina sapientiæ, ac perficiuntur subli miori virtutum & sapientiæ assequutione. Angeli quoque purgantur ab ignorantia, & illuminantur diuina scientia, & perficiuntur maiori cognitione eiusdem sciētiæ. hos ergo gradus hierarchię, id est, sacerdotalis actionis insinuans Apostolus, dicit de se suisque sociis, quia Christum annunciamus, corripientes omnem hominem, qui scilicet correptione indiget pro quacunque culpa, & docentes in omni sapientia diuinorum omnem hominem, qui iam correptus est, & ab errore vel peccatis purgatus. Non enim prius tradenda est homini doctrina sapientiæ, quàm vas cordis eius purgatum sit ad susceptionem illius. Ideo sic corripimus, ac deinde docemus, vt exhibeamus, id est, faciamus omnem hominem qui correptus & doctus fuerit, perfectū in Christo, id est, in Christiana religione. Vel in cælesti patria exhibeamus, id est, offeramus eum deo tanquā sacrificium in Christo Iesu perfectum, id est, bonis omnibus perfectè plenum. [In quo, id est, in qua re, scilicet vt corripiam & doceam, & exhibeam deo perfectum omnem hominem in Christo, & ego [laboro, id est, laboriosis conatibus adnitor, [certando] contra rebelles, adiuuantibus signis quæ deus ad cōfirmationem adiungit labori meo, [secūdum operationem eius,] scilicet Christi, [quam ipse operatur in me in virtute] miraculorum, vel in virtute potentis per spiritum sanctum & efficacis sermonis, siue virtute internæ fortitudinis, quæ per spiritum sanctum me corroborabat interius ad cōstantiam prædicandi & bene agendi.

Margin notes: Lucæ.10 Matt.11. (beside "ad aduentum domini"); H (beside "riæ sacramēti"); I (beside "hominem] qui ignorat"); Hebræ.7 (beside "moribus [in Christo Iesu"); K (beside "tione eiusdem"); L (beside "tionem adiungit").

CAPVT II.

Volo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis & pro his qui sunt Laodiceæ, *& quicūque nō viderunt faciem meam in carne, vt consolentut corda ipsorum instructi in charitate, & in oēs diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionē mysterij dei patris & Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapiētiæ & sciētiæ absconditi. Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.* 1.Cor.5. *Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudēs & videns ordinem vestrum, & firmamentum eius quæ in Christo est, fidei vestræ. Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominum, in ipso ambulate, radicati & superædificati in ipso & confirmati in fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione.* M

Ideo vobis refero me laborare vt omnem hominem corripiam & doceam & perfectum exhibeam, quia [volo vos scire, id est, volo vt sciatis, [qualem solicitudinem habeam pro vobis,] quàm curiosus sim de vestra salute, & pro his qui [sunt] Laodiceæ, id est, apud illam ciuitatem vobis affinem, & pro cæteris [quicunque non viderunt faciem meam in carne, id est, non putetis me minus

A nus solicitum esse pro illis quibus in mea persona non prædicaui, quàm pro his quos corporaliter præsens ore proprio docui: vel pro illis quos oculis carnis non video, quàm pro his quos præsentia corporali foueo. Ad hoc sum pro illis solicitus, [vt cōsolentur, id est, consolationē habeant [corda ipsorum,] dum me paternam solicitudinem erga se habere cognouerint. Pro his (inquam) solicitus sum, qui non viderūt faciem meam in carne, [instructi in charitate, id est, qui me corporaliter non viderunt, & in charitate sunt instructi, vel ad hoc sum solicitus. vt ipsi in vobis consolētur corda ipsorum, id est, corda sua instructi in charitate, quam deus ad nos habuit, qui pro nobis filium tradidit. Qui enim hoc attendit, potest se in hac miseria consolari, quia inde perpendit ad ad patriam se posse reuerti. Qui hoc (inquam) attendit, potest se in aduersis quæ patitur, consolari:
B quia inde perpendit, quàm iustum sit vt ipse pro peccatis suis flagella patiatur, cùm dei filius tanta sine peccato passus sit. Consolentur corda ipsorū, & hoc [in omnes diuitias plenitudinis intellectus id est, tendentium in omnes copias pleni intellectus, vt perfecte de humanis & diuinis habeāt intellectum, sicut & de anima & desupernis spiritibus: atque ita gradatim proficiant [in agnitionē mysterij dei, id est, vt agnoscant illud quod est secretum & à paucis agnitum de essentia dei [patris &] domini [Iesu Christi,] vnde sciant quod vna est vtriusque substantia, quamuis alia patris, alia filij sit persona: & quod pater non est prior aut maior filio, nec filius posterior aut minor patre, sed ambo coæterni sunt & coæquales. Tendant ergo in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij patris & Christi eius, vt accipiant agnitionem sacramēti dei in Christo, aduertentes has esse diuitias sapientiæ & scientiæ, si agnoscatur Christus in deitatis suæ plenitudine adorandus cum patre. Omne enim mysterium sacramenti dei in Christo est, vt qui eum cognoscit,
C omnium notitiam habere videatur. Omnis enim ratio scientiæ supernæ vel terrenæ creaturæ, in eo est qui est caput omnium & actor: vt qui hunc nouit, nihil vltra quęrat, quia hic perfecta virt⁹ est & sapientia: & quicquid alibi quæritur, hic perfecte inuenitur. Quod infideles non putant, quia nō legunt in euangeliis & prophetis astrologiam, & huiusmodi alia, quæ deo despecta sūt: quia nihil proficiunt ad salutem, sed nutriunt in errorem: & dū his student, curam animæ non habent. Qui verò Christum nouit, thesaurum sapientiæ & scientiæ inuenit: quia id nouit, quod vtile est ad omnia. [In quo] scilicet Christo, [sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ.] Sapientia est diuinorum, scientia verò humanorum, & hæc vtraque, id est, diuina & humana, in Christo sunt. Omnia enim quæ pro nobis verbum caro factum, temporaliter & localiter fecit ac pertulit, secundum hanc distinctionem ad scientiam pertinent, non ad sapientiam. Quod autem verbum sine tēpore & sine loco est patri coæternum & vbique totum, ad sapientiam pertinet. Ac per hoc verbum caro factum, quod est D Christus Iesus, & sapientiæ thesauros habet & scientiæ. Omnes itaque thesauri sapiētiæ diuinarum atque cælestium rerum, & scientiæ humanarum atque terrestrium, sunt in CHRISTO. Sed thesauros istos alij fidelium magis nouerunt in Christo, alij minus, infideles autem prorsus ignorauerunt eos. Sunt enim in CHRISTO [absconditi.] Et ideo ne miremini si iam in Christo estis, & necdum eos inuenistis, vel parum adhuc inuenistis: quia non omnibus patent, sed eis tantùm qui petunt & pulsant. Sed hoc propterea dico vobis de mysterio dei, quod in CHRISTO est, id est, de *Matth. 7* mysterio, redemptionis humanæ, quam deus in Christo posuit, & de diuitiis thesaurorum sapientiæ & scientiæ, quæ in eo sunt absconditæ, [vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum, id est, nec hæreticus aliquis, nec pseudo apostolus, nec gentilis vos à fide Christi separet per sublimem E facundiam, quia non est virtus in compositione verborum, sed in sensibus. Nemo vos ratione mūdanarum rerum abstrahat à spe, quæ est in conditore ac redemptore: nemo vos argumentis & eloquentia verborum separet à dei sapientia. hortor vos ad agnitionem mysterij dei, ne possitis decipi: quia licet corporaliter non sim inter vos, habeo tamen solicitudinem pro vobis. [Nam etsi corpore absens sum, sed, id est, tamen spiritu, id est, solicitudine & affectu dilectionis [vobiscum sum.] At contra mercenarius, cùm sit ouibus corpore præsens, spiritu tamen longe est ab eis, quando veniente lupo fugit, non mutando locum, sed subtrahendo solatium: quia se sub silentio abscondit, dum raptori contradicere non audet. Ego sum spiritu vobiscum, id est, animo & solicitudine. Vel spiritu sancto qui in me habitat, & vbique *Sapien. 1.* præsens est, ac replet orbem terrarum, sum vobiscum. Nam & Eliseus licet corpore abesset, spiritu tamen erat præsens, quando Giezi percipiebat munera à Naaman Syro, vel quando rex Sy- *4. Reg. 5* riæ contra regem Israel consilia tractabat. Ita ego *& 6.* sum spiritu vobiscum intuens quicquid facitis, vt F iam reuereamini peruerse agere in oculis meis, & ad obseruantiam euangelii proniores sitis. Spiritu sum vobiscum, [gaudens] de profectu vestro [& videns ordinem vestrum,] id est, considerans quia inuiolabiliter custoditis ordinem sacræ religionis. & videns [firmamentum eius fidei vestrę, quæ est in CHRISTO, id est, contemplans quia firmam fidem habeatis in CHRISTO. Vtrunque enim aspicio, & ordinem vestræ sanctitatis, & firmitatem vestræ fidei. Cauete ergo ne quid reprehensibile in vobis appareat, cum ego vestram & conuersationem & fidem videā. Et quia ego de ordine quem seruatis, & fide quam tenenetis, gaudeo [ergo] nolite inde declinare, sed [sicut] à bonis doctoribus vestris [accepistis Iesum CHRISTVM dominū] & deum, id est, sicut ab eis quemadmodum oporteat eum credi & coli didicistis, ita [ambulate, id est, proficite & augmētū facite, atq; in interiora tēdite [in ipso,] nō extra

 tra

G tra ipsum, & nolite exorbitare à via rectitudinis quam tenere cœpistis. vos dico, [radicati] sicut bonæ arbores, quantum ad actiuam vitam fructū boni operis afferatis: [& superædificati] sicut domus dei, quantum ad contemplationem, [in ipso] qui est vitis vera, vnde palmites omnes surgunt: & fundamentum, in quo totum existit ædificium. Nam dei agricultura estis, dei ædificatio estis. & perseuerate [confirmati, id est, per omnia firmati atque constantes, [in fide sicut & didicistis,] docēte Epaphra vel Archippo, non sicut pseudo volunt vobis suadere. Vos dico, [abundantes in illo] bonis operibus atq; virtutibus [in gratiarum actione,] vt semper agatis deo gratias de bonis quæ iam ab eo percepistis, & magis ac magis abūdare studeatis. Sic enim proderit vobis confirmatos esse in fide. Alioquin fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa.

Iohan. 15

1. Cor. 3.

Iacob. 2.

H *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis.*

Moneo vt ambuletis in Christo, & [videte, id est, cauta circunspectione cauete, [ne quis vos decipiat,] seducens in aliquem errorem [per philosophiam] terrenam, quæ argumentis & subtilitate componitur: & fallit, dum verisimilibus causis & commentitiis rebus nihil tam verum æstimatur, quàm quod conspicitur in elementis. Quæ non à deo, sed ab hominibus ordinata est: & ideo cauenda, quia cultrix est mūdi, non dei: & à Christo retrahit, in quo est omnis perfectio, quia habet omnia quæ pater. Videte ergo ne quis vos seducat per philosophiam, id est, per mundanam sapientiam, quæ naturalia sequitur & argumentis nititur, &

I per [inanem fallaciam] pseudo apostolorum. Fallacia enim est, quod de lege dicunt: & inanis, quia in hac falsitate nulla est vtilitas, quod solet esse aliquando in falsis. Quæ fallacia carnalium obseruantiarum est [secundum traditionem hominum, id est, pharisæorum, quibus ait dominus: Irritū fecistis mādatum dei propter traditionem vestram. [secundum elementa mundi, id est, secundum cursum solis & lunæ, vt celebratio festiuitatum & sacrificiorum, quæ diuersis temporibus agebatur. [& nō secundū Christū,] quia quisquis legem adhuc carnaliter obseruandam putat, à Christi veritate discordat. Nam ideo illæ carnales ceremoniæ nō possunt iam obseruari, ne in his adhuc vēturus promittatur Christus, aut nunquam in eis promissus fuisse credatur. Et propterea non secundum Christum est iam illa carnalis obseruatio. Vel cauete ne quis vos decipiat per philosophiam, id est, per philosophicam interpretationem idolorū: & per inanem, id est, ab omni vtilitate & omni veritate vacuam fallaciam talium dictorum, quæ est secundum traditionem hominum, id est, quasi sapientium, qui quasi prudentius idola exponunt secundū elementa mundi. Iuno (inquiunt) est aer. Et inuitant vt mare colatur in Neptuno, terra in simulacro Telluris, aer in Iunone. Elementa sunt ista, quibus hic mundus consistit. Non ergo quasi qualescunque adoratores simulacrorum, sed quasi doctiores interpretatores signorum cauendos esse vobis moneo, quia in huiusmodi interpretationibus est inanis fallacia, quæ seducere molitur incautos. Tradiderūt enim philosophi, qui hoc loco vocantur homines, quia se solos putabant ratione vtentes, deum non posse fieri creaturam, nec hominem posse nasci de virgine, vel mortuum resurgere, considerantes elementa, id est, has visibiles creaturas, in quibus ex commixtione animalia generantur: & quod moritur, non iterum viuit. Sed talium dogmatum assertores cauendi sunt, quia sicut humanis rationibus agerent de aliqua creatura, sic agunt de creatore, volentes eum sub legibus huhumanis contineri. & non secundum Christum, id est, non considerantes potentiam, quæ facta est in CHRISTI carne. [Quia in ipso inhabitat] nō quædam pars cælestis gratiæ, sicut in cæteris sanctis, sed [omnis plenitudo diuinitatis] nō vmbratiliter, sicut in templo Salomonis, sed [corporaliter, id est, solide ac veraciter. Non enim ideo corporaliter quod corporalis sit deus: sed aut verbo translato vsus est Apostolus, tanquam in templo manu facto non corporaliter, sed vmbratiliter habitauerit, id est, præfigurantibus signis. nam omnes illas obseruationes vmbras futurornm vocat, etiam ipso translato vocabulo. summus enim deus, sicut scriptum est, nō in manu factis templis habitat. aut certe corporaliter dictum est, quia in CHRISTI corpore quod assumpsit ex virgine, tanquam in templo habitat deus. Vnde Iudæis ait de templo corporis sui, Soluite templum hoc, & in triduo excitabo illud. Quamuis igitur in quolibet præcipuo membro velut in aliquo magno propheta vel apostolo diuinitas inhabitet, non tamen sicut in capite quod est Christus omnis plenitudo diuinitatis. Deus enim qui vbique præsens est, & vbique totus præsens, non vbique habitat, sed in templo suo, cui per gratiam benignus est & propitius. Capitur autē habitans ab aliis amplius, & ab aliis minus. In CHRISTO enim, qui est caput omnium iustorum, habitat omnis plenitudo diuinitatis, cæteris verò secundum mensuram distribuitur gratia. Nam & in nostro corpore inest sensus singulis membris, sed non tantus quantus in capite, vbi prorsus omnis est quinquepartitus. Ibi enim visus est & auditus & olfactus & gustus & tactus, in cæteris autem solus est tactus. Et etiam præter hoc, quod tanquam in templo in illo corpore habitat omnis plenitudo diuinitatis, est aliud quo intersit inter illud caput & cuiuslibet membri excellentiam: quia de nullo sanctorum potest dici, verbum caro factum est, nec quisquam eorum qualibet præsentia gratiæ vnigeniti

Matth. 15.

K L M

al. corporeus.

Hebræ. 10.

Actu. 7.

Iohan. 2.

Iohan. 1.

A geniti nomen accepit. Itaque in Christo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, id est, veraciter. Neque enim diuinitatis corpus est. Sed quia sacraměta veteris testamenti vocat Apostolus vmbras (vt præmisimus) futurorum, propter vmbrarum comparationem, corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem diuinitatis, quòd in illo impleantur omnia, quæ illis vmbris figurata sunt, & sit quodammodo vmbrarum illarum ipse corpus, id est, figurarũ & significationum ipsarum ille sit veritas. Qui verò dicit carnales obseruantias adhuc necessarias, dicit Christum non esse corpus vmbrarum, nec Deum ad omnia sufficientem. In Christo quidem manet omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & vos [estis in illo repleti] gratia diuinitatis, per quam virtutibus & sanctis operibus abundetis. Nec mirum si in vos per eum transfunditur diuina gratia, qui tãtæ excellentiæ est, vt sit [caput omnis principatus & B potestatis.] Neque enim est vllus principatus aut vlla potestas in cœlo siue in terra, qui ab hoc capite non descendat, & huic capiti subdatur, atque ab hoc capite regatur.

Hebræ.10.

In quo & circuncisi estis circuncisione non manufacta in expoliatione corporis carnis, sed in circuncisione Iesu *Christi, cõsepulti ei in baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis* Dei, *qui suscitauit illum à mortuis. & vos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ. conuiuificauit cum illo, donãs vobis omnia delicta, delẽs quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, & expolians principatus & potestates, traduxit confidẽter, palàm trium-C phans illos in semetipso.*

Ephe.2.

Modò latenter ingreditur Apostolus ostendere, obseruantias legis esse superfluas, & solã Christi fidem sufficere ad salutem. Vos, inquit, estis in Christo spiritualibus bonis repleti, [in quo & circuncisi estis.] Resurrectio enim Christi, quæ facta est tertio quidẽ à die passionis, sed octauo in diebus hebdomadis, ipsa vos circuncidit. Resurrexit enim Christus, abstulit vobis desideria carnalia, abstulit concupiscẽtias malas, abstulit superfluum cum quo nati eratis, & multo peius quod male viuendo addideratis. Circũcisi in Christo estis [circuncisione non manu] hominis carnaliter [facta in expoliatione corporis carnis, id est, in ablatione superfluæ cutis, [sed in circũcisione Iesu Christi,] quæ non carnem amputat, sed vitia. Nõ enim duas res intelligi voluit, quasi & aliud sit caro, & aliud corpus carnis: sed quia corpus multarum rerum nomen est, quarum nulla caro est (nam multa sunt, excepta carne, corpora cœlestia & corpora terrestria) corpus carnis, dixit corpus quod caro D est, sicut alibi spiritum mentis, eum spiritum qui mens est. Circuncisi, inquit, estis circũcisione, quæ Ephe.4. non est manu, id est, opere humano facta in expoliatione carnis corporis .i. in amputatione superfluæ carnis: sed est facta diuinitus in circuncisione Iesu Christi .i. in resecatione carnalium vitiorũ & cõcupiscentiarũ. Circuncisio enim Christi quę octauo die facta est, significauit nos per fidem resurrectionis eius ab omni superfluitate vitiorũ fuisse spoliandos, & in octaua ætate seculi per resurrectionem corporum ab omni labe mortalitatis & corruptionis exuendos. Circuncisi estis spiritaliter circuncisione Christi, [cõsepulti ei in baptismo.] Hæc est enim in vobis circũcisio Christi, vitiis scilicet vos esse mortificatos, vt sepulturæ eius in baptismo participes facti, resurrectionis quoq; ipsius incorruptibilitate morum & nouæ cõuersatiõis sitis participes. Trina enim mersio baptismi, imago est triduanæ sepulturæ domini, vt quisquis in aquam velut in sepulchrũ deponitur, mortuus sit omnino peccatis, vt possit resurgere virtutibus. [In quo] scilicet Christo, [& resurrexistis] à mortæ animæ post sepulturam baptismi [per fidem,] qua credidistis eum resurrexisse, & vos per eum resurrecturos. Resurrexistis (inquam) per fidẽ [operationis Dei, id est, per hoc quod credidistis operationem quam Deus fecit in eo, [qui suscitauit illum à mortuis. & vos conuiuificauit] atque conresuscitauit, [cum illo, cum essetis] spiritaliter [mortui in delictis,] quæ commiseratis derelinquendo bonum, [& præputio carnis vestræ, id est, carnali immunditia ad quam lapsi fueratis. Præputium enim hîc vocatur illud, quod præputio significatur, hoc est, peccata carnis. Cum ita essetis mortui, conuiuificauit vos Deus cum Christo, id est, resuscitans Christum corporaliter, resuscitauit vos cum eo spiritaliter: donans, id est, dimittens [vobis omnia delicta] tã originalia quàm actualia, ipse [delens chirographum decreti, quod erat aduersum nos.] Non solùm enim vobis gentibus delicta donauit, sed & nobis Iudæis pręuaricationes quæ sunt ex lege, dimisit. Et hoc est, delẽs chirographum &c. Chirographũ enim vocatur manualis scriptura, ad alicuius rei memoriam commendandam facta. Quod chirographum diuidũt homines, inter quos res, vnde fit chirographũ, cõstituitur: & inde partem suam vnusquisque reseruat. Chirographum verò à Deo deletum fuit memoria peccatorum ex legis transgressione venientium, quæ non recedebat à mente Iudæorum & malignorum spirituũ. Deleuit ergo chirographũ decreti .i. memoriam transgressionis, quæ erat ex decreto .i. ex lege. Conscientia enim nostra & diabolus, ad accusandum erat memoria illius transgressionis: & ita hæc memoria erat aduersum nos, nocens nobis, & nos crucias. Sed hoc reatu per baptismum deleto, nec conscientia nostra iam timet, nec diabolus quod obiiciat habet. Quod decretum erat nobis contrariũ .i. rectitudo iustitiæ quæ decreta fuerat in lege, erat contraria prauitati no-

Luc.2.

E

F

 strarum

G strarum præuaricationum: sed per auxilium nouę gratiæ cõcordauimus aduersario nostro, id est, legi diuinæ, obtemperantes præceptis eius, sicut ait dominus: Esto consentiens aduersario tuo cito, dum es cum illo in via, id est, esto concors & obediens sermoni præceptorum cœlestium, qui tuis prauitatibus aduersatur, cito dum es cum illo in itinere præsentis vitæ. Vel chirographum, id est, manu scriptum, erat perpetratio præuaricationis Adæ. Quod erat aduersum nos, id est, aduersabatur saluti nostrę, & intercludebat nobis ingressum cœlestis patriæ. Decretum verò quod erat cõtrarium nobis, ipsa fuit sentẽtia damnationis nostrę, quæ erat cunctis hominibus aduersa. Sed deleuit deus hoc chirographum, id est, veteris culpæ cautionem, qua nos diabolus debitores mortis tenebat: ideo chirographum ipsum erat decreti, id est, decretæ damnationis nostræ, qua decretum erat vt iuste teneremur sub hoste captiui, cui nos spõte subdideramus ad cõsensum iniquitatis. Vel decretum Dei fuit, De ligno scientiæ boni & mali ne comedas. Huius decreti violati chirographum, Gene.2.
H id est, memoriam deleuit Deus, quãdo peccatum primi parentis per sanguinem Christi abluit, & quasi obliuiõi tradidit, [& ipsum tulit de medio.] Erat enim hoc peccatũ inter Deum & nos, separans nos à Deo: sed deus tulit ipsum de medio, vt possim⁹ adhærere Deo. Ipsum tulit de medio, [affigens illud cruci,] vt sicut à ligno cœperat, ita in ligno finiretur. Crucifixo enim innocẽte Christo, interemptum est peccatum Adæ. Vel si decretum intelligimus legẽ Moysi, ipsum Deus tulit de medio Iudæorum & gentilium, ne per legẽ amplius separarentur, sed in Christo fierent vnus populus, affigens illud cruci, vt iam cesset, postquam omnia sacrificia in oblatione veri agni sunt impleta: sicut nos à lege & à legis præuaricatione liberauit, sic & patres antiquos ab inferis eripuit, ne quis putet eos per legem saluatos. & hoc est quod de filio subditur, cum de patre ageretur, quoniam inseparabilia sunt opera patris & filij. [expoliãs principatus & potestates, traduxit cõfidenter.] Expoliauit enim principatus & potestates dæmonum, auferendo illis animas iustorum, quas in inferno
I propter culpam primi parẽtis detinebant: & traduxit, id est, trans infernum duxit ad regna cœlorum ipsas ab inferis ereptas sanctorum animas: & hoc confidenter, id est, cum magna fiducia fecit, non timens dæmones, vtpote qui nullum habebat peccatum. Nec istud quod dicitur, expoliãs principatus & potestates, repugnat sententiæ qua dictum est, qui est caput omnis potestatis: quia ibi est sermo de bonis principatibus ac potestatibus, hîc autem de contrariis. Principatus enim vocantur illi nequam spiritus, qui principantur in vitiis suis, quæ specialiter suggerere consueuerunt: sicut spiritus fornicationis, qui principantur libidinosis: & spiritus superbiæ, qui dominantur superbis. Potestates verò dicũtur illi spiritus, qui habẽt vim præcipitandi in maiora peccata homines, quibus præualent per internas eorum cupiditates. Ibi ergo vincuntur inimicæ nobis inuisibiles potestates, vbi vincuntur inuisibiles cupiditates. Et ideo si in nobis ipsis vincimus temporalium rerum cupiditates necesse est vt in nobis, ipsis vincamus & illum, qui per ipsas cupiditates regnat in homine. Spoliauit itaque CHRISTVS hos principatus & potestates eripiens illis homines quibus dominabantur, dum per donum sancti spiritus extingueret seculi cupiditates in cordibus ipsorum hominum, & traduxit easdem cupiditates vel principatus, id est, ab his qui ad fidem conuersi sunt, expulit, sicut dixerat: Nũc princeps huius mundi eiicietur foras. & hoc fecit confidenter, sciens se iustam habere causam: & palàm, id est, coram omni populo pendens in cruce, triumphauit, id est, cum gloria vicit [illos in semetipso, id est, in passione proprij corporis, qui postea triumphaturus erat & in martyribus suis. K Iohan.12.

Nemo ergo vos iudicet in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum corpus autem Christi. L

Et siquidem circuncisi spiritualiter estis circũcisione Christi, per quem non egetis circuncisione carnali, ergo nullam aliam carnalem obseruãtiam debetis legi, cum istam quæ maior est, accipere non debeatis, præsertim quia deus chirographum decreti, id est, legis, sicut supradictũ est, tulit de medio vtriusque plebis, affigens illud cruci, vt iam quasi mortuum cesset. & per triumphum dominicæ passionis à potestate dæmonum liberati sumus, à qua eripi per legem nõ valebamus. Cùm hæc ita sint, & à seruitute legis per nouæ gratię libertatẽ sitis erepti, igitur nemo, id est, nullus pseudo [vos iudicet, id est, iudicabiles & reprehẽsibiles dicat [in cibo aut in potu, id est, in discretione ciborum & potuum, quod alij sint assumendi, & alij respuendi: quia quos cibos Iudæi vitant in pecoribus, nos vitamus in moribus: & quos potus illi cauent in liquoribus, nos cauemus in voluntatis affectionibus. Nemo eorum qui magistros legis esse se iactant, vos iudicet in cibo vel in potu, q̃d alij immundi sint, alij mundi: quoniã omnia mũda sunt mundis, coinquinatis autem nihil est mũdum. [aut in parte diei festi,] vt alios dies festos putẽt, & alios nõ festos: quia nobis qui in Christũ credimus resurgentẽ, iugis & æterna festiuitas est. aut in parte neomeniæ, id est, kalendarum & mẽsis noui, quando decrescens luna finitur, & noctis vmbris tegitur: quia Christianorum lumen est æternum, & semper solis iustitiæ radiis illustratur. aut in parte sabbatorum, vt non faciant seruile opus & onera non portent: quia nos Christi sumus libertate donati, & onera peccatorum gestare desinimus. νέον Græce, nouum dicitur Latine, μήνη, luna. Neomenia, noua luna. & nouæ lunæ obseruatio, nouæ vitæ est sanctificatio. Sabbatum verò perpetuum obseruat, qui spe futuræ quietis sanctis est operibus intentus, nec in ipsis bonis actibus Nota. Tit.1. M

A actibus suis quasi de propriis & de his quæ nō acceperit, gloriatur illum in se operari cognoscēs, qui simul operatur & quietus est. Sabbatum enim quod interpretatur requies, significauit requiem, quam animæ sanctorum habent à vitiis in præsenti vita, & quam habituræ sunt corporibus exutæ, donec resumant corpora. Quæ omnia [sunt vmbra futurorum,] quia nihil sub veteri testamento carnaliter obseruabatur, quod non præfiguraret aliquid spirituale futurum vel in hac ecclesia, vel in ea quæ iam in cœlis regnare cœpit, corpus autē, id est, solida veritas huius vmbræ, est Christi .i. pertinet ad Christū. Omnia illa sunt vmbræ futurorum, in quibus Iudæi iuxta literam hærent, & tenentur in terra. nos verò iuxta spiritum transeamus ad Christum, qui ad distinctionē vmbrarum nunc corpus appellatur. Quomodo enim in corpore veritas est, & in corporis vmbra mendacium, sic in spiritali intelligentia mundus omnis cibus & potus, & tota festiuitas, & perpetuæ kalendæ, necnon æterna requies expectanda est. Vniuersa hæc loquitur Apostolus contra eos, qui credentes B ex Iudæis in dominum saluatorem, Iudaicas ceremonias obseruare cupiebant. vnde & adhuc subdit:

Heb.10.

Matth.24 Marc.13. Luc.21.

Nemo vos seducat, volēs in humilitate, & religione angelorum, quæ nō vidit, ambulans, frustra inflatus sensu suæ carnis, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei. *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis?* Ne *tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominū. quæ sunt rationem quidem habentia sapiētiæ in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.*

C

Ipsi qui de circuncisione venerant, & se Christianos dicebant, iudaizandi consuetudinem non deserebant, aliosque in errorē suū trahere satagebant. Ideo credētibus dicitur de illis. [Nemo vos seducat] vel superet, id est, nemo vos à veritate in errorem trahat, nemo vos in certamine disputationis fraudulenter vincat, vt brauium vobis supernæ remunerationis tollat, [volens ea quæ non vidit, id est, volens tenere vel suadere carnalia legis mandata, quæ nunquam intellexit [in humilitate] literæ [& angelorum religione] atque cultura, vt non seruiatis spiritali intelligentiæ; sed exemplaribus futurorum. Humilitas enim hoc loco non est illa, quæ laudatur in scripturis: sed illa, quæ deprimit sensum mentis in terrenam atque carnalē D intelligentiam. Verè enim humilis sensus & miseranda suspicio est, dominum credere hircorum atq; taurorum sanguine delectari & nidore thymiamatis, quem sæpe homines declinamus. Religio angelorum vocatur hoc loco cultura, quæ nō deo, sed malignis spiritibus exhibetur. Ex quo enim factum est quod dominus ait, Relinquetur domus Luc.13. vestra deserta, omnis iudaicarum obseruationum Matt.23. cultura destructa est: quascunque offerunt victimas, non deo offerunt, sed angelis refugis, id est, spiritibus immundis. Vel in humilitate & religione angelorum, quia huiusmodi sectatores plerunque solent in seipsis humilitatem & religionem angelorum ostendere, vt citius credatur eis quasi sanctissimis. Angelos enim iuxta hunc sensum vel cælestes spiritus, vel sanctos prædicatores intelligimus. Nemo ita religiosum se fingens, seducat vos, [ambulans frustra, id est, faciens in vacuum & sine vtilitate quicquid facit, quia infideliter cūcta facit: [inflatus sensu carnis suę .i. carnaliter cūcta intelligens, & traditionum iudaicarum deliramenta perquirens, atque ex earum notitia tumens E [& non tenens caput] omnium scripturarum atque scientiarū, id est, Christum qui est dei sapientia, & est caput ecclesiæ sanctorum: & quia nō tenet Christum, qui est caput omnis sacræ intelligentię & caput omnium electorum, patet quia fatuus & reprobus est. [Ex quo capite totū corpus] ecclesiæ [per nexus & cōiunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.]

Corpus quippe illius nos omnes sumus. Per nexus & coniunctiones corpus ligatur, quia dum capiti pectus, dū pectori brachia, dum brachiis manus, dum digiti manibus sunt coniuncti, ac membra cætera membris inhærent, corpus omne perficitur. Sicut sancti apostoli, quia redemptori nostro propinqui steterunt, ei quasi pectus capiti inhæserunt. Quos quia martyres sunt secuti, coniuncta brachia pectori fuerunt. Quibus dum pastores & doctores subuniti sunt per bona opera, manus brachiis inhæserunt. Hoc verò omne corpus redemptoris nostri quotidie per nexus & coniunctiones subministratur & construitur in cœlo: quia dum ad eum illuc electæ animæ ducuntur, ei sua membra colligātur. De quo rectè dicitur, subministratum & constructum crescit in augmentum Dei: F quia Deus omnipotens redemptor noster, qui in se in quo proficiat non habet, adhuc per membra sua quotidie augmentum habet. Sed quisquis adhuc carnaliter legem obseruandam prædicat, non tenet caput huius corporis: quia fidem & gratiam eius impugnat, & corpus eius quod ita connexum est scindere quærit: & ideo subtiliter vobis cauendus est, vt inimicus Christi & ecclesiæ, licet Christianū se fingat. Nō solū enim vaniloquos & mētis seductores, fabulosa & vana garrientes .i. in eis vanitatibus velut altā scientiā promittētes cōtra regulam fidei, quam catholicam suscepistis, cauere debetis: sed etiam ipsos, qui de ipsa incommutabilitate diuinæ naturæ, vel incorporea creatura siue creatore

G creatore veraciter diſputant:& quod dicunt, omnino documẽtis atque rationibus certiſſimis probant,& tamen ab vno Dei & hominum mediatore conantur auertere,tanquam peſtem inſidioſiorem cæteris fugite. Quod autem ſequitur,[ſi ergo mortui eſtis cum Chriſto ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis,hunc ſenſum habere videtur: Si baptizati eſtis in Chriſto,& cum eo in baptiſmate mortui ab elementis mundi, cur mecum non dicitis, *Galat.6.* Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem mihi mundus crucifixus eſt,& ego mundo? nec auditis dominum dicẽtem *Iohan.17* ad patrem, De mundo non ſunt, ſicut & ego non ſum de mundo: ſed econtrario quaſi viuentes in mundo,decernitis:[Ne tetigeritis]corpus hominis mortui, nec veſtimentum aut ſcabellum in quo ſedit mulier menſtruata:[neque guſtaueritis] carnem ſuillam,neque leporum, neque ſepiarum, neque murenæ, neque anguillæ, neque vniuerſorum piſcium qui ſquamas pinnulaſve non habẽt: H [neque contrectaueritis]aliquid horum. Hîc loquitur Apoſtolus eis, qui iam ſeruare legem carnaliter ex parte cœperãt.Hucuſque enim monuerat ſtantes,ne ſeducerentur:& nũc aggreditur eos, qui iam aliqua de lege ſeruabant.Quaſi dicat:Vos videte ne ſeducamini. Sed vos alij dicite cur legẽ ſeruatis. Si mortui eſtis cũ Chriſto &c.Si, inquit, cum fidem Chriſti accepiſtis,eſtis mortui ab elemẽtis,id eſt, ſeparati ab omni ſuperſtitione & abſtinentia creaturarum mundi, quid adhuc decernitis alias eſſe vitandas, & alias eſſe aſſumendas? Elementa enim vocat has viſibiles creaturas, quæ tota vniuerſitate per ſe conſiderata, partes mundi ſunt.Et iſti erant(vt dictum eſt) ab elemẽtis mortui.i.ſeparati ab abſtinentia creaturarum mundi, quibus in laico ritu abſtinebant.Vel elementa dicit, quæ ipſi colebant in idolis, ſicut mare in Neptuno,& aërem in Iunone. Sed per fidem Chriſti ab his ſeparati erant. Nam vbi inuenimus aliter & aliter,facta eſt ibi quædã mors. Mors enim eſt, non eſſe qui fuit. Immortalis quidem eſt anima, quia ſemper viuit: & eſt in illa ſemper quidẽ per- I manens,ſed mutabilis vita:ideóque ſecũdum mutabilitatem eiuſdem vitæ, poteſt & mortalis dici: quia ſi olim viuebat ſapiẽter & nunc deſipit,mortua eſt in deterius. ſi viuebat inſipienter & ſapit, mortua eſt in melius. Ita mortui in melius erant iſti,quibus nunc dicitur:Si mortui eſtis ab elemẽtis, quid adhuc tanquam viuentes decernitis?Cum Chriſto per fidem aſſociati, mortem iſtam laudabilem aſſecuti ſunt,propterea mortui eſſe cũ Chriſto dicuntur.Vel cum Chriſto mortui,quia Chriſto patiente & moriente, & illi compaſſi ſunt & commortui,non quidem eo tẽpore quo ille mortem ſuſtinuit,ſed quo ipſi fidem perceperunt. Et quia mundo ſemel cum Chriſto mortui erant, nõ iterum quaſi viuentes mundo decernere carnaliter debebant, dicentes adinuicem vel ad ſequaces ſuos:Ne tetigeritis mortuũ ſiue reptile, ne inquinemini ab eo: neque guſtaueritis carnem animalium quæ non ruminant, neque manu contrectaueritis horum quippiam. K In his verbis adhibenda eſt quædam pronunciatio in vultu & in modo vocis.Per irriſionem quippe verba poſuit eorum qui dicunt,ne tetigeritis,neque guſtaueritis, cum ſint omnia munda mũdis.[quæ omnia ipſo vſu,id eſt, *Tit.1.* ſi quis vtatur eis Iudaico ritu, vt ab his abſtineat, & illis vtatur,credens ſe ita iuſtificari,[ſunt in interitum],id eſt,ducũt in mortem animæ:quia ſunt [ſecundum præcepta & doctrinas hominum,] nõ Dei.Poſtquam enim veritas aduenit,iam nõ Deus *Nota.* ea præcipit,ſed phariſæi: & quoniã autoritate ſua vel Dei male intellecta præcipiunt hæc, & rationibus docent, ideo vſus eorum & cultura interimit,quia ſunt præcepta & doctrinæ hominũ, non Dei. Vnde per Iſaiam dicitur: Populus hic labiis me honorat, cor verò eius longe eſt à me. Fruſtra *Iſaiæ.29* autem colunt me, docentes doctrinas & præcepta *Matth.15.* hominum. Nam & ſuper illa quæ lex carnaliter *Marc.7.* præcipit,addiderũt phariſæi & ſcribæ multa,adeò vt propter inuentiones ſuas frequenter violarent *Matt.15.* ipſa legis carnalia mandata.Vnde dominus arguit eos,dicens:Irritum feciſtis mãdatum Dei,vt traditiones veſtras ſtatueretis. Et quibus iuſſum eſt, L vt diebus ſabbati ſedeat vnuſquiſq; in domo ſua, & non egrediatur,nec ambulet de loco in quo habitat, ſi quando eos iuxta literam cœperimus arctare vt non ambulent, nec iaceant, nec ſtent,ſed tãtum ſedeant ſi velint pręcepta ſeruare,ſolent reſpondere & dicere: Barachias & Simeon & Ellel magiſtri noſtri,tradiderũt nobis vt duo millia pedum ambulemus in ſabbato.Et cæteras huiuſmodi doctrinas hominum præferunt doctrinæ Dei. [quæ ſunt quidem rationem habentia ſapientiæ in ſuperſtitione & humilitate.] Pro ſuperſtitione in Græco legitur falſa religio. & humilitatis hîc intelligenda eſt, quæ humilia ſentiat atque terrena. Videntur igitur obſeruationes Iudaicæ apud imperitos & vilem plebeculam imaginem habere rationis humanæque ſapientiæ in falſa religione & humilitate, id eſt, in infimo & carnali atq; terreno ſenſu. Vel ſunt quidem rationem habẽtia ſapientiæ in ſuperſtitione,id eſt,non in veritate,ſed M in falſitate,quæ eſt ſuperabundans, & in qua nulla eſt vtilitas:& in humilitate,id eſt,deiectione animæ.Quod ſi ad nonnullos id referatur,qui in eccleſia de abſtinentiæ virtute gloriantur, notãdum eſt quod Apoſtolus ſuperſtitioni humilitatis ſpeciem iungit: quia dum plus quàm neceſſe eſt per abſtinẽtiam caro atteritur humilitas foris oſtenditur, ſed de hac ipſa humilitate grauiter interius *Nota.* ſuperbitur. Apud Iudæos tamen multo magis in oſtentatione humilitatis regnat ſuperſtitio: quia vnde ſe cæteris humiliores oſtendunt, inde ſuper omnes ſuperbiunt.Et ea quæ obſeruant,ſunt[non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad ſaturitatem carnis.] Non parcunt Iudæi corporibus ſuis in aſſumptione ciborum, contemnentes interdum quæ habent, & quærentes quæ non habent. Et quia hoc faciunt, neceſſitate debilitates interdum & morbos contrahunt. Nec honorant

Tit.1. 1.Tim.4. A semetipsos, cùm omnia munda sint mundis, nihilque possit esse pollutum quod cum gratiarũ actione percipitur, & idcirco à domino sit creatum, vt saturitate & adimpletione carnis humanos artus vegetet atque sustentet. Elementa quoque mundi, à quibus fideles esse mortuos dicit, possumus & legem Moysi atque omne vetus instrumẽtum accipere, quibus quasi elementis & religionis exordiis Deum discimus: quomodo elementa appellãtur literæ, per quas syllabas ac verba cõiungimus, & ad texendam orationẽ longa meditatione procedimus. Ars quoque musica habet elementa sua, & geometrica ab elementis incipit linearum. Sic elementis veteris testamenti, vt ad euangelicam plenitudinem veniat, sancti viri eruditur infantia. Vnde & illi Psalmi qui literis prænotantur, per ethicam nos ducunt ad theologiam: & ab elemẽtis occidentis literæ quę destruitur, transire faciũt ad spiritum viuificantem. 2.Cor.3.

B

CAPVT III.

I *Gitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens. Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.*

Quandoquidem si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, non debetis vltra tanquam viuentes in mundo, mũdana carnaliter discernere, & alia ac alia quærere, aliaque & alia respuere: [igitur si cõsurrexistis cum Christo,] debetis incessanter superna in quibus iam Christus est, quęrere, vt ea cum ipso valeatis possidere. Nam sicut cũ Christo mortui mundo, mũdana debetis postponere, ita cõsequens est cum Christo resuscitati, superna debeatis appetere. Igitur si consurrexistis cum Christo, [quærite] ea [quæ sunt] de [sursum, id est, cælestia bona, vbi iam corporaliter [Christus est in dextera dei] patris sedens. Non vtique C surreximus sicut Christus, sed tamen secundum spem quæ nobis in illo est, iam nos cum illo resurrexisse testatur Apostolus. Spe enim salui facti sumus. Spe resurrectionẽ nostri corporis in Christi corporis resurrectiõe tenemus, & resurrectionem spiritus iam in re habemus, vt amodò in nouitate vitæ ambulemus. Extinctis enim vitiis nostris per mysterium ac virtutem dominicæ mortis, à morte animæ resurreximus per gratiam dominicæ resurrectionis. Vel ideo rectè nunc dicitur, Si consurrexistis cum Christo, quærite bonis operibus & deuotis precibus ea quæ sunt super cælum, vt mereamini ea inuenire: quia omnis qui quærit, inuenit: & debetis ea quærere, quia Christus quem inueire desideratis, est iam ibi in dextera dei. Rectè in dextera quia oues ponẽdæ sunt ad dexterã. & cõgruũ est vt immaculat⁹ agnus locũ immaculati gregis primus obtineat. Per dexterã enim significatur ęterna beatitudo Et ibi iam sedet Christus, id est quiescit post laborem passionis. Sedere

Roma.8 Matth.7 Matth.25.

vel regnantis est, vel iudicãtis. & Christus in dextera paterni throni sedet, quia cum eo regnat in æternũ. Ob hoc (inquam) sedere dicitur, quia nũc omnia iudicat, & ad extremum iudex videbitur. D Quærite ergo perpetua bona, in quibus ipse iam ita secũdum humanitatem sedet. [& sapite ea quæ sunt sursum, id est, palato cordis dulcem saporem supernorum bonorum tangite, [non quæ sunt super terram, id est, terrenorum & temporalium. Si enim terrena vobis dulcia non fuerint; tunc cœlestium dulcedinẽ gustare poteritis. Si terrenas cõcupiscentias non habueritis, tunc cœlestibus gaudiis inhiare valebitis. vel sapite superna, non terrena, id est, habete sapientiam & prudentiam de cœlestibus & æternis, non de temporalibus & caducis.

Mortui enim estis, & vita vestra abscõdita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. E

Superna, non terrena sapere debetis, quia mente mortui estis huic mundo. Morimur enim secũdum spiritum, & resurgimus secundum spiritum, vt postea mortui secundum carnem, resurgamus secundum carnẽ. Quomodo enim præcedit mors secundum spiritum resurrectionem, quæ est secũdum spiritum: sic pręcessura est mors secundũ carnem resurrectionem, quæ futura est secũdum carnem. Nam non facere quod faciebamus, nec credere quod credebamus, mors & resurrectio quædam in nobis est. Si qui idolis seruiebat, vnũ Deũ cognouit, mortuus est in idololatria, resurrexit in fide. Si qui ebriosus erat, sobrius est, mortua est ebrietas, resurrexit sobrietas. Omnia ergo facta mala quæ desinimus facere, quasi mors in nobis est: quia non esse quod eramus, mors quædã est. Mortui, inquit, estis, sed mortui specie, viui radice, sicut arbores in hyeme: quoniam [vita vestra abscõdita est cum Christo in Deo] patre, nec apparet nũc hominibus. Mortui enim estis, quo modo videntur arbores per hyemẽ quasi aridæ, quasi mortuæ. Sed ne arescatis, intus est radix, intus est vita, intus est charitas: quia vita abscõdita est cũ Christo in Deo. Erit autem postea tempus vestrum, erit æstas vestra, quãdo circũuestiemini dignitate foliorum, & replebimini hubertate fructuũ. [Cum autem Christus apparuerit] veniens ad iudicium, qui est [vita vestra, tunc & vos,] nõ aduersarij vestri, [apparebitis in gloria cum ipso.] Modo tempus est hyemis, æstas autẽ vestra erit aduẽtus Christi. Hyẽs vestra est Christi occultatio, æstas vestra Christi reuelatio. Considerandum est, quia sancti viri ab importunitate desideriorum tẽporalium, à tumultu inutilium curarum, à clamore perstrepentium perturbationum semetipsos sacri verbi gladio mortificare non desinunt, atque intus ante Dei faciem in sinu mentis abscondunt. Vnde rectè per Psalmistam dicitur: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à cõturbatione hominũ. Quod Psalm.30

F

quamuis

G quamuis perfecte postmodum fiat, & nūc ex magna parte agitur, cum à temporalium desideriorum tumultibus delectationes in interiora rapiūtur, vt mens eorum dum in amore Dei tota tenditur, nulla inutili perturbatione laceretur. Hinc est quod nunc apostolus per contemplationem ab exteriore vita mortuos & quasi in sepulchro abscōditos discipulos viderat, quibus dicebat: Mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Mortui videlicet carnalibus desideriis & temporalium rerum cupiditatibus: & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo, quia intus apud Deum cum Christo viuit affectus desideriorum vestrorū, vt extinctus mundo lateat, & à cunctis exteriorum rerum perturbationibus intra sinum intimi amoris abscondat. Verè cum Christo abscondita est, quia cum Christo manifestabitur. cum enim Christus apparuerit esse vita vestra, id est, cum omnes in iudicio viderint Christum esse vitam & saluationem vestram, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. i. cum magno honore atque splēdore apparebitis omnibus ad dexteram
H eius, participes gloriæ eius. Notādum quia & Iohannes hanc sententiam aliis verbis explicat, di-
1 Iohan. 3 cens: Charissimi, nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus autē quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. Nam quod Paulus ait, mortui estis, & vita vestra abscondita est cū Christo in deo: hoc est quod Iohānes asserit, quia nūc filij dei sumus, & nōdū apparuit quid erimus & quod Paulus addidit, cū Christus apparuerit vita vestra, tūc & vos apparebitis cum ipso in gloria: hoc Iohānes subiecit, scimus quia cū apparuerit, similes ei erimus, quoniā videbimus eum sicuti est. Hoc igitur erit apparere cum Christo in gloria, in manifestatione eius videre speciem diuinitatis eius sicuti est, & ex visione eius accipere similitudinē ei⁹, vt qualis est ipse, tales & ipsi pro modo suo fiāt qui viderint eū. Hæc perfectis dicta sunt. deinde cæteris qui necdum tantam perfectionem assecuti sunt, dicitur:

I *Mortificate ergo mēbra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immūditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus: propter quæ venit ira dei super filios incredulitatis. In quibus & vos ambulastis aliquādo, cum viueretis in illis. Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. Nolite mentiri inuicem.*

Propter vnitatem corporis, quia & maiores & minores fideles membra sunt ecclesiæ, cùm sermo Apostoli dirigeretur latēter, quasi non essent alij, sed iidem ipsi, cœpit minores alloqui; & ex his quæ præmiserat, causam exhortationis eorum assumpsit. Quia, inquit, ea quæ sursum sunt sapere debetis, non quæ super terram, quoniam in maio- K
ribus ecclesiæ mēbris mortui iam estis huic mundo & vitiis, ergo quod in illis factum est, in vobis facite: mortificate scilicet in vobis ipsis [membra vestra quæ sunt super terram, id est, extinguite vitia vestra quæ ad corpus peccati pertinent, & in terrena conuersatione vigent, vel super terrā vestri corporis male dominātur. Corpus peccati, est conformitas veteris hominis: & huius corporis membra sunt omnia vitia & mala opera. Hæc itaque membra vestra quæ non ad naturam hominis, sed ad corpus peccati pertinent, mortificate, scilicet non membra naturæ vestræ quæ deus creauit, sed membra corporis peccati, quæ vos fecistis, extinguite, ne amplius in vobis viuant. Et exponam vobis illa membra, videlicet [fornicationem] mortificate, id est, concubitū cū meretricibus quæ prostant in fornicibus, vnde fornicatio nomen accipit: [& immunditiā,] quæ & mollities appellatur, atque ab vno sexu perpetratur: & libidinem, quæ fit cum fœminis quæ non sunt publicæ vt meretrices: & [cōcupiscentiam malam,] L
qua male cōcupiscitur vel mulier, vel aurum, vel aliud aliquid, quod non licet haberi. Concupiscētia vocatur hoc loco mala, ad differentiam bonæ cōcupiscentiæ, de qua dicitur: Concupiscit & deficit anima mea in atria domini. &, Concupiscentia sapientiæ deducet ad regnum perpetuum. Nō solum ergo opera prædictorum vitiorum debetis mortificare, sed & concupiscentiam talium, vt nec in corde concupiscatis aliquid illicitum, sed cor ab omni desiderio malo seruetis mundū. [& auaritiam, id est, insatiabilem amorem habendi mortificate. Quæ auaritia omni Christiano est detestanda, quia [est simulacrorum seruitus.] Sicut enim qui idolis seruit, cultum debitū creatori imaginatæ creaturæ tribuit: sic & auarus cum Deum solū colere deberet, colit potius nummos, in quibus præfiguratæ sunt imagines imperatorum. hoc enim vnusquisque Deum habet, quod præ omnibus diligit, in quo præ omnibus spē atque fiduciā habet. Et quoniam auarus hoc agit specialiter de M
nummis, id est, plus diligit nummos quàm aliud, & plus cogitat de nummis quàm de alia re, atque plus sperat & confidit in nummis quàm in alia re, idcirco nummi eius dij sunt. Iure ergo vocatur idololatra, qui Deum non colit, sed idola, id est, imagines mortuorum regum nummis impressas. Hæc prędicta vitia, id est, fornicationem &c. mortificare debetis, ne propter hoc si in vobis reperta fuerint, pereatis: [propter quæ] iā olim [venit ira Dei, id est, animaduersio diuinæ vltionis [super filios incredulitatis, id est, super homines quos incredulitas in errorem genuerat: quia non credentes in Deum, verterunt se ad hæc vitia exercenda: & propterea perierūt aquis diluuij & igne Sodomorum, vel tempore Moysi in deserto variis exterminationibus. Cauete ergo, ne & vos similiter aut grauius propter eadem vitia pereatis: quia nūc quoq; propter hæc venit quotidie ira, id est, vltio dei super filios incredulitatis, id est, super eos, qui cum

Psal. 83. Sapien. 6. Galat. 5 Ephe. 5. Ephe. 5. Gene. 7. & 19. Nu. 11. 12. 14. 16. 21 & 25.

A cum sint ecclesiæ filij per susceptionem sacramentorum, non tamen firmiter credunt æternam iniquorum damnatione͂, & idcirco aude͂t agere talia. [In quibus vitiis & vos ambulastis.i.opera operibus velut passus passibus addidistis, aliquando, id est, olim [cum viueretis in illis] vitiis, id est, cu͂ vitam vestram in talibus duceretis. Sed nunc postq̄ per baptismum talibus mortui estis, [deponite & vos] sicut & maiores deposuerunt, omnia vitia. Deponite ea, id est, deorsum ponite vt non super vos sint, sed subter vos: vt nō premant vos, sed premātur à vobis. Deponite, scilicet, iram, id est, perturbati animi cōmotionem aduersus aliquem: & [indignationem, id est, vehementem animi commotionem cum quodam arrogantiæ vitio in læsionem & in alicuius despectum accensi: & malitiam, qua mens intrinsecus mordetur, & quærit foris lædere fratrem: & blasphemiam, id est, prolationem mendacij contra Deum, contra sanctos eius, & de sanctis eius. Blasphemia enim est, per quam de Deo ipso dicu͂tur falsa, vel de sanctis eius. Nec solum blasphemiam caueatis, sed & quemlibet [turpem sermonem] nō emiseritis [de ore vestro,] ne per hunc, & os vestrum & aures audientium & mentes eorum maculetis. & [nolite mentiri inuicem,] vt alter alterum fallat, mendacium ei pro veritate loque͂s: sed puram veritatem, quam cor vestrum nouerit, ore proferte.
B

Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitione dei secundum imaginem eius qui creauit eum. Vbi non est gentilis & Iudæus, circuncisio & præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus.

Prędicta vitia deponite. [expoliãtes vos] in eorum depositione [veterem hominem cum actibus suis, id est, veterem vitā quæ in peccato est, in quo secundum Adam viuitur: [& intuentes nouum] hominem, id est, nouam vitam quæ in iustitia ducitur, in qua secundum Christum viuitur. Expoliate ergo vos hunc veterem hominem, id est, iniustitiam: & induite nouum hominem, id est, iustitiam: eum scilicet, [qui renouatur in agnitione Dei secundum imaginem eius qui creauit eum.] Totus enim homo. i. & interiore & exteriore sui parte inueteratus propter peccatu͂ & pœnæ mortalitatis addictus est: sed nunc renouatur secu͂dum interiorem sui partem, vbi reformatur secundum sui cōditoris imaginem: in resurrectione verò renouatur & secundu͂ exteriore͂ sui parte͂. Sicut enim post lapsum peccati homo in agnitione dei renouatur secundu͂ imagine͂ eius qui creauit eu͂, ita in ipsa agnitione creatus est, antequam delicto veterasceret, vnde rursus in agnitione eadem renouatur. Nam inter notionem & agnitionem aliquid interesse dicitur, eò quòd notio sit earum rerum quas antè nescimus, & ipsas scire postea cœpimus:
C

agnitio autem earum, quas ante scientes, deinceps scire desinimus, earumq; postea recordamur. Homo igitur in agnitione Dei creatus est, quia in principio creationis suæ, creatorem suum ex ratione cognouit: sed postea per peccatum cæcatus, agnitionem creatoris amisit. Nunc verò per illuminationem euangelij & per infusionem gratiæ spiritus sancti eu͂dem creatorem suu͂ recognoscit, & mox interius renouatur, qui vetustatem cōtraxerat, dum creatorem ignoraret. Fit ergo renouatio reformatioque mentis secundum imagine͂ dei. Ideo autem dicitur, secundu͂ imaginem Dei, vt in ea re intelligatur fieri, vbi est imago Dei, id est, in mente: sicut dicimus secundum corpus mortuum esse, nō secundu͂ spiritum, eu͂ qui de corpore fidelis & iustus abscedit. Quid enim dicimus secundum corpus mortuum, nisi corpore vel in corpore, non anima vel in anima mortuu͂? Aut si dicamus, secu͂dum corpus est pulcher aut secu͂dum corpus fortis, non secu͂dum animu͂, quid est aliud quàm corpore, non animo, pulcher aut fortis. Et innumerabiliter ita loquimur. Nō itaque sic intelligamus secundum imaginem eius qui creauit eu͂, quasi alia sit imago secundu͂ quā renouatur, nō ipsa quæ renouatur. Ipsa enim imago dei renouatur in homine, quæ fuerat inueterata delicto. Nouum (vt dixi) hominem induite.i.conuersationem. vbi, id est, in quo homine nouo [nō gentilis est] neque Iudæus, id est, nihil operatur, nihil prodest vel obest quod ille qui hunc hominem induit, secundum carnis originem gentilis sit aut Iudæus: nec est ibi [circuncisio & præputium,] id est, nihil ibi vtilitatis operatur circuncisio, de qua Iudæi præcipue gloriabantur: nec aliquid nocet ibi præputium. Neque barbarus est ibi, id est, non nocet cuiquam sua barbaries, quia fit ciuis sanctorum & domesticus Dei. Vel barbarus, id est, aliquis tam longe remotus & tantæ feritatis, vt vix posset à Romanis vinci, non impeditur sua barbarie in hoc nouo homine ne admittatur. [& Scytha] non est ibi, id est, populus qui est in sinistro margine mundi, ferocior aliis barbaris, & tam pugnax, vt vix vnquam à Romanis superari posset, non iuuatur sua feritate in nouo homine, sed potius oportet omnem feritatem deponere, vt discat à CHRISTO mitis esse & humilis corde. Et neq; seruus est ibi abiectior, neque liber acceptior: quia neque seruitus neque libertas corporalis nocet vel adiuuat ibi quicquam. Itaque nec natio, nec ritus carnalis, nec conditio, nec sexus vllam differentiam facit, aut valet siue operatur ibi aliquid: [sed omnia] est in homine hoc nouo Christus, id est, nihil in eo est nisi Christiana pietas & Christiana religio. Christus est ibi sanctitas & iustitia & Charitas & omnia bona. [& in omnib' Christus] est, qui hoc homine nouo sunt induti: quia quicquid boni habent, à Christo habe͂t: & quicquid boni faciu͂t, per Christum faciunt.

D E Ephe. 2. F Matt. 11.

Induite vos ergo sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiæ, benignita-

G *tem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes inuicem & donantes vobismetipsis, si quis aduersus aliquem habet querelam: sicut & dominus donauit vobis, ita & vos.*

Illatio est quasi à toto. Quandoquidem induere debetis nouũ hominem, ergo induere debetis hîc virtutum ornamenta, quæ sunt quasi membra vel partes eiusdem noui hominis, id est, nouæ conuersationis, [sicut electi dei, id est, dei sapientia præcogniti, & à massa perdendorum separati, atque ad vitã æternam pręordinati, & sancti, id est, baptismi sanctificatione à peccatis mundati, & sic iam à deo dilecti, postquam purgati estis à peccatis quæ deus odit. Et propterea vt amplius diligi ab eo mereamini, induite vos virtutes quas ipse diligit. Induite vos [viscera misericordiæ, id est, internum affectum misericordiæ circundate vobis in opere, vt internus affectus piæ conuersationis, quam erga proximos in corde habueritis, vndique appareat in operibus vestris, vndique vos
H adornet. Vestis quippe qua induimur, ab omni parte nos tegit. Itaque & vos ab omni parte circuntegi debetis visceribus misericordiæ, vt in cũctis actibus vestris fulgeant viscera misericordiæ, quæ mens vestra cõcepit erga releuationem miseriæ proximorum. & similiter foris in operibus induite benignitatem, id est, bonum ignem piæ dulcedinis, qui feruet in corde vestro. Benignitas enim est quædam serenitas animi, qua aliquis hilariter loquitur & sua tribuit pro deo, ac conuersatur cum proximo humilitatem quoque induite, vt humilitas mentis appareat in omnibus verbis & operibus vestris, in vestibus, in incessu atque omni motu corporis. Ideoque & modestiam quasi vestem vobis circundate. vt in omnibus dictis & actibus vestris modum teneatis. Modestia enim quasi modi statio dicitur, quia per hanc virtutem modus competẽs seruatur in omnibus, modificans vniuersas actiones. & vt modum non excedatis, induite patientiam, qua vndique muniti,
I tranquillo animo toleretis omnia mala quæ vobis ingerẽtur à proximis. Impossibile est enim, vt qui cum aliis hominibus conuersatur, non frequenter ab illis quædam sustineat, quæ in multis ad excessum cõpellant, si virtute patientiæ quasi vestimento circũdatus non fuerit. Si verò vndique aduersus omnia quæ acciderunt sibi, patientiam tenuerit, semper modestiam seruare poterit. Et ideo patientiam induite, [supportantes vos inuicem,] vt alter alterutrũ sustineat in his quæ sunt grauia & aspera. Supportate inuicem. i. portate inuicem alij alios, vt illos qui portauerũt se, iudicẽt superiores: & se inferiores illis, quibus sunt superiores. Nõ enim patiẽter alium portat, qui se superiorẽ illo reputat. Et estote [donãtes vobismetipsis. i. cõdonãtes atq; dimittẽtes alij aliis, si forte [quis aduersus aliquem habet querelam] de cõtumelia vel iniuria sibi ab eo illata. Donate inuicem, quicquid lesionis vel offensionis pertulistis, vnde merito cõqueri poteratis. Et hoc facite non ficte, nec ex parte, K
sed [sicut dominus donauit vobis,] ita & vos facite: Id est, sicut domin⁹ in baptismo quicquid iniuriarũ ei feceratis, condonauit vobis sine vllo respectu alicuius vindictæ vlterius sumendæ, ita & vos bono animo condonate vobis semper ad inuicem omnia sine respectu alicuius vltionis. Debetis enim conseruis nõ negare, quod à bono domino gaudetis vos percepisse. Alioquin iuxta parabolam euangelicam, repetet à vobis omne debitum quod dimiserat, si nõ remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris. Matt. 18

Super omnia autẽ hæc charitatem habete, quod est vinculum perfectionis. Et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua & vocati estis in vnũ corpus, & grati estote. Verbum Christi habitet in vobis abundanter. In omni sapiẽtia docẽtes & cõmonẽtes vosmetipsos in psalmis & hymnis & canticis spiritalibus, in gratia cantantes in cordibus vestris domino. Omne quodcũque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi facite, gratias agentes Deo & patri per ipsum. L

Prædicta virtutum ornamenta induite, sed [super omnia hæc charitatem,] quasi nobilius ornamentum, habete, quæ contineat & superornet omnia reliquarum virtutum insignia. Superexcellit enim & superfulget omnibus aliis virtutibus, atque magis placet immortalis sponsi conspectibus. quod, id est, quę res, videlicet charitas, [est vinculum perfectionis:] quia per hanc ligatur omnis virtutum perfectio, ne dissoluta defluat & dilabatur ac dispereat. Perfectionis vinculum est charitas, quia omne bonum quod agimus, per hanc, ne pereat ligatur. A tentatore nanque citius & quodlibet opus euellitur, si solutũ à vinculo charitatis inuenitur. Si verò mens charitate ducitur & proximi dilectione cõstringitur, cũ tentationum motus quilibet ei iniusta suggesserint, obicem se illis ipsa dilectio opponit, & nascentia in corde vitia reprimit. Charitas bona nostra vinciat in perfectione, [& pax Christi. i. quam Christus habet & dat, [exultet in cordibus vestris.] Pax Christi est, qua recõciliati sumus Deo & sanctis angelis eius, & qua diligimus Deũ, atque peccatũ execramur, & qua nos turbare cauemus, & qua nobis inuicẽ credimus quod nos inuicem diligamus: & qua inuicem corda iungimus, vt concordes simus atque cor vnum in bona volũtate habeamus: & qua spiritui nostro carnem subiugamus. & hæc pax non sit torpens in cordibus vestris, sed exultet ibi præ gaudio atque tripudiet, vt sitis scilicet semper memores huius pacis, & eã assecutos esse vos gaudeatis. [in qua] pace etiã [vocati estis] euãgelica prædicatione [in vnum corpus. i. in hoc vt sitis vnum corpus

(Margin: 1. Cor. 13. — M — Iohan. 14. 16. & 20.)

A corpus ecclesiæ, seruantes pacem omnes inuicem, sicut diuersa nostri corporis mēbra pacem & cōcordiam inuicem seruant. & in hac pacis exultatione non sitis ingrati Deo, qui vobis eam dedit, sed [estote ei grati,] vt pro tantis beneficiis semper ei gratias corde, verbis & operibus agatis: & vt hanc pacem intelligere valeatis atq; seruare eam, & grati in ea semper deo existere, [verbum Christi, id est, doctrina Christianæ religionis, [habitet in vobis, id est, maneat in corde & ore vestro non parcè, sed abundáter, id est, affluenter & plenarie, vt & sciatis & loquamini verbū sacræ ædificationis. Dixi vt grati sitis, & verbum Christi habitans in vobis habeatis, docentes vosipsos inuicem, vel vnusquisque seipsum, [in omni sapientia] diuinorum. Hæc est abundátia verbi Christi, quæ debet in cordibus vestris habitare, videlicet omnis sapientia, vt sensum perfectum habeatis in cognitione diuinæ trinitatis & vnitatis, & quicquid ad cultum eius pertinet noueritis, atque piis desideriis gaudia regni eius prægustetis, & bonis operibus incessanter quæratis. In huiusmodi rebus est omnis sapientia, quam Christianus habere debet B in hac vita. Sitis ergo in omni sapientia docentes (vt dixi) vosmetipsos inuicem, id est, vnusquisque seipsum ea quæ necdum sciebatis, [& commonētes vosmetipsos] in his quæ iam scitis, vt ea firmiter retineatis & opere compleatis. Docete (inq̃) & commonete vosmetipsos, vt & instruamini, & ad bene agendum excitemini, [in Psalmis,] qui ad bonan operationem commonent: [& hymnis,] qui de laudibus DEI canuntur: [& cáticis,] non carnalibus, sed spiritalibus, quæ de æterno gaudio resonát, & ideo spiritalia sunt. Nam & carnalia cantica frequenter à carnalibus hominibus canuntur, & ad carnis voluptates pertinent. Sed his contraria sunt spiritalia cantica, quæ in solo conditore nos delectari admonent & gaudere. In talibus vosipsos docete & commonete. vos dico, [in gratia, id est, in gratiarum actione [cantantes in cordibus vestris domino.] Neque enim omnis qui labiis personat, domino cantat: sed qui deuoto corde eum laudans amat, & ad eius visionem suspirat. Intus enim est hoc gaudium, vbi vox laudis canitur & auditur: qua voce laudatur, qui gratis amandus est toto corde, tota anima, tota mentę, amatoremque suum accendit in se gratia sancti spiritus sui. Ille enim in gratia cátat domino, qui gratia sancti spiritus accensus, gratis amat eum quem laudat. Ita cátate. Et omne etiá [quodcunque facitis in verbo aut in opere,] id est, quæcunque loquimini, & quæcunque operamini, omnia facite in nomine domini, id est, nomé eius inuocate in exordio locutionis & actionis vestrę, atque sequētia verba & opera ad gloriam eius semper dirigite. Tunc enim & peccata locutionis & operationis vitabitis, & bona erunt quæ dicetis vel facietis. [Omnia in nomine domini] facite, in omnibus nomen domini inuocantes & glorificantes. In nomine domini [nostri Iesu Christi] facite omnia, per quem habetis omnia quæ vobis à patre dantur, vos dico, [per ipsum] per quem omnia bona accipitis, [agentes gratias] de omnibus Deo qui vos creauit, [& patri] qui vos in filios adoptauit. Vel Deo, qui secundum humanitatem eius Christum creauit: & patri, qui Christum secundum diuinitatem ipsius genuit. D

Mulieres, subditæ estote viris sicut oportet in domino. Viri, diligite vxores vestras, & nolite amari esse ad illas. Filij, obedite parentibus per omnia. hoc enim placitum est in domino. Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo fiant animo. Ephe. 6.

Hucusque generaliter illos instruxit & monuit. Nunc verò specialiter ad familiarem & domesticam conuersationem vertit exhortationem suam, & mulieres viris, atque filios parentibus subiicit. Est enim etiam naturalis ordo in hominibus, vt seruiant fœminæ viris, & filij parentibus: quia & illis iustitia hæç est, vt infirmior ratio seruiat fortiori. Hæc enim in dominationibus & seruitutibus clara iustitia est, vt qui excellunt ratione, excellant & dominatione. E Vnde nunc apostolus cōgrua dat præcepta. Vos, inquit, ô [mulieres, estote viris vestris subditæ] ad omnia nō tamen ad male agendum, sed [sicut oportet vos in domino] subdi, id est, sicut vos in Christiana religione viuentes decet ad omnia illis subiici, præterquam ad transgressionē mandatorum Dei. Et vos ô [viri diligite vxores vestras.] Vxorum timere est & cum timore diligere, virorum autem tantum diligere, quia dilectio perfectorum est. Viri, diligite vxores vestras, [& nolite amari esse ad illas.] Licet illæ ad iracundiam prouocent, & talia faciant per quæ mereantur amaritudinem, vos tamen nolite eis amaritudine vicem reddere. Vos quoque [filij, obedite parentibus vestris per omnia,] siue carnalibus, siue spiritalibus. Obedite illis per omnia, sed tamen [in domino, id est, in his tantummodo quæ præceptum domini non excedūt. [hoc enim placitum est] Deo, vt illis taliter obediatis. F Et vos ô [patres, nolite filios vestros,] siue carnales, siue spiritales, [prouocare ad indignationem,] nimis aspere illos tractando, [vt nō fiant pusillo animo, id est, vt non deficiat animus eorum, non valens sustinere nimietatem asperitatis vestræ, & fugiant à vobis, vel aliquid mali faciát per defectum animi. Et ideo cauete illis occasionē dare inobedientiæ, ne scilicet peccent per iracundiam, & frangatur mens eorum in aduersis atque deficiat.

Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruiētes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes dominum. Quodcunque facitis, ex animo operamini, sicut domino, & non hominibus, scientes quòd à domino Ephe. 6. 1. Petr. 2

G *accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo seruite. Qui enim iniuriã facit, recipiet id quod iniquè gessit. & nõ est personarum acceptio apud Deum.*

Leui.19. Roma.2. Ephe.6. Actuu.10.

Vos, inquit, ô [serui, obedite dominis carnalibus, id est, qui vobis secundum corpus, non secundum spiritum dominantur. Obedite illis in bono [per omnia non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes,] id est, non tunc solummodo bene agentes, quando videmini ab illis: & quando non videmini, negigenter agentes. Non ita subdole agatis cupiẽtes fraudulenter placere illis per ea, quæ coram ipsis positi strenue agere videbimini, [sed in simplicitate cordis,] non in duplicitate seruite illis, vt quod foris in opere ostenderitis, intus in corde habeatis, [timentes dominum,] qui inspector est cordium, & damnator dolosarum simulationum. Et [quodcũque facitis, operamini] illud [ex animo, id est, ex voluntate. Eam quippe Deus innocentiam probat, qua homo nõ metu fit innocens, sed amore iustitiæ. Nam qui timore non
H peccat, quamuis ei non noceat cui vult nocere, sibi tamen plurimum nocet: & abstinens ab iniquo opere, sola mentis reus est voluntate. Simulata enim innocentia non est innocentia, & simulata æquitas non est æquitas, sed duplicatur peccatum in quo est iniquitas & simulatio. Propterea quicquid boni facitis, facite ex animo, non ex simulatione, [sicut domino] Deo facientes illud, [non hominibus: scientes quod] ex hoc à domino, qui remunerator est omnium bonorum operum, [accipietis retributionem] æternæ hæreditatis cũ filiis. Et ideo [seruite domino] nostro Christo in omnibus quæ facietis. Si enim propter præceptum bono animo seruieritis carnalibus dominis, Christo potius quàm illis seruietis, & ab eo retributionem percipietis, licet ab illis nihil bonæ remunerationis consequamini. Vel quamuis hominũ seruitio sitis occupati, domino tamen Christo seruite, vt propter eorum seruitiũ non omittatis Christo seruire. Nec frangatur mens vestra, si vos male
I tractauerint: quia [qui iniuriam facit,] licet sit in hoc mundo potens & nobilis, recipiet à mũdi iudice Deo [id quod inique gessit.] Ideo melior est tristitia patientis iniqua, quàm letitia faciẽtis iniqua, quia & de malitia mali sæpe flagellatur bonus. Qui iniuriã facit, recipiet quod gessit, vt ipse iuste crucietur, qui iniuste cruciauit alium. Et hoc ideo, quia [non est apud Deum acceptio personarum,] vt nobilibus parcat, si inique egerint: cùm ignobiles puniat, qui male egerunt. Omnes enim æquo iudicio, siue dominos, siue seruos, siue diuites, siue pauperes, iudicat, & vnicuique reddit secundum quod egit.

Deut.1.10. & 16. 2.Par.19 Iob.32. & 34.

CAPVT IIII.

D *Omini, quod iustum est & æquum, seruis præstate, sciẽtes quoniam & vos dominum habetis in cœlo.*

K Ideo vos [domini præstate, id est, largimini seruis vestris illud [quod iustum est, id est, quod suo seruitio promeruerunt: & quod est æquum, id est. quod ius naturæ vel rationis exigit, eorum scilicet necessaria dari ipsis, etiam vltra quod seruitium eorum promeruit. Multi enim sunt serui, qui vel infirmitatis, vel alicuius rei causa non promerentur suo labore ea quæ sunt illis necessaria: & tamẽ debent domini illis ea quibus indigent. retribuere. Hæc ita debetis præbere seruis vestris, [scientes quoniam & vos habetis dominum in cælo,] cuius serui estis, & à quo bona accipere etiã vltra meritũ vestrum indigetis. Contra quem etiam de munere eius superbitis, si illos, quos per conditionem tenetis subditos, æquales vobis per naturæ consortium non agnoscitis. Nam iusti etiam qui imperant, seruiunt illis quibus videntur imperare: quia non dominandi cupiditate imperant, sed officio cõsulendi: nec principandi superbia, sed prouidendi beneficentia. Et si sancti patres nostri habuerunt seruos, sic administrabãt domesticam pacem, vt secundum hec tẽporalia bona filiorũ sortẽ à seruorum conditione distinguerent: ad deũ autem colẽdum, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domus suæ membris pari dilectione cõsulerent. L

Orationi instate, vigilãtes in ea in gratiarum actione, orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod & vinctus sum, vt manifestem illud ita vt oportet me loqui.

Redit ad generalem exhortationẽ. Hoc enim omnibus conuenit vt instent orationi. Et bene in ea vigilare iubet, vt cum stamus ad orationem, cogitatio omnis carnalis & secularis abscedat, nec tunc quicquam animus cogitet præter id solum quod precatur, Subripit enim frequenter hostis, & subtiliter fallens, preces nostras à deo vocat, vt aliud habeamus in corde, & aliud proferamus in voce, cum intentione syncera deum debeat non sonus vocis, sed animi sensus orare. [Instate orationi,] vt obnixè & indeficiẽter oretis, vigilantes viuaci studio mentis [in ea.] Et hoc ut oratio sit [in gratiarum actione,] vt rogantes à Deo beneficia gratias illi referatis pro his quæ iam vobis contulit. Ita orate pro vobis, [orãtes simul & pro nobis, vt deus aperiat nobis ostium sermonis,] id est, aperiat nobis os, quo sermo prædicatiõis egrediatur à nobis [ad loquendum, id est, ad disserendum & exponendum [mysteriũ Christi, id est, occultum secretũ incarnationis & passionis Christi, vt occultas eorum causas pandamus audientibus, & in his restaurationem salutis humanæ cõsistere doceamus. [Propter quod] mysterium, quia illud prędicabã, [& vinctus sum, id est, detineor in vinculis Romę: ne possim ire quo voluero & pluribus euangelizare. Orate vt Deus det mihi loqui illud M

mysterium,

A mysterium,[vt manifestem illud] & declarē aliis, [ita vt oportet] & conuenit [me loqui] de tanto sacramento, qui & annunciare illud missus sum.

In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, vt sciatis quo modo oporteat vos vnicuique respondere.

Vos in ecclesia. i. incorporati membris Christi, simul omnes orationi (vt expositum est) instate, sed procedentes[ad eos qui foris sunt, id est, venientes ad loca vbi vos videbunt illi, qui adhuc per fidem in ecclesiam non intrauerunt, [ambulate in sapiētia, id est, agite sapiēter, operamini prudenter, figite gressum operis cautè, ne quid insipientiæ, ne quid reprehēsionis ab infidelibus notetur in vobis, ne nomen domini per vos blasphemetur ab eis. vos dico, [tempus redimentes,] id est, vitam male actam pœnitendo & bene agendo redimentes, vt transacta damna quotidianis meritorum lucris recompensetis. Tempus quippe redimimus, quando anteactam vitam quā lasciuiendo perdidimus, flendo reparamus. Dixi vt in vestra ambulatione & in vestra actione luceat sapiētia, & nunc addo vt & in sermone vestro semper appareat, scilicet[sermo vester in gratia, id est, in dulcedine charitatis[semper sit conditus sale] sapientiæ, sicut bonus animæ cibus, vt nihil insipidum, nihil putidum habeat. Nā cibus cui sal immiscetur, fit sapidus: & caro bene salita, non putrescit nec fœtet. Ita sit & sermo vester, vt quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium non sit insipidus per insipientiam, nec putidus per admonitionem carnalis delectationis, nec corruptus per admixtionem falsitatis, sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, & integritate veritatis incorruptus, atq; odorem cœlestis & incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum diuini salis in se habeat sermo vester, [vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere, id est, per prudentiam moderatę discretionis sciatis quomodo respondendum sit fideli, quomodo infideli, quomodo diuiti, quomodo pauperi, quomodo seni, quomodo iuueni, quomodo viro, quomodo fœminæ, & quomodo cæteris gradibus vel conditionibus. vnusquisque enim suo modo alloquendus est, & vnicuique suo modo respondēdum est: Respondendum est verbis eius, si ipse prior locutus fuerit, vel respondendum facto eius, si verbis tacuerit. Vnusquisque suo modo vel corrigendus est, vel admonendus.

Margin: B — Roma. 2. — C

Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister & conseruus in domino, quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra, cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est, qui omnia quæ hîc aguntur, nota facient vobis. D

[Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus.] Quia dixerat se vinctum causa euangelij, ne putarent eum grauiora pati, dicit Tychicum omnia sua eis & aduersa & prospera dictururū. Cui credendum est, quia est frater, id est, Christianus, & pro vitæ suæ merito charissimus Deo vel sanctis eius. [& fidelis minister, id est, fideliter ministrās sine fraude verbum prædicationis. Vel minister, id est, diaconus. [& cōseruus, id est, mecum seruiēs[in domino, id est, in his quæ domini sunt. [quem ad hoc ipsum, id est, ideo [ad vos misi, vt cognoscat quæ circa vos sunt] & mihi referat, & idcirco videte ne quid mali apud vos inueniat qđ mihi renunciet. Ob hoc etiam illum misi, vt [& consoletur corda vestra, ne immoderatam habeatis tristitiam de his quæ patimini, vel quæ me pati audistis. Misi eum cum [Onesimo charissimo & fideli fratre,] non vilissimo & fraudulēto seruo, sicut olim fuit. Iste est enim Onesimus seruus Philemonis, qui peracto furto apud Philemonem dominum suum, vel postquam consumpsit vel dissipauit illud, confugit ad apostolum, & audiuit ab eo verbum salutis, atque conuersus est. & ideo sic commendat eum Apostolus, ne sit illis in aliquo suspectus. Vnde liquidò demonstratur, quod hanc epistolam à Roma de carcere Apostolus miserit, sicut illam ad Philemonem direxit. Nam eosdem salutatores in ista ponit & in illa, quos secum esse declarat, & adiutores suos appellat, id est, Aristarchum & Marcum & Epaphram & Lucam & Demam. Vnde patet vtrāque estpistolam ex vno eodēmque loco missam, vbi vinctus tenebatur Apostolus. Nam Onesimum in vinculis CHRISTO genuit. Vincula autem eum in Epheso pertulisse tacet omnino liber Actuum Apostolorum. Et ideo probatur non habere veritatem sententiam eorum, qui dicunt Apostolum Ephesi tantum in vinculis fuisse, & inde hanc epistolam Colossensibus misisse.

Margin: E — Philem. 1 — F

Salutat vos Aristarchus cōcaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ (de quo accepistis mādata. si venerit ad vos, excipite illū) & Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

Aristarchus iste Thessalonicensis erat, & Apostolum sequutus esse legitur. Vnde & ad cumulum gloriæ cum eodem Apostolo captus teneri meruit pro nomine Christi. Marcus autem consobrinus, id est, consanguineus Barnabæ apostoli, ipse est Iohannes cognomento Marcus, pro quo facta est dissensio inter Paulum & Barnabam. Barnabas enim volebat secum assumere & hunc Marcum. Actuū. 12. Paulus autem rogabat eum, vt qui discessisset Actu. 15.

 ab

G ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus euangelij, non deberet recipi. Sicque facta est inter eos dissentio, ita vt discederent ab inuicem: & Barnabas quidē assumpto Marco nauigaret Cyprum: Paulus verò electo Sila, profectus est, traditus gratiæ domini à fratribus. Quoniam Marcus iste in ipsa se aciei fronte constituens, nimis tepidè steterat, & insuper ex acie socors recesserat, merito eum Paulus abiecit, ne illius quasi contagione vires corrūperentur aliorum. Prædicator enim fortia debet in seipso cæteris exempla monstrare, & in bonis quæ cœpit, viriliter perseuerare. Sed quia Marcus nec fortiter egerat nec perseuerauerat, merito Paulus eum vlterius in via prædicationis socium habere noluit. Timens etiam ne alios exemplo suo vanos ac desidiosos redderet, mandauit ecclesiis suis ne reciperent eum. Sed postea correptus est Marcus, atq; dignus effectus vt eum Paulus adiutorem habere gauderet. Et hoc est quod dicit: [Salutat vos Aristarchus concaptiuus
H meus, & Marcus consobrinus Barnabę, de quo accepistis mandata,] ne scilicet eum reciperetis, sed nunc [si venerit ad vos, excipite illum,] quia videlicet bene correptus est. [& Iesus] vos salutat, [qui dicitur iustus, id est, cui ab euentu sanctitatis suæ datum est hoc agnomen quod est Iustus. qui scilicet Marcus & Iustus, [sunt ex circuncisione,] id est, ex genere Iudæorum. [Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, id est, in prædicatione euange-
Matt. 21. lij, de qua dominus Iudæis ait: Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fruct⁹ eius, Vel in regno Dei, id est, in ecclesia ædificanda, de qua idem dominus ait, Mittet filius hominis ange
Matt. 13. los suos, & colligent de regno eius omnia scandala. Qui videlicet adiutores, [fuerūt mihi solatio] in tribulatione mea.

Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei. *Testimonium enim illi perhibeo, quòd habet multum la-*
I *borem pro vobis, & pro his qui sunt* Laodiceæ, *& qui* Hierapoli.

Iste est sanctus Epaphras, de quo in principio epistolæ huius dictum est, Cognouistis gratiam
Sup. 1. Dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo cōseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Iesu CHRISTI. Quia ergo prædicauerat eis gratiam Dei, idcirco solicitus precibus Deum semper exorabat, vt ipsi in eadem gratia permanerent ne labor eius fieret vacuus. Corporali enim presentia illinc abierat, & propterea deo qui nusquam deest, illos commendabat. Et hoc est: [Salutat vos Epaphras, qui est ex vobis] originem ducens, & est [seruus Christi Iesu. i. seruiens mandatis euāgelicis. ipse dico, [semper solicitus pro vobis in orationibus. i. semper solicite & attēte orās pro vestra salute, vt scilicet [stetis. i. perseueretis. Vnde dictum est de diabolo, In veritate non stetit. K
quia fuit ibi, sed non perstitit. Et vos estis in reli- Iohan. 8
gione Christiana, ideoque precatur Epaphras vt stetis, id est, permaneatis in ea. Stetis perfecti bona operatione, [& pleni] bona volūtate. Perfecti exterius, & pleni interius, ne sit mens intus vacua, cum perfecta foris apparuerint opera. Tales (inquam) stetis [in omni voluntate Dei, id est, in obseruantia omnis diuinæ volūtatis, vt scilicet omnem dei voluntatem perseueranter inpleatis. Hoc ille vobis à Deo concedi precatur, sine cuius gratia nihil potestis. Nam ego [testimonium illi perhibeo, quod multū laborat] orando & vigilando [pro vobis, id est, pro vestra salute, [& pro his qui sunt Laodiceę,] quę est vrbs vobis proxima, & pro illis qui sunt Hierapoli, quæ & ipsa est ciuitas non procul à vobis posita.

Salutat vos Lucas medicus charissimus & Demas.

Lucas iste primo fuit medicus corporum, deinde conuersus ad Christum, factus est medicus ani- L
marum. Inde est quod plus quàm alij euangelistæ, loquitur de misericordiis redemptoris, per quas languores peccatorum ab animabus pelluntur, & sacerdotis personā in Christo describit, interuenientis pro peccatis totius mundi.

Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, *& Nympham, & quæ in domo eius est, ecclesiam.* Et *cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite vt & in* Laodicēsium *ecclesia legatur: & ea quæ* Laodicēsium *est, vobis legatur.*

Prædicti sancti vos salutāt. Vos autem salutate vicinos vobis [fratres qui sunt Laodiceæ, &] inter eos specialiter & nominatim [salutate Nymphā] illam matronam religiosam, [& ecclesiam quæ est in domo eius, id est, familiam eius, vel multitudinē fidelium apud eam cōgregatorum, quos ipsa hospitatur & pascit. [Et cum apud vos lecta fuerit hæc epistola, facite vt & in Laodicensium ecclesia legatur, id est, curate in conuentu Laodicensium M
recitari: quia & propter eos secundarie scripta est, sicut propter vos principaliter. [& ea] similiter epistola, [quę Laodicēsium est. i. quā ego Laodicēsibus misi, [legatur vobis.] quāuis & hanc epistolā quintādecimam, vel sextādecimam apostolus scripserit, & autoritas eā apostolica sicut cæteras firmauit, sancta tamen ecclesia non amplius quàm quatuordecim tenet, vt ex ipso epistolarum numero ostenderet, quod doctor egregius, legis & euangelij secreta rimat⁹ esset. Quatuordecim quippe, quatuor & decem sunt: & quatuor significant nouum testamentum, propter quatuor libros euangelij: decem autem vetus instrumentum, propter decalogum legis. Ex ipso itaque numero voluit ecclesia sancta demonstrare, omnē sapientiā vel perfectionem veteris ac noui testamēti, breuiter in his epistolis comprehendi: ideoque

numerum

A numerum qui hæc significabat, excedere noluit.

Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in domino, vt illud impleas.

[Dicite, inquit, Archippo episcopo vestro à nostra parte: [Vide ministeriũ quod accepisti, id est, attende & considera quale opus suscepisti, [in domino, id est, in domini gratia, vel in his quæ domini sunt. Noli cæcus esse, noli oculos auertere ab officio ministerij tui, id est, ab actione episcopatus tui, sed vide solicita consideratione quale ministerium suscepisti, vt strenue [illud impleas, nõ ociose vacuum teneas. Archippum prępositum eorum per eos commonet, vt qui regendam ecclesiam eorum accepit, sit solicitus de eis. Plebis causa scribitur epistola, & ideo nõ ad rectorem dirigitur. Vel quia ipse tepide agebat cum pseudo apostolis, idcirco Apostolus non per se, sed ad maiorem confusionem per subditos suos, quasi pluris illos faciens, admonet eum.

B *Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum, Amen.*

[Salutatio, inquit, mea scripta manu Pauli], id est, manu propria, vt ex subscriptione mea sciatis epistolam à me missam. [Memores estote vinculorũ meorũ. [Memoriã vinculorũ suorũ hortatur eos habere, siue ideo, vt eius exemplo informati, patientiam in tribulationibus habere discant: siue vt orent pro eo, vt citius absoluatur, & ad prædicandum liber discurrat: siue (quod minus est credendum) vt aliquid ei largiantur, in ipsis vinculis minus necessaria procurare valẽti. Deinde, [Gratia, inquit, domini sit vobiscum,] vt ea cooperante valeatis opera bona facere. Hucusque protẽditur epistola, quæ missa est ad Colossenses. Congruum autem videtur, vt propter notitiam legentium subiiciamus eam, quæ est ad Laodicenses directa, quam (vt diximus) in vsu non habet ecclesia. Est ergo talis:

C

EPISTOLA PAVLI AD LAOdicenses, vt nonnulli opinantur.

PAVLVS apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christũ, fratribus qui estis Laodiceæ, gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meã, quòd permanentes estis & perseuerantes in operibus bonis, promißionem expectantes in die iudicii, neque disturbent uos quorundam uaniloquia insimulantium ueritatem, ut uos auertant à ueritate euangelii, quod à me prædicatur. Et nunc faciet deus, ut qui sunt ex me, ad perfectum ueritatis euangelii sint deseruientes, & benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis uitæ æternæ. Et nunc paldm sunt uincula mea, quæ patior in Christo, in quibus lætor & gaudeo. & hoc mihi est ad salutem perpetuam, quod factũ est orationibus uestris, administrante spiritu sancto. Siue per uitam, siue per mortem, est mihi uiuere uita in Christo, & mori gaudium. D *& ipse in uobis faciet misericordiam suam, ut eandem dilectionem habeatis & sitis unanimes. Ergo dilectissimi, ut audistis præsentiã domini, ita sentite, & facite in timore, & erit uobis uita in æternũ. Est enim deus, qui operatur in uobis. & facite sine peccato quæcunq; facitis. Et quod optimum est dilectissimi, gaudete in domino Iesu Christo. & cauete omnes sordes in omni lucro. Omnes petitiones uestræ sint palam apud deum. Estote firmi in sensu Christi. & quæ integra & uera & pudica & casta & iusta & amabilia sunt, facite. Et quæ audistis & accepistis, in corde retinete: & erit uobis pax. Salutate omnes fratres in osculo sancto. Salutant uos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi cũ spiritu uestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus: & eam quæ est Colossensium uobis.*

EPISTOLAE AD COLOSSENSES Finis.

E

PRAEFATIO IN EPISTOLAM Pauli Primam ad Thessalonicenses.

THessalonica est vrbs nobilis in Macedonia, ad quã cum venissent Paulus & Silas, quoniã ibi erat synagoga Iudęorum, secundum consuetudinem suam Paulus introiuit ad eos, & per sabbata tria disserebat eis de scripturis. Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & de colẽtibus, id est, proselytis gẽtilibusq; multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ. Zelantes autem Iudæi assumentesque de vulgo viros quosdã malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem, & assistẽtes domui Iasonis, quærebãt eos producere in populum. Et cum non inuenissent eos, trahebãt Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, quoniam hi sunt qui vrbem concitant, & huc venerunt, quos suscepit Iason, & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum. Concitauerunt autem plebem & principes ciuitatis audientes hæc. Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos. fratres verò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silam Berrhœam. Taliter conuersi sunt Thessalonicenses, & talia mox pro fide pati cœperunt. Nam & postquam apostolos dimiserũt, multa pro Christi nomine pertulerunt. Quorum constantiam Apostolus collaudans, scribit illis ab Athenis, & intẽdit exhortari illos, vt immobiles inter aduersa permaneant, ac semper in melius proficiant. Deinde errorem quorundã mortuos suos inconsolabiliter lugentium quasi nõ amplius resurrecturos, corrigit docens communem resurrectionẽ veraciter esse futuram. Sed & in aliis pluribus vitam illorum atque mores instruit. Et quia ipsi ad obediendum proni erant, ideo non ponit nomen autoritatis suæ vel officij, sed vt pares admonet. Siluanum autem (id est Silam) & Timotheum idcirco secum ponit, quia in conuersione eorũ fuerant cum illo participes laboris, vel quia tunc erãt cum ipso Athenis. Et hanc epistolam (nisi fallor) primam omniũ scripsit. Non enim ante istam inuenio illum aliquid scripsisse. Sic autem inchoat: Actuũ. 17.

F

EPISTOLAE PAVLI PRIMAE AD THESSAlonicenses

CAPVT I.

PAVLVS & Siluanus & Timotheus, ecclesiæ Thessalonicẽsium in deo patre & domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax.

[Paulus &] duo socij eius [Siluanus & Timotheus]

G theus] mittunt hanc epistolam [ecclesiæ Thessalonicésium.] Iudæorum proprie synagoga dici solet, quamuis & ecclesia dicta sit. Nostram verò apostoli nunquam synagogam dixerūt, sed semper ecclesiam, siue discernendi causa, siue quod inter congregationem, vnde synagoga: & conuocationem, vnde ecclesia nomen accepit, distet aliquid, quod scilicet pecora congregari solent, quorum & greges proprie dicimus: conuocari autem magis est vtentium ratione, sicut hominum. Paulus & socij eius dirigunt has literas ecclesiæ Thessalonicensium, consistenti [in deo patre & domino Iesu Christo, id est, in fide & charitate patris & filij, subintelligitur & spiritus sancti, quo vnctus est Christus. Vel in deo patre & filio mittit Paulus & socij eius hanc epistolam. Gratia, inquit, & pax sit vobis. Bene primò gratiam dicit, deinde pacē nominat: quia sine gratia dei ad pacem recōciliationis peruenire non possumus, imò nihil pacificum nisi per gratiam ei⁹ habere valemus. Gratia enim

H gratis datur sine præcedētibus meritis, & per hāc dum culpas remittit, accedimus ad pacem reconciliationis. Potest & ita intelligi: Gratia & pax à deo sit vobis, vt qui humana gratia & seculari pace priuati estis, apud deū gratiā & pacē habeatis.

Gratias agimus deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, memores operis fidei vestræ & laboris & charitatis & sustinentiæ spei domini nostri Iesu Christi, ante deum & patrem nostrum, scientes fratres dilecti à deo electionem vestram, quia euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed in virtute & in spiritu sancto, & in plenitudine multa, sicut scitis, quales fuerimus in vobis propter vos.

I Solito more incipit à gratiarum actione, quia multam dei gratiam in his videt refulgere. Et idcirco deum primò laudat, qui dedit eis gratiam, deinde ipsos qui fide & operibus secuti sunt eum. Ac si dicat: Tenete quæ tenetis, agite quæ agitis, quoniam talia sunt vt pro eis deo gratias agamus. Agimus enim gratias & laudes deo non ad horam sed [semper pro omnib⁹ vobis,] maiorib⁹ & mediis & minoribus, vel viris & mulieribus, quia gratiam quam vobis primò contulit, adhuc in vobis conseruat & augmentat. Ab ipso enim sunt omnia bona quæ habetis, & ideo gratias illi pro his referimus, Nos dico, [facientes memoriam vestri in orationibus nostris,] & hoc [sine intermissione, id est, nunquam intermittimus facere memoriam vestri, quotiescunque oramus. Nam sumus [memores operis fidei vestræ. i. quomodo fides vestra non est ociosa, sed semper bonum opus agit, & ideo libenter pro vobis oramus. Memores (inquam) sumus operis vestri [& laboris,] quem in ipso opere ducitis, id est, mente retinemus, quomodo bene operantes laboratis. [& charitatis, id est, fraternæ dilectionis, quā bonis operibus ostēditis. Vel laboris tolerantiæ aduersitatum, & charitatis qua inimicos diligitis. [& sustinētiæ, id est, expectationis [spei domini nostri Iesu Christi:] quoniam bona facientes & mala patientes, expectatis longanimiter supernum illud præmiū, quod à Christo speratis accipere cum venerit. Et hæc omnia facitis [ante deum,] quia in his non humanos fauores appetitis, sed omnipotentis dei præsentiæ intenditis. Præsentem enim dominum adesse cogitatis, & vos ante conspectum eius omnia facere consideratis. Vel nos sumus memores vestri in orationib⁹ ante deū. ante deū, qui nos creauit: [& patrē nostrū.] qui nos adoptauit: Ita sum⁹ memores vestri, [scientes electionem vestrā, id est, sciētes vos esse electos, & ad æternam vitā prędestinatos, [ô fratres dilecti à deo. i. quos deus diligit, quia paternis flagellis vos ad æternam hæreditatem erudit. Quem enim diligit dominus, corripit: & flagellat omnem filium quem recipit. Vel memores sumus vestri, scientes electionem vestrā, id est, scientes quomodo deus per doctrinam nostram vos elegit de multitudine cæterorum, qui sunt in infidelitate relicti. Verè deus prædicātibus nobis vos elegit, tangens interius corda vestra dono sancti spiritus: [quia euangelium nostrum,] id est, prædicatio nostra [non fuit ad vos in sermone tantummodo, sed etiam in virtute] operis vel in virtute miraculorum, [& in spiritu sancto,] quia per impositionem manuum nostrarū dabatur vobis spiritus sanct⁹: [& in plenitudine multa,] quia plenarie vos instruximus, & spiritalib⁹ gratiis autore deo repleuimus, & copiose in vobis talia operati sum⁹: [sicut vosipsi scitis] & testes estis, [quales id est, q̄ religiosi & mirifici [fuerimus in vobis propter vos] conuertendos & instruendos, vt non solum ratione verborum, sed & exemplo operum nostrorum vos informaremus.

K

Hebr. 12. Prou. 3

L

Et vos imitatores nostri facti estis & domini, excipientes verbum in tribulatione multa cum gaudio spiritus sancti, ita vt facti sitis forma omnibus credētibus in Macedonia & in Achaia. A vobis enim diffamatus est sermo domini non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omnem locū fides vestra, quæ est ad deū, profecta est, ita vt non sit nobis necesse quicquam loqui. Ipsi enim de nobis annūciant, qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi estis ad deum à simulacris, seruire deo viuo & vero, & expectare filium eius de cælis (quem suscitauit ex mortuis) Iesum, qui eripuit nos ab ira ventura. M

Ipsi scitis quales fuerim⁹ vobis propter vos informandos.

A formãdos.[Et vos facti estis imitatores nostri,&] quod est amplius,imitatores[domini, excipientes verbum]nostræ prædicationis [in multa tribulatione]vestra vel nostra,[cum gaudio spiritus sancti,id est, quod vobis spiritus sanctus de spe cælestis mercedis ĩspirauit.Et propterea nõ immerito supradiximus nos scire electionẽ vestram, id est, vos esse de electis dei,quia non estis paleæ,sed grana. Nõ solum enim nostri,sed & Christi imitatores facti estis,dũ nulla vos tribulatio à susceptione verbi cælestis reuocare valeret,sed potius gauderetis in tribulationibus pro verbo. Nam excepistis illud,id est,ex omnibus vel extra omnia reuerenter susceptis in tribulatione multa, quæ vobis propter verbum est illata. Et licet tribulationes perferret vestra caro,animus tamen gaudebat in spiritu sancto. Et in his dominum atq; nos imitati estis,[ita vt facti sitis forma,id est, exemplum permanendi constanter in fide inter aduersa,[omnib⁹ credentibus] qui sunt in[Macedonia & in Achaia.]Et ideo vos qui tot aliis exemplum fidei & patiẽtiæ facti estis,videte ne deficiatis, sed semper robustiores ĩ Christo perduretis.Verè forma facti estis multis,nam effectus hoc indicat.Nã

B [sermo domini,id est,dominicæ prædicationis egrediens [à vobis,diffamatus est nõ solum in Macedonia & in Achaia,sed & in omnem locum]vobis affinem in circuitu[profecta est, id est, transiuit audita[fides vestra,quæ est ad deum]se extendens.Et ita peruulgata est apud omnes,[vt non sit nobis necesse quicquam loqui] de vobis ad commendandum aliis bonam vitam vestram,vt eos ad fidem & religiosam conuersationem exemplo vestri prouocemus.Verè nõ est necesse nobis vt nos loquamur.nam ipsi loquuntur. [Ipsi enim]qui in circuitu degunt,[annunciant de nobis,id est,narrant alij aliis, [qualem introitum habuerimus ad vos,id est, quanta virtute miraculorum & abundantia spiritalium bonorum accesserimus ad vos conuertẽdos.[& quomodo,id est,quàm facile aut quàm deuote[conuersi estis ad deum, & quàm facile doctrina nostra introierit ad corda vestra.Cõ

C uersi estis ad deum [à simulacris,id est, ad cultum dei à cultura idolorum, [seruire,id est,vt seruiatis deo,non mortuo & falso, sicut est Iupiter vel Hercules & cæteri quos ex mortuis hominibus pagani deos constituerunt:sed[viuo & vero,]quia naturaliter deus est.& expectare, id est,vt bene operantes expectetis longanimiter sine murmuratione piis desideriis[filium eius Iesum de cælis] venturum reddere mercedem seruis suis, [quem] pater[suscitauit ex mortuis:& qui] fili⁹ ideo est expectandus à nobis remunerator,quia delendo peccata nostra [eripuit nos ab ira vẽtura,] ab animaduersiõe futurę vltionis.Ira enĩ dei nõ perturbatio est,sed iudiciũ quo irrogatur pœna pro peccatis.

CAPVT II.

Act. 17.

NAm ipsi scitis fratres introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: sed ante paßi multa & contumeliis affecti(sicut scitis)in Philippis,fidutiam habuimus in deo nostro loqui ad vos euangelium dei in multa solicitudine. Exhortatio enim nostra non de errore,neque de immundicia.neque in dolo:sed sicut probati sumus à deo,vt crederetur nobis euangelium, ita loquimur, non quasi hominibus placentes, sed deo qui probat corda nostra. D Actu. 16

Alij nunciant qualem[introitum]habuerimus [ad vos.nam vos ipsi fratres scitis]eum qualis fuerit,quia scilicet non fuit inanis, id est, infructuosus & leuis:[sed antè]quàm ad vos venirem⁹, passi sumus multa & cõtumeliis affecti sumus in Philippis, id est, in vrbe Philippensium, de qua migrauimus ad vos.Ibi enim ego & Silas ad iudices contumeliose tracti sumus, ita vt tunicæ nostræ scinderentur, & publice virgis cæsi atque in carcerem trusi,& ligno pedes constricti. Hæc & alia passi sumus in Philippis,antequam ad vos accederemus, [sicut & vos scitis.] Et patientia talium afflictionum vel iniuriarum confortati,[habuimus E fidutiam]& audaciam non in viribus nostris, sed [in deo nostro,]id est, in eius virtute & potentia [loqui ad vos,id est,prædicare[euangelium dei in multa solicitudine,]ne scilicet priusquam vos bene instruerem,ab infidelibus impedirer.& tamen fidutialiter & audacter locuti sumus vobis, quia [exhortatio nostra non est de errore,] vt aliquem errorem cuiuslibet prauæ sectæ suadeamus: [neq; de immunditia,] vt immundam vitam in carnis pollutione exhortemur: [neque in dolo,] vt aliud in ore,& aliud in corde habeamus: Nam etiam veritas est in dolo, quando non pro amore veritatis & vtilitate audientium prædicatur, sed vt gloria vel aliquod lucrum adquiratur.Exhortatio nostra non est de errore, quia non exhortamur aliquem vt erret in veritate:neque de immunditia,quia nemini suademus vt seipsum maculet: neque in dolo,quia fraudulentam simulationem in verbis nõ habemus:[sed sicut probati,id est,probi habiti su F mus[à deo vt crederetur,id est,cõmitteretur [nobis euangelium, ita loquimur,]hoc est, sicut illi quos approbauit & elegit nõ per errorem, vel per immũditiã,vel per dolum,sed per veritatẽ fidei & mũditiã vitæ ac simplicitatẽ cordis,sic prędicam⁹ aliis euãgeliũ, [non quasi hominibus placentes.i. non sicut illi qui fauorem hominum appetũt,[sed deo]placere studentes,[qui probat, id est, scrutatur & inspicit[corda nostra]& cogitationum secreta.Ipse enim qui occulta cordium rimatur,nouit quia nõ hominibus,sed illi placere quærimus. Et si hominibus placere quærimus, hoc non propter nos,sed propter ipsorum salutem agimus.

Neque enim aliquãdo fuimus in sermone adulationis,sicut scitis: neq; in occasione auaritiæ,deus testis est:nec quærẽtes ab hominibus gloriam neque à vobis, neq; ab

aliis

G *aliis, cum possemus oneri vobis esse vt Christi apostoli: sed facti sumus paruuli in medio vestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos. Ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solum euãgelium dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.*

Verè non sumus ex prædicatione quærentes placere hominibus, sed deo: [Neque enim fuimus aliquádo, id est, vnquam [in sermone adulationis,] vt per adulatoria verba placeremus hominibus, palpando vitia eorum siue laudando, [sicut scitis: neque] fuimus [in occasione auaritiæ, id est, non prædicauimus ea intentione vel occasione, vt res vestras nobis congregaremus, & inde nobis [deus est testis,] qui nouit arcana pectoris. nec fuim⁹ aliquando [quærẽtes ab hominibus gloriam:] & hoc ostẽdo per partes hominum, quia [neque à vobis, neque ab aliis.] Quas vires nocendi habeat huma H næ gloriæ amor, non sentit nisi qui ei bellum indixerit. Quia etsi cuiquam facile est, laudem non cupere dum negatur: difficile tamen est, in ea non delectari cum offertur. Iustus autem quisque aut tantum temporalem gloriam non habet, aut hanc sub semetipso frangit, si habet, vt honori suo liber emineat, ne ei victus delectatione succumbat. A vobis (inquam) nõ quæsiuimus aliquid terrenum, [cum tamen possemus vobis oneri esse, id est, vos grauare exigendo à vobis stipendia vt cæteri [apostoli Christi] exigunt vel accipiũt ab auditoribus suis. Nos nec rebus vestris pasci, nec laudibus vestris magnificari quæsiuim⁹: sed facti [sumus paruuli in medio vestrũ, id est, apostolatus nostri gloriam ante oculos vestros humiliauimus, & magnitudinem nostri sensus ad paruitatem vestræ capacitatis inclinauimus, [tanquam si nutrix foueat filios suos,] quæ sedet in terra, & tenet in gremio filios ac lacte nutrit, & blandiens consolatur, atque balbutiẽdo informat ad loquendũ. Sic enim propter vos humiliati sumus, & materno affectu vos in sinu pietatis patienter fouendo portauimus, & I lacte inchoationis potauimus, atq; blanditiis promissorum cælestium vos consolati sumus, & de humanitate Christi vobis quasi balbutiuimus, vt ad loquendum verbum diuinitatis eius vos instrueremus. Sunt nutrices fouentes quidem, sed non filios suos. Et item sunt matres nutricibus dantes, non fouentes filios suos. Apostolus verò germano & pingui affectu charitatis & nutricis personam suscipere videtur, dicendo foueat: & matris, addendo filios suos. Et nutrici ergo se comparauit, quia alebat: & filios suos addidit, quia pepererat, dicẽs: filioli mei, quos iterum parturio. Assimilati (inquit) sumus nutrici proprios natos alenti: quia [ita Galat. 4 desiderãtes vos cupide,] sicut nutrix desiderat filios suos, [volebamus tradere vobis non solum euangelium dei, sed etiam animas nostras, id est, nõ solum prædicationem veritatis, sed etiam totam vitam nostram expendere in salute vestra. & hoc ideo,] quia facti estis charissimi nobis] propter meritum vestræ sanctitatis, quam ab exordio vestræ conuersionis protinus arripuistis. K

Memores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus in vobis euãgelium dei. Vos testes estis & deus, quàm sancte & iuste & sine querela vobis qui credidistis, fuimus, sicut scitis, qualiter vnumquenque vestrum tanquam pater filios suos, deprecantes vos & consolentes testificati sumus, vt ambularetis digne deo, qui vocauit vos in suum regnum & gloriam. Ideo & nos gratias agimus deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis à nobis verbũ auditus dei, accepistis illud non vt verbum hominum, sed sicut est verè verbum dei, qui operatur in vobis, qui credidistis in ipsum. L

Verè facti sumus paruuli vobis vt nutrix, quia humiliati sumus in labore, sicut nostis. Vel ita: Verè animas nostras parati eramus tradere vobis, sicut effectus operum nostrorum indicabat, quia incessanter laborabamus pro vtilitate vestra quẽadmodum recordamini. [Memores enim estis ô fratres laboris nostri,] quem apud vos habuimus, [& fatigationis. Est plerunque labor sine fatigatione, sed labor noster non fuit talis, & nõ fuit leuis & momentaneus, sed grauis & cõtinuus. Assiduè enim & in prædicatione, & in manuum opere laborauimus, & ideo præ nimietate iugis laboris fatigabamur, nec tamen deficiebamus. Nã [nocte & die operantes] manibus nostris, vnde victũ haberem⁹, [ne quem vestrum, id est, ex vobis [grauaremus] accipientes ab eo stipendium, [prædicauimus in vobis euangelium dei,] vt exemplo nostro vos informaremus ad laborandum manibus M propriis vnde viuatis & indigentibus ministretis, atque falsos apostolos ventri seruientes repellatis. Nam [vos estis testes] nobis & ipse deus, qui nouit omnia, [quàm sancte,] quantum ad puritatem mundissimæ conuersationis, fuerimus vobis: & q̃ [iuste,] quantũ ad æquitatem erga proximos seruandam faciendo debita: & quàm [sine querela, id est, quàm innocenter & irreprehensibiliter [vobis fuimus qui credidistis,] quia nihil fecimus vobis, vnde possetis conqueri de nobis, [sicut scitis.] vel sine querela fuimus vobis, quia nunquam questi sumus de vobis, dum imbecillitatem vestram portaremus. Taliter fuimus cõuersantes vobis, id est, ad vtilitatem vestrã. Sicut scitis, id est, ita hæc scitis, sicut & alia quæ subiungimus, scilicet [qualiter] monebamus amicabiliter [vnumquenque vestrum] tanto affectu, [tanquã si pater filios suos] instruat.

A instruat nos dico,[deprecantes vos,] vt in melius proficeretis: [& consolantes] in tribulationibus, ne deficeretis. Et hæc facientes,[testificati sumus, id est, sub testimonio diuinę maiestatis vel sanctorum vos adiurauimus,[vt ambularetis] in via recta, proficiendo & ad cælestem patriam tendendo. ambularetis, inquam, [digne deo, id est, per viam quæ esset digna perducere ad deum, vel sicut dignū est electos dei ambulare .[qui vocauit vos in regnum suum & gloriam,]vt per iter virtutum festinetis ad eum, quatenus in regno eius & in gloria eius perenniter cum eo maneatis. Vel in regnum suum, id est, in præsentem ecclesiam vos vocauit, & post in gloriam suam, id est, in angelorum societatem. Et quia vos ad tantam beatitudinem vocauit, vosque libenter sequi vocantem cœpistis, ideo non solum vos, sed [& nos agimus sine intermissione gratias deo,]qui hoc fecit in vobis per gratiam suæ aspirationis, [quoniam cum accepissetis
B à nobis verbum auditus dei, id est, euangelium in quo audistis notitiam dei,[accepistis illud non vt verbum hominum, id est, non inutiliter & negligenter, sicut verba hominum solent accipi. vel nō vt verbum hominum, id est, quasi à sapiētibus esset.[sed sicut est verè verbum dei, id est, ita reuerenter & honorifice, sicut illud quod reuera locutus est deus. Quod effectus indicat, quia ipse deus [operatur]quotidie bona opera[in vobis, qui credidistis, tendētes in ipsum]per fidem & desideria. Gratias (inquit) agimus deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis &c. Quid est quod hic deo gratias agit? Nempe vanum est atque inane, si cui gratias agit pro hoc quod ipse non fecit. Sed quia hoc vanum & inane non est, profecto deus, cui de hoc opere gratias agit, ipse fecit, vt qui percepissent ab Apostolo verbum auditus dei, exciperent illud non, vt verbum hominum, sed sicut est verè verbum dei. Dicit igitur: Operatur in cordibus hominum vocatione illa secundum propositum suum, vt non inaniter audiant euangeliū, sed eo audito conuertantur & credant, excipientes nō
C vt uerbum hominū, sed vt verbum dei sicut & vere est. Hucusque multa dixit contra pseudo apostolos, significans in eis esse cuncta vitia, quæ in se & sociis suis esse denegauit, ac deesse illis omnia virtutum bona, quæ in se & comitibus suis esse demonstrauit. Iam verò ne Thessalonicenses pro sua vel apostolorum tribulatione moueantur, subiungit.

Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarū dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu, quia eadem passi estis & vos à cōtribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis. Qui & dominum occiderūt Iesum & prophetas, & nos persecuti sunt, & deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui vt saluæ fiāt, vt impleant peccata sua sēper. Peruenit enim ira dei super illos vsque in finē. D

Contra falsos apostolos latenter fuerat locutus vt eos non susciperent, nunc contra Iudæos manifeste loquitur vt eos non metuant. Verè, inquit, in ipsum credidistis, quia [vos estis facti imitatores ecclesiarum dei, quæ sunt in Iudæa, id est, in terra Iudæorum,[in Christo Iesu, id est, in instructione ipsius Christi. In hoc estis imitatores, [quia eadē passi estis & vos,] quæ passę sunt & illæ ecclesiæ. Passi (inquam) estis[à contribulibus vestris, id est, ab illis de quorum tribubus originem ducebatis, [sicut & ipsi à Iudæis.] Ciues enim & amici vel consanguinei vestri vos persecuti sunt, sicut & illos sui. Nec mirum si Iudæi more suo fideles persequuntur, [qui & ipsum saluatorem dominum Iesum occiderunt & prophetas]antea, qui prenūciabāt eū: & nos apostolos postea[persecuti sunt,] qui prænunciabamus illis eum aduenisse. & ideo ne miremini, sed patienter sustinete, si & vos persequuntur, qui semper persecuti sunt. & licet ęmulatione legis hæc facere videantur,[deo tamen nō placent,]cuius gratiam impugnāt. Nec tantū deo rebelles sunt, sed [& omnibus hominibus, id est, saluti omnium hominum[aduersantur, prohibentes]inquantum præualent,[nos loqui, id est, ne loquamur verbum dei[gentibus vt credant & saluę fiant:]& ita hostes sunt omnibus, dum conantur facere vt verbum salutis per nos ad neminem veniat, sed omnes in perditione relinquātur. Et hoc ex more faciunt,[vt impleant peccata sua semper, id est, peccata peccatis incessanter accumulent vsque ad consummatam plenitudinem, quando pro his mittētur in gehennā. Ideo autem semper peccata sua implent, quia ira dei vt excæcarētur, peruenit super illos, id est, iam olim effusa est super corda illorum, ex quo reprobauerunt saluatorem qui missus eis fuerat. Quando enim patres eorum dixerunt, Sanguis eius super nos & super filios nostros; tunc peruenit ira dei super illos, & durabit vsque in finem, quando prædicante Elia recipient gratiam. Vel ita: Vt impleant peccata sua semper. Quadraginta enim annos post passionem domini dedit deus Iudęis ad pœnitentiam. Illis transactis, cum credere nollent, completa sunt peccata eorū, vt pro his perire deberent. Quando autem hoc dixit Apostolus, stabat Ierusalem, nec erant peccata eorum adhuc completa, sed completa sunt venientib⁹ Romanis. vnde subdit: [Peruenit enim, id est, antequam resipiscerent venit, antequam putarent venit[ira dei super illos,] opprimens eos. Ira dei est vltio quæ per Romanos facta est, quæ ira perdurat super illos captiuos[vsque in finem] seculi. vel hæc temporalis ira idcirco dicitur peruenisse super illos captiuos, quia sequitur æterna, cùm sine fine post hanc vitam puniūtur in inferno. Peruenit ira præsentis vltionis, perdurans super illos vsque in finem: sequitur ira futuræ damnationis, perdurans sine fine.

Act. 7.
E
Matth. 23.
Matth. 27
F

Nos autem fratres desolati à vobis ad tempus horæ, aspectu, nō corde, abundan-

tius

G *tius festinauimus faciem vestrã videre cum multo desiderio. quoniam voluimus venire ad vos, ego quidẽ Paulus & semel & iterum, sed impediuit nos satanas. Quæ est enim nostra spes aut gaudiũ, aut corona gloriæ? Nónne vos ante dominum nostrum Iesum Christum estis in aduentu eius? vos enim estis gloria nostra & gaudium.*

Vos multa passi estis à ciuibus vestris, sed [nos ô fratres desolati, id est, sine consolatione facti sumus[à vobis.]Desolatos nos fecistis tristitia, quã habuimus de tribulationibus vestris, antequã sciremus constantiam fidei vestræ. Desolati sumus [ad tempus,] quoniam horaria, & non diuturna fuit vel erit hæc nostra desolatio. Desolati (inquã) sumus ore, quia non possumus vobis præsentialiter loqui: & [aspectu,] quia non videmus faciem vestram:[non corde,] quia cor nostrum vos semper intuetur, & est vobiscum. Os & aspect⁹ cessat,
H sed cor & solicitudo non quiescit. Nos ita desolati, [festinauimus abundantius, id est, multò magis accelerauimus, videre faciem vestram, ne sit immutata, id est, ne fortè defeceritis in tribulationibus, quas passi estis à ciuibus vestris. Festinauimus (inquam) videre faciem vestram, id est, vos videre facie ad faciem, videre præsentiam vestrã, [cũ multo desiderio] exhortandi vos, & ad constantiam perseuerantiæ festinauimus quidem, sed quod festinabamus, implere nequiuimus. [Quoniam voluimus] quidem omnes[venire ad vos,] sed nõ potuimus. [ego quidem Paulus,] qui plus aliis curro & deuotior sum, volui[& semel & iterum]ad vos venire, sed non potui, [quia impediuit nos satanas,] qui interpretatur aduersarius, id est, diabolus qui saluti semper hominum aduersatur, opposuit nobis impedimenta. Ideo magis euigilate aduersus insidias eius, ne & iter vestrũ, per quod ad cælestem patriam tenditis, impediat. Nequaquam per semetipsum satanas præpedire vias tanti apostoli potuit, sed occultę dispensationis nutibus dũ
I aduersaretur, nesciens deseruiuit, vt nimirum Paulus dum ad alios vellet accedere nec valeret, eis à quibus recedere nõ poterat prodesset. Ideo, inquit, voluimus ad vos venire, & ideo satanas obstitit, quia [quæ est spes nostra] nisi vos? id est, ꝑ qua re nũc speramus quod in futuro mercedem accepturi sumus, nisi pro vobis? [aut quod est gaudium] nostrum? id est, vnde nunc & in futuro gaudemus, nisi de sanctitate vestra? aut quæ est nostra[corona gloriæ,] quæ victorib⁹ dabitur, nisi vos? [Nónne vos] nobis hoc [estis ante dominum nostrum Iesum Christum, id est, ante tribunal summi iudicis [in aduentu eius?]Quia ante iustum iudicem nimirum gloriam tunc inueniemus, quam nunc in vestris moribus studio prędicationis exquirimus, & propter bonam conuersationem vestram nostro labore præparatam coronabimur. Verè tunc eritis nobis corona gloriæ, quia & modò[estis vos gloria nostra apud ecclesias, & gaudiũ] apud nos. K
Gloriamur enim apud alios de profectu vestrę fidei & sanctitatis, & gaudem⁹ in cordibus nostris. Sed & in futuro seculo eritis nobis æterna gloria & perenne gaudium.

CAPVT III.

P Ropter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis solos, & misimus Timotheum fratrem nostrum & ministrum dei in euangelio Christi ad confirmnados vos & exhortandos pro fide vestra, vt nemo moueatur in tribulationibus istis. Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus. Nam & cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut & factũ est, & scitis. Propterea & ego amplius nõ sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestrã, L
ne fortè tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.

Dixi quia desolati sumus à vobis, qui estis gloria nostra. [Propter quod]ego & Siluanus[non sustinentes amplius,]quia graue pondus erat nobis, dum nescirem⁹ quid ageretis, [placuit nobis] duobus[remanere solos Athenis, & misimus]ad vos Timotheum, qui vos in proposito vestro cõfirmaret, & nobis certitudinem de vobis referret. Non modò cum hac epistola miserunt eum, sed antea. Alioquin non cum eis salutasset eos in postremo. Misimus Timotheum, qui veraciter suscipiendus est & audiendus, quia est frater noster, id est, habens partem in cælis nobiscum, & est minister dei in euangelio, id est, ministrans fidelibus ea quæ dei sunt in prædicatione euangelij. Hunc misimus[ad confirmandos vos,]vt in his staretis in quibus eratis:[& exhortandos,]vt ad meliora proficeretis. Misimus eum confortare vos & exhortari[pro fide vestra] tenenda & defendenda, [vt nemo]vestrum moueatur à constantia syncere fidei[in tribulationibus istis,]quas & nos & M
vos ad tempus in exilio præsentis seculi toleramus. Nec debetis in his ab intentione vestra moueri, quia vos ipsi scitis quòd in hoc positi sumus, vt aduersa tẽporaliter sustineamus. Hinc est quod per Ieremiam de antiquo hoste dicit electorum Thre.3
populus: Posuit me quasi signum ad sagittam. Fidelis enim populus quasi signum ad sagittam hosti suo est positus, quia semper velut sagittis impetitur, dum eius persecutionibus affligitur. Qui enim in hac vita assidua mala tolerat, quasi in signum positus, sagittas suscipit ferientis. Vnde nũc rectè prædicator egregius cum persecutionum mala toleraret, atque sub persecutore de aduersario gemeret, teneram discipulorum mentem suis afflictionibus cõsolans, ait:[Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.] Ac si apertè dicat: Quid in hoc

A hoc tempore vulnera nostra miramini, qui si ęterna gaudia quęrimus, huc ad hoc venimus vt feriamur? Hoc, inquit, scitis. [Nam] non tantùm absentes hoc dicimus, sed [& cum essemus præsentes apud vos, prædicebamus] & prænunciabamus [vobis passuros nos tribulationes, id est, quia tribulationes passuri eramus, [sicut & factum est] postea, [& vosipsi scitis,] quia experimento in vobisipsis hoc probatis. Et sicut nos præsciuimꝰ tribulationes nos fore passuros, nec fugimus, ita vos qui scitis quod in hoc positi sumꝰ, nolite moueri, sed immobiles in proposito vestro perdurate, patiẽter omnia tolerantes. Et quia nos prędictas tribulationes iam passi sumꝰ, [propterea] ne vos pro nostris tribulationibus terreremini, etiã misi ad vos, [ego amplius non sustinẽs] me esse incertum de vobis, quia incertus formidabã tribulationes nostras fore causas defectus vestræ fidei. misi Timotheũ non modo cum hac epistola, sed prius [ad cognoscendam fidem vestram, id est, vt cognosceret & renũ-
B ciaret mihi si permaneretis in fide, & si ipsa fides vestra esset fortis an infirma, [ne forte tentauerit vos] & tentãdo superauerit [is qui tẽtat, id est, de-
Iacob.1. ceptor antiquus, cuius officium est tentare homines & seducere. Deus autem intentator malorum tentamentorum est. ipse enim neminem tentat, secundum eam scilicet tentationem, quæ deceptio-
Gene.22 nis vel seductionis est. Secundum verò eam tentationem quæ probationis est, tentauit deus Abraã. Sed ego timui ne vos tentaret is deceptor, qui tentat ad decipiẽdum: [& inanis, id est, infructuosus [fiat in vobis labor noster], quẽ pro vobis pertulimus: hoc est, ne deceptori succumberetis, & non prodesset vobis quicquid in conuersione & eruditione vestra laborauimus.

Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annunciãte nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam, semper desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos, ideo consolati sumus fratres in vobis, in omni necessitate
C *& tribulatione nostra per fidem vestram, quoniam nunc viuimus, si vos statis in domino. Quam enim gratiarum actionem possumus deo retribuere pro vobis in omni gaudio, quo gaudemus propter vos ante deum nostrum, nocte ac die abundantius orantes, vt videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ? Ipse autem deus & pater noster & dominus Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos. Vos autẽ dominus multiplicet & abundare faciat charitate in inuicẽ & in omnes, queãdmodũ & nos in vos ad cõfirmãda corda ve-*
stra sine querela in sanctitate ante deũ & D
patrem nostrum in aduentu domini nostri Iesu Christi cũ omnibus sanctis eius, Amẽ.

Priusquam sciremus quid ageretis, desolati fuimus à vobis. Sed nũc reuertente Timotheo, quem ad vos miseramus, & renunciante bona de vobis, cõsolati sumus. [Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis & annunciante nobis fidem & charitatem vestram, id est, referente nobis quia inter aduersa bene permanetis in fide, nec deseruistis charitatem, qua deum & proximos vel etiam inimicos diligitis, & referente [quia memoriam nostri bonam habetis, id est, nostri memores estis, & nihil nisi bonum de nobis cogitatis, [semper optantes nos videre sicut nos quoque] desideramus vos cernere, ideo quia hoc de vobis audiuimus; [consolati sumus fratres in vobis,] qui prius eramus desolati. Consolati (inquam) sumus [per fidẽ
vestram, id est, constantia fidei vestræ est causa vt E
nos consolationem habeamus [in omni necessitate, id est, penuria, quam patimur in victu & vestitu: & in omni [tribulatione,] quæ nobis exteriꝰ ab aduersariis infertur. Et verè cõsolati sumus, [quoniam nunc] in hac miseria [viuimus] quasi iam in cælo essemus, & quasi iam nos à mortuis resuscitatos æstimamus, [si vos statis, id est, si statum rectitudinis perseueranter [in domino] tenetis. Nolo stetis in nobis, sed in domino, quia neque qui plantat, est aliquid: neque qui rigat, sed qui incre- 1.Cor.3
mẽtum dat, deus. O quam mollia viscera gestabat Apostolus, quando circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, vt diceret, Nũc viuimus, si vos statis in domino. Metuebat nimis, ne eiꝰ discipuli in prędicatore suo tot persecutionũ probra cernẽtes, fidem in eo despicerent, contra quã imminentes passionũ contumeliæ præualerent. Et idcirco nimis dolebat in tormẽtis, sed magis filiis de tormẽtorum suorũ tentatione metuebat: paruipendebat in se plagas corporis, dum formidaret in filiis plagas cordis. Ipse patiendo suscipiebat vulnera tormentorum, sed filios consolando curabat vulnera cordium. Pensemus ergo cuiꝰ charitatis fuit filio- F
rum salutem inter sua detrimenta requirere, inter dolores proprios aliis timuisse, & statum mẽtis in primis etiã ex sua deiectione custodire. Qui securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, & tamen velut si in casu illorum mercedem laboris sui perderet, in statu ipsorũ dixit se viuere, id est, vitæ præmium habere. Nolebat enim viuere illis cadẽtibus, sed illis stantibus in domino, vt fructus eius esset illis integer, & merces eius apud deũ plena gaudiorũ. Consolati, inquit, sumus per fidẽ vestrã. nam deo non possumus dignas grates ex hoc reddere. [Quam enim gratiarũ actionẽ possumus deo retribuere pro vobis] bene stãtibus, positi [in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante deũ nostrũ,] cuius oculis manifesta sunt occulta cordiũ? Non enim ante homines est gaudium nostrũ, quia foris apparemus quasi tristes propter aduersa quibus circũdamur, sed intus ante dominũ gau-

G demus semper de profectu vestro. Nec tantum agimus illi pro vobis quantascunque gratias possumus, sed & [nocte ac die] sumus [abundantius orãtes, vt] veniamus ad vos & [videamus faciem vestram,] atque ore ad os vobis loquamur, [& cõpleamus ea quæ desunt fidei vestræ,] quę olim non potuim⁹ complere, quia eratis paruuli, & quia lõgo tempore vobiscum manere nequiuimus. Quia ergo fidem firmiter, qui iam adhuc totam perfecte non didicistis, retinere inter aduersa studuistis, ideo cupim⁹ ad vos peruenire, & ea quæ desunt vestræ fidei supplere. Ex hoc loco apparet, quia quod superius ait, ita vt nõ sit nobis necesse quicquã loqui, non idcirco dixit quod ipsi iam omnia fidei mysteria sufficienter scirent, sed (vt diximus) propterea hoc dixit, quia non erat necesse vt ipse de illis quicquam loqueretur aliis, cum illos fama procul celebraret. Nos, inquit, oramus faciem vestram videre & fidem vestram ad plenum instruere, sed deus faciat quod oramus. [Ipse autem de⁹] creator noster qui potest, [& pater noster] cælestis, qui vult bonum & paterno affectu nos diligit ac regit, [& dominus Iesus Christus,] qui nos ab hoste redemit & suo dominio mancipauit, [dirigat, id est, directam & ab impedimentis liberã faciat [viam nostrã ad vos.] Sed vos domin⁹, id est, spiritus sanctus [multiplicet] in numero fidelium, [& abundare vos faciat charitate in inuicem, id est, inter vos vicissim, [& in omnes,] & in eos qui vobis aduersantur. & hoc faciat ita perfecte, [quẽadmodũ & nos] abũdare fecit charitate [in vos.] Et istam charitatis abundantiam det nobis [ad cõfirmãda corda vestra, id est, ad hoc vt per ipsam dilectionem confirmentur corda vestra [in sanctitate, id est, in omni puritate atque munditia & bonorum actuum obseruatione. [sine querela, id est, sine crimine, vt sitis tam innocentes, vt nemo de vobis possit iure conqueri. Et tales sitis [ante deũ, id est, in oculis dei, qui veritatem inspicit, nec latet eum aliquid. Sunt enim qui sancti videtur coram hominibus, sed non coram deo. Vos autem estote veraciter sancti & sine querela, id est, irreprehensibiles ante oculos dei, qui vos cernit & creauit: & patris qui nos adoptauit. Tales esse studete ante deum [& patrem nostrum in aduentu domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius. i. quando dominus Iesus veniet ad iudicium cum omnibus sanctis suis. Qualis enim quisque præsentem vitã finierit, talis in die iudicij apparebit. Illi autẽ non sine querela esse apparebunt de quibus iudex queretur, dicens: Esuriui, & nõ dedistis mihi manducare. Vel, cum omnibus sanctis agite quæ dixi, quia sic agunt omnes sancti. Ad confirmationem omnium quæ præmissa sunt, subiungitur [Amẽ,] quod interpretatur verè vel fideliter.

Sup. 1 — Mat. 6. 23 — Matth. 25.

H — I

CAPVT IIII.

D*E cætero ergo fratres rogamus vos & obsecramus in domino Iesu, vt quẽadmodum accepistis à nobis, quo modo oporteat vos ambulare & placere deo, sicut & ambulatis, vt abũdetis magis.* K

Hactenus patientiam illam in sua vel aliorũ tribulatione suasit, nunc eos in bonis actibus proficere admonet: & quales vel in seipsis vel erga fratres esse debeant, docet. Magis tamen congruunt perfectis superiora, in quibus multifarie patientiam suasit: & sequentia magis aptantur imperfectis, vbi munditia & innocentia suadetur. Quia, inquit, hucusque bene vixistis, quemadmodum superius demonstratum est, [ergo de cętero] quod superest, viuendi spatio, rogamus vt illud ita ducatis vt in bonis operibus magis abũdetis. & hoc est: De cętero quod restat, [rogamus vos fratres & obsecramus, id est, per sacra adiuramus [in domino Iesu, vt] sicut eum timetis & amatis, ita propter reuerentiam & amorem eius quod obsecramus, faciatis. Obsecramus [vt quemadmodum accepistis à nobis, id est, sicut didicistis ex doctrina nostra, [qnomodo oporteat vos ambulare,] si vultis ad patriam peruenire, id est, quomodo per viam iustitiæ debetis incedere, & in omnibus [deo placere, sicut & ambulatis:] quia quod vobis de hac ambulatione tradidimus, mox agere cœpistis: obsecramus, inquam, [vt abundetis magis] in hac bonorum operũ ambulatione, id est, amodò propensius quàm antea tendatis ad cælestem patriam per executionem mandatorum dei. Vel secundum alios codices, obsecramus vt quemadmodum accepistis à nobis, quomodo vos oporteat ambulare, & in ipsa ambulatione deo placere, sic & ambuletis, de virtute in virtutem proficiendo ac perseuerando, ita vt abũdetis magis ac magis quotidie. L — Psal. 83.

Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per dominum Iesum. hæc est enim voluntas dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatione, vt sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione & honore, non in passione desiderij, M *sicut & gentes quæ ignorant deum. Et ne quis supergrediatur neque circũueniat in negocio fratrem suum, quoniã vindex est dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis & testificati sumus. Non enim vocauit nos deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed deum, qui & dedit spiritum suum sanctum in nobis.*

Propterea moneo ambulare sicut accepistis à nobis, quia [vos scitis quæ præcepta] ambulandi & recte viuendi [dederim vobis] ferenda & commendanda, idque non per me, sed [per dominum Iesũ.] Et licet sciatis, tamẽ ex parte replicabo. Nã [hæc est volũtas dei, sãctificatio vestra, quę vobis prodest

A prodest, nõ ipsi, id est, hoc vult deus & exigit à vobis, vt sanctificemini, [vt abstineatis vos à fornicatione, id est, ab omni illicito concubitu, ne tollentes membra Christi, faciatis membra meretricis. Vel, hęc est voluntas dei & sanctificatio vestra, vt abstineatis vos lõge remoti à fornicatione: quia dum vos abstinetis ab immũdo opere, sanctificatur in vobis corpus & anima castitate. Ita vos abstineatis à fornicatione, [vt vnusquisque vestrum sciat possidere] & dominio mentis subditum tenere [suum vas, id est, suum corpus, quod est vas animæ. Ille enim possidere suum vas dicitur, qui in potestate sua suum corpus tenet, vt non seruiat mens desideriis carnis, sed caro rectis volnntatibus mentis. Ita sciat vnusquisque vestrum suũ vas possidere[in sanctificatione, id est, mundissima purificatione: [& honore,] ne inhonoretur opprobrio turpitudinis. Ex continentia enim fornicationis, nascitur sanctificatio castitatis, & inde est honor apud homines. Nã etiam in hoc seculo honoratur, qui mundam & castam vitam ducit: sicut econtra qui seipsum qualibet fornicatione contaminat infamis & ignominiosus habetur. Ita possidete vestra vasa in sanctificatione & honore, [nõ in passione desiderij, id est, quando peccatum desideratur, & non perficitur. non in passione desiderij, id est, nec saltem fornicãdi desiderium habeatis, quod est passio & læsio animæ. Passio enim desiderij est, vt nõ patiamini interius incentiua carnis, quæ procedant ex desiderio vestro. Non præcipio vt non patiamini incentiua carnis, quia hoc est ineuitabile, sed videte vt non procedant ex desiderio vestro, id est, ne præmeditando cõcupiscatis aliquem illicitum concubitum, vt non postea patiamini intrinsecus desiderium, & subiiciamini prauis suggestionibus à desiderio ortis, [sicut & gentes, id est, gentiles faciunt, de quibus non est mirandũ: nec vos debetis esse similes eis, quia [ignorant deum.] & ideo sine respectu diuinę formidinis aut reuerentiæ coëunt nefarie non solùm cum quibuslibet mulieribus, sed etiam cum pecudibus. Et hæc est voluntas dei, [ne quis ex vobis supergrediatur in negocio, id est, in mercatione [fratrẽ suum, id est, alium Christianum, vt mercaturam centum solidorum extorqueat ab eo pro quolibet C minore precio: [neque circunueniat, id est, neque fraudulenter decipiat, ostendens illi congeriem pannorum exterius valde pulchram & quasi magni precij, cum sit interius vilis: aut æs deauratum vendens illi pro auro, vel his similia faciẽs. Supergressio enim est, vbi ꝓ minore precio illud quod maioris precij est, elicitur: circũuentio autem, vbi per dolum frater in ipsa venditione vel emptione decipitur. Sed vos ab his vitiis, id est, à fornicatione & à passione desiderij atque supergressione & circunuẽtione fratris, idcirco vos cõtinete, [quoniam vindex est dominus de his omnibus, id est, ipse punit hæc omnia in suo iudicio, videlicet nõ solùm opus fornicationis, sed & desiderium illiciti operis, atque iniquitatem non iustæ mercationis. Ipse de his omnibus vltionẽ sumet, [sicut prę-

1.Cor.6

Nota.

B

Nota.

dximus, id est, sicut ante iudicium denũciauimus D [vobis] cum essemus apud vos, [& testificati sumus, id est, testimoniis scripturarum probauimus. Vel testificati sum⁹, id est, testes diuini iudicij fortiter hæc asseruimus. Ideo etiam ab his est abstinendum, quia [non vocauit nos deus in immunditiam, id est, vt immundam & sordidam vitam duceremus: [sed in sanctificationem, id est, vt incontaminatissimã atque mundissimam & virtutibus plenam duceremus conuersationem. Vñde & per legem clamat: Sancti eritis, quia ego sanctus sum. Et quia dei voluntas est sanctificatio vestra, quæ tenenda est eo ordine quo subiunximus, nec vocauit nos deus vt immunde viueremus, sed sanctè: [itaque qui hæc spernit,] quæ nunc de sanctitate & munditia seruãda diximus & de vitiis extirpandis, [non hominem spernit, sed deum, id est, non me spernit, sed deum cuius præcepta loquor, & eius voluntatem annuncio: [qui & dedit in nobis, id est, in cordibus nostris [spiritũ suũ sanctum,] vt omnia per spiritum eius loqueremur & faceremus: & ideo qui dicta nostra quasi verba hominũ spernit, spiritum sanctum per quem omnia loquimur, spernit, & deum cuius est ille spiritus. Erant inter Thessalonicenses nonnulli in supradictis vitiis manentes, & Apostoli verba spernentes: propter quos ita loquitur, ostendens quia contemptus apostolicorum præceptorum in deum potius refunderetur, non in Apostolum.

Leuit.11. 19.&.20. 1.Petri.1

Lucæ.10

E

De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis. Ipsi enim vos à deo didicistis, vt diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuersa Macedonia. Rogamus autem vos fratres, vt abundetis magis, & operam detis, vt quieti sitis, & vt vestrum negocium agatis, & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis: & vt honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.

Ioh..13.15 1.Ioh.2.4.

De supradictis fuit opus scribere vobis, quia F quidam vestrum sunt culpabiles in illis. sed [de charitate fraternitatis, id est, de dilectione qua fratres amare debetis, [non habemus necesse scribere vobis, id est, non est necessarium nobis vt per epistolam vos instruamus. Verè non habemus hoc necesse. Nam [vos ipsi didicistis à deo, id est, docti estis ab euangelio dei, [vt vos inuicem diligatis:] quia Christum dicentem audistis, hoc mando vobis vt diligatis inuicem. Vel per internam aspirationem didicistis hoc à deo, quia spiritus sanctus mox vt cor hominis repleuerit, ardere illud charitate facit: nec potest vnquam discere charitatem, qui spiritum sanctum non habet intus docentem. Vos hoc didicistis, sicut effectu declaratis. Nã [facitis illud in omnes fratres,] id est, diligitis omnes Christianos, & operibus charitatis vos

Ioh.13.15.

G ostenditis illos diligere, non solum in vrbe vestra, sed & [in vniuersa Macedonia.] vos illud facitis, id est, fratres diligitis, sed tamen [rogamus vos fratres vt abundetis magis,] in dilectione fratrum id est, adhuc abundantiorem erga fratres studeatis habere charitatem, [& operam detis vt quieti sitis] à curiositate, quę nō sinit cor curiosi esse quietum. Operam detis. Quasi diceretur: Difficile est dimittere consuetudinem, sed cogite vos, Studete ne curiositas vastet quietem vestræ mentis vt antea. Quæ scilicet curiositas cum alienam quærit vitam discutere, semper sua intima nesciens, studet exteriora cogitare. Graue nanque est curiositatis vitium, quæ dum cuiuslibet mentem ad inuestigandam vitam proximi exterius ducit, semper ei intima sua abscondit, vt aliena sciens, se nesciat. Et curiosi animus quāto magis peritus fuerit alieni meriti, tāto fit magis ignarus sui. Ideoq; quietem habere non potest, dum semper laborat aliorum vitam inutiliter scire: & sæpe vagatur per diuersa loca, vt discere possit aliena facta. Sed vos satagite vt quieti sitis, [& vt vestrum negocium agatis, id est, vnusquisque officium quod ad se
H pertinet, dimissis alienis, quia vobis est vtile in emendatione vitæ vestræ sic agere. [& operemini manibus vestris,] vnde victum habeatis, & vnde beneficia tribuatis, [sicut præcepimus vobis] dū præsentes essemus, quia & opus manuum adiuuat
Eccle.35 quietos esse. Illud enim malū ex ocio venit. Hinc est quod scriptura dicit, quia multam malitiā docuit ociositas. & date operam [vt honeste ambuletis, id est, irreprehensibiliter agatis [ad eos qui foris sunt, id est, coram infidelibus qui sunt extra ecclesiam, vt exemplo vestræ honestatis conuertantur ad honestos mores & ad fidem. Non ergo sectandum est ocium, sed opus faciendum: quia honestum est, & quasi lux ad infideles. & adhuc date operam, vt [nullius aliquid, id est, nullam rem cuiuscūque fidelis [desideretis,] nedum rogetis vel tollatis: sed sufficiat vobis quod habetis, vel ex iusto labore vestro quod vobis deest, acquiratis. Qui enim in ocio viuit, res aliorum concupiscit. Idcirco abiicite ocium, vt vincatis alienarum rerum appetitum.

Nolumus autē vos ignorare fratres de
I *dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita & deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.*

Quia quidam illorum inconsolabiliter deflebant suos amicos mortuos, quasi non amplius resurrecturos, docet eos reuera futuram omnium resurrectionem, & ideo non debere eos immoderate contristari de morte suorum. Quasi dicat: De charitate non indigebatis à nobis doceri, sed de resurrectione mortuorum indigetis. Et ideo [fratres nolumus vos ignorare, id est, nolumus vt ignoretis, sed volumus vt sciatis quæ scienda sunt de [dormiētibus, id est, de mortuis, qui quasi de somno facile surgēt & integro corpore. Sicut enim citius homo à somno euigilat, ita concitę ad conditoris nutum à morte corporis surgent. Ideo nolumus vos hæc ignorare, [vt non contristemini] de morte charorū vestrorum, [sicut & cæteri, id est, infideles contristantur de morte suorum, [qui spē non habent,] spem scilicet resurrectionis & incorruptionis ęternæ. Nam & ideo etiam dormientes eos appellat scripturæ veracissima consuetudo, vt cùm dormientes audierimus, euigilaturos non dubitemus. Vnde & in Psalmo dicitur: Nunquid qui dormit, non adiiciet vt resurgat? Vehementer enim ab infirmis mentibus nomen mortis pertimescitur, somni autem vocabulum nō timetur. Est autem de mortuis qui diliguntur, quædam tristitia quodammodo naturalis. Mortem quippe horret nō opinio, sed natura: nec mors homini accidet, nisi ex pœna quā præcesserat culpa. Quapropter si animalia quæ ita creata sūt, vt suo quæque tempore moriantur, mortem fugiunt & vitā diligunt, quāto magis homo qui sic fuerat creatus, vt si sine peccato viuere vellet, sine termino viueret? Itaque necesse est vt tristes simus, quando moriendo nos deserunt quos amamus: quia etsi nouimus eos nō in æternū nos relinquere hic mansuros, sed aliquantū præcedere secuturos, tamē mors ipsa quā natura refugit, cū occupat dilectum, cōtristat in nobis dilectionis affectū. Ideo nō admonuit Apostolus vt non contristemur, sed vt nō cōtristemur sicut & cæteri qui spē nō habēt. Cōtristamur ergo in nostrorū mortibus necessitate amittendi, sed cum spę recipiendi. Inde angimur, hinc consolamur: inde infirmitas afficit, hinc fides reficit: inde dolet humana conditio, hinc sanat diuina promissio. Permittantur itaque pia corda charorum de suorum dolere mortibus tristitia sanabili, & cōsolabiles lachrymas fundant conditione mortali, quas tamen reprimat fidei gaudium, qua creduntur fideles quando moriuntur, aliquantulum à nobis abire & ad meliora transire. Verè, inquit, non debetis inconsolabiliter contristari, sicut infideles, de morte charorum vestrorum, quasi non sint amplius victuri & vobiscum futuri, quia [si credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita] pro certo credere debemus, quia & deus eos qui dormierunt per Iesum, id est, mortui sunt in Christo, [adducet, cum eo] ad iudicium in die resurrectionis omnium, vt cum Christo iudicent mundum & regnent. Vnde & Zacharias ait: Et veniet dominus deus meus, & omnes sancti cum eo. Vel per Iesum mediatorem adducet eos deus cum eo: quia quod resurgent, & quod cum Christo iudices venient, hoc non nisi per Christum à deo patre accipient. Si credim⁹, inquit, quod Iesus mortuus est &c. Quid est quod prædicator egregius mortem domini, mortem vocat: mortem verò seruorum domini, non mortem, sed somnum nominat, nisi quia infirma corda audientium respiciens, medicamentum prædicationis suæ mira arte apponit: & illū quem iam resurrexisse nouerant, eis mortuum

Margin notes (right column): K; Psal.40; L; M; Zach.14

A tuum insinuare non dubitat, eos verò qui necdum resurrexerant, vt spem resurrectionis insinuet, nõ mortuos, sed dormientes vocat? Nõ enim verebatur dicere mortuum, quem auditores iam resurrexisse cognouerant: & verebatur dicere mortuos, quos resurrecturos vix credebant.

Hoc enim vobis dicimus in verbo domini, quia nos qui viuimus, qui residui sumus, in aduentu domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse dominus in iussu & in voce archangeli, & in tuba dei 1.Cor.15. *descendet de cælo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum domino erimus. Itaque consolamini inuicem in verbis istis.* B

Verè illi qui nunc in mortis somno dormiunt, venient viui cum Christo. Nam [hoc dicimus vobis] non in nostro, sed [in domini verbo,] quia nõ noster, sed domini est sermo, quem de hac re vobis loquimur, quoniam ipso docente ac iubente, vel per os nostrũ loquẽte, loquimur vobis talia. Hoc scilicet dicimus, [quia nos qui] tunc tẽporis in carne [viuimus, qui residui sumus,] omnibus præcedẽtibus sanctis, id est, quorum vita tunc est adhuc in corpore residua, [non præueniemus in aduentu domini eos qui dormierunt, id est, non anticipabimus eos qui longe ante mortui fuerant, vt primi ante illos occurramus domino, sed cum illis pariter occurremus. Hunc modum resurrectionis ideo docet Apostolus, quia viderentur viuentes citius posse domino occurrere quàm mortui. Tam velociter enim fiet omnium resurrectio, vt viuentes nequeant præcedere mortuos. Nã voce iustorum qui tunc viuentes in carne sunt inueniendi, locutus est nunc Apostolus: quia & ipse iustus erat, atque in carne viuebat, & nouissimos sanctos fore communionis suæ præuidebat, ideoque C verbis eorum vtebatur. Sed Thessalonicenses hoc non intelligentes, putauerunt quod Paulus & qui cum eo scribebant epistolam, dicerent se reperiendos in die consummationis in carne, & coniecturis variis fluctuabant atque dicebãt: Si Paulus inueniendus in corpore est, proximus est dies iudicij. Vnde corrigit eos in secunda epistola. Putabãt enim quod in diebus eorum futura esset generalis resurrectio, quoniam Apostolus verbo præsentis temporis dixerat, nos qui viuim⁹. Qua causa præcipue coactus est aliam illis epistolam scribere. Viuentes nãque & residuos (vt diximus) nominauit, non quo vellet intelligi se cum sociis suis tempore resurrectionis in corpore reperiendos, sed nos dixit pro eo quod est, iustos, de quorum numero & ipse erat. Ipsi enim rapientur obuiam Christo, & non peccatores. Viuentes autem, nõ iuxta tropologiam sanctos accipimus, qui peccato mortui nõ sunt, sed omnes quos in corpore inueniet Christus adueniens. Quodque sequitur, non præueniemus eos qui dormierunt, non ad peccatores est referendum, qui somno negligentiæ sopiti sunt. neque enim peccatores cum iustis rapientur obuiam Christo, sed ad eos referendum est quos mors dissoluerat. Non præueniemus ad occurrendum domino eos qui dormierũt, sed ipsi prius euigilabũt, id est, resurgent q̃ nos incipiamus occurrere domino. [Quoniam ipse dominus] in propria persona [descendet] localiter de cælo, vel de cælo, id est, de occulto, & hoc [in iussu patris.] Descendet enim missus à patre, non diuersitate virtutis, sed dispensatione iudicis. Vel in suo iussu descendet, quia iubebit resurgere mortuos & occurrere sibi. Nõ enim veniet humilis & occultus vt olim, sed excelsus & manifestus & cum imperiosa autoritate, vt omnia mox fiant quæcunque iusserit. [& in voce archangeli,] quoniã archangelus voce magna clamabit, ante eũ excitãs mortuos. De cuiusmodi voce dicit ipse: Media autẽ nocte clamor fact⁹ est, ecce sponsus venit, exite obuiã ei. [& in tuba dei, id est, in aliquo sono magno & publico, diuinitus facto. De cuiusmodi tuba rursum ipse dicit, quia venit hora in qua omnes qui in monumẽtis sunt, audient vocem filij dei, & procedent. Hæc tuba omnes excitabit, & inimicos terrebit, suos ad bellum inuitabit, vt expugnẽt aduersarios, & effugẽt à facie domini atque mittant in gehennam. Et iterum sicut tuba quondam in festis conuocabat populum Hebræorum, sic hæc tuba conuocabit ad solennitatem æternæ lætitiæ populum sanctorum. Deo, inquit, iubente & voce archangeli atque tuba dei sonante, [descendet] dominus Iesus [de cælo] in aera, non in terram. Nam quia in iudicio erunt, & qui ad cælum assumentur, & qui in terra relinquentur, idcirco dominus inter cęlum & terram, id est, in aere faciet de vtrisque iudicium. Et ipso descendẽte, mortui qui in Christo sunt, id est, qui in fide & dilectione Christi præsentem vitam finierunt, [resurgent primi, id est, antequam illi qui tunc viuent, occurrẽt Christo, [Deinde, id est, facta illorum resurrectione, [nos qui viuimus, id est, illi de nobis qui viui tũc inuenientur, [qui relinquimur, id est, qui tormentis Antichristi erunt residui ex nobis, [simul cũ illis rapiemur] ab angelis [in nubibus obuiam Christo in aera.] Vltimis sanctis se continuat Apostolus propter vnitatem ecclesiæ, cuius membra sunt & primi & nouissimi iusti, & propter similitudinem passionũ, quoniam similes apostolis erunt in passionibus illi nouissimi, [propter quod & dignissimi erunt. Qui tamẽ cũ viui reperientur, non præuenient mortuos. Adeo velociter fiet resurrectio mortuorũ. Sed cum illi fuerint resuscitati, occurrent domino in suis corporibus & illi, qui viuentes in corporibus fuerint inuenti, ita tamen, vt inglorių & corruptiuũ, & mortale, gloria, & incorruptione, & immortalitate mutetur, vt qualia corpora surrectura sunt, in talẽ substantiã etiam viuorũ corpora transformẽtur. Reuera enim quantum ad præsentia verba pertinet,

Marginal markers (right column): D; E — Matt.25; Iohan.5.; Nu.10.29 & 31. Psalm.80.; F

G pertinet, videtur Apostolus asserere quosdā in fine seculi, adueniente domino, cum futura est resurrectio mortuorum, non esse morituros, sed viuos repertos in illam immortalitatem, quæ sanctis etiam cæteris dabitur, repente mutandos, & simul

1.Cor.15. cum illis rapiendos in nubibus. Sed videamus ne huic sensui sit contrarium, quod idem Apostolus scribit ad Corinthios, Omnes quidē resurgemus, vel omnes quidem dormiem⁹. Si ergo sanctos, qui reperientur Christo veniente viuentes, eique venienti obuiam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalib⁹ corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros nullas; in verbis Apostoli patiemur angustias, vbi dicit, Omnes resurgemus, vel omnes dormiemus. quia nec illi erunt à resurrectione alieni, quam dormitione precedent, quamuis breuissima, non tamen nulla. Neque enim dicendum est, fieri nō posse vt dum per aera in sublime portantur, & moriantur & reuiuiscant. Quod autem subiecit, [& sic semper cum domino erimus,] non ita accipiendum est, tanquā

H in aere nos dixerit cum domino semper esse mansuros, quia neque ipse vtique ibi manebit. Venienti quippe ibitur obuiam, non manenti. Sed ita cū domino erimus, id est, sic erimus habentes corpora sempiterna, vbicunque cum illo fuerimus. Omnes scilicet electi, & qui de somno mortis excitati, & qui viuentes in carne reperti fuerimus, rapiemur in nubibus obuiam domino in aera, & sic, id est, omnes simul immortales erimus semper cū domino, sicut ipse dixit: Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi ego sum & illi sint mecum, vt videant claritatem meam. Quandoquidem omnes resurgemus, & cum domino semper erimus, [itaq; consolamini inuicem, id est, consoletur alter alterum de morte amicorum suorum [in verbis istis,] quæ diximus de resurrectione & societate vel gloria perenni omnium iustorum. Pereat contristatio, vbi tanta est consolatio. Detergatur luctus ex animo, fides expellat dolorem in tanta spe gloriæ. Omnes enim iusti cū amicis suis sine fine simul manebunt immortales atque beati in regno Christi. Et ideo non debetis amicos vestros, qui mortui

I sunt, lugere quasi amissos: quia non amisistis eos, sed præmisistis.

CAPVT V.

*D*E *temporibus autem & momentis fratres non indigetis vt scribamus vobis. Ipsi enim diligēter scitis, quia dies domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti, & non effugient.*

De resurrectione indiguistis per epistolam nostram doceri, sed de temporibus & momentis quibus futura est ipsa resurrectio, nō indigetis vt scribamus vobis. [De temporibus, id est, vtrum æstate an hyeme, & vtrum die an nocte, siue quo mense vel post quot annos venturus sit CHRISTVS. K

[& momentis, id est, qua hora diei vel noctis venturus sit CHRISTVS, [non indigetis fratres, id est, nō est necesse [vt scribamus vobis,] quia non prodesset vobis hoc scire. Non est opus vt de his scribamus vobis, quia vos ipsi scrutando scripturas vel docti à nobis, [diligēter, id est, studiose [scitis quia dies domini, id est, dies iudicij vel dies mortis, in quo dominus vnumquēque iudicabit, [ita veniet] latenter incautis, [sicut fur in nocte.] veniet enim in nocte, id est, in ignorantia, hoc est, veniet nullo sciente aut sperante, veniet subitaneus & improuisus, veniet vt fur, qui latenter venit dum dormiunt homines, & omnia subripit, vt qui diues obdormierat, euigilans nihil inueniat. Sic enim continget securis & negligentibus per improuisum aduentum diei domini. Et propterea cœpit Apostolus loqui de temporibus, vt moneret discipulos cauere sibi, ne ita deprehendantur. Hoc igitur opus est scire, vt curent filij lucis esse, L

& parato corde vigilare, qui nolunt ab illa die sicut à nocturno fure comprehendi. Nam si ad cauendum hoc malum, id est, ne dies domini tanquā fur inueniat imparatum, opus esset nosse temporum spatia, non diceret Apostolus, non opus esse vt hoc scriberet, sed hoc potius esse scribendum tanquam doctor prouidentissimus iudicaret. Nūc autem nec opus illis esse monstrauit, quibus sufficiebat vt scirent, imparatis atque dormientibus diem domini sicut furem esse venturam: atque sciendo hoc, essent ipsi vigilantes & parati post quantalibet tempora veniret: & suum seruauit modum, vt scilicet apostolus non tantum presumeret alios id docere, de quo apostolis dominum dixisse cognouerat: Non est vestrum nosse Actuū.1.

tempora vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. de his enim temporibus & momentis non erat opus vt scriberet eis. Verè, inquit, vt fur veniet amatoribus seculi dies illa. [Cum enim dixerint, pax] est nobis & in ipsa pace [securitas] de futuro, quia nihil molestiarum amplius euenturum nobis formidamus, [tunc] subito descendente iudice, [repentinus eis superueniet interitus, id est, mors æterna corporis & animæ, [sicut M

dolor] superuenit mulieri [habenti in vtero] prolem, quia malum conscientiæ ipsorum incipiet eos subito torquere, cum per iudicis aduentum cœperit vrgeri vt ad lucem prodeat, id est, omnibus appareat. Mulier enim prægnans quod in vtero diu portauit cum pondere, tandem eiicit cum dolore: quia & reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum & grauauit eam, in conspectu iudicis cum graui tormento cunctis manifestabunt. Mulier cum voluptate pondus illud concepit, sed (vt dictum est) cum dolore eiicit: quia & reprobi culpam cum voluptate libenter commiserunt, sed ante districtum iudicem hanc inuiti multa cum amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat, subitis doloribus incipit vrgeri vt pariat: quia & reprobi dum non præuident: incipiunt re-

pentinis

A repentinis cruciatibus compelli, vt latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni iudicis ad publicum proferāt. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnātis, [& non effugient.] Mulier nanque euadit, sed illi non effugient. Dominus circa finem seculi tribulationem maximam esse denunciat futuram, & dicit, arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi. Apostolus verò testatur, quia dicent, pax est & securitas. Sed dominus hoc de electis loquitur, Apostolus verò de reprobis. Intelligamus ergo nō ea impleri modò quæ dominus prænūciauit, sed tunc esse potius ventura, quando sic erit tribulatio vniuerso orbi, vt ad ecclesiā pertineat quæ in vniuerso orbe tribulabitur, non ad eos qui tribulabunt eam. Ipsi enim dicturi sunt, pax & securitas, vt repentinus illis superueniat interitus, & eos aduentus domini sicut fur in nocte comprehendat, quando ecōtrario gaudebit & exultabit, qui diligit manifestationem domini. Sed & hoc notādum, quia post mortem Antichristi quadragintaquinque dies concedentur ad emendationem his, qui ad vitam prædestinati sunt, & in Antichristi persecutiōe offenderūt. Sed qui ad vitam præordinati non sunt, nec morte principis sui corrigentur: sed toto corde mundanis inhærentes, gaudebunt, & vxores ducent, atque cōuiuia facient, & domos ædificabūt, dicentes: Pax est nobis & securitas, licet princeps noster sit mortuus. Et dum ita pacatos & securos se putauerint, subito iudex apparebit, omnésq; tales condemnabit.

Luc.21.

B

Vos autem fratres non estis in tenebris, vt vos dies illa tāquam fur comprehendat. Omnes enim vos filij lucis estis & filij diei. non estis noctis neque tenebrarum.

Illis erit improuisus dies domini, vt illaqueet eos ad mortem propter cordis ipsorū cæcitatem. Sed [vos ô fratres non estis in tenebris] ignorantiæ & infidelitatis vel cupiditatum secularium, ita [vt vos dies illa tanquam fur comprehendat] ad mortem. Illi enim sunt in tenebris & non vigilant aduersus aduentum furis, qui præsumentes de cupiditatibus suis, & in deliciis huius seculi diffluētes, tument & eriguntur aduersus humiles, & insultant sanctis intelligentibus atque tenētibus angustam viam, quæ ducit ad vitam. Sed vos nō estis tales, quia non cæcant vos seculi cupiditates. Nam [omnes vos estis filij lucis, id est, Christi, qui ait: Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris nō maneat. [& filij diei, id est, ecclesiæ sanctorum, quā illuminat sol iustitiæ Christus. Verè filij estis Christi & ecclesiæ, quia [non estis filiis noctis, id est, diaboli qui est nox, de qua sanctus Iob dicit: Noctem illam tenebrosus turbo possideat; neque estis filij tenebrarum, id est, infidelium & iniquorum, qui si conuersi fuerint, audient: Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. Vel omnes vos estis filij lucis, id est, filij diei: & filij diei, id est, sanctæ conuersationis. Et ne quis putet partim posse esse diei, partimque noctis, addo quia non estis noctis, id est, ignorantiæ vel infidelitatis: neq; tenebrarum, id est, malorum operum. Nam filij noctis & tenebrarum, sunt infideles & iniqui. Noctis, inquam, & tenebrarū filij sunt, q omnia mala operātur: & vsq; adeò filij noctis sunt, vt timeant videri quæ faciūt. Qui autem publicè talia operantur, sunt quidem in luce solis, sed in tenebris cordis.

C

Matth.7 Luce.13.

Iohan.12

Iob.3.

Ephe.5.

D

Igitur non dormiamus sicut cæteri; sed vigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & charitatis & galeam spem salutis. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per dominum nostrum Iesum Christum, qui mortuus est pro nobis, vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus. Propter quod consolamini inuicem & ædificate alterutrum, sicut & facitis. E

Quādoquidem non sumus noctis, [igitur non dormiamus, id est, non torpeamus in bonis secularibus, [sicut cæteri, id est, sicut infideles, qui ad noctem pertinēt: [sed vigilemus, id est, vigili corde aduentū occulti iudicis expectemus, attendentes omnia hæc esse transitoria & cito peritura: [& sobrij simus, id est, sobrie his vtamur, non quasi bonis nostris, sed ad sustentationem datis. Non dormiamus, id est, non simus securi & desidiosi, quasi hoc nobis sufficiat quod Christianitatis religionem suscepimus, & ideo negligēter agamus: sed vigilemus, id est, corporis & negligentiæ tenebras à nobis repellamus, & oculos mētis ad aspectum veri luminis apertos teneamus: & sobrij simus, id est, ebrietatem secularium cupiditatū caueamus. Et iustum est vt nos qui ad noctem non pertinemus, somnum & ebrietatē fugiamus: quia [qui dormiunt, id est, qui delectabiliter torpent & quiescunt in præsentibus, [nocte dormiunt, id est, iniquitate delectantur: [& qui ebrij sunt, id est, quos inebriat amor seculi, vt immoderatè vtantur his rebus transitoriis, in nocte cordis [sunt ebrij.] Nox enim est iniquitas, in qua illi obdormierunt & inebriati sunt cupiendo ista terrena. & omnes istæ felicitates quæ videntur seculi, somnia sunt dormientium: & quomodo qui videt thesauros in somnis, dormiens diues est, sed euigilās pauper, sic omnia vana ista huius seculi, de quibus homines gaudent, in somno apparent & in ebrietate cernūtur. Euigilabunt & sobrij fient amatores talium quando nolent, si modo quando vtile est, non euigilauerint & sobrij fuerint: & inuenient somnia fuisse illa & transisse sicut vmbrā. Illi qui sunt no-

F

G ctis,dormiunt & inebriantur: sed [nos qui sumus diei,simus sobrij,id est,moderatè vtamur his temporalibus,& propter præsentia bona non obliuiscamur quærere futura,id est,æterna. Sobrij, inquam,simus. Quod esse poterim⁹,si fuerimus [induti loricā fidei & charitatis, id est,si fides & charitas instar loricæ nos vndiq; munierint aduersus omnia diaboli iacula,id est,contra vniuersa vitiorum tentamenta. Sicut enim lorica munit vitalia, sic fides & charitas munit cor nostrum,ne lędatur à vitiis irruentibus. Et quamuis nunc Apostolus dicat loricam fidei, alio tamen loco dixit scutum fidei. Scutū ergo est fides, quia tela inimicorū excipit & repellit. Lorica etiā est, quia interiora nostra transfigi non sinit. Similiter & charitas nobis est lorica,quia malignorum spirituum iacula non sinit ad cor nostrū interius penetrare. Simus etiā induti galeam,scilicet [spē salutis] vt spes æternæ salutis ad superna tendens,obuoluat,id est, protegat caput interioris hominis, id est, mentem no- H stram, ne lædatur ab ictibus inimicorum, id est,à tentamentis dæmonum in hoc cōflictu vitiorum. Spes enim protegens mentis caput, est nobis galea,quæ scilicet spes dicitur salutis, quia per spem venimus ad salutem. Et recte dicitur spes salutis, [quoniam non posuit Deus nos in iram,sed in acquisitionem salutis, id est, non posuit nos ad hoc in spe,vt eamus in iram damnationis,sed vt acquiramus salutem bene operando. Non enim ociosis datur salus, sed his qui merito bonorum operum acquisierint eam. Et hoc [per dominum nostrum Iesum Christum,] quia nullum iustitiæ meritum salutem nobis acquirere posset,nisi per mediatorem Dei & hominum. Vel ideo sobrij simus & armis virtutum induamur, quia non posuit Deus nos in iram,sed in acquisitionem salutis,id est, nō ordinauit & statuit nos ad hoc, vt iram exerceret in nos,sed vt acquireret nos ad salutem per Christum mediatorem,[qui mortuus est pro nobis, id est,qui nos morte sua redemit ab ęterna morte,[vt siue vigilem⁹.i.in corpore viuam⁹,[siue dormiamus.i.in somno mortis quiscam⁹, [simul cū illo] I qui est,viuamus.i.semper sit & viuat cū illo mens nostra, siue dum in hoc seculo viuimus,siue dum in sepulchro dormimus.[Propter quod.i. qa hæc spes est nobis,quia Christus mortuus est ad horam pro nobis,vt nos semper cū illo viuamus,[consolamini inuicem.i.cōsoletur ex vobis alter alterum in aduersis præsentiū tribulationum, vel in obitu charorū.[& ædificate alterutrum. i. vicissim vosmetipsos per bona colloquia & per bona exempla ædificate in virtutibus,vt & singuli & simul omnes ædificemini templum domino. Aedificate inquam,[sicut & facitis.] Collaudat eos, vt magis ac magis prouocet ad studium bene agendi. Hucusque autem generaliter locutus est omnibus, sed nunc singulariter ad subditos admonēdos,vt prælatos suos honorent & diligant,se transfert: posteà monebit & prælatos, vt corrigant subditos. Quia verò humiles erant & ad obediendum prōpti, ideo non imperando, sed rogando iniungit eis ea quæ vult vt faciant. Vnde nec apostolū se K dixit in exordio epistolæ, quia non erat necesse vt cogerentur apostolica autoritate. Sic & nūc prælati ecclesiæ bonos subditos humiliter rogare debent, vt in melius proficiant: non imperiosè cōpellere,vt inuiti bona faciant. Ecce enim subiungit Apostolus:

Ephe.6. Nota. Exodi.3.

Rogamus autem vos fratres,vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in domino,& monent vos, vt habeatis illos abundantius in charitate: & propter opus illorum pacem habete cum eis.

Vos omnes consolamini & ædificatis inuicem alij alios,vt monemus. Sed [vos ô fratres] qui subditi estis,[rogamus vt noueritis.i.ostendatis nosse vos per reuerētiam & honorem [eos qui] in regimine ecclesiastico [laborāt inter vos, & præsunt vobis in domino.i.ordinatione domini, vel in his L quæ ad dominum pertinent. [& monent vos] vt mala caueatis & bona faciatis,vel ad meliora proficiatis. Ita scilicet noueritis eos,[vt habeatis illos abundātius in charitate,id est, magis quàm cæteros diligatis & honoretis illos,ac bonis corporalibus alatis. Volo enim vt ex charitate presbyteros honoretis,ac reuerentiā illis exhibeatis. [Et propter illorum opus,] id est, quia increpant vos aut etiam aliquando puniunt vos, videntes sic oportere fieri,[habete pacem cū eis,id est, nolite murmurare,nolite pacis amicitiam relinquere,si resęcauerint vestra vitia,sed ideo magis pacem firmam seruate,quia ipsi non ex odio,sed ex charitate corripiunt vos. Pulchre obuiat Apostolus peruersitati eorum, qui dum pro culpis suis increpantur aut verberantur, pacem, quam cum prælatis suis habebant,abiiciūt, ac discordias & murmurationes faciunt, dum cum prælatis suis haberi pacem iubet propter opus ipsorum. Vel ita distingui potest: habete illos abundantius in charitate propter opus illorum, id est, propterea magis amate illos, quia monent vos & corrigunt, sicut scri- M ptum est, Argue sapientem, & diliget te. & habete pacem cum eis, vt nunquam discordetis ab illis, etiam si grauiter vos increpauerint aut verberauerint.

Prouer.9

Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos,consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat,sed semper quod bonum est, sectamini inuicem & in omnes.

Nunc ad prælatos est sermo. Subditos rogauimus vt honorent præpositos suos, & pacē cum eis habeant. Sed [vos fratres] qui præestis, [rogamus, corripite inquietos].i. castigate curiosos & pacis quietē turbātes,atque indisciplinatos ac vagos, Corripite illos, ne sitis mercenarij: quia qui ideo cessat à correptione talium,ne perdat munus quod

A quod ab his accipere solebat, vel ne patiatur ab
Nota. his aduersa, mercenarius est, non pastor. [consolamini etiam pusillanimes, id est, eos qui pusillũ habent animum ad tolerantiam præsentium aduersitatum, & contristantur pro malis quæ sibi accidunt, siue illos qui à spe deficiunt pro magnitudine peccatorum suorum. [suscipite infirmos, id est, nolite abiicere eos qui in conscientia sua, vel in actionibus suis sunt infirmi, sed suscipite illos ad sanandum sicut spiritales medici. Et si in hoc officio vobis aliquid iniurię à subditis illatum fuerit, [estote patientes ad omnes,] qui vobis molesti fuerint. Hoc etiam videte, id est, diligenti consideratione attendite, [ne quis alicui reddat malum pro malo, id est, non solummodo vos non reddatis malum pro malo, sed etiam videte ne alius reddat. Tunc etiam malum pro malo reddetis, si eos qui malum vobis irrogant, ad pœnitentiam non pro-
Nota. uocaueritis. Hoc nanque loco intelligendũ est tũc potius malum pro malo reddi, si is qui corripiendus est, non corripitur, sed praua dissimulatione negligitur. Aliquando autem homines correptores suos putant inimicos suos. Ideo cum dixisset, corripite inquietos: subiecit, consolamini pusillanimes. Si forte enim de correptione incipit defi-
B cere, & perturbatur, tunc oportet cõsolari. Suscipite infirmos, ne per infirmitatem cadant. Si titubare eum fecit infirmitas, sinu tuo suscipiat charitas. Ac deinde videte ne quis alicui malũ pro malo reddat. Ergo non est malum, correptio si fit. Ille autem malũ pro malo ei reddit, cui correptionem subtrahit. Videte ne quis aliquãdo cuiquam id faciat, [sed semper sectamini omnes quod bonum] & rectum[est inuicem,] id est, vicissim inter vos, [& in] id est, erga omnes alios.

Semper gaudete in domino, sine intermißione orate, in omnibus gratias agite. Hæc est enim voluntas Dei *in Christo* Iesu *in omnibus vobis.*

Hæc communiter omnibus dicũtur. Licet frequenter aduersa patiamini, tamen nolite cõtristari, sed semper & in prosperis & in aduersis gaudete. Sed quia malũ est seculari gaudio gaudere, pro-
C pterea subiungo vt gaudeatis [in domino,] nõ in seculo nec in vobisipsis. In domino gaudete, vt intus apud eum sit gaudium vestrũ & gloriatio vestra. [sine intermissione orate, id est, vt nullo die intermittatis certa tempora orandi. Sed & continuum cordis desiderium, continua oratio est. Nũquid enim sine intermissione possumus genu flectere, corpus prosternere, vel manus leuare, vt de hoc nobis dicatur, sine intermissione orate? Sed qui nunc vult intermittere orare, non intermittat desiderare. Sic enim orabat Moyses, cui taceti di-
Exodi. 14. xit dominus: Quid clamas ad me? Clamabat enim corde, quamuis nihil diceret ore. Ita iuge desideriũ & incessabilis amor, assidua est oratio sanctorum. [In omnibus Deo gratias agite.] Vera fidelium humilitas est, in nullo superbire, in nullo murmurare, nec ingratum esse, nec querulum: sed D
in omnibus Dei iudiciis deo gratias agere, deúmque laudare, cuius omnia opera aut iusta sunt, aut benigna. In omnibus ergo quæ vobis acciderint, agite Deo gratias. Et debetis hæc nõ inuiti facere, id est, gaudere semper & orare & gratias agere: quia [hæc est voluntas Dei. i. hoc vult Deus vt ista faciatis. Quæ voluntas est [in Christo Iesu,] quia in Christi beneficio concessit Dei volũtas hominibus, vt ista possint facere. Et est [in omnib⁹ vobis] hæc Dei voluntas, id est, Deus hoc vult vt omnes vos, maiores atque minores, ista faciatis.

Spiritum nolite extinguere, prophetias nolite spernere. Omnia autem probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos.

Quia quidam inter eos habebant spiritalia dona, sed ab aliis propter inuidiam prohibebantur exercere illa, nec prophetare sinebantur, sed prophetiæ ipsorum ab æmulis contemnebantur, ideo nunc per Apostolum dicitur: Spiritum nolite &c. Non quia spiritus sanctus extingui possit, sed quia quantum in ipsis est, extinctores eius merito vocantur, qui sic agunt vt extinctum velint. [Spiri- E
tum] (inquit) [nolite extinguere.] Et tãquam exponens quid diceret, adiecit: [prophetias nolite spernere.] Extingunt ergo quantum ad eos, spiritum, qui prophetias spernunt: quoniam ignem spiritus sancti, qui prophetas ad loquendum illuminat & inflãmat: extinguere & adnullare conãtur. Nolite spiritum extinguere, id est, si spiritus sanctus alicui reuelat aliquid, nolite prohibere quod sentit loqui. Et prophetias nolite spernere, id est, quæ sancti per spiritum sanctum prædixerint, nolite putare falsa esse vel negligere: sed credite vera esse, & reuerenter suscipite. sed tamẽ iux ta Iohannem, nolite omni spiritui credere, sed pro
bate spiritus si ex deo sunt. Vnde & hîc subditur: 1. Iohan. 4
[Omnia autem probate, quod bonũ est tenete,] Honorate prophetias, sed tamen non omnium dicta indiscrete recipiatis, sed probate, id est, ratione discutite omnia, vtrum bona an mala sint: & quod bonum inuenietur, tenete. Postquam singula quęque discusseritis, & certa probatiõe quale sit vnũquodque noueritis, quod bonum esse noueritis, te- F
nete: & ecõtra [ab omni specie mala abstinete vos, id est, non solum ab eo quod veraciter malum est, sed etiã ab ipsa similitudine mali, hoc est, si quid mala specie malum aliquid pretendit, etsi malum non sit, vos tamen abstinentes sitis ab eo, ne mala specie malum exemplum detis hominibus. Non enim occasionem malæ suspicionis de vobis dare hominibus debetis, cùm vos malam conscientiam non habeatis.

Ipse autem deus pacis sanctificet vos per omnia, vt integer spiritus vester & anima & corpus sine querela in aduentum domini

G *ni nostri Iesu Christi seruetur. fidelis est Deus qui vocauit vos, qui etiam faciet.*

Ego quidem vos moneo ita viuere & sanctitati operam dare, sed [ipse Deus] faciat in vobis quod moneo. Deus pacis, id est, Deus cui per Christum qui pax nostra est, recōciliati sumus, & qui potest inquietudinem præsentium tribulationum remouere, [sanctificet vos] interius exteriusque [per omnia,] vt nulla pars vestri absque sanctificatione sit. Ita vos sanctificet, [vt integer seruetur vester spiritus, id est, illud quo intelligitis: [& anima, id est, illud quo viuitis: [& corpus, id est, illud quo visibiles atque contrectabiles estis. Tria sunt enim quibus homo constat, id est, spiritus & anima & corpus. Quæ rursus duo dicuntur, quia sæpe anima simul cum spiritu nominatur. Pars enim quædam eius rationalis, qua carent bestiæ, spiritus dicitur. Principale itaque nostrum, spiritus est. Deinde vita quæ coniungit hunc corpori anima vocatur. Postremo ipsum corpus, quoniā visibile est, vltimum nostrū est. Ilud enim quo ratiocinamur
H & intelligimus atque sapimus, ita proprie spiritus nuncupatur, vt non sit vniuersa anima, sed aliquid eius, id est, rationale nostrum, quo sentit & intelligit ipsa anima, non sicut sentitur corporis sensibus sed sicut ille est intimus sensus, ex quo est appellata sententia. Hinc autem pecoribus sine dubitatione præponimur, eo quod sint illa rationis expertia. Non enim spiritum habent, id est, intellectum & rationis ac sapientiæ sensum, sed animam tātum. Et si spiritus pecorum in scripturis appellatur, spiritus pro anima nominatur. Sit ergo vester spiritus integer, id est, nullo consensu peccati vulneratus: & anima vestra integra .i. delectationibus carnis non sauciata: & corpus integrum, id est, peccati perpetratione non læsum. Et ita seruetur integra omnis vestræ substantia naturę [in aduentum domini nostri Iesu Christi,] vt cum venerit dominus, non inueniat in vobis peccatorum vulnera. Vsque in aduentum domini, id est, vsque in finem vite præsentis seruetur integra: quia qualis quisque de hac vita exierit, talis apparebit in aduentum iudicis. Et seruetur [sine querela, id est,
I tam innocens, vt nemo possit de ea iuste cōqueri. Aliud nanque est, esse sine peccato, quod de solo in hac vita vnigenito dictum est: aliud est, esse sine
1. Petr. 2 querela, quod de multis sanctis etiam in hac vita
Luc. 1. dici potuit. Quoniam est quidā modus bonæ vi-
Philip. 3. tę, de quo etiam in ista humana conuersatione iusta querela esse non possit. Quis enim iuste queritur de homine qui nemini male vult, & quibus potest fideliter consulit, nec contra cuiusquam iniurias tenet libidinem vindicandi, vt veraciter di-
Matth. 6. cat, Sicut & nos dimittimus debitoribus no-
Lucæ. 11. stris? & tamen ex eo quod iterum dicit, Dimitte sicut & nos dimittimus, sine peccato se non esse declarat. Itaque sine querela conseruemini vsque in aduentum domini, id est, vsque ad terminū vitę huius, vt nemo possit de vobis querelam facere. Et vere integri sine querela seruabimini, quia [fidelis est Deus, id est, verus in promissis, [qui vos K
vocauit] ad vitā, [qui etiam faciet] vt integri perueniatis ad eam.

Fratres, orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro vos per dominum, vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

Orate, inquit, [fratres pro nobis,] vt auxilio vestræ orationis liberemur à malis, & bona quæ cupimus assequamur. & ex nostra parte [salutate fratres omnes,] vt per hanc salutationem impleantur maiori gratia, & magis accendātur in amorem nostri. Salutate illos [in osculo] non lasciuo nec ficto, sed sancto, id est, casto & vera dilectione pleno. Adiuro etiā [vos per dominum,] vt si propter simplicem iussionem neglexeritis facere, vel saltem propter sacramentum adiurationis hęc faciatis. Adiuro vos [vt hæc epistola] quam mitto L
vobis, [legatur omnibus fratribus sanctis, id est, baptismo sanctificatis, vt omnes ædificentur per eam & confirmentur. vel sanctis, id est, perfectis, vt & ipsi proficiant. Et vt hæc omnia facere valeatis, [gratia domini nostri Iesu Christi sit vobiscum,] cuius auxilio compleatis. Amen.

Primæ ad Thessalonicenses epistolæ finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES.

PErseuerantibus vel exercētibus se magnis tribulationibus, aliam scribit Apostolus ad Thessalonicenses epistolam, iterum monens eos ad patiētiam, & ostendens fieri iusto Dei iudicio, vt boni per pręsentes tribulationes ad gloriam perpetuæ quietis perueniant, & mali propter iniurias quas sanctis inferunt, pœnas æternas subeant. Ostendit etiam non instare temporibus eorum diem domini, sicut ipsi putabant propter quæ- 1. Thess. 4.
dam eius verba, quæ de resurrectione posuerat in præcedente epistola. Nam quod dixerat, Mortui qui in Christo M
sunt, resurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cū illis in nubibus obuiam Christo in aëra, hoc ipsi non intelligentes, cōturbati sunt, æstimantes quòd in diebus eorum qui tunc viuebant, venturus esset dominus. Qua de causa præcipue secūdam hāc Apostolus scribens eis ab Athenis epistolam, intendit huiusmodi opinionem destruere: ne cum transiret tempus, quo dominum crediderant esse venturum, & venisse non cernerent, etiā cætera fallaciter sibi promitti arbitrātes, de ipsa mercede fidei desperarent. Nam si Apostolus in hoc mentitus putaretur, per omnia reprobaretur: & ita diabolus tali opinione deluderet eos ac deciperet. Propterea corrigit apostolus hunc eorum errorem, & ostendit quędam certa signa demonstrari antequam dies iudicij veniat, scilicet primo venturam discessionem & reuelandum hominem peccati, qui est Antichristus. Remotione autem erroris huius facta, suo more transit ad moralem exhortationem, vbi & aspere corripit quorundam inquietudinem. Sic autem incipit:

EPISTOLAE

A EPISTOLAE PAVLI SEcundæ ad Thessalonicenses,

CAPVT I.

P AVLVS & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiū in Deo patre nostro & domino Iesu Christo, gratia vobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Hæc superius exposita sunt. Post salutationem sic inchoatur:

Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignum est, quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas vniuscuiusque vestrum inuicem, ita vt nosipsi in vobis gloriemur in ecclesiis Dei, pro patiētia vestra & fide in omnibus persecutionibus vestris & tribulationibus, quas sustinetis in exēplum iusti iudicij dei, vt digni habeamini in regno Dei, pro quo & patimini: si tamen iustū est apud Deum retribuere tribulationem his qui vos tribulant, & vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in reuelatione domini Iesu de cœlo cum angelis virtutis eius, in flamma ignis dantis vindictam his qui non nouerūt Deum, & qui non obedierūt euāgelio domini nostri Iesu Christi.

B

A magna laude eorum inchoat, vt laudādo eos roboret & nutriat, sed de omnib⁹ quę in eis laudat præmittit deo gratias, significans eos à deo habere omnia quæ laudat, vel pro quibus laudat eos, ne forte ex his quæ diuinitus acceperant, extollerētur quasi ex seipsis hæc habētes. Superbia enim plerunque nascitur ex bene gestis. Debemus (inquit) ô [fratres agere semper deo gratias pro vobis, ita] magnifice [vt dignum est:] quia pro magnis magnæ gratiæ sunt agendæ: [quoniam fides vestra] non decrescit in tribulationibus, sed supercrescit, id est, quotidie maior efficitur & superat aduersitates, vel adeo proficit, vt operetur supra quàm præcepimus. & similiter [charitas vniuscuiusque vestrum abundat, id est, abundanter exuberat inuicē, id est, inter vos. & quia ita supercrescit fides vestra & abundat charitas, inde gratias agere debemus deo pro vobis, non ita vos laudare tanquam hoc habeatis ex vobis. Ita supercrescit & abundat fides & charitas vestra, vt nosipsi qui non de paruo gloriaremur, [in vobis gloriemur in ecclesiis dei, id est, apud ecclesias fidelium, quibus exemplum de vobis damus. Videte ergo ne sitis exemplum defectus. gloriamur apud sanctorum ecclesias in vobis, id est, de bonis qui sunt & augentur in vobis. Gloriamur scilicet [pro patiētia & fide vestra, id est, quia nō deficitis nec murmuratis, sed patientes estis & fidem seruatis [in omnibus persecutionibus vestris] de loco ad locum, [& tribulationibus, id est, tormentis & afflictionibus, quæ vobis in vno loco fiunt. [quas sustinetis in exemplum iusti iudicij dei. Ac si diceretur, dum tam dura toleratis, qui tam recta agitis, quid aliud quàm iusti dei iudicij exemplum datis? Quia ex vestra pœna colligēdum est, quomodo feriat quibus irascitur, si sic vos affligi patitur, in quibus lætatur: aut quomodo illos percussurus est, quibus iustum iudicium exhibet, si etiam vos sic cruciat, quos pie redarguens fouet. Hinc enim intelligitur quomodo non parcat impiis, tanquam sarmentis præcisis ad combustionem, quando iustis non parcit propter perficiēdam purgationem. Vnde & Petrus ait: Tempus est vt incipiat iudiciū de domo domini. Si autem primum à nobis, quis finis eorum qui non crediderunt Dei euangelio? Hoc est exemplum futuri iudicij, quod nunc cernitur in afflictione piorum. sed si illi modò pro leuibus peccatis suis grauiter iudicātur, multo grauius impij pro suis criminibus in fine iudicabuntur. Ideo sustinetis flagella pręsentium tribulationum, vt per hoc purgati [habeamini digni in regno Dei, id est, in æterna beatitudine, ad quam nullus intrabit immundus, quia non est dignus. Sed vos per has passiones efficimini digni illo regno, [pro quo & patimini,] non pro humano fauore, nec pro aliquo crimine. Nihil aliud enim quærit mens vestra pro his passionibus, nisi regnū Dei: nihilq; criminis admisistis, pro quo talia pateremini. Dixi quia sustinetis in exemplum iusti iudicij Dei, quo punientur aduersarij vestri, vt habeamini digni in regno Dei: tamen hac conditione fiet istud, [si est iustum apud Deum,] his dari pœnam & vobis quietē, id est, si opera eorum tam pessima sunt, vt Deus iudicet iustum esse pro his retribui cruciatus æternos: & si opera vestra adeò verè bona coram eo sunt, vt ipse iustum ducat pro his recompēsare quietem perpetuam. Aliter enim iudicat Deus & aliter homo, quia sæpe quod nos improbamus, ipse approbat: & quod nos laudamus, ipse condemnat. Subtilia enim & iusta sunt iudicia Dei. Et ideo ne isti nimium securi fiant de futura saluatione sua, & incipiant negligēter agere, ac nimium certi de damnatione suorum aduersariorum, incipiant desperare conuersionem illorum, pulchrè temperatā dedit Apostolus de vtrisque sentētiam. Sustinetis, inquit, in exēplum iusti iudicij Dei, vt digni habeamini in regno eius: si tamen iustū est apud Deū, [retribuere tribulationem æternā his qui vos] ad tēpus [tribulāt, & vobis qui] temporaliter [tribulamini, requiem nobiscum] sempiternā, nō in pręsenti vita, sed [in reuelatione domini Iesu. i. quādo reuelabitur & palàm coram omnib⁹ apparebit dominus, vt reddat vnicuique secundum opus eius. Domini dico, venientis

C D E F 1.Petri.4

G venie̅tis[de cœlo cum angelis virtutis eius, id est, per quorum ministerium ostendet ipse virtutem suam, dum bonos per eos elegerit, & malos foras miserit.& venie̅tis[in flamma ignis,] nõ quod sit flamma circundatus, sed per effectum, quia inimicos exuret.Ignis dico, dantis, id est, infere̅tis [vindictam his qui nõ nouerunt Deum, id est, infidelibus:[& qui nõ obedierunt euãgelio domini nostri Iesu Christi, id est illis qui fidem habuerũt, sed mandata domini seruare neglexerũt.Grauius peccat sciens, quàm nesciens.Nec tamen ideo confugiendum est ad ignorãtiæ tenebras, vt in eis quisque requirat excusatione̅.Aliud enim est nescisse, aliud scire noluisse. Voluntas quippe arguitur in eo, de quo dicitur, Noluit intelligere vt bene ageret. Sed illa ignorantia quæ non est eorũ qui scire nolunt, sed eorum qui tanquã simpliciter nesciũt, neminem sic excusat, vt sempiterno igne non ardeat, si propterea non credidit quia non audiuit quod crederet, sed fortasse vt mitius ardeat. Et si illi æterno igni cremãdi sunt, qui deum nescierũt, quid de illis fiet, qui prædicatores Dei vel seruos eius causa nominis eius persecuti sunt? Aut si illo perpetuo passuri sunt, qui euangelio quod acceperant, non obedierunt, quid illi patientur, qui præcepta ipsius euangelij scienter & voluntarie præuaricati sunt?

Nota. Psalm. 35

H

Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie domini & à gloria virtutis eius, cũ venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. In quo etiã oramus semper pro vobis, vt dignetur vos vocatiõe sua Deus noster, & impleat omnem voluntate̅ bonitatis & opus fidei in virtute, vt clarificetur nomen domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundum gratiam dei nostri & domini Iesu Christi.

Ignis ille dabit vindictã, id est, inferet pro culpis pœnam infidelibus, qui non nouerunt Deum: & vanis fidelibus, qui non obedierunt euangelio
I domini. Qui vtrique dabunt, id est, luent pœnas non horarias, sed æternas: nec immodico dolore, sed[in interitu, id est, in morte perpetua, longe remoti [à facie, id est, à præsentia visionis [domini & à gloria virtutis eius,]ne eam videant gloriam, quam virtus eius ostendet in se & dabit sanctis, sicut scriptum est: Tollatur impius ne videat gloriã Dei. Nam in iudicio videbunt boni & mali formam serui, ac deinde cum mali in gehennam præcipitati fuerint, boni subleuabuntur ad videndum dum claritatem diuinitatis eius. Tunc pro ignorantia & inobedie̅tia sua dabũt mali pœnas æternas, proiecti à facie domini, vt[cũ venerit glorificari in sanctis suis].i. replere & illustrare sanctos suos gloria sua vt videntes eum sicuti est, similes

1. Iohan. 3.

ei fiat, & ipse gloriosus in eis appareat. [& admirabilis fieri, id est, admiratione & laude dignus ostendi[in omnibus]etiam minoribus, [qui crediderunt]ea fide, quæ per dilectionem operatur. Admirabilis tunc fiet in his qui crediderunt, impiis admirantibus tantam salutem iustorum, quos hic despiciebant, & ipsis iustis suam salutem mirantibus. Ideo autem (sicut dictum est) dabit tunc vobis requiem nobiscum, [quia testimonium nostrum, id est, quicquid testificati sumus vobis de his quæ fierent [in illo die.i. de gloria bonorũ & pœna malorum [creditum est] à vobis, quamuis esset[super vos, id est, superans vestrum intellectũ. Quamuis enim supra sensum esset quod dicebamus, nec posset illud intellige̅tia vestra capere, tamen vos nostro testimonio fidem accommodatis. Vel super vos fuit.i. vobis dominans, nõ quærentibus ratiões. Vel quasi de loco sublimiori loque̅tes, super vos testimonium protulimus, quod creditum est à vobis de his quæ fient in die illo. [In quo]die vt dignetur vos.i. dignos habeat vocatione sua deus noster, nos[etiam oramus semper pro vobis.i. non solum instruximus vos de illa iustorum glorificatione vel impiorum damnatione, sed etiam oramus assiduè pro vobis, vt ad illam gloriam pertingatis, vt scilicet [dignetur vos sua vocatione Deus noster.i. dignos vos iudicet quos ad regnum vocet, dice̅s: Venite benedicti patris mei, percipite regnũ.[& impleat omnem vestram voluntatem bonitatis.i. plenarie faciat quicquid bene vultis. Vel interim in hoc seculo impleat omnem voluntatem bonitatis in vobis.i. plene vos faciat velle omne bonum.& impleat in vobis[opus fidei.i. omne bonũ opus quod fides exigit, & hoc [in virtute]potẽtis actionis. Vel cõfessio est propriè opus fidei, vt quod mens credit, lingua fateatur. Impleat in vobis opus fidei, id est, cõfessione̅, & hoc in virtute cõstantiæ, vt nullo modo flecti possitis à fidei confessione. Ita videlicet impleat hoc in vobis, vt in præsenti vita [nomen domini nostri Iesu Christi clarificetur in vobis].i. clarũ & gloriosum appareat in bonis operibus vestris: [& vos]in alia vita clarificemini[in illo,]& hoc [secundum gratiam Dei nostri patris, & domini Iesu Christi, id est, secundum quod pater & filius per gratiam sancti spiritus electis suis gratuita bonitate tribuunt suprà quàm mereri possunt.

K Galat. 5. Sapien. 5. L Matt. 25 M

CAPVT. II.

R *Ogamus autem vos fratres per aduentum domini nostri Iesu Christi, & nostræ cõgregationis in ipsum, vt non citò moueamini à vestro sensu, neq; terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquã per nos missam, quasi instet dies domini.*

Captata illorum beneuolentia, illisque laudatis, securè descẽdit ad principalem inte̅tionem, id est, ad remotionem erroris, quo maximè turbati fuerant.

A fuerant. Quasi dicat: Vos quidem fratres patiēter omnia sustinetis, propter remunerationem quam à Deo speratis: sed rogamus vos vt à sensu catholicæ fidei nullatenus moueamini. [Rogamus autem vos fratres] non per leue aliquid, sed [per aduētum domini nostri Iesu Christi,] si vultis vt vobis prosit, & per aduentum [nostræ congregationis in ipsum] Christum, si vultis esse in ea, quando omnes qui electi fuerimus, cōueniemus & cōgregabimur in ipsum saluatorem. [vt non citò moueamini. i. non cito titubetis [à vestro sensu, id est, à sēsu catholicę veritatis, vel à puro intellectu quē hactenus habuistis. Non cito moueamini. Si enim mouemini, cito est, quia nihil vobis infertur quod diu duret. [neque terreamini] quasi de vicino periculo imminentis iudicij. [neq; per spiritum moueamini aut terreamini. i. si malign⁹ spiritus quasi
2.Cor.11. angelus lucis apparēs in visione, persuadeat vobis diem domini vestris diebus imminere, vel si quis dicat se per spiritum sanctum hoc cognouisse, non credatis ei. [neq; per sermonem, id est, si quis præ-
B sentialiter apud vos publico sermone & inter alia voluerit hoc astruere, nolite vnquā credere, [neque per epistolam] alicuius absentis [tanquam per nos, id est, iussu nostro missam vel sub nomine nostro, nolite seduci. Siue per epistolam quam vobis antè misimus, nolite turbari, id est, nolite putare quod epistola nostra dicat vestris diebus Christū esse venturum. Nolite his omnibus terreri, [quasi instet dies domini, id est, quasi vicinus immineat dies, in quo dominus potentiam suam ostendet, puniendo malos & saluando bonos. Non ideo dicit hoc Apostolus, vt velit illos securitate torpere ac negligenter agere & imparatos esse, sed ne in ipsa perturbatione expectationis celerrimi aduētus dominici possent seduci, ad suscipiendum pro Christo diabolum, qui hoc agebat vt sub nomine Christi se faceret adorari, sicut & beato Martino suadere voluit. Quod vt non possit, tempus & signa dominici aduentus describit Apostolus. Nam
C animos eorum vel occasio non intellectæ epistolæ, quam ipse eis miserat, vel ficta reuelatio quæ per somnium deceperat, vel aliquorum coniectura, Isaiæ & Danielis euangeliorumque verba de Antichristo prænunciantia, in illud tempus interpretantium, mouerat atque turbauerat, vt in maiestate sua tunc Christum sperarent esse vēturum. Cui errori medetur Apostolus, & exponit quæ ante aduentum CHRISTI debeant præstolari, vt cum illa facta fuerint, tūc expectetur Christus. Parcens tamen eorum verecundiæ vel teneritudini, nequaquam eos apertè reprehendit, quia commoti fuerant, sed ne moueantur rogat, & prius etiam multum eos laudat. Plerunque enim pusillanimes vtilius emendamus, si & eorum bene gesta memoramus, & si qua ab eis inordinate gesta sunt, non iam tanquam perpetrata corripimus, sed quasi adhuc ne perpetrari debant prohibemus, vt & illa quæ approbamus, illatus fauor augeat: & contra ea quæ reprehēdimus, magis apud pusillanimes exhortatio verecunda conualescat.

Vnde nunc magister egregius, vt dictum est, cum D Thessalonicenses in accepta prædicatione perdurantes, quasi de vicino mūdi termino quadam cognosceret pusillanimitate turbari, prius in eis quę fortia prospicit, laudat: & caute monendo postmodum quæ infirma sunt, roborat. Cū enim multa laude digna dixisset, subiunxit hoc de quo loquimur: Rogamus autem vos fratres per aduētum domini &c. Egit enim verus doctor, vt prius audirent laudati quod recognoscerent, & postmodum quod exhortati sequerentur: quatenus eorum mentem, ne admonitio subsequens concuteret, laus præmissa solidaret. Et qui commotos eos vicini finis suspicione cognouerat, non iam redarguebat commotos, sed quasi transacta nesciens, adhuc cōmoueri prohibebat, vt dum se de ipsa leuitate motionis prædicatori suo incognitos crederent, tantò reprehensibiliores essent, quātò magis ab illo se cognosci formidarent.

Ne quis vos seducat vllo modo. Quoniā E
nisi venerit discessio primùm, & reuelatus Matt. 24. Ephe. 5.
fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in tēplo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Non retinetis quòd cùm adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nūc quid detineat scitis, vt reueletur in suo tempore. Nam mysterium iam operatur iniquitatis. tantum vt qui tenet, nunc teneat, donec de medio fiat. Et tūc reuelabitur ille iniquus,
quem dominus Iesus interficiet spiritu oris Isaie. 11.
sui, & destruct illustratione aduentus sui eum, cuius est aduentus secūdum operationem satanæ in omni virtute & signis & prodigiis mendacibus, & in omni seductione iniquitatis his qui pereunt, eò quòd F
charitatem veritatis nō receperunt, vt salui fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.

Videte, inquit, [ne quis vos seducat vllo modo; id est, ne quis in errorē trahat vos, aut per spiritū, aut per sermonem, aut per epistolam; aut per aliū quemlibet seductionis modum, vt credatis instare diem domini. Quoniā nō instabit, [nisi primum venerit discessio,] vt omnes gētes quę Romano imperio subiacent, discedāt ab eo: siue vt multitudo
ecclesiarum discedat à pōtifice Romano, aut multitudo hominum discedat à fide & nisi reuelatus, id est, manifestatus & ostensus fuerit, qui omnium prophetarum verbis prænunciatur, [homo Nota.

G peccati, id est, Antichristus, qui non est deus iustitię, vt finget, sed homo peccati, in quo fons omnium peccatorum est. [& filius perditionis, id est, diaboli, qui est vniuersorum perditio. vel filius perditionis, id est, natus ad hoc vt perdat alios, & tandem ipse perdatur. qui scilicet homo pestifer, aduersatur Christo, ideo vocatur Antichristus, id est, contrarius Christo. Vel omnium saluti aduersatur, [& extollitur, id est, effert se [supra omne quod dicitur deus, aut quod colitur, id est, super illos qui nuncupatiuè, non essentialiter sunt dij, & super illum qui naturaliter est deus. Deus enim di-
Exodi.7. ci aliquando & homo potest, iuxta quod Moysen dicitur: Ecce constitui te deum Pharaonis. deus verò coli, purus homo non potest. Quia vero se Antichristus & super sanctos quosque homines, & super ipsius potentiam diuinitatis extollit per exactum sibi nomem gloriæ, & hoc quod deus dicitur, & hoc quod deus colitur, transire conatur.
2.Cor.6 Et ita erigetur, vt sedeat & se adorari iubeat [in
H templo dei,] fortasse quod est in Ierusalem. Vel potius in templo dei sedebit, id est, in mentibus Christianorum quos seducet, qui fuerant templũ dei. Nam iuxta hunc sensum dicitur in Psalmo:
Psal.78. Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum. Gentes enim tẽplum dei polluerunt, quando pagani quosdã Christianos in persecutione idolis sacrificare coegerũt. In huiusmodi igitur templo sedebit Antichristus, [ostẽdens se tanquã sit deus, id est, super eorũ mẽtes quos seducere poterit fastu glorię secularis, erigetur, ita vt cũ sit homo peccator, hõ tamen existimari despiciens, deũ se super homines mentiatur. Nisi ita fuerit Romanum imperium antea desolatum, & Antichristus ita manifestus præcesserit, Christus non veniet, qui ideo vẽturus est, vt Antichristũ destruat. [Nõ retinetis] in corde, [quòd hæc] ipsa quæ nunc scribo per epistolam, cum adhuc [apud vos essem,] præsenti sermone narrabã & [dicebam vobis,] Christum scilicet nõ esse vẽturum, nisi præcesserit Antichristus? Hoc debuis-
I setis firmiter retinere, nec de suspicione proximi aduentus domini fluctuare. Ego præsens dicebam Antichristum prius venturum. [Et nũc quid detineat scitis, id est, quæ causa sit quòd Antichristus modò non veniat, optimè nostis. Quoniam scire illos dixit, aperte hîc dicere noluit: & ideo nos q̃ nescimus quod illi sciebãt, aut vix aut nequaquam peruenire valemus ad id, quod ipse in hoc loco sensit. De Romano tamẽ imperio intelligitur. qui & ideo videtur aperte noluisse dicere illud esse destruendum, quod ipsi qui imperabant æternum putabãt, ne eos in odium Christiani nominis excitaret. Si enim aperte & audacter dixisset, Nõ veniet Antichristus, nisi prius Romanum deleatur imperium, iusta causa perditionis aduersus nascẽtem tũc ecclesiã cõsurgere videretur. Velauit ergo quadã obscuritate quod dicebat, ne Roma. incitaret ad persecutionẽ ecclesiæ. vel impediret à suscipiẽda fide. Scitis, inquit, quid eũ nunc detineat, vt modo nõ veniat. hoc scilicet detinet eũ, q̃a ea quæ fieri debet ante aduẽtũ eius, prius faciẽda erit dis- K
cessio, vt gẽtes discedãt à Rom. imperio, sicut iam factum cernimus. Et adhuc prius est facienda grauior discessio, vt ingẽs multitudo eorũ qui Christianitatis vocabulũ portant, discedat à religione vel ab ipsa fide Christiana, intantũ vt cum venerit Antichristus, facilè suscipiat eũ. Hoc & his similia, sunt quę adhuc detinent & retardant eũ. Non enim debet aut potest venire, nisi quando ita deprauatum fuerit genus humanum vt cum venerit, mox suscipiat eum. Scitis quid eum nũc detineat, id est, quæ causa sit dilationis eius, [vt reueletur,] id est, manifestius cũctis appareat [in tempore suo, id est, sibi congruo, quando videlicet satanas soluetur & aduersus ecclesiam totis viribus relaxabitur. Tunc nanque erit tempus Antichristi, quia tunc regnabit, cum quod voluerit faciet, ideoq́ue tunc apertè reuelabitur. Nam in membris suis [iam operatur mysterium iniquitatis.]
Quod est dicere multis malis atque peccatis qui- L
bus Nero impurissimus Cæsarum mundum premit Antichristi parturitur aduentus: & quod ille operaturus est posteà: in isto ex parte completur. Sic ergo in Nerone, cuius opera velut Antichristi videbãtur, & in cæteris similibus operatur aduersarius ille iam ab ipso tempore apostolorum mysterium iniquitatis: quia Nero & cæteri tales præfigurant eũ, sicut Abel & Isaac & Dauid præfigurauerunt Christum. tantum hoc restat, [vt qui nunc] imperat, imperet donec de medio fiat. i. donec de medio tollatur. Tantum vt Romanum imperium, quod nunc ferè vniuersas gentes, [tenet, teneat eas donec de medio fiat,] id est, donec illa potestas auferatur de medio mundi: quia omnes vndique Romam confluebant velut ad caput. Vel de medio fiat, id est, de communi tollatur illa potestas. De medio enim fieri, est de communi hominum aspectu auferri. [Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem] significare Antichristum nullus ambigit. Vel ita: Scitis quid nunc detineat eum. hoc fortasse, quia nondum sic deprauati sunt omnes, vt statim susciperent illum, vt reueletur in suo M
tempore, quando parati erunt homines illum suscipere. Nam mysterium iam operatur iniquitatis. Ac si dicatur: Tũc Antichristus manifestus videbitur. nã in cordibus iniquorũ secreta sua iã nũc occultus operatur. Iã in malis & fictis qui sunt in in ecclesia, operatur mysterium iniquitatis. Quod ideo dicitur mysteriũ, quia videtur occultũ, quia tales operarij ostẽdũt se velut ministros aut famulos Christi, cũ reuera ministri sint Antichristi. Nã iniquitas eorũ est mystica. i. pietatis nomine palliata, & sub specie boni perpetrat malum. Tãtum est, vt qui tenet nũc fidẽ Christianæ religionis, teneat illam. i. tenaciter perseueret in ea, donec de medio fiat. i. donec de medio ecclesię exeat mysterium iniquitatis, quod nunc occultũ est, cũ manifestum erit, quando omnes de ecclesia palàm exibunt, qui non ad Christum, sed ad Antichristum pertinebunt. Et nunc reuelabitur iniquus. Vel Romanus pontifex, qui tenet nunc ecclesias teneat

A teneat illas donec de medio fiat, id est, donec ab ipsa Romana ecclesia quæ est mediū & cor ecclesiarum, fiat iniquitas, ob quā ab ea multæ discedāt ecclesiæ. Variis modis intelliguntur hæc Apostoli obscurissima verba, vbi tamē nullū temporis spatium aperuit. Ait enim, vt reueletur in suo tēpore, nec dixit post quātum temporis id futurum sit. Et subiunxit, nam mysterium operatur iniquitatis, nec expressit quādiu hoc operetur. Item quod sequitur, tantū qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat, & tunc reuelabitur ille iniquus, docet nos Antichristum manifestum futurum: sed post quātum temporis reuelandus sit, nec saltem obscurè locutus est Apostolus. Quid enim sit, qui modò tenet, teneat: vel quid sibi velit, donec de medio fiat, potest quisque sic coaptare, vt intelligat vel aliquatenus suspicetur, quia quoq; modo scriptum legit, quandiu teneat, aut post quanta temporum spatia de medio fiat, hîc tacetur omnino. Sed quantumcunque longum aut breue sit hoc interuallum, omnia tamen in eo fient, quæ prius fieri
B debent: & tunc Antichristus manifestè reuelabitur fons totius iniquitatis. Qui nec modo in mēbris suis, nec tunc in seipso timendus est: quia ipsum [dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, id est, inuisibili virtute spiritus sui, procedentis à se sicut à patre, diuina scilicet potestate & imperio maiestatis suæ, cuius iussisse fecisse est, non in exercitus multitudine, non in robore militum, non in auxilio angelorum. Sed quomodo tenebræ solis fugantur aduentu, sic [& illustratione aduentus sui eum] dominus destruet atque delebit. Occidetur autē sicut è volumine Danielis intelligim⁹, in monte Oliueti in papilione in solio suo, illo videlicet loco, quo dominus in cœlum ascēdit. Post cuius interfectionem concedentur ad pœnitētiam quadragintaquinque dies his, qui ad vitam præordinati sunt, & persecutionem illam non sine offensione transierunt. Vtrum verò completis illis quadragintaquinque diebus, mox adueniat dominus, an adhuc supersit aliquantulum temporis, omnino nescimus.

Dani.11. *Actu.1.*

C Quod ergo dicitur, quia dominus Iesus interficiet eū spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui, non ita intelligendum est, quasi in ipso iudicis aduentu sit interficiendus atque destruendus, sed antea. Illustratio enim aduentus eius, non inconuenienter intelligitur aliqua claritas prænuncians aduentum eius, quę tanta sit, vt visa ea, mox præ timore moriatur ille pestifer. Destruet itaq; eum dominus, [cuius est aduentus secundum operationem satanæ, id est, qui cum venerit, faciet omnia diabolo instigante, non tamen sine sensu, vt phrenetici, qui culpam non habent de malis quæ faciūt. Nam sicut Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi: ita diabolus erit in Antichristo, mundum seducens. Et sicut Christus ait, Pater in me manēs, ipse facit opera: sic diabolus in Antichristo manens, faciet omnia quæ ille videbitur facere. Eius itaq; aduentus erit secundū operationē satanæ [in omni virtute:] quia tunc satanas relaxabitur, vt in omni virtute

2.Cor.5 *Iohan.14.*

sua per eum operetur. & operabitur signis, quæ in D quocunque tempore significent aliquid: [& prodigiis, quæ in futuro tantum aliquid significent. Vel signis minoribus, & prodigiis maiorib⁹. Quę scilicet signa & prodigia erunt mendacia, id est, falsa: siue quia mortales sensus per magica phantasmata decepturus est, vt quod non faciet, facere videatur: siue quia illa ipsa etiam si erūt vera prodigia, ad mendacium pertrahēt credituros. Operabitur ergo per eum & per sequaces eius satanas in omni virtute fortitudinis contrariæ, & in signis atq; prodigiis falsorum miraculorum vel ad falsitatem ducētium. [& in omni seductione iniquitatis,] quia simulabit se religiosum, vt sub specie decipiat pietatis, imò se Deum esse dicet, & se adorari faciet, atque regna cœlorum promittet. Alios quoque donis tēporalium diuitiarum corrumpet, alios autem cruciatibus & minis atque terroribus frāget: & in omni arte seductiōis fraudes suas exercebit [his qui pereunt, id est, qui ad E vitam prædestinati non sunt, sed ad perditionem vadunt. Illa ergo Antichristi tentatio cunctis prçteritis maior apparebit, quando pius martyr corpus suum tormentis subiiciet, & tamen ante eius oculos miracula tortor faciet. Quis enim ad fidē conuertatur incredulus, cuius iam credentis non paueat & concutiatur fides, quando persequutor pietatis fiet etiam operator virtutis, idemque ipse qui tormentis sæuiet vt Christus negetur, miraculis prouocabit vt Antichristo credatur? Sed potens est spiritus dei, corda suorum etiam inter tam grauia tentamenta custodire. Nam his signis atque prodigiis seducentur, qui seduci merebuntur, [eo quòd charitatem veritatis nō receperūt,] Iudæi scilicet vel alij infideles, qui noluerunt recipere charitatem veritatis, id est, spiritū Christi. Dicitur enim spirit⁹ sanctus charitas, & Christus est veritas. Charitas ergo veritatis, vt diximus, est spiritus Christi. Sed hanc charitatem Iudęi nō receperūt [vt salui fierent,] ideo seducētur vt pereant. Vel charitatem veritatis non receperunt, vt non bona spiritalia concupiscerent, sed carnalia. F Et quia spe inuisibilium bonorum gaudere non norunt, in laqueos Antichristi ruituri sunt, vt credant mendacio, quod illo duce velut in conspectu inimicorum suorum visibilium, qui eos visibiliter captiuauerant, habituri sint visibilem gloriam. Quia ergo charitatem veritatis nō receperunt, vt inuisibilia bona, quę sola sunt vera, diligerent, & saluatore suscepto salui fierent, [ideo mittet, id est, venire permittet [illis Deus] non operatorem, sed ipsam operationem, id est, fontē, [erroris, vt credant mendacio,] quia mendax est ille ipse & pater eius. [vt iudicentur, id est, in aduentu iudicis cōdemnentur [omnes qui nō crediderunt veritati, Christi, sed cōsenserunt iniquitati.] Antichristi. Deus illis operationem erroris mittet, quia diabolum facere ista permittet iusto ipse iudicio, quamuis faciat ille iniquo malignorum consilio. Vt iudicentur, inquit, omnes & cætera. Proinde iudicandi seducentur, & seducti

Iohan.14. *Iohan.8.*

G etiam iudicabuntur. Sed iudicandi seducuntur illis iudiciis dei, occultè iustis, iustè occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturę nunquam iudicare cessauit, seducti autem iudicabũtur nouissimo manifestóque iudicio. Et quidem si Antichristus de virgine natus esset, & prior venisset in mundum, poterant habere Iudæi excusationem, & dicere quod posteà venerit veritas, & ideo primitus mendacium poterãt pro veritate suscipere. sed cum non ita sit, ideo iudicandi sunt, imò procul dubio cõdemnandi: quia Christi veritate cõtempta, posteà mendacium, id est, Antichristum suscepturi sunt.

Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis fratres dilecti à deo, quòd elegerit nos Deus primitias in salutem, in sanctificatiõe spiritus & in fide veritatis, in quam & vocauit vos per euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi.

H Illi condemnabuntur, qui veritate reprobata mendacium suscipient: sed nos & vos saluabimur, qui veritatem suscepimus, vnde & gratias agere debemus. Et hoc est: [Nos autem debemus semper gratias agere Deo pro vobis,] quos ad suam notitiã vocauit, ô [fratres dilecti à Deo,] pro merito vestræ sãctitatis, vel dilecti ab eo gratis priusquam aliquid boni meruissetis, & sic per præuenientem dilectionem vocati, quoniam ipse prior
1. Iohan. 4 dilexit nos. Gratias (inquam) deo agere debemus, eò quòd ab æterno [elegerit nos] apostolos Deus in consilio prouidentiæ vel sapientiæ suæ, & elegerit nos primitias. i. primos & præcipuos, non vltimo tempore periculoso, sed in exordiis euangelicæ gratiæ, & hoc [in salutem] æternam, vt in eã nos perducat, positos [in sanctificatione spiritus,] qui in baptismo sanctificat, [& in fide veritatis,] non erroris, quia quicquid nostra fides credit, verum est, nec fallitur opinione alicuius erro-
I ris, sicut illi qui sequũtur Antichristum: [In quam fidem & vos vocauit, id est, non solum nos primitus vocauit, sed etiam deinde vos [per euãgelium nostrum] quod vobis prædicauimus, [in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi, id est, vt per fidem acquiratis gloriam quam habet Iesus. Vel in acquisitionem gloriæ Christi, id est, vt vos sibi Christus acquireret ad glorificandum se,
1. Petri. 2. vt essetis populus acquisitionis, & Christum bene viuendo glorificaretis.

Itaque fratres state & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Ipse autem dominus noster Iesus Christus, & Deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem ęternã & spem bonam in gratia, exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere & sermone bono. K

Quandoquidem vos deus ad fidem conuertit, vt per hanc ad gloriam pertingatis, nec instat adhuc dies domini, [itaque fratres state] in fide, & nolite moueri à vestro sensu: & vt stare firmiter in fide valeatis, atque statum rectitudinis in operibus bonis seruetis, tenete in corde & operib⁹ [traditiones quas didicistis, siue per sermonem] nostrum, dum essemus præsentes: [siue per epistolã,] quam vobis misimus absentes. Et nos quidem sermonibus & epistolis vos admonemus, vt in bono stetis: sed ipse deus per internam gratiam suam exhortetur interius corda vestra. Nos enim foris in vacuum laboramus, si ipse intus nõ fuerit operatus. Et ideo [ipse domin⁹ noster Iesus Christ⁹,] qui nos suo dominio pie mancipauit: [& deus] qui nos creauit, [& pater noster,] qui nos in filios adoptauit, & paterno affectu [nos dilexit,] dãs vnigenitum pro nobis, & per spiritũ paracletũ, qui interpretatur consolator, dedit nobis [consolationem æternam,] cum iam inter aduersa præ- L sentis miseriæ incipimus æterna gaudia prægustare: [& spem bonam,] qua de exilio ad patriam expectam⁹ redire in gratia, id est, in eius gratuito munere, quia hoc non merueramus: ipse inquam filius & pater, qui iam tot & tanta nobis largitus est, [exhortetur corda vestra, id est, incitet ad meliora voluntates vestras, [& confirmet contra impugnãtes in omni opere] bono, & in omni sermone bono.

CAPVT III.

E cætero fratres orate pro nobis, vt
D *sermo dei currat & clarificetur, sicut & apud vos, & vt liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. Fidelis autem dominus est, qui confirmabit vos, & custodiet à malo. Cõfidimus autem de vobis fratres in domomo, quoniam quæ præcipimus vobis,* M *& facitis & facietis. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei & patientia Christi.*

De his quæ ad vos pertinent, diximus & monuimus quomodo agere debeatis: sed [de cętero id est, de eo quod ad alios pertinet, [fratres orate pro nobis, vt sermo dei] quem loquimur, currat sine impedimento ad omnes gentes, vt multi velociter conuertantur. Currat, id est, sine obstaculo festinanter ad omnes perueniat: & clarificetur, id est, clarus & intelligibilis fiat audiẽtibus, [sicut & apud vos] cucurrit & clarificatus est. & orate [vt liberemur,] ne detineamur [ab importunis & malis hominibus. i. infidelibus qui resistũt nobis, sed vbiq; liberi discurramus ad prædicandũ. Liberemur ab importunis, id est, infidelibus qui resistunt veritati,

A veritati, disputando verbis contra eam, & malitia nos persequuntur, & tormentis cruciant. Ideo dico liberemur, quia [non omnium est fides,] id est, non ad omnes pertinet fides, id est, non adhuc omnes fidẽ acceperunt qui accepturi sunt. Vel orate vt liberemur, quia non omnium est fides, id est, non ad omnes pertinet fides, non omnes credituri sunt etiam orantibus vobis, sed tantum qui præordinati sunt. Nam posse habere fidem, sicut posse habere charitatem, natura est hominum: habere autem fidem, sicut habere charitatem, gratia est fidelium. Ideo autem Deus per orationes fidelium non credentes credere facit, vt ostendat quia ipse facit. Nemo est enim tam imperitus, tam carnalis, tam tardus ingenio, qui non videat Deum facere, quod se rogari præcepit vt faciat. Non omnium est fides, sed tamen nolite eos timere qui sine fide sunt, quia [dominus est fidelis, id est, verax in promissis, quæ pollicitus est electis suis, dicens:
Matth. 28. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsq; ad
B consummationem seculi. Fidelis est, id est, fideliter adimplens quæ promisit. [qui confirmabit vos in
Ephe. 4. bono, & custodiet à malo.] Cõfirmabit, id est, firmos & stabiles faciet, ne sitis fluctuantes, & circũferamini omni vento doctrinæ in nequitia hominum, & custodiet à malo, non vt nihil aduersitatis patiamini, sed vt nihil possit nocere vobis. Diximus vt teneatis traditiones nostras, & cætera quę iussimus impleatis: nec puto frustra, sed [confidimus de vobis fratres in domino,] qui in vobis operatur, [quoniã ea quæ præcipimus vobis, & nũc facitis & semper facietis.] Sed ne frustra hæc de vobis cõfidamus, dominus. i. spiritus sanctus [dirigat corda vestra. i. rectas faciat volũtates vestras, existentes [in charitate dei] patris, vt eũ toto corde diligatis: [& in patiẽtia Christi,] vt parati sitis libenter pati pro Christo, sicut ille passus est pro vobis. Tota trinitas in hac breui sententia declaratur. Dominus enim præmittitur, ipse (vt diximus) est spiritus sanctus. Qui recte dominus appel
C Iohan. 3. latur, sicut pater & fili⁹, qa vbi vult spirat, & quicquid vult facit, atq; regit vniuersa, nec regitur, & omnia illi seruiunt. Vnde & in superiori etiã epistola similiter dominum Apostolus eum vocauit,
1. Thess. 3. dicens: Vos autem dominus multiplicet &c. Post hoc autem de curiosis agitur, cum subditur:

Denunciamus autem vobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante in-
2. Cor. 11 *ordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos. Quoniam non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus. Non quasi non habuerimus potestatem, sed* D *vt nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. Nam & cum essemus apud vos, hoc denunciabamus vobis, quoniam si quis non vult operari, nec manducet. Audiuimus enim inter vos quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem qui eiusmodi sunt, denũciamus & obsecramus in domino Iesu Christo, vt cum silentio operantes, suum panem manducent.*

Vos quidem præcepta nostra (sicut cõfidimus) facitis & facietis, sed quicuqnue ea non fecerint, subtrahite vos ab illis. Et hoc [vobis denũciamus fratres, id est, de hac re nuncium vobis diuinũ afferimus [in nomine domini nostri Iesu Christi, id E est, in autoritate nominis eius, vel in gloria eius, vt propter reuerentiam nominis eius, vel propter gloriam nominis eius faciatis quę dicimus, vt scilicet [subtrahatis vos] & separetis [ab omni fratre, id est, ab omni Christiano [ambulante inordinate, id est, viuente non sicut ordo naturæ vel ordo Christianę religionis exigit, & ambulãte [non secundum traditionẽ] ambulãdi. i. viuẽdi vel operãdi, [quã acceperũt à nobis.] Ab omni fratre qui sic ambulat, vos subtrahite. i. nõ communicetis ei in cibo vel in potu, vel in mercatura, siue in colloquio, vel in alia re, nisi causa corrigendi eũ ne participes sitis delictorum eius: sed vitate eum, ne videamini fouere prauitatem eius, vt erubescat & corrigatur, cum se viderit ab omnibus caueri. Ab eis qui non secundum traditionem nostram ambulant, vos subtrahite. nam vos [ipsi scitis quemadmodum oporteat imitari nos, id est, nõ est opus vt exponam vobis eam traditionẽ, quia scitis eã. Scitis videlicet, quomodo qui recte volunt ambulare, debent ambulare per viam, per quã nos am- F bulamus, id est, exempla nostra sequi. [Quoniam non inquieti fuimus inter vos,] vt illi qui aliena negocia curant, ociosè vagãtes huc & illuc, ac diuinum officium relinquentes, & vitam singulorum superfluè scrutantes, ac fratribus detrahẽtes, & murmurationes ac dissensiones vel scãdala nutrientes. Dum enim vacant & nihil operãtur, callidus hostis vanam mentem eorum occupat talibus: quia sicut scriptum est, multam malitiam docuit ociositas. Sed nos non ita fuimus inquieti. Eccle. 33. [Neq; gratis, id est, sine precio iusti laboris [mãducauimus,] non dico deliciosas escas, sed nec ipsum panẽ sumptum [ab aliquo, sed in labore] manuum [& fatigatione,] quia laborabamus vsq; ad fatigationem: [nocte & die operantes] vnde victũ haberemus, [ne quem vestrum grauaremus. i. ne alicui vestrum essemus oneri stipendia sumendo. Et non laborauimus, [quasi non habuerimus potestatem] sumendi vestra, id est, non ideo victum proprio labore quæsiuimus, quòd non possemus

G à vobis accipere sumpt⁹: sed ideo[vt nosmetipsos daremus formam vobis,id est, exemplum[ad imitandum nos.i.vt vos ociũ dimitteretis, & in opere nos imitaremini.Si enim nos cum possemus ex prædicatione victum habere, maluimus ex labore nostro viuere, multo magis vos debetis in sudore vultus panem vestrum præparare. Propter aliam causam apud istos in opere laborauit Apostolus, & propter aliã apud Corinthios. Corinthij enim tenaces erant, & multis vitiis occupati: & si quid Apostolo dedissent,videretur eis quod Apostolus deberet leuius erga eos agere,nec aspere increpare,sed eis blandiri propter dona ipsorum. Isti verò solebant in ocio viuere,& idcirco dedit illis apostolus in seipso exemplum operandi manibus propriis,vt inde haberent vnde possent viuere, & indigentibus eleemosynam præbere.Sciendũ itaque, beatum Apostolum opera corporalia seruos Dei operari voluisse, quæ finem haberent in magnam spiritalem mercedem,ad hoc vt & ipsi victu ac tegumento nullo indigerent, & manibus suis H hoc sibi procurarent.Neque huic apostolico præcepto & exẽplo cõtrarium est quod dominus ait, Nolite soliciti esse,dicentes,quid manducabimus aut qd bibemus,aut quo operiemur?Nõ enim dominus prohibuit seruis suis vt ista non procurent, quantum necessitati sat est, vnde honeste viuere possint,sed superfluitatẽ nimiæ solicitudinis deliciosarum escarum & vestium interdixit.Non enim ait, Ne soliciti sitis animæ vestræ vt manducetis,sed quid manducetis: neque corpori vestro vt induamini,sed,quid induamini: prohibens scilicet nimiam accurationem in eligendis vestibus & cibis,nõ laborem operis aut moderatam curam in rebus necessariis. Nos ipsos, inquit, formã dedimus vobis,vt nos imiteramini in labore operis, nam & hoc dicebamus vobis. Qui videlicet non solum nunc dum sumus absentes,hoc vobis dicimus:sed etiam [cum essemus præsentes apud vos, denunciabamus]ac præcipiebamus[vobis, quoniam si quis non vult operari,nec manducet.]Nõ diximus ,si quis non operatur,non manducet:sed, I si quis non vult operari: quia sunt nonnulli qui vellent,sed non possunt. & ideo licet non operẽtur,inculpabiles tamen sunt,quia in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Qui verò possunt, sed nolunt,illi merito culpantur,& illis etiam corporeus cibus interdicitur. Idcirco autem & laboris nostri mentionem fecimus, & vt similiter agatis præcipimus,atq; superius, vt ab omni fratre ambulãte inordinate vos subtrahatis, admonuimus: quia [audiuimus,id est,relatum est nobis, [quosdam inter vos ambulare inquietè,id est,de loco ad locum tota die vagari, &[nihil operantes]manibus suis, quod vtile sit illis vel aliis, [sed curiosè agentes,id est,cum quadam superflua & inutili solicitudine & studio, quærentes ab aliis quid agat rex Francorum, aut quanti sit annona, seu quale tempus in hoc anno sit futurum, vel his similia. Multa enim breuiter hic reprehendit vitia, id est, inquietudinem & ociositatem & curiositatem &

Gene.3.

Matth.6.

Nota.

Luc.2.

multiloquium,in quo non deerit peccatum. Nam K inquietudo, dum solicite domus aliorum circuit, vel aliena acta curiosè perquirit, in multis offendit.Curiosè enim agunt,qui ad hoc vacant, vt dicere aut audire aliquid noui possint. Sed [his qui eiusmodi sunt denunciamus, &] insuper obsecramus,id est, per sacra adiurantes eos rogamus, [in domino Iesu Christo,]vt saltem propter eius reuerentiam faciãt quod dicimus, vt scilicet nõ curiosè loquantur, vel interrogent quid agat ille vel ille, nec ociosi manentes viuant ex alieno labore, sed[cum silentio operantes,id est, linguam refrenantes,& manus in opere exercentes, manducent non alienum panem,sed suum, id est, proprio labore præparatum,non ab aliis sibi datum.

Prouer. 10

Nota.

Vos autem fratres nolite deficere benefacientes. Quòd si quis non obedierit verbo nostro per epistolam,hunc notate,& ne commisceamini cum illo, vt confundatur. Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite vt fratrem. L

Propter necessitates sanctorum, qui quamuis obtemperent præceptis Apostoli, vt cum silentio operantes panem suum manducẽt, possunt tamen multis ex causis indigere supplemento aliquo talium sustentationũ, ne illi qui habebant vnde seruis suis necessaria præberent, hac occasione pigrescerent, præuidens continuo subiunxit: [Vos autem frates nolite deficere benefacientes.] Monuimus,inquit, loquaces & ociosos, vt silentium teneant & manibus suis operentur, vnde victum habeant. Sed vos fratres, qui habetis huius mundi substantiam,nolite propter hoc quod diximus, deficere benefacientes illis, sed sustentate illos de bonis vestris: quia etsi operentur, possunt tamen nonnullis, imò pluribus indigere, cum sint forsitan infirmæ & delicatæ naturæ. Præcipimus vt operentur quantum poterunt. Quòd,id est, sed [si quis non obedierit verbo nostro,id est, huic præcepto, siue etiam cuilibet alij mandato,quod vobis damus[per epistolam,hunc notate, id est, no- M tam reprehẽsionis huic imponite. Vel per epistolam hũc notate,id est, per literas quis sit mihi notificate.[& ne commisceamini cum illo, id est, ne communicetis illi,sed excommunicate illum, & à vobis separate, vt à vobis abiectus [confundatur, id est,erubescat,cum se viderit à cunctis abhorreri, & sic vel propter verecundiam corrigatur & obediat.Et licet præcipiam non commisceri, tamen nolite illum[existimare quasi inimicũ.i. nolite illum odio habere, putãtes quod sit inimicus, sed affectu dilectionis corripite illum [vt fratrẽ,] quia vnum habet vobiscum patrem. Ac si dicat: Pacem cum eo exteriorem soluite, sed interiorem circa illum medullitus custodite,vt mentem peccantis sic vestra discordia feriat, quatenus pax à vestris cordibus nec abnegata discedat.Nam licet cum extraneis vel etiam paganis communia sint agenda, vt per hoc ad amorem nostræ religionis attrahantur,

A attrahantur, cum fratribus tamen aliquoties non sunt agenda, vt corrigantur. Extranei enim blandimentis ad bene agendum sunt alliciendi: fratres verò, si sponte peccauerunt, asperitate moderata sunt corrigendi.

Ipse autem dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. Salutatio mea manu Pauli. quod est signum in omni epistola. Ita scribo. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, Amen.

Monuit vt inobedientem fratrem exterius corripiatis, & tamen interius apud vosmetipsos pacē ergà eum teneatis: sed quia hoc non nisi per donū gratiæ cælestis facere valetis, [ipse dominus] qui est [pacis] & concordiæ dator & amator, [det vobis pacem [non horariam, sed [sempiternam, id B est, quæ finem nō habeat. Pacem, id est, fraternam concordiam, vel sedationem tribulationum, quas ab aduersariis patimini, siue quietem ab impugnatione vitiorum, vel pacem cum deo & sanctis angelis, quæ nunquam finiatur vel interrūpatur, det ipse vobis [in omni loco, id est, & apud domesticos & apud extraneos, & in hoc seculo & in futuro. Et vt pacem habeatis, [dominus sit cum omnibus vobis,] qui vos & à malo defendat, & in bono custodiat. [Salutatio mea] subiūgitur, scripta [manu Pauli, id est, propria manu mea, non manu notarij. [quod est signū in omni epistola,] vt per hoc cognoscatur esse mea. [ita enim scribo.] Ne quis pseudo poneret nomē suum in principio pro Pauli nomine, & diceret suam esse epistolam, ideo Paulus in fine consueuerat hoc signū ponere, per quod ab eo recognosceretur. Non tamen in vnaquaque epistolarum eius hoc inuenitur, sed in ista & in illa quæ est ad Colossenses, & in prima ad Corinthios. Galatis hoc idem sic dicitur: Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu. Et Philemoni, Ego Paulus scripsi manu mea. Quod ergo dicit, quia hoc signum est in omni epistola, non sic intelligendum est, vt prorsus in vnaquaque sit hoc ita scriptum, sed in multis: quia omne nō semper plenariam vniuersitatē significat, sed aliquando quandam multitudinem. Nam quod dictum est ad Corinthios, Salutāt vos omnes sancti, nequaquam putandum est, quod omnes sancti qui erant in vniuerso mundo, tunc per illam epistolam salutarēt eos, cum plures essent qui scriptionem illius epistolæ ignorarēt. Similiter & quod Romanis dictum est, Salutāt vos omnes ecclesiæ Christi, non de omnibus ecclesiis quæ erant in orbe, intelligitur. Sic vbi legimus, quia omnes gentes narrabant de prælijs Iudæ, nequaquam credimus quod omnes gentes quæ erant in Scythia, vel in India, vel in remotis insulis, tunc loquerentur de Machabæi pręliis. Multa quoq; similia in scripturis sanctis reperiūtur in quibus omne, non vniuersitatem significat. Non ergo mentitus est Apostolus, qui dixit hoc signum esse in omni epistola sua, quod tamen non

Galat. 6. C 2. Cor. 13 Rom. 16. 1. Mach. 3.

per singulas quasque posuit, quia secundum vsitatam scripturarum sanctarum locutionem hoc dixit. Deinde [gratia domini nostri Iesu Christi,] inquit, hoc est, generale auxiliū Christi ad omnia & donum sit [cum omnibus vobis,] tam maioribus quàm minoribus, tam viris quàm mulieribus. Vel si hoc quod dicit nunc, gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, est illa salutatio quam sua manu in omni epistola pro signo se testatur scribere, tunc veraciter omne potest intelligi vniuersitatem plenarie significare, quia hoc reperitur in fine vniuscuiusque epistolæ. Omnes enim quas scripsit, finiūtur in precatione gratiæ. [Amē. D

SECVNDAE EPISTOLAE AD Thessalonicenses finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM *primam ad Timotheum.*

Sicut Lucas refert, cum discessisset Paulus à Barnaba perambulabat Syriam & Ciliciam, confirmās ecclesias peruenitque Derben & Lystram. Et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris viduæ fidelis patre gentili. Huic testimonium bonū reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres. Hunc voluit secum proficisci. & assumens, circuncidit eum propter Iudæos qui erant in illis locis. Sciebant enim omnes quòd pater eius gentilis esset. Non propterea circuncidit eum Paulus, quod putaret aliquid iustificationis illi iam ex circuncisione prouenire: sed ne Iudæi propter eum, si esset incircuncisus, retardarent fidem suscipere. Quem cum postea Paulus in Asia pontificem Ephesiorum reliquisset, pseudo apostoli qui carnales obseruantias inducere nitebantur, propter hanc eius circuncisionem vires in eum assumebant. Ipse minus fortiter quàm oporteret, resistebat eis. Et ideo scribit ei Apostolus, ostendens quodammodo rationes quas illis obiiciat. Scribit etiam de episcopali officio, quomodo scilicet ecclesiā instruat qualespresbyteros vel diacones ordinet, quales viduas honoret, quomodo seipsum in ecclesia habeat, & quomō eā regat. Sicq; incipit. Actu. 15. & 16. E

EPISTOLAE PAVLI PRIMAE AD TI-*motheum,*

CAPVT I.

PAVLVS *apostolus* Iesu *Christi secundum imperium dei saluatoris nostri & Christi* Iesu *spei nostræ, Timotheo dilecto filio in fide: Gratia & misericordia & pax à deo patre nostro & Iesu Christo domino nostro.* F

Timotheo scribit [Paulus,] cui credēdū est, q̄a est [apostol⁹ Christi Iesu, id est, legat⁹ regis saluatoris: & hac autoritate munitus, resistit pseudo apostolis. Et est Apostolus non secundum suā pręsumptionem, sed [secūdum imperium dei.] Et idcirco qui ei resistit, imperio dei resistit. Spirit⁹ sanctus præcepit: Segregate mihi Barnabam & Paulum in opus ad quod assumpsi eos. & nūc ipse Paulus dicit se apostolū esse iuxta imperium dei, quia imperium spiritus sancti est imperium dei patris, Actuū. 13

G cùm inseparabilis sit voluntas & operatio trinita-
tis : Paulus est apostolus secundum imperium dei
[saluatoris nostri & Iesu Christi spei nostræ.i.iux
ta præceptum summi patris qui nos saluat , & filij
in quo est spes salutis & gloriæ nostræ , nō in car-
nali obseruatione.Paulus qui tantę autoritatis est,
mittit hanc epistolam [Timotheo dilecto filio in
fide,id est,quem ipse genuit nōn in carne,sed in fi-
de.Licet enim iam fidelis esset, & bonum testimo
nium haberet,quando Paulus eum inuenit,tamen
per eum in eadē fide & religione sic instructus est,
vt recte dicatur ab eo genitus in fide . Vel in fide
scribit ei contra corruptores fidei.Et hunc filium
salutat,dicens:Sit tibi [gratia,id est, donatio spiri
tus sancti,qua ministri dei,id est,episcopi arman-
tur:[& misericordia,] per quam diuinitus à mise-
ria huius seculi vel omnium malorum libereris:
[& pax,id est,tranquillitas animi & prælibatio ę-
ternæ pacis,vt vitiis & hostibus superatis,in paca
ta quiescas ecclesia.Et hoc sit tibi [à deo patre no
H stro,qui nos creauit,atque paterno affectu nos di-
ligit:& à Christo Iesu domino nostro,id est, ab eo
quem vnxit deus,& saluatorem constituit , qui &
nos suo dominio clementer mancipauit.

Sicut rogaui te vt remaneres Ephesi, cū irem in Macedoniam, vt denunciares quibusdam, ne aliter docerent,neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem,quæ est in fide.

Ita sit tibi gratia, misericordia & pax,[sicut ro
gaui te vt remaneres Ephesi,id est, resideres ponti
fex apud Ephesios. Vel subauditur, ita fac,sicut ro
gaui te facere cum irem in Macedoniam, vt scili-
cet remaneres Ephesi,id est, vice mea præsens age
res & ordinares ecclesiam Ephesi, quam ego ab-
sens non poteram sufficienter gubernare. [vt de-
nunciares,id est , ex parte dei nuncius esses [qui-
busdam,] quorum nomina spiritus sanctus,qui in
I me loquitur,ignorat,[ne aliter] quàm nos [doce-
rent,neque] auditores eorum [intenderent eorum
fabulis & genealogiis interminatis,] id est, locu-
tionibus generationum & computationibus,quæ
sine termino sunt præ longitudine , quia finis ea-
rum non potest inueniri:quę ideo sunt respuendę,
quia [præstant quæstiones] disputationum,id est,
generant lites [magis,id est,potius [quàm ædifica
tionem] morum & iustitiæ,[quæ est in fide,] non
in carnali obseruatione.Prius præcipitur de pseu-
do repellēdis, tam doctoribus quàm auditoribus,
vt illis primò repulsis,deinde valeat puritas catho
licæ veritatis prædicari & audiri . Fabulas vocat,
quas alibi traditiones dicit, quas præter legitimas
& propheticas scripturas Iudæi tenent , quas non
scriptas habent,sed memoriter retinent,& alter in
alterum loquendo transfundit, quas deuterosin
vocant.Vbi etiam dicere audent & credere,deum
homini duas creasse mulieres,ex quibus texunt ge
nealogias verè (sicut nunc dicit Apostolus) infini-
tas,pariētes infructuosissimas quæstiones. Et pseu K
do apostoli, qui volebant esse partim Iudæi , par-
tim Christiani,erant autem hæretici, docebant a-
pud Ephesios non solum carnales obseruātias le-
gis , sed etiam has Iudæorum traditiones à libris
propheticis & legitimis alienas,& nonnulli Ephe
siorum intendebant verbis eorum . Sed Timo-
theus ad hoc relictus est Ephesi,vt auditores & do
ctores huiusmodi corrigeret aut expelleret.

Finis autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona & fide nō ficta. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores , non intelligentes neque quæ loquuntur,neque de quibus affirmant.

Ipsi docent fabulas & legē carnaliter implen-
dam,sed [finis præcepti,] hoc est, plenitudo legis
[est charitas.] Finis enim non consumptionem L
præcepti , sed consummationem hoc loco signifi-
cat.Omnis itaq, præcepti finis est charitas , id est,
ad charitatem refertur omne præceptum , & per
charitatem impletur . Totam enim magnitudinē
& amplitudinem diuinorum eloquiorum secura
possidet charitas , qua deum proximumque dili-
gimus . Finis igitur , id est , consummatio omnis
præcepti,quod vel in veteri,vel in nouo testamen-
to legitur , charitas est non qualiscunque , sed ea
quæ est [de puro corde.] Nam & male viuentes
irretiuntur sibi societate perditæ conscientiæ , &
dicuntur se amare , nolle discedere ab inuicē, suis
collocutionibus conciliari , desiderare se absen-
tes , gaudere ad mutuam sibi præsentiam . Sed a-
mor iste tartareus est. Quamobrem vt à tali amo-
re vera charitas Christianorum distinguatur , de
corde puro esse dicitur. Latrones enim inter se &
cæteri tales charitatem de corde puro non habēt
quia purum cor in charitate est, quando diligitur
homo secundum deum , & nihil aliud quàm id
quod diligendum est,diligitur. [& cōscientia bo- M
na subiūgitur propter spem , & conscientiam po-
nit pro spe.Ille enim sperat,qui conscientiam bo-
nam gerit : quem verò pungit conscientia mala,
retrahit se à spe , & non sibi expectat nisi damna-
tionem . Tertio [& fide, inquit , non ficta.] Si e-
nim fides nostra mendacio caruerit , tunc & non
diligimus quod non est diligendum , & recte id
credimus quod speramus , & speramus quod cre-
dimus, vt in nullo spes nostra fallatur . Qui verò
fingunt sibi quod credant & sperent , sicut hæ-
retici & Iudæi siue gentiles , fidem habent fictam: Nota
& ideo non possunt habere charitatem,quæ com-
plet mandatum.Ille etiam fidem habet fictam,qui
bene quidem credit , sed propter metum aut ve-
recundiam , seu propter quamlibet aliam causam
non confitetur quod credit, sed quodammodo fin
git se non credere . Sed illa charitas consummat
omne præceptum , quæ est de corde puro , quæ
nihil diligit nisi quòd debet diligi:& de conscien-
tia bona,id est,de bona spe quam gerit conscien-
tia

A tia benè operantis:& de fide non ficta,id est,nõ ab hominibus inuẽta, sed à diuinis eloquiis sumpta. vel non ficta, id est, non propter metum in corde celata,sed oris confessione libere prolata. [A quibus virtutibus,id est,à charitate de corde puro, & à spe bonæ consciẽtiæ, & à fide vera quidam procul aberrauerunt, putantes se deum & proximum puro corde diligere,cum non pure diligerent:putantes se spem bonæ conscientiæ habere sine merito actionis religiosæ,& putantes se non fictã fidẽ habere,cum haberent fictitiã,sed fallebantur. Tales erant qui carnales obseruantias prædicabant, quia deum se diligere putabant, cum non diligerent eum, sicut in actione eorum declarabatur, dũ putarent se præcepta eius adimplere, sed magis ea transgrederentur: & putabant se bonam habere conscientiam,quasi de obseruatione legis, & æstimabant se fidem non fictam habere, sed à diuinis eloquiis sumptam, cum magis haberent fictitiam, credẽtes deum hircorum atque taurorum sangui-
B ne delectari & odore thymiamatis, quem nos homines sæpe declinamus. Et hoc est quod dicitur, quia[quidam]à charitate & à bona conscientia & à fide non ficta[aberrantes,conuersi sunt in vaniloquium,]vt vane loquantur de lege,[volẽtes esse doctores legis,]dum carnaliter eam docent obseruari debere:[non intelligentes]verba quæ docẽt, videlicet[neque ea quæ ipsi loquuntur,id est,verba quæ docent,& mandata carnalium ceremoniarum quæ ipsi docent:quia non intelligunt quid sit sabbatum,vel circuncisio, vel hirci seu tauri immolatio vel aliquid huiusmodi,id est,nesciũt quid in his significetur, [neque ea intelligũt de quibus affirmant, id est, autoritates, de quibus assumunt quædam testimonia,per quę conantur asserere ceremonias illas iuxta literam carnaliter esse cõplendas:quia non animaduertunt scripturarũ intẽtionẽ & sensum spiritalẽ, ideoque vana loquuntur, volentes esse magistri aliorum, cũ ipsi nihil sciãt. Vel neque ea quæ loquuntur, neque ea de quibus affirmant,intelligũt,id est,neque quæstiones quas proponunt,neque rationes quibus eas probãt. Si-
C militer faciũt hæretici,vel quilibet temerarij pręsumptores,cùm si quãdo de praua & falsa opinione sua reprehendi & conuinci cœperint ad defendendum id quod leuissima temeritate & apertissima falsitate dixerunt, libros sanctos vnde id probent,proferre conantur:vel etiam memoriter,quę ad testimonium valere arbitrãtur,multa inde ver-
Nota. ba pronunciant, non intelligentes neque quæ loquuntur,neque de quibus affirmãt. Postquam his verbis Apostolus improbauit aduersarios, mox suam partem approbat,subdens:

Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitime vtatur,sciens hoc quia lex iusto non est posita, sed iniustis & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis,parricidis,& matricidis, homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus,plagiariis,mendacibus & periuris, & D
si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum euangelium gloriæ beati dei,quod creditum est mihi.

Ipsi non intelligunt legem quam docere volũt, & ideo vane de ea loquuntur:sed nos intelligimus eam,& ideo vere de ea loquimur. Nam [scimus quia bona, id est, vtilis[est lex,si quis ea legitime vtatur,id est, sicut intendit ipsa lex,vt scilicet per eam confugiat ad gratiam, [sciens quia iusto lex non est posita,sed iniustis.]Iusto non est lex posita,quæ tamen bona est,si quis ea legitime vtatur. Hæc autem duo Apostolus velut inter se contraria connectens, monet lectorem ad scrutãdã quæstionem atque soluendam. Quomodo enim bona est lex, si quis ea legitime vtatur, si iusto non est posita?Nam quis legitime vtitur lege,nisi iust⁹?At iusto non est lex posita,sed iniusto. An non etiam E
iniustus,vt iustus fiat,legitime vti lege debet, qua tanquam pædagogo perducatur ad gratiam, per quam solam quod lex iubet, possit implere? Per Galat.3.
ipsam quippe iustificatur gratis,id est, nullis suorum operum præcedentibus meritis. Alioquin gratia iam non est gratia:quandoquidem ideo da- Roma.11
tur,non quia bona opera fecimus, sed vt ea facere valeamus,id est, non quia legem impleuimus, sed vt legẽ implere possimus.Iniustus ergo legitime lege vtitur, vt iustus fiat. Quod cum factum fuerit,ea iamiam non vtitur tanquam pædagogo, cùm eruditus fuerit.Quomodo enim iusto lex nõ est posita,si & iniusto est necessaria,non qua iniustus ad iustificantem gratiam perducatur, sed qua legitime iam iustus vtatur? Vel legitime vtitur lege iam iustus,cùm eam terrendo imponit iniustis, vt cum & in ipsis cœperit inolitæ concupiscentiæ morbus incentiuo prohibitionis & cumulo præuaricationis augeri,confugiant per fidem ad iustificantem gratiam,& per donum spiritus suauitate iustitiæ delectati,pœnam literæ minantis euadãt. Ita non erunt cõtraria,nec pugnabũt inter se duo ista,vt etiam iustus bona lege legitime vtatur, & tamen iusto lex posita non sit. Non enim ex ea iu- F
stificatus est, sed ex lege fidei qua credidit. Legitime vtitur lege, qui intelligens quare sit data,per eius comminationem confugit ad gratiam liberãtem. Et ideo bona est ei lex, quia plurimum prodest ei,dum perducit illum ad gratiam. At huic gratię qua iustificatur impius,quisquis ingratus velut ad legem implendam de suis viribus fidit, ignorans dei iustitiam & suam volens constituere iustitiæ dei non est subiectus. Et ideo fit ei lex non Roma.10
absolutionis adiutorium, sed criminis vinculum, ideoque non est ei bona, non quia malum sit lex, sed quia peccatum per bonum talibus operatur Roma.7
mortem. Per mandatum enim grauius delinquit, qui per mandatum scit quàm malum sit quod admittit. Iusto autem non est lex posita,id est,imposita vt supra illum sit. In illa enim est potius quam sub illa, quia non sua vita viuit cui coercendi lex imponitur.

G imponitur. Iniustus verò sub illa est, quia sua vita viuit, cui coercendi lex imponitur. Vt enim sic di cam, ipsam quodammodo legē viuit, qui cum delectatione iustitiæ iuste viuit, non proprio aut trā sitorio, sed communi ac stabili gaudēs bono. Sub lege autem quisque viuit, inquantum peccator est: id est, inquantum à veteri homine non est immutatus. Suam enim vitam viuit, & ideo lex supra illum est: quia qui eam non implet, infra illam est. Sed pseudo apostoli hæc non intelligentes, non legitime vtebantur lege, & ideo volebant eam imponere iustis, id est, Christianis per gratiam iuste viuentibus. Nec contrarium est huic sententię Apostoli, quod Psalmista vtique iustus precatur, legem pone mihi domine viam iustificationū tuarum: quia de noui testamenti gratia id postulat, cū de duritia literæ veteris instrumenti dicat Apostolus legem non esse iusto positam, sed iniusto. Qui enim sponte facit ea quæ lex moraliter iubet vel amplius, cur ei necessitas legis imponeretur? Libertate enim facit, non necessitate, quod facit. Iniustus verò qui sponte noluit bonum facere, co-

Psal. 118

H gēdus est legis necessitate. Apostolus itaque ne videretur legem culpare, dicit quia bona est, si quis ea legitime vtatur. Et rursus ne videretur eam inducere, dicit quia non est posita iusto vt ei dominetur, sed iniustis, id est, eis qui legē naturalē non seruabant. [& non subditis, id est, contumacibus, qui cum eis aliquid prohibetur, tunc illud magis ex quadam superbia faciunt. [impiis] quoque posita est, id est, pietatem rectæ fidei non habentibus: [& peccatoribus, id est, sub ipsa fide grauiter peccantibus. Et subsequenter exponitur per partes quibus peccatoribus, videlicet [sceleratis,] sicut sunt raptores & fures ac sanguinis effusores: [& contaminatis,] sicut qui seipsos libidine polluūt, vel etiam turpiloquiis, vel ebrietatibus inhonestisque conuiuiis sordidant. [parricidis quoque & matricidis] lex ponitur, id est, iis qui patrem vel matrem occidunt, vt quia lex naturæ in eis est soluta, reformetur per legem literis scriptam. [homi-

I cidis] etiam, id est, hominum occisoribus: & [fornicariis, id est, illis qui miscentur cum meretricibus. [masculorum concubitoribus, id est, Sodomiticam abominationem agentibus: & [plagiariis, id est, sicariis vel quolibet gladio plagas facientibus. [mendacibus,] qui falsa loquuntur: [& periuris,] qui falsò iurant. His qui talia faciunt, est lex imposita, & qui aliud quid tale perpetrant:] si quid aliud aduersatur sanæ doctrinæ, id est, morali doctrinæ legis naturalis vel scriptæ, quæ sensum mentis sanat. quæ scilicet doctrina [est secundum euangelium, id est, concordat euangelio gloriæ beati dei, id est, quod prædicat vel dat gloriam deo, qui ex seipso naturaliter est beatus, cum ipse sit æterna beatitudo. quod euangelium [est mihi creditum] à deo, sicut fideli dispensatori.

Gratias ago ei qui me cōfortauit in Christo Iesu domino nostro, quia fidelem me existimauit ponēs in ministerio, qui prius blasphemus fui & persecutor & contumeliosus: sed misericordiam dei cōsequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Superabundauit autem gratia domini nostri, cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. K

Deus mihi credidit euangelium, id est, commisit prædicationem euāgelij. Vnde gratias illi ago, id est, laudes ei deuotus offero de hoc eius gratuito dono, quia lex nullum meritum bonum in me posuerat. Ostendit se multis peccatis plenum fuisse sub lege, iustificatum verò postquàm recessit ab ea, [Gratias (inquit) ago ei, id est, deo patri, [qui me confortauit, id est, mentem roborauit [in Christo Iesu domino nostro,] sicque fortē reddidit, vt nec mors, nec vita me possit à Christo separare: sed fortis sim & ad agenda bona, & ad toleranda mala. Ita me cōfortauit, & inde gratias illi ago. Et iustum est vt illi grates referam, [quia fidelem me existimauit, id est, præuidit, cum sub lege fuissem infidelis. Fidelem, inquam, me existimauit, [ponēs L
in ministerio] prædicationis, quia prę sciuit me fideliter dispensaturum euāgelium, ita vt nihil subtraherem, nihilque peregrinū adderem. [qui prius sub lege fui blasphemus, id est, male loquēs de Iesu Nazareno: [& persecutor] sanctorum eius: [& Actu. 9.
contumeliosus, id est, cōtumelias multas verbis & operibus faciens Christianis. [sed misericordiam dei, id est, remissionem peccatorum à deo [consecutus sum: quia] non malignæ mentis studio id [feci, sed ignorans, id est, nesciēs me malè agere: quia zelo legis feruens, persequebar prædicatores gratiæ & inde putabam me deo placere, sicut dominus prædixerat: Venit, inquit, hora, vt omnis qui Iohan. 16
interficit vos, arbitretur obsequiū se præstare deo. Quamuis enim & illis sæpe venia cōcedatur, qui scienter peccauerunt, ego tamen multò facilius ideo sum misericordiam consecutus, quia non per malitiam, sed per ignorantiam peccaui, degēs [in incredulitate:] quia ignorabam malum esse persequi Christianos, nec credebam Iesum esse Chri- M
stum. Nec tantum misericordiam sum cōsecutus, qua mihi peccata dimitterentur: sed etiam [superabundauit, id est, super omnem peccatorum meorum enormitatem abundauit, [gratia domini nostri] Iesu Christi, quia superueniens noua gratia maior fuit in me quàm fuerat culpa, vt sanctitas vinceret peccata præcedentia. Gratia (inquam) superabūdauit in me [cum fide & dilectione, quę est in Christo Iesu, id est, cum fide qua in Christum credidi, & charitate qua dilexi Christum, vel in Christo proximum. Cū hac enim fide & dilectione superabundauit in me magnitudo cælestis gratiæ, vt diuinis charismatibus exhuberarem.

Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quia Christus Iesus venit in hunc mūdum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiā consecutus

A *cutus sum, vt in me primo ostēderet Christus Iesus omnem patientiam ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam. Regi autem seculorum immortali, inuisibili soli deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

Gratia Christi superabundauit in me. Nā[sermo]quē de hac re loquor, est [fidelis, id est, verus: [& est dignus omni acceptione] cordis & operis, quia corpus& animam saluat, ideoque dignus est, vt omnibus modis accipiatur à cūctis hominibus, tam Iudæis quàm gētilibus. Et quis est ille sermo? [quia scilicet Christ⁹ Iesus, id est, rex saluator [venit in hunc mundum peccatores saluos facere, id est, à peccatis saluare vel à peccatis liberare. Nulla enim causa fuit ei ad nos veniēdi, nisi vt peccatores saluos faceret. Omnes autem peccauerunt, vel
B in seipsis, vel in primo parente. Sed venit vnus sine peccato, qui saluos faceret à peccatis. Venit peccatores saluare, [quorum primus ego sum,] non tempore, sed culparum magnitudine, quia omnibus peior sum. Peiorem enim voluit intelligi primum, quomodo in artificibus quicunque vult ędificare, dicit: Quis est hic primus structor? Quis est primus faber? Aut si curari vult, dicit: Quis est primus medicus? Non vtiq; interrogat quis prior sit ætate, aut quis prior sit professione, sed quis prior sit arte. Quomodo illi in arte primi sunt, sic iste in iniquitate primus, & in peccatis excellens. Sed cum, inquit, in malis actibus cæteros præissem, dū princeps persecutorum essem, [ideo misericordiā cōsecutus sum, vt in me primo, id est, maximo peccatore misericordiam consecuto, [ostēderet Christus Iesus omnem patientiā,] qua diu sustinet peccantes, vt tandem conuertantur: & ostenderet eam [ad informationem eorum qui credituri sunt illi, vt eant in vitam æternam, id est, vt informaret eos ad pœnitentiam exemplo meæ conuersionis, dum viderent quāta patientia ipse me expectauit vt cōuerteret, tandemque conuersum quanta gratia do
C nauit, vt nemo iā desperare posset remitti sibi quęcunque peccata, cūm ego tātorum scelerum indulgentiam accepissem, sed vnusquisque peccator sibi diceret: Si Saul⁹ sanctus est, ego quare despero? Si à tāto medico tam desperatus æger sanatus est, ego vulneribus meis illas manus non aptabo? ad illas manus non festinabo? Vt hoc dicerent homines, ideo Saulus fact⁹ est ex persecutore apostol⁹. Quia cum venit medicus volens sibi famam comparare, infirmum quærit aliquem desperatum, & ipsum sanat. Et si pauperrimum inueniat, non ibi quærit mercedem, sed commendat artem. Ita & Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, vt omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omniū confugientium ad se. Deinde, ego, inquit, propter huiusmodi causam consecutus sum misericordiam. Sed inde sit honor& gloria[regi seculorum, id est, patri & filio & spiritui sancto, qui regnat ab æterno in æternum per omnia secula, & dominus atq; rex est omnium rerum, vtpote creator. Regi dico, D
immortali, id est, incommutabili. Nam vbi inuenis aliter & aliter, facta est ibi quędam mors. Mors enim est, non esse quod fuit. Et idcirco deus est vērè immortalis, quia nunquam mutatur, sed semper idem ipse permanet. Et est inuisibilis in sua substātia, quia videri diuinitas humano visu nequaquā potest. Ideo enim dicitur inuisibilis, quia hoc videri ab homine non potest, per quod videt homo corpora, non quia mētes piorum visione sua fraudentur, cum scriptum sit: Beati mūdo dorde, quoniam ipsi deum videbunt. Vel idcirco deus inuisibilis est, quia eius magnitudinem nemo saltem valet mente comprehendere, cum & pax eius exuperet omnem intellectum. Et iste est solus deus, quia præter eum nullus alius. Sed mouere quenquā potest, quomodo de hoc solo deo qui est ipsa trinitas, dictum sit, [inuisibili soli deo, cum sint etiam quædam creaturæ inuisibiles, quia & à Christo cōdita sunt omnia visibilia & inuisibilia. Sed quia E
sunt dij falsi visibiles, ideo dictū est, inuisibili deo soli[honor & gloria.] Nam est & creatura inuisibilis, quæ tamen non est nobis deus. Honor ergo & gloria soli deo qui est deus inuisibilis. Honor sit ei à creaturis, & gloria in essentia sua. Vel honor in bona conuersatione sanctorum, & gloria in multiplicatione eorum, perdurans[in secula seculorum, id est, in longitudinem omnium temporum, vel potius in immensitatem spatiorum æternitatis. [Amen.]

Psalm. 101
Matt. 5

Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee secundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illis bonam militiam, habens fidem & bonam conscientiam: quā quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt. Ex *quibus est* Hymenæus & Alexander, *quos tradidi satanæ, vt discant non blasphemare.*

Postquam commemorauit quæ & quanta sunt beneficia patris & Christi circa peccatores, vult F
animare Timotheum ad bene agēdum, vt scilicet sicut bonus miles pugnet contra vitia, & contra falsos apostolos, & populum sibi commissum defendat & doceat. Hoc, inquit, [præceptum commendo tibi fili Timothee.] Cum filium vocat, ostendit quia patri præcipienti debet libenter obtemperare. Cum nomen eius ponit, attentiorem reddit, & ad magnū sui desiderium excitat. Recte etiam Timotheum nominat, quem ad bene agendum prouocat, quia Timotheus interpretatur beneficus. Hoc præceptum commendo, id est, omnibus modis quibus possum mando, & attentius iniungo tibi [secundum præcedentes in te prophetias, id est, secundum scientiam scripturæ prophetarum, quæ iam diu in te est. vel secundum quod spiritus propheticus ostēdit mihi de te. Hoc videlicet præ cæteris mandatis commendo, [vt in illis,

G illis,]hoc est, inter alios qui tibi sunt commissi, [milites bonam militiam, id est, in castris dei sicut strenuus miles prælieris contra vniuersos hostes populi dei, & spiritualibus armis eos expugnes, vt nec falsi doctores, nec maligni spiritus, nec vitia tibi vel populo quem regis, præualeant. Bonam exerce militiam, [habens fidem]rectam[& boná conscientiam,]vt nullius praui consensus tibi sis conscius, sed cor tuum videat te in omnibus bene velle agere. Ideo enim potest implere quod dico, vt bene milites, quia fidem habes & bonam conscientiam, per quas agitur dei militia. Et idcirco semper has habere studeto. Quam puritatis ac bonæ voluntatis & humilitatis conscientiam [quidam repellentes,]& consentire peccatis eligentes, vt qui in sordibus est, sordescat adhuc, dum vento superbiæ impellerentur, [naufragauerunt, id est, nauem animæ scopulis errorum fregerunt, atque se & ailos in mare huius seculi demersérũt. Et ita naufragium pertulerunt [circa fidem]quasi per circuitum veritatis euntes, & non ex toto à fide recedentes, nec tamen intra eam manentes. [Ex quibus est Hymenęus & Alexander,]qui idcirco fidem perdiderunt & naufragiũ erroris pertulerunt, quia conscientiam bonæ humilitatis habere noluerunt. Superbia enim demersit eos in pericula errorum, dum doctores videri voluerunt. [Quos tradidi satanæ, id est, excommunicationi & diabolo vexandos permisi, vt vel cruciatibus eruditi[discant non blasphemare, id est, corrigantur, & ad salutem reuertantur. Licet enim prima peccati persuasio venerit à satana, & ipse sit autor omnium peccatorum, quidam tamen ei tradũtur ad correctionem, vt opus satanæ excludatur opere satanæ. Nulla enim creatura est, siue quæ in veritate manet dans gloriam deo, siue quæ in veritate non stetit quærens gloriam suam, quæ aut volens aut nolens diuinæ prouidentiæ non seruiat. Sed volens seruit, quæ hoc sponte facit quod bonum est. De illa verò quæ hoc non vult, fit quod iustum est. Nam si etiam ipsi præuaricatores angeli cum principe suo diabolo non rectè dicerentur procuratores vel actores prouidentiæ diuinæ, non dominus principem huius mũdi diabolum diceret, nec apostolica potestas ei blasphematores traderet, vt à blasphematione corrigerentur. Sed princeps iste sub tanto imperatore non facit, nisi quantum illi permittitur, & procuratores isti nihil faciunt, nisi quantum dominus sinit. Non enim latet eum sicut hominem aliquid, aut in aliquo est minus potens, vt procuratores & actores, qui sunt in eius potestate, aliquid ipso siue non permittente, siue nesciente, in subiectis sibi pro suo gradu rebus efficiant. Non tamen eis rependitur quod de ipsis iustè fit, sed quo animo ipsi faciunt, quia quo animo faciunt, ipse considerat. Quia neque liberam voluntatem rationali creaturæ suæ deus negauit, & tamẽ potestatem qua etiam iniustos iuste ordinat, sibi retinuit. Rectè ergo nonnulli traduntur satanæ vt corrigãtur, quia non potest eis satanas facere nisi quod diuinit⁹ ordinatur. Hactenus de pseudo prædicatoribus egit Apostolus, nunc de cũctis hominibus subiungit. K

Apoc. 22

H

I

Iohan. 12. 14. & 16

CAPVT II.

OBsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, oratiões, postulationes, gratiarũ actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate constituti sunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro deo, qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

Hic monet orandum pro omnibus. Quia, inquit, Christ⁹ venit peccatores saluare, & tu in hoc militare debes, [igitur] doce orare, vt impetretur quod faciendum est. [Obsecro, id est, per sacra adiurãs rogo, [primum omnium, id est, maxime præ omnibus[fieri]à te vel à subiectis tuis, siue ab omnibus sanctis, [obsecrationes, id est, rogationes cum adiuratione sacrorum, ad maiorem expressionem rogãdi: & [orationes, id est, preces simpliciter fusas, atque [postulationes, quibus petantur dei beneficia generi humano tribuẽda: & [gratiarum actiones,]quibus de iam perceptis beneficiis deo referantur gratiæ. Vel ordo Missæ in his verbis ostenditur, vt obsecrationes sint, quas facimus in celebratione sacramentorum, commemoratione sacrorum, antequam illud quod est in domini nostri mensa, incipiat benedici: orationes verò, cũ benedicitur & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur: postulationes autem, cùm populus ab episcopo benedicitur. Postulationes enim quasi ex debito petiuit, velut cum quadam fidutia vel adnisu. sic postulatio ibi fit cum fidutia, vt quod hic geritur, in æterna vita perficiatur. Quib⁹ peractis, & participato toto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit. Hęc autem causa pręcipua fuit Apostolo ista dicendi, vt his breuiter præscriptis atque significatis, non putaretur negligẽdum esse quod sequitur, [pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus q in sublimitate sunt constituti,] ne quis (sicut se habet humanæ cogitationis infirmitas) æstimaret hæc non esse facienda pro illis à quibus persecutionem patiebatur ecclesia, cùm membra CHRISTI ex omni essent hominum genere colligenda. Vnde & adiungit: Hoc enim bonum est & cætera. Vel obsecrationes, id est, cum adiuratione pro rebus difficilibus, vt pro conuersione impiorum vel pro remouendis malis orationes, vt quando iam conuersis virtutes & bona orantur. Postulationes, vt quando gloria cælestis illis petitur. Gratiarum actiones de perceptis seu peractis bonis. Et huiusmodi preces fiant pro omnibus hominibus, vt nullus sit tam peccator, pro quo non oretur, cum & Saulus precibus Stephani sit conuersus. Et pro illis etiam de quibus minus

L

Nota

M

Actu. 7

A minus videbatur, id est, pro regibus, licet sint mali & sanctis infesti, & pro omnib⁹ qui in sublimitate secularium dignitatum positi sunt, sicut consules & duces: quia de omni genere hominum conuertuntur ad religionem, & perueniunt ad salutẽ, & de his qui fastu & elatione secularis potentiæ fidem & humilitatẽ videntur abhorrere, sicut cernimus quod etiam ipsi reges, desertis idolis, pro quibus persequebantur Christianos, vnum verum deum cognouerunt & colũt: & ideo pro illis orãdum fuit, cum etiam persequerẽtur ecclesiam. Ob hoc etiam orandum est pro principibus, vt nos qui sub ipsis sumus, [vitam agamus quietã] à persecutione [& tranquillam] in pace, & hoc [in omni pietate] diuini cultus, [& castitate] fidei, vt cõuersis principibus gentiles non audeant inquietare nos, mouendo persecutiones pro impietate idololatriæ: nec hæretici tranquillitatem nostrã turbare præsumant, volentes corrumpere castitatem
B fidei quorundam. In pace principum, quies & regnum seruatur ecclesiarum. Nam in bellis & discordiis eorum dissipatur trãquillitas, tepescit pietas, soluitur disciplina vel districtio. Qua soluta, infirmorum castitas violatur. Et ideo pro his orãdum est, ne eueniant hæc per dissensionem principum. Vnde & per Ieremiam dominus Iudæis, qui in Babylone captiui tenebantur, præcepit di-
Iere. 29. cens: Quærite pacem ciuitatis ad quam transmigrare vos feci, & orate pro ea ad dominum, quia in pace illius erit pax vobis. Babylon vero (quæ dicitur confusio) societatem iniquorum significat, Iudæi autem ciues supernæ Ierusalem, qui in hoc seculo peregrinantur inter malos, & regibus atque principibus tributa reddunt, & cætera quæ saluo dei cultu cõstitutio secularis exigit. Idcirco debẽt orare pro pace eorum, quia in pace eorum erit illis pax, vtique interim temporalis, quæ bonis malisque communis est. Vtimur ergo & nos pace Babylonis, ex qua per fidem & cælestis patriæ desiderium ita popul⁹ dei lætabitur, vt apud hanc interim peregrinetur. Pax autẽ nostra propria & hîc cum deo est per fidem, & in æternum cum illo per
C speciem. Orate, inquit, pro pace principũ, & pro salute omnium, quia [hoc agere est bonum, id est, vtile ecclesiæ, & acceptum, id est, gratum atq; placitum [coram deo saluatore nostro, qui sicut nos saluat, ita [& omnes homines vult saluos fieri & ad agnitionẽ veritatis venire,] sicut iam venimus. Quamuis certum sit nobis, non omnes saluos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimæ dei voluntati aliquid derogare: sed ita intelligere quod dictum est, qui omnes homines vult saluos fieri, tãquam si diceret nullum hominem fieri saluum nisi quem saluum fieri velit: seu quod nullus fiat saluus, nisi quem velit. Et ideo rogandus est vt velit, quia necesse est fieri si voluerit. De orando quippe deo agebat Apostolus vt hoc diceret. Sic enim intelligimus quod in euãgelio scriptum est, qui illuminat omnem hominem, non quia nullus
Iohan. 1. hominum sit qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nõ illuminetur. Vult itaque omnes saluos fieri qui salui fiunt, & omnes ad agnitionem verita- D
tis venire qui veniunt: quia nisi ipso volente nullus saluatur, vel ad agnitionem veritatis accedit. Aut certe sic dictum est, qui vult omnes homines saluos fieri, non quod nullus hominum esset, quẽ saluum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos, quos dicit acturos fuisse pœ- *Matth. 11*
nitentiam si fecisset: sed vt omnes homines, omne genus hominum intelligamus per quascunque dif- *Lucæ. 10*
ferẽtias distributum, reges, priuatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos, integri corporis, debiles, ingeniosos, tardi cordis, sapientes, fatuos, diuites, pauperes, mediocres, mares, fœminas, infantes, pueros, adolescentes, iuuenes, senes, decrepitos, in linguis omnibus, in moribus omnibus, in artibus omnibus, in professionibus omnibus, in voluntatibus, & in conscientiarum varietate innumerabili constitutos. & si quid differentiarum aliud est in hominibus. Quid E
est enim (oro) eorum, vnde non deus per vnigenitum suum in omnibus gentibus saluos homines fieri velit, & ideo faciat, quia omnipotẽs velle inaniter non potest quodcunque voluerit? Præceperat Apostolus vt oraretur pro omnibus hominibus, & specialiter addiderat pro regibus, & his qui in sublimitate sunt constituti, qui putari poterãt fastu & superbia seculari humilitatem Christianæ fidei abhorrere. Proinde dicens, hoc enim bonum est coram saluatore, id est, vt etiam pro talibus oretur, statim vt desperationem tolleret, addidit, qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. Hoc quippe deus bonum iudicauit, vt oratione humilium dignaretur salutem præstare sublimibus.

Vnus enim deus, vnus & mediator dei & hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus testimonium temporibus suis, in quo positus sum ego prædicator & apostolus. Veritatem dico, non mentior, doctor gentium in fide & veritate. 2. Tim. 1. F

Quia dictum erat quod deus omnes homines vult saluos fieri, ne quisquam diceret posse esse salutis viam in bona conuersatione & vnius dei omnipotentis cultu, sine participatione corporis & sanguinis CHRISTI, [vnus enim deus, inquit, vnus & mediator dei & hominum homo CHRISTVS Iesus,] vt illud quod dixerat, omnes homines vult saluos fieri, nullo alio modo intelligatur præstari, nisi per mediatorem, non deum, quod semper erat verbum: sed hominem CHRISTVM Iesum, cùm verbum caro factum est, & habitauit *Iohan. 1.*
in nobis. Erant enim mortales & peccatores: deus verò, cui erant reconciliandi vt possent saluati, immortalis erat & sine peccato. Mediator autem inter deum & homines oporte-

G bat vt haberet aliquid simile deo,& aliquid simile hominibus,ne in vtroque esset hominibus similis,longè à deo:aut in vtroque deo similis, longe esset ab hominibus,& ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores & immortalem iustum, apparuit mortalis cum hominibus, iustus cum deo:vt quoniam stipendium vitæ pax est,per iustitiam coniunctam deo euacuaret mortem iustificatorum impiorum, quam cum illis noluit habere communem. Et quia omnes homines quandiu mortales sunt,etiā miseri sint necesse est, quęrendus fuit medius, qui non solùm homo, sed & deus esset,vt homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatem huius medij beata mortalitas interueniendo perduceret. Proinde inter nos & deum mediatorem,mortalitatem habere oportuit transeuntem,& beatitudinem permanentem, vt per id quod transit,congrueret morituris ad id quod permanet,transferret ex mortuis. Boni autē angeli inter miseros mortales & beatos immor-
H tales medij esse non possunt, quia ipsi quoque & beati & immortales sunt.Possunt autem medij esse angeli mali,quia immortales sunt cum illis, & miseri cum istis. His contrarius est mediator bonus,qui aduersus eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos,& miseros noxios, ne immortalitatis iactantia homines seducerent ad immortalem miseriam,& suæ mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans,ab illorū immundissima dominatione liberauit. Ad hoc enim se interponit medius immortalis & miser,vt ad immortalitatem beatam transire non sinat,quoniam ꝑsistit quod impedit ipsa scilicet miseria. Ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus,vt mortalitate transacta,& ex mortuis faceret immortales, quod in se resurgendo monstrauit: & ex miseris beatos, vnde ipse nunquam discessit. Alius ergo medius malus, qui separat amicos: alius bonus,
I qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medij separatores, vnus verò bonus:quia multitudo quæ beata est, vnius dei participatione fit beata. Cui⁹ participationis priuatione, misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentum,quàm interponit ad beatitudinis adiutorium, & ipsa multitudine obstrepit quodammodo,ne possit ad illud vnum beatificum peruenire,ad quod vt perduceremur, non multis, sed vno mediatore opus erat:& hoc tali, vt eius diuinitatis participatione efficeremur beati.Neque enim nos à mortalitate & miseria liberans,ad angelos immortales beatosque perduxit, vt eorum participatione etiam nos immortales & beati esse possimus,sed ad illam trinitatem,cuius participatione & angeli sunt beati. Mediator enim est non inter patrem & homines, sed solùm inter deū & homines. Deus est, pater & filius & spiritussanctus: homines sunt, peccatores & mortales. Inter illam trinitatem & hominum infirmitatem atque iniquitatem, mediator factus est homo non K
iniquus, sed infirmus, vt ex eo quod non est iniquus,iungeretur deo:& ex eo quod infirmus,propinquaret nobis, atque ita inter deum & homines mediator existeret.Sed Apostoli verba videamus. Verè,inquit,omnes vult saluos fieri, quia vnus est deus creator omnium, cuius participatione fient salui omnes qui saluabuntur: & vnus est mediator dei & hominum,qui omnes vni deo coniungat vt fiant salui.CHRISTVS Iesus est iste mediator nō secundum quod ipse est deus,sed secundū id quod est homo:[qui dedit semetipsum]in cruce [redēptionem pro omnibus,]nullum excipiēs,qui vellet redimi ad saluandum.In hoc enim patet quantum deus homines diligat, & eos velit omnes saluos fieri, si peruersitas eorum non obstiterit: quia mediator deus, quem deus inter se & homines posuit,mortem pro omnibus sustinuit,vt omnes à morte redimeret.Et ideo qui non saluantur, non est quod de deo vel de mediatore possint conqueri,sed de seipsis, qui nec redemptionem quam mediator dedit, nec salutem quam deus obtulit. L
voluerunt accipere. Sed ipsum dedit redemptionem, & dedit se [testimonium] salutis omnium electorum [temporibus suis,] quia resurgens ex morte & ascendēs in cælum tempore resurrectionis & tempore ascēsionis seipsum præbuit exemplum & confirmationem secuturæ nostræ saluationis.Nam in eo quod resurrexit & ascendit, testatus est quodammodo quia membra eius resurgent & ascendent, imò ipse fuit ipsum testimonium. Sed & futuræ damnationis eorum qui nolunt saluari,dedit se testimonium quando persecutores suos vna voce prostrauit.Aduentus enim e- Iohan. 18.
jus & quicquid in carne gessit vel pertulit,reprobis est testimonium damnationis, electis verò testimonium saluationis. In quibusdam codicibus legitur, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est.Quod ita intelligitur:Testimouium quod prophetæ dixerunt de Christo, vel quod ipse CHRISTVS de se protulit, videlicet quando vel qualiter passurus esset,vel resurrecturus & cætera.congruis temporibus reuera & euentu confirmatum est.[In quo]testimonio confirmādo & annunciādo,positus à deo [sum ego prędicator& apostolus,id est,præco & legatus, vt omnibus testificer,quia ipse vult omnes saluos fieri. Prædicator,est nomen autoritatis:apostolus,nomen dignitatis vel potestatis, quod plus est. Et in prædicatione testimonij huius est mihi credendum, quia [veritatem de hoc dico, & non mentior] in hac parte.Et idcirco omnes mihi debent credere,quia omnes docere studeo fidem & veritatem, vtpote [doctor in fide & veritate.]Fides est,quod non vides credere:veritas,quod credidisti videre. Fides ducit ad veritatem.Si maneatur in eo quod creditur,peruenitur & ad id quod videatur. M

Volo ergo viros orare in omni loco, leuātes puras manus sine ira & disceptatiōe Similiter & mulieres in habitu ornato, cū

verecundia

A *verecundia & sobrietate, ornantes se non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste preciosa, sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona.*

1.Petri.3.

Quandoquidem sum doctor gentium & magister ecclesiarum, [ergo volo viros orare, id est, vt viri deum orent, non solum in ecclesia, sed & [in omni loco,] quia deus vbique est. & orent [leuantes] ad cælestia, non deprimentes ad terrena, [manus puras] à peccatorum sordibus. Ne enim confundantur manus ad deum leuatæ, debent & à peccatis esse puræ, & in bonis operibus exercitatæ. Manus puras leuare iubemur, vt cum leuas manus ad deum, veniant tibi in mentem opera tua. Quia enim manus istæ leuantur vt impetres quod vis, ipsas manus cogita in bonis operibus exercere, ne erubescant ad deum leuari. Et leuentur [sine ira,] vt ne retineas iram in corde tuo aduersus proximum, sed libera conscientia dicas, Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. [& sine disceptatiōe, id est, sine litigio causarum, ne adhuc in corde retineas voluntatem contendēdi iudicio aduersus fratrem tuum, sed remitte quicquid illud est, vt & tibi oranti remittantur peccata diuinitus. Vel sine disceptatiōe apud deū, vt non disputes in corde tuo, & iudices de inscrutabilibus arcanis secretorum dei, vel hæsites in fide. [Similiter & mulieres orēt in habitu ornato,] vt vestes earum religionem prætendant, non libidinem prouocet ipsarum indisciplinata nudatio. Et sint [cum verecundia,] vt sic humiles exaudiantur dum orant: & cum [sobrietate,] vt in cibo & potu modū teneant. Ipsę dico, [ornātes se non in crinibus tortis, id est, arte crispantibus, [aut auro, aut margaritis, vel veste preciosa,] quia talibus ornamentis concitant aspicientes ad luxuriam. [sed sint promittentes pietatem] non per verba iactantiæ, sed [per opera bona, quod decet mulieres.] Sic enim congruum est, vt illæ non verbis, sed operibus ostendant pietatem suæ mentis, & non induāt se luxuriosis ornamentis.

Matt.6 Luce.11. B Nota. C

Mulier in silentio discat cum omni subiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua. Et Adam nō est seductus, mulier autem seducta in præuaricatione fuit, Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione & sanctificatione cum omni sobrietate.

1.Cor.14. Gene.1.2.3

[Mulier] non in clamosa voce, sed [in silentio discat,] ne vox ei⁹ audiētes moueat ad libidinem. Et discat non erecta, sed [cum omni subiectione,] quia propter culpam primæ transgressionis subiecta est viro seruitute conditionis potius quàm dilectionis. Sed [docere non permitto mulieri, quia nimirum aliquando cum docuit, à sapientiæ æternitate separauit. [neque] enim permitto eam [dominari in virum,] etsi dominetur in aliam mulierem: quia vir fortioris naturę est, & dominium debet habere super mulierē. [sed volo eā esse in silentio,] vt neque cū vicina fabuletur. Silentiū teneat, quia dū loquitur, magis ad luxuriā irritat & irritatur. Et ne videretur mulieris dura conditio quæ tā in mariti redigeretur seruitutem, ad antiquum & originale exemplum redit Apostolus, quod [Adam primus factus sit, deinde Eua] ex costa eius: & quod diabolus Adam seducere nō potuerit, sed Euam: & quod post offensam dei statim viro subiecta sit. Illi autem seducuntur, qui quod faciunt, non putant esse peccatum. Adam verò sciuit esse malum quod faciebat, sed inexpertus diuinę seueritatis, ī eo falli potuit, vt veniale crederet esse cōmissum. Ac per hoc quidem in eo quod mulier seducta est, nō est ille seductus: sed eum fefellit quomodo fuerat iudicandum quod erat dicturus, Mulier quam dedisti mihi sociam, ipsa dedit mihi & comedi. Sicut enim Aaron erranti populo ad idolum fabricandum non consensit inductus, sed cessit obstrictus: nec Salomonem credibile est, putasse errorem nō esse idolis seruire, sed blanditiis fœmineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum: ita credendum est, illum virum suæ fœminæ ad dei legem transgrediendam, non tanquam verum loquenti credidisse seductum, sed sociali necessitudine paruisse. Mulier enim quod ei serpens locutus erat, tāquam verum esset accepit: ille autem ab vnico noluit consortio dirimi, nec in communione peccati. Nec ideo minus reus, si sciens prudensque peccauit. Noluit enim coniugem contristare, quam credebat posse sine suo solatio contabescere, si ab eius alienaretur animo, & omnino illa interire discordia, non quidem carnis victus concupiscentia, quam nondum senserat in resistente lege membrorū legi mentis suæ, sed amicabili quadam beneuolentia, qua plerunque fit vt offendatur deus, ne homo ex amico fiat inimicus. Ergo alio modo quodam & ipse decept⁹ est, sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo seduci potuit, vt qui spirituali mente prę ditus erat, crederet quod ei deus ab esca illi⁹ ligni inuidēdo vetuisset. Hanc enim seductionem proprie appellauit Apostolus, qua id quod suadebatur, cum falsum esset, verum putatum est, id est, quod deus ideo lignum illud tangere prohibuerit, quia sciret eos si tetigissent, velut deos futuros, tanquam eis diuinitatem inuideret, qui eos homines fecerat. [Adam itaque non est seductus,] sed [mulier seducta fuit in præuaricatione,] vt per illam & vir præuaricaretur. Sed [saluabitur per generationem filiorum & cætera. Hoc est, illa quæ connubio copulata est & redacta semel in conditionem Euæ, delebit errorem veterem procreatione filiorum: ita tamen, si ipsos erudierit in fide & dilectione CHRISTI, & sanctificatione & pudicitia. Non enim (vt male habetur in latinis codicibus) sobrietas est le-

D Gene.3. Gene.3 E Exodi.23 3.Reg. 11. F

G genda, sed castitas, sicut testatur Hieronymus. Vbi ergo nuptiæ videbantur prædicari ad conferendã salutem, ibi prædicatur virginitas. Nam si saluatur mulier in filiorum generatione, & liberorum numerus salus matrũ est, cur additum est, [si permãserint filij in fide & dilectione & sanctificatione cum omni] castitate? Tunc ergo saluabitur mulier, si illos genuerit filios, qui virgines permaneant: si quod ipsa perdidit, adquirat in liberis, atque Nota. damnum & cariem radicis flore compenset & pomis: si filios religione nutriat & instruat, vt teneãt fidem, vt nõ deserant charitatem, vt sanctificationem quam in baptismo perceperunt, seruent cum omni castitate mentis & corporis. Vel iuxta latinos codices, cum omni [sobrietate, id est, cum tẽperantia contra æstum vitiorum. Quamuis enim in publico nõ permittatur mulier prædicare, filios tamen & familiam vel adolescentulas domi debet instruere. Potest vir in hoc loco rationalem spiritum, mulier verò carnem vel sensualitatẽ designa-

H re. Adam primus formatus est, deinde Eua: quia rationalis sensus principaliter in homine factus est, & secũdario caro. Quod Adam non est seductus, sed Eua, id designat, quia quoties peccauimus, rationalis sensus non est ita seductus in nobis, vt nõ putaret malũ esse peccatum, cui consentiebat propter amicabilem carnis societatẽ: sed caro in delectationem ita est seducta, vt neque malum esse putaret, quod delectabiliter cõmittebat. Sed per generationẽ filiorum saluabitur: quia per effectũ bonorum operũ perpetuæ saluti sociabitur. Et hæc opera bona maxime in officiis misericordiæ freNota. quẽtari solẽt. Opera verò misericordiæ nihil prosunt paganis siue Iudæis, qui Christo non credũt, siue hæreticis, siue schismaticis, vbi fides & dilectio non inuenitur. Et ideo tantum saluabitur hæc mulier, id est, caro per filiorum generationem, & per operum bonorum actionem, si ipsa opera permanserint in fide catholica & dilectione gemina, & in sanctificatione cum omni castitate corporis

I & animæ, vel sobrietate. Nam sine fide impossibiHebræ. 11 le est placere deo, nec habet aliquid viriditatis ramus boni operis, si non maneat in radice dilectionis: nec prodest quicquid agitur sine sanctificatione, nec opus bonum est aliquid sine castitate.

CAPVT III.

F Idelis sermo: Si quis episcopatũ desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, non vinolentum, non percussorem, sed modestum: non litigiosum, non cupidũ, sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate. Si quis autem domui suæ nescit præesse, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit? Nõ neophytum, ne in superbiã elatus in iudicium K *incidat diaboli. Oportet autẽ illum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & in laqueum diaboli.*

[Fidelis, id est, verax est nunc [sermo,] quẽ loquor, videlicet, [si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.] Opus, non dignitatem: laborẽ, non delicias. Opus, per quod in humilitate crescat, ne intumescat fastigio. Episcopat⁹, quid sit, noluit exponere, quia nomen est operis, non hono Nota. ris. Grçcum est enim atque inde ductum vocabulum, quod ille qui præficitur, illis quibus præficitur, superintendit, curam eorum scilicet gerens, ἐπισκοπεῖν nanque superintẽdere est. Ergo ἐπίσκοπος superintendens interpretatur, vt intelligat non se esse episcopum, qui præesse dilexerit, non prodesse. Nec desiderare episcopatum æstimãdus est, qui suum desiderat lucrum vel honorem, non L plebis salutem. Non enim dicitur, qui episcopatũ desiderat, bonum gradum desiderat: sed, bonum opus desiderat: quod in maiori ordine cõstitutus possit, si velit, occasionem exercendarum habere virtutum. Ipse ergo sibi testis est, quia episcopatũ non appetit, qui non boni operis ministerium, sed honoris gloriam quærit. Benefacit qui episcopatum desiderat, id est, superintendere aliis & sollicitudinem gerere pro multorum salute. Oportet ergo [episcopum esse irreprehensibilem,] vt nulli vitio mancipatus sit. & ex subiuncta virtutum enumeratione manifestatur, quæ sit illa irreprehensibilitas. Ac si talibus appetitoribus dicatur: Laudo quod quæritis, sed prius discite quid quæratis, ne dum vosmetipsos metiri negligitis, tanto fœdior vestra reprehensibilitas pateat, quanto & à cũctis conspici in honoris arce festinatis. Notandum etiam, quia quando Apostolus hoc dixit, plebibus quicunque præerat, primus ad martyrij tormenta ducebatur. Tunc ergo laudabile fuit episcopatum M quærere, quando per hunc quasi ad martyrium festinaretur: neque dubium esset, si non ad mortem, saltem ad supplicia grauiora veniri. Nunc autem locus superior, sine quo populus regi non potest, etsi ita teneatur & administretur vt decet, tamen indecenter appetitur. Si autem sarcina hæc imponitur, suscipienda est propter carnis necessitatem. In actione enim non amandus est honor vel potẽ- Eccle. 33 tia in hac vita, quoniam omnia vana sub sole: sed opus ipsum, quod per eundem honorem vel potentiam fit, si recte atque vtiliter fit, id est, vt valeat ad eam salutem subditorum quæ secundum deum est. Et quandoquidem tale est officium episcopi, ergo oportet esse irreprehensibilem, id est, talem, vt nullum in eo vitium notetur quod reprehendi possit, quæ res penè contra naturam est. O- Matt. 12 mne enim vitium, etiam in ocioso verbo, repre- Iaco. 3 hẽsione dignum est. Et quis est qui nec in his quæ loquitur, reprehendi queat? Sed futurus pastor ecclesiæ talis debet eligi, ad cuius comparationem

A nem rectè grex cæteri nominentur, vt cum reprehenderit alios, ipse à nemine, reprehendi possit. Perdit enim autoritatem arguendi, cui possunt ab eo quẽ arguit, propria delicta improperari. Oportet eum esse [vnius vxoris virum, id est, qui vnam vxorem habuerit, non habeat secundam, sicut beatus Hilarius vel Antisiodorensis Germanus. sobrium, siue vigilantem. Sacerdotes enim qui mi-
Iudic.13 nistrant in templo dei, prohibentur vinum & si-
Luc.1.21 ceram bibere, ne in crapula & ebrietate grauentur corda eorum, & vt sensus officium deo exhibens, vigeat semper & tenuis sit, prudẽtem, vt excludá-
Nota. tur illi, qui sub nomine simplicitatis excusant stultitiam sacerdotum. Nisi enim cerebrum sanũ fuerit, omnia membra in vitio erũt. ornatum bonis operibus & honestis moribus, vt in his sapiens deprehendatur. Sũt enim quidem ignorantes mẽsuram suam & tantæ stoliditatis ac irreuerentiæ, vt in motu & in incessu & in sermone communi risum spectantibus tribuant. pudicũ, id est, verecundum vel castum, ne impudẽs sit vel castitatẽ
B violet. hospitalem, vt imitetur Abraam, & cum
Gen.18.19 peregrinis, imò in peregrinis Christum suscipiat. & hoc ante episcopatum quoque solitus sit agere, doctorem, id est, qui habeat gratiam docendi. Nihil enim prodest conscientia virtutum frui, ni & creditum sibi populum possit instruere, & eos qui contradicunt, redarguere. Innocens enim absque sermone conuersatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet. Et latratu canum ac baculo pastoris, luporum rabies deterrenda est. [non vinolentum, non percussorem. Vitia virtutibus opponit. Dixit qualis esse debeat sacerdos, dicit & qualis non esse debeat. Non sit vinolentus, sed sic bibat vt ignoretur an biberit. Vinolẽtia enim scurronum est & cõesatorũ, venterq; mero ęstuans cito despumat in libidinem. Non sit percussor, id est, ita irascibilis & perturbati sensus, vt percutiat, qui debet patiens esse & eum imitari, qui dorsum
1.Petr.2 suum posuit ad flagella, & maledicentes non remaledixit. Vel non sit percussor, id est, non percutiat verbo vel exemplo prauo conscientias infirmorũ.
C Non conuenit eum esse vinolentum ac percussorem, [sed modestum,] vt temulentiam & iram modestia refrenet, & modeste agat in omnibus. [non litigiosum, id est, qui litigare soleat. Nihil enim
Nota. imprudentius arrogantia quorundam, qui garrulitatem autoritatem putant: & parati semper ad lites, in subiectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant. [non cupidum,] quia cito deuiaret à iusto
1.Reg.8. propter cupiditatem munerum, sicut filij Samuelis. Auaritiam enim vel cupiditatem esse vitandam
1.Reg.12 sacerdoti, & ipse Samuel exemplo suo docet, nihil se cuiquam rapuisse coram populo probans: & a-
Infra.6. postolorum paupertas, qui refrigeria sumptuum à fratribus accipiebant, & præter victum atque vestitum nihil aliud volebant. [suæ domui bene prępositum,] nõ vt opes augeat, sed vt ea quæ populis præcepturus est, pri⁹ à domesticis exigat, [filios habentem subditos cum omni castitate.] In filiis eius probatur disciplina, si bene fuerint subditi & obedientes patri. Et tanta ab eo castitas exigitur, D
vt si filij eius casti non fuerint, ipse episcopus esse non possit, & eodem vitio offendat deum, quo offendit & Heli pontifex, qui corripuerat quidem 1.Reg.4
filios suos, quoniam in vestibulo templi cum mulieribus dormiebant: sed quia non abiecerat delinquentes, retrorsum cecidit & mortuus est. Domui suæ (sicut dictum est) debet esse bene præpositus, vt regat eam secundum deum. Sed [si quis nescit præesse domui suæ,] quæ parua est respectu ecclesiæ, [quomodo habebit diligentiam ecclesię dei? id est, quomodo sciet solicitudinem habere, vt dilig̃eter regat ecclesiam, quę multo maior est, quàm domus ei⁹, & maiori prudentia est regenda? [non neophytum, id est, rudem conuenit eum esse. Non sit neophytus, id est, nouiter ad fidem conuersus, qui ordinatur episcopus, [ne in superbiam elatus, id est, præ cæteris digniorem se putás, quasi eo indigeat Christiana religio, [incidat in iudiciũ diaboli, id est, dãnetur propter superbiã vt diabolus, qui se cunctis meliorem iudicauit, & factus est E
cunctis posterior. Nec nuper baptizatus, nec nu- Isaiæ.14
per à secularibus negociis vel à malitia separatus, fieri debet episcopus, quia vnusquisque talis est neophytus. Nec congruit vt heri catechumenus, hodie sit pontifex: heri in amphitheatro, hodie in Nota.
ecclesia: vespere in circo, mane in altari: dudum fautor histrionum, nunc consecrator virginum. Ignorat momentaneus sacerdos humilitatem & mansuetudinem, nescit seipsum contemnere. De dignitate transfertur ad dignitatem. Non ieiunauit, non fleuit, non mores suos sæpe reprehendit, & assidua meditatione correxit, non substantiam pauperibus erogauit. Iudicium autem diaboli & ruina, arrogantia est. Incidunt in eam, qui in puncto horæ necdum discipuli, iam magistri sunt. Nõ solum prædictas virtutes habere qui ordinatur, prædictisque vitiis carere, sed [& oportet illum bonum testimoniũ habere ab his qui foris sunt.] Quale principium, talis & clausula sermonis. Qui irreprehensibilis est, non solum à domesticis, verùm & ab alienis consono ore laudatur. Alieni extra ecclesiam, Iudæi gentiles & hæretici. Talis ergo sit pontifex CHRISTI, vt nec F
hi qui foris sunt, religioni vitæ eius detrahere audeant, ne si reprehensibilis fuerit, incidat in opprobrium, vt exprobrentur illi vitia sua: & ita contemptus incidat in laqueum diaboli, odio habens illos à quibus se contemni viderit. Solet nanque euenire his, qui ab aliis despiciuntur, vt despectores suos & ipsi despiciant: sicque in iram & odium, & cæteros diaboli laqueos incidant. Ideoque pontifex sit talis, vt nemo possit ei exprobrare aliquam pristinam sordem. Si verò post fidem assumptam contraria virtutibus, quæ nunc descriptæ sunt habuit, non ad pontificatum est recipiendus.

Diacones similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei

G *in conscientia pura. Et hi autem probentur primum, & sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint vnius vxoris viri, qui filiis suis bene præsint & suis domibus. Qui enim bene ministrauerint, gradum bonũ sibi acquirent & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu.*

Vbi prætermissis presbyteris, mox post episcopi descriptionem subiungit de diaconibus, dat intelligi quia nomine episcopi & pontificem designauit & presbyterum: atque omnia quæ de episcopo dixit, de presbytero secundariè sunt obseruanda. Nam & presbyter est episcopus, id est, superintendens ecclesiæ quam regit. Sed ille est maior episcopus, iste minor. Et quemadmodum præmissum est oportere episcopum esse pudicum, [similiter diacones] oportet esse [pudicos, id est, castos, [non bilingues, id est, non dupliciter loquentes, vt in præsentia cuiusdam loquantur de eo bene: & cum absens fuerit, loquantur de eo male. [nõ multo vino deditos, ne] inebrientur: quia qui inebriatur, & mortuus & sepultus est, neque ebriosi regnum dei possidebunt; [non turpe lucrum sectantes,] sicut auari qui emunt & pluris vendunt, vel vsuras accipiunt. [habentes in conscientia] à sordibus vitiorum [pura mysterium fidei, id est, tenentes in corde mundo quod de fide est aliis occultũ, sicut est quòd Christus de virgine natus est, & quod peccatum non fecit, & quod moriendo mortem destruxit, & quod vere corpus eius sit panis qui in altari consecratur, & cætera fidei arcana. Tales sint diacones. Sed [& hi primum probẽtur.] Hic innuitur, quia & episcopi sunt probãdi. Primum probentur, & si sic, id est, tales inuẽti fuerint, quales descripsimus, [ministrent] sacris altaribus, [nullum habentes,] non dico peccatum, sed [crimen,] quia nullus homo sine peccato est, sed multi sine crimine. Crimen nanque est peccatum graue, accusatione & damnatione dignisimum, sicuti homicidium, adulterium, furtũ, sacrilegium, & aliqua immunditia fornicationis. [Mulieres, id est, diaconissas [similiter] vt diacones, oportet esse [pudicas,] vt munditia castitatis in eis regnũ teneat. [non detrahentes, id est, non quærentes loquendo minuere bonam famam alicuius, sed [sobrias, id est, ab omni ebrietate immunes, & [fideles in omnibus] dictis & factis suis, vt fidem deo seruent & hominibus. [Diacones sint vnius vxoris viri, id est, non ordinetur diacon⁹ qui duas aut plures habuerit vxores, sed qui tantùm vnam habuit: & ei non misceatur, postquam ordinatus fuerit. Ita sint diacones viri singularium vxorũ, [qui bene præsint filiis suis, si quos prius genuerunt, erudientes eos in disciplina domini: [& suis domibus] bene prælati, vt eas bene regant. Et iustũ est vt filios suos atque domos bene gubernent: quia

Margin notes (left column): H (beside "perintendens ecclesiæ"); 1. Cor. 6. (beside "regnum dei possidebunt"); Nota. (beside "& quod peccatum non fecit"); I (beside "[crimen,] quia nullus homo").

K [qui bene ministrauerint] in paruis reb⁹, [acquirent sibi bonum gradum, id est, altiorem gradum in bono, & acquirent [fiduciã multam in fide quæ est in Christo Iesu, id est, certitudinem sument vel dabunt, se bene conuersaturos fideliter in maiori, & instructuros alios in fide Christiana. Vel bene præesse filiis & domibus suis debent, vt his prius assueti, bene postea sciant ministrare in ecclesia: quoniam qui in diaconatus officio bene ministrauerint, gradum sibi bonum acquirent, vt promoueri mereantur ad episcopalem gradum, & multam sibi fiduciam æternæ remunerationis acquirent in fide, quæ est in Christo, qui per humilitatẽ obedientiæ meruit exaltari. Phil. 2.

Hæc tibi scribo fili Timothee, sperãs me ad te venire cito. Si autem tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quæ est ecclesia dei viui, columna & firmamentum veritatis. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est gẽtibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria. L

Hæc omnia firmiter retine & custodi, quoniã ea [scribo tibi fili Timothee, sperans me ad te citò venire,] vt te præsens instruam adhuc plenius. Et ideo studiosius interim obseruare debes, quæ tibi iniungo, vt non erubescas cum te videro. Veniam (vt spero) velociter. Sed [si tardauero,] scribo tibi hæc, vt interim [scias quomodo conuersari te in domo dei oporteat,] vt prodesse possis omnibus qui in ea sunt, & scias qualiter vnumquemque debeas instruere. [Quę] domus in qua deus habitat, [ecclesia est] ex multis collecta fidelib⁹, qui variis modis sunt docendi. Ecclesia [dei æternaliter viui:] & ideo æternaliter bene facientis eis, qui voluntatem eius custodiũt: & econtra æternaliter puniẽtis illos, qui præcepta eius contẽnunt. Et ipsa eius ecclesia est in perfectis, [columna id est, sublimis & recta & inconcussibilis, & sustentans iuniores atque sustollens. & in eisdem perfectis est ipsa [firmamentum veritatis, quia verbis & exemplis firmat in cordibus infirmorum veritatem fidei & mandatorum dei. [Et manifestè magnum est in ea pietatis sacramentum, in quo salus humana consistit. Sacramentum est res occulta, id est, mysterium siue mysticum aliquid. Et in hoc rectè potest intelligi sacramentum, de quo dictum est Colossensibus: Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, quod est CHRISTVS in vobis spes gloriæ. Sacramentum enim pietatis est, quia dei filius per viscera misericordiæ suæ visitauit nos oriens ex alto, illuminare his qui in tenebris & in vmbra mortis

Margin notes (right column): M (beside "nientis illos"); Coloss. 1. (beside "intelligi sacramentum"); Luc. 1. (beside "mentum enim pietatis").

A tis sedebant. Sacramentum pietatis in eo est, quod vnigenitus dei misericorditer homo fieri dignatus est per gratiam, vt sibi fratres acquireret, qui cum eo possiderent hæreditatem regni cœlorum. Et hoc sacramentum manifestè magnum est, quia cuncti fideles nouerunt hoc ita magnum esse, vt nemo sufficiat magnitudinẽ eius excogitare, quod nobis [manifestatum est in carne] Christi, quia in eo quod ipse carnem assumpsit, intelligimus omnes electos esse membra eius vel fratres, ideoque simul regnaturos. [iustificatũ est in spiritu,] quia homo ille singularis quem virgo genuit, factus est per spiritum sanctum iustus in vtero matris .i. in ipsa conceptione & creatione fecit eum spiritus sanctus iustum, ac deinde in præsenti vita seruauit eum sine peccato. Nos quoque dum membra eius efficimur, in spiritu sancto per baptismum iustificamur, Et hoc tantæ pietatis sacramẽtum [apparuit angelis, id est, innotuit apostolis & prædica-
B toribus, qui pro eo quod gloriam regni cœlestis annunciant, angelorum nomine designãtur. Vnde & Iohannes in Apocalypsi septem angelis scribit, id est, episcopis septem ecclesiarum Asiæ. Et per huiusmodi angelos .i. per veritatis nuncios [prædicatum est] hoc sacramentum gentibus, ac per eorum prædicationem [creditum est in mundo.] Quod autem sequitur, [assumptum est in gloria] in nostro quidem capite perfecte iam completum est, sed in membris eius completum ex toto non erit, donec omnes electi receptis corporibꝰ, in regnum cœlorum simul sint ingressi.

CAPVT. IIII.

1.Tim.3. 2.Petr.3 Iude.1. Eccle.36

S *Piritus autem manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium & cauteriatam habentium suam conscientiã, prohibentium nubere, abstinere à cibis quos*
C *Deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerunt veritatem, quia omnis creatura dei bona est, & nihil reiiciendum quod cũ gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.*

Ecclesia quidem est columna & firmamentum veritatis, sed tamẽ spiritus sanctus manifestè in me vel per me [dicit, quia in nouissimis temporibus, id est, regnante Antichristo vel antea, [discedent à fide quidam] notabiles, propter cuiusmodi discessionem dictum est, Nisi venerit discessio primùm. (2.Thes.2.) Et quia tales surrecturi sunt, ideo vigilandũ est, ne nostris temporibus surgant: vel si surrexerint, ne alios seducant. Discedent enim à fide veritatis, [attendentes spiritibus erroris, id est, dæmonibus, qui per artem fallaciæ loquentur eis vel apparebunt, & aliqua velut bona dabunt, vt eos errare faciant, vel in errore detineant, sicut Agimnensibus hæreticis nouimus contigisse, quos dæmones in equorũ specie noctibus apparentes, portant per aëra vbicunque voluerint, & copiam eis temporalium rerum ministrant, atque prauis dogmatibus imbuunt. Vel attendentes spiritibus erroris, id est, hæresiarchis, in quibus maligni spiritus loquentur & errorem docebunt. Et attendentes [doctrinis dæmoniorum, id est, hominum dæmonia habentium, [loquentium mendacium in hypocrisi, id est, simulata religione, vt magis decipiant, [& habentium conscientiã suã cauteriatã, id est, corruptam & putrefactã, atque putredinem cum fœtore semper emittentem. Dæmoniorũ dico, [prohibentium nubere, & abstinere] iubentiũ [à cibis quos Deus creauit.] Hoc Agimnenses faciunt & Manichæi, nonnullique alij fecerunt. Ille enim prohibet nubere, qui hoc esse malum dicit, nõ qui huic bono aliquid melius anteponit. Multum ergo interest inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius pręponẽdo: & prohibentes nubere, concubitum propagationis, qui solus proprie nuptialis est, vehementius accusando. Item multum interest inter abstinentes à cibis propter sacratã significationem, vel propter corporis castigationem, & abstinentes à cibis quos Deus creauit, dicendo quod eos Deus non creauit. Nam & primi patres nostri à quibusdam cibis abstinuerunt, non tamen eos damnandi, sed significandi gratia: & nunc fideles, non quia cibos putent immundos, sed edomãdi corporis causa, propter animam in orationibus amplius humiliandam, non solum à carnibus, sed à quibusdam terræ fructibus abstinẽt, vel semper, sicut pauci: vel certis diebus atque temporibus, sicut per quadragesimam ferè omnes. Manichæi verò ipsam creaturã negabant esse bonam, & dicebant esse immũdam, eò quòd carnes diabolus operaretur. Et ab escis huiusmodi temperabant, quod non significatione, sed natura malæ & immundæ essent. Qua in re creatorem earum sine dubio blasphemabãt, quod pertinebat ad doctrinam dæmoniorũ. Deus enim creauit escas [ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus,] id est, vt cum gratiarum actione perciperentur à fidelibus, qui bene credunt de ipsis escis, licet necdũ intelligant quod credunt. [& his qui cognouerunt veritatem, id est, qui intelligunt quod de eisdem escis credunt. Hanc scilicet veritatem cognouere, [quia omnis creatura Dei bona est] in natura sua, [& nihil] ciborũ est reiiciendum, id est, abhorrendum & respuẽdum quasi naturaliter malum vel immundum, [quod percipitur, id est, percipi solet, [cum gratiarum actione, id est, vt agantur Deo gratiæ à percipiente. Omnia quippe quæ naturaliter sunt, in ordine suo bona sunt: & nemo in eis peccat, nisi qui ordinem suum in Dei obedientia non custodiens, eorum quoque ordinem male vtendo perturbat. Patres autem nostri qui Deo placuerunt, tenuerunt ordinem suum in ipsa obedientia, vt quicquid Deus teni-

Marginalia (right column): D; Nota.; E; Nota.; F

G temporibus congruis iubendo distribuit, sic obseruarent quomodo ille distribuit. Itaque non solum carnes ad cibos datas, cũ omnes natura mundæ sint vel essent, quasdam tamen nonnulla significatione immundas illo tempore non ederunt, quo eas non edi præceptum erat, vt talibus significationibus futura rerum manifestatio præfiguraretur, sed & azymum panem, & cætera eiusmodi in quibus fuit vmbra futurorum. Quę tam rei essent illius tẽporis & illius populi homines, si obseruare contemnerent (quando illa sic fieri, & ista quæ nunc reuelata sunt, sic prænunciari oportebat) quàm nos despicientes essemus, si nunc iam manifestato nouo testamento, illas prænunciatiuas obseruationes aliquid nobis prodesse putaremus. Nihil ergo ciborum est reiiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur. [Sanctificatur enim] cibus ipse [per verbum Dei,] quod est in actione gratiarum, [& orationem,] quæ adiungitur ne diabolus per eum noceat. Verbum enim sanctificat, oratio autem impetrat, diabolus verò

H per cibum tentat.

Hæc proponẽs fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autẽ & aniles fabulas deuita. exerce autem teipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est. Pietas autẽ ad omnia vtilis est, promissionẽ habens vitæ quæ nunc est & futuræ. Fidelis sermo & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in Deum viuum, qui est saluator omnium hominum, maximè fidelium.

Hæc de cibis & creaturis quæ dixi, [proponẽs fratribus] ad tenendũ, [bonus eris minister Chri-

I sti Iesu:] tu dico, enutritus vel à matre tua vel ab aliis fidelib⁹, [verbis fidei, id est verbis quę fidem docent, & verbis [bonæ doctrinæ,] quantum ad bonos mores, [quam assecutus es] ab infantia, & tunc cum studio perquirens eam & inueniẽs. Bonam quidem doctrinã tene & doce quam assecutus es. sed [ineptas & aniles fabulas, id est Iudæorũ traditiones deuita: quia sunt ineptæ, id est, sine aptitudine: & aniles, id est, vetularum sermonibus infusæ iuniorum cordibus: & sunt fabulæ, id est, inania verba sine veritate & vtilitate. Hoc non de diuinis eloquiis dicitur, sed (vt dixi) de traditionibus, quas Iudæi à senioribus suis acceperũt prętre legales & propheticos libros, & de stultiloquiis hæreticorum, qui prohibent nuptias & interdicunt cibos quos Deus creauit vt cum gratiarum actione sumerentur. Fabulas quidem deuita, sed [teipsum exerce ad pietatem,] Hoc est, fabulas impiorũ caue, & ad pietatem temetipsum exerce, id est, hoc sit studium tuum, vt mente sis religiosus, & ergà Dei cultũ deuotus, atq; fidei pietate synceṙus. Idcirco moneo vt esse studeas mẽte K
pius erga Deum & proximum: quia [corporalis exercitatio,] quę est in ieiuniis & vigiliis ac labore manuum, atq; multimoda corporis afflictione, in qua te fatigas, [ad modicum vtilis est, id est, parum vtilitatis habet respectu magnę vtilitatis, quã habet pietas religiosæ mentis. Nam illa corporalis exercitatio & in hypocritis vel hæreticis inuenitur, pietas autem deuoti ac beneuoli cordis, non nisi in electis reperitur. Illa corporalis exercitatio ad modicum vtilis est, [pietas autem ad omnia vtilis est,] quia omni bono studet, [habens promissionem vitæ quæ nũc est & futuræ:] quia deus piis promisit vitam quam habent in hoc seculo animæ iustorum, vel subsidia temporalia, & vitam futuræ beatitudinis, dicens: Quærite primum regnum Dei & iustitiã eius, & hæc omnia adiiciẽtur vobis. Et per Salomonem, dicens de sapientia: Longitudo dierum dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Dextera enim vitam perennem sinistra vero vitam præsentem designat. Vel exerce te ad pietatem, id est, ad compassionem proximorum, & ad opera misericordiæ. Pietas est ad omnia vtilis, quia & in futuro & præsenti seculo prodest, dans temporalia & æterna remedia. Habens promissionem vitæ quæ nunc est & futuræ: quia qui pietatis beneficia pauperibus impendit, & in præsenti dat ei Deus vnde temporaliter viuat, & in futuro vitam sempiternam. Et fidelis est iste sermo de pietate, id est, verax: quia scilicet pietas est vtilis ad omnia, & fideliter adimpletur quod ei promissum est, vt habeat vitam præsentem & futurã. Iste sermo est fidelis, neminem fallens, [& est dignus omni acceptione,] vt à cunctis hominibus omnino accipiatur. Verè pietas habet promissionem vitę præsentis & fututę. nam [in hoc laboramus,] vt promissionem hanc consequamur: [& maledicimur] ab impiis & blasphematoribus. In hoc laboramus, [quia speramus in Deum viuum, id est, in hoc insudamus pietatis ac iustitiæ operibus, quia speramus vitam quã Deus viuens promisit pie agentibus. [Qui est saluator omnium hominum,] quia solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos, atque salutem corporis in hac vita communiter parat bonis & malis. maximè tamen ipse est saluator fidelium, quia præter temporalem salutẽ, quæ illis est communis cum reprobis, dat eis ęternam salutem, quam possideant cum angelis.

Matth.6. Lucæ.12 Prouer.3 L Matth.5. M

Præcipe hæc & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio, attẽde lectioni, exhortationi & doctrinæ. Noli negligere gratiam quæ est in te, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. Hæc meditare, in his

A *his esto, vt profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende tibi, & doctrinæ, insta in illis. Hoc enim faciens, & te ipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.*

Hæc quæ dixi de fabulis vitandis & pietate sectāda, præcipe scientibus[& doce]nesciētes. Præcipe hæc vt fiant, & doce quomodo fiāt. Et vt præceptum tuum atque doctrina suscipiatur, [nemo adolescentiā tuā contemnat, id est, ita viue, & maturum te moribus ostende, vt nemo te quasi adolescentem possit contemnere, nec vita ætatē tuam faciat reprehensibilem. quamuis corpore sis adolescens, si quid reprehensibile feceris, audacius reprehenditur, & quasi cōtemnitur. Potest etiam ad subiectos referri, vt dicatur, nemo eorum quibus præcipies & quos docebis, contemnat adolescentiam tuam: quia in sacro eloquio nonnunquam adolescentia iuuentus uocatur, Salomone testante, (Eccle.11.) qui ait: Lætare iuuenis in adolescentia tua. B Si enim vnum esse vtraque non decerneret, quē monebat in adolescentia, iuuenem non vocaret. Sic & in hoc loco adolescentia pro iuuentute intelligitur, vt sanctus Timotheus in autoritate prædicationis sit etiam solidæ ætatis. Nemo ætatem tuam contemnat, sed tu[exemplum esto fidelium in verbo,]vt ipsi exemplo tuo bona loquātur:&[in cōuersatione,]vt exemplo tuo bene & honeste cōuersentur: atque[in charitate]dei & proximi, & in integritate fidei, & munditia castitatis. Et vt ita possis exemplum bonorum operum aliis præbere, [attende lectioni]diuinarum scripturarum interim[dum venio. Valde enim inter humana verba cor defluit. Cumque indubitanter constet, quod externis occupationum tumultibus impulsum, à semetipso corruat, studere incessanter debet, vt per eruditionis studium resurgat. Attende (inquam) lectioni, & post lectionem attende[exhortationi]iam volentium, [& doctrinæ]nescientium. C Sic enim debes agere, vt quod lectio faciendum docuerit, facias: & subditos tuos vt hoc idem faciant, admoneas: atque illos qui hoc ignorant, doceas. Sic age & [noli negligere, gratiam]episcopalis officij, [quæ est in te:]quia ad hoc gratis te deus prætulit illi populo, vt sic agas. quæ gratia [est tibi data per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij.]Videtur Apostolus prophetiam vocare inspirationem sancti spiritus, per quā præsciebat quid de hoc & de cæteris esset acturus. Vel certe de hoc quod fieri deberet, episcopus specialiter prophetauit, siue ipse Apostolus, siue quilibet alius sanctus. Impositionem verò manuum eam dicit, quæ in ordinatione eius facta est. Quæ manuum impositio fuit presbyterij, quia per hanc impositionē accepit presbyterium, id est, episcopatum. Episcopus enim sæpe vocatur ab apostolis presbyter, & presbyter episcopus. Vel hæc impositio manuum fuit presbyteri, qui Latine dicitur senior: quia ipse Apostolus qui iuxta hunc sensum presbyter intelligitur, imposuit manus suas capiti eius, dum illum consecraret episcopum. D Nam & Petrus atque Iohānes in epistolis suis seipsos vocant seniores, id est, presbyteros, propter grauem maturitatem morum & sapientiæ, vel etiam propter ætatem. (1.Petri.5. 2.Iohan.1. 3.Iohan.1.) Deinde, hæc, inquit, meditare, id est, hæc pertracta & volue in animo tuo quæ iniungo tibi, quia idcirco cōstitutus es pōtifex: &[in his] actionibus atq; meditationibus iugiter [esto, vt] dū ita vixeris & docueris, vt dixi, [profectus tuus sit manifestus omnibus,]id est, cuncti te patenter sciant omnibus proficere. Et vt tibi aliisque proficias, [attende tibi,]id est, mentis intuitum frequēter reduc ad teipsum, & diligēter attende qualiter viuas: ac si quid in te corrigendum inueneris, statim corrige, & semper ad meliora nitere, [& doctrinæ, insta in illis,]id est, instanter doce illos qui sunt commissi tibi. Et libenter debes vtrūque facere, quia hoc ita faciēs, duplicem fructum afferes, quoniam[& teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.]Te enim saluabis, si tibi attenderis: & & auditores tuos, si doctrinæ institeris. Sic enim debet rector propriam salutem quærere, vt cōmunem non deserat: & sic communem profectū quærere, vt proprium non negligat. E Nam ita de subiectis suis rationem Christo iudici reddet, vt & de seipso reddere cogatur.

CAPVT V.

SEniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrem: iuuenes, vt fratres: anus, vt matres: iuuēculas, vt sorores in omni castitate.

Dixi vt instes doctrinæ, sed tamen hoc age cum discretione, vt vnumquēque doceas vel admoneas prout congruum fuerit. Aliter nanque admonendi sunt iuuenes, & aliter senes. Quia illos plerunque seueritas admonitionis ad profectum dirigit, istos verò ad meliora deprecatio blanda cōponit. Et ideo[seniorem ne increpaueris, sed]pro pietatis honore obsecra eum reuerēter[vt patrē,]quatenus per benignā obsecrationem, facilius tuā suscipiat admonitionem. F Indignatur enim & erubescit, si fuerit asperè correptus. iuuenes verò admone cū affectu dilectiōis, vt fratres. Senes & in scriptura sacra vocātur, non qui sola quantitate tēporum, sed qui morum grādæuitate maturi sunt. Iuuenes autem, qui nulla cōsilij grauitate deprimūtur. Et ideo tales etiam hoc possunt intelligi. Seniorem ergo qui maturitate prouectus est, si in aliquo aliter quàm oportet egerit, ne increpaueris, sed blande obsecra vt se emendet, & de cætero in melius proficiat. iuuenes verò, quos morum leuitas agit, increpa benignè (si deliquerint)[vt fratres: anus]similiter quæ vel ætate vel bonis moribus sunt prouectæ, admone cum reuerētia[vt matres: iuuenculas]autem ætate vel moribus, admone[vt sorores,]& hoc[in omni castitate.]In alloquio iuuencularū rectissimè iuuenis de omni castitate admonetur, vt nec saltē minima carnis titillatione circa eas moueatur.

Viduas

G *Viduas honora quæ verè viduæ sunt. si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam pie regere, & mutuam vicem reddere parentibus.* Hoc e-*nim acceptum est coram* Deo. *Quæ autem verè vidua est & desolata, sperat in Deū, & instat obsecrationibus & orationibus nocte ac die. Nam quæ in deliciis est, viuēs mortua est. Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint. Si quis autem suorum & maximè domesticorum curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior.*

Viduas, inquit, [honora quæ verè viduę sunt, id est, quæ omni auxilio suorum sunt destitutæ, quæ H manibus suis laborare non possunt, quas paupertas debilitat, ætásque cõficit, quibus Deus spes est, & omne opus oratio. Ex quo datur intelligi, adolescentulas viduas, exceptis quas excusat infirmitas, vel suo labori, vel liberorum, vel propinquorum ministerio delegari. Honor autem in presenti, pro eleemosyna vel pro munere accipitur. Nam Ephe. 6. & quod alibi dicitur, Honora patrem & matrem, non in verborum sono, qui inopiam parentum Nota. cassa potest adulatione frustrari, sed in victus necessariis ministrandis debet intelligi. Itaq; viduas honora, id est, sumptibus ecclesiasticis ale, non tamen omnes, sed quæ vere viduæ sunt, id est, quæ non habent auxilium nisi solius Dei. Sed [si qua vidua habet filios vel nepotes, discat primum pie regere domum suam,] in quo probabitur. Hoc discat primum, id est, antequam ad ecclesiam veniat stipendiis ecclesiæ honoranda. Discat domum regere, [& parentibus] qui eam aluerunt, [mutuam vicem reddere,] vt & pari lege alias nutriat. Nec solum genitores, sed & filij, vel nepotes, cæteríque I propinqui dicuntur parentes. vnde & tota progenies parentela vocatur. Et in mundana lege parens parenti per gradum & parentelam succedere iubetur. Mutuam ergo vicem (vt dictum est) reddit parētibus, qui nutritus à maioribus, nutrit minores: & quod à præcedentibus accepit, subsequentibus impendit. Vel mutuam vicem parētibus reddit, qui filiis & propinquis sibi seruitia impendētibus subsidia repēdit. Hoc agat bona vidua, quia [hoc est acceptum coram Deo.] Et hæc tamen nondum est vere vidua, quæ parētes habet qui illi sunt solatio. Sed illa [quæ vere vidua est, id est, ab omni auxilio mundano destituta, & ab omni terreno solatio [desolata, sperat in Deum, id est, vidēs ex nulla parte se habere suffugiū, toto animo adhæret Deo, à quo solo sperat auxilium vitę & salutis: & ideo [nocte ac die instat obsecrationibus] pro remotione totius mali, [& orationibus] pro Luc. 2. adeptione bonorum. Talis erat sancta Anna, quæ non discedebat de templo, ieiuniis & obsecrationibus seruiens die ac nocte. Præ cæteris enim viduæ debent vacare orationibus, quia & dominus cum ad semper orandum hortaretur, viduam cõmemorauit, quæ videlicet iniquū iudicem ad au- K Lucæ. 18. diendum causam suam assiduè interpellando cõmouit. Quapropter cum in viduis destitutio & desolatio notetur, si se omnis anima intelligat in hoc seculo destitutam & desolatam, quādiu peregrinatur à domino, profecto quādam viduitatem suam Deo defensori assidua & impensissima precatione commendat. Mystice enim vel ecclesia vel omnis anima quæ intelligit se derelictā omni auxilio, nisi solius Dei, vidua est. Vnde enim mulier est vidua? Quia non habet auxilium aliunde, nisi solius Dei. Illæ verò quæ habent viros, quasi superbiunt de auxilio virorum. Videntur autem viduæ desertæ, sed robustius est auxilium earū. Ergo tota ecclesia vna vidua est, siue in viris, siue in fœminis, siue in coniugatis, siue in maritatis fœminis, siue in adolescentibus, siue in senibus, siue in virginibus. Omnis ecclesia vna vidua est, deserta in hoc seculo, si sentit illud, si nouit viduita- L tem suam. tunc enim auxilium præsto est illi. Sed simpliciter viduam mulierē iterum sicut superius intelligamus. Quæ enim vere vidua est & desolata, persistit in precibus, & fit Deo proxima. Nam econtrario illa [quæ in deliciis est, id est, quæ carnem suam deliciosè fouet, & in precibus & ieiuniis nullatenus affligit, viuēs cõmuni vita, [mortua est] in anima: quoniam Deus ab ea recessit, qui est vita animæ. Vnde & beatus Iob de sapientia, Iob. 28 quæ Deus est, dicit, quia nō inuenitur in terra suauiter viuentium, id est, in mente eorum qui voluptatibus huius vitæ seruiunt. Hoc est enim viuentem mortuum esse, non habere Deum manentem in sua mēte. Ne ergo viuēs fit mortua, deliciæ spirituales deliciis carnalibus in sancta castitate succedant, id est, oratio, ieiuniū, bona cogitatio, bonorum operum frequentatio. Nam quando vidua pro deliciis nuptiarum quas in carne viri habere solebat, aliarum & carnalium deliciarum tāquam in solatio vsum assumit, tunc viuens mortua est. Nam sicut in ipsis sensibus corporis acutius au- M diunt qui non vident, & tangendo multa discernunt, nec tanta viuacitate tangunt qui oculis vtūtur, non intelligitur ex vno auditu nempe ex sen- Locus obscurus. su auditus, luminum repressa intentione sentiendi, eam se in alios sensus promptiori dignoscendi acumine exercere, tanquam ex altero conetur implere quod negatur ex altero: ita & sæpe carnis cupiditas à concumbendi voluptate cohibita, maiori voluptate in pecuniæ se porrigit appetitum: & illinc auersa, huc se impetu ardentiori conuertit. Mors autem est ipsa lætitia in perfruendo, cum quisque adipiscitur quod perdite cõcupiuit. Et ideo mortua est vidua quę in deliciis viuit, ad quas delicias per cupiditates tanquam portas mortis peruenitur. Et idcirco præcipe viduis ne deliciosè viuant. [Et hoc est, præcipe illis, vt irreprehensibiles sint,] id est, vt caueant facere ea quæ sunt digna reprehensione. Dixi superius, vt vidua si filios vel nepotes habet, discat regere domū. Si autem hoc agere neglexerit, fidē perdidit: quia [si quis

A quis non habet curam suorum, & maximè domesticorum,] vt quãtum potest procuret illis necessaria,[fidẽ negauit]operibus,etsi non verbis:quia proximum nõ diligit,& infideliter erga eum agit. Vel viduæ non studeant congregare delicias, sed vel filij, vel cæteri propinqui impendãt illis quod necessarium est. Sed si quis est qui nolit, fidem negauit quam in baptismo promisit,quando diaboli operibus abrenunciauit,[& est deterior infideli,]qui nunquam fidẽ habuit. Hic enim veritatem nouit,& se bene acturum promisit:infidelis autem nec nouit adhuc,nec promisit. Sed iste promisit,& implere noluit,ideo deterior est illo qui fidẽ nondum percepit. Multò enim grauius delinquitur scienter quàm ignoranter & multò peius est bona opera promittere & nõ facere,quàm nec promittere nec facere. Curam ergo suis, & maximè domesticis quisque debet impendere: quia cum cœperit velle prodesse quibus poterit,primitus inest ei cura suorum. Ad eos quippe habet opportuniorem B faciliorem que aditum consulendi vel naturæ ordine,vel ipsius societatis humanæ. Nam infidelis curam suorum habet,& ideo deterior est infideli, qui hanc non habet.

Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si pedes sanctorum lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est.

Hic commune dat præceptum de his viduis, quæ ecclesiæ pascuntur alimoniis: & idcirco ætas præscribitur, vt illæ tantùm accipiant pauperum cibos,quæ iam laborare non possunt,atque maturitatem habent morum pariter & ætatis. Simúlque considera quod illa quę duos habuit viros,etsi anus,etsi decrepita,etsi egens est,ecclesię stipes nõ C meretur accipere. Dixi superius vt veras viduas honores sumptibus ecclesiæ. Et vidua quæ sic est honoranda,eligatur habens [non minus sexaginta annorum,] nisi iam est extinctus fomes libidinis, [quæ fuerit vnius viri vxor,id est,quę non habuit nisi vnum maritum,post mortem eius[habens testimoniũ in bonis operib⁹,]scilicet [si filios enutriuit]quos habuit: si pauperes [hospitio recepit, si sanctorum] prædicatorum [pedes lauit,] quos tũc recipere periculosum fuit. Cùm fratres hospitio suscipiũtur,mos inoleuit apud plerosque sanctos,vt pedes eorum lauentur:& magna in hoc facto commendatio est humilitatis, ne dedignetur facere Christianus, quod prior fecit Christus. Cũ enim ad pedes fratris inclinatur corpus, etiam in corde ipso excitatur:vel si iam inerat,confirmatur ipsius humilitatis affectus. Et vidua est eligenda quæ testimonium habet hæc omnia fecisse, &[si tribulationem patientibus, id est, incarceratis vel quibuslibet afflictis bona quę potuit subministra uit, atque vt breuiter concludam, [si omne opus D bonum subsecuta est.] Et hæc talis pascatur alimentis ecclesiæ, & si vires habuerit, seruiat sacerdoti.

Adolescentiores autem viduas deuita. Cũ enim luxuriatæ fuerint, in Christo nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Simul autem & ociosæ discunt circuire domos, non solùm ociosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet. Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædã conuersæ sunt retrò post satanam. Si quis fidelis vel si qua fidelis habet viduas, subministret illis, & non grauetur ecclesia, vt his quæ verè viduæ sunt, sufficiat. E

Dixi vt vidua eligatur non minus sexaginta annorum, nisi compressa est omnis lasciuia. Sed [adolescentiores uiduas,] quarum adhuc sanguis feruet,deuita ad ministerium ecclesiæ. Et quare? Quia cum[luxuriatæ fuerint, volunt nubere in Christo,id est,quia sæpe cõtingit vt relicto proposito castitatis, p multos amatores luxuriẽtur, vel in luxu ciborũ & delitiarũ versẽtur,& post multã luxuriã velint nubere,id est,copulari viris in Christo,id est,per legitimas nuptias,quasi tunc non sit peccatum nubere. ipsæ dico,[habentes damnationem]æternam,[quia primam fidem irritam fecerunt,id est, quia castitatem domino vouerunt & non reddiderunt:vouentibus videlicet virginitatem vel viduitatem,non solum nubere, sed etiam velle nubere est damnabile :ideo videlicet habent damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt,etsi non nubendo,tamen volendo. Non quia ipsę nuptię velut malũ dãnandę iudicãtur,sed dãnatur propositi fraus, dãnatur fracta voti fides:nõ F dãnatur susceptio de bono inferiore,sed ruina à bono superiore. Postremo dãnantur tales,nõ quia coniugalem fidem posterius iniere, sed quia continentiæ primam fidem irritam fecerunt,volentes nubere. Voluntas enim quæ à proposito cecidit, damnatur, siue subsequantur nuptiæ, siue desint, Et ideo tenenda est in corde perseueranter volũtas boni propositi, ne quis vel quæ retro aspiciat, & vxori Lot similis fiat. Quid enim fecit vxor Lot? Liberata est à Sodomis,& in via posita,retro respexit. Vbi respexit,ibi permansit. facta est statua salis,vt illius contemplatione condiantur homines,cor habeant,& non sint fatui,nõ retro respiciant, ne malum exemplum dantes, ipsi remaneant,& alios condiant.[Simul autem & ociosę] &c. Nec solum quæ diximus, faciunt prædictæ mulieres:sed cùm illis malis addũt, quod sunt ociosę,nihil manibus operantes,& fiunt propter mẽtis

Nota. Luc.9.17 Gen.19 Ioh.13.

G tis vagationem etiam corpore instabiles, quia non stant in domibus suis, sed discunt, id est, assuescunt circuire sine rationabili causa domos alienas, quod religioni inimicum est. Nec solùm ociosę sunt, sed & verbosæ, id est, abundátes multiloquio fabularum & inutilium sermonum. Nec solum verbosę, sed[& curiosæ, id est, inuestigantes aliorum facta, & negligentes sua, & studentes aliquid semper audire. Et sunt[loquentes ea quæ non oportet, id est, turpia & ad libidinẽ pertinentia, vel quolibet alia modo religioni contraria. Et quia quædam viduę postquàm deo continentiã & religiosam conuersationem promiserunt, talia mala faciunt, [ergo volo iuniores] viduas non continentiam vouere, quam seruare non possunt, sed [nubere, & filios procreare] legitimos, ne si quos ex fornicatione genuerint, extinguant eos propter metum & verecundiam. & volo eas[esse matresfamiliâs.]Nubant, ne vagẽtur per alienas ædes: sed sub viris po-
H sitæ, habeãt frenum quo regãtur. Procreent filios, & sint matres familiarum, vt non sint ociosæ, sed in nutritura filiorum & gubernatione familiarũ vtilibus occupentur actionibus. Bonum est enim nubere, bonum filios procreare, bonũ matres familiarum esse, & ideo faciant hæc bona, ne fortè committant supradicta mala. Hoc volo eas facere, &[nullam occasionem dare aduersario]id est, infideli, [gratia maledicti] id est, causa malæ locutionis. Hoc est, nolo vt infideli qui nobis aduersatur, & cui magnum est de nobis male loqui, dent vllam occasionem, vt possit aliquid maledicere de eis. & fortasse darent occasionẽ, sicut iam nõnullę dedere: quia iam[cõuersę sunt quędã retro]à bono cõtinentiæ, quod proposuerũt, euntes[post satanã]qui retro cessit & periit. Hoc Apostolus addidit, vt in his verbis eius intelligeremus eas quas nubere voluit, melius potuisse cõtinere quàm nubere, sed melius nubere quàm retroire post satanam, id est, ab excellenti illo virginali vel viduali
I castitatis proposito, in posteriora respiciendo cadere & interire. Dixi vt iuniores nubant. Sed si aliquæ nubere volunt, procurẽt eas sui. Et hoc est: [Si quis fidelis, vel si qua fidelis habet viduas,]id est, viris orbatas sorores aut cõsanguineas, quæ aliqua linea generis ad eum pertineant, [subministret illis necessaria, & nõ grauetur ab eis ecclesia, vt his quę verè viduę sunt]id est omni auxilio destitutæ[sufficiat]alimenta præbere. Hîc ostendit Apostolus quia & fideles sibi & aliis in posterum necessaria prouidere debẽt, vt intelligerem⁹ quod
Matt. 6 præcipit dominus nõ cogitandum esse de crastino, non ad hoc fuisse præceptum, vt nihil pecunię seruetur à sanctis, sed ne deo propter ista seruiatur, & propter inopiæ timorẽ iustitia deseratur.

Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeãtur, maximè qui laborant in verbo & doctrina. Dicit enim scriptura: Non *infrenabis os boui trituranti.*
Deut. 25
1. Cor. 9 *& dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.* K Matt. 10 Luce. 10.

De viduis ita fiat, vt hactenus ostendi. Sed de bonis presbyteris aliter, scilicet vt[qui bene prę-sunt]ecclesiæ, [habeantur digni duplici honore,] vt in præsenti accipiant honorem stipendiorum à subditis suis, & in futuro à deo honorem gloriæ perennis, [maximè qui laborant in verbo scientibus, & in doctrina]nesciẽtibus, id est, qui monere student eos qui sciunt, & docere eos qui nesciunt. & cùm duplex honor, id est, gemina retributio talibus debeatur, de vno honore probo, quem illis debent subiecti in oblatione sumptuum. Nam legis [scriptura dicit: Non infrenabis os boui trituranti,]id est, non prohibebis prędicatorẽ cibos ex ecclesia sumere. Et euangelij scriptura secundũ Lucam dicit, quia [dignus est operarius mercede Luce. 10.
sua,]id est, dignus est prædicator receptione sum- L
ptuum. Ex euãgelio enim Lucæ sumpsit Apostolus hanc sententiam, probans authoritate sua. Dignus est operarius mercede sua, quia iam de mercede sunt operis ipsa alimẽta sustentationis, vt hîc merces de labore prædicationis inchoetur, quæ illic de veritatis visione perficitur. Qua in re cõsiderandum, quod vni nostro operi duæ mercedes debentur, vna in via, altera in patria: vna quæ nos in labore sustentat, altera quæ nos in resurrectione remunerat, quoniã digni honore duplici boni presbyteri sunt. Merces itaq; quæ in præsenti recipitur, hoc in nobis debet agere, vt ad sequentem mercedem robustius tendamus: quia vnusquisque verus prædicator non ideo prædicare debet, vt in hoc tempore mercedem recipiat, sed ideo mercedẽ recipere, vt prædicare subsistat. Quisquis enim ideo prædicat, vt hîc vel laudis vel muneris mercedem recipiat, æterna proculdubio mercede se priuat. Quisquis verò se vel ea quę dicit, ideo placere hominibus appetit, vt dum placet quod dicitur, nõ ipse, sed dominus ametur, vel idcirco terrena stipendia in prædicatione consequitur, ne à M
prędicationis voce per indigentiam lassetur, huic proculdubio ad recipiẽdam mercedem nihil obstat in patria, quia sumptus sumpsit in via. Nam & homo dat in labore cibũ operario suo, vt laborare sufficiat, & post laborẽ reddit ei mercedem. Multo magis ergo deus operariũ suum dupliciter honorabit, id est, remunerabit. Et ideo non facilè recipias accusationẽ [aduersus presbyterũ,] quia nõ facile est accusanda tam alti nominis persona, [noli]cõtra eum[accusationem recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus,] id est, nisi accusator duos vel tres produxerit testes tã idoneos, vt accusatio sit sub eis, id est, vt ipsi testes sint accusatore superiores, vt vita eorum nõ sit inferior vita accusantis. Testes enim (vt ait Isidorus) considerantur conditione, natura & vita. Conditione, si liber, non seruus. Nam sæpe seruus metu dominãtis testimonium supprimit veritatis. Natura, si vir, Aeneid. 4
non fœmina. Nam variũ & mutabile semper fœmina. Vita, si innocẽs & integer actu. Nam si vita bona

A bona defuerit, fide carebit. Non enim potest iustitia cum scelerato homine societatẽ habere. Duo autem sunt genera testium: aut dicentium id quod viderunt, aut proferentium id quod audierunt. Duobus autem modis testes delinquunt, cùm aut falsa promunt, aut vera silentio obtegunt. Nam apud veteres non minoris erat culpæ veritatem tacere, quàm mendacium dicere.

Peccantes autem coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant. Testor coram deo & Iesu Christo & electis angelis, vt hæc custodias, sine præiudicio nihil faciens, in alteram partem declinando.

Sic age erga presbyterum, vt dixi. Sed [peccãtes argue coram omnibus, vt & cæteri] qui peccare volebant, [timorem habeant,] ne talia facere præsumant. Dominus dicit, si peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum, &
Math. 18. B
nunc Apostolus peccantes corã omnibus iubet argui. Sed nulla contrarietas est in his duobus pręceptis, quia aliquando corripiendus est inter te & ipsum solum, aliquando coram omnibus arguendus. Tunc enim secretò monendus est, quando peccauit in te, id est, quando tu scis quia peccauit. Quia enim secretum fuit quando in te peccauit, secretũ quære cùm corrigis quod peccauit. Nam si solus nosti quia peccauit in te, & eum vis coram omnibus corrigere, nõ es corrector, sed proditor. Ergo illa corripienda sunt secretius, quę peccãtur secretius: illa verò arguenda coram omnibus, quæ peccãtur corã omnibus. Demũ ad confirmationẽ obseruãtię cunctorũ pręceptorũ subditur: [Testor corã deo.] Ac si dicatur: De⁹ est mihi testis, quod animam meã liberaui, dicendo quæ dicere debui, tu tibi caue ne pereas transgrediendo quæ iussi. & coram [Christo Iesu testor,] qui iudicabit: & coram [electis angelis,] qui separabunt malos à bonis. Testor [vt custodias hæc] quæ nunc præcepi
Math. 13. & 25.
de accusatione presbyteri non leuiter suscipiẽda,
C
& de manifesta correctione peccãtium, vel etiam cætera præcepta per totã superius epistolam data, & inferius adhuc danda. Hæc custodias, [nihil] vnquam [faciens sine præiudicio, id est, sine præmeditatione, an sit faciendum, an non faciendum; [declinando in alteram partem,] nisi in eam quã præmeditando cognoueris iustam. Vel hęc custodias sine præiudicio, id est, sine reprehensione, nihil faciens declinando in alteram partem quam non iussi, id est, in partem sinistræ actionis. Vel hæc quę dixi de accusatione presbyteri, custodias, nihil faciens sine præiudicio, id est, sine præexaminatione, & ab examinatione non declines in aliud quàm examinatio inuenit.

Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino vtere, propter stomachum tuũ & frequentes tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur. Similiter & facta bona manifesta sunt, & quæ aliter se habẽt, abscondi non possunt. D

Quia tam grauiter tractanda est causa presbyteri, & ideo prius diligenter considera, quis sit ille quem ordinaueris presbyterum. Non enim facilè debet ordinari, qui nõ facilè potest ab ordine deponi: & idcirco [nemini citò imposueris manus] ordinãdo illum, sed diu proba illum anteà, quia in morando poteris vitam eius cognoscere: [neque communicaueris] cõsentiendo [peccatis alienis,] si inconsiderate peccatorẽ ordinaueris. Qui enim indignum ordinat, peccatis eius communicat. Et vt viles ab ordinatione possis expellere, [teipsum castum custodi.] Ac si dicatur: Qui indignos vis repellere, teipsum debes in vitæ munditia custodire. Et qui alios iudicas, vide nẽ possis ab aliis de E
prauo actu iudicari: quisquis peccata caues aliena, caue propria. Dico vt te custodias castum, & iam tamen [noli adhuc aquam bibere,] sicut prius cõsueueras, [sed modico vino vtere,] quia modicè sumptum non nocet castitati. Et hoc præcipio, [propter] dolentem ex longa abstinentia [stomachum tuũ,] in quo sedes est infirmitatis: [&] propter [infirmitates tuas frequentes, id est, frequẽter tibi veniẽtes. Quia de castitate admonuit, hac occasione immoderatam abstinẽtiam prohibet, quã Timotheus inierat, & modicum vinum præcipit ob infirmitates sumendum, medici cõsilio magis quàm apostoli, licet apostolus sit medicus spiritalis, & ne Timotheus imbecillitate superatus, non posset implere prædicationis opus. Vix tamẽ etiã propter has necessitates vini potio conceditur, quia vinum & adolescẽtia duplex incendium voluptatis. Sed stomachi dolor & frequens infirmitas in sancto Timotheo fomenta libidinum reprimebat. Apostolus itaque cum dilectum discipulum de instituendis ecclesię officiis admoneret, ne quos fortè ad sacros ordines inordinate proueheret, dixit: Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. Teipsum castũ custodi. Qui ad infirmitatem eius corporis protinus se conuertens, ait: Noli adhuc &c. vsque, tuas infirmitates. Statimque subiunxit, dicens: [Quorundam hominum peccata manifesta sunt, pręcedentia ad iudicium, quosdam & subsequuntur.] Et quid ad illud pertinet, quod ab infirmo bibi aquam prohibet, hoc quod de peccatis quorundam hominum manifestisque subiũxit, nisi quod interposita de eius infirmitate sententia ad hoc in extremo rediit, quod superius dixit, manus citò nemini imposueris & cætera? Vt enim hæc eadem peccata quanta solicitudine refellenda essent ostenderet, interposita cõtra infirmitatis molestiam discretionis admonitione, protinus intulit quod in aliis patescerent, & in aliis laterent,

Prou. 20 F

G dicens: Quorundam hominum &c. Similis interpositio reperitur in libro domini Iob, vbi de reprobis dicitur: De mane vsque ad vesperam succidentur, & quia nullus intelligit, in æternum peribunt, statimque de electis additur, qui autem reliqui fuerint, auferentur ex eis iterumque mox de reprobis subiungitur, Morientur, & non in sapientia. Sed in aliis scripturarum sanctarum locis inueniuntur frequenter huiusmodi interpositiones. Cur ergo Timotheus, vel quilibet episcopus nemini debeat cito manus imponere, ne peccatis alienis communicet, si peccatorem ordinauerit, subiūgitur causa, cum dicitur: Quorundam hominum pecata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, id est, quorundam peccata ita sunt aperta, vt eorum fama vel notitia prius veniat ad iudicium, id est, ad locum in quo fit discussio personarum, quàm ipsi infames qui veniunt ad ordinandum. Quosdam autem & subsequuntur ad iudicium peccata sua, quia tunc primum manifesta fiunt, cū ordinandi discutiuntur. De quibusdam peccatis

Iob. 4.

H hoc intelligendum est. Non enim omnia panduntur in illa discussione, sed aliquando latent plurima. Nec solum peccata quędā ita manifesta sunt, & quædam in discussione, vel in conuersatione paulatim deteguntur, sed etiam quædam [bona facta similiter manifesta sunt,] præcedentia ad iudicium, vt non sit opus probandi ea esse bona: & quædam iterum esse bona, [quæ aliter se habent, id est, quæ non ita sunt manifesta, [non possunt abscondi] vel in ipsa discussione, & ideo probanda. Hieronymus: Quod dicit, istiusmodi est. Quidam tam libere & palam peccant, vt priusquam eos videris, statim intelligas peccatores: alios autem qui callide occultant vitia sua, ex consequenti conuersatione cognoscimus. Similiter & bona apud aliquos in propatulo sunt, in aliis longo vsu discimus. Augustinus: Manifesta ea dicit, de quibus clarum est quo animo fiant. Hæc præcedunt ad iudicium, quia si fuerit ista subsequutum iudicium, non est temerarium. Subsequuntur autē illa

I quæ occulta sunt, quia nec illa latebunt tempore suo. Sic & de bonis factis intelligendum est. De manifestis ergo iudicemus, de occultis verò iudicium deo relinquamus: quia & ipsa abscondi non possunt, siue mala, siue bona, cùm tempus aduenerit quo manifestentur.

CAPVT VI.

Quicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen domini & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habēt dominos, non contemnāt, quia fratres sunt: sed magis seruiant, quia fideles sunt: & dilecti, quia beneficij participes sunt.

Quod de seruo Hebræo præcipitur, vt sex annis seruiat, septimo dimittatur liber gratis, ne serui Christiani hoc flagitarent à dominis suis, apostolica nunc authoritas iubet seruos dominis suis esse subditos, ne nomen domini & doctrina blasphemetur. Pseudo enim dicebant, non licere seruos teneri nisi sex annis, vel potius neminem debere esse seruum alterius, sed omnes equaliter esse liberos, quia omnes ex vno patre Adam descenderant, & omnes Christus redimēdo liberauerat. Et horum prauæ persuasioni contradicit Apostolus, dicens Christianos seruos debere quibuscunque dominis, siue paganis, siue Christianis bene seruire: quia hoc præcepit Christus, cùm diceret, Reddite quæ sunt Cæsaris Cęsari, & quæ sunt dei deo. Et hoc est: [Serui] Christiani qui [sunt] grauati [sub iugo] infidelium dominorum, [quicunque] sint illi serui, id est, etsi iusti, etsi sapiētes sint, [dominos] tamen [suos arbitrentur dignos omni honore,] bene seruiendo illis, [ne] si seruire contempserint, [blasphemetur] à dominis eorū propter eos [nomen domini] quasi aliena inuadentis, [& doctrina] Christiana quasi prædicans iniusta, & cōtra legem mundanā decernens. Sic agant qui

K

Lucæ. 20.

L dominos habent infideles. Sed illi [qui habent fideles dominos, non] ideo quidem [contemnant] seruire, sicut pseudo apostoli dogmatizabāt, [quia sunt fratres, id est, dominis suis in Christo pares, quoniā vtiq; Christiani: [sed magis, id est, maiori affectiōe [seruiāt eis, quia fideles sunt, id est, participes sacramētorū ecclesiæ: [& dilecti] sunt à deo, [qa participes sunt ei⁹ beneficij] p̄sentis & futuri.

Hæc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secūdum pietatem est doctrinæ, superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones & pugnas verborū: ex quibus oriūtur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes hominum mente corruptorū, & qui à veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. M

Hæc quæ dixi de seruis, [doce] ignorantes, [& exhortare] scientes. Et hoc age, [si quis aliter docet, id est, si quis prędicauerit cōmunem omnibus in Christo libertatē, dicens omnes debere liberos esse, tu econtrario tunc pręcipe, id est, prædica, vt serui dominos suos omni honore dignos arbitrētur, & nō cōtemnant eis seruire. Nam semper expedit quidē ista docere, sed tunc maximè quando peruersus quis aliter docet, prędicās vt omnes sint liberi: [& nō acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi,] dum ei obiicitur Christū dixisse, Reddite quę sunt Cęsaris Cæsari, & quę sunt dei deo, & præcepisse Petro vt pro se & pro ipso Christo staterē repertū in ore piscis daret his qui tributum exigebant. & item dixisse, Discite à me quia mitis sum. [&] non acquiescit [ei doctrinæ] nostræ, [quæ est secundum pietatem,] id est, quæ non

Lucæ. 20.

Matth. 17.

Matth. 11.

A non facit odiosam Christianitatem, docēdo insolescere. Ille qui his & huiusmodi sermonibus domini & huic doctrinæ nō acquiescit, sed aliter docet [superbus est, id est, superbia, non ratio ducit eum. Superbus est, id est, nō patiens vinci, & à sententia sua deflecti. Et quamuis se sciolum putet, tamē [nihil sciens] est, [sed] est semper [circa quęstiones languens, id est, inefficax & impeditus ad soluendum, & ad veritatis indaginem peruenire nō valens [&] similiter est languēs circa [pugnas verborum, id est, circa repugnantiam quę videtur esse in quibusdam scripturarū verbis, licet sensus concordet, sicut est, Si vos filius liberauerit, verè liberi eritis. & iterum, Quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omniū seruus. Videntur enim hæc verba huic stulto repugnare, vt nos filius liberos faciat, & iterum sit seruus qui voluerit esse primus, cùm primus inter nos maximè sit liber, si nos liberi sumus. Vel circa pugnas verborū languet, id est, circa disputationes, in quibus disputatores pugnant verbis inuicem. [Ex quibus] quæstionibus & verborum pugnis [oriuntur inuidię] & [cōtentiones, blasphemiæ] & [suspiciones malæ:] quia propter verba pseudo apostolorū libertatē huiusmodi prædicantiū, hi qui seruos habēt, inuidēt Christiano nomini, & cōtendunt aduersus fideles, & blasphemāt deū quasi qui aliena sibi tollit, & suspicantur male de nobis, quasi hanc libertatē finxissemus ad lucrū. Et contra illos oriūtur inde [cōflictationes hominū mente corruptorum, id est, pseudo prædicatorū, quorū intelligentia vel ratio errore corrupta est, ne possit inuiolatæ veritatis cognitionē habere in vera rerum notitia. vel mente corruptorum, quia etsi caro eorum propter simulationē sanctitatis est integra, mens tamen interius delectatur immunditiis libidinū, & turpitudinibus vel amore pecuniarū. [Et qui priuati sunt à veritate,] quia etsi aliquādo veritatē catholicæ doctrinæ aliquatenus cognouerūt, propter errores quos mēti suæ inseruerūnt, cognitionem illam penitus amiserunt. Hominū dico [existimantium pietatem, id est, dei cultum, [esse quęstum] temporalium rerum, quia pseudo putabant qd Christus esset colendus propter cōmoda præsentis vitæ, non futuræ: quoniā & ipsi propter acquisitionem præsentium lucrorum prædicabant.

Iohan. 8. Marc. 10 Matth. 20

B

C

Est autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti simus.

Ipsi putant pietatē nostræ religionis esse quæstum emolumenti carnalis, & verum quidem est quòd Christiana [pietas est quæstus,] non tamen exiguus, vt temporalia tantū acquirat, vt ipsi putant, sed [magnus, id est, æterna corporis & animę bona cōquirens. Magnus quæstus est pietas [cum sufficientia, id est, pietas cui sua parua sufficiunt, nec desiderat plus habere quàm necesse est. Hanc autem sufficientiam non indecēter vult, quisquis eam vult, nec amplius vult. Alioquin non ipsam vult, & ideo nec decenter vult. Hanc optabat qui precabatur, dicens: Mendicitatē & diuitias ne dederis mihi: tribue tantum victui meo necessaria. Hæc necessaria debent nobis sufficere, quia incōgruum est vt qui nihil huc attulimus, & nihil hinc portabimus, multa hîc habere quęramus. [Nihil] videlicet [intulimus in hunc mundum] quando nati sumus: & [haud, id est, nō est [dubiū quia nec auferre] hinc aliquid [possumus,] quando moriētes de mundo eximus. Nudus enim egreditur de matris vtero, & nudus migrat de mūdo. Vnus ergo introitus est omnibus ad vitam, & similis exitus. Cur itaque alius in hac vita quærit fieri ditior alio? vel cur diues contra pauperem inflatur, cum vterque sine diuitiis venerit, & sine diuitiis abiturus sit? Non igitur diuitias multiplicare quærámus, quas hinc nobiscum portare non possumus: sed [habentes alimēta] quibus pascamur, [&] indumenta [quibus tegamur, his contenti simus,] nihil vltra quærentes in hoc seculo, quia frigus & fames simplici vestitu & cibo expelli potest.

D

Prouer. 30

Iob. 1. Nota.

E

Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueū diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionē. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Quam quidam appetentes, errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Tu autem ò homo dei hæc fuge. Sectare verò iustitiam, pietatem, fidem, charitatē, patientiam, mansuetudinem. Certa bonū certamen fidei, apprehende vitam æternā, in quam vocatus es, & confeßus bonā cōfeßionem coram multis testibus.

Nobis apostolis quos cæteri debent imitari, sufficiunt alimenta & tegumēta, omnibusq; Christianis sufficere debent. [Nam qui volunt diuites fieri, in tentationē incidunt.] Nō dico qui diuites sunt, sed qui volūt fieri diuites. Aliud enim est esse diuitem, aliud fieri velle diuitē. Hîc cupiditas accusatur, non aurum, non argentum, non diuitiæ. Diuiti pręcipitur vt eroget pauperi, ne desideret. Nam qui volunt diuites fieri, etsi non fiant, ipsa tamē voluntate incidunt in tentationē, [& in laqueū diaboli, id est, in hoc vt cōsentiāt suggestioni diaboli, amando diuitias, quarum amorem ille suggerit, & illaqueantur ab eo per cōsensum iniquæ persuasionis, & per actionē prauitatis. & cadunt in [desideria multa inutilia & nociua,] quia nihil prosunt, sed valde nocent. quæ ita nocent, vt mergāt [homines in interitū] corporū [& perditionē] animarū. Et rectè dixi quia per cupiditatē diuitiarum cadunt in multa desideria: nam [cupiditas est radix omnium malorum, id est, non est

F

G aliqua species mali, quæ non ex aliqua cupiditate
Isaiæ.14. aliquando procedat. Hac enim & primus angelus
cecidit, qui vtique non amauit pecuniam, sed pro-
Gene.3. priam potestatem. Hac & primi homines deiecti
sunt, qui non aurum, sed inconcessam sibi diuini-
tatem superbè cupierunt. Plus enim volentes ha-
bere quàm acceperant, & quod acceperant ami-
Eccle.10. serũt. Nam cum initium omnis peccati sit super-
bia, rectè malorũ omnium radix esse dicitur cupi-
ditas. Vel auaritia hoc loco generalis intelligitur,
qua quisque appetit aliquid amplius quàm opor-
tet, propter excellentiam suam & quendam pro-
priæ rei amorem. Talis enim peruersitas mentis,
competenter vocatur superbia vel cupiditas. Cum
sit ergo specialis quædam cupiditas, quæ vsitatius
amor pecuniæ dici potest, Apostolus nunc cupidi
tatem nominans, per speciem genus significauit,
& vniuersalem cupiditatem intelligi voluit, dicẽs:
Radix omnium malorum est cupiditas. Ipsa quip-
H pe latenter oritur in mente, sed peccatorum om-
niũ punctiones patenter producit in opere. Quas
videlicet punctiones ab hac radice surgentes, sta-
tim prædicator egregius insinuauit, subdẽs: [Quã
quidam appetentes, errauerunt à fide, & inserue-
runt se doloribus multis.] Qui enim multos dolo
res dixit, quasi nascentes ex hac radice punctiones
vel spinas innotuit. Quidam per cupiditatem er-
rauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis
sicut illi qui propter dona principum adorauerũt
idola, & post etiam in hoc seculo viles omnibus
Ephe.5. effecti, multas miserias pertulerunt. Nunc quoque
Colos.3 multi per cupiditatem errãt à fide, quoniam aua-
ritia est idolorũ seruitus: & inserunt se doloribus
multis, quoniam mens eorũ assiduè pungitur spi-
nis solicitudinum pro acquisitione vel conserua-
tione diuitiarum, & multiplici labore corpus il-
lorum atteritur. Illi per cupiditatem irrationabi-
lem in tot mala decidunt. Sed [tu ô homo] ratio-
ne vtens, quia es [dei] non cupiditatis [fuge hæc]
I mala, si quando per aliquã delectationem humanę
fragilitatis apprehendere te voluerint. Hæc qui-
dem fuge, sed [iustitiam sectare] vt nunquam ob-
seruatio iustitiæ te possit effugere, sed semper per
omnes vias actionũ eius sequere. Sectare iustitiã,
faciendo vnicuique quod ius exigit, non quod cu-
piditas. Et sectare [pietatem] vt egenti vel afflicto
condescendas per compassionem, & ei clementer
subuenias, prout necesse habuerit, & sine auaritia
tribuas quod opus fuerit. Et sectare [fidem] vt cre-
dendo bona inuisibilia, contemnas visibilia, quia
qui veram fidem de deo & futura beatitudine ha-
bet, nõ curat hic cum impiis in exilio fieri diues,
nec pluris est ei mundus quàm deus. Sectare [cha-
ritatem] erga deum & proximũ, qua penitus ca-
ret auarus: quia nec deum diligit, cuius mandatũ
Luc.11.12 de dandis eleemosynis contemnit: nec proximum
diligere probatur, cui de suis opibus nihil impar-
titur. Tu verò vt charitatẽ sectari possis, adde [pa-
tientiam,] qua perferas æquanimiter, quæ tibi à
proximis inferẽtur, ne mordearis intrinsecus vllo
dolore indignationis aduersus eos qui tibi hæc
inferent, sed serenum & tranquillum cor erga eos K
serues. Multa enim oportet te ęquanimiter à pro-
ximis tolerare, si charitatem non vis frequenter
amittere. Et erga eos præcipuè, à quibus aduersa
perferes, sectare [mansuetudinem] vt nihil asperi-
tatis, nihil amaritudinis illis rependas, sed mitis
& tractabilis erga eos maneas. Cupidus autẽ neq;
patienter aduersa tolerat, neque mansuetudinem
erga quempiam seruat. [Certa quoque] id est, pu-
gna pro anima tua in agone præsentis vitæ, vt co-
ronam percipias in fine. Certa non malum certa-
men, sicut auari, qui certant alios superare diui-
tiis: vel sicut hæretici, qui certant fideles à fide se-
parare: sed certa [bonum certamen fidei] vt beni-
gnè contendas fide & bonitate alios superare, &
infideles fidei subiicere. Vel certamen dfiei, id est,
quod fides exigit, certa vt vel in martyrio, vel in
agone iustitiæ, vel contra hostes fidei, vel contra
quælibet vitia pugnes assiduè. Et per victoriam
huius certaminis [apprehende] id est, vi quadam L
ad te prende [vitam æternam.] Quam debes vi-
riliter apprehendere, quia [in] eam [vocatus es] à
deo per euangelicam prędicationem, vel per pro-
positũ diuinæ voluntatis. & tu [confessus] es [bo-
nam confessionem] fidei & iustitię [coram multis
testibus] quando baptizatus es, siue quãdo in epi-
scopum consecratus: ideóq; fructũ huius cõfessio-
nis, id est, vitam æternam, nitere apprehendere.

*Præcipio tibi coram deo qui viuificat
omnia, & Christo Iesu, qui testimoniũ red
didit sub Pontio Pilato bonam confeßio-
nem: vt serues mandatum sine macula ir-
reprehensibile, vsque in aduentum domini
nostri Iesu Christi, quem suis temporibus
ostendet beatus & solus potens rex regum* Apoc.17. & 19.
& dominus dominantium, qui solus habet Iohan.1. 1.Iohan.4
immortalitatem, & lucem habitat inac- M
*ceßibilem, quem nullus hominum vidit, sed
nec videre potest, cui gloria, honor & im-
perium sempiternum, Amen.*

Vt vitam æternam possis apprehẽdere, & bo-
nam confessionem tuam seruare, [præcipio tibi
coram deo qui viuificat omnia] quę viuificantur:
& coram Christo, qui in passione sua bonam cõ-
fessionem reddidit, vt serues mandatũ. Non enim
vitam consequeris æternam, nisi per eum qui vi-
uificat omnia, & ideo nunc illum præceptionis
meæ testem adhibeo, vt ipse tibi vitam tribuat, si
obedieris: nec bonam confessionem tuam serua-
bis, nisi imitando Christum, qui sicut sub Pilato
bonam confessionem dedit, ita & tu coram pote-
statibus huius seculi non timeas veritatem confi-
teri, & propterea coram Christo tibi præceptum
trado. Deus pater viuificat omnia, non tamen sine
filio: quia quæcunque ille facit, hæc & filius simi-
liter facit. Et sicut pater suscitat mortuos & viui- Iohan.5.
ficat, sic & filius quos vult viuificat. Nec sine spi-
ritu

A ritu sancto agitur ista viuificatio, quia sicut idem
Iohan.6. filius ait, Spiritus est qui viuificat. Non solus pater, sed tota trinitas quæ vnus deus est, viuificat omnia. Quod autem sequitur [& Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam cõfessionem] de filio propriè intelligitur: quia sub Pilato in forma serui solum filium nouimus passum esse, non etiam patrem vel spiritum sanctum. Tunc enim ipse filius bonum reddidit testimonium, quia dixit se regem esse, quamuis sciret se inde moriturum esse: & illud testimoniũ fuit bona confessio veritatis. Hoc testimonium & hanc confessionem reddidit ipse, quando respondit Pi-
Iohan.18. lato: Tu dicis quia rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est ex veritate, audit meam vocem. Sic & tu nullo metu tyrannorũ debes à confessione veritatis reticere. Itaque præcipio tibi coram deo qui est trinitas, & corã Chri
Supra.2. sto, qui est mediator dei & hominum homo Chri
B stus Iesus, [vt mãdatum] bene agendi & bene docendi, quod tibi trado, [serues sine macula] criminalis peccati, & serues illud [irreprehensibile, id est, vt non sit habile ad reprehendendum propter aliquam similitudinẽ inhonestatis. Et ita serues illud [vsque in aduentum domini nostri Iesu
Matt.24. Christi,] de quo ipse dicit: Vigilate, quia nescitis qua hora dominus vester venturus sit, id est, vsque ad obitum tuũ. Vel in Timotheo præcipitur vnicuique rectori ecclesiæ, quia successurus est alius post alium vsque in nouissimum domini aduentũ, vt seruet sine macula criminis, & sine reprehẽsione inhonestæ similitudinis hoc mandatũ. [Quẽ]
Matth.24 dominum Christum, vel quem aduentum domini, [suis, id est, congruis & dispositis [temporibus ostendet, id est, palàm omnibus visibilem ponet deus trinitas, qui naturaliter in seipso, & ex seipso [beatus] est, quod nulli creaturæ congruit. Nulla enim creatura potest esse beata, nisi participatione beatitudinis sui creatoris. Qui [& solus potens] est, quia per seipsum naturaliter omnia po-
Roma.13 test. Creaturæ verò si quam habent potestatem,
C ab illo hanc accipiunt. Non est enim potestas nisi à deo. Et ipse est [rex regum,] quia sub eius imperio regnant omnes quicunque regnant: [& est dominus dominantium,] quia illi seruiunt aut volentes, aut inuiti, quicunque aliis dominantur. Hæc (vt diximus) de tota trinitate dicuntur, quæ vnus est deus. [Qui solus habet immortalitatẽ,] quia solus est immutabilis. In omni enim mutabili natura, nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea non esse quod erat. Proinde & ipsa anima humana, quæ propterea dicitur immortalis, quia qualitercunque secundum modum suum nunquam desinit viuere, habet tamen pro ipso suo modo quandam mortem suam. Quia si iuste viuebat & peccat, moritur iustitiæ. Si peccatrix erat & iustificatur, moritur peccato. Vt alias eius mutationes taceam, de quibus longum est disputare, & creaturarum natura cælestium mori potuit, quia peccare potuit. Nam & angeli pecca-

uerunt, atque dæmones facti sunt: & qui non pec- D
cauerunt, peccare potuerunt. Et cuicunque rationali creaturæ præstatur vt peccare non possit, non est creaturæ proprium, sed dei gratiæ. Ac per hoc solus deus habet immortalitatem, qui non alicuius gratia, sed natura sua nec potuit, nec potest aliqua conuersione mutari: nec potuit, nec po terit aliqua mutatione peccare. Qui [& lucem habitat inaccessibilem.] Sed si inaccessibilis est lux, in qua ipse manet, quomodo nobis dicitur, Accedite ad eum & illuminamini? Sed inaccessi- Psalm.33.
bilis est viribus nostris, acceditur autem ad eum muneribus suis. Moyses enim accessit ad caligi- Exodi.19
nem in qua erat deus. Illa enim caligo lux ista est, quę hic dicitur inaccessibilis: quia & omnis etiam corporea lux, quæ præ nimietate claritatis non potest aspici, rectè caligo & inacccessibilis potest appellari. De hac caligine ad quam Moyses accessit, Dionysius ita scripsit: Diuina caligo est inaccessibile lumen, in quo habitare deus dicitur, & inuisibili eo existente propter supereminentęm claritatem, & inaccessibili eodem per su- E
perexcellentiam superessentialis luminum manationis. In hoc fit omnis scire deum & videre dignus, eum non videndo neque cognoscendo verè super visionem & cognitionem factus, hoc ipsum cognoscens, quia post omnia est sensibilia & in- Psal.138.
telligibilia, & prophetice videns mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam. Inaccessibilis ergo dicitur lux ista, siue caligo quam deus inhabitat, propter superexcellentiam splendoris, in cuius visione caligat interior oculus rationalis creaturæ: quia sicut idẽ Dionysius alibi de eo loquitur, educit super & verbum & intellectum, in obscuritatem super omne & verbum & intellectum superessentialiter superessentialis superdiuinitatis, neque nomen eius, neque verbum, sed superexaltatur. Ista ex- Locus obscurus.
altatio est illa lucis inaccessio. [Quem nullus ho- Iohan.1.
minũ vidit, sed nec videre potest] propter supereminentem claritatem quę exuperat & reuerberat humanum visum. Videri enim diuinitas humano visu nullo modo potest, sed eo visu videtur, quo F
iam qui viderint, non homines, sed vltra homines sunt. Scriptura quippè sacra omnes carnalium sectatores, humanitatis nomine solet notare. Vnde Corinthiis dictum est: Cùm sit inter 1.Cor.3.
vos zelus & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Et paulò post: Nónne homines estis? More enĩ suo Apostolus & hic & ibi homines vocauit, humana sapiẽtes: quia qui diuina sapiũt, supra homines sunt. Videbimus igitur deum, si per cælestem cõuersationem supra homines esse mereamur. [Cui sit gloria] in amplificatione fideliũ, & [honor] in assiduitate bonæ cõuersationis, [& imperiũ] in plenaria humilitate cordis eorum. Imperiũ dico [sempiternum] vt ipse perẽniter in bono corde eorũ regnet. Vel sine initio & sine fine, & sine mutabilitate est ei permanens in seipso naturaliter gloria & honor, nec nõ & imperium sempiternum, quo voluntas eius

G æternaliter adimpletur. Non enim cœpit imperiũ habere, quando cœpit creaturas facere, sed ab æterno possidet imperium sempiternum. [Amen,] id est, fideliter dicta sunt hæc omnia.

Diuitibus huius seculi præcipe nõ sublimè sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in deo viuo, qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum, bene agere, diuites fieri in operibus bonis, facile tribuere, cõmunicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.

Superius ostendit pericula, quæ contingunt his qui volunt fieri diuites, & ideo ne Timotheus de salute diuitum desperaret, ipsósque deuitaret, docet eum qualiter eis viam salutis ostendat. [Diuitibus, inquit, huius seculi, id est, qui seculares
H habent diuitias, [præcipe non sublime, id est, non superbe [sapere.] Vbi notandũ valde est, quod humilitatis doctor memoriam diuitum faciens, non ait, Roga, sed præcipe: quia etsi impendenda est charitas vel pietas infirmitati, honor tamen non
Nota. debetur elationi. Talibus ergo rectum quod dicitur, tanto rectius iubetur, quanto & in rebus trãsitoriis altitudine cogitationis intumescũt. Nihil enim tam timendum in diuitiis q̃ superbia. Non enim diuitias expauit Apostolus, sed morbũ diuitiarum. Morbus autẽ diuitiarũ est superbia. Nam grandis est animus, qui inter diuitias isto morbo nõ tentatur. Magnus ergo est diues, qui nõ se ideo magnum putat, quia diues est. Qui autem ideo se magnum putat, superbus & egenus est. Præcipe, inquit, diuitibus huius seculi. Non adderet huius seculi, nisi essent & alij diuites, qui non sunt huius seculi. Ipsi sunt enim, quorũ princeps & caput est
2.Cor.8. ille, de quo dictum est: Propter vos egenus factus est cùm diues esset, vt illius inopia diuites essetis. Paupertas enim Christi nõ pecuniã nobis attulit,
I sed iustitiã. Paupertas illius vnde? Quia mortalis effectus est. Ergo veræ diuitiæ immortalitas est. Ibi enim vera copia, vbi nulla indigẽtia. Qui ergo has habet diuitias, diues est, sed non huius seculi. Nec tamen & diuites huius seculi contempti sunt, sed eis ostenditur, quomodo veras possint habere diuitias. Præcipe, inquit, diuitibus huius seculi non sublimè sapere, id est, vt sublimitas nõ sit eis sapida & dulcis: [neque sperare in incerto diuitiarum, id est, vt non sperent in diuitiis, de quibus incertum habent quandiu illas possideant, & quid sibi pro illis venturum sit. Sicut poma vel arbores habent suos vermes, ita diuitiæ suum vermen habẽt. Vermis diuitiarum est superbia. Ergo præcipitur diuitibus, non vt diuitias abiiciant, sed vt superbe nõ sapiant. Vermis enim excluditur, vsus diuitiarum permittitur. Inde autem superbit diues, quia sperat in incerto diuitiarum. Nam si incerta diuitiarum prudenter attenderet, nunquam superbiret, sed semper timeret: & quantò esset ditior, tantò fieret solicitior, etiam secundum hanc K
vitam. Multi enim pauperes in istis seculi perturbationibus securiores fuere. Multi autem propter suas diuitias quæsiti & comprehensi, atque cruciati vel interfecti sunt. Multi erant heri diuites, & venientibus latronibus atque cuncta auferentibus, euigilant pauperes: ergo non est sperandum in incerto diuitiarum [sed in deo viuo.] Ne enim se spem perdidisse arbitrarentur, subiunctum est, sed in deo. In deo sperent, [qui præstat nobis abunde omnia ad fruendum] temporalia & æterna. Sed magis ad fruendum æterna, ad vtendum temporalia. Temporalia tanquam viatoribus, æterna tanquam habitatoribus. Temporalia, vnde bona faciamus: æterna, vnde boni efficiamur. Hoc ita debent facere diuites & [bene agere, id est, bonis operibus insudare, & [diuites fieri in bonis operibus,] vt repleantur diuitiis bonorũ operum. Sperẽt in domino qui dat omnia abũdanter ad fruendnm, id est, qui nobis erit omnia ad fruẽdum. Nam nõ mihi videtur dictum, qui dat nobis abundè omnia ad fruendum, nisi seipsum. Videtur L
enim esse aliud vti, aliud frui. Vtimur enim ꝓ necessitate, fruimur pro iucunditate. Ergo ista temporalia dat ad vtendum, se autem dat ad fruendũ. Si igitur se, quare dictũ est omnia, nisi iuxta illud quod dictũ est, vt sit deus omnia in omnibus? Diuites, inquit, fieri in operibꝰ bonis, [facile tribuere.] Hoc prosint illis diuitiæ, ne sit ei difficultas tribuendi. Vult enim pauper, & non potest. Vult diues, & potest. Ergo quia facile potest, facile tribuat indigentibus. Diuites enim debent [cõmunicare] id est, bona sua sanctis pauperibus cõmunia secum facere, & [thesaurizare sibi fundamentum bonum] id est, firmitatem perpetuæ stabilitatis [in futurum] vbi sunt verè diuites, sed non huius seculi. Nõ enim, quia dico, vt facilè tribuãt & communicent, expoliare eos volo & inanes relinquere. Nam doceo lucrum, cùm dico vt thesaurizent sibi. Non vt diuitias perdant, moneo: sed quò eas præmittant, doceo. Præmittant thesauros suos in locum vbi est vera vita, vt ipsi postmodùm sequentes, apprehendant eam: ne si hîc thesaurizauerint, decipiantur à falsitate huius vitæ, sicut ille diues purpuratus, qui Lazaro micas dare noluit: & ideo flammis postea traditus, impetrare guttam aquæ non potuit.
(1.Cor.15.) (M) (Luc.16.)

O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas vocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ: quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

Cùm plurima Timotheo Apostolus iniunxisset, post omnia iubet vt depositum, id est, cõmendatum sibi thesaurum scientiæ, videlicet acceptũ à domino talentum bene custodiat, vt multiplicatũ illud reddat: & idcirco nomine proprio illũ vocat, vt vigilantiorẽ & attentiorẽ reddat ad seruandũ quod admonet. [O, inquit, Timothee, depositum,

A positũ,id est,thesaurum sapientiæ[custodi,]quem deus & ego tibi commendamus, ne quis illum tibi furetur per nouas inductiones verborum. Et ideo custodi illum,[deuitans nouitates vocũ profanas,id est,quæ sunt extra religionem. Aliæ enim non sunt vitandæ quæ congruunt doctrinæ religionis,sicut ipsum nomen Christianorum, quod post ascensionem domini cœpit, quando primùm
Actu.11. in Antiochia discipuli sunt appellati Christiani, res tamen ipsa & ante nomen erat. Et aduersus impietatem Arrianorum nouum nomen patres addiderunt,ὁμοούσιον,sed non rem nouam tali nomine signauerunt. Hoc enim vocatur ὁμοούσιον,
Ioh.10 quod est, Ego & pater vnum sumus, vnius videlicet eiusdemque substantiæ. Nam si omnis nouitas
Ioh.13. profana esset,nec à domino diceretur,Mandatum nouum do vobis, nec testamentum appellaretur nouum. Sed profanæ sunt vocum nouitates, quoties hæretici nouũ quemlibet errorem inueniunt, & loqui cæteris præsumunt. Et huiusmodi nouitates deuita,si depositum vis custodire. [& oppo-
B sitiones scientiæ falsi nominis]caue, id est,oppositiones quæ Christianæ doctrinæ possunt obiici ex scientia hæreticorum,qui se scientes esse iactãt, cùm sint inscij, vel ex scientia seculari, quæ falso nomine vocatur scientia,cùm nomen eius verum sit ignorãtia,siue error vel imperitia. Ex qua prædicationi euangelicæ multa opponũtur, sicuti est, non potuisse virginem parere, nec deum potuisse mori,nec mortuum resuscitare seipsum potuisse, & his similia,quæ nobis ab imprudentia physicorum vel hæreticorum opponuntur. *Sed* huiusmodi oppositiones deuita, quæ veniunt ex scientia, quæ falsò nominatur scientia: quia non est scientia,sed inscientia. [quam scientiam quidam promittentes]aliis se daturos, [exciderunt, id est, ex toto ceciderunt in errores, eundo [circa fidem] semper & nũquam intus intrando. Nihil enim sic amant isti quàm sciẽtiam promittere, & fidem rerum verarum quas credere paruuli præcipiuntur,
Nota. velut imperitiam deridere.[Gratia tecum.] Ac si dicatur:Multa tibi per huius epistolæ textum in-
C iũxi,sed vt hæc omnia custodire valeas, gratia dei sit tecum, id est, cum viribus arbitrij tui manens & cooperans.[Amen, id est,fideliter dicta sunt vniuersa,quæ continentur in hac epistola. Nam sicut amen quod in fine orationis respondetur, totam confirmat orationem: sic amen quod in fine epistolæ subscribitur,confirmat epistolam.

EPISTOLAE PRIMAE AD TIMOtheum finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM secundam ad Timotheum.

PAulus Romæ vinculis tẽtus,& iam de mũdo trãsiturus,scribit iterum Timotheo infirmitatibus & aduersis fatigato vt constanter laboret in gratia dei sibi credita,exhortans multis modis eum ad martyriũ. Roborat eum contra falsos prædicatores,& instruit de regula omnis veritatis,& de his quæ futura sunt tẽporibus nouissimis,& de sua passione. Sicque incipit:

EPISTOLAE PAVLI SECVNDAE AD TImotheum, D

CAPVT I.

PAVLVS apostolus Iesu Christi per voluntatem dei,secundum promissionẽ vitæ quæ est in Christo Iesu,Timotheo charissimo filio: gratia misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu domino nostro.

Timotheo scribit [Paulus qui est apostolus,id est,legatus[Christi Iesu,]quem misit saluator rex prædicare viam salutis,& est apostolus nõ per suã vsurpationem,sed[per dei patris voluntatem.]Est inquam apostolus,id est,prædicare missus, [secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu, id est,vt annunciet credentibus factam à deo promissionẽ illius incorruptionis,quæ iã est in Christo à mortuis resuscitato, quod scilicet deus promisit membris eam vitam, quæ iam est in capite. E
Et ille qui taliter est apostol⁹,scribit[Timotheo] non vili, sed [charissimo filio] in sanctitate & sapientia genito. Et huic filio sit[gratia,id est, donũ spiritussancti, per quod sanctificetur quicquid gerit:&[misericordia,]qua misericorditer à peccatis & hostibus cunctisque miseriis liberetur: [& pax,]quam suis Christus reliquit in obseruatione fraternæ charitatis,quamq; daturus est illis in requie beatæ perennitatis. Et hæc sint illi[à deo patre,] q nos creauit & ĩ filios adoptauit,[& à Christo Iesu domino nostro,]qui est rex & saluator & dominator nostri.

Gratias ago deo meo, cui seruio à progenitoribus meis in conscientia pura, quàm sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderãs te videre, memor lachrymarum tuarum, vt gaudio implear, recordationem accipiens eius fidei, quæ est in te nõ ficta, quæ & habitauit primùm in auia tua Loide & matre tua Eunice. Certus sum autem quòd & in te. Propter quam causam admoneo te, vt resuscites gratiam dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. Nõ enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed virtutis & dilectionis & sobrietatis. F

[Gratias ago de te deo meo, cui ego in cõsciẽtia pura seruio à progenitorib⁹ meis, id est, ab Abraam, Isaac & Iacob, cæterisque sanctis patribus Hebræis, à quibus exemplum accipio diuinę seruitutis. Vel si de carnali patre & matre hoc intelligitur, ex quo ab his processi & intelligere cœpi, semper deo seruiui in conscientia pura ab inten-

G tione mala. Nam etiam in persecutione quam zelo legis in Christianos exercui, puram conscientiam habui, quia inde multum deo me placere putaui, sicut ipse Christus eis prædixerat: Venit, inquit, hora vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare deo. Itaque semper consciētiæ puritatem, id est, cordis mundám intentionem habens ab infamia, non cesso seruire deo. Cui nūc gratias ago quàm, id est, quantum [habeam tui memoriam sine intermissione.] Hoc est. perpendens assiduè quantum sim tui memor, gratias deo refero, qui te talem fecit, vt sis dignus semper in memoria meæ mentis permanere. Vel secūdum alios codices facilius legitur ita: Gratias ago deo cui seruio à progenitoribus in cōscientia pura, quod habeā sine intermissiōe memoriā tui, ꝙ scilicet sis dignus propter meritū tuæ sanctitatis in corde meo semper esse. Hęc est sapiēs exhortatio ad meliora. Memoriā tui habeo sine intermissione [in orationib⁹ meis. i. nūquā ītermitto tui memor esse, quotiescūque oro, vt & pro te orē [nocte ac die.] Et i-

Ioh.16.

H deo te sic precib⁹ meis intermisceo, quia sum [desiderās te videre,] vt aliquid solatiū habeā in cōspectu pręsētiæ tuæ, q tot malis afficior in hoc carcere. Videre inquā te desidero, [memor lachrymarum tuarum,] quas huberes fudisti, cùm te Ephesi relinquerem, quia nimis erat tibi durum non semper esse mecum. Et propterea te desidero videre, vt videns te quem tantū diligo, [implear gaudio.] Magnum enim mihi gaudium erit, si te adhuc videre potero priusquā moriar. Dixi quia sum memor lachrymarum tuarum. Et sum memor earū, [accipiens recordationem eius fidei, quæ est in te non ficta,] non simulata, nec fictitia, sed vera & bonis operib⁹ ornata, quæ te monet vt fortiter agas, cum etiam in fœminis firma fuerit, quoniam & [habitauit primum in auia tua Loide, & in matre tua Eunice.] pater enim tuus fuit gentilis. In illis habitauit fides. sed & ego [certus sum, id est, pro pro certo noui [quod & in te] habitet eadem fides, cuius exemplum ab illis accepisti, & ideo ser

Actu.16

I ua diligenter eam. [propter quam causam, id est, quia fidē à bonis parētibus velut hæreditario iure possides, & tam bonus hucusque fuisti, vt non possis auferri de memoria cordis mei, [admoneo te vt resuscites gratiam dei, quæ est in te per impositionē manuū mearum. i. pędicādo exerceas officium episcopale, quod accepisti quando tibi manus in ordinatione tua imposui, quod quasi mortuū est in te timore martyrij. Gratia enim episcopatus admonet eum resuscitare, vt confidentius prædicet verbum dei, non timēs terrenas potestates, nec erubescens se dicere seruum crucifixi & discipulum vincti. Aliquantulum enim in hoc negligens & timidus fuerat factus, quoniam aduersis erat fatigatus. Sed auiæ & matris eius mentio præmittitur, quæ mulieres fuerunt, & fidem constanter tenuerunt, cum adhuc recentior esset, paucique fideles essent, vt cogitet quia ipse qui vir est, & sub eis nutritus, multo magis nunc cum iā multitudo fidelium abundet, fidem & gratiam viriliter tenere & prædicare debet. Moneo, inquit, vt K resuscites gratiā dei, quæ metu tribulationū quodāmodo cecidit in te. Quod potes & debes agere, quia [deus non dedit nobis spiritum timoris, sed spiritum virtutis, id est, non dedit nobis spiritum qui faciat nos timere aduersitates huius seculi, sed qui nos faciat fortes contra aduersa omnia, vt per virtutē constantiæ semper vincamus timoris aduersitatem. Non accepimus spiritum timoris illius, de quo dicit dominus: Nolite timere eos qui occidunt corpus, ne scilicet negemus eum illo timore, quo turbatus est Petrus: sed accepimus spiritum illius timoris de quo subiungit: Timete eū qui habet potestatem & corpus & animam perdere in gehennam. Maior quippe libertas est necessaria aduersus tot & tantas tentationes, vt cum omnibus amoribus, terroribus, erroribus suis vincatur hic mundus. Hoc sanctorū martyria docuerunt, donante illo à quo perceperunt spiritum nō timoris, quo persequentibus cederent: sed virtutis [& dilectionis & sobrietatis,] quo cuncta minantia, cuncta mutantia, cruciantia cuncta superarēt. L Virtutis, vt contra aduersa fortes essent: dilectionis vt deum super omnia diligerent: sobrietatis, vt seculi cupiditatibus inebriari fugerent.

Matt.10

Iohan.18

Matth.10.

Noli itaque erubescere testimonium domini nostri, neq; me vinctum eius, sed collabora euangelio secundum virtutem dei, qui nos liberauit, & vocauit vocatione sua sancta, non secūdum opera nostra, sed secūdum propositum suum & gratiam: quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia, manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per euangelium, in quo positus sum ego prædi- M *cator & apostolus & magister gentium. Ob quam causam etiam hæc patior, sed nō confundor. Scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem.*

Quoniam spiritum timoris non accepisti, sed virtutis & charitatis, [itaque noli erubescere testimonium domini nostri Iesu CHRISTI, id est, non solum non timeas, sed etiam non erubescas prædicare CHRISTVM crucifixum, quia surrexit, & ideo gloria resurrectionis penitus excludit confusionem crucis. Cum ipse sit dominus noster, cui omnes seruire debemus, noli erubescere testimonium eius, id est non sit tibi verecundia, hunc pędicare deum immortalem, qui pro omnibus in assumpta carne dignatus est ad horā gustare mortem, ne incidas in illā comminationem qua dixit, Qui me erubuerit & meos sermones, hunc filius Luc.9. hominis

A hominis erubeſcet, cum venerit in maieſtate ſua. [neque erubeſcas me vinctum eius,] quia non eſt rubor confuſionis pro iuſtitia pati vincula. Nõ eſt in hac re quicquam verecundiæ, & ideo noli propter inſultationes infidelium erubeſcere me vinctum eſſe pro Chriſto, [ſed collabora, id eſt, mecũ labora [euangelio, id eſt, profectui euangelij [ſecũdum virtutem dei, id eſt, à deo nobis datã, [qui nos] ſãguine Chriſti [liberauit] à iugo diaboli, ſicut antea ſãguine agni filios Iſrael à poteſtate Pharaonis, & per euangelicam prædicationem [vocauit] nos qui eramus auerſi. Vocauit nos [vocatione ſua, id eſt, ſibi ſoli cõgrua. vocatione dico, [ſancta, id eſt, ad hoc ſpectãte, vt nos ſanctos faciat. Vocationẽ Apoſtolus duplicat, vt inſinuet nos à deo vocatos per filium & apoſtolos. Vocauit inquam nos, & hoc [non ſecundum opera noſtra,] quia nõ feceramus opera pro quibus digni eſſemus ab eo vocari, ſed potius damnari. ſed ipſe ſine præceden B tibus bonis operibus noſtris miſericorditer vocauit nos [ſecundum propoſitum ſuum, id eſt, ſecundum quod propoſuerat nos per miſericordiã ſaluare quos poſſet per iuſtitiam damnare. & ſecundum [gratiam] ſuam vocauit nos, id eſt, ſecundum gratuitam dei donationẽ [quæ data eſt, id eſt, præuiſa dari [nobis in Chriſto Ieſu ante tempora ſecularia, id eſt, antequam cœpiſſent cum ſeculo iſta tempora, quæ ſuis ſpatiis voluuntur & tranſeunt. Nam ante ſeculum nõ erat tempus, ſed æuum: ſed cum ſeculo (ſicut diximus) exordium habuit tempus, quando cœpit mutabilitas & viciſſitudo diei & noctis. Et in illo ætatis æuo, poſtquam mundus fieret, data eſt nobis in conſilio diuinæ prouidentiæ per Chriſtum iſta gratia. ſed [nunc manifeſtata eſt] in noſtræ vocationis & ſaluationis cõpletione [per illuminationẽ ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti. i. per illuminationem nouę ſcientiæ quam ſaluator attulit, & qua nos illuminauit, aperiens nobis ſenſum vt intelligeremus ſcripturas. [Qui de- Luc.24 ſtruxit &c. Hæc eſt illa gratia, quod ſcilicet ſaluator [mortem quidem] noſtram deſtruxit, [vitam autem & incorruptionem] ſua reſurrectione] illu- C minauit, id eſt, clara luce manifeſtauit, vt ſit vita & incorruptio animæ & corporis, ad quam nos tendere voluit. Et hanc illuminationem fecit [per euangelium, id eſt, per manifeſtationem euangelij, in qua denudantur ea quæ in lege velabantur. [In quo] euangelio immobilis [poſitus ſum ego prædicator, id eſt, prçco clamans, [& apoſtolus, id eſt, legatus poteſtatem habens, [& magiſter gentium, id eſt, quotidie gentes docens. [Ob quam cauſam, id eſt, quia euangelium prædico, [etiam hæc] aduerſa nunc Romæ tanta [patior, ſed non confundor, id eſt, non erubeſco in omnibus contumeliis & tormentis quæ perfero, ſciens quia per hæc gloriã acquiro. Nam [ſcio cui credidi, id eſt, ſcio quis ſit cui fidem meam commiſi, & certus ſum quia omnia poteſt, & [quia potens eſt depoſitum meum ſeruare, id eſt, theſaurum meritorum meorũ quem illi occultè ſeruandum commendaui. Ipſe potens eſt & hoc precioſum iuſtitiæ meæ depoſitum ſeruare, differẽdo [in illum] notabilem iudicij [diẽ,] D vt tũc illud mihi reſtituat, & diuitias iuſtitię quas illi commendaui, reddat. Vſque in illum iudicij diem, de quo frequenter loquor & cogito, poteſt ille theſaurum ſpiritualium diuitiarum mearum ſibi commiſſum cuſtodire, vt tunc illum mihi copioſius reddat, & magnis me diuitiis repleat.

Formam habens ſanorum verborũ, quæ à me audiſti in fide & dilectione in Chriſto Ieſu, bonum depoſitum cuſtodi per ſpiritũ ſanctum, qui habitat in nobis.

Chriſtus ſeruabit depoſitum, quod ego illi cõmendaui, & tu ſerua depoſitum quod Chriſtus tibi commendauit. Tu [habens formam verborum ſanorum, id eſt, regulam verborum in quibus nihil eſt inſaniæ, ſed pura cordis ſanitas, [quæ] non à quocunque magiſtro, ſed [à me audiſti in fide & dilectione] quæ eſt [in Chriſto Ieſu,] id eſt, ſicut E Chriſtus Ieſus inſtituit, [cuſtodi bonum depoſitum, id eſt, theſaurum ſcientiæ à Chriſto tibi commendatum, vel officium tibi commiſſum, & cuſtodi illud nõ per tuam induſtriam, ſed [per ſpiritum ſanctũ qui habitat in nobis, id eſt, in te ſicut in me.

Scis hoc quòd auerſi ſunt à me omnes qui ſũt in Aſia, ex quibus eſt Phygelus & Hermogenes. Det miſericordiam dominus Oneſiphori domui, quia ſæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit: ſed cùm Romã veniſſet, ſolicitè me quæſiuit & inuenit. Det illi dominus inuenire miſericordiam à domino in illa die. Et quãta Epheſi miniſtrauit mihi, tu melius noſti.

Idcirco opus eſt vt tu bonum depoſitum à deo tibi vel à me commendatum diligenter cuſtodias, quia ſcis [quòd auerſi ſunt, id eſt, receſſerunt [à me omnes qui in Aſia ſunt] ficti, à quibus maxime eſt tibi cauendum, ne furentur depoſitum tuũ. Illi de Aſia qui ficto corde fuerant cum Apoſtolo, ſimulantes ſe eius amicos, reliquerũt eum, cum vi- F derẽt ipſum in arcto conſtitutum. Et iſtos ad hoc nunc commemorat, vt Timotheus ſibi caueat, ne & ipſe ſimiliter ab eo ſe auertat. Omnes, inquit, auerſi ſunt à me, non quidẽ omnes qui ſunt in Aſia, ſed omnes illi Aſiani, [ex quibus eſt Phygelus & Hermogenes, id eſt, qui tales ſunt in Aſia, quales iſti duo. Illi ſimulatores tandem ſe qui eſſent detegentes, terga mihi dedere in faciem, ſed nõ ita fecit Oneſiphorus, vel familia eius. Oneſiphori beneficia commemorantur, vt & Timotheus hũc imitetur, ipſique gratiam reddat, & in eo confidat, quoniam Epheſianus vel Aſianus eſt. Qui cum ad imperatorem, vtpote qui nobiliſſimus erat, magnæque dignitatis, ſeu pro qualibet alia cauſa Romam veniſſet, requiſiuit vbi eſſet Apoſtolus: & cũ didiciſſet illum eſſe in carcere, non eſt dedignatus venire ad illum, ſed conſolatus eſt illum, & præbuit

G buit illi quæ necessaria erant. Et hoc est quod A-
Mat. 5. postolus pro magno commemorat. Et quia mise-
ricordes misericordiam consequentur, misericor-
diã illi à domino retribui precatur. [Det, inquit,
misericordiam dominus domui, id est, familię O-
nesiphori, quia] non solum ipse sed & familia quę
cum ipso venit, [sæpe me refrigerauit] suo collo-
quio & consolatione, ac pœnarum mearum miti-
gatione, & bonorum suorum ministratione: [& ca
tenam meam non erubuit,] sicut prædicti simula-
tores, qui auersi sunt à me. [sed cum venisset Ro-
mam, solicitè me quæsiuit, vt opẽ mihi ferret, [&
inuenit.] Hic ostenditur quia fideles qui sunt in
carcere vel in infirmitate, vel alicubi in afflictione
tenentur aliqua necessitate, solicite debent ab his
qui misericordiam à deo expectant, inquiri & re-
frigerari. [Det illi, id est, Onesiphoro qui tã mise
ricors in me fuit, [domin⁹ Christus inuenire mi-
sericordiã] à deo patre [in illa die] iudicij, de qua
H sæpius cogito. Det illi dominus inuenire miseri-
cordiam [à domino. [Tale est illud quod in gene-
Gene.19. si legitur: Pluit dominus super Sodomam ignem
& sulfur à domino. Hæc quæ dixi, fecit mihi Ro-
mæ Onesiphorus. [Et quãta ipse mihi Ephesi mi-
nistrauit tu melius nosti] quàm ista quæ scribo,
quoniam illa vidisti.

CAPVT II.

*T V ergo fili mi, confortare in gratia
quæ est in Christo Iesu: & quæ au-
disti à me per multos testes, hæc cõ-
mẽda fidelibus hominibus, qui idonei erũt
& alios docere. Labora sicut bonus miles
Christi Iesu. Nemo militans deo, implicat
se negociis secularibus, vt ei placeat cui se
probauit. Nam qui certat in agone, nõ co-
ronabitur nisi qui legitime certauerit. La-
borantem agricolã oportet primum de fru
I ctibus accipere. Intellige quæ dico. Dabit
enim tibi dominus in omnibus intellectum.*

Quandoquidẽ Onesiphorus aliis recedentibus
me quæsiuit, & multa mihi nõ solũ Romę, sed E-
phesi ministrauit, [ergo tu fili mi] exẽplo illi⁹ [cõ
fortare.] Tu, quasi dicatur: Tu cõfortare quoniã a-
lij defecerũt. Cõfortare [in gratia quæ est in Chri
sto,] vt nõ solũ in ea maneas, sed etiã robustior fias
in ipsa quotidie ad bona facienda & prædicãda, &
mala p patiẽtiã superanda. Et verba [quæ audisti à
me p multos testes, i. per multorũ testimonia pro-
phetarum confirmata, [hæc cõmenda fidelibus.]
Vel per multos testes hæc commenda fidelib⁹, id
est, coadiutores tibi constitue, per quos ista quę te
docui, commendes fidelibus, id est, sanæ fidei [ho-
minibus, id est, sine fraude fideliter agentibus, qui
vita & scientia & facundia [erunt idonei etiam a-
lios docere,] sicut ipsi docentur à te vel à tuis ad-
iutoribus. Ita enim multiplicabitur doctrina vir-
tutis, & crescet religio. Commenda hęc fidelibus.

Et in huiusmodi exercitiis [labora sicut bon⁹ mi- K
les Christi Iesu.] Et vt more strenui militis Chri-
sti possis agere, audi qualiter agat quis talis miles:
[Nemo militans deo, implicat se negociis secula- Matt.6
ribus,] quia nemo potest duobus dominis serui- Luc.16
re, id est, deo & seculo. Clericus hac sententia te-
netur. Si enim non contentus stipendiis, quæ de al
tari domino iubente consequitur, exercet merci- Nota.
monia intercessiones vendit, viduarum munera li
benter accipit, hic negociator magis potest vide-
ri quàm clericus. Multo min⁹ autem licet mona-
cho, vt sit negociator secularium mercimoniorũ,
vel implicatus curis secularibus. Itaque diffinitio
boni militis Christi est, quia soli deo qui diuidi nõ
potest, totus militans, nõ implicat se negociis se-
cularibus, id est, non se inuoluit propter terrena
lucra curis & actionibus seculi, sciens ibi multos
peccatorum laqueos abscondi, vt solis diuinis li-
bere vacans, ei placeat cui se probauit, id est, deuo
uit. Et verè bonus miles præter regis sui militiam L
nihil debet agere, si eidem regi vult placere, sub
cui⁹ signis decreuit militare: quia agonista qui co
ronam appetit, agonem suum debet legitime per-
ficere. Et hoc est: [Nam qui certat in agone, id est,
qui cum aduersario confligit in certamine, [non
coronatur, id est, non cõsequitur victoris præmiũ,
nisi legitimè, id est, prout lex agonis postulat, [cer
tauerit.] Sic & athleta Christi qui cum diabolo
pugnat in agone præsentis vitæ, non percipiet co
ronam æternæ gloriæ, nisi victor fuerit secundum
legem Christianæ pugnæ. Delectat igitur mẽtem
magnitudo præmiorum, sed non deterreat certa-
men laborum: quia ad magna præmia perueniri
non potest, nisi per magnos labores. Et profectus
fidelium sine tentatione non prouenit, nec sibi
quicquã innotescit nisi probationis examine. Nec
coronabitur nisi vicerit, neq; vincet nisi certaue-
rit, nec certabit nisi inimicũ habens & tentationi
resistens. Prosunt ergo iustis labores certaminum,
quia per hos merentur coronari. Dixi quia miles M
dei non implicatur negociis secularibus, nec iu-
stus certator transgreditur legem certaminis, sed
tamen [laborantem agricolam, id est, prædicatorẽ
[oportet primũ, id est, ante alios [accipere de fru-
ctib⁹] agri, in quo laborat, id est, de carnalibus bo
nis ecclesiæ. Timotheus iste exemplo Apostoli la
bore manuũ suarum volebat viuere, & ab eis qui-
bus verbum salutis prædicabat, nihil accipere. Vn
de & penuriam multam patiebatur, quia infirmus
erat, & labori manuum vacare nõ poterat. Admo
net ergo eum sub specie agricolę, vt de agro quem
colit, fructum quo sustentetur, nõ spernat accipe-
re. Itaque quoniam sciebat illum corpore infir-
mum, nec in opere corporali posse laborare, dicit
illi quod miles dei secularibus negociis se non im
plicat, ne forte cum indigeret victu quotidiano,
vellet ab eis quibus euangelium ministrabat, ali-
qua sibi negocia quærere, quibus animi eius im-
plicaretur intentio. Aliud est enim, corpore labo-
rare animo libero, sicut opifex potest, si nõ sit frau
dulentus, aut auarus & priuatæ rei auidus: aliud
autem

A autem, ipsum animum occupare curis colligendæ sine corporis labore pecuniæ, sicut vel negociatores, vel procuratores, vel conductores faciunt. Cura videlicet præsunt, nõ manibus operãtur: ideoq; ipsum animum occupant hãbẽdi solicitudine. Timotheum ergo ne in talia incideret, quia per infirmitatem corporis operari manibus non poterat, sic exhortatur & consolatur: Labora, inquit, sicut bon⁹ miles &c. vsq;, nisi legitime certauerit. Hinc, ne ille angustias pateretur, dicens, Fodere non valeo, mendicare erubesco, adiunxit statim, Laborãtem agricolam oportet primum de fructibus percipere, secundum id quod ad Corinthios dixerat, Quis plantat vineam & de fructu eius non edit? Fecit itaque securum, non ad hoc vt euangelium venderet, sed tamen vt ab eis quibus euangelium ministrabat, & quos tanquam vineam vel agrum excolebat, huic vitæ necessaria (quę sibi suis manibus exhibere non valebat) sumeret. Laborantẽ agricolam oportet primum de fructibus &c. id est, B ille qui laborat in verbo prædicationis & regimine ecclesiæ, debet sicut primus est, ex bonis ecclesiæ primus sumere, & sic cæteris distribuere. [Intellige, id est, discerne [quæ dico,] etsi videar contrarius esse, & cõtra id quod ipse facio, dicere. Tu enim infirmus es, ideo debes accipere: ego verò si acciperem, scandalum generarem. Et bene poteris hæc ita intelligere, quia [dominus tibi intellectum dabit] nõ solum in his, sed & [in omnibus.]

Lucæ.16
1.Cor.9

Memor esto, Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid secundum euangelium meum, in quo laboro vsque ad vincula quasi male operans, sed verbũ dei non est alligatum.

Vt legitime certando tendas ad coronã, [memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis, id est, sedula meditatione in animo tuo reuolue Christũ per laborem passionis peruenisse ad gloriam resurrectionis, teque similiter opportuno tẽ- C pore ad gloriã resurrecturum, si nunc pro eius nomine nõ respueris amaritudines passionum. Fides resurrectionis Christi eos distinguet à paganis & Iudæis, quia illi credunt esse eum crucifixum, nos autem credimus eum die tertia resurrexisse. Libenter enim credunt crucis contumeliam, sed confiteri nolunt resurrectionis gloriam, ideoque perpetuam sustinebunt ignominiam. Nos verò post crucem & sepulturam alacriter confitemur resurrectionis gloriam, vt eius exẽplo per certamina spiritualium bellorum accipere mereamur perennem victoriæ coronã. Qui est [ex semine Dauid,] quia incorrupta eius genitrix verã de stirpe Dauid duxit carnis originem. Nam filius dei, per quem facti sumus, & filius hominis per assumptionẽ carnis factus est, vt moreretur propter delicta nostra, & resurgeret propter iustificationem nostram. Et hoc [secundum euangelium meum,] quia secundum authenticam veritatem meæ prædicationis asseritur Christus & ex stirpe Dauid incarnatus

Roma.4

esse & post mortem resurrexisse, licet peruersi negent.] In quo euangelio laboro vsq; ad vincula,] & tu similiter agere debes. Laboro vsque ad vincula in euangelio, quoniam vniuersos præcedentes labores & ad vltimum vincula patior in euangelica prædicatione, habitus [quasi male operãs.] Et ego quidem in corpore meo vincula, porto [sed verbum dei nõ est alligatum, [quoniã libere procedit ex oro meo: nec solum præsentes sermonib⁹ instruo, sed & absentes epistolis confirmo. Quia ego ligari possum ab eis qui veritati contradicũt, nõ ipsa veritas quam loquor. Sic & tu in illis pœnis non debes à prædicatione veritatis cessare. D

Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti. Fidelis sermo. Nam si commortui sumus, & conuiuemus: si sustinemus, & cõregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos: si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. Hæc commone, testificãs coram domino. E

Dixi quia verbum dei non potest alligari. Et [ideo, id est, quia cohiberi non possum à prædicatione veritatis, [sustineo libẽter omnia] mala, quæ mihi pro hac re inferuntur, & hoc facio [propter electos,] quia his qui ad vitã prædestinati sũt, valde proficit quod nulla me pœnarum acerbitas ab instantia prædicationis frangit. Vel quia sum memor resurrexisse, ideo sustineo patienter omnia propter electos exemplo mei informandos [vt & ipsi] quemadmodum ego sustinentes, [consequantur veram salutem, quæ est in Christo Iesu,] & cõsequantur eam [cum gloria cælesti,] vt simul accipiant & salutem æternam & cælestem gloriam. Et iste [sermo] de consequutione salutis & gloriæ eorum, quos deus in prædestinatione sua iam elegit, [fidelis est, id est, verax & nihil fallaciæ habẽs. F Et verè fideliter iste sermo complebitur. [Nam si commortui sumus, id est, si cum Christo mortui sumus, hoc est, si imitatione mortis eius mortificati sumus in baptismo vitiis, vt vltra iam non viuamus in eis: [& conuiuemus, id est, etiam cum illo viuemus in ęterna beatitudine. [Et si sustinemus] aduersa pro ei⁹ nomine, sicut ille sustinuit pro nostra salute, tunc [& conregnabimus, id est, cum illo regnabimus participes regni eius. si verò [negauerimus] illum metu passionum, [& ille negabit nos] in futuro iudicio, dicens: Nescio vos vnde sitis. recedite à me operarij iniquitatis. Hoc est enim quod ipse minatus est, dicens: Qui negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo. Et [si non credimus] de illo quę credẽda sunt, [ille permanet fidelis, id est, verax in his quæ de seipso locutus est, & [non potest negare seipsum.] De qua re Dionysius Areopagita sic argumẽtatur: Si met negatio, casus veritatis est. Veritas autem ὄν est. & veritatis casus non ὄν. ὄν verò interpretatur

Matt.7. & 25.
Lucæ.12.
Matth.10.

G interpretatur, existens, vel qui est. Si igitur veritas ὤν est, negatioque veritatis non ὤν, ὄντως casus, ex onte cadere. Deus cadere non potest, & non esse non ὤν. Tanquam si quis dixerit, nõ posse non potest, & nescire secundum priuationem nescit. Hæc ex dictis Dionysij. Si ergo deus non potest negare se, & non potest mentiri vel aliquid iniustum facere, quomodo est omnipotens, nisi quia hæc vel his similia posse, non est potentia, sed impotentia? Nã qui talia potest, quod sibi non expedit potest, & quod non debet potest. Quæ quãto magis potest, tanto magis aduersitas & peruersitas possunt in illum, & ipse minus contra illas. Qui ergo sic potest, non potentia potest, sed impotentia. Sed deus inde vere est omnipotens quia nihil potest per impotentiam, & nihil potest contra eum aliquid. Recte itaque de omnipotente dictum est, quia negare seipsum non potest. Nã & de Iudęis legimus quod Iohan. 12. propterea non poterant credere, quia dixit Isaias, Excæcauit oculos eorum & indurauit cor eorum. Isaiæ. 6.
H Sic autem dictum est, non poterant, vbi intelligendum est quod nolebant, sicut & de deo nunc dicitur, quia negare seipsum non potest. Sicut ergo quod dominus seipsum negare non potest, laus est voluntatis diuinæ, ita quod illi non poterant credere, culpa est voluntatis humanæ. [Hæc commone] attendere & seruare, [testificans, id est, vt idoneus testis affirmans ea [coram domino, id est, in oculis dei qui nos præsens aspicit.

Noli contendere verbis. Ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium. Solicite autem cura teipsum probabilem exhibere deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis.

Hucusque dedit rationes, cur esse debeat constans in prædicatione. Et ne ipse studio constantię vellet contentionibus more garrulorum deseruire, [noli, inquit, verbis contendere.] Non ait, noli rationibus contendere, quia hoc bonum est: sed,
I noli contendere verbis, vbi procax garrulitas est. Ideo noli verbis cõtendere, quia [ad nihil est vtile] sic contendere, id est, ad nihil valet huiusmodi contentio, [nisi ad subuersionem audientiũ.] Auditores enim per hanc subuertuntur, putantes aduersarios habere aliquam rationabilem causam, dum sic eos clamantes attendunt. Litigiosa verba desere, & aduersarios tuos bonis operibus vince. Et hoc est: [Solicitè cura teipsum exhibere deo probabilem, id est, laudabilem, vt scilicet te talem dei oculis exhibeas, quatenus ipse te approbet. Et exhibe te [operarium inconfusibilem,] vel secundum alios codices irreprehensibilem, quod idem significat. Ex reprehensione enim nascitur confusio illi qui reprehenditur: & qui non potest reprehendi, non confunditur. Exhibe te ergo operarium inconfusibilem, id est, irreprehensibilem, id est, talem te fac in cunctis operibus tuis, vt in nullo eorum sustineas confusionem verecundiæ, nec reprehendi possis in aliquo, nec quisquam improperare tibi valeat quid dignum confusione. K
Et exhibe te [recte tractantem verbum veritatis,] vt neq; sanctum des canibus, nec margaritas porcis, sed (prout oportuerit) secundum qualitatem vniuscuiusque personæ verbum dei annuncies, & nihil prauæ intelligentiæ admisceas. Hæretici enim non recte, sed peruerse tractant verbum veritatis, quia conantur illud ad prauitatem sui sensus inflectere, De quorum doctrinis subditur: Matth. 7.

Profana autem & vaniloquia deuita. Multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum vt cancer serpit. Ex quibus est Hymenæus & Philetus, qui à veritate exciderũt, dicẽtes resurrectionem iam factam, & subuertunt quorũdam fidem. Sed firmum fundamentum dei stat, habẽs signaculum hoc: Cognouit dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini. L

Verbũ veritatis (vt dixi) recte tracta. Sed [profana, id est, verba hęreticorum aliena à pietatis religione, [& vaniloquia] eorum, id est, dicta ipsorum quæ vacua sunt ab omni vtilitate, [deuita.] Et quare? Quia si audita fuerint, [proficient multum ad impietatem] perfidiæ roborandam & augmẽtandam, dum destruunt fidei pietatem. [& sermo eorum serpit vt cancer, id est, magis ac magis occupat & deuorat ac maculat mentes, in quibus radicare cœperit, sicut morbus qui dicitur cãcer, latius semper occupat, & fœdat ac deuorat illam partem corporis in qua nascitur, vel sicut piscis qui dicitur cancer, non in antè, sed retrò tendit, sic sermo eorum non auditores suos ad deum ducit, sed à deo retrahit, & apostatare facit. [Ex quibus] sic loquentibus [est Hymenæus & socius eius Philetus, qui à veritate] fidei in qua positi fuerant, [exciderunt,] imitantes diabolum, qui in veritate non stetit, [dicentes iam esse factam resurrectionem] in eorum cordibus, qui crediderunt, nec aliam amplius futuram. & talibus dictis [subuertunt quorundam fidem,] vt non credant corporum resurrectionem. Omnes enim sectæ, quæ se aliquam religionem hominibus inserere præsumpserunt, non negauerunt istam mentium resurrectionem, ne diceretur eis: Si non resurgit anima, quare mihi loqueris? Quid in me facere vis? Si non facis ex deteriore meliorem, quare mihi loqueris? Si non facis ex iniquo iustum, quare mihi loqueris? Si autem facis ex iniquo iustum, ex impio pium, ex stulto sapientem, fateris resurgere animam meam, si tibi obtemperauero, si tibi credidero. Volentes ergo credi sibi omnes qui instituerunt alicuius etiam falsæ religionis sectam, negare istam resurrectionem mendacio non potuerunt. Omnes de ista consenserunt, sed multi carnis resurrectionem negauerunt. Dixerunt in fide iam factam esse resurrectionem. Attendentes enim

Iohan. 8 (margin beside "Ex quibus")
M

A enim verba quæ assidue dicit Apostolus, quia & mortui sumus cum Christo,& resurreximus cum eo,nec intelligentes quare ista dicantur, arbitrati sunt iam factam esse resurrectionem, nec vllam vlterius in finem temporum esse sperandam.Et talibus nunc resistit idem Apostolus. Ex quibus, inquit,est Hymenæus & Philetus, qui à veritate exciderunt,dicētes resurrectionem iam factam esse, & subuertunt quorundam fidem.Iam factam esse resurrectionem dicebāt,sed eo modo, vt non speraretur alia:& reprehendebant homines qui sperabant resurrectionem carnis, velut iam resurrectio quæ promissa erat, credendo impleretur in mente.Subuertunt,inquit, fidem quorundam. Et quasi diceretur ei,& quis eis potest resistere, subiecit statim: [Sed firmum fundamentum dei stat.] Fides quorundam infirmantium & ad electorum sortem non pertinentium subuertitur ab hæreticis,sed firmum fundamentum dei, id est, firma fides quam deus per spiritum sanctum in cordibus

B electorum suorum fundauit,stat,id est,nullatenus subuerti vel inclinari potest, [habens hoc signaculum,id est,hanc velut sigilli impressionem,quia scilicet[cognouit dominus qui sunt eius,& discedat ab iniquitate quicunque nomen domini nominat,]Hoc signaculum cordi suo impressum bonus habet,id est,hanc cogitationem suæ menti firmiter infixam,vt apud se dicat:Quid mihi prodesset,si exterius simularem esse iustum vel fidelem,& interius nequam essem?Nihil. Quia qui corda omnium inspicit,ipse nouit qui sunt eius. Ideoque veraciter in oculis eius studeo fidelis vel iustus apparere, vt possim ad eorum sortem qui sunt eius, pertinere.Talis cogitatio est diuini sigilli impressio.Per hoc etiam hæreses & omnia saluti contraria deuitat,quia scit debere discedere ab iniquitate omnes qui dominum inuocant. Hæc itaque sigilli impressio,qua distinguūtur à cęteris qui subuertuntur,est in fundamento dei firmo, id est, in robusta fide electorum dei, quia nouit dominus

C qui ad eius hæreditatem pertineant: & aliis recedentibus à fide,illi qui prædestinati sunt, non possunt recedere:vel si recesserint, necesse est eos redire.Nec moueat quod sæpe diabolus seducit etiam illos,qui regenerati,in Christo iam vias ingrediūtur dei,quia nouit dominus qui sunt eius. Ex his in æternam damnationem neminem ille seducit. Sic eos nouit dominus vt deus, quem nihil latet etiam futurorum. Nam sunt etiam quidam ex eorum numero, qui adhuc nequiter viuunt,aut etiā in hæresibus vel in gentilium superstitionibus iacent,& tamen etiam illic nouit dominus qui sunt eius.Nanque in illa ineffabili præscientia dei,multi qui foris videntur,intus sunt: & multi qui intus videntur, foris sunt. Et ne quis diceret,non curo amplius quid faciam,quia securus sum quod si dominus me nouit esse suū nō potero perire.& ecōtrario,si nouit me suum non esse,non potero ad salutem peruenire, subiungitur vtilis admonitio,vt discedat ab iniquitate omnis qui nouit nomen domini.Liberū enim arbitrium dedit nobis domi-

Al. solidauit.

nus,vt arbitrio propriæ voluntatis recedamus ab iniquitate,& simus ex illis quos ipse nouit suos esse:vel permaneamus in iniquitate, & simus ex illis quos nouit ad se non pertinere. Nam & hoc est illud signaculum, quod fundamento nostræ fidei apparebit impressum, si propria sponte recesserimus ab iniquitate. Ab iniquis enim recedere non possumus,quia mixta est palea tritico donec area ventiletur.Mira comparatio. Nam ecce in ipsa area triticum recedit à palea cum expoliatur, & nō recedit ab area cum trituratur. Quando autē omnino separabitur?cum venerit ventilator. Ergo modò area in orbe terrarum est. Necesse est vt si proficis,inter iniquos viuas:quia Abel esse nō potest,quem Cain malitia nō exercet.Ab iniquis recedere non potes, ab iniquitate potes. Satis enim fixū atque immobile velut sigilli impressione debet corde retineri.Ierusalem captam ab huius seculi Babylonia, decursis temporibus liberandam esse,nullumque ex illa fore periturū, quia qui perit,non ex illa erat.Recedat ergo ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini, quia nisi ab illa recesserit,non ei proficiet nominatio dominici nominis: quoniam non omnis qui dicit Christo, domine domine,intrabit in regnum cælorum,sed qui facit voluntatem patris eius.

D

Nota.

E

Mat. 7.

In magna autem domo non solum sunt vasa aurea & argentea,sed & lignea & fictilia. & quædam quidē in honorem,quædam autem in contumeliam. Si quis ergo emundauerit se ab istis,erit vas in honorē, sanctificatum & vtile domino, ad omne opus bonum paratum.

Ab iniquitate recedat,qui nomen domini nominat.Sed ab iniquis(vt diximus)nō potest recedere,quia[in magna domo,id est, in ecclesia toto orbe dilatata, [non solum sunt aurea & argentea vasa,id est,iusti sapiētia & eloquētia præditi,[sed & lignea & fictilia,id est,peccatores comburendi & confringēdi. Cum enim auro sapientia vel charitas, & argento eloquentia designari soleat, per aurum quod preciosius est metallis omnibus, intelligūtur nunc illi,quos charitas quę cæteris virtutibus præfertur, vel sapientia decorat:per argentum verò quod mira claritate micat,illi qui nitore aeris eloquentiæ resplendent in eruditione multorum.Hi enim merito vocantur aurea & argentea vasa ministerio summi regis apta in ei⁹ domo magna.Lignea verò & fictilia vasa, carnales designant.quos ignis vitiorum facile incendit,& impetus aduersitatis frangit.Sed & in die domini lignea hæc vasa pœnalis ignis incēdio concremabūtur:& fictilia ab eo cui data est ferrea virga, frangentur.Hæc tamen vasa sunt nunc cū vasis aureis & argenteis in domo magna,quia cum electis admixti sunt reprobi nunc in ecclesia. [Et quædam quidem] vasa sunt ibi [in honorē] æternū cōstitututa,sicut aurea & argentea:[quædam autē in contumeliā]

F

G tumeliam]opprobrij sempiterni cōgrua, sicut lignea & fictilia. Et quandoquidē in hac domo sunt etiam vasa inhonestis vsibus deputata, [ergo si quis se emundauerit ab istis] contumeliæ vasis, vt se reddat immunem à contaminatione eorū, [erit vas in honorem] deputatum & [sanctificatum, id est, locus sanctus domino in hac domo. Nam sicut in magna hominis domo nō in qualicunque loco eius requiescit dominus eius, sed in aliquo vtique secretiori & honoratiori loco, sic dominus noster nō in omnibus, qui in domo eius sunt, habitat. Nō enim habitat in vasis contumelię, id est, in illis qui turpitudini vitiorum deseruiunt, sed in vasis honoris, id est, in illis qui honorabilē corā deo & hominibus vitā ducunt. Qui emundauerit se ab his cōtumeliæ vasis, vt nō sit particeps eorū coinquinationis, erit vas in honoré, sanctificatū in honorabilem honestæ actionis vsum, [& vtile domino,
H id est, vtilitatē cōferens domui domini, [paratum ad omne opus bonum,] vt nō respuat agere quicquid boni operis ei fuerit iniunctum vel quamlibet graue sacræ actionis vel verbo prædicationis idoneū: & hoc erit tam sibi quàm aliis prodesse, seu quemlibet gradum sacrorum ordinum tenere.

al. quolibet genere.

Iuuenilia autem desideria fuge, sectare verò iustitiam, fidem, charitatem, pacem cum his qui inuocant dominum de corde puro. Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generant lites. Seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilē, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistūt veritati, nequādo det illis deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur ad ipsius voluntatem.

I Dixi quia in domo dei sunt vasa honoris & vasa contumeliæ. Sed ne fias vas inhonesti vsus, [fuge iuuenilia desideria,] quæ te iuuenē prosequuntur, ne ad consensum prauæ delectationis te possint apprehendere. Hæc (inquam) fuge, sed [iustitiam sectare,] ne te possit effugere. Sectare, id est, frequenter sequere eam per vias iustarum actionū, in quibus te pręcedit vt possis eam apprehendere. Similiter & [fidem] sectare, ne te in aliqua parte regula fidei latere possit vel effugere. Sed quoniā operatio iustitiæ & veritas fidei non prodest sine charitate, sectare & [charitatem,] vt per eam operetur tua fides opus iustitiæ. Illa enim fides est salutifera, quæ per charitatem operatur. Et sectare pacē cū bonis, vt nūquam discordes ab eis vel inquietes eos. Siue ita: Sectare iustitiam, faciendo vnicuiq; quod ius exigit: & fidem inuisibilium bonorum, non inuisibiles honores, quos iuuētus desiderare solet: & charitatē, vt diligas deū plusquàm te, & proximum tanquam te, quod iuuentus sæpe negligit, & pacē cui manifestè repugnat desideriū iuuentutis. Pacem (inquam) sectare non cum peruersis, sed [cū his qui inuocant dominum de corde puro, id est, qui cor suum purificauerūt, & deū in illud venire piis orationibus petunt. Hæc (vt dixi) sectare, sed [stultas & sine disciplina quæstiones] caue. Stultæ quæstiones sunt, insolubiles & secreta humano generi prohibita quærentes. Sine disciplina verò sunt quæstiones, quæ non humiliter ac modeste fiunt & quas qui facit, non discere vult, sed litigare. Sed huiusmodi quęstiones [deuita, vt non respondeas eis [sciens quia generant lites. Sed [seruū domini nō oportet litigare,] quia lis generat odium: sed oportet eum [esse mansuetum, id est, quasi manu assuetum, hoc est, cōtractabilem, id est, mitem vel lenem [ad omnes,] vt nemini sit asper, id est, quasi ferus: & [docibilem, id est, habilē vt facile doceatur. Hoc enim distat inter docilem & docibilem, quod docilis est qui alios potest docere, docibilis autem, qui facile potest doceri. Vnde dicitur, Erunt omnes docibiles dei, id est, facile docebūtur à deo. Nō oportet seruum domini litigare, quia mundo & simplici oculo opus est vt inueniatur via sapientiæ, cui tantæ malorum & peruersorum hominum deceptiones & errores obstrepunt, quos omnes euadere conuenit, hoc est, venire ad certissimam pacem & immobilem stabilitatem sapientiæ. Vehementer enim metuendum est, ne studio altercandi vel contendendi quisque non videat quod à paucis videri potest, vt paruus sit strepitus contradicentium, nisi & sibiipsi obstrepant. Recte ergo dicitur, quia seruum domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes & docibilem atque [patientem.] Et ne quisquam ex eo putet cessandum esse à correptione erroris alterius, adiungitur quia oportet eum esse [cum modestia corripientem eos qui resistunt.] Ita nos nec deesse conuenit fratrum correptioni, nec studere certamini. Quomodo cum modestia corripimus, nisi cùm lenitatem cordis retinemus, & aliquā medicamenti acrimoniam verbo correptionis aspergimus? Pax igitur & dilectio in corde retinenda est, modus autem sermonis, siue acrius siue blandius proferatur, sicut salus eius qui corripitur, postulare videtur, moderandus est. Modeste sunt corripiendi illi qui adhuc procaciter resistunt, [nequando det illis deus pœnitentiam.] Nam correptionis vtilitas, quæ nunc maior, nunc minor pro peccatorum diuersitate salubriter adhibetur, tunc est salubris, quando supernus medicus respicit. Nō enim aliquid proficit, nisi cum facit vt peccati sui quemcunque pœniteat, & quis hoc dat, nisi qui respexit Petrum negantem, & fecit flentem? Ideo non solum cum agitur pœnitentia, verum & vt agatur, necessaria est eius misericordia. Hic sermo quo dicitur, nequando: pro, si fortè, ponebatur antiquitus, sed modò insitatus habetur. Corripientem, inquit, eos qui resistunt, nequando, id est, si quando vel si forte det illis deus pœnitentiam. Vel etiam ita potest hæc sententia concordare, Non desperemus de eorum salute qui adhuc resistunt, sed

K L M

Iohan. 6 *Luc. 22*

A ſed corripiamus eos, ne nobis eos non corripientibus, deus aliquando per ſeipſum det eis pœnitentiam, & erubeſcamus qui de ſalute eorum deſperabamus. Ob hoc enim ſtudere debemus, vt eos ad pœnitentiam conuertamus, vt mercedem nobis inde conquiramus, nequando ſine nobis per internam aſpirationem det illis deus pœnitētiam, & nos mercedem inde non habeamus. Det illis pœnitentiam erroris ſui [ad cognoſcendam veritatem [catholici dogmatis, quam ignorantes impugnabant: [& reſipiſcant à laqueis diaboli, à quo capti tenentur ad voluntatem ipſius] implendam. Reſipiſcere eſt quaſi reſapere, cū quis ab eo quod male ſapuit, reuertitur ad illud, quod antea recte ſapuit vel ſapere debuit.

CAPVT III.

B *Hoc autem ſcito, quòd in nouiſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa, & erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſceleſti, ſine affectione, ſine pace, criminatores, incōtinentes, immites ſine benignitate, proditores, proterui, tumidi, voluptatum amatores magis quàm dei, habentes quidem ſpeciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.*

Qui tenentur illaqueati à diabolo, reſipiſcent fortaſſis aliquando: ſed tamen [hoc ſcito quòd] tales abundabunt [in nouiſſimis diebus,] id eſt, in nouiſſima ætate. Tunc enim [inſtabunt tempora periculoſa,] in quibus multę periclitabuntur animæ. & inde periculoſa, quia tunc [erunt homines ſeipſos amantes.] Neſcio enim quo inexplicabili modo quiſquis ſeipſum, non deum amat, non ſe amat: & quiſquis deum, non ſeipſum amat, ipſe ſe amat. Qui enim non poteſt viuere de ſe, moritur vtique amando ſe. Non ergo ſe amat, qui ne viuat, ſe amat. Cum autem ille diligitur de quo viuitur, non ſe diligēdo magis diligit, qui propterea ſe nō diligit, vt eum diligat, de quo viuit. Quia verò circa finem ſeculi maxime abundabunt, qui neglecto dei ac fratrum amore, ſeipſos male amabunt, & ſic amando ſe peribunt, ideo tempora periculoſa tūc inſtabunt. Erunt homines ſeipſos amantes, quia non curabunt niſi de ſeipſis: nec quærent niſi propria lucra, propria commoda, proprios honores, proprias glorias. Et ab hoc velut fonte, quod ſcilicet erunt ſeipſos amantes, manabunt multi vitiorum riui. Nam quia ſecundum præſentem vitam ſeipſos male diligent, ideo erunt [cupidi] pecunię, [elati corpore, ſuperbi mente, blaſphemi, id eſt, falſa & impia de deo loquentes: [parētibus,] ſiue carnalibus, ſiue ſpiritualibus, [non obedientes: ingrati] benefactoribus: [ſceleſti, id eſt, tranſcendentes modum peccati, & in atrocia grauiter delapſi: [ſine affectione, id eſt, ſine viſceribus compaſſionis: [ſine pace, id eſt, diſcordes & inquieti: [criminatores, id eſt, crimen bonis impingentes: [incontinentes, id eſt libidinem non cohibentes: & [immites, id eſt, aſperi & litigioſi: [ſine benignitate, id eſt, immiſericordes: [proditores, id eſt, ſecreta bonorum aduerſariis eorum detegentes: proterui, id eſt, procaces: [tumidi, id eſt, vento ſuperbiæ inflati: [voluptatum] carnaliū [amatores magis quàm dei,] ſicut ipſe dixit, quia lux venit in hunc mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem. [habentes quidem] in habitu & verbis, ſicut falſi monachi, [ſpeciem pietatis, id eſt, ſimilitudinem religionis: ſed [virtutem eius, id eſt, rem factis & moribus [abnegantes.] Sed beatus Auguſtinus hæc à paſtoribus eccleſiæ ſpecialius remouere ſtudens, loquitur: Non ſint ſeipſos amantes, qui paſcunt oues Chriſti, ne tanquam ſuas, nō tanquam ipſius paſcant eas, & velint ex illis ſua lucra quærere, ſicut amatores pecuniæ: vel eis dominari, ſicut elati: vel gloriari de honoribꝰ quos ab eis ſumunt, ſicut ſuperbi: vel intantum progredi, vt etiam hæreſes faciant, ſicut blaſphemi: nec cedant ſanctis patribus, ſicut parentibus non obedientes: & eis qui illos corrigere volunt, quia perire nolunt, mala pro bonis reddant, ſicut ingrati: interficiant animas ſuas & alienas, ſicut ſceleſti, materna eccleſiæ viſcera dirumpant, ſicut irreligioſi, non compatiantur infirmis, ſicut ſine affectione: alios quieſcere non ſināt, ſicut ſine pace: famam ſanctorum maculare conentur, ſicut criminatores: cupiditates peſſimas non refrenent, ſicut incontinentes: exerceant lites, ſicut immites: neſciant ſubuenire, ſicut ſine benignitate: indicent inimicis piorum quæ occultanda cognouerint, ſicut proditores: humanam verecundiam inuerecunda excogitatione perturbent, ſicut procaces: ſuperba ſcientia inflētur, ſicut tumidi: lætitias carnales ſpiritualibus gaudiis anteponant, ſicut voluptatum amatores magis quàm dei: ſimulent religionem, ſed hanc in veritate non teneant, ſicut habentes quidem ſpeciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Hæc enim atque huiuſmodi vitia ſiue vni homini accidant omnia, ſiue his alia & aliis alia dominentur, ex illa radice quodammodo pullulant, cum ſint homines ſeipſos amantes, quod vitium maxime cauendum eſt eis, qui paſcunt oues Chriſti, ne ſua quærant, non quæ Ieſu Chriſti, & in vſum cupiditatum ſuarum cōferant, pro quibus ſanguis fuſus eſt Chriſti.

Nota. | C | D | Iohā. 3. | Nota. | E | F

Et hos deuita. Ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis, ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis peruenientes.

In nouiſſimis diebus tales erunt homines, quales deſcripſi, [& hos deuita,] quia iā multi ex his apparuerūt. [Ex his enim ſunt, qui penetrant domos &c. Non ait, penetrabūt, tanquā futurū prænuncians, ſicut ſupra dixerat, inſtabunt tempora periculoſa, ſed ait, penetrant domos [& captiuas ducunt

G ducunt mulierculas.] Non ait, ducent vel ducturi sunt:sed, iam ducunt. Nec putandus est hoc loco pro temporis futuri verbis præsentis tẽporis verba posuisse,quandoquidem illos ab eo cui scripsit euitari admonebat.Nec tamen frustra dixit,in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa: & hinc ea periculosa futura demonstrans, tales homines futuros esse prædixit: quia tanto plures erunt & magis abundabunt, quanto magis appropinquabitur ad finem. Videmus ergo tales nunc abũdare.Sed quid si abundãtiores erunt post nos, & omnino abundantissimi,quando iam iamq; ipse finis instabit?Ex his iam sunt hæretici, qui pe-
Nota. netrant domos,id est,intrant vt secretè loquantur illis qui sunt intus.Vel domos, id est,conscientias audientium verbis seductoriis male penetrant. & captiuas ducunt mulierculas, id est, in captiuitatem errorum trahunt insipiẽtes & infirmas ac viles & inconstantes, seu virorum, seu mulierum a-
H nimas. Animas dico, [peccatis oneratas,] & ideo dignæ erant seduci: [quæ ducuntur variis desideriis,]id est,nunc ista, nunc illa cupiunt: & ea quæ iam tenent fastidientes, alia semper appetunt ac nouis delectantur.Tales enim facile deserunt veritatem catholicam, & sermonibus nouorum errorum libenter aurem accommodãt: [semper discentes,& nunquam ad scientiam veritatis peruenientes.] Semper discunt, & nunquam ad scientiam veritatis perueniunt, qui studium in discendo videntur habere,sed non veniunt ad hoc vt discernant inter veritatem & mendacium, inter bonum & malum. Tales sunt discipuli hæreticorum atque Iudæi.In hac enim vita semper sunt discen-
Roma.1. tes,& ad notitiam veritatis non pertingunt. Cum vero de hac vita exierint, iam non erunt discẽtes, sed erroris sui mercedem recipientes.Sic enim dictum est,semper discentes, & ad veritatis sciẽtiam non peruenientes:ac si diceretur,semper ambulantes,& ad viam non peruenientes:. Non solum enim illuc non perueniunt, quo ducit via, sed nec ad ipsam viam peruenientes. Nos autem semper
I ambulemus in via, donec eo veniamus quo ducit via. Nunquam in illa remaneamus, donec perducat vbi maneamus.

Exodi.7 *Quemadmodum autem Iannes & Mãbres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati,homines corrupti mente, reprobi circa fidem,sed vltrà non proficient. Insipiẽtia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

Tales non perueniunt ad scientiam veritatis, sed potius resistunt veritati, quæ à catholicis doctoribus prædicatur,sicut Iannes & Mambres restiterunt Moysi veritatẽ prædicanti.Hi enim fuerunt magi Pharaonis,quorum nomina nunc dicit Apostolus,sed in Exodo non leguntur.Et hoc est: [Quemadmodum autem Iannes & Mambres] sub Pharaone[restiterunt Moysi,]ne de Aegyptia seruitute educeret populum dei, [ita & hi] hære-tici[resistunt veritati]prædicatorum,ne per eam K
fideles ab ignorantiæ tenebris & à seruitute peccati liberentur.Ipsi dico, [homines corrupti mente,]quia mens eorum vitiata est ab adultero diabolo, amissa castitate quę est in Christo. Et sunt [reprobi circa fidem,id est,retro à probitate conuersi, circumeuntes exteriora fidei,sed intus non manẽtes. Ipsi taliter captiuant mulierculas,id est, misellas & hebetes animas, & resistunt veritati [sed vltrà non proficient]in seductione hominum. [Nam insipientia eorum]quæ nunc latet, dum ipsi putantur esse sapientes, [erit omnibus manifesta]per Ioannem apostolum,[sicut & illorum fuit]per Moysen,Per Ioannem enim in Asia detegetur & destruetur insipientia erroris eorum, sicut per Moysen manifestata est illorum in Aegypto. Animositas hæreticorum semper inquieta est, quos magorum Pharaonis habere conatum declarat nũc Apostolus,dicens: Quemadmodum Iannes &c.vsque, sicut & illorum fuit. L
Quia enim per ipsam corruptionem mentis inquietissimi fuerunt,in tertio signo defecerunt,fatentes aduersum se esse spiritum sanctum,qui erat in Moyse.Nam deficientes dixerunt, Digitus dei Exodi.8.
hic est. Sicut autem conciliatus spiritus sanctus, requiem præstat mitibus & humilibus corde: ita contrarius & aduersus malignus spiritus, immites & superbos inquietudine exagitat. Quam inquietudinem muscæ illę breuissimę significauerũt, sub quibus ipsi magi(sicut dictum est)defecerunt, dicentes:Digitus dei hic est.Quorum insipientia fit omnibus manifesta, cũ ostenduntur palam omnibus esse insipientes, ne iã aliquos seducere valeant, qui primo tanquam per pollicitationem & ostentationem excellentis sapientiæ seducebant.

Tu autem assequutus es meã doctrinã, institutionem,propositum,fidem, longanimitatem,dilectionem,patientiam,persecutiones,passiones:qualia mihi facta sũt Antiochiæ,Iconij,Lystris*: quales persecutio-* M
nes sustinui,& ex omnibus eripuit me dominus. Et omnes qui volunt pie viuere in Christo Iesu,persecutionem patientur.

Hæretici resistunt veritati & sunt circa fidem reprobi. Sed [tu assequutus es meam doctrinam, id est, ea quæ doceo didicisti, & scis aliis tradere. & assecutus es [institutionem] meam, id est, quomodo institui vitam ducere, vel alios instruere: & [propositum] meum assecutus es, quia proposuisti viuere sicut ego proposueram, vt scilicet eodem modo vel eodem tempore ieiunes & vigiles, quo ego, & cætera similiter facias: &[fidem] meam, quia similiter credis vt ego: & [longanimitatem,] quia didicisti longanimiter (sicut ego) inter aduersa non murmurans, expectare diuina promissa: &[dilectionem,]quia didicisti & aduersarios sicut ego, diligere: & [patientiam,] qua toleres æquo animo aliena mala

A mala, sicut ego, nec aduersus eum doleas qui tibi hæc intulerit: [& persecutiones] meas de ciuitate in ciuitatem, quia tu mecum nonnunquam has sustinuisti: & [passiones, id est, afflictiones meas & tormenta, quia tu factus es earum particeps & nosti eas: & [qualia mihi aduersa facta sũt Antiochię, & Iconij, & Lystris, & quales persecutiones,] vel ibi vel aliis locis [sustinui,] tu assecutus es, id est, nosti & participasti: & in nulla relictus sum vt deficerem, sed [ex omnibus me eripuit dominus,] & te similiter non deseret, sed eripiet. Antiochię Pisidiæ excitauerunt Iudæi persecutionem in Paulũ & Barnabã, & eiecerunt eos de finibus suis. At illi excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium. Vbi cùm factus esset impetus gentilium & Iudæorum cum principibus suis, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos, intelligentes confugerũt ad ciuitates Lycaoniæ Lystran & Derben. Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi: & persuasis turbis, lapidantes Paulum, traxerunt extra ciuitatem, æstimantes eum mortuũ esse. Et hoc nunc commemorat Antiochiæ & Iconij & Lystris se pertulisse. Et ne quis putaret se sine tribulationum tolerantia posse deo placere, adiũgit: Et omnes qui volũt &c. Ego (inquit) sustinui persecutiones, [& omnes q volunt pie viuere in Christo Iesu, id est, qui volũt religiose & deuote vitam ducere in Christi fide, [patiẽtur persecutionem.] Nunquam deest pie viuentibus persecutio, quia & cum ab eis qui foris sunt, non sæuientibus videtur esse tranquillitas, multi sunt intus qui corda pie viuentium suis perditis moribus cruciãt, quoniam per eos blasphematur Christianum nomen. Quod quanto est charius eis qui volunt pie viuere in Christo, tanto magis dolent quòd per malos intus positos fit, vt minus quàm piorum mentes desiderant, diligatur. Hæretici quoque cum conãtur habere nomen & sacramenta Christianorum & scripturas & professionem, magnum dolorem faciunt in cordibus piorum, quia multi volentes esse Christiani, propter eorum dissensiones hæsitare coguntur: & multi maledici in his etiam inueniunt materiam blasphemandi nomen Christianorum, quia & ipsi quoquo modo Christiani appellãtur. His & huiusmodi prauis moribus & erroribus hominum persecutionem patientur, qui volunt in Christo pie viuere, etiam nullo infestante, nulloque vexante corpus illorum. Patiuntur quippe hanc persecutionem nõ in corporibus, sed in cordibus. Pia tristitia est, vitiis alienis tribulari, non implicari: mœrere, non hærere: dolore cõtrahi, non amore attrahi. Hæc est illa persecutio, quã patiuntur omnes qui in Christo pie volunt viuere. Quid enim hîc tam persequitur vitam bonorum, quàm vita iniquorum? Nec cogit pium imitari quod displicet, sed cogit dolere quod videt. Quoniam viuens impie etsi non obligat consentientem, cruciat sentientem. Sed & diabolus incessanter pios persequitur, & tanto periculosius quãto occultius. Persequitur inquam eos hostis, cui nomina sunt mille & mille nocendi artes. Persequitur eos & hic mundus illecebris suis, persequitur eos innumerabilium exercit⁹ vitiorum, persequitur eos caro ipsorum, persequuntur eos & illicitæ cogitationes suæ.

Act. 13. Actu. 14. Nota. Virgilius — B — C (margin)

D Nota.

Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorẽ mittentes. Tu verò permane in his quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris, & quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo dei, ad omne opus bonum instructus.

E Pij patientur persecutiones, [mali autem homines & seductores] habebunt prosperitates. Mali, quantum ad se: seductores, quantum ad alios. Seductores dicuntur, qui quasi sub specie dulcedinis infundunt virus pestiferæ persuasionis. Mali & seductores [proficient in peius, id est, successus habebunt in erroribus, & ad grauiora peruenient, [errantes] ipsi & alios] in errorem mittẽtes.] Non tamen diu proficient, quod à Paulo superius dictum est, sed vltra non proficient. Tales errabunt & successum habebunt, aliosque trahent post se. Sed tu noli post eos in errorem ire, sed [permane semper in his bonis quæ didicisti à me, & credita sunt, id est, commissa sunt [tibi à deo, sciens à quo] magistro [didiceris, id est, q̃ verax & quãtæ autoritatis, & quantum te diligens sim ego, qui te docui. & ob hoc etiam in his permane, [quia sacras literas nosti, id est, sacris literis, legis videlicet & prophetarũ scriptis, erudit⁹ es [ab infãtia,] quæ literę [possunt te instruere, id est, sufficienter doctum reddere, ad æternam [salutem] consequendã, & hoc [per fidem quæ est in Christo Iesu:] quia veteris instrumenti dicta non instruunt ad salutem, sed ad mortem, si Christus in eis nõ intelligitur & fides eius F tenetur. Recte dixi quia sacrę literæ te possunt instruere ad salutem, tibi & aliis conquirendam. Nã [omnis scriptura diuinitus inspirata, id est, diuino spiritu facta, [vtilis est] ad hoc. Illæ enim scripturę arcem autoritatis obtinent, quæ per spiritum dei prolatæ sunt, quæ & canonicæ nuncupantur. Omnis scriptura quam deus aspirauit, id est, quę per diuinam aspirationem est composita, vtilis est [ad docendum ignaros, & ad arguendum, id est, ad cõuincendum eos qui resistunt: & [ad corripiẽdum, id est, ad increpandum, vel secũdum alios codices, ad corrigendum, id est, emendandum eos qui peccant: & [ad erudiendum] rudes, vt ad perfectum sensum proficiãt [in iustitia, id est, in obseruatione iustitiæ, vt homo dei] qui sic eruditur, [sit perfectus] in conuersatione, [instructus] per scripturas [ad omne opus bonũ] agendum. i. diligẽter sciens qualiter agendũ sit vnumquodque opus bonum.

G Talis enim vir merito homo dei dicitur, quia sequestratus à nequitiis eorũ qui vitiis seruiunt, possessio factus est creatoris sui.

CAPVT IIII.

*T*Estificor corã deo & Christo Iesu, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & aduentũ ipsius & regnum eius, prædica verbum, insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.*

Quoniam sacris literis es instructus, ideo [testificor, id est, adiuro te vt prædicare non cesses. Testificari enim est adiurare: quia qui adiurat, testem ponit in ipsa adiuratione. Testificor [coram deo] patre, id est, in præsentia dei, qui vbique est & omnia videt, te adiuro & ipsum testem adhibeo &
H coram Christo Iesu, id est, coram mediatore dei & hominum, qui sicut pater diuinitate cælum & terram implet, te obtestor vt prædices. Cuius mediatoris testimonium spernere non debes, quia ipse [iudicaturus est] omnes. Neque enim pater iudi-
Iohan.5 cat quenquam, sed iudicium omne dedit filio, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Ipse iudicaturus est [viuos, id est, eos qui in
1.Thes.5. carne viui reperientur cum venerit: [& mortuos, id est, illos quorum animæ iam à corporibus fuerunt egressæ: & testificor, id est, testẽ facio & in testimonium huius meæ adiurationis erga te adhi-
2.Cor.5. beo [aduentum ipsius,] in quo recipiet vnusquisque prout gessit, [& regnũ eius,] in quo iusti perpetualiter regnabunt. Et quid est quod sub tã magnis & timendis testibus tam fortiter testificor? Hoc scilicet, [prædica verbũ] euangelij, & in hoc non sis horarius, sed [insta, id est, in prædicatione assiduus esto. Et hoc fac [opportune] volentibus, & [importune] nolẽtibus. Opportune, cum inueneris auditores qui verba tua libenter excipiant: importune, cum inueneris qui monita tua fastidiant. Vel opportune, importune, id est, opportu-
I ne importunitatem exhibe, quia apud auditoris mentẽ ipsa sua vilitate destruit se, si habere importunitas opportunitatem nescit. [Argue] resistentes, vt rationibus conuicti cedant: [obsecra] bene agentes, vt in melius proficiant: [increpa] delinquentes, vt confusi se corrigant. Et hoc age [in omni patientia, id est, patienter expectando emendationem eorum, non mox ipsos repellẽdo, si fuerint inobedientes, & in omni [doctrina, id est, docendo eos attente, nõ irascẽdo illis vel indignando. Vel ita distingui potest: Insta opportune, vt alius sit sensus, Importune argue, deinde cætera cõtexantur, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina, vt tunc opportunus sentiaris, cùm instas ædificando: cum autem destruis arguendo, non culperis, etsi importunus videaris. Ita duo quæ sequuntur, ad duo superiora possunt sigillatim referri: obsecra, cum opportune instas: increpa, cum importune arguis. Deinde cætera duo similiter, sed conuerso ordine referuntur: in omni patientia, ad sustinendas indi- K
gnationes eorum, quos destruis: & doctrina, ad instruenda eorum studia quos ædificas. Pensandum nobis est qualiter loquamur: quia sæpe verba quæ hunc ad salutem reuocant, alium vulnerant. Vnde nunc Apostolus, qui Titum admonet, dicens: Argue cum omni imperio. Timotheum exhortatur, dicens: Argue, obsecra, increpa cum omni patien- Ti.2.
tia. Quid est quòd vni imperium, alij patientiam præcepit, nisi quod vnum lenioris, alterum verò feruentioris spiritus esse conspexit? Leni per autoritatem imperij iniungenda erat seueritas verbi: is autem qui spiritu feruebat, per patientiam temperandus fuerat, ne plus iusto inferuescens, non ad salutem vulnerata reduceret, sed sana vulneraret. Ob hæc ergo doctrinam suam Apostolus tanta arte dispensat, vt exhibẽdo hanc, alteri imperium & alteri patientiam proponat: quia (vt dictum est) mansuetioris spiritus Titum, & paulò feruentio- L
ris vidit esse Timotheum. Illum per æmulationis studium inflammat, hunc per lenitatem patientiæ temperat: illi quod deest iungit, huic quod superest subtrahit: illum stimulo impellere nititur, hũc freno moderatur. Magnus quippe susceptæ ecclesiæ colonus, alios palmites vt crescere debeant, rigat: alios, cum plus iusto crescere cõspicit, resecat: ne aut non crescendo fructus non ferant, aut immoderate crescendo quos protulerint, amittant. Sequitur

Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebũt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros, prurientes auribus. Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

Ideo (inquit) tanta instantia debes prędicationi insistere, quia [erit tempus] in quo veritatis prædicatio non suscipietur, & idcirco festina tempus illud præuenire, dum tua prædicatio potest effectum habere. Non ante finietur tempus, quàm ea M
quæ dico fiant: sed erit adhuc tempus [cum sanam doctrinam, id est ad sanitatem animæ pertinẽtem, [non sustinebunt] homines, sed velut onus graue reiicient eam ab humeris suis. Hanc non sustinebũt, [sed ad sua desideria] complenda [coaceruabunt sibi magistros, id est, aceruum sibi cõgregabunt magistrorum, qui doceant eos ea quæ desiderant, ipsi dico, [prurientes auribus, id est, pruritũ habentes in auribus spiritaliter fornicantibus, sicut quodam pruritu libidinis etiam in carne corrumpitur integritas castitatis. Nam sicut caro quę prurit, semper vult fricari: sic aures eorum semper cupient audire verba, quæ errores doceant & ad delectationes illiciant. [& à veritate quidem auertent auditum, id est, fugient audire sermonem veritatis quæ illis erit aspera, quia non mulcebit eos in nequitiis suis, [ad fabulas autẽ conuertentur,] vt audiant eas, id est, allocutiones falsas & ociosas. Nec solum ad tales fabulas, quales in theatris recitantur, vel quales à vanis hominibus sæpe dicuntur:

A cuntur: sed etiam ad tales, quales cõtra dominum
Isaie. 30. hæresiarchæ poterunt fingere. De his quos nunc Apostolus prænunciat, locutus est & Isaias: Populus enim ad iracundiam prouocans est & filij mẽdaces, filij nolentes audire legem dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea quę recta sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me semitã, cesset à facie nostra sanctus Israel. Sic autẽ illi maximè loquẽtur, qui relinquẽt ecclesiam, & sequẽtur Antichristum cùm regnauerit. Et sanam Christianæ prædicationis doctrinam non sustinebunt. Sed auertẽt auditum ab ea, & cõuertentur ad Antichristi fabulas. Sed & olim temporibus hæreticorum ferè hæc omnia facta sunt. Nunc quoque multi sunt qui nolunt sustinere doctrinam sanæ moralitatis, & veritatem quæ in ecclesia prædicatur, audire fastidiunt, fabulas autem histrionum libenter audiunt.

B *Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac euangelistæ, ministerium tuum imple, sobrius esto. ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidẽ seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Non solùm autẽ mihi, sed & his qui diligunt aduentum eius.*

Illi respuent veritatem catholici dogmatis, & suscipiẽt fabulas errorum: sed [tu vigila] prudenter attendendo veritatem & repellendo omnẽ errorem, & [in omnibus] actibus [labora,] & [opus fac euangelistæ, id est, euangelici prædicatoris. Opus enim euangelistæ est, bene viuere & bene docere, moribꝰ & verbis subditos instruere. [ministerium tuum, id est, tui officij [imple] vt nõ sit in aliquo vacuũ à bona actione tua, sed quicquid in eo debes agere, plenarie perficias. [& sobrius esto, id est, non inebriet mẽtem tuam vllus error, aut seculi amor, vel auaritia, seu quodlibet aliud
C vitium. Idcirco te moneo vigilare aduersus insidias dęmonum & hæreticorum & errorum atque vitiorum, & bene laborare, & opus euãgelistæ facere, quia [ego] qui hucusq; vigilaui & opus euãgelistæ impleui, [iam delibor.] vel secundũ alios codices, immolor, quod idem significat. Nam delibatio quæ est sacrificiorum degustatio, sacrificationem, id est, immolationem proprij corporis hoc loco designat. Iam delibor, id est, iam immolari cœpi, & hostia deo grata pro populo mihi cõmisso per passionem offerri, [& tempus meæ resolutionis instat, id est, iam vicinũ imminet tempus, in quo resoluar à vinculis istius corporis, vt liber in cœlum euolem. [bonũ certamẽ certaui.] hoc secundum græcam locutionem dicitur, velut si diceretur, strenuam militiam militaui, fidelem seruitutẽ seruiui. Nam latinus sermo diceret, bono certamine certaui. Bonum (inquit) certamen certaui, id est, bene pugnaui, bene contra impugnatores fidei & contra mala transeuntia sine defectu certaui. [cursum] bonæ actionis meæ quo ad brauium cæleste festinabam, [consummaui, fidem] inuiolabilem [seruaui.] Quomodo potuit hoc dicere, cui adhuc restabat ipsius passionis quã sibi impendere iam dixerat, tam magna conflictatio, tam molestum atque grande certamen? an ad eius consummandum cursum parũ adhuc deerat, quãdo illud deerat, vbi erat futurus acrior & crudelior inimicus? Quod si ideo talibus verbis certus securusque gaudebat, quia de victoria futuri certaminis certum eum securumque iam fecerat, qui eandem passionẽ iam illi reuelauerat imminere, non re plenissima, sed spe firmissima hoc dicit: & quod futurum esse præsumpsit, tanquam factum fuerit indicauit. Cursum (inquit) peregi. Et [in reliquo, id est, in eo spatio quod restat amodò & vsque in æternum, [reposita est mihi corona iustitiæ, id est, secreto tutoque loco, seruatur mihi corona quam iustè merui, [quam] non dabit, sed [reddet mihi] quasi debitam [dominus] Iesus [in illa] notabili [die] cõmunis iudicij, de qua sedulè cogito: vel in illa optata die resolutionis meæ. & ideo reddet eam mihi, quia [iustus iudex] est, reddens vnicuique secundum opus eius. Sed [nõ solum mihi] reddet coronam huiusmodi ipse, [sed & his qui diligunt aduentum eius, id est, etiam omnibus qui sibi de bona operatione sunt conscij. Aduentum enim iudicis non diligunt, nisi qui in causa sua habere se iustitiæ meritũ sciunt. Et ideo quisquis non diligit, sed metuit aduentũ eius, corrigat vitam suam, vt bonam habens causam possit vt veniat desiderare: & coronam ab eo, non damnationem sperare.
D
E
Matth. 16.
Roma. 2.

Festina ad me venire citò. Demas enim me dereliquit, diligens hoc seculũ, & abiit Thessalonicam. Crescẽs in Galatiam, Titus in Dalmatiam, Lucas est mecum solus. Marcum assume & adhuc tecum. est enim mihi vtilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum. Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, veniens adfer tecum, & libros, maximè autem & membranas. F
Colos. 4.

Quia tempus meæ resolutionis instat, [festina ad me venire citò, id est, festinanter antequã morte resoluar, vt te plenius adhuc instruam, vel vt sis mihi solatio, quoniã solus remãsi. Nam [Demas] qui interpretatur silens, quoniam à prædicatione vel cõfessione veritatis obmutuit formidine mortis, [dereliquit me] in aduersis, [diligens hoc seculum] cum suis illecebris, [&] dimittens Romã vbi timebat mori, [abiit Thessalonicam] vt ibi posset viuere. [Crescens, id est, ille alius discipulus, abiit [in Galatiam,] non me deserẽs, sed à me missus aliqua rationabili causa exigẽte. Similiter & [Titus] à me missus est [in Dalmatiam.] Lucas euãgelista [est mecum solus,] qui semper mihi ad-

 hærere

G hærere consueuit. Dixi vt cito venias ad me,& cũ veneris, [assume Marcum & adduc tecum.] Iste est Marcus euangelij scriptor, vel sicut magis credimus, iste est Marcus consobrinus Barnabæ, quẽ nũc correctum iubet Apostolus adduci: quia quõdam abiecerat eum, cum esset negligens ac tepidus. [Est enim] (inquit) [mihi vtilis in ministerio prædicationis, qui quondam ad hoc fuit inutilis. Titus abiit (vt dictum est) in Dalmatiam, sed [Tychicum misi Ephesum,] fortasse cum epistola quę ad Ephesios est directa. Penulam quoque, id est, vestem illam quæ sic vocatur, [quam reliqui Troade apud Carpum] discipulum meum, qui ibi manet, [veniẽs adfer tecum.] Dicamus de hac penula, quę ab aliis dicta reperimus. Penula vestis erat cõsularis, qua induebantur Romani consules in curiam intrantes. Sed fortasse quærit aliquis, vnde hoc genus vestimenti beato Paulo acciderit, cui respondendum est, Romanos ante incarnationem

Colos. 4.

H Christi hunc habuisse morem, quando sibi monarchiam totius orbis acquirebant, vt quæcumque gens illis cum pace & coronis occurrisset, eiusmodi libertatem eis concederent, vt fratres illorum dicerentur, ciuesque Romani appellarentur, dabantque eis potestatem, vt curiam ædificarent & consules haberent, sicut illi habebant. Pater igitur beati Pauli de Giscali oppido Galileæ, vnde indigena erat, migrauit Tharsum Ciliciæ, cùm Romani cepissent illud oppidum. Quodam verò tempore veniẽtibus Romanis per Ciliciam, occurrit eis cũ aliis transeuntibus, vtpote qui nobilis inter illos habebatur, & excepit eos cum pace. Tunc Romani dedere eis supradictam libertatem, scilicet potestatem vt curiam ædificarẽt & consules haberent, sicut ipsi, vestesque consulares induerent, & penulati more Romanorum curiam intrarent. Ibique data est insigne penula à Romanis patri beati Pauli, quando susceptus est in sociũ & ciuem Romanum. Hæc ante nos scripta sunt, & fides veritatis horum apud eos sit qui scripserunt. Non enim omnia quæ facta sunt, legimus in no-

I stris historiis: multæque noscuntur esse historiæ quas nõ nouimus. Nam & his quæ dicta sunt, valde consonat quod Paulus frequenter in apostolorum Actibus legitur se Romanum appellasse, & maximè vbi tribunus interrogauit eum, dic mihi si tu Romanus es, & ille dixit, etiam. Et respondit tribunus: Ego multa summa ciuilitatem hanc cõsecutus sum, & Paulus ait, Ego autẽ & natus sum. Quomodo enim iuxta literam verum potest esse, quod Paulus ex ciuitate Romana sit nat⁹, nisi quia ex ciue Romano natus est? Absit autẽ vt putemus eum in hoc sermone mẽdacem. Natus ergo est in ciuitate Romana, id est, in domo parentũ, qui erãt ciues Romani. Sed & iuxta spiritalem intelligentiam, in eo quod se dixit natum in vrbe Roma, prophetico spiritu prænunciauit, natalitium suæ passionis in illa ciuitate futurum, & verbum præteriti temporis pro verbo futuro posuit. Si ergo vera sunt quæ de penula præmisimus, facilè est animaduertere quòd Apostolus hãc idcirco afferri

Actu. 16. 22. & 23.

iusserit, vt per eam apud Romanos licet pauco tẽpore, libertatem sibi vendicaret, quatenus ad prędicãdum liberè quo vellet, ire posset, & multos ad fidem per diuersa loca cõuerteret. Ait itaque: Penulam quam reliqui Troade apud Carpũ, veniens adfer tecum. Hunc Carpum Dionysius multum in epistola ad Demophilum laudat, referens quãdam valde mirabilem eius visionem. Penulam, inquit, adfer [& libros] quos ipse forsitan ibidẽ reliquerat, [maximè autem & membranas, id est, pelles ad scribendum (quas tamen Hieronymus aliter interpretatur) aptas. K

Alexander ærarius multa mala mihi ostendit. reddet ei dominus secundum opera eius. Quẽ & tu deuita. valde enim restitit verbis nostris.

Scias quod [Alexãder ærarius, id est, faber æris vel custos ęrarij, [ostendit, id est, fecit [mihi multa mala] sed non impunè, quia [dominus reddet ei secundum opera eius] quæ in me operatus est. [quem & tu deuita,] ne tibi fiat impedimentum, quia [valde restitit verbis nostris, & multò magis poterit resistere tuis. Non ait, valde restitit nobis: sed, verbis nostris, id est, euangelicæ prædicationi, quod multò grauius: quia non hominibus restitit, sed euangelio dei. Nec ait, reddat ei dominus secũdum opera eius, sed reddet, quod verbum pronunciantis est, non imprecantis. L

In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt. non illis imputetur. Dominus autem mihi astitit & confortauit me, vt per me prædicatio impleretur, & audirent omnes gentes. & liberatus sum de ore leonis. liberabit me dominus ab omni opere malo, & saluum faciet in regnum suum cæleste, cui gloria in secula seculorum. Amen. M

Multoties, inquit, ductus sum ante Neronem pro defensione fidei, sed [in prima mea defensione, id est, quando ante tyrannum illum prima vice defendi euangelium, [nemo, id est, nullus ex discipulis meis [adfuit mihi,] vt me adiuuaret coram Nerone ad defendendum dogma Christianorum, [sed omnes me dereliquerunt] metu suppliciorũ. [non illis imputetur] hoc à deo, sed ignoscatur. Non orabat pro Alexandro, qui inuidentia fraternitatem oppugnando peccauerat: pro his autẽ qui non abruperant amorẽ, sed timore succubuerunt, orat vt eis ignoscatur. Multũ enim interest, cùm post agnitionem dei per gratiam domini nostri Iesu Christi quisquam oppugnat fraternitatẽ, & aduersus ipsam gratiã qua recõciliatus est deo, sicut intelligitur Alexander fuisse, inuidentiæ facibus agitur: & cùm quis à fratre amorẽ non alienauit, sed officia fraternitati debita per aliquã infirmitatem animi nõ exhibet, sicut nunc discipuli

A timore Paulum deseruerunt in prima defensione,
Matth.26 vel ipsi apostoli Christum in passione, quem ta-
Marc.14 men non destiterunt amare, quapropter non orat
pro Alexandro, qui gratiæ dei ingratus existens,
ipsam gratiam impugnãdo, & charitatem frater-
nam persequendo peccabat ad mortem: quia Io-
1.Iohan.5. hannes dicit, Est peccatũ ad mortem, non pro illo
dico vt roget quis, sed pro his qui non malitia, sed
Ibidem. timore ab eo recesserunt, orat: quia idem Iohãnes
ait, Qui scit fratrem suum peccare peccatum non
ad mortem, petat, & dabitur ei vita peccanti non
ad mortem. Omnes (inquit) me dereliquerunt, sed
[dominus astitit mihi] derelicto ab hominibus,
consolando me per internam aspirationem suam,
& loquendo per os meum, & mitigando furorem
tyranni. [& confortauit me, id est, constantem me
fecit, vt non cessarem à doctrina veritatis, sed ra-
tionibus tyrannum potẽter superarem, vt me di-
mitteret, [vt per me impleretur] euangelica [præ-
B dicatio & audirent omnes gentes] non solùm in
Italia, sed & vsque in Hispaniam. Et ita per domi
num qui mihi affuit, [liberatus sum de ore leonis,
id est, à rabie leonis, qui me deuorare voluit, id
est, à rabie Neronis, ne me mox interficeret. Et
adhuc [liberabit me dominus ab omni opere ma-
lo,] vt nullis tormentis possim compelli ad per-
petrationem mali operis: & sic martyrio consum-
matum [saluum faciet] me, perducens [in regnum
suũ cæleste, cui] domino pro his omnibus sit [glo-
ria in secula seculorum, id est, in æterna secula
Act.24.25 [Amẽ.] Eusebius in historia ecclesiastica scribit:
26.27 & Festus à Nerone in Iudæam missus est, succedere
28. Felici, apud quem dicta causa, Paulus cum Luca
& Aristarcho, quem concaptiuum appellat, vin-
ctus Romam mittitur. Vbi biennio positus, ver-
bum dei prædicabat, nemine prohibente. Quem
tamẽ affuisse ibi & defendisse se apud Neronem,
& rursum profectum esse ad prædicationis offi-
cium, sermo confirmat, & post hæc denuò redisse
ad supradictam vrbem, vbi & martyrio consum-
C matus est: & tunc in vinculis positus, secũdam ad
Timotheum scribit epistolam, in qua & de prima
sua defensione, & de præsenti simul indicat pas-
sione ita: In prima mea defensiõe nemo mihi ad-
fuit, sed omnes me dereliquerunt. non illis impu-
tetur. Dominus autem mihi astitit, & confortauit
me, vt per me prædicatio impleretur, & audirent
omnes gentes, & liberatus sum de ore leonis: ma-
nifestissimè per hæc designans, quia primo qui-
dem vt per ipsum cœpta prædicatio complere-
tur, liberatus est de ore leonis, Neronem scilicet
in leone pro crudelitate significãs. Præuidens au-
tem in spiritu cõsummationem suam, adiecit: Li-
berabit me dominus ab omni opere malo, & sal-
uum faciet in regnum suum cæleste: significãs per
hæc quod esset confestim martyrio coronandus.
Non igitur eo tempore quo Pauli actus in vrbe
Roma conscripsit Lucas, martyrio perfunctus est
Paulus. potuit enim fieri, vt inimicus adhuc le-
nior esset Nero, & defensionem Pauli pro nostro
dogmate nõ aspernanter acciperet. Beda quoque
in nouissimo versu Actuum apostolorum, quo di- D
citur quia Paulus biennio docebat sine prohibi-
tione, subiecit: Non solùm Romæ prohibitus non
est, sed necdum Neronis imperio roborato, nec
in tanta erumpente scelera, quanta de eo narrant
historiæ, dimissus est vt euãgelium Christi in oc-
cidentis quoque partibus prædicaret, sicut & ipse
Romanis ait: Nunc igitur proficiscar Ierusalem
ministrare sanctis. & paulò post: Hoc igitur cum Roma.15
cõsummauero, proficiscar per vos in Hispaniam.
Posteà verò, id est, vltimo Neronis anno, retentus
ab eo, martyrio coronatus est. Quod vtcunque in
secunda ad Timotheum epistola, passurus de vin-
culis dictans, exponit: In prima, inquiens, mea de-
fensione &c. vsque, de ore leonis, manifestissimè
propter crudelitatẽ Neronem leonem esse signi-
ficans. Et in cõsequentibus, & saluabit me, & sal-
uum faciet in regnum suum cæleste, quod scilicet
præsens sibi sentiret imminere martyrium.

Saluta Priscillam & Aquilam, & O-
nesiphori domum. Erastus remãsit Corin- E
thi. Trophimum autem reliqui infirmum
Mileti. Festina ante hyemẽ venire. Salutãt
te Eubulus & Pudens & Linus, & Clau-
dia & omnes fratres. Dominus Iesus Chri
stus cum spiritu tuo, gratia vobiscũ. Amen.

Saluta (inquit) Priscillam & Aquilam] amicos
meos, apud quos frequenter hospitari consueui.
priscilla & Aquila vxor & maritus erant, & tamẽ
Priscilla sæpe nominatur prior. Vnde patet quod
ipsa virum suum meritis optimis præcesserit, li-
cet vterque apud deum magni meriti fuerit. Salu-
ta [& Onesiphori domum,] quę mihi tantam ex-
hibuit humanitatem. Quod si de Erasto scire vo
lueris vbi sit, ipse [remãsit Corinthi. Trophimum
reliqui] ęgrotantem [Mileti,] qui posteà factus est
Arelatensium episcopus. Dixi vt citò ad me ve-
nias, & nunc dico vt [ante hyemem venire] festi-
nes, ne rem difficultas hyemis retardet, quia for- F
sitan me in corpore non inuenires. Romæ verò
morantes te [salutant Eubulus & Pudens & Li-
nus (Iste Linus fuit primus Romanæ sedis episco-
pus) [& Claudia.] neque solum isti te salutãt, sed
[& omnes fratres. Dominus Iesus Christus sit cũ
spiritu tuo,] vt per præsentiam deitatis suæ custo
diat mentis tuæ cogitationes, & bonam volunta-
tem tuam ad omne bonum opus admittat. [Et gra
tia] eiusdem domini sit [vobiscum,] vt eius auxi-
lio mala cauere & bona facere valeatis, tam tu
quàm subditi.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD TITUM.

T Itum apud Cretenses episcopũ reliquerat Apostolus, vt vniuersam Cretam regeret & doceret: ideo nunc per epistolam instruit eum, quales episcopos debeat ordinare, & qualiter falsos prædicatores repellere, qui legales ceremonias volebant inducere. Docet enim qualiter vnumquenque debeat admonere, & instruit de spiritali cõuersatione, scribens ei à Nicopoli, quę sita est in Actiaco littore.

G EPISTOLAE PAVLI AD TITVM, CAPVT I.

P AVLVS *seruus dei, apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum dei & agnitionem veritatis, quae secundum pietatem est, in spe vitae aeternae, quam promisit qui non mentitur deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis verbum suũ in praedicatione, quae credita est mihi secundum praeceptum saluatoris nostri dei, Tito dilecto filio secundum*
H *communem fidem, gratia & pax à deo patre & Christo Iesu saluatore nostro.*

[Paulus seruus dei] scribit Tito, nõ tamen seruus ea seruitute quae est ex seruili timore, sed illa potius, quę fit ex amore & casto timore. Seruꝰ dei est, qui peccati seruꝰ nõ est. Omnis enim qui facit peccatũ, seruꝰ est peccati. &, Nemo potest duobus dominis seruire. Paulus igitur qui peccati seruus non erat, recte dei seruus est dictus. Deus autem hoc loco pater intelligitur, vel etiam tota trinitas. Paulus est quidem seruus dei, sed [apostolus Iesu Christi, id est, legatus & princeps mediatoris. Nã quod dicitur, apostolꝰ Iesu Christi, tale est ac si diceretur, praefectus praetorij Augusti Cęsaris, magister exercitus Tiberij imperatoris. Vt enim iudices seculi huiꝰ, quo nobiliores esse videãtur, ex regibus quibus seruiũt, & ex dignitate qua intumescunt, vocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Cristianos sibi vendicans dignitatem, apostolũ se Christi in titulo praenotauit, vt ex ipsa nominis autoritate lecturos terreret, indicans
I omnes qui in Christum crederent, debere sibi esse subiectos. apostolus (inquit) sum [secundum fidem electorum dei, id est, non dissentio in apostolatu meo à fide illorum qui sunt à deo non tantum vocati, sed electi. apostolus inquam, sum secundum fidem electorum dei, & secundum fidẽ quae habet [agnitionem veritatis.] Nam saluator ad Iudaeos qui in eum crediderant, est loquutus: Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatẽ. Hi ergo fidem habebant, sed agnitionem veritatis consequuti non fuerant. Agnitionem dico veritatis [quae secundum pietatẽ est, id est, secundum piam religionem, quia est & aliqua veritas, quę non habet pietatem: velut si quis grammaticam artem nouerit vel dialecticam, vt rationem recte loquendi habeat, & inter falsa & vera diiudicet. Sed agnitio veritatis secundum pietatem, est nosse legem, intelligere prophetas, euangelio credere, apostolos non ignorare. Et haec veritas, cuius agnitio secundum pietatem est, [in spe vitae aeternae] posita

Iohan.8 Matth.6 Luc.6.

Iohan.8.

est, quia statim ei qui se cognouerit, spem tribuit K
immortalitatis. [Quã promisit ante tempora secularia deus, qui non mentitur.] Quomodo promisit, cum nominibus vtique promiserit, qui nõdum erãt ante tempora secularia, nisi quia in eius aeternitate atque in eius verbo sibi coaeterno, iam pręedestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat? vel cui promisit nisi sapientiae suae, promittens omnes qui in illam crediturl essent, habituros esse vitam aeternam? Et promisit ante tempora secularia, vel secundum aliam translationem, ante tempora aeterna. Ex quo iuxta historiã Geneseos, factus est mundus, & per vices noctium & dierum, mensium pariter & annorum, tempora constituta sunt, in hoc curriculo & rota labuntur secularia tempora, quae cum seculo coeperunt: & ante haec, id est, antequam mundus coepisset, promisit vitam aeternã electis, quos nouerat futuros.
Sed ante haec mundi tempora aeternitatem quandam temporum fuisse credendum est, quae vocatur aeuum, quia non variabatur mutationibus. Nã L
inter aeuum & tẽpus hoc distat, quod aeuum quidem stabile est, tempus verò mutabile. Et ante aeterna tempora, id est, ante ęuum promisit deus interminabilem vitam electis suis. Nam sicut legimus, omnis sapiẽtia à domino deo est, & cum illo fuit semper, & est ante aeuum. In hac ergo sapientia quae cum illo est ante aeuum, id est, ante aeterna tempora, promisit ipse electis vitam ante aeterna tẽpora. Promisit qui non mentitur, non quia possit mẽtiri, & nolit in falsitatis verba prorumpere: sed quia qui pater sit veritatis, nullum in se mẽdacium habeat. & quia nunquam mẽtiri potest, ideo sine ambiguitate credamus vera esse quae promisit: & tales nos studeamus praeparare, vt digni simus ea percipere. Promisit quidem ante secularia vel aeterna tempora vitam aeternam, sed [temporibus suis, id est, congruis manifestauit eam, scilicet [verbum suum in praedicatione.] Vitam quam promisit, manifestauit verbum suum. Ergo vitam quam promisit, ipsa est verbum quod in principio erat apud patrem, & deus erat verbũ, & verbum caro factũ est, & habitauit in nobis. dixitq́; M
Ego sum resurrectio & vita. Ego sum via, veritas & vita. Hanc vitam & hoc verbum mamifestauit deus mundo temporibus congruis in praedicatione euangelij [quae credita est mihi,] vt eam fideliter annunciarem gentibus, [secundum praeceptũ saluatoris nostri dei,] qui nos saluos esse voluit, implendo quod promiserat. Paulus qui taliter est apostolus, & tantę salutis annunciator, scribit [Tito dilecto, id est, caeteris meliori & germaniori [filio.] Sermo quippe & sapientia & doctrina, qua Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebat eum egregium Apostoli filium, nõ secundum carnẽ, sed [secundum fidem] illi & Apostolo [cõmunem,] vel omnibus qui recte credunt cõmunem, quę graece dicitur catholica: quia sicut vnum baptisma est, sic & vna fides. Ab hac communi, id est, catholica fide separati sunt haeretici, qui in varios errores declinauerunt. Titus verò nõ secun-

Gene.1. Eccle.1. Iohan.1. Ioh.11.14

dum

A dum priuatā sectam quorumlibet talium, sed secundum cōmunem fidem omnium electorum filius est Apostoli, quia rectè docet catholicam veritatem, quam ab Apostolo didicit. Cui Tito sit [gratia] spiritus sancti, quæ consecret omnia opera sacerdotalis officij eius, [& pax,] quæ eum repressis hostibus & vitiis requiescere faciat, semperq; cum deo & sanctis angelis concordem permanere. & hoc [à deo patre &] filio eius [Christo Iesu saluatore nostro.

Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Si quis sine crimine est, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut dei
B *dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, nō turpis lucri cupidum: sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, castum, sanctum, cōtinentem, & amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt, arguere.*

Postquam dura Cretensium corda Paulus ad Christi fidem mollierat, & tam sermone quàm signis edomuerat eos nō iam in Iouem, sed in Christum credere, reliquit Titū discipulum suū Cretę, vt rudimenta nascentis ecclesiæ confirmaret: & si quid videretur deesse, corrigeret, ipse pergens ad alias nationes, vt & in eis fundamentum Christi poneret. Et hoc est quod dicit: [Gratia, id est, causa [hui⁹ rei reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt corrigas. Cùm enim dicit, vt ea quæ desunt corrigas.
C ostendit necdum eos ad plenam venisse scientiam veritatis: & licet ab Apostolo correcti fuissent, tamen adhuc indigere correctione. Omne enim qđ corrigitur, imperfectum est. Vt ea (inquit) quę desunt corrigas, id est, vt ea quæ à me correcta sunt, & necdum ad plenā veri lineam sunt redacta, à te corrigantur, & normam æqualitatis recipiant. & quia solus nō sufficeres hoc facere, [cōstituas per ciuitates presbyteros, id est, episcopos, [sicut & ego tibi disposui, id est, tales, quales tibi designaui, nō quales fortè animus carnaliter voluerit, aut homines tibi psuaserint. Vt cōstituas [inquit presbyteros, & post pauca subiungit quod oporteat episcopū sine crimine esse, ostendens quia idem est presbyter qui episcopus. Nam antequam diaboli instinctu studia in religione fieret, & diceretur in
1.Cor.1. populis, Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autē Cephæ, cōmuni presbyterorū consilio gubernabantur ecclesiæ. Postquam verò vnusquisq; eos quos baptizauerat, putabat suos esse, nō Christi, in toto orbe decretum est, vt vnus de presbyteris electus superponeretur cæteris, ad quem omnis cura D
ecclesiæ pertineret, & schismatum semina tollerentur. Nam & alibi scriptum est: Paulus & Timo Philip. 1.
theus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconibus. Philippi, vna est vrbs Macedonię, & certe in vna ciuitate plures episcopi esse non poterant. Sed quia eosdem episcopos illo in tempore, quos presbyteros appellabant, propterea indifferenter de episcopis quasi de presbyteris loquutus
est. Et in Actibus apostolorum ad vnius ecclesiæ Actuū. 20
sacerdotes ait: Attendite vobis & cuncto gregi, in quo vos spiritus sanctus posuit episcopos. Hęc idcirco diximus, vt ostenderemus apud veteres eosdem fuisse presbyteros quos episcopos: paulatim verò, vt dissensionum plantaria euellerentur, ad vnum omnem solicitudinem esse delatam. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex ecclesię consuetudine ei qui sibi prępositus fuerit, esse subiectos, ita episcopi nouerint se magis cōsuetudine quàm dispositionis dominicæ veritate presbyteris esse maio- E
res, & in communi debere ecclesiam regere imitantes Moysen, qui cùm haberet in potestate solus Exodi. 18
pręesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populum iudicaret. Videamus igitur qualis presbyter vel episcopus ordinandus sit. Cōstituas (inquit) per ciuitates presbyteros, sicut & ego tibi disposui. [Si quis sine crimine est,] illū subaudi constituas. Non vt eo tēpore quo ordinandus est, sine vllo crimine sit, & præteritas maculas noua conuersatione deleuerit, sed vt ex eo tempore quo in Christum renatus est, nulla criminis conscientia mordeatur. Crimen autem est graue peccatū, accusatione & damnatione dignissimum. Et prima libertas est carere criminibus. Multi quippè fideles sunt sine crimine, sine peccato autem nullus est in hac vita. Et ideo Apostolus designās quis sit ordinandus, nō ait: Si quis sine peccato est. hoc enim si diceret, omnis homo reprobaretur, nullus ordinaretur. sed ait, si quis sine crimine est, sicuti est homicidium, adulterium, aliqua immunditia fornicationis, furtum, fraus, sacrilegium & cætera F
huiusmodi. Cùm ea homo non habet, debet autem omnis Christianus homo nō habere, incipit caput erigere in libertatem. Et idcirco qui ordinatur, careat omni crimine, vt libera fronte possit aliorum crimina redarguere, & nemo valeat illi sua obiicere. Et sit [vnius vxoris vir,] quam habuerit, non habeat. Multi superstitiosius magis quàm verius, etiam eos qui cum gentiles fuerint, & vnam vxorem habuerint, qua amissa, post baptismum Christi alteram duxerint, putant in sacerdotium non eligendos: cùm vtique si hoc obseruandum sit, illi magis ab episcopatu arceri debeant, qui vagam per meretrices prius exercentes libidinem, vnam regenerari vxorem acceperint: & multo detestabilius sit, fornicatū esse cum pluribus, quàm vnam vxorem habuisse. Hæc Hieronymus. Augustinus autem ait: Vnius vxoris virū acutius intellexerunt, qui nec eum, qui catechumenus vel paganus habuerit alteram, ordinādum esse

G esse censuerunt. De sacramento videlicet agitur, non de peccato. Nam in baptismo dimittuntur. Propter sacramenti autem sanctitatem, sicut fœmina (etiam si catechumena) vitiata, non potest post baptismum inter dei virgines consecrari, ita non absurde visum est, eum qui excessit vxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quandam sacramẽti amisisse, nõ ad vitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis ecclesiasticæ signaculum necessariam. Ac per hoc, sicut plures antiquorum patrum vxores, significauerunt futuras ex omnibus gẽtibus ecclesias vni viro subditas Christo: ita noster antistes vnius vxoris vir, significat ex omnibus gentibus vnitatem, vni viro subditam Christo. Sit etiam [filios habẽs fideles, non in accusatione luxuriæ aut non subditos, hoc est, nõ in patris potestate. Ponamus enim aliquam bene instituisse liberos suos, & à parua ætate semper dominicis erudisse præceptis, hi si
H postea se luxuriæ dederint, & superantibus vitiis, libidini frena remiserint, nunquid culpam eorum in patrem redundabit, & sanctitatem patris filiorum nequitia maculabit? Nam & Isaac credendus est bene instruxisse filium suum Esau, qui tamen post fornicarius & profanus extitit. Samuel quoque filios habuit, qui declinauerunt post auaritiã, & propter munera peruerterunt iudicium. Ergo si tunc electio fieret sacerdotum, & Isaac propter Esau, & Samuel propter filios suos indigni sacerdotio putarentur. Sed sciendum quia tam sanctũ est nomen sacerdotij, vt nobis etiam ea que extra nos sunt posita, reputentur, non quo propter vitia nostra episcopi non fiamus, sed quo propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arguendi sumus. Qua enim libertate alienos filios corripere & docere possumus que recta sunt, cum nobis statim possit, qui fuerit correptus, ingerere, Ante doce filios tuos? aut qua fronte extraneum corripio fornicantẽ, cùm mihi conscientia mea ipsa respõdeat, exhæreda ergo filium fornicantem, abiice filios tuos vitiis seruientes? Cùm autem nequam fi-
I lius in vna tecum domo maneat, tu audes de alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem non videns? Non itaq; iustus polluitur ex vitiis filiorũ, sed libertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruatur, vt talis fiat, qui non timeat propter vitia liberorum extraneos reprehendere. Vnde & considerandum aduersus eos qui de episcopatu intumescunt, quia non statim omnibus his meliores sunt, quicunq; episcopi non fuerint ordinati, cùm nõnulli idcirco ad sacerdotiũ non peruenerint, quia eos liberorũ vitia impedierint. Si autẽ peccata filiorum ab episcopatu iustum prohibent, quanto magis se vnusquisque cõsiderans, debet retrahere ab hoc non tam honore quàm onere, & non ambire alienum locum, quem magis digni debẽt occupare? Solent & per filios opera designari, vt ille intelligatur debere ordinari, qui in propria potestate habet opera sua, vt nulla subrepẽtium vitiorũ labe sinat ea maculari. Ideo (inquit) dixi vt ordinetur, si quis sine crimine est, quia [oportet episcopum esse sine crimine, sicut dispensatorẽ dei,] K
qui est sine peccato, vt domini sui puritatem in aliquo imitetur, quoniam nõ sua sunt quæ præstat, sed dei qui dispẽsat. Et oportet eum esse [non superbum, id est, non tumentem vel placentem sibi quod episcopus sit, sed quasi bonũ villicum, id requirentẽ quod pluribus prosit. oportet esse & [nõ iracũdum.] Iracundus est, qui semper irascitur, & ad leuem responsionis auram quasi à vento foliũ mouetur. Et reuera nihil est fœdius præceptore furioso, vt cùm debeat esse mansuetus, patiẽs & sapiẽs, toruo vultu & tremẽtibus labiis, rugata frõte, effrenatis conuitiis, facie inter pallorem & ruborem variata, clamore perstrepat: & errantes nõ tam ad bonũ retrahat, quàm ad malum sua seuitia præcipitet. Neque verò qui aliquando irascitur, iracundus est, sed qui crebro hac passione superatur. Oportet & [non vinolentũ] esse. Quale enim est, episcopum videre vinolentum, vt sensu occupato vel exaltet risum contra grauitatis decorem, L
vel labiis dissolutis cachinnet, vel paululum tristis quasi cuiusdam rei fuerit recordatus, inter pocula in singult⁹ prorũpat, & lachrymas seu quid aliud amentius faciat? Vbicunque saturitas & ebrietas fuerint, ibi libido dominatur. Specta ventrem & genitalia. nam iuxta ordinem membrorum est & ordo vitiorum. Dehinc additur, [nõ percussorẽ] oportere esse sacerdotẽ. Quod quidem & simpliciter intellectum, ædificat audientẽ, ne facilè manum porrigat ad cædendum, ne in os alterius verberandum insanus erumpat. Melius est autẽ, vt nõ percussorem illum dicamus, qui mansuetus & patiens, scit in tempore quid loquẽdum sit, quid tacendum, nec sermone inutili conscientiã percutit infirmorum. Non enim Apostolus ecclesiæ principem formans, vetat esse pugilem, & corporeis ictibus alios corporaliter lædentem, quod etiã in plebeio & quocunque gentili si fuerit, reprehenditur. sed hæc, vt diximus, ne cõtumeliosus & garrulus perdat eum, quẽ potuit modestia & lenitate corrigere. Oportet etiam hunc esse [nõ turpis lucri cupidum,] vt non cupiat aggregare pecuniã: M
sed habens victum atque vestitum, his contentus sit. Hucusq;, qualis non debeat esse episcopus vel presbyter Apostoli sermo descripsit: & nunc ecõtrario, qualem oporteat eum esse ostendit. [Sed hospitalem, inquit, benignũ, sobrium, iustum, castum, sanctum, continentem, & amplectentẽ &c. Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denunciatur. Si enim omnis homo audire desiderat, Hospes fui & suscepistis me, quanto magis episcopus cuius domus omnium commune esse debet hospitium? Laicus enim vel duos aut paucos recipiens, impleuit hospitalitatis officium: episcopus verò nisi omnes receperit, inhumanus est. Sit etiam benignus, vt benigne diligat omnes: & quicquid boni potest tam corporaliter quàm spiritaliter, impẽdat. Sit & sobri⁹, vt corporalis ebrietas longè sit ab eo, nec sensum eius mundana cupiditas, vel ira, seu quodlibet aliud vitium inebriet, sed acuto sensu diiudicet omnia, sicut vir spiritalis. Iustus

Marginalia: Gene. 25. 26. 27. — 1. Reg. 8. — Nota. al. arcẽdi. — Matth. 7. — Nota. — Matth. 25. — 1. Cor. 2.

A stus quoq; sit, vt iustitiam in populis quibus præest exerceat, reddēs vnicuique quod meretur, nec accipiat personam in iudicio. Inter laici autem & episcopi iustitiam hoc interest, quod laicus potest apparere iustus in paucis: episcopꝰ verò in tot debet exercere iustitiā, quot subditos habet. Sit etiā castus. Si enim laicis imperatur vt propter orationem abstineant ab vxorum coitu, quid de episcopo sentiendum est, qui pro suis populique peccatis illibatas deo oblaturus est victimas? Quomodo igitur hospitalitas & benignitas atque iustitia præcipua esse debet in episcopo, & inter cunctos laicos eminens, sic & castitas propria & (vt ita dixerim) pudicitia sacerdotalis, vt non solum ab opere immundo se abstineat, sed etiam à iactu oculi & cogitationis errore, mens confectura Christi corpus, sit libera. Vnde & additur, vt sit sanctus. Sanctitas enim, quātum secundum nos, est dicenda ab omni inquinatione libera & perfectissima & incontaminatissima puritas. Sit etiam continens non solùm ab vxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia deiiciat, ne terror agitet, ne lætitia immoderata subtollat. Continentia enim nō solùm in carnis opere & in animi concupiscentia, sed in omnibus rebus est necessaria, ne honores indebitos appetamus, ne accendamur auaritia, ne vlla passione superemur. Ad extremum sit amplectens [eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem,] vt quomodo sermo dei fidelis est & omni acceptione dignus, sic & ille talem se præbeat, vt omne quod loquitur, fide dignum existimetur, & verba ipsius sint regula veritatis. ac desiderio charitatis amplectatur huiusmodi sermonem, quo possint audientes doceri, [vt potens sit in doctrina sana exhortari eos ad bene agēdum. Sana doctrina dicitur, ad distinctionem languidæ infirmæq; doctrinæ. potens sic [& arguere eos qui contradicunt, id est, hereticos vel Iudæos & seculi istius sapientes, siue etiā malos catholicos, qui moribus contradicunt, id est, non loquendo, sed male viuendo. Nam præcipitur illis vt nō fornicentur, & fornicantur: præcipitur illis vt non rapiant, & rapiunt: sicq; cætera mala à quibus prohibentur, faciunt: & ita non lingua, sed vita semper doctrinæ sanctæ contradicunt. Superiora quidem quæ in episcopi virtutibus posuit, ad vitam pertinent: hoc verò quod ait, vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere, ad opus prædicatiōis refertur. Quia si episcopi tantum sancta sit vita, sibi potest prodesse sic viuens: porrò si doctrina & sermone fuerit eruditus, potest cæteros quoque instruere: nec solum suos instruere, sed aduersarios repercutere: qui nisi refutati fuerint atque cōuicti, facilè queunt simplicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertiæ se & ocio ac somno dantes, putāt peccatum esse si scripturas legerint, vel negligunt eas legere: & eos qui in lege domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos inutilesque contemnunt, non animaduertentes Apostolum post catalogum conuersationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse.

1. Cor. 7.

Nota.

Psalm. 1.

D

Sunt enim multi & inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè autem qui de circuncisione sunt, quos oportet redargui, qui vniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est. Quā ob causam increpa illos durè, vt sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, & mādatis hominum auersantium se à veritate.

Ideo qui ordinatur episcopus, debet esse potens arguere eos qui cōtradicunt: quia [sunt multi,] latam viam quæ ducit ad perditionem, ambulantes, [&] diuinis mandatis [inobedientes.] Qui ergo futurus est ecclesiæ princeps, habeat eloquētiam cum vitæ integritate sociatam, ne opera absque sermone sint tacita, vel dicta factis deficientibus erubescant, maximè quia sunt non pauci, sed multi: nec acquiescentes, sed inobedientes. [vaniloqui, id est, vanas sectas prædicantes: [& seductores, id est, alios à veritate in errorem post se trahentes. sed illi [maximè] sic agunt, [qui sunt de circuncisione, id est, qui ex Iudæis ad baptismum venerunt, nec carnales obseruātias legis deseruerunt. hi tunc temporis nascentem Christi ecclesiam subuertere nitebantur & introducere legalia præcepta. Nam sine scripturæ authoritate garrulitas eorū non haberet fidem, vbi viderentur peruersam doctrinam suam diuinis testimoniis roborare, [quos oportet redargui, id est, tales homines doctores ecclesiæ debēt ratione scripturarum superare, & silentium illis imponere pondere testimoniorū. [qui] non vnam vel paucas [domos,] sed [vniuersas] cum dominis familiisq; [subuertunt, id est, à statu fidei subruūt, [docētes] ea [quæ non oportet] ob gratiam [turpis lucri, id est, quasi sub specie consulendi, agentes negociū decipiendi propter pecuniæ quæstum docent ea quæ non oportet, id est, ciborum differētias, & ocium sabbati iamdudum aboliti, atque circūcisionis iniuriam. & vtinam zelo fidei talia docerent. ex parte enim aliqua posset eis ignosci, atque dici quod æmulationem dei haberēt, sed nō secundum scientiam. Sed quia vēter est deus ipsorum, turpis lucri gratia volunt proprios facere discipulos, vt quasi magistri à sectatoribus alantur siue pecunias accipiant. Possumus & aliter intelligere turpe lucrū, quia omnes hæretici dum peruersa docent, lucratores hominū se solent asserere, cùm nō lucrū sit, sed perditio, animas interficere deceptorū. Ecōtra qui errantem fratrem suū iuxta euāgelium corripuerit, si fuerit ille cōuersus, lucratus est eū. Quod enim maius vel preciosius lucrum esse potest, q̄ si humanam

E

F

Roma. 10.

Philip. 3.

Matth. 18.

G humanam animã quis lucretur? Omnis igitur do-
ctor ecclesiæ, qui ad Christi fidẽ recta ratione per-
suadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreticus
qui fraudulentis sermonibus homines fallit, lo-
quitur quæ nõ oportet turpis lucri gratia. Sequi-
tur: Dixit quidam ex illis &c. Quantum ad textũ
sermonis & continentiam loci pertinet hoc, quod
ait, Dixit quidam ex illis proprius eorũ propheta,
videtur ad eos referri, de quibus præmissum est,
Maximè qui de circuncisione sunt, quos oportet
redargui, qui vniuersas domos subuertunt, docen
tes quæ non oportet turpis lucri gratia: vt sequa-
tur, dixit quidam ex illis proprius eorum prophe
ta, Cretenses semper mẽdaces &c. Sed quia in nul
lo prophetarum qui apud Iudæam vaticinati sunt,
hic hexameter versus reperitur, κρῆτες ἀεὶ ψεῦ-
σται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαὶ, referatur (si pla-
cet) ad superiora, vbi dictum est, Reliqui te Cretę,
vt ea que desunt corrigas: vt sequatur, dixit quidã
H ex illis proprius eorum propheta, id est, Cretensi-
um. Quia verò multa in medio sunt, & hoc absur
dum fortasse videtur, ideo cum his superioribus:
quæ minora sunt, aliter aptandum est, vt legamus
Sunt enim multi & inobedientes, vaniloqui & se-
ductores, maxime autem qui de circuncisione
sunt: quos, scilicet multos & inobedientes, vanilo
quos & seductores, cum his qui de circuncisione
sunt, oportet redargui, qui vniuersas domos sub-
uertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri
gratia. [Dixit quidam ex illis proprius eorũ pro-
pheta, Cretenses semper mendaces,] vt idquod di
ctum est, proprius eorum propheta, non speciali-
ter ad Iudęos & eos qui de circũcisione sunt, refe-
ratur: sed ad multos & inobedientes, vaniloquos
& seductores: qui vtique quia in Creta erant, Cre
tenses fuisse credendi sunt. Qui quòd vaniloqui
sunt, quidam proprius eorum propheta sic prenũ
ciauit, Cretenses semper mendaces. Et quod sint
seductores atque domos subuertant, ita subnexuit
[malæ bestiæ.] Et quod tẽporalis lucri gratia doce
I ant ea quæ non oportet, ita subiecit, [ventres pi-
gri.] Mendaces quippe sunt & malæ bestiæ & ven
tres pigri, quia falsa persuadent, & ferarũ ritu san-
guinem sitiunt deceptorum, & non cum silentio
operantes suum panem manducant, quorum deus
Philip.3. venter est & gloria in confusione ipsorum. Dici-
Epimenides. tur autẽ iste versus in Epimenidis Cretẽsis poetæ
oraculis reperiri, quẽ nunc Apostolus siue alludẽs
prophetã vocat, quòd scilicet tales Christiani ta-
les merẽtur habere prophetas, quomodo prophe-
Iere.2.23. tas Baal & quoscunq; ociosos prophetas scriptura
cõmemorat: siue vere, quia de oraculis scripserat
atq; responsis, quæ & ipsa futura prænuncient, &
ea quæ ventura sunt, multo antè prædicãt. Deniq;
tempore illo extabat oraculorũ titulo prænotatus
liber quidam Epimenidis: quem, quia videbatur
diuinũ aliquid repromittere, propterea Apostolũ
arbitror inspexisse, vt videret quid in eo promit-
teretur, & in tempore vsum versiculo scribentem
ad Titum, quia erat Cretæ, vt falsos doctores Cre
tensiũ proprio insulæ suę authore contereret. Non
tamen totum opus Epimenidis, quod de oraculis K
scripserat, per vnũ versiculum cõfirmauit: sed Cre
tenses tantùm mendaces vitio mentis increpauit
ob ingenitam mentiendi facilitatem, de propriæ
gentis eos authore confutans. Nam nemo est tam
sicarius, tam parricida, tam veneficus, qui non ali-
quid boni aliquãdo fecerit. Ergo si vnum bonum
illius videntes laudauerimus, necesse erit vt & cę-
tera quæ male agit, laudemus? absit. & si inimicus
aduersum nos iurgitet & clamitet, nónne inter
verba simultatis & rixæ aliquid loquitur verita-
tis, quod & à nobis quoque aduersum quos loqui-
tur, non vsquequaque reprehenditur? Sic & Epi-
menides nõ ideo vera dixit omnia, quæ in carmi-
nibus eius continentur, quia cæteræ res fallaces
sunt, sed in eo tantummodo verum loquutus esse
probatur, quia ingeniti Cretensium mendacij vi-
tium expressit, & eos malas bestias pro crudelita-
te, & ventres pigros pro comesatione & ociosita-
te vocauit. Vnde Apostolus consideratè & circũ- L
spictè loquens, adiunxit: [Testimonium hoc verũ
est.] Non totum carmen de quo testimoniũ sum-
ptum est, non vniuersum opus, sed tantum hoc te-
stimonium, hic versiculus. Nam qui in vna tãtum
poematis parte consensit, cætera confutasse cre-
dendus est. Verum est (inquit) testimonium hoc,
quia tales sunt Cretenses, quales illos esse testatur,
licet non omnes. [Quam ob causam, id est, quia
tales sunt, [increpa illos] nõ molliter, vt soles, sed
[durè, id est, dura eorum corda penetret increpa-
tio dura, [vt sani sint in fide, id est, vt mens eorum
non infirmetur in fide, sed conualescat & omnem
languorẽ perfidiæ procul repellat à sua fide. Sani
inquam sint in fidei puritate, quæ nullo tabescit
languore perfidiæ, [non intendentes Iudaicis fa-
bulis, quas magistri Iudæorũ sine authoritate scri
pturarum, & sine vlla assertione rationis docent,
[& mandatis] non dei, sed hominũ, id est, Iudæo-
rum, hamana tantũ & carnalia sapiẽtium, [auer-
santium se à veritate] spiritalis intelligẽtię. Si quis
post aduentum Christi conciditur, non circunci- M
ditur, sed Iudaicis seruit fabulis, & mandatis ho-
minũ auersantium se à veritate. Non enim qui in Roma.2.
manifesto Iudæus est, neque quæ in manifesto in
carne circuncisio, sed qui in occulto Iudęus est. &
circuncisio cordis in spiritu, nõ litera. Si quis pa- 1.Cor.5.
scha agit, nõ in azymis synceritatis & veritatis, vt
exterminet ex anima sua omne vetus fermentum
malitiæ & nequitiæ, iste attendit fabulis & sequi-
tur vmbras veritate neglecta. Si quis non resurgẽs Colos.3.
cum Christo, nec quærens ea quæ sursum sunt, sed
quæ super terram sunt, dicit, ne tetigeritis, neque
gustaueritis, neque attrectaueritis, quę sunt omnia Colos.2.
in interitu ipso vsu, secundum pręcepta & doctri-
nas hominum, iste fabulis est intentus, & obser-
uat mandata hominum vmbram tenẽtium & ve-
ritati terga vertentium. Vnde & subditur.

*Omnia munda mũdis, coinquinatis au-
tem & infidelibus nihil est mundũ, sed in-
quinatæ sunt eorũ & mens & consciẽtia.*

Confitentur

A *Confitentur se nosse deum, factis autē negant, cùm sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.*

Quia superius dixerat, sunt enim multi & inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè qui de circuncisione sunt, & de his qui ab eis seducti fuerant, cōsequenter addiderat, increpa illos durè, vt sani sint in fide, non intendentes iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate, & putabāt inter cibos esse distantiam, vt aliqui mundi & aliqui essent immundi, propterea nunc subiungit: [Omnia munda mundis, id est, omnia ciborum genera secundum naturam sunt munda, & apud illos nihil habēt immunditiæ, qui in Christum credunt, & sciunt omnem creaturam dei bonam esse, & nihil abiiciendum quod cum gratiarū actione percipitur. Mundis quidem mūda sunt omnia, sed [coinquinatis, id est, carnaliter legem intelligentibus[& infidelibus, id est, tempus gratiæ à legis tēpore non discernētibus, [nihil] ciborum [est mundum:] quia & his quæ respuunt, & his quæ sumūt, nō sanctè nec iustè vtūtur: [sed inquinatæ sunt] fœtore infidelitatis [& mens, id est, ratio[eorū & cōscientia, id est, cordis arcanū. Propterea etiā quæ munda sunt per naturam, eis immunda fiunt, quia pro qualitate vescētium & mundū mundis, & immundū cōtaminatis fit. In nobis itaq; est vel munda comedere vel immunda. Si enim mundi sumus, munda nobis est creatura. Si autē immundi & infideles, fiunt nobis vniuersa immunda, vel propter inhabitantem in mente nostra hęresim, vel propter conscientiā delictorū. Nihil est talibus mundum, qui tantū voce [cōfitentur se nosse deū,] sed [factis negant] eum, [cum sint abominati, id est, ab humanitate destituti bestialiter viuēdo, [& incredibiles, id est, indigni quibus debeat credi, quia toties sunt in mēdacio deprehensi. Hi, quorum polluta est mens & cōscientia, deū verbis cōfitentur, factis autem negant, iuxta illud Isaiæ, Populus hic labiis me honorat, cor eorū longè est à me. Quomodo enim quis labiis honorat & corde recedit, ita sermone deum quis cōfitens, operib⁹ negat. Talis quisque merito dicitur abominatus, id est, nulla veritatis ratione persuasus: & incredibilis, id est, nolens credere diuinis præceptis, vt eis obediat: & ad omne opus bonū reprobus, quo scilicet etiam ea quę naturali bonitate superatus fortè bona fecerit, nō sint bona, dum mētis peruersitate sunt reproba. Tales enī aut praua sunt quæ faciunt, aut recta opera nō recto corde sectantur: nō enim de suis operibus retributiones ꝑpetuas, sed trāsitorios fauores quærunt, vel hæretico sensu quæ operantur faciunt. Aestimant quidam in eo tantū negari deum, si in persecutione quis à gentilibus cōprehensus, se negauerit esse Christianū. Ecce Apostolus omnibus factis quæ peruersa sunt, deum asserit denegari. Deus charitas est, & per odium negatur charitas. Christus sapiētia est, iustitia, veritas, sanctitas, fortitudo, & his similia: per insipientiam negatur sapientia, per iniquitatem iustitia, per mendaciū veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatē animi fortitudo. Et quotiescunque vincimur vitiis atque peccatis, toties deum negamus: sicut econtrario quoties boni quid agimus, toties deum confitemur. Nec arbitrandum est, in die iudicij illos tantum à dei filio denegandos, qui in martyrio Christum negauerunt, sed per omnia opera & sermones atque cogitationes, Christus vel negatus negat, vel confessus confitetur.

(Margin notes: B; C; Isaie. 29.; 1. Iohan. 2.; D)

CAPVT. II.

TV autem loquere quæ decent sanam doctrinā. Senes vt sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, nō multo vino seruientes, bene docentes, vt prudentiam doceant adolescentulas, vt viros suos amēt, filios suos diligāt: prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, vt nō blasphemetur verbum dei. Iuuenes similiter exhortare, vt sobrij sint in omnibus. Teipsum præbe exemplum bonorū operum in doctrina, in integritate, in castitate, in grauitate. verbū sanum, irreprehensibile, vt is qui ex aduerso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. Seruos dominis suis subditos esse in omnibus, placentes, non contradicentes, nō fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, vt doctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus.

(Margin notes: E; Ephes. 6. Colos. 3. 1. Pet. 2.; F)

Illi docent (vt supradictum est) quæ non oportet, sed tu loquere ea quæ decet vt loquaris, id est, sanam doctrinam, quæ nullum erroris aut vitiorū in se languorem habeat, sicut hæreticorū vel philosophorum doctrina: quæ dum ab aliis vitiis retrahit, sæpe ad alia impellit. Sola enim Christiana doctrina ab omni languore vitiorum & errorum sanat. Generaliter Apostolus Tito ꝓceperat, quid ipse deberet loqui ad cunctos, in eo quod ait, [Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam,] & nunc per singulas species quid vnāquanq; ętatem deceat, exponit. Primum senibus viris cōuenientia demōstrat, deinde anus quid deceat, tertio quæ adolescentibus apta sint, tam maioribus quàm fœminis, licet in præcepto mulierum vetularum de adolescentibus fœminis mandata subiecerit, vt non tam ipse doceret adolescentulas, quàm quid à vetulis docerentur, exponeret, extremo de seruis præcipit. Et per singulas ætates atque conditiones sic decenter præcepta constituit, vt sermo eius vitæ morumque sit regula. Loquere, inquit, ea quæ decet vt tu loquaris, qui doctor

G ecclesiæ Christi constitutus es, videlicet [vt senes sint sobrij, id est, in cibo & potu tẽperati, vt ætatis grauitas morũ grauitatẽ habeat, & modũ seruare sciat, & sint [pudici,] ne in vltima ætate luxuriẽt, ne iam frigido ad libidinem sanguine exẽplo sint adolescentibus ad ruinã, & sint [prudentes] in respuẽdis vel cauendis malis, & eligendis atq; faciẽdis bonis, vt cùm solerti discretiõe faciãt omnia. sint etiã [sani in fide] vt nullo infidelitatis vel perfidię languore infirmẽtur, sed sint valentes in fide,
Haba.2. sicut iustus qui ex fide viuit, & sicut Abraham qui
Roma.1. non infirmatus est fide, nec in repromissione hęsi-
Hebr.10. tauit diffidentia, sed cõfortatus est fide, dans glo-
Roma.4. riam deo, plenissimè sciens quia quęcunq; promisit, potens est & facere. & sint sani [in dilectione.]
Deut.6. Sanus est in dilectiõe, qui deũ diligit ex toto cor-
1. Cor. 15. de, & ex tota anima, & ex tota mente, & proximũ tanquam seipsum. Qui sanus est in dilectione, non æmulatur, non inflatur, non agit perperàm, nõ inhoneste, non ad iracundiã concitatur, non cogitat
H malum, nõ gaudet super iniquitate: cõgaudet autẽ veritati, omnia sustinet, omnia credit, omnia sperat, omnia præstolatur. Languor autẽ dilectionis est, quando abundante iniquitate refrigescit cha-
Matth.24 ritas. Hoc frigore charitatis & Amnon in sorore
2.Reg.13. sua Thamar obriguit. Timẽdum ergo, ne fortè & nos hac infirmitate charitatis aliquando tabescamus. Nonnunquã enim euenit, vt primũ à nobis in virginem aut in quamlibet fœminã sit sancta dilectio, & cùm mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis languore pallescat & infirmari incipiat, & diligentẽ ad extremam mortem ferat. Vnde Timotheo cautè præcepit Apostolus, vt exhortetur adolescẽtulas in omni castitate. Omnis enim castitas in carne & spiritu & anima est, ne scandalizetur oculus, ne in pulchritudine vultus fœminęi pendeamus, ne blanda nos audire verba delectet, ne ad singulos sermones mens priꝰ dura marcescat. Caueãt ergo non solum iuuenes, sed & senes, ne per sanitatem dilectionis introeat morbus charitatis: & per amorem sanctũ fiat non
I sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. Sint & sani [in patientia,] vt nullo languore impatiẽtiæ vel murmurationis infirmẽtur, cùm per-
Iacob.1. tulerint aduersa: sed gloriẽtur in tribulationibus, & omne gaudiũ existiment cùm in tribulationes varias inciderint. [Anus similiter] doce. Quáuis apostolus Petrꝰ moneat, vt viri vxoribus suis tanquã infirmiori vasculo honorẽ tribuant, non tamen arbitrãdum est, ꝙ vxor quæ corporis vasculum habet infirmũ, statim & anima infirmior sit.
1. Cor. 11. Vnde & nunc pręcipitur eis, vt in ipsis quoq; illud Apostoli cõpleatur, Virtus in infirmitate perficitur. & dicitur vt & omnia habeãt, quæ senibus viris sunt præcepta cõmuniter, in eo scilicet quod ait, anus similiter: hoc est, ita vt viri senes, in omnibus sobrię sint & pudicæ atq; prudentes & sanę in fide & dilectione & patientia. Et pro sexu suo hoc habeant propriũ, vt sint [in habitu sancto,] vt ipse quoq; earũ habitus & vestitus & incessus atq; motus & vultus ac sermo & silentiũ, quãdam sacri decoris præferant dignitatẽ. Et quia hoc genus K
muliercularũ solet esse garrulum, ideo subditur, [nõ sint criminatrices, id est, de aliis male loquẽtes, ne ipsæ quæ adolescentiã iam trãsgressæ sunt, de adolescentularũ ætatibus disputent, & dicant, illa sic ornatur, illa sic comitur, sic procedit, amat illum, amatur ab illo, cùm etsi hæc vera sint, non tam apud cæteros debent infamare, q̃ ipsam secretè Christi charitate corripere: & magis docere ne faciat, quàm in publico accusare quod fecerit. Solent autem hæ ætates, quia corporis frixere luxuria, licet quædam nec pudicæ fiant, vino se dare pro libidine, Vnde à nimio potu vini prohi- Nota.
bentur, quia quod in adolescẽtibus libido, hoc in senibus ebrietas est. & expressè dicitur, [nõ vino multo seruientes.] Seruitus enim quædam est & extrema conditio, vino sensus hominis occupari, & suũ non esse, sed vini. Quia igitur docuit quales primo anus esse deberent, & post illa quæ cum senibus viris habent cõmunia, & propria eorum L
exposuit, vt in habitu honesto & sancto sint, nec aliarũ criminatrices nec vino proprios sensus occupantes, nunc consequenter doctrinæ eis frena permittit, vt cùm tales fuerint, docendi habeãt libertatem, vt scilicet sint [bene docentes, id est, ea quæ bona sunt, [vt doceãt prudentiam, id est, discretionem boni & mali, vt bonum fiat & malum caueatur. Et hanc prudentiam doceant [adolescẽtulas.] licet enim alio loco dixerit, docere autem mulieribus non permitto, sic intelligendum est, vt 1. Tim. 2.
in viris sit illis doctrina sublata. Cæterùm adolescentulas doceãt quasi filias suas, [vt ament viros suos,] & [diligant filios suos.] Quæ doctrina est amare viros, cùm hoc non in eloquio docẽtis, sed in corde amãtis sit constitutũ? Vult ergo eas amare viros suos castè, vult inter virũ & mulierẽ esse pudicam dilectionẽ, vt cum pudore & verecundia & quasi necessitate sexus reddat potius debitum viro, q̃ ipsa exigat ab eo, & operam liberorũ ante oculos dei & angelorũ perpetrare se credat. Filios autẽ ita diligunt, si eos in dei disciplina erudiant. Cæterùm nolle eos contristare docẽdo quæ bona M
sunt, & libertatem tribuere peccãdi, nõ est amare filios, sed odisse. Doceãt & vetulę iuuenculas esse [prudẽtes,] vt licet corpore sint adolescẽtes, mẽte tamen per prudentiæ acumen sint bene callentes, & doceant eas esse [castas,] quia aduersus castitatẽ magis in ætate florenti pugnat inimicus, & virtus eius omnis cõtra fœminas in vmbilico vẽtris est, Iob.40.
& [sobrias,] ne per immoderatam potationẽ magis incalescant ad libidinem. & [habentes curam domus,] & diligenter omnia procurent quæ sunt in domo: [& benignas, id est, mites & clementes: quia poterat euenire vt diligentia domus austeritate regeretur, & per hoc Apostoli pręceptũ seuerior matrona fieret in seruulos, ideo copulauit benignas, vt tũc se crederet mariti domũ bene regere, si hoc benignitate impetraret à seruulis, nõ terrore. Doceant eas & [subditas esse viris suis,] ne fortè diuitiis & nobilitate tumẽtes, dei sententiæ nõ meminerint, ꝑ quã subiectę sunt viris, ait enim Gene.3.
mulieri:

A mulieri: Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui. In quo consideranda est scripturæ sanctæ prudétia, quia nō viro dominus ait, Dominaberis vxoris tuæ, sed ipsi mulieri dixit, quia vir dominabitur tui, vt illi præmiū relinqueret obsequelæ, dū in potestate eius est, si dei velit obedire præcepto, vt seruiat viro & subdita sit marito, vt scilicet & quodāmodo esset libera seruitus & dilectiōis plena, ideo seruiens viro, quia metuit eum offendere. Cùm verò caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus, quæcunque vxor non subditur viro, id est, capiti suo, eiusdē criminis rea est, cuius & vir, si nō subiiciatur Christo capiti suo. ideo sint subditæ viris, [vt nō] propter eas [blasphemetur verbum dei.] Verbū enim dei blasphematur, vel dū contemnitur & pro nihilo ducitur prima dei sententia, vel dum infamatur Christi euangeliū: quia contra legem fidemque naturæ est, si ea quę Christiana est & ex dei lege subiecta viro, imperare ei desiderat, cùm & gentiles fœminæ viris suis seruiant cum communi lege naturæ. [Iuuenes similiter exhortare.] Sicut in eo quod supra pręceperat, dicens: habitu sancto similitudinē anuum diximus ad senes esse referendā, ita nunc in eo quod dicit, iuuenes similiter exhortare, similitudinem iuuenum ad anus, & per anus ad senes arbitramur aptandam, vt senum habeant sobrietatem, & sint pudici vt illi, atque prudentes & sani in fide & dilectione & patientia, anuum autem sanctitatē habeant, neq; criminatores sint, nec vino multo seruientes, sed bene docentes. Proprium autem habeant, [vt sint in omnibus sobrij, id est, modum tenentes & nullam superfluitatem sectantes, sicut sæpe consueuerunt iuuenes. Vel secundū alios codices, pudici sint in omnibus, tam scilicet mente quàm corpore, tam opere q̄ cogitatione, vt nulla sit in adolescente suspicio turpitudinis. Hæc sicut hactenus digesta sunt, doce: & vt doctrina tua sit efficax, [præbe teipsum exemplum bonorū operum, id est, ita viue, vt sis omnibus forma bene viuendi, & qui te viderint, legant in operibus tuis velut in libro quid agere debeāt. Nihil enim prodest, aliquem exercitatum esse in dicēdo & ad loquendum triuisse linguam, nisi plus doceat exēplo doctrinæ q̄ verbo. Deniq; qui impudicus est, quāuis disertus sit, ad castitatem audiētes cohortetur, sermo eius est infirmus ac authoritatē non habet cohortādi: sicut ecōtrario, quamuis sit rusticanus & tardus ad loquēdum, si castus fuerit, exēplo suo homines potest ad vitæ similitudinem impellere. Præbe (inquit) teipsum exēplum [in doctrina,] vt alij exēplo tuo quæ recta sunt doceāt: & [in integritate,] vt integritas animi tui nec amore laudis hominū corrumpatur, nec acceptione pecuniarū, nec qualibet alia re, similiterq; cæteri exēplo tuo seruent incorruptā mentis integritatem. Et [in castitate,] vt alij exemplo tuo castitatem custodiāt. Vel in integritate intemerati corporis, vt & alij exemplo tuo virginitatis integritatē perpetuò seruent, & in castitate cæteri qui virgines nō sunt, vt vel post amissionem integritatis, seruēt munditiā

1.Cor.11. Ephe.5.

B

C

castitatis. Ex hoc Titum æstimō, priusquā carnis opere occuparetur, euāgelio credentem accepisse baptisma, & virginem permāsisse: & ideo nunc ab Apostolo, vt in integritate formā sui præbeat, cōmoneri. Quam quidem integritatē in Timotheo non videmus. Nam cùm ei diceret, Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplū esto fidelium in verbo, in cōuersatione, in charitate, in fide, in castitate, de integritate tacuit, & tantū posuit castitatem. Castitas autē & in cœlibatu absq; virginitatis integritate potest intelligi. [& in grauitate] sis exemplum cæteris, vt grauitas maturitatis in sermone, in incessu tuo atque in moribus semper tuis appareat. & [verbum] tuū præbe [sanum, irreprehensibile,] vt sermo tuæ prædicationis vel etiam cōmunis loquutionis, nec vllum habeat in se languorem vitiorū, nec possit ab aliquo reprehendi. Non quo vllus tantæ facundiæ & prudentiæ sit, vt à nemine reprehendatur. reprehenduntur enim apostoli & euangelistæ ab hæreticis & gentilibus, sed quò nihil dignum reprehēsione dicat vel faciat, licet aduersarij sint ad reprehendendum parati. Vel secūdum alios codices, verbo sano & irreprehensibili prębe te exemplum fidelibus, & hoc ita fac, [vt is qui ex aduerso est, id est quilibet infidelis ac liuidus, [vereatur] in nos dētem iniicere, [nihil habens malū dicere de nobis, id est, nihil mali inueniens quod de nobis dicat, id est, vitæ & doctrinæ nostræ sanitate perterritus, nō audeat nos accusare: hoc est, nihil verisimile in accusatione confingere. & reuera vsq; hodie quidam in nonnullis ecclesiis, quanquam rarius inueniantur, tantę sunt grauitatis & continentiæ, vt & ab aduersariis habeant testimonium. Nemo enim est tam immoderatæ impudentiæ, vt solis radios possit accusare tenebrosos, & clarum lumen caligine noctis offundere. Potest is qui ex aduerso est, & diabolus intelligi, qui est accusator fratrum nostrorum, vt in Apocalypsi Iohannis legimus. Qui cùm nihil inuenerit mali quod obiiciat nobis, erubescet criminator, & non poterit criminari. Diabol⁹ enim criminator interpretatur. [Seruos etiā] doce [dominis suis subditos esse,] ne occasione spiritualis libertatis quam in Christo consecuti sunt, erigantur contra carnales dominos suos, sed humiliter eis subiiciantur [in omnibus.] Quoniā saluator qui ait, Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiā vos, nullam cōditionem vel ętatē aut sexum à beatitudinis accessu repellit, ideo nunc apostolus eius & seruis præcepta constituit, scilicet vt parti ecclesiæ mēbrisq; Christi: & quomodo superius quid Titus senes & anus & adolescētulas ac iuuenes docere deberet, exposuit, ita nunc quę pcepta seruis tradat, ostēdit. Primum, vt subditi sint dominis suis in omnibus, in his videlicet quę nō sunt cōtraria, vt si carnalis dominus ea iubet q̄ nō sunt deo cōtraria, subiiciatur seruus domino: si autem contraria pręcipit, magis obediat spiritus quàm corporis domino. & sint [placentes,] quod ex græco significat vt complaceant sibi, ne videlicet super cōditione sua videā-

D

1. Timo. 4

E

Apoc. 12. F

Matt. 11.

Actuū. 4

G tur eis dei iniqua sententia. Sed quomodo pauper
iuxta mensuram suam saluari potest, & mulier in
sexus infirmitate à regno dei nõ excluditur, & o-
mnis conditio secundum ordinem suum beatitu-
dinem adipisci potest, ita & serui cõplaceant sibi
quòd serui sunt, & non idcirco putent se deo ser-
uire non posse, quia subiecti sunt hominibus: sed
in eo placere se credant volũtati dei, si & dominis
suis subditi fuerint in omnibus, & complacuerint
sibi in conditione sua. [Et non] sint [cõtradicen-
tes] mandatis dominorum suorum, quia solet esse
maximum seruorũ vitium dominis contradicere,
et cùm aliquid iusserint, mussitare. Sed à Christia-
nis seruis auferenda est huiusmodi passio. Si enim
quæ dominus imperat, necesse habet seruus im-
plere. cur hoc ipsum non cum bona faciat volun-
tate, sed & dominũ offendat, & tamen faciat quod
iubetur. Neque sint [fraudãtes,] quia & hoc vitiũ
solet esse seruorũ, vt dominis suis fraudes faciant,
H furando res eorũ & infideliter illis seruiendo. Nõ
sint ergo fraudantes, id est, fraudulenter ex rebus
dominorũ aliqua minuentes, [sed in omnibus fi-
dem bonam ostẽdentes,] vt appareat eos fideliter
in omnibus agere. Et hoc ideo, [vt doctrinam sal-
uatoris nostri dei ornent in omnibus.] Si enim
apud carnales dominos in minimo fideles fuerit,
incipient eis apud deum maiora committi. Ornat
autem doctrinam dei, qui ea quæ conditioni suæ
apta sunt facit: e diuerso cõfundit eam, qui non est
subiectus hominibus, cui conditio sua displicet,
qui cõtradictor atq; fraudator in nullo fidẽ bonã
ostẽdit. Quomodo enim potest fidelis esse in sub-
stantia dei, id est, in doctrina eius, qui carnali do-
mino fidem exhibere nõ potuit? vel hoc quod ad-
ditur, vt doctrinam dei ornent in omnibus, nõ so-
lum ad seruos referendum est, sed & ad omnes su-
perius nominatos, ab eo loco vbi dictum est, senes
vt sobrij sint: quatenus scilicet vt senes & anus &
adolescẽtulæ & iuuenes atque serui, ornent quasi
margaritis operibus bonis doctrinam dei nostri.

I *Apparuit enim gratia dei saluatoris
nostri omnibus hominibus, erudiens nos, vt
abnegantes impietatẽ & secularia deside-
ria, sobriè & iustè & piè viuamus in hoc
seculo, expectantes beatã spem & aduen-
tum gloriæ magni dei & saluatoris nostri
Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro no-
bis, vt nos redimeret ab omni iniquitate,
& mundaret sibi populum acceptabilem,
sectatorem bonorum operum.*

Post catalogum doctrinæ ad Titum, vbi de-
scripserat, quid senes, quid anus, quid adolescẽtu-
las, quid iuuenes, quid ad extremũ seruos admo-
nere deberet, rectè nunc addit quia [apparuit] vel
illuxit [gratia dei saluatoris omnib⁹ hominibus,]
Nõ est enim aliqua differẽtia liberi & serui, græci
& barbari, circuncisi & præputiũ habentis, viri &
mulieris: sed cuncti in Christo vnum sumus, vni- K
uersi ad regnũ dei vocamur, omnes post offensam
patri nostro reconciliandi sumus non per merita
nostra, sed per gratiã saluatoris, vel quod dei pa-
tris viuens & subsistẽs gratia ipse sit Christus, vel
quod Christi dei saluatoris hæc sit gratia, & non
nostro merito saluati sumus, secundum quod alibi
dictũ est, Pro nihilo saluos facies illos. Ideo serui *Psal.155.*
bene viuendo debẽt ornare doctrinã dei, quia gra
tia dei, per quam doctrina possit impleri, apparuit
omnibus hominibus. Et cum omnibus, vtiq; ser-
uis. Vel ideo debes omnis ætatis & sexus & cõdi-
tionis homines ad bene viuendum monere, quia
gratia dei saluatoris, id est, gratis datus nobis fili⁹
patris, humanum genus saluare volentis, apparuit
per fidẽ omnibus hominibus, senibus & iuueni-
bus, marib⁹ & fœminis, liberis & seruis, nullumq;
à sua cognitione exclusit. Vel gratia dei saluato-
ris, id est, gratia domini Iesu Christi, genus huma L
num gratis per baptismum saluare cupientis, ap-
paruit per illuminationem euangelij omnibus ho
minibus, nullum excipiens, nullum qui cordis o-
culos aperire velit, præteriẽs. Gratia dico [erudiẽs
nos, id est, ex rudibus prouectos faciẽs, & perfectè
instruẽs nos, vt abnegemus impietatem, id est, in-
fidelitatem paganorum & perfidiam hæreticorũ,
& secularia desideria, id est, cupiditates volupta-
tum huius seculi, quæ decipiunt multos catholi-
corum. Impietas enim est, vbi fidei pietas non est,
secularia verò desideria sunt, quæ à mundi istius
principe suggerũtur: & cùm sint seculi, cùm seculi
huius nube pertranseunt. Qui impius anteà fuit,
si conuersus ad Christũ factus est pius, iste impie-
tatem abnegauit. Si luxuriosus quisque ad conti-
nentiam vitam mutauit, abnegauit seculi deside-
ria. Si auarus quisque ambire iam desiit, & largiri
didicit propria, qui aliena rapiebat, abnegauit de-
sideria seculi. Nam qui esuriunt & sitiunt iustitiã, *Matth.5.*
qui gaudia patriæ cælestis appetunt, isti videlicet
illecebrosa desideria præsentis seculi quæ asseque
bantur, iam abnegauerunt. [abnegãtes] ergo [im- M
pietatẽ & secularia desideria, viuamus in hoc se-
culo] tam fragili [sobriè & iustè] cõtra seculi de-
sideria, [& piè] cõtra impietatem. Sobriè autem,
quãtum ad nos, & iustè erga proximũ, & piè erga
deum, Sobriè, id est, temperanter viuamus, vt mo-
dum seruemus & à vitiis nos abstineam⁹: & iustè,
vt opera iustitiæ per obseruantiam mandatorum
dei faciamus: & piè, vt in fidei pietate perseuere-
mus, siue pium cor erga cõpassionem afflictionis
proximorũ habeamus. nos dico, [expectãtes] pro
his [beatã spem] supernæ retributionis, id est, ex-
pectantes beatitudinẽ quam pro bonis speramus.
Hanc abstinentiã in tẽpore præsentis vitæ velut in
quadragesima debemus omnes obseruare. Ieiuniũ
enim magnũ & generale est, abstinere ab errorib⁹
& illicitis seculi voluptatibus, vt abnegantes im-
pietatẽ & secularia desideria, sobriè & iustè & piè
viuamus in hoc seculo. Huic ieiunio subnectitur
merces dum ait, simus expectãtes beatam spem. In
hoc igitur seculo quasi quadragesimã abstinentiæ
celebramus,

A celebramus, cũ ab impietate & illicitis voluptatibus abstinemus,& bene viuimus. Sed quia hic abstinentia sine mercede non erit, expectamus illam spem beatitudinis. Non ergo in præsenti vita retributionẽ quæramus, sed toto corde simus expectãtes beatã spem ęternę remunerationis,[& aduentum gloriæ magni dei,] quãdo veniet in nubibus cũ virtute magna & gloria,& cognoscetur magnus deus, qui in primo aduẽtu visus est paruus homo. Expectemus aduẽtum huius magni dei [& saluatoris nostri Iesu Christi,] quia qui magnus deus reprobis sẽtietur, nobis saluator esse dignabitur. Est & ordo sensuum: Expectemus aduentum gloriæ Iesu Christi magni dei & saluatoris nostri. Quem idcirco debemus expectare & salutem ab eo sperare, quia nõ aliud precium [dedit pro nobis,] qui tenebamur à diabolo capti, sed [semetipsum] qui tãtus est, vt precioso sãguine [nos redimeret,] quia eius eramus. Nam aliena dicimur emere, nostra verò redimere. Redimeret nos [ab omni iniquitate,] vt nulla iam iniquitas nobis dominaretur, id est, nullum peccatum, sicut Iohannes ait, Omnis qui facit peccatum,& iniquitatem facit,& peccatum est iniquitas. [& mundaret sibi populum,] id est, vt non solũ à iugo diaboli & iniquitatis nos redimeret, sed & mundaret nos, abluendo sordes peccatorum nostrorum in baptismo, & sic faceret nos populum sibi [acceptabilem] vel (sicut in græco habetur) peculiarem, populũ dico, [sectatorẽ] siue vt græcus habet, æmulatorem [bonorum operũ.] Redemit ergo nos sanguine suo, vt sibi Christianum populum peculiarem & acceptum faceret, & horum sectator esset, vt in his perseueraret.

Matth. 25. B 1. Iohan. 3.

Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

[Hæc] quæ dicta sunt de apparitione gratiæ & abnegatione impietatis, & quòd dominus seipsum dedit redemptionẽ pro nobis, vt nos liberaret ab iniquitate, & mundaret sibi populum peculiarem, sectatorem bonorum operum, [loquere] ignorãtibus, [& exhortare] scientes vt ita viuant, [& argue, id est, conuince contemptores vel resistentes. Et hæc age [cum omni imperio, id est, cum imperiosa autoritate. Imperij nomine nõ dominationem potentiæ, sed autoritatem suadet vitæ. Cũ imperio quippe docetur, quod prius agitur quam dicatur. Nam doctrinæ fidutiam subtrahit, quando conscientia præpedit linguam. Non ergo ei potestatẽ claræ loquutionis, sed fidutiam insinuat bonæ actionis. Vnde & de domino scriptum est: Erat enim docens sicut potestatem habens,& non sicut scribæ & pharisæi. Singulariter nanque ac principaliter solus ex potestate bona loquutus est, quia ex infirmitate mala nulla commisit. Ex diuinitate quippe potentiam habuit, id quod nobis per humanitatis suæ innocentiam ministrauit. Ob hoc & iubetur Titus & loqui,& exhortari, & arguere cum omni imperio, quia valde mitis erat, & propter nimiam lenitatem poterat sermo eius inefficax esse, nisi per autoritatem imperij seruẽtius iuberetur. Quod autem imperij nomine (sicut præmisimus) autoritas vitæ principaliter designetur, ex eo declaratur, quod protinus additur: [Nemo te cõtemnat, id est, nolo te talem exhibeas, vt merito possis ab aliquo contemni. Vel nemo te contemnat, id est, nemo eorum qui in ecclesia sunt, te segniter agẽte sic viuat, vt se putet esse meliorem, & te despiciat velut inferiorem. Qualis enim ędificatio erit discipuli, si intelligat magistro se esse maiorem? Vnde non solum episcopi, presbyteri & diacones debent magnopere prouidere, vt cunctũ populum cui præsident, cõuersatione & sermone præcedant, sed & inferior gradus, exorcistę, lectores, æditui, & omnes omnino qui domui dei seruiunt: quia vehemẽter ecclesiam dei destruit, meliores laicos esse quàm clericos.

C Nota. Matth. 7 Marc. 1. D Nota.

CAPVT III.

A *Dmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonũ paratos esse, neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

E

Quia superius dixerat, tantum seruos dominis suis subditos esse debere, putaret forsitan aliquis, quod illi qui non essent de seruili conditione, nemini deberent esse subditi,& ideo nũc dicit: [Admone illos,] licet à seruili conditione sint alieni, tamẽ [subditos esse. i. vt sint subditi principibus, id est, regibus, quia prima & maxima sunt populi capita: [& potestatibus, id est, ducibus, consulibus, tribunis & similibus, qui potestatem super alios habent. Ob hoc etiam forrassis ista iubet, quia Iudæ Galilæi per illud tempus adhuc dogma vigebat, & habebat plurimos sectatores, cuius & in Actibus apostolorum fit mentio. Qui inter cætera hoc quasi probabile proferebat ex lege, nullum debere dominum nisi solum deum vocari,& eos qui ad templum decimas deferrent, Cęsari tributa nõ reddere. Quæ hæresis tantum creuerat, vt & Phariseorum & populi partem multam conturbaret, ita vt ad dominum quoque nostrum referretur hæc quæstio, licet tributum dare Cæsari an non? Quibus ipse prudentur cautèque respondens, ait: Reddite quę sunt Cęsaris Cæsari, & quę sunt dei deo. Cui respõsioni nũc Apostolus cõgruẽs, docet principibus & potestatibus credẽtes debere esse subiectos, etsi sint infideles, quibus indignum se subdere iudicabant,& dicto eorum obedire, ne oporteat illos violẽtia cogi. & quia poterat his qui tormenta formidant, occasio ad negandum dari, dum iuxta Apostoli præcepta assererent se principibus & potestatibus esse subiectos & facere quod iuberent, propterea subiunxit, [ad omne opus bonum paratos esse.] Si bonum est (inquit) quòd iubet imperator aut præses, paratus sit obedire iubenti. Si verò malum est & contra deum, quod præcipit, respõde ei, quia obedire oportet deo magis quàm hominibus. Hoc ipsum & de seruis intelligamus

Actuũ. 5. F Matth. 22. Marc. 12 Lucæ. 20. Actu. 5

G apud dominos,& de vxoribus apud viros, & filiis apud parentes, siue carnales,siue spirituales,quod in illis tantum eis debeant subiici,quæ contra dei mandata non fuerint.Potest & ita distingui, dicto obedire ad omne opus bonum,ac deinde alius sensus sit,paratos esse. Paratos autem esse, vt omnia quæcunque euenire possunt,sibi in animo præfigurent: & cum acciderint, nihil quasi nouum sustineant,sed præparati sint ad omnia. Admone illos [neminem blasphemare,quia plebs sæpe detrahit rectori suo, & male loquitur de eo.Sed nec fideles peruersum principem blasphemare debent, ne premantur & affligantur ab illo. Non tamen simpliciter accipitur,neminem blasphemare. Neque ait,neminem hominem blasphemare, sed absolute,neminem, id est, non hominem, non angelum, non aliquam creaturam dei.Omnia quippe à deo facta sunt bona valde, nec omnino Christi discipulis conuenit, vt aliquem blasphement aut maledicant.

H [Non litigiosos esse,sed modestos,] Si enim sumus filij pacis,& volumus super nos pacem requiescere, & accessimus ad Ierusalem cælestem, quæ ex pace nomen accepit, cum his qui oderunt pacem,habeamus pacem:& quantum in nobis est, cum omnibus hominibus pacati simus, nõ solum cum modestis,sed & cum rixosis,quia nulla virtus est ferre mansuetos,locumque demus iræ.Non ergo decet Christianos esse litigiosos,sed modestos, id est, temperatos,ne prorumpentes in iram, blasphemẽt aliquem, vel infidelem appellent canem, vel diaboli filium, nec aliquid huiusmodi per irã dicant vel faciant.Et[ostendentes omnem mãsuetudinem,]vt non solum in corde sint mansueti, id est,mites & tractabiles,sed & foris aperte demonstrent omnem mansuetudinem in incessu suo atq; in verbis & operibus suis. Hanc ostendant non ad quosdam, sed[ad omnes homines,] tam bonos q̃ malos:ad bonos,vt perficiant: ad malos, vt resipiscant.Nó quò vanæ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus, sed quia dum omnes ferimur,& iniuriæ vicem nõ

I rependimus,ipsa opera notiora fiant vniuersis.Potest aliquis ob iactantiam & opinionem vulgi auramque popularem,simulare apud quosdam mansuetudinem & fingere bonitatem: sed vbi non est vera & germana & solida mansuetudo, nescio an eum esse mansuetum possit omnibus persuaderi.

Psal.119.

Eramus enim aliquando & nos insipientes & increduli,errantes,seruientes desideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes,odibiles,odientes inuicem.

Idcirco neminem blasphemare debent,nec cõtra quenquam litigare, sed modestiam seruare & mansuetudinem omnibus ostẽdere, quia & hi qui nunc peruersè videntur agere,forsitan conuertentur à prauitatibus suis, sicut & nos cõuersi sumus. Nam [& nos eramus aliquando,] id est, olim seu quandoque,[insipientes,id est,sapientiam diuinæ cognitionis non habentes:[& increduli, id est,nõ credentes quod de deo credendum est:&[errantes

K id est,credentes quod de deo non est,putantes lucẽ tenebras,& tenebras lucem,putantes falsum quod verum est,& verũ quod falsum est.Et eramus[seruientes,id est,obedientes[desideriis] nostris,quia post cõcupiscentias nostras ibamus, & illicita desideria sequebamur,satisfaciendo illis prout poteramus:[& voluptatibus variis]seruiebam⁹,id est, voluptatibus carnis & voluptatibus gulæ,ac voluptatibus mollium vestimentorum & similium rerum.Nos dico,[agentes in malitia,] quantum ad alios,id est, actionem malam contra alios exercentes:[& in inuidia,]id est, in maleuolentia: quia si malum facere non poteramus, maleuoli saltem & inuidi quod poteramus,aliis eramus, malum eorũ desiderantes & bonum ipsorum detestantes: quia ideo eramus[odibiles,id est, habiles ad odiẽdum, hoc est,digni vt odiremur ab aliis: & [odiẽtes inuicem,quia & nos odiebamus alios, & alij odiebant nos. Tales non solum fuere gentiles ante fidem, sed & Iudæi non credentes post domini resurrectionem,postquam videlicet clamauere. Crucifige crucifige eum. &, Non habemus regem nisi Cæsarem.&,Sanguis eius super nos & super filios nostros.Ex eo tempore fuere insipientes,id est,sapientiam dei quæ Christus est,non habẽtes:& increduli,id est,nolentes credere Christum in carne venisse:& errantes,id est,pro Christo Antichristũ expectantes, atque carnalibus desideriis ac voluptatibns seruientes,& cætera quæ describuntur agentes. An non insipiens erat Saulus & incredulus & errans, quando æmulationem dei habebat, sed non secundum scientiam,& persequebatur ecclesiam,& lapidantium Stephanum vestimenta seruabat,cum in tantum odium contra saluatorẽ instigatus exarserat,vt literas à sacerdotibus acciperet,pergens Damascum ad eos qui in Christũ crediderant,vinciendos?an æstuantem flammam voluptatum restinguere poterat,cum non esset templum dei?Quæ autem maior potest esse malitia & inuidia, quàm contra absentes epistolas sumere,& vbique Christi vastare discipulos, nolle seipsum saluum fieri,& cæteris qui salui esse poterant,inuidere,odisse Christianos, & consequẽter ab omnibus odium promereri?

Isaiæ. 5.

L

Luce.23.
Iohan.19.
Matth.27.

Actuũ.7.
Actu.9.

M

Cùm autem benignitas & humanitas apparuit saluatoris nostri dei, non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundũ suã misericordiã saluos nos fecit,per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti,quem effudit in nos abũde per Iesum Christum saluatorem nostrum,vt iustificati gratia ipsius,hæredes simus secundum spem vitæ æternæ.

Tales fuimus ante Christi notitiã, quales descripsimus: ideo merueramus damnationem, sed per dei gratiam in Christi cognitione reperimus salutẽ,nam saluos nos fecit, [cum apparuit, id est, quando

A quando illuxit nobis, [benignitas, id est, largitas exhibitionis misericordiæ, [& humanitas, id est, affectus misericordiæ dei patris &[saluatoris nostri.] benignitatem videlicet vocat exhibitionem operum diuinæ misericordię: humanitatem verò, ipsum bonum affectum eiusdem misericordię. Et dicitur humanitas in deo ad similitudinẽ nostri. Nam ille apud nos dicitur humanus, qui humanitus & misericorditer erga homines afficitur: quia humanitas ipsa misericordiæ est affectus. Secundũ fidem & intellectum nobis apparuit humanitas & benignitas dei saluatoris, quando cõperimus deũ patrem esse miseratorem & misericordem. Et tũc saluos nos fecit, qui nostris meritis eramus perditione digni. Non enim [ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos,] processit hæc salus, quia nulla opera iustitiæ feceramus, vnde salutem meruissemus. [sed ipse secũdum misericordiam suam saluos nos fecit,] non secundum merita nostra nobis hanc salutem dedit: [per lauacrum regenerationis & re-
B nouationis spirit⁹ sancti, id est, per baptismum in quo regenerati & renouati sumus, adueniente in nos spiritu sancto, per quem data est nobis peccatorum remissio. Spes quidem futuræ salutis, non ipsa salus quæ promittitur, data est nobis in baptismo: & tamen quia certa spes est, tanquam iam data esset, eadem salus saluos, inquit, nos fecit. Alio
Roma.8 videlicet loco dicit, quia spe salui facti sumus. Nõdum ergo re, sed iam certa spe saluos nos fecit, id est, salutem æternam corporis & animæ nobis dedit per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, id est, per abluitionem baptismi, in quo sumus à peccatorum sordibus loti, & iterũ post carnalem generationem spiritaliter generati, ac vetusto homine deposito renouati per spiritum sanctum, vt nunc iterum perciperemus in baptismo nouitatem innocentię, quam perceperamus in primo parente priusquam peccasset, ac deinceps ambularemus in nouitate vitæ. quem spiritũ san-
C ctum deus pater [effudit in nos, id est, extra fudit in nos, qui adhuc foris à paradiso sumus exules, vt maior eius super nos clementia monstraretur. Effudit, videlicet [abunde, id est, sufficienter ad remissionem omnium peccatorum & ad dationem virtutum. Vel abunde, id est, abundantem spiritalibus donis suis, & hoc fecit [per Iesum Christum saluatorem nostrum, id est, per operationem Iesu Christi, qui sanguine suo saluos fecit nos à peccatis nostris, & saluos adhuc faciet ab omnibus malis. Ad hoc effudit pater in nos, id est, in interiora nostra hunc spiritum, vt iustificaremur per eum, & [iustificati] non nostris meritis, sed [gratia ipsi⁹] patris, vel spirit⁹ sancti, [simus iam secundũ spem hæredes vitæ æternæ,] etsi nondum secundum rẽ, id est hæreditario iure iam nunc possideamus in spe certa vitam æternam.

Fidelis sermo est. Et de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præesse qui credũt deo. hæc sunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæstiones & genealogias & cõtentiones & pugnas legis D
deuita. sunt enim inutiles & vanæ.

[Fidelis est] iste sermo quem præmisi, vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficiamur secundum spem vitæ æternæ. Dignus est videlicet fidẽ sermo de hereditate dei, & de spe vitæ æternæ. [Et de his volo te confirmare,] id est, de his supradictis volo te non dubium esse, sed certum, & vt credant cæteri, confirmare te illos, id est, vt tu cõfirmes alios de his pr̨edictis, de gratia, de iustificatione, de hæreditate, de spe vitæ æternæ, & his similibus. Vel volo te confirmare de his, id est, volo vt confirmando loquaris de his, & vehementer hæc asseras, ita vt qui te audierint, credant tibi, & curent præesse, id est, studeant alios præire [bonis operibus.] Qui videlicet hæc vera esse crediderint, necesse est vt curam habeant bonorum operum, per quam hæreditas dei & spes vitæ præparatur æternæ. Curẽt bonis operibus præesse aliis E
id est, summa cura & maximo studio laborẽt agere bona opera, vnde præbeant aliis exemplum bene operandi, & hæc agere sic studeant [qui credũt deo,] vt fidem operibus adornent. quia [hæc sunt bona, id est, iusta & sancta, & sunt vtilia, id est, vtilitatem æternæ remunerationis tribuentia hominibus. De his (inquam) volo vt cõfirmes deo credentes, quia bona sunt & vtilia: [stultas autẽ qųestiones] deuita, quia econtra van̨e sunt & inutiles. stultæ quæstiones sunt, vbi euidenter apparet stultitia, sicut in multis hæreticorum interrogationibus, quas de Christo vel de aliis rebus faciunt ad deprecationẽ catholicorum. sed huiusmodi quæstiones deuita. [& genealogias, id est, computationes generationum, quas Iudæi faciunt, qui in eo se iactant & putãt legis habere notitiam, si nomina teneant singulorum, & ab Adam vsque ad extremum zorobabel, omnium generationes memoriter velociterque percurrunt, atque in supputatione annorũ & in referẽdis nepotib⁹, abnepotib⁹, auis, proauis, atauis, doctores se credunt. [& cõ- F
tẽtiones] deuita eorũ, qui per argumẽtationes artis dialectic̨e non ratione, sed stomacho litigantiũ disputant, in hoc diebus ac noctibus vacantes, vt vel interrogent, vel respondeant, vel dent propositionem, vel accipiant, assumant, confirment, atque concludant. Si igitur illi hoc faciunt, quorum proprie ars contentio est, quid debet facere Christianus, nisi omnino fugere contentionem? [& pugnas quoque legis deuita.] Frequenter enim accidit vt habeamus pugnas legis, non ob desiderium veritatis, sed ob iactantiam gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti volumus æstimari, aut certe ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid enim prodest spumãtibus labiis & latratu garrire canũ, cum simplex & moderata responsio possit te placare, si vera est, aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari? Occasione legis oriebantur altercationes, dum alij dicerent à quibusdam cibis abstinendum esse, quoniam sic fuerat in lege præceptum: & alij responderent in euangelio esse concessum,

Nota.

G cessum, dicente domino. Non quod intrat in os, coinquinat hominem: & aliis contendentibus totam ipsam legem oportere carnaliter intelligi & seruari, aliis vero respondentibus & dicentibus, non iam carnaliter, sed solummodo spiritaliter eã debere seruari & intelligi. Sed huiusmodi quęstiones & genealogiæ & contentiones & pugnę ideo sunt vitandæ, quia [sunt inutiles, id est, nec dicentibus nec audientibus prosunt: [& vanę, id est, inanes, quia tantummodo speciem scientiæ habent.

Hæreticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus.

Hæresis græcè ab electione dicitur, quod vnusquisque scilicet id sibi eligat, quod ei melius esse videatur. Vnde Stoici, Peripatetici, Academici &
H Epicurei, illius vel illius hæreseos appellabantur. Hæreticus ergo est, qui generalis ecclesiæ doctrinam deserens, errorem sibi peruersi dogmatis eligit, quem specialiter sequatur. Et ideo hæreticus, quia homo est humana tantum sapiens, & de deo secundum humanas rationes disputãs. Sed iste debet corripi, & si in errore perdurauerit, caueri, sicut & dominus pessimos doctores arbitrio suo di mittẽdos præcipit, sciẽs eos difficulter ad veritatẽ posse trahi: Sinite, inquit, illos, cæci sunt & du-
Matth. 15. ces cæcorum. Inde est quod & Apostolus nũc hęreticum iubet vitari. Non solum, inquit, prædictas quæstiones & genealogias caue, sed & [hæreticum hominem deuita post vnam & alteram correptionem] vel commonitionem. Quasi dicat: Si vides aliquem à fide errantem, commone illum rationabiliter, vt catholicam teneat fidem: & si distulit, adhuc seuerius corripe illum de erroris sui prauitate. Nõ videlicet sufficit tantum semel eum corripi vel commoneri, sed & secunda est ei adhibenda correptio, vt in ore duorum vel trium testium
2. Cor. 13 stet omne verbum. Si bina correptione vel com-
Deut. 17. monitione noluerit resipiscere, vlterius iam illum
I deuita, non habens cum illo participationem aliquam vel societatem, nec admonens eum, [sciens quia subuersus est. Qui videlicet semel bisq; correptus, audito errore suo, non vult corrigi, errare æstimat corrigentem: & econtrario se ad pugnas & iurgia verborum parãs, eum vult lucrifacere à quo docetur. Qui ergo [huiusmodi est, id est, tam peruersi erroris & tam prauæ obstinationis, subuersus est, id est, à contemplatione supernorũ versus ad subteriora intuenda, vt terrena semper intueatur, & nihil nisi terrenum & infernum sapiat, & delinquit, id est, derelinquit magis ac magis veritatem, [cum sit proprio iudicio condemnatus, id est, corpore simul & anima damno sempiternæ damnationis deditus. Qui propterea suo iudicio dicitur esse cõdemnatus, quia fornicator, adulter, homicida & cæteri criminosi per sacerdotes de ecclesia propelluntur: hæretici autem in seipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes. Quæ recessio, propriæ conscientiæ videtur esse damnatio. Inter hæresim autem & schisma hoc distat, quod hęresis peruersũ dogma habeat, schisma vero propter episcopalem dissensionẽ ab ecclesia se separet. Nullum tamen schisma est, quod non sibi aliquã confingat hæresim, vt recte ab ecclesia recessisse videatur. K

Cum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina venire ad me Nicopolim. Ibi enim statui hycmare. Zenam legis peritum & Apollô solicite præmitte, vt nihil illis desit. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi.

Hæc interim quæ scribo serua. & [cum misero ad te Artemam vel Tychicum, tunc festina venire ad me Nicopolim,] vt & alibi prędices, quia L
[ibi statui, id est, firmiter proposui [hyemare, id est, in hyeme morari. Dictum est in exordio istius Supra. 1.
epistolæ, Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, vt quia Cretenses nuper crediderant, recedente Paulo & ad alias ecclesias proficiscente, non dimitterentur orphani, sed haberent apostolicum virum, qui ea quæ videbãtur deesse, corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus, qui ædificium substrueret, scribit ei vt cum Artemam vel Tychicum, vnum scilicet è duobus qui secum fuerant, Cretam misisset, qui impleret locum eius, ipse Nicopolim veniret, ibi se hyematurum cõtestãs. Ex quo paternos affectus Pauli in Cretenses, à quibus idololatriæ semina primum pullulauerãt, probamus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium, tamen non eum ante ad se vult venire, nisi in locum eius Artemas vel Tychicus successor aduenerit, cuius doctrina & solatio Cretenses confoueantur. Nicopolis ipsa est quæ ob victoriã M
Augusti, quod ibi Antonium Cleopatremque superauerit nomen accepit. νικόπολις videlicet græcè, quasi victoriæ ciuitas dicitur latine. Dixi, venias ad me & antea [præmitte Zenam legis peritum & Apollô ita solicite, vt nihil desit illis, id est, vt nullis careãt necessariis, sed secum afferãt quęcunque illis necessaria, quoniam non est mihi facultas procurandi eos. Hic innuit se pauperẽ esse, 1. Cor. 1.
nec terrenis rebus colligendis inhiare. De hoc Apollô dictum est Corinthiis: Vnusquisq; vestrum Actuũ. 18.
dicit, ego quidem sum Pauli, ego autem Apollô, ego verò Cephæ. Fuit autem vir Alexandrinus ex Iudæis, valde eloquens & doctus in lege, episcopus Corinthiorum, quem propter dissensiones quæ in Corintho erant, ad vicinam insulam Cretam, cum Zena legis doctore putandum est transfretasse; & Pauli epistola dissensionibus Corinthiorum temperatis, rursus Corinthum remeasse. Zenam verò legis peritum vel doctorem, de alio scripturæ loco, qui fuerit, nõ possumus dicere, nisi hoc

A hoc tantum quod ipse apostolicus vir fuerit, obtinens id operis quod Apollo habuerit, Christi ecclesias extruendi. Præcipit itaq; Tito, vt quoniam de Creta ad Græciam nauigaturi erant, non eos faciat marsupiis indigere, sed habere ea quæ ad viaticum necessaria sunt. Et quia poterat suboriri occulta responsio, vt non tam Titus quàm quicũque epistolæ lector hoc diceret, Et vnde Tito vt viaticum non habentibus largiretur, soluit hanc quæstionem, & quasi nihil sibi opponatur elidit, dicẽdo: [Discant autem & nostri bonis operibus pręesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi.] Nostros, suos vocat, qui in Christum crediderunt: 1.Tim.6 qui, quia Christi erant, recte & Pauli & Titi appellari merebantur, habentes videlicet victum & vestitum, his contenti erant. Et ne forsitan vel epistolam Pauli vel præceptum Titi facile contẽnant, infructuosos vocat, quicunque euangelistis non ministrauerint. Non sint, inquit, infructuosi. Matth.3. Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonũ, B excidetur & in ignem mittetur. Qui ergo sanctis prædicatoribus necessaria non vult tribuere, arbor infructuosa est, & ob suam sterilitatem combustione digna. Litera sic legitur: Illos præmitte. Sed & nostri, id est, illi quos ego ad Christum conuerti, & tibi diutius instruendos reliqui, discant te docente, præesse bonis operibus eorum ad vsus necessarios, id est, parati esse semp ministrare prædicatoribus eorum quæ necessaria sunt. Vel discãt præesse, id est, cæteros præuenire in bonis operibus, factis ad necessarios vsus prædicatorum, vt non sint infructuosi, non ministrando eis necessarios sumptus.

Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amãt in fide. Gratia dei cum omnibus vobis. Amen.

[Salutant,] inquit te, id est, salutem tibi imprecantur, [omnes qui sunt mecum.] Vel solita con- C suetudine vsus est, vt Titum ab omnibus qui secum erant, diceret salutari, vel certe proprie in Titum, quod talis esset vt amorem eorum qui cũ Paulo erant, omnium mereretur. Magna videlicet est laus Titi, per Paulum ab omnibus salutari. Illi, inquit, te salutãt, & tu ex nostra parte [saluta eos q] apud Cretam [nos amant in fide,] non in carne. Neque enim omnis qui amat, amat in fide, sed multi sunt qui amant absque fide, amant quippe & matres filios, sed non amãt in fide. & vxores maritos, sed amor ille nõ fidei est. Sola sanctorum dilectio in fide diligit, intantum vt etiam si ille qui diligitur, in fide non sit, tamen sanctus in fide eum diligat. Ideo enim in fide diligit, quia credit in eum, qui pollicitus est se pro expletione mandati retributurum esse mercedem: & infidelem quem diligit, ea intẽtione diligit, vt efficiatur fidelis. Deinde Tito & cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratiam dei, dicens: [Gratia dei cum omnibus vobis sit. Amen.] Gene.27 Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filium suũ Iacob, & ipse Iacob duodecim patriarchas, Apostoli quoque ingredientes domũ dicebant. Pax huic domui: & si digna erat do- D mus, requiescebat pax domini super eam: si verò Gene.49 se exhibebat indignam, reuertebatur ad eos qui eã Matth.10. fuerant imprecati: ita & nunc in fine epistolæ suæ Lucæ.10. Apostolus gratiam credentibus imprecatur, quæ cum voto habebat effectũ, & erat in potestate credentium, si talem se benedictus, qualem benedicẽs imprecabatur, præbere voluisset.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

PHilemoni familiares literas mittit Apostol' à Romano carcere, pro seruo eius Onesimo rogãs, quia rem ipsius furatus fuerat, & ab eo ne comprehenderetur Romam fugerat. sed ibi familiaritatem Apostoli cõsequutus, baptismum Christi perceperat, & intantum se correxerat ac doctrinam apostolicam didicerat, vt idoneus Christi prædicator efficeretur. Ideoque veniam à Philemone intendit illi Apostolus impetrare, remittens eum cũ hac epistola.

EPISTOLA PAVLI AD PHILEMONEM. E

PAVLVS vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro, & Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & ecclesiæ, quæ in domo tua est: Gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

[Paulus vinctus Iesu Christi] scribit Philemoni. In eo quod nomen suum præmittit celeberrimum, innuit ei quod tanto viro denegare, non debeat quod expetit. Apostolum verò se non dicit, quia cùm impetrare veniam intendat, verba tantum blandientia oportet eum ponere, non nomen autoritatis præferre. Non imperat, sed orat. Maioris tamen videtur supercilij, vinctum Iesu Christi F se dicere quàm apostolum. Gloriabantur enim apostoli quòd digni fuerant pro nomine Iesu Christi contumeliam pati. Actu.5. Sed necessaria est autoritas vinculorum. Rogaturus enim pro Onesimo, talis rogare debuit, qui posset impetrare quod posceret, & mẽtione suorum cruciatuum Philemonem ad misericordiam flecteret, ne ei dolorẽ super dolorem adderet, si veniam Onesimo denegaret. Nõ omnis autem qui vinctus est, Iesu Christi vinctus est: sed ille tantum, qui pro Christi nomine & pro eius confessione vincula patitur, sicut sanguis effusus ille tantũmodo martyrem facit, qui pro Christi nomine funditur. Scribit igitur ad Philemonẽ Romæ vinctus in carcere, quo tempore videntur ad Philippenses & Colossenses & Ephesios epistolæ esse dictatę. ad Philippenses illa ex causa primũ quod cũ solo Timotheo scribit, quod in hac epistola facit. Dehinc quod vincula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio. Quod sit autẽ prætorium in ipsius epistolæ fine significat:

Salutant

G Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de
Philip. 4. domo Cæsaris sunt. A Cæsare videlicet missus in carcerem, notior familię eius factus, persequutoris domum Christi fecit ecclesiã. Porro & ad Colossenses principium est simile, Paulus apostolus
Colos. 1. Iesu Christi per voluntatẽ dei & Timotheus frater. Et in fine dicit, memores estote vinculorũ meorum: Et idem Onesimus qui nunc Philemoni commendatur, etiam perlator eiusdem epistolæ fuit.
Colos. 4. Sic videlicet legimus: Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister & conseruus in domino, quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra, cũ Onesimo charissimo & fideli fratre, qui est ex vobis. Hic autem Philemon, ad quem hæc epistola scribitur, Onesimi dominus est, imo frater esse cœpit in domimo, & ad Colossenses: refertur quòd Onesimus ex eis sit, vnde ratio nos ipsa & ordo deducit, quod & Philemon Colossensis sit, & eo tempore
H communem ad omnem ecclesiam Onesimus epistolam tulerit, quo priuatas & sui commendatrices ad dominũ literas sumpserat. Est & aliud indiciũ, quod in hac eadẽ epistola & Archippus no-
Colos. 4 minatur, cui hic cum Philemone scribitur. Dicite inquit, Archippo: Vide ministerium quod accepisti in domino, vt illud impleas. Quod est ministerium quod Archippus accepit à domino? ad Philemonem legimus, & Archipipo comilitioni no-
Ephe. 3. 6. stro: ad Ephesios etiam scribit se vinctum in domino, & in fine dicit: Vt sciatis quæ circa me sunt, omnia nota vobis faciet Tychic⁹ charissimus frater & fidelis minister, quem misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis que circa me sunt, & cõsoletur corda vestra. Tychicus autem is est, qui & ad Colossenses cum Onesimo mittitur: & eo tẽpore Onesimum habuit comitem, quo Onesimus ad Philemonem literas perferebat. In quarum principio Paulus sibi Timotheum adiungit, vt epistola maiorem haberet autoritatem, quæ non ab vno scribebatur, & Philemon non solum propter Apostolum, sed propter Timotheum qui sibi familia-
I ris erat, faceret quod rogabatur. Paulus [& Timotheus frater scribunt Philomeni dilecto:] & quia dilectus est ab eis, debet eorum gratia concedere veniam Onesimo. In Græco tamen non habetur dilecto, sed diligibili. Inter dilectum autem & diligibilem hoc distat, quod dilect⁹ appellari potest & ille, qui dilectionem non meretur: diligibilis au-
Matth. 6. Lucæ. 6 tem is tantum, qui merito diligitur. Deniq; & inimicos nostros diligere præcipimur, qui sunt dilecti, sed non diligibiles. Amamus quippe illos, non quia amari merentur, sed quia dominus hoc pręcepit. Philemon verò & dilectus & diligibilis est, quia & diligitur & diligi meretur. Philemoni, inquit, dilecto [& adiutori nostro, id est, per suam prædicationem adiuuanti nos ad disseminandum Christi euangelium: & ideo dilectus est à nobis, quia in eodem sanctæ prædicationis opere quo & nos, laborat. [& Appiæ sorori charissimæ,] nõ habenti in se falsæ aliquid & fictæ germanitatis. [& Archippo commilitoni nostro,] quem arbitror cũ K
Paulo & Timotheo contra aduersarios pro Christi nomine dimicãtem, extitisse victorem: & propterea nunc commilitonem dici, quod in eodem certamine belloque superauerat, vel quod adhuc commilitaret illis in prædicatione assidua & hostium repressione. Illud quod ad Galatas scribens Apostolus, ait in Christi fide nihil referre, genti- Gala. 3.
lis sit aliquis an Iudæus, vir an mulier, seruus an liber, etiam in hoc loco perspicuum fit. Inter duos quippe viros apostolicos, inter cooperatorẽ Pauli & commilitonem eius, medium Appiæ nomẽ inseritur, vt tali ex vtroque latere fulta comitatu, nõ videatur ordinem sexus habere, sed meriti. Sunt qui intelligant Appiam coniugem esse Philemonis & Archippum eius filium. Quod satis videtur congruum, vt scilicet Philemoni tanquam patri familias principaliter mittatur epistola, deinde Appiæ vxori eius & Archippo filio eius, necnon [& ecclesiæ, id est, conuocationi fidelium [quæ est L
in domo eius, id est, in familia ipsius, vel quam ipse pro Christi nomine pascit & tenet ĩ domo sua. Vxorem & filium & domesticam ecclesiam ideo salutat Apostolus, vt omnes pro Onesimo interueniant, & ei ex corde dimittant, quia & ipsi ab illo offensi fuerant. [Gratia, inquit, & pax sit vobis à deo patre & domino Iesu Christo.] Gratia est, qua nullo merito nulloque opere saluamur: pax, qua recõciliati deo per Christum sumus. Sed quoniam à patre & à Christo gratia & pax rogatur, vna filij patrisque natura esse vel potentia mõstratur, cùm id potest filius præstare quod pater, & id dicitur pater præstare quod filius. Hucusque Paulus & Timotheus Philemoni & cæteris, hinc iam solus Paulus soli Philemoni vsque ad finem epistolæ loquitur.

Gratias ago de meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam & fidem, quam habes in domino Iesu & in omnes sanctos, vt M
communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitionem omnis boni, quæ in nobis est in Christo Iesu.

Multipliciter laudat Philemonem, vt postmodum facilius eum flectat ad concedẽdum quod rogabit. Gratias, inquit, ago & cætera, quasi dicat: O Philemon, ignoscere debes Onesimo, nec iam vllum rancorem vel odium retinere contra eum in corde tuo, quoniam es egregiæ charitatis & fidei, vnde gratias ago deo meo. Quomodo enim tam charitatiuus vir charitatem suam non extendet vsque ad seruum bene correptum? Aut quomodo tam fidelis non indulgebit illi, qui eandem fidem iam habet? [Gratias ago pro te deo.] deo dico, [meo, id est, quasi proprio, quoniam speciali quadam excellẽtia præ cæteris illi seruio. Gratias illi ago, [semper memoriam tui faciens in orationib us meis.] Ambiguũ est vtrum gratias agat deo suo

A suo semper, an memoriam Philemonis faciat in orationibus suis semper. Et vtrunque intelligi potest. Qui enim præcipit aliis vt in omnibus gratias agant deo, nullis angustiis poterat concitari, vt gratias semper deo ipse non referret. Si autem pro sanctis & melioribus quibusque semper orabat, credibile est eum pro Philemone semper orasse, vt fides ei⁹ & charitas, Christi misericordia seruaretur. Gratias, inquit, ago semper, vel semp sum memoriam tui faciens in orationibus meis, id est, quotiescunque oro pro me, intermisceo & orationem pro te. Gratias ago, audiens, id est, quoniam frequenter audio [charitatem tuam & fidẽ, quam habes in domino Iesu, & in omnes sanctos eius.] Ob hoc enim grates refero & orationes pro te facio, quoniam sæpe narratur mihi te habere charitatem in domino Iesu, qua diligis eũ super omnia: & in omnes sanctos eius, quos tanquam teipsum diligis, ideoque debes & Onesimum diligere, quia
B iam sanctus eius est. Fidem quoque habes in domino Iesu & in sanctos ei⁹, iuxta quod in Exodo legimus, quia credidit populus deo & Moysi seruo
Exodi. 14. eius. Quicunque credit deo, aliter eius fidem reci-
Nota. pere nõ valet, nisi credat & sanctis eius, id est, prędicatoribus & scripturarum sanctarum autorib⁹. Nec est in deum vera dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenetur. Talem habes charitatem & fidem, [vt communicatio fidei tuæ fiat euidens] in bonis operibus. Vel ideo pro te oro, vt communicatio fidei tuæ, id est, quod fides tua credit omnia quæ habes, debere sanctis omnibus esse communia, fiat euidẽs, id est, exterius videatur in opere, vt quod intus credit, foris demonstret in operis executione. Et hoc faciat, proficiens [in agnitionem omnis boni,] vt scilicet bene credendo & bene operando ad hoc perueniat, vt omne bonum prout in hac vita possibile est, agnoscat, id est, intelligat & à malo discernat, & quale sit sciat. Sũt enim plerique simplicium, qui faciunt opera iustitiæ, & non habent eorum quæ
C ipsi operantur scientiam. Sed tu bona cuncta quę feceris intellige, vt cõmunicatio fidei tuæ fiat euidẽs in agnitionem omnis boni. boni dico, existentis [in Christo Iesu. Quantis gradibus, quantisque profectibus apostolicus in altiora se sermo tẽdit? Habet quispiam charitatem & fidem in deũ & in sanctos eius, sed forsitan non æquali eam in omnes lance communicat. Et communicat forsitan in omnes, sed operẽ non explet voluntatẽ. Implet aliquis & opere, sed gestorum suorum perfectam non valet habere notionem. Sit alius quoq; qui & opus habeat & scientiam, sed non habet omnis boni. Multa enim iuste, mansuete, studioseq; perpetrans, impar est suis in aliqua parte virtutibus. At non talis Philemon, habet quippe communicationem operatricis fidei & charitatis euidentem in deum & in omnes sanctos eius, in agnitionem omnis boni. Quæ scilicet agnitio cum in apostolis sit, nõ eam putemus ob id tantũ esse perfectam, quod similis sit: sed in eo totam esse, quia Christi est: vt quicquid boni & in Philemone laudatur & de apostolorum exemplo sumitur, inde D
bonum sit, quia de Christi fonte ducatur.

Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieuerũt per te frater. Propter quod multam fidutiam habens in Christo Iesu imperandi tibi, quod ad rem pertinet, propter charitatem magis obsecro, cum sis talis vt Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi. Obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo, qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi vtilis, quem remisi tibi. Tu autem illum vt viscera mea suscipe.

Plenius inculcat & docet quia dixerit, gratias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis. Ideo, inquit, gratias ago, quoniã E
audita charitate tua, quam in sanctos exerces, [habui] in ea [gaudium,] non qualecunque, sed [magnum & consolationem.] Desolationem videlicet quandam & tristitiam habueram, dum vererer ne si ad te reuerteretur Onesimus, aliquid mali à te pateretur. Sed audito quod in omnes sanctos charitas tua redundaret, consolationem & gaudium habui, credens quod & Onesimo qui iã vnus ex sanctis est, veniam dares. Ideo gaudium & consolationem [in tua charitate percepi, quia] tanta est, quod] viscera, id est, corda [sanctorũ,] quos frequenter hospitio suscepisti, [requieuerunt per te] ô bone [frater, id est, tanta illis beneficia foris exhibuisti, vt etiam internus eorum affectus in bonitate tuę charitatis requiesceret. Requiescunt videlicet mens & voluntas sanctorum per eos, qui pietatis opera sectantur, sicut & affligitur per illos, qui peruerse agunt. & dignum erat agere gratias deo pro charitate Philemonis, qui internum F
cordis affectum & profundos animi recessus sanctorum recipiendo refecerat. Hãc videlicet habet Apostolus consuetudinem, vt semper viscera vocet, volens plenam mentis ostendere charitatem. Vnde gaudens cum gaudentibus, & cum his qui Philip. 4
requieuerant, refectum esse se credens, habet lætitiam non transitoriam & leuem, & quæ fortuitu possit accidere, sed magnam & (prout erat in Philemone charitas) eminentem, quam augebat consolatio super eiusdẽ Philemonis charitate, descen 2. Cor. 1
dens à patre misericordiarum & deo totius cõsolationis. Hinc ad rẽ venire paulatim incipit, subdendo: Propter quod, id est, quia sæpe viscera sanctorum per te requieuerunt, ego [habens in Christo Iesu,] pro quo tanta facis, [multam fidutiã imperandi tibi. i. multam certitudinem quod (si voluero) possim imperare tibi illud, [quod pertinet ad rẽ, id est, ad vtilitatẽ tuã & meam, [propter charitatem] nolo imperare. i. nolo te imperiosã autoritate cogere, sed intermisso imperio [magis. i. poti⁹ [obsecro. i. per sacra te precor, scilicet per fidẽ,

G per charitatem tuam te rogo, vt facias quæ postulo. Obsecro inquam te, [cum sis talis vt Paulus senex, id est, quia es talis qualis ego Paulus senex, id est, tam prouectus ætate corporis sicut ego: & ideo non impero tibi, sed te obsecro, quia senes non sunt imperio cogendi, sed obsecratione rogandi,
1.Tim.5. sicut in alia epistola dictum est. Seniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrem. In hoc ipso quod senem Apostolus se nominat, & illum in senectute sibi æquiparat, ne senem offendere negando quod possit debeat, cum & ipse sit senex, liquidò notat. Senex, inquit, sum, nec tantum senex, sed etiam [nunc vinctus] sum, id est, catenis in senectute cōstrictus, ideoque magis annuere debes petitioni meæ, vt sic quodammodo lenias vinculorum meorum aggrauationem. vinctus, inquit, sum & vinctus [Iesu CHRISTI,] id est, pro eius euangelio vinculis mancipatus. Et propterea non me contristes, ne & illum offendas cuius vinctus sum.

H Multis in Philemonem laudibus antè præmissis, cum sit talis res pro qua rogaturus est, quæ & præstanti sit vtilis & rogāti, poterat Paulus magis imperare quàm petere. Et hoc ex fidutia illa veniebat, quod qui tanta ob CHRISTVM opera perpetrauerat, vtique impar sui in cæteris esse non poterat. Sed vult magis petere quàm iubere, grandi petentis autoritate proposita, per quam & apostolus supplicat, & senex, & vinctus Iesu CHRISTI. Totum autem pro quo rogat, hoc est, sicut & in exordio prælibauimus: Onesimus seruus fugam furto cumulans, quædam ex bonis domini sui tulit, & pergens ad Italiam, ne è proximo facilius posset apprehendi, pecuniam domini prodigè dissipauit. Hic igitur cum ob confessionem CHRISTI Paulus esset in carcere, credidit in dominum Iesum, & ab eo baptizatus, digna pœnitentia maculas vitæ prioris absterfit, intantum vt is apostolus conuersionis eius testis fieret, qui quondam Petrum increpauerat non recto pede in euangelij veritate gradientem. Quantum igitur
Galat.2 ad peccatum & ad facinus pertinet, quo dominū
I læserat, veniam non meretur. Quantum verò ad Apostoli testimonium, qui scit eum plene esse cōuersum, grandi pondere premitur qui rogatur, vt veniam non neget, qui è seruo fugitiuo atque raptore minister Apostoli factus erat. Quod autem aliud habebat Apostolus ministerium, nisi euangelij Iesu CHRISTI, vt non quasi à domino, sed quasi à conuerso & coeuangelista ignosceretur ei, qui seruus esset Christi, similiter & minister? hoc est itaque quod rogat, subdens: [Obsecro te pro meo filio,] & cætera. Quasi dicat: dixeram, propter charitatem magis obsecro & non manifestaueram pro quo, vel quid obsecrem te. Sed nunc scias, quia obsecro te pro filio meo, id est proprio & quasi singulariter dilecto, [quē] spiritaliter [genui in vinculis] positus. Et quia ille vincula mea non abhorruit, sed animosus fidem suscepit, condonandum est ei quod prius errauit. Modò primum nominat ipsum filium, pro quo postulat, præmissis multiplicibus causis, cur debeat impetrare quod pro illo rogat, scilicet pro K
[Onesimo,] inquit, obsecro. Et cur pro illo sit obsecrandum, subiungit: [qui tibi aliquando inutilis fuit.] Ideo, inquit, pro illo obsecro, quia aliquando, id est, olim fuit tibi inutilis, id est, non quærens vtilitatem tuam, sed damnum, cùm pecuniam tuam furaretur & fugeret. Sed [nunc est vtilis & tibi & mihi.] ideoque debes illi ignoscere. [quem remisi tibi,] vt à te veniam peteret, & tibi satisfaceret, tuoque seruitio deditus esset. Domino tantum anteà inutilis fuit. Neque enim seruus fur atque fugitiuus alteri nocuit nisi domino suo. Nunc econtrario vtilitatis compensatione, qua & ipsi domino & Paulo vtilis est, cæterisque per Paulum, plus charitatis meretur quàm odij ante meruerat. Vnde ait: Qui tibi aliquando inutilis fuit. Tibi, inquit, soli non cæteris. Nunc autem tibi & mihi vtilis. Vtilis domino suo, quia posset Paulo seruire pro domino suo. Paulo verò in eo vtilis, quia illo in carcere vinculisque detento, pos- L
set in euangelio ministrare, id est, euangelium pro illo foris prædicare. Simul autem admirandum de magnanimitate Apostoli & in Christum mente feruenti. Tenetur carcere, vinculis stringitur, squalore corporis, charorum separatione, pœnalibus tenebris coartatur, & non sentit iniuriam, nō dolore cruciatur, nihil nouit aliud nisi de Christi euangelio cogitare. Sciebat seruum, sciebat fugitiuum, sciebat aliquando raptorem ad Christi fidem esse conuersum. Grandis laboris est, talem hominem in eo perseuerare quod cœpit. Idcirco filium suum & filium vinculorum suorum & ministrum euangelij in vinculis constituti inculcat ac replicat, vt Philemon ille prudenter & dispensatoriè tantum in præfatione laudatus, non auderet negare, ne suis laudibus videretur indignus. Remisi, inquit, illum tibi, id est, iterum misi ad te vnde discesserat, quoniam alieno seruo nolebam abuti. Sed tu non repellas eum vel affligas, sed [suscipe, id est, sursum accipe illum, hoc est, honorificè illum accipe. illum dico, [viscera mea.] hoc est, quod supra diximus viscera significare internum M
cordis affectum, & plenam ex animo voluntatem, cùm totum quicquid in nobis est, suscipitur à rogante. Alioqui autem omnes liberi viscera sunt parentum.

Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis euāgelij. Sine consilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonū tuum esset, sed voluntarium.

Remisi illum ad te, [quem primo volueră detinere mecum ego] tāti nominis & autoritatis apostolus, qui satis autoritate mea possem illum detinere. Ad hoc (inquam) eū detinere volueram, [vt mihi necessaria ministraret pro te,] id est, loco tui qui mihi solebas ministrare, vt illud seruitium quod ipse mihi impenderet, tibi imputarem, & tu inde fructum æternæ remunerationis colligeres.

Mihi

A Mihi dico,[in vinculis]posito, & ideo multũ indigenti eius ministerio.in vinculis dico, [euágelij,id est,quæ pro euangelio patior, non pro crimine meo.His de causis volueram eum detinere.Sed postea mecum retractás,[nihil]de seruo tuo[volui facere sine tuo consilio, id est, sine tuo nutu & communi voluntate, [vti ne velut ex necessitate, id est,vt nõ quasi ex necessitate [esset bonum tuũ, id est,vt non esset inuitum bonum tuum,[sed voluntarium,id est,ex tua voluntate procedens. Bonum Philemonis erat,ministerium quod seruus eius pro eo exhibebat Apostolo. Qui scilicet Apostolus poterat & absquevoluntate Philemonis Onesimum sibi in ministerio retinere. Sed si hoc sine ipsius voluntate fecisset, bonum quidem erat, sed non voluntarium. Quod autem non erat voluntarium, alio genere arguebatur non esse bonum. Nihil quippe bonum dici potest,nisi quod
B vltroneum est.Ex quo apostoli consideranda prudentia, qui idcirco fugitiuum seruum remittit ad dominum,vt prosit domino suo,qui prodesse non poterat,si domino teneretur absente & inuito.Potest etiam ex hoc loco solui, quod à plerisque frequenter quæritur, quare deus hominem faciẽs ad suam imaginem & similitudinem, facere eum ita noluit vt malus esse non posset. Si enim deus voluntariè, & non ex necessitate bonus est, debuit hominem faciens ad suam imaginem & similitudinem, facere vt ipse voluntarie & non ex necessitate bonus esset. Qui autem asserunt ita eum debuisse fieri,vt malum recipere non posset, hoc di-
Nota. cunt,Talis fieri debuit,qui necessitate bonus esset, & non voluntate. Quod si talis factus esset, qui bonum non voluntate,sed necessitate perficeret,non esset deo similis,qui ideo bonus est,quia vult, non quia cogitur.Ex quo manifestum est, rem eos postulare contrariam. Nam ex eo quod dicunt, debuit homo similis deo fieri,illud petunt, vt liberi fieret arbitrij sicut ipse deꝰ est. Ex eo autem quod addunt,talis debuit fieri, qui malum recipere non
C posset,dum necessitatem ei boni important,illud, vt homo similis deo non fieret, volunt. Soluitur ergo ista quæstio: Potuit deus sine voluntate eius hominem facere bonum.Porro si hoc fecisset, nõ erat bonum voluntarium, sed necessitatis. Quod autem necessitate bonum est, non est bonum, & alio genere malum arguitur esse. Igitur proprio arbitrio nos relinquens,magis ad suam imaginem & similitudinem fecit.Similem enim esse deo,absolute bonum est.

Forsitan enim ideo discessit ad horam à te,vt in æternum illum reciperes, iam non vt seruum, sed pro seruo charissimum fratrem,maxime mihi. Quanto autem magis tibi & in carne & in domino?

Nonnunquam malum occasio fit bonorum, & hominum praua consilia deus vertit ad rectum.
Gene. 37 Quod dico,manifestius exemplo fiet: Ioseph fratres sui stimulis inuidiæ concitati, vendiderunt Ismaelitis. hoc initium patri & fratribus & toti D Aegypto bonorum omnium fuit. Denique ipse fratribus postea dixit. Vos cogitastis de me malũ, Gene. 50 & deus vertit illud in bonũ. Simile quid & in Onesimo possumus intelligere,quod mala principia occasiones fuerint bonæ rei. Si videlicet dominum non fugisset,nunquam venisset Romam, vbi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset,fidem Christi non recepisset. Si Christi fidem non habuisset,nunquam Pauli effectus filius in opus euangelij mitteretur,ex quo gradatim colligitur,quod ideo minister euangelij factus est Onesimus,quia fugit à domino.Et hoc est quod dicitur: Debes illum honeste & libenter suscipere,quia [forsitã ideo ad horam,id est,ad breue tempus[discessit à te,vt æternum, illum reciperes.] Pulchre autem addens forsitan, sententiam temperauit. Occulta quippe sunt iudicia dei, & temerarium est quasi de certo pronunciare quod E dubium est.Forsitan, inquit, ideo discessit,caute, timide, trepidanter loquens, & non totum fixo gradu, ne si non posuisset forsitan, omnibus seruis fugiendum esset vt apostolici fierent. Forsitan idcirco discessit à tuo seruitio non diu,sed ad horam,id est,quasi ad vnius horæ spatium, vt pro tã breui recessione reciperes illum in æternum, id est,æternaliter tecum permansurum, qui tantummodo temporaliter erat tecum mansurus nisi recessisset. hoc est, fortasse deus præuidit & eum à te ad horam,id est,ad breue tempus discedere secreto consilio voluit, vt tu qui non eras illum æternaliter tecum habiturus, si non discederet vt ad me perueniens fidem acciperet, reciperes illum habiturus tecum non horarium,sed ęternum. Cum enim eandem fidem ac religionem teneat quam tu, hic & in futuro tecum semper erit, qui perenniter à te separandus erat & suppliciis mancipandus, si non ad horam discessisset, vt infidelitatem exueret, licet hæc Apostolus quasi dubitatiuè dixerit, tamen ita veraciter completa sunt vt pronunciauit. Nam Onesimus iste, sicut ex literis patris didicimus, factus est postea pontifex F & martyr gloriosus.Reciperes (inquam)in æternum, [iam, id est, post acceptum libertatis spiritum in baptismo, [non vt seruum] sicut prius, [sed pro seruo fratrem,] quia cœpit eundem in cælo tecum habitare patrem. fratrem non qualemcunque, sed [charissimum] cunctis ecclesiæ filiis, qui sanctitatem quam nunc habet nouerunt, sed[maxime,id est,multo plusquam aliis est charissimus[mihi,] qui magis noui quos chariores æstimare debeã & qui magis huius perfectam conuersionem scio quàm alij.Et mihi quidem pro sola spiritali fraternitate tam excellenter charus est, sed [quanto magis, id est, valde amplius debet esse [tibi] charissimus, [& in carne, id est, respectu carnis, quia tibi carnale seruitium debet, vtpote seruus, [& in domino,] id est, in respectu domini, quia eius per fidem factus est filius & regni eius particeps est tecum futurus. In eo quod ait, vt æternum illum reciperes, no-

G tandum est, quod nullus sit æternus dominus serui sui. Potestas quippe eius & vtriusque conditio morte finitur. Onesimus verò ex fide Christi factus est æternus æterno Philemoni: & spiritu libertatis accepto, iam non seruus, sed frater cœpit esse de seruo: frater, pro sanctitate sua charissimus: frater æternus æterno & ipsi apostolo & domino suo, cui Onesimum vt carnis antè conditio, illum postea spiritus copulabat. Et tunc quidem quando erat ei subiectus in carne, non erat ei iūctus in domino. Nunc autem & in carne iunctus est, & in domino. Ex quo intelligimus, seruum qui crediderit in Christum, si dominus eius fidelis est, duplici lege eidem domino suo constringi, vt ei & carnis necessitate iungatur ad tempus, & in æternum spiritu copuletur.

Si ergo me habes socium, suscipe illum sicut me. Si autē aliquid nocuit tibi aut de- H *bet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam, vt non dicam tibi, quòd & teipsum mihi debes. Ita frater, ego te fruar in domino, refice viscera mea in Christo.*

Quandoquidem tam bene emendatus est Onesimus, & intantum factus est mihi charissimus, [ergo suscipe illum] reuerenter [sicut me, id est, quàm accurate: quàm studioso hospitio & animo tuo me susciperes, si venirem ad te, sic illum suscipe. ita dico, [si habes, id est, si habere vis [me socium, id est, consortem & amicum. Aliter videlicet non ero tibi socius. Philemon Paulum socium habere cupiebat, & in Christum credens, tales vtique volebat habere profectus, vt Paulo similis fieret, & ei communicaret in vinculis. Consideremus ergo quantum hic laudetur Onesimus, quantum profecisse monstretur, cum ita recipiendus sit vt apostolus, & sic dominus eius vt Pauli debeat desiderare consortium. Breuiter quod dicit, tale est: I Si me vis habere consortem, habeto Onesimum, quem ego consortem & filium & viscera mea habeo. Quem si non susceperis, nec habere volueris, scias quod me habere non possis. Suscipe, inquam illum sicut me. Sed [si nocuit tibi aliquid] destruēdo ex rebus tuis, sicut vineam eradicando, vel domum incendendo, vel aliud aliquid tale committendo, quod sæpe faciunt fugitiui, aut si debet tibi aliquid, id est, siquid pecuniȩ tuȩ secum tulit, quod debeat tibi restituere, hoc quod ille nocuit vel debet, [imputa mihi, id est, puta in me esse, non in illo nocumentum & debitum, vt ego reddam illud tibi pro Onesimo, sicut & Christus pro nobis in passione quod non debebat, exoluit. [Ego Paulus,] qui tam famosi nominis sum, & tam probatus in veridica loquutione, [scripsi] non per notarium, sed [mea propria manu] epistolam istam, in qua me redditurum promitto quod ille debet, [ego] videlicet [reddam.] Et hoc ita dico [vt non dicam tibi] aliud, quod iuste possem dicere, scilicet [quòd debes mihi etiam teipsum,] id est, non K solùm tua, sed quod est maius, etiam teipsum mihi debes, vt si necesse fuerit, reddas mihi teipsum moriendo pro me: quoniam quicquid boni est in te, totum est per fidem quam didicisti à me: & ideo totum mihi debetur; quicquid bonorum est in te. Quod dicit, tale est: Quod Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurū, huius sponsionis epistola hæc & manus testis est propria, quā non solito more dictaui, sed mea manu ipse conscripsi. Crede igitur mihi, pro Onesimo pollicenti. Hoc autem dico quasi ad extraneum loquens. Cæterum si ad ius meum redeam, propter sermonem Christi quē tibi euangelizaui & Christianus effectus es, teipsum mihi debes. Quod si tu meus es, & tua omnia sunt mea. Si autē tua omnia mea sunt. Onesimus quoque qui tuus est, meus est. Poteram igitur eo vti vt meo, sed voluntati tuæ relinquo, vt mercedem habeas ignoscendo. Quod autem ait, ego reddam, non de pecuniali, sed de L spirituali redditione, id est, de cælesti remuneratione intelligendum est, scilicet quod suis interuenientibus impetraturus sit perpetuam à domino retributionem spiritalium bonorum pro temporali damno, quod pertulit ab Onesimo. Suscipe (inquam) illum sicut me: quia quod ille debet, ego spiritaliter reddam. [Ita frater] in illa cælesti retributione [ego te fruar, id est, in te delectabor [in domino, id est, in illa beatitudinis gloria, quæ est sanctis in domino. Et ideo nunc [refice viscera mea, id est, benigne refoue Onesimum, & hoc age [in Christo, id est, in Christi charitate. Vel refice viscera mea, id est, recrea internum affectum meum, & conple desiderium meum in Christo, dando veniam Onesimo, & honorifice iam illum habendo. Quod dicitur, Ita frater, in Græco est quasi aduerbium blandientis, sed in latina lingua proprie non potest dici. Significat enim deprecantis affectum. Ego (inquam) te fruar in domino. Cum homine in deo fruetur, deo potius quàm homine fruetur. illo enim fruetur, quo efficietur beatus, & ad deum se peruenisse lætabitur, in quo spem ponit vt veniat. Recte ergo dicit, ego te fruar in do- M mino, quod si non addidisset, in domino, & tantū te fruar, dixisset, in eo constituisset, spem beatitudinis suæ. Quanquā etiam vicinissimè dicitur frui, cum delectatione vti. Cum videlicet adest quod diligitur, etiam delectationem secum gerat necesse est. Per quam si quis transierit, eamque ad illum in quo permanēdum est, retulerit, vtitur ea: & abusiue, non proprie dicitur frui. Si verò inhæserit atque permanserit, finem in ea ponens lætitiæ suæ, tunc verè & proprie frui dicendus est. Quod non est faciendum, nisi in illa trinitate quȩ est summum & incommutabile bonum. Apostolus itaque Philemone fruitur in domino, habēs eū secum in illa contemplatione creatoris, in qua est perfecta consummatio delectationis & gaudiū iustorum. Qui & viscera sua. Onesimum, quē & superius eodem nomine appellauerat, refici vult per per Philemonem. Et ambigue dictum est, vtrum

A viscera Pauli in Christo Onesimus sit, an viscera Pauli Onesimus per Philemonem in Christo reficienda sint. Si superius accipere voluerimus, recte Pauli in Christo viscera dicetur Onesimus, quem in Christi vinculis genuit: si posterius, in Christo reficiendus est Onesimus à Philemone, vt eius in Christo sermonibus erudiatur.

Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniã & super id quod dico, facies.

Reficere debes viscera mea, nam ego [confidẽs in obedientia tua, id est, omnino fidutiam habens & certus existens, quia in hac re mihi obedies, sicut in cæteris semper obedire consueuisti, [scripsi tibi] de Onesimo, vt ignoscas ei & suscipias illum sicut me. Hæc, inquit, scripsi tibi, [sciens quoniam & facies super id quod dico, vel plus dabis quàm
B peto, & vltra id quod rogo facies, atque amplius quàm postulo concedes. Qui præsumit de eo quẽ rogaturus est, ipsa quodammodo præsumptione præiudicat quod rogat. Porro si scit ille qui postulat, plus quàm rogauit, rogatum esse facturum, in deo maiora petit, vt habeat rogatus spontaneã voluntatem & maiorem ex præstatione mercedem. Si autem Philemon hoc ob hominis præceptum facit, quanto magis faciet ob dilectionem dei? Vnde & merito Apostoli voce laudatur, quod mãdata
Psalm.118. eius opere prçuenerit, & possit dicere, Volũtaria oris mei complaceant tibi domine, vt plus faciens quàm ei præceptum est, vincat eos qui tantummodo imperata faciũt. Nam & virginitas id-
1.Cor.7 circo maiori præmio coronabitur, quia præceptũ domini non habet, & vltra imperata se tendit.

Simul autem & para mihi hospitium. nam spero per orationes vestras donari me vobis.

Non solũmodo suscipias Onesimum sicut me, sed [& mihi para simul hospitium.] Nam spero quod deus adhuc per orationes vestras dabit me vobis, vt liberatus ab hoc carcere, reuertar ad vos,
C & iterum vos aliosq; doceam. Non puto tam diuitem fuisse Apostolum & tantis sarcinis occupatum, vt præparato egeret hospitio: & non vna cõtentus cellula, ædes amplissimas quæreret: sed vt dum eum expectat Philemon ad se esse venturum, magis faciat quod rogatus est, ne fortè cum venerit erubescat. Si autem hic non dispensatoriè, sed verè quis æstimat imperatum, vt sibi hospitium præpararet, apostolo magis quàm Paulo hospitiũ præparandum est. Venturus enim ad nouam ciuitatem prædicaturus crucifixum, & inauditũ dogma delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primum, vt domus in celebri esset vrbis loco ad quem facile conueniretur: deinde vt ab omni importunitate vacua esset ac ampla quæ plurimos caperet audientium, nec proxima spectaculorum locis, ne turpi vicinia detestabilis, postremo vt in plano potius esset sita quàm in cœnaculo. Quam ob causam cum æstimo & Romæ in conducto mansisse biennio, nec parua

(vt reor) erat mansio, ad quam Iudæorum turbæ D
frequenter cõfluebant. Spero, inquit, [per orationes vestras donari me vobis.] filium patri deus rogatus indulget, & frater sæpe oratione fratris seruatur. Apostolus verò totius ecclesiæ precibus cõceditur, ob eorum qui eum audituri sunt, vtilitatẽ: & hoc donum non tam in eum dicitur esse, qui differtur à martyrio, ad martyrium paratus, quàm in eos ad quos Apostolus mittitur. Quod autem crebro Paulus in carcere fuerit, & de vinculis liberatus sit, ipse in alio loco dicit, In carceribus abundantius. 2.Cor.11
De quibus nonnũquam domini auxilio, crebro ipsis persecutoribus nihil dignum in eo morte inueniẽtibus, dimittebatur. Necdum enim super nomine Christiano senatus cõsulta processerant, necdum Christianum sanguinem Neronis gladius dedicauerat: sed pro nouitate prædicationis, siue à Iudæis inuidentibus, siue ab his qui sua E
videbant idola destrui, ad furorem populis concitatis, missi in carcerem, rursum impetu & furore deposito, laxabantur. Et hæc ita esse vt dicimus, apostolorum Acta testantur, in quibus & Agrippa Actuũ. 26
loquitur ad Festum, potuisse dimitti Paulum si nõ appellasset Cæsarem: & Festus ad Agrippam, quia Actu.25
nullã inuenerit causam prçter quæstiones quasdã de religione propria, & de quodã Iesu quem Paulus viuere prædicabat. Ex quo animaduertimus & à cæteris iudicibus similiter eos potuisse dimitti, id agente domino, vt in toto orbe noua prædicatio disseminaretur. propter quod & nunc dicit Apostolus se sperare quod possit adhuc dari fidelibus per orationes eorum.

Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas, adiutores mei.

Id quod principio dicebamus, quoniam ad Colossenses epistola eodem in tempore & per eũdem esset scripta baiulum literarum, quo & ad Philemonem quoque scripta est, etiam eorum qui salutantes inducuntur, nomina docent. Nam & F
in ipsa subscribitur: Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabę, Colos.4
& Epaphras qui est è vobis seruus CHRISTI. & paulò inferius: Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. & dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in domino, vt illud impleas. Et Memores estote vinculorum meorum. Si autem ex eo aliquis non putat pariter scriptas, quod ad Colossenses pauca sint nomina, quæ hic non ferantur adscripta, sciat non omnes omnibus aut amicos esse aut notos: & aliud esse, priuatam ad vnum hominem: aliud, publicam ad vniuersam ecclesiam epistolam fieri. [Salutat te] ergo, inquit, [Epaphras cõcaptiuus meus in CHRISTO Iesu,] de hoc Epaphra dictum est Colossensibus: Colos.1
Cognouistis gratiam dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo & conseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister CHRISTI Iesu, qui etiam manifestauit nobis dilectionem

G vestram in spiritu. Quem & concaptiuum suum in CHRISTO dicit nūc Apostolus: quia cum eo Romæ tenebatur pro Christi euangelio captus ac vinculis astrictus. Marcum verò quem subiungit, crederemus illum esse qui scripsit euāgelium, nisi ad Colossenses diceretur consobrinus Barnabæ: ideoq; magis credimus hunc esse Marcū, pro quo inter Paulum & Barnabam fuerat olim dissensio, id est, Iohannem qui cognominatus est [Marcus:] & sic ex societate Barnabę melioratum, vt dignus esset Paulo adhærere, qui quondā ab eo fuerat reiectus. [Aristarchus] autem, quem & ad Colossenses concaptiuum suum Apostolus scribit, Thessalonicensis erat, & comitatus est eum Hierosolymis ascendentem, atque inde cum eo ipse & Lucas Romam sunt missi, sicut & ecclesiastica historia meminit. [Demas] verò ipse est, de quo ad Timotheum queritur Apostolus, Demas me dereliquit, diligens hoc seculum, & abiit Thessalonicā. Qui fortasse postmodum pœnitentia ductus, & in Christo confortatus, rediit ad Apostolum. aut si nō est ad eum reuersus, tūc constat hanc epistolam prius esse scriptam, quàm scriberetur ad Timotheū secunda. [Lucas] autem medicus charissimus, ipse est frater ille gloriosus, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Qui euangelium & Actus apostolorum ecclesiis derelinquens, quomodo apostoli de piscatoribus piscium piscatores hominū facti sunt, ita de medico corporum in medicū est versus animarum. Cuius scripta quotiescūque leguntur in ecclesiis, toties eius medicina non cessat. Huius autem epistolæ talis est terminatio.

Colos. 4. — 2. Tim. 4 — H — 2. Cor. 8

Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, amen.

Sicut à meliori parte hominis, id est, capite dinumeratur populus Israel, dicente scriptura, secundum capita eorum, ita in toto quidem homine & omni parte sanctorū gratia est domini nostri Iesu Christi, sed à maiori & meliori parte, id est, spiritu, per synecdochē de toto homine dicitur: [Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.] Cum autē in spiritu gratia domini fuerit, totum facit hominem spiritualem, vt & caro spiritui seruiat, & anima non vincatur à carne: & redacta simul in substantiam spiritalem, adhæreat domino: quoniā qui adhęret domino, vnus spiritus est.

I

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

Paulus in Italia positus, Hebræo sermone scripsit hanc epistolam & misit Iudæis ad fidem domini Iesu conuersis, & in Iudęa post veritatis agnitionem conuersantibus, intendens principaliter eos in puritate fidei Christianæ confirmare, & à legalibus obseruantiis quibus adhuc detinebantur, prorsus auellere. Putabant enim fidē Christi solam sine admixtione legalium ceremoniarum ad beatitudinis cōsecutionem nullatenus esse sufficientem, sed vtrunque simul dicebant ad salutem esse necessarium. Nullum nanque in fide Christi sine legali obseruatione, vel in legis obseruantia sine fide, dignum vitæ perpetuitate iudicabāt. Et apostolus eorum beatus Petrus permisit eos adhuc in legalibus ceremoniis viuere: timens ne si carnales obseruantias illis omnino auferret, & ab operibus legis in quibus semper vixerāt, remoueret, potius à fide domini Iesu recederēt, quàm legem desererent. Cōsiderauit enim quòd si ad fidem saluatoris cōuerterentur, atque post fidem & veritatis introitū inutilitas signorū & vmbræ manifestaretur eis, facilius ab errore isto reuocari possent, quàm si primo aditu diceretur eis, vt à legis operibus omnino cessarent. Et quod tunc Petrus pręuidit posse fieri, nunc Paulus aggreditur facere. Timebat enim ne fides eorum quæ nimis imperfecta erat, & conuersio ipsorum inanis fieret & superflua. Ideoque scribit eis per multas rationes de eminentia Christi & inutilitate legis, ad vltimum & de moribus instruit. Studet enim (vt dictum est) persuadere illis fidem saluatoris sine carnalibus obseruantiis ad vitam æternam sufficientē esse, & vt vlterius carnalibus obseruātiis non insistant, sed in fide Christi iustificationis & saluationis suæ fidutiam ponant. Quod autem hæc epistola superscriptionē solitam nō habet, id est, Paulus apostolus, ista ratio est, quia præiudicatum Hebræis erat de Pauli nomine, ne dicta eius susciperent: & idcirco prudenter declinauit, ne statim in principio Pauli nomine inspecto, ei⁹ lectio repudiaretur: & quia à domino omnipotente Paulus dicitur missus ad gentes præcipue, non ad Hebræos. Pro humilitate ergo Paulus qui ad gentes fuerat destinatus, non scribit semetipsum Hebręis apostolum, vel propter honorē domini, qui se missum dixerat ad oues domus Israel. vel quia gentium videbatur apostolus, & nō Hebræorum. Nā neque fidem, neque aliud quicquam illis contulerat. Interpretantur autem Hebręi transitores vel transeuntes. Et quicunque radicem cordis in amore præsentis mūdi nō plantauere, sed assiduis desideriis ad superna trāseunt: qui peregrinationem terræ non diligunt pro habitatione patriæ, sed veram patriā inquirūt. ipsi sunt verè Hebræi, & ad se scriptā esse credant hanc epistolam. In qua Apostolus primū proponit audienda esse verba Christi, conferendo eum prophetis, quia in eo locutus est deus vt in prophetis, & maior est eis. sic enim dicit.

K — L — Matth. 15.

EPISTOLAE PAVLI AD HEBRAEOS,

CAPVT I.

M *Vltifariè multisque modis olim deus loquens patribus in prophetis nouissime diebus istis locutus est nobis in filio.*

[Multifariè, id est, multis loquutionum generibus aliquando manifeste, aliquando obscure, aliquando proprie, aliquando figurate, aliquādo per angelum, aliquando per occultam inspirationem, aliquando Hebraice, aliquādo Chaldaice, aliquando blādiens, aliquando terrens, loquutus est deus: [& multis modis, id est, diuersis, & variis actionū generibus: quia non solum dicta prophetarum, sed & omnia facta eorum prænunciauere ea, quæ nostris temporibus erant futura. Et quàm varia sint & quàm multa prophetarum gesta, quæ referūtur in scripturis, quis facile noscat? Et in omnibus illis patrum gestis loquutus est futura. Nam de verbis eorum quæ multa sunt, atque diuerso & multiplici genere loquutionum prolata, non est dubium quin ipse ea loquutus sit. Ita ergo multifariè & multis modis & qualitatibus [olim, id est, in antiquis temporibus, [loquens deus patribus,] qui nos carnaliter genuere, & fidem suam de Christo nobis reliquere. Et loquens eis [in prophetis,] quia ipse in cordibus eorum dixit, quicquid illi foras vel dictis vel factis loquuti sunt hominibus.

M

Nec

A Nec vacat quod dicit, loquēs olim, & iungit, præsens cum præterito. Nam ea quæ loquutus est patribus in prophetis, omnia nobis vsque hodie loquitur in scripturis, vt sicut ipsi, ita & nos credendo ea & opere complendo vitam consequamur æternam. Potest & de solis verbis intelligi, quod ait, multifarie multisque modis. Multifarie, id est, multis loquutionibus, multisque modis, id est, multis loquutionum qualitatibus, olim deus pater loquēs patribus, qui in carne & in fide nos genuere: [nouissime, id est, in fine temporum, quādo iam alia non sequitur dei loquutio, quoniā in hac continetur omnis perfectio sanctitatis & iustitiæ, [diebus istis, id est, tempore istorum hominū qui adhuc in carne viuunt, [loquutus est nobis in filio] suo: quia quicquid foras Christus loquutus est hominibus, pater in eo loquebatur intus. In prophetis fuit deus secūdum inhabitationem gratiæ
B & reuelationem voluntatis sapientiæ suæ, in filio autem omnino totus manebat, scilicet vsquequaque mentem & rationem illius illuminans, vt nihil sibi deesset ad perfectionem animę, vtpote cui sapiētia dei personaliter erat vnita. Et qui loquebatur in prophetis, quod in eis loquebatur patribus nostris, hoc nobis ad vltimum loquutus est in filio suo: & ideo verba filij non minoris authoritatis sunt, quàm prophetarum: imo maioris, quia illi sunt serui, iste filius, in quo pater loquutus est. nouissimè, quia post istam nulla alia futura est loquutio. Illa enim quæ facta est Moysi, non fuit nouissima: quia tantum posita fuit vsque ad tempus correctionis. & ideo quandiu durabit hęc nouissima loquutio, id est, nouum testamentum, pro certo durabit fides nostra: quia in aliud non poterit transmutari, quod nobis plus valeat ad acquisitionem vitæ cælestis. Et vt diligentius obseruētur ea quæ loquutus est filius, transfert se Apostolus ad commendationem eius secūdum vtranque naturam, dicens: *Infra.9.*

C *Quem constituit hæredem vniuersorū, per quem fecit & secula. Qui cùm sit splendor gloriæ & figura substantiæ eius, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciēs, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.*

Ostendit videlicet quantus sit filius, in quo pater loquutus est hominibus, vt cognita magnitudinis eius dignitate, fides de eo sufficiens esse ad salutem æternam cognoscatur. [Quem] ipse pater secundum humanitatem [constituit] iam immutabilem [hæredem vniuersorum, id est, possessorem omnium creaturarum, atque totius mundi dominum, vt iam non sit tantum Iacob funiculus hæreditatis eius, sed fiat quod scriptum est, Dabo tibi gētes hæreditatem tuam, & possessionem tuā terminos terræ. Vnde patet quia omnes in eū debent credere. Et [per quem,] secundum quod verbum patris est, ipse pater [fecit] nō solùm æterna, quæ minus sunt etiam nobis nota, sed [& secula, *Psalm.2.*

id est, omnia mutabilia, quæ variari cernimus per tempora. Seculum enim à sequendo dicitur, eò quod sem[pe]r sit in motu: quia semper aliquid præcedit, & aliud sequitur. Et cum secula per filium facta sint, manifestum est eum esse creatorē hominis & omnium reliquorū, quæ in seculis facta sunt. [Qui] filius post laborē militiæ & obedientiæ suæ sedet, id est, requiescit, nihil vltra laboris sustinens, ad dexteram paternæ maiestatis. Et iure secundum humanitatem exaltatus est ad dexteram patris, [cùm sit] secundum diuinitatem eidē patri coæternus & coęqualis. Est enim [splēdor gloriæ & figura substātiæ eius.] Splendor gloriæ quasi lumen de lumine. pater enim est gloria, sicut idem filius ei canit in Psalmo, Gloria mea & exaltās caput meum. Et huius gloriæ, id est, patris splendor est filius, quia à patre est, sicut splendor de sole: & coæternus est patri, sicut splēdor coæuus soli. Nam sicut natura non patitur vt sit vnquā sol sine splendore, & ignis sine calore, ita pater nunquam potuit esse sine sapientia sua: & sicut sol nō est à splendore nec ignis à calore, ita pater non est à filio, sed filius à patre: & sicut splendor ostendit illud cuius est splendor, ita filius manifestat patrē cuius ipse est sapiētia: & sicut substantialiter splendor in sole est, & sol in splendore, ita substantialiter filius in patre est & pater in filio. Et quia posset esse coæternus, & tamen non esset eadem substātia, addit, & figura substantiæ eius, per quod ostēditur consubstantialis patri. Quia est figura substantiæ eius, id est, expressa similitudo eius, nō secundum exteriora, sed secundum substantiam. Figura substātiæ eius est, id est, forma & imago substantiæ eius: quia quantus est pater, tantus & ipse: qualis est pater, talis est ipse: cuius substātiæ est pater, eiusdem & ipse: quod est pater, hoc & ipse. filius enim qui est sapiētia patris, per hoc quod ipsum reuelat & facit cognosci, figuram substantiæ eius exprimit, cùm semetipsam primum describit eadem sapiētia, & sic patrem manifestat. Cùm enim æternitas patris cernitur à nobis, prout infirmitatis nostræ possibilitas admittit, imago eius mētis nostræ oculis antefertur: quia cùm vere in patrem tendimus, hunc quantum accipimus per suam imaginem, id est, per filium, videmus & per eam speciem, quæ de ipso sine initio nata est eum aliquo modo cernere, qui nec cœpit, nec desinit, conamur, & hęc est figura expressa substantiæ dei. Vnde idem filius dicit, Nemo venit ad patrē nisi per me. &, Qui videt me, videt & patrem. Qui & portat [omnia, id est, sursum tenet ne decidant, & in nihilum reuertātur, vnde creata ab ipso fuerāt, & sustentat ea nō labore, nec difficultate, sed [verbo virtutis suæ, id est, imperio suæ potentiæ, hoc est, sola volūtate sua, quæ in eo virtus est & omnipotentia, per quod patet, quia patri cōpotentialis est. Et est [purgationem peccatorum faciens, quia sanguine suo nos à peccatis mundat. Commonet Apostolus crucis eius & mox resurrectionis, & ascēsionis. Nam postquam fudit in cruce sanguinem vt faceret peccatorum nostrorum purgatio- D *Psalm.3.* E F *Locus obscurus.* *Iohan.1.* nem,

G nem, suscitatus est de sepulchro, & eleuatus in cęlum. Vbi [sedet] nunc, id est, quiescit & regnat & iudicat, sublimatus [ad dexteram, id est, æqualitatem & honorificentiam [maiestatis, id est, patris, qui est maiestas, id est, maior potestas, quia omnibus potestatibus maior est, ad cuius dexteram filius est in eadē sede, sicut æqualis, ne si in alia parte sederet, minor esse videretur. & sedet [in excelsis, id est, super omnem creaturam in eminentissimis spiritibus angelicis, qui vocantur thronus, id est, sedes dei.

Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.
Actu. 13. *Cui enim dixit aliquando angelorum, fi-*
Psalm. 2. *lius meus es tu, ego hodie genui te? & rur-*
2. Reg. 7. 2. Par. 22. *sum: Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?*

H Hic comparat eum angelis & præfert, vsque ad locum, quo ait: Propterea abundantius oportet. Sedet in excelsis, [effect⁹ tanto melior, id est, dignior anglis secundum humanitatem, secundum quā minoratus fuerat paulominus ab angelis, [quanto hæreditauit, id est, hæreditario iure possedit nomen (quod est filius) differentius, id est, magis differens. Dum enim mortalis adhuc esset, differens nomen habuit, quia angeli ministrabant ei, sed tamen confortasse eum legitur angelus in passione.
Matth. 4. Postquam autem immortalis factus est, magis dif-
Luc. 22. ferens nomē habuit: quia ministrare adhuc ei possunt angeli, sed iam confortare eum non possunt. Et ante passionem licet nonnunquam vocaretur filius dei, tamen fere semper vocatus est filius hominis, post resurrectionem vero filius dei vocatur. Et secundum quod ipse differentius nomen habet est [præ illis, nō post illos. Nam & si angeli aliquādo vocantur filij dei, hoc nomen significat illos à deo creatos esse, non eandem substantiam haben-
I do cum deo, sed potius quod sunt sola dei voluntate facti. In Christo autem significat illum esse naturaliter à patre genitū, & eiusdem cū patre substantiæ, & humanitatem eius personaliter vnitam eidem vnigenito dei. Propter quod & ipsa humanitas appellationē filij dei meruit & ita nomē istud quod est filius, est in Christo differentius & longe dissimilius quàm in angelis, & longe præ illis. Vel præ illis habet Christus nomen, quia honorificētior quàm illi factus est quando surrexit & ascendit. Et verè præ illis nomen habet. Nam [cui angelorum dixit] deus, quod Christo dixit? Nec maiori angelorum dixit hoc aliquando, id est, nec in creatione, nec postquam cōfirmati sunt in supernis. Scilicet nullus angelorum tā sublimis est, cui legatur deus aliquando dixisse quod Christo dixit [filius meus es tu] cōsubstantialis mihi, quia [ego hodie, id est, in die æternitatis, quę caret principio & fine, semperq; præsens habet sine præterito & futuro, [genui te] ex substantia mea. Genui te, dixit & non gigno te, ne imperfectus videretur esse filius, & ne contra prophetam deus recēs esse putaretur idem vnigenitus: Si enim dixisset, hodie K
gigno te, posset existimari hæc genitura hodie principium habuisse. Sed cùm dicit, genui, ostendit quòd hodie sit, sed non hodie cœperit. Ac per hoc nullum principium habuisse declaratur. Tamen si in Actibus Apostolorum verba Pauli con- Actu. 13.
sideremus, videbimus eum hanc sentētiam ad resurrectionem domini retulisse. dixit enim de patre, Resuscitans Iesum Christum, sicut in psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Iuxta hoc igitur Apostoli testimonium dixit ei pater in die resurrectionis, filius meus es tu, ego hodie genui te, vt illa resurrectio eius quā pater operatus est, intelligatur quædam generatio. Nam & nostra resurrectio vocatur regenera- Matth. 19.
tio, cùm dicitur, In regeneratione cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. & iterum de Luc. 20.
electis dicitur, quia in futuro seculo sunt filij dei, cùm sint filij resurrectionis. Christus ergo secundum humanitatem, qui dum esset mortalis, erat fi- L
lius hominis, in resurrectione vestiens immortalitatem, factus est filius dei, sic tamen, vt nō amitteret esse filius hominis, quia verus homo permāsit: sed gloriam quam humanitus nō habebat, accepit, & ita homo ille quem vnigenitus dei in sua persona susceperat, audiuit in resurrectione, Filius meus es tu, ego hodie genui te, quod nulli vnquā angelorum dictum est: quia nec propter aliquam promotionem quæ illis aliquādo facta est, dignus fuit aliquis illorum hoc audire. [Et rursum,] cui angelorum dictum est, quod de filio hominis ver- 2. Reg. 7.
bo dei personaliter vnito dixit, Ego qui verbi mei semper sum pater, [ero illi in patrem, id est, ero pater illi homini quem verbum meum assumet, [& ipse] homo [erit mihi in filium, id est, erit mihi filius? Nulli angelorum dictum est hoc, vel de nullo angelorum. Sed homo iste propter vnitatem personæ, verbi & carnis, factus est eiusdem patris filius cuius & verbum: quia & virgo, dei genitrix idcirco dicitur, quòd non solum hominem, sed & M
deum genuit. Caro enim communicat altioribus, sicut & diuinitas humilioribus.

Et cùm iterum introducit primogeni- Psalm. 96.
tum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum
omnes angeli dei. & ad angelos quidem di- Psal. 103.
cit: Qui facit angelos suos spiritus, & mi- Psal. 44.
nistros suos flammam ignis. Ad filium autem: Thronus tuus deus in seculum seculi, virga æquitatis virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea
vnxit te deus, deus tuus oleo exultationis Psal. 101.
præ participibus tuis. Et tu in principio domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent: & velut amictum mutabis eos,

&

A *& mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*

Ostenso per authoritates quoniam differentius nomen præ angelis Christus hæreditauit, ostendit per alias authoritates eum esse meliorem & præstantiorem angelis. Quasi dicat: Antequam filius dei homo fieret, promisit deus se eidem homini fore in patrem. [Et iterum cùm introducit in orbem terræ, id est, in hunc mundum [primogenitum] in multis fratribus, dicit de eo, vt adoretur ab omnibus sanctis angelis. Iterum introducit visibilem carne assumpta, qui antè inuisibilis in mundo erat. Quæ assumptio dicitur exitus à patre, & introductio in hæreditatem. Vel introducit, id est, intus vsque ad corda hominum ducit eum, vt cognoscatur ab eis, pro quorũ salute carnem induit. & in orbem terræ, id est, in reparationem humani generis vbique terrarum existentis.
B Qui filius secundum diuinitatem quidem, in qua fratres non habet, dicitur vnigenitus: sed secundũ humanitatem, in qua fratres habere dignatus est, appellatur primogenitus. In qua humanitate eum adorare monentur angeli, quia in diuinitate vt adorarent eum, non indigebant admonitione. & quia homo vnitus deo, adoratur ab angelis, patet quia longe melior est ipse quàm angeli. Hoc Deut. 32. autem testimoniũ in cantico Deuteronomij iuxta Septuaginta interpretes ita legitur: Lætamini cæli simul cum eo, & adorent eum omnes angeli dei. Vbi notandum quòd trãslatio Septuaginta interpretum authentica erat Hebræis, quibus scribebat Apostolus, vtpote Græcam & Hebræam linguam sciẽtibus. Quia ergo cæli lętantur cum homine quem dei filius assumpsit, & adorant eum omnes angeli dei manifestum est ex hoc, quantum ipse prælatus sit angelis: & etiam ex hoc quod sequitur, q͂a ad angelos dicit, qui facit angelos &c. Illud enim quod supra dictum est, refertur ad filium, ostendendo illum esse meliorem angelis: &
C istud quod subditur, refertur ad angelos, ostendẽdo eos inferiores illo cui seruiunt & ministrant. Et hoc est quod dicit scriptura, quod ad angelos quidem pertinet: [Qui] scilicet filius [facit angelos, id est, nuncios & legatos suæ voluntatis ad homines, [suos spiritus] cælestes. angelus enim nomen est officij, non naturæ. Nomen verò naturæ spiritus est. Nam sancti illi spiritus supernæ patrię semper quidem sunt spiritus, sed non semper angeli. Tunc enim solùmodo sunt angeli, cùm nunciant. Eos ergo quos semper Christus habet spiritus, quãdo vult, angelos facit, mittendo eos nunciare quod iusserit. [& flammam ignis, id est, Seraphin, qui ardentes interpretantur, quia igne diuini amoris toti sunt inflammati, & ante omnes alios sunt, facit [ministros suos,] vt ministrẽnt ei & seruiant. scilicet primos cælestium spiritũu facit sibi ministrare. [&] hoc [quidem ad angelos dictum est, id est, ad ostendendam subiectionẽ eorum: sed [ad filiũ] quod sequitur, id est, ad decla- Psalm. 44 randam eius excellentiam: O deus] fili, [tuus thronus, id est, tua sedes regia permanet [in seculũ seculi, id est, in æternum. Non enim posset deus habere sedem temporalem: Dominum vocat eum, D vt omnibus qui videbant eum esse hominem, diuinitas eius innotescat. Per thronum, id est, per sedem regiam designatur regnum eius. Qui thronus perseuerat in seculum seculi, quia regni eius non erit finis. & alibi dicitur, quia sedebit dominus rex in æternum. Per virgam quoq;, id est, sceptrum, insigne regnantis exprimitur. Quæ virga est, æquitatis sicut & per prophetã de ęo dictum est, Ecce in iustitia regnabit rex. Vel thronus intelligatur iudiciaria sedes, & per hanc ipsum iudicium. Qui thronus permanet in seculum seculi, quia nouissimum Christi iudicium semper stabit. Vnde ait, Ibunt hi in supplicium ęternum, illi autem in vitam æternam. Per virgam autem æquitatis, intelligi potest rectitudo sententiæ iudicij eius, quia percutiet reprobos. Hęc virga, fortitudo est in vindicta & æquitas rectissima. Vel certè [virga regni tui, id est, disciplina & regnũ, qua bonos regis & malos flagellas, est [virga ęquitatis, id est, regula directa & inflexibilis. Nec mirũ, quia [dilexisti iustitiam, id est, omne bonum non coactus habuisti, sed ex amore: & econtra odisti iniquitatem, id est, omne malum. Nam sicut Iohannes in epistola dicit, Omnis qui facit peccatũ, & iniquitatem facit, & peccatum est iniquitas. Non simul vtraque habuisti, id est, bonum & malum: sed vnũ ex amore tenuisti, & alterũ ex odio detestatus es. & [propterea, id est, vt bonum diligeres & malum odires, [vnxit te ô deus] fili [deus tuus] pater per se, nõ per ministros. In eo enim quod dicitur, vnxit te deus, deus tuus, sicut & in Hebręo & Gręco patet, primũ nomen dei vocatiuo casu intelligendum est, sequens nominatiuo. Vnxit te deus, deus tuus. Vnxit secundum hominẽ, quia deitas nullo indigebat. Deus enim qui vnctus est, homo factus erat: & ideo vnctus est deus, quia homo erat deus. Vnctus est [oleo, id est, spiritus sancti dono. Sed [prę participibus suis] vnctus est, quia omnes nos prius in peccato existimus, & postmodũ per vnctionem sancti spiritus sanctificamur. Ipse autem qui existens deus ante secula, per spiritum sanctũ in vtero virginis homo cõceptus est, in fine seculorum ibi ab eodem spiritu vnctus est, vbi conceptus. Nec antè conceptus & postmodum vnctus est, sed hoc ipsum de spiritu sancto & carne virginis concipi, à spiritu sancto vngi fuit. Non potuit apertius dici nomen Christi, quàm vt diceretur vnctus deus. Christus enim Græce, vnctus dicitur latine. & vnctus significat regem, vel sacerdotem. Vnctus est deus oleo, sed spirituali. Oleum enim visibile in signo est, oleum autem inuisibile in sacramento. [Oleo exultationis] vnctus est, id est, spiritus sancti gratia quæ conscientiam eius exhilarauit, faciens vt nullum omnino peccatum in ea vnquã esset, sed omnis omnino sanctitas. Et ideo præ participibus suis vnctus est, quia nullus sine peccato, nisi iste solus, nullusque tantum sanctitatis habere potest. Nam neq; boni aliquid habere quisquam

Lucæ. 1. Psalm. 28. Isaiæ. 32. Matth. 25. E 1. Iohan. 3. F

G quisquam valet, nisi ab isto acceperit. Quia enim omnes sancti ab eo accipiunt quicquid habēt, ideo participes eius dicuntur, sicut & in sequentibus epistolæ huius legimus, Participes enim Christi Infra.3. effecti sumus. Propter quod & ipse vocatur Christus, illi verò Christiani: in qua appellatione declaratur, quia ipse singulariter vnctus est maiori gra- Iohan.3. tia pręomnibus. Non enim ad mensuram dedit ei spiritum deus, sed totum spiritum sanctum ei largitus est: nobis verò dedit ad mensuram. Hæc dicta sunt ad filium, in quibus humanitatis eius excellentia demonstratur. Et iterum propheta insi- Psal.101. nuans æternitatem diuinitatis eius, ait ei: O [domine] fili, [tu fundasti terram in principio] mūdi, id est, nutu & dispositiōe tua immobilem sub- al. subsistere. sidere fecisti. In principio fundasti eā, quia tu iam eras ante omne principium, & in principio dedisti esse creaturis. [Et cæli sunt opera manuū tuarum,] quia manibus tuis, id est, virtute iussionis H tuæ operatus es cælos. [Ipsi] qui tam durabiles sunt, [peribunt in die iudicij. Non tamen hoc intelligitur de superioribus cælis, sed de nouissimis, qui sunt propinqui terræ, & in quibus aues volitant. Qui secundum quantitatem & spatia aeris huius peribunt igne iudicij occupante tantā aeris capacitatem, quātam occupauit aqua diluuij. Ipsi peribunt ab ea quam habent specie, vt in meliorē mutentur. [Tu autē permanebis,] quia sicut ante omnia permanebas incommutabilis in æternitate tua, sic & postquam illi perierint, permanebis semper, id est, æternaliter. [& omnes] illi cęli aerij [veterascent vt vestimentum, id est, longæuitate paulatim deteriores fient. Quod nos quotidie cernimus impleri ipsa iam æris immutatione & terræ sterilitate. Nam & de terra similiter hoc intelligitur. [Et velut amictum mutabis eos.] Amictui comparātur cæli, quia terram operiunt & circundant: Sicut amictū mutabis eos, id est, tam facilè, I sicut amictus extenditur & plicatur. Ita ergo peribunt cæli & terra, vt mutentur, non vt omnino desinant esse: quia ab ea quam nunc habent specie, tergentur per ignem, & tamen in sua semper natura manebunt. Creaturæ quidem [mutabuntur,] sed tu immutabilis permanes, iuxta quod alibi dixisti: Ego dominus & non mutor. &, Ego Mala.3. sum qui sum. [Tu] semper [idem ipse es] æquali- Exod.3. ter incommutabilis, [& anni tui non deficient, id est, æternitas tua. anni nostri quotidie deficiunt, nec stant omnino. Sed anni tui nō deficiunt, quia semper stant: & quia stant, ipsi anni qui stant, vnus annus est, & ipse vnus annus qui stat, vnus dies est. Quia ipse vnus dies, nec ortum habet, nec occasum, sed semper stat & lucet. Hi sunt anni qui non deficiunt, sed permanēt. His itaque dictis euidenter ostenditur dei filius æternaliter incōmutabilis in sua deitate, sine initio & fine permanere, & omnium creator esse, ac per hoc fides eius ad æternam salutem optime sufficere. In psalmo possunt hæc prophetica verba mysticè tractari, sed in hoc loco iuxta literam melius intelliguntur: quia tunc in eis manifestius æternitas & potētia filij, quàm nunc Apostolus studet ostendere, declaratur. Nam K ad filij personam, non ad patris in hac epistola dicitur: Tu in principio domine terrā fundasti &c. licet in Psalmo & ad patrem cōuenienter ista dicantur, vel potius ad totam trinitatem. Sed nunc Apostolus excellētiam solius filij propheticis testimoniis intendit ostendere, qui Iudæis propter assumptionem carnis minor videbatur. Vnde & adhuc subiungit:

Ad quem autem angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis quoadusque Psal.109. *ponam inimicos tuos scabellum pedū tuorum? Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis.*

Item de gloria humanitatis eius loquitur, ostēdens eum angelis multò digniorem. Quasi dicat: L Non solum per supradicta maior angelis esse declaratur, sed etiam per hoc, quia [ad quem angelorum] quantæcunque excellentiæ fuisset, [aliquando, id est, in aliquo statu eorū vel ante ruinam superborum, vel post confirmationem humiliū, [dixit] pater quod Christo dixisse legitur, scilicet, [Sede à dextris meis?] Nam de excellentissimis Isaie.6. angelis scriptum est, quia Seraphin stabant in cir- Apoc.7. cuitu eius. Seraphin stant vt ministri, filius sedet vt dominus. Seraphin in circuitu, filius ad dexteram. Nam victori Christo pater in die ascensionis eius obtulit consessum suum, dicēs: Sede à dextris meis, id est, quiesce & regna in potioribus meis, & hoc, donec [ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, id est, prorsus subiiciam tibi. Per pedes stabilitas æterna designatur, vbi quasi vestigiis, positis virtute omnipotētiæ cōsistit, vel certè humanitas eius, & his pedibus ei⁹ quotidie subiiciuntur inimici, vel per spontaneam conuersionē, 1.Cor.5. vel per iustam damnationem. Cùm autem omnes M subiecti fuerint, id est, in fine seculi, tunc patebit Locus obscurus. omnibus, quia ipse perenniter sedebit ad dexterā patris. & ideo nunc necesse fuit dicere, quòd ipse ibi sessurus sit post diem iudicij, sed tantum vsque ad illum diem propter eos qui adhuc eum ibi sedere non credunt. hoc nulli angelorū dictum est, scilicet, Sede à dextris meis, quia non est ministri sedere ad dexteram illius cuius minister est, sed filij est sedere ad dexteram patris. Nam omnes angeli sunt eius ministri, & hoc interrogatiuè quasi per increpationem dicitur. [Nónne omnes] angeli tam magni quàm parui, [sunt spiritus administratorij, id est, ad ministrandum apti, vt vnusquisque deo ministret ex officio suo? administratorij sunt, id est, ministrandi officium habent. & quia possent officium habere ministrandi, & non ministrarēt, vt dapifer regis dicitur eius minister, etiam si nō ministret, subditur: [missi in ministerium,] subaudi actualiter explendum, hoc est, & ministrandi officium habent, & ministrant, ministrando scilicet seruiunt, & id faciunt nō propter se, sed propter homines, quibus licet minoribus

imperio

A imperio Christi seruiunt, propter eos in bonis operibus adiuuãdos & à malignis spiritibus defendendos: [qui capient hæreditatẽ salutis, id est, cõsequentur hæreditatem patriæ cælestis, vbi perpetuam animæ corporisque salutem habebunt. Mittuntur itaque propter nos huc angeli, vel à domino, vel à maioribus angelis. Ex minorib⁹ enim angelorum agminibus foris ad explendum ministerium immittuntur, id est, ad humana solatia vel angeli vel archangeli veniunt. Nam sublimiora agmina ab intimis nunquam recedunt, quoniã ea quæ præeminent, vsum exterioris ministerij non
Dan. 7. habent. Vnde Daniel ait, Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia adsistebãt ei. Aliud enim est ministrare, aliud adsistere. Nam ministrãt deo, qui ad nos nunciando exeunt: adsistunt verò qui sic cõtemplatione intima perfruũtur, vt ad explenda foras opera non mittantur. De minoribus ergo intelligendũ est, quòd sint in mi-
B nisterium missi propter homines qui hæreditatẽ salutis percipient. Nusquam enim legimus dominationes vel thronos in ministeriũ mitti. Qui tamen dici possunt administratorij spiritus, quia & intus ministrant deo, dum diuinas scientias ab eo susceptas inferioribus tradunt, & ad supernã eos contemplationem adducunt. Sed & illi qui foras exeunt, semper ei assistunt: quia & cùm ad nos veniunt, sic exterius implent ministerium, vt tamen nunquam desint interius per contemplationem. Vnde saluator de paruulis, id est, humilibus ait, quia angeli eorũ in cælis semper vident faciẽ pa-
Matth. 18. tris mei. & mittuntur igitur, & assistunt: quia etsi circunscriptus sit angelicus spiritus, summus tamen spiritus ipse qui deus est, circunscriptus non est. Angeli itaq; & missi ante ipsum sunt, q̃a quolibet missi veniant, intra ipsum currunt.

CAPVT. II.

C *PRopterea abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus, si tãtam neglexerimus salutem? Quæ cùm initium accepisset enarrari per dominum, ab eis qui audiere, in nos confirmata est, contestante deo signis & portentis & variis virtutibus & spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem.*

Hucusque multis authoritatibus demonstrauit filium esse meliorem angelis: & nunc consequenter asserit, quòd verba eius magis sint obseruanda quàm angelorum. Loquutus fuerat deus in prophetis, loquutus fuerat & in angelis, sed nouissimè loquut⁹ est nobis in filio. Et [propterea] quoniã ille tãtò dignior est eis, [oportet nos ea quæ] D ab ipso audiuimus, [obseruare] & opere cõplere [abundantius,] quàm illa quæ à prophetis vel ab angelis qui ministri legis fuerunt, audieramus. Abundantius, id est, largius & studiosius seruare debemus verba quæ loquutus est deus in Christo, q̃ seruauimus ea quæ loquutus est in angelis, id est, præcepta euãgelij quàm legis. Ea enim quæ deus refertur dixisse Moysi, certũ est angelos esse loquutos. Sed dicit aliquis: Cur ergo scriptum est, Dixit dominus ad Moysen, & nõ potius, Dixit angelus Actuum. 7
ad Moysen? Quia cùm verba iudicis præco pronunciat, nõ scribitur in gestis, ille præco dixit, sed ille iudex. Loquuti sunt itaque angeli verba legis. Sed magis obseruare nos oportet verba euãgelij, quæ loquutus est Christus, [ne fortè pereffluam⁹, id est, puniamur. fluimus enim, quia sicut fluuius in defluxu & mutabilitate sumus, de infantia ad pueritiã, de pueritia ad iuuentutem, de iuuentute ad senectutẽ, & inde ad decrepitã ætatem. Effluimus verò, cùm in morte anima & corpore dissol- E
uimur. Effluimus, id est, extra fluimus, cùm animã exhalamus: pereffluim⁹, si à vero dei esse perpetualiter separati per varia tormenta sine fine deficimus: & ne hoc nobis cõtingat, obseruemus verba Christi saltem timore pœnæ, si necdum regnat in nobis amor iustitiæ. Vel fluimus per pœnas mortalis naturæ, effluimus peccatũ addendo, pereffluimus in ęterna dãnatione. Vel ita: Fluere, est mori, effluere pati pœnas siue in hoc seculo, siue in futuro: pereffluere acriora tormẽta perpetualiter pati. & hæc cauẽda nobis sunt. Sed & moraliter pereffluere est ab intima intẽtione appetitus interiorũ & æternorum, penitus extra fluere, cogitando & appetendo sola exteriora & temporalia, quod eis accidit, quorũ mentes gratia dei prorsus deserit: & qui verba Christi custodire negligunt, merito suæ peruersitatis deseruntur à spiritu sancto, vt cõcupiscentias suas sequãtur & pereant. Vnde mox de pœna futuræ damnationis eorũ, cõparatione vindictarũ, quæ præuaricatoribus legis quondam in- F
ferebantur, terribiliter subditur: [Si enim qui per angelos dictus est sermo &c. Nã si illi puniti sunt, qui verba angelorũ contempsere, quanto grauius punientur, qui verba Christi contemnunt? A minori probatur hoc. Vel secũdum priorem sensum ita continuatur: Reuera pereffluemus in tormẽtis, nisi ea quæ dicta sunt nobis à filio, seruauerimus. Nam quomodo effugiemus pœnas æternæ vltionis, si tantam salutem nouæ gratiæ neglexerimus, cùm nec illi effugerint, qui legem veterem neglexere? & hoc est: Si sermo dei qui dictus est Moysi per angelos, id est, per officium angelorũ, [factus est firmus, id est, ratus & stabilis & in minis & in promissis, quia & quicquid minata est lex & quicquid promisit, cõpletum est: [& si omnis pręuaricatio & inobedientia &c. Præuaricatio est vetita facere, inobedientia verò iussa non facere. Et non solùm omnis præuaricator qui multorũ reus erat, sed & omnis pręuaricatio, id est, omnis culpa trãsgressionis, vt ꝓ singulis vltio fieret, & omnis culpa

G pa inobedientiæ, quæ legis præcepta facere contempsit, [accepit] retributionem factorum suorum, retributionem dico [mercedis, id est, meriti [iustam, id est, parem, non pro leui culpa magnã, nec pro magna leuem, sed iustè modificatã, vt oculum pro oculo, dentem pro dente. Melius positum est præuaricatio & inobediẽtia, quàm si poneretur, præuaricator & inobediens: quia per hoc (vt diximus) ostẽditur pœna illata fuisse pro vnaquaque transgressione & inobedientia. Nam prẹuaricator non solum de vno, sed etiã de multis dicitur: & si hìc posit⁹ esset præuaricator, posset intelligi qđ non pro vna, sed pro multis culpis quis puniretur. Si (inquam) sermo angelorum tam firmus factus est, vt tanta necessitate cogerentur nostri maiores illum operibus adimplere, quoniã si quis aliter fecisset, nõ poterat euadere, [quomodo nos] debitã vltionem [effugiemus,] si nunc neglexerimus tantam salutem, id est, æternã beatitudinem, quæ nobis offertur in obseruatione mandatorum noui testamenti? Nullo modo pœnas effugiemus, si hanc inæstimabilem salutem paruipendamus. Non enim tanta salus fuit in veteri testamento, quanta est hẹc quã filius nobis attulit. Illa temporalis fuit, hæc est perpetua. Illa terrenas diuitias, hæc cælestes promisit. Illa victoriã de carneis hostibus, hæc concessit de spiritualibus. Illa temporalem feliciter vitã, hẹc tribuit æternaliter beatã. Ideoq; saltem non negligẽda, quod est minus quàm prẹuaricari. Grauior enim vindicta sumetur de his qui salutem istam neglexerint, quàm sumpta est de illis, qui sermonẽ angelorũ præuaricabantur. ibi enim sermo, hic autẽ salus: quia ibi tantũ litera iubẽs, hic verò spiritus adiuuãs. Quia verò Iudæi possent respõdere, Non sequitur, quod si illi puniti sunt, qui legẽ per angelos datam præuaricabantur, nos quoq; puniamur, si negligamus ea quæ dicta sunt à filio dei: quia ipsi videre angelos & audiere, nos verò filiũ nec vidimus, nec audiuimus, ideo subiungit: Quæ salus in nos cõfirmata est ab eis qui audiere. ac si dicat: Nõ idcirco pœnam euadetis, quod eum fortassè prẹsentem in carne nõ audistis, quia audistis eos qui ab ipso audiere. & hoc est: [Quæ] salus & vita perennis electorum, [cùm per dominũ] Iesum [accepisset initium] non constitutionis, quia ab æterno est, sed enarrationis, quia vnigenitus filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit. [ab eis, id est, ab apostolis, qui ab ei⁹ ore [audiere, cõfirmata est, id est, valida affirmatiõe prædicata est, transiẽs in nos, id est, ad sedem & intelligentiã animæ nostræ perueniens. Cõfirmata est in nos ab eis qui audiere, nõ in fine tantum dominicæ prædicationis, sed à principio, cùm illa salus cœpisset [enarrari, id est, euidẽter & manifestè enarrari per dominũ, non figuris inuolui, sicut anteà per prophetas. Confirmata est (inq̃) ab eis [deo cõtestante, id est, cum eis testãte quicquid illi dicebant, & quomodo cõtestabatur deus, id est, testimoniũ & certitudinem dabat prædicationi eorũ, [signis, id est, minoribus miraculis, vt erectione claudi, [& portẽtis, id est, maioribus & stupendis mirabilibus, vt sanatione omniũ infirmitatũ per vmbrã Petri. vel signa erant, quia aliud signabant, vt erectio eiusdem claudi erectionem claudicantis populi Iudæorum: & portenta, quia aliud portendebãt, vt sanatio infirmitatũ sub vmbra Petri, sanationẽ omniũ spiritualium languorum animæ nostrẹ in prẹsenti ecclesia, quẹ per vmbram Petri figuratur, sicut superna Ierusalem per corpus eius. Talibus signis & portentis contestabatur deus vera esse quẹ docebãt apostoli, [& variis virtutibus] aliorũ miraculorum, quæ non ita erant mystica. Vel variis animæ virtutibus, id est, charitate, humilitate, castitate & cæteris huiusmodi, quas deus in eorũ moribus relucere faciebat, vt eorum vita prædicationi cõcordaret, quatenus humilitatem docentes, humiles essent: largitatem prẹdicantes, largi essent, quibus nimirum virtutibus contestabatur deus veram esse doctrinam eorum. [&] etiã [spiritus sancti distributionibus, id est, donis spiritus sancti diuerso modo datis, vt ille haberet genera linguarum, iste interpretationem sermonũ, alius prophetiã & alij alia. Distributionibus dico, factis nõ secundum meritum, sed [secũdum suam voluntatẽ, id est, secundũ placitum suæ misericordiæ. Secundum voluntatẽ eiusdem spiritus, quia ipse est diuidens singulis prout vult. Vel secundum voluntatem dei patris, quia vna voluntas est indiuiduæ trinitatis.

Exod.21. Leuit.24. Deut.19. — H — I — Iohan.1. — K — Act.3.14. Actuum.5. — L — 1.Cor.12.

Non enim angelis subiecit deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Testatus est autem in quodam loco quis, dicens: Quid est homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniã visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuũ tuarũ. Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quod ei omnia subiecit, nihil dimisit nõ subiectũ ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Eum autẽ qui modico q̃ angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionẽ mortis gloria & honore coronatum, vt gratia dei pro omnibus gustaret mortem.

Psal.18. — 1.Cor.15. — M — Philip.3.

Dixit superius, quia oportet nos ea quẹ à Christo audiuimus, obseruare abundantius quàm obseruauimus illa, quẹ audieramus ab angelis, id est, carnales cẹremonias, & nunc declarat cur abundãtius, quia videlicet nõ angelis, sed Christo data est potestas iudicandi nos in futuro seculo & regnare super omnia. [Nõ enim angelis,] sed Christo [subiecit deus] pater [orbẽ terræ futurũ, id est, qui futurus est post diem iudicij, quando erit cælũ nouum & terra noua, [de quo] orbe tunc futuro nunc [loquimur,] nõ de eo quem nunc cernimus. Iste enim ex parte recusat adhuc subiici Christo, ille autẽ omnino subiicietur ei. Non angelis tunc

subiectus

A ſubiectus eſt orbis terræ, ſed potius Chriſto: quia ſic aſſeruit in pſalmo propheta, cuius nomẽ vobis reticeo, non abſcõdentis affectu, ſed quia vos memoriter pſalmos retinetis, & à rege Dauid cõpoſitos ſcitis. Hoc [teſtatus eſt quis] prophetarũ, qui pro habita excellentia ſine proprio nomine intelligitur, & ex ſola authoritate cognoſcitur, & teſtatus eſt [in loco] ſcripturæ [quodam, id eſt, egregio & notabili, vt & per teſtem & per locũ pateat ſine ambiguitate verũ eſſe quod dixit. Teſtat⁹ eſt [dicens,] quid eſt homo &c. Omnis filius hominis, homo eſt: ſed nõ omnis homo, filius hominis. Adã quippè homo, ſed nõ filius hominis. Homo igitur hoc loco, terrenus eſt: filius autẽ hominis, cæleſtis: & ille longè ſeiũctus deo, hic autẽ præſens deo: & propterea illius memor eſt tanq̃ longe poſiti, hũc verò viſitat, quẽ præſens illuſtrat vultu ſuo, de quo propter infirmitatẽ carnis & humilitatem paſſionis rectè dicitur, Minuiſti eum paulominus ab angelis: & propter clarificationẽ, qua reſuſcitatus eſt
B & in cælum eleuatus, gloria & honore coronaſti eum &c. Quod ergo dicitur, Quid eſt homo, cũ deſpectu legendum eſt. O (inquit) domine de⁹ pater, [quid eſt homo,] quaſi fragilis, deſpectus, peccator, [quod memor es eius,] quando peccata dimittis, [aut] quid eſt, id eſt, quantæ dignitatis & excellentiæ [filius hominis, id eſt, Chriſtus, qui nõ ex duobus parẽtibus, ſed ex ſola virgine natus eſt, [quoniã viſitas eum,] reſuſcitãs de ſepulchro? Ibi es memor, patriarchis de cælo miſert⁹: hic viſitas, quia verbũ caro factũ eſt. Vel totus verſus de Chriſto poteſt legi & admiratiuè dici: Quid, id eſt, q̃ magnũ & q̃ mirabile eſt mediator dei & hominũ homo Ieſus Chriſtus, quod memor es eius, id eſt, quia licet in terris cõuerſetur, tu tamen non obliuiſceris eius aliquãdo vt peccet, ſed ſemper es memor eius, faciens vt ſemper ſit immunis ab omni peccato, & plenus omni ſanctitate: aut quid eſt, id eſt, q̃ glorioſum eſt filius hominis, id eſt, idẽ Chriſtus, homo ex homine matre natus, quia per hoc
C quaſi infirmum viſitas eum reſuſcitando. Omnes enim alij ſunt filij hominũ, quia originem habent ex coniunctione duorũ: ſed Chriſtus filius eſt (vt diximus) ſolius hominis, quia ſine carnali patre natus eſt de virgine, & ideo magnũ quid & incõparabile eſt ipſe apud deum. Quia viſitas (inquit) eum ſicut medicus in infirmitate eius, & omnem languorem mortalitatis & paſſibilitatis atq; corruptionis per reſurrectionẽ expellis ab eo. Et indigebat viſitatione, quia [minuiſti eũ.] Erat enim & eſt ſemper cõſubſtantialis & coæternus tibi, ſed minuiſti eum, dum exinaniẽs ſeipſum, formã ſerui
Philip.2. acciperet. Minus angelis, quia mortalis factus eſt: paulò, quia ſine peccato. Nam minor angelis fuit ꝓpter humilitatẽ carnalis generationis atq; paſſionis, nõ propter naturã humanitatis. Natura enim humanæ mentis, quæ ad imaginem dei facta eſt, ſi peccato careat, par eſt angelis. Chriſtus ergo corpore, non mente fuit minor angelis, & corpore mortali atq; paſſibili. Cùm dicitur, [paulo minus ab angelis,] illud ab, notat non eſſe intelligẽdum ita minorem, vt angeli aliquo modo habeãt D
illam naturã, qua dicitur minor: ſed ex toto ab eis eſſe remotam innuit. Iſta nõ valent ad hoc oſtendendum, quod ei ſubiecta ſunt omnia: ſed potius oſtenduntur quidam gradus & merita, quibus ipſe ad hoc peruenit, vt ei ſubderentur omnia, vt per hæc quæ iam cõpleta ſunt, credamus & illa fore cõplenda, quæ necdum ſunt cõpleta. Minuiſti (inquam) eum, id eſt, minus minuiſti maiori, hoc eſt, hominem coniunxiſti verbo in vnitate perſonæ, [&] poſt expletam paſſionis obedientiã [coronaſti, id eſt, circundediſti [eum] ad modum coronæ, quæ totũ caput circundat, [gloria] quantũ ad animam, vt omnes internæ vires eius glorificarẽtur: [& honore,] quantũ ad corp⁹, vt eſſet immortale & lucidiſſimũ. Tres enim ſunt vires in anima, id eſt, ratio, ſenſificatio, vegetatio. Secũdum rationẽ nihil recepit in reſurrectione, quia neq; ſapientiã ampliorem, neq; dilectionẽ dei & proximi vehementiorẽ. Sed ſecundũ vegetabilitatẽ & ſenſifica-
tionem recepit, quoniã anima ſuũ corpus per reſurrectionẽ ita vegetauit, vt ſubiici nõ poſſet vlli corruptioni: & ſic etiã ſenſificauit, ſic omnes ſenſus corporis vigere fecit, vt nullo modo poſſet detineri, vel aliquid moleſtiæ pati. Quod videlicet corpus ita tunc factũ eſt pulchrũ, vt pulchrius fieri non poſſet & ſecundũ decorẽ coloris, & ſecũdum aptitudinẽ corporis ipſius. Vel in reſurrectione & aſcẽſione coronatus eſt gloria, in ſimilitudine triumphatoris & honore in cõſeſſu patris. vel gloria, id eſt, claritate immortalitatis, & honore, qđ ſibi flectitur omne genu. [&] etiam [cõſtituiſti, id eſt, ſtabiliter [eum] poſuiſti, vt ibi regnet perenniter [ſuper opera manuũ tuarũ; id eſt, ſuper angelos & homines, quos ambabus feciſſe manibus diceris, quia digniores ſunt cæteris creaturis. Nec ſolummodo ſuper angelos & homines eum poſuiſti, ſed etiam ſuper omnia: quoniam [omnia] quæ ſunt in cælo & in terra & in inferno & in vniuerſitate totius creaturæ, ita [ſubieciſti] ei, vt ſint [ſub pedibus eius, id eſt, vt nullo ſibi modo poſſint æquiparari, ſed infra ſubiaceãt vt adorẽt eum. Quia igi- F
tur omnia pater ei ſubiecit & non angelis, ideo abundantius oportet nos ea ſeruare, quę ab illo audiuimus, q̃ ſeruauimus quæ ab angelis audieram⁹ in lege. Per hoc omnia quæ dicta ſunt, oſtẽdit ipſe ad ſalutẽ ſufficere ſine carnalibus obſeruantiis. Et ſi non amore præcepta eius ſeruamus, ſaltem terrore iudicij ſeruemus ea, quoniã omnia ſubiecta ſunt ei, vel poſt modicum ſubiecta erunt. Præteritum enim pro futuro poſuit propheta. Omnia ſubiecit ei pater. Dum dicit omnia, nec terrena excipit, nec cæleſtia. Nam [in eo quod ei ſubiecit omnia, nihil dimiſit nõ ſubiectum ei] in vniuerſitate creaturarum, hac enim intẽtione protulit vates iſtam vniuerſalem ſententiã, vt nullam facere vellet exceptionem, ſed vel voluntariam, vel neceſſariã ſubiectionem omniũ demonſtraret. Dixit ꝓpheta quod pater illi ſubiecerit omnia. Sed nos [nũc, id eſt, in hoc tẽpore [necdũ videmus omnia ſubiecta ei,] quia necdũ cõpleta eſt tota hæc pro-

G phetia, licet maior pars eius sit iam completa. hic enim voluntariam tantùm subiectionem credentium in eum videmus, sed in futuro videbim⁹ inuitam deiectionem superborũ. Quotidie nanque subiiciuntur aliqui, sed non omnes donec in iudicio: & quod omnia sint illi subiicienda, constat ex eo quod cætera prophetiæ verba iam sunt adimpleta. Nam adhuc nõ videmus omnia illi subiecta, sed tamen iam videmus, id est, ita patenter intelligimus, ac si corporeis oculis viderem⁹ eum, videlicet magnũ & denotabilem in diuinitatis natura, [qui minorat⁹ est modico quàm angeli, id est, qui factus est parum minor angelis, [propter passionẽ mortis,] quia pati & mori potuit, qđ beati angeli non possunt. Eum, inquã, qui talis factus est, scilicet [Iesum, id est, saluatorem qui sine carnalibus obseruantiis saluare potest, [videmus] oculis fidei [coronatũ gloria & honore] secundum animã & H corpus, qui coronat⁹ est propter passionẽ mortis, id est, quia vsque ad mortẽ fuit obediẽs patri. Hic iam incipit Apostolus ostendere, nõ pro potentia tantũ vel vltione verba Christi audienda esse, sed poti⁹ pro dilectione, qua dilexit nos vt pro nobis moreretur. Dico quia minoratus est, & hoc ideo, [vt gustaret mortẽ, id est, horariam & non longã, quasi aliquid gustãdo trãsiret pro omnibus ad vitam prædestinatis. vel pro omnibus, quia precium sanguinis eius sufficit omnibus. Et hoc factum est [gratia, id est, gratuito munere [dei,] quia homo nõ meruit. vel ipse Christus est gratia dei, qui pro salute omniũ mortem gustauit, quia non debebatur nobis, vt filius dei moreretur pro nobis. Qui mortuus est pro omnibus: quia etsi omnes nõ credunt, ipse tamen quod suum est fecit.

Decebat enim eum, propter quẽ omnia & per quẽ omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorẽ salutis eorũ per paßionem consummare. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes.
I *propter quam causam nõ confunditur fratres eos vocare, dicens: Nũciabo nomen tuũ*
Psalm.21. *fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo*
Psalm.17. Isaiæ.8. *te. & iterũ, Ego ero fidens in eum. & iterum, Ecce ego & pueri mei, quos dedit*
Osee.13. *mihi deus. Quia ergo pueri communica-*
1.Cor.15. *uerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdẽ, vt per mortẽ destrueret eũ, qui habebat mortis imperiũ, id est, diabolum, vt liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti.*

Christus est gratia dei, id est, gratuita donatio eius, quia gratis eum dedit nobis, nullo id promerente. Dedit eum nobis, vt breui haustu mortẽ gustaret pro nobis. Nam hoc facere decebat deũ patrem, quia nihil in hoc fecit quod esset contra honorem suũ, sed potius hoc illum decuit, vt per filium suum maiorẽ subueniret minoribus. Et hoc K est, quia [decebat eum, id est, patrẽ, [propter quẽ] glorificandũ sunt [omnia,] & propter cuius summum esse, habẽt omnia inferius esse, [& per quẽ] sunt [omnia,] quoniam per ipsum constructio & perseuerantia est omnibus impertita: [qui] iam prædestinatione, quanuis nondum re, [adduxerat in gloriam] supernæ beatitudinis [multos filios] adoptiuos: eum (inquã) decebat [consummare, id est, simul omniũ summũ facere, id est, super omnia sublimare [per passionẽ] & resurrectionẽ, [authorem salutis eorũ, id est, filium suũ, qui est author salutis omniũ adoptiuorũ, quia nemo salutẽ habet nisi per ipsum. Et ideo conueniens fuit, vt pater eum morti traderet pro salute omniũ. Vel secundũ alios codices, dicamus quia decebat per passionẽ consummari eum, id est, Christum, propter quem laudandum & per quem creatæ sunt omnia, qui L multos filios, id est, sibi fratres adoptatos iam prędestinando, adduxerat in gloriã: qui fecit quæ futura sunt, vt propheta testatur, eum dico, authorẽ salutis eorũ, qui nisi pateretur, nõ esset eis author salutis: & ita falsa esset prædestinatio de adducendis ipsis, nec in his quæ propter eum glorificandũ facta sunt, glorificaretur, sed frustra essent facta omnia, cùm homo cui cætera seruiũt, perdit⁹ esset. Decuit ergo eum passione cõsummari. Videretur enim indecens quòd author salutis pateretur. Sed nõ dedecet, quia ex deo pẽdet: & ei est subditus, vt alij homines, & ideo conuenit pati. [Nam] ipse Christus, [qui] sanguine suo [sanctificat] prædestinatos, [&] illi [qui] per eũ [sanctificãtur, [omnes] sunt [ex vno] patre deo, qui est vnus & singularis, cui nemo adæquatur, id est, ex eo omnes pendent, & omne bonũ suũ ab eo habẽt. Sed Christus ex eo vt proprius filius, cæteri vt adoptiui. & quia ille tantus & tantæ potentiæ est, vt possit alios sanctificare, & alij adeò sunt infirmi, vt indigeãt sanctificatione, ideo potius illum q̃ alium fratrẽ oportuit subire passionẽ. Omnes sunt ex vno, [ꝓpter M quã causam,] scilicet quia vtriq; eundem patrẽ habent, [nõ confunditur, id est, nõ erubescit [vocare eos fratres,] Confundi enim accipitur pro erubescere, quia cũ quis erubescit, simul funduntur humores in facie. Cùm dicit, non cõfunditur fratres vocare, ostẽdit nõ eius naturæ esse fraternitatẽ nostrã, sed misericordiæ secundũ eius diuinitatem: & qđ nos fratres vocet, probat authoritate prophetica, ne putetur nouũ, [dicẽs: Nunciabo post resur Psalm.21. rectionẽ meã in toto orbe [fratribus meis,] quos mihi adoptabis, [nomẽ tuũ] qđ est pater, vt cognoscãt te patrẽ, qui eos paterno affectu ad hæreditatẽ supernæ beatitudinis vt filios vocas. Vel nomen tuũ, qđ est deus, id est, famã & gloriã deitatis tuæ, vt cognoscant omnipotentiã tuam, & te creatorẽ suum esse sciant. Et etiam ego existens [in medio ecclesiæ,] quasi columna, vt super me omnes conuocati ad fidem vndique incitantur, & me sustentatorem habeãt, [laudabo te, id est, faciã te laudari, accendẽs omnes de circuitu ad tuam laudationem.

A nem.vel in medio ecclesiæ, vt omnibus communiter adsim & cõsulam atque subueniam. Siue in medio, id est, in corde fideliũ laudabo te. [& iterum, id est, si hęc nõ sufficit vobis authoritas, iterum alibi (hoc est, in Isaia) dicit, quod ad idem cõfirmandum valet, videlicet quia ipse & qui sanctificantur, ex vno sunt: [Ego, inquit, ero] vt homo [fidens in eum] scilicet in patrem. Id est, homo fiam, & non in meis viribus confidam, sed ero fidens in eum, id est, non in me remanebit fidutia mea, sed tota transibit in eum, quia ex ipso mihi omne bonum, sicut & aliis hominibus. Dum dicit quòd confidat in eum, manifestè declarat quia ex eo est, & eius auxilio indiget. Et cùm se ex eo esse & pẽdere manifestet, ipse qui maior est, apertè docet illos longè inferiores se, & non in hominibus, sed in deo fidutiam debere ponere. [& iterum, id est, iterato dicit ipse apud Isaiam, quod ostendit eum & cæteros fideles ex vno esse. [Ecce, B inquit, id est, in aperto sumus ad præbẽdum exẽpla bene agendi cæteris hominibus, [ego] qui me dignatus sum sic humiliare, [& pueri mei, id est, qui per me puri facti sunt à criminibus, quos ex me tamen nõ habeo, sed deus pater eos mihi gratuita sua voluntate dedit, vnde patet quòd ex eo sumus ego & illi: & ideo iure recipitur & honoratur à nobis iste, qui cùm sit author salutis nostræ, sic se humiliat, vt fratrem nostrum se tam in prophetis quàm in euãgelio vocet. Nam & ipse iuxta humanitatẽ & omnes sancti ex vno genere sunt, & ex vno deo. [Ergo quia pueri, id est, quos humiles & à vitiis puros facere volebat, [cõmunicauerunt carni & sanguini, id est, cõmuniter habuere omnes carnem & sanguinem, id est, erãt homines corruptibiles ex corpore & anima, quæ nunc per sanguinẽ intelligitur, propter hanc rationabilem causam [& ipse] quoque qui tantus erat in diuinitate, [participauit eisdẽ, id est, carne & sanguine. & hoc similiter vt pueri eius qui sanctificãdi erãt, quia similiter mortalem & passibilem naturã hu- C manitatis accepit. Ecce quomodo veraciter nobis frater dignatus est fieri. Sanguis hoc loco pro anima positus est, quia sedes animæ, sanguis dicitur esse, testante Moyse, quoniã anima carnis in sanguine est. & quia sanguis domini redẽptio est humani generis, & ipse carnẽ suã obtulit pro nobis in ara crucis atq; sanguinem fudit, designatum est quod integrũ hominẽ redemerit, id est, corpus & animam fidelium suorũ ab originali culpa liberauerit. Quod etiã in sacramento corporis & sanguinis sui designare voluit, qui sine carnalib9 obseruãtiis hoc solum sacrificiũ nostræ redemptioni prorsus suffecit. Et ideo dicitur, cõmunicauerunt, id est, communem naturam habuere ipse & pueri eius, quoniã illam naturam quæ cõmunis in hominibus fuit, assumpsit, vt omnes cõmuniter redimeret, quorum naturæ ipse cõmunicare dignatus est. Quę tamen redemptio solis pueris eius ad vitam prædestinatis proficit, qui puritatẽ mundæ conuersationis custodiunt, & quia ipse & pueri eius ex vno genere sunt, vel ex vno deo, atq; pueri

Psal.17. Isaie.8. Leui.17.

omnes cõmuniter habuere carnem & sanguinẽ; D ergo & ipse carnis & sanguinis particeps fact9 est similiter, quia eodem modo fragilem naturã habuit vt illi, præter peccatum; & ideo talem assumpsit naturam, vt eam morti daret pro illis, & moriens diabolum occideret. Nisi enim homo esset qui diabolum vinceret, non iustè, sed violenter ei tollerentur homines. Ideo mori voluit, [vt per mortem] sui innocentis [destrueret] principem mortis. Non quæsiuit alia arma quibus pugnaret contra mortis authorem, nisi ipsam mortem. Et per eam destruxit [eũ, id est, deorsum struxit atq; subuertit velut aliquod ædificium altitudinẽ superbiæ eius & fortitudinem potentiæ ipsius, [qui habebat mortis imperium:] quia ex quo sibi per Adam captiuauerat humani generis liberum arbitrium, iam quadam potentia imperabat, id est, suadebat hominibus ea quæ ad mortem ducũt, id est, peccata, & nemo illi resistere poterat, quia nemo peccatũ omnino respuere valebat. Non enim E ob aliud dicitur imperium & potestatem mortis habuisse, nisi quia peccatũ persuasit, ex quo mors accidit. Vnde ille qui sine vllo peccato vel originali vel proprio mori dignatus est, innocẽti morte sua hunc principem iniquitatis & mortis destruxit, & potestate priuauit, [id est, diabolũ,] qui interpretatur deorsum fluens: quia & ipse semper ad ima per nequitiã defluit, & eos qui sibi cõsentiunt, defluere facit, donec in infernum decidant. Sic enim habet super eos mortis imperium. Sed nos econtra sursum tendamus, quo Christus nos vocat, qui & morte sua liberauit à principe mortis. Nec tantum ideo mori voluit, vt hunc hostem destrueret, sed etiam [vt liberaret] à iugo timoris & à seruitute legis [eos,] videlicet Iudæos, [qui erant obnoxij seruituti, id est, vt timorem pœnæ eis auferret, & amorem iustitiæ per spiritum sanctum infunderet, vt in libertate deo seruirẽt. Qui non ad horam, sed per totam vitam præsentem quandiucunque duraret, erant obnoxij seruituti legis, seruiliter adimplendo carnales eius obseruantias [timore mortis] corporis & animæ, quia F timebant corporaliter occidi, si legem violarent, & post obitum in inferno cruciari, quoniam & in lege didicerãt Abiron & Dathan cum suis viuos Num.16. in infernum cecidisse, & in prophetis æterna reproborum supplicia manifestius audierant. Sed Christus moriens, liberauit eos & à iugo legis, & ab inferno: & nunc electi eius mortem desiderãt, vt ad regnum transeant. Ecce quanta bona operatur mors per Christi gratiam. Qui vtique poterat etiam hoc donare credentibus, vt nec istius experirentur corporis mortem. Sed si hoc fecisset, carnis quædam felicitas adderetur, minueretur autem fidei fortitudo. Sic enim homines mortem istam timent, vt non ob aliud felices dicerent Christianos, nisi quòd mori omnino nõ possent. Ac per hoc nemo propter illam vitam, quæ post mortem beata futura est, per virtutem etiam cõtemnendæ ipsius mortis ad Christi gratiã festinaret: sed ꝑpter remouendã mortis molestiã delicatius

G licatius crederetur in Christum. plus ergo gratiæ præstitit fidelibus suis. Quid enim magnum erat, videndo non mori eos qui crederent, credere se non moriturum? Quanto maius est ita credere, vt se speret moriturus sine fine victurum? Eneruis enim & debilis est fides, nec fides omnino dicenda, si homines credendo præmia visibilia cõsequantur, id est, si fidelibus immortalitas in hoc seculo reddatur. Hinc & ipse dominus mori voluit, vt (sicut dictum est) per mortem euacuaret eum qui potestatem mortis habebat, & Iudæos à seruitute legis eriperet.

Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abraæ apprehẽdit. Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret & fidelis pontifex ad deum, vt re-
H *propiciaret delicta populi. In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur, auxiliari.*

Dictum est quia participauit carni & sanguini vt moreretur, & ita principem mortis angelum destrueret, & meritò sic est dictum: quia [nusquã, in nullo scripturarum sacrarum loco [apprehendit] ipse [angelos,] qui ab eo recesserãt. Nusquam in scripturis inuenitur quod voluisset apprehendere, id est, ad se prendere & reducere angelicam naturam quæ perierat, cùm omnes scripturæ de hominum reparatione concorditer loquantur. Duas enim ad intelligendum se creaturas fecerat, angelicam scilicet & humanam. Vtrãque verò superbia perculit, & à statu ingenitę rectitudinis fregit. Sed vna tegimen carnis habuit, alia verò nihil infirmum de carne gestauit, angelus nanque solummodo spirit⁹, homo verò spiritus & caro. Misertus ergo creator vt redimeret, illã ad se debuit reducere quam in perpetratione culpæ ex infirmitate aliquid constat habuisse, & eo altius apostatã angelum debuit repellere, quo cùm à persistendi
I fortitudine corruit, nil infirmum ex carne gestauit. Est adhuc aliud, quo & perditus homo reparari debuit, & superbiens spiritus reparari nõ possit: quia nimirum angelus sua malitia cecidit, hominem verò aliena prostrauit. Propterea nusquã, id est, in nullo (sicut diximus) scripturarũ loco, vel nusquã, id est, nec in cælo, nec in aere, nec in terra, nec in abysso apprehendit angelos apostatas, imò penitus deseruit eos. [sed semen Abraæ apprehendit, quia nos quasi recedentes ab eo & longè fugientes insequutus misericorditer apprehẽdit, & in vnam personam nostræ fragilitatis naturam sibi contemperauit. Semen, id est, filios Abraæ apprehendit. Melius posuit Apostolus semen, quàm si posuisset filios: qnia semen tam de longinquis quàm de propinquis parentibus dicitur, filij verò magis dicuntur propinqui. Gentes ideo omittit: quia Iudæis loquitur: & quod posuit semen Abraæ, sufficit suæ intentioni. Et etiã per hoc reddit eos magis obnoxios Christo, qui non

ad gentes, sed ad Iudæos missus est, sicut ait, Non K
sum missus nisi ad oues, quę periere, domus Israel. *Matth. 15.*
Vel etiam gentes ad fidem conuersæ, sunt semen Abraæ: quia dum in Abraæ semen, id est, in Christum credidere, eius filij facti sunt, cuius semini sunt vniti. Vnde eis dicitur: Si autem vos Christi, *Galat. 3.*
ergo Abraæ semen estis. Siue igitur de Iudæis, siue de gentibus fideles, semen Abraæ sunt quod Christus apprehendit. [Vnde, id est, propter hanc causam, quia non angelos, sed homines apprehẽdit, [debuit fratribus similari,] vt homo fieret quod illi erant. Ipsa enim natura suscipienda erat, quæ liberanda. Idcirco nanque redemptor noster non angelus, sed homo factus est, quia hoc proculdubio fieri debuit quod redemit, vt & perditum angelum non apprehendendo desereret, & hominem in semetipso apprehendendo repararet. Semen Abraæ apprehendit, id est, carnem de Abraam, vt filios eius saluaret. Ideoque fratribus L
[per omnia] præter peccatum similari debuit, vt similiter esset homo mortalis & passibilis, & habens omnia cætera quæ sunt naturaliter hominis. Per omnia similatus est eis, quia natus, educatus, creuit, passus est & mortuus. Qui si aliter appareret, quomodo homines non coactos, sed volentes ad salutem reduceret? Non enim haberent quem imitando sequerentur, nisi hominem viderent sibi per omnia similem, quem imitari possent. Ob hoc præcipuè nobis similari debuit, [vt misericors fieret,] id est, vt ille deus qui semper misericors extitit, & affectum pietatis erga creaturam suam habuit, humanũ corpus haberet, & in corde compungeretur nostra miseria & infirmitate, sicut euangelium narrat eum frequenter pro nobis *Marc. 7. 8*
gemuisse & fleuisse, vt veraciter compatientem *Lucæ. 19.*
nobis & condolentem miseriis nostris. & quia *Iohan. 11.*
posset nobis compati per cõsortium eiusdem naturæ mortalis, nec tamen à miseriis eripere, subditur: [& fidelis pontifex ad deum,] fidelis enim pontifex factus est, vt fideliter nobis extrueret pontem super fluctus seculi huius ad terram viuentium. Nullum enim fallit, sed omnes per pon- M
tem quem ipse fecit, gradientes fideliter ducit ad deum. Pontem quippè fecit, quia facultatem dedit nobis calcandi & superandi mundanos fluctus, atque transeundi super eos ad patriam vitæ, & perueniendi ad creatorem nostrum, per hoc quod liberum arbitrium nobis restituit, & auxilium suæ gratiæ nobis concessit, ac se mediatorem dedit, [vt repropiciaret delicta populi, id est, remoueret negligentias & culpas, quibus deũ populus derelinquebat. Repropiciare componitur ex re, & prope, & cieo cies. Et culpæ quibus delinquimus, id est, derelinquimus deum & elongamur ab eo, quasi propinquant deo, dum importunè increscũt in oculis eius & iram eius irritant. Sed benignus pontifex & mediator noster repropiciat eas, id est, retro ciet eas de eo quod fuerant prope, hoc est, remouet eas à facie dei, misericorditer interpellans pro nobis, & delens eas. & bene potest delicta nostra repropiciare, quia & à peccato

A to nos potest in tentationibus custodire. Nam [in eo in quo passus est, id est, in inferiori substātia, in humanitate scilicet, de qua minus videretur, potēs
Iohan. 19. est nobis in tētationibus subuenire. In eo, id est, in
Matth. 27 homine, in quo passus est à Pilato qui in diuinita-
Marc. 15. te semper mansit impassibilis, [ipse] idem antea tripliciter [& tentatus] à diabolo, [potēs est & eis qui tētantur, auxiliari, id est, eis qui post baptismū vel à diabolo vel recursu prauę cōsuetudinis tentantur, subuenire potest, ne corruant, ne ad ipsum, vnde per gratiā dei liberati sunt, peccato ducente recurrāt. Nam idcirco ipse prior tentari dignatus est, vt sic tentationes nostras suis tētationibus vinceret, sicut mortē nostrā venerat sua morte superare. Notandum quod tentatus in propria significatione de ipso etiā domino potest dici, quia mul-
Lucæ. 4. Matth. 4. tum contemnebat eum diabolus, cùm impotentē hunc ad panē ex lapide faciēdum arbitraretur, & auaritiā ei persuadere conaretur. Hucusq; immo-
B ratus est Apostolus in hoc, quod abundantius oportet nos obseruare ea quæ à Christo & eius discipulis audiuimus, quàm quæ ab angelis: quoniā omnia illi subiecta sunt, sicut authoritate prophetica probatum est. Nunc autem ingreditur facere cōparationem inter Christum & Moysen, vt ostēdat quia verba Christi magis q̄ Moysi sunt obseruanda, vt sic magis ac magis, persuadeat illis ea quæ Christus prædicauit, esse tenenda omnia: & nihil eum fecisse vel docuisse, quod nō fuisset illi iniunctum à patre. & hoc est quod sequitur:

CAPVT III.

V Nde *fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate apostolum & pontificem confeßionis*
Num. 12. *nostræ Iesum, qui fidelis est ei, qui fecit illum sicut Moyses fidelis in omni domo illius. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse*
C *dignus habitus est, quāto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam. Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo. Qui autē omnia creauit, deus est. Et Moyses quidē fidelis erat in tota domo eius tāquam famulus in testimonium eorum quæ dicenda erant, Christus verò tanquam filius in domo sua. Quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus.*

Dictum est superius quia Christus est pōtifex noster ad deum, & quia pro nobis passus est, & potest etiam secundum quod homo est, auxiliari nobis in tentationibus. Vnde, id est, ex omnibus his præmissis, vel ꝓpter omnia hæc supra dicta ô fratres, id est, ex fide matre geniti, & per eādem sancti, id est à peccatis mundati, ac bonis operibus instituti, & participes quoque [cęlestis vocationis, quia sicut & nos vocati estis ad cælestia, vt æternam ibi cum Christo possideatis hæreditatē, propter quod & ei multum debetis esse obnoxij & obedientes, qui vos ad cælestia vocauit per gratiā suam, & animos vestros ad excellentiam nouarum eius promissionum erigere. Vos (inquam) ô fratres filij vnius cęlestis patris & vnius ecclesiæ matris, propter hæc omnia considerate, id est, oculis cordium attēti conspicite apostolum quem vobis deus misit, scilicet vnigenitum suum. Merito Paulus istis se nō scripsit apostolum, quibus nunc Iesum nominat apostolum, quoniam prærogatiuè est eorum apostolus, sicut ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. Et si carna- Matth. 15.
les obseruantię ad cælestem habitationem & vocationem sufficere possent, nunquam tantus, tam dign⁹ esset eis missus. ἀπόστολος enim missus interpretatur. Considerate igitur hūc apostolum, diligendo & imitando eum, & faciendo voluntatē
eius: & considerate hunc eundem pontificem, id E
est intercessorem & viam nobis sternentē ad terram viuentium: quia & pro nobis interpellat; & facultatē nobis parat, vt super fluctus seculi ac super cuncta labentia transeamus ad cælestem patriam, pontificem dico [confessionis nostræ, id est, quem omnes Christiani confitemur, & quem Iesum, id est, saluatorem agnoscimus. Omnes videlicet cōfitemur, quia hunc salutis largitorē habemus, & alio nō indigemus, quia ipse omnino sufficit ad salutem. [Qui fidelis est ei qui fecit illum, id est, q̄ patri, secundū humanitatem creauit illū, quia quicquid ei pater iniunxit, totum ipse fideliter adimpleuit: quia nō suam, sed patris gloriam quæsiuit, nec eius mandata abscondit: neque suam sed patris voluntatem facere venit, & ideo si carnales ceremonias euacuauit, in hoc paternæ voluntati non contradixit, sed potius fideliter obediuit. fidelis est patri, [sicut fidelis fuerat Moyses in omni domo illius, id est, in omni plebe Iudæorum. In domo illius, id est, Iesu vel patris, fuit fidelis Moyses, quia minister erat, nō dominus. Et
quæcunq; dominus præcepit vt Moyses puniret, F
puniit: quicquid illi dominus iniunxit, totū ille fecit vel docuit, & ad opera voluntatis domini peragenda Iudæos coegit. Sic & Christus fidelis est patri, faciēs omnes volūtates eius in omni domo, id est, in omni ecclesia eius tam Iudęorū q̄ gentiū. Et ideo fidelis est in hac domo non solum idololatriā de gentibus euacuās, sed & carnales ritus de Iudæis adnihilans. Dixi vt consideretis hunc apostolum, qđ facere debetis: quia [iste est prę Moyse, id est, maior Moyse, & hoc cōsiderate. Nā si Moyses vobis sufficere posset ad iustitiā & salutē, nunquam iste tantus mitteretur vobis. Nam iste [habitus] est à patre [dignus ampliori gloria] præ Moyse, id est, maioris honorificentiæ & coronæ quàm Moyses. Secūdum vsum latinæ loqutionis dicere debuisset, dignus ampliori gloria: sed secundum græcos dicit, dignus amplioris gloriæ. Vel amplioris gloriæ habitus & reputatus est iste præ Moyse, quia dignus est per meritum vt ma-

 ioris

G ioris gloriæ habeatur. Non enim per solam gratiã vel naturam hoc habet, sed & per iustitiæ meritũ. Præ Moyse est & in gloria & in merito. Nam iste est filius, Moyses verò famulus: iste sanctificans, Moyses vero sanctificatus: iste immunis ab omni peccato, vsquequaq; cõsummatus in omni bono. Moyses autem non sine peccato, qui semper crescere potuit in aliquo bono, & intãtum iudicatus est à patre dignus habere maiorem gloriam & exaltationem post hanc vitam, inquantum habuit in hac vita maiorem venerationem apud fideles & sibi subditos, quam Moyses habuerat apud suos. Moyses enim reputatus est dei famulus, dei minister bonus, dei dispensator fidelis, quem subditi venerarentur non sicut deum, sed sicut magistrũ. Christum antem venerantur subditi sicut deum, creatorem suum, verum deum, sufficiẽtem ad gregem suum custodiendum, quod de Moyse non est putãdum. & sic amplioris gloriæ est iste præ Moy-
H se, [quanto ampliorem honorem habet domus, id est, de domo vel in domo, [qui fabricauit illam] quã qui dispensat in ea. Quod de spirituali domo intelligendũ est, videlicet de plebe dei, cuius Moyses dispensator agnoscitur, sed Christus fabricator ipse enim fabricauit, id est, in fide fundauit & in bonis operibus ædificauit domum dei, quę est ecclesia, in antiquis & nouis sanctis, & ideo longe sublimius honoratur in ea, quàm Moyses. Dico quia fabricauit domum dei. Nam [omnis domus, id est, omnis anima quæ fit templum dei, [fabricatur ab aliquo] alio, quia per se ipsam non potest construi, nisi ab alio superiore construatur. Nihil enim boni valet habere à se sola. Sed [ille qui creauit omnia] virtutum bona in electis, [deus est,] & hoc agere Christus potentia diuinitatis suæ semp consueuit. Non solũ enim creauit nos vt essemus, sed etiã vt boni essemus, si iam boni sumus. Quod si necdum boni sumus, rogandus est, vt qui nos fe-
I cit homines, faciat nos bonos. Ipse est ergo fabricator huius sanctæ domus, ac per hoc aliter in ea quàm Moyses honorandus. Et vterque quidem (sicut dictum est) fidelis fuit, quia officium iniunctum bene impleuit: sed tamen inter eos differentia fuit, quia Moyses quidem fidelis erat sicut famulus. Christus verò sicut filius in domo patris & dominus. Et hoc est: [Et Moysęs quidem fidelis erat, id est, fideliter adimplens quæcunque sibi diuinitus imperabantur. fidelis erat [in domo] non sua, sed [eius, id est, patris vel Christi: & in [tota] domo illa, id est, in vniuersa plebe Iudaica, malos arguens atq; puniens, bonos autẽ exhortãs & semper ad meliora promouens, non vt dominus, sed [tanquã famulus:] quia nõ se dicebat deũ, sed famulantem ei qui se miserat: nec à deo diligebatur vt dominus, cui⁹ erat propria domus, Moyses inq̃ fidelis erat, & hoc in testimoniũ eorũ quæ dicẽda erant, id est: vt testaretur & cõfirmaret ea quæ cõueniebat dici carnalibus, qui nondũ spiritalia capere poterant, non vt gratiã daret. Dicebat enim fideliter populo quæ deus pręceperat. Quibus dictis dabat testimoniũ multis rationibus & miraculorum signis & variis assertionibus. Dico quia K
Moyses erat vt famulus in domo domini, [Christus verò] non sicut famulus, sed [tanquam filius] qui iure est hæres, & tãquam dominus [in domo] non aliena, sed [sua:] quia propria erat eius, sicut & patris. ac si dicatur: Et si vterque prælatus est domui dei, & in sua loquutione fidelis extitit, magna tamen differẽtia est, quia Moyses erat in domo domini tanquam famulus, Christus verò tanquam filius in domo patris & hæres & dominus. Et cùm tanto sit maior Christus, debet omnino recipi: Moyses verò minor, in carnalibus obseruantiis postponi. Moyses enim sine Christo non proderit. Christus autem solus ad omnia sufficit. Diceret nunc aliquis: Quid ad nos si Moyses vel Christus est in domo? Nescimus enim quæ sit illa domus, nec per hoc nobis Christus cõmendatur: quia etsi homines fuerunt illa domus, illi potius credendi sunt hoc extitisse, qui fuerunt tempori- L
bus Moysi vel Christi, non autem nos qui modò sumus. cui videtur respondere Apostolus, [Quæ domus sumus nos.] Quasi dicat: Ne diffidatis de domo, quia nos sumus domus dei. Nos fideles & in hoc tempore, sicut anteà patres nostri, sumus illa domus quam Christus sua morte fabricauit. Hac tamen conditione dico nos esse domum diuinæ habitationis, [si retineamus fiduciam, id est, si spem certissimam quã dedit nobis, non amittamus, sed indubiam fortiter retineamus: hoc est, si certissimè salutem in Christo speramus sine carnalibus obseruantiis, tunc sumus domus in qua per fidem habitat. fidutia nanque pro spe hîc accipitur. Et quia nemo potest sperare, nisi spes ex bona conscientia surgat, addit [& gloriam spei, id est, si retineamus & bonam conscientiam, quæ est causa spei, & decus & gloria mentis, per quam in spem erigimur: quia sicut idem Apostolus dicit, Gloria nostra est testimonium cõscientiæ nostræ. 1. Cor. 1.
& quia nonnulli conscientiam boni operis ha- M
bent, per quam gloriari in deo possunt & sperare, sed tamen vacillantem, ponit [firmam.] Et quia firmam per mensem vel annum possent habere, subdit [vsque in finem, id est, vsque ad obitũ: quia Matth. 24
qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Vel fidutiam retineamus, ne subrepẽte aliqua infidelitate, diffidamus nos per Christum posse saluari, quærẽtes salutis auxilium in carnalibus obseruantiis, sed sine his solum Christum ad omnia sufficere indubitanter confidamus. Idcirco enim ostensus est Christus longe nobilior Moyse, vt solum Christum teneamus, in quo habebimus omnia, & gloriam spei, id est, gloriosam spem, quia est de iucunditate cęlesti: firmam, id est, perdurantem vsque in finem vitæ, quando accipietur quod nunc speratur.

Quapropter, sicut dicit spiritus sanctus, Hodie si vocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, vbi Psal. 94.

tentauerunt

Alias. domo legitur

A *tentauerunt me patres vestri, probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infẽsus fui generationi huic, & dixi semper hi errant corde. Ipsi autem non cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

Nunc iterum inuitat eos terrendo ad fidem, ne propter incredulitatem perdant æternam requiẽ, sicut patres eorũ in deserto: qui, quia increduli fuerunt, terram promissionis & significatam amiserunt. Domus dei sumus, si non per incredulitatem diffidamus, sed certa fide fiduciã teneamus. [Quapropter] nolite per infidelitatem obdurare corda vestra, & hoc ita moneo, [sicut dicit spiritus sanctus, id est, eandem intentionem ego nũc in vestra correctione habeo, quam habuit spiritus sanctus, quando dixit istud ore Dauidico. Nec solus ego
B hoc suadeo, sed spiritus sanctus hoc idem similiter suadet. Et idem bonum ego vobis promitto, si obedieritis: vel malum, si cor obduraueritis, quod spiritus sanctus promisit, cùm ad vos & alios in tẽpore gratiæ futuros vocem dirigeret, dicẽs: Hodie si vocem & cætera. Sanctus enim spiritus præuidẽs duritiam cordis Iudæorum, quia contra vocẽ domini Iesu obduraturi erant infideliter cor suũ, & ideo autoritate sua volens eos à duritia cordis reuocare, & ad integritatem fidei Christi inuitare, scilicet vt nihil salutis putarent esse in carnalibus obseruantiis post aduentum veritatis, dixit: Hodie &c. Et per hoc multum reuocat Apostol9 Iudæos hanc prophetiam habentes, quoniam ostendit spiritus sanctum hoc idem tãto tempore antea prædixisse, quod nunc dicitur eis in tempore gratiæ. [Hodie, id est hac egregia & nobili die, scilicet in hoc tempore gratiæ notabili & præclaro inter omnes alias ætates, in quo deus maiorem pietatis affectum hominibus exhibuit, quàm in aliis temporibus: [si vocem eius, id est, nouam Christi prædi-
C cationem [audieritis,] nullum incredulitatis signum remaneat in vobis. Modo per se loquitur, qui prius per præcones loquebatur: si tũc duri fuistis, vel nunc estote molles. Quod ait, si vocem eius audieritis, nõ dubitat illos eam audituros, sed per hoc magis attentos facit ad audiendum, dum quasi incertos reddit & suspensos, ne fortè contingat vt non audiant. [Nolite obdurare, id est, cõtra eum dura facere [corda] quæ sunt [vestra, id est, in vestræ voluntatis arbitrio, [sicut] obdurauerunt
xodi. 15. 7.32. patres vestri carnales [in exacerbatione, id est, in acerrima offensione, qua sibi deum reddiderũt acerbum, quum non crediderunt quod deus esset il-
ume. 11. .13.14. .20.21. .25 lis traditurus terram repromissionis, sicut pollicitus fuerat, nec cælestem requiem, quæ per eam significabatur. Nolite (inquam) nunc obdurare corda [secundum diem tentationis in deserto,] id est, sequentes & imitantes diem & tempus, in quo patres vestri me tentauerunt, & ex diffidentia panẽ
alm. 77. petierunt, atque cum hæsitatione dixerunt: Nunquid poterit deus parare mẽsam in deserto? & alia huiusmodi, & hoc fecerunt in deserto, postquam D
de Aegypto educti fuerant, vbi deum tentare non Exodi. 14.
debuissent, cuius tot & tanta iam viderant opera, scilicet seipsos in manu valida de Aegypto per mare rubrum sicco pede eductos, & hostes eorum in mari submersos, & alia multa magnalia. Quare postmodum non debuissent de protectione gratiæ ipsius propter aliquos hostes diffidere. Cum Nume. 14.
enim audissent ab exploratorib9, habitatores promissæ terræ fortes ad prælium, obliti sunt virtutis dei toties probatæ, nec crediderunt illum esse potentem ad terram illam populo suo subiugandam propter quod & indigni fuerunt intrare in illam. Vos autem cauete ne similiter facientes, à vera sanctorum patria excludamini. Nam & vos spiritaliter ab Aegypto educti estis, id est, à tenebris ignorantiæ, & ab afflictione vitiorum liberati, submersis in baptismo vestris hostibus diabolo cum om- E
ni pompa eius & exercitu vitiorum: & ducẽte domino ad hoc promoti estis, vt mundum istum & præsentis seculi habitationem desertum & locum horroris atque peregrinationem & exilium esse intelligatis. Et ideo non debetis amplius deum tẽtare per aliquam diffidentiam. vt putetis vos sine carnalibus obseruantiis per Christum non posse saluari, quia tunc non intrabitis in electorum patriam, sed certissima fide credentes vos per eum esse saluandos, sola eius precepta seruate. Quia verò dixit diẽ tentationis, & à quibus esset illa tentatio facta, non dixit, ideo nunc exponit qui deum in deserto tentauerunt. Vbi. i. in quo deserto [tentauerunt me patres vestri,] quorum tentationis & exacerbationis filij & imitatores estis, dum in fide dubitatis. & ideo timendum est vobis ne quos habetis patres in culpa, imitemini in eadem pœna. Iã ergo tales, non sint patres vestri, nolite eos imitari. Patres vestri erant, sed si non imitati fueritis, patres vestri non erunt. [probauerũt me, id est, curiositatis causa exquisierunt, an possem facere quę petebant [& viderunt opera mea quadraginta annis:] quia tam longo annorum spatio feci coram
eis in manu Moysi miracula, & ipsi magis ac magis obdurauerunt corda. ad hoc cum illis fui per F
quadraginta annos, vt ostenderem tale genus hominum quod me semper exacerbaret, vsque in finem seculi fore, quia per illos quadraginta annos totum huius seculi tempus significatum est. Ipsi me tentauerunt per infidelitatem suam. Propter quod ego fui infensus, id est, contra iratus [generationi huic] tam peruersæ, quæ & genus huiusmodi rebellium hominum in ecclesia vsque ad finem mundi semper futurorum designauit. Et licet me offenderent, tamen ego [dixi semper] de illis, hi errant corde, id est, per Moysen & Aaron misericorditer annunciaui & corrigere studui errorẽ quem corde etiam habebant & scienter & voluntariè, dicens: Hi errant corde, id est, ex propria deliberatione, quia serio peccãt: & cùm sciant se male agere, non desistunt. Ego quidem paterna benignitate reuocabam eos, sed [ipsi non cognouerunt vias meas quib9] incedebam, id est, misericordiãs

G qua eos corrigere studebam:& veritatem, qua eos si in malo perseuerarent, damnare disponebam:
Psal.24. quia vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Vel non cognouerunt vias meas, id est, nõ intellexerunt præcepta mea, per quæ venitur ad me, quia ego spiritaliter loquutus sum, scimus enim
Roma.7. quoniam lex spiritalis est, ipsi autẽ carnaliter intellexerunt. Ita non cognouerunt vias meas, sicut illis merentibus ego [iuraui, id est, immutabiliter confirmaui, & hoc feci [in ira mea, id est, in dispositione vltionis sumendæ, [si introibunt in requiẽ meam, id est, non introibunt in terram promissionis, in qua eos requiescere factur⁹ eram: nec in regnum cælorum, quod per hanc significatur, vbi perennis est requies. Duo notat, & quod pœnas eis dedit, & quod requiem negauit. Nã in ira qua negauit requiem, sumpsit vltionem. Defectus quoq; dictionis, vehementiam irę designat, cum dicitur, Si introibunt in requiem meam, quamuis ira dei non sit vt hominis, id est, perturbatio concitati animi, sed tranquilla dispositio iusti simpliciter cõ-
H stituti. Vehementer enim minatur, cum quasi præ nimia ira imperfectam relinquit sententiam, dicens: Si introibunt in requiem meam. Et cum iuramento minatur istud. Multum ergo timenda est hæc comminatio. Nam loqui deum, magnum est: quanto magis, iurare deum. Iurantem hominem debes timere, ne propter iurationem faciat quod contra voluntatem eius est. Quanto magis deum
Nu.13.14 qui nihil temere iurare potest? Historialiter hoc loco reducit ad memoriã, quod miserunt videre terram: & cum audierunt ibi esse inexpugnabiles viros, obliti virtutis dei toties probatæ, dixerũt: Reuertamur in Aegyptum. Vnde iurauit dominus quod non intrarent in terram illã, quæ est requies laborum, & sic omnes in solitudine mortui sunt præter duos. & sicut illi per incredulitatem & diffidentiam terram amiserunt quæ illis parata erat vt requiescerent in ea, ita vos si in fide CHRISTI dubitaueritis, vel inobedientes illi fueritis, veram iustorum patriam non ingrediemini. Hucusque terrendo loquutus est, ne sint in-
I creduli Christo, sicut patres illorum Moysi, ne veram perpetuæ beatitudinis quietem amittãt, sicut patres illorum requiem sibi promissæ terræ. Hinc blandiendo monere incipit, ne requiem illam amittant: & per temporis opportunitatem suadet, vt ad eam festinetur, subiungens:

Videte fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à deo viuo, sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur, vt nõ obduretur quis ex vobis fallacia peccati. Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius vsquẽ ad finem firmum retineamus, dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quẽadmodum in illa exacerbatione. Quidam enim audientes, K
exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. Quibus autẽ infensus est quadraginta annis? Nónne illis qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerũt? Et videmus quia nõ potuerũt introire propter incredulitatẽ

Leniter incipit admonere, vt libẽtius admonitionem suscipiant. [Videte, inquit, ô fratres.] quasi dicat: Mihi debetis acquiescere, qui vos fraterna dilectione admoneo. Videte, id est, rationabili consideratione cauete, ne quis vestrum habeat cor incredulum, & excludatur ab æterna requie fideliũ.
Sed illud, quapropter, quod supradictum est, non- L
nulli volunt huic monitioni iungere, ita: Domus dei sumus, si fiduciam & gloriam spei retineamus. Quapropter videte fratres ne diffidatis. Videte [ne forte,] quia in vestro est arbitrio, & ad vtrunque se habet [sit in aliquo vestrum,] quia de multis non dubito qui perfecti sunt, [cor incredulitatis,] vt non credat Christum ad salutem sufficere, quia [malum] est tale cor, quoniam sic ruit in multam peccatorum voraginem & post in mortem. Nam huiusmodi cor est cor, id est, volũtas [discedendi, id est, diuersis viis cedendi & fugiẽdi [à deo viuo, id est, à Christo qui (sicut legimus) est deus verus & vita ęterna. Qui enim ab eo diuersam viã incedit, à vita discedens ad mortem tendit. Quod inter istos nonnulli faciebant, dum in fide Christi dubitantes, eum sine carnalibus obseruãtiis ad iustitiam & salutem sufficere posse non crederent: & ita iam pro exiguo fidem eius ducentes, facile ab ea recedere vellent. Et minus est per aliam culpam à deo discedere, quàm per incredulitatem eum omnino postponere. Qui enim fidẽ abiicit, omnino à deo recedit. Qui verò per aliam ab eo culpã M
discedit, sperat adhuc reuerti. Per hoc quod dixit, cor incredulitatis, intelligi poterat cor malum, & cor discedendi à deo viuo. Sed ideo posuit, quia istæ voces magis valent ad absterrendum eos. Nõ habeatis cor incredulitatis, [sed potius adhortamini] non diuersos, non alterius gentis homines, sed [vosmetipsos] adinuicem. Quod enim dixit, vosmetipsos, ostẽdit hortationem eorum adeò necessariã inter eos esse, vt nõ oporteat extẽdi ad alios. adhortamini vos inuicem, vt syncere credatis, & pie ac sancte viuatis. & hoc [p singulos dies, id est, quotidie, & non per vnum annum vel duos tantum, sed [donec cognominatur Hodie, id est, quandiu in simul dies hodie cognominantur. Nã quod dixit, hodie cognominatur, voluit notare multitudinem dierũ esse in tempore gratię. Quod tempus est hodie, id est, magnum & demonstrabile: & est dies, id est, clarum post tenebras erroris & ignorãtiæ donec hodie cognominatur, id est, quãdiu tempus gratiæ durat, adhortamini vosipsos de

incremento

A incremento fidei cæterarumque virtutũ: quia non minus modò potestis proficere : q̃ presente Christo, vel donec hodie cognominatur, id est, quandiu vita præsens vnicuique manet, in qua semper dicitur, hodie adhortamini vosipsos semper ad meliora. Si quis enim peccauit, vsquequo est hodie, potest reuerti. Nemo igitur desperet dũ viuit. Sed neque securus incautè fiat, quia nescit quando sibi istud hodie determinetur, ideo vos adhortamini, [vt non obduretur quis ex vobis, id est, nõ fiat durus & incredulus contra monitionem spiritus sancti, qui cor ei⁹ molle vult facere, vt possit in eo verba sua velut in cera scribere. Non obduretur quis. neque enim de multis metuo. Nam obduratur cõtra fidem [fallacia peccati, id est, errore peccati se fallente sub virtutis specie, si cũ fide Christi legem, quoniam à deo data est, putauerit saluti necessariam. Sic enim falletur peccato, id est, male faciet, dum se putauerit benefacere: quia ex obser-

B uatione legis deum offendet, cui se per eandam legis obseruantiam placere credet. Nam qui legem adhuc obseruat, Christum venisse negat. Et ideo non debet quisquam nostrum obdurari tali fallacia, vt sub occasione legalis obseruantiæ discedat à Christo euacuans fidem eius. Nam [participes Christi sumus effecti.] Non enim potest fieri discessio, vbi primum non fuit coniunctio. Sed nos iam Christo sumus coniuncti, & ideo non discedamus ab illo. Effecti sumus participes Christi in nomine & gratia, quia & Christiani vocamur, & gratiam eius percepimus: per quem quicquid boni habemus, assequuti sumus, scilicet fidem, peccatorum remissionem, innocẽtiam & iustitiam &c. Vel participes Christi sumus effecti, id est, spe sumus iam participes eiusdẽ incorruptionis & gloriæ quã Christus habet. Ac si dicatur: Debetis adhortari & non esse duri, quia quod non eramus, facti sumus per gratiam, habentes partem cum Christo in hæreditate. [Tamen] hac conditione dico, [si retineamus initium substantię eius, id est, fi-

C dem quæ est initium bonorum, per quam de⁹ existit in nobis & per quã deificamur & diuinę substantiæ participamus. Fides enim est substãtię initium, id est, incorporationis eius, quia fundamentum est & origo virtutum, per quas ipse constat in nobis, & nos membra eius efficimur. Et hoc initium oportet vt retineamus non titubans, sed [firmum] & inconcussum: nec per mẽsem vel annum, sed [vsque ad finem] vitæ præsentis, vt scilicet nũquam deseramus fidem. Et ne dicerent, vobis apostolis tantum & Christi contemporaneis iussum est vt fidem teneant, subiungit, [dum dicitur,] hodie &c. Ac si dicat: Non tantum his qui Christum audiere loquentẽ, præceptũ est tenere fidẽ, & non obdurare corda, sed etiam vobis hoc idẽ est iniũctũ & cæteris omnib⁹ dũ dicitur. i. quãdiu dicitur, [hodie si vocẽ ei⁹ audieritis,] hoc est, per totũ tẽpus gratiæ vel præsentis vitæ. Vel ita: Non solum auditores Christi, fidem debuerunt adhibere dictis eius, sed & vos, quandiucunque dicitur hodie si vocem eius audieritis, id est, quandiu vocem diuinæ prædicationis in hoc seculo potestis audire, D [nolite] infideliter [obdurare corda vestra] contra vocem dominicę admonitionis, [quemadmodũ] obdurauerunt patres vestri [in illa] notabili & magna [exacerbatione.] Nolite prauorum exempla sequi, sed bonorum. Nam [quidam] illorum [audientes] in deserto vocem dei, pollicẽtis quod induceret illos in terram promissionis, in qua & requies æterna figurabatur, dubitauerunt deum hęc agere posse, & sic hæsitatione sua [exacerbauerũt] eum, id est, acerbum sibi & asperum reddiderunt. Qua sententia demonstratur non satis esse audire de illa requie, quia illi omnes audierunt, sed nõ omnes peruenerũt. Nam & vos nunc auditis, quod Christus vobis credentibus requiem illam promittat. Si dubitaueritis eum sine carnalibus obseruantiis vos in illam inducere posse, exacerbabitis eum sicut patres vestri, nec intrabitis in illam. Peius est enim exacerbare quàm tentare. Quidã exacerbauerunt, [sed non vniuersi qui profecti sunt E ab Aegypto per Moysen, id est, per ducatũ Moysi. Nam inter eos erant Caleb & Iosue, qui nõ offenderũt, & hos debetis imitari. Nã & vos ducatu veri Moysi, id est, Christi, educti estis à tenebris ignorantiæ & erroris. Ideoq; non debetis amplius deum incredulitate & prauis moribus exacerbare, sed fide & bonis operibus ad terram perpetuæ beatitudinis vobis promissam festinare. Per hoc quod dicit quosdam exacerbasse, sed non vniuersos, innuit quod intelligebat inter istos quosdam dubitantes, & quosdã non dubitantes. Dico quòd quidam exacerbauerunt, sed nõ omnes. Sed [quibus horum infensus est quadraginta annis? id est, vtrum illis qui exacerbauerunt, an illis qui nõ exacerbauerunt? Nõnne illis qui peccauerũt?] Vtiq; illis. Quod ex effectu apparuit, quia [prostrata sũt, id est procul à castris & ab omni vicino strata sũt in deserto, & præ multitudine iacuerunt insepulta [cadauera] eorum, exposita bestiis & auibus, id est, corpora eorum sicut brutorum animalium cadauera, relicta sunt [in deserto,] nec sepulturæ tra- F dita, & in hoc apparuit ira dei. Significant autẽ (vt supradictum est) quadraginta anni totam pręsentem vitam vel spatium temporis vsque ad finẽ seculi. In quo quicunque post baptismum, vel infidelitate vel criminosa conuersatione deũ irritant, non sunt digni peruenire ad terram viuẽtium, sed in huius mundi solitudine laniãtur more cadauerum à feris & auibus, id est, à malignis spiritib⁹, & ad æterna supplicia rapiuntur. Hieronymus in libro sexto super Iezechielem: Pepercit, ait, oculus meus ne interficerem eos atque delerem: nec Iezec. 20. omnino consumerem. In quo quæritur, quomodo eis pepercit, quorum cadauera in solitudine corruerunt, & excepto Iesu Naue & Caleb filio Iephone, terram repromissionis nullus ingressus est? Ex quo intelligimus viuere eos, nec æternis suppliciis reseruatos, nec deletos esse de libro vel de terra viuentium, nec consumptos ante faciem domini. Si enim ex eo quòd non sunt introducti in terram promissionis perisse credẽdi sunt, ergo Moy-

ses

G ses periit, qui vidit tãtum terram promissionis, & non est ingressus in eam. Peccantes quidem prostrauit in mortem corporis, sed incredulis negauit requiem animæ post mortem. Et hoc est quod interrogatiue dicitur ad increpationem istorum, qui adhuc in fide dubitabant. Sed [quibus iurauit non introire in requiem ipsius] æternam, quæ significabatur per terrã promissionis, vel in ipsam terrã promissionis, [nisi illis qui increduli fuerunt] ad vocem promissionis eiusdem requiei? Quasi dicat: Non aliis hoc iurauit, sed illis. [Et videmus] aperta ratione, [quia non potuerunt] introire in illam requiem perpetuam, sicut nec in terram promissionis, [propter incredulitatem] suam. Compleuit enim deus comminationem iuramenti sui, quã dixit incredulos in requiem suam non intraturos, & similiter faciet omnibus incredulis.

CAPVT IIII.

H *Timeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeũdi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse. Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis. Sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus fidei ex his quæ audierunt. Ingrediemur enim in requiem*

Psal. 94 *qui credimus, quemadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam, & quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim in quodam lo-*

Gene. 2 *co de die septimo sic: Et requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in isto rursum, Si introibunt in meam requiem. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & hi quibus prioribus annunciatum est, non introierunt propter incredu-*

I *litatem, iterum terminat diem quendam hodie, in Dauid dicendo post tantum temporis, sicut supra dictum est: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nũquã de alia loqueretur posthac die. Itaque relinquitur sabbatismus populo dei. Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.*

Et quia propter incredulitatem illi perdiderunt requiẽ, [ergo timeamus, id est, soliciti simus, ne & nos similiter eã perdamus ob infidelitatem, vt si non amore, saltem timore fugiamus incredulitatem. Timeamus, quia timendum est, [ne fortè] K (fortè dico, quia in arbitrio vestro est, & ad vtrũlibet se habet) [relicta pollicitatione, id est, ne contempta & neglecta atque deserta frequenti promissione, quam nobis deus fecit, vel quam nos in baptismate fecimus deo, [introeũdi] per fidem & operationem [in requiem] quæ est [eius, id est, potestatis illius, quia potest eam dare cui vult, [existimetur aliquis] nostrum [deesse.] Requiem illã nobis deus promisit credentibus, non relinquamus promissionem eius, sed certa fide teneamus eam, credentes quòd sine carnalibus obseruantiis sola Christi promissione percipiemus illam. Timeamus ne quis [ex nobis, id est, ex nostro collegio tam religioso, relinquens istam pollicitationẽ, & hæsitans in corde suo, atque titubans in fide, det malam de sua salute cæteris opinionem, vt existimetur deesse ab illa requie propter incredulitatẽ suam, sicut antiqui patres. Nam vnusquisq; debet L studere tam firm⁹ esse in fide & bona operatione. vt cum obierit, non sit dubium ad requiem illam hunc peruenire. Cęterũ qui dum quoadviueret, in fide nutauit & in opere negligens fuit, existimatur post mortem ab illa deesse. Et hoc timendum est, ne cui nostrum cõtingat. Nam & ad nos pertinet de illa requie solicitos esse, sicut pertinuit ad patres nostros. [Etenim & nobis] tempore gratiæ [nunciatum] de illa est per filium, [quemadmodum] per figuram terræ promissionis nunciatum est [& illis] de ea per famulum: & ideo non possumus excusationem de ea prætẽdere, quasi de ignorantia, quia non solum illis patribus, sed etiam nobis prædicata est illa requies. Nec solum in euangelio, sed & ante legem, & sub lege docti sumus de illa. Nobis nunciatum est sicut & illis. [Sed illis non profuit.] prosit vel nobis. nõ profuit illis [sermo, id est, illa quietis prænũciatio, quia sermo tantum visa est eis: & ideo non profuit sermo, quia [auditus tantummodo est, & non completus. Et verè tantùm auditus, non factus vel creditus. Nam [non admixtus fidei,] vt & sermo & fides simul M iungerentur atque miscerentur. fidei dico quæ esset [ex his quæ audierunt] ab exploratoribus suis. Non enim fidem ex verbis eorum sumpserunt, sed magis amiserunt. Vel ex his quæ audierunt ab exploratoribus, factum est vt sermo quem prius audierant de illa requie, non admisceretur fidei illorum, sed falsus putaretur. Nam cum audirent terram promissionis circundatam montibus, vrbes habere munitissimas & habitatores fortissimos, desperauerunt intrare in requiem illam, quæ & futuram significat requiem: & sic præsentis quietis spe perdita, dubitauerunt de illa quæ in hac erat præfigurata. Dixi quia & nobis nunciatum est de illa requie, quod effectus probat, quoniã Ingrediemur in illam. Non enim viam ingrediendi sciuissemus, nisi nobis esset nũciata. Vel ita: Illis qui nõ crediderunt, non profuit: quia nobis qui credim⁹, proderit. Nam [ingrediemur in illam requiẽ nos qui credimus,] quemadmodum ex opposito dicit de incredulis, si introibunt in requiem meam. Per quod

A quod patet, quia qui credunt, intrabunt. Ingredimur enim credendo, sicut illi perdiderunt nõ credendo. Non cognouerunt (inquit) vias meas, sicut illis merentibus iram meam exhibui. Ita cæci fuerunt ad cognoscendum vias meas, sicut ego firmiter illis minatus sum quòd non essent intraturi in requiem meam Palæstinæ regionis vel cælestis habitationis. & sicut ablata est illis quia non crediderunt, sic nobis promissa si crediderimus. Quia verò dixerat nunciatum esse de illa requie, ostẽdit quando & quomodo sit nũciatum, scilicet ante legem post perfectionem operum, & sub lege, quando per terram promissionis designabatur, & tempore gratiæ in Dauid. Tres enim requies memorat, vnam sabbati, secundam in Palæstina, tertiã in cælo. Nũciatum est de requie, [& quidem] primò factis, deinde verbis. Nã [operibus dei perfectis,] quę fecerat per singulos dies [ab institutione mũdi, id est, ex quo mundum cœperat instituere, subaudi, nũciata est illa requies quando deus requieuisse dicitur. B Augustinus in sermone de decẽ chordis ait. In spiritu sancto, hoc est, in domo dei requies nobis sempiterna promittitur. Nã quia spiritus sanctus dicitur, propterea septimum diẽ sanctificauit deus, quãdo fecit omnia opera sua, sicut in Genesi scriptum legimus, non ibi habes sanctificationẽ nominatam, nisi illo die in quo dicitur, requieuit deus ab operibus suis. Non enim fatigatus erat deus, vt diceretur, requieuit deus ab operibus suis, sed in illo verbo tibi laboranti requiem promisit. Vt quia fecit omnia bona valde, & sic dicitur, requieuit deus, intelligas etiam te post bona opera requieturum & sine fine requieturum. Nam omnia opera superiora quæ dicta sunt, id est, dies superiores, habent vesperam, Septimus iste dies nõ habet vesperam. Vbi deus sanctificauit requiẽ, ibi dicitur, factum est mane, vt inciperet ipse dies. Non dictum est, facta est vespera vt finiretur dies: Sed dictum est, factum est mane vt fieret dies sine fine. Sic ergo incipit requies nostra quasi mane, sed non finitur, quia in æternum viuemus. Ad hanc C spem quicquid facimus, si facimus, sabbatum obseruamus. Nunquam ab opere nouo cessauit deus donec homo factus est: sed eo facto, requieuit ab omni opere. per quod designauit, quia nullam aliã creaturam post hominem facturus erat, cui homo subderetur, & ad cuius seruitium homo crearetur. Nã quia ipse requieuit homine facto, intelligimus quod propter hominem fecerat omnia. Ideo promissa est homini requies operibus pfectis, & quod requies ac beatitudo sit ei promissa, ostendit scriptura. Nam [in quodam] notabili & egregio [loco dixit] spiritus sanctus [de die septima,] per quam significata est requies æterna, quia non describitur habuisse vesperam, sic, id est, talibus verbis dixit: [Et requieuit deus die septimo.] Cur enim diceret post illam diem, in qua homo creatus est, sequenti die requieuit & ab opere cessauit, nisi per hoc vellet innuere, quoniam illum, post cuius creationem requieuit, ad requiem & beatitudinem fecit? Per sex dies ab illa creatione non requieuit,

Gene. 1

Gen. 2.

quoniam nihil perfectum vidit, donec homo dominus & possessor omniũ creatus fuit. Sed eo perfecto, perfecta sunt omnia. & tunc tandem cessauit ab omni opere, quia tunc omnia perfecta fuerunt, quoniam hominem propter quem facta erant, habuerunt. Requieuit deus [ab omnibus operibus suis, id est, cessauit à noua operatione, vt nihil amplius faceret, nisi de materia ibi facta, vel ad similitudinem eorum quæ iam ibi fecerat. Sex diebus operatus est, septima quieuit. Sic & sexta ętate homo natus est mundo ad laborem. Sexta die & sexta diei hora passus, septima quieuit in sepulchro. Per quod nos docuit post opera nostra, quæ sex ętatibus, id est, infantia, pueritia, adolescentia, iuuẽtute, senectute & senio fiunt, debere quiescere in septima ætate quasi septima die. Prima enim ætas, vt dixi, infantia est lactis hubere nutrienda. Secunda, pueritia solido cibo iam apta. Tertia est adolescentia, sufficiens ad generandam sobolem. Quarta, iuuentus robusta & honoribus apta. Quinta est senectus, quando iuuentutis ardor refrigeratus & E extinctus est: quoniam feruore carnis mitigato, vita ducitur in tranquillitate. Sexta est decrepita ætas, quando perit homo qui fuerat, quando viribus amissis, iã positus est in introitu mortis. Post harũ finem ætatum sequitur mors. Eodem modo & in spiritali vita sex possunt ætates notari. Infantes enim sunt, qui sese imbecilles, sola autoritate se defendunt, qui de sua fide sine aliqua ratione autoritatibus patrum humiliter acquiescunt. Pueri sunt quorum sensus iam aliquantulum sunt exercitati, qui non manent contenti sola autoritate, sed quibusdam rationibus & inuestigationibus iam promouentur ad rationem fidei. Adolescentes sunt, quorum sensualitas iam subdita est rationi, vt iam sufficiant ad generationem bonorum operum, vt iam laborent & moueantur ad bene operandum. Iuuentus est, quando non solum generat mens per bonam operationem, sed etiam virtus eius tantum induruit & roborata est, vt neque morte, neq; vita separari valeat à charitate dei, sed martyriũ (si opus fuerit) subire non vereatur. Senectus est, quãdo mens ita præualet sensualitati, vt non solum nõ F superetur, sed etiam non impugnetur ab ea, vt caro iam spiritui (prout est in hac vita possibile) cõsentiat, & eandem quietem & animæ puritatem cõcupiscat. Decrepita ętas est illorũ, qui iã (prout fas est) contemplatione domini fruentes, ad instar angelorum viuunt, iam filij huius mundi non dicendi, iam in cælestibus conuersantes, vt vestigia humanæ conuersationis in operibus illorum iam nulla videri possint: Post has sex morum ætates sequitur dies septima, æterna omnibus sic viuentibus promissa, in qua dabitur eis vera requies & perennis lætitia, vt non amplius futuri sint in aliquo labore vel miseria. Hæc nobis deus significauit, quando post operationem sex dierum, septima quiescere voluit. In illo scripturæ loco demõstratum est, homini requiem esse promissam, atq; nunciatum est ibi ante legem de illo: [& rursum eadem requies sub lege per figurã terræ promissionis Gene. 2

D

G sionis [in isto] loco nunciata est & promissa, dicente spiritu sancto de incredulis, [Si introibunt in requiem meam, id est, in terram quã Moyses promittebat, quæ significabat veram requiem, quam spiritus sanctus parauerat, ac per hoc nec in illam veram intrare poterunt. Vbi enim incredulis facta est comminatio quod in eam non introibunt, ibi declaratum est quoniam promissa fuit aliquibus hominibus. Si enim nulli promissa esset, nec aliquem intraturum prædictum fuisset. Et nõ esset causa comminationis quod non essent intraturi, si nullus esset intraturus. Nec multum eos læderet, si minaretur illud auferre, cuius spem & certitudinem aliquam nequiuissent habere. Ecce bis signata & promissa est requies per diem sabbati & per terram promissionis. Et quia spiritus sanctus qui nec falli nec mentiri potest, eam signauit, nunciauit & promisit, & illam aliquibus

Psalm. 94.

H præparauit, quia superflue non fecisset eam, [ergo superest. i. restat post promissioné [quosdã. i. egregios & electos [introire in illam] perennem promissioné & verã. Et quoniam superest quosdã introire, [& hi quibus prioribus annunciatum est] vt intrarent, [non introierunt propter incredulitaté] in veram requiẽ, quam terra promissionis figurabat, ad quam non peruenerunt, ergo [iterũ. i. sub eiusdem requiei designatione [terminat] & distinguit spiritus sanctus [diẽ quendam,] quo nũciata impleantur. i. egregium tempus gratię in aduentu Christi, [dicendo hodie in Dauid, loquẽs. i. loquens per Dauid: quia non ipse Dauid loquebatur, sed spiritus sanctus in eo. & hoc [post tantum tẽporis] ab introitu filiorum Israel in terram promissionis. Vnde patet non de illa terra tunc eũ dixisse, quæ iãdudũ habebatur: sed de vera requie, quæ adhuc expectabatur. Introit⁹ enim terrę promissionis iã tunc non poterat illis auferri. Ex quo autem fuit in deserto facta cõminatio, quæ dicit, Si introibunt in requiẽ meam, processit magnum spatiũ vsque ad tempus Dauid. Sed à tempore cõ-

I minationis huius vsque ad introitum terræ promissionis, modicum tempus fuit. Et per hoc constat esse dictum de promissione veræ requiei, quã post tantum tempus Dauid fecit his, qui futuri erant in nouo testamẽto, quia cõtemporanei sui iã intrauerãt. Ideo terminat diem quo possim⁹ in veram requiem intrare. Nũquam enim aliqui intrarent, nisi tempus gratiæ distinctum fuisset, in quo regna cælorum paterent fidelibus. Ideo terminat diem intrationis, quoniã superest aliquos intrare. Et nisi videret intraturos, non terminaret. Qui licet sub lege viuens, corde tamen positus in tẽpore gratiæ, dicens hodie, tertio nunciat requiem illo tempore consummãdã, diẽ terminat, hodie dicendo in Dauid, quod hodie est intelligendum, [sicut supradictum est, Hodie si vocem eius audieritis.] Diuersis enim significationibus posuerat, hodie, quando dixit, Hodie genui te; & quãdo rursus ait, Hodie si vocẽ eius audieritis. Et ideo debuit terminare, quam significationem haberet nunc Hodie, ne aliter intelligeretur, Hodie, id est, in hoc lu

Psalm. 2.
Psal. 94.

minoso tempore gratiæ, de quo Iohannes scribit, K quoniã tenebræ transierunt, & lumen verum iam lucet, si vocem prædicationis eius audieritis, quia non omnes audiunt illam qui sunt in tempore gratiæ, sicut nunc quoque multi paganorum, ad quos euangelica prædicatio non peruenit. [nolite] cõtra vocem eius [obdurare corda vestra,] ne tẽpus gratiæ vobis in vacuum transeat, quia post non erit tempus in quo possitis intrare in requiem. Diceret aliquis, Tu dicis quoniam hi quibus prioribus annunciatum est, non introierũt, & nos videmus quia introierunt, quoniam per Iesum Naue eam consequuti sunt. Cui respondetur: Nõ introierunt propter incredulitatem suam requiem homini promissam. [Nam si Iesus] filius Naue, id est, Iosue filius Nun, [præstitisset eis illam requiem] in distributione terræ promissionis, non vltra fieret sermo de alia die, qua pateret in requiem ingressus. Vel ita continuari potest: Superest quosdã in- L trare sicut Dauid terminat. Nã si Iesus, id est Iosue qui duxit in terram promissionis, præstitisset eis requiẽ, id est, omnimodã quietem, vt nulla alia esset speranda, [nunquã, id est, nullo tẽpore Dauid vel spiritus sanctus, [posthac, id est, deinceps [loqueretur de alia die. i. de alio tẽpore, ĩ quo requies esset danda. Sed quia post loquutus est, patẽter ostendit quia alia est requies de qua dixit hodie, q̃ illa ad quã duxerat Iosue. Certũ est igitur aliam esse ad quam ducit Christus, quæ per illam sub Iosue figurabatur. Itaq; relinquitur electis sabbatismus. Quandoquidem nõ fuit illa requies vera, sed aliã post promisit spirit⁹ sanctus, [itaque relinquitur,] id est, futuris seruatur à deo, quia increduli patres nequiuerunt ad illum pertingere. Relinquitur, nõ dico tantũ requies, sed (vt magis exprimam) dico [sabbatismus, id est, feriatio & iucũditas sabbati. Sabbatismus quippe vocabatur, apparatus & gaudiũ atque festiuitas sabbati, & sabbatũ requies interpretatur. Sabbatismus ergo non solum verã & omnimodam requiem designat, sed inenarrabile gaudiũ atque spiritualium diuitiarum affluẽtiam. M Qui sabbatismus nõ paucis reseruatur, sed [populo. i. magnæ multitudini: nec tamẽ cuilibet populo, sed tantũ populo [dei.] Et ideo siquis vult sabbatizare, sit de populo dei. Et iste sabbatismus lõge diuersus erit ab illa requie quam Iosue præstitit. Nã [qui ingressus est in requiẽ dei. i. in cęlestis regni tranquillã habitationẽ, sicut seruus ille, cui dictũ est, Intra in gaudiũ domini tui, verã & perfectã adeptus est requiem: quia [requieuit etiã ipse] perpetualiter & perfectę [ab operibus suis,] quibus hic laborauit, [sicut & deus à suis,] quæ tamẽ sine labore fecit. Sicut enim sabbatum in quo de⁹ requieuit, non legitur habuisse vesperã, sic requies iustorum nõ habebit finẽ. Quia sicut deus cessauit ab operib⁹, sic illi cessabũt perpetualiter ab omni opere, liberi penit⁹ ab omni laboris anxietate. At illi quibus Iosue terrã diuisit, parũ quieuerũt, multosq; labores & multas afflictiones pertulerũt. Et quandoquidem tanta est illa requies, atque est nobis promissa, & nunc tẽpore gratiæ superest quosdam

1. Iohan. 2.
Matth. 25.

A dam introire, [ergo festinem⁹ ingredi,] nec in his terrenis quę nos impediunt, immoremur. Festinemus fide & bonis operibus, quod illi non faciunt, qui carnaliter adhuc legem obseruant, & erga fidē & spiritualem conuersationem negligentes existunt. Festinemus (inquam) ingredi [in illam requiem] tantam, tam nobilem, & tam gloriosam, atque toties nobis promissam. Ideo quoque festinemus ad illam requiem, vt pœnas euadam⁹ perpetuas. Et hoc est: [Vt ne incidat, id est, vt non intus cadat in corde, vbi grauior casus est, [quis, id est, aliquis in infidelitate notabilis, [in id] in quod ceciderunt patres, & ita in id, vt in [ipsum, id est, non dissimiliter, sed per omnia eodem modo cadat in id, in quod patres ceciderunt, scilicet, exemplum incredulitatis, id est, ne cadat ad exemplum eorum in incredulitatem, & excludatur à diuina requie. illi enim non crediderunt deum sufficere ad dandam etiam requiem terræ promissionis, &
B isti similiter Christum ad dandam requiem perpetuam sufficere non credebant sine carnalibus obseruantiis. Ideoque sibi quietis aditum eadem ratione obstruebant, qua patres antea fecerant. Vel ne incidat aliquis in idipsum exemplum incredulitatis, id est, in hanc eandem damnationem, quam patres vestri propter suam incredulitatem subierūt quæ damnatio vel pœna vobis est exemplum, quia si increduli fueritis, similiter vobis continget. Exemplum enim incredulitatis conuenienter dicitur vindicta dei, quæ tanta est illata eis, vt exemplo esse aliis possit, ne increduli esse præsumāt. Vel incredulitas patrū (vt præmisimus) est vobis exēplum ne sitis increduli, & ideo peius q̄ patres vestri peccabitis, nisi incredulitatē caueatis. Propter hæc omnia ruptis omnibus impedimētis infidelitatis & secularium illecebrarū, festinemus q̄ maxime ad illā requiē, in qua perēniter quiescamus.

Viuus est enim sermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, &
C *pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarū; & discretor cogitationum & intentionum cordis, & non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius. Omnia autē nuda & aperta sunt oculis eius.* Ad quē nobis sermo.

Festinemus (vt dixi) ad illā requiem: nā [sermo dei, id est Christus verbū patris, qui nos festinantes adiuuet, & peruenientes coronet, [viuus est, id est, vera vita in semetipso, & sufficiens ad aliorum viuificationē, & ita viuemus in eo. Sermo dei qui prædicauit illam requiem, est viuus vita propria. i. vita est, viuificās alios. Sicut enim pater habet vitā in semetipso, sic dedit & filio habere vitā in semetipso. Vel in assumpta humanitate, in qua mori voluit, iā viuus est. i. vitam æternā consequutus, & sequaces suos viuere similiter faciens, quia immortalis factus est, & vos immortales faciet. & est [efficax. i. omnino faciens quicquid vult, siue saluādo credentes, siue dānando incredulos. Vel ita potest cōtinuari: Cauete ne quis vestrū incidat in exemplū incredulitatis patrū, id est, in similē pœnam, qualē illi per incredulitatē meruerunt; quia viuus est sermo dei. i. filius, qui illos iudicauit, & vos iudicaturus est: & sicut ille viuit in æternum, sic iudiciū eius manet in æternū. Nā & illos quos ipse damnat, cruciabit pœna viuax in æternum: & eos quos ipse saluat, viuere faciet in æternum. Nā ad vtrunque est ipse efficax. Nec solum est efficax in vtroq; i. potēter faciēs quodcunq; voluerit, sed [& penetrabilior omni gladio ancipiti, quia penetrat omnia: nec putetis eū latere cordiū occulta, & per hoc minus iuste iudicare. Nā si nō penetraret hominū cōscientias, non posset veraciter iudicare quis esset fidelis vel quis infidelis, siue quis bonā vel quis malā haberet conscientiā: & tūc nō valeret dignā singulis rependere vicē, quia potentiā ei auferret, q̄ occulta hominū videre nō posset. Sed vt potēter in omnib⁹ sit efficax, oīa visu suo penetrat, & acutior ac pspicacior est omni gladio ancipiti, omni subtilitate sermonis diuinę prædicationis. Iste sermo q̄ deus est, quia de⁹ erat verbū, est penetrabilior omni gladio ancipiti: quia magis penetrat hominū conscientias, q̄ vllus sermo prędicationis. Sermo enim doctrinæ est gladius anceps, id est, vtraq; parte acutus, quia dicit de tēporalib⁹, dicit & de ęternis. In vtroq; probat quod dicit acute ac subtiliter, & eū quē ferit, separat à mūdo. Quod nō faceret, nisi mentē eius penetraret. Sed multo penetrabilior est iste sermo qui de⁹ est. & est etiā [pertingens. i. consideratione perueniens [vsq; ad diuisionem animæ ac spirit⁹.] Spūs noster nō est vniuersa aīa, sed aliquid eius. i. illud quo ratiocinamur, intelligim⁹, sapimus: per quod & præponimur pecoribus, quia illa sunt rationis expertia. Nō habēt enim spiritū. i. intellectū & rationis ac sapiētiæ sensū, sed animā tantū. Nā & de illis dictū est, Producāt aquæ repētia animarū viuentiū. &, Producat terra animā viuentē. Itaq; spiritu intelligimus cū angelis, anima viuimus cū bestiis. Sed dei sermo pertingit. i. perfecte tāgit, quia per omnia tangit, nihil intactū sua cognitione relinquēs, vsq; ad diuisionē animæ ac spiritus, id est, vsque ad discretionē sensualitatis & rationalitatis, quia ipse insuperabili cognitione nouit quomodo diuidatur sensualitas à ratione, & quātū altera differat ab altera. Vel pertingit vsq; ad diuisionē animæ, quia videt quomodo anima. i. sensualitas à se ipsa differat, dū plus dedita infimis rebus, inferior est: vel ab his reuocata, dignior. Et pertingit vsque ad diuisionē spiritus, quia intuetur quomodo rationalitas à se ipsa diuidatur, dum vel in deum inhiat, vel inferius cęlestia cōsiderat, siue rursum inferius de mūdanis recte agēdis pertractat. Anima enim tantum de mundanis vel de his quæ ad corpus pertinent, cogitat, in quo vix à beluis distat. Quoddam inferius est in ea, vt cogitatus de cibo vel potu & similibus. Quoddam autem quasi superius est in ea, vt cum de honestis, sicut de gloria, celebritate, potentia & huiusmodi

D E Gene. 1. F Iohan. 5.

G cogitat. Et hanc eius diuisionem bene nouit ser-
mo dei, nec eum latet quando ipsa hoc vel illud
agit. Spiritus verò rationalis est in suo superiori,
cùm creatorem suum cogitat,& ad eum per solam
dilectionem peruenire flagrat. In suo autem infe-
riori versatur, cùm relicta sublimi contemplatio-
ne, inferiores virtutes quæ ad bonam operationē
pertinent,meditatur. Cuius diuisionem sermo dei
cōsiderat, prouidēs quid in eo superius sit & quid
inferius. Inter se autem diuiduntur anima & spi-
ritus,quia (sicut dictum est)anima quidē de mun-
danis & corporalibus agit, spiritus autem de su-
pernis & spiritalibus. Ideoque quod est inferius
in spiritu, superat illud quod est altius in anima.
Et hanc diuisionē animæ ac spiritus tangit & scru
tatur sermo dei viuus. [compagum quoq; ac me-
dullarum]diuisionem nouit,id est, iuncturarū ani
H mæ ac spiritus, quia videt quomodo iuncturæ a-
nimæ,vel quo tempore diuidantur, & quando de
vna iunctura in aliam transeat,sic & de spiritu. Iū-
cturæ animæ sunt augmenta quæ recipit secundū
vnamquanque ætatem. Nam sapientior est in ado-
lescentia quàm fuit in pueritia, & rursum sapien-
tior in iuuentute quàm in adolescentia, itemque
maturior in virili ætate,quàm in iuuentute. Simi-
liter spiritus per incrementa proficit. Quæ scili-
cet incremēta vocamus compages, eò quòd vnum
alij videatur apponi quadam coniunctura sine tē-
poris discretione: & harum cōpagum diuisiones,
sunt mutationes secundum diuersas ætates. Me-
dulla verò quæ interior est, appellatur quicquid
interius vel subtilius est in anima vel spiritu. Si-
cut enim in corporibus medulla est subtilior, &
in secretis partibus atq; in ipsis intimis recōdita,
sic quod subtilius est in anima vel spiritu & magis
reconditū vocatur nūc medulla. Medullarū quoq;
taliū animi diuisionē nouit sermo dei, qa illa quę
sunt in nobis subtilissima,discernit inter se. Vnde
& subditur, quia est [discretor cogitationū & in-
tentionum cordis.] Discernit enim cogitationes
& ab inuicem separat,id est,bonas à malis, siue in
I eodem homine,siue in diuersis. Discernit & inten
tiones earum,id est,quò singulæ tēdant, ad bonū,
an ad malum. Et quia sunt nonnullæ intentiones
coactæ, velut si quis timore compulsus foderet a-
grum & intenderet perficere, nō tamen ex corde,
additur cordis,vt per hoc excludantur intentiones
coactæ,quæ faciles sunt ad cognoscendū. Hoc est,
nouit discernere quam intētionem quis habeat in
cogitatione,quæ est cordis,id est, volūtaria & ad-
huc exterius nō ostensa,sed latens intra cordis se-
creta. Vel in eo quod ait, quia est pertingēs vsque
ad diuisionem compagum quoque ac medullarū
intelligi potest, compages dixisse coniunctiones
cogitationum, medullas verò intentiones earum.
Per cōpages quippe ossibus ossa iunguntur. Et sę-
pe dum aliquid recta cogitatione agim⁹, sed subi-
to in laudis amorem declinamus,atq; hoc pro lau
de facimus, quod prius facere pro veritate cœpe-
ramus,quia cogitationes cogitationibus adiūgun
tur,quasi quædam in spiritu compages fiunt. Sed
habent ossa quæ in cōpagibus iuncta sunt, & me- K
dullas,id est,subtiles intentiones. Quod Aposto-
lus apertius intulit,dicēs, discretor cogitationum
& intentionum cordis. Compages enim nostræ,
sunt cogitationes quæ sibi iungūtur,quando alte-
ra alteram sequitur,medullæ autem intentiones.&
sermo dei discretor est cōpagum & medullarum,
id est,cogitationum & intētionum:quia si cogita-
tio cogitationi iungitur,ipse nouit quæ sit secun-
dum deum,& quę secundum sęculum,nouit quo-
que quò vergat intētio earū. Sæpe enim aliud co-
gitamus, atque aliud per cogitationē intendimus.
Nam siquis proposito munerū pręmio, pupilli vel
viduę causam defendat, & fortasse ecclesiā ingre-
diēs in suis præcibus deo dicat,tu vides quia cau-
sam pupilli & viduæ defendo,iste ꝓculdubio quid
cogitet scit,sed quo intendat eius cogitatio,igno-
rat. Aliud quippe cogitat,& aliud intēdit. Non e- L
nim defensionem pupilli & viduę, sed mercedem
munerum quęrit. Nam tolle temporale præmium,
& pupillum & viduam non defendit. Sermo itaq;
dei discretor cogitationum & intentionū cordis
est,quia nō tantum aspicit quid apud temetipsum
cogites,sed magis per medullā cōpagis, id est, per
intentionem cogitationis,quid apud temetipsum
accipere requiras. Et vt plus dicā,breuiterque cō-
cludam,[nō est vlla creatura]terrena vel cælestis,
corporea vel incorporea,[inuisibilis,id est, nō ha
bilis ad videndū[in cōspectu]tantæ sapietię. Ni-
hil est ei inuisibile,sed[omnia sunt nuda,id est,dis
cooperta [& aperta,id est,patentia[oculis eius,]
quia & foris & intus omnia videt. Si quis habet li
brū aliquo velamine tectum,dicitur quidem visi-
bilis,sed nō nudus. Rursum, si velamē auferretur,
nudus posset dici,sed non apertus. Iterum, si ape-
riretur & omnia eius interiora demonstrarentur,
iam omnino quicquid in eo latuerat videretur.
Ita verbo dei cūcta sunt visibilia & nuda & aper-
ta,quia & foris & intus(vt dictum est)omnia ple-
nariè videt. Per oculos eius intelligitur potentia
videndi.[Ad quem nobis sermo] est habendus in
iudicio,quia oportet nos illi rationem de actibus M
nostris reddere Ad sermonē dei viuum & efficacē
& omnia peruidentē est nobis habendus sermo,
quia sermocinaturi sumus ad eum,& rationē red-
dituri de cunctis quæ gessimus vel cogitauimus.
Ideoque semper nobis omni solicitudine præca-
uendum est,ne hunc vel dictis vel operibus vel co
gitationibus offendamus. Hactenus terrendo lo-
quutus est Apostolus,reuocans ab infidelitate Iu-
dæos exemplo patrum suorū,quibus ob incredu-
litatē negata est æterna requies: & asserens filium
dei viuū atq; potentē,vt remuneret eos si resipue-
rint:& efficacē vt puniat,si neglexerint. Hinc ite-
rū blandis rationibus vult eos reuocare, cōmēdan
do Christi pontificium,vt eo commendato, suffi-
cere ad salutem ostendat,& carnales obseruantias
comprobet esse superfluas. Sic enim subinfert:

Habentes ergo pontificē magnum, qui penetrauit cælos, Iesum filiū dei, teneamus confessionem.

A *confeßionem. Non enim habemus pontificem qui non poßit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Incipit (vt dictum est) agere de pontifice Christo, quomodo sufficiens, quomodo dignior veteri, quem & immutat & legẽ quæ sub illo est, per meliorem legem suã, & quomodo necessarius. Quia sermo dei viuus & efficax est, atque talis qualem descripsimus, ergo teneamus confessionem, vt nec terror, nec cruciatus auferat de ore nostro confessionem fidei eius quam corde gestamus. Et est iustũ vt eam teneamus, [habentes pontificem, id est, B quia habemus pontificem [magnum.] Nam idem sermo dei, secundũ quod homo est, noster est pontifex, qui sacrificium sui corporis obtulit pro nobis, & non cessat interpellare pro nobis. Vnde & pontem accessumque nobis ad patrem facit, vt tẽporalia (quæ sicut fluuius currunt & labuntur & transeunt) sub nostris pedibus relinquentes, festinemus ad terram viuentium, habentes pontificem magnum super omnes pontifices, qui non in sancta sanctorum templi Salomonis intrauit, sed [cælos] ascendendo [penetrauit,] vt & nos sequi possimus. Moyses verò tunc terram promissionis nõ intrare valuit, hic autẽ cælos penetrauit, id est, ingressu suo patefecit. Pontificem habemus, & quẽ? Iesum, id est, saluatorem, qui nos absque carnalibus obseruantiis saluare potest. Iesum dico, [filiũ dei,] non adoptiuum, sed consubstantialem: nec minorem, sed equalem. Alij verò pontifices neque cælos penetrant, neque saluare possunt, neque filij dei naturaliter sunt. Vnde iste omnibus illis iure præfertur, sicut multis & longis disputationibus probare nunc exorsus est Apostolus. [Teneamus, C inquit, confessionem,] vt fidem eius ore proferamus, vel etiam peccata nostra cõfiteri studeamus: quia non habemus pontificem immisericordem. hoc contra illos dicitur, qui propter lapsum suum desperabant, & iram eius se posse placare diffidebant, & quasi dicebant quia non valet nobis confessio: quoniam iste pontifex, qui tam altus est, vtpote super cælos exaltatus ac dei filius, non recipiet eã, nec condescendet fragilitati nostræ. Quibus velut respondetur: Vobis lapsis non est desperandum nec confessio dimittenda, quia non habemus pontificem austerum vel dedignantẽ, sed misericordem: non à nobis remotum, sed naturæ nostræ participem. [Nõ enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, id est, condescendere fragilitati nostræ, & misereri humana fragilitate peccantibus: quia etsi ita altus est, non ideo nos abiecit, sed clementer condescendit imbecillitati nostræ, & condolet etiam illi qui per infirmitatem carnis labitur. Non tamen aliquid iam doloris sentire potest: sed quod ei displicet miseria nostra & lapsus noster, atque præstat D auxilium vt surgamus, & interpellat pro nobis, vocatur erga nos eius compassio. Non potest nobis non compati, sed potentiam huius compassionis habet, quia ipse fragilitatem nostram expertus est, quoniam per omnia sustinuit tentatiõe sine peccati cognitione. Tentatus est enim in nostra carne expertus est miserias nostras præter peccatum: tentatus est [per omnia] tentationis genera, quia in tribus illis tentationibus, quas à diabolo pertulit, omnia tentamenta continentur. Vel in sola tentatione, qua diabolus ostendit omnia regna mundi & gloriam eorum, in quibus omnia continentur, de quibus humana corda tentãtur, potest dici per omnia genera peccandi tentatus. Vel quia omnes tentationes sustinuit, irrisus, crucifixus, & cætera omnia perpessus. Tentatus est [pro similitudine] quam à nobis traxit, id est, secundum illam naturam, qua nobis erat similis, mortalis & E passibilis, tamen [absque peccato] fuit, licet similis esset aliis hominibus. Vel tentatus est per omnia sine peccato, quia licet omnia tentamentorum genera pertulerit, non tamen succubuit, nec delectatus est in aliqua persuasione mali, & ideo bene potest à peccato & tentatione liberare. Nam cùm Apostolus eum dicit [tentatũ] per omnia, & non superatum, ostendit quoniam in eo ponenda est fiducia subueniendi: & hoc ideo, quia nobis similis factus est. Non est enim remotus à nobis, sed in illa sui natura tentatus fuit, in qua nobis est similis. Et ideo credendum est, quia vult & potest subuenire tentationibus nostris. Et quoniam habemus tantum pontificem sic nobis compati volentem, & nostræ imbecillitati subuenire potentem ergo omni spe & fiducia adeam⁹ ad thronum gratiæ eius, id est, volũtate & orationibus & correctione vitæ ac bonis operibus accedamus ad eum throno iudiciali presidentem. Thronus enim iudiciaria sedes est. Sed thronus Christi est thronus gratiæ his, qui dum in pręsenti vita sunt, humiliter resipiscentes veniunt ad eum, vt pœnitẽtię F iudicium accipiant: cæteris verò post hanc vitam est thronus iustitię. Licet [ergo] simus peccatores, non tamẽ desperemus de venia, sed [cum fiducia] impetrandi misericordiam [adeamus ad thronum gratiæ eius, id est, ad iudicem non seueritatis & districtæ iustitiæ, sed pietatis & indulgentiæ: quia non est iudex qui pro confessione puniat, sed qui pro humilitate remuneret. Accedamus (inquam) ad eum, [vt misericordiam] apud eum [consequamur, id est, remissionẽ pręcedentium peccatorum, & de reliquo [inueniamus] apud eũ [gratiam, id est, facultatẽ ad conseruationem innocentiæ & ad promotionẽ in bono, [in auxilio, id est, vt auxilietur nobis cõtra tẽtationũ impugnationes, & cooperetur ad cõpletionem bonorum operũ. Auxilio dico, [opportuno. i. cõgruo & necessario: quia nõnunquã fit auxilium, quod non est opportunum, nec congruum. Sed auxilium Christi nobis est opportunum, id est, competens & necessarium, quia

Matth. 4
Luce. 4.

 sine

G sine illo nihil boni possumus facere, & æterna vita non potest haberi sine bona operatione. Nunc enim est tempus auxilij, dum tempus est operandi. Vel thronus eius sedes est pontificalis, & ideo gratiæ, quia compatitur nobis & interpellat pro nobis. Ac propterea nos peccatores accedamus ad thronũ nostri pontificis cum fiducia veniæ, procidamus ad pedes eius in precibus, vt per eum apud patrem consequamur misericordiam, id est, peccatorum indulgentiã & bonæ cõuersationis gratiã.

CAPVT V.

O *Mnis nanque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quæ sunt ad deum, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis, qui condolere posit his qui ignorant & errãt,*
H *quoniam & ipse circundatus est infirmitate. Et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiã pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquã sumit sibi honorẽ, sed qui vocatur à deo tanquam Aaron. Sic &*
2.Par.23 *Christus non semetipsum clarificauit vt põtifex fieret, sed qui loquutus est ad eum, Fi-*
Psalm.2. *lius meus es tu, ego hodie genui te, quẽadmodũ & in alio loco dicit. Tu es sacerdos in æternum secũdum ordinẽ* Melchisedech.
Psal.109 Probat enim à minori, quod iste noster pontifex possit nobis impetrare misericordiam & gratiam, cùm pontifices veteris testamenti quodammodo sacrificiis & orationibus impetrarent misericordiam, qui puri homines erant & peccatores. Quasi dicat: Per eum possumus consequi misericordiam, quia hoc fit etiam per omnem alium pontificem. Nam [omnis pontifex,] tam maior q̃ minor in ordine Aarõ, [ex hominibus assumptus, id est, ex numero hominũ ad aliquid dignus sum-
I ptus vt præsit aliis, [constituitur, id est, communi omniũ sententia statuitur, [pro hominibus, id est, pro salute hominum, vt per eum impetrent à deo beneficia. Constituitur [in his quæ sunt ad deum] pertinentia & subiectos ducentia, id est, in muneribus & hostiis offerendis ac precibus, quæ ducũt ad deũ, [vt offerat, id est, obuiã deo ferat, & quasi cõtra impetum, indignationis eius obiiciat, vt eã retineat & placet, vel quia deus pie condescendit dũ ei syncero corde offertur aliquid, ferat obuiam eius pietati [dona,] vt primitias frugum & huiusmodi, [& sacrificia] de animalibus, vt de bobus & auibus [pro peccatis] hominum delendis. Et si ille qui est ex hominibus tantũ. i. in nullo dissimilis ab hominibus, & ita assumptus ex eis, subditos suos donis & sacrificiis purgat & dirigit ad deũ, tunc multo magis eundum est nobis ad thronũ gratiæ nostri pontificis, qui non ex hominibus tantum, sed deus & homo est qui peccatum non habet, nec indiget offerre pro se, qui in seipso sufficiẽs est illud facere, in quo alij detinentur humana infirmitate. Ex hominibus assumptus pontifex est talis, K
qui pius & misericors sit, qui pro consueta bonitate [condolere possit, id est, affectum compassionis habeat erga subditorum infirmitatem. [his qui ignorant, id est, ignoranter peccant, [&] qui [errant, id est, post monstratam veritatis viam errore suo quasi scienter peccant. & debet illis pie compati. [quoniam] non solum illi, sed [& ipse] qui maior est & fortior esse videtur, [circundatus est infirmitate] carnis, per quam & peccare necesse habet. Christus verò iam infirmitate circundatus non est, & ideo potest iuuare magis quàm ille. Et quia infirmitate circunseptus est, [propterea debet, id est, debito iure compellitur [offerre] sacrificium [pro peccatis, id est, pro expiatione peccatorũ [queadmodum & pro populo, id est, cum quanta necessitate & supplicatione offert pro po- L
pulo, [ita etiam] & non dissimiliter offerat [pro semetipso,] vt condonentur ei peccata propria. Christus verò non pro seipso necesse habet offerre, sed tantum pro suis fidelibus. Omnia verò quæ nunc de pontifice veteris testamẽti dicuntur, obseruanda sunt in electione pontificum ecclesiæ, & in eorum moribus & actionibus, licet alia sint sacrificia quæ offeruntur à nostris. Dixi quia pontifex constituitur pro hominibus, & præfertur cæteris: [nec quisquam,] licet valde nobilis aut sapiẽs, [sumit sibi honorem,] vt adscribat sibi & se quærat honorari. Non sibi imputat honorem, sed deo qui vocat: nec se ingerit ad accipiendum honorem, sed diuino nutu eligitur. Percutiuntur hac sententia, qui honores ecclesiasticos, ad quos diuinitus non vocantur, arripere cupiunt. Qui enim se ingerit & propriam gloriam quærit, non sumit honorem, si pontifex aut prælatus in ecclesia factus fuerit: sed gratiæ dei rapinam faciens, ius alienum vsurpat. Et ideo non accipit benedictionem, sed maledictionem. Nemo per seipsum sumit illũ honorem, [sed ille qui vocatur à deo.] Qui enim recte & canonice eligitur, à deo vocatur. Ille sumit M
honorem apud deum & homines, qui per ecclesiæ procuratores & viros fideles à deo vocatur ad hãc prælationem, ita digne & syncere, [tanquam Aaron,] qui non sibi imputauit, nec aliquo modo ingessit, sed iubẽte deo per Moysen electus est. Chore autem voluit sibi sumere honorem, & ideo di- Exodi.7.
uinam sensit vltionem. Sed Aaron sublimatus est 27.28.29
in sacerdotem, quia deus eũ vocauit. [Sic & Chri- Nume.16
stus non clarificauit] per suas virtutes [semetipsum,] vt sibi sumeret honorem, ita [vt pontifex fieret.] Non se clarificauit, sed patrem, quia non suã, sed patris gloriam in omnibus quęsiuit. Non semetipsum quasi discretum à cæteris clarificauit. i. clarum fecit sublimãdo in honorem pontificatus, sed pater eum clarificauit, vt pontificem constitueret, & totius mundi magistrũ ostenderet, quãdo dixit, Hic est filius meus dilectus in quo mi- Matth.17.
hi bene complacui, ipsum audite. Quasi diceret: Hactenus audistis legis doctores & alios pontifices, sed amodò ipsum verum pontificem audite.

Nam

A Nã dicens, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cõplacui, nobiliter clarificauit eum. Quẽ se ideo clarificare vt pontificem constitueret, demonstrauit, cùm subiecit, Ipsum audite. Sed hanc sententiam clarificationis noluit Apostolus cõtra Iudæos proferre, quia vel non habebant euangelium, vel minoris autoritatis esse putabant, ideoq; de suis libris protulit illis testimonia. Nã hęc clarificatio longe antè per prophetam prædicta est, [filius meus es tu.] Non clarificauit seipsum, sed potius eum pater clarificauit, & testimonio propriæ vocis & multis miraculis, q & in Psalmo [loquutus est ad eum:] Tu es filius meus naturalis & coæternus, quia [ego hodie, id est, in luce semper manentis æternitatis meæ [genui te] ex substantia mea. His verbis clarificauit eum pater, vt pontificem constitueret, [quemadmodum, id est, sicut [& in alio loco dicit ei, Tu es sacerdos. i. sacra dãs per te & per tuos [in æternum. i. quandiu durabit hoc B seculum, quia non transibit sacerdotiũ Christi, vt aliud succedat, sicut transijt Leuiticum. Sacerdos, es, & hoc [secũdum ordinem Melchisedech:] quia sicut ille panem & vinum obtulit Abraæ reuertenti à cæde regũ, sic tu in figura panis & vini dabis corpus & sanguinem tuum victoribus vitiorum. Vel in æternũ es sacerdos, quoniã vna oblatione cõsummasti in sempiternũ sanctificatos: siue quia sine fine interpellas pro eis eadẽ hostia quam semel obtulisti. hac autoritate manifestatur, quod eum deus pater sacerdotem & pontificem constituit. Si ergo cæteri pontifices quibus necesse est pro se offerre, possunt aliis subuenire, quoniam à deo vocantur, tunc iste multo magis potest nobis subuenire & omnia bona nobis obtinere, qui pro se nunquam eguit oblatione, qui seipsum non clarificauit, nec ingessit, sed à patre clarificatus est, & ad pontificatum electus.

Psalm. 2.

Psal. 109

Gene. 14

Qui in diebus carnis suæ preces supplicationesque ad deũ, qui posset illũ saluum facere à morte, cum clamore valido & la- C *chrymis offerens, exauditus est pro sui reuerentia. & quidem cũ esset filius dei, didicit ex his quæ passus est, obedientiã: & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, appellatus à deo pontifex iuxta ordinẽ Melchisedech.*

Dixit quòd non per se, sed per voluntatem patris factus est pontifex. Nunc autem ingreditur ostendere, quoniam pontificis obsequium executus est, quia totum fecit quod pontificem decet. Qui in diebus carnis suæ & cætera. Ostenditur etiam adhuc in his verbis quod per eum possumus consequi misericordiam cum iam sedeat ad dexteram patris, nec cesset interpellare pro nobis, si ita est exauditus, cum adhuc in terra conuersaretur & esset mortalis. [Qui in diebus suæ carnis, id est, mortalitatis & passionis suæ quando natura carnis apparuit, quia famem, sitim, lassitudinem & dolorem sustinuit, sicut verus põtifex obtulit preces. Nam D in euangelio sæpe legitur orasse & maxime apud Lucam, qui sacerdotis in eo descripsit personam. Sed & quicquid ipse egit in carne, preces & supplicationes fuerunt pro hominibus. Tota vita sua patrem orauit de resurrectione carnis suæ ac de nostra salute, & instante iam passione obtulit supplicationes, id est, humilimas & intẽtissimas orationes, cum summa deuotione cordis & affectione, quando factus in agonia prolixi⁹ orabat, & factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram. Et has [preces supplicationesque obtulit, id est, obuiam tulit patri per exauditionem sibi obuianti. Obtulit eas [ad eum qui posset illum à morte saluum facere, id est, resuscitare, ad eum quẽ sciuit esse sufficientem, vt saluaret eum, id est, immortalem & impassibilẽ faceret, eripiendo à morte, vt nec anima remaneret in inferno, nec caro putresceret in sepulchro. Et obtulit has [cum clamore valido, id est, cum intentione piæ deuotionis vehementissima, & efficacissima, vt quando prolixius orabat, & etiam cum [lachrymis,] quia in illa prolixa oratione credendus est lachrymas effudisse, cùm & guttæ sanguinis pro sudore decurrerent ab eius corpore. & [exauditus est,] quia quod quæsierat, accepit in resurrectione. Exauditus est, id est, extra numerum aliorum omnium auditus est, quoniam super omnem creaturam post laboris sui militiam à patre sublimatus est, & hoc [pro sui reuerentia, id est, secundum hoc quod ipse sicut dei filius, dignus est reuerẽtia & veneratione. Vel pro sua reuerentia in deũ, id est, propter quod ipse super omnia patrem reueritus est, & honorauit. Siue pro sua reuerentia, id est, sicut sua religio meruit. Sanguinis quoque eius effusio, potest intelligi clamor valid⁹, in quo exauditus est pro reuerentia eiusdem passionis. Reuerẽtia est, quod sine peccato passus est pro sola charitate. Et ideo melior fidutia in eo habenda est, quia fecit quod nullus pontifex alius, dum seipsum pro nobis hostiam offerret. [& quidem] tempore minoritatis F [cum esset, id est, quamuis esset secundum diuinitatem [filius dei, didicit obedientiam] secundum quod homo est, id est, non solum preces & supplicationes obtulit, sed & obedire didicit in passione, id est, expertus est in seipso laborem obedientiæ. Non enim scire potest afflictorum labores, qui afflictionis experimentum non habuit. Sed Christus secundum quod homo est, didicit obedientiam, quia omnes labores obedientiæ sustinuit & sensibiliter pertulit, [ex his quæ passus est, id est, ex acerbitate tormentorum quæ pertulit, didicit obedientiam, id est, experimento cognouit laborem obedientiæ. [& consummatus, id est, passione finitus, vel consummatus, id est, ad summum ductus, quoniã ad dexterã patris eleuatus, [factus est causa salutis æternæ, id est, perennis vitæ [omnibus obtẽperantibus sibi, id est, obediẽtibus suæ volũtati, quia omnibus sufficit ad salutem sine vllis carnalibus obseruãtiis. Per exauditionẽ ei⁹ designatur resurrectio, per consummationẽ exaltatio.

Luc. 6. 11. 22. & 23.

Lucæ. 22.

E

G Vel consummatus est in omni operatione sancti-
Iohan. 19. tatis, quando completis omnibus obedientiæ suæ actionibus, dixit, Consummatum est. & emisit spiritum. Sicque factus est causa salutis non cuiuslibet, sed æternæ: nec paucis, sed omnibus: hac tamẽ conditione, vt obtemperent ei. Non enim aliter salutem consequi poterunt. & bene potest ipse causa salutis esse cæteris, quoniã [appellatus est à deo pontifex,] sicut & ipse suis operibus realiter ostendit se hoc esse. Nam quia pontificis officium impleuit, atque patri fuit in omnibus obediens, & in seipso peruenit ad tantam bonorum omnium consummationem, vt sufficeret etiam ad aliorum salutem, idcirco appellatus à deo est pontifex, & hoc [iuxta ordinẽ Melchisedech.] scilicet vt omnis ordo dignitatis in eo consideretur, qui considerari potuit in Melchisedech.

De quo nobis grãdis sermo & interpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles fa-
H *cti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis vt vos doceamini, quæ sint elemẽta exordij sermonum dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ. Paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.*

[De quo, id est, de qua re, quomodo scilicet ipse sit põtifex iuxta ordinem Melchisedech, [est nobis grandis sermo. i. restat sermo alius subtilis, & profunda mysteria continẽs atque prolixus & magnus, [& interpretabilis. i. multas habens expositiones sacramentorum & allegoriarum [ad dicendum, id est, ad exponendum vobis qui par-
I uæ capacitatis estis, nec aliter intelligeretis nisi interpretaretur. Grandis est, & interpretatione indigens, non quantum ad me, sed quãtum ad vos, qui sensu debiles estis ad intelligendũ profunda mysteria. [quoniam facti estis imbecilles, id est, sine spiritali baculo, quo sustentetur interior homo vester, ne nutet aut corruat. Imbecilles estis [ad audiendum. i. ad intelligẽdum, quia pondus sententiarũ vos facile potest præcipitare, qui robore virilis sensus non fulcimini. Interserit increpationẽ de infirmitate, vt alta de Christo laborent intelligere. Verè estis imbecilles ad audiendũ. Nã [cùm deberetis esse magistri] aliorũ & sufficere ad instructionem eorũ, & hoc [propter tẽpus, id est, diuturnitatem temporis quod iam transactum est, ex quo fidem recepistis, & vobis priusquam cæteris prædicatum est, [rursum] sicut in primis quando ad fidẽ venistis, [indigetis vt vos doceamini,] sicut pueri quibus prima elementa literarum dantur ad intelligendũ. Vel propter tempus debuissetis esse cæterorũ magistri, quia semper exercitati estis in lege & prophetis de Christo. Sed iterũ si- K
cut à principio indigetis ab aliis doceri [quæ sint elemẽta exordij sermonum dei, id est, vt vobis ostendantur opera quæ primum discuntur, quando aliquis sermones dei exorditur. Elemẽta enim vocantur illæ partes, de quibus sermo dei prius contexitur, scilicet incarnatio, passio, resurrectio, commune iudicium, damnatio malorũ, corona iustorum, & cætera, quæ primum annunciantur eis qui conuertuntur. Exordiũ enim sermonũ, est symbolum Christianæ fidei: quod isti non solum non intelligebant, sed nec ipsam literaturam, qua proferrũ memoriter, sciebant. Exordium sermonum est simplex doctrina. Elementa ei⁹ prima materia fidei, vt natiuitas Christi, passio &c. [Et facti estis] etiam negligentia vestra tales, [quibus] more infantium [sit opus lacte, id est, humili & parua eruditione, & [non solido cibo, id est, perfecta doctrina. Lac quippe est breuis insinuatio fidei & facilis L
obseruantia morum. Solidus autem cibus est ratio ipsius fidei & perfecta institutio vitæ. Solidus cibus sapientiæ est, In principio erat verbum: lac verò est, Verbum caro factum est. Verè non est vo- Iohan. 1
bis opus solido cibo sapientiæ, cùm sitis lactẽtes. nam nulli lactẽti est opus. [Omnis enim qui particeps est lactis,] sicut vos estis, id est, cuius pars est lac, & qui ita est tener, vt nec etiam totum lac simplicis doctrinæ possit capere, sed partem [expers, id est, sine parte [est sermonis iustitiæ,] qui iustis & perfectis conuenit, id est, doctrinæ quę pertinet ad eos, qui bene prouecti sunt in intelligentia magnę capacitatis & iustitia religiosę cõuersationis. Expers est. i. sine parte huius sermonis, quia nec partem eius capere valet intelligendo vel operando. Ideo lactens non capit sermonem iustitiæ, quia [paruulus est] in sensu sicut & vos in fide pusilli, & vt ille qui ætate paruulus est non discernit cibos atque perit sumendo noxios, sic animo paruulus, id est, indoctus non discernit bonũ à malo, & peccat faciendo malum. Vos quidem lacte opus habetis, vt dictũ est, non solido cibo. Sed [perfecto- M
rum] sensu & opere [est solidus cibus. i. firma fidei & morũ instructio. Ideo & vos post lactis potum debetis ad robustam sapientiæ escam proficere. [eorum,] scilicet est iste cibus, [qui habẽt sensus. i. intellectus [exercitatos pro cõsuetudine] legendi & in multis scripturis studendi. Sensus habent exercitatos [ad discretionẽ boni ac mali. i. vt discretionẽ habeant inter bonũ & malum, & inter bonum & aliud bonum, & inter malum & aliud malum, aliud maius & aliud minus iudicantes.

CAPVT VI.

Q Vapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionẽ feramur, non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad deum, baptismatum, doctrinæ, impositionis quoque manuum ac

resurrectio

A *resurrectionis mortuorũ & iudicij æterni: Et hoc faciemus, siquidẽ permiserit deus.*

Dixi quia perfectorũ est solidus cibus. [Quapropter] ad perfectionem feramur, vt solido cibo pascamur, nos dico [intermittentes sermonem inchoationis Christi, id est, de initio fidei. Nã quia exercitatos sensus in lege domini nos oportet habere, ideo prætermittamus sermonem inchoationis & ad vlteriora promoueamus sensus nostros. Sermo inchoationis Christi, est initium fidei, quo Christus inchoat esse in nobis secundum intelligentiam & operationem. Sicut enim eum qui adducitur in doctrinam literarum, elemẽta primum oportet audire, sic Christianus primum omnium de fide catholica erudiri debet, quæ est fundamẽtum nostræ salutis. Sed huius initij sermonem dimittentes, [feramur ad perfectionem,] nos docẽdo, vos audiendo. Ita scilicet feramur, non rursum B iacientes fundamentum pœnitentiæ, id est, nõ negligenter & incõsultè, sicut olim, faciamus pœnitentiam, quæ debet esse fundamẽtum, super quod extruatur & in altum surgat actio bona & perfectio. ille enim iacit fundamentum pœnitentiæ, id est, non firmiter & ordinate ponit, sed quasi rem non bene prouisam negligenter ponit, qui ita dolet ac pœnitet, vt iterum redeat ad hoc quod non bene defleuit commissum. Et nos iam taliter iecimus fundamentum, ideoque destructum est, id est, prior pœnitẽtia nostra periit & in irritum deducta est, redeuntibus peccatis, de quibus pœnitentiam egeramus. Sed modo sic perfectè nos pœniteat tendentes ad perfectionem, vt non simus iterũ iacientes, id est, negligenter & incuriosè ponẽtes fundamentum, quod sicut antea dissipetur, sed firmum & stabile maneat, nec vltra sit opus ponere aliud. Fundamentum dico pœnitentiæ [ab operibus mortuis, id est, qua pœniteat nos ex eo quod opera bona, quæ prius viuebant in nobis, mortua sunt admixtione peccati. Eius enim qui in crimi-C nale peccatum cadit, bona opera priora mortifi-Ezec. 33. cantur & pereunt. Vnde minatur dominus: Etiam si dixero iusto quod vita viuat, & cõfisus in iustitia sua fecerit iniquitatẽ, omnes iustitiæ eius obliuioni tradentur. Vel peccata sunt opera mortua, id est, nihil vitale habentia, sed iustitiæ vita prorsus carentia, & authores suos occidentia. & de his omnibus agenda est rata pœnitentia, id est, & de bonis amissis & de malis commissis. [&] nõ rursum iacientes fundamentum [fidei] ducentis [ad deum, id est, non iterũ negligenter fidem sitis ponentes in cordibus vestris, sicut antea, sed firmiter, vt amplius non vacillet aut corruat sicut prius, dum eam nõ putaretis ad iustitiam & salutẽ sufficere sine carnalibus obseruantiis. Nec rursum iacientes fundamentum [baptismatum,] vt quæra-Nota. tis iterum baptismatis vnda lauari, quod impossibile est: sed purgationem peccatorũ, quam semel in eo percepistis, conseruate, non vltra quærentes eam per carnales obseruantias. Male enim tenet baptisma, qui nõ credit omnia in eo peccata ablui, nisi superadditis carnalib⁹ obseruãtiis. Baptismatũ dixit pluraliter, quia est baptisma in aqua, est & D in lachrymis pœnitentiæ, & est in sanguine martyrij. Nec rursum iacientes fundamẽtum [doctrinæ,] quæ in exordio tradita est vobis per symbolum & orationem dominicam, vt hac iterum incipiatis imbui. Nec iterum iacientes fundamentum [impositionis manuum] episcoporum in cõfirmatione neophytorum, sed firmiter illud retinentes. Qui enim non credit quod per manuum impositionem detur spiritus sanctus ad remissionem & corroborationem, non est fundatus. Talis est, quicunque putat carnales obseruantias iuuare ad acceptionem spiritus sancti, qui per manuum impositionem accipitur. Nec fundamentum [resurrectionis mortuorũ] iterum iacientes, sed quod semel inde etiam credidimus retinentes, id est, per Christi resurrectionẽ mortuos esse resurrecturos. Qui enim nõ credit quod resurrectio Christi resurrectionem mortuorum faciat, non habet fundamentum super quod ædificet. Si sciretis in ba- E ptismo omnia peccata dimitti, & per manuũ impositionem spiritũ sanctum dari, lex vobis superflua videretur: nec præter Christum aliud quæreretis, si sciretis per eum resurrecturos mortuos & iudicandos. Nam neq; [iudicij æterni] fundamẽtum rursum iacere debemus, sed semel positum in corde nostro firmiter tenere, vt tantũ de fide Christi & de virtutibus sine legis ceremoniis iudiciũ expectemus, quod erit æternũ: quia quicquid ibi statuetur, in æternum durabit. Quod iudiciũ qui non credit, absque fundamento est, nec ædificare quicquam potest. Hæc enim omnia nisi in fundamento præcesserint, nemo potest bene operari. Nam quicunque aliquos ad fidem conuertit, plus facit pœnitere & in deum credere, ac baptizari in remissionem peccatorum, & doceri quid credere debeãt, atque confirmari per manuum impositionem, & resurrectionem ac diem iudicij prestolari, vt super hæc valeant ædificium bonæ cõuersationis construere. Idcirco de his dicitur, iaciẽtes hæc F omnia, scilicet sicut lapis fundamento iacitur, nõ rursus, id est, non vt olim, nec sicut prius cecidere, iterum cadant, vel non rursum iacientes, id est, ita modo iacientes, vt amplius iacere non sit opus. & hæc omnia superius lactis nomine sunt appellata, quia his potatur fidelium infantia. Sic autẽ deus vult eos lacte nutriri, vt nõ ibi remaneãt: sed crescendo per lac ad solidum cibum perueniãt. Nam si lacte nutrieris, sic nutrire vt crescas, sic cresce vt panem mãduces. Dixi, feramur ad perfectionem, & intelligendo scilicet, & in moribus proficiẽdo: [& hoc faciemus, si deus quidẽ permiserit, id est, si nutu suæ voluntatis & fauore suæ gratiæ cõcesserit, quia nullus ex libero tantùm arbitrio valet ad hanc perfectionem promoueri, nisi auxiliante gratia dei. Feramur ad perfectionem intelligẽtiæ & morum, non rursum iaciẽtes fundamentũ pœnitentiæ, quia impossibile est perfectos, si grauiter prolapsi fuerint, renouari ad pœnitentiam. Nemo nunc verbis nostris obuiet, sed modicum vt hæc

G declaremus, patienter expectet. Nam sequitur:

Impoßibile est enim, eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes sunt facti spiritus sancti, gustauerunt nihilominus bonum dei verbum virtutesque seculi venturi, & prolapsi sunt, rursus renouari ad pœnitētiam, rursum crucifigētes sibimetipsis filium dei, & ostentui habentes. Terra enim sæpè venietem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunā illis à quibus colitur, accipit benedictionem à deo: proferens autem spinas & tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in

H *combustionem.*

Feramur (inquit) ad perfectionem, non iterantes fundamētum deinceps pœnitentiæ, quia perfecti post lapsum renouari nequeunt ad pœnitentiam. Nam [qui semel sunt illuminati per fidem, id est, qui in suo interiori acceperunt lumen fidei, quod semel datur credentibus, & [gustauerunt etiam donum cœleste, id est, quodam interno gustu præsenserunt lumen fidei quod est donum cœleste, vel per ipsam fidem quasi suauem & sapidū gustum in cordis palato sensere remissionem peccatorum in baptismo cælitus datam, [& facti sunt participes spiritus sancti, id est, partem capientes spiritualis gratiæ per impositionem manuum, siue participes spiritualium charismatum, vt sunt genera linguarum & prophetia, & [gustauerunt, id est, sapidum in ore cordis presensere, nihilominus quàm nos, vel [nihilominus] quàm spiritualem gratiam [bonum Dei verbum] de quo ipse

Psalm. 44 loquitur, Eructauit cor meum verbū bonum, non dico secūdum quod hoc verbum caro factum est,

I sed secundum quod summum bonum incommutabile est, cuius participatione cætera sunt bona, & hoc tale verbum gustauere, id est, gustu cordis attigere, vt dulce saperet eis, seu verbum euangelicæ prædicationis saporum & delectabile sensere, [virtutesque seculi venturi, id est resurrectionē & immortalitatem ac impassibilitatem gustu mētis quasi prælibauere, intelligendo illas vires corporis & illam pulchritudinem atque claritatē & leuitatem carnis atque virtutes in corpore & anima futuras, & beatam cum angelis vitam æternaliter, qui ad tantam perfectionem peruenere, ac deinde neglectis omnibus his, adamantes iniquitatē, [prolapsi sunt, id est, sponte sua deuoluti sunt in grauia peccata, & in eis delectabiliter iacent, [impossibile est eos] recuperatis omnib⁹ his, quę perdidere, bonis, [renouari rursus ad pœnitentiā] reuertentes, id est, exuere iam per pœnitētiam vetustatem, quā iterum cōtraxere, & reinduere nouum hominē. Non quia Montani vel Nouati hæresim hîc approbemus, qui contendunt non posse

renouari per pœnitentiam eos, qui crucifixere sibimet filium dei. Sed ideo impossibile esse dicimus vt tales renouentur, quia nolunt renouari. Nam si vellent, esset vtique possibile. Quod ergo renouari nequeunt, non est excusatio infirmitatis eorum, sed culpa voluntatis ipsorum, qui malunt veteres perdurare quàm renouari. Sic enim tepuit mens eorum ergà dilectionem virtutum, & exarsit in amorem vitiorum, vt nulla ratione consentiant peccata relinquere, quibus pertinaciter adhæsere. Propter quod & in prauitatibus suis iusto valde iudicio relinquuntur ab eo, qui dixit, quia sine me nihil potestis facere, nec iuuantur ab eo, Iohan. 15. sed assumuntur à diabolo, vt magis adhuc alligentur & aggrauentur ab illo. Sicq; fit vt ad pœnitentiam redire non valeant. Non quia mutari homines dum in hoc seculo sunt, in melius nō possint, sed quia dum ex intimo corde vitia diligūt & virtutes negligunt, nec diuinitus adiuuantur, sed ab L antiquo deceptore premuntur, conuerti nullo modo possunt. Tales sunt, qui prius ad summa virtutum profecere, & post ad ima vitiorum prolapsi sunt, id est prorsus lapsi, vel procul lapsi, vel longè lapsi à priore statu, ita vt longo tempore iaceant in ipsis vitiis ad quæ lapsi sunt. Non enim prolapsos intelligere nunc debemus religiosos, qui in aliqua grauia subito cecidere, & cito surrexere: sed qui longa deliberatione & longo vsu vitiis adhęsere, & à puritate virtutū recessere: quia raro quisquam talium inuenitur egisse pœnitentiam, si tamen vspiam inuenitur. Non ergo prolapsus intelligitur Dauid in perpetratione adulterij & homi- 2. Reg. 11. cidij, de qua cito pœnitentiam egit: sed Salomon in amore alienigenarum mulierum, per quas & à 3. Reg. 11. fide separatus est, nec resipiscere voluit, cùm semel & iterum diuinitus admoneretur. Sic nec Aaron Exod. 32. prolapsus intelligitur, dum metu populi seu volēs ei placere, fecit vitulum, qui ad primā Moysi vo- Num. 22. cem fecit pœnitentiam, sed prolapsus est Balaam 23. & 24. per auaritiam, qui mercedem iniquitatis amauit, dans consilium quomodo populus Israel creatorē M offenderet, oblitus quæ antea prophetauerat & quæ diuinitus audierat. Pro nihilo enim duxit omnia, vt auaritiæ suæ satisfaceret. Petrus quoque non est prolapsus in illa negatione, quia mox fleuit amarè, sed Iudas & ipse per auaritiam in illa Matt. 26. & 27. proditione quam diutius excogitauit, & pòst adimpleuit, nec congruam inde pœnitentiam egit. Religiosos itaq;, qui excogitato diu cōsilio nequitiis se sponte subiiciunt, & in eis diutius permanent, intelligimus prolapsos. Quales & in mona- Nota. steriis hodie sunt nonnulli, habentes quidem speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. & ideo pœnitentiam agere non possunt, quia de solo exteriori habitu gloriātur: & sanctos se esse putant, quia sanctitatis indumentum portant. Rectè itaq; de talibus dicitur, quia impossibile est eos renouari ad pœnitentiam, quia vel nunquam, vel raro quisquam eorum renouatur. Et Apostolus ita protulit sententiam, vt per terrorē exterribilem citaret ad studia virtutum duras mentes Hebræorum,

A rum, qui post illuminationẽ & spiritus sancti perceptionem relapsi fuerant ad pristina vitia. Non possunt (inquit) renouari, sed sunt [rursum crucifigentes sibimetipsis filium dei, & ostentui, id est, irrisioni [habentes,] quia Christianitatem in sesеipsis extinguunt & irrident. in se enim crucifigunt filium dei & contumeliæ habent, dum gratiam eius vilipendentes, in peccato iacent. & tales (sicut exposuimus) nequeunt ad pœnitentiam redire, sed in sua prauitate perdurantes, ad æternam mortem festinant. Nam ecõtrario bona terra quæ fructum bonum facit, æternam meretur benedictionem. & hoc est, [Terra, id est, mens vel ecclesia fidelium subiectorum, quæ velut terra excolitur vomere doctrinæ, [bibens imbrem] prædicationis & gratiæ cælestis, id est, quadam auiditate hauriẽs [venientẽ] cælitus [super se] per ora prædicatorum: & hoc [sæpe,] quia si raro veniret, nõ sufficeret: si semper descenderet, vilesceret. Terra, B inquam, quæ sic excipit hunc imbrem [&] generat [herbam, id est, profert bonam operationem [opportunam, id est, congruam [illis à quibus colitur, id est, prædicatoribus, à quibus aratro doctrinæ scinditur & innouatur, scilicet vt operatio subiectorum congruat verbis magistrorum. hæc terra [accipit à deo benedictionem, id est, augmẽtum virtutum in hoc seculo, & perpetuam remunerationem in futuro, cùm audit: Venite benedicti &c. (Matth. 25.) Hæc quidem terra benedicitur, sed illa quę malas herbas gignit, maledicitur. [Proferens autem] vt videantur [spinas, id est, grauiora peccata, [& tribulos, id est, minora sed multipliciora & acutius pungentia, tribus enim acuminibus lædit tribulus, [reproba est] à deo, cùm & ipsa pluuiam doctrinę suscipiat, & pro bonis herbis tribulos & spinas germinet. Reproba est, id est, retro habens probitatem, vt ille cui deus ait, Proiecisti sermones meos retrorsum. (Psal. 49.) [& proxima maledicto, id est, æternæ damnationi, vt audiat, Discedite à me maledicti &c. (Matth. 25.) Nondum est in maledicto, sed proxima est illi, quia adhuc licet reuerti: & nisi sibi caueat, propè est vt damnetur. C [Cuius cõsummatio, id est, finis, si in malo perseuerauerit, ducet [in cõbustionem,] vt sine fine comburãtur, id est, simul vrantur corpus & animã. Hactenus terribiliter & aspere loquutus est Apostolus, vt duras & torpentes Hebræorum mentes ad pœnitentiam & ad studia virtutum prouocaret. Sed ne in desperationẽ terrẽdo præcipitaret eos, & sic in malo potius remanere faceret, demulcet eos consequenter blãdis sermonibus, & ad bene agendũ hortatur, dicens:

Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora & viciniora saluti, tametsi ita loquimur. Non enim iniustus est deus, vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis, quem ostendistis in nomine ipsius, quia ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus autem vnumquenque vestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem, vt non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum, qui fide & patientia hæreditabunt promissiones. D

Loquutus sum, inquit, vt vos à peccatis retraherem, & desperationis metu facerem cautiores. Cæterùm cõfido de vobis meliora. Non hoc dico putando vos esse tales, sed timendo ne sitis tales, terreo verbis, ne ipsa re impleatis. Durè locuti sumus, sed [cõfidimus de vobis ô dilectissimi,] quos ex nimia dilectione monemus, non ex aliquo prelationis debito. cõfidimus inquã [meliora,] quàm vt sitis prolapsi, proferentes spinas & tribulos, [& vieiniora saluti,] quàm sunt illi qui nequeunt ad pœnitẽtiam renouari, & maledicto sunt proximi. Meliorem de vobis confidentiam habemus, [tametsi ita] durè [loquimur] terrendo & increpando. Deo de vobis confidimus, quia olim multa operati estis, pro quibus, si de malis pœnitentiã egeritis, benefaciet vobis deus. [Non enim iniustus est deus, vt obliuiscatur operis vestri.] Reuera enim grandis esset iniustitia dei, si tantum peccata puniret, & bona opera non susciperet. Non obliuiscetur operis vestri, vt irremuneratũ relinquat, quod vestra bona fecistis cõmunia sanctis. [& dilectionis] vestræ, qua opus illud implestis, quoniã vestra sanctorum charitas incitauit cor vestrum, vt eis ministraretis. [quam] dilectionẽ non infructuosam intus occultastis, sed per opera bona foris [ostendistis] ad exemplum aliis: nec hęc fecistis propter humanos fauores sicut hypocritæ, sed [in nomine ipsius, id est, ad honorẽ dei: scilicet ideo foras in operatione cæteris ostendistis dilectionẽ, quã in corde retinebatis, vt luceret lux vestra coram hominibus, quatenus videntes opera vestra bona, glorificarent non vos, sed patrẽ vestrum qui est in cælis. Dilectionẽ opere demonstrastis, [quia ministrastis, id est, humiliter vt subditi & serui quæ necessaria erant, de vestris facultatibus impendistis [sanctis] qui sua posuerãt ad pedes apostolorum, [&] adhuc [ministratis] illis, perseuerantes in eodẽ opere bono. Vnde sciatis quia deus hoc nõ obliuiscetur, sed remunerabit. His verbis patet, quia superior increpatio & præsens consolatio non ad perfectos diriguntur, qui reliquerant omnia & habebant cor vnum & animã vnam: sed ad cęteros, qui secularia relinquere noluere, & negligenter ac remisse vixere. Quos Apostolus per pauca bona quæ fecere, allicit, & recreat animos eorum atque confortat. Vos quidem ministrastis & ministratis, sed tamẽ nolumus vt ab hac adhuc ministratiõe cessetis, quasi iam sufficiat quod hactenus egistis, sed cupimus vt vsq; in finem in hac actione perseueritis. [Cupimus autem, id est, magno charitatis affectu desideram⁹ [vnumquenque vestrum, [vt nec vnus desit, sed omnes communiter studeatis [ostentare, id est, frequẽter ostendere aliis in exemplum, [eandem solicitudinem] ministrandi sanctis, id est, solertem citationem, vt solerter

Marginalia: *Fortè legẽdum dãnationis.* — E — *Nota.* — *Matth. 6.* — *Matth. 5.* — F — *Actuum. 4*

G lerter & citò agatis: & non ad horam, sed [vsq; in finem] vitæ vestrę. & hoc [ad expletionem spei, id est, vt quod speratis ex toto impleatur in vobis in receptione beatitudinis æternæ, & ita cupimus vos vsque in finem perseueranter ministrare sanctis, [vt non segnes, id est, sine igne [efficiamini,] in hac solicitudine, hoc est, non sitis torpentes, & igne sancti feruoris carentes, vel sine igne charitatis non sitis, id est, sanctos quibus corporalia beneficia tribuitis, diligere ardenter non omittatis, [verùm] sitis [imitatores eorū,] quibus ministratis, cæterorumque sanctorum, [qui hæreditabūt, id est, hæreditario iure possidebūt [promissiones, id est, multiplicia dona sempiternæ beatitudinis sæpe promissa: & has obtinebunt non nobilitate generis, sed [fide & patientia:] quia & fidem ipsis promissionibus adhibuere, & patienter eas expectantes, multa interim aduersa passi sunt.

H *Abrææ nanque promittens deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum, dicens:* Gene.22. *Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. Homines enim per maiorem sui iurant, & omnis controuersiæ eorum finis ad confirmationem est iuramentum. In quo abundantius volens deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum, vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositā spem, quam sicut anchorā habemus animæ tutam ac firmā &* I *incedentem vsque ad interiora velaminis, vbi præcursor pro nobis introiuit Iesus, secundū ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.*

Exponit promissiones quas hæreditabunt qui fidem & patientiam seruāt, illas scilicet, quas deus fecit Abrææ. In quibus non relinquitur nobis locus dubitationis, quando eas Abrææ promisit & iurauit, & etiam omnibus imitatoribus eius in fide & patientia. Quasi dicat: Inde potestis videre quoniam qui fidem & patientiam habet, promissiones hæreditabunt: quia Abraam qui primus eas audire cœpit, sic adept⁹ est eas. [Nanq; deus promittens Abrææ, id est, promissionem futuræ gloriæ faciens, [iurauit, id est, firmiter & immutabiliter stabiliuit [per semetipsum, id est, per incommutabilitatem suā. Ideo iurauit per semetipsum, [quoniam neminem] habuit sese [maiorem per quē iuraret:] quia si esset aliquid maius, per illud suæ promissionis immobilitatem ostendisset. Iurauit, inquam, [dicens:] O Abraam, [nisi benedicens] te assiduè in spiritualibus filiis, qui erunt sicut stellæ, [benedicam te] incremento virtutum, K [&] semper [multiplicans] te in carnalibus, qui erunt sicut arena, [multiplicabo te] in futura beatitudine. Ac si dicat: Nisi hoc fecero, nemo mihi amplius credat. Defectus enim sermonis, vehementiam indicat assertionis. Vel nisi benedicens te, id est, ditans virtutibus, benedicā te, id est, promouebo vt opereris iuxta eas: & nisi multiplicās, id est, adhuc copiosiore virtutum abundantia te dilatans, multiplicabo te, id est, in cælesti patria te multiplici remuneratione beabo. Deus ita iureiurando promisit, [& sic, id est, quia deus tam firmiter promisit, Abraā certus de promissione non statim eam quæsiuit accipere, nec cōtra deū murmurauit de dilatione, sed [longanimiter ferēs] inter multa aduersa, & fideliter expectans, tandem [adeptus est repromissionem, id est, illud quod sibi promissum fuit. Vel repromissionem, quia in L vna promissione multa sibi promissa sunt. Similiter ergo qui fidem & patientiam vsque in finem custodiunt, hęreditabunt promissiones, vt dictum est. Post hęc causa redditur, quare deus in promissione iurauerit, cùm dicitur: [Homines enim per maiorem sui iurant.] Idcirco enim iurauit deus, quia hominibus loquebatur & homines iurāt. In deo enim ita firmum est solum promittere, sicut & iurare. Sed hominum incredulitatem voluit iuramento certam reddere. Ob hoc autem per se iurauit, cùm maiorem non haberet, quia homines per maiorem sui, id est, per maiorem se iurant. Iurauit enim per illud, quod inuenire maius potuit. Homines iurant, [& iuramentum est finis omnis cōtrouersiæ eorū, id est, altercationis & litigationis, quādo vn⁹ affirmat & alter negat, quia in iuramēto finitur altercatio. & est finis, valēs [ad cōfirmationem] alterius partis, id est, ad omnimodā certitudinem faciendam: quia postquam iuratum est, tunc vtrique parti certū & ratum est. Et si homini qui mēdax est, creditur per iuramentū, quāto magis deo qui mentiri non potest? [in quo, id M est, in cuius rei consideratione, hoc est, quia considerabat iuramento finiri omnem controuersiam & fieri confirmationem, [interposuit, id est, inter se & homines medium, cui crederēt, posuit iusiurandum deus,] vel inter promissionem & ipsius promissionis adimpletionem posuit iuramētum. Ipse dico, [volens] ex propria bonitate [abūdantius ostendere] per iurationem, quoniam abundanter per promissionem, abundantius verò per iuramentum ostendit. volens (inquam) ostendere [immobilitatem sui cōsilij, id est, suæ secretæ rationabilis dispositionis, quæ paucis est nota, quia vix aliquis nouit per fidem Christi saluari homines, & cui vel quibus volens ostendere [hęredibus pollicitationis, id est, illis qui hæreditario iure & firmiter habituri sunt pollicitationem, id est, promissionem frequenter factam. Illis volens ostendere firmitudinem sui cōsilij, adhuc abundantius per iuramentum, quàm sine iuramēto ostenderat,

interposuit,

A interposuit,id est, inter promissiones posuit iusiurandum, condescendens cõsuetudini hominum,vt perfectius & certius crederent illud, quod ipse de eis immutabiliter ordinauit. Ideo iurauit in promissione, [vt per duas res immobiles, id est, per promissionem & iuramentũ, quæ mutari nõ possunt,[quibus]ipse qui deus est, cogitur vt immobile fiat cõsilium eius,quia impossibile est [mentiri deum,id est, vt ipse in his duabus rebus mentiatur,cùm nec in aliqua re mẽtiri possit,[habeamus]in omni tribulatione [fortissimũ solatium] doloris & anxietatis. Vel per duas res immobiles, id est,per hoc quod deus iurauit, & hoc quod per semetipsum, in quibus duabus ipse nõ potest mẽtiri,cùm nunquã mentiatur. Habeamus solatium fortissimum, id est, quod nos in omni aduersitate fortes faciat,volentes ad horam pati, vt in æternũ regnemus. Cùm enim tribulationẽ patimur, si ad futuram gloriã nobis promissam respicimus, re-
B frigerium mentis & angustię mitigationem in camino tribulationis habem⁹. Nos dico,[qui]dum nos tribulationes insequũtur, & omni genere impugnationum appetunt,cõfugimus,id est,ex toto fugimus,[ad spem]futurę quietis ac beatitudinis & glorię nobis promissæ[tenendam,id est,nõ pro aduersis deserẽdam,sed totis animi viribus firmiter tenendam.Spem dico[propositã,id est, omnibus oblatam,vel propositã,id est,ab antiquis temporibus in Abraam & cæteris patribus ad exemplum nobis in propatulo positam.Ad quam spem cõfugit, quisquis spe beatitudinis omnes tribulationes spernit.& vtile nobis est ad eam cõfugere, ipsamq; tenere,[quam habemus sicut anchorã,id est,retinaculum & firmamentum[animæ]nostræ ne in mari huius seculi frangatur scopulis aduersitatũ. Sicut enim anchora nauẽ retinet & firmat, ne ventorũ rabie & tempestate maris insurgente submergatur,& ludibrium maris & fluctuum fiat, sic spes nostra cælestib⁹ infixa,irreuocabiliter adhærens gloriæ quam desiderat, animã fidelem te-
C net, & consolidat cõtra omnes huiusmodi impugnationes,velut contra maris tempestates,& confortat in suo proposito, ne deficiat velut scopulis aduersitatum & tribulationum fracta,& retinet ne mergatur cõsentiendo iniquitati.Spem dico,[tutam,id est,nihil timentem[ac firmã,id est,inconcussam,ne saltem titubet. Spes enim cælestiũ mẽtem solidat, ne concutiatur fluctibus tumultuum terrenorũ. Quod est dicere: Spes in nobis similitudinem exercet anchoræ, quæ nauẽ ne ad scopulos frangatur,retinet & tutam facit, vt nõ timeat submergi: atq; firmam,ne vel titubare possit. [& incedentem]dico hanc spem,id est, nos sperando introducentem vsq; ad interiora velaminis, id est, vsq; ad ipsa cælestia & arcana,quę oculus non vidit,nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽdit,
1.Cor.2. Isaie.64. quę nobis adhuc in carne viuentibus sunt velata, id est,ignorantiæ nostræ velo tecta, & tamen nostra spes penetrat vsque ad illa.Nautis arenæ quibus anchora figitur & hæret,sunt tectę,nec videri possunt:& tamẽ nautæ sunt in securitate,licet illa videre nõ possint,quibus anchoræ brachia firmiter adhæsere. Sic & nos in huius seculi fluctibus D positi cælestia non videmus:& tamen illis ita per spem coniuncti sumus, vt nullo timoris incursu moueri possimus.Sed & hoc notãdum, quia cùm dicit,incedentem[vsque ad interiora velaminis,] alludit historiæ,quę inter duo tabernacula velum fuisse narrat: quod interioris tabernaculi secreta, velabat,in quod põtifex semel in anno intrabat,& secretũ internæ beatitudinis præfigurabat. [Vbi, id est, in quæ interiora & æternæ patriæ secreta [introiuit]secundum humanitatem[Iesus,id est, saluator noster,qui secundum diuinitatem vbique semper est.introiuit [pro nobis,id est, pro nostra salute,vt interpellaret pro nobis sicut põtifex sancta sanctorum ingrediebatur, vt rogaret pro populo.Et introiuit[præcursor]pro nobis,vt & nos post eum illuc curramus. Cursor,quia nulla culpa eum impediuit.Prӕcursor,& tempore & dignitate.Pro nobis, introducendis. Ipse dico, [factus à deo[pontifex,id est, faciens nobis pontem & ac- E cessum ad patrẽ per hoc,quod interpellat pro nobis,offerens obedientiam suæ passionis ac repræsentans patri pro salute humani generis. Et hoc [in æternum,] quia non solum quandiu præsens seculum manet, aut quandiu viuimus, sed etiã in futuro pontificis agit opus:non tunc pro peccatis nostris offerens quę nulla erunt,sed vt bonũ quod in nobis operatus est,indeficiẽs & stabile permaneat. Pontifex est, non secũdum ordinem Aaron, sed [secundum ordinem Melchisedec,] qui solus rex & sacerdos fuit, & ante circuncisionem functus officio,vt nõ gentes à Iudæis,sed Iudæi à gẽtibus sacerdotium acciperent. Nec vnctus oleo vt Moyses instituit,sed oleo exultationis & puritate fidei. Nec animalia immolauit, sed pane & vino sacerdotium Christi dedicauit. Patet ergo Christianos superiores esse Iudæis, sacrificium melius pecudibus habere, scilicet rationabile obsequiũ, quod ducit in cælum.

CAPVT VII. F

Hic enim Melchisedec rex Salem, sacerdos dei summi, qui obuiauit Abraæ regresso à cæde regũ, & benedixit ei, cui & decimas omniũ diuisit Abraam, primũ quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem filio dei, manet sacerdos in perpetuum. Gene.14.

Postquam illos Apostolus monuit,vt ad perfectionem promouerentur, quatenus illius grandis & interpretabilis sermonis capaces effici possent, & ad hoc multis verbis eos solicitauit,iterum redit ad propositum, & ad illum grandem sermonẽ de pontificio Christi, vt scilicet præferre ipsum possit

G possit omnibus pontificibus veteris testamenti,& ita paulatim accedat hoc ad ostendendum, quod carnales obseruationes cessare debeāt per translatione sacerdotij. Et prius exponit quis ordo præcesserit in Melchisedec, & quomodo iuxta ordinem eius Christus sit factus pontifex in ęternum: vt exposito & commendato ordine Melchisedec, appareat quàm dignum sit sacerdotium Christi, quod tam magnum est, vt sacerdotiū Melchisedec illud præmonstrauerit non sicut æquale, sed sicut vmbra. dum enim magna vmbra præcessisse ostēditur, patet satis quòd magna veritas corporis sequatur. Quasi dicat: Rectè pōtificium Christi cōparo ordini Melchisedec, quia [hic Melchisedec] fuit [rex Salem.] Salem autem nō (vt Iosephus & *Lib.1. Antiquit.cap. 18.* plurimi nostrorum arbitrantur) credamus esse Ierusalem, sed oppidum iuxta Scythopolim, quod vsq; hodie appellatur Salem, & ostenditur ibi palatium Melchisedec, ex magnitudine ruinarū veterem ostendens magnificētiam, de quo & posterius in Genesi dicitur: Venit Iacob in Socoth, & transiuit in Salem ciuitatē regionis Sichem. Nam & Abrææ reuertenti à cæde hostium, quos persequutus est vsque Dan, quæ nunc Paneas appellatur, non Ierusalem, sed oppidum metropoleos Sichem in itinere fuit, de quo & in euangelio legimus: Erat autem Iohannes baptizans in Ennon iuxta Salem. Cuius vrbis rex fuit Melchisedec, fuit [& sacerdos,] vt & regnū & sacerdotiū Christi præfiguraret, qui & nos fecit esse genus regale & sacerdotale. Sacerdos fuit, non idolorū, sed dei: quia licet esset gentilis, & non de genere Iudæorum, tamen erat sacerdos dei, non Iouis aut Apollinis, sed potius [summi dei] omniū creatoris, qui est super omnia. & Christus est sacerdos dei patris, qui hostiā sui corporis & sanguinis semel obtulit in cruce, sicut & Melchisedec panem & vinū legitur obtulisse. Ille dico, [qui obuiauit,] id est, obuius processit [Abrææ regresso à cæde regum,] quando fuit maioris dignitatis habitus apud homines, id est, in ipso triumpho, cùm regrederetur I non à fuga, sed à cæde, non vnius, sed multorum regum. hinc enim magna dignitas Melchisedec ostenditur quem Abraam, peregrinus in illa terra tantæ dignitatis intellexit, vt dignum iudicaret ad illum qui rex & sacerdos erat accedere, & de omnibus spoliis decimas illi dare, ac prius ad illū à quo benedictionē accepturus erat, quam ad domum suā declinaret. Cui triumphatori non solùm obuiauit Melchisedec, sed & benedictionem dedit. [Abraam] verò accepta benedictione, [diuisit] illi [decimas omnium] quæ secum adduxerat à cæde regum. Per Lot, qui amissis bonis in captiuitatem ductus est, designatur anima vitiorū pondere per quinque sensus corporis incuruata, & dominio aduersariæ potestatis mācipata. Cuius vincula nititur Abraam soluere, cùm ratio captiuitatem animæ recognoscēs, armat se scuto fidei & galea spei ac gladio verbi dei: & assumpta virtutum quasi vernaculorum caterua, cuneos vitiorum viriliter aggreditur: & tam diu pugnat, donec superatis hostibus animā liberet. Peremptis regibus, K Abraam reducens Lot, gaudens redit ad propria, inueniens Melchisedec in itinere sibi obuiantem, & sacros cibos offerentem ac benedicētem: quoniam extinctis vitiis, rationalis vigor animam liberatā reducere festinat ad paradisi gaudia & ad domū cęlestis patriæ: sed priusquā illuc perueniat, verum regem & sacerdotem Christū reperit obuium & offerentem sibi cibum & potum corporis & sanguinis sui, ac benedictionem cælestis gratiæ, id est, incrementum virtutū tribuentem. Occurrit enim lætus victoribus vitiorū, vt excipiat eos & sacris alimentis reficiat: & benedicit eos, id est, promouet & multiplicat in virtutibus, & augmentat donis spiritualibus. Nec nisi victor quisquam cibos eius debet accipere, quia nullus vt ad eucharistiam accedat, debet præsumere, nisi prius reges cōtra quos pugnat, deuicerit, id est, vitia quę L regnauerunt in se, domino adiuuāte, superauerit. alioquin iudicium sibi manducat & bibit. Abraā *1.Cor.11.* autem decimas omnium quæ hostibus abstulerat, dedit sacerdoti Melchisedec. Sic & vnusquisque fidelis post victoriam suæ pugnæ gaudens Christo decimas offert, id est, omnium bonorum operum suorum perfectionem & virtutum consummationem diuinæ gratiæ adscribit. Si quid autem imperfectum & minus idoneum in se viderit, hoc sibi retinet, id est, sibi deputat. Denarius enim, vltra quem non progreditur numerus, sed replicatur, perfectionem designat, sicut & nouem partes quas Abraam sibi retinuit, imperfectionē demōstrant. Quicquid enim primū & optimum est ac perfectum, designatur per denarium, in quo prius consummatur numerus. Et omne quod præcipuū est in nobis atque perfectū, deo attribuendum est: quicquid verò imperfectum, nobis est adscribendum. Primum quidem &c. Notat Apostolus ipsa verba, vt ostendat omnia ista in Christo esse eo ordine, quo pręcessere in Melchisedec. [Qui primum quidem interpretatur rex iustitiæ,] sed [deinde] etiam [rex Salem, quod est rex pacis. Quod *Colos.1.* M Christo bene congruit, qui pacificat quæ in cælis & quæ in terra sunt, & qui suos per iustitiam regit inter procellas seculi, ac in eorum iustis conuersationibus regnat, & pòst in æterna pace non desistit eos regere & in ipsis regnare. Primum enim Melchisedec nobis est, deinde rex Salē: quia prius regit nos in iustitia, post reget in pace. Primò regnum iustitiæ nunc in nobis assequitur, & deinde post hanc vitam regnum pacis in nobis æternaliter quietū possidebit. Melchisedec dico, [sine patre, sine matre.] Non quod absque patre & matre fuerit, cùm Christus quoque secundum vtranque naturam & patrem habuerit & matrem, sed quod subito introducatur in Genesi occurrisse Abrææ *Gene.14.* reuerenti à cæde hostium, & nec antè nec postea nomen eius feratur adscriptum. Vnde & [sine genealogia] dicitur esse, cùm fortassis vxorem & filios habuerit, & nec initium, nec finem habuisse, cùm sine dubio & initium per natiuitatē habuerit, & per obitū finem. His enim omnibus carere dicitur,

Margin references (left column): *Gene.33.* (beside "transiuit in Salem…"); *Iohan.1.* (beside "mus: Erat autem Iohannes…"); *1.Pet.2.* (beside "& sacerdotale…"); *Iohan.19.* (beside "tulit in cruce…"); *Gene.14.* (beside "obuius processit…"); H (beside "latium Melchisedec…"); *Locus obscurus.* (beside "ra tantæ dignitatis…").

A dicitur, quia nihil horũ in eo scriptura loquitur. Vel genealogia est præcedentiũ patrum narratio, qua iste caret, quia ex quibus patribus descendat, nõ inuenitur: quoniã spiritus sanctus altiori cõsilio voluit hoc de eo reticere, vt figurã domini per omnia gereret. Christus enim sine patre secũdum carnẽ est, quia sine virili admixtione natus est ex virgine: & sine matre est secundũ diuinitatẽ, quoniam illa ineffabilis genitura manet in ęternitate, & est sine genealogia. i. sine generatione filiorum: quia filios carnis nõ habuit, sed sine sobole, sine aliqua successione carnali permanet. Siue, quia patres aliquos in diuinitate nõ habuit præcedentes, [neq; initium dierum, neq; finẽ vitæ habens,] sed coæternus patri existens secundũ diuinitatẽ. Hic
Nota. quoq; notãdum est, quia dum Melchisedec sine patre & sine matre dicitur esse, sacerdotes noui testamenti nõ pro parentũ nobilitate, sed pro vitæ suę merito sunt eligendi: nec attẽdendum quos parẽtes habuerint, sed cuius meriti sint. Sed & sine ge-
B nealogia est Melchisedec, quia noui testamẽti sacerdotes & ministri altaris vxores habere nõ pos-
Nota. sunt. Quas si habere voluerint, ꝓfiteantur se esse sacerdotes Iudaicæ institutionis, non Christianæ. Nec initiũ dierũ, nec finẽ vitę habet Melchisedec: quia sacerdotiũ eius. i. sacerdotiũ Christi & ecclesiæ est æternũ, & in pręteritũ, & in futurũ. Sacerdotiũ autẽ Aaron. i. populi Iudæorũ & principiũ
Ephe. 1. habuit, & finẽ. Sed sacerdotium Christi principio caret & fine, quia electi sumus in ipso ante mundi constitutionẽ, & sine fine ꝓ nobis interpellat. Talis & tantus est Melchisedec, sed in omnibus his quæ dicta sunt, [assimilat⁹ est filio dei:] quoniã in omnibus gessit vmbrã veritatis, quæ in Christo lucet, & [manet sacerdos in perpetuũ,] nõ qđ adhuc viuẽs sacerdotio fungatur, sed quoniam scriptura finẽ sacerdotij eius nõ narrat. Nam de aliis sacerdotibus legitur quãdo mortui sunt, & qđ alij loco
Nume. 20. eorũ successere, sicut de Aaron inuenitur qualiter obierit, & quis ei põtifex successerit. Sed de Melchisedec nõ legitur quod aliquãdo mortu⁹ sit vel sacerdotiũ perdiderit. Moyses enim sicut mortem
C eius tacuit, ita eũ aliquãdo fuisse vel amisisse sacerdotiũ suũ minimè retulit. Manet ergo sacerdos in perpetuũ, quia sacerdotio eius nullũ aliud sacerdotium succedit, vt Leuitico: sed ei⁹ institutio quãdiu mundus steterit, permanebit. Nam ipse panẽ & vinũ obtulit deo pro Abraã, & quotidie panem & vinum deo sacerdotes offerunt pro salute fidelium: atq; panis ipse & vinũ fiũt corpus & sanguis Christi, ac permanent in æternũ, ita vt vitã æternã dignè accipientibus cõferant. Propter ista rectè dicitur Melchisedec manere sacerdos in ꝑpetuũ, quia nullus alius ritus instituetur, per quem eius oblatio mutetur, & quia Christum designat perpetualiter interpellantem pro nobis.

Intuemini autẽ quãtus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraã patriar-
Nume. 18. *cha. Et quidẽ de filiis Leui sacerdotiũ accipientes, mandatũ habent decimas sumere à populo secũdũ legẽ, id est, à fratribus suis,* D *quanquã & ipsi exierint de lũbis Abraæ. Cuius autẽ generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraam: & hunc* Gene. 14. *qui habebat repromissiones, benedixit. Sine vlla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur.*

Immoratur Apostolus in cõmendatione dignitatis Melchisedec, pręferẽs eum Abraæ, quẽ Iudæi extollunt & de quo gloriãtur, quẽ Christo pręponere volunt, dicẽtes: Nũquid tu maior es patre nostro Abraam? Quasi dicat: Ex supradictis vidistis Iohan. 8. qualis fuerit Melchisedec. Sed nunc [intuemini. i. interius cõsiderate quãtus sit hic. Intuemini. i. interiori visu cũ magna diligentia, vtpote magnum quid inspicite, [quãtus. i. quantæ dignitatis & sanctitatis ac perfectionis [sit hic] intelligẽdus, [cui] non solũ multas alias veneratiões, sed [& decimas dedit Abraã] qui est [patriarcha. i. princeps patrũ, E cuius sanctitatẽ patres imitati sunt. Et nõ de viliori bus, sed [de pręcipuis] ac melioriþ dedit ei decimas, velut de equis, vestibus, loricis & aliis, quæ pręcipua videri poterãt inter cætera. Vnde maximus apparet & inæstimabilis magnitudinis esse, cui pater aliorũ patrum decimas dedit, in quo se longe inferiorẽ illo esse reputauit, & illũ meliorẽ, cui meliora & ꝑcipua offerebat. Melchisedec (vt dixi) decimas ab Abraã accepit, in quo præfertur Abraæ, & ita cunctis filiis Leui. i. sacerdotibus veteris legis. Et quidẽ taliter apparet quantũ ipse ꝑmineat cunctis illis sacerdotibus, quia non omnes filij Leui, sed [quidã de filiis] eius [accipientes sacerdotiũ] per electionẽ & consecrationem aliorũ, [habẽt mandatũ sumere decimas.] nõ enim aliter auderẽt. Mandatũ istud habẽt [secundũ legẽ. i. secundũ legis institutionẽ, sine cui⁹ authoritate nũq̃ pręsumerẽt. Vel secũdũ legẽ. i. nõ aliter q̃ præcipit lex. s. vt nec plus, nec minus, nec alio modo accipiẽt, q̃ in lege decretũ est. Accipiãt [à populo] Hebræorũ. i. à fratribus suis: hoc est, ab hoĩbus eiusdẽ F dignitatis, quos nullo modo poterãt dignitate superare, nisi quia erãt sacerdotes constituti in lege. Tãta est enim excellẽtia sacerdotij, vt etiã similes genere, multo amplius digniores sint fratriþ suis. Decimas inq̃ sumebãt à populo, nõ tamẽ minori, vt erãt proselyti, sed à fratriþ suis secundũ carnẽ nõ inferioribus: [q̃q̃ & ipsi] fratres qui eas dabãt, [exierint de lũbis Abraæ. i. descenderint de ꝓpagine Abraæ: hoc est, q̃uis & sacerdotes & populus eiusdẽ dignitatis essent in origine generis, tamen pręceptione legis & authoritate populus cogebatur vt eis decimas persolueret, sed Melchisedec à nullo homine accepit officiũ sacerdotale vel cõsecrationẽ, neq; præceptũ habuit vt decimas sumerẽt, vel ab aliquibus exigeret. & cũ filij Leui non à minoribus, sed à cõparibus, vtpote à fratribus decimas accipiãt, iste ab Abraã accepit, non vt à cõpari vel fratre, sed vt à minori, quia nõ fuit ex illa ꝓgeniæ. Non enim Abraã incircũciso alienigenæ

G decimas dedisset, nisi excellentiorem esse sciret, in
quo & Leuitici sacerdotes decimas ei persoluerũt.
Filij Leui sumebant à fratribus, sed ille [cuius ge-
neratio. i. posteritas filiorũ, quia nulla est, vel etiã
si esset, [nõ annumeratur in eis. i. in filiis Leui, nec
aliquã consanguinitatem habere cum eis refertur,
[decimas sumpsit ab Abraã.] Quẽ sic per omnia
supauit, vt nulla vis esse facta possit intelligi, quã-
do illi Abraã decimas ex omnibus persoluit, sicut
populus Iudæorũ quadã vi & necessitate cõpelle-
batur dare suis decimas sacerdotibus. Horũ sensus
ita breuiter panditur: Tali modo patet Melchise-
dec digniorẽ & maiorem esse filiis Leui, quia ipse
ab Abraã maiore oĩbus illis decimas sumpsit vt à
minori, Leuiticus autẽ ordo non à minori se, sed à
fratribus accepit. Nã si Leuitici sacerdotes etiã pa
ribus genere. i. fratribus suis pręstãtiores erant sa-
cerdotij cõsecratione & legis institutione, quoniã
H decimas ab eis accipiebant, tunc Melchisedec di-
gnius pfertur Abraæ, à quo decimas accepit quasi
sacerdos à laico, & filiis Leui quos in eius lumbis
decimauit. Nõ enĩ Melchisedec & Abraã eiusdem
generis esse leguntur, vt vel in genere pares esse
possint. Et si Melchisedec qui fuit signũ & vmbra,
præfertur Abraæ & oĩbus Leuiticis sacerdotibus,
quãto magis Christus qui est veritas & corpꝰ? Di-
xit quia decimas sumpsit ab Abraã, [&] etiã be-
nedixit eũ, per quod magna eius excellẽtia decla-
ratur, quia tam magnũ patriarchã, [qui habebat,]
hoc est, qui tam firmiter credebat ac si iam habe-
ret [repromissiones. i. iteratas ad se diuinitus pro-
missiones, [benedixit. i. sacrauit, hoc est, illũ bene-
dixit, cui deus benedictionẽ repromiserat. Cuius
benedictione Abraã factus est sacratior, & nõ be-
nedixit eum, sed decimas ei dedit, vt minor maio-
ri. Abraam ab eo percepit benedictionẽ. sed [sine
vlla cõtradictione] verũ est, quia illud [quod mi-
nus est, benedicitur] à maiore vel [à meliore.] Ne
mo enĩ cõtradicere potest huic rationi, sed omnes
hoc cõstare nouere, quia omne quod benedicitur,
I minꝰ est benedicẽte. Omnis enĩ qui benedictionẽ
ab aliquo suscipit, in ipsa susceptiõe probatur esse
minor. Sed Abraã (vt sæpe dictũ est) benedictionẽ
suscepit à Melchisedec in tẽpore maioris suæ di-
gnitatis, dum cum triũpho rediret ẽ prælio. Ergo
minor esse nõ potest negari: & si tipus Christi, id
est, Melchisedec maior est promissiones habente,
quàm est ipse Christus.

Et hîc quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem cõtestatur quia viuit. & vt ita dictum sit, per Abraam & Leui qui decimas accepit, decimatus est. adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchisedec.

Et adhuc alia ratione intuemini dignitatẽ Mel
chisedec, quia [hîc quidẽ. i. in hoc loco scripturæ,
vbi agitur de Leuiticis sacerdotibꝰ, [accipiũt de-
cimas homines moriẽtes. i. ad mortẽ quotidie per
multas miserias vergẽtes: hoc est, de illis loquitur
scriptura sicut de hominibus, quorũ alij moriũtur K
& alij succedũt: sed [ibi. i. vbi sermo est de Melchi
sedec, [contestatur] scriptura [quia] ipse [viuit,]
dũ de vita eiꝰ loquitur, & de morte nihil dicit. Per
qđ dignior omnibus aliis sacerdotibꝰ sufficienter
ostẽditur. Cõtestatur enĩ. i. simul tota illa scriptu-
ra quę de eo est, testatur quia viuit. Et cũ filij Leui
sint moriẽtes, & iste viuẽs, apparet quis sit pręferẽ
dus. Et alio adhuc modo patet eũ esse maiorẽ filiis
Leui, quoniã Leui q decimas accepit, ipsi Melchi-
sedec decimas psoluit, & hoc est: Quia [& Leui. i.
illa tribus Leuitica, vnde sacerdotes deꝰ elegit, &
ille quoq; electus ordo, [qui decimas] ab omnibꝰ
aliis [accepit, decimatus est] à Melchisedec. i. deci
mas ei persoluit, & hoc [p Abraã.] nõ enim ppriẽ
in sua persona Leui decimas dedit circuncisus sa-
cerdos incircũciso. Sed vt ita dictũ sit cõstans, non
p se decimatꝰ est, sed per mediũ. i. per Abraã patrẽ L
suũ. [Adhuc enĩ erat in lũbis patris] ipse Leui pa-
ter sacerdotalis psapię. i. nondũ exierat inde secũ-
dũ geniturã, quãdo Melchisedec obuiauit Abraæ.
Et ideo totꝰ ordo Leuiticꝰ ipsi Melchisedec astri-
ctus est in eodẽ debito & eadẽ subiectione in qua
Abraã pater eiꝰ. Adhuc enĩ vnũ quid erat Leui cũ
illo, quoniã post genitꝰ est ab ipso. Et ideo necesse
est vt eidẽ subiiciatur, cui subiectus est pater eius
antequã illũ genuisset. Vnde patet sacerdotiũ Iu-
dęorũ esse subiectũ sacerdotio Christianorũ. De-
cimatꝰ est enĩ Leui per Abraã à Melchisedec, quo
niã adhuc in lũbis patris erat decimas dãtis. Nam
sicut Adã peccãte, qui in lũbis eiꝰ erãt, peccauere:
sic Abraã decimas dante, qui in lũbis eius erãt, de-
cimati sunt. Sed hoc nõ sequitur in Christo, quis
esset in lũbis Adæ & Abraæ, quia nõ secundũ cõ-
cupiscentiã carnis inde pcessit. Nõ enĩ & ille ibi
decimatus est, cuiꝰ caro inde nõ feruorẽ vulneris,
sed materiẽ medicaminis traxit. Nã cũ ipsa deci-
matio ad pręfigurandã medicinã pertinuerit, illud
in Abraæ carne decimabatur qđ curabatur, nõ il-
lud vnde curabatur. Et ita Christꝰ nõ est inferior
Melchisedec, quia nõ est decimatꝰ ab eo, sicut Le- M
uiticꝰ ordo, qui ei per Abraã decimas soluit. Eadẽ
nanq; caro nõ Abraæ tantũ, sed ipsius primi homi
nis, simul habebat & vulnꝰ præuaricatiõis & me-
dicamentũ vulneris. Vulnꝰ pręuaricationis in lege Roma.7.
mẽbrorum repugnãte legi mentis, quæ per omnẽ
inde propagatam carnem seminali ratione quasi
transcribitur: medicamentum autem vulneris in
eo, quod inde sine opere concupiscentiæ in sola
materia corporali per diuinam conceptionis for-
mationisque rationem de virgine sumptum est,
propter mortis sine iniquitate consortium, & re-
surrectionis sine falsitate exemplum.

Si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat, populus enim sub ipso legem accepit, quid adhuc necessarium fuit secũdum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & nõ secundum ordinem Aaron dici? Translato enim sacerdotio,

necesse

A *necesse est vt & legis translatio fiat.*

Prætulit hactenus sacerdotiū Christi, quod est secundū ordinem Melchisedec, Leuitico: & nunc addit quòd sacerdotiū Christi Leuiticū destruat, quo destructo, necesse sit & legē destrui secundum carnales obseruātias. Ac si dicat: Quoniā superius dictū est Christū esse sacerdotē secundum ordinē Melchisedec, & omnes legē habentes nouere hoc esse futurū, ergo quid necessitatis extitit, vt nō iuxta Aaron, sed iuxta Melchisedec surgeret iste nouus sacerdos, sub quo perfecta daretur iustitia? [Si cōsummatio, id est, perfectio iustitiæ [erat, id est, dabatur vel fiebat, [per sacerdotiū Leuiticū,] cur alio ordine nouus adhuc sacerdos prophetat⁹ est surrecturus? Nam si Leuiticū sacerdotiū (vt Iudęi putabant) cōsummabat, frustrà surgeret alius secundum Melchisedec. Sed surgit alius, & nō frustrà, cum diuino sit prænunciatus oraculo. Ergo illud nō consummabat. Sed cur cōsummare videretur, interponitur causa, [populus enim sub ipso legem accepit.] Nam quia sub illo sacerdotio data fuit lex, in cuius obseruātia cōsummatio putabatur esse, ideo putabatur cōsummatio per sacerdotiū, quoniā lex & data est sub illo, & administrabatur per ipsum, sed nō erat per ipsum cōsummatio. Nā si hoc esset, nūquā alius sacerdos quæreretur, qui alio ordine cōsummationem daret. & hoc est: Si cōsummatio iustitiæ sicut Iudæi putabant, erat per sacerdotium Leuiticum, [ergo] postquā illud vetus daret cōsummationē, [quid adhuc necessariū fuit, id est, quid causæ, quid vtilitatis extitit dici à deo per Dauid [surgere aliū sacerdotē,] dum caneret, Tu es sacerdos in ęternum [secundū ordinem Melchisedec, & non] diceret [secundum ordinē Aaron?] Hic est enim verus sacerdos, quia & à peccato liberat, & omnem iustitiæ cōsummationē præstat, quod illi facere nullatenus valebāt. Ideo necesse fuit, vt post illos adhuc alius surgeret, & secūdum ritum & secundum tribum & secundum mores. Populus sub sacerdotio legē accepit & tenuit, & illud vetus nouo sacerdotio veniente mutatur. Vnde & legem similiter oportet mutari. Nam [translato sacerdotio] in nouum sacerdotium, [necesse est vt & legis translatio fiat] in nouam obseruationē. Quia enim simul vtraq; & ab eodem & sub eadem spōsione data sunt, necesse est vt quod de vno dicitur, de altero intelligatur. Neque enim lex sine sacerdotibus qui eam faciāt, potest manere: sed destructo sacerdotio, destruitur & lex, quæ non nisi sub eo stare valet. Sed destructum siue translatum est sacerdotium.

B

C

In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altario præsto fuit. Manifestum est enim, quòd ex Iuda ortus sit dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses loquutus est. Et amplius adhuc manifestum est, si secūdum similitudinē Melchisedec exurrexit alius sacerdos, qui non secundū legem mādati carnalis factus est, sed secundū virtutem vitæ insolubilis. Contestatur enim, quoniam tu es sacerdos in æternū secundum ordinem Melchisedec. D

Ostendit trāslatum esse sacerdotium, vt sic sequatur & legis translationē esse factā. Verè sacerdotium est translatū, quoniā & in aliā tribum, & in alium ritū. Nam ille [in quo, id est, in cuius cōsideratione [hæc dicūtur,] scilicet dominus Iesus, propter quē cōmendandum has disputationes facimus, non ex tribu Leui, sed [de alia tribu est, de qua nullus præsto fuit] vnquā [altario, id est, nec minor, nec maior quisquā ex illa tribu secundum legē ad altariū accessit, vt ministraret sacerdotali iure. Verè nouus iste sacerdos, qui æternum habet sacerdotiū, de alia tribu est, nam de Iuda. Et oportebat vt euacuaturus sacrificia, quæ secundum ordinem Aaron in sacerdotio Leuitico fiebant, de alia tribu esset, nō de Leuitica, ne ad ipsum sacerdotium quod temporaliter vmbra erat futuri, pertinere videretur mundatio peccatorū, quam ipse oblatione sui veri sacrificij fecit. De alia tribu est. Nam [manifestum est quod idem dominus noster ortus sit ex Iuda, id est, ex tribu Iuda, vt eadē sit sacerdotalis & regalis, vt fuit Melchisedec rex & sacerdos. [In qua tribu Moyses nihil de sacerdotib⁹ est loquutus, id est, nō dixit vt aliquis de ea sacerdos esset, vel aliqd sacerdotale haberet. Quia ergo dominus Iesus qui de alia tribu est, sacerdotiū accepit, patet quia translatū est sacerdotium, nec in tribu Leui amplius manere potest: & ita carnales obseruātiæ sub illo datæ, statū vlterius habere nequeunt post hoc. Dedi, inquit, superius rationē satis manifestā & cōuenientē, & adhuc pręter istam dico aliā, ex quā amplius erit manifestū & euidēs omnibus, quia translatū est sacerdotiū. Manifestū enim est per tribum esse translatū, [& amplius adhuc manifestū est] per ritum, quia hęc est manifestior & firmior probatio, amplius, id est, largi⁹ & euidentius manifestū est, sacerdotiū esse translatū, si alio ritu obseruatur, videlicet [si secundū similitudinē Melchisedec exurrexit ali⁹ sacerdos, id est, si dominus Iesus extra omnes alios surrexit, vt oblatione sua mundaret populum suū ab omnibus peccatis, quod nullus alius facere potuit: & quēadmodum Melchisedec Abraæ panē & vinum sacratū dedit, ita & hic discipulis suis in eisdē speciebus corpus & sanguinē suū dedit. [Qui nō est factus] sacerdos [secundū legē mādati carnalis, id est, secundū quod lex carnaliter mandat: quia non est vnctus in sacerdotē oleo materiali, nec carnalia pro eius ordinatione sunt oblata sacrificia, [sed secundum virtutē vitæ insolubilis, id est, æternæ, quę nec solui, nec corrumpi vel destrui potest, quę per spiritū sanctū datur, quo Christus inuisibiliter est vnctus in sacerdotem. Et verè secundū virtutē vitæ insolubilis est vnctus sacerdos, quia in æternum manet. Nam [contestatur, id est, simul propheta vel deus pater mecū testatur, [quoniā tu es sacerdos in æternū secundū ordinē Melchisedec. E F

G *Reprobatio quidē fit præcedētis mādati ꝓpter infirmitatē eius & inutilitatē. nihil enim ad perfectū adduxit lex. introductio verò melioris ſpei, per quā proximamus ad deū & quātum eſt, non ſine iureiurando.*

Dederat rationes cur ſacerdotiū ſit tranſlatum, & nunc ſimiliter (vt cōſequens erat) profert cauſam & rationē tranſlationis legis, dicens, [Reprobatio quidem fit præcedentis mādati, id eſt, priſcę legis [propter infirmitatē, id eſt, debilitatē & imbecillitatem [eius.] Oſtendendum enim erat, cur vetus mandatū quod carnales ceremonias obſeruari pręcepit, reprobaretur, cùm deus illud dediſſet, & nouū ſubſtitueretur. Ideo ſcilicet fit reprobatio, id eſt, repudiatio pręcedentis mandati, quia infirmū erat & inualidum. Nam vt ſit locus gratię
H ſequenti, reprobatur mandatū pręcedens. Quod ideo pręcedens dicitur, quia aliud erat ſequuturū. Vetus enim pręceſſit nouum, ſicut vmbra corpus. Sed ſicut veniente corpore, vmbra præterit & in nihilū vertitur, ita vetus mandatū veniente nouo. Nam infirmū erat illud mādatum carnalium obſeruantiarū, id eſt, nō ſufficiēs per ſeipſum iuſtificationē dare. hoc enim qđ per ſe ſolum quod vult adimplere nō poteſt, infirmum iudicatur. Et talis erat lex, quę ſine auxilio gratiæ neminē iuſtificare potuit. Et erat inutilis, id eſt, verā vtilitatē cōferre nō valens, quia regnū cælorū ſuis cultoribus dare nō potuit, & nunc eſt inutilis omnino, id eſt, nihil prorſus vtilitatis cōferens, imò pernicioſa, ſi poſt aduentū Chriſti ſeruetur. Verè ꝓpter infirmitatē reprobatur, quia [nihil, id eſt, nullū hominē [adduxit lex ad perfectū, id eſt, ad perfectionē. Nam etſi aliqui perfecti ſub ea fuere, nō tamen ex ea perfectionē habuere, ſed ex gratia. Lex enim etſi aliquid fecit, nō tamen plene iuſtificauit. Nam neq; regnū peccati ex toto potuit euertere, nec perfectā innocentiā aut perfectā iuſtitiam dare, nec vitā æternā
I adquirere, ſed tantum bona tēporalia promittere. Nam timorē mortis incuſſit, non amorem iuſtitię dedit: nec in intimo cordis regnauit, licet in operib⁹ foris cuſtodita ſit. Et ideo iure reprobata eſt. Illa quidem reprobata eſt, ſed loco eius fit [introductio melioris ſpei. i. cor noſtrū penetrat & in illud introducitur, vt in eo regnet gratia nouę legis, quæ nobis ſpem vitæ æternæ tribuit, quā lex antiqua dare nō potuit, Illa enim promittebat tēporalia, hæc pollicetur æterna. Et hæc virtutū cōſummationē largitur, quæ facit hominem ſperare non ſoſpitatē, quæ citò tranſeat: non copiā tēporalium diuitiarū, nō multitudinē filiorum, ſed potius vitā æternā, ſalutē indeficientē, deū omnia in omnibus exiſtentē. [per quā] ſpem [proximam⁹ ad deum,] quia dum terrena deſpicimus & cæleſtia appetimus, mente deo propinquamus, & eius imaginem in nobis reformamus, atq; illi inhærere cupimus, vt vnus cum eo ſpirit⁹ efficiamur. Introductio fit melioris ſpei, [& quantū eſt, id eſt, q̄ magnū & q̄ mirabile eſt, quod [non ſine iureiurādo] fit, ſed cū iureiurādo. Dum enim deus iurat Chriſtū eſſe ſacerdotē in ęternū, qui ſine fine pro nobis interpellet, cum iureiurando ſpem nobis dat meliorem. K

Alij quidem ſine iureiurando ſacerdotes facti ſunt, hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illum, Iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum. Intantum melioris teſtamenti ſpōſor factus eſt Ieſus.

Magnū eſt quod talem ſpem nobis deus in ſacerdotio Chriſti cum iuramento dedit. Nam [alij quidē, id eſt, Leuitici ſacerdotes lōge ab eo diſcreti, [facti ſunt ſine iureiurando, quaſi quādoq; mutandi. ſed [hic, id eſt, qui nunquā mutādus erat, factus eſt [cū iureiurando per eū qui] omnia poteſt, id eſt, per deum patrē, qui iurando [dixit ad illum, L
Tu es ſacerdos in æternū.] hæc eſt ſentētia. Sed vt magis oſtēdat deum iuraſſe, interponit ipſa verba prophetæ hoc aſſerentis, [Iurauit dominus, id eſt, incōcuſſa veritate firmauit, [& nō pœnitebit eū, id eſt, hoc ſacerdotiū nulla ratione mutabit. Neq; enim ſicut hominē pœnitet deum. Sed dei dicitur pœnitētia, quęuis ab illo inſtitutę rei cuiuſq; mutatio, quæ credebatur eſſe manſura. Proinde cùm dicit, nō pœnitebit eum, tu es ſacer. &c. ſatis oſtēdit eum pœnituiſſe de inſtitutione prioris ſacerdotij, hoc eſt, mutare voluiſſe ſacerdotium qđ cōſtituerat ſecundum ordinē Aaron. Vnde ſatis apparet quātum iſte ſacerdos omnibus illis ſacerdotibus ſit dignior. De iſto iurauit domin⁹ quod in æternum maneat. [intātum factus eſt] ipſe [Ieſus ſpōſor melioris teſtamēti, id eſt, promiſſor melioris hæreditatis q̄ illi. Illi enī per vetus teſtamentū ſpondebāt terrenā & temporalem hæreditatē, hic autē per nouum ſpōdet cæleſtem & æternā. Teſtamentum quippe vocabatur chirographum hæreditatis, quod ille qui moriebatur, relinquebat ei quem poſt ſe conſtituebat hæredem. Et Ieſus dominus moriens nouum teſtamentū nobis reliquit, M
in quo nos regni cæleſtis hæredes fore ſpopondit, & ipſe ſacerdos ac mediator eiuſdem teſtamenti eſſe voluit. Vetus autem teſtamentum morte brutorum animalium eſt dedicatum, & ideo vetuſtis hominibus terrenā ſpopondit hæreditatē. Longe itaq; melior illis prioribus eſt ſacerdos Ieſus, melius teſtamentum eius, melior promiſſio.

Et alij quidem plures facti ſunt ſacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere. Hic autem eò quòd maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotium. Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt, accedens per ſemetipſum ad deū, ſemper viuens ad interpellandum pro nobis.

In eo quod alij ſine iuramento, hic autē cum iuramento factus eſt ſacerdos, apparet (vt dictum eſt) eius excellentia: & in hoc etiā, quod alij ſunt plures

A res,quia morientes:hic autē vnus,quia semper viuens.Nam[alij quidem,id est, Leuitici lōge ab eo dissimiles[facti sunt sacerdotes,]nō vnus,sed[plures] per multas successiōes,dum alij morerētur & alij succederent, [idcirco quòd à morte prohiberentur,id est, eò quòd mors prohiberet eos in hac vita[permanere.]Idcirco enim plures constituti sunt,alij post alios, quoniā necessitate mortis interueniēte,prohibiti sunt in sua dignitate permanere,id est,ex toto manere.Mansit quidē ad tēpus vnusquisq; illorū,sed nullus permansit.[hic autē] de quo loquimur,permanet: hic quē magnificare intēdimus,[habet sempiternū,id est,semper æternum[sacerdotiū,id est,officiū dandi sacra populo & interpellandi pro eo. Non enim quisquā iam ei succedit in sacerdotio,nec finem habet eius sacer-
Roma.6. dotium,[eo quòd]ipse[maneat in æternū.]Nam resurgens à mortuis,iam nō moritur,mors illi vl-
B tra nō dominabitur.[Vnde]quia manet,& habet manēs sacerdotiū,[potest & saluare in perpetuū.] Ostendit Apostolus quia sacerdotiū eius destruit vetus sacerdotiū & veterē legem,& nunc cōmendat actū ipsius.Vnde,inquit, id est, quia sempiternum habet sacerdotiū,qđ non habet omnis turba sacerdotū,nō solum potest pro nobis intercedere, sed etiā saluare,id est,salutē illis quorū est pōtifex, dare,non ad tēpus,sed in perpetuū. Hic euidenter apparet insipientia eorum,qui putabāt Christum sine carnalibus obseruātiis ad salutē nō posse sufficere.Potest in æternū saluare,quia & hoc indicat nomen eius,qđ est Iesus,id est, saluator. Ipse dico, [accedens ad deū] non per aliquod medium, non per angelnm, non per aliam creaturā se digniorē, sed[per semetipsum ad secretorū participationem accessit,vt voluntatē patris cognosceret,& eū peccatoribus placcidum ac propiciū faceret.Ad similitudinē alicuius sapientis & potentis dictum est, qui ad regē vel ad aliam magnā personā, non per aliū admittitur,sed p semetipsum intrat, & quicquid ipse vult operatur.Meritò enim per seipsum
C accessit,qer quē & omnes alij accedunt, sicut ipse
Iohan.14. loquitur.Nemo venit ad patrē nisi per me.Vel nō per alienas hostias accessit ad deum nobis placandum,sed per semetipsum,offerens se in ara crucis. Ipse dico, post resurrectionē [semper viuēs ad interpellandum pro nobis,] quia ad hoc ei data est vita perēnis, vt semp deū patrē interpellet vt bonus mediator pro vita & gloria nostra.licet enim propter gloriā suā viuat & propter obediētiæ suæ remunerationē,tamen ad hoc etiā viuit,vt semper seipsum offerat,id est,patri ostendat ad nostrā gloriam & exaltationē. Ex ea enim natura qua pontifex est,id est,humana, quam cælis intulit, interpellat ipse & intercedit pro nobis.Quia ergo per semetipsum accedit ad deum, & semper viuit ad interpellandum pro nobis,viuūmque semper habet sacerdotium,patet quod saluare nos in perpetuum potest. Alij verò sacerdotes nec semper viuunt,nec saluare possunt.

Talis enim decebat vt nobis esset pontifex,sctūs,innocēs, impollutus, segregatus à peccatoribus,& excelsior cælis factus. D

Dixi quia per semetipsum accedit ad deum, & semper viuit ad interpellandū.Nam hoc decebat, id est,cōgruū erat,[vt nobis]filiis [esset talis pōtifex.] Serui verò alios habuere. Noster debuit esse sanctus, id est, omni perfectione virtutū in se ipso cōsummatus,&[innocēs,] quantū ad proximum, nemini vnquā faciens quod noceret:&[impollutus,id est, cuius sanctitas & munditia per alicuius peccati cōsensum & delectationem nunquā esset polluta:&[segregatus à peccatoribus,id est, seorsum factus à grege peccatorū,vt nullo peccati neuo teneretur in grege eorū, vtpote sine carnali cōcupiscentia per spiritū sanctū conceptus & natus. Vel sanctus interius,innocēs manibus,impollutus corpore,segregatus à peccatoribus,id est,ab omni peccato immunis, & à grege cæterorū sacerdotū separatus,inter quos nullus sine peccato.[& fact⁹ E
excelsior cælis,]vt ibi ministret in superno altari. Vel segregatus à peccatoribus, vt iam cōuersatio eius nō sit inter mortales,qui quandiu sunt in hac vita,peccato carere non possunt:& excelsior celis factus,id est,super omnes cælestes creaturas eleuatus, ita vt eius magnitudo vel sublimitas magnitudinem primorū sic transcendat angelorū,vt inter ipsum & angelos nulla possit fieri comparatio secundum magnitudinem & excellentiam.

Qui nō habet necessitatē quotidie, quēadmodū sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre,deinde pro populi.hoc enim fecit semel seipsum offerendo. Lex enim homines cōstituit sacerdotes, infirmitatē habentes:sermo autē iurisiurādi,qui post legem est,filium in æternum perfectum.

Adhuc ostendit eum digniorem Leuiticis sacerdotibus & potentem saluare.[Qui] cùm talis sit, qualem descripsit, [nō habet necessitatem quotidie offerre hostias prius pro suis delictis,quemadmodum sacerdotes] illi habebant, quia quotidie F
delinquebant, & quotidiana mundatione indigebant. Dicit eū nō habere necessitatē offerre quotidie,non quòd aliquādo hunc habere huiusmodi necessitatem velit intelligi,sed vt ab eo remoueat, qđ illis cōueniebat.Non indiget,vt illi per singulos dies offerre prius pro suis delictis, ac [deinde pro]delictis[populi.]Nō indiget quotidie offerre,quia[hoc semel,]nō tamen pro suis,sed pro populi delictis[fecit.]Nec fecit hoc, [offerēdo taurum]vel hircū,sed[seipsum:] quia nō inueniebatur alia hostia,quę dignè posset offerri pro expiatione populi: nec alius sacerdos, qui dignus esset illam offerre.Quis enim tam iustus & sanctus sacerdos,quàm vnicus dei filius, qui nō opus haberet per sacrificium sua purgare peccata,nec originalia,nec actualia?Et quid tam cōgruenter pro hominibus offertur,quàm humana caro?Et quid tam aptum immolationi,q̄ caro mortalis?& quid tam mundum pro mundanis vitiis mortalium, q̄ sine vlla contagione carnalis cōcupiscentiæ caro nata in

G in vtero & ex vtero virginali? & quid tam gratè offerri ac suscipi posset, quàm caro sacrificij nostri, corpus effectum sacerdotis nostri? Vt quoniá quatuor considerátur in omni sacrificio, quid offeratur, cui offeratur, à quo offeratur, pro quibus offeratur, idé ipse vnus verusq; mediator per sacrificiū pacis reconciliās nos deo, vnū cum illo maneret cui offerebat, vnū in se faceret pro quibus offerebat, vnus ipse esset qui offerebat & quod offerebat. Semel hoc obtulit, quia nō fuit opus repetitione. Suffecit enim omnibus, & ideo nō est necesse iterari. Nā adeò magnū est hoc sacrificiū, vt quāuis vnū sit & semel oblatū, sufficiat ad æternitatē. Dixi quia sacerdotes indigebant quotidie offerre non solū pro populi delictis, sed & pro suis: & hoc ideo fuit, quia [lex homines cōstituit sacerdotes,] non immortales iam, sed adhuc [habentes infirmitatē, id est, fragiles ad peccandū, & ex ipsa corruptione naturæ mortalis procliues, vtpote homi
H nes puros, & conditioné humanę fragilitatis vitare non valentes. Ideoque (sicut dictū est) necessarium fuit illis ita offerre pro suis delictis, sicut pro populi. Hoc remedio indiguit Phinees, hoc Ioïada, hoc Zacharias, hoc ipse Aaron, & quicūq; alij in illo sacerdotio laudabiliter iusteq; vixere. Solus noster sacerdos ab hac necessitate liber fuit. Lex quidem constituit tales, sed [sermo iurisiurādi qui post legem est dictus à Propheta Dauid, id est, promissio patris facta cū iureiurādo, cōstituit sacerdotē non hominē infirmum & procliuem ad peccandum, sed [filium] sibi comparē, & in omni sanctitate [perfectū,] ita vt perfectio illa nunquā defectum vel finē habeat, sed [in æternū] maneat. Perfectus quippe erat, quē nec fragilitas peccare faciebat. Et in æternū perfectus manet, quia eius perfectio nunquā potest minui. vel in æternū sacerdos est constitutus, non ad tempus, vt alij sacerdotes. Sermo iurisiurandi est post legem, ne si fuisset in lege, dicerent Iudæi illud iuramentum esse completum in lege per suum sacerdotiū. Post
I legem ergo est, vt per hoc lex insufficiens esse demonstretur. Si enim sufficiens esset, non post eam aliud per quod impleretur, fuisset pronunciatum. Per hoc etiam ostenditur, hunc esse sacerdotem alio ritu & sacerdotio, quàm secundum legem. Ex quibus omnibus apparet, hunc per se posse ad deū accedere & perpetualiter saluare, atque carnales obseruantias legis superfluere.

Nume. 25. 4. Reg. 11. & 12. 2. Par. 24. Exod. 28.

CAPVT. VIII.

Capitulum autem super ea quæ dicūtur: Talem habemus pontificē, qui consedet in dextera sedis magnitudinis in cælis, sanctorū minister & tabernaculi veri qđ fixit deus, & nō homo.

Ab eo loco quo dixit, vnde & saluare in perpetuum potest, ostendit multis rationibus, quòd potens sit saluare. Nunc quoq; quadam breui & capitulari ratione vult illud idem comprobare, & quoddam certius apponere. Quasi dicat: De eo multa dixi, sed nunc de his facio capitulum, id est, K
quandam breuem comprehensionem. Capitulum enim breuis multorū complexio est, sic dicta, quia breuiter capiat totam summā. Nam per hoc quod diminutiuum est capitulum, designatur breuitas: & per hoc quod venit à capite vel à capio, intelligitur quod magnū sensum capiat, & sit breue caput multorum, quæ latè disseruntur. Loquor (inquit) multifariè de pontificatu Christi, sed quod nunc appono, est [capitulum super ea quæ dicuntur] hactenus à me de illo, id est, hoc breue quod nunc dicturus sum, superat illa multa superius dicta, quia dignius laudem Christi continet quàm illa, & firmius ac certius declarat hunc esse potētem saluare in perpetuum. Quia licet superius dictum sit, eum esse factum excelsiorem cælis, non tamē ex necessitate vocum ita probatus est sublimatus esse super cælos, vt nō possit sublimius exaltari. Quod nunc in capitulo manifestè ponitur, L
vt intelligi oporteat illum intátum esse sublimatum, vt non possit ascendere altius, vt maior fieri nequeat, vt in sede maiestatis cum patre sedeat, cùm dicitur, Talem habemus &c. Hinc enim incipit capitulum. [Talem,] id est, tam gloriosum, tam celsum, tam potentem [habemus pontificem, qui consedet, id est, cum patre sedet in regali solio maiestatis, hoc est cum patre regnat & iudicat & quiescit: & hoc [in dextera sedis magnitudinis in cælis, id est, sic sedet cū patre, vt maneat in æqualitate regni patris: hoc est, æqualis sit patri in regno & magnitudinem gloriæ regni possideat, vt pater in cęlis, id est, in cælesti patria, vt omnes cælorum virtutes glorificent eum, sicut & patrem. Ille ergo quem in regno & omnium creaturarum gubernatione constat esse deo æqualem, bene potest in perpetuum saluare suos, & ad vitam æternā perducere. Vel consedet, id est, secundum animam & secundum corpus sedet, hoc est, quiescit & permanet, in dextera sedis magnitudinis in cælis, id est, potiori parte quietis dei, qui est magnitudo in M
cælis, id est, in sanctis angelis, quia magnos eos facit, manens in eis. & ipse pater qui est magnitudo cælorum, non potuit eum magis magnificare, quàm vt super omnia eū exaltaret in æterna beatitudine. Quia verò iste pontifex tam dignus & tam potens nostram salutem semper operatur, cōgruè subditur: [sanctorum minister.] Nam æternam beatitudinem per sancta sanctorum designatam, & in præsenti incipit nobis ministrare, dans charitatem ac perseuerantiam, etiam in futuro perfectius ministrabit. Nā præcinget se & transiēs ministrabit illis, quos in regno discūbere fecerit. Quod cæleste regnum dicitur sancta sanctorū, id est, dignissimum omniū aliorum sanctorum: quia ibi perfectè viuitur in sanctitate, vbi est vita in bonis sine peccati cognitione. Ibi videlicet nihil fit quod deo displiceat, quod oculos maiestatis offendat. Et hæc sancta sanctorū Christus nobis ministrat, dum religiosam interim prętat vitā, vt dicere possim⁹, Nostra cōuersatio in cælis est. & postmodū nos introducit in ipsum æternæ felicitatis secretum,

Luce. 11. Philip. 3.

A secretum, dicēs: Intra in gaudium domini tui. Vel Matth. 25. minister sanctorum & sacerdos à patre est institutus, vt omne bonum ministret eis, qui iam sunt in sanctis sanctorū, id est, in sanctuario perpetuę beatitudinis. Vel potius deo sicut verè summus pontifex pro nobis ministrat in sanctis sanctorū, dum patri carnem pro nobis assumptam semper ostēdit, & memoriam suæ passionis repræsentat, vt eū erga nos ad pietatem flectat. Sic est minister sanctorum [& tabernaculi,] nō vmbratilis, non præfigurantis, sed [veri, id est, significati tabernaculi hoc est ęterni sanctuarij, quod significatum est per tabernaculū Moysi. Sed quia & illud prius tabernaculum fuit quodammodo verum, id est, de veris pellibus & cortinis instructum, ideo additur: [Quod deus fixit, id est, firmum & inuiolabile posuit atque fundauit, [& non homo, id est, ita fuit, vt ibi non esset admixta hominis operatio. Cùm
B enim Moyses iuuante deo vetus tabernaculum figeret, ibi figebat de⁹ cum homine. Sed hoc verum tabernaculum, id est, hanc beatam & serenam æterni sanctuarij mansionem & gloriam deus solus fixit, deus ab initio parauit electis suis. Et ibi iam pontifex est, qui sine intermissione pro eis interpellat, sicut olim in sancta sanctorū veteris tabernaculi semel in anno solus pontifex intrabat, vt oraret pro populo. Et ille pontifex erat minister sanctorum, præfigurans hunc redemptorem nostrum æternæ beatitudinis ministrū, inquam, ipse cum carne quam pro nobis fecit sacrificium ingressus est, vt ibi pro salute populi roget. Hoc de capitulo diximus. Post cuius finem subditur:

Omnis enim pontifex ad offerenda munera & hostias constituitur. Vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat. Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos, cùm essent qui offerrent secundum legem munera, qui exemplari & vmbræ de-
C *seruiunt cælestium, sicut respōsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum: Vide, inquit, omnia facito secundum exemplar* Exodi. 25. *quod tibi ostensum est in monte.*

Dixi quia Christus est minister. Nam omnis pontifex constituitur ad ministrandum. [Omnis pontifex,] tam maior quàm minor, [constituitur] secundum legem [ad offerēda munera,] vt primitias frugum, panes propositionum [& hostias,] vt immolationes taurorum & hircorum: hoc est, omnis pontifex ad hoc constituebatur, vt offerret: & per oblationem pro populo quod poscebat, impetraret. [Vnde,] quia omnis ad offerendum constitui solet, [necesse est & hunc] nostrum pontificem [habere aliquid] secum in cælis, [quod offerat] assidue pro nobis. Hoc est dicere. Quia omnis pontifex est minister, igitur necesse est (nisi falsa fuerit vniuersalis affirmatio) quod & hic sit minister. dum enim dicimus quod omnis offert, intelligim⁹ quod omnis ministrat. hoc est enim eius D officium, vt offerat & ministret domino. Et quia necesse est & hunc habere aliquid, quod pro salute mundi offerat, [ergo] si illud aliquid [esset super terram, id est, si in hoc mundo potuisset inueniri, quod digne pro totius mūdi peccato quiuisset offerri, etiam sacerdos aliquis non esset dignus illud sacrificium offerre, quamuis essent qui iuxta ritū legis offerrent, & ideo Christus sacerdos mūdus, seipsum obtulit mundum sacrificium. Vel ita melius: Quoniam ipse considet in dextera sedis in cælo, & est ibi minister ac more pontificis offert, ergo si esset adhuc super terram, id est, si nondum introisset in sancta sanctorum, hoc est, in interiora cæli, non dicam quòd esset pōtifex, sed [nec etiam sacerdos,] vt ex necessitate comprobetur, quia si pontifex qui in perpetuum saluare potest, in cęlo pro nobis offert & intercedit, tunc sacrificium Iudæorum non vltra est nobis necessarium. Quoniā E sacrificium in ara crucis semel oblatū, sufficit ad ablutionem peccatorum & ad omnia, ideoque iā superfluæ sunt vmbræ carnales, cùm pro nobis veritas agat in veritate. Quandoquidem ipse est pontifex & minister in vero tabernaculo, & per suum sanguinem introiuit in vera sancta sanctorum, ergo si post resurrectionē suā remansisset in terra, & sacerdotium peragere vellet in vmbra, non esset dicendus sacerdos, qui superfluè fungeretur sacerdotali officio, nec etiam posset esse vt ille de alia tribu fieret sacerdos in lege. Non esset (inquam) sacerdos, cùm adhuc essent multi alij sacerdotes de tribu Leui, sacerdotium suum iuxta legis mandatum exequentes. Tandiu enim debuit vmbra manere, & sacerdotium legis existere, quousque verus sacerdos, verum sacrificium offerret in significato tabernaculo & veritate. Qui verum sacerdotium super terram exequi non posset, neque sacerdotiū legis adipisci, cū essent multi alij qui hostias & [munera secundum legem offerrent.] Nam ex alia tribu natus non admitteretur secundum legē ad sacerdotium, & superflue carnalia offerret, cum essent ex tribu Leui qui sufficerent offerre talia. F Nec super terram, id est, in carnalibus vlla ratione poterat sacerdos existere, ne forte videretur eadem dignius offerre. Propter quod & de illis sacerdotibus additur, [qui deseruiunt exēplari & vmbrę cælestium, id est, valde & studiose seruiunt, ac plene omnia implent, & ita frustra hoc sacerdotium assumeret ipse. Quia adhuc hodie deseruiunt exemplari & vmbræ, non quòd maneat exemplar & vmbra in veritate, sed quantum ad repræsentationem scripturæ, quæ sic agit adhuc de ordine sacerdotum, ac si repræsentetur sub oculis nostris officium illorum. Qui deseruiunt & subditi sunt legi, sacrificantes & carnales obseruantias secūdum quod lex præcipiebat, consummantes, quæ fuere exemplar, & quædam figura cęlestium. Et quia est aliquod exemplar, vbi maior est veritas quàm in illa re, cuius est exemplar, sicut Christus est exemplar omnium fidelium & etiam cælestia terrenorū, ideo supponit vmbram, vt ostendat minus esse

G dignum exemplat. Vetus enim tabernaculũ dicitur exẽplar cęlestium, id est, ecclesiæ, cuius pars est in cælis, & pars sequutura peregrinatur in terris, quia ad similitudinem illi⁹ facta est spiritualis ecclesia. Et sicut vmbra deterior est corpore, sic illud tabernaculum vmbra erat & inane ad comparationem ecclesiæ. Deseruiunt, inquit, exemplari, id est, figuris. & quia exemplar aliquando est veritas, non figura, sicut liber ad cui⁹ similitudinem fit alius liber, addit, & vmbræ. Quia omnia quæ in illo tabernaculo facta sunt, non erãt nisi vmbra veritatis leuiter abitura veniente Christo. Exemplari deseruiũt, id est tabernaculo veteri, quod est exemplar cælestium, [sicut responsum est Moysi,] non cum inciperet, quia iam multa figuris expresserat, sed [cum cõsummaret tabernaculum:] quia quũ per se non posset illud consummare, consuluit dominum, qui & de figuris eum, sicut & de veritate, docuit. [Vide,] inquit dominus, id est, diligẽter considera, & [omnia] tabernaculi necessaria [facito] ita, vt sequaris in omnib⁹ [exemplar] cælestium, [quod tibi ostensum est in monte] Sina. Exemplar est, ad cuius similitudinem aliquid fit. Exemplum, similitudo quæ inde trahitur. Et dominus in mõte Moysi veritatem ostendit, sed cùm carnalis populus capere non posset, præcipit vt eã figuris imaginaretur, in quibus puerilis ille populus enutritus, quandoque veniret ad veritatẽ. Sicq; res prius ostensa, dicitur exemplar figurarum iuxta se factarum. Item figuræ dicuntur exemplar veritatis, quæ post impleta est in ecclesia, sicut illæ præsignauere: quia quicquid ibi fuit, vel cælestem vel præsentem ecclesiam vel sanctorum virtutes quæ modò sunt, significauit. & huic exemplari cęlestium, id est, figuris verorum, deseruiere vmbratici socerdotes Iudæorũ. Quia verò illa fuere exemplar cælestium atque spiritualium, quæ nunc in ecclesia per Christum facta sunt & fiunt, ideo non iam exemplar & vmbra sunt necessaria. Sed non

I negligenter prætereundem, quod Moysi dicitur ostensum esse in monte exemplar cælestium. Nam quadraginta diebus in monte Sina perseuerans cum domino, vidit sublimen angelicæ puritatis & immortalitatis vitam, ad cuius instar humanam in terra conuersationem, inquãtum mortalibus imitari possibile fuit instituere iubebatur, vt cum exemplo eorum mutuę dilectioni in deũ, diuinæ laudationi, vnanimi paci, syncerę castitati, cæterisque huiusmodi virtutibus in terra vacaremus, mereremur & in cælis esse consortes eorũ. Exemplar ergo nobis Moyses angelicæ conuersationis, quam in monte contemplationis vidit, prę ceptis legalibus ostendit, per quorum obseruantiã & ipsi de terra editi, ad consortium angelorum in cælis peruenire possimus. Exemplar idem nobis vitæ perfectioris & beatæ retributionis in figura tabernaculi & ministerij sacerdotalis & Leuitici præbuit. Vnde (sicut dictum est) angelica puritas ostensa Moysi, fuit exemplar figurarum, quas ipse in tabernaculi constructione formauit, & rursum illæ figuræ fuerunt exemplar ecclesiasticæ religionis ac saluationis. Et ideo Christus qui veritas est, K in figuris & vmbra sacerdotiũ habere nõ potuit.

Exodi. 25. Actuũ. 7 H

Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris testamẽti mediator est, quod in melioribus repromißionibus sancitum est.

Superius dixit, quia Iesus in terra, id est, in terrenis ac legalibus victimis sacerdos esse non poterat. Et ita hoc esse res ipsa declarat, quia dominus Iesus nunquam sub lege sacerdotium habuit. Sed [nunc, id est, tempore gratiæ, in hac nouissima ætate, [sortitus est, id est, non vsurpatione præsumpsit, sed electione diuinæ gratiæ accepit gratis à deo patre [melius ministerium] sacerdotij, quanto & lex eius est melior veteri lege. Iam à sacerdotio & sacrificio transit Apostolus ad differentiam testamentorum, vt ostendat quantum veteri præcellat nouum. Ministerium quod nunc in fine legis sortitus Iesus est, tanto est melius & vtilius ministerio veterum sacerdotum, [quanto ipse est mediator melioris testamenti, id est, nouæ legis, hoc est, sicut vides testamẽtum, in quo ipse est mediator, ad vitam æternam efficacius esse quàm vetus, ita videre potes ministeriũ eius esse melius quàm veterum sacerdotum, qui parum subditis suis proficiebant. Moyses fuit mediator veteris testamenti, quod à deo accipiens hominibus tradidit, sicut ipse dixit: Ego sequester & medi⁹ interfui. Sed dominus Iesus noui testamẽti mediator est, quia dedit illud medius inter deum & homines, reconciliando nos patri. Quod testamentum melius veteri est, quoniam meliora præcepta dat, & auxilium gratiæ quâ compleátur, ministrat. Nã in veteri cõcessum fuit propter Iudæorum imbecillitatem vt vir vxorem suam dimitteret, si displiceret illi, & inimicum suum odio haberet: in nouo autem nulla causa nisi propter fornicationẽ permittitur vxor dimitti, & inimicos nostros præcipimur diligere, & his qui nos oderunt, benefacere. Vnde patet, quia Christus dedit testamentũ melius ac perfectius, & ad æternam beatitudinem efficacius. [Quod] testamentum est sanctum, id est, sancitum & confirmatum vt duret, & in quo [est sancitum? in melioribus repromissionibus.] Ideo enim ratũ & firmum est magis quàm vetus, quia meliora repromittit complentibus se. Nam in illo terrena promittuntur, in isto cælestia. Præcepta quidem vtriusque testamenti omnia fere eadem inueniuntur. Nam non occides, non mœchaberis, non furaberis, honora patrem & matrem, & cætera huiusmodi, & nobis præceptum est. Sacramenta verò non sunt eadem, nec promissa eadem. Præcepta idcirco sunt eadem, quia secundum hæc deo seruire debemus. Sacramenta ideo non eadem, quia alia sacramẽta dant salutem, alia salutem promittunt. Sacramenta noui testamenti dant salutem. Sacramenta veteris promiserunt saluatorem. Promissa quoque non sunt eadẽ quia ibi terrena promittnntur, hic cælestia. Denique omnia quæ Iudæis

L Deut. 5. Deut. 24. Matt. 5. 19. M Exodi. 20. Mat. 19. Marc. 10.

A dæis promissa sunt, ablata fuerunt. Vbi est enim regnum eorum? vbi templum? vbi unctio? vbi sacerdos? vbi iam apud illos propheta, ex quo venit qui per prophetas prædicabatur? In illa gente iam nihil horum est. Vnde patet quia vetus testamentum secundum carnales obseruantias & terrenas promissiones iam nihil est.

Nam si illud prius culpa vacasset, non vtique secundi locus inquireretur. Vituperans enim eos, dicit: Ecce dies venient, dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamētum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem illos de terra Aegypti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus: quia hoc est testamētum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit dominus, dando leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas. Et ero eis in deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce dominū, quoniam omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorū, quia propicius ero iniquitatibus eorū, & peccatorum eorum iam non memorabor.

Iere.31 Ex.13.14. B

Probat quòd testamentum Christi melius est veteri. [Nam illud prius] non vacat à culpa, hoc vacat. Si enim [vacasset à culpa] nō daretur secundum. Sed datur. Et ita apparet illud fuisse imperfectum, hoc perfectum. Illud non vacauit à culpa, id est, non fuit vacuum à peccato, quia non perfectè mundauit obseruatores suos. Nam quasi ipsam culpam habuit, dū præciperet sine gratia, & præuaricatores faceret. Et dum timore pœnæ, non amore iustitiæ custodiretur, mentes eorum non iustificauit. Sed & in opere quædam criminalia concessit illis propter infirmitatem ipsorum venialia, velut vxorem dimittere cum displiceret, & si quis seruum suum vel ancillam suam vsque ad mortem verberaret, sic tamen, vt duobus aut tribus diebus superuiueret, innocens iudicabatur. Non ergo vacauit à culpa, id est, non reddidit inculpabiles obseruatores suos, nedum plene iustificaret eos. Nā si omnino vacasset à culpa, vt nulla suis cultoribus culpa inesset, sed plene iustificati essent, [non inquireretur locus, id est, opportunitas [secundi] testamenti. Et hoc dico, [vtique, id est, in rei veritate. Iudæis graue erat, vt ad destructionem veteris inquireretur nouum. ideo posuit Apostolus hanc affirmationem ad comprimendam eorum incredulitatem. Inquisiuit autem deus locum & tempus

C Deut.24 Exodi.21.

opportunum quo deberet dare secūdum, quia sapiēter omnia disponens antea paulatim per prius instruxit & educauit atque promouit, vt postea perfectum daret testamentum. secundi locus non inquireretur, id est, non in omnibus quæ præcesserunt quæreretur. quādo posset competenter dari, nisi esset melius. Sed inquiritur. Nam deus per Ieremiam [vituperans eos] qui legi deseruiebant, id est, vitium improperans eis, [dicit: Ecce, id est, in manifesto est, [dies] veniunt, id est, paulatim propinquat tempus gratiæ, in quo fideles illustrabuntur multiplici claritate. Et hoc (inquit propheta) non dico ex mea autoritate, sed hoc [dicit dominus,] cui non audetis contradicere. Ideo præmisit autoritatem, domini, quia dictus est de mutatione veteris testamenti, quod audire nolebant Iudæi. Dominus dicit, quia dies veniunt, id est, luminosum tempus gratiæ, & in diebus illis ego [consummabo, id est, consummans ac perfectū faciens, dabo [testamentum nouum.] Ita enim cōsummatum & perfectum erit in omnibus præceptis & institutionibus suis, vt nihil reprehensionis habeat & omnem iustitiæ perfectionem cōtineat. Vnde & summū erit, id est, super omnes alias scripturas, quia suos obseruatores ad culmen summæ perfectionis prouehet. & hoc appellatur nouū, aliud autē vetus. Nam propter veteris hominis noxam, quæ per literam iubentem & minantem minime sanabatur, dicitur illud testamentum vetus: hoc autem nouum, propter nouitatē spiritus quæ hominem nouum sanat à vitio vetustatis. Et hoc testamentum consummabo [super domum Israel & super domum Iuda, id est, super Iudęos qui post Salomonem diuisi sunt in duo regna. Nam decem tribus quæ habitauerunt in Samaria, dicebantur domus Israel, tribus autem Iuda & Beniamin, domus Iuda. Et super istos consummabo testamentum nouum, vt dominetur eis & subditos habeat. Vel domus Israel & Iuda, filij Abraæ sunt, de quibus ei dictum est, quia in Isaac vocabitur tibi semen. Non enim qui filij carnis, hi filij dei, sed filij promissionis deputantur in semen. Hæc est domus Israel & domus Iuda, propter Christum qui venit ex tribu Iuda, domus filiorum promissionis, id est, non operum propriorum, sed beneficij dei. Sed & nominum interpretatio congruit, quia Israel dicitur rectissimus dei, vel vir videns deum, Iuda verò confessio. & domus Israel est familia perfectorum, qui sunt domus & habitaculum dei, quia summam rectitudinem in operatione tenent, & deum aliquatenus in contemplatione vident. Domus autem Iuda, eorum est, qui confitendo peccata sua domum sui pectoris emundāt, vt dei fiat habitaculum. Et super omnes istos consummatum est nouum testamentum, vt eos omnino subiectos haberet, & sensum ac perfectionem eorum transcēderet. Nullus enim tam perfectus est, qui in hoc testamento non inueniat vnde semper proficere possit quandiu viuit. Nouum, inquit, testamentum illis dabo, & hoc faciam [non secundum illud testamentum quod feci cum patribus eorum,] quia non

D Locus obscurus. E 3.Reg.12. Gene.21. Roma.9. F

G non sequar in eo ritum veteris, vt carnalia præcipiam & terrena promittam. Ecce, quia prophetizatum est non perseueraturum illud testamētum, sed futurum aliud nouum. Non tamen secundum spiritalem sensum, sed secundum carnalem prædicitur destruēdum. Quia verò deus spiritale testamentum fecerat Abraæ & Isaac & Iacob, ideo determinat: Quod feci, inquit, [in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti, id est, in tempore quo eis lucē meæ cognitionis ostendens, apprehendi manum eorum de luto, per se surgere non valentium, sicut nutrix apprehendit manum paruuli, vel qui de fouea per manū attrahit aliquem siue secum ducit. Ideo sic apprehendi, vt educerem eos de terra Aegypti, id est, de loco seruitutis & afflictionis, vnde per se exire nequibant. Totum illud tempus vocat vnum diem, ex quo cœpit illis in Aegypto per Moysen prouidere & saluti eorum cōsulere, quousque in terram
H promissionis eos induxit. Iure enim totum illud temporis spatium nomine vnius diei significat, quia semper illis apparuit, semper cum illis misericorditer egit. Et in parte illius diei legē illis inter cætera beneficia contulit, postquam de manu Pharaonis potenter eos liberauerat. Ideo, inquit, nouum testamentum dabo, non iuxta illud quod tunc dedi patribus eorum, [quoniam ipsi nō permanserunt, id est, non per omnia māserunt [in testamento meo] veteri, quia et si carnaliter illud obseruauerunt timore pœnæ, non tamen spiritualiter intellexerunt, nec ex amore iustitiæ compleuerunt. Vel non permanserunt, id est, non perseuerauerunt, quia fecerunt vitulum in Oreb, & pòst adorauerunt Beelphegor, ac deinde multis idolis seruierunt. Et quia studiosè legem meam non seruauerunt, ego quoque vicē eis reddens, [neglexi eos, id est, protectionem & salutē eorū non curaui, sed pro nihilo vel minimo duxi. Nec indignemini, inquit, si dico neglectos, quia
I [dominus dicit.] Dum dicit, quia non permanserunt in testamento &c. vituperat eos, sicut Apostolus præmiserat, & ostendit quomodo prius testamentum non vacauit à culpa. Vitio enim eorū deputat, quod non permanserunt, ne lex culpanda videatur. Verè nunc dabo testamentum non iuxta illud quod dedi patribus eorum, [quia hoc est testamentum quod disponam, id est, diuersis gradibus ordinabo, vt alij in eo relinquāt omnia & sequantur me, alij licitè mundanis rebus vtantur, alij continentes sint, alij coniugati, & vnusquisque sui ordinis formam teneat. hoc disponam [domui Israel, id est, semini Abraæ, scilicet filiis promissionis, [post dies illos, id est, non nunc in tempore perfectionis horum hominum, sed post expletionem dierum illorum, qui apud me præscripti & præordinati sunt. Et hoc [dicit dominus, id est, ille qui omnipotens est, cuius voluntati nihil est impossibile, & cui omnia seruiunt. Ita disponam hoc testamentum, scilicet [dando leges meas,] vel dabo leges meas, nō in tabulis lapideis sicut prius, sed [in mente eorum,] vt ibi scribantur non atramento, sed spiritu sancto, quatenus in intelligentia

Exodi. 32.
Nu. 25

K & in bona voluntate animi depingantur. Quoniā illi ex amore iustitiæ & ex virtutum delectatione testamentum meum complebunt, & voluntatem meam in omnibus intelligent, nec velamen habebunt super faciem cordis. Iudæi verò ignorauerunt quæ sibi iniuncta fuerant, atque timore pœnæ & inuiti semper legem seruauerunt, [& superscribam eas] (scilicet leges) [in corde eorum, id est, ita ponam, vt quasi scriptæ maneāt ibi, nec possint inde auferri, sed in intelligentia & volnutate eorum perdurent, & quasi supersint & dominētur eis. Sed quæ sunt iste leges ab ipso deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia spiritus sancti, qui est digitus dei, quo præsente diffunditur charitas in cordibus nostris, quæ plenitudo legis est & finis præcepti. Nam quia veteris testamenti promissa terrena sunt & exteriora, nunc ipsius cordis bonū promittitur, mentis bonum, spiritus bonum, id est,
L intelligibile bonum, cum dicitur, dabo leges meas in mēte &c. Vnde significauit eos non forinsecus terrentem legem formidaturos, sed intrinsecus habentes, ipsam legis iustitiā dilecturos. Deinde addidit & mercedem. [Et ero eis in deum & ipsi erunt mihi in populum:] hoc est, quod alius propheta dicit, Mihi autem adhærere deo bonum est. Quid hoc bono melius, quid hac felicitate felicius, viuere deo, viuere de deo, apud quem est fons vitæ, & in cuius lumine videbimus lumen, vt in eo sit merces, in eo finis, in eo perfectio felicitatis? Vnde continuo subiecit: [Et non docebit vnusquisque proximum] &c. Ibi enim non erit necesse vt alter doceat alterum, quia nullus ibi erit ignorans, sed omnes ipsum fontem scientiæ deum videbunt. Tunc enim non per speculum in ænigmate, sed facie ad faciem videbunt eum, sicuti est in ipsa pulchra specie substantiæ suæ, & in ipso omne bonū omnemq; iucunditatem possidebūt. Ita ergo perfectè sapientes erunt tunc omnes, quod iā non docebit vnusquisque proximum suum quem amat,
M [& vnusquisq; fratrem suum,] quem plus diligit, [dicens ei: Cognosce dominum.] Quare non dicet alter alteri vt cognoscat dominum? Quia nullus ignorabit eum, nec opus erit doctore. [quoniā omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum, id est, nec maior nec minor eorum ignorabit me. Minores & maiores dicit, quia ibi vnusquisq; sanctorum iuxta mensuram meriti sui maior aut minor æstimabitur. stella enim à stella differt in claritate. Siue minores, tempore posteriores: maiores autem, tempore priores intelligi voluit. Simul enim promissam dei contemplationem accepturi sunt omnes, & ideo velut priores reperiuntur minores, quia minus dilati sunt, sicut in euangelico denario per similitudinem declaratur, quem prius acceperūt, qui posterius venerunt ad vineam. Vnde nunc nequaquam dicitur à maiore vsque ad minorem: sed, à minore vsque ad maiorem omnes scient me. Hæc itaque differentia est veteris ac noui testamenti, quod illud in lapide, hoc in corde scribitur: ibi merces terra est, hîc visio dei. Inter quem

Roma. 5.
Psalm. 72.
Psal. 35
1. Cor. 13
1. Iohan. 3.
1. Cor. 15
Matth. 20

A quem & homines nulla nisi peccata separant, quæ non nisi per eandem gratiam dimittuntur. Vnde cùm dixisset, quia omnes scient me à minore vsq; ad maiorem eorum, mox addidit, [quia propicius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorũ iam non memorabor.] Quasi diceret: Verè cognoscẽt me manifesta visione, quia remouebo parietem qui inter me & ipsos erat, & eos à facie mea separabat. Quia propicius ero iniquitatibus eorum, id est, per donum gratiæ meæ misericorditer dimittam eis omnia, quæ inique, id est, non æque egerunt contra proximos, & peccatorum quæ in seipsis sine proximorum offensione commiserũt, iam amplius memor non ero: quia nec improperabo hæc illis, nec propter hæc puniam illos, nec viliores habebo. Potest & in hac vita intelligi propiciatio ista, velut si dicat: Ideo ad tantam gloriam in futuro sæculo peruenient, & regna cælorum intrantes ad conspectum meæ maiestatis eleuabuntur, B quia dum hîc adhuc vixerint, propicius ero iniquitatibus eorum, per noui testamenti gratiam delens illas: & peccatorum eorum, iam tunc post expiationes non memorabor.

Dicendo autem nouum, veterauit prius. Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est.

Deus dixit quia consummabo super domum Israel testamentum nouum. Sed [dicendo nouum, id est, in eo quod dixit nouum, [veterauit prius, id est, vetus esse docuit sic finiendum. Non enim dixit nouũ, nisi respectu veteris. Vel veterauit prius, id est vetus factum est, & quadam senectute debilitatum, & hoc à tempore Ieremiæ, quo spiritus sanctus dixit nouum se daturum, prius veterauit, Sed [quod antiquatur, id est, quicquid antiquum iam incipit fieri in rebus inanimatis, [& nescit, id est, senectutem habere incipit in rebus animatis, [propè interitum, id est, modicũ iam distat à morte. Antiquitas enim & senectus prænunciant mortem. C Quod videri potest in omnibus animatis & inanimatis. Nam cum antiquantur & senescunt, vicina sunt morti. Sed prius testamentum iam antiquabatur, dum Ieremias in promissione gratiæ nominaret aliud nouum, sicque iam prope interitũ erat. Cum ergo Christus longo post tẽpore veniret, necesse fuit vt illud iuxta carnales obseruãtias interiret, quod tãto antè morti ꝓpinquabat.

CAPVT IX.

Exodi. 25. 37.

Habuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctũ seculare. Tabernaculum enim factũ est primum, in quo erant candelabra & mensa & propositio panum, quæ dicitur sancta. Post velamentum autem secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorũ, aureum habens thuribulũ & arcam testamenti, circũtectã ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron quæ D *fronduerat, & tabulæ testamẽti. superquè eã erant Cherubin gloriæ, obũbrãtia propiciatoriũ, de quibus non est modo dicendũ per singula. His verò ita cõpositis, in priori quidem tabernaculo semper introibãt sacerdotes, sacrificiorũ officia consummãtes. In secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorantia: hoc significante spiritu sancto, nõdum propalatam esse sanctorũ viam, adhuc priore tabernaculo habente statũ. Quæ parabola est tẽporis instãtis, iuxta quã munera & hostiæ offerũtur,* E *quæ nõ possunt iuxta conscientiã perfectũ facere seruientẽ solũmodo in cibis, & in potibus, & in variis baptismatibus & iustitiis carnis, vsq; ad tẽpus correctionis impositis.*

Nume. 17.

Diximus quia prius testamentum veterauit & vetustate defecit, vt nouum surgeret, in quo daretur perfecta iustitia, quod & res ipsa indicat, nec potest negari. Nam [& illud [prius habuit quidem] olim [iustificationes culturę,] sed modò nõ habet: habuit [& sanctum seculare, id est, tabernaculum vel templum quo nunc caret. Vnde manifestum est, ipsum testamẽtum senio defecisse. Vel ita potest continuari. Nouum testamentum quod in corde scribitur, perfectè iustificat. Sed & prius testamentum aliquam dedit iustitiam, quia quondam habuit quidem & ipsum iustificationes culturæ, id est, iustificauit in aliquibus cultores suos, dum manus eorum à perpetratione peccati retraheret, & aliqua bona operari faceret, sed conscientiam intrinsecus nunquã iustificare potuit. Et habuit sanctum, id est, sanctuarium. F Quod ideo sanctum dicebatur, quia ad honorem dei consecratũ erat. Sed fuit seculare, id est, de rebus secularibus & transitoriis. Aurum enim & argentum, lapides preciosi & ligna & cætera, de quibus factum est illud sanctuarium, res sunt ad seculum pertinentes, & cum seculo transeuntes, nullamque stabilitatẽ in se continentes. & hæc omnia vetus testamentũ habuit: sed nunc (sicut diximus) nihil horum habet. Nam dum dicitur, habuit quidem, subintelligitur, sed nunc non habet. hoc enim innuit, illud quidem. Nam & tabernaculo & templo caret, & iustificare iam suos cultores nõ valet, sed magis à iustitia repellere & peccatores facere. [Tabernaculum enim factũ est primum, in quo erant candelabra & mensa, & propositio panum, quæ dicitur sancta.] Nunc exponit illud sanctum seculare. Vere prius testamẽtum habuit sanctum seculare. Nã tabernaculum factum est primum &c. Primũ tabernaculum dicitur respectu secundi. Nam primum & secundum fecit Moyses, iubẽte & describente Exodi. 25.

G bente domino, sed tamen vtrunque fuit vnum tabernaculum, sed diuidebatur velo quodã medio. habebat enim hoc tabernaculum triginta cubitos longitudinis, decem latitudinis, & decem altitudinis tectum habens æquale per totũ, sicut in Aegypto & Palæstina mos est ædificare domos. Sed in medio dependebat velum, quo sanctuarium & sanctuarij sanctuaria diuidebantur, ita positum, vt viginti quidem cubiti longitudinis ad priorẽ domum, decem verò pertinerent ad secundam. Et ita quod nunc dicit Apostolus primũ tabernaculum, habebat viginti cubitos lõgitudinis & decem latitudinis, secundum verò decem cubitos longitudinis & decem latitudinis. In primo tabernaculo erat in parte australi candelabrum habens septem ramos, qui nunc ab Apostolo candelabra vocãtur, & in parte septentrionali stabat mẽsa, super quam erant duodecim panes propositionis, & ante fores
H ipsius tabernaculi positum erat foris altare holocausti. Quod tabernaculum cum his quæ in ipso erant, dicitur sancta, id est, tabernaculum illud & quę in eo erant, dicebantur sancta, quia ad orationem & ad cultum dei & laudem consecrata erant. Sed post velamentum, id est, post velum quod in medio pendebat, erat [secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum, id est, ipsum tabernaculum cum his quę in illo erant, vocabatur sancta sanctorum, id est, à deo sancta, vt quæ in primo tabernaculo erant, respectu eorum non viderẽtur sancta. Et illud secundum tabernaculum habebat [aureum thuribulum, in quo summus pontifex adolebat incensum pro salute populi. habebat [& arcam testamenti, id est, quæ continebat testamentum, id est, decem præcepta legis, [circuntectam auro,] & ita quod[ex omni parte, id est, ab exteriori & interiori parte: quia non solum exterius, sed & interius deaurata erat per omnia. [In qua] scilicet arca erat[vrna aurea habẽs manna,] quoniam Aarõ in tabernaculo posuisse legitur vas plenum manna, vt qui nascituri erant, possent nosse
I cibum, quo patres eorũ quadraginta annis in deserto pasti fuerant. & in eadẽ arca erat [virga Aa-
Nume. 17. ron quæ fronduerat.] Cùm enim Aaron minus ęstimaretur dignus sacerdotio, & nonnulli de aliis tribubus viderentur digniores, suscepit Moyses iubente deo duodecim virgas à singulis tribubus, & posuit in tabernaculo. Et altero die regressus, inuenit virgam Aaron in tribu Leui floruisse & fructũ fecisse. Quo miraculo probatus est Aaron dignus sacerdotio, & reseruata est diligenter illa virga in tabernaculo. Sed [& duæ tabulæ testamenti,] in quibus decem præcepta legis digito dei scripta erant, continebantur in illa arca, quoniã ipse Moyses eas ibi posuerat. Et[super eã]erant duo [Cherubim [gloriæ, id est, gloriose decorata, [obumbrantia]suis alis expansis[propiciatorium,]quod erat super eandem arcam, id est, quandam auream tabulam tantæ longitudinis ac latitudinis, quantę erat & arca. Super quam tabulam quę propiciatorium vocabatur, hinc & inde stabant illa duo Cherubim ad ipsum propiciatorium inclinata, & sese

inuicem aspiciẽtia. Quæ tabula ideo propiciatorium dicebatur, quia desuper eam deus loquebatur Moysi vel pontifici, propicius & annuncians bonitatem suæ voluntatis. [De quibus omnibus non est modò]in hac epistola [dicendum per singula,]quia prolixum esset disserere de singulis: & hæc quæ diximus, intẽtioni nostræ sufficiũt, quoniam per ista patebit quòd & alia sint ad allegoriam accipiẽda, nec in hoc tempore tenenda. Nõnullis autem visum est pro magnitudine sacramẽtorum, quod omne tempus vitæ præsentis ad hæc explananda idoneum neget Apostolus. Quod si verum est, quomodo nos tantilli hæc exponere valebimus? Aliqua tamen de his breuiter dicere tẽtemus. Primum tabernaculum atque secundum, ecclesiam præsentem atque futuram signauit. Ipsa enim ecclesia partim adhuc peregrinatur in terris, partim iam regnat in cælis. Pars eius quę peregrinatur, figurata est (vt diximus) per primum tabernaculum: pars autem quæ regnat, per secundũ. Velum quod interpositum diuidebat primum tabernaculum à secũdo, cælum designauit, quod nos in terris laborantes adhuc sua interpositione separat à regno quiescentium sanctorum. Primum tabernaculum habebat (vt diximus) viginti cubitos longitudinis & decem latitudinis, rursumque decem altitudinis. Decem cubiti latitudinis, significant dilatationem operationis fidelium in præceptis dei, quæ per decalogum legis designari solẽt. Viginti cubiti longitudinis, perseuerantiam eiusdem bonæ operationis per auxilium geminæ dilectionis. nam propter ipsam viuam dilectionẽ, quæ sola bene operari facit, duplicatur denari⁹ numerus, vt ad vigesimũ perueniat: quia nemo sine charitate valet in obseruantia mandatorum dei perseuerare. Decem verò cubiti altitudinis, signauerunt expectationem supernæ beatitudinis, id est, Matt. 20
denarij quem accepisse leguntur, qui in vinea laborauerunt. In hoc tabernaculo erant candelabra aurea. Candelabra pluraliter ponit, quia licet vnũ esset, habebat tamen brachia septem. Erat enim in M
medio eius hastile, à quo procedebãt brachia tria à dextera parte, & tria à sinistra. Primum tabernaculum (vt diximus) præsens est ecclesia, in qua militatur deo, & sacrificium bonæ actionis offertur, antequam veniatur ad cælum. In qua est candelabrum, id est, Christus, fulgens lumine diuinitatis in medio fideliũ, qui & ipsi candelabra aurea sunt, quia sapientia lucent, quæ per aurum designatur, & claritate bonorũ operum. Ipse Christus est medius stipes, qui portat tria brachia à dextris & tria Iohan. 15
à sinistris: quia ipse est vera vitis, ex qua procedũt fructuosi palmites. Ipse est origo & concordia & caput omniũ iustorum, qui sibi sanctos veteris ac noui testamenti hinc & inde facit adhærere. Omnes enim ab hoc fundamento cõsurgunt, & à tanto principe ac medio bono & communi omnium lumine gubernantur. Nam tria brachia de sinistra parte tres viri sunt Noe, Daniel & Iob, id est, tres ordines fideliũ in veteri testamento, scilicet rectorum, continentium & coniugatorum. Nam per Gene. 7.
Noe

A Noe qui rexit in vndis arcam, figurati sunt recto-
Dani.1. res: per Danielem, cuius mira legitur abstinentia,
Iob.1.42. abstinentes & continẽtes: per Iob, qui vxorem &
filios habuit, coniugati. Similiter & alia tria de
Matt.17. parte dextra, sunt tres electi discipuli Petr⁹ & Io-
hannes & Iacobus, qui viderunt gloriam transfigu
rati in monte, id est, tres ordines sanctorũ, qui glo
riam eius in cælesti regno visuri sunt: hoc est, re-
ctorum, continẽtium & coniugatorum. Qui dex-
tri, id est, digniores sunt tempore gratiæ, quàm il-
li qui ante gratiam fuerunt, & ideo sinistri, id est,
minus digni sunt. Petrus enim rectores ecclesię si-
gnauit, Iohannes autem cælibes, & Iacobus reli-
quos, id est, coniugiis vtentes. Et hi omnes vel do-
ctrina vel exemplis bonorum operum lucent, &
Exodi.25. cæteris lumen suum spargunt. Ima pars brachiorũ
de hastili procedentium, erat quasi calami aurei;
post scyphi, inde sphærulæ, tandem in summitate,
quasi lilia. Calami sunt sancti, qui in humido fon-
B tis sapientiæ diuinæ nutriti sunt, & concaui ad e-
mittendum dulcem sonum in aures plurimorum,
Psal.36. & resonãtes laudem dei, ac dicentes: Immisit in os
meum canticum nouum, carmen deo nostro. Ipsi
sunt scyphi, dum aliis vinum scientiæ quo pleni
sunt propinant, vt eos spiritaliter inebrient, & de-
siderio supernæ beatitudinis calefaciãt. inde sphę-
rulæ, id est, rotundi & perfecti ac volubiles. Sphę-
ra enim ex omni parte voluitur, quia mentes ele-
ctorum nec vllis aduersitatibus seculi retineri, nec
prosperitatibus possunt corrumpi, quin in omni-
bus quæ occurrunt, ad deum per sancta desideria
proficiscantur. Sicq; tandem perueniunt ad lilia,
id est, ad supernam patriam, quæ floribus vernat ę-
ternis, hoc est, animabus sanctis & omni amœni-
tate. Hæc & huiusmodi sunt candelabra, quæ nũc
Apostol⁹ in nostræ ecclesiæ tabernaculo designat
esse. Erat & mensa de lignis Sethim facta, & auro
purissimo inaurata, & super eam duodecim panes
deo propositi, qui erant de simila: & habebant su-
per se thus lucidissimũ, ac per singula sabbata mu-
C tabantur, & erant Aaron & filiorum eius, vt com-
ederet eos in loco sancto. Mensa de lignis Sethim
facta, scriptura est diuina, de fortibus sanctorum
patrum verbis actibusq; compacta. Quæ dum no
bis quæ sint æternæ beatitudinis gaudia, & quo-
modo ad hæc perueniatur ostendit, cibum profe-
cto nobis salutis ac vitæ suggerit. Quæ & inaura-
ta est auro purissimo, quia sapientiæ cælestis sensu
clara refulget. Duodecim panes in ea, sunt duode-
cim apostoli & eorum vicarij. Qui recte vocãtur
panes propositionis, quia vt mentes fidelium ali-
monia verbi cælestis reficiant, in propatulo sem-
per sunt parati. Et bene iidem panes non de qua-
libet farina, sed de simila fiebant: quia quicunque
aliis verbum vitæ ministrant, primò ipsos necesse
est virtutum frugibus operam dare, quatenus ea
quæ prædicando admonent, etiam faciendo com-
mendant. Quod autem super eos thus lucidissi-
mum ponatur virtutem puræ orationis designat,
qua iidem doctores ministerium suæ prædicatio-
nis, simul & deuotionem operis domino commẽ-
dant. Qui bene per singula sabbata mutabantur. D
Panes enim qui per sex dies operãdi immensa dei
manserant, sabbato nobis mutantur, cùm docto-
res quique sanctæ ecclesiæ completo tempore sui
sancti laboris, æterna in cælis quiete remuneran-
tur, & alios post se in idem opus laborandi in ver
bo, sub eiusdem spe retributionis relinquũt. Sicq;
fit vt mensa dei nunquam panis inops remaneat:
sed veteribus sublatis, mox noui panes substitu-
antur. Comedebat autem Aaron cum filiis suis pa
nes qui de illa mensa fuerant sublati, quia summus
pontifex noster CHRISTVS raptos de hac vita Colos.2.
suos electos in augmentum corporis sui, quod est
in cælis, id est, summę illius electorum multitu-
dinis introducit. Mensa stabat in parte aquilonis,
candelabrum autem in parte australi. Et per aqui-
lonem frigus infidelitatis vel malitię potest intel-
ligi, per austrum verò feruor charitatis & sanctę
deuotionis. Congruum ergo fuit vt à parte aqui-
lonis mensa staret: quia ne malitia tentationum E
à sinistra parte veniens nos imbecilles inueniat ac
superet, necesse est vt pane cælestis doctrinę pas-
camur & confortemur. Si autem charitatis studio
feruentes ad dexteram partem, id est, ad virtu-
tum exercitia transierimus, tunc candelabri lumi
nibus illustrabimur, id est, lucidissimis sancto-
rum exemplis & dictis illuminabimur, vt omnia
quę recte agenda sunt videamus. Hæc de pri-
mo tabernaculo breuiter attigimus. Secundum
verò tabernaculum supernam Ierusalem desi-
gnans, habebat decem cubitos longitudinis, &
decem latitudinis, & similiter decem altitudi-
nis. Vnde & Iohannes in Apocalysi de eadem
cælesti Ierusalem dicit: Ciuitas in quadro posi- Apoc.21.
ta est. Longitudo eius tanta est, quanta est lati-
tudo. habet enim tam in longum quam in latum,
vel etiam in altum decem cubitos, id est, euan-
gelicum denarium perfectæ beatitudinis: quia &
in latitudine fraternæ charitatis, & in longitudi-
ne vitæ perennis, & in altitudine diuinæ contem-
plationis beatitudinem possidet. Et illa cælestis
inhabitatio recte dicitur Sancta sanctorum, quia F
nihil ibi fit aut cogitatur, vnde deus offendatur:
sed sola ibi quæ deo placent, aguntur. Tanta est e-
nim illa beatitudo, vt nec possit nec velit ibi quis-
quam peccare. Inter duo tabernacula positum erat
velum, quo sanctuarium & sanctuarij sanctua-
ria diuidebantur: quoniam sancta ecclesia quæ
ex angelis & hominibus constans partim adhuc
peregrinatur in infimis, partim iam in æterna pa-
tria regnat in supernis adhuc ciues suos, dirimen-
te velo cæli, habet adinuicem segregatos. In
his Sanctis sanctorum est aureum thuribulum,
id est, preciosa humanitas CHRISTI, immu-
nis ab omni peccato, & perfectissimam sancti-
tatem habens: quæ igne passionis impleta, sua-
uissimum de se pro nobis emisit odorem deo,
& nunc eiusdem passionis assidua rememora-
tione semper interpellat pro nobis, & tale in-
censum offerre non cessat, quasi dicens: Dirigatur

G oratio mea sicut incensum in cõspectũ tuo. Idem mediator Dei & hominum, qui solus paternorũ est conscius arcanorum, per arcam testamẽti designatur. Nam & nouum testamentum ipse per se ipsum dedit, & vetus quandiu voluit, clausum tenuit: & quando sibi placuit, intelligẽtiam eius de arcano secretorum suorum edidit. Et hæc arca est in sanctis sanctorum, quia ipse saluator in quo
Colos.2. sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ abscõditi, post resurrectionem suam ascẽdit super om-
Exodi.25. nes cœlos, & sedet ad dexteram patris. De constructione huius arcę dictum est Moysi: Arcam de lignis sethim compingito, cuius lõgitudo habeat duos & semis cubitos, latitudo cubitum & dimidium, altitudo cubitum similiter ac semissem, & deaurabis eam auro mundissimo intus & foris. Ligna sethim dicuntur esse leuis & imputribilis naturæ, non multum à qualitate albæ spinę distãtia. Arca ergo de lignis sethim facta est, quia cor-
H pus dominicum ex membris constabat omni vitiorum labe carentibus. Et hæc ligna sunt spinis similima, quia etsi non in carne peccati, tamen in similitudine carnis peccati venit. Lõgitudo arcæ, longanimis patientia eiusdem redẽptoris est, qua inter homines conuersatus est. Quę duorũ cubitorum fuit, propter doctrinã & operationem quibus ipse refulgebat. Semis, id est, dimidi' cubitus, qui superadditur, tarditatem humanæ fragilitatis discipulorũ insinuat, quæ sublimia eius dicta vel opera necdum (prout dignum erat) capere valebat, quam & ipse longanimiter ferebat. Latitudo arcæ, amplitudo charitatis est, qua nos Christus dilexit. Quæ in ipso capite nostro cubitum integrum habuit, quia perfecta fuit, & electos suos vi-
Iohan.17. uificare studuit, dicens: Vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnũ sint. Dimidius verò cubitus imperfectionem nostram designat, qui necdum in hac vita positi perfectè diligere deum sufficimus, vel dilectionem quam erga nos habet comprehendere. Altitudo spes erat futuræ sublimitatis, qua ipse vel seipsum post passionem glorificandum vel suos se glorifi-
I caturum esse præuidit. Habebat arca plenum cubitum in altitudine, quia dominus etiam corruptibili adhuc conuersans in carne, plenissime nouerat quãta vel sibimetipsi, vel membris suis (quæ nos sumus) esset gloria conseruata in futuro. Habebat & dimidium cubitum altitudinis, quia nostræ quoq; paruitatis deuotionem libenter in suo corpore suscipit, qui pia quidem intentione futuram vitam diligimus: sed necdum perfectè quę sit eius felicitas, capere valemus. Arca intus & foris auro mundissimo deaurata est, quia assumpta à filio humana natura & intus virtute spiritus sancti plena erat, & foris hominibus apertè spiritus sancti opera præmonstrabat. Hoc est quod Apostolus eam asserit circuntectam ex omni parte auro, quia in cogitatione & sermone & opere eiusdem redemptoris nostri, non nisi pura veritas & sapientia apparuit. Vrna verò aurea in arca habens manna, anima est sancta in Christo, habens in se omnẽ plenitudinem diuinitatis, qua pascuntur angeli, K
qua & patres vixerunt in deserto, sicut scriptum est: Panem angelorum manducauit homo. Virga Psal.77.
Aaron quæ excisa fronduerat, potestas est inuicta sacerdotij illius, de qua dicit propheta: Virga æqui tatis, virga regni tui. Quæ postquam ad tempus Psal.44
per mortem visa est, esse succisa, illucescente mane resurrectionis, viuacius refloruisse inuenta est, ac perpetuo inuiolabilis atque immarcescibilis permansura esse innotuit. Nam sicut supra diximus, cùm Aaron sacerdotium qui de tribu Leui fuerat despiceretur, nec digna tribus quæ offerret holocausta, crederetur, duodecim virgæ iuxta duodecim tribus in tabernaculo poni præceptæ sunt. Et ecce virga Leui viruit, & quid virtutis munere Nume.17.
Aaron haberet, ostendit. Quo videlicet signo quid innuitur, nisi quòd omnes qui vsque ad finẽ mundi iacemus in morte, quasi virgæ reliquæ in aridi tate remaneamus? Sed cunctis virgis in ariditate L
remanentibus, virga Leui ad florẽ rediit: quia corpus domini, veri scilicet sacerdotis nostri, in mortis ariditate positum, in florem resurrectionis eru pit. Quo flore Aaron rectè sacerdos esse cognoscitur, quia hac resurrectionis gloria redemptor noster, qui de tribu Leui ac Iuda ortus est, intercessor pro nobis esse monstratur. Itaque virga Aaron, vt præmisimus, sacerdotalis potestas Christi est. Tabulæ verò testamenti in arca omnem in Christo, & scientiam paternorum secretorum & potentiã iudiciorum designant. In tabulis nanque testamen ti & fides erat scripta æternæ diuinitatis, quæ mundum creasset ac regeret, & mandata quibus deo seruire oporteret, & discretio iudicij qua ipse odientes se iure condemnaret, & diligentes se misericordia digna remuneraret. Sed cum alia scripturæ diuinæ sententia nobis ad mentem reducitur, ex his Apostoli verbis quæstio valde grauis oritur. In tertio nanque regum volumine, dum Sa lomon templum dedicaret, refertur quod in arca 3.Reg.8
nõ erat aliud nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuerat in ea Moyses. Quomodo ergo verum est, esse vel fuisse in eà non solum tabulas, sed & vrnam M
cum manna & virgam Aaron? Cùm ego de hac re quosdam interrogassem qui videbantur periti, responderunt mihi post illa dedicationis tempora, virgam & vrnam in arca fuisse positas, sed tamen nec scripturarum sanctarum autoritate, nec vllius historiæ narratione valuerunt hoc astruere. Videtur tamen huic intellectui non inconuenienter opitulari, quod rex Iosias in Paralipomenon reperitur dixisse Leuitis: Ponite arcam in sanctuario templi quod ædificauit Salomon filius Da- 2.Para.35
uid, rex Israel: nequaquam enim eam vltrà portabitis. Manifeste enim in his verbis significat, quod post templi dedicationem educta sit arca de sanctuario, & à Leuitis & à sacerdotibus portata. Et tunc fortassis in eam sunt missæ virga & vrna. Nam in libris Moysi legimus eas in tabernaculo fuisse positas, non tamen in arca sicut tabulas. Ait enim Moyses in Deuteronomio: Posui tabulas in arca quam feceram, quæ hu-
cusque

Ex.16. A cusque ibi sunt, sicut præcepit mihi dominus. Et in Exodo ad Aaron: Sume vas vnum, & mitte ibi manna quantum potest capere gomor, & repone coram domino ad seruandum in generationes vestras. Et dominus ad Moysen in libro Nume.17. Numerorum: Refer virgam Aaron in tabernaculum testimonij, vt seruetur ibi. Et fortasse quia iuxta arcam in sanctuario positæ erant virga & vrna, idcirco dicit eas Apostolus in arca fuisse, locum pro Iohan.10. loco ponens, sicut Euangelista cum dicit, Ambulabat Iesus in teplo in porticu Salomonis. Quod enim dixerat in templo, exposuit addendo, in porticu Salomonis, ostendens se porticum illam vocasse templum, quoniam adhærebat templo. Sic & Apostolus locum qui erat arcæ contiguus, habens vrnam & virgam, potuit eodem modo locutionis arcam nominare. Rursus, ordo beatorū spirituum, in quo deus specialiter sedet, thronus ap-Psalm.79. pellatur, & tamen Psalmista præcatur, Qui sedes B super Cherubim, manifestare coram Ephraim, Beniamin & Manasse. Dum enim in agminum distinctionibus ordo sanctorum Cherubim iungitur thronis, sedere etiam super Cherubim deus ex vicini agminis æqualitate perhibetur. Sic & in arca potest dici fuisse propter loci vicinitatem, quod erat iuxta arcam. Nam & nos frequenter huiusmodi loquutionib⁹ vtimur, vt rem pro alia re vicina, vel locum pro loco nominemus. Ita & Apostolus locum arcę proximum, pro arca nunc posuisse nō inconuenienter accipitur: quia & ad spiritalem sensum magis aspiciebat, intelligens per arcam Christum, in quo spiritaliter sunt (vt dictum est) tabulę testamenti & virga Aaron & vrna cū manna. Hanc quæstionem qui melius poterit, soluat: qui verò melius eam soluere nequiuerit, solutionem quæ ex nostris duabus præmissis probabilior fuerit tenere non dedignetur. Super arcam autem erat propiciatorium, quod & oraculum vocatur. Quod videlicet propiciatorium non aliud quam Roma.3. eundem saluatorem, sed specialius in eo viscera pietatis designat, de quo dicit Apostolus: Quem C propofuit deus propiciationem per fidem in san-Iacob.2 guine ipsius. Nam & ideo superponitur, quia su-Psal.144. perexaltat misericordia iudicium. Vnde & Psalmista: Suauis, inquit, dominus vniuersis & miserationes eius super omnia opera eius. De Cherubim verò propiciatorium obumbrantibus, dictum est Exod.25. Moysi: Duos quoque Cherubim aureos & productiles facies ex vtraque parte oraculi. Cherub vnus sit in latere vno, & alter in altero, vtrūque latus propiciatorij tegant, expandentes alas & operientes oraculum, respiciantque se mutuo versis vultibus in propiciatorium, quo operienda est arca, in qua pones testimonium quod dabo tibi. Inde præcipiam & loquar ad te, supra propiciatorium scilicet, ac de medio duorum Cherubim qui erunt super arcam testimonij, cuncta quæ mandabo per te filiis Israel. Cherubim specialis ordo est angelicarum virtutum, sed tamen generaliter omnes sancti angeli nonnunquam, sicut & nūc designantur hoc nomine. Et quidem numero singulari Cherub, plurali autem Cherubim dicitur. D & est nomen generis masculini. Sed Græca consuetudo neutri generis Cherubin facit, m litera in n mutata. Vnde nunc Apostolus dicit iuxta Græcos, Cherubin gloriæ obumbrātia propiciatorium, non obumbrantes, cum apud Moysen legamus, duos Cherubim aureos, non dūo Cherubin aurea. Interpretatur autem Cherubim vel Exod.25 Cherubim scientiæ multitudo, quia spiritus angelici tanto multipliciore scientia replentur, quan to purioribus radiis diuinarum illustrationum assidue illuminantur. Qui sunt duo, vt consortium angelicæ charitatis significent, quia charitas maxime inter duos habetur: aurei, quia virtutes angelorum summæ claritatis gratia fulgent: productiles, quia beatitudo eorum in æternum producitur, id est, prolongatur, iuxta quem productionis sensum & de regno Christi dicitur: Illic producam cornu Dauid. Qui stant in vtroque latere, Psalm.131 quia per illorum ministeria prophetæ præscierūt, E quæ pastores postea per eosdem angelos facta cognouerunt: & vtrunque latus propiciatorij tegūt. Lucæ.2. quia in vtroque testamento multa secretorū cælestium mortalibus occultantur, quæ illi intelligunt. Quos cum aliis figurauit Moyses, vt in alto sedem habere angeli & quasi leui volatu vbique discurrere posse signentur, neque vllam habere tarditatem, quin confestim vbicunque voluerint adsint. Expandūt ergo alas & propiciatorium tegunt, quoniam angeli omnem suæ naturæ potentiam, qua in altis habitare, & cuncta supernæ illius patriæ loca leui ac læto itinere penetrare meruerunt, in obsequium sui conditoris offerunt. Ac velut propiciatorium contuentes obumbrant, id est, honorant velando: quia totum quem habent statum perpetuæ felicitatis, eius gratiæ deputant, à quo, vt nihil mali velle possent, acceperunt. Respiciuntque se mutuo versis vultibus in propiciatorium, quia in glorificatione diuinæ visionis sibimet alterutrum consonant. Sic autē sunt Cherubim supra propiciatorium positi, quomodo ciuitas Christi, id est, sancta ecclesia super mon F tem, id est, super Iesum Christum esse constituta Mat.5. dicitur: non quod altior illo esse possit ciuitas sua, Apoc.21. sed quod eius subsidio sustentata proficiat. Supra propiciatorium ac de medio duorum Cherubim deus loqui consueuit: quia per Christum, qui est 1.Iohan.2. propiciatio pro peccatis nostris, & cui ante aduentum & post aduentum suum quasi hinc & inde semper assistunt angeli ad obsequium parati, deus pater humano generi voluntatem suam clementer manifestare dignatus est. Nam secundum humanitatem CHRISTI deus pater super eum est, nō secundum diuinitatem eius, in qua ipse est æqualis patri. Ob hoc autem propiciatorium illud vocabatur oraculum, quia deus ibi loquebatur. Hæc erant intra Sancta sanctorum post illa quę in priori sanctuario erant, de quibus, inquit, non est modo dicendum ita prolixè, vt per singula quæque noster sermo transeat differendo. Vel in præsenti vita non est dicendum, id est, non potest pro-

G funditas istorum mysteriorũ aperiri per singula. De singulis quæ ibi erant vel fiebant, non est nũc dicendum. [His verò] duobus tabernaculis [ita] (vt breuiter indicauimus) [compositis, id est, copulatis, dicendum est quod [in priori quidem tabernaculo semper, id est, quotidie vel assiduè [introibant sacerdotes, consummantes, id est complẽtes [officia sacrificiorũ.] Istæ erãt iustificationes culturæ, quas supradixi habuisse vetus testamentum. In priori quidẽ omnes sacerdotes intrabant, quotiescunq; volebãt. [In secundo autẽ solus põtifex] intrabat, & hoc [semel in anno,] & [non] intrabat [sine sanguine,] sed secũ portabat sanguinẽ, [quẽ offerret pro sua & populi ignorãtia, id est, pro peccatis quæ ignorãter egerũt tam ipse quàm populus. Quod autẽ in priore tabernaculo quotidie per annũ introibãt cum sacrificiis sacerdotes, significat quia in pręsenti ecclesia sancti do-
H mino sine intermissione famulantes, quotidianos suæ fragilitatis erratus, sine quibus esse in hac vita nullatenus possunt, quotidianis bonorum operum victimis, quotidianis lachrymarum suarũ libaminibus, quasi veri sacerdotes expiant. Summus verò põtifex qui semel in anno sancta sancto rum cũ sanguine victimarũ ingrediebatur, Christum designauit, qui semel in plenitudine temporis oblat⁹ pro peccatis nostris, ipse sacerdos & hostia per proprium sanguinẽ in ipsum cœlum intrauit, id est, in vera sancta sanctorum, vt appareat nunc vultui dei pro nobis. Et pro sua, id est pro suorũ prælatorũ & vniuersi populi sui ignorãtia offert intus sanguinẽ, qui foris effusus est, id est, repręsentat in cœlo patri memoriã passionis, quã in hoc seculo pertulit. Annus verò figuraliter indicare potest omne tẽpus ab incarnatione eiusdẽ saluatoris vsq; ad finẽ seculi. De quo anno ipse per Isaiã dixit: Vt prædicarẽ annũ placabilẽ domino.
Isaiæ. 61. Ignorantia autem quodlibet peccatum vocari potest, quia excęcat cor & errare facit hominem, dũ peccati delectationem placere suadet. Quod verò singulis annis iterabatur ingressus põtificis in san-
I cta, significabat non venisse adhuc perfectionem. Solus intrabat pontifex, [spiritu sancto] qui ita fieri instituit in [hoc significante, nondũ esse tunc propalatam] & apertam [viam sanctorum, id est, nondum esse patefactum hominibus iter, quo possent peruenire vsque ad Sancta sanctorum, id est, intrare secreta cælorũ: quia nõdum venerat Christus, qui viam istam credentibus propalaret, [adhuc priore, (id est, vmbratili) [tabernaculo habẽte statum] in carnalibus obseruantiis, id est, ideo nondum erat patens hominibus ingressus æternæ beatitudinis, quoniam adhuc vmbra veteris tabernaculi non cedebat, sed stabat & perdurabat: nec poterat veritas palam cũctis effulgere, nisi vmbra remoueretur. Christus enim prior ascendens aperuit nobis ingressum cæli, vt animæ corporibus exutæ, possint illuc intrare. Prius tabernaculum non dicitur hoc loco respectu secundi, sicut suprà: sed vtrunque dicitur prius respectu ecclesiæ nouæ & Ierusalem supercælestis. vel sicut pontifice Sancta sanctorum introeunte, populus simul K
ingredi non poterat, ita nos in cælum mortales Christum sequi non possumus, spiritu sancto significante in hoc solius pontificis veteris ingressu nõdum esse nostro tempore propalatam, id est, in propatulo carne vestitis factam viam sanctorũ, id est, aditum regni cælestis, adhuc priore tabernaculo, id est, præsenti, ecclesia habente statũ. Prius enim tabernaculum destruetur, & secundum permanebit: quia præsens ecclesia secundum eam quã nunc habet conuersationem, dissipabitur, sed superna Ierusalem in illa conuersatione quam in angelis habet, sine fine permanebit. Quandiu enim præsens ecclesia quæ prius tabernaculum est, statum habet, cælum est inaccessibile corporibus nostris, sicut ante saluatoris ascensionem fuit inaccessibile iustorum animabus. Sed patienter expectanda est nobis generalis resurrectio, qua cum L
corpore & anima licebit nobis intrare regni cælestis habitationem post præsentis ecclesiæ dissipationem, sicut animabus perfectorum licet post redemptoris ascensionem. [Quæ parabola, id est, quæ mystica similitudo de duobus tabernaculis, & de his quæ continebantur vel fiebant in illis, [est temporis instantis, id est, præsentis temporis gratiæ: hoc est, omnia illa quæ ibi facta sunt, præsignauerunt ista quæ in hoc tempore gratiæ palam geruntur. Parabola enim dicitur repræsentatio rei gestæ ad aliud significandum. Sicut omnia illa quæ tunc fiebant, repræsentantur nobis per scripturam ad significationem eorum quæ nostro tempore fiunt. Ex quibus patet, quia quod tunc pontificem in Sancta sanctorum populus sequi non poterat, signum fuit quod nos adhuc corporaliter in cælum sequi CHRISTVM non possimus. [Iuxta quam] parabolam [offeruntur, id est, offerri iussa sunt [munera,] vt de frugibus: [& hostiæ,] vt de animalibus: [quæ non possunt seruientem facere perfectum iuxta cõscientiam:] quia etsi quis omnia exterius quæ iussa fuerant, adimpleret, interius tamen perfecte legem ad- M
implere non poterat. Quamuis enim lex diceret, Non concupisces, concupiscentiam tamen non abstulit, sed potius ipsa prohibitione homines ad concupiscentiã animauit. Et licet quis secundum carnem per illas hostias à peccato mundari videretur, in conscientia tamen per eas plene mundari non poterat. Multi tamen spiritales viri fuerunt etiam tunc, qui ex fide iustificati, & auxilium gratiæ habentes, spiritalis legis adimpletione deo placuerunt. Scimus enim quoniam lex spiritalis est. Sed quia carnaliter custodiebatur, non potuit perfectũ in conscientia facere seruientem [solummodo in cibis & in potibus, & in variis baptismatibus, & iustitiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis, id est, eum qui nihil spiritaliter ibi faciebat, sed solummodo secundum literæ superficiem in hoc seruiebat legi, vt quosdam cibos vel potus velut immundos respueret, quosdam autem velut mundos eligeret. & varia baptismata, id est, ablutiones diuersas

Exodi. 20.
Roma. 7.
Roma. 7.

A diuersas obseruaret, & iustitias varias non spiritus, sed carnis: quia non animam, sed carnem iustificabant, dum manus à peruerso opere, linguã à blasphemia timore pœnæ comprimerent, non cor à mala voluntate mũdarent. Et hæc omnia, id est, obseruatio differentiæ ciborum & potuum, & frequentes corporum seu vestium ablutiones, & vmbratiles carnis iustificationes, & cætera huiusmodi fuerunt eis velut onus imposita, ad refrenandũ transgressores, non vt semper existerent, sed vsque ad tempus correctionis durarent, id est, vsque ad tempus gratiæ, qua in melius corrigeretur & cessarent. Quoniam quod lex illa minus fecit, & in omnibus obseruantibus illam adimplere non potuit, gratia noua subintrans correxit, & omnem eius impossibilitatem ad perfectionem adduxit, dum carnales ritus auferens, in spiritales obseruãtias mutauit.

B *Christus autem aßistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manufactum, id est, non huius creationis: neque per sanguinẽ hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinẽ introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta.*

Solus pontifex in anno semel intrabat in secũdum tabernaculum, quod Moyses extruxerat: sed [Christus] in tabernaculum nobilius & æternum
Actuũ. 7 intrauit: vbi pontificis agit officium, [assistẽs] deo ad interpellandum pro nobis, sicut Stephanus vidit eum pro se stantem ad dexteram patris. Tunc enim interpellabat pro Stephano, & ita quodammodo pro singulis electorum astat deo, dum pro ipsis intercedit. Nam & sedere & stare legitur, vt modò eius potentia, modò misericordia describatur. Nam vtique pro potestate regis vel iudicis sedere dicitur, pro bonitate intercessoris stare suggeritur. Ipse dico, [põtifex] non carnalium & tẽporalium [bonorum,] sed spiritualium & æter-
C norum, id est, [futurorum,] quia intercessione sua & oblatione sui ipsius, non temporalia, sed æterna bona nobis impetrat, quæ sic erunt præsentia, vt semper sint futura, id est, nunquam deficientia. Vel futurorum bonorum est pontifex, id est, præsentis iustitiæ & æternæ beatitudinis, quæ tempore suo erant futura. Ipse ingressus est verum [tabernaculum, id est, cœlum [per amplius, id est, perfectè & prorsus amplius, quia plures capit quàm terrenum illud: [& perfectius,] quia ibi est perfecta iustitia & beatitudo. Tabernaculum dico, [non manufactum,] sicut illud quod fecit Moyses, id est, [non huius creationis,] cuius in eremo fuit illud quod fixit homo. Non est factũ manu hominis, sed dextera dei: nec de materia corruptibili compositum, vt illud quod de cortinis & pellibus & auro & argento Moyses fecit, sed mira soliditate & pulchritudine consummatum. Non intrauit in tabernaculum illud angustum & imperfectũ & manu hominis constructum, sed in amplius, id est, per omnia maioris amplitudinis, & perfectius, id est, maioris perfectionis & opifice summo fabricatũ. D
[neque per sanguinem hircorum aut vitulorum introiuit] in Sancta sanctorum, vt olim sub lege pontifex consueuerat, [sed per proprium sanguinem.] Nihil enim mũdum inuenit in hominibus, quod offerret pro hominibus: & idcirco seipsum obtulit mundam victimam ipse sacerdos. Suum pium sanguinẽ pro nobis effusum intulit [in sancta] sanctorum, id est, in cælum: & hoc [semel, id est, non per singulos annos, vt Leuiticus pontifex, sed tantùm vna vice. Quoniam oblatio sanguinis eius adeò placuit deo, vt non vltra sit opus repetitione: quia per humilitatem illius sacrificij deletum est, quicquid primus homo commisit: & omnes pro quorum salute sanguinem suum fudit, ad omnem consummationem adduxit. Ideo non opus est iterari, quia perfectum est. Per sanguinem semel introiuit in sancta sanctorum, [æterna redemptione inuenta:] & hoc ideo, quia per illam oblationem semel factam inuenta est omniũ redemptio, quæ non inueniri poterat in vniuerso genere humano. Nam cùm omnes homines captiui tenerentur à diabolo, quid apud eos inueniri poterat, quod pro tot captiuorum redemptione daretur? Sed CHRISTVS in sanguine suo redemptionem omnium inuenit, non temporalem, sed æternam: quia tantum fuit precium quod dedit, vt æternam redemptis libertatem redderet. Deleuit enim tam originalia quàm actualia peccata, & omnem iustificationem exhibuit, ac regnum cælorum aperuit. E

Si enim sanguis hircorum & taurorum & cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationẽ carnis, quanto magis sanguis Christi, qui per spiritũ sanctũ semetipsum obtulit immaculatum deo, emundauit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad seruiendum deo viuenti? Leuit. 16. 1. Petr. 1. 1. Iohan. 1. Apoc. 1. F

Verè sanguine suo semel oblato inuenit redemptionem nostram, nec fuit opus repetitione talis oblationis. Nam sanguis eius emundauit consciẽtiam nostram, vt nullius mali consensus iam conscij simus, quod est verè liberos esse. Quasi quis dicat: Per sanguinem Christi potest esse redẽptio & liberatio spiritualis & æterna. Nam si sanguis vmbratilium in lege sacrificiorum, sanctificabat eos in carne, id est, purificabat carnem eorum & mundam reddebat, multo potentius sanguis Christi purgat & sanctificat animas nostras, vt perpetualiter mundæ & liberæ maneant. Et hoc est: [Si enim sanguis hircorum] & cętera. Si enim vmbra carnẽ purificat, quanto magis veritas animam sanctificat? Illæ enim purgationes vmbræ fuerũt purgationum, quæ sub gratia fiunt: & animalia quorum sanguine fiebant emundationes, figurã Christi gesserunt. Sanguis hircorum & taurorum qui

G immolabantur, nonnunquam aspergebatur super eos qui mundandi erant, vel pro ipsis cõtra velum septies, vt sanctificari possent: & Christus qui nos aspersione sui sanguinis mundauit, per hircos designabatur propter similitudinem carnis peccati, & quia pro peccato mundi oblatus est. Hircus enim pro peccato semper immolabatur. atque per tauros propter fortitudinem, quia cornibus virtutis ventilat inimicos. Sed multo euidentius præfigurabat eum vitula, quę comburebatur, vt cineres eius aqua mixti purgatio fierent hominũ immundorum, de qua lõgum nimis est omnia dicere, sed

Nu. 19 aliqua breuiter dicamus: Præcipe, inquit, filiis Israel, vt adducant ad te vaccam rufam, ætatis integræ, in qua nulla sit macula, nec portauerit iugum, tradesque eam Eleazaro sacerdoti. Qui eductam extra castra immolabit in conspectu omnium. & intingens digitum in sanguine eius, asperget con-

H tra fores tabernaculi septem vicibus, combure tq; eam cunctis vidẽtibus tam pelle & carnibus eius, quàm sanguine & fimo flammæ traditis. Lignum quoque cedrinum, & hyssopum coccumq; bis tinctum sacerdos mittet in flãmam quę vaccã vorat. Vacca dicta est caro Christi sexu fœmineo, propter infirmitatem carnalem. Rufa, id est, sanguine passionis cruentata. Aetatis integræ, quia triginta annorum vel paulo amplius erat quando crucifixa est. In qua nulla erat macula iniquitatis, neque enim iugum portauerat peccati. Quod autem nõ Aaron pontifici, sed filio eius Eleazaro tradi iussa est, significat non ad tempus quod tunc erat, sed ad posteros huius sacerdotij passionẽ domini peruenturam, quorum nunc Eleazarus typum gerit. Qui eductum extra castra, id est, extra ciuitatem immolauerunt, crucifigentes eum in conspectu omnium. Dehinc Eleazar significationem mutat, & veros noui testamenti sacerdotes, id est, apostolos designat, dum intingens digitum sanguine vitulæ, aspergit septies contra fores tabernaculi. Apostoli enim digito sanguinem septies contra ostium asperserunt, quia passionem Christi operi-

I bus commendantes, introitum fidei per septiformem gratiam spiritus sancti populis prædicauerunt & comburet, inquit, eam cunctis videntibus. Cõbustio, signum est resurrectionis. Natura quippe ignis est, vt in superna moueatur, & in eum conuertitur quod comburitur. Cõbusta est ergo vacca cunctis videntibus, quia Christus resurrexit, & eius resurrectionis gloriam cũcti per orbem fideles aspiciunt. Iam quod sequitur, tam pelle & carnibus eius, quàm sanguine & fimo flammæ traditis, significat quod non solum substantia mortalis corporis Christi, quæ commemoratione pellis & sanguinis & carnium intimata est, sed etiam contumelia & abiectio plebis, quæ nomine fimi designatur cõuertentur in gloriam, quam combustionis flamma significat. Lignum verò cedrinũ quod in altum extollitur, spes est quæ debet in supernis firmiter habitare. Hyssop⁹, quia radicibus hæret in petra, fides est in Christo fundata. Coccus bis tinctus, ignea charitas est quæ tingitur amore

dei & proximi hæc tria sacerdos, id est, quilibet K
Christianus mittere debetur in resurrectionem Christi, tanquam in medium combustionis illius, vt cũ Christo sit vita eius abscondita in deo. Colos.3. Colliget autem vir mundus cineres vaccę, & effundet eos extra castra in loco purissimo, vt sint multitudini filiorum Israel in custodiam & in aquã aspersionis, quia pro peccato vacca combusta est. Quid putamus esse cineres vaccæ, nisi famam quæ sequuta est passionem resurrectionemque Christi? Nam & cinis erat, quia velut mortuus ab infidelibus contemnebatur: & tamen mundabat, quia & resurrexisse à fidelibus credebatur. Et quia hæc fama apud eos maxime claruit, qui in cæteris gentibus erant, & non erant de consortio Iudæorum, ideo dictum est, quia colliget vir mundus cineres vaccæ, mundus vtique ab interfectione Christi, quæ Iudæos maculauerat, & effundet in loco purissimo, id est, in corde credentium mundissimo, L
extra castra, id est, extra cælebrationem Iudaicæ consuetudinis, & ideo sic tractabuntur isti cineres, vt sint multitudini filiorum Israel, id est, Christianorum, in custodiam mandatorum cælestium, & in aquam aspersionis, id est, in lauacrum baptismatis. Nam aqua aspersionis, purificatio est. Ex his omnibus fiebat aqua aspersionis, vnde mundabantur à contactu mortuorum, quod vtique significat ab iniquitate huius moribundæ vel morticinæ vitæ. *Locus obscurus. Nume.19.* Qui te tetigerit, inquit, cadauer hominis, & propter hoc septem diebus fuerit immundus, aspergetur ex hac aqua die tertio & septimo, & sic mundabitur. Si die tertio aspersus non fuerit, septimo non poterit emundari. Qui tetigerit cadauer hominis, id est, qui malis operibus communicauerit, & propter hoc septem diebus, id est, in anima & corpore fuerit immundus, aspergetur ex hac aqua. Septem videlicet dierum immunditia propter animam & corpus dicitur, quia homo in anima & corpore septenariũ suscipit, dum illa tribus motibus, istud quatuor elementis consistit. Vnde & per Amos dictum: Super tribus sceleribus Israel, & super quatuor non *Amos.1* M
conuertam eum. Aspergetur ex hac aqua die tertio & septimo, & sic mundabitur, id est, aqua baptismatis in fide trinitatis & spiritus sancti confirmatione. Si die tertio aspersus non fuerit, septimo non poterit emundari, id est, si baptismo quod in fide trinitatis fit, ablutus non fuerit, septiformem gratiam percipere nõ poterit. Describuntur & aliæ multæ species immunditiæ, quæ omnes aspersione huius aquæ illustrari iubentur. Sed ad epistolam reuertamur, quia iam manifestum est quomodo vitula hæc Christum præsignauerit. Nam sanguis hircorum [& taurorum & cinis] huius vitulæ [aspersus sanctificabat, id est, mundabat [inquinatos aliqua immunditiarũ, quas lex describit. Sanctificabat eos non ad emũdationem animæ, sed [ad emundationem carnis,] vt caro iam emundata iudicaretur, & in consortium aliorum, qui sic emundatus erat, reciperetur. Et si hoc sanguis vel cinis animaliũ in carne poterat,

A poterat,[quanto magis sanguis Christi]potest in anima nostra mũditiam & sanctificationem operari? Vnde & in lege de eo sub figura carnaliũ victimarum dictum est: Anima carnis in sanguine est,& ego dedi illum vobis,vt super altare meum expietis pro animabus vestris,& sanguis pro animæ piaculo sit.Itaque sanguis Christi secundum quod lex prophetauerat & decreuerat,[emundauit conscientiam nostram,id est,ex toto mundauit animam nostram,vt iam non esset sibi conscia alicuius peccati vel consensus illiciti.Emundauit eam[ab operibus mortuis,id est,à reatu peccatorum quę feceramus,quibus ipsa fuerat inquinata. Opera enim peccati sunt mortua,id est, vita iustitiæ prorsus carẽtia.Quæ qui tangit, inquinatur: sicut ille qui tãgebat mortuum,inquinabatur:nec intrat in cœlum,sicut nec ille in templum. A talibus mortuis emundauit cor nostrum Christus,vt nec consensus inquinamentum remaneret in nobis,& emundauit nos [ad seruiendũ,id est,vt seruiremus [deo viuenti,] cui seruire nõ potest, qui mortuis operibus,id est,peccatis seruit.Omnis enim qui facit peccatum,seruus est peccati, & nemo potest duobus dominis seruire. Sed Christus duo fecit,& à peccatis nos mundauit, & restituta libertate arbitrij,seruire fecit deo, qui verè viuit, & vitam veram sibi seruientibus tribuit.Nec mirum si sanguis Christi tanta operatur, [qui] non brutorum animalium victimas, sed [semetipsum obtulit deo] pro nobis [immaculatũ,] quia nec originalis nec actualis maculæ quicquam habuit, & hoc factum est [per spiritum sanctũ,] qui carnem eius sine semine creauit in vtero virginis,& immunem à peccato semper eũ seruauit. Vel per spiritum sanctum obtulit se,quia spiritus sanctus hoc illi suasit.

Leuit. 17. — B — Iohan.8. Matth. 6. Luce.6.

Et ideo noui testamenti mediator est,vt morte intercedente,in redemptionem earũ præuaricationũ, quæ erant sub priore testamento,repromißionem accipiãt,qui vocati sunt,æternæ hæreditatis. C

Dico quia obtulit se deo pro nobis, [& ideo est]ipse[mediator noui testamenti,id est,medius inter deum & homines in datione nouę legis,melius q̃ Moyses fuerat in datione veteris. Discordia videlicet facta fuerat inter nos & deum,& idcirco regni eius hæredes fieri nõ poteramus:quia nec quomodo ad pacẽ eius reuerti nos oporteret, noueramus.Propter quod iste nobis mediator per dei misericordiam datus est,qui nos deo reconciliaret, & eius voluntatẽ nobis interpretaretur, vt sciremus quid ipse nos operari vellet:& amici effecti,hæreditatem regni eius per nouum testamẽtum assequeremur,sicut Iudæi per vetus testamẽtum adepti sunt hæreditatem terræ Chanaan. Et hoc est,ipse est mediator noui testamenti, [vt qui vocati sunt, id est, ab æterno diuinitus electi, de quibus alibi dicitur, Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt, [accipiant] per illud testamentum[repromissionem æternæ hæreditatis, id est,in hæreditatem consequantur æternam beatitudinem,quæ multoties illis est in scripturis promissa:& hoc fiat[morte]eius[intercedente]inter testamentum & hæreditatem.Ideo videlicet dedit illi testamẽtum nouum, vt cùm mors sua intercederet,acciperent hæreditatem qui testamentũ habebant, sicut in omnibus testamentis est consuetum. Quicunque enim paterfamiliâs hæredi suo testamentum faciat, nil prodest illi cui factum est, nisi prius moriatur qui fecit. Testamentum vocamus hìc,scriptũ quod alicui fit de obtinenda post mortem alicuius hæreditate. Et fit aliquãdo simpliciter,aliquando cum cõditione,vt si quis dicat, Hoc fac, & habebis post me hæreditatem meam: quod si non feceris,non habebis eam.Scriptumq; de hac cõuentione illi relinquat, sicut & Christus de hæreditate perennis vitæ nobis testamentum conditione fecit,dicens:Si quis sermonem meum seruauerit,mortem non videbit in æternũ.Ac deinde mortem suam interposuit, vt nos per obseruantiam sermonis eius ad hęreditatem vitæ æternæ perueniremus.Morte(inquit)intercedente[in redemptionem earum præuaricationũ, quæ erant sub priore testamento,id est,ad hoc mors eius interueniret, vt suos redimeret ab illis præuaricationibus,quas operabantur dum adhuc essent sub veteri lege:quę deprimebat eos in seruitute timoris, nõ relaxabat in libertate charitatis:& ideo nõ sanctificabat eos, sed magis præuaricatores faciebat.Sub testamento enim ideo dicit,quia quasi onus quoddam graue erat eis lex.De peccatis gentilium,quæ similiter sanguine Christi deleta sunt, tacet,quia Hebræis loquitur,qui se per legem putabant iustificatos: & ostendit eos nunquam sub lege sine præuaricationibus vixisse:ideoq; necesse fuit vt & ipsi morte Christi redimerentur à reatu pręuaricationum suarum,quatenus digni possent fieri æterna hæreditate.

Apoc.19. — D — E — Iohan.8.

Vbi enim testamentum,mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum enim in mortuis confirmatum est. Alioqui nondum valet,dum viuit qui testatus est. Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. F — Exod.24.

Dixi quia est mediator noui testamẽti,vt morte eius intercedente,perueniremus ad possessionẽ hæreditatis,quæ in testamẽto scripta est:& necesse fuit vt mors eius intercederet, si ad hæreditatem peruenturi eramus. Nam ita fit in omnibus testamentis. Vbicunque[enim]fit[testamentum, necesse est] vt [mors testatoris intercedat, id est, vt prius moriatur ille qui testamentum fecit, quàm ille qui in testamento designatus est hæres,habere possit hæreditatem. Nunquam enim aliter potest illam consequi. Et quia in omni testamẽto id necesse est, ideo testator noster qui nobis testamentum fecerat,in quo vitæ æternæ hæredes fore nos instituerat, interposuit mortem suam, vt sine ob-

G ſtaculo perueniremus ad hæreditatem poſſidendam, neq; aliter pertingere poſſemus ad illam. Et verè in omni teſtamēto neceſſe eſt mortem teſtatoris intercedere. Nam [teſtamentum] omne [eſt cōfirmatum,] vt poſſit eſſe ratum, [in mortuis, id eſt, in morte teſtatoris. Secundum leges ſeculi loquitur Apoſtolus, in quibus eſt decretū, vt viuente teſtatore non ſit ratum, ſed ab eius morte firmitudinem accipiat, vt vlterius nō mutetur. [Alioqui, id eſt, niſi mors teſtatoris interuenerit, [nondum valet, id eſt, nondum firmum eſt ipſum teſtamentum, [dum, id eſt, quandiu [viuit qui teſtatus eſt.] dum enim viuit, poteſt illud (ſi voluerit) mutare, vt eum quem ſcripſerat hęredem, auferat & alium ſubſcribat. Sed in morte ei⁹ ita cōfirmatur, vt amplius mutari nequeat, ſed hæredes qui deſcripti ſunt, hæreditatē accipiāt. Sic & teſtamentū Chriſti in morte eius eſt confirmatum, vt quos ipſe in
H eo præſignauit hæredes, abſque immutatione ac-
Philip. 4. cipiant hæreditatem. Non enim alij, ſed illi ſoli, quorum nomina ſunt in libro vitæ, conſequentur illam hæreditatem. Dixi quia omne teſtamentum morte confirmatur, [vnde, id eſt, quia mors omne teſtamentum cōfirmat, [nec primum quidem] teſtamentum [eſt dedicatum ſine ſanguine,] ſed in eius dedicatione, id eſt, quādo à filiis Iſrael in authoritatem eſt receptum, immolata ſunt animalia, quorum ſanguine eſt confirmatum, ad ſignificationem noui teſtamenti, quod Chriſti ſanguine dedicatum eſt, & hoc eſt, Nec primum quidem, ſubaudi, ſicut nec ſecūdum, eſt dedicatum abſque ſanguine. Debuit enim morte confirmari, vt eſſet ratum & autorabile.

Lecto enim omni mādato legis à Moyſe vniuerſo populo, accipiēs ſanguinem vitulorum & hircorū cum aqua & lana coccinea & hyſſopo, ipſum quoque librum &
Exod. 24. *omnem populum aſperſit, dicens:* Hic *ſanguis teſtamenti quod mādauit ad vos deus.*
I *Etiā tabernaculū & omnia vaſa miniſterij ſanguine ſimiliter aſperſit, & omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundantur, & ſine ſanguinis effuſione nō fit remiſsio.*

Verè & primum teſtamentum eſt ſanguine dedicatum. Nam [lecto à Moyſe omni mandato legis,] vt nihil eſſet in lege quod careret autoritate, ſed omnia eius mandata dedicarentur, & authentica fierent in ſanguine [vniuerſo populo,] qui & totus ſanguine mundatus eſt, poſtquā Moyſes in auribus plebis omnia legis mandata perlegit, [accipiens ſanguinē vitulorum & hircorū cum aqua & lana coccinea & hyſſopo, ſcilicet miſcens ſanguinem & aquam, & faciens de lana & hyſſopo aſperſorium, non ſolum cætera, ſed [ipſum quoq; librum] legis [& omnem populum] illo ſanguine [aſperſit,] & vt illi cum maiori deuotione ſuſciperent, dixit: [Hic ſanguis] eſt [teſtamenti,] quod per me [deus mandauit ad vos.] Quaſi nō fruſtra K
vos aſpergo, quia hic ſanguis quo vos purifico, eſt cōfirmator teſtamenti quod mandauit mihi deus ad vos deferre. Nec ſolummodo librum & populum, ſed [etiam tabernaculum & omnia vaſa miniſterij, id eſt, quæ ad miniſtrandū in eo facta fuerant, [ſimiliter] vt populum [aſperſit ſanguine.] Omnia enim illa vaſa Moyſes ſanguine mundauit, & idonea ad miniſtrandum deo per aſperſionem ſanguinis effecit, ſicut & populum & reliqua ſanguine mundauerat. [Et] inde ſumpto poſtmodum exemplo & authoritate illius, [omnia penè mundantur] per ſacerdotes [in ſanguine ſecundum legem, id eſt, ſecundum quod lex præcipit & Moyſes inſtituit, & ſine ſanguinis effuſione nō fit remiſſio,] quia ſine ſacrificio nullum in lege peccatū remittitur. Non tamē dicit Apoſtolus, quòd ſanguine brutorum animalium remitterētur hominibus peccata: ſed ſignificat quia nec illis qui L
ſub lege erant, remiſſa ſunt niſi ſanguine Chriſti. Quod autem Moyſes prius legem docuit, ac deinde librum & populum ſanguine aſperſit, præſignauit quia Chriſtus primo prædicaturus erat, ac deinde prædicationem ſuam plebemq; credentiū ſanguine ſuo erat aſperſurus. liber enim noui teſtamenti aſperſus eſt ſanguine Chriſti, cuius paſſionē euidentius & frequentius memorat, & cuius morte confirmatus eſt, vt in authoritate habeatur, & quæ in eo ſcripta ſunt, ſine immutatione compleantur: vt quia pro nobis Chriſtus mortuus eſt, præcepta eius diligamus: qui & gratiam, qua hæc cōplere poſſimus, nobis per mortem impetrauit. Quod vniuerſus populus eſt aſperſus, declarauit, quia omnes qui de populo dei ſunt, redemptionē & ſanctificationem habent in ſanguine Chriſti, quem ſanguis hircorū & vitulorum præſignauit. Chriſtus videlicet per figurā vitulus eſt, propter virtutem crucis, cuius cornibus impios vētilauit.
Vitulus tamen, nō bos: quia nil vetuſtatis habuit, Pſalm. 43.
ſed nouitatem gratiæ nobis attulit. Ipſe quoque Roma. 8.
dictus eſt hircus propter ſimilitudinē carnis peccati, vt de peccato damnaret peccatum, ibiq; ſan- M
guis vitulorum & hircorum, ſanguinem Chriſti (ſicut diximus) præfigurauit. Aqua mixta eſt ſan- Iohan. 19.
guine, quia ex latere Chriſti nō ſolum ſanguis, ſed & aqua exiuit. vnde & mos eſt, aquā in ſancto calice miſceri vino, quod in miſſa cōſecrandum eſt. Quod & ad baptiſmi ſacramētum referri poteſt, quia baptiſmus noſter, qui per rubrum mare præfiguratus eſt, rubet ſanguine Chriſti. Ideo Moyſes ſanguinem & aquam miſcuit. Qui & lana coccinea ſanguinem illum & aquam aſperſit, quia Chriſtus mirabili charitate ſanguinem & aquam, quibus nos ſanctificaret, de latere ſuo produxit. Color enim coccineus, ruborem ardentiſſimę charitatis qua Chriſtus nos dilexit, inſinuat. Lana quoq; calida eſt, & veſtis qua frigus repellatur, poteſt ex ea fieri. Vnde & nos charitatem Chriſti quaſi lanam calidam debemus aſſumere, & indumētum iuſtitiæ nobis ex ea facere, quo circundemur & adornemur in omnibus dictis & operibus noſtris, & à frigore

A frigore totius malitiæ defendamur. Hyssopus autem herba humilis & expellens tumorem pulmonis, humilitatem Christi designat, qua misericorditer humiliauit semetipsum, factus obediens vsq; ad mortem. Hac enim aspersit super nos pium sanguinem suum. Quam & nos imitari pro modulo nostro debemus, ne in vacuum recepisse gratiam hui⁹ aspersionis inueniamur. Quid enim prodest nobis sanguis eius, nisi tumorem superbiæ prorsus à nobis expellamus? Librũ & populum Moyses aspersit, dicens: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus. Sic & Christus nouam legem & vniuersum mundum sanguine suo mox aspersurus, dixit in cœna discipulis suis: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur. Ecce quàm cócorditer vtrunque sibi testamentum consonat. Ecce quàm propriè prædicit, Moyses verba quib⁹ saluator vtitur in cœna. Etiã tabernaculum, id est, ecclesiã fidelium, de quibus B dixit deus, quoniam inhabitabo in illis & inambulabo. & omnia vasa ministerij, id est, omnes sanctos qui altari deseruiunt, vt diacones, presbyteri, episcopi, & qui sacratos cibos sanctæ prædicationis ministrãt in ecclesia sanguine similiter aspersit: quia & omnem simul ecclesiam, & omnes sanctiores sicut & populares, Christus suo sanguine mundauit & cõsecrauit. Et secundum legem penè omnia mundantur sanguine, vt appareant omnia sanguine Christi debere mundari. Penè omnia dixit, quia quedam vasa lauabantur aqua tantum, vt mundarentur: & homines à quibusdam contagiis, vt à contactu mortuorum, purificabantur aqua aspersionis, nec indigebant sanguine ad sui emundationem. Sed in euangelio nihil prorsus mundatur sine sanguine Christi. Et hoc quoque seruatur in lege, quod sine sanguinis effusione in aliquo sacrificio facta nõ fit vlla peccati remissio: per quod ostenditur, quia nisi passione Christi nullum omnino potest remitti peccatum.

Philip. 2. Exodi. 14. Matth. 26 Marc. 14. Luce. 22. Leuit. 26. Leuit. 13. & 15.

C *Necesse est ergo exemplaria quidẽ cælestium his mundari, ipsa autẽ cælestia melioribus hostiis quàm istis.*

Quandoquidẽ Moyses ita fecit, & lex ita præcepit, [ergo necesse est exemplaria quidem cælestium, id est, tabernaculum & vasa eius &c. quæ fuere figuræ cælestium, id est, præsignauere ecclesiam, quæ dicere potest, Nostra cõuersatio in cælis est, [mundari his] supradictis, id est, sanguine vitulorum & hircorũ & aqua cum lana & hyssopo. Exemplaria quidem cælestium talibus sacrificiis debuere mundari, sed [ipsa cælestia, id est, homines ad cælum iam pertinẽtes, quos vmbræ veteres figurauere, necesse est mundari [melioribus hostiis quàm istis, id est, quàm sanguine vitulorũ & cæteris. Neque enim iustum fuit vt pro rationalibus hominibus brutorum animalium victimę cæderentur. Cùm ergo bruta animalia pro rationali animali, id est, pro homine dignę victimæ nõ fuerint, requirendus erat homo, qui pro hominibus offerri debuisset, vt pro rationali peccante rationalis hostia mactaretur, & deleret culpam protoparentis. Sed quid, quod homo sine peccato inueniri nõ poterat? Et oblata ꝓ nobis hostia quãdo nos à peccato mundare potuisset, si ipsa peccati contagio non careret? Inquinata quippè, inquinatos non mundaret. Ergo vt rationalis esset hostia, homo fuerat offerendus: vt verò à peccatis mundaret hominem, homo, & sine peccato. Sed quis esset homo sine peccato, si ex peccati commixtione descenderet? proinde venit propter nos in vterum virginis filius dei. Ibi pro nobis factus homo sine peccato, fecit pro nobis sacrificiũ corpus suum, exhibuit pro peccatoribus victimã sine peccato, quæ & humanitate mori, & iustitia mũdare potuisset. Hoc est, inquam, quod nunc cœlestia, id est, homines cælestium virtutũ futuri consortes, dicuntur melioribus hostiis debuisse mundari, id est, humanitate Christi, quæ plurium hostiarum nomine designatur in hoc loco, quia per omnes supradictas est figurata, & plura fecit quàm omnes illæ.

Philip. 3.

D E

Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit exemplaria verorũ, sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui dei pro nobis. Neque vt sæpè offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alioqui oportebat eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummatione seculorum ad destitutionẽ peccati per hostiam suam apparuit. Et quemadmodum statutũ est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium, sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus se in salutem. Roma. 5. 1. Pet. 5. F

Vtrunque probat, & quod cælestia per hostias sint mundata, & quod per meliores hostias, quæ sunt vna hostia, id est, Christus. Quasi dicat: Verus Christus mũdauit cælestia, id est, homines suo sanguine mundans, fecit cælestes cælestium participes. Nam ipse [Iesus, id est, saluator noster, qui est vera hostia, omnibus hostiis præcedentibus significata, [nõ introiuit in sancta] quæ [manu] hominum essent [facta,] quoniam illa fuerũt [exemplaria verorum] sanctorum, qui sunt in cælo, [sed in ipsum cælum,] quod significabatur per secundum tabernaculum. Manufacta sancta erãt exemplaria, id est, figuræ & vmbræ verorum sanctorũ, quæ sunt in cælo, & idcirco verus sacerdos Iesus non in vmbratilia, sed in vera intrare debuit. Intrasset quidẽ in manufacta sancta, si ea vellet mũdare, id est, si ea vellet ita sanctificare, vt in ea intrantes reciperent ab eis mundationem à peccatis. Sed nõ intrando in ea, designat quia iam nullus ibi munditiam animæ consequi poterit. Ideo

G contempsit ea & nō sanctificauit, quia sunt (vt dictum est) exemplaria & similitudines verorum, nō ipsa sunt vera Sed intrauit in cælum, cælum dico ipsum, id est, per illa significatum. Sed cur Iesus, id est, qui salutem nobis in omnibus factis suis quærebat, cælum intraret, nisi illo ascensu omnes ad hoc vellet mundari, vt fierēt cælestes, quatenus in eis quasi in cælestibus habitaret, qui ad hæc ascēdit, [vt appareat nunc vultui dei pro nobis, id est, interpellet solus pro salute omniū nostrum, sicut olim pontifex in sanctis sanctorū solus orabat pro omnibus. Nunc facit hoc dum non videmus eum. Vel nunc, id est, in plenitudine temporis gratiæ post consummationem operum quæ gessit cōuersans inter homines, apparet vultui, id est, presentię & beneuolentiæ dei patris, intercedens apud eū pro nobis, ostendendo cicatrices vulnerum quæ pro nostra redemptione pertulit: & quantum pro
H nostra salute laborauit, perpetualiter representando. Miro enim & ineffabili nobis ordine eum qui nihil vnquā potest obliuisci, qui semper misereri paratus est, absque intermissione dominus Iesus admonet, quàm congruè hominibus misereri debeat, quorum particeps verè & doloris ac passionis idem ipse dei filius effectus sit, & pro quibus ipse confligens, mortis imperium moriendo prostrauit. Sic enim sæpe intercedit pro nobis. [Neque] ita hoc facit, [vt sæpe offerat semetipsum] in ara crucis, & sæpe patiatur, quia sufficiēter omnibus semel oblat⁹ est, nec opus est repetitione. Vnde patet quia dignior & efficacior sit eius hostia omnibus aliis: quia illæ sæpe intrauerunt sine cōsummatione, hæc semel oblata ad patriā reducit. Non ad hoc intrauit in cælū, vt seipsum sæpe offerat effusione proprij sanguinis, [quēadmodum] illa necessitate qua legalis [pontifex intrat in sancta] sanctorum, [per singulos annos] id agendo, quia consumationem & perfectionem operari nō valet: & hoc facit nō in proprio, sed [in alieno sanguine,] & hic per singulos annos, Christus autem
I non sæpe, sed semel: hic in alieno sanguine, Christus in proprio: hic protinus egreditur de sanctis, Christus perpetualiter in sanctis sanctorū assistit vultui dei, semper interpellās pro nobis. Nō ergo ita intrauit sicut ille pōtifex, vt post exiret & posteà reuerteretur, hostiam suæ passionis offerens, vt ille sanguinem brutorum animaliū, sed semel sanguinem proprium obtulit, & cælum penetrauit. [Alioqui, id est, si aliter faceret, si sæpe se offerret, tunc oporteret [eum frequenter pati] incipiendo [ab origine mundi,] vt per singulas generationes pateretur, redimendo suos in vnaquaque generatione. Nam si sæpe seipsum in ara crucis offerret, ideo faceret, quoniam ad redemptionem omnium minimè sufficiens esset. Et cùm illos quos in carne viuentes inuenit, redemisset, rursus oporteret eum mori ad redemptionem aliorū qui post nascerentur. Sicque per singulas generationes esset necesse fieri. & quoniam Abel & Noë & Abraam & Iob & Dauid, cæteríque iusti & ad vitam prædestinati, eodem modo fuerunt redimēdi, quo &

illi quos in carne apparens iustificauit, & eadem K
necessitas & causa præcessit in illis, quæ sequuta est in istis, ideo cùm redimere omnes voluisset, & non nisi suos contemporaneos redimere posset, à primo iusto, id est, à tempore Abel incepisse pati debuisset, quod esset magnum inconueniēs. Ergo nō sæpe, sed potius semel in ara crucis oblatus est. Quod nunc constat, quia per prædictum inconueniens est ostensum. Vel ita: Non frequenter passus est ab origine mūdi, sed nunc semel in cōsummatione seculorū. Si semel oblatus non sufficeret omniū in se credētium peccata exhaurire, oporteret eum pati sępius ab origine mūdi. Quod ne fieret, semel passus est in cōsummatione seculorū, id est, in vltima ętate mūdi, in qua sunt omnia cōsummata & adimpleta, quæ in seculis trāsactis imperfecta fuere, & ideo non opus fuit vt inciperet pati ab origine mūdi. Nā si toties pateretur, esset miserabilior omnibus hominibus. Non cœpit ab L
initio pati, sed [nunc in consummatione seculorū apparuit] in sanctis sanctorum vultui patris, [semel] ingressus illuc [per hostiam suam] vna vice mactatam [ad destitutionem peccati, id est, ad hoc vt deorsum statueret peccatum, ne iam super nos, sed subter nos esset, id est, ne iam dominaretur nobis, sed nos conculcaremus illud. Quod nulla alia hostia facere potuit. Et quia eius hostia semel oblata, regnum peccati subuertit, nec iam per consensum vel operationem præualet super nos peccatum, non necesse fuit vt iterum offerretur. Dixi quia semel apparuit deo per hostiam suam, ingrediens sancta sanctorū. Et ob hoc passus est semel, quoniam hanc potestatem in omnes possidet natura, vt semel moriantur. [Et quemadmodum, id est, qua necessitate & naturali conditione [statutū est] omnibus [hominibus semel mori, id est, vt semel moriantur, sed [post hoc, id est, post mortem restat eis [iudicium,] in quo secundum hoc quod egere, recipiant, id est, nō iterum restat vt surgāt, & iterum moriātur, sed tantum vt veniant ad iudicium, recepturi præmia vel tormēta, [sic, id est, M
eadem necessitate & immutabili iure naturæ & [Christus,] vtpote verus homo [semel] & nō amplius in ara crucis [oblatus est,] & post faciet iudicium: hoc est, sicut hominibus post mortē nihil restat ex necessitate nisi vt iudicentur, ita Christo post mortem nil restat nisi vt iudicet. Nam si post resurrectionem suam iterum mori posset, non haberet in se naturam cæterorum hominum. Et ita nihil nobis prodesset, cùm verus homo non esset. Sed vt verus homo probaretur, sicut semel ex matre virgine natus est, ita semel in cruce moriens, oblatus est patri sacrificiū, [ad exhauriēda, id est, prorsus auferēda & adnullāda [peccata,] nō dico omnium, quia non omnes credunt, sed [multorū, id est, eorum qui ad vitam prędestinati sunt, quod aliæ non sufficiebāt hostiæ, quia etsi aliquo modo minuebant ea, non tamen exhauriebāt: hoc est, semel venit, & eo aduentu omnia peccata suorum exhausit. secundo autem aduentu [apparebit] nō vt iterum patiatur, sed vt iudicet. Apparebit enim

[sine

A [sine peccato, id est, sine hostia pro peccato, quia tunc non offeret hostiam pro peccatis, sed damnabit perseuerantes in peccatis. Cõsuetudo enim legis est, vt sacrificium quod pro peccatis offertur, appelletur peccatum. Et secundum illam consuetudinem peccatũ appellat Apostolus, quia loquitur Hebræis, quibus huiusmodi nomina per notitiam legis fuerãt vsitata. Quasi dicat: Estote timidi, quia iam amplius nõ immolabitur pro vobis. Tunc enim nõ erit hostia, sed iustitia in remunerando vel damnãdo. apparebit [expectantibus se, id est, illis qui propter conscientiam boni sui meriti cum quadam securitate expectabunt aduentũ eius, vel qui modò longanimiter expectant eum, perseuerantes vsq; in finem cum patientia in bonis operibus, & intuitum cordis ad eius aduẽtum erigentes. Apparebit eis [in salutem,] quia visio eius salus eorum erit perpetua, vt iam nec corporis nec animæ quicquam mali sentiãt, sed in eius aspectu sine fine gaudeant.

B

CAPVT. X.

Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginẽ rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerũt indesinenter, nũquam potest accedentes perfectos facere. Alioqui cessassent offerri, eò quòd nullam haberent vltrà cõscientiam peccati cultores semel mundati. Sed in ipsis commemoratio peccatorũ fit per singulos annos. Impossibile est enim, sanguine taurorũ & hircorum auferri peccata.

Probauit sufficienter quòd Christus non nisi semel mori debuit, & nunc reddit causam cur semel eum mori necesse fuit. Lex enim non poterat perfectionem facere, & ideo hunc oportuit mori qui faceret perfectionem. Vel ita continuandum

C est: Probauit Christum fuisse meliorem hostiam, ostendendo ea quæ in ipso erant, prioribus hostiis digniora. Hoc idem nunc iterum facit per aliam partem, hostias legis improbando, & non sufficiẽtes fuisse demonstrando. Quia sicut per dignitates ipsius ostenditur melior hostia, sic quoq; ecõtrario melior apparet, hostiarum legalium imbecillitate monstrata. Probauit enim quòd Christus peccata suorum exhausit, & de operatione & etiã de consensu mentis eorum, quod hostiæ legis facere nequiuere, vt Iudæi vellet. Verè Christus exhausit peccata & fecit perfectos, quia lex neutrum facere potuit. Nunquam, id est, nullo tempore, nec tempore Moysi, nec tempore aliorum potest facere perfectos accedentes in sancta sanctorũ pontifices. Sed quæritur quare non potest. Quia est habens & continens [vmbram futurorum, id est, habens & præcipiens ea quæ sunt vmbra futurorum bonorum. Nam quæcunq; lex præcipiebat, vt tabernaculi vasa & hostiæ & cætera huiusmodi, non erant veritas, sed vmbra verorũ, & per hoc D impotens ad perficiendum aliquem potest iudicari. Vel vmbram habet lex futurorum bonorum, id est, quandam extraneam similitudinem eorũ quæ futura erant: hoc est, ita dubiè & extraneè futura bona ostendit sicut aliqua vmbra, & repræsentat oculis nostris illud corpus cuius est vmbra. Et qa lex posset habere ex parte vmbram futurorum bonorum, ex parte ipsam veram imaginem, addit: Ita dico, habens vmbram futurorum bonorum, vt in nulla sui parte habeat [ipsam] veram [imaginem rerum.] Verius enim & expressius repræsentat aliqua imago rem aliquam quàm vmbra. Per imaginem enim & qualitates & quantitates illius cuius est imago, aliquo modo cognoscimus: sed per vmbram nil certum, nil determinatum habemus. Si Moyses aut Melchisedec pro populo dei fuisset oblatus, forsitan imago Christi videretur: sed hircus & vitulus & cætera quæ significabãt Christũ, non imago, sed vmbra erãt. Ipsa (inquam) lex [nũquã potest perfectos facere, id est, perfectione virtutum beatos & cõsummatos pontifices, per singulos annos ad sancta sanctorum [accedẽtes] cum hostiis, non potest illos facere perfectos [eisdem ipsis hostiis, quas] semper [offerunt.] vmbræ sunt enim, prænunciantes gratiam qua iustificeamur, & in eis homines non iustificantur. Non possunt in eis vel in ipsis pontifices perfici in iustitia, id est, non possunt in eis iustificari verè, licet semper offerant eas reuertente anno. & quia possent offerre [per singulos annos] in spatio viginti annorum, sic tamen vt postea dimitterent, addit [indesinenter, id est, perseueranter. Quasi dicat: Licet pontifices in sancta sanctorum per singulos annos offerrent indesinenter, tamen lex non potuit illos facere perfectos. & quia lex per omnes hostias suas, cùm sint vmbræ, nullum duxit ad perfectionem, ideo tale quid offerri debuit, quo perfectio iustitiæ daretur humano generi. Non potest eos lex talibus hostiis facere perfectos, vt eorum conscientia libera fiat ab omni consensus pollutione. E

F [Alioqui, id est, si aliter fecisset, si illos efficere pfectos posset, iam [cessassent offerri] illæ hostię, id est, nõ esset aliqua necessitas, nec etiã causa quare vlterius deberẽt offerri, & sic cessassent, [eò quòd cultores, id est, sacrificatores [semel mũdati, id est, vna oblatione earum ab omni peccato purgati, [nullam haberent vltrà conscientiam peccati, id est, non essent iam sibi conscij de aliquo peccato, sed tam in corde quàm in operibus mundi perseuerarent: & ideo iam hostia non indigeret, quoniam perfecti essent, quod lex facere non potuit. Vna autem hostia Christi perfectos facit. Cuius corpus semel oblatum, omnes suos perfectè emũdauit & emundat: quoniam vsque in finem seculi hostia illa sufficiens erit omnibus ad emundationem. Et si millies peccant, non indigent alia: quia hæc sufficit ad omnia, & omnem conscientiam à peccato lauat. Ipsa enim & prius per baptismũ purificat eos: & si deinceps peccauerint, per pœnitẽtiam rursus emundat, & in cõsummationem virtutum

G tutum reformat. & si nos quotidie offerimus, recordatio mortis eius est: & vna hæc hostia est, nõ multæ, quia semel tantùm oblata est. Nec à multis hominibus multi Christi offerũtur, sed vnus vbique & semper plenus, vbiq; vnum corpus. Semel oblatus non consumitur. Quod nos agimus, recordatio sacrificij est: nec causa infirmitatis suæ repetitur, quia perficit hominem, sed nostræ qui
Nota. quotidie peccamus. Dictum est superius quod legales hostiæ cessassent offerri, si perfectionẽ purgationis agere possent: quia superflue offerentur, cum iam cultores per eas emundati, scirent se nõ habere peccati sordẽ aliquam. Sed videmus quia non purgant eos. Nam [in ipsis] hostiis [per singulos annos] oblatis [fit cõmemoratio peccatorum.] Commemoratio, non absolutio: infirmitatis accusatio, non virtutis ostẽsio. Dum enim cõmemorantur & confitentur peccata sua, & offe-
H runt pro eis illas hostias, constat eos habere peccata. Nec mirum. Nam [impossibile est sanguine taurorum & hyrcorum,] aliarúmve pecudũ [auferri peccata:] etsi per illas hostias auferatur operatio, culpa tamen interior & consensus remanet. Nam solius Christi sanguine delentur peccata, etiam illis qui sub lege quondam remissionem per illa sacrificia videbantur accipere.

Psalm. 39. *Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam & oblationem noluisti, corpus autẽ aptasti mihi. holocaustomata & pro peccato nõ tibi placuerunt. Tunc dixi, Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuã deus. Superius dicens quia hostias & oblationes & holocaustomata & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur, tunc dixi, ecce venio vt faciam deus voluntatẽ*
I *tuam, aufert primum, vt sequẽs statuat. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel.*

Quoniam hostia corporis Christi sufficit ad multorũ exhauriẽda peccata, lex autẽ nõ ipsos põtifices potuit facere perfectos, ideo ad confirmationẽ huius veritatis loquitur ista Dei filius [ingrediens mundũ] .i. assumẽs carnẽ, hoc est, respectu illius temporis quo erat mundum ingressurus assumendo carnem, dicit per prophetã, dũ cõsideraret infirmitatem legis & necessitatem oblationis corporis sui. O pater, [noluisti hostiã] de pecoribus factam, [& oblationem] quæ sanguinis effusione fiebat. Non enim reuera talibus hostiis delectatus est deus, sed præcepit eas ad significandam veram hostiam Christi, & vt per eas Iudaicũ populum retineret à sacrificiis idolorũ. Nec vnquã odoribus illis delectatus est, nisi in fide & deuotione offerentiũ. Et præcipuè ab aduentu domini noluit illa sacrificia, quoniã omnia illa erant quasi verba promittẽtis & verba promissiua, cum K
venerit quod promittunt, iam euacuanda. Tandiu quisque promissor erit, donec det: cùm dederit, mutat verba. Non dicit, adhuc dabo quod se daturum dicebat: sed dicit, dedi. Sacrificia ergo illa tanquã verba promissiua, ablata sunt: quia exhibita est veritas promissa, id est, sacrificium Christi quod per ea ꝓmittebatur. & hæc fuit causa quare deus illa primo iussit, & pòst noluit. Hostiam (inquit) & oblationem noluisti. Quid ergo? Iam nos hoc tẽpore dimissi sumus sine hostia & oblatione? Absit. [Corpus autem aptasti mihi.] Ideo illa noluisti, quia hoc mihi aptasti. Perfectio ꝓmissi, abstulit verba promittentis. Illa iam in tẽpore gratię noluisti, sed corpus aptasti mihi, id est, aptũ & idoneum corp⁹, quia sine peccato & passibile & mortale mihi dedisti, quod valeat offerri in redẽptionem omniũ: [holocaustomata] etiam, id est, illa sacrificia quæ omnibus aliis digniora videbantur, L
quia tota in altari incendebantur, [non placuerũt tibi] oblata [pro] aliquo [peccato,] quia propter hæc non relaxasti peccatũ. Et [tunc, id est, quando video omnia tibi displicere, & corpus aptum immolationi esse mihi datum, dixi: [Ecce, id est, sine retardatione [venio, id est, ad me offerendũ spontaneus accedo, quia hanc solam hostiã tibi placituram cõsidero. Nam [in capite libri] Psalmorum Psalm. 1.
[scriptũ est de me, vt facerem voluntatẽ tuã de⁹,] vbi dictũ est, Beatus vir qui non abiit in consilio impiorũ &c. Et oportebat impleri ꝓphetiã hanc in me. Sunt etiã qui vniuersas scripturas canonicas vnum librum vocent, eò quòd valde mirabili & diuina vnitate cõcordent. In cuius libri capite scriptũ est de me, vt facerem voluntatẽ tuã, quoniam in primis partibus libri Geneseos, qui principium scripturarũ est, legitur prophetatum quia Gene. 2.
relinquet homo patrẽ suũ, id est, dei filius hominẽ induens, veniet à sede paterna, & relinquet matrẽ suam, id est, synagogã, & adhærebit vxori suæ, id est, ecclesiæ. Vel caput libri est prędicatio diuinitatis, qua nihil altius in scripturis inuenitur. Et in capite libri scriptũ est de me, quoniã scripturę sanctæ demonstrãt me esse deũ super omnia, cùm di- M
cunt, Verbo domini cæli firmati sunt. & deus erat Psalm. 32.
verbũ, & cætera huiusmodi, [& ego qui tantus in eminentissimo capite, id est, in altissima prædicatione diuinitatis libri scripturarum inuenior, induens misericorditer formã serui, volui ò deus vt facerem vel vt faciã voluntatẽ tuam, factus obediens vsq; ad mortẽ. Quia voluntatem meã quam Philip. 2.
iuxta naturã humanitatis habebã, diuinæ voluntati tuæ prorsus concordem feci, vt sicut immolatione mei corporis humanũ genus redimi volebas, ita & ego vellem, & in omnib⁹ voluntatẽ tuã adimplere optarẽ. Hæc verba Christus in psalmo loqut⁹ est, & nunc aperit nobis Apostolus, quid ipse de his sentiat. Quia scilicet non solum notat veteres hostias hæc autoritas nullum perfecisse, & solam Christi hostiã de omnibus credentibus hęc sufficienter egisse vel agere, sed etiã oblationẽ veteris testamenti & substitutionẽ noui demõstrat,

A si diligenter notentur hęc verba. Nam ipse Christus dicens superius, illa noluisti, & subiungens, Tunc dixi, Ecce venio, aufert primũ sacrificium & cum eo vetus testamentum, & statuit nouum sacrificium, vt stabile permaneat, & cum eo nouum testamentum. Et hoc est: [Superius dicens] ipse filius, [quia hostias & oblationes & holocaustomata] etiã [pro peccato noluisti,] ostendit carnalia sacrificia esse reprobata, & cum eis carnales omnes obseruãtias. Illas hostias noluisti, & ne viderentur displicere, quia nõ secundum legis institutionem offerebãtur, subditur, [nec placita sunt tibi] ea [quæ secundum legẽ offerũtur.] [Et tunc] cùm illa omnia tibi displicerẽt, & aliud velles sacrificiũ, [dixi, Ecce venio] immolari, [vt faciam & cõpleam voluntatem tuam ô deus,] quem ego iuxta humanitatem meam adoro & colo, hæc dicens dominus, [aufert primum] sacrificium, [vt sequens statuat.] Dicendo enim hostias & obla-
B tiones noluisti, aufert primum, id est, ostendit oblationem primi: & subdendo, ecce venio, vt faciam voluntatem tuã, statuit sequens, id est, ostendit nouũ stabile & firmũ fore. Primũ & sequẽs, vel sacrificiũ, vt diximus, vel testamentũ intelligitur. Nam vtrunq; videmus impletũ. Quia & vetus sacrificiũ à populo dei prorsus est ablatũ, & sequens dominici corporis sacrificiũ est substitutũ. Similiter primũ testamentũ iuxta carnales obseruãtias ablatũ est, & successit euangeliũ. Dixi, ecce venio vt faciã voluntatem tuã. i. vt immoler sicut vis, & nouã legẽ statuã. [In qua volũtate, id est, in qua sui immolatione secũdum patris voluntatẽ facta, nos fideles [sumus sanctificati, id est, nõ solum à peccatis mundati, sed in virtutibus cõsummati: & hoc [per oblationem corporis Iesu Christi] in cruce facta, non bis vel amplius, sed [semel:] & ideo sequens est statutum, quia per illud sanctificati sumus. Primum verò deiectum est vel ablatum, quia neminem duxit ad perfectionem.

C *Et omnis quidem sacerdos præsto est, quotidie ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquã possunt auferre peccata. Hic autem vnam pro peccatis offerens hostiã, in sempiternũ sedet in dextera dei, de cætero expectans donec ponãtur inimici eius scabellum pedum eius.*

Psal. 109. 1. Cor. 15.

Quæstio: Diceret aliquis, Sanguis hircorũ & taurorũ semel in anno per pontificẽ oblatus, nullum duxit ad perfectionem: sed illa sacrificia quæ quotidie fiebant, sacerdotes perfectos iure fecere, quoniã assiduè sacrificabant, & gratiã dei semper implorabãt. Ad hoc quasi respõdet, ostẽdens quoniã sicut põtifices per hostias suas non sanctificati sunt, ita nec sacerdotes, licet offerrent assiduè sanctificati aliqua legali obseruatione. Quasi dicat: Omnis pontifex per singulos annos offert, & non peruenit ad aliquã consummationẽ: & eodẽ modo omnis sacerdos semper offert, & tamẽ per ea nunquam consummatur. [Et omnis quidem sacerdos D præsto est, id est, iuxta paratus vt impleat officiũ suũ, [quotidie ministrans] altari, [& sæpe offerẽs easdẽ hostias,] quas iam obtulerat. i. similes prioribus, vt qui heri taurũ obtulerat, hodie taurũ, & cras taurũ offerat. [quæ] hostiæ, licet eædẽ crebrò repetitæ, licet à sacerdote qui præsto est, semper & sedulius in officio sint oblatę, tamen quantũcunq; offerantur, [nunquã, id est, nullo tẽpore [possunt auferre peccata.] Sacerdos quidẽ multas offert hostias, semperq; tali officio dedit⁹ est, & tamẽ casso labore cõsumitur. Sed [hic] noster verus sacerdos, de quo loquimur, & cuius esse sufficientẽ hostiam ostendere intendimus, ipse nõ sæpe, nõ multas hostias, sed [vnã] quę sola sufficiebat, [offerrẽs hostiã pro peccatis] omniũ credentiũ delendis, post expletã suæ passionis obedientiã [sedet, id est, quiescit & regnat & iudicat [in dextera dei,] id est, in potiori dignitate patris, [in sempiternũ] ibi permansurus, quoniã iterũ laborare & iterum offerre E non eget, nec opus est vt aliquid pro sua vel suorũ imperfectione patiatur. Tantæ enim perfectionis & efficaciæ fuit eius hostia, vt non sit opus eam rursus offerri pro peccatis aliquorum. Et licet nos eam quotidie offeramus non tamen passionis dolorem vltra sentit Christus, sed memoria passionis eius à nobis fit. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, nisi vsque ad eius depositionẽ sub venia viueremus. Propterea nobis per mediatorem præstita est gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mũdaremur, id est, sacrificio corporis eius, quod in Missarum celebratione offertur. Vnde quia licet ipse amplius nõ patiatur, tamen eandem hostiam per suos sacerdotes adhuc offerre non desistit, aptè nunc dicitur, quia vnam pro peccatis hostiã offerens, sedet in dextera dei. Offerens nanque præsentis temporis est: quia sicut diximus, ipse per suos sacerdotes eam adhuc offert, quia per semetipsum semel obtulit. Nam de passione eius dictũ est, quia semel oblata est eius hostia, cùm adhuc in ministeriis offeratur. Sacerdos legalis ministrat, hic autẽ sedet: quia ministrare famulorum est, sedere verò dominorũ. Et sedet ad dexterã dei, vt appareat quia bene potest suos consummare, qui sic meruit exaltari. [de cætero, id est, de eo quod restat, hoc est, glorificatione corporum, quoniã remissis peccatis hoc solum restat. vel potius de cætero quod restat, id est, de gloria bonorum & pœna malorum, [expectãs donec ponantur inimici eius, id est, vsque ad illud tempus, quo illi qui adhuc ei inimicantur & cõtradicunt, ponẽtur [scabellum pedum eius, id est, omnino ei subiicientur, alij interim per fidem, alij in futuro per damnationem. Causa est, quare iam glorificatus nondum suos glorificet, vel in passione iudicatus nondum inimicos iudicet: quoniam adhuc nonnulli ex inimicis fient amici, & optimũ sibi locum sub pedibus eius acquirent. Nam necesse est vt habeat ibi quisque locũ aut gratiæ aut pœnæ: & ideo differtur iudicium, vt quærat vnusquisque quem ibi locum habeat.

Nota. (margin, beside "tione offertur. Vnde quia licet ipse amplius nõ pa-")

F

G *Vna enim oblatione cõsummauit in sempiternum sanctificatos. Contestatur autem nos & spiritus sanctus. Postquam enim dixit, Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit dominus, dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas, & peccatorum & iniquitatum eorum iam nõ recordabor amplius. Vbi autem horũ remissio, iam non est oblatio pro peccato.*

Iere.31. Supra.8.

Dixi quia vnam pro peccatis obtulit hostiam. Et quare vnã, & non multas? Quia illa suffecit ad omnia. Nam [vna oblatione, id est, sui sanguinis effusione, cõsummauit sanctificatos, id est, per baptismum à peccatis emundans sanctificauit, & san- H ctificatos consummauit, id est, ad summam perfectionem virtutum prouexit, inquantũ potest homo in hac vita cõsummationem iustitiæ cõsequi: & consummauit illos [in sempiternum, quia sine fine possidebunt illam iustitiæ consummationem in regno perpetuæ beatitudinis, nec immutabitur vnquam illorũ perfectio. Nec solus ego hoc dico, sed [& spiritus sanctus] per Ieremiam [cõtestatur nos, id est, simul testatur illud idem, quod nos testamur de sanctificatione & cõsummatione. Verè cõtestatur. [Postquam enim] hoc [dixit, Hoc autẽ testamentum &c.] ibi contestatus est istud quod asserimus. Postquã hoc dixit, contestatus est istud, id est, ex eo quod hoc dixit, cõsequens est eum cõtestari quod nos de sanctificatione & consummatione fideliũ testamenti noui testamur. Nam quia illa cõsummatio non per vetus, sed per nouum testamentum fit, idcirco ipse spiritus mentionem eiusdem noui testamenti facit, cùm illam consummationem promittit, dicens: Hoc autem testamẽtum &c. Quasi dicat: Non vetus testamẽtum do- I cebo, non carnales obseruãtias prædicabo, sed hoc est testamẽtum spirituale, [quod testabor] & affirmabo loquens & accedens [ad illos:] & hoc faciã [post dies illos] qui sunt apud me præfiniti, [dicit dominus] per Ieremiam, non ipse Ieremias. Et nõ ita testabor illis hoc nouum testamẽtum, sicut vetus testatus sum, in lapideis tabulis scribẽdo duris patribus eorum: sed potius alio & vtiliori modo, scilicet [dando leges meas in cordibus eorũ, id est, manifestando internis sensibus eorum voluntates meas per spiritum sanctum, qui sapiẽtiam & charitatem illis infundet, vt intelligãt eas & delectabiliter adimpleant. [& eas] leges quas dabo, [superscribã in mẽtibus eorũ,] quia tantę dignitatis erunt noua præcepta, vt arbitrium mentis eorum superetur, nec sufficiat ex seipso quisquam ea cõplere, sed auxilio gratiæ iuuetur & corroboretur infirmitas eius, vt ea cõpleat. Hoc loco designatum est, quia in virtutibus eos consummaturus erat in sempiternum: & de sanctificatione quã daturus erat, subiungitur, quia [peccatorum] quæ

Iere.31.

quantum ad se, fecere: [& iniquitatum eorum,] K quantum ad proximum, [iam] à tempore baptismatis [non recordabor amplius:] quia nec in hoc seculo pro his iniungã illis aliquam pœnitẽtiam, nec in futuro vllam pro eis irrogabo pœnam. Ita promisit spiritus sanctus per nouam gratiã peccata remitti. Sed [vbi horum] est [remissio, iam non est] facienda legis [oblatio ꝓ peccato,] sed cessare debet apud Christianos, quibus peccata sunt in baptismo remissa. Sed etsi post baptismum peccauerit, remittitur per pœnitentiam, nec indigent oblatiõe legali. Vel in futuro seculo remissis omnibus omnino peccatis, iam non offertur oblatio Christi pro aliquo peccato eorũ, quia nullũ erit.

Habentes itaque fratres fidutiam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quã initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamen, id est, carnem suam, & sacer- L *dotem magnum super domum dei, accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem. Fidelis enim est qui repromisit. & cõsideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum, non deserentes collectionem nostram, sicut cõsuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem.*

Multis modis commendato Christi pontificio, & Iudæorum destructo, & ostenso quod Christus fuit melior hostia, & ad remissionem peccatorum sufficiens, & quod lex cum hostiis suis ad hoc erat impotens, finit hoc loco de his disputationem, & monere incipit, vt sola Christi fides cũ obseruantia bonorum operum teneatur: & ex o- M mnibus quæ supra dixit, ex quo de Christi sacerdotio disputare cœpit, infert nunc. Quasi dicat: Quandoquidem Christus est sacerdos secundum ordinem Melchisedec, & suo sanguine cælum aperuit, & vna nos oblatione sanctificauit atq; cõsummauit, & cætera superius tractata, [itaque] ô [fratres] accedamus ad eũ fide & bonis operibus, à quo per infidelitatẽ & prauam operationẽ longe eramus: nos dico, [habẽtes fiduciã, id est, spem certissimam, qua non est desperandum, si oberrauimus, sed confidenter possumus accedere: habẽtes fidutiam [in introitu sanctorum, id est, introeundi in sancta sanctorum, hoc est, in cælum, quo intelligimus præcessisse pontificem nostrum. Fiduciam habemus quod intrabimus in illa sancta sanctorum, & hoc non in legalibus sacrificiis, sed [in sanguine Christi,] quem ipse ideo effudit, vt eodem redempti illuc accedamus, & in illa sancta ingrediamur. [quam viam,] id est, quem introitum modò factum viam tritam in patriam, ipse

[initiauit

A [initiauit nobis, id est, ipse primus omnium fidelium intrauit, ipse primus per eam ambulauit, & fidelibus suis potestatem ambulãdi per eam post se tribuit. Viam dico, [nouam, id est, per quã nullus ante eum ambulauit: [& viuẽtem, id est, durabilem & manentem atque nos sanctificatos expectantẽ, quia postea fidelib⁹ semper est aperta. Vel viuentem, quia omnes qui intrant, viuere facit. Viuẽtem, quia nullus per eam ingreditur, nisi quẽ vita ducit. [per velamen, id est, per significatũ illius velaminis, quod duo tabernacula diuidebat, [id est, per carnem suam,] patefacta est nobis via in sancta sanctorum, id est, in supernã Ierusalem.
Matth. 27 Vnde etiam eo in cruce moriente, scissum est velum templi, significans morte eius apertã esse nobis viam in sancta sanctorum. Per velamen, id est, per carnẽ Christi qua velabatur diuinitas, via illa manet peruia: quia sumũt fideles vt viaticum carnem Christi. & de hac vita recedentes, ingrediuntur
B ianuam cæli. & per velamen, id est, per carnem suam initiauit nobis ipse viam illam: quia carne velatus transiit primus per eam. Per carnem initiauit eam, quia nisi carnem assumpsisset, nõ eam nobis initiasset. Per carnem enim, non per diuinitatem potest de loco ad locum ire: & ideo per carnem, qua se velauerat, initiauit nobis iter in cælum, sicut ei Psalmista canit: Qui ponis nubem,
Psalm. 103 ascensum tuum. Nubem quippè posuit ascensum suum, quia carne ascendit, non diuinitate. Nam quod nunc Apostolus velamen, hoc Psalmista nubem appellat. Vel secundum quod nonnullis visum est, caro Christi quam ex altari sumimus, idcirco velamen appellatur, quoniam sensibus no-
Nota. stris in sacramento velatur. Nam sensus nostri aliud renunciant, & aliud fides. Visus enim persuadet nobis esse solummodo panem secundum panis speciem, fides autem insinuat esse carnem vi-
Nota. uam & viuificatricem: gustus, panem in sapore, auditus etiam illud idem in fractione, fides verò integrum agnum à fidelibus sumi sine aliqua ipsi⁹ læsione. Non enim sumimus carnem exanimem, sed cõsecratione & operatione diuina viuentem.
C Christum scilicet & agnum pro nobis oblatum in sacramento accipimus, non vt ipse quicquam contumeliæ vel læsionis in sacramento patiatur, sed illud quod pro nostra vita sustinuit, nostræ memoriæ repræsentatur. Per hoc itaque velamen dominicæ carnis initiata est nobis vita noua, quia per sacramentum corporis & sanguinis Christi cœpit in nouo testamento patere fidelibus ingressus regni cœlorum, qui sub veteri lege nulli patebat. [&]habẽtes (inquit) [sacerdotem magnum] Christum pro nobis patrem orantem. Ipse enim per hostiam suam in sancta sanctorum introiuit, vbi semper viuit & offert & interpellat pro nobis. Sacerdotem dico, [super domum dei,] id est, super ecclesiam constitutum, vt eam regat & contra omnes impugnationes defendat. Hoc totum tale est, ac si dicatur: Fiduciam habemus introeũdi ad sancta sanctorum, ad visionem supernæ pacis, tum quia per sanguinem Christi genus humanum exuit seruitutem, tum quia ipse primus intrauit, D
tum quia fideles suos corroborat & nutrit esca suę carnis & potu sui sanguinis, tum quia pro nobis intercedit, tum quia ecclesiam gubernat & protegit. Nos (inquit) habẽtes fiduciam per hæc omnia quæ dicta sunt, [accedamus] ad eum, id est, passibus affectionis & gressibus religiosæ operationis efficiamur ei magis ac magis ꝓpinqui ad introitum sanctorum. Accedamus, non cum ficto, sed [cum vero corde,] vt non simulatorio, sed puro & vero corde tendamus ad eum, sicut scriptũ est: Et in simplicitate cordis quęrite illum. & hoc faciamus [in plenitudine fidei, id est, vt fides nostra Sapien. 1.
de illo sit plenaria, nec aliquid minus quàm oportet habeat, ne adhuc infideliter æstimemus eum sine carnalibus obseruantiis ad salutẽ minus posse sufficere. Nos dico, aspersi & purificati corda nostra ab omni mala conscientia, & abluti corpus aqua munda, id est, baptismo, quo mundantur omnes peccatorũ sordes. Hoc est, accedamus ad eum verò corde in plenitudine fidei, nos qui sumus [a- E
spersi corda, id est, qui habemus corda rore spiritus sancti aspersa in baptismo, & per hoc emundata [à conscientia mala, id est, ab omni reatu cõscientiæ, [& abluti corpus, id est, qui habemus ablutum & purgatũ à peccato corpus aqua [munda] baptismi. Omnia enim peccata delentur in baptismo, tam interiora quàm exteriora. Quia ergo per baptismum facti sumus à peccato liberi, & restaurata est nobis libertas arbitrij, & gratia dei data, & nullam habemus excusationem, accedamus (vt dictum est) ad eum, qui tot beneficia nobis largitus est, & vero corde diligamus eum, atque fidem integram illi seruemus, & fide plena eum credamus, & quod corde credimus, ore confiteamur, scilicet [teneamus spei nostræ confessionem, id est, nihil sit tam graue vel asperum, quod ab ore nostro auferat confessionem, quæ est causa spei quæ facit nos cælestem beatitudinem sperare, id est, quæ confessio procedit ex spe. Nisi enim quis bona futura speraret, non illud confiteretur, pro quo præsentia bona amitteret. Hanc confessionem quæ facit nos æterna bona sperare, tenea- F
mus [indeclinabilem, id est, ita firmiter eam teneamus, vt non deorsum inclinetur ad cupiditatem vel timorem terrenorum, sed semper tendat sursum ad appetitum cælestium. Et debemus cõstanter hanc spei confessionem tenere, quia [fidelis est] dominus in suis promissionibus, & mentiri non potest, [qui repromisit, id est, qui multoties per scripturas nobis promisit æterna bona quæ speramus. Hæc quantum ad deum, monuit eos Apostolus. Deinde exhortatur eos, vt satagant de vtilitate proximorum, & admonet eos ad charitatem & bonam operationem. Quæ exhortatio ad eos maximè videtur pertinere vel eos notare, qui existimantes se melioris vitæ, consortiũ aliorum deserebant. Quasi dicat: Fidem & confessionem teneamus, quantum ad nos vel ad deũ: [& cõsideremus inuicẽ, id est, diligenter & attente inspiciamus alter alterum, non vt inuideat & in-

 sidietur,

G ſidietur, ſed [in prouocationẽ charitatis & bonorum operũ, id eſt, vt maiorem dilectionis feruorem habeat, & ad omnem bonam operationẽ prouocetur. Scilicet perfecti cõſiderent imperfectos, exhortando illos ad Dei & proximi dilectionem & ad fructũ dilectionis, id eſt, ad opera bona. Imperfecti verò conſiderent perfectos, ſumendo ex eis exemplũ vtilitatis quod imitentur. Et ſic prouocabunt ſe vicissim in charitatem & bona opera. Vel per omnia conſideremus quid fratribus ſit vtile, inuicem hoc agẽtes, vt quemadmodum nos de ſalute aliorũ ſatagimus, ita & illi vicario modo de ſalute noſtra ſint ſoliciti, vt nullus habeatur ſegnis & infructuoſus inter nos. Quia dum dicitur, conſideremus inuicem, conuenit ſingulis illa exhortatio. Hæc, inquit, faciamus, [non deſerentes collectionem noſtram, id eſt, illos qui collecti ſunt ad fidem nobiſcum, [ſicut eſt conſuetudinis qui-
H buſdam] veſtrum, qui charitatem nõ habentes, & quaſi de ſingularitate meritorum gloriantes, ſegregant ſe à cæteris. Tangit & culpat ſcindentes vnitatem charitatis, quaſi inter alios non poſſent habitare cauſa ſanctitatis ſuę, qui potius ſuo exẽplo debuerunt conſolari alios. Laborantem quippe conſolari, eſt pariter in labore perſiſtere: quia ſubleuatio laboris, eſt viſio collaborantis, ſicut cũ in itinere comes iungitur, via quidem non attrahitur, ſed tamen de ſocietate comitis labor itineris leuigatur. [Et tanto magis,] inquit, [quanto videritis appropinquantem diem.] Acſi dicat: Eo labor creſcat, quo iam præmia laboris appropinquant. Vel ſi tribulatio & perſecutio infidelium ingruerit fratribus, non deſeratis collectionem veſtram, id eſt, illos qui vobis per ſacramenta fidei ſunt aſſociati in eodem corpore eccleſiæ, ſed potius conſolamini eos in aduerſis dulcedine veſtræ exhortationis. Dico ne deſeratis in tribulatione pauperes Chriſti, ſicut quidam, qui videntes imminere ſanctis anxietates, ſubtrahunt illis adminiculi ſuſtentationem. Non ſubtrahatis vos à ſo-
I ciis in certamine martyrij, denegãdo eis ſolatium veſtræ exhortationis, [ſed conſolantes] ſitis eos in ipſis paſſionibus: & tanto magis id facite, quanto magis videritis aſperiores pœnas imminere, per quas finis eorũ appropinquat, in quo de tenebris huius ſeculi ad diẽ perpetuę claritatis tranſibunt, ne quis vnquam deſit illi tam felici diei propter ſubtractionem veſtræ exhortationis. Vel etiam in pace vos qui ſanctiores videmini, ne deſeratis cauſa veſtræ religioſitatis collectionem fratrum, quia minus religioſi videntur, ſed veſtra cohabitatione & colloquutione conſolationem illis exhibete, ne de ſua ſalute deſperent propter irreligioſitatem ſuam, ſi viderint ſe deſertos à vobis ſanctioribus. Conſolamini eos promittẽdo veniam, & in ſpem erigendo, & ad bene agendum monendo. Et hoc facite magis ac magis quotidie, ſicut videritis appropinquare diem mortis. Quaſi dicat: Non differatis, quia mors vniuſcuiuſque prope eſt, & quotidie vicinior efficitur: tanto intentius hoc agite, quanto videritis illum diem ſingularem & timẽdum appropinquare.

K *Voluntariè enim peccãtibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis, iam nõ relinquitur hoſtia pro peccatis, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio, quæ conſumptura eſt aduerſarios.* Suprà.6.

Verè non debetis peccare negligendo collectionem fratrum & deſerendo, quia [nobis] Chriſtianis [voluntariè peccantibus, id eſt, ſponte deũ offendentibus, & non ex ignorantia vel infirmitate, ſed ex deliberatione delinquẽtibus, [poſt acceptam notitiam veritatis, id eſt, poſtquam interius illuminati ſumus, & quid eligendum, quídue reſpuẽdum ſit, abſque dubio cognouimus, [iam] poſt hæc [non relinquitur hoſtia pro peccatis,] ſicut in veteri lege mandatum erat, ſæpius hoſtias offerri pro peccatis. Non enim Chriſtus iterum L
immolandus eſt pro peccatis, quod ſemel factum eſt, & ſecundo non eſt opus, ſed magis oportet nos in fide & bonis operibus manere. Non excludo pœnitentiam, ſed ſecundum baptiſmum. Non dico, non eſt vltra pœnitentia vel remiſſio, ſed hoſtia, id eſt, crux ſecunda: quia vna ſufficit, nec amplius hanc expectemus, ſed pœniteamus, quia rebaptizari in morte Chriſti non poſſumus. Qui enim iterat baptiſmum, iterat rurſus mortem Chriſti, vt ex ea iterata fiat iterata remiſſio. Sed hoc impoſſibile eſt. Non talis hoſtia nobis relinquitur, ſi poſt baptiſmum nos inquinauerimus. Vel voluntariè peccantibus, id eſt, in voluntate peccandi manentibus nobis non relinquitur hoſtia pro peccatis, id eſt, nullum cõmodum poteſt conferre ſacrificium dominici corporis. Nam pro peccatis pœnitentium offertur deo quotidie ſacrificium & oblatio, non pro peccatis illorum qui ipſa peccata relinquere nolunt. Si peccare nobis ita perſeueranter & continuè placuerit, nõ relinquitur nobis hoſtia pro peccatis: ſed potius relinquitur [quædam] nobis notabilis [expectatio M
iudicij] quæ eſt [terribilis, id eſt, ad terrẽdum habilis, quia multum nos terrere poteſt. Et hæc pœna interius eſt, quia [&] foris ſequiet [ignis] perpetuus. Nam etiam timor iudicij reſurgentibus malis eſt pœna inenarrabilis & grauior quàm gehẽna. Et dicente iudice, Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, ſtatim aſſumet eos ignis [æmulatio, id eſt, vehemẽs infeſtatio, quia zelo quodam nimis accenſo ſemper eos puniet & quaſi inuidebit eis, quia ſemper ad hoc exardebit, vt eos inceſſanter exurat. [quæ] nimirum feruens æmulatio [conſumptura eſt, id eſt, perpetualiter deuoratura [aduerſarios] Chriſti, vt ſemper in tormentis deficiant, & nunquam ad finem deficiendo perueniant: qui nunc aut per infidelitatem, aut per malam operationem aduerſantur Chriſto. Matth.25.

Irritã quis faciẽs legem Moyſi, ſine vlla miſeratione duobus vel tribus teſtibus moritur. Quãto magis putatis deteriora meteri Deut.27. Matth.18. 2.Cor.13.

A *reri supplicia, qui filiū dei cōculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ cōtumeliam fecerit? Scimus enim qui dixit, Mihi vindictā, & ego retribuā. Et iterum,*

Deut.32. *quia iudicabit dominus populū suū. Hor-*
Roma.12. *rendum est incidere in manus dei viuentis.*
Psal.134.

Verè nobis voluntariè & libenter peccantibus, postquam veritatis notitia sumus illuminati, non relinquitur spes futurę saluationis, dum in peccato iacere volumus, sed potius pœna perpetuæ dānationis. Quod patet à minori: Quia [quis faciēs irritam legem Moysi, id est, aliquis præuaricans aliquod præceptū veteris legis, [moritur] ea morte quam lex decreuit, vel lapidatur, vel incēditur, vel alio genere mortis extinguitur, [sine vlla mi-
B seratione, id est, sine aliqua pœnarū imminutione. Ipse dico, cōuictus [duobus vel tribus testib⁹,] qui testantur quòd legem in aliquo sit trāsgressus. & ille quidem sic interficiebatur propter illius legis transgressionem, in qua non recipiebant obseruatores diuinam gratiam. Ergo [quāto magis] putare debetis [deteriora] & acerbiora [mereri supplicia] eum, contra quē in iudicio perhibebūt testimonium angeli sancti & propria conscientia, quod filium dei conculcauerit? In lege enim duo vel tres adhibentur testes, sed ibi testis erit multitudo angelorum atque sanctorū, & ipse peccator contra se. Et tunc excipient eum supplicia, id est, pœnæ sub se eum plicantes & incuruantes & opprimentes. Supplicia dico deteriora, quia magis deterent eum & comminuent quàm legis cruciamenta. Tam diram vltionem sentiet & in perpetuum, [qui] nunc [filium dei cōculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, id est, ita vilipenderit, vt eum nō sufficere credat ad salutem, si bruta animalia secundum legem mactata putet adhuc saluti necessaria. Conculcat enim filiū dei, qui fidem & constitutionem viuendi quam ipse
C dedit hominibus, non credit ad æternā vitam sufficere, sed in carnalibus obseruantiis confidit priusquam in pręceptis eius nouis. Conculcat Christum, qui post acceptionem Christianitatis libere peccat absque timore & pœnitentia, & qui eò indignè participat. Sanguinem quoque noui testamenti, id est, sanguinem Christi, confirmationem euangelij & sponsorem nouæ hæreditatis, pollutū ducit, qui eum minime credit genus humanum à peccatis emundantem, sed potius omnes in Christum credentes polluentem. Quoniam necessario si non mundauit, tunc cōtaminauit: & peccatores constituit, quia carnales obseruantias & iustificationes legis cessare fecit. Omne enim quod polluit, in se prius pollutum fuit: & sanguis iste pollutus in se esset, & nos pollueret, si inde nos retraheret, vbi remissio peccatorum esset, id est, si à carnalibus obseruātiis nos separaret, cùm per eas remissio peccatorum fieri posset. Vt autem ostendat acrius esse puniendum illum, qui tam male sentit D
de hoc sanguine, addit: [in quo sanctificatus est, id est, in quo remissionem peccatorum accepit, & ita contra eum grauius peccat & ingratus existit. Ac per hoc magis punietur, quia à quo mundationē
habuit, immundum esse credit. Sed & ille sangui- 1.Pet.2.
nem hunc pollutum ducit, qui ab eo mundatus, ad vomitum redit & pœnitere negligit: [& spiritui gratiæ, id est, spiritui sancto gratis dato vel gratiam danti, [contumeliam] facit, qui remissionem quam ipse spiritus operatur, adscribit carnalibus obseruantiis, vel qui eum male viuendo à se abiicit. Et quisquis hæc facit, iure sine misericordia morietur, quod in minori per vindictam legis est probatum, vbi præuaricator sine miseratione punitur. Nam si transgressor legis digna morte perimitur pro vno mandato semel præuaricato, quāto acrius punietur, qui supradictis tribus modis deum offendit, conculcando filium eius, & pollutum ducendo sanguinem ipsius atque contume-
liam inferendo spiritui sancto? Verè talis quisque E
punietur. [Scimus enim qui dixit,] id est, scimus quàm verax & quàm potēs est ille qui dixit, [Mihi vindictam, & ego retribuam.] Quasi diceret: Homines in præsenti sumunt vindictam de suis hostibus, & ego quoque reddam mihi vindictam in futuro, id est, vindicabo me de meis aduersariis, qui nunc me conculcant & contumeliis prouocant, licet sub Christiana professione degant.
Vbi nos in Iezechiele legimus, Appropinquauere Iezec.9.
visitationes vrbis, Septuaginta transtulere, Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit dominus. [Et iterum] ad idem probandum, quod qui filium dei
conculcauerit punietur, dicit Moyses vel Psalmi- Deut.32.
sta, [quia iudicabit dominus populum suū, id est, Psal.134.
peccata populi sui non relinquet impunita, sed vnumquenque etiam fidelium iudicabit secūdum vias eius. Ideo non sibi de impunitate, si peccauerit, blandiatur, quia iam est de populo Christianorum, sed sciat quia criminosi non possidebunt regnum dei. Nam qui nunc in ecclesia male viuēdo filium dei conculcant, eliminandi sunt ab ea.
Multi enim sunt vocati, pauci verò electi. Domi- F
nus iudicabit populum suum, & quos in eo dam- Math.20
nabiles inueniet, damnabit atrociter. Nam [horrendū est, id est, horrore nimio timendum & præcauendum, [incidere in manus dei viuētis, id est, qui semperuiuens est, & pœnas semper viuentes infert eis quos damnat. Incidit in manus dei, qui non sibi prouidet, sed subitò deprehenditur, scilicet ventura damna minimè prospiciens sine delictorum pœnitentia & virtutum decore venit ad examen æterni iudicis, sensurus casum damnationis. Manus pro potentia ponuntur: quia sicut aliquis à manibus inimici in quas fortè incidit, artatur ne vnquam illæsus effugiat, si quisque damnādus cogitur potēti iudicio dei, vt quas meruit pœnas sentiat. Qui scilicet deus, si aliquādo moreretur, posset cessare pœna quā ipse decreuit. Sed quia semper viuit & omnipotens est, semper manet quicquid in eius iudicio decretum est.

G *Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati magnũ certamen sustinuistis paßionum. Et in altero quidẽ opprobriis & tribulationibus spectaculũ facti, in altero autem socij taliter cõuersantium effecti. Nam & vinctis cõpaßi estis, & rapinam bonorũ vestrorũ cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam. Nolite itaque amittere cõfidentiam vestrã, quæ magnam habet remuneratiõnẽ. Patiẽtia enim vobis necessaria est, vt voluntatem dei facientes, reportetis repromißionem.*

H Asperè terruerat eos, compescendo à peccatis comminatione æterni supplicij: nunc verò territos refouet, laudans eos de præteritis, & hortatur vt in bonis quę cœperãt, perseuerent. Turpe enim & dignum reprehensione, si hi qui dum adhuc rudes in fide essent, religiose vixere, modò nequiter agendo deum offendant: & qui in exordio quando ad fidem venere, magnanimiter varias persequutiones tolerauerunt, postea pusillanimes effecti, deficiant in tribulationibus. [Rememoramini autem pristinos dies &c. Ostendit diu esse ex quo ad fidem venerant, & per hoc magis debuissent in religione profecisse, & ad sustinendam persequutionem exercitati esse. Quasi dicat: Non deseratis collectionem nostram in tribulatione, neque male viuendo filium dei vlterius conculcetis, sed recordamini constantiæ vestræ & perfectionis, quam in pristinis diebus habuistis. & hoc est: Rememoramini, id est, reducite ad memoriã pristinos dies, id est, recogitate quales in illis dieb⁹ fueritis, ne nunc deteriores sitis, cùm ex tẽporis prolixitate multo meliores esse debeatis. Recogitate
I dies, [in quibus] luce fidei [illuminati, sustinuistis magnum certamen passionum, id est, non defecistis sustinendo, sed magnanimiter certastis, fidem corde & ore tenendo, quã vobis extorquere persequutores contendebant. Plus enim notat dicendo, sustinuistis magnum certamen passionũ, quàm si simpliciter dixisset, sustinuistis magnas passiones. Nam quod posuit ibi certamen, ostendit eos non defecisse, sed constanter certasse. Quod non notaretur, si certamen non esset appositũ. Vel ideo dixit certamen passionũ, quia ipse passiones certabant contra eos, vt patientiã & fidem eis extorquerent, sed non potuerunt. Et ideo qui sic fortiter stetere in principio suæ conuersionis, non debent nũc metu persequutionis deserere collectionem fratrum, qui eorum solatio indigẽt. Siue ideo posuit certamen passionum, quia aliud est passio quæ infertur, aliud difficultas passionis quæ contra rationẽ pugnat, & vt fidem postponat, exhortatur. Duobus itaque modis eos laudat, tum quia passiones & verbera exterius sustinuerunt, tum quia inuictissimè contra ipsas passiones interius K
certauerunt, quasi dicẽs: Duo in vno fecistis, quia vnum patiebamini exterius, aliud interius. [Et in altero quidem, id est, in hoc quod exterius patiebamini, [facti estis spectaculum, id est, admiratio quædã vniuerso populo, [in opprobriis] quæ cõtra vos proferebant, quia omnes irridebant vos & amentes atq; insensatos dicebãt. Et graue quidem est opprobrium, sed grauius est, cùm spectaculum hominibus fit, nõ secretò exprobratur. Spectaculum fuistis in opprobriis, quoniam spectante vniuerso populo irrogabantur vobis multa conuitia & ignominiosa verba, [&] in [tribulationibus,] quia publicè flagellabamini & diuersas pœnas sustinebatis. In hoc maximã eorum constantiã ostẽdit, quãdo quamuis spectaculum essent, nõ tamen deficiebant à fide. Non enim modicũ opprobriũ est, fieri spectaculum & ab hominibus insultationes perpeti. & quasi non sufficeret spectaculũ, ad- L
debantur opprobria verborũ, & opprobriis tribulationes verberum. Hæc quidem sustinuistis in altero, id est, in altera parte certaminis, quæ (sicut dictũ est) foris vigebat: [in altero autẽ] quod interius erat, id est, in altera parte certaminis, quę in corde gerebatur, certastis sic quod [effecti estis per cõpassionem [socij taliter cõuersantium. Ideo dicit in altero, & in altero, vt ostendat has duas partes certaminis tantũ esse, & per hoc eos omne genus certaminis sustinuisse. Cõpatiendo & necessaria ministrando effecti estis socij taliter conuersantium, id est, assiduè patientiũ, scilicet apostolorum & similiũ, qui totam vitã suam ducebant patiendo aduersa pro Christo, quorũ exemplo perseuerare & vos debetis in obseruatione patiẽtiæ. Verè socij eorum facti estis. [Nam & vinctis cõpassi estis,] quia si ꝓ Christi nomine patiebãtur, vos inde sic dolebatis, ac si cum eis vincti essetis, & dolorẽ cordis operibus declarabatis, ministrãdo illis sustentationem de bonis vestris: quia non poterant sibi necessaria quærere, vtpote vinculis & carceribus detẽti. Illis cõpassi estis ministrãdo,
[&] ob hoc [suscepistis rapinã bonorũ vestrorũ.] M
Nam idcirco vobis ab infidelibus propria bona sunt ablata, quia inde ministrabatis sanctis. Et hãc bonorũ direptionem suscepistis non cum mœrore, sed cum gaudio & alacritatę cordis. & hoc est quod dicit, quia & vinctis cõpassi estis, & bonorũ vestrorũ [cum gaudio] rapinam suscepistis, id est, & de tribulationibus sanctorum doluistis, velut si eas in corpore vestro pateremini, & de damno rerum vestrarum propter sustentationem eorũ vobis illato gauisi estis. Suscepistis læti quasi donũ dei amissionem facultatum vestrarũ, [cognoscentes, id est, quia cognoscebatis [vos] idcirco [habere substantiã] longè [meliorem] ista [& manẽtem, id est, non transitoriam, sed æternam. hoc est, spe certissima cõfidebatis vos æterna bona lucrari amissione temporalium & ęternam requiem labore transitorio, atque thesaurum cælestem damno terreno: & quia spem certam, id est, confidentiam supernæ retributionis habuistis, [itaque nolite

A lite amittere confidentiam vestram, id est, nolite deficere. Illatio est ex eo quod dixit eos tanta pertulisse, & vitam ęternam inde expectasse, id est, manentem substantiam. Quasi dicat: Quoniam in principio fidei tot aduersa passi estis, & inde confidentur sperabatis æternam mercedem, itaque nolite amittere confidentiam vestram, id est, firmam spem vestram deficiendo à patiētia fidei, quia per patiētiæ amissionem amittetis & æternæ vitæ spē. Et ne amissio spei parua iactura videretur, addit: [quæ magnam habet remunerationem.] Itaque
1.Cor.2. pro certo sperat illam remunerationem ineffabi-
Isaie.64 lem, quam oculus non vidit, nec auris audiuit, ac si iam teneat eam. Vel in prædestinatione diuina habet illam. Verè per impatientiam non debetis amittere confidentiam perpetuæ retributionis. Nam [patientia est vobis necessaria, id est, necesse est vt nunc patienter aduersa toleretis pro deo, si cum eo postmodum regnare vultis: quia si compa-
2.Tim.2 timur, & cōregnabimus. Ideo est necessaria, vt vos
B per eam [facientes voluntatem dei, id est, sustinentes ęquanimiter omnes iniurias vobis illatas, quia hoc placet deo vel facientes volūtatem dei, id est, mandata eius seruantes, & quicquid aduersitatis propter hæc acciderit libenter perferentes, [reportetis repromissionem, id est, sicut nūc pro deo portaueritis pondus aduersitatis, ita postmodum reportetis pondus beatæ remunerationis, quam sæpe deus cælestis promisit. Id enim quod in pręsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum glorię pondus operatur in nobis. Hoc ergo pondus gloriæ quam deus repromisit, studete per præsentem patientiam tunc reportare.

Adhuc enim modicum & quātulum, & qui venturus est, veniet & nō tardabit. Iu-
Aba.2 *stus autē meus ex fide viuit. Quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionē, sed fidei in acquisitionem animæ.*

Tenenda est (vt dixi) patientia. nam nec longa
C est, nec vehemens, sed modica & quantula, ne vobis longum & durum videatur eam seruare. Nam prope est finis vniuscuiusque, & mox requiescetis à labore, & percipietis gloriā Christo iudice. Nā iuxta prophetiam Habacuc, [adhuc modicum restat, id est, paruo tempore adhuc seruanda est patientia. [& quantulum, id est, non vehemens vel magnum aliquid patiendum est, sed exiguæ quantitatis erit quicquid in hoc seculo perferendū fuerit. Huius enim temporis patientia momentanea & nullius vehementiæ est deputanda, si respicitur quod est in æternitate & summa gloria donandū. Adhuc, inquit, restat modicum & quantulum, & post [veniet iudex qui sine dubio venturus est] quandoque, [& non tardabit] venire, sed cito veniet, vt reddat vobis prædictam repromissionem, si modo patientiam seruantes, feceritis eius voluntatem. Nulla mora erit in reddenda mercede, sed citò veniet remunerator interim [autem viuit] in D
anima [ex fide iustus meus,] quia fides est nunc vita cordis, donec ille veniat qui vitam æternam dabit & animæ & corporis: & per fidem, non per opera legis iustificatur, quisquis meus iustus est. Qui enim per opera legis iustificatur, nō meus, sed suus iustus est: quia non à me, sed à se iustificatur: & nō in me, sed in se gloriatur. At qui per fidem iustificatur, iustus meus est, quia dono gratiæ meę iustificatur: & non sibi quod iustus est tribuit, sed gratiæ meæ deputat. Et viuit interim ex fide, donec veniente Christo introducatur ad visionem meā, & æternaliter viuat ex specie. Vel ex fide quā nunc habet, viuit postmodum, quia quod nunc credit, tunc accipit. Ex fide viuit. [Quòd, id est, sed, [si subtraxerit] à fide se, vt vel metu persequutionis deserat fidem, vel in operibus legis iustitiam quærens, incipiat corde à fide recedere, [non placebit animæ, id est, voluntati [meæ:] ac per hoc non poterit viuere, sed potius damnationem merebitur, E
quia me offendet subtrahendo se à fide & gratia. Hæc per prophetam loquutus est dominus. Qui sese subtrahit, displicet deo. [Nos autē nō sumus,] tales, nō sumus apostatæ, vt subtrahamus nos à fide. Quasi dicat: non debemus apostatare, vt subtrahamus nos, sed in melius proficere. In numero eorum se ponit Apostolus, vt magis suadeat: & nō dicit esse tales quales non vult eos esse, vt blanda monitione retineat eos, ne subtrahant se: quia nondū prorsus apostatauerant, sed partim adhuc in fide manebant, id est, partem fidei retinebant. Non sumus, inquit, [subtractionis filij, id est, apostasiæ ducentis nos [in perditionem, sed sumus filij fidei ducentis [in acquisitionem animæ:] hoc est, non sumus geniti ab apostasia trahente filios suos in perditionem, sed fides genuit nos, ducens in acquisitionem animæ, vt per fidem acquirat vnusquisque nostrum animam suam, non per subtractionē perdat. Nam sicut fide acquiritur anima, sic subtractione perditur. Acquiritur, vt libera possideatur à nobis in æterna beatitudine, ne per subtractionem transeat à nostra potestate, & fiat in tormentis possessio dæmonum. F

CAPVT XI.

Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. In hac enim testimoniū consequuti sunt senes.

Quia isti multū duri erant ad fidem, ideo prolixum de fide tractatum facit Apostolus, vt eorum duritiam prorsus ad fidem inclinet, ostendēs omnes sanctos patres eorum per fidem placuisse deo. Dixi vos esse filios fidei. Quæ fides non est earum rerum quæ videntur, sed earum quę non videntur, & quæ sperantur. Sed [fides est substantia sperandarum] rerum, id est, fides est causa quare res sperandæ quandoque subsistent in nobis, hoc est, causa nobis est consequutionis æternarum rerum, quę modò sunt sperandæ & desiderandæ, & proprie

G dicitur fides esse substantia sperandarum rerum, quoniam eis substat. Nam sicut substantia substat formæ eam esse faciendo, sic fides sperandis rebus eas in nobis ponendo. Res sperandæ sunt, gloria, beatitudo, requies, æternitas, & huiusmodi: & istarum substantia dicitur esse fides, quia iam facit eas substare in corde nostro per certitudinem credulitatis. Facit eas substare, id est, esse vel quasi sub aspectu nostro stare, & immobiles vtpote æternas, permanere. & est eadem fides [argumentũ rerum non apparẽtium, id est, certitudo rerum quæ non apparent, & (si quis de eis dubitet) probatio, sicut adhuc futura probatur resurrectio, quoniam ita credidere prophetæ & apostoli & cæteri sancti. Nam ea quando non apparent, vel præterita sunt, sicut de creatione mundi: vel præsentia, sicut de domino Iesu sedente ad dexteram patris: vel futura, sicut de die iudicij. Et horum omniũ est argumen
H tum, id est, certitudo & probatio fides. Eorum ergo fides est argumentum, quæ apparere non possunt. Quæ enim sunt apparẽtia, fidem non habẽt, sed agnitionem. Nam etsi dicuntur credi quæ videntur, sicut dicit vnusquisque oculis suis se credidisse, non tamen ipsa est fides quæ in nobis ædificatur. Sed ex rebus quæ vidẽtur, agitur in nobis
Iohan. 20. vt ea credantur quæ non videntur, sicut Thomas hominem vidit, & deum credidit. Est itaque fides substantia, id est, fundamentum & firmitas & essentia sperandorum bonorum: & est argumentum nõ apparentium, id est, certa & rationabilis probatio inuisibilium ac præmonstratio futurorum. Argumentum enim dicitur esse ratio dubiæ rei faciens fidem. Verè fides est substantia sperandarum rerũ, id est, substare faciẽs eas in corde fidelium, ac per hoc iustificans cor eorum, quia [in hac fide consequuti sunt] à domino [senes testimoniũ] iustitiæ, quia deus ipse testis fuit puræ conscientiæ ipsorũ. & testatus est eos esse iustos, sicut & ad Noe dixit,
Gene. 7 Te vidi iustum coram me in generatione hac. & si per fidem consequuti sunt testimonium iustitiæ,
I iustitia verò causa & meritum est futurorũ bonorum, tunc fides est substantia sperandarum rerum. Senes autem dixit antiquos patres, quia morum & fidei maturitatem habuere, & priscis temporibus fuerunt. Vnde constat fidem non esse rem nouam, nec deserendam, sed tenendam, quam tenuere antecessores, & per quam iustificati sunt, & bonitatis suæ testimonium, quod quærebant, à deo per eam consequuti sunt.

Gene. 1 *Fide intelligimus aptata esse secula verbo dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent.*

Probat quod fides est argumentum rerum non apparentium. Nam fide intelligimus aptata esse tẽpora &c. Vel quasi illi dicerent, quomodo reb⁹ futuris possumus fidem adhibere, cùm nullus eas videat, ostendit à simili quia de futuris bene potest fides haberi, quoniam habetur de præteritis, quæ cùm fierent, nemo vidit, & tamen credũtur esse facta. Non enim vidimus quod deus mundum fecerit, & tamen credimus quia fecerit. Nam cum non non vidissemus eum hæc operantem, fide tamen K
[intelligimus secula, id est, omnia quæ sunt transitoria, [esse aptata, id est, aptè qualitatibus & formis assumptis composita [verbo] & sapientia [dei] quæ Christus est, quoniam omnia per ipsum facta sunt. Et sic aptata, [vt ex inuisibilibus fierẽt Iohan. 1.
visibilia, id est, ex informibus elementis formata. Nam antequam formæ darẽtur rebus, tenebræ erant & inuisibilia elementa, sed in eorum separatione nata est lux. Informis enim materia, quã de nihilo fecit deus appellata est primò cælum & terra. Et dictum est, in principio fecit deus cælum & terram, non quia iam hoc erat, sed quia hoc esse poterat. Omnia enim elementa confuse tenebãtur in illa informi materia, quæ chaos ab antiquis dicta est, & de qua formata sunt vniuersa. Tuncque cedentibus tenebris, per exortũ nouæ lucis sunt facta visibilia, quæ prius videri non poterant. Vel ex inuisibilibus facta sunt visibilia, id est, ex intelle- L
ctuali mundo visibilis. Inuisibilis enim mundus in sapientia dei erat, & ad cuius similitudinem factus est iste visibilis, & hæc omnia fide intelligimus ita esse facta.

Fide plurimam hostiã Abel quàm Cain obtulit deo, per quam testimonium consecutus est, esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius deo, & per illam defũctus adhuc loquitur. Gene. 4 Matt. 23.

Modò per partes ostendit, quomodo senes fide cõsequuti sunt testimonium suæ probitatis, & incipit à primo iusto, qui propter fidem suam iustus est inuentus, & exemplum iustitiæ ac fidei nobis est factus. Verè senes in fide testimonium sunt adepti. Nam [Abel] primus hoc consequutus est, qui [fide, id est, per fidem [obtulit deo plurimam, id est, pluris precij vel magis acceptabilem [hostiam quàm frater eius Cain, per quam fidem cõsequutus est testimonium esse iustus, id est, quod esset iu
stus, [deo perhibente testimonium muneribus eius,] dum ea se recipere demõstraret, mittens ignẽ M
de cælo qui ipsa consumeret. Nam dum munera Cain non inflammauit, & munera Abel cælitus igne misso combussit, præclare testimonium dedit eisdem muneribus quod ea suscepisset, & quod oblator eorum iustus esset ac fideliter obtulisset. Tale testimonium adeptus est per fidem dum viueret. [Et defunctus loquitur adhuc per illam, id est, monet omnes posteros exemplo suæ fidei, vt fidem cum bonis operibus habeant. Vel quia adhuc recitatur scriptura, in qua deus ad Cain dicit, Vox Gene. 4
sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Ille enim clamor sanguinis est loquutio defuncti. Vel defunctus loquitur, id est, facit nos loqui de se defuncto, quia est nobis materia loquendi, vt de eius magna fide cæteris demus exemplum. Non enim mors extinxit famam fidei, sed potius vbique diuulgauit.

Fide Enoch trãslatus est, ne videret mortem, Gene. 5.

A *tem, & non inueniebatur, quia transtulit*
Eccle.44. *illum deus. Ante translationem enim testimonium habuit placuisse deo. Sine fide autem impossibile est placere deo. Credere enim oportet accedentem ad deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.*

Alterius senis exemplo habenda est fides. Nam [Enoch fide trãslatus est, id est, quia fidem habuit & iustitiam tenuit, translatus est in paradisum, vnde Adam eiectus fuerat. Trãslatus est ideo, [ne videret mortem, id est, vt non solùm non sentiret in seipso mortem, sed etiam in alio non videret eam, vtpote remotus procul à terra morientium, & habitans in regione viuentium. Nã non est ita translatus, vt in aliam terræ partem hominibus inhabi-
B tabilem poneretur: sed ita potius, vt ab omni societate mortalium separaretur. [Non enim inueniebatur] cum à suis per multa loca diligenter quæreretur. Ideo scilicet non poterat inueniri, [quia transtulit illum deus,] qui ipsum occultare potuit, ne à quoquam inueniretur. Posuit nãque illum in aliqua secreta regione, vbi in magna carnis ac spiritus quiete viueret, donec circa finem seculi cum Elia veniat reliquias Israel ad fidem conuertere. Verè propter meritum fidei translatus est. Nam [ante translationem habuit testimonium placuisse deo,] quia sicut scriptura refert, Ambulauit E-
Gene.5. noch cum deo, & vixit Enoch postquam genuit Matusalẽ, trecentis annis. Valde enim placuit deo, quia tam sancte vixit, vt per viam iustitiæ trecentis annis ambularet cum deo. Et quia deus tãtum fecit eum ambulare secum in via rectitudinis, euidens illi testimonium perhibuit quia sibi placeret. Ipse habuit testimonium quia placeret deo. Sed [sine fide impossibile est placere deo, id est, nullus ad hoc vnquam promoueri potest, vt deo placeat,
C nisi meritum fidei præcedat. Patet ergo quia & Enoch per fidem placuit, atque per fidem transferri
Gala.5. meruit. Fides enim ista quæ sic laudatur ab Apostolo, ea debet intelligi, quæ per charitatem operatur. Et verè nullus deo placebit, nisi meritum fidei præmiserit, quia [accedentem ad deum oportet credere, id est, quisquis deo vult propinquare vt ei proximus fiat & ei placeat, necesse est vt primo fidem habeat, quoniam fides est primus gradus, in quo mentem quis constituit qui ad deũ accedere intendit. Credere eum oportet [quia deus est, id est, quia ipse solus proprie habet esse, sicut
Exod.3 Moysi loquitur: Ego sum qui sum. Cætera enim verum esse non habent, quia sunt mutabilia. Sed ipse solus est, qui nũquam mutatur, sed semper est quod est: & quisquis varietatem suæ mutabilitatis superare cupit, ad deum accedat, & credat quia ipse est incommutabilis, & sibi adhærentes liberat à mutabilitate. Hoc oportet eum credere, & etiam quia sit [remunerator inquirentibus se, id est, illos in futuro muneribus donat, qui nunc per ea quæ faciunt, deum solum inquirũt, id est, in cordis intentione quærunt: hoc est, nihil aliud quærit intentio cordis ipsorum, nisi deum ex operibus quę fo- D
ris ostendunt, & quod tales ab eo remunerentur, debet credere quisquis ad eum vult accedere.

Fide Noe accepto respõso de his quæ ad- Gene.6
huc non videbantur, metuens, aptauit arcã in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum: & iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.

Refert Iosephus Adã prædixisse exterminationem rerum omnium, vnam ignis virtute, alteram verò aquarum multitudine fore venturam: & inde forsitan Noe deum consuluit, & responsum accepit quia diluuium venturum tunc esset, atque iussum est ei vt arcam construeret. Qui fideliter deo credidit, & sibi imperata perfecit. Itaq; [Noe accepto] diuinitus [responso fide, id est, per fidem [metuens de his quæ adhuc nõ videbantur, id est, de inundatione diluuij, quæ nondum perpende- E
batur: quia & aer adhuc serenus erat, nec aliquod hui⁹ rei signum apparebat, [aptauit, id est, aptam composuit [arcam in salutem domus suæ, id est, vt per eam saluaret à diluuio suam vxorem & filios cum vxoribus eorum. In eo quod ponit, metuens de his quæ non videbantur, commendat fidem eius, qui iam metuebat quæ nondum videbat, credẽs ea quæ deus sibi prædixerat, Sic & nos omnia quæ deus fore promittit aut minatur, indubitanter fore complenda credere debemus, & eius mandatis in præsenti deseruire, si exemplo sancti Noe volumus ad salutem pertingere. Cum enim nullũ signum futuri interius videret, sola dei voce audita, credidit futuram mundi submersionem. Nos verò multa signa finis seculi & futuri iudicij videmus, & tamen raro inuenitur qui de illo iudicio nunc sic metuat, vt sanctus Noe de diluuio formidabat. Aptauit arcam, [per quam damnauit mundum,] quia tanto maius peccatum habuerunt homines, quãto maiorem eius in fabricanda arca instantiam videbant, & non credebant. Cum enim F
viderent eum per centum annos in constructione arcæ laborare, deberent futuros casus animaduertere, & ad pœnitentiam cõfugere. Quod quia nõ fecere, grauiorem sibi damnationem acquisiere. & hæc est prima laus fidei eius, quia mundum incredulum damnauit: [& institutus est à deo hæres iustitiæ, quæ est per fidem,] & post diluuium hæreditario iure obtinuit religiosos mores, quos fides generat: & quos antecessores eius qui iusti fuerãt, habuerant. Idcirco enim factum erat diluuium, vt finis imponeretur vitiis, & iustitia quam Abel & Enoch & cęteri sancti tenuerãt, permaneret, & huius hæres factus est beatus Noe. Et ita consequutus est in fide testimonium, quia iustitiam fidei hæreditauit.

Fide qui vocatur Abrahã, obediuit in lo- Gene.12.
cum exire, quem accepturus erat hæredi- & 13.
tatem, & exiit, nesciens quo iret. Fide demoratus est in terra repromissionis tanquã

in

G *in aliena, in casulis habitãdo cum Isaac & Iacob, cohæredibus repromissionis eiusdẽ. Expectabat enim fundamenta habentẽ ciuitatem, cuius artifex & conditor deus.*

Adhuc per exemplũ ostẽdit quòd fides sit habẽda, & qđ in ea senes testimonium sint adepti, quoniã ille qui prius vocabatur Abrã, & pòst à Deo vocatus est Abraam, dat nobis exẽplum fidei. Nã fides causa fuit augmentationis vocabuli eius vt qui prius dicebatur Abram. i. pater excelsus, post accipiens promissionem quòd omnes gẽtes fidem eius essent sequuturæ, & patrem eũ habituræ, vocaretur Abraam. i. pater videns multitudinẽ: quia factus in fide pater credentium, vidit multitudinẽ omnium gentium venturam ad suam fidem. Et ille qui huiusmodi causa [vocatur Abraã, fide obediuit] Deo. nõ enim obediret, nisi crederet. Obediuit dicẽti, Exi de terra tua & de cognatione tua, & veni in terram quam monstrauero tibi. Sic obediuit exire, id est, obediens exiuit à terra patrũ suorũ, & venit [in locũ] illum, [quẽ accepturus erat, id est, in terram Chanaan, quã erat habiturus [in hæreditatem] in filiis suis, nõ in seipso. Et audito Dei præcepto, exiit mox de terra sua, [nesciens quò iret,] sed tantum obedire cupiens, & credens quòd esset à Deo cõsequuturus lõge meliora, quàm relinquebat in patria. Si enim certum locum sciret ad quem tendere posset, qui certum patriæ locum deserebat, non tam admirandæ fidei esset. Et si saltem post inueniret vacuum locum, ad quem ducebantur, vt possidere terram illã posset, non ita commendaretur fides eius. Sed inuenit locum Chananæis plenum, & inter eos vt aduena mansit. Et hoc est quod sequitur: [Fide demoratus est in terra repromissionis, id est, quę sibi non semel, sed multoties promissa est, non vt possessor, sed vt aduena, [tãquam in aliena] terra, nõ tanquam in propria. Fide melioris terræ moratus est vt peregrinus in ea, nec rediit ad paternum solum, sed obedire volẽs, mãsit vbi iussum ei fuerat, non in domibus pomposis & magnis, sed [in casulis] & tuguriis [habitando.] Non enim magna domorum ædificia construebat, sed parua illi sufficiebant tuguria, quoniam mens eius alio tendebat, & ipse semper exulem se credebat, in quocũque hoc loco præsentis mundi positus esset. Sic habitauit [cum Isaac & Iacob,] quia sicut ex Genesi colligitur, Iacob quindecim annorũ erat quãdo mortuus est Abraam. Et hi duo scilicet Isaac & Iacob, cohæredes erãt [eiusdem repromissionis,] quia ad ipsos fecit deus eãdem repromissionẽ terræ Chanaã, in qua cælestis hæreditas figurabatur. Et quare velut pauper & aduena morabatur in casulis Abraam cum filio & nepote, nec magnas domos ædificabat? Quia [expectabat ciuitatẽ, id est, cælestem patriam Ierusalem supernam, [habẽtem fundamenta, id est, stabilitatem diuersorum præmiorum, quæ nunquam deficient vel diruentur, [cuius ciuitatis artifex & conditor deus est,] quia

Gene.17 / H Gene.12 / I Nota. / Gene.25

ipse arte suæ sapientiæ illam dictauit, & post per rei euidentiam condidit. Hoc est, ideo Abraam ita vilis & aduena in casulis habitare sustinuit, quia non illam terram optauit, sed æternam ciuitatem, quam ipse deus & non homo fecit ac condidit, da ri sibi à deo expectauit. K

Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in cõceptionem seminis accepit, etiam præter tẽpus ætatis, quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. Propter quod & ab vno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam sidera cæli in multitudinem, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriã inquirere. Et siquidem illius meminissent, de qua exierunt, habebant vtique tempus reuertendi. Nunc autem meliorem appetunt, id est, cælestem. Ideo non confunditur deus, vocari deus eorum. Parauit enim illis ciuitatem. Gene.17. 18. & 21. / L Psal.38. / Exodi.3

Non solum Abraã fide probatus est, sed & [Sara,] quia & [ipsa, id est, in propria persona, non in vicaria, [accepit fide virtutem in conceptionẽ seminis, id est, facta est virtuosa vt conciperet, [etiã præter tempus ætatis, id est, quæ virtutem concipiendi in frigido sanguine iam diu perdiderat: & hoc decrepita meruit, cum à iuuẽtute semper fuisset [sterilis.] Et licet ista duo impossibilia viderẽtur, id est, sterilitas & longæua senectus, tamẽ & ipsa Sara quæ hæc habebat accepit virtutẽ in conceptionem seminis, id est, vt posset cũ semine suo capere viribus caloris semen viri: quod fides, non natura operata est, [quoniam fidelem credidit eũ esse qui] promiserat & [repromiserat, id est, deum in promissionibus suis veracem credidit, & omnia illi possibilia esse non dubitauit. Prius enim risit, etsi ex gaudio, non tamen plena fide, sed post verbum domini solidata est in fide. Propter quod, id est, ideo quia Abraam credidit, & Sara deum fidelem nõ dubitauit, [& orti sunt multi ab vno] patre: quod mirum fuit, quia si tot filij à pluribus patribus orti fuissent, non esset tam mirum. Sed quia tot ab vno orti sunt, valde mirandum est. & (quod est mirabilius) [hoc emortuo, id est, ex toto secundum naturam senectutis mortuo, quoniã viscera illius mortua & frigida erãt, nec semen emittere poterant. Emortuum nanque non ad omnia, sed ad aliquid: hoc est, ad generandum intelligere debemus eum fuisse. Si enim ad omnia mortuus esset, non iam senex, sed defunctus esset. Et de tali orta est innumera multitudo. Vel ab vno vtero

M / Gene.18

A ro Saræ orti sunt. Orti sunt ab vno, & hoc emortuo. Emortuo, quantum ad seniorem maritum. Si enim fœmina ita sit prouectioris ætatis, vt ei solita mulierum adhuc fluat, de iuuene parere potest, de seniore nõ potest: quamuis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere, sicut Abraam post mortem Saræ de Cethura potuit, quia viuidam eius inuenit ætatem. Sed Sara sterilis erat, & cruore menstruo iam destituta, propter quod iam parere non posset, etiam si sterilis non fuisset. Verum contra hæc omnia operata est fides, vt sterilis & emortuus vterus Saræ conciperet ex seniore emortuo. Et sic non à pluribus, sed ab vno: & hoc non iuuene, sed emortuo senectute, vt maius esset miraculum, orti sunt filij, procedentes [in multitudinem tanquam sidera cæli, id est, qui luce sanctitatis & sui multitudine comparantur sideribus, quia & clari sunt & innumeri: [& sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis, id est, qui graue-
B dine & infructuositate atque instabilitate & multitudine comparantur arenæ. Quid verò per mare, nisi gentilitas designatur? Et quid per orã maris, nisi vicinus ritus gentilitatis? Quidam verò Iudæorum instabiles erant ad oram maris, & non in ipso mari, dum adhærerent ritui gentiliũ, peruersè viuendo & idola colendo, nec tamen gentiles essent, quia circuncisi erant. Isti non ex fide Abraæ vel Saræ tales erant, sed ex proprio vitio. nõ enim fides meruit tales filios habere, sed ipsi postquam fuerant ab eo geniti, degenerebant ab eius fide & probitate per nequitiam suam. Nihil ergo mali promeruit vnquam fides. Quod autem subditur, [iuxta fidem defuncti sunt omnes isti,] de illis solummodo qui stellis comparantur, intelligendũ est, nec solùm de filiis, sed de ipsis patriarchis.
Nam omnes isti non ad horam habuere fidem, sed semper eam vsque in finem tenuerunt & semper iuxta eam vixerunt, ac iuxta eam defuncti sunt: quia & dum viuerent, semper suos mores vt fides
Gene. 49. exigit, in religione duxerunt: & dum morerentur,
C promissiones diuinas expectauerunt, sicut Iacob moriens dicebat, Salutare tuum expectabo domine. Isti omnes non elongati à fide per dubitationẽ vel per malam operationem, sed iuxta eam persistentes, defuncti sunt, [non acceptis in terra repromissionibus:] & ideo expectabãt eas in cælo, quia deum qui promiserat, sciebãt esse fidelem. Credebãt enim ipsas promissiones nõ esse factas de terrestribus, sed promissa sperabant de cælestibus. Et in hac fide moriebãtur. Per hæc omnia monet Apostolus Hebræos, vt inconcussam fidem exemplo patrum teneant, si se filios eorum recognoscunt.
Nondum acceptis repromissionibus moriebantur [sed aspicientes à longe eas & salutantes, id est, oculis fidei considerantes, quia post morte meas erant adepturi, non tamen protinus, sed post longa tempora in aduentu Christi, qui regna cęlorum paraturus erat. Descendebant tunc enim omnes iusti in infernum, ibique quiescentes, expectabant redemptoris aduentum. Et hoc est quod in obitu suo aspiciebant non de prope, sed de longe supernas promissiones, quia desiderium suæ considera- D
tionis in longum ad eas percipiendas extendebãt, & salutabant eas, id est, multum optabant in quibus salutem consequi credebant. Vel salutabãt eas, id est, applaudebant eis hilares. & est dictum ad similitudinem nauigantium, qui longe visis ciuitatibus ad quas tendũt, salutant præ gaudio. & quia promissiones cælestis patriæ post mortem expectabant, ideo erãt [confitentes quia peregrini sunt super terram, id est, non in propria terra degentes. Et quia possent esse peregrini, sed tamen diu permanentes, vt excludatur diuturna mansio, subditur, [& hospites.] Hospes enĩ dicitur ille, qui statim recedit, nec diu manere quęrit: peregrinus verò, qui in propria terra non moratur, etsi diu in aliena maneat. Et ita per hoc quod se dicebãt peregrinos, ostenditur quia æstimabãt se in alieno degere: per hoc quod se fatebantur hospites, apparet quia credebant se cito recessuros, & horam mortis quotidie suspectam habebant. Nam quod se pere- E
grinos & hospites faterentur, non solũ ex Apostoli sententia, sed & ex verbis eorum patet. Dixit enim Iacob Pharaoni: Dies peregrinationis vitæ Gene. 47.
meæ centum triginta annorum sunt, parui & mali, & non peruenerunt vsque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt. Sed ne quis patriarchas ideo peregrinantes fuisse dictos æstimet, quia in terra promissionis velut in aliena morati sunt, quoniam nec ipsi nec filij eorum adhuc illam in hæreditatem perceperant, attendat quid Dauid Psalm. 38.
qui regnum in ea tenebat, ait domino: Quoniam aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Hæc itaque sanctorũ patrum pere- 2. Cor. 5
grinatio illa erat, de qua dicit Apostolus. Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur à domino. Hac ratione se dicebant peregrinos & hospites, quandiu super terram erant, id est, donec corpora eorum sub terra sepelirentur, & animæ ad extra migrarẽt. Vel super terrã existentes, quia terrena cõculcabant. Vnde cõstat ꝙ exules se credebãt & patriam inquirebãt, ex qua ciues iam erant. [Qui enim hæc dicunt,] scilicet qui se fatentur peregri- F
nos & hospites, hæc dicendo, [significãt se inquirere patriam.] Ad hoc confitebantur se esse peregrinos, vt significarẽt se in omnibus quæ agebãt, veram patriam quærere, & ad eã pio gemitu suspirare. Et ne quis putaret ꝙ illã de qua exierãt, quærerẽt, subditur: Et siquidẽ illius & cętera. Quasi dicatur: Ipsi quærebant patriã. [Et si illius quidẽ] patriæ [meminissent, de qua exierunt, id est, si recogitarent terram suæ natiuitatis & illam desiderarent, ac se peregrinos respectu illius dicerent, [habebant vtique tempus] & spatium [reuertendi] ad eam, & nullus eis obsistebat in redeundo. Sed quia illuc non redierunt, patet quòd aliam patriam quæsierunt. Ad illam redissent, si illam quærerent. [Nunc autem] cùm constet quod illam nõ quæsierunt, apparet quia [appetunt, id est, appetierunt [meliorem] patriam, id est, cælestem. Ideo scilicet quia non in terra cor posuerant, sed ad supernam patriam totis desideriis anhelabant, [non confunditur

G confunditur deus, id est, nō erubescit [vocari deus eorum,] dum dicit, Ego sum deus Abraam, deus Isaac, deus Iacob, hoc mihi nomē est in æternum. Erubescere enim potest aliquis dominus, cū dicitur inutilē seruum habere. Sed si bonum seruū habuerit, per illū honoratur. Si deus vocaretur deus Cain, sicut vocatur deus Abraam, non honor, sed dedecus esset ei ex tali seruo. Sed quia tres isti patriarchæ optimi serui fuerūt, idcirco deus ex quadam familiaritate & priuilegio voluit deus eorū vocari, tanquam istorum solorum esset deus, qui deus est vniuersę creaturæ, non frustra vtique tantum eis tribuens honorem, sed quia nouerat in eis synceram præcipuamque charitatē, & quia in ipsis tribus consummauit mirabile sacramentum futuri populi. Per liberas enim genuerunt & in libertatem, vt per Saram Isaac: & in seruitutem, vt per Rebeccā Esau, cui dictum est, Eris seruus fratris tui: & per ancillas nō solum in seruitutem, sicut Ismaelem per Agar, sed etiam in libertatē, sicut Dan ac Nephthalim per Balam, & Gad, ac Aser per Zelphā. Ita & in populo dei per spiritales viros nascuntur ad fidē non solū in libertatem laudabilē, qui eos imitantur, quibus dicitur, Imitatores mei estote sicut & ego Christi: sed etiam in dānabilem seruitutem, sicut per Philippum Simon Magus: & per carnales nascūtur non solum in dānabilem seruitutem qui eos imitantur, sed in laudabilē libertatē, quibus dicitur, Quæ dicunt, facite: quę autē faciunt, facere nolite. Hoc sacramentū quisquis in populo dei prudēter agnouerit, vnitatē spiritus in vinculo pacis vsq; in finē, quibusdam cohærēdo, quosdam tolerādo, custodit. Propter huiusmodi causas voluit deus vocari deus istorū patriarcharū, in quorū posteritate prēmōstrata est omnis propagatio bonorū & malorū qui sunt in ecclesia. Nec mirū si deus eorū vocari dignatur, qui deus est angelorū: quia [parauit illis ciuitatē. i. cęlestē Ierusalē, ī qua illos exciperet, & nō erubescit de illis qa cōciues angelorū sunt. In illis enim honoratur, sicut econtrario de malis blasphematur.

Exodi. 3 · Gene. 27. · H · Gene. 30. · 1. Cor. 4 & 11. · Actuū. 8. · Matt. 23. · Isaiæ. 52. · Iere. 36.

I *Fide obtulit Abraam Isaac cum tentaretur, & vnigenitum offerebat, in quo susceperat repromissiones, ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semē, arbitrās quia & à mortuis suscitare potēs est deus. Vnde eum & in parabolam accepit.*

Gene. 22 · Gene. 21.

Rursus exemplo Abraæ est habenda fides, quia ipse tantam fidem habuit, vt & filium offerre paratus esset, & tamen promissionē de semine in eo sibi diuinitus factam non dubitaret esse veram. Nō enim hæsitauit quod sibi reddi poterat immolatus, qui dari potuit nō sperat⁹. Tētabat eū deus, id est, ipse qui eū nouerat, ostēdebat quis esset ad exemplum aliorum. Qui [fide] accensus, [obtulit] super altare [Isaac] quē plus diligebat: non Ismaelē, qui ex ancilla natus erat. Et quē ex libera cōiuge vnigenitum habebat, hūc offerebat, [in quo etiam promissiones [posteritatis [susceperat, cū ei diceretur, quia in Isaac vocabitur tibi semen. Licet enim Isaac esset ei vnigenitus, nec aliū haberet, per quē adimplerentur promissiones seminis, in neutro tamē dubitans, filiū obtulit, nec de promissionibus dubitauit. [ad quē dictum est] à domino, non ad alium vt diceret ei, id est, non per alium mandauit, sed per seipsum dominus dixit ei, [quia in Isaac vocabitur tibi semen, id est, in posteritate Isaac erit vocabulū seminis tui, quia vocabūtur filij tui, qui ex Isaac descendēt. Ismael nanq; & Esau & filij Cethuræ cum ex Abraæ stirpe sint, nō tamen in filios reputantur. Ipse deus in solo Isaac promisit Abraæ posteritatē. Esset enim minus authentica promissio, si alij deus hanc loqueretur, & & ille pòst nunciaret Abraæ. Qui tamen iussus offerre Isaac, non sibi fecit quęstionem quasi de cōtrariis & sibi aduersantibus verbis dei, vt diceret, Promiseras mihi in Isaac semen, & nunc Isaac iubes occidi? Sed erat in corde eius semper fides incōcussa & nullo modo deficiens. Cogitauit enim quia qui dederat, vt ille cum non esset, nasceretur de senibus, poterat etiā de morte reparare. Et hoc est quod apostolus subdit: [arbitrās quia & à mortuis suscitare potens est deus.] id est, nō solum ab immolatione pòtest illum eruere ne occidatur, sed & post occisionē vitæ restituere. Credebat enim quod vel deus illum ab immolatione eriperet, vel immolatum protinus suscitaret, sicque promissionem de futuro semine sibi in eo cōpleret. Quod in verbo eius patenter ostenditur, cum dicit pueris: Expectate hîc cum asino, ego & puer illuc vsq; properantes, postquam adorauerimus, reuertemur ad vos. Non enim dixit, Reuertar ego ad vos: sed, Reuertemur ego & puer. [Vnde, id est, quia tā firmiter in omnibus credidit, [accepit eum] ab altari illæsum, quia immolatus non est, Accepit eum [& in parabolam, id est, in similitudinem Christi, cuius diuinitas impassibilis mansit, licet humanitas passionem sustinuerit. Abraam enim filium vnicum ducēs ad immolādum, significauit deum patrē, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Isaac sibi ligna ad victimæ locum, quibus fuerat imponendus ipse, portauit, sic & Christus crucē suam. Isaac ligat⁹ est & altari superpositus, quia Christus quoque ligatus est in passione & cruci impositus. Isaac de altari abscessit illæsus, sed aries pro eo est immolat⁹: quia (sicut diximus) diuinitas Christi mansit impassibilis, quæ per Isaac designata est, sed humanitas eius quā figurauit aries, morti subiacuit. Qui scilicet aries, inter vepres hærebat cornibus, quia Christus inter iniquos & peccatores, qui per vepres signati sunt, ita crucifixus est, vt manus eius transfixę clauis adhærerent cornibus crucis, sicut scriptū est, Cornua in manibus eius. Similiter & cętera de immolatione Isaac ad Christi passionem mystice sunt referenda.

K · Gene. 21. · L · Gene. 22. · Roma. 8. · M · Haba. 3

Fide & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau. Fide Iacob moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigiū

Gene. 27. 48. 49.

virgę

A *virgæ eius. Fide Ioseph moriens, de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.*

Abraam sic probatus est in fide. Isaac etiam [fide benedixit de futuris] filios suos [Iacob & Esau. i. benedictione imprecatus est illis bona, in futurũ credens quod ita illis ventura forent. Nam Iacob
Gene. 27. benedicendo dixit: Det tibi Deus de rore cœli & de pinguedine terræ abundantiam frumẽti & vini &c. Et rursum Esau promisit: In pinguedine terræ & in rore cœli desuper erit benedictio tua &c. Nisi ergo sic crederet hæc illis vẽtura, nequaquam solẽni benedictione promitteret ea. Iacob quoque moriẽs cum alia omnia obliuioni traderet, [fide benedixit duos filios Ioseph,] Ephraim & Manassen, dans cuique propriam benedictionẽ quia credidit eis profuturum. [& adorauit fasti-
Gene. 47. gium virgę eius.] Hoc in veteri trãslatione ibi reperitur, vbi nos in noua legimus, quia adorauit
B Israel Deum, conuersus ad lectuli caput. Sanctus enim & Deo deditus vir, oppressus senectute, ita positum habebat lectulum, vt ipse iacentis habitus absque difficultate ad orationẽ esset. Sed secũdum aliam translationẽ adorauit super caput virgę eius. i. filij sui, vel super cacumen virgæ eius. Et intelligitur quia tulerat à Ioseph virgam eius, & super caput eiusdem virgæ quam tenebat, inclinauit se ad Deũ adorandum. Sed Apostolus sensum nostrum ad intelligentiam mysticam trahẽs, nõ dicit quod ille adorauerit super cacumen, sed potius ipsum cacumen & fastigium virgæ eius. Virga enim Ioseph quam ipse velut sceptrum gerebat ad designationem potestatis suę, qua dominabatur in tota Aegypto, virgam potentię Christi præfigurabat, qua ipse regnaturus erat in toto mũdo. Et per Ioseph Christus pręsignabatur, per fastigium autem virgæ eius, celsitudo regalis potentiæ Christi, de qua dictum est, Virga directio-
Psalm. 44 nis virga regni tui. Recta itaque fide adorauit fastigium virgæ filij sui, significans quia se tota de-
C uotiõe substernebat sublimi imperio Christi, quẽ ex sua carne nasciturum præuidebat. Nam si in Ioseph Christum non intellexisset, non esset dicenda fides, si fastigium virgæ illius adorasset. Sed &
Gene. 50. ipse [Ioseph moriens, fide memoratus est de profectione filiorum Israel,] dicens: Post mortem meã visitabit vos deus, & ascendere faciet de terra ista ad terram quam iurauit Abraam, Isaac & Iacob. Hoc a patre suo audierat, & nũc moriens fide memorabat. Nisi enim ita futurum crederet, non me-
Ibidem. moraret. [Et de ossibus suis mandauit, dicens: Asportate vobiscum ossa mea de loco isto. Et hoc quoque fide mandauit, quoniam credebat Christum in terra promissionis nasciturũ, & post passionem resurrecturum, & cum eo resuscitari cupiebat inter cæteros sanctos, qui in eius passione resuscitandi erãt.

Exod. 2. *Fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus à parẽtibus suis, eo quòd vidissent elegantem infantem, & non timuerũt* D *regis edictum.*

Adhuc exemplo sanum habenda est fides, quoniam [Moyses natus occultatus est fide] parẽtum [tribus mensibus,] quia videbãt elegantem paruulum. Credebant enim deum facturum aliquid magni per eũ, cum esset adeo elegantis formæ. Quoniã ab ortu fuit illi infusa magna gratia venustatis, non natura, sed dono dei. [Et ideo non timuerunt edictum regis,] qui iusserat omnes masculos infantes Hebræorum mox vt nati essent interfici, Ex. 2. sed fide confisi in deo, seruauerunt puerum.

Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimãs thesauro Aegyptiorum improperium Christi. E *Aspiciebat enim in remunerationem. Fide reliquit Aegyptum, nõ veritus animositatem regis. Inuisibilem enim tanquã videns sustinuit. Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem, ne qui* Exod. 12. *vastabat primitiua, tãgeret eos. Fide trãsierunt mare rubrũ tanquam per aridã ter-* Exod. 14. *ram; quod experti Aegyptij, deuorati sunt.*

Adhuc exẽpla fidei prælucent in Moyse. Qui cum esset puer, adoptatus est in filium à filia Pharaonis, quæ iuxta Iosephum vocabatur Thermut. nec habebat legitimam prolem. Et ideo volebat vt Moyses post patrem suum, succederet in regnũ. Moyses verò cum excreuisset, [fide] succensus, & regnum Aegypti despiciens, [negauit] iuxta Apostolum [se esse filium filiæ Pharaonis,] & reiecit regiam dignitatem, [magis, id est, potius [eligens affligi] & iniuriis subiici [cum populo dei,] qui seruiebat in luto & latere, [quàm habere iucunditatem temporalis] ac trãsitorij [peccati.] hoc est, F fide suadente maluit & super omnia elegit affligi propter deum ad horam, quàm iucunditatem eorum, in quibus erat peccatum & quæ cito transeunt, viuere. Peccatum enim putauit, se lætari in aula, dum fratres sui affligerentur. Non tamen in libris Moysi refertur, quod negauerit se filium filiæ Pharaonis, sed eo tempore id fecisse non dubitatur, quo fecit & quod ibi legimus, & postquam creuerat, egressus est ad fratres suos filios Israel, & vidit afflictionem eorum. ipse dico, [ęstimans improperium CHRISTI esse diuitias maiores thesauro Aegyptiorum.] Improperium CHRISTI, id est, quod pateretur pro CHRISTO, vel quod significaret improperium inferendum CHRISTO post longa secula, vel quod sustinuit à suis, sicut & CHRISTVS post à suis. Hoc improperium magis elegit ipse, & minus credidit operibus Aegyptiorum, quia per id æternis diuitiis se locupletari credebat, si pro

G Christo contumelias & opprobria sustineret. Nã
[aspiciebat] plena fide [in remunerationem] æter
nam, quam Christus pro se patientibus erat datu-
rus: hoc est, idcirco elegit esse pauper & despica-
bilis temporaliter apud homines, quia sursum cor
habebat, & de æternis honoribus cogitabat, quos
se per paupertatem & patietiam adepturum spe-
rabat. Et etiam [fide reliquit Aegyptum,] educẽs
inde filios Israel, quia credebat quod bene euade-
rent, [non veritus animositatem regis,] qui con-
tra eum indignationem magnam conceperat, sed
de auxilio dei confidens, subtraxit a iugo illius po
pulum Israel. Et vere fide non veritus est regem.
Nam [sustinuit, id est, non corde fractus, sed vt
vere fortis sustinuit, id est, sursum in suæ mentis
constantia tenuit [inuisibilem, id est, deum quem
non videbat, [tanquam vidẽs, id est, ac si eum pre-
H sentem ibi cerneret. Miles enim accurati⁹ pugna-
re solet præsente rege quàm absente. Sed Moyses
pro deo quem non videbat, ita pugnauit, & ita eũ
sustinuit, id est, auxilium ei⁹ expectauit, ac si cor-
poreis oculis eum coram se videret præsentem &
adiuuantem. Vnde & ei nihil ore promenti dictũ
Exod. 14. est à domino, Quid clamas ad me? Clamabat e-
nim corde, qui tacebat ore, quia piis desideriis ip-
se auxilium maiestatis implorabat & expectabat.
Et antequam reliquisset Aegyptum, [celebrauit
pascha,] & hoc fecit [fide, id est, celebrem & fe-
stum duxit transitum, vel potius noctem egit pro
pascha, id est, pro transitu de Aegypto, quia non
dubitauit quin reuera transituri essent. Et ideo fi-
de lætificatus, antequam exirent, pro transitu suo
celebre festum egit. Celebrauit enim pascha, id
est, celebrem & communem fecit agni comestio-
nem, quæ vocabatur Pascha, id est, transitus, quia
fuit causa transitus eorum de seruitute in liberta-
tem. [& sanguinis effusionem] fide celebrauit, ne
angelus [qui vastabat primitiua, id est, qui interfi-
ciebat primogenita Aegyptiorum, [tãgeret eos,]
quia pro certo credebat, quod angelus percussor
I non ingrederetur domos illas, quæ haberent in su
perliminari & in vtroque poste sanguinem agni.
[Fide] etiam omnes filij Israel [transierunt mare
rubrum] ita illesi, [tãquam] si irent [per aridam]
& siccam terram, quia credididerũt deum ita eos
posse educere per mare, sicut per siccum. [Quod]
scilicet transire mare [experti] & volentes facere
Aegyptii, qui nec partem fidei habebant, [deuo-
rati sunt] ab aquis, id est, omnino absorpti. Vel ex-
perti vtrum fide, an casu fieret ille transitus, deuo-
rati sunt gurgitibus. Si enim casu transirent Is-
raelitæ, similem transitum haberent Aegyptii. Sed
quia talem viam illis fides parauerat, idcirco infi-
deles in ea perierunt.

Fide muri Iericho corruerunt circuitu
Iosue. 6. *dierum septem. Fide Rahab meretrix non*
Iosue. 2. 6. *periit cum incredulis, excipiens explora-*
tores cum pace.

Non solùm mare diuisit fides, sed & muros Ie-
richo pręcipitauit. Nam domin⁹ iusserat, Circui- K
te vrbem cuncti bellatores semel per diem. Sic fa-
cietis sex diebus. Septimo autem die sacerdotes
tollent septem buccinas, & præcedent arcam fœ-
deris, septiesque circuibitis ciuitatem, & sacerdo
tes clangent buccinis. Cumque insonuerit vox tu
bæ longior atque concisior, & in auribus vestris
increpuerit, conclamabit omnis populus voci-
feratione maxima, & muri funditus corruent ci-
uitatis, ingredienturque singuli per locum contra
quẽ steterint. Et filij Israel huic diuinæ iussioni ac
promissionibus fidem adhibentes, fecerunt vt sibi
fuerat imperatum, & tali ordine ceperũt ciuitatẽ.
Sed in eadẽ vrbe erat Rahab, quæ fide meruit non
perire cum incredulis ciuibus. Omnes enim gla-
dio perierũt, præter eos qui erant in domo eius.
Exceperat enim duos exploratores cũ pace, quos
Iosue miserat, & absconderat eos, ne rex Iericho L
inueniret & occideret illos, quoniã visis illis cre-
didit quod filij Israel per dei potentiã essent habi-
turi terrã. Sic enim ait: Noui quod tradiderit vo-
bis dominus terram. Etenim irruit in nos terror Iosue. 2.
vester, & elanguerũt omnes habitatores terrę. Do
minus enim deus vester, ipse est deus in cælo sur-
sum & in terra deorsum. Et hac fide seruauit explo
ratores, & per fenestram suæ domus latenter emi
sit. ideoq; pereũtibus postmodum cæteris, ipsa cũ
omni cognatione sua vixit in populo Israel. Et an
tea quidẽ fuerat meretrix, sed populo dei sociata,
legitime vixit, ita vt & in genealogia saluatoris Matth. 1
poneretur. Et qa etiã meretrix fide iustificari &
& saluari meruit, erubescat omnis vir esse ĩfidelis,
ne p ĩfidelitatẽ omnib⁹ peccatis oneretur & peat.

Et quid adhuc dicam? deficiet enim me
tempus enerrantem de Gedeon, Barac, Sã-
son, Iepthe, Dauid, Samuel, & prophetis,
qui per fidem vicerunt regna, operati sunt
iustitiam, adepti sunt repromissiones. M

Multa, inquit, exempla veterum de habenda fi-
de vobis attuli, & adhuc plura vobis afferre pos-
sem. Sed [quid adhuc dicam, id est, quod factum
cui⁹ personæ amplius in exemplum fidei proferã?
Tot enim exempla protuli, vt omnibus suffice-
re debeant ad fidem. Et si proferrem alia omnia
quæ possent proferri, fastidium magis quam vti-
litatem fortasse generarent. Nec in his amplius
immorari debeo, quia cum determinassem tem-
pus, in quo mihi vobis scribere liceat, si illud con
sumpsero, exempla fidei veterum proferendo, in-
fra præscriptum tempus alia quæ vobis scribere
debeo, perficere non potero. Et hoc est quod sub-
ditur: Deficiet enim me tempus. Quasi dicat: Nõ
est vtile vt omnia quæ possem, exempla suppo-
nam, quia me enarrantem, id est, euidenter & sin-
gula narrantem deficiet, id est, deseret tempus,
quod vobis ad scribendum determinaui, nec po-
terunt in eo explicari omnia quæ vobis scribere
statui. hoc est, temporis breuitas qua sum impedi-
tus circa alia, non sinit vt plenariam istorum nar-
rationem

A rationem faciam. Vel tempus vitæ meæ deficiet, id est, deseret me, si voluero omnia persequi. Et ideo supersedendum est, quia [deficiet tempus me enarrãtem, id est, ex toto narrantem, vel extra & aperte narrantẽ [de Gedeõ, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel & prophetis.] Hoc est, si omnia fortia facta eorum & aliorum quæ ipsi per fidem operati sunt, voluero in tam breui tempore huius epistolæ vel vitæ meæ explicare, hoc non potero. Grandia sunt enim quæ fecerunt isti. Qui deuicerunt, id est, deorsum ponentes & sibi subiicientes, [vicerunt regna, id est, reges cum omnibus sibi subditis. Et hoc non per suas vires, sed [per fidem] qua deo credebant, & in Deo confidebant. Ac per eandem fidem qua credebant bonorum operum remuneratorem, [operati sunt iustitiam, id est, opera iustitiæ fecerunt. Et per ipsam fidem in qua perseuerauerunt, [adepti sunt repromissiones, id est, remunerationes supernæ beatitudinis,

B quas Deus in scripturis promisit ac repromisit operariis iustitiæ, non quod statim quando moriebantur, acciperent illas, quia nõdum Christus eis viam fecerat, & erant in tenebris causa originalis peccati, sed quia cùm Apostolus hæc scriberet, Christo passo, iam habebant repromissiones secundum animam. Ipse nanque eos ab inferis abstraxerat & singulis stolis induerat. *Apoc.6.* Vel adepti sunt promissiones temporalium bonorum, quas lex obseruatoribus suis fecerat: quia non solum vitam æternam, sed & temporales diuitias, & inimicorum subiectiones propter obseruantiam legis adepti esse dicuntur, Gedeon, Barac & cæteri. *Iudic.6. 7.8.* Gedeon nanque per fidem deuicit regna, quia iubente ac promittente Deo in trecentis viris, quos non ferro, sed lagenis & lãpadibus armauerat, superauit Madianitas & Amalechitas & alios oriẽtales populos, quorum multitudo centum tringintaquinque millia virorũ bellatorũ habebat, & reges eorum cepit & interfecit. Et ipse operatus est iustitiam, quia destruxit aram Baal, & ædificauit altare domino, atque liberauit populum Israel. Et

C adeptus est repromissiones vitæ, quoniam mortuus est in senectute bona. *Iudic.4. & 5.* Barac quoque per fidem deuicit regna, cui deus per Delboram prophetissam dixit: Vade & duc exercitum in montem Tabor, tollesque tecum decem millia pugnatorum de filiis Nephthalim & de filiis Zabulon. Ego adducã ad te in loco torrentis Cison Sisaram principem exercitus Iabin, & currus eius atque omnem multitudinem, & tradam eos in manu tua. Fecitq; Barac vt dominus iusserat, & ascẽdit in montẽ. Quod cum audisset Sisara, congregauit nongentos falcatos currus, omnemque exercitum de Aroseth gentium ad torrentem Cison. Descendit itaq; Barac de mõte Tabor, & decem millia pugnatorum cum eo. Perterruitque dominus Sisaram & omnes currus eius, vniuersamque multitudinẽ in ore gladij ad conspectũ Barac, intantum vt Sisara de curru desiliens, pedibus fugeret, & Barac persequeretur fugientes currus & exercitum vsque ad Aroseth gentium, & omnis hostium multitudo vsque

ad internicionem caderet. D Humiliauitque deus in die illo Iabin regem Chanaan, donec deleret eum. Sic Barac per fidem deuicit regna. Qui & iustitiam operatus est in hoc ipso, quod liberauit filios Israel ab ipso rege, qui per viginti annos vehementer oppresserat eos: nec sibi victoriam arrogauit, sed deo pro illa canticum cecinit. *Iudic.13. 14.15.16.* Vnde & supernas repromissiones adipisci dignus fuit. Sed & Samson per fidem deuicit regna, quia cum esset vnus vir, sed haberet in se spiritum domini, qui confortabat eum, ingentes strages Philistæorum multoties dedit, nullusque eorum fortitudinem habere poterat vt illi resisteret. Iustitiã quoque operatus est, quia iudicauit Israel viginti annis, & Philistæos oppressores eorum afflixit, & Nazaræus, id est, consecratus fuit ex vtero matris *Luca.2* suæ, vinum & siceram non bibens, & nihil immundum comedens. In fine tamen quo se cum hostibus oppressit, non aliter excusatur, nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, E qui per illum miracula faciebat, sicut & antea illi inspirauerat vt vxorem de filiabus Philistæorum acciperet, cum lex hoc prohiberet. Nam sicut in acceptione vxoris alienigenæ fecit per voluntatem dei, quod lex interdixerat, & non peccauit, ita credi potest quod spiritus sanctus illi iusserit extinguere secum ingentem illam hostium multitudinem, quæ de eius humiliatione laudabat idolum suum, & ad maius improperium faciebat eum ebrium ludere, præsertim cũ iam ille spiritus cœpisset ei pristinas vires reddere, ad designationem recuperationis prioris gratiæ. Vnde & nunc Apostolus ponit eum inter eos, qui adepti sunt repromissiones. Iephte quoque per fidem deuicit regna, quia est factus super eum *Iudic.11. & 12* spiritus domini, & circuiens Galaad & inde transiens ad filios Ammon, votum vouit domino, dicens: Si tradideris filios Ammon in manus meas, quicũque primus fuerit egressus de foribus domus meæ, mihique occurrerit reuertenti cum pace à filiis Ammon, eum holocaustum offeram domino. Transiuitque Iephte ad filios Ammon vt pugnaret contra eos. F Quos dominus tradidit in manus eius. Percussitque viginti ciuitates plaga magna nimis. Et humiliati sunt filij Ammon à filiis Israel. Reuertente autem Iephte domum suã, occurrit ei vnigenita filia cum tympanis & choris. Qua visa, scidit vestimenta sua & ait, Heu filia mi, decepisti me, & ipsa decepta es. Aperui enim os meum ad dominum, & aliud facere non potero, & fecit ei sicut vouerat. Et merito quæritur vtrum pro iussu dei sit habendum quod eam immolauit. Abraam enim non solum non est culpatus crudelitatis crimine, sed etiam laudatus nomine pietatis, quod filium voluit nequaquam scelerate, sed obedienter occidere. Iephte verò non ita legitur accepisse præceptum vt filiam occideret. Sed tamen in eo quod scriptura refert quia factus est super eum spiritus domini, & tunc tale votum pro victoria fecit, atque victoriam adeptus est, non videtur temerariè vouisse, cui spiritus sanctus præsidebat: nec iniustum votum vouisse, qui

G victoriam pro qua votũ faciebat, consequutus est. Cõsequutio enim victoriæ testatur deo votũ non displicuisse. Nouit enim dominus secretas causas, propter quas tale sacrificium ei placere potuit. Et ipse Iephte semetipsum potius in hoc spiritaliter mactauit, quia cùm non haberet filium aut filiam præter istam, omnem affectum eius rigore voti superauit, & dolorem compassionis ardore fidei deuicit. Qui & iustitiam operatus est, quia satis rationabiliter & iuste principatum suscepit, & causas suas contra regem filiorum Ammon per legatos iuste disseruit, & iuste bellum iniit, atque populum Israel sex annis secundum legem domini iudicauit. Vnde & repromissiones supernarum re-
1.Reg.16. & deinceps per totum. tributionum adeptus esse creditur. De Dauid verò superfluum esse puto, demõstrare quomodo per fidem regna deuicerit, cum constet eum tot reges impios iuuãte domino peremisse. Iustitiam autem
H sic operatus est, vt de illo diceret deus, Inueni Dauid filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciat omnes volũtates meas. Sed & repromissiones adeptus est non solum de æterna vita, sed etiã de aduentu Christi: quia & ipse beatitudinem æ-
1.Re.3.4.5.6.7. & deinceps. ternam possidet, & æternus rex CHRISTVS de semine eius suscitatus est. Samuel quoque per fidem vicit regna Philistæorum, quia cùm satrapæ gentis illius cum exercitibus suis aduersus Israel conuenissent, obtulit Samuel holocaustum & clamauit ad deum pro Israel, & exaudiuit eum dominus. Nam in ipsa hora sacrificij cõtigit Philisteos inire prælium contra Israel. Et intonuit dominus fragore magno super eos atque exterruit eos. & cæsi sunt à facie Israel, factaque est manus domini super eos cũctis diebus Samuel, & redditæ sunt vrbes quas tulerant ab Israele. Liberatusq; est Israel de manu eorum. Sed & iustitiam ita operatus est Semuel, vt nec in modico reprehensibilis vnquam inueniatur. Ideoque repromissiones beatitudinis æternæ absque vlla dubitatione adeptus
I est. Nonnulli quoque sequentium prophetarum, vel orationibus vel meritis suis deuicerunt reges,
Isaiæ.37 4.Reg.19 sicut orante Isaia cum rege Ezechia, percussit angelus in castris Assyriorũ centum octoginta quinque millia. & recessit turpiter à Iudæa Sennacherib rex. Eliseus quoque meritis suis obtinuit, vt
4.Reg.7 Benadab rex Syriæ, qui diu Samariam obsederat, cum omni exercitu suo territus fugeret. Dominus autem audiri fecit in castris Syriæ sonitum curuũ & equorum & exercitus plurimi, fugeruntque Syri, & dereliquerunt tentoria sua & equos & asinos cũ auro & opibus magnis. & hæc omnia diripuerunt filij Israel, ita vt fieret modius similæ statere vno, & duo modii hordei statere vno in porta Samariæ. Multaque huiusmodi contra reges impios sancti prophetæ per fidem egerunt, & iustitiam in omni conuersatione sua tenuerunt ac repromissiones diuinas in regno cælorum adepti sunt.

Obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, cõualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum, acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. K

Non solum super homines habuerunt antiqui sancti per fidem victoriam, sed etiam super bestias adeò feroces, vt sunt leones, & super insensibilia elementa, vt est ignis. hoc est, [Obturauerunt, id est, obturata & clausa fecerunt [ora leonum,] vt etiam ieiuni leones fide seruante nõ tangerẽt eos, Dan.6.& 14.
sicut Daniel, quem illæsum in lacum leonum per noctis vnius spatium fides seruauit, aliaque vice sex diebus cum septem ieiunis leonibus in lacu clausus sine læsione perdurauit. Pluralis enim numerus pro singulari positus esse nunc intelligitur, in hoc quod dictum est, obturauerũt ora leonum, 1.Reg.17.
nisi & Dauidicum factum in hac sententia memoratum accipiamus, qui dum pasceret gregem, venit leo & vrsus, tuleruntque arietem, & ipse persequutus est & percussit eos, eruitque pecus de o- L
re eorum. illis consurgentibus in eum, apprehendit ipse mentum eorum & suffocauit & interfecit eos. Alij per rorem fidei, [extinxerunt impetum ignis, id est, vehementissimum ignem qui cum impetu virtutis irruebat, sicut Moyses. Nam murmu- Nume.11.
rantibus Hebræis, accensus est in eos ignis domini, & deuorauit extremam partem castrorum, cũq; clamasset populus ad Moysen, orauit Moyses ad Nume.16.
dominum, & absorptus est ignis. Similiter & Aaron alia vice extinxit impetum ignis, quando tollens thuribulum cucurrit ad mediam multitudinem, quam vastabat incendium & obtulit thymiama, ac stans inter mortuos & viuentes, pro populo deprecatus est, & plaga cessauit. Sed & tres pueri in Babylone per fidem extinxerunt impe- Dan.3.
tum ignis, cum quibus in fornacem descendit angelus domini, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis. Alij [effugerunt aciem gladij,] sicut Isaac quo- Gene.22
que cùm pater arrepto gladio vellet immolare, M
prohibuit angelus eum percuti: & sicut Dauid, qui dum manu sua psalleret coram Saul, tenebat Saul lanceam & misit eam, putans quod confige- 1.Reg.19
re posset eum cum pariete. Dauid autem declinauit à facie eius. Hoc & alia vice similiter factum 1.Reg.20
est de euasione ictus lanceæ. Vel effugarunt aciem gladij, id est, exercitum accinctum gladio per fidem in fugam verterunt, sicut Gedeon in Iudic.7
armis armatos Madianitas, & Iudas Machabæus 1.Mac.3.
sæpe cum paucis fere innumeras hostium multitu 4.5.& deinceps.
dines. Alij per fidem [conualuerunt de infirmitate, id est, sanati à corporeo languore, sicut Iob Iob.42.
& Ezechias. Alii per fidem [fortes] & insepara- 4.Reg.20
biles, [facti sunt in bello,] sicut Iosue & Dauid & Iudas Machabæus. Nonnulli [verterunt] in fu- Iudith.13
gam [castra exterorum, id est, alienigenarum, qui Iudic.7.
super se veniebãt, sicut Iudith & sæpe dictus Gedeõ. Notãdum verò, quod aliud est castra vertere, quoniã hoc fit etiam sine pugna, aliud fugare aciẽ gladii, quod fit pugna. Talia per fidem antiqui patres

A tres consequebantur & temporalem felicitatem adipiscebantur, sed in nouo testamēto non est tēpus talium. Antè dedit talia dominus, nūc dat meliora. Ac si diceret: Discite homines per gratiam noui testamenti vitam concupiscere sempiternā. Quid pro magno ita vos vultis à domino de morte liberari, sicut liberati sunt patres vestri, quando commendabat dominus etiam terrenæ felicitatis præter se non esse alium largitorem? Illa felicitas ad veterem hominem pertinet, quæ veritas ab Adam cœpit. Ego autem sum Christus, non Adam. A veteri veteres fuistis, à nouo noui estote vsq; ad mortem. Vnde ipse hoc voluit in conspectu inimicorum pati, quo eum tanquā derelictum putarent, vt cōmendaretur gratia noui testamenti, qua discceremus aliam quærere felicitatem, quæ nunc est in fide, postea verò erit in specie. Sed sub veteri testamēto necesse fuit & temporalia bona sanctis pręberi diuinitus. Ideo à variis periculis liberati sunt,
B quando clauserunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate. Fortitudinem quoque & victorias adepti sunt diuinitus, quoniam fortes facti sunt in bello, & castra verterunt exterorum. Magna etiam impetrauerunt orando, quoniam [acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.] Sareptana
3. Reg. 17. quippe mulier, orante Elia, filium suum accepit de
4. Reg. 4. resurrectione veniētem, & per Eliseum Sunamitis accepit natū suum de resurrectione sibi redditum.

Alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem. Alij verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt.

Ostendit quanta per fidem sancti fecerunt, nūc autē ostendit quanta pro fide pertulerunt, vt quod suaserat fide multorum exemplis pluribus, persua-
C deat multarum passionū imitationibus. Quidam patrū in vita sua per fidem à variis aduersitatibus erepti sunt. Sed [alii] eorum etiam pro fide [distenti sunt, id est, in suppliciis singula mēbra tensi, [nō suscipientes redemptionem, id est, ereptionem de pœnis quæ inferebantur illis, [vt inuenirēt] in seculo alio meliorem redemptionem præsenti quæ respuebatur. Hoc fecerunt septem egregii fratres
2. Mac. 7. cum matre, quos rex Antiochus flagris & taureis crucians, compellebat contra legem carnes porcinas edere. Qui cum dicerent, parati sumus mori, magis quàm patrias dei leges præuaricari, iratus rex iussit ei qui prior fuerat loquut⁹, amputari linguam, & cute capitis abstracta, summas quoq; manus ei & pedes præcidi: & cum iam per omnia inutilis factus esset, iussit ignem admoueri, & adhuc spirantem torreri in sartagine. Sic fecit de secundo, atque omnes septem & octauam matrem talibus tormentis consumpsit. Ita distenti sunt in variis pœnis, atque manus & pedes ad percipiēdum pœnas extenderunt & linguas protulerunt. Ac redimi à pœnis noluerunt, quia cum suaderetur illis D
vt illicitas carnes ederet & pœnas euaderent, non consenserunt. Optabant enim [meliorem resurrectionem,] sicut & tyranno dicebant. Tu quidem sceleratissime in præsenti vita nos perdis, sed rex mundi defunctos nos pro suis legibus in æternæ vitæ resurrectione suscitabit. & hoc quidem isti tali fide pertulerunt. Sed [alii experti] sunt sustinendo [ludibria & verbera,] quia & derisi sunt & verberati, sicut Ieremias qui ait, Factus sum in Iere. 20
derisum tota die, omnes subsannant me. & de quo scriptum est, quia percussit Phassur Ieremiam Ibidem.
prophetam, & misit eum in neruum. Et quasi parū esset pertulisse ludibria & verbera, pertulerūt [insuper & vincula & carceres.] Per hoc enim quod dicit insuper, notat hæc quatuor eisdem personis illata fuisse. Et Ieremias vincula pertulit & carceres, quia sicut dictum est, Phassur in neruum misit, quem Sedechias rex in atrio carceris clausit, Iere. 32
& iterum cum vellet ire in terram Beniamin, & Iere. 37.
peruenisset ad portam Ierusalem, apprehendit eū E
custos portæ, dicens: Ad Chaldæos profugis? & duxit eum ad principes. Quamobrem irati principes contra Ieremiam, cæsum eum miserūt incarcerem, ingressusque est in domū Iaci & in ergastulo, & sedit ibi diebus multis. Sic legitur Ieremias expertus esse ludibria & verbera, insuper & vincula & carceres. Micheas quoq; verbera pertulisse legitur & carcerem atque ludibria. Nam cùm 3. Reg. 22.
rex Achab vellet ire contra Syros ad prælium in Ramoth Galaad, & prophetas suos consuluisset, quos circiter quadringentos congregauerat, omnesque regi respondissent vt iret, quia prosperè sibi euenturum foret, tandem Micheas adductus & interrogatus, respondit: Dominus dedit spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorum, qui hìc sunt. Accessit autem Sedechias filius Chanaan, & percussit Micheam in maxillam, & dixit: Me ne ergo dimisit spiritus domini, & loquutus est tibi? Ecce ludibria & verbera, cum ante regem derideretur. & percutitur sine iudicio, & ait rex: Tollite Micheam & mit- F
tite eum in carcerem, & sustentate eum pane tribulationis & aqua angustiæ, donec reuertar in pace. Ecce carcer, vbi & vincula forsitan fuerunt. Alij [lapidati sunt,] vt ille de quo scriptum 2. Par. 24.
est, quia spiritus domini induit Zachariam filium Ioiadæ sacerdotem, & stetit in conspectu populi, & dixit eis: Hæc dicit dominus, Cur transgredimini præceptum domini quod vobis non proderit, & dereliquistis dominum vt derelinqueret vos? Qui congregati aduersus eum mise- Matt. 32.
runt lapides iuxta regis Ioas imperium in atriis 3. Reg. 22.
domus domini, & interfecerunt eum. Sed & Naboth Iezraelites iniuste lapidatus est. In eo quod subditur, [secti sunt,] pluralis numerus pro singulari positus esse creditur, quoniam de solius Isaiæ passione dictum intelligitur, quia Hebræi certissimè tradunt serra lignea à Manasse rege serratum esse. Alii [tentati sunt] voluptatum suasionibus aut secularium bonorum

G promissionibus, an diuelli possent à fidei iustificationibus. & sicut sanctus Ioseph, cui impudica domina dicebat, dormi mecum. & sicut Iudith, cui dixit Holofernes, Tu eris magna in domo Nabuchodonosor, & nomẽ tuum nominabitur in vniuersa terra. & sicut vltimus septem fratrũ, de quibus supra diximus, quem rex Antiochus non solũ verbis hortabatur, sed etiam iuramento affirmabat, diuitem se & beatum facturum, & translatum à patriis legibus amicum habiturum. Alij verò [mortui sunt in occisione gladij,] sicut octoginta quinque sacerdotes domini, quos Saul propter Dauid iniuste trucidauit, & sicut prophetę domini, quos regina Iezabel interfecit.

Gene.39 Iudith.11 2. Mac.7. 1.Reg.22. 3.Reg. 18.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus. In solitudinibus
H *errantes, & in montibus, & in speluncis, & in cauernis terræ.*

[Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis] &c. Melota est (vt aiunt) vestimentum ex pilis camelorum factum vel ex caprinis pellib⁹: & quis in veteri Iudæorum populo vsus sit hoc indumento, difficile in scriptis apertè reperitur. sed Iohannes baptista qui in hoc loco intelligi potest, legitur hoc vsus fuisse. Iudith tamen cilicium habebat super lumbos suos. & Isaiæ dictum est, Solue saccum de lumbis tuis, id est, cilicium. Hoc indumẽto credimus & Eliam vsum fuisse, nõnullosque prophetarum. Fertur etiam melota vocari pellis animalis, quod dicitur taxus siue taxo & religiosi viri domantes carnem suam, non molles & preciosas vestes habebant, sed ciliciis vtebantur & asperis animalium pellibus, vt taxonum & caprarum. Vel circuierunt sic induti loca multa, sicut Elias, qui iubente domino per varia loca ambulasse refertur. & sicut Ioannes baptista, qui venit in omnem regionem Iordanis, prædicans baptismũ pœnitentiæ. Ipsi dico, [egentes] necessariis corpori, quia nihil habebant: [angustiati] cura animi, quoniam peccata populi plangebant: [afflicti] laboribus, quia persequutionem pro iustitia sustinebant. Qui ne propter penurias & afflictiones viderentur contemptibiles, subditur.] Quibus dignus non erat mũdus, id est, tantæ dignitatis erãt, quod mundus non erat dignus cõuersatione illorum. Vnde & Elias in cælum viuus est translatus, atque Iohannes citius martyrio consummatus. Illi quoque erant egẽtes & angustiati atque afflicti, de quibus refertur, quia Iudas Machabęus cùm Ierusalem ab Antiochenis occupata esset, secesserat in desertum locum, ibique inter feras vitã in montibus cum suis agebat: & fœni cibo vescentes, demorabantur ne participes essent coinquinationis. Hi se à malitia mundi separauerãt, & ideo dignus eis non erat mundus. de quibus intelligitur hoc quod Apostolus subiũgit, [in solitudinibus errãtes & in montibus.] Alij verò ad proximas coeuntes speluncas, & latenter sabbati diem celebrantes, cùm indicati essent Philippo præposito regis, flammis succensi sunt, eò quòd verebantur propter religionem & obseruantiam manu sibimet auxilium ferre. & hos nunc dicit Apostolus [in speluncis & in cauernis terræ] mansisse. Speluncæ quidem naturales, cauernæ autem quæ manu vel aliquo casu factæ sunt. Elias in solitudinibus antea fuerat in montibus & speluncis: qui fugiẽs Iezabel, venit in Bersabee Iuda. Et perrexit in desertum via vnius diei, & inde ambulauit quadraginta diebus, & quadraginta noctibus vsque ad montem dei Oreb, Cumque peruenisset illuc, mãsit in spelunca, & auditis ibi sermonibus domini, reuersus est idem per desertum. Sed & illi manserunt in speluncis vel cauernis, de quibus scriptum est, quia cum interficeret Iezabel prophetas domini, tulit Abdias centum prophetas & abscondit eos quinquagenos in speluncis, & pauit eos pane & aqua. Hucusque Apostolus exemplis eorum vsus est, qui in fide testimonium consequuti sunt. Superius verò, priusquam de fide tractatum inciperet, fere per totam epistolam argumentis vtebatur. Egregius enim magister, sapientibus & insipientibus debitor, cum in Hebræis quosdam sapientes, quosdam verò tardiores cerneret, prudentiam sapientiũ argumentis superauit: tarditatem verò simpliciũ solis exemplis attraxit, quatenus & illos victrix ratio frangeret, & istos ad maiora conscendere imitatio blanda suaderet.

Matt.3. Marc.1 Iudith.9. Isaiæ.20 4.Reg.1 3.Reg.19 Lucæ.3. I 4.Reg.2 Matt. 14. Marc.6. 2.Mac.5 1.Mac.2 K 3.Reg. 19. 3.Reg.18. L Roma.1.

Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur.

Multos hacten⁹ memoraui, [& hi omnes] quos nominatim vel tacitis nominibus in exemplũ adduxi,] probati sunt testimonio fidei, id est, sic probati sunt in fide constantes, vt bonum inde testimonium habeant. Ad hoc reuertitur in cõclusione, quod in exordio præmiserat, quia in fide testimonium consequuti sunt senes. Et quamuis in fide fuissent probati, [non tamen acceperunt repromissionem.] Quid est hoc? Nõnne paulo superius dictũ quosdam eorum per fidẽ deuicisse regna, operatos esse iustitiã, & adeptos esse repromissiones? Sed illi sancti & repromissiones adepti sũt, & promissiones expectãt, quia beatitudinẽ animarũ habẽt sed resurrectionẽ corporum præstolantur. Vnde bene superius dictũ est, quia adepti sunt repromissiones, quasi plures & varias: nunc autẽ dicitur, quia non acceperunt repromissionem, quasi vnam singularem, quoniam variæ sunt dignitates, quas animæ iuxta meritorũ suorum distinctiones accepẽrũt, sed vna est corporum incorruptio, quã generaliter expectant. Non igitur acceperunt repromissionẽ, quoniam resurrectio corporum quã deus sanctis suis repromisit, adhuc differtur, vt simul omnes resurgamus, quatenus in cõmuni gaudio omniũ, mai⁹ fiat singulare. Ita expectãt adhuc, donec & nos occurram⁹, [dẽo prouidẽte] & sapiẽter

M

A ter ordinante [pro nobis aliquid melius, vt non cõsummarentur, id est, vt nõ perciperent cõsummatam beatitudinem animæ & corporis [sine nobis,] quàm vt ante nos consummarentur. Cùm enim adhuc nos expectant ad suam consummationem, ardentius nostram exoptant liberationem, & propter se, & propter nos atque pro nobis interpellant, vt citius à præsentis seculi miseria liberemur. Nos quoque etsi propter nos ipsos desides, saltem ne diutius eos expectare faciamus, festinare debemus, ob hoc etiã alacrius currere, quia non tam diu expectabimus, quandiu expectauerunt illi. Propter huiusmodi causas deus pro nobis melius ordinauit, vt nos expectarent ad consummationem. Patriarchæ igitur & prophetæ omnesque prophetarum spiritus, qui ad beatam vitam transierunt, nos ardenter gauisuros secum expectant, nec est illis ex toto perfecta lætitia, donec

B quodammodo pro nostris erroribus dolent. Neque enim discedentes hinc sancti, continuò integra meritorum suorum præmia consequũtur, sed expectant etiam nos, licet morantes, licet desides, vt nobiscum perfectam beatitudinem consequantur. Propter hoc etiam mysterium illud in vltimũ diem dilati iudicij custoditur, quia vnum corpus est quod iustificari expectatur, vnum corpus est quod resurgere in iudicium dicitur.

CAPVT. XII.

Ephe. 4. Coloss. 3. 1. Petri. 2.

IDeoque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus & circunstans nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis certamen, aspicientes in autorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis dei sedet.

C Præmissis exemplis fidei & patientiæ sanctorũ, in quibus fides solidata est in cordibus auditorũ, subiungit illud quod fidei sociandũ est, id est, hortari incipit ad tolerantiam aduersitatum, vt sicut patres omnia per fidem aduersa patiendo vicerũt, ita & nos faciamus. Quasi dicat: Antecessores nostri tanta per fidem operati sunt & pertulerunt. [Ideoque &] nos similiter pro fide sustineamus ad imitationem ipsorum. Nos dico, [habẽtes impositam] nobis ad protectionem & vmbraculum [tantam nubem testiũ, id est, tantam multitudinẽ sanctorum, qui de terris instar nubium cõsurgentes, ad sublimia cælestis cõuersationis volauerunt ab omni sarcina terrenæ cupiditatis, & vt nubes exemplo sui in æstu tribulationũ dant nobis refrigerium cõsolationis, atque compluunt nos inundantia doctrinæ suæ. Qui testes dicuntur, quia fidem testati sunt ore & passione. Testes enim latinè, μάρτυρες græcè dicuntur. Sed & bonorum operum testes fuerunt, quia in suis actibus testati sunt esse facieda huiusmodi opera. Quorũ nubes, D id est, densa multitudo est nobis imposita, vt nos protegat & exemplis suis confoueat. Et nos hanc nubem leuem super nos habentes, deponamus, id est, deorsum ponamus [omne pondus, id est, omnẽ grauedinẽ mũdanæ cupiditatis, & quicquid mentem nostram in infimis deprimit, vt leues effecti, ad nubem quæ super nos est, euolemus & ei cõsociemur. Deponamus etiam [peccatum circunstãs nos, id est, ad alta eleuemur, & in imo relinquamus peccatũ, quod inique nos impetit & circumuallat, dum in infimis cor habemus, sicut Zacheus, qui Luc. 19. præ turba Iesum videre non poterat, ascendit in arborem vt videret eum. Turba enim altior pusillum Zacheum non sinit videre Iesum, quando inolita cõsuetudo vitiorum quæ nos superauit & super nos excreuit, atque tumultus peruersarũ cogitationum, qui sibi cor nostrum subdidit, nõ nos sinit lumen diuinitatis intueri. Sed Zacheus ascẽdit in arborem, relicta inferius turba, quia nos in E arborem crucis debemus ascendere, crucifigentes Galat. 5. carnem nostram cum vitiis & cõcupiscentiis, atque cor ad alta sustollere, si Iesum absque turbæ nocẽtis obstaculo cupimus aspicere. Sic itaque deponamus omne pondus, & circunstans nos peccatũ. Potest etiam pondus intelligi sarcina peccatorum quæ fecimus, quæ sicut onus graue grauata est super nos. Peccatum verò quod circunstat, tentatio Psalm. 37. peccati, quæ vndique imminet, & ab omni parte nos obsidet. Sed nos per cõfessionem deponamus omne pondus peccatorũ quo grauamur, & per sublimem cõuersationem deorsum relinquamus omne peccatum, quod nos in infimis circunstat & impugnat. Et sic abiecto pondere & superatis obstaculis, leues atque sublimes effecti, [curramus, id est, sine mora hæsitationis citò transeamus [per patientiam certamen] martyrij, quod [propositũ] est [nobis] ab infidelibus, qui proposuerũt aut nos à fide separare, aut variis tormentis cruciare. Vel à Philip. 1. deo propositum est nobis, qui per immensa gratiæ suæ beneficia proposuit, nõ solum vt in eum crederemus, sed etiam vt pro illo pateremur. Et ita sine murmuratione vel hæsitatione curramus per F patientiam agonem martyrij, [aspicientes in autorem fidei, id est, attendentes quanta pro nobis pertulit, qui fidẽ nobis & dedit & auxit, pro qua nobis suadet martyrium. Ac si dicatur: Curramus propositũ certamen, tum propter exempla multa præcedentiũ patrum, tum propter autorem fidei [& consummatorem] Iesum, qui tam magnus est, & ab eodem fidem accepimus pro qua patimur, atque ab ipso consummandam plena beatitudine speramus. Ipse enim est & autor & consummator fidei, quia & eo autore fidem habemus, & eo consummatore ad videndum quod nunc fides credit perueniemus. In hunc aspiciamus, ne aduersis deficiamus, [qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, id est, qui proposuit sibi in corde gaudium æternum, ad quod per passionem erat transiturus, & sic libentissimè pertulit supplicia crucis, [contempta confusione, id est, neglecta omni verecundia

G dia, dum irrideretur pendens in ligno. Vel proposito sibi à turbis gaudio, dum vellent eũ facere regem, noluit ille gaudium huiusmodi suscipere, sed postmodum sustinuit crucem & illusiones & opprobria, cõtemnens omnem humanam verecundiam. Omnia enim terrena bona cõtempsit, vt in illis non quæreretur felicitas. Crucem sustinuit. [atque] ideo [sedet in dextera sedis dei.] humiliauit enim semetipsum, factus obediẽs vsq; ad mortem, mortem autem crucis, propter quod & deus exaltauit illum. Nõ ergo frustra sibi gaudium resurrectionis & ascẽsionis proposuerat, dum pateretur & irrideretur, sed assequut⁹ est illud gaudiũ. Itaque sicut ille ꝓposito sibi gaudio sustinuit crucem, cõtemnens verecundiam, & adeptus est fidei confessionem, sic & nos proposito nobis æterno gaudio debemus pro fide eius omnia sustinere, & omnem opprobriorum verecundiam cõtemnere, vt ad sedis eius participationem mereamur per-
H tingere. Dicit enim: Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego vici, & sedeo cum patre meo in throno eius.

Iohan. 6.

Apoc. 3.

Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem, vt non fatigemini animis vestris deficientes. Nondum enim vsque ad sanguinem restitistis aduersus peccatũ repugnantes, & obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris dũ ab eo argueris. Quem enim diligit dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit.

Prouerb. 3

Apoc. 3.

Dixi quia debemus aspicere in autorem fidei pro nobis crucifixum. Et iustum est sic fieri. Nam [recogitate, id est, assiduè cogitate [eum] qualis & quantus sit, [qui sustinuit cõtradictionem talem, id est, tam turpem & tam vehemẽtem, dum ei cõ-
I tradiceretur & diceretur, Blasphemauit, & secundum legem debet mori, quia filium dei se fecit. & non à quibuscũque, sed [à peccatoribus] hanc sustinuit, quod est indignius: nec saltẽ aduersus mẽbra sua, sed [aduersus semetipsum.] hunc assiduè recogitate ad imitãdum, qui cùm sit tam sanctus & tam immunis à peccato & tam magnus, patiẽter tolerauit peccatores, qui ei contradicebant & illudebant, & post crucifigebant eum, hunc inquã recogitate, [vt] perpendentes qualia & quãta ipse pertulit, [non fatigemini] in aliquibus aduersis, [deficiẽtes animis vestris, id est, licet corpore deficiatis, mente tamen validi & insuperabiles perduretis. Nec debetis deficere, quia parua sunt quæ adhuc pertulistis. Cur enim reatũ defectionis subiretis, qui non grauem passionis vehementiã sustinetis? Cur corrũperemini fidei defectione, qui adhuc caretis sanguinis effusione? Nam etsi vestra iam amisistis, [nondum] tamen [vsque ad sanguinem, id est, vsque ad sanguinis effusionem [restitistis repugnantes, id est, iterum iterumq; pugnãtes, non dico aduersus peccatores, id est, aduersus homines, sed [aduersus peccatũ,] quod illi vobis suadent, dum vos à fide reuocare conãtur, vel aliquid illicitum facere vos hortãtur. Nondum peruenistis ad effusionẽ sanguinis. [Et] iam tædio segnes effecti, [obliti estis cõsolationis,] quã dei sapientia vobis ꝑ Salomonẽ exhibet in aduersis. Quasi dicat: Culpandi estis, quòd illam consolationẽ iugiter in memoria non tenetis. Vel per interrogationem potest legi, Nondum restitistis vsq; ad sanguinem, & iam estis obliti cõsolationis? Non debuissetis illius esse obliti. [Quæ] consolatio legitur vobis, id est, quę verba cõsolatoria diriguntur ad vos per dei sapientiã, quæ Christ⁹ est, à quo fit consolatio. [loquitur vobis,] non tanquã seruis neque saltem tanquã amicis, sed potius [tanquã filiis, quod est dulcius. Christus enim pater est credentiũ, sicut ipse demonstrat, cùm dicit: Non possunt filij sponsi ieiunare, quãdiu cum illis est spõsus. Et ideo vnicuique fideliũ aduersa patienti loquitur in prouerbiis, [dicens: Fili mi, noli negligere.] Mi, aduerbium blandiẽtis. Noli negligere, id est, non sit tibi voluntas negligendi, hoc est, vilipendendi [disciplinam, id est, tribulationes per quas potes discere, quod ideo vult deus te tribulari, vt possis velut aurum igne tribulationis probari. Vel hoc potes ibi discere, quia si nũc tibi qui filius es non parcit, quanto magis in iudicio non parcet aduersariis? Ex hoc etiam quod disciplina est, non debes negligere tribulationẽ quam patris, & ex eo quod dei est. Disciplinam quippè dei negligere, est tribulationem recusare velut inutilem, cùm necessitas patiendi eam ingruit. [neque fatigeris, id est, neque lassescendo deficias, [dum argueris, id est, reprehẽderis [ab eo] qui dominus est & tuus & omniũ. Licet enim sis adoptatus in filium, tamen debes cognoscere dominum. Et patienter debes aduersitatem sustinere, quoniã ipsa aduersitate argueris & increparis à domino de malis, quæ fecisti, vt recogites ea & corrigas. Ideoq; peccatis tuis humiliter imputa, quicquid aduersi pertuleris. Nec debes fatigari dum sic argueris, quoniã [dominus castigat, id est, castũ agit, hoc est, per tribulationes facit à vitiis castũ eum, [quẽ diligit. Nec solummodo castigat & emendat verberibus eum fidelem quem diligit, sed etiã [omnem filium flagellat quem recipit, id est, quẽ post culpam primi parẽtis ad se reuocat. Omnem & maiorem & minorem flagellat quem recipit. Et tu fortè dicis, exceptus ero. Si exceptus eris à passione flagellorum, exceptus eris à numero filiorum. Ne te sine flagello futurum speres, nisi fortè cogitas exhæredari. Aliter enim null⁹ recipitur in hęreditate æterna. Omnem flagellat quem recipit. Nullus exceptus, nullus sine flagello erit. Ita omnem flagellat, vt etiam vnicum suum. Vnicus ille licet sine peccato, non tamen sine flagello. Patet ergo quòd qui sine peccato flagellat vnicum, non immunẽ à flagello relinquit cum peccato adoptatum.

Matth. 26

Iohan. 19.

K

L

Marc. 2.

M

A tum. Omnem flagellat quolibet modo, vel per malos homines, vel per malos angelos, vel per dāna rerum, vel per infirmitatem corporis, seu per aliud quid aduersitatis.

In disciplina perseuerate. Tanquā filiis vobis offert se deus. Quis enim filius, quem non corripit pater? Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis. Deinde patres quidē carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos. Non multo magis obtemperabimus patri spirituū, & viuemus? Et illi quidē in tempore paucorū dierum secundum voluntatē suā erudiebāt nos, hic autem ad id quod vtile est, in recipiendo

B *sanctificationem eius.*

Quia omnis filius flagellatur, vt in hæreditate quam per Adam perdiderat, recipiatur, ideo [perseuerate in disciplina] quam inchoastis, id est, in aduersitatum tolerantia. Non enim potest erudiri quisquam sine labore, quia virtus in infirmitate

2. Cor. 12. perficitur. Et vos ad magnam rem his disciplinæ flagellis erudimini, quia [tanquam filiis offert se Deus vobis,] vt cū bene flagellis eius eruditi fueritis, possideatis eum perenniter vt patrem, & ipse vos vt filios. In aliis codicibus non est se, sed tanquam filiis vobis offert Deus. Quod idem significat. Quia tāquam filiis offert vobis, vt perseueretis in disciplina, & perueniatis ad hæreditatem, atque in hoc quod disciplinā dat patrem se ostendit,

Psalm. 88. Visitabo, inquit, in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, misericordiam autem meam non auferam ab eis. Non ergo tantum misericordia vocantis est, sed & verberantis atque flagellantis. Sit itaq; manus paterna super vos, etsi boni filij estis. Nolite repellere disciplinam eius.

C Det disciplinam, dum nō auferat misericordiam. Cædat contumaces, dum tamen reddat hæraditatem. Si promissa patris agnouistis, nō timeatis flagellari, sed exhæredari. Non tam amarum vobis esse debet quod flagellat, quàm dulce quod recipit.

Psalm. 114 Quomodo enim non flagellat custodiēs paruulos dominus, quos grandes quærit hęredes? Nec mirū si ipse flagellat eos, quia hoc facit omnis pater de filio, quem diligit & sapiētē vult esse. Nam quis est [filius, quem nō corripit pater] eius, dum errare in aliquo viderit? Videmus enim homines in filiis suis hoc facere. Aliquando iam desperatos filios suos dimittunt viuere quomodo volunt. At qui spē habent, flagellant illos. Quos omnino viderint sine spe & indomitos esse, dimittunt vt faciāt qđ volūt. Iam qui dimittūt facere qđ volunt, nolunt permittere ad hæreditatē suā. Quem autē flagellant filiū, huic ipsam hæreditatē seruāt. Cùm ergo flagellat deus filium, currat ille sub manu patris flagellantis: quia dum flagellat, ad hęreditatem erudit. Non sit tam vano & puerili sensu, vt dicat, Plus amat pater meus fratrem meum, cui permittit facere quicquid vult. Ego si me mouero contra iussionem patris mei, flagella inuenio. Tu gaude sub flagellis, quia tibi seruatur hæreditas. Ad tempus emendat, ne in æternū damnet. Aliis autem ad tempus parcit, sed in æternum illos damnabit. Omnem filium pater suus flagellat, & verberibus disciplinæ castigat. [Quod si] vos [estis extra disciplinam] paternorum verberum, [cuius] disciplinæ [participes facti sunt omnes] filij, [ergo adulteri] estis, [& non filij estis, id est, cùm nullus filiorum absque disciplina patris sit, si vos in disciplina dei qua vos paterna bonitate castigat, non manetis, tunc non filij dei estis, sed potius ex adulterino corruptore, qui diabolus est, nec iure pater vocatur, geniti. Nō enim iure pater appellari potest, qui ex adulterio genuerit. Deus nāque legitimus pater est fidelium. diabolus autem non pater, sed corruptor est, ideoque non filios, sed adulteros gignit. Tales sunt qui in præsenti vita flagellum dei non sustinent, quanuis nomen Christianitatis habeant. Propter has causas debetis in disciplina manere. [Deinde] propter ista, quia [patres quidem,] sed [carnis nostræ habuimus eruditores, & reuerebamur eos, id est, reuerentiam exhibebamus in subiectione & obedientia, ergo [non, id est, nónne [multo magis obtemperabimus patri spirituum? id est, obediemus deo, qui spiritalis pater noster est. Nam obedientia sola virtus est, quæ hominem deo conciliat, sicut econtra tumor, id est, inobedientia, longe à deo separat. Quid enim aliud est inobedientia, quàm nolle subdi deo, id est, suæ velle esse potestatis? Nónne multo magis obtemperabimus patri spirituum, id est, deo, qui formauit hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ? Non enim de materia fecit spiritum hominis sicut corpus, sed de nihilo per insufflationem Gene. 2. suam creauit, & ita se patrē spiritus esse quodammodo mōnstrauit. Ideo etiam pater spirituum dicitur, quia nos in baptismo secundum spiritum generauit. [Et] huic magis quàm carnalibus parentibus obtemperare debemus, quia hoc facientes in æternum [viuemus.] Carnales autem patres parum vtilitatis cōferre possunt. Quid enim tibi potuit præstare pater tuus, quia corripuit, quia verberauit te? Nunquid præstare potuit vt viueres in æternum? Quod non potuit præstare sibi, quando præstaret tibi? Propter pecuniam suam quantulamcunque, quam de labore collegit, erudiebat te flagellis, ne tibi dimissam male viuendo disperderes. Quoniam reliquit tibi, quod nec tenere hic poterat, nec auferre. Non enim aliquid tibi dimisit, quod ipsius esse posset. Cessit, vt succederes. Deus autem tuus, redemptor tuus, castigator tuus, pater tuus, erudit te vt accipias hæreditatem, vbi non efferas patrem, sed hæreditatem habeas ipsum patrem. Ad hanc spem erudiris, & & murmuras. Erit enim tunc deus omnia in omnibus. Nec erit vlla infelicitas quæ nos exerceat, 1. Cor. 15. sed felicitas sola quę pascat. Ipse autem pastor noster,

G ster, dominus noster, ipse portus noster, honor noster, diuitiæ nostræ. Quicunque hîc nobis varia quærimus, ipse nobis vnus omnia erit. Ad hanc spem domamur, & domitor intolerabilis habetur. Nam carnales patres anteà nos domuerũt, [& illi quidem] verberibus [erudiebant nos secundum voluntatem suam, id est, in his quæ volebant, videlicet in vanis & caducis, [in tempore paucorum dierum, dum essemus pueri: [hic autem,] scilicet pater spirituum, erudit nos [ad id quod est vtile, id est, ad fidem & bonam conuersationem, [in recipiendo sanctificationem eius, id est, cùm recipimus disciplinam eius, quæ nos nõ solum à peccatis mundat, sed & sanctificat.

Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudij, sed mœroris. postea autem fructum pacatissimum

H *exercitatis per eam reddet iustitiæ. Propter quod remissas manus & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris, vt non claudicans quis erret, magis autem sanetur.*

Monuit eos in disciplina perseuerare. Sed quia illi poterant obiicere grauem & asperam esse disciplinam, respondet id ipse prior, & occurrit cogitationibus eorum atque soluit obiectionem. Quasi dicat: Hortor vos stare in disciplina, sed fateor verum esse quod sit aspera. nam [Omnis disciplina, id est, afflictio, quam quisque pro peccatis suis patitur vt corrigatur, [in præsenti quidẽ, id est, inter ipsos dolores molestiæ [videtur] sufferenti [esse non gaudij, sed mœroris,] quia corpoream feriẽdo perturbat lætitiam. Disciplinam nanque, quam greci appellant παιδείαν, ibi scripturæ nostræ ponere consueuerunt, vbi intelligẽda est per molestias eruditio, sicut in hoc loco. Pædiam quippè in Græco habet iste locus epistolæ. Disciplina verò quę à discendo vocatur, per

I quam res quæque discitur, vt sciatur, ἐπιστήμη dicitur. Disciplina quę flagellando corrigit, videtur esse mœroris, sed non ita videbitur, si quis futura cogitauerit. Nam cogitantibus sola præsentia, videtur intolerabilis, sed cogitãtibus æterna fit exoptabilis. Nunc quidem mœroris esse videtur, sed [postea, id est, in alia vita [reddet fructum, id est, fructuosam remunerationem. fructum dico [iustitiæ, id est, quem iustitia meretur. Et ille fructus erit pacatissimus, quoniam sine vlla vel corporali vel spiritali aduersitate possidebitur in omni pace. Et quib⁹ reddetur? [exercitatis per eam, id est, per disciplinam. hoc est, ideo tunc alta pace fruẽtur absque molestia, quia nunc paterna exercitantur disciplina. [Propter quod, id est, quia tanta requies in futuro seculo per exercitationem pręsentis disciplinæ acquiritur, vos qui mœrore affecti propter flagella disciplinæ torpueratis à bonis operibus, [erigite] iam alacriter ad bene agendum pro superna mercede [manus remissas, id est, pigras in eleemosynis. Vel man⁹ remissas, id est, desideria tepentia sursum erigite ad deum, [& genua soluta, id est, cõsuetudinem fluxam erigite ad statum rectitudinis, [& gressus rectos facite pedibus, id est, actionibus [vestris.] Ad virtutis enim statum dum non erigitur fluxa consuetudo, quo desiderium intuetur, illuc gressus operibus efficaciter non sequitur. Pedibus, id est, affectionibus cogitationum vestrarum facite rectos gressus operum bonorum, vt quo vocat intentio, sequatur operatio. [vt nõ erret quis] à recta via fidei [claudicans, id est, incessu cogitationum vel actionum suarum titubans, vt ille qui carnales legis obseruantias simul & euangelium tenere volebat, vel sicut qui nunc & in futuro seculo volebat esse sine flagello. Nõ ita claudicet quis, quia tunc erraret à via rectitudinis exorbitans, sed [magis, id est, potius [sanetur] ab omni languore pedum cordis, vt fortis & rectus incedat per viam iustitiæ.

K

al. sequuntur.

L

Roma. 12.

Pacem sequimini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit deum, contemplantes ne quis desit gratiæ dei, ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi: ne quis fornicator aut profanus vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primitiua sua. Scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. Non enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachrymis inquisisset eam.

Gene. 25.

Gene. 27.

Monet qualiter cum hominibus sit conuersandum. [Pacem (inquit) sequimini] non cum quibusdam, sed [cum omnibus, id est, iura pacis erga omnes homines ita sectamini, vt etiam cum illis qui vos persequuntur, pacem teneatis. Nam sunt nonnulli qui dum plus sapere quàm necesse est student, à proximorum pace resiliunt, dum eos velut hæbetes stultosque contemnunt. Quod verò de duabus his virtutibus diximus, hoc & de aliis omnibus sentiẽdum est. Contra quod discordiæ malum, rectè nunc Apostolus monet. Pacem sequimini cum omnibus, id est, à pace concordiæ nunquam recedatis, vt cum aliquo homine discordiam habere incipiatis. [& sanctimoniam] sequimini, id est, castitatem mẽtis & corporis. vel sanctimoniam, id est, perfectionem in bonis operibus. [sine qua] pace vel sanctimonia, [nemo videbit deum.] Valde terruit Apostolus, sed non nisi amatores. Non enim dixit pacem sectamini cum omnibus & sanctificationem, quam qui non habuerit, æterno igne cruciabitur: sed dixit, sine qua nemo videbit deum. Amatorem te voluit esse boni, nõ formidatorem mali, & ex eo ipso quod desiderabas inde terruit. Si enim amas videre deum tuum, si in hac peregrinatione illius amore suspiras, ecce probat te de⁹ tuus. Quasi dicat tibi: Ecce

M Nota.

fac

A fac quod vis, imple cupiditates tuas, extende nequitiam, dilata luxuriam: quicquid libuerit, licitum puta. Non te hinc punio, non te in gehennam mitto, faciem meam tantùm tibi negabo. Si expauisti, amasti. Si ad hoc quod dictum est, faciem suam tibi negabit deus tuus, contremuit cor tuum, si in non videndo deum magnam pœnam putasti, gratis amasti. Ergo pacem sequamur, sine qua nemo videbit deum. Nam vnde videamus deum non habebimus, si contendendo in nobis ipsum oculum extinxerimus. Quàm stulti essent duo volentes videre solem oriturum, si contenderent inter se qua parte oriturus esset, & quomodo videri posset, & nata inter se controuersia litigarent, litigando se cæderent, cædendo oculos suos extinguerent, vt illum ortum videre nõ possent? Igitur vt deum videre possimus, fide corda mundemus, charitate sanemus, pace firmem⁹: quia hoc ipsum vnde inuicem diligimus, iam ex illo
B est quem videre desideramus. Sed & sine sancti-
1.Iohan. 3. monia nemo videbit deum. Vnde Iohannes cùm dixisset, scim⁹ quia cum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est, continuò subiecit: Et omnis qui habet spem hanc in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. Studendum itaque est paci & sanctitati, vt idonei simus eum videre. Has (inquit) duas virtutes sectamini, vt & sancti sitis, & propter sanctitatem vestram à pace perfectorum non recedatis, sed curam de illis habeatis, [contemplantes ne quis] ex illis vel ex vobis [desit gratiæ dei,] quæ vobis adest, vt per eam & pacem & sanctimoniam & cætera bona sectari possitis. Prauum est enim valde, si quis vestrum gratiæ dei se subtrahat, cùm ipsa se gratia vobis omnibus ingerat. Cui se per peccatũ subtrahit & illam à se reiicit, qui magis delectationi suæ quàm cælesti gratiæ consentit. Vnde subiungitur: Contemplantes [ne qua radix amaritudinis, id est, ne qua inchoatio delectationis peccati impediat illam gratiam. Quæ peccati delectatio verius dicitur amaritudo, & ideo est vitanda. Ne qua radix
C amaritudinis, id est, ne qua delectationis inchoatio, & ne qua cogitatio malitiæ [sursum germinans, id est, in actionem erumpẽs, [impediat] iter vestrum ad cælum. Radix enim in malis cogitationibus accipitur, germen autẽ in malis operibus atque sermonibus: quia quod latet in radice, mõstratur in germine. Et intelligitur ista radix vel infidelitatis vel peccati delectatio, nascens in corde, vel alia quælibet nequitiæ affectio. Et cõtemplandum est diligenter, ne sursum in actionem vel in sermonem germinãs vt lolium, [impediat] triticum virtutum eius in quo sic germinauerit, [&] deinceps [per illam inquinentur multi,] accipiẽtes ab eo exẽplum nequitiæ vel infidelitatis. Ideo enim cauendum est, ne talis radix germinet: quia quod in vno germinauerit, in alios diffunditur. Deinde per partes ostendit Apostolus hæc amaritudinis germina, & aliquos Iudæorum notat. Cõ-
Gene. 25. templantes, inquit, [ne quis] sit [fornicator aut profanus, id est, à cõuentu fidelium alienus, [sicut Esau, qui] pro amore gentilium mulierum seque- D
strauit se à semine Abraæ, & offendit patrem suũ & matrẽ, atque [propter vnam escam, id est, propter lentem quam frater eius coxerat, [vendidit] ei [primitiua, id est, primogenita [sua,] scilicet dignitatem quæ illi debebatur ex eo quod prior natus erat, propter quæ & à patre benedictionẽ accipere debebat. Sed ita fuit profanus, id est, procul à religione, vt propter ventris ingluuiem venderet benedictionem. Quãuis enim ex sanctis parentibus esset natus, tamen male viuendo degenerauit, & à semine Abraæ (sicut dictum est) se separauit, nec promissiones Abraæ factas hereditauit. Ita & nunc inter Hebræos intelligitur Apostolus in spiritu vidisse aliquos sectatores Esau, in fornicatione & neglectu religionis & ingluuie vẽtris. Nam quos lex terrendo compescebat à nequitia fornicationis, nunc sub gratia quasi libere fornicabantur, quia non statim puniebantur, sed ad pœnitentiam expectabantur. Vel fornicator erat, E
quisquis inter eos carnalem legis obseruãtiam velut concubinam cum fide tenebat: profanus vero, quisquis fidem prorsus negligebat, sicque primitiua sua, id est, primatum quem apud deum habere posset, vendebat minori fratri, id est, permittebat gentili populo ad fidẽ venienti, accipiens lẽtis escam rufam, id est, delectationẽ peccati, quod per sanguinẽ designari solet. Et ita more Esau degenerans à fide & religione spiritualiũ patrũ à quib⁹ in Christo genitus fuerat, promissiones supernæ hæreditatis cõsequi dignus non erat. Hęc itaq; timẽs Apostolus, monet eos blandè, ne sit inter eos quis fornicator vel profan⁹, sicut Esau, qui ꝑpter vnius vilis escæ cupiditatem dedit primatus sui dignitatem. Nec debetis (inquit) esse sicut ille, quia reprobatus est. Nam [scitote quoniam & postea, id est, postquam primogenita sua vendiderat, [cupiens hæreditare benedictionem] quæ primogenito debebatur, [reprobatus est] à deo. Licet enĩ pater eum benedicere vellet, diuina tamen dispensatione factum est, vt fratrem eius pro illo benediceret. Sicq; diuinitus reprobatus est ab acceptio- F
ne benedictionis, quamuis pater eum ad benedicendum elegisset. [Non enim inueuit] tunc [locum pœnitentiæ, quanquam inquisisset eam cum lachrymis.] Nam cum de venatu redisset, & agnouisset quod Iacob benedictionem quam ipse expectabat, accepisset, vehementer doluit & fleuit, quod & antea primogenita & nunc benedictionẽ perdidisset. Sed licet hubertim fleret, tamen pœnitentiæ locum non inuenit, per quam primogenita quæ dudum vendiderat, recuperaret: vel benedictionem quam frater eius acceperat, ipse sumeret: quia sero fleuit, & sero pœnitentiam quæsiuit. Impossibile enim iam erat mutari quod factũ fuerat. Sic & vos præcauete, ne cum post mortem debetis recipere benedictionem, reprobemini, & locum pœnitentiæ tũc non inueniatis, si modo primatum vestræ dignitatis propter breuem aliquam delectationem perdideritis. Tarde enim in illo seculo quæritur pœnitẽtia, cum iam fratres

G nostros benedictionem quam sperabamus, accepisse cognouimus, & nos sine benedictione relictos esse. Nunc enim tempus est pœnitentiæ, non tunc.

Exod.19. & 20. *Non enim accessistis ad tractabilem & accessibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam, & tubæ sonitum, & vocem verborum: quam qui audierunt, excusauerũt se, ne eis fieret verbũ. Non enim portabant quod dicebatur: Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur: Moyses dixit: Exterritus sum & tremebundus.* Exod.19.

H Dixi ne quis vestrum desit gratiæ dei. parata est enim vobis. [Non enim accessistis] ad asperitatẽ legis quæ nunc describitur, vt cõtra intelligatur suauitas gratiæ. Non accessistis [ad ignem,] qui in vertice Sinai ardebat, [tractabilem, id est, palpabilem [& accessibilem, id est, ad quem motu corporis accederetur, sed ad spiritum sanctũ, qui ignis est consumens peccata, & accendens in mẽte charitatem: qui non palpatur corporaliter, quia spiritus est: nec ad eum motu corporis, sed affectu cordis acceditur, quia nusquam localiter est. Non accessistis ad ignem [& turbinem, & caliginem, &c. Hæc in datione legis facta sunt, vt corda Iudæorũ concuterentur, ne auderent legem transgredi. Sed non ita in nouæ legis acceptione factum est. Omnia enim suauiter & dulciter indicantur nobis, vt non ex timore, sed ex amore seruiamus. Et nõ accessistis (inquit) ad turbinem. Turbo est vis ventorum cum gradine & pluuia, & significabat impetum vitiorum, quæ magis per legem damnata sunt. Sed modò venitur ad serenitatem virtutum per gratiam sancti spiritus. Et non accessistis ad caliginem, id est, ad obscuritatem legis, sed ad claram intelligentiam. [Et ad procellam,] quæ tunc I facta est, non accessistis, sed ad tranquillitatẽ. Procella enim, id est, tempestas quæ est maior quàm turbo, & quęque propellit, ipsa est seruitus peccati secundum operationem, quæ per legem trahebat homines. Modo autem perfecti requiescunt à vitiis. [& à tubæ sonitũ] non accessistis. Tubæ enim sonus qui est signum motionis ad bellum, motus delectationis est, qui non per legem, sed per gratiam sopitur & extinguitur. [&] nõ accessistis ad [vocem verborum, quam qui audierunt, excusauerunt se ne eis] à domino fieret [verbum] quãdo perterriti ac pauore concussi steterunt procul, dicentes Moysi: Loquere tu nobis, & audiemus. Nõ loquatur nobis dominus, ne fortè moriamur. Huiusmodi vox est legis præceptio & comminatio, quam populus grauem putauit & intolerabilem, quia sola præceptio erat sine gratia adiuuãte. [Nõ enim portabant quod dicebatur,] quia sine gratia insufficientes erant ad obseruanda præcepta. Potest ignis, ira legis intelligi. Lex enim iram operatur. Turbo, comminatio qua dicitur, si quis hoc

al. quocũque.

Roma.4.

vel hoc fecerit, morte moriatur. Caligo obscuritas ignorantiæ quæ in lege erat. Procella, vindicta culpæ quam lex faciebat. Sonus tubæ, aduẽtus iudicis qui in tuba descendet de cælo. Vox verborum, aspera loquutio iudicis qua peccatores arguet. Et ideo vox ista merito visa est intolerabilis, quia nemo potest sustinere pondus illud iudicij, si districtè iudicatus fuerit. Non enim portabant quod dicebatur, quia verbum illius iudicis importabile est his qui sine misericordia iudicantur. Sed quid dicebatur quod importabile videbatur? hoc scilicet, [Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.] Sic enim præceperat dominus quasi dicens: Longè state, quia etiam si bestia montem attigerit, lapidibus opprimetur. Ideo præ timore non poterant ferre vocem domini terribiliter loquentis, quia protinus mori formidabant. Spiritaliter verò, mons est diuinitas vel contemplationis celsitudo. Bestia, defectus rationis. Quod est, quando verbum blasphemiæ profertur in deum, vel irrationabiliter ad eius cõtemplationem tenditur. Tangit ergo montem vt bestia, qui offendit in diuinitatẽ per suam irrationabilitatẽ, dum imprudenter cogitat vel loquitur de deo id quod nõ oportet. Bestia montem tangit, cùm mens irrationabilibus desideriis subdita ad contemplationis alta se erigit. Sed lapidibus percutitur, quia suprema non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur. Vnde cùm lex accipitur, populus à monte prohibetur, vt videlicet qui infirmis adhuc mentibus terrena desiderant, considerare sublimia non præsumant. Prius enim mens ab appetitu gloriæ temporalis atque ab omni carnalis concupiscentiæ delectatione tergenda est, & tunc ad aciem contemplationis erigenda. Deus in igne loquens, minabatur bestiam quoque lapidandam esse si tangeret mõtem. [Et ita terribile erat quod videbatur,] quia mons ardere videbatur, & dixerunt ad Moysen filij Israël: Vocem dei audiuimus de medio ignis, & probauimus hodie quod loquente deo cùm homine vixerit homo. Cur ergo morimur, & deuorabit nos ignis hic maximus? Si enim audierimus vltra vocem domini dei nostri, moriemur. Quid est omnis caro, vt audiat vocem dei viuentis qui de medio ignis loquitur, sicut nos audiuimus & possit viuere? Ita terribile erat quod videbatur. Et verè terribile. Nam [Moyses dixit: Exterritus sum & tremebundus.] Valde enim fuit terribile, quod Moysen potuit exterrere. Et si ille sic timuit, quid putandum est de cæteris? Moyses exterritus est, quoniam tanta erat asperitas, vt etiam perfecti terrerentur, quia non erat adiutrix gratia. Modò autem nec imperfectis grauis est præceptio, quia est iugum Christi suaue, & onus eius leue. Sequitur:

K

1. Thes.4.

L

al. impudenter.

M

Matth.11.

Sed accessistis ad Sion montem & ad ciuitatem dei viuentis Ierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequẽtiam, & ecclesiam primitiuorum, qui con-

scripti

A *scripti sunt in cælis, & iudicem omnium deum, & spiritus iustorum perfectorum, & testamenti noui mediatorem Iesum, & sanguinis aspersionem, melius loquentem quàm Abel.*

Non accessistis, inquit, ad tractabilem ignem & ad cætera quæ descripsit hactenus. Non ad illa aspera accessistis, sed potius ad montem Sion. Nō supponit contraria quæ ex opposito intelliguntur, sed præmium quod ex eis sequitur, vt per hoc magis suadeat tenendam esse gratiam. [accessistis ad montem Sion, id est, ad celsitudinem supernæ beatitudinis, in qua Deus videtur. Mons nanque sublimitatem, Sion verò quæ dicitur speculatio, contemplationem designat. Ad quam per fidem & per virtutum merita accessistis, id est, propinqui iam facti estis, vt postmodum ad ipsam perueniatis, iuxta illud: Ibūt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion. Sic accessistis proficiendo, nunc enim propior est nostra salus quàm cùm credidimus. Ascensiones ergo in cordibus vestris disponendo, propinquastis quidem, licet nondum perueneritis ad montem Sion, id est, ad illius ineffabilis beatitudinis altitudinem, in qua sancti Deum speculantur, [& ad ciuitatem Dei viuentis, [quæ ex eius visione percipit, vt & ipsa sine fine viuat sicut ille. Ad ciuitatem Dei, scilicet ad [Ierusalem cœlestem,] quæ dicitur visio pacis, quia nihil inquietudinis inter se vident in illo cœlorum regno, sed quietem & pacem æternam. & accessistis ad [frequentiam multorum millium angelorum,] qui ciuitatem illam feliciter inhabitant. Et horum omnium futuri estis socij, quoniam cum pluribus maior erit beatitudo, vbi vnusquisque de alio gaudebit, sicut de seipso, verè diligens, proximum suum sicut seipsum. & accessistis ad [ecclesiam primitiuorū, id est, apostolorum & cæterorum illius temporis sanctorū, qui iam ad superna migrauerunt, & cōscripti sunt in cœlis. i. scripti sunt cū eis, qui sunt in cœlis, hoc est, in eorum ordine sunt, videlicet in angelorum sorte deputati. Et ideo ne dubitetis ad angelorum frequentiam vos esse peruenturos, ad quam antecessores vestri iam peruenerunt. [&] accessistis etiam ad [deum iudicem omnium,] vt & vos cum eo iudices efficiamini, atque persecutoribus vestris iustam pœnarū vicem tunc reddatis. [&] accessistis ad [spiritus, id est, ad animas [iustorum perfectorum,] qui iam de hoc seculo transierunt, quoniam & ipsi post apostolos ad regnum cæleste peruenerunt. Omnes enim iusti quicunque in factis & dictis & cogitationibus perfecti sunt, mox vt animas de corporibus emittūt, cœlestibus habitaculis inferuntur. Ad horum spiritus accessistis, quoniam beatitudini eorum propinquastis, cum iam in fide & opere socij eorum sitis. Ad hęc omnia accedere magnum est iam præmium, quoniam ad hæc non pedum incessu, sed virtutum profectu acceditur per Christum, qui via nobis ad hæc factus est. Vnde subiungitur, [& testamēti noui mediatorem Iesum.] Sed accessistis ad Iesum, per quem ad omnia prædicta potuistis accedere, quoniam ipse est mediator testamenti noui, id est, per seipsum dator euangelij quod à patre acceperat, vt per illud perueniamus ad ęternam hæreditatem. Moyses enim (sicut longè supradiximus) veteris testamenti in quo temporalis hæreditas promittebatur, fuit mediator, qui ait: Ego sequester & medius fui inter dominum & vos in tempore illo, vt annūciarem vobis verba eius. Sed dominus Iesus in tempore gratiæ fuit medius inter patrem & nos, annuncians nobis verba eius, & nos ei reconcilians, ac per se mediatorem dans nobis accessum ad eum, & ad omnia nunc superius denotata. & accessistis ad sanguinis eius, inquit, aspersionem, per quam à peccatis vestris emundati estis atque sanctificati, sicut nonnulla quæ in lege erant mundanda atque sanctificanda, aspergebantur sanguine hostiarum, vt mundari possent atque sanctificari. Sic igitur & nos omnes sanguine huius veri sacrificij sumus aspersi, per quem nō solum à peccatis emundati sumus, sed & sanctificationem atque iustificationem accepimus. Aspersionem dico, [loquētem melius quàm Abel.] Loquitur enim aspersio sanguinis Christi, quia patrē interpellat pro nobis. Et ideo loquitur melius quàm sanguis Abel, de quo dictū fuerat, quia vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: quia sanguis Abel mortem parricidæ fratris petiit, sanguis autem Christi vitam persequutoribus impetrauit. Sanguis Abel expetit vindictam, sanguis Christi misericordiā. Ille vni nocuit, iste multis profuit. Et idcirco melius loquitur. Vel melius loquitur, id est, loquentes facit, qđ Iesus est filius dei, à quo redempti sumus.

Psalm. 83. — Roma. 13. — Deut. 5. — Gene. 4. — Hagge. 2. — Deut. 4.

Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerūt, recusantes eum, qui super terrā loquebatur, multo magis nos qui de cælis loquētem nobis auertimus. Cuius vox mouit terrā tunc, nunc autem repromittit, dicens: Adhuc semel, & ego mouebo non solùm terram, sed & cælum. Quod autem adhuc semel dicit, declarat mobiliū translationem tanquam factorum, vt maneant ea quæ sunt immobilia. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam per quam seruiamus, placentes deo cum metu & reuerentia. Etenim deus noster ignis consumens est.

Dominus Iesus ad quem accessistis, loquitur (vt dictum est) sanguine suo: quia & apud patrem pro nobis interuenit, & nos ad imitationem suæ passionis incitat. [Videte] ergo [ne recusetis loquentem] dum vos hortatur vt sequamini vestigia eius. Recusabitis etiam eum loquentē, si cùm ipse

G pro vobis interpellet, quæsieritis per carnales obseruantias placere deo. Nam & hoc loquitur sanguine suo, quod omnia legis sacrificia iam cessare debent, & solum eius sacrificiũ manere loquitur, dum carnalia prohibet & spiritualia pręcipit. Diligenter itaque attendite, ne recusetis eum loquẽtem, sed tanto mentis desiderio in omnibus quæ loquitur, amplectimini eũ. Nam [si illi, id est, veteres Iudæi [non effugerunt] dignam vltionem, [recusantes eum qui super terram loquebatur, id est, Moysen, qui licet Christo plenus, tamẽ homo tantum, non autem & deus erat, & inter homines cõuersabatur, quibus precepta dei tradebat [multo magis nos] nõ effugiemus, [qui auertimus] ab aure cordis nostri Christum [loquentem nobis de cælis.] Nam in cælo iam sedet, qui de cõuersione nos admonet. & si illi dignas pertulere pœnas, qui
H Moysen licet mortalem & in terra positum, contempsere, quid nos passuri sumus, si Christum immortalem & in cælo sedentem contempserimus? Vel super terram loquebatur Moyses, quia terrenis hominibus carnalia pręcepta dabat, & terrena bona promittebat. Super terram loquebatur, quia non super iustum ponebat legem suam, sed super
Gene.3. quemlibet peccatorem, cui dictum est, Terra es, & in terram ibis. Christus autem loquitur de cęlis, id est, de cælestibus & spiritualibus, quia & spiritualia dat præcepta, & spiritualia, id est, æterna bona promittit. Sed si illi non euasere, qui Moysen carnalia iubentẽ contempserunt, quomodo nos euademus, si Christum spiritualia iubentẽ audire neglexerimus? [Cuius] Christi [vox mouit terram tunc,] cùm Moyses super terram loqueretur, quia ipse Moysi legem dedit in monte *Sina*, & eiusdem legis decalogum, audiente vniuerso populo, magna voce loquutus est de vertice mõtis: & vt maiorem illis terrorem incuteret, terram concussit. Tunc quidem vt comminaretur, ne recusarẽt eius dicta, commouit sola voce terram: [nunc autem]
I non modò non minatur, sed blanditur & repromittit: ideo multo minus eum recusare debemus. Modò repromittit, id est, iterum atque iterum velut in præmio promittit de nouissimo die, in quo omnia elemẽta commouebuntur, vel iterum post illam terræ motionem quæ in datione legis facta est, quãdo & cælum intelligitur fuisse motũ, pro-
Hagge.2. mittit [dicẽs] per Haggeum prophetam: [Adhuc semel,] & non amplius futurum est, scilicet in die iudicij, [& ego mouebo non solùm terram, sed etiam cælum.] Cælum autem non æthereum, sed aëreum, non superius, sed inferius: non firmamentum, sed ventis & nubibus peruium. Cuius sententiæ sensum exponit Apostolus, subdẽs: [Quod autem adhuc semel dicit &c. Ipse dicit, adhuc semel mouebo, quasi dicẽs: Iam fuere mota, sed adhuc semel ea mouebo. Sed quod dicit, adhuc semel, [declarat translationem mobilium.] Nam per semel notat, quod vlterius non sint mouenda, sed post futura sint immobilia. Per hoc quod dicit, mouebo, declaratur cæli & terræ translatio, id est, in alium statum transmutatio, vt fiat cælum nouum & terra noua, ex isto veteri cælo & veteri K
terra. Vnde dictum est, quia sicut vestimẽtum veterascent & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Non ergo alia fient, sed hæc ipsa quæ ab initio facta sunt, renouabũtur igne iudicij, & post sine fine manebunt. Declarat itaque translationem mobilium, id est, trãsmutationem faciei terræ atque cælorum, id est, aëris huius ventosi, non superiorum cælorum, vbi sol & luna & cætera sidera sunt constituta. Quod autem in psalmo dicitur, Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt, nullum cælorum videtur relinquere, quem periturum esse non dixerit: quia sicut nullum eorum ab opere dei, ita nullum eorum à perditione fecit immune. Cui simile est & quod hic dicitur, declarat translationem mobilium [tanquam factorum.] Nam non solum non immobilia sunt, sed etiam mobilia, quæ sunt in creaturis facta à L
deo. Ne ergo totus mundus periturus esse credatur, à toto (sicut diximus) pars accipiatur, in eo quod dictum est, ipsi peribunt, cùm soli cæli infimi perituri sint, saluis illis superioribus & in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sidera sunt constituta. Similiter & hic per factorum, intelligitur, in his quæ sunt mobilia & trãsferenda. Sed idcirco dicuntur à deo facta quę sunt transferenda, aut ostendatur quia bene poterunt in alium statum transferri, quæ potuerunt ex nihilo fieri. Declarat ergo translationem mobilium tanquam à se factorum, id est, inferiorum cælorũ, qui quondam in diluuio periere, & eorum elementorum quæ in hac vna parte mũdi subsistunt procellosa & turbulenta, [vt maneant] in perpetuum [ea quæ sunt immobilia,] id est, superiores cæli cum habitatoribus suis, & terra postquã per ignem fuerit immutata. Vel declarat translationem mobilium, vt ea quæ nunc sunt & variantur, postquam translata fuerint, maneant æternaliter immobilia. Nam post illam translationem cælum & terra erunt immobilia, sicut apparet in eo quod M
semel mouenda dicuntur. Et quandoquidem pereuntibus mobilibus ac temporalibus, ea quæ sunt immobilia manebunt, [itaque regnum dei] quod est [immobile,] manebit in æternum, & nos illud spe iam [suscipiẽtes, habemus gratiã] dei, sine qua nõ possemus ad illud peruenire: & ideo nullus desit gratiæ dei, quæ se nobis ingessit. habemus gratiam in qua percepimus fidem, spem, charitatem cum bona operatione, [per quã seruiam⁹ deo placentes] ei. Seruiamus, inquit, & hoc [cum metu,] quia de⁹ est: [& reuerẽtia, id est, tremore honoris, quia pater est. Verè per gratiã quã accepimus, seruire debemus cum metu & reuerentia. [Etenim deus noster ignis cõsumens est,] cui seruire volumus, sicut & Moyses anteà dixit. Deus ꝗppe ignis Deut.4.
cõsumens dicitur, quia per hũc peccatorũ rubigo cõsumitur. Rubigo nanq; vitij nõ potest consumi nisi igne tormenti. Ignis quatuor sunt officia, id est, quoniam purgat & vrit & illuminat & calefacit. Sicq; spiritus sanctus purgat sordes vitiorum, & vrit renes & cor ab humore libidinũ, illuminat

mentem

Supra.1.
Psalm.101

A mentem notitia veritatis, & calefacit incendio charitatis. Et per hæc omnia facit placere deo. Et idcirco per acceptam gratiam seruiamus ei placẽtes. Vel cum metu & reuerentia seruiamus, quia deus noster est ignis consumens, qui illos in iudicio consumet, qui nunc eum nec metuunt nec reuerentur. Non quod deus sit ignis, sed quod sustinentibus pœnas ignis esse videatur. Nam sicut illuminabit iustos, sic exuret impios.

CAPVT. XIII.

1.Pet.4. Roma.12.

C *Haritas fraternitatis maneat in vobis, & hospitalitatem nolite obliuisci. Per hanc enim placuerũt quidam, angelis hospitio receptis. Mementote vinctorum tanquam simul vincti, & laborantium tanquam & ipsi in corpore morãtes. Honorabile connubium in omnibus & thorus immaculatus. Fornicatores* B *autem & adulteros iudicabit deus.*

Nunc moraliter instruit. Quoniam deus est ignis accendens in corde charitatem, per quã non solùm deus, sed & proximus diligitur: ergo videte ne charitas fratrum quam ignis ille accendit, in cordibus vestris extinguatur, aut recedat à vobis, sed iugiter [maneat in vobis charitas fraternitatis, id est, semper diligatis fraternitatem, hoc est, Iohan.3. fratres qui sunt aqua & spiritu renati, sicut & vos: nec sit vnquam aliquid, quod eorum amorem auferre possit de cordibus vestris. [& hospitalitatẽ] quam olim habuistis, priusquam rebus vestris spoliaremini, [nolite obliuisci] propter indigentiam vestram, sed estote frequenter memores eius in opere, vt vel hospitium præbeatis cum charitate, etsi copiam alimentorum non sufficiatis exhibere. Nec debetis per incõsuetudinem obliuisci hospitalitatem, quia [per hanc placuerunt] deo [qui- Gen.18.19 dam] nominatissimi patres, id est, Abraam & Lot [receptis angelis hospitio. Nam quia pio studio consueuerant hospites suscipere, meruere & an- C gelis hospitium exhibere. Quos quidem homines esse putabant, dum eis cibos offerrẽt, sed pòst intellexerunt esse angelos, vel cum eis videntibus in cælum irent, vel per alia aliqua indicia quæ in ipsis viderunt. Præter hospites autem [mementote vinctorum, id est, memores estote eorum qui pro nomine domini tenentur in carceribus aut vinculis, nec possunt sibi subsidia quærere: & ideo piè de illis cogitate, vt eis necessaria ministretis. Non sint vobis obliuioni, quanuis teneantur in abditis reclusi: sed mementote eorum [tanquam simul vincti, id est, ita iugiter de eis cogitate & eis compatimini & subuenite, ac si essetis vincti cum eis: & sicut vobis vinctis velletis subueniri, ita illis subuenire studete. [&] mementote [laborantium, id est, eorum qui vel infirmitate corporis vel aliqua necessitate laborant. Mementote frequenter eorum, benefaciendo illis [tanquam & ipsi] passibiles, & ad sentiendum afflictionis la- D borem habiles, hoc est, quod dicitur, tanquam & ipsi [in corpore morãtes.] Per hoc enim quod in corpore moramini, experti estis per vos ipsos quid necesse sit laborantibus. & potest fieri vt & vos duriorẽ adhuc laborem quàm isti sustineatis, & desideretis vobis ab aliis subueniri: & ideo nunc vos priores subuenite, vt & vobis (si necesse fuerit) subueniatur. Aliud quoque vobis notifico, scilicet quia [connubium] est [honorabile, id est, legales nuptiæ sunt honorabiles [in omnibus,] nihil est in eis quod honore careat. [& thorus] talium coniugum est [immaculatus, id est, sine macula criminis. [Fornicatores autem] qui publicis mulieribus commiscentur, [& adulteros] qui alienas vxores violant, [iudicabit deus,] id est, in nouissimo iudicio perpetualiter condemnabit. Adulterium enim in aliena coniuge perpetratur. Fornicatio autem in hoc loco nõ solum cum cæteris mulieribus intelligitur, sed etiam illa quæ E Gomorrhæorũ more agitur, vel quocunq; modo castitas spõte violetur. Et hos omnes qui se quacunque luxuria polluunt, iudicabit deus. Longe quidem est dies iudicij, sed vniuscuiusque hominis dies vltimus longè esse nõ potest: & quia breuis est vita, ipsaque breuitas semper incerta, ita vt nemo nostrum sciat quando sit vltimus dies eius, ideo quicunque est aliqua libidinis immunditia contaminatus, studeat citò mundari per pœnitentiam dum adhuc potest, ne incipiat velle cum iam non poterit, & incidat in iudicium æterni dei.

Vide possit ne gonorrhœorum legi.

Sint mores sine auaritia, contenti præsentibus. Ipse enim dixit: Non te deseram Iosue.1. *neque derelinquam, ita vt confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor, non timebo* Psalm.117. *quid faciat mihi homo. Mementote præpositorum vestrorũ, qui vobis loquuti sunt verbum dei, quorum intuentes exitum cõuersationis, imitamini fidem. Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.* F

Postquam isti sua perdiderant, volebant iterum congregare. Quod nunc prohibet Apostolus [Sint] (inquit) vobis [mores sine auaritia,] id est, moribus vestris non se intermisceat auaritia. Sed sine pecuniarũ immoderato amore sacri mores vestri ducantur, [contenti præsentibus,] vt nõ de futuris lucris tractent, nec ad futura tempora opes sibi coaceruent. Sed ne dicerent, quid si necessaria defuerint, subdit cõsolationem. Non debetis auidè cõgregare, quasi timentes ne deus necessaria vobis sinat abesse, quia ipse qui mẽtiri nõ potest, dixit omni sperãti in se, Non te deserã neq; derelinquam. Ad maiorem fidutiam nobis faciẽdam ingeminauit promissionem non relictionis, dicẽs: Non te deseram neque derelinquã. Hoc dixit Iosue tenenti formã domini Iesu Christi, & in Iosue.1. Christo, cuilibet membro Christi. Ita promisit se non derelicturum nos, & ita est nobiscum, [vt cõ-

G fidenter] dicat vnusquisque nostrum: [Dominus mihi adiutor] est in cunctis laboribus & tribulationibus meis, & ideo [nō timebo quid faciat mihi homo,] etiam si res meas auferat, etiam si corpus meū pœnis afficiat. Diabolus proprie est noster aduersarius, sed per hominē sæpius mala nobis infert. Et idcirco per Dei adiutorium non timemus hominem prauum, per quem diabolus operatur. Vt autem vincatis auaritiam, neq; timeatis vllum malum hominem, [mentote præpositorum vestrorum] defectorum, [qui vobis loquuti sunt verbum Dei, id est, recogitate quàm perfecte ipsi reliquerunt omnia propter euangelium, & q̃ constanter omnes aduersitates per patiētiam intrepidi calcauerunt. Horum mementote, vt eos imitemini, & tunc nec paupertatē, nec persequutionem timebitis. [quorum cōuersationis exitum intuentes, id est, interioribus oculis inspicientes
H quomodo exierint de præsenti conuersatione, & quo fine tēporalem vitā terminauerint, transeuntes ad æterna gaudia, [imitamini fidem] eorum, quā vsq; in mortem tenuerunt, vt & vos similiter in fide moriamini, & ad fidei pręmia perueniatis. Ne autem dubitetis diuinum vobis adiutorium adesse, quod illis affuit, scitote quia [Iesus Christus heri fuit & hodie est, ipse & in secula] erit.
Matth.28 Ac si dicatur: Idem Christus qui cū illis fuit, vobiscum est, & erit cum eis qui futuri sunt vsq; ad consummationem seculi. Heri fuit cum patribus, hodie est vobiscum, ipse erit & cum posteris vestris vsque in secula. Heri enim præteriti temporis est, hodie præsentis. Quod autē in secula manet, non videtur habere finem. Heri ergo, omne præteritum tempus & omne spatium æternitatis, quod ante mundi originem fuit, significat: hodie autem, omne præsens tempus: perduratio in secula, omne spatium temporis & infinitatis quod futurum est. Itaque Iesus Christus fuit heri, quia in
Iohan.1. principio erat verbum, & ab æterno vsque ad nostra tempora ipse est, hodie quoque, id est, nostro tempore est. Erit & in secula, quia æternaliter ma-
I nebit. Vnde & per Iohannem de eo dicitur: Qui
Apoc.1. erat, & qui est, & qui venturus est. Nam qui venturus est, potest intelligi qui futurus est per omnia secula. & hæc quidem secundum imbecillitatem humanæ intelligentiæ dicuntur. Cæterum diuinitas eius interminabilis plenitudinem totam pariter cōprehēdit ac possidet, cui neque futuri quicquam absit, nec præteriti fluxerit, quoniam esse eius totum est & semper est, nescitque mutabilitatem, quod neque cœpit vnquam, nec aliquando cessabit, insuperabile quoddam ac sine fine essentiæ pelagus, nullis terminis limitibusque circundatum, omnem supergrediens sensum, omne tempus atque omnem naturam. Sequitur:

Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis.

Quia Iesus Christus semper fuit & est & erit, K
[nolite] ab eius fide [abduci doctrinis] pseudo prædicatorum [variis, id est, diuersis, & à se inuicem multipliciter differentibus ac discordantibus, dum alius alium errorem docet, & alius aliū, sibique vicissim contraria prædicant: [& peregrinis, id est, à catholica veritate alienis. Talibus ergo doctrinis nolite abduci, id est, ab integritate fidei & puritate religionis Christianæ separari. Nec debetis seductoriis falsiloquorum verbis abduci, quia [optimum est stabiliri cor] in [gratia] fidei & sanctitatis, vt stabiliter persistat in ea, nec in vllum inducatur errorem, sed in gratia dei quā accepit, maneat. Gratia debet cor stabiliri iuxta euangelium, [non escis] iuxta doctrinam pseudo prædicatorum. Datur enim intelligi, quosdam inter eos fuisse, qui dogmatizarent non esse peccatū escis vacare. Nam quia per gratiam licitum est omnibus cibis vti, prædicabant nō esse culpam ci- L
bis affluere, sed bonum esse. Contra quos Apostolus, nolite, inquit, abduci doctrinis stultorum, quę sunt variæ, id est, à nostris diuersæ & peregrinę, id est, extraneæ. Debetis enim confirmare cor gratia, quæ soluendo à lege libertatem tribuit, & non studere escis, quia [non profuerunt] ad salutē, non dico se sustentantibus ex eis, sed [ambulantibus in eis, id est, qui vitam suam ducunt in conuiuiis & epulationibus. Vel gratia euangelica stabilite cor vestrum, vt in ea mens vestra maneat, & studeat, non escis quas lex solas edendas docet prohibitis cæteris velut immundis, cùm sint creaturæ dei, qui fecit omnia bona valde. Quæ legales escæ Gene.1.
post aduentū domini nō profuere, sed potius nocuere ambulantibus in eis, id est, illis qui vitā suā in obseruantia discretionis earum duxerunt.

Habemus altare, de quo edere non habent potestatē qui tabernaculo deseruiūt. Quorum enim animalium infertur sanguis Num.19.
pro peccato in sancta per pontificem, ho- M
rum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suū sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes. Non enim Mich.2.
habemus hîc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.

Tangit consuetudinem legis, & ad spiritalem intelligētiam reuocat. legis enim pręceptū fuit, vt decima die mensis septimi, in festo scilicet propitiationis, acciperent vitulum & hircum, & immolarent intra castra, quorum sanguinem ferret solus pontifex in sancta sanctorum, oraturus pro vniuerso populo: carnes verò extra castra cremarentur, nec esset licitum alicui tabernaculo deseruienti ex illis comedere. Christus est ille vitulus propter nouellam fortitudinem, quam ostendit in resurrectione, & ille hircus propter similitudinem

carnis

A carnis peccati,& iste vitulus vel hircus pro peccato vniuersæ plebis est immolatus. Quem præcepto legis acceperunt sacerdotes ad immolandum, quia secundum legem sibi visi sunt occidere Christum,quoniam soluebat secũdum ipsos sabbatum. Qui immolauere eum in castris; id est, occiderũt vocibus suis in domo Caiphæ, dicentes: Reus est mortis. vel in domo Pilati, clamantes: Crucifige eum,sed post extra castra sunt carnes eius crematæ,id est, extra Ierusalem igne passionis consumptæ.Vel concrematio ad signum pertinet resurrectionis, quia natura ignis est vt in superna moueatur,& in eum cõuertitur quod crematur. Nam & ipsum cremare de græco in latinum ductum verbum est à suspensione. Sanguis autem eius illatus est & in sancta sanctorum per põtificem,id est,per ipsum Christum cælo illatum,qui illuc intrauit vt interpellaret pro nobis. Altare verò vbi extra castra crematus est,altare est ecclesiæ, vbi consecratur corpus eius,de quo non habent potestatem edere qui deseruiunt tabernaculo,id est,vmbrę veritatis.

Mat. 26
Iohan. 19.
κρεμάζω enim uel κρεμάω seu κρέμαμαι appẽdere significat. Hinc Anselmus cremo deductum suspicatur.

B Vel per tabernaculum intelligitur corpus, & qui deseruiunt tabernaculo,id est,corporis voluptatibus, sicut gulosi & ebriosi & fornicatores & his similes, non habent potestatem, id est,licentiam edere de nostro altari,id est, accipere corpus domini. Dixerat enim, quia escis non est studendum,& statim apte subdidit:quia [habemus altare de quo non habẽt potestatem edere illi] qui tabernaculo deseruiunt, id est,qui voluptuose viuũt & carnalibus desideriis satisfaciunt.Nam sicut ille vitulus & hircus extra castra comburebatur,nec ab aliquo eorum qui tabernaculo seruiebant edebatur,sic memoria passionis Christi apud eos celebratur,atque corpus sumitur,qui extra voluptates corporis exierunt,nec potest ab illis accipi qui in carnis voluptatibus morantur, & tabernaculo corporis seruiunt. Possunt & electi per hircum & vitulum intelligi.Per hircum,quoniã peccata carnis student in seipsis mactare: per vitulum,quia sacrificium iustitiæ deo student offerre. Qui extra castra cremantur, quia spiritu sancto accensi, extra conuersationem secularium consumunt, quic-

C quid in eis est carnale,dum seipsos ieiuniis & aliis laboribus pie affligunt.[Quorum enim animaliũ sanguis,id est,vita laudabilis[infertur in sãcta per pontificem,id est, præsentatur deo per Christum, & hoc[pro peccato] eorum,quia non solũ vt deo placeant,sed etiam vt priora peccata redimãt, laudabiliter viuunt.Vel sanguis, id est,animæ eorum inferuntur in sancta, id est,in cælum per pontificẽ Christum:In altari cordis cremantur.Ad quod nõ possunt propter suam irreligiositatem accedere, qui tabernaculo deseruiunt, id est, carnales seculũ amantes,& voluptatibus corporis seruientes. [horum]animalium quorũ sanguis in sancta per pontificem infertur[corpora extra castra cremantur. propter quod] mysterium implendum. [& Iesus extra portam Ierusalem passus est,vt sanctificaret] in veritate [per suũ sanguinẽ populum,]sicut sanguis illorum animaliũ in vmbra sanctificabat.Vel per duplicẽ allegoriã, vnam veteris & alterã noui D testamẽti, probauit corpus Christi nõ esse edendũ ab his,q tabernaculo deseruiũt.Ad hoc enim corpora animalium extra castra cremabantur, etiam propterea Christus extra portam passus est,vt nos qui corpore & sanguine eius à peccatis mundari volumus, improperia & angustias passuri & delicias tabernaculi deseramus. Vnde mox subditur: [Exeamus igitur ad eum extra castra, improperiũ eius portantes. Qui enim vult corpus & sanguinem eius accipere, debet ad locum passionis eius accedere, vt honores & opes tabernaculi relinquens,improperia & paupertatẽ pro nomine eius ferre non respuat, & de castris & de vrbe exiens, ad crucem veniat,id est,peruersos mores multitudinis eorum qui latam viam seculi tenent,deserẽs, angustam viam quæ ducit ad vitam,arripiat. *Matt. 7* Christus enim extra portam passus,innuit se in passionis redemptionem colligere eos,qui de carnis desideriis propter eius passionis imitationem exie- E rint.Exeamus igitur ad eum extra castra, id est,cõmunem secularium hominum carnis voluptatibus seruientium nequitiam relinquentes, ne iam cum illis amplius in illicitis voluptatibus immoremur,sed relicto prauitatis eorum consortio, ad Christi crucem properemus, portantes improperium eius,vt & nos cum eo derideamur ab impiis & seculi dilectoribus.Exeamus ad eum,id est, pia solicitudine & operatione tẽdamus ad exitum vitæ præsentis,quo transeamus ad eum. Semper enim cordis oculos ad exitum ponere debemus, & sine cessatione meditari, quando à præsenti vita exeamus, vt ad Christum perueniamus: & debemus ad eum piis desideriis sic exire quotidie, mente meditando exitum nostrum.quia[nõ habemus hic manentem ciuitatem, id est, in hoc statu corpus manẽs,[sed futuram]ciuitatem [inquirimus, id est,corpus incorruptibile & impassibile, quod post resurrectionem erit, habere cupimus.Vel exeamus corde & opere de castris, id est, de medio multitudinis amatorum seculi,vt cum Christo simus inopes & despecti, cuius regnum non est de *Iohan. 18.* hoc mundo. quia non habemus hîc manentem ci- F uitatem,id est,non sumus ciues Babylonis, quę in amore præsentis seculi radicem cordis plantauit, sed peregrini & hospites sumus in hoc seculo, & futuram ciuitatem,id est,supernam Ierusalem quę mater nostra est,inquirim9,id est,intus quęrimus, *Galat. 4.* vt inieriorem eius beatitudinẽ inueniamus. Beati enim mũdo corde, quoniam ipsi deum videbunt. *Matt. 5.*

Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper deo,id est,fructum labiorũ confitentium nomini eius. Beneficientiæ autẽ & communicationis nolite obliuisci. Talibus enim hostiis promeretur deus.

Christus se obtulit sacrificiũ pro nobis, & nos [ergo per ipsum offeramus semper deo patri hostiam laudis,] quia ipse summus sacerdos omnes nos,si membra eius sumus,fecit sacerdotes.Offe-

G ramus hostiam non pecoris, sed laudis, vt iam non carnes brutorũ animalium offeramus & immolemus, sed quod scriptum est faciamus, Immola deo
Psal.49. sacrificium laudis, id est, laudemus eum amando, vt nõ seruiliter, sed libenter colamus eum. Timentes enim deum homines veteris testamenti propter literam terrentem & occidentem, nondũ habentem spiritum viuificantem, currebant cum sacrificiis ad templum: & quamuis in figuram futuri sanguinis quo redempti sumus, tamen nescientes quid per eas præfiguraretur, cruentas victimas immolabant. Nunc per gratiam noui testamenti ablato legis terrore & dato spiritu sancto, reprobata sunt carnalia illa sacrificia, & pro illis instituta sunt spiritalia, vt non iam extra se quærat homo quod offerat deo, sed piam illi suæ mentis deuotionem & dilectionem offerat sacrificium laudis. Offeramus, inquit, deo semper hostiam laudis, hoc
H est, incessanter eum laudemus corde & ore, sicut
Psal.33 ille qui ait, Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo. Offeramus hostiã laudis, [id est, fructum labiorum confitentium nomini eius,] fructum quem labia nostra proferent, quando confitebimur nomini eius hoc est, quando videlicet eius pia deuotione laudantes, confessionem laudationis & gratiarum ei reddemus. Hãc ergo laudis hostiam, id est, hunc fructum labiorũ, scilicet affectum dilectionis internæ prolatum labiis deum laudantibus, semper offeramus, vt quod semp mens diligit, os fructuosa laudatione loqua-
Roma.10. tur: quia corde creditur ad iustitiam, ore autẽ confessio fit ad salutem. Tales estote erga nominis domini confessionem & laudationem, sed erga sanctos [nolite obliuisci beneficentiæ & communicationis, id est, quamuis dudum bonis vestris ideo spoliati sitis, quia sanctis inde ministrabatis, tamẽ nolite obliuisci solitæ beneficentiæ & communicationis, sed ex eo quod post acquisistis, benefacite sanctis indigentibus, & communicate illis quod habetis, vt antea faciebatis. Et debetis in eleemosynam sanctis vestra bona communicare, quia [ta-
I libus hostiis, id est, eleemosynis quæ dãtur sanctis, [promeretur de⁹, id est, ipse deus est merces quam talibus sacrificiis acquiritis: & ideo non iam sacrificia legis, sed sacrificia eleemosynarũ offerte deo,
Osee.6 dicenti: Quia misericordiam volui, & non sacrifi-
Matt.9 cium. Quod enim ab hominibus appellatur sacri-
Nota. ficium, signum est veri sacrificij. Misericordia autem verum est sacrificium. Quæcunque igitur in mysterio tabernaculi siue templi multis modis de sacrificiis leguntur diuinitus esse præcepta, ad dilectionem dei & proximi significandam referuntur. In his duob⁹ præceptis tota lex pẽdet & prophetæ. Non vult itaque deus sacrificium truci-
Matt.22. datorum pecorum, sed vult sacrificium eleemosynarum, sicut præmisimus eum dicere, quia misericordiam volui, & non sacrificium.

Obedite præpositis vestris, & subiacete eis. Ipsi enim peruigilant quasi rationẽ pro animabus vestris reddituri, vt cũ gaudio hoc faciant, & nõ gementes. hoc enim K
non expedit vobis.

Monuerat eos ne obliuiscerentur beneficentiæ & communicationis, sed semper meminissent benefacere sanctis, & res suas communicare illis. Quod ad subiectos specialiter dictum est, qui hæc facere debent maxime prælatis suis. Vnde & adhuc eisdem subiectis euidentius modo dicit: [Obedite præpositis vestris, id est, obtemperate iussis eorum in omnibus, nisi fortè malum aliquod iusserint, quoniam malum per obedientiam non est faciendum, sed cætera omnia, etiam si non videntur esse bona, & non vos comparate vel superponite illis superbiendo, sed humiliter [subiacete eis,] & debitam reuerentiam exhibete. Quod vtique debetis facere, quia deo iudici rationem reddituri sunt pro animabus vestris. & [ipsi peruigilant. id est, per omnia vigilant, semper vigilãt, hoc
est, soliciti sunt pro vobis [quasi rationem reddi- L
turi pro animabus vestris, [quas in custodiam susceperunt. Et quia student recte vos ducere per viã iustitiæ, vt cùm vos per duxerint ante tribunal Christi, non accusentur non recte vos duxisse, idcirco nunc obedite illis, ne & vos tunc accusemini declinasse de via quam præceperũt vobis. Ideo illis obedite & subiacete, vt faciant hoc, id est, vigilent pro vobis [cum gaudio] de profectu vestro, [& non gementes] de detrimẽto vestro, quia hoc non expedit vobis, vt contristentur de vobis. Tũc vigilant præpositi cum gaudio, quando vidẽt subiectos suos proficere in dei verbo: quia & agricola tunc cum gaudio laborat, quando attendit arborem & fructum videt, quando attendit segetem & fructificare prospicit hubertatem. Videt enim quia non sine causa laborauit, non sine causa dorsum curuauit, non sine causa manus attriuit, non sine causa frigus & æstum tolerauit. Sic est & de spiritalibus agricolis, id est, de prælatis ecclesiæ, quia tunc in labore suo gaudent, cùm eos quorum mores excolũt, proficere vidẽt. hoc est enim quod
ait, vt cum gaudio faciant, & non gementes. [Hoc M
enim non expedit vobis.] Non dixit, Hoc nõ expedit illis: sed dixit, Hoc non expedit vobis. Nam quando illi præpositi contristantur de malis vestris, expedit illis ipsa tristitia & prodest illis, sed non expedit vobis. Simul ergo prælati & subditi in dominico agro bonum operemur, vt simul de mercede gaudeamus.

Orate pro nobis. Confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conuersari. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis.

Auxilium orationis eorum expetit Apostolus, quo vel liberaretur à carcere, & ad prædicationem redeat, vel martyrio consummatus ad Christum transeat. [Orate, inquit, pro nobis] pluralem numerum pro singulari ponens, vel pro se, vel pro his

qui

A qui secum tenebantur, orari petens. Et debetis orare pro nobis, quia [confidimus nos bonã conscientiam habere. Conscientia enim nos non accusat. Ne ergo sinistre quid arbitremini de nobis. Accusabatur Apostolus quod suam gentem negligeret, sed ostendit se affectum habere ad omnes Iudæos & gentiles. Dicebatur etiam à nonnullis aliter docere quàm cæteri apostoli, & inimicus legis esse ac templi Iudæorum, quia circuncisionem & carnales obseruantias fortius respuebat quàm cæteri. Sed ostendit se bonam habere conscientiã, & studio placendi deo facere quicquid facit, nec peccasse in his quæ docuit. [Confidimus, inquit, quia bonam conscientiam habemus, id est, pro certo scimus nos non reprehendi à conscientia nostra ex his quæ fecimus vel docuimus, postquam ad fidem venimus. Et quare? Quia sumus [in omnibus bene volentes conuersari, id est, non sumus
B duplices: sed simplices: nõ sumus volentes in quibusdam bene conuersari, & in quibusdam nõ bene, sed in omnibus bene: hoc est, non ex parte, sed ex toto studemus bene viuere, ideoque non remordemur à consciẽtia. Dixi vt oretis pro nobis. Sed [amplius deprecor vos hoc facere, id est, vestris orationibus impetrare, [quo celerius restituar vobis,] hoc est, amplius pro vestra quàm pro mea salute deprecor vos vt oretis pro me, quia hoc rogo vestris precibus fieri, vt celerius à carcere dimissus, restituar non mihi, sed vobis, id est, reddar pristino officio prædicationis, vt in diuersas partes libere pergens & vos & alios diligentius instruã.

Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni, dominum nostrum Iesum Christum, aptet vos in omni bono opere, vt faciatis eius voluntatem, faciens in vobis quod placeat corã se, per Iesum Christũ, cui est gloria in secula seculorum. Amen.

C Ego quidem hactenus monui vos, & patientiã atque bona opera suasi vobis, sed deus qui potens est, ipse faciat vos agere quod monui. [Deus pacis] qui pacem & quietem dat suis, quando scit oportere, sedãs omnes persequutiones & vitiorum impugnationes, atque post hanc vitam dat eis pacem æternæ tranquillitatis, qui pro eius nomine patienter aduersa pertulerunt, deus dico, [qui eduxit de mortuis, id est, resuscitauit separans à consortio mortuorum, [magnum pastorem ouium, id est, eum qui oues suas, omnes scilicet electas animas, pascit & conseruat. Episcopi enim & cæteri custodes dominici gregis sunt minores pastores, quia vnusquisque eorum partem sibi commissam eiusdem gregis fidelium pascit. Hic autem maximus pastor est, quia totum gregẽ conseruat & pascit. Pascit autem non solum verbo doctrinæ, sed corpore ac sanguine suo. Vnde nũc dicitur esse pastor [in sangnine testamenti æterni:] qa oues quas redemit, carnis & sanguinis sui sacramẽto pascit.

Qui sanguis est confirmator non transeuntis, sed æterni testamẽti, id est, non veteris legis quæ præteriit, sed nouæ quæ manet. Nouum enim testamẽtum dicitur æternum, quia aliud ei non succedet, sicut idem nouum successit veteri. Vel in sanguine testamenti æterni eduxit deus Christum à mortuis, quia sicut eidem Christo per Zachariam dicitur, Tu quoque in sanguine testamenti tui eduxisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua, id est, de inferno, sic & ipse Christus in sanguine eodem est eductus de mortuis: quia tãta fuit potentia sanguinis eius: vt nõ solùm iustos qui in inferno vincti tenebantur eriperet, sed etiam ipsum [dominũ nostrũ Iesum Christũ] à mortuis suscitaret. Deus qui hæc fecit [aptet vos, id est, aptos & volũtarios vos faciat [in omni opere bono, vt] in omnibus bene agentes, [faciatis] atque compleatis opere [voluntatem eius]. Ipse dico, [faciens in vobis quod placeat coram se,] quia nisi ipso in vobis operante nihil potestis agere, quod oculis eius placeat. Hæc est gratia quæ mentem præuenit & adiuuat, vt homo suæ voluntatis & operationis obsequium subiungat. & dictum est hoc, ne de liberi arbitrij sui viribus præsumerent, & quasi ex seipsis hæc posse bene agere putarent. Sic faciat in vobis quod sibi placeat, & hoc non per carnalem legis obseruantiam, sed [per Iesum Christum,] per quẽ mediatorem omnia bona nobis à patre dãtur, cui Christo [est gloria,] non in breui tempore, sed [in secula seculorum, id est, in æterna secula temporalium seculorum subsequutiua. Illi quem deriserũt in passione Iudæi, est gloria nõ paucis diebus permanens, sed in æterna secula. [Amen, id est, verè.

D

Zacha. 9

E

Rogo autem vos fratres, vt sufferatis verbum solatij. Etenim perpaucis scripsi vobis.

Hanc vobis epistolam misi, sed ne fastidiosa sit vobis ô fratres, id est, quibus fraterna charitate cõsulo, [rogo vos vt sufferatis verbum solatij] quod in ea vobis loquutus sum, quoniam sermo eiusdẽ epistolæ consolatorius est, præbens vobis in tribulatione solatium, ne deficiatis: & debetis sine tædio sufferre, quicquid in hac epistola loquor, quia perpaucis, id est, per omnia paucis dictis [scripsi vobis.] Per omnia enim quæ in ea disserui, pauca sunt quæ dixi, quoniam multa de singulis possent dici. Hic exemplo suo docet nos magister egregius, vt ea quæ sentimus, & valde humiliter & sine fastidiosa prolixitate dicamus. Multa enim humiliter hactenus Hebræis est loquutus sed exhortatione humili placare eos adhuc humilius satagit, dicens: Rogo autem vos &c. Hinc ergo colligat si quando aliquid recte sentit, quãta humilitate debet magistro loqui discipulus, si ipse magister gentium in his quæ cum autoritate prædicat, summissè discipulos rogat: tum vnusquisque colligat ex his, vt illis à quibus exempla bene viuendi percipit, hoc quod bene aut melius quàm illi intelligit, humiliter dicat, si Paulus illis humili se voce subdidit, quos ad vitam ipse suscitauit.

F

G tauit. Curādum quoque est quantum loquamur, vt si eum qui multa ferre nō valet, longius loquēdo traxerimus ad fastidium perducamus. Hoc tamen infirmis præcipuè congruit, vt pauca quidem & quæ capere præualent, audiant, sed quæ eorum mentem impœnitentiæ dolore cōpungāt.

Cognoscite fratrem nostrum Timotheū dimissum: cum quo, si celerius venerit, videbo vos. Salutate omnes præpositos vestros & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

[Cognoscite fratrem nostrum Timotheum,] cognoscite quantæ sanctitatis ipse sit, & quanta ei reuerētia debeatur. Timotheum dico, dimissum,
H id est, euntem iter quod volebat, vel ad prædicādum (vt cupiebat) dimissum, aut fortassis à carcere relaxatum. [Cum quo, si celerius venerit, videbo vos,] quia si velocius venire festinauerit, habebo facultatem eundi cū eo ad vos. In hac promissione reddit eos attentos & magis obedientes, ne si venerit, inueniat eos inobedientes admonitioni huius epistolæ, prauéque agentes. Ac deinde, [Salutate, inquit, omnes præpositos vestros, id est, sacerdotes & cæteros qui præsunt vobis in domino, [& omnes sanctos, id est, omnes subiectos qui baptismi sanctificationem perceperunt. Cum autem subiungit, Salutant vos de Italia fratres,] ostēdit se ab Italia scripsisse. Ideo autem quod supradixit, deprecor vos facere vt celerius restituar vobis, declarauit se vinculis tentum esse, dum scriberet, atque colligitur epistolam misisse à Roma vbi vinctus tenebatur. [Gratia, inquit, cum omnibus vobis sit,] vt per auxilium gratiæ possitis bene viuere, qui per legem non potuistis deo placere. Cuius & nos participes efficiamur, vt per eam iustificemur, & ad æternam vitam peruenire mereamur, K
[Amen.]

EXPOSITIONIS BEATI ANSELMI IN D. PAVLI EPISTOLAS FINIS.

A

Eiusdē Diui Anselmi in aliquot Euangelia explanationes, sive (vt vocant) Lectiones, nunc primum in lucem editæ.

Lectio sancti Euangelij secundum Matthęum. CAP. XIIII.

In illo tempore: Iussit Iesus discipulos suos ascēdere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas. & reliqua.

B

In hac lectione iuxta misticā intelligētiā, summatim describitur ecclesiæ status, ab aduētu saluatoris vsq; in finē seculi. Iussit enim domin⁹ discipulos suos ascendere in nauiculam, quando apostolis eorumque sequacibus, gubernandam commisit ecclesiam. [Et ita præcedere trans fretum,] id est, tendere ad portum cœlestis patrię, priusquam ipse ex toto migret ab hoc mundo. Nam cum suis electis & propter suos electos, est ipse semper hîc vsque ad consummationem seculi: & præcedunt illū transmundanū pelagus, qui quotidie hinc transeunt ad terram viuentium. Cum enim suos illuc omnes præmiserit, tunc relinquens multitudines reproborum, nec ad conuersionē eas vlterius monens, sed perditioni deserens migrabit hinc vt cū solis electis suis in regno sit. vnde subiūgitur: [Donec dimitteret turbas.] Nam in fine seculi turbas iniquorū dimittet, vt à diabolo iā in sempiternam dānationē rapiātur. [Et dimissa turba, ascendit in montē solus orare.] Turbas quidē gentiū vsq; ad finē mūdi nō dimittet, sed turbam Iudaicę plebis tunc dimisit, quādo secundū Isaiā mādauit nubibus suis ne super infructuosam vineā pluerent, id est, apostolis iussit ne iudæis vltra prædicarent, sed ad gentes pergerent. Sic ergo turbā illam dimisit, & in montem, id est, in apicē regni cælestis ascendit, de quo dictū fuerat. Quis ascēdet in mōtem domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Mons enim altitudo est, & quid altius cœlo? Illuc ascendit dominus. Et ascendit solus: quia nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, filius hominis qui est in cælo. Quamuis & in fine cùm venerit & omnes nos membra sua collegerit ac leuauerit in cælū, etiam tunc solus ascendet, quia caput cum corpore suo vnus est Christus. Nunc autem solum caput ascendit, mediator dei & hominum homo Christ⁹ Iesus. [Et ascēdit orare,] quia iuit ad patrē pro nobis interpellare. Non enim in manu facta sancta introiuit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum vt appareat nunc vultui dei pro nobis. Sequitur: [Vespere autem facto: solus erat ibi.] Vesper propinquitatem finis sæculi designat, de qua & Iohannes ait, filioli nouissima hora est. [Vespere igitur facto, solus erat ibi:] quia appropinquante mundi termino, solus in sancta sanctorum vt verus pontifex intrauit, ibique est ad dexteram dei & interpellat pro nobis. Veruntamen dum ille orat in excelso, nauicula turbatur fluctibus in profundo. Nam quia insurgunt fluctus, potest ista nauicula turbari, sed quia Christus orat, non potest mergi. Sequitur enim: [Nauicula autem, in medio maris iactabatur fluctibus: Erat enim eis contrarius ventus.] Nauicula quippe est ecclesia, mare seculum, fluctus maris tumores seculi & tribulationes mundi, seu tentationum impetus elati. Ventus contrarius, spiritus demoniorum quo sęculi potestates aduersus ecclesiam sunt concitatę & mundus contra sanctos frequenter commotus & quo vitia vel iniquitates semper suggeruntur. Nauis igitur in medio maris iactabatur fluctibus, dum Iesus in montis cacumine moraretur, quia ex quo saluator in cælum ascēdit, sancta ecclesia magnis tribulationibus in hoc mundo agitata est, & variis persecutionum turbinibus pulsata, ac diuersis malorum hominum prauitatibus vexata, viciisque multimode tentata. [Erat enim ei contrarius ventus], quia flatus malignorum spirituum ei semper aduersatur ne ad portum salutis perueniat, obruere eam nititur fluctibus aduersitatum seculi, omnes quas valet contrarietates ei commouens. Sequitur: [Quarta autem vigilia noctis: venit ad eos ambulans supra mare.] Cū nox duodecim horas habeat, & quatuor militares vigilias, tribus horis vnicuique vigiliæ deputatis, quarta vigilia noctis extremitas est noctis. Nox verò tenebras tribulationum & errorum ac vitiorum & pericula tētationum designat. In quarta ergo vigilia noctis, hoc est in extremitate persecutionis quæ diu sub paganis regibus efferbuerat, vel circa finem cuiuslibet grauioris aduersitatis, venit Iesus ad suos. Et venit [ambulans supra mare, id est, calcans omnes tribulationum fluctus, & omnes tumores mundi sub pedibus habens, omnesque celsitudines sęculi præmens. Quid enim maris nomine, nisi in bonorum nece sæuiens, mundi huius amaritudo designatur? Super fluctus ergo maris dominus ambulat, quia cum se procelle persequutionis erigunt, miraculorum eius obstupefactione franguntur. Qui enim tumores humanæ vesaniæ mitigat, quasi erectas in cumulo vndas calcat. Nam cum morem suū gentilitas destrui nouæ conuersationis prædicatione conspiceret: cum mundi huius diuites elationi suæ contraire facta pauperum: cum sapientes sæculi aduersari sibi imperitorum verba pensarent, in persequutionis tempestatem tumuerunt. Sed qui verborum aduersitate commoti ad persequutionis procellas insiliunt, signorum, vt diximus admiratione temperantur. Tot ergo in his fluctibus dominus gressus posuit, quot superbis persequutoribus miracula ostendit. Sequitur: [Et videntes eum supra mare ambulantem, turbati sunt dicentes

Marginalia: Esa.5.b. — C — Mons cælum. Psal.23. — Ioan.3.b — 1.Tim.2.b — Roma.8.g — Hebræ.9.f — D — 1.Ioan.2.c — Vesper mundi. — Roma.8.g — Ecclesia turbari, nō mergi potest. — Ventus cōtrarius. — E — Noctis uigiliæ. — Nox quid significat. — Quid mare. — F — Quid ambulare super fluctus & infra de Ptero. — Gressus domini.

G cẽtes, quia phantaſma eſt,& præ timore clamauerũt. Ieſus tranſit calcãs fluctus, & tamẽ tantæ ſunt tribulationes, vt etiã ipſi qui crediderũt in Ieſum & conantur perſeuerare vſque in finem, plerumq; turbentur & expaueſcant ne deficiant. Chriſto inquam, fluctus calcante, id eſt, ſeculi ambitiones & altitudines deprimente, expaueſcunt Chriſtiani. Merito igitur domino in fluctibus ambulante timuerunt diſcipuli, quia Chriſtiani quãuis habentes ſpem in futuro ſeculo. Quando vident deprimi altitudinem huius ſeculi, nonnunquam turbãtur de contritione rerũ humanarũ, nec à deo fieri hanc arbitrantur, ſed ab hoſte. Turbati ſunt ergo dicẽtes quia phãtaſma eſt, quoniã dũ conſiderant mundi gloriã ſterni & ſeculariũ elationũ altitudines deiici, mundanosq; fluctus calcari, plerumque turbantur de mũdi percuſſionibus: quia nondum intelligunt deũ iſta facere, ſed putant ſpiritũ huius mũdi phantaſticũ, id eſt, ſubdolum Satanã talia in

H mundo gerere, & præ timore clamant turbati ad dominũ. Sed poſtmodũ diligentius attendẽtes, aperiunt euangeliũ; aperiunt ſcripturas diuinas & inueniunt ibi iſta omnia prædicta, & animaduertunt quia non inanis & vmbratilis ille ſpiritus qui verũ eſſe perdidit, ſed verus dominus facit hęc, & deprimit celſitudines ſeculi, vt ab humilibus glorificetur. Vnde & apte ſubditur. [Statimque Ieſus

Quot modis loquitur deus. locutus eſt eis dicens, Habete fidutiam: Ego ſum, nolite timere.] Aut enim per internam aſpirationẽ, aut per ſcripturas, aut per prædicatores loquitur ſuis talia. Nolite inquit, diffidere, ſed fidutiam habete, nolite expaueſcere, ſed impauidi eſtote, quia ego ſum qui iſta prædixi: & nunc ea facio pro veſtris vtilitatibus & ideo neceſſe eſt, vt fiant. Ego ſũ

Num. 23. c qui non mutor & cuiꝰ verba nõ tranſeũt, ſed permanent & rebus explentur, qui & ad Moyſen di-

Exod. 3. d xi: ego ſum qui ſum, ac præcepi ei ſic dicẽs filiis Iſrael: qui eſt, miſit me ad vos. Res enim quælibet, ſi mutabilis eſt, non verè eſt. Non eſt enim ibi verũ eſſe, vbi eſt & nõ eſſe. Nã quicquid mutari poteſt, mutatũ, non eſt quod erat. Ac in veritate quæ ma-

Creaturæ non uerè ſunt. net, mutatio non eſt, nec præteritũ aut futurũ, ſed ſolũ pręſens & hoc incorruptibiliter quod in creatura nõ eſt. Diſcute enim rerũ mutationes, & inuenies, fuit, & erit. Cogita deum, & inuenies, eſt vbi

I fuit, & erit, eſſe non poſſit. Rectè ergo Chriſtꝰ qui eſt æterna, & incõmutabilis veritas, dicit ſuis inter mundanas tribulationes fluctuãtibus, ego ſum nolite timere. Sequitur: [Reſpõdẽs autẽ Petrus, dixit, Domine ſi tu es, iube me venire ad te ſuper a-

Petrus quid ſignificet. quas. Ac ipſe ait: Veni] Petrus ordinem prædicatorũ deſignat, aquę verò non ſolum tribulationes, ſed & populos ſignificant. Si, inquit, tu es, ſi tu in-

Aquis quid ſignificatur. cõmutabilis permanes: iube, quia iuſſio tua eſt virtus efficiens, iube me ſuper aquas, id eſt, ſuper fluctus mundanarũ tribulationũ & ſuper populos, venire ad te, vt & ego tibi incõmutabili adherens, fiam incõmutabilis participatione firmitatis tuæ. Vadit enim ſup tribulatiões qui nõ ſuperatur aut

Actuũ. 7 & 8 mergitur ab eis, ſed calcat & ſuperat eas, ſicut legimus, quia ſub Stephano facta eſt illa tribulatio, in qua ipſe pro Chriſto primꝰ animã ſuã poſuit. Sed K

& ſup populos vadit ad Chriſtũ, q regẽdo multitudines fideliũ tendit ad regnũ cælorũ. Sequitur: [Et deſcẽdens Petrus de nauicula, ambulabat ſup aquas, vt veniret ad Ieſum.] Hoc cõpletũ eſt & cõpletur, dũ ſãcti prędicatores ad exteras gẽtes mittũtur. Petrus enim de nauicula deſcẽdit quotiens *Quid de naui deſcẽdere.* quilibet ſanctus doctor de gremio matris eccleſię vbi fuerat educatus, pia cõdeſcenſione perrexit ad illos q foris erãt, vt eis viã ſalutis oſtẽderet. Et ambulauit ſup aquas, dũ & tribulationes ſuperando calcaret, & multitudines hominũ Chriſto credere faciẽs ſibi ſubderet. Ambulauit inquã nõ ſtetit, quia ſemp ea quæ retro ſunt lõgius fugiens, ad ea quæ ante ſe magis ac magis ſe promouit, & quotidianis virtutũ incremẽtis profecit. Et hæc omnia egit vt veniret ad Ieſum qui eſt ſaluator & veritas incõmutabilis, quatinꝰ eum apprehendens & ei inherẽs, verã teneret in eo ſalutẽ & incõmutabilitatẽ. Sequitur: Videſ verò ventũ validũ, annuit, & cũ L

cœpiſſet mergi, clamauit dicẽs. Domine ſaluũ me fac. Validꝰ vẽtus, vehemẽs conatus demonũ eſt ad *Ventus ualidus.* excitanda corda hominũ, velut aquas maris in inquietudinẽ perſequutionis fideliũ, vel ad ſuadẽdũ fortiter malũ. Qui ſcilicet vẽtus flabit tũc validꝰ, quãdo ſatanas in ſuis viribus, extremo tẽpore contra iuſtos relaxabitur. Quod in hac ſentẽtia nunc deſignari videtur, quia Petrus qui eſt ordo prædicãtiũ vidẽs ventũ validũ timuiſſe refertur. Quis enĩ vel pfectorũ nõ timebit: quãdo ſub antichriſto immanis illa perſecutio vbique feruebit. Timẽs autẽ, incipiet aliquãtulũ mergi, quia propter horrorẽ atrocitatis ſuppliciorũ quæ ſanctis inferẽtur, & propter admirationẽ fallaciũ ſignorũ quæ p ſequaces antichriſti fiẽt, aliquãtulũ in corde ſuo fluctuãs, ab inferiori parte animæ ſentiet aliquid quo niſi Chriſti dextera leuauerit, facile totus demergi poſſit. Sed quia electus erit, ad Chriſtũ clamabit domine ſaluũ me fac, & ſic eo ſubueniẽte erigetur. Erit enim tũc tribulatio magna, qualis nõ *Mat. 24. b* fuit ab initio creaturæ vſq; modo, neq; fiet. Et niſi breuiati fuiſſent dies illi, nõ fieret ſalua omnis ca- M

ro. Sed propter electos, breuiabuntur dies illi. Vnde & hic apte ſubditur, & cõtinuo Ieſus, extendẽs manũ apprehẽdit eũ, & ait illi. Modicę fidei, quare dubitaſti, Cito enim ſaluator vnicuiq; ſuorũ extẽdet manũ ſalutaris auxilij, quia nõ patietur eos tẽtari ſupra id quod ferre poterũt. Et quẽlibet eo- *1. Co. 10. c* rũ velociter apprehẽdet, id eſt, quadã vi diuini adiutorij aſſumẽs tenebit & eripiet. Modicę inquit, fidei, quare dubitaſti? Cuiꝰ fides in illa tribulatione nõ titubabit, quãdo martyr qui ꝓ Chriſto ſanguinẽ ſuũ fũdet, nihil ſignorũ facere poterit, & ante ipſius oculos tortor ipſius ſigna faciet. Pẽſemus ergo, quę erit humanæ mentis illa tentatio. Cuius *Martyres ſub Antichriſto ſigna nõ facient, ſed tortores.* enim tũc virtus non ab ipſo cogitationum fundo quatiatur, quãdo qui flagris cruciat, miraculis coruſcat. Tanta quippe tunc contra iuſtos antichriſtus & miniſtri eius iniquitate & dolo effrenãtur, vt etiã electorũ corda nõ modico pauore feriãtur. *Mat. 24. b* Vnde ſcriptum eſt: Ita vt in errorem inducantur ſi fieri

A fieri potest, etiam electi. Quod videlicet dicitur nõ quia electi casuri sint, sed quia magnis terroribus velut casuri, sint trepidaturi. Notãdũ etiã, quia hęc fluctuũ cõmotio, & Petri titubatio vel mersionis inchoatio, etiã nostro tẽpore iuxta spiritualẽ sensum quotidie agitur. Vnicuique enim, sua cupiditas est tẽpestas. Amas deũ, ambulas super mare, sub pedibus tuis est seculi tumor. Amas seculũ, absorbet te. Amatores enim suos vorare nouit non portare. Sed cũ fluctuat cupiditate cor tuũ, vt vincas tuã cupiditatẽ, inuoca Christi diuinitatẽ. Putas enim tũc ventũ esse contrariũ, quãdo huius seculi surgit aduersitas, & nõ etiã quãdo blãditur prosperitas. Nã quando bella, quando tumultus, quando fames, quãdo pestilentia, quãdo cuiq; hominum etiã singulorũ euenit priuata calamitas, tũc putatur

Sensus spiritualis.

B ventus aduersus, & ibi putatur inuocandus deus. Quando autem tẽporali felicitate seculũ arridet: quasi nõ est ventus contrarius. Noli hinc interrogare tẽporis trãquillitatẽ: sed interroga tuã cupiditatẽ. Vide si trãquillitas est in te, vide si nõ te subuertat vẽtus interior. Magnę enim virtutis est cũ felicitate luctari, ne illiceat, ne corrũpat, ne subuertat illa felicitas. Disce calcare seculũ, memento fidere in Christo. Et si motus est pes tuus, si titubas, si aliqua non superas, si mergi incipis, exclama ad Iesum, domine saluũ fac. In Petro itaque cõmunis omniũ nostrum considerãda conditio est, vt si nos in aliquo tentationum vẽtus conatur subuertere vel vnda submergere, clamemus ad Christum. Porriget ille manũ, & eruet de profũdo. Sequitur: Et cũ ascendisset in nauiculã, cessauit vẽtus. In die nouissimo ascendet in nauem ecclesiæ: quia tunc sedebit super sedẽ maiestatis suæ, quę sedes nõ inconueniẽter intelligitur ecclesia. Nam qui per fidẽ & bonã operationẽ nunc semper inhabitat ecclesiã, ipse tunc per suæ gloriæ manifestationem ingredietur ecclesiã: Et tunc cessabit ventus: quia dæmones vlterius non habebunt potestatẽ, flammas tẽtationũ vel cõmotiones tribulationũ emittere contra eã. Tunc enim pacata ei erunt omnia, & quieta. Sequitur: Qui autẽ in nauicula erant, venerũt & adorauerũt eum dicentes: Verè filius dei

Fœlicitas seculi uentus est contrarius.

Matt. 25. a

C es. Qui in ecclesia fideliter inter procellas tentationũ permanserunt, veniente Christo ad iudiciũ accedent gaudẽtes ad eũ, & cũ ipso regnũ eius intrãtes adorabunt eũ ac perpetualiter laudantes filiũ dei veraciter hunc esse clamabunt. Tunc enim fiet, quod de electis à morte resuscitatis dicitur. Veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit dominus. Et itẽ: Beati qui habitãt in domo tua, in secula seculorũ laudabunt te. Nã quę corde crediderunt ad iustitiã, ore autẽ confessi sunt ad salutẽ, hunc corde videbunt ad vitã & ore laudabũt ad gloriam, cõtemplantes qualiter à patre sit ineffabiliter genitus, cum quo viuit & regnat in vnitate, spiritus sancti deus, per omnia secula seculorũ, amẽ.

Esai. 66. g

Psal. 3.

Rom. 10. c

Lectio sancti euangelij secundum Lucam. CAP. II. F

IN illo tempore, Ibant parentes eius per omnes annos in Hierusalem, in die solẽni paschæ. Et cum factus esset annorum. 12. ascendẽtibus illis Hierosolimam secundum consuetudinẽ diei festi cõsummatisq; diebus, cum redirent remansit puer Iesus in Hierusalẽ, & nõ cognouerũt parẽtes eius. & reliqua. D

Religiosi parentes saluatoris iuxta præceptum legis per singulos annos ibãt in Hierusalem, vt legem audirẽt, sacrificis participarent, solennitatibus interessent, & eius adhuc vmbræ seruiebant cuius veritatem iam tenebant. Significabant autem iudęos, ex quibus carnem dominus assumpsit, & qui veteris obseruantię ritum iugiter custodiebant. Ipse verò mysticè duodecim annorũ factus est, quando ei prædicatio ad hoc vsque profecit, vt duodecim apostolis committeretur, qui per eã quatuor orbis partibus notitiã summæ trinitatis intimarẽt: quia duodecim sunt ter quatuor. Et tũc parentes eius secundum consuetudinem diei festi ascenderunt Hierosolimam, quia iudęi secundum

Iesus annorum. 12.

E morem festiuę exultationis quam agũt qui ad deũ cõuertuntur, promoti sunt ad spiritualem sensum & venerunt per fidem ad ecclesiam. Tandemque consummatis diebus & completa solennitate, cũ redirent, remansit puer Iesus in Hierusalem. Tunc enim iudæorum solennitates completæ sunt, quãdo saluatore nostro à mortuis resurgente, vetera transierunt & facta sunt omnia noua. Et tunc incredulis iudæorum ad ea quę retro sunt redeuntibus, remansit puer Iesus in Hierusalem, quæ visio pacis interpretatur & ecclesiam designat. Vnde & dicitur: Factus est in pace locus eius, & habitatio eius in Syon. Hoc autem parẽtes eius, id est, synagoga & iudæorum populus non cognouerunt, sed eum in comitatu esse ęstimãtes venerunt iter diei per quod intelligitur tẽpus quo post resurrectionem eius nondum se cognoscebant errare. Cæci enim secum adhuc eum esse putabant quem iam occiderant, & dicentem audierant: ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. & in psalmis, ecce elongaui fugiens & mansi in solitudine. Requirẽtes autem eum inter cognatos & notos, & nõ inuenientes, regresi sunt in Hierusalem requirentes eum. Hoc tunc spiritualiter completum est, quando post Christi passionẽ quidã iudæorum corde cõpuncti venerũt ad apostolos. hoc enim fuit quęrere Christũ & redire in Hierusalẽ, & dixerũt: quid

Iudæorum festa completa.

2. Cor. 5. d

Psalm. 75

Parentes Christi.

Matt. 23. d

Psal. 54. b

F faciemus viri fratres. Quibus ait beatus Petrus: Pœnitentiã agite & baptizetur vnusquisq; vestrum. Hos igitur & cæteros qui tũc tẽporis crediderũt, significabãt parentes Iesu, quoniã sicut illi ignorãtes eũ perdiderãt, ita & isti ignorãter eũ occiderãt. Si enim cognouissẽt, nunquam dominũ glorię crucifixissent. Et factũ est post triduũ, inuenerunt illũ in tẽplo sedentẽ in medio doctorũ, audientẽ illos & interrogantẽ. Post triduũ in tẽplo Iesus inuenitur, quia post resurrectionẽ quę die tertia facta est, ab his qui eũ quęrũt in ecclesia reperitur. Ante triduũ enim nõ inueniebatur, quia nõ deus, sed homo tãtũ ab hominibus putabatur. Sed vbi inuenitur. In tẽplo, in ecclesia, in conuentu fidelium, in medio doctorũ, in cœtu prædicatorum. Ibi reperitur audiẽs eos & interrogãs. Audire nostrũ est, sono aliũde veniẽti aurẽ alio positam cõmodare. Ac cõtra, Deo cui nihil extra est, audire proprie est, surgentia

Redire in Hierusalẽ. Actuũ. 2. f

Audire nostrũ & audire dei.

G tia sub semetipso desideria nostra percipere. Tribus autẽ modis nos interrogare cõsueuit cum aut flagelli districtione percutit & quanta nobis insit vel desit patiẽtia ostẽdit, aut quedã quæ nolumus precipit & nostrã nobis obediẽtiã, vel inobediẽtiã patefacit, aut aliqua nobis occulta aperit & aliqua abscõdit, & mẽsurã nobis nostræ humilitatis innotescit. Et hoc tertio modo, magis doctores interrogat. Stupebãt, inquit, omnes qui eũ audiebãt, super prudentia & respõsis ei⁹. Quicũq; cordis aure eũ adhuc audiũt stupent ad eius prudentiã, sicut & beatus Iob qui inter homines sapiẽter loquutus fuerat, sed auditis dei sermonibus se dixit insipienter loquutũ. Rspõsa quoq; ei⁹, sunt stupenda. Respõdere enim illius est, eũ qui se humiliter nesciẽtem cognouerit occultis inspirationibus erudire. Respõdet enim ex magisterio aspirátiõis, & mentẽ humiliũ mirabiliter docet. Respõdet, sicut & alibi dictũ est ei: Voca me & respõdebo tibi, aut certe loquar & tu responde mihi. Vocare enim Dei est, nos amãdo & eligendo respicere. Respõdere autẽ nostrũ est, amori illius bonis operibus parere. Loquimur etiã, cũ ei⁹ faciem per desideriũ postulamus. Et ipse respõdet loquentibus, cũ nobis se amãtib⁹ apparet. Sequitur: Et videntes, admirati sunt. Admirati sunt parentes eius, cũ eũ in tẽplo in medio doctorũ sedere vidissent. Admirãtur vsq; hodie Iudæi quicũq; ad ecclesiã veniũt & ad fidem cõuertuntur, dũ ibi messiã, id est, Christũ vident, quem in synagoga & inter cognatos & notos, nulla eorũ expositione videre vel intelligere potuerunt. Et dixit mater eius ad illũ. Fili quid fecisti nobis sic. Ecce pater tu⁹ & ego dolẽtes quęrebam⁹ te. Dixim⁹ p matrẽ domimini synagogã significari, de qua domin⁹ secũdũ carnẽ originẽ duxit. Hæc autẽ quocunq; tempore ad ecclesiã veniẽs ibiq; veritatẽ intelligẽs, suã ignorantiã & Christi absentiã admiratur. & admirando dicit: Fili quid fecisti nobis sic, cur nos reliquisti & ad gentiũ ecclesiã ptransisti. Ecce pater tu⁹, populus iudaicus & ego, dolẽtes quærebamus te. Hoc est enim, quod apostol⁹ ait. Testimoniũ illis perhibeo, qa zelũ dei habent, sed nõ secundũ sciẽtiã. Quęrũt Iesũ & nõ inueniũt, quia nondũ ad tẽplũ & ecclesiã peruenerũt, & ait ad illos. Quid est, quod me quęrebatis, Nesciebatis, quia in his quæ patris mei sunt oportet me esse? Quid est inquit, quod me in cõuentu infideliũ quærebatis & extra ecclesiã esse putabatis. Hic enim hic me quærat, q quęrere vult. An nesciebatis quia in his quæ patris mei sunt & inter illos qui patris mei voluntatẽ faciũt, oportet me esse. Et ipsi nõ intellexerunt, verbũ quod loquut⁹ est ad illos. Nõ intellexerũt, quia cor cęcatũ habebãt & in ecclesia gentiũ esse Christũ nõ agnoscebãt, quoniã cęcitas ex parte cõtigit in Israel, donec plenitudo gentiũ intraret & sic omnis Israel saluus fieret. Nã quia in extremo tẽpore saluator ad reliquias Israel reuertetur, apte subiungitur. Et descendit cum eis, & venit Nazareth. & erat subditus illis. Descẽdit enim nouissime cũ hebræis, & venit Nazareth vbi nutritus fuerat, qa cũ his qui de circũcisione crediderãt, se misericorditer inclinauit ad plebẽ Israeliticã. Quod tamen adhuc est futurũ, licet narremus illud quasi præteritũ. Et erat subditus illis, sicut & de spiritu sancto dicit apostolus quia spiritus prophetarũ prophetis subiectus est, vt scilicet voluntatẽ eorũ faceret, nec eorũ arbitrio repugnaret. Hoc enim modo, sicut spiritus prophetarũ prophetis subiectus est, sic sapientia prædicãtiũ prędicãtibus subiecta est. Sapiẽtia verò prędicãtiũ vel magistrorũ Christ⁹ est. Et mater ei⁹ cõseruabat omnia verba hæc, in corde suo. Pia plebs circũcisionis, sedulo corde retinebat vel poti⁹ retinebit verba mysteriorũ Christi, & Iesus proficiebat sapiẽtia, ætate & gratia, apud deũ & homines. Iesus proficiebat, quia sermo prędicationis ei⁹ crescebat. Proficiebat sapiẽtia, quoniã maior sapiẽtia reperiebatur semper in eius doctrina. Proficiebat & ætate, quoniã animæ proficiẽtis ætas maturior iugiter inueniebatur in eius sermone. Proficiebat & gratia, quoniã maiorẽ suis gratiã quotidiano profectu dabat. Non enim sibi, sed suis, profectus iste fiebat. Apud deum & homines ita proficiebat, quia & ad dei gloriã & ad hominũ salutem hæc gerebantur, & magis ac magis innotescebãt angelis qui sunt apud deum, & hominibus ad exemplum. Vnde laus & honor sit eidem pio saluatori cum patre & spiritu sancto, per infinita secula, amen.

Tribus modis interrogat deus.

Iob. 42. b.

Iob. 42. a

Respondere dei.

Iob. 13. d

H

Vocare dei Respondere nostrũ & loqui.

Rom. 10. a

I

Rom. 11. d

Saluator ad reliquias Israel reuertetur

K

1. Cor. 4. [illegible]

L

Secundum Lucam CAP. III. D

I N illo tempore: Factum est cum baptizaretur omnis populus & Iesu baptizato & orante, apertum est cælum. & reliqua.

Baptizauit Iohãnes vniuersũ populũ ad se venientẽ, quia si solũ dominũ baptizasset, nõ deesset qui putarẽt sancti⁹ fuisse baptismũ Iohãnis quam Christi, quasi baptismo Iohãnis solus Christ⁹ meruisset baptizari, baptismo autẽ Christi genus humanũ. Si enim solus Christus baptismo Iohãnis esset baptizatus, dicerẽt homines. Qualẽ baptismũ habuit Iohãnes. Magnũ baptismũ habuit, ineffabile sacramẽtũ. Videte: quia solus Christus meruit baptizari baptismo Iohãnis. Atq; ita maior videretur baptism⁹ serui, quã baptism⁹ domini. Baptizati sunt igitur & alij baptismo Iohãnis ne melior baptism⁹ Iohãnis videretur quã Christi. Baptizatus est aũt domin⁹, vt domino suscipiẽte baptismũ serui, nõ dedignarẽtur alij serui suscipere baptismũ domini. Baptizatus est domin⁹ nõ ipse aquis mũdari, sed ipsas mũdare cupiẽs aquas, quæ ablutę p carnẽ ei⁹, peccati vtiq; nesciã, baptismi ius assumerẽt, & quod tot sub lege baptismata nequiuerãt cõtra pręuaricationis malũ vim regeneratiuę sanctificationis cõciperet. Vnde bene euãgelista cum baptizatũ diceret omnẽ populũ, nihil magni addidit, sed Iesu baptizato & orante apertũ mox cælũ esse perhibuit. Quia dũ corporis humilitate saluator vndas fluminis subiit, diuinitatis suæ potẽtia nobis cæli ianuas aperuit. Et dum carnem innoxiam frigentibus aquis tingeret, oppositũ quondam noxiis ignitum portæ paradisi gladium extinxit

M

A tinxit. Nam tota naturæ humanæ massa in primis parentibus eiecta de paradiso fuerat, & ex illo tẽpore clausa illi erat cœlestis ianua. Sed huius naturæ particeps fieri clementer dignatus est dominus, & per hanc totius humani generis causam, vt verus aduocatus perorare. Hinc est, quod nũc baptizatus, mox cœpit orare. Nã sicut pro nobis est baptizatus, sic & pro nobis orauit, quia noster est põtifex, ac pro nobis humanitati suæ cœlũ quod vt diximus toti massę generis humani clausum erat, aperuit, & per eã cũctis hominibus qui mẽbra eius effecti fuerint. Sequitur: Et descendit spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum. Recte spiritus sanct⁹ in specie corporali descẽdit, quia filius assumẽdo corporis veritatẽ, iam descẽderat. Recte & sicut colũba in eũ spiritus descendit, vt eius mansuetudinẽ nobis intimaret. Ipse enim, iudex est generis humani. Sed quis eius ferret iustitiã, si prius quàm nos per mansuetudinem
B colligeret, culpas nostras per zelum rectitudinis examinare voluisset? Homo ergo pro hominibus factus, mitem se hominibus præbuit. Noluit peccatores ferire, sed colligere. Prius voluit mansuetè corrigere, vt haberet quos post modũ in iudicio saluaret. In colũba ergo apparere super eum debuit spiritus, qui nõ venerat vt peccata per zelum iam percuteret, sed adhuc per mãsuetudinem toleraret. Nõ enim propterea tũc spiritus sanctus in eũ descendit, vt ipse tunc primo spiritum sanctum acciperet, qui semper ab exordio suæ cõceptionis spiritu sancto plenus permanserat. Sequitur: Et vox de cœlo facta est, tu es filius meus dilectus in te cõplacui mihi. Hãc vocem corporaliter sonãtem, per angelicã creaturam pater emisit. Tu inquit, es filius meus. Nõ autem ipsum filium qui semper nouit omnia, sed Iohannem & cęteros qui aderant istac voce docebat, quis esset quem filiũ Ioseph putabant. Vnde Matthęus hac voce patris dicere maluit, hic est filius meus. Quod igitur ait, tale est, Tu es filius meus, ex substantia mea naturaliter æqualis genitus, & idcirco dilectus, vtpote vnigenitus. In te complacui mihi, hoc est, simul de omnibus quæ in te sunt vel quæ egisti pla-
C cui mihi, quia nihil in te vnquam inueni nisi quod semper placet mihi, & propterea gratum mihi est quia te humanaui. In illis autem mihi quodãmodo displicui, de quibus humano more quondam locutus sum, pœnitet me fecisse eos. Quod autem de capite diximus, referendũ est ad membra vel ad corpus. Nã Iesu baptizato & orante apertũ est cælum, quia cum quilibet electorũ eius baptizatus est, & nõ ocio vacat, sed deuotis præcibus occupatur & iter virtutum arripit, tunc ei porta regni cælestis panditur. Et descẽdit spiritus sanctus in ipsum, quia in eũ qui baptizatus est & orat, venit almus spiritus, corporali specie, vt designet firmitatem donationis suæ. Sicut columba, vt innocentiam & simplicitatem se talibus afferre demõstret. Et vox de cælo facta est, tu es fili⁹ meus: quia tunc primum quisque est filius dei, cum de baptismo ascendit. Et dilectus meus per preuenientẽ gra-

Cur in columbæ specie spiritus sanctus super Christũ descendit.

Matth.3.d

Gene.6.b

tiam meã, qui pri⁹ eras odibilis in malitia tua. In D te cõplacui mihi, quia nũc mihi totũ placet quod in te gessi, cũ huc vsq; displicuisset quicquid ipse gesseras. In eo autẽ quod pater in voce sonat & spiritus sanctus in columba descẽdit, filiusque baptizatus in homine, trinitas euidenter declaratur, in cui⁹ nomine & fide vnusquisq; nostrũ baptizatur. Sequitur: Et ipse Iesus erat incipiẽs quasi annorũ triginta: vt putabatur fili⁹ Ioseph. Iesus annorũ triginta baptizatur, & tũc demũ incipit signa facere & euãgeliũ pdicare, legitimũ videlicet & maturũ tẽpus ętatis ostendẽs his qui omnẽ ętatẽ vel ad sacerdotiũ vel ad magisteriũ putãt opportunã. Nam & Ioseph in typũ hui⁹ nostri saluatoris trigĩta annorũ erat, quãdo regni gubernacula suscepit, atq; Dauid tricenari⁹ regnare cœpit, & Iezechiel eiusdẽ ętatis erat quãdo vaticiniũ inchoauit. Talẽ igitur ætatẽ exẽplo Christi debent habere qui sacerdotes fiũt vel doctores, aut aliquẽ huiusmodi primatũ accipiũt. Potest verò tricenalis ętas baptizati E saluatoris, etiã nostri baptismatis ĩtimare mysteriũ, ppter fidẽ, scilicet sanctæ trinitatis & operationẽ decalogi legis. Tres enĩ decadę quæ sũt in tricenario, fidẽ & operationẽ eorũ qb⁹ pdest baptism⁹ insinuãt: fidẽ in ternario, & operationẽ in denario numero. Has enim tres decadas, habere eos qui baptizantur præcipiebat dominus, cũ diceret. Eũtes docete oẽs gẽtes, baptizãtes eos in nomine patris & filij & spirit⁹ sancti, docẽtes eos seruare omnia quęcũq; mãdaui vobis. Vt putabatur ĩquit, fili⁹ Ioseph. Hoc ppter illos dictũ est, q eũ reuera carnaliter genitũ ex carne Ioseph putabãt, & quia p Ioseph qui propinquus erat virginis Marię describẽda fuerat genealogia ipsi⁹ Marię quę de spũ sancto Christũ cõcepit, quoniã nõ est cõsuetudinis scripturarũ genealogias texere p fœminas. Ob hoc etiã p Ioseph cõgruè describitur genealogia Christi, quia de ei⁹ cõiuge licet semper virgine, natus est. Cũ autẽ Ioseph nominatus esset: subiunctũ est, Qui fuit Heli, qui fuit Matath, qui fuit Leui &c. Matthæus verò descẽdẽs, sic ait. Mathã autẽ genuit Iacob, Iacob aũt genuit Ioseph virũ Mariæ. F Quid est, quod duos patres, id est, Heli & Iacob, habuisse videtur Ioseph. Cuius quæstionis difficultas, ita soluitur. Mathã & Mathath, de vna eadẽq; vxore est à nomine, singulos filios procrearũt, Quia Mathã qui per Salomonẽ descẽdit, vxorẽ eã primus acceperat, & relicto vno filio Iacob nomine, defunct⁹ est. Post cui⁹ obitũ Matath qui p Natan genus ducebat, cũ esset ex eadẽ tribu, sed nõ ex eodẽ genere, accepit eã vxorẽ, genuitque ex ea filiũ nomine Heli. Per quod ex diuerso patrũ genere efficiũtur Iacob & Heli vterini fratres. Quorum alter, id est, Iacob fratris Heli sine liberis defuncti vxorẽ ex mandato legis accipiens, genuit Ioseph, natura quidẽ geminis suum filiũ, propter quod & scribitur, Iacob autẽ genuit Ioseph. Secũdũ verò legis præceptum Heli efficitur fili⁹, cuius Iacob quia frater erat vxorẽ ad suscitandum fratri semen acceperat. Et per hoc rata inuenitur atque integra generatio, & ea quã Matthæus refert

qua ætate assumẽdũ doctoris & sacerdotis officiũ.

Matt.28.e

Matt.1.b

G dicẽs:Iacob autem genuit Ioseph, & ea quã Lucas designat dicens,vt putabatur filius Ioseph,qui fuit Heli. Qui & ipse subsonãte eadẽ distinctione Heli esse filius putabatur,qui scilicet Heli fuerat filiꝰ Mathat. Quoniam euãgelista legalẽ hanc successionẽ quæ velut adoptione quadã erga defunctos cõstat,magis quàm germinis veritate,competenti satis per hoc designauit indicio, obseruans ne omnino in huiuscemodi successionibus genuisse aliquem nominaret. Nec mireris si Lucas à Dauid vsque ad Christũ plures successiones & Mattheus pauciores, hoc est iste. xl. tres,& ille.xx.octo posuit, cum per alias personas generatio sit decursa. Potest enim fieri vt alii longeuam transegerint vitã,alterius verò generationis viri in matura ętate decesserint, cũ videamus complures senes cum suis nepotibus viuere, alios autem viros statim

Matt. 1. b

H filiis obire susceptis. Lucas nõ sicut Mattheus ab initio euãgelij sui, sed à baptismo Christi generationes narrat nec descendẽdo,sed ascendendo,tanquam sacerdotem in expiandis peccatis magis assignans vbi eum vox de cælo declarauit, vbi testimonium Iohannes ipse perhibuit dicens,ecce qui tollit peccata mundi. Ascendendo autem transit, & ab Abraham peruenit ad deum, cui mundati & expiati reconciliamur. Merito & adoptionis originem ipse suscepit, quia per adoptionem efficimur filij dei credendo in filium dei. Satis autẽ demonstrauit,non se ideo dixisse Ioseph filiũ heli quod de illo genitus sit,quod illi fuerit adoptatus, cũ & ipsũ Adã filiũ dei dixit,cũ sit factus à deo,sed per gratiã quã postea peccãdo amisit,tanquã filius in paradiso cõstitutus sit. Qui tamen creditur per Christũ accepta remissione culparũ,inter filios adoptionis cõputatus. Quapropter in generationibus Matthei significatur nostrorũ susceptio peccatorũ à Christo domino: in generationibus autẽ Lucæ designatur nostrorũ abolitio peccatorum à Christo domino. Ideo ille eas descendens enarrat,

Iohan. 1. d

I iste ascẽdẽs. Remissis enim peccatis ascendimus & ad dominũ reuertimur,à quo p Adã peccãtes recessimus & huc delapsi sumus. Nã quod dicit apostolus misit deus filiũ suũ in similitudinẽ carnis peccati,hęc est susceptio peccatorũ. Quod autẽ addit, vt de peccato dãnaret peccatum in carne, hæc est expiatio peccatorum. Proinde Mattheus à Dauid per Salomonem descendit, in cuiꝰ matre ille peccauit, Lucas verò ad ipsum Dauid per Natham ascendit,per cuius nominis prophetam deus peccatum illius expiauit. Ignoramus autem vel parum nouimꝰ,qui vel cuius meriti fuerint viri quos Lucas posuit à Ioseph vsq; ad Zorobabel & à Salathiel vsq; ad Nathã,filiũ Dauid ꝑterq̃ quod de genere Dauid eos fuisse non dubitamus. Ait autem inter cætera, Qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, q fuit Neri. Quod & Mattheꝰ ita retulit:Ieconias genuit Salathiel,Salathiel autẽ genuit Zorobabel, Zorobabel autẽ genuit Eliud. Ecce iuxta duos euãgelistas & Salathiel habuisse videtur duos patres, id est, Ieconiam & Neri. Sed aliquid tale,& de his duobus intelligi debet, quale superiꝰ dictum est de binis patribus Ioseph. Nã K apud hebręos,generationum nomina, nũc secundum naturam,nunc secũdum legem computãtur. Secundum naturã,cum ex seminis veritate descendunt,secundũ legem, cũ quis filius alio generante substituitur,sub nomine fratris defuncti sine liberis. Nam & ille defunctus, non falso dicitur pater filij huiusmodi. Alter ergo duorum patrum Salathiel intelligitur secũdum carnem,alter secundum legem vel secundum adoptionẽ. Frequens enim erat apud Iudęos, adoptandi consuetudo, & non incongrue dicitur quis eum genuisse quẽ adoptauit,quia videlicet beneficio illum genuit. Hoc etiã quod iuxta duos euãgelistas Salathiel est pater Zorobabel, nisi prædictę rationes occurrerent dissonare videretur à verbis dierũ vbi scriptũ est,quia filij Ieconie fuerũt Salathiel & Fadaia, & de Fadaia orti sũt Zorobabel & Semei. Sed zorobabel secundũ naturã ortus ex Fadaia,intelligitur secũdũ

Primi paralip. 3. c

L legẽ appellari filiꝰ Salathiel. Nã ipse zorobabel erat primogenitus,& primogenitus nomine fratris defuncti iussus est vocari. Potuit etiã fieri vt Salathiel zorobabelẽ filiũ Fadaie fratris sui adoptaret in filiũ,sicut legimus quia Mardocheus Hester filiã fratris sui adoptauit in filiã. Item zorobabel ostẽditur hic habuisse filios Heliud & Resa,cum in septem filiis quos secundũ verba dierũ genuit nullus ita vocatus sit, nisi forte aliqui eorũ binis nominibus vsi fuerint. Hoc enim sæpe contingebat. Aut si hoc nõ fuit,constat pro certo quia vel secũdũ legis præceptũ vel secundũ adoptionis beneficiũ hi duo fuerũt eius filij. Rursum inter alia dicitur: Qui fuit Sale, qui fuit Cainã,qui fuit Arphaxad. Nomẽ autẽ & generatio huius Cainan,iuxta hebraicũ in genesi nõ inuenitur,sed Arphaxad Sale filiũ nullo interposito genuisse refertur. Sic enim legimꝰ. Porrò Arphaxad vixit xxx. quinq; annis,& genuit Sale. Sed euangelista sumpsit hãc generationem de.lxx.interpretum editione, vbi scriptũ est,quod Arphaxad. cxxxv. annorũ genuerit

Hester. 2. b

1. Paralip. 3. c

Gene. 11. b

M Cainam,& ipse Cainã cum. cxxx. esset annorum genuerit Sale. Nemo autem fidelium putet hoc in loco.lxx.translatores errasse,sed credat indubitanter eos quod verum esse nouerãt posuisse, & quod Moyses minus dixerat supplesse. Neque enim spiritus sanctus hoc in euangelio posuisset, nisi verum omnino esset. Nam ipsi.lxx. seniores à tempore Moysi magisterium in synagoga tenebãt, & de spiritu Moysi acceperãt ac legem ex ipsius Moysi traditione didicerãt,ideoq; si quid ibi prætermissum esset & suppleri posset vel aliter interpretari nouerãt. Moyses verò propter aliquã causam quæ deo nota est trãsiliit generationẽ Cainam & partem annorũ qui sub eo & sub eius patre fluxerũt. Fortasse enim cũ secundã ętatẽ describeret,voluit à diluuio vsq; ad Abraã decem solummodo generationes ponere, & ideo generationẽ vnã prætermisit. Nam & Mattheus à Dauid vsque ad transmigrationẽ Babylonis.xiiii. generationes ponere volens, prętermisit tres vbi ait: Ioram autem genuit Oziã. Sicut ergo Iorã,tribus in medio positis genuisse

Septuaginta translatores ueraces.

Matt. 1. b

A genuisse dicitur Oziã:sic & Arphaxad vno Cainã interposito dicitur genuisse Sale. Quod autẽ pars annorum in scripturis sanctis aliquando ponatur, & pars omittatur, ostendit liber regum dicẽs, Filius vnius anni erat Saul cùm regnare cœpisset, duobus autẽ annis regnauit super Israel. Nunquid enim vnum tantummodo ætatis annum habebat, qui ab humero & sursum altior cunctis erat? Et nunquid duobus solummodo annis regnauit, qui tam longo tempore regnum tenuit? Sicut igitur pars annorum Saul est prætermissa, sic & pars annorũ Arphaxad & Cainam. Itaq; veridicus est & Moyses & noster euangelista cum septuaginta senioribus. Item qui fuit, inquit, Enoch. Et pulchrè generationum ordo à baptizato dei filio vsque ad deum patrẽ ascẽdens, septuagesimo gradu Enoch habet, qui dilata morte trãslatus est in paradisum, vt significet eos qui in gratia adoptiõis filiorũ ex aqua & spiritu sancto regenerantur, interim post

1.Re.13.a.

B absolutionẽ corporis, æternã suscipiendos in requiẽ. septuagenarius quippè numerus, propter septimã sabbati, ad requiẽ eorũ significandam, qui iuuãte Christi gratia decalogũ legis impleuerũt, aptissimè congruit, & in tẽpore resurrectionis indemutabili dei sapientiæ cõtemplandæ per secula monstret esse iungendos. Ad vltimũ verò dicitur. Qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit dei. Quia Christus iustitiæ suæ patrisq; nos expiatos ab omni peccato purgatosq; cõiungit, vt fiat quod ait Apostolus, Qui autẽ adhæret domino, vn⁹ spirit⁹ est. propterea in hoc numero generationũ, & ipse Christus à quo incipit enumeratio, & deus ad quẽ peruenit, connumerantur, & fit numerus septuaginta septem, quo significatur omniũ prorsus remissio & abolitio peccatorum, quam etiam ipse dominus per huius numeri mysterium euidenter expressit dicens, remittendum esse peccata nõ solum septies, sed etiã vsque septuagies septies. Nec frustra iste numerus ad peccatorum omnium pertinet mundationem, si diligẽtius inquiratur. Constat enim ex vndenario & septenario: quia vel vndecies septem, vel septies vndecim, faciũt septua-

1.Cor.6.d.

Septuagenarii numeri significatio.

Matt.18.c

Vndenarius numerus

C ginta septem. Vndenarius verò transgressionem denarij significat. Denarius quippè tanquam iustitiæ numerus, in decem præceptis legis ostenditur. Porrò peccatum est legis trãsgressio, & vtique transgressio denarij numeri, cõgruenter vndenario figuratur. Vnde & vela cilicina iubẽtur in tabernaculo vndecim fieri. Quis autem dubitet ad peccati significationem, ciliciũ pertinere. Ac per hoc quia vniuersum tempus septenario dierũ numero voluitur, conuenienter vndenario septies multiplicato, ad numerum septuagesimum & septimum cuncta peccata quæ temporaliter geruntur perueniunt. In quo numero etiam fit plena remissio peccatorum, expiante nos carne sacerdotis nostri, a quo nunc iste numerus incipit, & reconciliante nos deo, ad quem nunc iste numerus peruenit, per spiritum sanctum, qui in columbæ specie in hoc baptismo vbi numerus ipse cõmemoratur apparuit. At si in denario perfectio beatitu-

Denarius numerus.

Vela tẽpli cilicina ad peccatum pertinent.

Mat.3.d

D dinis significatur, vnde est etiã illud quod omnes conducti ad vineam denario remunerantur, quod fit cum septenaria creatura, id est, homo interior & exterior trinitati quæ deus est, adiungitur, manifestum est quod transgressio denarij peccatum significat, per superbiam plus aliquid habere cupientis & integritatem perfectionemque amittẽtis. Vndenarius autẽ ideo septies ducitur, vt motu hominis fieri significetur ipsa transgressio. Ternario enim numero incorporea pars hominis designatur, vbi deũ toto corde & tota anima & tota mente diligere iubetur. Quaternario autem corpus exprimitur, propter quatuor eius principalia membra, vel propter quatuor elemẽta quibus cõstat. Et ex his compositus homo, apte designatur septenario. Motus autem in numeris nõ exprimitur, cùm vnum, duo, tria, quatuor &c. sed cùm dicimus semel, bis, ter, quater. Ideoque non septem & vndecim, sed septies vndecim significatur trãs-

Ternarius numerus.

Deut.6.a.

Quaternarius.

E gressio, quæ motu facta hominis peccãtis, hoc est, perfectionis suæ stabilitatem transgredientis cupiditate amplius aliquid habendi. Itaque quia in septuagesimo septimo numero designatur, & primi hominis & cæterorum qui ex eo prodierunt, transgressio, apte de⁹ septuagesima & septima generatione venit, aboliturus omnia peccata suorũ fidelium. Omnes enim qui more Christiano accedunt ad lauacrum continentur in misterio septuaginta & septem generationum, & ideo remissionem peccatorũ consequuntur ab eo qui tot generationes mundans in hoc numero remissionẽ culparum constituit, & in fine tot generationum venit tollere peccata mundi. Non solùm enim eos qui in nouo testamento baptizantur purificat, sed & illos qui ab exordio mundi in eum venturũ rectè crediderant. Vnde sursum redeundo numerat euangelista sanctas has generationes, vt ostendat & ad omnes eas pertingere purgatoriam & recõciliatricem Christi gratiam, omnesque qui nunc baptismi sacramentum rectè seruant ad deum re-

Septuagesima & septima ætate uenit Christus.

Cur ascendat Lucas numerãdo.

F dire. Nã gratia diuinæ incarnationis & purificationis in omnes retro generationes ascendit, vt intelligamus nullum tempus vnquam sine electis Christi transisse, qui per eum ab originali culpa sunt liberati. Propter quod & ipse Adam quẽ dei sapientia quæ Christus est, eduxit, vt scriptum est à delicto suo, in fine relationis generationum, filius dei per hanc Christi gratiam ostenditur. Ac inde pater deus, Christum deum & hominem recipit, & per hunc omnes qui membra sunt eius. Deinde nomina patrum retrò sic interpretari studeamus, vt ascensum in his atque prouectum semper intelligamus, ac seriem genealogiæ ipsorum veluti scalam vsque ad deum, per quam & omnes baptizati gradatim ascendere debeant. Hæc enim genealogia quæ à Iesu baptisato ad deum tendit, videtur nobis esse scala illa, de qua legimus: quia Iacob lapidem supponens capiti suo dormiuit, & vidit in somnis scalam stantem super terrã, & cacumen illius tangens cælum, angelos quoque dei ascendentes & descẽdentes per eam, & dominum

Sap.10.a.

Gen.28.c.

G innixum scalæ. Lapis enim capiti supposit⁹, & velut fundamentum scalæ factus Christus est, qui seipsum humiliauit vt omnes suos exaltaret, qui sicut fundamentum omnes portat, & à nullo portatur. Et per hanc genealogiæ scalam, alij ascendunt & alij descendunt. Ascendunt qui proficiũt, descendunt qui deficiunt. Angeli autem, id est, nuntij dei vocantur, quia Christum loquuntur. Quisquis igitur in Christo baptizatus est, apertũ est ei cælum, & deus desuper paratus est eum suscipere, sed ille per gradus scalæ quæ à baptismo vsq; ad deum porrecta est debet ascẽdere: quia & sicut Salomon ait, semita vitæ super eruditum, qua scilicet eruditus ipse tendat in cęlum. Nam & populus Israel transito mari rubro nõ stetit, sed postea longis itineribus ac laboribus ad terram promissionis peruenit. Sic & qui baptizatus est, non sit

H piger, sed per viam mãdatorum dei tendat ad cælestem patriã sibi promissam, & per gradus scalæ generationis conetur ascendere, si ad deum qui in summitate eius est, desiderat peruenire. Hæc autẽ genealogiæ scala via est ad cælum & ad deum ducens, quam quò verius quisque ascendit eò potẽtius illuc peruenit. Alius enim alio fortius eam scandit, & alius adhuc fortius vel perfectius, sicut vnicuique diuinitus est datum. Væ autem illi qui nullum eius gradum ascẽderit, quia in infimis remanebit. Veniamus igitur ad hos gradus, interpretando patrum nomina. Humillimus omnium inuenitur Iesus, vtpote fundamentum vniuersorũ, interpretatur saluator, quia ipse solus humanum genus saluat, & non est in alio aliquo salus. Neque

Acto.4.c. enim est aliud nomen sub cælo datum hominib⁹, in quo oporteat nos saluos fieri. Huius itaque salutis per baptismũ quisq; fieri particeps inchoat. Sed si vult non amittere quod gratis accepit, oportet vt in eo crescere studeat per proprium laborem sanctæ actionis. Vnde mox Ioseph ponitur, qui augmentũ interpretatur: quia ille augmẽtum

I gratiæ post baptismum consequitur, qui ad bene agendum piger non fuerit. Inde sequitur Eli qui ascendens dicitur, vt ascensum proficiẽtis de virtute in virtutem significet. Deinde est Matath, qui donũ interpretatur: quia qui virtutũ gradibus ad alta nititur, maioris adhuc gratiæ donũ consequitur. Et inde sequitur Leui: qui assumptus dicitur: quia deus illum sibi assumpsit ad iugem famulatum suum, confirmans in assiduitate bonorum operum. Sequitur & Melchi, qui rex meus interpretatur, quia sæpe contingit vt qui iam talis est rector ecclesiæ efficiatur. Sed & Iannai sequitur qui præparatus dicitur: quia talis vir ad omne bonum opus est iam paratus. Ioseph quoque subiungitur, qui sicut supra dictum est, augmentũ interpretatur: quia proficit semper & religionis augmentum capit. Necnon & Mathatias, qui donũ dei dicitur: quia donũ diuinæ gratiæ nouis adhuc in eum beneficiis infunditur. Et Amos, qui honorans vel fortis, vel populum auellens interpretatur: quia deum honorat bene viuendo, & fortis est, ad aduersa toleranda, & doctrinis ac exemplis

suis ab amore mundi cor auellit populi. Sed & K
Naum qui consolator vel consolatio dicitur, quia illos qui temporalia contempserunt, promissione æternorum consolatur. Esli quoque qui vicinus meus dicitur: quia vicinus ei fit quem cõsolatione al.Hesli.
demulcet. Et Nagge, qui solennitas interpretatur: quia ipse solennitas lætitiæ fit ei quem cõsolatur. Atque Matath vel Manat, qui requiescens dicitur: quia requiescit iam in secreto diuinæ contemplationis sequestratus à labore secularis cupiditatis, vel in eo requiem habet, quem suam consolationem accepisse videt, & in tribulationibus ꝑ Christo iam gloriari. Sed & Mathatias, qui donum dei sicut præmisimus dicitur: quia maius adhuc donũ supernæ gratiæ percipit, propter supradicta bona quæ sic agere studuit. Neque enim de antiquis patribus, quorum nomina interpretamur ista dicimus: licet & de ipsis fortasse possint intelligi, sed potius de vno quolibet iusto viro, quem per hos virtutum gradus à baptismo ascendentem ad deũ L
describimus. Nam per hos ascendit electorum ecclesia, de qua dicitur: Deus in gradibus eius cognoscetur, cùm suscipiet eam. Psal.47.d
Per hos etiam sanctus Iob ascendebat: dicens, Per singulos gradus Iob.31.d.
meos pronunciabo illum. Ad ordinem ergo graduum reuertamur, vt & cæteros videamus. Nam Semei sequitur, qui audiens interpretatur, vt auditum obedientiæ in sancto viro designet. Sequitur & Ioseph, qui sicut iam bis dictum est, augmẽtum interpretatur: quia nouum augmentum semper iustus adipisci studet. Sed & Iuda sequitur, qui cõfessio vel laudatio dicitur: quia cõfessionẽ laudis semper deo reddit. Et Ioãna, qui dicitur cui est gratia vel dominus gratia eius: quoniã multa inest ei gratia, & ipsa gratia domin⁹ est, vt domino deo in se manente gratiosus fit. Et Resa, qui caput eius interpretatur: quia domin⁹ qui est gratia eius, ipse est & caput eius. Talis enim dign⁹ est habere Christum caput. Sequitur & Zorobabel, qui interpretatur ortus in Babilone, vel ipse magister Babilonis: quia talis vir inter iniquos primo nascitur, & M
postmodum docet eos quomodo possint ad salutẽ pertingere. Et Salathiel, cui⁹ interpretatio est petitio mea deus: quia iste iam nil nisi deũ appetit, sciens quia nihil ad beatitudinẽ sibi, nisi deus sufficit. Et Neri, qui dicitur lucerna mea: quia talis deo potest dicere, Lucerna pedibus meis verbum Psal.118.
tuum, vel nos de illo: quia lucerna eius est agnus.
Et Melchi, qui rex meus interpretatur atque sub- Apoc.21.g
auditur à superioribus deus, vt iste dicat rex meus deus. Talis enim non vitiũ aliquod, sed solum deũ habet regẽ. Vel ecclesia de illo potest dicere Neri & Melchi, id est, lucerna mea & rex me⁹: quia ipse eum illuminat & regit. Sequitur & Addai, qui robustus interpretatur: quia vir iste cordis robore est prævalidus. Et Cosam vel Cusam, qui dicitur Aethiopia eorũ: quia illis qui tenebras putant lucem & lucem tenebras videtur huiusmodi vir nigredo eorum, qua multi tenebrescant, quoniam multos illuminat. Vel Aethiopia eorũ, id est, denigratio eorum dicitur, quia comparatione luminis

A minis doctrinæ & sanctitatis suæ, nigredine viciorum & errorum opertos esse eos declarat. Elmodath quoque sequitur qui dei mẽsura dicitur: quia iste tam regulariter & moderate semp agit, vt mensuram regulæ diuinitus sibi datæ nõ excedat. Et Her, qui vigilans interpretatur: quoniam iuxta preceptum euangelij semper vigilat. Atque Iesus qui salutaris vel saluator dicitur: quia salutẽ multorum verbis & exemplis operatur. Nam qui cõuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte. Sequitur & Heliezer, qui dei auxilium, vel deus meus adiutor interpretatur: quia ipse multis fit dei auxilium, & multos per eum deus adiuuat. Atque Iorim, qui dicitur dominus exaltans, vel est exaltans: quia per eum dominus exaltat, & ipse quos valet exaltare non cessat, dum eos ab infimis cupiditatibus eleuat, dicens: quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera dei sedens. Sed & Matath, qui donum

al. Helmadam. Iaco. 5. d. Coloss. 3. a

B interpretatur: quia in eo redundat donum gratiæ cælestis, & eum deus multis in salutem dedit. Leui quoque qui dicitur assumptus, deus enim illum assumpsit, id est, sibi specialius seruientem & constanter perseuerantem fecit. Sequitur & Simeon, qui dicitur exauditio: quia talis vir est exauditio precis multorum effusæ coram domino pro doctore salutifero. Interpretatur etiam Simeon audiens tristitiam: quia piè compatiens audit tristitiam luctus pœnitentium. Iuda quoque sequitur, qui confitens dicitur: quia confessionẽ laudis deo magis ac magis semper eò amplius reddit, quo amplius in virtutibus proficit. Vnde & Ioseph subditur, qui augmentum interpretatur, vt augmentum meritorum quotidiano profectu designet in eo fieri. Sequitur & Eliachim, qui dei resurrectio dicitur. Ipse enim fit multorum cordibus resurrectio diuinæ gratiæ quæ per peccatum in eis ceciderat. Et Mælea, qui laudans interpretatur, laudat enim semper dominum. Sed & Enam, qui oculus eorũ dicitur: quia talis vir prouidet aliis, Et Mathatha, qui donum eius, id est, donũ dei interpretatur: quia ipse est donum dei, vel in eo est donum

al. Melcha al. Memna

C dei. Atq; Nathan, qui dicitur dedit vel datis: quia prædictum dei donum dedit ipse de[9], & illud donum est eius dantis. Vel ipse vir dei dedit cæteris donum dei quod acceperat. Hinc sequitur & Dauid, qui interpretatur manu fortis vel desiderabilis: quia in opere fortis est, & merito suæ sanctitatis desideratur à multis. Iesse quoque, qui dicitur insulę libamen: quia ipse quasi quoddam sacrificij libamen offertur deo, ab ecclesia quæ velut insula tunditur vndique fluctibus seculi nec mouetur. Necnon & Obed, qui seruiens interpretatur: quia deo seruit in cõscientia pura. Atque Booz, qui dicitur in fortitudine: quia in fortitudine magnanimitatis deo seruit ex deuotione charitatis. Et Salmon, qui dicitur depẽdens siue perfectio: quia eleuatus à terrenis, quantum valet cælestibus adhęret, & pro posse perfect[9] est. Sed & Naason, qui serpentinus interpretatur: quia serpentis astutiam habet & serpentem æreum quẽ Moyses in heremo suspẽdit, hoc est, Christum imitatur. Aminadab quoq;, qui dicitur populus meus spontaneus: quia idẽ vir iustus fit populus dei spontaneus atq; voluntarius, dum per prædicationem facit multũ fructum in multiplicatione fidelium voluntariè deo sacrificantium. Necnon & Aran, qui dicitur excelsus: quia completum est in eo propheticum illud: Sustolam te super altitudines terræ, vel constitui te super gẽtes & super regna. Esrom quoque sequitur, qui sagittam videns interpretatur: quia quò excelsius in arce mẽtis residet, eo liberius iacula tentationũ hostis antiqui præuidet. Et Phares qui diuisio vel dissipans dicitur: quia sagittas inimici quas præuidet diuidit ac dissipat. Sed & Iudas, qui confitens vel glorificans interpretatur: quia confitetur humiliter si quid adhuc ei humanum acciderit, vel confessionem gloriæ deo reddit. Necnõ & Iacob, qui supplantator dicitur: quia supplantat vitia in se vel in aliis. Solent enim &

D Esa. 58. d. Hiere. 1. b.

E post multa virtutum exercitia, pulsare mentem aliqua vitiorum contamina. Sequitur & Isaac, qui risus vel gaudium dicitur: quia de supplãtatis vitiis lætatur. Et Abraham, qui interpretatur pater videns populum: quia talis multorum fit pater & spiritalium filiorum suorum videt ingentem populum, ac virtutum quas genuit exercitum. His quas describimus virtutũ gradibus, & quas ostendunt interpretationes istorum nominum, vir iustus quotidie proficiẽdo fit semper cælo vicinior, & his in cælum ascensionem suã ædificat, ac cantica graduum cantans ascẽsiones in corde suo disponit, & de virtute in virtutem assiduè proficit, vt tandem in Sion deũ deorũ videre possit. Vnde & vltra Abraham adhuc euangelista patres referens ascendendo transit, & vsque ad ipsum deum peruenit, vt ei virum sanctum per hanc graduum scalam ascendentem ad vltimũ iungat. Nam post Abraham qui pater videns populum dicitur, est superius Thare qui pastura vel pascẽs interpretatur, vt significet illum eos pabulo verbi nutrire quos spiritaliter genuit. Et inde sequitur Nachor, cuius interpretatio est requiescens luce vel obsecratio nouissima: quia hoc solum vir iste quærit,

Psal. 82.

F vt requiescat & placeat coram deo in lumine viuentium, & pro nouissimis obsecrat. Atque Serug qui perfectus dicitur, vt perfectionem virtutum adeptus esse monstretur. Sed & Ragau siue Reu, qui dicitur ægrotans vel pascens, siue pastio: quia ægre fert moras vitæ præsentis, & corporale robur in eo spiritalium virtutũ exercitiis emarcuit, ouesque dominicas pascit. Necnon & Phaleg, qui diuidens vel diuisit interpretatur: quia subtiliter discernens inter virtutes & vitia, separauit preciosum à vili. Et Eber, qui transitor dicitur: quia non fixit mẽtem in amore præsentis seculi, sed ad futurum seculum desideriis & profectibus assiduè tendit. Sed & Sale, qui pax interpretatur: quia iam extinctis vitiis magna pace delectatur in virtutũ actionibus. Atq; Cainan, qui dicitur possessio eorum: quia iste iam à bonis, hoc est, à virtutib[9] possidetur, nec vllum in eo vitium aliquid dominationis

al. Saruch.

tionis

G tionis habet. Et Arphaxad qui ſanans depopulationem interpretatur, quia virtutum deuaſtationẽ quas hoſtis antiquus in multis læſit, ac barbaricè deſtruxit, ipſe ſanat & reparat. Necnõ & Sem cuius interpretatio eſt, nomẽ vel nominatus, quia qui talibus ſtudet, clarum ac celebre nomen poſſidet. Sed & Noë qui requies vel requieſcit interpretatur, quoniam dauitico labore debellatis vitiorum cuneis, requieſcit in pace Salomonis. Poſt hæc ſequitur Lamech, cuius interpretatio eſt humiliatus vel percuſſus, ſiue percutiens, & eum ſignificare videtur, qui poſt diutina virtutũ exercitia peruenit ad martyrij gloriã, & humiliatus ac percuſſus ſuppliciis hoſtem ſuũ ſpiritaliter grauius percutit. Et apte ſubditur Mathuſale, qui interpretatur mortuus eſt & interrogauit vel mortis emiſſio, quia talis quiſq; pro iuſtitia mortuus exemplo vel memoria ſuæ mortis interrogat, & conuenit ſingulorum cõſcientias, vtrum iuſticiã & vitam perennem diligant, an ſolis tẽporalibus H delectẽtur, & mortem à ſe funditus emiſit vt iam nullatenus à morte lædi vel tãgi valeat, ſed in perpetuum viuat. Pulchre & Enoch adiicitur qui dedicatio dicitur, quia taliter cõſummatus, in illius ſeculi felicitate dedicatur. Et Iarez, qui deſcendẽs vel roborans interpretatur, quoniã pia cõdeſcenſione de ſupernis inclinatur ad nos, vt noſtrã infirmitatem roboret. Atque Malaleel, cuius interpretatio eſt laudans deum, quia diuinis laudibus in excelſis vacat. Necnon & Cainan, qui dicitur poſſeſſio eorum, quoniam pater & filius & ſpiritus ſanctus, qui ſunt vnus Deus, poſſident illum in cæleſtibus. Et Enos, qui violentus interpretatur, quoniam violentia nimiæ virtutis ſuæ regnum cælorum rapuit, quod à diebus Iohannis Baptiſtæ vim patitur & violenti diripunt illud. Atque Seth, cuius interpretatio eſt poſitus vel poſitio, quia nunc in regno illo ſupernę beatitudinis à quo diu exulauerat eſt poſit⁹. Interpretatur etiã ſemen vel reſurrectio: quia ſeminatum eſt corpus eius animale, ſed ſurget idem corpus ipſius ſpiritale. Ad vltimum in ſuperiori ponitur Adam, qui I interpretatur homo: quia his profectuũ gradibus fidelis quilibet promotus, & corporis etiã reſurrectione innouatus, ſummam perfectionem illam cõſequitur quam homo vel habuit, vel habere poteſt, vt tunc perfectus ſit homo & idoneus iam inſeparabiliter adhęrere deo. Vnde & in ſummo cacumine ſuper omnia de⁹ ipſe ponitur, vſq; ad quẽ gradus ſcalæ generationis deſcribuntur, ibique finiuntur: quia ibi finis eſt noſtræ perfectionis vſq; ad quem tendimus, vt in ipſo fine fine quieſcam⁹. Ibi enim eſt ſufficientia bonorum omnium: quia tunc deus eſt omnia in omnibus, vt nulli ſit opus vltra quicquam quęrere. Locus autem præmiſſus quẽ de martyre nunc interpretati ſumus, intelligi poteſt & de eo perfecto qui nõ per martyrij paſſionem ex hac luce migrat, neq; enim omnes perfecti ferro perimuntur. Nam Lamech interpretatur humilis vel humiliatus. Matuſale verò mortu⁹ eſt, & interrogauit. Enoch aũt dedicatio & Iareth

al. Iareth.

Matt. 11. b.

1. Cor. 15. f

deſcendens. Soletque frequẽter euenire, vt qui diu laudabilibus virtutum operibus inſudauit, inanis glorię typo moueatur, vt exterius gloriari de virtutibus incipiat. Et ideo nunc iſte poſt tot laudabiliter acta dicitur humilis: quia quanto magnus eſt humiliat ſe in omnibus, & ab omni vitio iactãtiæ vel ſuperbiæ fit alienus. Et qui ſeculi gloriam ſic abiecit, mortuum ſe mundo eſſe comprobauit. Exemploque talis ſuæ mortis cæteros interrogat, quis eorũ ſic mundo mori appetat. Et hinc ſequitur dedicatio: quia iam per contemplationẽ in ſupernis dedicatur. Et inde fit deſcẽdens, quia vt cęteros ad ea quæ ſurſum cõtemplari ſolitus eſt eleuet, ad eorum ima piè deſcendit, iuxta illud Apoſtoli, Siue mẽte excedimus deo, ſiue ſobrij ſumus, vobis. Duo nomina quæ ſequuntur, id eſt, Malaleel, cuius interpretatio ſonat laudans deũ, & Cainan qui dicitur poſſeſſio eorum, indicant miſticè quid agatur in illa contemplationis dedicatione, & ad proximos deſcenſione, quia videlicet ibi deũ laudat, & hic poſſidetur ab illis quorum vtilitatibus ſeruit. Sequitur & Enos, cui⁹ interpretatio eſt deſperatus, quia ſpem in temporalibus & caducis habere contempſit, iuxta illud beati Iob, Deſperaui nequaquam vltra iam viuam. Mortuus enim mundo, non habet iam ſpem in eo. Deinde venit Seth, qui dicitur poſitio vel reſurrectio: quia nũc ponit corpus qđ in fine reſurget. Et tunc erit perfectus homo, reformatus in antiquum & meliorẽ ſtatum, ſicut cõſequens inſinuat Adam, qui interpretatur homo, & primus fuit conditus, ſicq; iam ſociabitur deo, vt ei perpetualiter inhærens viuat in ipſo. Ob hoc enim ſe dei filius miſericorditer humiliauit, vt vſque ad hanc celſitudinẽ ſuos qui lapſi fuerant exaltaret, & ex gradibus generationũ per quos ceciderant, fecit eis gradus virtutum per quos aſcenderent. Quos ſcilicet gradus in nominibus patrũ, vt oſtenſum eſt deſignatos, vnuſquiſque proficientium iuxta modum ſuum aſcẽdit, & aliquid de ſingulis virtutibus aſſequitur, ſed tanto fortius & glorioſius ad deum peruenit, quãto verius ac perfectius in his profecerit, tãtoq; rurſum tardius ac difficilius ad eum pertingit, quanto remiſſius ac negligẽtius in his egerit. Poſſet autem de vnoquoque gradu vel nomine prolixa fieri loquutio, ſed cauendum erat faſtidium, & relinquẽdum eis qui ſciunt ex paucis multa dicere, vnde poſſent & ipſi tractare. Nam & multas ipſorũ nominum interpretationes quas ſimiliter proferre quiuiſſemus prætermiſimus, multaſq; alias adhuc eſſe quarum notitiam necdum attigimus non dubitamus, quę ſuos habent myſticos ſenſus. Et ideo nihil perfectionis in obſeruatione iuſtitiæ conſequi poſſunt homines dei, quod in hac genealogiæ ſcala figuraliter non ſit expreſſum. Sed & brauiũ ad quod per eam tendunt, ipſe deus ſurſum in fine poſitus eſt. Principium verò profectus vel aſcenſionis huius de qua tractatum eſt, dominus in ſeipſo ſtatim nobis indicauit, de quo ſubiunctũ eſt. Ieſus autem plenus ſpiritu ſancto, regreſſus eſt ab Iordane. Non aũtẽ dicitur afflatus ſpiritu ſancto, ſed

K

2. Cor. 5. c.

L

Iob. 7. c.

M

Coloſſ. 2. b

A ſed plenus, quia in ipſo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. nõ enim ad menſurã dat
Iohan.3.d. deus ſpiritum ipſi, videlicet Chriſto. Nam cæteris ſanctis dat eum ad menſuram, huic autem immenſurabiliter, id eſt, totum ipſum immenſum ſpiritum. Neque nunc primũ impletus eſt ſpiritu ſancto, ſed ex quo cœpit in vtero virginis concipi, ſemper in eo totus manſit ſpiritus ſanctus. Sed idcirco nunc illo plenus fuiſſe dicitur, quia nunc cœpit operibus declarare plenitudinem eius in ſe manere. Et ſic regreſſus eſt ab Iordane, quia regnũ principis mundi aggreſſus eſt deſtruere à baptiſmo, regnumque ſuum in orbe nouum conſtruere. Nã & quilibet fidelis eius accepto in baptiſmate ſpiritu ſancto regreditur ab Iordane, cùm à lauacro rediens, aduerſum ſeculi vitia, in quibus antè
B cõuerſabatur pugnam inchoat. Ab Iordane enim regreditur, qui à baptiſmo ad certamen cõtra relictas mundi tentationes properat, vt his deuictis coronam vitæ mereatur per ipſum mediatorẽ dei & hominum, qui cum patre & ſpiritu ſancto viuit & regnat in ſecula ſeculorum. Amen.

Secundum Lucam. Cap. II. D.

IN illo tempore: Poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius ſecundum legem Moyſi, tulerũt illum in Ieruſalem vt ſiſterent eum domino, ſicut ſcriptum eſt in lege domini: quia omne maſculinum adaperiens vuluam, ſanctũ domino vocabitur. Et reliqua.

Præclaram huius diei feſtiuitatem celebrantes, gratulemur ſuper beneficiis in ea nobis diuinitus conceſſis. Nam neque virgo quæ de ſancto ſpiritu concipere digna fuit, neque filius quem ita genuit purgatione indiguit, ſed in eorum purgatione noſtram purgationem deus præparauit ac præfigurauit, qui multis ſordibus infecti, multimoda purgatione indigemus. Quæ igitur de domino nunc hiſtorialiter in euãgelica lectione narrantur, de nobis ſpiritualiter intelligantur: quia ſi
C membra vel corpus eius ſumus, ipſe in nobis eſt, & quæ de nobis fiunt, de illo fieri rectè dicuntur. Nam & corpus Chriſti quod eſt eccleſia, vocatur
1.Cor.12.b Chriſtus, apoſtolo dicẽte: Sicut corpus vnum eſt, & membra habet multa, omnia autem mẽbra corporis, cum ſint multa vnũ corpus ſunt, ita & Chriſtus. Vnde patet quia ſimul vniuerſi fideles cũ capite ſuo, ſunt Chriſtus. Quod & ex multis aliis ſcripturarum locis, probari poteſt. Cùm ergo de Chriſti purgatione loquimur, ad illam eius partẽ quæ purgatione indiget referamus, id eſt, ad corpus. Itaque vel ad corpus, vel ad quodlibet membrum eius myſticè referatur, quod nunc hiſtorialiter de capite legitur: quia poſtquam impleti ſunt
Dies purgationis quotidie impletur. dies purgationis eius ſecundum legem Moyſi, tulerunt illum in Ieruſalem vt ſiſterent eum domino. Dies enim purgationis populi fideliũ vel eccleſiæ, id eſt, corporis Chriſti implentur quidem quotidie dum vnuſquiſque eorum magis ac magis purgari atque mundari iugiter ſatagit, ſed impleti nõ erunt ex toto niſi in fine ſeculi. Finis tamen ſeculi eſt vnicuique hora obitus ſui, & qui mundatus à peccatis omnibus in obitu ſuo repertus fuerit, impleti ſunt dies purgationis eius ſecundum legem Moyſi. Nam quadraginta diebus ſecundum legem fiebat iſta purgatio, & quadragenarius numerus, vel ſpacium quod eſt vſque ad finem ſeculi, vel tempus vitæ vniuſcuiuſque noſtrũ ſignificat. Expleto igitur tali quadragenario, impleti erũt dies purgationis vel eccleſię vel cuiuſlibet iuſtorum. Ita enim lex loquitur: Mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum, immunda erit ſeptem diebus, iuxta dies ſeparationis menſtruæ, & die octauo circuncidetur infantulus. Ipſa verò triginta tribus diebus manebit in ſanguine purificationis ſuæ. Omne ſanctum non tanget, nec ingredietur ſanctuariũ, donec impleantur dies purgationis eius. Et quæ eſt iſta mulier, niſi electorũ eccleſia vel prædicatorum perſona. Hæc enim ſuſcepto verbi dei ſemine parit ex eo maſculum, id eſt, per prædicationem ſpiritualiter gignit fortem & nouum populum electorum. Dies quadraginta purgationis eius qui diuiduntur in ſeptem, & triginta tres ſi ſeparatim exponãtur, poſſunt ob cõfirmationem bis idipſum ſignificare, quod coniuncti ſemel ſignificant. Nam iſta mater cum ſua prole eſt immunda ſeptem diebus: quoniam ſancta eccleſia vel prędicantiũ perſona, cum his quos in fide genuit, nõ eſt abſque aliqua ſorde peccati, toto tempore præſentis vitæ quod ſeptem diebus agitur. Videt enim aliam legem in membris ſuis repugnantem legi mentis ſuæ. Et inde manet immunda, iuxta dies ſeparationis menſtruæ: quia ſicut menſtrua ſeparatur à conuentu mundorum in diebus immunditiæ ſuæ, ſic & iſta ſeparatur à cõuentu angelorũ in diebus mortalitatis ſuæ. Menſtrua enim aliena carne nõ tangitur, ſed fluxu immunditiæ ſuæ polluitur, & ſignificat animam quę non actu, ſed cogitatu ſordido latenter inquinatur. Sic & ſanctorũ eccleſia vel electa anima dum in carne peccati viuit, quamuis non opere tamen cogitatiõe peccati multotiens ſordidatur, & ideo beatorum ſocietate angelorũ adhuc indigna iudicatur. Octauus autẽ dies in quo circunciditur infantulus, dies eſt baptiſmatis in quo Neophytus quiſque exuitur labe primæ generationis, & aſcendens de lauacro fit particeps reſurrectionis Chriſti, quæ die octauo mundum illuſtrauit. Nam propterea diem octauum quo paruulus circunciditur non ad tempus externæ reſurrectionis omnium, ſed ad reſurrectionem Chriſti, id eſt, ad baptiſmũ cuiuſlibet noſtri retulimus, quia ipſe paruulus poſtquam erat circunciſus nõ ingrediebatur ſanctuarium niſi impletis diebus triginta tribus, ſicut & vnuſquiſque noſtrum licet ſit baptizatus non tamen ſupernæ beatitudinis templum ingredi valet, niſi decurſo mortalis vitæ ſpatio qđ per dies triginta tres deſignatur. Totus enim hic numerus ex ternariis cõſtat, & fidei tempus ſignificat.

[Right margin: D; Quadragenarii numeri ſignificatio. (beside "cundum legem Moyſi"); Leuit.12.a (beside "bet iuſtorum"); E (beside "triginta tribus diebus"); Roma.7.d (beside "agitur"); F (beside "cogitatiõe peccati")]

G ficat. Cùm filio igitur circunciso manet triginta trib⁹ diebus, mater in sanguine purificationis suę, quia cum quolibet electo baptizato sancta mater ecclesia, quandiu per fidem ambulat & non per speciem, nō potest ex toto mundari à sanguine purificationis suæ, id est, à peccato quo se iugiter purgare studet, & ad perfectū nequit dum adhuc mortale corpus gerit. Vnde Psalmista, Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuēs. Et Salomon, Non est homo iustus in terra, qui faciat bonum & non peccet. Et discipulus ille quē diligebat Iesus: Si dixerimus quia peccatū nō habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est. Sed & Iacobus, In multis offendimus omnes. Constat ergo quia omnes qui in carne peccati viuūt, peccati sordem ad purū exuere non possunt. Vnde adhuc de ecclesia matre subditur: quia omne sanctū nō tanget, illud videlicet pfectissimæ puritatis qđ habēt angeli, nec ingredietur sanctuariū, subauditur patriæ cælestis, donec impleantur dies purgationis

Psal. 142. a. *1. Iohā. 1. d* *Iacobi. 3. a* *Leuit. 12. a*

H eius, id est, donec peractū sit ei tempus vitæ mortalis, in quo purgatur assiduè sed perfectionē purgationis in eo nō assequitur. Tanta quippe est, & tam perseuerās inquinatio quam immundus spiritus humano generi per Euam infudit, vt ex toto purgari nequeat, nisi cum vitæ mortalis aut seculi terminus aduenerit. Sed sicut per Euam venit inquinatio, sic per Mariam reuertitur emundatio. Tunc autē erit purgationis & emundationis perfectio, cum iusti in resurrectione triumphātes dixerint, Vbi est mors contentio tua? Vbi est mors aculeus tuus? Aculeus enim mortis, peccatum est. Talibus itaque modis implētur dies purgationis populi dei, secūdum legem Moysi. Sed cuius dies purgationis sic impleti fuerint, deferent eum angeli in supernā Ierusalem, vt sistant eum domino mansurū ibi perēniter corā eo. Et hoc fiet [sicut scriptum est in lege domini: quia omne masculinū adaperiēs vuluam, sanctum domino vocabitur.] Scimus enim quia lex spiritalis est, & spiritaliter loquens, spiritalem vuluam significat & spiritalem masculum. Hic nanque masculus est fortis ac nouus, electorū Christianorū populus, vel vnusquisque eorum. Et quoniam ecclesia secundum Isaiam diu sterilis fuerat, iste populus ex ea spiri-

Per Mariā emūdatio. *Oseæ. 13. d & 1. Cor. 15. g.* *Rom. 7. c. i* *Masculus spiritualis & uulua.* *Isaiæ. 54. a*

I taliter nascēs, aperuit vuluam eius, id est, genitale secretū ipsius, vnde nemo taliter anteà natus fuerat. Omne verò significat vniuersalitatē quod hic ponitur cùm dicitur omne masculinum: quia populus iste catholic⁹ est, & omnes electos in se cōtinet. Hic ergo spiritalem ecclesiæ vuluam, sicut diximus aperiēs, vocabitur sanctus domino, id est, vocabulum & laudem sanctitatis in regno supernæ beatitudinis obtinebit, vt in omni sanctitate beatis æquatus angelis, perenniter assistat conspectui glorię creatoris. Et ideo Christus dominus & sanctissima ipsius genitrix purgationem legis obseruauit, vt omnes quos membra sua nouerat futuros, ita purificaret vt ad hanc gloriā peruenire dignos faceret. Ipse enim vt & supra dictū est, aut virgo mater eius purgatione non eguit: quia spiritus sanctus eam ab initio iam purificauerat; & K ille tam mundam in eius vtero carnem sibi creauit, vt per eam efficiat suorū carnem ita mundam vt sunt angeli, sed & animam ibi tam sanctam assumpsit, vt per eam reddat animabus omniū suorū illam sanctitatem quæ manet in angelis. Sed quoniam ipse in suis est, quod agitur de suis vt & pręmissum est dicitur agi de ipso, quia ipsi sunt corpus eius. De quo scilicet corpore, subiūgitur. [Et vt darent hostiam secundum quod dictum est in lege domini, par turturū, aut duos pullos columbarum.] Nam tulerūt eum in Ierusalem, vt sisterēt eum domino sicut disseruimus, & vt darent hostiā pro eo, iuxta id quod dictū est in lege domini, par turturum, id est, parem castitatē corporis & animæ eius, aut duos pullos columbarum, id est, carnis & cordis eius patientiam. Turtur enim castissima auis est, & viuo ac mortuo socio indissolubilem fidem conseruans: columba verò felle & amaritudine caret. Ideoque par turturum designat ca-

Leuit. 12. b *Turtur.* *Columba.*

L stitatem interioris & exterioris hominis, ac duo columbarum pulli, patientiam foris ostensam & intus in mente seruatā. Offerunt igitur angeli hostiam secundum legem, id est, par turturū, vel duos pullos columbarum, pro sanctorū populo vel pro quolibet electo quē exhibent deo, cùm merita castitatis eius quā corpore & corde seruauit, aut patientiæ quam intus & foris custodiuit, repræsentant domino. Castitas verò magis ad confessores, & patientia plus pertinere videtur ad martyres. Et quia nullus electorū est, qui aut in ordine confessorum, aut in ordine martyrum non computetur: ideo ad hostiam populi dei sufficit par turturum, aut duo pulli columbarum. Per pullos enim columbarū potius quam per columbas hoc loco patientia designatur: quia qui sicut oportet patiētiam custodiūt, hi apud se paruuli & infirmi sunt, & maiores imitando iugiter crescunt. Totū ergo simul populum electorum cōpleta generali resurrectione deferent angeli gaudentes in supernam Ierusalem, cum hostiis bonorū operum, vt sistant eum domino, & ab ascensione redemptoris non

Omnes electi aut cōfessores aut martyres. *Pulli columbarum.*

M cessauerunt eum in singulis qui migrant illuc deferre, quādo impleti sunt dies purgationis cuiusque. [Et ecce homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon. Et homo iste iustus & timoratus, expectans consolationem Israel, & spiritus sanctus erat in eo. Et responsum acceperat à spiritu sancto, nō visurum se mortem, nisi prius videret Christū domini. Et venit in spiritu, in templum.] Homo iste sanctum Israelitic̨e gentis populum designat, qui aduentum redemptoris diutius expectauit, & ab eo de miseriis exilij huius liberari sperauit. Vnde & Simeon vocatur, quod est audiens tristitiā: quia populus ille fidelis tristitiā expulsionis suæ de paradiso, & amissionis æternaliū bonorum per scripturas audire consueuerat: ideoque super his consolationem diuinitus sibi venturam expectabat. Alia interpretatio Simeonis est exauditio: quia populus Hebræorum exaudire solebat deum iubentem, vt deus eum exaudiret orantem. nō enim est

A est nunc sermo, nisi de electa parte eius. Propter quod & homo dicitur, quia vti ratione nouerat, in cognitione diuinorũ & in exquisitione euasionis huius miseriæ. Et hic erat in Ierusalem, hoc est in ciuitate magni regis per quã iurare prohibemur, in ciuitate Dei quæ est ecclesia. Ierusalem enim, & supernę beatitudinis regnum vt supra diximus significat, & ecclesiam iustorum adhuc in terris peregrinantium. In hac ergo Ierusalem hoc est in numero fidelium erat iam diu populus Hebræorum, quãdo puer ad templum portabatur, hoc est, in exordiis apostolicæ prædicationis quando per Christum patefacto cælorum ingressu nouellus Christianorum populus in suis qui de hoc seculo migrabant deferebatur iam illuc per angelos. Nã electus ille Hebræorum populus tã diu perseuerauit, donec gratia noui testaméti per nouos do-

Simeon homo dictus.

Ierusalem.

B ctores vbiq; prædicari cœpisset, & multi credentium patriam æternæ felicitatis transitu beato intrarent. Et homo iste per quem mysticè populus ille sanctus intelligitur, iustus erat, quia idem populus Deo seruiens quæ Dei erant, Deo reddebat. Iustitia enim dat vnicuique quod suum est, & Dei est humana natura, vt eius volũtati deseruiat, ideoq; iustè agit omnis homo qui obtéperat deo. Et timoratus erat ipse populus, quia vel timore legis vel timore charitatis, Deum metuebat. Sed & cõsolationem Israel expectabat, quia sollicitus præstolabatur inter pressuras huius exilij, quãdo populum suum dominus aduentu suo consolari dignaretur. Nã & spiritus sanctus erat in eo, quia iustificari per legem nõ valuisset, nisi occulta sancti spiritus gratia per Christi fidem eũ iustificasset. Et responsum acceperat à spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi prius videret Christum domini, quia hoc ei⁹ desideriis & orationibus cęlestis inspiratio reuelauerat, quod in fide victurus esset, nec mortem perfidiæ subiturus, donec videret in carne præsentem deum à deo præ suis participibus vnctum, qui participationem ipsam & in vocabulo demonstrarent, vt à Christo Chri-

Per legem non erat iustificatio.

C stiani vocarentur. Et venit in spiritu in templum, quia quo omnes iusti post resurrectionem in suis corporibus venturi sunt, illuc ipse spiritu per cõtemplationem & propheticam visionem frequẽter venit, intrans scilicet in sanctuarium dei & intelligens in nouissima. Et cùm inducerent puerum Iesum parentes eius, vt facerent secundum consuetudinem legis pro eo, & ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit deum & dixit: Nunc dimittis seruum tuum domine, secundum verbum tuum in pace: Quia viderunt oculi mei, salutare tuum, Quod parasti, ante faciem omnium populorum: Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israël. Puerum Iesum iuxta quod superius tractatum est, intelligere debemus in nouo credentium populo: quoniam ecclesia est corpus eius, & omnes sancti mẽbra ipsius. Ideoq; quod de capite narratur, de corpore vel membris nunc intelligatur. Ad hoc enim spectat, & quod ipse dicturus est. Quod vni ex minimis meis fe-

Mat.25.d.

cistis, mihi fecistis. Itaque puer Iesus sic nunc accipiatur, ac si diceretur nouellus Christianorum populus. Sed qui sunt parentes eius nisi angeli? Nam & ipsi quandam spiritalis consanguinitatis parentelam se demonstrant habere nobiscum, vbi nos fratres suos in Apocalipsi vocant, dicendo: Proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum dei nostri. Hi ergo parentes inducunt nostrum puerum, sicut & superius declaratum est in cęlestis sanctuarij templum, vel in obitu singulorum, vel in resurrectione omnium. Et hoc, vt faciant secundum cõsuetudinem legis pro eo: quia ritu legis, expleta purgatione præsentant eum domino cum bonorum oblationibus meritorum. Vel isti parentes intelligi possunt sancti prædicatores. Qui quoniam in Petro claues regni cælorum acceperunt, aperiunt illud nouo fidelium populo, & in templum eiusdem regni cælestis eum inducunt, dum absoluunt eum & benedicunt, atque rogant vt hinc migrans illuc suscipiatur. Et hoc agunt vt ritum legis expleant, quia taliter eum suis orationibus in illud beatitudinis sanctuarium inducũt, vt sicut lex decreuerat expletis in fine diebus purgationis, sistant eum domino cum oblatione meritorum eius. Potest etiam puer iste qui in templum inducitur, illos nunc significare, qui ad fidem venientes in ecclesiam inducuntur. Nam & hanc inductionem sic agunt sancti patres, vt consuetudinem legis obseruent: quia expleta in baptismo purgatione introducunt eos ad sanctum altare consecrandos victima diuinæ eucharistiæ. Itaque dum à suis parentibus, id est, ab angelis vel à prædicatoribus tempore fulgentis euãgelij nouellus fidelium populus, quasi puer cœpisset in suis qui de hac luce migrabant, sicut disseruimus in supernæ sanctitatis ac beatitudinis templum induci, vel in his qui ad fidem veniebant in ecclesiã adduci, accepit eum & ipse Simeon in vlnas suas, hoc est, & ipse religiosus Hebræorum populus vlnis charitatis amplexus est eum sicut dilectissimum. Amplexio quippè charitatem, & vlnæ fortia designant opera: ideoque in vlnas suscipere, est robustis operibus dilectionis amplecti. Taliter ergo suscepit eum in vlnas suas, hoc est, in brachia portans eum in fortibus magnæ charitatis operibus, & benedixit deum, qui sibi præsentem ostenderat nouæ gratiæ populum, ingredientem iugiter regni cælestis habitaculum, & ait: Nunc, id est, post datam gratiam, dimittis domine seruum tuum in pace, id est, relaxas de ergastulo præsentis exilij me, qui sub legis seruitute præmebar, vt iam ad cælestis habitationis patriam in pace transeam, ligato per Christi trophæum mortis principe, secundum verbum quod mihi dixeras de aduentu gratiæ. Quia ecce iam vel in se vel in suis, viderũt oculi mei salutare tuum, id est, Iesum tuum qui salutaris siue saluator interpretatur, & qui missus est à te mundum saluare. Quod scilicet salutare, parasti ante faciem omnium po-

D

Apoc.12.c

E

F

Vlnæ Simeonis.

G pulorum, vt ab omnibus populis qui sunt in orbe videri facias oculis fidei saluatorem mundi. Parasti, inquam, eum lumen ad reuelationem gẽtium, vt splendore claritatis eius fugentur tenebræ, quibus velabantur corda gentilium ne illustrarentur diuina cognitione, & gloriam plebis tuæ Israël, vt ipse sit gloria plebis Israëliticæ credentis quæ semper tua fuit. Magna enim gloria est Hebræis credentibus, quod ex eorũ genere carnem assumpserit deus. Qui & gentes per fidem suam illuminauit, dicens: Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. *Iohã.12.g.* Vnde pulcher ecclesiæ mos inoleuit, vt fideles in hac celebritate cereos siue candelas offerãt. Nam quia Christus hodie in tẽplo est oblatus, ipsi mystica oblatione sua hoc ipsum repræsentant, dum singulis recurrẽtibus annis ad domum dei cereos in hac die portant. Cereus enim vel candela, Christum significat. *Cereus Christus.* Et quia vnusquisque deuotus ad H hanc solennitatem veniens, Christum lumen verum affert in pectore, ideo conuenienter cereum præsentat in oblatione. *In cereo tria.* In cereo quippe tria offeruntur, cera, lichnus & flamma: cera quam apis virgo confecit, significat Christi carnem quã virgo Maria genuit, interior autem lichnus animã, flamma verò superior diuinitatem. Nec inueniri aliquid in creatura potest, quo congruentius significaretur Christus. Sed & hoc auget decus festiuitatis huius, quod ad eam prout decuit versa est gloria magnæ processionis illius, quam in isto mense qui Februarius, id est, purgatorius dicitur, agere solebant Romani veteres, anno quinto ciuitatem lustrantes, id est, circumeuntes, & vt putabant à peccatis, quæ per quinquennium illud commiserant purgantes. Lustrare enim, & circuire significat & purgare. Et hęc nostra festiuitas est purgationis, ideoque competẽter ad eam translata est processio purgationis, quamuis longe dissimiliter fiat à nobis quam fiebat ab Ethnicis. Et lectio igitur euangelica & festiuitas & tẽpus eius, purgationẽ significat, vt per hæc omnia nos qui purgatione indigem⁹ purgari mereamur, coope-
I rante Christi gratia, cui cum patre & spiritu sancto omnis honor & gloria, & antequam mundus esset & nunc & in omnia secula seculorũ. Amen.

Lectio sancti euangelij secundum Iohannem. Cap. X. B.

I N *illo tempore: Dixit dominus Iesus: Ego sum pastor bonus. Bonus pastor animam suã ponit pro ouibus suis. Et reliqua.*

Quia plerique sibiipsis non attendentes, nec sua vitia considerantes, gaudent in huius lectionis tractatulo, qui vel audire lacerationem vitæ pastorum ecclesię. nos aliã eius fecimus expositiunculam quæ nos ad intima nostra reuocet, vt nullus mordere vitam præpositorum quam Christus per seipsum discussurus est audeat, sed magis vnusquisq; talis esse studeat, qualem approbando lectio K demonstrat, & mala quæ reprehendit caueat. Loquitur autem dominus pharisæis, qui se cęcos non *Iohan.9.g* esse iactabant, & in eorum typo cæcitatem omniũ pseudo religiosorum denotat. Ea verò quæ loquitur, sic nunc intelligamus, vt non ad ipsum caput, sed ad aliquod eius membrũ referantur. Nam sæpissime in scripturis verba domini primo ad ipsũ dominum referuntur: & deinde ad ecclesiam quæ est corpus eius, vel ad aliquem electorum qui est membrum eius, velut cùm dicit: Iudica domine *Psal.34.a.* nocentes me, expugna impugnantes me. & his similia. Nunc igitur ista quæ loquitur, sic intelligi volumus, tanquã si ea quis sanctorũ eius loqueretur. Ait enim: Ego sum pastor bon⁹. Et vnusquisq; nostrũ debet esse pastor, nõ qualiscunque, sed bonus: quia gregem ouium, id est, mundarũ & innoxiarum cogitationũ atque virtutum habet, quem pascuis scripturarum pascẽs nutriat, & quem velut de eo rationem redditurus domino, custodiat. L Talium ouium idoneus pastor erat sanctus Dauid, quando in regem vnctus est, vt qui bene suos *1.Re.16.c.* mores & seipsum regere nouerat, rector aliorum fieret. Talium ouiũ sanctus Iob septem milia possidebat: quia perfectè virtutibus septiformis gratiæ ditatus erat. *Iob.1.a.* Sunt verò nonnulli, qui bona quę faciunt, nequaquam sensibus & regulis eloquiorũ dei pascunt, sed iuxta quod eis rectum videtur nutriunt. Et hi profectò boni pastores non sunt; quia greges actionum suarum non bene pascunt, cùm scriptum sit, discite bene facere. *Esaie.1.d.* Bonus verò pastor animã suam ponit pro ouibus suis: quia præsentem vitam suam quæ appellatione animæ designatur, in afflictionibus ponit, hoc est, spõtanea voluntate cruciat, pro vtilitate spiritualium suarum virtutum & bonarum actionum. Mercenarius autem & qui non est pastor, cuius non sunt oues proprię, videt lupum venientem, & dimittit oues & fugit. Et lup⁹ rapit, & dispergit oues. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus. Dictum erat de eo qui laudabiliter agit, dicitur & de illo qui segniter viuit, dictum inquã fuerat de pastore, qui nõ recusat pro ouibus animã ponere, dicitur & de mercenario qui nõ audet lupo resistere. M Nam mercenarius est, qui pro mercede temporalium rerum agit bona, qui non gratis deum colit, qui pro his quæ religiose videtur operari, quęrit in hoc seculo pręmium vel laudis vel muneris. *Mercenarius pastor* Et iste nõ est pastor: quia oues actionum suarum nõ pascit scripturarũ pascuis, vt eo modo vel studio quo sacra eloquia docent agat illas. Cuius non sunt oues proprię: quia virtutes quas in seipso custodire videtur ab eo sunt alienæ, dum eas ob transitoriam retributionem seruat, & non quasi proprias amat. Hic ergo qui in prosperis sic agebat, audiamus in aduersis quid faciat. Videt lupum venientem, & dimittit oues: quia vel in homine peruerso, vel in tribulationum procella surgente, sentit adesse bestiam quæ bonorum operum oues quærit deuorare,

A uorare, id est, diabolum, qui tentationibus aduersitatum nititur ouile virtutum extinguere. Et qui prius ideo bona faciebat, vt mercedes pro his in præsenti reciperet, nunc autem pro ipsis imminere sibi aduersa considerat, dimittit oues, relinquit virtutes quas seruabat, deserit bona quæ faciebat, ne pro ipsis mala sustineat & fugit, hoc est, aduersitati se subducit. Non enim tam loco quam operum immutatione fugit. Et lupus rapit, quoniam diabolus ea meritorum bona quæ videbatur habere tollit. Et dispergit oues, quia dissipat eius actiones, vt omnia quæ iam fecerit, sint incomposita & incogrua & dissidentia. Mercennarius autem non resistit lupo, gregem suum ita deuoranti sed fugit: quia ille qui virtutum aut religiosarum actionum ouile nō propter ipsas virtutes, sed propter lucra temporalia seruabat, recedit ab earum tutela, & relinquit eas in ore deuoratoris, ne periculum sentiat aduersitatis. Qui propterea sic fugit, quia mercenarius est, id est, quia virtutum opera propter emolumentorum carnalium mercedes seruare consueuerat, & non pertinet ad eum de ouibus, quia non sunt eius virtutes vel actiones quas custodit, sed lucra quæ pro his appetit, nec earum perditio mentem eius dolore tangit, quia non eas, sed mercedes diligit. Hucusque sermo diuinus peruersitatem eorum qui ficto corde sicut pharisei bona gerunt, sub vnius typo denotauit, & post hæc denuo puritatem eorū qui perfecto corde bona faciunt describere incipit, dum voce cuiuslibet talium dicit: Ego sum pastor bonus. Acsi dicat: Ego bene pasco, & germana sollicitudine custodiens nutrio, oues bonarum cogitationum atque virtutum mihi diuinitus traditarum. Et cognosco meas oues, id est, non negligo, sed diligo meas virtutes, & cognoscunt me meæ, id est, velut dilecto mihi adhærent, nec à me vel in aduersis separantur. Eum namque cognoscunt virtutes, qui non fit eis incognitus per aliquas vitiorum perpetrationes. Sicut nouit me pater, & ego agnosco patrem, quia sicut cælestis ille pater
C dilexit me propter me, id est, propter meam salutem, & non propter aliud, ita & ego diligo eum propter eum, & non propter aliud. Nam nec ille aliud quæsiuit pro hac dilectione nisi me, nec ego aliud quæro pro hac dilectione nisi illum. Hinc
1. Ioh. 4. d. est quod & in epistola sua Iohannes ait: Quia sicut ille est, ita & nos sumus in hoc mundo. Sicut enim non æqualitatem nunc significat, sed similitudinem: quia non loquimur de redemptore, qui secundum diuinitatem æqualis est patri, sed de redempto qui membrum est redemptoris. Qui scilicet redemptus, subiungit: Et animam meam pono pro ouibus meis. Id est, temporalem vitā humilio in laboribus & expendo, vt oues virtutum & actionum mearum non amittam, sed multiplicem & foueam. Quia verò post actiuę vitæ labores, iustus ad contemplatiuæ suauitatem proficere solet, apte subiicit. Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili. Id est, virtutes theoricæ dulcedinis, quæ non sunt ex grege virtutum practicæ exercitationis. Alias enim virtutes habet iustus in D actiua vita, & alias in contemplatiua. Et illas, inquit, quæ sunt contemplationis, oportet me adducere ad ima meæ possibilitatis, vt in conuersatione mea sociem illas his quæ sunt actionis. Et vocem meam audient, quia sermonem voluntatis meæ facient, hoc est, nutum cordis mei sequentur. Nam & cor habet suam vocem, suamque loquutionem. Et fiet vnum ouile de virtutib⁹ vtriusque vitæ, & vnus pastor fiet vtrarumque, meus scilicet animus, qui in vtrarumque custodia sit solicitus. Hæc itaque si quis diligenter attendat, & vtrum ipse sic egerit vel non egerit inspiciat, desistet lacerare vitam pastorum ecclesiæ.

Lectio sancti Euangelij secundum Lucam. Cap. XIIII. D.

In illo tempore: Dixit dominus Iesus: Homo quidam fecit cœnā magnam, & vocauit multos. Et misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent: quia iam parata sunt omnia. Et reliqua. E

Homo iste est mediator dei & hominum, homo Christus Iesus. Magna eius cœna est, noua spiritualis scientia, quam ad vltimum per se & per apostolos, ac per expositores scripturarum nobis copiose dignatus est dare, vt animas nostras spiritualibus delitiis signaret. Addit & aliud ferculum, dum mentes nostras amore suo delectabiliter pascit. Addit & tertium, dum nobis suæ diuinitatis visionem inter angelos perenniter tribuit. Hæc est eius cœna quam suis parauit, & ad quam multos vocauit, Iudęos scilicet & gentiles de toto orbe, sed primo Iudæos, deinde gētiles. Hæc enim cœna per conuiuium illud designata est, quod Assuerus tertio anno regni sui fecit optimatibus & amicis suis, ac dehinc ad illud omnem populum qui in suis repertus est inuitauit. Nam Assuerus F mysticè Christus est, tertius annus tertium tempus est. Primum enim tempus fuit ante legem, secundum sub lege, tertium sub gratia. In hoc rex regum, exhibuit conuiuium suum. Optimates & amici sunt apostoli, & qui de Iudæis primo crediderunt. Populus de tota vrbe inuitatus est, multitudo gentium de toto orbe vocata: quoniam ciuitas vel mundum vel gentilitatem designat. Misit itaque dominus iste seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent: quia iam parata sunt omnia. Seruus est ordo prædicatorum. Hora cœnæ, extrema ætas seculi, de qua beatus Iohannes loquitur: Filioli, nouissima hora est. Hæc enim hora est, spatium temporis ab aduentu domini vsque ad finem seculi, in quo scientia spiritalis est reuelata, & gratia sancti spiritus effusa & regna cælorū aperta. Ideoque dicitur, quia iam parata sunt omnia. Nihil enim restat, nisi vt quisque dignū se præparet & veniat, & his omnibus perfruatur. Tunc autem primo seruum suū dominus

1. Tim. 2. b

Triplex ferculū cœnæ dominicæ.

1. Iohā. 2. c.

G misit vt inuitatos vocaret, quando suis discipulis
Matt.10.a ait: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis, sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israël. Israëlitas enim iam inuitauerant ad hanc cœnam, & patriarchæ & Moyses & prophetæ. Illi autem, nec tunc nec modò voluerunt venire, sed cœperunt omnes simul excusare. Primus dixit: Villam emi, & necesse habeo exire & videre illam. Rogo te habe me excusatum. Iste primus gerit personam potētum seculi, qui villas & castella sibi vendicant, vt super cæteros potestatem exerceant, & honorabiliores atque ditiores sint cæteris. Et hi sua intima deserentes exeunt animo foras ad exteriores curas, & quibusdam necessitatum vinculis retinentur, ne ad interiora redeāt, sed villas & possessiones suas semper videant & de his cogitent, ac in his delectabiliter teneantur, ideoque cœnam dei negligant. Talibus autem si quando prædicatores per-
H suadeant meliora, promittunt se facturos quod eis præcipitur, sed impedimēta obiiciunt, excusationem opponunt, & vt ipsi pro eis deum præcentur exorant. Hoc autem quid est aliud dicere, nisi rogo te habe me excusatum? Et multi tales erant in Iudæa quando dominus hæc loquebatur, sed hi qui nunc sunt Iudæi, quia villas non possunt, pecunias acquirunt. Et alter dixit: Iuga boum emi quinque, & eo probare illa. Rogo te habe me excusatum. Iste significat illos Iudęorum, qui magis dediti sunt carnali studio legis. Quinque enim iuga boum, quinque sunt libri Moysi, deprimentes graui seruitute illos qui sub se carnaliter sunt positi. Hos autem libros Iudæi emerunt, quia pro his circuncisi sunt, pro his decimas & primitias & sacrificia offerunt. Hos tamen nondum probatos habent, quia nondum eos intelligunt. Si enim eos intellexissent, nullam excusationem prætēdissent, sed ad cœnam iam venissent. Sed quia eos non intelligunt, dum eos venerari se simulant, suam iustitiam quærentes statuere, iustitię dei non sunt sub-
Rom.10.a iecti. Et alius dixit: Vxorem duxi, & ideo nō possum venire. Per hunc designantur illi qui se luxuriæ carnisque voluptatibus per omnia subiiciūt.
I Qui excusari non quærunt, quia solam hanc vitā diligentes, aliam paruipendunt. In his autem tribus qui venire ad cœnā noluerunt, designati sunt omnes qui ad eam venire negligunt. Et in horum typo, Iudæi cœnam hanc adire noluerunt. Et reuersus seruus, nuntiauit hæc domino suo. Vnde
Isaiæ.53.a Isaias: Domine quis credidit auditui nostro? Tūc iratus paterfamiliâs, dixit seruo suo: Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles, cæcos & claudos introduc huc. Iudęis venire nolentibus, iratus est dominus, quia non vltrà per suos prædicatores monuit eos vt conuerterentur, sed ex toto reliquit eos in sua malitia, mandans
Isaiæ.5.b. nubibus ne super infructuosam vineam pluerent, id est, præcipiens apostolis ne Iudææ prædicarēt.
Magna dei ira. Magna enim ira dei est, peccatores ad pœnitentiā non vocare, sed in peccatis vsque ad mortem relinquere. Sic iratus est Iudæis ad cœnam venire & credere nolentibus, & gentes intuitu miseri- K
cordiæ respexit. Vnde ipsis Iudæis Paulus & Barnabas dixerūt: Vobis oportebat primū loqui verbum dei, sed quia repulistis illud & indignos vos iudicastis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes. Ciuitas autem hoc in loco gentilitas intelligitur, muris disputationum & argumentorum atque potestatum secularium munita. Vnde & per Psalmistam dominus ait: Quis deducet me vsque in ciuitatem munitam? Quis deducet vsque in idumeam? Christum enim ad peccatores ducit, qui eum peccatoribus prædicat. Qui quia rarus est, ideo dominus ait, quis deducet me? Messis enī multa, operarij autem pauci. Ciuitas verò sicut diximus est gentilitas, & ipsa est idumea, id est, terrena. Plateas autem & vicos ciuitatis, latitudines & angustias gentilitatis intelligamus. Ait itaque prædicatorum ordini: Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles, cæcos & claudos introduc huc. Ac si diceret: Festinanter ad exteras nationes perge, & quos sibi vel amplitudine possessionum dilatatos, vel angustia facultatū arctatos repereris, ad vitam introducere non moreris. Pauperes enim ac debiles, & cæci, & claudi erant gentiles, quia nec legis diuitias, nec virtutum fortitudinem qua resistere possent diabolo, nec sciētiæ lumen, vel illuminatos cordis oculos habebant, nec in via iustitiæ rectis pedibus incedebāt. Qui tamen inuitati ad conuiuium Christi, diuites spiritaliter & fortes facti sunt, & interius illuminati iam in via dei non errant, sed recto tramite gradiuntur. Et ait seruus: Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est. Vocauimus, inquit, iuxta præceptum tuum Iudæos & gentiles, & adhuc locus est vbi suscipiantur qui venire voluerint. Iste locus tunc complebitur, quando seculum hoc criminabitur. Adhuc enim quotidie mittuntur serui, adhuc ad cœnam veniūt fideles, aliis per baptismum, aliis per pœnitentiam festinantibus. Ait nanque dominus seruo: Exi in vias & sepes, & compelle intrare, vt impleatur domus mea. Iam enim neque viæ, neque sepes, neque locus vllus, siue peruius, siue septus, siue manifestus, siue abditus relictus est, ad quem serui Christi scrutādum non peruenerint. Qui igitur huic cœnæ de- M
fuerunt aut desunt, non seruorum negligētiæ, sed suæ hoc inobedientiæ deputent. Hæc autem tertia inuitatio, magis ad nostrum tempus pertinet in quo crebrescunt aduersitates seculi, & ob hoc in ea dicitur compelle intrare. Aliquando enim nos mundus retraxit à deo, sed nunc tot tantisque malis plenus est, vt ipse nos iam mittat ad deum. Vnde & scriptum est de aquis diluuij. Vehementer inundauerunt, & leuauerunt archam in sublime à terra. Quid enim per aquas nisi tribulationes, & quid per archam nisi ecclesia figuratur? Aquis ergo inundantibus leuatur archa in sublime à terra: quoniam aduersis irruentibus separatur à terrenis cupiditatibus ecclesia vel fidelis anima, & cælo fit proxima. Sunt enim nonnulli qui in hoc mundo prospera quærunt

Act.13.g. Psal.59.b. Luc.10.a. Gene.7.d. Archa ecclesia.

A runt, sed aduersa reperiunt, & apprehendere temporalem gloriam conantur & nequeunt, & quo magis voluptates & opes vel honores appetunt, eò punctiones & ærumnas & abiectiones sentiunt. Hos igitur aduersa compellunt, vt ad dei cœnam veniant. Sed quia in ipsis aduersis mens eorũ stupore sic obduruit, vt intelligere nequeat mala quę patitur, dum prædicator eis mala seculi, quibus affligũtur declarat, & quadam vi rationum & adhortationum cogit eos vt cælestia bona appetãt, agit quod dictum est, compelle intrare. Sicque numerus electorum perficitur, & superna domus impletur. De illis autem qui venire contempserant, subditur: Dico vobis, quod nemo virorum illorũ qui vocati sunt, gustabit cœnam meã. Nemo eorum qui vocati sunt & venire noluerunt, gustabit internæ dulcedinis cœnam, nemo eorum simul cum sanctis ad æterni conuiuij epulas intrabit.

B Vnde & per prophetã illis dominus ait: Ecce serui mei comedent, & vos esurietis. Ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei laudabunt præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis. Sed & in euangelio loquitur ipse dominus: Qui venit ad me, nõ esuriet, & qui credit in me, nõ sitiet vnquã. Simili sensu dictũ est, & in Exodo: Viderunt deũ Israël, & comederunt ac biberũt. Quę omnia nos vel terrere debent, vel accendere. Terrere ne contingat esurire & dolere cum reprobis, accendere vt mereamur epulari & gaudere cum electis. Quicunque enim huic conuiuio defuerit, tabescet in æternum fame & miseria & omnium bonorum inopia. Et quicunque interfuerit, satiabitur perenniter omnium bonorum plenitudine immensa. Nam esca iustorum est, præsens vultus dei, qui dum sine defectu cernitur, sine fine mens cibo vitæ satiatur. Vnde & dictum est: Iusti epulentur & exultent in conspectu dei, & delectentur in lætitia. Ibi de æternitatis societate letãtur, quique iam laqueos voluptuosæ temporalitatis euaserunt. Ibi hymnidici angelorum chori, ibi socie-

C tas supernorum ciuium. Ibi dulcis solennitas, à peregrinationis huius tristi labore redeuntium. Festinemus igitur hoc intrare cõuiuium, vbi cum electorum omnium societate festiuis gaudiis perpetim exultemus, eo largiente qui viuit & regnat deus in secula seculorum. Amen.

Esa. 50. c. *Iohan. 6. d* *Exo. 24. c* *Esca iustorum.* *Psal. 67. a*

Lectio sancti Euangelij secundum Lucam. Cap. XVI. A.

IN illo tempore: Dixit dominus Iesus discipulis suis parabolam hanc: Homo quidam erat diues, qui habebat uillicum, & hic diffamatus est apud illũ, quasi dißipasset bona ipsius. & reliqua.

Hæc sacra lectio sub figura villici prius dissipantis bona domini sui, & postea de bonis ipsis vt ab eo laudaretur, prudenter agentis, ostendit D prauitatem & correctionem cuiuslibet præpositi ecclesiæ, qui in principiis quidem nõ solum in se, sed & in subiectis disciplinam ac religionem debilitat, postea verò tam se quàm subditos nobiliter emendat. Homo, inquit, erat diues, & cætera. Homo enim iste, intelligitur mediator dei & hominum, homo Christus Iesus. Qui & diues est, vtpote creator & dominus omnium. Villicus autem, à villæ custodia nomen accepit, cum significans cuius officium est in custodia & regimine ecclesiæ vigilare, sicut scriptum est: Nisi dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Villicus ergo gubernatorem ecclesiæ designat. Sed plerunque contingit, vt is qui ecclesiam ad gubernandum suscepit, terrenis commodis inhians lucra spiritalia negligat, ac male viuendo prauis exemplis religionem in subiectis destruat. Sed talis quisque diffamatur apud dominum suũ, quasi dissipator bonorum eius: quoniam ab angelis coram deo recitantur opera ipsius, per quæ disciplinam in eis quos ad regẽdum susceperat, mala de se exempla præbendo dissipat. Annunciant enim deo angeli nostra opera cuncta, necnon & orationes, non vt ipse discat quæ nesciebat, nihil enim est quod ignoret: sed quia necesse habet rationalis creatura obtemperans deo temporales causas ad æternam veritatem referre, siue petendo quid erga se vel erga nos fiat, siue cõsulendo quid faciat. Qui pius mentis affectus est, vt ipsa construatur, nõ vt deus instruatur. Nam & hæc quædam contestatio est rationalis creaturæ, quod non sibi ipsa sit bonum quo beata fiat, sed illud incõmutabile: cuius participatione etiam sapiens efficitur. Hoc itaque modo diffamatus est apud dominum iste villicus. Quem vocauit dominus, vt ei rationem redderet: quia ipse in nouissimo per semetipsum facta præpositorũ examinat, qui quotidie per præpositos actiones subditorum iudicat. Vocauit eum, quia peregritudinis molestiam ad mortem hunc vrgens, præsentari sibi per angelos fecit, eique dixit: Quid hoc audio de te, scilicet quia de meis bonis non mea lucra quęris, sed tua, & quibus prodesse debueras obes? Redde rationem villicationis tuæ. Iam enim post mortem, non poteris villicare. Considerans autem villicus tanta se districtionis angustia coartari, cœpit huiusmodi cogitationes anxius in corde suo voluere. Quid faciam, quia dominus meus aufert à me villicationem? id est, à prælatione quam habui in ecclesia, velut indignum me per mortem deponit. Fodere iam post hanc vitam non valeo, id est, terram cordis mei ligone compunctionis & exercitio disciplinæ innouare, vt semen verbi suscipiens segetem bonorum operum proferat. Mendicare erubesco, id est, cibum vitæ quem hîc non præparaui confundor in illo seculo quærere, sicut ille piger qui iuxta Salomonem propter frigus arare noluit, ideoque mendicabit æstate & non dabitur ei. Videns verò temporis spatium adhuc sibi aliquod ad emendationem indulgeri, accepto

1. Tim. 2. b *Psal. 126. a.* E *Angeli cur nostra opera deo deferant.* *Vocatio dei.* F *Prou. 20. a*

G pto iam rationabili consilio subiunxit: Scio quid faciam, id est, excogitaui quid facere debeam, vt cùm amotus fuero à villicatione recipiant me & cohabitatorem habere dignentur electi dei qui nũc in mea sunt villicatione, in domos suas, id est, in mansiones æternas quæ illis diuinitus sunt paratæ. In his ergo cogitationibus dimissus ac sospitati redditus, quod mẽte cõceperat opere cœpit implere, cõuocans debitores domini sui, hoc est mortales omnes quoscunq; potuit ad auditũ suæ prędicationis accersens. Nam omnis homo, debitor dei est. Cumq; sint debitores innumerabiles, duo tantum referuntur: quia omnis hic christianorũ populus in duas partes diuiditur, peccatorũ videlicet atq; iustorum. Primus enim debitor illa pars est fideliũ quę peccatis adhuc & vitiis seruit, quoniã peccata proprie solent vocari debita, velut cũ
H oramus, dimitte nobis debita nostra sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Qui scilicet debitor cẽtum cados olei se debere fatetur, quia vt indulgentiam mereatur mensuras ac quantitates vitiorum suorum ecclesiastico villico cõfitetur. Cẽtenarius enim numerus, perfectionẽ designat. Cadi vero mẽsuras peccatorum. Oleum autem fauorem eorundem peccatorum, quando quis sibiipsi placet in vitiis suis vel alios peccantes malè dulci adulatione demulcet. De cuiusmodi oleo dicitur: Oleum autẽ peccatoris, nõ impinguet caput meũ. Impingat enim caput oleum peccatoris, cum demulcet mentem fauor adulantis. Quia ergo fauor & laudatio vitiorum quæ nunc olei nomine designatur, maxime dãnabilis est, idcirco debitor iste medullas culparum suarum confitens, centũ cados olei se debere testatur, intelligẽs multas valde esse mensuras male dulcis fauoris quo placebat sibi in nequitiis suis & aliorũ vitia mulcebat. Huic itaq; iubet villicus, vt accepta cautione, id est, retẽta & refrenata priorum operum impressione, sedeat, id est, humilietur & pœniteat. Nam quod cautio formam & impressionem vel numerum operum designet, indicãt figuraliter cęlaturę quas Salomon in
I templo fecisse refertur. Quod autem sessio humiliationẽ significet, sanctus Dauid operibus & verbis ostendit, qui cum se multũ humiliaret, ingressus est vt scriptura loquitur & sedit coram domino dixitq;: Quis ego sum domine deus & quæ domus mea, quia adduxisti me huc vsq;. Et rex Niniues pœnitens, indutus est sacco & sedit in cinere. Sedere ergo debitor iste præcipitur, vt ad pœnitẽtiã humilietur. Et quia incertũ est qua hora mors veniat, cito sedere dum adhuc vacat iubetur. Scribere, id est, operib⁹ annotare quinquaginta, id est, pœnitentiam, imperatur. Quicquid enim operamur, quasi in libro scribimus, vt in die iudicij corã Christo recitetur. Vnde Daniel: Iudicium sedit & libri aperti sunt. Quinquagenarius autem numerus pœnitentiam & remissionem peccatorum designat, quia & Dauid in quinquagesimo Psalmo pœnitentiam agens, veniam peccatorum obtinuit. Et quinquagesimus annus in lege iubileus est institutus: in quo fiebat remissio. Pro centum

Matt.6.b. *Psal.140.b.* *2.Re.7.c.* *Ionæ.3.c* *Operari est scribere.* *Dani.7.c.* *Quinquagenarii significatio.* *Leui.25.b*

ergo scribit quinquaginta, qui pro consummata vitiorum multiplicitate, euidentem suis operibus memoria dignam ostendit pœnitentiam, in qua & remissionis gratiam cõsequatur. Sicut autem primus debitor vel eam partem fidelium quæ peccatis est subdita, vel vnumquemque peccatorem insinuat, ita secundus vel eam partem eorum, vt dictum est quæ iusticiam sectatur, vel vnumquemq; iustum significat. Nam & iustus quisque debitor dei est, quoniam omnia bona quæ ab eo percepit debet illi, vt eadem vel paria si potest reddat, si autem non potest vel debitorem se esse humiliter agnoscat, & gratias agens dicat: Quid retribuam domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Centũ quippe cori tritici quos se debere testatur, perfectionem iustitiæ cæterarumq; virtutum quæ illi secundum mẽsuram donationis Christi datę sunt, insinuant. Cori namq; tritici: mensuras donorum gratiæ significant. Quod verò triticum virtutes & spiritualia charismata quibus anima pascitur designet, scriptura docet dicens: Et valles abundabunt frumento. Itemq;: Frumentum desiderat nubes. Valles quippe, id est, humiles frumento, id est virtutum gratia replentur, qua spiritaliter viuant & saginentur. Quæ scilicet virtutes, desiderãt nubes, id est, sanctos prædicatores, vt imbre verborũ cælestium per eos rigentur. Centum itaque coros tritici debebat iste, quia secundum mensuras sibi diuinitus concessas, perfectionem virtutum acceperat. Cui à villico iussum est vt in literis suis, id est, in operibus suis pro centum scriberet octoginta, id est, pro omnibus quæ debebat deo dignum se futura resurrectiõe iustis actibus exhiberet. Litterę enĩ quas scribimus, actiones nostræ sunt quas diuinæ memoriæ assignamus, siue bonas siue malas. Vnde & ipsæ de omni opere quod egerunt homines, dicit: Ecce scriptum est, coram me. Octogenarius autem numerus sicut & octonarius, mysterio resurrectionis congruit, quia & domini resurrectio facta est octaua die & nostra quoq; post septem dies quibus omne tempus voluitur, id est, in die iudicij quæ erit octaua proueniet. Vnde & nonnulli psalmi, pro octaua, scribuntur. Suis ergo literis inscribit octoginta, qui suis operibus dignum se illa resurrectione & electorum societate demonstrat. Hæc sunt itaque in quibus prudens villicus tam se quàm habitatores villæ suæ, id est, filios ecclesiæ quam regebat, corrigere & meliorare studuit, pro quibus & laudari à domino meruit. Et nos ergo laudemus eum qui diuino laudatur iudicio, nec eum in aliquo priusquam correctus est, audeamus reprehendere, vt hæc putemus in his quæ erga debitores egit domino fraudem fecisse; sed potius credamus eum in his lucra domini sui prudenti consilio quæsisse & eius voluntatem implesse. Qui tantum adhuc iniquitatis villicus appellatur, quia prius villicatum suum iniquè tractabat, sicut & Matthæus quia publicanus fuerat, etiam in Apostolorum catalogo publicanus dicitur: Sed in his omnibus est maximè prædicanda piissimi iudicis nostri

K *Psal.115.a.* L *Psal.64.d* *Iob.37.b.* *Esa.65.a.* *Octogenarius & octonarius numerus.* M

stri

A ſtri miſericordia, qui cum hunc antea vocaſſet, & iuſto iudicio damnare potuiſſet, maluit eum indulto rurſus viuendi ſpatio à morte reuocare, vt poſtmodum hunc emendatum poſſet inter amicos computare. Compleuit enim quod loquutus fuerat, quia nolo mortē peccatoris, ſed vt magis conuertatur & viuat. Ad hoc autem quod dixerat villicum iniquitatis prudēter feciſſe, ſubiungit ſententiā in qua ſignificat multos ſimilia facere. Quia filij, inquit, huius ſeculi, prudētiores filiis lucis in generatione ſua ſunt. Filij enim ſeculi vocantur, qui ſecularem vitam ducunt. Filij autem lucis, iuſti dicuntur. Sed ſunt aliqui iuſti, qui licet iuſtè viuant & ab illicitis ſe contineant, magna tamen bona nunquam operantur. Et ſunt alij qui pri⁹ ſeculariter & criminoſè vixerūt, ſed poſtmodum redeuntes ad cor ſuum quia ſe illicita egiſſe cōſiderant: ex ipſo ſuo dolore compuncti inardeſcunt ad amorem dei, ſeſeque in magnis virtuti-

Ezec.18. e
Eiuſdē. 33. c.
Filii ſeculi,
Filii lucis.
Lucæ.19.b

B bus exercent. Cuncta etiam difficilia ſancti certaminis appetunt: omnia mundi blandimenta derelinquunt. Flagrant deſiderio, ad cæleſtem patriam anhelant. Et quia ſe erraſſe à deo conſpiciunt, dāna præcedentia lucris ſequentibus recompēſant. Iſti ergo in generatione ſua, id eſt, in tempore ſuo quo præſentem vitam tranſcurrunt, prudentiores ſunt illis filiis lucis, qui à luce matre nunquam recedunt, ſed tamen opera lucis remiſsius agunt, & ad patriam æternæ lucis anxie non anhelant. Poſt ſentētiam verò, ſubiicit dominus exhortationem, vt qui male prius egerunt exemplo villici conuertantur ad bonum, & clementer agere ſtudeant. Ac ſi dicat: Iſte quidem villicus qui antea villicatum ſuum male tractauerat, poſt de bonis eiuſdem villicatus, erga ſubditos ſpiritalia beneficia clementer operatus eſt, pro quibus & ſupernæ felicitatis habitacula cum electis intrare meruit, & ego quoque vobis dico & ſuadeo, qui mammonam, id eſt, diuitias habetis īiquitatis, id eſt, quas per iniquitatem adquiſiſtis & inique diſpenſaſtis hactenus, vel poſſediſtis, iam bene diſpenſando eas ſanctis qui

C indigentiam patiuntur, facite eos vobis inde amicos, vt cum defeceritis, id eſt, cum obieritis recipiant vos libenter ſecum in æterna habitacula, id eſt, in perpetuas manſiones vbi perenniter cum eis gaudeatis quoniam qui recipit iuſtum in nomine iuſti mercedem iuſti accipiet. Quidā verò ſententiam iſtam male intelligentes, rapiunt res alienas, & aliquid inde pauperibus largiuntur, & putant ſe facere quod præceptum eſt. Dicunt enim, Rapere res alienas, mammona iniquitatis eſt. Erogare aliquid inde maxime egentibus ſanctis, hoc eſt facere amicos de māmona iniquitatis. Intellectus iſte, corrigendus eſt. Non ex rapinis & vſuris vel fraudibus, adquirere debemus, vnde eleemoſinas faciam⁹, ſed ſi cōtigerit nos ante conuerſionē noſtram, talibus modis opes adquiſiſſe, iam poſt conuerſionem rapinas & fraudes non faciamus, ſed tamen ex opibus large tribuamus. Sic enim Zacheus feciſſe laudatur, qui princeps erat publicanorum & diuitiis abundabat, ſed recepto in do-

Matt.10.d

mum ſuam Chriſto medietatem earum pauperib⁹ dedit, & cuicunq; fecerat fraudem ex alia medietate quadruplum reddidit. Sicut ergo villicus dicitur iniquitatis, etiam poſt correctionem ſuā quia villicatum inique pri⁹ tractauerat, ita diuitię quas ante conuerſionem quis inique cōquiſiuit ſiue poſſedit aut diſpenſauit, etiam poſt conuerſionem eius vocantur diuitię iniquitatis. Sed ſicut villicus ex eodem villicatu poſtquam correctus eſt adquiſiuit amicos: ita quiſque de ſuis facultatibus quāuis antea ex licitis & illicitis adquiſiſſet eas, amicos ſibi facere ſtudeat, ita duntaxat vt nihil vltrà per iniquitatem adquirat. Tota itaque lectio iſta correctionem & emēdationem docet & hortatur, vt quicunque male viuebat & res quas diſpenſandas ſuſceperat peruerſe tractabat, mutet ſuos mores & mala præcedentia bonis ſequentibus vincat & deleat. Poſſunt tamen omnes diuitiæ ſeculi diuitiæ iniquitatis appellari, quia cum à deo pro omnibus ſint createq, has ſibi nonnulli quāuis iuſto labore iniqua tamē cupiditate cōgregant, & quas nulli tribuunt, has indigētibus quodammodo tollunt, dum eas in vſum eorum venire non ſinunt. Licet ergo iuſtis vt dictum eſt, laboribus adquiſitę vel in patrimonio à religioſis parētib⁹ acceptę, tamen diuitiæ iniquitatis ſunt, quia iniquum eſt, id eſt, ab ęquitatis regula diſcordās, vt ali⁹ diuitiis ſuperabundet alius autem egeat. De quibuſcunque igitur diuitiis ſeculi fiant eleemoſinę, de diuitiis iniquitatis fiunt. Itaque non iam inique ſed iuſte conquiramus diuitias ex quibus iuſtas faciendo eleemoſinas, ſanctos pauperes adquiramus nobis amicos, vt ipſi nos ſecum recipere dignētur in æterna tabernacula: per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum qui cum patre & ſpiritu ſancto viuit & regnat de⁹, per omnia ſecula ſeculorū. Amē.

D

E

Lectio ſancti Euangelij ſecundum Matthæum. CAP. XVII. A

I*N illo tempore*: *Poſt dies ſex, aſſumpſit dominus* Ieſus Petrum *&* Iacobum *&* Iohannem *fratrem eius, & duxit illos in montem excelſum ſeorſum. & reliqua.*

F

Quia ſaluator noſter electos ſuos per huius vitæ labores ad illam quæ laborem neſcit vitam futuræ beatitudinis introducere diſpoſuit, modò per euangelium ſuum ſudores certaminum temporalium, modo palmam præmiorum deſcribit ęternorum, vt ſcilicet auditis agonum neceſsitatibus meminerint ſibi requiem in hac vita non eſſe petendam, audita rurſum dulcedine futuræ beatitudinis, leuius ferant mala tranſeuntia quæ bonis ſperauerunt remuneranda perpetuis. Cum enim ſuas ſuorūq; paſsiones paulò ſuperius prænunciaſſet, ait: Filius enim hominis venturus eſt in gloria patris ſui cum angelis ſuis: & tunc reddet vnicuique ſecundum opus eius. Vbi poterant diſcipuli, in ſuis cogitationibus dicere: Occiſionem & mortem nunc dicis eſſe venturam, quod autē promit-

Matt.16.d

 tis

G tis affuturum te in gloria patris cum angelorum miniſteriis & poteſtate iudicis,hoc in tẽpora longa differetur.Prẹuidens igitur occultorum cognitor quid poſſent obiicere,præſentem timorẽ prẹſenti compenſauit præmio.Subiunxit enim: Amẽ

Matt.16.a

dico vobis,ſunt quidam de hic ſtantibus qui non guſtabunt mortem,donec videant filium hominis venientem in regno ſuo.Ac ſi diceret:Qualis venturus eſt in fine , talis ob incredulitatem veſtram præſenti tempore demonſtrabitur, viuentibus his qui hic aſſiſtunt.Nam quia incertum eſt omnibus tempus vniuerſalis iudicij, incertaque ſingulis hora ſui exitus,& poterat longa videri præſens afflictio neſciẽtibus quando requies promiſſa veniret: voluit pius magiſter aliquibus diſcipulorum ſuorũ adhuc in terra degentibus ęternæ promiſſionis gaudia præmonſtrare , quatinus & ipſi qui vidiſſent & omnes qui audire poſſẽt,leui⁹ aduerſa præſentia tolerarent,reducto ſæpius ad mentem futu-

H ręretributionis munere quod expectarent . Sunt inquit,aliqui hic ſtantes, qui non guſtabunt mortem,donec videant filium hominis venientem in regno ſuo. Venientem quippe in regno ſuo viderunt eum diſcipuli ſui, qui in ea claritate viderunt fulgentem in monte, in qua peracto iudicio ab omnibus ſanctis in regno ſuo videbitur . Sequitur enim in euãgelica narratione, id de quo loqui volumus:Et poſt dies ſex, aſſumpſit Ieſus Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem eius & duxit illos in montem excelſum ſeorſum.Quod poſt dies ſex ex quo promiſit diſcipulis claritatem ſuæ viſionis dominus oſtendit,ſignificat ſanctos in die iudicij regnum percepturos, quod eis promiſit qui non

Tit.1.a

mentitur deus ante tempora ſecularia . Tempora quippe ſecularia , ſex ætatibus conſtant. Quibus completis,audient à domino:Venite benedicti pa

Matt.25.d

tris mei,poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.Poſſunt etiam ſex dies promiſſę

Sex dierũ ſignificatio.

dominicę viſionis & gloriæ , perfectionem bonorum operum deſignare:ſine quibus ad contẽplandam conditoris ſui maieſtatem quiſque non valet peruenire. Quia enim dominus ſex diebus rerum creaturam formauit,& ſeptima requieuit ab operibus ſuis, rectè per ſex dies opera bona quibus

I ad requiẹm peruenire debeamus exprimuntur. Et quia quid deum videre & ad gloriam beatę reſurrectionis pertingere concupiſcit, debet agere bona quæ nouit:rectè poſt dies ſex gloriam ſui regni

Lucæ.9.d

quam ſpopondit diſcipulis ſaluator oſtendit. Lucas tamen ſic ſcripſit: Factum eſt autem poſt hæc verba fere dies octo,& aſſumpſit Petrum & Iohannem & Iacobum,& aſcendit in montem vt oraret. Secũdum quem Lucam octaua die dominus promiſſam futurę beatitudinis gloriã diſcipulis ideo manifeſtauit,vt oſtẽſa cæleſtis vitæ dulcedine cunctorum qui hanc audire poſſent corda refoueret, & octonario dierum numero verum gaudium tẽpore reſurrectionis doceret eſſe venturũ. Nam & ipſe octaua die hoc eſt poſt ſextã ſabbati qua crucem aſcendit, ac ſeptimam ſabbati qua in ſepulchro quieuit,à mortuis reſurrexit, & nos poſt ſex huius ſeculi ætates in quibus pro domino labores K toleram⁹,ac ſeptimam ſabbatiſmi animarum quæ interim in alia vita geritur, octaua profecto ætate reſurgemus.Nam quod Matthæus vel etiã Marcus dominum poſt ſex dies transfiguratum dicit , nec ordine temporis nec ratione myſterij diſcrepat à Luca qui octo dies ponit . Quia Matthæus narrat medios tantum dies,vnde & abſolute poſt ſex dies factum commemorat,hic autem primum quo hæc dominus promiſit , & vltimum quo ſua promiſſa compleuit adiungit, ideoque temperatius loquẽs fere dies octo ponit.Et in ratiõe myſtica, ille poſt ſex mundi ætates ſanctis ab omni labore quieſcendum, hic autem octauo tempore deſignat eſſe reſurgendum.Tres autem diſcipulos domin⁹ aſſumpſit quibus glorificationem ſuam oſtenderet : vel quia qui nunc fidem ſanctæ trinitatis in charitate operantem ſeruant integram, tunc de eius reuelata viſione perenniter lętantur, vel quia tres ſunt ordines fidelium in eccleſia qui ſoli ad hãc viſionem peruenire mereantur , videlicet præpoſiti & continentes atque cõiugati . Quiſquis enim in aliquo trium iſtorum graduum inuentus non fuerit,ad gaudiũ viſionis huius nõ pertinebit. Petrus

Trium diſcipulorum qui transfigurationi adfuerunt myſtica ſignificatio. L

Lucæ.9.d

nanq; propter primatũ ſuum prẹlatos eccleſię deſignat,Iohãnes autem qui permanſiſſe virgo perhibetur cælibes ac mundi contemptores præmõſtrat,Iacobus verò qui ſupplantator dicitur coniugatos & mundo licite vtentes ſignificat. His ergo tribus diſcipulis per quos vniuerſi deſignantur electi,dominus gloriam ſuam oſtenſurus,in montem eos ducit excelſum, vt doceat omnes qui hãc videre deſiderant,non in infimis iacere voluptatibus, non illecebris ſeruire carnalibus : non terrenis adhærere cupiditatibus, ſed æternorum amore ad ſuperna ſemper erigi , & angelicę munditiæ pietatis & pacis & dilectionis & bonitatis & iuſtitiæ vitam quantum mortalibus,poſſibile eſt ſemper imitari debere,iuxta illud apoſtoli : Noſtra au

Philip.3.d

tem conuerſatio,in cælis eſt.Vnde etiam ſaluatorẽ expectamus dominum noſtrũm Ieſum Chriſtum, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ , configuratum corpori claritatis ſuæ.Oſtenſurus gloriã ſuæ maieſtatis,in montem diſcipulos ducit, vt diſcant ipſi,diſcãt omnes qui hãc videre ſitiũt,nõ eã M ſibi in hui⁹ ſeculi profundo, ſed in regno ſupernæ beatitudinis eſſe quærendã,& ſtudeant fieri digni aſcendere in montem domini & ſtare in loco ſancto eius,& bene euangeliſta cum dixiſſet quia duxit illos in montẽ excelſum,addidit ſeorſum, quia iuſti & nunc cùm prauorum vicinia premuntur, animo tamen toto ac mentis intentione & operũ exequutiõe ſeparati ſunt ab illis, & in futuro prorſus etiam corpore & loco ſegregabuntur ab eis, quando abſcondet eos dominus in abdito vultus ſui à cõturbatione hominum & proteget in tabernaculo ſuo . Qui iuxta Lucam aſcendit in montẽ oraturus & ſic transformandus,quia in cæli ſecretã altitudinem vt verus pontifex aſcendit pro ſuis interpellaturus ſuamque gloriam eis ibi manifeſtaturus,& vt oſtenderet , quia qui beatã reſurrectionem

A ctionē expectant & regē in decore suo videre desiderant, mēte in excelsis habitare ac continuis precibus insistere debeat. Sequitur, & transfiguratus
Luce.9.d est, ante eos. Et resplenduit facies eius sicut sol, vestimenta autem eius facta sunt alba, sicut nix. Lucas verò dicit: & facta est dū oraret species vultus eius altera, & vestitus eius albus refulgens. Trāsfiguratus autem dominus ante discipulos, & in altera specie vultus apparens, non formam humani corporis amisit, sed suam suorumque glorificationem præmonstrauit. Facta est enim species vultus eius altera, id est, alterius gloriæ, quando resplenduit sicut Sol. Cuius scilicet splendoris & gloriæ claritas, ad naturam susceptæ humanitatis specialiter pertinebat. Nam illam ipsius diuinitatis ineffabilem & inaccessibilem visionem, qua in æternam vitam beatis mundo corde seruatur, nullo modo discipuli mortali adhuc carne circundati poterant intueri. In hac ergo transfiguratione
B dominus & sui corporis gloriam qua per resurrectionem erat illustrandum præmonstrauit, & electorum omniū quantæ claritatis post resurrectionem futura sint corpora præmonuit. Nam & de
Matt.13.f. illis, aliâs ait: Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno patris eorū. Et hic in exemplum futuræ clarificationis ipsius, resplenduit facies eius sicut sol. Non quia domini & sanctorum eius, equalis possit esse claritas & gloria, sed quia nihil sole clarius videre nouimus, nō solum domini, sed & sanctorum in resurrectione gloria solis aspectui comparatur, quia clarius sole aliquid vnde exemplū daretur hominibus minimè potuit inueniri. Possumus etiam per faciem eius intelligere, præsentem & manifestam cognitionem humanitatis ipsius. resplenduit ergo sicut sol facies eius, quia in illo superne beatitudinis regno, sanctis omnibus ita resplendebit vnico ac singulari splēdore clarissima etiam humanitatis eius cōtemplatio, sicut sol vnica & singulari claritate superat omnia quæ corporeis oculis lucida videntur. Vestimenta autem eius quæ sicut nix albedine refulsere, nō in-
C congrue sancti eius figuraliter intelliguntur, apo-
Galat.3.d stolo dicēte, Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis. Quæ scilicet vestimenta, ipso inter homines ī terris conuersante despecta aliorumque similia videbantur, sed eo montem petē-
1.Iohā.3.a te nouo candore refulsere, quia sicut Iohannes loquitur, nunc quidem filij dei sumus sed nondum apparuit quid erimus: scimus autem quia cū apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus
Marci.9.a eum sicuti est. Vnde bene Marcus de eisdem vestimētis ait, quia facta sunt splendētia candidaque nimis velut nix, qualia fullo sup terrā non potest cādida facere. Quia qđ omnibus patet, nemo est, qui sine corruptiōe & dolore viuere possit super terram, nemo est qui sine attactu alicuius peccati
Fullo est doctor. viuere queat super terram. Sed quod fullo, id est, doctor animarum siue mundator aliquis sui corporis eximius, super terram non potest, dominus faciet in cælo, emundās ecclesiam vestem, videlicet suam ab omni inquinamēto carnis & spiritus, in-

super & æterna carnis & spiritus beatitudine ac D luce reficiens. Sequitur: Et ecce apparuit illis Moyses & Helias, cū eo loquentes. Lucas hæc plenius exposuit, & ecce duo viri loquebātur cum illo. Erant autem Moyses & Helias visi in maiestate, & dicebant excessum eius quem completurus erat in Hierusalem. Moyses & Helias qui loquuti sunt in monte cum domino, & dicebant excessum eius quem completurus erat in Hierusalem, id est, passionem ac resurrectionem eius, oracula legis ac prophetarum designant, quę in domino completa & nunc doctis quibusque patent & in futuro manifestius patebūt electis omnib[9]. Qui bene visi in maiestate dicūtur, qa tunc aperti[9] videbitur, quanta veritatis dignitate, omnis diuinorum eloquiorum non solum sensus, sed & sermo fuerit prolat[9]. Possum[9] excessum eius intelligere specialiter, exaltationem humanitatis eius qua excessit omnia, sicut docet apostolus dicēs de patre: Vt sciatis quæ E
sit supereminens magnitudo virtutis eius, quā operatur, in Christo, suscitās illum à mortuis, & cō Ephe.2.d
stituens ad dexteram suam in cælestibus, supra omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur nō solum in hoc seculo, sed & in futuro, & omnia subiecit sub pedibus eius. Hic est excessus mediatoris dei & hominum hominis Iesu Christi. Quem excessum, licet pater operatus sit, ipse tamen secundum diuinitatis potentiam, nihilominus operatus est, atque compleuit. Quęcunque e- Iohan.5.d
nim pater fecerit, hæc & filius similiter facit. Et compleuit illum in superna Hierusalem, vbi semper videtur pax dei quæ exuperat omnē sensum. Sed & in sanctis suis magnum excessum comple- Philip.4.b
bit, quando post iudicium eos vsque ad celsitudinem paternæ visionis eleuabit. Hūc itaque excessum capitis & membrorum in ciuitate magni regis complendum Moyses & Helias dicebant, quia gloriam exaltationis Christi & ecclesiæ, prædixerunt iugiter lex et prophetę. Subiungit autem hoc loco Lucas solus, & dicit: Petrus verò & qui cum F
illo, erant, grauati erant somno, & euigilantes viderunt maiestatē eius, & duos viros qui stabant cū illo. Nam iste solus qui octaui diei mentionē præmisit, nunc speciem resurrectionis describit. Nam in petro & sociis eius, vt supra dictum est omnes designantur electi, Qui grauantur somno, dū corpora eorum in tumulis vsque ad finem seculi dormiunt. Sed in die resurrectionis euigilabunt, & ad videndam perpetuo gloriam maiestatis eius sublimabunt. Sed & duos viros stantes cum eo videbuntur, id est, veritatē sensus legis & prophetarū qui istam clarificationem prænunciauerunt. Vel somno erant grauati: quia splendor incomprehensibilis diuinitatis, premit quodam velut graui pōdere sensus corporis, nostri. Et euigilātes viderūt maiestatem eius, quia qui somnum corporis à suo corde excutiunt & mente vigiles fiunt, ad lucem supernæ visionis eleuantur. Sequitur, respondens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bonum est nos hic esse. Si vis, faciamus hîc tria tabernacula,

G tibi vnum, Moysi vnum, & Heliæ vnum, & hæc e-
Lucæ.9.d tiam Lucas cum de duob⁹ viris loqueretur, sic ait:
Et factũ est: cũ discederet ab illo, ait Petrus ad Ie-
sum, præceptor bonũ est, nos hic esse, & faciamus
tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moysi, & v-
num Heliæ, nesciẽs quid diceret. Discessio Moysi
& Heliæ à Christo, secundum illud intelligẽda est
quod ait apostolus, quia cum venerit quod perfe-
1.Cor.13.c ctũ est, euacuabitur qđ ex parte est. Recedet enim
enim doctrina legis & prophetarum, vbi manife-
statio diuinæ visionis sanctis apparuerit. Petrus ve
rò ad ea quæ cernebat respondit bonum est, nos
hic esse, virosque iam discedentes cupiebat ibi re-
tinere noua tabernaculorum constructione. Nam
quia quo amplius quisque vitæ cælestis dulcedinẽ
degustat, eo amplius fastidit omnia quæ placebãt
in infimis, merito ipse nũc visa domini & sancto-
rum eius maiestate, repente cuncta quæ nouerat
terrena obliuiscitur, & solis his quæ videbat dele-
H ctatur adhærere, ibique cũ Iesu optat habitare v-
bi manifestata eius gloria lætatur dicens: Domine
bonum est nos hic esse. Quia re vera solum homi
nis bonum est, intrare in gaudium domini sui, &
huic contemplando in æternũ assistere. Vnde me-
rito nihil vnquam veri boni habuisse putãdus est,
cui reatu suo exigente contingit nunquam sui fa-
ciem videre creatoris. Quod si beatus Petrus glo-
rificatam Christi humanitatem contemplatus tan
to afficitur gaudio vt nullaten⁹ ab eius intuitu ve
lit secerni, quid putamus esse beatitudinis, qui di-
uinitatis eius altitudinem videre meruerint, & si
cũ duob⁹ tãtũ sanctis Moyse scilicet & Helia, trãs-
figuratam in monte hominis Christi speciem vi-
dere, bonum maximum duxit, qui sermo explicare
& quis sensus valet cõpræhendere, quanta sint gau
Hebr.12.f dia iustorum, cum accesserint ad Syon montem &
ad ciuitatem dei viuentis Hierusalẽ cælestem, &
multorum milium angelorum frequentiam ip-
sumque ciuitatis eiusdem artificẽ & conditorem
1.Cor.13.d deum non per speculum & in enigmate sicut nũc,
sed facie ad faciem conspexerint. Tamen beatus
Petrus, in eo quod cęlesti conuersationi taberna-
cula facienda putauit, nesciebat quid diceret. In il
la nanque cælestis vitæ gloria, domus necessaria
non erit, vbi diuinæ contemplationis luce omnia
I pacificãte, aura aduersitatis alicuius timenda nul-
la remanebit, testante apostolo Iohanne qui eius-
dem supernæ ciuitatis claritatem describens, ait
Apo.21.f inter alia, & templum non vidi in ea, dominus e-
nim omnipotens templum illius est, & agnus. Ne-
sciebat ergo qui diceret, qui mẽte excesserat, quia
in domo patris quæ in cælis est domus manu facta
necessaria nõ sit. Nesciebat quid diceret, qui Chri
stum in illa claritate semper ibi retinere volens, nõ
cogitabat quia saluari mundus nisi morte Christi
nõ poterat. Nesciebat quid diceret, qui oblit⁹ est,
regnum sanctis à domino nõ alicubi terrarum, sed
in cælis esse promissũ, nec recordatus est se suosq;
coapostolos mortali adhuc carne circũseptos, im-
mortalis vitæ statum subire non posse. Sequitur:
Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbra-
uit eos, & ecce vox de nube dicens: Hic est filius K
meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum
audite. Lucas etiam ita. Hæc autem illo loquente:
facta est nubes & obũbrauit eos, & timuerunt, in-
trãtibus illis in nube. Et vox facta de nube, dicẽs:
Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Quia
Petrus tabernacula facere quærebat: obtectũ luci-
dę nubis est admonitus, in illa vitæ cælestis habi-
tatione domos non fore necessarias, vbi omnia do
min⁹ æterna suæ lucis obumbratione protegit, qui
lucem habitat inaccessibilem. Hæc enim nubes, 1.Ti.6.c
lucida quæ nunc super discipulos facta est, & obũ
brauit eos, est illa lux inaccessibilis in qua de⁹ ha
bitat. Quæ inaccessibilis est viribus nostris, sed
acceditur ad eam muneribus diuinis. Moyses e- Exo.20.d
nim accessit ad caliginem in qua erat deus. Nam il
la caligo & ista nubes atque illa lux, idem sunt.
Quia & omnis etiam corporea lux quę prę nimie L
tate claritatis non potest aspici, rectè caligo & in-
accessibilis dici potest, sicut & oculorum nostrorũ
reuerberatio probat in aspectu solis. De hac nube Exo.40.d
& luce, dictũ est in exodo mystice. Operuit nubes
tabernaculum testimonij, & gloria domini imple
uit illud, nec poterat Moyses ingredi tectum fœde
ris, nube operiente omnia & maiestate domini co
ruscante. De hac similiter & in tertio regum libro 3.Reg.8.b
scriptum est. Nebula impleuit domum domini, &
non poterãt sacerdotes stare & ministrare propter
nebulã: impleuerat enim gloria domini, domum
domini. Tunc ait Salomon: Dominus dixit, vt ha
bitaret in nebula. De hac & venerãdus pater Dyo
nisius ait, sicut & alibi meminimus. Diuina caligo
est inaccessibile lumen in quo habitare deus dici
tur, & inuisibili eo existente propter supereminẽ-
tem claritatem, & inaccessibili eodem per super-
excellentiam superessentialis luminum mana-
tionis. In hoc fit omnis deum scire & videre di-
gnus, eum non videndo neque cognoscendo, verè
super visionem & cognitionem factus. Hoc ipsum Psal.138.a
cognoscens, quia post omnia est sensibilia & intel
ligibilia, & prophetię videns, mirabiliis facta est
scientia tua ex me, confortata est & non potero ad
eam. His beati Dyonisij tam ponderosis nubis, cõ M
sonat & Dauid dicens de domino: Caligo sub pe- Psal.17.b
dibus eius, & ascendit super cherubim & volauit,
volauit sup pẽnas vẽtorũ. Et posuit tenebras lati-
bulũ suum. Caligo nanq; est ei sub pedibus, quia
non ea claritate ab inferioribus cernitur, qua in su
perioribus dominatur. Ascẽdit enĩ sup cherubim
& volauit. Cherubim quippe, plenitudo scientiæ
dicitur. Proinde super plenitudinem scientię ascẽ-
disse perhibetur & volasse, quia maiestatis eius cel
situdinem scientia nulla comprehendit. Volauit er
go, quia longe in altum ab intellectu nostro se ra-
puit. Volauit super pennas ventorum, quia scien-
tiam transcendit animarum. & posuit tenebras la-
tibulum suum, quia dum caligine nostrę infirmita
tis obscuramur, per ignorantiam nostram nobis
absconditur, ne à nobis modò in æterna & intima
claritate videatur. Posuit tenebras latibulum suũ,
quia in eius cognitione caligat acies mentis vni-
uersæ

A uersę rationalis creaturæ, parūque videt esse quicquid de eo valet agnoscere ad comparationē eorū quæ de ipso se sētit ignorare. Nubes & caligo in circuitu eius, quia latet in quadam obscuritate incomprehēsibilitatis suæ, nec agnosci potest à creatura nisi quantū vult reuelare. In hanc itaque nubem intrātes apostoli timuerūt, quia quicūque ad dei contemplationem sic proficiunt, vt eum in huiusmodi nube obscuritatis archanorū eius videāt, cum magno metu reuerentiæ id faciunt. Vnde & Seraphim qui eum primi cognoscūt, faciem eius & pedes velant, & mediis alis volant, vt intelligamus quia & tam sublimis ordo beatissimorū spirituum timidus est circa celsiora & profundiora diuinarum visionum, & mediocriter ad deificas scientias attollitur. De prædicta verò nube venit vox patris, dicens de Christo, hic est filius meus, quia de immensa obscuritate diuinæ incōprehensibilitatis, procedit ad nos alta noticia generationis sempiterni filij dei, in qua nec genitor est genito prior, nec genitus genitore posterior, quia cōstat & patrem sempiternè genuisse & filium sempiternè natum esse. Sed cuius fulgorem mentis acies nondum capit, generationem eius quis enarrabit? Quia vero resplendentem filij hominis faciem apostoli cernere desiderabāt, affuit pater in voce, docens eundem esse filium suum dilectum, vt discerent ab humanitatis eius gloria quam videbant, ad diuinitatis ipsius qua æqualis & cōsubstantialis est illi contemplandam suspirare præsentiam. Quod autem ait de filio, in quo mihi bene complacui, hoc est, quod idem filius alibi testatur: Qui me misit mecum est & non relinquit me solum, quia ego quę placita sunt ei facio semper. Nā quādo de hominib⁹ dixit, pœnitet me fecisse eos, quasi sibimetipsi displicuit in peccatoribus quos creauerat. In solo autem vnigenito sibi cōplacuit: quia hunc inter homines hominem creasse eum non pœnituit omni modo, in quo peccatum nullū inuenit propter quod se reprehenderet, quasi per pœnitentiā, sed plenitudinē totius sanctitatis quę sibi valde complacuit, & quod adiunxit ipsum audite, admonuit eum esse de quo supradictus Moyses populū cui legem dedit pręmonebat, quia prophetam vobis suscitabit dominus deus vester de fratribus vestris tanquā me, ipsum audietis iuxta omnia quæcunque loquutus fuerit vobis. Neque enim Moysen & Heliam, id est, legem & prophetias audiri vetat, sed omnibus his auditionem filij qui legem & prophetas venit adimplere præferendam insinuat, cunctisq; veteris instrumēti typis & ænigmatibus lucē euangelicæ veritatis anteponendā intimat. Sequitur solus Matthæus, dicens: & audientes discipuli, ceciderunt in faciem suā & timuerunt valde. Humana fragilitas, conspectum maioris glorię ferre non sustinet, totoque animo ac corpore contremiscens ad terram decidit. Omnesq; sancti cum in dei visione proficiūt, quanto magis diuinitatis interna conspiciunt, tanto magis se nihil esse cognoscent. Audita ergo dei voce: Petrus & socij eius in faciē suam ceciderunt,

A creatura non cognoscitur deus, nisi quantum vult se reuelare.

Iohan. 8. d

Gene. 6. b

Deut. 18. c. & d

quia quamuis homo ad intelligenda sublimia leuetur, ex cōtemplatione tamen maiestatis dei infirmitatem suæ conditionis intelligit. Et quasi statum non habet, qui se ante dei oculos esse puluerem & cinerem videt. Audierūt enim vocem patris, quia ex eius reuelatione cognouerūt filium ei prorsus æqualem, omnia tenentem, omnia implentem, omnia circumplectentem, omnia superexcedentem, omnia sustinentem, vbique totum, incircūscriptum & incomprehensibilem, & ceciderunt in faciem, quia tanto apud se in suis cogitationibus consternati sunt, quanto eis illud altum erat quod audiebant. Ac naturam & excellentiam vnigeniti dei cogitātes expauerūt, & vilia de se senserūt in eo quod comprehendebāt, dum supernis intenderent quæ ab eis comprehendi non poterant. Hinc & Hiezechiel de pennatis animalibus, ait. Cum fieret vox super firmamentum quod erat super caput eorum, stabant & submittebant alas suas. Animalia nanque sanctos designant. Et firmamenti nomine, exprimitur incarnatus vnigenitus, per hoc quod in eo natura nostra ad ęternitatē firmata est. Fit ergo vox super firmamētum, cùm pater de Christo dicit, hic est filius meus dilectus in quo mihi bene cōplacui. Et tunc animalia stant alasque submittunt, quia sancti intenta mente supernis intendunt & virtutes suas humiliant. Stant enim, quando eum qui super caput, id est, super mentes eorum est, intenta contemplatione considerant, & alas demittunt, quia suæ virtutes eis vilescunt, dum alta supernæ incomprehensibilitatis aspiciūt. Sed & in eo quod dicitur, hic est fili⁹ in quo mihi bene complacui, alas submittunt, quia in eius innocētia & sanctitate vidēt, in quantis ipsi cotidie delinquant & quam parum de perfectione sanctittais habeāt, & omnē de suis viribus pręsumptionē deponunt. Sequitur adhuc Matthæus, dicens: Et accessit Iesus & tetigit eos, dixitque eis: Surgite & nolite timere. Ad discipulos in infirmitatis suæ confusione iacentes, accessit per gratiam & tetigit eos per virtutem, iussitq; vt ad opera fortia surgerent & timorem quē charitas eiicit abiicerēt. Accessit & tetigit, quia illuminauit & adiuuit. Accedit sed non tangit, quandoquidem per eius gratiam illuminamur, sed exigentibus nostris meritis non adiuuamur. Plerūq; enim videmus quæ agenda sunt, sed hæc opere nō valemus implere. Nitimur & infirmamur. Mentis iudicium rectitudinem conspicit, sed ad hanc operis fortitudo succumbit. Quia nimirum iam de pœna peccati est, vt ex dono quidem possit bonū conspici, sed tamen ab eo quod conspicitur contingat per meritum repelli. Sed ad prostratos accessit dominus eosque tetigit & vt surgerent imperauit, quia cum nos infirmitatem nostram subtiliter agnoscentes humiliter iacemus, tūc virtute spiritus sancti tangimus & ad robusta opera surgere pręcipimur quæ non per timorem, sed per charitatē faciam⁹. Sequitur Matthæus: Leuātes autē oculos suos, neminē viderūt nisi solū Iesum. Quod & Lucas dum de patris voce loqueretur, sic ait: Et dum

D

Dei descriptio.

Ezech. 1. f

E

Firmamentum.

Alæ sanctorum.

F

Quādo tāgit deus creaturam suam.

G dum fieret vox, inuentus est Iesus solus. Vox patris facta est de nube dicẽs, hic est filius meus, & dum illa fieret euanuerunt serui & inuentus est Iesus solus, vt indubitanter agnosceremus: quia solus Iesus est naturalis & vnicus dei filius, nõ Moyses aut Helias. Qui igitur in consideratione suæ infirmitatis oculos mentis dum iacerent, defixerant, ipsi surgentes leuauerunt eosdem spiritales oculos ad altiora diuinę contemplationis. Et tunc neminem viderũt nisi solum Iesum: quia nullus est in gloria dei patris nisi dominus Iesus Christus, & ad eius cõparationem null⁹ sanctorũ est aliquid, cessantq; voces legis & prophetarũ vbi pater voce propria declarat vnigenitũ suum. Sequitur: & descendẽtibus illis de monte, præcepit Iesus dicens: Nemini dixeritis visionem, donec filius hominis à mortuis resurgat. Lucas autem obseruantiã huius præcepti

H refert dicens: Et ipsi tacuerunt, & nemini dixerũt in illis diebus quicquid ex his quę viderant. Dominus verò visionẽ ostensę suæ maiestatis ad tempus taceri iussit, ne si palàm vulgaretur in populos, aut dispensationẽ passionis illius idem populi principibus repugnando impedirent & sic humanæ salutis effectus qui per sanguinem eius erat vẽturus retardaretur: aut certè hi qui eandem visionem audientes credidissent viso crucis obprobrio scandalizarẽtur. Opportunius autẽ completa passione ac resurrectione & ascensione eius in cęlum, repletisque spiritu sancto apostolis, prædicata est, quatinus omnes qui sacramentis eius initiari voluissent, non solum effectum resurrectionis credere, sed etiam modum resurrectionis eiusdem ab his qui viderant potuissent ediscere, necnon & æternitatem diuinę natiuitatis quam à patre audierant cunctis pariter credendam & amandam ipsi prædicarẽt. His verò de lectione euãgelica dictis, addẽdum videtur: quia sicut in ea Moyses & Helias legem & prophetiam, sic dominus Iesus euangelium designare potest, & tamen si ea quæ sunt in lectione potuerint alicubi min⁹ aperte de verbo euangelicæ prædicationis intelligi, referenda sunt ad verbum quod caro factum est & habitauit

I in nobis. Ait ergo: Sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo. Filius hominis non absurdè intelligitur euangelicus sermo, quia mediator dei & hominũ homo Christus Iesus eũ genuit hoc est ex se protulit. Qui scilicet sermo videtur in regno suo, dũ clarus & potens apparet, vt & per claritatẽ illuminet mentes audientiũ & per potentiam virtutis sancti spiritus eas corroboret quatinus ab eis & intelligatur & opere cõpleatur. Nec gustant mortẽ donec eũ talem videant, qui priusquã mortis debitũ soluant, ad magnam eius prouehuntur intelligentiã & magna eum virtute operũ adimplent. Nec omnibus Christo assistentibus hoc est in fide Christi manentibus, id promissum est & datũ, sed quibusdã. Huic autẽ sentẽtię verborũ domini, subdit euãgelista, & post dies sex, assumpsit Iesus Petrũ & Iacobũ, & Iohãnẽ, & duxit illos in montẽ excelsum seorsum. Vel factũ

Matt. 16. d

est post hæc verba fere dies octo, & assumpsit Petrum & Iohannem & Iacobũ, & ascendit in montẽ vt oraret. Iesus verò, id est, saluator & salutaris est sermo euãgelicus, de quo dicitur, suscipite insitum verbũ quod potest saluare animas vestras, & notum vobis facio euãgelium quod prædicaui vobis, quod & accepistis in quo & statis, per quod & saluamini. Hic ergo salutaris & saluator sermo gratiam in se sancti spiritus continens, assumpsit Petrum qui dicitur agnoscẽs, & Iohãnẽ cuius interpretatio sonat in quo est gratia, & Iacobũ qui interpretatur supplãtator, & assũpsit eos post dies sex vel octo. Nam quia sex diebus opera mundi sunt creata, per sex dies mundũ & eius opera intelligimus, & quia octauo die facta est resurrectio, per octo dies gratia resurrectionis exprimitur. Qui ergo suprà mundũ ascenderint, & huius seculi opera transcenderint, ac futuræ resurrectionis immortalem fructũ bona conscientia expectauerint, hi poterunt à verbo euangelij in montẽ sublimis intelligentię duci & seorsum vt à tumultu terrenarum cogitationum sint remoti, ibique claritatem ipsius verbi in gloriosum aspectum transformati videre. In quem scilicet montem ascendit orare, quia ipsum gratiæ verbum dum coram oculis nostræ mentis in altum celsioris & clarioris intelligẽtiæ progreditur, interpellat quodammodo pro nobis, quoniã spiritales nos facit & deo cõmendabiles. Ascendamus ergo cum verbo in montem: vt in specie & pulchritudine sua nobis appareat, & prospere procedat & regnet. Nã iuxta modum nostræ capacitatis, verbũ ipsum nobis & minuitur & crescit, & nisi celsioris prudẽtię cacumen ascendam⁹, nõ nobis apparet sapiẽtia, nõ nobis apparet mysteriorũ cognitio, nõ nobis apparet quanta sit gloria, quãtus decor in euãgelico verbo, sed quędã vilitas & contẽptibilitas nobis in eo videtur. Trãsfigurat⁹ est ante eos, inquit, & facta est species vultus eius altera, quia ipse dei sermo in aliam speciẽ admirandæ pulchritudinis transformatur in oculis eorum quos assumit, id est, docet & in montem sublimis intelligentiæ ducit, quã videtur eis quos in infimo sensu deorsum relinquit. Et facies eius sicut Sol resplenduit, id est, nitor aspectu pulchritudinis eius incomparabili ac singulari claritate refulsit. Nihil enim sunt in eius cõparatione, eloquia secularis doctrinæ. Vestimẽta verò eius facta sunt alba sicut nix, & vestitus eius albus refulgẽs. Vestimẽta verbi, dicta sunt scripturarum, & in oculis alta petentium, albescunt vt nix & refulgent sermones diuinarum lectionum. Cum autem nix ceciderit, aues cæli non habent vbi inhabitent, & lętior solito tritici prouẽtus exuberat. Cui rei verba scripturarum aptè cõparantur, quæ de cælo missa sunt in terram, & ieiuna nostrorum pectorum arua fœcundauerunt, ac spiritibus aeriis tanquam auibus immundis locũ non reliquerunt. Sequitur, & ecce apparuit illis Moyses & Helias, cũ eo loquentes. Vel ecce duo viri loquebantur cum illo, erant autem Moyses & Helias visi in maiestate, & dicebãt excessum eius quẽ cõpleturus erat in Hierusalẽ.

K Iocobi. 1. c 1. Cor. 15. a

L

M

Vestimẽta Christi.

Scripturã sancta niui cõparata.

A rafalem: Moyses & Helias apparuerunt in monte cū domino loquētes cū eo, quia lex & prophetæ in celsioris intelligentiæ cernuntur cū euangelio, ac concordāt in dictis suis cū eo. Sed & in maiestate cū eo visi sunt: quia sapientibus & spiritalibus effulgent cū illo in gloria diuinæ excellentiæ. & dicebant excessum eius quem completurus erat in Hierusalem: quia prænunciauerunt futurā celsitudinem ipsius euāgelici sermonis, quo scilicet dignitate & potentia foret excessurus omnia in vrbe pacis æternæ, ac mansurus absque fine. Hinc & psalmista cecinit. In ęternum domine, verbum tuum permanet in cælo. Dominus quoque dixit. Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Petrus verò & qui cum illo erant, grauati erant somno: quia corpus quod corrumpitur aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem, ac velut somno quodam corporis pigrum reddit. & euigilantes viderūt maiestatem eius, & duos viros qui stabāt cum eo, quia cum mens fortiter eluctata torporem negligentiæ & somnum imperitię superauerit, potest videre maiestatem sensuum sacri eloquij, & legem ac prophetiam persistentes cum verbo gratiæ euangelij. Aliter, Petrus & socij eius, erant somno grauati. Somno grauantur sancti; dum ab actione terrena & ab amore temporalium rerū quiescunt, & ab appetitu visibilium mentis oculos claudunt. Qui idcirco non simpliciter dormire, sed somno grauari dicuntur, quia non sine pondere laboris agitur huiusmodi dormitio. Sancti enim viri qui à mundi operibus non torpore sed virtute sopiuntur. laboriosius dormiunt quam vigilare potuerunt, quia in eo quod actiones huius seculi deserentes superant, robusto cōflictu quotidie contra semetipsos pugnant, ne mens per negligentiam torpeat, & ne concupiscentia carnis aduersus eam, in aliquo præualeat, & ne ipsi à bono opere & à cælesti desiderio pigri fiant. Et euigilantes, inquit, viderūt maiestatem eius, quia qui exterioribus vt dictum est obdormiunt & interioribus euigilant, interna mysteriorū penetrant. Hinc est quod sponsa dicit. Ego dormio & cor meum vigilat. Ac si dicat: Dum exteriores sensus ab huius vitæ sollicitudinibus sopio, vacante mente viuacius interna cognosco. Agit enim talis anima, vt huius mundi inquietam concupiscentiam à se penit⁹ eiiciat & terrenarū cogitationū strepitum deserat, ac per quietis studium virtutibus intenta vigilans dormit. Neque enim ad contēplenda interna perducitur, nisi ab his quę exterius implicant, studiose subtrahatur. Itaque qui somno grauabantur euigilauerunt ac maiestatē eius viderunt: quia qui ab huius mūdi curis obdormiūt & supernis studiis euigilāt, maiestatem sacri eloquij contēplantur & spiritales visiones aspiciunt. Domine, inquit Petrus, bonum est nos hic esse, id est, in contemplatione maiestatis euangelici sermonis immorari, & legem simul ac prophetias in claritate spiritalis intelligentiæ contueri. Quem scilicet sermonem, vocabat dominum & præceptorem: quia præceptis eius ex charitate seruire paratus erat, & eius doctrinis erudiri volebat. Sed in eo quod tria tabernacula facere tribus quæsiuit, nesciebat quid diceret: cū vnū sit tabernaculū euāgelij in quo lex & prophetæ morantur. Nam & vsque nunc imperitiæ notatur, quisquis euangelio & legi ac prophetis tria tabernacula facere cupit, cum hæc abinuicem nullatenus valeant separari, vnum habētia tabernaculum, id est, ecclesiam Dei. Sequitur: Adhuc eo loquente: ecce nubes lucida obumbrauit eos, & ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cōplacui, ipsum audite. Quia imprudenter tribus quasi paribus ac diuisis tria tabernacula offerebat, venit nubes lucida, id est, mysteriorū incomprehēsibilitas qua & splendet & obumbrat, quia & mentem illuminat ostēsione diuinorū & ex toto Deum non manifestat, sed de eo plura tegit quam reuelat. Venit, inquā, huiusmodi nubes lucida, & obumbrauit mentes eorum obscura luce sua. In quam intrātes, timuerūt, propter incōprehensibilia Dei iudicia, & propter cætera quæ in scripturis mente nequiuerunt comprehendere. Et de tanta mysteriorū incomprehensibilitate, venit vox Dei dicentis de sermone euangelij; quia hic est filius me⁹ dilectus in quo mihi bene cōplacui. Processit enim ex Deo & per Deum incarnatum datus est idē gratiæ sermo, omnemque perfectionem iustitiæ quam mortales capere possunt continet; & omne Dei beneplacitum declarat. Propter quod & de eo dicit, in quo mihi bene cōplacui. Quod nequaquam de veteri testamento dici potuit. Vnde & apostolus ait. Reprobatio quidē fit precedentis mandati, propter infirmitatē eius & inutilitatem. nihil enim ad perfectum adduxit lex: introductio verò fit melioris spei per quam proximamus ad Deū. Et item: Nam si illud prius culpa vacasset, nō vtiq; secūdi locus inquireretur. Et ideo testamentū vetus quod datū est per seruū, retinet in se vilitatē seruitutis, nouū verò quod datū est per filiū possidet honorē filiationis, de quo dicitur hic est fili⁹ me⁹ dilect⁹, & additur de eo, ipsum audite, quia quicquid lex iustitię & prophetę promulgauerūt in eo cōtinetur & multo amplius. Ait enim domin⁹ ibi: Oīa quæcūq; vultis vt faciāt vobis homines, & vos facite illis, hęc est enim lex & prophetę. Et de maiore iustitia quę est in nouo, quā in veteri. Audistis, inquit, quia dictū est antiquis, nō periurabis, reddes autē domino iuramēta tua. Ego autē dico vobis, nō iurare omninò. Itēq; Audistis quia dictū est, diliges amicū tuū, & odio habebis inimicū tuum. Ego autē dico vobis, diligite inimicos vestros, bene facite his qui oderunt vos, & alia multa huiusmodi. Quia ergo nouū testamentū cōtinet omnia quę vetus iusserat & alia multa adhuc sacratiora, ideo solū nouū iubemur audire, id est, præceptis eius obedire. Sequitur: Et audiētes discipuli ceciderūt in faciem suam & timuerunt valde. Quia videlicet nos audita diuini sermonis excellentia quæ in nouo testamento est, cadimus in faciem. i. humiliamur & erubescimus,

Marginalia: Psal. 118. | Lucæ. 21. f | B | Sapi. 9. d | Sōnus sanctorum. | Sancti laboriosius dormiūt, quā uigilant. | Cātico. 5. a | C | D | Vnum euāgelii tabernaculum, In quo lex & prophetæ morantur. | Nubes lucida. | E | Hebr. 7. c | Hebr. 8. b | F | Matt. 7. b | Matt. 5. f | Matt. 5. g

G mus, quod nō vt decuit eū honorauimus obediē- do illi reuerēter in omnibus, ideoq; nimis timemus ne ob id dānemur. Et accessit Iesus & tetigit eos, dixitq; eis, surgite nolite timere. Quia nimirum ipse sermo euāgelicus nobis per cognitionē nostri reatus in pœnitētia iacentibus fit quodam modo propinquior, ac tāgit nos manu sentētiarū suarū, & ad bene operandū surgere pręcipit, ac de cætero timorē excutit. Cur enim iam timeat, qui ex pœnitentia erigitur ad fortia virtutum operā? Nā & perfecta charitas, foras mittit timorē. Leuātes autē oculos suos, neminē viderunt nisi solū Iesum. Leuatis spiritalibus oculis ad alta sublimioris intelligētię nō viderūt nisi Iesū, i. nouū testamētū. Ablata enim nube, & euanescētibus Moyse & Helia, Christus solus cernitur, quia legis & prophetarū vmbra discedente verū lumen, coruscāte H gratia euangelij splendet. Vbi enim legis & prophetiæ vmbra recedit quæ suo velamine mentes hominū tegebat, vtraque reperitur in euangelio. Nā cùm tres essent, vnus est factus. Tres in principio visi sunt, vnus in fine. Quia lex & prophetia & euangeliū quādo secundū litteræ superficiē attendūtur, tres videntur, quādo secundum interiorem sensum inspiciuntur, vnus apparet. Lex enim & prophetiæ, iuxta spiritalem intellectū, nihil aliud sunt quā doctrina euāgelica. Hinc iā de mōte descendentibus, id est, de altitudine sublimioris intelligentiæ & cōtemplationis ad ima cōmunis conuersationis redeuntibus præcipitur, visionem hāc nulli dicere, nisi post Domini resurrectionē. Nemini enim narranda est claritas sacri eloquij quæ sapientibus in alto cōtemplationis ostēsa est, nisi qui Christum resurrexisse iam credidit, quia nec ipse nisi post resurrectionis suæ triumphū discipulis, vt scripturas intelligerēt sensum aperuit. Vnde & apostolus, hanc speciosę claritatis gloriā qua diuinus sermo interius refulget, quibusdā celabat dicens: Nihil me iudicaui scire inter vos, nisi Iesum Christum & hunc crucifixum. Aliis verò iā prouectis aperiebat, de quibus ait. Sapientiā autē loquimur, inter perfectos. Minoribus enim minora prædicari debēt & maioribus maiora: vt vnusquisque iuxta modum capacitatis suæ doceatur. I Eis ergo qui magnum sensum habent & in nouitate vitæ ambulant, dicenda est celsa visio clarificationis diuini sermonis. Vnde & nunc sicut & superius potest ipse sermo filius hominis intelligi. Qui scilicet sermo, quasi perimitur & velut inter mortuos computatur, ab illis qui grauiter in eum peccant, & quasi non sit, eum transgredi & conculcare non verentur. Quibus dum tales sunt dicere non debemus eiusdē diuini sermonis clarificationē, ne sāctū canib⁹ & margaritas porcis dedisse culpemur. Sed si idē sermo resurrexerit in eis per pœnitentiam ipsorum & vitæ meliorationem, tūc iam dici potest eis visio claritatis eius, quę rursum apparet ad alta tendentibus. Sed hanc lectionem prout cælitus nobis datum est exposuimus & eius mysteria patefecimus, quatinus omnes qui hæc agnouerunt, adiuuante domino sic viuere studeāt & supernis intendāt, vt de his quæ dicta sunt gaudere & in præsenti seculo mereantur & in futuro, per Iesum Christum saluatorem nostrum, qui cum patre & spiritu sancto viuit & regnat de⁹, ante omnia secula & nunc, & in omnia secula, Amen. K

1.Ioh.4.d

Lex, prophetia & euangeliū unum sunt, licet tria in superficie uisa.

1.Cor.2.b

Ibidem.

Matt.7.b

IN omnibus requiem quæsiui, & in hæreditate eius morabor. Ecc.24.b

Sapientia nunc loquitur, quam apostolus Christum esse testatur, dicens Christum dei virtutem & dei sapientiā. Sapientia ergo quę Christus est, id est, incarnata dei sapiētia dicit. In nominibus requiem quæsiui. Post laborē verò, requies solet quęri. Dominus autem in se quidem quietus & incōmutabilis est, sed tamen laborare se testatur, cum duras hominum prauitates tolerat, dicens cuilibet talium. Præbuisti mihi laborem, in iniquitatibus tuis. Sed & dum apparuit in mortali carne: laborauit ex nostra infirmitate. Ideo post resurrectionem suam in omnibus quæsiuit requiem, vt in omnium fide & bona actiōe requiesceret. Nam in quibus omnib⁹ requiem quæsiuerit, docet pręmittendo: In omni terra steti, & in omni populo & in omni gente primatum habui, & omniū excellentium & sublimium corda, virtute calcaui. Moxque subiungit, & in his omnibus requiē quęsiui. In nominibus ergo populis & gētibus totius orbis, & in cūctis regibus ac principibus quorum sibi corda tandem subegit, requiem quæsiuit. Inuenit autem in his requiem, qui peccare desierunt, & sanctè ac iustè viuūt. Qui in eo quod in omnibus populis & nationibus atq; sublimibus, id est, in sublimitate dignitatū positis, requiem se dicit quæsisse, significat, in vna quaque sub cælo gēte multos palam cerni qui peruersè viuant, & paucos velut grana sub paleis inueniri qui bene agant. Hoc enim quæritur, quod latet nec habetur. Sed & in quolibet ad vitam prædestinato, quærit Christus sibi requiem, dum adhuc peccantem eū expectat, & vel præceptis seu monitis & miraculis & prosperis & aduersis, ipsum cōuertere & talem facere studet, vt in eo requiescere possit. Negat autem illi in se requiē: qui nō vult à malis operibus & desideriis cessare, vt in se locū quietis deo queat prębere, & in hereditate, inquit ei⁹ morabor. Eius respicit & ad requiē, & ad hoc quod supra dixerat, ego ex ore altissimi prodij, vt intelligatur hæc hæreditas & requiei & altissimi, videlicet electorum multitudo quos ipse altissimus ad videndā suę celsitudinis gloriā eleuatos in superno regno possidebit, sicq; perpetualiter requiescere faciet. Ait itaque: In hæreditate eius morabor. Ac si dicat. In omnibus quidē quæsiui requiē, licet non in omnibus perseuerantē eā inuenerim, sed in his qui pręsciti sunt hereditas dei, morabor. i. perseuerāter & nō ad horā manebo. In illis enim nō moratur dei sapiētia, qui ad tēpus credunt & in tempore tentationis recedunt. Sed in eis moratur, quos in bonitate facit vsque in finē perseuerare. Hinc est quod de quolibet taliū dicit: Veniemus & māsionē apud eū faciemus. Sequitur: Tūc præcepit & dixit mihi creator

1.Cor.1.d

L

Esa.43.d

In iustis requies domini.

M

Iohā.14.c

A creator omniū, & qui creauit me requieuit in ta-
bernaculo meo, & dixit mihi. In Iacob inhabi-
ta & in Israel hæreditare, & in electis meis mitte
radices. tunc, inquit, cū ego requiem in omnibus
quęrerē, ille qui creauit omnes & ius habet in o-
mnibus ac neminē vult perire, pręcepit mihi quid
in his agerē, & qui me quoq; pro eorū salute crea
uit secundū humanitatem, ipse requieuit in taber
naculo meo. Creatū se dicit: quia homo factus est,
qui superius asseuerat se ante secula genitū à patre,
dicēs: Ego sapiētia ex ore altissimi prodij, primo-
genita autē ante omnē creaturā. Tabernaculū ve-
Psal.18. rò huius sapiētię est corp⁹ assumptū, de quo alias
dicitur, in sole posuit tabernaculū suum, id est, in
manifestissima visione corpus suū. In hoc taberna
culo requieuit pater: quia nullū in eo peccatū in-
uenit qđ eū offenderet, sed omnē iustitiæ plenitu-
dinē in qua delectabiliter quiesceret. Vnde & ait:
Matt.17.b Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene com
Esa.11.a placui. Atque propheta: Requiescet super eū spiri-
B tus domini. Loquitur itaq; sicut & supradictū est,
incarnata dei sapiētia, & patris gloriā in omnibus
quęrēs, asserit eū sibi dixisse. In Iacob &c. Iacob q
supplātator interpretatur designat luctatores qui
vitia cū labore supplātant & deiiciūt. Israel autē q
rectissimus dei, siue vir vidēs deū dicitur, illos qui
subactis vitiis pfectā prout fas est rectitudinē vitę
seruāt & contēplationi studēt. In Iacob ergo. i. in
Ephe.3.c luctatoribus habitat, vt eis ait apostolus habitare
Christū per fidē in cordibus vestris, quatinus scili
cet eius virtute cōfortati possint victores fieri, in
Israel verò hęreditatur. i. pfectos iā nō amissurus,
hæreditario iure possidet, qui iā sopitis vitiis opti
Lucæ.10.f mam sibi partē elegerūt quę nō auferetur ab eis.
Esaiæ.19.d Hoc & p Isaiā ipse sic ait: Opus manuū mearū As
sirius, hæreditas autē mea Israel. Assyrius enim di
rigēs interpretatur, significās eū qui prauitatē vi-
tiorū luctādo conatur supplodere & se dirigere, &
huic est opus manuū Christi. i. adiutoriū ei⁹ in se
manentis, Israel verò iā quietus, hæreditate possi-
detur. Radices quoq; saluator in electis mittit, ne
ab eorū cordibus vnquā auelli possit, iuxta illud
Romà.8.g apostoli. Quis nos separabit à charitate Christi?
Tribulatio, angustia, an persequutio, an fames, an
nuditas, an periculū, an gladi⁹? Qui enim separari
C valet à charitate Christi, in ei⁹ mēte Christus radi
ces nō misit. Sequitur: Ab initio & ante secula cre
ata sū & vsq; ad futurū seculū nō desinā, & in habi
tatione sancta, corā ipso ministraui: Et sic in syon
firmata sum, & in ciuitate sanctificata similiter re-
quieui, & in Hierusalē potestas mea, & radicaui in
populo honorificato. Et in partes dei mei, hæredi
tas illius, & in plenitudine sanctorū, detētio mea.
Ad initio mūdi & ante secula pręestinādo secun
dū humanitatē creata est hæc sapiētia, quoniā deus
ab exordio rerū & ante tēpora secularia prædesti-
natū habuit in secreto cōsilij sui, vt verbū eius ca-
ro fieret. i. vt omniū dominus formā serui pro ser-
uis redimēdis misericorditer assumeret, & quod is
qui fecit quę futura sunt, certissime faciēdū dispo-
suit, iā in ei⁹ cōspectu factū fuit. Sic igitur ante se-

cula creauit eū secundum humanitatē, sicut elegit D
nos in ipso ante mūdi constitutionē. Ab initio. i. Ephe.1.a
ex quo creat⁹ est prim⁹ homo, & ante seculū. i. ex
quo factus, est prim⁹ angel⁹, creata est, vt diximus,
hęc sapiētia: quia & quādo plasmatus est homo &
quādo creatus est angelus, pręuisum est vt vnigeni
tus dei clementer homo fieret, qui genus humanū
qđ grauiter deiectū erat releuaret, & vsq; ad futu-
rum seculū non desinā: quia nullis diaboli tētatio-
nibus nullisq; tyrānorū persequutionib⁹ fieri po
terit, vt Christiana religio nō perduret vsq; ad mū
di terminū, ꝑpter quā creata sum ante mūdi prin
cipiū. Hoc est enim, qđ & infra dicitur. Nō desinā Eccl.24.d
in progenies illorū, vsq; in ęuū sanctū. Sed & in e-
uāgelio: Ecce ego vobiscū sum omnibus diebus,
vsq; ad cōsummationē seculi, & in habitatione san
cta, corā ipso ministraui. Habitationē sanctā dicit,
habitaculū sanctū cæli, vbi ministrat corā deo pō-
tifex factus in æternū. Vnde & apostolus ait. Non Hebr.9.f
enim in manu facta sancta Iesus introiuit exēpla- E
ria verorū, sed in ipsum cælū vt appareat nūc vul-
tui dei pro nobis. Et rursum: Talē habemus ponti Hebr.8.a
ficē, qui considet in dextera sedis magnitudinis in
cælis, sanctorū minister & tabernaculi veri qđ fi-
xit deus & nō homo. Nā quod hîc dicitur, in habi
tatione sancta corā ipso, hoc est qđ apostolus ait,
in ipsum cęlū vt appareat nūc vultui dei ꝑ nobis,
& qđ hic subditur ministraui, apostolus dicitur sā Heb.9.f
ctorū minister tabernaculi veri. Et ne talis mini-
stratio putaretur aliquid abiectionis habere, sedet
in eadē sede cū eo coram quo & cui ministrat, &
sedet in dextera parte ad honoris cumulū. Qui &
subdit, & sic in syon firmata sū. Syon dicitur spe-
cula & speculatio, & significat illā beatorū patriā,
cuius habitatores non cessant manifeste speculari
gloriā dei. Vbi secūdū humanitatē sic firmatus est
Christus vt supra dictū est. i. sedens patris ad dex- Ministeriū
terā & agēs ministerium pontificis, quod est osten pontificis
dere patri pro nobis cicatrices vulnerū suę passio- Christi.
nis. De qua eius in supernis sine fine manenti fir-
matione, dictū est patri: Fiat manus tua super vi-
rum dexterę tuę, & super filium hominis quē cō- Psal.79.c
firmasti tibi, & eius voce, Cōfirmasti me in cōspe- Psal.40.c
ctu tuo in æternū. Sequitur, & in ciuitate sanctifi- F
cata, similiter requieui. Quia in ecclesia quæ est
ciuitas dei ex conuersis peccatoribus sanctificata,
similē vt in angelis requiē Christus inuenit. Vnde
& orare nos docuit, fiat volūtas tua sicut in cęlo & Matt.6.b
in terra. i. sicut in angelis ita & in hominibus. Et
in Hierusalē, inquit, potestas mea. In superna Hie-
rusalē quę nō frustra dicitur visio pacis, quia semp
ibi vera pax cernitur, est potestas redēptoris no-
stri, quia potēs est & ibi facere quiquid voluerit.
Hinc enim ait. Data est mihi oīs potestas, in cælo Matt.ult.d
& in terra. Sequitur, & radicaui in populo honori
ficato. Radix sapiētię est timere deū. Populus ho
norificat⁹, est multitudo fideliū quibus ait Petrus,
vobis igitur honor credētibus. Radicauit ergo sa- 1.Petr.2.b
piētia quę Christ⁹ est in hoc populo, qa dei timo-
rē credētibus dedit per quem peccare desistāt, quo
niam timor domini expellit peccatū, nam qui sine Eccle.1.c

G timore est, non poterit iustificari. Itē populus honorificatus, est cœtus religiosorū. Et in hoc Christus ita radicauit, vt euelli inde nullatenus possit. Fecit enim quod superius à patre dictum ei fuerat, in electis meis mitte radices. Qui & subiūgit: Et in partes Dei mei hæreditas illius. Partes Dei sunt electorum ecclesię, diuersique sanctorum ordines, & bene viuentium variæ actiones. Qui & Christi De⁹ est, quia & Christus homo. In omnes ergo Dei partes tenditur hæreditas illius, quia & omnes ecclesiæ iustorum & quicunque ei laudabiliter in variis professionibus & actionibus seruiunt, in æterna eius hæreditate erunt. Et in plenitudine, inquit, sanctorum, detentio mea. Plenitudo sanctorum erit, vbi nullus eorū defuerit, sed completo ipsorum numero omnis eorum cœtus adunatus erit. Ibique erit incarnatæ sapientiæ detentio, quia sine fine detinebitur in eis delectata eorum meritis, nec ad reprobos qui damnati erunt iam exibit quia vlterius vt conuertantur, eos non monebit. Sequitur: Quasi cedrus exaltata sum in libano, & quasi cypressus in monte syon. Sicut cedrus sua celsitudine superās omniū aliarū arborū altitudines, excelsa est, in mōte libano q̄ est altior omnibus aliis mōtibus terræ promissionis & interpretatur cādidatio, sic mediator dei & hominū homo Christus Iesus sup omnē primorum celsitudinem angelorū sublimatus est, qui propter clariorē luminis quo fulgent candorē libanus, id est, candidatio recte vocatur, & cęteris altiores sunt. Hāc illius exaltationē declarat apostolis, asserens: quia pater eū constituit, ad dexteram suā in cęlestibus supra omnē primatū & potestatē & virtutē & dānationem, & omne nomē quod nominatur non solū in hoc seculo, sed etiam in futuro, & omnia subiecit sub pedibus eius. Ita velut cedrus est exaltatus. Cui rei cōgruit & quod cedrus est imputribilis ac mirabiliter redolet, quia Christus carne iā est immortalis & suauitatem ex se miri spargit odoris, quo delectantur & ipsi angeli & spiritus. Vel sicut cedrus est exaltatus in libano, id est, in candidatione sanctificatiōis, hoc est omnes sanctos in sanctitate sic superauit sicut cedrus arbores vniuersas in libano, quoniam ea quæ gessit inter homines ita sunt præclara & sublimia, vt omnia iustorū sic transcendant cacumina, quatinus hi qui multū in deo profecerūt, operum eius vestigia vix tangere valeant admirantes ex vertice cogitationis, & quasi cypressus in monte syon. Mons syon, ecclesia sanctorū est in altitudine virtutū & speculatione contemplationis & sollicitæ circunspectionis, cypressus autem omni tempore virentibus vernat foliis vt pinus, & fructū semper habet ac bene redolet. Christ⁹ ergo sicut cypress⁹ in mōte syon est exaltat⁹, quia deus ipsum dedit vt scriptū est, supra omnia ecclesię, viriditate semp īmarcescibili vernantē, & perpetuis fructib⁹ abundātē, ac redolentiam bonę famę spargentē. Sequitur: Quasi palma exaltata sum in cades. Cādes, interpretatur sanctitudo: Palma verò inferi⁹ tactu aspera est & velut aridis corticibus obuoluta, superius autē & visu & fructibus pulchra. Inferius corticū K suarū inuolutionibus angustatur: sed superius amplitudine pulchrę viriditatis dilatatur. Sic nimirū Christi & mēbrorū eius vita inferius despecta & superi⁹ pulchra, in imis quasi multis corticib⁹ obuoluitur dū innumeris tribulationibus angustatur, in sūmis verò quasi pulchræ viriditatis foliis amplitudine beatitudinis expāditur. Palma enim, minoris amplitudinis cōtra naturā cęterarū arborū ab imis inchoat, & iuxta ramos ac fructus ampliori robore exurgit, & quę tenuis ab imis proficit, vastior ad sūma succresit. Quia electorū conuersatio q̄ mēbra Christi sunt, pl⁹ finiēdo peragit, quā inchoādo proponit, & ipsi plerūque tepidius prima inchoāt, feruēti⁹ extrema cōsummāt. Christus ergo vel in se & in suis quasi palma exaltatus est in cades. i. in sanctitate, quia sancti semp ad alta proficiendo dilatātur in virtutibus, & qui tenues L à radice inchoationis exeūt, fortes ī culminis perfectione cōualescūt. Quod in ipso capite principaliter apparuit, quia in nouissimus tribus annis maiora & plura gessit, quā in omni trāsacto tempore suo. Sequitur: Et quasi plantatio rosę in hierico. Plātatio rosę, & ipsa inferi⁹ est spinosa, superi⁹ autē florida. Sic & Christus est inferi⁹ tribulationū spinis circundatus, atq; superius gloria & honore coronat⁹. Hierico autē quę luna dicitur, & huius mūdi & nostrę mortalitatis defectū exprimere solet. Domin⁹ ergo q̄a missus è cælo nostram in hoc mūdo mortalitatē induit, quasi aliūde est assūptus & in Hierico plātatus. Et in hoc rosę est assimilatus: videlicet humilis & pūctionibus passionū obsitus, sed tandē superius flore purpureo dignitatis regię decoratus. Sequitur: Quasi oliua speciosa in cāpis. Oliuā speciosam in cāpis, videre potest & in eius aspectu delectari, quisquis per gyrū & lōge & prope fuerit. Ita & Christū vndiq; mūdo expositū, videre potest & in eius visu delectari, quisquis ad eum fideliter & pie aspexerit, in qualibet orbis parte sit. Oliua, pacis est nuncia: & Isaias miratur pedes Christi annūciātis & prædicātis pacē. Cui⁹ etiā misericordia p oliuā quę gignit oleū designari potest, quia & gręcè eleos misericordia vocatur, & oleū cūctis q̄bus immiscetur liquoribus excel- M lit, sicut & psalmista de ipsi⁹ domini miserationibus testatur, suauis domin⁹ vniuersis & miserationes eius super omnia opera ei⁹, & ideo cōgrue cernitur in cāpis huius Oliuæ speciositas, quia qui cāpestrē, id est, latam & agrestē & imam cōuersationē habēt, hi præcipue misericordia saluatoris indigent, & ad eā respicere solent. Oleo ad repellendas noctium tenebras lumē alitur, infirmitates soluūtur, & requies lassis tribuitur. Sic gratia misericordię saluatoris nostri, lucē fidei & charitatis ac sciētię in nobis alēdo, tenebras nostras illuminat, & animarū nostrarū morbos sanat, ac seculi cōcupiscētiis fatigatos requiescere nos mēte facit in cōtēptu seculi. Grādis enī labor est terrenis desideriis ęstuare, & grādis requies, terrena nō desiderare. Sequitur: Et quasi platan⁹ exaltata sū iuxta aquā ī plateis. Cū platan⁹ p se ipsā sit sublimis & amœna, respectu

Eccle. 1. c

Cœtus religiosorū populus honorificatus

Ephe. 1. d

Christus cedrus.

Mons syō est ecclesia

Palma.

Esa. 52. b

Ps. 144. b

Olei descriptio.

A respectu tamē proximę inferioris aquę, sublimior apparet & iocundior. Sic & dominus Iesus cū per seipsum incōparabiliter sit excelsus & speciosus, respectu tamē subiecti Christianorum populi, qui per aquā designatur excelsior & gloriosior apparet, in plateis, id est, in latitudinibus & mundi, & amplę conuersationis. Si enim vitę nostræ cōsideremus humilitatē, & ad excellētiam conuersationis quā Christus inter homines duxit respiciam⁹, quā sublimis erit in oculis nostris illa eius conuersatio? Nam vt platanus iuxta subteriorem aquā est exaltatus, id est, subiectę fidelium plebi proximus & superpositus. Hinc & psalmista de illo dixerat. Psal.1.a Et erit tanquā lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Id est, per mysterium incarnationis erit positus, iuxta lapsus defluentium populorum. Plateę verò, latitudines designare solent, id B est, & amplas conuersationes, in quibus spaciantur qui vita sunt inferiores & labiles, vt aqua & mundi latas regiones: quia grecè platos dicitur latitudo. Sequitur: Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans, odorem dedi. Cinnamomum dicitur, eo quod cortex eius in modum cannę sit rotundus & gracilis. Est enim breuissima arbuscula, virgas proferens gracilissimas ac preciosas. Nam id eius quod in crassitudine, id est grossitudine extenditur despectui est, quod verò gracilius prouenerit eximium est. Cinnnamomū ergo significare videtur humilitatē Christi, quam prædicant scripturę canna, id est, calamo factæ, quæ virgas gignit gracilissimas & preciosas, id est, sanctos disciplinis spiritalibus extenuatos qui membra sunt eius. Nā spiritales viri in eo sunt preciosi, carnales autem habentur contemptui. Balsamum quoque preciosissimum est, & consecratum fit Chrisma quo omnes Christiani vngimur: & significat & Christum & vnctionē spiritus eius, de qua Iohānes ait, vos vn- 1.Iohā.2.c ctionem habetis à sancto & nostis omnia. Vtrūq; verò, id est, & cynnamomum & balsamum, mirabiliter redolet, & maxime dū quis eo aromatizatur, Vnde nunc odori vtriusque aromatizantis odorē suum Christus similatur: quia dum in omni gēte C & natione credentes dono sui spiritus vngit, eiusdem vnctionis odor validius in toto orbe fragrat, & ipse dulcius odorem notitię suæ per suos vnctos in omni loco manifestat, vt vbique ei dicatur, post te curremus in odorem vnguentorum tuorum. Sequitur: Quasi myrrha electa, dedi suauitatem odoris. Myrrha mortem redemptoris nostri cuius caro corrnptionem non vidit, significat, quia caro mortua quæ myrrhæ conditur vnctione, non potest putrescere. Vnde & hęc myrrha dicitur electa, quia mors domini singulariter ex omniū sanctorū mortibus electa fuit, per quam omnes viuerent. Ideoque talē mors ista suauitatem odoris præbet, qualem nemo aliū sentire potuit, ita vt eius fragrātia reuiuiscant mortui. Sequitur: Et quasi storax & galbanus & vngula & gutta, & quasi libanus non incisus, vaporaui habitationē meā, & quasi balsamū non mistū odor me⁹. Storax esse fertur arbor odorifera quæ sicut harundo caua est, intus & suc-

co plena, & in Christo qui est lignum vitæ odori- D ferum, habitat omnis plenitudo diuinitatis corpo Coloss.2.b raliter. Galbanum dicunt, confectum ex aromatibus. Et in Christo est omnium spiritalium virtutum omnimoda plenitudo. Vngula quoque dicitur ab vnguēdo quia pręcipua est ad vnguendū, & designat spiritalē saluatoris vnctionē de qua Iohānes ait, sicut vnctio eius docet vos de omnibus. Gutta 1.Iohā.2.e verò species esse medicorū perhibetur, ad tumorē sanandum idonea, & ad deprimendū & extinguendū omne venenū, & significat humilitatē domini, quæ medicinaliter sanat tumorē elationis nostræ & omnia vitiorū venena perimit. Libanus est thus & poti⁹ arbor thuris, Christū designās, qui lignū est vitæ & fructū gignit odoriferum qui deo cremetur in sacrificium. Libanus non incisus, sponte profert ex se thus odoratius, incisus verò cōpellitur proferre thus nō tanti odoris, & Christus vt li E ban⁹ incisus sponte edidit omnia quæ in carne gessit, ideoque melius redolēt. Nos autem, vt incisus libanus sæpe cogimur inuiti bonū facere, quod vile est & parū redolens. Hæc omnia quæ nūc dicta sunt, id est, storax, galbanus ac vngula & gutta nec non & libanus, optimū dant odorem, & locum in quo sunt inde replent. Sic & Christus odore ac calore suo vaporat habitationem suā: quia mentem quā inhabitat, calore suæ dilectionis & odore suę sanctitatis replet. Mēs enim quæ non sentit odorē istū & calorē, nec dū Christi est habitaculū. Balsamum verò cui liquor alius nō est immistus, magis redolet: quia Christi sanctitas cui nullū vnquā peccatū immisceri potuit, suauiorē quem cęteri sancti prębet odorē. Sequitur: Ego quasi terebinthus extendi ramos meos, & rami mei honoris & gratiæ. Terebinth⁹ est arbor magna, & ingētes multosq; ramos vndiq; protendēs, quæ resinam gignit aromaticā & medicinalē omnibusq; resinis aliis pręstantiorē: & Christus velut arbor immēsa, discipulos suos quasi ramos extēdit in omnes mūdi partes. Thomā & Bartholomæū in indiā, Mattheum in Ethiopiam, Iohannē in Asiā, Andreā & Philippū in Scythiā, Petrū in Italiā, Paulū in Hispaniā, & cęteros ī cęteras orbis plagas. Vel rami quos extēdit F opera sunt, quæ in carne gessit. Et ex his, & operibus vel discipulis, profert ipse resinam spiritalis gratiæ, quæ medeatur omnibus & præstantior sit vniuersis prædicationibus & gestis testamēti veteris, & rami eius sunt honoris & gratiæ, quia & discipuli ei⁹ & actus ipsi⁹, valde sunt honorabiles & gratiosi: quoniā & laude digni sunt & noui testamēti gratiā hominib⁹ afferūt. Sequitur: Ego quasi vitis fructificaui suauitatē odoris, & flores mei, fructus honoris & honestatis. Vitis in terra plantata, producit ex se palmites & ex his fructum & Christus resurgendo & ascendendo, platanus in terra viuentium, sanctos qui sunt membra eius velut palmites ex se gignit, & ex his in se manentibus, fructum operis boni producit. Vnde & ait illis. Sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso nisi manserit in vite, sic nec vos nisi in Iohā.15.a me mā seritis. Fructificat ergo in eis, quia quicquid

G illi bene agunt ipse facit, & ex eius radice surgit
fructus operis illorũ. Et fructificat suauitatẽ odo-
ris, quia fructus operum quæ facit in eis, suauis o-
dor est bonę opinionis dum vidẽtes hæc homines
glorificant inde patrẽ qui est in cælis. Et flores eiꝰ
sunt fructus honoris & honestatis, quia opera quę
in his proponendo inchoat, honorabiliter & ho-
neste cõsummat, honorẽque per hæc & honestatẽ
illis grandẽ prestat. Flores enim sunt vota & pro-
missa, fructus autẽ impletiões promissorũ per ex-
hibitionẽ operũ. Flores ergo sanctorũ sunt fructꝰ,
quia mẽbra Christi qđ vouent reddũt, qđ promit
tũt faciũt. Sequitur. Ego mater pulchræ dilectiõis
& timoris, & agnitionis & sanctæ spei. In me gra-
al.uiæ. tia omnis vitæ & veritatis, in me omnis spes vitæ
& virtutis. Sapiẽtia quæ est Christꝰ, est mater pul-
H chrę dilectionis, quia dilectionẽ gignit non turpẽ
sed pulchrã, nõ indecentẽ sed honestã, non libidi-
nosam, sed castam. Et mater timoris & seruilis vel
Psal.110.b casti, quia principiũ sapiẽtiæ timor domini, & ca-
Eccle.1.b stũ Dei timorẽ gignit pulchra dilectio, cuius ge-
nitrix est sapiẽtia. Et agnitionis, quia patrẽ nemo
Matt.11.d nouit nisi filius, & cui voluerit filius reuelare. Qui
item dixit. Palàm de patre annũciabo vobis. Sic
Iohã.17.f enim sapientia quæ est filius, mater est agnitionis.
Et sanctæ spei, quia spem de sanctis rebus non nisi
Christus gignit. Sãcta enim spes est, adipiscẽdi re-
gnũ Dei & iustitiã eius, & hãc vera dat sapientia.
In quã est & gratia omnis vitę & veritatis, quia ni
si per gratiã quę est in hac sapiẽtia, id est, in Chri-
sto, nullus vitã perpetuã seu veritatem incõmuta-
bilis eius beatitudinis valet cõsequi, cũ ipse Chri-
stus sit veritas & vita. Ideoque & omnis spes vitæ
& virtutis est in eo, quia nõ nisi per eũ quis recte
sperat vitã beatã & immortalitatis eius virtutem
inuenire, & virtutem aliquam bonæ cõuersatio-
nis habere potest. Sequitur: Trãsite ad me oẽs qui
cõcupiscitis me, & à generationibꝰ meis implemi
ni. Nõnulli sapientiã quæ Christus est cõcupiscũt,
sed quibusdã seculariũ rerũ obstaculis retinentur,
ne ad eã veniant eamque per religiosam cõuersa-
I tionẽ apprehẽdant. Sępe enim fit, vt dũ quis ad re-
ligiosam vitã se conuertere cogitat & Christũ se-
qui, obsistat ei & praua cõsuetudo vitiorũ quibus
delectari solet, & amor parentũ aut cõiugis seu fi-
liorũ & possessionũ, siue blandimẽta carnaliũ ami
corum, & aliqua huiusmodi. Ideo nũc vera sapien
tia iubet, vt oẽs qui eã mente cõcupiscunt, trãseant
cunctos huiusmodi obices & ad ipsam dũ licet ve
nire festinẽt, & postquã ad eã venerint non rema-
neãt vacui, sed impleãtur generationibꝰ eius. i. sen
sibus intelligẽtiæ & prudẽtię ac virtutibꝰ, quas ge
nerare solet in his q ad se venerũt. Sequitur: spiritꝰ
enim meus sup mel dulcis, & hęreditas mea super
mel & fauũ. Memoria mea, in generatiões seculo-
rũ. Ideo trãseundũ est ad diuinã sapientiã calcatis
difficultatũ obstaculis, quia spũs eius quã inspirat
trãseũtibus ad se est melle dulcior, & hæreditas
sempiternæ beatitudinis quã eis pparauit, superat
dulcedine mel & fauũ. Mel dicit propter animas
iustorũ quæ corporibꝰ solutæ iã assistũt cõspectui
gloriæ cõditoris, & datę sunt illis singulę stolæ al- K
bæ, fauũ verò propter electos post resurrectionẽ tã Apoc.6.c
in corporibꝰ, quã in animabꝰ in superno regno, bea
tos, quãdo iã in terra sua, duplicia possidebũt. Fauꝰ Esa.67.c
enim est mel in cera, significãs animã in corpore,
sicut mel sine cera, animã sine corpore. Sed & me-
moria sapiẽtiæ istius, erit in generatiões seculorũ,
quia laus eius perenniter ab electis decãtabitur, &
adherẽtes sibi faciet eiusdẽ laudis esse participes.
Sequitur: Qui edunt me adhuc esurient, & qui bi-
bũt me adhuc sitiẽt. Qui cordis ore dulcedinẽ ve
ræ sapiẽtiæ gustant, quãto eius saporẽ sentiunt tã-
to magis in desiderio eiꝰ ardescunt, & quãto plus
de hoc potu bibunt, tãto auidius eũ sitiũt. Nã spi-
rituales delicię cũ habẽtur in desiderio sũt, tãtoq;
à comedẽte amplius esuriũtur, quãto & ab esurien
te amplius comedũtur. Sequitur: Qui audit me nõ L
cõfundetur, & qui operãtur in me nõ peccabunt.
Qui Christũ obediẽter audit, nõ cõfundetur. i. nõ
erubescet, quia cũ honore magno erit ad dexterã
eius in iudicio. Et q operãtur in eo, non peccabũt,
quia omne opus qđ secundũ eũ fit, caret peccato.
Sequitur: Qui elucidant me, vitã ęternã habebũt.
Elucidãt sapientiam, qui ob salubriter declaran-
dam Christi notitiam scripturas explanant, qui ip
sum Christum pie prædicant, qui eum luce suorũ
operũ glorificãt, & ideo vitã æternam habebũt. i.
ipsum Christũ, quia hic est verꝰ deꝰ & vita ęterna.

Lectio Euangelij secundum Lucam.

CAP. XVII. C

I *N illo tempore: Dũ iret* Iesus *in* Hie-
*rusalem transibat per mediam Sama
riam & Galilæam. Et reliqua.*

Præsens lectio secũdum historiam quidẽ semel
opere cõpleta est, sed secũdũ spiritalẽ sensum quo-
tidie impletur. Nos enim in Adã à visione pacis qđ
Hierusalẽ interpretatur recesseramus, ac in huius
exilij rixosas ĩquietudines decideramus & ad in-
ferni supplicia nihil pacificũ vltra visuri propera-
bamus. Verbũ autẽ dei per qđ facta sũt omnia, nos
misericorditer ad suæ pacis visionẽ in qua peren- M
niter quiescceremꝰ reducere volens, descẽdit ad nos
qui ad ipsum nequibamus ascẽdere, & suscepta in
se nostra humanitate, tetẽdit ad supernã Hierusalẽ
vbi semper vera pax cernitur, & illuc nobis viã a-
peruit, & quia electos homines sua mẽbra fecit, in
ipsis mẽbris suis adhuc quotidie vadit in Hierusa-
lẽ, dũ electos suos ab hoc exilio reducit ad patriã
in qua pax regnat sine vlla ĩquietudine carnis aut
spũs. Quæ scilicet patria, nomine Hierusalẽ hîc de
signatur, quę visio pacis vt dictũ est, interpretatur. Prou.4.d
Ad quã pergẽs, trãsibat per mediã Samariã & Ga
lileã. Samaria nanq; interpretatur custodia, & si-
gnificat iustorũ diligẽtiam, qui custodiunt mãda-
ta dei, qui omni custodia cor suũ seruant, qui a-
ctus suos omni hora custodiunt. Galilęa verò quæ
dicitur trãsmigratio facta, designat eorum vitam
qui à malis operibus ad religiosam conuersationẽ
per angustã pœnitẽtiæ viã migrauerunt. Vadẽs er
go in Hierusalẽ, trãsibat per mediam Samariã &
Galilęam

A Galileam, quia quotidie quosdam sibi vnitos trãsire facit ad æternę pacis beatam visionem, & ex his qui non errauerunt & ex his qui ab errore ad veritatem redierunt. In eis enim transit in Hierusalem, quos sua membra factos, de præsenti seculo nequam eripit & ad supernę maiestatis, perpetuã contẽplationem perducit. Transit per mediam samariam & galileam, id est, diuidit per mediũ tali transitu samariam & galileam, per quas vt dictum est intelligimus iustos & pœnitentes, quia videlicet & ex iustis & ex conuersis quosdam eligẽs ad terram viuentiũ secum ducit, quosdam autẽ ex eis hîc adhuc agonizari permittit. Verbo autẽ imperfecti præteriti dicitur quia transibat, vt detur nobis intelligi, quia transitus ipse nondum peractus, est, sed adhuc agitur. Illa verò pars electorũ quę retinetur in huius vitæ laboribus, designatur nõ in-

B cõgruè p castellũ de quo subditur, quia dũ ingrederetur Iesus quoddã castellũ occurrerunt ei decẽ viri leprosi. Nã sancti, ĩter pericula tẽtationũ hui⁹ seculi instar castelli seipsos intra vallum disciplinę cauta circũspectione custodiunt. Castellum enim munitur aduersus hostes & sollicitè custoditur, significans ecclesiã inter huius vitæ discrimina fortiter vndique clausam atque munitã contra malignos spiritus, & peruigili sollicitudine seruatam. Quod castellũ dicitur quoddã, vt iuxta litterã nesciatur, & iuxta spiritalẽ sensum cognoscatur. In quo scilicet spirituali castello .i. in ecclesia semper est dominus sicut ait suis discipulis, ecce ego vobiscũ sum omnibus diebus vsq; ad consummationẽ seculi, sed tamen deesse videtur aliquotiẽs, vbi pmittit iniquos multiplicari, & suũ electis suis palàm nõ præstat auxiliũ, sed tribulationibus & aduersis eos affligi velut à se derelictos sinit. Vnde & illa vox est: Vt quid domine recessisti longe, despicis in opportunitatibus in tribulatione. Cũ autem deesse dominus videtur, tũc foras tendũt illi q per decẽ leprosos figurãtur. Multi enim, & aduersitatibus fracti volunt à fide recedere & infidelibus se iungere quasi dicendo, eamus & disponamus testamentũ cum gentibus quæ circa nos sunt, vel tẽtationibus vitiorum superati, mala tot & tanta faciunt, vt gentilibus in actione similes fiãt, dum ab

C ecclesiæ visceribus ad res seculi per desideria foras tẽdũt. Hi sunt enim, spiritaliter leprosi. Qui propterea dicũtur decem, quia contra dei præcepta faciũt, quæ propter decalogũ legis per denariũ numerum intelligi solent. Sicut enim obseruatores mãdatorũ cælestiũ, assequuntur inde mundationẽ & sanitatem animę, sic cõtraria mandatis ipsis agentes, spiritalem contrahunt inquinationẽ & infirmitatem, adeò vt tales in anima fiãt, quales in corpore cernuntur qui leprã carnis patiũtur. Qui tanto magis foras tẽdunt, quanto peruersius agũt, & ita fiunt hæc, dum Iesus abesse videtur. Fit autẽ plerũque per respectum diuinæ gratiæ, vt dominus ipse Iesus ad hoc ecclesię castellũ palàm venire & ingredi videatur, subito scilicet tribulationes sedans, populũq; suum à prauitatibus cõuertens, & magnum religionis incrementũ ei largiẽs.

Matt. ult. c

Psal. 9. c

Qui leprosi.

1. Macha. 1. d

Et tũc spiritaliter agitur, quod dictũ est, quia dum ipse castellũ hoc ingrederetur, occurrerunt ei decẽ viri leprosi. Nam inuenit eos contra se tendentes, id est, via sibi contraria gradientes, dum illi foras & ipse tendit intus, atque sistit eos & stare facit atque cessare, ne pergant vlterius in via peruersa. Steterunt enim, & steterunt à longe, quia non statim potuerũt ei propinquare, sed procul stantes versi sunt ad præces & magno cordis clamore dixerunt: Iesu præceptor, miserere nostri. Nam intellexerũt eũ esse saluatorem qui peccatorũ morbos omnes sanare possit, & se miseros ob hoc esse factos agnouerũt: quia præceptis cõtraria fecerant, ideoq; Iesum, id est, saluatorẽ vocabant eũ & pręceptorem, quẽ vt sui misereretur orabãt. Quos vt intuitu clemẽtiæ vidit, dixit: Ite ostendite vos sacerdotibus, id est, per humilẽ oris confessionẽ, sacerdotibus veraciter manifestate, omnes interioris lepræ vestrę maculas, vt mundari possitis, & quod rogabãt factũ est eis dũ irent ad sacerdotes, quia scilicet mũdati sunt, quoniã peccatores licet graui criminũ lepra sint fœdati, euntes tamẽ ad cõfitendũ, purgantur in ipsa cõfessione propter pœnitentiã quam acturi sunt. Dũ irent mũdati sunt, quia ex quo iter hoc intrant incipiũt operari iustitiã, & iustitię operatio est eorũ mundatio. Dũ irẽt mundati sunt, quia ex quo tendẽtes ad confessionẽ & pœnitentiã, tota deliberatiõe mẽtis peccata sua dãnant & deserunt liberantur ab eis in conspectu interni inspectoris. Vnde & p prophetã dominus ipse testatur, quia impietas impij non nocebit ei, in quacunq; die cõuersus fuerit ab impietate sua. Perueniendũ tamẽ est ad sacerdotes, & ab eis quęrẽda solutio, vt qui iã coram deo sunt mũdati, sacerdotũ iudicio etiã hominibus ostendãtur mundi. Sequitur: Vnus autẽ ex illis, vt vidit quia mundatus est, regressus est cũ magna voce magnificãs deũ. Vnus iste designat vnũ in bono perseuerantẽ affectũ eorũ, qui postq̃ pœnitẽdo veniã adepti sũt pmanent in humilitate & gratiarũ actione. Quod enim dicitur vnus intelligendũ est, nõ diuersis iã se volũtatibus variãs, sed in vna deo placẽdi volũtate perdurãs. Nã & oẽs electi propter hãc bonitatis vnanimitatẽ, non solũ vnũ sed etiã vnus rectè dici possunt, sicut indicat apostolus, vbi de omnibus qui sunt in ecclesia bonis & malis, mysticè loquitur. Oẽs quidẽ currũt, sed vnus accipit brauiũ. Oẽs enim Christiani & boni & mali p modo suo quisq; currũt ad brauiũ, sed vn⁹ qui legitimẽ currit .i. vnitas electorũ pcipit illud, sicut & oẽs hi leprosi mũdati sunt, sed vnus egit gratias. Vn⁹ itaq; cũ vidisset qđ à criminũ lepra mũdatus esset, rediit ad mũdatorẽ grates ei referẽs, & se magis illi humiliãs & deuotior existens ac semp ei placere studẽs. Nã hic vnus, vt dictũ est, eos qui sic agũt designat. Noluit ingratus iam esse, sed regressus est cũ magna voce magnificãs deum. Rectè cum magna voce, quia magna dei beneficia se percepisse gratulabatur. Magna voce, deuota potius quã clamosa debemus intelligere. Non enim exigua vocis deuotione deum magnificare cupiebat, qui se

D

E

Confessionis sacramentalis efficatia.

Ezec. 33. c

Sacerdotibus confitendum.

F

1. Cor. 9. d

G de tantis malis magnifice liberatū gaudebat. Interioris lepræ sanitatē à Christo consequutus magnificabat deum, vt glorificaretur pater in filio. Et cecidit in faciem ante pedes eius, quia de prioribus actibus erubescens sibi vilis apparuit, & deuota se Christo humilitate prostrauit. Statum iam rigiditatis & superbię non habuit, sed tota mentis consternatione sub pedibus saluatoris bene iacuit gratias agens quod de tāta miseria liberatus esset. & hic erat Samaritanus, id est, custos: quia ne percepta beneficia posset amittere, seruabat ea per humilitatis custodiam, & seipsum cautè iam custodiebat ne plagam vlterius lepræ spiritalis incurreret, & cor suum actusque suos à malo custodiebat. Respondens autem Iesus, dixit: Nónne decem mūdati sunt, & nouem vbi sunt? Operibus huius qui gratias retulit & aliorum qui ingrati fuerunt, respondit dominus. Nónne, inquit, decem mundati

H sunt, & omnes pariter ad reddendas gratias redire debuissent? Decem mūdati sunt, quia legitimus numerus est purgatus. Sed nouem quasi nesciuntur à domino, quia maluerunt elongari ab eo per peccata, quàm propinquare ei per bona opera. De quibus, ait: Vbi sunt? Quod est dicere: Qui in humilitate & gratiarū actione deberent adesse, vbi sunt? Qui mihi p meritū deuotionis & operis propinquare deberēt, vbi sunt. Qui in obseruantia mandatorum meorū esse deberēt, vbi sunt. Quia verò nouenarius numerus habet ter tria & ad fidē trinitatis pertinet, hi nouē designant illos qui postquā pœnitendo mundati sunt à præcedentibus culpis existunt desides & securi, nec se in bonis operibus exercēt, sed solam sibi fidem sufficere putant. Non est inuētus qui rediret & daret gloriā deo, nisi hic alienigena, quia nō inuenitur qui post acceptā veniā recordetur diuinæ pietatis & ei gratias deuoto corde respondēs perseueret in bonis actibus, nisi qui non sit ex filiis terrenę babilonis, sed ex filiis Hierusalē cælestis, & ait illi: Surge vade, quia fides tua te saluū fecit. Humiliter adhuc iacēti pro peccatis pœnitēdo deletis, præcipitur vt surgat ad bene agendū, & vadat, id est, promoueatur ac proficiat in bonis operibus.

Nouē nesciuntur à domino.

In solius fidei iactatores.

I Qui enim infirmitatē suæ conditionis humiliter agnouit, ac puluerem & cinerē se esse perpēdit: iubetur ad robusta opera surgere ac promoueri in profectu iustitiæ. Cui & dicitur: Fides tua, te saluū fecit. Credidit enim grates esse referēdas vt deo ei qui se mundauerat & opere deus innotuerat, & fidē quæ per dilectionē operatur habebat, ac per eam à prioribus malis saluus erat in quibus antè perierat, quia nō sine operibus fidē sibi solam sufficere sicut illi nouem ęstimauit.

Lectio Euangelij secundum Lucam.

CAP. XIIII. A

Luc. 14. a

IN illo tempore: Cum intraret Iesus in domum cuiusdam principis Phariseorum sabbato manducare panē, & ipsi obseruabant eum. & reliqua.

Hæc quæ nūc secundum historiam, mira referūtur, secundum spiritalem sensum plus admiranda noscuntur. K Nā pharisæi qui interpretantur diuisi, significant iudæos ab omnibus aliis gentibus circuncisione & lege diuisos. Princeps pharisæorum, mysticè est pōtifex olim Iudęorū. Domus principis huius, synagoga. In quā scilicet domū, intrauit *Psal. 18. a* dominus, quādo tanquam spōsus procedēs de thalamo, natus est in plebe Iudęorū ex intemeratę virginis vtero, & hoc fecit sabbato, id est, cum iam cessarent iuxta dei voluntatem carnalia legis opera, & operum edicta: quia lex & prophetæ vsque ad Iohannem. *Matt. 11. b* Nam secundum legem sabbato cessabatur ab exteriori actione, & ideo sabbati nomine designatur cessatio carnaliū legis ipsius actionum. In huiusmodi sabbato dominus in domum prædictam intrauit, & intrauit manducare panem id est, vt caperet cibū, hoc est vt faceret patris voluntatem. L Ait enim: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui me misit, *Iohan. 4. c* & ipsi obseruabāt eū, id est, etiam ipsi ad quos venerat insidiabantur ei. Significauerunt autē eā Iudæorū partē in qua & ipsi erant, quæ ei semper inuidens insidiabatur, & quærebat occasiones reprehendendi vel accusandi eum. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. Hydropicus iste qui erat in domo principis pharisæorum, typus fuit populi qui erat in synagoga Iudæorum, auaritiæ morbo laborans. *Auarus & Hydropicus.* Hydropicus enim, quo amplius bibit, eo amplius sitit. Sic & auarus quo magis pecuniam auget, eo magis pecuniæ siti ardet, & ei crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Talemque dominus synagogæ populum inuenit, qui solam legis litteram occidentem sectabatur & spiritum viuificantem nesciebat, atque promissiones quæ secundum litteram ibi non nisi carnales inueniuntur, expectabat à deo pro remuneratione laborum suorum velut maxima bona, & ideo se totum in appetitu talium effuderat, solaque præsentis vitæ bona sitiebat quæ in sola dei lege promitti putabat, & sic eum littera male intellecta perimebat, & propter huius langorem spiritalem, dominus insidiatoribus suis respondens, dixit ad legis peritos & pharisæos qui se volebant reprehendere: M Si licet sabbato curare, id est, si iustè potest fieri, vt cessantibus legis operibus quorum ocium appellatione sabbati designatur, iste populus sanetur ab hoc auaritiæ morbo quo turgidus ęstuat, & re vera non nisi sabbato curari poterat, quia nisi cessasset actio carnalium obseruantiarum, non exinanirentur carnalium bonorum in lege promissiones, nec eorum cupiditas extingueretur in corde Iudaici populi. At illi qui de hac re fuerant interrogati tacuerunt, quia de abolitione carnalium obseruationum loqui noluerunt, quas iam debere secundum rationem stare nequibant ostendere. Nam & ex illo tempore iam à confessione veritatis ora clauserant, ex quo de saluatore conspirationem fecerant, *Iohan. 9. e* vt si quis illum confiteretur Christū, extra synagogā fieret. Quorū taciturnitas, silētio Zacharię nō credētis est designata. *Lucæ. 1. b* Dominus autē, ęgrotū apprehēdit & sanauit, quia

populum

A populũ Iudęorũ morbo auaritię sicut dictũ est laborantẽ, apprehẽdit in his quos elegit & ab omni terrena cupiditate liberauit, quando venditis omnibus quæ possederant, & positis eorum preciis ad pedes apostolorum pauperem vitam communémque ducebãt vnanimes in charitate. Sic ergo per gratiam suam Christus eos ab omni illa peste insatiabilis auaritiæ sanauit, & ita dimisit, id est, à iugo legis soluit, & in libertate charitatis arbitrio suo relaxauit, vt non iam coacti, sed spõtanei bona facerent. Quisquis enim charitate flagrat, non necesse est, vt ei præcipiatur, nisi vt faciat quicquid voluerit. Dehinc æmulorum inuidiam confutans saluator, ait illis: Cuius vestrum asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die sabbati? Quæ scilicet sentẽtia, & insidiatores conuincit, & ad ipsum nostræ liberationis

Act.2.g.

Amãti nihil præcipiendum.

B auctorem specialiter respicit. Ipse enim secundum carnis materiam vnus Iudęorum erat, qui carnem ex eorum gente susceperat. Cuius asinus & bos in puteum cecidit, quia gentilis & Iudaicus populus quem vtrumque ipse creauerat in ima vitiorum corruit. Asinus enim gentilem designat populum, brutum nimis & oneribus cunctis errorum substratum: bos verò Iudaicum iugo legis subditum. Non solum enim asinus, id est, gentilis populus, sed & bos, id est, Iudaicus, est in profunditatẽ peccatorum delapsus: quia nec ipse iustificari potuit ex legis operibus. Sed vtrũque dominus extraxit, quia per fidem suam vtrumque iustificans ad libertatem charitatis eduxit. Et hoc fecit cõtinuò, id est, sine dilatione: qa in baptismo deleuit absq; mora culpas eorum, & dedit eis innocẽtiam. Die sabbati, id est, clara luce fidei & scientiæ, in operum legis cessatione. Et non poterant ad hæc respondere illi: quia eductis de profundo malorum duobus populis, & ad lucem fidei conuocatis, sic stultam fecit deus sapientiã mundi, vt eius sapientes qui ecclesię saluatoris inuident, non inueniant quid respondeant econtra & rationabiliter dicant, sed clauso ore silentium teneant, & interno

Asinus gẽtilis populus, bos Iudaicus.

1. Cor.1.c.

C liuore tabescant.

Lectio sancti Euangelij secundum Iohannem. Cap. VI. B.

In illo tempore: Erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum. Et reliqua.

Quod in lectione euangelica de vno regulo, & eius filio singulariter factum audiuimus, humano generi generaliter consonare videbimus, si adhibita diligentia mysticum intellectum superficiei literæ coaptemus. Regulum autem à rege nomen deductum, & literarum consonantia demonstrat, & significatio deductionis approbat. Scimus etiam quia fuere reguli, id est, minores reges. Hominẽ igitur ad excellentissimi regis imaginem & similitudinem factũ, dum bene se rexit dum sibi temperãter imperauit, regem fuisse quis dubitet? Regnum verò istius regis, paradisus dei

Regulus quis.

Adam rex

fuit, in quo fœlix homo colonus, in quo operarius D positus, in quo rex & dominus vt dominaretur ac præesset bestiis & piscibus atque reptilibus, & auibus tanquam rex in solio collocatus est. Sed prohdolor qui hoc modo magnus rex & sublimatus præsidebat, per inobedientiæ tumorem à regno illo depulsus est, & ærumnis ac tristitiæ expositus est. Tamen miserãte deo, cuius miserationes super omnia opera eius, nõ ex toto miser homo in perditionis abyssum redactus est: quoniam neque liberum amisit arbitrium, neque à rationis capacitate alienat⁹ est. Perdidit ergo per seipsum magnum quid, reliquit autem ei misericordia cõditoris parum quid. In eo itaque quod amisit, rex esse desiit, in eo autem quod præ cæteris animalibus sibi relictũ est, quasi regulus victitauit. Quod ipsa euangelij verba videntur innuere, dicendo: quia erat quidam regulus. Per hoc enim quod dicitur erat, quod imperfectæ significationis verbũ est, quod sic ex parte iam præteriit, vt ex parte E videatur adhuc non præteriisse, & sensum habet substãtiuum, essentia hominis indicatur, quæ iam ex parte transierat mortua, & ex parte ægrotabat saucia, vt penè nihil esset homo qui erat: quoniam infirmabatur & mori incipiebat. Cuius propriũ nomen tacetur, & dicitur: erat quidam, quia non erat dignus audire noui te ex nomine, nec erat nomen eius scriptum in cælis, vt deus illud dignaretur nominare. Nam & nos plerunque quorũdam vocabula, quæ tamen bene meminimus, propter dedignationem prætermittimus, cùm eorum recordationem fastidimus. Idcirco autem nomen istius spiritui sancto viluerat: quia peccator erat: quia infirmus, quia regulus. Cuius filius infirmabatur Capharnaum. Filius est, in quo pater affectu paterno specialiter delectatur, quem tenerrimo & toto tanquam seipsum confouet amplexu. Hoc in homine interiore animum intelligimus, quem à primo plasmate vsque ad Christum, multa spiritalium febrium incommoditate præuẽtum nequaquam dubitamus. Capharnaum autem ager F pulcherrimus dicitur, & mundus iste creaturarum ornamentis decoratus, magni opificis ordinatione conspicuus, ager pulcherrimus non incõgrue intelligi potest. Cuius colonus homo vtpote aduena & peregrinus, quanto licentius peccabat, tanto abundantius ægrotabat. Aegrotauit autem hominis portio preciosior, animus videlicet, qui tanquam filius homini debet esse charior. Hic cum audisset, quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eum & rogabat eum, vt descẽderet & sanaret filiũ eius, incipiebat enim mori. Iudęa quidem confessio siue laudatio & glorificatio, Galilæa verò interpretatur transmigratio facta. Et Iesus venit à Iudæa in Galilæam, quando à cõfessione & laudatione quæ illi sursum à sanctis angelis incessanter dabatur, dignatus est per carnis assumptionem venire ad nos qui transmigrationẽ feceramus à paradiso ad huius vallem miseriæ. Et hunc eius aduentum audiuit regulus: quia illum per Zachariam homo dicere cœperit, lauda

Psal.144.b.

Adam ex rege regulus.

Exod.33.c

Zacha.2.d

 & lætare

G & lætare filia Sion, quia ecce ego venio & habitabo in medio tui ait dominus. Cumque hæc & his similia de eius aduentu verba prophetarum audisset, abiit ad eum pro filio supplicaturus, mores mutaturus, in ipsum crediturus. Abiit ad eum, quia cœpit ad eius fidem aliquantulum accedere. Et rogabat vt descenderet & sanaret filium eius quem diximus animum ipsius esse: quia per Psalmistam dicebat: Domine inclina cęlos tuos & descēde. &, domine miserere mei, sana animam meā quia peccaui tibi. Rogabat vt descēderet, hoc est, ad humilitatem passionis se misericorditer inclinaret, & filiū eius, hoc est, cariorem eius portionem sanaret. Non enim poterat animus hominis à peccati morbo sanari, nisi medicamentū ei fieret mors ipsius medici. Incipiebat enim peccati languore iam mori. Hic est enim saucius, quem sicut alibi dicitur: Latrones in via semiuiuum reliquere. Viuit enim ex ea parte qua deū potest cognoscere, & quid rectum sit discernere, mortuus verò est, ex ea parte qua peccatis tabescit & nequitia deficit. Ex toto autem erit mortuus, si fuerit in inferno damnat⁹. Sic ergo incipiebat mori, id est, vitiorum languore nimium grauabatur, & morti damnationis æternæ propinquabat. Sed ne ex toto moreretur, accessit pater ad Iesum pro eo rogaturus, vt ipse qui vita, qui medicus, qui medicina est, obuiaret morti. Post mortem enim nulla posset inueniri medicina: quia in inferno nulla est redemptio. Quisquis enim semel æternæ damnationi traditus est, nunquam vlterius redemptionem consequi potest. Dominus autem regulo deprecanti respondit: Nisi signa & prodigia videritis nō creditis. Inter signa & prodigia hoc distat, quod signa quidem dicuntur, eo quòd præsentialiter aliquid significēt, prodigia verò quasi porrodicia vocātur, eo quòd porro dicant, porro significent, & aliquid futurum portēdant. Et dominus signa fecit atque prodigia: quoniā opera eius alia in præsenti aliquid significabant, alia in futurum prospiciebāt. Regulus ergo descensum eius ad salutem filij rogabat, dominus autē descensum suū commendabat, & regulo subtiliter intimabat, dicens: Nisi signa & prodigia videritis, non creditis. Ac si diceret: Descensus meus ad mortem, & ad inferos quem desideras, signum magnum est: quia febricitantium salus est, & prodigium magnum est, quia resurrectio mortuorū est. Nec fides Christiana in gentibus pullulare poterit, nisi signa hæc & prodigia viderit. Dicit ad eum regulus, vnus credens ex gentibus, gentium primitiæ præsignatus: Domine descende priusquàm moriatur filius meus. Domine quandoquidem descensus tuus signum & prodigium magnū est, nec pręputium ab infirmitatibus suis poterit conualescere, nisi signa hæc & prodigia meruerit videre: descende, quoniam melius est sicut præordinasti vt descendas, quàm vt filius meus, id est, gentilis populi animus in æternum pereat. Descende ergo de incarnatione ad passionem: quoniam ex passione tua consequetur anima mea liberationem. Huic tantæ fidei

Psal. 145. *Psal. 40.* *Luc. 10. d.* *Signa & prodigia.*

H I

ac deuotioni duntaxat, respondit dominus: Vade, filius tuus viuit. Durum est enim intelligere, quòd incredulo & infideli dixerit, vade filius tu⁹ viuit, nisi supplicātis fidem deuotionemque cognouisset. Præsciuit igitur antequam miraculum faceret, subtilem fideliter obsecrantis responsionem, & ad miraculi processit ostēsionem, vt & fides iam credentis procederet in manifestationē. Vade, inquit, hoc est, ad perfectiorem trāsmigra cogitationem, & sicut audisti meam incarnationem expecta etiam passionem. Iam enim ex hac fidei scintilla filius tuus, id est, animus tuus viuit. Nec quemquā moueat, quod omnia hæc verba secundum historiam nō inueniuntur & à regulo, id est, ab humano genere dicta esse domino, & à domino generi humano. Tales enim sunt istæ loquutiones, quales & illę de canticis canticorū, vbi sponsus ad sponsam, & sponsa ad spōsum, ea verba loquitur quæ nusquam historialiter reperiuntur. Neq; enim tam vocibus quàm rebus fiunt huiusmodi loquutiones. Vade ait, hoc est, ad maiora fidei promouere, & ad spiritalem sensum progredere, quoniā filius tuus viuit ex hac fidei inchoatione & ex mea prædestinatione. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus, & ibat. Credidit humanum genus, quod animus suus per dei gratiam interius viueret: quoniam ex saluatoris sermone quem veracē esse didicit hoc audiuit, & ibat proficiens in fide & moribus. Iam autem eo descendente, serui occurrerūt ei, & nuntiauerūt dicētes, quia filius eius viueret. Interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerat. Et dixerūt ei: quia heri hora septima, reliquit eum febris. Descendente homine, id est, ad seipsum reuertente, & cogitationes suas inspiciēte, occurrerūt ei serui sui, qui non incongruè rationales hominis sensus intelliguntur, qui debent homini, vtpote domino suo seruire, & quæ iocunda sint nuntiare, ac de sospitate totius interioris hominis & animi respondere, sicut hic dicuntur nunciasse filium viuere. Hominem enim à deo descendere est, humanitatem nostram à contemplatione illa parumper auelli, & ad ea quæ intra nos sunt aliquantulum reuerti, quid sumus quid egimus, solerter intueri. Seruos autem domino descendenti occurrere est, sensus omnes toti⁹ humanitatis obsequio domini parere, & suo patrifamiliàs quæ sint placitura deuotè referre. Homo verò iam dei colloquio roboratus, & scripturarum exercitio recreatus, tanquā indagator discretissimus debet perpēdere, & tanquam seruos & amicos sensus suos consulere, qua hora filius suus melius habuerit, quando animus suus liberius conualuerit. Et hoc est quod dicitur, quia interrogabat horam ab eis in qua melius habuerat. Sed quid serui responderint, audiamus: Heri, inquiunt, hora septima, reliquit eum febris. Heri, tempus est præteritum. Et nos dum in hac vita sumus, duo tempora sentimus, tertium expectamus. Totū tempus ab Adam, vsque ad Christi passionem, præteritū tempus est. A passione Christi, vsque ad diem iudicij, hodiernum tempus est.

K L M

A die

A A die iudicij quãdo iã corpora nostra fuerint reformata, tertiũ tẽpus erit, quod finẽ habere nõ poterit. Heri ergo in passiõe Christi reliquit hominem febris, quoniam Christus vitiorũ nostrorum peregrinos & inordinatos feruores ac variarũ incẽtiua libidinum cruci suæ affixit, quia languores nostros ipse tulit & dolores nostros ipse portauit. Sed tam magnum tãque diuturnũ heri, horas suas habuit, dum per tẽporũ incremẽta tẽpus tempori successit. Ab Adam enim vsq; ad Noe, prima hora est, quę in diluuio alterata est. A Noe in Abraham extende, & horã secundã in circuncisione perpẽde. Tertiã ab Abraam in Moysen, & caue ne prætermittas legẽ. Quarta à Moyse in Dauid, ibique Iudæorum regnũ florere videbis. Quintam à Dauid vsque ad tẽpus transmigrationis, & Israël gloriam marcuisse nõ negabis. Inde sextam vsque ad B natiuitatem sancti Iohannis dirige, ibiq; legem ac prophetas habere finẽ intellige. Septimã ab ortu sancti Iohãnis vsque ad passionẽ saluatoris metire, & ibi totius mundi reatũ crucifixum collige. Hæc est enim hora septima, in qua febris docente & monente Christo animũ nostrũ quasi reguli filium reliquit. Et ecce iam in octaua sumus, atque pro octaua domino psalmũ decãtamus. Sumus enim in quadã resurrectionis gloria, in quadã honestatis eminẽtia, vt nõ sit iam quod doleam⁹, nisi fortè morticinũ aliquod post baptismi lauationẽ vltronei tetigerimus. Itaq; tẽpus præteritũ, vt imperfectionem suam demonstret, septem horis cõsummatur. Nã si diem perfectam habuisset, horis duodecim clauderetur. Desunt hesternę diei horæ quinque, vt intelligamus quia nihil lex & tempus illud ad perfectum adduxit, & audiamus vocem psalmistę conquirentis in perfectũ meum viderũt oculi tui. Sed quod illi diei defuit, dies nostra dies octaua, dies diem illuminans suppleuit. Ecce etenim pentateucum ablato Moysi velamine reuelata facie legimus, & decalogum ad obseruantiam quinque sensuum nostrorum spiritaliter redigimus, & quinque prudentes à quinque fatuis virginibus sequestramus. Dies autem nostra horis duodecim extenditur, quoniam ciuitas nostra portis duodecim gloriatur, duodecim apostolis C commendatur, duodecim sportis diuinæ affluentiæ plenitudo & ecclesiæ valitudo circumfertur. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, filius tuus viuit. Omnis qui tanquam pater suo præest animo, & ex ratione debet perpendere, & ex seruientium sibi sensuum relatu atque scripturarum attestatione colligere: quoniam hesterno tempore in Christi, quæ est hora septima passione, cœpit animus hominis per fidem viuere, hoc est credendo sicut oportet in Christi mortẽ, meruit illico vitam accipere. & credidit ipse, & domus eius tota. Credit pater, quia peccato iam euacuato quasi febre filij extincta, cupit inexplebiliter & indeficienter adhærere domino. Credit & domus eius tota, quoniã omnes qui in ipso sunt animæ motus, eius voluntati obediunt, & de virtute in virtutem proficiunt, vt ex ipsa consuetudine iam velut cogantur benefacere. His ita discussis, totam adhuc ex ordine lectionem breuiter volumus repetere, vt possimus & ea quæ adhuc aliter de illa sentimus aperire. Erat quidam regulus &c. Quatuor homines in euangelio dominus ad vitam reuocauit. Istum reguli filium, qui incipiebat mori, & significauit spiritum hominis, qui per initium cõsensus prauæ delectationis intrinsecus inchoat mori. Et puellam iam mortuam, sed adhuc domo clausam, quæ significauit mentẽ hominis introrsus per consensum iniquè delectationis mortuam, & per latentem praui operis perpetrationem. Iuuenem quoque delatum extra portam, qui designauit hominẽ, cuius spiritalis mors publicè patet in opere. Sed & Lazarũ quatriduanum ac fœtidum, qui significauit peccatorẽ longa consuetudine iacentẽ in tumulo mortiferæ cõuersationis, & spargentem de se fœtorem sordidæ opinionis. In his ergo quatuor mortis gradibus, iste quo nunc reguli filius laborare describitur est prim⁹. Nec est vlla in hoc seculo mors animæ nisi fallor, quæ in aliquo graduum istorum non inueniatur, & idcirco domin⁹ omnes istos resuscitasse describitur, vt omnes animarum mortes ad vitam reformare monstretur. Sed ad lectionem respiciamus. Erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum. Regulus iste, ratio non inconuenienter intelligitur. Filius eius, cogitatus qui ex rationabili sensu nascitur. Erat quidam regulus, id est, rationabilis sensus, cuius potentia defectũ patiebatur, cuius spiritale regnum fuerat imminutum. Cuius filius infirmabatur, id est, cuius cogitatus & spirit⁹ infirmiter resistebat peccati delectationibus. Infirmabatur autem in Capharnaum. Capharnaum verò interpretatur ager consolationis, & villa cõsolationis, & significat hunc mundum in quo temporalem habent consolationem illi quibus dicitur: Vę vobis diuitibus, qui habetis consolationem vestram, & de quo legimus, quia ager est mundus. Infirmabatur ergo in Capharnaum, quia in prosperitatibus & diuitiis atque blanditiis huius seculi vires internas amittebat, vt iam resistere noxiis delectationibus non valeret. Hic ergo regulus, id est, rationabilis sensus, cùm à doctoribus audisset, quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, id est, quia saluator veniret à cõfessione peccatorum in transmigrationem perpetratam, hoc est, ad eos qui ad iniquitatem transmigrauerãt, abiit ad eum, id est, per spem & deuotionẽ accessit spiritaliter ad eum vt eum ad se deduceret, & rogabat eum vt descenderet, hoc est, misericordiam suam inclinaret & sanaret cogitatum eius de imbecillitate resistendi blanditiis, incipiebat enim mori, id est, cõsentire peccatis. Dixit ergo Iesus ad eum, increpãs in eo tarditatem eorum qui hæsitant in fide. Nisi signa & prodigia videritis, non creditis. Non creditis iudicium futurum securitate torpentes, nisi mirabilibus excitemini. Videntes enim signa, solent huiusmodi hominum mentes terreri & credere ad horam. Non creditis mandatis meis, quia non ea facitis

Marginalia: 1.Pet. 2.d. Esa.53.b. Psal.138. D E Lucæ.6.d. Matt.13.e. F

G facitis, non creditis promissionibus meis, quoniã has quærere negligitis. Signa & prodigia sunt vobis necessaria, vt per hæc ad fidem quę per charitatem operatur adducamini. Dicit ad eum regulus in potentia minoratus: Domine descende, id est, beneficium tuæ visitationis aut compassionis ad me clementer humilia, priusquam ex toto per consummatum peccati consensum moriatur cogitatus meus. Dicit ei Iesus: Vade, id est, collabora gratiæ meæ, proficiens in bonis operibus cũ adiutorio meo, & sic filius cordis tui per profectum iustitiæ viuit. Credidit homo, id est, obediẽs fuit ratio sermoni quẽ dixit ei Iesus, & ibat promouendo se in via iustitiæ. Iam autem eo descendente, id est, se humiliante in pœnitentia & affligente, & ad se ipsum ab alto contemplationis re-
H deunte, serui occurrerunt ei, hoc est, membra corporis sui subseruierunt ei ad bonum, iuxta illud Apostoli: Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nũc exhibete membra vestra seruire iustitię in sanctificationem. Ex hac obeditione sua nuntiauerunt ei quod interior filius eius viueret. Non enim caro ad bonũ seruire parata esse poterit, si interior dominus eius in bona voluntate viuens non fuerit. Vel serui sunt carnales sensus, qui seruire debent rationi. Qui occurrerunt ei, dum se paratos ad obsequium offerunt. Et siue corporis artus, siue carnales sensus intelligantur hi serui, necesse est, vt hi nuntient regulo vitam filij sui quatinus hunc indubitanter viuere sciat: quia non potest ratio veraciter agnoscere cogitatum suum viuere, nisi eius vitam opera bona sibi certam indicauerint. Non enim sibi aliquis debet credere, quicquid sibi animus de cogitatus sui vita sine operis attestatione respondit. Si enim veraciter interius viuit cogitatus, mox in opere componuntur exteriores motus. Interrogabat ergo, id est, subtiliter inuestigabat horam ab eis, in qua melius habuerat. Opera enim per membra corporis exhibita, hoc respondere poterant. Et dixerunt, id est, causa in-
I telligendi fuerunt ei, quia heri, id est, in pręteritorum recordatione peccatorum: in hora septima, hoc est, in inspiratione septiformis spiritus, reliquit eum febris, id est, consuetudinaria & feruens ac tremula imbecillitas. Vel heri, id est, dum esset coram deo in oratione, reliquit cogitatum suum febris. Dies quippe illi erat, dum ipse deo in contemplatione & oratione assisteret, sed nox facta est dum ad seipsum rediret. Deinde cùm opera sensusque suos clara mentis luce vigilanter aspiceret, dies illi quædam radiauit. Non tamen in hac, sed in præterita die, id est, non quando sibi ipsi vigilans attendebat, sed quando deo præcator assistebat, reliquit interna febris cogitatum quasi filiũ cordis sui. Et reliquit eum hora septima, id est, in illuminatione septiformis gratiæ. Cognouit ergo pater, id est, etiam admonitus experimẽto carnalium sensuum & artuum obtemperantium sibi in bonum animaduertit rationalis sensus: quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus: filius tuus viuit, id est, in qua prius spem eius erexit de salute cogita- K
tus sui. Et credidit ipse rationalis sensus, qui prius perfectè non credebat, & domus eius tota, id est, vniuersa multitudo cogitationum mentis eius. Et nos itaque beneficium hoc saluatoris cognoscentes, studeamus si necesse fuerit in nobis ipsis hoc idem experiri, vt quisquis cogitatum suum quasi filium viderit inter illecebras delectationum languere non sinat eum ex toto, sicut filiam Archisinagogi per cõsensum delectationum & per actionem mori, sed occurrat saluatori salutem peccantium quærẽti, & pia supplicatione obtineat ab eo vitam ac salutem eius, præstante ipsius gratia saluatoris, qui cum patre & spiritu sancto viuit & regnat deus, per omnia secula seculorum. Amen.

Rom. 6. d.

In solius fidei iactatores.

Lectio sancti Euangelij secundum Matthæum. Cap. XVIII. D. L

IN illo tempore: Dixit dominus Iesus discipulis suis parabolam hanc: Assimilatum est regnum cælorum homini regi, qui uoluit rationem ponere cum seruis suis. Et reliqua.

In hac lectione monemur, vt fratribus in nos peccantibus, dimittamus, si nobis à deo quæ in eũ peccauimus dimitti volumus, aut potius si ea quæ iam nobis dimisit, ne rursum à nobis exigat optamus. Ecce enim seruus qui decem milium talentorum erat debitor, vniuersi debiti relaxationem à domino suo consequutus esse narratur: sed quia ipse postmodum conseruo suo denarios Centum dimittere noluit, omnia quæ sibi à domino fuerant dimissa coactus est reddere. Debuisset enim cõseruo libenter dimittere minora, qui sibi nouerat à domino dimissa fuisse maiora. Sed iã verba sacræ lectionis seriatim videamus. Assimilatũ est, inquit, regnum cælorum homini regi, quia videlicet sicut iste rex fecisse describitur, sic in regno cælorum fieri decretũ est. Regnum autẽ cęlorum, M
vocatur etiã in hoc seculo ecclesia fidelium: quia dum cælestem in terris vitam pro posse suo ducere student, iam in eis dominus quasi in angelis regnat. Et ob insigne meritum eorũ, tota simul ecclesia, cuius ipsi membra sunt appellatur regnum cælorũ, licet sint in ea multi qui plus terrena quã cælestia quærunt, nec in suis moribus adhuc Christum sicut oportet regnare sinunt. Homo autem rex, cui regnum istud assimilatũ est, mediator dei & hominum, homo Christus Iesus intelligitur, de quo aliàs scriptũ est. Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam, accipere sibi regnũ & reuerti. Qui voluit rationem ponere cum seruis suis, quia placuit ei requirere in iudicio rationem eorum quæ quisque fuerit operatus. Et cùm cœpisset rationẽ ponere, oblatus est ei vnus qui debebat decem milia talenta. Incipit nunc rationem ponere, quoniam sicut Petrus ait: tempus est vt incipiat iudicium à domo dei. Incipit rationem ponere, quando per infirmitatis molestiam ad lectũ

1. Tim. 2. b
Luc. 19. b
1. Pet. 4. d.

& ad

A & ad mortem pertrahit homines, vt eos de singulis actibus suis in iudicio discutiēs rationem reddere cogat. Dum ergo sic cœpisset rationem ponere, id est, ad mortem quoslibet per ęgritudinem vrgere, vt cogitarent iam quasi ante tribunal eius se esse positos, vt ei rationem redderent, oblatus est ei, hoc est, per ministerium angelorum ad mortem coactus est, vnus qui debebat ei decem milia talenta, id est, multorum grauium peccatorũ perpetrationis reus tenebatur. Denari⁹ enim numerus, plenitudinem diuinorum significat mandatorum, propter legis decalogum. Millenarius verò cõsummatam perfectionem. Talentum autem dicitur esse maximum inter omnia ponderum genera. Decem ergo milia talenta, perfectioné grauium multorumque criminum designant, quę per plenariam transgressionem mandatorum dei sint facta. Et tam graui debito constrictus erat iste, qui B nunc dicitur oblatus fuisse regi, id est, qui ad mortem in infirmitate per angelos vrgebatur. Cùm autem non haberet vnde redderet, iussit eum dominus venundari, & vxorem eius & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Non habebat vnde redderet, quia ex seipso habebat vnde in culpam caderet, sed ex seipso non habebat vnde ad veniam resurgeret. Et ideo iussit eum dominus venundari, id est, possidendum dęmonibus in æternam damnationem tradi, & pœnas de illo sumi. Et vxorem, id est, carnalem voluptatem eius & concupiscentiam, & filios, id est, iniqua eius opera, & omnia quæ habebat, id est, verba & cogitationes eius. *Vendi peccatorem quid.* Venditur enim cum vxore & filiis & omnibus quæ habet, vt debitum reddat, qui per mortem corporis ab hac vita subtrahitur, & cum reatu carnalis suæ voluptatis & cupiditatis, & operum atque verborum & cogitationum, traditur malignis spiritibus in æternum possidendus, vt perpetuas luens pœnas, diuinę iustitiæ satisfaciat. Procidens autem seruus ille, rogabat eum dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Tunc seruus domino procidit, & vt venditionem, id est, damnationem effugiat, submissus obsecrãdo deposcit, cùm is qui propter peccata sua im- C minentem sibi mortem, vtpote damnandus metuit, humiliter se subdit diuinæ clementiæ, & per veram pœnitentiam ac puram animi intentionem conuertit ad deum, promittens se in reliquo redditurum deo omnia quæ debet illi, si impendentem sibi sentẽtiam mortis euaserit. Qui enim *Quomodo debitũ redd datur deo.* vniuersa quæ male egit emendat, & deinceps religiose viuit, omnia quæ debebat domino reddit. Misertus autem dominus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei. Seruus humiliter petebat dilationem, & dominus misericorditer concessit remissionem. Nam dimisit eum, id est, proprio arbitrio relaxauit, concedens ei rursus spatium viuendi. Et per confessionem ac pœnitentiam, dimisit ei debitum omne culparum. Egressus autem seruus ille, inuenit vnum de conseruis suis qui debebat ei centum denarios. Et tenens suffocabat eum, dicens: Redde quod debes. Dum seruus esset in angustia prædictæ districtionis, stabat D quodammodo positus ante faciem domini. Sed quando dimissus est, vt iuxta voluntatem liberi arbitrij sui bonum adhuc siue malum facere posset, tunc à domino suo egressus est. Dominus enim deus vbique est, nec potest alicubi quisquam egredi vbi ipse non sit. Sed vt dixi, tunc egressus est, non loco sed relaxatione sui seruus à domino, quando rursum dimissus est arbitrio suo. Egressus autem inuenit vnum de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios. Conseruus iste, alius homo erat, qui Christo regi cum hoc seruire proposuerat. Sed debebat ei centum denarios, quia peccauerat in eum, aliquas illi iniurias faciẽdo. Centum enim denarij, significant peccata quæ homo *Centũ denarii peccata in hominem significant.* in hominem committit, sicut decem milia talenta, significant ea quæ in deum agit: quia sicut quãtitas centum denariorum exigua est ad comparationem quantitatis & numeri decem miliũ talentorum: ita quicquid in nos homo peccat exiguum E est & rarum ad comparationem culparum, quas in deum nocte & die & singulis horis committimus. Licet enim centenarius perfectionem significet, multo tamen pleniorem consummationem designat millenarius. Talentũ quoque mira granditate superat exiguitatem denarij. Ex quibus liquido demonstratur, quod ea quæ nos in deũ peccamus magna & multa sunt, ea verò quæ homines in nos peccãt, exigua sunt & pauca. Et idcirco si deus libenter nobis tot & tanta mala quæ in eũ commisimus dimittit, multo facilius nos hominibus dimittere debemus pauca & parua quæ in nos ipsi deliquerunt. Sed iste seruus non sic agere voluit. Inuenit enim, vt dictum est, vnum de conseruis suis, qui debebat ei centũ denarios, & tenens suffocabat eum. Tenebat eum, quia nolebat ei dimittere quod in se peccauerat. Et suffocabat eum, id est, coangustabat spiritaliter, & extinguere nitebatur in reatu peccati in se ab eo cõmissi. Debitorem enim conseruum, id est, fratrem in se peccantem tenet, qui non dimittit ei quod in se peccauit, sed memoriam iniuriæ quam ab eo passus est in corde suo reseruat. Quem & suffocat, dum animam eius spiritaliter strangulat & opprimit atque coangustat in periculo peccati non di- F mittens ei quod in se cõmisit, sed alligans eum in culpa. Redde, inquit, quod debes, id est, iam nunc sine mora persolue mihi rectum de omnibus iniuriis quas mihi fecisti. Et procidens conseruus eius rogabat eum dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Procidens conseruus eius rogabat eum, quia humiliter ab eo saltem dilationem postulabat, dicens: Patientiam habe, id est, patiẽter expecta me, & omnia reddã tibi, hoc est, vniuersa quæ in te peccaui emendabo tibi, & bene deinceps me erga te habebo. Ille autem noluit, sed abiit & misit eum in carcerem, donec redderet debitum. Noluit conseruum suum patienter expectare vt posset emendare, noluit inducias illi concedere, sed absque reuerentia domini sui abiit & misit eum in carcerem. Abiit, hoc est, apostatando

G tando & in deteriora retrorsum eundo, perrexit: & misit eum in carcerem donec redderet debitū, id est, quantum ad suæ voluntatis malignam obstinationem demersit eum in infernū, donec pro culpa sempiternas persolueret pœnas. Sunt enim nonnulli malignæ mentis homines, quorum iste seruus imaginem tenet, qui grauium peccatorum quæ ipsi perpetrauerunt immemores, si & leuiter culpa fratris in se peccantis offendantur, in tantam obstinationem prorumpunt, vt quod dictu quoque nephas est, optent fratrem suum æternis antè perire suppliciis, quàm quod in se peccauerat indulgeant. Videntes autem conserui eius quæ fiebant, cōtristati sunt valde. Et venerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant. Cōserui eius hoc loco sacerdotes & religiosi viri
H intelliguntur, qui videntes ea quę nequiter in fratrem ab eo fiebant, cōtristati sunt valde. Et venerunt, & narrauerunt hæc omnia domino suo: quia redierunt ad cor suum, & ibi diuino conspectui intendentes, conquesti sunt in præcibus suis coram eo de his omnibus. Vel sancti angeli possunt intelligi conserui. Cùm enim Iohannes in Apo-
Apoc. ult. c calypsi vellet angelum adorare, dixit ei angelus: Vide ne feceris, conseruus tuus sum & fratrū tuorum. Conserui ergo sunt angeli. Qui viderunt ea quæ fiebant à malo seruo, & contristati sunt valde: quia nobis ad custodiam deputati cuncta quæ facimus diligenter aspiciunt, & de bonis actibus nostris lætantur, de malis verò contristantur. Non tamen tristitia possunt affici, quia perfectè beati sunt, sed hoc quod eis mala nostra displicent, vocatur eorum tristitia. Valde ergo contristati sunt, id est, valde displicuit eis quod inique fieri viderunt. Et venerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant: quia ipsi cuncta quæ gerimus, siue bona siue mala renuntiant deo, vt sciāt quid ipse de his omnib⁹ fieri iubeat. Tunc vocauit illum dominus suus, & ait illi: Serue nequā, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me. Nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui,
I sicut & ego tui misertus sum? Ingratum seruum dominus rursum vocat, & cur ipse misericordiam consequutus à domino misereri conseruo noluerit arguit, cùm illum qui perceptæ à deo indulgētiæ immemor noluit indulgere fratri quod in se peccauerat, ad mortem per corporis infirmitatem reuocat & sic ad iudicium, atque peccata etiam illa in caput eius denuò replicat, quæ sibi iā fuisse
Iaco. 2. c. per pœnitentiam dimissa gaudebat. Iudicium enim sine misericordia, illi qui nō fecit misericordiam. Vnde & subditur. Et iratus dominus eius, tradidit eū tortoribus, quoadusque redderet vniuersum debitum. Qui enim fratri indulgere noluit, sed eum in carcerem pro debito misit, merito ipse indulgentiam quam perceperat amisit, & in manus tortorum venit. Nam quisquis hominem ad imaginem dei factum à peccato non soluit rogatus, sed obdurationem mentis suæ quantum in se est, tartareo carceri puniendum tradit, deo est odibilis, & eandem sibi damnationem indubitanter acquirit. Iratus est ergo domin⁹ eius, id est, asperitatem iustæ vltionis in eum exercuit. Non enim in natura sua deus irasci potest, qui semper tranquillus & incommutabilis permanet, sed iratus videtur eis quibus vindictam reddit. Ideoque vindicta ipsa vocatur eius ira. Iratus itaque tradidit eum tortoribus, hoc est, malignis spiritibus qui torquerent eum in inferno, quoadusque redderet vniuersum debitum, id est, sine fine. Quis- L
quis enim semel traditus irreuocabiliter fuerit crudelibus angelis, quorum officium est reprobos torquere, nunquam vlterius valet debitum reddere, quia non potest per pœnitentiā & opera bona qđ male gessit emendare, & propterea semper cogitur pœnas sustinere. Ad quid autem hæc parabola intendat cōsequenter dominus subdendo manifestat. Sic & pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris. Sicut autem à seruo cuncta quæ dimiserat repetiit, eumque cùm non posset reddere damnauit: quia ille conseruo suo dimittere noluit, sic & pater meus à quolibet ex vobis iterum exiget quicquid illi per pœnitētiam dimisit, si ille fratri suo cuncta quæ in se peccauit ex corde non dimiserit. Ita vos singulos pater meus ad iudicium reuocabit, & quæ misericordia flexus primò dimisit, repetet, vosque tortoribus angelis tradet, si non remiseritis vnusquisque fratri suo, peccatum omne quod in vos frater ille commisit, & remiseritis illud non simulatoriè, sed veraciter de cordibus vestris, vt nō remaneat in corde, cùm remiseritis illud ore. Non tamen per seipsum pater huiusmodi iudicia faciet, sed per filium: quia sicut Apostolus testatur: Iudicabit deus occulta Rom. 2. c.
hominum per Iesum Christum. Idcirco de cordi- M
bus vestris remittendum est fratris peccatum: quia iudicabit deus occulta hominum, ne nunc in occultis cordium nostrorum latere illud videat & tunc manifestam pro hoc damnationem inferat. Misericordiam & charitatem erga proximum habere studeamus, remittētes ei misericorditer quod in nos deliquit, & puro corde illum diligentes, vt & nos similem vicissitudinem à pio iudice nostro consequamur, qui viuit & regnat in secula seculorum. Amen.

D. Anselmi Enarrationum in Euangelia nonnulla Finis.

Ansel
pe:
2.

colorchecker CLASSIC

calibrite